טארנע

קיום און חורבן פון א יידישער שטאט

טאָרנע

קיום אוּן חורבן פּוּן א יידישער שטאָט

ארויסגענעבען דורך לאַנדסמאַנשאַפטן פון טאָרנער יידן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

תשי"ד תל-אביב 1954

רעדאגירט דורך א רעדאקציע-קאמיטעט
הויפט-רעדאקטאר: ד״ר אברהם כאמעט

באמערקונגען צום אינהאלט אין אויסבעסערונגען נעמט אן:
ד״ר אברהם חומט, נוה יהושע ע״י רמת גן ב׳, דירה 50.

צום אָנדענק פון די טאָרנער יידן
אומגעבראַכטע דורך נאַצי-מערדער
אין די יאָרן 1939—1943.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

צייכענונג צום שער-בלאַט: פראָפ' אבא פעניכעל און דוד בעקער

הויפּט־פאַרקויף:
ארגון יוצאי טרנוב, חיפה, רחוב הרצליה 12

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל
All rights reserved
Printed in Israel
דפוס לידור, ת"א, ארלנגר 12

ט ר נ ו ב

קיומה וחורבנה של עיר יהודית

בהוצאת איגודים של יוצאי טרנוב

בעריכת ועד
בראשותו של ד"ר אברהם חומט

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

תל־אביב תשי"ד

אינהאלט

זייט

אריינפיר־וואָרט XI

פאָרוואָרט פונעם רעדאַקטאָר XVIII

ד״ר אברהם כאַמעט — צו דער געשיכטע פון יידן אין טאָרנע . . 3

פונעם רעליגיעזן יידנטום

אברהם כהנא־אבר״ך — טאָרנע אַ צענטער פון תורה, חסידות, ציוניזם און קולטור 189

חיים דב פרידבערג — מראשית התהוות עדת־ישראל בטרנוב, רבניה, פרנסיה, תורניה וסופריה 201

הרב יהודה גפן (אויסאיבל) — דאָס יידישע רעליגיעזע טאָרנע . . . 205

יצחק בלאָזער — אַ בליק איבערן רעליגיעזן יידנטום אין טאָרנע 215

יוסף מאַרגאָשעס — די טאָרנער קלויז 225

פונעם יידישן ווירטשאַפטלעכן לעבן אין טאָרנע

דוד זיידען — קאָנפעקציע אינדוסטריע אין טאָרנע . . . 235

ד״ר אברהם כאַמעט — יידישע ווירטשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס . . 240

דער אַנטייל פון טאָרנער יידן אין ווינסשאַפט, קונסט, ליטעראַטור און פובליציסטיק

דניאל לייבל — ר׳ מרדכי דוד 264

ד״ר שמואל שפאַן — ד״ר לעאָן קעלנער 270

ד״ר רפאל מאַהלער — יצחק שיפער 282

ש ה. ברגמן — בן־ציון רפפורט וספרו „טבע ורוח״ . . . 296

בן ציון צאַנגען — בן־ציון ראַפאַפּאָרט 298

ד״ר שמואל שפאַן — מתולדות חייו של אחד מראשוני הציונות . . 300

ד״ר מ. ראָזענבוש ז״ל — ד״ר מאַקס בינענשטאַק 302

ד״ר ישעיהו פייג — ד״ר זאב בערקעלהאַמער 307

בן ציון צאַנגען — צרור זכרונות על המדקדק משה אהרן ויזן ז״ל . 313

ב. ווייניריב — דניאל לייבל 315

וו. ברכיה — דער שרייבער יהודה יערי (יודקע וואָלד) . . 316

ד״ר ס. שיינפעלד ז״ל — דער יונגער קאַראַל ראַדעק 318

ד״ר אברהם כאַמעט — יידישע וויסנשאַפטלער, ליטעראַטן, קינסטלער און פובליציסטן פון טאָרנע 320

ציוניזם אין טאָרנע

ד״ר וו. בערקעלהאַמער ז״ל — טאָרנע אין דער געאָגראַפיע פון ציוניזם . . 348

ד״ר אברהם כאַמעט — די ציוניסטישע באַוועגונג אין טאָרנע . . . 351

יצחק ביטנער (מאַדער) — לינקע פועלי ציון אין טאָרנע 596

זייט

יוסף שטריים — פועלי ציון (פארייניקט מיט צ.ס.) . . . 608
ד״ר ישעיהו שפירא — פון „בר גיורא״ צו „גורדוניה״ 612
אברהם כהנא — אין יענע טעג 615
קובה פליישער — לקראת המחר 618
חיים הערצבערג — מיט דער שיף „טיגערהיל״ קיין ארץ ישראל 622
י. שפילער — פון טאַרנע קיין תל־אביב מיט דער עליה ב׳ . 626

זש. פ. ס. און בונד

יהושע לאַנדוי — יידישע סאַציאַליסטישע פאַרטיי — זש. פ. ס. . 632
אורן שפאַרן — דער אלגעמיינער יידישער אַרבעטער־בונד „בונד״ 641
אליעזר וואורצעל — פונעם יידישן אַרבעטער־קאַמף אין טאַרנע . 667

ד״ר אברהם כאַמעט — פונעם יידישן קולטור־וועזן אין טאַרנע . 671

ד״ר אברהם כאַמעט — פונעם יידישן ספאַרט־גימנאַסטישן וועזן אין טאַרנע 715

ד״ר אברהם כאַמעט — יידישע סאַציאַלע און געזעלשאַפטלעכע היל־פסטעטיקייט אין טאַרנע 733

זכרונות, געשטאַלטן און טיפן

ד״ר ישעיהו פייג — זכרונות 764
יוסף היימאַן ז״ל — פון מיינע זכרונות 769
גרשון ארגוב (ריב) — זכרונות בוגר הגמנסיה „שפה ברורה״ בטרנוב . 774
ב. וויינרעב — פון יידישן שטייגער אין טאַרנע . . . 778
ד״ר שמואל שפאַן — וואַלף געצלער 782
ד״ר אברהם כאַמעט — מאוריצי הוטער 785
זאב קימעל — צום אַנדענק פון מילעק שיף 789
אברהם כהנא־אבר״ך — ר׳ לייביש יאַנאָוויצער 792
ד״ר ישעיהו פייג — טאַרנער טיפן 794
ד״ר א. כ. — וואַלף וואַקסקערץ 798
ד״ר אברהם כאַמעט — די לעצטע 801

פיין און אומקום פונעם טאַרנער יידנטום

ד״ר אברהם כאַמעט — דער אומקום פון יידן אין טאַרנע . . . 808
דבורה אברמוביץ־הורוויץ — די וועלט האַט געזען און געשוויגן . . . 871
י. ליכטערמאַן — די לעצטע טעג פון ד״ר יצחק שיפער . . 876
ד״ר בערנאַרד טעסטע — דאָס יידישע שפיטאָל בעת דער היטלעריסטישער אקופאַציע 879
רחל פאַסטראַנג — רעפלעקסן 884
ד״ר דוד אייכענהאָלץ — מיין שטאַט — אַ בית הקברות 887

יזכור 889

ד״ר אברהם כאַמעט — טאַרנער יידן אין דער וועלט 890

זוכצעטל פון נעמען 919

אריינפיר־וואָרט

טאָרנע, די גרעסטע נאָך קראָקע שטאָט אין מערב־גאַליציע, איז מיין געבורטשטאָט.

איך האָב ליב טאָרנע, הגם נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט אַ גרופע באַקאַנטע צו יענער צייט טאָרנער אַנטיסעמיטן און פאַרמאַסקירטע רוסאָפילן גורם געווען דערצו, אַז גאָנצע אַכט טעג האָט מען מיך געהאַלטן אין אויספאָרשונגס־אַרעסט אָלס נקמה דערפאָר וואָס כ׳האָב געהאַט מוט צו פאַרטיידיקן אַן אומשולדיק פאַרמשפטן ייד פון ראַדאָמשיל וויעלקי, אַ שטעטל ביי טאָרנע.

איך האָב ליב טאָרנע דערפאָר, וויל מיט דער דאָזיקער שטאָט בינדן מיך אַזויפיל טרויעריקע און פריילעכע זכרונות; וויל אין טאָרנע בין איך געבוירן געוואָרן; וויל דאָרט האָב איך פאַרברענגט מיינע קינדער און יוגנט־יאָרן און אָפּגעלעבט, אַן איבערריים, כמעט צוויי דריטל פון מיין ביזאיצטיקן לעבן. פאַרשטייט זיך, אַז פאַר דער דאָזיקער צייט האָב איך נישט איין ציגל צוגעלייגט צום אויפבוי און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט, באַזונדערס בנוגע דעם יידישן טאָרנע.

דערפאָר האָב איך איינגעוויליקט אַנצושרייבן אַן אַריינפיר־וואָרט אין דער פאָרם פון עטלעכע באַמערקונגען צום יזכור־בוך וואָס טאָרנער יידן, גערעטעוועטע פונעם שרעקלעכן מלחמה־פייער און צעשפרייטע אויף דער גאַנצער וועלט, האָבן אַרויס־געגעבן צו באַערן דעם אַנדענק פון די 25.000 קדושים אונדזערע, דערמאָרדעטע אויף אַ בעסטיאַלישן אופן דורך די היטלעריסטישע רוצחים. אויך האָבן מיר אין דעם בוך געוואָלט פאַראייביקן דאָס לעבן און די מעשים פונעם טאָרנער ישוב און באַווייזן, וויי טאָרנער יידן, באַגלייך מיט דער דאָרטיקער קריסטלעכער באַפעלקע־רונג, האָבן בייגעשטייערט צום אויפבוי און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט.

וויי איינער פון די ביים לעבן געבליבענע עלטסטע טאָרנער יידן, קען איך זייער גוט די שטאָט און געדענק זי גוט; וויי זי האָט אויסגעזען נישט נאָר ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, נאָר מיט אַ זיבעציק יאָר צוריק. נאָך איצט איז פאַרבליבן אין מיין זכרון יענער וואָלקנדיקער טאָג פון חול־המועד סוכות, וועמ מיין מאַמע ז״ל האָט מיך אָלס דרייי־יאָריק קינד אַוועקגעפירט פונעם שמאָלן כישאָוער געסל וואו מיר האָבן געוואוינט, אין דער נישט וויייטער קאַטשקאָווסקי־גאַס, וואו ס׳האָט אין יענער געגנט זיך געפונען דאָס איינאונאייניציקע חדר פון באַוואוסטן מלמד ר׳ איטשעלע — און דאָרט מיך אָנגעדונגען אויף אַ זמן.

צו יענער צייט איז טאָרנע געווען שוואַך באַפעלקערט און ווינציק פאַרבויט. אָלס אייגנטלעכע שטאָט האָט מען דעמאָלט באַטראַכט נאָר דעם מאַרק־פלאַץ און

די אַרומיקע גאַסן וואָלאָווע און ו.ערנאַרדינער, די איבעריקע גאַסן פונעם שפּעטער־דיקן טאָרנע האָבן באַלאַנגט צו די פּאָרשטעט.

אַזעלכע פּאָרשטעט זענען געווען פּיר: א) „זאַבלאָטשע" פון דרום־זייט; ב) „פּאָדגוריזדוו" פון צפון־זייט; ג) גראַבּווקע פון מזרח־זייט; ד) סטרושינע פון מערב־זייט.

אויב אין די פּאָרשטעט סטרושינע און פּאָגוריזדוו האָט די צאָל יידישע איינ־וואוינער זיך אויסגעגליכן מיט דער צאָל פּאָליאַקן, איז אין די צוויי איבעריקע פּאָרשטעט געווען גאָר אַן אַנדער בילד: אויף דער גראַבּווקע האָבן געוואוינט אַן ערך 80% יידן און 20% קריסטן; אויף דער סטרושינע — 10% יידן און די איבעריקע — פּאָליאַקן.

אין מיין קינדהייט האָבן מיינע עלטערן געוואוינט אויף דער סטרושינע. זיי זענען געווען אין פריינטשאַפטלעכע באַציאונגען מיט די קריסטלעכע שכנים און אויך איך האָב געהאַט אַ סך חברים צווישן די פּוילישע קינדער און אָפט באַזוכט זייערע הײמען. דאָרט האָב איך זיך אָפט צוגעהערט צו די שמועסן פון די עלטערע פּאָליאַקן און איינמאָל האָב איך געהערט ווי איינער פון זיי האָט זיך באַקלאָגט:

— אַ שרעק וויי טאָרנע ווערט מיט יעדן טאָג פּאַריידישט!

ווי אַ גאָר יונג קינד האָב איך דעמאָלט נאָך נישט פּאָרשטאַנען דעם איינגעטלעכן זין פון אַזעלכע ווערטער. ערשט שפּעטער, ווען כ'בין עלטער געוואָרן, האָב איך תופס געווען דעם מיין פון „טאָרנע ווערט פּאַריידישט", וואָס האָט געמיינט — אומצופרידנקייט פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג מיטן וואוקס פון דער צאָל יידישע איינוואוינער אין שטאָט.

כ וויל זיך באַמיען צו באַווייזן אויפן סאַמע אָביעקטיווסטן אופן, אַז די פּוילישע באַפעלקערונג האָט מיט אומרעכט זיך באַקלאָגט אויפן ראַשיקן וואוקס פון די יידן אין שטאָט, וויל גראָד אַ דאַנק דעם דאָזיקן וואוקס, האָט טאָרנע זיך אַנטוויקלט אויפן וירטשאַפטלעכן, קולטורעלן און פּאָליטישן געביט.

אויפן סמך פון געשיכטלעכע באַשרייבונגען פון באַגלויבטע היסטאָריקער, וויי אויך אויפן סמך פון דעם וואָס עלטערע איינוואוינער האָבן דערציילט, קאָן מען פעסטשטעלן, אַז נאָך אין דער צווייטער העלפט פון פּאָריקן יאָרהונדערט איז טאָרנע, לויט דער צאָל איינוואוינער און לויט דער צאָל הייזער, געווען אַ קליין, אָרעם שטעטל. ערשט אַנהויב 1880 יאָר, ווען אין שטאָט האָבן אַנגעהויבן זיך צו באַזעצן יידן אין גרעסערע צאָלן, האָט טאָרנע באַקומען גאָר אַן אַנדער פּנים.

אַ דאַנק דער אַנגעשטרענגטער אַרבעט, אונטערנעמונגס־גייסט און פליים פון טאָרנער יידן, זענען פון די הויפּט־גאַסן קראַקאָווער און וואָלאָווע און שפּעטער פון די קלענערע גאַסן, פּאָרשוואונדן די ליידיקע פּלעצער און הילצערנע הייזקעס און אויף זייער אָרט זענען אַנטשטאַנען גרויסע געמויערטע איין־און צוויישטאָקיקע הייזער. אָבער באַווייז פונעם יידישן צושטייער צום הייזער־בוי אין טאָרנע קאָן דינען דער פּאַקט, אַז אין טאָג ווען ס'איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָבן פון 90 ביז 95 פּראָצענט הייזער געהערט צו יידן אויף די גאַסן קראַקעווער, וואָלאָ־ווע, בערנאַדינער, בראָדזשינסקי, גאָלדהאַמער, נאָווע, שפּיטאָלנע, קאָשאַראָווע,

ברייטע, בורעק (שוין אפגערעדט פון אַנדערע גאַסן, ווי: וועקסלאַרסקע און לעמבערגער).

און זאָל מען נישט פרווון פאַרטייטשן די דאָזיקע דערשיינונג דערמיט, וואָס יידן האָבן פאַרמאָגט געלט און דערפאַר האָבן זיי געבויט הייזער. דער וואָס איז באַקאַנט מיט די פאַרמלחמהדיקע פאַרהעלטענישן אין פוילן, ווייסט, אַז אויך צווישן פּאָליאַקן זענען געווען באַדייטנדיקע גבירים. גענוג צו דערמאָנען, אַז איין פירשט סאַנגושקע האָט געהאַט אַ גרויסער פאַרמעגן ווי די מערהייט טאַרנער יידישע גבירים צוזאַמענגענומען. נישט מער, די רייכע פּאָליאַקן האָבן זייערע געלטער אַריינגעלייגט אין די בענק אָדער געבאָרגט זיי צו יידן פאַר אַ הויכן פראָצענט, צי פאַרשוועדעט ריזיקע סומען אין אויסלאַנד אַנשטאָט צו אינוועסטירן און אנטוויקלען די אייגענע שטאָט.

אַ דאַנק די יידן איז טאַרנע אויך געווארן אַ וויכטיקער האַנדעלס און אינדוסטריע־צענטער אין אַ פאַרהעלטנישמעסיק קורצער צייט. די מאַטעריעלע לאָגע פון דער שטאָט האָט זיך באַדייטנדיק פאַרבעסערט. די ניי־אויפגעקומענע אונטערנעמונגען און געשעפטן, וועלכע זענען אין 95% איינגעשטאַנען אין יידישע הענט, האָבן יעדעם יאָר אַריינגעבראַכט אין דער שטאָטישער קאַסע גרויסע געלטער פאַר שטייערן און אַנדערע אַפּצאָלן, געבנדיק אויך באַשעפטיקונג עטלעכע טויזנט יידישע וויי נישט־יידישע אַרבעטער און אונטערשטעלטע. כ׳וויל ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען בלויז עטלעכע וויכטיקע נעמען פון טאַרנער יידן וואָס האָבן אין פאַרשידענע צייטן געגרינדעט און געפירט גרויסע האַנדלס־און אינדוסטריע־אונטערנעמונגען, כדי מען זאָל מיך נישט חושד זיין, אַז איך רעד סתם אין דער וועלט אַריין.

אָט זענען אייניקע פון זיי:

אַרטור שאַנצער — אויפגעבויט די ערשטע דאַמף־מיל אין טאַרנע; בערישׂ וויטמייער. דוד פאַסט און אברהם דאוויד — גרינדער פון דער גרויסער און איינציקער אין מערב־גאַליציע פאַבריק פון ציקאָריע. דער זעלבער אברהם דאוויד (שווער פונעם באַרימטן יידישן געלערנטן און שרייבער מרדכי־דוד בראַנדשטעטער) איז אויך געווען דער „טאַטע" פון דער טאַרנער גאַרבער־אינדוסטריע, געגרינדעט די ערשטע אין שטאָט אייל־פאַבריק, מיט וועלכער עס האָט דערנאָך אַנגעפירט מ. ד. בראַנדשטעטער מיט זיינע צוויי זין; יעקב ליכטבלאו — אויפגעבויט די ערשטע ליכט־און זייף־פאַבריק, געפירט שפעטער דורך זיינע צוויי זין חיים־הערש און וואָלף; דוד גאָלדמאַן און עמיל בראַך — אויפגעשטעלט צוויי גרויסע דאַמף־פאַבריקן פאַר אויסברענען ציגל און קאָפליעס; איזיק סאַפיר און מאיר עקשטיין גרינדער פון אַ טשוועקעס־פאַבריק און ציגל ברענערייַ; בערנאַרד בערקעלהאַמער און יוסף הודעס — אויפגעבויט די ערשטע אין טאַרנע פאַבריק פאַר שוסטער־קאָפּיטעס, וועלכע איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איבערגענומען געווארן דורך ישעיהו זילבערפעניג, אין זיינע יונגע יאָרן אַ באַקאַנטער אינדוסטריעלער, וואָס איז באַרימט גע ווארן אַ דאַנק זיין בריייטהאַרציקייט און שטיצע פאַר דער אַרעמער יידישער און נישט־יידישער באַפעלקערונג; הענריק

האַלענדער און מאיר לעוו — גרינדער פון טאַרטאַקן; די פירמע מאַרמאָר און קלאַפהאַלץ — אויפגעבויט אין טאַרנע אַ דאַמף־פאַבריק פאַר האַלץ־וואָל; אשר שוואַנענפעלד — בויער פון אַ ספירט־און ליקער־פאַבריק וואָס איז נאָך זיין טויט איבערגענומען געוואָרן דורך זיינע זין: אינזש׳ לעאָן, שאול און סאַלאָמאָן. זיי האָבן די פאַבריק פאַרגרעסערט און נאָכן איינפירן דעם מלוכהשן ספירט־מאָנאָפאָל איז זייער ראַפינעריע געווען איינע פון די דריי גרעסטע אונטערנעמונגען אין גאַנץ גאַליציע; ריזל רובין — באַוואוסטע צדקה־געבערין וועלכע האָט די ערשטע אין טאַרנע איינגעפירט די פאַבריקאַציע פון קאָנפעקציע וואָס איז אין די שפעטערדיקע יאָרן אויסגעוואַקסן צו איינע פון די וויכטיקסטע בראַנזשעס אין שטאָט און געגעבן באַשעפטיקונג מערער וי טויזנט יידישע און נישט־יידישע נאָדל־ארבעטער און אַרבעטערינס. דאָס איז אויך צו פאַרדאַנקען דעם אונטערנעמונגס־גייסט פון אַזעלכע באַוואוסטע קאָנפעקציע־פירמעס, וי: וואורצעל און דאַאַר, שמחה קעלער און זון, וועלטש און בעללער, יוסף קעץ און זון; ברידער בראון. א. י. כשר, דוד ציטראָנענבוים, ישראל האָכנער און לאזער האָכנער האָבן אַנטוויקלט די וועש־פאַבריקאַציע; מאיר זילבערשטיין, הערמאַן קליין און די פירמע קינבערג און וויס האָבן אין טאַרנע געגרינדעט פאַבריקן פון פילץ־הוטן וואָס זענען עקספאָרטירט געוואָרן אין די באַלקאַנישע לענדער.

אויב טאַרנע האָט מיט דער צייט פאַרנומען אַזאַ בכבודיקן אָרט אין די האַנדלס־קרייזן איז עס צו פאַרדאַנקען אַזעלכע אונטערנעמונגען, וי: יואל שפּיגעל, טאָרן און גאַשגע, אביגדור פיוול. ברידער מאַנטעל, קאַץ און פליישער, משה פריס און ישראל בעלער (מאַנופאַקטור־בראַנזשע), יצחק קאַפעלנער און מענדל הערצבאום (טעקסטיל סחורות), אפרים עדעלשטיין, אברהם לעדער, יוסף שיף, ישראל פאַרשירם, שכנא אַניספעלד, צינס און ערליך, ברידער אָפנער און עדוואָרד שוואָגער (אייזן־בראַנזשע); יצחק בראַנדשטעטער און זון, חיים זינגער און זון, יוסף זינגער (פערל און בריליאַנטן עקספאָרט); אהרון סאָפיר (האָלץ־עקספאָרט); גימפל שנופטאַבאַק, פיוול בלאָזער, מעכל פעלבער און יוסף שמערץ (הורט־האַנדל מיט לעדער); הערש וויטמייער, לאָזער באום, משה קאַנעגיסער און אברהם סאָפיר (קאָלאָניאַל סחורות); גוטמאַן גרינפעלד און גוטמאַן זאַמער (הורט האַנדל פון מעל און תבואה־אָפּפאַל); משה רובין, שלמה ליאַן, דורסט און רובין און ישראל פאָלטער (עקספאָרט פון אייער און פוטער).

אויפן סמך פון די אָפיציעלע ביכער און דאָקומענטן פון דער האַנטווערקער קאַמער, איז אין שטאָט נישט געווען קיין איין פאַך (מיט זעלטענע אויסנאַמען) וואו יידן זאָלן נישט פאַרטרעטן מיט 50% ביז 90%, בעת אין קאַמאַשנמאַכערײ, גלעזערײ און קירזשנערײ איז דער יידישער אַנטייל געווען אויף פולע 100%.

וועג מ׳האָט אַנגעהויבן פירן אַ פראָפאַגאַנדע לטובת דער קאָאָפעראַטיווער

באַוועגונג, זענען דורך טאַרנער יידן געגרינדעט געוואָרן אין שטאָט די ערשטע קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון: „עסקאָנטע געזעלשאַפט פאַר האַנדל און אינדוסטריע", „עסקאָנטע געזעלשאַפט" און „טאַרנער באַנק־געזעלשאַפט", וועלכע האָבן געגעבן אַ מעגלעכקייט טאַרנער יידישע סוחרים צו באַקומען קרעדיט אויף אַ קליינעם פּראָצענט. אויסער דעם זענען דורך טאַרנער יידן אויפגעשטעלט געוואָרן אַ רייַ וואויל־טעטיקע אינסטיטוציעס און פאַריינען צו באַדינען די אָרעמע באַפעלקערונג. די דאָזיקע אַנשטאַלטן זענען געווען אַ מוסטער פאַר דער נישט־יידישער באַפעל־קערונג, וועלכע האָט אויף דעם געביט אונטערגענומען געוויסע שריט צו העלפן זייערע נויטבאַדערפטיקע מענטשן.

גרויס איז געווען דער אַנטייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע אין די באַמיאונגען צו פאַרבעסערן דעם סאַניטאַרן און געזונטהייטס־מצב פון דער שטאָט. אַ דאַנק דער באַדייטנדיקער הילף פון דער פאַמיליע מאשלער, איז אין די פריע יאָרן אויפגעבויט געוואָרן אין טאַרנע אַ יידיש שפּיטאָל און זקנים־הויז, וואָס איז שפּעטער איבערגעגאַנגען אין רשות פון דער קהילה. אינעם שפּיטאָל האָבן געאַרבעט אַזעלכע מעדיצינישע כוחות ווי: ד"ר לעאָן שיצער, פרוי ד"ר בלאָך־מערץ און ד"ר עוגענויש שימפער, און ס'איז געווען אויסגעשטאָט מיט די נייעסטע מכשירים און אַ רענטגען־קאַבינעט, ווי אויך מיט אַ ספּעציעלן אָפּעראַציע־זאַל אין קעמפּעטאַרין־אָפּטייַלונג. דאָס אַלץ איז געשטאַנען צום דינסט פון דער גאַנצער טאַרנער באַפעלקערונג, יידן ווי פּאָליאַקן, וו' אויך דער אַרומיקער סביבה (כדאי אונטערצושטרייכן, אַז אפילו דאָס מלוכהשע שפּיטאָל און די קראַנקן־קאַסע האָבן נישט געהאַט אַזעלכע אייניריכטונגען).

אויך אויפן קולטור־געביט האָבן טאַרנער יידן צו פאַרציכענען גרויסע אויפ־טוען. מיט אייגענע מיטלען האָבן זיי געגרינדעט און אויסגעהאַלטן אַ גאַנצע נעץ קולטור־פאַריינען און אינסטיטוציעס, טעטיקע אויף אַלע געביטן פון קונסט, ליטע־ראַטור און געזעלשאַפט, מיטן איינאַרדנען ספּעציעלע רעפּעראַטן, טעאַטער־פאָרשטעלונגען און מוזיקאַלישע אָוונטן. די אויסגעצייכנטע מוזיקער ס. באַר און אובער האָבן אין טאַרנע געגרינדעט אַ מוזיק־שול. ס'איז געגרינדעט געוואָרן און מיט אייגענע מיטלען אויסגעהאַלטן געוואָרן אַ ליינען־זאַל און ביבליאָטעק, צוטריט־לעך פאַר אַלע טאַרנער איינוואוינער. די דאָזיקע ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט איבער 10.000 ביכער פון אַלע געביטן: ליטעראַטור, קונסט, וויסנשאַפט אין דער העברע־אישער, יידישער, פוילישער און דייטשער שפּראַך.

מיט אייגענע מיטלען איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַלגעמיינע העברעאישע שול און גימנאַזיע פאַר יידישע קינדער, וועמענס עלטערן האָבן נישט געקאָנט צי נישט געוואָלט שיקן זייערע קינדער אין די אַלגעמיינע מלוכהשע שולן. דער אַלגעמיינער ניוואָ פון די העברעאישע לערן־אַנשטאַלטן אין טאַרנע איז געווען אזוי הויך, אַז נאָך פיר יאָר עקזיסטענץ האָט די פּוילישע שול־מאַכט געגעבן דער העברעאישער שול די רעכט פון אַ מלוכהשער שול.

אויך אין דער אַדוואָקאַטור און דאָקטוירים־פאַך זענען טאַרנער יידן געווען שטאַרק פאַרטרעטן און פיל בייגעטראָגן צו דער שטייגערונג און באַדייטונג אין די געביטן, בפרט נאָך, אַז פון זיי זענען אַרויסגעוואַקסן אַזעלכע פערזענלעכקייטן,

ווי אַדוו׳ ד״ר אליהו גאָלדהאַמער, באַוואוסט נישט נאָר אין טאָרנע, נאָר אפילו אין ווין אַלס אויסגעצייכנטער פאַרטיידיקער און גענייטער קענער פון שטראָף־רעכט; ד״ר לעאָן שיצער, מיט זיינע ברייטע מעדיצינישע קענטענישן, אַלגעמיינער הויכער בילדונג איז געווען זייער באַליבט ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג אין טאָרנע און סביבה.

אַ דאַנק אַזעלכע יידן ווי ד״ר לעאָן קעלנער (געשטאָרבן אין יאָר 1929 אין ווין), וועלכער איז געווען עסטרייכישער האָפראַט און אוניווערזיטעט־פראָפעסאָר פאַר ענגליש, — אַדער סטעפאַן אובער, פראָפעסאָר פון דער דרעזדנער מלוכהשער קאָנסערוואַטאָריע ביז היטלערס ממשלה (לעבט איצט אין ניו־יאָרק און איז וועלט־באַרימט אַלס קינסטלער אין טשעלא־מוזיק) — איז טאָרנע באַרימט געווארן אין דער גרויסער וועלט און געשאַפן דער שטאָט פיל חשיבות און אַנזען.

אין דער טאָרנער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָבן דעם אַמט פון וויצע־בירגער־מייסטער אַ סך יאָרן פאַרנומען די יידן: ד״ר אליהו גאָלדהאַמער, דערנאָך — יוליוש זילביגער און צום סוף — ד״ר הערמאַן מיץ. ד״ר אַדאָלף רינגעלהיים איז אַ צייט געווען וויצע־מאַרשאַלעק פונעם טאָרנער קרייז. אין זייער מוניציפאַלער טעטיקייט האָבן די אויבנדערמאָנטע יידן זיך אויסגעצייכנט מיט ערנסטקייט, ערלעכקייט, פינקטלעכקייט און אביעקטיוויטעט, דינענדיק דער גאַנצער באַפעלקערונג.

טאָרנער יידן זענען אין דער גרעסטער מערהייט נישט געווען קיין פאַנאַטיקער. ווי גלויביקע מענטשן, זענען זיי געווען טרייַ דער אמונה פון זייערע עלטערן און גענוי אַפגעהיטן אַלע געבאָטן פון דער תורה, אפילו וועו דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט גרויסן מאַטעריעלן שאָדן (באַזונדערס ביים אָפהיטן די שבת־רו). און נישט איינמאָל זענען מיר געווען עדות, וועו ריכטער און גלחים האָבן די יעניקע פאַליאַקן וואָס האָבן נישט אָפגעהיטן דעם זונטיק־רו, אָנגעווירן אויף די פרומע טאָרנער יידן און גערופן נעמען פון זיי אַ ביישפיל. ס׳איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואָס דאָס טאָרנער יידנטום האָט פון אייגענע פאָנדן אויפגעשטעלט אַ שול, איינע פון די עלטסטע אין פוילן, באַקאַנט אַלס „די אַלטע שול״. וועו די צאָל יידן אין שטאָט, האָט זיך באַדייטנדיק פאַרגרעסערט, איז נאָך שווערער מי און אַרבעט אויף דער נאַוואַ־גאָס אויפגעשטעלט געווארן אַ נייע שול וואָס האָט מיט איר אויסערלעכן אויסזען און אינערלעכער אייַנריכטונג אימפּאָנירט אלעמען. די קופּל פון דער שול איז געווען כמעט אַזוי הויך וויַ די קאַטעדרע און מען האָט זי געזען וויַט אונטער דער שטאָט — אַן אָנזאָג יעדן גלויביקן ייִד וואָס האָט זיך דערנענטערט צו טאָרנע, אַז דאָ איז אַ שטאָט וואו יידן שעמען זיך נישט מיט זייער יידישקייט, נאָר אדרבא, זיי ווילן אויף אַ בכבודיקן אופן דערווייזן, אַז די דאָזיקע שול, די פאַר־קערפערין פון זייער אמונה, איז אַזוי הויך און האָט דיזעלבע באַדייטונג און דעמ־זעלבן כבוד ווי דער צלם אויף דער קאַטעדרע, דער סימבאָל פון דער קריסטלעכער רעליגיע.

די אויבנדעמאָנטע קורצע פאַקטן און ביישפילן אילוסטרירן אַמבילטסטן ווי טאָרנער יידן, בעסטיאַליש דערמאָרדעט דורך די היטלעריסטישע וילדיינים, האָבן בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג און וואוקס פון דער שטאָט. אויך פון דעם שטאַנד־פונקט האָט דאָס איצטיקע יזכור־בוך צו דערפילן אַ ווייכטיקע אויפגאַבע!

*

כ׳האָב אַמאָל אין אַ בוך איבערגעלייענט אַזאַ געדאַנק: „מוט איז די טוגנט פון דער יוגנט, האָפענונג — דער מיליאָן פאַר אַרעמע".

ס׳האָט זיך אומבאַדינגט געפאָדערט זייער פיל מוט, כדי אין די סאַמע שווערסטע באַדינגונגען, אָן דער מינדסטער אויסזיכט צו דיספּאָנירן מיט וועלכן ס׳איז היסטאָריש מאַטעריאַל און געלט־מיטלען צוצוטרעטן אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך וואָס זאָל אין זיך אַרייננעמען די געשיכטע און אומקום פון טאָרנער יידנטום. און גראָד ד״ר אברהם כאָמעט, אַ קינד פון טאָרנע, און דוקא נישט אַזוי זייער יונג, האָט פאַרמאָגט אין זיך אַ קוואַל פון מוט, אייגנטימלעך נאָך פאַר יונגע מענטשן, און אין די סאַמע שווערסטע פערזענלעכע באַדינגונגען, וועו ער איז אַלס פּליט צוזאַמען מיט זיין פרוי, צוריקגעקומען פון ראַטנפאַרבאַנד אויף דער חרובער פּוילישער ערד, אָן אַ גראָשן ביי דער נשמה, אין אַ זייער שווערער מאַטעריעלער לאָגע און גייס־טיקער דעפּרעסיע, האָט ער גלייך אָנגעהויבן טראַכטן אויף וועלכן אופן צו שילדערן דאָס שרעקלעכע אומגליק פון טאָרנער יידן.

נאָך שווערע און לאַנגע באַמיאונגען האָט ער געהאַט צו פאַרצייכענען אַ געווישן דערפאָלג, אין איינזאַמלען און אויסגעפינען פאַרשידענע מאַטעריאלן. נאָך עטלעכע יאָר אינטענסיוור אַרבעט פון ד״ר א. כאָמעט, וועלכער האָט נישט נאָר אויפגעהויבן דעם געדאַנק פון שטעלן אַ מצבה דעם אומגעקומענעם טאָרנער יידנטום, נאָר איז אויך געשטאַנען בראש פונעם רעדאַקציע־קאָמיטעט און אַליין אָנגעשריבן ביי אַ 75% פונעם בוך, דערשיינט איצט דאָס יזכור־בוך פונעם טאָרנער יידנטום.

קומט אים טאָקע אַן אויפריכטיקע אוּן טיפע דאַנקבאַרקייט פאַר דער אייזעלער איניציאַטיוו אוּן קרבנותפולער אַרבעט. אינעם נאָמען פון די טאָרנער יידישע לאַנדסמאַנשאַפטן וועלכע געבן אַרויס דאָס יזכור־בוך, דערלויב איך מיר אויך דעם וועג אויסצודריקן דעם ד״ר אברהם כאָמעט די פולסטע אָנערקענונג אוּן אַ האַרציקן יישר־כוח.

אוּן צום סוף — הגם איך געהער נישט צו די גאָר אַרעמע אוּן כאָטש כ׳פאַרמאָג אויך נישט דעם „מיליאָן" — האָב איך די פולסטע האָפענונג, אַז:

א) ס׳וועט זיך נישט געפונען קיין איין יִיד וואָס שטאַמט פון טאָרנע, אַדער וואָס זיינע עלטערן האָבן געהאַט א שייכות צו טאָרנע, אַז דאָס דאָזיקע בוך זאָל זיך נישט געפונען ביי אים אין שטוב;

ב) אַז דאָס דאָזיקע יזכור־בוך וועט איבערגעזעצט ווערן אויף אַנדערע לשונות, אוּן בפרט אויף עברית (אויב די השגחה וועט דערלויבן — נאָך ביי מיין לעבן);

ג) אַז מיינע טאָרנער לאַנדסלייט וואָס האָבן מיר געהאָלפן אין דער ביזאיצ־טיקער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט לטובת דעם טאָרנער יידנטום, וועלן אַלץ טאָג כדי מיינע אויבן אויסגעדריקטע האָפענונגען זאָלן פאַרווירקלעכט ווערן.

חיפה, אויגוסט 1954 **ד״ר שמואל שפּאַן**

פאַרוואַרט פונעם רעדאַקטאָר

נאָך וייַענדיק אין רוסלאַנד אַלס פּליטים, האָבן מיר שוין פּיל געהערט וועגן שוידערלעכן אומקום פונעם פּוילישן יידנטום. מיר האָבן אָבער נישט געוואוסט דעם גאַנצן אמת. יעדער פון אונדז האָט נאָך געלעבט מיט דער האָפענונג צו טרעפן דאָרט אַ לעבעדיקן קרוב, אַ פריינט צי חבר. מיר האָבן געבענקט נאָך אונדזער היים, נאָך דעם שפּרודלדיקן און שעפערישן יידישן לעבן אין טאָרנע.

אין די רעפּאַטריאַנטן־עשאַלאָנען פון רוסלאַנד, אויפן וועג צוריק קיין פּוילן, האָט אונדז נאָך אַלץ נישט פאַרלאָזט דער גלויבן, אַז אין דער אַלטער טאָרנער היים וואָרט אויף אונדז אַ נייע אויפבוי־אַרבעט, עס וואָרט די יידישע קהילה, יידישע שולן, יידישע ביבליאָטעקן און אַלע איבעריקע נאַציאָנאַלע, געזעל־שאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע יידישע אינסטיטוציעס. מיר האָבן געוואוסט, אַז אַ שרעקלעכער שטורעם איז אַדורך איבער טאָרנע, אָבער ס׳איז נאָך אַלץ נישט אויסגעלאָשן געווען דער לעצטער פונק פון האָפענונג, אַז ער האָט בלויז אונטער־געבראָכן די צווייגן, און דער שטאַם איז געבליבן.

מיר האָבן געגלויבט...

אין טאָרנע האָבן מיר אָבער אַנגעטראָפן אויף אַ טאָטאַלן חורבן. קיין שריד און פּליט איז נישט איבערגעבליבן, אויסער חורבות און מויערן־סקעלעטן אינעם יידישן קוואַרטאַל, דערשראָקענע און אויסגעהונגערטע רעשטלעך פון די וואָס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט אין בונקערס און באַהעלטענישן, און דער בית־עולם מיט פיל איבערגעקערטע מצבות.

אַזוי האָט אויסגעזען דאָס יידישע טאָרנע אין דער מיט 1946 — אַ שרעק־לעכער קאָשמאַרפולער בית־הקברות וואו ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן די מאַסן־רציחה. אויף אַזאַ בית־הקברות האָט נאָך קיינער נישט באַוויזן צו בויען אַ לעבן. און דער ערשטער גדאַנק איז געווען: אַנטלויפן, וואָס גיכער זיך אָפּטראָגן פון די חורבות, איינגעטונקענע אין בלוט פון אונדזערע נאָענסטע.

אָבער אין די טיפענישן פון דער נשמה האָט אַלץ געוואַרט אַ גדאַנק, אַז פונעם 500־יאָריקן טאָרנער יידישן ישוב וועט נישט בלייבן די מינדסטע שפּור, אַז ס׳וועט אָפּגעווישט ווערן דער זכר פון אַנשטרענגונגען און דערגרייי־כונגען פון די פריערדיקע דורות, זייערע טרוימען און האָפענונגען, זייערע נצחונות און מפלות. אינעם קאָמף פאַר אַ בעסערן מאָרגן. די מאַנענדיקע פראָגע האָט נישט אָפּגעלאָזט קיין איין מינוט: וואָס הייסט? וועט די אַלטע, הערלעכע יידישע קהילה פאָרגעסן ווערן? זאָל מיטן אָפּרוימען די חורבות אינעם יידישן קוואַרטאַל

אויך פֿאַרשוווינדן דער אָנדענק פון דער פֿאַרפֿיניקטער יידישער באַפֿעלקערונג אין טאַרנע, וועלכע האָט פֿאַרפולט די מאַסן־קברים און די היסטאָריסטישע טויט־פֿאַבריקן?

דער ענטפער איז געקומען. ס׳איז פֿאַר מיר קלאָר געוואָרן, אַז די טאַרנער קדושים דאַרף געשטעלט ווערן אַן אייביקער דענקמאָל אין דער פֿאָרם פון אַ יזכור־בוך. כ׳האָב געפילט, אַז אויף מיר, דעם לעצטן פֿאַרזיצער פון דער יידישער קהילה אין טאַרנע, ליגט דער דאָזיקער הייליקער חובֿ.

דער גרעסטער איז געבוירן געוואָרן, אָבער ווי אַזוי פירט מען אים אַדורך? אין גאַנץ טאַרנע איז נישט פֿאַרבליבן קיין ברעקל פֿאַפּיר וואָס זאָל דערציילן וועגן אַמאָליקן יידישן לעבן. די פֿראָטאָקאָלן פון דער קהילה, פון געזעלשאַפֿטן, שולן, פֿאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, קולטורעלע און געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס, יידישע צייטונגען, די אַרטיקע אַקטיוע טויער — אַלץ איז אַראָפּגעשווענקט גענוואָרן דורכן היטלעריסטישן מבול. בלויז אויף איין אָרט, אין דעם בית־המדרש וואָס איז נאָך דער באַפֿרייאונג איינגעאָרדנט געוואָרן אין איינעם פון די זאָלן אין זאָלדינגערס האָטעל אויף דער גאָלדהאַמער־גאַס, זענען אין אַווינקל פאריתומט געלעגן איינצלנע בלעטער פון אַלטע הייליקע יידישע ספֿרים, דער איבערבלייב פון די 25.000 טויזנט טאָרנער יידן.

כ׳האָב דעריבער אָנגעהויבן זוכן מאַטעריאַלן פֿאַרן יזכור־בוך אויפֿן בית־עולם, אין די געריכט־אַקטן, אין פּוילישע ביבליאָטעקן, ביז כ׳האָב אַנטדעקט אַ טיינרן אוצר אין דער ביבליאָטעק פון יאָגעלאָנער אוניווערזיטעט אין קראָקע: עלף גרויסע בונדענע קאָמפּלעטן (יאָרגענג) פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" („יידיש וואָכנבלאַט"), וועלכער איז דערשינען אין טאָרנע פון יאָר 1928 אַלס אויסגאָבע פון דער דאָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דאָרט האָב איך אויך געפונען די יאָרגענג פון קראָקעווער „נאָווי דזשעניניק" און אַנדערע מאַטעריאַלן וואָס האָבן מיך געפירט צו וויטערדיקע מקורות וועגן טאָרנער יידנטום. ערשט איצט האָב איך געקאָנט צוטרעטן צו אַ גענויערער אָנזאַמלונג פון מאַטעריאַל, אויפֿנעמען גבית־עדות, אריינבליקן אין דאָקומענטן.

עס איז שווער גרעסטן אָנצווענדן דעם אָנגעהויפֿטן מאַטעריאַל, ווייל מיין אויפֿגאַבע איז גרעסטן נישט נאָר צו באַשרייבן דעם מאָרטירער־טויט פון טאָרנער יידנטום, נאָר אויך פֿאָראייביקן עס פון די פריסטע יאָרן אַן. מיין שטרעבונג איז גרעסטן, אַז אינעם פלאָנירטן בוך־מאָנומענט, זאָל מיט גאָלדענע אותיות פֿאַרשריבן ווערן די יידישע אונטערנעמערישקייט אין טאָרנע, דער גערָאָנגל פון טאָרנער יידן פֿאַר רעכט אויף לעבן און רעכט אויף אָרבעט. כ׳האָב גרעסטן, אַז דער מאָנומענט זאָל עדות־זאָגן וועגן דעם צושטייער פון טאָרנער יידן צום אוצר פון דער יידישער און אַלגעמיינער קולטור, פֿאַר זאָל דערציילן וועגן אָנטייל פון אונדזערע יידן אינעם פּראָצעס פון אויספֿאָרמירן דאָס נאַציאָנאַלע באַוואוסטזיין און זייערע אָנשטרענגונגען און צושטייער צום אויפֿבוי פון אַן איגענער היים אין ארץ־ישראל. מיין וויל איז גרעסטן, אַז דער דאָזיקער דענקמאָל זאָל אָפּשפּיגלען אַלע דערשיינונגען אינעם טאָרנער יידישן לעבן, פון אַלע שיכטן און קרייזן, פון יעטוועדער געזעלשאַפֿטלעכער און סאָציאַלער טעטיקייט. אָבער גלייכצייטיק האָב איך זיך אָפּגעגעבן

אַ דין־וחשבון, אַז „כ׳שאַץ די כוחות לויטן פאַרמעסט", ווייל ס׳איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ס׳פעלט מיר דאָך די פּאַזיציע און דערפאַרונג צו באַנוצן זיך מיט היסטאָריזשן מאַטעריאַל און צו שרייבן געשיכטלעכע אָפהאַנדלונגען.

איצט, נאָכן פאַרענדיקן די דאָזיקע מיפולע אַרבעט, בעט איך אַנטשולדיקונג ביי די פראָפעסיאָנעלע היסטאָריקער, וואָס כ׳האָב זיך אַריינגעלאָזט אין זייער אַרבעטס־געביט, ווייל אָן שום ספק האָב איך עובר געווען נישט אויף איין געזעץ פון אמתער געשיכטע־שרייבערײַ...

אָבער מילדערנדיקן אומשטאַנד זאָלן זיי נעמען דעם פאַקט, וואָס מיין אייגנצי־קער מאָטיוו איז געווען — צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון דעם אַזוי מיר טייערן טאַטנער יידנטום. כ׳האָב געאַרבעט איבער דעם יזכור־בוך אַזוי וי ס׳האָט מיר דיקטירט מיין האַרץ און פאַרשטאַנד. די דאָזיקע הייליקע אַרבעט האָב איך אָנגע־הויבן נאָך אין קראָקע אין יאָר 1946, פאַרטזעצנדיק זי אין פּאַריז אין יאָר 1948, און (נאָך אַ לענגערן איבערריס) פאַרענדיקט זי ערשט אין ישראל, אַ דאַנק דער הילף פון אַ גרופּע פריינט פון רעדאַקציע־קאָמיטעט, וועלכע האָבן אין שווערע פאַר מיר מאָמענטן, צוגעגעבן מוט און אויסדויער צו פאַרענדיקן דאָס בוך.

כ׳האָב אויך פיל צו פאַרדאַנקען די עצות און הילף פון אַזעלכע געניטע פובליציסטן, ווי א. וואָלף־יאָסני, און דער עיקר — די פריינט דניאל לייבל און דוד שטאָקפיש, וועלכע האָבן נישט געקאָרגט קיין מי און אַנשטרענגונג אריבערצופירן אין יידיש דעם גרעסטן טייל מאַטעריאַל פון בוך, געשריבן נישט אין יידיש. כ׳וויל זיי דאָ אויסדריקן אַ דאַנק און אַנערקענונג. און אויב אין טעקסט האָט זיך דאָ צי דאָרט פאַרוואַלגערט ערגעץ אַ פעלער, זענען נישט זיי דערין שולדיק.

צום סוף וויל איך אויך אויסדריקן אַ דאַנק די אַלע וועלכע האָבן מיר געדינט מיט ידיעות, דאָקומענטן, ביכער און פאָטאָגראָפיעס. אַ באַזונדערן דאַנק די חשובע מחברים וועלכע האָבן מיט זייערע אַרבעטן צוגעהאָלפן באַרייכערן דאָס יזכור־בוך.

כ׳האָב מיטן בעסטן ווילן און כוח אויסגעפירט אַ וויכטיקע אויפגאָבע מיטן פאַראייביקן דעם אַמאָל הערלעכן יידישן ישוב אין טאָרנע. נישט נאָר טאָרנער יידן וועלן דאָרט געפינען מאַטעריאַל וועגן זייער שטאָט און די אַמאָל לעבעדיקע יידן, נאָר אויך צוקונפטיקע היסטאָריקער און פאָרשער, וואָס וועלן זוכן מאַטעריאַל איבערן אָפגעווישטן יידישן לעבן אין פוילן, וועלן אין דעם בוך קאָנען האָבן אַ באַשיידענעם ביישטייער.

ד״ר אברהם כאמעט (חומט)

ד״ר אברהם נאָמעט

צו רער געשיבטע פון יידן אין טארנע

I

פון די עלטסטע צייטן ביז דער טיילונג פון פוילן

1

כדי צו האָבן א געהעריקע פארשטעלונג וועגן לעבן פון יידן אין טאָרנע פון די סאמע עלטסטע צייטן, מוז מען זיך באקענען מיט דער געשיכטע פון דער שטאָט גופא, איר אנטשטייאונג און אנטוויקלונג. דער וואָס האָט א לענגערע צייט געלעבט אין דער דאָזיקער שטאָט, וועט זיכער געדענקען דעם טייך ביאַלאַ, וועלכער פאלט אריין אין דונאיעץ נישט ווייט פון טאָרנע, און דעם בארג פון הייליקן מאַרטשין (384 מעטער די הויך), וועלכער דאמינירט איבער דער שטאָט און בילדעט דעם לעצטן ראנד פון סאַנדזער־קאַרפאַטישן פאָרבאַרג.

ארום דעם דאָזיקן בארג האָט זיך אין אנהויב גרופירט דאָס לעבן פון דער געגנט. נאָך אין די פאָרהיסטאָרישע צייטן איז צופיסנס פון באַרג, ביים טייכל וואָנטאָק — א צופלוס צו דער ביאלע, אנטשטאנען א ישוב מיטן נאָמען טאָרנע (טארנווו). מיט דעם דאָזיקן נאָמען טרעפן מיר זיך צום ערשטן מאָל אין אַ רשימה פון גיטער, וואָס האָבן געהערט צום באַזיץ פון די בענעדיקטינער אין טיניעץ, אין יאר 1105. אינעם פעריאד פון אייגטיילן פוילן אויף איינצל־חלקים, נאָכן טויט פון קעניג באָלעסלאָוו קזשיוואָוסטי (1138), האָט טאָרנע געהערט צום סאנדאמירער פירשטנטום און איז שוין דעמאָלט געווען אַ גרעסער דאָרף.

אָנהויב פערצנטן יארהונדערט איז א העלפט פונעם דארף געווען דאָס אייגן־טום פון קראָקעווער וואָיעוואָדע ספיצימיעזש, וועלכער האָט געשטאָמט פון די טאָרנאָווסקיס און מעלשטינסקיס, בעת די צווייטע העלפט פון דאָרף האָט געהערט צו לעאָנארדן, א זון פון פאָלאָניעצער קאָשטעלאַן דזיערזשיסלאוו, אָפשטאָם לאַבענדזש, וועלכער האָט פאָרמאָגט נאָך גיטער ארום טאָרנע.

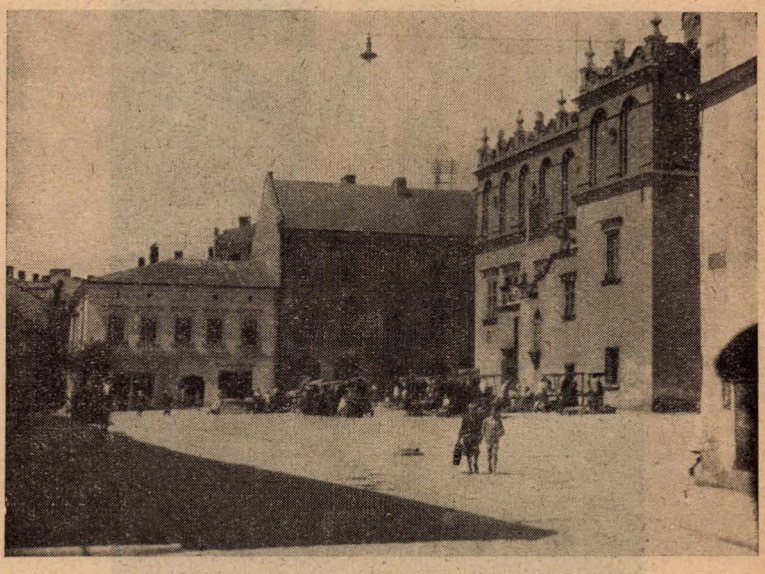
ספיצימיעזש, וועלכן מען האָט אויך גערופן ספיטעק פון מעלשטין, האָט אין יאָר 1327, מיטן הסכם פון קעניג וולאַדיסלאָוו לאָקיעטעק, דערוואָרבן פאַר זיך די צווייטע העלפט דאָרף און גאנץ טאָרנע איז געוואָרן זיין אייגנטום. לעבן דעם דאָזיקער טאָרנע, וואָס האָט געהייסן „גרויס", איז שוין דעמאָלט געווען א שכנותדיק דאָרף מיטן נאָמען קליין טאָרנע, וואָס האָט אויך געהערט צו ספיצי־מיעזשן.

דער קעניג וולאַדיסלאָוו לאָקיעטעק האָט אין דער פריווילעגיע פון 7־טן מערץ 1330 יאר, ארויסגעגעבן אין קראקע, דערהויבן דאָס דאָרף גרויס־טאָרנע

דער שלאָסבערג אוּן די חורבות פונעם אלטן שלאָס.

צו דער מדרגה פון א שטאט, געבנדיק אים די רעכט און אייניכטונג וואס עס האָט דעמאָלט געהאַט קראָקע. באַזונדערס איז אים צוגעטיילט געוואָרן דאָס רעכט פון אייגענער פאַרוואַלטונג לויטן מערב־דייטשן סטאַטוט. די שטאָטישע מאַכט האָט באלאנגט צום בירגערמייסטער מיט א ראט; דאָס גערעכט־וועזן — אין די הענט פון וואויט און זיבן לאוועניקעס, דערווייטלטע אויף א צייט פון איין יאר. פון דער יוריסדיקציע פונעם שטאטישן גערעכט, אינעם דערמאנטן צוזאמענשטעל, זענען געווען אויסגענומען: פריוואטע שטרייטן צווישן שטאטישע איינוואוינער מיט דער שטאט גופא, ענינים פון שטאטישע „רייצעס" (ראטמענער) און ענינים פון טאָרנער יידן. די אלע פראגן זענען געווען אונטערגעוואָרפן דער יוריסדיקציע פון שלאָס, ד.ה. די הערשער פון טאָרנע. די דאָזיקע באגרעניצונגען אינעם שטאטישן גערעכט־וועזן האָבן אָנגעהאַלטן ביזן יאר 1643, וועו יאָן זאמאָיסקי האָט פאָראָר־דנט זיי אַריבערצופירן אין דער קאָמפעטענץ פון דער שטאָטישער יוריסדיקציע.

דער אייגנטימער פון טאָרנע, ספיטעק פון מעלשטין, האָט אַ סך געזאָרגט דערפאר, אז די שטאט זאָל אויסגעבריטערט ווערן. אין יאר 1340 האָט ער אויפ־געבויט אַ פאַרטיידיקונגס־שלאָס און די שטאָט אַרומגערינגלט מיט מויערן, שוץ־וואלן און א בריייטן קאנאל. די מויערן און שוץ־וואלן האָבן זיך געצויגן לענגאויס דער היינטיקער וואַלאָווע־גאס פון איין זייט, און די גאסן בערנארדינער און טאָר־גאווע — פון דער צווייטער זייט. נאָך איצט זענען פארבליבן חורבות פונעם שלאס אויפן בארג פון הייליקן מארטשין. טיילן פון די מויערן און באַשטעס קאָן מען נאָך איצט טרעפן אויף דער וואַלאָווע גאס (אין די הייזער נומ׳ 19 און 23, לעבן דער קאטעדרע).

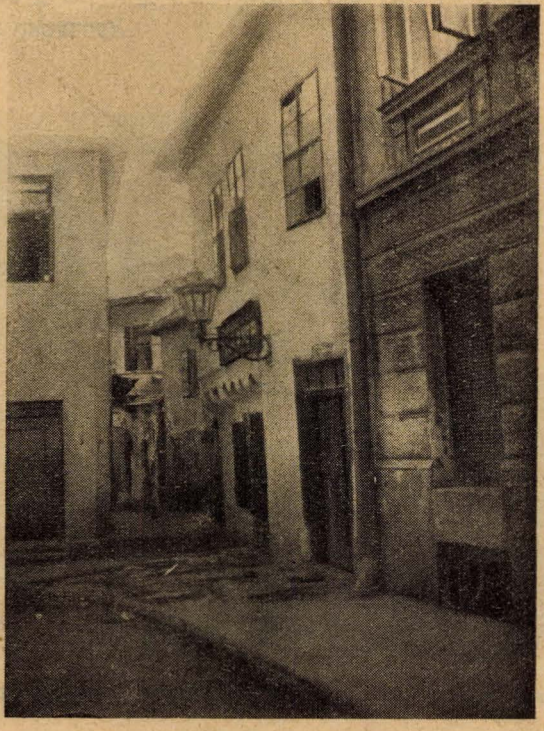
דער מאַרק אין טאָרנע (פאָטאָגראָפירט פאַר דער מלחמה פון ד״ר ישעיהו פייג)

דער ראַטהויז אין טאַרנע

דער אריינגאַנגס־טויער צום ראַטהויז אין טאַרנע

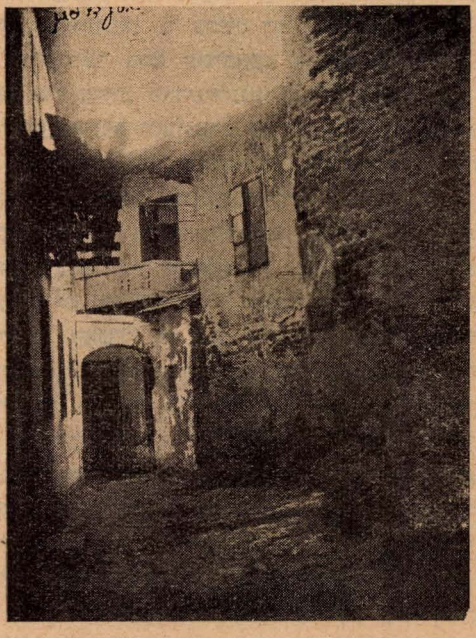
די יידישע גאַס אין טאַרנע (אוליצאַ זשידאָווסקאַ)

א באַזונדערע מויער האָט אָפּגעצוימט דעם צענטער שטאָט פון די פּארשטעט, און אויף צו דערמעגלעכן א פּארבינדונג צווישן זיי, זענען אין די מויערן געווען גרעסערע טויערן, וועלכע מען האָט געראָפן: דאָס קראָקעווער און דאָס פּילזנער. טירלעך און קלענערע טויערן זענען געווען 15.

אין צענטער שטאָט האָט זיך געפונען א פּירעקיקער מארק מיט פּיל קראמען און געשעפטן. אינמיטן מאַרק — דאָס ראָטהויז־געביידע מיט אַ טורעם. דאָס ראָט־הויז איז געבויט געווארן אין 14־טן יארהונדערט, אין גאָטישן סטיל. די עלטסטע גאַסן אין טאָרנע זענען געווען: די יידישע גאַס (זשידאָווסקאַ) און די וועקסלער־גאַס (וועקסלאַרסקאַ). צו די ערשטע איינוואוינער האָבן געהערט פּאָליאַקן, דייטשן און אַ קליינע צאָל יידן. דייטשע קאָלאָניסטן האָט אַהער געבראַכט ספּיצימיעזש. די דאָזיקע קאלאניסטן האָבן זיך גאָר שנעל פּאלאניזירט. אין זעכצנטן יארהונדערט זענען זיי שוין אַלע געווען פּאליאקן.

2

ד״ר יצחק שיפּער, דער באַוואוסטער היסטאָריקער, וואָס איז געבוירן געווארן, גלעבט און געשאַפן אין טאָרנע, האָט געהאַלטן, אַז עס לאָזט זיך נישט פּעסטשטעלן קיין געניע דאטע בנוגע דעם אריינקום פון די ערשטע יידן אין שטאָט. אויפן סמך פון זיינע אויספּארשונגען האָט ער פּעסטגעשטעלט, אַז אין די

די אַלטע זאָקאָנטאָ גאַס וואָס האָט געפירט צום פּילזנער טויער

דאָקומענטן פון דער ערשטער העלפט פון 16־טן יאָרהונדערט, איז נישט פאַראַן קיין שום אַנדייטונג וועגן יידן. לויט זיין מיינונג האָבן יידן זיך באַזעצט אין טאַרנע ערשט אין דער צווייטער העלפט פון זעכצנטן י״ה. אין יאר 1631, ווען מיט דער שטאָט האָט אָנגעפירט וולאדיסלאוו דאמיניק, טרעטן שוין יידן ארויס אלס ארגאניזירטע קהילה, מיט אַן אייגן בית־המדרש, בית־עלמין, און באַוואוינען 12 הייזער, וואָס צו יענער צייט האָט עס געהייסן א גרויסע צאָל.

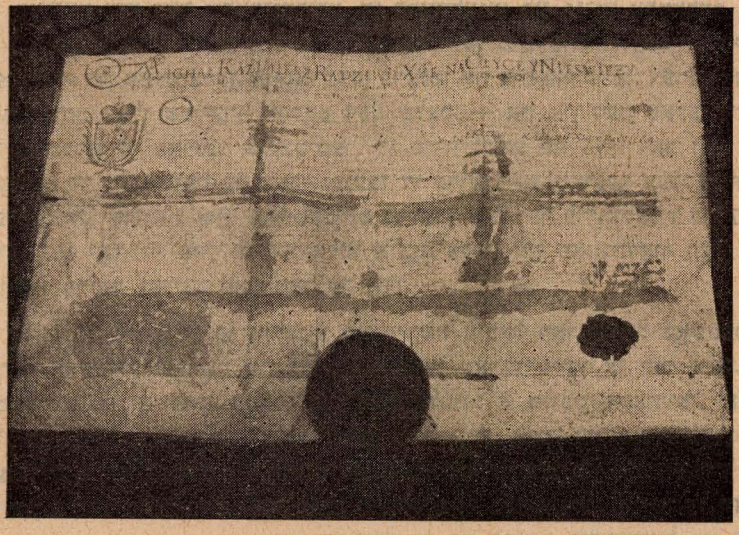
ד״ר י. לעניעק, געווֹ׳ דירעקטאר פון דער צווייטער טאַרנער גימנאזיע, האָט אין יאָר 1911 פאַרעפענטלעכט אַ בוך א״נ „די געשיכטע פון דער שטאָט טאַרנע״, וואו ער גיט איבער, אַז לויט די באַשלוסן פון סינאָד אין דרייצנטן יאָרהונדערט, האָבן יידן אין טאַרנע געמוזט וואוינען אין א באזונדערן ראיאן, אָפגעטיילט פון דער קריסטלעכער געגנט מיט א מויער, שוץ־וואַל אָדער קאנאל. יורידיש זענען יידן געווען אונטערגעאָרדנט דער ערשטער אינסטאַנץ פון שלאָס־געריכט און דער העכערער געריכט־אינסטאַנץ פון סאַנדאָמירער וואיעוואָדע. לויט דער מיינונג פון ד״ר לעניעק, האָבן טאַרנער יידן זיך פאַרנומען אין אָנהויב דער עיקר מיט וועקסל־געשעפטן און באַרגן געלט אויף פראצענט, ווייל — „אזעלכע געשעפטן זענען געווען פאַרבאָטן פאַר קריסטן״. לויט זיינע ידיעות פיגורירט שוין אין 1445 אין א דאָקומענט אַ טאַרנער ייד קאַלעף („יודאַוס קאַלעף דע טאַרנאָו״). אין די צייטן פון די לעלעוויטן (אָפשטאָם פון ספיטעק פון מעלשטין), האָבן זיך נישט געפונען קיין סך יידן אין טאַרנע. ערשט אין דער צווייטער העלפט פון זעכצנטן און זיבעצנטן יארהונדערט האָט א גרעסער צאָל יידן זיך אָנגעהויבן באַזעצן אין שטאָט. „אַרייגעדרונגען דורכן פילזנער טויער אין צענטער שטאָט, פאַרנומען צו ערשט די גאַסן וואָס ווערן ביז היינט געוווּנען יידישע גאַס און ווּעקסלער גאַס, פאַרכאַפט אין זייערע הענט דעם האַנדל און פאבריקאציע, וואָס איז צוליב פארשידענע סיבות געפאלן ביי די קריסטן״. ד״ר לעניעק מיינט, אז דאָס הויפט וואוינארט פון טאַרנער יידן איז געווען אויף יענער זייט שטאָטישער מויער, אין דער פאַרשטאָט גראָבווקע. זייערע מתים האָבן זיי קובר געווען אינעם שכנותדיקן אָרט פאָגוויזדווֹ.

די יידישע קהילות אויף די מזרח־קרעסן, וועלכע זענען אין יאר 1241 חרוב געוואָרן צוליב די טאַטעריש איבערפאלן, זענען געווען דער הויפט־צענטער פאר מסחר צווישן מזרח און מערב. די שטאָט קיעוו האָט אויפגעהערט זיין דער צענטער פאַרן יידישן האַנדל און איר אָרט האָט פאַרנומען לעמבערג (אָנהויב פערצנטן י״ה). דאָרט האָבן אָנגעהויבן פאָרן יידישע סוחרים, געקומענע פון מערב.

צו יענער צייט איז די יידישע קהילה אין לעמבערג געוואָרן א פארבינדונגס־סטאַציע פאַר די האַנדלס־נסיעות אויפן מזרח. די שליאַכן פון די דאָזיקע האַנדלס־רייזעס האָבן געפירט דורך די יידישע קהילות וואָס האָבן דעמאָלט עקזיסטירט אין פויזן, קראקע, טאַרנע און פשעמישל. אין ד״ר י. שיפערס „געשיכטע פון יידישן האנדל אין פוילן״ ווערט דערציילט, אז דער ייד קאלעף (פון דער שטאט קאלעף — איטאַליע), האָט אָנגעקניפט האַנדלס־באַציאונגען מיט פוילן, און אַזויווי דער מסחר האָט דערגרייכט נאָר ביז לעמבערג, האָט ער זיך דאָרט באזעצט אלס שטענדיקער תושב (אין יאָר 1442). אין דעמזעלבן יאָר האָט קאַלעף אויך

אָנגעקניפט האנדלס־באציאונגען מיט קראקע און בערך אין יאר 1445 — אויך מיט טאָרנע, וואו ער האָט געפירט סחורות. פון דעם פאַקט קאָן מען ארויסציען די מסקנה, אז צו יענער צייט האָבן שוין אין טאָרנע געוואוינט יידן, מיט וועלכע קאָלעף האָט געפירט געשעפטן. אויך ד״ר מאיר באלאבאן, אין זיין בוך „די געשיכטע פון יידן אין קראָקע און פון צוויזמיר״, דערמאנט 50 שטעט אין קליינפוילן, וואו עס האָבן שוין אין פופצנטן יאָרהונדערט עקזיסטירט גרעסערע און קלענערע יידישע קהילות, אָדער זידלונגען מיט עטלעכע יידן, און צווישן זיי ווערט אויך דערמאנט טאָרנע, און דאָס יאר 1445 — אַלס דאָס פריסטע יאר ווען יידן האָבן זיך דאָרט באזעצט.

ווייטערע ידיעות ווענן די ערשטע יידן אין טאָרנע געפינען מיר אין די דאָקומענטן פון סאָנגושקאָס־אַרכיוו, ציטירט אין די „מאָטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן״ און פאַרעפנטלעכט אינעם „אַלמאַנאַך און לעקסיקאָן פון פוילישע יידן״ (דערשינען אין לעמבערג ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה). פון די דאָזיקע דאָקומענטן דערוויסן מיר זיך, אַז יאָן אַמאָר פון טאָרנער אָפשטאַם, קראָקעווער וואָיעוואדע און קאשטעלאַן, בעל־הבית און הערשער אין טאָרנע, האָט אין אַן אַקט, אַרויסגעגעבן אין קראָקע דעם 28־טן אַפּריל 1498, פאַרזאָרגט די קאָנאָניע פון דער הייליקער באָרבאָרא ביים טאָרנער קאָלעגיאַט מיט די הכנסות פונעם פראָבאָסט אין וויעזשכאָסלאָוויץ (אַ דאָרף אין טאָרנער קרייז) אויף אַזאַ אופן: „דער קאָלעגיאַלער קאַנאָניק באָקומט 4 גריוונעס פון דער טאָרנער מקוה, וואו זי זאָל זיך נישט געפינען, 4 גריוונעס פון מאַנופאַקטור־סחורות (א.ג. „קרייַ־קאָווע״) פון אלע מאנופאקטוריסטן און סוחרים, קאטאליקן ווי נישט־קאטאליקן, ווי אויך פון יידן וואָס פארקויפן מאַנופאקטור. אויך ד״ר מאיר באלאבאן דערמאנט

די פריווילעגיע, וועלכע פירשט קאָזימיעזש ראָדשיוויל האָט געגעבן טאָרנער יידן דעם 17־טן פעברואַר 1676

אין זיין יידישער געשיכטע (באנד 3, ז׳ 231), אז אין יאר 1582 האָט מען געבויט די יידישע שול אין טאָרנע.

אינעם אַרכיוו פון דער יידישער קהילה אין טאָרנע איז געווען אָפגעהיטן אַ קאָפּיע פון דער ערשטער פריווילעגיע וואָס פירשט קאָנסטאַנטי אָסטראָגסקי האָט געגעבן די יידן אין יאָר 1581. דער דאָזיקער דאָקומענט איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע פון שטאָט, וועו די קהילה־געביידע איז פאַרברענט געוואָרן אין די ערשטע מלחמה חדשים. דערפאַר איז אין שטאָטישן ארכיוו איבערגעבליבן דער אריגינאל פון דער פריווילעגיע, וועלכע פירשט קאזימיעזש ראדזשיוויל פון קראקע האָט געגעבן טאָרנער יידן דעם 17־טן פעברואר 1676. מיט דעמדאָזיקן אַקט האָט פירשט מיכאַל ראַדזשיוויל באַשטעטיקט אַלע פריווילעגיעס וואָס זענען געגעבן געוואָרן דורך די פריערדיקע באזיצער פון טאָרנע. אין דער אויבנדערמאנטער פריווילעגיע (וואָס אויף א סך ערטער איז שווער זי איבערצולייענען), רעדט זיך וועגן בריוו פון פירשט קאָנסטאַנטי אָסטראָגסקי, דאַטירט דעם 4־טן מאַי 1581, צום קיעווער וואָיוואָדע, וועלכע נעמט אַרויס פון דער שטאטישער יוריסדיקציע די טאָרנער יידן און גיט זיי דעם רעכט צו גענישן פון דער פרייהייט און אייניריכטונגען באגלייך מיט אנדערע שטאטלייט. פונעם אינהאלט פון דער דאָזיקער פריווילעגיע איז צו זען, אז די טאָרנער הערשער איז דער עיקר געגאנגען אין דעם, אז טאָרנער יידן זאָלן ארויסגענומען ווערן פון רשות פונעם שטאטישן גריכט־וועזן, איבערלאָזנדיק זיי דער אויסשליסלעכער יוריסדריקציע פון די טאָרנער פירשטן, וועלכע האָבן געפירט וועגן דעם אַ לאַנג־דויערנדיקן קאמף מיטן טאָרנער מאגיסטראט.

לויט די פריווילעגיעס פון 26־טן און 16־טן אָקטאָבער פון 1634 יאָר, אונטער־ליגן טאָרנער יידן דעם שלאָס־גריכט. די פריווילעגיע פון 16־טן אקטאבער 1634 יאר גיט די יידן די באזונדערע רעכט צו האנדלען מיט סחורות אין די הייזער, אויפן מאַרק און אין קראָמען, אויסאַרבעטן בראָנפן און אים פאַרקויפן. דערפאַר האָבן זיי געדארפט צאָלן שטייערן דירעקט דעם שלאס, — און אין דעם טאקע איז עס דאָך געגאנגען די טאָרנער אייגנטימער. די פריווילעגיע פון 1676 יאר האָט באַשטעטיקט די רעכט וואָס עס האָבן געגעבן די פריערדיקע טאָרנער בעלי־בתים צו בויען אַ שול, וואָס איז אויך באַשטעטיקט געוואָרן מיט דער פריווילעגיע פון 17־טן מערץ 1632 יאָר, ווי אויך אויסצוהאַלטן אַ בית־עלמין אין פאָגוויזדאָוו, וואָס האָט שוין פון פריער געדינט פאַר טאָרנער יידן.

די אויבנדערמאָנטע פריווילעגיע פון פירשט מיכאַל ראַדזשיוויל באַשטעטיקט אויך די פריווילעגיע וואָס איז געגעבן געוואָרן טאָרנער יידן אן יאר 1631, און וואָס לייגט אַרויף אויף דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אַ פליכט אָפצוהיטן, אַז די שול און דער בית־עלמין זאָלן נישט זיין קיין אָרט פון איבערפאָלן און שלעגרייען. דאָרט רעדט זיך אויך וועגן אַ פאַרשטענדיקונג פון 20־טן מערץ 1662 יאר און פון 13־טן אויגוסט 1669, וואָס רעגולירט די באציאונגען צווישן די יידישע און קריסטלעכע קצבים. די גאנצע פריווילעגיע פון פירשט ראדזשיוויל פון 17־טן פעברואר 1676 יאר איז שפעטער באקרעפטיקט געוואָרן מיט אן אקט פון דער

פירשטין קאַטאַזשינאַ ראַדזשיוויל פון 8־טן מאַי 1684 יאָר, ווי עס באַשטעטיקט אַ צושריפט צו דער דערמאָנטער פריווילעגיע.

דערפון דארף מען קומען צום אויספיר, אז דער אָנהויב פון יידישן לעבן אין טאָרנע דאטירט זיך פון פּופצנטן יארהונדערט. אינעם זעכצנטן י״ה האָט די יידישע קהילה אין טאָרנע געמוזט זיין געגוג שטארק, ווייל אין יאר 1582 האָט זי אויפגעבויט אַ שול, און ווי עס שרייבט ד״ר מאיר באַלאַבאַן אינעם פּרייער דערמאָנטן בוך „געשיכטע פון יידן אין קראָקע״, געפינען מיר דאָרט דעם טאָרנער ייד דוד אַלס צושטעלער פון סאָלפעטער.

3

אינעם ערשטן פערטעל פון דער אָנטוויקלונג פון דער שטאָט איז דאָס לעבן פון טאָרנער יידן ענג פארבונדן מיט די ווירטשאפטלעך־געזעלשאפטלעכע באַציאונגען, וועלכע האָבן צו יענער צייט געהערשט אין טאָרנע.

אין יאר 1536 האָט טאָרנע פארמאָגט 200 הייזער, און אין דער צווייטער העלפט פון זעכצנטן י״ה ווערן אין דער שטייער־רשימה פערצייכנט: 86 בעלי־מלאכות, 1 אַפטייקער, 1 בעדער, 7 בעקער, 5 קרעמער, 10 ביר־ברייער, 6 קצבים, 4 סוחרים, 9 בראַנפן־ברענער, 1 פעלדשער און 1 פריזירער. די איינוואוינער פון שטאָט האָבן שטארק געליטן פון מגפות. די גרעסטע צאָל עפּידעמיעס פאלט אויס אויף די יאָרן: 1348, 1482, 1516 און 1543. אַ חוץ די מגפות, האָט די שטאָט אויך פיל געליטן פון שרפות מיט א גרויסן פארנעם, וועלכע האָבן זיך איבערגעחזרט אין די יארן: 1485, 1494 און 1617 און כמעט פארניכטעט די שטאָט.

פאר דער צייט ווּאָס טאָרנע האָט באַלאַנגט צום קראָקעווער וואיעוואדע און קאשטעלאן יאָן אמאָר, זענען אין יאר 1441 די אונגארן באפאלן פוילן, אריינגעריסן זיך קיין טאָרנע און פאַרווויסט די שטאָט מיטן שלאָס. מיט 53 יאָר שפעטער איז די שטאָט ווידער פאַרלענדט געוואָרן. יאָן אַמאָר, ווילנדיק צוריק אויפבויען די שטאָט, האָט אין אַ ספּעציעלער פריווילעגיע אין דעם יאָר באַפרייט די נשרפים פון שטייערן און אָפּצאָלן אויף אַ צייט פון 10 יאָר.

די שטאָט האָט אויך פיל געליטן פון א שטרייט ווּאָס האָט זיך געפירט צווישן דער משפחה פון פירשט אָסטראָגסקי און דער משפחה פון פירשט טאַרנאָווסקי. דער שטרייט, ווּאָס איז געווען רייך אין אַ סך דראַמאַטישע מאָמענטן, איז דערלייזדיקט געוואָרן דורך דער אַריינמישונג פון קעניג זיגמונט אויגוסט, וועלכער האָט אין יאָר 1571 ארויסגעגעבן א וועזדיקט, לויט וועלכן טאָרנע וועזט אנערקענט אלס אייגנטום פון פירשט קאָנסטאַנטין אָסטראָגסקי (הערב לעליווא), וועלכער האָט פאַר דער צייט פון זיין הערשאפט א סך געזאָרגט פארן וואוילזיין פון דער שטאָט, נאָכדעם ווי איר איז אויסגעקומען אדורכצומאכן עטלעכע אומגליקן.

ווי מיר האָבן געשריבן פריער, האָט פירשט אסטראגסקי אין יאָר 1581 געגעבן די יידן אַ פריווילעגיע, לויט וועלכער זיי אונטערליגן דער יוריסדיקציע פונעם געריכט פון די טאָרנער הערשער, און עס ווערט זיי דערלויבט צו פארנעמען זיך

מיט כלערליי מלאכות, דערוועגן פאטענטן און געניסן פון אלע „פרייהייטן און נוצן" באגלייך מיט אלע שטאטישע אייגנוואוינער. פירשט אסטראגסקי האָט פארן נוצן פון שטאט באשטימט די הכנסות פונעם ספעציעלן שטייער פאר אויסברענען בראַנפן און פאַר באַנוצן דאָס באָד, וואָס איז אייגנטפלאַסן אין זיין שטייער־אַמט (דאָס באָד איז געשטאַנען אויף דעם אָרט, וואו עס איז געווען דאָס דורכגאַנג־הויז פון דער קאפיטולנע־גאס אויף דער באַשטאָוונ).

נאָכן טויט פון פירשט אָסטראָגסקי איז די שטאָט בירושה איבערגעגאַנגען צו זיין זון יאַנוש, און וועָן אויך ער איז אַוועק אויפן עולם האמת, איז די שטאָט פארטיילט געוואָרן צווישן עטלעכע יורשים, אָפשטאמיקע פון דער פירשטלעכער משפחה אסטראגסקי. צו יענער צייט איז די שטאט געווען אויסגעשטעלט אויף דער ווילקירלעכער הערשאפט פון די שלאס־סטאראסטעס צי פון די פארוואלטער פון דער טאַרנער געגענט, וועלכע האָבן נישט געזאָרגט פאַר אַנטוויקלען די שטאָט, נאָר פאַרן אייגענעם נוצן. די שטאָט איז געדריקט געוואָרן מיט כסדרדיקע שטייערן און קאנטריבוציעס בעת די קאזאקישע און שוועדישע מלחמות, און איז געווען אויסגעשטעלט אויף שרפות און מגפות. טאַרנע האָט דורכגעמאכט א יריידה אויך צוליב די אומרוען אין לאנד, וואָס האָבן זיך שטארק אָפגערופן אויפן האנדל, וועל־כער איז געווען אַן אָנשפאַר פאַרן וואוילשטאַנד פון דער שטאָט. אין יאָר 1662 איז די שטאט דערגאנגען צו אזא קאטאסטראפאלן מצב, אז זי האָט געציילט בסך־הכל 768 אייגנוואוינער.

4

נאָך אין דער ערשטער העלפט פון זיבעצנטן י״ה האָבן יידן אין טאַרנע פאַר־נומען שטארקע עקאנאמישע פאזיציעס. אין זיין „געשיכטע פון יידן" (ב׳ 3, ז׳ 334) שרייבט ד״ר מ. באלאבאן וועגן דער יריידה פון ועד ארבע ארצות אינעם קראקע־ווער און סאנדאמירער קרייז אין זיבנצנטן י״ה און רעכנט אויס די קהילות, וועלכע זיינען געווָאָרן זעלבשטענדיק. צוו. אַנד. דערמאָנט ער, אַז „צום שידלאָוצער באַצירק געהער די רייכע קהילה אין טאַרנע".

אויסער די אַלגעמיינע צרות פון דער שטאָט (שרפות און מגפות), פון וועלכע די יידישע באפעלקערונג האָט געליטן באגלייך מיט דער קריסטלעכער באפעלק־ערונג, האָבן יידן זיך נאָך געמוזט פאַרטיידיקן קעגן די אַנגריפן פון די צעכן און די שטאט־בירגער, וועלכע האָבן זיך באמיט זיי אַרויסצושטופן פון די עקאנאמישע פאָזיציעס. אין דעם דאָזיקן קאַמף האָט זיך דער טאַרנער מאַגיסטראַט שטענדיק גע־שטעלט אויף דער זייט פון די צעכן און אַזוי אַרום באַמיט זיך צו באַקומען פון די טאַרנער הערשער די דירעקטע איבערמאַכט איבער דער יידישער באַפעלקערונג.

אין יאָר 1642 איז אַ טייל פון דער שטאָט, וואָס איז געווען דאָס אייגענטום פון קאַטאַזשינאַ זאַמאָיסקאַ פון די אָסטראָגסקיס, אַריבער בירושה צו איר זון יאָן זאַמאָיסקי, קיעווער וואָיעוואָדע און גראַף פון טאַרנע, וועלכער האָט גלייך נאָכן

איבערנעמען די הערשאפט, ארויסגעווינען זיין אומפריינטלעכקייט צו יידן. זיין נאכפאלגער וולאדיסלאוו דאמיניק האָט אים שפעטער נאָכגעטאָן, פארווערנדיק יידן זיך צו פֿאַרנעמען מיט האַנדל, בראַנפן־פֿאַרקויף, אַרענדע און צוריק איבער־געווינען די יידישע באפעלקערונג דער שטאטישער יוריסדיקציע. אין יאר 1637 האָט ער געענדערט זיין באציאונג צו יידן און לטובת זיי ארויסגעגעבן א געזעראל־פריווילעגיע. אָבער מיט עטלעכע יאר שפעטער (1643) האָט ער ווידער בא־גרענעצט די יידישע רעכט אין טאָרנע.

בעת דער הערשאפט פון פוילישן קעניג יאַן קאַזשימיעזש (1654) זענען ארויס פרישע גזירות קעגן יידן און נאָך מערער באגרענעצט זייער רעכט, אין רעזולטאט פון דער פיינטלעכער שטעלונג פון דער שטאטישער מאכט און פון קלער, ווי אויך פון די איינוואוינער וואָס זענען געווען אָרגאניזירט אין צעכן.

פראנצישעק הערציג, היסטאריקער פון דער שטאט טאָרנע, שרייבט אין זיין בוך „געשיכטע פון דער שטאט טאָרנע" („דזשעיע מיאַסטאַ טאַרנאָוסקי"), אז „די יידנפראַגע, וואָס איז אין טאָרנע נישט געווען באַקאַנט ביז איצט, הייבט אָן אין דער ערשטער העלפט פון זיבעצנטן י"ה צו פֿאַרנעמען די געדאַנקען פון די שטאָט־אייגנטימער". דאָס געשעט אין א מאמענט, ווען דראענדיקע וואָלקנס באדעקן דעם פאליטישן האָריזאנט פון פוילן, „ווען דאָס צעבונטעווועט קאָזאַקנטום, אויס נקמה פאַר עוולות און אונטערדריקונג, האָט זיך באַוואָפנט אריינגעריסן אין די פוילישע געביטן און מיט דער הילף פון די טאָטעריש האַרדעס געזייט טויט, שרפה און פארוויסטונג".

באַזונדער שווער איז געווען די לאַגע פון טאָרנער יידן, ווען די שטאָט האָט זיך געריכט אויפן איבערפאל פון די טאָטעריש האַרדעס. דער דעמאלטיקער הערשער פון דער שטאָט, דער שוין דערמאָנטער וולאַדיסלאַוו דאָמיניק, האָט אריסגעגעבן אַ פאַראַרדענונג די שטאָט זאָל זיך גרייטן צו פארטיידיקונג. אין א בריוו פון 20־טן מאי 1651 יאר באפעלט ער, אז דער המון („פאָספולסטווא") און די יידן זאָלן פינקטלעך אויספירן די אנווייזונגען פון שטאטישן אמט, זיי זאָלן זיך איבן אין באַנוצן מיט געווער. נאָר אנשטאט דעם טאָטעריש שונא, איז אין שטאט געקומען אן אנדערער פיינט — א מגפה, וועלכע האָט אין די יארן 1652 און 1653 צוגענומען 2,000 קרבנות. אַממיינסטן געליטן פון דער מגפה האָבן יידן.

ווי עס גיט איבער דער שוין דערמאָנטער היסטאריקער פראַנצישעק הערציג, האָט די רעטונגס־אקציע (מיט וועלכער עס האָט אנגעפירט די שטאטישע מאכט), זיך אנגעהויבן מיט באזייטיקן יידן פון שטאט. פאר דער גאנצער צייט וואָס די מגפה האָט געדויערט, האָבן יידן געמוזט וואוינען אין צעלטן אויסער דער שטאט. ארום דער שטאט זענען אויסגעגראבן געוואָרן גרובנס און די טויערן זענען אָפּ־געשלאָסן געוואָרן, כדי קיינעם נישט אַרייַנצולאָזן קיין טאָרנע. אַ ספעציעלע וואַך האָט טאָג און נאַכט געהיט, אַז קיין פרעמדע זאָלן אין שטאָט נישט קומען. דער שטאטישער אמט (וועלכער איז באַשטאַנען פונעם וואָיט און די לאַווניקעס) האָט אפגעשטעלט זיין טעטיקייט אויף דער גאַנצער צייט וואָס די מגפה האָט געדויערט. די שטאט איז אינגאנצן געוואָרן איזאלירט פון דער דרויסנדיקער וועלט. נישט געווען מקנא צו זיין די יידן, וואָס האָבן אין ביידלעך געמוזט וואוינען אין פעלד.

אָבער נאָך ערגער איז געווען די לאגע פון טאָרנער איינוואוינער, און ממילא אויך פון די יידן, בעת דעם איבערפאל פון די שוועדן. פראנצישעק הערציג שרייבט וועגן דעם שוועדישן איבערפאַל אויף טאָרנע:

„אין יאָר 1655, סוף יולי, זענען די שוועדן אריין קיין פוילן. זיי האָבן צעשלאָגן דאָס פוילישע מיליטער און פאַרנומען קראָקע און ווישניץ. די רעשטלעך פון דער פוילישער אַרמיי האָבן זיך געזאַמלט אין אַ לאַגער אונטער וואַיניטש, לעבן טאָרנע. אינעם טאָרנער בערנארדינער קלויסטער איז אונטערן פארזיץ פון פירשט וולאדיסלאוו דאמיניק, קראקעווער וואיעוואדע, פארגעקומען א באראטונג פון די אַדל־לייט (שליאַכטע) וועגן פאַרטיידיקן די שטאָט. אין דערזעלבער צייט האָבן די רעשטלען פון פוילישן מיליטער באקומען א ידיעה, אז דער שונא דער־נענטערט זיך, האָבן זיי אויף שנעל ליקווידירט דעם לאגער און אוועקגעלאָזט זיך אויף יענער זייט פילזנע. די שוועדן זענען אַריין אין די פאָרשטעט פון טאָרנע, ארויפגעלייגט אויף די איינוואוינער א קאנטריבוציע אין דער הויך פון 5,000 פוילישע זלאָטעס און אוועק ווייטער אויף דרום".

נאָכן טויט פון וולאַדיסלאָוו דאָמיניק, איז אַ טייל פון טאָרנע אַריבערגעגאַנגען בירושה צו זיין מינדיעריקן זון יאָנוש. מיטן פאַרוואַלטן די גיטער האָט זיך אין זיין נאָמען פאַרנומען זיין מוטער. אין אַ בריוו, דאַטירט דעם 29־טן מאַי 1660 יאָר, האָט זי פאַרבאָטן די נאמיעסטניקעס, פארוואלטער, סטאראסטעס און אַרענדאַרן פון די גיטער אין טאָרנער גראפשאפט צו מישן זיך אינעם געריכט־וועזן פון דער שטאָט, מיטן אויסנאם פון אפעלאציעס. גלייכצייטיק האָט די אלמנה דאמיניק באָפוילן די טאָרנער יידן, וואָס פאַרנעמען זיך מיט האַנדל, אַריינצוטראָגן זייערן שטייערן אין דער מלוכה־קאסע, אויף דעמזעלבן אופן ווי עס צאָלן די שטאָט־לייט. דאָס איז געווען א וויכטיקע הנחה מצד די הערשער פון טאָרנע, וויל פון איין זייט האָבן זיי גופא באַגרענעצט זייער אייגנפלוס אויפן שטאָטישן געריכט־וועזן, וועגן וואָס עס איז אַנגעגאנגען א כסדרדיקער קאמף צווישן מאגיסטראט און די הערשער פון טאָרנע; פון דער צווייטער זייט האָבן זיי לטובת דער מדינה זיך אָפגעזאָגט פון די הכנסות וואָס זיי האָבן באַקומען פון טאָרנער יידן.

אין יאָר 1663 האָט זיך אַנגערוקט א ניי אומגליק אויף דער שטאָט: א שרפה האָט פאַרניכטעט אַלע בנינים וואָס האָבן זיך געפונען אין די מויערן. כדי צו דערמעגלעכן צוריק אויפצובויען די שטאָט, האָט קעניג יאַן סאָביעסקי באָפרייט טאָרנע פון א גאנצער רייַ שטייערן. דער פירשט אלעקסאנדער יאגוש, וועלכער איז געווארן פוליעריק אין יאר 1670, האָט ארויסגעוויזן א גוטע באציאונג צו יידן. ער האָט באשטעטיקט די הויפט־פריוויליגיע וועלכע איז אין יאר 1581 געגעבן געווארן יידן דורך דער פאמיליע אסטראגסקי, און דאָס האָט משפיע געווען אויף צו רעגולירן די באציאונגען צווישן די יידן און די שטאָטלייט. נאָך דער שרפה און נאָכן אויספלינדערן די שטאט דורך די שוועדן, האָט דער מאגיסטראט געענדערט זיין באציאונג צו יידן. אין די טעג פון 19־טן ביזן 28־טן מאי 1670 יאר איז צווישן ביידע צדדים דערגרייכט געוואָרן אַ הסכם, די א.ג. „קאָמפּלאַנאַציע", וועלכע מיר ברענגען וויייטער אין פולן טעקסט, לויט די מאַטעריאַלן פון פראָנצישעק הערציג: „קאָמפּלאַנאַציע צווישן טאָרנער און די אומגלויביקע יידן, טאָרנער בירגער":

„ווייל ביז איצט זענען פֿאַרגעקומען שטרייטן צווישן גאַנצן המון מיט די אומ־גלויביקע יידן, טאָרנער בירגער, און צווישן ביידע צדדים זענען נישט געווען קיין יושרדיקע באשלוסן אין די ווייטער באשריבענע פונקטן, און כדי א סוף צו מאַכן צו דעם, האָבן סיי די אומגלויביקע יידן, סיי די גאַנצע שטאָט זיך באַוואויגן צו דעם, אַז איינהאַלטנדיק די גילטיקייט פון אַלע פריווילעגיעס פון זייער העל־לייכטנדיקן הייליקן אַנדענק די הערן גוטבאַזיצער, צו מאַכן צווישן זיך אַן אייביק־דויערנדיקע קאָמפּלאַנאַציע:

א י י נ ס: לגבי די שטאָטישע שטייערן, אַדער ריכטיקער געזאָגט, געווינלעכע אָפּצאָלן, האָבן די אומגלויביקע יידן מיט זייערע יורשים זיך אונטערגענומען, אַז ביי די אָפּצאָלן וועלכע וועלן ווען ס׳איז אויספֿאַלן, וועלן זיי צוגעבן צו די דריי שטאָטישע טיילן זייער פערטן, יידישן טייל. דאָס הייסט, ווען די קאָמונאַל־פֿאַרוואַל־טונג (קאָמוניטאָס) באַשליסט אַן אָפּצאָל פון 100 זלאָטעס, גיט די שטאָט פינפֿאו־זיבעציק זלאָטעס, און די יידן זענען פֿאַרפֿליכטעט צו געבן פינפֿאונצוואַנציק זל.. נישט איינשליסנדיק דאָך אין דעם אָפּצאָל די אָפּצאָלן פֿאַרן באַוואַכן דעם שאסיי באטאג און ביינאכט, וואָס געהער שוין פון לאנג דער שטאט, ווי אויך, באהיט גאָט, בעתן אריינרייסן זיך פון שונא — אויסקויף־געלט פארן פיינט. וואָס שייך די אָפּצאָלן פון די 12 הייזער און זייערע לאקאטארן, וועלן די אומגלויביקע יידן דעם רויך־אָפּצאָל, ווייל ער גייט פון די הייזער, דאַרפן צאָלן בלויז פון די צוועלף.

צ ו י י: בנוגע דער פראַגע וואָס פרעמדע קומען אין די וואוינונגען פון יידן, וועלן זיי נישט טאָרן אויפנעמען קיין שום פרעמדן, אונטער דער שטראָף פון 14 גריוועניעס אויפן שטאָטישן שפיטאָל, נאַטירלעך, אויב זיי האָבן וועגן דעם געוואוסט, מיטן צוגאב, אז אזויווי עס איז זיי נויטיק א רב, א חזן, א לערער, א שול־לייטער (דערציאונג) פאר זייערע קונדסים, דעריבער אויב איינער פארלאָזט זיין אמט, און מען וועט אמאָל אויף זיין אָרט צונעמען אן אנדערן, זענען די יידן מחוייב מודיע צו זיין דעם שטאָטישן אַמט, מיטטיילנדיק וועגן דעם נאָך פריער די הערן אַרענדאַרן.

ד ר י י: און ווייל דאָס אויסקויפן מחוץ דער שטאָט קאָרן, האַלץ, לעבנסמיטלען פֿאַרשטאַרקט אין שטאָט דעם יידן־מאַנאָפּאָל, וועלן אונטער גרויסע געלט־שטראָפן וואָס געהערן דער שטאָט, פון איצט אָן די אומגלויביקע יידן דאָס אויפהערן, און אויך אנדערע איינוואוינער, אויף וואָס די הערן ראטמענער דארפן האָבן די אויפזיכט, אז קריסטן, אזוי גוט ווי יידן, זאָלן קיין שום זאך נישט קויפן אויסער דער שטאָט, נאָר אויפן מאַרק — לעבנסמיטלען, האַלץ, תבואה אדג״ל, און דאָס נאָר פארן אייגענעם געברויך, נישט צום פארקויף און נישט פאר פרעמדע יידן, כל־זמן דאָס פענדל וועט זיך געפינען אויף דער מויער, לויט די אַלטע מנהגים פון דער דאָזיקער שטאָט. נאָכן אַראָפנעמען דאָס פענדל וועט זיין דערלויבט די יידן ווי אויך די קריסטן צו קויפן אויף האַנדל. יאַרמערק, אָבער, ווייל זיי האָבן זייער עפנטלעכן פלאַץ דערפאַר, דאַרפן אין דאָזיקן פונקט נישט ווערן איינגעשלאָסן.

פ י ר: בנוגע וואָסער, הגם אין דער קאָמיסיע איז דער דאָזיקער פונקט איינגעהאלטן געווארן צו דער דעציזיע פון די וואוילגעבוירענע הערן גוטבאזיצער,

באַטראַכטנדיק אָבער פון ביידע זייטן, אַז דער מאַנגל אין וואַסער, וואָס קומט פון קזשיסקער לייטונג, איז אַ גרויסע סכנה פאַר דער שטאָט און פאַר די שטאָט־לייט און יידן, און אַן אומבאַקוועמלעכקייט, וואָס אויב זי זאָל קאַליע ווערן, מוז די שטאט בלייבן אָן וואסער, און צוליב דעם, ווילנדיק קומען מיט די יידן צו א הסכם בנוגע דעם וואַסער, איז אויסגעפונען געווארן אַזאַ מיטל: די צווייטע „לייטונג" (רערן־ליניע) פון זשענדזשינער קאַנאַל, אַזויווי עס איז געווען אַמאָל, דארף געפירט ווערן אין דער שטאט, און אזויווי די אומגלויביקע יידן האָבן אין זייערע הייזער גענומען און נעמען אויך איצט וואסער צוזאמען מיט די שטאט־לייט פון דע ערשטער לייטונג, האָבן זיי אויך מיט דער שטאָט געשלאָסן אן אפמאַך, אַז צווויי חלקים פון די אויסגאַבן פאַר אַריינפירן די דאָזיקע לייטונג גיבן די יידן, און די שטאט דארף געבן דעם דריטן חלק. ווייל דער צוג וואָס דארף צוגעפירט ווערן צום שטאָטישן־ברונעם און די יידן דאַרפן בלייבן ביים וואַסער פון דער אַלטער לייטונג און עס באַנוצן אין זייערע הייזער, וואָס דאָס דאַרפן אויך טאָן די שטאָט־לייט, דאָך, אזויווי פון אַלטע צייטן איז די לייטונג געגאַנגען צום שטאָטישן ברונעם, אַזוי דאַרף זי אויך איצט גיין און דער רער־מייסטער דאַרף ביידע באַזאָרגן. כדי די אלע באשלוסן זאָלן האָבן וואגיקייט און קראפט, האָבן ביידע צדדים מיט זייערע הענט אונטערגעשריבן. דאָס איז פארגעקומען אין טאַרנער ראטהויז דעם 19־טן מאַי 1670 יאָר".

אין דער אייגענער צייט איז קיין טאַרנע אָנגעקומען אַ גרעסערע צאָל יידן, וועלכע האָבן זיך איינגעאַרדנט אין האָנדל און ביי פאַרשידענע מלאכות. דאָס אָנקומען פון נייע בעלי־מלאכות האָט ארויסגערופן אן אומצופרידנקייט ביי די שטאָטישע צעכן, וועלכע האָבן מיט דער הילף פון דער קאָמונאַלער מאַכט זיך באַמיט אַרויסצושטופן יידן פון זייערע אַרבעטס־פלעצער. אָבער אויך דאָס פראָבלעם איז רעגולירט געווארן דורך א פשרה.

אינעם דערמאנטן אָפמאך (מאי 1670) לייענען מיר:

„ווידער איז נאָכן באשלוס אויפן ראטהויז, צווישן די צעכן און אומגלויביקע יידן, צושטאנד געקומען די אונטן־אונטערגעשריבענע קאָמפלאָנאַציע: פריער איז מצד דעם קירזשנער־צעך, צווישן די צעך־ברידער מיט די יידן געשלאָסן געווארן אַזאַ אָפמאַך, וואָס האָט די דאָזיקע יידן דערלויבט צו ברענגען פאַרשידענע פוטער, וואָס אויב זיי ברענגען זיי, דאַרפן זיי מיטטיילן וועגן דעם אין צעך, כדי די ברידער זאָלן צומערשט זיי קאָנען אָפקויפן, און אויב זיי וועלן נישט וועלן קויפן, מעגן זיי דערנאָך די יידן פארקויפן, אָבער דערפאר האָבן זיך די יידן פארפליכטעט צו געבן אין יעדן פאַסט־טאָג צו צוויי זלאָטעס; דערפאַר אָבער נישט אויסגע־אַרבעטע סחורות, פון שוסטער, היטלען, פעלצן און אנדערע זאכן, דארפן זיי נישט פארקויפן, אונטער דער דראָונג אַז די סחורה זאָל פאַרפאַלן ווערן.

„וואָס שייך דעם שניידער־צעך, איז קיין שום נייע אַרבעט, ווי קליידער, אַנציגער און אַנדערע זאכן פאַרן מאַנצבילשן און פרויענצימערשן געשלעכט, נעמ־לעך הויזן פונאַנדערפירן און עפנטלעך פאַרקויפן — נישט דערלויבט, אויסער דעם וואָס זיי וועלן אויסארבייטן אין צעך און דאָס דארפן זיי זיך נישט דערלויבן, אונטער דער דראָונג פון קאָנפיסקירן וואָס זיי וואָלטן פאַרקויפט".

„וואָס שייך דעם שוסטער־צעך, איז די יידן דערלויבט צו פארקויפן פאר־שידענע סאפיאן־ארבעט, גוט־געמאכטע, ביז דער צייט ווען די שוסטער וועלן זיך אויפשטעלן עפנטלעכע יאַטקעס (קראָמען), און ווען זיי וועלן אויפגעשטעלט ווערן, וועט דעם צעך דערלויבט זיין מיט זיי (די יידן) וועגן דעם צו באשליסן".

„וואָס שייך דעם היטלמאַכער־צעך, וויל דער צעך איז אָרעם, און אין אויס־אַרבעטן פילץ קאָנען זיי יעדן באַפריידיקן, דאַרפן דעריבער די יידן נישט ברענגען קיין פילץ אין צעך, וואַילאַק, מאַגערקעס, און די צעך־היטלמאַכער האָבן נישט קיין רעכט דעם פילץ אויסצוארבעטן און אים פאַרקויפן".

„וואָס שייך קצבים, אזויווי די יידן האָבן פון די וואויל־געבוירענע פאַרמעג־לעכע גוטבאזיצער באקומען זייער רעכט און מיט די יידן דערגרייכט א פאר־שטענדיקונג, דאַרפן זיי זיך האַלטן ביי די רעכט און פאַרשטענדיקונג און גאָרנישט נישט באָנייען".

„וואָס שייך מאנופאקטור און דעם היטלמאכער־צעך, ווען עס וועט ווער ברענגען וואָל אין שטאט, דארף זי נישט קויפן א קאטאליק אזוי גוט ווי א יידּ, כל־זמן די צעך־ברידער וועלן זי נישט האָבן געקויפט. נאָר די יידן איז דערלויבט פון וואו עס איז צו ברענגען וואָל אין שטאָט און פאַרקויפן. אויב די צעך־ברידער וועלן ביזן דריטן טאָג נישט קויפן די וואָל, מעג זי דערנאָך קויפן יעדער ייד. די דאָזיקע ארבעטן, וואָס עס פארגרייטן אין טאָרנע די מאנופאקטוריסטן, ד.ה. וועב־שטאָף, טאָר נישט קיינער, א קאַטאַליק ווי א ייד, נישט ברענגען אין צעך און פארקויפן. די דאָזיקע אלע פונקטן, וועלכע זענען אזוי אָפגעמאכט געוואָרן מיט דער שטאט ווי מיט די צעכן, דארפן האָבן קראפט און באדייטונג אויף אייביקע צייטן".

„דאָס איז פאָרגעקומען אין טאָרנע, אין אויבן־באשריבענעם טאָג אין יאר, ד.ה. דעם 19־טן מאי 1670 יאר. מצד די יידן האָבן אונטערגעשריבן: שמואל, דער זון פון יאַנקל־יהושע, פאַוויש, דער זון פון משה־הערש; מרדכי, דער זון פון שמואלן".

אויף אזא אופן זענען אין א געוויסער מאס רעגולירט געוואָרן די באציאונגען צווישן טאָרנער יידן און די צעכן, וועלכע האָבן צו יענער צייט זיך באַמיט אריוס־צושטופן די יידן פון זייערע אַרבעטס־וואַרשטאטן.

5

נאָכן טויט פון אַלעקסאַנדער יאַגוש (1676) ווערט טאָרנע דאָס אייגנטום פון די לובאָמירסקיס און עס הייבט זיך אָן אייגער פון די טרויעריקסטע פעריאָדן אין דער געשיכטע פון שטאט. אין דער ערשטער העלפט פון אכצנטן יארהונדערט האָט טאָרנע געהאט אויסצושטיין באזונדערע אומגליקן — נישט נאָר אויסער־לעכע, נאָר אויך אינערלעכע, לאקאלע. די אָפּטע שרפות און איבערפאלן פונעם שוועדישן מיליטער האָבן די שטאט פארוואנדלט אין א חורבה. די קאנטריבוציעס און דאָס אויסהאלטן דאָס אקופאנטישע מיליטער האָט גוואלטיק פאראָרעמט די

באפעלקערונג, וואָס איז געווען אויסגעשעפט פון די אָפּטע שרפות און מגפות. די שטאט איז געשטאנען אויפן ראנד פון אָפּגרונט.

אַזוי האָט אין יאר 1702 א שרפה פארניכטעט א באדייטנדיקן טייל פון שטאט. אין די חדשים נאוועמבער־דעצעמבער 1704, ווי אויך אין יאנוואר־פעברואר 1705, איז אין טאַרנע געווען אייגקווארטירט זאקסיש מיליטער, וועמען די שטאט האָט געמוזט צאָלן קאנטריבוציע. אין יאר 1705 איז אין טאַרנע אויסגעבראָכן אן עפידעמיע פון כאָליערע, און אין יאָר 1708 האָט אַ שרפה איינגעשלונגען די גאַנצע לעמבערגער גאס. אין חודש מאי 1709 האָט טאַרנע געמוזט באצאָלן א קאנטריבוציע אין דער סומע פון 2,500 טאָלער. אין דעצעמבער 1709 זענען אין טאַרנע אריין די רוסן און די שטאט האָט זיי געמוזט צושטעלן שפייז. אין יאר 1711 איז ווידער אויסגעבראכן א שרפה, וואָס האָט דאָסמאָל דערגרייכט אויך די יידישע גאס און פארניכטעט אלע 23 יידישע הייזער מיט סחורות און תבואה. דער מלוכה־קאסיר האָט צוליב דעם געפונען פאר נויטיק צו באפרייען טאַרנער יידן פונעם קאָפּ־שטייער אויף א צייט פון 4 יאר.

ווי ווייט טאַרנע האָט דורכגעמאכט א ירידה צוליב די דאָזיקע אומגליקן און די שטאָט האָט זיך אויסגעליידיקט פון מענטשן, באווייזן פאלגענדע ציפערן (לויט די דעמאלטיקע לאוניק־אָקטן):

די באפעלקערונג פון דער אייגנטלעכער שטאָט האָט אין יאר 1717 געציילט בסך־הכל 322 נפשות. די פאַרשטעט זאָוואָליע און דאָס דאָרף פּאָגוויזדאָוו האָבן אין דערמאָנטן יאָר פאַרמאָגט 253 איינוואוינער. צוזאַמען האָט די טאַרנער באָפעל־קערונג דעמאָלט געציילט 575 פערזאָן. אין אָנהויב פון אָכצנטן יאָרהונדערט האָט טאַרנע מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גאָר טרויעריק בילד.

אין יאָר 1723 האָט די שטאָט געהערט צום פירשט פּאָוועל קאָראָל סאָנגושקא. כדי צו ראָטעווען טאַרנע פון פולשטענדיקער ירידה, האָט דער פירשט אין זיין פרי־ווילעגיע פון 30־טן אקטאבער 1723 באשטעטיקט פאר די איינוואוינער אלע פריער־דיקע רעכט און פרייהייטן. צו די אייגנטימער פון די לייִדיקע פלעצער האָט ער זיך געוועדט מיט אַ בקשה, אַז אין משך פון אַ יאָר מיט זעקס וואָכן זאָלן זיי פארבויען די פוסטע שטחים, אָדער פארקויפן זיי צו פערזאנען וואָס ווילן בויען, באפרייענדיק די בויער פון שטייערן אויף א צייט פון 5 יאר. א דאנק דער דאָזיקער דערמוטיקונג האָט זיך אָנגעהויבן אַ בוי־באָוועגונג אין שטאָט, וואָס האָט געדויערט עטלעכע יאר. אין יאר 1732 איז אויסגעבראכן א גרויסע שרפה אין טאַרנע און א האלבע יידישע גאס איז אָפּגעברענט געוואָרן. אין יאר 1735, אין טאָג פון דער הייליקער בארבארא, האָט א שרפה ארומגענומען די גאנצע שטאָט און זי פאר־וואנדלט אין א קופע אש.

פירשט פאוועל קאראל סאנגושקא, אין זיין זאָרג צו אנטוויקלען די שטאָט און פאַרגרעסערן זיינע הכנסות, האָט אין יאָר 1736 דערלויבט די יידן צו פירן אַ גרעסערע ווי ביז איצט בוי־באָוועגונג, אָבער נאָר ארום דער יידישער גאס. דער פירשט האָט אויך געבראַנגט יידן פון אנדערע שטעט אין פוילן און זיי דערלויבט זיך צו באָזעצן אין טאַרנע. די נייַ־געקומענע זענען נישט געווען אויפגענומען גע־וואָרן דורך דער טאַרנער קהילה, ווייל זי האָט נישט געוואָלט אויף זיך נעמען

די פינאנסיעלע אחריות פאר די יידן וואָס זענען געקומען אָנעם וויסן פון דער קהילה. צו אזא האנדלונג האָט אויך משפיע געווען דער דעמאָלטיקער פעריאד, וועו טאָרנער שטאָטלייט און צעכן האָבן צוריק באקומען השפעה. פאר טאָרנער יידן איז באנייט געווארן דער אלטער קאמף פארן רעכט צו וואוינען אין שטאָט, פאר די רעכט פון יידישן האנדל און מלאכה. די עקאנאמישע קאמפן צווישן קריסטלעכע שטאָטלייט און יידן האָבן צוריק אויפגעלעבט מיט אַ באַנייטער קראַפט, נאָכדעם ווי בערך פופציק יאָר איז געווען שטיל אויף דעם שטח, צוליב דער ירידה וואָס די שטאָט האָט אדורכגעמאכט.

צוליב דער שרפה אין יאָר 1737 זענען טאָרנער שטאָטלייט נישט געווען בכוח צו באצאָלן די ערשטע ראטע קאפּ־שטייער אין דער הויך פון 1,500 זלאָטעס (צו דער סומע האָבן יידן בייגעטראָגן 100 זלאָטעס), און זיי וועלדן זיך מיט אן אָנקלאגע צום פירשט סאנגושקא, אין וועלכער עס ווערט געזאָגט צוו. אנד.:

„די שטאָט־בירגער אין טאָרנע זענען רואיניירט, געפאלן, חרוב. אין דער גאַנצער שטאָט זענען פאַראַן אַ פאָר אָפּגעברענטע קאַטויליש בעלי־בתים. קיין קריסטלעכע סוחרים זענען נישט פאראן. דער האנדל און דער מארק זענען צווישן יידן און אויף זייערע גאסן".

זאָרגנדיק פאר זיינע הכנסות, האָט דער פירשט סאַנגושקא, אין א בריוו פון 16־טן יולי 1737 יאָר, פאַראָרדנט: „כל־זמן אַ קאָמיסיע, וואָס דאַרף אַראָפּפאָרן אויפן אָרט, וועט נישט אויספאָרשן דעם ענין, דאַרף די טאָרנער שול באַצאָלן א העלפט פון די שטייערן וואָס פאלן אויס אויף דער שטאָט. די יידן וואָס זענען אייגנטימער פון פלעצער און הייזער, דארפן צוזאמען מיט די שטאָטלייט באצאָלן די צווייטע העלפט". אזוי ארום האָט דער פירשט ארויפגעלייגט כמעט א העלפט פון דער שטייער־לאסט אויף דער יידישער באפעלקערונג, און אים איז וויניק־וואָס אָנגעגאַנגען די צאָל־פעאיקייט פון די טאָרנער יידן.

די דאָזיקע פאראָרדענונג פון פירשט סאנגושקא איז נישט אויסגעפירט געוואָרן, ווייל אַ גרויסער טייל שטאָט איז געווען פארמשכונט, און די קאָמיסאָרן פון די טאָרנער גראפישע גיטער האָבן אין א ספעציעלן פארבאָט נישט דערלויבט דורכצופירן סאנגושקאס פאראָרדענונג, ביז זי וועט נישט ווערן אונטערגעשריבן אויך דורך פירשט ראַדזשיוויל און יעזשי פון זלאָטי פּאָטאָק פּאָטאָצקי, וואָס האָבן געהאט משכנות אויף א טייל שטאָט.

טאָרנער יידן האָבן דעם ענין געוואָלט דערלייַדיקן מיט אַ פשרה און דעם 24־טן מערץ 1738 יאר האָבן זיי געשלאָסן אן אָפּמאך מיט די ראטמענער און שטאָטלייט, לויט וועלכן יידן פאַרפליכטן זיך פרייוויליק, אַז אויסער די 200 פוילישע זלאָטעס, וואָס זענען צוגעזאָגט געווארן נאָך דעם 23־טן יוני 1717 יאר, זאָל צו יעדער ראטע קאפּ־שטייער צוגעצאָלט ווערן 120 פוילישע זלאָטעס. דערביי ווערט געמאכט די באווארענישׂ, אז אויב דער מצב אין שטאָט וועט זיך בעסערן און די יידן וועט ווערן ערגער, דארף ווערן אָפּגעשטעלט יעטוועדער צוצאָל. גלייכצייטיק האָבן טאָרנער יידן געמאכט באמיאונגען אויסצובריטערן דאָס געטא אויפן חשבון פון דער שטאָט, דינגען קראמען און וואוינונגען אין דער געגנט וואָס איז באוואוינט דורך דער קריסטלעכער באפעלקערונג. נישט געקוקט אויפן

פארפליכטנדיקן געזעץ פון קעניג יאן קאזשימיעזש פון יאר 1656, וואָס פארווערט יידן צו ארענדירן אָדער דינגען קאטולישע הייזער, האָבן יידן אין פיל פוילישע שטעט, דערונטער אויך אין טאַרנע, איבערגעטרעטן די גרענעצן פון געטאָ און זיך באַזעצט אין די נאָענט־ליגנדיקע גאַסן. אויף דעם באָדן פלעגט קומען צו אָפטע סכסוכים צווישן די שטאָטלייט און מאגיסטראַטן, און אויף דער זייט פון די יידן האָבן זיך, צוליב פינאַסיעלע טעמים, פאַרשטייט זיך, אָפטמאָל געשטעלט די פוילישע מאַגנאַטן. זיי האָבן פאַרטיידיקט די יידן קעגן שטייערן־דרוק נישט נאָר מצד דער מלוכה, נאָר אויך פון דער יידישער קערפערשאפט — ועד ארבע ארצות.

אין יאר 1740 האָבן אין טאַרנע זיך אָנגעהויבן אָרגאניזירן יידישע צעכן. זיי האָבן געמוזט צאָלן שטייערן די פוילישע צעכן, כדי צו קאָנען געניסן פון זייערע פריווילעגיעס. די קריסטלעכע צעכן כסדר געמאָנט ביי די יידישע צעכן באדייטנדיקע סומען און דערביי געמאכט זיי שוועריקייטן אויף יעדן טריט און שריט. דאָס אָננעמען אַ יידישן געזעל איז געווען אָפהענגיק פון אַ ספעציעלער דערלויבעניש פון די קריסטלעכע צעכמייסטער. כדי צו פאַרקלענערן די צאָל יידישע געזעלן, האָט מען אויף יעדן יידישן מייסטער ארויפגעלייגט א ספעציעלן אָפצאָל פאַר יעדן געזעל אָדער לערניינגל. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט באַשוועדט יידן זיך צו פאַרנעמען מיט מלאכה און מיט האַנדל.

6

אין דער העלפט פון אכצנטן י״ה האָט דער יידישער ציבור אין טאַרנע שוין געהאט זיין פארשטייערשאפט, וועלכע האָט אונטערהאנדלט מיט דער שטאטישער מאכט און מיט די אייגנטימער פון דער שטאָט. מיט די קריסטלעכע צעכן האָבן פארהאנדלט די יידישע צעכן. דאָס יידישע לעבן האָט זיך געניטיקט אין געוויסע אינסטיטוציעס און אנשטאלטן וואָס זאָלן רעגולירן זייער אינערלעך לעבן אויפן געביט פון רעליגיע, סאָציאַלע שוץ און שולוועזן. אַזא אינסטיטוציע איז געווען די דעמאלטיקע יידישע קהילה.

די יידן וואָס האָבן אין מיטלאַלטער געוואוינט אין די שטעט פון פוילן, האָבן זיך געפונען אונטער דער אויסשליסלעכער יוריסדיקציע פונעם קעניג אָדער זיין וואַיוואָדע. זיי זענען געווען די דינער פונעם מלוכה־אוצר. אין פראצעס פונעם קאמף פאר מאכט וואָס האָט זיך געפירט צווישן די פוילישע מאגנאטן און דעם קעניג, איז אין דער ערשטער העלפט פון זיבעצנטן י״ה אַרויס אַ קעניגלעכע פאַר־אָרדענונג, לויט וועלכער דער מלך פלעגט אָפטמאָל זיך אָפזאָגן פון דער יוריסדיקציע איבער יענע יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין פריוואטע שטעט — לטובת די אייגן־טימער פון יענע באוואוינטע שטחים. אזוי ארום האָבן יידן־איינוואוינער פון די קעניגלעכע שטעט, זיך געפונען אונטער דער קעניגלעכער יוריסדיקציע, און יידן־איינוואוינער פון די פריוואטע שטעט — אונטער דער יוריסדיקציע פון די הערשער און אייגנטימער פון די דאָזיקע שטעט.

אין די ראמען פון די געגעראל־פריווילעגיעס וואָס זענען דורך פארשידענע

פוילישע קעניגן געגעבן געווארן די יידן און וואס האבן אין אלגעמיינע שטריכן רעגולירט דעם רעכטלעכן סדר פון יידן אין פוילן, ווי צ"ב דעם אופן פון האַנדל, צינזן, אפגעבן אַ שבועה, איינשטעלן קהילה־פארוואלטונגען, געריכטס־וועזן אדג"ל — האבן א ריי קהילות באקומען באזונדערע קעניגלעכע פריווילעגיעס. אין דער מאס ווי אין פוילן איז געפאלן די צענטראליסטישע קעניגלעכע מאכט און מיטן וואוקס פון דער אויטאנאמיע פון די באזונדערע פוילישע שיכטן, האבן אַ טייל גרעסערע קהילות זיך דערשלאגן ווייט־גייענדיקע רעכט. דערמיט האט זיך דערקלערט די מאכט פונעם וואיעוואדע לגבי די יידן. אין אַ סך פאלן האבן זיי זיך פארשטענדיקט מיט דער וואיעוואדישער מאכט, כדי צו רעגולירן די קעגנזייטיקע באציאונגען. אזעלכע אפמאכן, וועלכע האבן געהייסן „וואיעוואדישע אַרדענונגען" האבן צוו. אנד. נארמירט די ענינים פון געריכטס־וועזן איבער יידן, וואס האט ביז איצט געהערט צו יידישע עלטסטע (אויב ביידע צדדים זענען געווען יידן). די „וואיעוואדישע אַרדענונגען" האבן אויך רעגולירט דעם קהילה־סטאטוס, די וואל־אַרדינאציע און אנדערע ענינים.

די אויפגאבן פון די קהילות זענען געווען פארשידנארטיקע: א) אדמיניס־טראציע; ב) פינאנסן; ג) געריכטוועזן; ד) רעליגיעזע הצטרכותן; ה) דערציאונג און אַנדערע. אין די ראַמען פון די אויפגאבן איז די קהילה אויפגעטרעטן ווי אַ רעפרעזענטאנט פון יידן, פארמיטלט צווישן דער רעגירונג און דער יידישער באפעלקערונג, און איז אין געוויסע פאלן געווען די העכסטע געריכט־אינסטאנץ. לויטן מוסטער פונעם סטאטוט פון די שטעט, איינגעפירט אויפן סמך פון דייטשן מאגדע־בורגער רעכט, האט דער סטאטוט פון דער יידישער קהילה פארויסגעזען דעם בוי אירן לויט א דרייפאכיקן סיסטעם: סעניאָרן (פרנסים), זייערע פארטרעטער און קהל־לייט.

די פרנסים זענען געשטאנען אויפן העכסטן שטאפל פון קהילה־מאכט און זענען געווען די איינציק פאראנטוואַרטלעכע מצד דער קהילה לגבי דער קעניג־לעכער מאכט. זיי האבן אפגעגעבן א שבועה דעם קעניג און דער מלוכה. דאס דערווייזן אַ פרנס האט געדארפט באשטעטיקט ווערן דורכן וואיעוואדע, און אין פריוואט־שטעט — דורכן ארטיקן בעל־הבית אדער זיין באפולמעכטיקטן. די פרנסים האבן זיך געביטן יעדן חודש, אזוי ארום האט יעדער פרנס אנגעפירט מיט דער קהילה אין משך פון אַ חודש צייט און דערפאר האט ער זיך גערופן „פרנס החודש" („סעניאָר מענסיס").

פאר דער צייט פון זיין אמטירן האט דער פרנס החודש פארגעשטעלט די קהילה־מאכט, ער איז געווען דער עלטסטער פון דער יידישער שטאט צי פון יידישן קוואַרטאל און געהאט אַ גרויסן איינפלוס אין דער צענזוס־קאמיסיע. אין די שטעט וואו וואוינערעכט האבן געהאט בלויז א באגרענעצטע צאל משפחות, האט דער פרנס החודש צוגעשטעלט דעם מאגיסטראט די רשימה פון די פערזאנען וואס האבן וואוינערעכט. ער פלעגט אויך צונויפשטעלן דעם קהילה־בודזשעט, געגנומען הלוואות, אפגעצאלט חובות. אויך דער מינדלעכער צי שריפטלעכער אויפפאדערונג פון פרנס החודש, האט יעדער ייד זיך געמוזט צושטעלן אין קהילה.

די דאזיקע וויט־גרייכנדיקע מאכט פון די פרנסים האט גורם געווען צום

אויסבילדן זיך פון אן אויטאָקראַטישער מאכט, וואָס האָט זיך נישט געריכט מיטןווילן פון דער באפעלקערונג, הגם די וואלן זענען פארגעקומען יעדעס יאר. די רייכע און איינפלוסרייכע יידן זענען תמיד פארבליבן פרנסים און זייער גאנץ לעבן געהאַט אומבאַגרענעצטע מאַכט. אַזוי האָט די הערשאַפט פון עטלעכע רייכע משפחות געדריקט אויף די קהילות, אַנגעפירטע דורך אמביציעזע פארשוינען, וועלכע האָבן זיך לגמרי נישט געריכט מיט דער טובה פון דער קהילה.

באגלייך מיט די סעניאַרן האָבן אמטירט זייערע פארטרעטער, וועמענס צאָל האָט געגרייכט פון דריי ביז פינף. אָפטמאָל זענען זיי געווען אַסעסאָרן (בייזיצער) פון יידישן געריכט, אין זיבעצנטן י"ה האָט מען די אַסעסאָרן גערופן לאַוניקעס. דעם דריטן שיכט אין דער קהילה־היעראַרכיע האָבן געבילדעט די קהל־לייט, וועמענס צאָל איז געווען א פארשידנארטיקע אין באזונדערע קהילות. זיי זענען געווען אָדער ראטמענער פון קהילה צי מיטגלידער פון פארשידענע קאמיסיעס וואָס האָבן געדאַרפט אויספירן אַ פאַרשידנאַרטיקע קהילה־טעטיקייט. אַזעלכע קאָמיסיעס זענען געווען אַ סך: קאָמיסיע פאַר רעכנמייסטער, ריכטער, שפיטעלער, מאַרק־פלעצער און ריינקייט אין שטאָט, שולווועזן, שול, אַדמיניסטראַטאָרן, גבאים פאַר ארץ־ישראל, פאַר שאַצונגען פון שטייערן, פראָוויזאָרן־קאָמיסיע אָדער אפוטרופסים פון האנטווערקער־צעך.

די דאָזיקע אַמטן זענען אויסגעקליבן געוואָרן אויף דער דויער פון אַ יאָר. די וואל־אָרדינאציע איז געווען אזוי צוגעשניטן, אז אין דער קהילה־פארוואלטונג זענען דאָס רוב געוויילט געוואָרן מיטגלידער פון רייכע משפחות.

אזוי ארום האָט די קהילה געהאט אירע באאמטע, שול־טויער, אפילו אייגענע פאָליציי פאַר טאָג און נאַכט־שמירה, פאַרשטעלנדיק מיט זיך אַ באַזונדערע אַד־מיניסטראטיוועט גאנצקייט. אן אויטאנאמע קערפערשאפט זענען געווען די רבנים, מלמדים, ריכטער און שוחטים. די קהילה־אויסגאבן זענען צוליב דעם געוואקסן און הגם א גרויסער טייל באאמטע האָט זיך אויסגעהאלטן פון די פאראינטערעסירטע צדדים, איז דער קהילה דאך שווער געווען צו דעקן אלע אירע אויסגאבן, באַזונדערס צוליב דעם, וואָס אויסער דעם אַלגעמיינעם סכום מלוכהשע ווי יידישע שטייערן (ריטשאָלט), האָט די קהילה אויך געדאַרפט אויסהאַלטן די באַאַמטע, וואָס האָבן אויסגעפירט די יוריסדיקציע איבער די יידן. צוליב דעם זענען געוואקסן די קהילה־חובות, וואָס האָבן נישט געקאָנט געדעקט ווערן פון די נאָרמאלע הכנסות.

אין אָנהויב האָבן יידן געוואוינט נאָר אין די גרעסערע שטעט און דאָרט האָט זיך אָנגעהויבן פאָרמירן די קהילה־אָרגאניזאציע. קיין פוילן זענען יידן געקומען אין גרעסערע גרופן, און פונקט ווי די דייטשע קאלאניסטן, פריער באזעצט זיך אין די גרויסע שטעט, כדי מיט דער צייט איבערצופאָרן אין קלענערע אָרטשאַפטן, וואו יידן האָבן געבילדעט א פיליע פון דער הויפט־קהילה. אין קליינפוילן האָבן לכתחילה עקזיסטירט צוויי אזעלכע גרעסערע קהילות: אין קראקע און אין סאַנ־דאָמיר. די רעגירונגס־אָרגאַנען זענען געשטאַנען אין פאַרבינדונג נאָר מיט די גרעסערע קהילות און אויף זיי אריפגעלייגט די גאנצע לאסט פון שטייערן. פאר איינציען די שטייערן פון אַלע יידן אין געגעבענעם קרייז האָט געטראָגן די אחריות די הויפט־קהילה. די נייע ישובים, וואָס זענען אנטשטאנען אין דער שכנותדיקער

געגנט, האָבן נישט באַלד באַקומען די רעכט אויפצובויען זיך אַ שול, איינ־אַרדענען א בית־עלמין אָדער אַנשטעלן רבנים. צוליב דעם זענען די קליינע שוואכע קהילות געווען אָפהענגיק פון די גרעסערע קהילות. אזא קליינע קהילה איז בלויז געווען א פיליע פון דער גרעסערער, צאָלנדיק די שטייערן דורך איר פארמיטלונג. אמת, מיט דער צייט האָט אַזאַ פיליע זיך דערשלאָגן צו זעלבסטשטענדיקייט, אייג־געאַרדנט זיך אַן אייגענע שול, מיט אייגענע רבנים, מלמדים — און צום סוף — אויך אן אייגן בית־עולם. נישט שטענדיק האָט די הויפט־קהילה גלייך מסכים געווען צו אזא זעלבשטענדיקייט און אויך דעם באָדן פלעגן אויסברעכן אָפטע קאנפליקטן מיט דער פיליע. מיט דער צייט איז א פארשטענדיקונג סוף־סוף דער־גרייכט געוואָרן מיט דער הויפט־קהילה, באַזונדערס אין פינאַנסיעלע ענינים, כדי צו פאראייגפאכן דאָס אייניציען שטייערן פאר דער מלוכה־קאסע. ביי אזא מצב האָבן זיך אויסגעבילדעט לאנדעס־קהילות מיט אין לאָנדעס־רב. אלע יידישע קהילות וואָס האָבן זיך געפונען אינעם קראָקעווער קרייז, זענען געווען פיליעס פון דער קראָקעווער צי סאַנדאָמירער קהילה. דער קראָקעווער רב און די קראָקעווע קהילה האָבן געהאַט זייער כוח איבער אַלע יידישע קהילות, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן שטח פון דער קראָקע־סאנדאמירער וואָיעוואָדשאפט, און שוין אינעם זעכצנטן יארהונדערט געבילדעט אן אייגהייטלעכן אדמיניסטראטיוון אייגנס, פאַרטיילט אין פינף ראַיאָנען (מיט קראָקע אַלס צענטער): אָפּאָטאָוו (אָפּט), שידלאוו, כענטשין, פינטשעוו און וואָדזשיסלאָוו. די יידישע קהילה אין טאָרנע האָט געהערט צום שידלאווער קרייז (ד״ר מ. באלאבאן: „געשיכטע פון יידן אין קראקע״).

יעדער קרייז („זיעמסטוואָ״), האָט געהאַט זיין לאָנד־קהילה, זיין לאָנד־רב. זיינע אייגענע ענינים זענען דערלייִדיקט געוואָרן אויף די לאָנד־צוזאַמענפאָרן אָדער סיימיקעס, ווי מען האָט זיי גערופן אויפן פוילישן שטייגער. אין זיבעצנטן י״ה, ווען קראקע האָט פארלוירן איר השפעה און די קראקע־סאנדאמירער געגנט איז געוואָרן א באזונדערער אדמיניסטראטיווער אייגנס, איז דער סאנדאמירער סיימיק זיך צונויפגעקומען אַ געווייסע צייט אין סטאָפּניץ. אין יאָר 1754 האָבן פאָרשטייער פון דער טאָרנער קהילה זיך באַטיילט אינעם צוזאַמענפאָר פון די לאנד־דעפוטאטן, פאָרגעקומען אין סטאפניץ.

אזויוי עס זענען געווען ענינים, וויכטיקע פאר אלע געביטן, איז לויטן מוסטער פונעם הויפט־סיים אין דער פוילישער מלוכה, אנטשטאנען א סיים פון יידן פון פוילן און ליטע, וועלכער האָט פארטרעטן אלע קהילות אין ביידע לענדער. אין לובלין זענען דעמאָלט פאָרגעקומען די באַרימטע ירידים, אויף וועלכע עס פלעגן זיך צוזאַמענפאָרן סוחרים פון גאַנץ פוילן. כדי דערלייִדיקן פאַרשידענע שטרייטן וואָס פלעגן אויסברעכן אויף די ירידים, האָבן די קהילות געשיקט קיין לובלין יאָרמארק־דיינים, פון וועלכע עס איז נאָך אין דער ערשטער העלפט זעכצנטן י״ה אנטשטאנען דאָס העכסטע בית־דין פאר קרוינפוילן און א באזונדער בית־דין פאר ליטע.

אויסער דעם דאָזיקן גאריכטלעכן קשר, איז אין דער העלפט זעכצנטן י״ה געווען א שטרעבונג אויך אויפן פינאַנסיעלן געביט צו פארייניקן די דאָזיקע לענדער,

צוליב פאַלגענדע סיבות: אין יאר 1549 האָט דער הויפּט־סיים פון דער פּוילישער מדינה אייַנגעפּירט פאר יידן דעם קאָפּ־שטייַער. בייַם דורכפירן אין לעבן דאָס דאָזיקע געזעץ, האָט זיך ארויסגעוויזן, אז די מלוכה באזיצט נישט אזא אדמיניס־טראטיוון אפּאראט אויף אייַנצומאַנען דעם שטייַער. צוליב דעם האָט סיי די רשימה, סיי דאָס אייַנמאַנען שטייַער געמוזט איבערגעגעבן ווערן די אָרטיקע און לאַנד־קהילות. די דאָזיקע פּראצעדור האָט אָבער נישט געגעבן קיין באפּרידיקנדיקע רעזולטאטן. עס איז דעריבער געווען אין אינטערעס פון דער מלוכה און פון די יידן צו שאפן אזעלכע קערפּערשאפטן, וועלכע זאָלן ווי אַ פּארטרעטונג פון אלע קהילות אייַנמאַנען דעם שטייַער אין גאַנץ פּוילן.

צוליב דעם איז אין יאר 1581 אנטשטאַנען דער יידישער סיים פון קרויב־פּוילן, וועלכער האָט זיך פאַרפּליכטעט יעדעס יאָר אַרייַנצוטראָגן דעם מלוכה־אוצר א באַשטימטע קיילעכדיקע סומע. די דאָזיקע רעפּרעזענטאַנץ האָט זיך גערופן „וועד ארבע ארצות" (קאמיטעט פון פיר לענדער) און מיט זיין טעטיקייט ארום־געגומען גרויספּוילן, קליינפּוילן, ווייסרוסלאנד און ליטע.

דער וועד ארבע ארצות איז געווען אן אָרגאניזאציע, אנערקענט דורך דער מלוכה. דער מדינה־קאסיר האָט פון פּוילישן הויפּט־סיים באקומען אן אינסטרוקציע, אַז ער איז מחוייב זיך צו פאַרשטענדיקן מיט די אייַנמאַנערס פונעם קאָפּ־שטייַער. אין אַ שפּעטערדיקער צייט, אַנהויב פון זיבעצנטן יאָרהונדערט, איז ליטע אָפּגעפּאַלן פונעם וועד ארבע ארצות און געשאפן אן אייגענעם סיים, ווי א באזונדערן אדמיניס־טראטיוון אייַנס.

ווי מיר ווייסן, האָט דער יידישער סיים זיך צוזאמענגעשטעלט פון צוויי אינס־טאנצן: א סיים און א בית־דין (אָדער סיים־טריבונאל), וועלכער איז זיך צוזאמענ־געקומען צוויי מאָל אין יאר — אין חודש פעברואר אין לובלין, און אין חודש סעפּטעמבער אין יאַראָסלאָוול. אויפן סיים זענען זיך צונויפגעפּאָרן דעלעגאטן, געווויילטע אין די לענדער און אין די פּרייַע שטעט. דעלעגאטן פון איין לאנד האָבן זיך פאַרשטענדיקט און געשאפן קאָרפּאָראציעס מיט אייגענע מאַרשאַלקעס. דער סיים האָט אויסגעווויילט א מארשאלעק פון די יידן פון קרוינפּוילן, און צו אים — א פּארטרויאונגס־מאן אָדער א קאסיר און א געזעראל־סעקרעטאר.

דער יידישער סיים איז געווען פּאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער פּוילישער רעגירונג פּארן אייַנמאַנען דעם קאָפּ־שטייַער און אנדערע שטייערן, ווי אויך פאר פּארטיילן זיי צווישן די באזונדערע לענדער און גרעסערע קהילות. אין די יידישע סיימען האָט מען אויך דערלייַדיקט פאַרשידענע ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט האנדל און מלאכה, עס זענען רעגולירט געוואָרן געזעלשאפּטלעכע און אדמיניס־טראַטיווע ענינים. איינע פון די הויפּט־זאָרגן פונעם יידישן סיים איז געווען די פּראַגע פון דערציען די יוגנט: עפענען און אויסהאַלטן ישיבות, באַשטעטיקן לערן־פּראגראמען, דרוקן יידישע ביכער אין פּוילן. דער לעצטער פונקט איז אָפּט גע־שטאנען אויפן סדר־היום פון דער יידישער רעפּרעזענטאנץ.

כדי צו דעקן די אויסגאַבן פון אַזאַ פּאַרצווייגטער טעטיקייט, האָט די קהילה גע־נומען דירעקטע שטייערן פון די אָנגעהעריקע צו די קהילות. די דאָזיקע שטייערן זענען אייַנגעמאַנט געוואָרן פון חתונות, טילען און משפּטים. אין דער צווייטער

העלפט פון זעכצנטן יאָרהונדערט, ווען צוליב דער פאַראַרעמונג פון דער יידישער באפעלקערונג האָבן די דערמאָנטע שטייערן נישט געקאָנט דעקן די קהילה־אויס־גאָבן, איז אייגנעפירט געוואָרן אַ קאָנסומציע־שטייער, די א.ג. „קרובקע" — אַן אָפצאָל פון פלייש, געבעקס, מילך און אנדערע שפייז־ארטיקלען. ווען אויך די הכנסות פון דעם נייעם שטייער האָבן נישט געדעקט די אויסגאבן, האָט די קהילה געמוזט אָנקומען צו הלוואות, וועלכע די נישט־יידישע וועלט האָט גערן געגעבן, אָנגעמעגדיק אַלס משכנות די שול, דאָס בית־עלמין און די הכנסות פון דער קהילה.

נישט שטענדיק איז די קהילה־ווירטשאפט אייגנעשטאנען אין די הענט פון ערלעכע פרנסים. גאנץ אָפט האָבן פרנסים און אָנגעשטעלטע אויסגענוצט זייער פונקציעס פארן פריוואטן נוצן, בעת די קהילות זענען געזונקען אין חובות. די „קרובקע", דער אופן פון דינגען זי, איז געוואָרן אַ מקור פאַר הכנסות פאַר פארשידענע פארשוינען וואָס האָבן געהאט השפעה אין דער קהילה. שפעטער איז די „קרובקע" אויך אויסגענוצט געוואָרן דורך פאַרשידענע קליקעס, וועלכע האָבן שוין געזאָרגט דערפאר און צוגעהיטן, אז די קהילה זאָל איינשטיין אין די הענט פון „אייגענע" מענטשן.

די יידישע באפעלקערונג האָט זיך געבויגן אונטער דער לאסט פון פארשידענע שטייערן און אָפצאָלונגען, וואָס זענען ארויפגעלייגט געוואָרן דורך די פרנסים. יעטוועדער פרווו געזונט צו מאכן די פינאנסן פון די ארטיקע ווי פון די לאנד־קהילות וואָס זענען אונטערגענומען געוואָרן דורך די מלוכהשע אָרגאַנען, צי דורך עסקנים, האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאטן. די אינערלעכע רייסעריין, קעגן־זייטיקע פארדאכטן און נישט־ערלעכקייט, ווי אויך דער קאמף פאר העגעמאניע צווישן די ארטיקע און לאנד־קהילות, האָבן צוגישט געמאכט יעטוועדן אנשטרענג צו ענדערן די לאָגע. אין יאָר 1764 האָט די רעגירונג אָפגעשאפט די יידישע סיימיקעס און דעם הויפט־סיים, עס איז אייגנעפירט געוואָרן א קאפ־שטייער אין דער הויך פון 2 זלאָטע פאר א פערזאן. דער דאָזיקער שטייער האָט געדאָרפט אייגנקאַסירט ווערן דורך די אָרטיקע קהילות.

אויך די טאָרנער קהילה, וועלכע האָט געהערט, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, צום קליינפוילישן אָדער קראקע־סאנדאמירער קרייז, איז נישט געווען פריי פון די אלע לאָסטן און זאָרגן, ווי אויך פון דער נישט־ערלעכער ווירטשאפט. נאָך א גאַנצער ריי שטרייטן און פראָצעסן איז אויך אויפן יידישן סיים, פאָרגעקומען אין יאָר 1692, באַשלאָסן געוואָרן אויסצוטיילן קראָקע ווי אַ באַזונדערע אָדמיניסטראַטיווע איינהייט. אויפן אָרט פון קראָקע האָבן זיך אָרויסגערוקט זעקס קליינפוילישע שטעט־לעך, וועלכע האָבן געפירט צווישן זיך א קאמף פאר העגעמאניע.

„די רייכע טאָרנער קהילה" — ווי עס באצייכנט זי פראפ׳ מאיר באלאבאן (באנד 3, ז׳ 334), — „וועלכע איז געווען א קראָקעווער אונטער־קהילה, איז נאָכן אָפטיילן זיך פון קראָקע אריבערגעגאַנגען אונטער דער אָפּוטרופסות פון שידלאָווצע און פארוואנדלט געוואָרן אין א שידלאָווצער אונטער־קהילה".

דער קליינפוילישער קהילה־צענטער האָט זיך דערנענטערט צו זיין ירידה נישט נאָר צוליבן שטרייט מיט קראקע, נאָר דער עיקר צוליב דער פאטאלער פינאנס־פאליטיק. די יידישע באפעלקערונג האָט אלץ מערער אָנגעהויבן מורמלען

קענן די לאסטן וואָס ווערן אויף איר אַרויפגעלייגט דורכן קרייז־ועד. עס האָבן אָבער נישט געהאָלפן די אלע אָנקלאגעס. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז קיין שום כוח איז נישט אימשטאַנד צו באַזייטיקן דאָס שלעכטס און באַגרענעצן דעם ווילקיר פון די פאַרטרויאונגס־מענער און די קהילה־סעקרעטארן. אינעם פריער ציטירטן בוך פון מ. באלאבאן ווערט געברענגט פאלגענדע שילדערונג פון דער שלעכטער קהילה־ווירטשאַפט: „נאָכן אויפלייזן דעם ועד ארבע ארצות אין יאָר 1764, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז אין די יאָרן 1754־1763, האָבן די קהילה־אָנפירער באקומען 897,607 פוילישע זלאָטעס, און געקאָנט זיך דערפון אויסרעכענען נאָר אויף 541,406 פוילישע זלאָטעס. בנוגע דער איבעריקער סומע האָבן זיך די קהילה־לייט פאַרענטפערט מיט „נויטיקע אויסגאָבן", אויף וועלכע עס זענען נישט געווען קיין קוויטירונגען".

אויך די טאַרנער קהילה, וועלכע איז שוין אין יאָר 1631 אַרויסגעטרעטן ווי א באזונדערע קערפערשאפט מיט אלע אטריבוטן פון א קהילה, האָט אדורכגעמאכט דעמזעלבן וועג וואָס די אַנדערע קהילות.* פאַרשטייער פון דער טאַרנער קהילה האָבן זיך באטייליקט אינעם צוזאמענפאר פון די קרייז־דעפוטאטן, פאַרגעקומען אין סטאָפניץ, אין יאָר 1754. אין יאָר 1765 האָט אין טאַרנע און אין די דער־בייאיקע קהילות (טאַרנער גראַפשאַפט, פאַוויאַט) געלעבט 2325 יידן. פאַר יענער צייט איז דאָס געווען א געגנג גרויסע קהילה. לויט א רעגיסטראציע פון דער באַ־פעלקערונג וואָס איז דעמאָלט דורכגעפירט געוואָרן אין גאנץ פוילן, איז פעסט־געשטעלט געוואָרן די פאלגענדע צאָל יידן: אין קרוינפוילן — 420,589, ליטע — 137,300. אין דער גאנצער פוילישער מדינה האָבן געלעבט בסך־הכל 577,899 יידן. ביי אַזאַ צאָל, האָט אַ טאַרנער קהילה פון 2325 נפשות זיך געריכטן צו די גרעסערע קהילות.

אין יאָר 1752 איז געשטאַרבן פירשט קאראל סאנגושקא. אלע זיינע גיטער האָט ער אויף לעבנסלענגלעך פארשריבן זיין פרוי בארבארא. אזוי ארום איז אויך טאַרנע אריבער אין איר באזיץ.

די אַלץ דערנענטערנדע קאַטאַסטראָפע פון דער פוילישער מלוכה האָט זיך שווער אָפגערופן אויפן גורל פון די יידישע קהילות. אויסגעשטעלט אויף שטענדיקע געפארן פונדרויסן און אָפטע קאמפן מיט די שטאָטלייט פארן וואוינרעכט און די רעכט אויף מלאכה, זענען די קהילות אינגאנצן אָפגעשוואכט געוואָרן. פון דער לאגע האָבן בלויז געצויגן נוצן די פרנסים. זיי האָבן געבאלעבאטעוועט אין דער קהילה אויף אַ ווירקירלעכן אופן, אָן שום געזעלשאַפטלעכער קאָנטראָל און גאָר גיך דערפירט די קהילות צו אונטערגאנג.

---

* פון דעם בוך פון ישראל היילפערין: „פנקס ועד ארבע ארצות" דערוו־סן מיר זיך, אַז צו די שופטים און עלטעסטע אויף דער לאַנדעספאַרזאַמלונג פון די 4 לענדער פון פוילן, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 31־טן אויגוסט 1724 אין יאַראָסלאָוו (זייט 299), האָט צווישן אַנדערע געהערט אויך רבי שמעון וולף הלוי פון טאַרנע און אַז אינעם יאָר 1739 (זייט 321), איז רבי יחזקאל, דער דאַמאַלטיקער מנהיג פון דער טאַרנער קהילה, געווען אַ דעפוטאַט צו דער פאַרזאַמלונג פון ועד ארבע ארצות אין יאַראָסלאָוו.

II

אונטער עסטרייכישער הערשאפט

7

בעת דער ערשטער טיילונג פון פוילן (אין יאָר 1772), איז די לאגע פון די קהילות געווען א טרויעריקע. דעם 31־טן יולי 1772 יאָר איז עסטרייכיש מיליטער אַריין קיין טאָרנע. דעם 11־טן סעפטעמבער דעמזעלבן יאָר איז ביי טראַמפּייטן־שאַל פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין טאָרנע דער צעטיילונגס־אוניווערסאַל פון דער קעניגין מאריא טערעזא, אין וועלכער עס איז געמאַלדן געוואָרן דער טאָרנער באפעלקערונג, אז זיי זענען געוואָרן עסטרייכישע בירגער. די פוילישע אָפּיציעלע אמטן זענען רעאָרגאניזירט געוואָרן אויפן עסטרייכישן שטייגער.

אין יאָר 1774 האָט באַראַן סאַנגושקא זיך אָפּגעזאָגט פון איר לעבנסלענגלעכן רעכט אויף טאָרנער גראַפשאַפט. אירע זין האָבן פאַרטיילט צווישן זיך דעם פאטערס גיטער. טאָרנע און אומגעגנט איז איצט געוואָרן דאָס אייגנטום פון פירשט היראַנים סאנגושקא, וואלינער וואיעוואדע. אונטערן איינפלוס פון די מאכט־ענדערונגען, נאָך דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן, האָבן זיך געשאפן אנדערע באציאונגען מצד דער שטאָט צו די הארן גוטבאזיצער.

ביי דער צעטיילונג פון פוילן האָט דער גוטבאַזיצער, ווי דער אייגנטימער פון שטאָט, דעצידירט וועגן די שטאָטישע אייניריכטונגען און וועגן די ענינים פון דער שטאטישער זעלבסטפארוואלטונג. די עסטרייכישע אדמיניסטראציע האָט געענדערט דעם צושטאנד און אָנגעהויבן אריינמישן זיך אין די מאכט־געביטן פון די פארשידענע פירשטן און גראפן און זייערע אייגנפלוסן אויף שטאטישע ענינים האָבן זיך פאַרקלענערט און זענען מיט דער צייט אינגאַנצן פאַרשוואונדן. אויך די הערשער פון טאָרנע האָבן שטופנווייז אָנגעהויבן פאַרלירן זייער אייגנפלוס אויף די שטאטישע ענינים. פון די עלטסטע צייטן האָט טאָרנע געפירט איר שטאָט־פאר־וואלטונג לויטן מאגדעבורגער רעכט און פארמאָגט דעריבער א וויכטגייענדיקע זעלבסטפאַרוואַלטונג, פונדעסטוועגן האָט אין די מיינסטע פאַלן דעצידירט דער ווילן פון די גוטבאַזיצער.

ערשט נאָך די פאראַרדענונגען פון דער עסטרייכישער מאכט, האָט אין יאָר 1772 לגמרי אויפגעהערט די גוטבאזיצערישע הערשאפט אין די שטעט. אין יאר 1787 איז טאָרנע ענדגילטיק איינגעשלאָסן געוואָרן אין דער עסטרייכישער אַדמי־

ניסטראַציע און דעם 11־טן אַפּריל 1787 יאָר, זענען פאַראַרדנט געוואָרן וואַלן צום טאַרנער שטאַטראַט.

פּאראלעל צו די דאָזיקע רעזשים־ענדערונגען, האָט אויך דאָס יידישע לעבן אָנגענומען אנדערע פאָרמען. אין די טיילן פוילן, פארנומענע דורך עסטרייך, ד.ה. אין גאליציע, זענען די יידן געוואָרן אן אביעקט פאר אומברחמנותדיקן דרוק מצד דעם ביוראקראטישן אפאראט פון דער קיניגין מאריא טערעזא און איר נאָכפאָלגער יאָזעף דעם צווייטן. זייערע רעפאָרמען האָבן אין אַ גרויסער מאָס משפּיע געווען אויפן אויפֿבוי פון דער מאָדערנער יידישער קולטור. אין גאַליציע, מאַריאַ טערעזאַ, וועלכע האָט פון גאליציען יידנטום געוואָלט ארויספרעסן וואָס מערער הכנסות, האָט אין יאָר 1776 אַרויסגעגעבן אויר „טערעזיאַנישע יודענאַרדנונג", אויף וועמענס סמך ס׳איז פאר די יידישע קהילות איבערגעלאָזט געוואָרן די פולשטענדיקע אויטאָנאמיע און עס איז פאר זיי געשאפן געוואָרן א צענטראלע אויטאנאמע קערפער־שאַפט א.ג. „יידישע דירעקציע", וועמענס אויפגאָבע ס׳איז געווען צו פאַרטיילן די שטייערן צווישן די באזונדערע יידישע קהילות. דערביי האָבן זיי באדארפט אויסמעסטן די שטייערן פאר יעדן ייד באזונדער. די דירעקציע איז באשטאנען פון 12 פרנסים, אונטערן פארזיץ פון הויפּט־רב. צו יענער צייט איז דער אייני־ציקער לאַנדעס־רַבינער געווען דער רייכער ייד פון בראָד — אריה לייב בערנשטיין.

די פאראַרדענונגען פון מאריא טערעזא זענען געווען געוועזדט דירעקט קעגן יידן. דער שטייער־אויסמעסט פאָר דער יידישער באָפעלקערונג איז געווען צווישן מאָל גרעסער ווי דער קאפּ־שטייער וואָס יידן האָבן געצאָלט אין פריערדיקן פוילן. גלייכצייטיק זענען אייגעפירט געוואָרן הויכע אָפּצאָלן פאָר חתונות, וואָס עס האָט געדאַרפט שטערן דער פאָרמערונג פון די יידן אין לאַנד. עס איז דערקלערט געוואָרן א קאמף דער יידישער אַרעמקייט דורכן באזייטיקן פון לאנד די א.ג. „פאופעריזירטע יידן" — די יעניקע וואָס האָבן נישט געהאט צו באצאָלן די „טאָלע־ראנץ־טאַקסע". מיטן עטאפּ פלעגט מען זיי אין די טויזנטער צושטעלן צו דער גרענעץ און זיי אַרויסטרייבן פון גאַליציע. און דאָס וואָס ס׳האָבן נישט באַווייזן די דאָזיקע דראַסטישע אַנטי־יידישע פאַראַרדענונגען האָט פאַרענדיקט די שטייער־שרויף וואָס האָט דערפירט יידן צו פארצווייפלונג. די שטייער־חובות זענען כסדר געוואקסן.

אויך יאזעף דער צווייטער האָט זיך נישט בעסער באצויגן צו יידן, הגם ער האָט זיך באמיט זיינע פאראַרדענונגען צוצוגעבן א שיין פון הומאניטאריזם, וואָס איז געווען אין דער מאָדע ביי די הערשער פון יענער תקופה — אין אכצנטן יאָר־הונדערט. צומערשט האָט ער ביי גאַליציאַנער יידן צוגענומען די לעצטע רעשט אויטאנאמיע, וואָס איז נאָך געהאט פארבליבן פון פאר פוילנס פארטיילונג. ער האָט די יידן ארונטערגענומען אונטער דער מלוכהשער יוריסדיקציע, הגם ער האָט גלייכצייטיק אָפּגעשאפט די באגרעניצונגען אין האנדל און דערלויבט פריי צו פאר־נעמען זיך מיט מלאכה אין די שטעט. לויט זיינער א פאראַרדענונג איז ליקווידירט געוואָרן די יידישע דירעקציע וואָס מאריא טערעזא האָט געהאט אויפגעשטעלט, די אויטאנאמיע פון די גאליציש קהילות איז אָפּגעשאפט געוואָרן, די רבנים־

געריכטן האָט מען אויפגעלייזט און אַלע פרנסים זענען באַזייטיקט געוואָרן. אַזוי אַרום זענען די יידישע קהילות און די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג געשטעלט געוואָרן אונטער דער קייזערלעכער יוריסדיקציע. בלויז פאר רעליגיעזע ענינים איז געשאפן געוואָרן א פאַרשטייערשאפט פון 3־7 פאַרשטייער פון יעדער קהילה. גלייכצייטיק איז יידן פארבאטן געוואָרן צו האנדלען אויף די דערפער מיט משקאות, פאַרוואַלטן מיט אַרענדעס, גיטער, באָדן, מילן, — וואָס זענען צו יענער צייט געווען די הויפט־הכנסות פון דער יידישער באַפעלקערונג. צו יענער צייט, ביי דער ערשטער פאַרטיילונג פון פוילן, האָבן אַרום 40% פון דער יידישער באַפעלקערונג געלעבט אויף די דערפער און אַ דאַנק די אויבנדערמאַנטע „הומאַניטאַרע" פאַראַר־דענונגען, זענען זיי געבליבן אָן ברויט. די פויפעריזאַציע פון גאַליציען יידנטום איז געגאַנגען מיט ראַשיקע שריט.

דערפאר אָבער האָט יאזעף דער צווייטער, אין א קייזערלעכן פאטענט פון 1־טן יאנואר 1788, באשאנקען די יידן מיט דייטשע פאמיליע־נעמען, מיליטער־דינסט און אסימילאטארישע שולן, וועלכע זענען געשטאנען אונטער דער אנפי־רונג פון טשעכישן משכיל הערץ האָמבערג, דערציער פון מענדעלסאָנס קינדער. האָמבערג איז באַשטימט געווען אַלס אינספעקטאָר פון די יידישע שולן אין גא־ליציע, וועמענס צאָל איז דערגאנגען ביז 48. זיי האָבן זיך געפרופן „דויטש־יידישע שולן". אויך אין טאָרנע איז געשאַפן געוואָרן אַזאַ שול. די שולן, וועלכע זענען אין אָנהויב באשטימט געוואָרן בלויז פאר יינגלעך, האָבן זיך געטיילט אויף טריוו־יאַלע און נאָרמאַלע.

בראש פון די דאָזיקע שולן איז געשטאנען אן אבערלערער אָדער א לייטער. דער עיקר קעגנשטאַנד פאַר לערנען איז געווען די דייטשע שפראַך, וואָס האָט געפירט צו דער גערמאניזירונג פון יידן. די דאָזיקע דייטש־עסטרייכישע שולן, וואָס האָבן אָנגעפירט די יידישע רעליגיעזע טראדיציעס, זענען דורך דער יידישער באפעלקערונג אויפגענומען געוואָרן מיט שנאה, וועלכע איז נאָך שטארקער גע־וואָרן, ווען דער אָנפירער פון די שולן, הערץ האָמבערג, האָט זיך באַמיט מ׳זאָל פארמאכן די חדרים און ישיבות. דאָס גאליציע יידנטום האָט אויפגעהויבן א קאמף קעגן די שולן, קיין ווין זענען ארויסגעשיקט געוואָרן מעמאָראנדומס, עס זענען געמאכט געוואָרן באַמיאונגען דאָרט וואו מען האָט באַדאַרפט — און די קעג־נער פון די שולן האָבן אָפגעהאַלטן אַ נצחון: אין יאָר 1797 האָט האָמבערג פאַרלאָזט גאַליציע. די פאַרהאַסטע שולן האָבן נאָך עקזיסטירט ביזן יאָר 1806, ווען קייזער פראַנץ דער ערשטער האָט זיי אָפגעשאַפט און דערלויבט יידישע קהילות צו עפענען אייגענע שולן.

דעם 7־טן מאַי 1789 יאָר האָט קייזער יאָזעף דער צווייטער אַרויסגעגעבן אַ „טאָלעראַנץ־פאַטענט" פאַר גאַליציע יידן, וועלכער האָט אויף אַ לענגערער צייט — ביזן יאָר 1848 — רעגולירט דעם רעכטלעכן מצב פון די יידן. די דאָזיקע נייע פאַראָרדענונג האָט צוו. אַנד. סאַנקציאָנירט דאָס אָפשאַפן די קהילות, איבערלאָזונ־דיק א מין רעליגיעזע אויפזיכט וועלכע האָט זיך געפרופן „קולטוס־געמיינדע פאר־שטאנד". די דאָזיקע אינסטיטוציע איז באשטאנען פון 3־7 פאַרשטייער (פרנסים), אויסדערוויילטע אויף אַ צייט פון 3 יאָר. די וואָל־אָרדינאַציע האָט פאַרויסגעזען,

אז די הויז־באזיצער דארפן אויסווייַלן פון זיך פון 6 ביז 14 קאנדידאטן, און דער סטאראסטע דארף א העלפט פון זיי באשטעטיקן. בלויז קרייז־שטעט איז דער־לויבט געווען אויסצוהאלטן קרייז־ראבינער.

אזוי ארום איז אנשטאט דער אלטער קהילה־אליגארכיע, געשאפן געוואָרן א פארשטייערשאפט פון רייכע משפחות, וועלכע זענען אַן שום רעכטלעבן יסוד געוואָרן דער דעצידירנדיקער פאקטאר אינעם לעבן פון גאליצישן יידנטום. די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך ווייטער געבויגן אונטער דער שטייערן־לאַסט און טאַקסעס, באזונדערס צוליב די טאַקסעס אויף כשר פלייש און שבת־ליכט.

8

פארשטייט זיך אז אויך טאַרנער יידן האָבן געגאָסן פון די דאָזיקע טובות. ווי ביי אַלע יידן פון גאַליצישע שטעט, איז אויך דאָ אַנגעגאַנגען די פאַראָרעמונג. צו דעם צו האָט די פלאג פון שרפות נישט אויפגעהערט. דעם 14־טן אפריל 1792 יאָר, 1 ביינאכט, איז די יידישע גאס באלויכטן געוואָרן פון א שרעקלעכער שרפה צום אומגליק האָט אַ מזרח־ווינט אונטערגעבלאָזן דאָס פייער און אין משך פון דריי שעה איז דער גאנצער יידישער קווארטאל מיטן מארק פארניכטעט געוואָרן. די נויט ביי טאַרנער יידן איז דעמאָלט געווען אזוי גרויס, אז יידן פון בזשעסקא (בריגל) און דאָמבראָווע האָבן פאַר טאַרנער נשרפים געבראַנגט עטלעכע זעק ברויט און 600 גילדן שטיצע.

נאָך דער דאָזיקער שרפה האָבן יידן ווידער אָנגעהויבן צוריק אויפבויען די חרוב־געוואָרענע היימען. לויטן אויבנדערמאָנטן „טאָלעראנץ־פּאַטענט", זענען יידן אין טאַרנע פאליטיש, אדמיניסטראטיוו און יורידיש געווען אונטערגעווארפן דער זעלבער מאכט וואָס אלע יידן אין גאליציע. די רבנים־געריכטן זענען באַ־גרענעצט געוואָרן נאָר צו גוטווילליקע אויסגלייכן פון סכסוכים. די מויערן וואָס האָבן ארומגערינגלט די שטאָט זענען פארשוואונדן און יידן איז דערלויבט געוואָרן צו וואוינען אין אלע טיילן פון טאַרנע. דאָס איז געשען אין יאר 1792, וועו אלע פריווילעגיעס פון דער שטאָט זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן און זי האָט באַקומען די נייע קייזערלעכע פריווילעגיע, לויט וועלכער עס איז איבערגעלאָזט געוואָרן: דאָס געריכט פון דער ערשטער אינסטאַנץ, אַ געוויסע אויטאָנאָמיע ביים אויסוויילן אַ מאגיסטראט מיט א בירגערמייסטער בראש און א שטאטראט פון 24 מיטגלידער. טאַרנער יידן האָבן באַקומען די זעלבע רעכט ווי אַלע שטאָט־בירגער.

אין דעם דאָזיקן פעריאד אַנטוויקלט זיך טאַרנע גאָר שטארק. אין די יאָרן 1784־1785 איז אויסגעבויט געוואָרן דער נייער א.ג. „קיסר־ווענג" (דורך די איצטיקע גאַסן קראָקעווער, וואָלאָווע און לעמערגער). די דאָזיקע שאַסיי האָט פארלייכטערט די קאמוניקאציע מיט אנדערע גאליצישע ישובים, וועלכע זענען געלעגן אויפן קייזערלעכן וועג. וועגן דער אנטוויקלונג פון טאַרנע זאָגט אויך עדות דער פאקט, אז אין יאר 1786 איז דארט געגרינדעט געוואָרן די ערשטע דרוקעריי.

9

אין יאָר 1820 האָט טאָרנע שוין געציילט 7,640 איינוואוינער. אויך די טאָרנער קהילה האָט זיך געפונען אין אַ צושטאַנד פון אַנטוויקלונג. דעם 20־טן מאַי 1840 יאָר איז די קהילה צוגעטרעטן בויען אַן אייגן יידיש שפיטאָל. צו דעם צוועק איז ביי דער שטאט־גמינע אָפּגעקויפט געוואָרן א פלאץ. דעם קויף־אקט האָט אונטער־געשריבן דער קהילה־באפולמעכטיקטער שמואל דניאל.

פונעם פונדאציע־אקט פונעם יידישן שפיטאָל אין טאָרנע, וואָס איז פייער־לעך צונויפגעשטעלט געוואָרן דעם 26־טן יאנואר 1842 יאר, דערוויסן מיר זיך, אַז די פאָרשטייער פון דער יידישער קהילה: יעקב גאָלדלוסט, פנחס פאַלעסטער און שלמה פינקעלשטיין, האָבן נאָך מיט 2 יאָר צוריק (אין יאָר 1840), אָנגע־הויבן זאמלען דעם שפיטאָל־פאנד. דער דאָקומענט באווייזט, אז אין דער ערשטער העלפט ניינצנטן י"ה איז די יידישע קהילה אין טאָרנע שוין אויף אזוי וויים אנטוויקלט, אז זי איז געווען אימשטאנד צו קויפן באָדן אויף אויפצושטעלן א ניי יידיש שפיטאָל אויפן אָרט פון אלטן, וואָס האָט זיך געפונען אין צענטער שטאָט.

דער פונדאַציע־אקט, געשריבן אין דייטש, האָט פאָלגנדן אינהאלט:

„אין יאָר 1842, אונטער דער וואויילטעטיקער רעגירונג פון זיין מאַיעסטעט קייזער פערדינאַנד דעם ערשטן, שטעלט אויף די יידישע קהילה אַ יידיש שפיטאָל. די יידישע קהילה איז צו דער דאָזיקער טעטיקייט אויפגעפאָדערט געוואָרן פונעם קייזערלעך־קיניגלעכן גובערניאַל־ראַט, הער יאָזעף בריינל פאָן וואַלערשטערן, גלייכצייטיק קרעפטיק אונטערשטיצט דורך דעם דאָזיקן הויכגעשעצטן הער קריז הויפטמאן, דורך זיין אמטלעכער השפעה און פערזענלעכער מיטווירקונג.

„אין די צוויי פאָרגאַנגענע יאָרן זענען דער בירגערמייסטער הער איגנאַץ הינגלער און די קהילה־פאָרשטייער די הערן יעקב גאָלדלוסט, פנחס פאַלעסטער און סאַלאָמאָן פינקעלשטיין געווען פאראינטערעסירט צו זאמלען אין די פארמען דאָס שוין פאראנענע שפיטאָל־פארמעגן. דער פריערדיקער שפיטאָל־בנין, וועלכער איז אַ נישט־צוועקמעסיקער געלעגן אין מיטן שטאָט, איז פארקויפט געוואָרן. אויף דעם אופן איז געשאפן געוואָרן דער פאנד פאר אויפבויען דאָס נייע שפיטאָל. אויף דער אינערלעכער אייניריכטונג און אויף צו דעקן די ערשטע אויסגאַבן, האָט די יידישע קהילה פרייוויליק געגעבן איר צושטייער. די פארוואלטונג איז אָנפאר־טרויט געוואָרן פיר אָנגעזעענע קהילה־מיטגלידער, די הערן: מיכאל פאַלעסטער, אהרון קאמינער, חיים־לייב פייגענבוים און ליפּע וויינגארטן, אונטער דער אויבער־אָנפירונג פון בירגערמייסטער. די דויערנדע אויפהאלטונג פון שפיטאָל איז בא־שטימט געוואָרן דורך פאָלגנדע פרייוויליקע אָפּצאָלן און זאַמלונגען ביי פאַר־שידענע געלעגנהייטן:

„די הכנסות פון באד, אָפּצאָלן פון מנינים און בתי־תפילה, געלט־זאמלונגען ביי געבורט־שמחות, חתונות, האר־אפשניידן, טויטפאלן, ביים אויפשטעלן מצבות, ביים אויפרופן צו דער תורה אין דער סינאגאגע און לסוף פון צדקה וואָס ווערט צונויפגעזאמלט אין די צדקה־פושקעס, וואָס ווערן אוועקגעשטעלט אין עפנטלעכע ערטער.

„אויף דעם אופן איז דאָס שפּיטאָל, צום וואויל און ברכה פון די ליידנדע גלויבנס גענאָסן מנדב געוואָרן און הייַנט צו טאָג דערעפנט געוואָרן.

„זאָל גאָטס ברכה קומען איבער דעם הויז, אין וועלכן מיר האָבן זיך פאַרזאַמלט צו דעם פייערלעכן און אַידעלן צוועק".

פאַרגעקומען אין טאַרנע, דעם 26. יאַנואַר 1842.

יאָזעף ברייַנל פאָן וואַלענשטערן, ק. ק. גובערניאַלראָט און טאַרנער קרייַז־הויפּטמאַן, — איגנאַץ הינגלער, בירגערמייסטער, — ראַפאַפּאָרט, קרייַז ראַבינער, — קהילה פאָרשטייער, פינקאס פּאָלעסטער, ס. פינקעלשטיין, — שפּיטאָל פאַרוואַל־טער: מיכאָל פּאָלעסטער, ס. א. קאַמינער, חיים לייב פייגנבאום, ליפּע ווייַנגאַרטען, הירש קעללער, דוד ראַפּאַפּאָרט, מענקע וועקסלער, י. לוקסענבורג. — עדות: הומאַנסקי, קרייַז קאָמיסאַר, יאַראָש, קרייַז־אינזשינער און בוי דירעקטאָר, עדוואַרד קעלערמאַן, ד"ר מעדיצין — ק. ק. קרייַז־פיזיקער, קאָרעספּאָנדענט מיטגליד דער ק. ק. געזעלשאַפט פון פראַקטיצירנדע דאָקטוירים אין ווין, — איזאַק קעלער, — הערש בערנשטיין, — שאול פינקעלשטיין, לייבל מינץ, ישראל בערנשטיין, — מענדל קעלער".

אין יענער צייט האָט פאַר דער יידישער קהילה זייער פיל געטון די אייַדעלע יידישע פילאַנטראָפין דבורה וועקסלער. זי האָט געשענקט דער טאַרנער קהילה אַ גאַנצן קאָמפּלעקס הייזער אויף דער נאָווע גאַס, וואָס איז באַשטעטיקט געוואָרן אין איר צוואה פונעם 20.11.1875. ביז'ן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן זיך געפונען אין די הייזער: די שול אויפ'ן נאָמען פון דבורה וועקסלער און די ביוראָס פון דער קהילה. די דאָזיקע אַלע בנינים האָבן די היטלעריש באַנדיטן חרוב געמאַכט אין סוף יאָר 1939.

טאַרנע איז דערגאַנגען צו אַ גרויסן אויפבלי, זינט עס איז, אין יאָר 1845, אין חודש יאַנואַר, געשלאָסן געוואָרן אַ קאָנטראַקט צווישן פירשט וולאַדיסלאָוו סאַנ־גושקאָ, יורש־באַלעבאָס פון טאַרנע, און דעם מאַגיסטראַט, לויט וועלכן פירשט סאַנגושקאָ דערלויבט צוצופאַרייניקן צו דער שטאָט די דערפער גראַבּווקע, סטרושינע, זאַבלאָטשע און טערליקווי. דער פירשט האָט זיך אויך אָפּגעזאָגט לטובת דעם מאַגיסטראַט פון זיין אויבערמאַכט און יוריסדיקציע איבער די איינוואוינער פון דער שטאָט טאַרנע. אזוי ארום איז טאַרנע געוואָרן אייגע פון די עצייליטע גרעסערע שטעט אין גאַליציע און מער ווי זיבנפאַכיק פאַרגרעסערט איר שטח. די צאָל איינוואוינער האָט זיך פארגרעסערט, און מיט דעם — די יידישע קהילה.

אין פעריאָד פון דער מערץ־רעוואָלוציע אין יאָר 1848 איז דאָס יידישע לעבן אין טאַרנע פונדעסטוועגן נישט געווען קיין לייכטס. דער גרויסער היסטאָרי־קער און קדוש ש. דובנאוו שרייבט אין צווייטן באנד פון זיין „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק" (ז' 129), אַז אין טאַרנער קרייַז זענען אין די יאָרן 1829 און 1844 יידן אָנגעקלאָגט געוואָרן אין ריטואל־מאָרד. די אויספאָרשונג וואָס איז דעמאלט פארפירט געוואָרן האָט באוויזן, אז אונטערגעהעצטע מוטערס האָבן דערהרגעט זייערע אומגעזעצלעכע קינדער. לויט דובנאוון, האָט די דעמאָלטיקע עסטרייכישע רעגירונג, הגם א דורכאויס רעאקציאָנערע, נישט געוואָלט דערלאָזן צו אנטי־

יידישע ארויסטרעטונגען צוליבן בלויזן חשד, אז יידן זענען באגאנגען א ריטואל־מאָרד.

* 10

אין מערץ 1848 יאָר איז דורך אייראָפע דורכגעגאנגען דער „פרילינג פון די פעלקער". איבער די דייטשע, עסטרייכישע און איטאַליענישע לענדער האָט זיך דורכגעטראָגן אַ רעוואָלוציאָנערע כוואַליע, וועלכע האָט די פעלקער, געדריקטע דורכן אַבסאָלוטיזם, געברענגט די ערשטע פרייהייט־שטראַלן. די יידן וואָס האָבן אַממיינסטן געליטן פונעם אַבסאָלוטיזם, האָבן געגומען אַ לעבעדיקן אַנטייל אין דער מערץ־רעוואָלוציע, וועלכע האָט געגעבן דעם אָנהויב פאר א ברייטער עמאַנציפאַציע־באַוועגונג.

אין עסטרייך, נאָכן צווייטן אויפשטאנד אין מאי 1848 יאר, אין וועלכן יידן האָבן געגומען אן אקטיוון אנטייל, איז געוואָרן די קאנסטיטואיר־פאר־זאַמלונג. נאָך פאַר דעם, אין אַפּריל 1848, איז פאַר יידן אָנערקענט געוואָרן אַקטיוו אוֹן וואָל־רעכט צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט. וועגן ס׳איז אין יולי דעמזעלבן יאָר זיך צונויפגעקומען אין ווין די קאָנסטיטואיר־פאַרזאַמלונג, זענען אויף די דעפוטאטן־בענק געזעסן אויך יידישע רעפּרעזענטאַנטן, פון וועלכע דער אָנגעזענסטער איז געווען דער ווינער רב מאנהיימער.

פאַר די עסטרייכישע יידן, באַזונדערס פאַר די גאַליציש, האָט אויפגעלויכטן די האָפענונג פון ווייניקסטנס טיילווייזער גלייכבארעכטיקונג. עס האָט זיך געאַנדלט וועגן אויסקעמפן שטייערן־פארלייכטערונגען און מבטל מאכן דעם פאר־באָט פאַר יידן צו קויפן ערד, ווי אויך איינפירן רעליגיעזע טאָלעראַנץ. אַמשטאַרקסטן האָבן יידן געליטן פון „טאָלעראַנץ־שטייער" און „יידן־שטייער" — דאָס ערשטע פון קאנסומירן אָדער שעכטן פלייש אויף כשר, און דאָס צווייטע — פון צינדן שבת־ליכט. די דאָזיקע שטייערן האָבן דעם מלוכה־אוצר אריינגעבראַכט גרויסע הכנסות. דער שטייער פאר ליכט האָט פאר יידן אויך געהאט א פאליטישע באדייטונג, וויייל אקטיווע וואל־רעכט צו די קהילות האָבן געהאט נאָר די יידן, וועלכע האָבן געצאָלט א יערלעכן שטייער פון 7 ליכט, און אין די קלענערע קהילות — פון 3 ביז 6 ליכט. פאסיווע וואל־רעכט האָבן געהאט יידן, וועלכע האָבן אין די גרעסערע קהילות געצאָלט שטייער פון 10 ליכט, און אין די קלענערע — פון 5 ביז 8 ליכט.

די יידישע געזעלשאפטלעכקייט, דער עיקר אין גאליציע, האָט נישט געוואָרט. א לעבעדיקע עמאנציפאציע־באוועגונג האָט ארומגעכאפט אלע גרעסערע יידישע קהילות. אין יאָר 1848 האָט די סטאַניסלאַוואָווער „געזעלשאפט צו פאַרשפרייטן

* דאס קאפיטל, אנגעשריבן דורך ד״ר א. כאמעט, איז געווען פארפנטלעכט אין טארנער „טיגאדניק זשידאָווסקי" פון 24־טן אויגוסט 1928 יאר. די דאקומענטן און בריוו וואס ווערן דערמאנט אינעם ארטיקל, האָבן זיך אויפגעהאלטן אינעם ארכיוו פון דער טאָרנער יידישער קהילה. מיטן צעשטערן די קהילה־בינים דורך די דייטשן סוף 1939 יאר, זענען אויך פארניכטעט געוואָרן אלע היסטאריש מאטעריאלן.

פאליטישן און ליטעראַרישן פארטשריט צווישן יידן" איבערגענומען די איניציאטיוו אין אירע הענט.

צווישן די אקטן פון טאַרנער קהילה־ארכיוו געפינט זיך אן אריגינעלער בריוו (אַקט נומ׳ 267), דאַטירט פון 30־טן פעברואַר 1848 יאָר. אינעם בריוו, געוועדט צו דער טאַרנער קהילה, טיילט מיט די פארוואלטונג פון דער דערמאנטער געזעל־שאַפט, אַז לויט די רעלאַציעס פון אברהם האַלפערן פון סטאַניסלאַוואָוו, דעם עס־טרייכישן דעפוטאט פון פארלאמענט אין ווין, הערשט דאָרט א גוטע שטימונג לטובת דער יידישער עמאַנציפּאַציע־באוועגונג. די פארוואלטונג פון דער געזעלשאפט בעט די טאַרנער קהילה צוצושטעלן די יידישע דעפוטאטן סטאטיסטישע דאטן וועגן דער צאָל יידן אין טאַרנע און אומגעגענט, וועגן דער הויך פון געצאָלטן „יידן־שטייער" און וואָסערע נאָך ספעציעלע שטיערן יידן צאָלן דער אַרטיקער מאַכט. אויסער דעם ווערט רעקאָמענדירט אינעם בריוו, אַז די אַרטיקע קהילה זאָל איינעם פון די יידישע דעפוטאטן איבערגעבן א פעטיציע, פארזען מיט סטאטיסטישע דאטעס.

די יידישע קהילה אין טאַרנע האָט נישט לאנג געלאָזט וואַרטן און דעם 31־טן אויגוסט 1848 איבערגעשיקט א בריוו דער פארוואלטונג פון דער סטאניסלאַוואָווער „געזעלשאפט צו פארשפרייטן פאליטישן און ליטעראַרישן פאָרשריט צווישן יידן". פון דער קאפיע פונעם בריוו, וואָס האָט זיך געפונען אינעם קהילה־ארכיוו (אקט נומ׳ 267), דערוויסן מיר זיך, אַז דעם 29־טן אויגוסט 1848, האָט די טאַרנער קהילה ארויסגעשיקט א פעטיציע צום דעפוטאט מאנהיימער, ראבינער אין ווין, וועלכער איז אין יאר 1846 דערוויילט געוואָרן פון בראָדי אלס דעפוטאט צום עסטרייכישן פארלאמענט. אינעם בריוו איז אויך פאראן א באמערקונג, אז די פעטיציע איז איבערגעגעבן געוואָרן מאנהיימערן, ווייל דער יידישער דעפוטאט האלפערן, וועל־כער האָט געהאט א קאנטאקט מיט די גאליציישע קהילות, איז ארויסגעפאָרן אויף אורלויב.

אינעם בריוו פון דער טאַרנער קהילה איז דאָ אן ענטפער דער סטאניסלא־וואווער געזעלשאפט בנוגע דער פראגע פון סטאטיסטיק פון דער יידישער בא־פעלקערונג און וועגן דער הויך פון די שטייערן. פון דער תשובה דערוויסן מיר זיך, אַז לויט דער באַפעלקערונגס־רשימה פון יאָר 1846, זענען אין טאַרנער פאָוויאָט געווען 18,479 יידן. פון דער צוגאב־רשימה וואָס האָט זיך אויפגעהאלטן אין קהילה־ארכיוו, דערוויסן מיר זיך, אז די דערמאַנטע ציפערן נעמען ארום:

טאַרנע	7.914	נפשות
זשאַבנע	481	״
דאַמבראָוע	1.736	״
ראַדאָמישל	1 241	״
מיעלעץ	1.980	״
באַראַנאָוו	1.021	״
קאָלבושאָוו	867	״
דעמביץ	1.469	״
ראָפּטשיץ	1.770	״
צוזאמען	18.479	נפשות

צו דער סטאטיסטיק גייט צו א באמערקונג פון דער טאָרנער קהילה־פארוואל־טונג, אז א גרויסע צאָל יידישע משפחות זענען נישט אריין אין דער רשימה און דערפאר מיינט די קהילה, אז די צאָל יידן אין טאָרנער פאוויאט באטרעפט 30 טויזנט נפשות.

די הויך פון די שטייערן וואָס עס צאָלן טאָרנער יידן, ווערט אין דער תשובה אָנגעגעבן אויף 25 טויזנט פלאָרינען יערלעך. פון כשר פלייש און פון ליכט — 16.800 פלאָרינען. צוזאמען באטרעפט דער „טאָלעראנץ־שטייער" א סומע פון 41.800 פלארינען יערלעך.

די טאָרנער קהילה איז נישט געווען די אייניציקע וועלכע האָט צוגעשיקט א פעטיציע די יידישע דעפוטאַטן אין ווין. פון כמעט אלע יידישע קהילות אין עסטרייך זענען אוועק אזעלכע פעטיציעס פארזען מיט סטאטיסטיש מאטעריאל וועגן דעם מצב פון די יידן. דעם 5־טן סעפטעמבער 1848 יאָר איז דער יידישער דעפוטאַט מאַנהיימער אַרויסגעטרעטן אין פאַרלאַמענט מיט אַ שטאַרקע רעדע, אין וועלכער ער האָט געפאָדערט מבטל צו מאַכן דעם שווערן און דערנידעריקנדיקן „יודענשטייער", וועלכער רואינירט די יידישע קהילות (וועגן דער רעדע דערמאָנט איך דובנאָוו אין זיין „וועלט־געשיכטע פון יידישן פאָלק"). מאַנערהיימערס אויפ־טרייסלנדיקע רעדע האָט געווירקט אויף דער איבערוועגנדיקער מערהייט פון עסטרייכישן פאַרלאַמענט און דעם 5־טן אָקטאָבער 1848 איז מיט אַ מערהייט פון 243 שטימען קעגן 20, באַשלאָסן געוואָרן מבטל צו מאכן די שטייערן פון כשר פלייש און פון ליכט. עס זענען אָבער נאָך געבליבן אין קראַפט אַנדערע געזעצלעכע באַגרעניצונגען פאַר יידן.

גאליציישע יידן האָבן נישט אויפגעהערט פירן דעם קאמף פאר פולשטענדיקער עמאנציפאציע. בראש פון דער דאָזיקער באוועגונג זענען ווידער געשטאנען די קהילות, און טאָרנער קהילה איז נישט געווען הינטערשטעליק. אין מערץ 1866 יאָר האָט דער גאַליצישער סיים אָנגענומען אַ געזעץ וועגן זעלבסטפאַוואַלטונגען און אין דעם געזעץ איינגעשלאָסן אַ גאַנצע ריי באַגרעניצונגען פאַר יידן, באַ־זונדערס פאַר דער לעמבערגער שטאָט־פאַרוואַלטונג. די צוויי גרעסטע קהילות — בראָדי און לעמבערג, האָבן אַרגאַניזירט אַ געמיינזאַמע אַקציע, כדי נישט צו דער־לאָזן די באגרעניצונגען זאָלן סאנקציאָנירט ווערן דורך דער צענטראלער מאכט אין ווין. אָן דער אקציע האָט זיך אויך אָנגעשלאָסן די טאָרנער קהילה, וועלכע האָט געפירט אַ לעבעדיקע קאָרעספאָנדענץ מיט די קהילות פון בראָד און לעמבערג וועגן אָנטייל פון טאָרנע אין דער דעלעגאציע וואָס א גאנצע ריי גאליציש קהילות האָבן זיך געגרייט ארויסצושיקן קיין ווין.

זייער כאראקטעריסטיש איז דער בריוו פון דער טאָרנער קהילה־פארוואלטונג צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין בראָד, דאַטירט דעם 10־טן אַפּריל 1866 יאָר. דער דאָזיקער בריוו באווייזט דעם הויכן ניוואו און טיפן נאציאנאלן געפיל וועלכן עס האָבן פארמאָגט די דעמאָלטיקע פירער פון דער טאָרנער קהילה. מיר ציטירן דעם בריוו פון דייטש, לויט דער קאָפּיע וואָס האָט זיך אויפגעהאלטן אינעם אַרכיוו פון דער קהילה (אַקט נומ׳ 135):

„גלייך ווי מיר האָבן זיך דערוואוסט פונעם יידנפיינטלעכן באַשלוס פון לאָנד־

טאג (גאליציישער סיים), נאָך אונטערן שמערצלעכן אייַנדרוק וואָס די דאָזיקע מיטטיילונג — אַ רעזולטאַט פון ענגהערציקייט און אומטאָלעראַנץ — האָבן אויף אונדז געמאַכט, האָבן מיר אָנערקענט, אַז אָפהאַלטן די סאַנקציאָנירונג פון די דערמאָנטע באשלוסן, איז דאָס אייַנציקע פאסיקע מיטל אויף צו באזייטיקן דאָס שלעכטס און די פאַרקנעכטונג וואָס דראָט אונדזערע ברידער. מיט באַזונדערער צופרידנקייט האָבן מיר אויפגענומען אייער צושריפט פון 5־טן ד.ח. פון וועלכער מ׳קאָן זען, אַז אונדזער אידעע איז אַ ריכטיקע, ווייל אויך די לעמבערגער קהילה־פאַרוואַלטונג איז אין דערזעלבער מיינונג. אין שייכות דערמיט, האָבן מיר גלייך נאָכן באַקומען אייער אויפפאָדערונג אָנגעהויבן צו טאָן דאָס נויטיקסטע און דורכ־געפירט וואָלן פון א פארטרעטער פון אונדזער קהילה, און עס איז געווייזלט געוואָרן אונדזער הער קרייז־ראַבינער ישראל ראַפאַפּאָרט. וועָן אייער דעלעגאַציע וועט אָנקומען אויפן היגן באַנהאָף, וועט אונדזער פאַרטרעטער זיך אָן איר אָנשליסן. וועגן דעמזעלבן ענין האָבן מיר זיך אויך טעלעגראפיש פארשטענדיקט מיט דער לעמבערגער קהילה. זאָל דער דעלעגאַציע געלינגען דורכצופירן איר שליחות מיט דעם געוואונטשענעם דערפאָלג און דאָס ליידער, נישט אָנערקענטע, און פון דער בירגערלעכער געזעלשאפט אויסגעשלאָסענע גאליציישע יידנטום, זאָל ווידער באַ־קומען זיין מענטשן־רעכט. באַהערשט פון דעם וואונטש, וואַרטן מיר אויף ווייטערע ידיעות. די קהילה־פארוואלטונג. טאַרנע, דעם 10־טן אפריל 1866 יאר״.

די דעלעגאציע איז געקומען קיין ווין דעם 22־טן אפריל 1866 יאר. פון די טעלעגראַמעס וואָס דער רב ראַפאַפּאָרט האָט געשיקט פון ווין צו דער טאַרנער קהילה־פאַרוואַלטונג, דערוויסן מיר זיך, אַז די רעפרעזענטאַנץ פון די גאַליציישע קהילות איז אויפגענומען געוואָרן אויף אַן אויסערגעווייַנלעכער מיניסטעריאַלער אוידיענץ״.

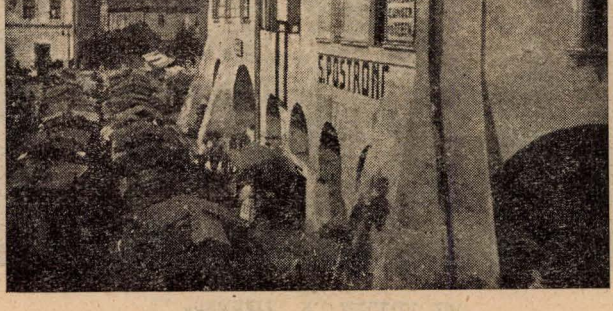
11

דאָס אָפשאפן די דערווארבענע רעכט פאר דער יידישער באפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין יאר 1851, וועָן אינעם פאטענט פון 31־טן דעצעמבער 1851, וואָס האָט אָפּגערופן די מערץ־קאָנסטיטוציע, איז די יידנפראגע אינגאנצן פאר־שוויגן געוואָרן. די דאָזיקע אומקלאָרקייט האָט די מאכט אויסגענוצט לרעה די יידן. לויט א פאראָרדענונג פון 1־טן אקטאָבער 1853 יאר, איז ביי יידן צוגעזומען געוואָרן דאָס רעכט זיך אייַנצושאַפן אומבאַוועגלעכע גיטער. די לאָקאַלע מאַכט־אָרגאַנען האָבן צוריק אייַנגעפירט אָלע באַגרעניצונגען פון פאַר דער רעוואָלוציע. דאָס איז פאָרגעקומען אין אַ צייט, וועָן אין עסטרייך האָט זיך פאָרמירט די קלעריקאַלע רע־אַקציע. דער דעמאָלטיקער בילדונג און רעליגיע־מיניסטער, גראַף טהון, האָט אונ־טערשטיצט די יידישע אָרטאָדאָקסן, האָלטנדיק זיי פאַר לאָיאַלע מאָנאַרכיסטישע עלעמענטן, דערפאַר איז ער אַרויסגעטרעטן קעגן די יידישע פּראָגרעסיווע קרייזן. דאָס פאַרלאָזן גאַליציע דורכן שוין דערמאָנטן משכיל האָמבערג און די ירידה פון די יידיש־דייטשע שולן האָט זייער דערפרייט די חסידישע קרייזן. האָמבערגס השכלה

און זיינע שולן האָבן אין גאַליציע געהאַט אַ דורכפאַל, צוליבן פאַלשן אויסגעקרימטן אופן וויאַזוי האַמבערג האָט געוואָלט איינפירן צווישן יידן די מערב־אייראָפעאישע קולטור. צוליב דערזעלבער סיבה האָבן די חסידים אין מערב־גאליציע געהאט שטאַרק דערפאלג. די אייניציקע קעגנער פון די חסידים זענען געווען די מתנגדים, בראש פון וועמען עס איז געשטאנען דער רב יעקב ארענשטיין. ווען עס האָט זיך אָבער געהאנדלט אין באקעמפן די משכילים, זענען די מתנגדים מיט די חסידים געגאנגען צוזאמען.

די אייניציקע אָנהענגער פון בילדונג און ריכטיק־פארשטאנענעם פארטשריט זענען געווען די משכילים, וועלכע האָבן נישט געוואָלט אזוי ראדיקאל וויּ הערץ האמבורג פארניכטן יידישע טראדיציעס און אויך נישט אריסטרעטן קעגן די חדרים. די משכילים פון דעם שניט, האָבן, פאַרקערט, זיך באַמיט צו שאַפן אַ קאָמ־טאקט צווישן דער יידישער טראדיציע און אויפקלערונג און אזוי ארום אריינ־ברענגען פאָרטשריט צווישן די יידישע מאסן. די משכילים האָבן געשאפן א נייע ריכטונג אין דער השכלה־באוועגונג. די שפראך מיט וועלכער מען האָט באדארפט אויפקלערן יידן, איז פאר זיי געווען נישט דייטש, נאָר העברעאיש. די דאָזיקע אויפקלערונגס־באַוועגונג האָט זיך באַוויזן אויך אין טאָרנע, וואו ס׳האָט זיך אויך אַנטוויקלט דער קאַמף צווישן די חסידים און משכילים, בראש פון וועלכע עס איז געשטאנען מרדכי־דוד בראנדשטעטער, אייניער פון די שפעפער פון דער השכלה־באוועגונג אין גאליציע, וועלכער האָט אין טאָרנע אָנגעהויבן זיין אויפקלערערישע און ליטעראריש טעטיקייט.

אין דער תקופה פון דער דאָזיקער משכילישער טעטיקייט, האָט זיך געשטארקט די עסטרייכישע רעאַקציע. דעם גאַליצישן שטאַטהאַלטער גראַף אַגענאָר גאָלוכאָוו־סקי האָט סעקונדירט גראַף טהון און אין יאָר 1857 באַנייט די פריערדיקע באַגרענ־צונגען. די יידן איז בלויז איבערגעלאָזט געוואָרן דאָס רעכט צו האָבן זייער רעפרע־

די יידישע שראָגנס אויפן מאַרק אין טאָרנע נעבן דער „פאַטשענע"

זענטאַנץ אין די האַנדלס־און אינדוסטריע־קאַמערן אין לעמבערג, קראַקע און בראַד, ווי אויך באַטייליקן זיך אין די זעלבסטפאַרוואַלטונגען פון אייניקע שטעט, דערונטער אויך טאַרנע.

ביזן יאָר 1848 האָבן זיך די יידישע קהילות כמעט נישט פאַרנומען מיט ווירט־שאפטלעכע ענינים. צעשלאָגן דורכן קייזער יאזעף דעם צווייטן, דעגראדירט צו דער ראָל פון רעליגיעזע אמטן, דעצענטראליזירט מיטן אָפשאפן די יידישע דירעק־ציע, האָבן יידישע קהילות אין דער ערשטער העלפט פון נייַנצנטן י״ה אָנגעהויבן דורכמאכן א ירידה. א שווערן קריזיס האָבן די קהילות אויך דורכגעמאכט נאָכן יאָר 1848. די פרייהייט פון בייטן וואוינונגען וואָס איז געגעבן געוואָרן דער יידישער באפעלקערונג, האָט ארויסגערופן א לעבעדיקע אינערלעכע מיגראציע, וואָס האָט שטאַרק אָפגעשוואַכט צי טיילווייז אויסגעלייזיקט די קלענערע קהילות, פונוואַנען מען האָט אויסגעוואַנדערט אין גרעסערע ערטער, וואו דאָס וירטשאפט־לעכע לעבן איז געווען אימפולסיווער.

אויך אין טאַרנע איז געוואַקסן די צאָל יידן, אָבער זיי האָבן נאָך אַלץ גע־מוזט וווינען אין געטאָס, ביי שרעקלעכע וואוין־באַדינגונגען. נאָך אין יאָר 1833 האָט די טאַרנער קהילה זיך געוועגדט מיט אַ פעטיציע צום גאַליצישן גובערנאַטאָר וועגן פאַרבייטערן דעם יידישן וואוין־שטח פון דער יידישער גאס און געבן יידן די מעגלעכקייט צו וואוינען אויפן מארק. דער טאַרנער מאגיסטראט איז ארויס־געטרעטן מיט אַ פראָטעסט און פאַרגעלייגט צו שאַפן אַ מין „יידישע שטאָט״ הינ־טערן גאַרטן און דאָרט באַזעצן אַלע יידן. מצד דער גובערניאַלער מאַכט איז נישט אונטערגענומען געוואָרן קיין שום שריט אין דער ריכטונג און אויף דער פעטיציע איז נישט געגעבן געוואָרן קיין תשובה. פאַקטיש אָבער האָבן יידן געזונען זיך

די „פאשטענע״ אין שבתדיקן טאָג

באַזעצן מחוץ די געטאָ־מויערן*. אין יאָר 1856 האָבן אין טאָרנע שוין געוואוינט 11.153 יידן. **

אויפן סמך פון מיניסטער שמערלינגס פאַראָרדענונג פון 1־טן מערץ 1861 יאָר, האָבן עסטרייכישע יידן באקומען אקטיוות און פאסיוות וואל־רעכט צו גע־זעצגעבערישע קערפערשאפטן און בכן אויך צום וויינער פארלאמענט, גאליציש סיים און צו די שטאטראטן. אייניקע שטעט, צווישן זיי אויך טאָרנע, האָבן פאָרגע־שלאָגן אַ גאנצע ריי באגרעניצונגען פאר יידן, ספעציעל לגבי דער צאָל יידישע ראַטמענער און נישט צו דערלאָזן יידן אויפן אַמט פון בירגערמייסטער. געוויסע געזעצן וואָס באַגרענעצן די רעכט פון יידן זענען באַשלאָסן געוואָרן דורכן סיים און באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער רעגירונג.

אין יאר 1861, בעת די ערשטע וואלן צום מלוכה־ראט, האָט גאליציע אויס־געקליבן פיר יידישע דעפוטאַטן צום סיים: ד״ר ל. ס. סאַמעלזאָן פון קראָקע, מארק דובס פון לעמבערג, מאיר קאליר פון בראדי און ד״ר לאזאר דובס פון קאלאמיי. אין עסטרייכישן פארלאמענט דאקעגן איז נישט געוויילט געוואָרן אפילו קיין איין ייד. אינעם סיים האָבן די יידישע דעפוטאטן אָנגעהויבן א קאמף פאר פולער גלייכבארעכטיקונג. אין יאר 1866 האָט דער לאנד־סיים באשלאָסן צו רעדוצירן די צאָל יידן אין די מוניציפאַליטעטן, אָפשאַפן, עוועניטועל באַגרענעצן,

די בריטע שטיגן־גאַס (פאָטאָגראַפירט פאַר דער מלחמה פון ד״ר ישעיהו פ־יג)

---

* „יעווריסקאיא ענציקלאפעדיא״, ב׳ 14.

** יידישער לעקסיקאן, באנד 4, ז׳ 649.

די יידישע קהילות און איינהאלטן דאָס געטאָ. א צוזאמענפאַר פון פאַרשטייער פון יידישע קהילות וואָס איז פאַרגעקומען אין לעמבערג, האָט אַפּעלירט צו דער רעגירונג אין ווין, וועלכע האָט מבטל געמאכט די רעאקציאנערע באשלוסן פון גאליציש סיים.

דער קהילה־סטאַטוט פון יאָר 1866 האָט אָבער אַלץ באַדראָט די עקזיסטענץ פון די יידישע קהילות, באגרעניצנדיק זייער טעטיקייט. פון פארשידענע זייטן, פון רעגירונגס־קרייזן ווי פון יידישע און אסימילאטארישע קרייזן, זענען געקומען פארשידענע פראָיעקטן צו רעפארמירן די אונטערגייענדיקע קהילות. מיטן ציל צו רעפארמירן דעם שוין פארעלטערטן קהילות־רעזשים, האָט די געזעלשאפט „שומר ישראל" געגרופן קיין לעמבערג, אין יאר 1878, א צוזאמענפאר פון די יידישע קהילות. דער צוזאמענפאר, אין וועלכן עס האָבן זיך באטייליקט פאַר־שטייער פון 26 קהילות, האָט אָנגענומען אַ מוסטער־סטאַטוט פאַר די קהילות און אויך באַשלאָסן צו גרינדן אַ רבנים־סעמינאַר.

אויף דעם דאָזיקן צוזאמענפאר איז פאָרגעקומען א קאמף צווישן די פראָג־רעסיוע עלעמענטן און די אָרטאָדאָקסן. דער בעלזער צדיק רבי יהושע רוקח און דער קראָקעווער רב שמעון סופר (שרייבער) האָבן געגרופן צו באָיקאָטירן דעם לעמבערגער צוזאַמענפאָר. די פראָיעקטן צו רעפאָרמירן די קהילות האָבן אין די אויגן פון די צוויי רבנים אויסגעזען צו פראָגרעסיוו. אין בעלז איז געשאָפן געוואָרן אַ ספעציעלע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציע „מחזיקי הדת", וועלכע האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו פירן אַ קאַמף מיט די פראָגרעסיוון. אין יאָר 1882 האָבן די אָרטאָדאָקסן אָרגאַניזירט א קאנפערענץ אין לעמבערג, אין וועלכער עס האָבן זיך באטייליקט 220 רבנים און 800 פאָרשטייער פון יידישע קהילות אין גאליציע און בוקאָווינע. אויף דער קאָנפערענץ איז אָנגענומען געוואָרן אַ סטאַטוט פאַר די קהילות לויטן אָרטאָדאָקסישן גייסט. דער סטאַטוט האָט פאָראויסגעזען, אז אָקטיוויטע און פאָסיוויטע וואָל־רעכט צו די קהילות האָבן געדאַרפט באָקומען נאָר די וואָס היטן אָפּ אלע פארשריפטן פון „שולחן ערוך". קעגן די באַשלוסן פונעם אָרטאָדאָק־סישן צוזאַמענפאָר האָבן 58 גאַליצישע קהילות אָפּגעגעבן זייערע פראָטעסטן דער דעמאלטיקער עסטרייכישער רעגירונג. צום סוף האָט די רעגירונג צוגעגרייט פאַר גאַנץ עסטרייך אַן אַלגעמיינעם פראָיעקט פון אַ סטאַטוט פאַר די יידישע קהילות, אין א מער ליבעראלן גייסט. אין יאָר 1890 האָט דער פארלאמענט באַ־שטעטיקט דעם סטאַטוט. הגם ער האָט נישט געזומען אין באַטראַכט אַלע יידיש־נאַציאָנאַלע פאָסטולאַטן, האָט ער אין אַ געוויסער מאָס נאָרמירט די באַציאונגען אין די יידישע קהילות, פעסטשטעלנדיק דעם רעכטלאָזן מצב פון די „איזראַ־עליטישע רעליגיעזע געמיינשאַפטן". אין יעדער טעריטאָריאַל־אָנגעצייכנטער יידישער קהילה, צו וועלכער עס האָט געמיזט געהערן יעדער יד לויטן וואוינאָרט, האָט זיך קאָנסטיטואירט אַ קהילה־פאָרוואַלטונג, וועלכע האָט געהאָט אַ רעכט אָרויפצולייגן שטייערן און זיי אויפמאָנען אויף אַ צוואָנגס־אופן; צו האָבן די אויפזיכט אויף אַלע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, בתי־תפילות און בכלל אויפן גאַנצן יידישן רעליגיעזן לעבן אין געגעבענעם אָרט; די רבנים איז געגעבן געוואָרן דאָס רעכט צו פירן די מעטריק־ביכער. דער גאַנצער סטאַטוט איז געווען אין אַלגעמיינע

ראַמען, וועלכע האָבן פֿאַרויסגעזען די רעגולירונג פון די קהילה־באַציאונגען אויפן סמך פון גענויערע סטאַטוטן, וואָס וועלן באשטעטיקט ווערן דורך דער רעגירונג. לויטן אָנגענומענעם סטאַטוט, האָט די מאַכט געהאַט אַ רעכט צו באַזייטיקן מיטגלידער פון דער קהילה־פֿארוואלטונג, אויב זייער טעטיקייט וועט באַדראָען די עפֿנטלעכע אָרדענונג.

אויך דער דאָזיקער סטאַטוט האָט די אָנפֿירונג פון די קהילות־פֿאַרוואַלטונגען אויסגעלייפֿערט אין די הענט פון רייכע יידישע משפחות. וואַל־רעכט האָט באַקומען א קליינע צאָל גוט־סיטואירטע בעלי־בתים, וועלכע האָבן נישט דערלאָזט אויסצובריטערן דעם ווילער־קרייז. אַרום דער קהילה זענען פֿאַרגעקומען לאַנג־דויערנדיקע קאמפן צווישן פֿארשידענע אָרטאָדאָקסישע גרופֿירונגען ווי אויך צווישן רבנים. עס האָבן געקעמפט צווישן זיך פֿארמעגלעכע משפחות און מאכט־גיריקע יחידים, וועלכע (מיט געוויסע אויסנאַמען) האָבן זיך לגמרי נישט געריכט מיט די אינטערעסן און באַדערפענישן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. די ברייטע מאסע האָט נישט געהאט קיין שום אייַנפלוס אויפן צוזאמענשטעל פון די קהילה־פֿארוואלטונגען.

בראש פון די גאליציש אָרטאָדאָקסן איז צו יענער צייט (יאָרן 1859־1849) געשטאַנען: דער צדיק פון בעלז רבי שלמה און דער סאַנדזער צדיק רבי חיים האַלבערשטאַם. אַ גרויסע השפּעה אויפן גאַנצן גאליצישן יידנטום האָט דעמאָלט געהאַט דער סאַנדזער רבי. די שפּאַלטונג אין אָרטאָדאָקסישן לאַגער אין די יאָרן 69־1867, האָט געבראַכט צו שאַרפּע קאמף־פֿאַרמען צווישן די רביישע דינאסטיעס. אינעם קאמף האָבן זיי נישט איבערגעקליבן אין קיין מיטלען און אפילו נישט אָפּגעשטעלט זיך פאַר אַ חרם וואָס דער סאַנדזער צדיק האָט אויס־גערופן קעגן דער סאַדיגורער דינאַסטיע, אין צוזאַמענהאַנג מיטן אָפּזאָג פונעם ליעווער רב, אַ ריזשינער אייניקל, צו זיין ווייטער אַ חסידישער רבי.

פאר דער באלייכטונג פון דעמדאָזיקן קאמף וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט צווישן די פארשידענע אָרטאָדאָקסישע גרופֿירונגען אין טאַרנע, ברענגען מיר ווייטער אויסצוגן פון דער ארבעט פונעם שרייבער פון די שורות א.נ. „די אָרטאָדאָקסיע צווישן זיך אין יאָר 1869", פאַרעפֿנטלעכט אין דער ציוניסטישער וואָכנשריפט „טיגאָדניק זשידאָווסקי" אין טאַרנע, דעם 28־טן נאָוועמבער 1928 יאָר:

„אין ארכיוו פון דער טאַרנער קהילה האָבן מיר געפונען א דאקומענט, וועל־כער באלייכט אויף אן אינטערעסאנטן אופן די באציאונגען צווישן דער טאַרנער אָרטאָדאָקסיע אין יאָר 1869.

דער דאָקומענט שטעלט מיט זיך פאָר אַן אַנאָנימען בריוו, וועלכער איז אין יאָר 1869 איבערגעשיקט געוואָרן דעם טאַרנער סטאראסטע דער בריוו איז גע־וועזן קעגן באַרימטן סאַנדזער רבי חיים האַלבערשטאַם ז"ל, צו וועמענס קבר עס פלעגן שפּעטער יאָר־יערלעך עולה זיין טויזנטער יידן.

דער אנאנים, געשריבן אין דייטש, האָט פאָלגנדן אינהאלט:

„הויכער קייזערלעך־קעניגלעכער סטאַראָסטע!

דעם הויכגעשעצטן סטאַראָסטע איז אוודאי באַוואוסט, אַז צוויישן יידן זענען פאַראַן צוויי סעקטעס, נעמלעך: סאַדאָגורער און נייסאַנדזער. די נייסאַנדזער סעקטע

וועלכע האָט אן איבערגעוויכט, אונטערדריקט אויף שריט און טריט די סאדאָגורער. דאָס ווערט געטאָן אויף דעם אופן, אז יידן וואָס געהערן צו דער סאַדאָגורער סעקטע, ווערט אומגלעך געמאַכט צו האַנדלן און די עקזיסטענץ. די דאָזיקע מענטשן ווערן אונטערדריקט און פאַרפאָלגט, אפילו אַ חרם לייגט מען אויף זיי אַרויף. מיט איין וואָרט — די מיטגלידער פון דער סאדאגורער סעקטע געפונען זיך אין סכנה. דאָס אלץ געשעט צוליב דעם, ווייל די סאדאָגורער ווילן נישט אָפגעבן כבוד דעם רבין ר׳ חיים האַלבערשטאַם פון נייסאנדז. דעם רבין פון נייסאַנדז איז נאָך וויניק וואָס ער אונטערדריקט די סאַדאָגורער סעקטע, האָט ער נאָך גלייך נאָכן צוריק־קומען פון די בעדער באשטימט אויף שבת, דעם 21־טן אויגוסט 1869 יאָר און אין די וויטערע טעג, צו קומען קיין טאַרנע, כדי ביי דער געלעגנהייט צו האַלטן אַ דרשה פאַר די יידן וואָס ער האָט געהייסן צונויפרופן פון דער גאַנצער געגנט, אויך די, וואָס געהערן נישט צו דער סאדאָגורער סעקטע, נישט צו דער נייסאַנדזער. אין דער דאָזיקער דרשה פאר אזא עולם, וועט דער רבי חיים האלבערשטאם אזוי פאַרשוואַרצן די סאַדאָגורער סעקטע, אַז נישט נאָר עס וועט די מענטשן פון דער סעקטע אוממעגלעך זיין צו האנדלען, נאָר נאָך מער — זייער לעבן וועלן זיי אין געפאר. מ׳קאָן זיך פאַרשטעלן, ווי דער נישט־געצוימטער המון פון דער סאַדאָ־גורער סעקטע, אַדער די אלע, אויסער די געבילדעטע מענטשן, וועלכע געהערן נישט צו קיין שום סעקטע, קאָנען נאָך אויף די רעקאָמענדאַציעס פון נייסאַנדזער רבין באנוצן אלע מעגלעכע מיטלען און דורכדעם קאָן זיך מאכן א רעוואָלוציע. דערפאר האלט איך פאר פאסיק צו בעטן העפלעך דעם הויכגעשעצטן קייזערלעך־קיניגלעכן סטאַראָסטע, ער זאָל באפעלן צו פארווערן אריינצוקומען קיין טאַרנע דעם הער ח. האַלבערשטאַם, הויפט־רבי פון נייסאַנדז״.

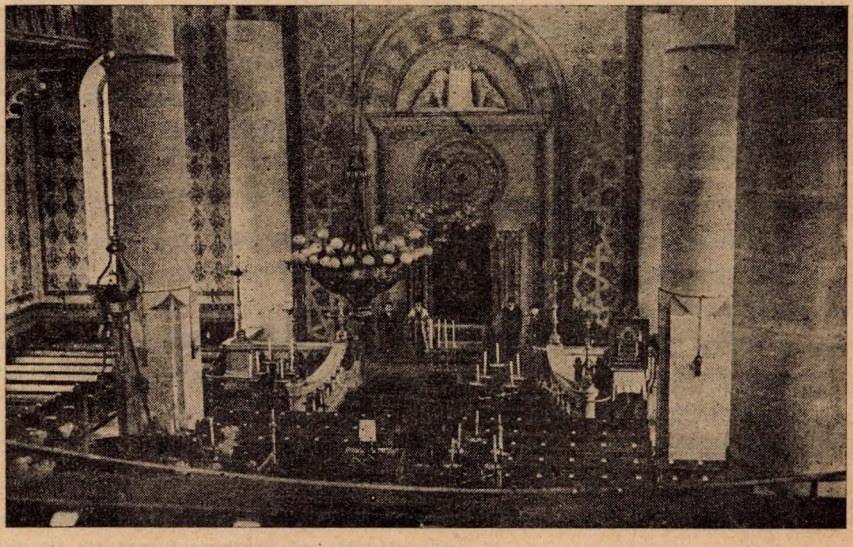

די נייע שול

ווייזט אויס, אז צו יענער צייט (1869), ווען ביידע סעקטעס האָבן געקעמפט פאר השפעה צווישן יידן, האָט זיך געפונען אן איינפלוסרייכער אָרטאָדאָקס, וועל־כער האָט דעם סטאָראָסטע צוגעשיקט דעם אויבנציטירטן בריוו, וויל דער שטאט־האלטער־ראט און בעצירק־הויפטמאן האָט געוומען ערנסט די אויספאנטאזירטע שרעק וועגן דער רעוואָלוציע וואָס קאָן אָרויסגערופן ווערן מיטן באָזוך פון רבי חיים האלבערשטאם. דער טאָרנער רעליגיעזער קהילה איז ארויסגעגעבן געוואָרן אן אָנווייזונג (מיר צייטירן וועדטלעך) „אין פארשטענדיקונג מיטן שטאטישן רב קעגנווירקן די אָנגעגעבענע כוונות פון חיים האָלבערשטאָם און פאָרמיידן שטרייטן אין דער קהילה".

12

אין דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט פאָרמאָגט שוין טאָרנע אָ גרויסע יידישע קהילה, וועלכע איז אין יאָר 1863 צוגעטרעטן אויסבויען א גרויסע שול אויף דער נייער גאַס. אויך אָרום דעם אויפבוי פון דער שול האָט זיך אנטוויקלט א העפטיקער קאמף צווישן די אָרטאָדאָקסן און די פארטגעשריטענע יידן אין טאָרנע. די פרומע יידן זענען געווען שטארק אויפגערעגט אויף דעם פאקט, וואָס מיט לייגן דעם ווינקלשטיין פון דער שול איז באָערט געוואָרן אָ קאָטוילי־שער גענעראל, מיליטער־קאָמענדאנט פון טאָרנע. די אויפרעגונג פון דער אָרטאָ־דאָקסיע איז געגאנגען אזוי ווייט, אז זיי האָבן געלייגט א מין חרם אויף דער שול. אין משך פון 50 יאָר זענען געשטאנען ליידיקע מויערן פון דער נישט פארענדיקטער

די נייע שול אין טאָרנע פון אינעווייניק

שול, ווייל עס האָבן געפעלט געלט־מיטלען זי אויסצופאַרטיקן. ערשט אין יאָר 1911 האָט די קהילה־פארוואלטונג באשלאָסן צו פארענדיקן מיטן בוי פון דער שול, וועלכע האָט דערנאָך מיט זיך פאָרגעשטעלט איינע פון די פראַכטפולסטע געבעט־הייזער אין גאַליציע.

די שטאָט האָט זיך האסטיק אנטוויקלט. אין יאָר 1866 איז מען צוגעטרעטן בויען אַ שטאָטישן פּאַרק. דעמזעלבן יאָר איז אין שטאָט אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון כאָליערע, וועלכע האָט פאַרשלונגען 1.700 איינוואוינער, דערונטער פיל יידן. צו דער אַנטוויקלונג פון שטאָט האָט אַ סך מיטגעהאָלפן דער הויפּט־סטאַטוט פון 12־טן אויגוסט 1866 יאָר, וועלכער האָט אויפן יסוד פון אויטאנאמיע רעגולירט די מוניצי־פאלע באציאונגען. צום וויכטשאפטלעכן אויפבלי פון טאַרנע האָט א סך צוגעהאָלפן דאָס אַנהויבן בויען א באן־ליניע (1875) וואָס איז דורכגעגאנגען דורך דער שטאָט. אויסערדעם איז טאַרנע געווען די הויפּשטאָט פון א גאנצן קרייז. אין אכצנטן יאָרהונדערט האָט טאַרנע נאָך געהערט צום פילזנער קרייז, און איצט איז די שטאָט געווען דער צענטער פאר דער גאנצער אומגעגנט, זי האָט באקומען א גימנאזיע און אנדערע שול־אייניריכטונגען, פון וועלכע אויך די פארשריטלעכע עלעמענטן פון דער יידישער באפעלקערונג האָבן געגאָסן.

וויאזוי האָט די דאָזיקע ראשיקע אנטוויקלונג געווירקט אויף דער יידישער גאס?

שוין אין סוף אַכצנטן יאָרהונדערט האָט זיך אין גאַליציע געלאָזט מערקן דער אייַנפלוס פון דער השכלה, וועלכע האָט דורכגעבראָכן די געטאָ־מויערן און צוגע־אייגט דער גאַליצישער יידישער באַפעלקערונג די גייסטיקע שטרעמונג פון משה מענדעלסאָן. אָטאָ די ערשטע שפּראָצונג פון דער השכלה־באַוועגונג איז געווען א רעאקציע קעגן דער צוואנג־בילדונג פון יידן, וועלכע דער קייזער פראַנץ יאָזעף דער צווייטער האָט געוואָלט דורכפירן מיט דער הילף פון די „דייטש־יידישע שולן" מיט דייטשן אונטערריכט. דעם קייזערס צוואַנג־בילדונג האָט אין דער אונטערשטער שורה געפירט צו שמד. די השכלה, א שטארק פארוואָרצלטע אין מזרח־גאַליציע (בראָד, טאַרנאָפּאָל), האָט זיך באַפרייט פון די דייטש־אַסימי־לאטאריש טענדענצן און געגעבן דעם אָנהויב דער נייער העברעאישער ליטעראַ־טור.

לכתחילה איז דער אנטייל פון מערב־גאליציע אין דער השכלה־באוועגונג גע־ווען א קנאפער. אין דעם טייל גאליציע זענען נישט געווען קיין קראַכמאַלס, ראַ־פּאַפּאָרטס און פערלס. אויב די טאַרנער קהילה האָט אין דער צווייטער העלפט נייַנצנטן י״ה זיך געפונען, אויסנאַמווייז, אויף דער געהעריקער הויך, אַרויס־געווויזן א באדייטנדיקן פאליטישן באוואוסטזיין און באטייליקט זיך אינעם קאמף פון עסטרייכישן יידנטום פאר גלייכבארעכטיקונג, — איז דאָס געווען דער עיקר אַ דאַנק דעם אומגעווויינלעכן גייסטיקן הויכן ניוואָ און אייַדעלן כאַראַקטער פון דעמאָלטיקן טאַרנער ראַבינער ישראל ראַפּאַפּאָרט ז״ל. אויך אין דער השכלה־באַוועגונג איז טאַרנע פאָרויסגעגאַנגען אַלע אַנדערע יידישע ישובים פון מערב־גאַליציע. דאָ אין טאַרנע, איז געווען טעטיק מרדכי־דוד בראַנדשטעטער, איינער פון די פּאיאָניקסטע משכילים אין נייַנצנטן י״ה.

מ. ד. בראַנדשטעטער איז געבוירן געוואָרן אין בזשעסקאָ ביי טאַרנע, ביי גאָר פרומע יידישע עלטערן. צו 16 יאָר האָט ער חתונה געהאט מיט א טאָכטער פון א טאַרנער סוחר און זיך באזעצט ביי שוועכאָן־שוויגער. צופעליק האָט ער זיך באַקענט מיט אַ משכיל פון פּראָשטשעיאָוו, אַ הייסער אַנהענגער פון העברעאיש. דער משכיל האָט געוואונען בראנדשטעטערן פאר דער השכלה דער יונגער תל־מודיסט האָט זיך באקענט מיט די אוצרות פון דער העברעאישער ליטעראטור און אליין אַנגעהויבן שרייבן און איבערזעצן פון דייטש אויף העברעאיש. אין יאר 1869 איז בראַנדשטעטער געווען אין ווין אין האנדלס־ענינים און דאָרט זיך באַקענט מיט פּרץ סמאָלענסקין, וועלכער האָט דעמאָלט אַרויסגעגעבן די העברעאישע צייטשריפט „השחר". סמאָלענסקין האָט אין בראַנדשטעטערן דערזען אַ טאַלענט און געמוטען ווירקן אויף אים, ער זאָל אַנהויבן שרייבן בעלעטריסטיק אין דער העברעאישער שפּראך. בראנדשטעטער האָט אַנגעמוטען די אַנווייזונגען פון זיין לערער און גאָר גיך פארנומען אן אַנגעזען אָרט אין דער משכילישער העברעאישער ליטעראטור.

13

אין דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן י"ה האָבן טאַרנער יידן געבילדעט 40% פון דער שטאטישער באפעלקערונג און האָבן א סך מיטגעהאָלפן צו דער ווירט־שאפטלעכער אנטוויקלונג פון דער שטאָט. כמעט דער גאנצער האנדל איז געלעגן אין יידישע הענט. שנייידעריי און היטן־פּראדוקציע זענען געווען אויסשליסלעך יידישע פאכן. די יידישע גאָס האָט געענדערט איר אויסזען. יידן האָבן שוין גע־וואוינט אין גאסן אויסערן געטאָ און א דאנק זייער ווירטשאפטלעכער פאָזיציע האָבן זיי פאָרגעשטעלט א באדייטנדיקן כוח אין שטאָט, מיט וועלכן די עסטרייכישע מאכט האָט זיך געמוזט רעכענען די מלוכה־אָרגאנען האָבן אָפטמאָל געמוען אין שוץ די יידן קעגן די פרוון פון קריסטלעכע שטאָטלייט אריינצושטופן די יידן צוריק אין געטאָ.

די קאנסטיטוציע פון 31־טן דעצעמבער 1867 יאָר האָט געגעבן גלייכבארעכטי־קונג אַלע עסטרייכישע בירגער אָן אונטערשיד פון גלויבן און נאַציאָנאַליטעט. דאָס ארטיקל 6 פון דער קאנסטיטוציע האָט אויך אָפּגעשאפט די געטא־מויערן. דעמזעלבען יאָר האָט מען אָן שום באַגרענעצונגען צוגעלאָזט יידן צו לערנען אין אלגעמיינע שולן, מיטלשולן און אין אוניווערזיטעט. א דאנק דער טעטיקייט פון פראנטשישעק סמאלקא, האָט אויך דער גאליציישער סיים מבטל געמאכט אלע אנטי־יידישע באגרעניצונגען און דער יידישער אנטייל אין די לערן־אַנשטאַלטן האָט געהאלטן אין וואקסן.

אין יענער תקופה האָט דאָס טאַרנער יידנטום שוין געהאַט זיין אינטעליגענץ. אין שטאָט זענען געווען טעטיק יידישע דאָקטוירים און אדוואָקאָטן, נאָר דער־צויגענע אין אַסימילאטארישן גייסט. פון דעם דאָזיקן קרייז אינטעליגענץ האָבן פון צייט צו צייט זיך אַרויסגעוקט פּאיקע און געזעלשאַפטלעך־אַקטיוע יחידים,

וועלכע האָבן שפּעטער פארנומען אָנפירנדיקע ערטער צווישן טאַרנער יידנטום. נישט געוקט אויפן תהום וואָס האָט געהערשט צווישן די אינטעליגענץ און דער ברייטער יידישער פּאָלקס־מאסע, האָט זיי דאָך פארייניקט דער געמיינזאמער יידישער גורל און די נויטווענדיקייט געמיינזאם צו פארטיידיקן די אינטערעסן פון פּאָלק, וואָס האָבן צו יענער צייט געמיינט קודם כל קאמף פאר די עלעמענטאר־סטע רעכט צום לעבן, רעכט אויף ארבעט און וואוינונג.

אין מערץ 1867 יאָר זענען אין טאַרנע פאָרגעקומען די ערשטע וואַלן צום שטאטראט, אויפן סמך פון דער נייער וואל־אָרדינאציע פון 12־טן אויגוסט 1866 יאר, וועלכע האָט פאָרגעזען 3 קוריעס וויילער לויט דער הויך פון די אריינגע־טראָגענע שטייערן. טאַרנער יידן זענען ארויסגעטרעטן מיט אן אייגענער קאנדי־דאטן־ליסטע און האָבן דורכגעפירט פאָלגענדע ראטמענער: אין דער ערשטער קוריע — ד״ר הערמאַן ראָזענבערג, דוד ראָזענער, און די מעדיצין־דאָקטוירים יעקב קרויצער און לעאָפאָלד גלאָזער, אַלס פאַרטרעטער; אין דער צווייטער קוריע — אלכסנדר גאָלדמאַן, יעקב פרענקעל און אַדאָלף ריגגעלהיים. אַלס זייער פאַרטרעטער הערש מאיערהאָף. אין דער דריטער קוריע, וואָס האָט אַרומגענומען אַ גרעסערן קרייז וויילער — יהושע מאשלער, שלמה שלייטערער, שמחה ראַפאַפּאָרט, מאיר־אייזיק קעלמאַן און פישל ראטץ אַלס פאַרטרעטער. נאָך די דאָזיקע וואַלן איז צום ערשטן מאָל אַריין אין מאַגיסטראַט אַלס אַסעסאָר אַ פאַרטרעטער פון דער יידישער באָפעלקערונג — ד״ר הערמאַן ראָזענבערג.

די אויפגאָבן פון די יידישע ראַטמענער און פונעם יידישן אַסעסאָר זענען נישט געווען קיין לייכטע. זייער גאַנצע טעטיקייט איז געווען באַגרענעצט צו כסדרדיקע אינטערוונצן לטובת יידן, וועלכע זענען שטענדיק באַוולט געוואָרן דורך די נידע־ריקערע שטאָטישע אַמטן. ביי אַזאַ לאַגע האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד וועגן א באוואוסטזיניקער אומאָפּהענגיקער יידישער פאליטיק אָדער וועלכער עס איז אָרגאניזירטער אקציע פאר אויסקעמפן יידישע גלייכבארעכטיקונג. דאָס איז געווען אַ שתדלנות־טעטיקייט וואָס יעדער ראַטמאַן האָט זי געפירט אויף אייגענער האָנט און דער דערפאָלג איז געווען אָפּהענגיק פון זיינע איינפלוסן אין די געהעריקע אמטן.

צוויי זייער וויכטיקע געשעענישן זענען פאָרגעקומען אין טאַרנע, אין די יאָרן 1869־1870, וועלכע וואַרפן א ליכט אויף די אייגנארטיקע באציאונגען וואָס האָבן דעמאָלט געהערשט צווישן דער פוילישער און יידישער באפעלקערונג. די דאָזיקע צוויי געשעענישן זענען דורכן שרייבער פון די שורות באשריבן געוואָרן (אויפן סמך פון דאקומענטן פונעם קהלה־ארכיוו) אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 10.8.28, א״נ „די באטייליקונג פון יידן אין לעשן די שרפה פון דער טאַרנער קאטעדראלע״. מיר לייענען דאָרט צוו. אנד.:

„סוף סעפטעמבער 1869 יאָר האָט א שרעקלעכע שרפה ארומגעכאפט די טאָר־נער קאטעדראלע. די גאנצע באפעלקערונג איז געלאָפן ראטעווען דאָס ברענע־דיקע געבעטהויז. ספעציעל האָבן יידן זיך מאָסנווייז באַטייליקט אין לעשן די שרפה. כמעט אלע יידן, ייִנג און אלט, זענען געווען פארנומען ביים ליקווידירן די פייער־סטיכיע. באַזונדערס אָפּפערווילִיק איז געווען זייער הילף ביים ברענגען

וואסער. פון א גאנצער ריי ברונעמס ארום דער קאטעדרע האָבן יידן אויסגעבילדעט א קייט פון מענטשן ביזן אָרט פון דער שרפה. איינער האָט דעם צווייטן איבער־געגעבן פון האנט צו האנט די עמערס וואסער און א דאנק דער דאָזיקער איבער־געגעבענער ארבעט פון די יידן האָט זיך איינגעגעבן צו פארלעשן דאָס פייער.

אין אנערקענונג פאר דער דאָזיקער איבערגעגעבענער הילף מצד יידן, האָט דער טאָרנער הויפט־בישאָף איבערגעשיקט צום הויפט־רַאַבינער אַ דאַנק־נאָטע, דאטירט דעם 4־טן אקטאבער 1869 יאר. די דאנק־נאָטע איז אונטערגעשריבן גע־וואָרן דורכן בישאָפס פאַרטרעטער, הויפט־וויקאַר גלח פראַנטשישעק שלוסאַרטשיק און עס ווערט דאָרט אויסגעדריקט הייסע דאנקבארקייט די יידן פאר זייער הילף ביים פאַרלעשן די שרפה. דער בישאָף דריקט אויס זיין וואונטש, אַז דער רב זאָל אין א פאסיקן טאָג פאַרלייענען דעם בריוו אין סינאגאגע פאר די יידן. אין דער נאָטע לייענען מיר צוו. אנד:

ביי דער רעטונג און ביים אָפּוועגדן דאָס שרעקלעכע און געפערלעכע פייער וואָס האָט באַדראָט דעם קאָשטשאָל און די שטאָט, האָבן זיך באַזונדערס אויסגע־צייכנט די איזראַעליטן. קליין און גרויס, יונג און אלט, אלע זענען מאנסווייז געקומען העלפן. עס איז געווען צו באוואונדערן די ריירעוודיקייט פון די יידן ביים דערלאנגען דאָס נויטיקע וואסער צום לעשן און דאָס פארדינט די ברייטסטע אנערקענונג" (ציטירט לויטן דייטשן אריגינאל פון די קהילה־אקטן). די נאָטע פארענדיקט זיך מיט א ברכה, אז „גאט פון אברהם, יצחק און יעקב זאָל מיט זיין פולן חסד ארומנעמען די אלע וואָס האָבן זיך באטייליקט אין לעשן די שרפה".

סך־הכל מיט א יאָר שפעטער האָבן טאָרנער יידן איבערגעלעבט א בלוטיקן טאָג, וואָס איז געווען באשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 3.8.28, א"נ „דער בלוטיקער טאָג פון 15־טן אויגוסט 1870 יאָר":

„דער טאָג פון 15־טן אויגוסט 1870 יאר האָט זיך בלוטיק פארשריבן אין דער געשיכטע פון טאָרנער יידן. עס איז געווען אין קאָטוילישן חגא־טאָג „דער הייליקער מאָריאָס הימלגאַנג". אויף די גאסן איז געווען א לעבעדיקע באוועגונג, באזונדערס ארום דער מארק און קאטעדרע, וואו ס'האָבן זיך פארזאמלט מאסן מענטשן. צווישן 10 און 11 אזייגער באטאָג איז ביי דער קאטעדרע אויסגעבראָכן א שטרייט צווישן א ייד און א קאטאָליק. באלד האָט זיך געשאפן א גרופע, כלומרשט נייגעריקע, וועלכע האָבן לויט א פריער אָפּגערעדטן צייכן אָנגעהויבן זייער ארבעט פון שלאָגן יעדן פאַרבייגייענדיקן ייד.

די מאסע, צווישן וועלכער עס האָט זיך אויך געפונען א גרויסע צאָל פויערים פון די ארומיקע דערפער, האָט געהאלטן אין וואקסן און געוואָרן אלץ מערער אַגרעסיווער. די אויפגעהעצטע מאָסן זענען אין אַ מאָרש אַוועק פון דער קאָטעדרע צום מארק, פארפולט אין אויגנבליק דעם גרויסן שטח, דורשטנדיק נאָך ייִדיש בלוט. יעדער פון די אָנפאָלער איז געווען באָוואָפנט — ווער מיט שטיינער, ווער מיט שטעקנס, אייזערנע שטאָנגען, וואָס באַווייזט, אַז דער צעווילדעוועטער המון איז דורך עמיצן צוגעגרייט געוואָרן צו דער אַקציע פון פריער. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאַרמעלער פאָגראָם. די פאָגראָמטשיקעס האָבן זיך אַ נעם געגעבן צו שלאָגן און רויבן ייִדישע וואוינונגען און געשעפטן. די קרעמער האָבן באַזונדערס געליטן פון די

ברוטאַלע איבערפאַלן, ווי אויך די שראַנק־אייגנטימער, וועלכע זענען ביזן גרונט באַרויבט געוואָרן.

מ׳האָט געשלאָגן און געממיתט אָן רחמנות יעטוועדן דורכגייענדיקן ייד. לויט די מאַטעריאַלן וואָס די קהילה האָט דעמאָלט אויפגעזאַמלט, איז די צאָל קרבנות דערגאַנגען דעם טאָג ביז 90 — 32 שוועד צעשלאָגענע און צעבלוטיקטע יידן, 11 באַרויבטע און לייכט־פאַרוואונדעטע, 47 — פולשטענדיק באַרויבט. צווישן די פאַרוואונדעטע האָט זיך געפונען א גרויסע צאָל פרויען און קינדער, ווי אויך א 85־יעריקער זקן. א גאַסהענדלער, משה מינק, א פאַטער פון דריי קליינע קינדער, איז געשטאָרבן פון די וואונדן. אויסער די דאָזיקע רויבן און בלוטיקע אָנפאַלן, האָט א טייל פון צעווילדעטן המון זיך פאַרנומען מיט אויסהאַקן די שויבן אין אַלע יידישע הייזער. ווי איז געווען דעם ייד, וואָס האָט געוואגט ארויסגיין פון זיין באהעלטעניש.

אין די בקשות און פעט־ציעס, וואָס די טאָרנער קהילה־ פאַרוואַלטונג האָט נאָכן פאַגראָם איבערגעשיקט דער צענטראַלער מאַכט, זענען פאַראַן אויך אָנקלאָגעס קעגן דעמאָלטיקן טאָרנער מאַגיסטראַט. אין א פעטיציע צום מיניסטעריום אין ווין ווערט געזאָגט צוו. אַנד.:

„דעם מאַגיסטראַט, וועלכער האָט אין זיין רשות געהאַט די שטאַטישע וואַך אין באשטאנד פון 40 פערזאָן, איז געווען זייער לייכט, באלד ביים אָנהויב, ארויס־צושיקן די וואַך און שטערן דעם אויסגעבראָכענעם טומל, דערשטיקן אין גרונט דעם פארברעך פון די רויבערישע עלעמענטן. דער מאגיסטראט האָט אָבער בעת די געשעענישן זיך פאַרהאַלטן גלייכגילטיק, און טראָצדעם וואָס פון פאַרשידענע זייטן האָט מען זיך געוועגדט צו פיל ראַטמענער מיט דער בקשה זיך צַריינצומישן און שטערן די אַנטי־יידישע אומרוען, האָט מען זיך אָפגעזאָגט אונטערן נישטיקן אויסרייד: „וואָס קאָנען מיר טאָן"?

וועגן דער האלטונג פון דעמאָלטיקן מאגיסטראט לגבי דעם פאָגראם, באווייזט אויך דער פאקט וואָס ווערט דערמאנט אין דער אויבנדערמאנטער פעטיציע: „א סך פערזאָנען, וועלכע זענען געכאפט געוואָרן ביי דער פאָגראם־ארבעט, זענען דורך דער מיליטעריישער מאכט צוגעשטעלט געוואָרן אין די ארעסט־הייזער, זיי זענען אָבער באלד באפרייט געוואָרן דורכן מאגיסטראט".

„ערשט נאָכמיטאָג האָט דער קהילה־פאַרוואַלטונג זיך איינגעגעבן צו באַקומען הילף מצד דער אזוי־גערופענער קאָמענדע פון מיליטעריישן גאַרניזאָן. די גאנצע אינפאנטעריע און קאוואלעריע וואָס האָט סטאַציאָנירט אין טאָרנע, האָט זיך ארויס־געלאָזט איבער דער שטאָט און זיי איז גענוגען צו צעטרייבן דעם ראָבירנדיקן עולם און דערביי אָפהיטן די יידן פון וויטערדיקע רציחות געגן זיי. דער המן, אַן ארויסגעשטויסענער פון מאַרק, האָט אין די נאָכמיטאָג־שעהן זיך פאַר־זאַמלט אויפן בורעק. דאָ האָבן די כוליגאַנעס אויסגעהאַקט אַלע שויבן אין די יידישע וואוינונגען. ערשט אינאַוונט האָט דעם מיליטער זיך איינגעגעבן אָפצו־רייניקן די פלעצער און די גאסן און צוריקשטעלן רו און אָרדענונג. צומאָרגנס, ערשט דעם 16־טן אויגוסט, האָט זיך באוויזן אן אויפרוף אונטערגעשריבן פון ד״ר יאַראַצקי, פאַרטרעטער פון בירגערמייסטער, און קאַטלאַרסקי, סעקרעטאַר פון מאַגיסטראַט, געוועגדט צו דער באַפעלקערונג:

„בירגער! די טרויעריקע געשעענישן אינעם נעכטיקן טאָג, אויסגערופענע דורך די שונאים פון אונדזער לאנד און שטאָט, האָבן געטראָפן אין דער אומבארירלעכקייט פון פערזאָנען און פארמעגנס. די אומזיניקע אויפגעברויזטקייט איז דערגאנגען צו אַזאַ מדרגה, אַז מ׳האָט נישט געוואָלט הערן די געוואונטשענע עצות פון אָנגעזעענע בירגער פון שטאָט. דער כבוד און וואויל פון דער שטאָט פאָדערט, אז די אָנגעגרי־פענע געזעלשאפטלעכע אָרדענונג זאָל תיכף צוריקגעשטעלט ווערן, ווייל אזעלכע ענלעכע אַרויסטרעטונגען אונטערליגן אַ שטרענגער שטראָף. פון דור־דורות האָבן מיר אלע געלעבט אין אומבארירלעכן שלום און אייניקייט, און ווער אין אונדזער שטאָט עס גרייפט אָן די דאָזיקע באציאונגען, וועלן מיר אים אנערקענען פאר אן אָפענעם שונא״.

„דער מאגיסטראט רופט אלע איינוואוינער פינקטלעך אָפצוהיטן די אָרדענונג, מיט דער וואָרענונג, אז ווער עס וועט שטערן דער אָרדענונג, וועט גלייך פארהאלטן ווערן און איבערגעגעבן ווערן דעם קרימינאל־אמט.

אָנגענומען דורכן טאָרנער שטאטראט דעם 16־טן אויגוסט 1870 יאר.

ד״ר יאראצקי, פאָרטרעטער פון בירגערמייסטער

קאטלארסקי, סעקרעטאר פון שטאטראט״.

די ארויסגערופענע אומרוען זענען דערשטיקט געוואָרן א דאנק דער ענערגי־שער שטעלונג פון דער מיליטערישער מאכט אין א פעטיציע פון דער טאָרנער קהילה ווערט דער שאָדן געשאַצט אויף אַ סומע פון 10 טויזנט פלאָרינען. נאָך אַ צייט שפעטער האָט אין שטאָט אָנגעהאַלטן אַ נישט־זיכערער מצב. אין די וועגדונגען צו דער מאכט, קלאָגט זיך די יידישע קהילה באזונדערס אויף די גע־וויסנלאָזע אגיטאטאָרן, וועלכע האָבן אונטערגעהעצט דעם פינצטערן המון צו אנטי־יידישע עקסצעסן. אין שטאָט האָט מען אָנגעהויבן אָנווייזן אויף פערזאָנען וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין די עקסצעסן. אַ סך קריסטן האָבן זיך געוועגדט צו דער קהילה־אָנפירונג און באַמיט זיך ריינצוואָשן פון די פאָרווארפן, אַז זיי זאָלן זיך האָבן באטייליקט אין די אומרועז. מיר ברענגען ווייטער דעם אינהאלט פון דער וועגדונג פונעם טאָרנער בירגער און הויז־אייגנטימער מיכאל שווידערסקי, אין וועלכער ער בעט די איזראַעליטישע קהילה איבערגעבן די דאָזיקע וועגדונג אויך דעם ראבינאט. אין דער וועגדונג ווערט געזאָגט:

„חשובה אָנפירונג! צוליבן אומגערעכטן און בייזווילליקן פאַרדאַכט און פאַר־שווארצן מיך, אז כ׳זאָל זיך האָבן באטייליקט אין די אומרועז קעגן די איזראעליטן, בין איך מצד זיי אָן א גרונט געוואָרפן אין חרם, און הגם איך בין זיכער אין מיין טיפסטער איבערצייגונג, אז צום סוף וועט מיין אומשולד באוויזן ווערן, אָבער יעדער פארשלעפונג פון דער אויספאָרשונג וועגן דעם ענין מצד דער חשובער אָנפירונג, ברענגט מיר גרויס שאָדן און שאפט דעם איינדרוק פון וואַרשיינלעכקייט פון די דאָזיקע גרונטלאָזע פארדאכטן וועלכע זענען מיר צום שאָדן. מיין בקשה וועגן צוויילן דעם ענין, וואָס איך האָב נאָך מיט דריי חדשים צוריק איבערגעגעבן, האָט ביז איצט נישט געגעבן קיין רעזולטאט. ווי א בירגער מיט אן אומבאפלעקטן כאראקטער און רעפוטאציע, נישט פילענדיק זיך שולדיק, לייד איך דערפאר נאָך שטארקער פון דער לאסט פון נישט געראכטע און נישט־באַגרינדעטע פאר־

וואורפן, וועלכע ברענגען מיר ווי מיינע פארדינסטן באדייטנדיקע און אומשאצ־
באַרע שאַדנס. דאָס אַלץ וועט די חשובע אַנפירונג זיין אימשטאַנד אָפצושאַצן און
דעריבער וועל איך זיך נאָכאַמאָל מיט אַ בקשה צו דער חשובער אַנפירונג, ווי
אמגיכסטן איבערטראָגן מיין ענין אין היגן ראבינאט, פון וועלכן איך דערווארט,
אז ער זאָל ווי געהעריק און רעכטפארטיק באהאנדלט ווערן און אָפגעשאצט ווערן
און ווי אן אומשולדיקער וועל איך באפרייט ווערן פון די פאלגן.

מיכאל שווידערסקי".

מיטן צוריקשטעלן די אָרדענונג האָט זיך אויך פארנומען די צענטראלע
מאַכט. דעם 29־טן אויגוסט 1870 יאָר האָט די סטאַראָסטוע זיך געוועלדט מיט אַ
צירקולאר צו אלע קהילות:

„צו דער אַנפירונג פון איזראַעליטישן קהל אין טאָרנע. די געשעענישן
פון גוואלט־עקסצעסן קעגן יידן מצד דער קריסטלעכער באפעלקערונג וואָס זענען
פאָרגעקומען די לעצטע צייט און די מיטיילונגען, וואָס איך באקום פון פארשי־
דענע זייטן וועגן א פארגרעסערטער רוגזה פון דער דאָרפישער באפעלקערונג
און דעם שטאטישן המון קעגן יידן, — באוועגט מיך צו וועלדן א באזונדערע אויפ־
מערקזאַמקייט פון די אַנפירונגען פון די מוניציפאַליטעטן לגבי דער פליכט
פריצייטיק צו פאַרלויפן די געשעענישן, וואָס קאָנען אַרויסגערופן ווערן צוליב דער
אויבנדערמאַנטער סיבה, מאַכנדיק פאַראַנטוואָרטלעך די מוניציפאַליטעטן פאַר
יעדן שאָדן וואָס קאָן ארויסגעברענגט ווערן צוליב דער פארנאכלעסיקונג פון דער
פאליציי. פון דער צווייטער זייט מוז איך רופן די אַנפירונג פון איזראעליטן־
קהל, זי זאָל אין אַ געהעריקער פאָרם אויפמערקזאַם מאַכן די איזראַעליטישע
באפעלקערונג וועגן דער נויטיקייט אויסצומיידן פון איר זייט אלץ וואָס קאָן זיין
א סיבה פארן פראָסטן פאָלק, וואָס איז אייליק צו עקסצעסן, ארויסצורופן אַנפאלן,
רעקאמענדירנדיק די איזראעליטן א מעסיק פארהאַלטן זיך.

טאָרנע, דעם 29־טן אויגוסט 1870 יאר. ק.ק. שטאַטהאַלטער־ראט קאַוואַו־
סקי מ. פ.".

14

סוף נייַנצנטן יארהונדערט האָבן טאָרנער יידן פאָרגעשטעלט מיט זיך א
באדייטנדיקן ווירטשאפטלעכן כוח. צו יענער צייט שטייגט אויך די צאָל יידישע
באפעלקערונג. אין יאָר 1880 האָבן אין טאָרנע געלעבט 11,349 יידן, ד.ה. 46.1%
פון דער גאנצער טאָרנער באפעלקערונג. אין יידישע הענט איז געלעגן כמעט
דער גאנצער האנדל און אינדוסטריע, וועלכע האָבן זיך כסדר אנטוויקלט. שוין
צו יענער צייט האָבן אין שטאָט זיך געפונען פאָלגנדע גרויסע יידישע אונטער־
נעמונגען: שאַנצערס מיל, גאָלדמאַנס ציגל־פאַבריק, פאָוסטס ציקאָריע־פאַבריק, די
גלאָז־הוטע פון האָהן, ליכטבלאוס פאַבריק פון ליכט און זייף, אַרצט׳ס וועב־
שטולן, די באנק־הייזער פון מאשלער, וועקסלער, אבערדאם און קראנצלער, גרויסע
אייזן־הורט־געשעפטן פון פארשירם, צינז און קליין, הורט־געשעפטן פון קאָלאָניאַלע
סחורות פון וויטמאיער און קליינמאן, די קאפעלושן־אינדוסטריע, די ערשטע

גרויסע קאנפעקציע־אונטערנעמונגען, גארבעריין, הורט־געשעפטן פון מאנופאק־טור, האַנדלס־אַגענטורן און בויי־אונטערנעמונגען — בלויז ווינציקע אָפשניטן פון יידישער ארבעט און דערגרייכונגען.

שוין ביי די וואלן צום צווייטן טאָרנער שטאטראט (צווייטע קאדענץ מערץ 1870) האָבן יידן דעראָבערט אַ גרעסערע צאָל מאַנדאַטן. פון דער ערשטער וואַל־קוריע זענען אויסגעוויילט געוואָרן די יידישע ראַמענער: דוד ראזנער, העניריק שאנצער, און אַלס פאַרטרעטער — ווילהעלם גרינפעלד, ד״ר זיגמונט שיצער. אין דער צווייטער וואל־קוריע: אלעקסאנדער גאלדמאן, הערש מאירהאף, הערמאן מערץ, שמחה ראפאפארט, ד״ר הערמאן ראזענבערג און אלטער רובין. פארטרעטער — ד״ר לעאפאלד גלאזער, אברהם וועסטרייך, מאיר וואסערמאן און ד״ר יעקב קרויצער. פון דער דריטער קוריע: אַשר אייבענשיץ, יוסף פאסט, מ. ע. קעלמאַן, יהושע מאשלער, העניך קליינמאַן. פאַרטרעטער — משה כהנא און ד״ר אַדאָלף רינגלהיים. אין מאגיסטראט זענען אריין צוויי יידישע אסעסארן: אלעקסאַנדער גאָלדמאן און הערמאן ראָזענבערג. אין משך פון ווייטערדיקע יאָרן, ביי די וואלן, וואָס פלעגן זיך איבערחזרן יעדעס יאָר, זענען דערוויילט געוואָרן (מיט קליינע ענדערונגען) דיזעלבע יידישע ראטמענער, אָפשטאמיקע דער עיקר פון רייכע יידישע משפחות און אסימילירטער אינטעליגענץ.

בעת די וואַלן אין אָקטאָבער 1873 יאָר (דריטע קאַדענץ) זענען פון דער ערשטער קוריע דערוויילט געוואָרן: דוד ראָזנער, העניריק שאנצער, ד״ר הערמאן ראָזענבערג; פון דער צווייטער קוריע: יהושע מאשלער, שמחה ראַפאַפאָרט, שלמה שלייטערער, העניך קליינמאַן, יעקב סאַלאָמאָן, אַלטער רובין, אברהם וועסטרייך. פארטרעטער: מענדל הערץ, אדאלף שטיגליץ, ווילהעלם מילדנער, מאיר וואַסערמאַן. פון דער דריטער קוריע זענען מיט קליינע אויסנאַמען דערוויילט געוואָרן דיזעלבע ראַטמענער וואָס אין דער פאָריקער קאדענץ, און אלס אסעסארן — דוד ראָזנער און שמחה ראפאפאָרט.

דער קאמף ארום די שטאטראט־וואלן האָט זיך דער עיקר אָפגעשפילט צווישן די פארמעגלעכע משפחות, וועמענס אָנגעהעריקע האָבן קאנדידירט אלס ראט־מענער. די ברייטע יידישע מאסן האָבן געהאט א גאָר קנאפן אינפלוס אויפן אויסגאנג פון די וואלן. אויך די טעטיקייט פון די יידישע ראטמענער האָט נישט גע־האט זיך מיט וואָס צו באַרימען: קיין גרויסע אויפטוען זענען נישט געווען. די טע־טיקייט האָט געטראָגן א ריין אינדיווידועלן כאראקטער און איז געווען אָפהענגיק פון פערזענלעכע אַמביציעס און פעאיקייטן פון יעדן ראָטמאַן באַזונדער. געווען יידישע ראטמענער, ס׳איז אָבער נישט געווען קיין יידישע פאליטיק, עס זענען נאָר נישט געווען קיין יידישע פארטייען — און במילא איז נישט געווען קיין צילבאוואוסטע פארטרעטערשאפט פון יידישע אינטערעסן אין טאָרנער שטאטראט.

א געוויסע ענדערונג אויף דעם געביט איז ערשט אריינגעטרעטן בעת דער פערטער קאדענץ פון שטאטראָט (1877), וועו עס זענען אויסגעקליבן געוואָרן מוניציפאַלע טוער מיט געזעלשאַפטלעכער פראַקטיק. אַלס ראָטמענער זענען דע־מאלט דערווייליט געוואָרן: בלאך, ד״ר לעאפאָלד גלאזער, ד״ר עליאש גאָלדהאמער, אלעקסנדער גאָלדמאן, מענדל הערץ, נאטאן קאסטעל, יהושע מאשלער, הערמאן

מערץ, שמחה ראפאפארט, ד״ר אדאלף רינגעלהיים, דוד ראַזנער, ד״ר זיגמונט שיצער, הענריק שאַנצער און אברהם וועסטרייך.

אין ס׳רוב פאלן זענען די יידישע ראטמענער גלייכצייטיק געווען אויך פרנסים אין קהילה, אויף וועלכער די פאַלקס־מאסן האָבן נישט געהאט דעם קלענסטן איינפלוס. צום סוף ניינצנטן יאַרהונדערט האָט די טאַרנער קהילה אָנגענפירט דער געוויסנהאפטער און אפפערווילליקער הערמאן מערץ. ער האָט אָנ־געפירט מיטן קהילה־פּארמעגן אָן שום פערזענלעכע פּניות, און הגם ער האָט נישט פאַרטראָגן קיין קריטיק, האָט ער דאָך זיך באַמיט צו דינען דער יידישער געזעל־שאפט מיט זיינע בעסטע כוחות און כוונות. ער האָט ממשיך געווען די טאקטיק פון די אמאַליקע קהילה־שתדלנים, וואָס איז אין משך פון יאָרן געווען איינגעוואָרצלט אין דער טעטיקייט פון יידישע עסקנים. מיט זיין אומאָפּהענגיקער און ווירדיקער שטעלונג האָט הערמאַן מערץ דערהויבן דעם פרעסטיזש פון דער קהילה ווי א רעפרעזענטאנץ פון דער יידישער באפעלקערונג.

כאראקטעריסטיש איז דער אדרעס וואָס איז אין יאָר 1877 איבערגעשיקט געוואָרן דורך דער קהילה־פאַרוואַלטונג מיט הערמאַן מערץ בראש, צום בישאָף פון דער טאַרנער דיעצעזיע גלח פּוקאַלסקי, אין שייכות מיט זיין 25־יעריקן בישאָפן־יובל. דער אַדרעס ווי אויך דער ענטפער פונעם בישאָף וואָס האָבן זיך אויפגע־האלטן אינעם קהילה־ארכיוו, זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „טיגאָדניק זשי־דאָווסקי״ פון אויגוסט 1928 יאר:

„דעם 17־טן יולי 1877 יאָר, האָט טאַרנע געפייערט דעם 25־יאָריקן בישאָפן־יובילי פון גלח יוזעף אַלאָיזי בארון פוקאַלסקי. צוליב זיין רעליגיעזער טאַלעראַנץ האָט דער בישאָף געוואונען די סימפּאַטיע פון יידן אין טאַרנע און אומגעגענט. אין שייכות מיט דער דאָזיקער יובילי־פייערונג, אין וועלכער עס האָט זיך אויך באַ־טיליקט די טאַרנער קהילה, איז אין נאָמען פון איר פאַרוואַלטונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען הערמאן מערץ, איבערגעגעבן געוואָרן דעם בעל־היובל אן אדרעס, אין וועלכן מען דריקט אויס א דאנק אין נאָמען פון דער יידישער באפעלקערונג, פאר דער טאלעראנץ וואָס איז איר אריסגעוויזן געוואָרן פאר דער גאַנצער צייט פון דער 25־יאָריקער בישאָפן־טעטיקייט. אינעם אַדרעס וועט גע־זאָגט:

„אייער עקסעלענץ, זייער חשובער הער בישאף! באגייסטערט פון די פּריי־דיקסטע געפילן, דערלויבט זיך דערמיט די טאַרנער יידישע רעליגיעזע קהילה צו שיקן דורך אירע פאַרטרעטער די אויפריכטיקסטע גליקוואונטשן צום 25־טן יעריקן יובל זינט אייער פאַרנעמען דעם טאַרנער בישאף־שטול. אין דאנקבארקייט געדענקען מיר דעם אוועקגעגאנגענעם פינפאונצואנציקיאריקן פעריאד, בעת וועלכן אייער עקסצעלענץ איז ווי אָן אַמתער גייסטלעכער אַרויסגעטרעטן מיט ביישפילן פון אידעלער ליבע צום נאָענטן און איז געווען באהויכט אייניצוהאלטן אין אונדזער שטאָט דעם וועדטפולן שלום צווישן די גלויביקע פון אלע רעליגיעס. זאָל דער אלמעכטיקער גאָט געבן אייער עקסעלענץ, ער זאָל נאָך פיל פיל יאָרן ווירקן צווישן אונדז ווי ביז איצט, אין גייסט פון גערעכטיקייט, הומאניטעט און טאלעראנץ, וועלכע זענען די שענסטע צירונג פון אייער עקסצעלענץ. מיר האָבן דעם כבוד צו

זיין איבערגעגעבן מיט אויסדרוקן פון אמתער פארערונג צו אייער עקסעלענץ.
די רעפרעזענטאַנץ: הערמאַן מערץ מ. פ., יוזעף פאַסט מ. פ., ד"ר רינגעלהיים מ. פ.,
הירש מאַסנדאָרף מ. פ., יעקב פרענקעל מ. פ., אַבוש וועסטרייך מ. פ.

טאָרנע דעם 8־טן יולי 1877 יאר".

דעם 11־טן יולי 1877 יאָר האָט דער בישאָף, גלח פוקאַלסקי איבערגעשיקט
דער טאָרנער קהילה אַ דאַנק־בריוו פאַר די יובילייי־וואונטשן. מיר ברענגען ווייטער
דעם פולן טעקסט פונעם ענטפער, לויטן דייטשן אָריגינאַל:

„צו דער חשובער רעליגיעזער קהילה אין טאָרנע!

זונטיק, דעם 8־טן יולי ה.י., ווען מיר האָבן געפייערט דעם 25־יאריקן
בישאָף־יובילי, איז פאר אונדז געווען א נישט־קליינע טרייסט צו הערן פון מויל
פון די זייער חשובע רעפרעזענטאנטן פון דער ערנווירדיקער טאָרנער יידישער
רעליגיעזער קהילה די אויסדרוקן פון פארערונג און דאנקבארקייט, ווי אויך צו
לעזן דעם איבערגעגעבענעם אַלבום. ביים אויסדריקן אונדזער פרייד, צופרידן־
קייט און דאנק פאר דער אונדז געשענקטער אויפמערזאמקייט, בעטן מיר גלייכ־
צייטיק דעם אלמעכטיקן, ער זאָל זיין געטלעכן חסד אויסשפרייטן אויך איבער
אייער חשובער יידישער רעליגיעזער קהילה אין טאָרנע.

פון בישאָף אַרדינאַט, טאָרנע, דעם 11־טן יולי 1877 יאָר, יוזעף אַלאַיזי, פרייהער
פאָן פוקאַלסקי, בישאָף, ק. ק. ווירקלעכער געהיימראַט."

ארום דער פערזאָן פון הערמאן מערץ זיך גרופירט א גרעסערע גרופע
פאַרמעגלעכע טאָרנער יידן, וועלכע האָבן געשאַפן אַ מין פאַרטיי, נאָר אָן אַ וועלכן
ס׳איז אידעאישן יסוד. דאָס איז געווען א „פארטיי" פון קהל־לייט און שטאט־
ראטמענער, וועלכע האָבן געפירט א ביטערן קאמף מיט ד"ר עליאש גאָלדהאמער
און זיין גרופע.

א כאראקטעריסטיק פון דער פערזענלעכקייט הערמאן מערץ און אָפּשאצונג
פון זיין קהילה־טעטיקייט געפינען מיר אינעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי (נומער
11, 22.6.28), אָנגעשריבן דורך איינעם פון די פירער פון טאָרנער ציוניסטן, ד"ר
שלמה גאָלדבערג (אומגעבראַכט דורך די דייטשן). אינעם אַרטיקל לייענען מיר:

„מיט די ענינים פון דער יידישער קהילה, האָט ער (הערמאן מערץ) אָנגע־
פירט ווי א דיקטאטאר, נישט געלייגט קיין אכט אויפן קהילה־ראט, נישט פאר־
טראָגן קיין קריטיק און קיינעם נישט צוגעלאָזט צו מיטארבעט. מיטן פארמעגן
פון דער יידישער קהילה איז ער זיך אומגעגאנגען ערלעך און געוויסנהאפט. קעגן
הערמאן מערץ האָט אן אומברחמנותדיקן קאמף געפירט א חברותא אין וועמענס
שפיץ עס איז געשטאנען די גרויסע און רייכע משפחה מאשלער, וועלכע האָט זיך
געריסן צו דער מאכט אין קהילה. ווען בראש פון דער אפאזיציע האָט זיך געשטעלט
ד"ר גאלדהאמער, א מענטש מיט אויסערגעווייניגלעכע פעאיקייטן, איז דער אפא־
זיציע געלונגען צו דעראבערן די קהילה, און דאָס ביי אן אויסערגעווייניגלעכער
אונטערשטיצונג מצד דער אדמיניסטראטיווער מאכט

„די הערשאפט פון דער א.ג. מאַשלער־דינאסטיע, האָט נישט געבראכט קיין
שום פאַרבעסערונגען אין דער קהילה־טעטיקייט. עס האָט זיך דעמאָלט געשאפן די
באַרימטע קהל־מאַגיסטראַט־און פראָפינאַציע־קליקע, וועלכע האָט מיט דער הילף

פון טעראָר און קאַרופציע באַקעמפט די נייע שטרעמונגען און פאַליטישן געדאַנק צווישן יידן, פאַרשפרייטנדיק אויך דעמאָראַליזאַציע צווישן די מיטגלידער פון קהילה, פאַרוואַלטנדיק אויף אַ פאַטאַלן אופן מיטן פאַרמעגן פון קהל. ד״ר גאָלדהאַמער, א פערזענלעך סימפאטישער און ערלעכער מענטש, האָט אלס פאליטיקער זיך אויסגעצייכנט מיט א גרויסע דאָזע נאַיוויטעט, און הגם ער האָט געוואוסט אַז אונטער זיין נאָמען און אין זיין „פאַרטיי״ קומען פאָר מיסברויכן, האָט ער נישט פאַרמאָגט שטאַרקן ווילן זיך צו באַפרייען פון זיינע נאָכלויפער וואָס פלעגן אים ביי יעטוועדער געלעגנהייט אויסנוצן מאָראַליש און מאטעריעל. איבער־ריקנס, נישט ער האָט זיך פאַרנומען מיט די ענינים פון דער קהילה, כאָטש זיין גאַנצע ענערגיע און באדייטנדיקע קאפיטאלן האָט ער אריינגעלייגט אין די וואלן צום מלוכה־ראַט און קהילה־ראַט. מיט דער קהילה האָבן אָנגעפירט זיינע אָנהענגער, וועלכע ער האָט באשיצט מיט זיין אויטאָריטעט און אויסגעשפראכענער אינדיווי־דואליטעט״.

מערצנס גרופע, אָבער, האָט זיך פאַרהאַלטן גאָר סימפאַטיש צו די ציוניסטן, וועלכע האָבן צו יענער צייט געהאט אנטויקלט א טעטיקייט אין טאַרנע און געפירט א ברייטע אגיטאציע צו דעמאקראטיזירן די קהילה. וועו אין יאָר 1904 איז געשטאַרבן ד״ר טעאָדאָר הערצל, איז מערצנס שול געווען די אייניקע אין טאַרנע, וואָס האָט דערלויבט ביי זיך אייניצואַרדענען אַן אזכרה צום אָנדענק פון ציוניסטישן פירער.

הערמאן מערץ האָט אָנגעפירט מיט דער טאַרנער קהילה צוזאמען מיט משה וועקסלער און יוליוש זילביגער, וועלכע זענען באַזונדערס שארף באַקעמפט גע־ווארן אין שטאָט־ראַט דורך ד״ר גאָלדהאַמער, אַ פעאיקער יוריסט און אַמביצ־יעזער פאליטיקער פון אסימילאטאריש קרייזן, וועלכער האָט גאנץ שנעל באקומען א באדייטנדיקן אייַנפלוס אויף דער מוניציפאלער פאליטיק און מיט פארבינס־קייט באקעמפט דעם ד״ר טאדעאוש טערטיל, דעם שעפער פון דעמאקראטיקן קלוב אויפן גענביט פון שטאָט־ראַט. צו דעם קלוב האָבן אויך גענהערט יידישע ראַט־מענער, צווישן זיי — ד״ר הערמאן מערץ.

וועו ד״ר טערטיל איז דערוויילט געווארן אַלס בירגערמייסטער, איז אין אַג־הויב באשטימט געווארן ד״ר גאלדהאמער אלס זיין פארטרעטער, אָבער אין קאמף מיטן ד״ר טערטיל האָט ער פאַרלוירן דעם אָמט פון וויצע־בירגערמייסטער און זיין אָרט האָט אַ געוויסע צייט פאַרנומען יולוש זילביגער. נאָך זילביגערן איז אַלס וויצע־בירגערמייסטער געווייַלט געווארן ד״ר הערמאן מיץ.

אין דעם דאָזיקן קאַמף פון עטלעכע רייכע יידישע משפחות, צי עטלעכע אַמ־ביציעזע מוניציפאלע פאליטיקער, האָבן די ברייטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג קיין אָנטייל נישט גענומען. צו יענער צייט האָבן אין טאַרנע גע־וואוינט 11,349 יידן (46% פון דער אלגעמיינער צאָל איינוואוינער), וועלכע האָבן נישט געהאט קיין וואל־רעכט צו דער קהילה און שטאטראט צוליב דער רעאקצי־אנערער וואל־אָרדינאציע. אויף דער יידישער גאס האָט דעמאָלט געהערשט די שווארץ־געלע (עסטרייכישע) און וויים־רויטע (פוילישע) אסימילאציע. דאָס קולטור־לעבן אויף דער יידישער גאס איז געווען שוואך אנטוויקלט. ערשט אין יאר 1880 האָט פעניכעל אויפגעשטעלט די ערשטע יידישע בוכהאנדלונג. אסי־

מילאַטאַריש איז אויך געווען די אייניציקע יידישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט עקזיסטירט אין די אַכציקער יאָרן פון נייניצנטן י״ה — „די געזעלשאַפט פון אַלטגלויביקע״ („סטאַראָזאַקאַנע״) האַנדלס־יוגנט״, וועמענס פרעזעס עס איז געווען ראטמאן ד״ר רינגעלהיים.

אַן גרויסע ענדערונגען האָט זיך אָנגעהויבן די פינפטע קאדענץ פון טאַרנער שטאַטראַט. בעת די וואַלן אין יאָר 1881 זענען אויף וויטערע דריי יאָר דער־ווילט געוואָרן: אין דער ערשטער קוריע — העגריק שאַנצער, אלס זיין פארטרע־טער — ד״ר גלאַזער. צווייטע קוריע — ד״ר פעבוס סאַלאַמאָן, ד״ר עליאַש גאָלד־האַמער, יהושע מאַשלער, משה אַראַנזש, יואל מארגוליעס און סאַלאַמאָן צינז. פארטרעטער — מענדל הערץ, מ. ד. בראנדשטעטער און נאטאן קאסטעל. פון דער דריטע קוריע — אברהם וועסטרייך, הערמאַן מערץ, ד״ר זיגמונט שיצער, משה כהנא, משה רובין. פאַרטרעטער — שמואל שוצמאַן, ליפע שטעגמאַן און ישעיה הירש. אַלס אַסעסאָרן זענען געווייולט געוואָרן ד״ר זיגמונט שיצער און ד״ר פעבוס סאלאמאן.

15

אין יאָר 1883, וועו א פאַגראם־כוואליע אין צארישן רוסלאנד האָט פון דאָרט פארטריבן א גרויסע צאָל יידן קיין גאליציע, האָט דאָ אויפגעוואכט דאָס יידישע געוויסן. אין די שטעט זענען אנטשטאנען רעטונגס־קאמיטעטן, וועלכע האָבן דערלאנגט הילף די קרבנות פון די פאגראמען. פון די דאָזיקע מיטגעפיל־אויס־דרוקן צו די ליידנדיקע ברידער, האָט זיך ביסלעכווייז דערוועקט דאָס נאַציאָנאַלע באוואוסטזיין, באזונדערס אונטערן איינפלוס פון לעא פינסקערס „אויטאָעמאַנצי־פאציע״, דערשינען אין יאָר 1882. וועו די בילי־יוגנט האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל און אָנגעהויבן די ערשטע קאָמפן מיט די זומפן אויף דער פאַטער־לענדישער ערד, איז אויך אין טאַרנע צום ערשטן מאָל געוואָרפן געוואָרן דער לאָזונג אויפצובויען דאָס יידישע לאַנד. אין יאָר 1887 האָט די „געזעלשאַפט פון אַלט־גלויביקער יוגנט״ איבערגעריסן מיט דער אַסימילאַציע און געענדערט איר נאָמען אויף „לייענזאל פון דער האנדלס־יוגנט״. דעם 18־טן דעצעמבער 1887 יאָר האָבן זיי איינגעאָרדנט דעם ערשטן מכבייער־אָוונט.

די דאָזיקע ערשטע סימנים פון ציוניסטישן ערב־פרילינג האָבן נישט געהאט קיין שום איינפלוס אויף די מוניציפאלע און קהלישע פאליטיקער. דער קאמף צווישן צוויי חברותות, וועלכע האָבן זיך גרופירט ארום די דעמאָלטיקע צוויי טאַרנער פערזענלעכקייטן — ד״ר עליאש גאָלדהאמער און הערמאן מערץ — איז וויטער אָנגעגאנגען. מ׳האָט געקעמפט פאר א בענקל, פאר א מאנדאט, און די אלגעמיינע יידישע ענינים זענען אָפגעוקט געוואָרן אויפן לעצטן פלאַץ.

אין פעברואר 1884 האָט זיך אָנגעהויבן די זעקסטע קאדענץ צום שטאטראט. פון דער יידישער באפעלקערונג זענען דערוויילט געוואָרן פאָלגענדע ראטמענער: מענדל אבערדאם, ד״ר עליאש גאלדהאמער, הערש מייערהאף, יואל מארגוליעס, יהושע מאשלער, הערמאן מערץ, ד״ר אדאלף רינגעלהיים, הערמאן רינגעלהיים,

משה רובין, ד״ר פעבוס סאַלאָמאָן, ד״ר זיגמונט שיצער (געשטאַרבן אין זעלבן יאָר), הענריק שאנצער (געשט׳ אין יאָר 1885), ליפע שטעגמאן, אברהם וועסט־רייך און הערש וויטמאיער. אַלס אַסעסאָרן — ד״ר זיגמונט שיצער און אַדאָלף רינגעלהיים.

דעם 13־טן מערץ 1889 יאָר איז אָנגענומען געוואָרן דאָס נייע זעלבספאר־וואלטונגס־געזעץ פאר 30 גרעסערע גאליציש׳ע שטעט. לויט דעם געזעץ, האָט יעדער שטאטראט געדארפט באשטיין פון 36 ראטמענער און 18 פארטרעטער, מיט א קא־דענץ אויף 6 יאָר. אין מערץ 1890 יאָר, וועלן די וואלן צום שטאטראט זענען פאָרגעקומען אויפן סמך פונעם נייעם זעלבסטפערוואַלטונגס־געזעץ, האָט די יידישע באפעלקערונג אין טאַרנע געציילט 11,627 נפשות (42.4 פראצענט פון אלע שטא־טישע איינוואוינער). אלס יידישע ראטמענער זענען דעמאָלט אויסגעקליבן גע־וואָרן: משה אָראַנזש, ד״ר פעבוס סאַלאָמאָן, יואל מאַרגוליעס, דוד צינז, הערמאַן מערץ, ד״ר אדאלף רינגעלהיים, הערמאן רינגעלהיים, יהושע מאַשלער, הערש מאירהאָף. אַלס פאַרטרעטער: הערמאַן זאלדינגער, אַלטער שפיגעל, דוד קליינ־מאן. פון דער דריטער קוריע: אברהם וועסטרייך, ארטור שאנצער, לעאן שוואנענ־פעלד, ד״ר עליאש גאלדהאמער, לעאָפאָלד גערטלער. פארטרעטער: משה האבער, ברוך קאַרנמעהל. אַלס בירגערמייסטער פון שטאָט איז דערוויילט מעוואָרן וויטאָלד ראָגאָווסקי. יידישע אַסעסאָרן: ד״ר עליאַש גאָלדהאַמער און אברהם וועסטרייך.

דער דאָזיקער שטאָטראָט האָט באַשלאָסן געבן אַ סובוועניץ אין דער הייך פון 4.000 גילדען, צו פאַרענדיקן בויען די שול. די שול האָט מען אָנגעהויבן בויען אין יאָר 1863 און די איצטיקע סובוועניץ איז געגעבן געוואָרן לכבוד דעם 50־יאָריקן יובל זינט פראַנץ יאָזעף דער ערשטער איז אַרויפגעטרעטן אויפן עסטרייכישן טראָן.

אין יאָר 1899 האָבן מיט דער קהילה אָנגעפירט: יוסף מאשלער (פאַרטרוי־אונגס־מאן פון ד״ר גאלדהאמער), מרדכי דוד בראנדשטעטער און הירש וויט־מייער. אין יאָר 1897 האָבן אין טאַרנע זיך געפונען 12,484 יידן *.

דאָס וואָס גרויסע טיילן יידן זענען אריינגעדרונגען אין האַנדל, אינדוסטריע און פרייע פראפעסיעס (רעגירונגס־אמטן האָבן נישט באשעפטיקט קיין יידן), האָט ארויסגערופן אנטיסעמיטיזם אין גאליציע. לכתחילה האָט מען פארגעוואָרפן די יידן זייער גערמאניזאטארישע ראָל, ערשט שפעטער זענען ארויסגערוקט גע־וואָרן ווירטשאפטלעכע לאזונגען. דער דאָזיקע וואוקס פון אנטיסעמיטיזם אין גאליציע האָט געהאט זיין מקור אינעם אלגעמיינעם אויפשטייג פון יידן־שנאה אין עסטרייך.

אין יאָר 1895, בעת די וואלן צום ווינער שטאטראט, האָט אָפגעהאלטן א נצחון די אנטיסעמיטישע קריסטלעך־סאָציאלע פארטיי, אין וועמענס שפיץ עס איז גע־שטאנען דער שונא־ישראל ד״ר לועגער. אונטערן איינפלוס פון דער פארטיי און אירע אנטיסעמיטיש־ווירטשאפטלעכע לאזונגען, האָט זיך אין גאליציע פארשטארקט דער אנטיסעמיטיזם ווי אויך דער עקאנאמישער קאמף קעגן יידן.

דער הויפט־וואָרטזאָגער פון אַנטיסעמיטיזם אין גאַליציע, טעאָפיל מעראָנאַ־

---

* „יידישער לעקסיקאן״, באנד 5, ז׳ 649.

וויטש, האָט געווארפן דעם לאָזונג אויפצושטעלן לאַנדווירטשאַפטלעכע פאַר־קויף־שטעלעס און אָרגאניזירן די פויערים („קולקאַ ראַלניטשע") צום קאמף מיטן יידישן האַנדל. דער אַנטי־יידישער קאַמף איז אויך געווארן אייגער פון די הויפט־לאזונגען פון דער נאציאנאל־קאטולישער פארטיי (סטראנניצטוווא נאראדאווא־קאַטאָליצקיע), וואָס האָט רעפרעזענטירט די גוט־באַזיצער און דעם העכערן קלער. אויף א צוזאמענפאר פון דער דאָזיקער פארטיי, וואָס איז פאָרגעקומען אין קראקע אין יאָר 1893, איז פראקלאמירט געווארן א ווירטשאפטלעכער באיקאט אויף יידן, כדי זיי עקאָנאָמיש אונטערצוברענגען, אָן בלוטפאַרגיסונג. עס איז אויך געווען דער אייגפלוס פון דער „נאַראָדאוואָ־דעמאָקראַטישער" פאַרטיי (ענדעקעס), וועל־כע האָט געווארפן עקסטרעם יידנפרעסערישע לאזונגען.

דער עקאָנאָמישער קאמף און די אנטיסעמיטישע לאָזונגען האָבן געמוזט געבן רעזולטאטן. דער גלח־דעמאגאג סטאָיאָלאָווסקי האָט אנטוויקלט א פארביסענע יידנפרעסערישע קאַמפאַניע, וואָס האָט געגעבן איר בלוטיקן שניט. אין 33 ערטער, דערונטער אויך אין טאָרנע, זענען פאָרגעקומען אנטי־יידישע עקסצעסן. דער שטאָ־טישער מאָרק אין טאָרנע איז ווידער פאַרוואַנדלט געווארן אין אַן אַרענע פון אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען. דאָס עסטרייכישע מיליטער איז געווען געצוואונגען צוריק־צושטעלן די אָרדענונג אין שטאָט. די אומרוען האָבן געהאָט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין ווינער פארלאמענט, וואו דער סאָציאליסטישער דעפוטאט איגנאצי דאשינסקי האָט דערקלערט: „אַרעמע פויערים האָט מען אונטערגעהעצט קעגן אָרעמע יידן. צווישן די גאַליצישע יידן, הגם זיי בילדן 12% פון דער באַפעלקערונג, געפינען זיך 90% אָרעמעלייט. די פאָגראמען האָבן חרוב געמאכט זייער לעצטע עקזיסטענץ".

דערווייל האָט דער ציוניזם שוין געהאָט געשלאָגן טיפע וואָרצלן אויף דער יידישער גאס. אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז געווארפן געווארן דער לאָזונג — דערַאבערן די קהילות! די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט זיך דעמאָלט שוין געהאָט אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון וועגן די גרויסע אויפגאָבן וואָס לאָסטן אויף דער יידישער קהילה. דערפאר איז אייגער פון די הויפט־פונקטן אין זייער פראָגראַם פון דער א. ג. „לאַנדעס־פאָליטיק" געווען צו באַקומען אין די קהי־לות וואָס א גרעסערע צאָל ציוניסטישע רעפרעזענטאנטן. זייער לאָזונג איז געווען — דעמאָקראַטיזירן די קהילות!

דער קאמף פאר דעראבערן די טאָרנער קהילה האָט זיך אָנגעהויבן גאָר פרי. די ערשטע ציוניסטישע אָקטיוויסטן וואָס זענען געווען טעטיק אין טאָרנער געגנט — ד"ר פישל וואשיץ און ד"ר בינענשטאק, זענען אָנהויב צוואנציקסטן י"ה אָרויסגעטרעטן אויף עפנטלעכע פאָרזאַמלונגען און אָרויסגערוקט פאָלגענדע פאָדערונגען: 1) אַלגעמיינע וואָל־רעכט צו דער קהילה; 2) אָפּשאַפן די אומדי־רעקטע שטייערן; 3) רעאָראַגניזאַציע פון די וואוילטעטיקע אינסטיטוציעס און אָנטוויקלונג פון די עקאָנאָמישע פאָזיציעס און קולטור־אָנשטאָלטן. די דעמאָלטיקע קהילה־לייט האָבן שטארק פארטיידיקט די אלטע קהילה־פעסטונג, צו וועלכער עס האָבן נישט געהאט קיין צוטריט די ברייטע מאסן פון דער יידישער באפעלקע־רונג, וואָס האָט אין יאָר 1900 געבילדעט 40% פון דער אלגעמיינער צאָל טאָרנער אייגנוואוינער.

אין יאָר 1901 איז דורכגעפירט געוואָרן א ציילונג אין טאַרנע. לויט די אויפ־געשטעלטע רשימות פון 31־טן דעצעמבער 1900, האָבן אין טאַרנע זיך געפונען 1479 הייזער און 31,691 איינוואוינער. לויט רעליגיעס, האָט זיך די באפעלקערונג געטיילט אויף אַזאַ אופן:

רוימיש־קאטוליש	18,960	נפשות
גריכיש־קאטוליש	110	״
גריכיש־אריענטאליש	2	״
עוואנגעליקן	33	״
יידן	12,586	״

(ד.ה. 39.7% פון דער גאנצער באפעלקערונג).

אין די ערשטע יאָרן פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט איז מען צוגעטרעטן בויען א נייע באן־ליניע טאַרנע־דאמבראווע, וואָס האָט באדייטנדיק געהאָלפן אנטוויק־לען די שטאָט. עס בריייטערט זיך אויך אויס די בוי־באווענגונג. עס ווערן אויפגע־שטעלט נייע הייזער און גאַסן. דער יידישער איינפלוס אין דער שטאָט האָלט אין שטייגן. אין יידישע הענט געפינט זיך כמעט די גאַנצע אינדוסטריע, האַנדל. עס שטייגט די צאָל יידישע אינטעליגענץ. צו יענער צייט האָבן יידן אין טאַרנע געהאט 6 שולן, אַ יידיש שפיטאָל און די שולע א. נ. פון באַראָן הירש.

אין יאָר 1905 זענען ווידער פאַרגעקומען וואַלן צום טאַרנער שטאָטראַט און מצד דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווייילט געוואָרן פאָלגענדע ראַטמענער: פון דער ערשטער קוריע — ד״ר יוזעף אָפענער, פון דער צווייטער קוריע — יוליוש זילביגער, יאאכים מאשלער, לעאָן שוואנענפעלד, ד״ר אדאלף רינגעלהיים, ישראל וועקסלער, פאַרטרעטער: איגנאַץ האָלצאַפפפעל, ברוך הירש און איגנאַץ האָלענדער. פון דער דריטער קוריע — ברוך יאַקובאָוויטש, איגנאַץ מאשלער, ד״ר שלמה מערץ. פאַרטרעטער: משה קופפערבערג.

צו יענער צייט האָט נישט געקאָנט זיין נאָך קיין רייד וועגן א וועלכער ס׳איז יידישער פאָליטיק. יידישע ראַטמענער פלעגן זיך אָפטמאָל קעגנזייטיק באַקעמפן, באנוצנדיק זיך מיט אייגענע מענטשן אָדער איינפלוסרייכע נישט־יידישע פער־זענלעכקייטן. אין די מיינסטע פאלן איז זייער טעטיקייט געווען באגרענעצט צו אינטערוועניצן ביי דער מוניציפאלער מאכט. די יידישע ראטמענער זענען גע־שטאנען ווייט פון אויפוואכנדן יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן. באזונדערס פיינט־לעך האָבן זיי זיך באצויגן צו דער ציוניסטישער באווענונג וואָס האָט פארכאפט אלץ בריייטערע קרייזן יידישע יוגנט. צו יענער צייט האָבן שוין עקזיסטירט א ריי ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס ווי „התחיה״, אַקאַדעמיקער־פאַריין „בר־כוכבא״, די ארבעטער־פארטיי פועלי־ציון און די יידיש־נאציאנאלע פרויען־ארגאניזאציע „מרים״.

אינעם ארטיקל „דער דאן־קישאָטישער פעריאד״, אָפגעדרוקט אינעם יובל־בוך פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע (1934), באַשרייבט ד״ר שמחה שיינפעלד יענעם פעריאָד אויף אַזאַ אופן:

„כדי גוט צו פארשטיין די דאָזיקע עפאכע, דארף מען באזונדער פאר דער יונגער געניראציע אָפמאָלן די קאַנווע אויף וועלכער נישט־רייפע בחורים פון

די לעצטע קלאַסן גימנאַזיע און אייניקע אַנוואַנסיקע אַקאַדעמיקער, זענען אַרויס־געטרעטן ווי אָפיצירן, געווערן און אויך ווי זעלנער. עס איז דאָך עפעס גע־גאנגען אין דעראבערן די גאנצע יידישע באפעלקערונג. אין דער טיף — די שוואַרץ־געלע רעגירונגס־באַאַמטן, וועלכע מען האָט געמוזט — ווילנדיק־נישט־ווילנדיק — רעספעקטירן; נעמטער — די שטאַרק־באַאַרבטע וויס־רויטע פוילישע געזעלשאַפט פון דער היימישער סביבה, וועלכע האָט אונדז פון וויגן אָן צוגעלויכטן מיט איר שפראך און קולטור און מיט וועלכער מיר זענען געווען געקניפט און געבונדן מיט טויזנטער פעדים; נאָך נעמטער — אַן אַרטאַדאַקסישע מאַסע פון איין זייט וועלכע איז געווען אומקאָמפראָמיסלאָז נישט טאָלעראַנט, און פון דער צווייטער זייט — אַן אָפט אומעטיק־קולטורעלע און טיילווייז זינלאָז־סנאָביסטישע קליינע אָבער אייגפלוס־רייכע אַסימילאַטאַרישע סביבה אין אַ האָפנונגסלאָזער פוסטקייט. אויף אזא קאנווע האָט זיך אנטוויקלט דאָס יידישע לעבן אין טאָרנע, און צו יענער צייט זענען יידישע אידעאליסטן אוועק דעראבערן די יידישע גאס".

ד"ר ש. שיינפעלד גיט איבער אין זיינע זכרונות אַזאַ געשעענישׂ, וועלכעס כאַראַקטעריזירט אַמבעסטן דאָס דעמאָלטיקע יידיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן אין טאָרנע.

„עס האָבן זיך אַנגערוקט די צייטן פון אנטי־יידישע פארפאָלגונגען אין רומע־ניע. גאַנץ אָפט זענען גרופן פליטים פון רומעניע דורכגעפאָרן דאָס דעמאָלטיקע גאליציע אויפן וועג קיין אמעריקע. אָפגעריסענע, אויסגעהונגערטע, זענען זיי גע־קומען קיין טאָרנע אין גאנצע גרופן. מיט אונדזערע באשיידענע כוחות האָבן מיר געהאָלפן די דאָזיקע אָרעמע מענטשן מיטן גראָשן, וועלכן מיר האָבן באקומען פון הויז־זאמלונגען. מיר האָבן זיי אָנגעהאָדעוועט און געשיקט וויטער קיין קראקע. פאר די יונגע בחורים, אַן אייגפלוס און באדייטונג, איז דאָס געווען נישט קיין קליינע אָנשטרענגונג. אין דער גאנצער שטאָט האָבן זיך נישט געפונען קיין דריי דערוואקסענע מענטשן, וואָס זאָלן זיך וועלן באטייליקן אין א הילפס־אקציע פאר ליידנדיקע בריידער און שוועסטער. אָט אזא עגאָאיזם האָט דעמאָלט געהערשט, אויף אזויפיל האָט געפעלט די פארשטענדעניש פאר אלגעמיין־יידישע ליידן. מיט דעם לאָזונג „היינט — אים, מאָרגן — דיר", האָבן מיר געקלאַפט אין די שטיינערנע הערצער און פאַרמאַכטע קעשענעס. אין דערזעלבער צייט האָט דער שטאָטישער רב געדאַרפט האַלטן אַ לאָיאַליטעטס־רעדע אין שייכות מיט עסטרייי־כישן מלוכה־יום־טוב. פאַרביטערטע און אויפגערעגטע אויפן רב, אויף דער קהילה און אויף דער גאנצער יידישער געזעלשאפט, וועלכע האָט זיך אזוי עגאָאיסטיש באצויגן צו די רומענישע קרבנות, האָבן מיר זיך פארזאמלט אין שול וואו די דרשה האָט געדאַרפט געהאַלטן ווערן און מיט אונדזערע יונגע כוחות געמאַכט אן אוואנטורע. מיר האָבן געפאָדערט, אז דער רב זאָל בעסער רעדן וועגן הילף פאַר פליטים ווי א מער אקטועלן ענין פאר יידן. מיר האָבן איבערגעריסן דעם רב'ס רעדע און די ידיעה וועגן דער אַוואַנטורע איז דערגאַנגען צו דער מאַכט. צום גליק — נישט צו דער שול־מאכט".

דאָס האָט דורכגעפירט די קליינע גרופע אידעאליסטן, און נישט געקוקט אויף אַלע שטערונגען און שווערקייטן, איז אין משך פון געציילטע יאָר אויס־

געוואקסן פונעם קליינעם הייפל ענטוזיאסטן א גרויסע ציוניסטישע פארטיי, וואָס האָט אלץ ווייטער ארומגענומען גרעסערע מאסן טאַרנער יידן, דערצויגן זיי אין נאַציאָנאַלן גייסט און דערוועקט ביי זיי דאָס באַוואוסטזיין וועגן דער נויטוועندיקייט צו בויען אן אייגענע היים אין ארץ־ישראל.

אין יאָר 1906 האָט אין גאַנץ עסטרייך זיך אָנגעהויבן דער קאַמף פאַר אַלגעמיינע וואַלן צום פאַרלאמענט. די עקזיסטירנדיקע יידישע פארטייען אין גאליציע האָבן דעמאָלט איינגעאָרדנט מאַסן־פאַרזאַמלונגען און געפאָדערט דאָס פירפאַכיקע וואַלרעכט צום עסטרייכישן פארלאמענט.

ווי עס גיט איבער דער „יידישער ארבעטער", אָרגאַן פון פועלי־ציון אין עסטרייך, אין א קארעספאנדענץ פון טאַרנע (פון 1־טן מערץ 1906), איז דאָרט דעם 7־טן פעברואר 1906 פאָרגעקומען א גרויסע פאָלקס־פארזאמלונג, אָרגאניזירט דורך די ציוניסטישע פאַריינען (אַלגעמיינע ציוניסטן און פועלי־ציון). אויפן טאָג־אָרדענונג איז געשטאנען איין פונקט: „די וואַל־רעפאָרם און די יידן". די גרויסע מערצישע שול איז געווען איבערפולט. דעם פארזיץ האָט געפירט ד"ר זאלץ, מיט א לענגערער רעדע איז ארויסגעטרעטן דער דעמאָלט אקטיווער פועלי־ציוניסט אין טאַרנע — ד"ר פעלדבלום (איצט אין ישראל. ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען איינער פון די אנפירנדיקע אלגעמיינע ציוניסטן אין מערב־גאליציע). די רעדע ווי אויך די רעזאלוציע וועלכע האָבן אויסגעדריקט די נויטוועندיקייט פון א יידישער פארלאמענט־פארטרעטערשאפט, איז אָנגענומען געוואָרן מיט גרויס בייפאַל. „די סעפעראַטיסטן (זש. פ. ס.) — לייענען מיר אין דער דאָזיקער קאָרעספאנדענץ — וועלכע זענען דאָסמאָל געווען פאראייניקט מיט זייערע פוילישע חברים, איז נישט געלונגען צו צעשטערן די פאַרזאַמלונג".

כדאי צו דערמאנען, אז די פירער פון פ. פ. ס. און בפרט די יידישע מיטגלידער פון דער פוילישער סאָציאליסטישער פארטיי, האָבן זיך דעמאָלט ארויסגעזאָגט קעגן אַ נאַציאָנאַלער קוריע פאַר יידן.

אויף דער לאנד־קאנפערענץ פון גאליציע פון 1906, פאָרגעקומען אין קראקע אין חודש יולי 1906, איז טאַרנע געווען פארטרעטן דורך ד"ר אברהם זאלץ און עדוואָרד שוואָגער. פאַר די ציוניסטן אין גאַליציע איז אָנגענומען געוואָרן דער פראָגראַם פאַר „לאַנדעס־פאָליטיק", און ביי די קומענדיקע פאַרלאַמענט־וואַלן איז באשלאָסן געוואָרן ארויסצושטעלן א ציוניסטישע קאנדידאטן־ליסטע. אינעם וואַל־קאמיטעט וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן פארן גאנצן לאנד, זענען דער־וויילט געווארן: ד"ר מ. בראודע, אַדאָלף שטאַנד, ד"ר גרשון ציפור. אַלס הויפט־לאזונג איז ארויסגערוקט געוואָרן דער קאמף מיט אסימילאציע, קעגן ארויסשטויסן יידן פונעם עקאנאמישן לעבן, קאמף פאר אנערקענען די יידישע נאציע און איר נאַציאָנאַלע שפראַך, נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע און אָפשאַפן דאָס געזעץ וועגן צוואנג־זונטיק־רו.

אין צוואנציק וואַל־קרייזן האָבן נאציאנאלע יידן און ציוניסטן ארויסגעשטעלט אייגענע קאנדידאטן און באקומען 30,000 שטימען. אין יאָר 1907 האָט אויף דער ציוניסטישער ליסטע אין טאַרנע קאנדידירט ד"ר דוד מאלץ. זיינע רעדעס אויף די וואַל־מיטינגען האָבן ארויסגערופן אן אויסערגעווינלעכן ענטוזיאזם ביי די

ווייליער. דער דעמאָלטיקער אָנפירער פון טאָרנער ציוניסטן, ד״ר אברהם זאלץ, האָט קאַנדידירט אינעם וואַל־קרייז סטרי־קאָלוש. זיין קאָנטר־קאַנדידאַט איז געווען דער אסימילאטאר אשכנזי, מצד די סאָציאליסטן — מאָראַטשעווסקי. די גרעסטע צאָל שטימען — 2,900 — האָט באקומען ד״ר זאלץ. ווי עס גיט איבער ד״ר א. זאלץ אין זיינע זכרונות, פארעפנטלעכט אינעם שוין־דערמאנטן יובל בוך פון דער טאָרנער ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע „50 יאָר ציוניזם״, — האָט אשכנזי דעמאָלט צונויפגעקליבן קוים 600 שטימען, מאָראַטשעווסקי — 2,500 שטימען. ביי שטיך־וואַלן צווישן ד״ר זאלץ און מאראטשעווסקי, האָבן די אסימילאטארן געשטיצט מאָראַטשעווסקי, וועלכער איז טאַקע געווייטלט געוואָרן אין פאַרלאַמענט.

אין טאָרנע האָט אויסער ד״ר מאַלץ קאַנדידירט אַ צווייטער ייד — ד״ר יוזעף דראבנער פון קראקע, וועמענס קאנדידאטור איז ארויסגעשטעלט געוואָרן דורך פ. פ. ס. און אונטערשטיצט פון די יידישע סאציאליסטן (זש. פ. ס.). א דריטער קאנדידאט, וועלכער האָט געוואָלט באקומען יידישע שטימען, איז געווען דער רעגערונגס־קאַנדידאַט באָראָן באַטאַליָא.

אייניר פון די גרינדער פון זש. פ. ס. (יידישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי אין גאַליציע), יהושע לאַנדאו, דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז בעת די וואַלן אין יאָר 1907, איז אין טאָרנע דערגרייכט געוואָרן א „וואפנשטילשטאנד״ צווישן זש. פ. ס. און ציוניסטן, לויט וועלכע ביידע פאַרטייען האָבן נישט געדאַרפט באַקעמפן דעם קעגנערס קאַנדידאַט. ביי שטיך־וואַלן האָבן די יידישע סאָציאַליסטן געדאַרפט אָפּגעבן זייערע שטימען פאַר ד״ר מאַלץ, אויב ער וואָלט געדאַרפט נאָכאַמאָל שטיין אין פארמעסט מיט א צווייטן קאנדידאט.

פון אן אנדערן מקור, אין לעמבערגער „יידישן טאָגבלאט״, דערוויסן מיר זיך, אז נאָך די וואַלן וואָס זענען פאָרגעקומען דעם 23־טן מאי 1907 יאָר, איז דערשינען אַן אויפרוף צו די טאָרנער ציוניסטן, זיי זאָלן איינגיין אויף אַ קאָמפראָמיס מיט ד״ר דראָבנער, מיטן באַדינג, אַז די פּ. פּ. ס. אין בראָד זאָל רופן אירע אָנהענגער אָפּצוגעבן זייערע שטימען דעם דאָרטיקן ציוניסטישן קאנדידאט אדאלף שטאַנד, וועלכער איז דערגאַנגען צו שטיך־וואַלן מיטן אַסימילאַטאָר וואַלערנער.

אויף דער יידישער גאַס האָט זיך פונאַנדערגעשפילט אַ העפטיקער וואַל־קאמף. דער יידישער קלער און די קרייזן וואָס האָבן זיך גרופירט ארום דער קהליש־מאגיסטראטישער קליקע, האָבן זיך באמיט צו געווינען יידישע שטימען לטובת דעם באָראָן באַטאַליָא. נישט געקוקט אויף דעם וואָס ד״ר מאַלץ האָט באקומען א באדייטנדיקע צאָל שטימען, איז ער צו קיין שטיך־וואלן נישט דערגאַנגען. דער ענדגילטיקער וואַל־קאַמף איז פאָרגעקומען צווישן ד״ר דראָבנער און ד״ר באַטאַליָא. דער ראָבינאָט, קהל־ליט, יידישע ראָטמענער און די אָרטאָדאָקסישע קרייזן האָבן געשאפן איין פראָנט קעגן סאָציאליסטישן קאנדידאט און ער איז ביי די שטיך־וואַלן דורכגעפאלן.

אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט זענען דערוויילט געוואָרן בעת די וואַלן אין יאָר 1907 די ציוניסטן: אַדאָלף שטאַנד, ד״ר ה. גאָבעל, ד״ר א. מאָהלער, ד״ר שטראוכער (דער לעצטער — פון בוקאָווינע). דריי יידן וואָס האָבן געהערט צום פויליש קאָלאָ — ד״ר גאָלד, ד״ר ה. קאָליש־ער און ד״ר נאָטאַן לעווענשטיין; פון פּ. פּ. ס. —

ד״ר דיאַמאַנד און ד״ר ליבערמאַן. דער יידישער דעפוטאַט פון קראַקע, ד״ר אַדאַלף גראָס, האָט זיך דערקלערט פאַר אַן אומאָפהענגיקן.

די דריי דערמאָנטע ציוניסטישע דעפוטאַטן, צוזאַמען מיט ד״ר שטראוכער פון בוקאווינע, האָבן אין עסטרייכישן פּארלאַמענט געשאפן א יידישן קלוב, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט שטאַרקער אקטיוויטעט און איניציאטיוו.

באַלד נאָך די וואַלן צום פּאַרלאַמענט זענען אויפן סמך פון דער אַלטער וואַל־אָרדינאַציע פאָרגעקומען וואַלן צום טאָרנער שטאָטראָט. צו יענער צייט איז אין טאַרנע געווען טעטיק א גרופּע יידישע כלל־טוער, וועלכע זענען ארויסגעטרעטן אין אָפענעם קאמף מיט קארופּציע־דערשיינונגען אינעם געזעלשאפטלעכן לעבן און דערביי געפּאַדערט די דעמאקראטיזירונג פון שטאטראט און קהילה. די דאָזיקע כלל־טוער, הגם זיי האָבן גראוויטירט צו די סאָציאליסטישע קרייזן, האָבן נישט געהערט צו קיין שום פּאליטישער פּארטיי און אין זייערע ארויסטרעטונגען זענען זיי געווען אייניק מיט די איינשטעלונגען פון די דעמאָלטיקע יונגע ציוניסטישע טוער אין טאַרנע בנוגע דער שטאָטישער און קהלישער טעטיקייט פון די אַסימילאַטאָרישע פּאָליטיקאַנער און לעבנסלענגלעכע קהילה־דינאַסטיעס. צוזאמען מיט דער גרופּע כלל־טוער, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאנען דער אדוואקאט ד״ר בארגעניכט, האָבן זיי אויסגעבילדעט א געמיינזאמען פראנט.

וען אין יאָר 1907 האָט זיך אָנגעהויבן דער וואַל־קאַמף צום שטאָטראָט, איז ארויסגעשטעלט געוואָרן א בשותפותדיקע קאנדידאטן־ליסטע וועלכע איז אויך אונטערשטיצט געוואָרן דורך די יידישע סאָציאליסטן (זש. פּ. ס.). אויף דער גע־מיינזאמער וואל־ליסטע האָבן קאנדידירט ד״ר י. שיפער, ד״ר בארגעניכט, חיים נייגער, ד״ר זילביגער (דעמאָלט — אן אקטיוויסט אין טאַרנע) און דער זש. פּ. ס. פּירער יהושע לאַנדאו (זינט לאַנגע יאָרן אין ישראל). עס איז דערשינען אַוואָכנבלאַט אין דער פּוילישער שפּראַך, רעדאַגירט דורך ד״ר בארגעניכט. ס׳האָבן דאָרט מיטגעאַרבעט ציוניסטן און סאָציאַליסטן. די דאָזיקע דעמאָקראַטישע ליסטע האָט באַקומען אַ גרויסע צאָל שטימען אַ דאַנק דער בריטער אויפקלערונגס־אַקציע בעת דער וואַל־קאַמפּאַניע. דער בשותפותדיקער דעמאָקראַטיש־ציוניסטיש־סאָציאַ־ליסטישער פּראַנט האָט אויך אָנגעהאַלטן ביי די קהילה־וואַלן, וועלכע זענען פאָר־געקומען מיט אַ צייט שפּעטער. הגם די בריטסטע יידישע מאַסן האָבן נאָך נישט געהאַט קיין וואַל־רעכט, האָט דער דאָזיקער בלאָק אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון ביי די קהילה־וואַלן.

אלס בירגערמייסטער איז דערוויילט געוואָרן ד״ר טאדעאוש טערטיל, שפּע־טערדיקער דעפוטאט צום עסטרייכישן פּארלאמענט און פרעזעס פון „פּויליש קאַלאָ״ (די גרופּע פּוילישע בירגערלעכע דעפוטאטן אין עסטרייכישן פּארלאמענט וואָס האָט זיך אָנגערופן „קאַלאָ פּאָלסקיע״). פאר דער צייט וואָס טערטיל איז געווען בירגערמייסטער פון שטאָט, האָט טאַרנע דורכגעמאכט א ראשיקע אנט־וויקלונג. צו יענער צייט האָט מען דאָרט אָנגעהויבן בויען די וואסער־לייטונג, עלעקטרישע סטאַנציע, טראַמווייען און דעם נייעם באָנהאָף. עס איז אויך אָפּגעקויפט געוואָרן די גאז־לייטונג.

אויך אינעם פּאָליטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן איז פּאָרגעקומען אַן ענדע־

רונג. ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט די דעמאָקראַטישע גרופּע זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאַבע אויפצוהויבן דאָס יידיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן און באַזייטיקן די השפּעה פון דער מאגיסטראטיש־קהלישער כנופיה. צו דער גרופּע איז אויך צוגעשטאנען דער זון פון הערמאן מערץ — ד״ר שלמה מערץ, וועלכער האָט אלס ריכטער פארנומען אן אָנגעזעהן אָרט אין טאָרנער קרייז־גערעכט. ד״ר שלמה מערץ, א שטאָלצער ייד מיט פעסטן כאראקטער, האָט זיך געהאלטן ביי דער טראדיציע פון זיין פאָטער, וועלכער האָט ערלעך געדינט דער טאָרנער יידישער געזעלשאפטלעכקייט, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס אלס הויכער רעגירונגס־באאמטער האָט אים געדראט א באשטימטע געפאר צוליבן פארנעמען זיך מיט יידישע ענינים. מיט מסירת־נפש האָט ער זיך געווידמעט יידישע אינטערעסן.

ארום ד״ר שלמה מערץ האָבן זיך גרופירט נאָך עטלעכע פאליטיקער און געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי ד״ר באָרגעניכט, ד״ר שיצער, חיים מאשלער (דער זון פון הירש מאשלער) און אנדערע. ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, האָט מיט דער דאָזיקער גרופּע מיטגעארבעט די ציוניסטישע אָרגאניזאציע, און ווען אין יאָר 1911 זענען פאָרגעקומען וואָלן צום עסטרייכישן פארלאמענט, איז אַרויסגעשטעלט געוואָרן די קאנדידאטור פון ד״ר שלמה מערץ ווי דער קאנדידאט פון די ציוניסטן און די יידישע דעמאקראטישע קרייזן. ד״ר מערץ, וועלכער האָט געהאט דעם מוט אויפצונעמען די ציוניסטיש־נאציאנאלע לאָזונגען, האָט באקומען א גרויסע צאָל שטימען, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס פאר יידישע שטימען האָבן געקעמפט דער סאָציאליסטישער קאנדידאט ד״ר דראבנער און ד״ר טערטיל. ביי די שטיך־וואָלן צווישן ד״ר דראָבנער און ד״ר טערטיל האָט געזיגט דער לעצטער.

אויך די דאָזיקע וואָלן האָבן פיל געהאָלפן אָנטוויקלען דאָס נאָציאָנאלע באַוואוסטזיין אויף דער יידישער גאָס אין טאָרנע. אין יאָר 1911 האָבן אויסער דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע, געווירקט אויך אין טאָרנע די זש. פ. ס. (יידישע סאָציאליסטן) און פועלי־ציון. אויך דאָס יידישע עקאָנאָמישע לעבן האָט זיך געשטאָרקט, און אין די יאָרן 14־1911 איז טאָרנע פאָרגעכנט געוואָרן פאָר אַ פעסטן אינדוסטריעלן און האנדלס־צענטער. אין יאָר 1914, ערב דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט טאָרנע געציילט 40 טויזנט אייגנוואוינער, דערוונטער איבער 13 טויזנט יידן.

16

באָזונדערס שטאָרק האָט זיך אין שטאָט אָנטוויקלט די קאָנפעקציע און קאָפּע־לושן־בראנזשע. ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די טאָרנער טעקסטיל־אינדוסטריע אייגעשטאנען אין יידישע הענט. דער אָנהויב פון דער דאָזיקער אינדוסטריע גרייכט אין די ווייטע פארגאנגענע יאָרן, ווען עס זענען אויסגעארבעט געוואָרן נאָר טליתים. אין יאָר 1906 געלינגט דער פ.פ.ס. צו אָרגאָניזירן א פראָפעסיאנעלן פאריין פון טאָרנער יועבער, צו וועלכן עס האָבן געהערט 50 ארבעטער, פרומע יידן מיט בערד, אלע פארהייראטע, מיט קינדער. געוועבט

האָבן זיי אויף אַלטמאָדישע וועבשטולן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין דריי לאָקאַלן פון ה' ארצט. אין יאָר 1912 האָבן זיינע יורשים אויסגעבויט אַ וועבעריי אויף דער גאס פון הייליקן מאַרטשין. די וועבעריי איז אויסגעשטאט געווארן מיט די נייסטע מאַשינען און צוליב דעם האָט געדראָט אַ געפאָר פון באַזייטיקונג פאָר אַ טייל עלטערע אַרבעטער וואָס זענען נישט געווען צוגעפאַסט צו די מער מאָדערנע מאַשינען. דעמאָלט האָבן די וועבער אַרויסגעשטעלט אַ פאָדערונג צו שליסן אַ קאלעקטיוון אָפמאך מיט אלע באשעפטיקע ארבעטער, ווי אויך נישט צונעמען צו דער ארבעט פרויען, וועלכע נעמען א קלענערן לוין ווי די מענער. דער פאבריקאַנט האָט נישט געוואָלט נאָכקומען די דאָזיקע פאָדערונגען און עס איז אויסגעבראָכן א שטרייק וואָס האָט זיך געצויגן 14 חדשים. דער שטרייק איז פארענדיקט געווארן מיט א טיילווייזן נצחון. די עלטערע ארבעטער וואָס זענען נישט געווען מסוגל צו ארבעטן ביי די נייע מאשינען, זענען רעדוצירט געווארן. נאָכן שטרייק האָט די פאַבריק זיך גוט אַנטוויקלט, דאָס איז אַבער געשטערט געווארן מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. בעת דער מלחמה האָט דער אייגנטימער אַריבערגעפירט די פאַבריק קיין ביעלסקאָ (אויבערשלעזיע) און אָנגעהויבן אויס־ארבעטן טעקסטיל־סחורות אָנשטאָט טליתים. אין טאַרנע איז בלויז איבערגעבליבן א סימן פון דער אמאָליקער וועבעריי — דער לויידיקער פאבריקס־בנין מיטן הויכן קוימען. די טעקסטיל־אינדוסטריע איז פון טאַרנע אינגאנצן פאַרשוואונדן...

די צווייטע בראנזשע דאקעגן, די קאפעלושן־אינדוסטריע, האָט אין טאַרנע אָנגעהויבן זיך אָנטוויקלען נאָך אין דער העלפט פון פאַריקן יאָרהונדערט און באשעפטיקט זייער פיל יידן. אין די לעצטע יאָרן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער דאָזיקער אינדוסטריע־צווייג דערגרייכט דעם העכסטן גראַד פון אָנטוויקלונג און באשעפטיקט 300 ארבעטער — מענער און פרויען. 80% באשעפטיקטע זענען געווען פאַרהייראָטע, אַזוי, אַז איבער 1.000 נפשות האָבן געלעבט פון דעם פאַך. טאַרנע איז דעמאָלט געווען דער גרעסטער צענטער פון דער קאַפעלושן־בראנזשע אין עסטרייך. וועכנטלעך זענען אין דורכשניט אויסגעארבעט געווארן פון 700 ביז 800 טוץ פויערים־קאפעלושן, וועלכע זענען פארקויפט געווארן אין די וויטסטע וויקעלעך פון דער גרויסע עסטרייך־אונגארישער מאָנארכיע, און אויך אין אויסלאנד: רומעניע, סערביע און טערקיי. דער פארדינסט פון אן ארבעטער האָט באטראָפן פון 30 ביז 60 עסטרייכישע קראָן א וואָך, וואָס איז צו יענער צייט געווען א גוטער פארדינסט.

אין די ערשטע יאָרן פון אומאָפהענגיקן פוילן (1920־1923), האָט דאָס קאַפעלושן־פאַך אין טאַרנע זיך אַנטוויקלט נאָך שטאַרקער. צוזאַמען מיט געהילפן, האָט דאָס דעמאָלט באַשעפטיקט איבער 600 פערזאָן. דער עקאָנאָמישער קריזיס און די שטייערן־פאליטיק פון דער פוילישער רעגירונג, וועלכע איז באזונדערס געווען איינגעשטעלט קעגן יידישער אינדוסטריע און מלאכה, ווי אויך די אוממעגלעכקייט אריינצוברענגען די נייעסטע מאשינען פאר דער דאָזיקער אינדוסטריע, האָבן אין די דרייסיקער יאָרן דערפירט די גאַנצע בראַנזשע צו אַזאַ מצב, אַז עס זענען דעמאָלט באשעפטיקט געווען בלויז 80 ארבעטער, וועמענס פארדינסט איז

דערגאנגען פון 25 מיז 28 זלאָטעס א וואָך, דערביי איז אין יאָר אויסגעקומען צו ארבעטן בלויז 4 חדשים.

די אַנטוויקלונג פון אויבערטייל־מאַכערייַ אין טאָרנע דאַטירט זיך פון יאָר 1905, ווען נאָכן דערשטיקן די ערשטע רעוואלוציע אין רוסלאנד, האָבן פון דאָרט עמיגרירט אַ סך יידישע אַרבעטער פון דעם פאר, און ווי פליטים באַזעצן זיך אין טאָרנע און פאַרשפרייטן קאַמאַשנמאַכעריי אַלס מאַסן־פראָדוקציע. אויף דער בערנאַרדינער־גאַס אין טאָרנע, וואו ס׳האָבן זיך געפונען די שטעפער־וואַרשטאַטן, האָט שטענדיק געהערשט א באוועגונג און לעבעדיקייט. אין דעם פאַך האָבן באלד באקומען באשעפטיקונג אויך ארטיקע ארבעטס־כוחות. אין יאָר 1920 האָט דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין פון שטעפער־אַרבעטער געציילט 120 מיטגלידער, און אין יאָר 1930 איז עס דערגאנגען צום זעלבן מצב ווי דאָס קאפעלושן־פאך. צום סוף פון די דרייסיקער יאָרן האָט טאָרנע געהאַט בלויז 10 שטעפער־אַרבעטער, און אויך זיי זענען געווען באשעפטיקט געציילטע טעג אין וואָך.

17

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך דאס יידישע ווירטשאפטלעכע לעבן אין טאָרנע נישט שלעכט אַנטוויקלט. אן ערנסטער איבערברוך איז פאַרגעקומען אין די אויגוסט־טעג פון יאר 1914, ווען עס האט אויסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה. די מאַביליזאציע אין דער אַרמיי האט אויך אַרומגענומען גרויסע מאַסן יידן.

דער ארטיקער קאמיטעט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין טאָרנע, אזוי גוט ווי אלע לאקאלע קאמיטעטן אין גאליציע, האט אין אויגוסט 1914 ארויס־געגעבן אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג, אין וועלכן עס ווערט געזאגט צוו. אנד.:

„עס איז ענדלעך געקומען די געלעגנהייט, וועז דאס יידישע פאלק קאן ארויסווייזן זיין גרויסע סימפאטיע און אויפריכטיקע באגייסטערונג צום פוילישן פאלק וואס גייט ארויס אין קאמף אונטער דער לאזונג פון א פריי אומאפהענגיק פוילן. אונדזער פאלק, וואס איז הונדערטער יארן פארפאלגט און אונטערדריקט, האָט די גרעסטע אַכטונג פאר זיינע אידעאַלן. מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם פאַלגן מיר נאָך דעם לויף פון די געשעענישן און מיר קוקן נאָך מיט באַוואונדערונג דעם נצחון־מארש פון די פוילישע זעלנער, וועלכע באנייען די העלדישע טראדיציע פון פוילישן געווער. פון גאנצן הארצן וויינטשן מיר דערפאלג און גליק דער העלדישער קאמפאניע".

באזונדערס וועגדעט זיך דער אויפרוף צו דער יידישער באפעלקערונג:

„יידן! אין דער דאָזיקער מלחמה זאָל קיינער נישט פעלן. ווער עס איז פעאיק צו טראגן געווער זאל גיין אין שלאכט און פארגיסן זיין בלוט אין נאמען פון די בכבודיקע לאזונגען: „פאר דער פרייהייט פון יידן! פאר א פריי פוילן"! (ציטירט לויטן „טיגאדניק זשידאווסקי", נומ׳ 10, 1933).

די יידישע יוגנט איז אוועק אויפן פראנט, פארגאסן איר בלוט אויף אלע

שלאַכטפעלדער. זי האט דעמאָלט געגלויבט אין דער נייער תקופה פון פרייהייט און רעכט פאר אלע, וואס וועט געבוירן ווערן אין רעזולטאט פון קריג. נישט קיין סך צייט איז אריבער און דאס גאליציש יידנטום האט זיך איבערצייגט, אז נישט נאר ס׳האָט נישט געשלאָגן די שעה פון פרייהייט, נאָר מען האָט ערשט באַדאַרפט אַנהויבן אַ קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט, רעכט אויף לעבן.

אין נאוועמבער 1914 האט דאס רוסישע מיליטער פארנומען טארנע. א גרויסער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג האט זיך עוואקואירט פון שטאט טיף אין עסטרייך. די יוגנט וואָס איז געווען פעאיק צו טראָגן געווער האָט פאָר־פולט די רייען פון עסטרייכיש־אונגארישן מיליטער. טארנער יידן האבן געגעבן זייער ביישטייער צו דער צאל קרבנות אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מיטן מאמענט וועו דאס רוסישע מיליטער האט זיך אריינגעריסן קיין טארנע, איז דארט איבערגעריסן געווארן דאס ווירטשאפטלעכע און פאליטיש־געזעלשאפט־לעבע לעבן צווישן דער יידישער באפעלקערונג. אין די יידישע קראמען, וואס זענען פארלאזט געווארן דורך זייערע אייגנטימער, האט דער מאגיסטראט אריינגעזעצט קאמיסארן. נאכן פארטרייבן די רוסן, וועו די יידישע קרעמער האבן זיך צוריקגע־קערט, האָבן זיי געטראָפן ליידיקע געשעפטן און פאָר די אויספאָרקויפטע סחורות האט מען זיי אויסגעצאלט גראשנס.

אין זיין בוך „טארנע בעת דער רוסישער אינוואזיע", שרייבט פראנטשישעק שעווטשיק (א פאליאַק פון טארנע) וועגן דעם מצב פון די יידן אין יענער צייט:

„די באציאונג פון די רוסן צו יידן, באזונדערס מצד די קאָמענדאַנטן, איז אין אלגעמיין געווען נישט קיין גינסטיקע. עס זענען געווען קאָמענדאַנטן אויסנאמען, גוט געשטימטע צו יידן, וועלכע זענען אבער שטענדיק געווען אויפן לעצטן ארט. מען האט זיי באהאנדלט אונטער יעטוועדער קריטיק. דאס שלאגן זיי מיט נאהייקעס איז געווען אויפן טאג־ארדענונג. דערפאר האבן יידן נישט געקאנט זיין קיין אפטימיסטן, ווייל די רוסן גופא האבן זיי געגעבן א געוואנדיקן גרונט פאר פעסימיזם. אממיינסטן עוולות האבן יידן געליטן פון פאָלקאָוועניק קאָזלאָוו. אויף זיינע באפעלן האט מען פון יידישע בראנפן־געשעפטן אויסגעגאסן די משקה אין די רינשטאקן. מיט אלטן וויין און בראנפן האט מען געוואשן דעם ברוק. אזוי האט מען פון קערבערס וויין־געשעפט אויסגעגאסן די בעסטע געטראנקען, דאס זעלבע איז געשען מיט דער סחורה פון שוואנענפעלדס ראפינעריע און פון אנדערע לאגערן מיט משקה. וויין און בראנפן איז געוועו מיט אלע ריני־שטאקן פוועואנען טארנער אייגוואוינער האבן געשעפט מיט טעפלעך די סחורה, צעגאסן זי שפעטער אין פלאשן און פארקויפט צו רוסישע זעלנער א פלאש אָקעוויט פאר 8 רובל...

פאָלקאוועניק קאָזלאָוו, וועלכער האט געהאט אן אומבאגרעניצטע מאכט, האט פאר דער גאנצער צייט פון זיין הערשן אין טארנע צוגעטראכט אלץ נייע ראַפיניירטע מיטלען צו אונטערצודריקן יידן. אזוי האט ער געהייסן ברענגען יידן אין דער קאמענדע, חוזקן פון זיי און דערנאך דערלאנגט זיי בעזעמער, מיט וועלכע זיי האבן געמוזט קערן די גאסן, אונטער דער אויפזיכט פון רוסישע זעלנער. דערביי פלעגן קריסטלעכע דורכגייער זיך אפשטעלן און אויסלאכן די

באלייִדיקטע יידן. מען האט אויך נישט געשוינט קיין יידישע פרויען, צווינגענדיק זיי צו ספעציעלע אַרבעטן. די יידן האָט מען נאָך געצוואונגען אויסבעסערן דעם שאסיי, בויען א פראָוויזאָרישע בריק איבערן טייך ביאַלע און גראָבן אָקאָפעס.

רוסישע זעלנער פלעגן אפט אייִנארדענען אבלאוועס אויף יידן, באזונדערס אויפן מאַרק און אויף דער לעמבערגער גאַס. אין די מיינסטע פאַלן פלעגן די געיעגן אויף יידן אייִנגעארדנט ווערן אום שבת, וועו זיי זענען געגאנגען דאוועגען. בעת דער הערשאפט פון פאלקאוויניק קאזלאוו, וועלכער איז געווען טויב לגבי די יידישע אנקלאגעס, פלעגן די זעלנער, צוזאמען מיט דער שטאטישער אונטערוועלט, אויסרויבן יידישע געשעפטן. אויב א יִיד איז אוועק צום פאלקאוויניק באקלאגן זיך וועגן די רויבעריי־ען, האָט קאָזלאָוו אים נאָך געהייסן באַשטראָפן מיט 25 שמיץ „פאר וואַרפן בילבולים אויף דער רוסישער אַרמיי". פאַלגענדע צווייִ פאקטן (פון טויזנטער) וועלן אמבעסטן אילוסטרירן די באציאונג פון דער רוסישער מאכט צו דער יידישער באַפעלקערונג:

צום פאלקאוויניק קאזלאוו איז אייִנמאל געקומען אן ארעמער פארווייִנטער ייִד און דערציילט, אז רוסישע זעלנער האבן אויסגעפלינדערט זיין וואוינונג און צוגענומען אלע זאכן און אויף א צולאג — אים צעשלאגן. דאסמאל האט דער קאמענדאנט אויסגעהערט דעם קלאגעדיקן ייִד, ארויסגעוויזן מיטגעפיל און אויף זיין וויזיט־קארטע אויפגעשריבן עטלעכע ווערטער, איבערגעגעבן זיי דעם ייִד, ער זאָל זיך דערמיט וועגדן אין קאַסע פון סטאַראָסטוועס, וואו ער וועט באַקומען באַלוינונג פאַרן שאדן. א בארואיקטער איז דער ייִד אוועק אין סטאראסטוועס און דעם פאַלקאוויניקס וויזיט־קארטע איבערגעגעבן דעם דיזשורנע אָפיציר, וועלכער האט דעם ייִד געשיקט צו דער קאַסע. דארט האט ער אַנשטאָט רובל באַקומען דיזעלבע צאל שמיץ וואס קאזלאוו האט אויסגעשריבן אלס פארגיטיקונג פארן ייִד. א צווייִטער ייִד, וועלכער האָט אויך באַקומען אַ וויזיט־קאַרטע, האָט אין סטאַראָסטוועס געשיקט א יינגל אפנעמען די „באלוינונג". אויך דאס יינגל האט אנשטאט געלט באקומען שמיץ.

אַ צווייִטער פאַקט: מיט גרויס מי איז א יידן געלונגען צו באַקומען פון פאלקאוויניק קאזלאוו א פאר־שיין אויף א באן־נסיעה קיין לעמבערג צו באזוכן דארט זיין קראנקע פרוי. מיטן צעטל פון קאזלאוון איז דער ייִד אוועק צום באַנהויף־קאָמענדאַנט אין טאַרנע, פראַפאָרשטשיק סאַבאָלעווסקי, וועלכער האָט ענדגילטיק געדארפט באַשטעטיקן דעם פאָר־שיין. אויפן וואָקזאַל האט מען דערקלערט דעם ייִד, אז סאבאלעווסקי איז איצט נישטא, ער איז אוועק פרישטיקן אין רעסטאראן. דער ייִד איז דארט אוועק און דערזען סאבאלעווסקין זיצן אין א געזעלשאפט פון אפיצירן, ביי א געגריטן טיש. דער ייִד האט זיך אנגענומען מיט מוט, צוגעגאנגען צום טיש און אנגעהויבן דערקלערן סאבאלעווסקין נאך וואס ער איז געקומען. דאס צארישע אפיצירל האט אפילו נישט געלאזט דעם ייִד ענדיקן זיין בקשה, אפגעקנעפלט די נאהייקע פונעם פאסעק און אנגעהויבן שמייסן דעם ייִד אן רחמנות, זידלענדיק אים דערביי מיט די ערגסטע ווערטער. פארשטייט זיך, אז דער ייִד אין קיין לעמבערג שוין נישט געפארן.

רוסישע זעלנער צי טשינאווניקעס פלעגן ארויסווייזן א באזונדערע רציחה

לגבי יידן מיט בערד. שלאגן אזעלכע יידן מיט נאהייקעס איז געווארן א טאג־טעגלעכע דערשיינונג. ביי דער געלעגענהייט איז כדאי צו דערציילן פאַלגנדן אינטערעסאנטן פאַל: די רוסן פלעגן אָפט איינזעצן אַלס ערובניקעס פיל קאַטאָליקן, צווישן וועלכע עס האט זיך אויך געפונען דער קריסט סאָקאָלסקי, וואס האט געטראגן א לאַנגע בארד. דער דעמאָלטיקער בירגערמייסטער ד״ר טערטיל האָט אונטער־געזומען שריט צו באַפרייען די ערובניקעס. דער שטאָב־אָפיציר פאַסטניקאָוו איז נאכגעקומען דער בקשה פון ד״ר טערטיל און באפרייט די יידישע ווי די קריסטלעכע ערובניקעס. אמלענגסטן אבער איז פארהאלטן געווארן אין ארעסט דער פאָליאַק סאָקאָלסקי. דער מאָטיוו פון אַזאַ האַנדלונג פון די רוסן איז געווען דער, אַז סאָקאָלסקי איז זיכער אַ ייד, ווייל, ערשטנס, טראָגט ער אַ בארד, צווייטנס, איז זיין פאמיליע־נאמען איבערגעארבעט געווארן פונעם יידישן נאמען סאָקאָל, אַ שטעטל אין גאַליציע... עס איז אָבער דאָך געלונגען איבערצוצייגן די רוסן וועגן סאָקאָלסקיס פויליישקייט און ער איז ענדלעך באַפרייט געווארן.

אין די פארלאזענע וואוינונגען פון די פארמעגלעכע יידן האבן די רוסן אייגעארדנט שטאַלן און דאָרט אריינגעפירט פערד. די קליינע פלינקע קאָזאקישע פערדלעך פלעגט מען שלעפן אויף די טרעפ און זיי געבן א מקום אין יידישע דירות אויף די העכערע שטאקן. דאס קינאָ „העליאָס״ (אייגנטימער — דער פאָליאַק ליסאווסקי) איז געווען טעטיק בעתן קריג און עס זענען דארט געוויזן געווארן פילמען, בעת דאס קינא „אַפאָללא״ (אייגנטימער — ווילהעלם ליכטבלאָו, אנטלאפן קיין עסטרייך) איז פולשטענדיק פארניכטעט געווארן. די רוסן האבן דארט אייגעארדנט א גרויסע שטאל פאר זייערע פערד, הגם דאס קינא האט זיך געפונען אין צענטער שטאט.

די רעסטאראנען און משקאות־געשפטן וועמענס אייגנטימער האבן זיך עווא־קואירט, זענען איבערגענומען געווארן דורך מענטשן, וואס האבן נישט געהאט די מינדסטע אנונג וויאזוי צו פירן אזא מסחר. ראָסטאָלס רעסטאָראַן אינמיטן מארק איז איבערגעגעבן געווארן אין די הענט פון א געוויסן קאזשימיערטשיק און זיין שותף קאָראָל. דער רעסטאָראַן האָט גוט פראָספעריירט, ווייל מ׳האָט דאָרט אין געהיים פאַרקויפט בראַנפן פון אומלעגאַלע קוועלן.

נאכן איבערנעמען די שטאטישע קאמענדאנטור דורך מארקעוויטשן, האט זיך די לאגע אביסל פארבעסערט, ווייל מאַרקעוויטש האט ארויסגעוויזן מערער פריינטלעכקייט צו יידן. וען יידן האבן זיך פאר אים באקלאגט, אז מען רויבט זייערע וואוינונגען, האט מארקעוויטש געשיקט זיינעם א סאלדאט צו באשיצן די יידישע וואוינונג, דערפאַר אָבער, האָט דער סאָלדאָט געמוזט אויסגעהאַלטן ווערן דורכן ייד מיט עסן און „וואָדקא״ (בראנפן) ווי לאנג ער האט באשיצט די וואוינונג. פארשטייט זיך, אז פון אזעלכע קאסטבארע אויפזעער האט מען זיך באמיט וואס גיכער צו באפרייען..

אין דער העלפט פעברואר 1915 האבן זיך אנגערוקט אויף יידן שווערע טעג. וויזיט אויס, די רוסישע מאַכט האט פארגעפילט, אַז זי מוז זיך בקרוב אָפּטראָגן פון טארנע און דערפאר האט זי זיך א נעם געגעבן צו יידן. מען פלעגט זיי כסדר באפאלן אין גאס און שלאגן, דראענדיק דערביי אז מ׳וועט זיי פארשיקן קיין

טיף רוסלאַנד. פיל יידן זענען פאַרהאַלטן געוואָרן אַלס ערובניקעס, אַז די פאַרבלי־בענע יידן אין שטאָט זאָלן נישט איבערגעבן דעם שונא וועגן דער באַוועגונג פון רוסישן מיליטער. די רוסישע „אָכראַנע" (פאָליטישע פאָליציי) האָט צונויפגעשטעלט אַ רשימה פון אָנגעזעענע טאַרנער יידן, וועלכע זענען נאָכן אַרעסט פאַרשיקט געוואָרן קיין ניזשני־נאָווגאָראָד, נאָכדעם ווי די רשימה איז באַשטעטיקט געוואָרן דורכן קאָמאַנדאַנט מאַרקעוויטש. פאָלגנדע יידן זענען דעמאָלט פאַרשיקט געוואָרן קיין טיף־רוסלאַנד:

יעקב קליין, מאיר סראָקאַ, איזאַק לעמבערגער, בערל בערקעלהאָמער, יעקב טענענבאַום, יחיאל בירנבאַום, שמעון בלומענקראַנץ, הערש־מענדל בלומער, דוד בעריש, חיים־לייב פייגנבאום, יחזקאל פלור, זיסקינד פלור, דוד פריס, מאַרקוס גאָרליצער, גראס אברהם, יצחק־מעכל הערץ, מאוריצי הירשהארן, מאוריצי קירשענבאום, יחיאל קארנהויזער, הערש־מלך קארנרייך, מארקוס קורץ, יעקב לאַנדמאַן, מאוריצי ליאַן, הענריק נוימאַן, אליעזר זילבערמאַן, אפרים זינגער, דוד שפּאַניער, ישראל שפירא, הענריק ווינפעלד, משה שפירא און אייזיק עדער (צוזאמען — 31 יידן).

אויף דער ידיעה וועגן אַרעסט פון טארנער יידן מיטן ציל זיי אַרויסצושיקן קיין רוסלאַנד, האָט דער בירגערמייסטער זיך געוועדט צום קאָמענדאַנט מיט דער בקשה איבערצולאזן די אומשולדיקע יידן אין טארנע. דער קאמענדאנט האט אפגעזאגט דער דאָזיקער בקשה, פונקט ווי ער איז געבליבן טויב אויף דער וועגדונג פון א פרויען־דעלעגאציע, וועלכע האבן געבעטן איבערלאזן זייערע פאטערס, מענער אין זין. עס האט גארנישט געהאלפן — די 31 יידן זענען ארויסגעפירט געווארן.

ווי מיר האבן שוין געשריבן, האבן פארן אריינקומען פון דער רוסישער ארמיי קיין טארנע, פיל יידן פארלאזט די שטאט. אין זייערע געשעפטן און דירות האבן זיי איבערגעלאזט פארטרויילעכע מענטשן אדער קרובים. אבער נישט יעדער פון זיי האָט אויסגעפירט די אים אָנפאַרטרויטע אויפגאַבע, באַזונדערס די, וועלכע האָבן נישט געגלויבט אינעם צוריקקער פון דער עסטרייכישער מאכט. זיי האבן די געשעפטן וואס זענען זיי איבערגעגעבן געווארן אונטער דער אויפזיכט, פארקויפט אדער זיך צוגעאייגנט."

ש. אנ־סקי, אין זיינע זכרונות וואָס זענען דערשינען אינעם בוך „חורבן גאליציע", דערציילט אויך וועגן דער לאגע פון טארנער יידן בעת דער רוסישער אינוואזיע. אנסקי איז דעמאלט געווען דעלעגירט קיין גאַליציע דורך דעם רעטונגס־קאמיטעט פונעם יידנטום און איז געווען, אין ראנג פון א אפיציר, א מיטגליד פון דער אפיציעלער רוסישער הילף־דעלעגאציע, אופן נאמען פון א צארישער פרינצעסין. ער האט געווייזלט אין טארנע אין יאר 1915 און שילדערט אזוי דעם דעמאלטיקן צושטאנד:

„ד"ר אַדער האט מיר דערציילט פרטים וועגן די טראגישע איבערלעבונגען פון טארנער יידן. נאכן פארנעמען די שטאט דורך די רוסן, איז אייגנעארדנט געווארן א פאגראם אויף יידן און אייניקע פון זיי זענען דערהרגעט געווארן. נאך פאר דעם האבן די רייכע יידן פארלאזט טארנע, און די וואס זענען געבליבן, זענען אינגאנצן רואינירט געווארן. קיין פארדינסטן זענען נישט געווען און די יידישע

באפעלקערונג איז געשטאַרבן פון הונגער. מיטן אנקומען פון רוסישן מיליטער איז אויפגעלייזט געוואָרן די יידישע קהילה" (זי איז געווען טעטיק אומלעגאל). אויף אַן אַנדער אָרט שרייבט אנ־סקי, אַז „טאַרנער יידן האָבן געהאַט צו טאָן מיט אַ מלמד א מסור, וועלכער האט שאנטאזשירט די רייכע יידן, דראענדיק, אז ער וועט זיי פאַרשוואַרצן קאַמענדאַנט פון שטאָט". דער דאָזיקער מסור (ער האָט געהייסן נטע אייזנבערג — „נאָטל פוילישער" און האט געשטאמט פון פיאָטרקאָוו אין פוילן) האט אבער געהאט זיין פארדינטן סוף. ווי עס דערציילט דער קראקאווער „נאָווי דזשענניק" (נומ' 65, 1918), איז אין חודש אויגוסט 1918 יאָר פאַרגעקומען פארן קראקאווער מיליטעריש־ן געריכט דער פראצעס קעגן טארנער איינוואוינער נתן אייזנבערג, באַוואוסט אַלס „נאָטע מלמד". ער איז באַשולדיקט געוואָרן, אַז אַלס רוסישער בירגער, פלעגט ער דינען אין דער צארישע אכראנע, נאכשפיאנירט עסטרייכישע זעלנער וועלכע זענען אנטלאפן פון דעו' געפאנגענשאפט און זיי איבער־געגעבן דער רוסישער מאכט. דערפאר איז ער פארמשפט געוואָרן אויף 4 יאר תפיסה.

אין מאי 1915 האָט דאָס רוסישע מיליטער פאַרלאָזט טאַרנע. וויאַזוי האָט אויסגעזען דאס יידישע לעבן נאך דער רוסישער אקופאציע? וועגן דעם דערציילט ד"ר שמואל שפאן אין זיין אפהאנדלונג „ציוניסטישע ארבעט אין טארנע אין די יארן 1934—1914", וואס איז געווען אפגעדרוקט אינעם יובל־בוך פון דער טארנער

די פאַרוואַלטונג און די מיטאַרבייטער פון דער יידישער פאַלקסקיך אין טאַרנע
אינעם יאָר 1916

ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. ד"ר שפּאַן דעמאלטיקער פרעזעס פון דער טאַרנער ציוניסטישער ארגאניזאציע, שרייבט צוו. אנד.:

„באַלד נאכדעם ווי דאס רוסישע מיליטער איז אוועק פון טארנע, פרילינג 1915, און ווי נאָר אייניקע אונדזערע חברים, צוזאמען מיטן שרייבער פון די שורות זענען צוריקגעקומען אהיים, האבן מיר ווייטער געגומען פארטזעצן די ציוניסטישע טעטיקייט אין טארנע. צוליב די הערשנדיקע מלחמה־באדינגונגען, האט די דאזיקע ארבעט געמוזט זיין א באגרענעצטע בלויז אויף זאמלען געלט פאר ארץ־ישראל פאנדן און איינארדענען מאניפעסטאציעס ביי געלעגנהייטלעכע נאציאנאלע פייערונגען. צוליב דעם וואס אין די אויבנדערמאנטע 3—4 מלחמה־יארן האט מען פאר ארץ־ישראל נישט געקאנט ארבעטן מיט דער אייגנטלעכער טארנער ציוניסטישער אינטענסיווקייט, האָבן אונדזערע חברים געצלער, שינאַגעל, שוואגער און אנדערע, וועלכע האבן זיך דעמאלט געפונען אין טארנע, זיך אפגעגעבן מיט דער גאנצער ענערגיע דער געזעלשאפטלעך־וואויילטעטיקער ארבעט. א דאנק דער דאזיקער טעטיקייט און גרענעצלאזער קרבנות־גרייטקייט פון אונדזערע חברים אין יענער צייט, איז ביי די סאמע שווערסטע קריגס־באדינגונגען געלונגען צו שאַפן און פירן אַ יידישע פאָלקס־קיך, וועלכע האָט טעגלעך אַרויסגעגעבן 2.000 מיטאגן פאר דער ארעמער יידישער בפעלקערונג, ציווילע און מיליטער־לייט פון אונדזער שטאט. די מיטאגן זענען ארויסגעבען געווארן אן שום אפצאל, בלויז אַ טייל פון זיי — פאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל.

„אויסער דער דאזיקער טעטיקייט האבן אונדזערע חברים געארבעט זייער איבערגעגעבן אין פארשידנע קאמיטעטן, וועמענס אויפגאבע איז געווען צו העלפן דער גרויסער צאל אלמנות און יתומים נאך די יידישע קריגס־געפאלענע, וואס האבן זיך געפונען דעמאלט אין טארנע אין א גרויסער צאל".

III

אין אומאפהענגיקן פוילן

18

וועו עס האָט זיך סוף 1918 יאָר פאַרענדיקט די בלוטיקע וועלט־מלחמה, — דערציילט ווייטער ד״ר שפאַן — און אַ גרויסע צאָל אונדזערע ציוניסטן האָט זיך פון דער ארמיי צוריקגעקערט א היים, האבן מיר אנגעהויבן די נארמאלע ציוניסטישע טעטיקייט. אונדזערע באמיאונגען זענען אין דער ערשטער ריי געגאנגען אין דער ריכטונג אריינצונעמען אין אונדזערע הענט נישט נאר די פארטיידיקונג פון יידישן האָב־און־גוטס, נאָר אויך צו פאַרטיידיקן די רעכט און כבוד פון טארנער יידנטום. אויף דורכצופירן די אנגעצייכנטע אויפגאבן, האבן מיר אין טארנע געשאפן א יידישן נאציאנאל־ראט, וועלכן מיר האבן דערקלערט אלס רעפרעזעטאנץ פון טארנער יידן, וועלכע האט זיי טאקע באשיצט נישט פון איין געפאַר, וואָס האָט געדראָט אין די ערשטע טעג פון אויספאַרמירונג פוילנס אומאפהענגיקייט. די אנפירונג פון נאציאנאל־ראט איז איינגעשטאנען אין די הענט פון אונדזערע חברים: נייגער, היימאַן, ד״ר שענקעל, געצלער און שינאגעל״.

ביסלעכווייז האבן אנגעהויבן צוריק אויפלעבן די פאליטישע פארטייען. עס איז דעמאלט דערשינען די ארבעט פונעם פועלי־ציון פירער ד״ר מ. ראזענפעלד „די פוילישע יידנפראגע״, וואו ער רוקט ארויס די פאדערונג פון נאציאנאלער אויטאנאָמיע פאר יידן אין פוילן. דעם 5־טן אויגוסט 1917 יאר האבן פארשטייער פון פועלי־ציון איבערגעגעבן א מעמאריאל דעם האלענדיש־סקאנדינאווישן קאמיטעט, וואס איז געשאפן געווארן דורכן סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל, וואו עס ווערן ארויסגעזוכט די נאציאנאלע פאָסטולאַטן פון פוילישן יידנטום. באגלייך מיט דער פאדערונג אויפצושטעלן א פארייניקט אומאפהענגיק פוילן, זענען ארויסגעזוכט געווארן פאדערונגען פאר אינטערנאציאנאלע גאראנטיעס צו זיכערן יידן אין פוילן נאציאנאלע אויטאנאָמיע. אינעם מעמאריאַל איז אויך ארויסגע־ברענגט געוואָרן דער פאַקט, אַז אַ טייל פוילישע סאָציאַליסטן פאַרנעמען, צום באדויערן, אזא עקסטרעמינאציע־שטעלונג לגבי יידן ווי די פוילישע פריצים. אויסערדעם האט די פועלי־ציון באוועגונג אין גאליציע געראפן קיין קראקע א צוזאמנפאר פון אירע אקטיוויסטן, מיט דער באטייליקונג פון טארנער דעלעגאטן, פנחס גליק און דעם שרייבער פון די שורות. דער צוזאמענפאר איז פארגעקומען קאנספיראטיוו, דעם פארזיץ האט געפירט ד״ר יצחק שיפער. צוו. אנד. איז דארט

אנגענומען געווארן א רעזאלוציע וועגן פוילנס אומאפהענגיקייט, ווי אויך א פראטעסט קעגן אפרייסן פון פוילן דעם כעלעמער קרייז. צוליב א פראוואקאציע האָט די עסטרייכישע מאַכט זיך דערוואוסט וועגן צוזאַמענפאַר. קעגן זיינע אנטיילענמער איז פארפירט געווארן אן אויספארשונג, וועלכע איז אבער נישט פארענדיקט געווארן צוליבן פאלן פון דער עסטרייכיש־אונגארישער מאנארכיע.

די ציוניסטן האבן גאר גיך פארשטאנען, אז דער הויפט־אנגריף דארף איצט געווענדעט ווערן אויף די וועלקנדע קהילה־שטיבלעך, וועמענס פאַרוואַלטונגען זענען געווייזלט געווארן אויפן סמך פון דער אַלטער אנטי־דעמאָקראַטישער וואַל־ארדינאציע, וואס האט לכתחילה אויסגעשלאסן די ברייטסטע מאסן יידן פונעם אנטייל אין די וואלן. אין דער אנפירונג פון דער דעמאלטיקער טארנער יידישע קהילה האָבן זיך געפונען בעריש מאַשלער און זיין פאַרטרעטער אליהו באַראַן, וועלכע האבן געווען אין קהילה צוזאמען מיטן סעקרעטאר לערהאופט. טארנער ציוניסטן האבן אויפגעהויבן א קאמף קעגן דער דאזיקער קהילה־פארוואלטונג, גפעפירט אן ענערגישער אויפקלערונגס־אקציע צווישן דער יידישער באפעלקערונג וועגן דער ראל און אויפגאבן פון די קהילות. באזונדערס אויס־געצייכנט אין דער אקציע האט זיך דער נאר־וואס צוריקגעקומענער פון מיליטער־דינסט חיים נייגער, וועמענס ארויסטרעטונגען אויף די מאסן־פארזאמלונגען פלעגן מיטרייסן דעם צוהערער.

די הערשער פון דער דעמאלטיקער קהילה האבן אויפגעכאפט די אפקלאנגן פון דער דאזיקער מאסן־אקציע, דערהערט די ווארענונג, וואס טראגט זיך פון די טיפענישן פון פאלק און פארגעלייגט דעם נאציאנאל־ראט 21 ערטער אין דער קהילה־פארוואלטונג. לויט זייער פראיעקט האט די פארוואלטונג באדארפט באשטיין פון 42 מיטגלידער — 21 פון די פריערדיקע קהילה־לייט, 11 ציוניסטן, 6 סאציאליסטן (זש. פ. ס.) און 4 פועלי־ציוניסטן. ווען די פארהאנדלונגען וועגן דעם האבן זיך פארצויגן, בפרט נאך אז די אלטע קהילה־פארוואלטונג האט אפגע־שלאפט מיט דעם גאנצן ענין, האט א פארזאמלונג פון נאציאנאלע יידן, אפגע־האלטן דעם 31־טן נאוועמבער 1918 יאר, באשלאסן גלייך אנהויבן פירן א טעטי־קייט מיטן ציל איבערצונעמען די מאכט אין דער קהילה. אויף א פארזאמלנג פאר דער קהילה־געבוידע איז אויסגעקליבן געווארן א דעלעגאציע, וועלכע איז אריין אין קהילה און אולטימאטיוו געפאדערט פון דער פארוואלטונג צוקאָפטירן צו איר די פארשטייער, וואס זענען באשטימט געווארן פון די פאליטישע פארטייען, וועלכע האבן אין דעם פאל געהאנדלט סאלידאריש. די אלטע פארוואלטונג האט אונטערן מאַסן־דרוק נאָכגעגעבן און עס זענען צוקאָפטירט געווארן פאלגנדע פערזאָנען: עדוואַרד שוואַגער, חיים נייגער, אינזש׳ לויכטער, לעאָפאָלד שינאַגעל, דניאל לייבל (פועלי־ציון), דוד באטיסט (בונד) הענעך טיש (פועלי־ציון), ד״ר פייג און ד״ר ליאן.

די נייַ־פארמירטע פארוואלטונג האט אפגעהאלטן גלייך איר ערשטע זיצונג, אויף וועלכער עס איז אויסגעווייזלט געווארן אַ נייעו אַנפירונג אין פאָלגנדן צוזאמענשטעל: חיים נייגער און עדוואַרד שוואגער. אויפן פארשלאג פון נייגערן

און דניאל לייבל איז דערוויילט געווארן א סטאטוטן־קאמיסיע אויף אויסצוארבעטן אַ פּראָיעקט פון אַ נייער וואַל־אָרדינאַציע צו דער קהילה.

וועגן דערמאָבערן די יידישע קהילה דורך יידישע פאליטישע פארטייען אין טארנע, לייענען מיר אינעם שוין דערמאנטן יובל־בוך פון טאַרנער ציוניזם, אין דער ארבעט פון ד״ר שמואל שפאן:

„די טארנער יידישע געזעלשאפט וועט נישט אויסמעקן פון איר זכרון יענעם קאלטן הערבסט־אוונט פון יאר 1918, וועו א ציוניסטישע דעלעגאציע, אנגעפירט דורך די חברים נייגער, שפאן און געצלער, וואס איז דערוויילט געווארן אויף דער מאסן־פארזאמלונג אין טארנע מיט דער באטיילונג פון טויזנטער יידן, האט א דאנק איר שטאלצער אנטשלאסענער האלטונג געצוואונגען אפצוטרעטן די אלטע קהילה־לייט וועלכע זענען געווען פארהאסט ביי דער יידישער באפעלקערונג און איבערגעבן די פאַרוואַלטונג פון דער קהילה אין די הענט פון ציוניסטן, וועלכע איז דורך די חברים נייגער און שוואגער אנגעפירט געווארן אין משך פון אַ לענגערער צייט. די פּראָיעקטן און מעמאָריאַלן וועגן איינפירן אַלגעמיינע וואל־רעכט צו דער טארנער קהילה, אויסגעארבעט דורך אונדזערע חברים, זענען איבערגעשיקט געווארן צו דער אויפזיכט־מאכט. רעפערענט פונעם געזעץ־פּראָיעקט איז געווען ד״ר עמיל מערץ. די דאזיקע פראיעקטן און מעמאריאלן האבן א סך צוגעהאלפן איינצופירן אלגעמיין וואל־רעכט צו די קהילות אין פוילן״.

אויסער דער קהילה איז געשאפן געווארן אַ צווישנפארטייישער ווירט־שאפטלעכער ראט אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאנען דער יונגער ציוניסטישער טוער ד״ר ליאַן. עס איז אויך באַשלאָסן געווארן גלייך אויפשטעלן אַן אמבולאטאריע אונטער דער אנפירונג פון ד״ר מאנהיימער (אגב, האט ער דארט געארבעט אן שום באלוינונג). עס איז אויך געעפנט געווארן אן אמבולאטאריע פאַר אויגן־קראַנקהייטן, אָנגעפירט דורך ד״ר פייג, אויך אָן שום אייגנוצן.

דער חודש נאָוועמבער 1918, וועו אויף די חורבות פון די אָקופאַנטישע מלוכות איז אנטשטאנען די נייע פוילישע מדינה, האט זיך שווער געלאזט פילן דער יידישער באפעלקערונג אין גאליציע. א טיפע אנטוישונג האבן איצט איבערגעלעבט די אלע, וואס האבן די מלחמה־יארן פארברענגט אין די אקאפעס, אויף די שלאכט פעלדער און געגלויבט אז עס וועט געבוירן ווערן א פריי יושרדיק פוילן. אָנשטאָט דער געגאַרטער פרייהייט און רעכט פאַר יידן, האָט זיך אנגעוויקט א תקופה פון עקסצעסן און פאגראמען, די פיזישע און עקנאמישע עקזיסטענץ פון דער יידישער באפעלקערונג איז געווארן באדראט. באזונדערס טראגיש איז געווען די לאגע פון די יידן אין די דערפער און קליינע שטעטלעך. נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע האָט אין גאַנץ גאַליציע אַרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ פון געוועזענע יידישע זעלנער און אָפיצירן, איז די יידישע באַפעלקערונג פאַרהיטן געווארן פון מערער קרבנות. אינעם נאָר־וואָס אַנטשטאַנענעם זעלבשטענדיקן פוילן האָט זיך געשטאַרקט דער אַנטיסעמיטיזם, באזונדערס א דאנק דער העצע פון דער ענדעקישער פארטיי. יידן זענען געווען געצווונגען צו פארלאזן די דערפער און שטעטלעך און אריבערטראגן זיך אין גרעסערע שטעט. פארשטייט זיך, אז די יידישע באפעלקערונג אין די גרעסערע

שטעט איז צוליב דעם געוואַקסן, וואָס עס איז נישט געבליבן אַן השפּעה אויף דער ווירטשאַפטלעכער לאַגע פון יידן בכלל. אין טאַרנע איז די תקופה אַדורך אַן גרעסערע אויפטרייסלונגען. דאס פוילישׂ־יידישע צוזאמענלעבן אין שטאט איז נישט געשטערט געוואָרן דורך עקסצעסן, הגם עס האָבן נישט געפעלט קיין פראוון מצד דאַרפישע עלעמענטן און אַרטיקער אונטערוועלט אַרויסצורופן אומרוען, רַאַבירן יידישע געשעפטן און מאַכן באַזונדערע איבערפאַלן. אָבער די דאזיקע פרוון זענען אין שורש דערדריקט געווארן אי׳ א דאנק דער אנטשלאסענער האלטונג פון דער יידישער זעלבסטשוץ אונטער דער אנפירונג פון געוו. אפיציר יעקב סאַלאָמאָן, אי אַ דאַנק דער זעלבסטשוץ פון די יידישע אַרבעטער־פאַרטייען, ווי איוך אַ דאַנק די אינטערוועגצן פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט ביי די אַרטיקע מיליטערישע און אַדמיניסטראַטיוע מאַכט־אָרגאַנען, וועלכע זענען אין טאַרנע געשטאַנען אויף דער הויך פון זייערע אויפגאַבן און נישט דערלאָזט צו אַנטי־יידישע ארויסטרעטונגען. נישט וויניק געהאלפן צו דער לאגע האט די שטארקע אין טאַרנע פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי (פ.פ.ס.), וועלכע האָט זיך קעגן־געשטעלט די אַנטי־יידישע עקסצעסן.

19

די איבערוואַנדערונג פון די אַרומיקע שטעטלעך אויס זיכערהייטס־טעמים, האָט לחלוטין געענדערט די באַפעלקערונגס־סטרוקטור אין טאַרנע. לויט דער סטאַטיסטיק וואָס איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון פרופ׳ זדשיסלאָוו סימכע (געשמדטער ייד, דערמאָרדעט דורך די נאַציס) אויפן סמך פון דער דורכגעפירטער פאָלקס־ציילונג אין יאָר 1921, האָט ער אינעם בוך „טארנע און איר אומגעגנט״ (ארויסגעגעבן דורכן טארנער מאַגיסטראַט און דערשינען אין יאָר 1930 אין שייכות מיטן 600 יאָריקן יובל פון דער שטאָט) אזוי געשילדערט דעם צושטאַנד פון דער באַפעלקע־רונג אין טאַרנער געגנט, לויט נאַציאָנאַליטעטן:

	פאָלאַקן	יידן	רוטענער	דייטשן	אַנדערע	ס״ה
טאַרנער געריכט־קרייז	70,641	10,338	469	33	86	81,567
דאַרפישע גמינעס פון טאַרנער געריכט־קרייז	46,052	115	29	6	18	46,220
די שטאָט טאַרנע	24,589	10,223	440	27	68	35,347

פון דער דאזיקער טאבעלע איז צו זען, אז די באפעלקערונג אין דארף איז געווען א כמעט דורכאויס פוילישע (99,6%), בעת די יידן דארט האבן באטראפן בלויז אַ קליינעם ברוכטייל (0,2%). אין גאַנצן קרייז לאָזט זיך מערקן די דאָזיקע ענדערונג, וואו צוזאמען מיט דער שטאט טארנע האט די צאל יידישע איינוואוינער באטראפן 12,6 פראצענט, די פוילישע — 86 פראצענט. אין טארנע גופא איז די פראָפאָרץ געווען אזא: 69,5 פראָצענט פאָליאַקן, 28,9 פראָצענט יידן.

אויסער די צוויי נאַציאָנאַלע גרופּן, זענען די אונטערשידן ביי דער באַפעלקערונג זייער קלייַנע — 27 דייטשן און 440 רוטענער (אוקראינער). די דאזיקע צוויי נאַציאָנאַלע גרופּן, האָבן געבילדעט בסך־הכל 2% פון דער גאַנצער טאַרנער באפעלקערונג. די פאַרגרעסערטע צאל אוקראינער אין שטאט דערקלערט זיך דערמיט, וואס צו יענער צייט האט אין טארנע געווייזלט פעטליורא מיט זיין שטאַב.

לויט דער רשימה פון דער באפעלקערונג אין יאר 1921, זענען אין גאנצן טאַרנער געריכט־קרייז (ד. ה. צוזאַמען מיט דערפער) געווען 79,4% פון רוימיש־קאַטוילישן גלויבן, 19,8% פון משהס גלויבן, 0,7 פּראָצענט פון אַנדערע רעליגיעס. אָבער אין טאַרנע גופא האָט די לאַגע אַזוי אויסגעזען: 44,1 פּראָצענט פון משהס גלויבן, 54,4 פּראָצענט פון רוימיש־קאַטוילישן, 1,5 פּראָצענט פון אַנדערע גלויבנס. דער פאַרגרעסערטער פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג דערקלערט זיך סיי מיטן נאַטירלעכן צוואוקס, סיי מיטן איבערגיין פון דאָרף אין שטאָט.

לויט דער פאלקס־ציילונג אין יאר 1921, האט דער באפעלקערונג־צושטאנד (לויט רעליגיעס) אין טארנער קרייז און אין טארנע גופא, אויסגעזען אויף אזא אופן:

	משהס גלויבן	רוימיש־קאטוילישן	אנדערע	יידישער	אנדערע	משהס גלויבן	צוזאמען
קרייז־געריכט טארנע	64,810	16,197	102	31	413	14	81,567
דארפישע גמיינעס	45,593	589	5	—	33	—	46,220
די שטאט גופא	19,217	15,608	97	31	380	14	35,347

פאַרגלייכנדיק די טאַבעלע לויט דער נאַציאָנאַליטעט מיט דער טאַבעלע לויט רעליגיעס, קומט אויס, אז א הויכער פראצענט פון דער יידישער באפעלקערונג (36%) האָט זיך רעגיסטרירט אַלס אָנגעהעריקע צו דער פוילישער נאַציאָנאַליטעט. די יידישע באפעלקערונג אין טארנער קרייז האט זיך קאנצענטרירט בעיקר אין דער שטאט גופא, ווייל לויט דער רשימה פון יאר 1921, האבן אין די דארפישע גמינעס פון געריכט־קרייז געוואוינט 98,6% רוימיש־קאטוילישע אויף 1,3% פון משה'ס גלויבן. גרעסערע יידישע ישובים האבן זיך געפונען אין פאַלגענדע דערפער פון טאַרנער קרייז: זשענדזשין — 79 יידן (בעת יידישע נאציאנאליטעט האבן דארט אנגעגעבן בלויז 20 יידן); פלעשנע — 45, קזשיש — 32. אויף די 56 דארף־געמיינדעס, אָנגעהעריקע צום טאַרנער קרייז אין יאָר 1921, פאַלט אויס דורכ־שניטלעך צו 10 יידן אויף יעדער געמיינדע.

אין יאָר 1922, בעת די וואַלן צום פוילישן סיים, איז די יידישע באַפעלקערונג ארויסגעטרעטן אייניק און געשלאָסן, כדי צו באַקומען אַ געהעריקע פאַרטרעטער שאַפט אין פאַרלאַמענט. אויך טאַרנער יידן האָבן אויף אַ סאָלידאַרן אופן אָפּגעגעבן

זייערע שטימען פאַרן יידיש־נאַציאָנאַלן בלאָק. אין וואַל־קרייז נומ׳ 45, צו וועלכן עס האָבן געהערט די פֿאָוויאַטן: טאַרנע, פילזנע, בזשעסקאָ, דאָמבראָווע, גריבאָוו און גאָרליץ, האָבן פון די זיבן מאַנדאַטן צום סיים, באַקומען: די פויערים־פאַרטיי „פיאסט״ — 81,768 שטימען און 5 דעפוטאטן; קאטוילישע פאלקס־פארטיי — 28,627 שטימען און 2 דעפוטאטן; דער נאציאנאלער יידישער בלאָק האט באקומען 14,133 שטימען. אזויווי דער וואַל־צייטלער פאר א מאנדאט איז געווען 11,343 שטימען, האָט דער יידישער ליסטע צוגעפעלט 2,790 שטימען צו אַ מאַנדאַט. דער דאזיקער וואל־קרייז איז ספעציעל צוגעשניטן געווארן אזוי, אז יידישע שטימען זאלן דערטרונקען ווערן אינעם מבול פון פוילישע שטימען. מיט א באזונדערער ליסטע איז אויך ארויסגעטרעטן דער בונד, וועלכער האט דעמאלט באקומען 869 שטימען.

אין די ערשטע יארן פון פוילנס אומאפהענגיקייט, האט טאַרנע, אַ דאַנק דער יידישער באפעלקערונג, דערגרייכט א הויכע שטופע פון אנטוויקלונג. אינזשיניער ריפושינסקי, דעמאלטיקער רעגירונגס־קאמיסאר, האט אונטערגענומען א ריי ארבעטן צו ארדענען און אויסבעסערן די שטאט, וואס איז רואיניירט געווארן פון די מלחמה געשעענישן. דער יידישער האנדל און אינדוסטריע האבן דורכגעמאכט א בארג־אויף. עס איז אויך געוואקסן די צאל יידישע ארבעטער אין טארנע. אבער באגלייך דערמיט, האט זיך געשטארקט די אנטיסעמיטישע כוואליע. דער קאמף פאר רעכט אויף ארבעט, די נויטוועגדיקייט פון זעלבסטפארטיידיקונג קעגן דער העצע און בויקאט מצד די קלעריקאלע און ענדעקישע עלעמענטן, האבן געגעבן אַ שטויס צו אַרגאַניזירן די יידישע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אויף נאַציאָנאַלע יסודות.

20

די כסדרדיקע פאַראַרעמונג פון יידישע קליינע סוחרים און האנטווערקער, האט אויף דער קהילה ארויפגעלייגט וויכטיקע אויפגאבן און פליכטן. זינט יענעם טאג (31־טער נאוועמבער 1918) וועלן די אלטע קהילה־הערשער האבן געמוזט אָפּטרעטן זייער הערשאַפט אין טאַרנער קהילה, איז דער קאַמף דאַרט דורכגעגאַנגען פארשידענע פאזן. ווי מיר האבן שוין געשריבן, איז דער אנהויב געמאכט געווארן מיטן צוקאאפטירן ציוניסטישע פארשטייער אין דער פארוואלטונג וועלכע האָט זיך לכתחילה באַשעפטיקט מיט דער פראַגע פון נייעם קהילה שטאַטוט און איינפירן אלגעמיינע וואלן, אבער די פולישע אויפזיכט־מאכט האט די פראיעקטן נישט באשטעטיקט. שפעטער האט די רעארגאניזירטע פארוואלטונג פארגעלייגט פארקלענערן ביז 2 זלאטע דעם שטייער, וואס גיט א רעכט צו ווייל אין קהילה, כדי אויך די ארעמע שיכטן פון דער באפעלקערונג זאלן זיך קאנען באטייליקן אין די קהילה־וואַלן.

די אדמיניסטראטיוע מאַכט האָט אויף די אלע פאַרשלאגן רעאגירט מיטן... אויפלעזן די צייטוויליקע קהילה־פארוואלטונג און אויף איר אָרט אוועקגעשטעלט

א רעגירונגס־קאָמיסאר, וועלכער האָט באלד דורכגעפירט די ערשטע וואַלן צו דער טאַרנער קהילה, וועלכע האָבן זיך געענדיקט מיט א נצחון פון די ציוניסטן. די אלטע קהילה־פאַרוואלטונג האָט זיך נישט געקאָנט מוחל זיין איר מפלה, אָנגעהויבן אינטריגירן און אונטערשטעלן פיסלעך דער נייער פארוואלטונג. אין רעזולטאט — איז אויך די קהילה־פארוואלטונג געוואָרן פונאנדערגעלאָזט, און אויף איר אָרט איז אוועקגעזעצט געוואָרן א קאָמיסאר, וועלכער האָט וויידער דורכגעפירט וואַלן. אויך דאָסמאָל האָבן די ציוניסטן געהאט א נצחון און איבער־געגנומען די הערשאפט אין קהילה, אָבער נישט אויף לאנג. די פארוואלטונג (מיט ישעיהו זילבערפעניג אלס פאָרזיצער) איז געוואָרן פונאנדערגעלאָזט. אין אָנהויב 1922 זענען צום דריטן מאָל פאָרגעקומען וואַלן צו דער קהילה, און ווידער מיט א זיג פאָרן ציוניסטישן בלאָק. דאָסמאָל איז געפירט געוואָרן א פארביסענער קאָמף פאָר קאָנסטיטואירן די פארוואלטונג, אזש ביז אן אינטערוועניץ ביים מיניסטער פאר בילדונג און רעליגיעס. אָבער די כסדר׳דיקע אינטריגעס און מסירות האָבן ווידער דערפירט צום אויפלייזן די פאוואלטונג. דער דאָזיקער באָשלוס האָט גורם געווען אַן אָנקלאָגע צו דער העכסטער אדמיניסטראטיוער מאַכט, וועלכע האָט מבטל געמאכט דעם באשלוס פון דער ערשטער אינסטאנץ און די פארוואלטונג האָט זיך ענדלעך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגענדן אופן: ד״ר הענריק עהרענפרוינד — פאָרזיצער, ד״ר שמואל שפאן — וו.־פאָרזיצער, חיים נייגער — פאָרזיצער פון קהילה־ראַט. עס האָבן נאָך געהערט צו דער קהילה־אָנפירונג: וואָלף געצלער, ד״ר ישעיהו פייג, יחיאל קורץ, לעאָפאָלד שינאָגעל, עדוואַרד שוואגער, אליהו באראן און חיים אבערדאם (דער לעצטער — פון דער אָרטאָדאָקסישער ליסטע), מאָוריצי הוטער (האָנטווערקער) און אבוש פאויסט (אגודה).

די ארבעט פון דער פארוואלטונג איז געווען באשווערט, ווייל זי איז געפירט געוואָרן אין א תקופה פון כסדר׳דיקע אויפלעזונגען, אין אן אָטמאָספער פון אומזיכערקייט און שיקאנעס מצד דער אָדמיניסטראטיוער מאכט, אינטריגעס און מסירות מצד דער קהלישׁ־אסימילאטאריישער קליקע. פאר די צוויי א האלב יאָר פון איר עקזיסטענץ איז די נייׁ־דערווויילטע קהילה־פאָרוואָלטונג געגאָנגען אויף דער ליניע פון לאנגזאָמער אָבער כסדר׳דיקער אָנטוויקלונג און נאָרמאָליזירונג פון דער קהילה־ווירטשאפט, קעמפענדיק גלייכצייטיק פאר איר פולער דעמאָקראָ־טיזירונג. טאָרנער קהילה האָט געזאָרגט נישט נאָר פאר די רעליגיעזע אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג, נאָר אויך געפירט א טעטיקייט אויפן קולטורעלן און געזעלשאפטלעכן געביט. אלע יידישע קולטור־אינסטיטוציעס אין טאָרנע, אָן אונטערשייד פון זייער פאָרטייאישער צי פאָליטישער אָנגעהעריקייט, האָבן באקומען סובסידיעס פון קהילה־פאָנדן. די קהילה־פאָרוואלטונג האָט דעמאָלט צוגעטיילט סובווענצן פאר „שפה ברורה", תלמוד־תורה, בית יעקב, מחזיקי למוד, דערגענצונגס־קורסן ביי דער בונדישער אָרגאָניזאָציע, מזרחי־שול „יבנה", קולטור־ליגע, יידישע ביבליאטעק, לייענזאָל און אנדערע. אָבער פריער פאָר אלעמען האָט די דעמאָלטיקע קהילה זיך פאָרנומען מיטן יידישן שפּיטאָל און מושב זקנים, וועלכע פלעגן ביז דעמאָלט זיך אויסהאָלטן בלויז פון נדבות און שפענדונגען פון

פריוואַט־פּערזאָנען. פון קהלישע סובוועניצן האָבן אויך אָנגעהויבן געניסן אלע פילאנטראָפישע געזעלשאפטן וואָס האָבן דעמאָלט עקזיסטירט אין טאָרנע: ביקור חולים, אנשי חסד, חברה „יולדות" (אויפזיכט איבער אָרעמע קימפּעטאָרינס), „נאָדזשעיאַ" (צו העלפן אָרעמע סטודענטן געניסן פון אַ סאָנאָטאָריע), אָלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאציעס, די בונדישע געזעלשאפט „אונדזערע קינדער", די געזעלשאפט „צדקה" (געגרינדעט דורך וואָלף געצלער און ד"ר פייג). פון א שטענדיקער חודש־לעכער סובוועניצן האָט אָנגעהויבן געניסן דאָס יתומים־הויז. עס זענען אויך נישט אויסגעמיטן געווארן: דער אינוואָלידן־פאַריין, האָנטווערקער־אָרגאניזאציע „יד חרוזים", געזעלשאפט צו אונטערשטיצן דעם העברעאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, קרן היסוד און קרן קימת לישראל.

די אָלץ־ארומנעמענדיקע טעטיקייט פון דער טאָרנער קהילה וועט אָמבעסטן אילוסטרירן דער קהילה־בודזשעט פאַרן יאָר 1928, וועלכן מיר ברענגען ווייטער, ווי אויך די בודזשעט־רעדע פון דעמאָלטיקן פאָרזיצער פון קהילה־ראָט — חיים נייגער:

בודזשעט פון טארנער קהילה פארן יאר 1928

(איבערגעדרוקט פון טאָרנער „יידיש וואָכנבלאַט")

הוצאות:

1. פערסאנאלע אויסגאבן:

1)	רב (אויב מען וועט אויפנעמען)	7.500
2)	דיינים	18.112.50
3)	שוחטים	21.188
4)	נאמנים	7.670
5)	אַדמיניסטראַציע, פערסאָנאַל	14.950
6)	שפיטאָל־אַמבולאַטאָריום און מושב־זקנים־פערסאָנאַל	32.007
7)	בית הקברות פערסאָנאַל	5.825
8)	משרתים און הויזבעזאָרגער	1.820
9)	עמעריטורן און אלמנות	16.852.33

2. זאכליכלע אויסגאבן:

1)	ביוראָ־אויסגאָבן, דרוק, אנאָנסען, קראַנקנקאַסע, שטייערן, באלייכטונג, ואסער שפּיטאל, מושב זקנים א.א.	30.300
2)	אויסהאַלטונג און רעמאָנט פון קהל־געביידעס (דאָרונטער 20.000 זל. פאַר שולען און בתי־מדרשים און 20.000 זל. פאַרן באָד	55.000
3)	בית הקברות	12.500
4)	שפיטאל (פראָוויאַנט, מעדיקאַמענטען א.א.	81.000
5)	אמבולאטאריום	2.000
6)	מושב זקנים	1.500

3. שטענדיקע סובסידיעס:

תלמוד תורה	4.000	
יתומים־הויז	2.520	
שפה ברורה	1.800	
יוד. ביב. „ספריה עממית"	600	
„אכראַנקע"	900	
בקור חולים	800	
בית יעקב	800	
אנשי חסד	600	
חברה יולדות	800	
בית לחם	360	
זעלבסטהילף פאַר סטודענטן	360	
יוד. אינוואַלידן	480	
פראַפעס. שולע	360	
מזרחי־שולע „יבנה"	600	
„אַגניסקא"	600	
חברת נושאי המטה	240	
יוד. לייען־זאל	480	
„נאַדזיציא"	400	
פערשידענע סובווענציעס פאַר יחידים	7.740	24.440

4. איימאליקע סובסידיעס

1)	געליטעגע פון שרפות און פאַרפלייצונגען	4.100
2)	קמחא דפסחא	15.000
3)	באשפייזונג פון זעלנער און אַרעסטאַנטען בעת די ימים טובים	4.000
4)	רעטונגסקאַמיטעט (ווייטערע באטיילונגען צו דער ג״ח קאַסע	10.000
5)	ג״ח קאַסע (פערסאָנאַל)	500
6)	קליינע אונטערשטיצונגען (געשטעלט צו דיספאָזיציע פון פרעזידיום)	15.000
7)	חובות אַבצאָהל	3.000
8)	עירובין	3.000
9)	נישט פארויסגעזעהענע אויסגאַבען	6.000
10)	דירה געלד פאַר בעאַמטע	3.000
	סה״כ	396.264.83

הכנסות:

1)	קריפקע	135.530
2)	פעדערן	9.500
3)	באָד	10.000

4) דירה געלד	7.600
5) אבצאהל פון פסח׳דיק מעהל	10.000
6) חתונות	5.000
7) ריקשטענדיגער קולטוס שטייער	20.000
8) קבורה געלד	20.000
9) שפיטאל (טאקסען)	48.000
10) קליינע הכנסות (דאקומענטען א.א. וו.	1.000
11) מאגיסטראט (סובסידיע)	5.440
סה״כ	271.890

צוזאמענשטעלונג:

הוצאות	396.264.83
הכנסות	271.890
דעפיציט	124.374.83

דער דעפיציט דארף געדעקט ווערען דורך דירעקטע שטייערען.

די בודזשעט-רעדע פון — חיים נייגער

מיר האבן איצט באשלאסן דעם בודזשעט פון קרוב 400.000 זל. אויף וועלכן עס איז נישט דא קיין פולע דעקונג דורך נארמאלע הכנסות און ער שליסט זיך מיט א דעפיציט אין דער סומע פון 125.000 זל. בערך, וואס דארף זיין געדעקט דורך דירעקטע שטייערן.

פון לאנגיעריקער ערפארונג ווייסן מיר, אז די דירעקטע שטייערן ברענגען באמת נישט מער ווי לכל היותר 20.000 זל. אזוי אז דער גאנצער בודזשעט איז נישט רעאל און מיר אפערירן מיט ציפערן, וועלכע האבן נישט קיין ממשות׳דיקן ווערט. דער דאזיקער צושטאנד איז אן אומגעזונטער און פאסט נישט פאר אזא ערנסטע און וויכטיקע אינסטיטוציע ווי ס׳איז די טארנער קהלה, וועלכע נעמט ארום אן עדה פון 20,000 יידן.

איך האב געזאגט, אז דער צושטאנד פון א נישט רעאלן בודזשעט איז אן אומגעזונטער און איך וועל עס באלד באווייזן. ווען מיר זאלן קאנען רעדוצירן אלע הוצאות אין דער מאס ווי ס׳רעדוצירן זיך די הכנסות, וואלט די אנטוויקלונג געווען א נארמאלע. וואלטן מיר צום ביישפיל, ביי א בודזשעט פון 400.000 זל. אויף וועלכן מיר קאנען ארייננערענגען הכנסות נישט מער ווי 300.000 זל., געקאנט רעדוצירן יעדע הוצאה־פאזיציע ביז צו 75 פראצענט, וואלט דאס גאר נישט געשאדט. די אנטוויקלונג וואלט נאר געווען א לאנגזאמע און ס׳וואלט נאר באדארפט לענגער דויערן ביז די פלענער פון דער פארוואלטונג וואלטן געקאנט פארווירקלעכט ווערן. מיר קאנען אבער דאס נישט טאן. דער גרעסערער טייל פון אונזער בודזשעט קאן נישט פארקלענערט ווערן אפילו מיט איין פראצענט. די אלע אויסגאבן אויף געהעלטער פאר די פונקציאנערן און אנגעשטעלטע פון דער

קהילה מוזן באַצאָלט ווערן הונדערט פּראָצענט אָן שום רעדוקציע; דאָס זעלבע גילט אויך פאר דער אויסהאלטונג פונעם שפּיטאָל און זקנים הויז, פאר קמחא דפּסחא און סתם דרינגענדע נדבות, פאַר די אַלע סובסידיעס פאַר די חברות און יחידים, פאַר שטייערן, קראַנקן קאַסע און אַנדערע נויטיקע פאָזיציעס. דאָס אַלץ מוז פול באצאָלט ווערן. קומט דעריבער אויס, אז א גאנצע ריי פון בודזשעט־פאָזיציעס מוזן לגמרי אוועקפאלן, מחמת די הכנסות דעקן נישט די הוצאות. ס׳מוזן אוועקפאלן למשל, רעמאנטן פון די בנינים, וועלכע זענען אייגנטום פון דער קהלה, ווי נויטיק די רעמאנטן זאָלן אויך נישט זיין, און ס׳מוזן אויך אוועק־פאַלן א סך אנדערע הוצאות, הגם זיי זענען אפילו אייגנשטימיק באשלאָסן געוואָרן.

אויב מיר וועלן ווייטער אַזוי אָפּערירן מיט בודזשעט־ציפערן, וועלכע זענען ריינע פיקציעס, וועלן מיר זיך שטענדיק געפינען אין א צושטאנד פון קריזעס און אונדזער פאַרוואַלטונג וועט קיינמאָל נישט געזונט ווערן.

מיר מוזן שטרעבן דערצו, אז בעת מען באשליסט די הוצאות זאָלן מיר זיין זיכער, אז זיי וועלן טאַקע קאָנען באמת אויסגעבן ווערן, אָדער מיט אנדערע ווערטער, אז די פּרעלימינירטע הכנסות זאָלן האָבן א ממשות׳דיקן ווערט.

היוצא לנו מזה איז, אז אויב מיר שליסן אָפּ מיט א דעפיציט פון 125.000 זל. מוזן מיר טראכטן, אז די דאָזיקע סומע זאָל אויך טאַטזעכלעך געדעקט ווערן. היות די יידישע באפעלקערונג איז געוג באַלאסטעט מיט אומדירעקטע שטייערן און דאָס באשטרעבן פון א דעמאָקראטישער פארוואלטונג מוז זיין איבערהויפּט צו פארקלענערן די אומדירעקטע שטייערן אָבער נישט זיי צו פארגרעסערן, איז נישט דאָ קיין אנדערער אויסוועג, ווי צו דעקן דעם דעפיציט דורך דירעקטע שטייערן. מיר טאָרן זיך פאר דעם מיטל נישט שרעקן. דאָס יידישע פאָלק גיט זייער געוון אויף נויטיקע צוועקן, אויב מען קלערט אויף וועגן דער נויטיקייט פון דעם צוועק און מען מוז דווקא נישט קומען מיט צוואַנגס־עקזעקוציעס.

ס׳איז נויטיק א סיסטעמאטישע אויפקלערונגס־ארבעט און א סיסטעמאטישע דירעקטע באשטייערונג, וועלכע זאָל דעקן דעם דעפיציט אין זיין גאנצער הויך.

דער רעדנער שטעלט צו דעם צוועק אַ גאַנצע ריי פאַרשלאָגן, צו וועלכע ס׳האָבן נאָך גערעדט די ראָטמענער ד״ר פייג, הוטער, ד״ר שפּאָן און באַראָן. די פאַרשלאָגן פונעם ראָטמאן נייגער ווערן איינשטימיק אָנגענומען.

*

נאָך א לאנג יאָריקן קאמף, האָט דער פוילישער סיים ענדלעך אָנגענומען דאָס געזעץ וועגן רעליגיעזע קהילות. אין „דזשענניק אוסטאוו״ נומ׳ 6 פאָזיציע 38, פון 18־טן יאַנואַר 1928 יאָר, איז פאַרעפענטלעכט געוואָרן דער וואָל־רעגולאָמין צו די יידישע קהילות, לויט וועלכן עס ווערן איינגעפירט גלייכע, געהיימע, פראָפּאָרציאנעלע און דירעקטע וואָלן. אקטיווע וואָל־רעכט האָט באקומען יעדער יויד, פון 25 יאָר אָן, אָן אונטערשיד צי ער צאָלט קהילה־שטייער (עטאט) צי נישט. אין גאנץ פוילן האָט מען זיך געגרייט צו די קהילה־וואָלן. צו יענער צייט

האָבן אין די מיינסטע יידישע קהילות אין פוילן געוועלטיקט קאָמיסארן, וועמען די אַדמינסטראַטיוועַ מאַכט האָט באַשטימט אויף אָנצופירן מיטן יידישן עפנטלעכן און רעליגיעזן לעבן. די זעלבע לאגע איז געווען אין טאָרנע. דערפאר האָט זיך טאָרנע אויך איצט געגרייט צו די וואַלן און אלע יידישע פארטייען זענען אריין־געטרעטן אין קאמף פאר דעראָבערן די קהילה. נישט נאָר פאָליטישע פאַרטייען האָבן איצט אָנגעגורט זייערע לענדן צו דער וואַל־שלאַכט. אויך די חברותא, וועלכע האָט אונטערן מאַנטל פון רעליגיע אמשאַרפסטן באקעמפט דעם ציוניזם, איז אַרײַנגעטרעטן אין דער וואַל־קאַמפאַניע. די ציוניסטן אָבער, זענען געגאַנגען מיט א קלאָרן פראָגראם: פארוואנדלען די קהילות אין נאַציאנאלע קערפערשאפטן, איינפירן ענדערונגען אין דער קהילה־ווירטשאפט און זי אוועקשטעלן אויף ראַציאָנאלע יסודות, פירן די קהילה אויף דער ליניע פון פאַרינטערעסירונג און רעאליזירונג פון ציוניזם.

דאָס איז פאָרגעקומען אין א צייט, וועו קעגן ציוניזם זענען שארף ארויס־געטרעטן דער אָבסקוראַנטיזם און אַסימילאַציע, וועו די מלוכה־אָרגאַנען האָבן אַקטיוו אונטערשטיצט די פינצטערניש אויף דער יידישער גאַס.

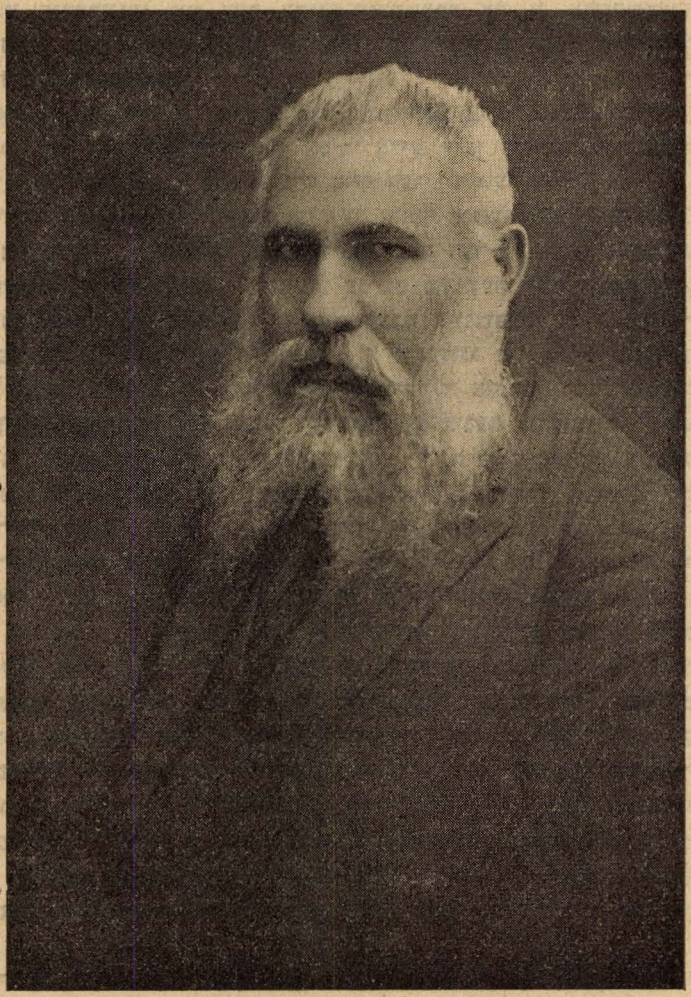
ביי די איצטיקע קהילה־וואַלן איז דער קאמף אָנגעגאנגען צווישן דריי עיקר־כוחות: ציוניסטן, אָרטאָדאָקסן און בונדיסטן. בעת דער בונד האָט געקעמפט פארן פולשטענדיקן אויסטיילן די רעליגיעזע ענינים פון דער קהילה־טעטיקייט, האָבן די אָרטאָדאָקסיש־רעליגיעזע קרייזן געשטרעבט אייַנצופאסן די קהילה אין דער ראַם פון בלויזע רעליגיעזע הצטרכותן. די שטעלונג פון די ציוניסטן צו דעם פראָבלעם און זייער וואַל־פראָגראם צו דער קהילה איז ארויסגעבראַכט געוואָרן אין אן ארטיקל, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אינעם „טיגאדניק זשידאווסקי״ (נומ׳ 3, 1928). דער מחבר פונעם אַרטיקל — ד״ר שמואל שפּאַן, דעמאָלטיקער וויצע־פּרעזעס פון דער קהילה־פּארוואלטונג און פאקטישער אָנפירער מיט דער קהילה־ווירטשאַפט, שרייבט אינעם אַרטיקל „פּאַרוואָס קעמפן מיר?״:

„די ציוניסטן קעמפן דערפאַר, אַז די יידישע קהילה זאָל אָנפירן און אינגאַנצן אויסהאלטן דאָס יידישע שול־וועזן און די תלמוד־תורה — אלזאָ — דאָס אלגע־מיינע שול־וועזן ווי אויך די מיטל־שולן, נישט אויסשליסנדיק דאָס פּראָפעסיאָ־נעלע שול־וועזן. די ציוניסטן פאָדערן, אַז די יידישע קהילה זאָל אָרגאַניזירן און אויסהאלטן: שפּיטעלער, זקנים־הייזער, ערטער פאר אומהיילבאר־קראנקע, פּאָלקס־בעדער, נאַכט־אַזילן פאַר היימלאָזע, דערציאונגס־הייזער פאַר אָרעמע קינדער, יתומים־הייזער, אינטערנאטן פאר שטודירנדיקער יוגנט און בורסעס פאר בעל־מלאכות. אין דער יידישער קהילה וועלן די ציוניסטן זיין א רעפּרעזענטאַנץ, וואָס וועט פּעאיק זיין אויף אן אנטשלאָסענעם אופן צו דערמאנען וועגן די בירגער־לעכע און נאַציאָנאַלע רעכט, וואָס עס קומט די יידן, אַ רעפּרעזענטאַנץ, וואָס זאָל קאָנען ארויסטרעטן און פארטיידיקן יידן, וועו עס וועט זיי וועו געשען אן עוולה.

„די אַסימילאטאריש־רעאקציאנערע ספערן ווילן פארווירקלעכן זייער קהילה־פּראָגראם דורך פארשווארצן די ציוניסטן אין די אויגן פון דער יידישער מאַסע מכוח זייער אנטי־רעליגיעזקייט, און אין די אויגן פון דער מאכט — צוליב אנטי־

מלוכה׳שקייט. מיר ציוניסטן קעמפן אָבער פאר דעמאָקראטיזירן די פריערדיקע קהילות און פארוואנדלען זיי אין יידישע גמינעס דורך אויפקלערן דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט און דורך אן ענערגיש דערמאָנען וועגן די רעכט וואָס עס קומט די יידן״.

עס פלעגן פאָרקומען מאַסן־וואַל־פאַרזאמלונגען מיטן אַנטייל פון 2 ביז 3 טויזנט טאַרנער יידן אין דער שול אָדער אויפן קהילה־הויף (לעמבערגער־גאַס). דער פאָפולערסטער פאָלקס־טריבון, וואָס פלעגט מיטרייסן דעם פשוטן רעלי־גיעזן ייד איז געווען חיים נייגער, וועלכער האָט אומ׳ברחמנות׳דיק דעמאַסקירט די באַנקראָטירטע אַסימילאַטאָרן און פראָקלאַמירט דעם ציוניסטישן אמת. עס האָט

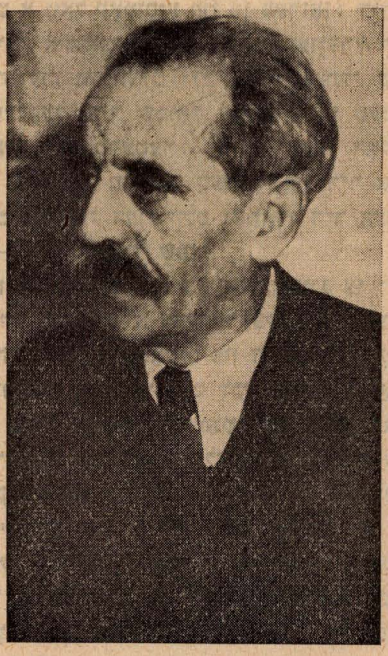

חיים נייגר ז״ל

זיך אויך קונה־שם געווען מיט זייַנע וואַל־רעדעס דער פאפולערער געזעלשאפט־לעכער טוער ד״ר שמואל שפּאַן, וועלכער האָט אומ׳ברחמנות׳דיק דעמאַסקירט די פּאָליטישע קעגנער פון ציוניזם.

אויך ביי אנדערע פּאַרטייען האָבן נישט געפעלט גוטע רעדנער. אויף די טריבונעס פון די אַרטאַדאָקסישע מיטינגען זענען דערשינען אזעלכע תלמודיסטן ווי שלמה מעהר און נחמן רענערט. זיי האָבן געדופן טריי צו בלייבן דער תורה און אויפגעוויזן, אז ציוניסטישע געטריישאפט לאָזט זיך נישט אייניקן מיט די אידעאלן פון דער תורה. אויך צווישן ציוניסטן האָבן נישט געפעלט קיין פרומע יידן, וועלכע האָבן אויף וואַל־פּאַרזאמלונגען אויפגעקלערט די ווייַלער וועגן דער נאַציאָנאַלער מיסיע פון דער אַרטאַדאָקסיע. צו דעם מין רעדנער האָבן געהערט: דער טיף־גלויביקער ייד און געטרייער ציוניסט וואלף געצלער און דער זון פון שידלאווער רב יחיאל קורץ, אן איבעגעבענער הייסער ציוניסט, אָנפירער פון דעם טאָרנער מזרחי.

דעמאָלט האָט אין דער וואַל־קאַמפּאַניע זיך אויך באַטייליקט דער געניג שטארקער בונד, מיט וועמענס וואַל־אַקציע עס האָט אָנגעפירט דוד באטיסט — אַן אויסגעצייכנטער אַרגאַניזאַטאָר, פאַרדינסטפולער און דערפאַרענער בונדישער טוער, וועלכער האָט ביי זיין גאַנצער איבערגעבנקייט און ליבע צום בונדישן אידעאל, קיינמאָל נישט פארגעסן, אז ער איז א זון פון יידישן פאָלק און מיט די

ד״ר שמואל שפּאַן

בעסטע כוונות געקעמפט פארן זיג פון זיין פאַרטיי, וועלכע איז געווען שטארק פאַרוואַרצלט צווישן דער יידישער ארבעטערשאַפט אין טאַרנע.

אויך לינקע פועלי ציון האָבן געפירט זייער וואַל־קאַמפאניע צו דער קהילה. אין שפיץ פון דער דאָזיקער פאַרטיי איז געשטאַנען דער געטרייער איבערגעבענער פועלי־ציוניסטישער טוער הענעך טיש, די קרבנות־גרייטע פנחס גליק, נחום אירנשפרוך.

אין ציוניסטישען לאַגער האָט זיך אויך געפונען די „התאחדות"־פאַרטיי, געפירט דורך ד"ר בערקעלהאַמער, אַ באַקאַנטע ציוניסטישע פערזענלעכקייט אין גאַנץ פוילן און פעאיקער זשורנאַליסט. צו די התאחדות־טוער האָבן נאָך געהערט: ד"ר ישעיהו פייג, איבערגעבענער ציוניסטישער עסקן.

דער וואַל־פאַרמעסט צו דער טאַרנער קהילה איז נישט געווען בלויז א קאַמף פאַר מאַנדאַטן, נאָר אַ געראַנגל פאַר נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעאַלן, אַ געראַנגל אַן ערנסטער און פאַרביסענער. טאַקע דעפאַר האָבן די גרופּן, וואָס זענען ביי די וואַלן ארויסגעטרעטן אין נאָמען פון אומפאַרטייאישקייט, אָדער מיט ליסטעס פון פריוואַט־פערזאָנען, נישט געקאָנט רעכענען אויף שטימען און השפעה ביי די ווייַלער.

די צוגרייטונגען צו דער קאַמפאַניע האָבן זיך אָנגעהויבן גלייך נאָכדעם ווי פון סטאַראָסטע איז געקומען די מעלדונג וועגן דורכפירן וואַלן אין טאַרנער קהילה. דעם דריטן מאַי 1928 יאָר האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג, אונטערן פאָרזיץ פון ד"ר עהרנפרוינד, באַשטימט אַ וואַל קאָמיסיע פון 16 פערזאָן: דוד באַטיסט, איזאַק ברי, ד"ר העניריק עהרנפרוינד, איגנאַצי גינגער, עליאָש געווערץ, וואָלף געצלער, שמשון ליבער, ד"ר מ. מענדערער, ווילהעלם רובין, ד"ר נפתלי שוואַרץ, ד"ר עדוואַרד שאַליט, ד"ר וואָלף שענקעל, ד"ר שמואל שפּאַן, פנחס טעמפּלער, יצחק וואַלאַך, וואָלף וועקסלער. אַלס פאַרטרעטער: ד"ר יעקב האָלענדער, ד"ר שלמה גאָלדבערג, חיים־לייב קלוגמאַן, מאַרקוס קעלנער און ד"ר אברהם כאַמעט. אַלס פרעזעס פון דער קאָמיסיע איז דערוויילט געוואָרן ד"ר העניריק עהרנפרוינד און אלס וויצע־פרעזעס — ד"ר שמואל שפּאַן.

די קאָמיסיע האָט אַרויסגעלאָזט א באַקאַנטמאַכונג צו דער באַפעלקערונג און געוופן יעדן טאַרנער ייד אויספילן א דעקלאַראַציע, וואָס וועט דינען אַלס יסוד צו וואַל־רעכט צו דער קהילה. לויטן סטאַטוט פון די קהילות, האָט יעדער ייד פון 25 יאָר אָן, געהאָט וואַל־רעכט, אויב עד האָט לכל הפחות אַ יאָר געוואוינט אין דעם וואַל־קרייז. יידן וואָס האָבן געגאָסן פון עפּנטלעכע צדקה, האָבן נישט געהאָט קיין וואַל־רעכט. דער פאַרזיצער פון דער וואַל־קאָמיסיע, ד"ר העניריק עהרנפרוינד, האָט אַבסאָלוט אָביעקטיוו און ערלעך אָפּגעהיטן די פאַרשריפטן פון דער וואַל־אָרדינאַציע. יעדע ריכטונג און גרופּע האָט געהאָט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַטייליקן אין די וואַלן. דער וואַל־קאָמף איז געווען אַ שאַרפער און פאַרביסענער. פון די אַרטיקלען אין שייכות מיט די וואַלן, פאַרעפנטלעכט אינעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי", באַקומען מיר אַ געוויס בילד וועגן דער וואַל־אָטמאָספער און שפּאַנונג, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אויף דער יידישער גאַס אין טאַרנע. מיר ברענגען וויייטער אַן אַרטיקל „ענדלעך" פון חיים נייגער (יידיש וואָכנבלאַט" נומ' 5, 1928):

מאטא: לא יחרך רמיה צידו (משלי י״ב)

„צוויי און אַ האַלב יאָר שטייט שוין די דריטע געווייליטע יידישע קהילה אין טאָרנע אינעם פלאַם פון מחלוקות. אין די דרייסיק חדשים פון איר עקזיסטענץ איז זי שטענדיק איינגעהילט אין שוואַרצע וואָלקנס און אַלע מאָל האָבן נייע בליצן אויפגעפלאַקערט אין דער אַרומיקער פאַרכמאַרעטער פינסטערניש. אָבער די קהלה, וועלכע האָט געשעפט דעם כוח פון איר לעבן פון דעם פרישן קוואַל פונעם פאָלקס־רצון, די געווייליטע פאָלקס־קהילה האָט מנצח געווען אַלע קריזיסן און שטייט איצט יונג שטאַרק און זיגרייך, און גרייט זיך צו דער ערשטער דעמאָקראַטישער וואַל — לכל הפחות האַלב דעמאָקראַטישע — פון דער טאָרנער יידישער קהלה. טאַקי די דאָזיקע געווייליטע יידישע קהילה און נישט קיין שום רעגירונגס קאָמיסאַר, וואָס רעכנט זיך נישט מיטן רצון פונעם פאָלק, וועט האָבן די זכיה פאָרצובריייטן און דורכפירן דעם ערשטן אַקט פון דעמאָקראַטישע וואַלן אין אונדזער קהלה און דאָס איז דער פועל יוצא פון דער ערציערישער אַרבייט, וועלכע די ציוניסטישע פאָליטיק לייסטעט זייט צענדליקער יאָרן אויף דער יידישער גאַס. אויב טאָרנער יידן זענען אָפגעהיט געווארן אין דעם איצטיקן היסטאָרישן מאָמענט פון דער חרפה פון אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר, פון דער בושה פון אַ קוראַטעל, פון אַ נישט־מונדיג ווערן, איז דאָס דער פאַרדינסט פון דער ציוניסטישער פאָליטיק, וועלכע איז אַ פאָליטיק פון יידישן שטאָלץ, פון אויסגעגליייכטע רוקנס, פון אַ סוווערענעם יידישן רצון.

די מלחמה אַרום דער טאָרנער קהילה איז נישט געווען קיין דועל צווישן די אָדער יענע פערזאָנען, וועלכע ווילן האַלטן דעם רודער פון הערשאַפט אין דער יידישער געמיינדע; דאָס איז געווען אַ קאַמף צווישן דעם רצון פונעם יידישן פאָלק פון איין זייט און צווישן געוואַלד און אינטריגעס פון דער אַנדערער זייט.

פון איין זייט איז געשטאַנען דאָס רוב פון די יידישע וויילער, וועלכן האָט מיט זיין פאַרטרויען באַשענקט די ציוניסטישע פירער, און פון דער אַנדערער זייט אַ פינסטערע קליקע, וואָס האָט נישט קיין אָנהאַלט אינעם פאָלקס ווילן און שטרעבט דערפאָר צו צעברעכן דעם דאָזיקן פאָלקס־ווילן; פון איין זייט אַ פאַרטיי, וועלכע זעט די איינציקע אינסטאַנץ און דעם איינציקן מקור פון פאָליטישן כוח נאָר אין שטים־צעטל אַליין, און פון דער אַנדערער זייט אַ גרופּע וועלכע האָט דוקא מורא פאָר דעם שטים־צעטל און ווייל דוקא הערשן מיט געוואַלד קענן דעם ווילן פונם ווייליער.

ס׳איז מערקווירדיק און פאָר אַ פשוטן בשר ודם מיט אַ געזונטן מענטשלעכן שכל גאָר נישט פאַרשטענדלעך, אַז האָבנדיק 4 פאַרטרעטער אין דעם קהילה־ראָט פון זייער אייגענער ליסטע, האָט די אָפּאָזיציע קיינמאָל נישט, ביי אָפענע זיצונגען, דורך די גאַנצע לאַנגע דרייסיק חדשים, פאָרגעווארפן דער מאַיאָריטעט די אַלע שווערע חטאים, וועלכע מען האָט שטילערהייט אין דענונציאַציעס געוואוסט אויסצו־רעכענען ביי די קאָמפּעטענטע פאַרטרעטער פון דער מאַכט. און ס׳איז ווידער מערקווירדיק און פאָר אַ בעל־שכל פשוט נישט צו פאַרשטיין, אַז די שווערע חטאים פון דער מאַיאָריטעט און קהילה־ראָט האָט די אָפּאָזיציע קיינמאָל נישט פאָרגעבראָכט פאָר עפנטלעכע פאָלקס־פאַרזאַמלונגען, ווי ס׳וואָלט דאָך געווען די בעסטע געלעגנהייט די פאָרהאַסטע ציוניסטן צו טרעפן אין האָרץ אריין, צו פאַרשליסן פאָר

זיי די יידישע עפּנטלעכע מיינונג, דעם איינציקן קוואַל פון זייער פּאָליטישער חיונה. אָדער קאָן אפשר עמיצער די מאַדנע טאַטזאַך פארשטיין, אַז די פאַרטרעטער פון דער מאַכט האָבן קיינמאָל נישט געפּראובט זיך צו איבערצייגן צי איז די מאַיאָריטעט אין קהילה־ראַט טאַקע באמת שולדיק אין די מורא׳דיקע חטאים, וועלכע ס׳זיינען איר פאַרגעוואַרפן געוואָרן אין די אַלע מסירות פון דער קליקע?

און ס׳איז דאָך פאַרט אַ פּאַקט, אַז נישט איינמאָל איז שוין די אויפלייזונג פון טאַרנער קהל באַשטימט און אפילו אונטערגעשריבען געוואָרן, הגם מען האָט דער באַשולדיקטער און פאראורטיילטער פאַרוואַלטונג אפילו קיין אָנקלאַגע־אַקט נישט פאַרגעליינט; שוין גאָרנישט רעדנדיק פון אַ גענויער אונטערזוכונג, וועלכע וואָלט בולט אריסגעוויזן דעם שקר פון די קליקע־מסירות.

אויב ס׳האָבן אָבער, טראָצדעם, הויכע מאַכטפאַקטאָרן סוף כּל סוף איינגעזען, אַז די איצטיקע קהל־פאַרוואַלטונג דאַרף נישט אויפגעלייזט ווערן; אויב די מאַכט האָט זיך סוף כל סוף איבערצייגט, אַז די טאַרנער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך דריי מאָל געווייילט איר קהל, האָט עס נישט פאַרדינט באַהאַנדלט צו ווערן ווי אַ„מאַרנאַטראָוניק״ וועלכן מען נעמט צו דאָס רעכט איבער זיך אַליין צו האָבן אַ דעה און מען זעצט איבער אים אַ קוראַטאָר, איז דער ערפאָלג קיינעם נישט צו פאַרדאַנקען נאָר דער ציוניסטישער פירונג, וועלכע האָט דערצויגן דאָס פאָלק צו אַ זעלבסטשטענדיק דענקען, צו א שטאָלץ מוטיק אויפטרעטן, צו אַ הויכהאַלטן פון פּאָליטישער פרייהייט, פון באזיגלטע קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט.

איצט שטייען מיר שוין אין דער סאָמע וואַל־אַקציע. די רעדער פון דעם וואַל־אַפּאַראַט זענען שוין אין באַוועגונג און אין אַ פּאָר וואָכן אַרום ווערט ווידער דער יידישער ווייליר — דאָס מאָל שוין אין אַ בריטערער מאָס ווי פריער — האָבן צו אַנטשיידן, וועמען ער שענקט זיין פאַרטרויען און וועמען ער באַפולמעכטיקט די קהלה צו פירן. די ציוניסטישע פאַרטיי ווערט זיך, ווי תמיד, שטעלן פאָר אירע ווייליר, זי ווערט זיי זאָגן וואָס זי האָט ביז איצט געלייסטעט און וואָס ס׳איז איר פראָגראַם פאָר דער צוקונפט. די ציוניסטישע פאַרטיי ווערט אויפפאָדערן אירע פאַרבאַרגענע געגנער, וועלכע האָבן מורא פאָר דער טאָג־ליכט, זיי זאָלן מיט די מסירות קומען צו דעם אייניקן קאָמפּעטענטן געריכט — צו דער ווייליר־פאַרזאַמלונג און זיי זאָלן דאָרט — אויב זיי האָבן מוט — אויסרעכענען די חטאים, וועלכע מען האָט אַזוי גוט געקאָנט פון אויסנווייניק, וועו מ׳איז געשטאַנען פארן פריץ.

די ציוניסטישע פאַרטיי רופט צו דער פינסטערער מוסרים־קליקע: „לכו נא ונוכחה!״ — קומט אַהער צום יידישן ווייליר, דאָ וועלן מיר זיך אויסטענה׳נען, מיר וועלן אייך די תשובה נישט שולדיק בלייבן, צי זי וועט אייך זיין אַנגענעם צי נישט!״

דעם 21־טן אָקטאָבער 1928 יאָר זיינען ענדלעך פאַרגעקומען די קהילה־וואָלן. די ציוניסטן האָבן אָפּגעהאַלטן אַ באַדייטנדיקן נצחון. פון 4448 וואַל־באַרעכטיקטע, האָבן געשטימט 3475 פערזאָן (אַרום 80%). די באַזונדערע פאַרטייען האָבן באַקומען פאָלגנדע צאָל שטימען:

ליסטע 1 — האַנטווערקער־ליסטע „יד חרוצים״ (מאַוריצי הוטער) — 142 שטימען, קיין מאַנדאַט.

ליסטע 2 — ציוניסטישער בלאָק — (אלג׳ ציוניסטן, מזרחי און התאחדות) — 1245 שטימען און 8 מאַנדאַטן: חיים נייגער, ד״ר שמואל שפאַן, וואָלף געצלער, יוסף הײמאַן, ד״ר ישעיהו פייג, יחיאל קורץ, הענריק האָלענדער, לעאָפאָלד שינאַגעל, (געשטארבן אין ישראל אין יאָר 1951). פארטרעטער: גבריאל דורסט, אברהם שפילמאַן (איצט אין טאָרנע), שמואל ענגעלהאַרדט, ד״ר יצחק פיש, שמעון לייענער (איצט אין ישראל), חיים־שלום קאָרן, יוסף פריש און חיים־לייב קלוגמאַן.

ליסטע 3 — יידישע פאָלקספּאַרטיי (געוועזענע קהל־לייט און אַסימילאַטאָרן) — 515 שטימען, 3 מאַנדאַטן: ד״ר הערמאַן מיטץ (טאָרנער וויצע־בירגערמייסטער), אַרטור מאַרגוליעס און זעליג בראָוו. פאַרטרעטער: ד״ר עדוואַרד קליין, איגנאַצי מאשלער און שמואל האַבער.

ליסטע 4 — בונד — 441 שטימען, 3 מאַנדאַטן: דוד באַטיסט (געשטאָרבן אין אַ שפּיטאָל אין בוכאַרע, בעת דער עוואַקואַציע אין ראַטנפאַרבאַנד), שמואל צוקער, איזאַק גרינבאום. פאַרטרעטער: משה פייעראייזן, מענדל ליכטיק און אַרנאָלד שפּארן.

ליסטע 5 — פועלי־ציון (לינקע) — 86 שטימען, קיין מאַנדאַט. אין שפּיץ פון דער ליסטע איז געשטאַנען הענעך טיש.

ליסטע 6 — אַרטאָדאָקסן — 144 שטימען — 1 מאַנדאַט: מאיר לעוו. פאַרטרעטער: חיים זאָמער.

ליסטע 7 — פריוואַטע אַרטאָדאָקסישע ליסטע — 126 שטימען. קיין מאַנדאַט. אויפֿן ערשטן אָרט האָט קאַנדידירט גבריאל געשטן.

ליסטע 8 — אַרטאָדאָקסן פון „קלויז״ — 777 שטימען. 5 מאַנדאַטן: וואָלף וועקסלער, שמעון אַבערדאָם, אליהו געוועזערץ, מלך ריינהאָלד. פאַרטרעטער: שלמה מער, ראובן שטראוס, דוד בראַכפעלד, מאַרקוס קעלנער, חיים־דוד צוויבל. די ליסטע איז געווען פאַרבונדן מיט דער אגודה.

אין דער צייט וואָס איז פאַרויסגעזען אין געזעץ, דעם 1־טן דעצעמבער 1928 יאָר, איז פאַרגעקומען די ערשטע זיצונג פון נייַ־דערווייטלטן קהילה־ראַט אויף אויס־צוויילן אַ פאַרוואַלטונג. אויך דאָ האָט פאַרפליכטעט דער סיסטעם פון פראָפאָרציאָ־נעלע וואָלן. אַזוי ווי קיין איין ליסטע האָט נישט באַקומען קיין אַבסאָלוטע מערהייט, האָבן פאַר דער זיצונג זיך געפירט אונטערהאַנדלונגען וועגן אויפשטעלן אַ מערהייט, וואָס זאָל אויף זיך נעמען די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַרן אָנפירן מיט דער קהילה. דער ציוניסטישער בלאָק האָט געהאָט 8 מאַנדאַטן און מיט די 3 בונדישע מאַנדאַטן וואָלט עס געווען אַ מערהייט (11 אויף 20). אָבער אַזאַ קאָמבינאַציע איז נישט געקומען אין באַטראַכט, ווייל דער בונד איז געווען אַ פרינציפיעלער קעגנער פון צוזאַמענאַרבעטן מיט די ציוניסטן. עס זענען דעריבער געבליבן די אָרטאָדאָקסישע גרופּן און די פאָלקיסטן, וועלכע האָבן זיך גרופּירט ארום דעם וויצע־בירגערמייסטער ד״ר מיץ און געצויגן צו אַסימילאַציע. סוף־כל־סוף האָבן אין קהילה־ראַט זיך אויסגעבילדעט דריי בלאָקן און די וואָלן צו דער פאַרוואַלטונג האָבן געגעבן פאָלגנדן רעזולטאַט. די אָרטאָדאָקסן מיט וואָלף וועקסלער (קלויז) אין פאַרבינדונג מיט אגודה און פאָלקיסטן האָבן דיספּאָנירט מיט 8 שטימען און אין דער פאַרוואַלטונג אויסדערוויילט: ד״ר זיגמונט זילביגער, אהרן ראָזענצוויג, אַרטור

מאַרגוליעס און חיים אבערדאם. די ציוניסטן צוזאַמען מיט דער אַרטאַדאָקסישער גרופּע פון מאיר לעוו — 9 שטימען און זיי האָבן דערוויילט אין דער פאַרוואַלטונג: ד״ר שמואל שפּאַן, וואָלף געצלער, ד״ר הענריק עהרענפרוינד, יוסף הייַמאַן און אייזיק קויפמאַן. דער בונד האָט באַקומען נאָר איין פאַרטרעטער אין דע פאַר־וואַלטונג. דוד באַטיסט.

אויף דער זיצונג פון דער נייער קהילה־פאַרוואַלטונג, וועלכע איז פאַרגעקומען דעם 22־טן דעצעמבער 1928 יאָר, איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פּרעזידיום אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: דר הענריק עהרענפרוינד — פאָרזיצער, ד״ר שמואל שפּאַן — וויצע־פאָרזיצער. דאָס פּרעזידיום פון קהילה־ראַט איז באַשטאַנען פון צוויי פּערזאָן: חיים נייגער — פאָרזיצער, מאיר לעוו — וויצע־פאָרזיצער.

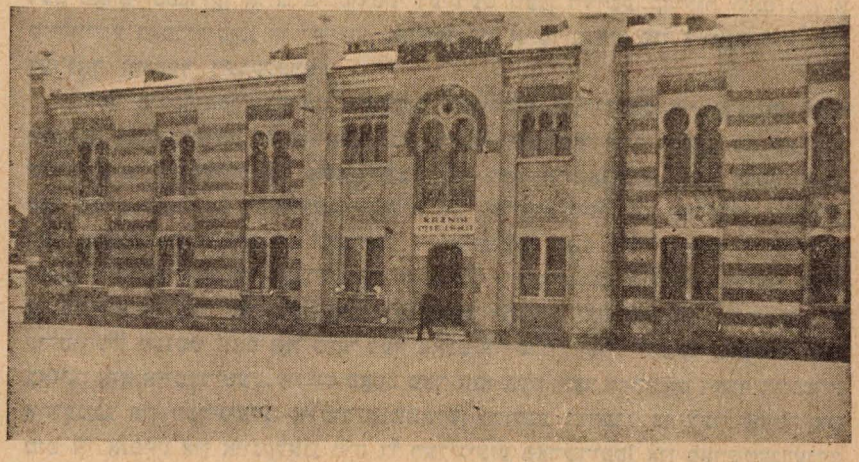
דאָס נייַ־דערווייַלטע פּרעזידיום פון דער פאַרוואַלטונג האָט געהאַט דורכצופירן גאָר וויכטיקע אויפגאַבן. דאָס געזונט־מאַכן די פאַרנאַכלעסיקטע קהילה־ווירטשאַפט האָט געפאָדערט אַ גרויסע אַנגעשטרענגטע אַרבעט, וואָס איז ווידער געשטערט געוואָרן דורך די אַלטע קהילה־לייט, וואָס האָבן נאָך אַלץ געטרוימט וועגן דעראָבערן די מאכט אין דער קהילה. דער נייער קהילה־פאָרזיצער ד״ר הענריק עהרענפרוינד, אַן אומפאַרטייַישער ערלעכער עסקן, מיט געווויסע סימפּאַטיעס פאַרן ציוניזם, האָט זיך ענערגיש געמומען צו דער אַרבעט. ער האָט ריכטיק אָפּגעשאַצט און אַנערקענט די אויפּריכטיקע כוונות פון די ציוניסטן צו באַזירן די קהילה־ווירטשאַפט אויף געזונטע ערלעכע יסודות און באַפרידיקן די נאַציאָנאַל־רעלעגיעזע באַדערפענישן פון די בריייטע מאַסן, באַזונדערס אין אויפהייבן די סאָציאַלע הילף צו אַזאַ הויך, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן דער וואַקסנדיקער נויט און פאַראַרעמונג אויף דער יידישער גאַס. די הויפּט־אַרבעט פון פאַרוואַלטן מיט די קהילה־ענינים האָט ד״ר עהרענפרוינד איבערגעלאָזט אין די הענט פון אומדערמידלעכן ציוניסטישן טוער ד״ר שמואל שפּאַן, וויצע־פאָרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, וועלכער האָט געגאַסן פון בריייטסטן צוטרוי פון אַלע אַן אויסנאַם שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. מיט זיין אומפאַרטייַישקייט, ערלעכקייט, אויפריכטיקייט און טיפער פאַרשטענדע־ניש פאַר דער לאַגע פון דער יידישער אַרעמקייט, האָט ער דערהויבן די חשיבות און אַנזען פון דער יידישער קהילה אין טאַרנע. ד״ר שפּאַן האָט זיך אפילו נישט אָפּ־געשטעלט פון זאָגן מוסר אייגענע פאַרטיי־חברים, ווען ער האָט פעסטגעשטעלט וועלכן עס איז נישט ריכטיקן צוגאַנג פון זיי צו אַ געזעלשאַפטלעכן ענין. זיין לאָזונג איז געווען: לטובת דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפט! און דאָס גוטס פונעם כלל האָט ער געשטעלט העכער ווי דעם שלעכט־פאַרשטאַנענעם פאַרטיי־אינטערעס.

די ערשטע זאָרג פון דער נייער קהילה־פאַרוואַלטונג איז געווען באַמיען זיך אייַנצושטעלן אַזאַ אָרדענונג אין יידישן שפּיטאָל, ער זאָל זיין צוטריטלעך פאַר אַלע יידן וואָס נויטיקן זיך אין מעדיצינישער הילף. אויך דאָס זקנים־הויז האָט מען באַדאַרפט פאַרוואַנדלען אין אַן אמתער היים פאַר מענטשן, וועלכע זענען אויף דער עלטער געבליבן אָן לעבנסמיטלען און אויפזיכט. די רעליגיעזע ענינים, וואָס זענען געלעגן אין דער קאָמפּעטענץ פון דער יידישער קהילה, זענען פון איצט אָן באַטראַכט געוואָרן פון שטאַנדפונקט פון די אמתע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג. וואָלף געצלער, פאַרוואַלטונגס־מיטגליד און פירער פון מזרחי,

אַליין אַ טיף־רעליגיעזער מענטש, האָט שטאַרק געזאָרגט דערפאַר, אַז די רעליגיעזע אויפגאַבן פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג זאָלן נישט ווערן אויסגענוצט פאַר פאָליטישע צילן אָדער פאַר פריוואַטע אינטערעסן פון פערזאָנען און קליקעס.

כדי דער קהילה־בודזשעט זאָל געשטיצט ווערן אויף געזונטע יסודות, האָט די פאַרוואַלטונג געמוזט זאָרגן דערפאַר, אַז די הכנסות פאַר דער קהילה זאָלן זיין סטאַבילע, און דער קהילה־שטייער (עטאַט) זאָל יושרדיק פונאַנדערגעלייגט ווערן צווישן די בירייטסטע מאַסן פון דער יידישער באַפעלקערונג. פון די דאָזיקע פאָנדן זענען איצט גרעסערע סומען פאַרנוצט געוואָרן אויף סאָציאַלע פאַרזאָרגונג צוליב דער שטייגנדיקער נויט אויף דער יידישער גאַס. פון די קהילה־סובוועניצן, האָבן אויך געוואָסן, דערווייל אין אַ באַגרענעצטער פאָרם, די ציוניסטישע אינסטיטוציעס. די דאָזיקע אונטערשטיצונג איז געגעבן געוואָרן, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די אויפזיכטס־מאַכט האָט שטאַרק געהיטן, אַז אינעם קהילה־בודזשעט זאָלן זיך נישט אריינגנבענען קיין ציוניסטישע פאָזיציעס. פון קהילה־חילף האָבן איצט געוואָסן די רעליגיעזע אינסטיטוציעס. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ גרינטלעכער רעמאָנט אין דער מקוה, אויך דאָס בית־עולם האָט זיך ענגויטיקט צו ברענגען אין אָרדענונג. דאָס שפיטאָל און זקנים־הויז איז איצט אויסגעהאַלטן געוואָרן פון דער קהילה און עס האָט אויפגעהערט צו זיין אויסגעשטעלט אויף נדבות און שפענדונגען פון יחידים.

די גאַנצע פאַרוואַלטונג האָט נישט געקאָרגט קיין מי און אָנשטרענגונגען, כדי אויפצוהויבן דעם אָנזען און אויטאָריטעט פון דער קהילה ווי אַן ערנסטע רעפרעזענטאַנץ פון דער יידישער באפעלקערונג. צום באַדויערן האָבן זיך נאָך געפונען אָזעלכע, פאַר וועמען די ערלעכקייט פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג איז געווען ווי זאָלץ אין די אויגן. באַזונדערס האָט די דאָזיקע פאַרשוינען געריצט דער נאַציאָנאַל־יידישער גייסט וואָס האָט באַהערשט די קהילה. מסירות און אינטריגעס אין די „הויכע פענסטער" האָבן באַשוווערט די אַרבעט. אין די אָפיציעלע

דער בנין פון דער מקוה אין טאַרנע

קרייזן איז מען געווען גינסטיק איינגעשטעלט צו דער אָפּגעשטאַנענקייט אויף דער יידישער גאַס.

אַלע סובוועניצן אויף ציוניסטישע צוועקן זענען סיסטעמאַטיש געשטראָפט געוואָרן דורך דעם טאַרנער סטאַראָסטע אָדער דורך דעם וואָיעוואָדישן אַמט אין קראָקע. קעגן דער קהילה־פאַרוואַלטונג האָבן זיך פאַרבונדן די רעשטלעך אַסימילאַטאָרן און אַרטאָדאָקסישע פאָליטיקאַנער, וועלכע האָבן דעם קאַמף מיטן ציוניזם באַטראַכט ווי אַ רעליגיעזע אויפגאַבע.

דעם 28־טן און 30־טן אַפּריל 1929 יאָר האָט דער טאַרנער קהילה־ראַט באַהנדלט דעם בודזשעט אויפן יאָר 1929/30. בעת דער דאָזיקער דעבאַטע האָט זיך קעגן די ציוניסט געשאַפן אַין פראָנט פון בונדיסטן, ד״ר זילבּיגערס אַרטאָדאָקסן און פאָלקיסטן פון ד״ר מיטץ. דער דאָזיקער משונהדיקער פראָנט האָט דיספאָנירט מיט 11 שטימען אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון 20 ראַטמענער — און מיט דער מערהייט איז אָפּגעווארפן געוואָרן דער פאַרגעלייגטער בודזשעט־פראָיעקט. דער דאָזיקער אַבסורדאַלער פראָנט האָט אַבער נישט געהאָט קיין האָפּט. כדי צו באַקומען אַ בילד פון דעמאָלטיקן פולסירנדיקן יידישן לעבן אין טאַרנע, כדי צו פאַרשטיין די שטרעבונגען פון דער פינפאונצוואָנציקטויזנט־קעפּיקער יידישער מאַסע אין שטאָט, וועלן מיר ברענגען ווייטער דעם פולן באַריכט פון דער דאָזיקער זיצונג (לויטן „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ נומ׳ 14, 1929):

„אין די טעג פון 28—30 אַפּריל איז זיך צונויפגעקומען דער נייַ־דערוויילטער קהילה־ראַט, כדי צו באַהאַנדלען און באַשליסן דעם בודזשעט־פראָיעקט, וואָס איז פאָרגעלייגט געוואָרן דורך דער קהילה־פאַרוואַלטונג. די זיצונג האָט געעפנט דער פאָרזיצער חיים נייגער. זיין רעדע האָט ער אָנגעהויבן אויף העברעאיש און שפּעטער איבערגעגאַנגען אויף יידיש. ער האָט האַרציק באַגריסט די ראַטמענער און אונטער־געשטראָכן די באַדייטונג או וויכטיקייט פון דער קהילה, וואָס איז געשטיצט אויפן נייעם וואַל־געזעץ און געדאַנקט דער רעגירונג פאַר אויסברייטערן אויף גאַליציע דעם פאַרפליכטנדיקן א. ג. פילסודסקי־דעקרעט וועגן יידישע קהילות וואָס גיט אַ טיילווייזע באַפרידיקונג די יידישע פאָדערונגען אויפן געביט פון אויטאָנאָמיע, און דערנאָך ווייטער דערקלערט:

„דער פילסודסקי־דעקרעט, וועלכער רעגולירט די יידישע אויטאָנאָמיע, האָט וואָס אַן אמת געוויסע בלויזן, אָבער ער שאַפט דעם יסוד אויף וועלכן עס קאָן זיך שטיצן דער וויטערדיקער פונאַנדערבוי פון דער אויטאָנאָמיע. אָזא אַנטוויקלונג קאָן פאָרקומען, אויב די יידישע קהילות אין גאַליציע וועלן זיך פאַרשטענדיקן אין דער פראָגע און געמיינזאָם האַנדלען. די אויפגאָבן וואָס שטייען פאַר די קהילות זענען זייער גרויסע. אין טאַרנע איז קודם כל וויכטיק, עס זאָל איינגעפירט ווערן אַ געהעריקער סדר אין ראָבינאָט. דער אָמט פון רב זאָל באָזעצט ווערן מיט אַ קולטורעלן מענטש וואָס זאָל כלפי דער מאַכט און כלפי דער יידישער באַפעלקערונג באַזיצן אָזא אויטאָריטעט, ווי עס פאַסט פאַר אָזא אָמט. דער ראָבינאָט דאַרף אייַנפירן אַרדענונג אין רעליגיעזע קולטור־אַנשטאַלטן וועלכע געהערן צו דער קהילה און מיט זיי אָנפירן אין איינקלאַנג מיט די רעליגיעזע פאָרשריפטן און פאַרשטענדעניש פאַרן דעמאָקראַטישן גייסט פון אונדזער צייט. ווייטער דאַרף די קהילה צוטרעטן

פונאַנדערבויען די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס — דאָס שפיטאָל און זקנים־הויז".

„דאָס יתומים־הויז וואָס באַקומט פון דער קהילה קליינע סובוועניצן, דאַרף פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ קהילה־אינסטיטוציע; די קהילה איז פאַרפליכטעט צו באַפרידיקן אַלע מאַטעריעלע און גייסטיקע באַדערפענישן פון די יתומים וואָס געפינען זיך אין דער אַנשטאַלט. אַלע קולטור־אינסטיטוציעס, ווי ביבליאָטעקן, לייענזאַלן און שולן דאַרפן ווערן אויסגעהאַלטן דורך דער קהילה און דורך איר געשטיצט. עס דאַרף באַדייטנדיק אויסגעבריייטערט ווערן די קאָמפעטענץ פון דער קהילה. אין דער ריכטונג דאַרף דערגרייכט ווערן אַ הסכם מיט די איבעריקע קהילות אין גאַליציע".

„דער רעדנער דערקלערט ווייטער, אַז אַלס פאַרזיצער רעדט ער אין נאָמען פון אַלע גרופירונגען און ריכטונגען און אַפּעלירט צו זיי וועגן שאַפן אַ ברייטע פלאַטפאָרם וואָס זאָל דערמעגלעכן אַ צוזאַמענאַרבעט צום וואויל פון דער קהילה. מיר זענען דאָ נישט קיין הערשער, נאָר דינער פון אונדזערע וויילער וואָס האָבן אונדז געשיקט אין קהילה דורכצופירן נויטיקע און ערנסטע אויפגאָבן פאַרן וואויל פון כלל. לאָמיר האַלטן בכבוד און שעצן די באַקומענע אויטאָנאָמיע און אַרבעטן אין הסכם מיטן ווילן פון אונדזערע וויילער לטובת דער קהילה, באַפעלקערונג און מלוכה. אַלס פאַרזיצער פאַרגעס איך אין דעם, אַז כ׳בין אַ מיטגליד פון אַ באַשטימטער ריכטונג, איך וויל די באַראַטונגען פירן אָביעקטיוו און בעט דערצו אייער מיטהילף".

נאָך דער רעדע פון פאַרזיצער גיבן אָפּ זייערע פראַגראַמאַטישע דערקלערונגען די פאַרשטייער פון די באַזונדערע ריכטונגען.

ד״ר שפּאַן שטעלט פעסט, אַז דער ציוניסטישער פראַגראַם איז יעדן באַקאַנט, און בלויז כדי אָפּצוווּאַרפן די פאַרשידענע פאַלשע טענדענציעז־פאַרשפּרייטע קלאַנגען, פרעציזירט ער די פרינציפיעלע פאָסטולאַטן, צו וואָס די ציוניסטן שטרעבן און מיט וועלכע מיטלען זיי ווילן דאָס דערגרייכן. די יידישע קהילה איז די פאַרשטייערין פון אַלע אָן אויסנאַם געזעלשאַפטלעכע גרופּן אינעם יידישן ציבור און זי דאַרף באַפרידיקן די באַדערפענישן פון אַלע שיכטן.

די געשיכטלעכע אַנטוויקלונג פון יידישן פאָלק און די ספּעציפישע באַדינגונגען פון יידן אין גלות האָבן געבראַכט דערצו, אַז רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט איז ביי יידן געוואָרן איין באַגריף און ביי אונדז איז שווער אָפּצוטיילן אייגס פונעם צווייטן. אין זיין גרויסער מערהייט איז דאָס יידישע פאָלק טיף רעליגיעז, און דעריבער מוז די יידישע קהילה שאַפן און אונטערשטיצן די אינסטיטוציעס וואָס זענען באַשטימט צו באַפרידיקן די רעליגיעזע באַדערפענישן פון די יידישע מאַסן.

אָבער איין זאַך איז רעליגיעזקייט און עפּעס אַנדערש איז דער פינצטערער קלעריקאַליזם, וועלכער האָט מיט רעליגיע גאָרנישט וואָס צו טאָן און שטרעבט בלויז, אונטערן מאַנטל פון רעליגיע, צו פאַרפינצטערן און אָפּצונאַרן די יידישע מאַסן. די רעפּרעזענטאַנטן פונעם קעמפּנדיקן יידישן קלעריקאַליזם זענען אָפּט מענטשן, וואָס האָבן נישט קיין שום געמיינזאַמס מיט רעליגיע, דער יידישער

גלויבן איז זיי נישט באַקאַנט, זיי האָבן נישט פאַר אים קיין שום דרך־ארץ און שפּעקולירן דערמיט אויף פאָליטישע צילן.

מיט רעכט זענען יידן באַצייכנט געווארן ווי אַן „עם הספר". נאָך מיט קנאַפּע 4.000 יאָר צוריק, נאָכן געבוירן ווערן פון יידישן פאָלק און זיין מדינה, האָבן יידן אַנטוויקלט זייער געזעצגעבונג, די פרינציפן פון מאָנאָטעאיזם, געשאַפן געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, געשטיצט אויף יושר, וויסן און ליבע צום נאָענטן. דעם קולט פון די דאָזיקע פרינציפן און לערער האָבן יידן פאַרשפרייט מיט דער הילף פון ביכער. די שול איז דער יסוד פון וויסן, און דערפאַר מוז די קהילה אויסהאַלטן אַדער ווי געהעריק אונטערשטיצן אַלע אַן אויסנאַם שולן, קינדערהיימען, ביבליאָטעקן און לייענזאַלן. די קהילה איז נישט און קאַן נישט זיין קיין רעליגיעזע אינסטיטוציע אין פולן זין פון וואָרט, אָבער זי דאַרף דערליידיקן און באַפרידיקן אַלע באַדערפענישן פון יידן אויפן שטח פון רעליגיע, קולטור, סאָציאַלע און פיזישע דערציאונג. מיר מוזן געדענקען אין פרינציפ: אַ געזונטער גייסט אין אַ געזונטן קערפער! און דערפאַר מוזן מיר אונטערשטיצן אויך די אינסטיטוציעס וועלכע פאַרנעמען זיך מיט פיזישער אַנטוויקלונג ביי דער באַפעלקערונג, באַזונדערס פון דער יידישער יוגנט.

די סאָציאַלע הילף דאַרף אַרומנעמען אַלע געביטן. אין דער ריכטונג איז נאָך פאָראָן אַ סך וואָס צו טאָן: אַנטוויקלען די פאַראַנענע אינסטיטוציעס און אויפבויען נייע, ווי: אַ היים פאַר זקנים, אַ הויז פאַר היימלאָזע, אַן אויפהאַלט־אָרט פאַר אומהיילבאַר־קראַנקע, הייזער פאַר בעלי־מלאכות. דידאָזיקע אויפגאַבן מוזן ווערן אויסגעפירט אין דער נאָענטסטער צוקונפט. מ׳דאַרף שטופנווייז אָפּשאַפן דאָס סיסטעם פון אומדירעקטע שטייערן און שטיצן דעם בודזשעט אויף דירעקטע שטייערן. ארץ־ישראל איז דאָס צענטראַלע יידישע פראָבלעם, דעריבער מוז דאָס יידישע פאָלק העלפן דעם ציוניזם אין זיין קאָלאָניזאַציע־אַרבעט אין ארץ־ישראל. עס איז דעריבער די פליכט פון דער קהילה צו אונטערשטיצן אַלע אינסטיטוציעס וואָס האָבן פאַר אַ ציל אויפצובויען ארץ־ישראל.

צום סוף פאַרלאַנגען אויך די ציוניסטן אויסצובריייטערן די אויטאָנאָמיע פון דער קהילה, דעמאָקראַטיזירן זי דורך געבן וואָל־רעכט אַלע פרויען און מענער פון 21 יאָר אָן.

אין נאָמען פון בונד האָט דוד באַטאָנט איבערגעלייגט אַ דעקלאַראַציע, אין וועלכער ער זאָגט צוו. אנד.:

דער „פילסודסקי־דעקרעט" האָט נאָר טיילווייז געגומען אין אַכט אונדזערע פאָדערונגן אין דער ריכטונג פון דעמאָקראַטיזירן די קהילה און מעגלעך געמאַכט דעם אַרבעטער־קלאַס צו דערווערבן זיך דאָרט אַ פאַרטרעטערשאַפט. דער סטאַטוט וואָס זעט פאָר, אַז די קהילה זאָל באַפרידיקן די רעליגיעזע באַדערפענישן, איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין רעזולטאַט פון באַמיאונגען מצד די אָרטאָדאָקסיש־אַסימילאַטאָרישע קרייזן. מיר בונדיסטן זענען קעגן די קלעריקאַלן און די ציוניסטן. מיר פאָדערן אַ וועלטלעכע קהילה, וואָס זאָל אויסשליסן די רעליגיעזע ענינים.

אונדזער שפּראַך איז יידיש און מיר פאָדערן צו לערנען אין די שולן די דאָזיקע שפּראַך. די געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע באַדערפענישן פון דער

יידישער באָפעלקערונג מוזן באַפרידיקט ווערן דורך דער קהילה און דער בודזשעט דאַרף געדעקט ווערן דורך דירעקטע שטייערן. אַלע בורזשואַזע פאַרטייען ווילן האַלטן דאָס פאָלק אין פינצטערניש, און דער בעסטער באַווייז דערפאַר איז דער פאַר־ געלייגטער בודזשעט־פראָיעקט. אָבער מיר נעמען אונטער אַ קאַמף מיט דער בורזשואַזיע און מיר וועלן אים פירן ביזן נצחון פון דעמאָקראַטיע און סאָציאַליזם.

אין נאָמען פון אגודה האָט אָפּגעגעבן אַ דערקלערונג ה׳ מעהר. ער זאָגט, אַז די אַגודה שטרעבט צו צוזאַמענאַרבעט מיט אַנדערע גרופירונגען אין דער קהילה, אָבער די קהילה מוז זיין רעליגיעז. זי קאָן אויך אַרומנעמען געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, נאָר זי מוז געפירט ווערן לויט די רעליגיעזע פּאַרשריפטן. מיר פאָדערן אָבער: די רעאָרגאַניזאַציע פון ראָבינאָט, שולן פאַר יינגלעך און מיידלעך, אָוונט־קורסן פאַר אַרבעטנדיקער יוגענט, געלט־און פּראָדוקטן שטיצע פאַר דער אָרעמער באָפעלקערונג. דאָס באַזייטיקן פון דער קהילה די רעליגיע איז דאָסזעלבע ווי פּראָפּאַגירן אַסימילאַציע.

אין נאָמען פון התאחדות האָט ד״ר פייג אָפּגעגעבן פאָלגנדע דעקלאַראַציע:

„1) מיר פּראָטעסטירן קעגן נישט־דעמאָקראַטישן וואַל־סיסטעם צו דער קהילה. די ווייליער דאַרפן זיין צוזאַמענגעשטעלט פון דער גאַנצער באָפעלקערונג, פון 20 יאָר אָן, אָן אונטערשיד פון געשלעכט.

2) מיר פּראָטעסטירן קעגן באַגרענעצן די אויטאָנאָמיע פון דער קהילה, וועלכע דאַרף בילדן די עקספּאָזיטור פון דער יידישער פערסאָנאַל־נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אין דער פוילישער מלוכה. די קהילה דאַרף זיין די אויסדריקערין פון גאַנצן יידישן נאַציאָנאַלן לעבן — פון געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן און רעליגיעזן.

3) ווי אַ פאָרשטייערשאַפט פון די יידן, דאַרף די קהילה נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אויפבוי פון ארץ־ישראל: אונטערשטיצן ווי געהעריק די פאָנדן און אין דער ערשטער רייַ די, וואָס דינען צום אויפבוי פון פאָטערלאַנד אויף די יסודות פון סאָציאַלן יושר — ובכן, קרן קיימת און קופת פועלי ארץ־ישראל.

4) כדי צוצוגרייטן די עמיגראַנטן וואָס זענען עולה קיין ארץ־ישראל און צו דעם צוועק זיי איבערשיכטן און פּראָדוקטיווירן אין גלות, דאַרפן די קהילות אויפשטעלן פאַך־שולן און לאַנדווירשאַפטלעכע פערמעס, ווי אויך שטיצן די „עזרה לחלוץ".

5) דער עטאַט־סיסטעם פון דער קהילה דאַרף זיך שטיצן אויסשליסלעך אויף דירעקטע שטייערן און נישט אויף קיין קאָנסומציע־שטייער.

6) די פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס דאַרפן אין די ראַמען פון מעגלעכקייטן פאַרטוישט ווערן אויף אַזעלכע אינסטיטוציעס וואָס זאָלן דינען פּראָדוקטיוויזאַציע־ צוועקן. די קהילה דאַרף אויפשטעלן קאָאָפּעראַטיוון און שטיצן די שוין עקזיסטירנדיקע.

7) אויפן קולטורעלן געביט דאַרף די קהילה שאַפן און אויסהאַלטן שולן מיט דער העברעאישער אונטעריכט־שפּראַך, וויייל נאָר אַזעלכע גיבן די גאַראַנטיע פאַר אַ נאַציאָנאַלער דערציאונג; שאַפן ביבליאָטעקן און אויפשטעלן יידישע אַרכיוון.

אין נאָמען פון מזרחי האָט געזעדט ה׳ יחיאל קורץ. צווישן אנדערן האָט ער דערקלערט:

„לויט דער תורה איז די יידישע רעליגיע נאַציאָנאַל און די יידישע נאַציע איז געשטיצט אויף דער רעליגיע. דאָס אַריינפירן וועלכע עס איז צעטיילונג צווישן די דאָזיקע צוויי שותפותדיקע פאַקטאָרן, וועט פון זיי צונעמען יעטוועדן אייגנטלעכן תוך. עס איז דעריבער אויסער יעדן ספק, אַז אונדזער קהילה וואָס איז אַ רעליגיעזע אינסטיטוציע איז במילא אויך אַ נאַציאָנאַלע אינסטיטוציע. מיר, מזרחיסטן, שטרעבן מיט אונדזער גאַנצן כוח און ענערגיע צו דעם, אַז די טאַרנער קהילה זאָל אָוועק־געשטעלט ווערן אויף אַ געהעריקער הייך, און קאָנצענטרין אין זיך אַלע ענינים — רעליגיעזע ווי נאַציאָנאַלע. מיר באַפרידיקן זיך נישט מיטן אויפהאַלטן די שוין פאַראַנענע אינסטיטוציעס צי אפילו אויפשטעלן נייע, מיר שטרעבן דערצו, אַז אין די פאַרשידענע קולטורעלע און פילאַנטראָפישע געזעלשאַפטן זאָל הערשן דער נאַציאָנאַל־רעליגיעזער גייסט. האַלטענדיק די קהילה פאַר אַ רעליגיעז־נאַציאָנאַלער אינסטיטוציע, אַנערקענען מיר די העברעאישע שפראַך אַלס אָפיציעלע שפראַך פון דער קהילה. האָבנדיק אין זין, אַז די קהילה איז אַ יסוד פאַר דער יידישער אויטאָנאָמיע, האָבן מיר באַשלאָסן צו אַרבעטן פאַרן וואוקס פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע וואָס איז טייער יעדן ייד.

נאָכן אָפגעבן די אַלע אויבן־אויסגערעכנטע דערקלערונגען, מעלדעט זיך צום וואָרט ד״ר מיץ, וועלכער זאָגט צוו. אַנד.:

עס איז אַ פאַרלאַמענטאַרישער מינהג, אַז ביים אָננעמען אַ בודזשעט ווערן אַרומגערעדט נישט נאָר די טרוקענע ציפערן, נאָר אויך די פראָגראַמען פון די פאַרשידענע גרופירונגען וועלכע זענען פאַרטראָטן אין ראַט, ווי אויך די שטעלונג פון איין גרופירונג צו דער צווייטער. מיר זענען איצט אַ דעמאָקראַטישע קהילה און אונדזער אויפגאָבע איז נישט צו באַגרענעצן זיך מיטן דערליידיקן בלויז רעליגיעזע ענינים, נאָר אויך געזעלשאפטלעכע. דער פאַרגעליגטער בודזשעט איז ענלעך צום בודזשעט פון פאַר 30 יאָר, און פאַר דער דאָזיקער צייט בעת איך בין אויך געזעסען אין קהילה־ראַט, האָט זיך גאָרנישט געענדערט.

איך פרעג די ציוניסטן: צי איז דער בודזשעט אַן אָפשפיגלונג פון זייער פראָגראַם? עס זענען, אמת, פאַראַן סובסידיעס פאַר ציוניסטישע, ארטאָדאָקסישע און אפילו אַרבעטער־אינסטיטוציעס, אָבער די הכנסות פאַר די דאָזיקע אויסגאָבן דאַרפן געדעקט ווערן דורך קאָנסומציע־שטייערן און נישט דורך דירעקטע שטייערן.

אמת, דער בודזשעט זעט אויך פאַר הכנסות פון דירעקטע שטייערן אויף אַ סומע פון 167 טויזנט זלאָטעס, אָבער די דאָזיקע הכנסות זענען נישט רעאַל, אויב אין פאַרגאַנגענעם יאָר איז פון דעם מין שטייערן אריינגעפלאָסן בלויז 20 טויזנט זלאָטעס. צוליב דעם וועט מען וויטער מוזן העכערן דעם אָפצאָל אויף דער א. ג. „קרובקע". מיט וואָס, אייגנטלעך, אויב אָזוי, רעאַליזירן די ציוניסטן זייער פראָגראַם, בעת דער בודזשעט איז אַ פיקציע און געזעצלעך נישט דערלאָזבאַר?

אויב די קהילה וויל דערפילן איר אויפגאָבע אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט, מוז זי אַרויפלייגן אַ 20% שטייער־צושלאָג צום מלוכהשן הכנסה־שטייער וואָס דאַרף אייגנעמאָנט ווערן דורך דער פינאַנס־מאַכט.

און ווי זעט אויס דער שלום צווישן די פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע גרופירונגען? ביי די וואָלן האָבן די ציוניסטן נישט באַקומען קיין אָבסאָלוטע מערהייט

און דעריבער האָבן זיי פֿאַר דעם ציל צוגעצויגן צו זיך נאָר איין ראָטמאַן, כדי זיי זאָלן מיט נוצן פֿאַר זיך קאָנען באַזעצן דאָס פֿרעזידיום פון ראַט און פון דער פֿאַרוואַלטונג. צי דאָס הייסט רופן צו שלום? געווען אַ מאָמענט, וועו מען האָט געקאָנט שאָפן אַ מערהייט, אָבער דער דאָזיקער מאָמענט איז דורך די ציוניסטן פֿאַרנאַכלעסיקט געוואָרן.

צוליב דעם וואָס דער בודזשעט איז נישט רעאַל, לייגן איך פֿאָר מ׳זאָל אים אָפּווּאַרפן און דער פֿאַרשלאָג, ווי אַ פֿאַרמעלער, זאָל געשטעלט ווערן צו דער אָפּשטימונג.

דער פֿאַרזיצער דערקלערט, אַז דער פֿאַרשלאָג פון ד״ר מיץ איז אָ מעריטאָ־רישער און נישט קיין פֿאַרמעלער, די אָפּשטימונג איבער אים קאָן דעריבער פֿאָר־קומען נאָר נאָכן רעפֿעראַט און דיסקוסיע איבערן בודזשעט, און ער גיט דאָס וואָרט דעם רעפֿערענט.

דער בודזשעט־רעפֿערענט ד״ר שפּאָן רעדט אַרום זאַכלעך די באַזונדערע טיילן פונעם בודזשעט, ווייזט אָן אויפן וואוקס פון די אויסגאַבן, באַזונדערס אויף דער העכערונג פון געהאַלט פון די קהילה־אָנגעשטעלטע און אויף דער נויטוועניקייט צו העכערן די דירעקטע שטייערן.

נאָכן רעפֿעראַט פון ד״ר שפּאָן, מעלדעט זיך צום וואָרט ה׳ אַרטור מאַרגוליעס, פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד. ער וואַרפט פֿאָר דעם ראַט־פֿאַרזיצער, ח. נייגער, אַז ער האַלט נישט דאָס געגעבענע וואָרט צו פירן אָביעקטיוו די זיצונג. מאַרגוליעס האַלט, אַז דער פֿאַרשלאָג פון ד״ר מיץ וועגן אָפּווּאַרפן דעם בודזשעט איז אַ פֿאַרמעלער און מען דאַרף אים אָפּשטימען פֿאַרן אָנהויב פון דער דעבאַטע. ער טרעט אַרויס קעגן פֿאַרזיצער, וועלכער פֿאַרגוואַלטיקט די רעכט פון ראַט און אָפּעלירט צום קהילה־ראַט ער זאָל באַשטימען אין דער פֿראַגע.

ד. באַטיסט, פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד, דערקלערט, אַז דער פֿאַרשלאָג פון ד״ר מיץ איז אַ מעריטאָרישער. הגם באַטיסט און זיינע חברים וועלן שטימען קעגן בודזשעט, האַלט ער דאָך, אַז מען דאַרף דעם בודזשעט באַטראַכטן, כדי יעדער זאָל קאָנען אַרויסזאָגן זיין שטאַנדפונקט און אויפקלערן צוליב וועלכע סיבות די בונדיסטן וואָלטן אָפּ דעם בודזשעט.

נאָך דער אויפקלערונג פון ה׳ באַטיסט, אַז דער פֿאַרשלאָג אָפּצוווּאַרפן דעם בודזשעט איז נישט קיין פֿאַרמעלער, איז ד״ר מיץ מסכים, עס זאָל פֿאַרקומען אַ דיסקוסיע איבערן בודזשעט און איבער זיין פֿאַרשלאָג. דער פֿאַרזיצער פון ראַט דערקלערט, אַז נאָכן שליסן די אַלגעמיינע דעבאַטע און נאָכן אַריבערגיין צו אַ פּרטימדיקער דיסקוסיע, וועט דער פֿאַרשלאָג פון ד״ר מיץ געשטעלט ווערן צו דער אָפּשטימונג. נאָכדעם גיט דער פֿאַרזיצער דאָס וואָרט דעם ה׳ מעהר.

ה׳ מעהר, פֿאַרשטייער פון אגודה, שאַצט אָפּ קריטיש דעם פֿאַרגעליגטן בוד־זשעט און דערקלערט, אַז פריער פֿאָר אַלץ דאַרף מען שטרעבן אויפצוהאַלטן און פלעגן די שוין עקזיסטירנדיקע געזעלשאַפטלעכע און רעליגיעזע קהילה־אינסטיטו־ציעס. דער רעדנער קריטיקירט, וואָס די מקוה און דאָס שפּיטאָל גיבן נישט די געהעריקע הכנסות און פערגלייכט דעם מצב צו ענלעכע אַנשטאַלטן אין קראָקע און פשעמישל. די מקוה אין קראָקע צ״ב גיט אַ יערלעכע הכנסה פון 100.000 זלאָטעס.

און די הכנסות פון היילן קראַנקע אין פשעמישלער שפּיטאָל דעקן 80% פון שפּיטאָל־בודזשעט, בעת ביי אונדז — נאָר 20%. דער רעדנער שטעלט פעסט, אַז אין דער מקוה און אין שפּיטאָל הערשן אומאַרדענונגען, עס ווערן נישט דורכגעפירט קיין אינווּעסטיציעס. די מקוה איז נישט אינגעאָרדענט ווי געהעריק און ווערט נישט געהאַלטן אין אַ געזונדיקן היגיענישן מצב. ה׳ מעהר וואַרפט אויך פאָר דער שפּיטאָל פאַרוואַלטונג אַז זי איז ביוראָקראַטיש, און דאָס העכערן דעם געהאַלט דעם שפּיטאָל־פּערסאָנאָל איז נישט באַגרינדעט. דער רעדנער לייגט פאָר, אַז די קראַנקע פון די פאַרמעגלעכע און מיטל־פאַרמעגלעכע שיכטן וואָס געניסן פון שפּיטאָל, דאַרפן פאַרפליכטעט ווערן איינצוצאָלן אַ באשטימטן סכום, כדי דאָס שפּיטאָל זאָל נישט האָבן קיין דעפיציט. צום סוף דערקלערט ה׳ מעהר, אַז ער און די אָפּזיציע אין ראָט אין וועמענס נאָמען ער רעדט, וועלן שטימען קעגן בודזשעט, דערפאַר, ווייל די אָפּאָזיציע האָט נישט קיין פאַרטרעטער אין פּרעזידיום.

ה׳ באַטיסט רעדט אין נאָמען פון בונד. צוו. אנד. זאָגט ער פאָלגנדעס:

דער פאָרגעלייגטער בודזשעט־פּראָיעקט באשטעטיקט, אַז ער איז אויפגעשטעלט געוואָרן אונטערן אייַנפלוס פון דער הערשנדיקער פאַרטיי און פון די קלעריקאַלע גרופּירונגען. די ציוניסטן זענען די שטאַרקסטע ריכטונג אין דער יידישער געזעל־שאַפט. זיי ווילן לייזן די יידנפראַגע אויפן טעריטאָריאַלן יסוד. מיר בונדיסטן באַקעמפן אַנטשלאָסן די דאָזיקע ריכטונג, ווייל מיר האַלטן, אַז אין לעבן אַנטשיידן עקאָנאָמישע מאָמענטן און נישט ראָמאַנטישע לאָזונגען.

די באַנקראָטירטע ציוניסטישע אידעע ברענגט שאָדן די אינטערעסן פון די יידישע מאַסן, ווייל עס ווערט פאַרלוירן ענערגיע און קאַפּיטאַלן אויף ווייטע און ניטש־רעאַלע צילן. דער ציוניזם רייסט אָפּ די יידישע מאַסן פונעם קאַמף דאָ אויפן אָרט, פון קאַמף פאָר דעמאָקראַטיע און סאָציאַליזם. די שטרעבונג פון די ציוניסטן איז אויך אין סתירה מיטן פרינציפּ פון זעלבסטבאַשטימונג רעכט פון אַראַבישן פאָלק אין פאַלעסטינע. די גאַנצע באַלפור־דעקלאַראַציע און דער מאַנדאַט פון ענגלאַנד איבער פאַלעסטינע איז נישט מער ווי אַן אימפּעריאַליסטישער אינסטרומענט פון דער ענגלישער פאָליטיק.

איבערגייענדיק צו דער שפּראַכן־פראַגע, פרעגט ה׳ באַטיסט: צי דאָס ווירקלעכע לעבן באַשטעטיקט דעם ציוניסטישן פּראָגראַם? כמעט 90% פון דער יידישער באַפעלקערונג רעדט יידיש. עס עקזיסטירט אַ גרויסע נעץ יידישע שולן וואָס ווערן אויסגעהאַלטן דורכן אַרבעטער, בעת די ציוניסטן ווילן איצט, קעגן דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג, אַז די העברעאישע שפּראַך זאָל ווערן די שפּראַך פון יידישן פאָלק. דער שפּראַכן־קאַמף ביי יידן רופט ארויס דעם רעזולטאַט, אַז די פוילישע רעגירונג וויל נישט אונטערשטיצן נישט די יידישע — נישט די העברעאישע שולן.

די ציוניסטן זענען אַ שטאַרקע פאַרטיי, נאָר אויב אַבער עס גייט דער קאַמף צווישן רייך און אָרעם, צווישן גוטבאַזיצער און פויערים, אויף וועמענס זייט זענען די ציוניסטן? אין בעסטן פאַל קוקן זיך די ציוניסטן גלייכגילטיק צו דעם דאָזיקן קאַמף און שפּעטער געניסן זיי פון די רעכט וואָס דאָס פאָלק האָט אויסגעקעמפט. דאָ אין לאַנד פירן די ציוניסטן אַזאַ פאָליטיק ווי עס האָבן אַמאָל געפירט די

אסימילאטארן. דאס באווייזן אזעלכע פאלן, ווי דער פשרה־אפמאך צווישן „יידישן קאלאָ" און גראבסקי, ווי אויך די שטעלונג פון די ציוניסטן אין רומעניע לגבי דער דאָרטיקער פויערים־רעגירונג. די ציוניסטן מיינען, אז דורך פראטעקציע קאן מען באקומען רעכט, ווייל זיי גלויבן נישט אין זייערע אייגענע כוחות און ווילן נישט נעמען קיין אנטייל אין די קאמפן וואס עס פירט די דעמאקראטיע פון פוילישן פאלק.

די דעמאקראטיעס פון אלע פעלקער קעמפן מיט דער איצטיקער רעגירונג און די ציוניסטן האבן דערקלערט אין סענאט, אז פארן פרייז פון קליינע הנחות זענען זיי גרייט צו שטימען פארן בודזשעט. צי האבן די ציוניסטן עפעס־וואס געטאן אין סיים כדי אפצוהאלטן דאס געזעץ וועגן לאקאטארן־שוץ?

וועגנדיק זיך צו די ארטאדאקסן, שטעלט פעסט דער רעדנער, אז זיי וואלטן געוואלט באגרענעצן דאס היינטיקע לעבן מיט קאנסערווירן רעליגיעזע פארמולעס. וואס פאר א שטאנדפונקט האבן די ארטאדאקסן אין דער פראגע פון פראפעסיאנעל איבערשיכטן די יידישע באפעלקערונג? די ארטאדאקסן, זייענדיק אייגנטימער פון גרויסע פאבריקן, לייזן די פראגע אויף א פשוטן אופן: יידן טארן נישט ארבעטן אין שבת, און אזויווי די פאבריק מוז זיין טעטיק דעם דאזיקן טאג, נעמען זיי נישט צו דעריבער קיין יידישע ארבעטער, זיי זאלן חס ושלום נישט דארפן מחלל שבת זיין. אין רעזולטאט: די יידישע ארבעטער קאנען נישט באקומען קיין ארבעט און קיין באשעפטיקונג. די ציוניסטן בייגן זיך פאר די ארטאדאקסן, וועלכע יעדער קאן קויפן. די ארטאדאקסן שטיצן יעטוועדע רעגירונג. צום ערשט האבן זיי זיך געבוקט פאר וויטאסן, היינט — פאר דער איצטיקער רעגירונג, און ווען אין דער צוקונפט זאל פארקומען אן ענדערונג אין דער מאכט און ס'וואלטן געקומען מענטשן פיינט־לעכע צום איצטיקן רעזשים, וועלן זיי אויך די אונטערשטיצן. דעם קלעריקאליזם דארף מען אויסראטן. מיר טרעטן נישט ארויס קעגן רעליגיע ווי אזעלכע, אבער מיר פארארטיילן די קלעריקאלע ריכטונגען, וועלכע נוצן אויס די רעליגיע אויף א צבועקישן אופן.

צום סוף וועגדעט זיך דער רעדנער צו די לעצטע מאהיקאנער פון דער אסימי־לאציע וואס גורפירן זיך אין דער פאלקס־פארטיי פון ד"ר מיץ: איר האט אידערגעמאלן די שילד אויף נאציאנאל־יידיש, אבער דאס איז נישט גענוג. די יידישע פאלקס־פארטיי האט צוזאמען מיט „יד חרוצים" דערקלערט בעת די קהילה־וואלן, אז זיי באקעמפן פארטייאישקייט. דאס זענען די מענטשן, וועלכע יעדע רעגירונג באנוצט אויף אונטערצודריקן די יידישע באווועגונג, זיי האבן ערשט נישט לאנג זיך געחברט מיט וויטאסן. קיין שום באפוצונגס־פעדערן וועלן שוין נישט העלפן די דאזיקע הערן, מיר וועלן זיי אינגיכן באזייטיקן פון פאליטישן לעבן. די דאזיקע לעצטע מאהיקאנער פון אסימילאציע האבן אליין אויפגעשטעלט א בודזשעט־פראיעקט אין פארשטענדיקונג מיט אנדערע בורזשואזע און קלעריקאלע פארטייען, אין דער פארוואלטונג האבן זיי אליין באשטעטיקט אלע בודזשעט־פאזיציעס און איצט, אויפן ראט, שפילן זיי א קאמעדיע, פעסטשטעלנדיק, אז זיי ווארפן אפ דעמזעלבן בודזשעט וועלכן זיי האבן אקצעפטירט אין דער פארוואלטונג. דאס אלץ ווערט געטאן מיט דער כוונה אויסצופרעסן פאר זיך הנחות אין פרעזידיום.

אויף דער פאַרוואַלטונגס־זיצונג — דערקלערט דער רעדנער, — וועט איך האָב זיך אָפּגעהאַלטן פון שטימען ביי דער פראַגע פון איבערשיקן דעם בודזשעט צום ראַט, האָט ד״ר זילביגער דעמאָנסטראַטיוו פאַרגעלייגט דאָס צו פאַרפראָטאָקאָלירן. פון וועלכן אַן קאָנטראָלירט עס ד״ר זילביגער די טעטיקייט און טאַקטיק פון בונד? דעם ד״ר זילביגער און זיינע חברים זאָגן מיר אָפּ די רעכט צו מישן זיך אין אונדזערע ענינים. מיר זאָגן אָפּ די דאָזיקע רעכט אויך אַלע קאָפּעעך־פּאָליטיקאַנער.

דער רעדנער קריטיקירט שאַרף דעם טייל פון בודזשעט־פּראָיעקט וואָס לייגט פאַר צו העכערן די געהעלטער דעם רב און די געהילפן אין ראַבינאַט, די א. ג. דיינים. די דאָזיקע מענטשן אַרבעטן נישט און נעמען געלט פון דער קהילה און פון די אינטערעסאַנטן. מען מוז פאַרטיידיקן די באָפּעלקערונג קעגן אויסנוצן זי מצד דעם ראַבינאַט און פעסטשטעלן פאַר די רבנים אַ טאַריף פאַר באַשטימטע דורך זיי דורכגעפירטע טעטיקייטן. צום סוף פון זיין רעדע סטעמפלט ה׳ באַטיסט דעם בודזשעט אַלס שוואַרצן, קלעריקאַלן, וועמענס אויסגאַבן זענען באַשטימט אויף נישט פּראָדוקטיווע צילן, און דערקלערט, אַז צוליב די אויבנדערמאָנטע סיבות, וועט די בונדישע פראַקציע שטימען קעגן בודזשעט.

אין נאָמען פון מזרחי האָט גערעדט וואָלף געצלער, וועלכער באַקעמפט די אויספירן פון דער בונדיש־ארטאָדאָקסישער אָפּאָזיציע. עס איז אוממעגלעך זיך פאַר־צושטעלן אַזאַ זאַך — זאָגט ה׳ געצלער — ווי דאָס באַזייטיקן פון דער קהילה רעליגיעזע ענינים. ביי יידן זענען רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט אינהייטלעכע באַגריפן. וואָר עס טרעט אַרויס פון אונדזער רעליגיעזער געזעלשאַפטלעכקייט, דער פאַלט אָפּ פון שטאַם און פון יידישן פאָלק.

די אָפּאָזיציע מאַכט אונדז פאַרוואורפן, אַז מיר גיבן אַוועק אונדזער ענערגיע און קאַפּיטאַלן אויף ווייטערע צילן און פאַרנאַכלעסיקן דערביי די אינסטיטוציעס אין די גלות־לענדער. דער דאָזיקער פאַרוואורף איז לחלוטין נישט ריכטיק, ווייל די ציוניסטן זענען דאָ אין לאַנד טעטיק אויף יעדן געביט. נאָר די אינסטיטוציעס וואָס זענען געשאַפן געוואָרן דורך ציוניסטן און ווערן דורך זיי געפירט, אַנטוויקלען זיך צום גונסטן פאַרן יידישן פאָלק. מיר זענען גרייט צו העלפן. מיר גיבן אונדזער אַרבעט און אונדזער געלט, בעת איר, וועלכע רופן זיך אַרטאָדאָקסן, דרייט זיך אַרויס פון יעטוועדער אַרבעט און שפענדונג. די אינסטיטוציעס וואָס ווערן דורך אייך אָנגעפירט, זענען פאַרנאַכלעסיקט און שמוציק. די רייכסטע פון אייך האָבן נישט קיין פאַרשטענדניש פאַר אַלגעמיין־געזעלשאַפטלעכע ענינים און פאַרמאַכן זייערע קעשענעס, ווען מען דאַרף געבן אַ נדבה. מיט רעכט האָט נישט די יידישע באַפעלקערונג קיין צוטרוי צו אייך, ווייל זי וויסט, אַז איר זענט נישט פעאיק אָנצו־פירן מיט געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און האָט נישט קיין חוש פאַר אַרגאַני־זאַציאָנעלער אַרבעט.

דאָס פאַרנאַכלעסיקן די תלמוד־תורה, וועלכע זינקט אין שמוץ און אין אָפּגעלאָזנקייט, אילוסטרירט אַמבעסטן אייערע ארגאַניזאַציאָנעלע פעאיקייטן און אייער קרבנות־גרייטקייט. איר דערציט קינדער אויף אַזאַ אופן, אַז זיי ווערן פיזישע און גייסטיקע קאָליקעס. מאַכט דאָרט אַרדענונג, דעמאָלט וועט איר האָבן רעכט צו קריטיקירן אונדזערע אינסטיטוציעס, וואָס אין יעדער הינזיכט שטייען

זיי אויף אַ הויכער מדרגה און זענען דער שטאָלץ פון דער יידישער געזעלשאַפט. מיר גופא זענען נישט אַנטציקט מיטן פאַרגעליגטן בודזשעט־פראָיעקט, אָבער מיר ווייסן, אַז שטופנוויז וועט קומען אַ פאַרבעסערונג און אַז די פאַרווירקלעכונג פון אונדזער קהילה־פראָגראַם קאָן קומען אין אַ קורצער צייט.

ד״ר פייג, פאַרשטייער פון התאחדות, פאָלעמיזירט מיט די אויספירן פון ה׳ באַטיסט איבער זיין קריטיק איבערן ציוניסטישן פראָגראַם. נישט דער קלאַסן־קאַמף — זאָגט ד״ר פייג — נאָר דאָס אויסגלייכן דעם אונטערשיד צווישן די קלאַסן, קאָן אַ סוף מאַכן צו די סאָציאַלע קאַמפן.

די שפּראַך־פראָגע איז דורכן בונד פאָלש אויפגעפאָסט. דאָס לעבן אין ארץ־ישראל האָט באַווּיזן, אַז די העברעאישע שפּראַך איז אַ לעבעדיק שעפּעריש לשון און אויף אַזאַ אופן פאַרבינדן מיר זיך מיט אונדזער אַלטער קולטור און שאַפן נייע קולטור־ווערטן. אונדזער פראָגראַם וואָס שטרעבט לייזן די יידנפראָגע אויפן טעריטאָריאַלן פרינציפּ, איז דאָס איינציק־גערעכטע. די רוסישע סאָציאַליסטן, נאָכן באַקומען די מלוכה־מאַכט, זענען אויך צוגעטרעטן לעזן די יידנפראָגע אויפן טעריטאָריאַלן פרינציפּ, און דערפון די אַנשטרענגונגען פון די באָלשעוויקעס צו שאַפן יידישע קאָלאָניעס אין ביראָבידזשאַן.

ה׳ מעהר פון אגודה ענטפערט אויף די אוסיפירונגען פון זיינע פאָליטישע קעגנער און פרעגט די בונדיסטן: פאַרוואָס זיצן זיי אין דער קהילה, וויבאַלד דאָס איז אַן אינסטיטוציע אויף צו דערליידיקן רעליגיעזע ענינים און באַדערפענישן, — זיי ווילן דאָך אויסשליסלעך אַ וועלטלעכע קהילה. די אגודה באַקעמפט דערפאַר די ציוניסטן, וויל לויט אונדזער מיינונג, זענען זיי וויניק רעליגיעז. אויסער דעם באַקעמפן מיר זייער שטרעבונג און קולטור־לאָזונגען וויי אזעלכע וואָס קאָנען אפשוואָכן דעם רעליגיעזן גייסט ביי יידן. די ציוניסטן האַלטן מיר פאַר אַסימילאַטאָרן. מיר האַלטן, אַז דער פאַרגעליגטער בודזשעט איז אַ גוטער און מיר זענען מסכים אויף אַלע זיינע פאָזיציעס. אָבער מיר וועלן שטימען קעגן אָננעמען דעם בודזשעט, וויל אונדז גייט וועגן אַן אָרט אין פרעזידיום.

ד״ר זילביגער דערלערט, אַז זיין גרופּע האָט געוואָלט צוזאַמענארבעטן מיט די ציוניסטן, וועלכע ווילן אָבער אַליין הערשן אין דער קהילה און דערפאַר האָבן זיי זיך צוזאַמענגעראַדט מיט לעוו׳ן. איר מוזט רעזיגנירן פון לעוו׳ן, און דעמאָלט וועט זיין מעגלעך אַ צוזאַמענארבעט. אין דער פאַרוואַלטונג האָבן מיר געשטימט פאַר יעדער בודזשעט־פאָזיציע, נאָר וויבאַלד עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס׳זענען פאַראַן געוויסע בלויזן, האָבן מיר געוואָלט באַזונדער רעווידירן יעטוועדע פאָזיציע אין בודזשעט.

אין אַ גלענצענדער פרעכטיק־געבויטער רעדע ענטפערט אין נאָמען פון דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע ד״ר שפּאָן אויף די באַזונדערע פאַרוואורפן מצד דער אָפּאָזיציע. וועגנדעיק זיך צו ד״ר זילביגער, זאָגט ד״ר שפּאָן, אַז פונקט ווי אין פריוואָטן לעבן קאָן מען פאַרלאָנגען פון מענטשן זיי זאָלן זאָגן אמת און ריכטן זיך נאָר מיטן אמת, אַזוי אויך אין דער פאָליטישער טעטיקייט מוזן מיר קעמפן מיט דער הילף פון אמת. דעריבער פאָדערט דער רעדנער, אַז אויך דאָ זאָל געזאָגט ווערן דער אמת.

איך שטעל פעסט — זעצט פאָר ד״ר שפּאַן — אַז ס׳איז אמת, אז ד״ר זילביגער האָט אַנטיילגענומען אין די באַראַטונגען פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג און מסכים געווען אויף אַלע פאָזיציעס אינעם בודזשעט־פראָיעקט. עס איז אויך אמת, אַז איידער דער בודזשעט־פראָיעקט איז פאָרמעל איבערגעשיקט געוואָרן צום קהילה־ראַט, האָבן די הערן פון דער אָרטאָדאָקסיש־פאָלקיסטישער ריכטונג פאָרלאָנגט איבערצורייסן די זיצונג, געוויפן אַ פאַרטרוילעכע באַראַטונג, איינגעלאַדן דעם ד״ר עהרענפרוינד און זיינע חברים אויף אַ קאָנפערענץ און געפאָדערט אַן אָרט אין פרעזידיום אַלס באַלוינונג פאַר זייער אַננעמען דעם בודזשעט.

אויף דעם, חשובע הערן, האָט איר באָקומען אַ תשובה, אַז די דאָזיקע פאָדערונג איז אַמווייניקסטנס אויף דער צייט און אַזאַ מסחר מיט פרעזידיום־בענקלעך איז נישט דערלאָזבאַר, נאָכמער דערפאַר, ווייל עס איז איצט נישט דאָ קיין מעגלעכקייט צו צווינגען אויסגעוויילטע, זיי זאָלן אָפּטרעטן. די דאָזיקע תשובה און נישט די כלומרשטע אומרעאַלקייט פון בודזשעט, האָט אייך באוואויגן צו שטימען קעגן אָפּשיקן דעם בודזשעט צום קהילה־ראַט.

וועגנדעריק זיך צום אָרטאָדאָקסישן ראַטמאַן פון אגודה, ה׳ מעהר, כאַראַקטעריזירט ד״ר שפּאַן זיין רעדע ווי אַ דורכאויס נישט רעליגיעזע, ווייל לויט די רעלי־גיעזע פּרינציפּן דאַרף מען זאָגן אמת — און מעהר באַנוצט זיך אין זיין קאַמף מיט נישט־אמת. ווייל נישט־אמת איז, אַז אין יידישן שפּיטאָל הערשט אַ פּראָטעקציע־סיסטעם אָדער עס זאָלן דאָרט פאָרקומען מיסברויכן און פאַרשוועדונגען. מען דאַרף זיך רעכענען מיט וועריטער, אויב עמץ וואַרפט פאָר דער שפּיטאָל־אַנפּירונג אַז זי באַ־גייט מיסברויכן, און ס׳איז נישט גענוג וועז מען ציט נאָר צוריק דעם אויסדרוק „מיס־געברויכט״, וואָס ער האָט באַנוצט אין זיין רעדע. ה׳ מעהר האָט אויף אַ פאַרזאַמלונג אונדז געהאַט פאַרגעוואָרפן, אַז מיר האָבן נישט קיין סך אויפגעטאָן פאַרן שפּיטאָל, מיר האָבן עס בלויז אויסגעקאַלכט. עס איז אמת, אַז מיר האָבן געלאָזט אויסווייסן דעם בנין און מיר קאַלכן אים כסדר. מיר פאַרטיליקן די וועריס אין יעטוועדער פאַרם. דאָס שפּיטאָל און זיין אַרגאַניזאַציע אַרבעטן אָן פאַרוואורפן. דער דאָזיקער אַנשטאַלט איז דער שטאָלץ פון דער קהילה און פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע.

אמת איז, אַז די הכנסות פון שפּיטאָל זענען מינימאַלע, די קהילה דערלייגט גרויסע סומען אויף אויסצוהאַלטן עס, און דאָס איז דערפאַר, ווייל עס איז אַ געבאָט פון דער רעליגיע, אַז יעדער אָרעמער קראַנקער זאָל געהיילט ווערן בחנם. מיר שטרעבן טאָקע דערצו, אַז דאָס שפּיטאָל זאָל נישט האָבן קיין שום הכנסות און מיר רעזיגנירן פון די אייגקונפטן וואָס ווערן געשלעפט פון אָרעמע יידן וואָס נויטיקן זיך אין מעדיצינישער אויפזיכט. אין שפּיטאָל קומען נישט קיין פאַרמעגלעכע מענטשן, און אויב עס געשעט אַזאַ פאָל, נעמען מיר דעם געהעריקן אָפּצאָל.

אייך, פאָליטיקער פון דער אָרטאָדאָקסיע, געפעלט נישט די ריינקייט און מוסטערהאפטע אָרדענונג וואָס הערשט אין שפּיטאָל. צוליב פאָליטישע צילן ווילט איר אויסנוצן די אומצופרידנקייט פון קליינע גרופּן פון דער אָרטאָדאָקסיע, וועלכע פילן זיך נישט גוט אין אַ היגיענישן און ריין־געהאַלטענעם בנין. אַנשטאָט איר זאָלט די דאָזיקע יידן איבערצייגן אַז אין אַ שפּיטאָל מוז הערשן ריינקייט און אָרדענונג

און אַז מ׳קאָן נישט צו יעדער צייט — באַטאָג און ביינאַכט — קומען מיט ווייזן צו קראַנקע, ווילט איר גאָר אויסנוצן די דאָזיקע אומצופרידנקייט פאַר פאָליטישע צוועקן.

אויב עס וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן באַגרינדעטע פּאַסטולאַטן, ווי צ״ב דאָס אַנענעמען אין שפּיטאָל מענער אַלס סאַניטאַרן, איז די איצטיקע פאַרוואַלטונג גרייט נאָכצוקומען דער דאָזיגער פאָדערונג, אויב דער ראָבינאַט וועט עס אָנערקענען פאַר נויטיק, אין איינקלאַנג מיט די רעליגיעזע פאָרשריפטן.

די רעדע פון ה׳ באַטיסט באַצייכנט ד״ר שפּאָן ווי אַ דעמאַגאָגישע, וואָס האָט נישט קיין שום געמיינזאַמס מיטן פאַקטישן מצב. אין קאַמף פאַר יידישער גלייכ־בארעכטיקונג נעמען מיר דעם אַקטיוסטן אָנטייל. קיין שום יידישע פאַרטיי קאָן זיך אויף דעם געביט נישט גלייכן מיט אונדזער אַקטיוויטעט. וואָס שייך דעם מעטאָד פון דער דאָזיקער טעטיקייט — געהער עס שוין צו אונדז.

מיר האַלטן, אַז יידן קאָנען זיך נישט שטיצן אויף פיזישן כוח און דעריבער קאָן מען נישט מיט גוואַלט־מיטלען פאָדערן רעכט. מיר האָבן זיך נישט וואָס צו שעמען מיט דער פשרה וואָס איז געמאַכט געוואָרן צווישן יידישן סיים קאָלאָ און גראַבסקין. דאָס דערוועלבן עלעמענטאַרע רעכט דורך פאַרלאַמענטאַרישן קאמף און פאַר־שטענדיקונג פון די יידן מיט דער פּוילישער רעגירונג — ליגט אויף דער ליניע פון אונדזער פראָגראַם. מיר אַפּעלירן צו די פרינציפן פון געראָכטיקייט, און אויב די פּוילישע רעגירונג וויל אָנערקענען אונדזערע געראָכטע פאָסטולאַטן, שעמען מיר זיך נישט דערמיט, נאָר פאַרקערט, מיר האַלטן אַז די פאַרשטענדיקונג צווישן יידן מיטן פּוילישן פאָלק איז אַ נויטוועניקייט. דער אויסדריקער פון דער מיינונג פון פּוילישן פאָלק קאָן זיין נאָר די פּוילישע רעגירונג, און נישט קיין באַזונדערע פאַרטייען, ווי פ.פ.ס., וועמענס שוץ עס זוכט דער בונד.

ענטפערנדיק אויף די אויספירן פון ה׳ באַטיסט בנוגע דעם אויפבוי פון ארץ־ישראל, האָט ד״ר שפּאָן אויסגעדריקט זיין פאַרוואונדערונג, וואָס אויפן געביט פון קאמף אין דער יידישער קהילה, מיינט ה׳ באַטיסט אַז די אַראַבער זענען באַדראָט דורך די יידן. מיר גייען נישט קיין ארץ־ישראל מיט פייער און שוועָרד, מיר ווילן נישט קיינעם באַזייטיקן פון דאָרט, ווי עס איז געשען מיט אונדז מיט 2.000 יאָר צוריק. מיר ברענגען קיין ארץ־ישראל קולטור, אונדזערע קאַפּיטאַלן און אַרבעטס־ענערגיע. דער אויפבוי פון ארץ־ישראל דורך די יידן ברענגט אויך גליק און וואויל־שטאַנד די אַראַבער. עס איז נויטיק די פראָפעסיאָנעלע איבערשיכטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. פאַראַן צווישן אונדז צופיל סוחרים און מענטשן פון נישט־באַשטימטע פראָפעסיעס. דער דאָזיקער איבערפלוס איז פאַר דער מלחמה באַזייטיקט געוואָרן דורך עמיגראַציע. ה׳ באַטיסט אָנערקענט אַוודאי די נויטיקייט פון עמיגראַציע, ער איז אָבער געגן עמיגראַציע קיין ארץ־ישראל. דער שטאַנדפונקט פון בונד רופט אַרויס נאָך מער פאַרוואונדערונג דערמיט, וואָס די פירער פון די מערב־איראָפּעאישע סאָציאַליסטן, ווי בלום, מאַקדאָנאַלד, וואַנדערוועלדע און אַנדערע, באַוואונדערן אין ארץ־ישראל דאָס אויפבוי־ווערק פון די ציוניסטן און אַרבעטן מיט מיט אונדז אין די פּראָ־ארץ־ישראלדיקע קאָמיטעטן.

דער פירער פון די פראַנצויזישע סאָציאַליסטן, לעאָ בלום, דער געוועזענער

און זיכער אויך דער צוקונפטיקער פּרעמיער פון דער ריזיקער ענגלישער אימפּעריע, מאַקדאָנאַלד, דער פירער פון די בעלגישע סאָציאַליסטן און פיל פיל אַנדערע, זענען אין אויפבוי פון ארץ־ישראל אַ קאָלאָסאַלן פאַרטשריט און היסטאָרישע גערעכטיקייט, אָבער נאָר ה׳ באַטיסט באַקעמפט אונדז. מיט דער גאַנצער אַנטשלאָסנקייט ווארפן מיר אָפּ דעם פאַרוואורף, אַז מיר זענען כלומרשט קלעריקאַלן. אונדזער ביזאיצטיקע אַרבעט אויף דער יידישער גאַס ווייזט דעם היפוך דערפון. מיר אַנערקענען אָבער אַז רעליגיע און יידישע נאַציאָנאַליטעט זענען צווישן זיך אַזוי ענג פאַרבונדן, אַז מען קאָן נישט אָפּטיילן איין באַגריף פון צווייטן. שטייענדיק דעריבער אויף דעם שטאַדפונקט, זענען מיר אין דער מיינונג, אַז די יידישע קהילה איז באַרופן דערצו זי זאָל רעגולירן און אויפהאַלטן די רעליגיעזע אינסטיטוציעס.

צום סוף וועלדעט זיך ד״ר שפּאַן צו די אָרטאָדאָקסן און קלערט אויף, אַז די ציוניסטן האָבן געוואָלט צולאָזן אָרטאָדאָקסן צום פרעזידיום, אָבער די אמתע אָרטאָדאָקסן און נישט קיין פאָליטיקאַנער וואָס האָבן נישט קיין שום געמיינזאַמס מיט רעליגיע, נאָר אויפן חשבון פון אָרטאָדאָקסיע ווילן זיי באַקומען מאַכט און איינפלוס. אייער אָפּערטע איז דורך אונדז אָפּגעוואָרפן געוואָרן, ווייל איר האָט נישט קיין אייגענעם ווילן, אייגענעם פאָרשטאַנד, מיט אייך פירט עמעץ אָן, וועמען ס׳איז נישט אויף דער האַנט, אַז אין קהילה זאָל הערשן אַן אָטמאָספער פון שלום און צוזאַמענאַרבעט. מיר האָבן אייך געוואָלט געבן מער וויפל איר פאַרלאַנגט איצט, נאָר איר האָט געשפּילט „וואַ־באַנק״ און אַלץ פאַרשפּילט. היינט פאַרלאַנגט איר פון אונדז הנחות וועלכע קאָנען נישט מער רעאַליזירט ווערן צוליב די פאַרגעקומענע וואָלן וואָס זענען באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער אויפזיכטס־מאַכט.

נאָך דער רעדע פון ד״ר שפּאַן האָט דער פאָרזיצער געשלאָסן די זיצונג.

אויף דער דאָזיקער זיצונג האָט דער בונדישער ראַטמאַן גרינבוים אַרײַנגעטראָגן אַ פאַרשלאָג, אַז די פראַקאָלן פון די ראַט־זיצונגען זאָלן געפירט ווערן אין דער יידישער שפּראַך.

*

אויף דער זיצונג פון קהילה־ראַט, פאָרגעקומען דעם 30־טן מערץ 1929 יאָר, איז דער ערשטער רעדנער געווען ה׳ מעהר, פאָרשטייער פון אגודה. ער האָט זיך באַמיט אָפּצוואָרפן די פאָרוואורפן וואָס די ציוניסטישע רעדנער האָבן געמאַכט אויפן אַדרעס פון די אָרטאָדאָקסן. ער האָט פאָרגעוואָרפן די ציוניסטן: זיי זענען נישט רעליגיעז, ווייל זיי האַלטן רעליגיע פאָר אַ פריוואַטע זאַך; די ציוניסטישע סיים־דעפוטאַטן דערפילן נישט זייערע פליכט און נעמען נאָר פּענסיע; די קראַנקנ־שוועסטער אין טאָרנער שפּיטאָל זענען אַנטיסעמיטקעס. ה׳ מעהר האָט פאָרטיידיקט די אומריינקייט אין תלמוד־תורה. ער האָט געטענהט, אַז די תלמוד־תורה קאָן נישט געהאַלטן ווערן ריין, ווייל די אָרטאָדאָקסן האָבן נישט קיין פאַנדן. צום סוף פאַרלאַנגט דער רעדנער אַן אָרט אין פרעזידיום, ווייל מיט אייערע ניין שטימן אויף דער אַלגעמיינער צאָל פון צוואַנציק, וועט איר נישט קאָנען אַנפירן מיט דער קהילה.

נאָכדעם ווי דעם פאָרזיץ נעמט איבער ה׳ לעוו, באַקומט דאָס וואָרט חיים נייגער, וועלכער דריקט אויס די צופרידנקייט, וואָס די דיסקוסיע, מיט קלייניע אויסנאַמען, איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. ענטפערנדיק דעם פאָרשטייער פון בונד,

שטרייכט אונטער דער רעדנער, אַז די ציוניסטן קאָנען נישט און ווילן נישט פירן קיין קלאָסן־פאָליטיק, נאָר אַ נאַציאָנאַלע פאָליטיק אין נאָמען פון אַלע יידישע שיכטן אין טאָרנע, באַזונדערס פאַרן וואויל פון אַרבעטער. דאָס יידישע פאָלק באַשטייט נישט פון בלויז אַרבעטער, ווייל אַרבעטער ביי אונדז זענען אַ קליינע מינדערהייט. עס איז דעריבער פשוט נישט פאַרשטענדלעך, הלמאי דער בונד אוזורפירט זיך די רעכט פון רעפרעזענטירן די גאַנצע יידישע באָפעלקערונג. אייער באַציאונג צו דער שפראַך־פראַגע איז משונהדיק. איר באַקעמפט פאַרביסן די העברעאישע שפראַך און אויף זיצונגען באָמיט איר זיך אפילו צו שטערן די וואָס רעדן העברעאיש. קיין שום שפראַך באַקעמפט איר נישט, און דאָס טוט איר נאָר אין באַצוג צו עברית, אין וועלכע עס זענען געשריבן די מייסטערווערק פון אונדזער ליטעראַטור און מיט וועלכער עס רעדט אַ באַדייטנדיקער טייל פון אונדזער פאָלק אין גלות און אַלע יידן אין ארץ־ישראל. אויב איר פאַרשטייט נישט די העברעאישע שפראַך, טאָ שעמט זיך און זיצט שטיל, וועט עמעץ רעדט אין דער שפראַך. אויך מיר אָנערקענען די וויכטיקייט פון דער יידישער שפראַך און באַנוצן זיך מיט דעם לשון. מיר האַלטן, אַז ביידע שפראַכן דאַרפן זיין גלייכבאַרעכטיקט און די צוקונפט וועט ווייזן וועלכע וועט זיגן און פאַרבלייבן די נאַציאָנאַלע שפראַך. מיר ווילן, אַז די העברעאישע שפראַך, ווייל מיר ווילן אָנקניפן אָן דער אַלטער גרויסער העברעאישער קולטור און די אויפלעבונג פון דער דאָזיקער שפראַך אין ארץ־ישראל באַרעכטיקט אונדזער שטעלונג.

די הערן פון דער אַרטאָדאָקסיש־פאָלקיסטישער ליסטע ווילן נאָר אַ בענקל און פאַר דעם זענען זיי גרייט אומצוברענגען די באַקומענע אויטאָנאָמיע. די דאָזיקע הערן מיינען, אַז מיט אָפּוואַרפן דעם בודזשעט וועט קומען אָן אויפלייזונג פונעם קהילה־ראַט און אַ קאָמיסאַר פון זייערע רייען וועט אײַנערנעמען די הערשאַפט אין דער קהילה. די דאָזיקע האָפענונגען קאָנען אָמאָל פאַרפירן און איר וועט טראָגן די אחריות פאַרן יידישן פאָלק צוליב דער דאָזיקער דעסטרוקטיוויער אַרבעט.

עס רעדן נאָך די ה״ה האָלענדער, ד״ר שפּאָן, ד״ר פייג און וואָלף געצלער.

ה׳ באַטיסט פאָלעמיזירט מיט די פריערדיקע רעדנער, וועלכע ער באַצייכנט אַלס בורזשואַזע. ער דריקט אויס זיין פאַרוואונדערונג, וואָס די אַרטאָדאָקסן קעמפן קעגן די ציוניסטן, בעת עס טיילט זיי נישט קיין סך און אָן אויסגלייך וואָלט זייער מעגלעך געווען. דער רעדנער חזרט איבער זיינע פריערדיקע אויספירן און שטעלט פעסט, אַז די ציוניסטן נעמען נישט קיין אָנטייל אינעם קאַמף פאַר דעמאָקראַטיע. ווען אין דער נאָענסטער צוקונפט וואָלט אויסגעבראָכן אַ קאַמף געפירט דורך די אַרבעטער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן קעגן איצטיקן רעגירונגס־סיסטעם און פאַר דעמאָקראַטיע, וואָלטן די ציוניסטן זיכער נישט געפונען זיך אויף דער זייט פון די קעמפנדיקע אַרבעטער.

עס נעמט נאָך אַ וואָרט ה׳ מעהר און די דעבאַטע ווערט געשלאָסן מיט דער רעדע פון חיים נייגער, וועלכער וועגדט זיך באַזונדערס צום ד״ר מיץ. נייגער איז אין דער מיינונג, אַז ד״ר מיץ דאַרף מען נישט צורעכענען צו די אַסימילאַטאָרן, ווייל זיין גאַנץ פאַרהאַלטן זיך ביז איצט, אין פריוואַטן ווי אין פאָליטישן לעבן, דערלויבן נישט אויף אַזאַ קוואַליפיקאַציע. אָבער די מענטאַליטעט פון ד״ר מיץ לגבי

דער יידישער קהילה, איז אַן שום ספק אַן אַסימילאַטאַרישע. ווען מיט אייניקע יאָר צוריק איז אויפגעלייזט געוואָרן דער שטאָט־ראַט אין טאַרנע און עס איז אַרײַנגעזעצט געוואָרן אַ רעגירונגס־קאָמיסאַריאַט מיט אַ ביראַט, האָט ד״ר מיץ, טראָץ דעם איינשטימיקן באַשלוס פון אַלע יידישע ריכטונגען, נישט געוואָלט אָנעמען דעם מאַנדאַט אינעם ביראַט, ווייל דאָס אָנעמען דעם מאַנדאַט וואָלט געקאָנט דערקלערט ווערן אַלס שלום מאַכן מיטן פאַקט פון אויפלייזן דעם ראַט און אַרײַנזעצן אויף זיין אָרט אַ קאָמיסאַר. דאָס וואָס ס׳איז נישט געווען אין הסכם מיט ד״ר מיצ׳ס איבער־צייגונגען לגבי דעם שטאָט־ראַט, האָלט ער איצט דערלאָזבאַר לגבי דער יידישער קהילה. ה׳ נייגער אַפּעלירט צום געוויסן פון ד״ר מיץ, ער זאָל נישט דערלאָזן פאַרניכטן די יידישע אויטאָנאָמיע.

דער פאָרשלאָג פון ד״ר מיץ אָפּצוואָרפן דעם בודזשעט איז אָנגענומען געוואָרן מיט 11 שטימען פון דער אַרטאָדאָקסיש־פאָלקיסטיש־בונדישער מערהייט קעגן די 9 שטימען פון ציוניסטישן בלאָק. נאָך דעם באַשלוס האָט ד״ר מיץ פאַר־געלייגט אָפּצושיקן דעם בודזשעט־פראָיעקט צו דער פאַרוואָלטונג, כדי ער זאָל פונדאָסנייַ באַאַרבעט ווערן און אַן אויסגעבעסערטער צוריקקומען אויף די זיצונגען פון קהילה־ראַט. קעגן דעם פאָרשלאָג איז אַרויסגעטרעטן ד״ר שפּאַן און אויך ד״ר עהרענפרוינד, וועלכע האָבן פעסטגעשטעלט, אַז אַזאַ פאָרשלאָג וואָלט געווען דער־לאָזבאַר פאַרן אָפּוואָרפן דעם גאַנצן בודזשעט. נאָכדעם ווי דער פאָרשטייער פון בונד, פייעראייזן, האָט דערקלערט, אַז זיין פראַקציע וועט שטימען קעגן פאָרשלאָג פון ד״ר מיץ, וועמענס ציל איז נאָר צו פאַרלייכטערן דעם האַנדל מיט די פּרעזידיום־בענקלעך, האָט ד״ר מיץ צוריקגעצויגן זיין פאָרשלאָג.

*

דער גרויסער פאַרזאַמלטער עולם האָט די אָפּשטימונג אויפגענומען מיט אויס־דרוקן פון אומצופרידנקייט, אויפרעגונג, פייפעריי און צווישנרופן. די יוגנט האָט געזונגען „התקוה״.

21

ווען אין דערזעלבער צייט זענען אויסגעפאלן די וואלן צום טאַרנער שטאָטראָט, האָבן די ציוניסטן אויפגעהויבן אן אקציע פאר שאפן אן אייניהייטלעכן יידישן וואָל־בלאק (כדאי צו באמערקן, אז דער שטאָטראָט איז דערוויילט געוואָרן מיט 17 יאר צוריק). נישט אזוי לייכט איז געווען צו רעאליזירן אויף דער יידישער גאס די אידעע פון אייניהייטלעכן פראָנט, וואָס וואָלט אַרומגענומען אַלע יידישע פּאַרטייען אין טאַרנע. דעם געדאנק וועגן א יידישן בלאק האָבן געוואָרפן די ציוניסטן, הגם צו אים האָבן באדארפט געהערן אויך אזעלכע פארטייען, מיט וועלכע עס האָט זיך במשך פון יאָרן געפירט א קאמף וועגן פאַרמירן דאָס יידישע לעבן לויט דער ציוניסטישער אויפפאַסונג. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט קאַנסעקווענט גע־שטרעבט צו א וואפנשטילשטאנד און א שלום־פאקט אויף דער יידישער גאס,

ארויסגייענדיק פון דער הנחה, אז דער ענין וואלן צום שטאטראט איז אן אלגע־מיין יידישע זאך, און נישט די זאך פון דער אָדער יענער פארטיי.

אין רעזולטאט פון דער דאָזיקער אויפקלער־ארבעט, האָט די לאזונג פון אן אייניהייטלעכן יידישן פראָנט געגעבן רעזולטאטן. אויף דעם געביט איז אָפּגעהאלטן געוואָרן א פולשטענדיקער נצחון און עס איז געשאפן געוואָרן אן אייניהייטלעכער וואַל־קאָמיטעט, וועמענס ציל עס איז געווען אַרײַנפירן אין שטאָטראָט ערלעכע און ווערדיקע מענטשן, צוגעגרייטע צו געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. גלייכצייטיק איז דער עיקר־ציל פונעם אייניהייטלעכן יידישן בלאָק געווען אויפצושטעלן אַ פּאָסיקע יידישע רעפּרעזענטאַנץ, וואָס וואָלט געוויס געווען אַ קלענערע, וועו יעדע פּאַרטיי וואָלט באזונדער געגאנגען צו די וואלן. דער דאָזיקער בלאק האָט טאקע ארומגע־נומען אלע יידישע גרופירונגען, אויסער דעם בונד, וועלכער האָט זיך בלאקירט צו די וואַלן מיט דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פארטיי (פּ.פּ.ס.).

די גרונט־הנחה פון דער ציוניסטישער וואַל־טאַקטיק ביים אויפשטעלן דעם פאריניקטן יידישן בלאק, איז געווען די זאָרג פארן וואויל פון דער שטאט און די שטרעבונג צו פארזיכערן דער טאָרנער יידישער באפעלקערונג א רעפּרעזענטאנץ, וואָס זאָל אנטשפּרעכן איר צאָל און וואָג אין דער שטאט. אין אנבליק פון דער פארעלטערטער רעאקציאנערער וואל־ארדינאציע, לויט וועלכער 550 וויילער פונעם ערשטן קרייז אָדער 550 וויילער פונעם צווייטן קרייז האָבן באדארפט ווייל אין שטאטראט אזויפיל ראטמענער וויפל 16.000 וויילער פון פערטן קרייז, און דערצו נאָך זענען עס געווען מערהייטס־וואלן, — איז דער געבאט פון דער שעה געווען שאָפן קודם כל אַן אַלגעמיינעם יידישן פראָנט, פאַריניקן די זיך באַקעמפנדיקע יידישע גרופירונגען אין איין בלאק. אין אן אנטשיידנדיקן מאָמענט, וועו עס האָט זיך געהאָנדלט אין פאַרטיידיקן די לעבנסוויכטיקע אינטערעסן פון די יידישע מאַסן, האָבן די ציוניסטן געמוזט פאַרגעסן די ביזאיצטיקע קאַמפן, וויייל נאָר מיט גע־מיינזאמע כוחות האָבן יידן ביי דער דעמאלטיקער סיטואציע געקאָנט זיך אויס־קעמפן אַ פאַרטרעטערשאפט אין שטאָטראָט וואו עס זענען אפטמאָל אַנטשידן געוואָרן גאָר וויכטיקע פראגן פאַר דער יידישער באפעלקערונג. פארשטייט זיך, אז דאָס איז בלויז געווען א טעכנישער בלאק, און דאָס איז דורך די ציוניסטן אונטערגעשטראכן געוואָרן בעת דער וואל־קאמפאניע. ד״ר שענקעל, וועלכער איז אריוסגעטרעטן אויף אַ וואַל־פאַרזאַמלונג (אונטערן פאָרזיץ פון ד״ר ש. שפּאָן, 2.6.29), האָט צוו. אַנד. דערקלערט: „מיר ציוניסטן, שליסנדיק דעם דאָזיקן בלאק, האָבן נישט רעזיגנירט פון אונדזער פראגראם. מיר וועלן קיין איין מינוט נישט אויפהערן אונדזער אידע־אישן קאָמף מיט דער פראָגראַמלאָזיקייט פון די פאָלקיסטן, מיר האָבן נישט רע־זיגנירט פון אונדזער קאמף מיטן קריגערישן קלעריקאליזם, מיט דער גרופע מענ־טשן, וועלכע באמיען זיך אויסצונוצן די רעליגיע פאר פאליטישע צוועקן און פאר באַפרידיקן פערזענלעכע אַמביציעס. דעס דאָזיקן קאַמף וועלן מיר וויייטער פירן מיט דערזעלבער פארבינסקייט ווי ביז איצט, אין אייניקלאנג מיט אונדזער פראגראם".

אָבער די דעמאלטיקע וואל־ארדינאציע צום שטאטראט וואָס האָט געהייסן וויייל ראטמענער אין פיר קרייזן לויטן שטייער־צענזוס, האָט באשאפן אזא לאגע,

אז די יידן, אפילו בלאקירטע, האָבן נישט געקאָנט האָבן אן אנטשפרעכנדיקע פארטרעטונג אינעם שטאטראט און דערפאר האָבן זיי געמוזט שטרעבן צו פאַרייניקן זיך אָדער בלאָקירן זיך מיט נאָך אַ גרופּע אָדער אַפילו אַ נישט־יידישן בלאָק, כדי צו באקומען די נויטיקע צאָל שטימען. די פאַרשטייער פון איינהייטלעכן יידישן פראנט האָבן בפירוש אונטערגעשטראכן, אז דער בלאָק איז נישט געווענדעט געגן דער פּוילישער באפעלקערונג, און ארויסרוקנדיק דרייסט און מוטיק נאציאנאל יידישע לאָזונגען, פאָדערנדיק פאליטישע און ווירטשאפטלעכע גלייכבארעכטיקונג, — נישט באהאלטן זיך אונטער אַ מענטעלע פון אסימילאַציע צו אָבסקוראַנטישן מאָשקיזם, שטרעבט ער צו שאַפן אַ יסוד פאַר אַ שטענדיקן דויערנדיקן צוזאמענלעבן צווישן דער יידישער און פּוילישער באפעלקערונג. דעריבער האָט די אנפירונג פונעם איינהייטלעכן יידישן פראנט באשלאסן (דעם 6־טן מאי 1929) צו מעלדן דעס פרעזעס פון ב.ב.וו.ר., דעס ד"ר סקאָוואָנסקי, וועגן דעם פאקט פון שאפן א יידישן בלאק

אָט איז דער אינהאלט פון דעמדאָזיקן בריוו (לויטן „טיגאדניק זשידאווסקי" פון 17־טן מאי 1929, נמ' 19):

„מיר טיילן אייך מיט העפלעך, אז די פאריניקטע יידישע גרופּירונגען מיטן אויסגאם פון בונד, האָבן איינשטימיק באשלאָסן, אז די דאָזיקע גרופּירונגען זאָלן אלס איינהייטלעכער יידישער בלאק צוטרעטן צו דער וואל־קאמפאניע צום שטאטראט אין טאַרנע. גלייכצייטיק מעלדן מיר העפלעך, אז דערזעלבער יידישער בלאק האָט אויסגעדריקט זיין איבערצייגונג, אז אין לעבנסוויכטיקן אינטערעס פון דער שטאט ווי אינעם אינטערעס פון אן אנטשפרעכנדער און נאָרמאלער פונקציאנירונג פונעם שטאטראט, איז וויכטיק, עס זאָלן אין אים זיין רעפּרעזענטירט אלע פּארט ייען, אויך די סאָציאַליסטישע פּארטייען. צום סוף דריקן מיר אויס אונדזער גרייטקייט צו בראטן זיך מיט די פּארטייען וואָס געהערן צום קריסטלעכן בלאק און מיר בעטן רופן צו דעם צוועק א פארזאמלונג, כדי ארומצורעדן די פראגן וואָס זענען פארבונדן מיטן אדורכפירן די אקציע".

אין איינקלאנג מיטן פארלאנג וואָס איז ארויסגעבראכט געוואָרן אינעם אויבנדערמאָנטן בריוו, איז דעם 13־טן מאי 1929 יאר פאָרגעקומען אין זאל פון דער שפאר־קאסע א געמיינזאמע זיצונג פונעם יידישן בלאק און קריסטלעכן בלאק. פאָרזיצערס זענען געווען ד"ר סקאָוואָנסקי און חיים נייגער. אויף דער דאָזיקער זיצונג זענען איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן פאלגנדע באשלוסן:

„די פאָרשטייער פון דער פארטיי ב.ב.וו.ר. און די פאָרשטייער פון די יידישע פּארטייען באָשליסן איינשטימיק: די פאַרזאַמלטע פאַרפליכטן זיך אין נאָמען פון די פארטייען וועלכע זיי רעפּרעזענטירן, צו שאפן ביי דער וואל־אקציע צום שטאטראט אן איינהייטלעכן פראנט און סאלידאריש אָפּגעבן זייערע שטימען אויף דער געמיינזאמער קאנדידאטן־ליסטע פון ראטמענער און זייערע פארטרעטער. די פאַרזאַמלטע דריקן אויס זייער ווילן, אַז אויך די פאַרטיי פּפ.ס. זאָל אינעם צוקונפטיקן ראט האָבן איר רעפּרעזענטאנץ, און אויף צו פארשטענדיקן זיך מיט דער אנפירונג פון דער דאָזיקער פארטיי וועלן דעלעגירט גלח־פראַלאַט ד"ר לובעלסקי, ד"ר קארגול, ד"ר מיץ און ד"ר שענקעל".

די פארהאנדלונגען מיט פ.פ.ס האָבן נישט געגעבן קיין פאזיטיוון רעזולטאט, צוליב דעם וואָס פ.פ.ס האָט געפאָדערט א גרויסע צאָל מאנדאטן. דעריבער האָט די דאָזיקע פארטיי צוזאמען מיטן בונד געשאפן א באזונדערן וואל־בלאק. דער בלאק פון די פארייניקטע יידיש־פוילישע פארטייען האָט אויסגעווייזלט א פרעזידיום אין די פערזאנען פון ד״ר סקאוואראנסקי און חיים נייגער אלס פרעזעסען, מאַרשאַל־קאָוויטש און ד״ר גאָלדבערג אלס סעקרעטארן. לויט א פארשטענדיקונג איז פון פארויס באשטימט געוואָרן די צאָל מאנדאטן פאר יעדער פארטיי באזונדער. אזוי האָבן די יידן באדארפט באקומען אין פערטן און אין דריטן קרייז צו פינף מאנדאטן, און אין צווייטן קרייז צוועלף מאנדאטן. אין דער שטאט־פארוואלטונג האָט דער קריסטלעכער בלאק באדארפט באקומען דעם אמט פון בירגערמייסטער און דריי לאָוויקעס, דער יידישער בלאק — איין וויצע־בירגערמייסטער און דריי לאָוויקעס.

נאָך א פארביסענעם וואל־קאמף, האָט דער פארייניקטער פויליש־יידישער בלאק אפגעהאלטן א פולן נצחון. צומאָרגנס נאָך די וואלן אין פערטן קרייז, האָט דער סעקרעטאר פון יידישע־פוילישן בלאק, ד״ר גאָלדבערג, געשריבן אין „טי־גאדניק זשידאווסקי״ (נמ׳ 24, 21־טער יוני 1929 יאר):

„אינעם שטאטראט וועט צווישן די בירגערלעכע פארטייען זיך נישט געפינען קיין שום מערהייט, וועמענס הערשאפט זאָל זיין געריכטעט קעגן די אינטערעסן פון די ארבעטנדיקע שיכטן. די ארבעטער זענען סיי אין דער מוניציפאליטעט סיי אין דער מלוכה אונדזערע ברידער, וואָס מיט זייער ארבעט גיבן זיי זייער בייַ־שטייער צום אלגעמיינעם וואוילזיין. קיינעם פון אונדז האָט זיך אַפילו נישט געהלומט, אז אינעם שטאטראט זאָל אויפגעהויבן ווערן א קאמף קעגן די ארבעטער. דער פויליש־יידישער בלאק האָט זיך געשטעלט פאר א הויפט־אויפגאבע די פרידלעכע צוזאמענארבעט פון אַלע שיכטן פון דער באפעלקערונג, אָן אונטערשייד פון קלאס, רעליגיע און נאציאנאליטעט. מיר פירן נישט און פראָפאגאנדירן נישט קיין קאמף, נאָר א פרידלעכע צוזאמענארבעט פון אלע, פארן וואויל פון דער מלוכה און זעלבסטפאַרוואַלטונג. די דאָזיקע גרונט־הנחות פון אונדזער פראָגראַם ווילן רעאליזירט ווערן. דעריבער קאָנען מיר דרייסט זאָגן דער באפעלקערונג, אז מיר באַטראַכטן זיך נישט ווי זיגער לגבי דעם אַרבעטער־קלאַס״.

אינעם פערטן קרייז זענען אויסגעווייזלט געוואָרן נאָר די קאנדידאטן פונעם פויליש־יידישן בלאק, די פאָלגנדע ראטמענער:

1.	ד״ר מיץ הערמאן	4898 שטימען
2.	ד״ר שפאַן, שמואל	4871 ״
3.	ד״ר עהרענפרייַנד, העניריק	4863 ״
4.	נייגער, חיים	4859 ״
5.	טורעק, וולאדיסלאוו	4858 ״
6.	ענגלענדער, חיים	4852 ״
7.	האבארסקי, מאקסימיליאן	4845 ״
8.	גלח ד״ר לובעלסקי, יוזעף	4820 ״
9.	סמאלעץ, סטאניסלאוו	4801 ״
10.	גזשעביעלוך, יאן	4727 ״

11. היידוקעוויטש, יוזעף 4727 שטימען
12. פישינסקי, עאוגעניוש 4723 "

אלס פארטרעטער פון די ראטמענער זענען דערוויילט געוואָרן:

1. ד"ר כאַמעט, אברהם 4866 שטימען
2. וויטעק, יוזעף 4858 "
3. בלאזער, פייוול 4850 "
4. יוזשיצא, אאוגוסטין 4847 "
5. האמעל, קאראל 4845 "
6. ראזענבערג, מאריא 4841 "

אינעם דריטן קרייז זענען דערוויילט געוואָרן פאַלגנדע ראטמענער:

גלאַצנער ישראל, ד"ר גאַלדבערג שלמה, קאמושינסקי סטאניסלאוו, מארגוליעס ארטור, מיקאַש מיכאל, ניעדזשעלסקי מיכאל, פאַזדראַ יאן, פיקול יאן, ד"ר שענקעל וואלף, ד"ר סקאוואראנסקי מיכאל, שאדזשינסקי לודוויק, וועקסלער ישראל. אלס פארטרעטער: באנעק יאן, דיטשעק הענריק, פריש יוסף, קארגול סטעפאן, קלייַנ־העגדלער הערמאן, ראַט טעאַדאָר.

אינעם צווייטן קרייז:

היימאן יוסף, ד"ר ראפאפארט עדוואַרד, האלענדער הענריק, רובין ווילהעלם, שינאגעל לעאַפאַלד, ד"ר שאליט עדוואַרד, געווערץ אליהו, ד"ר זילביגער זיגמונט, געצלער וואַלף, שפילמאן אברהם, ד"ר מענדערער מ., ליבער שמשון. אלס פאר־טרעטער: פעלדבאום גוסטאוו, ד"ר פינק אדאַלף.

אינעם ערשטן קרייז זענען דערוויילט געוואָרן רעפרעזענטאנטן נאָר פון דער פויילישער באפעלקערונג, לויטן אפמאך וועלכער האָט דערפאר פאראויסגעזען דאָס דערווייליגן אין צווייטן קרייז אויסשליסלעך פארשייער פון דער יידישער בא־פעלקערונג.

קעגן די וואלן איז אריינגעטראגן געוואָרן א פראטעסט מצד פ.פ.ס. און דערפאר איז דאָס קאנסטיטואירן דעם שטאטראט אָפגעלייגט געוואָרן ביזן דערליידיקן דעם פראטעסט דורך דער אדמיניסטראטיווער מאכט.

דער געמיינזאמער יידישער פראנט (אויסער דעם בונד, התאחדות און פועלי־ציון), האָט געהאט זיין לעבעדיקן אפקלאנג אויך אויף דער זיצונג פון קהילה־ראט, פארגעקומען דעם 11־טן יולי 1929 יאר, וואו עס האָט באדערפט באשלאָסן ווערן דער בודזשעט פארן יאר 30־1929. עס דארף אונטערגעשטראכן ווערן, אז זינט עס איז אין אפריל 1929 אָפגעוואָרפן געוואָרן דער קהילה־בודזשעט, האָט די קהילה געפירט איר פינאנס־פאל־טיק לויטן אלטן בודזשעט פון יאר 1928, אָבער אָן דער מעגלעכקייט אויפצומאָנען דירעקטע שטייערן צוליבן פעלן פון דער בודזשעט־אָפשטימונג. דאָס מאָל אָבער איז אויף דער אויבנדעמאָנטער זיצונג אָנגענומען געוואָרן דער בודזשעט־פראיעקט מיט די שטימען פון אלע ראטמענער, אויסער די בונדישע. די הוצאות פונעם בודזשעט זענען געווען פרעלימינירט אויף א סומע 402.928 זלאָטעס, הכנסות פון די קהילה־אונטערנעמונגען האָבן באטראָפן 271.000 זלאָטעס, דו איבעריקע סומע אויסגאבן פון 131.928 זלאָטעס האָט געדארפט גע־דעקט ווערן פון דירעקטע שטייערן. דערביי האָט דער ראט באפולמעכטיקט די

פארוואַלטונג צו נעמען אן אינוועסטיציע־הלוואה אויף א מאקסימאלער סומע פון 100.000 זלאטעס.

22

דאָס יאר 1930 איז געשטאנען אונטערן צייכן פון ווירטשאפטלעכן קריזיס אין פוילן, וועמענס סימפּטאָמען זענען שוין געווען מערקבאר אין יאר 1929. צווישן די בריטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן האָט זיך געמערט נויט און ארבעטלאָזיקייט. הגם דער קריזיס איז געווען אן אלגעמיין־מלוכהשע דערשיינונג, האָט ער קודם כל ארומגענומען דעם האנדל און אינדוסטריע, וועלכע זענען ממש צוזאמענגעבראָכן געוואָרן אונטער דער פאטאלער שטייערן־לאסט און עקאָנאמישער פאליטיק. די פאלגן פון דער דאָזיקער מוראדיקער שטייערן־באַלאַסטונג האָבן אַמשטאַרקסטן און אַמפילבאַרסטן געשפירט די מיטעלע סוחרים און קליינהענדלער, וועלכע האָבן קיינמאָל נישט געהאַט קיין פעסטן עקאנאמישן יסוד, און זענען אין אנבליק פון דער שטייגנדיקער ווירטשאפטלעכער דעפרעסיע אוועקגעשטעלט געוואָרן פארן געשפענסט פון נויט און הונגער. דאָס גאנצע פוילישע יידנטום האָט זיך געפונען אין א פארצווייפלטער לאגע. די רעגירונגס־קרייזן זענען געווען טויב אויף די הילף־רופן, אויף די פאָדערונגען אביסל נאָכצולאָזן די שטייערן־שרויף, אָפשטעלן די עטאטיסטישע פאָליטיק, און צולאָזן יידן אין רעגירונגס־אמטן.

אין דער טארנער וואכנשריפט „טיגאדניק זשידאווסקי" (4־טער יולי 1930 נומ׳ 27), אינעם ארטיקל פון ד״ר א. כאָמעט „וואָס וועט זיין מאָרגן" ? — לייענען מיר:

„דאָס באַזייטיקן יידן פון די שוין פארנומענע דורך זיי פאזיציעס, דאָס נישט צולאָזן יידן צו קיין שום נייע עקאנאמישע פאָזיציעס, דער „נומערוס נולוס" סיי אין די מלוכהשע ווי אין מוניציפאלע אמטן, — אויף דעם געביט זענען אייניק אלע פאקטאָרן — סיי די „דעמאָקראַטישע", סיי די „דיקטאטארישע". אויך דאָס טארנער יידנטום איז נישט קיין אויסנאם. עס איז געוואָקסן די ארבעטלאָזיקייט צוליבן קריזיס אין דער קאנפעקציע־בראנזשע. דעם 19־טן יאנואר 1930 יאר האָבן אן ערך 100 שניידער זיך פארזאמלט אינעם לאקאל פון דער קהילה, פאָדערנדיק הילף. די יידישע קהילה איז צו יענער צייט געווען די אייניקע איסטיטוציע, וואו די אָרעמע האָבן געזוכט הילף. דעריבער זענען געוואָקסן די אויסערגעווויינלעכע אויסגאבן אין שייכות מיט דער קאטאסטראפאלער לאגע פון די אָרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן".

אן אָפשפיגלונג פון דער דאָזיקער ווירטשאפטלעכער לאגע איז אויך געווען דער קהילה־בודזשעט אויפן יאר 1930־31, אָנגענומען אויף דער זיצונג פון 17־טן אפריל 1930 יאר, וועמענס ציפערן שטעלן זיך פאָר אזוי:

אויסגאבן: ראבינאט 32,196 53 זלאָטעס, קהילה־ביוראָן 20,039.50 זלאָטעס, עמעריטורן 18,634.83 זלאטעס, שפיטאל, זקנים־הויז, אמבולאטאריום 92,568.50

זלאטעס, שעכטהויז 35,627.56 זלאטעס, גמינע־הייזער 48,520 זלאטעס, שטענדיקע סובוועגצן 21,110 זלאָטעס, סובוועגצן און איינמאָליקע שפענדונגען 28.500 זלאָ־טעס, בית־עולם 16,513.75 זלאָטעס, פאַרשידענע 29,700 זלאָטעס, דאָמעסטיקאַל־שטייער אויסגאבן 1,800 זלאטעס.

אויף דער זייט פון די הכנסות האָבן פיגורירט פאָלגנדע פאָזיציעס:

שפיטאָל און אַמבולאטאריום 39.880 זלאטעס, שעכטהויז 145,700 זלאטעס, קהילה־הייזער 19,000 זלאָטעס, בית־עולם 40,000 זלאָטעס, פאַרשידענע 8,000 זלאָטעס, דאָמעסטיקאַלע שטייערן 92,900 זלאָטעס. די אויסגאבן האָבן אלזאָ באטראָפן 345,210 זלאָטעס 61 גראָשן, די איינקונפטן — 345,480 זלאָטעס, ד.ה. אן עודף אינעם בודזשעט אויף א סומע פון 269 זלאָטעס 39 גראָשן.

א זייער ענערגישע און נוצלעכע טעטיקייט האָבן געפירט די יידישע ראט־מענער אין שטאטראט. איינשטימיק איז אלס בירגערמייסטער דערוויילט געוואָרן ד״ר מיכאל סקאָוראָנסקי, אלס וויצע־בירגערמייסטער — ד״ר הערמאן מיץ, אלס לאוניקעס — געריכט־ראט דוטקיעוויטש, פולקאוניק האבארסקי, יוסף היימן אינזש׳ רייצא, ד״ר שענקעל, ד״ר שאליט, ארכיטעקט מיקאָש.

די יידיש־פוילישע קאאליציע האָט אין דער פראקטישער ארבעט אין מאגי־סטראַט און אין שטאָטראַט אויסגעהאַלטן איר פייער־פרווו. באַזונדערס איז דאָס געקומען צום אויסדרוק ביים אויסשטעלן דעם שטאָטישן בודזשעט אויפן יאר 31־1930. אלע בארעכטיקטע פאָדערונגען פון די יידן זענען באריקזיכטיקט געוואָרן. קאָן זיין, אז דאָס איז געווען די אייניציקע שטאט אין דער פוילישער רעפובליק, וואו אינעם שטאָטראַט האָבן בירגער פון פאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן און רעלי־גיעס געארבעט אין פרידן און אין הארמאָניע לטובת הכלל. גענוג צו דערמאנען, אז דעם בודזשעט־פרעלימינאר פארן אויבנדערמאנטן יאר האָט רעפעריט ראט־מאַן ד״ר שלמה גאָלדבערג. אין דעם דאָזיקן בודזשעט זענען באשטימט געוואָרן סובוועגצן פאר פארשידענע קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אויף א סומע פון 80.000 זלאָטעס, דערפון 56% פאר קאטוילישע אינסטיטוציעס, 44% — פאר יידישע. דערביי איז פאר יעדער נאציאנאלער גרופע באזונדער איבערגע־לאָזט געוואָרן די רעכט צו אויסצוטיילן די סובוועגצן.

אָבער די בשותפותדיקע פויליש־יידישע צוזאמענארבעט און דער פאזיטיווער אויפטו פון די דעמאלטיקע ציוניסטישע טוער, איז געווען ווי א דארן אין אויג עטלעכע יידישע שטאטישע פאליטיקער, וועלכע דער זיך שטארקנדיקער איינפלוס פון די ציוניסטן — סיי אין דער קהילה, סיי אין שטאָטראט, איז נישט געווען אויף דער האַנט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ הינטערקוליסן־שפיל, אָנגעפירט דורכן וויצע־בירגערמייסטער, וועלכער איז מיט דער הילף פון די ציוניסטן דערגאנגען צו זיין אמט. אין שייכות מיטן צוטיילן דער העברעאישער שול „שפה ברורה״ א שטאטישע סובוועניץ, האָט זיך אָנגעהויבן אן אמתע וואקאנאליע פון אינטריגען און ליגנס, דערביי האָט מען פון איין זיין פארשריגן די העברעאישע שול ווי א „בורזשואזע״ אינסטיטוציע, און פון דער צווייטער זייט האָט מען איר פאָרגע־וואָרפן, אז זי איז אן אויסגעשפראָכן פארטייאישע פאָזיציע פון די ציוניסטן. דער שטאטישער בודזשעט איז אָבער באשטעטיקט געוואָרן דורכן וואָיוואָדישן

אמט, דערביי האָט דער בירגעמייסטער ד״ר סקאוואראנסקי דרייסט פארטיידיקט די באשטעטיקטע דורכן שטאטראט סובוענצן פאר די יידישע אינסטיטוציעס. אויף דער זיצונג פון שטאטראט דעם 28־טן מאי 1930, האָט ד״ר סקאוואראנסקי געגעבן אָנצוהערן, אז צוליב די אוואנטורעס און אָנפאלן וואָס ווערן איינגעאָרדנט אינעם שטאטראט דורך אינער פון די אפאזיציאנעלע פארטייען וואָס האָבן נישט קיין פארטרעטערשאפט אינעם שטאטראט, וואָלט ער געדארפט לייגן זיין אמט, אָבער גראד מצד דער יידישער זייט איז געקומען א דערקלערונג וואָס האָט אים דערמוטיקט: ד״ר שפאן האָט אויף דער דאָזיקער זיצונג פעסטגעשטעלט, אז דער בירגערמייסטער גענייסט פון צוטרוי פונעם גאנצן שטאטראט און דערייבער דארף ער נישט אָפטרעטן, כאָטש ער טרעפט זיך אָן אויף שווערייטן צוליב זינלאָזע אוואנטורעס.

23

די קהילה־פארוואלטונג האָט זיך באמיט צו לינדערן די נויט אויף דער יידישער גאס. די פינאנסיעלע לאגע פון דער קהילה איז אָבער צו יענער צייט געווען אן אויסערסט שווערע. די הכנסות פון דער יידישער קהילה האָבן געדעקט די לויפנדיקע אויסגאבן, ווי באאמטע־פענסיעס, שפיטאָל און אנד. זיי האָבן אָבער נישט געסטייעט אויף דורכצופירן פארשידענע דרינגענדע אינוועסטיציעס, בפרט נאָך, ווען די קהילה־פארוואלטונג איז אוועקגעשטעלט געוואָרן פאר דער נויטוועגדיקייט צו רעסטאוורירן אירע אייגענע קהילה־הייזער, וועלכע זענען זינט דער ערשטער וועלט־מלחמה נישט רעמאָנטירט געוואָרן און ממש געדראָט אייגצופאָלן. צו דעם צוועק האָט די קהילה באשלאָסן נעמען א הלוואה אויף א סומע פון 8,000 דאָלאר, דערביי האָט מען פאָר אַ טייל פון דעם געלט געדאָרפט אייגקויפן אַ רענטגען־אָפּאָראט פארן שפיטאָל און באצאָלן פארן פלאץ וואָס איז אייגעקויפט געוואָרן פאר נייעם יידישען בית־עלמין.

אויף דער יידישער גאס האָט זיך געשטארקט די פאָראָרעמונג, וועגן וואָס עס זאָגט עדות דער פאקט, אז אינעם בודזשעט־יאר 1930 האָט די קהילה־פארוואלטונג פרעלימינירט פאָר דירעקטע שטייערן די סומע פון קוים 70.000 זלאָטעס, דערביי איז דער יסוד פאר אויסמעסטן די גרונט־סטאָווקע די צאָלער געהעכערט געוואָרן צו דער מאקסימאלער סומע פון 1,000 זלאָטעס. די העכסטע סטאווקע אָבער איז געשטעלט געוואָרן קוים דריי צי פיר פערזאָן, ווייל אין טאָרנע זענען נישט געווען מערער קיין יידן וועמען מען זאָל קאָנען אויסמעסטן דעם שטייער אין אזא הויך. די יידן האָבן זיך פשוט געבראכן אונטער דער שטייער־לאסט.

ביי אזא שווערער לאגע פונעם טאָרנער יידנטום, איז נאָך גוט געשען, וואָס עס האָט געהאט פעאיקע איבערגעגעבענע פאָרשטייער סיי אין דער קהילה, סיי אין שטאטראט. זיי האָבן זיך באמיט לויט זייערע מעגלעכקייטן און כוחות לינדערן די כסדר זיך פארשארפנדיקע נויט צווישן די בריטסטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אָבער אויך פאר די צוויי קערפערשאפטן אין שטאט איז געקומען א

שווערע צייט, וועו עס האָט זיך אַנטשידן דער גורל סיי פון דער קהילה, סיי פונעם שטאטראט. געווען אין פוילן אזעלכע קרייזן, יידישע ווי פוילישע, וועלכע האָבן זיך דערלאַנגט די הענט נישט לטובת דער שטאט צי לטובת די טאַרנער יידן. א טייל האָט זיך שלעכט געפילט אין א קהילה, וואו מענטשן מיט גוטן ווילן האָבן זיך באמיט צו ברענגען אין אַרדענונג און אנטוויקלען די קהילה־ווירטשאפט, בעת אנדערע האָבן אין געיעג נאָך בענקלעך אַדער צוליב ענגע פארטייאישע אינטערעסן געשטרעבט צו צעקלאפן דעם פויליש־יידישן פראנט און פונאנדערצולאָזן דעם שטאטראט.

צו הילף די דאָזיקע גרופקעס איז געקומען די וואל־קאמפאניע צום סיום פון סענאט, וועלכע האָבן באדארפט פאַרקומען דעם 30־טן נאָוועמבער 1930 יאר. די דאָזיקע וואלן האָבן געהאט א וויכטיקע באדייטונג פאר דער פויליש־ער מלוכה און איר רעזשים, ווייל דער צוקונפטיקער סיים האָט באַדאַרפט אָננעמען אַ גאַנצע רייַ געזעצן פון אן אויסערגעווײנלעך וויכטיקער באדייטונג פארן פויליש־ן יידנטום: ענדערן די קאנסטיטוציע און באשטימען א נייע וואל־אָרדינאציע. אין גאנצן לאנד האָט זיך פונאַנדערגעפלאקערט א שארפער קאמף צווישן דעם פראָ־רעגירונגס בלאק, וועלכער האָט געפרעדיקט די נייטיקייט פון קאנסטיטוציאנעלע ענדערונגען כדי צו פארפעסטיקן די מאכט פון דער רעגירונג, איינהאלטנדיק די פארלאמענ־טארישע פאָרם, — און דעם לאגער, אין וועלכען עס האָבן זיך געפונען כמעט אלע פאָלקס־ריכטונגען און זיי האָבן געפאָדערט איינהאלטן די דעמאָקראטישע פאר־לאמענטארישע פרינציפן.

די יידן אין מערב־גאליציע האָבן געשאפן אן אייגהייטלעכן וואל־בלאק, וועלכער האָט ארומגענומען אלע נאציאנאל־יידישע גרופירונגען, די ציוניסטישע, די סוח־רים־ און האנטווערקער־קרייזן, ארויסטרעטנדיק צום וואל־קאמף מיט אן אייגענער ליסטע, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאנען ד״ר יהושע טהאן. דאָס האָט אנט־שפראכן די פרינציפן פון יידישער זעלבשטענדיקער און אומאפהענגיקער נאציא־נאלער פאליטיק אויף דער מלוכהשער ארענע. אינעם טאַרנער קרייז איז דערלאנגט געוואָרן א ליסטע פונעם נאציאנאל־יידישען בלאק, נומ׳ 14, מיט פאָלגנדע קאנדי־דאטן: ד״ר יהושע טהאן, ד״ר דוד בולווא פון קראקע, אינש׳ בערנארד צימערמאן פון קראָקע, יוסף היימאַן פון טאַרנע, ד״ר שמואל שפאַן פון טאַרנע, וואָלף געצלער פון טאַרנע, ד״ר יעקב בלעך פון גאַרליץ (איצט אין ישראל).

אין דער דאָזיקער וואל־קאמפאניע איז נישט געגאנגען אזויפיל אין דעראָבערן א מאנדאט אינעם טאַרענר קרייז, ווייל די וואל־געאגראפיע אויפן געביט פון פאר־טיילן די באַזונדערע וואַל־קרייזן איז צוגעשניטן געוואָרן מיט דער בפירושער איינשטעלונג צו פארקלענערן צאָלמעסיק די יידישע פארטרעטערשאָפט. עס האָט זיך געהאנדלט אין צוניפזאמלען אלע יידישע שטימען אין טאַרנער קרייז (ווי אין אלע אנדערע קרייזן) אויף דער נאציאנאל־יידישער ליסטע, ווייל אזוי ארום האָבן די יידישע דעפוטאטן אין סיים געקאָנט זיך פאררופן אויף דעם, אז זיי רעפרעזענטירן די גאנצע יידישע באפעלקערונג פון גאנצן לאנד און אז דער יידישער קיבוץ אין פוילן שטייט הינטער זיי. דער עיקר איז אָבער געגאנגען אין איינהאלטן דעם פרינציפ פון א זעלבשטענדיק נאציאנאל־יידישער פאליטיק, ארויסשלעפן די יידן

פון דער שטענדיקער היפאָטעק פון די פאקטאָרן, וועלכע האָבן געהאט די מאכט און אויפן אלטן פריצישן שטייגער באמיט זיך צו געווינען יידישע שטימען — מיט בקשות אָדער דראָונגען.

אינעם וואל־אויפרוף צו די יידן אין מערב־גאליציע האָט ד״ר טהאן קלאָר און דייטלעך באצייכנט דעם דאָזיקן שטאנדפונקט:

„ניין — פון אונדזער באפרייערישער טאט וועלן מיר נישט אָפטרעטן. אונדזער פרינציפ איז געווען, איז און וועט זיין: ביי די וואלן זענען די יידן א באזונדערע און געשלאָסענע גרופע. דער יידישער וויילער גיט אָפ זיין שטים א ייד און נאָר א ייד. א „ייד״ מיינט נאָר אזעלכן, וועלכער קאנדידירט אלס ייד, און נישט אונטער אַ פרעמדער פירמע״.

פאר דער נאציאנאל־יידישער ליסטע אין טאָרנע האָבן זיך ארויסגעזאָגט יידישע סוחרים, קליינהענדלער און כמעט די גאנצע יידישע אינטעליגענץ. אין שטאט האָבן זיך אָבער געפונען „מאַכערס״, וועלכע זענען געווען א ווערקצייג אין נישט־יידישע הענט און באמיט זיך צו געווינען יידישע שטימען. צווישן דער טאָרנער ארטאדאקסיע האָבן זיך אפילו געפונען געציילטע יחידים וואָס האָבן געהופן שטימען פאר דער רעגירונגס־ליסטע, דאָס א.ג. „איינסל״ (סאַנאַציע). דער קאמף פון די דאָזיקע פראָ־רעגירונגס־גרופן האָט אָנגענומען א שארפן כאראקטער, ווייל צו זיי איז צוגעשטאַנען די טאָרנער אַגודה, וועלכע האָט אין קלויז אייגעאָרדנט אַ וואל־פארזאמלונג, בעת אין דער קהילה האָט זי צוזאמען מיטן בונד דורכפארסירט אַ באַשלוס וואָס פאַרווערט אייניצואָרדענען וואַל־פאַרזאַמלונגען אין דער נייער שול, כדי אַזוי אָרום צו שטערן דער וואַל־אַגיטאַציע פאָר דער נאַציאָנאַל־יידישער ליסטע.

פונדעסטוועגן האָט די נאציאנאל־יידישע ליסטע דעם 16־טן נאָוועמבער 1930, אָפגעהאלטן א פולן נצחון. דער טארנער קרייז האָט ארומגענומען טארנע־גארליץ, דאָמבראָווע, גריבאָוו און בריגל. אין טאָרנע גופע זענען געווען 23.271 וואל־באַרעכטיקטע, געשטימט האָבן נאָר 16,743. דערפון האָט די רעגירונגס־ליסטע נמ׳ 1 באקומען 7,189 שטימען, און די ליסטע נר׳ 14 — נאציאָנאַל־יידישע — 3.108 שטימען, בונד (פאר־יניק מיט רעכטע פועלי־ציון) האָט באקומען 1.027 שטימען, לינקע פועלי־ציון (נר׳ 6) האָט באקומען 307 שטימען. די ליסטע פון „צענטראָלעוו״ (פ.פ.ס. פיאסט, ענדעציע), האָט באקומען 4,871 שטימען. אינעם גאנצן טאָרנער וואל־קרייז איז דער וואל־רעזולטאט געווען פאלגנדער: אויף 250,185 וואל־באַרעכטיקטע, זענען אָפגעגעבן געוואָרן 198,975 גילטיקע שטימען. דערפון האָבן די באזונדערע וואל־ליסטעס באקומען:

נמ׳ 1	80,092 שטימען	(רעגירונגס ליסטע)
5	1,110 ״	(בונד און רעכטע פועלי־ציון)
6	355 ״	(לינקע פועלי־ציון)
7	112,261 ״	(„צענטראָלעוו״)
14	5,157 ״	(נאציאנאל־יידישער בלאק)

לויט דער אָפשאצונג, פארעפנטלעכט אין „טיגאדניק זשידאווסקי״ (21־טער נאָוועמבער 1930, נומ׳ 43), זענען אויף די נישט־יידישע ליסטעס אָפגעגעבן גע־

וואַרן בסך־הכל 739 יידישע שטימען, בעת אויף די יידישע וואל־ליסטעס — 14, בונד און לינקע פועלי־ציון, זענען אין טאַרנע גופא צוזאמען אַפגעגעבן געוואָרן 4.442 יידישע שטימען.

יוסף הײמאן, פרעזעס פון סוחרים און אינדוסטריעלער פאַריין אין טארנע, האָט אינעם ארטיקל „דער וואַל־שניט" („טיגאדניק זשידאווסקי" נום׳ 43 פון 11־21 1930), אזוי אַפגעשאצט די רעזולטאטן פון די סיים־וואלן אין טאַרנע:

„מיר זענען נאָך די וואלן צום סיים. דער נאציאנאל־יידישער לאגער איז פון דער קאַמפאַניע אַרויס בשלום, נישט געקוקט אויף דער אַלגעמיינער אַפאַטיע, הגם ער האָט כמעט נישט געפירט קיין וואל־אגיטאציע אין אָנבליק פון דער עקל־האפטער, מיאוסער און ליידנשאפטלעכער קאנטר־אקציע מצד דער אסימילאטאָריש־אַרטאדאקסישער קליקע, וועלכע האָט אָפן און מיט דער גאנצער פארביסנקייט אַגיטירט פאַר דער נישט־יידישער ליסטע. מיר חזרן איבער און שטרייכן אונטער, אז כמעט אַן א וועלכער ס׳איז אגיטאציע פון אונדזער זייט איז די היגע יידישע באפעלקערונג, באוואוסטזיניק אין איר רענעסאנס־גייסט, געגאנגען צו דער וואל־אורנע און אָפגעגעבן 3,108 שטימען אויף דער ליסטע נר׳ 14. די מיינסטע פון די וואָס האָבן געשטימט אויף דער ליסטע האָבן נישט געהאט קיין אילוזיעס, געוואוסט אז עס זענען כמעט נישט גובר צו זיין די שווערייקייטן, אז אינעם איצטיקן טאַרנער קרייז זאָל זיי געלינגען צו געווינען א יידישן מאנדאט. אָבער די ווילער האָבן געהאט די פולסטע איבערצייגונג, אז דאָס איז א קאטאגאריישער אימפעראטיוו, א דיקטאַט פון פאָליטישער פאַרנונפט און פערזענלעכער ווירדע, אַז דערפילנדיק דעם בירגער־חוב גייענדיק צו דער וואַל־אורנע, דאַרפן זיי אַוועקגעבן זייער שטים בלויז און אייניציק פאר דער ליסטע נומ׳ 14".

אזוי האָבן די סיים־וואלן באוויזן, אז די יידישע געזעלשאפטלעכקייט אין טאַרנע האָט אין א באדייטנדיקער מאָס דעמאָנסטרירט איר הויכע פאָליטישע רייפקייט. אין אָנהויב האָט זיך אויסגעוויזן, אז די דאָזיקע וואלן וועלן נישט האָבן קיין שום אָפּקלאנג אינעם שטאטראט, אז די פוילישׁ־יידישע צוזאמענארבעט אויפן געביט פון שטאָטראָט האָט צוליב די סיים־וואָלן נישט געהאָט קיין שום פארלוסט.

פאר די ציוניסטן זענען די דאָזיקע וואלן צו די געזעצגעבערישע קערפער־שאפטן געווען בלויז אן עפיזאָד אין זייער אויפקלער־ארבעט צווישן דער יידישער באפעלקערונג, און שטייענדיק אויפן שטאנדפונקט פון א זעלבשטענדיקער יידישער פאליטיק, האָבן זיי זיך נישט געלאָזט אראָפּשטופן פון דאָזיקן וועג, הגם דאָס איז געווען פארבונדן מיט געוויסע קרבנות און שווערייקייטן אויפן שטח פון קהילה און שטאטראט. גלייך נאָך די וואלן האָבן אָנגעהויבן קורסירן קלאנגען וועגן פונאנדערלאָזן דעם שטאָטראט. די וועלכע האָבן געדינט דער סאנאציע בעת די סיים־וואלן, האָבן געפאָדערט זייער שכר, עס האָט געדארפט פארווירקלעכט ווערן זייער טרוים וועגן בענקלעך אין דער קהילה און אין שטאטראט.

ליידער איז זייער טרוים גאָר שנעל פארווירקלעכט געוואָרן. דער שטאטראט איז פונאנדערגעלאָזט געוואָרן. דעם 16־טן דעצעמבער 1930 יאר איז פאָרגעקומען די לעצטע זיצונג פון טאַרנער שטאטראט. די וואכנשריפט „טיגאדניק זשידאווסקי"

(19.12 1930), פרווט אין אן ארטיקל ענטפערן אויף דער פראגע, צי דארפן יידן באדויערן דעם לעצטן שטאטראט:

„מיר זענען שטענדיק געשטאנען אויפן שטאנדפונקט פון זעלבסטפארוואלטונג און געווען קעגנער פון קאמיסארישער הערשאפט. מיר באדויערן דעס שטאטראט, ווייל ער איז געווען א טריבונע פאר פוילישׂ־יידישער פארשטענדיקונג, א זייער וואגיקער עקספערימענט, אפשר דער אייניציקער אין גאנץ פוילן. אין משך פון 14 חדשים האָט דער שטאטראט געארבעט גלאַטיק און הארמאניש. נישט געווען קיין איין גרילק, קיין איין אנטיסעמיטישע ארויסטרעטונג. די פארשטענדיקונג צווישן אונדז יידן און די קריסטלעכע ראטמענער איז געווען א פולשטענדיקע און הונדערטפראצענטיקע. וועט ווייס צי טאָרנע וועט נאָך אמאָל האָבן אזא שטאָט־ראט. מיר שעמען זיך נאָר, וואָס צווישן די באגרעבער פון דער זעלבספארוואלטונג האָבן זיך געפונען יידן, אונדזערע „ליבע אַרטאָאקסן" און אין זייער שפיץ דער יידישׂ־ווי־צע־בירגערמייסטער".

אויף דער לעצטער זיצונג פון שטאטראט זענען די באגרעבער פון דער שטאט־טישער זעלבסטפארוואלטונג שארף דעמאסקירט געוואָרן דורך די ראטמענער חיים נייגער, ד"ר שענקעל און ד"ר שפאן, און דער גלח ד"ר לובעלסקי האָט בפירוש אָפגעלייקנט די קלאנגען, אז די ציוניסטן זאָלן כלומרשט האָבן פארכאפט דאָס ראטהויז צום שאדן די קריסטלעכע ענינים. „איך שטעל דאָ פעסט עפנטלעך — האָט דערקלערט ד"ר לובעלסקי, פרעזעס פון דער קריסטלעכער פאָלקס־פארטיי אין מערב־גאליציע — אז קיין קאטוילישע ווי אויך פוילישע ענינים זענען נישט פארנאכלעסיקט געוואָרן".

אינעם מאגיסטראט האָט זיך באזעצט דער רעגירונגס־קאמיסאר הער מאָרשאַל־קאָוויטש און זיין פאָרטרעטער ד"ר מיץ. אלס ראטגעבער זענען צווישן אנדערע באשטימט געוואָרן די יידן ארטור מארגוליעס, ד"ר אפנער, ד"ר זיגמונט זילביגער, ישראל וועקסלער, חיים אבערדאם, ווילהעלם רובין און ד"ר קליין. מיטן אויסנאם פון ד"ר אפנער, האָבן אלע יידישע בייראט־מיטגלידער געהערט צו דער גרופע וואָס האָט ביי די לעצטע סיים־וואלן געשטיצט די רעגירונגס־ליסטע. די יידישע רעפרעזענטאנץ אין ראָטהויז איז פארקלענערט געוואָרן און דער יידישער איינ־פלוס דאָרט איז באדייטנדיק אייגעשרומפן געוואָרן.

אָבער נישט בלויז מיט דעם האָט זיך געענדיקט דאָס באשטראָפן טאָרנער יידן פאר זייער מאסנווייזן שטימען אויף דער נאציאנאל־יידישער ליסטע. די אגודה האָט געפאָדערט נאָך א באַצאָלונג. זי האָט געוואָלט הערשן אין דער קהילה. די ציוניסטן, הגם זיי האָבן נישט געהאט אין קהילה קיין מערהייט, האָבן זיך באמיט אריינפירן ענדערונגען אויפן סאָציאלן און קולטורעלן געביט. די פילאָליקע אטאקעס פון דער אָרטאָדאקסיע קעגן דער קהילה־פארוואלטונג האָבן זיך לעצטנס פאָרענדיקט מיט דורכפאלן. אָבער נאָך דעם הוראגאן־פייער קעגן די ציוניסטן אין שטאטראט, האָט די אטאקע אויף דער קהילה געהאט גרעסערע שאנסן אויף דערפאלג.

דעם 29.1 1931 יאָר איז פאָרגעקומען די לעצטע זיצונג פון קהילה־ראט אונטערן פארזיץ פון פרעזעס חיים נייגער. אויף דער דאָזיקער זיצונג, וועלכע

האָט לויט דער הערשנדיקער שטימונג געגנוי דערמאנט די אפשידס־זיצונג פון שטאטראט, האָט ד״ר פיש אין נאָמען פון דער ציוניסטישער פראקציע אריינגע־טראָגן א פראָטעסט קעגן די כוונות אויפצולייזן דעם קהילה־ראט און קהילה־פאר־וואלטונג. „מיר זענען עדות — האָט דערקלערט ד״ר פיש — פון א העצע וואָס וועט מסתמא פירן צום אויפלייזן די קהילה און באשטימען פאר איר א קאמיסאר. די דאָזיקע העצע — נישט זי וואונדערט אונדז, נישט זי שרעקט אונדז. זי וואונדערט אונדז נישט, וויל מיר זענען שוין צוגעוואוינט צום אומגעצלעכן אויפלייזן אויטאנאמע קערפערשאפטן. עס שרעקט אונדז נישט דערפאר, וויל מיר האָבן נישט מורא צו פארלירן אונדזער הערשאפט אין קהילה, באזונדערס אין אזעלכע באדינגונגען וועו די ארבעט איז גאָר שוער און אומדאנקבאר. מיר וועלן אויך נישט פארגיסן קיין טרערן צוליבן אויפלייזן די קהילה, מיר מוזן זיך אָבער באוואָרענען קעגן אזא מין באהאנדלונג. דער קאמף פאר אויסברייטערן די יסודות פון אונדזער אויטאנאמיע האָט דערפירט דערצו, אז די קהילה האָט אויפגעהערט זיין אַן אָרט פאַר משפחה־פריווילעגיעס פאַר געווייסע פאַמיליעס. אין דער יידישער קהילה זענען געקומען צום וואָרט די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אויסגעקליבן אויפן סמך פון דער פארברייטערטער וואל־ארדינאציע, איז די קהילה דער אויסדרוק פונעם פאַלקסווילן און פארדינט אויך א גרעסערער אַכטונג און נישט מען זאָל זיך מיט איר יעדן טאָג וואָרפן און פונאַנדערלאָזן״.

„מען ברעכט איצט אונטער — האָט אין זיין רעדע דערקלערט דער פרעזעס פון קהילה־ראט חיים נייגער — איין אויטאנאמיע נאָך דער צווייטער. די זעלבע מענטשן וואָס האָבן אינטריגירט קעגן שטאטראט, באמיען זיך איצט אונטערצו־גראָבן די קהילה — די לעצטע אויטאנאמע פאזיציע וואָס איז פארבליבן אין טאָרנע. עפעס פינסטערע כוחות הוליען איצט אויף דער יידישער גאס און פארניכטן אלץ וואָס איז נוצלעך און נויטיק דעם פאראַרעמטן יידנטום. זאָל אונדזער פראָטעסט זיין א ווירדיקער ענטפער און אויסדרוק פון פאראכטונג פאר די אונטערערדישע כוחות, וועלכע שטרעבן צילבאוואוסט צו צעקלאפן די יידישע קהילה און פארניכטן די יסודות פון דער יידישער אויטאנאמיע״.

אין נאָמען פון דער בונדישער פראַקציע אין קהילה האָט דוד באַטיסט דערקלערט: „דער עצם פאקט פון אויפלייזן די קהילה מאכט שוין נישט היינט קיין שום רושם, מיר מוזן אָבער סטעמפלען אזעלכע מעטאדן, די באוואוסטע דענונציאציעס מצד די, וועלכע באהאלטן זיך היינט אויס. דער פאקט פון אויפ־לייזן די קהילה, דאָס פארניכטן אונדזער אויטאנאמיע, איז נישט עפעס אן אָפגע־ריסענע דערשיינונג. דאָס איז בלויז א רינג אין דער קייט פון די גרויסע פא־סירונגען וואָס זענען לעצטנס פאָרגעקומען. פארוואָס וועט די העגעמאניע אין יידישן לעבן איבערגעגעבן דער ארטאדאקסיע און דער אסימילירטער אינטעלי־גענץ? וויל אזוי ארום קאָן מען אויף א הומאניטאָרן אופן פטור ווערן פון דער אפאָזיציע. בעת די וואלן צום סיים האָבן די אָרטאדאָקסן געגעבן דעם פריץ וואָס זיי האָבן אים געהאט צו געבן. מען האָט זיי צוגעזאָגט צו פארקלענערן די שטייערן און אנדערע גאָלדענע גליקן, און געגעבן האָט מען זיי א דעקרעט וואָס נאוועלי־זירט דאָס קהילה־געזעץ. מען האָט די יידישע מאסן אויסגעליפערט צו די, וואָס

מיטן נאַרמאלן ערלעכן וועג קאָנען זיי נישט קומען צו דער מאכט, זיי האָבן נישט ביי אונדז קיין שום צוטרוי, און נאָר מיטן כוח פון פריץ וועלן זיי קאָנען הערשן".

ד"ר שפאן, וויצע־פרעזעס פון דער יידישער קהילה, האָט דערקלערט: „די יידן זענען פון דער לעצטער פאליטישער אקציע ארויס מיט א נצחון און אריינגעפירט אין שטאטראט א יידישע רעפרעזענטאנץ, וועלכע האָט ווירדיק פארטיידיקט די יידישע אינטערעסן און געשטאנען אויף דער וואך פארן וואויל פון דער שטאט. וואָס אן אמת האָט א טייל יידישע ראטמענער אונדז פארראטן און מיטן אונטער־גראָבן די שטאטישע זעלבסטפארוואלטונג געבראכט אומגעהויערן שאָדן קודם כל דעם טאָרנער יידנטום. פאר דער צייט פון דער עקזיסטענץ פון דעם דאָזיקן שטאטראט איז דאָס טאָרנער יידנטום געווען ווירדיק פארטרעטן. זינט טאָרנע עקזיסטירט, זענען אונדזעדע קולטורעלע באדערפענישן נישט באפרידיקט גע־ווארן מיט אַזאַ פאַרשטענדעניש און לאָיאַליטעט מצד דעם קאַטוילישן טייל ראטמענער, ווי דאָס איז געווען לעצטנס, און יידישע פילאנטראָפישע אינסטיטוציעס זענען צום ערשטן מאָל באהאנדלט געווארן מיט דער געהעריקער זאָרגפעליקייט. דאָס וואָס מיר האָבן דערגרייכט פאר יידישע צוועקן, האָבן מיר באקומען אויף א ווירדיקן אופן און נישט מיט געבעט, און אונדזער באציאונג צום קאטוילישן טייל ראטמענער האָט זיך געשטיצט אויף קעגנזייטיקער פארשטענדעניש, צוטרוי און טאלעראנץ. קיינער וועט נישט לאָזן א טרער צוליבן אויפלייזן די קהילה, מיר מוזן אָבער פראָטעסטירן קעגן די מיטלען און מעטאדן מיט וועלכע עס באנוצן זיך אונדזערע קעגנער".

אויף דער דאָזיקער זיצונג האָבן געפעלט די אפאָזיציע־ראטמענער חיים אבערדאם, זעליג בראוו, אליהו געווערץ, שלמה מעהר, ד"ר מיץ, ד"ר קליין, מ. ריינהאלד, וואלף וועקסלער. די דאָזיקע אינטריגעס האָט נישט געקאָנט פארטראָגן דער קהילה־פאָרזיצער ד"ר הענריק עהרענפרוינד, און אפאליטישער מענטש, וועלכער האָט געארבעט אין קהילה אָן אייגננוץ און זייטיקע כוונות. געטריבן דורך די אָפטע מסירות און קעגנזאָצן, האָט ער סוף פעברואר 1931 יאָר געלייגט זיין אָמט אלס פארזיצער פון קהילה־פארוואלטונג. אויף דעם דאָזיקן שווערן פאָסטן איז פארבליבן דער וויצע־פארזיצער ד"ר שפאן, וועלכער האָט צוזאמען מיט וואלף געצלער און פרעזעס פון ראט חיים נייגער גערופן זיך מיט פארשידענע שווערי־קייטן, נישט וועלנדיק דערלאָזן צו א קאמיסארישער הערשאפט אין דער גמינע. צוליבן דרוק אָבער פון די, וואָס האָבן זיך געריסן צו די קאמיסארישע בענקלעך, האָט די אַדמיניסטראַטיוועט מאָכט פאַראַרדנט אַ קאָנטראָל אין דער קהילה, זוכנדיק מאָטיוון אויפצולייזן די יידישע גמינע און דערמיט בארעכטיקן דאָס אוועקזעצן א קאָמיסאַר. די מאָטיוון האָבן זיך געפונען, ווייל די קהילה־פאַרוואַלטונג האָט בשעתה אייגנגעצאָלט 890 זלאָטעס פאר קרן־קיימת, כדי פאראייביקן די דעמאָלט געפייערטע אין גאנצן לאנד דאטע פון פוילנס צעניאָריקער אומאפהענגיקייט. אויסערדעם איז „אנטדעקט" געוואָרן, אז די קהילה האָט אויסגעצאָלט 900 זלאָטעס אויף מצות פאר יידן אין רוסלאנד, און צום סוף — די קהילה האָט אסיגנירט, מיט דער הסכמה פון אַלע ראָטמענער, פאַרשטייט זיך, די סומע פון 9,863 זלאָטעס 50

גראָשן פאַרן רעטונגס־קאמיטעט (גמילת חסדים), פונוואַנען מען האָט די אָרעמסטע יידן געגעבן אומפראָצענטיקע הלוואות פון 100 זלאָטעס אויף לענגערע און קלייניע ראטעס. די דאָזיקע סומע איז בלויז געבאָרגט געוואָרן דעם רעטונגס־קאָמיטעט, און פאַרן אומקערן דאָס געלט זענען געווען פערזענלעך פאראנטוואָרטלעך: ד״ר שפּאַן, וואלף געצלער און גבריאל דורסט.

עס איז געשען — דעם 10־טן מערץ 1931 איז דעם וויצע־פרעזעס ד״ר שפּאַן דערלאַנגט געוואָרן דער דעקרעט וועגן אויפלייזן די קהילה־פאַראיינס אין טאַרנע. אויפן אָרט פון דער פונאנדערגעלאָזטער קהילה האָט די סטאראָסטוע, אויפן סמך פון פאר׳ 30 פונעם געזעץ פון 21־טן מערץ 1890 יאר, באשטימט (אלס דרינגענדער פאַל) א צייטווייליקע פאַרוואלטונג מיט ד״ר זילביגער אין שפּיץ. אויסער דעם זענען אריין אין דער פאַרוואלטונג: חיים אַבערדאַם, זעליג בראַוו, אינזש׳ אייכהאָרן, אליהו געווערץ, ד״ר גאָלדשטערן, חיים גאָלדבערג, ד״ר קליין, בערנארד לייב, אהרון ראָזענצווייג, ארטור מארגוליעס, שלמה מעהר, וואלף וועקס־לער, אליהו ווינבערגער און צוויבל.

אַרומרעדנדיק דעם פאַקט פון אויפלייזן די יידישע קהילה אין טאַרנע, שרייבט „טיגאדניק זשידאָווסקי״ (פון 13.3 1991 יאר, נומ׳ 11):

„א קאמיסאַר אין דער קהילה — דאָס איז שוין א לאנג געגארטער ציל פון דער אגודה און אירע נאָכשלעפער, א הייפל אסימילאטאָרן וואָס באהאלט זיך אונטער איר מאַנטל. ענדלעך זענען איצט געשטילט געוואָרן די אַפּעטיטן און אַמביציעס פון פארשידענע „באדייטנדיקע יידישע פאליטיקער״, ענדלעך איז אינקאסירט געוואָרן דאָס וועקסל וואָס איז דער אגודה אויסגעשטעלט געוואָרן בעת די סיים־וואלן״.

מיט וואָס האָט אָנגעהויבן זיין הערשאפט אין קהילה די צייטווייליקע קהילה־פארוואלטונג? אין ביורא פון קהילה איז צווישן אנדערע בילדער געהאָנגען אויף דער וואנט דער פארטרעט פון ד״ר צ. פ. חיות, דער בארימטער אין דער יידישער וועלט הויפט־ראבינער פון ווין, גרויסער געלערנטער, געשעצט און געאכטעט אויך דורך קריסטלעכע געלערנטע. האָט די צייטווייליקע פארוואלטונג אָנגעהויבן איר באלעבאטעווען אין קהילה מיטן א פאראדנונג אראָפצונעמען דאָס בילד פון ד״ר חיות און אוועקשטעלן עס אין א ווינקל, און דאָס בלויז דערפאר, וואס ער איז געווען א ציוניסט...

אין דעמזעלבן ביורא זענען אויף דער וואנט געהאָנגען צוויי אנדערע בילדער. דאָס זענען געווען דיפלאָמען פון קרן קיימת לישראל, געשיקט פון ירושלים דער יידישער קהילה אין טאַרנע אין שייכות מיטן אייגנרייבן דורך איר אין „ספר הזהב״ פון קק״ל די פוילישע רעפובליק אין צענטן יארטאג פון איר אומאפהענגיקייט. אויך די צוויי בילדער זענען געפאלן א קרבן פון דער צייטווייליקע פארוואלטונג. אויסער דעם האָט די קאמיסארישע פארוואלטונג פארווערט זינגען אין דער נייער שיל די „התקוה״ און פארווערט קלויבן שפענדונגען פאר קרן קיימת לישראל, וועלכע מען פלעגט מנדר זיין בייַם אויפרופן צו דער תורה. ווען אין דער העלפט מאי 1931 יאר איז דורך דער צייטווייליקער פארוואלטונג באטראכט געוואָרן די פראגע פון סובוועניצן פאר פארשידענע קולטור־אינסטיטוציעס, זענען די סובוועניצן

צוגעטיילט געווארן די שולן און שטיבלעך ווי: קלויז, באבאווער, בעלזער און אנד. דאקעגן איז נישט צוגעטיילט געווארן קיין פרוטה די העברעאישע שולן פון שפה ברורה, דעם לייענזאל און דער פאלקס־ביבליאטעק. אויף צו בארעכטיקן אזא האנדלונג, האט דער פארשטייער פון אגודה דערקלערט פאלגנדעס (ציטירט לויטן „טיגאדניק זשידאווסקי" פון 15.5.31, נומ׳ 19):

„ער וואלט יא געווען דערפאר מען זאל באשטימען א געוויסע סומע, אבער נאר אויף צו פארברענען די יידישע פאלקס־ביבליאטעק".

24

אין דער צייט האבן אלץ שווערערע וואלקנס פארטונקלט דעם יידישן האריזאנט. נויט און הונגער האבן זיך באזעצט אין יידישע היימען, וואס האבן ערשט נישט לאנג געפירט א פארמעגלעך לעבן. דאס יידישע בירגערטום האט זיך געפונען אין ממש אַ האפנונגסלאזער לאגע. דער סוחר און ארבעטער, דער האנטווערקער און יידישער אינטעליגענט האבן מיט זארג און מורא געקוקט אין דער צוקונפט. אין אזא סיטואציע האט זיך אויך געפונען דאס טארנער יידנטום, און דאס גראד אין א צייט, ווען עס האט נישט געהאט קיין אייגענע פארטרעטערשאפט אין שטאטראט און ווען די קהילה, די אייניציקע אינסטיטוציע וואס האט געקאנט קומען צו הילף דער יידישער באפעלקערונג דורך פארברייטן איר סאציאלע טעטיקייט, האט זיך געפונען אין אומפאראנטוואַרטלעכע הענט פון מענטשן, וועלכע האבן לגמרי נישט געזארגט פארן וואויל פון דער יידישער באפעלקערונג.

נישט געקוקט אויפן ווירטשאפטלעכן קריזיס, אלגעמיינער נויט און קאטאס־טראפאלער לאגע פון גאנצן האנדל און אינדוסטריע, האט די שטייער־מאכט אין טארנע, אויסמעסטנדיק דעם אינדוסטריע־שטייער (פאדאטק פושעמיסלאווי) פארן יאר 1930, געשטעלט דעם יידישן שטייער־צאלער א צווייפאכיקן און דרייפאכיקן אויסמעסט לגבי דעם יאר 1929. עס איז דערגאנגען צו דעם, אז צוליב די איבערגע־טריבענע שטייער־אויסמעסטונגען האבן אפגעשטעלט זייער ארבעט אזעלכע קאנ־פעקציע־אונטערנעמונגען ווי: י. קעץ, ברידער בראון, י. פייגענבאום, צאודער און ווינשטאק, ד. לאנדמאן, רייזל רובין, שטיין און ראט, גרינבערג. 400 יידישע ארבעטער, באשעפטיקטע אין די אויבנדערמאנטע אונטערנעמונגען, זענען געבליבן אַרבעטלאז.

מען דארף דערביי נישט פארגעסן, אז די קאנפעקציע־בראנזשע אין טארנע האט פארנומען א וויכטיקע פאזיציע נישט בלויז אין דער אינדוסטריע אין פוילן, נאר געפונען זיך אויך אויף א גאר בכבודיק ארט אינעם פויליש עקספארט. די אנט־וויקלונג פון דער קאנפעקציע־אינדוסטריע אין טארנע דאטירט זיך נאך פון יאר 1850 בערך. וויי אין עסטרייך־אונגארן, אזוי האט קאנפעקציע אין פארמלחמהדיקן פוילן לויט דער קוואליטעט און קוואַנטיטעט פארנומען א דאמינירנדיקן פלאץ. אבער בעת ביים עסטרייכער האבן די אויסארבייטונגען פון דער טארנער קאנפעקציע־בראנזשע געהאט א גרויסן אפזאץ אין אלע לענדער פון דער געוו.

האַבסבורגער מאָנאַרכיע, אין די באַלקאַנישע לענדער, אַרײַנגערעכנט טערקיי, וואו עס זענען עקספּאַרטירט געוואָרן א סך סחורות — האָבן ביים סאנאציע־רעזשים, צוליב דער נישט־ראציאנעלער פּאליטיק אויפן געביט פון שטייערן, פּאספּאָרטן, צאָל און קרעדיט, — די אויסאַרעטונגען פון דער טאַרנער קאָנפעקציע־אינדוסטריע נישט געקאָנט אויסהאַלטן די אויסלענדישע קאנקורענץ, באזונדערס פון די טשעכאסלאוואקישע אויסארבעטונגען (פּראַשטשעיאוו) און עסטרייכישע (ווין), אזוי, אז דאס צוריק געווינען די פּריערדיקע מערק האָט זיך אננעטראָפן אויף פיל שווריקייטן. דערפאר איז לעצטנס פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה באַ־גרענעצט געוואָרן דער אָפּזאץ־מארק בלויז אויפן אינלענדישן מארק, הגם עס האָבן נישט געפעלט קיין באמיאונגען צו דעראבערן אויך פּרעמדע מערק. אין סעפּטעמבער 1931 יאר איז קיין לאָנדאן ארויסגעפאָרן א ספּעציעלע דעלעגאציע, כדי אָנצוקניפּן א קאנטאקט מיט די דאָרטיקע אפּנעמער. די טאָרנער קאָנפעקציע־אויסארבעטונגען, זענען לגמרי נישט געבליבן הינטערשטעליק לגבי די אויסלענדישע אויסארבייטונגען, אפילו זיי איבערגעשטיגן, א דאנק דער אינטענסיוער ארבעט און אָנשטרענגונגען מצד די פּראדוצענטן, ביי דער מיטהילף פון די ארבעטער, באשעפטיקטע אין דער בראנזשע. אויך איז געלונגען אויסצובייטערן די אינדוסטריע מיט אנדערע ארטי־קלען, ווי דאמען־קאָנפעקציע, פּוטער־אויסארבייטונגען, גומי־ארטיקלען. מיט איר פארנעם האָט צו דער טאָרנער קאָנפעקציע־אינדוסטריע זיך געקאָנט פארגלייכן בלויז די קאָנפעקציע־אינדוסטריע אין בזשעשין (הינטער לאָדזש), הגם לויט דער קוואליטעט איז בזשעשין געווען הינטערשטעליק.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דעם סחורה־באדארף פאר דער קאָנפעק־ציע אינדוסטריע אין טאָרנע,געדעקט אינגאנצן די לאָדזשער מאנופאקטור־פאבריקן. די שפּינעריייען אין ביאליסטאק, ביעלסק און טשענסטאכאוו האָבן פאר טאָרנע געהאט א קנאפּע באדייטונג, דערביי זענען אויך געבראכט סחורות פון אנדריכאוו, ריישע און כושאנאוו, און זיי זענען עס געווען דער יסוד פאר דער אין טארנע אנט־וויקלער וועש־פּראדוקציע, וואָס איז אין א גרויסער מאס איינגעשטאנען אין יידישע הענט.

פּראפּ׳ זדשיסלאוו סימכע, אין זיין בוך „טאָרנע און איר אומגעגנט״ וועלכעס מיר האָבן שוין דערמאָנט, באשרייבט פּארשיידענע אינדוסטריע־צווייגן אין טאָרנע און גיט איבער בפּרטיותדיק דעם פּארנעם פון א ריי בראנזשעס. דערביי דארף אונטערגעשטראכן ווערן, אז דער גאנצער אָן אויסנאם קאָנפעקציע־צווייג אין טאָרנע איז איינגעשטאנען אין יידישע הענט.

ווי עס גיט איבער פּראפּ׳ סימכע, לויט די ציפערן וואָס ער האָט באקו־מען אין דער ארטיקער קראנקן־קאסע, האָבן אין דער העלפט יאר 1929, געארבעט אין 61 קאָנפעקציע־אונטערנעמונגען 1,200 ארבעטער. די דאזיקע ציפער איז נישט קיין געניוי, ווייל פאקטיש איז דאָרט געווען באשעפטיקט א פיל גרעסערע צאָל ארבעטער, א.ג. כאלופּניקעס, וואָס האָבן באוואוינט גאנצע גאסן אויף דער גראבווקע, און דאָס זענען מערסטנטייל געווען יידישע ארבעטער. מען דארף אונטערשטרייכן, אז א גרויסע צאָל כאלופּניקעס זענען צוליב פּארשידענע סיבות נישט געווען פאר־שריבן אין דער קראנקן־קאסע.

אין יאר 1929 האָבן פאָלגנדע אונטערנעמונגען פון דער קאָנפעקציע־בראנזשע אין טאָרנע באשעפטיקט איבער 4 ארבעטער (די אָנגאבן — לויט פראפ׳ סימכע):

אין 32 שנייַדער־ווארשטאטן — 303 ארבעטער

אין 5 ווארשטאטן פאר דאמען־קאָנפעקציע — 457 ארבעטער און 313 כאלופּ־ניקעס

אין 10 ווארשטאטן פאר היטלען און קאפעלושן — 82 ארבעטער

(אויסשליסלעך יידישע)

אין 7 וועש־ווארשטאטן האָבן געארבעט 127 ארבעטער

(דערונטער 70% יידן)

אין 3 ווארשטאטן פאר קאָלדרעס און גארסעטן — 30 ארבעטער

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז צוגעקומען א גרעסערע צאָל קאָנפעקציע־אונ־טערנעמונגען. די צאָל יידישע ארבעטער באשעפטיקטע אין דער בראנזשע, איז פּאָרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה דערגאָנגען ביז 3000.

דער עטאטיזם, די שטייער־שרויף, די עקסטערמינאַציע־פּאליטיק, דאָס נישט צולאָזן יידן צו מלוכהשע אמטן — אלץ צוזאמענגענומען האָט גורם געווען צו דעם, אז דער אלגעמיינער ווירטשאפטלעכער קריזיס האָט שווער געטראָפן די יידישע עקזיסטענץ.

דער אנטיסעמיטיזם, געפלעגט דורך דער ענדעציע, וואָס האָט זיך געריסן צו דער מאכט, האָט זיך שטארקער געלאָזט שפירן. אין אזא טאָרנע, וואו דאָס פּוילישע יידישע צוזאמענלעבן איז אין אלגעמיין געווען הארמאניש, האָט די ענדעציע אויפגעהויבן דעם קאָפּ און באאיינפלוסט א גרויסן טייל פון דער פּוילישער שול־יוגנט. ווען אין סוף יאר 1931 האָבן די אבסאלוועלטן פון די טאָרנער מיטלשולן געגרייט א בשותפותדיקע פאטא־אויפנאמע מיט די פראפעסאָרן, זענען אלע דריי גימנאזיעס געווארן אַן אָרענע פון סקאנדאלן מיט אן אויסגעשפראכן אנטיסעמיטישן כאראקטער. אין דער ערשטער גימנאזיע האָבן די פּוילישע שילער זיך נישט געוואלט פאטאגראפירן צוזאמען מיטן רעליגיאנס לערער וואָכטעל. אין דער צווייטער גימנאזיע האָבן די קאטוילישע שילער זיך נישט געוואָלט גענפינען אויף איין בילד מיטן פראפעסאר צוועכער. אן ענלעכע געשיכטע האָט זיך איבערגעחזרט אין דער דריטער גימנאזיע. עס איז דערגאנגען דערצו, אז אלס צייכן פון סאלידאריטעט מיט די פראפעסאָרן וואכטעל און צוועכער, האָבן די יידישע אבסאלוועלטן זיך נישט געוואָלט פאטאגראפירן מיט די פּוילישע אבסאל־וועלטן, און מיט דער שטעלונג האָבן זיך סאלידאריזירט זיבן קאטוילישע שילער פון דער אָפּטיילונג ב׳ אין דער צווייטער גימנאזיע. דערביי האָבן די יידישע אבסאלוועלטן פון אלע דריי גימנאזיעס זיך געמאכט א בשותפותדיק בילד און עס ארויסגעהאָנגען אין איינעם פון די געשעפטן אויף דער קראקעווער גאס.

פון פאָנדן וואָס זענען מיט בלוט און שווייס אויסגעפרעסט געווארן פון דער יידישער באפעלקערונג אין פוילן, זענען אויפגעבויט געוואָרן אונטערנעמונגען און אנשטאלטן, דערביי זענען לגמרי אויסגעמיטן געוואָרן יידישע ארבעטער, האנט־ווערקער, אינטעליגענץ, טעכניקער און סוחרים.

וועו דער שטח צווישן דונאַיעץ און סאָן פון אין זייט און די ווייסל פון דער

צווייטער זייט, וועלכער האָט אויך ארומגענומען די שטאט טאַרנע, איז לויט א דעקרעט פון מלוכה־פּרעזידענט פון 1928, 22.3, אנערקענט געוואָרן אלס א פּריווי־לעגירטער פאר נייַ־געגרינדעטע אונטערנעמונגען וואָס האָבן געהאט א באדייטונג פאר דער מיליטעריישער אינדוסטריע, און ווען אויף דעם שטח האָבן ווירקלעך אָנגעהויבן אנטשטיין הוטעס, גיסעריייַן, כעמישע און קעראמיק־פאבריקן, און נישט ווייט פון טאַרנע איז אויפגעשטעלט געוואָרן די ריזיקע מלוכהשע אָזאָט־פאבריק וועלכע האָט באשעפטיקט איבער 5,000 ארבעטער און 100 אינזשעניערן, — איז בוכשטעבלעך קיין איין יידישער ארבעטער, קיין איין יידישער אינזשעניער, נישט באשעפטיקט געוואָרן אין קיין אייַנער פון די מלוכהשע אונטערנעמונגען. פאר יידישע סוחרים איז דער גאנצער ראיאן געווען הערמעטיש אָפּגעשלאָסן.

דאָס זענען נאָך אלץ געווען שוואכע שפּראָצן פון דער גרויסער אנטיסעמיטי־שער אקציע וואָס איז אין לאנד אָנגעפירט געוואָרן דורך דער ענדעציע. איר פאר־טרעטער אין סיים, דעפּואטע ריבארסקי, האָט אָפּן געדראט, אז „די פּוילישע עפּנט־לעכע מיינונג וועט זיך בפירוש וועגן קעגן יידן, ווייל יידן זענען די שולדיקע אין דער איצטיקער לאגע אין פּוילן".

לייַדער האָט איצט אין טאַרנע געפּעלט דער כוח ווי עס איז געווען די פּריער־דיקע יידישע רעפּרעזענטאנץ אין שטאטראט. עס האָט געפּעלט די פּריערדיקע קהילה־פּאַרוואלטונג און ראט וואָס זאָלן קומען צו הילף דער אָרעמער יידישער באפעלקערונג וואָס זאָלן אָפּשלאָגן די אטאקעס קעגן טאַרנער יידנטום. די קאמי־סאריש פּארוואלטונג מיט ד״ר זילביגער אין שפּיץ האָט איר גאנצע ארבעט געווידמעט צוגנישט צו מאכן די וויכטיקע אופּטוען פון דער לעצטער געווייַלטער קהילה־פּאַרוואלטונג. א דאנק דער הערשאפט פון עטלעכע אסימילאטאריש פּאלי־טישע באנקראָטן געשטיצט דורך רעשטלעך פון פּינצטערניש און איבערגלויבן, ביי דער הילף פון די מאכט־ארגאנען, איז די יידישע גמינע אין טאַרנע צוריקגע־רוקט געוואָרן מיט עטלעכע הונדערט יאר צוריק.

ערשט ווען ארום די קאמפן אויף די אמטן פון דיינים, שוחטים און רבנים, האָבן צווישן די פּאָליטיקירנדע אָרטאדאקסן זיך אָנגעהויבן אינטריגעס, ווען דער קהילה־קאמיסאר האָט אויפגעהערט זיך רעכענען מיטן ווילן פון זיינע אייגענע אנ־העגער, ווען עס זענען ארויפגעשוואומען קאסע־מאניפּולאציעס מיט גמינע־געלטער, די א.ג. „נ.נ.־פּאָזיציעס", — איז אין גמינע אויסגעבראָכן אן אָפּענער בונט קעגן ד״ר זילביגער. עס איז דערגאנגען דערצו, אז ד״ר זילביגער האָט פון קהילה־געלטער אסיגנירט באדייטנדיקע סומען פארן וואל־פאנד פון דער רעגי־רונגס־פּארטיי, די סאנאציע, וועלכע האָט זיך געגרייט צו די סיים־וואלן. אָט די דאָזיקע פאָנדן האָבן עס אין די ביכער פיגורירט אלס „נ.נ.־פּאָזיציעס". דאָס אייניציקע געווער פּונעם טאַרנער יידנטום, וועלכעס האָט אין זיין איבערוועגנדיקער מערהייט פּאראורטיילט די קאמיסארישע הערשאפט אין דער קהילה, איז געווען דעמאסקירן די קהלישע קליקע. דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" האָט געגעבן דעם טאָן און די ריכטליניעס אין דעמדאָזיקן קאמף.

די געשיכטע מיט די „נ.נ.־פּאָזיציעס" האָט געצווינגען די אויפזיכט־מאכט אדורכצופירן א רעוויזיע אין ביורא פון קהילה און באפרייַען ד״ר זילביגער פון

זיין אמט אלס פארזיצער פון דער קאמיסאריישער פארוואלטונג אין גמינע (15.1 ,1932).

25

אזעלכע זענען געווען די דעסטרוקטיוע רעזולטאטן פון דער אסימילאטאָריש־ אַרטאַדאָקסישער קליקע: אויפלייזן די שטאטישע זעלבסט־פארוואלטונג, אויפלייזן די יידישע קהילה און אויפלייזן אן אלטע נוצלעכע ארגאניזאציע פון יידישע סוחרים (וועגן וואָס מיר שרייבן אויף א צווייט אָרט). עס זענען אויך פארניכטעט געוואָרן יידישע קולטור־פאָזיציעס, עס זענען צוגענומען געווארן די סובוועניצן פאר די נאַציאָנאלע פאָנדן, העברעאישע שולן און נוצלעכע געזעלשאַפטלעכע אינס־ טיטוציעס. בעת דער קאמיסארישער הערשאפט אין דער גמינע האָט מען דאָרט געלאָזט ווארפן לאָזונגען וועגן פארברענען יידישע ביבליאטעקן. מיטן איין וואָרט — עס איז פראקלאמירט געוואָרן אן אמתער קרייצצוג קעגן ציוניזם און קעגן אלע אויפטוען פונעם נאציאנאלן יידנטום. אלע ביזיצטיקע אנשטרענגונגען און דערגרייכונגען פון די קהילה־פארוואלטונגען, זענען געגאנגען לאיבוד. עס זענען פארנאכלעסיקט געוואָרן די קהילה־אנשטאלטן, ווי דאָס יידישע שפיטאָל, זקנים־ הויז און אנד.

מיט א פאראדענוג פון וואיעוואדישן אמט אין פעברואר 1932 יאר, איז אלס פארזיצער פון דער צייטווייליקער (קאמיסאריישער) קהילה־פארוואלטונג אין טאָרנע באשטימט געוואָרן ד"ר קליין, געשטיצט דורך דער אגודה. דעם אמט האָט ער איבערגענומען דעם 21־טן פעברואר 1932 יאר און אלס זיינע פארטרעטער באשטימט: ארטור מארגוליעס, חיים אבערדאם און אליהו געווערץ. אין עטלעכע טעג ארום איז ארטור מארגוליעס באפרייט געוואָרן פון דעם אמט.

קיינער האָט נישט געהאט קיין אילוזיעס, אז דער נייער קהילה־קאמיסאר וועט זיין בעסער פון זיין פארגייער. די קהילה איז פארוואנדלט געוואָרן אין אמתער דזשונגל. אויך א טייל אָרטאָדאקסן זענען געווען אומצופריידן מיט ד"ר קליינס הערשאפט, וועלכער האָט זיך לגמרי נישט געריכטעט מיטן בייראט און רעגירט אין קהילה ווי אויף אן אייגענעם הויף. הגם דאָס איז געווען א צייט פון שטייגנדיקער נויט און פויפעריזאציע פון דער יידישער באפעלקערונג, האָט די דאָזיקע קאמיסארישע פארוואלטונג גאָרנישט געטאָן, כדי צו טראָגן הילף דער טאָרנער יידישער אָרעמקייט. דערביי זענען באשטימט געוואָרן סובוועניצן פאר די אונטערשטופערס פונעם קאמיסארישן קהילה־פארזיצער.

אויף א קאנפערענץ פון אינדוסטריעלער אין טאָרנע, פאָרגעקומען דעם 30־טן אפריל 1932 יאר, איז ארומגערעדט געוואָרן דאָס ארבעטלאזיקייט־פראבלעם אין שטאט. ווי עס גיט איבער דער "טיגאדניק זשידאוסקי" (1932, 6.5, נר' 18), האט די צאל ארבעטסלאזע אין יענער צייט באטראפן 4,000, וואס צוזאמען מיט די משפחה־מיטגלידער איז עס געווען 12,000 פערזאן. אין דעם זענען געווען ביי א 20% יידן. די יידישע פראפעסיאנעלע פאריינען האָבן געטאָן אלץ וואָס זיי האָבן

געקאָנט, כדי לייכטער צו מאכן די שווערע לאגע פון די יידישע ארבעטער, אָבער אין שטאטראט, ווי אין דער קהילה האָבן רעגירט רעגירונגס־קאמיסארן וועלכע האָבן זיך ווייניק־וואס געזאָרגט וועגן דעם וואָס עס קומט פאַר אויף דער יידישער גאס. בעת אויף דער פוילישער גאס האָט די קאמיסארישע שטאט־פארוואלטונג באשעפטיקט א טייל ארבעטלאָזע ביי עפנטלעכע ארבעטן, 10 טעג אין חודש (צוויי מאָל צו 5 טעג), איז דאָרט פון די יידישע ארבעטלאָזע באשעפטיקט געוואָרן בלויז אייניער, הגם הונדערטער יידישע ארבעטלאָזע האָבן זיך געיאָגט נאָך ארבעט. פארשטייט זיך, אז די דעמאָלטיקע יידישע נאָמינאַנטן, האָבן ביים שטאט־קאמיסאר נישט געמאכט קיין שום באמיאונגען צו פארריכטן די עוולה, וואָס איז געטאָן געוואָרן יידישע ארבעטסלאָזע. די יידן האָבן איצט פארלוירן דעם מינדסטן איינפלוס אויף שטאטישע ענינים, ווייל דאָס אויפלייזן דעם שטאטראט האָט אממיינסטן געטראָפן יידן. די ברייטסטע יידישע מאסן האָבן פארלוירן די מעגלעכקייט משפיע צו זיין די שטאטישע ענינים. טאָרנער יידן האָבן איצט אנגעוואוירן איין פאַזיציע נאָך דער צווייטער. דער שטאטישער בודזשעט, אין א גרויסן טייל געדעקט דורכן יידישן שטייער־צאָלער, האָט לגמרי נישט באריקזיכטיקט יידישע אינטערעסן. אין שפיץ פון טאָרנער יידנטום זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן מענטשן פון דער פאָליטיקאָנישער אָרטאָדאקסיע, וועלכע האָבן נישט געהאט קיין שום אייַנפלוס אויף די אנטוויקלונגען אין שטאט. דער יידישער וויצע־בירגערמייסטער ד״ר מיץ, וועלכע האָט בשעתו צוגעלייגט אַ האנט אויפצולייזן דעם שטאטראט, האָט אלס וויצע־קאָמיסאר פארלוירן יעטוועדן אויטאריטעט צווישן דער באפעלקערונג — סיי יידישער, סיי פוילישער, — ווייל דאָס האט מען אים צוגעשריבן די באמיאונגען פונאנדערצולאָזן דעם שטאטראט און די קהילה.

פונדעסטוועגן איז ד״ר מיץ גאָר אינגיכן באפרייט געוואָרן פון זיין אמט אלס וויצע־קאמיסאר און זיין אָרט האָט פארנומען ד״ר עדוואַרד שאליט, און אלס מיטגליד פון דער קאמיסארישער זעלבסטפארוואלטונג איז צוקאאפטירט געוואָרן ד״ר העניק עהרענפרוינד, אויפן אָרט פון באזייטיקטן ארטור מאָרגוליעס.

גלייך אויף דער ערשטער זיצונג פונעם קאמיסארישן בייראט, האָט ד״ר שאליט אין זיין פראגראם־רעדע דערקלערט די סיבות פון אויפלייזן דעם פריערדיקן שטאטראט.

„דער שטאָטראָט — האָט דערקלערט ד״ר שאַליט — איז צעקלאפט געוואָרן פון אינעווייניק, און צעקלאפט האָבן אים מענטשן, וואָס זענען דאָרט געזעסן, צופיל שטארקע פערזענלעכקייטן זענען אריין אין נייעם ראט, סיי צווישן קאטאליקן, סיי צווישן יידן, וועלכע האָבן זיי אוועקגערוקט אָן א זייט, אזוי אז זיי האָבן אָנגעהויבן פארלירן דעם פריערדיקן אייַנפלוס און אָנזען. אזוי וויַיטער האָט נישט געקאָנט גיין. מען האָט איינמאָל פאר אלעמאָל באדארפט דערצו א סוף מאכן און די בעסטע לייזונג — צעטרייבן דעם שטאטראט. און אזוי איז געשען. דער ראט איז געוואָרן אויפגעלזייט. אויפן אָרט פון בירגערמייסטער איז געקומען א קאָמיסאָר. א יונגער, אומדערפארענער, וועלכער האָט קיינמאָל נישט געארבעט אין א זעלבסטפארוואלטונג. ערשט איצט וועלן קומען די גאָלדענע צייטן. אזא יונגן מענטשן קאָן מען דאָך ממש ארומוויקלען ארום א פינגער. אָבער דער

יונגער קאמיסאר, ווייזט אויס, נישט קיין גרינער, האט זיך שנעל אלץ אויסגע־
לערנט, נישט געוואלט זיין אונטערטעניק אדער א בלינד ווערקצייג אין די הענט
פון דער קליקע, ווענמענס פלענער ער האט קלאר דורכגעזען. פונדאנען די אנטטוי־
שונג, פונדאנען דער צארן, פונדאנען די אינטריגעס, פונדאנען די פרוון אויפצו־
רייסן דעם קאמיסאריאט אדער נאמינירן א צווייטן קאמיסאר, און דאס נישט אין
נאמען פון געהויבענע לאזונגען, אדער גאר פון צוריקקערן די אויטאנאמיע,
נאר כדי ווידער צו פארכאפן די מאכט. צו דעם האט מען נישט געדארפט דערלאזן,
די קליקע האט נישט געטארט נאכאמאל טריאומפירן, מען האט זיך געדארפט
אנטקעגנשטעלן, דאס איז געווען א נויטוועגדיקייט, און דעריבער „האב איך זיך
געשטעלט אין א נויט".

„די הערן וואס זענען באזייטיקט געווארן פון ראט — האט פארטגעזעצט
ד"ר שאליט — האבן אויפגעהויבן א געשריי און אנגעהויבן קלאפן טרעוואגע,
אפילו געדראט דער רעגירונג מיט א רעוואלט, ד.ה. מיט רעזיגנאציע פון דער
קאמיסארישער קהילה־פארוואלטונג און פון אלע יידישע מיטגלידער פון בייראט,
גלייך זייער ממשלה וואלט אין משך פון עטלעכע מינוט נישט געקאנט פארטראטן
ווערן מיט אנדערע. און צוליב וואס דער געשריי, צוליב וואס דער טומל? וואס
הייסט — איר זעט דען נישט, אז באשטימען עהרענפרוינד'ן און שאליט'ן
אינעם בייראט איז א „קער צו די ציוניסטן"? וואלט אזוי געווען, וואלט גוט געשען,
דאס וואלט איך מיטן גאנצן הארץ גווואונטשן פוילן און די פאליאקן. אבער אזוי
איז נישט. דאס רופן אונדז אינעם ראט איז נישט קיין קער צו די ציוניסטן, נאר
אן אפקערן זיך פון ליגנס, פאלשקייט און צביעות, וואס האט אנגעהויבן אריינ־
דרינגען אין די דאזיקע אלטע ערנסטע קלויסטער־מויערן. ארום מיין פערזאן
האט זיך שוין געשאפן א לעגענדע. שאליט — איז שוין נישט קיין געווייגלעכער,
נאר אן עקסטרעמער ציוניסט. אזעלכע זענען געווען די אינפארמאציעס, רעלאציעס
און דענונציאציעס קיין קראקע און ווארשע. כ'בין נישט קיין ציוניסט — כ'האב
זיך שטענדיק אפן אנערקענט צו דער פוילישער נאציאנאליטעט. א ציוניסט
קאן נאר זיין דער, וועלכער אנערקענט זיך צום יידישן פאלק. אבער אפילו וען
איך וואלט געווען א ציוניסט, וואלט איך זיך נישט געשעמט דערמיט און עס נישט
אויסבאהאלטן. ציוניזם איז א גרויסע אידעאישע באווענונג, געבויט אויפן דער־
הויבנסטן און איידלסטן גרונט. איך סימפאטיזיר מיט די ציוניסטן — איך לייקן עס
נישט און צי איז עס נישט א לעכערלעכער פארוורף, וועלכער ווערט מיר געשטעלט,
אז איך סימפאטיזיר מיט די ציוניסטן? כ'בין זיך אפן מודה דערצו,
כ'וועל אפילו גיין ווייטער און זאגן, אז מיט זיי דארף סימפאטיזירן יעדער גוט־
דענקענדיקער פאליאק ווען האט ליב זיין פאטערלאנד. נישט קיין אנדערער ווי זיי
האבן צעקלאפט די מויערן פון געטא און באקעמפט די פינצטערניש ווען האט
געהערשט אויף דער יידישער גאס. כ'בין אבער אויך נישט קיין שונא אדער
קעגנער פון דער ארטאדאקסיע. די ארטאדאקסיע — דאס איז א געדאנקען־גאנג,
א וועלט־אנשויאונג צו וועלכער מען דארף זיך באציען מיט אכטונג. כ'בין אבער
א קעגנער פון די כלומרשטע ארטאדאקסישע פירער, וועלכע האבן בוכשטעבלעך
קיין שום געמיינזאמס נישט מיט דער דאזיקער אנשויאונג, און האלטן זיך פאר אר־

טאדאקסן כדי דערמיט צו שפעקולירן. איך פאראכט די דאזיקע פירער, וואס האבן דעזארגאניזירט און דעמאראליזירט א טייל פונעם יידנטום. און אויף דעם פונקט בין איך וויידער אייניק מיט די ציוניסטן, און אויך מיט א גרויסן טייל ארטאדאקסן. אזא איז מיין באציאונג צי די ציוניסטן און דאס האב איך היינט געוואלט זאגן. אויפריכטיקער פאטריאטיזם, ריינקייט פון גייסט און פון די הענט, אפנהארציקייט און גראדליניקייט וועלן מיט מיר אנפירן אין מיין נייער עפנטלעכער ארבעט".

אבער, די דאזיקע ענדערונגען האבן נישט געקאנט באאיינפלוסן דאס געזונט־מאכן די שטאטישע ווירטשאפט. ווייל דער מקור פון שלעכט איז געווען דער גאנצער סיסטעם און קאמיסאריישער רעזשים. דעריבער האט די מערהייט שטאטישע איינוואוינער — פאליאקן ווי יידן — געפאדערט צוריקשטעלן דעם שטאטראט וואס זאל געניסן פון צוטרוי פון די ברייטסטע מאסן, ווייל א מאגיסטראט אויס־געטיילט פון אזא שטאטראט וואלט געקאנט פירן די קאמונאלע ווירטשאפט אויף געזונטע ראציאנעלע וועגן.

א נאך ערגערע און טרויעריקערע ראל האט אין דער צייט געשפילט די קא־מיסארישע קהילה־פארוואלטונג. עטלעכע חדשים פון קאמיסאריש באלעבאטע־ווען אין דער קהילה האבן געברענגט מיט זיך א שרעקלעכע יריידה און צערודערונג אין די קהילה־אינסטיטוציעס, און דאס גראד אין א צייט, ווען אויף דער יידישער גאס האט אין אלגעמיין געהערשט נויט. א געוונגדער ביישפיל פון דער דאזיקער נויט איז ארויסגעברענגט געוואָרן אין אן אינטערוויאו וואס חיים פרידמאן, רע־דאקטאר פון „טיגאדניק זשידאווסקי", האט אדורכגעפירט מיטן וויצע־פרעזעס פון האנטווערקער־פארבאנד „יד חרוצים" אין טאַרנע, ה' זיגמונט האבער. אט ווי ה' האבער שילדערט די לאגע אין „טיגאדניק זשידאווסקי" פון 5־טן אויגוסט 1932 יאר, נומער 5:

„די יידישע האנטווערקער געפינען זיך אויפן ראנד פון אפגרונט. הונגער און נויט בליקן איצט אריין אפילו אין די שטובן פון גוט סיטואירטע האנטווערקער, וועמענס פרויען און קינדער ראַנגלען זיך פאַר א שטיקל ברויט. די לאגע פון די האנטווערקער איז א פיל ערגערע ווי די לאגע פון די ארבעטער. ווייל אן ארבעטער האט נאך עפעס־וואס פון ארבעטלאָזע־אונטערשטיצונג, בעת דער האנט־ווערקער באקומט נישט קיין שום אונטערשטיצונג".

צו אלע צרות האט די פאטאלע קהילה ווירטשאפט דערפירט דערצו, אז צוליבן מאנגל אין געלט איז אויף עטלעכע וואכן געשלאסן געוואָרן דאס יידישע שפיטאל, קיין שום סובוועניצן זענען נישט אויסגעצאלט געוואָרן די יידישע אינס־טיטוציעס, פילאנטראפישע ווי קולטורעלע, אפילו דעם יתומים־הויז איז נישט אויסגעצאלט געוואָרן די באשטימטע סובוועניץ. אינעם זקנים־הויז איז נישט געווען קיין לייטישע אויפזיכט און פלעגע איבער די אלטע לייט, וועלכע זענען גאנצע טעג ארומגעגאנגען איבער דער שטאט און געבעטלט.

דער קהילה־בודזשעט פארן יאר 1933, אפגעשטימט דורך דער קאמיסארישער פארוואלטונג אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאנען ד"ר קליין, האט ארויסגערופן גרויס פארביטערונג צווישן די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. בעת אויף דער תלמוד־תורה איז אין בודזשעט באשטימט געוואָרן די סומע פון

7,000 זלאָטעס, איז פאר קיין אייגער פון די פאראנענע אין טאָרנע יידישע סאציאלע און קולטורעלע אינסטיטוציעס וואָס זענען געשטאנען אונטער ציוניסטישער השפעה, נישט באשטימט געווארן קיין פרוטה, אפילו פארן יתומים־הויז איז פרעלימינירט געווארן די נעבעכדיקע סומע פון 350 זלאָטעס א חודש.

אָבער די שטענדיקע מסירות און קעגנזייטיקע אָנקלאָגעס פון די קאמיסארישע פארוואלטונגס־מיטגלידער, ווי אויך די הפקרדיקע ווירטשאפט, האָבן ענדלעך גע־צווונגען די אדמיניסטראטיוע מאכט צו פאַראָרדענען נייע וואלן צו דער טאָרנער קהילה.

די וואל־אקציע, אָנגעהויבן דורך דער קאמיסארישער הערשאפט, האָט קודם כל באוויזן צו שטרייכן פון דער ווייליר־רשימה די ציוניסטישע ווייליר. די בא־רימטע פאראָרדענונג פון קולטוס־מיניסטעריום פון 24־טן אקטאָבער 1930 יאר (דז. או. זש. פ. נומ׳ 75), האָט צוו. אנד. אנטהאלטן דעם בארימטן פאראגראף 20, לויט וועלכן די וואל־קאמיסיע האָט געקאָנט צונעמען די וואל־רעכט ביי יעדן ייד, אונטערן אויסרייד אז ער איז נישט ענוג רעליגיעז. די דאָזיקע פאראָרדענונג האָט געהאט א ציל איינצושרומפן די קהילה־טעטיקייט צו די סאמע נויטיקסטע רעלי־גיעזע הצטרכותן, אלס „פארגיטיקונג״ דער אגודה, וועלכע האָט בעת די סיים־וואלן געשטיצט די סאנאציע. די קאמיסארישע הערשאָפט, נישט רעכנדיק זיך לגמרי מיט דער עפנטלעכער מיינונג, האָט באשטימט א וואל־קאָמיסיע וואו עס זענען אריין די צאן־קדשים פון ד״ר קליין. שוין די ערשטע פאראָרדענונגען פון דער וואל־קאָמיסיע האָבן ארויסגערופן גרויס צאָרן ביי דער יידישער בא־פעלקערונג אין טאָרנע. בעת צו די לעצטע קהילה־וואלן אין יאר 1928, איז די ווייליר־רשימה באשטאנען פון 4,400 ווייליר, האָט די איצטיקע קהילה־פארוואל־טונג געגעבן וואל־רעכט בלויז 2,940 יידן. איבער 2,000 ווייליר, דורכגעלאָזטע אין די רשימות, האָבן דערלאנגט רעקלאמאציעס. בעת א טייל ארטאדאקסישע מיט־גלידער פון דער קאמיסארישער פארוואלטונג האָבן געלייגט זייערע מאנדאטן, האָט די אדמיניטראטיוע מאכט באפרייט ד״ר קליין פון זיין אמט און אויף זיין ארט אלס פארזיצער פון דער קאמיסארישער פארוואלטונג איז באשטימט געווארן ד״ר אנזעלם באזלער, וועלכער האָט אויך געדארפט אדורכפירן די וואלן צו דער קהילה.

ד״ר אנזעלם באזלער, א זון פון איינעם פון די ערשטע חובבי־ציון, וועלכער האָט נישט געהערט צו קיין שום פאליטישער פארטיי, האָבנדיק דערביי פיל פארשטענדעניש פאר דער ציוניסטישער שטרעמונג, האָט אָנגענומען דעם מאנדאט אונטערן באדינג, אז עס וועלן גלייך אדורכגעפירט ווערן וואלן. די נייע (נאמי־נירטע) קהילה־פארוואלטונג איז באשטאנען פון פאלגנדע פערזאנען: שמעון אָבער־דאם, אליהו געווערץ, שלמה מעהר, אהרון ראזענצווייג, (אגודה), חיים אבערדאם, חיים ענגלענדער, פנחס טעמפלער, דוד צוויבל, מעכל שנייידער (קלויז), ישראל ווינד און שמואל צענווירט (באָבאָווער), ליפע שמידט (קאָלאָטשיץ), יעקב עהרענ־בערג (סטוטשין), וי אויך ד״ר גאלדשטערן, ד״ר עדוואַרד שאליט, אינזש׳ מאקסי־מיליאן אייכהארן, זעליג בראוו, יחזקאל פאָסטראָנג, ווילהעלם רובין.

וועגן דעם צושטאנד פון דער קהילה־ווירטשאפט, געפירט דורך דער פריערדי־קער קאמיסארישער פאוואלטונג, זאָגט עדות דער פאקט, אז ביים איבערנעמען די

קהילה דורכן נייעם קהילה־קאמיסאר, האָט זיך אין דער קהילה־קאסע געפונען מזומן געלט 84 זלאָטעס. שוין אין צווייטן טאג פון הערשן פון דער נייער מאכט, האָט מען אין די קהילה־הייזער איינגעפירט א צוואנגס־פארוואלטונג, כדי אויף א צוואנגס־אופן אייניצוקאסירן דעם חוב פאר וואסער אין דער סומע פון 2,000 זלאָטעס. און אין פערטן טאג פון נייעם רעזשים, האָט דעם קהילה־קאָמיסאר אין זיין ביורא אָפגעווארט דער עקזעקוטאר כדי אדורכצופירן די ליציטאציע אויף די פארנומענע קהילה־מעבל פאר נישט צאָלן דעם שטייער פון אומבאוועגלעכע גיטער (א סומע פון 1,750 זלאָטעס). גלייכצייטיק איז אין קהילה אָנגעקומען א דערמאָנונג־בריוו פון דער שפאר־קאסע מיט אַ דראָונג איבערצוגעבן דעם ענין אין געריכט, אין פאל וועו עס וועלן נישט איינגעצאָלט ווערן די 4 ראטעס פון דער היפאטעק־הלוואה.

26

דאָס איז געווען א שווערע צייט פארן טאַרנער יידנטום. נויט און הונגער האָבן ממש אָנגענומען פארצווייפלטע פאָרמען און אָרומגעכאפט אלץ ברייטערע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אין „טיגאָדניק זשידאווסקי" (16.12.32 נומ׳ 50), ווערט אזוי געשילדערט די דעמאָלטיקע לאגע:

„די לאגע פון די ארבעטלאָזע האָט זיך הייַיאר באדייטנדיק פארערגערט לגבי פאראיארן, ווייל צוליבן קורצן סעזאן אין די סעזאן־ארבעטן, באזונדערס אין דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע, קאָנען נישט די ארבעטסלאָזע אויפווייזן אזא ארבעטס־צייט, וואס איז נייטיק אויף צו באקומען הילף פון די מלוכהשע פאנדן פאר ארבעט־לאזע. דעריבער רעגיסטרירן זיך מאסנווייז יידישע ארבעטלאזע אינעם שטאטישן קאמיטעט צו העלפן ארבעטלאָזע. נישט געקוקט אויף דעם וואָס די הילף, וואס דער קאמיטעט גיט, איז זייער א באשיידענע און איז פארבונדן מיט אָפּארבעטן א גע־וויסע צאָל טעג ביי עפנטלעכע ארבעטן, טרעפן זיך אן די ארבעטלאָזע ביים רעגיסטרירן זיך אויף פארשידענע שווערקייטן פון פאָרמעל־ביוראקראטישן כא־ראקטער. באזונדערס באַוולט אויף דעם געביט זענען די יידישע ארבעטלאָזע, וועמען מען באשווערט אויף פאָרשידענע אופנים צו באקומען הילף באשטימטע פאר ארבעטלאזע. כאלופניקעס, וועלכע בילדן א מערהייט יידישע ארבעטער אין טאָרנע, קאָנען זיך בכלל נישט וועגדן נאָך הילף צום שטאטישן קאמיטעט, וועלכער האָט זיי אויסגעשלאָסן פון דער קאטעגאריע מענטשן וואָס דארפן אזא הילף באקומען. הגם אזא כאלופניק האָט אין משך פון יאָרן געארבעט איינער אליין, נישט בא־שעפטיקנדיק קיין געהילף, פונדעסטוועגן זאָגט אים אָפּ דער קאמיטעט די רעכט צו געניסן פון ארבעטלאָזן־פאנד. די כאלופניקעס זענען אין יעדער הינזיכט בא־עוולט, זיי צאָלן פארהעלטנישמעסיק הויכע שטייערן, געניסן נישט פון סאציאלער פארזיכערונג און אין פאל פון ארבעטלאָזיקייט קאָנען זיי נישט פרעטענדירן אויף די עטלעכע טעג ארבעט ביי די עפנטלעכע ארבעטן, וואָס זענען באשטימט פאר ארבעטלאָזע. זיי לעבן אין דער גרעסטער נויט און זייער לאגע איז פשוט א פאר־

צווייפלטע. אויף 550 ארבעטלאָזע ביי די עפנטלעכע ארבעטן אין חודש דעצעמבער, זענען געווען באשעפטיקט אן ערך 20 יידן. העכער 100 יידישע ארבעטלאָזע זענען אויסגעמעקט געוואָרן פון דער ליסטע. מען האָט געשטראכן אפילו די, וואָס האָבן געהאט אלע תנאים וואָס דער קאמיטעט פאָדערט. און די האנטווערקער, שראגן־שטייער און קלייניהענדלער? זיי שטארבן פשוט פון הונגער און קיינער זאָרגט נישט פאר זיי, קיינער פארנעמט זיך נישט מיט זיי".

איז נישט קיין וואונדער, וואָס דעם 15־טן דעצעמבער 1932 יאר איז פאר דער קהילה פאָרגעקומען א דעמאָנסטראציע פון יידישע ארבעטלאָזע. איבער 200 פערזאן האָבן געפאָדערט אונטערשטיצונג.

אין צווישנצייט זענען פון דייטשלאנד אָנגעקומען ידיעות וועגן ביישפיללאָזן טעראר לגבי יידן. די יידן אויף דער גאנצער וועלט האָבן אויפגעשטורעמט, עס האָט זיך דערהערט א מעכטיקע פראָטעסט־שטימע קעגן דער היטלעריסטישער באַרבאַריי. כדי צו ברענגען צום אויסדרוק דעם דאָזיקן שטורעם און כדי דערוועקן דאָס געוויסן פון דער וועלט און מאניפעסטירן די סאלידאריטעט מיט אונדזערע אומגליקלעכע ברידער אין דייטשלאנד, איז דער טאג פון 27־טן מערץ 1933 באַשטימט געוואָרן אלס פראטעסט־טאג פונעם גאנצן וועלט־יידנטום. אויך טאָרנער יידן האבן אויפריכטיק און אָן שום באוואָרענישן זיך אָפגעשלאָסן אָן דער פראָטעסט־אקציע. אין דעם טאג האבן כמעט אלע טאָרנער יידן זיך צונויפגעזאמלט אויפן פלאָץ פאר דער נייער שול, וואו עס איז אָפגעהאלטן געוואָרן א פראָטעסט־מיטינג, געפופן אויף דער איניציאטיוו פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע אין טאָרנע. איבער 4,000 יידן האָבן אויסגעפילט די גרויסע שול, און איבער 2,000 (ווי עס האָט געשריבן דער „טיגאדניק זשידאווסקי"), האָבן צוליבן מאנגל אין פלאָץ אויסגעפילט אלע דורכגענג, קאָרידאָרן און דעם פלאָץ ארום דער שול. אלע יידישע געשעפטן זענען בעתן פראָטעסט־מיטינג געווען געשלאָסן. אין דער ערנסטער מינוט האָט מען פארגעסן אין די קאמפן און חילוקי־דעותן. דאָס געמיינזאמע פרעזידיום איז באָשטאנען פון חיים אבערדאם און ד"ר קליין, דעמאָלטיקע רעפרעזענטאנטן פון דער יידישער קהילה, וואלף געצלער, פרעזעס פון מזרחי, און ד"ר אברהם כאָמעס, פרעזעס פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. אלע אנווועזנדיקע אויפן מיטינג, דורכגענומען מיט דער טויט־גפאר וואָס האָט געהאָנגען איבער די קעפ פון דייטשן יידנטום, האָבן אויפמערקזאם אויסגעהערט די שטארקע רעדעס פון חיים נייגער און שלמה מעהר (אגודה). אין אן איינשטימיק אָנגענומענער רעזאלוציע איז געבראכט געוואָרן צום אויסדרוק דער צאָרן קעגן די פארברעכערישע טאטן פון די היטלעריסטישע באנדעס לגבי די דייטשע יידן.

גלייכצייטיק האָבן יידישע סוחרים אָנגעהויבן באיקאטירן דייטשע סחורות. יידישע ביבליאטעקן און אבאנענטן פון דייטשע צייטשריפטן — פאליטישע ווי פראפעסיאנעלע — האָבן געקינדיקט דעם אבאנאמענט. דייטשע פירמעס האָבן פארפלייצט מיט בריוו יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער, בארואיקנדיק זיי מיט פערפידע פארזיכערונגען, נאָך וועלכע עס זענען ערשט געקומען אנטי־יידישע דעקרעטן און פאראדענונגען פון די היטלעריסטישע פאגראמשטשיקעס. דער אנטי־דייטשער באיקאט האָט ארומגענומען אלץ וואָס איז געקומען פון דייטש־

לאנד, אפילו מעדיקאנענטן פון דאָרט. דער קאמף מיט דער היטלעריסטישער בעסטיאלישקייט האָט אינגיכן אָנגענומען קאארדינירטע פארמען. די פאליטישע אָנפירונג מיט דער באיקאט־אקציע איז איינגעשטאנען אין די הענט פון דעם יידישן „קאָלאָ" אין סיים, און מיט דער באיקאט־אקציע גופא האָט אָנגעפירט א פאריניקטער יידישער קאמיטעט צום קאמף מיט די יידן־פארפאלגונגען אין דייטשלאנד.

טאַרנער יידן האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן דער אקציע פונעם גאנצן פוילישן יידנטום. אויף דער איניציאטיוו פון דעם יוגנט־קאמיטעט פון בני־ציון, איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אן אָרגאניזיר־קאמיטעט. דעם 22־טן אפריל 1933 יאר אויף א צוזאמענקונפט פון פאָרשטייער פון פארשידענע אָרגאניזאציעס, איז אויס־געקליבן געוואָרן א באיקאט־קאמיטעט, אין וועלכן עס זענען אריין פאָלגנדע פערזאנען: ד״ר שמואל שפאן, ד״ר ישעיה פייג, שמעון ליינער, חנה פעסעל, ד״ר אברהם כאָמעט, הוגא שפילער, מגר. טאובעלעס, שטריים, משה שפילמאן, חיים נייגער, וואלף געצלער, הענריק האלענדער, אינזש׳ קאראל שאנצער, ד״ר עדוואַרד שאליט, ד״ר הענריק עהרענפרוינד, ד״ר מ. בלאך, ד״ר וואלף שענקעל, גינגער, חיים ערליך, יחיאל קורץ, מגר. הענריק שפילמאן, הערש עדער, מ. שפירא, שמעון פריס, זיגמונט פעניכעל, פרוי ד״ר ווייס, ישראל רייך, ד״ר עדוואַרד קליין. דעם 29־טן אפריל האָט דער בויקאט־קאמיטעט אָפגעהאלטן זיין ערשטע זיצונג, וואו עס איז אלס פרעזעס דערוויילט געוואָרן חיים נייגער, אלס וויצע־פרעזעסען — ד״ר עדוואַרד שאליט און יוסף הייטאן, סעקרעטאר — מגר. הענריק שפילמאן, קאסיר — דיר׳ יצחק שענוועטער. דער בויקאט־קאמיטעט האָט ארומגענומען אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין טאַרנע, וואס עס איז געקומען צום אויס־דרוק אין צוזאמענשטעל פון פארשידענע קאמיסיעס, דערווייליטע אויף דער ערשט־ער זיצונג. אזוי זענען באשטימט געוואָרן פאָלגענדע קאמיסיעס: פינאנס־קאמיסיע — ד״ר קליין אלס פארזיצער, אלס מיטגלידער — וואלף געצלער, הענריק האלענ־דער, ד״ר הענריק עהרענפרוינד, מגר. טאאובעלעס, הוגא שפילער, חיים אבערדאם, אליהו געווערץ, ישראל גלאָצנער.

ווירטשאפט־קאמיסיע: אינזש׳ קאַראָל שאנצער אלס פאַרזיצער, אלס מיט־גלידער — ד״ר מארטשין בלאך, אברהם שפילמאן, יחיאל קורץ, חיים ערליך, ישראל רייך, חנא פעסעל, שמעון ליינער, הערש עדער, וואלף שפירא, ד״ר פייג, מאָאוריצי שפירא, שמעון פריס, איגנאץ גינגער, שמואל צינס, יצחק ענגעלבערג, ווילהעלם רובין, בערנארד לייב, אהרון ראזענצווייג, דוד בוים, ד״ר וואלף מאנדעל, מאוריצי הוטער.

פראָפאגאנדע־קאמיסיע: ד״ר אברהם כאָמעט אלס פארזיצער, אלס מיטגלידער — ד״ר שמואל שפאן, ד״ר וואלף שענקעל, פרוי ד״ר ווייס, זיגמונט פעניכעל, מ. שטריים, שלמה מעהר, ד״ר בארגעניכט.

אין דער קאנטראל־קאמיסיע איז אלס פארזיצער דערווייליט געוואָרן משה שפילמאן און אלס מיטגלידער — דעלעגאטן פון באזונדערע יידישע יוגנט־אָרגא־ניזאציעס.

דער פאריניקטער באיקאט־קאמיטעט האָט אנטויקלט אן אינטענסיווע טעטי־

קייט מיטן ציל צו פאפולאריזירן די באיקאט־לאזונגען און געבן זיי אן ארגאניזא־
ציאנעלע ראם. אויף דער איניציאטיוו פונעם קאמיטעט איז פארגעקומען א קאנ־
פערענץ פון יידישע דאקטוירים און אפטייקער, וואו עס איז באשלאסן געוואָרן
נישט צו פארשרייבן קיין רעצעפטן וואס ווערן אויסגעארבעט אין דייטשלאנד.
א ספעציעלע קאמיסיע אין באשטאנד פון אכט דאקטוירים — ד״ר מאנדעל, ד״ר
פייג, ד״ר פייוועל, ד״ר גאָלדמאן, ד״ר הוללעס, ד״ר שענפעלד, ווי אויך דריי אפ־
טייקער — מגר. טאָבולעס, מגר. רייך און מגר. רעמער האָט געדארפט אויפ־
שטעלן א רשימה פון מעדיקאמענטן אויסגעארבעטע אין דייטשלאנד און א רשימה
וואָס וואָלט געקאָנט די דאָזיקע מעדיקאמענטן פארטרעטן. אויף עפנטלעכע פאר־
זאמלונגען, אין דער פרעסע און דורך אויפרופן האָט דער קאמיטעט פאפולארי־
זירט די באיקאט־לאזונג, אָבה טנדיק זיי זאָלן דורכגעפירט ווערן אין לעבן.

צו דער באיקאט־אקציע איז אויך צוגעטרעטן די קאטוילישע געזעלשאפטלעכ־
קייט אין טאָרנע. דאָס איז געווען אין א צייט, ווען אין אייראפע האָט זיך מאנטירט
א בלאק פון אנטי־היטלעריסטישע מלוכות און די פאליטיק פון מארשאל פיל־
סודסקי איז אין יענער תקופה נאך געגאנגען אויף דער ליניע פון נויטוועגדי־
קייט אָנצוהויבן מיט היטלער־דייטשלאנד א פרעוועניטיוון קריג. צו יענער צייט
האָט מען נאָך געשריבן אין דער פוילישער פרעסע און אין די פאליטישע קרייזן
האָט מען נאך גערעדט וועגן דער פיינטלעכער שטעלונג פון היטלער־דייטשלאנד
צו דער פוילישער מלוכה, וועגן די רעוויזיאָניסטישע פאָדערונגען פון די דייטשן,
וועגן נישט צולאזן קיין פוילישע אויסארבייטונגען אויף די דייטשע מערק און
וועגן דעם בארבארישן פארפאלגן די נאַציאָנאלע מינדערהייטן אין דייטשלאנד.
מען האָט אפילו געשריבן וועגן פרוווון פון א פויליש־סאוויעטישער דערנענטערונג,
און אלס אָפיציעלער גאסט פון די פוילישע רעגירונגס־קרייזן איז דעם 16טן יולי
1933 געקומען פון מאסקווע קאַראָל ראדעק (דער הויכער סאָוויעטישער גאסט
האָט אויך באזוכט זיין היימשטאָט טאָרנע, וואו עס האָט דעמאָלט געוואוינט זיין
מוטער זאָשע סאָבעלזאָהן).

עס איז נישט קיין וואונדער, וואָס אויף דער איניציאטיוו פונעם פאריין פון
רעזערוו־אָפיצירן איז אין טאָרנע אנטשטאנען אַ קאָמיטעט צו קעמפן מיטן דייטשן
אימפאָרט. צום דאָזיקן קאָמיטעט זענען צוגעשטאנען אלע פוילישע ווירטשאפט־
לעכע אָרגאניזאציעס.

אין חודש מאי 1933 יאר איז פאָרגעקומען א בשותפותדיקע זיצונג פונעם
פוילישן און יידישן קאמיטעט, וואו עס איז אויסגעקליבן געוואָרן א געמיינזאמע
עקזעקוטיוו: אינזש׳ העמפעל אלס פרעזעס, חיים נייגער און אָלעקסי אלס וויצע־
פרעזעסן, מגר. העניריק שפילמאן אלס סעקרעטאר און אלס עקזעקוטיוו־מיטגלידער
— אינזש׳ שאנצער און שאָדזשינסקי.

דעמאָלט האָבן זיך שוין אין טאָרנע געפונען די ערשטע פליטים פון דייטש־
לאנד, וועלכע האָבן פון באיקאט־קאמיטעט באקומען די מעגלעכסטע הילף, און
אויף צו דעקן די דאָזיקע הילפס־ארבעט איז צווישן דער טאָרנער באפעלקערונג
אדורכגעפירט געוואָרן א זאמל־אקציע.

27

אויף דער יידישער גאס האבן דערווייל נישט געפעלט קיין צרות. יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער האָבן זיך געבראַכן אונטער דער שטייערן־לאסט. די ארבעטלאָזיקייט האָט געהאַלטן אין איין וואקסן. באזונדערס טראגיש איז געווען די לאגע פון יידישן האנטווערקער. אסך יידישע האנטווערקער־ווארשטאטן זענען ליקווידירט געווארן. דער האנטווערקער איז נישט געווען בכוח אויסצוקויפן די אינדוסטריע־צייגעניש (פאטענט). פון איין זייט איז דער האנטווערקער ארויסגעשטויסן געוואָרן פון זיין פאַזיציע דורך דער גרויס־אינדוסטריע און אלס „אונטער־נעמער" נישט געקאָנט גענישן פון ארבעטלאזע־שטיצע, און פון דער צווייטער זייט, צוליבן אלגעמיינעם פאלן פון פארברויך, איז ער אונטערגעבראכן געוואָרן עקאנאמיש, ווייל ער האט נישט דיספאניורט מיט קיין שום רעזערוון וואס זאָלן אים דערמעגלעכן איבערהאלטן די שלעכטע צייט.

דער דעמאָלטיקער פרעזעס פון האנטווערקער־פאריין „יד חרוצים", ה' מאַאוּ־ריצי הוטער, האָט אויף די שפאלטן פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (24.2.33 נומ' 8 און פון 17.3.33 נומ' 11) אויפן פאן פון דער אלגעמיינער יריד׳דה פונעם טאַרנער האנטווערקערטום, ארויסגעברענגט די באזונדערס שווערע לאגע פון יידישע האנט־ווערקער אין די באזונדערע אינדוסטריע־צווייגן. מיר ברענגן דעם תמצית פון הוטערס אויספירונגען.

זינט יאָרן האָבן אין טאַרנע עקזיסטירט גרויסע ארבעטס־ווארשטאטן, וואו הונדערטער ארבעטער האָבן געהאט באשעפטיקונג. מיט דער צייט זענען לגמרי פאר־שוואונדן גאנצע אינדוסטריע־צווייגן אין טאַרנע. לויט די אָנגאבן פון פרעזעס פון „יד חרוצים" האבן אין יאר 1933 געארבעט אין טאַרנע בערך 2,000 האנטווערקער, וואָס א העלפט פון זיי זענען געווען יידן. אזוי איז געוצלעך ליקווידירט געוואָרן דאָס פאך פון קעפּעלושן־אויסארבעטונג, וואָס איז מיר עטלעכע יאר פריער געווען איינע פון די וויכטיקסטע פראדוקציע־צווייגן אין שטאט, אויסגעשטעלט אויף עקספארט אין גרויסן מאסשטאב. אין דער בראנזשע זענען געווען באשעפטיקט אן ערך 600 פערזאן צוזאמען מיט געהילפן. אין יאר 1933 זענען קוים פארבליבן עטלעכע קליינע קאפּעלושן־ווארשטאטן, און די מיינסטע האנטווערקער פון דעם פאך זענען אָדער אריבער צו א צווייט פאך, אָדער געלעבט אין גרויס נויט.

אמאָל האָבן אין טאַרנע עקזיסטירט דריי גרויסע סטאָליעריי־פאבריקן (מייכער, סאנגושקא און לעדער), וועלכע האָבן באשעפטיקט א גרויסע צאָל ארבעטער. צוביס־לעך האָבן זיך די פאבריקן ליקווידירט, פארוואנדלענדיק זיך אין קליינע וואר־שטאטן מיט קוים עטלעכע ארבעטער. אויסערדעם זענען אין טאַרנע געווען 40 סטאליער־ווארשטאטן, פון וועלכע א העלפט האָט געהערט צו יידן. נישט געווען אין שטאט קיין איין סטאָליעריי, וואָס זאָל באשעפטיקן מערער ווי 3—4 ארבעטער.

שוסטעריי אין טאַרנע איז אינגאנצן געשטאנען אונטערן צייכן פון יריד׳דה. די מיינסטע שוסטער, נישט האָבנדיק קיין ארבעט, האָבן זיך באמיט צו באקומען באשעפטיקונג ביי עפּנטלעכע ארבעטן, וואו דער טאג־לוין האָט באטראָפן א האלבע

זלאָטע, און דערביי האָט מען באקומען ארבעטס־טעג נאָר 2—3 אין דער וואָך, אָפּ־ העניק פון דער צאָל נפשות אין דער פאמיליע.

נישט ערגער האָט אויסגעזען ביי קאמאשנמאכערייי. מיט עטלעכע יאר צוריק זענען ביי דעם פאך געווען באשעפטיקט אן ערך 100 יידישע ארבעטער, ווייל די דאָזיקע בראנזשע איז אינגאנצן איינגעשטאנען אין יידישע הענט. אין יאר 1933 האָט מען געקאָנט אנציילן עטלעכע קליינע ווארשטאטן, ווו עס האָט קוים געסטייעט ארבעט פאר זייערע אייגנטימער.

א קריזיס האָט זיך אויך געלאָזט מערקען ביי די בלעכער, ווענמענס צאָל אין אויבנדערמאָנטן יאר איז דערגאנגען ביז דרייסיק. צוליבן אלגעמיינעם קריזיס אינם בוי־וועזן, האָט אויך דאָס בלעכער־פאָך נישט געמאכט קיין שום געשעפטן.

אן ענלעכע לאגע איז געווען ביי די יידישע מאלער און גלעזער, ווענמענס צאָל האָט באטראָפן 25. זייער ארבעט איז געווען נאָר אין סעזאָן, אָבער צוליב דער ירידה אינעם בוי־וועזן איז אויך אין די פאכן געווען א פולשטינדיקער קריזיס.

לוקסוס־פאכן ווי גאָלדשמידעריי און זייגערמאכעריי זענען אינגאנצן אונטער־ געבראָכן געוואָרן צוליבן שטייגנדיקן קריזיס און צוליב דער גרויסער קאנקורענץ. אמאָל זענען אין טאָרנע געווען 25 גאָלדשמידן, באגילדער און זייגערמאכער, כמעט אלע יידן. אין יאר 1933 — 60, דערונטער ביי א 50 יידישע וואַרשטאטן.

פונקט ווי שוסטעריי און קאמאשנמאכער, איז אין טאָרנע געווען אנטוויקלט גארבעריי, און איין פאבריק פון דער בראנזשע האָט אמאָל באשעפטיקט 60 ארבע־ טער און געארבעט אויף עקספאָרט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דער באקאנטער אינדוסטריעלער בראך בשותפות מיטן ייד ווייגפעלד, אויפגע־ שטעלט א גרויסע גארבעריי, וואו עס האבן געארבעט פופציק (הויפזעכלעך נישט־ יידישע) ארבעטער. גאָר אינגיכן האָט מען אויך די פאבריק פארמאכט. אין יאר 1933 זענען אין טאָרנע געווען קוים עטלעכע יידישע גארבער. געארבעט האָט בלויז איינע פון די עלטסטע גארבעריין (פערלבערג) אויף סלאָוואָצקיעגאָ 8, בא־ שעפטיקנדיק איין ארבעטער.

צוליב דער אנטוויקלונג פון דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע, איז כמעט פול־ שטענדיק אונטערגעגאנגען דאָס שניידער־פאָך. שווער איז אויך געווען די לאגע פון יידישע דרוקער, איינבינדער, פריזירער און פאטאגראפיסטן. דאָס יידישע שלאָ־ סער־פאָך האָט ממש געגוסס׳ט. די סאניטארע פארשריפטן, אין תוך ריכטיקע, האָבן מיט זייער גאנצער שארף זיך געווענדט קודם כל קעגן די יידישע בעקער, וועלכע זענען נישט געווען ביכולת איינצוריכטן די בעקרייען, ווי די פּארשריפטן האָבן עס געפּאָדערט. געווען אמאָל אין טאָרנע בעקרייען, וועלכע האָבן באשעפטיקט איבער 10 ארבעטער, אָבער אין יאר 1933 איז נישט געווען אין שטאט קיין איין בעקרייי וואָס זאָל באשעפטיקן מערער ווי איין ארבעטער.

דאָס איז נאָר אן אלגעמיין בילד פון דער פארָאָרעמונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין טאָרנע. מען דארף אויך נישט פארגעסן וועגן דער גרויסער צאָל יידישע שראָגן־שטייער, קרעמער, עופות־הענדלער, געבעקס־קלייטלעך און אנדערע, וואָס האָבן כמעט געלעבט פון הילף וואָס פארשידענע פילאנטראפישע געזעלשאפטן האָבן זיי געגעבן, און דער עיקר פון שטיצע מצד דער יידישער קהילה.

28

אָבער אין יאר 1933 איז טאקע נישט געווען די דאָזיקע יידישע קהילה וואָס זאָל שטיין אויף דער הויך פון אירע אויפגאבן. די קליקע וואָס איז באזייטיקט געוואָרן פון דער קהילה־קאָריטע, האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. אין דער צייט איז אויף דער יידישער גאס אנטשטאנען א פאליטיש פארזעגניש, דער א.ג. יידישער אומ־פארטייאיער בלאק פאר צוזאמענארבעט מיט דער רעגירונג, אזויווי אויף דער פּויליישער גאס די ב.ב.וו.ר. (סאנאציע). צו דעם דאָזיקן בלאק, האָבן געהערט קודם כל די פאליטיקירנדע אַרטאָדאָקסישע קרייזן צוזאמען מיט דער אגודה (אָבער אין א גאָר קליינער צאָל, ווייל דאָס אמתע רעליגיעזע יידנטום איז געווען ווייט פון די אלע פאליטישע מאכינאציעס). דאָס דאָזיקע פארזעגניש איז נויטיק געווען דער סאנאציע, ווייל סוף יאר 1933 זענען נאָך א לענגערער קאמיסאריישער הערשאפט אין ראטהויז, דורכגעפירט געוואָרן וואלן צום שטאטראט. די סאנאציע האָט פאר יעדן פרייז געשטרעבט צו דעראבערן די שטאטישע זעלבסטפארוואלטונג.

אויף דער יידישער גאס האָט די סאנאציע פארסירט און אונטערשטיצט די פינצטערניש, כדי אוועקצונעמען ביי די יידישע מאסן די מעגלעכקייט צו שטעלן פאָדרונגען און פארטיידיקן זיך פאר די ערשטע סימפטאמען פון דער טרויעריק־באריימטער „אוושעם"־פאליטיק (לויט דער דערקלערונג פון דעמאָלטיקן סאנאציע־פרעמיער גענ' סלאוואוי־סקלאדקאווסקי: „עקאָנאמישער קאמף (קעגן יידן) — „אוושעם"" (אדרבא). גלייכצייטיק האָבן די רעגירונגס־קרייזן זיך באנוצט מיט אסימילאטאריישע רעשטלעך און געוויסע אַרטאָדאָקסישע קרייזן, וואָס פלעגן בלינד אויספירן די באפעלן פון דער מלוכהשער אדמיניסטראציע, הגם זיי האָבן געטראָפן אין די לעבנס־וויכטיקע אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג.

בלויז די יידישע ארבעטער פארטייען און די אָנפירונג פון דער ציוניסטישער אַרגאניזאציע האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן דעם דרוק פון דער ארטיקער אדמיני־סטראטיוער מאכט, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאנען דער סטאראסטע ד"ר דעלינגער, וועלכער האָט געמאכט אלע באמיאונגען אויף אריינצוציען די ציוניסטן אינעם סאנאציע־בלאק. הגם פון איין זייט האָט די זאָרג פאר א געהעריקער פארטרעטערשאפט פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטאטראט געפאָדערט אן אנשלוס צום אלגעמיינעם בירגערלעכן בלאק, בפרט נאָך, אז דער סאָציאליסטישער בלאק, (פ.פ.ס. או בונד) האָט צוליב קלאסן־טעמים אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט פון צוזאמענארבעטן מיט די ציוניסטן, האָבן אָבער די לעצטע פון דער צווייטער זייט, זיך אָפגעגערענעצט פון די, וואָס האָבן ביז איצט סיי אין שטאטראט, סיי אין דער קהילה געשעדיקט די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג אין טאַרנע. די ציוניסטן האָבן אונטערגעשטראָכן די אומאָפהענגיקייט פון דער יידישער פאלי־טיק, ארויסגערוקט פאָדרונגען צו זיכערן דער טאַרנער יידישער באפעלקערונג א קוואליטאטיווע און קוואנטיטאטיווע רעפרעזענטאנץ, שטאָלץ און ווירדיק ארויס־געוקט אין פאדערגרונט נאציאנאל־יידישע לאזונגען, באווארענענדיק זיך קעגן דער סאנאטאָריישער „אוושעם"־פאליטיק. מען האָט געדארפט האָבן פיל פאליטישן מוט, כדי נישט ארונטערצופאלן דעם דרוק פון דער ארטיקער אדמיניסטראטיווער

מאכט, און דעם דאָזיקן מוט האָבן דעמאָלט ארויסגעווויזן די פֿאָרשטייער פון טאָרנער נאציאנאלן יידנטום, וועמענס פּאליטישע אָנפירונג איז איינגעשטאנען אין די הענט פון אַזעלכע גוטע ערלעכע ציוניסטישע טויער, ווי חיים נייגער, ד״ר שמואל שפּאן און וואלף געצלער.

די יידישע באפעלקערונג, געיאגט פון די שטייערן און עקסטערמינאציע־פּאר־אָרדענונגען — אָפענע און פארמאסקירטע, איז נישט געווען איינגעשטעלט אויף א וואל־קאמף, וואָס האָט צעטיילט די יידישע גאס גראד אין א צייט, וועו איינהייט איז געווען דער געבאָט פון מאָמענט. דערפאר האָבן די ציוניסטן און א גרופּע ארטיקע אומאפהענגיקע יידישע פּאליטישע טויער (סימפּאטיקער פון ציוניזם) ווי ד״ר עדוואַרד שאליט און ד״ר אנזעלם באזלער, געשטרעבט צו שאַפן קודם כל אן איינהייטלעכן יידישן בלאק, אָבער מיטן באדינג, אז אויף דער קאנדידאטן־ליסטע זאָלן ארויסגעשטעלט ווערן נאָר די יידן, וועלכע וועלן געבן א גאראנטיע, אז זיי וועלן ווירדיק און ערלעך רעפּרעזענטירן די יידישע באפעלקערונג. און וועו דאָס האט זיך נישט געלאָזט אדורכצופירן, האָבן די ציוניסטן, ווילנדיק אין געגעבענעם מאמענט אויסמיידן דעם וואל־קאמף, אן אומגינסטיקן און אפילו שעדלעכן צו יענער צייט, זיך צוריקגעצויגן פון שלאכט־פעלד, נישט ארויסשטעלנדיק קיין אייגענע קאנדידאטן־ליסטע.

אין אן אויפרוף צו דער יידישער באפעלקערונג אין טאָרנע האָבן די ציוניס־טישע אָרגאניזאציע און מזרחי באגרינדעט דעם דאָזיקן שטאנדפונקט. אינעם אויפ־רוף לייענען מיר:

„דריי יאר האָבן מיר געווארט אויף וואלן צו דער שטאטישער זעלבסטפאר־וואלטונג. א דאַנק די אינטריגעס פון פארשידענע פּאליטישע קרעמער איז מיט דריי יאר צוריק פונאנדערגעלאָזט געווארן דער שטאטראט, וואו פאָרשטייער פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע האָבן ווירדיק פארטרעטן די אינטערעסן פון דער שטאט און פון די יידן. אויך ביי די איצטיקע וואלן איז אונדזער לאָזונג געווען צו שאפן א שטארקן, איינהייטלעכן פראנט פון אלע שפּעפּרישע כוחות, אָן אונטערשיד פון גלויבן און נאציאנאליטעט. אָבער אלס באדינג האָבן מיר אוועקגעשטעלט נישט צוזולאָזן צום שטאטראט מענטשן פאר וועמען דער מאנדאט איז נישט א מיטל און לעגיטימאציע צו פארטיידיקן די אינטערעסן פון כלל, נאָר א קוואַל פון פערזענלעכע איינפלוסן און אייגנוצן. אלס יידן איז אונדזער עיקר זאָרג געווען צו דערהאלטן דעם באזיץ וואָס קומט אונדז און אדורכפירן דעם פאסטולאט פון אן אנטשפּרעכנדיקער יידישער רעפּרעזענטאנץ הן אין צאָל הן אין איכות. מיר האָבן געשטרעבט צו אן איינהייטלעכן פראנט. מיר זענען גרייט געווען אויף ויתורים, מיט אלע כוחות האָבן מיר געוואָלט רעאליזירן דעם לאָזונג: „די בעסטע און פּעאיקסטע מענטשן אויפן פראנט פון געזונט מאכן די פארשולדיקטע שטאטישע ווירטשאַפט, אַנטוויקלען זי און אויפהייבן". אלע אונדזערע באַמיאונגען וואָס האָבן געשטרעבט צו רעאליזירן דעם אויבנדערמאָנטן ציל, זענען דורכגעפאלן. די „גייס־טיקע פירער פון דער אָרטאָדאָקסיע", די העלדן פון די „נ.נ.־פּאָזיציעס", האָבן אוממעגלעך געמאכט אויפצושטעלן אַזאַ איינהייטלעכן פראָנט".

צום סוף ווערט געזאָגט אינעם אויפרוף: „יידן בירגער! מיר וואָלטן אייך

געקאָנט ארויספירן צום קאמף מיט א גרופּע דעמאראליזירטע פּאליטישע קרעמער, וועמען עס איז געלונגען צו געווינען די שוץ און אונטערשטיצונג פון די מאס־געבנדע פאקטאָרן, וועלכע אריינטירן זיך נאָך נישט ווי געהעריק אין די שטי־מונגען, וואָס הערשן אויף דער יידישער גאס. מען האָט אונדז נישט געוואָלט געבן קיין פרייע האנט מיר זאָלן אומגעשטערט מאכן דעם חשבון מיט דער דאָזיקער גרופּע „גייסטיקע פירער פון דער אַרטאָדאָקסיע". מיר האָפן אַז אויך אַן דעם קאמף וועלן די מאסגעבנדע פאקטאָרן זיך איבערצייגן, אז זיי זענען באגאנגען א שוועריען פעלער, געבנדיק זייער אויטאריטעט און אונטערשטיצונג דעסטרוקטיווע און שעד־לעכע כוחות פאר דער שטאט און מלוכה. דעריבער האָבן די ציוניסטישע אָרגא־ניזאַציעס נישט אַרויסגעשטעלט קיין אייגענע קאַנדידאַטן־ליסטע צום שטאָטראַט". („טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 8.12.33 נומ׳ 47).

צום שטאטראט האָבן דעריבער קאנדידירט די פאליטיזירנדע גרופּע ארטא־דאקסן פון ד״ר זילביגער׳ס חדר, צוליב וועלכע די יידן האָבן באקומען קוים 7 מאַנדאַטן, הגם אין פריערדיקן שטאָטראַט זענען געווען 17 יידישע ראַטמענער. טאָרנער יידן האָבן מאסנווייז זיך אָפּגעהאלטן פון שטימען, אָדער געשטימט פאר דער סאָציאַליסטישער ליסטע, וועלכע האָט ביי די וואָלן אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון. אויף דער סאָציאליסטישער ליסטע זענען דערוויילט געווארן אלס ראט־מענער עטלעכע קאנדידאטן פון בונד, מיט דוד באטיסט אין שפיץ.

פאַרשטייט זיך, אַז די וואָלן צום טאָרנער שטאָטראַט האָבן געהאָט אַן ענגע שייכות צו די צוגרייטונגען צו די קהילה־וואָלן. דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (5.1.34 נר. 1), גיט פאָלגנדע אָפּשאַצונג דער דעמאָלטיקער סיטואציע אין רעזול־טאט פון די אדורכגעפירטע שטאטראט־וואלן:

„אָזא איז אונדזער לאָגע אין אָנבליק פון נייעם שטאָטראַט, וועלכער וועט אָן ספק אינגיכן זיך קאָנסטיטואירן. אָן אַ פאַרטרעטערשאפט, אָן שוץ, איבערגעלאָזט אויפן חסד צי אומחסד פון די פאקטאָרן, וועלכע שלאָגן אונדז נישט, וואָס אן אמת, אָבער זיי שניידן אונטער די יסודות פון אונדזער קיום. און נאָך ערגערס קומט פאָר אויף אונדזער קהילה־הויף. עס טריאומפירן איצט פינצטערקייט, אָבסקוראנ־טיזם, געזעלשאפטלעכע צעקראָכנקייט מיט נאַציאָנאַלע פאַרעטער אין דער שפיץ. אויף דער יידישער גאס האָט מען פריי געלאָזט אלע פינצטערע כוחות און זיי דעלויבט אַרומהוליען שטראָפלאָז. דאָס וואָס עס קומט פאָר אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע, שטייגט איבער די עקלדיקע משונהדיקסטע איינפאַלן פון די אַמאָליקע קליינשטעטלדיקע קהלישע קליקעס".

די דאָזיקע קהלישע קליקעס האָבן ווידער אָנגעהויבן שטורעמען די קהילה, כדי נישט צו דערלאָזן אַדורכצופירן צו איר וואָלן, וואָס וואָלטן זיך געמוזט פאַרענדיקן מיט אַ נצחון פון די ציוניסטן.

די דאָזיקע קליקעס האָבן אויך פארלוירן זייער צוטרוי צום פארזיצער פון דער קאָמיסאַריישער קהילה־פאַרוואָלטונג ד״ר באַזלער, וועלכער האָט נישט געוואָלט פון זייערע הענט אָננעמען דעם מאַנדאַט אין שטאָטראַט, סאָלידאַריזירנדיק זיך מיטן שטאנדפונקט וואָס די טאָרנער ציוניסטן האָבן געהאט בנוגע די שטאטראט־

וואַלן. אינגיכן האָט ד״ר באַזלער געמוזט אָפטרעטן און לייגן זיין אַמט אַלס פאָר־זיצער פון דער קאָמיסאַרישער הערשאפט.

אין דעם אויבן ציטירטן „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ לייענען מיר צוו. אַנד. וועגן דער רעזיגנאַציע פון ד״ר באַזלער:

ד״ר באַזלער, אַלס פאָרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, האָט געהאַט דעם בעסטן ווילן און ערנסט באַטראַכט די אים אָנגעטרויטע מיסיע אַדורכצופירן קהילה־וואַלן, און דאָס סאמע וויכטיקסטע — ער האָט געוואָלט דורכפירן רייניע ערלעכע וואַלן. אָבער די וואַלן צום שטאָטראָט האָבן באויזן ווי נישטיק עס זענען געווען די איינפלוסן פון דער דאָזיקער קליקע וואָס האָט פארהאַנדלט יידישע שטימען. דערפאַר האָט זי דערקלערט דעם ד״ר באַזלער אַ הייליקן קריג, אַן אָפענעם און אונטערערדישן. זיי האָבן באיקאָטירט די זיצונגען פון דער פארוואַלטונג, אום־מעגלעך געמאַכט אָפצושטימען דעם בודזשעט, כדי אַזוי אַרום צו צווינגען די אויפ־זיכט־מאַכט אָנצונעמען די רעזיגנאַציע פון ד״ר באַזלער, וועלכע ער האָט דער־לאנגט דעם 27־טן נאָוועמבער 1933 יאר דעם סטאראסטע ד״ר דעלינגער.

ווען ד״ר באַזלער האָט אָפגעטרעטן, איז באַשטימט געוואָרן אַ נייע קאָמיסאַרי־שע פארוואַלטונג מיט חיים אבערדאם אלס פאָרזיצער און אינזש׳ מאקסימיליאן אייכהארן און אליהו געווערץ אלס זייגע פארטרעטער. די נייע פארוואַלטונג האָט פון דער נייער אויפזיכט־מאַכט באַקומען אַ פאַראַרדענונג אַמשפעטסטנס ביז צוויי חדשים אַדורכצופירן וואַלן צום קהילה־ראַט און קהילה־פאַרוואַלטונג.

29

די קהילה ווירטשאפט האָט זיך געפונען ערב אַ פולשטענדיקן חורבן. עס איז שוין אזוי געווען די אייגנשאפט פון יעדער קאָמיסאַרישער פארוואַלטונג צו באשעפ־טיקן זיך נאָר מיט לויפנדיקע ענינים, די סאַמע דרינגענדע, איבערלאָזנדיק די געזונטמאכונג פון דער לאגע דער צווייטער פארוואַלטונג וואָס וועט קומען. די צייטווייליקייט און דאָס באַוואוסטזיין, אַז גאָר אינגיכן וועט מען דאַרפן פאַרלאָזן דעם אַמט, האָבן גורם געווען צו דעם, אַז די חובות פון דער קהילה זענען געוואַקסן, די קהילה־שטייערן זענען נישט ווי געהעריק אייגעמאַכט געוואָרן, די קהילה־אינסטיטוציעס זענען פארנאכלעסיקט געוואָרן (יידיש שפּיטאָל, זקנים־הויז א. אַנד.) עס איז נישט געגעבן געוואָרן קיין הילף די אָרעמע, צי אַ וועלכער עס איז יידישער געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע, און וועגן אַן אַנדערער טעטיקייט, וואָס זאָל זיין אנטשפרעכנד דעם דעמאָלטיקן פארטגעשריטענעם יידישן לעבן, איז נישט געווען קיין זכר. ווי אַן אָפּשפיגלונג פון דאָזיקן צושטאנד זענען געווען די יאר־בודזשעטן פון דער יידישער קהילה. אַזוי צ. ב. האָט זיך דער בודזשעט פון דער קאָמי־סאַרישער קהילה־פארוואַלטונג אין דערמאָנטן יאר 34־1933 לגמרי נישט אונטער־געשיידט פון די פריערדיקע קאָמיסאַרישע בודזשעטן. דאָס איז געווען אַ רעאַקציאָנערער, טויטער בודזשעט אויף אַ סומע פון 274,439 זלאָטעס, פון וועלכע עס איז באַשטימט געוואָרן פאַר דער יתומים־אַנשטאַלט קוים 3,000 זלאָטעס, די ביב־

ליאָטעק און שולן פון „שפה ברורה" — 500 זלאָטעס. אַבער פאַר דער תלמוד־תורה, האָט מען באשטימט 7,000 זלאָטעס און פארן בית־יעקב חדר 1,500 זלאָטעס.

דערווייל איז די קאמיסאריש פארוואלטונג גלייך צוגעטרעטן אדורכפירן די וואַלן, אַזוי ווי די אויפזיכט־מאַכט האָט פאַראַרדנט. אויף דער יידישער גאַס האָט זיך ווידער פונאַנדערגעפלאַקערט אַ וואַל־קאַמף. דאָסמאָל האָט דער בונד זיך נישט באַטיליקט אין די וואלן. געקעמפט צווישן זיך האָבן צוויי כוחות: דער ציוניסטישער בלאק און דער אסימילאטאריש־ארטאָדאָקסישער בלאק, וועלכער איז ארויסגעטרעטן אונטער פאַרשידענע שילדלעך, ווי אויך אַ האַנטווערקער־בלאָק „יד חרוצים". די ציוניסטן האָבן אויסגענוצט די וואל־קאמפאניע צו פראפאגאנדירן ציוניזם און דעמאסקירן די פאליטיזירנדע צבועקעס, מיט וועמען עס האָבן אָנגעפירט באנקראטירטע אַסימילאַטאָרן וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות מיט יידישקייט. דעם 24־טן יוני 1934 זענען פאָרגעקומען די וואַלן. וואַל־באַרעכטיקטע זענען געווען 4012 פערזאן, געשטימט האָבן בלויז 2808 וויילער. די שטימען זענען אָפּגעגעבן געווארן פאר פאלגענדע ליסטעס:

ליסטע נומ׳ 1 (ארטאָדאָקסן פון קלויז און בעלזער) האָט באַקומען 270 שטימען און דריי מאנדאטן: חיים אבערדאם, מעכל שניידער און ראובן שטראוס.

ליסטע נומ׳ 3 (יד חרוצים) האָט באַקומען 443 שטימען און אויך דריי מאַנדאַטן: מאוריצי הוטער, איגנאץ גינגער און זיגמונט האבער.

ליסטע נומ׳ 4 (פריוואַטע נישט־אַרגאַניזירטע ארטאָדאָקסיע) האָט באַקומען 197 שטימען און איין מאנדאט: שמעון וועג.

ליסטע נומ׳ 5 (נאַציאָנאַל־יידישער בלאָק) האָט באַקומען 1059 שטימען און אַכט מאַנדאַטן: חיים נייגער, וואָלף געצלער, ד״ר שמואל שפּאַן, יוסף היימאַן, יחיאל קורץ, ד״ר מ. מענדערער, יצחק שענוועטער און הענריק האלענדער.

ליסטע נומ׳ 6 (באָבאָוער חסידים) — 203 שטימען און צוויי מאַנדאַטן: שכנא אניספעלד און מרדכי י. זאנדער.

ליסטע נומ׳ 7 (אגודה) האָט באַקומען 413 שטימען און דריי מאַנדאַטן: אליהו געווערץ, אהרון ראזענצווייג, שלמה מעהר.

ליסטע נומ׳ 10 (אומפּאַרטייאישער יידישער בלאָק מיטצואַרבעטן מיט דער רעגירונג) האָט באַקומען 110 שטימען, אָן אַ מאַנדאַט.

פון די דאָזיקע וואלן איז דער ציוניסטישער בלאק ארויס מיט א נצחון, הגם ער האָט געהאט קעגן זיך א גענוג שטארקע אויף דער יידישער גאס פינצטערניש, וואָס איז אויסגענוצט געוואָרן דורך אסימילאטארישע עלעמענטן, געשטיצטע דורך די רעגירונגס־קרייזן. די אנטי־ציוניסטישע ליסטעס האָבן באקומען א צעשמעטערנדיקע מפלה. דאָס טאָרנער יידנטום האָט אויך דאָסמאָל פאראורטיילט דעם סיסטעם פון קאמיסארישער הערשאפט און באשאנקען מיט צוטרוי די אויסגעפרווועטע נאציאנאל־יידישע טוער, וועלכע האָבן בעת דער וואל־קאמפאניע אפן פראפאגירט ציוניסטישע לאָזונגען. א מפלה האָבן געהאט באזונדעדס די קרייזן, וועלכע האָבן געשטיצט די סאנאציע, א פארטיי וואָס זיך איצט שוין נישט באהאלטן מיט איר אנטיסעמיטיזם און אלץ בולטער געגאנגען אויף דער ליניע פון עקאנאמישער עקסטערמינאציע־פאליטיק לגבי דער יידישער באפעלקערונג.

דעריבער איז נישט געקומען צום קאָנסטיטואירן זיך פון דער נייער נאָר וואָס דערווייל־טער קהילה־פארוואלטונג, די אויפזיכט־מאכט האָט אנולירט די וואלן צו דער יידישער קהילה, וויל די ציוניסטן, צוזאַמען מיט יד חרוצים (האַנטווערקער), וואָס האָבן רעפרעזענטירט א פארטגעשריטענעם עלעמענט, א נישט־פיינטלעכן צום ציוניזם, האָבן אינעם קהילה־ראט געהאט א מערהייט. זיי האָבן נישט געוואָלט דערלאָזן די ציוניסטן איבערצונעמען די הערשאפט אין קהילה. די אויפזיכט־מאכט האָט זיך וויידער געכאַפט צו איר אויסגעפרווועט מיטל: קאָמיסאָרישע קהילה־פאָר־וואלטונג.

צו יענער צייט זענען אויף דער פאליטישער ארענע אין פוילן אויפגעטרעטן די א.ג. „יידישע קאָמבאַטאַנטן". דאָס זענען געווען יידן, באטיילי־קטע אין די באוואפנטע קאמפן פאר פוילנס אומאפהענגיקייט. האָבנדיק א גאָר שוואכן נאציאנאל־יידישן פראגראם, האָבן זיי דורך דער מיטארבעט מיט דער סאנאציע־רעגירונג געשטרעבט צו געווינען השפעה אויף דער יידישער גאס. הגם זיי האָבן אין זייער פראגראם אונטערגעשטראכן די נויטוועדיקייט צו פארטיידיקן די יידישע אינטערעסן, האָבן זיי זיך נישט ארומגעזען, ווי זיי זענען געוואָרן א ווערקצייג אין די הענט פון דער סאנאציע אויף אייניצוברעכן די ציוניסטישע איינפלוסן צווישן די יידישע מאסן אין פוילן. די יידישע קאמבאטאנטן זענען געווען א פארטגעשריטענער עלעמענט, אממיינסטן פון די קרייזן פון דער אינטעליגענץ. מענטשן מיט אויפריכטיקע שטרע־בונגען, אָבער אָן א געזעלשאפטלעכער דערפארונג, פאליטיש נאאיוו. זיי האָבן געגלויבט, אז א דאנק זייערע פארדינסטן אויפן שלאכטפעלד פאר פוילנס אומאפ־העניגקייט וועט זיי געלינגן אָפצושלאָגן די אַטאַקעס קעגן דער יידישער באַפעל־קערונג אין פוילן.

אָט דער דאָזיקער גרופע איז איבערגעגעבן געוואָרן די הערשאפט אין דער יידישער קהילה אין טאָרנע. אלס פאָרזיצער פון דער קאָמיסאריישער קהילה־פאר־וואַלטונג איז באַשטעטיקט געוואָרן ד״ר יוסף אָפנער, נעסטאָר פון דער פאַלעסטרע אין גאַליציע, אַ לעגאַליסט, אַ מענטש מיט אַ גראָדליניקן כאַראַקטער. אַלס זיין פארטרעטער איז באשטימט געוואָרן דער פאָרשטייער פון דער אומפארטייאישער אַרטאָדאָקסיע חיים אבערדאם, וועלכער איז שוין געווען באַקאַנט מיט דער קהילה־ווירטשאפט. אלס פארוואלטונג־מיטגלידער זענען באשטימט געוואָרן: דיר׳ פון „באנק פאָוושעכני" לעאן קאפלער (איצט אין פוילן), לעאן האָלצער (אויסגעצייכנט מיטן אָרדער „ווירטוטי מיליטאַרי"), ד״ר אַלעקסאַנדער אָבערלענדער, ד״ר בצלאל שפייזער, ד״ר עמיל וויידער — אַלע געווי. יידישע קאָמבאטאנטן. צו זיי זענען צו־קאָפטירט געוואָרן: אליהו געווערץ, פרעזעס פון דער אגודה, בערנארד לייב, משה־לייב לעפפעל, שמעון אָסטערווייל, מאַרקוס ראָזענבערג, ישראל ווינד און ישראל וואָלף — די לעצטע נישט געווען אַנגאַזשירט פאָליטיש. די נייע קאָמי־סאַריש קהילה־פאָרוואַלטונג האָט געאַרבעט ערלעך און מיט פיל מי, כדי צו ראַטע־וועז די קהילה־ווירטשאפט פאר א פולשטענדיקן חורבן. דער דאָזיקער פארוואלטונג האָט אָבער בפירוש געפעלט א טעטיקייט־פאגראם, וואָס זאָל אנטשפרעכן די בא־דערפענישן פון נאציאנאלן יידנטום. דאָס איז געווען א פארוואלטונג מיט א ריין ביוראקראטישן כאראקטער, און זי האָט נישט געקאָנט געווינען דעם צוטרוי פון

דער יידישער באפעלקערונג אין טאַרנע. דערפאר איז איר טעטיקייט געווען א באגרענעצטע, בפרט נאָך, ווען די קהילה איז פארוואנדלט געוואָרן אין אַ קאַמפּס־אַרעמע צו באַקומען אין אַרעמדע די א.ג. „קרובקע" — די רעכט צו שעכטן עופות און כשר פלייש. הינטער די קוליסן פון דעם דאָזיקן קאַמף האָבן געווירקט פאַר־שידענע גרופּקעלעך און קליקעס, פאר וועלכע די קהילה איז געווען בלויז א קוואל פון הכנסה.

נישט האָבנדיק דעריבער קיין אנשפאר ביי די יידישע מאסן, האָט די דאָזיקע קאַמיסאַרישע פאַרוואַלטונג נישט געקאָנט זיך אַקעגנשטעלן די קליקעס און אין צוויי יאָר אַרום — וואָס איז אַזוי אויך געווען אַ לאַנגע הערשאַפט־צייט פון אַ קאַמי־סאַרישער קהילה־פארוואלטונג — האָט זי געמוזט רעזיגנירן. די יידישע באַ־פעלקערונג אין טאַרנע האָט געפאָדערט וואלן צו דער קהילה, בפרט נאָך, אז דאָס אַנולירן די לעצטע וואָלן איז געווען אַ בפירושער ברוך אין גרינגשעצונג פונעם ווילן פון יידישן וויילער.

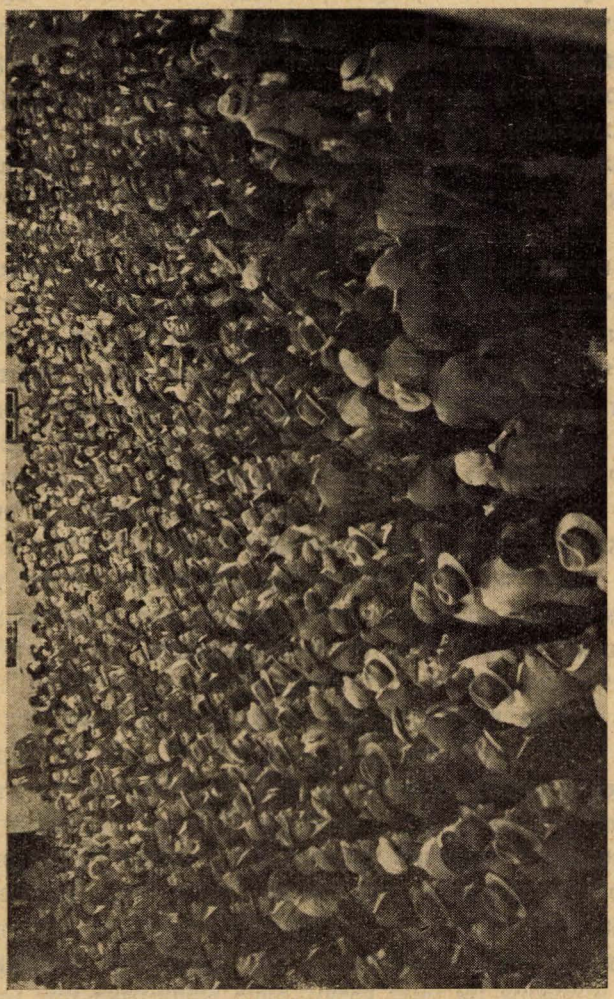
אין מלוכה־מאסשטאב איז אין דער צייט נאָך שטארקער אָנגעגאנגען די פאלי־טיק פון אַרויסשטויסן די יידן פון די ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס וואָס זיי האָבן פארנומען, און דער קאמף פאר רעכט אויף ארבעט און רעכט אויף לעבן האָט געפאָדערט א וואָס גרעסערע קאנסאלידאציע אויף אנטקעגנצושטעלן זיך דער שטייגנדיקער כוואָליע פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז אונטערגעהאַלטן געוואָרן דורכן קלער און ענדעציע. בלויז דער בונד און די ציוניסטישע אַרגאניזאציעס האָבן אָפגעשאַצט די לאָגע, רופנדיק דאָס פוילישע יידנטום צונויפצושלישן די ריי־צען קאַמף פאַר אַ בעסערן מאָרגן און פאַר רעכטוועון די באַדראָטע עקזיסטענצן. אין גאַנץ פוילן זענען פאָרגעקומען מאַסן־פאַרזאַמלונגען אונטער דעם לאָזונג פון פארטיידיקן די רעכט און כבוד פון יידנטום. אויף דער איניציאטיוו פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז אַזאַ מאַסן־מיטינג פאָרגעקומען אין מערץ 1936 יאר, וואו עס איז אָנגענומען געוואָרן פאָלגנדע רעזאלוציע (ציטירט לויטן „טיגאָדניק זשידאָווסקי") : „ווירדיק און פעסט וועלן מיר שטיין אויף דער וואך פון אונדזערע אינטערעסן, פול מיט גלויבן, אז מיר וועלן גובר זיין די איצטיקע שווערייקייטן. נישט ווייט איז דער מאָמענט פון רענעסאנס פון יידישן פאָלק אויף זיין אייגענער ערד און צו באקומען רעכט אין די לענדער פון דער צעשפרייטונג".

אין שייכות מיט די אַנטי־יידישע עקסצעסן וואָס זענען דעמאָלט אויסגע־בראָכן אין פארשידענע ערטער אין פוילן, איז דעם 17־טן מערץ 1936 יאר פאַר־געקומען אין טאַרנע א פראָטעסט־שטרייק פון יידישע ארבעטער, פראקלאמירט דורך די יידישע פראָפעסיאנעלע פארייגען. אין טאג פון שטרייק זענען פאָרגע־קומען דריי גרויסע פראָטעסט־פארזאמלונגען אין די לאָקאלן פון די פראָפ.־פאריי־נען, וואו מיט רעדעס זענען ארויסגעטרעטן די ארטיקע בונדישע טויער צעללער, באַטיסט און קאַלפוס, און דער אָנפירער פון לינקע פועלי־ציון אין טאַרנע, יצחק ביטנער (איצט אין ישראל). א צווייטע פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אין לאָקאל פון דער קולטור־ליגע. דאָרט האָבן געredעט: גרינשטיין, שיף און שפּאָרן (איצט אין קאנאדע). די דריטע פארזאמלונג — אין לאקאל פון בונדישן ספּאָרט־קלוב

„מאַרגנשטערן". געריעדט האָבן סוקמאַן, קאַלב און גאָטלאָב (איצט אין טאָרנע). אויך דאָס יידישע בירגערטום האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דער פראָטעסט־אקציע פון די ארבעטער, דעמאָנסטרירנדיק קעגן די פרוווון צו פארגוואלטיקן די רעלי־גיעזע פרייהייט און קעגן אנטיסעמיטישער העצע, און אלס צייכן פון פראָטעסט זענען אלע יידישע געשעפטן אין שטאט געווען געשלאָסן אויף צווייי שעה.

אין אַפּריל 1936 איז ד״ר אָפּנער און צוזאַמען מיט אים די גאַנצע קאָמיסאַ־ריש קהילה־פארוואלטונג אָפּגעטרעטן פון זייערע אמטן. די מיסיע צונויפצו־שטעלן אַ נייע פאַרוואַלטונג האָט זיך ווידער אונטערגענומען ד״ר אָנזעלם באַזלער, נאָר מיטן באדינג אז ער וועט באקומען א פארדענונג גלייך אדורכצופירן נייע וואלן, און אז די ציוניסטן וועלן אריינטרעטן אין דער פארוואלטונג. די יידישע באפעלקערונג אין טאָרנע האָט שוין געהאט גענוג קאָמיסאריש הערשאפט אין דער קהילה. אפילו די מער ערנסטע אָרטאָדאָקסישע טוער האָבן זיך אַרומגעקוקט, אַז די ביזאיצטיקע קאָמיסאָרישע פאַרוואַלטונג מיט געזעלשאַפטלעך נישט־אויס־געארבעטע און אָפּט אומפּראַנטוואָרטלעכע מענטשן האָבן איגנאָרירט אָדער נישט ארויסגעווייזן די נויטיקע פארשטענדעניש פאר די רעליגיעזע הצטרכותן פון די יידן. אויך די ציוניסטן האָבן באַשלאָסן צו שטיצן דעם ד״ר באַזלער, וועלכער האָט מיט דער גאנצער אנטשלאָסנקייט ארויסגעזאגט זיך פארן באַלדיקן דורכפירן וואלן, און דערפאר האָבן זיי דעלעגירט זייערע פאָרשטייער אין דער קהילה־פארוואלטונג, וועלכע האָט ארומגענומען אלע פאָליטישע פארטייען אין שטאט, אויסער דעם בונד. די שטרעבונג פון אלע איז געווען ליקווידירן די קאָמיסאָרישע הערשאפט און געזונט מאכן די קהילה־ווירטשאפט. דאָס מאָל איז באשטעטיקט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג וואָס איז פאָרגעלייגט געוואָרן דורכן ד״ר באַזלער, וועל־כער איז געוויילט געוואָרן אלס פאָרזיצער. אין דער פארוואלטונג זענען אריין פאָלגנדע פערזאָנען: חיים אַבערדאָם, אליהו באָראָן, אליהו געווערץ, אהרון ראָזענ־צווייג, ליפּע שמידט (אָרטאָדאָקסישע קרייזן), וואָלף געצלער, חנא פעסעל, הער־מאַן פלור, חיים נייגער, ד״ר וואָלף שענקעל, ד״ר אברהם כאַמעט (ציוניסטן), מאו־ריצי הוטער, בערנאַרד לייב, שמואל דינטענפאַס, ראובן קאופמן, מגר. אַפּטיי־קער טאובעלעס (איצט אין פוילן) — אומפּארטייאישע.

די דאָזיקע פאַרוואַלטונג איז גלייך צוגעטרעטן דורכצופירן די וואַלן. דאָסמאָל האָבן אויך דער בונד און פועלי ציון לינקע געמאָלדן וועגן זייער אָנטייל אין די וואלן. עס האָט זיך אָנגעהויבן א פארביסענער וואל־קאמף. די ציוניסטן האָבן גע־מוזט קעמפן אויף צוויי פראנטן. פון איין זייט — קעגן די נאָך שטארקע איינ־פלוסן פון בונד, און פון דער צווייטער זייט קעגן די פארייניקטע אָרטאדאקסיש־אסימילאָטאָרישע גרופּן. דערביי איז די ציוניסטישע פאָרטיי אָפּגעשוואָכט גע־וואָרן מיט צוויי באדייטנדיקע כוחות, וועלכע זענען אין צווישנצייט עולה געווען קיין ארץ־ישראל — חיים נייגער און ד״ר שמואל שפּאָן. דער יידישער נאַציאָנאַלער בלאָק, וועלכער האָט אַרומגענומען די אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי און דעם סוחרים־פאריין, האָט דעריבער מיט נאָך מער ברען מאָביליזירט זייַנע אָנהענגער און די מאסן־וואל־פארזאמלונגען זענען פארוואנדלט געוואָרן אין שיינע מאניפעסטאציעס פאר די ציוניסטישע אידעאלן.

א פאַלקספאַרזאַמלונג צו די וואַלן צו דער קהלה אין טאַרנע אינעם יאָר 1936

דער דערפאלג פון די ציוניסטן איז געווען א נישקשהדיקער, נעמענדיק אין אַכט, אַז זיי איז געלונגען איינצוהאַלטן דיזעלבע צאָל מאַנדאַטן וואָס פריער (אַכט), ווען בונד און פּועלי־ציון האָבן זיך נישט געהאַט באטיליקט אין די וואלן. אין קהילה־ראט זענען געווײלט געווארן:

ציוניסטן: וואלף געצלער, יוסף הײמאן, קאָהן, ד״ר וואלף שענקעל, יחיאל קורץ, הענריק האָלענדער, דיר׳ לעאָפאָלד שינאַגעל, ד״ר אברהם כאָמעט.

בונד: דוד באַטיסט, צעללער, יצחק גרינבאום, משה פייעראייזן.

אגודה און באבאווער: אליהו געווערץ, אהרון ראָזענצווייג, שלמה מעהר.

יד חרוצים (האַנטווערקער): מאוריצי הוטער, יוסף גינגער.

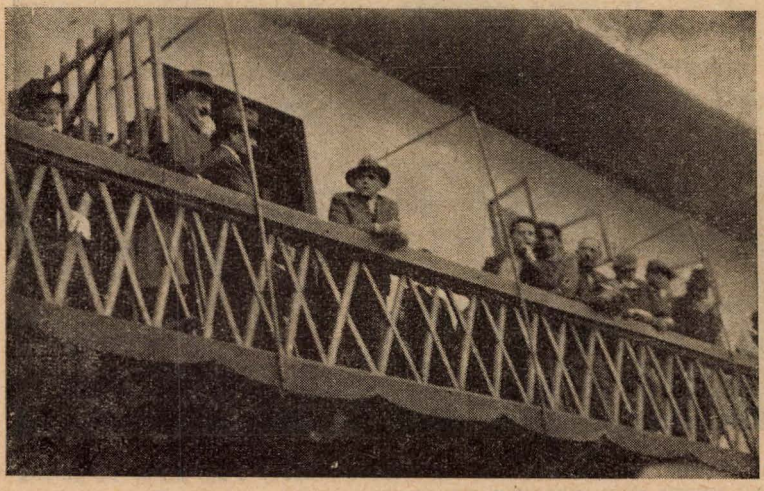
ארטאדאקסן: חיים אבערדאם.

פועלי ציון: מגר. דוד לענקאָוויטש.

אומפאַרטייאישע אַרטאַדאָקסישע ליסטע: מ. שניידער.

קיין איינע פון די פאַרטייען האָט נישט געהאַט קיין אַבסאָלוטע מערהייט, וואָס זאָל קאָנען איבערנעמען די הערשאַפט אין קהילה. קיינער האָט אָבער נישט גע־וואָלט זיין דער גורם אויף וויידער איינצופירן אַ קאָמיסאַריש הערשאַפט אין קהילה, וואָס וואָלט געמוזט געשען אויב איינע פון די קהילה־פראַקציעס זאָל דאָך נישט האָבן קיין מערהייט ביי די וואלן צו דער פארוואלטונג. די עפנטלעכע מיינונג האָט געפאָדערט פון די ציוניסטן איבערצונעמען די אחריות פאַרן גורל פון דער קהילה. אפילו אַנדערע גרופירונגען האָבן שטילשווייגנדיק געגעבן אָנצוהערן, אַז זיי רעכענען אויפן איבערנעמען די אָנפירונג פון דער קהילה מצד די ציוניסטן.

דער קהילה־ראַט האָט אויסגעקליבן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענ־שטעל: ד״ר מ. מענדערער, קאָהן, וואָלף געצלער און ד״ר א. כאָמעט (בלאָק פון ציוניסטן און מזרחי), וואָס האָט געאַרבעט אין פאַרשטענדיקונג מיט חיים אבערדאם

פאַר די וואלן צו דער קהלה אין טאָרנע איינעם יאָר 1936. אויף קהל׳ס הויף רעדט צום פאַרזאַמלטן המון ד״ר כאָמעט. — לינקס פון אים שטייען די פאַרטרעטער פון בונד.

(וואָס איז אויך אריין אין דער פאַרוואַלטונג). אַ חוץ דעם זענען געוויילט געוואָרן אהרן ראָזענצווייג (אגודה) און יחזקאל נייַמאַן (באָבאָוער חסידים), דוד באַטיסט און פייַעראייַזן (בונד) און מאוריצי הוטער (האַנטווערקער). אַ דאַנק דער געשאַפענער סיטואַציע איז דער ציוניסטישער פאַרשטייער ד"ר מ. מענדערער דערווייַלט געוואָרן אלס פאַרזיצער פון דער פארוואלטונג און אלס פאַרזיצער פון ראט — אליהו געווערץ (אגודה). אלס וויצע־פארזיצער פון דער פארוואלטונג זענען דער־ווייַלט געוואָרן: וואלף געצלער און חיים אבערדאם.

די נייַ־דערווייַלטע פאַרוואַלטונג האָט געאַרבעט אונטערן צייכן פון קעגנ־זייטיקער פאַרשטענדיקונג מיט אַלע יידישע גרופירונגען, וועלכע האָבן זיך ערנסט באַצויגן צו דער ראָל און די אויפגאָבן פון דער יידישער קהילה.

די פארוואלטונג האָט געהאט פאר זיך א שווערע אויפגאבע די פאטאלע קאמי־סאַרישע הערשאַפט האָט איבערגעלאָזט שווערע פאָלגן אין אַלע יידישע אינסטי־טוציעס. וועגן דער טעטיקייט פון דער נייַ־דערווייַלטער פארוואלטונג לייענען מיר אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (22.1.37 נומ' 4):

„קוים עטלעכע וואכן זענען פארבייַ זינט די נייַע קהילה־פארוואלטונג איז צוגעטרעטן צו דער ארבעט, און מען דארף פעסטשטעלן, אז אין משך פון דער דאָזיקער קורצער צייט האָט די טעטיקייט פון דער פאַרוואַלטונג שוין אַרומגע־נומען כמעט אלע געביטן פון יידיש־געזעלשאפטלעכן לעבן, ארויסווייזענדיק אינ־ציאַטיוו און זעלטענעם אַרגאַניזאַציאַנעל־גיזעלשאַפטלעכן חוש. אין דער ערשטער צייט פון איר טעטיקייט האט די פארוואלטונג געמוזט ברענגען אין ארדענונג די ירושה פון די פריערדיקע קאמיסארישע פארוואלטונגען, וועלכע איז אין אלע

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אינעם וואַלקאמף צו דער קהלה אין יאָר 1936. — נעבן דעם רעפערענט ד"ר כאָמעט — דער פאַרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג וואלף געצלער ז"ל און די מיטגלידער פונעם פרעזידיום: זיצנדיק — חיים ערליך ז"ל, — ד"ר וואלף שענקעל ז"", פון דער לינקער זייט שטייט מגר' יעקב בינענשטאָק.

שטחים געווען א נעגאטיווע. אפענע און וועקסל־חובות אויף א סומע פון עטלעכע טויזנט זלאטע, א גרויסע צאל נישט אויסגעצאלטע סובווענצן, א פארנאכלעסיקט באד, דאס יידישע שפיטאל מיט אסך בלויזן און פעלערן, און די סאציאלע־שוץ אפטיילונג געפירט כאאטיש און פלאנלאז, די שטענדיקע אוואנטורעס אין די קהילה־ביוראָען ארויסגערופן דורך אָרעמע און נויטבאַדערפטיקע, וואָס האָבן געשטערט דער נארמאלער ארבעט. די נייע פארוואלטונג איז צוגעטרעטן ארדענען די אַלע לויפנדיקע ענינים, כדי צו באַענען אַ וועג פאַר וויטערדיקער איניציאַטיוו און פארבריטערטער טעטיקייט".

גאר שנעל האבן זיך געפונען אזעלכע, וואס האבן שטארק געוואלט אז אין קהילה זאל ווידער זיצן א קאמיסאר באשטימט דורך דער אויפזיכט־מאכט.

אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 6 פון 5־טן פעברואַר 1937) לייענען מיר, אז אינעם וואיעוואדישן אמט אין קראקע איז אייגנעפלאסן אן אנקלאגע אויף דער קהילה־פארוואלטונג. די אנקלאגע איז געווען אן אנאנימע און געשטיצט מיט א פאַמפלעט וואָס איז פריער געלייענט געוואָרן אין די שולן און בתי־מדרשים. אין שייכות דערמיט באַמערקט די צייטונג: „דער אָנגריף אויף דער איצטיקער קהילה־פארוואלטונג איז געקומען מצד די וועלכע האלטן זיך נישט אפ פון באנוצן דעם נאָמען פון גלויבן און רעליגיע צוליב פערזענלעכע אייגפלוסן און מאַטעריעלן נוצן. אין די שולן האָט מען די טעג פונאַנדערגעקלעבט אַן עקלהאַפט בלעטל, אונטערגעשריבן דורך „מחזיקי הדת", וואס נעמט ארום דער עיקר בעלזער חסידים. אין דעם דאָזיקן בלעטל רופן די צבועקעס, נישט מער און נישט וויניקער, „צום קאמף מיט די אפיקורסים", דערביי גיבן זיי צו, אז „א גרופע מענטשן וועלכע האָט מיט כוח זיך געריסן צו דער מאַכט, האָבן איינגעאָרדנט אַ טרויער־פאַר־זאמלונג נאכן טויט פון א באוואוסטן אפיקורס, וואס האט אונדז שטארק אויפגעבראכט, וויל לויטן דין דארף יעדער ייד זיך פרייען, אויב עס שטארבט אן אפיקורס".

„וואַרשיינלעך מיינט מען דא — שרייבט וויטער די צייטונג — די טרויער־פארזאמלונג וואס די פארוואלטונג פון דער יידישער קהילה אין טארנע האט איינגעאָרדנט ביים טויט פונעם פירער פון פוילישן יידנטום, ראַביגער ד״ר יהושע טהאן. מען דארף אבער אונטערשטרייכן, אז די אפיציעלע אנפירונג פון דער חברה „מחזיקי הדת" גרענעצט זיך אָפּ פון דעם בלעטל, דערקלערנדיק, אַז עמען באַהאַלט זיך אונטערן נאמען פון „מחזיקי הדת".

דאָס זענען געווען האַנדלונגען פון אומפערַאַנטוואָרטלעכע יחידים, אָן א אפקלאנג. די יידישע באפעלקערונג אין טארנע, די ארטאדאקסישע ווי די אר־בעטער־קרייזן, האָבן זיך מיט פולן צוטרוי באַצויגן צו דער קהילה־פאַרוואַלטונג, אנגעפירט דורך א ציוניסטיש פרעזידיום, פאראנטוואָרטלעך מיט איר טעטיקייט פאר דער פארוואלטונג און קהילה־ראט.

נאך א זעקסיאריקער קאמיסארישער הערשאפט, איז אין פעברואר 1937 יאר פאַרגעקומען די ערשטע בודזשעט־זיצונג פון קהילה־ראַט, געוויילט דורך דער יידישער באפעלקערונג. וועגן פארלויף פון דער דאזיקער זיצונג דערציילט אונדז דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (26/2 1937 נומ׳ 9):

„מען דארף מודה זיין, אז דער ראט האט ערשטקלאסיק אויסגעהאלטן דעם עקזאַמען. מיט זיין ערנסטקייט, זאַכלעכקייט, פאַסיקן ניוואָ, לאָיאַליטעט לגבי דעם געגנער און מיט געפיל פון אחריות, האָט דער ראַט זיך אויסגעשטעלט אַ צייגעניש פון פאליטישער רייפקייט. ביים פרעזידיום־טיש זענען געזעסן דער פארזיצער פון ראַט אליהו געוועזן, וועמענס פאַטריאַרכאַל אויס,ען רופט צו זיך אַרויס אַכטונג, און דער ענערגישער, איבערגעבענער און זארגעוודיקער רעפרעזענטאַנט פון דער יידישער באַפעלקערונג וואָס געניסט פון אַלעמענס צוטרוי, פרעזעס פון דער קהילה־פארוואלטונג ד״ר מ. מענדערער. עס דערשיינען מיטגלידער פון ראט, פאר־שטייער פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג ביי אונדז אין שטאט, באוואוסטע געזעלשאפטלעכע טוער. כמעט אלע האבן זיי זיך פארדינט אויף זייערע אַרבעטס־שטחים, באַשאַנקען מיט צוטרוי פון זייערע אַנהענגער, אַבער אויך באַ־לאַדנט מיט אחריות און זאָרג פאַר זייער גורל ווי פארן גורל פון דער גאַנצער יידישער געמיינדע. ווייל אלע גרופירונגען האבן אין דער קהילה געשיקט זייערע בעסטע מענטשן. אַלע אַריענטירן זיך שנעל, אַזוי, אַז די זיצונג ווערט געפירט גלאַטיק, איינהאַלטנדיק די פולע פאַרלאַמענטאַרישע פאָרם, אָן באַנוצן זיך מיט רעגולאַמין־קונצן. עס הערשט אַ פולשטענדיקע פרייהייט פון וואָרט, וואָס ווערט דורך קיינעם נישט געמיסברויכט. אַלע שטייען אויף דער הייך פון זייער אויפגאַבע. דער פרעזעס פון דער ציוניסטישער פראַקציע, ד״ר כאַמעט, אָן אומפאַרגלייכלעכער פאַלעמיסט, וועלכער קאָן גרונטיק די יידישע פראָבלעמאַטיק, דערשיינט איצט ווי א געניטער און דערפארענער פאליטיקער, רעאליזירט די טאקטיק פון אויס־גלייכן די פרטייאישע אונטערשיידן און שאפן א פלאטפארם פאר צוזאמענארבעט צווישן די ציוניסטן און אגודה, ביי אַ זאַכלעכער און אָביעקטיווער באַציאונג צו אַרבעטן פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג מצד אַנדערע גרופן אין דער קהילה.

די דאָזיקע אָביעקטיוויטעט איז אויך געווען אייגנטלעך פאַר די אַרויסטרעטונגען פון די פאַרשטייער פון בונד, דעם געניטן פאַראַנטוואָרטלעכן אַרבעטער־טוער דוד באַטיסט, ווי אויך צעללער, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן גרויס געניטקייט אין שטעלן און באגרינדן דעמאנסטראטיווע פארשלאגן. מיט ערנסטקייט אין טיפן אַדורכדרינגען דאָס רעליגיעזע פראָבלעם איז געווען אַדורכגענומען די אַרויסטרעטונג פונעם מזרחי־טוער יחיאל קורץ. אַ גוטן פאָזיטיוון אייndרוק האָבן איבערגעלאזט די ארויסטרעטונגען און די עצם האלטונג פון די אגודה־ראטמענער. ווייל הער שלמה מעהר, וועלכער וועיזט אַרויס אַ גלענצנדע אַריענטאַציע אין פארטייאיש־פאליטישע ענינים און שטעלט דרייסט אפ די פארוואורפן פון די עקסטרעמע ארטאדאקסן אויפן אדרעס פון דער אגודה, האט געעבן א באווייז, אז לכל־הפחות אויפן אפשניט פון דער קהילה קאן מען צוזאמענארבעטן מיט דער אגודה. דעם בודזשעט האט רעפעריט ד״ר וואלף שענקעל. ער האט געשילדערט א טרויעריק בילד פון דער יידישער וירקלעכקייט. ער צייכנט אן אן אויסוועג. ער רופט קאנסאלידירן אלע יידישע שפערישע כוחות, פונאנדערצובויען די ווירטשאַפטלעכע אַליינהילף, אַנאַליזירט די וויכטיקסטע פאָזיציעס אינעם בודזשעט. ער שטרייכט אונטער די פאזיטיוע זייטן און ברענגט ארויס די פעלערן און בלויזן, וועלכע מען קאָן נישט, ליידער, דערווייל באַזייטיקן. ער אַפעלירט פאַר אַ זאַכ־

לעכער דיסקוסיע און צו האַלטן דעם אייגנטלעכן ניוואָ, ווירדיק פאַר פארשטייער פון א גרויסער פאליטיש־רייפער יידישער קהילה אין טארנע. דער רעפעראט, א שיינער לויט דער פארם און לויטן אינהאלט, איז געווען דורכגענומען מיט אחריות און זארג איבערן גורל פון דער יידישער באפעלקערונג אין טארנע. דאָס יידישע לעבן איז טרויעריק, דערשלאָגנדיק, האָט אין זיין רעדע אונטערגעשטראָכן ד״ר שענקעל. עס מערן זיך די אַטאַקעס פון אַלע זייטן. פון אַלע ווינקלען שרייט ממש אַרויס די האָפנונגסלאָזיקייט. דאָס אַרויסשטויסן יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס גייט אָן סיסטעמאַטיש. די יידישע אַקאַדעמישע יוגנט ווערט געשלאָגן און שיקאַנירט. מיר דאַרפן אָבער נישט אַרײַנפאַלן אין יאוש. מיר דאַרפן אויסגלייכן די רוקנס און אַרבעטען איבערן אויפבוי פון אונדזער נאָציאָנאַלער היים אין ארץ־ישראל ווי אויך אַקטיוויזירן אונדזער לאָנדעס־פאָליטיק. מיר דארפן שאַפן אַ איינהייטלעכן יידישע פראָנט״.

אט איז א בילד פון דער בודזשעט־זיצונג פון דער יידישער קהילה אין טארנע, איבערגעגעבן דורק חיים פרידמאָן, גלענצנדן באַריכט־אָפגעבער פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי״.

דער עצם בודזשעט־פרעלימינאר — לייענן מיר אין „טיגאדניק זשידאווסקי״ — האָט זיך אַזוי פאַרגעשטעלט: „די ליסטע פון עטאַט־צאָלער אויפן יאָר 1936 האָט אַרומגענומען 1829 פערזאָן, בעת אין יאָר 1935 זענען נאָר געווען 1562 צאָלער. פון־דעסטווענגן איז די גלאָבאַלע סומע געהעכערט געוואָרן לגבי דעם פאַריקן יאָר בלויז מיט 2040 זלאטעס. אין יאר 1935 האט די גלאבאלע סומע פון שטייער־אויסמעסט באטראפן 61.395 זלאטעס, און איצט — 63.435 זלאטעס. דאגעגן די גלאבאלע סומע אויף דער זייט פון הכנסה און פון דער הוצאה האט באטראפן 490 269 זלאטעס. אויף דער זייט פון הכנסה האבן אין בודזשעט פיגורירט פאלגענדע פאזיציעס: קהילה־אָפצאָל — 44.900 זלאָטעס; פון די קהל־הייזער — 9.000 זלאָטעס; פון דער כשרער שחיטה — 116.000 זלאָטעס; פון בית־עולם (מצבות, קברים) — 27.600 זלאטעס; פון דער מקוה — 13.000 זלאטעס; פון שפיטאל און אמבולאטאריום — 20.000 זלאטעס; סובסידיעס — 4040 זלאטעס; טאקסעס און אנדערע הכנסות — 5.950 זלאטעס.

די הוצאות (לויט באזונדערע פאזיציעס): אפצאלן חובות — 12.200 זלאטעס; רעליגיעזע אדמיניסטראציע — 20 232 זלאטעס; ביורא־אדמיניסטראציע — 24.144 זלאָטעס; אַדמיניסטראַציע פון די קהל־הייזער און פון דער שול — 21.350 זלאטעס; אדמיניסטראציע פון שעכטהויז — 30.933 זלאטעס; אדמיניסטראציע פון באָד — 12.600 זלאָטעס (דערונטער אַ רעמאָנט אויף אַ סומע פון 12.000 זלאטעס); אדמיניסטראציע פון שפיטאל — 48.978 זלאטעס; זקנים־הויז — 11.956 זלאטעס; וואויילטעטיקע און יומטוב־אקציעס — 30.060 זלאטעס; סובסידיעס — 24.800 זלאטעס; אסעקוראציעס, שטייערן און היפאטעק־פראצענטער — 8.960 זלאָטעס; אָנגעשטעלטע־פאַרזיכערונג — 7.500 זלאָטעס; נישט־פאַרויס־געזענע אויסגאבן — 3.300 זלאטעס״.

די בודזשעט־דעבאטע האט זיך אלץ געדרייט ארום דעם פונקט „סובסידיעס״, וואו עס זענען געווען פאַרויסגעזען פאַרשידענע סומעס לטובת כמעט אַלע טעטיקע

געזעלשאַפטלעך־פילאָנטראָפישע און קולטור־אינסטיטוציעס. דערביי האָבן אין דער פאזיציע פיגורירט געוויסע סומעס פאר ארץ־ישראל פאנדן, העברעאישע שולן און ציוניסטישע געזעלשאַפטן פון קולטור־און ספאָרט־כאַראַקטער. קעגן די דאָזיקע פאזיציעס זענען באזונדערס שארף ארויסגעטרעטן די בונדישע פארשטייער און די עקסטרעמע ארטאדאקסן („בעלזער"). אויפן פאָן פון דער טראגעדיע פונעם אייראָפעאישן יידנטום בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה, ווי אויך פון פאַקטישן רעאליזירן דעם ציוניסטישן אידעאל — איז כדאי איבערצוגעבן א פראגמענט פון דער אויבנדערמאנטער בודזשעט־דעבאטע וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר די דעמאָלטיקע פאָליטישע באַציאונגען אויף דער יידישער גאַס אין פוילן.

„נאך די אנטי־ציוניסטישע ארויסטרעטונגען מצד די בונדישע פארשטייער — דערציילט דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" — האט אן אלזייטיקע און טרעפלעכע רעפליק אויף די אויספירן פון הער באַטיסט געגעבן ד"ר כאָמעט, וועלכער האָט אין אָנהויב אונטערגעשטראָכן, אַז דער בונד האָלט פאַר נייטיק אַרויסצוטרעטן קעגן ציוניזם ביי יעדער געלעגנהייט און דעמאָנסטרירן זיין נעגאַטיווע באַציאונג לגבי פאלעסטינע, הגם ארץ־ישראל האט שוין פון לאנג אויפגעהערט צו זיין א חלום פון אַ גרופע טרוימער און איז געוואָרן אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין לעבן פון די ברייטסטע יידישע מאַסן, וואָס איז אַנערקענט געוואָרן דורך באַדייטנדיקע סאָציאַליסטישע פירער ווי ניעדזשאַלקאָווסקי, לעאָן בלום און אַנדערע. דער פאָר־געלייגטער בודזשעט איז א כוחות־אפשפיגלונג פון דער איצטיקער קהילה, ווי אויך א אויסדרוק פון די שטרעבונגען צו א צוזאמענארבעט פון די דאזיקע כוחות. דאס שטרייכן די סובוועניצן וועט דעם בודזשעט פארוואנדלען אין א בית־עולם בודזשעט, בעת אונדזער שטרעבונג איז, אז די קהילה זאל ארומנעמען דאס גאנצע יידישע לעבן — דאס רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאפטלעכע. אויב די פי־נאנסיעלע מיטלען דערלויבן אונדז נישט צו באפרידיקן די אלע באדערפענישן, טא זאלן מיר כאטש מאניפעסטירן אונדזער שטרעבונג מיט א קליינער סומע. מאָדנע איז דער שטאַנדפונקט פון בונד. ער קעמפט פאַר דער נאַציאָנאַל־קולטורע־לער אויטאנאמיע. דער ארגאן פון דער אויטאנאמיע דארף זיין די קהילה, און איצט וויל דער בונד רעדוצירן די ראל פון דער קהילה צו א פארוואלטער פון בית־הקברות און פון דער מקוה. מיר זענען פאַר געבן סובוועניצן — האָט דערקלערט ד"ר כאָמעט — אויך די אינסטיטוציעס, וועלכע אַנטשפרעכן אונדז נישט אידעאיש, ווייל מיר רעכענען זיך מיט די רעאַלע כוחות־פאַרהעלטענישן און מיר ווילן דער־מעגלעכן אַ צוזאַמענאַרבעט אין דער קהילה, און אַ צוזאַמענאַרבעט איז מעגלעך נאר ביים פולן אכטן אלעמענס אנשויאונגען. ווייל נאר אזא צוזאמענארבעט קאן זיין אַ גאַראַנטיע פאַר פרוכטבאַרער געזונטער טעטיקייט לטובת דעם גאַנצן יידנטום, וואָס דאַרף שאַפן אַ וואָס בריייטערן נאַציאָנאַלן פראָנט, אַזוי ווי דאָס געשעט ביי אנדערע פעלקער וואס זענען אין געפאר. און אויב מיר רעדן וועגן דער נויטווענ־דיקייט אויפצושטעלן די איינהייט אויף דער יידישער גאַס, דאַרף מען די דאָזיקע איינהייט רעאליזירן. איינהייט — מיינט נישט דיקטירן, הערשן. אויב מיר ווילן שאַפן איינהייט, מוזן מיר זיך פאַרשטענדיקן מיט אַלע קרייזן פון יידנטום, וועלכע קומען אין באטראכט אין דער ארבעט לטובת יידן. דער איצטיקער בודזשעט,

באזונדערס דער טייל סובוועגצן, איז טאקע א ביישפיל פאר אזא פארשטענדיקונג. מיר שטימען אויך פאר געבן סובוועגצן צו אינסטיטוציעס, וועלכע זענען אונטערן אידעאישן איינפלוס פון אונדזערע קעגנער, טאקע אין נאמען פון צו־זאמענארבעט און קעגנזייטיקער טאלעראנץ. דער בונד שטעלט זיך אויך אנטקעגן די סובוועגצן פאר קרן קימת און קרן היסוד. א דאנק די פאנדן האבן מיר דאך געשאפן א מעכטיק ווערק אין ארץ־ישראל, וואס האט אריסגערופן אנטציקונג אויף דער גאנצער וועלט. און וואס האט געשאפן דער בונד? וואס האט ער געשאפן אייביקס און דויערהאפטיקס פארן יידנטום, הגם ער איז אזוי לאנג ווי דער ציוניזם טעטיק אויף עפנטלעכער ארענע? דער בונד האלט זיך נאך אלץ ביי זיין עקשנות און נעגאציע פון ציוניזם. דאקעגן סאציאליסטן פון אזא פארנעם ווי אנדזשיי סטרוג, דיבוא, וואנדערוועלדע, דער פירער פון יידישע ארבעטער אין אמעריקע וולאדעק, פרעמיער פון פראנקרייך לעאן בלום — האבן בלויז אנערקע־נונג־ווערטער פארן ארץ־ישראלדיקן אויפטו".

דער אויבערדערמאנטער בודזשעט איז אנגענומען געווארן מיט די שטימען פון די אלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי, אגודה און פארשטייער פון יידישע האנט־ווערקער, דערביי האבן קעגן בודזשעט געשטימט דער בונד און די ראטמענער פון די בעלזער חסידים. די באמיאונגען פון דער קהילה־פארוואלטונג, אז די קהילה זאל מיט איר טעטיקייט ארומנעמען אלע געביטן פון יידישן לעבן און אויסער די ריין־רעליגיעזע ענינים זאל זי מאניפעסטירן איר אנטייל אינעם פראצעס פון אויפבויען ארץישראל, האבן אבער אנגעטראפן אויף שווערישקייטן אויך מצד דער אדמיניסטראטיווער מאכט, וועלכע האט פאטראגירט דער פינצטערניש און דעם אבסקוראנטיזם אויף דער יידישער גאס.

יענע צייט איז געווען א גאר שווערע פארן טארנער יידנטום, פונקט ווי פארן גאנצן פוילישן יידנטום. די קהילה איז בלויז געווען אן אפשניט פון ציוניסטישער טעטיקייט, וואס האט ארומגענומען אלע געביטן פון יידישן לעבן. אין יאר 1937 איז דאס דאזיקע לעבן געווען שטארק באדראט דורך די וואס אמאל מער אגרעסיוועט ענדעקישע כוחות, ווי דורך דער אפיציעלער עקסטרעמינאציע־פאליטיק אויפן עקאנאמישן געביט, געפירט דורך די מלוכהשע סאנאציע־פאקטארן. אמבעסטן אילוסטרירט די דאזיקע לאגע אין טארנע דער „טיגאדניק זשידאווסקי" (10.11.37 נומ' 37): „עטלעכע יידישע געשעפטן מיט שרייב־מאטעריאל זענען דעם 3־טן אקטאבער געווען אונטער דער קאנטראל פון פיקעטן, וועלכע האבן אפילו ארויסגע־צויגן פון געשעפט מיט כוח פוילישע קונים, וועלכע האבן געוואלט קויפן ביי יידן. דער פאקט פון פיקעטירן יידישע געשעפטן האט אין די יידישע קרייזן ארויסגערופן א דערדריקטע שטימונג, בפרט נאך, אז דאס איז געווען דער ערשטער אנטי־יידישער פאל פון דעם מין. עס איז אבער כאראקטעריסטיש, אז די פיקעטעס זענען ליקווידירט געווארן דורך א גרופע פוילישע ארבעטער פון פ.פ.ס., וועלכע האבן פארטריבן די פיקעטירער. די ווירדיקע און מוטיקע האלטונג פון פוילישע ארבעטער האט ארויסגערופן א לעבעדיקן אפקלאנג אין דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט. דער ארעסטירטער בעת די געשעענישן ה' שיט, סעקרעטאר פון פ.פ.ס., איז אינגיכן ארויסגעלאזט געווארן אויף דער פריי".

די אויפזיכטס־מאַכט האָט פון אויבנדערמאַנטן הילף־בודזשעט פאַרן יאָר 1937 גלייך געשטראכן כמעט אלע פאזיציעס פאר די אינסטיטוציעס וואס זענען געווען אנגעפירט און אויסגעהאלטן דורך ציוניסטן. און נישט בלויז די אדמיניסטראטיוו מאכט האט באגרענעצט און געהעמט די ציוניסטישע באמיאונגען ארויסצופירן די קהילה אויפן בריטן שליאך, אויף וועלכן עס איז געגאנגען דאס פוילישע יידנטום. אזויווי די ציוניסטן האבן נישט געהאט אין דער קהילה־פארוואלטונג א מערהייט, איז נישט לייכט געווען צו פירן די קהילה, נישט רעזיגנירנדיק פון אַ טייל ציוניס־טישע פאַדערונגען.

אויף דעם באַדן איז אויך אויסגעבראַכן אַ קריזיס אין דער קהילה־פאַרוואַל־טונג. אויפן 28־טן נאוועמבער 1937 איז קיין קראקע געפופן געווארן אן ארץ־ישראל קאַנפערענץ, וועלכע האָט געדאַרפט מאַניפעסטירן די סאָלידאַריטעט פון די יידן אין גאַליציע און שלעזיע מיטן קעמפנדיקן ישוב אין ארץ־ישראל. דער אויספיר־קאמיטעט פון דער קאנפערענץ האט צוו. אנד. איינגעלאדן אויך די יידישע קהילה אין טארנע. וועז דאס פרעזידיום פון דער קהילה־פארוואלטונג (ד״ר מענ־ דערער און וואלף געצלער) האט געפאדערט א באשלוס פון דער פארוואלטונג אויסצוקלייבן אַ דעלעגאַציע אויף דער דאַזיקער קאַנפערענץ, האָט די מערהייט אין דער פאַרוואַלטונג (בונד און אַרטאַדאָקסן) באַשלאָסן אַראָפנעמען די פראַגע פון סדר־היום. ד״ר מענדערער, פארזיצער פון דער פארוואלטונג, האט זיך געפילט דערמיט געטראָפן און געלייגט זיין אַמט. דער קריזיס איז אַבער אויסגעמיטן געווארן, ווייל די פארוואלטונג האט אויף איר זיצונג דעם 24־טן נאוועמבער 1937 יאר, דערקלערט, אז די אויבנדערמאנטע אפשטימונג האט נישט געמיינט אויסצו־דריקן אומצוטרוי דעם פארזיצער, און א דאנק דעם איז דערמעגלעכט געווארן דעם פרעזידיום וועיטער פארטצוזעצן די ארבעט.

אנהויב 1938 יאר האט דאס פרעזידיום ווידער רעזיגנירט. דאסמאל איז שוין דערגאנגען צו נייע וואלן פון א פארזיצער און זיין פארטרעטער. די וואלן זענען פאָרגעקומען דעם 23־טן יאַנואַר 1938 יאָר, דערביי איז ד״ר מענדערער צום צווייטן מאל דערוויילט געווארן אלס פארזיצער, און וואלף געצלער — אלס וויצע־פאר־זיצער. בײדע קאַנדידאַטן האָבן (אויף 10 שטימען אין דער פאַרוואַלטונג) באַקומען נאר פיר ציוניסטישע שטימען, צווויי שטימען האט באקומען די קאנדידאטור פון דוד אַטיסט, דאַקעגן די פאָרשטייער פון אגודה, אַרטאַדאָקסן און יד חרוצים האָבן אָפגעגעבן ווייסע צעטלען און אַזוי אַרום דערמעגלעכט די אויסוואָל פון אַ ציוניסטיש פרעזידיום. אויפן פאן פון דעם לעצטן אינצידענט אין דער טארנער קהילה, האט „טיגאַדניק זשידאָווסקי״ (28.1.38) געשריבן:

„כל זמן די מערהייט פון דער קהילה־פארוואלטונג וועט לאיאל און זאכלעך צוזאמענארבעטן מיט דער ציוניסטישער מינדערהייט אויפן שטח פון דער קהילה, אַזוי לאַנג וועט דאָס איצטיקע פערוואַלטונגס־פרעזידיום דרייסט און טריי טראָגן די אויף איר ארויפגעלייגטע לאסט. דער בילאנס פון אן אייניאריקער טעטיקייט פון דער פאַרוואַלטונג איז אויסגעפאַלן פאזיטיוו, דערביי דאַרף מען אונטער־שטרייכן, אז די קהילה־פארוואלטונג, וועלכע באשטייט פון פארשטייער פון פאליי־טישע פאַרטייען, האָט אויסגעטיילט די מאַמענטען וואָס צעטיילען און די וואָס

פֿאַרבינדן אין האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט אויפֿן געביט פֿון קהילה־ווירטשאַפֿט אַלע כוחות וואָס קאָנען ברענגען נוצן דער יידישער קהילה אין טאָרנע".

אפֿילו די קאָנטראָל וואָס איז דורך דער סטאָראָסטוועַ אַדורכגעפֿירט געוואָרן אין דעצעמבער 1937 יאָר, האָט געמוזט פֿעסטשטעלן, אַז די קהילה־ווירטשאפֿט איז געפֿירט ראַציאָנעל און צילבאַוואוסט, אַז זי מאַכט געזונט די לאַגע אין דער קהילה, וועלכע האָט צוליב דער קאַמיסאַרן־הערשאפֿט אין משך פֿון עטלעכע יאָר, זיך געפֿונען אין אַ שווערע לאַגע. אויסערדעם האָט די קאָנטראָל פֿעסטגעשטעלט, אַז זינט דאָס קהילה־פֿאָרמעגן איז איבערגענומען געוואָרן דורך דער איצטיקער פֿאָר־וואַלטונג ביז דעצעמבער 1937, איז עס אויסגעוואַקסן מיט העכער 42,000 זלאָטעס. נאכן ארדענען די באציאונגען אינעם יידישן שפיטאל און זקנים־הויז, האָט די נייע פֿאָרוואַלטונג זיך געשטעלט פֿאָר אַן אויפגאַבע נאָך אין יאָר 1938 אַדורכצופֿירן אַ רעמאָנט פון דער נייער און אַלטער שול, קהילה־בנינים, מקוה, און אין וויינטערדיקן פּראָגראַם איז געווען פֿאָרויסגעזען דאָס אויפֿבויען געדעקטע יאַטקעס אין די האַלעס, אויסשטאַטן און פֿירן אַ רענטגענאַלאַגישן קאַבינעט און אויפֿשטעלן א פּאווילאן פֿאר טובערקולאז־קראנקע.

די יידישע גמינע איז אַזוי אַרום געוואָרן די אייגציקן רעפֿרעזענטאַנץ פונעם גאַנצען טאָרנער יידנטום, וויייל די גרופּע ראַטמענער אין שטאָט־ראַט האָט זיך לגמרי נישט פֿאַרנומען מיט פֿאַרטיידיקן די באַדראָטע יידישע פֿאָזיציעס, אונטערארדנדיק זיך געהאָרכזאַם אַלע האַנדלונגען פון די סאַנאַציע־לייט, וואָס האָבן זיך נישט באַהאַלטן מיט זייער „אָוושעם"־איינשטעלונגען בנוגע דער יידנפּראַגע.

וועגן דער טאקטיק פון די דעמאלטיקע יידישע ראטמענער אין טארנער שטאטראט שרייבט דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (5.3.37, נומ׳ 10):

„א טאקטיק איז דאס א שלעכטע, שעדלעכע און אומפּראַנטווארטלעכע פאר די לעבנסוויכטיקע יידישע אינטערעסן. די יידישע ראטמענער, אין זייער בעסטן גלויבן, פֿאַרשטייט זיך, ווערן אַ ווערקצייג אין די הענט פון מענטשן וואָס זענען אומפּריינטלעך צו יידן".

בלויז די בונדישע ראטמענער, מיט וועלכע עס האט אנגעפירט דער פעאיקער און ענערגישער ארבעטער־טוער דוד באטיסט, האבן דרייסט דעמאסקירט די סא־נאציע־אנטיסעמיטן, וועלכע האבן גענאסן פון ארטאדאקסישער אונטערשטיצונג. אויף דער זיצונג פון שטאט־ראַט, פֿאַרגעקומען דעם 23־טן מערץ 1937 יאָר, האָט די לאגע פון די יידן אין טארנע אמבולטסטן כאראקטעריזירט דוד באטיסט בעת אן ארויסטריט אויף דער זיצונג (ציטירט לויטן „טיגאדניק זשידאָווסקי"):

„אין די קאמונאלע אמטן באהאנדלט מען יידישע אינטערעסאנטן מיט אומ־ווילן, ריגאָריסטיש. יידן ווערן נישט צוגעלאזט צו שטאטישע ארבעטען. זינט עטלעכע יאָר איז קיין איין יידישער באַאַמטער נישט צוגענומען געוואָרן, און צווישן 65 שטאָטישע אָנגעשטעלטע, וועלכע האָבן לעצטנס באַקומען אַן אַוואַנס, איז נישט פֿאַראַן קיין איין יד. און די יידן אין טאָרנע זענען דאָך 45% פון דער אלגעמיינער צאל באפעלקערונג אין שטאט, וואוינען שוין דא 600 יאר, טראגן אויף זיך אלע פינאנסיעלע לאסטן פאר דער גמינע, אוך אינעם גאנצן אדמיניס־טראטיוון בודזשעט וואס באטרעפט בערך 2 מיליאן זלאטעס, זענען פאראן קוים

3 יידישע פאזיציעס אויף אן אלגעמיינער סומע פון 9.800 זלאטעס (דערפון פארן יידישן שפיטאָל 2.000 זלאָטעס, זקנים־הויז 1.800 זלאָטעס, יתומים־הויז 6.000 זלאָטעס), אויסערדעם האט קיין שום יידישע קולטורעלע אדער געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציע נישט באקומען קיין סובוענץ".

אין שטאָטראָט גופא האָט זיך צו יענער צייט פאַרשאַרפט דער קאַמף צווישן א גרעסערע גרופע סאציאליסטישע ראַטמענער (פ.פ.ס. און בונד) מיט דער סאַנאַציע מערהייט, צו וועלכער עס האָבן אויך געהערט די יידישע ראַטמענער. באזונדערס שטארק האבן די סאציאליסטן אטאקירט דעם שטאט־פרעזידענט ד"ר בראָדזשינסקי. „טיגאָדניק זשידאָווסקי" שילדערט אַזוי די דעמאָלטיקע לאַגע אין שטאטראט:

„די לעצטע זיצונג פון שטאָטראָט, פאַרגעקומען דינסטיק דעם 11־טן פעברואַר, האט ווידעראמאל באוויזן, אז דער איצטיקער שטאטראט איז נישט לעבנספעאיק און אַז אונדזער קאָמונאַלע זעלבסטפערוואַלטונג גייט צו גרונט. עס האָט זיך געהאנדלט וועגן ליקווידירן דעם קאנפליקט צווישן דעם קלוב פון סאציאליסטישע ראַטמענער און דעם שטאָט־פרעזידענט ד"ר בראָדזינסקי. די זיצונג איז געווען זייער א שטורמישע. די סאציאליסטישע ראטמענער האבן פארלאזט דעם זיצונגסזאל מיטן געזאנג פון „טשערוואָני שטאַנדאַר" („רויטע פאן"). אויפן ראנד פון דער אויבנדערמאנטער זיצונג מוזן מיר זיך ווידער אומקערן צו אונדזערע יידישע ראַטמענער. מיר קענען זיי שוין. זיי זענען נישט פעאיק צו קיין שום ענערגישע שריט, צו א מוטיקער שטעלונג און א ברעקל זעלבשטענדיקייט".

דער דאזיקער קאנפליקט האט זיך פארענדיקט מיט דער רעזיגנאציע פון ד"ר בראָדזשינסקי, און ווען די אַדמיניסטראַטיוות מאַכט האָט געגומען צו קענטעניש די דאזיקע רעזיגנאציע, איז אקטועל געווארן די פראגע פון ווייטן א נייעם בירגער־מייסטער. ווי דער שטייגער, איז אין אַזעלכע פאַלן געווען פיל אַפהענגיק פון דער שטעלונג פון די יידישע ראַטמענער. ליידער האָט די דעמאָלטיקע גרופע סאַנאַטאָריש־אַרטאַדאָקסישע יידישע ראַטמענער בלינד אויסגעפירט די באַפעלן פון די אַנטיסעמיטישע סאַנאַציע־ראַטמענער, נישט באַמיט זיך בכלל משפיע זיין אויף דער וואָל פון אַ נייעם שטאָט־פרעזידענט פון שטאַנדפונקט פון יידישע אינטערעסן. וועגן דעם שרייבט טאָקע דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי":

„דער ענין פון אויסווייזלן אַ נייעם שטאָט־פרעזידענט איז נישט בלויז אַן ענין פון יידישע ראטמענער. זיי האבן ביז איצט ארויסגעווויזן וויניציק פעסטקייט און מוט, אז דאס טארנער יידנטום זאל איבערלאזן די אנטשיידונג אין די הענט פון די יידישע ראַטמענער, וואָס זענען ביז איצט נישט געשטאַנען אויף דער הויך פון זייערע אויפגאבן. די פראגע פון אויסווייזלן א נייעם שטאט־פרעזידענט איז לעבנס־וויכטיק פאר אלע טארנער יידן. עס קאן אפילו נישט געמאלט זיין, אז אין דער פראגע זאלן דעצידירן צוזאמען מיט אנדערע סאנאציע־ראטמענער נאר די יידישע ראַטמענער, וואָס רעפרעזענטירן אין בעסטן פאַל אַ הייפל טאַרנער יידן. די קאָאַלידאציע פון גאנצן יידישן כלל קומט ליידער פאר נאר אונטערן דרוק פון מפלות און דרוק פונדרויסן. ערשט די טרויעריקע ווירקלעכקייט צעמענטירט די זיך באַקעמפנדיקע יידישע גרופירונגען. מיר וואַרפן אַ לאָזונג פאַר דער יידישער גאַס

אין טארנע אויפצושטעלן א געמיינזאמען ארגאן פאר גאנצן טארנער יידנטום פאר ענינים, וואס גייען אונדז אלעמען אן, אן אונטערשיד פון פאליטישע איבערצייגונגען. די קאנסאלידאציע פון אונטן — אט איז אונדזער לאזונג. אזא קערפער־שאפט וואס זאל רעפרעזענטירן דאס גאנצע טארנער יידנטום, וואלט אויך געקאנט דעצידירן וועגן דער ליניע און טאקטיק פון די יידישע ראטמענער ביים דערווייטלן א נייעם שטאט־פרעזידענט".

די דאזיקע ווערטער אבער, האבן נישט געריכט די פאליטיזירנדע ארטאדאקסישע ראטמענער. דערווייל האבן שוועכע פינסטערע וואלקנס זיך אנגעזאמלט אויפן האריזאנט פון פוילישן יידנטום. עס האט זיך אנגעהויבן די אקציע פאר אפשאפן די כשרע שחיטה. די באריטע פרוי פריסטאר, געשטיצט דורכן גלח טשעטשאק, איז נישט אפגעשטאנען אין איר אנטיסעמיטישער פראפאגאנדע, ארויסגערוקט ווי א צענטראל פראבלעם דאס אפשאפן די ריטועלע שחיטה, אלס סגולה גובר צו זיין דעם שווערן עקאנאמישן קריזיס אין פוילן. די יידנפרעסעריש לאזונגען האבן געפונען א גינסטיקן באדן אין דעמאלטיקן פולישן סיים, אין וועלכן די יידישע דעפוטאטן מיט ד"ר עמיל זאמערשטיין אין שפיץ האבן געפירט אן אומדערמידלעכן קאמף צו פארטיידיקן די באדראטע יידישע עקזיסטענצן. א לענגערע צייט איז אנגעגאנגען דער קאמף ארום דער פראגע. דערביי האבן די פוילישע יידן ארויסגעוויזן פיל פעסטקייט און עקשנות, נישט אפהאלטנדיק זיך אפילו פון פראקלאמירן א פלייש־תענית אויף א גאנצן חודש, וואס האט געהאט דעם רעזולטאט, אז דער אנטיסעמיטישער סיים איז געווען געצוואונגען אפצולייגן ביזן יאר 1940 די דורכפירונג פון געזעץ צו פארווערן ריטועלע שחיטה. אבער די יידנפרעסעריש אגיטאציע האט אנגעטראפן אויף א גינסטיקן באדן צווישן פולישן פאלק. אין בריסק האט די יידישע באפעלקערונג פיל געליטן צוליב אנטי־יידישע עקסצעסן. שטאטישע און פויערים האבן זיך געווארפן אויף יידישע געשעפטן און קראמען, מארדנדיק די יידישע באפעלקערונג און רויבנדיק איר האב און גוטס. דאס פוילישע יידנטום האט אקטיוו רעאגירט אויף די געשעענישן, וואס האבן געהאט דעם כאראקטער פון אן ארגאניזירטן פאגראם. צוזאמען מיטן גאנצן פוילישן יידנטום האט די טארנער יידישע באפעלקערונג געברענגט צום אויסדרוק איר סאלידארן פראטעסט דעם 24־טן מאי 1937 יאר. אויפן רוף פון די צענטראלע אינסטאנצן פון אלע יידישע פאליטישע ארגאניזאציעס, האבן טארנער יידן געווארפן די ארבעט אויף 2 שעה. פונקט 12 באטאג זענען געשלאסן געווארן אלע יידישע געשעפטן און ווארשטאטן. יידישע געזעלשאפטלעכע און ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס האבן איבערגעריסן די ארבעט. אלע האבן דורך דער שטילער דעמאנסטראציע פראטעסטירט קעגן די בריסקער געשעענישן. אויף דער זיצונג פון דער טארנער קהילה־פארוואלטונג איז באשלאסן געווארן צו פראטעסטירן קעגן די בריסקער געשענישן און אויסדריקן דער יידישער קהילה אין בריסק אן אויפריכטיקן און הארציקן מיטגעפיל, און אויך איז באשלאסן געווארן אויסטיילן אן אנטשפרעכנדיקע סומע אלס דרינגענדע הילף די געליטענע פון פאגראם. אויף דער איניציאטיוו פון דער יידישער קהילה איז דעם 27־טן מאי 1937 יאר פארגעקומען א

קאנפערענץ, מיטן אנטייל פון ראבינאט, וואו עס איז אויסגעוויילט געוואָרן א קאמיטעט צו העלפן די געליטענע אין בריסק. אינעם קאָמיטעט זענען אריין:

ד״ר מענדערער, אליהו געווערץ, שמואל צינס, וואָלף געצלער, יוסף היימאַן. סעקרעטאר — עדוואַרד זאוערשטרום, קאסיר — חיים אבערדאם.

ד״ר מענדערער, פאַרזיצער פון קהילה־פאַרוואַלטונג אין טאַרנע, האָט טרייַ און איבערגעגעבן געווידמעט זיך דער ארבעט אין קהילה. די אָפּטע מיספארשטענדענישן מיט דער נישט־ציוניסטישער מערהייט, האָבן אָבער אָפּגעשלאָגן דעם חשק ביי דעם דאָזיקן טיכטיקן געזעלשאפטלעכן טוער אויף אזוי וויַיט, אז אין אויגוסט 1938 האָט ער רעזיגנירט פון זיין אמט נישט נאָר אלס פאַרזיצער נאָר אויך אלס מיטגליד פון דער קהילה־פארוואלטונג. די פארוואלטונג האָט איינשטימיק באשלאָסן אויסצודרוקן אים אַ דאַנק פאַר זיין טרייַער אַרבעט. גלייכצייטיק איז באַשלאָסן געוואָרן ווי אַמגיכסטן אַדורכצופירן וואָלן פון אַ נייַעם פאַרזיצער. אויפן אָרט פון ד״ר מענדערער איז לויט דער רייַ אַריין אין פאַרוואַלטונג ה׳ הענריק פלור.

אויך דאָסמאָל האָבן אָלע פאַרטייען פאַרטרעטענע אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג, זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פון דער אחריות וואָס ליגט אויף זיי, באַזונדערס אין דער צייט, וועו אויפן געביט פון סאָציאָלער שוץ האָט די קהילה־טעטיקייט אַרומגענומען וואָס בריטערע קרייזן יידישע אָרעמקייט. מיט יעדן טאָג איז געוואַקסן די פאראַרעמטקייט אויף דער יידישער גאס. די שטייַער־שרויף האָט פארניכטעט הונדערטער יידישע עקזיסטענצן, וועלכע האָבן זיך אַזוי אויך געפונען צווישן האַמער פון דער אַנטיסעמיטישער אַדמיניסטראַטיוויער מאַכט, וואָס האָט מיט דער גאַנצער שטרענגקייט אָנגעוויזן אָלע מיטלען צו באַזייטיקן יידן פון ווירטשאַפטלעכע פאָזיציעס, — און דעם אמבאָס פון דער יידנפרעסעריש ענדעציע, וועלכע האָט וואס אן אמת באקעמפט די סאנאציע־רעגירונג, אָבער געווען אייניק מיט דער סאַנאַציע אינעם קאַמף געגן יידן. אונטער דעם לאָזונג פון אַנטוויקלען דעם פוילישן האַנדל האָט מען פאַרשטאַנען די פאַרניכטונג פון יידישן סוחרטום, און די אדמיניסטראטיוון מאכט האָט צו דעם צוגעהאָלפן. נאָך אין יאר 1938 איז אין טאַרנע פראקלאמירט געוואָרן א „וואָך פאר פארפוילישן דעם האנדל״, וואָס האָט געמיינט פארשטארקן די בויקאט־אקציע קעגן יידישע סוחרים, וויַיל די פוילישע באפעלקערונג, באזונדערס פון די ארבעטער־קרייזן, האָט גערן געקויפט ביי יידישע סוחרים, באקומענדיק בעסערע און ביליקערע סחורות. ווי עס גיט איבער דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (אפריל 1938, נומ׳ 15), האָט „די ענדעקישע דעמאנסטראַציע אין שייכות מיט דער „וואָך צו פאַרפויליישן דעם האַנדל״, זיך געענדיקט מיט א דורכפאל, און שבת דעם 9־טן אפריל 1938 יאר, איז אן ענדעקישע דעמאנסטראציע פון עטלעכע צענדליק פערזאן באהערשט געוואָרן דורך דער פ.פ.ס. וועו דער צוג איז צוגעקומען צום דענקמאָל פון אומבאקאנטן זעלנער, איז ער שוין באַשטאנען אויסשליסלעך פון סאָציאליסטן, וועלכע האָבן געזונגען סאָציאליסטישע לידער. זונטיק דעם 10־טן אפריל איז אין זאל פון „סאקול״ פאַרגעקומען א פאר־זאַמלונג אונטערן פאָרזיץ פון אינזש׳ דרעווונאווסקי פון מאַשטשיצע, דערביי האָט געהאלטן א רעדע דעפוטאט דודזשינסקי פון לאָדזש, דערנאָך זענען אָנגענומען געוואָרן אַ ריי אַנטי־יידישע רעזאָלוציעס. דער ערשטער עפנטלעכער אויפטריט

פון דער ענדעציע אין טאָרנע האָט זיך געענדיקט מיט א פולשטענדיקן דורכפאל א דאנק דער דרייסטער שטעלונג פון די היגע סאָציאליסטן".

דעם 11־טן נאָוועמבער 1938 יאָר זענען פאָרגעקומען די וואַלן פון אַ נייעם פאָר־זיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג. בעת דער אָפּשטימונג האָט דער ציוניסטישער קאַנדידאַט וואָלף געצלער באַקומען 5 שטימען (4 ציוניסטן און 1 אָרטאָדאָקס — חיים אבערדאם), בונד האָט באַקומען 2 שטימען, איין צעטל איז געווען ווייס, און די פארשטייער פון אגודה און באבאוער חסידים (אהרון ראזענצווייג און יחזקאל נוימאן) האָבן זיך אָפּגעהאלטן פון שטימען. אלס פארזיצער איז דערוויילט געווארן וואלף געצלער. ווען דער וואָיוואָדישער אמט האָט נישט באשטעטיקט די וואל פון וואלף געצלער אלס פארזיצער, האָט איבער דער טאָרנער קהילה וויצע א שוועב געטאָן די געפאר פון קאמיסארישער הערשאפט. לויט די פארשריפטן פאר די רעליגיעזע געמיינדעס (פאראדענונג פון קולטוס־מיניסטעריום פון 24.10.30) האָט מען נישט געקאָנט אויסווייליל אלס פארזיצער א פערזאן, וואָס געהערט נישט צו דער פארוואלטונג, און אויב א געווייליטער פארזיצער איז צום דריטן מאָל נישט באשטעטיקט געוואָרן דורך דער אויפזיכט־מאכט, האָט זי געהאט א רעכט צו נאמינירן א פארזיצער.

ביי אזא לאגע האָבן די ציוניסטן געמוזט רעזיגנירן פון ארויסשטעלן צום צווייטן מאָל די קאַנדידאַטור פון וואָלף געצלער אויפן אַמט פון פאָרזיצער פון קהילה־פארוואלטונג, הגם פון אלע פארוואלטונגס־מיטגלידער האָט ער געהאט די סאַמע נייטיקסטע קוואַליפיקאַציעס אויבערצונעמען דעם דאָזיקן אַמט. אויף אַ וויטערער זיצונג פון קהילה־פארוואלטונג, פאָרגעקומען דעם 12־טן אקטאָבער 1938, איז אַרויסגעוואָרן די איינציקע קאַנדידאַטור פון ד"ר א. כאָמעט, וועלכער האָט באַקומען 4 שטימען (פון 9 אָנוועזנדיקע אויף דער זיצונג) בעת דריי צעטלען (פון בונד און יד חרוצים) זענען געווען ליידיקע, דאָקעגן האָבן די פארשטייער פון אגודה און באָאָוער חסידים זיך אָפּגעהאָלטן פון שטימען. אַזוי אַרום איז אַלס פאָרוואַלטונגס־פאָרזיצער דערוויילט געוואָרן ד"ר כאָמעט. נאָך די וואָלן האָט דער פאָרשטייער פון אגודה, אהרן ראָזענצווייג געלייענט אַ דעקלאַראַציע, אַז הגם ער און זיין חבר האָבן זיך נישט באטייליקט אין דער אָפּשטימונג, דריקן זיי אָבער אויס זייער פולע גרייטקייט לאָיאַל מיטצוארבעטן מיטן נייַ־דערווייליטן פארזיצער.

נאָכן באַשטעטיקן דורך דער אויפזיכט־מאַכט די אויסוואָל פון ד"ר כאָמעט, האָט ער דעם 23־טן סעפטעמבער 1938 יאר איבערגענומען די אמטירונג אין טאָרנער קהילה. די אויפגאבן פון דער ציוניסטישער רעפרעזענטאנץ אין קהילה, האָט ד"ר כאָמעט אָזוי באַצייכנט אין אַן אַרטיקעל, אָפּגעדרוקט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (25.11.38 נומ' 47):

„די שווערקייטן פון ווירטשאפטלעך־געזעלשאפטלעכן כאראקטער דרינגען ארויס פון דעם פאקט, אז יעדער דריטער ייד אין טאָרנע געניסט פון עפנטלעכער וואויל־טעטיקייט, סיי איינמאָליק, סיי פעריאָדיש, אַמאָל אויך פערמאַנענט. אונדזערע הילפס־אַקציעס ערב פסח און ווינטער־צייט די קוילן־אַקציע, זענען דער בעסטער באַוויזן דערפאָר. אין דער ערשטער ריי איז דעריבער די קהילה־טעטיקייט

באַזאָרגט צו לייזן די סאָציאַלע נויטן. דער דאָזיקער טעטיקייט מוזן מיר געבן אַ קאָנסטרוקטיוון כאַראַקטער. ווייניקער בעטלעריי, מערער הילף צוצואיילן דעם פּראָדוקטיוויזאַציע־פּראָצעס פון דעקלאַסירטע פאַראַרעמטע יידן. די אַנט־שפּרעכנדיקע באַפרידיקונג אין פולן באַריקזיכטיקן און דערפילן די רעליגיעזע באדערפענישן פון דער באפעלקערונג, איז אָפּהענגיק פון א פּאָסיקער קהילה־בא־לעבאטישקייט. אזא באלעבאטישקייט, כדי זי זאָל דערפילן אירע אויפגאבן, מוז זיין א ראציאנעלע און פּלאנירטע".

די קהילה־פּאַרוואַלטונג, הגם זי איז צו יענער צייט געווען באַשוועדט מיט אויפהאלטן און אייגארדענען איבער 1,000 אויסגעזידלטע יידן פון היטלער־דייטש־לאנד, האָט מיט דער גאנצער ענערגיע און אחריות געזומען זיך צו דערפילן די אויפגאבן וואָס זענען געשטאנען פאר דער יידישער גמינע. דער נייער פארזיצער ד"ר כאַמעט האָט פאַרגעלייגט דער פאַרוואַלטונג אַ בריף ארבעטס־פלאַן, וועלכער האָט אַרומגענומען פאָלגנדע פונקטן (ציטירט לויטן „טיגאַדניק זשידאָווסקי"): 1) געזונט־מאכן די פינאנס־ווירטשאפט אין דער קהילה דורך פארקלענערן אירע חובות, 2) געהעריק אויפמאַנען דעם עטאט און אים יושרדיק פארטיילן, 3) רעאלער מאכן דעם בודזשעט און 4) אויסבריטערן די טעטיקייט אויפן געביט פון סאָציאלער הילף, פונאַנדערבויען דאָס יידישע שפּיטאָל, אַמבולאַטאָריום, זקנים־הויז, בויען אַ הויז פאַר היימלאָזע, פאַר אומהיילבאַר־קראַנקע, שוץ איבערן קינד און מוטער, בויען אַ בורסע פאַר האַנטווערקער־געזעלן (טערמינאַטאָרן), דורכפירן דעם פּראָ־יעקט פון עפענען אַ פאַווילאָן פאַר טובערקולאָז־קראַנקע". — מיר לעבן איבער אַ שוועָרע צייט, — שרייבט ד"ר כאַמעט — די יידישע קהילה מוז ברענגען הילף און דערמוטיקונג די פּאַראַרעמטע יידישע מאסן און מוז אויך דערפילן אירע פליכטן לגבי דעם זיך בויענדיקן און קעמפנדיקן ישוב אין ארץ־ישראל".

ווי שוועָר דאָס טאַרנער יידנטום האָט געלעבט צו יענער צייט, זאָגט אמבעסטן עדות דער פאַקט, אַז לויטן באַריכט פון דער פּסח־אַקציע, דורכגעפירט אינעם יאָר 1938 דורך דער יידישער קהילה, האָבן איבער 1,700 יידישע פאַמיליעס גע־נאָסן פון דער פּסח־הילף, ד.ה. בערך א פערטל פון דער גאנצער יידישער באפעלקע־רונג אין טאַרנע. אין מזומן איז צו 534 משפחות פּארטיילט געוואָרן די סומע פון 4,953 זלאָטעס 60 גראָשן. 1,100 משפחות ווי אויך יידישע אנשטאלטן און אינסטי־טוציעס האָבן באַקומען 5,571 קילאָ מצות. אויסער דעם זענען אייגעאַרדנט געוואָרן סדרים־נעכט פאר 178 זעלנער וואָס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אויף מיליטער־דינסט אין טאַרנע, און פאר 50 יידישע ארעסטאנטן, אויף וואָס עס איז אויסגעגעבן געוואָרן די סומע פון 4,500 זלאָטעס. אין אלגעמיין האָט די קהילה־פארוואלטונג אויסגעגעבן אויף פּסח־הילף אַ סומע פון 15,200 זלאָטעס, דערבייַ זענען די דאָזיקע געלטער געדעקט געוואָרן אינגאנצן פון די קהילה־פאָנדן („טיגאָדניק זשידאָווסקי נומ' 18, 1938 יאר).

אויך אין דער שווערער תקופה זענען טאָרנער יידן נישט געפאלן ביי זיך. כדי זיך צו פאַרטיידיקן קעגן דער סאַנאַטאָרישער „אושעם" פאָליטיק און קעגן דער ענדעקישער יידנפרעסערישער אגיטאציע, האָבן יידישע ווירטשאפטלעכע און פראָפעסיאנעלע אָרגאַנאזאציעס, ווי אויך פאליטישע פארטייען, אנטוויקלט א לעבהאפטע אויפקלער־טעטיקייט, נישט פאַרנאָכלעסיקנדיק דעם קאַמף פאַר יידישע רעכט אויף דער שטאטישער און אלגעמיין־מלוכהשער ארענע.

אין דער צווייטער העלפט 1938 יאָר, האָט מען זיך אין גאַנץ פוילן געגרייט צו סיים־וואלן. די סאנאציע האָט געהאט קעגן זיך דעם גאנצן סאָציאליסטישן לאַגער, די שטאַרקע פויערים פאַרטיי פון וויטאָס און די גאַנצע ענדעציע. דער דאָזיקער אַנטיסאַנאַטאָרישער בלאָק האָט דערקלערט בויקאָט די דאָזיקע וואַלן, צוליב דער אַנטידעמאָקראַטישער וואַל־אָרדינאַציע. יידן אין פוילן זענען אַוועקגעשטעלט גע־וואָרן פאַר אַ דילעמע: אָדער בויקאָטירן די וואַלן און פערבלייבן אָן אַ רעפרעזענ־טאַנץ, אָדער פירן די יידישע מאַסן צום וואַל־קאַמף, כדי צו באַקומען אַ פאַרלאַמענט־טריבונע צום קאמף פאר יידישע רעכט. די ציוניסטישע אָרגאניזאציע אין מערב־אוו מזרח־גאליציע און אין שלעזיע איז געשטאנען אויפן שטאנדפונקט, אז די יידן געפינען זיך אין אַ בעזונדערער סיטואַציע, זיי טאָרן נישט רעזיגנירן פון דער באגרענעצטער, דאָך אייניציק־מעגלעכער געלעגנהייט צו דעמאסקירן פון דער פאַרלאַמענט־טריבונע די העצע פון די סאַנאַטאָריש ענדעקישע אַנטיסעמיטן. דער־פאַר האָבן די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס באַשלאָסן זיך צו באַטייליקן אין די וואַלן, בפרט נאָך, אז אינעם בלאק וואָס האָט בויקאטירט די וואלן, האָבן זיך געפונען סיי ענדעקעס, סיי וויטאסעס פאָלקס־פארטיי, וואָס ביידע האָבן זיי זיך נישט באהאלטן מיט זייערע אנטי־יידישע לאָזונגען.

דער באַשלוס פון די יידישע אָרגאַניזאַציעס צו באַטייליקן זיך אין די סיים־וואלן, האָט אין די קרייזן פון די פוילישע סאָציאליסטן ארויסגערופן א ענוג שארפע קריטיק. אויך אויף די שפאלטן פון דער יידישער פרעסע איז אָנגעגאנגען א לעבעדיקע דיסקוסיע וועגן דער פראגע. דעם שטאנדפונקט פון יידישן בלאק, וואָס האָט ארומגענומען די ציוניסטישע אָרגאניזאציעס און די קרייזן פון סוחרטום און האנטווערקער, האָט אויף די שפאלטן פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פארטיי־דיקט ד"ר כאָמעט. ער האָט געשריבן פאָלגענדעס (26.8.38):

„נאָר מיר אליין קאָנען דעצידירן צי מיר דארפן זיך אריינטירן אויף דער פוילישער דעמאקראטיע. אויפן סמך פון דערפארונגען אין די לעצטע עטלעכע יאר ווייסן מיר, אז דער דערפאלג פון דער פארטגעשריטענער דעמאקראטיע אין פוילן איז אָפהענגיק פון דעם, אין וואָס פאַר אַ מאַס די פוילישע פּראָגרעסיווע עלעמענטן וועלן זיך אנטקעגנשטעלן דער אנטיסעמיטישער כוואליע. אין א צייט פון צעווייל־דעוועטן אנטיסעמיטיזם איז אונדזער נאטירלעכער פארבינדעטער א דעמאקראטי־שער פראנט, און דער קיום פון דער פוילישער דעמאקראטיע איז אָפהענגיק דער־פון, צי אים וועט געלינגען אָפרייניקן די לופט וואָס איז פאַרסמט פון אַנטיסעמי־טישער העצע. דער פוילישער סאָציאליזם מוז קעמפן מיטן אנטיסעמיטיזם און

דערפאַר מוז ער זיך אין דעם קאַמף שטיצן אויף אַלע דעמאָקראַטישע כוחות פון בירגערטום און דארפישער באפעלקערונג. אין פוילן איז איצט אקטועל דער קאמף צווישן פראָלעטאריאט און דער בורזשואזיע אינעם סאָציאלן זין, ווייל דער יסוד פון די רייבונגען איז איצט געריכטעט אויפן קאמפס־אָפשניט פאר די פשוטסטע רעכט פון מענטש און בירגער. און דאָרט, ווו עס הערשט אנטיסעמיטיזם, דאָרט איז פאראן א גינסטיקער באָדן פאר כל־המינים אבסקוראנטיזם און סאָציאלער רעאַקציע, דאָרט מוז טריאומפירן די פאַרשידנאַרטיקע צוריקגעשטאַנענקייט און רעאקציע. דערפאר איז דער פוילישער סאָציאליזם אזוי בלוטיק פאראינטערעסירט אין באַקעמפן אַנטיסעמיטיזם, ווייל ביי אונדז אין לאַנד ווייל די ענדעציע קומען צו דער מאַכט אויפן אַנטיסעמיטישן פערדל און דערשטיקן אַלע סימנים פון פאַרטשריט וואָס ווערן רעפרעזענטירט דורך די סאָציאליסטן און דורך געווייסע ליבעראלע קרייזן פון בירגערטום. פאַרוואַרפן די ציוניסטן, אַז דעמאָלט זענען זיי געגאַנגען צוזאַמען מיט איקס, און דעמאָלט האָבן זיי געשטימט פאַר איפסילאָן, דערמאָנט אָן א מחלוקת וועגן נעכטיקן שניי. איצט גייט נישט וועגן פארוואַרפן זיך די פארגאנגענהייט. האָט דאָך דיזעלבע פ.פ.ס. אינעם אומאָפהענגיקן פוילן באגאנגען א ריי פעלערן, וואָס האָבן טיילווייז דערפירט צו דער איצטיקער לאגע. נישט אונדז דאַרף מען פאַרוואַרפן דאָס שטיצן די סאַאַציע, ווי בכלל איז נישט געזונט צו מאכן זיך קעגנזייטיקע רעקרימינאציעס. גיכער דארף אלץ געטאָן ווערן, כדי נישט איבערצוחזרן די פעלערן פון דער פאַרגאַנגענהייט. דער גורל האָט צונויפ־געבונדן דאָס דריי־מיליאניקע פוילישע יידנטום מיט די אנשטרענגונגען פון דער פוילישער דעמאקראטיע, וועלכע קעמפט קעגן יעטוועדער אונטערדריקונג, פאלי־טישער ווי נאַציאָנאַלער, רעליגיעזער ווי סאָציאַלער. די שייד־ליניע איז דעריבער פאר אונדז א בולטע. מיר זענען נאטירלעכע פארבינדעטע פון די וואָס וואַכן איבער דעם אז טאַרנע זאָל נישט זיין שוואַרץ".

אין עטלעכע וואָכן שפעטער, וען דער וואל־קאמף איז געווען אין פולן ברען, לייענען מיר אין „טיגאַדניק זשידאָווסקי" (21.10.38 נומ׳ 42) אן ארטיקל פון דעמזעלבן מחבר א.נ. „צי גייען מיר צו די וואלן"?:

„מיר ווילן אין אַנהויב אונטערשטרייכן, אַז דער לעבנס־געבאָט פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן איז שטיצן זיך אויף דער פוילישער דעמאָ־קראטיע. קיינער אויף דער יידישער גאס קאָן זיך שוין היינט נישט אריענטירן אנדערש. די דאָזיקע אריענטאציע אויף דער דעמאקראטיע מיינט אָבער נישט גלייכצייטיקע רעזיגנאציע פון אן אייגענער, זעלבשטענדיקער יידישער פאליטיק, דיקטירט פון דער נויטוועندיקייט צוצופאסן זיך צו די סוביעקטיווע מעגלעכקייטן און אביעקטיוע באדינגונגען, אין וועלכע עס קומט אויס די יידן צו לעבן און צו קעמפן. אריענטאציע אויף דער דעמאקראטיע מיינט נאָך נישט אָן קריטיק זיך באַציען צו אַלע אויפטוען און דעציזיעס פון דער דאָזיקער דעמאָקראָטיע, אפילו בלויז פון דעם שטאנדפונקט, אז אונדזער ספעציפישע עקאָנאמישע סטרוקטור ווי די נאציאנאל־געזעלשאפטלעכע לאגע הייסן אונדז טריי בלייבן דער זעלבשטענ־דיקער יידישער פאָליטיק. די פראָגע פון אַנטייל אָדער אָפהאַלט ביי די סיים־וואַלן גייט אריין אינעם געביט פון געווינלעכע פאַרטייאיש־טאקטישע קאלקולאציעס,

וועלכע האָבן אָפטמאָל גאָרנישט קיין שום געמיינזאַמס מיט דעמאָקראַטישע אײנשטעלונגען. די איצטיקע טאקטיק פון דער ענדעציע בײ די וואלן וואָלט שווער געווען צו באטראכטן אלס אן אויסדרוק פון אירע שטרעבונגען צו א זיג פון דער דעמאקראטיע, הגם אין שטאנדפונקט בײ די איצטיקע סיים־וואלן איז דערזעלבער ווי דער שטאנדפונקט פון דער פאָלקס־פארטיי צי פ.פ.ס. דערײבער חזרן מיר איבער: מיר גייען צו די וואלן, אָריענטירענדיק זיך אויף דער פוילישער דעמאָקראַטיע, וועלכע האָט געהאלטן פאר אנטשפרעכנד איבערלאָזן די פארלאמענארישע טריבונע וועמען אנדערש. אונדז איז נישט דערלויבט צו טאָן דאָס דאָזיקע. ווײל אונדזער קאמף איז פיל שווערער ווי דער קאמף פון דער פוילישער דעמאקראטיע. פאָר אונדז וועט דער זיג פון דער פוילישער דעמאָקראַטיע ערשט מיינען די שאָפונג פון דער אטמאספער, וואו עס וועט לייכטער זיין צו קעמפן פאר רעכט אויף לעבן און אַרבעט. אָבער וועגן דעם דאָזיקן רעכט אויף לעבן און אַרבעט מוזן מיר קעמפן שוין היינט און מאָרגן, אומאָפהענגיק פון דער פאליטישער קאָנסטעלאציע אין לאנד".

די לאגע פון יידן אין פוילן איז מיט יעדן טאָג געוואָרן שווערער. פון מערב איז געקומען אַ שטורעם וועמענס ערשטער אָנזאָג איז געווען די פֿליטים־כוואַליע פוילישע יידן פון דייטשלאָנד, וועלכע די היטלעריסטישע רעגירונג האָט איבערגעוואָרפן קיין זבאָנשין. יידן אין פוילן האָבן אויפגענומען זייערע פארטריבענע און פארפאלגטע ברידער. אין גאנץ פוילן האָט זיך אָנגעהויבן אן אקציע לטובת די יידן אין דייטשלאנד. די דאָזיקע אקציע איז איינס פון די שענסטע בלעטלעך אין דער געשיכטע פון יידן אין פאָרמלחמהדיקן פוילן. אויך טאָרנע איז נישט געבליבן הינטערשטעליק. מיט דער אקציע, אין וועלכער עס האָבן זיך באטייליקט די בעסטע בירגער פון שטאָט, אָלע פאָליטישע פאָרטייען און אָרגאָניזאציעס, האָט אָנגעפירט די פאָרוואלטונג פון דער קהילה. אויף א צייט איז אָפגעשטעלט געוואָרן די נאָרמאלע טעטיקייט פון דער קהילה. די פארוואָלטונג, דער ראט, די באאמטע, זענען געווען פאָרנומען מיט טראָגן הילף די היימלאָזע ברידער. עס דאָרף באַשריבן ווערן אָט די אָפּפערוויליקייט, אָנשטרענגונג און מי פון טאָרנער יידן בײ דער אַקציע, כדי אויך צו באָערן דעם אָנדענק פון די, וועלכע האָבן אין יענער צייט אָרויסגעוויזן אָזויפיל האָרציקייט און אָנשטרענגונג — מאָטעריעלע ווי פיזישע, — פאר די וואָס האָבן אין משך פון מינוטן פארלירן דעם דאָך איבערן קאָפּ. דערציילן וועגן דער דאָזיקער טעטיקייט דאָרף מען אויך, ווײל זי איז געווען אָן אייגנגוצן. צו יענער צייט האָבן יידישע געזעלשאפטלעכע טוער אין פוילן נישט געגנומען קיין לוין פאר זייער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

דער ערשטער טראנספארט פליטים איז אָנגעקומען קיין טאָרנע דעם 20־טן אקטאָבער 1938 יאר, בײנאכט. דער ארטיקער קאמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאניזאציע איז גלייך צוגעטרעטן אָרגאניזירן הילף. די פליטים זענען גלייך איינגעאָרדנט געוואָרן אינעם לאָקאָל פון ציוניסטישן קלוב אין טאָרנע, אויף מיצקעוויטשא־גאס 4, און אין די שולן. אזויווי יעדער צוג וואָס איז אָנגעקומען פון קראָקע פלעגט אָרויסוואָרפן אויפן וואָקזאָל עטלעכע צענדליק פליטים (אַ סך פון זיי פלעגן גלייך זיך צעפאָרן אין פאָרשידענע שטעט און שטעטלעך אין

מזרח־ און מערב־גאַליציע), איז נאָך דיזעלבע נאַט אַרגאַניזירט געוואָרן אַ באַשפּיזונגס־פונקט אויף דער סטאַציע, וועלכער איז אָן איבערריס געווען טעטיק באטאָג און ביינאכט, באזאָרגענדיק די פליטים מיט וואַרעם עסן אויפן אָרט און פאַרן וויטערדיקן וועג.

א צייטווייליקער הילפס־קאמיטעט איז דורך די ציוניסטן אַרגאניזירט געוואָרן אין שטאָט. דער קאָמיטעט האָט אמטירט אין לאָקאל פון דער קהילה, וואו־אהין די פליטים זענען אָפּגעפירט געוואָרן גלייך פון דער סטאַציע. אין קהילה האָבן זיי באקומען אָנווייזונגען וועגן א דאך איבערן קאָפּ, דאָרט איז זיי ארויסגעגעבן גע־וואָרן עסן, געלט און די נויטוקע מעדיצינישע הילף. עס איז אויך אויפגעשטעלט געוואָרן אן ארבעטס־פארמיטלונג ביורא און א פרויען־סעקציע, וואָס האָט זיך פארנומען מיט צונויפזאמלען מלבושים.

די יידישע באפעלקערונג אין טאַרנע האָט מיטגעלעבט מיט דער טראגעדיע פון זייערע פארשטויסענע ברידער. וועגן די סאלידאריטעט־געפילן פון טאַרנער יידן מיט די פליטים דערציילט דער אַרטיקל פון ד״ר א. כאַמעט, אָפּגעדרוקט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (4־טן דעצעמבער 1938, נומ׳ 44) א. נ. „אונדזער טרא־געדיע״.

„וויאזוי זיי באצייכענען? אויסגעזידלטע? פארטריבענע? פליטים? וויאזוי באַ־שרייבן זייער טראגעדיע? היימלאָזיקייט? נע־ונד? זיי רעדן נישט, זיי באקלאָגן זיך נישט, זיי זענען ווי וואַנזיניקע. אַרויסגעריסן פון הייזער, שטובן, פון די בעטן, פון די ארבעטס־ווארשטאטן, אין איין העמד, אָן א פרוטה. מוטערס זענען אָפּגעטיילט געוואָרן פון זייערע קינדער, פרויען — פון מענער. זיי רעדן נישט, זיי באקלאָגן זיך נישט, נאָר זיי וויינען. זיי וויינען, ווען דו האָסט אויף זיי רחמנות. זקנים באגיסן זיך מיט טרערן, ווען דו דערלאָנגסט זיי א ביסל וואָרעם געקעכטס. זיי שווייגן, ווען דו דערלאָנגסט זיי הילף. קוקסט זיך איין אין די בלייכע איבערגעשראָקענע פנימער פון די יינגלעך און מיידלעך, וועלכע האָבן זיך נאָך נישט באפרייט פון שרעק און פחד. קוקסט אויפן האָפענונגסלאזן אויסדרוק פון די מענטשן און וויינסט מיט מיט זיי. דו וויינסט אויף זייער און אונדזער אומגליק, וויינסט אויף דער טראגעדיע און פיין פון א היימלאָז פאָלק. וויל אונדזער טראגעדיע איז היימלאָזיקייט. ערשט אין אָנבליק פון אָט די טרערן און נויט איז עס קלאָר און באשיינפערלעך. ווען מיט 50 יאר צוריק האָבן די ערשטע חלוצים זיך צוריקגעקערט קיין ארץ־ישראל, כדי א סוף מאכן צום נע־ונד און אָנהויבן בויען אן אייגענע היים אין אייגענעם פאטער־לאנד, ווען זיי האָבן זיך דאָרט אָנגעטראָפן אויף זומפן און וויסטענישן, זאמד־בערג־לעך און טריקענישן, ווען טראָץ די מאַלאַריע און הונגער האָבן זיי דעראָבערט די פאטערלענדישע ערד, האָט דאָס פאָלק נאָך נישט געגלויבט, נאָך נישט געווען דורכגעדרונגען מיטן באָוואוסטזיין פון דעם אמת, אַז אונדזער גרעסטע טראָגעדיע איז היימלאָזיקייט. און היינט, ווען מיר טראָגן הילף אונדזערע אומגליקלעכע ברידער, ווען פאר אונדזערע אויגן שוועבט ווידער אדורך דאָס קאשמארפולע בילד פון גלות, ווען די גאנצע יידישע געזעלשאפטלעכקייט באטיילט זיך אין דער רעטונגס־אקציע, היילנדיק דעם וויטיק און די ליידן, ווען אונדז כאָפט אַרום האָפענונגלאָזיקייט און פאַרצווייפלונג, קוקן מיר מיט גלויבן אויפן קעמפדיקן העלדישן ישוב, וואס

מיט בלוט קעמפט ער אויס יעדן שפּאַן אייגענע ערד, בויענדיק דאָס היימלאנד פאר אונדז און פאר די, וועלכע פארגיסן היינט טרערן איבער זייער גורל. דאָס אומגליק האָט פאריניקט אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. אין די דאָזיקע שוועריע טעג האָבן מיר פאַרגעסן אַן דעם וואָס אונדז טיילט אַפּ. הלוואי זאָל די טראַגעדיע וואָס מיר לעבן איצט דורך, זיין פאַר אונדז די לעצטע וואַרנונג, אַז מיט געמיינזאמע כוחות דאַרפן מיר קעמפן פאר א בעסערן מאָרגן פארן גאנצן פאָלק — אזוי אין גלות ווי אין ארץ־ישראל".

דאָס פראבלעם פון יידישע פליטים איז נישט געווען קיין לייכטער ענין. דאָס פארנעמען זיך מיט אן ערך טויזנט מענטשן, צושטעלן זיי א וואוינונג, שפּייז, ארבעט און געלט אויף די נויטיקסטע אויסגאבן, האָט געפאָדערט באדייטנדיקע פאנדן און אַ מענטשן־אַפּאַראָט וואָס זאָל וועלן אָן אייגנוצן אַרבעטן אַ לענגערע צייט.

דער דעמאָלטיקער פאַרזיצער פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג אין טאָרנע, ד״ר כאַמעט, האָט אויף דעם 5־טן נאָוועמבער 1938 יאָר צונויפגערופן אַ בירגער־פאַרזאַמלונג פון פארשטייער פון אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג, וואו ער האָט קודם־כל באריכטעט פון דער ביזאיצטיקער טעטיקייט אויפן געביט פון דער־לאַנגען דרינגענדע הילף די פאטריבענע יידן, דורך געבן זיי פינאנסיעלע הילף, פולשטענדיקע דערנערונג, וואוינונג און מעדיצינישע הילף. אויסערדעם איז פאַר־טיילט געוואָרן מלבושים, וועש און שיך. נאָכן פארשטעלן די טראגישע לאגע פון די פליטים, האָט דער רעדנער הייס אפּעלירט צו דער יידישער באפעלקערונג וועגן וויטערדיקער פינאנסיעלער הילף און צוזאמענארבעט אין דער אקציע. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ שטענדיקער קאָמיטעט צו טראָגן הילף די יידן — פליטים פון דיישטלאנד. אין קאמיטעט זענען אריין פאלגנדע פערזאנען:

ד״ר א. כאַמעט — פאַרזיצער, זיגמונט פליישער, וואָלף געצלער, אליהו געווערץ — וויצע־פאַרזיצער, אלס פרעזידיום־מיטגלידער — ישראל קאָהן, אהרון ראזענ־צווייג, מאוריצי הוטטער, הענריק פלור, יחזקאל נייפּאן, דוד באטיסט, משה פייער־אייזן, פרוי ד״ר עהרענפרוינד, אננא פלור, ד״ר וואלף מאנדעל, ריכטער פון קרייז־געריכט ד״ר מערץ, הענריק האָלענדער, ד״ר מ. מענדערער, מגר. שפילמאַן, ד״ר זיידענוועבג איגנאץ, ווילהעלם ליכטבלאו, לעאן בירענבאום. אינעם סעקרעטא־ריאָט זענען דערוויילט געוואָרן: טאָשקאַ לאופער, פרל. צוגעלטוך דאָרא, ווילד־שטיין מרים, מאנגעל וואלף, זאוערשטרום עדוואַרד, שטראם ראזא (באאמטע פון דער קהילה וועלכע האָבן זיך פרייוויליק געמעלדעט צו דער אַרבעט, אָן באַלוינונג. זיי פלעגן בלייבן אין ביורא ביז די שפּעטע אָוונט־שעהן, כדי צו דערלעדיקן די לויפענדיקע ענינים פון די פליטים). אויסערדעם זענען אין סעקרעטאריאט נאָך אריין: דארא גאָלדשטיין (די טאָכטער פון אהרון ראזענצווייג) און מגר. פרימעס. אין דער פינאנס־סעקציע: זיגמונט פליישער — פאַרזיצער, הערמאן פלור, דיר׳ אסקאַר קאָפלער, אברהם יאָרטנער, הענריק האָלענדער, מגר. שפילמאַן, קעץ יוסף, שטראוס ראובן, פאביאן יעקב, רעננערט נחמן, אינזש׳ שאנצער קאראל, שוואנענ־פעלד מאוריצי, דיר׳ שענוועטער איזאַק, ד״ר זילביגער זיגמונט, געווערץ אליהו, געצלער וואָלף, ראָסקעס יצחק, האָניג ישראל, קורץ יחיאל, האָלענדער הערש־

לייב, ליכטבלאו ווילהעלם, פעסטעל חנא, גלאצנער ישראל, לייב בערנארד און די ראבינאט־מיטגלידער.

אין דער יורידישער סעקציע: ד״ר אפנער — פאַרזיצער, ד״ר עהרענפרוינד, ד״ר באַזלער אַנזעלם, ד״ר שענקעל וואלף, ד״ר גאַלדבערג שלמה, ד״ר שפייזער בצלאל, ד״ר זיידענווערג איגנאַץ, ד״ר מאשלער לעאָן, מגר. לענקאָוויטש דוד, מגר. פרל. סימכע, מגר. וועקסלער, ד״ר ס. ריין, ד״ר קליין עדוואַרד, מאַקס דינטענפאס און מאוריצי הוטטער.

אין דער וואוינונגס־סעקציע: העניק פלור — פאַרזיצער, ניימאן יחזקאל, מאַרגוליס יוליוש, ערליך חיים, קעללער שמואל, פאטאשמאכער מענדל, קליינ־העגדלער דוד.

אין דער סעקציע פאר פרויען־קליידונג: פרוי דיר׳ קאָפלער — פארזיצערין, די פרויען: — עהרענפרוינד, גאַלדבערג, פליישער, געלב, אפנער, געצלער, פו־נארסקא, ווייס, האלצער, אָבערלענדער, ראסקעס, צינס, טשעכאַנאָווסקאָ, מערץ, מושקאַטבלים, פעניכעל, שוואַנענפעלד, קעץ און זאַטלער.

אין דער סעקציע פאר מענער־מלבושים: שמעון זיידען — פארזיצער, חיים קעללער, עמיל גאנס, טעאדאר ראט, הייגבערג דוד, טעאדאר שמשון, יוסף ווייג־שטאק, חיים שלום קארן, ס. בלאנד, אליעזר זעליגגער, פנחס טעמפלער.

אין דער אפראוויזאציע־סעקציע: סאלא געלב, אהרון ראָזענצווייג — פאָר־זיצער, פרוי אסתר כאָמעט, פרוי דיר׳ עפשטיין־פריס, אינזש׳ מערץ, פרל. שטארק־מאן, פרוי ליאן, פרוי מענדערער, פרוי פעסטעל, פרוי געווערץ, פלוגאייזען, פרוי קלוגער.

סעקציע פאר ארבעטס־פארמיטלונג: ליבער גאָטלאָב, — פארזיצער, חיים פרידמאן, לעאן קוואדראטשטיין, יצחק־דוד אונגער, פעניכעל זיגמונט, משה שפיל־מאַן, דיר׳ איגנאַץ ליבליך.

סעקציע פאר באשיצן קראנקע: ד״ר מאנדעל וואלף, — פארזיצער, דיר׳ עאו־געניוש שיפער, ד״ר עמיל דינטענפאס, אָפטייקער טאובלעס, ד״ר חיים האָבער, ד״ר קלאוזנער־מיללער, ד״ר שמעון בלאך, ד״ר רובין, ד״ר שענפעלד, ד״ר פעני־כעל, ד״ר חיים ווייס.

סעקציע פאַר לעדער־אויסאַרבעטונגען: ישראל בלאַזער — פאַרזיצער מענדל פאטאשמאכער, לעאָן פריס, לאופער מאַרקוס, פערבער מעכל, פייבוש קאַץ, ראָזענ־טאל לייב, האַלפערן ישראל.

סעקציע פאר דיזשורן אויף דער סטאציע: הערמאן קלוגער און ארטור בריג, מיט דער הילף פון שטענדיקע יוגנט־דיזשורן, וועמענס פאַרזיצער איז געווען נחום בלומענקראנץ, און געהערט צו איר האָבן אלע לייטער פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאניזאציעס.

אין דער קאָנטראָל־קאָמיסיע: דיר׳ לעאָפאָלד שינאגעל, יצחק שענוועטער, בראָניסלאָוו נעבענצאַל, אָסקאָר קאָפלער, בערנאַרד טשעך. אַ דאַנק דעם אָזוי אויסגעברייטערטן קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין מענטשן וואָס האָבן זיך ביז איצט אַקטיוו באַטייליקט אין דער הילפס־אַקציע, איז אַנטלאַסטעט געוואָרן די קהילה, וועלכע האָט ביז דעמאָלט אייניציק און אליין געטראָגן די גאַנצע

לאסט פון העלפן די פּליטים. דער דאָזיקער קאמיטעט האָט פּולשטענדיק דערפילט זיין אויפגאבע.

מיר האָבן אויסגערעכנט די נעמען פון אלע קאמיטעט־מיטגלידער, כדי אזוי אַרום צו באַערן דעם אָנדענק פון די טרייַע ערלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן אַן אייגנוצן נישט געקאָרגט קיין מי און געלט צו טראָגן הילף זייערע ברידער.

דאָס דערנערן די פּליטים איז פאָרגעקומען אין צוויי פונקטן: מיטאגן און אָוונטבראָויט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין דער קיך וואָס איז אַיינגעאָרדנט גע־וואָרן דורך דער קהילה אין דער ווירטשאפטלעכער שול פון פרוי ד״ר עפשטיין־פריס, דערבייַ האָט די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן — הנוער הציוני — אַוועקגעגעבן צו דער דיספאָזיציע פון די פּליטים איר לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען נעבן דער קיך. פּרישטיקן האָבן די פּליטים באַקומען אינעם לאָקאַל פון האנטווערקער־פאריין „יד חרוצים״ אויף דער נאַווע גאס, גלייכצייטיק האָט דער לאָקאַל געדינט פאַר אַ לייענזאַל און קלוב, וואו די פּליטים האָבן פאַרברַאכט די פרייַע צייט, האָבנדיק פאַר זיך אַ ספּעציעל איינגעאָרדנטן לייענזאַל און טיי־האָלע. די וואוינונגס־פראָגע איז געלייזט געוואָרן אויף אַזאַ אופן: שלמה ווורצעל האָט צו דער דיספאזיצע פון קאמיטעט אווקגעגעבן א לאָקאל פון זיין גרויסער קאָנפעקציע פאַבריק אויף נאַרוטאָוויטש גאַס, וואָס איז אָן אָפּצאָל אויסרעמאָנטירט געוואָרן דורך יידישע האַנטווערקער, און אַ דאָנק דעם פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קאלעקטיוועט וואוינונג פאר עטלעכע צענדליק פערזאָן. אלע פּליטים האָבן פון קאמיטעט באקומען אָנטאָן, וועש און שיך. פיל פון זיי זענען געשיקט געוואָרן אויף פאָסטנס. שניידער זענען צוגעטיילט געוואָרן ניי־מאשינען וואָס דער „ארט״ האָט צוגעשטעלט.

אין שייכות מיט דער הילפס־אַקציע פאַר די פּליטים איז נאָך כדאי צו דער־מאנען וועגן דער יזכור־תפילה וואָס איז אָפּגעריכט געוואָרן צום אָנדענק פון די דייטשע יידן. דער יזכור, איינגעאָרדנט דורך דער קהילה, האָט אויך באַדאַרפט אריסברענגען דעם פראָטעסט קעגן די היטלעריסטישע טעראָר־מעשים. „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (נומ׳ 49, דעצעמבער 1938) באריכטעט אזוי וועגן דער אזכרה־פייערונג:

„טאָרנע האָט שוין לאנג נישט געזען אזא צאָלרייכע פארזאמלונג. טויזנטער יידן פון אַלע שיכטן פון ער באַפעלקערונג האָבן אויסגעפולט די נייע שול. די תפילה האָט אָנגעהויבן קאַנטאָר ראָזענבלאָט, מיט דער באַגלייטונג פון כאָר אונטער דער לייטונג פון דיריגענט קינסטלער, דערנאָך האָט געזעדט ד״ר א. כאָמעט פאָרזיצער פון דער קהילה־פארוואלטונג, וועלכער האָט געשילדערט די טראַגעדיע פונעם דייטשן יידנטום און דערביי אונטערגעשטראכן, אז די סיבה פון דער טראַ־געדיע פונעם יידישן פאָלק איז זיין היימלאזיקייט, דאָס פעלן פון טעריטאריעל־מלוכהשע יסודות פאַר זיין קיום און נאַציאָנאַלער אָנטוויקלונג. דער ציוניזם האָט פאראויסגעזען אזא אנטוויקלונג פון די געשעענישן און געגעבן דעם ריכטיקן ענט־פער צו לייזן דאָס יידן־פראבלעם. די פארשטענדעניש פאר דער נויטוועניקייט צו בויען אן אייגענע נאציאנאלע היים אין ארץ־ישראל, איז ליידער, זייער פאמע־לעך אַריינגעדרונגען אין באַוואוסטזיין פון געוויסע שיכטן פון דער יידישער באַ־

פעלקערונג און פיל מעגלעכקייטן אויף דעם געביט זענען צעטרעגצעלט געוואָרן. דער ציוניזם אָבער האָט שוין נישט וויניק דערגרייכט. מען דאַרף אָנשטרענגען אַלע כוחות, אויף צואיילן די אנטוויקלונג פון ארץ־ישראל, כדי פארליגן די יסודות פאר דער אנטשטייאונג פון א יידישער מדינה. צום סוף האָט ד״ר כאַמעט געפונען העלפן די פליטים. עס האָבן נאָך געריעדט דער ויצע־פרעזעס פון דער קהילה, וואָלף גצעלער, שלמה מעהר און דער פליט ראזענבערג וועלכער האָט דעם רעטונגס־קאמיטעט געדאנקט פאר דער הילף און זאָרג.

דאָס אויסזידלען די פוילישע יידן פון דייטשלאנד איז נאָר געווען איינער פון די עקסטרעמינאַציע־אַקטן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין „דריטן רייך״. דאָס איז פאַרגעקומען אין א צייט, וועו די סאנאציע־רעגירונג אין פוילן האָט געהאט די אילוזיע, אז א שותפות מיטן היטלעריסטישן דייטשלאנד האָט רעאלע יסודות און קאָן זיין א גראנטיע פאר פוילנס אומאָפהענגיקייט. דער פוילישער אויסערן־מיניסטער בעק האָט נישט בלויז אונטערהאנדלט מיט דייטשלאנד, נאָר אנדערע פוילישע מיניסטאָרן זענען געפאָרן אין היטלער־דייטשלאנד לערנען זיך די מלאכה ווי אַזוי ראַדיקאַל צו לייזן די יידן־פראַגע.

31

די צווייטע העלפט פון 1939 יאר איז שוין געשטאנען אונטערן צייכן פון אומזיכערקייט און מלחמה־פסיכאז. די היטלעריסטישע בעסטיע האָט שוין נישט באהאלטן אירע פלענער בנוגע פוילן. דער ענין דאנציק און קארידאר האָט זיך קאמפליצירט. אינדערלופטן האָט זיך געשפירט פולווער. אין פוילן האָט זיך אָנגעהויבן די אקציע פון צובאוואפענען דאָס מיליטער און צו דעם צוועק האָט די רעגירונג אפעלירט צו דער באפעלקערונג צו געבן געלט. אין טאָרנע, ווי אין אנדערע שטעט, זענען אויפגעשטעלט געוואָרן בירגער־קאמיטעטן אויף אָנצופירן מיט דער אקציע. בעת אין יאר 1938 האָט די פוילישע מאַכט, אומגערן, קוים טאָלערירט די בויקאט־אקציע קעגן דייטשלאנד וואס איז פראקלאמירט געוואָרן דורכן פוילישן יידנטום, האָט זי איצט, אין אָנבליק פון דער דראָענדיקער געפאר מצד היטלער־דייטשלאנד, אריינגענומען אין די שטאטישע קאמיטעטן פאר צובאוואפענען די ארמיי, אויך פארשטייער פון דער יידישער באפעלקערונג, א דאנק וועמען די אַקציע איז געפירט געוואָרן מיטן אמתדיקן פאַרנעם. אויף די גאַסן פון טאָרנע האָבן זיך באַוויזן אַנטיהיטלעריסטישע אויפרופן, אונטערגעשריבן דורכן טאָרנער סטאראסטע, דורכן שטאט־פרעזידענט און דורכן פארזיצער פון דער יידישער קהילה. וועו אין יולי 1939 איז פאַרגעקומען אַ גרויסע פייערונג פון איבער־געבן דער ארמיי קריגס־מאטעריאל איינגעקויפט דורך דער טאָרנער באפעלקערונג, האָבן אינעם גאסן־צוג נישט פארפעלט אויך טאָרנער יידן, וועלכע האָבן איינגע־קויפט פאר דער ארמיי צווי מאשינגעווערן. אין שפיץ פון דער יידישער גרופע אין דער מאניפעסטאציע, איז געטראגן געוואָרן א טראנספארענט מיטן אויפשריפט: „טאָרנער יידן — דער פוילישער ארמיי״.

פונדעסטוועגן זענען געווען אילוזיעס. קיינער האָט נישט געגלויבט אין אַזאַ שנעלן אויסברוך פון קריג. נאָך אין יולי 1939 יאר זענען פאַרגעקומען וואלן צום שטאָטראַט. דערביי האָט דער יידישער פאַרייניקטער בלאָק באַקומען אַ גרויסע צאָל שטימען און מאנדאטן. אָבער דער ניי־דערווייטער שטאטראט האָט שוין נישט באוויזן זיך צונויפצוקומען. אין טאָרנע האָט די מלחמה געלאָזט זיך פילן עטלעכע טעג פאַר איר אויסברוך. די באַנדע דייטשע שפּיאָנען און דיווערסאַנטן וואָס זענען געווען טעטיק אין גאנץ פוילן, האָט דעם 28־טן אויגוסט 1939 יאר אויפגעריסן די באן־סטאציע אין טאָרנע. עס זענען געווען פיל געהרגעטע און פארוואונדעטע.

נאָך פאַרן ערשטן סעפטעמבער 1939 יאָר האָט אין טאָרנע זיך אָנגעהויבן די אַרבעט ביים גראָבן פאַסעס און קעגנלופט־באַהעלטענישן. טאָרנער יידן האָבן זיך מאָסנווייז באַטייליקט אין די דאָזיקע אַרבעטן. יידישע אָפּיצירן און מאָביליזירטע זעלנער האָבן צאָלרייך זיך צוגעשטעלט אויף די זאמלפונקטן, וויייל עס איז דאָך געגאנגען אין א מלחמה אויף לעבן און טויט מיט דער היטלעריסטישער בעסטיע.

ווער האָט זיך געקאָנט פאַרשטעלן, אַז דער טאָג פון 1־טן סעפטעמבער 1939 יאר, ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, וועט זיין דער אָנהויב פונעם סוף פון פוילישן יידנטום, פון די יידישע קיבוצים אין פוילן, אז עס הייבט זיך אָן דאָס טראגישע קאפיטל פון יידישן מארטירערטום און קידוש־השם — ביז דער שוידערלעכער פארניכטונג. דער טראגישער גורל האָט נישט אויסגעמיטן דאָס טאָרנער יידנטום, וואָס האָט די לעצטע יאָרן אַדורכגעמאַכט אַזאַ ראַשיקע אנטוויקלונג.

לויטן „מאלי ראטשניק סטאטיסטיטשני" (קליינער סטאַטיסטישער יארגאנג) פון יאר 1939, האָט אין יאר 1921 טאָרנע געציילט 35,300 איינוואוינער, דערונטער 15,608 יידן, ד.ה. 45%. נישט געקוקט אויפן אנטיסעמיטיזם און „אוושעם"־פאליטיק, איז די אַנטוויקלונג־ליניע פון טאָרנער יידנטום געגאַנגען אינדערהייך. אין משך פון 20 יאָר איז געוואָקסן די צאָל יידן אין טאָרנע, און אין יאָר 1939 איז זי דערגאנגען ביז 25,000, אויף אן אלגעמיינער צאָל באפעלקערונג פון 44,900, ד.ה. אז יידן האָבן געבילדעט 55% פון דער טאָרנער באפעלקערונג אין אלגעמיין.

דורך יסורים און פיין איז דאָס טאָרנער יידנטום אומגעקומען אין די מאסן־גריבער אויפן יידישן בית־עולם, אויפן זביליטאָוואר באַרג, אין די וועלדער הינטער טאָרנע, אין די גאזאויוונס אין אוישוויץ, בעלזשעץ און אין אנדערע טויט־פאבריקן.

עס איז פארענדיקט געוואָרן דאָס קאפיטל אויפשטייג פון יידן אין טאָרנע און עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס קאפיטל אומקום פון איינער פון די עלטסטע יידישע קהילות אין פוילן. די מארטיראלאגיע פונעם טאָרנער יידנטום ברענגען מיר באַזונדער אין דעם בוך.

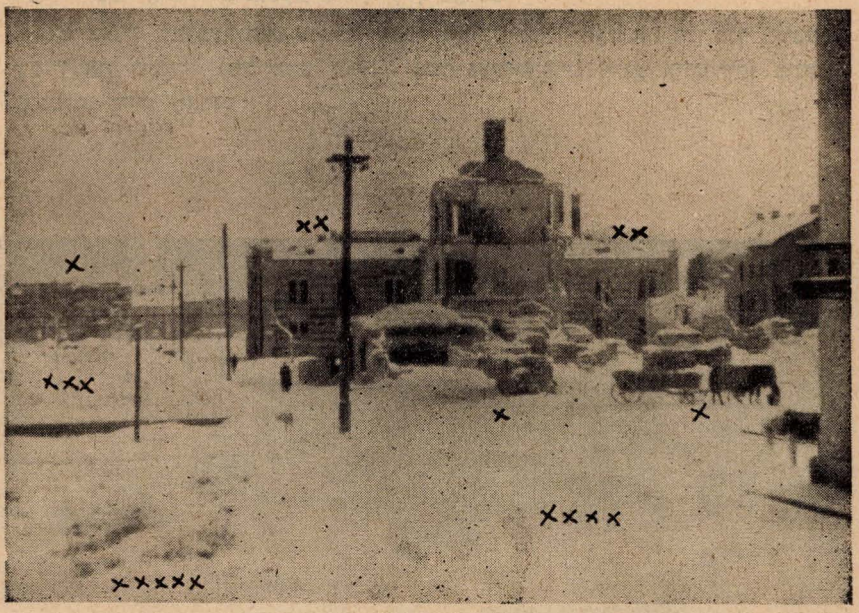
32

נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה, האָבן פון די לעכער און באַהעלטענישן צוריק־געקערט קיין טאַרנע געציילטע יידן וואָס האָבן איבערגעלעבט דאָס היטלעריס־טישע גהינום. די מיינסטע צאָל יידן האָט זיך צוריקקגעקערט פון ראטנפארבאנד מיט דער רעפּאַטריאַציע. זיי האָבן אָבער געטראָפן חורבות. אַלע הייזער אין שטח פון גענאָ וואָס איז געשאָפן געוואָרן בעת דער היטלעריס־טישער אָקופּאַציע, זענען צעשטערט געוואָרען, נישט אַזוי דורך די דייטשן, ווי דורך די אַרטיקע אייגנווינער, וועלכע האָבן געזוכט „באַהאַלטענע אוצרות" פון די יידן. יידישע הייזער, וואָס האָבן זיך געפונען אין צענטער שטאָט לענג־אויס די גאַסן וואַלאָווא, קראַקאָווסקאַ, יידישע גאַס און מאַרק, ווי אויך אין די זייטיקע גאַסן — סעמינאַרסקאַ, אַגראַדאָווא און אז. וו., זענען געווען פאַר־נומען דורך פּאָליאַקן, אַהערגעברענגטע פון מזרח־גאַליציע. פון אַלע קראַמען אויפן מאַרק, פון אַלע געשעפטן וואָס האָבן אַמאָל באַלאָנגט צו יידן, זענען איצט פּאָליאַקן געווען די אייגנטימער. די פּאָליאַקן האָבן זיך איצט געריסן צום האַנדל, אַנטוויקלט אַפילו אַ „שוואַרצע בערזע", וואו זיי האָבן פאַרקויפט „האַר־טע", „ווייכע" און גאָלד. אויפן שענקעוויטש־פלאַץ איז אַנטשטאַנען א באַזאַר, וואו עס איז געווען אויסגעשטעלט צום פאַרקויף דאָס צוגעריבטע יידישע פאַר־מעגן, ווי בעטגעוואַנט, מעבל, אַנטאָן, לייכטער און אַנדערע שטוב־זאַכן. די נייע קרעמער, וואָס פלעגן פאַר דער מלחמה חוזקן פון יידישע באַשעפטיקונגען, האָבן זיי איצט אויסגעפירט מיט אוסערגעווייניעכן פלייס און קענטעניש, אַרויסווי־זנדיק אַן אומגעווייניעכן קרעמעריישן טאַלאַנט. די פוילישע באַפעלקערונג האָט

די פאַלקסקיך ביים יידישן קאמיטעט אין טאַרנע אינעם יאָר 1946

מיט אַ געוויסן אומחשק אויפגענומען די צוריקקומענדיקע יידן צו זייערע טאַרנער הייַמען. מיטן אויסנאַם פון די פאַליאַקן וואָס האָבן געהערט צו פּ.פּ.ס. (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי) און פּ.פּ.ר. (פּוילישע אַרבעטער־פּאַרטיי), ווי אויך די ביים לעבן־געבליבענע פּוילישע אינטעליגענץ, וועמען דער היטלעריסטישער אָקופּאַנט האָט אויך נישט געשוינט און פיל פון זיי אומגעבראַנגט אין די קאַנצענטראַציע־לאַגערן, האָט דער פּוילישער המון אָפּן אַרויסגעוויזן זיין פאַרוואונדערונג, אַז עס זענען נאָך לעבן געבליבן אַביסל טאַרנער יידן. דער דעמאָלטיקער שטאָט־פּרעזידענט שיט (ביז דער מלחמה — סעקרעטאַר פון פּ.פּ.ס. אין טאַרנע), האָט זיך באַמיט העלפן די רעפּאַטריאַנטן ביים איינאָרדענען זיך, צוטיילנדיק זיי וואויִנונגען, דער עיקר אויף די גאַסן גאָלדהאַמער און וואַלאָוואַ. עטלעכע טאַרנער יידן — בלייוויים, שפּארן, חיים־אליעזר שעדליסקער, פּנחס גלאצנער, ד״ר קאָהן, פּרל. טערקעל, פּרל. מגר. סימכע, האָבן געשאַפן אַ יידישן קאָמיטעט, וועמענס ביורא האָט זיך געפונען אין הויז פון אבערדאָם, אויף דער גאָלדהאַמער־גאַס. גלייכ־צייטיק איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע קאָנגרעגאַציע, וועלכע האָט איבערגענומען אַ טייל פונקציעס פון דער אַמאָליקער יידישער קהילה. אין שפּיץ פון דער קאָנגרע־גאַציע זענען אין אָנהויב געשטאַנען אברהם שפּילמאַן, דערנאָך חיים אליעזר

די חורבות פון יידישע גאסן אין טאַרנע אינעם יאָר 1946

× די חורבות פון יידישע הייזער אויף דער פּאָלוואַרטשנע־גאַס (וואָס האָט געפירט צו דער נייער שול).

×× די מקוה נישט באשעדיקט.

××× דער שניי־באדעקטער פּלאַץ, אויף וועלכן עס איז געשטאַנען די נייע שול.

×××× דער פּלאַץ, אויף וועלכן עס איז געשטאַנען דער בנין פון דער יידישער קהלה.

××××× דער פּלאַץ, אויף וועלכן עס ׳ז געשטאַנען דבורה מענקעס שול.

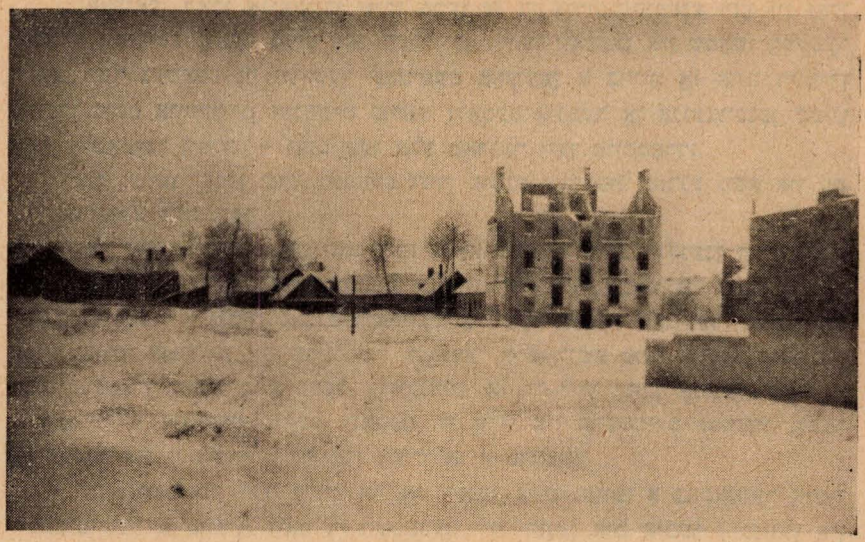
שעדליסקער, ביי דער מיטהילף פון פנחס גלאַצנער און נאָך עטלעכע רעליגיעזע טאַרנער יידן. אין געוו. האָטעל פון סאַלדינגער איז אייגנעאַרדנט געוואָרן אַ שול, עס איז אפילו אַנגאַזשירט געוואָרן אַ רב און אַ מוהל. דער יידישער קאָמיטעט האָט געפירט אַ ברייטע טעטיקייט אַ דאַנק די פאָנדן וואָס ער האָט באַקומען פון יידישן צענטראַל־קאָמיטעט, פון די „דזשוינט"־פאָנדן. אין אַבערדאַמס הויז איז פאַר די לעבענגעבליבענע יידישע קינדער, געעפנט געוואָרן אַ יתומים־הויז (אַכראַנקע) אָנגעפירט דורך פרל. בירקען, וועלכע האָט זיך גופא אָפגעראַטעוועט פונעם היטלעריסטישן גהינום. עס איז אויך געווען טעטיק אַן אַמבולאַטאָריום אָנגעפירט דורך ד"ר עמיל דינטענפאַס (איצט אין ישראל). ביים יידישן קאָמיטעט איז אויך געווען טעטיק אַ פאָלקס־קיך, וואו די מיינסטע אָפגעראַטעוועט יידן האָבן געגעסן.

אָבער קוים האָט אָנגעהויבן דערוואַכן דאָס נייע יידישע לעבן, האָבן פוילישע באַנדעס אָנגעהויבן צו הוליען. אונטער דער מאַסקע פון קאמף מיטן נייעם רעזשים אין פוילן, האָבן זיי גערויבט און געמאָרדעט יידן. די ערשטע קרבנות פון אַזאַ מאָרד אין טאַרנע זענען געווען די שוועסטער און ברידער ראָט, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון שטאָט ביי דער ערשטער היטלעריסטישער אויסזידלונגסאַקציע, אויסבאַהאַלטן זיך אין די נאָענטע וועלדער, און מיטן אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, אומגעקערט זיך קיין טאַרנע.

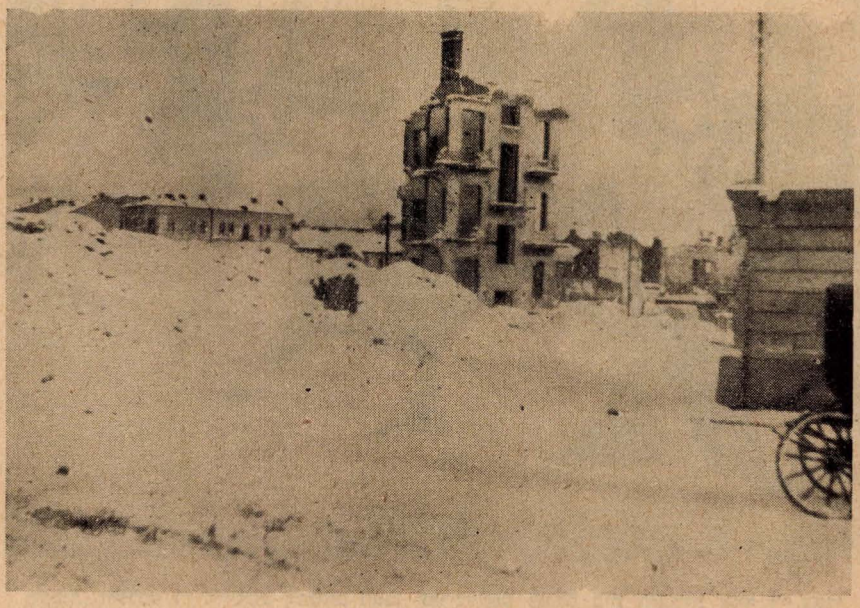
מ. צאַנין, וועלכער האָט אין יאָר 1947 באַזוכט פוילן, האָט אין זיין בוך „איבער שטיין און שטאָק" (תל־אביב, 1952), אַזוי געשילדערט זיינע אייגדרוקן פונעם נאָכמלחמהדיקן טאַרנע:

די חורבות פונעם געטאָ אין טאַרנע בשעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע.
(די קאָשאַראָווע גאַס מיטן קאָסערנבנין, וואס איז נישט באשעדיקט)

די חורבות — געזען פונעם פלאץ וואלנאשטשי
(אזוי גערופענער חזיר־פלאץ)

די חורבות — געזען פונעם פלאץ פאד דעמבעם.

„פּאַליאַקן האָבן אָנגעהויבן שיקן בריוו צו די צוריקגעקומענע יידן זיי זאָלן באַצאָלן גרויסע סומעס געלט פאַר דערלויבן זיי צו וואוינען אין שטאָט. שפּעטער האָט דער געשאפענער יידישער קאָמיטעט באַקומען אַ בריוו, אַז אויב די יידן וועלן נישט אוועקלייגן הונדערט טויזנט זלאָטעס אונטער אָן אָנגעצייכנטן שטיין אין שטאָטישן וואלד — וועט מען אלע טארנער יידן אויסמאָרדן.

און געוועזן זענען שוין דעמאָלט דריי טויזנט יידן פון טארנע גופא און פון די ארומיקע שטעטלעך.

דער יידישער קאָמיטעט האָט דעם דראָונגס־בריוו איבערגעגעבן דער אָרטי־קער מיליץ. אין דער באַשטימטער צייט איז דער וואַלד באַוואַכט געוואָרן. יידן האָבן אונטער אַ שטיין ארונטערגעלייגט אַ פעקל פאפיר. אין דער שעה, וואָס איז געווען אָנגעווייזן אין בריוו, איז געקומען אַ פוילישע פרוי און אַפּירגענומען פון אונטערן שטיין דאס פעקל, גלויבנדיק, אַז די יידן האָבן אַוועקגעלייגט די געפּאָדערטע הונדערט טויזנט זלאָטעס. די פרוי איז ארעסטירט געוואָרן, אָבער שפּעטער איז זי באפרייט געוואָרן אפילו אָן אַ פראָצעס.

דער פירער פון דער מיליץ איז אין יענער צייט געווען אַ באקאנטער אנטי־סעמיטישער אויסווורף, וואס די רעשטלעך יידן זענען אים איבעריק געווען אין די אויגן".

מצבות, וועלכע די דייטשע רוצחים האבן פארשלעפט פונעם בית הקברות אויף די גאסן אין טאַרנע און דער יידישער קאמיטעט האָט זיי נאָך דער מלחמה צוריקגעזאמלט אויפן בית עולם.

די ערשטע מיטגלידער פונעם „ייִדישן קאמיטעט נאר דער באפרייאונג פון מארנע אויף דעם בית הקברות (אויף דעם בילד: רעכטס — אשר בלייוויטש איצט אין טארנע; לינקס — פאסטעלנאק (איצט אין גריפארק)

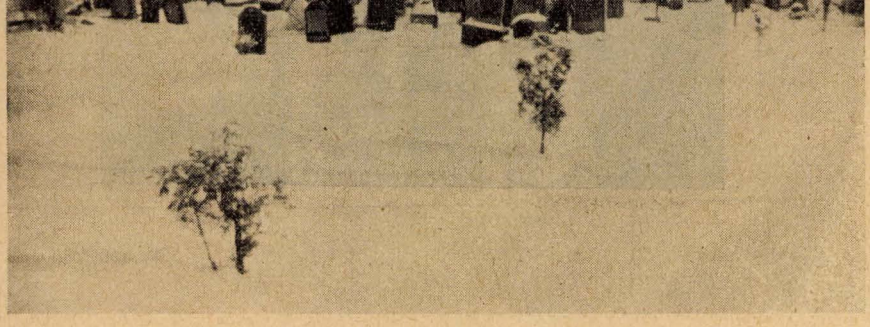
נאך די סיום־וואַלן אין פוילן האָבן פאַליאַקן אפגעשטעלט יידן אין גאס און געפרעגט, צי זיי האבן געשטימט פאַר דער רעגירונג. וועלכער ייד עס האָט גע־ענטפערט — יאָ, איז מערדערלעך צעשלאגן געווארן.

יידן האבן ווידער געלעבט אין שרעק און אין בהלה. איינציקווייז האָט מען אנגעהויבן אנטלויפן פון טארנע. אבער וועו עס איז אויסגעבראכן דער קעלצער פאָגראָם, האט דאס אנטלויפן אנגענומען א פאניק־כאַראַקטער.

דער כוס פון די ליידן פון טאַרנער יידן איז אָבער נאָך נישט איבערפילט געווען. צוויי חדשים נאָכן קעלצער פאָגראָם האָבן פאַליאַקן אויסגעקלעבט אין שטאָט פלאַ־קאָטן, מען זאָל נקמה נעמען אין די יידן, ווייל זיי האָבן דערמאָרדעט אַ קריסטלעך קינד. איבער די גאַסן איז אַרומגעלאָפן אַ מטורפע פרוי אוו געשריגן, אַז יידן האָבן פארכאפט איר קינד וו עס געשאכטן אויף מצות. צווישן די יידן איז אויס־געבראכן א בהלה. מען האט זיך באהאלטן אויף בוידעמער אוו אין קעלערס. מען האט אנגעהויבן פאַקן פעקלעך אויף צו אַנטלויפן. אבער דערווייל האט די מיליץ געפונען דאס פארפאלן־געווארענע קינד. עס האט זיך געשפילט אין זאמד ערגעץ־ווו אויף די חורבות פון געטאָ. די מיליץ האט די מוטער פון דעם קינד ארעסטירט. שפעטער זענען פאליאקן געקומען צו יידן אוו געפאדערט זיי זאלן פארגעבן די זינד פון דער „אומגליקלעכער מוטער". אוו די יידן זענען געלאפן צו דער מיליץ אוו געפועלט מען זאל די פרוי באפרייען פון תפיסה..

נאך די אלע איבערלעבונגען אין דעם „באפרייטן" טארנע איז פון די דריי טויזנט צוריקגעקומענע יידן געבליבן אין טארנע נישט מער ווי דריי הונדערט אוו פופציק „עקשנים".

אבער אויך דאס הייפל יידן איז געזעסן „אויף די טשעמאָדאַנעס". אין גאנץ טארנע האט זיך געפונען בלויז איין דרייסטער ייד, א פעאיקער הורט־סוחר פון דער קאָלאָניאַל־בראַנזשע נאָך פון פאַר דער מלחמה, ח. מ. שעדליסקער, וועלכער

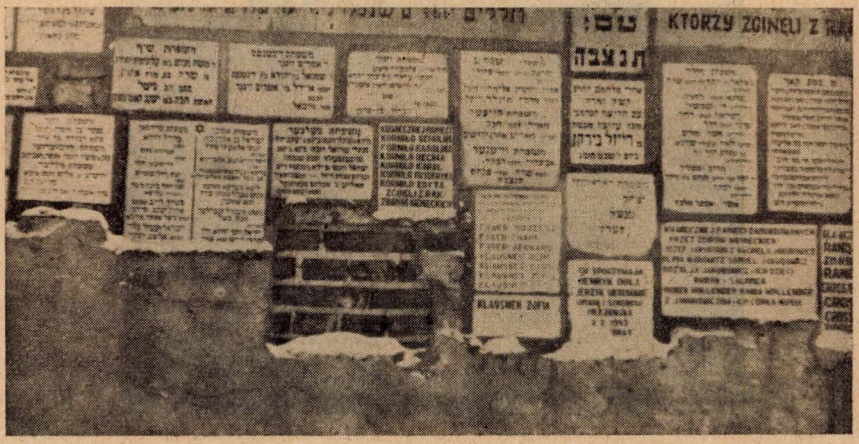

דער בית הקברות אין טאַרנע נאך דער מלחמה אינעם יאָר 1946.
(אויף דעם בילד זעט מען צוויי־ביימלעך, וועלכע שטייען אויף די צוויי מאסן־קברים).

האָט צוערשט אין זיין פּריוואַט־וואוינונג, און דערנאָך אין געשעפט אויף לוואָווסקע־גאַס, געפירט אַ האַנדל פון קאָלאָניאַל־סחורות. ער האָט אַבער גלייך ליקווידירט זיין געשעפט און אריבערגעפארן קיין ישראל, וואו ער געפינט זיך איצט. דער באוואוסטער און געאכטער יידישער אינדוסטריעלער אברהם שפילמאן האָט געעפענט אַ באַשיידן פּאַבריקל פון ליכט, און איינער פון די גרעסטע טאָרנער קאָנפעקציאָנערן, ה׳ קעץ, האָט איינגעאָרדנט אַ וואַרשטאַט פּאַר וועש־נייעריי. אַבער גאָר אינגיכן האָט ער זיך איבערגעקליבן קיין ווראָצלאַוו, דערנאָך קיין

אומגעוואָרפענע מצבות אופן בית הקברות אין טאָרנע.

זכור־טאָוולען לכבוד די דערמאָרדעטע טאָרנער קדושים, איינגעמויערט אין דער מויער פונעם בית הקברות דורך זייערע ביים לעבן פּארבליבענע קרובים.

פּאַריז, וואו ער האָט געפירט אַ גרעסערע קאָנפּעקציע־פּאַבריק און וואו ער איז געשטאָרבן אינעם יאָר 1953.

א דאנק די פאנדן פון יידישן צענטראל־קאמיטעט האט א גרופע טארנער יידישע שניידער אויפגעשטעלט א שניידער־קאאפעראטיוו, וואו עטלעכע יידישע ארבעטער און ארבעטערינס האבן געהאט באשעפטיקונג. דריי יידישע אדוואקאטן, צוויי דאָקטוירים, א רב, א שוחט, — אָט איז אַ בילד פונעם יידישן לעבן אין נאָכ־מלחמהדיקן טאָרנע. דערנאָך האָבן פון דער גרופע פאַרלאָזט טאָרנע צוויי אַדוואָקאטן, א דאקטאר און דער רב.

דער טרויער־צוג פון דער שארית הפליטה פונעם טאָרנער יידנטום דורך די גאסן פונעם געווזענעם טאָרנער געטאָ — צו דער ערשטער אזכרה אויפן בית הקברות דעם 11־טן יוני 1946 און צו דער אנטהילונג פונעם מאנומענט אויפן מאסן־קבר פון 25000 דערמארדעטע יידן.

דער טרויער־צוג צו דער ערשטער אזכרה.

אינעם ערשטן פעריאָד נאָכן באַפרייען טאַרנע זענען די יידן אַנטלאָפן קודם כל אין די מערב־געביטן. וואַלבזשיך, דזשערזשאָניוו האָבן געהאַט גרעסערע טארנער קאלאניעס, וועלכע האבן אין דער גרעסטער טייל געגרייט זיך צו פארלאזן פוילן דורך עמיגראציע. א הייפל יידן וואס איז פארבליבן אין טארנע, האט זיך באמיט האלטן לויט די פארמלחמהדיקע טראדיציעס, צוריק געשאפן כמעט אַלע פאַליטישע פאַרטייען, וואָס יעדע פון זיי האָט געציילט אַ קליינע צאָל מיטגלידער. פונדעסטוועגן האָט יעדע פאַרטיי געהאַט איר לאָקאַל, אַ לייענזאַל, אַ ביבליאָטעק און עס פלעגן זייער אָפט איינגעאָרדנט ווערן רעפעראטן. געווען אין טארנע די אלגעמיינע ציוניסטן (איחוד), לינקע און רעכטע פועלי־ציון, השומר הצעיר, בונד, יידישע קאמוניסטן, אַרטאַדאָקסן. דער בונד

אויפן בית הקברות אין טאַרנע, בשעת דער ערשטער אזכרה אינעם יאר 1946 לכבוד די טאַרנער קדושים.

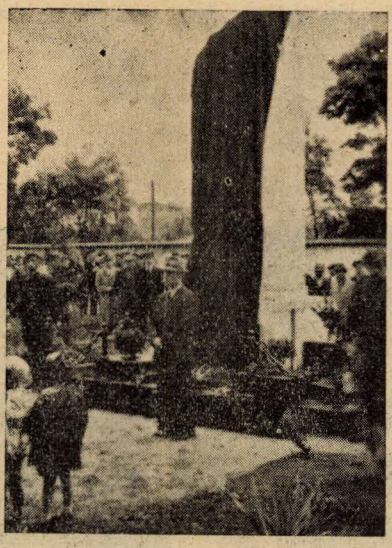
האט אויפגעשטעלט א ספארט־קלוב און א כאר, לינקע פועלי־ציון האבן געשאפן אַ דראַמאַטישן קרייז. געווען צוויי שולן, אויסגעהאַלטן דורך דער רעליגיעזער קאנגרעגאציע.

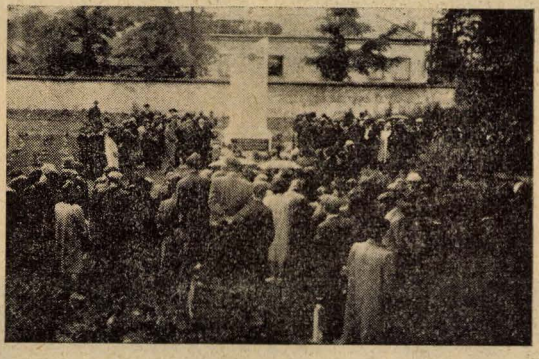

אויפן בית הקברות בשעת דער ערשטער אזכרה.

אויפן בית הקברות בשעת דער ערשטער אזכרה און אנטהילונג פונעם מאַנומענט.

אויפן בית הקברות בשעת דער ערשטער אזכרה.

ביסלעכווייז האבן אויך די גרופן אנגעהויבן איינצושרומפן, ווייל די מיינסטע האבן עולה געווען קיין ישראל. די אויבנדערמאנטע „פארטייען" האבן אויפגע־הערט צו עקזיסטירן נישט בלויז צוליב דער סאוויעטיזירונג פונעם אלגעמיינעם לעבן אין פוילן, נאר אויך דערפאר, ווייל גאנצע קאמיטעטן און די מיטגלידער פון די פארטייען האבן עמיגרירט. געבליבען זענען אין טארנע א הונדערט יידישע נפשות, דערונטער בלויז א קליינע גרופע יידן, וואס זענען באמת געווען טארנער.

אויך דאָס מאָגערע נאָכמלחמהדיקע יידישע לעבן אין טאָרנע האָט אויפגעהערט. איינמאָל אין יאר, זיכער אינעם יארטאָג פון פארניכטן דאָס טאָרנער יידנטום, וועט נאָכאמאָל א הייפל יידן וואָס וואוינט איצט אין שטאט, אוועקלאָזן זיך אויפן יידישן בית־עולם, כדי צו לייגן אַ קראַנץ ביים דענקמאָל, וואָס שטייט אויף אַ הויך קבר, וואו אין אייביקער רו שלאָפן צוואַנציק טויזנט אומגעברַכטע טאָרנער יידן, קרבנות פון דער היטלעריסטישער רציחה.

צופוסנס פון דעם דענקמאל, וואס איז אויפגעשטעלט געוואָרן פון א זייל פון דער חרוב־געוואָרענער נייער שול, וועט געזאָגט ווערן קדיש נאָך די אומגעקומענע שוועסטער און ברידער, טאַטעס און מאַמעס, קינדער און פרויען, קרובים און פריינט.

און דאָס געשריי נאָך נקמה וועט זיך ארויסרייסן ביזן הימל, יעדער וועט זיך אדורכנעמען מיטן אויפשריפט אויפן קאָלום וואָס שטייט אויפן מאסן־קבר פון די טאָרנער קדושים:

די בונדישע דעלעגאַציע אין טאָרנע אויפן וועג צום בית הקברות דעם 4־טן יולי 1948 צו דער אזכרה לכבוד דער 6־טער יארצייט פון דער אויסזידלונג פון טאָרנער יידן.

די זייל, וואס שטייט אויפן בית הקברות אין טאָרנע, אויפן מאסן־קבר פון די טאָרנער קדושים.
(פראיעקטירט און אויסגעפאַרטיקט פונעם שילער פון דער פוילישער קונסט־אקאדעמיע — דוד בעקער — איצט אין ישראל).

„דאָ רוען פינפאונצוואנציק טויזנט יידן, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן אויף א שרעקלעכן אופן דורך די דייטשע רוצחים אין דער צייט פון 11־טן יוני 1942 ביז דעם 5־טן סעפטעמבער 1943 יאר.

און דעם גאנצן גרויל, דאָס גאנצע גהינום פונעם טאַרנער יידנטום, אונדזער גרויס נאציאנאל אומגליק און דעם גייסט פון דער צייט אין וועלכער עס זענען מעגלעך געווען טויט־פאבריקן, זענען אייגענומען אין פיר ווערטער, אויסגעקריצטע אויף דער זייל:

„השמש זרחה ולא בושה" (די זון האָט געשיינט און זיך נישט געשעמט).

דאָס יידישע טאַרנע, דער פינפאונצוואנציק טויזנט קעפיקער ישוב וואָס האָט דאָרט געוואויינט אין משך פון 600 יאר, האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. דער טאַר־נער יידישער ישוב, דער ערנסטער, קולטורעלער, ווירטשאפטלעך אנטוויקלטער, דער באוואוסטזיניקער ציבור אין געזעלשאפטלעכן, פאליטישן אין נאציאנאלן זין — אין מער נישטאָ.

אין יידישן טאַרנע איז נאָר פאַרבליבן א בית־הקברות.

די אויפדעקונג פון דער מצבה אויפן זבילינאָווסקי באַרג אינעם יאָר 1948 איבערן קבר פון דערמאָרדעטע 3.000 יידן.

די אוכלה אויפן מארגער בית עולם אינעם יאר 1948, צום 6-טן יארצייט פון דער אויסזידלונג פון מארגער יידן.

ביבליאָגראפיע

ש. אַנסקי: דער חורבן גאַליציען
מ. צאַנין: איבער שטיין און שטאַק, 1952
ישראל האלפרין: פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה.
Jan Leniek — Tarnów za czasów Leliwitów, 1911.
Dr. Schiper Ignacy — Żydzi w Tarnowie do końca 18. wieku.
Dr. Schiper Ignacy — Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich.
Dr. Schiper Ignacy — Żydzi w Odrodzonej Polsce.
Dr. Zdzisław Simche — Tarnów i jego okolica.
Dr. Jakób Schall — Historia Żydów w Polsce, na Litwie i na Rusi.
Dr. Majer Bałaban — Historia Żydowska.
Dr. Majer Bałaban — Dzieje Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868.
Franciszek Szewczyk — Tarnów podczas inwazji rosyjskiej.
S. M. Dubnow — Die neueste Geschichte des juedischen Volkes.
Friedman Filip — Die galizischen Juden im Kampfe um Ihre Gleichberechtigung 1848—-1868.
Tygodnik Żydowski — organ organizacji syjonistycznej w Tarnowie 1928—1939.
Nowy Dziennik, Kraków — rocznik 1919.
Pięćdziesiąt lat syjonizmu — Jubileuszowa księga pamiątkowa organizacji syjonistycznej w Tarnowie, 1934.
Almanach i leksykon Żydostwa polskiego. Lwów 1938.
Juedisches Lexikon. Juedischer Verlag Berlin.
The Jewish Encyklopedia, London.

פונעם רעליגיעזן יידנטום

אברהם כהנא — אבר״ך — תל־אביב

לזכר אמי הנאמנה והיקרה **חיה בת דוד יצחק הכהן**, ואחי הנאמן והיקר **זאב וולף** ואשתו **רבקה**, ובנם יחידם **ישראל חיים**, שנשמדו בתוך שאר קדושי ישראל בטרנוב. האהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו — ה׳ ינקום דמם — ותהא נפשם צרורה בצרור החיים — ויהי זכרם לברכה.

טארנע — א צענטער פון תורה, חסידות, ציוניזם און קולטור

1

טאַרנע איז פון אַלטע צייטן אַ באַרימטע שטאָט. צו איר געשיכטע, וועלכע דאַרף נאָך גרינטלעך באַאַרבעט ווערן, וויל איך צולייגן אַ ציגל מיט מיינע פאַרשידענע פּרטים און זכרונות.

אין דער גאַנצער סביבה פון טאַרנע איז געווען זעבאַר דער רעסטאוּרירטער בית הכנסת מיטן קופּאָל, וואָס איז געווען, אין אַרכיטעקטאָנישן זין, כמעט אַ קאָפּיע פון בודאַפּסטער טאַבאַק־טעמפּל. אין שייכות מיטן בוי פון דער שול איז אַנטשאנען אַ גרויסער טומל. אַ טייל חרדים האָבן זיך זיינערצייט אַדורכגעשריבן מיט קאָנסערוואַטיווע וועלט־גדולים וועגן דעם כשרות פון דער שול. מאַנכע האָבן געאסרט, מאַנכע האָבן געכשרט. דאָך איז די שול אויפגעבויט געוואָרן, און איז געווען אַ מערקווירדיקייט און שטאָלץ פון דער שטאָט. דאָ דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די שול פון דבורה מענקעס, וואָס איז געשטאַנען אַקעגן דער פּריער דערמאָנטער שול, און די מערצישע שול, וואָס איז געשטיצט און געריכטעט געוואָרן פון אַמאָלטיקן ראש הקהל פון טאַרנע — הערמאַן מערץ (דער פאָטער פון אויבערלאַנדסגעריכטס־ראָט ד״ר שלמה מערץ).

די שטאָט טאַרנע איז געווען אַ גור וויכטיקער צענטער פאַר תורה. אַ סך יאָרן פאַר דער וועלט־מלחמה פלעגן בחורים פון גאַנץ גאַליציע אַהינקומען דאַרט צו די באַרימטע און שאַרפע למדנים פון אונדזער צייט, די דיינים און גאונים ר׳ נפתלי גאלדבערג ז״ל. פּארפאסער פון דעם שארפן ספר „בית לוי״ (אויף מסכת „גטין״), אַ חיבור, וואָס זיינע פלפּולים און שאַרפזיניקייטן זענען געווען אַ פּרווו־

שטיין פאר אלע למדנים פון יענער צייט (א זון פון דעם דיין איז געווען א בארימטער למדן און מחבר אין פאביאניץ — הגאון רבי אלתר גאלדבערג) און ר׳ משה ר׳ יעקעלס (ר׳ משה אפטער ז״ל — זיין פאטער איז געווען א פשוטער בעל מלאכה, מחבר פון ספר „אמרי משה״ אויף פארשידענע מסכתות פון ש״ס). ביידע האבן דער־ציגן א סך וויכטיקע תלמידים, וועלכע האבן זיך באזעצט אין פארשידענע ערטער און שטעט. ווייטער דערמאן איך דא די חשובע דיינים פון מיין צייט, רבי יודעלע ארשיצער ז״ל, ר׳ יואל עטקעס, ר׳ פישל ראדאמישלער און ר׳ יוסף חיים קירשענבוים, אן איידעם פון ר׳ משה ר׳ יעקעלס — פארפאסער פון „קב מים חיים״, א קונטרס בייגעשלאסן צום חיבור פון זיין שוועד (א זון פון אים איז געווען דיין און ראש בית דין אין פראנקפורט אם מיין פארן חורבן). ווייטער — רבי זלמן יוסף קורץ, א בארימטער למדן און משכיל, אויסגעצייכנטער „מליץ״ אין עברית פון ערשטער מדרגה. זיין איידעם, הרב ראפאפארט פון קראקע, איז לעצטנס געווען דיין אין טארנע. רבי יענקלי גוטווירט, וועלכער האט געפירט א געוויסע צייט א קליינע ישיבה פאר דערוואקסענע בחורים אין טארנע, איז שפעטער אוועק פון דארט און געווארן רב אין קאלבישוב. רבי שאול ראפאפארט, געווען א שוועזענער קאנדידאט פארן טארנער רבנות, א קרוב פון הרב רבי אבעלע שנור ז״ל. רבי שמעון ראפאפארט (ברז״פ) זון פון ליזענסקער רב רבי משה ברז״פ (שפעטער אין לעמבערג), און זיינע קינדער הערשעלע און יוסף (יאשע) ראפאפארט, ווי אויך זיין איידעם רבי שאול האראוויץ, זון פון הגאון רבי לייביש האראוויץ ז״ל, בעל „הרי בשמים״, פריער רב אין סטרי און שפעטער אין סטאניסלאוואו. דער וועלטבארימטער גאון רבי יוסף ענגעל, מחבר פון א גאנצער ריי תלמודישע און קבלה׳שע ווערק, וועגן וועלכן מיר האבן צוזאמנגעשטעלט א באזונדערן סקיץ, לעצטנס אין קראקע און צום סוף אין ווין. און אויך זיין גרויסער און וויכטיקער קרוב, הגאון רבי שמואל ענגעל, רב אין ראדאמישל, שפעטער אין מונקאטש — מחבר פון פיל וויכטיקע חיבורים און שאלות ותשובות, זענען אויך פון דער אפשטאמונג טארנער. דעם לעצטנס א ברודער, רבי וואלף ענגעל, איז אויך געווען א באקאנטער תלמיד חכם. ווייטער איז דא צו דערמאנען דער גאון און פראדוק־טיוור מחבר פון א סך וויכטיקע ספרים בנגלה ובנסתר (תלמודיסטיק און קבלה), פריער געווען א געוויסע צייט ראש ישיבה אין טארנע, דערנאך אין אנטווערפן, רבי אביש ריינהאלד ז״ל, זון פון באקאנטן שוחט און למדן רבי הענאך (חנוך) שוחט ז״ל, דער דיין רבי יעקב קורץ, דער דיין רבי וואלף פינק, דער דיין און למדן האלענדער. ווייטער די למדנים און באקאנטע מלמדים פאר דערוואקסענע, רבי ישעיהו מאן און רבי אביש קליינהענדלער, פון יונגערע למדנים לייביש ראזענטאל, חיים זעלינגער, יעקלי בערנשטיין, דער עלטערער און דער יינגערער, מאטל קארנמהל (שפעטער דיין אין ווין).

א דור פריער איז געווען רב אין טארנע דער באקאנטער גאון הרב רבי ישראל ראפאפארט ז״ל (א זיידע פון לעצטן רב ר׳ אבעלע שנור ז״ל), מחבר פון באקאנטן חיבור „שאלות ותשובות מהר״י הכהן״, און צו אלעמען געווען אויך א משכיל־ישער מענטש. נאך אים איז נאך א געוויסער פויזע געקומען אויפן שטאטישן רבנות פון טארנע, זיין אייניקל אבעלע שנור ז״ל.

הרב הגאון רבי מאיר אראק ז"ל
און דער תלמודישער גאון רבי יוסף ענגעל ז"ל

אין אַ בוך געווידמעט דעם אָנדענק פון דער עיר ואם בישראל טאָרנע — איז געווויס אַ הייליקער חוב אָפצוגעבן אַ בכבודיקן פלאַץ דעם גרויסן גאון רבי מאיר אראק ז"ל און איינעם פון די גרעסטע תלמודישע גאונים און אַ קינד פון אונדזער שטאָט, רבי יוסף ענגעל ז"ל.

צוליב מאַנגל אין פאַסיקע קוואַלן, ברענגען מיר נאָר עטלעכע פרטים פונעם לעבן און שאַפן פון גרויסן גאון ר' מאיר אַראַק ז"ל. ער איז געבוירן געווארן אין יאָר תרט"ו (1855) אין שטעטל גזשימאַלאָוו (מזרח גאַליציע), און איז געווען פון די תלמידים פון די צוויי באַרימטע גאונים רבי יעקעלע ווייזענפעלד פון גזשימאַלאָוו, מחבר פון באַקאַנטן ספר „מלוא הרועים", און פון רבי שלום מרדכי הכהן שוואַדראָן פון בערזשאן, אייניר פון די גרעסטע פוסקים און הלכיסטן פון זיין צייט, פאַרפאַסער פון פאַרשידענע חיבורים און שאלות ותשובות, הלכות, פירושים און דרשות, און איז טאַקע פון זיי ביידע אויטאָריזירט געווארן פאַרן ראַבינאַט.

צוערשט איז ער געווען רב אין די שטעטלעך פאָטאָק זלאָטי און יאַזלאָוויץ, וואו ער האָט געלעבט בצמצום און מיט קלייניע אנשפרוכן. נישט געשטערט דורך געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן, האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט פלייסיק צו לערנען און דערגענצן זיין גרויס למדנות. שפעטער איז ער געווארן רב אין בוטשאַטש און איז דאָרט פאַרבליבן ביז צום יאָר 1914 (דאָס יאָר פון אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה). דאָרט איז ער פאַרבליבן ביז צום יאָר תרפ"ב (1922), דערנאָך איז ער געקומען קיין טאָרנע און איז דאָרט פאַרבליבן ביז צום יאָר תרפ"ו (1926), וואו ער איז געשטאָרבן סוכות דעמזעלבן יאָר.

אין דער וועלט־מלחמה זענען פאַרלוירן געגאַנגען 5 גרויסע בענדער מיט שאלות ותשובות, וועגן וועלכע ער האָט זיך שטאַרק מצער געווען, ווייל דאָס איז געווען אַ גרויסער פאַרלוסט, אויפן למדנישן געביט. אָבער ער האָט ווידער אָנגעהויבן אַרבעטן אויפן זעלבן געביט און ענטפערן צו אַלע די, וועלכע האָבן זיך צו אים געוועגדעט אין הלכה זאַכן. עס זענען דערשינען פאַלגנדע חיבורים זיינע: „שירי טהרה", אַ חיבור אויף משניות „טהרות". „מנחת קנאות" אויף מסכת „סוטה", „מנחת פתים" אויף 4 חלקים פון שולחן ערוך. „טל תורה", הגהות (קאָרעקטורן) אויף תלמוד בבלי און ירושלמי, — דאָן ווייטערע חיבורים: „אמרי יושר", 2 חלקים — דער ערשטער, שאלות ותשובות (געדרוקט אין מונקאַטש, תרע"ז, 1917), דער צווייטער חלק, קראָקע־טאָרנע, תרפ"ה, 1925. געווויס זענען נאָך כתבים אין מאַנוסקריפטן, אָבער מיר ווייסען נישט זייער גורל.

און כאָטש ער איז כל ימי חייו געווען אין אַ נישט גוטן מאַטעריעלן מצב, האָט דאָס גאָר נישט באַאיינפלוסט זיין גייסטיקע אַרבעט. ביי דעם אַלעמען איז ער נאָך געווען אַ שוואַכער מענטש און געהאַט שוואַכע אויגן. טראָץ זיין גרויסער למדנות און באַרימטקייט, איז ער געווען אַ פאַרבילד פון באַשיידנקייט.

יהי זכרו לברכה.

דער תלמודישער גאון יוסף ענגעל ז"ל

ר' יוסף ענגעל איז געבוירן אין טאַרנע אין יאָר תרי"ט (1859 און איז נפטר געוואָרן אין ווין אין יאָר תר"פ, ב' חשון (1920). די יאָרן ביז 1914 האָט ער פאַרבראַכט אין קראַקע און האָט אויך אָנגעהערט דעם דאָרטיקן בית דין. אין יאָר 1914, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ער אַוועק קיין ווין, וואו ער איז פאַרבליבן ביז צו זיין פטירה, ב' חשון תר"פ. ער איז אויך אין ווין נקבר געוואָרן. מיר ציילן נאָר אויף די נעמען פון זיינע ווערק, וועלכע נעמען אַרום תלמוד־שטודיעס, קאַרעקטורן און דערגענצונגען צו תלמוד בבלי און ירושלמי, שאלות ותשובות, קבליסטישע שריפטן און דרשות. אין דער קבלה איז זיין הויפט אויפטוענישׂ געווען אָנצוווייזן אויף די ענגע קשרים און קאָנעקסיעס, וועלכע פאַרבינדן די יידישע מיסטיק מיט דעם פאָפולערן ראַציאָנאַליסטישן טייל פון תלמוד און הלכה און די שפּעטערע ליטעראַטור פון הלכה און אגדה און מדרשים (תורת הקבלה) א. אז. וו.

ביי זיין לעבן זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן פון אים בערך 20 ווערק. בערך 90 זענען געבליבן אין מאַנוסקריפטן, וועלכע ווערן איצט צוביסלעך פאַרעפנטלעכט, מיט הילף פון מעצענאַטן און פריינט פון תורה־ליטעראַטור, דורך אַן אייניקל, משה ברוך מאַרגענשטערן, וועלכער דעקלאַרירט זיך אַלס תלמיד פון דעם גרויסן גאון (גלייכצייטיק אַן אייניקל פון דעם באַרימטן גאון און צדיק רבי מענדעלע מקוצק זצ"ל — וועלכער געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק).

דאָס אַרבעטס־געביט פון גרויסן גאון, וואָס האָט כמעט נישט זיינס גלייכן, נעמט אַרום די געביטן פון תלמוד בבלי וירושלמי, ספרי־ספרא, תוספתא־מכילתא, ראשונים ואחרונים, דאָן הלכה רעגלען (כללים) אין תלמוד בבלי וירושלמי — קבלה לויט תלמוד־קוועלן, אַ ריכטונג, וועלכע ווערט איצט שטאַרק אויסגעבויט דורך דעם גרויסן למדן הרב ראובן מרגליות אין תל־אביב.

פון זיינע חיבורים דערמאָנען מיר נאָר די פאָלגנדע: ע' פנים לתורה, שב דנחמתא, לקח טוב, אתון דאורייתא, ציונים לתורה, גבורת שמונים. „שאלות ותשובות": „בן פורת" (2 חלקים), אוצרות יוסף (5 חלקים), גליוני הש"ס, נאָטיצן און דערגענצונגען פון אַ געוואַלדיקן למדנישן ווערק צו סדר „זרעים", גליוני הש"ס סדר „מועד" — און גאַנץ צולעצט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם אייניקל משה ברוך מאַרגענשטערן, ניו־יאָרק 1949, „גליוני הש"ס", נשים ונזיקין — בבלי וירושלמי. אַ חוץ דעם איז געבליבן אַ גרויסע תלמודישע ענציקלאָפּעדיע (כללי הש"ס), ש"ס רעגלען, גרונדזאַצן און שיטות — נעמט ארום דאָס גאַנצע טעאָרעטישע מאַטעריאַל פונעם גאַנצן תלמוד אין 32 חלקים, — פון וועלכע עס זענען דערשינען בלויז 2 חלקים — „אלף" און „בית", און די איבריקע חלקים זענען געבליבן נישט געדרוקט. נאָך זיין פטירה האָט זיך געגרינדעט אַ חברה פריינט פון דעם גאון, מיטן נאָמען „אוהבי תורה" אין ווין, אויף אָרויסצוגעבן דאָס גאַנצע פאָראַנענע האַנטשריפטלעכע מאַטעריאַל, וועלכעס איז געווען אַ גרויסער אוצר פאַר תלמודיסטן. מיר האָבן ווייטער נישט געהערט וואָס ס'איז פון דעם געוואָרן.

2

חסידות און צדיקים אין טארנע פאר די לעצטע אכציק יאר

טאַרנע איז געווען, נעבן אַנדערע צענטערס, אויך אַ וויכטיקער מרכז פון חסידות פון פאַרשידענע פאַרבן און שאַטירונגען. עס איז צו באַטאָנען, אַז דער באַרימטער רבי ר׳ הערש רימאַנאָווער, געבוירן אין דאָמבראָווע, האָט זיך אַ צייט לאַנג אין די יוגנט־יאָרן אויפגעצויגן אַלס יתום ביי אַ פרומען שניידער אין טאַרנע, פון וואַנען ער איז שפעטער אַוועק, ווייל אין שניידעריי האָט ער נישט געזען קיין תכלית פאַר זיך און פאַר זיינע גייסטיקע שטרעבונגען. צוערשט איז ער געווארן אַ שמש ביי דעם צדיק ר׳ מענדעלע פון רימאַנאָוו („רימאַנאָווער״) ז״ל, און שפעטער איבערגענומען דעם כיסא הרבנות נאָך זיין רבין, ווייל דער זון און יורש פונעם רביז רבי מענדעלע איז נישט געווען געניג פעאיק דערצו. זענען טאַקע אין טאַרנע געווען פיל רימאַנאָווער חסידים. אייניר פון די עלטסטע חסידים איז געווען רבי גרשון קאַמעלהאָר, פאַרפאַסער פון „קול מבשר״, די תולדות פון רבין. דערנאָך ר׳ הערש רימאַנאָווער — אַ פאָטער פון הרב הגאון ר׳ יקותיאל קאַמעלהאָר, באַקאַנטער ראש ישיבה פון ריישע, סטאַניסלאַוואָוו (געשטאָרבן אין ירושלים), פאַרפאַסער פון אַ גאַנצער ריי למדנישע און חסידישע געשיכטס־ווערק (אַמאָליקער אַרויסגעבער פון דער תלמודישער צייטשריפט „אוהל מועד״ אין ריישע). ווייטער — רבי יוסף שיף (אַמאָליקער קאַנדידאַט אויף טאַרנער רבנות, ווי עס ווערט דערציילט), און רבי ירוחם טייטעלבוים (אַ אייניקל פון רבי משה טייטעלבוים, רב פון אוהעל, געקומען שפעטער קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געשטאָרבן). ביידע זענען שפעטער געוואָרן חסידים פון הגאון רבי חיים האַלבערשטאַם, בעל „דברי חיים״, רב און צדיק פון סאַנדז, ז״ל.

איז טאַקע דאָס הויפט־חסידות אין טאַרנע באַשטאַנען שפעטער פון סאַנדזער נוסח, און יעדן טאַרנער איז באַקאַנט די סאַנדזער קלויז, וועלכע איז געווען פון לאַנגע יאָרן דער צענטער פון חסידות און למדנות. זענען טאַקע פון דאָרט אַרויס גרויסע למדנים און גדולי תורה, צווישן זיי: דער באַרימטער גאון רבי גדליה שמעלקעס ז״ל, דער „עילוי״ און גאון, אייניקל פון רבי יהושע זילבער ז״ל אין טאַרנע, — שפעטער רב אין קאַלאַמיי און אין פשעמישל, (וואו ער איז געשטאָרבן כ״ח טבת תרפ״ח), אַ פאָטער פון באַקאַנטן צווייטן פרעדיגער און ראַבינער שטעל־פאַרטרעטער פון ד״ר טאָן ז״ל — ד״ר שמואל שמעלקעס. מען דערציילט פון סאַנדזער רב, אַז ער איז עס געווען דער, וועלכער האָט זיינערצייט פאַרשאָלטן די נייע שול אין טאַרנע, וועלכע איז געשטאַנען חרוב אַן ערך 40 יאָר, צוליב דעם, וואָס אַ נישט־יידישער עסטרייכישער געניראַל זאָל האָבן געלייגט דעם ערשטן שטיין פון פונדאַמענט. אַ זון פון הרב הגאון רבי חיים האַלבערשטאַם איז געווען רבי שלום אליעזר (דאָכט זיך דער יונגסטער פון זיינע קינדער). ער האָט היפשע יאָרן געוואוינט אין טאַרנע, געהאָט אַ סך חסידים צוליב זיין יחוס און גרויסן טאַטן. אַ סך יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַוועק קיין אונגאַרן (ראצפערט),

וואו ער איז געבליבן ביז אין טיפן עלטער (ער איז דאָרט אומגעקומען פון די נאַציס ימ"ש).

הצדיק רבי יחזקאל האַלבערשטאַם, אַ זון פון „דברי חיים", האָט נאָך דער פטירה פון זיין פאָטער אין טאָרנע, געהאַט פיל חסידים. רבי לייביש האַלבערשטאַם ז"ל, זיין זון, האָט זיך אַ סך יאָר פאָר יענעם קריג באַזעצט אין טאָרנע. זיין פלאַץ איז געווען אין דער סאַנדזער קלויז, ער האָט געהאַט אַ סך חסידים און אַנהענגער.

אויך באַאָווער חסידים זענען אין אַ גרויסער מאָס געווען פאָרטרעטן אין טאָרנע, אַנגעהויבן פון ר' שלמה האַלבערשטאַם, פריער רב אין אָשפּיצין, שפּעטער אין באָבאָוו. אויף זיין אָרט איז געקומען זיין זון, רבי בן ציון האַלבערשטאַם (הי"ד), וועלכער האָט אַ סך אויפגעטון פאָר תורה און ישיבות, און האָט געהאַט, ווי באַקאַנט, אַ גאַנץ גרויסע השפּעה אויף דער חסידישער יוגנט. ער איז אויך געווען אַ גרויסער מגן און קאַמפאָזיטאָר און פאָרפאַסט חסידישע ניגונים וועלכע זענען געווארן זייער פאָפולער אין חסידישע קרייזן.

הצדיק רבי יהושע האָראָוויץ ז"ל, רב פון טאָרנאָבזשעג (דזשיקאָוו), אַ גאון און באַקאַנטער רבי, דער זון פון הצדיק רבי מאיר האָראָוויץ (בעל „אמרי נועם" און אייניקל פון רבין רבי אליעזר האָראָוויץ, און אוראייניקל פון דעם באָרימטן צדיק ר' נפתלי ראָפּטשיצער ז"ל) האָט געהאַט אַן אייגענע קלויז אין טאָרנע, וואו מען פלעגט אַ סך דאָוונען און לערנען, און עס זענען פון דאָרט אַרויס היבשע לומדי תורה.

אין שפּעטערע יאָרן, באַלד נאָכן קריג פון 18—1914, האָט זיך באַזעצט אין טאָרנע און געהאַט חסידים און אַנהענגער זיין זון ר' אַלטער האָראָוויץ ז"ל (הי"ד), מיט זיין בני־בית אומגעקומען אין קראָקע.

רבי יחיאל האָראָוויץ, אַ ברודער פון דזשיקאָווער רבין, האָט אויך געוואוינט צענדליקער יאָרן אין טאָרנע. זיין זון רבי נפתלי, האָט זיך שפּעטער באַזעצט אין דער ירושה־שטאָט פון זיין פאָטער, אין פאָקשעוויץ. אַ צווייטער זון האָט געהייסן רבי אַלטער, און אַ דריטער — אברהם.

פון ווייטערע רביים פון גרויסן פאָרמאָט איז צו דערמאָנען הרב איגרא ז"ל, אַ גרויסער למדן און סגפן (פאַסטער). אַן אייניקל פון הגאון רבי משולם איגרא ז"ל, גערופען „דער זשילינער רבי", וועלכער איז שפּעטער אַוועק פון טאָרנע מיט אַ סך יאָרן צוריק. ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ סך יאָרן אין טאָרנע און געהאַט אַ סך אַנהענגער.

דאָן הרב ר' יעקב באָראַנאָוער ז"ל, הרב חיים אליעזר אונגער (ראָדלאָווער רב ז"ל), נאָך אים האָט געפירט דאָס רבנות זיין זון, רבי מאיר ז"ל, און זיין ברודער רבי ישראל יוסף ז"ל (נישט געפירט קיין רבנות).

עס איז אויך צו דערמאָנען דעם טוטשינער רבי, וועלכער האָט, ווי מען זאָגט, נישט געגומען קיין פּדיונות.

סאַדיגאָרער און באָיאַנער חסידים זענען אין טאָרנע אויך געווען אין אַ היפשער צאָל. פון די הויפּט אַנהענגער זענען צו דערמאָנען די משפּחות פון רבי יצחק בראַנדשטעטער און פון רבי אַלטער און רבי חיים און רבי יוסף זינגער, ר' זלמן זילבערבערג ז"ל און פיל אַנדערע.

אַסטראָוצער חסידים. די אָנהענגער פון דעם באַקאַנטן רב, צדיק און גאון, ר׳ מאיר יחיאל פון אַסטראָוצע (פוילן), זענען אין טאַרנע אויך געווען פאַרטרעטן. צווישן אַנדערע איז צו דערמאָנען דער גרויסער עסקן און נדבן רבי ישעיה זילבער־פעניג (אַן אייניקל פון דעם באַקאַנטן נגיד און למדן ר׳ זכריה מנדל אַבערדאַם ז״ל. ער איז אומגעקומען אין טאַרנע בשעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע).

זשאבנער חסידים. דער גאון רבי שלום דוד אונגער אין זשאבנע האָט אויך געהאַט אַ היפשע צאָל חסידים אין טאַרנע. שפּעטער באַזעצט ער זיך אין טאַרנע, וואו זיין זון, רבי אליעזר אונגער, האָט ווייטער געפירט דאָס רבנות.

אויפן תורה געביט זענען טעטיק געווען אין טאַרנע הגאון והמגיד רבי וואָלף בער שענקעל ז״ל תלמיד פון הגאון רבי משה סופר בעל „חתם סופר״. זיין זון רבי יעקב שענקעל (רבי יעקב מגיד), אַ באַוואוסטער למדן, — רבי וואלוויש מגיד (אין שטעטישן בית המדרש) און זיין זון רבי יעקלי בעלזער. רבי שמעון ניימאַן

ר׳ אבעלע שנור ז״ל — שטאַט רב אין טאַרנע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

— אַ גרויסער למדן און מחבר פון אַ סך ילקוטים און למדנישע חיבורים, שפעטער באַזיצער פון דער אַלט־באַרימטער ספרים־פירמע „אהרן פויסט" אין קראַקע. דער מגיד און למדן רבי נתן נטע לנדוי — מגיד ביי דער חברה „קובע עתים לתורה" אין עטלעכע צייט, שפעטער — ראש בית דין אין אָשפּיצין, מחבר פון וויכטיקע למדנישע ספרים.

דער דיין ר׳ מרדכי קאַרנמעהל, פון די טאַרנער חריפים, שפעטער אין ווין. מרדכי אליהו פייוועלס, יצחק קאשע (שנור), שפעטער דיין אין קרעניץ. אלימלך יהודה און משה יוסף זאַלץ, יוסף סאַפּיר, רבי משה ראַפּאַפּאָרט, זון פון רבי שבתיל ראַפּאַפּאָרט, רב אין דאָמבראָוע, גרויסער למדן און אינטימער פריינט פון מרדכי דוד בראַנדשטעטער.

פון אַמאָליקע למדנים זענען צו דערמאָנען: רבי אברהם וואַסקערץ און זיין ברודער פנחס וואַסקערץ, דער גדול רבי יעקב בערנשטיין, דער עלטערער און דער יונגערער יעקלי בערנשטיין, וויכטיקע למדנים פון דעם סאַנדזער קלויז, — רבי מענדל מילער, שפעטער ראש בית דין אין זלאָטשאָוו, אַ גרויסער למדן און מחבר פון ספר „מנחם ציון", — הגאון רבי יעקעלע האַראָוויץ, פריער רב אין דעלאַטין, זלקא קאַנאַרעק, וועלכער איז אַוועק קיין אַמעריקע און דאָרט געוואָרן רב. — אבלי הירש, זון פון מלמד רבי משה מרדכי, גלייכצייטיק געווען אַ וויכטיקער קאַמפּאָזיטאָר פון ליטורגישע מוזיק און ניגונים. ס׳איז נאָך צו דערמאָנען ראובן יאַקובאָוויטש און ר׳ אַלטער לעזער.

מיט דעם איז די צאָל למדנים אויפ׳ן תורה געביט אין טאַרנע נאָך נישט געענדיקט, ווייל אַ חוץ אויבן דערמאָנטע, האָבן נאָך געלעבט אוֹן געווירקט אין טאַרנע אַ סך וויכטיקע למדנים.

3

אויפן קולטורגעביט האָט זיך אויסגעצייכנט פּראָפעסאָר לעאָן קעלנער, זון פון טאַרנער בעל בית רבי רפאל קעלנער. פּראָפעסאָר קעלנער איז געווען אַ אינטימער פריינט און מיטאַרבעטער פון ד״ר הערצל ז״ל. ער איז געווען אוניווערזיטעטס־פּראָפעסאָר אין טשערנאָוויץ, שפעטער אין ווין. אַ וויסנשאַפטלער, ערשט־קלאַסיקער ענגלישער פילאָלאָג, פאַרפאַסער פון דער שעקספּיר ענציקלאָפּעדיע, איבערזעצער פון ד״ר בלאָך׳ס ווערק „וועגן יידן און פּעלקער" אין ענגליש. דערביי איז ער געווען גאָר אַ וואַרעמער ייד, וועלכער האָט געהאַט אַ סך פּאַרשטענדעניש פאַר יידישער טראַדיציע און קדושה.

אין טאַרנע זענען געבוירן און האָבן דאָרט לאַנגע יאָרן געלעבט אַזעלכע גדולים און באַדייטנדע מענטשן ווי ד״ר יצחק שיפּער, באַקאַנטער שריפטשטעלער, ליטעראַטור־קריטיקער און היסטאָריקער, — דער וויסנשאַפטלער ד״ר פּראָפעסאָר מאַקס בינענשטאָק, — דער באַקאַנטער קאָמוניסטן־פירער ראַדעק־סאָבעלזאָהן, — דער שרייבער און וויסנשאַפטלער, בעל דקדוק און פילאָזאָף, משה אהרן ויזען, געבוירן אין באַראַנאָוו, געשטאָרבן אין יאָר תשי״ג אין ארץ־ישראל, ווו עד האָט

פאַרבראַכט זינט היטלער איז אַנגעקומען קיין ווין, און האָט אין משך פון אַ סך יאָרן פאַרשפּרייט אַ זייער פרוכטבאַרע טעטיקייט אויפן געביט פון שפּראַכוויסנשאַפט, דקדוק, פילאָזאָפיע און רעליגיע.

פון טאַרנע שטאַמט דער באַקאַנטער היסטאָריקער און ווייסנשאַפטלער פון גרויסן פאַרנעם, פראָפעסאָר ד״ר שלום באַראָן, וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע היסטאָרישע ווערק. איצט אין אַמעריקע, מיט אַ גרויסן שטאַב מיטאַר־בעטער ביי דער קאָלומביאַ־אוניווערזיטעט.

פון פערזענלעכקייטן פונעם גרעסטערן פאַרנעם איז צו דערמאָנען דעם באַרימטן אַדוואָקאַט און פאַרטיידיקער ד״ר אליהו גאָלדהאַמער, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסן נאָמען אין גאַנץ עסטרייך. דערנאָך ד״ר שלמה מערץ, אַבערלאַנדסגעריכטס־ראָט אין טאַרנע און דערבײַ אַ רעליגיעזער ייד. צו די אַמאָליקע באַרימטע טאַרנער דאָקטוירים האָבן געהערט ד״ר לעאָן שיצער, לאַנגיעריקער לייטער פון יידישן שפּיטאָל אין טאַרנע, אַ מענטש מיט ליטעראַרישע פעאיקייטן און דענקער. פון טאַרנער דאָקטוירים פון די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה איז צו דערמאָנען דעם כשרן און באַרמהאַרציקן ד״ר יעקב יעקעל, וועלכער האָט אַזוי פיל מענטשן געהאָלפן און איז אומגעקומען אין סטאַניסלאָוואָו פון די דייטשע רוצחים.

טאַרנע — א זיץ ארט פון העברעאישע סופרים

רבי מרדכי ווייסמאַן חיות (מו״ח), איז געווען אַ רעדאַקטאָר און פאַרפאַסער פון אַ סך ווערק און זאַמלונגען פון חרוזים און שירים לויט׳ן געשמאַק פון יענער צייט (פון דער פרומער השכלה). זיינע שפּעטערע יאָרן האָט ער פאַרברענגט אין ווין, וואו ער האָט געפירט אַ כשר רעסטאָראַן. זיין ברודער פישל איז געווען קאָרעספּאָנדענט פון העברעאישע צייטונגען.

שמואל ווייסמאַן און זיין פרוי דבורה, שפּעטער אין דינאָוו, אַ שרייבערין אין עברית (אַ זעלטנקייט אין יענער צייט).

אברהם יהודה היימאַן, אַ לערער פאַר האַנדלס־ווייסנשאַפטן און אַ שרייבער אויף עקאָנאָמישע טעמעס. (זיין זון הילל היימאַן, אַ מאָדערנער סוחר, וועלכער פלעגט אַמאָל אויך שרייבן איבער פאַך־טעמעס).

נפתלי קעלער (רעדאַקטאָר פון די „ביכורי העתים״), דערנאָך דער משכיל פנחס סים, דער וועלטבאַקאַנטער שריפטשטעלער מרדכי דוד בראַנדשטעטער (וועלכער האָט אויס פערזענלעכע מאָטיוון און חששות פאַרברענט ליידער זיינע לעצטע שריפטן, ער זאָל חלילה נישט אַנרירן וועמענס כבוד). אַ גרויסער טייל קאָרעספּאָנדענץ מיט אַלע וועלט־סופרים און ווייסנשאַפטלער פון זיין צייט איז פאַרלוירן געגאַנגען. אויך פאַרשידענע אינטערעסאַנטע רייזע־איינדרוקן פון דער וואַנדערונג (קיין פראַג און צוריק) זענען בשעת דעם וועלט־קריג צוגרונד געגאַנגען און פאַרשוואונדן.

אַ געוויסע צייט האָט געווירקט אין טאַרנע ביי דער בארַאָן הירש שול, דער סופר משה ארנשטיין, רעדאַקטאָר פון „השחר״ נאָך סמאָלענסקין. אויך אַ געוויסע

צייט (1905—1907) האָט געווירקט אין טאָרנע דער למדן און פילאָלאָג ד״ר יוסף מיזעס (הי״ד) אַלס רעליגיע־לערער אין די טאָרנער גימנאַזיעס, שפעטער מילי־טערישער אויבער־רַאַבינער פאַר גאַנץ פוילן (אומגעקומען אין פשעמישל).

4

ציוניזם אין טארנע

די שטאָט איז אין משך פון מער ווי פופציק יאָר געווען דער צענטער פון ציוניזם. נאָך מיט 60 יאָר צוריק איז דאָרט געגרינדעט געוואָרן דער קאָלאָניזאַציע־פאַריין „אהבת ציון״, וועלכער האָט געהאַט פיליעס און חברים אין פאַרשידענע שטעט אין גאַליציע און פאַרנומען זיך מיט דער גרינדונג פון דער קאָלאָניע „מחנים״, וועלכע האָט אינעם פאַרלויף פון איר עקזיסטענץ ביז צום היינטיקן טאָג דורכגעמאַכט פאַרשידענע גלגולים, קינדער און עלטער־קראַנקהייטן און עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג. אין שפיץ פון דעם ווערק איז געשטאַנען ד״ר אברהם בן אהרן זאַלץ, דעלע־גירטער צום ערשטן קאָנגרעס און זיין וויצע פאַרזיצנדער, ווי אויך פראָפעסאָר זיגמונט בראָמבערג־ביטקאָווסקי.

אַ חוץ די שוין דערמאָנטע ציוניסטישע פערזענלעכקייטן ווי ד״ר שיפער און ד״ר בינעשטאָק, האָבן אין טאָרנע פאַרן ערשטן וועלט־קריג געווירקט אַזעלכע פירנדע ציוניסטישע עסקנים ווי ד״ר אפרים פישל וואשיץ, שפעטער אַ רעוויזיאָ־ניסט, געווירקט און געשטאָרבן אין ארץ־ישראל, — ד״ר שמעון פעלדבלום, פירער פון ציוניזם אין קראָקע און אין מערב גאַליציע, זייט דער צווייטער וועלט־מלחמה אין ישראל. ד״ר זעלענפרוינד פון רימאַנאָוו, שפעטער אין בושאָזאָוו. דער שריפט־שטעלער צבי הלוי רומעלד (צה״ר), שפעטער אין זאָקאָפאַנע, — אַרויסגעבען צוזאַמען מיט משה אהרן וויזען דעם ערשטן ליטעראַרישן לוח „לוח שעשועים״.

לאַנגע יאָרן האָט געווירקט אין טאָרנע דער פאָפולערער און באַליבטער פאָלקס־רעדנער, שרייבער און משכיל רבי חיים נייגער ז״ל, וועלכער איז געווען באַקאַנט און באַליבט אין יעדן יידישן ישוב אין גאַליציע, שפעטער אין גאַנץ פוילן. ד״ר שמואל שפאַן, אַדוואָקאַט און כלל־טוער, לאַנגיעריקער אָנפירער פון דער יידישער קהילה און ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, איצט זייט 20 יאָר אין חיפה. צו די אַקטיווע ציוניסטישע פירער אין טאָרנע האָבן געהערט נאָך ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר וואָלף שענקעל (ביידע אומגעקומען), ד״ר ווילהעלם בערקעל־האַמער (שפעטער רעדאַקטאָר פון „נאָוי דזיענניק״ אין קראָקע), דער שרייבער און אַרבעטער־טוער דניאל לייבל, — מער ווי 20 יאָר אין ישראל, ד״ר אליהו טיש (שוין עטלעכע יאָר אין לאָנד), ד״ר אברהם כאָמעט — אַדוואָקאַט, עסקן, לענגערע יאָרן רעדאַקטאָר פון „יידישן וואָכנבלאַט״ („טיגאָדניק זשידאָווסקי״), לעצטער ראש הקהל פון טאָרנע, איצט אין ישראל, — ד״ר ישעיהו פייג, בערך 20 יאָר אין ישראל און ד״ר ישעיהו שפירא, איצט מיטאַרבעטער פון „קול ישראל״.

טאָרנע איז אַמאָל געווען אַ וויכטיקער מרכז פון דער מזרחיסטישער באַוועגונג.

צו די ערשטע אַקטיוע מזרחישע טוער האָט געהערט דער משכיל און חוקר רבי משה אהרן נייגער ז״ל, דער פאָטער פונעם באַקאַנטן ציוניסטישן עסקן פון טאַרנע רבי חיים נייגער ז״ל. ס׳איז דאָ צו דערמאָנען די וויכטיקע דערציערישע אַרבעט פון רבי משה אהרן נייגער אַלס אינסטרוקטאָר און מחנך פון אַ גאַנצער ריי יידישע משכילים.

אַנגעהויבן פון די יאָרן 1911—1912 ביזן אויסברוך פונעם ערשטן וועלט־קריג איז די מזרחישע אַרבעט און אויפקלערונגס־טעטיקייט געפירט געוואָרן דורך דעם שרייבער פון די שורות מיט זיינע מיטאַרבעטער אהרן האָפמייסטער (חצרוני), איצט שוין איבער 20 יאָר אין לאַנד, און דעם לערער און שריפטשטעלער יוסף אומאַנסקי (שוין לענגערע יאָרן אין ישראל).

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען בראש פון דער מזרחישער באַוועגונג געשטאַנען צווישן אַנדערע די באַקאַנטע עסקנים רבי וואָלף געצלער און רבי יחיאל קורץ ז״ל (ביידע אומגעקומען אין טאַרנע).

דאס העברעאישע שולוועזן

מיט איבער 50 יאָר צוריק איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן די ערשטע העברעאישע שול, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט פון די ערשטע עסקנים רבי חיים צבי ליכטבלוי, זייט בערך 30 יאָר אין ישראל, און אברהם בראַנדשטעטער, וועלכע זענען דאָרט געווען פון די ערשטע לערער, ווי אויך רבי פנחס באַזלער און רבי זכריה מענדעל שפירא (שפעטער אין ארץ־ישראל, וואו ער איז ווייטער געווען טעטיק אין זיין פאַך), דערנאָך האָבן אין דער באַנייטער שול „שפה ברורה״ געלערנט צבי שאַרפשטיין (איצט אין אַמעריקע), רפאל סופרמאַן, (לאַנגע יאָרן אין ארץ ישראל), שמעון קאַפּעלאַנסקי, יוסף אומאַנסקי (באַקאַנטער למדן און מחבר פון אַ סך וויכטיקע ווערק און תלמודישע מאַנאַגראַפיעס, שוין אַ סך יאָרן אין ארץ ישראל, וואו ער אַרבעט פלייסיק. אין די לעצטע יאָרן זענען דערשינען זייער צוויי ווערק פון גרויסער וויסנשאַפטלעכער וויכטיקייט: מפתחות לתלמוד בבלי וירוּשלמי — 2 בענדער). זייער פיל האָבן געלייסטעט פאַר דער „שפה ברורה״ דער לייטער פון דער פאַלקסשול, דירעקטאָר ליבליך ז״ל, און דער דירעקטאָר פון דער ג׳ימנאַזיע, ד״ר זכריה זילבערפעניג (איצט כסיף) — סגן מנהל מחלקת החינוך פון עירית תל־אביב. נאָך אים האָט די לייטונג פון דער גימנאַזיע „שפה ברורה״ איבערגענומען ד״ר ראָזענבוש ז״ל, וועלכער איז אומגעקומען אין טאַרנע.

די השחר באַוועגונג אין טארנע

די השחר באַוועגונג איז אין אָנהויב באַשטאַנען פון בית המדרש בחורים, וואָס אַ גרויסער טייל פון זיי איז בערך מיט 40 יאָר צוריק אַוועק קיין ארץ־ישראל. געגרינדעט פון דעם עסקן און שריפטשטעלער משה וויזענעלד ז״ל פון ריישע

(נאָך אַ סך גלגולים געווען לעצטענס לייטער און דירעקטאָר פון קרן קיימת אין קראָקע און דאָרט אומגעקומען), מיט דער מיטאַרבעט פון דב קמחי (מעלער) באַקאַנטער שריפטשטעלער אין ארץ ישראל שוין בערך 40 יאָר און יצחק לויפבאַן, שפּעטער רעדאַקטאָר פון „הפועל הצעיר" (אויך אַהערגעקומען מיט 40 יאָר צוריק און מיט עטלעכע יאָר צוריק געשטאָרבן), פון יודעל באָרנשטיין פון דעמביץ, דניאל און שבח לייבל (ביידע אַ סך יאָרן אין לאַנד), דערנאָך לייב ליכטינגער, לאַנגיעריקער ציוניסטישער עסקן, זייט פיל יאָרן אין ארץ ישראל, — האָט די השחר באַוועגונג געהאַט אויך אין טאָרנע אַ שיינעם סניף און עס האָבן אים אָנגעהערט צווישן אַנדערע: יחזקאל און יהושע בראַנדשטעטער (ביידע בערך 40 יאָר אין לאַנד), דוד געלדצעהלער ז"ל, געפאַלן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, דער שרייבער פון די שורות, וועלכער איז געווען דער ערשטער סעקרעטאָר פון דער ערשטער „השחר" קאָנפערענץ אין דעמביץ, שלמה קעלער ז"ל, א. יונגערווירט (אברך) און נאָך פיל אַנדערע אַקטיווע אָנהענגער פון דער דאָזיקער באַוועגונג.

חיים דב פרידברג

מראשית התהוות עדת-ישראל בטארנוב, רבניה, פרנסיה, תורניה וסופריה

צמיחת הישוב הישראלי שבעיר טארנוב, כבר הוחלה באמצע המאה הרביעית לאלף הנוכחי. בשנת שצ"ז קבלו היהודים פה אגרת זכות מאת המלך ולאדיסלב, וזכויות אלה קיימו אחרי כן על ידי הנסיך ראדזיביל. עקב מסע־הטבח של הצורר חמלניצקי, לא יכלה העדה הזאת להתפתח כל צרכה, ומסיבה זו לא נשאר לצערנו, אות זכרון מן התקופה הראשונה למשמרת ונסתם דבר כל חזון מימים ההם והדור ההוא.

על אף המאורעות והמכשולים שעמדו לשטן על דרכה של הקהילה, התרחבה העדה לאט לאט. בשנת תכ"ה כבר ישבו בתוכה אלפים וכשלש מאות נפשות ואחרי כן בנו לתלפיות בית הכנסת[1] לשפוך בתוכו שיחם לפני יוצרם.

בשנת תל"י (1673) החליטה העדה לשום אלוף לראשה, אשר יצא ואשר יבוא לפניה ונפלה הבחירה על הרב מ' שמואל שמלקה, בנו של הרב מ' יהושע ממשפחת הורוביץ[2]. הוא הקשיב לקח בימי נעוריו בישיבות השונות שבעיר קראקא, ושמעו הטוב הגיע לאזני הרב מ' משה, בנו של המחבר ס' מגיני שלמה, ויתן לו את בתו לאשה. ברבות הימים נתפרסם שמו ובקהל גדולי התורה יחד כבודו, וזכה להבחר ולהשתמש באצטלא דרבנן בקהלת טארנוב. בעת ישבו פה על כסא הרבנות הסכים בשנת תנ"ד על הספר ויכתב משה (פפד"א תנ"ד) ובשנת תנ"ט על הספר שם שמואל (שם תנ"ט), כמו כן נזכרו ד"ת בשמו בס' ארבעה טורי אבן (לבוב תקמ"ט) מאת חתנו והאריך ימים על ממלכתו, ואחרי ארבעים שנה נפטר בש"ט בשנת תע"ג ועל מצבת קבורתו חרות[3]:

אוי נא לנו כי נפלה עטרת ראשינו
מורינו ורבינו הרב המאור הגדול
הזקן זה שקנה חכמה מו"ה שמואל
שמעלקי סג"ל בהרב המאה"ג מו"ה
יהושע איש הורוביץ שהלך לעולמו
ביום ד' א' אלול תע"ג לפרט וישפוט
שמואל את העם ארבעים שנה וימת.

---

[1]) השוה בג'ואיש אנציקלופדיה בשפת אנגלית, חלק י"ב עמ' 64, וכמו כן בספר לקורות העיר טארנוב בשפת פולנית (טארנוב 1911).

[2]) השוה מה שכתבתי על אודותיו בספרי תולדות משפחת הורוביץ ושלשלת יחוסו מיוצאי חלצי הר"י הורוביץ בעל השל"ה.

[3]) השוה בשנתון בכורים חלק שני (תרכ"ו) עמ' 11.

אחרי מות הרש"ש הורוביץ מלא מקומו בתור רב העיר חתנו לוקח בתו, הרב הנודע לשם ולתהלה ה"ר אלעזר מרגליות, המחבר ס' מעשה רוקח שעל התורה והמשנה, שהיה באחרית ימיו רב של הקהלה האשכנזית באמשטרדם, ופרשת גדולתו וקורות ימי חייו ספרתי באריכת דברים בספרי לוחות זכרון (עמ' 71 והלאה). ואחרי עזבו משרתו בטארנוב, הושב על כנו למלא מקומו הרב מ' יצחק אייזק, בנו של הרב מ' יהודה ליב האבד"ק שידלוב. הוא ישב בתחלה שנים רבות על כסא הרבנות שבעיר טארניגרוד[4א], ומשם נתעלה להיות רב העיר טארנוב ולשכון כבוד בתוכה. בעתו היה נחשב מאד, ובשנת תצ"ו חתם גם הוא בין הרבנים על החרם נגד הרב הנודע מ"ה משה חיים לוצאטו[4], וימת בשיבה טובה בשנת תקט"ז ועל מצבת קבורתו חרות[5]:

פ"ט ע"ה פ"ה הרב מו"ה יצחק אייזק
אבד"ק טארנוב בהרב מו"ה יהודה ליב
מקראקא נפטר ונקבר בעש"ק... בשנת
תקט"ז.

על כסא הרבנות בטארנוב ישב אחרי כן הרב מו"ה יצחק, בנו של הרב מ' חיים האבד"ק לובלין[6], ובתו של הר"י, מ' פיגלה, היתה אשת הרב מ' חיים הוכגלרנטר, שהרביץ תורה בקהלות שונות בפולניה[7].

לדאבוני לא יכלתי לזהות מי מלא מקומו של הר"י הנ"ל, אמנם אחרי כן נתעטר בעטרת הרבנות מקהלת טארנוב הרב מו"ה אברהם אבלי הכהן רפאפורט, מגזע הרב בעל הש"ך[8], ותשובות שונות שהשיב לשואליו בענינים שונים הדפיס בנו בתוך[9] שני חלקי ספרו שו"ת מהר"י הכהן (לבוב תרכ"ט—ל"ה).

ה"ר אברהם אבלי הנזכר הרביץ תורה בטארנוב שנים רבות, ובהלקחו למרומים הושיבו את בנו הרב מ' ישראל הנזכר על כסאו, ואחרי מותו נתעלה לרב העיר טארנוב הרב מ' אברהם אבלי הכהן שנור, נין ונכד של הרא"א הנ"ל. הוא נולד בשנת תרי"ח, שמש בתחילה בתור רב העיר אושפיצין, ובשנת תרנ"ט הושיבוהו על כס זקנו. יהי זכרם לברכה.

* * *

מן פרנסי העיר טארנוב אשר זכו לשם עולם לא יכרת היה ה"ר בנימין וולף לנדא. אביו ה"ר יחזקאל היה אלוף ודיין בעיר אפטא[10], וזכה לגדל את בנו לתורה ולגדולה, כי נעשה למנהיג העיר טארנוב והגליל, והיה גובה את המסים מן הקהלות בעד הממשלה, שהיה איש אמון בו, במשך שנים רבות עד יום מותו, ועל מצבת קבורתו חרות:

[4א] השוה הייל־פרין, פנקס מדינת ליטא, עמ' 591.
[4] השוה כרם חמד השלישי עמ' 156, אגרות רמח"ל עמ' שכ"ז.
[5] השוה בכורים הנ"ל עמ' 14.
[6] השוה דעת קדושים עמ' 69 והלאה.
[7] השוה דעת קדושים עמ' 72.
[8] כאשר הוכחתי לדעת בספרי כתר כהונה.
[9] כמו ח"א מחלקת אה"ע סמן ד' כ"ה, יו"ד סמן נ"ב, ס"ב, ואו"ח סמן ל"ז.
[10] דעת קדושים עמ' 104, והשוה גם בספרי בני לנדא למשפחותם.

פ״ט, בגבול בנימין, עליו יגדל המספד
כמספד יאשיהו ברמון, רועה נאמן, אביר
הרועים ורעיא מהימנא, כמוה״ר בנימין
וואלף ב״ר יחזקאל לנדא, נפלה עטרת
ראש המדברים, פרנס וראש המדינה, אוי
לדור שאבד מנהיגו... נפטר... ד׳ ז׳
אייר תצ״ז לפ״ק[11]).

* * *

ואלה תורניה וסופריה:

א) ה״ר שבח מגיד, שהטיף פה דרשות לפני קהל ועדה ומעת לעת היה סובב גם בערים אחרות כנהוג בימים ההם. הרב החכם והחוקר מו״ה שמחה פינסקר בנו, שחבר הספר החשוב לקוטי קדמוניות (וינה תר״ך), נולד פה בשנת תקס״ג, והוא אבי הד״ר יהודה ליב פינסקר, ממחוללי הציונות.

אחרי שנות עמל ותלאה עזב ה״ר שבח את ארץ החיים בשנת תקע״ו, וזאת חרות על מצבתו:

שבח מגדל עז מוכיח בשער,
מגיד דברי אל לזקן ולנער,
לקח נפשות חכם במתק שפתים,
בדעתו הבין פתיים, האיר עינים,
זה שבח של יום השביעי שבו דרש
חכמה ומוסר ורבים השיב מעון
בדרשותיו הנחמדות בתורה שבכתב
ושבע״פ ה״ה הרב המפורסם חריף
ובקי בנגלה ונסתר בשבע חכמות
מורינו ורביבו מו״ה שבח במו״ה
מרדכי הלוי זצ״ל מ״מ ומו״צ פה
ק״ק טארנוב ובשאר קהלות קדושות
נפטר בתשעה באב תקע״ו. תנצב״ה.[12])

ב) ה״ר זאב דב שנקיל, המחבר ס׳ מגיד צדק (קראקא תרנ״ד), הכולל באורי ההפטרות בדרכי החסידים.

ג) ה״ר יעקב שנקיל, שהיה עסוק בנעוריו במסחר הספרים, והביא לדפוס בוינה (בשנת תרכ״ד) הגדה של פסח עם פירושים רבים, ובסוף ס׳ תפלה למשה (פודגורזע תר״ס) נדפס ממנו תפלה ליעקב, דרשה על המדות.

ד) ה״ר נפתלי צבי גולדברג, המחבר ס׳ בית לוי על מסכת גטין (פרמישלא תרל״ח) היה שנים רבות ראב״ד בטארנוב.

---

[11]) בכורים, שנה שניה עמ׳ 9.
[12]) שם עמ׳ 11.

ה) ה״ר שמעון בצלאל ניימן, מיוצאי חלצי ה״ר ישראל ניימן, המחבר מחנה ישראל, שכהן פאר בקראקא בתור ראב״ד בימי הרב מ׳ שמעון סופר, גם הוא שלח ידו במסחר הספרים, ויהי הסוכן הראשי של המדפיסים בווילנה בעד מדינת גליציה, ואחרי כן רכש את בית מסחר הספרים מן יורשי ה״ר אהרן פויסט בקראקא. הוא פרסם במשך ימי חייו ספרים רבים במקצוע ההלכה, וכמו כן ספרי דרוש שהבאתים בספרי בית עקד ספרים.

ו) ה״ר מרדכי וייסמן־חיות, בנו של ה״ר יצחק יהודה ליב. בנעוריו חבר הגהות ומ״מ אל הוצאת התלמוד ירושלמי (קרוטושין תרכ״ו), „ואני הנני טרוד מאד כל היום בעניני מסחר ורגעים מנו לי, ובחפזון גדול במשך זמן קצר בעתותי לילה השלמתי בעזה״י כל המלאכה הכבדה הזאת מהחל ועד כלה״. זולת זה העשיר העתונים המגיד, הנשר ועוד במאמרים יקרי הערך, מלבד מספר רב ספרים במקצועות שונים. הוא נולד בטארנוב בשנת תקצ״א ונפטר בוינה בשנת תרע״ד.

ז) ה״ר נפתלי קלר, נולד בטארנוב בשנת תקצ״ד (ט״ז שבט) לאביו ה״ר מנחם מנדל, סוחר ביין, וכבר בנעוריו החלה רוח ההשכלה לפעם בקרבו, ומעת לעת פרסם מאמריו בעתונים שונים, ונעשה לסופר פורה רב־צדדי, מספר ועורך השנתון בכורים (וינה תרכ״ד—ה) אשר במשך הדפסת החלק השני נאסף אל עמיו. חתנו לוקח בתו, ה״ר חיים מרגליות, מי שהיה רב בדובנא, הוציא ספרו ספורי נפתלי (ורשה תרם).

ח) ה״ר מרדכי דוד ברנדשטטר, מספר והומוריסט, אחד מעמודי התוך של חוגי השחר, שהעשיר את ספרותנו בספוריו מחיי החסידים והצדיקים בגליציה, שנתפרסמו בשם כל ספורי (קראקא תרנ״ה) ובהוספות ותולדות ימי חייו, ורשה תר״ע—פ.

ט) ה״ר אהרן יהודה היימן, חוקר נעלה שחבר הס׳ הזכרון והשכחה (קראקא תרמ״ח) על מהות הזכרון ואיכותו וכו׳, כמו כן הדפיס סדרים והתרכזות, איך להיטיב מצבם החמרי של היהודים בגליציה, עם שם ושארית, על השארות הנפש (קראקא תרס״ד).

הרב יהודה גפן (אויסאיבל) — אב״ד כפר אתא*

דאס יידיש-רעליגיעזע טאָרנע

.1

טאָרנע איז געווען איינע פון די שענסטע יידישע שטעט אין גאַליציע, באַוואוסט אין דער יידישער וועלט אַלס עיר ואם בישראל, אַלס צענטער פון תורה, יידישקייט, צדקה וחסד. דער נאָמען טאָרנע איז געווען שטאַרק פאָפולער אין דער יידישער וועלט און פלעגט דערמאָנט ווערן מיט דרך־ארץ און כבוד. דער עיקר איז טאָרנע באָרימט געוואָרן אַ דאַנק איר אייגנאַרטיקן לעבנסשטייגער פונעם יידישן ציבור און אירע מוסטערהאַפטע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן. די רעליגיעזע יידן אין טאָרנע האָבן געבילדעט אַ ריזיקן כוח, אָבער אויך די אַזוי־גערופענע „פרייע״ (נישט־רעליגיעזע) זענען געווען גאַנץ־ווייט פון דעם, וואָס מיר פאַרשטייען, ליידער, היינט אונטער דער דאָזיקער באַצייכענונג. דאָס זענען געווען פשוטע יידן — בעלי־בתים, סוחרים, בעלי־מלאכות, מיט אַ טיפן געפיל פאַר תורה און יידישקייט, יידן וואָס פלעגן אין גרויסע צאָלן צונויפזאַמלען זיך אין די שולן און בתי־מדרשים. כופרים און מומרים־להכעיס זענען כמעט נישט געווען בנצא אינעם גרויסן יידישן צענטער טאָרנע.

די צירונג און שטאָלץ פונעם יידישן טאָרנע זענען געווען די שולן, בתי־מדרשים און חסידישע שטיבלעך, וואו דאָס קול תורה ותפילה האָט כמעט נישט אויפגעהערט בייטאָג און ביינאַכט און זיי זענען שטענדיק פול געווען מיט לעבן, שמחה און גייס־טיקער דערהויבנקייט. די גרויסע קלויז, אַדער ווי מען פלעגט זי רופן — די סאַנדזער קלויז, איז געווען די פעסטונג פונעם אַרטאַדאָקסישן טאָרנע. דאָרט האָבן געדאַוונט אַרום 500 מתפללים, אַ חוץ אין די דערבייאיקע שטיבלעך. די סלתה ושמנה — די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט פלעגן דאַוונען און לערנען אין קלויז, וועלכע איז געווען אָפן אַ גאַנצן מעת־לעת פאַר תורה ותפילה. אין די ווינטער־נעכט, בעת די גרעסטע פרעסט, שנייען און זאַוורוכעס, איז שוין 2 אַ זייגער פאַרטאָג געווען טעטיק די קלויז, וואו ס׳האָבן זיך געפונען אַ גרעסערע צאָל בחורים און בעלי־בתים,

---

* דער מחבר — זון פון אַן אַנגעזעענער חסידישער משפחה אין טאָרנע האָט געלערנט אין דער באַקאַנטער ישיבה אין לובלין און איז געווען אייגער פון די בעסטע תלמידים פון הרב מאיר שפירא זצ״ל. ר׳ יהודה אויסאיבל איז עולה געווען קיין ישראל נאָך דער לעצטער וועלט מלחמה און געפירט אַ געוויסע צייט אַ ישיבה אין חיפה. זייט אַ לענגערער צייט איז ער רב אין כפר־אתא.

רעד.

וואָס האָבן געלערנט מיט התמדה. די וואָס האָבן פֿאַרשפּעטיקט און געקומען אַרום 5 פֿאַרטאָג אין דער גרויסער קלויז, האָבן קיין זיץ־פּלאַץ שוין נישט געקענט געפֿינען. אויך אין משך פון גאַנצן טאָג איז די קלויז פול געווען מיט בחורים, קעסט־יונגעלייט און תלמידים פון די העכערע כיתות אין תלמוד־תורה. אַלע האָבן זיי געשטראָמט אין דער גרויסער קלויז. אין די אָוונטן האָט דאָרט געקאָכט ווי אין אַ קעסל פון די מתפללים און לומדי־תורה און סתם יידן וואָס פלעגן קומען וואַרימען זיך ביי די גרויסע אויוונס און ביי דער געלעגנהייט אַריינגעכאַפּט אַ וואַרט תורה אַדער אַ קאַפּיטל תהילים. אַזוי איז מען געזעסן ביז שפּעט ביינאַכט, וועו ס׳איז אָנגעקומען די צווייטע שיכט לומדים.

נישט קיין וואונדער, וואָס פון דער טאָרנער קלויז זענען אַרויסגעוואַקסן וועלט־באַרימטע גאונים און גדולי ישראל.

אויך דאָס שטאָטישע בית־המדרש אויפן פיש־פּלאַץ איז נישט געבליבן הינטער־שטעליק. דאָרט האָט מען שוין 2 פֿאַרטאָג געקענט טרעפֿן יידן לערנען מיט חשק און זאָגן תהילים. עטלעכע יידן האָבן ספּעציעל פאַרנומען זיך מיט קאָכן טיי און מיט איר מכבד געווען די שטענדיקע געסט — געפרוירענע יידן וואָס פלעגן קומען פֿאַרטאָג פון גאַנץ ווייטע גאָסן. אויך אין די אָוונטן איז דאָס בית־המדרש געווען געפֿאַקט מיט מתפללים, און מגידים פלעגן דאָרט לאָזן הערן זייערע דרשות וואָס זענען אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס אינטערעס. אַזוי האָבן יידן געדאַווענט אינדערפרי, ביי מנחה־מעריב, שבת און יומטוב, געזאָגט תהילים, געלערנט מדרש, עין יעקב, פרקי אבות אַדער געהערט די דרשות פון מגיד.

אין טאָרנע האָט זיך אויך געפונען די אַלטע שול, אייגע פון די עלטסטע אין פוילן. עס איז געווען אַנגענומען, אַז די דאָזיקע שול איז שוין אַלט 500 יאָר, און אַז דער באָרימטער ש״ך, הרב שבתי הכהן ראַפּאָפּאָרט ז״ל, האָט אין איר געדאַווענט. די אַלטע שול איז געווען אייגע פון די היסטאָרישע שולן אין פוילן, און רבנים פלעגן דאָרט האַלטן דרשות ביי אָפּיציעלע געלעגנהייטן.

די נייע שול (סינאַגאָגע) איז אָנגעגאַנגען אַלס אייגע פון די שענסטע אין

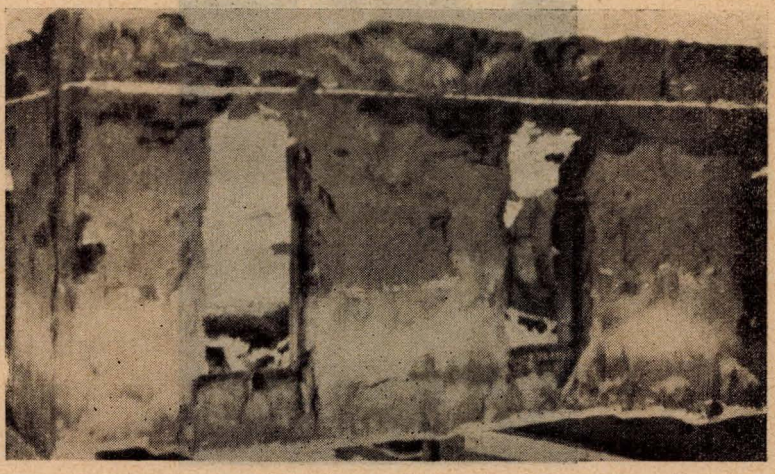
די חורבות פון דער נייער שול (פאָטאָגר. אינעם יאָר 1946)

פוילן צוליב איר גלאַנץ און פּראַכט, אַרכיטעקטאָנישער קונסט און גרויסקייט. אינעווייניק, האָט יעדער באַזוכער געמוזט באַוואונדערן די שענקייט און הערלעכקייט פון דעם קונסטווערק. די באַרימטע חזנים מיט אַ וועלט־נאָמען און אויסגעצייכנטן כאָר, פלעגן דאָרט דאַוונען. די גרויסע שול־געביידע האָט מען געזען פון גאַנץ ווייטע מקומות אין און אַרום טאָרנע.

אין שטאָט האָבן זיך נאָך געפונען צענדליקער שולן, מנינים און חסידיש־שטיבלעך, ווי: דבורה מענקעס שול, סטוטשינער מנין, ר׳ ישעיהלעס מנין, סטרושינער שול, גראַבאָווקער שול, די מנינים: דזשיקאָווער, פּאָקשעוויצער, בעלזער, באָבאָווער, גראָדזשיסקער, אַלט־סאַנדזער, מגיד, לומדי־תורה און צענדליקע אַנדערע.

הערלעך־שיין האָט אויסגעזען אין טאָרנע דער שבת און יומטוב. אַלע יידישע געשעפטן זענען געווען געשלאָסן. זיין מאַיעסטאָט דער שבת — האָט אויסגעגעשפרייט זיין מלוכה איבער גאַסן און קוואַרטאַלן, ווו ס׳זענען אַרומגעגאַנגען יידן מיט זיידענע קאַפאָטעס און שטריימלעך. ווער ס׳האָט זיך געאיילט צום שיעור אין קלויז צי אין בית־המדרש, אַדער צום טיש פון זיין רבין. אַרבעטער און בעלי־מלאכות, אויסגעהאָרעווועטע פון אַ גאַנצער וואָך, האָבן אויסגענוצט דעם שבת־רו פאַר אַ שפּאַציר מיט נאָענטע און באַקאַנטע. אין אַזעלכע ימים טובים ווי ראש־השנה און שבועות, פלעגן טויזנטער חסידים פון גאַנץ פוילן קומען צו זייערע רביים קיין טאָרנע. אויך חסידים פון אויסלאַנד (ענגלאַנד, בעלגיע, האָלאַנד און דייטשלאַנד), פלעגן קומען צום דזשיקאָווער רב ז״ל, וועלכער האָט געוואוינט אין טאָרנע.

הערלעכע יידישע אינסטיטוציעס האָבן עקזיסטירט אין שטאָט: דאָס יידישע שפּיטאָל מיט הונדערטער בעטן, מאָדערנסטע אייניריכטונגען און אַלע באַקוועמלעכקייטן. די בעסטע דאָקטוירים זענען דאָרט געווען טעטיק; די תלמוד־תורה האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע געביידע און בערך 600 תלמידים זענען דאָרט דערצויגן געוואָרן.

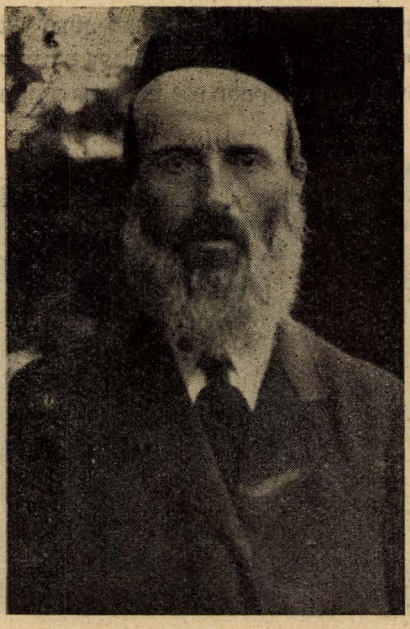

די חורבות פון דער זשאָבנער שול (פאָטאָגר. אינעם יאָר 1946)

דער עיקר זענען דאָס געווען אַרעמע קינדער, וועמענס עלטערן האָבן נישט געקאָנט צאָלן קיין שכר לימוד; געווען אויך אַ בריטע פון חדרים, בית־יעקב שול און ישיבות, דאָס בית־יתומים, ביקור חולים, וואו אַרעמע קראַנקע זענען געשטיצט געוואָרן בכבוד.

רעליגיעזע יידן אין טאָרנע זענען געווען אַרגאַניזירט אין אגודת ישראל, צעירי אגודת ישראל און מזרחי. בלויז דער טייל אַרטאָדאָקסיע וואָס האָט זיך גרופירט אין קלויז, איז נישט געווען פאַרבונדן מיט קיין שום פאַרטיי, וויבל דאָס איז פאַר זיי געווען אַ מאַדערנע ערשיינונג. פון די יידיש־רעליגיע.ע עסקנים זענען באַזונדערס געווען טעטיק: ביי אגודת ישראל — ר׳ אהרון ראָזענצווייג, ר׳ אלי געווערץ, ר׳ שמעון אבערדאם, ר׳ שלמה מעהר, ר׳ זלמן לייב וואָלאָך, ר׳ מרדכי לויפער און אַנדערע. ביי דער קלויז — ר׳ פנחס טעמפלער, ר׳ וואָלף וועקסלער, ר׳ אלימלך רייזנהאָלד, ר׳ חיים אבערדאם, ר׳ ישראל ווינד, ר׳ ראובן שטרויס, ר׳ חיים ענגלענדער און אַנדערע. פון בעלי־בתים — ר׳ אלי באַראַן, ר׳ פייוול בלאָזער, ר׳ אבוש פויסט, ר׳ מאיר לעוו, ר׳ נפתלי אלימלך פינעס און אַנדערע. פון מזרחי — ר׳ וואָלף געצלער, ר׳ יחיאל קורץ, ר׳ יעקב הערצמאַן, ר׳ יצחק מ. ציטראָנענבאום.

דאָס אַרטאָדאָקסישע טאָרנע איז געווען טעטיק און אַקטיוו אויף אַלע געביטן פון יידישן ציבור־לעבן און אַרויסגעגעבן פון זיך ערלעכע, געוויסנהאַפטע עוסקים בצרכי ציבור באמונה, אויפריכטיקע כלל־טוער, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן פיל פון זייער צייט, געלט און כוח פאַר די אינטערעסן פון כלל. טיפן פון אַזעלכע ערלעכע

ר׳ חיים ענגלענדער ז״ל

כלל־טויער זענען היינט, ליידער, גאַנץ ווייניק בנמצא און געהערן צו דער הערלעכער פאַרגאַנגנהייט.

פונעם שיינעם יידישן טאָרנע זענען געבליבן לעבן נאָר יחידים, צעזייט און צעשפרייט אויף דער גאַנצער וועלט, און אויף זיי ליגט די אויפגאַבע איבערצוגעבן די שפעטערע דורות וועגן לעבן, יסורים, ליידן און חורבן פונעם היסטאָרישן יידישן קיבוץ טאָרנע וואָס האָט זיך געפונען אין האַרץ פון גאַליציע.

דברי ימי טארנוב לא יעברו מתוך היהודים וזכרה לא יסוף מזרעם.

די יידישע וועלט וועט שטענדיק געדענקען דעם חרוב־געווארענעם גרויסן יידישן צענטער טאָרנע.

2

גדולי ישראל אין טארנע

טאָרנע איז געווען באַרימט מיט אירע גדולים וצדיקים מיט וועלט־נעמען. צו די ערשטע גדולי טאָרנע געהערט דער רבי ר׳ שמעלקע טאָרנער ז״ל, אַ זיידע פון ר׳ שמעלקע פון ניקלשפורג, וועלכער איז נפטר געוואָרן לערך מיט 260 יאָר צוריק, אין יאָר תנ״ו — ווי עס שטייט אויף דער מצבה: וישפט שמואל את העם ארבעים שנה וימת... דאָס הייסט, אַז דער רבי ר׳ שמעלקע איז אין טאָרנע געווען רב אין משך פון 40 יאָר און איז נפטר געוואָרן אין יאָר ו י מ ת (ד. ה. תנ״ו). אינטערעסאַנט, אַז אין משך פון פיל יאָרן האָט קיינער נישט געקענט געפינען זיין קבר. ערשט דער רבי ר׳ נפתלי פון ראָפשיץ ז״ל האָט מיט זיין שטעקן אָנגעוויזן אויפן אָרט פון קבר און געהייסן גראָבן. און טאָקע דאָרט איז אַנטדעקט געוואָרן די אוראַלטע מצבה וועלכע איז דערנאָך אָפגעפרישט געוואָרן.

אויפן טאָרנער בית־החיים רוען אַזעלכע גדולי ישראל, ווי: בעל „שובע שמחות״, הר״י הכהן ראַפאַפאָרט. אינטערעסאַנט, אַז דער באַרימטער צדיק, רבי ר׳ הערש פון רימאַנעוו און תלמיד פון רבי ר׳ מענדעלע פון רימאַנעוו (שטאַמט אויך פון טאָרנע), האָט אין טאָרנע אין דער יוגנט געלערנט שניידעריי און שפעטער אויס־געוואַקסן איינער פון די גרעסטע צדיקים פון זיין דור. אַ געוואַלדיקער איש מופת, דער וועלט־באַרימטער גאון אין דער לעצטער צייט, ר׳ יוסף ענגעל ז״ל, מחבר פון מאַנומענטאַלע הלכה־ספרים — שטאַמט אויך פון טאָרנע. דער גרויסער גאון ר׳ שמואל ענגעל ז״ל, באַקאַנט אין דער חסידישער וועלט אַלס ראַדאָמישלער רב (די לעצטע יאָרן זיינע געוואוינט אין קאַשאַו, טשעכאָסלאָוואַקיי), שטאַמט אויך פון טאָרנע. עס איז שווער איבערצוגעבן די אַלע נעמען פון די גאונים און צדיקים וואָס זענען געבוירן געוואָרן, געלעבט און געווירקט אין טאָרנע. מיר וועלן דאָ זיך באַגנוגענען מיט איבערגעבן בלויז אַ קורצע רשימה פון די גדולי וצדיקי ישראל, טעטיקע אין טאָרנע אין דער לעצטער צייט.

די מצבה פון ר׳ אברהם הלוי ז״ל

די מצבה פון ר׳ אריה בן פנחס הלוי ז״ל, אן אייניקל
פונעם ראַטשיצער רבי זצ״ל

הרב ר׳ מאיר אראק זצ״ל

דער לעצטער רב „מרא דאתרא״ אין טאָרנע איז געווען דער וועלט־באַרימטער גאון וצדיק ר׳ מאיר אראק, באַוואוסט אַלס יאַזלאָוויצער רב, אָדער בוטשאַטשער רב. ער איז געווען דער „חד בדרא״, דער גרעסטער אויטאָריטעט אויפן געביט פון הלכה. פון דער גאַנצער וועלט האָט מען זיך צו אים געוועגדט מיט פאַרשידענע קאָמפליצירטע און שווערע שאלות. זיין וואָרט איז געווען דעצידירנדיק אין דער תורה־וועלט. ער איז געווען דער מחבר פון ריזיקע תורה־ווערק, ווי: מנחת קנאות, מנחת פתים, שיורי טהרה, טל תורה און אמרי יושר, ווי אויך פון פיל אַנדערע חיבורים וואָס זענען נישט אָפגעדרוקט געוואָרן. זיינע ספרים זענען באַרימט געוואָרן אין דער וועלט אַלס קלאַסישע הלכה־ספרים. געווען טעטיק אויף פיל געביטן און אָנגעפירט מיט אַ גרויסער ישיבה. פון גאַנץ ווייט פלעגן קומען בחורים־עילויים לערנען ביים טאָרנער רב. צו זיינע גדולי־התלמידים פון דער לעצטער צייט געהערן: הרב מיכאל פרעמינגער, הרב יוסף שעפפל, הרב מיכאל העניק, הרב מנחם־מענדל הורוויץ, הרב יצחק טעמפלער, הרב מעכעלע האָלענדער, הרב שלמה וואָלף, הרב משה וואָלף, הרב חיים־אליעזר הורוויץ, און פיל אַנדערע. די אויבנ־דערמאָנטע יידן זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס. פון די לעבנ־געבליבענע תלמידים איז נאָר באַוואוסט הרב יהודא הורוויץ, אַ זון פון דזשיקאָווער רב, איצט אין ירושלים. הרב אלקנה זאַובערמאַן, געוועזענער רב אין יאָרדאַנאָוו, איצט אין אַמעריקע. הרב עהרענבערג, איצטיקער ראש בי״ד אין יפו און הרב ווייסבלום פון חיפה. דער לעצטער טאָרנער רב ר׳ מאיר אראק זצ״ל איז נפטר געוואָרן דעם ערשטן טאָג סוכות תרפ״ו.

בית דינא רבא דק״ק טארנוב

דער לעצטער צוזאַמענשטעל פון ראַבינאַט אין טאָרנע איז געווען פאָלגענדער:

הרב ר׳ חיים קירשענבוים, הרב יצחק ראָפאָפּאָרט (דעם שידלאָווער רב׳ס איידעם), הרב קלמן אראק (אַן אייניקל פון אויבנדערמאַנטן ר׳ מאיר אראק זצ״ל), הרב זאב פרידמאַן, הרב יעקב קורץ, הרב זאב פינק, און דער יונגער גאון און עילוי הרב מיכל האָלענדער — כמעט אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַציס.

דער פאקשעוויצער רב ר׳ יחיאל הורוויץ זצ״ל

דער עלטסטער רבי אין טאָרנע אין דער לעצטער צייט איז געווען דער פאָקשעוויצער רב זצ״ל, אַ זון פון אמרי נועם זצ״ל, אַן אייניקל פון רבי ר׳ נפתלי פון ראָפּשיץ זצ״ל, פון גרעסטן רביישן יחוס, אַ גרויסער עובד ד׳ און אוהב ישראל. ער איז געווען זייער באַליבט און פאָפולער ביי אַלע שיכטן און קרייזן פון שטאָט. הונדערטער חסידים, אפילו פון קאָנגרעס־פוילן, פלעגן פון גאַנץ ווייט קומען צום

די מצבה פון רבי נפתלי בן יחיאל אב״ד פאָקשעוויץ — אן אייניקל פונעם ראפטשיצער צדיק זצ״ל.

פאָקשעוויצער רבין זצ״ל און אַ סך פלעגן געהאַלפן ווערן פון זיינע עצות און ברכות. ער איז נפטר געווארן י׳ שבט תרפ״ח, איבערגעלאָזט דריי זין, וועלכע האָבן ממשיך געווען אין זיין דרך. זיין זון ר׳ אַלטער הי״ד, לעצטער פאָקשעוויצער רבי, איז אומגעבראַכט געווארן דורך די נאַציס.

דער סטוטשינער רב ר׳ יצחק הורוויץ זצ״ל

דער שטוטשינער רב ז״ל, אַ זון פון אַלטן ראָזוואַדאָווער רב ר׳ משה׳לה ז״ל, אייניקל פון רבין ר׳ נפתלי פון ראָפטשיץ זצ״ל, האָט געהערט צום אַלטן דור חסידישע רביים. אַ גרויסער למדן און צדיק, פיל יאָרן איז ער אינגאַנצן געווען אָפגעזונדערט פון דער וועלט, אָפגעשלאָסן אין זיין צימער אויף שפיטאַלנע גאַס און עוסק געווען בתורה ובעבודה. ער איז אויך באַרימט געווען מיט זיין כוח הנגינה נוסח ראָזוואַדאָוו. אַן אמתער תענוג איז געווען צו הערן אים דאַוונען אָדער זינגען די באַרימטע

דער סטוטשינער רב ר׳ יצחק הורוויץ זצ״ל — (נעבן אים שטייט זיין זון הרב הצדיק ר׳ יהודה הורוויץ).

ראָזוואַדאָוער ניגונים, וואָס פלעגן צוציען הונדערטער יידן. סטוטשינער חסידים האָבן אים אויפגעשטעלט אַ גרויס הויז מיט אַ בית־המדרש אַנקעגנאיבער דער נייער שול, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צענטער פון תורה און חסידות. אָנהויב דעם צווייטן וועלט־קריג אין יאָר 1939 איז ער פאַרפיניקט געוואָרן פון די נאַציס. נפטר געוואָרן אין סאַנאַק אין יאָר ת״ש. זיין זון הרב הצדיק ר׳ יהודא הורוויץ, סטוטשינער רב אין אַמעריקע, איז דאָרט ממשיך דאָס סטוטשינער־ראָזוואַדאָוער חסידות.

דער דזשיקאָווער רבי ר׳ אלטער הורוויץ הי״ד

איינער פון די פאָפולערסטע רבנים אין טאָרנע איז געווען דער דזשיקאָווער רב הי״ד, אַ זון פון אַלטן דזשיקאָווער רבי בעל „עטרת ישועה״ און אַן איידעם פון ווישניצער רבין ר׳ ישראלטשע ז״ל (אַן אייניקל פון רבי ר׳ נפתלי פון ראָפּטשיץ זצ״ל). ער האָט פיל יאָרן געוואוינט אין טאָרנע און געהערט צו די חשובסטע רביים אין גאַליציע בכלל און אין טאָרנע בפרט. ער איז באַרימט געווען מיט זיין אמתער חכמה און פקחות, באַוואוסט אַלס חכם עתיק אין מילי דעלמא, אין וועלטס־ענינים. טויזנטער פלעגן זיך וועגדן צו אים וועגן עצות אין אַלע פאַרוויקלטע ענינים און מיט זיין גרויסער חכמה האָט ער אַלעמען געהאָלפן.

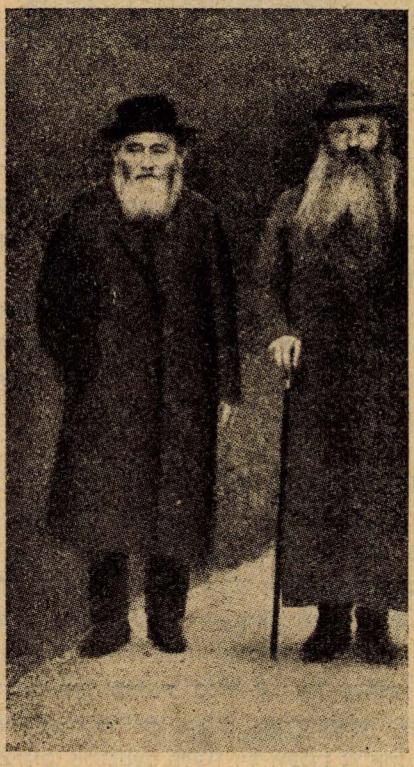
צו די דזשיקאָווער חסידים האָבן באַלאַנגט די שענסטע יידן אין גאַליציע: תלמידי־חכמים, גבירים, יחסנים און אויך יידן פון דער גרויסער וועלט — ענגלאַנד,

דייטשלאַנד, בעלגיע, האָלאַנד א. אַז. וו. אויף די יומטובים פלעגען זיי קומען צום דזשיקאָוואר רבי. נאָך איצט עקזיסטירן דזשיקאָוואר קלויזן אין ענגלאַנד, בעלגיע, אַמעריקע, וועלכע זענען פאָר די הערלעכע טראַדיציע פון דזשיקאָוואר חסידות. די דזשיקאָוואר נגינה איז באַרימט געווען אויף דער גאַנצער וועלט. דער דזשיקאָוואר רב איז געווען אויסערגעווײנלעך פאָפולער און באַליבט אין אַלע קרייזן און שיכטן. ער פלעגט אָפט רעדן וועגן קריג וואָס דאַרף אויסברעכן און כמעט פאַראויסגעזען זיינע טראַגישע אַנטוויקלונגען.

ער האָט מיטגעמאַכט דאָס גאַנצע גהינום יסורים ביי די נאַציס אין די געטאָס פון טאַרנע און קראָקע. אומגעקומען דורך די פאַרברעכערישע דייטשן אין קראָקע, ז׳ אדר תש״ג. פון זיינע קינדער זענען לעבן געבליבן זיין זון הרב הצדיק ר׳ יהודא הורוויץ (איצט אין ירושלים) און זיין טאָכטער דבורה אַבראַמאָוויטש־הורוויץ (אין תל־אביב), ווי אויך אייניקע אייניקלעך וועלכע געפונען זיך אין ישראל.

דער דזשיקאָוואר רבי ר׳ אלטער הורוויץ הי״ד.

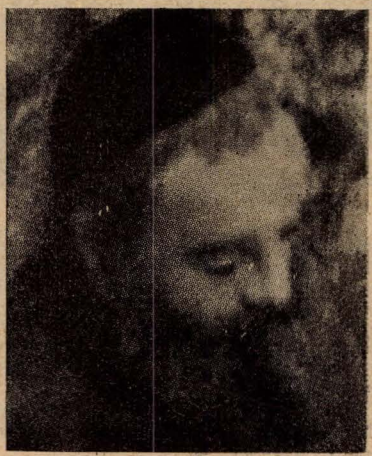
פון רעכטס דער דזשיקאָוואר רבי ר׳ אלטער זצ״ל — פון לינקס זיין נאענטסטער חסיד ר׳ שמואל עדער ז״ל.

ר׳ לייביש טארנער זצ״ל

ר׳ לייביש טאָרנער, אָדער ר׳ לייבישל, ווי מען פלעגט אים רופן, איז געווען אַ זון פון אַלטן שיניווער רב, בעל „דברי יחזקאל״ זצ״ל, אַ רעכט אייניקל פון הייליקן סאנדזער צדיק, בעל „דברי חיים״ זצ״ל. ער איז געווען דער רבי פון קלויז און פון די סאנדזער שיניווער חסידים. טאָרנער יידן האָבן פאַר אים געהאַט גרויס דרך־ארץ און רעספעקט אַלס למדן, יראַ־שמים און גרויסער מיוחס. ער איז געווען אַ שטרענגער מענטש, נישט לייכט מותר געווען אויף זיינע פרינציפן און שטרענג געפירט זיך לויטן שולחן ערוך. נפטר געוואָרן אין יאָר תר״ץ אין טאָרנע.

דער זשאבנער רבי ר׳ אליעזר אונגער הי״ד

דער זשאָבנער רבי ר׳ אליעזר אונגער הי״ד, אַ זון פון אַלטן זשאָבנער רב ר׳ שלום דוד אונגער זצ״ל, אַן אייניקל פון רבי ר׳ נפתלי פון ראָפּטשיץ זצ״ל און פון רבין ר׳ מרדכי־דוד פון דאָמבראָווע, וועלכער האָט אויך געוואוינט אין טאָרנע און פיל יאָרן געווען דאָרט טעטיק, — איז געווען באַוואוסט אַלס גרויסער למדן. אַלס אייניקל פון ראָזוואַדאָווער פון דער מוטערס זייט, האָט ער געירשנט דעם כוח הנגינה פונעם ראָזוואַדאָווער און באַרימט געווען מיט זיין דאָוונען און זינגען. אומגעקומען דורך די נאַציס אין לעצטן קריג.

דער זשאבנער רבי ר׳ אליעזר אונגער ה״יד

דער גראדזשיסקער רב ר׳ אליעזר הורוויץ הי״ד

דער גראָדזשיסקער רב ר׳ אלעזר הי״ד, אַ זון פון פּלאָנטשער רב זצ״ל און אייניקל פון אַלטן ראָזוואַדאָווער רב ר׳ משה׳ל זצ״ל, איז געווען באָוואוסט אַלס גרויסער ירא שמים און עובד ד׳. געהאַט אַ גרויסן קרייז חסידים און פאַרערער. אומגעקומען פון די נאַציס אין די מלחמה־יאָרן.

* * *

אויסער די אָפּיציעלע רביים וואָס האָבן געגומען „קוויטלעך״ און געפירט „טישן״ א. אַז. וו., זענען אין טאָרנע אויך געווען רבישע אייניקלעך, גרויסע מיוחסים, וואָס יעדער איינער פון זיי איז געווען טעטיק אויף זיין שטייגער, ווי: הצדיק ר׳ ישראל יוסף אונגער ז״ל, ראדלעווער, וויעליפּאָלער און אַנדערע אייניקלעך פון חסידישע רביים.

אין טאָרנע האָבן זיך אויך געפונען בעלי־בתים, גרויסע תלמידי־חכמים, צווישן זיי: ר׳ משהל ראַפּאַפּאָרט, ר׳ רפאל צימעטבוים, ראש־ישיבה און מחבר פון ספרים; ר׳ יעקב־יצחק פולוועך, תלמיד־חכם און ירא־שמים (אָדער ווי מען האָט אים געוופן ר׳ יאקעלע, געוו. בראָדער דיין). ער האָט דערציגן הונדערטער תלמידים (אויך דער שרייבער פון די שורות האָט געהערט צו זיינע ערשטע תלמידים); ר׳ וואָלף ענגעל, ר׳ אברהם געוועלב; ר׳ אליעזר מארדער און פיל פיל אַנדערע.

די מצבה פונעם גראָדזשיסקער רב ר׳ אליעזר הורוויץ הי״ד — אויף דעם בית עולם אין טאָרנע.

יצחק בלאזער (חיפה)

א בליק איבערן רעליגיעזן יידנטום אין טארנע

1. שבתים און יומטובים

אונדזער פאלק האט ספעציעלע אייגנשאפטן אויף אפהיטן זכרונות און זיי איבערגעבן די צוקונפטיקע דורות. דאס איז א רעזולטאט פון לערנען אונדזער תורה, אין וועלכער עס איז פיל מאל געבאטן געווארן איבערצוגעבן, צו געדענקען און לערנען: „למען תספר באזני בנך ובן בנך"; „זכור את אשר עשה לך עמלק; „לא תשכח!" — א. אז. וו.

וועז מיר דערמאנען דאס יידישע טארנע און איר גרויזאמען סוף, איז פאר די פארבליבענע שרידים און זייערע קינדער נויטוועגדיק צו דערמאנען וועגן דעם אמאליקן פרעכטיקן, אינטענסיוון־געזעלשאפטלעכן לעבן. עס איז נויטיק צו דערמאנען די חסידישע יידן יראים ושלמים, די שטאלצע יידישע אינטעליגענץ, די האנטווערקער און טרעגער, די שטאט פון תורה און חכמה, פון די צענדליקער בתי־מדרשים, שולן, קלויזן און ישיבות, וואו פארטאג ביז שפעט אין דער נאכט האט זיך געהערט דער קלאנג פון תורה און תפילה. ס'דארפן אויך דערמאנט ווערן די טויזנטער תינוקות דבית רבן, די תלמידים ותלמידות, די שארפזיניקע מוחות, וואס האבן ווי דורשטיקע געטרונקען פונעם תורה־קוואל אין די שולן, חדרים און ישיבות.

ווער קען דערציילן וועגן די וועריפולע כתבי־יד, תורה־שאפונגען און ספרים וואס זענען אומגעקומען צוזאמען מיט דער עדה, וועמען זיי האבן ביים לעבן געדינט?...

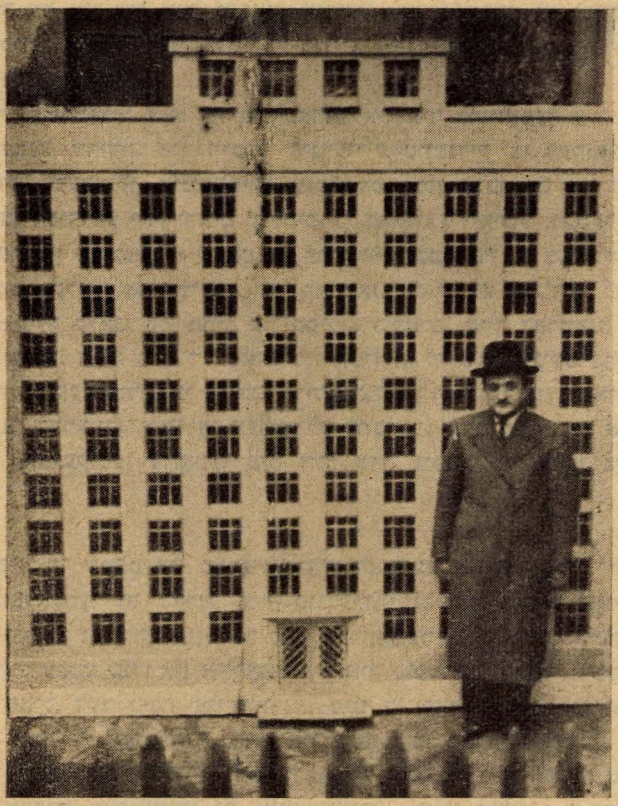
* * *

נישט קיין סך שטעט אין מערב־גאליציע האבן געהאט אזא בולט יידישן און רעליגיעזן כאראקטער ווי טארנע. שוין פונדערווייטנס האט מען געקאנט זען די פרעכטיקע גרויסע געביידע פון דער אזוי גערופענער נייער שול, איינע פון די שענסטע און גרעסטע שולן אין איראפע, מיט איר קופערנעם קופאל אינעם יידיש־ביזאנטישן סטיל. דער שבת אין טארנע, מיט די פארשלאסענע געשעפטן און ווארשטאטן אויף די צענטראלע גאסן אין שטאט, די פארבייפארנדיקע ליידיקע טראמווייען (שבת פלעגט מען זיי רופן די „ליידיקגייערס", ווייל יענעם טאג זענען געפארן א העלפט פאסאזשירן ווי אינדערוואכן), האבן געלייגט א ספעציפישן יידישן חותם אויף דער שטאט. און אז מען רעדט שוין וועגן שבת אין טארנע, זאל דא דערמאנט ווערן, אז אלע טארנער יידן, אן אונטערשיד פון אנשויאונגען און

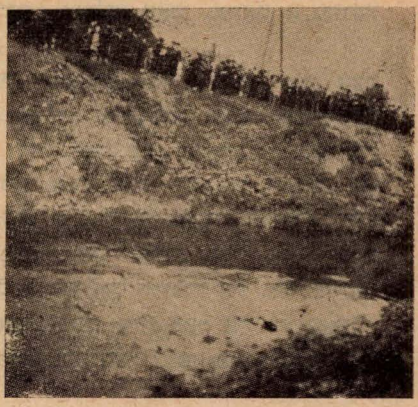
פאַרטייען, האָבן אָפגעהיטן דעם שבת. יעדער האָט פאַרשטאַנען די הייליקייט פון דעם טאָג — פון רעליגיעזן ווי פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט. מיט די שבתדיקע בגדים ביי עמך, מיטן שטריימל און בעקעשע ביים חסידישן ייד, זענען אַוועק די וואָכעדיקע געדאַנקען און זאָרגן. אַלץ איז געווען געווידמעט צו פאַרהייליקן דעם שבת און לערנען תורה.

חסידישע יידן אין טאָרנע האָבן זיך געפרייט מיטן שבת ביי רביאישע טישן, הערנדיק דאָרט תורה, זמירות ותשבחות, אַמאָל אַ ניי ניגונדל, און דערביי געכאַפט אַ התלהבותדיק ריקודל. דער מיינסטער טייל טאָרנער רביים זענען געווען אייניקלעך פון דער ראָפטשיצער דינאַסטיע פון האדמו"ר נפתלי ראָפטשיצער זצ"ל, וועלכער האָט געזאָגט, אַז דער עיקר ביים מענטשן איז די שמחה וואָס קומט אַרויס פון האַרץ, ווייל די שכינה קאָן נישט רוען אויף דעם מענטש, ווען אין זיין האַרץ איז נישטאָ קיין פרייד. מיט אַלע רמ"ח אברים און שס"ה גידים האָט דער חסידישער ייד אין טאָרנע געפילט דעם עונג־שבת, די פרייד פונעם רו־טאָג.

פון אַלע יידישע יומטובים וואָס זענען געפייערט געווארן אין גייסט פון

ר' גדליה שוללעהרער ז"ל שטייט פאַר דער סוכה, וועלכע ער האָט אייגנהענדיק אויסגעשניצט און אויפגעשטעלט אויף דעם הויף פון זיין הויז אין דער יידישער גאַס.

צו תשליך אין טאַרנע ביים טייכל „וואַנטאַק" (פאַטגר. ד"ר פייג)

יידישער טראַדיציע און פייערלעכקייט, האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט שמחת־תורה, מיט דעם גרויסן התלהבות ביי די טענץ ביי די רביים, און ספּעציעל די טענץ אינעם גרויסן הויף פון מזרחי אויף לוואָווסקע 4, וואו עס האָבן זיך באַטייליקט די גאַנצע ציוניסטישע יוגנט פון אונדזער שטאָט: הנוער הציוני, עקיבא, גורדוניה, בית"ר, השומר הצעיר און אַנדערע. דאָס איז געווען אַ הערלעכע צוזאַמענגיסונג פון רעליגיעזע געפילן מיט נאַציאָנאַלע.

עס דערמאָנט זיך אויך דאָס גיין צו תשליך אין טאַרנע, דער גרויסער שטראָם יידן פון אַלע בתי־מדרשים און בתי־תפילות, די רבנים מיט זייערע חסידים אין די שטראָמלען, יידן אין קאַפּעלושן, שול־יידן, טעמפּל־יידן, אַלץ האָט געשטראָמט צום „וואַנטיק". עס איז געווען ווי אַ רעליגיעזע דעמאָנסטראַציע פונעם טאַרנער יידנטום.

2. רביים, רבנים און חזנים

ווי עס איז שוין דערמאָנט געוואָרן, איז טאַרנע באַרימט געווען מיט אירע חסידישע רביים. פיל קלייזלעך זענען אָנגערופן געוואָרן אויף זייערע נעמען. אַזוי, למשל, איז געווען די דזשיקאָווער קלויז, וואו ס'האָט מתפלל געווען דער דזשיקאָווער רבי ר' אַלטער הורביץ זצ"ל, אַ זון פון „עטרת ישועה" און אַן אייניקל פון „אמרי נועם". ער פלעגט באַצויבערן מיט זיין פאַטריאַכאַליש געשטאַלט, הדרת־פּנים און פּקחות. ער האָט זיך אויך אויסגעקענט אויף וועלטלעכע ענינים, געניט ווי זיין פאָטער ר' יהושועלע זצ"ל. דער דזשיקאָווער רבי איז געווען זייער מפורסם און שטאַרק באַליבט ביי דער גאַנצער שטאָט, אפילו אין די נישט־חסידישע קרייזן. אויך דער סטוטשינער רבי זצ"ל האָט געהאָט אַ גרויסע מאַסע אָנהענגער אין שטאָט און אין דער סביבה. דאָס זעלבע — דער גראָדזשיסקער רבי זצ"ל; דער זשאָבנער רבי זצ"ל; ר' ישראל יאָסעלע אונגער זצ"ל; דער זון פון ר' לייבישל

האלבערשטאם זצ״ל, — און פיל אנדערע רביים וועלכע האבן געהאט א גרויסע השפעה אויפן רעליגיעזן לעבן אין טארנע.

כמעט אין אלע רביישע קלייזלעך, אין שטאטישן בית־המדרש, אין דער גרויסער קלויז, אין באבאווער, בעלזער און ביאלער שטובלעך, האבן צענדליקער ישיבה־בחורים געלערנט תורה לשמה. און דוקא האט מען געלערנט גמרא און תוספת מיט חריפות און פלפול, נישט געקוקט אויף דעם, וואס די יסודות פון חסידות זענען קעגן דער שיטה פון לערנען מיט איבערגעטריבענער חריפות, ווייל דאס טרינקט אויס די זאפטיקייט און השראה פון יידישן הארץ. אונדזערע חסידישע ישיבה־בחורים האבן געלערנט מיט פלפול און חריפות און גלייכצייטיק אויף חסידישן שטייגער אויפגענומען תורה און אמונה. אזוי האט ביי די טארנער תלמידי־חכמים זיך צוזאמענגעגאסן דער חסידיזם מיט דער שיטה פון די מתנגדים, דאס חריפות מיטן פראסטן פשט.

פיל פון די דאזיקע לומדים און ישיבה־בחורים זענען שפעטער בארימט געווארן אין דער יידישער וועלט אויף פארשידענע געביטן: מ. אהרון וויזע, פראפעסאר ד״ר לעאן קעלנער, פראפעסאר שלום באראן — פראפ. פון געשיכטע אין אן אמע־ריקאנער אוניווערסיטעט, און פיל אנדערע.

פיל פון דער טארנער רעליגיעזער יוגנט האבן געלערנט אין דער לובלינער ישיבה, אין דער הילדעסהיימער ישיבה אין בערלין, וואו ס׳האט אויך געלערנט מיין יינגערער ברודער, הרב ד״ר מענדיל בלאזער ז״ל.

זאלן אויך דערמאנט ווערן יענע טייערע יידן, די בעלי־נגינה און בעלי־תפילה, וואס האבן מיט זייערע שטימעס ארייננגעגעבן א רוח־החיים און מתיקות די הייליקע ווערטער פון תפילה: ר׳ אביש פאוסט ז״ל, וועמענס מעכטיקער יתגדל ויתקדש טראגט זיך נאך אלום איבער די חורבות פון יידישן טארנע; ר׳ שלום קירשענבוים, און אלע אנדערע חזנים און בעלי־תפילות, ווי אויך די חסידישע כלל־טויער און פערזענלעכקייטן: ר׳ וואפטשע וועקסלער, ר׳ פנחס טעמפלער, ר׳ מלך ריינהאלד, ר׳ יאשע הודעס, ר׳ ישראל ווינד, ר׳ טוביה גרינבאום, ר׳ זימל מוהל, די דיינים: ר׳ יוסף חיים קירשענבאום, דער גראבאווקער דיין ר׳ וואלף פינק, דער סטרושינער דיין ר׳ יעקעלע קורץ, הרב אראק — און טויזנטער משפחות וואס זענען ארויסגעפירט געווארן צו די מאסן־קברים פון טארנער יידן, אין די קרעמאטאריעס אין בעלזשעץ און זייער לעצטער וויידוי איז געווען דער „ובכל זאת אנו ליה ועינינו ליה״...

מחברים פון רעליגיעזע ספרים

דער היטלעריסטישער רוצח האט אויך פארניכטעט טויזנטער ספרים וואס האבן זיך געפונען אין די טארנער בתי־מדרשים און קלויזן. געווען דארט פיל ווערטפולע ספרים, דערונטער א טייל דערשינענע אין די ערשטע יידישע דרוקע־ריייען. ספרים זענען אזוי ווי מענטשן און אינעם ספר האט דער תלמיד־חכם און דענקער אריינגעלייגט זיין גאנצע לעבנס־פילאזאפיע און קענטעניש. ספרים זענען

דער גייסט פון מענטש, זיי לערנען און דערציען דורות. עס האָט מחבר געווען שיינע ספרים אונטערן נאָמען „אמרי משה" ר' משהלע רב יעקעלס ז"ל. אַ וועלט־פול ספר „בית הלוי" איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון ר' נפתלי ר' פסח"ס (גאָלדבערג) ז"ל. הרב הגאון יוסף ענגעל זצ"ל, וועלכער איז געווען ראש אב בית־דין אין קראָקע (געבוירן און דערצויגן אין טאַרנע, געשטאַרבן אין ווין אין יאָר 1920), האָט מחבר געווען 101 ווערטפולע ספרים אויף פאַרשידענע געביטן, ווי: תלומדישע ענציקלאָפעדיע אין 30 בענדער, 28 ספרים אין חכמת הקבלה, 8 ספרים וועגן שבת ול"ט מלאכות, אַ ספר אויף הלכות עירובין, 5 ספרים שאלות ותשובות, 2 ספרים חדושים אויף שולחן ערוך, 6 ספרים וועגן שרשים כלליים על ש"ס ירושלמי, 8 בענדער דרשות וואָס ער פלעגט דרשענען אין די בתי־מדרשים, 11 ספרים חידושים ופלפולים אויף סוגיות הש"ס בבלי וירושלמי. אַ ספר האָט מחבר געווען מעכעלע האָלענדער, אַ תלמיד פון בוטשאַטשער רב ר' מאיר אראק זצ"ל, וועלכער איז אין זיינע לעצטע יאָרן געווען אב בית־דין דק"ק טאַרנע און אַ מחבר פון פיל ספרים. ספרי שאלות ותשובות האָט צוו. אַנד. אויך געשריבן ר' אַלטער שטיגליץ ז"ל. אַ ספר וועגן מקואות האָט מחבר געווען דער דיין ר' יוסף חיים קירשענבאום ז"ל. דער מורה אומאַנסקי האָט אַרויסגעגעבן אַ ספר וועגן „אמוראים" און פיל אַנדערע, וועלכע עס איז אוממעגלעך דאָ אויסצורעכענען. עס איז כדאי צו דערמאָנען דאָס ספר פון דזשיקאָווער חסיד ר' מעניע עקשטיין ז"ל, וועלכער פלעגט יעדן יום טוב קומען קיין טאַרנע. איך געדענק נישט געווי דעם נאָמען פון ספר, דוכט זיך — „תנאי הנפש להשגת החסידות" — אַ טיף ספר, וואָס אַ טאַרנער ייד האָט עס געקאָנט באַקומען אין דער גרויסער ציוניסטישער ביבליאָטעק „שפה ברורה". אין דעם דאָזיקן ספר האָט דער מחבר באַגרינדעט זיין פילאָזאָפישע לערע ווי אַזוי זיך צו פירן אויף צו דערגרייכן צו דער מדרגה פון חסידות און אויפגעוויזן וויפל ליכטיקייט, חכמה און טיפע געדאַנקען זענען באַהאַלטן אין דער לערע פון חסידות.

אגודת ישראל

אין יאָר 1927 איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן די אגודת ישראל דורך אַנגעזעענע רעליגיעזע פערזענלעכקייטן: ר' אלי געווערץ ז"ל, ר' אביש פאוסט ז"ל, ר' פייבל בלאזער ז"ל, ר' נחמן־לייב וואָלף, ר' שלמה מעהר ז"ל, ר' מאָטיש קעלנער ז"ל, ר' נחמן רענעט ז"ל, ר' פייביל קלויזנער ז"ל, ר' אהרון ראָזענצווייג ז"ל און אַנדערע.

די גרינדער האָבן אַוועקגעגעבן פיל ענערגיע אויף לערנען תורה. דער רוב חברים פון קאָמיטעט האָבן מקדיש געווען זייער צייט אויף צדקה, הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע. זייער ציל איז געווען צו הויבן דעם נידעריקן מאָטעריעלן מצב אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען פיל יידן אין שטאָט. אַזוי למשל האָט ר' אהרון ראָזענצווייג אויסגענוצט די סימפאַטיע צו זיין פערזאָן לטובת הכלל און פשוט פאַרנאַכלעסיקט זיינע אייגענע ענינים.

די אגודה האָט געהאָלפן פאַרשטאַרקן דעם רעליגיעזן און גייסטיקן מצב אין

ר׳ שלמה מעהר ז״ל

טאַרנע, האָט שטאַרק מקפיד געווען צו לערנען תלמוד, ספעציעל דעם דף יומי.

זי האָט אויך געגרינדעט אַ מיידל־שול „בית יעקב״, אַנגעפירט דורך ר׳ שלמה מעהר, וועלכע איז געווען שטאַרק פאָפולער צווישן די אָרטאָדאָקסישע קרייזן אין שטאָט.

מזרחי

די שטאַרקסטע און אייגנפלוסרייכסטע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז געווען מזרחי, וועלכע האָט אַרומגענומען אַ ריי משכילים, חובבי ציון פון אַלטן דור, וועלכע האָבן זיינערצייט געקעמפט פאַרן ציוניזם און געשפּינט געדאַנקען וועגן ארץ־ישראלדיקן ישוב. געווען צווישן זיי אייניקע, וועלכע האָבן זיך משתתף געווען אינעם ערשטן כינוס פון חובבי ציון (קאַטאָוויץ, 1884), ווי: ר׳ וואָלף מינץ און אַנדערע. זיי זענען עס געווען די וועג־וויזער פאַרן מזרחי אין טאַרנע.

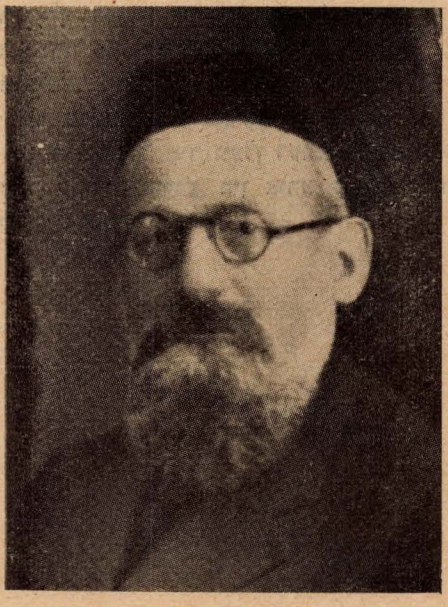
די פאַקטישע לייטנדע פערזאָן פון דעם טאַרנער מזרחי איז געווען איר לאַנג־יעריקע יושב־ראש ר׳ וואָלף געצלער ז״ל, אַ בעל לב גדול, איבערגעגעבענער צו ציון, וועלכער האָט הייליק געגלויבט אין דער נאַענטער אָנטשטייאונג פון אַ יידישער מדינה, אַ בעל־השפּעה אויף אַלע יידישע קרייזן אין שטאָט, פאַרשטייער פון

מזרחי, טעטיק אין ועד הקהילה, דעלעגאַט צו עטלעכע ציוניסטישע קאָנגרעסן (צוזאַמען מיט ר׳ יחיאל קורץ ז״ל, באַקאַנטער עסקן און תלמיד־חכם), — און צוזאַמען מיט אים האָבן געאַרבעט פאַרן מזרחי געדאַנק די חברי הועד ר׳ דוד לייבעל ז״ל, מורה גלאָס ז״ל, טרינטשער ז״ל, אברהם בורשטין ז״ל, משה ווייסמאַן ז״ל, העניג ז״ל, ש. ז. לעפעלהאָלץ ז״ל, קליינהענדלער ז״ל, יוסף געווערץ ז״ל, ר׳ ישראל געצלער ז״ל, געווע־לב ז״ל, קלמן גערטנער ז״ל און להבדיל לחיים ר׳ חנא פעסיל און אַנדערע. די מזרחיסטישע פאַרטיי האָט אין אַ גרויסער מאָס משפיע געווען צו דעם, וואָס אונדזער שטאָט טאָרנע איז געווארן אַ פעסטונג פון ציוניזם.

און אויב אין ישראל איז דאָ אַ באַדייטנדיקער טייל טאָרנער יידן, איז דאָס אַ דאַנק דער השפעה פון מזרחי און דער פערזענלעכער השפעה פון די ציוניסטישע טויער ר׳ חיים נייגער ז״ל ולהבדיל לחיים ד״ר שמואל שפאַן און זייערע תלמידים — ד״ר אברהם כאָמעט, ד״ר וואָלף שענקעל ז״ל און אַנדערע.

מזרחי אין טאָרנע האָט זיין טעטיקייט אַרויסגעוויזן אין פראַקטישער אַרבעט, און אָלע זיינע מעשים און אָנשטרענגונגען זענען געווען געווידמעט דער פאַרגרעסערונג פונעם ישוב אין ארץ־ישראל. ער האָט אויך אין גרויסער פריינדשאַפט מיט־געאַרבעט מיט אַנדערע פאַרטייען אין פאַרשידענע אינסטאַנצן און אַנשטאַלטן, ווי: שטאָטראָט, קהילה, קרן־קיימת, קרן־היסוד און אַנד.

אויך אויפן קולטורעלן געביט האָט מזרחי זייער פיל אויפגעטאָן. אין לאָקאַל פון מזרחי האָבן מורים משכילים און תלמידי חכמים געלערנט גמרא און תוספות. די העברעאישע שפראַך האָט פאַרשפרייט ר׳ דוד לייבעל אוו מורה גלאָס. יעדן אָוונט

ר׳ וואָלף געצלער ז״ל

האט מען געגעבן א קורס פאר יודאאיסטישער וויסנשאפט און מיט גרויס טאלענט האבן די מורים איינגעפלאנצט די לערע פון אהבת ישראל וארץ ישראל פון בעל הכורזי ר' יהודה הלוי און זיינע לימודים. עס זענען אויך פארגעקומען אינטערעסאנטע פארלעזונגען, ארגאניזירטע דורכן חוג עברי.

אין יאר 1930 איז אין טארנע אנטשטאנען דער השומר הדתי, וועלכער האט ארומגענומען הונדערטער יוגנטלעכע און שילער פון דער רעליגיעזער שול. פיל צייט און מסירות נפש פאר דער יוגנט־באוועגונג האט געווידמעט איר יושב־ראש פיניע בורשטין ז"ל.

עס האט אויך עקזיסטירט א טעטיקע מזרחיסטישע מיידל־ארגאניזאציע „בוריה".

די פרעכטיקע געביידע פון דער באראן־הירש שול האט אין משך פון א לענגערער צייט זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון מזרחי. הונדערטער תלמידים האבן דארט באקומען א רעליגיעזע דערציאונג. די שול איז געשטאנען אויף א הויכער מדרגה און לימוד פון ספרי קודש וספרי חול.

* * *

טארנע, מיין יידיש טארנע, ווער קען דיך פארגעסן? ווער קען אפוישן פון זכרון יענע ליכטיקע טעג, אנגעפולטע מיט אינהאלט און אמונה, מיט בטחון און גלויבן אין דער אויפריכטונג פון עם ישראל? ווער קען דיר, מיין יידישע טארנע, אויפשטעלן א מצבה און אויסקריצן אויף איר די געשיכטע פון דיין לעבן און אומקום? עס איז צו ארעם אונדזער שפראך און צו פריש די וואונד פון אונדזער יתומדיקיים, אז מיר זאלן געפינען אין זיך געניג כוח אויף צו קאנען איבערגעבן און דערציילן כאטש א טייל פון דעם וואס דו ביסט געווען?

די וויניציק פארבליבענע וואס געפינען זיך דא איז לאנד, וועלן צוריק אויפשטעלן רינגען פון דער שיינער קייט טארנער יידישקייט און זיי איינשמידן אין דער גרויסער קייט פון עם ישראל. מיר וועלן דערציילן פון דור צו דור די מגילת החיים והמות פון דער קהילה טארנע, פון אירע קדושים וטהורים אשר קידשו את נפשם על קידוש השם והעם, ה. י. ד.

יוסף מארגאשעס

.1

די טאַרנער קלויז

(קאַפּיטלען פון אַ בוך)

יוסף מאַרגאַשעס ז״ל (דער פּאַטער פונעם איצטיקן רעדאַקטאָר פון דער ניו־יאָרקער טעגלעכער יידישער צייטונג „דער טאָג — מאָרגן־זשורנאַל״), האָט אין יאָר 1936 אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק זיין בוך זכרונות א. נ. „ערינערונגען פון מיין לעבן״. דאָרט דערוויסן מיר זיך, אַז יוסף מאַרגאַשעס ז״ל שטאַמט פון אַ געלערנטער משכילישער משפּחה אין לעמבערג. צוליבן טויט פון זיין פאָטער (1881) פאָרט ער מיט זיין מוטער אַריבער קיין טאָרנע, וואו זיין פעטער ר׳ יהושע האָט זיך געהאט באַזעצט נאָך דער חתונה מיט אַ טאָכטער פון די חסידיש־נגידישע משפּחות: לעזער, אבערדאם און וועקסלער. יוסף מאַרגאַשעס איז געקומען קיין טאָרנע אַלס 14־יאָריק יינגל און דאָרט פאָרטגעזעצט זיין לערנען, באַקענענדיק זיך געוויס מיטן חסידישן לעבן אין דער שטאָט. ווייטער ברענגען מיר דריי קאַפּיטלען פון זיין בוך (זייטן 90—98), וועלכע גיבן אונדז אַ בילד פונעם חסידישן לעבן אין טאָרנע אין די אַכציקער יאָרן פון פאָריקן יאָר־הונדערט.

די טאָרנער קלויז איז געווען אַ שם־דבר איבער גאַנץ גאַליציע און אין איר איז געהערט געוואָרן דער קול תורה גאַנצע פיראונצוואַנציק שעה אין מעת־לעת. די דאָזיקע קלויז איז נישט געווען קיין ישיבה אין וועלכער עס האָט געלערנט אַ רבי מיט תלמידים. דאָ האָט יעדער — העכסטנס צו צוויי־דריי צוזאַמען — געלערנט באַזונדער. אָבער יעדער אין שטאָט (אַ גרויסע קהילה פון איבער פופצן טויזנט יידן מיט אַ סך לומדים) וואָס האָט נאָר מער אָדער ווייניקער געקאָנט לערנען, האָט געהאַט אַ שייכות צו דער דאָזיקער קלויז.

זי איז אויך געווען אַ סימבאָל און פעסטונג פון חסידות (איבערהויפּט סאַנדזער חסידות). אָלע פרומע יידן אין טאָרנע, מיט קליינע אויסנאַמען, זענען געווען אַנהענגער פון סאַנדזער רבין. און נאָך זיין הסתלקות — פון זיינע קינדער און אייניקלעך.

די טאַרנער אַרטאַדאָקסיע האָט געהאַט איר אָרט אין קלויז און ביי יעדער קלענערער אָדער גרעסערער אָנגעלעגנהייט פֿאַר כלל ישראל. האָט מען זיך באַלד געפֿרעגט וואָס די קלויז וועט דערויף האָבן צו זאָגן...

ווי אין יעדער שטאָט אין גאַליציע, זענען אין טאַרנע און אויך אין דער קלויז נעווען גאָר אַ סך אָרעמעלייט, אָבער אויך אַ היפּש ביסל חסידישע נגידים. און ויי, די גבירים, האָבן אָנגעפֿירט די גאַנצע „גרענדע" אין קלויז. זיי זענען אויך נעווען — אַ חוץ די אויפֿגעקלערטע און די גאָר „דייטשע" פֿאַמיליעס — די אָנפֿירער און טאָן־געבער פֿון דער יידישער טאַרנע. איבערהויפּט זענען דאָס געווען די צוויי גרויסע איינפֿלוסרייכע און וויי־פֿאַרצווייגטע פֿאַמיליעס: די שיפּ׳ס און די לעזערס.

ר׳ יאָסל שיף איז, וועו איך האָב אים באַגעגנט, געווען שוין אַ גאַנץ אַלטער ייד. צוזאמען מיט זיינע זין און איידעמס האָט ער געפֿירט דאָס גרעסטע אייזן־געשעפֿט אין גאַנץ טאַרנע. זיי האָבן געהאַט די אויסשליסלעכע פֿאַרטרעטונג פֿון עטלעכע גרויסע אויסלענדישע און אינלענדישע פֿאַבריקן און אייזן־גיסעריין. וועו מען האָט אין טאַרנע און אין די אַרומיקע שטעטלעך געדאַרפֿט עפּעס האָבן אין דער אייזן־בראַנזשע, האָט מען געמוזט אָנקומען צו זיי.

דער אַלטער ר׳ יאָסל שיף האָט זיך שוין מער נישט געמישט אינעם געשעפֿט, נאָר זיך אָפּגעגעבן מיט חסידות און קהלישע זאַכן. כאָטש ער איז קיינמאָל נישט געווען קיין גרויסער תלמיד־חכם, האָט אָבער איטלעכער אין שטאָט אָן אים שטאַרק נוהג כבוד געווען און זיך געריכטן מיט זיינע מיינונגען. ער איז געווען דער עלטסטער און חשובסטער סאַנדזער חסיד אין טאַרנע.

(קיין גרויסע נגידים זענען אין דער דאָזיקער־פֿאַרצווייגטער משפּחה פֿון זון און עטלעכע איידעמס, אפֿילו נישט געווען. זיי האָבן זיך שטענדיק געדרייט מיט וועקסלעך און הלוואות ווי אַלע טאַרנער סוחרים, ביז זיי האָבן, נאָכן אַלטן אָפּשטאַרבן, באַנקראָטירט אויף צווייהונדערט טויזנט גולדן, און שוין פֿאַרבליבן אָרעמעלייט. בלויז איין איידעם, ר׳ יוסף שמואל ערליך, וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין לאָנדאָן, האָט דאָרט שטאַרק מצליח געווען. ער האָט צווישן די דאָרטיקע יידן באַקומען אַ שיינעם נאָמען פֿאַר אַ בעל־צדקה און מכניס אורח).

די צווייטע באמת רייכע און שטאַרק איינפֿלוסרייכע פֿאַמיליע אין טאַרנע איז געווען די דאָזיקע פון די לעזער׳ס.

דער אַלטער ר׳ וואָלף לעזער איז געווען אַ זון פון באַוואוסטן סטריזשאָווער רב, ר׳ מנחם מענדל לעזער, מחבר פון צוויי וויכטיקע ספֿרים, ביידע מיטן נאָמען „שובע שמחות" (דאָס ערשטע אויף תורה על פּי דרך החסידות, און דאָס צווייטע אויף די מסכתות קידושין און כתובות).

קיין גרויסער תלמיד־חכם איז דער דאָזיקער ר׳ וואָלף לעזער אויך נישט געווען. אַ שטיקל בטלן און אַ באַנק־קוועטשער דערצו. האָט אים אָבער השם יתברך מזכה געווען מיט אַ ווייב, אַ גאָר גרויסע אשת חיל און מיט עטלעכע זייער פּעאיקע טעכטער וואָס האָבן געפֿירט דאָס גרעסטע טוך און זיידל־געשעפֿט אין גאַנץ טאַרנע. אָלע אַרומיקע פּריצים און שטאָטישע קריסטלעכע אייגנוואוינער זענען דאָרט

געווען שטענדיקע קונים און מיט קיינעם ניט געוואלט האנדלען, נאר מיט דער „באבאווסקא" (זי האט געשטאמט פונעם נישט־וויטן שטעטל באבאוו).

זי האט אנגעזאמלט א פארמעגן, אלע קינדער חתונה געמאכט, געגעבן גרויסע נדנים (אלע אירע טעכטער זענען דערנאך זייער רייך געווען) און איר מאן איז געזעסן אין סאנדז ביים רבין... אדער דא, אין טארנע, אין קלויז און געפראווט חסידות.

צווישן פון זיינע איידעמס זענען געווען שטארק רייך: ר׳ זכריה מענדל אבערדאם און ר׳ משה׳ל וועקסלער. ביידע האבן געהאט גרויסע קאנטארן און וועקסל־געשעפטן.

אייגער פון ר׳ וואלף לעזערס זין, ר׳ דוד, איז געווען מיין ברודער יהושע שוועד. ער איז געווען א שותף אינעם קאנטאר מיט זיין שוואגער ר׳ משה׳ל וועקסלער.

(ער איז געשטארבן א יונגער מענטש פון קוים פערציק יאר, באלד נאך מיין ברודערס חתונה, און זיין אלמנה האט שפעטער חתונה געהאט מיטן באראנאוער רב, ר׳ ישראל האראוויץ, א זון פונעם רבין ר׳ אליעזרל פון דזשיקאוו, וואס איז ווידער געווען א זון פונעם גרויסן ראפטשיצער, דעם רבין ר׳ נפתלי).

די דאזיקע צוויי משפחות מיט זין און איידעמס און א גאנצע שורה פון אייניקלעך, זענען געווען די פירער פון דער חסידישער קלויז אין טארנע און מיט זיי אלע בין איך געוואקסן און געבונדן" דורך מחותנותשאפט.

אין אט דער דאזיקער קלויז־סביבה בין איך ארייגגעפאלן באלד נאך אונדזער אנקומען קיין טארנע.

די אויפנאמע אונדזערע איז געווען א גאר פריינטלעכע. מיט מיר, א ייגל, האט מען זיך אין אנפאנג ווייניק־וואס צערעמאניעט, אבער די מאמען, א חשובע נגידיסטע, און נאך דערצו פון לעמבערג, זענען געקומען אלע פרויען פון מיין שוועגערינס רייכער משפחה באזוכן און האבן זי אויך אייגגעלאדן צו זיך אהיים.

די מאמע איז געווען א שוואכע פרוי און א היימזיצערין, אבער פון יוצא־וועגן האט זי בלויז איינמאל אפגעשטאנ א וויזיט צו אלע פרויען וואס זענען שוין פריער געווען ביי איר.

די מאמע, און איבערהויפט מיין שוועגערין, זענען געווען מיט דער מיינונג, אז עס איז שטענדיק גוט אנצוהאלטן פריינטלעכע באציאונגען מיט א רייכער משפחה...

2.

קלויז־בחורים

באלד ווי איך בין אנגעקומען קיין טארנע, האט מיך מיין ברודער יהושע מיטגענומען אין קלויז ארײן און מיך פארגעשטעלט פאר דער ווייבס פאמיליע. אלע זענען געווען פריינטלעך צו מיר. אבער וויכטיל זיי זענען אלע געווען מענטשן א סך עלטער פון מיר, האב איך אין זייער געזעלשאפט גאר קיין שום אינטערעס נישט געהאט און דערפאר מיט זיי געהאט א גאנץ קליינעם מגע־ומשא.

עס זענען צווישן זייערע קינדער געווען עטלעכע יינגלעך אין מיינע יאָרן. אָבער זיי זענען אַלע געווען פשוטע עמי־הארצים און עס איז נישט געווען מיט וועמען אַ וואָרט אַרויסצורעדן.

אַזוי ווי עס זענען דעמאָלט געווען בלויז עטלעכע וואָכן צו פסח און עס האָט זיך שוין נישט גערעדט מיך אַוועקצוגעבן צו אַ גמרא־מלמד, האָב איך דערפאַר די גאַנצע צייט פאַרבראַכט אין הויז, אויסער וואָס איך בין צווישן מאָל א טאָג געגאַנגען אין קלויז צום דאַוונען.

דאָרט אין קלויז זענען אפילו געווען אַ היפש ביסל יינגלעך פון מיינע יאָרן און מיין שטאַנד און איך האָב אין די ערשטע עטלעכע וואָכן געפראַווט מיט עטלעכע פון זיי אַ שמועס צו טאָן און „טאַפן דעם דופק" וועגן השכלה און לשון־קודשדיקע ספרימלעך — האָבן זיי אָבער נישט געווואוסט וועגן וואָס איך רעד צו זיי און אפילו נישט געהאַט געהערט אַז עס זענען אַזעלכע ספרימלעך פאַראַן אויף דער וועלט...

זיי האָבן קיינמאָל נישט געהערט די נעמען לעטעריס (זיין „יונה הומיה" איז דעמאָלט געווען שטאַרק באַוואוסט און געזונגען געוואָרן פון אַלע משכילים), לעבענזאָן — פאָטער און זון, מאַפו. זיי האָבן פון זיי נישט געהערט און זייערע ספרים קיינמאָל נישט געזען.

צווישן די דאָזיקע בחורים זענען געווען אַזעלכע וואָס האָבן געקאָנט אַביסל לערנען און געלערנט ביי אַ גמרא־מלמד אָדער פאַר זיך אין קלויז. אָבער דאָס רוב פון זיי זענען געווען „לא הא ולא הא", האָבן גאָרנישט געקענט, אָבער דערפאַר פאַרמאָגט... לאַנגע געקרייזלטע פיאות...

איך האָב איינגעזען, אַז עס איז נישטאָ מיט וועמען צום טיש צו גיין. דערצו האָב איך פשוט מורא געהאַט פאַר אַ „שלעכטן שם", אַז איך בין עוסק אין אַפיקורסישע ספרימלעך — האָב איך זיך באַלד צוריקגעציגן און זיך מיט זיי מער נישט געחברט דורך דער גאַנצער צייט וואָס איך בין געווען אין טאָרנע.

בלויז איינאייניציקן חבר האָב איך דעמאָלט געהאַט און ער איז מיר געבליבן טרייַ און ליב דורך אַלע יאָרן פון מיין לעבן.

דאָס איז געווען אַ בחור, אפילו עלטער פון מיר, אָבער ער האָט זיך צו מיר דערנעטערט באַלד ווי ער האָט מיך נאָר דערזען און אונדזער פריינטשאַפט איז זייט דעמאָלט נישט איבערגעריסן געוואָרן. דאָס איז מיין יוגנט־פריינט יהודה לייבוש קאָרעץ. ער איז געווען דער אייניציקער מיט וועמען איך האָב געקאָנט רעדן וועגן השכלה־ספרים, איך בין אויך געוואָרן זיין רבי און אים געלערנט אַביסל דקדוק, לשון קודש שרייבן און אים אויך געבאָרגט מיינע ספרים וואָס איך האָב מיטגעבראַכט פון לעמבערג.

ער איז דערנאָך געוואָרן אַ העברעאישער שרייבער און איינער פון די ערשטע און וויכטיקסטע חובבי־ציון אין גאַליציע און האָט וועגן דעם אַרויסגעגעבן עטלעכע אינטערעסאַנטע בראָשורן. ער האָט נאָך זיין חתונה געוואוינט אין ראָפטשיץ (עטלעכע מייל פון זיין געבורטשטאָט טאָרנע), געפירט אַ גרויס שפּעצעריי־גיעשעפט אין הורט און איז געווען אַ שיינער עושר. איצט, אויף זיינע עלטערע יאָרן, וואוינט ער מיט זיינע דריי טעכטער און איידעמס אין דער קאָלאָניע תל־מונד אין ארץ־

ישראל (איין טאָכטער מיטן מאַן, מר. שוועבעל, וואוינען אינעם שטעטל אָזאַן־פאַרק ביי ניו־יאָרק).

ער שרייבט מיר אָפט „ליבעס־בריוולעך" און דערמאָנט מיט גרויס בענקשאַפט אונדזערע אַנגענעמע יוגנט־יאָרן.

3.

ר׳ נפתלי ר׳ פסח׳ס

ווייל איך האָב זיך דאָך נישט געקענט אַרומדרייען אַ גאַנצן טאָג אַ פּועל בטל, און דאָס האָט אויך בשום אופן נישט געפּאַסט פאַר אַ נגידישן בחור וואָס שטייט שוין אין שידוכים, האָט מיין ברודער יהושע, באַלד נאָך פסח, מיך אַוועקגעגעבן צום גרעסטן און וויכטיקסטן גמרא־מלמד פון טאָרנע ר׳ נפתלי ר׳ פסח׳ס, דער הויפּט־דיין פון שטאָט.

געווייגלעך פלעגט ר׳ נפתלי (גאָלדבערג איז געווען זיין פאַמיליע־נאָמען) נעמען צו הונדערט גולדן אַ זמן פון אַ תלמיד, אָבער ווייל איך בין געווען אַ יתום און געהאָט אַ נאָמען פון אַ בחור (דאָס וואָרט ייִנגל האָט מען דאָ נישט געטאָרט דערמאָנען — לא יזכר ולא יפקד) מיט אַ גוטן קאָפּ, האָט ר׳ נפתלי מסכים געווען פון מיר צו נעמען בלויז זיבעציק גולדן.

צוזאַמען האָבן ביי אים געלערנט זעקס־זיבן בחורים.

קיין גרויסע עילויִם זענען מיר אַלע נישט געווען. דערפאַר האָבן מיר געלערנט (אָדער געמוזט זיין ביים רבין אין הויף) אַ סך שטונדן אין טאָג.

באַלד נאָך פסח האָבן מיר אַנגעהויבן לערנען פוסקים, חושן משפּט הלכות טוען ונטען.

געזעצט לערנען האָבן מיר זיך נאָך פאַר זעקס אַ זייגער אין דער פרי. אָבער כדי נישט צו שטערן דעם שלאָף פונעם רבינס בני־בית, איבערהויפּט פון דער יונגער רביצין — (וואָס איז געווען ביי אים דאָס צווייטע אָדער גאָר דאָס דריטע וויִב, — אַ גאַנץ שיין וויִבל, אָבער נאָר פון איין זייט פנים, ווייל אויף דער צווייטער באַק איז ביי איר געווען אַ זייער מיאוסער מוטער־צייכן: אַ מייזל, מיט פיסלעך און אפילו מיט די האָר), האָבן מיר געלערנט אין דער פרי אין „דבורה מענקע׳ס שול" וואָס איז געווען פונקט קעגן דעם רבינס דירה.

נאָך אַכט אַ זייגער זענען מיר אַוועק אין דער נישט וויייטער קלויז דאָוועגען און נאָך צען זענען מיר שוין געווען צוריק און געלערנט גמרא ביז אַרום צוויי. ווינטער־צייט האָבן מיר געלערנט נאָך צוויי שעה אין אָוונט.

אויף וויפל איך וויס, איז קיין אייניציקער פון ר׳ נפתלים תלמידים נישט אויסגעוואָקסן אַ גרויסער למדן...

דער רבי אליין, כאָטש ער איז געווען אַ וואָשנער תלמיד חכם (ער האָט מחבר געווען אַ גרויסן ספר „בית לוי" אויף מסכת גיטין) און אַ גרויסער בעל פלפול, האָט ער אָבער נישט געהאַט די אייגנשאַפטן און געניטשאַפט וואָס אַ מלמד מוז האָבן.

והשנית, איז ער געווען, ווי שוין געזאָגט, דער וויכטיקסטער דיין אין שטאָט, און זיין הויז וואָס האָט זיך געפונען אינעם מיטן ריכטיקן יידישן קוואַרטאַל איז שטענדיק געווען פול מיט מענטשן. מען איז געקומען מיט דין־תורהס, גטין, שאלות וועגן טעפל־לעפל, אַזויפיל, אַז מיר תלמידים האָבן שוין שיר נישט געקאָנט אַליין פסקענען אַזעלכע שאלות. און דאָס איז פאַרגעקומען אין די שעהן וועו מיר זענען געזעסן איבער די גמרות און פונקט געהאַלטן אין מיטן שיעור...

גאָר אַ סך צייט האָבן אַוועקגענומען די גט'ן און איבערהויפט די חליצה'ס. אַזעלכע זאַכן וועלן ניט געטאָן אַזוי גיך ווי מען שטעלט זיך דאָס פאָר. קודם כל הרגענען און קריגן זיך די פאַרטייען (זיי קומען קיינמאָל נישט אַליין, נאָר מיט עטלעכע פון דער משפחה און גוטע פריינד) און אַז ס'קומט שוין צום גט און דאָס בית דין מיטן סופר זענען זיך אַוועק, הויבן זיך ערשט אָן צווישן זיי די פלפולים און חלוקי־דעהס וועגן די נעמען און צונעמענישן פון די פאַרשוינען וואָס האָבן אַ שייכות צום גט און נאָך ענלעכע זאַכן. אַזאַ גט האָט אָפט געדויערט אַ גאַנצן טאָג אַדער נאָך מער. אין אַזאַ טאָג האָבן מיר שוין נישט געלערנט, אָבער געבליבן זענען מיר ביים רבין אין הויז און זיך צוגעקוקט צו אַלעם וואָס קומט פאָר... היינט אַז גאָט האָט געהאָלפן א חליצה — האָט דאָס שוין געדויערט אַ סך לענגער, אָפטמאָל עטלעכע טעג.

די דינים און מנהגים פון חליצה וואָס קומען נישט אַזוי אָפט פאָר, זענען שווערע, גאַנץ פאַרוויקלטע און נישט יעדער רב אַדער דיין, — איבערהויפט אין די קליינע שטעטלעך — ווייסט ווי אַזוי דערמיט אומצוגיין. מיין רבי איז אָבער געווען אַ גרויסער פאַכמאַן אין דעם דאָזיקן עסק. אָלע חליצה'ס וואָס זענען אין זיין צייט פאָרגעקומען אין טאָרנע און די אַרומיקע שטעטלעך, זענען פון אים דורכגעפירט געווארן. דורך די אַנדערטהאָלבן יאָר וואָס איך האָב ביי אים געלערנט, זענען געווען סך־הכל פיר חליצה'ס און מיר תלמידים האָבן איז דעם שוין געהאַט אַ היפשע ידיעה.

אָט ווי אַזוי מען איז זיך נוהג:

קודם כל מוז דער רב אַדער דער דיין גרינטלעך דורכלערנען און געבן צו פאַרשטיין צו די צוויי פאַרשוינען (אין פרשת כי תצא) וואָס רעדט וועגן יבום און חליצה. דעריבער פלעגט זיך דער רבי אַוועקזעצן אין אַן אָוונט, מיט דעם מאַן און דער פרוי, און פונקט ווי אַ חומש־מלמד מיט זיי לערנען און פאַרטייטשן די גאַנצע פרשה. דאָס איז געווען אַ זייער שווערע, פשוט אַ קאַטאַרזשנע אַרבעט...

שטעלט אייך פאָר אַ פראָסטן יידן, אָפטמאָל אַ גאָר גרויסן עם־הארץ, און אַ נאָך נאַרישערע פאַרגרעבטע און פאַרצרהטע יידענע — און זיי מוז מען דאָס אויסלערנען גרינטלעך אַלע צען פסוקים פונעם חומש און דערצו מוזן ביידע נאָך קאָנען זאָגן פאַרן בית־דין בשעת חליצה נעמען, עטלעכע פסוקים און טאָקע אין אַ ריכטיקן לשון־קודש.

אַז אַזאַ ייד דאַרף אַרויסזאָגן די ווערטער: „לא חפצתי לקחתה!" מוזן זיי אַרויס פון זיין מויל ריין, דייטלעך און על פי דקדוק:

— לא ח—פצ—תי לקח—תה!

נישט געכאַפט צו גיך אָבער אויך נישט צו לאַנגזאַם...

אָבער נאָך גרעסערע צרות זענען געווען, אַז די יידענע האָט געמוזט פֿאָרן בית־דין — און טאָקע אויסנווייניק — אַרויסזאָגן דעם גאַנצן און לאַנגן פּסוק: — מ—אן יב—מי לה—קים ל—אחיו שם ביש—ר—אל לא א—בה יב—מי!

עס איז געווען אַ גאָטס רחמנות צוצוקוקן אויף דער אָרעמער חלוצה ווי זי האָט זיך נעבעך אַזוי שטאַרק אָפּגעמאָטערט און פֿאַרשוויצט ביי דעם דאָזיקן פּסוק...

דעם רבינס ווייב פלעגט אָפּט אַרויסהעלפן און מיט דער חלוצה כסדר אייַנחזרן דעמדאָזיקן פּסוק.

היינט־זשע דער חליצה־שוך!

דאָס איז געווען אַזאַ גרויסער און גראָבער שיך וואָס קהל האָט שוין אירן אַן אייגענעם, וועלכער האָט געפּאָסט, צוליב זיין גרויסקייט און בריייטקייט, אויף יעדנס פוס. ער האָט אָבער געהאָט אַזאַ לאַנגן „שרוך" (שוך רימען), און וען ער איז אָנגעטאָן און פֿאַרקניפּט געוואָרן אויף אַ משונהדיקן שטייגער, אויפן פוס פון חלוץ, האָט די וויסטע אלמנה אים געמוזט פֿאָרן בית־דין אויפקניפּן בלויז מיט איר לינקער האַנט...

דאָס איז געווען אַ שווער שטיקל אַרבעט, וואָס דער רבי מיט דער הילף פון דער רביצין האָבן געמוזט אויסלערנען די אידענע ביז זי האָט געקענט...

מיר, די תלמידים, האָבן דערביי שוין געהאָט אייַנמאָל אַן עסק: זיך צוגעקוקט, געהאָלפן מתעסק זיין, אונטערגעשטופט און שוין נישט געלערנט...

רבי נפתלי ר׳ פסח׳ס איז געווען אַ שטענדיק בייזער און פֿאַרטראַכטער ייִד און אַ שרעקלעכער כעסן. ער האָט אָבער, נעבעך נישט געהאָט צו וועמען אויסצולאָזן זיין אָפּטן כעס.

פֿאָרן יינגן ווייב האָט ער פּשוט מורא געהאָט (זי איז אייַנמאָל פון אים אַוועק מיטן קליינעם קינד אויף עטלעכע וואָכן. איז טאָקע געווען צרות. עס איז נישט געווען ווער עס זאָל אַכטונג געבן אויף אים און אויף די קינדער פון דער ערשטער פרוי. ער האָט זי קוים דערבעטן צוריקצוקומען).

מיט די תלמידים ווידער האָט ער זיך אויך נישט געקאָנט צופיל אייַנרייַסן. אַלע זענען געווען נגידישע קינדער און צוויי זענען שוין געווען חתנים, מיט גאָלדענע זייגערס און קייטן. אַז ער האָט זיך אויף זיי גע׳כעסט, האָט ער מהדר געווען זיך נישט צו בייזערן אויף וועלכן עס איז בחור באַזונדער, נאָר בלשון רבים, אויף אַלע צוזאַמען און אונדז מכבד געווען מיט אַלגעמיינע צונעמען: „גראָבע קעפּ, עמי־הארצים, עכברושים" און נאָך ענלעכע טיטלען...

און אַז ער איז שוין גאָר שטאַרק בייז געוואָרן, פלעגט ער אויסלאָזן זיין כעס... צום בענקל אויף וועלכן ער איז געזעסן. ער האָט זיך פלוצום געגעבן אַ שטעל אויף, אָנגעכאַפּט דאָס בענקל ביים אָנלען, עס פּעסט געהאָלטן מיט ביידע הענט און דערמיט געגומען קלאַפּן אויף דער פּאָדלאָגע אָדער אַרומטאַנצן איבערן שטוב...

דאָס פלעגט אַזוי אָנהאַלטן עטלעכע מינוט, ביז ער האָט זיך אַביסל באַרואיקט, שווער אָפּגעזיפּצט, זיך צוריק אַוועקגעזעצט אויפן בענקל, ווידער געעפּנט די גמרא און מיט אונדז וויייטער געלערנט...

פונעם יידישן ווירטשאפטלעבן לעבן
אין שאָרנע

דוד זיידען

קאנפעקציע-אינדוסטריע אין טארנע

דער מחבר דוד זיידען ז״ל האָט אָנגעשריבן דעם מאמר נאָך אינעם יאָר 1951 — זייענדיק שוין אינעם לאַנד. אינעם יאָר 1952 איז ער לײדער געשטאָרבן נאָך אַ לענגערן שוועכן ליידן און פאַר־יתומט אַ פרוי און צוויי קינדער. צוזאמען מיט זיין ברודער שמעון, וועלכער וואוינט אין חיפה, האָט דוד זיידען געהערט אין טאָרנע פאַר דער מלחמה צו די אָנגעזעענסטע קאָנפעקציע פראָדוצענטן. אַלס אַרבעטסגעבער האָט ער זיך דערוואָרבן גרויסע סימפאַטיע ביי די אַרבעטער וועלכע ער האָט באַשעפטיקט. ער האָט אויך געפונען צייט צו פאַרנעמען זיך מיט געזעלשאַפטלעכע אַרבעט און האָט מיט זיין גרויסער אינטעליגענץ און פלייס טריי געדינט דעם יידישן כלל־אין טאָרנע. נאָך דער מלחמה איז ער עולה געווען מיט דער גאַנצער פאַמיליע קיין ישראל, און אויך דאָ אַרויסגעוויזן פאַרשטענדעניש און וואַרימקייט פאַר זיינע ברידער פון טאָרנע און האָט זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דער אַרבעט פאַרן אַרויסגעבן דאָס ׳זכור בוך׳. לײדער איז אים נישט געווען באַשערט צו דערלעבן דעם מאָמענט פונעם דערשיינען פונעם בוך. כבוד זיין אָנדענק!

די אייגנטלעכע גרינדערין פון דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע אין טאָרנע איז געווען די פרוי רייזל רובין, אַ פרוי מיט אַ ברייטן האָריזאָנט און סוחרישן חוש, וועלכע האָט אין אָנהויב געהאַנדלט מיט אַלטע זאַכן, כדי צו קאָנען מפרנס זיין איר גרויסע משפחה. די אַלטע קלײדער פלעגט זי אַראָפּברענגען פון בודאָפּעשט, און בערך אין יאָר 1860 האָט זי אָנגעהויבן אין טאָרנע אַליין צונויפשטעלן הויזן און צייג־בלוזעס, וואָס זי האָט פאַרקויפט אין הורט. איר אונטערנעמונג האָט אָנגעהויבן גלענצנד פראָספערירן, און אין משך פון אַ גאָר קורצער צייט האָט זי געקאָנט דאָרט באַשעפטיקן אירע פילע איידעמס און זין, וואָס האָבן געהאָט דערפון פרנסה בריווח פאַר זייערע פאַרהעלטנישמעסיק גרויסע פאַמיליעס. די אייניקלעך פון רייזיל רובין געפינען זיך איצט אין ישראל און אַ טייל פון זיי פירן אין לאַנד קאָנפעקציע־אונטערנעמונגען.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער האָבן די איניציאַטיוו אויפן געביט פון קאָנפעקציע־אינדוסטריע איבערגענומען עטלעכע טאָרנער פירמעס: זעליג פאָאוסט, א. ל.

שטיינער, מאַרקוס־דוד פעלד און אַנד., וועלכע האָבן שוין פֿראָדוצירט בעסערע אויסאַרבעטונגען, אָפּגעזעצט זיי אין אַ סך שטעט פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע.

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דעם אויבן־אָן אין דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע פֿאַרנומען שאול בראַנדשטעטער, וועלכער האָט געפֿירט אַ פֿאַבריק שוין אויפֿן מאָדערנעם שטייגער, און די אויסאַרבעטונגען פון דער פֿאַבריק זענען געווען באַוואוסט פון זייער געשמאַק, פֿאַסאָן און קוואַליטעט. די פּירמע בראַנדשטעטער איז געווען די ערשטע וואָס האָט אָנגעהויבן עקספֿאָרטירן טאָרנער קאָנפעקציע אין די באַלקאַנישע לענדער — סערביע, בולגאַריע, טערקיי.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, באַזונדערס בעת דער רוסישער אָקופּאַציע, וועו דער שונא האָט אַרויסגעפֿירט אַלע מאַשינען קיין רוסלאַנד, איז דער אינדוסטריע־צווייג אָפּגעשטאָרבן, כדי נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פוילישער מלוכה, אַנטשפּרעכנד צו די פּאַראַנענע רוישטאָפּן און אָרטיקן אָפּזאַץ־מאַרק, אָנהויבן אַ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע, וואָס האָט נישט נאָר אויסגעהאַלטן די קאָנקורענץ פון אויסלענדישע פֿראָדוצענטן, נאָר אויך, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, באַוויזן זיי איבערצושטייגן אין דער ביליקייט פונעם פּרייז און בעסערער קוואַליטעט פון די סחורות.

אינעם אַנטוויקלונגס־גיעיג פון דער קאָנפעקציע־בראַנזשע האָבן זיך באַטייליקט אַלע אָפּצווייגן, ווי: וועש, טריקאָ, שיך, היטן, קאָפּעלושן, אַלע סאָרטן אָנטאָן פאַר מענער און פרויען, גומי־אויסאַרבעטונגען און אימפּרעגנירטע זאַכן, לעדער, פוטער — און דאָס פון די סאַמע פשוטסע פּאָלקס־אויסאַרבעטונגען ביז די לוקסוסאַרטיקע אַרטיקלען.

אויב מען רעדט וועגן אינדוסטריאַליזירן טאָרנע דורך יידישער אַרבעט, קאָפּיטאַל און יידישער איניציאַטיוו, דאַרף די בכורה אָפּגעגעבן ווערן דער קאָנפעקציע־אינדוסטריע, וואָס האָט נישט געהאַט אויסצושטיין קיין קאָנקורענץ פון דער

דוד זיידען ז״ל

פּוילישער זייט, הגם מצד די פּוילישע מאַכט־אַרגאַנען זענען געווען באַמיאונגען צו נאַציאָנאַליזירן דעם אינדוסטריע־צווייג, וועלכער איז זינט זיין געבורט ביז דער פאַרניכטונג דורכן היטלעריזם, איינגעשטאַנען אין יידישע הענט.

די היטלעריסטישע פאַרכאַפּער האָבן פונקט ווי די פריערדיקע פּוילישע רעגירונג געפּרוווט נאַציאָנאַליזירן דעם אינדוסטריע־צווייג, וואָס עס האָט זיך זיי, טראָץ די גרעסטע באַמיאונגען, נישט איינגעגעבן, און גיכער אים דערפּירט צו חורבן. אפילו די איצטיקע פּוילישע רעגירונג איז נישט אימשטאַנד צוריק אויפֿשטעלן די קאַנפּעקציע־אינדוסטריע אין טאַרנע, און בלויז דער פאַראַנערער קאַנפּעקציע־קאָאָפּעראַטיוו אין טאַרנע ווערט טאַקע אָנגעפּירט דורך יידישע אַרבעט און לייטונג, בעת דאָס טאַרנער יידנטום ציילט איצט ביז צוויי הונדערט פערזאָן, דערצו נאָך פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך.

פאַרוואָס האָט די פאַרמלחמהדיקע פּוילישע רעגירונג, וועלכע האָט נישט אויס־באַהאַלטן איר פראָ־היטלעריסטישע אריענטאַציע און מיט אייפערזוכט געקוקט אויף די נירנבערגער געזעצן, דאָך זיך נערעכנט מיט דעם יידישן אינדוסטריע־צווייג? די וואָס האָבן געקענט די פּוילישע פאַרהעלטענישן, איז נישט שווער צו דערקלערן די פראַגע. ביי אַ חודשלעכער פּראָדוקציע פון 250.000 ביז 500.000 שטיק אָנטאָן, האָט דער דאָזיקער אינדוסטריע־צווייג אומדירעקט באַשעפטיקט עטלעכע טויזנט אַרבעטער, ביי אַ געלט־וועלט פון די פּראָדוצירטע אַרטיקלען וואָס איז דערגאַנגען ביז 2—3 מיליאָן זלאָטעס אַ חודש. דערפון האָט די רעגירונג אייגנאַסירט פאַר שטייערן מיליאָנען זלאָטעס יערלעך.

וויטער — וועט די קאַנפּעקציע־אינדוסטריע איז דערגאַנגען צו פולקאָמענהייט און אָנגעזעטיקט דעם אינערלעכן מאַרק, האָבן עטלעכע פּראָדוצענטן זיך אָנגעהויבן אַרומקוקען וועגן עקספּאָרט־מעגלעכקייטן. אויף דער איניציאַטיוו פון דער פירמע „ברידער זיידען" (דוד און שמעון) איז געגרינדעט געוואָרן אַ שותפות געזעלשאַפט מיט אַ באַגרענעצטער האַפטונג, א. נ. „דרעסעקספּאָרט", אויסצוארבעטן און עקס־פּאָרטירן קאַנפּעקציע. צו דער נייער פירמע האָבן זיך אָנגעשלאָסן פאָלגנדע אונטער־נעמונגען, וואָס פלעגן בלויז אַרבעטן פאַרן אינערלעכן מאַרק: ברידער זיידען, ברידער קעללער, צאָדער און ווייגשטאָק, וואורצעל און דאָאָר. דער סטאָטוט פון דער נייַ־געגרינדעטער פירמע האָט פאַראויסגעזען, אַז זי שטערט נישט די אין איר באַטיילקטע אונטערנעמונגען צו אַרבעטן אויף אייגענער האָנט פאַרן אינערלעכן מאַרק. די שותפים האָבן באַוויזן אין דער נייער אונטערנעמוטג אַריינצולייגן אַזויפיל ערלעכע לאָאָלע צוזאַמענאַרבעט, אַז אין משך פון אַ פאַרהעלטנישמעסיק קורצער צייט האָט „דרעסעקספּאָרט" געוואונען די איינאָפּעאישע מערק, און מיט אירע אויסאַרבעטונגען האָבן זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן אימפּאָרט־פירמעס פון אויסער איראָפּאישע לענדער (ראַטנפאַרבאַנד, ארץ־ישראל, קאַנאַדע און אַנד.). דער אומזאַץ פון דער פירמע איז געווען אַ באַדייטנדיקער, און נאָכן צוטיילן דורך דער פּוילישער רעגירונג די דעמפּינג־פּרעמיעס, זענען די אומזאַצן נאָך מערער געשטיגן און דערגרייכט מיליאָניקע סומעס, וואָס עס האָט דעם מלוכה־אוצר אַריינגעבראַכט באַדייטנדיקע סומעס אויסלענדישע וואַליוטע.

אין איר אלגעמיינער שטרעבונג צו „אַריזירן" דעם האַנדל האָט די פּוילישע

רעגירונג געפרוווט זיך טשעפן אויך צו דער עקספּאָרט געזעלשאַפט. די פּראָדוצענטן האָבן אָבער געשטעלט אַ האַרטנעקיקן ווידערשטאַנד. דער קאַמף האָט סוף כל סוף דערפירט צו אַ פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון דער דאָזיקער עקספּאָרט אינדוסטריע און גראָד אין אַ צייט פון איר גרעסטן אויפבלי.

גלייכצייטיק זענען אַנטשטאַנען אַנדערע עקספּאָרט־געזעלשאַפטן, הגם אין אַ קלענערן פאַרנעם, וועלכע האָבן אָבער אויך געטיילט דעם גורל פון „דרעסּ־עקספּאָרט".

פאַרשטייער פון דער טאַרנער קאָנפעקציע־אינדוסטריע איז אין דער קראָקעווער האַנדלס און אינדוסטריע־קאַמער געווען דוד זיידען, נאָמינירט דורך דער רעגירונג. די דאָזיקע נאָמינאַציע האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט משפּיע צו זיין אויף אַנדערע ווירטשאַפטלעכע פלאַצווקעס און טיילווייז אויך אויף געוויסע געזעץ־פּראָיעקטן.

אין פעברואַר 1939 יאָר, נאָכן פאַרשאַרפן זיך פון די פּויליש־דייטשע באַציאונגען צוליבן באַזעצן די פּוילישע גרענעץ דורך היטלעריסטישע דיווייזיעס, האָבן די מיליטעריש אינטענדאַנטן פון גענעראַל־שטאַב זיך געכאַפּט, אַז די מונדירונג־מאַגאַזינען פון דער פּוילישער אַרמיי זענען ליידיק, און אויף דער איניציאַטיוו פון דער קראָקעווער האַנדלס־קאַמער האָבן די מיליטעריש קרייזן זיך פאַראינטעּ־רעסירט מיט דער טאַרנער קאָנפעקציע־אינדוסטריע. נאָך פיל באַמיאונגען און פיל־מאָליקע קאָנפערענצן מיטן שרייבער פון די שורות, האָט מען דריי טאַרנער יידישע קאָנפעקציע־אונטערנעמונגען: ברידער זיידען, יוסף קעץ און גאנז־האָכבערג, פאַרפליכטעט זיך גלייך אונטערנעמען צו אַרבעטן פאַרן מיליטער ביים גלייכצייטיקן ליקווידירן די ציווילע פראָדוקציע. יעדע פירמע באַזונדער האָט באַדאַרפט ליפערן 100.000 מיליטעריש מונדירן אַ חודש.

צו די אַרבעטן האָט מען צוגענומען אַ גרעסערע צאָל טאַרנער יידישע אַרבעטער און די מיליטערישע מאַכט האָט אַרויסגעוויזן איר פולע צופרידנקייט מיט דער צוגעשטעלטער סחורה.

שלמה וואורצעל ז"ל

צו דער דאָזיקער אַרבעט, ווי צום גאַנצן אינדוסטריע־צווייג, האָט אַ סוף געמאַכט דער היטלעריסטישער איבערפאַל אויף פוילן, וועלכער האָט גלייך נאָכן אַריינקומען קיין טאָרנע, אַרויסגעפירט אַלע פאַרטיקע זאַכן, די רוישטאָפן און מאַשינען קיין דייטשלאַנד.

אַזוי האָט פאַרענדיקט איר עקזיסטענץ די קאָנפעקציע־אינדוסטריע אין טאָרנע, וועלכע איז פאַרלייגט געוואָרן דורך אַ יידישער פרוי און אין משך פון צענדליקער יאָרן געגעבן באַשעפטיקונג און מפרנס געווען טויזנטער יידישע אַרבעטער.

ד״ר אברהם כאַמעט

יידישע ווירטשאפטלעכע ארגאניזאציעס

1. „יד חרוצים״

אויסער די שטאַרקע אַרגאַניזאַציעס פון יידישע אַרבעטער, האָבן גאָר פרי זיך אַנטוויקלט אין טאַרנע אַרגאַניזאַציעס פון יידישע האַנטווערקער און סוחרים. אַמפריסטן איז אַנטשטאַנען די אַרגאַניזאַציע פון יידישע באַלמעלאָכעס, פאַראייניקט אין דער הברה „יד חרוצים״, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1875 און אין אָנהויב געפונען זיך אין דער שניידער־שול אויף דער וועקסלאַרסקע גאַס נר׳ 7. דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז לכתחילה געווען צו געבן מאַטער־יעלע הילף אירע מיטגלידער אין פאַל פון אַ קראַנקהייט, ווי אויך הלוואות.

צו די גרינדער פון דער געזעלשאַפט האָבן געהערט די האַנטווערקער מיץ, גערטלער און קאמף. דער ערשטער פאַרזיצער פון „יד חרוצים״ איז געווען יעקב פייטעל, ערשטער קאַסיר — פתחיה אברהם און קאַנטראָלאָר — הענריק סימכע, ערשטער סעקרעטאַר — יחזקאל בלוטמאַן. צו דער ערשטער פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט האָבן געהערט: זיסל הערבסט, הירש מעלינגער, בערל שיף, יאַנקל וואַנד, משה גאַסטווירט און לייביש ראָזענפעלד.

דעם 10־טן יאַנואַר 1892 יאָר איז אַלס ערשטער פאַרזיצער פון „יד חרוצים״ אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר הערמאַן מיץ, אַ זון פון אַ האַנטווערקער, דעם גרינדער פון דער געזעלשאַפט, און זינט יענער צייט הויבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון פאַריין. אין דער נייער פאַרוואַלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן יונגערע האַנטווערקער, ווי: הערמאַן קליינהענדלער אַלס וויצע־פאַרזיצער, מיץ, גערטלער, קאוועצט, ישראל אַסטערווייל, שלמה קאַמעט (כאַמעט) און וועסטרייך. פון דעמאָלט אָן האָט „יד חרוצים״ אַרומגענומען אַ וואַס גרעסערע צאָל יידישע האַנטווערקער און איז מיט דער צייט געוואָרן אָן ערנסטער פאַקטאָר וואָס האָט רעפּרעזענטירט די אינטערעסן פונעם טאַרנער יידישן האַנטווערקערטום.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען די אויפגאָבן און קאַמפּעטענצן פון „יד חרוצים״ שטאַרק אויסגעוואַקסן. עס איז אויך געשטיגן די צאָל יידישע באלמעלאָכעס, באַזונדערס שניידער, און אַ דאַנק דעם אַנשליסן זיך אָן דעם פאַריין פון אַ גרעסערער צאָל כאַלופניקעס, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר די גרעסטע קאַנפעקציע־געשעפטן אין טאַרנע, איז די צאָל מיטגלידער שטאַרק אויסגעוואַקסן. אָבער גלייכצייטיק איז פאַרגעקומען אַ געוויסע ענדערונג אינעם כאַראַקטער און

אין דער שטרעמונג פון דער געזעלשאפט. בעת ביז איצט האט „יד חרוצים", אנגע־
פירט דורך האנטווערקער פון עלטערן שניט, געטראגן גיכער דעם כאראקטער פון
א פילאנטראפישער קאאפעראציע, אן פאליטישע אויסרונגען, האבן איצט אינעם
פאריין פארנומען דעם אויבן־אן די פריש צוגעקומענע האנטווערקער און כאלופ־
ניקעס, מער באוואוסטזיניקע פאליטישע עלעמענטן, וועלכע האבן אין דער יוגנט
אדורכגעמאכט א פארטיי־שול אין בונד צי אין פועלי־ציון. האבנדיק א מער
ראדיקאלע איינשטעלונג, האבן זיי נישט געקאנט שלום מאכן מיט די הערשנדיקע
פאטריארכאלע באציאונגען, וואס האבן געהערשט אין דער געזעלשאפט פון יידישע
האנטווערקער, בפרט נאך, אז צו יענער צייט איז פון טארנער בונד ארויסגעטרעטן
איינער פון זיינע אנפירער, זעליג בראוו, וועלכער האט זיך אויפגעפנט אן
אייגענעם ווארשטאט פון הוטן און געווארן א מיטגליד אין „יד חרוצים". אלס
דערפארענער ארגאניזאטאר האט ער גיך געווואונען דעם צוטרוי פון דער מיט־
גלידערשאפט און זיך ארויסגערוקט אין שפיץ פון דער געזעלשאפט. אין יאר 1925
איז טאקע בראוו אויסגעוויילט געווארן אלס פרעזעס פון „יד חרוצים" (אלס ערן־
פרעזעס איז דערוויילט געווארן הערמאן קליינהענדלער און אלס וויצע־פרעזעס
שמעון ליינער). דער ניי־דערוויילטער פרעזעס, האט, ווי אן אמביציעזער פאלי־
טיקער, צוזאמן מיט נאך עטלעכע יונגע פארואלטונגס־מיטגלידער, אריינגעצויגן
זיך אין פארשידענע פאליטישע מחלוקתן אינעם קאמף פאר מאנדאטן אין דער
קהילה און אין שטאטראט. אלס פרעזעס פון „יד חרוצים" האט זיך בראוו צונויפ־
געערדט מיט ד"ר זיגמונט זילביגער אינעם קאמף קעגן ציוניסטן און בונדיסטן
און ביידע האבן נישט איבערגעקליבן קיין שום מיטלען, כדי צו דערגרייכן
די געגנערטע מאנדאטן.

אין דער צייט האט זיך „יד חרוצים" באדייטנדיק פארפעסטיקט, דער עיקר
א דאנק דער אינטענסיווער און אפפערווילקער ארבעט פון דעמאלטיקן יונגן
האנטווערקער־טוער אדאם מארגוליעס, וועלכער האט נישט געקארגט קיין מי,
אז דער פאריין זאל קאנען דערפילן זיינע אויפגאבן וואס זענען ארויסגעדרונגען
פונעם פארטייידיקונגס־קאמף פונעם יידישן האנטווערקער פאר רעכט אויף ארבעט
און עקזיסטענץ־מעגלעכקייטן. די געזעלשאפט האט אויך באקומען א נייעם לאקאל.
כמעט יעדער וואך פלעגן פארקומען אין פאריינס־קלוב פארלעזונגען, און עס איז
אפילו אנגעהויבן געווארן צו פירן אן אקציע פאר אויפבויען אן אייגן הויז, נאכדעם
ווי דער מאגיסטראט האט פאר דעם צוועק צוגעטיילט א פלאץ.

דעם 9־טן אפריל 1928 יאר איז אין לאקאל פון „יד חרוצים" פארגעקומען די
אנטהילונג פונעם פארטרעט פון ד"ר הערמאן מיץ, דעמאלטיקער וויצע־בירגער־
מייסטער פון טארנע, געווועזענער לאנגיאריקער פרעזעס פון דער געזעלשאפט,
וועלכער האט געהאט פאר איר גרויסע פארדינסטן.

נאך דער פאליטישער מפלה אויפן באדן פון דער קהילה און שטאטראט, האט
זעליג בראוו פארלאזט די פרעזעסור פון „יד חרוצים", וועלכע איז איבערגעגאנגען
אין די הענט פון דעם אלטן פארדינסטפולן פ.פ.ס.־ישן טוער מאוריצי הוטער,
וועלכער האט געהאט גרויס אנזען און צוטרוי ביי די האנטווערקער־קרייזן. פון
איצט איז די געזעלשאפט „יד חרוצים" ארויף אויף א זעלבסטשטענדיקן, פאליטיש

אומאָפהענגיקן וועג. אַזויווי מאַאוריצי הוטטער האָט אַלס געזעלשאַפטלעכער טוער זיך דעראָבערט פיל פאָפולאַריטעט און סימפאַטיע צווישן די אַרעמע יידישע שיכטן, איז דערויבער אויך די פאָזיציע פון „יד חרוצים" געשטאַרקט געוואָרן.

אין יאָר 1935 האָט „יד חרוצים" געפייערט דעם יאָרטאָג פון איר 60־יאָריקער עקזיסטענץ. די אַרגאַניזירטע אין „יד חרוצים" האַנטוועדקער, האָבן געבילדעט אַ גרויסן אַרגאַניזירטן כוח, וועלכן מען האָט נישט געטאָרט גרינגשעצן, באַוונדערס ביי אַלע וואָלן צו דער קהילה אַדער שטאָטראָט. ביי אַלע וואַל־אַקציעס איז „יד חרוצים" געגאַנגען זעלבשטענדיק, מיט אַן אייגענער ליסטע, און געוואונען אַ גרויסע צאָל שטימען, דער עיקר צוליב דעם, וואָס דער הויפט־קאַנדידאַט פון די יידישע האַנטווערקער איז געווען מאַאוריצי הוטטער.

די לעצטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „יד חרוצים" איז פאַרגעקומען דעם 9־טן יאַנואַר 1938. עס איז דעמאָלט אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן זוזאַמענשטעל: הוטטער מאַאוריצי, שטיינהאויער הערש, גרינבערג ישראל, ראָזענבערג מאַרקוס, ווייט רובין, גינגער איגנאַץ, זינגער יחזקאל, גרינבערג הערש־מאיר, גאָלדוואַסער יעקב, פפעניג אַדאָלף, האבער זיגמונט, גראָסמאַן לייב, וואַראַ־וויטש אברהם, פייערשטיין נח, קליין יוסף, קליינהענדלער הערמאַן, וואָלוואָוויטש סאָלאָמאָן. קיין אייגענער פון די דאָזיקע שטילע ערלעכע מענטשן איז נישט געבליבן ביים לעבן. אָלע זענען זיי אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט בעת די אויס־זידלונגס־אַקציעס פונעם טאַרנער געטאָ.

דער אומדערמידלעכער מאַאוריצי הוטטער האָט אָנגעפירט מיט „יד חרוצים" ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. גלייך נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה איז אים אויסגעקומען עטלעכע וואָכן צו זיין מיט די דייטשן. דערנאָך איז ער אַנטלאָפן קיין לעמבערג, וואו ער איז אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים.

2. „ציונים בעלי־מקצוע"

די געזעלשאַפט „יד חרוצים" האָט אַרומגענומען כמעט אָלע יידישע האַנט־ווערקער אין טאַרנע, אַן אונטערשיד פון פאָליטישע אָנשויאונגען. צום פאַריין האָבן געהערט אויך ציוניסטן און אַ גרויסע צאָל יידישע האַנטווערקער, וואָס הגם זיי האָבן נישט געהערט צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, האָבן זיי זיך מיט סימפאַטיע באַצויגן צו דער ציוניסטישער באַוועגונג, אַרויסגייענדיק פון שטאַנד־פונקט, אַז די געזעלשאַפט „יד חרוצים" דאַרף נישט זיין דערווייטערט פון ציוניזם וואָס האָט אַרומגענומען וואָס בריטערע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער אָנשפאַר פאַר דער שטרעמונג איינעם פאַריין איז געווען דער איבעראַל געשעצ־טער באַלמעלאָכע שמעון ליינער, אייגנטימער פון אַ שלאָסער־וואַרשטאַט, וועלכער איז אין משך פון יאָרן געווען וויצע־פרעזעס פון „יד חרוצים" און אַלס טעטיקער ציוניסט האָט ער קיין איין ציוניסטישע אַקציע נישט פאַרפעלט. וועג ביי פיל האַנטווערקער האָט אָנגעהויבן רייף וועלן דער געדאַנק עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, האָט דער אַרטיקער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, כדי

צוצוגרייטן די אַנטוועלקער צו עליה און זי אַרגאַניזירן, אין יאָר 1932 געשאַפֿן אַ פֿאַרבאַנד פון ציוניסטישע אַנטוועלקער „ציונים בעלי מקצוע", אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען שמעון ליינער.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן פיל מיטגלידער פון „ציונים בעלי־מקצוע" עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דער ערשטער האָט עולה געווען דער פֿאַרזיצער שמעון ליינער (איצט אין חיפה). דערנאָך האָבן פֿאַרלאָזט טאָרנע אויפן וועג קיין ארץ־ישראל: מאיר ליכטינגער (וועלכער איז נאָך עטלעכע יאָר דאָרט געשטאָרבן), אַלעקסאַנדער שוואַנענפעלד (איצט אין ישראל). אויפן ביישפיל פון טאָרנע זענען ענלעכע ציוניסטישע אַנטוועלקער־אַרגאַניזאַציעס אַנטשטאַנען אין אַנדערע שטעט פון מערב־גאַליציע און שלעזיע. אַזוי אַרום זענען אין ציוניסטישן גייסט אַקטיוויזירט געוואָרן פיל יידישע אַנטוועלקער, וואָס זענען געשטאַנען ווייט פונעם ציוניסטישן פֿאַרטייאישן לעבן.

די לעצטע פֿאַרוואַלטונג פון „ציונים בעלי מקצוע" אין טאָרנע איז דערוויילט געוואָרן אין יאָר 1938, אין פֿאָלגנדן צוזאַמענשטעל: אַרטור בריג (פֿרעזעס), יאָנאַש שטאַרקמאַן און עליאָש זעליגער (וויצע־פֿרעזעס), לעאָן לעפֿער (סעקרעטאַר — איצט אין ישראל), ס. קעללער (קאַסיר און פֿאַרוואַלטער פונעם לאָקאַל), באָלעסלאָוו שפּענאדל, שמואל ראַפֿאַפֿארט (איצט אין ישראל), מ. זיידען, לעאָן ענדער (איצט אין אַמעריקע).

3. דער נייער האַנטוערקער פֿאַריין

אין „יד חרוצים", וואָס איז אַריינגעשלעפט געוואָרן אינעם געראַנגל פון די פֿאָליטישע קאַמפֿן, איז אַנטשטאַנען אַן אָפּאָזיציע, וועלכע האָט נישט מסכים געווען מיט דער פֿאָליטישער ריכטונג וואָס איז געווען רעפּרעזענטירט דורך דעם פּרעזידיום. די אָפּאָזיציע האָט געפֿאָדערט נייטראַליטעט פון דער געזעלשאַפֿט אין פֿאָליטישע פראַגן. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז די אָפּאָזיציע האָט פֿאַרלאָזט דעם פֿאַריין און דעם 7־טן פעברואַר 1937 איז פֿאַרגעקומען די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג פונעם באַזונדערן האַנטווערקער פֿאַריין. פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרזאַמלונג איז געווען הוגו שפּילער (איצט אין טאָרנע), וועלכער האָט אונטערגעשטראָכן (לויטן באָריכט פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" מר' 7, פון 12.2.37), אַז דער נייער פֿאַריין וועט שטיין אויף דער וואָך פון די אינטערעסן און פֿאַך־ענינים פון די יידישע האַנטווערקער, וועט שטרעבן אויפצוהייבן דעם פּראָפעסיאָנעלן און קולטורעלן ניוואָ פונעם יידישן בעל־מלאכה און אויך אַנטשפּרעכנד דערציען און אויסשולן סיי אין דער פּראָפעסיע, סיי גייסטיק, דעם יידישן האַנטווערקער און די יידישע אַרבעטער־יוגנט, אונטער־שטרייכנדיק, אַז די פֿאַראַנענע האַנטווערקער־געזעלשאַפֿט „יד חרוצים" שטייט נישט אויף דער הויך פון אירע אויפגאַבן און דערפילט נישט די פֿליכטן וואָס דרינגען אַרויס פון דער לאָגע פונעם יידישן האַנטווערקער אין די איצטיקע צייטן.

אין דער פֿאַרוואַלטונג פון דעם נייעם האַנטווערקער־פֿאַריין זענען דערוויילט געוואָרן: נאַטאַן האוט, יוסף פריש, משה קאָך, הערמאַן שוואַרצבאַרט, מאַקס ווייס־

פעלד, ישראל אַסטערווייל, דוד לערפעלד. אַלס פאַרטרעטער: ענדער לעאָן, זיגמונט פילערסדאָרף, שמעון אַסטערווייל. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: הוגאָ שפילער, לעאָן וועסטרייך, שמואל ראַפאַפּאָרט, חיים אַלבאָן און איזאַק שטיין. אינעם חברים־געריכט: אהרון לייבל, שמעון טענענבוים, משה שעהנאוג. אויסער הוגאָ שפילער און לעאָן ענדער, איז קיינער פון די דאָזיקע ערלעכע, שטילע מענטשן נישט געבליבן לעבן. אַלע זענען זיי ווי קדושים אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער.

4. סוחרים און אינדוסטריעלער־פאַריין

נאָך אינעם לעצטן יאָרצענדליק פון פאַריקן יאָרהונדערט, זענען יידישע סוחרים אין טאָרנע געווען אַרגאַניזירט אין דער „טשיטעלניאַ מלאָדזשעזשי סטאַראָזאַקאָננעי״ („לייענזאַל פון דער יידיש־גלויביקער יוגנט״), וועמענס סעקרעטאַר עס איז געווען יוסף הייטאַן, דעמאָלט נאָך אַ יוגנטלעכער. אין אָנהייב האָט די אויבנדערמאָנטע געזעלשאַפט געטראָגן גיכער אַ געזעשאַפטלעכן כאַראַקטער. ערשט אין אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידישער סוחרים־קלוב, וועמענס פרעזעס איז אין משך פון לאַנגע יאָרן געווען דער אַפּטייקער מאָוריצי אַדלער, און סעקרעטאַר — עדוואַרד שוואַגער. אויך די געזעלשאַפט איז נישט געווען צוטריטלעך פאַר אַלע סוחרים. דאָס אָננעמען אַלס מיטגליד איז געווען אָפהענגיק פונעם איינשטימיקן באַשלוס פון אַלע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. פאַקטיש איז דאָס געווען אַ קלוב פאַר רייכערע סוחרים און אינדוסטריעלער. די טעטיקייט פונעם קלוב האָט זיך אויסגעדריקט אין פאַרלעזונגען, פאַרוויילונגען, טיי־אָוונטן, אַ ביבליאָטעק — דער עיקר פון דייטשע ביכער וויל די ערשטע תקופה פון טעטיקייט פונעם יידישן סוחרים־קלוב אין טאָרנע איז אויסגעפאַלן אין דער צייט פון עסטרייכישער הערשאַפט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וען אינעם אומאָפהענגיקן פוילן האָבן זיך געשטאַרקט די אַנטיסעמיטישע טענדענצן און דאָס יידישע סוחרטום האָט אָנגעהויבן זיך אינצוברעכן אונטער דער לאַסט פון די שטייער־געזעצן, וואָס איז מיט דער גאַנצער שארף געווען געווענדעט קעגן די ווירטשאַפטלעכע פאַזיציעס וואָס זענען געווען פאַרנומען דורך יידן, — איז דער יידישער סוחרים־קלוב אָוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר נייע אויפגאָבן.

סיי אינעם שטייער־אָמט, סיי אין די אַדמיניסטראַציע־אָרגאַנען, האָט דער יידישער סוחר געמוזט האָבן זיין פאַרשטייער און פאַרטיידיקער. דעם יידישן סוחר איז שוער געווען זיך פונאַנדערצוקלויבן אינעם לאָבירינט פון די פאַרשידענע פאַרשריפטן, וואָס האָבן באַגרענעצט די רעכט פון האַנדל. דעריבער האָבן די טירן פונעם סוחרים־פאַריין געמוזט געעפנט ווערן פאַר אַלע יידן וואָס פאַרנעמען זיך מיט האַנדל. באַלד איז אויך פאַרגעקומען אַ רעאָרגאַניזאַציע פונעם פאַריין, אַן וועלכן עס האָבן זיך מאַסנווייז אָנגעשלאָסן כמעט אַלע יידישע סוחרים אין טאָרנע. אין שפיץ פון דער נייער פאַרוואַלטונג איז אין אָנהויב געשטאַנען ד״ר זיגמונט זילביגער, וועלכער האָט אַ סך בייגעטראָגן צו דער אָנטוויקלונג פונעם פאַריין. וען

אבער ד״ר זילביגער האט בעת די וואלן צום פוילישן געזעצגעבערישן סיים זיך געלאזט אויף אסימילאטאריש ווען געוואלט מיטשלעפן דעם יידישן סוחרים־פאריין, האט ער אנגעטראפן אויף א וויידערשטאנד מצד דעם נאציאנאל־באוואוסטזיניקן יידישן סוחרטום און ער האט גלייך געמוזט רעזיגנירן פונעם פארזיצער־אמט.

אלס פרעזעס פון דער געזעלשאפט איז דערוויילט געווארן דער איבעראל געשעצטער סוחר יוסף היימאן, אונטער וועמענס אנפירונג די געזעלשאפט איז דערגאנגען צו דער העכסטער אנטוויקלונג און געווארן די שטארקסטע ווירטשאפטלעכע פלאצווקע פונעם טארנער יידנטום. זינט דעמאלט איז די יידישע סוחרים־געזעלשאפט קיינמאל נישט אוועק פונעם וועג פון נאציאנאלער פאליטיק, קעמפנדיק קאנסעקווענט און מוטיק פאר די געראטע פאדערונגען פונעם יידישן סוחר.

א דאנק דער נישט דורכשניטלעכער אינטעליגענץ און אלזייטיקן פאך־וויסן, וי אויך א דאנק דער אכטונג פון וועלכער עס האט גענאסן יוסף היימאן, איז דער סוחרים־פאריין געשטעלט געווארן אין שפיץ פון אלע יידישע ווירטשאפטלעכע ארגאניזאציעס. אונדז איז באוואוסט דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג אין יאר 1929, צו וועלכער עס האבן געהערט אנגעזעענע יידישע סוחרים, וועמענס אקטיוע טעטיקייט האט פיל מיטגעהאלפן באשיצן די אינטערעסן פונעם טארנער יידישן סוחרטום. צו דער פארוואלטונג האבן געהערט:

מ. דינטענפאס, שמואל ענגעלהארט, שמעון פריעס, וואלף געצלער, הענריק האלענדער, יוסף היימאן, ל. קלוגמאן, ל. ליכטבלאו, ד״ר ע. ראפאפארט, זיגמונט פליישער, אברהם שפילמאן, דוד זיידען, מ. שפירא, לעאפאלד שינאגעל, נתן שענקעל, א. טאובענשלאג, איזאק וואלאך, מ. ציטראנענבוים.

אלס ערן־פרעזעס פון דער געזעלשאפט איז דערוויילט געווארן דער אפטייקער מאאוריצי אדלער, וועלכער האט גענאסן פון אלעמענס סימפאטיע און אנערקענונג. מאאוריצי אדלער איז געשטארבן אין יאר 1930 אין עלטער פון 73 יאר. אין משך פון א סך יארן האט ער זיך באטייליקט אינעם געזעלשאפטלעכן לעבן, געווען ראטמאן אין שטאטראט, ראטמאן אינעם האנדלס־געריכט, פרעזעס פונעם יתומים־הויז. הגם ער האט באלאנגט צו די לעצטע מאהיקאנער פון אסימילאציע (ער איז געווען אפילו קאסיר פון דער פוילישער געזעלשאפט פאר דער פאלקס־שול), האט ער זיך נישט אפגערוקט פונעם יידנטום, נעמענדיק אן אקטיוון אנטייל אינעם יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן.

אין יאר 1929 איז אלס פרעזעס דערוויילט געווארן יוסף היימאן, וויצע־פרעזעסן — הענריק האלענדער און אברהם שפילמאן, סעקרעטאר — דוד זיידען, קאסיר — שמעון פריעס, פארוואלטער — ל. קלוגמאן און גדליה בארנשטיין (א טרייער ציוניסט, וועלכער האט זיך ארויסגעריסן פון די היטלעריסטישע נעגל און געקומען קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז פון אן ארבעישער קויל אומגעקומען בעת דער באפרייאונגס־מלחמה).

ד״ר זיגמונט זילביגער האט צוזאמען מיט זיינע אנהענגער געגרינדעט א נייעם קאנקורענץ־פאריין אונטערן נאמען „פארבאנד פון סוחרים און אינדוסטריעלער״ („זושעשעניע קופצווו אי פשעמיסלאווצווו״), וועלכער האט פאקטיש נישט געהאט

קיין שום השפעה און באדייטונג אויפן יידישן סוחרטום אין טאָרנע. צו שטאַרק איז געווען די פאָזיציע פונעם פרעזעס פון סוחרים־פאַריין יוסף היימאַן, וועלכער איז געשעצט געוואָרן נישט בלויז דורך די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, נאָר אויך נישט יידישע קרייזן האָבן אים אַרויסגעוויזן גרויס כבוד צוליב זיין אייגלקייט און קרישטאָל־ריינעם כאַראַקטער. דאָס גאַנצע יידישע סוחרטום האָט געהערט צום פאַריין וועמענס פרעזעס איז געווען יוסף היימאַן און זיינע פאַרדינסטן פאַרן יידישן סוחרטום זענען גענוג אומבאַשטרייטבאַר.

דערפאַר איז אין אַפריל 1929 פאָרגעקומען אינעם לאָקאַל פון סוחרים־פאַריין די דערהויבענע פייערונג פון אַנטהילן דעם פאָרטרעט פון יוסף היימאַן, אַלס אויסדרוק פון אָנערקענונג און אַכטונג פאַר דעם פאַרדינסטפולן געזעלשאַפטלעכן טוער אין טאָרנע.

אויף דער דאָזיקער פייערונג, אין וועלכער עס האָבן זיך אויך באַטייליקט פאָר־שטייער פון דער קאַטויליישער סוחרים־קאָנגרעגאַציע, האָט י. היימאַן אין זיין רעדע דערקלערט צוו. אנד.:

„מיט אויפריכטיקער פרייד באַגריס איך די דעלעגאַציע פון דער היגער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, רעפּרעזענטירט דורך אירע מוטיקע פיאָנערן און קעמפער. מיט האַרץ און מיט נשמה באַלאַנג איך צו זיי, און סיי אין דער אידעע, סיי אינעם ציוניסטישן פראָגראַם שעפּ איך, ווי אַנטעאוס פון דער מוטער־ערד, ענערגיע און כוח צו מיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. עס איז אַנגענומען, אַז פאַרייניגן און אָרגאַניזאַציעס האָבן זייערע פאָנען. אונדזער געזעלשאַפט האָט נישט קיין פאָן, אָבער אונדזער נישט־זעבאַרע פאָן וועלכע מיר האַלטן הויך, איז די פאָן פון ערלעכקייט און סוחרישער סאָלידאַריטעט, די פאָן פון בריידערלעכקייט און סוחרישע חבֿרישקייט, אָן אונטערשיד פון גלויבן און נאַציאָנאַליטעט, די פאָן פון ליבע און דאַנקבאַרקייט צו דעם שיינעם לאַנד, וואָס מיר באַוואויינען יאָר־הונדערטער. — זאָלן די בכבודיקע לאָזונגען זיין פאַר אונדז אַ ליכטיקער וועג־ווייזער אין אונדזער ווייטערדיקער, געמיינזאַמער און אומדערמידלעכער אַרבעט אויסצוקעמפן זיך אַ בעסערע און ליכטיקערע צוקונפט״.

דער סוחרים־פאַריין איז טריי געשטאַנען אויף דער וואַך פון די סוחרישע אינטערעסן. די פאַרוואַלטונג וואָס איז באַשטאַנען פון גענעטע און ערנסטע מענטשן, האָט אין די ראַמען פון אירע מעגלעכקייטן געאַרבעט געטריי און איבערגעגעבן. מען האָט געהאָלפן די אָרעמע הילפלאָזע יידישע שראָגן־הענדלער, מען האָט אינ־טערוועניրט אין פאַל וועז פאַרשידענע אויספיר־אָרגאַנען פלעגן אָפּן ברעכן די עקזיסטירנדיקע פאָרשריפטן, און נישט איין הנחה איז אויסגעקעמפט געוואָרן פאַרן געדריקטן און געפּיניקטן סוחרטום. קודם כל האָט די פאַרוואַלטונג געזאָרגט דערפאַר, אַז יעטוועדער אינטערוועניר זאָל געמאַכט ווערן מיט געהעריקער יידישער ווירדע. אַלס פּראָפעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציע, האָט די פאַרוואַלטונג פאַרשטאַנען דעם צוזאַמענהאַנג פון די אינטערעסן פונעם יידישן סוחרטום מיטן יידנטום אין פּוילן בכלל, און דערפאַר האָט זי דרייסט און אָפּן געשטיצט די יידיש נאַציאָנאַלע פאָלי־טיק. דער פאַריין איז נישט געווען אַ ציוניסטישער, אָבער די פאַרוואַלטונג איז מערסטנטייל באַשטאַנען פון ציוניסטן. דערפאַר האָט די געזעלשאַפט פון יידישע

סוחרים אין טאָרנע דערַאבערט זיך איר פּלאַץ צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט און קיין שום אַקציע פון וועלכן עס זאָל נישט זיין כּאַראַקטער, האָט נישט געקאָנט פֿאַרקומען אָנעם אָנטייל פון דער געזעלשאַפט.

דער ציוניסטישער איינפלוס אויפן סוחרים־פֿאַריין איז געווען אַ גרויסער. פֿאַרשידענע מינים אַסימילאַטאָרן און פֿאַליטיקאַנער, באַנקראָטירטע קהל־לייט און פֿאַליטישע ספּעקולאַנטן, פלעגן נישט איינמאָל פֿרובירן מזל אינעם סוחרים־פֿאַריין, אָבער יעדעס מאָל זענען זיי מיאוס דורכגעפֿאַלן, ווייל טאָרנער יידישע סוחרים האָבן אין זייער איבערוועגנדער מערהייט זיך אַרויסגעזאָגט פֿאַר די צוניסטן. שיקאַנעס און אָפּטמאָל געפֿאַרן פון פּשוטער עאָנאָמישער עקזיסטענץ האָבן נישט געקאָנט צוזאַמענברעכן די יידישע סוחרים אין טאָרנע. זיי זענען פּעסט געשטאַנען אויפן יידיש־נאַציאָנאַלן באָדן.

בלויז אַ קליין הייפל סוחרים האָט זיך נישט געוואָלט אונטערַאַרדנען דעם ווילן פון דער מערהייט. דאָס דאָזיקע הייפל, אָנגעפירט דורך ד״ר זיגמונט זילביגער, ביי וועמען עס איז אַוועקגענומען געוואָרן די מעגלעכקייט צו רעפּרעזענטירן דאָס יידישע סוחרטום און ער האָט דערביי פֿאַרלוירן יעטוועדע השפּעה און באַדייטונג, האָט אָנגהויבן אינטריגירן, באַשמוצן און מסר׳ן.

אין יאָר 1931 האָבן די פּוילישע מאָסגעבנדע פֿאַקטאָרן זיך באַמיט מיט אַלע כּוחות אייַנצוברעכן דעם איינפלוס פון ציוניזם אויף דער יידישער גאָס. צו יענער צייט איז נאָר נויטיק געווען איבערצוצייגן די דאָזיקע פֿאַקטאָרן, אַז די ציוניסטן האָבן אַ דעצידירנדיקן איינפלוס אויף די יידישע סוחרים אין טאָרנע, און דער גורל פון סוחרים־פֿאַריין איז געווען אַ געחתמעטער.

דעם 22־טן אויגוסט 1931 יאָר איז דעם פֿרעזעס יוסף היימאַן דערלאַנגט געוואָרן אַ דעקרעט, וועלכער לייזט אויף די סוחרים־געזעלשאַפט אין טאָרנע. די דאָזיקע פֿאַראַדנונג כּאַראַקטעריזירט באַשיינפערלעך די דעמאָלטיקע באַציאונגען אין פּוילן לגבי דער יידישער גאָס. מיר ציטירן ווערטלעך דעם דעקרעט, לויטן „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 1931.28.8 יאָר:

„נר׳ 34. — סטאָראָסטוע פּאָוויאַטאָוע אין טאָרנע. ל. ש. 137/31. טאָרנע, דעם 20.8.1931. סוחרים־קרייז טאָרנע. אויפלייזונג. צו דער סוחרים־געזעלשאַפט אין טאָרנע (אויף די הענט פון פּרעזעס היימאַן יוזעף). — אין מעלדע, אַז דער וואָיע־וואָדישער אַמט אין קראָקע מיטן בריוו פון 1931.31.7. יאָר ל. ב־34/7, אויפן סמך פון פּאר׳ 24 און 25 פונעם געזעץ פון 15.9 1867 דז. או פּ. נר׳ 134, האָט פונאַנדער־געלאָזט די „סוחרים־געזעלשאַפט״ אין טאָרנע, רעגיסטרירט אונטערן רעסקריפּט פון 8־טן יולי 1922 יאָר ל/92703/עקס 1922/פר. ווייל עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אַז די דאָזיקע געזעלשאַפט, רעגיסטרירט אַלס אַפֿאַליטישע, גייט אַריבער איר טעטיקייט־געביט, פעסטגעשטעלט לויטן פּאר׳ 2 פונעם סטאָטוט, פֿאַרנעמענדיק זיך מיט פֿאַליטישע ענינים. אַלס באַווייז קאָן דינען דער פּאַקט, אַז בעת די סיים־וואָלן פֿאַריקעס יאָר, זענען אינעם לאָקאַל פון דער געזעלשאַפט פֿאַרגעקומען נישט בלויז פֿאַליטישע פֿאַרזאַמלונגען, נאָר אין דעם לאָקאַל איז געווען אפילו דאָס וואַל־ביורא פון איינער פון די ווייליער־ליסטעס. מיטן פֿאַרמעגן דאָרף די געזעלשאַפט טוען לויטן פּאר׳ 14 פונעם סטאָטוט. פון דער דעציזיע קאָן מען אַפּעלירן אינעם

אינערן־מיניסטעריום דורכן וואַיעוואַדישן אַמט אין משך פון 14 טעג, רעכנענדיק פון צווייטן טאָג זינט דעם דערהאַלטן די מיטטיילונג. אַן עוועַנטועלע אַפעלאַציע איז נישט פאַראַן לויטן פאַר׳ 87 קאַפּיטל 4 פונעם פרעזידענטס פאַראַרדנונג פון 22־טן מערץ 1928 וועגן אַדמיניסטראַטיוועד האַנדלונג (דז. או. זש. פּ. נר׳ 26 פּאָז׳ 341), צוליבן עפנטלעכן אינטערעס וואָס דערלאָזט נישט צו דעם. פאַרן פּאָוויאַט־סטאַראָסטע סאָקאָלאָווסקי״.

דאָס יידישע סוחרטום אין טאַרנע האָט שטאַרק פּראָטעסטירט קעגן דער דאָזיקער פאַראַרדענונג. רירנד ממש איז געווען דער פאַרלויף פון דער לעצטער פאַרוואַלטונגס זיצונג פון דער אויפגעלעזטער געזעלשאַפט. מיר ציטירן לויטן „טי־גאַדניק זשידאָווסקי״ פון 22־טן אויגוסט 1931, נומ׳ 34:

„טאַרנער סוחרטום פראָטעסטירט קעגן אויפלייזן די סוחרים־געזעלשאפט אין טארנע

„אויף דער ידיעה וועגן אויפלייזן דורך די אַדמיניסטראַטיוועד מאַכט די עקזיסטירנדיקע אין משך פון 20 יאָר סוחרים־געזעלאַפט, האָבן זיך סטיכיש פאַר־זאַמלט פיל מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט, כדי אַנטייל צו נעמען אין דער לעצטער עפנטלעכער זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג, אויף וועלכער מען האָט באַדאַרפט איבערלייענען דעם רעסקריפט פון דער וואַיעוואָדסטוע וואָס לייזט אויף דעם פאַריין.

די רחבותדיקע זאַל פון דער געזעלשאַפט זענען געווען איבערפולט מיט מיטגלידער, וועלכע האָבן אויפמערקזאַם און ערנסט זיך צוגעהערט צו דער זיצונג פון דער פאַרוואַלטונג

געעפנט די זיצונג האָט דער לאַנגיאָריקער פאַרדינסטפולער פּרעזעס פון דער געזעלשאַפט יוסף הייטאַן, וועלכער האָט אַ טיף געריטער איבערגעלייענט דעם רעסקריפט פון דער וואַיעוואָדסטוע, וועלכן מיר ברענגען אויף אַ צווייטן אָרט.

נאָכן איבערלייענען דעם רעסקריפט מערקט זיך אויף אַלעמענס פנימער אַ באַשיינפערלעכער פאַרדרוס און אַן אַנטשידענער פּראָטעסט. אַלע פילן אַרויס, אַז דעם טאַרנער סוחרטום איז געטאָן געוואָרן אַ גרויסע אומפאַרדינטע עוולה, וועלכע וועט זיך אַזוי שנעל נישט לאָזן פאַרריכטן.

דערמיט זענען געטראָפן געוואָרן די זעלבסטווירדע און די לעבנס־אינטערעסן פון טאַרנער סוחרטום. עס איז צעשטערט געוואָרן דער יסוד פון דער פּראָפּעסיאָ־נעלער זעלבסטפאַרוואַלטונג פונעם סוחרטום און אַוועקגענומען ביי אים אַ טריבונע, פון וועלכער עס האָט אין משך פון פיל יאָרן געלאָזט הערן די שטים פונעם באַוואוסטזיניקן יידישן סוחר אין שוץ פון זיין פּראָפּעסיאָנעלער און נאַציאָנאַלער ווירדע.

ביי אַ ממש קבר־שטילקייט פון די פאַרזאַמלטע, האָט זיין רעדע פאַרטגעזעצט פרעזעס הייטאַן, וועלכער האָט זיך געווענדעט צו די מיטגלידער פון דער סוחרים געזעלשאַפט:

„חשובע הערן!

כ׳מוז אייך איבערלייענען דעם דערהאַלטענעם פון דער היגער סטאַראָסטווע רעסקריפט (מיר ציטירן אים אויף אַ צווייטן אָרט).

פארשטייט זיך, אז די פאראדענונג פון דער מאכט מוזן מיר אין דער פולער קראפט רעספעקטירן.

אונדזער געזעלשאפט איז אזוי ארום אויפגעלייזט, און די איצטיקע זיצונג פון דער פארוואלטונג איז די לעצטע און אפשיידנדיקע.

די חשובע פארוואלטונגס־מיטגלידער באדאנק איך האַרציק פאר דער ביז־איצטיקער מיטארבעט פארן וואויל פון היגן סוחרטום, וועמען מיר האבן זיך באמיט וויפל די כוחות האבן געסטייעט, צו העלפן.

איבער 20 יאר האט עקזיסטירט אונדזער געזעלשאפט. כ׳בין געווען איינער פון אירע וויציקע גרינדער און כ׳מוז מודה זיין, אז כ׳בין זיך צוזאמענגעווארפן מיט איר עקזיסטענץ, אוועקגעבנדיק דערפאר פיל צייט, מי און ארבעט.

צוואנציק יאר — דאס איז א גרויס שטיק צייט, און איך האב געארבעט מיט איבערגעבענקייט און ליבע צו מיינע ברידער פון דער סוחרים־בראנזשע. ליידער, האב איך צוליב מיין קראנקהייט, נישט געקאנט די לעצטע חדשים נעמען אן אקטיוון אנטייל, אבער דער קיום און וואוילזיין פון דער געזעלשאפט זענען מיר געלעגן אויפן הארץ.

עס איז מיר היינט צוגעפאלן א שווערע און נישט־אנגענעמע אויפגאבע איבער־צוגעבן אייך דעם רעסקריפט פון אונדזער מאכט. נישט דאָ איז אונדזער זאך קריטיקירן די מאטיוון וועלכע האבן באוואויגן די מאכט־ארגאנען אויפצולייזן אונדזער געזעלשאפט. כ׳וואלט זיך אבער אויסגעמיטן מיטן אמת, ווען כ׳זאל נישט אפן מודה זיין, אז ביי אלע ביזאיצטיקע וואלן צו געזעצגעבערישע צי מוניציפאלע קערפערשאפטן, איז אונדזער וועגווייזער, אויסער די מאטיוון לטובת דער וויר־שאפטלעכער אנטוויקלונג פון דער פוילישער רעפובליק, געווען אויך דער רענעסאנס פון יידנטום, זיין דערוועקט נאציאנאל זעלבסטגעפיל און די דער־גרייכונג פון דער פאקטישער גלייכבארעכטיקונג פון יידן אין פוילן.

מיר האבן זיך נישט פארקויפט פאר א טאפ לינדזן. מיר זענען געגאנגען נאכן געבאט פון הארץ און שכל, וואס האבן אונדז געהייסן גיין אין אייגענעם וועג וואס האט זיך קיינמאל נישט געקרייצט מיט די אינטערעסן פון לאנד, וועמענס גוטע איבערגעגעבענע בירגער מיר זענען.

מיר זענען נישט וויניקער אזעלכע גוטע בירגער פון דעם לאנד ווי די יידן, וועלכע האבן ביי די לעצטע סיים־וואלן געשטימט פארן „איינסל״ און איצט געניסן זיי פון חסד פונדעראייך.

פאר דער גאנצער צייט פון אונדזער פיליאריקער טעטיקייט, האבן מיר זיך נישט וואס פארצוואַרפן. עס וואלט דאך געווען איבעריק אונטערצושטרייכן, אז קיין שום באפעלקערונג־קאטעגאריע פון אונדזער לאנד, ווי דאס סוחרטום, שטרעבט נישט אזוי אז ביי אונדז זאל אנגעהאלטן ווערן רו און ארדענונג, זיכערקייט און רעכטפארטיקייט, וויל נאר אין אן אטמאספערע פון די דאזיקע פאקטארן קען זיך דאס סוחרטום אויסלעבן.

דער „עפנטלעכער אינטערעס״ וועגן וועלכן דער רעסקריפט פון אונדזער מאכט דערמאנט דא, איז דאך אייגנטלעך אונדזער אייגענער אינטערעס. „טוא רעס

אַגיטור״* מוז יעדער פון אונדז זאָגן, און די לאַנגיאַריקע טעטיקייט פון אונדזער סוחרישער אַרגאַניזאַציע איז נאָר אַ באַשטעטיקונג פאַר אונדזערע שטרעבונגען, איז די פאַרקערפערונג פון אונדזער לאָזונג: איינער פאַר אַלע, אַלע פאַר איינעם, פאַרן אַלגעמיינעם וואוילזיין.

הייַנט, טייערע חברים, זענען מיר זיך דאָ צונויפגעקומען צום לעצטן מאָל.

פאַרלאָזנדיק דעם לאָקאַל, מיט וועלכן עס בינדן אונדז דערינערונגען פון פיליאַריקער געמיינזאַמער פראַפעסיאָנעלער, קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, בעט איך אייך צו געדענקען וועגן דעם, אַז אויך אויף וויַיטער בינדט אונדז דער גייסט פון פרידן און ברידערלעכקייט, אַז די סוחרישע געווייסנהאַפטיקייט און ערלעכקייט איז אונדזער אומזעבאַרע פאָן וועלכע מיר מוזן אויך אויף להבא האַלטן הויך, און אונדזערע ליכטיקע וועגווייזער זאָלן אונדז וויַיטער זיין די אַנטוויקלונג און וואוילזיין פון דער פוילישער רעפובליק און דער רענעסאַנס פון יידישן פאָלק״.

נאָך די וועטער האָבן זיך געהערט לאַנגדויערנדיקע שטורמישע אַוואַציעס, דערנאָך האָט ה. דוד זיידען אין וואַרעמע און האַרציקע וועטער זיך געוועגדעט צום פרעזעס אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג און דעם גאַנצן טאָרנער סוחרטום, דאַנקענדיק אים פאַר דער פיליאַריקע קרבנותפולער אַרבעט לטובת דעם סוחרטום, און אויסגעדריקט די האָפענונג, אַז נאָך לאַנגע יאָרן וועט דאָס טאָרנער סוחרטום געניסן פון זיינע כוחות און פעאיקייטן, שוועדיק דערביי, אַז אַלע אָן אויסנאַם סוחרים וועלן אים וויַיטער אונטערשטיצן מיט צוטרוי און ליבע.

עס האָבן נאָך געזונמען אַ וואָרט די ה״ה וואַקסמאַן, ערליך, אייכהאָרן, וועלכע האָבן סאָלידאַריש אויסגעדריקט זייער נישט אונטערבראָכענעם ווילן אויסצודויערן און פאַר יעדן פרייז צו דערהאַלטן די פראַפעסיאָנעלע סוחרישע זעלבסטפאַרוואַלטונג אין טאָרנע. אַ שטאַרקע רעדע האָט דערנאָך געהאַלטן ה׳ וואָלף געצלער, וועלכער האָט נישט געקאַרגט קיין וועגטער פון פאַראַכטונג און צאָרן אויפן אַדרעס פון די צווישן דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס האָבן פאַר זייער פריוואַטן אייגנוצן און ריווח געוואָגט אויף אַ פאַרמאַסקירטן אופן אויסגראָבן אַ קבר פאַר דער איינציקער אמתער רעפרעזענטאַנץ פונעם יידישן סוחרטום אין טאָרנע.

צום סוף איז אויפן פאָרשלאָג פון אַ פאַרוואַלטונגס־מיטגליד איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן צו אַפּעלירן אין די העכערע אַדמיניסטראַטיוועּ אינסטאַנצן געגן פונאַנדערלאָזן דעם סוחרים־פאַריין אין טאָרנע״.

אַ לאַנגע צייט איז דאָס יידישע סוחרטום אין טאָרנע פאַרבליבן אָן אַ וועלכער עס איז פראַפעסיאָנעלער אַרגאַניזאַציע, וואָס זאָל שטיין אויף דער וואַך פון זייַנע אינטערעסן, און דאָס גראָד אין אַ צייט, וועו עס האָט געדאַרפט שטיין אין געראַנגל מיטן פיסקאַליזם און עטאַטיזם מצד די דעמאָלטיקע מאַסגעבנדע פאַקטאָרן אין פוילן. ערשט נאָך קנאַפּע צוויי יאָר זינט דעם פונאַנדערלאָזן דעם סוחרים־פאַריין, וועו דאָס פעלן פון אָן אַרגאַניזאַציע האָט זיך געלאָזט שפירן אויף יעדן טריט, זענען די פריערדיקע סוחרים־טוער צוגעטרעטן גרינדן אַ נייע געזעלשאַפט, בפרט נאָך, וועו די מאַכט־אַרגאַנען האָבן זיך איבערצייגט, אַז די לייט וועלכע האָבן גורם געווען

---

* „עס גייט וועגן דיין טובה״ — (פון לאטיין) — (רעד.)

צום פונאנדערלאזן דעם סוחרים־פאריין, האבן פאקטיש נישט קיין שום איינפלוס אויף די יידישע סוחרים אין טארנע. דעם 22־טן יאנואר 1933 איז אין זאל פון דער עסקאנטע־געזעלשאפט, אונטערן פארזיץ פון אינזש׳ קאראל שאנצער, פארגעקומען א פארזאמלונג פון יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער. נאכן איבערלייענן דעם סטאטוט דורך אברהם ליינוואנד, דערקלערט וואלף געצלער, אז כדי אוממעגלעך מאכן אויף להבא שיקאנעס אדער עוועטועל אויפלייזן צום צווייטן מאל די געזעלשאפט וואס ווערט איצט געגרינדעט, וועלן די ציוניסטן, הגם זיי אנערקענען פולקאם די באדייטונג און נוצלעכקייט פון דער סוחרישער ארגאניזאציע, נישט נעמען קיין שום אקטיוון אנטייל אין פאריין. דעריבער זענען אין דער פארוואלטונג ארייניגעגאנגען פאלגנדע פערזאנען: אינזש׳ קאראל שאנצער, יוסף הייטאן, מאוריצי ליאן, הענריק האלענדער, וואלף געצלער, זיגמונט פליישער, דוד בוים, דוד זיידען, פאסטראנג, ה. האכהאוזער, ע. פרענקעל, ישעיהו האניג. אלס פארטרעטער: יוסף ווינשטאק, לאזאר זעלינגער, ס. ווינטראוב, מ. קרישער, ח. ל. קארן, י. ארמיאן. אין דער רעוויזיאנס־קאמיסיע: מ. ראזענבלום, ס: דינטענפאס, שאול פישלער. אין ערן־געריכט: מאוריצי שפירא, יעקב צוויבעל, אהרון ריינהאלד, ראובן וואקסמאן און סאלא גלעב. די פארוואלטונג האט זיך קאנסטיטואירט אויף פאלגנדן אופן: פרעזעס — אינזש׳ קאראל שאנצער, וויצע־פרעזעסן — הערמאן פלור און סאמועל דינטענפאס. סעקרעטאר — הערמאן לאוטערבאך. די פארוואלטונג איז גלייך צוגעטרעטן צו אן אנגעשטרענגטער ארבעט צווישן די בריייטסטע שיכטן פונעם טארנער סוחרטום און אינדוסטריעלער. די ארבעט איז געפירט געווארן אין נייעם לאקאל אויף לעגיאנווו נר׳ 4.

אין דעצעמבער 1937 יאר איז געשטארבן יוסף הייטאן. א טיפער טרויער האט באהערשט די יידישע גאס אין טארנע. דער מאסן־אנטייל פונעם טארנער יידנטום אין דער לוויה פון יוסף הייטאן ז״ל האט עדות געזאגט וועגן דער גרויסער סימפאטיע און אנערקענונג פון וועלכער עס האט גענאסן דער איבערגעגעבענער און באדייטנ־דיקער געזעלשאפטלעכער טוער ביי אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג.

יוסף הייטאן איז געווען דער גרינדער און לאנגעיריקער פרעזעס פון דער סוחרים־געזעלשאפט, לאנגע יארן געווען ראטמאן אין שטאטראט און א געוויסע צייט שטאטישער אסעסאר, געווען מיטגליד אין דער קהילה־פארוואלטונג און קהילה־ראט. געווען פארוואלטונגס־מיטגליד פון דער עסקאנטע־געזעלשאפט און פרעזעס פון אויפזיכטס־ראט פונעם קרעדיט־פארבאנד, וויצע־פרעזעס פון פארבאנד פון סוחרישע פאריינען אין מערב־גאליציע מיטן זיץ־ארט אין קראקע, קארעספאנדענט פון דער האנדלס־און אינדוסטריע־קאמער אין קראקע און צענזאר אין באנק גאספאדארסטווא קראיאוועגא.

יוסף הייטאן איז געווען א מוסטער פאר אלע יידן און נישט־יידן. זיין קרישטאל־רייניר כאראקטער און איידל האַרץ האט ארויסגערופן אנערקענונג אין קרייזן אפילו פיינטלעכע צו יידן, אבער קודם כל ליבע און אנערקענונג פון די סוחרישע קרייזן, וועמענס וואַרטזאגער און באשיצער ער איז געווען. אן ערלעכער פאטריאט, גרייט צו יעדער צייט און אין יעדער סיטואציע צו דינען דעם גזעזלשאפטלעכן אינטערעס. און צו דעם אלעמען — א הייסער שטאלצער ייד. שטאלץ פון זיין

אָפשטאָמונג, האָט ער עס קיינמאָל נישט באַהאַלטן, באַזונדערס אין די נישט־יידישע קרייזן, מיט וועלכע ער איז זייער אָפט געקומען אין באַרירונג צוליב זיין פּראָפּעסיאָנעלער צי געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער טעטיקייט. זיין צוגעבונדענקייט צום יידנטום, זיין שטאָלץ, זיין טיף באַוואוסטזיין פון נאַציאָנאַלער ווירדע, זיין זאָרג וועגן דער צוקונפט פונעם יידישן פֿאָלק, וועמענס טרייער זון ער איז שטענדיק געווען, האָט אים דערפירט צום ציוניזם אויס ריינע אימפּולסן. בעת זיין לוויה זענען אויף דער טראַסע וואו דער טרויער־צוג איז אַדורכגעגאַנגען, געווען געשלאָסן אַלע געשעפטן אַלס צייכן פון גרויסן טרויער און פּאַרלוסט צוליבן טויט פון יוסף היימאַן, דער מענטש מיט גרויסע מעלות־טובות פון האַרץ און גייסט.

כבוד זיין אָנדענק!

דעם פּאריתומטן אַמט פון פּרעזעס פון סוחרים־פּאַריין האָט איבערגענומען דער פּעאיקער און יונגער ציוניסטישער טוער, לאָגיאָריקער מיטגליד פונעם פּאַר־באַנד פון דער עלטערער ציוניסטישער יוגנט, מגר. הענריק שפּילמאַן. די דאָזיקע גליקלעכע און טרעפּלעכע אויסוואָל האָט דערמעגלעכט צו קאָנטינואירן די ווייטער־דיקע אַנטוויקלונג פון פּאַריין

אין יאָר 1938 האָט אָן דעם סוחרים־און־אינדוסטריעלער־פּאַרבאַנד זיך אָנגע־שלאָסן דער פּאַריין פון קאָנפּעקציע־פּראָדוצענטן, וועלכער האָט פון יאָר 1926 רעפּרעזענטירט בלויז די אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער. אין יולי 1928 איז פּאַרגעקומען אָ רעאָרגאַניזאַציע פונעם פּאַריין פון קאָנפּעקציע־פּאַבריקאַנטן און עס איז דערוויילט געוואָרן אָ פּאַרוואַלטונג אין פּאָלגנדן צוזאַמענשטעל: מענדל דאָאָר — פּרעזעס (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה), אַרנאָלד שוואָרץ (איצט אין ישראל) און שנייַדער — וויצע־פּרעזעסן, שמעון זיידען און ווייַנשטאָק (איצט אין פּאַריז) — סעקרעטאָרן, יוסף שוואַרץ — קאַסיר, אהרון ריינהאָלד, שאָפּ (איצט אין ישראל), עמיל גאַנז און גיסלער — פּאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. אָלס פּאַרטרעטער: סאָמבערג, מ. אונגער. חברים־געריכט: שלמה קעללער, פּנחס טעמפּלער און קלאוזנער. דער פּאַריין האָט געציילט 50 מיטגלידער.

נאָכן אָנשליסן זיך פון די קאָנפּעקציאָנערן אינעם סוחרים־פּאַריין, איז לויט אַ דעציזיע פון מיניסטעריום פּאַר האַנדל און אינדוסטריע פון 20־טן יוני 1938, דער אָפּיציעלער נאָמען פון פּאַריין געווען: „זשעשענע קופּצווו אי פּשעמיסלאָווצווו וו טאַרנאָוויע״ (פּאַרייניקונג פון סוחרים און אינדוסטריעלער אין טאַרנע).

די פּאַרייניקונג איז געוואָרן אָ מעכטיקע אַרגאַניזאַציע פון סוחרים און אינדוס־טריעלער אין טאַרנע. איר פּרעזעס מגר. הענריק שפּילמאַן האָט נישט אָנטוישט אין די אויף אים אַרויפּגעלייגטע האָפענונגען.

אינעם ערשטן יאָרטאָג פון יוסף היימאַנס טויט, האָט דער סעקרעטאָר פון דער פּאַרייניקונג דוד זיידען (געשטאָרבן אין ישראל אין יאָר 1951), געשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 30.12.38, נר׳ 52:

„מען דאַרף מודה זיין, אַז דאָס פּאַרלאָזענע פּרעזעסור־אָמט פון סוחרים און אינדוסטריעלער פּאַריין איז ווירדיק באַזעצט געוואָרן, און דאָס דערווייַלט מגר. שפּילמאַן אַלס פּרעזעס איז געווען אויסערסט טרעפּלעך אוֹן גליקלעך. די פּאַריי־ניקונג וווייזט איצט אַרויס אָ גרויסן פּאָרטשריט און אָ באַדייטנדיקע אַנטוויקלונג,

און וועגן דעם צוטרוי פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט צו דער פערזאָן פון מגר. שפילמאַן באַווייזט דער פאַקט, אַז דאָס יידישע סוחרטום אין טאָרנע האָט אויף זיינע הענט אין משך פון עטלעכע טעג געשפענדעט די סומע פון בערך 10.000 זלאָטע אַלס פרייוויליקע שפענדונג פאַר באַוואָפענען די אַרמיי".

מגר. שפילמאַן האָט אין די שווערסטע באַדינגונגען איבערגעהאַלטן די גאַנצע דייטשע אָקופאַציע אין וואַרשע. בעת די קאַמפן פאַר באַפרייען וואַרשע איז ער אומגעקומען, וען די שטאָט איז באַמבאַרדירט געוואָרן. זיינע עלטערן האָבן נאָך דער באַפרייאונג געבראַכט זיין קערפער קיין טאָרנע, וואו ער איז באערדיקט געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם. דער גרויזאַמער גורל האָט נישט אויסגעמיטן דעם דאָזיקן יונגן פעאיקן און אויסערסט אינטעליגענטן געזעלשאַפטלעכן טוער, און דאָס גראָד אין אַ מאָמענט, וועו די זיגרייכע רויטע אַרמיי און פוילישע אַרמיי האָבן געטריבן דעם מוראדיקן שונא. דער אומגעקומענער הענריק שפילמאַן האָט פאַר־יתומט נישט בלויז זיין פרוי און יונג קינד, און איבער זיין טויט וווייטיקן זיין מוטער און פאָטער (דער געניטער און לאַנגיאָריקער געזעלשאַפטלעכער טוער אברהם שפילמאַן — איצט אין טאָרנע). מגר. הענריק שפילמאַן האָט אויך פאַריתומט דאָס ביים לעבן געבליבענע הייפל טאָרנער יידן, וועמען עס איז אזוי נויטיק געווען דער דאָזיקער באַדייטנדיקער, ענערגישער, ערלעכער און יונגער געזעלשאַפטלעכער טוער.

כבוד זיין אָנדענק!

דעם 23־טן יאַנואַר 1939 יאָר איז דערווויילט געוואָרן די לעצטע פאַרואַלטונג פונעם סוחרים און אינדוסטריעלער פאַריין אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: שמואל דינטענפאַס, סאַלאָ געלב, וואָלף געצלער, הענריק האָלענדער, מאיר ראָזענבאום, מגר. הענריק שפילמאַן, זיידען דוד, חיים קאָרן, מאָאוריצי שוואָנענפעלד, לעאָן פריעס, יוסף וויינשטאָק (איצט אי פאַריז), ד"ר בערנאַרד טעסטע (איצט אין אַמעריקע), לייב גערסטען, ווילהעלם רובין, יהודה פרייריייך. פאַרטרעטער: מאָקס באַלזאַם, יעקב צימערמאַן, ישראל רייך, לאַזאַר זעלינגער, איזאַק קירשענבוים, דינדאס פייוול. רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: דיר׳ לעאָפאָלד שינאגעל, בראָניסלאָוו נעבענ־צאל (איצט אין בעלגיע), פעניכעל זיגמונט. חברים־געריכט: חנא פעסטעל (איצט אין ישראל), קורץ יחיאל, פאסטראנג יחזקאל, דיר׳ שענוועטער איזאַק, בערנארד לייב.

די נייע פאַרואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: פרעזעס — מגר. הענריק שפילמאַן, וויצע־פרעזעסן — הענריק האָלענדער, שמואל דינטענפאַס, סעקרעטאַן — דוד זיידען, קאַסיר — סאלאָ געלב, פאַרואַלטער — לעאָן פריעס.

די נייע פאַרואַלטונג האָט אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט און אַרום־גענומען ברייטע קרייזן פון יידישן סוחרטום, וואָס האָט געמוזט קעמפן מיט דער עקסטערמינאַציע פאָליטיק פון דער פאַרמלחמהדיקער פוילישער סאַנאַציע־רעגירונג און די צעווילדעוועטע בויקאָט־פיקעטן פון די ענדעקישע זינדלעך. אָבער די עיקר אויפגאָבע פון דער נייער פאַרואַלטונג איז געווען צו הייבן די פאַך־קוואַליפי־קאַציעס פונעם יידישן סוחר דורך פאַרשפרייטן בילדונג און קענטעניש פון דער שטייער־געזעצגעבונג און אַדמיניסטראַציע. אינגיכן איז דער סוחרים און אינדוס־

טריעלער פאַריין צוגעטרעטן דורכצופירן אַ גרויסע אַקציע צונויפצושטעלן די נויטיקע קאַפיטאַלן אויף אַ פאַנד פאַר דרינגענדער הילף פאַר געפאַלענע סוחרים. דער דאָזיקער פאַנד האָט גלייכצייטיק געדאַרפט פאַראייביקן דעם אַנדענק פון יוסף היימאַן ז״ל.

אין ביוראָ פון פאַריין איז געווען טעטיק אַ שטענדיקער סעקרעטאַריאַט, אַנגעפירט דורך מגר. נויגאַסער, וועלכער האָט דערלעדיקט אַלע ענינים וואָס האָבן געפאָדערט קענטעניש אין דער אַדמיניסטראַטיוועך און שטייער־געזעצגעבונג. דאָס ענערגישע פרעזידיום האָט שטענדיק אינטערוועניִרט ביי די מאַכט־אָרגאַנען, וועו עס איז נויטיק געווען צו באַשיצן די אינטערעסן פון יידישן סוחר.

באַגלייך מיט דער ליקווידאַציע פון טאַרנער יידנטום, איז אויך ליקווידירט געוואָרן דער יידישער האַנדל און אינדוסטריע אין טאַרנע. עס זענען פאַרשוואונדן אַלע הורט־געשעפטן און סקלאַדעס, נישטאָ מער די סוחרים, קרעמער און שראָגן־זיצער, נישט פאַרבליבן קיין סימן פון די יידישע וואַרשטאַטן און אונטערנעמונגען, וועלכע האָבן באַשעפטיקט הונדערטע אַרבעטער און כאַלופניקעס, נישטאָ מער די יידישע פאַבריקן. די מי און אַנשטרענגונג פון טאַרנער יידנטום אין משך פון הונדערטער יאָרן — איז געגאַנגען לאיבוד. זיי זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט זייערע אונטערנעמונגען.

5.

יידישע קאאפעראַטיוו באוועגונג

די קאָאָפעראַטיוו באַוועגונג ביי יידן אין פוילן האָט זיך אַנגעהויבן פיל יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין יאָר 1901 איז אין לעמבערג געגרינדעט געוואָרן דער „אַלגעמיינער קאָאָפעראַטיווער פאַרבאַנד״, וועלכער האָט אַ סך גורם געווען צו דער פאַרשפרייטונג פון די קאָאָפעראַציע־אידעאַלן אויף דער יידישער גאַס. אַ דאַנק דעם דאָזיקן פאַרבאַנד, וועלכער האָט אין אַנהויב באַגרענעצט זיין טעטיקייט אויפן שטח פון מזרח־גאַליציע, זענען דערנאָך אין גאַנץ גאַליציע אַנטשטאַנען פיל קאָאָפעראַטיוון אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אַדורכגעמאַכט אַ שווערן קריזיס און די מיינסטע פון זיי האָבן זיך ליקווידירט.

ערשט אין נאָוועמבער 1918 יאָר איז פאַרצייכנט געוואָרן אַ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קאָאָפעראַטיווער באַוועגונג, דערביי האָט דער „אַלגעמיינער קאָאָפעראַטיווער פאַרבאַנד״ אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר ראָזמאַרין, באַנייט זיין לעבהאַפטע טעטיקייטן און אַלס צענטראַלע אינסטיטוציע פאַרנומען זיך מיט פראָפאַגירן און אָרגאַניזירן קאָאָפעראַטיוון ביי יידן אין פוילן.

עס זענען צו יענער צייט אויך אַנטשטאַנען פראָדוציר־און קאָנסום־קאָאָפעראַטיוון, אַלס רעזולטאַט פון דער אַנגעהויבענער דורך יידישע געזעלשאַפטלעכע

ארגאניזאציעס זעלבסטהילף־אקציע, גראד אין א צייט פון גרויסע אפראווייזאציע־שווערקייטן און מאנגל אין רוישטאפן אלס רעזולטאט פון דער מלחמה.

א דאנק דער הילף פון „דזשוינט", זענען אין גאנצן לאנד אנטשטאנען קאאפעראטיוון און וואַרשטאַטן, ארגאניזירטע דורך יידישע פאליטישע פארטייען. א באזונדערס אקטיווע טעטיקייט אויף דעם געביט האט געפירט אין מערב־גאליציע די פועלי־ציון פארטיי, שאפנדיק פון איר זייט אין די גרעסטע שטאטישע צענטערן קאאפעראטיוון און וואַרשטאַטן, וואס האבן פארלייכטערט די שפייז־פארזארגונג פאר דער יידישער באפעלקערונג, מיינסטנטייל רעגלאמענטירטע און צוטריטלעכע פאר די קאאפעראטיוון, — און פון דער צווייטער זייט דערמעג־לעכט יידישע ארבעטער און בעלי־מלאכות אריינדרינגען אין קאאפעראטיוע וואַרשטאַטן.

אין קראקע איז אנטשטאנען דער „פארבאנד פון קאנסומען און קאאפעראטיוו־וואַרשטאַטן" („זוויאזעק קאנסומווו אי וואַרשטאַטוו ספולדזשעלטשיך" — „זקיווס"), אנגעפירט דורכן דעמאלטיקן פועלי־ציון טוער אין קראקע, שמעון פריינד.

דער ציל פונעם פארבאנד איז געווען: טראגן הילף אין דער פארם פון קרעדיט און סחורות די באזונדערע קאאפעראטיוון; קאנטראל און פאראיינהייטלעכונג פון זייער טעטיקייט. אויף די פועלי־ציון ארגאניזאציע אין טארנע, וועלכע איז אין די ערשטע יאָרן נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז דער שפאלטונג אין יאָר 1920, געווען שטארק אנטוויקלט, האט אויפגעשטעלט דעם יידישן קאנסום־קאאפעראטיוו „פועלי ציון", וועלכער האט פארמאגט א הויפט־לאגער אויף דער לוואוסקע גאס און א פיליע אין הויז פון בנימין פאריזער ביים פילזנער טויער, דערביי האבן צו דעם דאזיקן קאנסום געהערט עטלעכע הונדערט מיטגלידער פון ארבעטער־קרייזן און בעלי־מלאכות. די אנפירונג פון קאנסום איז איינגעשטאנען אין די הענט פון די דעמאלטיקע פועלי־ציוניסטישע טוער — אליהו זעלינגער, הענער טיש, אלטער בייטש, נחמיה קאץ (איצט אין ישראל), נחום איינשפרוך און א. כאמעט. דער קאנסום האט אלע זייע מיטגלידער באזארגט מיט אלע שפייז־ארטיקלען, וועלכע מען האט נישט געקאנט באקומען אין פרייען פארקויף.

אין ליאנ׳ס הויז אויף דער לוואוסקע גאס איז געעפנט געווארן א שוסטער־קאאפעראטיוו (אין וועלכן עס האבן געארבעט ביי א 10 יידישע שוסטער) פאר די באדערפנישן פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס האט אין יענער צייט געהאט א גרויסע באדייטונג, ווייל עס איז שווער געווען צו באקומען לעדער, בעת די קאאפעראטיוון האבן זיי באקומען דורכן „זקיווס". מיטן שוסטער־קאאפעראטיוו האבן אנגעפירט די פועלי־ציון טוער הענעך טיש און פנחס גליק. אין הויז פון וויקטאר גרינהוט אויף לוואוסקע איז געעפנט געווארן א הוטן־קאאפעראטיוו, אנגעפירט דורך יצחק שיפער און שפילפויגל (איצט אין פאריז).

אויך די בונדישע ארגאניזאציע האט אויפגעעפנט אן אייגענעם קאנסום־קאאפעראטיוו (אנגעפירט דורך קלוגער), און א שניידער־קאאפעראטיוו. די ביר־גערלעכע ציוניסטן האבן אויפגעשטעלט א קאנסום, אנגעפירט דורך איגנאץ האלצאפעל, לאנגיעריקער ראטמאן פון טארנער שטאטראט.

בעת די שפייז־קאאפעראטיוון האבן געהאט די געהעריקע אונטערשטיצונג

פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָט גערן גענאָסן פון די דאָזיקע אינסטי־טוציעס, האָבן די פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטיוון זיך אָנגעשטויסן אויף אַ קענגערשאַפט מצד יידישע האַנטווערקער, וועלכע האָבן נישט דערשאָצט די געזעלשאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע באַדייטונג פון די קאָאָפּעראַטיוון און געזען אין זיי בלויז אַ קאָנקורענט וואָס באַדראָט זייערע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, טענהנדיק, אַז די קאָאָ־פּעראַטיוון עקזיסטירן נאָר אַ דאַנק דער הילף פון „דזשוינט״, בעת די בעלי־מלאכות פֿאַרלירן זייער אַרבעט. עס איז אפילו דערגאַנגען דערצו, אַז דער פֿאַריין פון יידישע האַנטווערקער „יד חרוצים״ אין טאָרנע האָט אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג, רופנדיק צו בויקאָטירן די יידישע קאָאָפּעראַטיוון. אין עטלעכע חדשים אַרום זענען ליקווידירט געוואָרן אַלע פּראָדוציר־קאָאָפּעראַטי־וון, און אַ לענגערע עקזיסטענץ האָבן געהאַט בלויז די שפּייז־קאָאָפּעראַטיוון, אָבער אויך נאָר ביז דעמאָלט, וען ס׳האָבן זיך נאָרמאַליזירט די אַפּראָוויזאַציע פון די שטא־טישע איינוואוינער. וען עס איז דערנאָך אָפּגעשאַפט געוואָרן דער קאָרט־סיסטעם אויף די וויכטיקסטע שפּייז־אַרטיקלען, האָבן זיך אויך די קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוון ליקווידירט, איבערלאָזנדיק דעם יידישן סוחרטום די שפּייז לייפערונג פאַר דער יידישער באַפעלקערונג.

וואָס אַן אמת איז נאָך אין יאָר 1928 (ווי עס גיט אָן דער אָפּיציעלער „קליינער סטאַטיסטישער יאָרגאַנג״ פון יאָר 1939) געווען אין פוילן 774 יידישע קאָאָפּערא־טיוון, דערונטער קוים 10 לאַנדווירטשאַפטס־האַנדלס קאָאָפּעראַטיוון, 4 וואוינונגס־קאָאָפּעראַטיוון, 80 פון פאַרשידענעם כאַראַקטער און 680 קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון. אַזאַ לאַגע איז מער־ווייניק פאַרבליבן ביזן אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1939.

די אַנטוויקלונג פון די יידישע קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון האָט געהאַט איר סיבה אין דער שווערער עקאָנאָמישער לאַגע אין וועלכער עס האָט זיך באַזונדערס געפונען דאָס יידישע סוחרטום. „באַנק פאָלסקי״ און „באַנק גאָספּאָדאַרסטוואָ קראַיאָוועגא״ האָבן די יידישע סוחרים צוגעוואָרפן זייער מאָגערע קרעדיטן און די פּריוואַטע בענק האָבן אים אַזוי באַגרענעצט, אַז דער סוחר איז געווען געצוואונגען צו זוכן קרעדיט אויפן פּריוואַטן מאַרק פאַר אַ הויכן פּראָצענט. דעם סוחר און קליי־נ־העגדלער איז דעריבער איבערגעבליבן דער וועג פון אַליינהילף, דער וועג פון אויפשטעלן קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון.

די הויפּט־נעץ פון יידישע קאָאָפּעראַטיווע קרעדיט־אינסטיטוציעס איז אונטערן פּאַטראָנאַט פון דער באַנק פאַר יידישע קאָאָפּעראַטיוון אין וואַרשע, אַנטשטאַנען אין קאָנגרעס־פוילן און ווילנער געגענט. בעת אויף די דאָזיקע געביטן האָבן עקזיסטירט 400 קאָאָפּעראַטיוון, פאַרייניקט אינעם פאַרבאַנד פון יידישער קאָאָ־פּעראַציע־געזעלשאַפטן אין וואַרשע, האָט מערב־גאַליציע געהאַט שוין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה בלויז עטלעכע צענדליק, און טאָרנע — בלויז צוויי יידישע קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון.

אין טאָרנע האָט די יידישע קרעדיט־קאָאָפּעראַציע געשלאָגן טיפּע וואָרצלן אין די פּריסטע יאָרן. נאָך אין יאָר 1888 איז דורך אַ גרופּע פּערזענלעכקייטן אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר עליאָש גאָלדהאַמער און יהושע מאשלער, געגרינדעט געוואָרן די עסקאָנטע־גענאָסנשאַפט, וועלכע האָט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־

מלחמה אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט דורכן געבן אירע מיטגלידער ביליקן און באַקוועמן קרעדיט, און אויך געפירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע פילאַנ־טראָפישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. די געזעלשאַפט האָט פון אירע אייגענע פאָנדן אויפגעשטעלט אַ יתומים־הויז אין טאָרנע און געגעבן באַדייטנדיקע פאָנדן פאַרן יידישן שפיטאָל. אין משך פון לאַנגע יאָרן האָט מיט דער אינסטיטוציע אָנגעפירט חיים נייגער, און אַ באַזונדערס פאַרצווייגטע און עפעקטיווע טעטיקייט האָט די געזעלשאַפט געפירט מיטן מאָמענט וועו די אָנפירונג איבער איר האָט איבערגענומען דער דירעקטאָר לעאָפאָלד שינאגעל, וועלכער האָט מיט זיין אחריות־פולער אַרבעט אויפגעהויבן דעם דאָזיקן קרעדיט־קאָאָפעראַטיוו צו דער מדרגה פון אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט געהאַט אַן ערנסטע און וויכטיקע באַדייטונג פאַר די יידישע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אין טאָרנע.

אין אַפּריל 1938 האָט די עסקאָנטע־געזעלשאַפט געפייער איר 50־יאָריקן יובל. אין שייכות מיט דער דאָזיקער דאַטע, האָט ד״ר וואָלף שענקעל, מיטגליד פון אויפזיכטס־ראַט, געשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ וועגן דער באַדייטונג פון דער אינסטיטוציע:

„אין טרויעריקע און שווערע טעג פאַלט אויס דער 50־יאָריקער יובל פון דער עסקאָנטע־געזעלשאַפט, איינע פון די עלטסטע קאָאָפעראַטיוון פּלאַצווקעס אין פוילן. אין אונדזערע הערצער איז פאַראַן אַ טיפער און אויפריכטיקער טרויער, וואָס דעם דאָזיקן דערהויבענעם מאָמענט האָט נישט דערלעבט יוסף היימאַן, וועמען די עסקאָנטע־געזעלשאַפט האָט אַזויפיל צו פאַרדאַנקן און וועמענס נאָמען איז אויף אייביק איינגעשריבן מיט גאָלדענע אותיות אין דער געשיכטע פון דער אינס־טיטוציע. אינעם יובילייי־טאָג דערמאָנען מיר מיט אויפריכטיקן טרויער יוסף היימאַן, וואָס האָט זיין גייסטרייכן אינטעלעקט אַוועקגעגעבן דער געזעלשאַפטלעכער און עקאָנאָמישער טעטיקייט, ווידמענדיק זיינע בעסטע כוחות אויף צו רעאַליזירן די קאָאָפעראַציע־אידעאַלן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. די יידישע קאָאָפעראַ־טיווע באַוועגונג האָט אין דער פערזאָן פון יוסף היימאַן פאַרלוירן אַן אומדער־מידלעכן מנהיג, וועלכער האָט אין משך פון לאַנגע יאָרן מיט אויסערגעווייגלעכער איבערגעגעבנקייט און קרבנות־גרייטקייט אָנגעפירט אַן שום מאַטעריעלן נוצן מיט די אַרבעטן פון דער עסקאָנטע־געזעלשאַפט. די קרעדיט־קאָאָפעראַציע דערפילט אַ בכבודיקע פאַרטיידיקונגס־פונקציע אינעם קאַמף וועלכן עס פירט דאָס יידישע סוחרטום אינעם שווערן געראַנגל פאַן זיין קיום. בעת געוויסע בענק טיילן נישט צו קיין קרעדיטן פאַר יידישע סוחרים, מוז אויפטרעטן אויף דער אַרענע קעגנ־זייטיקע הילף און אַ פאַרייניקטער יידישער קאָאָפעראַטיווער כוח. אַלס קרעדיט־אינסטיטוציע פון אַ זעלבסטהילף־כאַראַקטער, אַנטוויקלט די עסקאָנטע־געזעלשאַפט איר טעטיקייט אין גייסט פון פּראָאָגירן אָפשפּאָרונגען צווישן די ברייטסטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג וו׳ אויך אין געבן ביליקן דיסקאָנטע־קרעדיט יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער. די לאַנגיאָריקע, פאָרזיכטיקע און אחריותפולע אַרבעט אונטער דער לייטונג פונעם דערפאַרענעם דירעקטאָר לעאָפאָלד שינאַגעל, האָט באַקרעפטיקט דעם צוטרוי פון דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט צו דער עסקאָנטע־געזעלשאַפט".

צום 50־יאריקן יובל פון דער עסקאָנטע־געזעלשאַפט אינעם יאָר 1938.
די פאַרוואַלטונג און אויפזיכטס־ראַט. עס זיצן פון רעכטס: וואָלף געצלער ז״ל, הערמאַן פלור ז״ל, שמואל ווייגטרויב (איצט אין ישראל), מאַקס דינטענפאַס ז״ל און לעאָפאָלד שינאַגעל ז״ל. עס שטייען פון רעכטס: מאוריצי ליאָן ז״ל, אברהם שפילמאַן (איצט אין טאָרנע), ד״ר וואָלף שענקעל ז״ל און אברהם יאָרטנער (איצט אין ישראל).

דעם 18־טן אַפּר־ל 1938 איז פּאַרגעקומען די 43־טע יערלעכע אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג פון דער עסקאַנטע־געזעלשאַפט, אויף וועלכער דירעקטאָר לעאָפאָלד שינאגעל האָט אויפן סמך פון ציפערן באַוויזן די כסדרדיקע אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט. לויט דעם דאָזיקן באַריכט, האָט דער אומזאַץ פּאַרן באַריכטס־יאָר באַטראָפן 25.634.728 זלאָטעס, דערביי איז געגעבן געוואָרן קרעדיט אויף אַ סומע פון 5.614.360 זלאָטעס, און די איינלאָגן זענען אויסגעוואַקסן צו דער סומע פון 632.907 זלאָטעס. ריינער ריוח אין אויבנדערמאַנטן יאָר האָט באַטראָפן 13.873 זלאָטעס, פון וועלכע עס איז פּאַרטיילט געוואָרן אויף וואוילטעטיקע צוועקן 3.000 זלאָטעס, אויף דיווידענדן 1782 זלאָטעס, אויף רעמונעראציע 4.000 זלאָטעס און די איבעריקע סומע — 5091 זלאָטעס — אויפן רעזערוו־פאָנד, וועלכער האָט באַטראָפן 71.633 זלאָטעס.

אויף דער דאָזיקער, שוין לעצטער, אַלגעמיינער פּאַרזאַמלונג פון דער עסקאַנטע־ געזעלשאַפט איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פּאַרוואַלטונג און אויפ־זיכטס־ראַט אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל:

פּאַרוואַלטונג: ד״ר מאַרטשין בלאָך, לעאָפאָלד שינאַגעל, אברהם שפילמאַן (איצט אין טאָרנע), שמואל ווייסטרויב (איצט אין ישראל).

אויפזיכטס־ראַט: מ. דינטענפאַס, וואָלף געצלער, אברהם יאָרנטער (איצט אין ישראל), אינזש׳ לייכטער און מאַוריצי ליאן.

פון דער דאָזיקער שיינער און נוצלעכער אינסטיטוציע איז קיין זכר נישט געבליבן. דער פּאַרדינסטפולער און לאַנגיאָריקער דירעקטאָר פון דער אינסטיטוציע, לעאָפאָלד שינאַגעל, האָט די שווערסטע מלחמה־יאָרן איבערגעלעבט אין רוסלאַנד, און ווען ער איז נאָכן קריג צוריקגעקומען קיין טאָרנע, האָט ער געהאַט פּאַר זיין אייגנאַרטיקן ציל — רעאָליזירן זיין אידעאָל, וועמען ער האָט אַ גאַנץ לעבן געדינט געטריי און געאַרבעט מיט אַזויפיל קרבנות־גרייטקייט. אין יאָר 1949 איז ער געקומען קיין ישראל, וואו עס האָבן פון לאַנג שוין גווואויינט זיינע קינדער. אינעם אייגענעם לאַנד האָט ער זיך געפילט גליקלעך און צופרידן. אין דעצעמבער 1951 איז ער פלוצים געשטאָרבן אין תל־אביב. דער טויט פון דעם דאָזיקן טרייַען און ערלעכן ציוניסט האָט שווער געטראָפן די טאָרנער יידן וואָס וואויגען אין ישראל.

כבוד זיין אָנדענק!

*

צו די עלטסטע קאָאָפּעראַטיוון אינסטיטוציעס אין טאָרנע האָט אויך געהערט דער קרעדיט־פאַרבאַנד, וועלכער אי״ז אין יאָר 1903 געגרינדעט געוואָרן פון די פאָנדן פון באַראָן הירש, און פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געשטיצט די אָרעמסטע שיכטן פונעם טאָרנער יידנטום, באַשעפּטיקטע ביים קליינהאַנדל און האַנטווערקערייַ. דער קרעדיט־פאַרבאַנד האָט אַלס קאָאָפּעראַטיוו געשטיצט זיך אויף אַקציע־אַנטיילן פון די מיטגלידער, צום מיינסטן קליינהענדלער, בעלי־מלאכות און קליין־פאַבריקאַנטן. לויטן סטאַטוט פונעם פאַריין, איז זיין ציל געווען צו געבן הלוואות, פון וועלכע עס האָט געקאָנט געניסן נאָר אַ מיטגליד פונעם פאַרבאַנד, און אין דער ערשטער ריי דער, וועמען עס זענען נויטיק געווען פאָנדן

אויף אויפצוהאַלטן זיין וואַרשטאַט, כדי צוהאַלטן אויף דער אויבערפלאַך און ראַטעווען עטלעכע הונדערט פאַמיליעס, וועלכע וואַלטן געקאָנט פאַלן צו לאַסט דער געזעלשאַפט. אַ רעאָרגאַניזאַציע פונעם קרעדיט־פאַרבאַנד אויף אַ גרעסערן מאשטאַב איז דורכגעפירט געוואָרן אין יאָר 1925, וועו אויף דער 25־טער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די אַנטייל־באַזיצער, אויף וועלכער עס איז אַנווועזענד געווען ד״ר זילבערשיין, סיים־דעפוטאַט, עקזעקוטיוו־פרעזעס פון די קאָאָפעראַטיווע בענק אין גאַליציע, — איז אַלס פרעזעס פונעם אויפזיכטס־ראַט דערוויילט געוואָרן יוסף היימאַן, וועלכער איז פאַרבליבן אויפן דאָזיקן אָמט ביז זיין טויט אין יאָר 1937. היימאַן האָט די דאָזיקע אינסטיטוציע אַנטוויקלט ביז גאָר. אַלס פאַרוואַלטונגס פאַרזיצער איז דעמאָלט דערוויילט געוואָרן אדוו׳ העשל פישלער. דער קרעדיט־פאַרבאַנד האָט אין יאָר 1928 געציילט 650 אַקציאָנערן מיט 1570 אַקציעס, דערביי האָט דער אומזאַץ קאָפּיטאַל באַטראָפן די סומע פון 70.000 זלאָטעס, ביי געגעבענע הלואות אויף אַ סומע פון 163.000 זלאָטעס.

דער קרעדיט־פאַרבאַנד איז גאָר אינגיכן געוואָרן אייגע פון די ערנסטע קאָאָפעראַטיוון אינסטיטוציעס, אונטערהאַלטנדיק מיט קליינע הלוואות כמעט אַלע יידישע קליינהענדלער און בעלי־מלאכות אין טאָרנע. פיל געהאָלפן צו דעם האָט דער דירעקטאָר בראָניסלאָוו נעבענצאַל (איצט אין בעלגיע), וועלכער האָט זייער אַ סך געלייסטעט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער ווירטשאַפטלעכער אינסטיטוציע. אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען אין פעב־רואַר 1931 יאָר, האָט דיר׳ נעבענצאַל באַריכטעט, אַז אין יאָר 1930 אויף דער אַלגעמיינער צאָל 331 יידישע האַנטווערקער אין טאָרנע, האָבן 201 געגאָסן פון קרעדיטן אינעם קרעדיט־פאַרבאַנד.

וועגן דער באַדייטונג און וויכטיקייט פונעם קרעדיט־פאַרבאַנד זאָגט עדות דער באַריכט פון דער לעצטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, פאָרגעקומען דעם 24־טן יוני 1938. באַטייליקט אין דער פאַרזאַמלונג האָבן זיך 119 מיטגלידער, דעם פאָרזיץ האָט געפירט מאָאוריצי שוואַנענפעלד. דיר׳ נעבענצאַל האָט אויף דער אויבן־דערמאָנטער פאַרזאַמלונג אויפגעוויזן, אַז אין יאָר 1937 איז געווען ריינער ריוח 3.863 זלאָטעס, פון וועלכע 1.800 זלאָטעס איז באַשטימט געוואָרן פאַר קולטור־געזעלשאַפטלעכע צוועקן. אויב מען וועט נעמען אין אַכט, אַז אין יאָר 1938 האָט דער פאַרבאַנד באַשעפטיקט עטלעכע אַנגעשטעלטע, און פון די אַרויסגעגעבענע הלוואות האָט ער געזומען אַ מינימאַלן פראָצענט, האָט דאָס דערגרייכן אַזאַ ריוח נאָך אַ גאַנציאָריקער טעטיקייט געוויזן אויף אַ גרויסן דערפאָלג און עדות געזאָגט וועגן דער פולבלוטיקייט פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע.

צוזאַמען מיטן טאָרנער יידנטום איז אויך די דאָזיקע וויכטיקע עקאָנאָמישע פלאַצווקע פאַרניכטעט געוואָרן.

*

אויסער די צוויי אויבנדערמאָנטע קרעדיט־קאָאָפעראַטיוון, איז אין טאָרנע געווען נאָך אַ „קאָאָפעראַטיווע געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקן קרעדיט״, וועמענס אויפגאָבע עס איז געווען צו געבן אַ גינסטיקן קרעדיט אירע מיטגלידער. דער דאָזיקער קאָאָפעראַטיוו, געגרינדעט אין יאָר 1930, איז אָנגעפירט געוואָרן דורך

איינעם פון די גרינדער און דירעקטאָרן, חיים אבערדאם, פאַרדינסטפולער אַרטאָ־דאָקסישער טויער און געזעלשאַפטלעכער עסקן, באַזונדערס אויפן געביט פון דער טאַרנער יידישער קהילה, און איזאַק שענוועטער, איבערגעגעבענער מזרחי־טויער, ווי אויך יוסף מאשלער, וועלכער האָט זיין דערפאָרונג אינעם באַנק־וועזן אָפגע־געבן צום דינסט פון דער אויבנדערמאַנטער אינסטיטוציע. אינגיכן איז זי געוואָרן אַ וויכטיקע קרעדיט־אַנשטאַלט פאַר יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער, באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו צוליב דער אַנטי־יידישער עקסטערמינאַציע־פּאָליטיק איז די יידישע ווירטשאַפטלעכע קרייזן אָפגע־שלאָסן געוואָרן דער צוטריט אין די רעגירונגס בענק. אויף דער אַלגעמיינער פאַר־זאַמלונג אין יאָר 1931 (אונטערן פאָרזיץ פון שמואל הוללעס), איז אַלס פרעזעס פון דער פאַרוואַלטונג אויסגעקליבן געוואָרן יוסף מאשלער. לויטן באַריכט פאַרן יאָר 1930, האָט דער ריינער ריוח פון דער קאָאָפעראַטיווער געזעלשאַפט באַטראָפן 20.343 זלאָטעס, וואָס האָט גלייך עדות געזאָגט וועגן דער פרעכטיקער אַנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע. אין יאָר 1937 האָט די אינסטיטוציע דערגרייכט אַ ריוח פון 35.427 זלאָטעס, פון וועלכע עס איז אַוועקגעגעבן געוואָרן אויף דיווידענדן און אויף קולטור־געזעלשאַפטלעכע צוועקן (גמילות־חסד, קרן קיימת לישראל, קרן היסוד און אַנד.) די סומע פון 17.888 זלאָטעס, און דאָס איבעריקע גאַלט — 17.539 — איז איבערגעוויזן געוואָרן אינעם רעזערוו־פאָנד, וועלכער האָט דאָס יאָר באַטראָפן 323.767 זלאָטעס.

אין יאָר 1937 איז אַלס פרעזעס פון אויפזיכטס־ראָט דערווייל געוואָרן שמואל הוללעס, דערבי דאָרף מען אונטערשטרייכן, אַז אַ דאַנק די באַמיאונגען און קאָסטן פון דער קאָאָפעראַטיווער געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקן קרעדיט, איז אין טאָרנע געפּענט געוואָרן אַ טיי־האַלע אין אַ באַזונדער לאָקאַל אויפן פּלאַץ „פּאַד דעמבעם", וועלכע פלעגט יעדןווינטער אַרויסגעבן אומזיסט טיי מיט ברויט יעדן וועלכער האָט עס געבעטן.

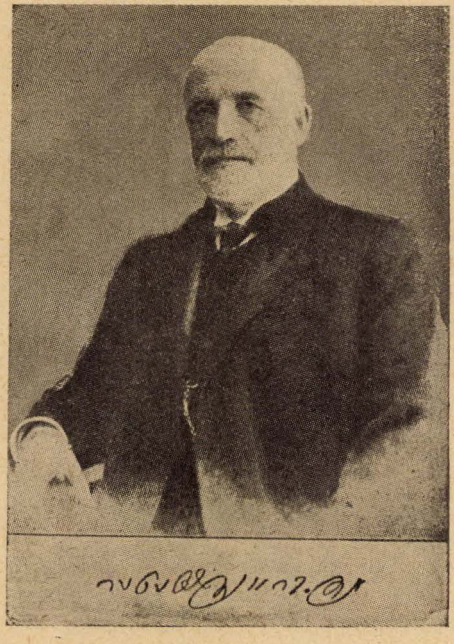
אויך פון דאָזיקן קאָאָפעראַטיוו, וועלכער האָט באַשעפטיקט פיל אָנגעשטעלטע, איז נישט געבליבן קיין זכר. אַלע דירעקטאָרן, די מיטגלידער פונעם אויפזיכטס־ראָט און אַלע מיטגלידער פון דער קאָאָפעראַטיווער געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקן קרעדיט, זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים.

דער אנטייל פון טארנער יידן
אין ווייסנשאפט, קונסט, ליטעראטור
און פובליציסטיק

דניאל לייבל

ר׳ מרדכי דוד

ר׳ מרדכי דוד — אַזוי האָט ער געהייסן ביי אונדז אין שטאָט. ווען מ׳האָט געזאָגט ר׳ מרדכי דוד, האָט מען געמיינט יענעם הויכן יידן מיטן גלאַט ראַזירטן לענגלעכן פנים און קורץ געשוירענע גראָע האָר, וואָס איז געגאַנגען איבערן גאַס מיט געוג פעסטע טריט, נישט אָפּגעשטעלט זיך, סיידן ס׳האָט אים עמיץ אָפּגעשטעלט, און די זשוואַווע בלאָע אויגן פון די געפעלבלטע רעמלעך אַרויס האָבן זיך געגליטשט איבער אַלץ מיט אַ באַהאַלטן שמייכעלע, חלילה נישט מיט יהירות. יידן האָבן פאַר אים געצויגן דעם הוט, ווי פאַר אַ שררה, אַפילו מ׳האָט אים געקענט בלויז פון דערווייטנס. מ׳האָט עפעס נישט געקאָנט פאַרבייגיין פאַר אים סתם אַזוי ווי פאַר יעדן אַנדערן. ס׳איז נישט געווען גלייכגילטיק, אַז ער גייט אויפן גאַס.

מרדכי דוד בראַנדשטעטער ז״ל

מ׳האָט אים געזופן רעב, כאָטש ער איז געווען אַ גלוח און אין דער שטאָט און אין דער גאַנצער סביבה האָט ער געשמט אַלס שרעקלעכער אַפיקורס. אַלע מעשיות וואָס מ׳פלעגט דערציילן וועגן ערגעץ וואו אַן אפיקורוס אין דער וועלט, פלעגט מען דערציילן ביי אונדז אין שטאָט וועגן אים, וועגן ר׳ מרדכי דודן. מענטשן האָבן געזען ממש מיט די אייגענע אויגן, ווי ער זיצט איבערן זוהר אין בלויזן קאַפּ, און פון חוזק וועגן האָט ער אפילו אַ באַזונדערן פייקע־ציבוך אויף שבת מיט אַ זילבערנער אויפשריפט „לכבוד שבת״, כאָטש געריכטערט האָט ער גאָר פאַפּיראָסן. פונדעסטוועגן האָט מען פאָר אים געהאָט גרויס אָפּשיי, און אפילו מ׳האָט אויף אים אויסגערעדט כל׳עס בייז, האָט מען אין די רייד געהערט אי דרך ארץ אי סימפאָטיע, נישט אַזוי ווי וועגן די יונגע „שקצים״, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן אָפרוקן אייניציקווייז פון בית המדרש, אָדער מ׳האָט זיי מיט גרויס חרפה געזונדען אַרויסטרייבן פון דער קלויז פאָר צוקנעפלען דעם קאָלנער פון העמד אָדער גאָר אָנטאָן אַ „שניפסל״. ווייל ר׳ מרדכי דוד איז געווען אַ גרויסער למדן, אַזוי האָבן זיך געשוואירן יידן, וואָס האָבן מיט אים קיינמאָל קיין וואָרט נישט אויסגערעדט.

ווי אַזוי מ׳האָט אים געזופן פנים אל פנים איז געווען געווענדט פון דעם יידן וואָס האָט געזעדט. איז עס געווען אַ ייד אַ למדן, פון עלטערן דור, אַ ייד וואָס שאָצט אָפּ מענטשן לויט דעם צו זיי זענען לערנערס אָדער נישט, האָט ער נישט געהאַט, חלילה, קיין פּחד אים אָנצורופן ר׳ מרדכי דוד, און פאַרטיק. איז עס געווען אַ ייד אַ היינטצייטיקער, מיט אונטערגעהאַקטע פאה׳לעך, אַ דייטש אָדער אַ האָלב־דייטש געקלייידעטער, לאָמיר זאָגן, אַ סוחר, האָט ער זיך צו ר׳ מרדכי דודן געווענדט מיטן מער דיסטאַנצירטן „הער בראָנדשטעטער״. דער למדן איז אפיקורס האָט געהייסן ר׳ מרדכי דוד, דער סוחר און בוימל־פאַבריקאַנט האָט געהייסן „הער בראָנדשטעטער״. דער יונגערער דור, וואָס האָט שוין געוואוסט וואָסער פלאַץ ר׳ מרדכי דוד פאַרנעמט אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראַטור, האָט פאַרייניקט ביידע נעמען אינאיינעם: ר׳ מרדכי דוד בראָנדשטעטער.

צי האָט ר׳ מרדכי דוד געהאַט חברים אין שטאָט געדענק איך נישט. מ׳האָט אים אוודאי אַמאָל אין אָנהויב פונעם יאָרהונדערט געזען כאָפן אַ ליצנישן שמועס מיט דעם קהל־שרייבער, דעם צינישן משכיל, וואָס האָט הינטער די גבירישע פּני געדרייט מיט דער שטאָט און פון צייט צו צייט געוויזן זיין שארפע פּען אין אַ פאַמפלעטל קעגן די יונגע צוציקעס, די ציוניסטן, מיטן „הויקערל״ מאַקס בינענ־שטאָק, און מיטן ד״ר זאַלץ, דעם זון פון יידל מוץ, דעם שניידער פון דער גראַ־באָווקע. אַמאָל האָבן זיך צו אים אַרויפגעכאָפט די צוויי פאַרשיכורטע משכילים, וואָס דער ערשטער פון זיי איז געווען פישל וויסמאַן־חיות, אַ ברודער פון דעם באַקאַנטן מו״ח, אָדער פאָפולערער „פישעלע פיאָק״, קאָרעספאָנדענט פון „המגיד״ און פון דער וויענער „נייע פרייע פרעסע״, וואו ער פלעגט שרייבן עטלעכע שורות וועגן אַ גרויסער שר׳פה, אָדער וועגן דער פייערנגג פונעם קיסרס געבורטס־טאָג, און בשכר זה האָט ער געהאַט „דאָס רעכט״ צו זאָמלען אָבאָנענטן פאָר דער צייטונג און אַראָפּוצונעמען פראָוויזיע; און דער צווייטער איז געווען שלמה מענדל האָבער, וועלכער האָט אויך אַמאָל געשריבן אין די העברעאישע צייטונגען, — אַ מער

בכבודיקער בעל־הבית, וואָס איז שוין מחמת שיכרות געשטאַנען אונטער דער קוראַטעלע פון דער משפחה און באקומען זיין טעגלעכן „געהאַלט" — אַ האַלבע ליטער מעד ביי חיים בערל, דעם מעד־שענקער, אָבער נאָך געהאַט גענוג כוח צו טייטשן אַ פסוק, אויסצוגלייכן אַ מדרש ער זאָל שטימען מיט דער „וויסנשאַפט", אָדער אויסגעפינען פֿאַרנאַגראַפישע שטיקלעך ביי די נביאים, כל המינים קיצלדיקע ראשי־תיבותן, פֿאַר וועלכע עס קאָן זיך געפינען אַ בעלן מכבד צו זיין אים מיט אַ צוגאַב־גלעזל אין דוד לייבלס וויינשענק, וואָס קיין פֿרנסה האָט ער נישט געהאַט, אָבער אַ מבין אויף אַ גוט וואָרט איז ער געווען, אָדער אין משה לייבלס בירֿ־שענק, וואו ס׳איז אַלעמאָל געווען ביים לאַנגן טיש אין דער ערשטער שטוב אַ גענוג גרויסער עולם, פֿאַר וועלכן מען קאָן זיך רחבותדיק באַווייזן אי מיט תורה אי מיט חכמה.

אַז די צוויי, פישל פּיאַק און שלמה מענדל האָבער, האָבן זיך צוזאַמען אַרויסֿ־געוואַקלט פון שענק און די פּיס האָבן נאָך געטראָגן, האָט מען זיך געלאָזט אויף דער וואַלאָווע, קייגנאיבער דער פֿאָליציי, וואו ס׳האָט געוואויגט „מרדכי דוד", וואָס האָט אָפּגעהיט די שעהן פון מיטאָג, און מ׳האָט גוט געוואוסט וועמ׳קאָן אים כאַפּן. ער האָט אויך אַלע מאָל צו פֿאַרקויפן אַ גלייך וואָרט, אַ תורה וכדומה.

אָבער דאָס איז שוין געווען מיט אַ סך יאָרן צוריק.

די צוויי — פישעלע און מנחם מענדל, זענען שוין לאַנג געווען אויפן עולם האמת, און אַרום ר׳ מרדכי דודן איז גאָר שטיל געוואָרן. סיידן אַמאָל אַ שמועס מיטן ד״ר גאָלדהאַמער, דעם „אַסימילאַטאָר", וואָס איז געווען אי אַ דזשענטלמאַן אי אַ פּיקח, און כאָטש ער איז געווען דער בריליאַנטענער רעדנער און אויסערֿ־געווייַנלעכער יוריסט, וואָס אפילו די באַדינער פון העכסטן גערייכט אין ווין האָבן געוואוסט זיין גדלות, האָט ער זיך קיינמאָל נישט פֿאַרלאָזט בלויז אויף דער יוריספרודענץ און רעטאָריק, נאָר צוגעאַרבעט מיט אַ מתנת־יד — אַזוי האָבן געזאָגט שטילערהייט, אַז קיינער זאָל נישט הערן, טייל עלטערע אַדוואָקאַטן, וואָס האָבן נישט געקענט לייקענען, אַז ער איז דער גרעסטער, אָבער אַביסל מקנא געווען האָבן זיי אים פֿאַרט. ד״ר גאָלדהאַמער איז טאָקע געווען דער אייניציקער אין שטאָט, וואָס האָט געקאָנט אימפּאָנירן מיט עפּעס דעם גרויסן שרייבער ר׳ מרדכי דודן; ער איז געווען אַ גאָנצער אייראָפּעער. נאָך אין די אַכציקער יאָרן האָט ער, ד״ר גאָלדהאַמער, נאָך אַ יונגער אַדוואָקאַט, וואָס איז אָקאַרשט אָנגעקומען פון אַ קליין שטעטל, געהאַלטן עפּנטלעכע רעפֿעראַטן אין טאַרנע וועגן איבסענען, קוים וואָס מ׳האָט פון אים אָנגעהויבן צו וויסן אין דער וועלט.

ס׳איז געווען נאָך אַ סיבה, וואָס דער עלטערער שרייבער האָט געהאַלטן פונעם יונגן אַדוואָקאַט. נאָך אין יענע יאָרן, וועו דער ענין „יידיש נאַציאָנאַל" האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אויסצופּיקן פון די משכיללישע שאָלעכצן, וועו אין דעם לעמבערגער „שומר ישראל" האָבן זיך אָנגעהויבן וווייזן די ערשטע פונקן פון וועלטלעכער יידישקייט, האָט שוין דער דאָקטאָר גאָלדהאַמער ביי די וואַלן צום עסטרייכישן פֿאַרלאַמענט קאַנדידירט געגן דעם גלח סטאַיאַלאָווסקי אונטער דער פירמע פון אַ „יידישער נאַציאָנאַלער פּאַרטיי", וואָס ער האָט צו דעם צוועק געגרינדעט. אָזוי אַרום איז דער יונגער אַדוואָקאַט מיטן „גילדערנעם מויל" געוואָרן דער פירער פון

די „פֿאַרטגעשריטענע" יידן, וואָס האָבן געהאַט אַן אייגענעם טעמפּל, וואו מ׳האָט געדאַוונט אין קורצע טליתימלעך און ס׳איז געווען אַן אָרגעל מיט אַ כאָר, ווי ס׳פֿאַסט פֿאַר „בעסערע מענטשן". אָבער די נאַציאָנאַלע בלי־צייט פון ד״ר גאָלד־האָמער האָט נישט געדויערט לענגער ווי די צייט פון די וואַלן. ס׳האָט געמוזט דויערן פופצן יאָר ביז עס האָבן אויפגעכאַפּט די זאַך ייִנגערע און מער פֿשוטע יידן, סוחרים, בעלי בתים, און זיי זענען געגאַנגען אַ טריט ווייטער, ווי סתם נאַציאָנאַל. זיי זענען געווען ציוניסטן. זיי האָבן געגרינדעט דעם „אהבת ציון": אָט דער זון פֿון דעם שניידער יידעלע מוץ — ד״ר אברהם זאַלץ, דער פֿישער האָלענדער און אין איינעם מיט זיי דער העברעאישער לערער זכריה מענדל שאַפּירא, וואָס איז שפּעטער געווען לערער אין ראש־פּינה, אין ארץ־ישראל, דערנאָך אין תל־אביב, און האָט דאָ אַרויסגעגעבן אין די צוואַנציקער יאָרן אַ בוך אויף דייטש, וואָס הייסט אַזוי שיין: „די ביבעל אַלס אַריאַדנע־פֿאַדן אים לאַבירינטע דער שפּראַכן". זיי האָבן גערינדעט דעם „אהבת ציון" און געמומען זיך בויען מחנים אין ארץ־ישראל, אויפֿ־געשטעלט אַ גאַנצע באַוועגונג, עטלעכע יאָר פֿאַרן סוף פונעם יאָרהונדערט, אפילו געפֿרווט באַקומען פֿאַר דעם הכשר פון רביים און באקומען שיר נישט אַ חרם פונעם בעלזער רבין, וואָס מען זייער אינטערעסאַנט נאַכלייענען אין אחד־העם׳ס „על פרשת דרכים".

ר׳ מרדכי דוד׳ן האָט ציוניזם נישט געמומען. די יונגע לייט האָבן אים נישט אימפֿאָנירט. ער האָט פֿאַר זיי געהאַט אַ ניכטערן שמייכעלע, ווי בכלל פֿאַר „האָלב אַזיע" מיט אירע חסידים און משכילים אינאיינעם. דער נייער מין חסידות, — ציוניזם, — איז געווען צו „פלעבעאיש" פֿאַר אים. און בכלל, אַ מענטש ווערט עלטער. אין די זעכציקער יאָרן האָט ער געשריבן „רעוואָלוציאָנערע" לידער (וועלכע ער האָט נישט פֿאַרעפנטלעכט). מ׳איז דעמאָלט יונג געווען, געוואָלט איבערקערן די וועלט, דערנאָך גיפּירט מיט דער פעדער די מלחמה מיט די חסידים, מיט בעלז און זידעטשויוו, און איצט, אַז דער גרויסער שונא ציט זיך שוין צוריק — קומט אַן דער אויפגעקומענער גביר. ס׳איז דען דאָ מיט וועמען צו קעמפן? זיי זענען לעכערלעך, און מ׳דאַרף פון זיי אַביסל אַפּלאַכן... אמת שוין מער איראַפּאיש, מער מאָדערן, — עפּעס האָט מען דאָך געלערנט אין די יאָרן, — אָבער נישט קיין קאַמף, און אויך די יונגע ציוניסטן זענען לעכערלעך.

בלייבט איבער — די קינדער, איינער אַ דאָקטאָר, מיכאל בראַנדשטעטער, אַ פיינער פעדאַגאָג, די אייניקלעך, וואָס מען וויסט נישט וואָס פון זיי וועט ווערן, — און עטלעכע נאָענטע: דאָ אין דער היים — ד״ר גאָלדהאָמער, אָבער אַ פֿאַרנומענער מענטש, און אין וואַרשע אַ פריינט, וואָס דאָס הארץ דערקוויקט זיך פון אים ביים בלויזן דערמאָנען — דוד פרישמאַן. „א, דער פרישמאַן, דאָס איסט איין פיינער מאַן". וועט ער איז אמאָל געפֿאָרן פון קאַרלסבאַד, האָט ער זיך ספּעציעל אויפן וועג אַראָפּגעלאָזט צו ר׳ מרדכי דוד׳ן קיין טאַרנע און פֿאַרבראַכט צוזאַמען דריי טעג. דאָס איז געווען אַ יום־טוב, נישט צו פֿאַרגעסן. „דוד פרישמאַן איסט איין ווירקליכער איראָפּעער אונד איין גייסטרייכער מאַן". זיי האָבן זיך פשוט נישט געקענט צעשיידן, און דאָס האָט דעם אַלטן מאַן געוואָרעמט לאַנגע יאָרן.

ר׳ מרדכי דוד׳ס לעצטע דערציילונג איז געווען די לעצטע פון דער סעריע

„תמונות מקריניצה". ער האָט זי שוין געשריבן נאָך אַלעמען. זי האָט שוין אפילו נישט געקאָנט אַריין אין דער בוך־אויסגאַבע פון די „תמונות", אָבער זי איז באמת אַ וואונדערבאַרער אָפשלוס פון אַ שרייבער־לעבן. דאָס איז אַ בילד פונעם „לעצטן סעזאָן" אויפן קריניצער „דעפּטאַק". איין מענטש אינגאַנצן זיצט אויף דער באַנק. דער האַרמידער פון די סעזאָנען איז אַריבער. די האַרבסטיקע ביימער שיטן מיט פאַרוויאַנעטע בלעטער. אַווינטל צעשאָקלט אַמאָל דעם פוסטן פּאַרק. און דאָ — פון צווישן די בוימער דערנענטערט זיך אַ וועוויאָרקע, שפּרינגט אַרויף אויף דער באַנק און זעצט זיך אַוועק, אַזוי פאַרטראַכט, לעבן דעם בארואיקטן מענטש. זיי ביידע אין איינעם — דער גרויסער שרייבער פון זיין צייט, און די וועוויאָרקע פונעם וואַלד. דער דערציילער ענדיקט ווי אַ לירייקער.

איצט איז געבליבן די הנאה פון ליטעראַטור — פון העברעאישער און יידישער. זיינע אייגענע געזאַמלטע ווערק האָט „תושיה" אין וואַרשע אַנגעהויבן אַרויסגעבן און נישט פאַרענדיקט. ער וועט נישט אייניייסן וועלטן, מ׳זאָל עס פאַרענדיקן. סוף כל סוף זענען דאָ אַזויפיל גרויסע הייַנטיקע שרייבער. ער רעדט נישט אפילו וועגן דעם. ער האָט שוין הנאה, ווען עס קומען צו אים יונגעלייט און ברענגען אים אַמאָל אַ נייַ בוך. פאַר זיי באַרימט ער זיך, אַז נאָך אין יאָר 1896 האָט ער גערעדט מיט בערדיטשעווסקין אין קאַרלסבאַד, אַז מען דאַרף דרוקן ביאַליקן; אַז ער האָט אים דער ערשטער אָפּגעשאַצט ווי געהעריק. פאַר זיי קאָן ער אַרויסזאָגן זיינע מיינונגען וועגן ליטעראַטור. שלום־עליכעמען האָלט ער פאַר דעם גאָר גרויסן קינסטלער. „ער האָט ניווא", אייביק איין קינסטלעריש ניוואָ (דאָס איז געווען זיין מיינונג לויט די בענדער, וואָס ער האָט געקענט). פרצ׳ך האָט ער געהאַלטן פאַר זייער אַ פּעאיקן „דילעטאַנט" — באשר ער האָלט נישט איין אַלעמאָל דעם אייגענעם ניוואָ. פון די יונגע האָט אים שטאַרק אימפּאָנירט משה בראַדערזאָן מיט זיין יידישער וואַרט־קונסט. אַז ער האָט געזען די יידישע ליטעראַטור אין איר אויפבלי, האָט ער שוין שטאַרק הנאה געהאַט, וואָס אַמאָל מיט אַ סך יאָרן צוריק זענען עטלעכע פון זיינע אנטי־חסידישע דערציילונגען אַרויס אין אַ יידישער איבערזעצונג. מיט צער האָט ער געערעדט וועגן דער זאַמלונג פון טויזנט בריוו פון יידישע שרייבער פון זיין צייט, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין זיין דירה, אַנטלויפנדיק פאַר דער רוסישער אינוואַזיע קיין ווין, און זיי זענען אויף תמיד פאַרשוואונדן. אין דער בהלה האָט ער געכאַפּט אַנשטאָט די בריוו אַ קישן, צו האָבן אויף וואָס צו שלאָפן. אינגאַנצן פאַרגעסן, אַז מ׳האָט אים פאַר די בריוו געהאַט אַנגעבאָטן עטלעכע טויזנט דאָלאַר... ער האָט געהערט, אַז בעת דער אינוואַזיע איז געווען אויבן אין זיין דירה ש. אַנ־סקי, נאָכקוקן וואָס איז געבליבן; אָבער, ווייזט אויס, די בריוו זענען שוין געווען פאַרהייצט דורך די רוסישע אָפיצירן.

שרייבן האָט ער נישט אויפגעהערט. אַז נישט קיין דערציילונגען, האָט ער נאָטירט אַפאָריזמען און פאַרעפּנטלעכט אַ היפּש ביסל פון זיי אין אַמעריקאַנער „הדואר". די געשעפטן זענען געווען שמאָל, דער דאָלאָר איז זיך צונויף געקומען. האָט ער מסכים געווען, ווען ר׳ חיים נייגער, דער אויבער־ציוניסט פון שטאָט, האָט מיט אים אָפּגערעדט: מיר קויפן פון אייך די ביבליאָטעק, און איבער הונדערט יאָר וועט מען זי אַריבער שיקן אין דער אוניווערזיטעט־ביבליאָטעק אין ירושלים.

צעשיידן זיך מיט די ביכער האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט. צי זיי זענען אָנגע־קומען? דאָרט אין אַ העפט זענען געווען די לידער, וואָס ער האָט מיר פאָרגעשטעלט אַלס סאָציאַליסטישע („איך בין יונגערהייט אויך געווען אַ סאָציאַליסט"), אָבער איך האָב אין זיי געפונען בלויז געזאָגט קעגן טיראַנען און אַריסטאָקראַטן, לידער פון אַ דעמאָקראַט פון די 60־ער יאָרן.

ער איז שוין געווען קרוב אַן אַכציקער.

ד״ר שמואל שפאן

ד״ר לעאן קעלנער

זיין ביאגראפיע, וויסנשאפטלעכע, פאליטישע און געזעלשאפטלעכע טעטיקייט

כ׳וויל דינען דער וויסנשאפט,
מיין פאלק וויל איך אן העלפער זיין.

דעם אינהאלט פון אויבנדערמאנטן עפיגראם, ארויסגעזאגט דורך אים גופא, האט זיך געשטעלט פאר א ציל אין זיין צוקונפטיק לעבן דער דעמאלט 15־יאריקער שילער פון טארנער קלויז, דער שפעטערדיקער האפראט און אניוועזיטעט־פראפעסאר ד״ר לעאן קעלנער.

ער איז געבוירן געווארן אין יאר 1859 אין טארנע, אלס עלטסטער זון פון רפאל און לאה קעלנער. אין די ערשטע יארן פון זייער צוזאמענלעבן, האבן ד״ר קעלנערס עלטערן געלעבט אין גענוג שווערע מאטעריעלע באדינגונגען, פונדעסטוועגן האבן זיי באשלאסן צו געבן זייער באליבט און געאכטעט קינד די סאמע בעסטע דערציאונג אויף אלע געביטן, און באזונדערס האבן זיי געשטרעבט דערצו, אז דאס קינד זאל באזיצן גרינטלעכע ידיעות אין תנ״ך און גמרא.

וועגן דאס קינד האט געענדיקט 3 יאר, האט מען אים צוליב דעם אנגעדונגען אין חדר, ער זאל זיך באצייטנס אויסלערנען דעם א״ב. צו יענער צייט האט זיך אן ביסל פארבעסערט די פינאנסיעלע לאגע פון קעלנערס, וועלכע האבן זיך געעפנט א קליינהאנדל פון קאלאניאל, וואס איז דורך זיי געפירט געווארן לאנגע יארן אינעם עק־הויז אויף דער כישאווער גאס און כישאווער פאראלעלע („פשעטשניצע״) אין טארנע.

ווי ד״ר קעלנער אליין שרייבט אין זיין ארטיקל „דער ערשטער שולטאג״, אפגעדרוקט אין יאר 1927 אין דער צייטשריפט „מנורה״, האט ער אין די ערשטע חדשים זייער אומגערן באזוכט דאס חדר און זיין בעלפער האט געהאט פיל אויס־צושטיין, איידער ער האט דעם קונדס געבראכט צו שלעפן פון דער היים אין חדר.

נאר אינגיכן האט די לאגע זיך געענדערט צום בעסערן אויף אזוי ווייט, אז דער קליינער קעלנער איז געווארן נישט נאר פלייסיק אין לערנען, נאר אויך דער בעסטער תלמיד. דערפאר האט דער רבי אים אנפארטרויט יעדן דאנערשטיק

דורכצואַרבעטן מיט די איבעריקע תלמידים דעם חומר וואָס זיי האָבן געלערנט אין משך פון דער וואָך.

אַזוי האָט דער גורל געוואָלט, אַז שוין אין די יינגסטע יאָרן, האָט לייביש קעלנער, אינגאַנצן אומבאַוואוסטזיניק, זיך געגרייט צום לערער־פאַך, וואָס האָט אים אין די שפּעטערדיקע יאָרן דערפירט ביז דער אוניווערזיטעט־קאַטעדרע.

וועגן זיינע אויסערגעווייגלעכע גייסטיקע פעאיקייטן און נישט בלויז אין די יוגנט־יאָרן, נור אין קינדער־עלטער, זאָגט עדות דער פאַקט, אַז זייענדיק 8 יאָר אַלט, האָט לייביש קעלנער שוין געשריבן אַפהאַנדלונגען אין פאָרם פון „פירושים" צום תנ״ך. נישט קיין וואונדער, אַז זיין שפּעטערדיקער עלטערער פריינט ד״ר גידעמאַן, דער אויבער־ראַבינער פון ווין, פלעגט שרייבן אָדער רעדן וועגן קעלנערן ווי וועגן דעם „עילוי פון טאָרנע".

וועגן לעאָן קעלנער איז אַלט געוואָרן 10 יאָר, האָבן זיינע עלטערן באַשלאָסן צו מאַכן די ווייט־גרעסטע אָנשטרענגונגען (באַזונדערס איז דאָס געווען דער פאַרלאַנג פון זיין מוטער), אַז זייער טאַלענטירט זינדל זאָל באַגלייך מיט דער קענטשאַפט פון תנ״ך און תלמוד, באַזיצן אויך וועלטלעכע בילדונג, און וויל

ד״ר לעאָן קעלנער ז״ל

זיי האָבן נישט געהאַט קיין דרייסטקייט אים אויפצושרייבן אין דער אַלגעמיינער שול, האָבן זיי באַשלאָסן, כדי צו רעאַליזירן זייער געדאַנק, אנגאזשירן פאַר אים אַ פריוואַטן לערער, און זוכנדיק אַזעלכן, האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף דוד שפּיצער, דעמאָלטיקער סטודענט פון העכערן גימנאַזיום אין טאָרנע.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז מיט 50 יאָר שפּעטער, ווען עס איז אונטערן פּראָטעקטאָראַט פון פירשט לובאמירסקי געשאַפן געוואָרן אין פּוילן דער „פּראָפאַלעסטינער קאָמיטעט", און ווען אויף דער ערשטער פּייערלעכער זיצונג, האָט דער פּראָפ. ד״ר דיבאָווסקי, פּראָפעסאָר פון דער ענגלישער שפּראַך אויפן קראָקעווער אוניבערסיטעט (וועלכער איז געווען אַ שילער פון ד״ר קעלנער בעת זיין שטודיום אין ווין), אויסגעדריקט זיך מיט אַנערקענונג וועגן ד״ר קעלנער און פעסטגעשטעלט, אַז הגם ד״ר קעלנער שטאַמט פון פּוילן, איז ער אַ בעסערער קענער פון דער ענגלישער ליטעראַטור אַידער ווער ס׳איז פון די עכטע ענגלישע פּראָפעסאָרן פון די דאָרטיקע אוניווערסיטעטן, — האָט זיך דעמאָלט אויפגעשטעלט דער אָנווועזנדיקער אויף דער זיצונג ראַט פון העכסטן לאַנד געריכט (אַבערלאַנדעסגעריכטסראַט) דוד שפּיצער און צו אַלעמענס צופרידנקייט דערקלערט, אַז דאָס איז ער, אַלס סטודענט אין טאָרנע, געווען דער ערשטער לערער פון ד״ר לעאָן קעלנען פאַר וועלטלעכע לימודים.

דאָס אַנגאזשירן דורך די עלטערן אַ פּריוואַטן לערער פאַר זייער זון אויף וועלטלעכע לימודים, איז געווען אַן איבערברוך אינעם לעבן פונעם יונגן קעלנער און האט אומבאַדינגט דעצידירט וועגן זיין צוקונפט.

ווי מיר האָבן שוין געשריבן, איז לעאָן קעלנער שוין פון זיין קינדהייט געווען באַשאָנקען מיט אויסערגעווייניעכע פּעאיקייטן און איז אויסער דעם געווען זייער פלייסיק אין לערנען. נישט קיין וואונדער, וואָס צו דער גרעסטער צופרידנקייט פון זיין פּריוואָט־לערער (וועמען לעאָן׳ס עלטערן פלעגן רופן „דער דייטשער לערער"), האָט דער יונגער שילער געמאַכט גרויסע פאָרטשריט אויך אין די וועלטלעכע קענשטאַנדן, אַרויסווייזנדיק אַ באַזונדערן אינטערעס צו געאָגראַפּיע און פּרעמדע שפּראַכן.

הגם דער יונגער קעלנער האָט זייער פלייסיק געלערנט די וועלטלעכע לימודים און דערפאַר אַוועקגעגעבן פיל שעהן אין טאָג, האָט ער אויף קיין ווייַלע נישט איבערגעריסן דאָס לערנען תנ״ך און תלמוד. זיינע עלטערן האָבן אים געוואָלט פאַרפולקאָמען אין דער ריכטונג און אָפּגעבעטן צום לערנען צו ר׳ ישעיה מאָן, וועלכן מען האָט אין טאָרנע באַטראַכט פאַרן בעסטן תלמיד חכם. ביי אים האָבן זיך געלערנט בלויז עלטערע און מער פּעאיקע פון דער יידישער יוגנט בחורים פון טאָרנע און סביבה.

אויך צווישן די עלטערע תלמידים פון ר׳ ישעיה מאָן האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן לייביש קעלנער, הגם ער איז דאָרט געווען דער יינגסטער. צוליב זיינע פּעאיקייטן איז ער אינגיכן געוואָרן דער שטאָלץ פון ר׳ ישעיה, וועמען דער יונגער קעלנער האָט זייער געשעצט און זיין גאַנץ לעבן פלעגט ער אים שטענדיק דערמאָנען צום גוטן. פונדעסטוועגן איז דאָך פאַרגעקומען אַן ענדערונג אינעם אופן פון לערנען יידישע לימודים דורכן יונגן קעלנער, וויל וואָס מערער ער איז

אריינגעדרונגען אין די וועלטלעכע לימודים, האָט ער אַלץ קריטישער אנגעהויבן באַטראַכטן די פּאָרשריפטן און געזעצן פון תנ״ך און תלמוד.

דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז ביים לערנען תנ״ך, האָט דער יונגער קעלנער זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם קאַפּיטל, וואָס באַשרייבט דעם גן־עדן, וואו עס האָבן געלעבט די ערשטע מענטשן, אדם אוֹן חוה. ער האָט אויפמערקזאם געמאַכט אויפן פּאַקט, אַז לויטן תנ״ך האָט דער גן־עדן באַדאַרפט זיך געפונען אויפן אָרט, פונוואַנען עס שטראָמען אַרויס פיר טייכן, צווישן זיי דער נילוס, פרת אין חידקל. די דאָזיקע תנכ״ישע לעגענדע איז אָבער נישט שטאַרק געפעלן געווָארן דעם דעמאָלט 13־יאָריקן קעלנער, ווייל פון די לעקציעס געאָגראַפּיע האָט ער שוין געווּוסט, אַז די קוואַלן פון נילוס געפינען זיך נישט אויף דעמזעלבן אָרט, פונוואַנען עס שטראָמט אַרויס דער פרת און דערפאַר האָט ער זיך געווענדט צו זיין פאָטער רפאל קעלנער, וועלכער איז אויך געווען אַ קענער פון תנ״ך, און געבעטן אים דערקלערן די סתירה צווישן תנ״ך און דער געאָגראַפּיע.

פאָטער און זון האָבן באַשלאָסן פעסטצושטעלן וואָס עס זאָגט וועגן דעם דער גרעסטער און בעסטער ביזן היינטיקן טאָג מפרש פון תנ״ך און תלמוד — ר׳ יצחק בן שלמה (רש״י). ווען דער טאַטע האָט אויפגעוויזן זיין יונגן זון, אַז רש״י איז ביי דער זעלבער מיינונג וואָס דער תנ״ך בנוגע די קוואַלן פון די טייכן, האָט דער יונגער קעלנער, נישט האָבנדיק אין זינען, אַז דאָס איז אַן אָפּיקורסות אָפּגעענטפערט גלייך, אז „רש״י האָט געהאַט אַ טעות״.

דאָס האָט אזוי אריסגעבראַכט פון די כלים דעם אַלטן קעלנער, אַז ער האָט זיין געאַכטעטן זון דערלאַנגט אַ פאַטש אין פנים און גלייך משלח געווען דעם סטודענט וואָס האָט געגעבן וועלטלעכע לימודים דעם זון, פאַרניכטעט אַלע זיינע נישט־יידישע ביכער.

אָבער אויך דער דאָזיקער פאַטש האָט נישט געקאָנט ענדערן די אָנגענומענע מיינענגען פונעם יונגן קעלנער, אָדער צווינגן אים איבערצורייסן די וועלט־לעכע לימודים. פון איצט לערנט ער אַליין אַלע וועלטלעכע קענשטאַנדן, אָן דער הילף פון סטודענט, אין געהיים, אויסערהאלב פון דער היים, מערסטנטייל אויפן פעלד צי אויף דער לאַנקע, וועגן וואָס ס׳איז דעמאָלט נישט שווער געווען אויף דער כישאָווער גאַס, וואו ס׳האָבן געוואוינט זיינע עלטערן.

איינמאָל האָט פאַסירט, אַז דער יונגער קעלנער איז געזעסן אויף דער לאַנקע און געלערנט לאַטייניש גראַמאַטיק. אַ מידער פון לערנען איז ער אייניגעשלאָפן ביים בוך. גראָד איז פאַרבייגעגאַנגען אַ פראָפעסאָר פון טאָרנער גימנאַזיע, און דערזעענדיק ביים שלאָפנדיקן חסידישן יונגערמאַן אַ בוך, האָט ער עס אויפגעהויבן אין זיך איבערצייגט אַז דאָס איז אַ גראַמאַטיק פאַר לאַטיין. פונקט האָט זיך קעלנער אויפגעוועקט און צווישן אים און דעם פראָפעסאָר האָט זיך פאַרפירט אַ געשפּרעך, נאָך וועלכן דער פראָפעסאָר האָט זיך איבערצייגט, אַז דער חסידישער יונגערמאַן קען אויסגעצייכנט די כללים פון דער לאַטייניש גראַמאַטיק. צו־מאָרגנס האָט דער פראָפעסאָר דערציילט זיינע שילער וועגן דער באַגעגניש מיטן יידישן יינגל און אים שטאַרק געלויבט. די סטודענטן ווידער האָבן דערציילט די געשיכטע זייערע עלטערן ביז זי איז דערגאַנגען צו טאַטע־מאַמע פון קעלנערן.

קהל און טאַטע־מאַמע זענען געווען שטאַרק באַאַרגט וואָס זייער זון, נישט געקוקט אויפן פאַרבאָט פון פאָטער, לערנט ווייטער וועלטלעכע לימודים.

נאָך דעם דאָזיקן געשעעניש, האָט מען דעם יונגן קעלנער ווידער געכאַפט ביי אַ שרעקלעך „פאַרברעכן״: מ׳האָט פעסטגעשטעלט, אַז אַ געוויסן פרימאַרגן איז ער געקומען דאָוועגען אין קלויז און אונטערן סידורל געהאַלטן אַ גוייש ביכל. דערפאַר האָט מען קעלנערן פאַרבאָטן צו קומען אין קלויז. דאָס איז געווען אַ שווערער קלאַפ פאַר זיינע עלטערן.

דאָס אַלץ האָט דערפירט דעם אַלטן קעלנער דערצו, אַז ער איז אַוועק אַן עצה האַלטן ביי אַ געוויסן ה׳ פייט, וועמען מען האָט געהאַלטן אין טאָרנע פאַר אַ קלוגן ערלעכן מאַן. ער איז געווען לערער פון רעליגיע אין די טאָרנער עפנטלעכע שולן. נאָך דער באַראַטונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז די עלטערן זאָלן אַרויסשיקן דעם יונגן קעלנער קיין ברעסלוי, וואו עס האָט זיך געפונען אַ טעאַלאָגישער סעמינאַר און נאָכן ענדיקן אים, וועט דער יונגער קעלנער ווערן אַ קרייז־ראַבינער, וועלכער וועט א חוץ זיין וויסן אין תנ״ך און תלמוד, באַקומען אויך וועלטלעכע לימודים. אזוי ארום האָבן קעלנערס עלטערן געוואָלט כאָטש טיילווייז פאַרווירקלעכן זייער חלום וועגן דערציען זייער טאַלענטירטן זון, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען 15 יאָר.

נאָכן אַריינפיר־עקזאַמען איז דער יונגער קעלנער אַנגענומען געוואָרן אויפן טעאַלאָגישן סעמינאַר (אויפן העכערן קורס). סיי זיינע לערער ווי די עלטערן האָבן הייליק געגלויבט, אַז לאָזן וועט אויפוואַקסן אַ באַרימטער קרייז־ראַבינער.

געשען איז אָבער אַנדערש. נאָך פאַרן אָפלויף פון צווייטן לערניאָר איז דער יונגער לאָזן אַוועק צום דירעקטאָר פון סעמינאַר און דערקלערט אים, אַז ער איז לגמרי נישט צופרידן פונעם אופן לערנען אינעם טעאַלאָגישן סעמינאַר, ווייל ער איז דאָ געקומען לערנען תנ״ך און תלמוד לויט די פרינציפן פון אַזעלכע געלערנטע ווי די ברידער פיליפסאָן און גרעץ, און דערווייל זעט ער, אַז די פראָפעסאָרן פון סעמינאַר לערנען מיט דעמזעלבן מעטאָד ווי עס האָבן עס געטאָן זיינע מלמדים אין טאַרנע. מיט אַנדערע ווערטער — ער האָט אומנויטיק פאַרלאָזט די עלטערנס היים און זיין געבורטשטאָט.

נאָכן אויסהערן דעם „אני מאמין״ פון יונגן קעלנער, האָט דער דירעקטאָר פאַרשטאַנען, אַז לאָזן קעלנער וועט שוין קיין ראַבינער נישט זיין, און אים געעצה׳ט אַרויסצופאָרן קיין ביליץ און באַמיען זיך אַנגענומען צו ווערן אין דער דאָרטיקער דייטשער גימנאַזיע. נאָכן באַקומען דאָרט די מאַטורע, אויב ער וועט נאָר וועלן, קאָן ער צוריקקומען אויפן סעמינאַר, וואו ער וועט אָן שוועריקייטן קאָנען פאַרענדיקן אַלס ראַבינער.

דאָס דאָזיקע געשפּרעך איז פאַרגעקומען אין יאָר 1878, און נאָך אַ קורצן ישוב־הדעת האָט דער יונגער קעלנער באַשלאָסן אָנצונעמען די עצה פונעם דירעק־טאָר. דעם 1־טן מאַי 1878 איז ער שוין געווען אין ביליץ, פאַרזאָרגט מיט אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צום באַוואוסטן ביליצער סוחר ה׳ שיינגוט. נאָך עטלעכע טעג זיין אין שטאָט, איז ער אַוועק אין גימנאַזיע באַלייגן דעם עקזאַמען און אָן באַזונדערע שוועריקייטן איז ער אָנגענומען געוואָרן אין זיבעטן קלאַס. נאָך צוויי יאָר לערנען האָט ער אין יאָר 1880 באַקומען מאַטורע און אין הערבסט דעמ־

זעלבן יאָר אַרויסגעפֿאָרן קיין ווין און פֿאַרשריבן זיך אויפֿן פילאָלאָגישן פֿאַקולטעט פון דאָרטיקן אוניווערזיטעט, וואו ער האָט געלערנט קלאַסישע שפּראַכן, אָבער דער עיקר געווידמעט זיך ענגליש און פראַנצויזיש.

פֿאָר דער גאַנצער צייט פון זיינע אוניווערזיטעט־סטודיומס, האָט דער יונגער קעלנער אַליין זיך אויסגעהאַלטן פון לעקציעס וואָס ער האָט געגעבן קינדער פון רייכע היימען אין ווין, ווי קאָראָל זיילער, סאָבאָטקאַ און פראַנק מאיר.

אַלס סטודענט פון זעקסטן אוניווערזיטעט־סעמעסטער, האָט דער זייער פּעאי־קער און פלייסיקער לעאָן קעלנער אָנגעהויבן אַרבעטן איבער אַ דיסערטאַציע „צום סינטאַקס פון ענגלישן ווערבום, מיט באַזונדערער באַריקזיכטיקונג פון שעקספירן". וועג אַזעלכע באַרימטקייטן, ווי די דעמאָלטיקע פּראָפעסאָרן האָפראַט שיפער און הייגל האָבן די דאָזיקע אַרבעט אַנערקענט אַלס גלענצנדע, איז קעלנער גלייך נאָך די פּעריען צוגעטרעטן צו אַ ספּעציעלן עקזאַמען, וועלכן ער האָט אָפּגעגעבן מיטן סאַמע בעסטן רעזולטאַט און באַזונדערער אויסצייכענונג, און אין סוף 1883 האָט ער באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר־פילאָזאָפּיע.

נאָכן באַקומען דעם דאָקטאָראַט, האָט ער אָנגעהויבן מאַכן באַמיאונגען וועגן פּאָסטן פון אַ לערער. ער באַקומט דעם אַמט אין דער העכערער רעאַל־שול אין ווין. אָזויווי דער לוין פֿאָר אָזאַ אַרבעט איז געווען זייער אַ קליינער, קאָרגע 60 גולדן אַ חודש, וואָס וואָלט לויט זיין מיינונג, נישט געסטייעט אויף אַ באַשיידענער אויסהאַלטונג פון אַ משפּחה, האָט ד״ר קעלנער אָנגעהויבן אַרומקוקן זיך נאָך אַ זייטיקן פאַרדינסט און צו דעם האָט אים צוגעהאָלפן זיין אַלזייטיק קענען די יידישע וויסנשאַפֿטן, וועלכע ער האָט דעראָבערט אין זיינע יוגנט־יאָרן לערנענדיק אין טאָרנער קלויז און אינעם יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ברעסלוי. אַ דאַנק דעם באַקומט ער אַ צווייטן לערער־פּאָסטן (אַלס לערער פון רעליגיע) אין אייגער פון די ווינער גימנאַזיעס.

האָבנדיק פאָרזיכערטע צווייי פּענסיעס, האָט ד״ר קעלנער ערנסט אָנגעהויבן טראַכטן וועגן חתונה האָבן מיט פריילין אַננאַ וויים, מיט וועלכער ער האָט זיך צופעליק באַקענט צום ערשטן מאָל אין ביליק, אין הויז פון הער שיינגוט, צו וועמען ער האָט געהאַט אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו פון טאָרנע.

זייער חתונה איז פאָרגעקומען דעם 12־טן פעברואַר 1884 יאָר.

אַננאַ וויים, די פרוי פון ד״ר קעלנער, איז געווען אַ טאָכטער פון שלמה און קלאַראַ וויים. שלמה וויים איז געווען אַ באַוואוסטער תלמודיסט, געשטאַמט פון אונגאָרן און זיין פרוי האָט געשטאַמט פון אַ באַוואוסטער חסידישער פאַמיליע אין ביאַליסטאָק.

אַננאַ וויים איז נאָכן חתונה האָבן שנעל באַרימט געוואָרן אין די ליטעראַרישע קרייזן אַ דאַנק די זייער געלונגענע איבערזעצונגען אירע פון באַרימטע ענגלישע און פראַנצויזישע שרייבער אויף דייטש און איבערזעצונגען פון דייטש אויף ענגליש און פראַנצויזיש.

דאָס פאָרפאַלק לעאָן און אַננאַ קעלנער האָבן געהאַט דריי קינדער — צוויי טעכטער און איין זון. צוויי פון זיי — די טאָכטער פאולאַ און זון וויקטאָר, לאנגיאַריקע קאַלאַניסטן, לעבן ביזן היינטיקן טאָג אין בנימינה (ישראל).

דער שעפערישער גייסט פון ד״ר לעאן קעלנער האָט נישט געווואוסט וועגן דעם באַגריף „אָפרו״, ווייל שוין דעם 24־טן פעברואַר 1884 האָט ער אין דעם באַוואוסטן זשורנאַל „דייטשע וואָכנשריפט״, רעדאַגירט דורך פרידונג, פאַרעפנט־לעכט זיין וויסנשאַפטלעכע אַרבעט א. נ. „שאָפענהאוער אַלס שפּראַכפאָרשער״ און אויפן סמך פון דער דאָזיקער אַרבעט איז ער גלייך אַנערקענט געוואָרן דורך די ליטעראַרישע קרייזן אַלס באַרימטער שרייבער מיט אַ סך וויסן.

ד״ר קעלנער איז אַרויסגעגאַנגען פון דער ריכטיקער הנחה, אַז כדי צו פאַר־בלייבן אַ גוטער פראָפעסאָר פון ענגליש אין פולן זין פון וואָרט, מוז מען זיך באַקענען ווי געהעריק מיטן לעבן און שטייגער פון דער ענגלישער וועלט, און נישט בלויז דורכן לייענען ביכער און ענגלישע צייטשריפטן, נאָר דורכן פערזענלעכן לעבן צווישן ענגלענדער אין זייער לאַנד. אַרויסגייענדיק פון דעם שטאַנדפונקט, איז פאַר אים געווען קלאָר, אַז ער דאַרף זיך באַזעצן אין ענגלאַנד, אויב נישט אינגאַנצן, איז לכל הפחות אויף אַ געוויסער צייט. דערפון נעמען זיך זיינע אָפטע אַרויספאָרן קיין לאַנדאָן און אַנדערע בריטישע שטעט.

צום ערשטן מאָל איז ד״ר קעלנער אַרויסגעפאָרן קיין לאַנדאָן אין יאָר 1885, כדי אַ טייל פון די שול־פעריען פאַרברענגען דאָרט. מיט אַ יאָר שפעטער, אין יאָר 1886, האָט ער די גאַנצע צייט פון די פעריען פאַרברענגט אין לאַנדאָן, צוזאַמען מיט זיין פרוי. נאָכן אומקערן זיך קיין ווין, האָט ד״ר קעלנער זיך געשטעלט צום לערער־עקזאַמען, וועלכן ער האָט פאַרענדיקט מיט אַ גלענצנדן רעזולטאַט און גלייך באַקומען די שטעלע פון פראָפעסאָר פאַר ענגליש און פראַנצויזיש אין דער העכערער רעאַל־שול אין דריטן באַצירק פון ווין.

אין יאָר 1887 באַקומט ער פון עסטרייכישן בילדונגס־מיניסטעריום אַ סטיפענ־דיע, וואָס דערמעגלעכט אים וויידער אַרויסצופאָרן קיין ענגלאַנד, כדי זיך צו פאַרטיפן אין דער ענגלישער ליטעראַטור. בעתן באַזוך האָט ער צונויפגעזאַמלט מא־טעריאַל פאַר צוויי וויכטיקע וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן, וועלכע זענען נאָכן צוריק־קומען קיין ווין גוט באַאַרבעט געוואָרן און פאַרעפנטלעכט אין יאָר 1889. איינע פון די אַרבעט הייסט „היסטאָרישער איבערבליק אויף ענגלאַנדס געשעענישן״ פון רישאַרד מאָריס * (באַאַרבעט און דערגענצט דורך ד״ר לעאָן קעלנער), און די צווייטע — זיינס אַן אַריגינעלע אַרבעט א. נ. „די געשיכטע פון ענגלישן סינטאקס״. **

ביידע ביכער, דערשינען אינעם באַוואוסטן לאַנדאַנער פאַרלאַג מאַקמילאַן, האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר זייער וויכטיק, און ביזן היינטיקן טאָג ווערן לויט די דאָזיקע דורכגעפירט עקזאַמענס אין ענגלאַנד, קאַנאַדע און די ענגלישע קאָלאָניעס פאַר אַלע, וועלכע ווילן אָנקומען אויפן אוניווערזיטעט. אין די אויבנ־דערמאָנטע לענדער וווייסט מען נישט וועגן אַזאַ אינסטיטוציע ווי מאַטורע, אַבער יעדער, וואָס וויל נאָכן ענדיקן די מיטלשול אָנקומען אויפן אוניווערזיטעט, מאָכט דורך אַן אַרייגפיר־עקזאַמען, און דער קאַנדידאַט וועלט אויסגעפרעגט לויט די מאַטעריאַלן פון די צוויי ביכער פון ד״ר לעאָן קעלנער. אַזוי אַרום מוזן צענדליקער

* "Historical outlines of English Accidence".
** "Historical outlines of English Syntax".

טויזנטער סטודענטן פון דער בריטישער אימפעריע, וואָס ווילן געניסן פון אַ הויכ־שול, שטודירן די ביכער פונעם טאָרנער ייד :״ר לעאָן קעלנער. דאָס איז אַ באַזונ־דערע סאַטיספאַקציע פאַר יידן ווי נישט־יידן פון פוילן, און אַ באַזונדערע פרייד פאַרן טאָרנער יידנטום, פון וועמענס מיט עס איז אַרויסגעוואקסן ד״ר קעלנער, באַקומענדיק אין שטאָט די יודאַאיסטישע און אַלגעמיינע בילדונג.

די שול־פעריען אין די ווייטערדיקע צוויי יאָר, האָט ד״ר קעלנער ווידער פאַרברַאכט אין לאָנדאָן, אַנקניפנדיק פריינטלעכע באַציאונגען מיט פיל ליטעראַ־ריש און פאָליטישע פערזענלעכקייטן און זייער פלייסיק געאַרבעט אין פאַרשידענע מוזייען, ביבליאָטעקן און אַרכיוון. די פרוכט פון די דאָזיקע אָנשטרענגונגען איז געווען — צוויי זייער ווערטפולע ביכער, אַרויסגעגעבענע דורך דער רעקאָמענ־דאַציע פון אַן ענגלישער וויסנשאַפטלעכער געזעלשאַפט.

איינס פון די דאָזיקע ביכער איז אַנטפלעקט געוואָרן דורך ד״ר קעלנער און פאַרעפנטלעכט אַלס ראַמאַן פון פופצנטן יאָרהונדערט א. נ. „בלאַנשאַרדין און אנגלאַנטין״***, אומאָפשאַצבאַרע אויפן געביט פון שפראַך און אינהאַלט. דאָס צווייטע בוך — אַן אַריגינעלע אַרבעט פון ד״ר קעלנער: „סעקסטאָנס סינטאַקס און סטיל״****.

דאָס צווייטע בוך איז געווען זייַן האָבילימציע־אַרבעט, אַ דאַנק וועלכער ער אָט אין יאָר 1890 באַקומען דעם טיטל דאָצענט אויפן ווינער אוניווערזיטעט פאַר זיין אַלזייטיקער פילאָלאָגישער אַרבעט. אויף זיין נייעם אַמט האָט ער געהאַט פיל אַנערקענונג מצד סטודענטן און פראָפעסאָרן.

נאָך אַנדערטהאַלבן יאָר אַרבעט אויף דעם נייעם געביט, ווערט ער אין יאָר 1891 באַשטימט אַלס ווירקלעכער פראָפעסאָר פאַר דער ענגלישער און פראַנצוי־זישער שפראַך אין דער העכערער רעאַל־שול אין אָפאָווע (טראָפאו), וואו אַהין ער ווערט אַריבערגעטראָגן.

הגם אין אָפאווע האָט ער געהאַט אַ רואיק און אנגענעם לעבן, דערוועבנדיק זיך דאָרט אַ גרויסע צאָל פריינט אוֹן פאַרערער, אויסער ליבע און אנערקענונג מצד די שילער, איז ער אָבער אינערלעך נישט געווען צופרדן פונעם אויפהאַלט אין דער דאָזיקער שטאָט. ער האָט שטענדיק געטראַכט וועגן צוריקקערן זיך קיין ווין, כדי האָבן אַ מעגלעכקייט פאַרטצוזעצן די לימודים אויפן אוניווערזיטעט. דאָס איז אים געלונגען ענדגילטיק ערשט אין יאָר 1894, וועו ער איז איבערגעפירט געוואָרן צוריק קיין ווין און ווידער געוואָרן פּרעלעגענט אויפן אוניווערזיטעט.

* * *

אין יאָר 1896 באַקומט ד״ר קעלנער אַ בריוו פון ד״ר טעאָדאָר הערצל, אין וועלכן דער לעצטער לאָדט אים איין אויף אַ וויכטיקער זיצונג געווידמעט ציוניס־טישע פראָבלעמען. ד״ר קעלנער נעמט אָן די איינלאָדונג און ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג איז ער אַ טעטיקער מיטגליד אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואָס אין יענער צייט איז די זאַך נישט געווען אזוי פשוט, נעמענדיק אין אַכט וואָס ער איז געווען אַ הויכער רעגירונגס־באַאַמטער. דער דאָזיקער פאַקט באַווייזט,

***"Blanchardyn and Englantine".
****"Caxtons syntax and Style".

אַז וועט עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ וויכטיקן נאַציאָנאַלן ענין פֿאַרן יידנטום, איז ד״ר קעלנער אפילו גרייט געווען צו ריזיקירן מיט זיין קאַריערע.

ער האָט זיך באַטייליקט אַקטיוו אין די אַרבעטן צונויפצורופן דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, געווען מיטרעדאַקטאָר פון ערשטן ציוניסטישן אָפיציעלן וואָכנבלאַט „די וועלט״ און צום ערשטן נומער אָנגעשריבן אַ פּרעכטיק אַרטיקל „לאַרד ביקאָנספילד — בנימין ד׳יזראַעלי״.

אין יאָר 1898 האָט ד״ר קעלנער ווידער באקומען אַ געצאָלטן אייניאָריקן אורלויב אויף אַרויסצופֿאָרן קיין ענגלאַנד, כדי צו פֿאַרטיפֿן זיינע קענטענישן אויפן געביט פון ענגלישער שפּראַך און ליטעראַטור. צו יענער צייט שרייבט ער אָן אַ גרעסערע צאָל אַרטיקלען אין פֿאַכמענישע זשורנאַלן און פֿאַרעפנטלעכט אַ זייער וויכטיק בוך א. נ. „אַ יאָר אין ענגלאַנד״, אַרויסגעגעבן דורכן וועלט־באַרימטן פֿאַרלאַג „קאָטאָ״.

נאָכן אומקערן זיך פונעם יערלעכן אורלויב, האָט ד״ר קעלנער ממשיך געווען אין דער אַרבעט אַלס דאָצענט אויפן ווינער אוניווערזיטעט און געלערנט אין דער ווינער רעאַל־שול. נאָך וויטערדיקע צוויי יאָר וועט ער נאָמינירט אַלס פּראָפעסאָר פֿאַר דער ענגלישער ליטעראַטור און שפּראַך אויפן אוניווערזיטעט אין טשערנאָוויץ. די דאָזיקע נאָמינאַציע איז געווען ענג פֿאַרבונדן מיט זיין באַזעצן זיך אין טשערנאָוויץ און גורם געווען צו אַ ראַדיקאַלער ענדערונג אין זיין ביזאיצטיקן לעבן. ער האָט זיך גלייך געפונען אין אַן אַנדערער יידישער סביבה, מיט אַן אַנדערן לעבנסשטייגער און מענטאַליטעט, וואָס איז נישט געווען אייגנטימלעך דעם ווינער יידנטום.

אַלס אַ מענשט, וואָס איז באַשאָנקען מיט אָן אויסערגעווײַנלעכן אַריענטאַציע־חוש, האָט ד״ר קעלנער, אין די ערשטע טעג פון זיין אָנקומען קיין טשערנאָוויץ, פֿאַרשטאַנען, אַז איצט איז געקומען דער מאָמענט דורכצופירן דאָס, וואָס ער האָט נאָך אין זיינע יוגנט־יאָרן זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאַבע: „מיין פֿאָלק וויל איך אַ העלפֿער זיין״. פֿאַרטראַכטנדיק זיך אין אַ וואָסער ריכטונג צו לענקן איצט זיין טעטיקייט, איז ער געקומען צום אויספֿיר, אַז אין דער ערשטער ריי דאַרף מען הויבן דעם גייסטיקן ניוואָ פון די בוקאָווינער יידן און כאָטש טיילווייז פֿאַרבעסערן די עקאָנאָמישע לאַגע פון די בריייטסטע מאַסן יידישע אַרעמקייט — די אַרבעטער און בעלי־מלאכות.

אויף צו דערגרייכן דעם דאָזיקן ציל, האָט ד״ר קעלנער אויפגעשטעלט אין דער הויפּטשטאָט פון בוקאָווינע אַן אינסטיטוציע מיטן נאָמען „טוינבי־האַלע״, אַ מין פֿאָלקס־אוניווערזיטעט. אין אַ קורצער צייט אַרום איז אים געלונגען צו געווינען פֿאַר דער אינסטיטוציע דאָס פֿאַרפֿאָלק מאַרקוס און אַננאַ קינסטלינגער, באַקאַנטע אין טשערנאָוויץ צוליב זייער בריייטע האַנט לטובת אַרעמע אוֹן נויט־באַדערפֿטיקע יידן. אויך איצט האָבן זיי געשפּענדעט פֿאַרן פֿאָלקס־אוניווערזיטעט אַ פּערטל מיליאָן עסטרייכיש־אונגאַרישע פֿאַרמלחמהדיקע קראָנען.

מיט דער הילף פון אָזאַ באַדייטנדיקער סומע, איז אין טשערנאָוויץ אויפגעבויט געוואָרן אַ ריזיקער פּרעכטיקער בנין, וואו אויסער גרעסערע און קלענערע צימערן, איז אייגעאַרדנט געוואָרן אַ גרויסער שיינער זאַל אויף קאָנצערטן, פֿאָרלעזונגען, פֿאַר־

זאַמלונגען, פֿאַרוויילונגען און אַנדערע אימפּרעזעס, וועלכע זענען שטענדיק געווען צוטריטלעך פֿאַר דער גאַנצער טשערנאָוויצער באַפֿעלקערונג אָן וועלכן ס׳איז אָפּצאָל. די באַטייליקטע אין די אונטערנעמונגען פֿלעגט מען אָן אָפּצאָל טיילן טיי מיט צובייס און באַדינט האָבן שטענדיק פֿרויען פון די פֿאַרמעגלעכע קריזן און דאָס פֿאַרפֿאַלק קינסטלינגער גופא.

אין דערזעלבער געבוידע האָבן די קינסטלינגערס איינגעאָרדנט אָן אינטערנאַט פֿאַר אָרעמע יידישע לער־יינגלעך און אַלע אויסגאַבן פֿאַרן אויסהאַלטן אַזאַ אינטערנאַט זענען געדעקט געוואָרן דורך דעם פֿאַרפֿאַלק קינסטלינגער.

אַזוי אַרום איז ד״ר לעאָן קעלנער געלינגען אָפּצושוואַכן דעם אַנטאַגאָניזם צווישן דער באַזיצנדיקן שיכט און די ברייטסטע מאַסן יידישער אָרעמקייט אַ דאַנק דעם אָפּטן געמיינזאַמן פֿאַרברענגען אויף די פֿאַרשידענע אימפּרעזן פון דער טוינבי־האַלע. מיט די אָפּטע פֿאַרלעזונגען און רעפֿעראַטן פון באַוואוסטע געלערנטע און פּעדאַגאָגן, איז באַדייטנדיק געהויבן געוואָרן דער קולטור־ניוואָ פון די אַר־בעטנדיקע שיכטן.

אויף צו לינדערן די שווערע מאַטעריעלע לאַגע פון דער יידישער באַפֿעלקע־רונג איז טשערנאָוויץ, האָט ד״ר קעלנער זיך באַמיט ביי דער פֿאַריזער „איקא״ צו גרינדן אין טשערנאָוויץ אַ באַנק צו געבן קלענערע הלוואות פֿאַר אַ קליינעם פּראָצענט אַדער אפילו אָן פּראָצענט.

אַ דאַנק די באַמיאונגען פון ד״ר קעלנער איז אין טשערנאָוויץ געשאַפֿן געוואָרן דער „יידישער נאַציאָנאַל־ראַט״, וועלכער איז אָפּיציעל אָנערקענט געוואָרן אַלס רעפּרעזענטאַנץ פון די בוקאָווינער יידן און מיט דערפֿאָלג געקעמפּט פֿאַר געבן יידן די רעכט וואָס זענען זיי געקומען. דער ראַט האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ וואָכן־שריפט א. נ. „יידישער פֿאָלקסראַט״.

אַזויווי צו יענער צייט האָט די עסטרייכישע רעגירונג פֿאַראַרדנט וואָלן צום בוקאָווינער פֿאַרלאַמענט, האָט דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט פֿאַרלאַנגט פון ד״ר קעלנער ער זאָל אַרויסשטעלן זיין קאַנדידאַטור אַלס דעפּוטאַט. נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד זיינע עלטערן און פרוי, אַז ער זאָל נישט קאַנדידירן, בפרט נאָך וועז די דעמאָלטיקע מאַכט־אַרגאַנען האָבן געגעבן אָנצו־געהערן דעם ד״ר קעלנער, אַז צוליבן הויכן מלוכהשן אַמט וועלכן ער פֿאַרנעמט, דאַרף ער נישט דערשיינען אַלס אָפּציעלער ציוניסטישער קאַנדידאַט אין קאַמף מיטן רעגירונגס־קאַנדידאַט, האָט ער דאָך אַרויסגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור און איז דערוויילט געוואָרן אין בוקאָווינער סיים, וואו ער האָט מיט גרויס נוצן פֿאַר דער יידישער באַפֿעלקערונג ווירדיק פֿאַרטיידיקט אירע אינטערעסן און אַנטקעגן־געשטעלט זיך אָפּשטימונגען, וואָס האָבן געקאָנט שאַדן ברענגען יידן.

וועגן דעם גרויסן ענטוזיאַזם פון דער יידישער באַפֿעלקערונג צוליבן דער־ווייל ד״ר קעלנער אַלס דעפּוטאַט, קאָן דינען דער פֿאַקט: נאָכן פֿאַרעפֿנטלעכן דעם וואַלבאַריכט האָט ד״ר קעלנער געוואָלט פֿאָרן אַ היים פון ראָטהויז. יידישע אָקאָדעמיקער האָבן אויסגעשפּאַנט די פערד פון זיין וואָגן און אַליין זיך אייגנע־שפּאַנט, כדי אים אַהיימצופֿירן. ביי זיין הויז, האָבן זיי אים אויף די הענט אַרײַנ־געטראָגן אין שטוב מיט אויסגעשרייען „יחי ד״ר קעלנער״!

ד״ר קעלנער האָט גוט געקענט ארץ־ישראל פון די באַשרייבונגען אין תנ״ך, פונדעסטוועגן האָט ער מיט זיין גאַנץ וועזן געוואָלט זיך באַקענען מיט דער שיינקייט פון דעם דורך אים אויסגעטרוימטן פאַטערלאַנד, פאַר וועמענס תחית־המתים ער האָט געקעמפט מיט דער אנטשטייאונג פון דער ציוניסטישער באַווע־גונג. דעם דאָזיקן פאַרלאַנג האָט ד״ר קעלנער דורכגעפירט אין יאָר 1913, ווען ער איז צוזאַמען מיט זיין פרוי אַרויסגעפאָרן אויף אַ צווייי־חדשימדיקן באַזוך קיין א״י.

ווי גרויס ס׳איז געווען ד״ר קעלנערס ליבע צו ארץ־ישראל (און וועגן דעם קאָנען וויסן נאָר די, וועלכע זענען דעמאָלט מיט אים צוזאַמען געפאָרן, און צווישן זיי — דער שרייבער פון די שורות), קאָן דינען דער פאַקט, וואָס ווי נאָר ד״ר קעלנער האָט באַטרעטן די ערד פון א״י, האָט ער אַנידערגעקניט און מיט טרערן אין די אויגן אַ קוש געגעבן דעם באָדן. זיין פנים האָט געשטראַלט פון פרייד און גליק. אויפן וועג צוריק האָט ער די מיטרייזנדע דערציילט וועגן דער שיינקייט פון ארץ־ישראלדיקן פייזאַזש.

נאָכן אומקערן זיך קיין אייראָפּע, האָט ער וויייטער געלערנט אויפן טשער־נאָוויצער אוניווערזיטעט ביזן אָקופירן די שטאָט דורך די רוסישע חיילות אין הערבסט 1914.

נאָכן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה, האָט ד״ר קעלנער זיך שוין נישט אומגעקערט קיין טשערנאָוויץ, נאָר פאַרבליבן אין ווין, וואו ער האָט געמאַכט באַמיאונגען צו באַקומען די קאַטעדרע אַלס פראָפעסאָר אויפן וויינער אוניווער־זיטעט, צו וואָס די אַנטיסעמיטישע אוניווערזיטעט־מאַכט האָט נישט געוואָלט דערלאָזן, מאָטיווירנדיק עס מיט געלט־מאַנגל, וואָס ס׳איז נישט געווען ריכטיק, ווייל ד״ר קעלנער האָט די גאַנצע צייט באַקומען זיין פראָפעסאָרישן געהאַלט, — נישט מער, ער האָט נישט געקאָנט זיין לעקטאָר אויפן אוניווערזיטעט.

אַזאַ באַציאונג און אויפפירונג פון דער אוניווערזיטעט־מאַכט האָט שטאַרק געדריקט אויף דער שטימונג פון ד״ר קעלנער, ווייל ס׳איז געווען קלאָר, אַז דאָס אַלץ ווערט געטאָן נאָר דערפאַר, וואָס ער איז געווען אַ ייד, דערצו נאָך אַ טעטיקער מיטגליד אין דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע.

דערפאַר אַבער האָבן אינגאַנצן אַנדערש באַצויגן זיך צו ד״ר קעלנער די עסט־רייכישע מלוכה־ארגאַנען, וואָס עס האָט אין אַ געוויסער מאָס פאַרגיטיקט די גרויסע עוולה מצד דעם אוניווערזיטעט. ד״ר קעלנער וועלט באַשטימט אויף אַ וויכטיקן מלוכהשן פאָסטן אַלס הויכער באַאַמטער אין דער פרעזידיאַל־קאַנצעלאַריע פון דער עסטרייכישער רעגירונג און ס׳איז אים איבערגעגעבן געוואָרן דאָס פירן קאַנפערענצן אין נאָמען פון דער רעגירונג מיט פאָרשטייער פון דער ענגלישער און אמעריקאַנער דיפלאָמאַטיע. אויסער דעם האָט ער אין יאָר 1923 באַקומען דעם אַמט און טיטל פון „האָפראַט״ (בעל־יועץ פון דער רעגירונג) און אַ גאָס איגעם קוואָרטל היצינג אין ווין, וואו ער פלעגט אָפט שפּאַצירן, איז אָנגערופן געוואָרן אויף זיין נאָמען („לעאָן קעלנער שטראַסע״).

וועגן דער חשיבות פון ד״ר קעלנער פאַר עסטרייך, קאָנען אַלס באַווייז דינען די ווערטער פון עסטרייכישן פרעזידענט ד״ר זייץ ביים פאָרשטעלן ד״ר קעלנער

פֿאַרן בונדעסקאַנצלער ד״ר הייניש, ווען דער לעצטער האָט איבערגענומען זיין אַמט:

„מיר זענען אַן אָרעם לאַנד, אַ זייער אָרעם לאַנד, אָבער אין איין פונקט האָבן מיר געקאָנט אויך אין דער איצטיקער שוועריקייט העלפֿן אַנדערע לענדער, אין דאָס איז געווען דעמאָלט, ווען אונדזער ליבער פּרעזידענט קעלנער האָט אונדז געדינט מיט זיין דערפֿאָלגרייכער טעטיקייט לגבי די ענגלענדער און אַמעריקאַנער. מיט אים האָבן מיר גרויס כבוד דערגרייכט״.

אין אַפּריל 1927 האָט ד״ר קעלנער צום ערשטן מאָל באַקומען אַ לייכטן הארץ־אַטאַק און גראָד בעת אַ פֿאַרלעזונג, ווען ער איז אינמיטן דער רעדע געפֿאַלן אויפן דיל אַ פֿאַרחלשטער. נאָכן געזונט ווערן, איז ער אין אָקטאָבער 1927 אַרויסגעפֿאָרן צום צווייטן מאָל קיין ארץ־ישראל, און אויפגעהאַלטן זיך ביי זיין אייניציקן זון וויקטאָר, אַ קאָלאָניסט אין בנימינה.

נאָך אַ צווייַ־חדשימדיקן באַזוך אין א״י האָט ד״ר קעלנער זיך אומגעקערט קיין ווין, וואו ער איז ערנסט קראַנק געוואָרן. נאָך אַ בעסערונג, האָט ער פֿאָר זיין פֿרוי אויסגעדריקט דעם פֿאַרלאַנג, אין פֿרילינג ווידער אַרויסצופֿאָרן קיין ארץ ישראל, אָבער דעם דאָזיקן פּלאַן האָט ער שוין נישט פֿאַרווירקלעכט. דעם 4־טן דעצעמבער 1928 האָט אויף שטענדיק אויפגעהערט קלאַפֿן דאָס האַרץ פון דעם דאָזיקן גרויסן ייִד, אַ געבוירענער און דערצויגענער אין טאָרנע, וועלכער איז געווען אַ גלענצנדער לערער, אַ וועלט־באַרימטער געלערנטער, אַ באַדייטנדיקער ליטעראַט און גוטער פֿאָליטיקער. אינעם הספּד איבער ד״ר קעלנער, וואָס יאָרק־שטיינער האָט אָפּגעדרוקט אין דער צייטשריפט „מגורה״, ווערט געזאָגט:

„ד״ר לעאָן קעלנערס אַלזייטיק וויסן געהערט דער וועלט, אָבער זיין האַרץ — דעם יידישן פֿאָלק״.

(באַאַרבעט לויטן בוך פון אַננאַ קעלנער א. נ. „ד״ר לעאָן קעלנער, זיין לעבן און שאַפֿן״, ווי אויך אויפן סמך פון פּערזענלעכע זכרונות, ידיעות און באַמערקונגען).

ד״ר רפאל מאהלער

יצחק שיפער

(1943—1884)

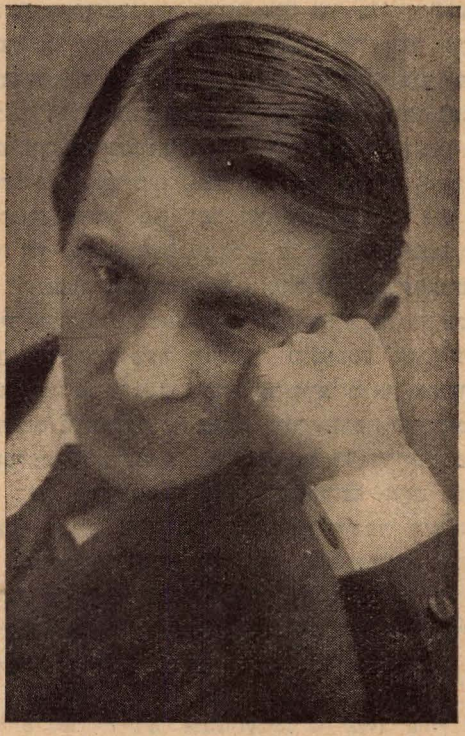
ד״ר יצחק שיפער איז געווען גרונט פאַרשיידן פון זיין מיט זיבן יאָר עלטערן קאָלעגע מאיר באַלאַבאַן סיי אין זיינע וועגן און אין היקף פון היסטאָרישער אַרבעט, סיי ווי אַ פערזענלעכקייט. ווי אַ וואונדערלעכע פאַראייניקונג פון וואולקאַנישן לעבנס־טעמפעראַמענט און פאָליטישער אַקטיוויטעט מיט וויסנשאַפטלעכער שעפע־רישקייט פון אַ מענטש המתגבר, איז שיפער געווען אַן אייגנציק־אַרטיקע געשטאַלט נישט בלויז אין פוילישן יידנטום, נאָר אין וועלט־יידנטום פון דער מאָדערנער צייט.

די דינאַמיק פון זיין פאָליטישער טעטיקייט האָט ער אַרײַנגעטראָגן אין זיין היסטאָרישער פאָרשונג, ניט כדי צו פאָליטיזירן וויסנשאַפט, נאָר כדי זי צו אַקטו־אַליזירן. זיין וויסנשאַפטלעכער אינטערעס איז געווענדעט נישט אויף דער סטאַטיק, נאָר אויף דער דינאַמיק פון דער יידישער געשיכטע, אויף די אַנטוויקלונגס־פראָצעסן וואָס האָבן אויסגעפורעמט דעם היינט פון דעם יידישן פאָלק. געשיכטע האָט פאַר אים באַטייט אַ סך מער ווי „איין אינטערעסאַנטעס בילדערבוך פיר נוי־גיריגע מענטשענקינדער״, ווי מאַקס אַדלער האָט מיט רעכט באַצייכנט די דעס־קריפטיוון ריכטונג אין דער היסטאָריאָגראַפיע. ער האָט באַנומען געשיכטע ווי אַ סאָציאלע וויסנשאַפט, אַ וויסנשאַפט וואָס אַנטפלעקט פאַר אונדז די געזעצ־מעסיקייט פון דער געזעלשאַפטלעכער אַנטוויקלונג. „זאָמלער פון אַלטע קאַלאָשן״, פלעגט ער מיט זיין שניידיקן סאַרקאַזם אָנרופן די היסטאָריקער וואָס וועלן נתפעל פון יעדן אַלטן דאָקומענט, אומאָפהענגיק דערפון, צי די „מציאה״ העלפט עפעס אויפצוקלערן היסטאָרישע פראָצעסן. מיט גוטמוטיקן ביטול פלעגט ער דער־פאר קוקן אויף היסטאָריקערס וואָס האָבן זיך אַרײַנגעגראָבן גאַנצע יאָרן אין אַ זאַמלונג דאָקומענטן נאָר דערפאַר, וואָס פונקט די דאָזיקע זאַמלונג איז זיי גע־קומען אונטער דער האַנט. דער אמתער היסטאָריקער, האָט ער דערקלערט אין איינער פון זיינע גייסטרייכע שיחות־חולין, דארף זיך ניט לאָזן באַהערשן פון מאַטעריאַל, נאָר דאַרף הערשן איבער דעם מאַטעריאל; ער דארף זיך קודם־כל שטעלן פראָבלעמען און מיט התמדה אויסזוכן און צוקלייבן דעם נייטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל, כדי צו קענען פאַרענטפערן די פראָבלעמען.

און שיפער האָט זיך טאַקע געשטעלט פראָבלעמן, ער האָט זיך פאַרמאַסטן אין זיין לעבנסווערק צו פאַרענטפערן עיקרדיקסטע פראַגעס פון דער יידישער היסטאָרישער אַנטוויקלונג. נישט בלויז דערפאַר וואָס די יידישע וויסנשאַפט־

געשיכטע איז געווען פאַרוואַרלאָזט מער ווי אַלע אַנדערע געביטן פון דער היסטאָ־
רישער וויסנשאַפט האָט ער זיינע בעסטע כוחות אַוועקגעגעבן אויף אַדורכצואַקערן
דאָס דאָזיקע וויסטע פעלד; כאָטש ער איז נישט געווען קיין געשוואירענער היסטאָ־
רישער מאַטעריאַליסט, האָט ער תמיד פאַרשטאַנען דעם עלעמענטאַרן אמת, אַז
די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פאַרהעלטענישן פון אַ פאָלק זענען דער יסוד פון אַלע
דערשיינונגען פון פאָלקסלעבן. זיין פאַרש־אינטערעס האָט זיך אויסגעשפרייט אויף
אַלע געביטן פון דער שעפעריישקייט פון פאָלק, און אירע אַנטפלעקונגען האָט
ער געזען אין דער ווירטשאַפטלעכער טעטיקייט מכל המינים פונקט ווי אין די
שענסטע דערגרייכונגען פון קולטור־שאַפן. שוין אין 1908 דריקט עס אויס דער
קוים 24־יאָריקער געלערנטער אין דער הקדמה צו זיין ערשטער, פויליישער אויס־
גאַבע פון דער ווירטשאַפטס־געשיכטע פון יידן אין פוילן בעתן מיטל־עלטער, אין
אַזאַ פאַרמולירונג, וואָס אויז שוין היינט געוואָרן קלאַסיש:

אַ סך זאַכן האָבן אויפגעטון די קאָריפייען פון דער יידישער געשיכטע־
שרייבונג... אַ דאַנק זיי פאַרמאָגן מיר אָן אימפאָזאַנט בילד פון די גייסטיקע
אָנפירערס פון יידנטום אין גלות. ס׳איז אָבער לחלוטין נישט פאַראַן די געשיכטע
פון יענע הונדערטער טויזנטער וואָס האָבן אויסגעשפונען אַ זכר פאַרן עתיד,

ד״ר יצחק שיפער ז״ל

נישט פון עשירות פון גייסט, נאָר פון זייער מי און האַרעוואַניע, אָדער פון זייערע ספעקולאַטיוועּ פעיקייטן. בקיצור, מיר קענען דעם שבתדיקן ייד מיט זיין נשמה יתרה. עס איז שוין צייט צו באַקענען זיך מיט דער געשיכטע פון די וואַכעדיקע טעג און וואַכעדיקע געדאַנקען און צו גיין זוכן ליכט אין דער געשיכטע פון יידישער אַרבעט[1].

פונקט ווי אין דער וירטשאַפט־געשיכטע אַזוי איז אויך שיפער אין זיינע קולטור־געשיכטלעכע ווערק געווען אויסן צו אַנטפלעקן פאַר אונדז נישט נאָר די אויפטוען פון גדולי־הדור נאָר דאָס אַנאַנימע שאַפן פון פֿאָלק, פון די ברייטע יידישע מאַסן; זייער אויסדרוק פון לייד און פרייד; זייערע שטרעבונגען און אידעאַלן; זייער קוק אויפן לעבן; זייער דורות לאַנג אָנגעזאַמלטע חכמה און דער־פאַרונג. דער פּיאָנערישער היסטאָריקער פון וואַכעדיקן לעבן פון „גייסטיקן״ פאָלק, איז שיפער אויך געווען דער אַנטדעקער פון גייסטיקייט און שיינקייט אין דעם וואַכעדיקן לעבן פון די וואַכעדיקע גרויע מאַסן.

שיפער האָט געקוקט אויף יידישער וירטשאַפטלעכער, סאָציאַלער און קול־טור־געשיכטע ווי אויף קאָמפּלעקסן פון האַרבע פראָבלעמען, האָט ער ממילא נישט געקאָנט געפינען קיין באַפרידיקונג אין באַגרענעצן זיין פאָרשונג בלויז מיט דער געשיכטע פון יידן אין פוילן. די געשיכטע פון יידן אין פוילן, וואו עס איז אויס־געוואקסן אַ יידישער מאַסן־צענטער ערשט צום סוף מיטל־עלטער, איז דאָך בעצם אַן ענדסטאַדיע פון אַ טויזנטיאָריקער געשיכטע פון יידן אין מיטלעלטער אין פאַרשיידנסטע לענדער פון איראָפּע און אפילו פון אַזיע און אפריקע. שיפער האָט דעריבער באַלד נאָך די ערשטע טריט פון פאָרשונג אויפן געביט פון פוילישער יידישער געשיכטע זיך אַריינגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער פאָרשונג פון אַלגעמיין אייראָפּעאישער יידישער געשיכטע אין מיטל־עלטער. ערשט נאָך דעם ווי ער איז אַרויסגעשוואומען פון דער דאָזיקער אַרבעט מיט אַ שלל וויסן און אויפטוען, האָט ער זיך נאָך אַ מאָל געזומען צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן. אויב ער האָט אין די שפּעטערע יאָרן נאָך אַ מאָל זיך אומגעקערט צו דער אַלגעמיין אייראָפּעאישער יידישער געשיכטע, איז ער דאָרט געבליבן שטיין ביים סוף פון מיטל־עלטער. אין דער פוילישער יידישער געשיכטע האָט ער געפאָרשט אַלע תקופות און דאָ האָט ער אויפן געביט פון דער נייצייט און אפילו פון דער נייסטער צייט אויפגעטאָן נישט וויניקער ווי בנוגע דער תקופה פון מיטל־עלטער.

ווי אַ פראָבלעם־שטעלער און אייגער פון די דרייסטסטע פראָבלעם־פאַר־ענטפערערס אין דער יידישער געשיכטע־פאָרשונג האָט שיפער אויסגעמיטן דעם טראַדיציאָנעלן חסרון פון דער אַלטער יידישער היסטאָריאָגראַפיע, וואָס שלעפט זיך נאָך ביז אין היינטיקן טאָג נאָך אַ סך יידישע היסטאָריקערס: ער האָט קיין מאָל נישט פאַרקוקט דעם אַלגעמיינעם געשיכטלעכן הינטערגרונט, ניט אין זיינע היסטאָריש־עקאָנאָמישע פאָרשונגען, ניט אין זיינע קולטור־געשיכטלעכע ווערק. יידישע היסטאָריקערס וואָס זענען זייער אויפגאַבע אין באַשרייבן בילדער

[1] איך ציטיר לויט דער יידישער איבערזעצונג פון 1926, אַחוץ עטלעכע שטעלן, וווּ די איבערזעצונג בייט בפירוש דעם זינען פון דעם פוילישן אָריגינאַל; די דאָזיקע שטעלן האָב איך קאָריגירט לויטן אָריגינאַל.

פון דער פאַרגאַנגענהייט און אין צייכענען סילועטן פון היסטאָרישע פערזענלעכקייטן ארט ניט גאר שטאַרק, אויב זיי באטראכטן דאס יידישע לעבן ווי אן אינדזל פאַר זיך. שיפער, וואָס האָט געזוכט אין דער געשיכטע קודם כל דעם סיבותדיקן צוזאַמענ־ האַנג, האָט דווקא פאַר די וויכטיקסטע פראַגעס פון דער יידישער עקאָנאָמישער און קולטורעלער פאַרגאַנגענהייט געפונען דעם שליסל צום ענטפער אין באַלייכטן די שטרעמונגען און דערשיינונגען פון דער אַלגעמיינער סביבה.

נישט אויף אלע פראָבלעמען וואָס שיפער האָט זיך אונטערגענומען צו פאַרענטפערן האָט ער געפונען אַ בשלמותדיקן ענטפער. אַ טייל פראָבלעמען האָט ער מיט אַ כיוון געשטעלט אויף דעם סדר־היום פון דער היסטאָריישער פאַרשונג, כאָטש ער האָט אויף זיי איבער דוחק אין מקורים נישט געקאָנט געפינען קיין ענטפער. בנוגע אַ טייל פראַגעס איז זיין ענטפער לכתחילה געווען אָפגעפרעגט און האָט אַרויסגערופן אַ באַרעכטיקטע פאָלעמיק. דער גוואַלדיקער היסטאָריישער פאַרדינסט פון שיפערן ווערט אָבער איבער דעם לחלוטין נישט געמינערט; ער האָט אָנגערעגט צום דענקען און פאָרשן פונקט אַזוי דורך זיינע נישט־ פאַרענטפערטע וויסנשאַפטלעכע פראָבלעמען, ווי דורך זיינע גרויסע ווערק וואָס ווילן בלייבן לדורות אַ קרן־קיימת פון דער יידישער וויסנשאַפט. ער האָט זיך נישט לייכט געמאַכט די אַרבעט דורך גיין אין אויסגעטראָטענע וועגן פון שאַבלאָן און רוטין, קיין מאָל ניט פאַרמאַטערט געוואָרן זוכנדיק נייע ענטפערס. זיין געדאַנק איז געווען תמיד אָריגינעל, פריש און פאַרכאַפנדיק און דערפאַר איז ער געווען פראָדוקטיוו, שעפעריש, אפילו אין זיינע טעותים.

„דער סטיל איז דער מענטש", זאָגט אַן אַלט פראַנצויזיש ווערטל און מען מעג אויך צוגעבן: דער סטיל איז דער היסטאָריקער. שיפערס סטיל איז געווען אַ געטרייע אָפשפיגלונג פון זיין דרך אין געשיכטע־שרייבונג, פונקט ווי ער האָט אויסגעדריקט זיין פערזענלעכקייט פון אַ טעמפעראַמענטפולן און פאַנטאַזיע־רייכן דענקער און פארשער. עס איז דער סטיל פון אַ ראָמאַנטישן רעאַליסט. ווייט פון דער פוסטער מליצהדיקייט און פאַטעטישקייט פון דערציילערישע היסטאָריקערס, איז אָבער שיפערס שפראַך דורכאויס נישט די טרוקענע שפראַך פון פאַקטן־ זאַמלערס און פאַקטן־באַשרייבערס, ווייל זי איז אָנגעלאָדן מיט עכטער דראַמא־ טישקייט פון היסטאָרישן געשען. דאָס באַגעגענען מיר נישט נאָר אין זיינע ביכער און שטודיעס וועגן קולטור־געשיכטלעכע און סאָציאל־פאָליטישע פראָבלעמען, וואו דער שטאָף אַליין איז אַ קאָלירפולער[2]; ער האָט אויך וועגן סטאַטיסטישע און עקאָנאָמישע פראַגעס געשריבן אַזוי, אַז די טעמע פלעגט פאַרכאַפן אַפילו דעם דורכשניטלעכן לייענער וואָס ווייזט בדרך כלל נישט אַרויס קיין אינטערעס פאַר אַזעלכע „פראָזאַאישע" ענינים[3]. עס איז נאָך מער צו באַוואונדערן וואָס שיפער

[2] פ"גל דעם סוף פון דער סקיצע (אויף פוילישׁ) וועגן „פויליש־ליטווישע יידן און ארץ־ישראל" (זשורנאל Moriah, 1917): פלאָנסקי, דער יידּ, וואָס איז אויסגעפאַרשט געווארן דורך נאָוואָסילצאָוו פאליציי, האָט געענטפערט אויף דער פראַגע, ווי אַזוי יידן ריכטן זיך צוצויילן די גאולה: „דורך תפילה". שיפער פאַרענדיקט: „צו די ענטפערס פון פלאָנסקין האָט זיך צוגעהערט דער גייסט פון מולכו און אויפגעפלאַמט פאַר ה־יליקער בושה..."

[3] דעם קאָפיטל וועגן פאַראַמען אין זיין בוך ווירטשאפטס־געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעתן מיטל־עלטער הייבט שיפער אָן מיט אַזאַ קונסטפולן און אויסדרוקפולן צימצום: „צוויי מעטאָדן אויף צו באַפרייען זיך פון די יידישע הלוואות האָט געקענט דאָס מיטל־

האָט מייסטערדיק באַרייכערט דעם סטיל אין אַלע דריי שפראַכן אין וועלכע ער האָט געשריבן זיינע ווערק: יידיש, דייטש און פויליש. אין זיינע מינדלעכע פאַרטראָגן איז צו די אַלע מעלות נאָך צוגעקומען דאָס התלהבות און דער פּאָטאָס פון אַ פאָלקסטריבון.

צו אומציליקע תלמידים און פאַרערערס האָט זיך שיפער דערדינט אַ דאַנק דעם באַוועלטיקנדיקן אייגדרוק פון זיין אידעלער, אַרטיסטישער פערזענלעכקייט, נישט וויניקער ווי אַ דאַנק זיין פיאָנירישקייט אין וויסנשאַפטלעכער פאָרשונג. ער האָט זיך קיין מאָל נישט געעלטערט, נישט גייסטיק און נישט אין זיין דרויסנדיקער האַלטונג, וויייל ער האָט קיין מאָל נישט פאַרלוירן זיין אימפולסיוון טעמפּעראַמענט, זיין יוגנטלעכן שוואונג און התלהבות.[4] אַ מאַרקאַנטער כאַראַקטערשריך פון זיין יוגנטלעכקייט, פון זיין נאַטירלעכער אָפנהאַרציקייט און מענטשלעכער באַשיידנקייט איז געווען זיין וואָרעמע, חבריש באַציאונג צו זיינע יינגערע און אפילו יינגסטע קאָלעגן. ער האָט קיין מאָל נישט געשפּאָרט קיין צייט און מי צו העלפן יונגע היסטאָריקערס מיט זיינע אומשאַצלעכע עצות און אָנווייזונגען. נישט נאָר איז אים געווען פרעמד דער יצר־הרע פון קינאַת־סופרים לגבי יינגערע פון אים, נאָר ער פלעגט זיך אויפריכטיק פרייען, וועו עס האָט זיך באַווויזן אַ נייער אַרבעטער אויפן געביט פון יידישער געשיכטע און ער פלעגט אויפנעמען ענטוזיאַסטיש, מיט אַכטונג, אָנערקענונג און דערמוטיקונג יעדע נייע אַרבעט פון דער יונגער גרופּע היסטאָריקערס.

זיין טיפע ליבשאַפט צו יידיש און צו דער קולטור פון די יידישע פאָלקסמאַסן האָט ער אויסגעדריקט נישט נאָר אין זיינע אָנרעגנדיקע פאָרשונגען וועגן אָלט־יידיש און אלטיידישע ליטעראטור; ער איז געווען אייגער פון די בויערס און אייגער פון די הויפטזיילן פון דער היסטאָריישער סעקציע פון ייוואָ, און דערבייַ געווען אָקטיוו אין דער וואָרשעווער ייוואָ־אָפטיילונג, באַזונדער פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע פאַר פוילן, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין וואַרשע.

ער איז געווען אַ רענעסאַנס־פערזענלעכקייט נישט נאָר אין בריייטערן זינען פון אייראָפּעאישן רענעסאַנס: ער איז געווען אייגער פון די שענסטע פאָרשטייערס פון מאָדערנעם יידישן קולטור־רענעסאַנס אויפן וויסנשאַפטלעכן געביט, פונקט ווי י. ל. פרץ איז עס געווען אויפן הימל פון דער נייער יידישער ליטעראַטור.

עלטער: די רעדוקציעס פון די חובות וואָס פלעגן געווייַנטלעך אַדורכגעפירט ווערן דורך די מושלים 'אויף אַ תיקון פאַר דער נשמה און צום שבח פון די אָבות' און די יידן־פאָגראָמען. דאָס לעצטע מיטל איז געווען דאָס סאָמע זיכערסטע״.

זיין פיאָניריש סטאָטיסטישע אָפהאַנדלונג וועגן „גאַליציען יידנטום אין די יאָרן 1772—1848״ (געדרוקט אין Neue Jüdische Monatshefte, 1918) הייבט אָן שיפער, צווישן אַנדערע, מיט אַ ציטאַט פון הערמאַן באַרס ווערק ווין וועגן קיסר יאָזעף II: „לענדער, פעלקער, מענטשן זיינען פאַר זיי געווען נישט מער ווי שטאָף....״

[4] דער ניכטערער און רויקער פיקח, דער נאָטור־פאָרשער און געזעלשאַפטלעכער טוער יוסף יאָשונסקי, וואָס האָט איצט אויך געטיילט דעם ביטערן גורל פון שיפערן, האָט אין 1934 אויף אַן אינטימען צוזאַמענקום אין לאָקאַל פון וואָרשעווער אָפּטיילונג פון ייוואָ לכבוד דעם 50־סטן געבוירן־טאָג פון ד״ר שיפער בערך אין די ווערטער אָנגעהויבן זיין רעדע: „עס איז אָבסאָלוט אויסגעטראַכט, אַז ד״ר שיפער איז אָלט געוואָרן פופציק יאָר! די פאָרשטעלונג שיפער פאָרט זיך נישט אַנדערש ווי מיט יוגנט!״

*

יצחק שיפער איז געבוירן געווארן דעם 9־טן נאָוועמבער 1884 אין טאָרנע (מערב־גאַליציע). זיין פאָטער האָט געשטאָמט פון אַן אויפגעקלערטער לומדישער משפחה; זיין מוטער איז געווען אַ בעקערס אַ טאָכטער. פון זיין פאָטער — האָט שיפער דערציילט צו זיין 50־יאָריקן יובל — האָט ער געירשנט דעם דראַנג צו וויסן און צו פאָרשונג, פון זיין מוטער די ליבשאַפט צום פשוטן פאָלק און צו דער יידישער שפראַך. שוין אין דער גימנאַזיע איז ער געווען טעטיק אין יוגנט־לעכע פאָליטישע קרייזן, צו ערשט אין דער פוילישער סאָציאַליסטישער באָוועגונג, וואו ער האָט מיטגעאַרבעט מיט דעם אַנדערן שפעטער באָרימטן טאָרנער — קאַרל ראַדעק־סאָבעלסאָן, שפעטער — אין דער ציוניסטישער באָוועגונג. אין 1903, שוין ווי אַ סטודענט פון אוניווערסיטעט, איז שיפער אַריינגעטרעטן אין דער פועלי־ציון־פאַרטיי, וואו ער איז געווען אַ פראָמינענטער פירער ביז 1922.

זיינע אוניווערסיטעט־שטודיעס האָט שיפער אַדורכגעמאַכט אויף די פילאָ־סאָפישע און יורידישע פאַקולטעטן אין קראָקע און אין ווין, און אין 1907 איז ער געווארן דאָקטאָר־יוריס. זיין צייט האָט עד צעטיילט צווישן וויסנשאַפטלעכער אַרבעט און פאָליטישער טעטיקייט. ער איז געווען אַ מיטגליד פון צענטראַלן קאָמיטעט פון די עסטרייכישע פועלי־ציון, אַ מיטאַרבעטער און אַ צייט אויך רעדאַקטאָר פון יודישער אַרבעטער אין לעמבערג און פון דעם פוילישן פאַרטיי־אַרגאַן פאַר שטודירנדיקער יוגנט Nasze Hasła. זיין וויסנשאַפטלעכע און פאַרטיי־פאָליטישע אַרבעט האָט ער אויך נישט אָפגעשטעלט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, סיי אין די ערשטע צוויי יאָר וועו ער איז געווען אַ פליט אין ווין, סיי שפעטער, וועו ער האָט געדינט אין דער עסטרייכישער אַרמיי, פריער ווי אַ זעלנער, דערנאָך ווי אַ מיליטערישער ריכטער.

אין אָנהויב 1919 איז שיפער אַריינגעגאַנגען ווי אַ דעפוטאַט אין פוילישן סיים אויפן אָרט פון פאָרשטאָרבענעם ד״ר מאָקס ראָזענפעלד וואָס איז אויסגע־וויילט געווארן אויף דער פועלי־ציון־ליסטע אין כעלעמער וואַלקרייז. אין 1920, נאָך דער שפאַלטונג אין דער פועלי־ציון־באָוועגונג, איז שיפער תחילת געבליבן בייַ די לינקע פועלי־ציון, שפעטער, נאָך אין זעלבן יאָר, זיך אָנגעשלאָסן אין דער באָוועגונג פון רעכטע פועלי־ציון. אין 1922 איז שיפער אַריבערגעגאַנגען אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער באָוועגונג, וווּ ער איז פאַרבליבן ביז צו זיינע לעצטע יאָרן אייַנער פון די אָנגעזעענסטע פירערס. אין צווייטן סיים (1922—1928) איז שיפער געווען אַ דעפוטאַט פון דער ציוניסטישער ליסטע. דורך זיין אַקטיוויטעט באַטייליקונג אין סיים מיט רעדעס אויפן פלענום און מיטאַרבעט אין סיים־קאָמיסיעס האָט ער זיך אַרויסגערוקט צווישן די אָנגעזעענסטע דעפוטאַטן. זינט 1928 איז שיפער געווען דער דירעקטאָר פון דער יידישער אַקאַדעמישער היים אין וואַרשע (אויף פראָגע) און עטלעכע יאָר געלייענט לעקציעס אין יודאיסטישן אינסטיטוט אין וואַרשע ווי אַ דאָצענט פאַר יידישער ווירטשאַפט־געשיכטע. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה האָט שיפער פאַרנומען דעם פאָסטן פון דירעקטאָר פון קרן־היסוד אין פוילן און אַ געוויסע צייט איז ער אויך געווען סאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לאַנד.

שיפער, וואס האָט אויפגעטאָן אויפן געביט פון היסטאָריישער וויסנשאַפט סיי אין איכות, סיי אין כמות מער ווי עטלעכע דורכשניטלעכע אוניווערסיטעט־פראָפעסאָרן צוזאַמען, האָט אין רעזולטאַט פון דער אַנטיסעמיטישער קולטור־פאָליטיק פון דער מאַכט, קיין מאָל נישט געהאַט די זכיה צו באַקומען אַ קאַטעדרע אין אַ פויליש אוניווערסיטעט. קיין גרויס עגמת־נפש האָט ער דערפון ניט געהאַט, ווייל די „געלערנטע פון צעך״, אָדער „צונפטגעלעהרטע״, ווי ער פעלגט זיי אָנרופן אויף דייטש, זענען פאַר אים אָפט געווען אַן אָביעקט פון שפּאָט.

זיין וויסנשאַפטלעכע אַרבעט האָט שיפער אָנגעהויבן שוין צו 18 יאָר, אין 1902, מיט אַ שטודיע וועגן „קאַזשימיעזש דעם גרויסנס געזעץ־געבונג וועגן יידן״ (געדרוקט אין דער צייטשריפט Moriah). אין 1905, קוים 21 יאָר אַלט, האָט ער אין דער וויכטיקסטער פויליש־שער צייטשריפט פאַר געשיכטע, אין Kwartalnik Historyczny פאַרעפנטלעכט אַן אַרבעט וועגן „יידן אין טאָרנע ביז צום סוף 18טן י״ה״. שוין אין דער דאָזיקער יוגנט־אַרבעט האָט שיפער אַרויסגעוויזן זיין פּעאיקייט צו אָנאַליזירן סאָציאַל־פּאָליטישע אָנטאָגאָניזמען און זיין מעטאָד פון באַלייכטן די פּאָליטיק לגבי יידן פון שטאַנדפונקט פון די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון די מאַכטפאַקטאָרן.

אַ יאָר שפּעטער, אין 1906, האָט שיפער זיך באַווּיזן מיט זיין ערשטער סטאַנדאַרד־אַרבעט. דאָס איז געווען די שטודיע וועגן „אָנהייבן פון קאַפּיטאַליזם ביי די מערב־אייראָפּעאישע יידן״ "Die Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden" פאַרעפנטלעכט אין דער ווינער Zeitschrift für Volks-wirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltungslehre און אין 1907 ווי אַ באַזונדער ביכל[5]. די באַדייטונג פון זיין אַרבעט פאַר דער יידישער וויסנשאַפט־געשיכטע האָט שיפער אָזוי כאַראַקטעריזירט אין דער הקדמה: אָנדערע פאַר אים האָבן בלויז געבראַכט אָפּגעריסענע ידיעות וועגן יידישן האַנדל אין מיטלעלטער, אָן אַ שום פרווו אויסצופאָרשן זיין ראָלע אין דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפטלעכן לעבן. געווען אויך ערנסטע אַרבעטן וועגן יידישן וואָכער, אָבער באַלויכטן בלויז פון רעכטלעכן שטאַנדפונקט, נישט פון שטאַנדפונקט פון דער עקאָנאָמישער אָנטוויקלונג. געאָרג קאָרא — וואס האָט שפּעטער אין 1908 אַרויסגעגעבן דעם ערשטן באַנד פון זיין באָרימטער „סאָציאל־ אונד ווירטשאַפט־געשיכטע דער יודען״ — האָט אין 1904 פאַרעפנטלעכט אין דער מאָנאַטס־שריפט אַ שטודיע וועגן „די יודען אים מיטל־אַלטער אין אירער ווירטשאַפטלעכן בעטעטיגונג״, אָבער ער האָט זיך באַגרענעצט בלויז מיט דייטשע יידן. שיפער האָט דער ערשטער זיך אונטערגענומען אָנצוצייכענען די ווירטשאַפט־געשיכטע פון יידן אין מיטל־עלטער (ביז צום סוף 12טן י״ה) פון שטאַנדפונקט פון דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער אָנטוויקלונג פון דער מיטל־עלטערלעכער געזעלשאַפט. זיין צענטראַל פראָבלעם איז געווען די אַקומולאַציע פון קאַפּיטאַל ביי יידן אין מיטל־עלטער.

מען קען היינט אָפּפרעגן שיפערס טעזע, אַז די קאַפּיטאַלן וואס יידן האָבן גענוצט אין האַנדל בעת דעם פריען מיטל־עלטער האָבן זיי געהאַט אָנגעקליבן

[5] אין דער יידישער איבערזעצונג איז דאָס ביכל אַרויס אין 1920 אין וואַרשעווער פאַרלאַג „אַרבעטער־הויז״.

נאָך אין אַלטערטום ווי גרונטבאַזיצערס. שיפער אַליין האָט אויך שפּעטער אין זיין פּירבענדיקער ווירטשאַפּט־געשיכטע רעווידירט זיין ערשטע טעאָריע, אַז יידן האָבן אין יענע תקופות פון מיטל־עלטער נישט געהאַט קיין שייכות מיט מלאכה. עס בלייבט אָבער דער פּאַרדינסט פון יענער אַרבעט וואָס דאָרט האָט שיפער פעסטגעשטעלט: דעם כאַראַקטער פון יידישן האַנדל אין פּריען מיטל־עלטער; די ווירטשאַפּטלעכע און פּאָליטישע סיבות וואָס האָבן אַרויסגערופן דעם בהדרגה־דיקן איבערגאַנג פון יידן אין מערב־אייראָפּע פון האַנדל צו וואָכער־געשעפטן; דעם כאַראַקטער פון יידישן קרעדיט אָפּהענגיק פון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג און פון סאָציאַלע שיכטן וועלכע ער האָט באַדינט, תחילת ווי פראָדוקטיוו־קרעדיט און שפּעטער בעיקר ווי קאָנסומציע־קרעדיט. דער גרויסער סאָציאָלאָגישער געווינס פון דער אַרבעט באַשטייט אין צעשטערן אַלע פסיכאָלאָגישע און ראַסן־טעאָריעס ווענן דער מכלומרשט אייגנעבוירענער נטיה פון יידן צו באַשטימטע פרנסות, האַנדל אָדער וואָכער.

שוין אין דער דאָזיקער אַרבעט, וואָס האָט שיפערן געמאַכט אַ נאָמען נישט נאָר אין דער יידישער היסטאָריאָגראַפיע, נאָר אין בריייטע קרייזן פון ווירטשאַפּטס־היסטאָריקערס, ווערט אָנגעוויזן דער חילוק צווישן דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון מזרח־אייראָפּעאישע און מערב־אייראָפּעאישע יידן אין מיטל־עלטער. דער פּאַרשונג פון דער עקאָנאָמישער לאָגע פון יידן אין פוילן בעת דעם מיטל־עלטער האָט שיפער אָפּגעגעבן ווייטערדיקע עטלעכע יאָר. ער האָט פאַר־עפנטלעכט פּרעלימינאַרע שטודיעס אין אַ ריי יידיש־פּוילישע, יידיש־דייטשע און יידיש־רוסישע צייטשריפטן און אויסגאַבעס, צווישן זיי אַ קריטישן איבערזיכט וועגן דער היסטאָריאָגראַפיע אויפן געביט פון יידן אין מיטל־עלטערלעכן פוילן (אין 1909 Wschód). אין 1911 איז אַרויס אויך פּויליש שיפערס בוך „שטודיעס וועגן די ווירטשאַפּטלעכע פאַרהעלטענישן פון יידן אין פוילן בעתן מיטל־עלטער" (Studya nad stosunkami gospodarczemi Żydów w Polsce podczas średnio-wiecza). דאָס בוך האָט באַקומען די ערשטע פּרעמיע פון פילאָסאָפישן פאַקולטעט פון לעמבערגער אוניווערסיטעט אין קאָנקורס אויפן נאָמען פון וואַרשעווער פילאָס־טראָפ היפּאָליט וואָוועלבערג (אַרויס אין יידישער איבערזעצונג אין 1926).

אין די „שטודיעס" האָט שיפער אויף אַ קלאָסישן אופן אָנגעוויזן די מעטאָדן פון פאָרשן יידישע ווירטשאַפּט־געשיכטע, וועלכע ער האָט געהאַט אָנגעצייכנט אין די „אָנהייבן פון קאַפּיטאַליזם". מיטן איינציקן אויסנעם פון קאַפּיטל וועגן יידישער ערדאַרבעט, ווו שיפער האָט נישט גענוג מאָטיווירט זיין טעאָריע וועגן לאָנדווירטשאַפט ווי די הויפּט־באַשעפטיקונג פון די ערשטע יידן אין פוילן, ווי אויך פון זיין סברה וועגן יידישער ערד־קאָלאָניזאַציע אין מזרח־גאַליציע אין 15טן י"ה, איז יעדעס קאַפּיטל פון בוך אַ מוסטער פון היסטאָרישן פאָרשן און דענקען. געגנוג צו דערמאָנען דעם אָנאַליז פון דער גענעראַל־פּריווילעגיע פאַר פּוילישע יידן פון 1264, ווו שיפער באַוויזט, ווי אזוי די עטלעכע פאַראַגראַפן וואָס געפינען זיך נישט אין עסטרייכישן מוסטער פון דער פריווילעגיע זענען אַ פּועל־יוצא פון די ספּעציפּישע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע באַדינגונגען פון פוילן; דעם גרינטלעכן אָנאַליז פון די פאַרשיידענע פאַרמען פון יידישע קרעדיט־

אפּאראַציעס און זייערע פונקציעס אין עקאָנאָמישן לעבן פון לאַנד; די אויפקלערונג פון דער צייט, אין וועלכער עס געפֿאַלן די פֿאָרשיידענע טערי־טאָריעס פון מיטל־עלטערלעכן פוילן, אָפּהענגיק פון דער דערגרייכטער מדרגה פון עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג; די צעשטערונג פון דער טעאָריע פון פויליש־ן היסטאָריקער קוטזשעבאַ וועגן דעם אַז ביז צום סוף 15טן י״ה האָבן יידן אין פוילן זיך נישט פֿאַרנומען מיט האַנדל, נאָר בלויז מיט לייַען געלט; דער אינהאַלט־רייכער קאָפּיטל וועגן יידישער מלאָכה; די גלעצנדיקע קלאָסיפיקאַציע פון שטייער־סיסטעם בנוגע יידן.

אויף דעם דאָזיקן סאָלידן פונדאַמענט איז שיפֿער צוגעטרעטן צו זיין אומדערמידלעכער לעבנלאַנגער פֿאָרשונג וועגן דער וויכטשאַפֿט־געשיכטע פון יידן אין פוילן אין דער נייצייט. אַ ריי אַרטיקלען וועגן יידן אין פוילן האָט שיפֿער אין יענער תקופה, קורץ פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע. גאָר צייטיקע פירות פון זיין אַרבעט און טאַלענט זענען עטלעכע קאָפּיטלען וועלכע ער האָט צוגעטראָגן צום קאָלעקטיוון ווערק „געשיכטע פון יידן אין פוילן״ וואָס איז אַרויס אויף רוסיש אין מאָסקווע אין 1914 ווי דער עלפטער באַנד פון פּראָיעקטירטער Istoria jewreiskowo naroda. ממש עפֿאָכאַנדיק פֿאַר דער יידישער היסטאָריישער סטאַטיסטיק איז דער קאָפּיטל וועגן דער צאָל און צעשפּרייטונג פון יידן אין פוילן פון 15טן ביז צום 18טן י״ה. ער האָט געזומען פֿאַר אַ באַזע ביים באַרעכענען די צאָל יידן דעם יידישן שטייער פון הייזער און דעם יידישן קאָפּשטייער. דער קאָפּיטל וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פון יידן (געשריבן צוזאַמען מיט ד״ר ווישניצער, יבדל לחיים) איז אַ גוטער סינטעז פון דעם ביסל מאַטעריאַלן וואָס איז דעמאָלט געווען באַקאַנט. דער קאָפּיטל וועגן יידישע שטייערן צייכנט זיך אויס מיט דער זעלבער סיסטעמאַטישקייט און; גענויקייט ווי דער שייכדיקער קאָפּיטל אין זיינע „שטודיעס״ וועגן פוילישע יידן אין מיטל־עלטער.

אין דער זעלבער צייט, אין 1913, פֿאַרעפֿנטלעכט שיפֿער אין דער מאַגאַזין־שריפֿט זיין ערשטע אַרבעט וועגן אויטאָנאָמיע פון יידן אין פוילן[6].

אויפן יסוד פון צעוואַרפענע אַרכיוו־דאָקומענטן האָט אונדז שיפֿער דאָ געגעבן אַזאַ סיסטעמאַטישן און בפרטיותדיקן אַנאַליז פון דער אַרגאַניזאַציע און פון די פונקציעס פון פּראָווינציעלע וועדים (וועדי הגלילות), אַז די שטודיע קען פֿאַרראַכטן וועלן פֿאַר דער בעסטער וואָס איז בכלל געשריבן געוואָרן וועגן יידישער אויטאָנאָמיע, אויב מען זאָל נישט רעכענען די שפּעטערדיקע אַרבעטן פון שיפֿערן גופא אויף דעם דאָזיקן געביט.

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שיפֿער אַ חוץ עטלעכע אַרבעטן אין דער צייטשריפֿט Moriah, וואָס זיינען כמעט אַלע שפּעטער אַרײַנ־געגאַנגען געוואָרן אין זיין קולטור־געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעת דעם מיטל־עלטער, נישט געקאָנט אַ סך פֿאַרעפֿנטלעכן. ער האָט אָבער אין די ערשטע צוויי יאָר מיט זיין כאַראַקטעריסטישער התמדה שטודירט אין דער ווינער קהילה־

[6] Beiträge zur Geschichte der partiellen Judentage in Polen um die Wende des XVIIten und XVIIIten Jahrhunderts.

ביבליאָטעק, ווו ער האָט אָנגעזאַמלט אַ שלל מאַטעריאַלן פאַר אַ יידישער ווירטשאַפט־געשיכטע. פון דער דאָזיקער תקופה איז כדאי צו פאַרצייכענען זיין אינטערעסאַנטע סקיצע וועגן „פוילישׂ־ליטווישע יידן און ארץ־ישראל״ (Moriah 1917) און די אָריגינעלע עקאָנאָמישׂ־סטאַטיסטישע שטודיע וועגן „גאַליציען יידנטום אין די יאָרן 1772—1848״ (1918, Neue Jüdische Monatshefte). ווידער ווייזט ער דאָ אַרויס זיין אויסגעפינערישקייט אין מעטאָדן פון היסטאָרישער סטאַטיסטיק דורך פאַרטייטשן די אַלטפרענקישע ציילונגס־רובריקן אין דער שפראַך פון מאָדערנע סטאַטיסטישע קאַטעגאָריעס.

דעם ערשטן צענדליק יאָרן נאָך דער מלחמה איז שיפער פאַרנומען מיט ווייט פאַרצווייגטע פאָרשונגען וועגן יידישער קולטור־, ליטעראַטור־ און שפראַך־געשיכטע, אָ געביט, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן נאָך אין זיינע יוגנטיאָרן. אויפן געביט פון דער געשיכטע פון דער עלטסטער יידישער שפראַך און ליטעראַטור האָט ער באַווייזן צו פאַרעפנטלעכן בלויז עטלעכע קלענערע אַרבעטן און קריטישע אַרטיקלען אין יידישע פילאָלאָגיע, אין די יידישע וועלט, אין דער ביכער־וועלט און אין ליטעראַרישע בלעטער. די דאָזיקע פאָר אַרבעטן זענען שפעטער סומירט געוואָרן דורך שיפערן אין צוויי וואָגיקע אַרטיקלען אין די ייוואָ־בלעטער פון 1934 און 1935: „פראָבלעמען פון דער אַלט־יידישער ליטעראַטור־געשיכטע״ און „קולטור־געשיכטלעכער פאָן פון דער עלטסטער יידישער ליטעראַטור״. שיפערס אָריגינעלער אויפטו באַשטייט דאָ בעיקר אין אויפווייזן, ווי אַזוי אין די נעמען פון דייטשן יידן אין מיטל־עלטער, וואָס האָבן זיך אויפגעהיט אין די אָפיציעלע אָקטן און אין די מעמאָרביכער, קען מען דערקענען די השפעה פון ארומיקע קולטור־שטרעמונגען און קולטור־אידעאַלן.

די דאָזיקע פאָרשונגען האָבן שיפערן אויך געדינט ווי ציגל פאַר אַ ריי וויכטיקע קאָפיטלען פון זיין בוך קולטור־געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעת דעם מיטל־עלטער (1926), דעם ערשטן בוך וואָס ער האָט אין אָריגינאַל געשריבן אויף יידיש. דאָס זענען די ווערטפולע קאָפיטלען וועגן די נעמען פון די יידן אין פוילן אין 14טן און 15טן י״ה און וועגן דער אומגאַנגשפראַך פון די פוילישׂ־רייסישע יידן אין יענער צייט. אין דעם זעלבן בוך וואָרפט שיפער אַ סך ליכט אויף דער ווייניק אויסגעפאָרשטער פראָגע וועגן דער אָרגאַניזאַציע פון יידישע קהילות אין פוילן בעתן מיטל־עלטער, און באַווייזט נישט נאָר דעם וויכטיקן היסטאָרישן פאַקט, אַז די פראָגרעסיווע שטרעמונגען פון הומאַניזם, הוסיטיזם און רעפאָרמאַציע האָבן אויך אין פוילן זיך אויסגעצייכנט מיט טאָלעראַנץ און יידן־פריינדלעכקייט, נאָר אויך אַז די שפיצן פון דער יידישער געזעלשאַפט, דאָקטוירים, הויפיידן, זענען באַאיינפלוסט געוואָרן דורך דעד אָרומיקער קולטור־שטרעמונג. אויב דאָס בוך איז נישט אַזוי עפאָכעמאַכנדיק ווי שיפערס „שטודיעס״ וועגן ווירטשאַפט־געשיכטע, ליגט די שולד אין דוחק פון היסטאָרישע מאַטעריאַלן וועגן יענער נאָך אַלץ טונקעלער קולטור־תקופה פון פוילישע יידן.

דער גלענצנדיקסטער פראָדוקט פון שיפערס קולטור־היסטאָרישע פאָרשונגען איז דאָס אימפאָזאַנטע דרייבענדיקע ווערק וועגן דער געשיכטע פון יידישער טעאַטער־קונסט און דראַמע (1־טער באַנד 1923, 2־טער באַנד 1927, 3־טער באַנד

1928). די פּיאָניריש בּאַדייטונג פון דאָזיקן ווערק פֿאַר דער יידישער קולטור־געשיכטע איז איינשטימיק אָנערקענט געוואָרן אַפילו פון קריטיקערס וואָס האָבן געהאַט אָנצווויזן געוויסע חסרונות און טעותים אין פּרטים. אַ דאַנק זיין חריפות און אַ דאַנק זיין קולטור־היסטאָריש מעטאָד האָט דאָ שיפער פון ברעקלעך און פראַגמענטן רעקאָנסטרואירט גאַנצע עפּאָכעס פון יידישער טעאַטראַלער שאַפונג. דאָס בוך האָט אָבער מער ווי אַ וויסנשאַפטלעכע באַדייטונג, עס איז אַ רעוואָלוציאָניזירונג פון אונדזער קוק אויף אונדזער אייגענער קולטור־פאַרגאַנגעניהייט. ניט מיטן כוח פון הוילע סברות, נאָר אויפן סמך פון אַ ריזיקן עשירות פון סיסטעמאַטיש אַדורכגעאַרבעטן מאַטעריאַל האָבן מיר דאָ אַ לעבעדיקן באַווייז, ווי אַזוי סיי אונדזער מאָדערנע טעאַטער־קולטור, סיי אונדזער וועלטלעכע פאָלקסקולטור בכלל איז נישט אַ נייס אין יידישן לעבן, נאָר אַ המשך פון אַ פאַרבנרייכער, האַרץ און אויג פאַרכאַפּנדיקער טראַדיציע פון לאַנגע הונדערטער יאָרן. אויב שיפער אַליין האָט אָפּגעשאַצט די דאָזיקע באַדייטונג פון זיין ווערק אין דער גייסטרייכער הקדמה צום ערשטן באַנד, איז ניט שווער זיך משער צו זיין, אַז טאָקע דאָס באַווּוסטזיין פון דערפילן אַ גרויסע קולטור־אויפגאַבע האָט אים געשטאַרקט אין זיינע לאַנגיאָריקע מיפולע פאָרשונגען אויף דעם דאָזיקן געביט.

צוויי יאָר שפּעטער, אין 1930, איז אָרויס שיפערס יידישע געשיכטע (ווירטשאַפט־געשיכטע), אַ ווערק אין פיר בענד וועגן דער תקופה פון מיטל־עלטער. די גרונטשטייגער פאַר דעם דאָזיקן ווערק האָט שיפער שוין געהאַט געלייגט אין זיינע „אָנהייבן פון קאַפּיטאַליזם" און אין „שטודיעס". דאָך האָט ער געמוזט בויען גאָר פון אָנהייב די יידישע ווירטשאַפט־געשיכטע פון אַ ריי לענדער וועלכע ער האָט פריער קוים געהאַט באַרירט, ווי שפּאַניע, פאָרטוגאַל, איטאַליע, און פאַר אַלע לענדער האָט ער נישט געהאַט קיין שום פאָרגייער פאַר דער תקופה פון שפּעטן מיטל־עלטער: געאָרג קאָראָס צווייטער באַנד, וואָס איז אָרויס אין 1920, דערגרייכט נישט שפּעטער ווי ביז צו דער העלפט פון 14טן י״ה.

נישט געקוקט דערויף וואָס זינט 1930 זענען אָרויס וויכטיקע מאָנאָגראַפיעס, באַזונדער אויפן געביט פון געשיכטע פון יידן אין דייטשלאַנד, שפּאַניע און אין נאָענטן מזרח, וואָס ברענגען אַריין קאָרעקטיוון אין שיפערס ווירטשאַפטלעכן בילד וועגן די דאָזיקע לענדער; נישט געקוקט אויך דערויף וואָס שיפער האָט נישט אין אַלע פאַלן אויסגענוצט אַלע מקורות, וואָס זענען שוין דעמאָלט געווען בנמצא, — איז זיין ווערק אַ מיילנשטיין אין דער יידישער ווירטשאַפט־געשיכטע. דער גרויסער ווערט פון ווערק באַשטייט בעיקר אין דעם מעטאָדישן צוגאַנג און אין די טרעפּיקע סינטעטישע אויספירן. דאָ ווערן אַנטפלעקט אַלע זייטן פון יידישן ווירטשאַפטלעכן לעבן און נישט בלויז די טעטיקייטן וואָס האָבן אַ שייכות צו דער אַקומולאַציע פון קאַפּיטאַל. באַזונדער וויכטיק איז דער פרוי אויפצוקלערן אין שייכות מיט יעדן לאַנד און מיט יעדער תקופה באַזונדער די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע פאַקטאָרן וואָס האָבן געפורעמט די יידישע ווירטשאַפטלעכע סטרוקטור. דער וואַקסנדיקער אַנטיסעמיטיזם וואָס האָט צום סוף פון מיטל־עלטער דערפירט צום גירוש פון יידן פון גאַנץ מערב־אייראָפּע און פון אַ גרויסן טייל צענטראַל־אייראָפּע ווערט אויפגעקלערט אויפן פאָן פון קלאַסן־אינטעסערן פון

יעדן באַזונדערן שיכט פון דער לאנד־באַפעלקערונג בנוגע יידן. די דאָזיקע דער־קלערונג איז בעצם ריכטיק, וועו אַפילו מען וואָלט זי געדאַרפט דערגאַנצן מיט אַן אַנאַליז פון דער פאַליטישער ראָלע פון דער שפּעט־מיטל־עלטערלעכער קאַטוילישער רעאַקציע. לאָמיר נאָך צוגעבן, אַז די ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן פון יידן ווערן פאַרגעשטעלט אין אַלע לענדער אויפן פאָן פון גרינטלעכע דיסקוסיעס ווענן צאָל און צעשפרייטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער מחבר האָט אויך בפרטיות אַנאַליזירט די פאַליטישע לאָגע פון די לענדער פון די יידישע מאַסן־יישובים. דאָס בוך איז דערפאַר נישט בלויז ראוי אויסצופירן די ראָלע — די כוונה פון מחבר — פון דערגאַנצן גרעצט ווערק דורך אַ ווירטשאַפטלעך־געשיכטלעכן פֿ־נדאַמענט: עס איז לויטן פאַרמעסט און לויט די עצם רעזולטאַטן מער ווי דאָס. די געשיכטע פון יידן, — „דולדער און דענקער" אין דער תקופה פון מיטל־עלטער, ווועלכע גרעץ האָט אַזוי מייסטעריש באַשריבן, קען מען ערשט דעמאָלט רעכט פאַרשטיין אין אַלע עיקרדיקע, פאַרוויקלטע פראָבלעמען, ווען מען לייענט אוו מען טראכט אַדורך (לייענען בלויז איז נישט גענוג!) שיפערס פירבענדיק ווערק.

אָפּגעזען אַזאַ גרויסן חלק פון חוב זיין יוגנט־חלום ווען אַנשרייבן אַן אַלגעמיינע ווירטשאַפט־געשיכטע פון יידן אין אַלע דורות, האָט זיך שיפער ווידער אַרײַנגעטון אין דער פאַרשונג פון דער געשיכטע פון יידישן מאַסן־קיבוץ אין פוילן. ער נעמט זיך קודם־כל צו דער געשיכטע פון דער יידישער צענטראַל־אויטאָנאָמיע אין פוילן, פון ווועלכער ער האָט געהאַט געגעבן אַזאַ פיינע התחלה אין זיין שטודיע פון 1913 וועגן די פּראָווינציעלע וועדים. להיפך צו זיינע אַנדערע היסטאָרישע אַרבעטן, ווו ער האָט זיך בלויז טיילוויײז געשטיצט אויף אַרכיוו־מאַטעריאַלן און מער אויסגענוצט פאַר זיינע סינטעטישע אויספירן די מקורות וואָס זענען שוין געווען פאַרעפנטלעכט, האָט ער זיינע פאַרשונגען וועגן דער אַרבע ארצות געבויט כמעט אויסשליסלעך אויף אַרכיוואַלישע דאָקומענטן, באַזונדער אויף אָקטן פון מלוכישן הויפּטאַרכיוו אין ווארשע. יוסף פערלעס, לוי לעווין, ש. דובנאָוו און אַנדערע פאַרשערס, וואָס האָבן אַ סך אויפגעטון אויף דעם דאָזיקן געביט, האָבן שטודירט די יידישע צענטראַל־אויטאָנאָמיע אין אַמאָליקן פוילן פון דער אינעווייניקסטער זייט, ווי זי האָט זיך אָפּגעשפיגלט אין די פנקסים פון וועד און פון די קהילות. שיפער איז צוגעטרעטן אויסצופאָרשן די געשיכטע פון וועד פון דער דרויסנדיקער זייט, דעם מגע־ומשא מיט פוילישער מלוכה־אַדמיניסטראַציע, אַ מעטאָד וואָס איז טיילווייז דיקטירט געווארן דורך דעם כאַראַקטער פון די אַרכיוו־דאָקומענטן. אין דעם ליגט אויך די הויפּט־באַדייטונג פון די דריי גרעסערע אַרבעטן וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין די היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ (ב׳ I, 1928) און אין די עקאָנאָמישע שריפטן פון ייוואָ (ב׳ II, 1932). זיין אַריגי־נעלער פרווו פון רעקאָנסטרואירן דעם צוזאַמענשטעל פון די אינסטאַנצן פון וועד ארבע ארצות לויט דער הנחה פון דער לעבעדיקער טראַדיציע פון פאַרצייטיקן גרויסן און קליינעם סנהדרין, איז מיט געגנג באַווייזן אָפּגעפרעגט געווארן. נישט געקוקט דערויף איז אַבער וויכטיק די פראָבלעם־שטעלונג און די נייע פרטים, ווועלכע שיפער ברענגט אַרויס אין דעם דאָזיקן שייכות. גאָר וויכטיקע מאַטעריאַלן ברענגט שיפער אין די „פוילישע רעגעסטן צו דער געשיכטע פונעם וועד ארבע

ארצות". מיט זיין סיסטעמאַטישקייט וואָס איז ווערט צו באַוווּנדערן צייכנט זיך אויס די דריטע, גרעסטע אַרבעט פון דער דאָזיקער סעריע, ווען „פינאַנציעלן חורבן פון דער צענטראַלער און פראָווינציעלער אויטאָנאָמיע פון יידן אין פוילן". אַ גאַנץ נייע טעמע באַרירט שיפער אין דער אַרבעט ווען „וואַרשעווער קאָמיסיע פון וועד ארבע ארצות (געדרוקט אויף פויליש אין יובל־בוך לכבוד ד"ר ברוידע, 1931).

אין 1932 האָט שיפער פאַרעפנטלעכט זיין ערשטע גרעסערע אַרבעט ווען דער געשיכטע פון יידן אין פוילן אין 19־טן י"ה, „יידן אין קאָנגרעס־פוילן אין דער צייט פון נאָווועמבער־אויפשטאַנד" (אויף פויליש). להיפוך צום קעפל איז דאָס אָבער אין תוך אַ געשיכטע פון דער וואַרשעווער יידישער קהילה בעת דעם אויפשטאַנד און פון איר באַציאונג צום אויפשטאַנד. אין די דאָזיקע ענגערע ראָמען האָט דער מחבר געגעבן אַ קאָלירפול היסטאָריש בילד, כאָטש אַ ביסל טענדענציעז פאַטריאָטיש און אייגזייטיק לויטן מקורות־מאַטעריאַל (בעיקר לויט אַקטן פון קהילה־אַרכיוו אין וואַרשע).

דאָס לעצטע גרויסע ווערק פון שיפערן איז די געשיכטע פון יידישן האַנדל אויף פוילישע טעריטאָריעס, וועלכעס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין 1937 (אויף פויליש). פרעלימינאַרע אַרבעטן אויף דעם דאָזיקן געביט האָט דער מחבר שוין פריער געהאַט אויסגענוצט פאַר זיינע שטודיעס אין דער צווייבענדיקער פוילישער אויסגאַבע „יידן אין אויפגעלעבטן פוילן" (Żydzi w Polsce Odrodzonej), וואָס איז אַרויס צום 15־יאָריקן יובל פון דער נייער פוילישער מלוכה אין 1932—1933. די האַנדלס־געשיכטע האָט שיפער אַזוי בריט פאַרטראַכט (דאָס בוך האַלט קרוב 800 זייטן), אַז זי קען דינען אין אַ גרויסער מאָס ווי אַ געשיכטע פון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון יידן אין פוילן. אחוץ דער געשיכטע פון אָנטייל פון יידן אין אויסווייניקסטן און אינעווייניקסטן האַנדל פון פוילן, גיט דאָ שיפער אַ שלל ווערטפולע פאַרשונגען ווען דער פראָפעסיאָנעלער סטרוקטור ביי יידן, ווען יידישער באַפעלקערונג־סטאַטיסטיק, ווען יידן־פאָליטיק פון דער פוילישער מאַכט און ווען דער עקאָנאָמישער פאָליטיק פון די קהילות. מען קען זיך הייַנט נישט פאָרשטעלן קיין היסטאָרישע אַרבעט אויפן געביט פון דער ווירטשאַפט־געשיכטע פון יידן אין פוילן, וואָס זאָל נישט נעמען צו הילף די דאָזיקע „האַנדלס־געשיכטע", פונקט ווי עס איז אוממעגלעך צו שטודירן געשיכטע פון יידן אין פוילן אין מיטל־עלטער אָן שיפערס נאָך אַלץ נישט פאַרעלטערטע „שטודיעס".

אַ ביבליאָגראַפיע פון שיפערס פובליקאַציעס, וואָס זאָל אַרומנעמען אויך אַלע זיינע אַרטיקלען, וואָלט געווען אַ שוועריקע אַרבעט, ווייל צו פיל הונדערטער גרייכט די צאָל פון זיינע אַרטיקלען אין זשורנאַלן און צייטונגען אויף יידיש, פויליש, דייטש, רוסיש, העברעאיש, אַנגעהויבן פון 1902 ביז צום אויסבראָך פון דער מלחמה אין 1939. אָט האָט שיפער בלויז אין לעצטן יאָר פאַר דער מלחמה, פון מיטן 1938 ביז מיטן 1939, אַפגודרוקט אין פאַרשיידענע פובליקאַציעס פינף אַרטיקלען וואָס זיינען אַלע וויכטיקע בייטראָגן צו דער יידישער ווירטשאַפט: אַ שטודיע ווען בעל־שם־טוב אין יובל־בוך פון היינט; זיבן זייטן הערות ווען פ־רים־שפילן אין 5־טן באַנד פילאַלאָגישע שריפטן פון ייוואָ; אַן אַרטיקל ווען

„אַ יידישן ליבע־ראָמאַן פון מיטל־עלטער" (צושטייער צו דער געשיכטע וועגן דעם אויפקום פון „מעשׂה בריעה וזימרה") אין די ייוואָ־בלעטער; אַן אַרייניפיר וועגן „הייניריך גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק", צו דער פויליישער איבערזעצונג פון גרעצס פאָלקס־אויסגאַבע; און אַ פויליש בראָשור וועגן „700 יאָר יידישע קהילה אין פלאָצק". עס זענען אויך פאַראַן ידיעות, אַז קורץ פאַר דער מלחמה איז אַרויס שיפערס אַ גרעסער בוך וועגן דער געשיכטע פון יידן אין דראָהאָביטש. און דאָס אַלץ אין אַ יאָר וועלן שיפערס אויסערגעווייניטלעכע אַרבעט־פעיקייט איז געווען שטאַרק באַגרענעצט מחמת אַ שוועריקייט!

אַ פולשטענדיקע ביבליאָגראַפיע פון שיפערס ווערק וואָלט אַבער דווקא צוליב איר פאַרנעם געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער היסטאָריישער וויסנשאַפט. עס איז שוין אָפגעריכט דערפון, אַז עס איז שווער צו געפינען ביי שיפערן אַן אַרטיקל אָדער אַפילו אַ רעצענזיע, וואָס זאָל זיך נישט אויסצייכענען מיט חריפות און מיט אָריגינעלקייט פון געדאַנק. בעיקר וואָלט אָבער אַזאַ ביבליאָגראַפיע געדאַרפט אונטערגענומען ווערן כדי מעגלעך צו מאַכן אַ פולע אויסגאַבע פון שיפערס שריפטן אין יידיש, וואָרום וואָס קען זיין אַ שענערער תיקון פאַר דעם אָנדענק פון דער אייניציקאַרטיקער פערזענלעכקייט יצחק שיפער, ווי פאַרשפרייטן דאָס עשירות פון זיין גייסט צווישן די ברייטסטע מאַסן פון יידישן פאָלק?

(איבערגעדרוקט פון סעפאראטן אָפדרוק פון ייוואָ בלעטער, שריפט פון יידישן וויסנשאפט־לעכן אינסטיטוט, באַנד XXV).

ש. ה. ברגמן

בן־ציון רפפורט וספרו „טבע ורוח"

בנציון רפפורט, איש קראקוב, אשר עם זכרו יתיחדו בימים אלה תלמידיו ומעריציו לרגל הופעת ספרו „טבע ורוח" (מוסד ביאליק), הוא ממניחי היסוד של המחשבה הפילוסופית בתקופת התחיה בספרות העברית. רפפורט נולד בטארנוב בשנת תרמ"ד (1884). אביו ואמו הם מזרע רבנים מפורסמים. מתולדות חייו, שעליהן הוא מספר בספר, משתקפות הסערות הרוחניות של דור המעבר בסוף המאה הי"ט: עילוי בצעירותו; מאבק פנימי בין האמונה והדעת, קריאת תהלים בבכי ובהתלהבות כדי להתגבר על יצר הקריאה בספרים חיצוניים, אבדן האמונה התמימה תחת השפעת „הדת והחיים" של ראובן אשר ברוידס. בהיותו בן י"ח שנה, משיאו אביו אשה, כדי למנעו מנסיעה למערב אירופה. חנווני לא־מצליח אחרי חתונתו, פונה הוא, אחרי הכשלון במסחר, אל המלמדות. החשק לכתיבה מתעורר בו והוא משתתף ב„המצפה" שיצאו אז בקראקוב, מפרסם שם מאמרים על הבעש"ט, על ר' ברוך מקוסוב, על „שאלת הבחירה והקבלה". ההשתתפות בעתון פוסלת אותו בעיני בעלי־הבתים שבעיירה והוא נאלץ לעזבה. משתקע בקראקוב, חי כמורה בעוני ולומד כאוטודידקט את הפילוסופיה המערבית ומתחיל לפרסם את פרי עבודתו בשבועון „העולם" (תרע"ג, תרע"ד) באודיסה. לאט־לאט הוא קונה לו שם ועומד לפרסם את ספרו הראשון. הספר נדפס בשנת תרפ"ד, אך משום מה המו"ל מעכב את הוצאתו במשך חמש שנים. אחרי סבל של שנים רבות מתחיל רפפורט לנשום לרווחה, ואז באה השואה ועקבותיו נעלמו. בדרך נס ניצל כתב־היד של הספר „טבע ורוח". איש לא־יהודי, פולני, שבידו הפקיד רפפורט את כתב היד, שמר עליו במסירות נאמנה. נכיר טובה ל„גוי" עילום־שם, אשר הציל לספרות העברית ספר חשוב זה.

הרכוש הספרותי שהשאיר בנציון רפפורט אחריו אינו גדול. שלושה ספרים: „הכרה ומציאות. קובץ מאמרים פילוסופיים" (תרפ"ד), „הוגים והגיונות" (תרצ"ו), והספר „טבע ורוח: מחקרים פילוסופיים" שיצא זה עתה. במצבה של הספרות העיונית בעברית באותו הזמן היה רפפורט יכול להיות רק פופולריזטור. אמנם היו גם באותו הדור הוגי־דעות בפילוסופיה העברית, שהעיזו לפרסם את שיטותיהם רק בעברית, כגון ר' אליעזר יצחק אילנאה־שינבום, בעל הספר „מעבר לחושיות. תורת־הנפש ומסתריה" (תר"ץ), והם שילמו את המחיר עבור העזתם: איש לא שם אליהם לב, איש לא קרא את ספרם, ושמם נשכח. רפפורט נעשה פופולריזטור, הוא הביא לידיעתו של הקורא העברי את הרעיונות הפילוסופיים של העמים. והוא

עשה זאת מתוך נאמנות ואצילות. האצילות מתבטאת בזה, שהוא אינו מתנשא מעל לקורא, אינו רומז ברמיזה קלה שבקלה, שהוא יודע יותר ממנו, אינו משתמש במלים מפוצצות או באפוריזמים שנונים ועוקצים כדי לגרות או להשפיל את הקורא ולעשות רושם עליו בכל שורה שהוא כותב. הוא אינו רק מסביר, אלא נלחם עם הפילוסוף שעליו הוא כותב, ונלחם עם עצמו ומכניס את הקורא להבנת הקשיים שבהם הוא מתלבט. כשהוא בא להסביר את רעיונותיו של גדול ההוגים העבריים בדורו, את א ח ד ה ע ם, עומד הוא אמנם בענווה כתלמיד בפני הרב, אך בתוך סוגריים הוא משמיע את בקרתו. בצער הוא רושם שאחד־העם חשב את הפילוסופיה ל„שם שנתרוקן מתוכנו", ולאחר שהסביר את משנתו לקוראיו, מעיר הוא בענווה: „אין כוונתנו כאן לבקר את דעותיו של אחד־העם אלא לבארן. לא כאן המקום לחקור עד כמה נכונה השקפתו של אחד־העם על מהות היהדות, ואם באמת אין ביהדות אלא „חיבת ציון" ותו לא. וכן אין אנו דנים בדבר, עד כמה ,שאיפה חיה בלב לאחדות האומה' יכולה למלא את מקום היהדות הדתית של האורתודוכסים התמימים או של רבני־התעודה. כוונתנו בעיקר להבין את דעותיו של אחד־העם". הרמז ברור, אך רפפורט מסתתר מאחרי „אין כאן המקום" ונשאר מוסר דברי אחרים, גם כאן.

רק במסה היפה על שפינוזה, שנדפסה בראש הספר „הכרה ומציאות" אין הוא יכול להתגבר על יצרו ומעמיד את מוסר הנביאים מול האתיקה של שפינוזה, לאחר שהוא מתאר אותה בקוויה היסודיים: „הנביא העברי לא היה יכול להביט על נטיות הנפש ורגשותיה ,כאילו היו לפניו קוים, שטחים וגופים'. אי־אפשר היה לנביא בהתבוננו במאורעות חיי החברה האנושית, ,שלא לשחוק ולא בכות אלא להבין'. אותה האובייקטיביות שאנו מוצאים לפעמים בחוקרים מדעיים, המשתדלים ל ה ב י ן, אינה נמצאת בנביאי ישראל, מפני שאלה לוחמים ומוחאים". בהמשך דבריו מסביר רפפורט, שהצווי המוסרי המוחלט, שאותו הרגישו הנביאים בלבם, אינו יכול להתישב עם ההכרחיות הטבעית של שפינוזה או של תורת־ההתפתחות. וחוזר לאחד־העם: „ניגוד זה בין ההכרחיות הטבעית ובין הצווי המוסרי נעלם מעיני אחד־העם. ואין כאן מקום לבאור ענין זה".

רפפורט מסביר בפשטות ובפשטנות את דברי הפילוסופים שעליהם הוא מרצה. ודאי משפיעה השאיפה לפופולאריזציה גם השפעה שלילית על אופן הכתיבה. הוא אינו יכול לפרוש את היריעה כולה. במקום שהיה צריך לכתוב ספר, נאלץ להסתפק במאמר לא־ארוך. אבל כתיבתו היא כתיבת מחנך, מורה ותיק. היקף ידיעותיו בפילוסופיה של זמנו והטווח של מסותיו הוא מפליא: שפינוזה וקאנט, לאנגה ומאך ואוונאריוס, הרמאן כהן, ניצשה, שופינהאואר, הוסרל, דיקרט, וכמובן הפילוסופים היהודיים הקלאסיים. ביחוד בולטת בקיאותו בספר „הוגים והגיונות", שהוצא על ידי התאגדות הסופרים העברים בקרקוב.

אחת התופעות המוזרות והמעציבות ביותר בשוק הספר העברי היא העלמותם של ספרים משוק. ספר נדפס לפני עשר או עשרים שנה נעלם וכאילו לא נכתב, הגם שהוא נדרש לחיינו הרוחניים ביותר. הספרים העבריים הרבים שנדפסו בפולין בין שתי המלחמות, אוצר בלום של ערכי תרבות עברית ומתורגמת לעברית — כגון ספרי שטיבל ואחרים, נעלמו ואף מו"ל או מוסד צבורי — גם לא משרד החינוך

והתרבות — איננו דואג להדפסתם מחדש של הספרים האלה. וכך נידונו, כנראה, גם שני הספרים הראשונים של רפפורט, על אף עושר תכנם, לכליה. הבה נקווה שספרו האחרון, שהוצא על ידי מוסד ביאליק בכבוד ובצורה יפה, יעשה את שליחותו.

„דבר"

בן ציון צאנגען

בן ציון ראפאפארט

בן ציון ראַפאַפּאָרט איז געווען איינער פון די, וואָס האָבן געלייגט דעם יסוד פאַרן פילאָזאָפישן געדאַנק אין דער תקופה פון אויפלעבונג פון דער העברעאישער ליטעראַטור. געבוירן אין טאָרנע אינעם יאָר 1884, שטאַמט ער פון אַן אָפּצוויג באַרימטע רבנים. זיין פאָטער, ר' משה גאָרליצער, האָט געהערט צו די גרויסע מלמדים אין טאָרנע, געלערנט אין קלויז און געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר וועלטלעכע ענינים. בן ציון האָט געלערנט אין דער ישיבה און האָט שוין אין די יינגסטע יאָרן אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן און האָט זיך נישט באַגנוגנט מיט לערנען תורה. ווי אַן אויטאָדידאַקט האָט ער אַליין געלערנט און איינגעזאַפּט אין זיך וועלטלעכע וויסנשאַפטן.

אינעם 16־טן לעבנס־יאָר האָט ער חתונה און אַזוי ווי ער איז נישט מצליח אין דער פרנסה, צו וועלכער ער האָט זיך גענומען, הייבט ער אָן געבן לעקציעס. ער ווערט פריוואַט לערער און לערנט מיט נגידישע בחורים העברעאיש, פילאָזאָפיע און וועלט־ליטעראַטור. אין דער זעלבער צייט הייבט ער אָן צו שרייבן און צו דרוקן אַרטיקלען איבער באַרימטע חסידים. דערנאָך טראָגט ער זיך מיט אַריבער קיין קראָקע.

אין אַרעמקייט און אָן שום מיטלען באַקענט ער זיך מיט דער מערב־פילאָזאָפיע, און דער שטרענג רעליגיעזער ייד, מיט בארד און פאות, וואָס איז אָן אויסגע־צייכנטער קענער פון יודאַאיסטישער וויסנשאַפט, — ווערט באַלד אַ גלענצנדער קאָמענטאַטאָר אויף פון די גרויסע וועלט־פילאָזאָפן. אינעם יאָר 1924 דערשיינט זיין בוך „הכרה ומציאות", אַ זאַמלונג פון פילאָזאָפישע אַרטיקלען, און אינעם יאָר 1936 דערשיינט דאָס ווערק „הוגים והגיונות".

זייער אָפט, ווען כ'האָב ביי אַ געלעגנהייט באַזוכט קראָקע, זיין וואוינונגסאָרט, האָב איך אים באַזוכט אין זיין באַשיידענער דירה, וואָס איז געווען פול מיט ספרים ביז צום לעצטן אָרט. עס האָט פון אים געשיינט אַ גייסטיק ליכט, בפרט דעמאָלט, ווען ער האָט געריידט איבער די אידעען פון אַ פלאַטאָ אדער די געדאַנקען פון קאַנט וועגן דער „ריינער פאַרנונפט", וועגן לאָגיק און מאַראַל.

תמיד פלעגט ער זוכן גאָטס ווארט, וואָס קלינגט אפֿ אינעם האַרץ פונעם מענטש. ער האָט געזוכט די אינערלעכע מאַראַל אינעם מענטש. און בפרט „דאָס העכערע

אינעם מענטש איבער דער בהמה". פילאָזאָפיע איז פאַר אים געווען נישט בלויז אַ וועלט־אַנשויאונג, נאָר אַ לעבנסווערג. זי האָט אויסגעפילט זיין גאַנץ וועזן.

נאָך דער גרינדונג פון דער העברעאישער גימנאַזיע אין קראָקע, איז בן ציון ראַפּאַפּאָרט געוואָרן דאָרט לערער פון דער העברעאישער שפראַך און איז אויף דעם פאָסטן פאַרבליבן ביז צו דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. די היט־לעריסטישע רוצחים האָבן אים בשעת אַן אויסזידלונג אין קראָקע פאַרשלעפט אין אַ „טויטן־צוג" קיין בעלזשעץ, וואו ער איז אומגעקומען על קדוש השם.

די פויערים, וואָס האָבן געאַרבעט אויף די פעלדער לענגאויס דער באַן־ליניע, וואָס האָט געפירט קיין בעלזשעץ, האָבן טאָג איין, טאָג אויס צוגעקוקט זיך צו די „טויטן־צוגן". אין איינעם אַ טאָג האָט אייַנער פון די פויערים געפונען אַ בינטל פאַפּירן, אָנגעשריבן אין אַ פרעמד לשון און צום בונטל איז געווען צוגעלייגט אַ צעטל מיט אַ פוילישן כתב־יד. אין צעטל איז געווען געשריבן, אַז ווער עס וועט געפונען דאָס בינטל פאַפּירן, ווערט געבעטן איבערצוגעבן זיי נאָך דער מלחמה אַ ייִד אָדער צושיקן זיי דער ירושלימער אוניווערזיטעט.

ווען די מלחמה האָט זיך פאַרענדיקט, איז אייַנער פון די וויסנשאַפטלער פון דער ירושלימער אוניווערסיטעט געפאָרן קיין פוילן, כדי אויסצופאָרשן און צוניופצוזאַמלען די גייסטיקע אוצרות פונעם פוילישן יידנטום. און גראָד האָט זיך דער פויער דערמאָנט אין דעם בינטל, וואָס ער האָט אַמאָל געפונען, און האָט מקיים געווען די לעצטע בקשה פון אַ מענטש, וועלכן ער האָט קיינמאָל נישט געקענט און וועט אים שוין נישט מער קענען.

אַזוי האָט געוואָנדערט דער כתב־יד פון בן ציון ראַפּאַפּאָרט, ביז ער איז אָנגעקומען צום „מוסד ביאַליק", וואָס האָט אינעם יאָר 1953 אַרויסגעגעבן דעם ספר „טבע ורוח": מחקרים פילוסופיים, אין וועלכע דער מחבר האָט זיך פאַרטיפט אין פילאָזאָפישע פראָבלעמען, מיט וועלכע עס ראַנגלט זיך אונדזער דור.

ד"ר שמואל שפן

מתולדות חייו של אחד מראשוני הציונות*

ר' חיים נייגר ז"ל היה בעל תכונות מיוחדות ונדירות בדורנו. מצד אחד היה תלמיד חכם מובהק ומצד שני בעל השכלה כללית חילונית, שומר דת על כל פרטיה ודקדוקיה ומעורב בין הבריות וגם בין החוגים החפשיים בדעותיהם. התכונות האלה, שלכאורה מנוגדות הן, נשתלבו ונתמזגו אצל ר' חיים נייגר ז"ל בלי לדחוק אחת את רגלי השניה. ההרמוניה המופלאה הזאת מובנת רק לאלה שיודעים את מקור מחצבתו של ר' חיים ז"ל ואת השרשים אשר מהם ינק ואשר עצבו את דמותו הרוחנית.

אביו זקנו של ר' חיים היה תלמיד חכם וגם מהשכלה ומידיעות חילוניות לא הניח ידו; היה איש אמיד, חוכר אחוזה והיו לו מהלכים בחוגי האינטליגנציה הפולנית במקום ובסביבה. בבנו ר' משה אהרן ז"ל, אביו של ר' חיים ז"ל, נתרכזו כל המדות שמנו חז"ל בתלמיד חכם: הוא היה בקי בש"ס ופוסקים וכמעט שלא היה מאמר בגמרא שלא ידע את מקומו ואת שם אמרו; הוא ידע את ספרות ימי הבינים ואת ספרות המחקר שלנו; היה מתמיד גדול, פומיה לא פסק מגירסא, עשה לילות כימים ועסק בלמודים; הוא היה אדוק מאד ונזהר במצוה קלה כבחמורה; היה חכם גדול וידע לשית עצות בכל מצב מסובך. כאשר התחילה התנועה הציונית בפעולותיה הצטרף לשורות הציונים.

בדור השלישי, בר' חיים נייגר ז"ל, חזרה תורה על אכסניה שלה. הוא נולד בשנת תרל"ג בגליציה המערבית. חנוכו היה חנוך כולל והקיף כל מה שנכנס בגדר תורה וחכמה; כוונת אביו היתה לגדלו לרב בישראל, אולם תנאי הזמן הגוהו מהמסלה הזאת. בשל התנאים האלה שונה היה גם ר' חיים מאביו; ר' משה אהרן חקרן היה ועמקן ואהב להתעסק באיזו סוגיא חמורה או בבעיה פילוסופית. ר' חיים לא יכול עוד למצוא בזה את ספוקו. הוא שקע ראשו ורובו בעולם הציוני; הציונות היתה משאת נפשו ובה היו כל מעיניו.

אחר בואו ברית הנשואין ישב במשך שנים אחדות בגליציה המזרחית בעיירה סמוכה לטרנופול. בה התמסר לעבודה הציונית בת זמנה: עשה נפשות לרעיון הציוני והסביר את רעיון תחית העם להמוני העם. רוב מאמריו מהימים ההם נדפסו ב„יידישע צייטונג", העתון הציוני המרכזי באוסטריה.

---

* דער ארטיקל איז איבערגעדרוקט פון דער העברעאישער זאַמלשריפט „שנות חיים", וואָס איז דערשינען אינעם יאָר תש"ו צום אָנדענק פון חיים נייגער ז"ל אינעם פאַרלאַג פון ברית הציונים הכלליים — סניף חיפה.

בשנת 1908 העתיק ר׳ חיים את דירתו לטרנוב. לא כאדם חדש בא לעירנו. שמו הלך לפניו כבנו של ר׳ משה אהרן נייגר וכעסקן ציוני לוחם ומסור. הימים ימי ראשית הציונות, קטני מעש ורבי מעוף. טרנוב היתה עיר בעלת מסורת ציונית. סגן נשיא הקונגרס הציוני הראשון ועוזרו של ד״ר הרצל היה ד״ר אברהם זלץ איש טרנוב. בה נוסדה גם האגודה הציונית הראשונה, אגודת „אהבת ציון״, שיסדה בשנת 1899 את המושבה מחנים, אשר בגליל.

תכונותיו של ר׳ חיים ומידותיו התרומיות הכשירוהו להיות מנהיגו של המחנה הציוני בעיר. בקיאותו הרבה בספרות ישראל הישנה והחדשה, השכלתו הכללית הרחבה וכשרונו הרב כנואם העמידוהו בראש המחנה הזה. נאומיו המזהירים שהשמיע בהזדמנויות שונות — בחירות לפרלמנט האוסטרי ואח״כ לסיים הפולני, לועד הקהלה ולעיריה — המתובלים מאמרי חז״ל מצאו חד רב בלבות המוני היהודים.

רבות היו פעולותיו הצבוריות. הוא הבין מה רב ערכו של החנוך היהודי המקורי. בשנה הראשונה לבואו לטרנוב ניגש יחד עם חבריו לדעה ליסוד בית ספר עברי „שפה ברורה״. מטרת המוסד הזה היתה להשלים את החנוך שנתן לילדי ישראל בבית הספר הכללי. אולם עד מהרה נוכח לדעת שאין שניות זו בחנוך רצויה מבחינה חנוכית; על כן הפך את בית הספר הזה לבית ספר שנלמדו בו המקצועות העבריים יחד עם המקצועות הכלליים. עד יום עזבו את טרנוב היה ר׳ חיים הרוח החיה במוסד הזה ויו״ר הועד המנהל שלו. מאות מילדי ישראל קבלו במוסד הזה את חנוכם הציוני וידיעה רחבה בלמודי היהדות.

איש זולתו לא הבין אולי כמוהו מה רב ערכו של הספר לעצוב דמות העם; הן אצל הספר מצוי היה הוא רב ימיו. משום כך יסד ספריה עממית, שכללה כעבור זמן רבבות ספרים.

ר׳ חיים נייגר ז״ל הצטיין גם בהבנה רבה לאדם הסובל המעונה. מיד אחר גמר מלחמת העולם הקודמת ניגש לחידוש בית החולים של הקהלה העברית בעירנו. מאות חולים מצאו בבית חולים זה מרפא לגופם הודות לפעולתו הברוכה של המנוח.

שדה פעולתו העיקרי היה שדה העבודה הפוליטית.

נאמן לסיסמתו של הרצל התחיל להתמסר לכבוש המוסד המרכזי בחיי הצבור היהודי, מוסד ועד הקהלה. לפני מלחמת העולם הקודמת התנהל המוסד החשוב הזה על־ידי מספר „בעלי טאקסע״, שלא ייצגו את המוני העם ושלא ידעו גם לתבוע את המגיע להם. מצב זה היה למורת רוחו של הצבור, בתוכו חי ופעל ר׳ חיים נייגר. יחד עם חבריו לדעה התחיל הוא להלחם לשנוי פני הנציגות היהודית הזאת. והנה בא יום „המהפכה״; אלפי יהודים נתאספו ליד משרדי ועד הקהלה; משלחת ובראשה ר׳ חיים נייגר התיצבה לפני פרנסי הקהלה ותבעה שנויים בהרכב הועד. התוצאה היתה סיפוח אחדים מחברי המשלחת הזאת — כחברי ועד הקהלה. מפעלם הראשון של החברים החדשים האלה היתה העברת החלטה בדבר פיזור הועד הזה. בבחירות לועד החדש נבחרה רשימת הציונים, שבראשה עמד ר׳ חיים נייגר. הוא היה גם במשך שנים רבות יו״ר מועצת הקהלה בעירנו.

גם מעניני הפוליטיקה הכללית לא הניח את ידו. בשנת 1911 לקח חלק פעיל מאד בבחירות לפרלמנט האוסטרי; אם המועמד הציוני השיג בטרנוב את

מספר הקולות הגדול ביותר הרי זה הודות לפעולתו של חיים נייגר ז״ל. גם בבחירות לסיים הפולני לקח חלק פעיל מאד; פעמים הוצג כמועמד למוסד המחוקק הזה. הוא הצליח לרכז במחוז הבחירות שלו את מאת האחוזים של קולות היהודים, אשר הצביעו בעדו על אף הסכנות הרבות שארבו להם.

במשך שנים רבות היה ר׳ חיים יו״ר ההסתדרות הציונית בעירנו וצירה לקונגרס הציוניים מאז שנת 1913; הוא נבחר גם כנציג הציונים במערב גליציה לועד הפועל הציוני הגדול.

בשנת 1936 בא ר׳ חיים נייגר ז״ל לארץ ישראל. גם פה לא נח ולא שקט; הוא לא הסתפק ב„רנטה״, שהגיעה לו כותיק בציונות. בלהט, האפייני כל כך בשבילו, התחיל מחדש.

עם מותו ירד לקבר אחד מאלה היהודים המעטים, אשר כל יודעיו, וביחוד אנחנו מוקיריו, בני עירו טרנוב, יכולים לומר עליו בלי הפרזה: הוא שרת את עמו שרות נאמן.

ד״ר מ. ראזענבוש ז״ל

ד״ר מאקס בינענשטאק*

אַנגעהויבן האָט ער צו ווערן אַ כלל־טוער אינעם מאָמענט פונעם גרויסן, אייראָפּעאישן איבערקערעניש נאָך דער וועלט־מלחמה. אָבער שוין פריער איז ער געשטאַנען אין אַ לעבעדיקער באַרירונג מיט אַלע גרויסע געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע פראָבלעמען. ביז צום יאָר 1918 האָבן מיר געזען זיינע אויסער־געווייניגלעכע פעאיקייטן אויפן ליטעראַרישן און פּעדאַגאָגישן געביט. אָבער שוין דעמאָלט פלעג ער פון צייט צו צייט שטעלונג נעמען אין דער יידישער פובליציסטיק צו אַקטועלע טאָג־פראָבלעמען. זיין פערזענלעכער מוט און גרויסער נאַציאָנאַלער שטאָלץ, מיט וועלכן ער האָט זיך אויסגעדרוקט, האָבן אים נישט דערלויבט זיך צו רעכענען מיט זיין שטעלונג אַלס אַ פראָפעסאָר אין אַ מלוכה־גימנאַזיע און פון יענער צייט שטאָמען אויך זיינע ערשטע פּאָליטישע אַרטיקלען.

נאָך דער פאַרענדיקונג פון דער וועלט־מלחמה האָט זיך אונדז אַלע געדאַכט, אַז ענדלעך איז געקומען די צייט פון אַן אָבסאָלוטער פרייהייט פאַר אַלע אונטער־דריקטע אומות. סימפּטאָמאַטיש פאַר דער דעמאָלטיקער צייט זענען געווען די ידיעות וועגן דער בילדונג פון אַ יידישער רעגירונג אין ארץ־ישראל. און אויך דאָ אין די גלות־לענדער זענען מיר דעמאָלט צוגעטרעטן צו אַן אַרגאַניזיר־אַרבעט פאַר דער יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע. מיר זענען אין יענער צייט געווען

* דער ארטיקל איז דערשינען אינעם זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן דורך דער התאחדות פאַרטיי אין מזרח גאַליציע אין יאָר 1923 צו דער יאָרצייט פון ד״ר מאַקס בינענשטאָק׳ס אָפּשטאַרבן. דער מחבר, דירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה״ אין טאַרנע איז אומגעקומען פון היטלעריסטישע רוצחים.

פול מיט גלויבן, אַז אויף די חורבות פונם אַלטן סדר מוז אויפגעבויט ווערן אַ נייַ געביידע פאַר אונדזער קולטורעלן און פאַליטישן לעבן.

אין דער באציונג איז געווען די צייטווייליקע עקזיסטענץ פון דער אזוי־גערופענער „מערב־אוקראַיניישער רעפובליק״ אַ געוויסע פראַקטישע אילוסטראַציע פאַר דער רעאַליזירונגס־מעגלעכקייט פונעם אידעאַל פון דער נאַציאָנאַל־פערזאָנאַלער אויטאָנאָמיע אַלס אַ המשך פון דער טראַדיציע, וועלכע איז פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון די גרויסע יידישע קהילות אינעם אַלטן פוילן און דעם „ועד ארבע ארצות״.

בינענשטאַק איז צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע צוגעטרעטן צו דער אַרבעט. ער איז געווען איינער פון די אַקטיווסטע מיטגלידער פונעם יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין סטרי. דעמאָלט האָב איך צום ערשטן מאָל געפילט, אַז עפעס ציט מיך צו אים. איך האָב אים געוואָלט זען און רעדן מיט אים. גראָד אין דער צייט איז פאַרגעקומען אין סטאַניסלוי אַ צוזאַמענפאָר וועגן דעם יידישן שול־וועזן. איך האָב דעמאָלט באַטראַכט, אַז בינענשטאַק וואָלט אַממייסטן ראַוי געווען אָנצופירן דאָס נאַציאָנאַל־יידישע שולווועזן. אין זיין אָפּוועזנהייט, אָן זיין הסכמה, נישט קענענדיק אים פערזענלעך, האָב איך אויף דעם צוזאַמענפאָר אויפגעשטעלט זיין קאַנדידאַטור און געקעמפט פאַר איר קעגן דער אזוי גערופענער „פאַך־פעדאַגאָגישער״. איך האָב אין מיר געטראָגן די איבערצייגונג, אַז די אַרגאַניזירונג פונעם נאַציאָנאַלן שולווועזן מוז אָנגעפירט ווערן פון אָן אַלגעמיין געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפונקט. די שול, אַלס יסוד פון דער נאַציאָנאַלער דערציונג פונעם נייַעם דור, איז פאַר מיר געווען

ד״ר מאַקס בינענשטאַק ז״ל

אַ פאָליטישער ענין פון דער ערשטער מדרגה. דערפאַר האָב איך געוואָלט זען בראש פון דער אָנפירנדער שול־אַנשטאַלט (דעם יידישן שולראַט) אַ געזעלשאַפט־לעכן טוער און נישט בלויז אַ גרויסן פאַך־פילאָלאָג. מיר האָבן געהאַט פאַרשידענע שווערי־קייטן מיט אונדזער אויטאָנאָמיע אין קורץ האָט געדויערט דער חלום וועגן דער ארגאַניזירונג פון אונדזער נאַציאָנאַלן לעבן.

ס׳זענען געקומען שווערע קאמפן. בינענשטאָק איז געסטעמפלט געוואָרן אַלס פאָליטישער פאַרברעכער. ער איז געזעסן אין דער תפיסה. און דאָס באַווייזט אונדז דייטלעך, אז ער האָט נישט געקענט קיין שום גרעניצן אין זיין איבער־געבנקייט צו דער זאַך. און כאָטש ער איז אין דעם ענין גופא געווען לגמרי אומשולדיק און אומזיסט איז געווען דער חשד וועלכן מ׳האָט אויף אים געוואָרפן, איז עס דאָך געלעגן אין זיין טבע צו טראָגן אַלע קאָנספעקווענצן פון זיין אַרבעט לטובת דעם כלל. פון דעמאָלט אָן האָט ער, דער איבערגעבענער כלל־טוער, געטראָגן אויף זיך דעם סטעמפל פון מאַרטירערטום. פאַר זיין לעבן און געזונט האָט עס געהאַט די ערגסטע פאָלגן. און דאָך האָט ער, נישט קוקנדיק דערויף, אפילו אויף איין מינוט נישט איבערגעריסן זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט.

ער טרעט אַריין אַלס לערער אין דער יידישער גימנאַזיע און נעמט איבער נאָך אַ געוויסער צייט איר לייטונג. די שול־מאכט לאָזט אים נישט צורו און וויל אים נישט באַשטעטיקן אויף דעם דאָזיקן שול־פאָסטן. פאַרשידענע יידישע פאַקטאָרן האָבן זיך, אמת, פאַר אים משתדל געווען, אינטערווענירט — אָבער עס האָט זיך געפילט באשיינפערלעך, אַז דאָס איז נישט געווען דער אמת׳ער קאַמף, וועלכער וואָלט געווען געדאַרפט געפירט ווערן פאַר אַזאַ מענטשן, ווי בינענשטאָק איז געווען. ער האָט געהערט צו דער קאָטעגאָריע פון כלל־טוערס, וואָס זענען נישט אַלעמען געווען געווינען און סימפּאַטיש. ער האָט געהערט צו די, פאַר וועלכע מען האָט געדאַרפט קעמפן. און ס׳מוז געזאָגט ווערן: דער קאַמף וועגן אים האָט אים דערהויבן און צוגעגעבן מוט און כוח.

ער האָט זיך אָבער נישט געקאָנט פאַרמאַכן בלויז אין די ד׳ אמות פון זיין שול־אַרבעט. עס איז פאַר אים געווען אַ זאַך, וואָס פאַרשטייט זיך פון זיך אַליין, אַז די יידישע געזעלשאַפט קאָן זיך נישט דערלויבן דעם לוקסוס, אַז אירע פּראָמינענטערע יחידים זאָלן זיך באַגרעניצן אין זייער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט בלויז אויף זייער פאַך־געביט, אפילו ווען עס איז דאָס פּעדאַגאָגישע אַרבעט־פעלד. ער האָט געפילט, אַז דאָס יידישע פאָלק מוז האָבן נישט נאָר לערער פאַר זיינע קינדער, נאָר אויך דערציער פאַר זיך אַליין. די דעמאָראַליזירטע און מאַטעריאַליזירטע געזעלשאַפט לעבט שטענדיק איבער אַ קריזיס, וועלכער קאָן ברענגען דערצו, אַז עס זאָל אפשר פאַרלוירן גיין אויף תמיד דער פּאַסיקער מאָמענט פאַר דער רעאַליזירונג פונם געדאַנק וועגן דעם אויפבוי פון אַן אייגענער טעריטאָריאַלער ווירטשאַפט.

און ער האָט אָנגעהויבן זוכן וועגן פאַר אַ באַנייטער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אין גאַנצן לאַנד איז די פאַרטייאישע און ארגאַניזאַטאָרישע אַרבעט געווען כמעט ווי אָפגעשטאָרבן. די פירער פון דער ציוניסטישער באָוועגונג זענען געאַנגען דעמאָלט דעם לייכטן וועג פון פשרות און אָפּאָרטוניזם. אַן אומצופרידנהייט האָט

געהערשט צווישן די ראַדיקאַל דענקענדיקע. מיר האָבן זיך דעמאָלט געוועגדט צום פאַרשטאַרבענעם מיט דעם פאַרשלאָג צו גרינדן אַ ראַדיקאַלע גרופּע אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ער איז געווען שטאַרק צופרידן דערפון, וואָס ער האָט געפונען חברים, וועלכע פילן גלייך מיט אים און געבן זיך אָפּ דין וחשבון פון דעם טרויעריקן מצב. צווישן עטלעכע פון אונדז איז דעמאָלט אָנט־שטאַנען דער געדאַנק צו גרינדן אַן אידעאישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל בילדן אַ סינטעז פונם נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן באַפרייאונגס־קאַמף. מיר האָבן דעמאָלט באַקומען די ערשטע העפטן די „אַרבעט״ פונם דייטשן הפועל־הצעיר. אַ פּאָר חדשים פריער איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן אין מערב־גאַליציע די אָרגאַניזאַציע פון צעירי־ציון.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעט פון אידעאישער צוגרייטונג. בינענשטאָק האָט געהערט צו דער רעדאַקציאָנעלער קאָמיסיע, וועלכע האָט געדאַרפט אויס־אַרבעטן די נייע פּראָגראַמאַטישע טעזיסן. זיין עצה און זיין מיינונג זענען פאַר אונדז שטענדיק געווען מאָסגעבנד. מיר האָבן געפילט, אַז ער ווערט אונדזער גייסטיקער פירער, הגם ער איז לכתחילה אין אַ סך וויכטיקע פּרטים נישט מסכים געווען מיט אונדז. ער האָט אַליין אויך דורכגעמאַכט אַ געוויסע עוואָלוציע. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, אַז דער סאָציאַליסטישער מאָמענט אין דעם עטישן און פּעדאַגאָגישן זין זאָל פאַרנעמען אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער צ״צ־באַוועגונג. אָבער וועגן די ספקות האָבן ביי אים אויפגעהערט, איז ער געוואָרן אינגאַנצן אונדזער. קאָנספעקווענט האָט ער אָנגעהויבן צו פּראָפּאַגירן דעם גרעדאַנק פון אַרבעט און סאָציאַלן יושר. ער איז געוואָרן דער לידער פון אונדזער פאַרטיי אויף אַלע צוזאַמענפאָרן און קאָנגרעסן.

גלייכצייטיק איז געאָנגען די אַרבעט אין טאָקטישער און אָרגאַניזאַציאָנעלער ריכטונג. פון אָנהויב אָן איז אויפגעוויקלט געוואָרן דאָס פּראָבלעם פון אונדזער באַציאונג צו די „אלטע״. עס איז אויסגעקומען צו פירן אַ קאַמף מיט די אָנהענגערס פון אַ קאָסערן־סיסטעם, וואָס פאַרטראָגט נישט קיין אידעאישע און פּראָגראַמאַטישע דיפערענצירונג. אין די שוועריסטע סיטואַציעס איז בינענשטאָקס עצה און שטים געווען דעצידירנד, וויל זי האָט בולט באַלייכט אַלע פראַגן, וואָס פלעגן שטייען אויפן סדר־היום. ער איז אַוועק פון אונדז בשעת דער פּראָצעס פון דעם אָפּשיידן זיך פון דער בשותפותדיקער אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן רייף. זיין פרעציז־לאָגיש דענקן, מיט וועלכן ער האָט זיך שטענדיק אויסגעצייכנט, וואָלט אים געווען געמוזט פירן צו דער דאָזיקער קאָנספעקווענץ.

ער איז געווען ראַדיקאַל. זיין ראַדיקאַליזם איז געווען אַ פּועל־יוצא פון אַ קאָנספעקווענטן איבערקלערן די פּראָבלעמען. זיינע נישט אָפּאָרטוניסטישע און נישט פשרותדיקע אנזיכטן פלעג ער שטענדיק באַגרינדן מיט זאַכלעכע אַרגו־מענטן. ער איז קיינמאָל נישט אויסן געווען צו פאַרניכטן. ער איז געווען תמיד אַ הייסער אָנהענגער פון אַ קאָנסטרוקטיוואַר שאַפּעריישער ארבעט. און דערפאַר האָט ער אויך זיין קריטיק געטראָגן אַ שאַפּעריש כאַראָקטער. פון דער אָפּאָזיציע — פלעג ער תמיד זאָגן — מוז מען אַריבערגיין צו אַ פאָזיטיווער אָנפירנדער ארבעט. ער איז געווען אַ מענטש מיט פאַרלאָמענטאַריש פּאָרמען, הגם ער פלעג זיך

מאנכמאל אויפריכטיק, האַרציק און ראַדיקאַל אַנגעמען פאַר קריוודעס און אומ־
געריכטיקייטן. ער האָט געקאָנט קיל אַנאַליזירן, אָבער ער פלעגט אויך אריסווייזן
טעמפעראַמענט, בשעת ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן וויכטיקע ענינים. ער האָט
פאַראַכטעט די זאַטע בורזשואַזיע, דעם שמאַלן בעל־הבית׳ישן קוק און דעם
שמוציקן געשעפטס־גייסט. ער האָט געהאָט אַ האַרץ פאַר די אַרבעטנדע מאַסן.
אויף אַ נישט געקינצעלטן, נישט דעמאַגאָגישן אופן פלעג ער קומען איז באריירונג
מיטן המון און געפינען אַ האַרציקע באַציאונג צו דעם פראָסטן האַראָפאַשנען
יידישן מענטש, הגם ער האָט זיך געקאָנט רעכענען צו די אמתע אַריסטאָקראַטן
פונם גייסט, אַ דאַנק זיין גרויסער ליטעראַרישער און גייסטיקער קולטור.

ער איז געווען אַ כלל־טוער. ער האָט אין זיך געהאַט דעם אונרואיקן נערוו,
וואָס דערלויבט נישט זיך צו פאַרמאַכן אין די ד׳ אמות פון זיין היים, אפילו ביי
אַ שיינער ביבליאָטעק אין אַ צימער פאַרצירט מיט בילדער, ביי מוזיק, אין געזעל־
שאַפט פון אַ ליבנדער, קלוגער פרוי. ער איז געווען שטענדיק אומרואיק וועגן
אונדזער הייליקער זאַך, וועגן דעם, צי וועט „זיין״ פאַלק אימשטאַנד זיין זיך
צוצוגרייטן אַ בעסערן גורל, אַדער צי וועט אפשר די נשמה פון אונדזער
פאַלק חלילה אינגאַנצן צוגרונטגיין צוליב דעם פוילעניש, וואָס דראָט אים דאָ.
ער האָט קיינמאָל נישט פאַרשטאַנען דעם אינדעפערענטיזם און די פאַסיוויטעט.
ער איז אַליין געווען טעטיק און פלעגט זיך מקריב זיין. תמיד פלעגט ער אַרויס־
טרעטן קעגן דער יוגנט, וואָס האָט פאַרלוירן דעם סאָציאַלן חוש. ער איז געווען
אַ דערציער נישט נאָר פאַר דער יוגנט, נאָר אויך פאַר דער גאַנצער געזעלשאַפט.
ער האָט אַמאָל אָנגעשריבן אַ זאַך וועלכע האָט אויך היינט אַן אַקטועלע באַדייטונג
און קאָן דינען אַלס וועגווייזער פאַר טעאָרעטיקערס און פאָליטיקערס: אַן אָפ־
האַנדלונג איבער דעם פראָבלעם פון סאָציאַלער דערציאונג. שטיצנדיק זיך אויף
פערסטער, שרייבט ער איבער דער געזעלשאַפטלעכער קולטור, אַז איר אויפגאַבע
איז צו דערהייבן דעם איינצלנען יחיד איבער זיין פערזענלעך־עגאָאיסטישן אינ־
טערעס און אים אידעאיש צו פאַרקניפן מיט אַ געוויסער גרופע פון מענטשן,
צווישן וועלכע ער לעבט, און אזוי אָרום אויך מיט דער גאַנצער מענטשהייט.

דער גרויסער פעדאַגאָג און כלל־טוער האָט נישט געהאַט קיין גליק. פרעמדע
האָבן אים נישט געוואָלט דערלאָזן צו דער אָנפירונג מיטן יידישן שול־וועזן
און אויך אייגענע האָבן אים נישט איינמאָל פאַרביטערט דאָס לעבן און אפשר
דער אייניציקער אמת־יידישער סענאַטאָר איז אַוועקגעריסן געוואָרן פון זיין טעטי־
קייט דורך דעם אומברחמנותדיקן טויט.

זיין השפעה און זיין אויטאָריטעט זענען געבליבן הייליק פאַר זיינע פריינט
און חברים. די פאַרטיי פון אָרבעט וועט אים קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

ד״ר ישעיהו פייג

ד״ר זאב בערקעלהאמער

(1889 — 1934)

ער האָט געלערנט אין אַ פֿאַראַלעל־קלאַס אין דער מלוכהשער גימנאַזיע, אָבער איך האָב אים זייער גוט געקענט, פונקט ווי עס האָבן אים געקענט אַלע יידישע שילער. זיי פלעגן אויף אים אָנווייזן: ער באַטייליקט זיך שוין אין דער רעדאַקציע פון „מוריה״, די ציוניסטישע יוגנט־צייטשריפט אין דער פוילישער שפּראַך, באַשטימט דער עיקר פֿאַר דער יוגנט וואָס האָט געלערנט אין די מיטלשולן. און אַלט געווען איז ער בסך־הכל 14 אָדער 15 יאָר. די דאָזיקע צייטשריפט האָט מען געלייענט אין קאָנספיראַציע, און אַ שילער וואָס איז געכאַפּט געוואָרן ביים אַבאָנירן די צייטונג צי ביים לייענען זי, איז גלייך אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון גימנאַזיע. ניש געקוקט אָבער אויף דער דראַקאָנישער שטראָף, איז „מוריה״ דערשינען רעגלמעסיק און דערגאַנגען צו אַלע פֿאַראינטערעסירטע. מיר האָבן געוואוסט, אַז די באַזונדערע נעמען, די ראשי־תיבות פונעם מחבר פון די אַרטיקלען האָבן אַ שייכות צו דעם באַשיידענעם יונגערמאַן, אַ הויכער, מיט ראָזעווע בעקלעך, לענגלעך פּנים און אַביסל אַרויסשטאַרצנדיקע קינבאַקן, האָלב־פֿאַר־שעמטע אויגן, וואָס מאַכן

ד״ר זאב בערקעלהאָמער ז״ל

שטענדיק דעם אײנדרוק צו זײן איבערראַשט־פֿאַרטרוימטע, מיט קורצע אַרבל אָדער צו לאַנגע הענט.

געשטאַמט האָט ער פון אַ בירגערלעכער משפחה. זײן פֿאָטער האָט געהאַט אַ זעג־מיל אין אַ דאָרף לעבן טאָרנע, אויפן ברעג טייך דונאַיץ, ביאַדאָליני. דאָרט האָט ווילעק (אַזוי האָבן מיר אים גערופן) פֿאַרבראַכט זײַנע וואַקאַציעס צוזאַמען מיט זײַן ייִנגערער שוועסטער לאה (לאַנקע), אַ פּעאיק מיידל וואָס האָט דערשאַצט איר ברודערס פּעאיקייטן און באַצויגן זיך צו אים מיט אַכטונג (זי האָט חתונה געהאַט צו ד״ר יעקעל, אַ טרייער ציוניסט, וועלכער האָט זיך אײנגעקויפט אין א״י אַ הויז, כדי די גאַנצע משפחה זאָל קאָנען עולה זײַן. זײַנע עלטערן האָבן טאַקע עולה געווען און אויסגעלעבט זיך אין לאַנד, אָבער ער, זײַן פֿרוי און צוויי קינדער האָבן נישט זוכה געווען עולה צו זײַן און געטיילט דעם גורל פון אונדזערע אומגעקומענע ברידער).

צו יענער צייט איז דורך די יידישע שילער פון די מיטלשולן געשאַפֿן געווארן אַ „יודאַיסטישער קרייז״ („קולקא יודאַיסטישנע״), וואו ווילעק איז געווען פון די סאַמע אַקטיווסטע מיטגלידער. זײַנע רעפֿעראַטן פֿלעגן שטענדיק אַרויסרופן אַ דיסקוסיע. ער איז שטאַרק באַליבט געווען בײַ אַלעמען. פון דער נאַטור אויס א גוטהאַרציקער מענטש וואָס האָט נישט זײַנס גלייכן, פֿלעגט ער זיך אַביסל צעהיצן בעת אַ דיסקוסיע, זײַן געזיכט פֿלעגט זיך רויטלען און אָפּטמאָל איז ער איבערגעטרעטן די אָנגענומענע ראַם פון אַ דיסקוסיע. אָבער אַ ווײַלע שפּעטער איז ער געווען דערזעלבער האַרציקער ליבער חבר. ער האָט געהאַט אַ נאָמען פון אַ טאַלענטירטן בחור, און ווען אײנע פון די גוט סיטואירטע משפחות האָט געוואָלט אַ לערער פֿאַר זייער טאַכטער (מ׳האָט זי נישט געקאָנט שיקן אין גימנאַזיע מחמת פּרומקייט), איז דער אויסוואָל געפֿאַלן אויף ווילעקן. די דאָזיקע שילערין זײַנע, שרה אבערדאָם, איז דערנאָך געוואָרן זײַן פֿרוי.

ווילעק האָט זיך געשניטן אויף אַ ציוניסטישן מנהיג. זײַנע ערשטע אַקטיוויטעטן האָט ער אַרויסגעוויזן אין דער טאַרנער און ווינער „בר־כוכבא״, ציוניסטישע סטודענטן־אַרגאַניזאַציעס, באַרימט־געוואָרענע מיט זייער דערציען אַ דור אַקטיוויסטן. די ווינער „בר־כוכבא״, וועלכע האָט געקענט הערצלען, האָט זוכה געווען אויף אַ דירה אין ציוניסטישן ביורא אין ווין בײַ הערצלס צייטן, אויף דער טירקענשטראַסע נומ׳ 9, נאָכדעם ווי דאָס ביורא איז איבערגעטראָגן געוואָרן קיין קעלן (דייטשלאַנד). מיר זענען געווען שטאָלץ אויף דער דאָזיקער זכיה. ווילעק האָט געענדיקט זײַן סטודיום אין ווין און באַקומען דעם דיפלאָם אַלס דאָקטאָר־יורי, ד. ה. אַז פֿאַר אים איז איצט געווען אָפֿן דער וועג פֿאַר אַן אַדוואָקאַט. מיר האָבן אָבער אַלע געוואוסט, אַז אַלס אַדוואָקאַט וועט ער שוין נישט באַרימט ווערן. און נאָך האָבן מיר געוואוסט, אַז מיט זײַן גאַנץ וועזן איז ער נישט קיין אַדוואָקאַט, נאָר אַ רעדאַקטאָר און אַלע זײַנע רמ״ח אברים ציען אים צו זשורנאַליסטיק. „מוריה״ איז שוין געווען פֿאַר אים אַ צו קלײַנע טריבונע און אים האָט געפעלט אַן אַנטשפֿרעכנדיקע אויסגאַבע. מען דאַרף שאַפֿן אַ טריבונע!

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין לעמבערג דערשינען אַ ציוניסטישע צייטונג אין דער פּוילישער שפּראַך — „ווסכוד״. אַזוי ווי גאַליציע איז געווען די

אַרענע פון שלאכטן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דאָרט נישט געווען קיין פּאַסיק אָרט פאַר אַ ציוניסטישער רעדאַקציע. עס איז נויטיק אַ טאָג־צייטונג. פיל גאָליציש יידן האָבן זיך דעמאָלט אַלס פליטים געפונען אין מערב־עסטרייך. אָלץ האָט געראַטן דערפאַר, אַז מ׳דאַרף אַרויסגעבן אַ טעגלעכע ציוניסטישע צייטונג אין דער פוילישער שפראַך, וואָס זאָל דערשיינען אין מעריש־אויסטרוי (מאַראַווסקא אָסטראַווא). דאָ איז טאַקע געגרינדעט געוואָרן דער „נאָווי דזשענניק״ און זאב בערקעלהאָמער איז געוואָרן זיין ערשטער רעדאַקטאָר און דער לעבעדיקער גייסט פון דער צייטונג. זיין זשורנאַליסטישער טאַלענט, וועלכער איז נאָך געווען באַוואוסט פון פריער, האָט זיך דאָ אַנטפלעקט מיט דער גאַנצער קראַפט. פונקט ווי אין „מוריה״, אַזוי האָט ער אויך דאָ געשריבן נישט נאָר דעם לייט־אַרטיקל, נאָר אויך אַנדערע אַרטיקלען אונטער פאַרשידענע אונטערשריפטן און איניציאַלן. ער פלעגט זיך אָפט חתמנען פעפין, לויטן נאָמען פון זיין מוטער פעפי, וועלכע ער האָט שטאַרק ליב געהאַט. די דאָזיקע אונטערשריפט פלעגט ער באַזונדערס אָרונטערשטעלן אונטער פאָלעמישע אַרטיקלען, פולע מיט הומאָר און איראָניע. גאָר גיך האָט די צייטונג זיך דערראָבערט אַ גוטן נאָמען, אַ סך דערפאָלג און אויך פראָפיטירט מאַטעריעל. מיטן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און מיטן איינשטעלן פיל־וויניק נאָרמאַלע באַציאונגען, איז די צייטונג אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין קראָקע, די הויפט־שטאָט פון מערב־גאַליציע. אויף אַ קורצער צייט האָט בערקעלהאָמער איבער־געריסן זיין מיטאַרבעט אין „נאָווי דזשענניק״ צוליב אַ סכסוך מיטן דירעקטאָר, און זיך אומגעקערט קיין טאָרנע, וואו ער האָט פרובירט אַרבעטן אַלס אַדוואָקאַט. ער האָט אָבער נישט אויפגעהערט שרייבן אין פאַרשידענע צייטונגען אין פויליש, יידיש און דייטש.

אַלס אַדוואָקאַט איז ער דאָך נישט באַוואוסט געוואָרן. מען האָט דערציילט פאַרשידענע ויצן פון דער צייט פון זיין אַדוואָקאַטישער פראַקטיק, ווייל אין דער אונטערשטער שורה איז ער דאָך געווען אַ זשורנאַליסט פון גאָטס ענאָד. אין דער דאָזיקער צייט איז פאַרגעקומען אַ ריס אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ביז דעמאָלט זענען אין אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט געווען פאַרטראָטן אַלע דריי ריכטונגען: אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי און התאחדות. בערקעלהאָמער איז געווען פאַרזיצער פון דער התאחדות־פאַרטיי און ער האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער שפאַלטונג. זי איז אָבער געווארן אַ פאַקט און דאָס האָט בערקעלהאָמער שטאַרק איבערגעלעבט. אין שטאָט זענען אנטשטאַנען דריי ציוניסטישע קאָמיטעטן (לינקע פועלי ציון האָבן זיך נישט באַטייליקט אין ציוניסטישן קאָנגרעס און די רעכטע פוע״צ זענען געווען שוואַך אין טאָרנע). בערקעלהאָמערס פאַרטייאישע באַאָבונג, זיין עקאָנאָמישע און ליטעראַרישע ערודיציע, דער רעדנער־טאַלאַנט און טריישאַפט צום ציוניזם, האָבן אים גאָר גיך געשאַפן אַן אָנגעזעען אָרט און אַ נאָמען אין טאָרנע. זיינע וויסנשאַפטלעכע רעפעראַטן וועגן די יסודות פון דער באַוועגונג און זיינע ליטעראַרישע פאַרלעזונגען האָבן געהאַט גרויס בייפאַל ביים עולם. אויך פון אַנדערע שטעט האָט מען געפאָדערט אַז בערקעלהאָמער זאָל צו זיי קומען אלס רעפעראַנט אויף אַגיטאַציע־מיטינגען, ליטעראַרישע אָוונטן, צו פייערונגען, באַזונ־

דערס צו מכבייער־אָוונטן אין חנוכה, וואָס זענען דעמאָלט געווען וויכטיקע אונטער־נעמונגען פאַר ציוניסטישער פראָפאַגאַנדע.

דער „נאָוי דזשעננעק״ האָט אָבער לאַנג נישט געקאָנט אָנהאַלטן אַן בערקע־האַמערן. מען האָט אָנגעהויבן מיט אים פאַרהאַנדלען און ענדלעך האָט ער זיך צוריקגעקערט צום אַלטן אַרבעטס־פלאַץ אין קראָקע. די אַרבעט אין רעדאַקציע איז נישט געווען פון די לייכטע. די צייטונג האָט געברענגט צום אויסדרוק דעם אַלגע־מיינעם ציוניזם, אָבער דער רעדאַקטאָר האָט אָפגעהיטן דעם כאַראַקטער פון דער צייטונג. עס האָט זיך געפאַדערט פיל טאַקט און מאַנעווערעס כדי נאָכצוקומען דעם פארלאַנג פון דירעקטאָר און נישט טרעפן אינעם גייסט פון זיין פאַרטיי. עס איז אויך נישט אָנגעקומען גרינג די דיסקוסיעס מיט די פוילישע צייטונגען, מיינסטנס אַנטיסעמיטישע. אין זיין פאָלעמיק איז ער געווען שאַרף, ער האָט אָבער אָפגעהיטן אַ ניוואָ, און נישט אומזיסט איז גראָד ער, דער אייניציקער ייד, געווייזלט געווארן אין דער פאַרוואַלטונג פון קראָקאָווער זשורנאַליסטן־פאַריין.

אין יאָר 1934 איז ער קראַנק געוואָרן אויף אַ לונגען־אַנצינדונג. ליגנדיק אין קראַנקנבעט, האָט ער אויפגענומען די באַוואוסטע פוילישע שרייבערין אירענאַ האַראַנד. ער איז געשטאַרבן פלוצים, פון אַן אָדערן־פאַרשטאָפונג, אין עלטער פון 45 יאָר. ער האָט פאַריתומט אַ פרוי און צוויי קליינע קינדער (זיין זון איז געש־טאָרבן אין רוסלאַנד אויף טיפוס, זיין פרוי און טאָכטער געפונען זיך אין חיפה).

שווער איבערצוגעבן אין ווערטער דעם שווערן רושם וואָס זיין טויט האָט געמאַכט אויף אַלעמען. בליק־שנעל איז באַוואוסט געוואָרן וועגן דעם אומגליק. עס איז שווער געווען צו גלויבן, אַז בערקעלהאַמער איז שוין מער נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. דערוואַקסענע מענטשן האָבן געווייניגט ווי קליינע קינדער. נישט בלויז אַ טאַלאַנטפולער זשורנאַליסט איז ער געווען, נאָר אַ באַדייטנדיקער פירער, באַ־ליבט דורך אַלעמען. אַן אויפריכטיקער טרויער האָט אַרומגענומען אַלע שיכטן פון דער יידישער באָפעלקערונג.

נישט געקוקט אויף זיין יונגען עלטער, האָט ער אויף די אַלע וואָס האָבן אים געקענט, איבערגעלאָזט אַן אומפערגעסלעכן אייндרוק. ער איז געווען באַוואוסט מיט זיין אַלזייטיקער טעטיקייט: אין דער באַוועגונג, אין פאַרשידענע אינסטיטו־ציעס וואו ער האָט געאַרבעט, אין דער רעדאַקציע וואָס איז געווען זיין לעבנסווערק.

אַלע האָבן אונטערשטראָכן, אַז קודם כל איז ער געווען אַ גוטהאַרציקער מענטש וואָס זעלטן מען זעט אַזעלכן. ער האָט קיינמאָל נישט אָפגעזאָגט דעם וואָס האָט ביי אים עפעס געבעטן. דאָס האָט געמעגט זיין זיינס אַ באַקאַנטער צי אַ פרעמדער, אַ יונגער צי אַלטער, אַ וויכטיקע פערזענלעכקייט צי אַ פשוטער מענטש. אַלע האָבן זיך צו אים געוועגדט מיט זייערע דאגות, וויייל זיי האָבן געוואוסט, אַז ער וועט נישט אָפזאָגן, אַז ער וועט נישט רוען ביזוואָנען די געפאַדערטע זאַך וועט איינגעאָרדנט ווערן. קיינער איז נאָך נישט אַוועקגעגאַנגען פון אים מיט ליידיקע הענט.

עס דערמאָנט זיך מיר אַזאַ פאַל:

אין קראָקע איז געשטאָרבן דער פאָליאַק טאָרנאָווסקי, אַן אָפשטאַמיקער פון אַ פוילישע אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע, אַ באָהעם און פילאָזאָף, אַן אָפלאָכער

פון ראַסן־פֿאַראורטיילן, מיט אַ פרייער וועלט־אָנשוואונג און נישט קיין אַנטיסעמיט וויִ די מיינסטנס זייניקע. די משפחה זיינע האָט זיך לאַנג געהאַט פון אים אָפּגעזאָגט און עס איז נישט געווען צו באַצאָלן די עטלעכע זלאָטעס כדי אים אייַנצוֹאַרדענען די לוויה („פֿאָגזשעב״). ס׳איז אויך נישט געווען ווער ס׳זאָל זיך מטפל זיין מיטן מת. זיינע קריסטלעכע פריינט האָבן זיך געוועגדט צו בערקעלהאַמערן, און ער, אַן לאַנגע טראַכטענישן, האָט זיך פֿאַרשטענדיקט מיט דער חברא קדישא, און נאָך אַן „אידעאישן״ ויכוח האָבן זיי מסכים געווען אייַנצוֹאַרדענען די לוויה. אַז טאַרנאָווסקיס משפחה האָט זיך דערוואוסט וועגן דעם, האָבן זיי זיך נישט געקאָנט מוחל זיין, עס זאָל זיי אָנגעטאָן ווערן אַזאַ חרפה און זיי האָבן אַרויסגענומען דעם טויטן קערפער און געבראַכט צו קבורה אין לאַנצוט, אינעם פאַמיליע־קבר פון די גראָפן טאַרנאָווסקי.

איך וואָלט געקאָנט ברענגען נאָך פאַקטן פון זיין ממשותדיקער הילף פון זיינע פריוואַט־געלטער (זיין פּענסיע אַלס רעדאַקטאָר איז געווען אַ קליינע). אין פיל פאַלן האָט ער אַליין צונויפגעזאַמלט געלט פאַראַ נויטבאַדערפטיקן, ער האָט פאַרמיטלט, געווירקט אויפן נויטיקן פלאַץ. נישט וויניק צרות האָט ער געהאַט אויסצושטיין פון די וואָס האָבן געבעטן ביי אים הילף ביים איינשאַפן זיך אַ סערטיפיקאַט עולה צו זיין קיין ישראל (וועו די עליה איז געווען שטאַרק באַגרענעצט דורך דער בריטישער מאַנדאַט־מאַכט). בערקעלהאַמערס שתדלנות אין פאַלעסטינע־אַמט פלעגט באַטראַכט ווערן מיט דער גאַנצער ערנסטקייט.

און דאָס אַלץ האָט געטאָן דער מענטש וואָס איז געווען שטאַרק באַשעפטיקט אַלס פירער פון אַ באַוועגונג. אין די מיינסטע פאַרזאַמלונגען, פייערלעכע אָוונטען, פאַרטיי־קאָנפערענצן איז ער געווען פון די אַקטיוועט באַטיליקטע. בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט, דערנאָך — צום פוילישן סיים, איז ער געווען דער לעבעדיקער גייסט פון פראָפאַגאַנדע און אַגיטאַציע, אויפגעקלערט די בריטסטע מאַסן דעם מהות פון ציוניזם. ביי די סיים־וואַלן איז ער אפילו אַרויסגערופן געוואָרן קיין ווַארשע, און פון דאָרט אַנגעפירט מיט דער וואַל־פראָפאַגאַנדע פאַר דער ציוניסטישער ליסטע, פאַרשפרייטנדיק דעם ציוניסטישן געדאַנק צווישן די בריטסטע שיכטן וואָס זענען ביז איצט געווען ווייט פון ציוניזם — צוליב פרומקייט, פאַנאַטיזם אָדער גלייכגילטיקייט. זיין גאַנץ לעבן איז געווען אויסגעפולט פאַרן רענעסאַנס פון פאָלק, צו באַפרייען עס פונעם פינסטערן גלות.

זיינע פאָליטישע און ליטעראַרישע אַרטיקלען, זיינע עסייען און פאָלעמיק זענען געווען באַגרינדעט מיט אַן אייזערנער לאָגיק, דערביי אָנגעשריבן לייכט, מיט איראָניע און געזונטן הומאָר. זיין אָפּהאַנדלונג „מיר און די פעלקער פון דער וועלט״ האָט געגעבן אַ פסיכאָלאָגישן קוועטשניט פונעם יידישן פאָלק. „בערג גלייכן זיך אויס מיט בערג, אָבער נישט מיט טאָלן״ — זאָגט ער דאָרט. און אויב מען וויל פאַרגלייכן פעלקער, דאַרף מען נעמען אין חשבון זייערע שרייבער, פילאָזאָפן. אויפן סמך פון אַ טיפער אָפּהאַנדלונג פון דער פיעסע „דער בלוט־בלבול אין טיסא־עסלאר״ פון אַרנאָלד צווייג — וואָס ער שטעלט עס אויס פאַר אַ ביישפיל, פילט מען אַרויס, אַז אין די טיפסטע טיפענישן פון זיין נשמה און הארץ איז נישט קיין געפיל פון נקמה, נאָר פאַרגעבונג. אַ צווייטע טאַרנער פערזענ־

לעכקייט, מאַקס בינענשטאָק, האָט אויפן סמך פון אַן אַנאַליז איבער דער דייטשער ליטעראַטור און זייערע פאַלקס־לעגענדעס אויפגעוויזן, אַז אין דייטשן מהות ליגט נקמה און אכזריותדיקייט. דאָס איז געזאָגט געוואָרן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו ס׳זענען געווען שטאַרקע סימפּאַטיעס פאַרן געדאַנקען (אויך מצד געלערנטע יידן).

ד״ר בערקעלהאַמערס ליטעראַרישע ירושה איז צעוואָרפן איבער פאַרשידענע צייטונגען אין עטלעכע שפּראַכן. עס איז דער חוב צונויפצוזאַמלען דאָס אַלץ, אַרויס־געבן אַ בוך, כדי ס׳זאָל נישט פאַרלוירן גיין זיין גייסטיקע ירושה.

בערקעלהאַמערס נאָמען איז געווען איבעראַל באַוואוסט, ווי ס׳איז געווען באַ־קאַנט זיין ליבע צום לאַנד, וואָס ער האָט עטלעכע מאָל געהאַט באַזוכט און געגרייט זיך עולה צו זיין. אַן אַנפירנדיקער חבר, אַ קעמפער, אַ זייל אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין גלות, אַ טאַלאַנטפולער זשורנאַליסט און אחרון אחרון חביב — אַ האַרציקער טייערער מענטש, מיט אַ גאָלדענעם כאַראַקטער, אַ פיינפילנדיקער פאַר קונסט־ווערטן — אַזעלכע זענען געווען די כאַראַקטער־שטריכן פון דעם דאָזיקן וואונדערבאַרן מאַן.

בן ציון צאנגן

צרור זכרונות על המדקדק משה אהרן ויזן ז״ל

הקנאי לעברית

בימים האלה מלאו שלושים לפטירתו של אחד מגדולי המדקדקים של השפה העברית בימינו — משה אהרן ויזן. הוא מת בגיל 75, ובשנותיו האחרונות שכב במוסד רפואי בתל־אביב, חולה אנוש.

מוצאו מגליציה ואת כל חייו הקדיש למטרה אחת ויחידה: חקר השפה העברית והפצתה בקרב העם היהודי. במשך עשרות שנים עבר על פני ערים ועיירות יהודיות בגליציה והיה שם לא רק מורה לעברית, אלא בראש וראשונה מפיץ התרבות העברית. אחר־כך יצא לוינה והיה אחד העוזרים הראשיים של הרב הראשי בוינה פרופ׳ ד״ר צבי חיות ז״ל. בסמינריון העברי שלו בוינה התעמק בחקירת השפה העברית בשיטה מדעית. שם התחיל לעבוד על דקדוק עברי־מדעי מכל הבחינות. בסמינריון העברי בוינה חינך מורים רבים בשטח הפילולוגי והמדעי של השפה העברית. ואמנם כעבור כמה שנים הוציא ספר דקדוק עברי שאפשר לכנות אותו כספר דקדוק המבוסס על השיטה המדעית החדשה ביותר בשטח זה.

משה אהרן ויזן ז״ל

היה זה בערך לפני שלוש שנים. בשליחות „דבר השבוע" בקרתי את משה אהרן ויזן ז"ל במוסד רפואי שבו שכב כבר כמה שנים. הוא היה משותק ומרותק למטתו. האחות שטיפלה בו אמרה לי שהיא מיעצת לי לא להכנס אליו היום. הנימוק היה: האיש רגיש, עדין ויפה־נפש ואינו רוצה להראות את עצמו לפני אנשים ביום שמחלתו מציקה לו. חוץ מזה הוא רוצה להופיע לפני אנשים כאיש בריא, כלומר הוא מוכרח להכין עצמו לקבלת אנשים.

באתי למחרת. הוא שכב על המטה כמעט כאיש בריא — כאילו היתה זו שינה של אחרי־הצהרים. הוא היה רענן, מגולח ונקי למופת. הרגשתי בחוש שהוא מתגבר על מחלתו בכל כוחו.

השיחה היתה תיכף ומיד לבבית. הוא דיבר אלי כאילו היה מכיר אותי עשרות בשנים. וכמובן, הוא דיבר רק על נושא אחד ויחיד, — על השפה העברית. הוא התריע על זה שמקלקלים אצלנו את השפה העברית ומדברים שלא כהלכה. הוא שפך את חמתו על העתונות העברית ועל אלה שבידם לתקן את המצב ואינם עושים כן. ביחוד התריע על הזלזול בדיקדוק השפה. במשך כמה רגעים הביא עשרות דוגמאות של שיבושי השפה וביטויים שאינם משתמשים בהם כהלכה. על כל ביטוי וביטוי הביא ראיות והוכחות מהתנ"ך, התלמוד, המדרש וכו'. בקיאותו לא ידעה גבול. אי אפשר היה פשוט להשיג, איך הוא יכול לשמור בזכרונו את כל האוצר הזה. בדברו על עניני דקדוק, לא עמד על הביטויים, או על הסגנון מבחינה לשונית גרידא, אלא גם מבחינה פילוסופית. ואמנם היה האיש הזה מדקדק והוגה־דעות מקורי. הוא ציטט את הפילוסופיה היהודית והאירופית ממש כמו ספרי דקדוק.

הוא הדגיש במיוחד את הקורסים לדקדוק שניהל בארץ ודיבר בגאוה על תלמידיו בקורסים אלה: ברל כצנלסון ז"ל ויבדלו לחיים זלמן שזר, דוד זכאי ואנשי מערכת „דבר".

במשך השיחה סיפר כיצד, יצא מוינה בימי הנאצים, ובמיוחד כיצד הציל בנס חלק מכתביו בחקר השפה העברית. שנים רבות טפח בלבו רעיון מקורי ליצור ליגה דתית עולמית מעמים שונים ומדתות שונות — למען השלום.

הלכה מאתנו דמות מקורית שתרמה הרבה בהנחת אבני־היסוד לשפה העברית המדרנית. ויהיו דברים צנועים אלה זר פרחים על קברו הרענן של משה אהרן ויזן החוקר, המדקדק והאדם היקר.

„אמר"

ב. ווינערע

דניאל לייבל

איך האָב קיינמאָל נישט געפרעגט דניאלן, וואָס האָט אויף אים געווירקט, אַז ער איז פאַרבליבן ביי פועלי ציון, צווישן אַרעמע אַרבעטער און אנגעשטעלטע, בעת אַ גרויסער טייל אינטעליגענץ האָט זיי פאַרלאָזט. עס בלייבט אַ פאַקט, אַז יידישע אַרבעטער אין טאָרנע האָבן דניאלן אַ סך צו פאַרדאַנקען.

אין טאָרנע האָבן דעמאָלט געווירקט אויך אַנדערע חברים, ווי יאָשע באַנד, נחום איינשפרוך, יואל שנור, חיים העניג, אברהם כאָמעט און אַנדערע. אָבער קיינער פון זיי האָט אונדז נישט געגעבן דאָס וואָס דניאל לייבל. ער האָט אונדז באַקענט מיט די קלאַסיקער פון דער יידישער ליטעראַטור. פאַר אונדז, יוגנטלעכע, ערשט נאָר וואָס אַרויס פון חדר, ישיבה צי בית־המדרש, האָט ער פאָפולאַריזירט מענדעלען, פרצן, אַשן, שלום־עליכמען, מאָריס ראָזענפעלד. פאַר אונדז האָט זיך אַנטפלעקט אַ נייע וועלט. עס האָבן זיך אויך טיף איינגעקריצט אין זכרון די אויספלוגן אין נאָענטן וואַלד, וואו דניאל לייבל פלעגט רעפעריר̈ן וועגן פאַר־שידענע פילאָזאָפישע פראָבלעמען. כדאי אונטערצושטרייכן ביי דער געלעגנ־הייט, אַז דאָס יידישע קולטורעלע לעבן אין שטאָט, ווייניקסטנס ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געפירט געוואָרן דורך פועלי ציון. אויב אַ יידישער שרייבער איז געקומען קיין טאָרנע, האָט ער געהאַט איינאונאייניציקן אַדרעס: די פועלי ציון פאַרטיי. אין אַ גרויסער מאָס איז דאָס געווען צו פאַרדאַנקען דניאל לייבלען. נישט געווען אין טאָרנע כמעט קיין אייַן ליטעראַרישע אונטערנע־מונג, אַז דניאל זאָל דאָרט נישט אויפגעטרעטן מיט אַ רעפעראַט. צי איז דאָס געווען וועגן מענדעלען, ביאַליקן, פרצן, ראָזענפעלדן, שלום־עליכמען. די צוויי שטענדיקע רעפערענטן זענען געווען ד״ר יצחק שיפער און — צו לאַנגע יאָר — דניאל לייבל. ער האָט געהאַט פיל תלמידים און סימפאַטיקער. שווער צו זאָגן, אַז ער זאָל האָבן געהאַט פערזענלעכע שונאים, אַדער אַז ס׳זאָל ווער צו אים האָבן געהאַט פערזענלעכע טענות, הגם ער איז געווען מוטיק און ריקזיכטלאָז בײַם פאַרטיידיקן זיינע פרינציפן און אידעאישע איינשטעלונגען. עס געדענקט זיך גוט זיין אַרויסטרעטונג קעגן ד״ר נתן ברינבוים, נאָכן אַנשרייבן זיין בוך „גאָטס פאָלק״, אַדער דער שאַרפער ענטפער דוד איינהאָרנען אויף זיין אַרטיקל קעגן ציוניזם, וואָס איז דערשינען אין די „לעבנספראָגן״ אין יאָר 1920. פונדעסטוועגן האָבן אפילו זיינע פאַרטיי־קעגנער געהאַט צו אים דרך ארץ און סימפאַטיע.

אין יאָר 1919 וועלט ער אייגעלאדן צו פאַרטיי־אַרבעט קיין וואַרשע, וואו

ער איז טעטיק אויפן פאָליטישן, פובליציסטישן און ליטעראַרישן געביט. ער ווערט אויך באַקאַנט אַלס דיכטער, עסייאיסט, איבערזעצער און פילאָלאָג. דאָס האָט דניאל לייבל איבערגעזעצט וויספיאַנסקיס צוויי דראַמען: „די ריכטער" און „דניאל". די לעצטע דראַמע איז צום ערשטן מאָל גראָד אין יידיש אויפגעפירט געוואָרן אויף דער סצענע אין קראָקעווער יידישן טעאַטער.

וו. ברכיה

דער שרייבער יהודה יערי (יודקע וואלד)

אייגנטלעך שטאַמט ער פונעם גאַליצישן שטעטל דזשיקאָוו־טאַרנאָבזשעג. זיין גייסטיקע דערציאונג האָט ער באַקומען אין טאַרנע, אין סאַמע קריגס־צייט. בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה 18—1914, באַזעצט ער זיך מיט זיינע עלטערן אין טאַרנע. אַ צייט לאַנג לערנט ער אין סאנדזער קלויז. אין טאַרנע באַקענט ער זיך מיט דער ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע און ווערט אריינגענעמען אין השומר הצעיר. אין יאָר 1920 איז ער עולה קיין ארץ־ישראל. הגם פיזיש נישט קיין שטארקער, גייט ער ארבעטן אויף די כבישים (שאָסייען) מיט דער התלהבות און חסידישן ברען, וועלכן ער האָט איבערגענומען בירושה פון זיין זיידן ר' הערשל פון דזשיקעוו. נישט איינמאָל האָט ער געהאַט א געלעגנהייט זיך צוצוקוקן ביים זיידן צו חסידישע התנהגות, איינגעזאַפט אין זיך חסידישע געוואוינהייטן, און דערנאָך, ביי דער אַרבעט אויף די כבישים, געלערנט די „גויים" ווי אזוי מען פראַווען שלוש־סעודות און מלוה־מלכות. ער פלעגט דאָס באַווייזן נישט נאָר שבת, נאָר אינמיטן דער וואָך. ביי דער ארבעט אין דער מחצבה (שטיינהאַקעריי) האָט ער געפראַווען קאָצקער חסידות. אין זיינע שריפטן (דער־ציילונגען, ראָמאַנען) ברענגט ער ארויס חסידישן שטייגער. זיין ערשטע אַרבעט איז געווען אין קרית ענבים, דערנאָך אין נתניה, ווייטער — אויפן כביש חיפה—נצרת, וואו ער האָט זיך באַקענט מיט א. ד. גאָרדאָן, מיט וועלכן ער איז שטאַרק באַפריינ־דעט געוואָרן. נאָך היינט איז אויף אים קענטיק גאָרדאָנס השפעה.

אין משך פון עטלעכע יאָר האָט ער געאַרבעט אין דער ביבליאָטעק ביים ירושלימער אוניווערסיטעט, פונוואַנען מען האָט אים געשיקט קיין אמעריקע דערלערנען דאָס ביבליאָטעק־וועזן. אין יאָר 1952 באַקומט ער דעם „פרס אוסישקין" (פרעמיע א. נ. פון מ. מ. אוסישקין) פאר א בוך דערציילונגען.

עטלעכע ביאָגראַפישע שטריכן: געבוירן אין יאָר 1900 אין דזשיקעוו, שפע־טער געוואוינט אין טאַרנע. עולה געווען אין יאָר 1920, וואו ער האָט דעמזעלבן יאָר אויפגעפירט אין א"י (צום ערשטן מאָל!) אנסקי'ס „דיבוק" (וועגן דער דאָזי־קער אויספירונג איז אין בוך „עליה השלישית" אַפגעדרוקט אַן אַרטיקל פון ב. וויינרעב). יהודה יערי איז געווען אייגער פון די מיטגרינדער פון בית־אלפא. איצט

איז ער געווארן־סעקרעטאר פון קרן־היסוד אין וועמענס שליחות ער איז געווען צוויי מאל אין אמעריקע און קאנאדע.

ביז איצט זענען דערשינען פאלגנדע ביכער זיינע:

כאור יהל, רומן מהעליה השלישית. צוויי אויפלאגן. הוצאת ארץ־ישראל, תל־אביב, תרצ״ז.

דרכי איש, קובץ סיפורים. הוצאת „דבר״ תל־אביב.

באהליך, קובץ סיפורים. הוצאת ארץ־ישראל, תל־אביב 1983.

בין אשמורת, קובץ סיפורים. מסדה, תל־אביב, תש״ח.

שורש עלי מים, רומן. מוסד ביאליק, ירושלים.

ארבעים יום על הים. מחזה בשלוש מערכות. הוצאת „דרום״, ירושלים, תרצ״ח.

ד״ר ס. שיינפעלד, ז״ל

דער יונגער קאראל ראדעק*

די טעג וויילט אין פוילן אייגער פון די הויפט־זיילן פון דער סאוויעטישער אויסערן־פאליטיק, רעדאקטאר פון דער מאסקווער „איזוויעסטיא״ — קאראל ראדעק.

פאר אונדז, זיינע שול־חברים, איז ער באקאנט פון די צייטן, ווען ער האט געהייסן קארל סאבעלסאן, בקיצור — לאלעק.

אויב איך וואלט הייגט געוואלט געבן א בינטל זכרונות וועגן דעם גרויסן טויער און מלוכה־מאן פון פ. ס. ס. ר.‚ וואלט איך קודם כל געוואלט אפגעבן כבוד אייגער פון די בעסטע און הארציקסטע מוטערס, וואס עס איז געווען די מוטער פון לאלעקן. און דער דאזיקער כבוד קומט איר אלס רעקאמפענסאטע דערפאר, וואס אין פארשידענע כאדעקישע און ענדעקישע צייטונגען איז מיר אויסגעקומען צו לייענען וועגן איר אין שייכות מיט דער ביאגראפיע צי אנדערע ענינים פון איר זון. אן אלטע שיטה פון ליידאקעס, וואס באפאלן מוטערס פאר נישט געטוענע עבירות פונעם זון אדער טאכטער, אויב עס איז נישטא וואס פארצוווארפען דעם פאטער. די דאזיקע ארעמע מאמע, אן אלמנה פון גאנץ פריען עלטער, מיט צוויי קליינע קינדער, האט אין משך פון לאנגע יארן געפירט א פריוואט דערגענ־צונגס־שול פאר יידישע מיידלעך. „פאננא זאשיא״ (פריילין זאשיא), אזוי מן־הסתמא האט מען זי גערופן פון די מיידל־צייטן, האט מיט מי און זעלבסט־אפפערונג באוויזן פון די קליינע אפצאלן צו דערציען און אויסבילדן אירע קינדער, און עס קאן וועגן איר דרייסט געזאגט ווערן, אז זי האט אלץ פון זיך געגעבן פאר אירע קינדער. הייגט לעבט די אלטיטשקע אין א קליין שטעטל אין פאדהאליע און האלט זיך אויס פון אייגענער ארבעט.

לאלעק איז געווען איר אויג אין קאפ; א קליין דאר יינגל, פון די פריסטע יארן מיט ברילן אויף דער נאז, און טראץ דער כלומרשטער נישט־אנטוויקלטקייט — שטענדיק חוצפהדיק און זעלבסטזיכער. אין די העכערע גימנאזיאל־קלאסן האט ער אנגעהויבן פאליטיקירן, און דאס אונטערן איינפלוס פון א הייגט שוין אלטן פ.פ.ס.־טויער, וועלכער אין דעמאלט געווען סעקרעטאר פון דער טארנער פ.פ.ס.

דאס איז געווען ביים סוף פאריקן יארהונדערט און אנהויב הייגטיקן יארהונ־דערט, ווען די אמביציע פון דער יוגנט איז געווען א סך לייענען און פירן דיסקוסיעס

---

* דער ארטיקל איז דערשינען אינעם טארנער יידישן וואכנבלאט נום. 27, 1933 יאר. צו ראדעקס באזוך אין פוילן אינעם יאר 1933

אין די זעלבסטבילדונגס־קרייזלעך לויט אידעאיש־פארטייאישע פראגראמען. לא־לעקס פיגור איז געווען באקאנט אין טארנע. מיט א וואקלדיקן צוויקער אויפן נאז, מיט א לייכט צעעפנט מויל, מיט ארויסשטארצנדיקע ביז דער אונטערשטער ליפ באקצייכנער, שטענדיק מיט אן אומארדענונג אין זיין גארדעראב, פלעג ער אלעמאל דורכגיין די גאס מיט א בוך אדער צייטונג און די הענט. ער האט געלייענט אין שטוב, ער האט געלייענט אויף דער גאס, ער האט געלייענט באטאג, ער האט געלייענט ביינאכט, ער האט געלייענט אויף די פויזעס, געלייענט בעת די לעקציעס אין שול. נישט געקוקט אויף דער ענוג ליבעראלער אטמאספער וואס האט צו יענער צייט געהערשט אין שול, איז ער פון דער לעצטער קלאס אין גימנאזיום באזייטיקט געווארן צוליב עפעס א פאליטישער אקציע, און מאטורע האט ער געמוזט אפגעבן אויסערהאלב טארנע.

אזויפיל וועגן זיין חברן זיך מיט אונדז. זיין וויטערדיקע אנטוויקלונג און אריבערגיין אין פ. פ. ס., וואו ער האט געהערט צו די עקסטרעם לינקע, צו די קאמוניסטן, איז שוין באקאנט אונדזערע לייענער פון ערגעץ אנדערש.

פאר יידן און יידישע פראבלעמען האט ער נישט געהאט אדער נישט געוואלט האבן קיין ספעציעלן אינטערעס, און במילא א ריכטיקע פארשטענדעניש. ציוניסטן האט ער שוין דעמאלט שטענדיק און אומעטום באקעמפט מיטן ווארט און שריפט, ווי עס איז געווען אנגענומען בייַ יידן, וואס האבן געארבעט אין דער פ. פ. ס. אדער אין אירע פארטיי־ארגאנען. איך שטרייך אונטער בפירוש, אז נאר די יידן, וויל צווישן די פאליקן האבן מיר זייער אפט געהאט שטילע און אפילו אפענע סימפאטיקער פאר אונדזער גערעכטער זאך.

זיכער איז אויך היינט פאר דעם דאזיקן טוער און איינעם פון די לייטער פון דער סאוויעטישער אויסערן־פאליטיק, נאך נישט אריפגעשוואומען די יידן־פראגע.

ד"ר אברהם כאמעט

יידישע וויסנשאפטלער, ליטעראטן און פובליציסטן פון טארנע

מרדכי דוד בראנדשטעטער

דאָס קולטורעלע לעבן פונעם טאָרנער יידנטום האָט דורכגעמאַכט ענלעכע אַנטוויקלונגען, ווי דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום פון דער סאַמע פריסטער צייט. דורכן געשלאָסענעם געטאָ־לעבן, מיט אייגענע פאָרמען פון קולטורעלן אויסלעבן זיך אין די בתי־מדרשים און ישיבות, האָט זיך בהדרגה געענדערט דער גייס־טיקער האָריזאָנט פון פוילישע יידן: חסידיזם, השכלה, אַסימילאַציע, ציוניזם, סאָציאַליזם. דער קאַמף צווישן די אָרטאָדאָקסישע קאָנסערוואַטיווע מאַסן און דער השכלה־אינטעליגענץ אין טאָרנע האָט אָנגענומען גאָר שאַרפע פאָרמען און דאָס אַ דאַנק דעם, וואָס אין דער שטאָט האָט פרי אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט מ. ד. בראַנדשטעטער, דער נעסטאָר פון דער דעמאָלטיקער העברעאישער ליטעראַטור, פיאָנער פון דער השכלה־באַוועגונג אין גאַליציע, פאַרביסענער שונא פון פאַנאַטיזם און אָפגעשטאַנענקייט. זיינע ווערק, נאָוועלן און הומאָרעסקעס, געשריבן אין אַ שיינער העברעאישער שפראַך, האָבן פיל געהאָלפן צו אַנטוויקלען די פאַרשפרייטונג פון דער העברעאישער ליטעראַטור ביי דער אָרטאָדאָקסישער יוגנט אין גאַליציע און געשפילט אַ דערציעריש ראָל אין משך פון פיל יאָר־צענדליקער פונעם נייַנצטן יאָרהונדערט.

מרדכי דוד בראַנדשטעטער איז געבוירן געוואָרן אין בריגל, אין יאָר 1844. אין דער פריסטער יוגנט האָט ער זיך פאַרטיפט אין תלמודישע לימודים. ביי 12 יאָר האָט ער געלערנט ביים באָרימטן גאון לאַנדאו פון בריגל און ביי אים באַקומען העכערע רבנישע בילדונג. צו 15 יאָר איז ער אַרויסגעפאָרן קיין לימאַ־נאָווע, כדי ביים דאָרטיקן רבין ווייטער צו לערנען. אָבער 16־יאָריקער יונגערמאַן האָט ער חתונה געהאַט צו דער טאָכטער פון אַן אָנגעזעענעם טאָרנער סוחר אין זיך אַריבערגעטראָגן צו שווער און שוויגער. דאָ, אין טאָרנע, האָט ער זיך באַקענט מיט אַ משכיל פון פראָשטשעיוב, וועלכער איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דער העברעאישער שפראַך. דער משכיל האָט זיך גלייך דערקענט אויף בראַנד־שטעטערס פעאיקייטן, פאַרנומען זיך מיט זיין וועלטלעכער בילדונג און פאַר דעם דורשטיקן נאָך וויסן יונגערמאַן אָנטפלעקט אַ נייע וועלט, נייע האָריזאָנטן, באַקענעדיק אים אויך מיט דער דעמאָלטיקער העברעאישער ליטעראַטור. זיין ליטעראַרישע טעטיקייט האָט דער בן־תורה בראַנדשטעטער אָנגעהויבן מיט לידער, פאַרעפענטלעכטע אין פאַרשידענע העברעאישע צייטשריפטן. בעת זיין באַזוך אין

וואַרשע אין האַנדלס־אַנגעלעגנהייטן, האָט ער זיך באַקענט מיט דער העברעאישער ליטעראַטור וואָס איז געקומען פון רוסלאַנד. זיינע עסקים האָבן אים געטריבן קיין ווין, וואו ער באַקענט זיך מיט פרץ סמאָלענסקין און ער גיט איבער פאַרן „השחר" איינע פון זיינע נאָווועלן. סמאָלענסקין איז אַנטציקט מיט זיין אַרבעט און פירט אַריין דעם יונגן שרייבער אין דער וועלט פון דער העברעאישער ליטעראַטור, וואו בראַנדשטעטער פאַרנעמט גלייך אַ בכבודיק אָרט. ער הויבט אָן אין „השחר" פאַרעפנטלעכן אַ ריי דערציילונגען וועגן חסידישן לעבן אין גאַליציע. זיינע וויכטיקע אַרבעטן זענען אַריין אין דער נישט פאַרענדיקטער אויסגאַבע, פון וועלכער עס זענען אין יאָר 1910 דערשינען אין וואַרשע דריי בענדער אונטערן נאָמען „כל כתבי" (אַלע שריפטן). אַ ריי דערציילונגען פון מ. ד. בראַנדשטעטער זענען איבערזעצט געוואָרן אויף ענגליש, רוסיש, דייטש און יידיש.

מרדכי דוד בראַנדשטעטער האָט געוואוינט אין טאָרנע פון זיין 16־טן ביזן 84־טן לעבנס־יאָר. ער האָט אָנטייל גענומען אין יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אַלס מיטגליד אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

משה מאָנטעפיאָרע איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון בראַנדשטעטערס טאַלענט. דעם 22־טן מאַי 1880 האָט מאָנטעפיאָרע, אין צייכן פון אָנערקענונג פון זיין ליטעראַרישע טעטיקייט, איבערגעשיקט בראַנדשטעטערן זיינס אַ בוך אין דער ענגלישער שפראַך א. נ. „דערציילונג וועגן אַ פערציק־טאָגיקן באַזוך אין הייליקן לאַנד". דאָס בוך איז געווען פאַרזען מיט דער פאָטאָגראַפיע פון יהודית און משה מאָנטעפיאָרע און זיין אייגנהענטיקער אונטערשריפט.

אינעם בריוו האָט מאָנטעפיאָרע אין האַרציקע שבחים געלויבט בראַנדשטעטערס ליטעראַרישע טעטיקייט. מאָנטעפיאָרעס מתנה האָט ביי בראַנדשטעטערן אַרויסגערופן פיל פרייד, און ביים גאַליצישן יידנטום — אַ גרויסע סענסאַציע. טאָרנער יידן האָבן מאַסנווייז געשטראָמט צו אים אין ווואוינונג, כדי באַקוקן דאָס בילד פון דעם, וועלכער האָט אויף דער גרויסער וועלט רעפרעזענטירט נישט נאָר די איידעלע אידאַלן פונעם יידנטום, נאָר אויך געטראָגן רעטונג די ליידנדיקע אין טבריה, דמשק, טערקיי, פוילן און רוסלאַנד. זיי זענען געגאַנגען אָנקוקן דעם עכטן אונטערשריפט פון דעם, וועמענס געשטאַלט זיי האָבן אָנגענאָמען אין דער גליקלעכסטער לעגענדע און העכסטער מענטשלעכקייט*.

דעם 25־טן מאַי 1880 האָט בראַנדשטעטער צוריקגעענטפערט מאָנטעפיאָרען מיט אַ דאַנק־בריוו. מיר ברענגען דאָ אַ ענויע קאָפּיע פון דעם בריוו**:

„ליכט פון ישראל, קרוין פון הייליקן פאָלק און זיין צירונג, מעכטיקער משה, אויסדערוויילטער פון גאָט פון די אבות.

„אַ פשוטער מענטש און דיין קנעכט, מיט אַ ציטערדיק האַרץ, לייג איך ביי דיינע פיס אַ דאַנק פאַרן איבערגעשיקטן ווערק און דיין בילד. איך בין שטאָלץ, וואָס דיין גרויסמוטיקייט און גוטסקייט האָט זיך אויף מיר אויסגעאָסן. אויב איך האָב זוכה געווען דיין אויפמערקזאַמקייט, איז עס אַ דאַנק דער ליבע און פאַר־

---

* „טיגאַדניק זשידאָווסקי" פונעם 16־טן אויגוסט 1929.

** „טיגאַדניק זשידאָווסקי" פונעם 16־טן אויגוסט 1929.

ערונג פאַר דער הייליקער שפראַך — דעם אייביקן אוצר פון אונדזערע אבות, די אויסדערוויילטע באַליבטע פון דיין האַרץ. די ליבע צו איר איז דער אינהאַלט פון דיין לעבן און דיין פאָן וועלכן דו האַלסט שטאָלץ. האַר, איך בין נישט ווערט דיין גרויס גנאַד, וואָס האָסט ארויסגעוויזן דיין קנעכט. איך שטאַלציר מיט דיין גרויסמוטיקייט און דיין ברכה וואָס האָסט באַשאַנקען מיך און מיין גאַנצע משפחה. דיין מתנה וועט פאַר מיר פאַרבלייבן אַן אייביקער אַנדענק, און דאָס ווערק פון דיין לעבן — אַ הייליקער דענקמאָל פאַרן פאָלק ישראל און זיין קולטור.

„וועז עס וועלן רעדן וועגן דיין אויפטו די צוקונפטיקע דורות, וועלן מיינע קינדער אַנווייזן אויף דיין בילד און זאָגן: אָט איז דאָס בילד פון משה, דעם איידעלן מאַן, אויסדערוויילטער צווישן טויזנטער מענטשן. אָט איז זיין בוך וואָס באַזינגט דאָס לאַנד פון די אבות, דאָס לאַנד וואָס איז דיין בענקשאַפט און האָפענונג. אָט איז די אונטערשריפט וואָס זיין מעכטיקע האַנט האָט אַנגעצייכנט. מיט די האַנט־באַוועגונגען האָט געפירט גאָט. ער האָט זי באַשטימט פאַר דער וועלט צו העלפן ישראל.

„און דיין געליבטער גאָט האָט דיר געהאָלפן. דו ביסט עס אַ באַווייז, אַז גאָטס אויגן רוען אויפן אויסדערוויילטן פאָלק: גאָט האָט זיין פאָלק אין גלות אַראָפ־געשיקט אַ באַשיצער.

„מענטשן, זיענדיק זיין באַשיינפערלעכן סימן, וועלן טרויען דעם קנעכט משה און זיינע נביאים.

„זאָל דעריבער דיין נאָמען, משה, אויסדערוויילטער פון גאָט, געאַכטעט ווערן לעולם ועד.

„האַר! זאָל גאָטס ברכה רוען אויף דיר און דיינע נאָענטע, זאָל זי דיר בייַ־הילפיק זיין אין דיין אַרבעט. זאָל גאָט בענטשן יעדער מינוט פון דיין לעבן, זאָל ער גליקלעך פאַרמערן דיינע יאָרן אַזויווי די יאָרן פון משה רבינו, וועמענס נאָמען דו טראָגסט, און וועמענס גייסט האָסט געירשנט. זאָל גאָט אויף אייביק בענטשן דיין הויז און דעם מענטש, וואָס האָט דיר אָנגעוויזן מיין נאָמען.

„דיין קנעכט, פול מיט פרייד און פאַרערונג בויגט דעם קאָפּ צו דיינע פיס.

מרדכי דוד בראַנדשטעטער.״

די קאָפּיע פון בריוו האָט בראַנדשטעטער פאַרזען מיט פאָלגנדער נאָטיץ:

„אַ הייליק אָנדענק. זאָל זיין געבענטשט דער הייַנטיקער טאָג, אין וועלכן איך האָב באַקומען די שיינע מתנה פון משה מאַנטעפיאָרע צוזאַמען מיט זיין בילד און אונטערשריפט. שבת, פרשת מסעי, כ׳ סיון 5650; 22־טער מאַי 1880. דאָס איז מיין ענטפער און באַשיידענער דאַנק איבערגעשיקט הער מ. מאַנטעפיאָרע דינסטיק פרשת בהעלותך, ט״ז סיון, 25־טער מאי 1880.״

ז׳ ניסן 5685 איז פאַרגעקומען די דערעפענונג פון העברעאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים.

בראַנדשטעטער איז געזעסן בייַם שרייבטיש און געשריבן***:

„מיר זענען גליקלעך, אַז מיר האָבן דערלעבט דעם דערהויבענעם מאָמענט

*** „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פונעם 16־טן אויגוסט 1929.

פון דערעפענען דעם ערשטן העברעאישן אוניווערסיטעט אין דעם יידישן לאַנד, וואָס ווערט געבוירן. גאָט זאָל העלפן, אַז פון ציון זאָל אויפלייכטן תורה, לעבנס־וויסן און גליק, גלויבן אין שלום אוז אין ליבע פאַר אונדז, פאַר אונדזערע אַלע ברידער, פאַר אַלע פעלקער. הלוואי זאָל דאָס נס פאַרקומען פאַר אונדזערע אויגן".

„מיר זענען גליקלעך, אַז מיר האָבן דערלעבט דעם דערהויבענעם מאָמענט פון עפענען דעם ערשטן העברעאישן אוניווערסיטעט" — האָט איבערגעחזרט דער 80־יאָריקער זקן מיט אַ ציטערדיקער שטים, פול מיט אייגענהאַלטענער, טרויע־ריקער און גרענעצלאָזער פרייד.

„מיר האָבן דורכגעמאַכט אַ סך צרות — האָט ער געזאָגט מיט אַ שטיל קול. — מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין פיל ביטערניש פון מענטשן. מיר ווייסן וואָס עס זענען אַזוינס ליידן און פאַרקנעכטונג — מיר, דאָס אומגליקלעכסטע פאָלק אויף דער וועלט. איצט האָבן מיר שוין הינטער זיך די יאָרן פון שטענדיקער פיין. שפּאַנענדיק צו אַ ניי פריידיק לעבן, דאַרפן מיר זיין נישט בלויז יידן, נאָר אויך מענטשן. אַזאַ פולקאָמער סינטעז פון יידנטום און איידעלער מענטשלעכקייט איז געווען מאָנטעפיאָרע. זיין פערזאָן אוז זיין גייסט דאַרפן שטיין אויף דער וואַך פון אונדזערע היסטאָרישע האַנדלונגען. סאַראַ שאַד, וואָס מאָנטעפיאָרע האָט נישט דערלעבט דעם גרויסן מאָמענט".

אינעם יאָר 1914 האָבן טאָרנער יידן געפייערט דעם 70־יאריקן יובל פון מ. ד. בראַנדשטעטער. אַ באַזונדער יובל קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון דעמאָלטיקן ראש הקהילה אין טאָרנע, בעריש מאַשלער, — פונעם פרעזעס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, ד"ר שמואל שפּאַן און פונעם אָנפירער פון די העברעאיסטן אין טאָרנע, צבי שאָרפשטיין — האָט דעם 21.6.1914 אייג־געאָרדנט אינעם זאָל פון האָטעל זאָלדינגער אַ גרויסע פייערונג מיט אַ באַנקעט, אויף וועלכן עס זענען אָרויסגעטרעטן יידישע שרייבער, קריטיקער און פאָרשטייער פון פאָרשידענע פאַריינען און אָרגאַניזאַציעס.

מרדכי דוד בראַנדשטעטער איז געשטאָרבן אין טאָרנע דעם 24־טן מאַי 1928 יאָר, אין עלטער פון 84 יאָר. אינעם אָרגאַן פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין טאָרנע, „יידיש וואָכענבלאַט", פון 18־טן מאי 1928, האָט חיים נייגער געגעבן אַן אָפּשאַצונג דער ליטעראָרישער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פון מ. ד. בראַנדשטעטער. מיר ברענגען דעם אָרטיקל אינגאַנצן:

„דאָס יידישע פאָלק טרויערט ביי דער מיטה פון איינעם פון זיינע בעסטע זין. דאָס שטיק לעבעדיקע יידישע ליטעראַטור־געשיכטע, דער זעלטענער רעשט פון דער אַלטער השכלה־עפאָכע, דער בּאָרימטער העברעאישער שריפטשטעלער מרדכי דוד בראַנדשטעטער, האָט אין הויכן עלטער פון 84 יאָר, איבערגעשריטן די בריק פון דער קעגנוואָרט צו דער אייביקייט פון דער געשיכטע.

ווי זעלטן ווער, האָט מ. ד. בראַנדשטעטער דערלעבט צו זען מיט אייגענע אויגן דעם היסטאָרישן אָפּשלוס פון אַ תקופה, צו ווען שעפער ער אַליין האָט געהערט. ער האָט מיטגעווירקט אין דער בלי־צייט פון דער השכלה, דערפאָרט

זיך אין איר אַ חשובן פּלאַץ און אויך געהאַט די זכיה צו זען דעם בילאַנס פון דער השכלה־עפאָכע נאָך איר אָפּשלוס.

אַלס אַמאַטאָר, אַלס אַ חובב שפת עבר, אַלס אַ פּשוטער ליבהאָבער פון אונדזער אַלטער הייליקער שפּראַך, האָט ער אָנגעהויבן זיינע ערשטע שריט אינעם היכל פון דער העברעאישער ליטעראַטור. אויס בלויזער פּיעטעט פאַר דער דאָזיקער אַלטער ירושה פון אונדזער פאָלק, אויס דאַנקבאַרער ליבע פאַר דער אַלטער מאַמע, אָן וועמענס יונג־ווערן דער גאַנצער השכלה־דור האָט נישט געגלויבט, און פאַר־שטייט זיך, אַז אונזדערע שריפטשטעלער אויך נישט, האָט ער זיין גלענצנדיקע פעדער, זיין פרישן לעבעדיקן גייסט, געשטעלט אין איר דינסט. אָבער ער האָט געהאַט דאָס גליק צו דערלעבן דאָס וואונדער, דורך וועלכער די שוין פאַר טויט־געהאַלטענע העברעאישע שפּראַך איז פאַרייִנגערט געוואָרן און צוריק אָנגעהויבן קלינגען מיט פרישע לעבעדיקע קלאַנגען אין די מיילער פון טויזנטער קינדער

מתכבדים אנחנו להזמין את כ׳ עם משפחתו הנכבדה

אל

החגיגה והבנקט

אשר יערכו לכבוד יובל השבעים של הסופר העברי

הגדול בן עירנו מר

◎ מ. ד. ברנדשטטר ◎

ביום כ״ו כיון, 21 יוני, בשעה 8 בערב,

באולם זולדינגר.

על ערכו של תתן היובל בספרות העברית, ינאמו

שורת דברנים וסופרים מצוינים.

אחרי הנאומים תנשנה הפוטציות של חברות ואגודות

::: ::: את ברכותיהן. ::: :::

כרטיסי כניסה אל התגינה במחיר שלשה ושנים כתרים,

וברטיסי השתתפות בבנקט שלשה כתרים נמצאים

בבית מסחר הספרים של א. י. זיידן,

ברטיסים אל הבנקט ישכרו רק עד כ״ד סיון, 18 לירח יוני.

בעריש מאשלער נשיא הקהלה היהודית

דר. שמואל שפאן — **צבי שרפשטן**

נשיא הכתדרות הציונית הסופר העברי הנקוניים

פונעם פאַריינגטן פאָלק אין דעם פאַריינגטן אויפגעלעבטן יידישן לאַנד. דאָס גליק וואָס איז נישט באַשערט געווען זיין פאַרגייער י. ל. גאָרדאָן און זיין ליטעראַרישן חבר פּרץ סמאָלענסקין, דאָס גליק האָט מ. ד. בראַנדשטעטער זוכה געווען צו זען מיט אייגענע אויגן.

און טאָקע אין דעם פרט מוזן מיר אונטערשיידן צווישן בראַנדשטעטער פון דער השכלה־עפאָכע און צווישן דעם פון דער איצטיקער רענעסאַנס־עפאָכע. דער ערשטער, דער השכלה־בראַנדשטעטער, האָט געפילט אין זיין ליטעראַרישער אַרבעט אַ מין חסד של אמת, אַ חסד וואָס מען טוט מיט אַ טויטן, פון וועלכן מען האָפט שוין מער גאָרנישט צו באַקומען. דער צווייטער אָבער, דער בראַנדשטעטער פון אינדזער צייט, איז איבערראַשט געווען צו זען, אַז די אַלטע מאַמע, די העברעאישע שפּראַך, וועלכע איז שוין באַטראַכט געוואָרן ווי אַ מת, איז וויידער לעבעדיק געוואָרן און אַלס אַ לעבעדיקע האָט זי איר ליבהאָבער דאַנקבאַר אָפּגעדינט מיט דער פיעטעט, וואָס ער האָט איר אַרויסגעוויזן. די דאָזיקע העברעאישע שפּראַך, פון וועלכער בראַנדשטעטער האָט, נישט קוקנדיק אויף איר כלומרשטער טויטקייט, נישט געקאָנט זיך אַוועקרייסן, האָט אים אויך זיין יידנטום פאַריינגט, זי האָט אין אים צוריק דערוועקט דעם גלויבן אין אייביקן כוח פון זיין פאָלק און זיינע נאַציאָנאַלע געפילן זענען אַ דאַנק דער השפּעה פון דער שפּראַך־רענעסאַנס אויך באַלעבט און פאַריינגט געוואָרן. בראַנדשטעטער האָט אַ דאַנק זיין בונד מיט דער העברעאישער שפּראַך איבערגעלעבט דעם אַסימילאַציע־קריזיס, וועלכן אונדזער פאָלק האָט אין משך פון צענדליקער יאָרן אַדורכגעמאַכט, אויס דעם אַלטן משכיל איז געוואָרן אַ יונגער באַגייסטערטער ייד.

צום שלוס ווילן מיר נאָך דערמאָנען מיט אַ פּאָר ווערטער, אַז דער פאַר־שטאָרבענער איז געווען אַ קינד פון גאַליציאַנישן יידנטום, און מיר, זיינע ענגערע לאַנדסלייט, דאַרפן זיין שטאָלץ אויף דעם שאַץ מיט וועלכן מיר האָבן מזכה געווען די העברעאישע ליטעראַרישע וועלט. מיט זיין באַרימטן נאָמען איז אונדזער שטאָט טאָרנע און זיין געבורט־שטעטל בריגל פאַראייביקט געוואָרן אין דער ליטעראַטור־געשיכטע פונעם יידישן פאָלק. די לייענער פון בראַנדשטעטערס ווערק, וואָס געפינען זיך אויף דער גאַנצער וועלט, דערמאָנען מיט אַכטונג דעם נאָמען פון אונדזער שטאָט, וועלכע האָט זוכה געווען צו זיין די היים פון אַ גרויסן זון פון יידישן פאָלק, פון אַ שטאָט, אין וועמענס מויערן ס׳האָט געאַרבעט דער גרויסער יידישער גייסט און וואו ער האָט פאַר זיין פאָלק געשאַפן די אייביקע היסטאָרישע ווערטן. דאַנקבאַר בויגן מיר זיך אין טרויער פאַר דער מיטה פון דעם אומפאַר־געסלעכן דיכטער מ. ד. בראַנדשטעטער.

ת נ צ ב ״ה.

* * *

אַנהויב אויגוסט 1929 יאָר איז אויפן יידישן בית־עולם אין טאָרנע אַנטהילט געוואָרן אַן אימפּאָזאַנטער דענקמאָל אויף וועלכן עס איז דאָ אַן אויפשריפט, פאַרפאַסט דורך מרדכי דוד בראַנדשטעטער ביי זיין לעבן. די אַנטהילונג פון דענק־מאָל איז פאַרגעקומען צום ערשטן יאָרטאָג פון גרויסן נפטר.

פראפ. לעאן קעלנער

איז דער שטאָלץ פון טאָרנער יידנטום. ער איז געבוירן אין טאָרנע אין יאָר 1859. אין יאָר 1900 נעמט ער איבער די דאָצענטור פון ענגליש און ענגלישער ליטעראַטור אויפן ווינער אוניווערזיטעט, און פון יאָר 1904 איז ער אוניווערזיטעט־פראָפעסאָר אין טשערנאָוויץ. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטן וועגן דער ענגלישער שפראַך און ליטעראַטור. אין זיין פריסטער יוגנט איז ער צוגעשטאַנען צו דער ציוניסטישער באַוועגונג. ביי דאָקטאָר טעאָדאָר הערצלס לעבן האָט ער געהערט צו זיינע הייסטע אַנהענגער און אַ געוויסע צייט רעדאַגירט „די וועלט״.

פנחס סימא

פונקט ווי טאָרנאָפאָל און בראָדי, אַזוי איז טאָרנע אין גאַליציע געווען די שטאָט, וואו עס האָט זיך פרי באַוויזן דער טיפּ פונעם ייד — משכיל, וועלכער האָט געשעפט פונעם קוואַל פון דער וועלטלעכער קולטור און פונדעסטוועגן נישט נאָר דערווייטערט זיך פונעם יידישן שטאַם, נאָר זיך נאָך באַמיט אים צו פאַר־פעסטיקן און שטאַרקן זיינע וואָרצלען. דערפאַר האָבן טאָרנער משכילים פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אינעם פראָצעס פון אויפלעבן די העברעאישע ליטעראַטור און שפראַך. פנחס סימא אין געווען אַ משכיל וואָס האָט גוט געקענט אונדזער יודאַאיסטיק.

נפתלי קעללער

לעבן פנחס סימא האָט צווישן די טאָרנער משכילים פאַרנומען אַ גאָר אָנגעזען אָרט נפתלי קעללער. מען קאָן אים דרייסט באַטראַכטן פאַר איינעם פון די ערשטע פיאָנערן פון העברעאיזם אין שטאָט. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ זאַמלשריפט א. נ. „ביכורים״.

משה ארענשטיין

לערער פון רעליגיע אין דער שול א. נ. באָראָן הירש אין טאָרנע, וואו ער האָט געלערנט אין מאָדערנעם גייסט. נאָך פרץ סמאָלענסקין האָט ער אַ געוויסע צייט רעדאַגירט דעם „השחר״. משה אָרענשטיין איז דער מחבר פון דער געשיכטע „תולדות גויי ימי קדם״.

זכריה־מענדל שאפירא

וועז די געזעלשאַפט „אהבת ציון" האָט אין טאַרנע געגרינדעט די ערשטע העברעאישע שול, איז איינער פון די ערשטע לערער געווען ז. מ. שאַפירא, אַ הייסער משכיל, הגם דורכאויס רעליגיעז. אין יאָר 1900 האָט ער עולה געוועז קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געווען לערער. אין טאַרנער העברעאישער שול האָט ער געלערנט צוזאַמען מיטן לערער באַזלער, פאָטער פונעם באַקאַנטן טאַרנער אַדוואָקאַט ד"ר באַזלער, וועלכער איז אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע. זכריה מענדל־שאַפירא איז געשטאַרבן אין זכרון־יעקב אין יאָר 1938.

לייבוש קארעץ

צו דערזעלבער קאַטעגאָריע משכילים אין טאַרנע האָט געהערט לייביש קאָרעץ, מחבר פון דער בראָשור אין העברעאיש „האתרוג" און אַנדערע פראָפאַגאַנדיסטישע אויסגאַבן לטובת דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל. אָלס 70־יאָריקער זקן איז ער עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

בן ציון ראפאפארט

לאַנגע יאָרן איז געווען אין קראָקעווער העברעאישער גימנאַזיע פּראָפעסאָר פון דער העברעאישער שפראַך, בן ציון ראַפאַפאָרט, געבוירן אין טאַרנע אינעם יאָר 1884, וואו ער האָט אויך געלערנט אין דער ישיבה. מיט אייגענע כוחות און פלייס האָט ער דערוואָרבן וועלטלעכע וויסנשאַפט און מיט גרויס אינטערעס שטודירט פילאָזאָפיע. מיט דער צייט איז בן ציון ראַפאַפאָרט אַרויסגעוואַקסן צו אַ בארימטן יידישן געלערנטן און זיינע פילאָזאָפישע ווערק האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסע פּאַראינטערעסירונג אין די בריטסטע וויסנשאַפטלעכע קרייזן. בשעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע איז ער אומגעקומען פון די דייטשע רוצחים. פּרטים וועגן לעבן און שאַפן פון בן ציון ראַפאַפאָרט אינעם אַרטיקל פון בן ציון צאַנגען און ש. ה. בערגמאַן.

מרדכי און פישל ווייסמאן

אַ זאַמלונג רעליגיעזע לידער פון פאַרשידענע מחברים און אַ זאַמלונג פון פאַרשידענע אַפהאַנדלונגען, דער עיקר איבערן תלמוד, אגדה און מדרש, האָט אַרויסגעגעבן דער טאַרנער ייד מרדכי ווייסמאַן. זיין ברודער פישעלע ווייסמאַן איז געווען אַ שרייבער און אַ געוויסע צייט טאַרנער קאָרעספאָנדענט פון „המגיד".

אברהם־יהודה היימאן

באַדייטנדיקער משכיל, וועלכער האָט אין דער דעמאָלטיקער העברעאישער ליטעראַטור אַרײַנגעבראַכט ווירטשאַפטלעכע און סאָציאַלע פראָבלעמען.

משה־אהרון וויזען

טאַלענטירטער שרייבער און דיכטער. ער האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן דעם „לוח שעשועים". נאָכן פאַרענדיקן זיין סטודיום אין דער שווייץ, איז ער אַרויס־געפאָרן קיין ווין, וואו ער איז אַ געווסע צייט געווען פראָפעסאָר פון דער העב־רעאישער שפראַך אינעם העברעאישן פעדאַגאָגיום א. נ. פון ראַבינער ד"ר חיות. ער האָט אַרויסגעגעבן אַן אויסגעצייכנטע העברעאישע גראַמאַטיק, געשטיצט אויף די דערגרייכונגען פון דער מאָדערנער שפראַכוויסנשאַפט. ער האָט אויך אין ייִדיש פאַרעפנטלעכט אַ זאַמלונג פאָלקלאָר „חכמה און חריפות". אין יאָר 1938 איז ער אַרויסגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, וואו ער האָט אָנטוויקלט אַ וויכטיקע פעדאַגאָגישע טעטיקייט. אָבער מיטגליד פונעם „ועד הלשון" האָט ער געבליבן פון גרויס אָנזען אין די פעדאַגאָגישע קרייזן. איז נפטר געוואָרן אינעם יאָר 1953.

צבי רומעלד

לערער און דערציִילער, האָט אין משך פון פיל יאָרן געוואוינט אין טאָרנע. צווישן אָנדערע האָט ער אַרויסגעגעבן דאָס בוך „הלאה הנשק".

רב שלמה קורץ

האָט געשמט אין טאָרנע פאָר אַ פרומען משכיל. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ ריי אינטערעסאַנטע אָפהאַנדלונגען אין דער העברעאישער שפראַך.

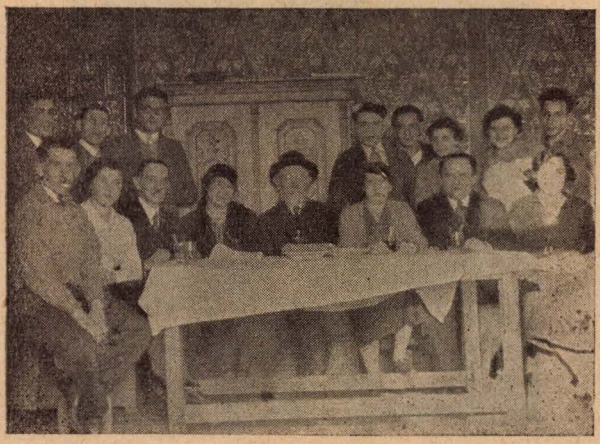
משה־אהרון און חיים נייגער

משה־אהרון נייגער איז געווען אַ באַדייטנדיקער געלערנטער, וועלכער האָט דערציגן אַ גאַנץ דור אין טאָרנע. אויך זיין זון חיים נייגער איז געווען אַ געלערנ־טער און באַדייטנדיקער קענער פון דער העברעאישער שפראַך. אינעם יאָר תרצ"ק איז דערשינען זיינס אַ ספר „אבות לבנים".

יוסף אומאנסקי

וועז דאס העברעאישע שול־וועזן אין טארנע האט אנגעהויבן שטעלן די ערשטע טריט, איז דערשינען איינער פון די ערשטע לערער, אן איבערגעגעבענער און אויסדויערנדיקער פיאנער פון דער העברעאישער שפראך — יוסף אומאנסקי. אלס גענויטער קענער פון תלמוד, האט ער ארויסגעגעבן אן ארבעט „חכמי התלמוד", וואו ער פרווועט דעם שלל געדאנקען אין תלמוד אויסטיילן לויט די געדאנקען פון יעדן מחבר באזונדער, שאפנדיק אזוי ארום איין גאנצקייט פון די באזונדערע געדאנקען, וואס זענען צעוואכרפן איבערן גאנצן תלמוד. די דאזיקע ארבעט, א באוויז פון גרויסע קענטעניש פונעם שפעדיקן תלמוד־מאטעריאל, האט ארויס־גערופן אנערקענונג מצד באלימטע אויטאריטעטן אויף דעם געביט, ווי דיכטער חיים־נחמן ביאליק, פראפ. באלאבאן, פראפ. שאר, פראפ. ווייס. אין בריוו צום מחבר האבן זיי אים אויסגעדריקט א דאנק און אנערקענונג פאר דער דורכגע־פירטער ארבעט. אין יאר 1931 איז דערשינען די צווייטע מאנאגראפיע פון אומאנסקין — „ספר רב" (אין צוויי טיילן). די ערשטע אנטהאלט רב׳ס ביאגראפיע, די צווייטע — זיינע אפהאנדלונגען, געדאנקען און אנשויאונגען, אויסגעסדרטע לויט א״ב.

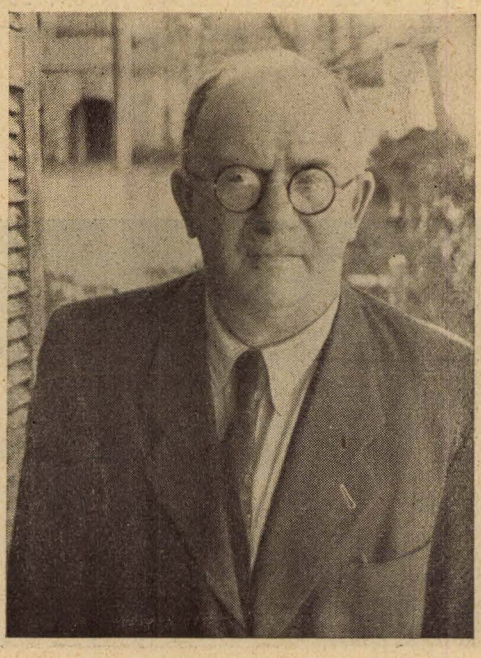
אין יאר 1934 האט י. אומאנסקי געפייערט דעם 25־יאריקן יובל פון זיין ליטעראריישער טעטיקייט אין טארנע. דערנאך האט ער מיט זיין משפחה עולה געווען קיין ארץ־ישראל, וואו ער וואוינט ביזן היינטיקן טאג.

צום 25־יאריקן יובל פון י. אומאנסקיס ליטעראריישער טעטיקייט (1934).

אברהם כהנא (אבר״ך)

פון יאָר 1907 געפירט אַ ברייטע ליטעראַרישע און פובליציסטישע טעטיקייט אין טאָרנע. אַ דערצויגענער אין טאָרנער בית־המדרש, האָט ער דערנאָך פאָרטגעזעצט זיין תלמודיסטיש וויסן, און איז אין פריען עלטער אַרונטערגעפאַלן אונטער דער השפּעה פון ציוניזם און השכלה. ער איז געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדיסטן צווישן דער חסידישער יוגנט אין טאָרנע. ער שליסט זיך אָן אין מזרחי און ווערט אייַנער פון זיינע ערשטע אַנגעזעענע טוער אין גאַליציע. כהנא׳ס ערשטע אַרטיקלען צייכענען זיך אויס מיט טיפער קענטעניש פון יודאַיסטיק, אַלגעמיינע אינטעליגענץ און שפּראַך־קענטעניש, וואָס זענען טיף פאַרוואָרצלט אין דער יידישער טראַדיציע. זיי זענען דערשינען אין „השחר״, „המצפה״ און „העברי״ נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין פּראָג און מיטגעאַרבעט אין אַ גאַנצער רייַ יידישע צייטונגען: „זעלבסטוועהר״, „יידישע פּאָלקסשטימע״ אין בערן, „המצפה״, „הצפירה״, „הירדן״, „די צייט״, „העולם״ און די „וואָכענשריפט״ פון ד״ר בלאָך. כהנא האָט אויך פאַרעפנטלעכט עטלעכע קלענערע אַרבעטן, צוו. אַנד. אַ מאָנאָ־גראַפיע וועגן מהר״ל. אין יאָר 1920 איז ער אַריבערגעפאָרן קיין פּשעמישל, פון־וואַנען ער האָט געשיקט זייַנע אַרטיקלען אין אַ רייַ יידישע און העברעאישע צייטונגען, ווי: „טאָגבלאַט״, „מאָרגן״, „הארץ״ און אנד. אין דרוק זענען צוו. אנד.

אברהם כהנא (אבר״ך)

דערשינען זיינע אַרבעטן „לקורות יהודי ביהם", אברהם מאפו, און אין דייטש „ישראל בעל־שם". כהנא'ס פעליעטאָנען, קריטישע אַרטיקלען און רעצענזיעס זענען צעוואַרפן איבער פיל צייטשריפטן אין פאַרשידענע שפראַכן. זיי גיבן אַ בילד פון אַ באַדייטנדיקער ליטעראַרישער דערגרייכונג פון אַ באַשיידענעם מענטשן, וועלכער האָט זיך נישט געיאָגט נאָך רום. זיינע אַרבעטן נעמען אַרום טיפע פראָבלעמען פון יידישן וויסן און זאָגן עדות וועגן דער ערודיציע פונעם קריטיקער, וועגן זיין אַלזייטיקן קענען אונדזער אַלטע ליטעראַטור, פאַרבונדן מיט מאָדער־נער בילדונג און צוגעבונדנקייט צו דער יידישער טראַדיציע. אברהם כהנא, וועל־כער האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1936, זעצט דאָ פאָר זיין ליטע־ראַרישע אַרבעט אונטערן פסעוודאָנים אבר"ך.

פראפ. שלום בארון

אַ זון פון באַקאַנטן טאַרנער בירגער אליהו בארון (אומגעקומען מיט זיין פרוי בעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע), איז שלום בארון געבוירן געווארן אין טאַרנע אין יאָר 1895. אַלס עקסטערניסט האָט ער געענדיקט די מיטל־שול. דעם אוניווערסיטעט האָט ער פאַרענדיקט אין ווין, באַקומענדיק פיר דאָקטאָראַטן: פילאָזאָפיע, רעכט טעאָלאָגיע און פאָליטישע וויסנשאַפטן. אין משך פון עטלעכע יאָר איז ער געווען פראָפעסאָר פאַר יידישער געשיכטע אינעם העברעאישן פעדאַגאָגיום א. נ. פון ראַבינער חיות אין ווין. אין יאָר 1927 איז ער אַנגאַזשירט געוואָרן אויפן טעאָלאָגישן סעמינאַר פון סטיפען ווייז אין ניו־יאָרק. פראָפ. סאַלאָ בארון האָט אַרויסגעגעבן אַ ריי וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן, און צוו. אַנד. (אין יאָר 1920) „די יידנפראַגע אויפן ווינער קאָנגרעס"; אין יאָר 1923 — אַ בריטערע אָפהאַנדלונג איבער פערדינאַנד לאַסאַל. אין ניו־יאָרק איז דערשינען אויף ענגליש אַ גרעסער ווערק „געטאָ און עמאַנציפּאַציע" און „נאַציאָנאַליזם און אומטאָלעראַנץ". ביידע ביכער האָבן געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די וויסנשאַפטלעכע קרייזן אין אַמעריקע. פון יאָר 1930 איז שלום בארון געווינלעכער פראָפעסאָר אויפן קאָלומ־ביא־אוניווערסיטעט אין ניו־יאָרק.

יהודה יערי (וואלד)

געלערנט אין דער טאַרנער קלויז און דערנאָך דערצויגן אינעם טאַרנער השומר הצעיר. אינעם יאָר 1920 איז ער עולה קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געווען באַשעפטיקט אַלס ביבליאָטעקאַר אין דער ירושלימער אוניווערסיטעט. אין לאַנד איז ער געווארן אַ טאַלענטירטער העברעאישער שרייבער, פאַרנעמט באַלד אין דער העברעאישער ליטעראַטור אַ בכבודיקן פלאַץ און איז אינעם יאָר 1952 אויסגעצייכנט געוואָרן פאַר זיין ליטעראַרישער טעטיקייט מיטן פרס אוסישקין. פרטים וועגן יהודה יערי'ס שאַפן אינעם אַרטיקל פון וו. ברכיה.

* * *

אין טאַרנע זענען געבוירן געוואָרן, דערצויגן זיך, געלערנט און געוואויגט אַ לענגערע צייט ד״ר בינענשטאָק מאַקס, ד״ר יצחק שיפער, און ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער.

ד״ר מאקס בינענשטאק

געבוירן דעם 24־טן מערץ 1881 יאָר אין טאַרנע. אונטערן איינפלוס פון זיין מוטער (געבוירן קנאַפף), אַ געבילדעטע און אינטעליגענטע פרוי — האָט ער פון דער פריסטער קינדהייט געצויגן צו ביכער און צו לערנען. זייענדיק אַכט יאָר אַלט, האָט ער שוין געקענט אַלע דייטשע קלאַסיקער און איז אָנגעגאַנגען פאַרן פעאיקסטן שילער אין דער טאַרנער גימנאַזיע. ביים גאָר יונגן בינענשטאָק האָט דערוועקט אַן אינטערעס די ציוניסטישע באַוועגונג אין טאַרנע, און אַלס 16־יאָריקער שילער פון זעקסטן קלאַס האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אינעם ציוניסטישן פאַריין „התחיה״. אין יאָר 1902, גלייך נאָך זיין מאַטורע, האָט ער געגרינדעט אַ ציוניסטישע מיידל־אַרגאַניזאַציע „מרים״ און דעם ערשטן ציוניסטישן אַקאַדעמישן פאַריין „בר־כוכבא״, וועמענס ערשטער פרעזעס ער איז געווען. איז איז אויך צו פאַרדאַנקען די אַנטשטייאונג (אין יאָר 1903) פונעם ערשטן פאַריין פון האַנדלס־אַנגעשטעלטע אין טאַרנע.

מאַקס בינענשטאָק איז געווען איינער פון די ערשטע אין גאַליציע פאָפולאַריזאַטאָרן פון דער יידישער ליטעראַטור. אויך זיין פרוי פראַנטשישקאַ (שטאָק) האָט דערצו אַ סך מיטגעהאָלפן דורך אירע איבערזעצונגען אויף פויליש.

שוין גאָר יונגערהייט האָט ער אָנגעהויבן אין טאַרנע דעם קאַמף פאַר דער „דעראַבערונג פון דער קהילה״ דורך די ציוניסטן.

נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט (1908), האָט ער באַקומען דעם וויכטיקן שאַפטלעכן טיטל דאָקטאָר־פילאָזאָפיע אויפן סמך פון זיינער אַ דיסערטאַציע וועגן הייניריך היינע. אין יאָר 1910 האָט ער פאַרעפנטלעכט אַן אַרבעט וועגן יידישע עלעמענטן אין די שאַפונגען פון היינע. אין יאָר 1913 — אַ גרעסערע אַרבעט וועגן די אַרטיסטישע איינשטעלונגען פון איבסען. אין יאָר 1912 האָט בינענשטאָק איבערגעזעצט אויף דייטש די „אומגעטלעכע קאַמעדיע״ פון קראַשינסקי, אויסער אַ גאַנצער ריי פעדאַגאָגישע סטודיומס. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מאַקס בינענשטאָק אָנטוויקלט אין מזרח־גאַליציע אַ בריייטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט לטובת די מלחמה־פליטים. מלחמה־קרבנות און יידישע יתומים. נאָכן פאַלן פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע האָט ער געאַרבעט לטובת אַ ריי יידישע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס, גרינדנדיק דעמאָלט אין סטרי (וואו ער האָט געלערנט אַלס פראָפעסאָר אין אַ גימנאַזיע), אַ פירקלאַסיקע יידישע שול. ער רעדאַגירט די לאָקאַלע צייטשריפט „די יידישע פאָלקס־שטימע״. בעת דער אוקאַאיניישער רעגירונג איז ער אין דעם טייל גאַליציע דערווייטלט געוואָרן אַלס מיטגליד פון צענטראַלן יידישן ראַט אַלס רעפערענט פאַר שול־ענינים.

נאכן פאלן פון דער מערב־אוקראאיניישער רעפובליק, ווערט ער צוליב אַ פאַל־שער מסירה אַרעסטירט אין יוני 1919. ער זיצט עטלעכע וואכן אין דער לעמבערגער תפיסה, און נאכן פאַרלאזן זי, באַזעצט ער זיך שוין אין לעמבערג, וואו ער נעמט איבער די דירעקציע פון אַ יידישער גימנאזיע. מאַקס בינענשטאָק האט אין לעמבערג אַנטוויקלט אַ ברייטע טעטיקייט אלס פובליציסט, ליטעראטור־קריטיקער אין פאַרטיי־טוער. ער איז געווען איינער פון די ארגאַניזאַטארן פונעם ראַדיקאַל־דעמאקראטישן פליגל אין דער גאַליצישער ציוניסטישער באַוועגונג, פון וועלכער עס איז שפעטער אַנטשטאַנען די ציוניסטישע אַרבעטס־פאַרטיי „התאחדות". ער ווידמעט דער דאָזיקער פאַרטיי פיל אַרבעט און רעפרעזענטירט זי אויף פאַרשידענע ציוניסטישע קאָנפערענצן. פאַר דער צייטונג „דאָס פרייע וואָרט" שרייבט ער זייער פיל אַרטיקלען. אין יאָר 1921 ווערט ער דערווויילט אלס דעלעגאַט פון „התאחדות" צום צוועלפטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין קאַרלסבאַד.

אין יאָר 1922 ווערט ער פון דער נאַציאָנאַל־יידישער ליסטע דערווויילט אַלס דעפוטאַט פון פולישן סענאַט. ער ווערט אַבער אינגיכן קראַנק. דעמזעלבן יאָר איז ער געשטאַרבן. איינער פון די גרויסע און אייִדעלע זון פון טאַרנער יידנטום. ביז דער לעצטער מינוט האָט מאַקס בינענשטאָק געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל — מיט זיין פעדער, אַראַטאַרישן טאַלאַנט, ארגאַניזאַטאָרישע און פעדאַגאָגישע פעאיקייטן. כבוד זיין אָנדענק.

ד"ר יצחק שיפער

געבוירן אין טאַרנע דעם 9־טן נאָוועמבער 1884 יאָר. דאָ האָט ער געענדיקט די פאַלקס־שול און אַריבער אין גימנאַזיע. אין די יונגע גימנאַזיע־יאָרן האָט ער זיך באַזונדערס אינטערעסירט מיט דער שיינער ליטעראַטור, וועגן וואָס שיפער דערמאָנט זייער אָפט אין זיינע יוגנט־זכרונות, שילדערנדיק אויך וויאַזוי ער האָט פאַרברענגט צוזאַמען מיט זיין שול־חבר ראַדעק־סאָבעלסאָן. נאָכן ענדיקן די מיטל־שול, האָט שיפער שטודירט רעכט און פילאָזאָפיע אויפן יאַגעללאָנער אוניווערסיטעט אין קראָקע און אין ווין. באַלד אין ערשטן יאָר פון זיין לערנען אויפן אוניווער־זיטעט האָט ער באַקומען אַן אויסצייכענונג פאַר זיין היסטאָרישער אַרבעט „ווען דער געזעצבעגונג לגבי יידן אין פוילן אין די צייטן פון קאַזימיר דעם גרויסן".

אַלס צוואַנציקיאָריקער יוגנטלעכער האָט ער אין דייטש פאַרעפנטלעכט זיין אַרבעט „דער אָנפאַנג פון קאַפיטאַליזם ביי די מערב־יידן אין מיטלאַלטער". דאָס דאָזיקע ווערק האָט באַדאַרפט זיין דער אָנהויב פון אַ גרעסערע אַרבעט איבער דער ווירטשאַפטלעכער געשיכטע פון יידן און האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט. מיט עטלעכע יאָר שפעטער איז עס איבערזעצט געוואָרן אויף רוסיש.

אין יאָר 1911 האָט שיפער פאַרעפנטלעכט זיין „סטודיום איבער די ווירט־שאַפטלעכע באַציאונגען פון יידן אין פוילן אין מיטלאַלטער", — אַ פרעמירט ווערק אויפן וויסנשאַפטלעכן קאָנקורס א. נ. פון סט. וואַוועלבערג, דורכן פילאָ־

זאָפישן פאַקולטעט פון לעמבערגער אוניווערזיטעט. צו שיפערס וויכטיקע אַרבעטן געהערן נאָך: „קריטיק פון דער ליטעראַטור בנוגע דער געשיכטע פון יידן אין פוילן״ (1909), „אָנטייל פון יידן אין גרויסהאַנדל מיטן אָריענט״, „הומאַניזם און די יידנפראַגע״ (מוריה 1911), „פויליש־ליטווישע יידן און פאַלעסטינע״ (ווין 1917), „אַנהויב פון די יידן אין פוילן״ (ווין 1918), „די שול, קלויסטער און פאַרשידנ־גלויביקע געמיינדעס״ (מוריה), „יידן פון פולישן קעניגרייך בעתן נאַוועמבער־אויפשטאַנד״. אוסער דעם האָט ד״ר י. שיפער פאַרעפנטלעכט פיל אָפהאַנדלונגען און אַרבעטן אויפן געביט פון ליטעראַטור־קריטיק אין פוילישע, דייטשע און יידישע צייטשריפטן און קאַלענדאַרן. שיפערס ערודיציע און אַלזייטיק וויסן איז באַוונדערס געקומען צום אויסדרוק אין זיין ווערק „יידן אין באַנייטן פוילן״.

צו שיפערס גרעסערע אַרבעטן געהערן: „ווירטשאַפט־געשיכטע״ (אין יידיש) און „געשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע״ (אין יידיש). אויסער דעם איז דערשינען זיינס אַ גרעסער בוך „געשיכטע פון יידישן האַנדל אויף פוילישער ערד״.

ד״ר י. שיפער איז פון דער פריסטער יוגנט געווען אייניער פון די אָנפירנדיקע פועלי־ציון טויער אין פוילן. ביזן יאָר 1919 האָט ער געוואוינט אין טאָרנע. ערשט נאָכן טויט פון ד״ר ראָזענפעלד, האָט ער איבערגענומען דעם מאַנדאַט אין פולישן סיים און צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע אַריבערגעפאָרן קיין ווארשע. בעת זיין וואוינען אין טאָרנע, האָט ער דער אַרטיקער פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע געהאָלפן מיט וואָרט און טאַט. יעדן שבת פלעגט ער האַלטן רעפעראַטן אין פאַרטיי־קלוב. וועו עס האָבן געפעלט פאָנדן צו באַצאָלן דירה־געלט פאַרן פאַרטיי־לאָקאַל, האָט ד״ר שיפער אַוועקגעגעבן זיינע לעצטע גראָשנס פאַר דעם צוועק. איך געדענק, אַז וועו כ׳האָב אין יאָר 1912 (אָדער 1913), איבערגעגעבן ד״ר שיפער, אַז דער באַלעבאַס פונעם לאָקאַל אויף אָגראָדאָווע דראָט מיט אַז עקסמיסיע צוליבן נישט באַצאָלן דירה־געלט, וואָס האָט באַטראָפן עטלעכע צענדליק עסטרייכישן קראָן, האָט ד״ר שיפער גלייך אַראָפגענומען זיין זילבערן זייגערל, איבערגעגעבן עס מיר און געבעטן כ׳זאָל עס פאַרזעצן און באַצאָלן דעם חוב דירה־געלט.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ד״ר שיפער געוואוינט אין קראָקע, וואו ער האָט אָנגעשריבן אַ גרעסער ווערק „געשיכטע פון דער יידישער נויט״. ליידער איז דער דאָזיקער כתב־יד אַוועקגענבעט געוואָרן פון זיין וואוינונג בעת אַן אייַנברוך פון גנבים. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין געטאָ וואָרשע און אָנטיילגענומען אין דער אונטערערדישער אויפשטאַנד־באַוועגונג.

ד״ר שיפער איז געווען פאַרבונדן מיט טאָרנע מיט משפחהדיקע, געזעלשאַפט־לעכע און פערזענלעכע פעדים, און וועו ער איז געווען מיד פון זיין פאָליטישער, וויסנשאַפטלעכער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט איז ער געקומען קיין טאָרנע און דאָ פאַרברענגט זיינע פעריעז. ער איז אומגעקומען אין נאַצ־סטישן לאָגער, וועגן וואָס מיר באַריכטן גענוי אינעם קאַפיטל „אומקום״.

ד״ר ווילהעלם בערקעלהאמער

געבוירן אין טאַרנע, אין יאָר 1889. דאָ האָט ער פאַרענדיקט די מיטל־שול און נאָכן באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר פון רעכט אויפן ווינער אוניווער־סיטעט, האָט ער זיין אַדוואָקאַטישע פראַקטיק דורכגעפירט אין טאַרנע, וואו ער האָט אויך פאַרטגעזעצט זיין ציוניסטישע און פובליציסטישע טעטיקייט. דאָ האָט ער רעדאַגירט די „מוריה״, און אין יאָר 1918 האָט ער איבערגענומען די הויפט־רעדאַקציע פון „נאָווי דזיענניק״ אין קראָקע. אויף דעם אַמט איז ער פאַרבליבן ביזן יאָר 1920, און דערנאָך זיך אומגעקערט קיין טאַרנע. פון 1920 ביז 1922 איז ער געווען פרעזעס פון דער טאַרנער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. שפעטער איז ער אַוועק קיין ווארשע און רעדאַגירט דאָרט די צייטונג „נאָוויני צאָדזשענע״. ד״ר בערקעלהאַמער האָט פאַרעפנטלעכט עטלעכע אַרבעטן, צוו. אַנד. „מיר און די פעלקער פון דער וועלט״. אין יאָר 1925 באַזעצט ער זיך צוריק אין קראָקע און נעמט ווידער איבער די רעדאַקציע פון „נאָווי דזשענניק״, וועלכע איז אונטער זיין אָנפירונג געוואָרן אייניג פון די ערנסטע און פאַרשפרייטסטע יידישע צייטונגען אין פוילן. צוויי מאָל האָט ער באַזוכט ארץ־ישראל. ער איז פלוצים געשטאָרבן אין זאַוואָיאַ, דעם 17־טן אויגוסט 1934 יאָר.

דער טויט פונעם באַגאַבטן, אַרבעטזאַמען און שטילן פובליציסט און ציוניס־טישן פירער האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינעם טרויער ביי דער יידישער באַפעל־קערונג אין מערב־גאַליצע, וואו ער איז געווען שטאַרק באַליבט און געשעצט פון אַלע יידישע קרייזן. כבוד זיין אָנדענק!

ד״ר ש. מארגאשעס

אייניער פון די הויפט־רעדאַקטאָרן און פובליציסטן פון ניו־יאָרקער „טאָג־מאָרגענפרייהייט״, האָט זיינע וועלטלעכע לימודים באַקומען אין טאָרנער גימנאַזיע. געבוירן אין יוזעפאָוו (לעבן טאָרנע) אין יאָר 1887. דערצויגן אין חדר און ישיבה אין ראַדאָמישל, שפעטער באַזוכט גימנאַזיע אין טאָרנע, וואו ער האָט אין יאָר 1903 געגרינדעט אַ ציוניסטישן סטודענטן־קרייז.

קיין אַמעריקע אויסגעוואַנדערט אין יאָר 1905. שטודירט פילאָזאָפיע און סאָציאָלע וויסנשאַפטן אויפן קאָלומביאַ־אוניווערסיטעט אין ניו־יאָרק. דאָקטאָראַט באַקומען אין יאָר 1917. שטודירט אין יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק. לייטער פון דערציאונגס־דעפּאַרטאַמענט פון דער ניו־יאָרקער קהילה ביז צום יאָר 1918. שפּעך־רעדאַקטאָר פון ניו־יאָרקער „טאָג״ אין די יאָרן 1922—1941. מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און אַמעריקע. פרע־זידענט פון גאַליציאַנער פאַרבאַנד. מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון יידישן וועלט־קאָנגרעס. וויצע־פרעזידענט פון אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס. מיטגליד פון ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט. באַטייליקט זיך אין יידישע, העברעאישע און

ענגלישע צייטשריפטן. מחבר פון „געשיכטע פון יידישער דערציאונג אין דייטש־לאַנד אין 1648—1848״.

ד״ר מאַרגאַשעס איז נישט בלויז באַדייטנדיקער זשורנאַליסט און שרייבער, נאָר אויך אַן אַקטיוורער געזעלשאַפטלעכער טוער און מיטבאַטייליקער אין די פאַליטישע אַקציעס פונעם אַמעריקאַנער יידנטום, וואו ער שטייט אין די פאָדערשטע פאָזיציעס פון קאַמף פאַר רעאַליזירן די ציוניסטישע פאַסטולאַטן. ער געהערט צו די טעטיקסטע טוער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע.

ד״ר אליהו טיש

געבוירן און געענדיקט די גימנאַזיע אין טאָרנע. ביי זיינע עלטערן האָט ער באַקומען אַ גוטע יידישע דערציאונג און האָט זיין וועלטלעכע בילדונג דערגענצט מיט יידיש וויסן. זייט די ערשטע יאָרן פון זיין צוגעהעריקייט צו דער ציוניסטישער באַוועגונג — האָט ער געהערט צו די בעסטע ציוניסטישע פאַלקסרעדנער אין גאַליציע. שטודירנדיק אין ווין, איז ער געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע מיט־גלידער פון דער סטודענטן־צעזעלשאַפט „טעאָדאָר הערצל״. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה (1921) איז ער געווען אַ געוויסע הויפט־רעדאַקטאָר פונעם קראַקעווער „נאַווי דזשענניק״. דערנאָך איז ער אַריבער קיין נייַ־סאַנדז, וואו ער האָט געווירקט אַלס אַדוואָקאַט און אַקטיוורער ציוניסטישער עסקן און פאַרנומען אַן אָנפירנדע ראָל אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע, אַרוי־ס־וויַיזנדיק אַ באַזונדערע פאַראינטערעסירונג פאַר ענינים פון אַ הויכן קולטור־ניוואָ. זייט עטלעכע יאָרן וואוינט ד״ר אליהו טיש אין ירושלים.

דניאל לייבל (אלכסנדר)

אין ישראל איז זייט פיל יאָרן טעטיק דער געניטער זשורנאַליסט, טאָרנער בן־עיר, דניאל לייבל, באַקאַנט אונטערן פסעודאָנים אלכסנדר. אַן אויסגע־צייכנטער קענער פון העברעאיש, מייסטער פון יידישן וואָרט, האָט ער זיין פוב־ליציסטישע טעטיקייט אָנגעהויבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין די יאָרן 1919—23 האָט ער מיטגעאַרבעט אין צענטראַל־אָרגאַן פון פועלי־ציון „אַרבעטער צייטונג״ אין וואַרשע. אין דער דאָזיקער ערנסטער אַרבעטער צייטונג האָט ער פאַרעפנטלעכט זיינע פאָליטישע און ליטעראַרישע אַרטיקלען. צו יענער צייט האָט ער אַרויסגעגעבן אַ ביכל לידער „ביים גרינעם לאָמפן־שיין״. ער האָט אויך איבערזעצט אויף יידיש וויספיאַנסקיס „ריכטער״ און „דניאל״. נאָכן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל (אין יאָר 1924), ווידמעט ער זיך כסדר דער יידישער און העברעאישער אַרבעטער־פּרעסע. אין יאָר 1929 איז אַרויס זיין העברעאישע איבער־זעצונג פון סלאָוואַצקיס „אַנהעללי״. ער איז שעף־רעדאַקטאָר פון דער עלטסטער יידישער צייטונג אין ישראל — „נייוועלט״, וואו ער שרייבט אויף ליטעראַרישע

און פאָליטישע טעמעס. ער איז היינט־צו־טאָג איינער פון די פאָפולערסטע און ערנסטע יידישע פובליציסטן אין ישראל.

בן־ציון צאנגען

אין ישראל איז איצט טעטיק אַלס זשורנאַליסט און טעאַטער־רעצענזענט דער טאַרנער בן־ציון צאַנגען. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער מיט־געאַרבעט אין דער לעמבערגער „כווילאַ". איצט פאַרעפנטלעכט ער אין די ערנסטע צייטונגען אין ישראל אָפהאַנדלונגען איבער טעאַטער־פאַרשטעלונגען, פילם־רעצענזיעס און פובליציסטישע אַרטיקלען.

מנשה אונגער

דערצויגן אין טאַרנע, אַ זון פון זשאַבנער רב, ר׳ שלום דוד אונגער זצ״ל. נאָך זיין אַריבערפאָרן קיין וואַרשע, האָט ער אָנגעהויבן מיטאַרבעטן אין דער דאָרטיקער יידישער פרעסע, שרייבנדיק דער עיקר וועגן חסידישן לעבן. עטלעכע זיינע ערנסטע ביכער פון דעם געביט זענען ביז איצט דערשינען. איצט איז מנשה אונגער איינער פון די מיטרעדאַקטאָרן פון ניו־יאָרקער „טאָג".

איגנאַץ געלב

געבוירן און געענדיקט די מיטלשול אין טאַרנע. נאָכן פאַרענדיקן די אוני־ווערזיטעט, איז ער געווארן דאָקטאָר פון אָריענטאַליסטישע וויסנשאַפטן, באַקומען אַ וויסנשאַפטלעכן טיטל אַלס אונ׳ווערסיטעט־אַסיסטענט אויפן פאַקולטעט פאַר אָריענטאַליסטישע וויסנשאַפטן אין טשיקאַגאָ. נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז איגנאַץ געלב באַשטימט געווארן אַלס מיטגליד אין דער אַמעריקאַנער וויסנשאַפטלעכער עקספעדיציע אין מעזאָפאָטאַמיע. זיינע עלטערן, אידערגעבענע ציוניסטישע עסקנים און געזעלשאַפטלעכע טוער אין טאַרנע, זענען אומגעקומען פון היטלעריסטישע רוצחים.

נפתלי וויניג

אַ געבוירענער אין טאַרנע, האָט ער גאָר פרי אָנגעהויבן שרייבן ליטעראַרישע קריטיק, מיט וועלכער מען האָט זיך שטאַרק געראַטנט אין די שרייבערישע קרייזן אין פוילן. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך געפונען אין ווילנער געטאָ און געפירט דאָרט אַ קולטור־טעטיקייט. ער איז אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט פון די היטלעריסטישע רוצחים.

אדאלף רודניצקי

באַדייטנדיקער און איצט אַממיינסטן געלייענטער פּוילישער שריפטשטעלער. ער שטאַמט פון דער טאָרנער אָרטאָדאָקסישער פאַמיליע הירשהאָרן.

יוסף ראגעל

אַ טאָרנער קינד. אַ יונגער, טאַלאַנטירטער דיכטער. אַדורכגעמאַכט די מלחמה־צייט אין פאַרשידענע דייטשע קאָנצענטראַציע לאַגערן. נאָך דער באַפרייאונג פאָרט ראָגעל קיין קאַנאַדע (מאָנטרעאָל), וואו עס דערשיינט זיינס אַ בוך: „אוישוויץ", אַ זאַמלונג פון לידער, געווידמעט זיין אויסגעמאָרדעטער משפּחה און די קדושים פון זיין היים־שטאָט טאָרנע. דאָס בוך — אַרויסגעגעבן דורך אַ קאָמיטעט פון שרייבער אין קאַנאַדע, באַווייזט גרויסע דיכטערישע פעאיקייטן פונעם מחבר.

יעקב ניימארק

זון פון אַ באַקאַנטער, בכבודיקער טאָרנער משפּחה. געוואָרן פאָפולער אין טאָרנע מיטן נאָמען „דער רויטער יענקל". שוין אין די יונגע יאָרן איז ער געווען טעטיק אַלס יידישער דיכטער און איז באַקאַנט געוואָרן מיט זיינע באַגאַבטע דיכטערישע שאַפונגען אין גאַנץ גאַליציע. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַריבער קיין דרום־אונגאַרן, וואו ער האָט זיך באַזעצט אין אַ דאָרף און איז דאָרט אומגעקומען מיט דער גאַנצער משפּחה פון די היטלעריסטישע רוצחים.

לעאן פעלדשטיין

באַקאַנט אַלס „לייבקע", האָט לעאָן פעלדשטיין געהערט אין טאָרנע צו די ערשטע פירער פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי (זש. פ. ס.). אַ באַזונדערע פאַראינטערעסירונג האָט ער אַרויסגעוויזן פאַר יידישער ליטעראַטור און האָט גאָר פרי פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ צווישן די ערשטע ליטעראַטור־קריטיקער אין גאַליציע. זיין צוגעהעריקייט צו דער זש. פ. ס. האָט אים נישט געשטערט צו זיין אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פונעם לעמבערגער „טאָגבלאַט". נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אָוועק אין דער שווייץ, וואו ער איז געווען טעטיק אויפן געביט פון יידישער קולטור. ער איז געשטאָרבן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה אין דער שווייץ.

ד״ר דוד איינהארן

זון פונעם באַקאַנטן מלמד „פרענקל לערער״, אין וועמענס חדר עס האָט געלערנט אין די פריערדיקע יאָרן דער גרעסטער טייל פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט אין טאַרנע. דער יונגער דוד איינהאָרן האָט נאָכן פאַרענדיקן די טאַרנער גימנאַזיע שטודירט אין ווין פילאָזאָפיע און איז אויסגעוואָקסן צו אַ באַדייטנדיקן וויסנשאַפטלער און געהערט צו די מיטאַרבעטער פון דער אינטערנאַציאָנאַלער וויסנשאַפטלעכער צייטשריפט „סציענצאַ״. ד״ר דוד איינהאָרן האָט זיך קונה שם געמאַכט מיט זיין אייגנאַרטיקער טעאָריע, וואָס באַקעמפט דעם דאָרוויניזם אויף פילאָזאָפישע יסודות.

צו דער יוגנסטער געניראַציע וויסנשאַפטלער, וואָס שטאַמען פון טאַרנע געהערט צבי וורובעל (היינט אנקורי). זיין פאָטער, אייזיק וורובעל איז געקומען קיין טאַרנע נאָך אַלס יונגער בחור, אָנגעהויבן לערנען אין דער קלויז און איז באַלד געוואָרן דער בעסטער תלמיד פונעם באַקאַנטן למדן רבי משה׳ל. מיט דער צייט האָט אייזיק וורובעל אָנגעהויבן צו געבן לעקציעס אין גמרא אַ גאַנצע ריי זין פון אָנגעזעענע בעלי בתים, ווי למשל, דעם זון פון אליהו באָראָן ז״ל, דעם היינטיקן באָרימטן פראָפעסאָר שלום באָראָן אין אַמעריקע.

דער יונגער צבי וורובעל איז געבוירן אין טאַרנע, וואו ער האָט אויך באַזוכט די העברעאישע גימנאַזיע „שפה ברורה״. שוין אַלס גאָר יונגער גימנאַזיע שילער האָט ער אַרויסגעוויזן גרויסע פעאיקייטן און איז געווען דער שטאָלץ פון דער „שפה ברורה״ אין טאַרנע. שוין ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער עולה געווען קיין ארץ ישראל, אָנגעהויבן שטודירן אויף דער אוניווערסיטעט אין ירושלים און בשעת דער מלחמה געדינט אין דער יידישער בריגאַדע. נאָך דער מלחמה האָט ער אַלס שילער פון דער ירושלימער אוניווער־סיטעט, אַ דאַנק זיינע פעאיקייטן, באַקומען פון דער אַמעריקאַנער רעגירונג אַ סטי־פענדיע כדי אין אַמעריקע צו פאַרטיפן זיינע וויסנשאַפטלעכע קענטענישן.

יידישע פעדאגאגן, מאלער, פלאסטיקער, סקולפטארן
זינגער און מוזיקער פון טארנע

ד"ר רודאלף טויבנשלאג

זיין פאטער, ר' יוסף טויבנשלאג, האט געוואוינט אין טארנע אין פילזנער טויער. זיינע צוויי זין רודאלף און אדאלף האט ער דערמעגלעכט צו שטודירן. רודאלף האט דערוואַרבן דריי דאקטאראטן, פון מעדיצין, רעכטוויסנשאפט און פילאזאפיע, און האט אויסערדעם ארויסגעווויזן באדייטנדיקע פעאיקייטן אלס זינגער. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען לערער אין דער העברעאישער גימנאזיע אין לאדזש און האט זיך באטייליקט אין פארשידענע פעדאגאגישע צייט־שריפטן. דער פוילישער רעגירונג האט ד"ר רודאלף טויבנשלאג פארגעלייגט א פלאן פון רעפארמירן דאס פוילישע מיטלשול־וועזן, וואס איז טאקע טיילווייז אנגענומען געווארן. זיינע פעדאגאגישע קענטענישן האט ער געהאט מעגלעכקייט צו אנט־וויקלען א דאנק די שטודיען־סטיפענדיעס, וואס ער האט באקומען פון דער פוי־לישער מלוכה. ער איז אומגעקומען מיט זיין פרוי אין די נאציסטישע לאגערן. זיין ברודער אדאלף טויבנשלאג איז געווען לאנגע יארן דירעקטאר פונעם ווינער באנק־פאריין אין טארנע. נאך דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געקומען מיט זיין פרוי קיין ישראל און דא געשטארבן פאר עטלעכע יאר.

מיכאל בראנדשטעטער

מיכאל בראנדשטעטער, דער זון פון מרדכי דוד בראנדשטעטער, איז געבוירן געווארן אין טארנע אין יאר 1888. ער האט שטודירט אין לעמבערג און אין ווין, און שוין אלס סטודענט פארעפנטלעכט זיינע אפהאנדלונגען אין דער „מוריה". נאכן פארענדיקן דעם אוניווערסיטעט, איז ער געווארן לערער פון דער דייטשער שפראך אין אן עסטרייכישער גימנאזיע און רעדאגירט דעם פעדאגאגישן חודש־זשורנאל „מוזעאום", ארויסגעגעבן דורך די פוילישע מיטלשול־לערער. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט ער זיינע גאנצע פעדאגאגישע פעאיקייטן געווידמעט דעם יידיש־נאציאנאלן שולווועזן. אין יאר 1921 נעמט ער איבער די לייטונג פון דער יידישער מענער־גימנאזיע אין לאדזש, דערנאך (שוין ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה), איז ער געווען דירעקטאר פון דער יידישער פרויען־

גימנאַזיע מיט העברעאיש־פּוילישן אונטערריכט. אין לאָדזש האָט מיכאַל בראַנדשטעטער פאָרגעמען אַ בכבודיקן אָרט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און זיך שטאַרק אינטערעסירט מיטן „החלוץ". ער האָט רעדאַגירט די „רינגען", „פּעדאַגאָגישע צייטשריפט אין העברעאיש און פּויליש, ווי אויך אַרויסגעגעבן אַ פּעדאַגאָגישן זשורנאַל אין פּויליש פאַר דער יידישער יוגנט — „אונדזער גאָרטן". ער האָט אויך מיטגעווירקט אין ד"ר עלענבערגס „יידישע מאַנאַטשריפט" („מיע־שענטשניק זשידאָווסקי") און אָנגעפירט אין לאָדזש מיט דער דאָרטיקער „געזעל־שאַפט פרייַנט פון העברעאישן אוניווערסיטעט".

אינעם בוך „חורבן און אויפשטאַנד פון די יידן אין וואַרשע" פון מלך נייַ־שטאַדט, דערוויסן מיר זיך דעם וויכטיקן גורל פון מיכאַל בראַנדשטעטער. אין צווייטן טייל פונעם בוך (ז׳ 382) לייענען מיר:

„אויך נאָכן מלחמה־אויסברוך איז מיכאַל בראַנדשטעטער געבליבן אויף זיין וואַך־פּאָסטן אין דער לאָדזשער יידישער גימנאַזיע ביז דעצעמבער 1939, און ערשט דאַן האָט ער אונטערן דרוק פון זיינע פריינט מסכים געווען אַריבערצופאָרן קיין וואַרשע. תחילת האָט ער דאָרט געוואוינט ביי זיינעם אַ ברודער און שפּעטער האָט ער צוזאַמען מיט דער פרוי און טאָכטער געוואוינט אין אַ קליין צימערל. ער איז באַשטימט געוואָרן צו זיין דער לייטער פון דער אָפּטיילונג פאַר אינדיווידועלער באַהאַנדלונג פון געזעלשאַפּטלעכע פערזאָנען, וועלכע איז געשאַפן געוואָרן ביים יידישן אָמט פאַר סאָציאַלער הילף (זש. ט. א. ס.). ווען ס׳איז געגרינדעט געוואָרן די אונטערערדישע העברעאישע „תרבות"־גימנאַזיע, האָט ער דאָרט געאַרבעט אַלס לערער. אין געטאָ האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אַ מעמואָרן־בוך וועגן זיין פאָטערס הויז. בשעת דעם אָנהויב פונעם גירוש אין יאָנואַר 1943, איז ער געלעגן קראַנק. די דייטשן זענען אַריין אין זיין צימער (זאַמענהאָף־גאַס 44) אוז אים גע־צוואונגען אַראָפּצוגיין אין הויף נישט אָנגעטוענערהייט, בלויז אין איין העמד. און אָזוי האָבן זיי אים דערמאָרדעט. זיין פרוי איז אַרויסגעשיקט געוואָרן בשעתן גירוש. זיין טאָכטער איז אומגעקומען בעתן געטאָ־אויפשטאַנד".

מיכאַל בראַנדשטעטער איז אָפּט געקומען קיין טאָרנע, נאָך וועו זיין פאָטער האָט געלעבט. אַלס פאָרדינסטפּולער פּעדאַגאָג, געזעלשאַפּטלעכער טוער פון וויסנ־שאַפּטלער, געהערט ער צו די הערלעכע געשטאַלטן פון טאָרנער יידנטום. כבוד זיין אָנדענק!

אויף דעם געביט פון פּעדאַגאָגיק איז ישראל האָבן זיך אויסגעצייכנט און זענען טעטיק דריי טאָרנער יידן: ד"ר דוד נייגער, ד"ר ז. זילבערפּעניג און ד"ר חיים אָרמיאַן.

ד"ר דוד נייגער

דער זון פון חיים נייגער ז"ל, האָט פאָרענדיקט די גימנאַזיע אין טאָרנע און איז נאָך פאַר דער מלחמה געווען לעקטאָר פון העברעאיש אויפן ווילנער אוניווערזיטעט א. נ. סטעפאַן באַטאָרי. איצט איז ער וויצעדירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאַזיע אין חיפה.

ד"ר ז. זילבערפעניג

געבוירן און געלערנט אין טאַרנע, האָט זיין פּעדאַגאָגישע טעטיקייט אָנגעהויבן אַלס דירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה" אין טאַרנע און דערנאָך איבערגענומען די לייטונג פון דער העברעאישער גימנאַזיע א. נ. חיים הילפשטיין אין קראָקע. איצט — לייטער פון דער שול־אָפּטיילונג ביי דער תל־אביבער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג.

ד"ר חיים ארמיאן

געבוירן אין טאַרנע און דאָ אויך פֿאַרענדיקט די גימנאַזיע. נאָכן פֿאַרענדיקן די אוניווערזיטעט אין ווין, איז ער נאָך פֿאַר דער לעצטער וועלט־מלחמה עולה געווען קיין ארץ ישראל, וואו ער האָט פֿאַרפולקאָמט זיינע וויסנשאַפֿטלעכע סטודיען. היינט איז ער דאָצענט אויף דער אוניווערזיטעט אין ירושלים.

מרדכי בראנשטיין (ארדון)

אין יאָר 1905 געקומען קיין טאַרנע פון רוסיש פּוילן מיט זיינע עלטערן און מערערע געשוויסטער, האָט ער אַלס יונגער בחור געשעפט זיין בילדונג און נייגונגען אין דער סביבה פון פּועלי־ציון אין טאַרנע און אָנטיילגענומען נאָך אַ סך יאָרן פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אין אַלע קולטורעלע פֿאַראַנ־שטאַלטונגען אַלס באַגאַבטער דעקלאַמאַטאָר און פּאָעטיקער שפּילער אין אַמאַטאָ־רישע דראַמאַטישע אַרויסטרעטונגען פון דער דעמאָלטיקער טאַרנער פּועלי ציון. שפּעטער איז מרדכי בראָנשטיין אַריבער קיין בערלין, וואו ער האָט געלערנט ביי ריינהאַרדט און געווארן אַ באַדייטנדיקער שוישפּילער. צוגלייך אָבער האָט ער זיך באַקענט מיט מאָלער־קרייזן און איז באַלד איבערגעגאַנגען צו דער מאָלעריי און קונסטגעווערבע און מיט איבערגעגעבנקייט שטודירט אין דייטשלאַנד די יסודות פון די דאָזיקע קונסטשאַפֿונגען, אַרויסווייזנדיק אויף דעם געביט אַ באַזונדערן טאַלענט און גרויסע פּעאיקייטן.

שוין אַלס באַדייטנדער קינסטלער און מאָלער איז מרדכי בראָנשטיין עולה קיין ארץ ישראל נאָך פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה און נעמט איבער די לייטונג פון דער קונסט־שול בצלאל אין ירושלים. מיט זיינע אָריגינעלע קונסט־שאַפונגען האָט ער זיך דערוואָרבן אין ישראל אַ בכבודיקן פּלאַץ אַלס אַ באַדייטנ־דיקער מאָלער און פֿאַרנעמט אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער ישראלדיקער קינסטלער־משפּחה. זיין שטענדיקער וואוינאָרט איז ירושלים, וואו ער געהערט צום ראָט פון דער קונסט־אָפּטיילונג ביים משרד החינוך והתרבות ביי דער ממשלה.

מוקדי

מוקדי — אַ זון פון אברהם בראַנדשטעטער, איז געבוירן אין טאָרנע אינעם יאָר 1902. ערשטע קונסט־לימודים באַקומט ער אין ווין, וואוהין זיין פאַמיליע האָט אויסגעוואַנדערט מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַ באַזונדערע נייגונג האָט ער צו מוזיק. ער פאָרט שפּעטער קיין ציריך און שטודירט אין דער דראַמאַטיקער קאָנסערוואַטאָריע. אויך די טעאַטער־וועלט וועקט ביי אים אינטערעס. דער אַכצן־יאָריקער זאָמלט אַרום זיך אַ גרופּע קינדער און מיט מיניאַטור־פּיעסן, צו וועלכע ער האָט אַליין פאַרפאַסט דעם טעקסט און מוזיק, שפּילט ער מיט זיי טעאַטער. אינעם יאָר 1920 איז ער עולה קיין ארץ ישראל, וואו ער מאָלט און גיט אויך לעקציעס איבער מוזיק און מאָלעריי.

אַ גרויסן דערפאָלג ברענגט אים די ערשטע אויסשטעלונג פון זיינע בילדער אין חיפה אינעם יאָר 1926 און דאָס האָט אים געשטויסן זיך צו ווידמען אינגאַנצן דער מאָלעריי. פינף יאָר פאַרברענגט ער דערנאָך אין פּאַריז און וועט ער קערט זיך צוריק קיין ארץ ישראל אינעם יאָר 1932, וועלט אינעם תל־אביבער מוזיי איינגעאָרדנט אַן אויסשטעלונג פון זיינע בילדער. ער באַזוכט דערנאָך בעלגיע, שוועדן, אַרבעט אַ לענגערע צייט אין די פאַריניקטע שטאַטן און קומט צוריק קיין ישראל אינעם יאָר 1949. דאָ ווערט ער באַשטימט אַלס דירעקטאָר פון דע־פאַרטאַמענט פאַר שיינער קונסט ביים בילדונגס און קולטור מיניסטעריום. זייט דעם יאָר 1952 געהערט ער צו דער לייטונג פון אינסטיטוט פאַר מאָלעריי און בילד־קונסט אין תל־אביב. אינעם יאָר 1952 האָט ער אַלס פאַרשטייער פון ישראל־דיקער קונסט אויסגעשטעלט זיינע בילדער אין וועניציק און אינעם יאָר 1953 טרעט מוקדי אַרויס מיט אַן אויסשטעלונג אין ניו־יאָרק.

וועגן דער דאָזיקער אויסשטעלונג לייענען מיר צווישן אַנדערע אין דעם ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט „אויפבוי" פונעם 6.2.53:

„זיין — מאָקאַדיס — איצטיקע אויסשטעלונג פון איבער פופציק בילדער אין דער פיגל־גאַלעריע (ניו־יאָרק) אַנטהאַלט אויך „לאַנדשאַפט 1952" מיט 19 בילדער. זיינע קאָמפּאָזיציעס פון אַ הויכער מאָלערישער קולטור — באַווייזן נישט נאָר דאָס אויפּנעמערישע אויג פונעם באַאַבאַכטער, נאָר אויך די ריטמישע קענט־שאַפט פונעם געבוירענעם מוזיקער. — „אינטעריאָר" מיט זיין שוואַרצן אונטער־גרונט און „אין טבריה" זענען דעם מאָלערס שטימונגספולע שאַפונגען."

בן ציון ווייַנמאַן

זיין פאָטער ר' הירש צבי ווייַנמאַן איז געווען חזן אין דער נייַער שול אין טאָרנע ביז צום יאָר 1914. בן ציון איז געבוירן אין רוסלאַנד און אַלס יונגער בחור געקומען מיט זיינע עלטערן קיין טאָרנע, וואו ער האָט גאַלערנט ביי וויכטיקע מלמדים. שוין אין די יונגע יאָרן האָט ער אַרויסגעוויזן גרויסע פאָראינטערעסירונג פאַר ליטעראַטור און פאַרפעסטיקט זיינע קענטענישן אין עבֿרית.

נאָכן טויט פון זיין פאָטער האָט ער אין די צוואַנציקער יאָרן עמיגרירט קיין אַמעריקע, וואו ער האָט זיך באַקענט מיט די העברעאישע שרייבער אין ניו־יאָרק מיט ראובן בריינין בראש און באַלד זיך דערוואָרבן א געהעריקן פּלאַץ אַלס יונגער העברעאישער דיכטער. זיין דראַמע „נפתולי כנור״ איז דערשינען אין „נימים״ און עס זענען געמאַכט גרויסע הכנות צו דרוקן זיינע ווייטערע דראַמעס „הנביאים״ און „שלמה המלך״.

די היטלעריסטישע כוואַליע, וואָס האָט זיך פאַרשפרייט אין די דרייסיקער יאָרן האָט טיף געווירקט אויף בן ציונס קינסטלערישער נשמה און ער האָט אָנגעהויבן צו צווייפלען, צו דאָס געזאָגטע און געדרוקטע וואָרט קאָן דעם קינסטלער דינען אַלס אַ מיטל אויסצודריקן זיינע מחשבות. ער האָט טאַקע פאַרלאָזט די ליטעראַטור און איז אָן וועלכער פאַכמענישער שולונג איבערגעגאַנגען צו דער קונסט פון מאָלעריי און באַלד אויסגעקעמפט זיך — הן צוליב זיין אָריגינעלן פאַרנעם פון טעמען, הן צוליב זייער אויספירונג — אַ בכבודיקן נאָמען אַלס באַדייטנדיקער מאָלער. זיינע בילדער זענען אויסגעשטעלט געווען אין די גרויסע אַמעריקאַנער מוזעאומס און אוניווערסיטעטן און אָ סך פון די בילדער זענען געקויפט געוואָרן דורך וויכטיקע בילדער־גאַלעריעס אין ניו־יאָרק און וואַשינגטאָן. וועג אַמעריקאַנישע קינסטלער האָבן געשיקט קיין ישראל אַלס מתנה זייערע בילדער — האָט זיך אין דער גאַלעריע אויך געפונען אַ בילד פון בן ציון וויינמאַן.

אלעקסאנדער פלוצער

דער באַוואוסטער פאָרטרעטיסט, פראָפעסאָר פון צייכענען אין דער טאָרנעו רעאַל־שול, אַביטוריענט פון דער קראָקעווער אַקאַדעמיע פאַר שיינער קונסט, האָט פיל מיטגעהאָלפן דער אַנטוויקלונג פון דער אַרטיסטישער באַוועגונג אין טאָרנע. ער פלעגט אָפט אייגאָרדענען אין די זאָלן פון שטאָטישן מחיי זיינע בילדער־אויסשטעלונגען. די עטלעכע צענדליק בילדער זיינע האָבן עדות געזאָגט וועגן זיינע גרויסע אַרטיסטישע מעלות. באַזונדערס אויסגעצייכנט האָבן זיך זיינע בלומען און פאָרטרעטן פון טאָרנער פערזענלעכקייטן. אַלעקסאַנדער פלוצער געפינט זיך איצט אין ישראל, וואו ער זעצט פאָר זיין אַרטיסטישע טעטיקייט.

אבא פעניכעל

אַ באַקאַנטער און טאַלענטירטער קונסטמאָלער אין ישראל, געבורן אין זשאַבנע נעבן טאָרנע. נאָכן פאַרענדיקן די גימנאַזיע־שטודיען אין טאָרנע, האָט ער פאַרענדיקט די קונסט־אַקאַדעמיע אין קראָקע און געווען ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה פראָפעסאָר פון צייכענען אין דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה״ אין טאָרנע. אבא פעניכעל׳ס פאָרטרעטן פאַרנעמען איצט אין ישראל אַ בכבודיקן פלאַץ אין דער גאַלעריע פון ישראלדיקע קונסטמאָלער.

אין טאָרנע איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן די פּעאיקע סקולפטאָרין פּרל. י. קערנער, וועמענס אַרבעטן פון קעראַמיק זענען געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן קינסטלערישן ניוואָ. פּרל. קערנער האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט דער דורך איר אַרויסגעברענגטער קונסט אויף וואַזעס, פלאַקאָנען, שיסלעך און פאַרשידענע פיגורן, ווי אויך קלייניקייטן אויסגעשניצטע פון שטיין.

איר ברודער זיגמונט קערנער האָט זיך אויך אויסגעצייכנט אַלס אַרטיסט אין דער סקולפטור־קונסט.

דוד בעקער

צו די יונגע סקולפטאָרן געהערט אויך דוד בעקער. שוין אין די יונגע יאָרן ווייזט ער אַרויס אַלס זון פונעם באַקאַנטן מצבה־קריצער בעקער, אַ גרויסע נייגונג און טאַלאַנט צו סקולפטור, וואָס האָט אים פאַרהאַלפן אָנגענומען צו ווערן אויף דער קונסט־אַקאַדעמיע אין קראָקע, הגם ער האָט נישט געהאַט קיין גימנאַזיע־שטודיען. די מלחמה האָט איבערגעריסן זיין לערנען און וועג ער איז נאָך דער מלחמה צוריקגעקומען פון רוסלאַנד קיין טאָרנע, האָט ער דאָס פּראָיעקטירט און אַליין אויסגעפּערטיקט דעם מאָנומענט, וואָס שטייט אויף דעם מאַסן־קבר פון 25.000 דערמאָרדעטע יידן אויף דעם טאָרנער בית עולם. איצט געפינט זיך בעקער זייט עטלעכע יאָר אין ישראל און אַרבעט ווייטער אויף דעם געביט פון סקולפטור.

שושנה שושן

שושנה שושן — אַן אייניקל פונעם טאָרנער היטלמאַכער ר׳ לייביש ראַכמיל ז״ל איז עולה געווען מיט עטלעכע יאָר צוריק מיט אירע עלטערן קיין ישראל. שוין אין טאָרנע האָט זי אַלס קינד אַרויסגעוויזן אַ גרויסן טאַלאַנט צום זינגען, אַ ירושה פון איר פּאָטער שמואל ראַכמיל, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טענאָר־שטים אינעם כאָר, וועלכן עס האָט דיריגירט אין דער נייער שול דער דיריגענט קינסטלער. אויסערדעם האָט אויך שושנה׳ס פּאָטער אָנטיילגענומען לאַנגע יאָרן אין די טאָרנער געזאַנג־פאַרייניגן. אין ישראל האָט שושנה אַ דאַנק איר הערלעכער שטים זיך שנעל אָנגטוויקלט און באַקומען די מעגלעכקייט אַרויס־צופאָרן קיין אַמעריקע, צו דערגענצט און אָנגטוויקלען אירע גאָזאַנג־קענטענישן. אין אַמעריקע האָט זיך שושנה שנעל דערוואָרבן אַ געהעריקן פּלאַץ אין דאָרטיקע זינגער־קרייזן און וועג זי איז אין די ראַמען פון אַ קאָנקורס אַרויס־געטרעטן מיט אַ געזאַנגס־פּראָגראַם איז דער ניו־יאָרקער טעלעוויזיע, האָט זי באַקומען דעם ערשטן פּרייז. שושנה טרעט איצט אַרויס אין גרעסערע שטעט אין אַמעריקע מיט איר געזאַנג־פּראָגראַם און רופט אַרויס גרויס באַוואונדערונג ביים דאָרטיקן יידישן עולם.

אויפן געביט פון מוזיק האָט זיך אויסגעצייכנט דער טאָרנער זענאָ פּליישער, וועלכער האָט געענדיקט די ווינער מוזיק־אַקאַדעמיע. ער איז אויך אַרויסגעטרעטן אַלס פּידלער, דערגרייכנדיק אַ גרויסן דערפאָלג. ער איז דערמאָרעט־עט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

ציוניזם אין טארנע

ד״ר וו. בערקעלהאמער ז״ל

טאַרנע אין דער געאַגראפיע פון ציוניזם*

דער חשובער פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע — נחום סאָקאָלאָוו — אַרבעט, דוכט זיך, שוין עטלעכע יאָר, איבער אַ גרויס ווערק וואָס וועט טראָגן דעם נאָמען „געאָגראַפּיע פון ציוניזם״. דאָס וועט זיין אַן ענציקלאָפּעדישע צונויפשטעלונג פון אַלע ערטער אויף דער וועלט, וואו די געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג האָט צו פאַרצייכענען פאַקטן און געשעענישן פון באַדייטנדיקער וויכטיקייט. דאָס וועט, הייסט עס, זיין נישט נאָר די געאָגראַפּיע, נאָר אויך די געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג.

אין דער דאָזיקער געאָגראַפּיע פון ציוניזם וועט טאָרנע זיכער פאַרנעמען אַן אָנגעזען און בכבודיק אָרט.

איך בין נישט קיין ספּעציעלער לאָקאַלער פּאַטריאָט, איך ווייס זייער גוט אַז אָדעס, ווילנע, קאַטאָוויץ, ווין, באַזעל, האָבן אין דער געשיכטע פון אונדזער באַוועגונג זיך אײַנגעשריבן מיט גרעסערע אוו דויערהאַפטיקערע אותיות, אָבער אויפן אונדזער באַזונדערן, פּוילישן, אמאָל גאַליצישן שטח, דאָרף טאָרנע נישט בלויז זיך נישט פאַרשעמען, נאָר גראָד פּאַרקערט — עס האָט דערגרייכט אײַנס פון די ערשטע, שענסטע און היסטאָרישע ערטער.

* * *

פונקט ווי די שטאַם־אָריסטאָקראַטיע רעכנט זיך נישט פון ערשטן, נאָר פון די גאָר עלטסטע דורות, אַזוי האָט די „שטאַם״־אָריסטאָקראַטיע אין ציוניזם איר אייגענעם קריטעריום: צי איז איר ציוניזם פון די צייטן פאַר אָדער נאָך הערצלען. אַ ציוניסטישער אָריסטאָקראַט — „סיט וועניאַ וועראַ״ (זאָל מיר דערלויבט זיין צו זאָגן) — וועט זיין אַלזאָ דער, וועלכער איז געווען ציוניסט נאָך אײַדער הערצל איז אויפגעטרעטן, אויב פאָרשטייט זיך, דער דאָזיקער פרעטענדענט אויפן טיטל פון ציוניסטישן אָדל האָט געלעבט און איז שוין געווען פאָליטיש רייף פאַרן יאָר 1895/6. דאָס, פאָרשטייט זיך, הייסט אָבער נישט, אַז דער, וואָס איז נישט קיין ציוניסטישער אָריסטאָקראַט, זאָל נישט זיין קיין גוטער ציוניסט, אָבער אונדז גייט נישט אין וועטפּולקייט, נאָר טאַקע אין... אָריסטאָקראַטיע.

*) דעם אָרטיקל האָט ד״ר וו. בערקעלהאָמער ז״ל געשריבן פאַרן יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם״, אַרויסגעגעבן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע אינעם יאָר 1934.

אַלזאָ, טאַרנע איז געווען אַריסטאָקראַט אין בעסטן זין פון וואָרט. טאַרנע איז געווען אַ ציוניסטישע שטאָט — און נאָך אַ וואָסערע! — עטלעכע גוטע יאָר פריער איידער עס איז אויפגעטרעטן דער שעפער פון פירער פון פּאָליטישן ציוניזם. אויב אין דער געשיכטע פון ציוניזם זענען פאַראַן עטלעכע ערטער, איבער וועלכע עס שוועבט פאַר יעדן ציוניסט דער טייערער אָרט פון ציוניסטישער ראָמאַנטיק, איז צווישן די דאָזיקע אַרטשאָפטן אונדזער קליין באָשיידן טאַרנע אייגע פון די ערשטע. דאָ האָט אונדזער פאָרדינסטפולער און אומגעווײנלעכער אין זיין ענער־גיע ד״ר אברהם זאַלץ, צוזאמען מיט זיין קרייז פריינט און חברים פון טאַרנער יידנטום, אָנגעצונדן דעם פלאַם פון ציוניסטישן ענטוזיאַזם אין צייטן וועו אויף דער ברייטער וועלט האָט מען נאָך קיין פּיפּס נישט געטאָן וועגן פּאָליטישן ציוניזם, וועגן זיין הויכן און זיגרייכן פאָראויסמאַרש. דאָ —אין אונדזער קליינעם שטילן טאַרנע — איז אַ הייפל באַגייסטערטע אידעאַליסטן צוגעטרעטן צו רעאַלער ארץ־ישראלדיקער טעטיקייט, צו גרינדן אין ארץ־ישראל קאָלאָניעס, צו אַרגאַניזירן אַהין אַן עמיגראַציע, — אין צייטן וועו ארץ־ישראל איז געווען כמעט אומבאַקאַנט, וועו דאָס אַריבערטראָגן זיך קיין ארץ איז געווען אַן אמתע העלדנטאַט אוו צו דער ווייטער ארץ־ישראלדיקער ערד האָבן בלויז געוואַנדערט פרומע זקנים, כדי אין הייליקן לאַנד אַוועקצולייגן זייער בינטל ביינער אויף אייביקער רו. דעמאָלט האָט דאָ, אין אונדזער טאַרנע, אויפגעפלאַמט דאָס גרויסע פייער פון ציוניסטישן געדאַנק אוו טאָט. אַרום האָט געהערשט גלייכגילטיקייט, חוזק האָט אויפגעהויבן דעם קאָפּ, שלעכטער ווילן האָט געצישעט. אָבער די פּיאָנערן האָט נישט אָפּגעשראָקן נישט די גלייכגילטיקייט, נישט דער חוזק, נישט דער שלעכטער ווילן, — פּיאָנערן זענען עס טאָקע די מענטשן, וועלכע האָקן אויס אַ וועג דער צוקונפט צווישן געבערג פון צוריקגעשטאָנענקייט אוו אומווילן פונעם כלל.

* * *

עס זענען פאַרביי די ערשטע יאָרן פון ציוניסטישער ראָמאַנטיק. עס איז געקומען דער פּאָליטישער ציוניזם אונטערן שטערן פון הערצלס מאַניפעסט, וואָס האָט דערוועקט גרויסע מאַסן פון יידישן פאָלק איז מזרח ווי אין מערב. דאָס אַלטע חובבי־ציוניסטישע טאַרנע איז נישט געבליבן הינטערשטעליק אויך איצט. איך וויל נישט אייננייסן מיט קיין איין אַנדערער שטאָט פון פריערדיקן גאַליציע, נאָר מיר דאָכט זיך, אַז זעלטן וועו פון זיי האָט אַרויסגעווויזן אַזויפיל ציוניסטישן ברען אוו אויסדויער ווי טאַרנע. זעלטן האָט וועלכע שטאָט אַרויסגעגעבן אַזעלכע פולקאָמע אוו איבערגעבענע ציוניסטישע טויער ווי אונדזער שטאָט.

אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין טאַרנע זענען פאַראַן אויך נישט־ציוניסטן. איך וויל לגמרי נישט צואייגענען זיי פאַר אונדזערטוועגן, אָדער איגנאָרירן זייער עקזיסטענץ... אויב אָבער מען קאָן רעדן וועגן אַן אַטמאָספער, וואָס הערשט אין דער געגעבענער שטאָט, וועגן די שטימונגען פון גאָס אין אַ גרויסער שטאָט, וועגן גייסט פון דער שטאָט, וועט יעדער מוזן מודה זיין, אַז דאָס יידישע טאַרנע איז אַ שטאָט דורכאויס אוו כמעט הונדערטפראָצענטיק ציוניסטיש.

דאָ אָטעמט די יידישע גאַס מיט ציוניזם. דאָ שיינט אַרויס דער ציוניזם פון יעדן יידס אויגנגלאַנץ. דערמאָנט זיך נאָר אָן אונדזערע ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, אונדזערע מאַניפעסטאַציעס, פאַרשידענע וואָלן! דאָ לעבט דער ציוניזם אין יעדןווינקעלע, און יעדערווינקל לעבט מיט ציוניזם.

* * *

דער וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון דער דאָזיקער סביבה, דער, וואָס האָט פון די ייִנגל־יאָרן אייִנגעזאַפּט אין זיך, געאָטעמט גליקלעך אין דער ערשטער יוגנט מיט ציוניסטישער לופט פון דער באַשיידענער געליבטער שטאָט, — גיט היינט איבער, צום גרויסן ציוניסטישן יומטוב, זיין טיפן האַרציקן דאַנק דעם ציוניס־טישן טאָרנע.

ד״ר אברהם כאמעט

די ציוניסטישע באוועגונג אין טארנע

I.

אלגעמיינער ציוניזם

1. ערב-פרילינג פונעם ציוניזם

וויאַזוי האָט אויסגעזען דאָס יידישע לעבן אין גאַליציע אין דער צווייטער העלפט פון נייַנצנטן יאָרהונדערט? אין עקאָנאָמישן זין האָבן גאַליצישע יידן געלעבט אין נויט, אין דער טיפישער גאַליציאַנער נויט. צו יענער צייט האָט גאַליציע, באַגלייך מיטן צאַרישן רוסלאַנד און רומעניע, געהערט צו די וויכטיקסטע לענדער, פונוואַנען עס איז געגאַנגען אַ מאַסן־עמיגראַציע פון יידן. געשטויסן צו דער אויסוואַנדערונג אַזאַ גרויסע צאָל יידן האָבן קודם כל די אומנאָרמאַלע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אין וועלכע עס איז זיי אויסגעקומען צו לעבן. מען האָט אפילו געפרווועט צו זוכן רעטונג אין דער אַסימילאַציע, וואָס האָט באַדאַרפט לינדערן די נויט פון די פאַראַרעמטע יידישע מאַסן. עס האָט זיך אָנגעהובן דער מאַסקאַראַד פון „פאָליאַקן פון משה רבינו׳ס גלויבן״, באַגלייט אָפטמאָל מיט ענדערן די פאַמיליע־נעמען, וואָס פלעגט זיך ענדיקן מיט שמד, אויב נישט פון ערשטן, טאָ פון צווייטן דור.

די פרוווון צו לייזן די יידנפראַגע דורך פולשטענדיקער עמאַנציפּאַציע האָבן נישט געגעבן דעם נויטיקן רעזולטאַט, אפילו אין די מערב־לענדער. דאָס בוך פון משה העס „רוים און ירושלים״, דערשינען אין יאָר 1862, האָט אויפגעוויזן די אומזיניקייט פון אַלע ביזאיצטיקע אַסימילאַטאָרישע און עמאַנציפּאַנטישע באַמיאונגען. העס, אַ דעמאָקראַט און סאָציאַליסט, איז צו דער יידנפראַגע צוגעגאַנגען פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט, באַטראַכטנדיק דאָס יידנטום ווי אַ גאַנצן נאַציאָנאַלן אייגנס, צו וועמענס קאָנסטיטואירונג עס זענען נויטיק פאָליטישע פאָרהנחות, וואָס דעצידירן וועגן קיום פון יעטוועדער פאָלק. קאָן זיין, אַז העסנ׳ס ווערק וואָלט פאַרגעסן עוואָרן און נישט געלאָזט קיין שום אָפּקלאַנג, הגם נאָך פאַר אים האָבן נישט געפעלט קיין מענטשן, וואָס האָבן געזוכט מיטלען און וועגן צו באַזייטיקן די יידישע אַנאָמאַליע, אויך דורך אַסימילאַציע. אָבער אין די יאָרן 1860 — 1880 האָבן זיך געלאָזט הערן די ערשטע שטימען פאַרן ווידעראויפבוי פון ארץ־ישראל. די רבנים אליהו גוטמאַכער, הירש קאַלישער פון טוירן, יהודה אַלקלעי און ד״ר חיים לוריא פון פראַנקפורט אָן דער אָדער, זענען געווען די ערשטע

פּראָפּאַגאַנדיסטן פּאַר דער אידעע. דער הויפּטמאַטיוו פּאַר זייערע אַרויסטרעטונגען איז געווען דער ווילן צו ראַטעווען די יידישע רעליגיע. זיי האָבן געהאַלטן, אַז נאָר אין ארץ־ישראל וועט זיך אויפהאַלטן די יידישע רעליגיע. קאַלישער האָט אין יאָר 1860 צונויפגערופן קיין טורין אַ קאָנפערענץ פון יידישע פערזענלעכקייטן און רבנים, כדי זיך צו באַראַטן איבער די קאָלאָניזאַציע־מעגלעכקייטן אין ארץ־ישראל. אין רעזולטאַט פון דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז אין יאָר 1862 געגרינדעט געוואָרן די ערשטע קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אין פּראַנקפורט אַם מיין.

אין דער צווישנצייט זענען אויפגעקומען אויך אַנדערע פלענער אויפצובויען ארץ־ישראל: פון לאָרד שעפטסבורי און סער לאָרענס אָליפאַנט, הויכער ענגלישער באַאַמטער און דיפלאָמאַט. אין יאָר 1870, וועו ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען די נייע העברעאישע ליטעראַטור, האָט דוד גאָרדאָן פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען אין וועלכע ער האָט געפרופן יידן צו קאָלאָניזירן ארץ־ישראל, ווי אַן איינציקער באַדינג פאַר זייער נאַציאָנאַלן ווידערגעבורט. אין דעמזעלבן גייסט האָט אין יאָר 1879 געשריבן אליעזר בן־יהודה אינעם „השחר", אַרויסגעגעבן דורך פּרץ סמאלענסקין. די אידעע פון צוריקקער פון יידן קיין ארץ־ישראל, געפינט וואָס אַמאָל מערער אָנהענגער. וועו ס׳איז אין יאָר 1878 פאָרגעקומען דער „בערלינער קאָנגרעס", האָט אַ גרופּע יידן דאָרט דערלאַנגט אַ מעמאָריאַל, אין וועלכן זיי בעטן באַנייען די יידישע מדינה אין ארץ־ישראל. דער פאָרזיצער פון קאָנגרעס, ביסמאַרק, האָט דעם מעמאָריאַל אָפּגעווארפן, מיטן מאָטיוו, אַז ער שטאַמט פון משוגעים...

אין מזרח־איראָפּע, וואו אויף דער רוסישער ערד פלעגן זיך אָפשפּילן בלוטיקע אַנטי־יידישע פּאָגראָמען, האָט גראַד די רוסיפיצירטע יידישע יוגנט צוריק געפונען דעם וועג צום יידנטום נישט דורך לאָזונגען, נאָר דורך קאָנקרעטע מעשים. יידישע סטודענטן, אונטערן איינפלוס פון די פּאָגראָמען, האָבן אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל אַלס די ערשטע קאָלאָניסטן, באַקאָנט שפּעטער אונטערן נאָמען בילו׳יים (פון די ראשי־תיבות בית יעקב לכו ונלכו — בילו). דאָס האָבן זיי פון ארץ־ישראלדיקע זאַמדן און רויערד אויסגעכישופט די ערשטע קאָלאָניע ראשון־לציון. דער טאָג פון גרינדן די דאָזיקע קאָלאָניע (ט״ו אב תרנ״ב — 1882), שליסט אָפּ די תקופה פון פּאָגראָמען. דאָס קערנדל, געוואָרפן אינעם פרוכטבאַרן באָדן, הויבט אָן אויפגיין. עס פאָרגרעסערן זיך די רייען פון די חובבי ציון. אין טייל שטעט אין רוסלאַנד האָבן זיך געשאַפן גרופּעס אָנהענגער פון ציוניסטישן אידעאַל, „חובבי ציון".

אין יאָר 1882 דערשיינט לעאָ פינסקער׳ס „אויטאָעמאַנציפּאַציע". דער הויפּט־געדאַנק פון דעם ווערק איז די הנחה, אַז די סיבה פון אַלע אַנאָמאַליעס פונעם יידישן לעבן איז זיין עקסטעריטאָריאַלקייט, און אַז די לייזונג פון דער יידנפראַגע קאָן פאָרקומען נאָר דורך דער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל. אַזויווי אין די יאָרן 1882—1884 האָבן שוין עקזיסטירט חובבי־ציון גרופּעס אין רוסלאַנד, רומעניע און גאַליציע, און אין יאָר 1883 איז אפילו אין ווין געהאַט שוין געגרינדעט געוואָרן אַ נאַציאָנאַל־יידישע סטודענטן־אָרגאַניזאַציע „קדימה", האָט לעאָ פינסקער צונויפּ־געפרופן פון 6־טן ביזן 12־טן נאָוועמבער 1884 יאָר אַ קאָנפערענץ קיין קאָטאָוויץ, כדי צו קאָאָרדינירן די קאָלאָניזאַציע־אַרבעטן אין ארץ־ישראל, וואָס איז בשעתו גע־

פירט געוואָרן דורך פאַרשידענע גרופּן אין עטלעכע לענדער. אויף דער קאָנפערענץ האָט פינסקער פאַרגעשטעלט דעם פראָגראַם פון דער חובבי־ציון באַוועגונג און פאַרגעליגט שאָפן אַן איינהייטלעכע אָרגאַניזאַציע צו שטיצן יידישע קאָלאָניזאַציע אין א״י.

נאָך דעם ווי ס׳איז אין יאָר 1890 באַשטעטיקט געוואָרן דער פאַרבאַנד פון די קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפטן אין א״י מיטן זיצאָרט אין אָדעס, איז די ציוניסטישע באַוועגונג אָריבער פונעם אָבסטראַקטן פילאָנטראָפישן עטאַפּ אין אַן עטאַפּ אַ קאָנקרעטן ,רעאַלן, מיט אַ נאַציאָנאַלן פאָרנעם. דאָס איז דער ערב־פרילינג פונעם ציוניזם, וואָס איז שפעטער דערהויבן געוואָרן דורכן נאַציאָנאַלן פירער טעאָדאָר הערצל צו דער באַדייטונג פון אַ נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע.

2. „סתם־ציוניזם"

אין דער אויסקריסטאַליזירונג פונעם ציוניזם, אינעם ערשטן געראַנגל פאָרן ציוניסטישן געדאַנק, אין די בראשיתדיקע קאָלאָניזאַטאָרישע אָנשטרענגונגען, אין די ערשטע קאַמפן און קרבנותפולע אַרבעטן פאָרן רעאַליזירן דעם ציוניזם, האָבן אַ גאָר חשובן אָנטייל גענומען טאָרנער יידן.

אין טאָרנע, פונקט ווי אין אַנדערע שטעט פון גאַליציע, האָט אין דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט זיך צעהוליעט די דייטש־פוילישע אָסימילאַציע, אַ פאַרמאַטעריאַליזירטע, אַ דערווייטערטע פון יידישע ווערטן. אָט אין דער פאָר־סמטער אָטמאָספער האָבן עטלעכע יונגעלייט, נאָר וואָס אָרויס פון די שולן, ישיבות און חדרים, זיך גרופּירט אַרום דער בלוי־וויסער ציוניסטישער פאָן און אויפגעהויבן די מרידה געגן דער מאַאַלישער גאַנגרענע וואָס האָט זיך צעגאָסן אויפן יידישן קערפער. צו דער ערשטער יידיש־נאַציאָנאַלער סטודענטן־אָרגאַניזאַציע „קדימה", וואָס איז אין יאָר 1883 געגרינדעט געוואָרן אין ווין אונטער דער אָנפי־רונג פון העברעאישן שרייבער פרץ סמאָלענסקין, האָבן געהערט טאָרנער יידישע סטודענטן: אברהם זאַלץ, ז. בראָמבערג, אויסאיבעל, אָפנער, פלוגאייזן. זומער 1884 יאָר, האָבן דריי יידישע יוגנטלעכע אין טאָרנע, געלאָזט זיך מיטרייסן און איבער־צייגן מיט די שילדערונגען פון דעם „קדימה"־מיטגליד, דעם טעכניקער אויסאיבעל פון טאָרנע, וועגן די היסטאָרישע צילן פון דער נייער ציוניסטישער באַוועגונג. זיי זענען אָוועק פונעם וועג פון אַסימילאַציע און מיט באַגייסטערונג אָריבער צום ציוניסטישן גלויבן. דאָס זענען געווען די טאָרנער אָביטוריענטן אברהם זאַלץ, זיגמונט בראָמבערג (שפעטער ביטקאָווסקי), דער סטודענט עדוואַרד שוואָגער. אָלע דריי זענען גלייך צוגעטרעטן פירן ציוניסטישע אָגיטאַציע. אין טאָרנע געפינט זיך אָבער בלויז עדוואַרד שוואָגער און זיינע באַמיאונגען איינצופלאַנצן אין שטאָט ציוניסטישע אידעאַלן, טרעפן אָן אויף גרויסע שוועריקייטן. אין אַ בריוו, דאַטירט פון 2־טן דעצעמבער 1884 יאָר *, שרייבט ע. שוואָגער צו זיין טאָרנער חבר אברהם זאַלץ, וואָס געפינט זיך דעמאָלט אין ווין:

* יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם", אַרויסגעגעבן אונטער דער רעדאַקציע פון אברהם כאָמעט דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע 1934.

„וואָס שייך אונדזער לייענזאַל, וועלן זיך אין אים פון ערשטן יאַנואַר אָן גע־פינען אָן ערך אַכט יידישע צייטונגען, אויסער דעם העברעאישן יאָרבוך „המאסף״, וואָס וועט געברענגט דורך איינעם פון די מיטגלידער. פאַראָן אָן ערך 80 מיט־גלידער, אָבער פינאַנסיעל שטייט עס נישט גלענצנד. וועגן דעם אַרויסגעוקטן דורך אייך געדאַנק אַנצוהויבן קאָרעספאָנדירן מיט „קדימה״, קאָן איך אייך אַזויפיל זאָגן, אַז אין פרינציפ בין אויך איך דערפון אָן אָנהענגער, אָבער פאַר־לויפיק וועט עס זיך נישט לאָזן רעאַליזירן, ווייל ביבליאָטעקאַר איז טאובענפעלד, אַ הייסער אָנהענגער פון אַסימילאַציע, און איבעריקנס, צוליב די אָרטיקע באַדינ־גונגען קאָן מען דאָ נישט טראַכטן וועגן אָפענעם אָנטשידענעם אַרויסטריט קעגן אַסימילאַציע, נישט וועלנדיק פשוט פאַרווישן דעם אָנגעוויזענעם אין סטאַטוס ציל פון לייענזאַל. אויף דעם געביט האָב איך גאָר אַנדערע פלענער, וועלכע איך וועל אייך אין צייט אויפקלערן״.

און ווירקלעך: אין יוני 1885 יאָר שרייבט שוואַגער צו זאַלצן, אַז אין לייענזאַל הענגט שוין אויף אָן אָנגעזעענעם אָרט זאַלצ׳נס אָ ציוניסטישער אויפרוף, וואָס איז דערשינען אין ווין לכבוד דער גרינדונג פון דער נאַציאָנאַל־יידישער יוגנט־געזעלשאַפט „צוקונפט״.

צווישן ווין און טאַרנע וועט איצט אָנגעקניפט אַ שטענדיקער קאָנטאַקט און קאָרעספאָנדענץ בנוגע וויטערדיקער אַרבעט, וועלכע איז אין אָנהויב געפירט געוואָרן דורך דעם אייניציק־פאַרבליבענעם אין טאַרנע עדוואַרד שוואַגער, און איז באַשטאָנען אין פירן אָגיטאַציע און פראָפאָגאַנדע פון פערזאָן צו פערזאָן. וועג זאַלץ און בראָמבערג קומען אַהיים קיין טאַרנע בעת די וואַקאַנסן, נעמען זיי אָן אַקטיוון אָנטייל אין דער דאָזיקער אויפקלער־אַרבעט. דעם ערשטן שטורעם האָבן זיי צוגעלאָזט אויף די פאַראַנענע אין טאַרנע אָרגאַניזאַציעס: „פאַריין פון אַלט־גלויביקער (יידישער) האַנדלס־יוגנט״, אונטער דער פרעזעסור פון ד״ר רינגעל־היים, און דער „זעלבסטבילדונגס־קרייז״ פון יידישע שילער פון העכערער גימ־נאַזיע. די אויפקלער־אַרבעט אין די געזעלשאַפטן האָט געהאַט די פעולה, אַז ביידע האָבן זיי אָוועקגעשאָנקען זייערע ביכער־זאַמלונגען אוֹן בראָשורן דער „קדימה״ אין ווין.

אברהם זאַלץ האָט אין ווין צוזאַמענגעאַרבעט מיט נתן בירנבוים ביים אויפ־שטעלן אין עסטרייך די ערשטע נאַציאָנאַל־יידישע וואָכנשריפט „זעלבסטעמאַנצי־פאַציאָן״, וואו זיי האָבן געשריבן אַרטיקלען און קאָרעספּאָנדענצן איבער פראָגן, וואָס האָבן באַזונדערס פאַראינטערעסירט גאַליציש יידן. די דאָזיקע צייטשריפט, אויפרופן אוֹן פראָפאָגאַנדע־בראָשורן פלעגט ער איבערשיקן קיין טאַרנע און אַנדערע שטעט אין גאַליציע. עדוואַרד שוואַגער פלעגט מיט דער הילף פון איבערגעשיקטן פראָפאָגאַנדע־מאַטעריאַל פאַרשפרייטן די ציוניסטישע אידעאַלאָגיע צווישן קרא־קעווער אַקאַדעמיקער און טאַרנער יוגנט.

אין יאָר 1887 קערט זיך צוריק קיין טאַרנע אברהם זאַלץ, וואו ער טרעפט שוין אַ באַאַרבעטן און צוגעגרייטן באָדן. דער „פאַריין פון יידישער האַנדלס־יוגנט״, וואָס איז בשעתו געהאַט פאַרקראָכן אין אַסימילאַציע, האָט געביטן זיין אידעאישן פרצוף, אָנגערופן זיך „לייענזאַל פון דער האַנדלס־יוגנט״ און אונטער

זיין שילד דערלויבט זאַלצן איינאַרדענען דעם ערשטן אין גאַליציע מכבי־אָוונט. די דאָזיקע פייערונג איז פאָרגעקומען דעם 18־טן דעצעמבער 1887 יאָר אין טאַרנע, אינעם גרויסן זאַל פון דעמאָלטיקן „לעמבערגער האָטעל" אויף דער לוואָווסקע גאַס נר. 2. און באַטייליקט האָט זיך אַ גרויסער עולם.

אין דער פוילישער וואָכנשריפט „פאָגאָן", וואָס איז צו יענער צייט דערשינען אין טאַרנע, איז געווען אָפּגעדרוקט פאָלגנדער באַריכט פון דער פייערונג:

„דאָס אַריינפיר־וואָרט האָט געהאַלטן ד"ר רינגעלהיים, וועלכער האָט זיין רעדע באָפאַרבט מיט קאָמפּלימענטן אויפן אַדרעס פון דער פוילישער געזעלשאַפט־לעכקייט, און דערנאָך בפרטיות אויפגעוויזן די ציוויליזאַטאָרישע אַרבעט פונעם יידישן שבט נישט נאָר אין די אַנטיקע צייטן (מאָנאָטעאיזם, תנ"ך, נביאים), נאָר אויך אין מיטלאַלטער און איצט. דערנאָך האָט סטודענט־יורי אברהם זאַלץ מיט התלהבות און קערנדיק פאָרגעשטעלט פאַר די פאָרזאַמלטע דעם היסטאָרישן פאָן און באַדייטונג פונעם מכבייער קאַמף פאַר דער איצטיקער לאַגע פונעם יידישן פאָלק. אַנטציקט די פאָרזאַמלטע מיט זייער שפילן האָבן פריילין ר. (בעטהאָווענס סאָנאָטע אויף פאָרטעפיאַן) און די ברידער אויבער (דועט). די שיינע פייערונג איז פאָרענדיקט געוואָרן מיט פאָרווייַלונג און טענץ ביז אינדערפרי".

דער דאָזיקער מכבי־אָוונט איז געווען אַ וועג־פונקט אין דער אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אידעע נישט נאָר אין טאַרנע, נאָר אויך אין גאַנץ גאַליציע. אין טאַרנע זענען צוגעקומען אַזויפיל נייע אַנהענגער צווישן דער יוגנט פון דער אינטעליגענץ און אָרטאָדאָקסישע קרייזן, אַז אברהם זאַלץ האָט געגרינדעט אַ געזעלשאַפט „התחיה", וואָס האָט געהאָט אַן אייגענעם לאָקאַל, וואו עס פלעגן פאָרקומען פאָרזאַמלונגען און דיסקוסיע־אָוונטן. לויטן ביישפיל פון טאַרנע, האָבן לעמבערגער יידישע סטודענטן — אברהם קאָרקיס, אַדאָלף שטאַנד, מ. מאַנש און אַנדערע, געגרינדעט דאָרט די געזעלשאַפט „ציון", וועלכע האָט אָנגעקניפט אַ קאָנטאַקט מיט א. זאַלצן, און דער לעצטער פלעגט זיי העלפן איינאָרדענען מכבי־אָוונטן. אין דעזעלבער צייט האָט גרשון ציפער געגרינדעט אין סטרי די געזעלשאַפט „אדמת ישראל", פאָרשטענדיקנדיק זיך מיט זאַלצן בנוגע די וויטערדיקע אַנט־וויקלונגס־פלענער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין גאַליציע. זאַלץ פאָרט אַרום איבער גאַליצישע שטעט, אויפטרעטנדיק מיט רעדעס אויף מכבי־אָוונטן, וועלכע זענען צו יענער צייט געווען אַ סימבאָל פון רענעסאַנס און גלייכצייטיק געדינט ווי אַ פראָפּאַגאַנדע־מיטל לטובת דעם ציוניזם. אין אַ גאַנצער ריי גאַליצישע שטעט אַנטשטייען יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און ציוניסטישע פאַריינען, וועלכע האָבן אין זייער עצם נאָמען שוין געטראָגן אַ ציוניסטישן כאַראַקטער: „אדמת ציון", „אדמת ישראל", „אדמת ישורון". זייער צייל איז געווען: וויידערגעבורט פון יידישן פאָלק און פון דער העברעאישער שפראַך, אויפבויען דאָס פאָטערלאַנד דורך באַזעצן יידן אין ארץ־ישראל. זאַלץ האָט אויסגעארבעט אַנטשפרעכנדיקע סטאָטוטן פאַר די געזעלשאַפטן, דערביי זענען אין טאַרנע געענדערט געוואָרן די סטאָטוטן פון דער געזעלשאַפט „התחיה" אויף „ציון", כדי זי פאַראייניהייטלעכן מיט די אַנדערע געזעלשאַפטן אין גאַליציע און פאַריניקן אין איין פאַרבאַנד פון ציוניסטישע פאַריינען.

אַזוי אַרום הייבט אָן די ציוניסטישע באַוועגונג אין גאַליציע זיך אויסצובריי־
טערן און פאַרטיפן, און אַלץ אָפטער רעדט מען וועגן דער נויטוועניקייט צו
צענטראַליזירן די דאָזיקע באַוועגונג און געבן איר שטענדיקע אָרגאַניזאַציאָנעלע
פאָרמען. טאָרנע איז געווען דער דאָזיקער צענטער, וואָס האָט צוזאַמענגענומען
די באַזונדערע גרופּן אין די שטעט פון גאַליציע. אפילו די ציוניסטישע אָרגאַני־
זאַציע אין ווין („אדמת ישורון״), און די אָרגאַניזאַציע אין בערלין (יונג־ישראל״,
געגרינדעט דאָרט דורך ד״ר יהושע טהאן), פלעגן זיך וועגן קיין טאָרנע נאָך
אָנווייזונגען.

אין יאָר 1891 קומען פאָר ציוניסטישע קאָנפערענצן אין לעמבערג און אין
טאָרנע, מיט דער באַטיילונג פון אַדאָלף שטאַנד און אברהם קאָרקיס, כדי אויס־
צוזוכן די אַנטשפרעכנדע אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרמען פאָר דער זיך שאַפנדיקער
ציוניסטישער פאַרטיי אין גאַליציע. דערביי האָט ד״ר נתן בירנבוים קאָנפערירט מיט
ד״ר זאַלץ וועגן שאַפן אַן אַלגעמיין־עסטרייכישע נאַציאָנאַל־יידישע פאַרטיי.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן די צוגרייטונגען צו דער קאָנפערענץ פון אַלע ציוניס־
טישע פאַריינען אין גאַליציע. די צוגרייטונגען אָבער האָבן זיך נישט געראָטן
פאָראויס. אויף דער אַרויסגעשיקטער אָנקעטע פון אברהם זאַלץ צו דרייצן
ציוניסטישע פאַריינען אין גאַליצע וועגן אָנטייל אין דער קאָנפערענץ, האָבן בלויז
צווויי — די ווינער „קדימה״ און דער טאָרנער פאַריין — געגעבן אַן ענטפער.
דער לעמבערגער „ציון״ האָט נישט געהאָט די נויטיקע פאָנדן אַרויסצושיקן אַ דע־
לעגאַט. אין אַ בריוו פון קאָרקיס צו זאַלצן פון 11־טן סעפטעמבער 1891 יאָר,
לייענען מיר *:

„דאָס צונויפרופן די קאָנפערענץ אויף דעצעמבער צי אפילו אויף יאָנואָר
איז אילוזאָריש. נישטאָ אָבער קיין אָנדערע עצה און מיר מוזן וואָרטן אַ גאַנץ יאָר
און דורכפירן ענערגישע צוגרייטונגען״. דערווייל איז מען צוגעטרעטן אָרויסגעבן
אַ ציוניסטישן אָרגאַן און אַגיטאַציע־בראָשורן. דעם 8־טן יולי 1892 יאָר איז אונטער
דער רעדאַקציע פון אַדאָלף שטאַנד דערשינען די אויסגאָבע „צוקונפט״, און ד״ר
זאַלץ האָט אָנגעשריבן אַ בראָשור „וואָס פאַראַ באַציאונג דאַרפן יידן האָבן צו
פאָליאָקן?״. די בראָשור איז אָפגעדרוקט און פאַרשפרייט געוואָרן אין גאַליציע
אין 800 עקזעמפלאָרן. די ערשטע פאָנדן אָרויסצוגעבן די אויבנדערמאָנטע אויס־
גאָבן, האָבן אָרייַנגעטראָגן די „ציון״־פאַריינען אין טאָרנע און אין לעמבערג.
אַ דאַנק דער אויפקלער־אַרבעט איז שוין מעגלעך געווען אין יאָר 1893 צו אָרגאַניזירן
אַ גאַליצישע ציוניסטישע פאַרטיי. אין אַ בריוו דאָטירט דעם 6־טן יאָנואָר 1893
יאָר, שרייבט א. קאָרקיס צו זאַלצן: „איך פאַרנעם זיך איצט מיטן צוגרייטן דעם
צוזאַמענפאָר, און איך בעט דעריבער דעם חשובן דאָקטאָר אַזוי גוט זיין און געבן
מיר עצות און אָנווייזונגען, ווי און ווען וואָלט דער צוזאַמענפאָר באַדאַרפט פאָר־
קומען? צו וועמען דאַרף מען איצט אָרויסשיקן אייגלאַדונגען, באַזונדערס אין
קראָקע? ווער פון קראָקע וואָלט זיך געקאָנט באַטיילקן אינעם צוזאַמענפאָר,

---

* יובל־בוך: „50 יאָר ציוניזם״ (אין טאָרנע).

ד. ה. אַזעלכער וואָס זאָל דאָרט אַרויסרופן אַ גרעסערע באַוועגונג און גרינדן דאָרט אונדזערס אַ געזעלשאַפט".

די צוגרייטונגס־אַרבעטן צום צוזאַמענפאָר האָבן זיך אַ רוק געגעבן פאָראויס. דעם 23, 24 און 25 אַפּריל 1893 איז אין לעמבערג פאָרגעקומען די „ערשטע קאָנפערענץ פון דעלעגאַטן פון יידישע נאַציאָנאַליסטן אין גאַליציע", ווי עס האָט געזאָגט די איינלאַדונג. דעם פאָרזיץ פון דער קאָנפערענץ האָט געפירט ד"ר אברהם זאַלץ, וועלכער האָט אויך געהאַלטן דעם הויפט־רעפעראַט וועגן אָרגאַניזירן די באַוועגונג. ער איז דערווייל געוואָרן אַלס פרעזעס פון צענטראַלן אויספיר־קאָמיטעט פון דער נייער פאַרטיי, וועמענס פראָגראַם, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אויף דער קאָנפערענץ, איז געווען: רענעסאַנס פון יידישן פאָלק, קאַמף מיט דער אַסימילאַציע, פאַרשפּרייטן די קענטעניש פון געשיכטע, העברעאישער ליטעראַטור און שפּראַך און שאַפן אַ יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין ארץ־ישראל. פון טאָרנע האָבן אין צוזאַמענפאָר זיך באַטייליקט ד"ר זאַלץ, בראָמבערג און עדוארד שוואַגער.

דעם 2־טן סעפטעמבער 1894 יאָר האָט ד"ר זאַלץ צונויפגערופן קיין לעמבערג דעם צווייטן צוזאַמענפאָר פון דער גאַליציישער נאַציאָנאַל־יידישער פאַרטיי. ער האָט דאָרט רעפערירט אויף דער טעמע: „געווינען דעם איינפלוס אין די קהילות". ד"ר יהושע טהאָן, דעמאָלט סטודענט פון פילאָזאָפיע, האָט נאָך מרדכי עהרענפרייז רעפערירט „וועגן יידישן שולווועזן אין גאַליציע", ד"ר נתן בירנבוים — „וועגן דער לאָגע אין דער ציוניסטישע באַוועגונג". „וועגן גרינדן אַ גאַליציאַנער קאָלאָניע אין ארץ־ישראל", האָט רעפערירט ל. מ. לאַנדאו.

אויפן אויבנדערמאָנטן צוזאַמענפאָר איז אויך באַשלאָסן געוואָרן צו פירן אַ זעלבשטענדיקע יידישע פּאָליטיק ביי די וואָלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט און צו די זעלבסטפֿאַרוואַלטונגען אין גאַליציע. וואָס שייך דער קאָלאָניזאַציע, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ גאַליצישן פאַרבאַנד פון קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפטן מיטן זיצאָרט אין טאָרנע. דער ציל פונעם פאַרבאַנד איז געווען צו גרינדן גאַליצישע קאָלאָניעס אין א"י. דאָס אויסאַרבעטן דעם קאָלאָניזאַציע־פּלאַן און באַשטימען די סטאַטוטן איז איבערגעגעבן געוואָרן ד"ר זאַלץ.

נאָכן דערשיינען פון ד"ר הערצלס „יודענשטאַט" (1895), האָט די ווינער „קדימה" זיך געווענדט צו די טאָרנער ציוניסטן מיט אַ ביטע צוניופצוזאַמלען אונטערשריפטן אונטער אַ פעטיציע צו הערצלען מיט דער פאָדערונג, אַז ער זאָל זיך שטעלן אין שפּיץ פון דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג. אָנאָ פעטיציע האָט אין משך פון אַ קורצער צייט צוניופגעזאַמלט הונדערטער אונטערשריפטן. אין טאָרנע האָבן די ערשטע צוויי געחתמעט די פעטיציע: ד"ר יוסף אָפנער, אַדוואָקאַט, ד"ר אַדאָלף רינגעלהיים, דעמאָלטיקער צווייטער וויצע־מאַרשאַלעק פון טאָרנער פאַוויאַט.

אין יאָר 1896 האָט די עסטרייכישע אויפזיכט־מאַכט אין לעמבערג באַשטעטיקט דעם סטאַטוט פון דער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט א. נ. „אהבת ציון", מיטן זיצאָרט אין טאָרנע. דער אויספיר־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון מיטגלידער פונעם צענטראַל־קאָמיטעט, וואָס האָבן שטענדיק געוואוינט אין טאָרנע. אַלס הויפּטציל —

האָט „אהבת ציון״ פעסטגעשטעלט: „גרינדן נייע זידלונגען אין א״י און קאָלאָניזירן זיי, אויף וויפל מעגלעך מיט יידן פון גאַליציע״. די עיקר אַנשטרענגונגען זענען גענאַנגען אין דער ריכטונג צו געווינען די דאָזיקע קרייזן, וואָס זענען געשטאַנען ווייט פון ציוניזם. דער העברעאישער סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפט זכריה־מענדל שאַפּירא פון טאָרנע (וועלכער איז עטלעכע יאָר שפּעטער אַרויס־געפאָרן קיין א״י אין דער קאָלאָניע מחניים, געשטאָרבן אין יאָר 1933 אַלס פאָר־דינסטפּולער פּעדאַגאָג אין תל־אביב), האָט צוגעצויגן צוואָנציק רבנים פון פאָרשידענע שטעט, און זיי האָבן אים צוגעשיקט „קול־קורא״ס״, וואָס האָבן גערופן יעדן ייד צו שטיצן די באַוועגונג פאַר באַזעצן זיך פון יידן אויף דער ארץ־ישראלדיקער ערד. די דאָזיקע אויפרופן און אָפּהאַנדלונגען האָט שאַפּירא פאַרעפנטלעכט אין צוויי בראָשורן א. נ. „שיבת ציון״ און „חיבת ציון״.

אויף דער וועגדונג פון דער געזעלשאַפט „אהבת ציון״ אין טאָרנע, האָט זיך געמעלדעט אַ גרויסע צאָל יידן פון אַרטאָדאָקסישע קרייזן. אַלע ציוניסטישע גרופּן און געזעלשאַפטן אין גאַליציע און בוקאָווינע זענען צוגעטרעטן צו דער באַוועגונג. אין דער אָגיטאַציע אויסער טאָרנע האָבן זיך באַטייליקט פיל אָנגעזעענע טאָרנער איינוואוינער, באַזונדערס דער רעליגיע־לערער אין די עפּנטלעכע שולן פּנחס באַ־לער. אַ דאַנק די פערזענלעכע באַמיאונגען פון ד״ר זאַלץ און די טאָרנער בעלי־בתים ל. שפּיץ און דוד פאַסט, איז געלונגען צו געווינען פאַר דער געזעלשאַפט „אהבת ציון״ דעם טשאַרטקאָווער צדיק פרידמאַן, וועלכער האָט זיך אָנגעשלאָסן אַן דער געזעלשאַפט און דערלויבט וועגן דעם צו שרייבן אין דער פרעסע. דעם 10־טן יאַנואַר 1897 יאָר האָבן זיך אין „אהבת ציון״ אָנגעשלאָסן ד״ר טעאָדאָר הערצל און אַנדערע אָנפירנדיקע מיטגלידער פונעם ווינער קאָלאָניזאַציע־פאַריין אין עסטרייך, ווי שנירער, ד״ר קאָקעש.

די קאָנסטיטואירנדיקע אַלגעמיינע פאָרזאַמלונג פון „אהבת ציון״ אין טאָרנע איז פאָרגעקומען דעם 19־טן און 20־טן מאי 1897 יאָר. צו דער פאָרזאַמלונג איז געקומען דער עלטסטער גאַליצישער רב, דער 80־יאָריקער ר׳ פייוויש שרייער פון באָהאָראָדטשאַן. לכבוד זיין אָנקומען קיין טאָרנע זענען די פּענסטער פון די יידישע הייזער אויף דער גראָבּווקע, וואו עס האָט זיך געפונען דער לאָקאַל פון „אהבת ציון״, געווען אילומינירט. אויסער אים זענען דעמאָלט קיין טאָרנע געקומען 48 דעלעגאַטן פון פאָרשידענע שטעט אין גאַליציע, אַ ספּעציעלער דעלעגאַט פון ד״ר הערצל פונעם ווינער פאָריין — דער ליטעראַט ה. יאָרק־שטיינער, און פיל מיטגלידער פון טאָרנע און אומגעגנט.

אַלס ערן־פרעזעס פון דער פאָרזאַמלונג איז דערוויילט געוואָרן דער רב פ. שרייער, אַלס פאָרזיצער — ד״ר א. זאַלץ. פונעם אָפּגעגעבענעם באַריכט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין משך פון פיר חדשים זענען צונויפגעזאַמלט געוואָרן 2.082 גולדן, 22 קראָן, אויסגעגעבן זענען געוואָרן 470 גולדן. פאַר דער צייט זענען צוגעקומען 600 נייע מיטגלידער פון גאַליציע, בוקאָווינע און אויסלאַנד. דער וויכ־טיקסטער פונקט אינעם סדר־היום פון דער פאָרזאַמלונג איז געווען די פראַגע פון אייניקויפן אַ באָדן־קאָמפּלעקס אין א״י צו גרינדן דאָרט אַ קאָלאָניע פון גאַליצישע יידן. די אַלגעמיינע פאָרזאַמלונג האָט טאָקע באַשלאָסן צו באַפולמעכטיקן דעם צענטראַל־

קאָמיטעט איינצוקויפן באָדן אין ארץ־ישראל. גלייכצייטיק איז אַרויסגעלאָזט געוואָרן אַן אויפרוף צו דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע, אונטערגעשריבן דורך ד״ר א. זאַלק, בראָמבערג, עדוואַרד שוואַגער, מ. ד. בראַנדשטעטער, אדוו׳ ד״ר יוסף ראָסט, (פאָטער פון ד״ר ב. ראָסט אין קראָקע, אַיידעם פון יהושע טהאָן). אין דער צייטווייליקער פאַרוואַלטונג זענען פון טאַרנע דערוויילט געוואָרן פאָלגנדע פערזאָנען: ד״ר אַנזעלם אַדער, עמיל בראָך, לייב שפּיץ, דוד פאָסט, מאיר האָלענדער, איכל לעזער (געשטאָרבן אין ישראל אין יאָר 1952), חיים הערש ליכטבלאו, חיים מאָשלער אוו וו. טענענבוים.

די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „אהבת ציון״ האָט אויסגעוויילט אַ פאַר־וואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: ב. א. ווייס, הויפט־רַאַבינער פון טשער־נאָוויץ — אַלס פּרעזעס; ד״ר אברהם זאַלק, דעמאָלט שוין אַדוואָקאַט אין טאַרנע, אַלס אַמטירנדיקער פּרעזעס; אינעם צענטראַל־קאָמיטעט: לייב שפּיץ, דוד פאָסט, ד״ר י. ראָסט, עדוואַרד שוואַגער, מאיר האָלענדער, פנחס באַזלער, זיגמונט בראָם־בערג (סעקרעטאַר), ז. מ. שאָפּירא (העברעאיש־סעקרעטאַר), — אַלע פון טאַרנע. י. האָכפעלד (לעמבערג), א. עפעלבאום (ריישע), אהרון מאַרקוס (פאָדגוזשע), נ. נייפעלד (יאַוואָזשנאָ), ע. ה. זשופניק (רעדאַקטאָר פון דראָהאָביטש), ח. ענגעלבערג (טאַרנאָבזשעג), ס. ס. פוקס (רעדאַקטאָר פון „המגיד״), מענדל פרענקל (קראָקע), ס. מעלצער, ע. שטערנהעל, א. ווייסמאַן (ראָהאַטין), מ. אַשהיים (מעליץ), ס. שרייר־בער (סערעט), מ. פאָמעראַנץ (באָריסלאַוו), ל. טאובעס (קאָלאָמיי). אַלס פאַר־טרעטער: עמיל בראָך, ח. ה. ליכטבלאו, מ. בינענשטאָק — אַלע פון טאַרנע, ד״ר גאַבעל (לעמבערג), ל. קאַרעץ (ראָפּטשיץ), א. ראָזמאַרין (לאַנצוט) און מ. אשכנזי (זבאַראַזש).

אויפן פאַרלאַנג פון ד״ר הערצל האָט די פאַרוואַלטונג פון „אהבת ציון״ אין טאַרנע צונויפגעזאַמלט צען טויזנט אונטערשריפטן פון גאַליציש יידן אונטער אַ פּעטיציע צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, וואו די אונטערגעשרי־בענע האָבן אויסגעדריקט זייער גרייטקייט צו באַזעצן זיך אין א״י אויפן רוף פון ד״ר טעאָדאָר הערצל, וועגן וואָס ער האָט, אגב, דערמאָנט אין זיין פייערלעכער דערעפענונג־רעדע אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין יאָר 1897. „אהבת ציון״ האָט צום ערשטן קאָנגרעס אין באַזעל אַרויסגעשיקט דריי דעלעגאַטן פון טאַרנע: ד״ר זאַלק, ד״ר זיגמונט בראָמבערג און עדוואַרד שוואַגער. אַלס צווייטער וויצע־פאָרזיצער פון קאָנגרעס איז דערוויילט געוואָרן ד״ר זאַלק.

אין יאָר 1897 האָט „אהבת ציון״ אין טאַרנע אָנגעהויבן דורכפירן צוגרייטונגס־אַרבעטן צו גרינדן אין א״י די ערשטע גאַליצישע קאָלאָניע. כדי אייַנצוקויפן אַן אָנטשפּרעכנדיקן באָדן־קאָמפּלעקס אין ארץ ישראל, האָט ד״ר זאַלק זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיטן באָראָן עדמונד ראָטשילד אין פּאַריז און דער עיקר מיטן „צענט־ראַל־קאָמיטעט פון „חובבי ציון״ אין פּאַריז, וועמענס פּרעזעס עס איז געווען נאָרציז לעווען, דערנאָך מיטן הויפט־אַדמיניסטראַטאָר פון אַלע ראָטשילד־קאָלאָניעס אין א״י, עלי שייד (פון זכרון יעקב), און מיטן הויפט־רַאַבינער אין פראָנקרייך צדוק קאָהן, מיטן פרעזידענט פון „איקא״ אין פּאַריז, מיטן צענטראַל־קאָמיטעט פון דער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אין בערלין „עזרה״, מיט „חובבי ציון״ אין לאָנדאָן, און

ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין באַזעל (1897)

דעלעגאַטן פון טאַרנעג: *—ד״ר אברהם זאַלץ, **—ד״ר זיגמונד בראַמבערג.
***—עדוואַרד שוואַגער.

מיטן אָדעסער אויספיר־קאָמיטעט פון דער רוסלענדישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אין אָדעס.

גלייך פון קאָנגרעס איז ד״ר זאַלץ אַוועקגעפאָרן קיין פּאַריז, אַרויסגערופן דורכן באַראָן עדמונד ראָטשילד. דעם 9־טן סעפטעמבער 1897 יאָר איז אין פּאַלאַץ „סענהאנער״ אויף רי פּאָבורג 41, געשלאָסן געוואָרן אַן אָפּמאַך, לויט וועלכן „אהבת ציון״ קויפט אָפּ פון באַראָן ראָטשילד אַלס איר אייגנטום, אַ שטח פון 10.000 דונאָם באָדן אין גליל, צווישן דער קאָלאָניע ראש־פּינה און משמר הירדן, אויף אַ סומע פון 100.000 פראַנצויזישע פראַנק, צאָלבאַרע אין פינף ראַטעס צו 20.000 פראַנק, דערביי פאַרפליכטעט זיך באַראָן ראָטשילד אַוועקצוגעבן דער געזעלשאַפט אין באַזיץ דעם גאַנצן באָדן, נאָכן איינצאָלן די ערשטע ראַטע.

די נייע קאָלאָניע האָט באַקומען דעם נאָמען מחניים. אַלס איר פאַרוואָלטער איז באַשטימט געוואָרן זיגמונט בראָמבערג, וועלכער איז דעם 12־טן יוני 1898 יאָר אַרויסגעפאָרן קיין א״י, כדי צוצוגרייטן דעם באָדן, אויפשטעלן געביידעס פאַר די קאָלאָניסטן. לכבוד זיין אָפּפאָר האָט דער דעמאָלטיקער קלוב „אָגניסקא״ אין טאַרנע אייניגעאָרדנט אַ פייערלעכן באַנקעט. מיט אַ געזעגענונגס־רעדע איז אַרויס־געטרעטן בראָמבערג׳ס פריינט און חבר ד״ר לעאָן שיצער.

הערבסט 1898 זענען פון טאַרנע אַרויסגעפאָרן קיין מחניים עלף קאָלאָ־ניסטן, אָנהויב 1899 — נאָך פינף. סוף 1898 יאָר האָט „אהבת ציון״ געציילט 597 מיטגלידער, דערפון פון טאַרנע — 208. צוליב איר קאָלאָניזאַציע־טעטיקייט זענען אָפּטמאָל געווען אַ ריי מיספאַרשטענדענישן צווישן „אהבת ציון״ און ד״ר הערצל, וועלכער איז געשטאַנען אויפן שטאַנדפונקט, אַז מען דאַרף נישט דערווייל פאַר־לייגן קיין שום קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל, אָפּילו אַנטקעגנגעשטעלט זיך יעטוועדער איילינקער קאָלאָניזיר־אַרבעט, כל־זמן עס איז נישט געלונגען צו באַקומען ביי דער טערקישער רעגירונג די נויטיקע פאָליטישע גאַראַנטיעס, וועגן וועלכע טאקע ער האָט זיך באַמיט. כדי געניעער צו באַהאַנדלען די ענינים און געפינען וועגן צו מילדערן דעם קאָנפליקט, האָט ד״ר זאַלץ צונויפגערופן אין טאַרנע (סוף סעפטעמבער 1897 יאָר) אַ פאָלקס־מיטינג, וואו עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, וואָס דריקט אויס צוטרוי און הילף דער ציוניסטישער טעטיקייט פון הערצלען און דערקלערט גלייכצייטיק די אוממעגלעכקייט אָפּצוטרעטן פונעם אָנגעהויבענעם ווערק צו גרינדן אַ נייע קאָלאָניע אין ארץ־ישראל. דאָס פרעזידיום פון דער פאַרזאַמלונג — ד״ר א. זאַלץ, ז. בראָמבערג און עדוואַרד שוואַגער — האָבן די רעזאָלוציע איבערגעשיקט דעם ד״ר הערצל מיט אַ בייגעלייגטער בקשה צו שטיצן די שטרעבונגען פון „אהבת ציון״ אין טאַרנע, אָדער לכל הפחות זיי טאָלערירן. אַ דאַנק די אינטערוונצן און באַמיאונגען פון ד״ר לעאָן קעלנער איז געלונגען צו באַקומען ביי ד״ר הערצל די קאָנצעסיע, אַז ער אַפּראָבירט מחניים בלויז אַלס פּרוביר־סטאַציע. וועגן דעם דאָזיקן אינצידענט שרייבט הערצל אין זיינע זכרונות, אונטער דער דאַטע פון 11־טן אַפּריל 1898:

„די טאַרנער אַגיטירן געגן פאָליטישן ציוניזם, ווייל זיי מיינען, אַז ער וועט זיך לאָזן לייזן דורך עדמונד ראָטשילד און זייער „אהבת־ציון״ — די קליינע באָדן־פאַרקויף געזעלשאַפט. ד״ר זאַלץ איז אַלס ויצע־פּרעזידענט פון קאָנגרעס געפאָרן

קיין פאַריז און האָט דאָרט עפעס וואָס אַדורכגעפירט געגן די אָנערקענטע באַזעלער פרינציפן״.

אין מושב „מחניים״ זענען אָבער אויסגעבראָכן מחלוקתן צווישן דעם פאַרוואַלטער בראָמבערג און די קאָאָניסטן, פאָנדן פאַר דער קאָלאָניע זענען אַרײַנגעפלאָסן וואָס וויניקער, און דער פינאַנסיעלער יסוד פון דער קאָלאָניע איז צעטרייסלט געוואָרן. נאָך עטלעכע יאָר, אין אָקטאָבער 1902, איז מחניים איבערגעגעבן געוואָרן דער „איקא״-געזעלשאַפט, וועלכע האָט פאַרוואַלטעט מיט אַלע ראָטשילד-קאָלאָניעס. טראָץ דעם איז מחניים געווען אַ דורכברוך אין דער דעמאָלטיקער ציוניסטישער אַרבעט. וואָס אַן אמת איז דאָס געווען בלויז אַ פרווו, אָבער אַ נויטיקער פאַר דער וווייטערדיקער קאָלאָניזיר-טעטיקייט אין א״י.

דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין יאָר 1897 האָט פראָקלאַמירט די שאַפונג פון אַ ציוניסטישער וועלט-אַרגאַניזאַציע. פון דעמאָלט האָט דער אויספיר-קאָמיטעט פון „אהבת ציון״ אין טאָרנע דערפילט אויך די אויפגאַבן פון אַן אָרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער וועלט-אָרגאַניזאַציע. ווען הערצלס פאָליטישע קאָנצעפציע האָט אָפגעהאַלטן דעם נצחון איבערן דעמאָלטיקן חובבי-ציוניזם, האָט „אהבת ציון״ אין טאָרנע פאָרלוירן איר עקזיסטענץ-באַרעכטיקונג. אַלע ציוניסטישע אַרבעטן האָט איבערגענומען דער אָרטיקער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער וועלט-אָרגאַניזאַציע, וועלכער איז פון אײַצט אָן געווייליט געוואָרן יאָר-יערלעך אויף פאַרזאַמלונגען פון די שקל-באַציצער. עס זענען אײַנגעאָרדנט געוואָרן פאַרזאַמ-לונגען און פאָרלעזונגען, עס זענען פאַרקויפט געוואָרן שקלים און אַקציעס פון דער באַנק פאַר קאָלאָניזאַציע, מען האָט געזאַמלט געלט פאַרן נאַציאָנאַל-פאָנד. די צאָל שקל-צאָלער אין טאָרנע האָט מייסטנס איבערגעשטיגן אין צאָל די גע-וויינלעכע צאָל מיטגלידער, באַרעכטיקטע צו דערווייליגן אַ באַזונדערן דעלעגאַט. צו יענער צייט זענען נאָך נישט געווען קיין פראַקציעס און באַזונדערע ציוניסטישע פאַרטייען.

די תקופה פונעם ערב-פרילינג פון ציוניזם, וואָס איז זיך אַזוי ברייט פונאַנדער-געוואקסן אין טאָרנע, איז נישט אַריבער אָן השפעה אויפן דעמאָלטיקן דור טאָרנער יידן. די געגרינדעטע דורך „אהבת ציון״ מחניים-קאָלאָניע אין א״י, איז געווען אַן אויפטו פון גאַליצישן יידן, וואָס האָט עדות געזאָגט וועגן זייער איניציאָטיוו און צושטייער ביים אויפבויען ארץ-ישראל. דעריבער דערמאָנען מיר מיט כבוד די ערשטע בויער פון דער קאָלאָניע, וואָס זאָגט עדות וועגן באַדייטנדיקן אָנטייל פון טאָרנער יידן אין דער אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. וועגן יענער תקופה שרייבט אברהם כהנא (איצט אין ישראל, איינער פון די מרזחי-פירער אין מערב-גאַליציע, אינעם יובל-בוך פון דער טאָרנער ציוניסטישער אָרגאַ-ניזאַציע, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1934:

„וועז מיר האָבן פאַרלאָזט די בית-המדרש בענק און אונדזערע פאַראינטערע-סירונגען האָבן זיך קאָנצענטרירט אויף אַן אַנדערער, פיל ברייטערער פלעכע, האָט טאָרנע שוין געהאַט הינטער זיך אַ גרויסע ציוניסטישע טראַדיציע. ווייל טאָרנע איז געווען דער אַרבעטס-צענטער פאַר דער ערשטער גאַליצישער קאָלאָניע מחניים, וועמען עס איז אַוועקגעגעבן געוואָרן פיל מי און אַנשטרענגונגען. דער דאָזיקער

פרוּוו האָט זיך לײדער נישט איינגעגעבן, טראָץ דער אָפּפערונג פון עטלעכע אידע־אַליסטן, אוֹן צווישן זיי — דער משכיל און ציוניסטישער פּאַנאַטיקער מרדכי לייבל אוֹן זיין משפּחה, א. נײמאַרק און עטלעכע יידן פון טאַרנאָבזשעג. אָבער דער דאָ־זיקער עקספּערימענט איז געווען אַ דורכברוך אין דער דעמאָלטיקער ציוניסטישער טעטיקייט. אָן אַזעלכע עקספּערימענטן, אָן אַזעלכע אָנהויבן, וואָלט נישט געווען צו דענקן אַ ווייטערדיקע קאָלאָניזאַציע־טעטיקייט און אירע איצטיקע רעזולטאַטן".

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אָנגעפירט צו יענער צייט דורך ד"ר אברהם זאַלץ, איז נישט אָפּגעשטאַנען אין דער פּראָפּאַגאַנדיסטישער אַרבעט. און די אַרבעט איז געווען אַ שווערע. פון איין זייט איז דער ציוניזם באַ־קעמפט געוואָרן דורך די אָרטאָדאָקסישע מאַסן, פון דער צווייטער זייט — דורך זש. פּ. ס. (יידישע סאָציאַליסטן), וועלכע האָבן דעמאָלט געהאַט אָרגאַניזירט ביי זיך פּיל טאַרנער יידישע אַרבעטער פון שניידער און קאָפּעלושן־פּאַן. דער הויפּט־קאָמף פון די ציוניסטן איז אָבער געווען געווענדט קעגן דער אַסימילאַציע, וועלכע איז געווען טיף פאַרוואָרצלט צווישן דער יידישער אינטעליגענץ. די אָרטאָדאָקסיע איז טאָקע געווען קאָמפּראָמיסלאָז אין איר קאָמף, אָבער אין די בתי־מדרשים האָט שוין אָנגעהויבן בליען דער ציוניסטישער געדאַנק און פון דאָרט זענען אַרויסגע־קומען פּיל ציוניסטישע חלוצישע קאָדרען.

שווערער איז געווען צו געווינען די פּראָפּעסיאָנעלע אינטעליגענץ און די שטודירנדיקע יוגנט, וועלכע האָט זיך געזעלשאַפּטלעך אויסגעלעבט אין דער טאָר־נער „ליטעראַרישע געזעלשאַפט א. נ. אַדאַם מיצקעוויטש". אין די יאָרן 1900/1, איז אַ דאַנק דער אָנגעשטרענגטער אויפקלער־אַרבעט פון מאַקס בינענשטאָק (שילער פון דער זיבעטער גימנאַזיאַל־קלאַס, אויסערגעווינלעך פּעאיקער און אינטעליגענ־טער בחור, שפּעטערדיקער ציוניסטישער מנהיג, וועלכער איז אין יאָר 1903 אין ווין געווען הויפּט־רעפּערענט אויפן צוזאַמענפאָר פון סטודענטישע ציוניסטישע קרייזן), האָט דער ציוניסטישער געדאַנק דערגרייכט צו דער שטודירנדיקער יוגנט אין טאָרנע. אין טאָרנער גימנאַזיע איז אין געהיים אָנטשטאַנען אַ „קרייז פאַר יודאַאיסטיק", צו וועלכן עס האָבן געהערט די שילער פון די העכערע קלאַסן אין די מיטלשולן: יצחק שיפּער, פּ. באַזלער, י. ראָבינאָוויטש, ס. מענאַסע, ס. שיינפּעלד, מ. בלאָך, שלמה גאָלדבערג און אַנד.

דער הויפּט־ציל פון דעם קרייז פאַר יודאַאיסטיק איז געווען צו פאַרשפּרייטן צווישן דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט די קענטעניש פון יידישער געשיכטע און ליטעראַטור, באַקענען זיי מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג. כמעט אַלע יידישע שילער פון יענער צייט, וואָס זענען געווען אַרײַנגעצויגן אין געזעלשאַפטלעך־קולטורעלער אַרבעט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג (און אַנדערע טויער איז געווען זייער ווייניק), האָבן באַלאַנגט צום יודאַאיסטישן קרייז, אויסער קאָראָל סאָבעלסאָן (ראַדאָק), וועלכער האָט געהערט צום קרייז „פּראָמיען" און געפּרעדיקט סאָציאַליסטישע לאָזונגען. פּונדעסטוועגן זענען די באַציאונגען צווישן די צוויי געהיימע קרייזלער געווען אויסערסט גוטע און האַרציקע.

אין דער אַטמאָספער פון דערהויבנקייט און אידעאַליזם האָבן זיך דערצויגן

די שפּעטערדיקע ציוניסטישע פירער, וועלכע האָבן פאַרנומען אָנפירנדיקע אַמטן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין לאַנד און אויף דער וועלט.

די דאָזיקע אָטמאָספער פון „שטורם און דראַנג״ פון דער ציוניסטישער יוגנט אין טאָרנע באַשרייבט שיין ד״ר יצחק שיפער אין אַ ווידמונג לכבוד זיין פרייַנט און שול־חבר ד״ר מאַקס בינענשטאָק, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1923. אין אַ ספּעציעלער זאַמלשריפט געווידמעט דעם אָנדענק פונעם פאַרשטאָרבענעם, וואָס איז דערשינען אין לעמבערג אין יאָר 1924, האָט ד״ר שיפער אָנגעשריבן זייַנע דערינערונגען א. נ. „מאַקס״. מיר ברענגען דאָ אַ גרעסערן טייל פון דער אַרבעט, וואָס באַציט זיך צום סטודענטן־קרייז פון שילער פון העכערע קלאַסן אין די מיטל־שולן אין טאָרנע, וואָס איז אין יאָר 1901 געגרינדעט געוואָרן דורך ד״ר מאַקס בינענשטאָק:

„איך פאַרגעס אין הונדערטער פרטים, וואָס שטימען ערנסט און צומאָל טרויע־ריק און עס רייסט זיך אַדורך אַ זילבערנער קלאַנג פון פריילעכקייט. איך זע אים, דעם „מאַקסיו״ פון דעם קרייזל יוגנט־פריינט, מיט זיין „משה רבינו שטעקן״ (אַזוי פלעגן מיר רופן דעם שטעקן, וועלכן ס׳האָט מיט זיך תמיד געטראָגן אונדזער האַרציקער „שטאָק״), איך זע אים, ווי ער דערלאַנגט אונדז, יונגע גימנאַזיסטן פון דער טאָרנער גימנאַזיע, האַרבע מוסר־וועטער, מחמת מיר זענען פאַרקאַכט אין ייִנגלישע נישטיקייטן און זענען צו ווייניק ערנסט... פלאַצן מיר אַרויס מיט אַ גע־לעכטער און פאַרשטייען נישט וואָס ער וויל פון אונדזער לעבן...

איך זע אים, ווי אין אַ קליין חדרל, וואָס מען האָט פאַר אָפּגעשפּאַרטע גראָשנס געדונגען אין אַ האָטעל, פרעדיקט ער דאָרט אַ גאַנצע נאַכט פאַר אַ פאַרבעטענעם הייפל סטודענטן וועגן הערצל, ציוניזם און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס... און עס ווילט זיך ערנסט זיין, נאָר עס לאָזט זיך נישט, מחמת „מאַקסיו״ שיט אינמיטן דרינען שטעכווערטלעך און וויצן...

עס ווילט זיך זיין ערנסט און מען קאָן נישט, ווייל צו וואָס ערנסטע מינעס, אַז מיר זענען אַלע איבערצייגטע, אַז מיר זענען אַלע פול מיט גלויבן! און מיר גלויבן אייַנער דעם צווייטן: מאַקסיו אין אונדז און מיר אין אים.

שאָפן מיר לוסטיק, פריילעך קרייזלעך און פאַריינען אין פרייַען זיך — מיר ווייזט איצט אויס — מערער מיט זיך אַליין, מיט אונדזער יינגלישער פרישקייט און אויפגעברויזטער ענערגיע, ווי מיט די אָרגאַניזאַציעס אין וועלכע מיר האַלטן דרשות, רעפעראַטן א. אז. וו. מיר ווייזט אַזוי אויס, מחמת אַמבעסטן האָבן מיר זיך געפילט אין „סאַלאָן״.

געווען איז דאָס אַ שטוב ביי אַ יוגנט־חברטע: דאָרט פלעגט מען זיך צונויף־קומען, געציילטע יונגעלייט און יונגע מיידלעך (אָקאָרשט וואָס אַרויסגעפלויגן פון די „שטייגן״ אין וועלכע עס האָבן זיי געהאַלטן די פאַנאַטישע עלטערן). מיר פלעגן רעדן און דיסקוטירן איבער פאַרשידענע טעמעס, וועגן ציוניזם, ליטעראַטור (ס׳רוב וועגן פּוילישער און דייטשער, וואָרום פון יידישער האָבן מיר דעמאָלט נאָך נישט געהאַט קיין באַגריף), אוו נאָך אַזעלכע שיינע זאַכן. דער עיקר אָבער איז דער „סאַלאָן״ געווען אַ בונד פון „ווייסער חברה״, וואָס איז געווען פאַרקאַכט אין „לי־

דער „סאלאן“: ערשטע רייע אויבן פון לינקס אויף רעכטס: שלמה נאלדבערג, יצחק שיפער, פרייליך מ. ראזענצווייג, מ. סאפיל, יוסף מערלבערג
צווייטע רייע (זיצנדיג) פון לינקס אויף רעכטס: שרה באנאס, פראניע בינעמשטאק, דאדא גלייכער ל. בירער
אונטן פון לינקס אויף רעכטס: אידא סאפירשטיין, א. בינעמשטאק, מאקס בינעמשטאק.

בעס" און וואָס האָט איינער דעם צווייטן (און איינער דער צווייטער) אַריינגעקוקט אין די ראָמאַנטיש־צעדרייטע ליבע־ענינים.

דער „סאַלאָן" איז געווען דערווייטערט פון דער וואָכעדיקייט, מיר האָבן אים אָפגעהיט ווי אַ שבת. געלאַכט האָבן מיר תמיד, הגם נישט זעלטן מיט פאַרבאַ־האַלטענע טערערן...

און אַ שפיל, אַ ראָמאַנטיש שפיל איז אויך געווען די ערנסטע אידעאישע אַר־בעט, וועלכע די חברה פון „סאַלאָן" האָט גלייכצייטיק באַווירן אויפצוטאָן מחוץ די פיר איילן פון „סאַלאָן".

דער דלות אין דער קעשענע האָט נישט געקאָנט משפּיע זיין אויף אונדזער ראָמאַנטיק און אונדז אַראָפציען פון די פריילעכע הויכן אויף וועלכע מיר האָבן אַמאָל געהאַט זיך אַרויפגעכאַפט.

„מאַקסיו" פלעגט אונדז תמיד ווייזן די קונץ, ווי מען קאָן „מאַכן אַ לעבן", האָבנדיק אַ פאָר צעבראָכענע גראָשנס אין קעשענע.

וואָס מער דער דלות, אַלץ מער המצאות, אַלץ גרעסער אונדזער הומאָר, אַלץ מערער ליבעס, רעפעראַטן, אַלץ הייסער דער ציוניסטישער ברען.

איך זע אים, אונדזער מאקסיו, ווי ער פאָרט אין אויסגעבאָרגטע שיך אוו הויזן אויפן ערשטן צוזאַמענפאָר פון ציוניסטישע סטודענטן קיין ווין... איך דערמאָן זיך, ווי מיר זענען אים אַלע מקנא, אַז ער וועט זוכה זיין צו זען הערצלען פנים אל פנים. און ער דערציילט אונדז שפּעטער, נאָך זיין צוריקקומען פון צוזאַמענפאָר, ער דער־ציילט אונדז, שנעקעס, די ציוניסטישע נסים ונפלאות, וועלכע ער האָט איבער־געלעבט אין ווין און מיר שלינגען די וועריטער און באַשליסן צו איבערצייגן דאָס אַקאַדעמיקער וועלטל מיט א... נייעם ציקל רעפעראַטן וועגן ציוניזם.

עס קאָכט אין קראָקעווער פאַריין פון יידישע אַקאַדעמיקער, אין „פזשעד־שוויט": „מאַקסיו" האָט נאָך זיין צוריקקומען פון ווין אָנגעקינדיקט אַ רעפעראַט וועגן ציוניזם און אויסגערעכנט, אַז דער רעפעראַט וועט דויערן אינאיינעם מיט דער דיסקוסיע אַ גאַנצע וואָך... באַטאָג שלאָפן מיר, באַנאָכט רעדן מיר אין „פזשעד־שוויט" ביזן טאָג אַריין...

אַזוי לעבן מיר שטורמיק און ברויזנדיק, און איידער מען קוקט זיך אום, זענען מיר מיט דאָקטאָר־דיפלאָמען אין די הענט און דאַרפן וועלן ערנסטע טוער... מיר פאַרלירן דעם „סאַלאָן": צעלאָפן זיך, ווי די וועלט האָט אַן עק, מאַקסיו, קיין וואַדאָוויץ אויף אַ לערער־פאָסטן, דער אַהין, יענער אַהער, די יוגנט־ליבעס אויך זיך צעלאָפן (הגם נישט צערונען).

דער „סאַלאָן" איז געוואָרן עקסטעריטאָריאַל. אין פאַרשידענע שטעט און לענ־דער זענען איצט צעשפּרייט זיינע מיטגלידער. מיר שאָפן אויף פאַרשידענע געביטן — און מען שאָצט אָפּ אונדזער אַרבעט אויף כלערליי אופנים.

מיר, די מיטגלידער פון אַמאָליקן „סאַלאָן", האָבן אָבער אונדזער אייגענע קריטעריע: מיר האַלטן זיך אין אונדזער שאָפן, ווי אַ שפּראָצונג, וואָס איז פאָר־וואָרצלט אין דער גייסטיקער אַטמאָספער, וועלכע אונדזערע יונגע ענטוזיאַסטישע נשמות האָבן אַמאָל פאַרזייעט אין „סאַלאָן".

די פאַרזאַמלונגען פלעגן אין טאָרנע פאַרקומען אין וואוינונגען פון אַ טייל

סטודענטן. אין דער פריוואַט־דירה פון אַ סטודענט האָט זיך געפונען די יודאַיס־טישע ביבליאָטעק.

אינגיכן זענען אַזעלכע קרייזלעך אַנטשטאַנען אויך אין אַנדערע גאַליציישע שטעט. אין לעמבערג איז געשאַפן געוואָרן אַ צענטראַלע, וואָס זענען אויסגע־אַרבעט געוואָרן אינסטרוקציעס און רעפעראַטן, וואָס פלעגן איבערגעשיקט ווערן צו אַלע עקזיסטירנדיקע קרייזן אין גאַליציע און בוקאָווינע. די צענטראַלע האָט צוו. אנד. אויסגעצייכנט אַ רעפעראַט א. ד. ט. „אידעאַלאָגישע יסודות פון ציוניזם", אַנגעשריבן דורכן טאַרנער סטודענט שמחה שיינפעלד, דער שפעטערדיקער ד"ר שיינפעלד, איבערגעגעבענער ציוניסטישער טוער, לאַנגיאַריקער פאַרזיצער פון קרן קימת אין טאַרנע, וועלכער איז אומגעקומען אין דאַרטיקן געטאָ בעת דער היט־לעריסטישער אָקופאַציע.

אינעם יאָר 1902 איז אין לעמבערג פאַרגעקומען דער ערשטער דעלעגאַטן־צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע קרייזלעך אין גאַליציע און בוקאָווינע. פון טאַרנע זענען דעלעגירט געוואָרן: סטודענט ראַבינאָוויטש (שפעטערדיקער ד"ר ראַבינאָוויטש, לאַנגיאַריקער פרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין יאַראָסלאָוו, געשטאָרבן אין יאָר 1940 אויפן וועג קיין רוסלאַנד), און שלמה גאָלדבערג (שפע־טער —ד"ר שלמה גאָלדבערג, אַנגעזעענער ציוניסטישער טוער אין טאַרנע, דער־מאָרדעט דורך די היטלעריסטישע רוצחים אין אוישוויץ). אויף דעם דאָזיקן צוזאַ־מענפאָר (אין וועלכן עס האָט זיך אויך באַטייליקט סטודענט זאַמערשטיין, שפעטער

דער ערשטער דעלעגאַטן־צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע סטודענטן־קרייזלעך אין לעמבערג אין יאָר 1902.

— ציוניסטישער פירער און סיים־דעפוטאַט ד״ר עמיל זאַמערשטיין), איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן די יוגנט־שריפט „מוריה״, וועמענס מיט־אַרבעטער זענען הויפטזעכלעך געווען גימנאַזיע־סטודענטן, שפעטערדיקע אָנגע־זעענע צענטראַלע ציוניסטישע טויער אין גאַליציע און אין גאַנץ פוילן.

פון קלייגע בייטראָגן האָבן די מיטגלידער פון יודאַאיסטישן קרייז אין טאַרנע געשאַפן אַ יודאַאיסטישע ביבליאָטעק, וואָס איז געוואָרן דער יסוד פאַר דער שפע־טערדיקער גרויסער פאָלקס־ביבליאָטעק „ספריה עממית״ אין טאַרנע (ערב אויסבריך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זי געהאַט ביי אַ 10.000 בענד).

ביים אָנטייל פון סטודענט שמואל שפאַן (שפעטער — לאָנגיאָריקער ציוניס־טישער פירער אין טאַרנע, געשעצטער און פאָפולערער געזעלשאַפטלעכער טויער אין שטאָט), איז געשאַפן געוואָרן אַ כאָר אונטער דער לייטונג פון די סטודענטן דאַניעל און מענאַסע. דער כאָר האָט יומטוב געזונגען אין שול מיטן דעמאָלטיקן חזן העללער, און פאַרן פאַרדינטן אויף אַזאַ אופן געלט איינגעקויפט יודאַאיסטישע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק.

דעמזעלבן יאָר (1902) האָבן עטלעכע מיטגלידער פון יודאַאיסטישן קרייז אין טאַרנע באַקומען מאַטורע און גלייך געגרינדעט אַן אַקאַדעמישן פאַריין „בר־כוכבא״, די ערשטע אָפענע אַקאַדעמישע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין שטאָט, אָנגעפירט דורך מאַקס בינענשטאָק, יצחק שיפער, באָזלער, מ. מענדערער. אָט דאָס הייפל ענטוזיאַסטן האָט באַקומען וואָס מער איינפלוס צווישן דער יידישער באָפעלקערונג אין טאַרנע. עס איז נישט דורכגעלאָזט געוואָרן קיין איין געלעגנהייט, כדי צו מאַני־

דער ציוניסטישער כאָר אין טאַרנע אינעם יאָר 1904
(אין דער ערשטער רייַ אויבן *) שמואל שפאַן)

פעסטירן אַ ווירדיקע מוטיקע נאַציאָנאַל־יידישע שטעלונג צו אַלע פראַגן. צי איז דאָס געווען: אויפן געביט פון קאַמף מיט דער אַסימילאַציע, וועלכע האָט זיך פאַר־לייגט אַ נעסט אין דעמאָלטיקן „קלוב טאָוואַזשיסקי"; צי איז דאָס געווען דער פראָטעסט קעגן די פראָ־עסטרייכישע אַרויסטרעטונגען פונעם דעמאָלטיקן טאַרנער רב, פון וועלכן מען האָט געפאָדערט פאַרנעמען זיך מיט אַרגאַניזירן הילף פאַר די פליטים, וואָס זענען אין די יאָרן 1904/5 אַנגעקומען קיין טאַרנע צוליב פאָגראָמען און רדיפות, — אַנשטאָט צו לויבן אין הימל אַריין די האָבסבורג־דינאַסטיע; צי זענען דאָס געווען שטורמישע דיסקוסיעס מיט יידישע סאָציאַליסטן אויף פאַרזאַמלונגען און פאַרלעזונגען — אומעטום האָבן די מיטגלידער פון „בר־כוכבא" געקעמפט פאַר ציוניסטישע לאָזונגען.

און אַזוי ווי „בר כוכבא" איז געווען אַ פאַריין פון אַקאַדעמיקער, איז ער אַרגאַניזאַטאָריש געווען ענלעך צו די פאַריינען פון אַקאַדעמיקער איז די אוני־ווערזיטעט שטעט. אַקאַדעמיקער, וואָס האָבן באַקומען אַן אוניווערזיטעט־דיפלאָם און האָבן מיטגעמאַכט זייערע יאָרן אין אַ ציוניסטישן אַקאַדעמיקער־פאַריין, האָבן באַקומען דעם טיטל „אַלטער הער", אַ מין עלטערער אפוטרופוס. אויך „בר־כוכבא" האָט געהאַט אַ זעלכע בכבודיקע מיטגלידער, צווישן וועלכע עס איז כדאי צו דערמאָנען דעם ד"ר אלחנן דוד, א זון פון פרומע, אַרטאַדאָקסישע עלטערן, וואָס האָט אין טאַרנע געלערנט אין דער קלויז און אויפן וועג פון זעלבסט־בילדונג דערגרייכט אַ דאַנק זיינע פעאיקייטן צו דעם טיטל דאָקטאָר אויף דער ווינער אוניווערזיטעט, וואו ער האָט זיך פרי באַקענט מיט די ציוניסטישע לאָזונגען. אַלס שטענדיקער מיטגליד פון דער טאַרנער „בר־כוכבא", וועלכער איז אינעם יאָר 1904 דער ערשטער „אַלטער הער" פון דער געזעלשאַפט. אינעם יאָר 1934 איז ד"ר אלחנן דוד אַרויסגעפאָרן קיין ארץ ישראל און וואוינט היינט אין חיפה. זיין פרוי איז געווען אַן אייניקל פון ר' מרדכי דוד בראַנדשטעטער ז"ל.

ד"ר שמחה שיינפעלד, אַקטיווער מיטגליד אין „בר־כוכבא" אין יאָר 1905, באַצייכנט די דאָזיקע ציוניסטישע תקופה אין טאַרנע ווי אַ „דאָנקישאָטישע", און שרייבט וועגן איר אַזוי *:

„נישט געווען די וואָך, מיר זאָלן זיך נישט אַקטיוון באַטייליקן אין פאַרזאַמלונגען צי פאַרלעזונגען געראָפענע דורך אונדז צי דורך אונדזערע פאָליטישע קעגנער. געווען זענען עס דעמאָלט די פאַרגייער פון בונד, די זש. פ. ס. דאָס איז געווען אַ געוואָג שטאַרקע אַרגאַניזירטע אַרבעטער־פאַרטיי, אָנגעפירט דורך אַרבעטער. געווען צווישן זיי עטלעכע אָנגעזעענע יחידים, און פון צייט צו צייט פלעגט זיי באַזוכען אַן אינטעליגענט, אימפאַרטירט פון קראָקע. דער דעמאָלט שוין טעטיקער סאָבעלזאָן־ראַדעק האָט זיך כמעט נישט געמישט אין יידישע ענינים. יעדע פאַר־זאַמלונג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאַמף צווישן צוויי באַיוווקעס — אַ זיך־פאַרטייִדיקנדיקע און אָנגרייפערישע, אָפהענגיק פון דעם, ווער עס איז געווען דער בעל־הבית און ווער עס האָט געוואָלט דעם בעל־הבית אַריינקריכן אין קרויט אַריין. עס איז געגאַנגען אין דעם, אַז אייגער זאָל דעם צווייטן אַראָפרייסן די פאַרזאַמלונג,

* יובל־בוך: „50 יאָר ציוניזם אין טאַרנע". 1934.

און דאָס איז געמאַכט געוואָרן דור־ך אַ געשלעג פֿאַרן לאָקאַל אַדער בעתן דערווייַלן אַ פֿאַרזיצער פון דער פֿאַרזאַמלונג. וועלן סיי דער ערשטער, סיי דער צווייטער פֿרוי איז נישט געלונגען, האָט זיך אָנגעהויבן די אָפּשטימונג איבער דער רעזאָלוציע נאָך אַ הייסער און לגמרי נישט־פֿאַרלאָמענטאַרישער דיסקוסיע. און אַ „רעזאָלוציע״ איז נישט קיין קלייניקייט! מען האָט געקעמפט פֿאַר איר מיט אַ פֿאַרביסנקייט, וואָס פּאָסט פֿאָר די סאַמע ערנסטע און אַקטועלסטע לעבנס־ענינים. די זיגער פון אַזאַ רעזאָלוציע האָבן פֿאַרלאָזט דעם קאַמף־פּלאַץ, ווי היינט, להבדיל, זיגער פון אַן אינטערנאַציאָנאַלער פוסבאָל־אימפּרעזע. עס האָבן נישט געפּעלט קיין סי־ניאָקעס אוו סימנים פון קלעפּ, אַלס שלוס־עפּעקט פון די דאָזיקע האָמעריש קאַמפן״.

שוין אין יאָר 1905 האָבן צו „בר־כוכבא״ געהערט די בעסטע יחידים פון דער טאָרנער יידישער אינטעליגענץ, שפּעטערדיקע ציוניסטישע פירער, וועלכע האָבן פון דער פריסטער יוגנט זיך אַרויסגעוואָקט אין אויבנאָן פון ציוניסטישער טעטי־קייט, — פריער ביים עסטרייכער, שפּעטער אין אומאָפּהענגיקן פוילן. אַזוי צ. ב. איז געווען אָנגעשלאָסן אין „בר־כוכבא״ דער היסטאָריקער יצחק שיפּער, וועלכער איז דעמאָלט, אין יאָר 1905, אַלט געווען 21 יאָר און שוין געהאַט פֿאַרעפּנטלעכט זיין ווערק „דער אָנפאָנג פון קאַפּיטאַליזם בייַ די מערב־יידן אין מיטלאַלטער״,

„בר־כוכבא״ אין טאָרנע אינעם יאָר 1905

אין דער ערשטער ריי שטייען פון לינקס אויף רעכטס: באָן, קאַסלער, סאַלאָמאָן, מאָנדערער, קייל, ד״ר באָרגעניכט, פּראָווין, וועסטרייך, מענדערער, שיינפעלד. אין דער צווייטער ריי זיצן פון לינקס אויף רעכטס: אָווידע, ש. גאָלדבערג, יצחק שיפּער, שמואל שפּאָן, עלענד. אין דער דריטער ריי זיצן פון לינקס אויף רעכטס: הענריק גרינבערג, וואָסערמאָן, לאָשקאָוויץ, שיף.

וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט; און אַ חוץ אים ד״ר שמואל שפּאַן, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר ה. גרינבערג, ד״ר שמחה שיינפעלד, באַו, באַזלער, סאַלאָמאַן, מענדערער, קייל, ד״ר באַרגעניכט, פּראַווין, וויסטרייך, מ. אָווידע, עלענד, ד״ר וואַסערמאַן, אינזש׳ לאַשקאָוויטש, אינזש׳ שיף און אין די שפּעטערדיקע יאָרן ד״ר חיים אַרנאָלד ד״ר י. פייג, ד״ר בערקעלהאַמער, ד״ר מערץ, איזעק ליאָן, און אַנד. באַו, ד״ר באַרגעניכט און פּראַווין, זענען געשטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט פּאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. ד״ר מענדערער מיט זיין פאַמיליע, ד״ר שמחה שיינפעלד און פרוי, וויצאָ־טוערין אין טאַרנע, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר י. שיפער מיט דער פאַמיליע, ד״ר וואַסערמאַן און פאַמיליע, אינזש׳ שיף און אָווידע — זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים. ד״ר שמואל שפּאַן האָט אין יאָר 1934 עולה געווען קיין א״י און פאַרווירקלעכט זיין אידעאַל. ער וואוינט היינט אין חיפה. אויך ד״ר פייג, טוער פון טאַרנער „התאחדות״, געפינט זיך היינט אין חיפה. גלייך נאָכן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז געלונגען דעם ד״ר גרינבערג (לאַנגיאָריקער וויצע־פּאָרזיצער פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע) און זיין פרוי (פּאָרזיצערין פונעם פּאַטראָנאַט איבערן השומר הצעיר), צו קומען קיין ארץ־ישראל נאָך פיל וואַנדערונגען.

3. „השחר״

גאָר פרי האָט דער ציוניזם דערגרייכט צו דער יוגנט וואָס האָט זיך געזאַמלט אין די בתי־מדרשים. משה וויזענפעלד, לעצטער פאַרמלחמהדיקער דירעקטאָר פון קרן קיימת לישראל אין קראָקע, האָט נאָך אין יאָר 1905 געווינען פאַר דער ציוניס־טישער אידעע פיל בית־המדרש בחורים אין פאַרשידענע גאַליצישע שטעט. דאָס האָט ער אויפגעשטעלט די אָרגאַניזאַציע „השחר״. די דאָזיקע באַוועגונג האָט זיך באַזונדערס אַנטוויקלט אין טאַרנע, וואו עס האָט זיך געפינען די שטאַרקסטע און בעסטע גרופּע (ווי עס דערציילט מ. וויזענפעלד גופא), צו וועלכער עס האָבן בשעתו געהערט: אברהם כהנא, געלדציילער, די ברידער יהושע און יחזקאל בראַנדשטע־טער. זיי האָבן אַנטוויקלט אַ ברייטע קולטור־טעטיקייט און געוויגען ברייטע קרייזן אָרטאָדאָקסישע יוגנט, שטאַרקנדיק אָזוי אָרום די ציוניסטישע פּאָזיציעס אין טאַרנע. אַ דאַנק דעם „השחר״ זענען צו יענער צייט אַרויסגעפאָרן די ערשטע טאַרנער חלוצים קיין א״י: אהרון האָפמייסטער, ברידער בראַנדשטעטער, לייב ליכטינגער (אריה נהור פון מפ״ם, מיטגליד פון ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט), נתנאל דאַמאַסט, פּנחס וואָלף. דעם ביישפּיל פון דער דאָזיקער גרופּע האָבן נאָכגעטאָן „השחר״־מיטגלידער פון אַנדערע שטעט, וועלכע האָבן פאַרנומען דערנאָך ערנסטע אָמטן אין ארץ־ישראל: בעריש מעללער פון יאָסלאָ — באַקאַנטער ארץ־ישראלדיקער ליטעראַט, באַוואוסט אונטערן נאָמען דב קמחי, יצחק לאופבאַן, אַרבע־טער־אָנפירער אין א״י און רעדאַקטאָר פון „הפועל הצעיר״, צבי קליין פון כושאַ־נאָוו — הויפט־בוכהאַלטער פון דער קק״ל צענטראַלע אין ירושלים. אברהם כהנא פון טאַרנע געהערט היינט צו די באַוואוסטע העברעאישע ליטעראַטן אין ישראל און

פיל מיטגלידער פון דעמאָלטיקן „השחר" האָבן געהערט צו די באַדייטנדיקסטע ציוניסטישע טוער אין לאַנד און אין חוץ־לארץ.

ווי עס גיט איבער מ. וויזענפעלד אין זיינע זכרונות *, האָט די טאַרנער יוגנט פון „השחר" געגעבן דעם טאָן דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט. אָלס אויסדרוק פון אַנערקענונג פאַרן „השחר" איז ער אייגעשריבן געוואָרן אין „ספר הזהב" פון קרן קימת לישראל דורכן אַרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע מיט ד"ר זאַלץ אין דער שפיץ. אויך די רעדאַקציע פון זשורנאַל „השחר" האָט זיך דעמאָלט געפונען אין טאַרנע (צוזאַמען מיטן באַקאַנטן העברעאישן שרייבער צבי רומעלד).

דער „השחר" האָט אָפגעהאַלטן צוויי צוזאַמענפאַרן. דער ערשטער אין דעמביץ — דער צווייטער אין ריישע. ביזן צווייטן צוזאַמענפאָר (1908), האָט די אָנפירונג פון דער באַוועגונג זיך געפונען אין ריישע, וואו עס האָט דעמאָלט געוואוינט מ. וויזענפעלד. אַזויווי ער איז בעתן צווייטן צוזאַמענפאָר אַוועק פון דער אָנפירונג, איז דער צענטראַל־קאָמיטעט איבערגעטראָגן געוואָרן קיין טאַרנע. אין שפיץ פון „השחר" איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן דער טאַרנער דוד געלדצייליער (אומגעקומען אויפן פראָנט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה). מיט אים האָבן מיטגעאַרבעט: אברהם כהנא, בראַנדשטעטער, לייבל און אַנדערע. אַ טייל פון די יונגע אַרטאַדאָקסישע ציוניסטן (ווי א. כהנא), האָבן פאַרלאָזט „השחר" און זיך אָנגעשלאָסן אין דער נייַ־אַנטשטאַנענער אין יאָר 1906 מזרחי־פראַקציע אין טאַרנע.

4. ציוניזם אין טארנע נאך הערצלס טויט

די ידיעה וועגן טעאָדאָר הערצלס טויט (אין יאָר 1904) האָט אין טאַרנע אַרויסגערופן גרויס טרויער און אַלעמען דערשיטערט. אין דער מערץ־שול איז פאַרגעקומען אַ טרויער־אַקאַדעמיע, אויף וועלכער עס האָבן געהערדט מאַקס בינענשטאָט און ד"ר יצחק שיפער. די גרויסע שול נישט געקאָנט אַריינענעמען די צאָלרייך פאַרזאַמלטע יידן, וועלכע האָבן באַווייניט דעם טויט פון גרויסן מנהיג.

דער טויט פון ד"ר טעאָדאָר הערצל פאַרענדיקט די תקופה פון גרויסע הערָאישע פלענער פונעם ציוניזם. עס איז נאָך פאַרבליבן דער ראָמאַנטיזם פון די דעמאָלטיקע ציוניסטן, וועלכע האָבן זיך אויסגעלעבט אין דיסקוסיעס, מכבי־אוונטן און זאַמלונגען לטובת קרן קיימת לישראל. וועגן די שטימונגען אין דער טאַרנער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע צו יענער צייט (1906), דערציילט אינעם שוין דערמאָנטן יובל־בוך (זייט 37) ד"ר שמעון ריצלדבלום, וועלכער איז דעמאָלט געווען אין טאַרנע אָלס פראַקטיצירנדער אַדוואָקאַט, איצט אין ישראל:

„1906 יאָר אין טאַרנע. אַ זיצונג פון אַרטיקן קאָמיטעט אין לאָקאַל פון „מרים". דער רעפערענט פון נאַציאָנאַל־פאָנד גיט איבער, אַז אין איין חודש האָט מען אין

*) יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם אין טאַרנע" (1934).

דער לאקאל-קאמיטעט פון דער ציוניסטישער אלגעמיינער אלגעמיינער אין מארנע אינעם יאר 1904
איז דער ערשטער ריי שטייגן פון לינקס אויף רעכטס: ד"ר וואשיץ, ד"ר גאלדבערג,
ד"ר זאלץ, ד"ר פעלדבלום, פרל. קערנער אינוש. ליכטמער.
איז דער צווייטער ריי זיצן פון לינקס אויף רעכטס: פרל. טריים, פרל. ראזענצווייג,
פרוי זאלץ, פרל. באגאם, פרוי מאנדשייל.

טאַרנע צוניפגעזאַמלט 36 קראָן. אַ שטורעם פון אַפלאַדיסמענטן. אויסגעשרייען. קושן. מיט עטלעכע חדשים שפעטער האָט מען אויפגעהויבן אַ טענה, הלמאי צו איין אַבאָנענט פון „דער ייד״ — אַ צייטונג אַרויסגעגעבן אין קראָקע, איז די צייטונג נישט אָפגעטראָגן געוואָרן אַ היים. אָן אַלגעמיינער שטורעם. פאַרענטפע־רונגען. דער פאַרזיצער האָט מיט גרויס מי איינגעשטילט די רעוואָלוציע. — אַ מכבי־אָוונט. די גאַנצע אַרגאַניזאַציע איז אין משך פון וואָכן אין באַוועגונג. אַ יומטוב־דיקע שטימונג. מען רעדט נישט וועגן עפעס אַנדערש, נאָר וועגן דעם אָוונט. דער רעדנער איז „פייערלעך״, פשוט פאַרגעטערט. די התקוה וועט געזונגען מיט פריי־דיקע טרערן״.

אין די יאָרן 1902 — 1906 זענען, אויסער דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע געווען טעטיק אין טאַרנע די יידישע פרויען־אַרגאַניזאַציע „מרים״, יידישער אַקאַדעמיקער פאַריין „בר־כוכבא״, אַ בירגער־פאַריין „התחיה״ און פועלי־ציון. צום לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, האָבן אין יאָר 1904 געהערט: ד״ר אברהם זאַלץ — פרעזעס, ד״ר וואַשיץ, ד״ר ס. גאָלדבערג, ד״ר פעלדבלום, פרל. קערנער, אינזש׳ לייכטער, פרל. טראום, פרל. ראָזענצווייג, פרוי זאַלץ, פרל. באָנאַט און פרוי מאַנדשיין.

אין די יאָרן 1905 — 1906 האָבן צום קאָמיטעט געהערט: ד״ר זאַלץ — פאָר־זיצער, ד״ר שפּאַן, ד״ר גרינבערג, גאָטליב, אינזש׳ לייכטער, ד״ר י. שיפער, פרוי

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע אין די יארן 5־1905
אין דער ערשטער ריי שטייען פון לינקס אויף רעכטס: ד״ר גרינבערג, גאָטליב, אינזש. לייכטער, ד״ר י. שיפער, פרוי רויכוואַרג, ד״ר ש. גאָלדבערג, יעקב אָווידע.
אין דער צווייטער ריי זיצן פון לינקס אויף רעכטס: פרל. קערנער, ד״ר א. זאַלץ, פרוי זאַלץ, ד״ר פעלדבלום, פרוי גרודער.
אין דער דריטער ריי זיצן פון לינקס אויף רעכטס: ד״ר דאַניעל און ד״ר שפּאַן.

רויכווערג, ד״ר ס. גאָלדבערג, יעקב אָווידע, פרל. קערנער, פרוי זאַלץ, ד״ר פעלד־בלום, פרוי גרודער, ד״ר דאַניעל.

5. אויף דער שוועל פון יידישער לאנדעס־פאליטיק

טאַרנער ציוניסטן האָבן אַרויסגעוויזן פלייס נישט בלויז ביים איינאָרדענען מכבי־אָוונטן. ווען עס איז אויף דער קראָקעווער קאָנפערענץ פון גאַליצישע ציוניסטן (יולי 1906), באַשלאָסן געווארן צו באַטייליקן זיך אין די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אַלס באַזונדערע נאַציאָנאַל־יידישע פּאַרטיי, אויפן יסוד פון אַלגעמיינעם וואַל־רעכט אוו דאָס אין דער פינפטער אַלגעמיינער קוריע — האָט די טאַרנער יידישע גאַס אויפגעקאָכט. עס איז געשאָפן געווארן אַ ברייטער וואַל־קאָמיטעט, וועלכער האָט מיט ברען זיך געזומען צו דער אַרבעט. דאָס איז געווען די ערשטע מאַניפעסטאַציע פון די נאַציאָנאַל־יידישע כוחות, גרופירטע אַרום דער בלוי־וויסער פאָן. דאָס איז געווען אַ קאַמף מיטן פּאָליטישן אינדיפערענטיזם אויף דער יידישער גאַס, מיט דער אַסימילאַציע, וואָס האָט געגעסטעט ביי דער יידישער אינטעליגענץ און ביי יידישע סאָציאַליסטן. דאָס איז אויך געווען אַן אַרויסרוף דער עסטרייכישער מאַכט, וועלכע האָט נישט אָנערקענט קיין יידישע נאַציאָנאַליטעט און אַלע פּאָליטישע באַוועגונגען ביי יידן זענען דורך איר באַקעמפט געווארן. אַלס ציוניסטישער קאָנדידאַט אויף דעפוטאַט פון טאַרנע איז געווען דער גלענצנדער רעדנער און דעמאָלט שוין באַוואוסטער ציוניסטישער טוער ד״ר דוד מאַלץ (געשטאָמט פון לעמבערג). זיינע אַרויסטרעטונגען און רעדעס זענען תמיד פאַרוואָנדלט געווארן אין אַ מעכטיקער מאַניפעסטאַציע פאַר די ציוניסטישע אידעאַלן און פּאָליטישער זעלבשטענדיקייט פון די יידישע מאַסן. דער וואַל־קאַמף איז נישט געווען קיין לייכטער, ווייל אויף יידישע שטימען איז געלאָפן דער סאָציאַליסטישער קאַנדידאַט ד״ר דראָבנער, אַ מיטרייסנדיקער רעדנער און באַקאַנטער סאָציאַליסטישער טוער פון קראָקע, וועלכער איז געשטיצט געווארן דורך די יידישע סאָציאַליסטן פון זש. פּ. ס. — און פון דער צווייטער זייט האָבן נישט גינסטיק געקוקט אויף דער קאַנדידאַטור פון נאַציאָנאַלן יידנטום די יידישע קרייזן, וואָס האָבן אַן שום קריטיק געשטיצט יעטוועדן קאַנדידאַט פון די רעגירונגס־קרייזן, רעקאָמענדירט דורכן „בעצירקהויפטמאַנשאַפט" אין טאַרנע. ווער פון יענעם דור געדענקט נישט די דאָזיקע וואַל־אַקציע? אויף די מאַסן־פאַרזאַמלונגען אָפּגעהאַלטענע אויפן „חזיר־פלאַץ" (שפּעטער — „פרייהייטס־פלאַץ", בעת דער היטלעריס־טישער אָקופּאַציע — מאַגדעבורגער פלאַץ, וואו עס פלעגן פאָרקומען מאַסן־שחיטות איבער יידן און סעלעקציעס צו פאַרשיקן זיי אין טוטן־לאַגערן), — האָבן זיך צונויפגעזאַמלט מאַסן יידן, און דער גלענצנדער רעדנער ד״ר דוד מאַלץ פלעגט מיטרייסן די צוהערער. די וואַל־קאַמפאַניע איז געפירט געווארן מיט אַ גרויסן פאַרנעם, מיט איבערגעגעבנקייט. אויף אַלע וועגט, טראָטוארן, טעלעגראַף־סלופּעס, זענען געווען אויפשריפטן: „אַלע יידן ווייל ד״ר דוד מאַלץ". די דאָזיקע אויפּ־שריפטן זענען אַ צייט לאַנג נאָך די וואַלן געבליבן אין שטאָט. און עדות געזאָגט

וועגן פאַרביסענעם וואַל־קאַמף. דער דעמאָלטיקער פרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע, ד״ר אברהם זאַלץ, האָט קאַנדידירט אינעם וואַל־קרייז סטרי־קאַלוש. זיינע קאָנטר־קאַנדידאַטן זענען געווען: אשכנזי פון די אַסימילאַטאָרן און מאַראַטשעווסקי פון די סאָציאַליסטן. ד״ר זאַלץ האָט באַקומען די גרעסטע צאָל שטימען — 2.900, בעת מאַראַטשעווסקי האָט באַקומען 2.500 שטימען, און אשכנזי — 600 שטימען. ביי שטיך־וואַלן צווישן ד״ר זאַלץ און מאַראַטשעווסקין, האָבן די פאָליאַקן און די אַסימילאַטאָרן געשטימט פאַר מאַראַטשעווסקין, וועלכער איז דערוויילט געוואָרן אַלס דעפוטאַט. אין אַלגעמיין האָבן די ציוניסטן באַקומען דרייַ מאַנדאַטן, צונויפזאַמלענדיק 30.000 שטימן אין 20 וואַל־קרייזן. אינעם פאַר־לאַמענט זענען דערוויילט געוואָרן: א. שטאַנד, ד״ר ה. גאַבעל און ד״ר א. מאַהלער. אין טאַרנע האָט ד״ר דוד מאַלץ באַקומען אַ גרויסע צאָל שטימען, אָבער אַ נישט־געניגנדע אויף אַ מאַנדאַט. די וואַל־קאַמפאַניע, וואָס איז געפירט געוואָרן דורך די ציוניסטן אין טאַרנע, האָט געשטאַרקט די ציוניסטישע רייען און געווען דער אָנהויב פון אַ נאַציאָנאַל־יידישער פאָליטיק אויף דער יידישער גאַס. די ציוניסטן זענען אַרויס פון די ענגע ראַמען פון אַ פאַריין, שטעלנדיק די ערשטע שריט אַלס פאַרטיי פון די יידישע מאַסן.

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט איצט פאַרנומען אַ גאָר וויכטיקן פלאַץ אין מערב־גאַליציע. דעם 1.11.1908 איז אין טאַרנע אָפגעהאַלטן געוואָרן אַ דיסטריקט־טאָג פון די מערב גאַליצישע ציוניסטן. העכער 30 פאַרייניגן זענען געווען רעפרעזענטירט אויף דער קאָנפערענץ. לויט דעם באַריכט האָבן די ציוניסטן אין מערב גאַליציע געזאַמלט אין דעם באַריכטס־יאָר 1200 קראָנען פאַר שקלים און איבער 5000 קראָנען פאַר קרן קיימת לישראל. אויף דער קאָנפערענץ האָט ד״ר שמעון פעלדבלום, — וואָס איז אגב אַרויסגעטראָטן צוליב פאָליטישע סיבות פון דער פועלי ציון פאַרטיי — רעפערירט איבער „די איצטיקע סיטואַציע און אונ־דזערע נאָענסטע אויפגאבן".

אַלע דערשיינונגען אין יידישן לעבן ווערן איצט אַן אָביעקט פון פאַראינטע־רעסירונג מצד די ציוניסטן. וועג אין יאָר 1910 איז אין גאַליציע פאַרגעקומען אַ פאָלקס־ציילונג, האָבן גאַליצישע ציוניסטן געוואָרפן דעם לאָזונג אָנצוגעבן אין די אָנקעטע־בויגנס אויף דער פראָגע וועגן דער שפראַך — יידיש אָדער העב־רעאיש. דער דאָזיקער לאָזונג האָט געהאָט אַ וואַרעמען אָפקלאַנג אין טאַרנע, וואו די ציוניסטן האָבן געשאָפן אַ ספעציעלן אָגיטאַציע־קאָמיטעט, וואָס האָט געפירט אַן אינטענסיוון אַקציע כדי אויפקלערן די יידישע באַפעלקערונג די וויכטיקייט אָנצוגעבן די אָנגעהעריקייט צום יידישן פאָלק, פאַר וואָס די עסטרייכישע מאַכט האָט שפעטער באַשטראָפט.

אָזאַ איז געווען דאָס בילד פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע זינט דעם ערשטן ציוניסטישן געדאַנק אין דער שטאָט. ד״ר שמואל שפאָן, דערציער פון אַ גאַנצן ציוניסטישן דור אין טאַרנע, שרייבט אינעם שוין דערמאָנטן יובל־בוך, אַז די ערשטע צוואַנציק יאָר ציוניזם אין טאַרנע דאַרף מען דרייסט באַצייכענען ווי די ראָמאַנטישע תקופה פון דער באַוועגונג, ווייל אין דער צייט האָט מען קודם כל זיך באַמיט צו באַקענען די בריייטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג

מיט די ציוניסטישע אידעאַלן אוֹן פאַראינטערעסירן זיי מיט דער פראַבלעמאַטיק פון דער ציוניסטישער באַוועגונג.

6. ציוניזם אין טארנע נאך דער ראמאנטישער תקופה

דאָס יאָר 1913, וועלן עס איז פאָרגעקומען דער צענטער ציוניסטישער קאָנגרעס אין ווין, באַצייכנט ד״ר שפּאַן אינעם יובל־בוך, ווי „דער אָנהויב פון דער צווייטער תקופה פונעם טאַרנער ציוניזם״. „די דאָזיקע תקופה, — שרייבט דער מחבר — קאָנען מיר אָנרופן ווי אַ פעריאָד פון פראַקטישער אַרבעט ביים רעאַליזירן די ציוניסטישע אידעע, ווייל אין די לעצטע צוואַנציק יאָר האָבן טאַרנער ציוניסטן געשאַנקען זייער גאַנצע אויפמערקזאַמקייט און ענערגיע דער שאַפונג און פונאַנדערבויאונג פון אינסטיטוציעס, וואָס האָבן געהאַט אַ פראַקטישע באַדייטונג און אַן ענגן צוזאַמענהאַנג מיט אויפבויען ארץ־ישראל״.

אָנגעהויבן האָט מען פון דער אַגיטאַציע, אַז ציוניסטן זאָלן קודם כל באַזעצן זיך אין א״י. נאָך מיט אַ צייט צוריק האָט עולה געווען אַ גרעסערע גרופּע טאַרנער יוגנטלעכע, און צווישן זיי — וואָלף ,יוסף פערלבערג, משה לייבל, אהרן האָפמייסטער, ליכטינגער, די בראַנדשטעטערס, וועלכע האָבן זיך דאָרט געווידמעט אינגאַנצן דער ערד־אַרבעט. עלטערע ציוניסטן, ווי משה רייך, עדוואַרד שוואַגער און ד״ר שפּאַן, האָבן באַזוכט א״י אין יאָר 1913 אָלס טוריסטן, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ גרויסע פאַסירונג ביי טאַרנער ציוניסטן. עס איז אָנגעקניפּט געווארן אַ לעבעדיקער קאָנטאַקט מיט ארץ־ישראל, און דערמיט איז אויך געוואַקסן דער אינטערעס און ליבע צום לאַנד. א״ן שפּיץ פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז פון יאָר 1909 געשטאַנען ד״ר שמואל שפּאַן, אַן איבערגעבענער און אומדערמידלעכער טוער, וועלכער האָט פון אַנדערע ציוניסטן געפאָדערט טריישאַפט און אַקטיוויטעט, נישט אַנערקענענדיק אויף דעם געביט קיין שום קאָמפראָמיסן. ד״ר שפּאַן האָט נישט געוואָלט מאַכן קיין אונטערשיד צווישן טעאָריע און פראַקטיק. אָפטמאָל פלעגט ער זיינע נאָענטסטע פאַרטיי־חברים אָפן קריטיקירן דערפאַר וואָס זיי קאָנען נישט אָדער ווילן נישט צופאַסן זייער לעבן צו די לאָזונגען וואָס זיי אַליין פרעדיקן.

נחום סאקאלאוו אין טארנע (1914)

אין יאָר 1913 האָט דער קאָמיטעט פון חיפהער טעכניקום, וואו עס זענען געווען אַ מערהייט דייטשע יידן, אַרגאַניזירטע אינעם „הילפס־פאַריין פון דייטשע יידן״, באַשלאָסן אייניצופירן אינעם נייַ־אויפגעבויטן טעכניקום די דייטשע שפּראַך אַלס אונטערריכט־שפּראַך. די ציוניסטישע וועלט־אָרגאַניזאַציע האָט פראַטעסטירט קעגן דעם באַשלוס פון די דייטשע יידן. אַז די אונטערריכט־שפּראַך אין חיפהער טעכניקום זאָל זיין העברעאיש. אין אַלע לענדער וואו עס זענען געווען

גרעסערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, זענען פאַרגעקומען גרויסע פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען, און די אָנגעזעענסטע ציוניסטישע פירער האָבן אין דער ריכטונג געפירט אַ ברייטע אויפקלער־אַרבעט אין דער פרעסע אוֹן אויף פאַרזאַמלונגען. צוו. אַנד. איז צוליב דעם געקומען קיין גאַליציע נחום סאָקאָלאָוו. די דעמאָלטיקע ענדעציע האָט אין שייכות מיט זיין קומען געהאַלטן פאַר נויטיק פאָרצוווארפן, דעם דעמאָלט שוין באַרימטן ציוניסטישן מנהיג, אַז ער איז אַ פיינט פון פוילישקייט, הגם סאָקאָלאָוו האָט באַדאַרפט בלויז פּראָטעסטירן קעגן אײנפירן די דייטשע שפּראַך אינעם חיפהער טעכניקום. די פוילישע וואָכנשריפט „פּאָגאָן״, וואָס איז דערשינען אין טאָרנע, האָט אינעם נומער פון 1־טן פעברואַר 1914 יאָר, פאַרעפנטלעכט אַ נאָטיץ אונטערן קעפל: „דער באַוואוסטער פון פּאָליאַקן־פרעסערישע אַרויסטרעטונגען וואַרשעווער ליטוואַק נחום סאָקאָלאָוו״. אין דער נאָטיץ איז סאָקאָלאָוון פאַרגליכן מיט זיך אַלס אַ פּראָטעסטירער קעגן דער ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז דערשינען אין טאָרנע, האָט אינעם נומער פון 1־טן פעברואַר 1914 יאָר, פאַרעפנטלעכט אַ נאָטיץ אונטערן קעפל: „דער באַוואוסטער פון פּאָליאַקן־פרעסערישע אַרויסטרעטונגען וואַרשעווער ליטוואַק נחום סאָקאָלאָוו״. אין דער נאָטיץ איז סאָקאָלאָוון פאַרגליכן מיט זיך אַלס אַ פּראָטעסטירער קעגן דער אויסנוצונג פון פּוילן פון דער ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז דערשינען אין פּאַריז אין דער צייטונג „פּאָלאָניע״.

פונדעסטוועגן איז נחום סאָקאָלאָוו געקומען קיין טאָרנע, אָבער די אַדמיניסטראַטיוע מאַכט, אויס מורא פאַר אומרוען, האָט פאַרבאָטן די פאַרזאַמלונג מיטן אָנטייל פון סאָקאָלאָוון. דער אָרטיקער ציוניסטישער קאָמיטעט איז דעריבער געווען געצוואונגען איינצואַרדענען לכבוד סאָקאָלאָוון אַ געשלאָסענעם באַנקעט אין האָטעל ווייס אויף דער וואַלאָווע־גאַס. דער באַנקעט איז פאַרגעקומען אָנהויב פעברואַר 1914, און באַטיילט אין אים האָבן זיך די אַדייטנדיקסטע פאַרשטייער פון טאָרנער יידנטום. בעת ד״ר י. שיפער האָט באַגריסט דעם חשובן גאָסט, האָבן פאַר דער האָטעל־געביידע זיך פאַרזאַמלט אַ גרופּע פּוילישע „סטודענטעס״, שפּעטערדיקע לעגיאָנערן פון פּילסודסקין, און געוואָלט זיך אַרייגנרייסן אין לאָקאַל, וואו עס איז פאָרגעקומען דער באַנקעט. שטיינער האָבן אָנגעהויבן פליען אין די שויבן און די יידישע יוגנט האָט זיך געשטעלט צו פאָרטיידיקונג. מיט גרויס מי איז געלונגען איינצושטילן דאָס דאָזיקע טרויעריקע און נישט־אָנגענעמע געשעעניש. דער באַנקעט איז פאָרענדיקט געוואָרן מיט אַ שיינער און געלונגענער רעדע פון סאָקאָלאָוון.

נאָך דעם געשעעניש האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע פאָרעפנטלעכט אַן אויפרוף, אין וועלכן זי פאָראורטיילט די העצער און מאַכט קלאָר די שטעלונג פון די ציוניסטן און פון סאָקאָלאָוון בנוגע דער פּוילישער מלוכהשקייט, ציטירנדיק סאָקאָלאָווס ווערטער אויפן עלפטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ווין וועגן פּוילישן פאָלק: „דאָס פּוילישע פאָלק איז אַליין אַן אונטערדריקט פאָלק, וואָס קעמפט פאַר זיין קיום אין שווערער אַרבעט און נישט־גינסטיקע באַדינגונגען. אונדזערע אַלע סימפּאַטיעס זענען אויף דער זייט פון אונטערדריקטע, און אויך אויף דער זייט פון די פּאָליאַקן. מיר זענען זיכער, אַז דאָס פּוילישע פאָלק וואָלט באַשאַפן געוצלעך אַנדערע באַדינגונגען פאַר זיך און פאַר די יידן, וועו עס זאָל אַליין באַשטימען זיין גורל״.

גאָר אַנדערש איז אויפגענומען געוואָרן נחום סאָקאָלאָוו, וועו ער איז אין

אומאַפהענגיקן פוילן, אַלס פרעזעס פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אַדורכגעפאָרן דורך טאַרנע דעם 20־טן נאָוועמבער 1929 יאָר, אויפן וועג קיין רומעניע. געפאָרן איז ער דעמאָלט אַנהויבן די אַקציע פאַרן קרן־היסוד. אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 22/11 1929, לייענען מיר פאָלגנדעס:

„דעלעגאַציעס פון ציוניסטישע פאַרטייען, יוגנט־קאָרפאָראַציעס און מאַסן יידן האָבן איבערן ברעג אויסגעפילט דעם וואָקזאַל, כדי צו באַגריסן דעם חשובן גאַסט. אין מאַמענט וועט נחום סאָקאָלאָוו האָט זיך באַוויזן אין וואַגאָן־פענסטער, האָבן זיך געהערט אויסגעשרייען: „היזד — יחי"! אין נאָמען פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָט סאָקאָלאָוון באַגריסט דער וויצע־פרעזעס פון אָרטיקן קאָמיטעט ד"ר שמואל שפּאַן, אין נאָמען פון התאחדות ד"ר פייג, אין נאָמען פון החלוץ קייטש, אין נאָמען פון דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה" דער שילער אונגער, און אין נאָמען פון „וויצאָ" האָט פר. מאַלאַ גרינשטיין דערלאַנגט דעם גאַסט אַ בוקעט בלומען. פרעזידענט סאָקאָלאָוו האָט אין קורצע ווערטער, אין העברעאיש, האַרציק געדאַנקט פאַרן שיינעם — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — קבלת־פנים. ביים אָפּפאָרן פון צוג האָט דער פאָרזאַמלטער עולם געזונגען סאָקאָלאָוון מיטן געזאַנג פון התקוה".

די וועלט־מלחמה און דאָס פאַרנעמען טאַרנע דורך דעם רוסישן מיליטער הערבסט 1914 יאָר, האָבן גורם געווען צו אַן איבערריס אין דער ציוניסטישער טעטיקייט, ווייל אַ באַדייטנדיקער טייל גאָר אַקטיוויע ציוניסטן זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי און געדינט אויסער טאַרנע, בעת אַ צווייטער טייל האָט לגמרי פאַרלאָזט טאַרנע, איבערטראָגנדיק זיך אויף דער צייט פון דער רוסישער אָקופּאַציע אין אַנדערע טיילן פון עסטרייך.

7. ציוניסטישע טעטיקייט אין טארנע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

נאָכדעם ווי די רוסישע אַרמיי האָט אין פרילינג 1915 פאַרלאָזט טאַרנע, האָט ד"ר שפּאַן, פאָרזיצער פון אָרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע ציוניסטישע טוער, מיט ברען און ענערגיע אָנגעהויבן פאָרצוזעצן די ציוניסטישע טעטיקייט, באַגרעניצנדיק זיך בלויז מיט זאַמלען פאַרן נאַציאָנאַלן־פאָנד און איינאָרדענען געלעגנהייטלעכע נאַציאָנאַלע פייערונגען. גלייכצייטיק איז געפירט געוואָרן אַ פילאָנטראָפיש־געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט דורך די ציוניסטישע טוער: וואָלף געצלער, לעאָפאָלד שינאַגעל, עדוואַרד שוואָגער און די מיטגלידערינס פון ציוניסטישן פרויען־קרייז „מרים".

צוליב די מלחמה־באַדינגונגען איז די נויט אויף דער יידישער גאַס גוואַלטיק אויסגעוואַקסן. גאָר אַ סך מלחמה־קרבנות האָבן זיך געציילט צווישן יידן, גע־בליבן אַ סך אלמנות און יתומים פון יידישע געפאַלענע זעלנער. די יידישע אָרעמ־קייט אין טאַרנע האָט זיך געפונען אויפן ראַנד פון אָפגרונט. די דעמאָלטיקע קהילה האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין שום פאַרשטענדעניש פאַר די וואָס זענען געבליבן

אַן מיטלען צום לעבן. טאָרנער ציוניסטן האָבן זיך איינגעשפּאַנט צו דער הילפס־אַרבעט און געטאָן אַלץ איבער די כוחות צו לינדערן די שוועריקייטן. אינעם שוין דערמאָנטן יובל־בוך (ז׳ 72) דערציילט ד״ר שפּאַן, אַז „אַ דאַנק דער דאָזיקער אַרבעט און גרעניצלאָזער איבערגעבנקייט פון עטלעכע אונדזערע חברים, איז געלונגען אין דער דעמאָלטיקער שווערער מלחמה־צייט אויפצושטעלן און אויסהאַלטן אַ יידישע פּאָלקס־קיך, וועלכע האָט טעגלעך אַרויסגעגעבן בערך 2.000 מיטאָגן דער אָרעמסטער יידישער ציווילער ווי מיליטעריש־שער באַפעלקערונג פון אונדזער שטאָט, טיילווייז אַן געלט, די איבעריקע — פּאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל. אויסער דעם האָבן אונדזערע חברים געאַרבעט גאָר איבערגעגעבן אין פּאַרשידענע קאָמיטעטן, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען צו קומען צו הילף פּאַרשידענע אלמנות און יתומים צוגעקומענע קיין טאָרנע, וועמענס מענער און פּאָטערס זענען אומגע־קומען אויף די פראָנטן".

אויב מען וועט נעמען אין אַכט די שווערע אָפּראָוויזאַציע־לאָגע בעת דער ער־שטער וועלט־מלחמה, די שווערקייטן און באַגרעניצונגען אינעם צופירן שפּייז, וואָס איז רעקווירירט געוואָרן דער עיקר פּאַרן מיליטער, דאָס איינפירן דעם קאָרטן־סיסטעם פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג אויף די וויכטיקסטע שפּייז־אַרטיקלען, קאָן מען ערשט אָפּשאַצן וואָס עס האָט באַדייט פאַר דער יידישער אָרעמקייט אין טאָרנע די אויפגעשטעלטע פּאָלקס־קיך, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן דורך ציו־ניסטן. אַן שום באַלוינונג האָבן אין קיך געאַרבעט פיל מיטגלידערינס פון דער ציוניסטישער פרויען־אָרגאַניזאַציע „מרים". כדאי דאָ צו דערמאָנען די פרויען: פייגע בלאונער, טאָנקע בערקעלהאַמער, מינע הודעס, מאָניע מיללער, העלע גרינ־פעלד — און פיל אַנדערע, שטילע, באַשיידענע מיטאַרבעטערינס.

אַ דאַנק די מיטגלידערינס פון „מרים" איז אויך מעגלעך געווען, הגם אין אַ באַגרעניצטער פאָרם, צו פירן אַ ציוניסטישע קולטור טעטיקייט. אינעם באַשיי־דענעם קליינעם צימערל פון „מרים" אויף דער וואַלאָווע־גאַס (אין הויז פון מאָר־גוליעס), האָט זיך געפונען די יודאַאיסטישע ביבליאָטעק געפירט דורך טאָנקע בערקעלהאַמער (שפּעטער — די פרוי פון ד״ר יעקל פון טאָרנע). אין דעם לאָקאַל פלעגט זיך אויך פאָרזאַמלען די עלטערע ציוניסטישע יוגנט, וועלכע איז נאָך דערווייל געווען פריי פון מיליטער־דינסט, אָדער געדינט אין מיליטער אינעם טאָרנער גאָרניזאָן. אַ געוויסע צייט האָט געפירט אַן אינטענסיווע קולטור־טעטיקייט צווישן דער יינגערער ציוניסטישער געניראַציע אליעזר ריגער (דערנאָך — פּראָ־פעסאָר אויפן ירושלימער אוניווערזיטעט, וועלכער האָט דעמאָלט געדינט ביים עסטרייכישן מיליטער אין טאָרנע, לעצטנס דירעקטאָר פונעם דערציאונגס־מיניסטע־ריום, נפטר געוואָרן אין אַפּריל 1954 יאָר אין ירושלים). אין די יוגנט־קרייזן זענען נאָך געווען טעטיק די ברידער דוד און לעאָן קאָהן, און יאָן 1917 — ראובן ראָזענ־בליט, וועלכער האָט אויך געדינט אין מיליטער אין טאָרנע און האָט פיל מיט־געהאָלפן אויפצולעבן דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטאָט. דאָס איז אָבער געווען אַן אַרבעט אַ געכאַפּטע, אַ געלעגנהייטלעכע. נישט געווען קיין קאָנטאַקט מיט א״י, מיט אויסלענדישע ציוניסטישע פאַקטאָרן, נישט געווען קיין ציוניסטישע פרעסע.

„מרים" אינעם יאָר 1917

פון לינקס אויף רעכטס: ראובן ראַזענבלים, העלא גרינפעלד, דאלא לייבל, מאַרקע וועלטש,
פייגע בלויגער, בראָניא פערלבערגער, זאַשיע פייערשטיין און אליעזר ריגער

8. קאמף פאר נאציאנאלער אויטאנאמיע און פאר דעראבערן די קהילות

הערבסט 1918 יאָר האָט אָנגעזאָגט דעם סוף פון דער מלחמה. די דייטשע מיליטעריש מאַשין איז שוין געווען אַ צעטרייסלטע, די עסטרייך־אונגאַרישע מאָנאַרכיע האָט זיך געוואַלט אין אירע יסודות. די פעלקער וואָס האָבן געוואוינט אין די לענדער פון דער האַבסבורגער דינאַסטיע, האָבן זיך געגרייט צו צעריסן די פעדים, וואָס האָבן זיי געבונדן מיט ווין. אין גאַליציע זענען געוואַקסן די שטיי־מונגען פאַר אומאָפּהענגיקייט. עס איז שוין נישט געווען קיין שום ספק, אַז עס גרייטן זיך גרויסע ענדערונגען אינעם פאָליטישן לעבן פון די פעלקער, וואָס האָבן באַוואוינט די עסטרייך־אונגאַרישע מאָנאַרכיע.

הגם כמעט אַלע ציוניסטישע אָנפירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין גאַליציע האָבן זיך נאָך געפונען אין מיליטער, האָט זיך דעם 18־טן אויגוסט 1918 יאָר צונויפגעזאַמלט דער פאַרשטאַרקטער פאַרטיי־ראַט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין גאַליציע, מיטן אָנטייל פון דעלעגאַטן פון לעמבערג, קראָקע און אַנדערע גאַליצישע שטעט. ד״ר לעאָן רייך, מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט, האָט אַרומגערעדט די נאַציאָנאַל־פּאָליטישע פּאָסטולאַטן אין שייכות מיט דער עוונע־טואַליטעט פון אַ מעגלעכער רעוויזיע פון דער קאָנסטיטוציע אין עסטרייך און דער אַנטשטייאונג פון זעלבשטענדיקע מדינות אויפן מזרח, וואו יידן האָבן געלעבט אין קאָמפּאַקטע מאַסן. דער פאַרטיי־ראַט, אונטערן פאָרזיץ פון ד״ר קאָרנהייזער פון יאַסלע (שוועך פון אינזש׳ לייכטער) און ד״ר הויזמאַן פון לעמבערג, האָט נאָכן אויסהערן די רעפעראַטן פון ד״ר וואַלדמאַן, ד״ר עמיל שמאָראָק און ד״ר א. קאָרקיס, אָנגענומען פאָלגנדע וויכטיקע באַשלוסן:

„דער ציוניסטישער פאַרטיי־ראַט דערקלערט, אַז אין אייניקלאַנג מיטן באַזעלער פראָגראַם, אָנערקענט ער די נאַציאָנאַלע גאַנצקייט פון אַלע יידן אין דער וועלט, און כדי צו לייזן די יידנפראָגע אינגאַנצן, שטרעבט ער צו דערגרייכן די עפּנטלעך־רעכטלעך גאַראַנטירטע נאַציאָנאַלע היים פאַרן יידישן פאָלק אין ארץ־ישראל. נעמענדיק אָבער אין אָכט, וואָס די יידן אין לענדער פון צעשפּרייטונג בילדן אַ געזעלשאַפטלעכקייט מיט אייגענע פאָליטישע און קולטורעלע אינטערעסן, שיידן זיך אונטער פון אַנדערע פעלקער און שטרעבן אונטערצוהאַלטן און שטאַרקן דאָס יידנטום אויך אין דער צעשפּרייטונג, נעמט אָן דער פאַרטיי־ראַט פאָלגנדע רעזאָלוציע:

1. דער פאַרטיי־ראַט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין גאַליציע וואָס האָט אָפּגעהאַלטן זיינע זיצונגען דעם 18־טן אויגוסט 1918 יאָר אין לעמבערג, שטעלט פעסט מיט פאַרדרוס, אַז אַלע פאָסטולאַטן פון נאַציאָנאַלן יידנטום צו גאַראַנטירן זיינע בירגערלעכע, באַזונדערס פאָליטישע און קולטורעלע רעכט, זענען ביז איצט נישט באַריקזיכטיקט געוואָרן.

2. דער פאַרטיי־ראַט באַוואָרנט זיך ענערגיש געגן דער עקאָנאָמישער עוולה לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין דער אָקציע ווידעראויפּצובויען גאַליציע און וואָרנט גלייכצייטיק די מאָסגעבנדע פאָקטאָרן פאַר טאָלערירן די וויטערדיקע

אַנטיסעמיטישע פראָפּאַגאַנדע, וועלכע גייט ביסלעכווייז אַריבער אין גוואַלטאַטן און פירט צו אַ קאַטאַסטראָפע נישט בלויז פאַר יידן, נאָר שעדיקט אויך דעם נאָמען פון דער מלוכה אין דער גאַנצער קולטורעלער וועלט.

3. דער פאַרטיי־ראַט האַלט, אַז ס׳איז נויטיק אייגנצופירן נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין עסטרייך, אַלס אייגנציקער אויסווועג פון כאַאָס פונעם שטענדיקן נאַציאָנאַליטעטן־קאָמף און פון דעם זיך כסדר פאַרשאַרפנדיקן מלוכהשן קריזיס און פאַדערט: קאָנסטיטוציאָנעלע אָנערקענונג פון דער יידישער נאַציאָנאַליטעט אַלס ענפטלעכע קאַרפאָראַציע, באַרופן צו דערפילן איר רעכט אויפן געביט פון דער גאַראַנטירטער נאַציאָנאַל־פערסאָנעלער אויטאָנאָמיע, די רעכט פון זעלבסבאַשטימונג און זעלבסטפאַרוואַלטונג. צו דער אויטאָנאָם־יידישער געזעלשאַפטלעכקייט געהערן אַלע געבוירענע אַלס יידן, בירגער, אויב עס איז אין אייגצלנע פאַלן, לויט די פאַראַנטע פאַרשריפטן, נישט פאַרגעקומען קיין אַרויסטריט פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. צום געביט פון אויטאָנאָמער טעטיקייט פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, געהערן אויסער די אויבן־אויסגערעכנטע, קודם־כל די פראָגן פון יידישער קולטור, דערציאונג, שול־וועזן און פאָלקס־בילדונג, די ענינים פון סאָציאַלער שוץ און אַרגאַניזירונג פון ווירטשאַפטלעכער אַרבעט.

4. נעמענדיק אין אַכט, וואָס די פריער דערמאָנטע נאַציאָנאַלע רעכט פון יידנטום זענען אומעטום די נישט־פאַרעלטערטע פאָסטולאַטן, דאָרט ווי יידן וואוינען אין מאַסן, פאַדערט דער פאַרטיי־ראַט פון די פאָקטאָרן וואָס קומען אין באַטראַכט, אַז אין פאַל פון אומוואַנדלען די מלוכה, אין איינקלאַנג מיט די פאַדערונגען פון די יידן וואָס באַוואוינען די נייַ־געשאַפענע ראַנד־מדינות אויפן מזרח, צו גאַראַנטירן אויטאָנאָמע נאַציאָנאַלע רעכט.

5. דער פאַרטיי־ראַט אַפראָבירט די שריט, וואָס די ווינער עקזעקוטיוות האָט אונטערגענומען ביי דער עסטרייכישער רעגירונג מיטן ציל צו אָנערקענען די יידישע נאַציאָנאַליטעט".

די אויבנדערמאָנטע באַשלוסן וועלכע האָבן געגעבן אַן אָנהויב די אידעאָלאָגישע הנחות פון דער ציוניסטישער פאָליטיק אין די גלות־לענדער, האָבן געהאָט אַ שטאַרקן אָפקלאַנג ביי דער יידישער באָפעלקערונג אין גאַליציע. אין קראָקע האָט אַ גרופּע ציוניסטן, אין שפּיץ פון די ענערגישע און איבערגעבענע ציוניסט־שע אָנפירער אין מערב־גאַליציע — ד״ר חיים הילפשטיין און ד״ר שמואל וואַרהאַפטיג, אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם „נאָווי דזשעננ׳יק", וועמענס גייסטיקע אָנפירונג איז אייגנגעשטאַנען אין די הענט פון ד״ר יהושע טהאָן. „נאָווי דזשעננ׳יק", וועמענס רעדאַקציע עס האָט איבערגענומען דער פעאיקער און באַדייטנדיקער פובליציסט ד״ר וו. בערקעלהאָמער פון טאַרנע, איז אינגיכן געוואָרן די פאַרשפרייטסטע צייטונג, גלייענט דורכן גאַנצן גאַליציש יידנטום. די צייטונג האָט דרייסט און קאָנסעקווענט געקעמפט אין שוץ פון די יידישע אינטערעסן, באַזונדערס פאַרן נצחון פון די פרינציפן, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אין די אויבנדערמאָנטע רעזאָלוציעס פון פאַרטיי־ראַט אין לעמבערג.

די אָנפירונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין גאַליציע האָט באַשלאָסן דעם טאָג פון 14־טן אָקטאָבער 1918 יאָר צו דערקלערן אַלס דעמאָנסטראַציע פון

גאַליצישן יידנטום, „כדי צו ברענגען צום אויסדרוק דעם ווילן, אַז אין מאַמענט, וועו עס אַנטשיידט זיך דער גורל פון פעלקער, זאָל דאָס יידישע פאָלק לגבי דער גאַנצער וועלט הויך פאָדערן זיין רעכט פון נאַציאָנאַלן קיום אין עסטרייך״ (לויט די ווערטער אינעם אויפרוף). דעם טאָג האָט די עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער פאַרטיי אויף פאַרזאַמלונגען פאַרגעלייגט אָפּצושטימען די יידישע פאָסטולאַטן אינעם מאַמענט פון איבערבויען די עסטרייכישע מאַנאַרכיע, לויטן באַשלוס פון ציוניסטישן פאַרטיי־ראָט דעם 18־טן אויגוסט 1918 יאָר.

די געשעענישן זענען שנעל געלאָפן פאָראויס. די אַרמייען פון די צענטראַלע מלוכות האָבן קאַפּיטולירט. די פאַרשימלטע געביידע פון דער עסטרייך־אונגאַרישער מאָנאַרכיע איז זיך צעפאַלן אין שטויב. אין אָקטאָבער 1918 האָט זיך שוין פאַרמירט דאָס אומאָפּהענגיקע פאַרייניקטע פוילן. לויט די באַשלוסן פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער פאַרטיי זענען אויפן 14־טן אָקטאָבער 1918 יאָר, געוויסע פון געוואָרן אין גאַנץ גאַליציע גרויסע מאַניפעסטאַציעס פון דער יידישער באַפעלקערונג. דעם טאָג איז אַזאַ פאַרזאַמלונג פאָרגעקומען אין קראָקע. ד״ר י. שיפער פון טאַרנע, וועלכער איז דעמאָלט געווען אין מיליטער־דינסט אין קראָקע, איז אַרויסגעטרעטן אָלס רעדנער אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג אין נאָמען פון פועלי־ציון, וואָס איז געווען טעטיק אין שטאָט פאַר דער גאַנצער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

מיר ברענגען ווייטער דעם באַריכט פון דער קראָקעווער פאַרזאַמלונג ווי זי איז באַשריבן אין „נאָווי דזשעננ׳יק״. מיר טוען דאָס צוליבן אָנטייל פון ד״ר שיפער, אונדזער בן־עיר, אויף דער פאַרזאַמלונג, ווי אויך צוליב די אָנגענומענע רעזאָלוציעס, וואָס האָבן אין יענעם איבערברוך־פעריאָד געדינט פאַר אַ גרונט־הנחה פאַר דער ציוניסטישער טעטיקייט אין מערב־גאַליציע:

„דעם 14־טן אָקטאָבער 1918 יאָר האָבן אין זאָל „ציון״ פאַרזאַמלט זיך מאַסן יידישע בירגער. געעפנט די פאַרזאַמלונג האָט דער פאָרזיצער פון לאָקאַלן קאָמיטעט אין קראָקע ד״ר וואַרהאַפטיג, און מיט רעדעס זענען אַרויסגעטרעטן ד״ר צימער־מאַן, וועלכער האָט געשילדערט די דעמאָלטיקע לאָגע פון יידנטום און די פאָסטולאָטן פון יידישן פאָלק, דערנאָך האָט דער פאָרשטייער פון פועלי־ציון ד״ר י. שיפער געוויזן צו שאַפן אַ יידישן נאַציאָנאַל־ראָט, ד״ר מאַקס לעזער האָט געגעבן אַ בילד פון דער אָנטוויקלונג פון א״י פאַר די לעצטע יאָרן. צום סוף האָבן געערעדט די פועלי־ציוניסטן מיפּעלעוו, פרידבערג און ד״ר פלעשאָווסקי.

עס זענען אָנגענומען געוואָרן פאָלגנדע רעזאָלוציעס:

„די פאַרזאַמלטע באַגריסן די אַנטשטייאונג פון אַן אומאָפּהענגיק פאַרייניקט פוילן און פאָדערן די אַנערקענונג פון דער יידישער נאַציאָנאַליטעט אָלס עפּנטלעך־רעכטלעכע קאָרפּאָראַציע, און באַזונדערס אַ נאַציאָנאַל־פערזאָנעלע אויטאָנאָמיע, די מעגלעכקייט פון זעלבסטגעשטאַלטיקן אונדזער נאַציאָנאַל־קולטורעל און געזעל־שאַפטלעך לעבן און מעגלעכקייט צו באַשיצן די דאָזיקע רעכט. די פאַרזאַמלטע אַפּעלירן צו דער גאַנצער ציוויליזירטער מענטשהייט, דערבי׳ אויך צום פוילישן פאָלק, וועגן אָנערקענען זייער נישט פאַרעלטערטע רעכט אויפן היסטאָרישן יידישן פאָטערלאַנד אין ארץ־ישראל, וואו דאָס יידישע פאָלק ווייל שאַפן פאַר זיך אַ צענטער

פון נאַציאָנאַלן לעבן און נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג, ווי אויך אָנערקענען די רעכט אַלס נאַציאָנאַלע מינדערהייט דאָרט, וואו עס וואוינען יידישע מאַסן, ובכן אויך אויף דער פוילישער ערד".

צום סוף ווערט געזאָגט אין דער רעזאָלוציע:

„מיר פאָדערן די דעמאָקראַטיזירונג פון יידישן לעבן פון אינעווייניק און אַ פאָלקס־פאַרטרעטערשאַפט כלפי חוץ, מיר פאָדערן שאַפן אַ יידישן נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס זאָל אַרומנעמען פאָרשטייער פון די נאַציאָנאַל־יידישע פאַרטייען און רופן אַ קאָנגרעס פונעם פוילישן יידנטום. אין אַ מאָמענט וועז פעלקער הי־בן זיך אויף פון דערניידערונג, רופן מיר אַלע יידן צו איינהייט אַרום דער נאַציאָנאַלער פאָן, — מיר שווערן נישט אָפשטעלן זיך אין אונדזערע באַמיאונגען, ביז וואָנען מיר וועלן נישט ווערן אַ פריי און אַ גלייך צווישן גלייכע פאָלק".

ענלעכע מאַניפעסטאַציע־פאַרזאַמלונגען זענען אָפגעהאַלטן געוואָרן אין אַלע גאַליציש שטעט, אויך אין טאַרנע. דאָ איז אָבער די פאַרזאַמלונג נישט צושטאַנד־געקומען אינעם אָנגעזאָגטן טערמין, וועגן וואָס עס טיילט מיט דער „נאָווי דזשענ־ניק" פון 22־טן אָקטאָבער 1918 יאָר, שרייבנדיק אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון טאַרנע:

„די אָנגעזאָגטע ביי אונדז אויפן 14.10. מאַניפעסטאַציע פון נאַציאָנאַל־יידישע פאָדערונגען איז נישט־צושטאַנד געקומען, צוליב די אינטריגעס און דענונציאַציעס פון עטלעכע מאָשקעווואָטע פאָליטיקאַנער, הגם די סטאַראָסטוות האָט אין צייט געהאַט אַרויסגעגעבן אַ דערלויבעניש אויף דורכצופירן די פאַרזאַמלונג. אָן אַ וועל־כער ס׳איז דרויסנדיקער צוגרייטונג, אויפן בלויזן קלאַנג וועגן דער פאַרזאַמלונג, וואָס דאָרף כלומרשט פאָרקומען אומלעגאַל, האָבן יידן פון אַלע שיכטן צונויפ־געזאַמלט זיך אינאָוונט דעם 15־טן אָקטאָבער 1918 יאָר, אין אייגער פון די גרעסטע שולן אין שטאָט, כדי אַרויסצוברענגען זייערע פאָדערונגען אין איצטיקן מאָמענט. טויזנטער האָבן פאַרפולט די שול און הונדערטער, וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט אַריינבאַקומען, האָבן פאַרפלייצט די גאַסן ביים אַריינגאַנג. אויף דער פאַרזאַמלונג האָט געעדט אַ דעלעגאַט פון קראָקעווער פועלי־ציון, דוד, דערנאָך זענען אָנגע־נומען געוואָרן אַנטשפרעכנדיקע רעזאָלוציעס".

אָבער נאָכן איבערגאַנגס־פעריאָד פון געהויבענע שטימונגען און האָפענונגען, מיט וועלכע עס איז באַגריסט געוואָרן די נייע תקופה פון פרייהייט און רעכט פון אַלע אונטערדריקטע פעלקער, איז גיך געקומען די אויסניכטערונג. איבערן גאַנצן לאַנד איז אַדורך אַ כוואַליע פון אומרוען און איבערפאַלן אויף דער רואיקער יידישער באַפעלקערונג. נישט בלויז רויב־פאַלן זענען עס געווען, עס איז ממש באַדראָט געוואָרן די פיזישע עקזיסטענץ פון די יידישע מאַסן. די אויסנאַם־לאַגע פון די יידן אין מזרח־גאַליציע, אַנטשטאַנען צוליב די פויליש־אוקראַאיניש קאַמפן, האָט דערפירט צו דער אַנטשטייאונג פון אַ יידישן נאַציאָנאַל־ראַט פאַר דעמדאָזיקן געביט. דעם 5־טן נאָוועמבער 1918 איז אין קראָקע אַנטשטאַנען דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט פאַר מערב־גאַליציע, אין וועלכן עס זענען אַריין פאַרשטייער פון דריי יידישע פאַרטייען, וואָס האָבן געווירקט אין דער יידישער סביבה, ד. ה. ציוניסטן, פועלי־ציון און יידישע סאָציאַליסטן (זש. פ. ס.), דערביי האָט יעדער פֿון די פאַרטייען באַוואָרנט זיך צו האָבן פרייע הענט ביים פירן איר זעלבשטענדיקע

פאָליטיק בנוגע די איינשטעלונגען, וואו עס האָט געפעלט פראָגראַמאַטישע אייניקייט צווישן די געאייניקטע פאַרטייען.

די אַנטשטייאונג פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע איז מיט אַן אויסער־געווייגלעכן ענטוזיאַזם באַגריסט געוואָרן דורך דער גאַנצער יידישער באָפעלקע־רונג אין מערב־גאַליציע. דעם 6־טן נאָוועמבער 1918 יאָר איז אין קראָקע פאָר־געקומען אַ מעכטיקע מאַניפעסטאַציע, וועלכע האָט זיך טיף אייניגעקריצט אין זכרון פון יעדן איינעם, וואָס האָט זי בייגעוואוינט. דער שרייבער פון די שורות האָט דעמאָלט געדינט אין מיליטער אין קראָקע און באַטייליקט זיך אינעם גאַנ־צוג פון טויזנטער יידן. זעלנער און ציווילע, אַלטע און יונגע, אַלע האָבן מאַניפעס־טירט איבער די גאַסן פון שטאָט. אין די פענסטער — ליכט־צעשטראַלטע פנימער. דאָס איז געווען אַ מאַניפעסטאַציע נישט בלויז פון קראָקעווער יידן, ווייל עס האָבן זיך אין איר באַטייליקט טויזנטער יידישע זעלנער פון אַלע געביטן פון גאַליציע, וואָס האָבן דעמאָלט געדינט אין קראָקע, אָדער זיך פאַרהאַלטן אין שטאָט בעתן צוריקקער פון די פראָנטן.

„נאָווי דזשענניק״ (פון 6.11.1918) באַשרייבט אַזוי די דאָזיקע גרויסע יידישע מאַניפעסטאַציע:

„דאָס גאַנצע יידישע קראָקע איז אַרויס אין גאַס, מינדעסטנס אַ 20.000 יידן. אַזאַ איינהייטלעכן פראָנט, אַזאַ האַרמאָניע, אַזא אַנטשלאָסנקייט, אַזאַ ענטוזיאַזם, האָט די יידישע באָפעלקערונג אין קראָקע שוין לאַנג נישט אַרויסגעוויזן. אויף פינף ערטער פון די פאַרזאַמלונגען זענען אַרויסגעטרעטן 24 רעדנער. אין זאַל „עזרא״ האָבן געריידט: ד״ר וואַרהאַפטיג, ד״ר פעלדבלום, לייסטנער און בנימין קאָהן (פועלי־ציון). אין זאַל פון יידישן טעאַטער: מיפעלעוו, האַלפערן, שלום פרוינד (פועלי ציון), מאַרקאָוויטש, ד״ר קרעניגעל, און פרידבערג. פאַר דער קהילה: ד״ר בולוואַ, ד״ר פילצער, ד״ר לעזער, ד״ר הילפשטיין, ד״ר שוואַרץ און האָכדאָרף. די אָנגענומענע רעזאָלוציעס אויף די פאַרזאַמלונגען האָבן געלויטעט: „די פאַר־זאַמלטע פאַראורטיילן די שעדלעכע פאַר דער יידישער באָפעלקערונג פאָליטיק פון דער איצטיקער קראָקעווער קהילה, און זאָגט־אָפּ די רעכט־ דעם איצטיקן איז־רעאַליטישן געמיינדע־ראַט אין קראָקע צו רעפרעזענטירן דעם ווילן פון דער יידישער באָפעלקערונג, און פאָדערט, אַז דער איצטיקער ראַט זאָל אָפּטרעטן און אין משך פון 4 וואָכן דורכפירן וואַלן אויפן יסוד פון פינפאַכיקן וואַל־סיסטעם. ביזן אַדורכפירן די וואַלן, דאַרפן אַלע קהילה־אָגענדעס אין משך פון טעג איבער־געוויזן ווערן די דעלעגאַטן פון אַלע יידישע פאַרטייען״.

אויפן אָרט איז אויך אויסגעטיילט געוואָרן אַ דעלעגאַציע פון ציוניסטן און פועלי־ציוניסטן, וועלכע איז מיט אַ צוג פון עטלעכע טויזנט יידן אַוועק אין פרע־זידיום פון דער קהילה. ווי עס גיט איבער דער „נאָווי דזשענניק״, האָט מען דאָרט נישט געטראָפן דעם ד״ר טיללעס, דעמאָלטיקער פאָרזיצער פון דער קראָקעווער קהילה, און מ׳האָט קאָנפערירט מיט זיין פאַרטרעטער ד״ר רפאל לאַנדאו. אינ־צווישנצייט האָט מען אויפן גאַס, ביים אַריינגאַנג אין דער קהילה, אַראָפגעריסן און צעבראָכן דעם שילד פון דער איזראַעליטישער געמיינדע, און ביים געזאַנג פון יידישע לידער, האָט מען אויף דעם אָרט פאַרשטעקט די בלוי־ווייסע פאָן.

פון אַן אימפּראַוויזירטער טריבונע האָבן געשריבן צום עולם: ד״ר פילצער, ד״ר קרעניגעל, ד״ר שוואַרץ און ד״ר הענריק לעזער. וועלן ד״ר טיללעס האָט אין אַ צייט אַרום טעלעפאָנירט, אַז ער טרעט אָפּ פון זיין אַמט, האָט זיך פאַרמירט אַ צוג, אין וועמענס שפּיץ עס זענען געגאַנגען יידישע אָפּיצירן און זעלנער מיט דער בלוי־ווייסער פאָן, דורך די גאַסן קראַקאָווסקאָ, סטראַדאָם. וועלן דער צוג איז צוגעקומען צום ווינקל פון געטרודע־גאַס, האָבן די לעצטע רייען ערשט אַרויסמאַרשירט פון פאַר דער קהילה־געבויידע. סטיכיש איז דער צוג אַוועק אויף דער יאַסנע גאַס, צום הויז וואו עס האָט געאַרבעט און געוואוינט דער פירער פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און פאַרזיצער פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט ראַבינער ד״ר טהאָן. צום פאַרזאַמלטן עולם האָט ד״ר טהאָן געשריבן אין העברעאיש, יידיש און פויליש. ער האָט געדאַנקט דאַס יידישע פאָלק צו טאַט, פאַר אויסקעמפן זיך דאָס יידישע פאָטערלאַנד אין ארץ־ישראל, און דערקלערט, אַז פאַר פולע נאַציאָנאַלע רעכט אין פוילן זענען פויליש יידן גרייט צו טראָגן אַלע פליכטן. דערנאָך איז דער צוג אַוועק אויף דער דיטל־גאַס, און נאָך דער רעדע פון ד״ר פעלדבלום, רואיק זיך אויפגעלאזט״.

דער צוזאַמענשטעל פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט איז געווען 45 מיטגלידער, צו 15 פאַרשטייער פון די דריי פאַריניקטע נאַציאָנאַל־יידישע פאַרטייען. אינעם אויספיר־קאָמיטעט זענען אַריין צו 5 פאַרשטייער פון יעדער פאַרטיי. ציוניסטן — ד״ר טהאָן, ד״ר פעלדבלום, ד״ר וואַרהאַפטיק, שמואל שאַפּירא, דר שוואַרצבאַרט. פאַרטרעטער — ד״ר צימערמאַן און לייסטנער. פון פועלי־ציון — ד״ר י. מאַר־גוליעס, ד״ר שיפער, ד״ר שוואַרץ, האַלפערן, בירנהאַק. פאַרטרעטער — מיפעלעוו און נוסבאום. פון זש. פּ. ס. (יידישע סאָציאַליסטן) — ד״ר שולדענפריי, ד״ר גוט־מאַן, פאַפּיער, ד״ר פיינער, ד״ר שרייבער. פאַרטרעטער: נעקער און בלום. אינעם פרעזידיום פון ייד. נאַציאָנאַל־ראַט זענען אַריין: ד״ר טהאָן (ציוניסטן), ד״ר מאַר־גוליעס (פועלי־ציון), ד״ר שרייבער (זש. פּ. ס.). אַלס פאַרטרעטער — ד״ר וואַר־האַפטיג און פאַפּיער.

מיר האָבן בריייטער געשילדערט די דערהויבענע מאָמענטן פון דער אַנטשטיי־אונג און אַנטוויקלונג פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע, וועלכער האָט סטי־מולירט צו שאַפן ענלעכע נאַציאָנאַלע קערפערשאַפטן אין גרעסערע שטעט פון גאַליציע. אויך אין טאַרנע איז אויף דער איניציאָטיוו פון לאָקאַלן ציוניסטישן קאָמיטעט געשאַפן געוואָרן אַ יידישער נאַציאָנאַל־ראַט, וואו עס זענען געווען פאַרטרעטן פאַרשטייער פון אַלע יידישע קרייזן אין שטאָט. די אָנפירונג פונעם ראַט איז אייגנעשטאַנען אין די הענט פון אַקטיוויע ציוניסטישע טויער, ווי: חיים נייגער, ד״ר שמואל שפּאַן, יוסף הייטאַן, ד״ר וו. שענקעל, וואָלף געצלער, לעאָפאָלד שינאַגעל, הענעך טיש און דניאל לייבל (די לעצטע צוויי — פון פועלי־ציון).

דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע, ווי אין אַנדערע שטעט, איז קודם כל אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר דער דרינגנדער אויפגאַבע צו באַשיצן דאָס האָב־און־גוטס פון דער יידישער באָפעלקערונג, וואָס איז אין די ערשטע צייטן פון פוילנס אומאָפהענגיקייט געווען אויסגעשטעלט אויף שוועריע איבערפאַלן און אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען. כדי אליין איבערצונעמען די שוץ איבערן יידישן פאַרמעגן,

האָט דער פֿרעזידיום פון יידישן נאַציאָנאַל־ראַט אין קראָקע, אין פֿאַרשטענדיקונג מיט דער פּוילישער צייטווייליקער מאַכט, די א. ג. פּוילישע ליקווידיר־קאָמיסיע, צוזאַמען פֿאַרעפֿנטלעכט פֿאָלגנדן אויפֿרוף:

„אין פֿאַרשטענדיקונג מיט דער פּוילישער ליקווידיר־קאָמיסיע, נעמט איבער דער יידישער מיליטעריש־שער קאָמיטעט די אָרגאַניזירונג פון אַ פּרייוויליקן רעזערוו יידיש אָפּיצירן און זעלנער צו באַשיצן דאָס לעבן און פֿאַרמעגן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קראָקע און אויף דער פֿראָווינץ. דער דאָזיקער רעזערוו וועט אונטערליגן דער פּוילישער מיליטעריש־שער קאָמענדע אין קראָקע. מיר רופן אָלע יידיש אָפּיצירן און זעלנער, ווי אויך די אַלע, וועמען די טובֿה פון דער יידישער זאַך ליגט זיי אויפן האַרץ, זיי זאָלן גלייך זיך צושטעלן אין די קאָשאַרן פון יידישן פּרייוויליקן רעזערוו אויף דער וואָלניצאַ־גאַס. די ווערבירונג קומט פֿאָר אָן איבערריס פון 8 פּרי ביז 8 אָוונט. לויט דער דערלויבענ־יש פון פּ. ל. ק. איז דערלויבט אַרײַנצוטרעטן אין רעזערוו אָפּיצירן און זעלנער, וואָס זענען איצט אין אַקטיוון מיליטער־דינסט. פֿאַרן יידישן מיליטערישן קאָמיטעט: אינזש׳ מאָוריצי פּרייַנדליך, פֿאָרזיצנדער; אינזש׳ טוביה וועקסנער, פֿאָרזיצנדער; — יוסף שענ־בערג, פֿאָרזיצנדער. פֿאַרן יידישן נאַציאָנאַל־ראַט: ד״ר יהושע טהאָן, ד״ר העניך שרייבער, ד״ר יוסף מאַרגוליעס. פֿאַרן פּוילישן ליקווידיר־קאָמיטעט: גראַף לאַ־סאָצקי — נאַטשעלניק פון אַדמיניסטראַטיוון אָפּטייל, וולאָדזשימיעזש טעטמייער — נאַטשעלניק פון מיליטערישן אָפּטייל.

די פּרייוויליקע יידישע רעזערוו, צו וועלכע עס האָבן געהערט בערך 1.000 יידישע זעלנער און אָפּיצירן, האָט אַ געוויסע צייט געהאַלטן אַרדענונג און עפּנטלעכע רו אין קראָקע און אויף דער פֿראָווינץ, פּירנדיק אָפּטמאָל שוועריקייטן מיטן שטאָטישן צי דאָרפֿישן אָנגעלויף, וועלכער האָט געלויערט אויף יידישע לעבנס און פֿאַרמעגנס. צום רעזערוו האָבן אויך צווישן אַנדערע געהערט פון טאָרנע די צוויי זעלנער וואָס האָבן בשעתו געדינט אין קראָקע — ד״ר י. שיפּער און ד״ר א. כאַמעט.

אויך אין טאָרנע איז לויטן ביישפּיל פון קראָקע, פֿאַרמירט געוואָרן אַ באַזונ־דערע יידישע אָפּטיילונג פון זעלנער און אָפּיצירן אונטער דער אָנפּירונג פון פֿאָפּולערן און באַליבטן דורך די יידישע זעלנער פון 57־טן פּוסגייער־פֿאָלק יעקב סאַלאַמאָן, וועמענס אָפּטיילונג האָט געהאַלטן אין צוים דעם צעווילדעווטן המון פון די פּעריפּעריעס און נאָענטסטע דערפֿער, גרייט יעדן מינוט צו מאָרדן יידן און פּלינדערן זייער פֿאַרמעגן. אויסגעצייכנט זיך אין קאָמף מיט די באַנדעס אין טאָרנע האָט דער אָפּיציר ד״ר עמיל אַדלער (איצט אין ישראל).

כדי אַנטקעגנצוווירקן דער פֿאַרשפּרייט פּונעם אַנטיסעמיטיזם אין טאָרנע (ווי אין גאַנץ פּוילן), וועלכער האָט אָנגענומען פֿאַרמען פון זאָאָלאָגישן האַס צו יידן, איז פון צייט צו צייט דערשינען אַ וואָכנשריפֿט אין דער פּוילישער שפּראַך — „זשיטשיע טאַרנאָווסקיע״, אונטער דער רעדאַקציע פון א. כאַמעט און דוד אייכענ־האָלץ.

דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין טאָרנע האָט זיך אויפֿגעלייזט, וועג די לאַגע אין פּוילן האָט זיך פּיל־ווייניק סטאַביליזירט און עס איז אַנט־

שטאַנען אַ נאַרמאַלע מלוכהשע מאַכט. טאַרנער ציוניסטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז אויף צו אַרדענען דאָס יידישע לעבן, פאַרטיידיקן יידישע אינטערעסן, איז בארופן די קהילה, וועמענס דעראָבערונג דורך ציוניסטן עס האָט נאָך געפאָדערט הערצל אין די ערשטע יאָרן פון דער אַנטשטייאונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. די יידישע קהילה אין טאַרנע, פונקט ווי די קהילות אין אַנדערע שטעט, זענען איינגעשטאַנען אין די הענט פון מאַגיסטראַטיש־קהלישע קליקעס וועלכע האָבן דאָרט געפירט אַ באַלעבאַטישקייט, וואָס האָט לגמרי נישט אַנטשפראָכן די אינטערעסן פון די ברייטסטע יידישע מאַסן.

דעריבער האָבן טאַרנער ציוניסטן דורכגעפירט אַ שטורעם אויף דער דאָזיקער פאַרשימלטער יידישער אינסטיטוציע*.

9. ציוניסטישע ארגאניזאציע אין טארנע נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה

וועז די זיכערהייטס־לאַגע אין פוילן האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמאַליזירן, וועז דאָס פאָליטיש־עקאָנאָמישע לעבן איז אַוועק אויפן גלייכן וועג, איז די עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פאַר מערב־גאַליציע און שלעזיע צוגעטרעטן אויפצובויען די ציוניסטישע באַוועגונג אין שטעט און שטעטלעך, וואָס איז געווען דעזאָרגאַניזירט צוליב דער מלחמה. די דאָזיקע אויפגאַבע האָט געמוסען אויף זיך דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער עקזעקוטיווע אין קראָקע, ד״ר י. שוואַרצבאַרד, וועלכער האָט דורכגעפירט אַן אַלזייטיקע דערפאָלגרייכע פראָפאַגאַנדע־אַקציע, דערפירנדיק די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין אַ גאָר קורצער צייט צו אַנטוויקלונג און אויפשטייג.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, אָנגעפירט דורך ד״ר שמואל שפּאַן, איז גלייך נאָך דער מלחמה צוגעטרעטן צו אַ נאָרמאַלער אַרבעט. צום אָרטיקן קאָמיטעט האָבן דעמאָלט געהערט, אויסער חיים נייגער, וועלכער האָט זיך געהאַט צוריקגעקערט פון באָכניע, וואו ער האָט געדינט אין מיליטער בעת דער מלחמה, — איגנאַץ ליאָן, ד״ר ע. מערץ, ד״ר בערקעלהאַמער, חיים וויים, רפאל גזשיב, שמואל שפּאַנאוף, ראַנד, שמעון ליינער, אינזש׳ לייכטער, ד״ר גאָלדבערג, ד״ר שענקעל, שלמה ריין. ביז גאָר רירעוודיק, באַזונדערס אויפן קולטור־געביט, זענען געווען די ציוניסטישע פאַריינען „מרים״ און „בר־כוכבא״. דער ערשטער באַווייז פון אויס־געוואַקסענער ציוניסטישער פעסטקייט און שלאָגפערטיקייט פון דער באַנייטער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז געווען די וואָל־אַקציע צום געזעצגעבערישן סיים אין פוילן. דער אָרטיקער ציוניסטישער קאָמיטעט איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר דער וויכטיקער אויפגאַבע צו פירן דאָס טאַרנער יידנטום צו דער וואָל־אורנע אונטער דער נאַציאָנאַל־יידישער פאָן.

אין טאַרנער וואָל־קרייז איז אַרויסגעשטעלט געוואָרן די קאַנדידאַטור פון

*) פרטים וועגן דעם קאָמף פאַר דעראָבערן די קהילה אין טאַרנע — געפונען זיך אינעם קאַפּיטל: „צו דער געשיכטע פון יידן אין טאַרנע״.

ד״ר יהושע טהאַן. די וואַל־אַקציע האָט אין אַ גרויסער מאָס געהאַלפן פאַרפעסטיקן און אויסברייטערן דעם ציוניסטישן קרייז. די אַגיטאַציע פאַר ד״ר טהאָנס קאַנדי־דאַטור איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעכטיקער מאַניפעסטאַציע פאַר די ציוניס־טישע אידעאַלן. צו די וואַל־מיטינגען אין דער גרויסער שול אָדער אויפן קהילה־הויף פלעגן קומען טויזנטער יידישע ווייליער, און דער באַזוך אין טאָרנע פון ד״ר טהאָן, כדי אַרויסצוטרעטן אין שטאָט מיט דער פראָגראַמאַטישער רעדע, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעכטיקער דעמאָנסטראַציע פון טאָרנער יידנטום לטובת ציוניסטישע לאָזונגען. פון וואָקזאַל, דורך די גאַסן קראַקאָווסקע, וואַלאָווע און נאָווא ביז דער נייער שול, האָבן טאָרנער יידן געשלעפט דעם וואָגן וואו עס איז געזעסן ד״ר יהושע טהאָן.

אין טאָג פון די וואַלן האָט דער ציוניסטישער קאַנדידאַט ד״ר טהאָן באקומען די גרעסטע צאָל שטימען פון אַלע ליסטעס אין טאָרנע. דעצידירט אָבער האָט די צאָל שטימען פון גאַנצן וואַל־קרייז, וואָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען אַזוי צוגע־שניטן, אַז טאָרנער ווייליער האָבן נישט געקאָנט אויסווייליז זייערס אַ קאַנדידאַט.

די וואַלן צום געזעצגעבערישן סיים האָבן געהאַט פאַר דער ציוניסטישער באַ־וועגונג די באַדייטונג, אַז עס האָט זיך געשאַפן אַ בריי־טערער שטענדיקער אַקטיוו, וועלכער איז נאָך די וואַלן צוגעטרעטן צו אייגנטלעכער ציוניסטישער אַר־בעט, קאָנצענטרירנדיק זיך קודם־כל אויפן געביט פון העברעאישן שול־וועזן.

אויף אַ צווייט אָרט דערציילן מיר די געשיכטע פון דער אַנטשטייאונג פון „שפה ברורה״ אין טאָרנע. מען דאַרף אָבער אונטערשטרייכן, אַז די „שפה ברורה״־שול אין טאָרנע, געעפנט אין יאָר 1919, איז קודם כל דער אויפטו פון דעמאָלטיקן פאָרזיצער פון אָרטיקן ציוניסטישן קאָמיטעט ד״ר שמואל שפּאָן, וועמענס אויסער־געווייניליכע ענערגיע און ביישפיללאָזע איבערגעבנקייט האָבן דערמעגליכט דעם איינקויף פון דער איינשטאָקיקער געביידע און אין די שפּעטערדיקע יאָרן דאָס צובויען אַ צווייטן שטאָק פאַר דער „שפה ברורה״.

אין דער געביידע אויף דער הייליקער אַנגע גאַס נומ׳ 1 האָט זיך געפונען נישט נאָר די העברעאישע שול, דאָרט האָט זיך אויך קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע ציוניסטישע לעבן פון שטאָט. אין אַ ספעציעל גרויסן זאַל פלעגן פאָרקומען ציוניסטישע און עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, יעדעס יאָר פלעגט דאָרט שפּילן יידיש טעאַטער אונטער דער דירעקציע פון האָרט. דאָרט פלעגן גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה פאָרקומען די זיצונגען פון לאָקאַלן ציוניסטישן קאָמיטעט. אויך האָט זיך אין דעם לאָקאַל געפונען דאָס ביוראָ פון קרן קיימת לישראל. דאָרט, אינעם קליינעם צימערל פון דער „שפה ברורה״־געביידע, פלעגט גאַנצע טעג אָפּזיצן דער שול־סעקרעטאַר ויאָלף כהנא, מיט וועמענס נאָמען עס איז אַזוי פאַרבונדן די געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאָרנע אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין כהנא׳ס הענט זענען זיך צונויפגעקומען אַלע פעדעם פון פאָרשידענע ציוניסטישע אָקציעס און אינסטיטוציעס. פאָרמעל איז ער נאָר געווען סעקרעטאַר פון „שפה ברורה״, אָבער ער האָט דערלעדיקט אַלע ציו־ניסטישע אַרבעטן אין שטאָט. זיין צימערל איז אייגנטלעך געווען אַ ציוניס־שער לייענזאַל. ער האָט אַראָפגעברענגט די וויכטיקסטע יידישע צייטשריפטן פון

לאַנד און אויסלאַנד, אָבער אַזוי ווי אין יענער צייט האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע נאָך נישט פאַרמאָגט קיין אייגענעם לאָקאַל, האָבן ביי כהנא'ן אין צימערל טאָג־טעגלעך זיך פאַרזאַמלט יינגערע ציוניסטן, כדי כאַפּן אַ שמועס וועגן אַקטועלע ציוניסטישע פראָבלעמען, דורכלייענען צייטונגען, וואָס כהנא פלעגט פריינטלעך דערלאַנגען, זייענדיק שטאָלץ דערמיט, וואָס אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען קומען אָן אין שול די צייטונגען פון ניו־יאָרק — „דער טאָג" און „פאָרווערטס". וואָלף כהנא האָט פאַרטיילט שקלים, אָפּצייכנס, און פושקעס פון קרן קיימת. אים פלעגט מען גאָר אָפט טרעפן אין קאַנצעלאַריע פון ד"ר שפּאַן, וויייל ער האָט נישט אָנערקענט קיין אַנדערע אויטאָריטעט. אויך ד"ר שפּאַן האָט אַרויסגעווויזן אומבאַגרענעצטן צוטרוי צו וואָלף כהנא און דער עיקר מיט אים פאַרשטענדיקט זיך, ווען עס איז נויטיק געווען צו טאָן ממשותדיק, וווינקער דיסקוטירן און באַשליסן. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועו די „שפה־ברורה"־שול איז זיך פונאַנדערגעוואַקסן, וועו עס האָט זיך דאָרט געפונען די גרויסע פאַלקס־ביבליאָטעק, האָט וואָלף כהנא געשיינט פון פרייד, וויייל זיין שול, זיין ביבליאָטעק, וואָס ער האָט זיי געפלעגט און געצערטלט פון זייער אַנטשטייאונג, זענען דער־גאַנגען צו אַזאַ פרעכטיקער אַנטוויקלונג. ער האָט שטענדיק געטרוימט וועגן עולה זיין קיין ארץ ישראל, און באַזונדערס האָט אים געצויגן צו זיין באַליבטן ברודער, באַוואוסטן מזרחי־טוער און העברעאישן ליטעראַט אברהם כהנא. דער גרויזאַמער טויט פון די הענט פון די היטלעריסטישע רוצחים האָט אַ סוף געמאַכט צום רואיקן, שטילן און באַשיידענעם לעבן פון דעם ציוניסטישן טוער אין טאַרנע. כבוד זיין אָנדענק!

די אָנפירונג מיטן לאָקאַלן ציוניסטישן קאָמיטעט איז איינגעשטאַנען אין די הענט פון ד"ר שמואל שפּאַן, וועלכער האָט אין משך פון צען יאָר — די סאַמע שווערסטע צייט פאַרן דעמאָלטיקן יידנטום — געפירט די ציוניסטישע אַרבעט. סעק־רעטאַר פון לאָקאַלן קאָמיטעט אין די יאָרן 1919/20, איז געווען ד"ר חיים ווייט. צום קאָמיטעט האָבן נאָך געהערט: חיים נייגער, ד"ר גאָלדבערג, ד"ר שענקעל, אינזש. לייכטער, עדוואַרד שוואַגער, לעאָפאָלד שינאַגעל, שמואל שפּאַנאוף, שמעון ליינער, שפּינדלער, חיים ערליך, ד"ר ע. מערץ, רפאל גזשיב.

נאָכן לייגן די פרעזעסור דורך ד"ר שפּאַן, נעמט זי איבער ד"ר וו. בערקעל־האַמער, וועלכער רעזיגנירט אין יאָר 1923 פון זיין אַמט, שטעלנדיק זיך אין שפּיץ פון דער ניי־געגרינדעטער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע „התאחדות". אַלס פרעזעס פון לאָקאַלן קאָמיטעט איז דערווויילט געוואָרן חיים נייגער, און גלייכצייטיק ווערן דערווויילט אין קאָמיטעט יונגע ציוניסטן — יוסף זילבערמאַן, יצחק גרינשטיין, י. ליאָן.

חיים נייגער פלעגט מיט זיין רעדנער־טאַלענט מיטרייסן יידישע מאַסן, ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע ער פלעגט אָרויסטרעטן, האָבן צוגעצויגן אַ גאָר גרויסן עולם. אין טאַרנע האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף פאַר געווינען די יידישע גאַס פאַרן ציוניזם. צום קאַמף מיטן ציוניזם האָבן זיך איינגעשפּאַנט די חסידים וואָס פלעגן באַשולדיקן די ציוניסטן אין צונעמען זיי די קינדער פון דער היים און זיי אָרויסשיקן קיין ארץ־ישראל, ווי אויך די אַסימילאַטאָרן און בונדיסטן,

וועלכע האָבן געהאַט גרויסע איינפלוסן צווישן יידישע אַרבעטער אין טאָרנע. דער דאָזיקער קאַמף איז פאַרן טאָרנער ציוניזם געווען מעגלעך און דערפאָלגרייך אַ דאַנק די דעמאָלטיקע אומדערמידלעכע טוער חיים נייגער און ד״ר שפּאַן, וואָס ביידע האָבן זיך ממש דערגענצט און מיט התלהבות געאַרבעט ביים דערקלערן טאָרנער יידן דעם מהות פון ציוניזם. די יידישע קהילה, מיט חיים נייגער אַלס פאָרזיצער פונעם ראַט און ישעיהו זילבערפעניג און ד״ר שמואל שפּאַן אינעם פרעזידיום פון דער פאַרוואַלטונג, איז געווארן אַ מוסטער־אָרגאַניזאַציע פון יידישער נאַציאָנאַלער רעפרעזענטאַנץ. די אַקטיווסטע ציוניסטישע טוער אין טאָרנע האָבן זיך געשטעלט צו דער קהילה־אַרבעט, ווי: חיים נייגער, ד״ר שמואל שפּאַן, יוסף הייטאַן, שמון ליינער, גבריאל דורשט, הענריק האָלענדער, לעאָפאָלד שינאַגעל, אברהם שפילמאַן, ווי אויך טאָרנער מזרחיסטן: וואָלף געצלער, יחיאל קורץ און דער התאחדות־טוער ד״ר פייג.

דער ציוניסטישער קאָמיטעט האָט פיל אויפמערקזאַמקייט געשאָנקען דער קולטור־טעטיקייט. איינער פון די גרעסטע אויפטוען פון דעם קאָמיטעט איז געווען דאָס שאַפן אין טאָרנע די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק „ספריה עממית״. ביי די איבעריקע ציוניסטישע גרופירונג האָבן עקזיסטירט ביבליאָטעקן מיט אַ קליינעם קרייז לייענער. סוף־כל־סוף איז געקומען צו אַ פאַרשטענדיקונג צווישן די פאַר־וואַלטונגען פון אַלע ציוניסטישע ביבליאָטעקן אוו עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אַל־געמיינע ביבליאָטעק, צוטריטלעך פאַר די בריייטסטע יידישע מאַסן. אין משך פון פיל יאָרן איז פֿרעזעס פון דער ביבליאָטעק געווען חיים נייגער. אין דער ביבליאָטעק האָבן זיך געפונען ביכער אין דער העברעאישער, יידישער, פוילישער און דייטשער שפּראַך. אין יאָר 1939 האָט די ביבליאָטעק פאַרמאָגט ביי אַ 20.000 ביכער. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די ביבליאָטעק צעשלעפט געוואָרן. עס איז פון איר נישט איבערגעבליבן קיין זכר. בלויז נאָך דער באַפרייאונג האָט מען ביי גאַסן־הענדלער אין קראָקע, וואָס האַנדלען מיט אַלטוואַרג, געקאָנט געפינען באַזונדערע בענד מיטן סטעמפל פון דער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק אין טאָרנע *.

10. „יידישע וואכנשריפט״

די ציוניסטישע איינפלוסן אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע זענען כסדר געוואַקסן. נישט געווען קיין יידישע אינסטיטוציע, וואו ציוניסטן זאָלן נישט האָבן מיטגעאַרבעט און געהאַט דאָרט אַ דעציידירנדיקע השפּעה. אויך אויסער טאָרנע האָט די ציוניסטישע באַוועגונג געהאַט אָנזען און איינפלוס. חיים נייגער אין געווען נישט נאָר דעלעגאַט אויף יעדן ציוניסטישן קאָנגרעס, נאָר אויך מיטגליד צי פאַר־טרעטער אין ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט, און ד״ר שמואל שפּאַן איז עטלעכע מאָל דערוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד פון קאָנגרעס־געריכט. ביידע זענען זיי

*) פרטים וועגן דער אָנטשטייאונג פון דער פאָלקס־ביבליאָטעק „ספריה עממית״ אין טאָרנע — אין די שפּעטערדיקע קאַפּיטלען.

געווען צירונג פון ציוניזם אין גאַליציע און באַקאַנט געווען אין פוילן פון זייער איבערגעגעבנקייט פאַר דער ציוניסטישער אַרבעט.

גאָר אינגיכן איז אַנטשטאַנען די נויטוועניקייט צו שאַפן אַ שטענדיקע פאַר־בינדונג מיט די יידישע מאַסן אין טאַרנע, און צו דעם צוועק האָט דער אָרטיקער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַן אייגענע צייטשריפט. דעם 4טן אַפּריל 1928 יאָר איז דערשינען דער ערשטער נומער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" מיט אַ יידישער ביילאָגע „יידיש וואָכן־בלאַט". מיט דער רעדאַקציע האָט אָנגעפירט ד״ר שלמה גאָלדבערג און דער דעמאָלטיקער סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט, ד״ר אברהם כאָמעט. אין רעדאַקציע־קאָמיטעט האָבן נאָך געהערט: חיים נייגער, ד״ר שיינפעלד און מגר. הענריק שפילמאַן.

וויכטיקע אויפגאַבן האָט פאַר זיך אַוועקגעשטעלט דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי". „מיר וועלן שטיין אויף דער וואַך פון יידישן כבוד" — לייענען מיר אינעם לייט־אַרטיקל פון ערשטן נומער. — „מיר וועלן סטעמפלען די אַלע, וואָס מסחרן מיט די אַלגעמיין־יידישע אינטערעסן און ברענגען נאָר חרפה און שאָדן דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט".

די דאָזיקע אויפגאַבע האָט די וואָכן־צייטונג אוסגעפירט טריי אין משך פון 11 יאָר, שטייענדיק אויף דער וואַך פון די יידישע אינטערעסן, דעמאָס־קירנדיק די קליקעס, וואָס האָבן געווילדעוועט אויף דער יידישער גאָס. די צייטונג איז גאָר אינגיכן געווארן די טריבונע פון אַלגעמיינעם ציוניזם, איבערשרייטנדיק איר לאָקאַלע באַדייטונג. וועגן דער פאַרשפרייטקייט פון דער צייטונג זאָגט עדות דער פאַקט, אַז די גאַנצע צייט פון איר עקזיסטענץ האָט זי זיך אויסגע־האַלטן פון אייגענע הכנסות, און געווען אפשר איינע פון נישט אַ סך ענלעכע שריפטן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין דעפיציט. דאָס איז צו פאַרדאַנקען קודם כל

אַלגעמיין ציוניסטישע דעלעגאַטן פון מערב גאַליציע און שלעזיען צום ציוניסטישן קאָנגרעס (1935) זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: חיים נייגער, אברהם האָפשטעטער, ד״ר יהושע טאָן, ד״ר שמואל שפּאָן, ד״ר יצחק שוואַרצבאַרד, ד״ר גרינשטיין.
שטייענדיק פון רעכטס: ד״ר י. ארנשטיין, און ד״ר פראַנד.

דער אומדערמידלעכער אוֹן איבערגעגעבענער אַרבעט פון איר טיכטיקן אַדמי־
ניסטראַטאָר חיים פרידמאַן (אומגעקומען אין טאַרנער געטאָ).

אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס, וואָס די צענטראַלע אינסטאַנצן האָבן פראָקלא־
מירט, האָט די טאַרנער אָרגאַניזאַציע תמיד פאַרנומען דעם אויבנאַן. זענען דאָס
געווען וואָלן צו דער יידישער קהילה, צום סיום אָדער צום שטאָראַט — האָבן
שטענדיק געזיגט די ציוניסטן. אויך אין טאַרנע זענען פון דער יידישער גאַס
באַזייטיקט געוואָרן שעדיקער און פאָליטיקאַנער. אויב טאַרנע האָט געשמט פאַר
אַן אויסגעשפראָכן ציוניסטישע שטאָט, — איז עס אין אַ גרויסער מאָס צו פאַר־
דאַנקען דעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ וואָס איז אַן איבערראַשונג דערשינען פון 4־טן
אַפּריל 1928 ביז אויגוסט 1939 יאָר.

אויף דער צייט פון חיים נייגער׳ס פרעזעסור פאַלט אויס נאָך איין גרויסער
דערפאָלג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע ביי די שטאָראַט־וואָלן אין יאָר
1929. די ציוניסטן האָבן דעמאָלט באַקומען 10 מאַנדאַטן: חיים נייגער, יוסף היימאַן,
לעאָפאָלד שינאַגעל (נפטר געוואָרן אין ישראל), וואָלף געצלער, ד״ר וו. שענקעל,
ד״ר מ. מענדערער, הענריק האָלענדער, אברהם שפילמאַן, ד״ר ש. גאָלדבערג און
ד״ר שמואל שפאַן. דערביי זענען יוסף היימאַן און ד״ר וו. שענקעל דערוויילט גע־
וואָרן אַלס מאַגיסטראַט־לאַווניקעס. די טעטיקייט פון ציוניסטישע ראַטמענער אין
שטאָראַט און אין מאַגיסטראַט האָט גורם געווען דערצו, אַז גרויסע טיילן פון
דער פּוילישער באַפעלקערונג האָבן געהאַט א מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט
א נייעם טיפ יידן, באַוואוסטזיניק מיט זיינע פליכטן לגבי דער מלוכה אַלס בירגער,

Żydzi! Pamiętajcie o cierpieniach braci naszych w Niemczech.

Należytość pocztowa opłacona ryczałtem. Dzisiejszy numer zawiera 6 stron druku. Cena 25 groszy.

TYGODNIK ŻYDOWSKI

Organ Organizacji Sjonistycznej w Tarnowie.

PRENUMERATA: Miesięcznie Zł. 1·10; Kwartalnie Zł. 3·30; Półrocznie Zł. 6·60; Rocznie Zł. 13·10; Prenumerata zagraniczna miesięcznie Zł. 1·50

Konto P. K. O. 410·288.

Redakcja i administracja: ul. Mickiewicza 6

Godziny przyjęć od godz. 4 do 5 po południu.

Rękopisów nie zwraca się.

OGŁOSZENIA: Strona Zł. 200·—; ½ strony Zł. 100·—; ¼ „ Zł. 60·—; ⅛ „ Zł. 30·—; 1/16 „ Zł. 15·—; 1/32 „ Zł. 8·—. Przed tekstem 100 proc. dodatku. Dodatek za zdjęcia 50 %.

Rok VI. Tarnów, wtorek dnia 30-go maja 1933 r. Nr. 20.

·godnik żydowski Nr. 3 מארנע, 27 אפריל 1928

יודיש

וואכענבלאט

ארגאן פון די ציוניסטישע ארגאניזאציעס אין מארנע

רעדאקציע און אדמיניסטראציע נאלעווקיא 2 אפען פון 4 ביז 5

וועלכער פאָדערט אָבער פאַר דער יידישער באַפעלקערונג די קאָנסטיטוציאָנעלע איר גאַראַנטירטע רעכט אויף לעבן און אַרבעט, רעכט צו באַפרידיקן זיינע רעליגיעזע און נאַציאָנאַל־קולטורעלע באַדערפענישן.

11. אלגעמיינער ציוניזם אין אפענסיווע

די אַנטשטייאונג און פונאַנדערוואוקס פון פאַרשידענע פראַקציעס אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין טאַרנע אַוועק־געשטעלט פאַר נייע אויפגאָבן. דער אַלגעמיינער ציוניזם, וואָס האָט זיך אידענטיפיצירט מיט הערצלס ציוניזם און פאַטראָנירט דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט געמוזט אַרויפגיין אויפן וועג פון אידעאישער קריסטאַליזירונג, געמוזט איבערגיין פון דעפענסיווע אין אָפענסיווע, כדי קודם כל צו געווינען די ציוניסטישע יוגנט, וואָס האָט דעם ציוניזם רעאַליזירט דורך חלוצישער טאַט.

דעם ציוניזם, אין וועלט־מאַסשטאָב ווי אין לאַנדס־מאַסשטאָב האָט פון דער פאַרגליווערונג אַרויסגעפירט ד״ר יצחק שווארצבארד, וועלכער האָט אין די סאַמע שווערסטע באַדינגונגען געשטעלט זיך צום קאָמף פאַרן אינטעגראַלן אַלגעמיינעם ציוניזם, שאָפנדיק דעם וועלט־פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן, אין אָנשפאַר אויף דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין מזרח־ און מערב־גאַליציע. די לאָזונגען פון ד״ר שווארצבארד, וועלכער האָט געראַדט וועגן דער נויטוועندיקייט פון אַ זעלבשטענדיקער ווירטשאַפטלעך־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אין א״י, געוראָפן צו שאַפן דעם אַלגעמיין־ציוניסטישן חלוץ און געפאָדערט איינצופירן אַ פאַרטיי־דיסציפלין אין די ציוניסטישע רייען, האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ באַזונדערס גינסטיקן באָדן אין טאַרנע.

האַרט פאַר דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן אין טאַרנע, צונויפגערופן אויף סוף דעצעמבער 1928 יאָר, האָט דער דעמאָלטיקער סעקרעטאַר פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, ד״ר אברהם כאַמעט, געשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 21/12 1928 (נומ׳ 37):

„לאָמיר זיין אויפריכטיק און אָפן זיך מודה זיין: אונדזער אַרבעט דאָ אין גלות פאַר אויפבויען ארץישראל, שטייט נישט אין קיין שום פראָפאָרץ צו די הערא־אישע אָנשטרענגונגען פון אונדזערע חלוצים אין ארץ. די גראָשן, וואָס מיר וואַרפן צו דעם קרן־קיימת, זענען גאָרנישט אין פאַרגלייך מיט די קרבנות און אַרבעט פון די חלוצים, אַ דאַנק וועמען די וועלט האָט אָנגעהויבן רעספעקטירן אונדזער אויפטו און אונדזער שטרעבן אין ארץ־ישראל. אָט אין דער ריכטונג מוז קומען אַן ענדערונג. זיין אַן אַרגאַניזירטער ציוניסט, געהערן צום ציוניסטישן אַוואַנגאַרד, הייסט שטיין אין די פאָדערשטע רייען פון דער גרויסער באַפרייערישער באַוועגונג פון יידישן פאָלק. אַ ציל אַ גרויסער, אַ דערהויבענער און שווערער. דעריבער זענען די פליכטן און אויפגאָבן גרויסע. מיר קאָנען נישט זיין בלויז א וואַל־קאַמיטעט, וועלכער לעבט אויף ערשט ביי אַ וואַל־קאַמפאַניע. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע דערוואַרטן דערווייל גרויסע אויפגאָבן. די אַנטוויקלונג פון די ארץ־ישראלדיקע

פֿאַנדן פֿאַדערט אינטענסיוו אַרבעט, לכל הפחות אין אַזאַ פֿאַרנעם, ווי אונדזערע חברים האָבן אַנטוויקלט ביי די לעצטע וואַלן צום שטאָטראַט. צו דער אַרבעט דאַרפן זיך שטעלן אַלע ציוניסטן, און אין דער ערשטער ריי די ״אַלגעמיינע ציוניסטן, פֿאַראַנטוואָרטלעכע פֿאַר דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג״.

צו יענער צייט האָט באַזונדערס זיך אויסגעצייכנט מיט אַקטיוויטעט אַ גרופּע עלטערע יוגנט, אַנגעשלאָסן אָן דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע: ד״ר כאַמעט, ד״ר יוסף זילבערמאַן, מגר. הענריק שפילמאַן, יצחק וואַלאַך, אהרון ריינהאַלד, חיים ערליך און אַנדערע. אַרום דער גרופּע האָט זיך קאָנצענטרירט די יוגנט פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע האָט ביסלעכווייז געבאַנט זיך אַ וועג און דעצידירנדיקע השפּעה אויף דער גאַנצער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע. צום צענטן ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר פון מערב־גאַליציע אוו שלעזיע, וואָס איז פֿאָרגעקומען דעם 1־טן נאָוועמבער 1928 יאָר אין קראָקע, זענען אויסער דער דעלעגאַציע פון עלטערע ציוניסטן, צוגעקומען אויך דעלעגאַטן פון יונגערן דור ציוניסטן. צום צוזאַמענפֿאָר זענען פון טאָרנע געפֿאָרן פֿאַלגנדע פערזאָנען: חיים נייגער, ד״ר ש. שפּאַן, ד״ר שיינפעלד, ד״ר וו. שענקעל, לעאָפֿאָלד שינאַגעל, זעליג לערנער, ד״ר כאַמעט, הענריק פלור, חיים ערליך, משה רובין. אַלס פֿאַרטרעטער: ד״ר י. זילבערמאַן, שמעון ליינער (איצט אין ישראל) און ד״ר ב. שפּייזער.

נאָך דער קאָנפֿערענץ איז מען צוגעטראָטן רעאָרגאַניזירן און פֿאַרברייטערן דעם לאָקאַלן קאָמיטעט אונטערן לאָזונג אַדורכצופֿירן אַ ברייטע פראָפּאַגאַנדיסטישע אַקציע צווישן דער יידישער יוגנט און אַקטיוויזירן די ציוניסטישע מאַסן. גלייך נאָכן צוריקקומען פון דער קראָקעווער קאָנפֿערענץ, וועלכע איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון פֿאַרשטאַרקטער אַקטיוויטעט לטובת ארץ־ישראל, איז אין דער העלפֿט נאָוועמבער 1928 יאָר געוואָרן אַ ראַיאָן־באַראַטונג פון קרן־קיימת־אַקטיוויסטן, מיטן אָנטייל פון שליח פון ארץ ישראל, דיכטער נ. ביסטריצקי, ד״ר יהודה צימערמאַן, פרעזעס פון דער קק״ל־צענטראַלע אין קראָקע, און דעלעגאַטן פון טאָרנע, באָבאָוו, בריגל, דאָמבראָווע, דעמביץ, מעליץ, מושינאַ, ניי־סאָנץ, פילזנע, ראַדלאָוו און ראָפּשיץ. פֿאַרזיצער פון דער קאָנפֿערענץ איז געווען חיים נייגער. אַזויווי אויף דער קאָנפֿערענץ איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז אין די אויבנדערמאָנטע ערטער איז נישט דערגרייכט געוואָרן די אויפגאָבע, וואָס איז אָנגעצייכט געוואָרן דורך דער קק״ל־צענטראַלע, איז באַשלאָסן געוואָרן אויסצווויילן אַ ראַיאָן־קאָמיטעט, וועמען עס איז איבערגעגעבן געוואָרן די אָנפֿירונג און קאָנטראָל איבער דער קרן־קיימת־אַרבעט אין טאָרנע און אין אומגעגנט. דער באַזוך פון נתן ביסטריצקי האָט פיל מיטגעווירקט אויפצולעבן די ציוניסטישע טעטיקייט. באַזונדערס האָט די ציוניסטישע יוגנט, ביי וועלכער ביסטריצקי פלעגט פֿאַרברענגען יעדן אָוונט, בעת זיין זיין אין טאָרנע, מיט התלהבות זיך געזונומען צו דער אַרבעט אין די אַרגאַניזאַציעס.

דאָס איז געווען אין דער תקופה נאָך די וואַלן צום סיים און קהילה. די דאָזיקע פֿאַליטישע אַקציעס האָבן געפֿאַדערט פיל אַרבעט און פֿאָנדן, און די אַקטיווסטע ציוניסטן זענען געווען אַנגאַזשירט אינעם וואַל־קאַמף. אין ״טיגאָדניק זשידאָווסקי״

(23.11.28 נומ׳ 33), איז דערשינען אַן אַרטיקל פון ד״ר כאַמעט, וועלכער רופט צו אַקטיווער אַרבעט לטובת די נאַציאָנאַל־פאָנדן. דער אַרטיקל הייסט „נאָכן אַרויס־פאָר פון נתן ביסטריצקי״. צוו. אַנד. לייענען מיר דאָרט:

„די אַרבעט פאַר די ארץ־ישראלדיקע פאָנדן דאַרף איצט פאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט נאָך די אַלע וואַל־קאַמפאַניעס. אין דער אַרבעט דאַרפן זיך פאַרייניקן אַלע פראַקציעס. פאַר דער ריין ארץ־ישראלדיקער אַרבעט האָבן מיר זיכער די זעלבע התלהבות, וועלכע מיר האָבן אַרויסגעוויזן ביי די וואַלן צום סיים און קהילה. אונדזערע חברים זענען מן־הסתמא פעאיק צו די זעלבע קרבנות, וועלכע זיי האָבן געברענגט בעת די וואַל־אַקציעס. זאָל די ארץ־ישראלדיקע אַרבעט זיין אַ פרוביר־שטיין, ווער עס איז אַ פולער ציוניסט און ווער עס אַרבעט, ווייל די ארץ־ישראלדיקע ערד קאָן נישט וואַרטן״.

דעמאָלבן חודש נאָוועמבער 1928 יאָר, האָט אין טאַרנע געוויילט די דעלעגאַטין פון קרן קיימת אין ארץ־ישראל, פרוי פעווזנער, וועלכע האָט צווישן טאַרנער יידישע פרויען געפירט אַן אויפקלער־אַרבעט.

אויך אויפן אַרגאַניזאַציאָנעלן געביט איז צו פאַרצייכענען אַן אויפלעבונג. דעם 23־טן דעצעמבער 1928 יאָר איז אונטערן פאָרזיץ פון חיים נייגער פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די אלג. ציוניסטן, אויף וועלכער פרעזעס נייגער האָט רעפעריט וועגן דער לאַגע אין ציוניזם, ד״ר שפּאָן האָט באַריכטעט וועגן דער

נתן ביסטריצקי אין טאַרנע — אין נאָוועמבער 1928
עס זיצן פון רעכטס אויף לינקס: ד״ר דוד נייגער, חיים נייגער, נתן ביסטריצקי, ד״ר י. פייג און בעק.

א״י־טעטיקייט און רעפערירט וועגן „אונדזערע ווייטערדיקע אויפגאַבן", יוסף היימאַן האָט רעפערירט א. . ט. „די ווירטשאַפטלעכע לאַגע פון די יידן אין פוילן און די אויפגאַבן און פליכטן וואָס דרינגען דערפון אַרויס פאַר דער ציוניסטישער פאַרטיי״; ד״ר שענקעל האָט רעפערירט א. ד. ט. „אונדזער פאָליטישע טעטיקייט". און מגר. ה. שפילמאַן — „אונדזער אַרבעט צווישן דער יוגנט". אין נאָמען פון אַ גרופּע יינגערע ציוניסטן האָט געריעט ד״ר א. כאַמעט. אויף דער פאַרזאַמלונג איז דערווייליט געווארן אַ נייער אַרטיקער קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין פאָלגנדע פערזאָן: י. בינענשטאָק (איצט אין ישראל), ד״ר א. כאַמעט (איצט אין ישראל), חיים ערליך, ד״ר פיש, הענריק פלור, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר הענריק גרינבערג (איצט אין ישראל), יוסף היימאַן, ה. האָלענדער, וואָלף כהנא, עווא קאָשער (איצט אין ישראל), משה קלאַפהאָלץ (איצט אין ישראל), זעליג לערנער, חיים נייגער, נאָוואָטני משה, בראָנקאַ פערלבערג, ד״ר ריין (איצט אין אַ סאָוויע־טישער תפיסה), וואָלף ראַפאַפאָרט, אהרון ריינהאָלד, ד״ר שמואל שפאַן (איצט אין ישראל), ד״ר וואָלף שענקעל, לעאָפאָלד שינאגעל, ד״ר יוסף זילבערמאַן, משה שוועבער, הענריק שפילמאַן, יצחק וואָלאַך.

אויף דער ערשטער זיצונג פון ניי־דערווייליטן קאָמיטעט זענען אויסגעקליבן געווארן: פרעזעס — חיים נייגער, וויצע־פרעזעסן — ד״ר שפאַן, ד״ר שענקעל, סעקרעטאַרן — ה. שפילמאַן (פוילישׂ), משה קלאַפהאָלץ (העברעאיש), פאָליטישער און אַרגאַניזאַציאָנעלער רעפעראַט — ד״ר שענקעל, ארץ־ישראל רעפעראַט — ד״ר שפאַן, ווירטשאַפטלעכער רעפעראַט — ד״ר גאָלדבערג, יוגנט־רעפעראַט — ד״ר כאַמעט, פרעסע־רעפעראַט — ד״ר ריין, אַדמיניסטראַציע פון דער צייטונג — ד״ר זילבערמאַן, הענריק פלור, פרויען־רעפעראַט — פרוי קאשער, שקלים־קאָמיסיע — יצחק וואָלאַך.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז אַ דאַנק די באַמיאונגען פון ד״ר שפאַן דער־עפנט געווארן אַ גרעסערער לאָקאַל פאַר דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע, אויף דער מיצקיעוויטש־גאַס. פון איצט אָן האָט די ציוניסטישע אַרבעט אין שטאָט זיך אַנטוויקלט אין אַ גרעסערן מאַסשטאָב און באַאיינפלוסט וואָס מער עלטערע און יוגנט.

וועגן באַדייטנדיקן וואוקס פון ציוניסטישער השפּעה אין טאָרנע זאָגט עדות דער וואָל־רעזולטאַט צום זעכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס. די וואָלן זענען פאָרגע־קומען דעם 30־טן יוני 1929 יאָר. געשטימט האָבן 912 ווייליער, ד. ה. 63% פון די שקלים־באַזיצער, — אין פאַרגלייך מיט די וואָלן מיט צוויי יאָר פריער, איז געווען צו פאַרצייכענען אַ וואוקס אין דער צאָל שטימען. די אַלגעמיינע ציו־ניסטן האָבן באַקומען 311 שטימען, רעוויזיאָניסטן, וועלכע האָבן נאָך פאָרמעל באַלאַנגט צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע — 148 שטימען, מזרחי — 236 שטימען, התאחדות — 145 שטימען, פועלי־ציון רעכטע — 71 שטימען.

צום קאָנגרעס קיין ציריך איז פון טאָרנע אַרויסגעפאָרן חיים נייגער, וועלכער איז דערווייליט געווארן אַלס מיטגליד אין ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט און דערמיט אויך אַלס מיטגליד פון דער יידישער אַגענטור. ד״ר שמואל שפאַן איז דער־ווייליט געווארן אַלס מיטגליד פון קאָנגרעס־גערעכט.

12. נאך די טראגישע געשעענישן אין א״י אין יאר 1929

די אינספיריר̈טע דורכן מופטי איבערפאַלן פון די אַראַבישע באַנדעס אויף די יידישע ישובים אין א״י אין אויגוסט 1929 יאָר האָבן אויפגערודערט די יידן אין אַלע גלות־לענדער. אין יעדן יידישן ישוב אויף דער וועלט זענען פאַרגעקומען פראָטעסט־פאַרזאַמלונגען אוו דעמאָנסטראַציעס. אויך דאָס טאַרנער יידנטום איז ביז טיף אויפגעטרייסלט געוואָרן מיט די בלוטיקע געשעענישן אין א״י, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפילט אין אויגוסט 1929 יאָר.

אָנגעהויבן די פראָטעסט־אַקציע אין טאַרנע האָט די ציוניסטישע יוגנט. דעם 31־טן אויגוסט 1929 זענען אַ דאַנק דער ציוניסטישער יוגנט־ליגע פאַרגעקומען גרויסע פאַרזאַמלונגען פון יוגנטלעכע, אויף וועלכע עס זענען אַרויסגעטרעטן מיט רעדעס: לערנער (רעוויזיאָניסטן), פליישער יעקב (אַרבעטנדיקע ארץ־ישראל), שטראָם (צעירי מזרחי), הענריק שפילמאַן (אַלגעמיינע ציוניסטן). די אָנגענומענע רעזאָלוציע איז אויך אונטערגעשריבן געוואָרן דורכן ציוניסטישן אָקאָדעמישן פאַר־באַנד „אחדות״, „ברית טרומפלדור״, „צעירי מזרחי״, „פרייהייט״, „גורדוניה״, „הנוער העברי״, „השומר הצעיר״ און החלוץ.

די קהילה האָט אויף איר פייערלעכער זיצונג פראָטעסטירט געגן די געשעענישן אין א״י, נאָך דער רעדע פון פרעזעס חיים נייגער. דער ראַט און די פאַר־וואַלטונג, צוזאַמען מיטן ראַבינאַט, האָבן באַשלאָסן צו אַסיגנירן פון דער גמינע־קאַסע די סומע פון 500 זלאָטע לטובת די געליטענע אין ארץ־ישראל.

די קהילה האָט אויך דורכגעפירט אין דער גרויסער שול אַ טרויער־תפילה, פאַרבונדן מיט אַ מאַניפעסטאַציע, וועלכע איז פאַרגעקומען דעם 1־טן סעפטעמבער 1929 יאָר, אוו צונויפגעבראַכט פיל טויזנטער טאַרנער יידן. נאָך די תפילות, האָט דער פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע חיים נייגער, גע־רעדט צום פאַרזאַמלטן עולם. מיטן גזאַנג פון „התקוה״ און מיטן אָננעמען אַ פראָטעסט־רעזאָלוציע איז די פייערונג פאַרענדיקט געוואָרן.

אויסער די 500 זלאָטעס וואָס די גמינע האָט געשפענדעט פאַר די געליטענע פון די געשעענישן אין ארץ־ישראל, איז אין שטאָט אויך דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמל־אַקציע. כדי די דאָזיקע אַקציע צו קאָאַרדינירן, האָט די קהילה־פאַרוואַל־טונג צונויפגערופן אַ קאָנפערענץ פון די חשובסטע בירגער פון שטאָט, כדי צו שאַפן אַן אייניהייטלעכן רעטונגס־קאָמיטעט פאַר ארץ־ישראל. דער קאָמיטעט האָט אַרויס־געלאָזט אַ רוף צו דער יידישער באָפעלקערונג, אונטערגעשריבן דורכן פאַרזיצער פון קהילה־פאַרוואַלטונג ד״ר הענריק עהרענפרוינד און פאַרזיצער פון קהילה־ראַט חיים נייגער. דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן אַדורכצופירן אַן ענערגישע זאַמל־אַקציע און דאָס גאַנצע צונויפגעזאַמלטע געלט גלייך איבערשיקן דעם ועד לאומי, וויי̈ל די אויסגאָבן פון דער זאַמל־אַקציע האָט די גמינע באַשלאָסן צו נעמען אויף זיך. דעם 5־טן סעפטעמבער איז געשאָפן געוואָרן דער קאָמיטעט, און דעם 20־טן סעפ־טעמבער איז אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ געווען פאַרעפנטלעכט אַן אויסווייז פון די ערשטע זאַמלונגען, וועלכע האָבן געברענגט די סומע פון 3.644 זלאָטעס 19 גראָשן און 31 עפעקטיווע דאָלאָר.

די חברה נושאי המטה און מנחם אבלים האָט אויף איר פאַרוואַלטונגס־זיצונג אָפּגעהאַלטן דעם 1־טן סעפּטעמבער 1929 יאָר, אָנגענומען דעם פאָרשלאָג פון ה׳ מאוּרער וועגן אייַנשרייבן אין אייביקייטס־בוך די נעמען פון די אומגעקומענע אין ארץ־ישראל, אויסקריצן זייערע נעמען אויף אַן אָנדענק־טאָוול, לאָזן ברענען אַ לעמפּל אַ גאַנץ יאָר, זאָגן נאָך זיי קדיש און אַלע יומטובים אָפּריכטן נאָך זיי אַן אל מלא רחמים.

אויף דעם 4־טן סעפּטעמבער 1929 יאָר האָט דער ראַבינאַט פּראָקלאַמירט אַ תענית.

די ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע „ויצ״ו״ האָט צום אָנדענק פון די אומגעקומענע קרבנות איינגעפֿירדנט אַן אָפּקאַדעמיע. חזן קאַמיענעצקי מיטן כאָר פון דער נייער שול האָבן אָפּגעריכט אַן אל מלא רחמים. איינגעלייטעט די אָפּקאַדעמיע האָט פרוי עמיליאַ מאַנדשיין, פרוי ווייצבערג (איצט אין ישראל), האָט דעקלאַמירט אין העברעאיש און ד״ר שענקעל האָט רעפּעריט וועגן די געשעענישן.

אַזוי האָט דאָס טאָרנער יידנטום רעאַגירט אויף די טראַגישע אויגוסט־געשעענישן אין ארץ־ישראל אין יאָר 1929.

13. פּאָרשטאַרקטע ארגאניזאַטאָרישע טעטיקייט

דאָס געשפּענסט פון די אויגוסט־געשעענישן אין ארץ־ישראל האָט געשוועבט איבער דער עלפּטער לאַנד־קאָנפערענץ פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פון מערב־גאַליציע און שלעזיע, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 5־טן און 6־טן יוני 1930 יאָר. די קאָנפערענץ האָט געטראָגן אַ באַזונדערס פּייערלעכן כאַראַקטער צוליב דער אָנווועזנהייט פונעם פּרעזידענט פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע נחום סאָקאָלאָוו. זיינע צוויי רעפּעראַטן אויף דער קאָנפערענץ האָבן קאָנצענטרירט אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט. אויף זיין פּערזאָן און אויף די פּראָבלעמען, וואָס ער האָט אַוועקגעשטעלט. במילא זענען די ענינים איבער די אַקטועלע פראַגן פון דער לאַנדעס־אָרגאַניזאַציע אַראָפּגעשטופּט געווארן אויפן צווייטן פלאַן. דער־פאַר האָט די קאָנפערענץ באַשלאָסן צונויפרופן אויף סוף מערץ 1930 יאָר פיר ראַיאָן־באַראַטונגען אין טאָרנע, ביליץ, אוישוויץ און נייַ־טאָרג, כדי צו דערגענצן די אויבנדערמאָנטע בלויז און געבן די מעגלעכקייט אַרויסצוזאָגן זיך די פּאָרשטייער פון הונדערט עטלעכע צענדליק לאָקאַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און באַשליסן וועגן קאָנקרעטע פּראַקטישע ענינים.

זונטיק, דעם 9־טן מערץ 1930 איז אין טאָרנע פאָרגעקומען דער קרייז־צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, ביים אָנטייל פון 24 דעלעגאַטן פון 13 ערטער: באָבאָוע, באָכניע, בזשעסקאָ, דעמביץ, גדוּוו, ליסקאָ, מעליץ, ראַדלאָוו, גרויס־סטרוזשע, ראַדאָמישל, וויעליטשקע און זאַקליטשין. דערעפנט דעם צוזאַמענפאָר האָט דער פאָרזיצער פון דער טאָרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע חיים נייגער. אינעם פּרעזידיום זענען דערווייַלט געוואָרן: ד״ר אַטלאַס (מעליץ) — פאָרזיצער, עדוואַרד שוואַגער (טאָרנע) און י. האַלענדער (באָבאָוע) — וויצע־

פאַרזיצער, פרוי ווייגבערג (טאַרנע) און ד״ר זילבערמאַן (טאַרנע) — סעקרעטאַרן. באַגריסט דעם צוזאַמענפאַר האָט ד״ר שפּאָן אין נאָמען פון דער יידישער קהילה, י. הייטאַן — פון סוחרים־פאַריין, פרוי ד״ר ווייס — וויצאָ, ד״ר מערץ — התאחדות, וואָלף געצלער — מזרחי, לעזער — תרבות, בעק — קק״ל. ד״ר שמעון פעלדבלום (איצט אין ישראל), האָט רעפעריט איבער דער איצטיקער לאַגע אין דער ציוניס־טישער אַרגאַניזאַציע; מגר. לעאָן סאַלפעטער — „אידעאָלאָגיע און אַרגאַניזאַציע פון דער ציוניסטישער יוגנט״; חיים נייגער — „אַרגאַניזאַציאַנעלע פראָבלעמען אין ראַיאָן״. דערנאָך האָבן די דעלעגאַטן פון די באַזונדערע ערטער אָפּגעגעבן באַריכטן, צוו. אַנד.: ד״ר שענקעל (טאַרנע), אַפּעל (זאַקליטשין), האָלענדער (באָבאָוו), קאַאַן (סטרוזשע), ד״ר אַטלאַס (מעליץ), וועלכער האָט אויך איבער־געגעבן, אַז די געגרינדעטע דורך ד״ר שפּאָן אין מעליץ געזעלשאַפט „תל־אביב״ ציילט 140 מיטגלידער, און אַז ביי די לעצטע שטאָטראַט־וואַלן אין מעליץ האָבן די ציוניסטן באַקומען אַכט מאַנדאַטן. אין דער דיסקוסיע זענען נאָך אַרויסגעטרעטן: שוועבער אין נאָמען פון אַ גרופּע רעוויזיאָניסטן, וועלכע האָבן נאָך דעמאָלט גע־הערט צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, און דער רעוויזיאָניסט האָראָוויץ. אין נאָמען פון הנוער העברי האָבן גערעדט האָקע פון דעמביץ און צום סוף אינזש׳ ראָזענבלאָט (רעוויזיאָניסט פון טאַרנע). נאָכן אָננעמען אַ ריי באַשלוסן און רעזאָלוציעס, האָט דער צוזאַמענפאַר באַשטימט אפּוטרופּסים איבער די ערטער וואו עס איז נויטיק געווען צו פאַרשטאַרקן די ציוניסטישע טעטיקייט. אַזוי איז באַשטימט געוואָרן: ד״ר שפּאָן — פאַר שטשוטשין, ד״ר שענקעל — פאַר טוכאָוו, חיים נייגער — פאַר דאָמבראָוע, ה. שפּילמאַן — פאַר פילזנע, ד״ר אַטלאַס — פאַר באַראַנאָוו.

דער קרייז־צוזאַמענפאַר האָט געוואָרפן די לאָזונג צו קאָנסאָלידירן דעם אַלגעמיינעם ציוניזם, אַרייננעמען אים אין געפאַסטע אַרגאַניזאַציאַנעלע ראַמען, און דער עיקר אַכט לייגן אויף צעמענטירן די יוגנט־רייען. אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז פון לאַנג געווען טעטיק אַ גרעסערער אַקטיוו פון עלטערער ציוניסטישער יוגנט, אויף וועלכן דער לאָקאַלער קאָמיטעט פלעגט זיך שטיצן אין זיינע אַרבעטן. אייגער פון די טיכטיקסטע און געטרייסטע אַקטיווויסטן פון דער גרופּע איז געווען יצחק וואַלאַך, וועמענס פריציטיקער טויט (אפּריל 1930) איז געווען אַ פילבאַרער קלאַפּ פאַר דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע. אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַני־זאַציע אין שטאָט, פאַרגעקומען דעם 15־טן אַפּריל 1930 יאָר, האָט חיים נייגער אַרומגערעדט די גרויסע באַדייטונג פונעם פאַרשטאַרבענעם פאַר דער אַרגאַניזאַ־ציע, אונטערשטרייכנדיק זיינע כאַראַקטער־אייגנשאַפטן אין פריוואַטן ווי אין גע־זעלשאַפטלעכן לעבן. „יעדע אַקציע אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט יצחק וואַלאַך, האָט מצליח געווען. ער איז געווען איבערגעגעבן דער ציוניסטישער באַוועג־גונג מיט זיין גאַנצער אייידעלער נשמה. דאָס האַרץ טוט ווי אויפן געדאַנק, אַז צוויישן אונדז איז שוין נישטאָ מער דער דאָזיקער יונגער איז יאָרן און אין גייסט, ענערגישער און ענטוזיאַסטישער, אינטעליגענטער און קלוגער חבר יצחק וואַלאַך.

זיין נאָמען וועט מיט גאָלדענע אותיות זיין פאַרשריבן אין דער געשיכטע פון דער ציוניסטישער באָוועגונג אין טאַרנע" („טיגאָדניק זשידאָווסקי" 18.4.30 נומ' 16).

מיט אומאויפהערלעכער ענערגיע האָט דער טאַרנער קאָמיטעט פון קרן קיימת לישראל, אונטער דער אָנפירונג פון ד"ר שיינפעלד, פאָרטגעזעצט זיין אַרבעט. אין יאָר 1930 זענען באַדייטנדיק אויסגעוואַקסן די איינקונפטן פאַר קק"ל.

אינעם באַריכט־יאָר 1929/30 זענען געזאַמלט געוואָרן:

ערשטער האַלביאָר

סעפטעמבער	1929	1.231	זלאָטע	55 גראָשן
אָקטאָבער	"	1.462	"	23 "
נאָוועמבער	"	1.187	"	89 "
דעצעמבער	"	955	"	19 "
יאַנואַר	1930	1.347	"	93 "
פעברואַר	"	1.170	"	28 "
		7355	"	07 "

צווייטער האַלביאָר

מערץ	1930	1.690	זלאָטע	02 גראָשן
אַפּריל	"	1.302	"	10 "
מאַי	"	739	"	64 "
יוני	"	531	"	56 "
יולי	"	1.981	"	14 "
אויגוסט	"	561	"	92 "
		6.806	"	38 "

צוזאַמען איז אינעם אויבנדערמאָנטן באַריכט־יאָר צונויפגעזאַמלט געוואָרן די סומע פון 14.161 זלאָטע 45 גראָשן אַנטקעגן 12.553 זלאָטע 40 גראָשן אין פאָריקן יאָר (באַריכט־יאָר 1928/29).

אין אָקטאָבער 1930 האָט די בריטישע רעגירונג פאַרעפנטלעכט דעם סימפּסאָן־באַריכט און אַרויסגעגעבן דאָס ווייס־בוך, וואָס האָט געטראָפן אין די לעבנס־וויכטיקע און יסודותדיקע רעכט וואָס זענען פייערלעך גאַראַנטירט געוואָרן דעם יידישן פאָלק אין דער באַלפור־דעקלאַראַציע און באַשטעטיקטע דורך דער פעלקער־ליגע. אויף דער גאַנצער יידישער וועלט האָט זיך אויפגעהויבן אַ פראָטעסט־שטורעם קעגן ווייס־בוך. אויך דאָס ציוניסטישע טאַרנע האָט אויף דעם 2־טן נאָוועמבער 1930 יאָר צונויפגערופן אַן אַלגעמיינע פראָטעסט־פאַרזאַמלונג פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען אין שטאָט. די פאַרזאַמלונג איז אָבער פאַרבאָטן געוואָרן דורך דער אויפזיכט־מאַכט, אונטערן אויסרייד פון באַשיצן די עפנטלעכע רו און אָרדענונג אין צוזאַמענהאַנג מיט די סיים־וואַלן. דערפאַר איז דעם 8־טן נאָוועמבער 1930, אויף דער איניציאָטיוו פון דער אַקאַדעמישער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „אחדות", ברית טרומפּלדור, צעירי מזרחי, גורדוניה, הנוער העברי, השומר הדתי, השומר הצעיר, החלוץ, מנורה און יונג־וויצא, פאָרגעקומען אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון ציוניסטישער יוגנט, ביי דער באַטיילונג פון 800 מאַן. אַלס רעדנער זענען

אַרויסגעטרעטן: ה. שפילמאַן, אהרון פוס, אַ. ליכטינגער, י. קייטש, מ. שוועבער. איינע פון די רעזאָלוציעס, אָנגענומען אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג, לויטעט: „די ציוניסטישע יוגנט אין טאַרנע, פאַרזאַמלט דעם 8־טן נאָוועמבער 1930 אין טאַרנע, שוועדט, אַז ביזן לעצטן אָטעם־צוג וועט זי פאַרטיידיקן די רעכט פון יידישן פאָלק אויף ארץ־ישראל און אפילו פאַרן פריז פון לעבן וועט זי זיך נישט צוריקציען פאַר דער רעאַליזירונג פון אירע אידעאַלן".

נאָכן שווערן וואַל־קאַמף צום סיום אוֹן סענאַט, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן זיג פון ציוניסטישן געדאַנק אין טאַרנע און גורם געווען צו אַן אינערלעכער קאָנסאָלידאַציע פון אַלע אַלגעמיין־ציוניסטישע כוחות, איז געוואָרן נויטוועndיק צו פאַרייניקן זיי און אַרייננעמען אין איין ראַם. די פאַרשטייענדיקע וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס, די ספעציפישע אָרטיקע באַדינגונגען — דאָס אַלץ האָט געווירקט אויפן לאָקאַלן קאָמיטעט צונויפצורופן די יערלעכע אַלגעמיינע ציוניס־טישע פאַרזאַמלונג. אויף די שפאַלטן פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" האָט זיך אָנגע־הויבן אַ לעבהאַפטע דיסקוסיע בנוגע די אויפגאַבן פון צוקונפטיקן קאָמיטעט. ה. שפילמאַן, אַקטיוויסט פון דער עלטערער ציוניסטישער יוגנט, האָט אינעם אַר־טיקל פאַרעפנטלעכט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" דעם 19־טן דעצעמבער 1930, געשריבן:

„עס אונטערליגט נישט קיין שום ספק, אַז די קאַדערן וואָס שטייען אין אַקטיוון דינסט פון אונדזער באַוועגונג, זענען באַדייטנדיק אויסגעוואַקסן לגבי דעם פאַריקן יאָר. די שטימונגען סיי ביי דער יוגנט ווי צווישן דער עלטערער געניראַציע באַרעכטיקן אונדז פעסטצושטעלן, אַז אונדזער אָרגאַניזאַציע האָט נישט נאָר גאָר־נישט פאַרלוירן פון איר כוח און געשלאָסנקייט, נאָר געווינען פיל באַוואוסטזיניקע און דיסציפלינירטע צווישן דער יוגנט און מאַסן סימפאַטיקער צווישן עלטערן דור. אונדזער אויפגאַבע וועט דעריבער דאַרפן זיין אויסצונוצן די דאָזיקע כוחות, וואָס ציען זיך צו אונדז, פאַר אָרגאַניזאַציאָנעלער און אידעאישער אַרבעט, און צו דעם צוועק וועלן מיר מוזן רעווידירן אוֹן אויף אַ ראַדיקאַלן אופן ענדערן די ביזאיצטיקע טאַקטיק און אַדורכפירן די נויטיקע רעפאָרמען".

נאָכן אָנצייכענען די וויכטיקסטע אויפגאַבן פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, קומט דער מחבר צו די אויספירן: „אין די באַדינגונגען וועלט אויסערסט וויכטיק און ערנסט די פראַגע פון אויסווייטן אַ נייע אָנפירונג, וואָס זאָל אונדזער באַוועגונג און אָרגאַניזאַציע קאָנען צילבאַוואוסט אוֹן אייגהייטלעך פירן אין דער איצ־טיקער שוועלער צייט. מיר נויטיקן זיך צו קאָנסאָלידירן אונדזער פאַרטיי אויף נייע פעסטערע פונדאַמענטן, וואָס זאָל דערפירן אונדזער אָרגאַניזאַציע צו אַ גרויסן פונאַנדערוואוקס און דאָמינירנדיקן אייגפלוס אויף דער גאַנצער יידישער באַפעל־קערונג אין שטאָט. דער גרויסער רעזערוואואָר פון כוחות, פון וועלכע אונדזער אָרגאַניזאַציע שעפט, איז אַ גאַראַנטיע פאַר אונדזער קערנדיקייט און אומאויס־שעפלעכע כוחות. די ציוניסטישע באַוועגונג פאָדערט דעריבער פון דער אַלגע־מיינער פאַרזאַמלונג צו שאַפן אַ פעסטע אָנפירונג, אייגהייטלעך און פעאיק צו דערפילן די שווערע און גרויסע אויפגאַבן. די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג וועט אויס־האַלטן איר עקזאַמען, אויב זי וועט דעם ציל דערגרייכן".

דעם 28־טן דעצעמבער 1930 יאָר איז פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, וועמענס פאַרלויף ווערט אַזוי באַשריבן אין „טיגאַדניק זשידאָווסקי״ פון 2־טן יאַנואַר 1931 יאָר:

„זונטיק דעם 28־טן ד. ח. איז פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער אַרגאַניזאַציע אַלגעמיינע ציוניסטן ביי אַ מאַסן־באַטייליקונג פון די מיט־גלידער. אויף דער פאַרזאַמלונג איז צוליב פאַמיליע־אַנגעלעגענהייטן נישט געקומען דער פרעזעס פון דער אַרגאַניזאַציע, ח׳ נייגער. אין זיין פאַרטרעטונג האָט די פאַרזאַמלונג דערעפנט ד״ר שפאַן, וועלכער האָט געווידמעט עטלעכע ווערטער דעם פאַרשטאַרבענעם לאַרד מעלטשעט, אוו דערנאָך אין וואַרעמע ווערטער דער־מאָנט יצחק וואַלאַך, מיט וועמענס טויט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט געהאַט אַ גרויסן פאַרלוסט. נאָך די אייניייטונגס־ווערטער, האָט ד״ר שפאַן געהאַלטן אַ לענגערן רעפעראַט א. ד. ט. „די איצטיקע לאַגע אין ציוניזם״. דער רעדנער האָט כאַראַקטעריזירט די לאַגע אין ארץ־ישראל און די פראָבלעמען וואָס שטייען ערב דעם ציוניסטישן קאָנגרעס און באַרירט די פראַגע פון אונדזער אַרבעט אין גלות. דער צווייטער רעדנער — ח. הענריק שפילמאַן, האָט רעפערירט א. ד. ט. „די וועגן און צילן פון דער ציוניסטישער יוגנט״. דער רעפערענט האָט דערמאָנט די פריצייטיק געשטאַרבענע 17־יאָריקע מילאַ פעניג, מיטגליד פון דער אַרגאַ־ניזאַציע הנוער העברי.

דער רעדנער האָט דערנאָך באַריכטעט וועגן דער אַרבעט פון הנוער העברי, ברית טרומפּלדור און מנורה, אַרומגערעדט די באַציאונג פון דער סתם־ציוניסטישער יוגנט צו יונג־וויצא און אַנדערע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, און צום סוף באַרירט די פראַגע פון אָפשאַצן די טעטיקייט פון לאָקאַלן קאָמיטעט. ח׳ זיגמונט פענידעל האָט אָפגעגעבן אַ געניעם קאַסע־באַריכט. איבער די רעפעראַטן האָט זיך אַנט־וויקלט אַ לענגערע דיסקוסיע בנוגע לאָקאַלע ווי אַלגעמיין־ציוניסטישע פראָבלע־מען. אין דער דיסקוסיע האָבן זיך באַטייליקט די ח״ח: ד״ר שענקיל, ד״ר כאַמעט, י. בינענשטאָק, מ. שוועבער, ה. צייכנער, אינזש׳ ראָזענבלאַט, ד״ר זילבערמאַן, ה. שפילמאַן, קאָלטאָוו און אַנדערע. חבר שפאַן האָט געענטפערט אַלע דיסקוסטאַנטן, דערנאָך איז מען צוגעטרעטן צו די וואַלן. אין אַנערקענונג פון די גרויסע פאַר־דינסטן פאַר דער באַוועגונג, איז איינשטימיק און ביי אָפּלאָדיסמענטן אויסגעווייזלט געוואָרן חיים נייגער אַלס ערן־פרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע.

נאָך אַ קורצער דיסקוסיע, איז איינשטימיק דערווייזלט געוואָרן אַ לאָקאַלער קאָמיטעט פון פאָלגנדע פערזאָנען:

ערן־פרעזעס — חיים נייגער, מיטגלידער: בינענשטאָק י., בראון ח., ד״ר א. כאַמעט, ענגעלבערג, ערליך, פאַסט, פעניכעל, ה. פלור, ד״ר גאָלדבערג, ד״ר גרינ־בערג, י. הײַמאַן, ה. האָלענדער, פרוי ה. כשר, פרל. ע. קעלער, קלעפפעל, ש. ליינער, מ. לעזער, ריינהאָלד, ראָפאָפּאָרט וו., אינזש׳ ראָזענבלאַט, רייך, ד״ר שפאַן, ד״ר שענקעל, ד״ר שיינפעלד, מ. שוועבער, ד״ר זילבערמאַן, ה. שפילמאַן, ד״ר ב. שפייזער, מ. שפילמאַן, פרל. שטעלצער, פאָלקמאַן, פרוי וויינבערג, ווייל און צייכנער״.

דער קאָמיטעט האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן:
חיים נייגער — פרעזעס, ד״ר שפּאַן און ד״ר שענקעל — וויצע־פרעזעסן, הענריק שפילמאַן און ד״ר י. זילבערמאַן — סעקרעטאַרן, ז. פעניכעל — קאַסיר.

14. די יובל פייערונג לכבוד ד״ר שמואל שפאן

אַ גרויסע איבערלעבונג פאַרן טאַרנער ציוניזם איז געווען די יובל־פייערונג לכבוד דעם פופציקסטן געבורטסטאָג פון ד״ר שמואל שפּאַן, וואָס איז אויס־געפאַלן סוף דעצעמבער 1930 יאָר. עס איז באַשטימט געוואָרן אַ יובל־קאָמיטעט מיט חיים נייגער אין דער שפּיץ. דער קאָמיטעט האָט אַרויסגעגעבן אַ ספּעציעלן נומער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, געווידמעט דעם בעל־היובל, און אויך באַשלאָסן אייב־שרייבן ד״ר שפּאַן אינעם „ספר הזהב״ פון קרן קיימת לישראל. די יובל־פייערונג לכבוד דעם ד״ר שפּאַן האָט געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין מערב־גאַליציע און שלעזיע. פון פאַרשידענע ערטער און פון אַרטיקע אָנגע־זעענע ציוניסטישע טויער זענען אָנגעקומען אַ סך באַגריסונגס־בריוו און טעלעג־ראַמעס.

דעם 27־טן דעצעמבער 1930 יאָר איז אין טאַרנע פאָרגעקומען די יובל־פייערונג מיטן אָנטייל פון פיל חברים און פריינט פונעם בעל־שמחה, פאָרשטייער פון באַ־זונדערע ציוניסטישע פאַריינען און אָרגאַניזאַציעס. פון דער ציוניסטישער עקזע־קוטיווע אין קראָקע איז געקומען צום באַנקעט אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע אין די פערזאָנען פון ד״ר שוואַרצבאַרד, פּרעזעס פון דער עקזעקוטיווע און א. האָפּ־שטעטער, סעקרעטאַר. טאָאַסט־רעדעס האָבן געהאַלטן: חיים נייגער און י. שוואַרצ־באַרד. וועגן דער גרויסער פאָפּולאַריטעט פונעם ד״ר שפּאַן זאָגן עדות די פיל באַגריסונג־רעדעס לכבוד אים אויפן אויבנדערמאָנטן באַנקעט: ד״ר שענקעל (ציו־ניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע), וואָלף געצלער (מזרחי), ד״ר מערץ (התאח־דות), פּרוי פּערלבערג (וויצאָ), ד״ר שפּייזער (רעוויזיאָניסטן), דירעקטאָר ליבליך (שפּה־ברורה שול), ד״ר זילבערפּעניג (גימנאַזיע שפּה ברורה), פרל. טאובענפעלד (יונג־וויצאָ), שוועבער (ברית טרומפּלדור), פּראָפּ׳ צוועכער (תרבות), גלאַז (צעירי מזרחי), ה. פלור (שמשון), י. בינענשטאָק (הנוער העברי), גבריאל אָסטער־וויי׳ל („אָגניסקאָ״ און אחדות), גרינבערג (ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל) און י. פריש (יד חרוצים).

דער נומער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, געווידמעט דעם בעל־היובל (נומ׳ 48) האָט אַנטהאַלטן אַרטיקלען פון ד״ר שוואַרצבאַרד, י. נייגער, יצחק ליבליך, ה. שפילמאַן, ד״ר א. כאָמעט. אינעם אַרטיקל „ד״ר שפּאַן — „סעמפער פידעלים״ („שטענדיק טריי״), שרייבט ד״ר י. שוואַרצבאַרט צוו. אַנד.: „אויפן אָפּשניט פון אונדזער גרויסן קאָמפּס־פּראָצעס פאָר אַ בעסערער ווירדיקער צוקונפט פונעם פאָלק, אויף דעם אָפּשניט וואו דו אַרבעסט זינט עטלעכע צענדליק יאָר, דורכגענומען מיטן הייליקן ציוניסטישן אומרו — ביסטו געווען און ביסט אַ ליכטיקער בייספּיל. ביסט געווען און ביסט סיי אַ דינער און אַ וועכטער פון דער באַוועגונג, און גלייכ־

צייטיק איר געוויסן און אַנפירער. ריין ווי אַ טרער, איבערגעגעבן ביזן לעצטן, אָן אַ טראָפן אייגנליבע און עגאָאיזם״.

י. נייגער האָט דעם בעל־שמחה כאַראַקטעריזירט אויף אַזאַ אופן: ״אַן אַנט־שלאָסענער, אַ באַוועגלעכער, אַ קלאָרער, אָן אומצווייִדייטיקער, אָט איז זיין נאָמען, אָט איז זיין כאַראַקטער. שפּאַן פאַר טאָרנע איז נישט קיין וואָרט, נישט קיין נאָמען, נאָר אַ באַגריף, אַ סיסטעם, אַ ריכטונג. אונדזער ליבער בעל־היובל געהערט צו די פּירנדע פערזענלעכקייטן, וואָס אַ דאַנק זייערע כאַראַקטער־שטריכן וואָרפן זיי אָן זייערע אַנשויאונגען דער סביבה אין וועלכער זיי לעבן און ווירקן, און זענען משפּיע דעם געדאַנקען־גאַנג פון גאַנצע גרופּעס מענטשן״.

ה. שפּילמאַן, פאַרשטייער פון דער ציוניסטישער יוגנט אין טאָרנע, האָט אינעם אַרטיקל ״אונדזער בעל־היובל״, אַזוי באַצייכנט ד״ר שפּאַנס באַציאונג צו דער יוגנט: ״די ציוניסטישע יוגנט האָט זיך האַרציק צוגעבונדן צו איר אָנפּירער. זי האָט אים ליב באַקומען פאַר זיין ביישפּיללאָזע און פייערדיקע ליבע צום פאָלק, פאַר זיין אומדערמידלעך דינען די ציוניסטישע אידעאַלן, פאַר דער רייִנקייט פון זיין גייסט און אומבאַפלעקטקייט פון זיין כאַראַקטער. שמואל שפּאַן איז פאַר אונדז אַ מוסטער, אַ ביישפּיל, מיט וואָס פאַראַ איבערגעגעבנקייט מען דאַרף אַר־בעטן ביים פאַרווירקלעכן אונדזערע אידעאַלן״.

און דער בעל־שמחה גופא, טריי זיך אַליין, זיינע פרינציפּן און לעבנס־אידעאַלן, האָט אויף דער אויסגעדריקטער אַנערקענונג און כבוד צוליבן יובל, — געהאַט אייך ענטפער: ״דער כבוד און אַנערקענונג אויף מיין אַדרעס, זענען נישט קיין רעזולטאַט פון מיינע פערזענלעכע מעלות, — זיי באַלאַנגען אָן אידעע, וועלכער איך דין און וועל דינען טריי, כל־זמן די כוחות וועלן סטייען״.

15. פאַרן 17־טן ציוניסטישן קאָנגרעס

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע פון מערב־גאַליציע און שלעזיע, אָנגעפירט צו יענער צייט דורך דעפוטאַט ד״ר יהושע טהאָן אַלס פרעזעס און ד״ר י. שוואַרצ־באַרד אַלס עקזעקוטיוועס־פאַרזיצער, האָט נישט אויפגעהערט צו אַרגאַניזירן און ענגער צונויפשליסן די אַלגעמיין־ציוניסטישע רייען. די צוועלפטע לאַנד־קאָנפערענץ, פאַרגעקומען דעם 21 און 22 פעברואר 1931 אין קראָקע האָט דאָס הויפּטגעוויכט געלייגט אויף אַרגאַניזאַציאָנעלע פראָבלעמען, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין אַ ריי רעזאָלוציעס. אין דער קאָנפערענץ האָבן אַלס דעלעגאַטן פון טאָרנע באַטייליקט זיך: חיים נייגער, ד״ר ש. שפּאַן, ד״ר וואָלף שענקעל, ד״ר א. כאַמעט, ד״ר י. זילבערמאַן, ה. שפּילמאַן, יעקב בינענשטאָק, משה שוועבער, משה שפּילמאַן און שמואל ווייל. אַלס פאַרזיצער פון צוזאַמענפאַר איז דערוויילט געוואָרן חיים נייגער. צוו. אַנד. האָט דער צוזאַמענפאַר אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, וואָס דריקט אויס אַנערקענונג ד״ר שמואל שפּאַן פאַר זיין דרייסיק־יאָריקער פרוכטבאַרער ציוניסטישער טעטיקייט און אין שייכות מיט זיין 50־יאָריקן געבורטס־טאָג.

דאָס פּראָבלעם פון פאַרשטאַרקן די אַלגעמיין־ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע איז

אַקטועל געוואָרן אויך אין די אינסטאַנצן פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. די עקזעקוטיוו אין לאָנדאָן האָט דעם חודש אַפּריל 1931 יאָר פּראָקלאַמירט אַלס אַ „סאָקאָלאָוו־חודש", אויף אַדורכצופירן אויף דער גאַנצער וועלט אַ גרויסע פּראָפּאַגאַנדיסטישע אויפקלער־אַקציע פאַר אידעאַלאָגישער פאַרטיפונג און פאַר ווערבירן נייע מיטגלידער אין דער באַוועגונג. אין שייכות מיטן סאָקאָלאָוו־חודש איז דעם 5־טן אַפּריל 1931 יאָר פאָרגעקומען אין טאַרנע אַ פייערלעכע אַקאַדעמיע. נאָכן אייניגלייטונגס־וואָרט פון חיים נייגער, האָט דעם הויפט־רעפעראַט געהאַלטן ד״ר שמעון פעלדבלום פון קראָקע. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אין טאַרנע די פאַרפעסטיקונגס־אַרבעטן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג און גרינדן אַ פאַר־באַנד פון עלטערער יוגנט מיט אַך אויסגעשפּראָכן אַלגעמיין־ציוניסטישן כאַראַקטער.

גלייכצייטיק האָט זיך אָנגעהויבן די וואַל־אַקציע צום 17־טן ציוניסטישן קאָנ־גרעס. די שקל־אַקציע איז אַדורכגעפירט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלער קאָמיסיע אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר גרינבערג און ד״ר פייג. אין דער פרעסע און אין די אַרגאַניזאַציעס האָט זיך צעפלאַקערט אַ הייסע דיסקוסיע איבער די וועגן אויסזיכטן פון דער פּאָליטישער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיוו אין לאָנדאָן. דאָס איז געשען אין אַ צייט נאָכן סימפּסאָן־באַריכט און דעם ווייס־בוך, בעת די אונטערהאַנדלונגען צווישן דער יידישער אָגענץ און דער מאַנדאַט־רעגירונג, וועלכע האָט דורכן באַרימטן בריוו פון מאַקדאָנאַלד, געוואָלט מיט גע־ווייסע הנחות פאַר יידן, פאַרגלעטן אַביסל די שאַרפקייט פונעם ווייס־בוך. דעם 7־טן יוני 1931 יאָר זענען אין טאַרנע פאָרגעקומען די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנ־גרעס. געזיגט האָבן דעמאָלט די רעוויזיאָניסטן. פון 1700 וואַל־באַרעכטיקטע האָבן געשטימט נאָר 1000. דער נצחון פון די רעוויזיאָניסטן איז פאַרטייטשט געוואָרן ווי אַ רעזולטאַט פון צייטווייליקע שטימונגען ביי די ציוניסטישע מאַסן קעגן דער כלומרשט אומדעצידירטער שטעלונג פון דער אָגענץ־אָנפירונג, וועלכע האָט אין איר אחריות־גפּיל פאַרן גאַנצן ארץ־ישראלדיקן ווערק געמוזט פירן פאַרהאַנד־לונגען מיט דער אומגינסטיקער צום ציוניזם ענגלישער מאַנדאַט־מאַכט. דער נצחון פון די רעוויזיאָניסטן איז דעמאָלט געווען אין גאָנץ פוילן.

אין שייכות מיטן אויבנדערמאָנטן וואַל־רעזולטאַט צום ציוניסטישן קאָנגרעס, האָבן אין שטאָט אָנגעהויבן אויפהויבן די קעפ געוויסע קהלשע פאָליטיקאַנער, מיט וועמען ציוניסטן זענען געשטאַנען אין קאַמף זינט יאָרן. פונעם וואַל־קאַמף צווישן די באַזונדערע ציוניסטישע פראַקציעס, האָבן זיי אַרויסגעטראָגן דעם אייג־דרוק, אַז דער ציוניסטישער לאָגער איז צעקלאַפּט, אַז באַזונדערס די אַלגעמיינע ציוניסטן, וועלכע האָבן געפירט אַ פאַרביסענעם קאַמף מיט די דאָזיקע דעסטרוק־טיווע עלעמענטן, זענען אַרויס פון די וואָלן אָפּגעשוואַכטע. די אַלע גרופּן האָט מזרחי און התאחדות איז טאַרנע געגעבן אַ געהעריקן ענטפער. אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (3.7.31 נומ׳ 26) איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ דערקלערונג פון יחיאל קורץ אין נאָמען פון מזרחי און ד״ר פייג אין נאָמען פון „התאחדות". צום סוף פון דער דערקלערונג ווערט געזאָגט:

„די ציוניסטישע קאָדערן, וועלכע האָבן געפירט צווישן זיך אַ וואַל־קאַמף צום

ציוניסטישן קאָנגרעס, בילדן איין שטאַרקע אַרמיי, דעצידירט צו קעמפן מיטן אויסערלעכן שונא, מיט די מאָשקעס און נאַציאָנאַלע פאַרטעטער. וועגן עס האָנדלט זיך אין רייניקן די פּאָליטישע אָטמאָספער אויף דער יידישער גאַס, צו דעמאָסקירן די צבועקעס, באַזייטיקן די אומגעבעטענע געסט פונעם יידישן עפנטלעכן לעבן — דעמאָלט וועלן מיר צוזאַמען מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן קעמפן פאַר געזונט מאַכן דאָס אינערלעכע יידישע לעבן, פאַרן נצחון פון די ציוניסטישן לאָזונגען. מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן גייען מיר שטענדיק צוזאַמען צום קאַמף פאַר דער ווידערגעבורט פונעם יידישן פּאָלק. אין דער מלחמה וועלכע עס פירן די אַלגעמיינע ציוניסטן מיט דער קליקע, בילדן מיר מיט זיי איין געמיינזאַמען פראָנט און מיט בשותפותדיקע כוחות וועלן מיר זיכער אָפּהאַלטן אַ נצחון איבערן מאָשקיזם און זעלבסטפאַרלייקענונג אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע. זאָל דאָס פאַרגעדענקען די קליקע פון באַנקרוטירטע קאַריעריסטן״.

צום זיבצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל איז אַלס מיטגליד פון אַקציאָנס־קאָמיטעט און דעלעגאַט פון מערב־גאַליציע אַרויסגעפאָרן חיים נייגער און ד״ר שמואל שפּאָן אַלס מיטגליד פון קאָנגרעס־געריכט.

16. די ציוניסטישע ארגאניזאציע פאר נייע אויפגאבן

פאַרשטייט זיך, אַז עס איז אויך נישט איבערגעריסן געווארן די טאָג־טעגלעכע קאָנקרעטע ציוניסטישע אַרבעט, באַזונדערס די טעטיקייט פאַר די ארץ־ישראל־דיקע פאָנדן. די קרן־קיימת קאָמיסיע אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר שיינפעלד, האָט געהאַט צו פאַרצייכענען באַדייטנדיקע הכנסות אינעם באַריכט־יאָר 1930/31. לויטן באַריכט וואָס די קאָמיסיע האָט פאַרעפנטלעכט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי (6.11.31 נומ׳ 43) איז געזאַמלט געווארן אין די חדשים 1930:

			1930	
אָקטאָבער	576	זלאָטעס	10	גראָשן
נאָוועמבער	1831	״	09	״
דעצעמבער	837	״	58	״
			1931	
יאַנואַר	1245	״	83	״
פעברואַר	651	״	27	״
מערץ	1162	״	29	״
אַפּריל	862	״	14	״
מאַי	549	״	12	״
יוני	589	״	38	״
יולי	764	״	37	״
אויגוסט	274	״	96	״
סעפּטעמבער	712	״	91	״
	10057	״	04	״

די דאָזיקע סומע איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן דורך די באַזונדערע ציוניסטישע פאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס אויף פאָלגנדן אופן:

אַלגעמיינע ציוניסטן	3330	זלאָטעס	44 גראָשן
שפה ברורה שול	1662	"	61 "
הנוער העברי	1285	"	59 "
יונג־וויצאָ	547	"	99 "
ברית טרומפלדור	526	"	03 "
גורדוניה	481	"	18 "
וויצאָ	469	"	03 "
השומר הצעיר	266	"	58 "
מזרחי	220	"	70 "
התאחדות	215	"	60 "
רעוויזיאָניסטן	166	"	— "
מנורה	125	"	59 "
החלוץ	70	"	33 "
אַנדערע אינסטיטוציעס	689	"	37 "

די טעטיקייט פון אָרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין יאָר 1932, איז נישט געווען קיין לייכטע. דאָס איז געווען אַ שווערע תקופה שוין פאַר יידן אויף דער גאַנצער וועלט, באַזונדערס פאַר פוילישע יידן. די פאָליטישע לאָגע אין ארץ־ישראל איז געווען אַ קאָמפליצירטע, אָבער נאָך ערגער האָט אויס־געזען אין די גלות־לענדער. יידן אין פוילן האָבן דורכגעמאַכט אַ שווערן פאָליטישן און עקאָנאָמישן קריזיס.

דעם 24־טן יאַנואַר 1932 יאָר האָט אין טאַרנע געוויילט דעפוטאַט יצחק גרינ־בוים, וועלכער איז אין זאַל פון „סאָקאָל" אַרויסגעטרעטן מיט אַן עפנטלעכן רעפע־ראַט א. ד. ט. „די לאָגע אין ציוניזם און אינעם גלות־יידנטום". דער רעדנער האָט צוו. אַנד. דערקלערט: „ביי אונדזער אויפבוי־אַרבעט האָבן מיר זיך איצט אָנגע־שטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן מצד די אַראַבער. אָבער יעדע באַוועגונג איז נאָר דעמאָלט שטאַרק, אויב זי שטיצט זיך אויף אייגענע כוחות. און יעדער ציוניסט מוז גלויבן אין די לעבנס־קרעפטן פון יידישן פאָלק. אויב אייגענער האָט נישט דעם גלויבן, קאָן ער נישט זיין קיין ציוניסט. ענגלאַנד האָט אונדז געגעבן די באַלפור־דעקלאַראַציע, אָבער נאָר די יידן קאָנען פאַרוואַנדלען די דאָזיקע פאַפּירענע דעקלאַראַציע אין אַ לעבעדיק ווערק" („טיגאָדניק זשידאָווסקי" נומ׳ 2, 1932).

צו יענער צייט האָט דער אָרטיקער קאָמיטעט געפירט אַן אַלזייטיקע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישן לעבן. די נויטיקייט מיטצוארבעטן און מית־באַטייליקן זיך אין אַלע ציוניסטישע, געזעלשאַפטלעכע, פילאַנטראָפישע און קול־טורעלע אַקציעס פון טאַרנער יידנטום האָט געפאָדערט די פאַרגרעסערונג פונעם ציוניסטישן אַקטיוו, אַ צופלוס פון נייע יונגע ציוניסטישע כוחות. אין זיין אָרטיקל וועגן די אויפגאַבן פון ציוניסטישן קאָמיטעט, האָט פרעזעס חיים נייגער געשריבן צוו. אַנד. („טיגאָדניק זשידאָווסקי" נומ׳ 5, 29.1.32):

„די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז שטענדיק געווען איינע פון די בעסטע אין מערב־גאַליציע און די אַנערקענונג האָבן מיר זיך דעראַבערט נאָר אַ דאַנק דעם, וואָס מיר האָבן שטענדיק געהאַט צווישן זיך אַ גרעסערע צאָל אַק־טיוויע, דיסציפלינירטע חברים, וועלכע זענען שטענדיק געשטאַנען אויף זייער פאָסטן. מיט צופרידנקייט קאָנען מיר היינט פעסטשטעלן, אַז דער יונגער ציוניס־טישע דור פאַרשפּעט נישט זיינע דערציער. אָט די יוגנט דאַרף טאָקע צוטרעטן צו דער אַרבעט. די פאַרזאַמלונג פון די שקל־באַזיצער דאַרף באַווייזן, אַז די יוגנט שטייט אויף דער הויך פון אירע אויפגאָבן. זי דאַרף אויסווייליק אַ לאָקאַלן קאָמיטעט, וואָס זאָל באמת ווערט זיין דעם נאָמען „אַרבעטס־קאָמיטעט״.

אונטער דעם צייכן איז טאָקע געשטאַנען די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, אָפּגעהאַלטן אונטערן פאָרזיץ פון חיים נייגער דעם 7־טן פעברואַר 1932 יאָר. עס איז דעמאָלט דערוויילט געוואָרן אַ נייער קאָ־מיטעט אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: חיים נייגער, מגר. י. בינענשטאָק, ד״ר א. כאַמעט, מגר. מ. דינטענפאַס, זיגמונט פעניכעל, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר וו. שענקעל, י. ענגעלבערג, חיים ערליך, י. פלאַטאָ, ד״ר ה. גרינבערג, העניק האָלענ־דער, ס. יאָקאָב, פרוי ע. קאָשער, שמעון ליינער, ד״ר וו. מאַנדעל, פרוי פערלבערג, א. ריינהאָלד, שמעון רייך, ד״ר ש. שפּאַן, ד״ר ס. שיינפעלד, ד״ר י. זילבערמאַן און העניק שפילמאַן.

דער קאָמיטעט האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף אַזאַ אופן:

פּרעזעס — ד״ר א. כאַמעט, וויצע־פּרעזעס — ד״ר וו. שענקעל און ד״ר וואָלף מאַנדעל, סעקרעטאַרן — העניק שפילמאַן און ד״ר י. זילבערמאַן, קאַסיר — שמעון רייך. אָלס רעפּערענטן פון באַזונדערע אַרבעטס־געביטן זענען באַשטימט געוואָרן: ז. פעניכעל — אַרגאַניזאַציע־קאָמיסיע, ד״ר ס. שיינפעלד — קרן קיימת, ד״ר שפּאַן — קרן היסוד, י. פלאַטאָ — יוגנט־קאָמיסיע, ד״ר שענקעל — פּאָליטישע קאָמיסיע, ד״ר כאַמעט — רעדאַקציע פון דער וואָכנשריפט „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, ד״ר י. זילבערמאַן און ה. פלור — אַדמיניסטראַציע פון דער צייטונג, חיים נייגער — קולטור־קאָמיסיע, ד״ר ה. גרינבערג — שקל־קאָמיסיע, חיים ערליך — לאָקאַל־קאָמיסיע, ד״ר פיש, אינזש׳ לייכטער און אינזש׳ פלאַכטע — ערן־געריכט. דער קאָמיטעט האָט האַרציק באַדאַנקט דעם לאַנגיאָריקן פרעזעס חיים נייגער פאַר זיינע גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און באַשלאָסן פאַרשרייבן אים אינעם ספר הזהב פון קרן קיימת לישראל.

דער ניי־דערוויילטער קאָמיטעט האָט זיך באַמיט צו פאַרגרעסערן די קאָדערן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, נישט פאַרנאַכלעסיקנדיק דערביי קיין איין אָפּשניט פון דער סאָציאַלער טעטיקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע. דעם 13־טן נאָוועמבער 1932 יאָר איז אויף דער איניציאַטיוו פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין מערב־גאַליציע און שלעזיע פאַרגעקומען אין טאַרנע אַ צוזאַמענפאָר פון די פאַרזיצער פון די אָרטיקע ציוניסטישע קאָמיטעטן פון דער גאַנצער סביבה. אינעם צוזאַמענפאָר האָבן זיך באַטייליקט די פאַרזיצער פון פאָלגנ־דע ערטער: אָשוויענטשים, סטריזשוווו, גריבּווו, ראַבקע, באָבאָוע, יאָסלאָ, מעליץ, דאָמבראָוע, דעמביץ, ביעלסק, פּשעווואָרסק, כושאַנאָוו, ריישע, טאַרנע, זשיוויץ,

באַכניע, פרישטאַק, נייַ־סאַנץ, גאַרליץ, קראַקע, קראַסנאָ, קאַטאָוויץ, סאַנאָק, יאַ־ראַסלאַוו, סאָקאָלאָוו, טאַרנאָבזשעג, טיטשין. פון דער קראָקעווער עקזעקוטיווע זענען געקומען צום צוזאַמענפאָר: פרעזעס מגר. סאַלפעטער, געזעראַל־סעקרעטאַר האָפשטעטער, ד״ר פראַנד און ד״ר העכט. דערעפנט דעם צוזאַמענפאָר האָט מגר. סאַלפעטער, אַלס פאָרזיצער איז דערווייַלט געוואָרן ד״ר סירקָפ (נייַ־סאַנץ), אינעם פרעזידיום זענען פאַרבעטן געוואָרן: ד״ר גרינשטיין (ביעלסקאָ), ד״ר נעהמער, (זשיוויעץ), ד״ר א. כאַמעט (טאַרנע), זילביגער (באַכניע), האָלענדער (באַאָווע). מיט רעפעראַטן זענען אַרויסגעטרעטן: חיים נייגער, ה. האָפשטעטער און ד״ר העכט. דער דאָזיקער צוזאַמענפאָר, וועלכער האָט אָנגענומען אַ ריי באַשלוסן וועגן אַקטיוויזירן די לאָקאַלע קאָמיטעטן אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, האָט געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין דער גאַנצער געגנט, ווייל דורך אַן אויסטויש פון געדאַנקען און דורכן באַקענען זיך מיט די מעטאָדן און רעזולטאַטן פון דער אידעאישער און אָרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט אויף די באַזונדערע ערטער, איז דערגרייכט געוואָרן דאָס איינשטעלן די פאַרטיי־אַרבעט אויף בעסערע געזונטערע יסודות.

נישט לאַנג נאָך דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג האָט די ציוניסטישע אָרגאַ־ניזאַציע אין טאַרנע איבערגעקליבן זיך אין אַ צווייטן גרעסערן לאָקאַל אויפן פּלאַץ קאָשטשיעזשאַ 3, וואו עס האָט זיך פון איצט אָן קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע ציוי־ניסטישע לעבן אין שטאָט. קודם כל איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ שיינער לייענ־זאַל, באַאָרגט מיט אַלע אינלענדישע און אויסלענדישע צייטונגען און זשור־

דער ציוניסטישער לייענזאַל אין טאַרנע אינעם יאָר 1932

נאַלן; אַ ציוניסטישער קלוב וואו עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען אויך מיטגלידער פון אַנדערע ציוניסטישע פראַקציעס. דער לאָקאַל איז תמיד געווען איבערפולט.

17. יובל פייערונג לכבוד חיים נייגער

די יובל־פייערונג צום זעכציקסטן געבוירנטאָג פונעם באַדייטנדיקן ציוניסטישן מנהיג חיים נייגער איז געפייערט געוואָרן אין טאָרנע דעם 1־טן יאַנואַר 1933 יאָר און געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין דער ציוניסטישער וועלט. דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ האָט דעם בעל־היובל געוויידמעט אַ ספּעציעלן נומער, וועלכער האָט אַרומגערעדט די אַלזייטיקע טעטיקייט פון י. נייגער און זיין באַדייטונג פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג.

אינעם אויבנדערמאַנטן נומער, האָט ד״ר י. שוואַרצבאַרט געשריבן צוו. אַנד.:

...„ציוניזם מיינט פאַר אים לעבן, קאַמף, פלי צו באַפרייאונג. און דאָס דאָזיקע טיפע געפיל באַגלייט אַ קלאָרער פשוטער שכל, וואָס שעפט מיט פולע הויפנס פונעם קוואַל פון יידישער טראַדיציע און וויסן. מיט געפיל און שכל האָט ער פון דער רעדנער־טריבונע געטראָפן צו די הונדערטער טויזנטער יידישע צוהערער פון עטלעכע דורות, צו וועלכע ער האָט געריידט אין משך פון צענדליקער יאָרן און געוועקט גלויבן אין דער אויסגעטרוימטער צוקונפט פון אונדזער פאָלק. חיים נייגער איז אַ שטאָלצער שיינער ייד. דאָס איז נישט קיין טיפּ — נאָר אַן אידעאַל. מונטערער, ליכטיקער וואָלט אונדז געווען, וועו מיר האָבן אַ סך אַזעלכע נייגערס״.

די עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און שלעזיע (פרעזעס — מגר. סאַלפעטער, געג.־סעקרעטאַר — א. האָפשטעטער), האָבן אין אַ ספּעציעלן אויפרוף (אָפּגעדרוקט אינעם „טיג. זשידאָווסקי״), אונטערגעשטראָכן, אַז „עס איז נישט געווען קיין וויכטיקערע ציוניסטישע אַקציע אין אונדזער געגנט, אין וועלכער חיים נייגער, דער וואונדערבאַרער רעדנער פון גאָטס גנאָד, זאָל נישט שפילן אַ באַדייטנדיקע ראָל און וואו זיין שעפעריש אַרבעט און פלאַמיקער ענטוזיאַזם זאָלן נישט זיין דער טרייב־מאָטאָר און אַקטיוועור פאַקטאָר אין דער אַנטוויקלונג פון אונדזער אידעע. זיין אָפּטימיזם, זיין אומאונטערבראָכענער גלויבן האָבן אונדז צוגעגעבן מוט אין אונדזער אַרבעט״.

אַרטיקלען געוויידמעט דעם בעל־היובל זענען אויך דערשינען אינעם קראָקע־ווער „נאָוי דזשענניק״ און אין דער לעמבערגער „כווילאַ״. אין טאָרנע איז לכבוד חיים נייגער אייגנאַרדנט געוואָרן אַ פייערלעכער באַנקעט, אויף וועלכן ער איז באַגריסט געוואָרן דורך ד״ר א. כאָמעט אין נאָמען פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, י. הייטאַן — פון סוחרים־ און אינדוסטריעלער־פאַריין, מגר. סאַלפעטער — ציוניסטישע עקזעקוטיווע אין קראָקע, ד״ר שפּאַן, וואָלף געצלער — מזרחי, ד״ר וו. שענקעל, פרוי ריינהאָלד — וויצאָ, ד״ר טערלאָ, ד״ר עהרענפרוינד, ד״ר פייג, ד״ר י. זילבערמאַן — תרבות, דיר. ליבליך — שפה ברורה שול, ד״ר מ. מענדעלער — שמשון, מגר. הענריק שפילמאַן — אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט, י. אומאַנסקי, מגר. י. בינענשטאָק — הנוער הציוני, פרל. לאַנגזאַם — יונג־וויצאָ, בער — עקיבא,

שפּאַנאוף — השומר הצעיר, פרל. גרינבערג — גורדוניה, גערטנער — צעירי מזרחי, שטיגליץ — השומר הדתי, שפילפאָגעל — החלוץ, שטראַסבערג — אַלגעמיין־ציוניסטישער החלוץ.

אויסערדעם זענען אָנגעקומען פיל באַגריסונג־טעלעגראַמעס: פון ד״ר יהושע טהאָן, פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע אין לאָנדאָן, פונעם וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין לעמבערג, פון די קראָקעווער צענטראַלעס קרן קיימת און קרן היסוד, פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע און פון כמעט אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פון מערב־גאַליציע און שלעזיע. דער זעכציקיאָריקער יובל פון חיים נייגער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן עכטן ציוניסטישן יומטוב אין טאַרנע.

18. פאר דעם 18־טן ציוניסטישן קאנגרעס

דעם 15 יאַנואַר 1933 איז ווידער פאָרגעקומען די געוועראַל־פאַרזאַמלונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. נאָכן איבערלייענען דורך מגר. ה. שפילמאַן דעם פּראָטאָקאָל פון דער פאָריקער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, האָט ד״ר א. כאַמעט רעפעריט א. ד. ט. „אונדזער ביזאיצטיקע טעטיקייט און די אויפגאַבן אין דער צוקונפט״. אַ גרויסער טייל פון רעפעראַט איז געווען געווידמעט די פראָבלעמען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, אָרגאַניזירט צו יענער צייט אין די אָרגאַניזאַציעס: הנוער הציוני, עקיבא, בני ציון, אַלגעמיין־ציוניסטישער החלוץ. דער נייַ־דערווייל־טער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדע פערזאָנען: חיים נייגער, מגר. י. בינענשטאָק, ד״ר א. כאַמעט, מ. דינטענפאַס, י. ענגעלבערג, חיים ערליך, י. פאַסט, ד״ר ס. גאָלדבערג, ד״ר ה. גרינבערג, דוד הערצאָג, עוואַ כשר, ב. קימעל, י. לאוטער־באַך, מ. ליאָן, שמעון ליינער, ד״ר וואָלף מאַנדעל, מ. מאַן, ד״ר מ. מענדערער, י. מאַנדעלבוים, ב. פערלבערג, אהרון ריינהאָלד, וואָלף ראַפאַפּאָרט, שמעון רייך, ד״ר ש. שפאַן, ד״ר וואָלף שענקעל, ד״ר שמחה שיינפעלד, ד״ר י. זילבערמאַן, הענריק שפילמאַן, ע. זויערשטראָם, ה. זילבערשטיין און שטראַסבערג.

אויף דער פאַרזאַמלונג זענען צוו. אַנד. אָפּגעשטימט געוואָרן פאָלגנדע רעזאָלוציעס, אַרייַנגעטראָגן דורך מגר. י. בינענשטאָק:

1) די פאַרזאַמלונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן אין טאַרנע, פאָרגעקומען דעם 15 יאַנואַר 1933 יאָר, שיקט איבער אירע האַרציקע גרוסן די חלוצים־פיאָנערן סתם־ציוניסטן אין ארץ, די קיבוצים הנוער הציוני אין פתח־תקוה, כפר סבא און נס־ציונה, דעם קיבוץ עקיבא אין פתח־תקוה און בית זרע.

2) די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג באַגריסט מיט פרייד דעם פאַקט פון פאַרייניקן די אַלגעמיין־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין פוילן און דריקט אויס אירווילן, אַז די דאָזיקע פאַרייניקונג זאָל ווי אַמשנעלסטן פאַרענדיקט ווערן און זיין אַן אָנהויב פון אַ נייער תקופה אין דער אַנטוויקלונג פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן.

3) די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג דריקט אויס איר פאַרלאַנג, אַז די אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע זאָלן זיך פאַריי־ניקן אין דער סאַמע גיכסטער צייט.

אויף דער ערשטער זיצונג, האָט דער נייי־דערווויילטער קאָמיטעט זיך קאָנסטיטו־אירט אויף פאָלגנדן אופן:

פרעזעס — ד״ר א. כאַמעט, וויצע־פרעזעסן — ד״ר וואָלף שענקעל און ד״ר וואָלף מאַנדעל, סעקרעטאַרן — ה. שפילמאַן און ה. קימל, קאַסיר — שמעון רייך. אַלס רעפערענטן פון די באַזונדערע קאָמיסיעס זענען געווויילט געוואָרן: מ. דינ־טענפאַס — אָרגאַניזאַציע־קאָמיסיע, ד״ר ש. גאָלדבערג — קק״ל, חיים נייגער — פאָליטישע קאָמיסיע, ד״ר וואָלף שענקעל — קרן היסוד, מ. מאַן — קולטור־קאָמי־סיע, ד״ר שפּאַן — שקל־קאָמיסיע, ד״ר א. כאַמעט — רעדאַקציע פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, ד״ר ה. גרינבערג — אַדמיניסטראַציע, מגר. י. בינענשטאָק — יוגנט־קאָמיסיע, חיים ערליך — לאָקאַל־קאָמיסיע, מ. ליאָן — ווירטשאַפטלעכע קאָמיסיע, וו. ראַפאַפּאָרט — קאָמיסיע פאַר החלוץ.

אין חודש מאַי 1933 יאָר איז אין קראָקע פאָרגעקומען די פערצנטע לאַנד־קאָנפערענץ פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און שלעזיע מיטן אָנטייל פון 200 דעלעגאַטן, וועלכע האָבן רעפרעזענטירט 100 אָרטיקע קא־מיטעטן און 12.000 אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנטלעכע (עקיבא און הנוער הציוני).

אויף דער פאַרזאַמלונג דעם 4־טן מאַי 1933 יאָר, פאָרגעקומען אונטערן פאָרזיץ פון חיים נייגער, איז דערווויילט געוואָרן אַ דעלעגאַציע פון טאָרנע צו דער אויבנ־דערמאָנטער לאַנד־קאָנפערענץ. אינעם באַשטאַנד פון דער דעלעגאַציע זענען אַריין: חיים ערליך, וו. מאַנדעל, שמעון רייך, ד״ר וו. שענקעל, ד״ר ש. שפּאַן, מגר. ה. שפילמאַן.

אין יאָר 1933 איז פאָרגעקומען דער אַכצנטער ציוניסטישער קאָנגרעס. די שקל־אַקציע ערב די קאָנגרעס־וואָלן איז אַדורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס דער־פאָלג, ווייל עס זענען פאַרקויפט געוואָרן 2045 שקלים. דער קאָנטינגענט פאַר טאָרנע איז איבערגעשטיגן געוואָרן. די ציוניסטישע פאַרטייען האָבן באַצייטנס אָנגעהויבן פירן אַ לעבהאַפטע וואָל־אַקציע. די באַדייטנדיקסטע אָנפירער פון רעכטס און לינקס, וועלכע האָבן באַזוכט פוילישע שטעט, זענען אויך געקומען קיין טאָרנע.

אַ לעבהאַפטע אויפקלער־קאָמפאַניע צום ציוניסטישן קאָנגרעס האָבן אין טאָרנע אָנטוויקלט די אַלגעמיינע ציוניסטן. אויסנוצנדיק דעם באַזוך אין פוילן פונעם וויצע־פרעזעס פון אַקציאָנס־קאָמיטעט און ועד לאומי אין ארץ־ישראל, ד״ר מאָסינ־זאָן, האָט אים דער לאָקאַלער קאָמיטעט אייגעלאַדן אויף אַ באַזוך קיין טאָרנע. זיין אָנקומען אין טאָרנע דעם 21 יוני 1933 האָט אַרויסגערופן אַלגעמיינעם אינטערעס אין שטאָט, בפרט נאָך, וואָס ער איז געווען פאָרזיצער פון די אַלגעמיינע ציוניסטן אין ארץ־ישראל און מיטגליד אין דער וועלט־אָנפירונג פון די אַלג. ציוניסטן. אויפן באַנהאָף האָבן אים אָפּגעוואָרט אַלע מיטגלידער פון אָרטיקן קאָמיטעט און אַ מיט־גלידערין פון עקיבא האָט אים דערלאַנגט בלומען. נאָכמיטאָג האָט ד״ר מאָסינזאָן באַזוכט די העברעאישע שול שפה ברורה, די ציוניסטישע אינסטיטוציעס און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אינאָוונט איז אין דער אָרגאַניזאַציע הנוער הציוני פאָרגעקומען

אַ פייערלעכער אָפּעל מיטן אָנטייל פון ד״ר מאָסינזאָן און די מיטגלידער פון לאָקאַלן קאָמיטעט. אין נאָמען פון הנוער הציוני האָט באַגריסט דעם גאַסט ה. קימעל. דער גאַסט האָט דערנאָך געהאַלטן אַ קורצע רעדע אין העברעאיש וועגן די צילן און אויפגאַבן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט. שפּעטער האָט ד״ר מאָסינזאָן רעפערירט פאַרן אויסגעפולטן „סאָקאָל״־זאַל א. ד. ט. „די לאַגע פון די יידן אין גלות און אין ארץ־ישראל״, ווידמענדיק אַ גרויסן טייל פון רעפעראַט די פּראָבלעמען פון אַכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס.

דעם 2 יולי 1933 יאָר איז קיין טאַרנע געקומען דער פאַרזיצער פון וועלט־פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן ד״ר י. שוואַרצבאַרט און אין זאַל „אַסטאַריאַ״ געהאַלטן אַן אויספירלעכן רעפעראַט איבער די פּראָבלעמען פון אַכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס.

אין טאַרנע איז געשאַפן געוואָרן אַן אַלגעמיין־ציוניסטישער וואַל־קאָמיטעט אין וועלכן עס זענען אַריין: ד״ר כאָמעט אַלס פאַרזיצער, מגר. ה. שפּילמאַן, שמעון רייך, י. לאוטערבאַך, מ. דינטענפאַס, פרייריך, טהאַלער, בער, פרל. מעצגער, קודלער און פּעלץ.

דעם 9 יולי 1933 יאָר זענען פאַרגעקומען די וואַלן צום אַכצנטן ציוניטישן קאָנגרעס. 83% וואַל־באַרעכטיקטע האָבן זיך באַטייליקט אין דער אָפּשטימונג. אויף 2.000 וויילער זענען אָפּגעגעבן געוואָרן 1660 שטימען. די ליסטע נומ׳ 1 פון די אַלגעמיינע ציוניסטן האָט באַקומען אין טאַרנע 616 שטימען, ליסטע נומ׳ 3 — ליגע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל — 442 שטימען, ליסטע נומ׳ 4 — רעוויזיאָניסטן — 314 שטימען, ליסטע נומ׳ 5 — מזרחי — 288 שטימען.

אַן אָפּשאַצונג פון די פאַרגעקומענע קאָנגרעס־וואַלן גיט דער „טיגאַדניק זשידאָווסקי״ (14.7.33 נומ׳ 26):

„די וואַלן צום אַכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס זענען געווען אַ באַוויז פון פּאָליטישער רייפקייט פון אַלע ציוניסטישע גרופּן און פראַקציעס און אַ גרויסע מאַניפעסטאַציע פון אונדזער כוח און באַדייטונג אויף דער יידישער גאַס. 1660 וויילער — דאָס איז אַ גרויסע ציוניסטישע געמיינדע, וואָס שטרעבט צו אַן אַלגעמיינעם ציל — אויפצובויען ארץ־ישראל, צום רענעסאַנס פון יידישן לעבן. עס האָבן קאָנקורירט צווישן זיך פאַרשידענע ליסטעס, פאַרשידענע ריכטונגען און שטרעמונגען, אָבער זיי אַלע האָבן זיך פאַרייניקט אין איין געמיינזאַמען ציל. די גרעסטע אַקטיוויטעט האָט אַרויסגעוויזן די אַרגאַניזאַציע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, באַקומענדיק דאָס ערשטע אָרט און אַ באַדייטנדיקע צאָל שטימען. דער דאָזיקער נצחון איז כאַראַקטעריסטיש, אויב מען וועט נעמען אין אַכט, אַז אַנדערע פראַקציעס האָבן איבערגעשטיגן די אַלגעמיינע ציוניסטן מיט דער וואַל־אַגיטאַציע, נישט קאַרגנדיק קיין גרעלט אויף פאַרשידענע מינים פלוגבלעטלעך, אויפרופן און אַנדערע רעקלאַמעס. אונדזער נצחון האָבן מיר צו פאַרדאַנקען אונדזער אַלגעמיינע ציוניסטישער יוגנט, אויף וועלכער מיר קאָנען זיין שטאָלץ. אויך די עלטערע ציוניסטן האָבן ווירדיק דערפילט זייער אויפגאָבע, שטייענדיק אָפּטמאָל אַ לאַנגע צייט אין דער רייַ אויף אָפּצוגעבן די שטימע״.

צום אַכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס זענען פון טאַרנע אַרויסגעפאָרן חיים נייגער

אַלס דעלעגאַט פון מערב־גאַליציע און ד״ר שפּאַן אַלס מיטגליד פון קאָנגרעס־געריכט. אויפן קאָנגרעס גופא איז חיים נייגער דערוויילט געוואָרן אַלס מיטגליד פונעם ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט און ד״ר שפּאַן — ווידער אין קאָנגרעס־געריכט.

19. דער 50־יאריקער יובל פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין טארנע

וועגן דעם ניווּאָ און וואוקס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע זאָגן עדות די גרויסע פייערונגען וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין טאָרנע אין יאָר 1934 אין שייכות מיטן 50־יאָריקן יובל פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט. לאַנג האָבן געדויערט די צוגרייטונגען צו דער פייערונג, וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע מאַניפעסטאַציע פונעם טאָרנער יידנטום פאַר די ציוניסטישע אידעאַלן. די פייערונגען זענען געקרוינט געוואָרן מיטן אַרויסגעבן דורכן אָרטיקן קאָמיטעט אַ שיינעם יובל־בוך אונטערן נאָמען: „פופציק יאָר ציוניזם" (1934 — 1884), רעדאַגירט דורך ד״ר א. כאַמעט. וועגן דעם בוך האָט דער באַקאַנטער פובליציסט ד״ר ס. שטענדיג געשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (1.6.1934 נומ׳ 24):

„די אין אַלגעמיין אָרעמע ציוניסטישע ליטעראַטור געשריבן אין דער פוילישער שפּראַך, איז באַרייכערט געוואָרן מיט אַ וויכטיקער ביבליאָגראַפישער פאָזיציע. די אויסגאַבע „50 יאָר ציוניזם" — 1934—1884, וואָס איז נאָר וואָס דערשינען לכבוד דעם פופציק יאָריקן יובל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, אַלס יובל־בוך, אַרויסגעגעבן דורכן אָרטיקן קאָמיטעט און אונטער דער רעדאַקציע פון פּרעזעס פונעם קאָמיטעט ד״ר א. כאַמעט, אַנטהאַלט זייער פיל ווערטפולן היסטאָרישן מאַטעריאַל, וואָס איז ביז איצט נאָך נישט געדרוקט געוואָרן, און שילדערט דעם בראשית פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין אַמאָליקן גאַליציע".

חיים נייגער, ציוניסטישער מנהיג אין פוילן, לאַנגיאָריקער פאָרזיצער פון דער טאָרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, האָט אינעם יובל־טאָג פון ציוניזם אין טאָרנע, געשריבן: „אויב מיר פייערן דעם פופציק יאָריקן יובל פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאָרנע, איז עס בלויז דערפאַר, כדי אונטערצושטרייכן, אַז אין משך פון די פופציק יאָר איז פאָרן ציוניזם אין אונדזער שטאָט געטאָן געוואָרן מער ווי אין אַנדערע שטעט פון לאַנד. מיר ווילן זיכערן אונדזער שטאָט אַן ערן־פלאַץ אין דער געשיכטע פון ציוניזם, כדי אַזוי אָרום אונטערצושטרייכן, אַז אין אַ צייט ווען אין גאַנצן לאַנד איז דער יידישער האָריזאָנט געווען פאַרטונקלט מיט געדיכטע וואָלקנס פון אַסימילאַציע, האָט אויפן טאָרנער האָריזאָנט זיך באַוויזן דער ערשטער שטראַל פון נאַציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט. טאָרנע איז געווען די ערשטע שטאָט, וועלכע איז פון ענטוזיאַסטישע ווערטער איבערגעגנגען צו קאָנקרעטע מעשים. טאָרנע האָט מאָבילזירט אַלע קאָנסטרוקטיווע כוחות אינעם דעמאָלטיקן גאַליציש ציוניזם און די שטאָט איז ענג פאַרבונדן מיט דער אַלטער יידישער קאָלאָניע

אין ארץ־ישראל — מחניים. מחניים איז און וועט פאַרבלייבן אַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון אויפבויען ארץ־ישראל און אין דעם דאָזיקן קאַפּיטל וועט די געזעל־שאַפט אהבת ציון און די שטאָט טאַרנע פאַרנעמען דאָס ערשטע אָרט. אַ שטאָט, וואָס האָט דעראַבערט אַן ערן־פּלאַץ אין דער געשיכטע פון ציוניזם, האָט אַזוי אַרום באַקומען אויך איר אַדליקייט, און דאָס ציוניסטישע טאַרנע וועט שטענדיק דערמאָנט ווערן מיט פּיעטעט און אָנערקענונג".

די יובל־פּייערונגען האָבן אויך געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער ציוניס־טישער וועלט. אַלע יידישע צייטונגען אין לאַנד און אין אויסלאַנד האָבן פאַרעפנט־לעכט פיל אַרטיקלען וועגן דעם זעלטענעם יובל, אונטערשטרייכנדיק די באַדייטונג

שער־בלאַט צום יובל־בוך: „פּופּציק יאָר ציוניזם" אין טאַרנע

צום 50־יאָריקן יובל פון דער צוזוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין מאָנטרעאַל (די מאַסן אַנטוויקלונגען פאַרלאַנגען די נייע שול נאָר דער פּיניקלונג) פאָטאָ: משה ליוב

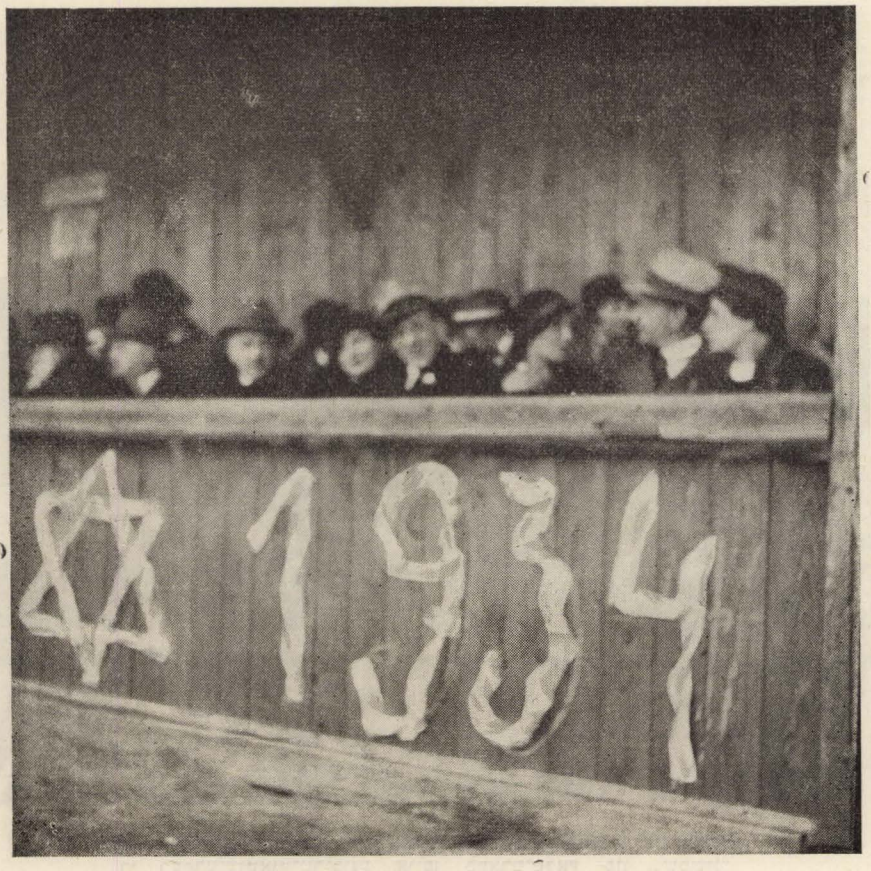
און פאַרדינסטן פונעם טאַרנער יידנטום אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און די איבערגעבנקייט און טריישאַפט פון טאַרנער ציוניסטישע מנהיגים. פון צענדליקער אינסטיטוציעס און פערזענלעכקייטן זענען אויפן אַדרעס פון לאָקאַלן ציוניסטישן קאָמיטעט אין טאַרנע אָנגעקומען פיל באַגריסונג־בריוו און טעלעגראַמעס. אויף אַלע יובל־אונטערנעמונגען זענען געקומען טויזנטער יידן. די עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע איז געווען רעפרעזענטירט דורך ד״ר י. שוואַרצבאַרד, פרעזעס פון וועלט־פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן, ד״ר שמעון פעלדבלום און י. ניכטהאוזער פון קראָקע. דער פאַרלויף פון די פייערונגען ווערט אַזוי באַשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (27.5.34):

„איבער 4.000 מאַן פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן איבער די ברעגעס אויסגעפולט די נייע שול. די תפילות האָט אָפגעריכט חזן ראָזענבלאַט צוזאַמען מיטן כאָר אונטער דער לייטונג פון דיריגענט קינסטלער. אַ שיינע געלעגנהייטס־רעדע האָט געהאַלטן חבר חיים נייגער, וועלכער האָט נאָכן פאָרשטעלן דעם תמצית פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און די באַזונדערע עטאַפּן פון איר אַנטוויקלונג, אונטערגעשטראָכן די רומפולע ראָל פון טאַרנע אין דער געשיכטע פון ציוניזם. פון דער נייער שול האָט כמעט דער גאַנצער עולם און די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, אויסגעשטעלט אין רייען, אָפמאַרשירט אויפן ספאָרט־פלאַץ פון „שמשון״, וואו עס האָבן געפלאַטערט די מלוכהשע און נאַציאָנאַל־יידישע פענער.

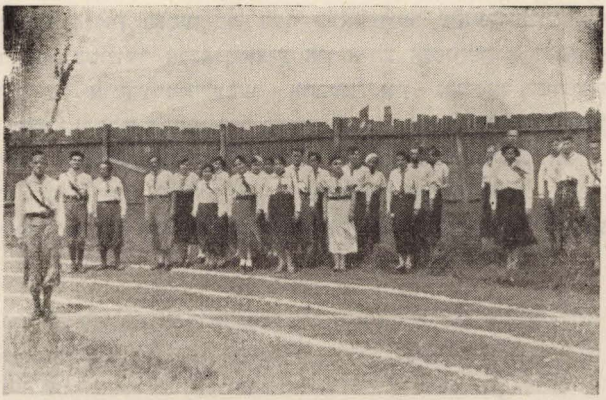
צום 50־יאָריקן יובל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע
(די רעפרעזענטאַנץ־טריבונע אויפן ספאָרט־פלאַץ פון „שמשון״
פאַר דעם פייערלעכן אָפּעל פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס)

אויף דער רעפרעזענטאַנץ־טריבונע זענען געזעסן פאַרשטייער פון די צענטראַלע פאַרטיי־אינסטאַנצן מיט ד״ר שוואַרצבאַרד אין שפיץ, דער לאָקאַלער קאָמיטעט מיט ד״ר כאָמעץ, און פיל דעלעגאַציעס פון דער פראָווינץ. די טריבונע און דער גאַנצער שפיל־פלאַץ זענען געווען פאַרפולט מיט עולם. אין איינקלאַנג מיטן פראָגראַם פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָט הנוער הציוני אויפגעשטעלט אויפן פלאַץ אַ פעלד־לאַגער, וואו עס איז פאָרגעקומען אַ פייער־עכער אַפעל. דער באַן־אָרקעסטער האָט געשפילט און דער בית״ר האָט דורכגעפירט מוסטער־מושטרעס. פאָרשטייער פון הנוער הציוני האָבן אויף דער האַנט פון ד״ר א. כאָמעט דערלאַנגט אַן אָנערקענונגס־בריוו דער טאָרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. אַ שייגע רעדע האָט געהאַלטן ד״ר וו. שענקעל, וועלכער האָט אונטערגעשטראָכן די גרויסע באַדייטונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און אויסגעדריקט די פרייד צוליב דער פאָרגרעסערטער צאָל אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט, וואָס גיט צו מוט אויף ווייטער. דערנאָך האָט חבר

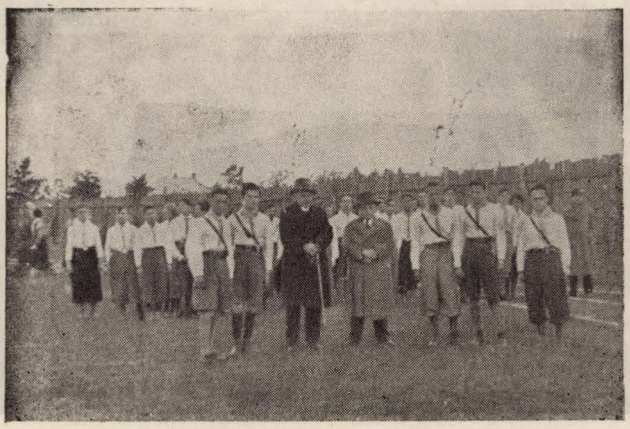

די רעפרעזענטאַנץ־טריבונע פונעם רעכטן פליגל

שטערנהיים דורכגעפירט די דערעפנונג פונעם צוזאַמענפאַר פון דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע עקיבא. דעם צוזאַמענפאַר האָט אין נאָמען פון אָרטיקן קאָמיטעט באַגריסט ד״ר כאָמעט, דערנאָך איז פאַרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטע דעפילאַדע, וועלכע איז אויפגענומען געוואָרן דורך פאַרשטייער פון ציוניסטישע צענטראַלע און לאָקאַלע פאַרטיי־אינסטאַנצן. אין אַ מוסטערהאַפטער אָרדענונג האָבן מיט פענער פאַרביימאַרשירט די גרופן פון בית״ר, הנוער הציוני, עקיבא, שמשון און ברית הקנאים. אין דער דעפילאַדע האָבן זיך באַטייליקט העכער 1.000 יוגנטלעכע ציוניסטן. דאָס פובליקום האָט לעבהאַפט אַפּלאָדירט די דורכמאַרשירנדיקע יוגנט־אַפּטיילונגען. מיטן אָפּשפילן דעם מלוכה־הימן און די התקוה איז די שיינע פייערונג אויפן שפיל־פלאַץ פאַרענדיקט געוואָרן״.

דער אַפּעל פון „הנוער הציוני״ בשעת די יובל־פּייערונגען אויפן שפיל־פלאַץ „שמשון״

פּרעזעס ד״ר שוואַרצבאַרד און ד״ר א. כאָמעט ביי דער „הנוער הציוני״ יוגנט בשעת דער יובל פייערונג

„דערנאָך — לייענען מיר ווייטער אינעם באַריכט — האָבן די מיטגלידער פון לאָקאַלן קאָמיטעט אויסגענוצט די מיטאָג־הפסקה און אַלע צוזאַמען מיט ד״ר כאַמעט אין שפּיץ זענען זיי אַוועק אַהיים צו ד״ר שפּאַן, וועלכער האָט צוליב זיין קראַנקהייט נישט געקאָנט זיך באַטייליקן אין די פייערונגען. קורצע רירנדיקע וואונטשן, אָן רעדעס, בלויז אַ האַרציקער האַנט־דרוק אָנשטאָט רעדעס. נאָכמיטאָג, אַרום 3 אַ זייגער, האָט אין לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע זיך באַגעגנט הויבן דער קרייז־צוזאַמענפאָר, צו וועלכן עס זענען געקומען 60 דעלעגאַטן פון אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. מצד דער עקזעקוטיוו אין קראָקע האָבן זיך באַטייליקט אינעם צוזאַמענפאָר ד״ר שמעון פעלדבלום און ניכטהאוזער. דערעפנט דעם צוזאַמענפאָר האָט ד״ר כאַמעט, געפירט דעם פאָרזיץ האָט ד״ר שפּיגעל פון גרויס־ראדאָמישל, און נאָכן איבערלייענען די באַגריסונגס־בריוו און טעלעגראַמעס, האָט ד״ר פעלדבלום אין נאָמען פון דער קראָקעווער עקזעקוטיוו אויסגעדריקט דער טאָרנער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און אירע אָנפירער אַ דאַנק און אָנערקענונג פאַר זייער אומדערמידלעכער אַרבעט און גרויסער טריישאַפט דער ציוניסטישע אידעע. דערנאָך האָט ד״ר פעלדבלום, וועלכער איז אין די יאָרן 4—1905 געווען קאָמיטעט־מיטגליד פון דער טאָרנער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, געהאַלטן אַ גלענצענדע רעדע וועגן אָנהויב פון ציוניזם אין פאַרגלייך מיט דער איצטיקער סיטואַציע. אינאָוונט איז אין זאָל פון „סאָקאָל״ פאַרגעקומען אַן אַקאַדעמיע. דער

די פאַרשטייער פון ציוניסטישע פאַרטיי־אינסטאַנצן נעמען אויף די דעפילאַדע פון דער ציוניסטישער יוגנט בשעת די יובל פייערונגען אויפן שפּיל־פלאַץ „שמשון״

זאַל איז געווען איבערפולט. די בינע — שיין דעקאָרירט מיט גרינס און בילדער, לויט די איינפאַלן פון חבר אַלעק שוואַנענפעלד. אַ פייערלעכע שטימונג. אַן ערך 2.000 אַנוועזנדיקע פון אַלע טאַרנער יידישע שיכטן. עס הייבט זיך אויף דער פאָרהאַנג. דער „הזמיר"־כאָר ביי דער געזעלשאַפט תרבות, אונטער דער אָנפירונג פון פראָפ׳ וויס, האָט געזונגען דעם מלוכה־הימן און התקוה. עס באַקומט דאָס וואָרט פרעזעס ד״ר א. כאַמעט, וועלכער האָט צוערשט אין העברעאיש, דערנאָך אין פויליש, געהאַלטן אַ פייערלעכע רעדע וועגן דער באַדייטונג פון דער יובל־פייערונג און וועגן מהות פון אונדזער באַפרייַערישער באַוועגונג. אין אָנהויב איז געווען בלויז אַ קליין הייפל ענטוזיאַסטן, פון וועלכע צוויי — ד״ר אברהם זאַלץ און עדוואַרד שוואַגער — געפינען זיך איצט אין זאַל. פון דעם קליינעם הייפל איז דערנאָך אויסגעוואַקסן אַ מעכטיקע באַוועגונג וואָס האָט אַרומגעכאַפט דאָס גאַנצע וועלט־יידנטום. היינט זענען די טרוימען פון די ערשטע ציוניסטישע פיאָנערן פונעם ציוניסטישן געדאַנק שוין נישט מער קיין מעשהלע. היינט, אינעם פופציקסטן יובל־טאָג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע — האָט פאַרענדיקט זיין רעדע ד״ר כאַמעט — שווערן מיר ווירדיק צו טראָגן די אונדז אָנפאַרטרויטע בלויז־וויסע פאָן. מיר ווילן, אַז דער יידנשטאַט זאָל נישט זיין קיין לעגענדע. מיט אונדזער ווילן, מיט אונדזער איבערגעגעבנקייט, מיט אונדזער אַרבעט, וועלן מיר דערגרייכן דעם ציל, מיר וועלן אויפבויען ישראל פאַרן פאָלק ישראל״. דערנאָך האָט ד״ר אברהם זאַלץ, ויצע־פאָרזיצער פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, מיט אַוואַציעס באַגריסט דורך אַלע אָנוועזנדיקע אין זאַל, רעפערירט וועגן די היסטאָרישע יסודות פון דער יידישער מלוכה. שפעטער איז אויפגעטרעטן דער העברעאישער כאָר „הזמיר" (פון 70 פערזאָן), אונטער דער אָנפירונג פון פראָפ׳ וויס. צום סוף האָט דער פאָרזיצער פונעם וועלט־פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן, ד״ר שוואַרצבאַרד, רעפערירט א. ד. ט. „פופציק יאָר ציוניזם". חבר ד״ר שוואַרצבאַרד — לייענען מיר אינעם באַריכט, — וועלכער איז אַ גלענצדיקער רעדנער, האָט זיך דאָסמאָל אַרויסגעוויזן פאַר אַן אמתן מייסטער פון וואָרט. די טיפקייט פון געדאַנק, דער מיטרייסנדיקער פלי, די אַלזייטיקע ערודיציע, די איבערצייגונגס־קראַפט פון דער איינדרינגלעכער אַנאַליז פון דער וויזיקלעכקייט, די גלענצנדע פאָרם — אָט פאַרוואָס די רעדע פון ד״ר שוואַרצבאַרד האָט ממש באַצויבערט די צוהערער. נאָך ד״ר שוואַרצבאַרדס רעדע האָט דער גאַנצער באַגייסטערטער עולם זיך אויפגעהויבן און אויפגעזונגען דאָס ליד פון האָפענונג — התקוה״.

אין שייכות מיטן פופציקיאָריקן יובל און די פייערונגען, האָט דער לאָקאַלער קאָמיטעט באַקומען באַגריסונגען פון פאָלגנדע אָרגאַניזאַציעס און פערזאָנען: יידישע אַגענץ אין ירושלים, מ. מ. אוסישקין, — ירושלים, פאַרבאַנד פון אַלגעמיינע ציוניסטן אין ארץ־ישראל, עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין קראָקע, עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין לעמבערג, גענעראַל־סעקרעטאַריאַט פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מזרח־גאַליציע, התאחדות אין לעמבערג, קרן־קיימת צענטראַלע אין קראָקע, קרן־היסוד צענטראַלע אין קראָקע, הויפט־קאָמענדע פון הנוער הציוני אין וואַרשע, פאַלעסטינע־אַמט אין קראָקע, קרייז־אָנפירונג פון הנוער הציוני אין פינסק, רעדאַקציע פון „נאַווי דזשענניק"

אין קראקע, הנוער הציוני אין קראקע, לאנצוט, פון דער יידישער קהילה אין ביעלסקא, פון די לאקאלע קאמיטעטן אין קאטאוויץ, ביעלסקא, ריישע, קרולעווסקע הוטי, גארליץ, סאנאק, יאסלא, אשוויענטשים, ניי־סאנץ, באכניע, דעמביץ, כזשאנאוו, פשעווארסק, קריניץ, אנדריכאוו, גריבאוו, וויעליטשקע, זשיוויעץ, יידישע האנט־ווערקער אין טארנע, מגר. סאלפעטער, א. האפשטעטער, ד״ר שמארק, ד״ר חיים הילפשטיין, ד״ר י. שיפער, ד״ר ס. שטענדיק, ראבינער ד״ר אביגדור, ראבינער ד״ר הירשפעלד, ד״ר יהודה צימערמאן, דיר׳ פינקעלשטיין, ד״ר טיש, ד״ר ראזענבלוט, איכל לעזער, ד״ר א. קארנהאוזער, ד״ר סירקס, האנס לעווי, ד״ר קאנארעק, אברהם כהנא, בן־ציון צאנגען, מגר. קלאפהאלץ.

20. ד״ר שמואל שפאן איז עולה קיין ארץ ישראל

די יובל־פייערונגען האבן אַ סך מיטגעהאלפן צום פונאנדערוואוקס פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין טארנע. דער ציוניזם איז געווארן די דאמינירנדיקע באוועגונג אויף דער יידישער גאס אין טארנע, און דאס צווישן אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג. אונטער ציוניסטישע איינפלוסן זענען ארונטערגעפאלן סיי סוחרישע קרייזן, סיי האנטווערקער און ארבעטער. דער ציוניזם אין טארנע האט געשלאגן טיפע וואורצלען צווישן ארטאדאקסישע קרייזן און צווישן פארטגעשריטענע. אויב אין טארנע זענען נאך געווען געוויסע פאקטארן געגן ציוניזם, האבן זיי געהאט אַ שייכות בלויז צום עלטערן דור, ווייל די יוגנט איז כמעט אינגאנצן געווען אַ ציוניסטישע, אַ חלוצישע, ווען האט איר באוואוסטזיין אויסגעשמידט אין די פארשידענע ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס פון אלערליי שאטירונגען און ריכטונגען. אין יאר 1934 זענען אין טארנע געווען טעטיק פאלגנדע ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס:

אחדות, בני־ציון, אקאדעמישער השחר, הנוער הציוני, עקיבא (אלע אלגעמיין־ציוניסטישע), השומר הצעיר, גורדוניה, פרייהייט, (ליגע פארן ארבעטנדיקן ארץ־ישראל), בית״ר, מנורה, ברוריה (רעוויזיאניסטן), השומר הדתי, צעירי החלוץ המזרחי (מזרחי), ברית הקנאים (יודנשטאטספארטיי), יונג־וויצא (אומפארטייאיש), „יוגנט״ (לינקע פועלי־ציון), תורה ועבודה און דער אלגעמיינער החלוץ. אין די אלע ארגאניזאציעס האבן זיך געשאפן חלוצישע קאדערן, וואס האבן די רעאליזאציע פון ציוניזם באטראכט ווי זייערס אַ ציל אין לעבן. און פיל, פיל פון זיי — דאס זענען שפעטערדיקע העלדישע קעמפער פאר אן אומאפהענגיק פריי ישראל. אבער דעם ציוניזם דורך עליה האבן פארווירקלעכט נישט נאר די יונגע. אין יוני 1934 איז אויף שטענדיק ארויסגעפארן פון טארנע קיין ישראל ד״ר שמואל שפאן, לאנג־יאריקער אנפירער פון דער ציוניסטישער פארטיי אין שטאט.

אין „טיגאדניק זשידאווסקי״ (6.7.34 נום 26) לייענען מיר אין אן ארטיקל אין שייכות מיט ד״ר שפאנס ארויספאר:

„ד״ר שמואל שפאן איז ארויסגעפארן קיין ארץ. דער בעסטער צווישן אונדז האט פארלאזט טארנע. אַ באליבטער פירער, אַ טייערער חבר, אַ ליבער פריינט. מיט

ד"ר שמואל שפאן נועזגעגם זיך מים דער „הנוער הציוני" אלגאמיינאציע פאר עלי זיין קיין ארץ-ישראל

טיפן און אויפריכטיקן צער געזעגנען מיר דעם מוטיקן ציוניסטישן קעמפער. אין משך פון צענדליקער יאָרן האָט ער געדינט פאַר אַ מוסטער מיט זיין איבערגע־געבנקייט און טרייַשאַפט פאַרן ציוניזם. ווייל דער ציוניזם איז געווען אַן אַרגאַניזער טייל פון זיין איך און דער אייניציקער מאָטאָר פון זיין אומדערמידלעכער און ברייט־פאַרצווייגטער פאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער האָט געלעבט נאָר פאַרן ציוניזם און גאָרנישט געוואָלט מער אויסער אומאַייגנוציקער אַרבעט פאַרן ציוניזם. געזעגנט האָבן אים אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. אַ גרויסע צאָל חברים און פריינט האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אויפן באַן־הויף. קיינע רעדעס. געפילספולע אַריינבליקן אין די אויגן, האַרציקער האַנט־דרוק, און אַ מעכטיקע „התקוה״ וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון אַלעמענס ברוסטן, האָט געגעבן אַן אויס־דרוק די געפילן, וואָס די טאָרנער יידן האָבן געהאַט פאַרן באַליבטן ד״ר שפּאַן און פאַר דער אידעע, פאַר וועלכער ער האָט אַ גאַנץ לעבן געקעמפט. דאָס איז ד״ר

חברים און פריינט געזעגנען זיך מיט ד״ר שמואל שפּאַן אויפן טאָרנער באַנהאָף

שפּאַן, דער קאָמפּראָמיסלאָזער אין אידעאישע פּראַגן, נישט אָנערקענענדיק קיין שום סתירות צווישן דער טעאָריע און פּראַקטיק — עולה געווען קיין ארץ, כדי צו רעאַליזירן זיין אידעאַל, כדי פערזענלעך מיטצוארבעטן ביים אויפבוי פון לאַנד".

21. דער וואוקס פון דער ציוניסטישער השפעה אויף דער יידישער גאס

עס איז נישט לייכט געווען צו פּאַרפולן דאָס ליידיקע אָרט וואָס איז געבליבן נאָך ד"ר שפּאַנס אַרויספאָר. בפרט נאָך, ווען די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט מיט איר השפּעה אַרומגענומען כמעט דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין שטאָט. נישט געווען אין טאַרנע קיין שום געזעלשאַפטלעכע, פילאַנטראָפישע צי ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציע, וואו די ציוניסטן זאָלן נישט האָבן געווען קיין אָנפירנדיקער אָדער אָנטשיידנדיקער כוח. דער פּאַריין פון סוחרים און אינדוסטריעלער, אָנגעפירט נאָך אין יאָר 1934 דורך דעם טרייען איבערגעגעבענעם ציוניסט יוסף היימאַן, איז אינגאַנצן געווען אונטער ציוניסטישע איינפלוסן. אין די אָרבעטער־קרייזן איז וואָס אַן אמת שטאַרק געווען דער איינפלוס פון בונד, אָ דאַנק זייער געניטן אָרגאַניזאַטאָר דוד באַטיסט, אָבער צווישן די יידישע אָרבעטנדיקע מאַסן, זענען שטאַרק געווען די איינפלוסן פון ציוניסטישן סאָציאַליזם, ספּעציעל פון דער ליגע פאַרן אָרבעטנדיקן ארץ־ישראל צו וועלכער עס האָבן געהערט די לינק־ציוניסטישע פּאָרטייען, ווי התאחדות, פועלי־ציון (פּאַרייניקט מיט צ. ס.) און לינקע פועלי־ציון, וועלכע האָבן צו יענער צייט נאָך נישט אויסגעקוויפט קיין שקלים צום ציוניסטישן קאָנגרעס. פאַקטיש איז די לאָגע געווען אַזעלכע, אַז טראָץ דעם, וואָס די עלטערע געניאָצע יידישע אָרבעטער האָבן באַלאַנגט צום בונד, האָבן דער גרעסטער טייל זייערע קינדער געהערט צו ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און געלערנט אפילו אין דער העברעאישער שול „שפה ברורה".

אַזוי זענען אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן אין טאַרנע געווען טעטיק די באַזונדערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, יעדע אין איר סביבה. ווען אָבער עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַלגעמיין־יידישע ענינים, וועגן רעפּרעזענטירן די יידישע באַפעל־קערונג אין שטאָטאָט, וועגן דערָאָבערן די קהילה, קאָמף מיט אַסימילאַציע, וואָס האָט געגעסטיקט אין פּאָרשידענע יידישע אינסטיטוציעס, — האָבן זיך אַלע ציוניסטישע פראַקציעס פּאַרייניקט, אויסער לינקע פועלי־ציון, וועלכע איז געגאַנגען אויף דער קאָנסעקווענטער ליניע פון קלאַסן־פּאָליטיק. בלויז ביי די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס פלעגן פּאָרקומען צווישנפּאָרטייישע קאָמפּן און פּאָרמעסטן, הגם זיי זענען קיינמאָל נישט אָרויס פון די ראָמען פון אידאישן קאָמף.

וועגן דער באַדייטונג און איינפלוסן פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אויף דער יידישער גאָס, זאָגט עדות דער וואָל־רעזולטאַט צו דער יידישער קהילה, פּאָר־געקומען ערב ד"ר שפּאַנס אָרויספאָר. אין די דאָזיקע וואָלן, אין וועלכע דער בונד האָט זיך דעמאָלט (1934) נישט באַטייליקט, האָט די אַלגעמיין־ציוניסטישע ליסטע אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן נצחון. אויף 2808 אָפּגעגעבענע שטימען, האָבן די ציוניסטן

באַקומען 1059 און 8 מאַנדאַטן, בעת אַנדערע זעקס ליסטעס (אַרטאַדאַקסן, אגודה, האַנטווערקער און אַנד.) האָבן באַקומען 12 מאַנדאַטן. אָבער דער דאָזיקער וואַל־זיג פון די ציוניסטן אין דורך דער אויפזיכטס־מאַכט בטל געווארן, די סאַנאַציע (הערשנדיקע רעגירונגס־פאַרטיי אין פוילן) האָט אויף דער יידישער גאַס געשטיצט דעם אָבסקוראַנטיזם און פינסטערקייט. דערפאַר האָט מען דאָך נישט געקאָנט צולאָזן די ציוניסטן אין קהילה...

22 דאס אפשטארבן פון ד״ר ווילהעלם בערקעלהאמער ז״ל

א שווערן קלאַפ נישט בלויז פאַר טאַרנער ציוניסטן, נאָר פאַרן גאַנצן פוילישן יידנטום, איז געווען דער פלוצומדיקער טויט פון ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער. צוליב זיין אַמט אַלס רעדאַקטאָר פון דער קראַקעווער טעגלעכער צייטונג „נאַווי דזשענניק״, פלעגט ער לעצטנס וואוינען אין קראַקע, דאָך איז ער כסדר געווען פאַרבונדן מיט טאַרנע, וואו ער איז דערצויגן געווארן און במשך פיל יאָרן געאַרבעט פראָפעסיאָנעל, ציוניסטיש און געזעלשאַפטלעך. ער איז אפט געקומען צו פאַרן קיין טאַרנע צו זיין משפחה, אינטערעסירט זיך מיטן יידישן [און ציוניסטישן לעבן אין שטאָט. דערפאַר האָבן די קאָרעספאָנדענצן פון טאַרנע געהאַט ביי אים באַזונדערן אָנזען אין „נאַווי דזשענניק״. דער דאָזיקער בראַווער, אייִדעלער מענטש מיט א קרישטאָלענעם כאַראַקטער איז פלוצום געשטאַרבן אין זאַוואָיע, דעם 17־טן אויגוסט 1934 יאָר. ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער האָט פאַריתומט נישט נאָר זיין פאַמיליע — זיין פרוי, באַקאַנטע ציוניסטישע טוערין אין טאַרנע, וועלכע געפינט זיך איצט מיט א טאַכטער אין ישראל (א זון איז געשטאַרבן אַלס פליט אין רוסלאַנד) — נאָר אויך דאָס פוילישע יידנטום האָט וויכטיקלעך איבערגעלעבט דעם פאַרלוסט. עס איז אַוועק אין בליענדיקן עלטער איינער פון די פעאיקסטע און פאָפולערסטע אין דעמאָלטיקן פוילן יידישע זשורנאַליסטן, א מוטיקער און ערלעכער קעמפער פאַר א בעסערן מאָרגן פאַרן יידישן פאָלק. אַמיינסטן איבערגעלעבט זיין טויט האָט די ציוניסטישע מחנה אין טאַרנע, ווייל אין דער דאָזיקער סביבה איז ער אויפגעוואַקסן — און ער האָט דאָס שטענדיק אונטערגעשטראָכן. ער האָט זיך אינטערעסירט מיט יעדער פאַסירונג אין שטאָט און געפרייט זיך מיטן פונאַנדערוואוקס פון ציוניזם אין זיין שטאָט. ער איז איבעראַל געשעצט געווען, באַזונדערס דורך טאַרנער ציוניסטן, וועלכע האָבן געוואוסט, אַז אויב די יידישע גאַס איז דעמאָלט געווען ציוניסטיש, איז עס אין א גרויסער מאָס א דאַנק די פאַרדינסטן און דער טעטיקייט פון ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער.

23 די ציוניסטישע ארגאניזאציע פאר נייע אויפגאבן

נאָכן אַרויספאָר פון ד״ר שמואל שפאָן קיין ארץ־ישראל, איז די טאַרנער ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אַוועקגעשטעלט געווארן פאר א וויכטיקער אויפגאַבע אינצוהאַלטן די אַלע דעראַבערטע דורך אים און זיין אומדערמידלעכער אַרבעט

דער לאַקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע אינעם יאָר 1934

ערשטע ריי זיצנדיק פון לינקס: מגר. ה. שפילמאַן, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר ה. גרינבערג,ד״ר א. כאַמעט, ד״ר וו. מאַנדעל, ד״ר וו. שענקעל, ד״ר ש. גאָלדבערג,פרוי רבקה געלב. צווייטע ריי פון לינקס: שמעון רייך, אהרון ריינהאָלד, חיים ערליך, פרוי חוה כשר, ישראל רייך, הענריק פלור. דריטע ריי פון לינקס: י. לאוטערבאַך, א. זויערשטראָם, א. בער, פרל. ק. לאַנגזאַם, וו. ראַפאַפאָרט, מגר. י. בינענשטאָק, דוד הערצאָג, מ. דינטענפאַס.

פֿאַרציעס און דערגרייכונגען. עס איז דעמאָלט בכלל נויטיק געווען צו שטאַרקן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע. עס איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן אויסצובערייטערן דעם אָרטיקן קאָמיטעט, אַריינציען אין דער אַרבעט אַקטיוויסטן פון דער יוגנט. צו דעם צוועק איז דעם 29־טן נאָוועמבער 1934 יאָר פֿאַרגעקומען אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אויף וועלכער עס איז דערוויילט געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט אין פֿאָלגענדן צוזאַמענשטעל:

חיים נייגער, מגר. י. בינענשטאָק, נחום בלומענקראַנץ, ד״ר אברהם כאַמעט, חיים ערליך, מגר. מ. דינטענפֿאַס, זיגמונט פעניכעל, הענריק פלור, י. פֿאַסט, פרוי געלב, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר הענריק גרינבערג (איצט אין ישראל), גרינשפֿאַן, דוד הערצאָג, פרל. גלאַזער, עוואַ כשר (איצט אין ישראל), פרל. לאַנגזאַם, מאיר ליכטינגער (געשטאָרבן אין ישראל), שמעון ליינער, מגר. לאָוטערבאַך (איצט אין ישראל), ד״ר מ. מענדערער, מגר. מאַן (איצט אין ישראל), ד״ר וואָלף מאַנדעל (איצט אין ישראל), עמיליאַ מאַנדשיין, עמיל נויגאַסער, בראַניסלאַוואַ פערלבערג, וואָלף ראַפֿאָפּאָרט, שמעון רייך (איצט אין ישראל), ישראל רייך, אהרון ריינהאָלד, עדעק זאָוערשטראָם, מגר. שפילמאַן, ד״ר וואָלף שענקעל, זילבערשטיין, ד״ר וואַסערמאַן.

דער אויבנדערמאַנטער קאָמיטעט האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פֿאָלגנדן אופן: פֿרעזעס — ד״ר א. כאַמעט, פֿאַרטרעטער — ד״ר ה. גרינבערג, ד״ר וו. מאַנדעל, סעקרעטאַר — מגר. י. בינענשטאָק. איינע פון די ערשטע אויפגאַבן פונעם נייעם קאָמיטעט איז געווען צו אָרגאַניזירן די ציוניסטישע האַנטווערקער. גאָר גיך איז אַנטשטאַנען אַן אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון דער נייער ציוניסטישער פֿאָזיציע א. נ. „ציונים בעלי־מקצוע", כדי אידעאיש און פּראַקטיש צוצוגרייטן די האַנטווערקער צו עליה קיין ארץ־ישראל. צום אָרגאַניזיר־קאָמיטעט האָבן געהערט: שמעון ליינער — פֿאָרזיצער (איצט אין ישראל), שלמה אייכהאָרן — וויצע־פֿאָרזיצער, אָרטור בריג — סעקרעטאַר. לויטן ביישפיל פון טאָרנע זענען אנעלעכע האַנטווערקער אָרגאַניזאַציעס אַנטשטאַנען אין עטלעכע גרעסערע שטעט אין מערב־גאַליציע און אין שלעזיע. נישט קיין סך צייט האָט געדויערט, און אַ גרופּע האַנטווערקער פון „ציונים בעלי־מקצוע" האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל (שמעון ליינער, ברעזעל, אַלעקסאַנדער שוואַנענפעלד, מאיר ליכטינגער).

די אַרבעט פון לאָקאַלן קאָמיטעט איז געווען אַ פֿאַרלייכטערטע אַ דאַנק דעם רעדנער־טאַלענט פון באַקאַנטן ציוניסטישן מנהיג חיים נייגער און זיין פֿאָפּולאַרי־טעט, באַזונדער צווישן רעליגיעזן יידנטום. ער האָט אַנטוויקלט אַ ברייטע ציוניס־טישע פּראָפּאַגאַנדע, וועמענס פֿאָלגן זענען געווען אָנזעבאַר ביי אַלע אַקציעס לטובת די ציוניסטישע פֿאָנדן.

גלייכצייטיק איז שטאַרקער געוואָרן דער צופלוס פון יונגע עלעמענטן אין די רייען פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס הנוער הציוני, עקיבא און בני־ציון, האָבן צו דער דיספּאָזיציע פון לאָקאַלן קאָמיטעט געשטעלט זייערע אַקטיוויסטן, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט אין דער אַרבעט שפּרודלדיקייט און התלהבות. נישט אַן השפּעה זענען אויך געבליבן די נייע שטראָמונגען אינעם אַלגעמיינעם ציוניזם, וואָס האָבן געפּירט צו אַ מער אידעאַלאַגישער פֿאַרפֿעסטיקונג

פונעם אַלגעמיין־ציוניסטישן פראַגראַם. דער אַזוי גערופענער וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר י. שוואַרצבאַרד, איז געוואָרן די אידעאישע באַזע, אויף וועלכער עס האָט זיך געשטיצט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע — און דאָס האָט איר צוגעגעבן קאָנסאָלידאַציע און דערמעגלעכט אַ פונאַנדערוואוקס. דער אָרטיקער קאָמיטעט איז געווען אויף דער זייט פונעם וועלט־פאַרבאַנד אין זיין קאַמף צו קאָנסאָלידירן דעם אַלגעמיינעם ציוניזם, אין לאַנד ווי אין וועלט־מאַסשטאַב. אויב די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע זענען געווען דער הויפט־אָנשפּאָר פונעם וועלט־פאַרבאַנד, ליגט דערין דער גרעסטער חלק פון דער טאַרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אויף די לאַנדעס־קאָנפערענצן פאַרטיידיקט די פרינציפן פונעם וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. אויף דער זיבצנטער לאַנד־קאָנפערענץ וואָס איז פאַרגעקומען אין קראָקע דעם 23־טן פעברואַר 1936 יאָר אונטערן פאָרזיץ פון אונדזער בן־עיר חיים נייגער, איז די טאַרנער דעלעגאַציע געווען די אַקס אָרום וועלכער עס האָט זיך גרופירט דער אידאישער בלאָק פון די דעלעגאַטן, וואָס זענען אָן באַוואָרענישן געשטאַנען אויפן שטאַנדפונקט פון וועלט־פאַרבאַנד. אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָט מען אויך האַרציק און גאָר פריינטלעך געזעגנט חיים נייגער׳ן, לאַנגיאָריקער פרעזעס פון דער טאַרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, דערציער פון אַ גאַנצן דור טאַרנער ציוניסטן, — צוליב זיין באַשלוס עולה צו זיין קיין א״י. אויף די אַלע באַגריסונגען האָט חיים נייגער געוואונטשן אַלע ציוניס־טישע טוער, זיי זאָלן וואָס גיכער רעאַליזירן דעם טרוים פון יעדן ציוניסטישן טוער און אויף שטענדיק קאָנען זיך באַזעצן אינעם לאַנד פון די אבות.

גאַנץ טאַרנע האָט געזעגנט חיים נייגערן ביי זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז ווייטער געווען אַן אַקטיוויסט טוער, באַטייליקט זיך אין אַלע ציוניסטישע קאָנגרעסן און אין די זיצונגען פון אַקציאָנס־קאָמיטעט, וואו ער איז געווען אַ מיטגליד.

נאָכן אַרויספאָר פון חיים נייגער האָט אויך שמעון ליינער, באַקאַנטער ציוניסטישער האַנטווערקער־טוער, עולה געווען קיין א״י.

24. די פארגרעסערטע אויפגאבן פונעם ציוניסטישן לאקאל קאמיטיט

עס איז נויטיק געווען אַ סך אָנשטרענגונג און מי, כדי צו קאָנען פאַרטרעטן אַזעלכע טוער ווי חיים נייגער, ד״ר שמואל שפּאָן און שמעון ליינער. און די עליה איז פונדעסטווענען געגאַנגען: עס האָבן עולה געווען אין צווישנצייט די ציוניסטישע עסקנים בלומענקראַנץ, שמואל שפּאָנאָוף און אויך אַ גרעסערע גרופּע פון די ייִנגערע. פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע זענען איצט געשטאַנען אויפגאַבן ריין־ציוניסטישע, וואָס האָבן געפאָדערט אַ טאָג־טעגלעכע אינטענסיווע אַרבעט צו דערפילן די פליכטן לגבי דעם זיך בויענדיקן ארץ־ישראל.

אין יאָר 1936 האָט זיך אין פוילן געשטאַרקט די אַנטיסעמיטישע כוואַליע,

באַזונדערס אויפן ווירטשאַפטלעכן פראָנט. אויף דער יידישער גאַס האָבן זיך באַוויזן קאַריעריסטישע עלעמענטן, געשטיצט דורך דער סאַנאַציע. בויקאָטן, פיקעטעס און די ספּעציעלע געזעצגעבונג געריכטעט קעגן יידישער עקזיסטענץ, האָבן געפֿאָדערט וואַכזאַמקייט און דעם פֿאַנאַנדערבוי פון ווירטשאַפטלעכע פֿאָזיציעס, ווי: אָנפֿראָצענטיקע ליי־קאָסעס, קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון, סוחרים־און האַנטווערקער־פֿאַריינען, ווי אויך רעאַקטיווירן אַ גאַנצע ריי פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס. אין די אַלע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס האָבן זיך אין פֿאָדערגרונט אַרויסגעוקט די ציוניסטן. דאָרט וואו עס זענען נישט געווען קיין ציוניסטן, דאָרט האָט זיך געמערקט אַ ירידה. מען האָט באַדאַרפט אַריינדרינגען אין יעדן קעמערל פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. ציוניסטן פון אַלע שאַטירונגען האָבן זיך געשטעלט צו אינטענסיווער אַרבעט, כדי נאָכצוקומען די דאָזיקע וויכטיקע אויפגאָבן. ביים סוחרים און אינדוסטריעלער־פֿאַריין איז אין משך פון לאַנגע יאָרן געווען טעטיק דער פרעזעס פון פֿאַריין, דער טרייער ציוניסט י. היימאַן.

אַז די לאַגע איז באמת געווען אַן ערנסטע, אַ באַדראָענדיקע, זאָגט עדות דער פאַקט, אַז דעם 17־טן מערץ 1936 יאָר איז אין טאָרנע פֿאָרגעקומען אַ מאַניפעסטאַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג צו באַשיצן איר רעכט אויף אַרבעט און רעכט אויף לעבן. טאָרנער יידן האָבן בעת דער מאַניפעסטאַציע פראָטעסטירט קעגן די אַטענטאַט אויף די רעליגיעזע פרייהייטן און קעגן דער אַנטיסעמיטישער העצע, וואָס איז באַזונדערס שטאַרק געווארן אין יענע צייטן. אַלס צייכן פון פראָטעסט זענען אַלע יידישע געשעפטן אין טאָרנע געווען געשלאָסן אין משך צוויי שעה.

אויסער די ציוניסטישע אַרבעטן אין טאָרנע גופא, האָט דער לאָקאַלער קאָמיטעט גשהאַט אַן אויפגאַבע צו זאָרגן איבער דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע קאָמיטעטן און גאַנצן קרייז. אין די אַרומיקע שטעטלעך פלעגט מען אַרויסשיקן רעפֿערענטן און אינסטרוקטאָרן. דער אָפּגעהאַלטענער אין מאי 1936 קרייז־צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פונעם טאָרנער ראַיאָן, האָט באַווּזן די אַקטיוויטעט פונעם לאָקאַלן קאָמיטעט אויף דעם דאָזיקן געביט.

עס איז אויך נישט פֿאַרנאַכלעסיקט געוואָרן די קולטור־אַרבעט. אינעם ציוניסטישן פֿאַרטיי־קלוב אויף מיצקעוויטשאַ־גאַס נומ׳ 3 איז דערעפנט געוואָרן אַן עפנטלעכער לייענזאַל מיט פיל פֿאַרשידענע פוילישע, העברעאישע, יידישע און דייטשע צייט־שריפטן. אין די ווינטער־חדשים איז געפירט געוואָרן אַ פֿאַלקס־אוניווערזיטעט, וואו יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס זענען געהאַלטן געוואָרן פאָפולערע רעפֿעראַטן דורך אָרטיקע רעפֿערענטן.

אַ באַזונדערע זאָרג האָבן ציוניסטן אַרויסגעוויזן צום העברעאישן שולוועזן. מזרחי האָט אויפגעשטעלט אַ „יבנה״־שול, און די אַלגעמיינע ציוניסטן האָבן די „שפה ברורה״ שול דערפירט צו אַ גרויסן אויפבלי, באַזונדערס אין יאָר 1937, ווען עס איז געלונגען צו באַקומען פֿאַר דער שול די געביידע פון דער געוועזענער שול א. נ. פון באַראָן הירש און אַ קאָנצעסיע צו פירן אַ ליצאום. דאָס זענען געווען צוויי וויכטיקע יידישע שול־פֿאָזיציעס אין טאָרנע, מיט אַן אייגענער געביידע, אַן וועלכער עס האָט נישט געקאָנט געמאַלט זיין צו פירן אַ נאָרמאַלע שול־טעטיקייט. דער וואוקס פון דער שטאַרק אויסגעוואַקסענער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע

אין טאַרנע איז געווען אַזוי גרויס, אַז צו דער אַכצנטער לאַנד־קאָנפערענץ (פאַרגע־קומען אין קראָקע אין יאָר 1937), איז איר צוגעטיילט געוואָרן דאָס רעכט צו שיקן 21 דעלעגאַטן. צו דער קאָנפערענץ זענען אַרויסגעפאָרן פון טאַרנע: נחום בלו־מענקראַנץ (איצט אין ישראל), ד״ר א. כאַמעט, מיכאַל דינטענפאַס, חיים ערליך, העניריק פלור, אליהו פלור, יצחק גרינשפאַן, העניריק קימעל (איצט אין ישראל), שמואל קעללער, חיים ליכטיג, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר וואָלף מאַנדעל (איצט אין ישראל), שמואל ראַפּאָפּאָרט (איצט אין ישראל), וואָלף ראַפּאָפּאָרט, שמעון רייך, (איצט אין ישראל), אהרון ריינהאָלד, עדעק זאָוערשטראָם, ד״ר י. זיידענוועג, ע. שטיינבאָק, רובין וואַקסמאַן. אַלע דעלעגאַטן זענען געשטאַנען אויפן שטאַנדפונקט פון די איינשטעלונגען פונעם וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, רעפּרע־זענטירט דורך ד״ר י. שוואַרצבאַרד. מיט זייער אייניהייטלעכער שטעלונג, דיסציפלין און אידעאישן באַוואוסטזיין, האָבן טאַרנער דעלעגאַטן אויסגעאיבט אַ דעציידירנדיקע השפּעה אויפן גאַנג פון די באַראַטונגען, וועלכע האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַ נצחון פון די אַלגעמיינע ציוניסטן (פון דער גרופּע ב׳). אַן אויסדרוק פון דעם נצחון איז געווען די אָפּגעשטימטע פּרינציפּיעלע רעזאָלוציע, איינשטימיק אָנגענומען דורך דער גאַנצער קאָנפערענץ, וואָס האָט פייערלעך פעסטגעשטעלט, אַז די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס פון מערב־גאַליציע און שלעזיע, זענען אַן אינטעגראַלער טייל פונעם אַלגעמיין־ציוניסטישן וועלט־פאַרבאַנד, און אַלס אַזעלכער דאַרפן זיי רעאַליזירן דעם פראָגראַם און די באַשלוסן פונעם פאַרבאַנד.

אין דער צייט האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע וויידער געהאַט אַ שוועריקייט. אין פעברואַר 1937 יאָר איז געשטאַרבן דער געשעצטער און געאַכטעטער דורך דער גאַנצער טאַרנער יידישער באָפעלקערונג ד״ר ווילהעלם מאַשלער. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ קרישטאַלענעם כאַראַקטער, פון דער סאַמע פריסטער יוגנט אַ טרייער איבערגעגעבענער און דיסציפּלינירטער ציוניסט, וועלכער האָט זיך קיינמאָל נישט געיאָגט נאָך כבוד און געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל אויס ריינעם אידעאַליזם. זיין טויט האָט אַרויסגערופן טרויער ביי אַלע יידן אין שטאָט. באַזונדערס שווער האָט זיין טויט געטראָפן די ציוניסטישע באַוועגונג אין שטאָט.

אויף צו דעמאָנסטרירן דעם ציוניסטישן כוח און דערמוטיקן צו וויטערדיקער אַרבעט, פלעגן יעדעס יאָר פאַרקומען רעוויע־איבערזיכטן פון דער ציוניסטישער יוגנט וואָס פלעגן זיך פאַרוואַנדלען אין אַ מאַניפעסטאַציע פון די ציוניסטישע כוחות אין שטאָט.

אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (סוף יולי 1937, נומ׳ 27), איז אָפּגעדרוקט אַ באַ־ריכט פון דער דריטער יערלעכער יוגנט־רעוויע, וועלכע איז פאַרגעקומען דעם 26־טן יולי 1937 יאָר:

„די דריטע יערלעכע רעוויע פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, פאַרגעקומען דעם 26.7. 1937 יאָר אויפן הויף פון דער שול א. נ. באַראָן הירש, ביים מאַסנהאָפטן אַנטייל פון דער ציוניסטישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָט געהאַט אַן אימפּאָזאַנטן פאַרלויף. די יוגנט־אַרגאַניזאַציעס בני־ציון, שמשון, הנוער הציוני און עקיבא

האָבן צוזאַמען מיט די פּענער זיך אויסגעשטעלט אין אַ פּירעק, אַרום וועלכן עס האָבן פאַרנומען ערטער די פיל פאַרזאַמלטע עלטערע און יונגע ציוניסטן. נאָכן פּייערלעכן ראַפאַרט וועלכן עס האָט אָפּגעגעבן חבר בלומענקראַנץ און דעם געזאַנג פון התקוה, האָט ד״ר א. כאַמעט געהאַלטן אַ רעדע, אין וועלכער ער האָט פאַר־געשטעלט די באַדייטונג און אויפגאָבן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט אין דער איצטיקער יידישער ווירקלעכקייט סיי אין א״י סיי אין די גלות־לענדער. דערנאָך האָט ד״ר א. כאַמעט איבערגעגעבן אויסצייכנונגען (אין דער פאָרם פון דיפלאָמען) פאַרדינסטפולע ציוניסטן. אַזעלכע דיפלאָמען האָבן באַקומען: רעגינע געלב, ד״ר וואָלף שענקעל, ד״ר שלמה גאָדלבערג, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר וואָלף מאַנדעל, הענריק פלור, חיים ערליך, מגר. הענריק שפילמאַן, וואָלף ראַפאַפאָרט, חיים פריד־מאַן, שמואל קעללער, באָלעסלאַוו שפינאַדעל, זיגמונט זעלינגער, יוליוש ריין (איצט אין ישראל), שמואל אייזן, מענדל אַלבאַן, חיים ליכטיק, לעאָן קודלער. די שיינע ציוניסטישע פייערונג האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ דעפילאַדע פון אַלע ציוניטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס באַטיילנדיקע אין דער רעוויע און מיטן געזאַנג פון התקוה״.

אַלס אָנערקענונג פאַר דער אַקטיוויטעט פונעם לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע מצד דער קראָקעווער עקזעקוטיווע, איז דער פאָרזיצער פונעם קאָמיטעט ד״ר א. כאַמעט באַשטימט געוואָרן אַלס דעלעגאַט צום צוואַנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכער איז אין יאָר 1937 פאָרגעקומען אין צירעך (שווייץ). אינעם קאָנגרעס האָבן זיך אויך באַטייליקט אונדזערע לאַנדס־לייט, געקומענע פון ארץ־ישראל — חיים נייגער אַלס דעלעגאַט און ד״ר שמואל שפּאַן אַלס מיטגליד פון קאָנגרעס־געריכט. חיים נייגער איז אויפן קאָנגרעס דער־ווייל געוואָרן אַלס פאָרטרעטער פון אַ מיטגליד פונעם אַקציאָנס־קאָמיטעט, ד״ר שפּאַן — אין קאָנגרעס־געריכט, ד״ר א. כאַמעט — פאָרטרעטער פון מיטגליד פונעם ראַט פון דער יידישער אַגענץ, אַן אָמט וועלכעס ער האָט געהאַט זינט דעם ניינצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין לוצערן (1935). בעת דעם צוואַנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין צירעך איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן די קאָנפערענץ פונעם וועלט־פאָרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אייראָפּעאישע צענטראַלע מיט ד״ר י. שוואַרצבאַרד אין שפּיץ, דערביי איז ד״ר א. כאַמעט דערוויילט געוואָרן אַלס פאָרטרעטער אין דער צענטראַלע.

צו יענער צייט האָט אויפן צוריקווענ פונעם קאָנגרעס קיין ארץ־ישראל, באַזוכט טאָרנע ד״ר שמואל שפּאַן, וועלכער האָט אין אַן אינטערוויאו פאַרן „טיגאַד־ניק זשידאָווסקי״, דערקלערט פאָלגנדעס:

„איך פריי זיך זייער, וואָס די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, טריי איר לאַנגיאָריקער טראַדיציע, געפינט זיך ווידער אין דער ערשטע רייען פונעם קאַמף פאַר באַשיצן דעם כבוד און די אינטערעסן פון דער יידישער באָפעלקערונג אין אונדזער שטאָט, און אַז די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט איז טאָרנע שענקט וויטער צוטרוי און סימפּאַטיע דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אירע אָנפירער״.

25. דער שטענדיקער וואוקס פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע

דער כוח פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז געלעגן אין דעם, וואָס עס איז אַ סך געטאָן געוואָרן פאַר דער אידעאישער אויפקלערונגס־אַרבעט פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. צו יענער צייט איז אין די ציוניסטישע רייען אָנגעגאַנגען אַן אידעאישער גערעַנגל פאַר אויסקריסטאַליזירן די אַלגעמיין־ציוניסטישע אידע־אָלאָגיע און וויאַזוי צו שטיצן דעם אַלגעמיינעם ציוניזם דורך בויען שטאַרקע עקאָ־נאָמישע פאָזיציעס אין א״י. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע אַלס גאַנצע האָט זיך געשטעלט אויף דער זייט פונעם אינטערגאַלן אַלגעמיינעם ציוניזם, רעפרע־זענטירט דורכן וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, און מיט דער קלאָרער קאָנסעקווענטער שטעלונג צוגעצויגן צו זיך פיל ציוניסטישע יוגנט און געוויזן איר דעם ריכטיקן וועג צו רעאַליזירן די אַלגעמיין־ציוניסטישע לאָזונגען. און הגם עס זענען געווען מיינונגס־פאַרשידנהייטן, הגם עס האָט עקזיסטירט אַ געוויסע ריוואַליזאַציע צווישן די באַזונדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, ווי צווישן הנוער הציוני און עקיבא, איז אויסערלעך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע געווען איינ־הייטלעך, ווייל אַזוי האָט געפאַדערט די דעמאָלטיקע האַרבע ווירקלעכקייט אויף דער יידישער גאַס.

די ציוניסטישע טעטיקייט אין יאָר 1937 אין טאַרנע האָט דערגרייכט אין כמעט אַלע וויכטיקע פון יידישן לעבן און די ציוניסטישע אַרבעט האָט געלייגט איר חותם אויפן גאַנצן יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט.

די ציוניסטישע אידעע האָט געהאָט פיל אָנהענגער צווישן די האַנטווערקער־קרייזן אין שטאָט. דער אָפיציעלער פאַרבאַנד פון די האַנטווערקער „יד חרוצים״ איז אָבער דעמאָלט געפירט געוואָרן דורך דער שטאַרקער האַנט פון איגנאַץ הר־טער, אַ טרייער איבערגעבענער געזעלשאַפטלעכער טוער, וועלכער האָט גלייכ־צייטיק געהערט צו די אָנגעזעענע פירער פון דער פוילישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי (פ. פ. ס.) אין טאַרנע. נישט קליין זענען אויך געווען בונדישע איינפלוסן אין יד־חרוצים. פונדעסטוועגן האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע נישט פאַרנאַכלע־סיקט אויך דאָס דאָזיקע טעטיקייטס־געביט אויף צו פלעגן דעם חלוצישן גייסט צווישן יידישע האַנטווערקער. כדי צו באַקענען יידישע בעלי־מלאכות מיט דער ציו־ניסטישער פראָבלעמאַטיק און אַרייַנציען זיי אין ציוניסטישער אַרבעט, איז נאָך אין יאָר 1934 געשאַפן געוואָרן דער ערשטער אין מערב־גאַליציע זעלבשטענדיקער ציוניסטישער האַנטווערקער פאַריין „ציונים בעלי מקצוע״, וועמענס פאָרזיצער איז אין יאָר 1937 באַשטאַנען פון פאָלגנדע האַנטווערקער־טוער: אָרטור בריג — פרעזעס (דער ערשטער פרעזעס שמעון ליינער האָט מיט אַ צייט צוריק געהאַט עולה געווען קיין א״י), יונה שטאַרקמאַן און זישע זעלינגער — וויצע־פרעזעסן, לעאָן לעזער (איצט אין ישראל), — סעקרעטאַר, שלמה קעלער — קאַסיר און פאָרזיצער, באָלעסלאָוו שפינאַדעל, שאול ראַפאַפּאָרט, מ. זיידען, לעאָן ענדער (איצט אין ניו־יאָרק) — פאָרזיצלטונגס־מיטגלידער. די מיטגלידער פון ציונים בעלי־מקצוע האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס, פאַרמאָגט אַן אייגענעם לאָקאַל און לייענזאַל.

וועגן פונאַנדערוואוקס און אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט עדות געזאָגט די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פֿאַרגאַנגענעם דעם 10־טן מאַי 1937 יאָר. פונעם באַריכט וואָס איז פֿאַרעפנטלעכט געוואָרן אינעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, דערוויסן מיר זיך וועגן דעם פאַרנעם פון דער דאָזיקער אַר־בעט, דורכגעפירט דורך די אַלגעמיינע ציוניסטן. אין די זאַמל־אַרבעטן פאַר די ציוניס־טישע פאָנדן האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט. אויף דער אַלגעמיינער סומע — 7.115 זלאָטעס 43 גראָשן, וואָס איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן אינעם באַריכט־יאָר פאַרן קק״ל, האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן, דורך זייער קרן־קיימת קאָמיטעט געזאַמלט די סומע פון 5.141 זלאָטעס 78 גראָשן (72,4%). אויך די זאַמל־אַקציע פאַרן קרן היסוד (אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר זיידענוועג) איז אויסגעוואָקסן. דער פאָטראָנאַט איבער אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים, אונטער דער אָנפירונג פון חיים ערליך, איז געשטאַנען אויף דער הויך פון זיינע אויפגאַבן און דערמעגלעכט פיל חלוצים דורכצומאַכן די הכשרה (צוגרייטונג) צו עליה. די קאָמיסיע פאַר העלפן די אַלגעמיין־ציוניסטישע קיבוצים אין ארץ־ישראל (פאַרזיצער — אליהו פלור), האָט זיך פאַר־נומען מיט זאַמלען פינאַנסיעלע מיטלען צו שטיצן די חלוצים, וואָס האָבן שוין געאַרבעט אין א״י. „שפה ברורה״ האָט אַרומגענומען אַ פרעבל־שול, אַלגעמיינע שול, ליצעאום או גימנאַזיע, — און אַלע זענען זיי געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. אַן אינטענסיווע טעטיקייט האָט געפירט דער קולטור־רעסאָרט אונטער דער אָנפי־רונג פון מגר. מיכאל דינטענפאָס, דורך איינאַרדנען דיסקוסיע־אָוונטן, פאָלקס־אוניווערזיטעט, יוגנט־רעוויעס, „עונג שבת״ אוו פאַרטיי־פאַרזאַמלונגען. די ביב־ליאָטעק ספריה עממית, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר ס. שיינפעלד, ביי דער מיטהילף פון פאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען אין שטאָט, האָט אַרויסגעוויזן אַ כסדרדיקן וואוקס. מיט אַקטיוויטעט האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דעם יאָר די אָרגאַניזאַציעס, וואָס זענען געווען פאַרטרעטן אינעם לאָקאַלן קאָ־מיטעט — ציונים בעלי־מקצוע, בני ציון, הנוער הציוני און עקיבא. אַ כסדרדיקן וואוקס האָט אויך אַרויסגעוויזן דער ציוניסטישער קלוב און לייענזאַל אויף מיצ־קיעוויטשאַ־גאַס נומ׳ 3. אין יאָר 1937 האָבן 1.037 מיטגלידער פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פאַרטיי אויסגעקויפט פאַרטיי־לעגיטימאַציעס. אָט די ציפער זאָגט אַמבעסטן עדות וועגן דער גרויס און השפעה פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט.

אויך אויפן געביט פון פאָליטישער טעטיקייט האָט דער לאָקאַלער קאָמיטעט געהאַט צו פאַרצייכענען באַדייטנדיקע דערפאָלגן. דער פרעזעס פון דער קהילה־פאָרוואַלטונג ד״ר מ. מענדערער האָט אַ דאַנק זיין איבערגעגעבענער אַרבעט גע־ווינען פיל סימפּאַטיע און אָנערקענונג ביי אַלע קרייזן פון דער יידישער באַפעל־קערונג. די צייטונג „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ — אונטער דער רעדאַקציע פון ד״ר א. כאַמעט און פאָרוואַלטונג פון חיים פרידמאַן און הענריק פלור, איז געשטאַנען אויף דער וואַך פון ציוניסטישע אינטערעסן און פאַרטיידיקט די לעבנסוויכטיקע ענינים פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע, קעמפּנדיק דער עיקר פאַר דער ריינקייט פונעם יידישע־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט. אויסער דעם זענען

די מיינסטע מיטגלידער פון לאָקאַלן קאָמיטעט געווען טעטיק אין פאַרשידענע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס, פאַרנעמענדיק אָנפירנדיקע ערטער אין דער „אָכ־ראָנקע", אין דער געזעלשאַפט „צדקה", אין דער געזעלשאַפט „שוץ איבער דער שול־יוגנט", אינעם יתומים־הויז און אין פיל אַנדערע געזעלשאַפטן.

די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט צו יענער צייט געפונען די געהעריקע אָפשאַצונג און אָנערקענונג פון די ציוניסטישע צענט־ראַלע אינסטאַנצן אין מערב־גאַליציע. דער דעמאָלטיקער פרעזעס פון דער עקזע־קוטיווע פון די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע ד״ר שוואַרצבאַרד, האָט צו דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון טאַרנער ציוניסטן (10.5.37) איבערגעשיקט פאָלגנדן בריוו:

„אין שייכות מיט אייער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, שיק איך אייך איבער האַרציקע וויגטשן פון פרוכטבאַרקייט פון אייערע באַראַטונגען. די וויכטיקע ראָל, וועלכע די אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע שפילט אין אונדזער קרייז, לייגט אויף אייך אַרויף באַזונדערע פליכטן. דאָס פאַרייניקן און קאָנסאָלידירן אַלע כוחות פון אונ־דזער ראַיאָן פאַר געמיינזאַמע צילן און שטיצן די באַמיאונגען פון די עקזעקו־טיווע, — איז אַ געבאָט פון דער שעה. אונדזער ראַיאָן איז היסטאָריש און אָקטועל דער פונדאַמענט פונעם פאַרבאַנד, וועלכער האָט איצט פאַר זיך אַזויפיל קאָנקרעטע אויפגאָבן צו דערפילן דאָ און אין ארץ־ישראל. איך וויל, אַז אייערע באַראַטונגען זאָלן זיין דורכגענומען מיט דעם גייסט און מיט דער אחריות פון מאַמענט. מיט ציוניסטישן גרוס —

ד״ר שוואַרצבאַרד".

אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג איז ד״ר א. כאָמעט איינשטימיק ווידער דערוויילט געוואָרן אַלס פאַרזיצער פון לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, און אַלס מיטגלידער: מענדל אַלבאַן, נחום בלו־מענקראַנץ (איצט אין ישראל), אַרטור בריג, מגר. מיכאל דינטענפאַס, חיים ערליך, הענריק פלור, אליהו פלור, אַלעקסאַנדער פאַלעק, זיגמונט פעניכעל, חיים פרידמאַן, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר הענריק גרינבערג (איצט אין ישראל), רעגינע געלב, ברוך געלבוואַקס, יצחק גרינשפאַן (איצט אין ישראל), משה גאַנץ, יצחק העללין, הענריק האָלענדער, שמואל קעלער, הערש קימעל (איצט אין ישראל), חיים ליכטיק, עמיליאַ מאַנדשיין, ד״ר וו. מאַנדעל (איצט אין ישראל), ד״ר מ. מענדערער, מ. ארמיאַן, הערמאַן, בראָניסלאָוואַ פערלבערג, שמעון רייך (איצט אין ישראל), שמואל ראַפאַפאָרט (איצט אין ישראל), וואָלף ראַפאַפאָרט, אהרון ריינהאָלד, ד״ר וואָלף שענקעל, עדוואַרד זאָוערשטראָם, ד״ר זיידענוועג, לאָזער זעלינגער, זישע זעלינגער, באָלעסלאָוו שפינאַדעל, מאוריצי שוואַנענפעלד, פרל. דאָראַ זיידען, מגר. הענריק שפילמאַן, דוד שיף (איצט אין ישראל), זיינוועל, אַנשל טאוב, דאָראַ אונגער, אַלטער וואָלאָווסקי, מיכאל ווייס, נתן ווילד, מגר. צייכנער (איצט אין אַמעריקע).

אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד״ר אַדאָלף קאַץ, גבריאל אָסטערווייל, שלמה וואַרצל. אין חברים־גערעכט: ד״ר ע. קעניג, אינוש׳ מ. לויכטער, אברהם שפילמאַן, דיר׳ לעאָפאָלד שינאַגעל און שמואל ווייניטראוב (איצט אין ישראל).

26. שווערע וואלקנס באווייזן זיך אויפן יידישן האריזאנט

די פאַראַרעמונג פון די יידישע מאַסן איז יאָר 1937 האָט אָנגענומען אַלץ ברייטערע פאַרמען. די „אָוושעם״־פאַליטיק פון דער סאַנאַציע־רעגירונג האָט מיט איר גאַנצער שארף געטראָפן די יידישע באַפעלקערונג, באַזונדערס אין די קליינע שטעטלעך. אויף דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין געפאַלן די לאַסט צו שאַפן דורך נאַציאָנאַלער אויפקלערונג פעסטע יסודות פאַר זעלבסטפאַרטיי־דיקונג און זעלבסטהילף. יידישע יוגנט אין די שטעט און שטעטלעך האָט זיך מאַסנווייז אָנגעשלאָסן אין די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס און געוואָרט אויף דער מעגלעכקייט עולה צו זיין, וואָס איז געווען שטאַרק באַשווערט צוליבן סערטיפי־קאַטן־סיסטעם. די דאָזיקע יוגנט האָט מען אויך באַדאַרפט איבערדערציען אין זי צוגרייטן צו אַ ניי לעבן אין אָרבעט אין א״י. די קראָקעווער עקזעקוטיווע האָט נישט געקאָנט גרייכן צו יעדן אָרט. די דאָזיקע אויפגאַבן האָבן געמוזט נעמען אויף זיך גרעסערע שטעט, וואו עס זענען אויפגעשטעלט געוואָרן ראַיאָן־סעקרע־טאַריאַטן, וועמענס אויפגאַבע איז געווען צו אַנטוויקלען דאָס ציוניסטישע לעבן אין די אויבנדערמאָנטע ערטער.

דעם 21 נאָוועמבער 1937 יאָר איז אין טאָרנע פאָרגעקומען אַ ראַיאָן־צוזאַמענ־פאָר מיט דער באַטייליקונג פון פאָרשטייער פון פיל אָרומיקע שטעטלעך, ווי — וואַיניטש, דאָמבראָווע, שטשוטשין, מעלין, גרויס־ראָדאָמישל, טוכאָוו, טאָרנאָ־בזשעג. רעפערירט האָבן ד״ר י. שוואַרצבאַרד, מגר. סאַלפעטער און ד״ר כאָמעט. אויף דער באַראַטונג איז געשאַפן געוואָרן אַ ראַיאָן־סעקרעטאַריאַט פאַרן טאָר־נער קרייז.

אין דעצעמבער 1937 איז אויסגעפאַלן די פייערונג צו דערעפענען די נייע שול־געביידע פון שפה ברורה א. נ. פון ד״ר יהושע טהאָן. דאָס העברעאישע שולוועזן איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער טעטיקייט פון גרויס לערער און ציוניסטישן מנהיג. דעריבער האָבן טאָרנער ציוניסטן די ערשטע באַערט זיין אָנדענק.

אַ שווערער קלאַפ האָט געטראָפן דאָס טאָרנער יידנטום און די ציוניסטישע באַוועגונג אין טאָרנע מיטן טויט פון יוסף הייטאָן, וועלכער איז נאָך אַ לענגערער קראַנקהייט געשטאָרבן דעם 15 דעצעמבער 1937 יאָר. דאָס גאַנצע טאָרנער יידנטום האָט אָרומגענומען אַ טיפער טרויער צוליבן טויט פון דעם דאָזיקן טיכטיקן געזעל־שאַפטלעכן טוער.

אויף דעם ליידיקן פלאַץ פונעם פרעזעס פון סוחרים אוו אידוסטריעלער־פאַריין אין טאָרנע, — דער דאָזיקער וויכטיקער ווירטשאַפטלעכער פאַזיציע פון טאָרנער יידנטום, וואָס איז אינגאַנצן געווען אונטער ציוניסטישער השפעה, — האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע באַשטימט דעם טיכטיקן ציוניסטישן אַקטיוויסט מגר. הענריק שפילמאַן, וועלכער האָט זיין ציוניסטישע טעטיקייט אָנגעהויבן אין דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „אחדות״, דערנאָך אין בני־ציון, זייענדיק דאָרט אין משך פון עטלעכע יאָר פאָרזיצער פון דער אָרגאַניזאַציע. ער האָט נאָך צוזאַמען מיט י. היימאַן געאַרבעט איבערגעגעבן איז דער סוחרים־אָרגאַניזאַציע, און איצט, זיין דער פרעזעס פון סוחרים־פאַריין איז געשטאָרבן, האָבן טאָרנער יידישע סוחרים

איינשטימיק געשאַנקען זייער צוטרוי דעם ענערגישן אינטעליגענטן מגר. הענריק שפילמאַן, וועלכער האָט אַ לאַנגע צייט אָנגעפירט מיטן סעקרעטאַריאַט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע.

דאָס איז געשען אין אַ זייער קריטישער און שווערער צייט פאַר יידישע סוחרים און אינדוסטריעלער. מגר. שפילמאַן איז אָבער געשטאַנען אויף דער הויך פון זיין אויפגאַבע. נאָכן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, האָט ער די היטלעריס־טישע אָקופאַציע פון פוילן איבערגעלעבט אויף „אַרישע" פאַפירן אין וואַרשע. אַ טאָג פאַר באַפרייען די פוילישע הויפטשטאָט, איז ער אומגעקומען בעת אַ באָמ־באַרדירונג.

אין יאָר 1938 איז די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע ווי אין גאַנץ פוילן, אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר גרויסע שווערע אויפגאָבן. שווערע וואָלקנס האָבן זיך באַוויזן אויפן יידישן האָריזאָנט. די בויקאָט־פראָפאַגאַנדע, פיקעטן, די פראָגע פון דער ריטועלער שחיטה, דאָס אַריינדרינגען פון אַנטי־יידישע לאָזונגען פון היטלער־דייטשלאַנד, דער שטייערן־דרוק און די „אָוושעם"־געזעצגעבונג, האָט גורם געווען צו אַ גוואַלדיקער פאַראַרעמונג פון די יידן אין די פוילישע שטעט און שטעטלעך. בלויז פון ארץ־ישראל האָט זיך געטראָגן דער ליכטיקער שטראַל פאַר די געדרופטע יידישע מאַסן. נישט געקוקט אויפן טעראָר פון די אַראַבישע כנופיות און די שטערונגען מצד דער בריטישער מאַנדאַט־מאַכט, האָט דער יידישער ישוב אין א״י געבויט אוו געשטאַרקט זיך.

די ציוניסטישע צענטראַלע אינסטאַנצן אין פוילן האָבן פראָקלאַמירט דעם קאַמף פאַר פרייער עליה, פאַר עפענען די טויערן פון ארץ־ישראל פאַר די יידישע מאַסן. הגם אין די קלענערע שטעטלעך האָט זיך געלאָזט מערקן אַ געוויסע אָפּ־שוואָכונג אין דער ציוניסטישער טעטיקייט צוליב דער דעמאָלטיקער עקאָנאָמישער לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג, און אויך צוליב דער עליה און עמיגראַציע פון עלטערע ווי יינגערע עלעמענטן, איז אָבער אין די גרעסערע שטעט, אויך אין טאַרנע, נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן די ציוניסטישע טעטיקייט, אוו אויף אַלע אָפּשניטן פון יידישן לעבן אפילו געשטאַרקט איר אַרבעט. געוויסע רייבונגען פון אידעאָלאָגישן כאַראַקטער אינערהאַלב דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין שייכות מיטן אויסקריסטאַליזירן דעם אַלגעמיין־ ציוניסטישן פראָגראַם אין אָנשפאַר אויפן וועלט־פאַרבאַנד, אָנגעפירט דורך ד״ר י. שוואַרצבאַרד, זענען נישט געווען קיין מניעה אינעם טעמפּאָ פון דער ציוניסטישער טעטיקייט. דער כלל אַלגעמיינע ציוניסטין איז טאַרנע האָט געשטיצט די אַקטיוויטעטן פון די ציוניסטישע טוער, וואָס האָבן אין די ראַמען פון וועלט־פאַרבאַנד געקעמפט פאַר קאַנסאָלידירן דעם אינטעגראַלן אַלגעמיינעם ציוניזם, כדי צו ענדיקן מיט אידעאישן כאַאָס און פראָגראַמ־לאָזיקייט פון די אַלג. ציוניסטן.

דעריבער האָבן טאַרנער דעלעגאַטן אויף דער ניינצנטער לאַנד־קאָנפערענץ פון די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס, פאָרגעקומען אין קראָקע דעם 27 מערץ 1938 יאָר, געקעמפט ווי פריער פאַרן נצחון פון דער ריכטונג, וואָס איז געווען רעפרע־זענטירט דורכן וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן און אַ דאַנק דעם גורם געווען דערצו, אַז דער וועלט־פאַרבאַנד האָט דאָסמאָל באַקומען אַ באַדייטנ־

דיקע מערהייט אויף דער קאָנפערענץ. די אָנפירונג מיט דער עקזעקוטיווע איז ווידער איבערגעגעבן געוואָרן אין די הענט פון ד״ר שוואַרצבאַרד אַלס פאָרזיצער און מגר. ל. סאַלפעטער אַלס וויצע־פאָרזיצער. אויף דער אויבנדערמאָנטער קאָנפערענץ האָבן זיך באַטייליקט אַלס דעלעגאַטן פון טאָרנע: ד״ר וו. מאַנדעל, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר וו. שענקעל, מגר. ה. שפילמאַן, ד״ר ש. גאָלדבערג, שלמה זיינוועל, ברוך געלב־וואַקס, פרל. דאָרא זיידען, אַרטור בריג, שמעון רייך, מגר. מ. דינטענפאַס, ה. קי־מעל, נחום בלומענקראַנץ, מיכאל ווייס, אַדאָלף זאוערשטראָם און ד״ר א. כאַמעט.

די ניי־דערווייליטע עקזעקוטיווע האָט זיך אַ נעם געגעבן צו אַן ענערגישער אויפקלערונג אין אַרגאַניזאַציע־אַרבעט, און אייניגער פון אירע ערשטע שריט איז געווען דאָס צונויפרופן קרייז־קאָנפערענצן. אַזאַ ראַיאָן־באַראַטונג איז פאָרגעקומען אין טאָרנע דעם 18־טן אַפּריל 1938 יאָר, מיט דער באַטייליקונג פון פיל דעלעגאַטן פון די אַרומיקע שטעטלעך. אינעם צוזאַמענפאָר האָט זיך אויך באַטייליקט ד״ר שוואַרצבאַרד.

פונעם באַריכט, פאַרעפנטלעכט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (22.4.38 נומ׳ 16), דערוויסן מיר זיך, אַז די ראַיאָן־באַראַטונג האָט דערעפנט דער פאָרזיצער פון טאָרנער לאָקאַלן קאָמיטעט ד״ר א. כאַמעט, וועלכער האָט אַרומגערעדט די ציל פון דער באַראַטונג, אָנגעוויזן אויף דער נויטוועندיקייט צו פאַרשטאַרקן די געזעל־שאַפטלעכע און ווירטשאַפטלעכע טעטיקייט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג און די נויטיקייט אויפצולעבן די ציוניסטישע טעטיקייט אויף דער פּראָווינץ. אינעם פּרעזידיום פון צוזאַמענפאָר זענען אייניגעלאָדן געוואָרן דער אַלטער ציוניסטישער טוער פון באָבאָווע האָלענדער אַלס פאָרזיצער, אַלס זיין פאַרטרעטער — ד״ר שפי־גל פון גרויס־ראַדאָמישל, אַ טרייער איבערגעגעבענער ציוניסטישער טוער, און דאָרא זיידען — אַלס סעקרעטאַרין. אַ לענגערן רעפעראַט וועגן דער לאָגע אין די ראַיאָן־אַרגאַניזאַציעס און וועגן די צילן און אויפגאָבן פון דער ניי־דערווייליטער עקזעקוטיווע, האָט געהאַלטן ד״ר י. שוואַרצבאַרד. דערביי האָט דער רעדנער אין נאָמען פון דער עקזעקוטיווע אויסגעדריקט אַ דאַנק און אָנערקענונג דעם פאָרזיצער פון טאָרנער קאָמיטעט ד״ר א. כאַמעט פאַר זיין טרייער אומדערמידלעכער אַרבעט לטובת דעם ציוניזם אין מערב־גאַליציע. עס איז דערווייליט געוואָרן אַ קרייז־קאָמיטעט און אַ קרייז־סעקרעטאַריאַט און די אָנגענומענע רעזאָלוציע האָט גערופן צו שטאַרקן די אַרבעט לטובת די נאַציאָנאַל־פאָנדן.

27. די פארשטארקטע טעטיקייט פארן קרן קיימת לישראל

דער לאָקאַלער קאָמיטעט איז טאַקע צוגעטרעטן צו אַן ענערגישער טעטיקייט, קודם כל פאַר קרן קיימת לישראל. דער דאָזיקער וויכטיקער אָפּשניט פון ציוניסטישער אַרבעט, וועלכער האָט געזאָמלט ארום זיך ציוניסטן פון אַלע פראַק־ציעס, איז אָבער געווען אַ מעכאַנישער — בלויז מיטן אויסליידיקן די קק״ל־פושקעס דורך די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. דערפאַר זענען די רעזולטאַטן נישט געשטאַנען אין קיין שום פּראָפּאָרץ לגבי דער באַדייטונג און השפּעה פון ציוניזם אין טאָרנע. דאָס

רעאָרגאַניזירן דעם קרן־קיימת קאָמיטעט, וועלכער איז באַשטאַנען פון פאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָט באַדאַרפט אַ סוף מאַכן צו אַזאַ צושטאַנד. אָנהויב 1938 יאָר האָט זיך קאָנסטיטואירט אַ נייער קרן־קיימת קאָמיטעט אין פאַלגנדן זוזאַמענשטעל: ד״ר א. כאָמעט (אַלג. ציוניסטן) — פאַרזיצער, לעאָן קוואַדראַטשטיין (ליגע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל) — און יחיאל קורץ (מזרחי) — וויצע־פאַרזיצערס, שמואל זיינוועל (אַלג. ציוניסטן) — סעקרעטאַר און וואָלף געצלער (מזרחי) — קאַסיר. אין משך פון אַ גאָר קורצער צייט איז דעם נייעם קאָמיטעט געלונגען צו פאַרטאָפלען די חודש־הכנסות פון קק״ל און פאַרנעמען אין מערב־גאַליציע (נאָך קראָקע) דאָס צווייטע אָרט. צו דער אַרבעט פון אויסליידיקן די פושקעס זענען צוגעצויגן געווארן עלטערע ציוניסטן. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, משפיע געווען אויף דער פאַרגרעסערונג פון די איינ־קונפטן. די אָפּטע פאַרמעסטן (קאָנקורסן) און דאָס איינפירן די ריוואַליזאַציע צווישן די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, האָט באַדייטנדיק געהאָלפן פאַרגרעסערן די הכנסות פאַרן קרן קיימת.

כדי צו פאָפולאַריזירן די קק״ל־אידעע צווישן די בריטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע און באַקענען זיי מיט די אויפטוען און דער־גרייכונגען אין א״י, האָט דער טאַרנער קק״ל־קאָמיטעט איינגעאָרדנט אין די טעג פון 17 ביזן 23 אַפּריל 1938 יאָר, דעם ערשטן אין מערב־גאַליציע און אין שלעזיע קרן קיימת באַזאַר, וועמענס ריינע הכנסה איז באַשטימט געווען פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד. די ציוניסטישע עפּנטלעכע מיינונג האָט מיט אומגלויבן באַטראַכט דעם באַשלוס וועגן באַזאַר, אָבער די ענערגישע איבערגעבענע אַרבעט האָט אינגיכן געבראַכט רעזולטאַטן. אויף אַדורכצופירן דעם באַזאַר איז דערווייל געווארן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע אין פאַלגנדן זוזאַמענשטעל: ד״ר א. כאָמעט — פאַרזיצער, עדוואַרד זאוערשטראָם — סעקרעטאַר, פרוי געלב — פאַרזיצערין פון דער קאָמיסיע פאַר האָנט־אַרבעטן, פרוי ד״ר שיינפעלד — פאַרזיצערין פון דער קאָמיסיע „תוצרת הארץ״, פרוי ד״ר גאָלדבערג — פאַרזיצערין פון דער פאָנטן־קאָמיסיע, ז. פעני־כעל — פאַרזיצער פון דער פראָפּאַגאַנדע־קאָמיסיע, ב. שפּינאַדעל — פאַרזיצער פון דער טעכניש־ווירטשאַפּטלעכער קאָמיסיע, ל. קוואַדראַטשטיין — פראָגראַם־קאָמיסיע. דער קאָמיטעט איז גלייך צוגעטרעטן צו דער אַרבעט. דאָס זעלבע האָט געטאָן וויצאָ און די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. מיט אינטערעס האָט מען געוואָרט אויף דער דערעפענונג פונעם באַזאַר. דער קאָמיטעט, אַ דאַנק דער האַרמאָנישער צוזאַ־מענאַרבעט פון אַלע ציוניסטישע פראַקציעס, האָט צום טערמין דורגעפירט אַלע אָנגעצייכנטע אַרבעטן.

זונטיק דעם 17 אַפּריל 1938 יאָר, 8 אָוונט, איז אין די זאַלן פון דער העברע־אישער שול „שפה ברורה״ פאָרגעקומען די פייערלעכע דערעפענונג פונעם באַזאַר. אַ באַגריסונג־רעדע האָט געהאַלטן ד״ר א. כאָמעט און דער צאַלרייך פאַרזאַמלטער עולם האָט געזונגען די התקוה און תחזקנה. נאָך דער רעדע פונעם פאַרשטייער פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל ל. בירנבאום, האָט דער פרעזעס פון קהילה־ראַט ד״ר מ. מענדערער דערעפנט דעם באַזאַר מיטן איבערשניידן די באַנד.

אויפן באַזאַר האָבן זיך געפונען פאַלגנדע קיאָסקן (שטענדערס):

1) תוצרת הארץ — שיינע ארץ־ישראל אויסאַרבעטונגען.

2) פרעסע און פראָפאַגאַנדע — אַ קיאָסק פון צייטונגען און ציוניסטישע פראָפאַגאַנדע־אויסגאַבן. די אינטערעסאַנטסטע און ווערטפולסטע עקספאָנאַט אויף דעם קיאָסק זענען געווען די אָריגינאַלן פון די בריוו וואָס ד״ר טעאָדאָר הערצל האָט געשריבן צו אברהם זאַלץ, ווי אויך די דאָקומענטן פון דער ערשטער (פאָר־הערצלישער) תקופה אין ציוניזם. די דאָזיקע אַלע בריוו און דאָקומענטן, אינערגעץ נישט פאַרעפנטלעכטע, האָט ד״ר זאַלץ געדאַרפט איבערשיקן קיין ארץ־ישראל נאָך דער אויסשטעלונג. ער האָט אָבער ליידער נישט באַווייזן דאָס צו טאָן און בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע זענען זיי פאַרניכטעט געוואָרן. דער קיאָסק איז געווען באַצירט מיט די פאַרטרעטן פון ד״ר בערקעלהאַמער און ד״ר יהושע טהאָן, ווי אויך אַ קאָלעקטיוו בילד פון די אָנטיילנעמער אינעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. ביים קיאָסק האָט די גאַנצע צייט דיזשורירט ד״ר זאַלץ, נישט וועלנדיק קיינעם אָנפאַרטרויען די וועדטפולע פערזענלעכע בריוו פון ד״ר הערצל.

3) יידישער נאַציאָנאַל־פאָנד. דער קיאָסק האָט אַרומגענומען אַ גאַנצע ריי דיאַגראַמעס, וואָס האָבן פאַרגעשטעלט די אויפטוען פון די באַזונדערע ציוניסטישע פאַרטייען אין טאָרנע לטובת דעם קרן קיימת לישראל. געווען אויך פראָפאַגאַנדע־ליטעראַטור פון קק״ל.

4) זבולון — אַ קיאָסק מיט עקספּאָנאַטן פון ארץ־ישראלדיקן עקספּאָרט און אימפּאָרט, ווי אויך פאָטאָגראַפיעס פונעם פאָרט־לעבן אין א״י.

5) השומר הדתי — אינעם קיאָסק האָט זיך געפונען אַ פלאַסטישע מאַפּע פון א״י און דער מאָדעל פון מזרחי־ישוב טירת צבי.

6) שמשון — אַ קיאָסק מיט אויסצייכענונגען און געווינסן, וואָס דער ספּאָרט־און גימנאַסטיק־קלוב שמשון האָט באַקומען פאַר זיינע דערגרייכונגען אויפן געביט פון ספּאָרט: בעכערס, פלאַקעטן, זשעטאָנען, זייגערס, סקולפּטורן, פענדלעך, פאָטאָס פון דער יובל־פייערונג צו דער צוואַנציק־יאָריקער עקזיסטענץ פון קלוב.

7) השומר הצעיר און החלוץ־פיאָנער — אַ קיאָסק מיט פלאַסטישע בילדער און סקולפּטורן.

8) בני־ציון און הנוער הציוני — אַ קיאָסק מיט דיפלאָמען און פאָטאָגראַפישע אויפנאַמעס פונעם לעבן פון די אויבנדערמאָנטע אַרגאַניזאַציעס.

9) עקיבא — אַ קיאָסק וואו עס האָט זיך געווארפן אין די אויגן דער מאָדעל פון תל־אביבער פּאָרט און באַלויכטענע געצעלטן וואָס האָבן פאַרגעשטעלט אַן עקיבא־קיבוץ אין ארץ־ישראל.

10) ציונים בעלי־מקצוע — אַ קיאָסק מיט קעראַמיק און האַלץ־אויסאַרבייטונגען פונעם קינסטלער זיגמונט קערנער, מיטגליד פון דער אַרגאַניזאַציע.

11) די יידשיע ווירטשאַפטלעכע שול האָט אויסגעשטעלט עקספּאָנאַטן פון שניידעריי, אויסגעפערטיקטע דורך די שילערינס.

12) די יבנה־שול האָט זיך פרעזענטירט מיט די האָנט־אַרבעטן פון אירע שילערינס.

13) די שפּה־ברורה שול האָט באַוויזן די האָנט־אַרבעטן פון אירע שילערינס

פון שנייַדעריי, שטיקעריי און אויסנייַען. באַזונדערס שיין זענען געווען די אויס־אַרבייטונגען פון האָלץ, מעטאַל און גלאָז.

14) דער יידישער לערער־פאַריין האָט פאַרגעשטעלט די אַרבעטן פון דער האַנדלס־שול.

15) גורדוניה האָט פרעזענטירט אַ מאָדעל פון אַן אַרבעטער־ישוב אין מיניאַטור.

דער רעפאָרטער פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי" חיים פרידמאַן האָט אַזוי באַ־שריבן זייַנע אייַנדרוקן פון באַזאַר (29.4.38 נומ׳ 16):

„דער באַזאַר פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד האָט איבערגעשטיגן אַלעמענס דער־וואַרטונגען. דער פאַרענם פון דער אַריגינעלער אימפרעזע, איר אַרטיסטישע ראַם, די גרויסע צאָל פאַרשידנאַרטיקע עקספּאָנאַטן, אויסגעלייגט מיט דורכגעטראַכטקייט און סיסטעמאַטישקייט, די עפּעקטפולע באַלויכטונג, די גוטע אָרגאַניזאַציע — אַלץ איז געווען דורכגעדרונגען מיט אַן עיקרדיקן געמיינזאַמען אידעאַל, דער אידעאַל פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד, דער אידעאַל פון אויפבויען ארץ, פון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, וואָס האָט באַגייסטערט די גרויסע צאָל יידישע באַזוכער, פאַר וועמען די דאָזיקע אימפרעזע איז געווען אַ נייעס און וועמען עס איז געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט צו זען אין אַ קאָנדענסירטער כאַטש פאָרם די גאַנצקייט פון די אַנ־שטרענגונגען פון היינטיקן יידנטום פאַר דער נאַציאָנאַלער באַפרייאונג און ווידער־געבורט, בפרט נאָך, אַז דער באַזאַר האָט איבערגעשטיגן די געווייַנלעכע ראַמען פון אַ באַזאַר און פאַרוואַנדלט זיך אין אַ גרויסער אַלזייטיקער אויסשטעלונג, וואָס נעמט אַרום אַלע געביטן פון ציוניסטישער טעטיקייט. מיר ווייסן נאָך נישט וועלכער עס וועט זיין דער פינאַנסיעלער עפעקט פון דער אימפרעזע, יעדנפאַלס וועט ער נישט שטיין אין קיין שום פּראָפּאָרץ צו דעם גרויסן סכום אַרבעט, וואָס איז אַרייַן־געלייגט געוואָרן אינעם באַזאַר. אָבער נישט דאָס איז וועזנטלעך, הגם זייער וויכ־

דער קיאָסק פון „השומר הצעיר" און „החלוץ פּיאָנער" אויפן באַזאַר פון קק״ל

טיק. ווייל דאָ האַנדלט זיך נישט בלויז אין הכנסות, דער עיקר איז געגאַנגען אין פאָפולאַריזירן די אידעע פון קק״ל, די דאָזיקע אידעע, וואָס איז דער יסוד פאַר אויפבויען ארץ און דערמיט אויך אונדזער נאַציאָנאַלן רענעסאַנס. אין דער הינזיכט איז דער ציל פאָלשטענדיק דערגרייכט געוואָרן. דער מאַראַלישער דערפאָלג איז אַן אַלזייטיקער און פולער. דער באַזאַר־קאָמיטעט, מיט ד״ר כאַמעט אין דער שפיץ, קאָן זיין שטאָלץ מיט זיין אויפטו. זיין אַרבעט און מי האָט אַרויסגעגעבן אַ שיינע פרוכט. פרעזעס ד״ר כאַמעט, וועלכער איז געווען דער איניציאַטאָר און די נשמה פון דער גאַנצער אימפרעזע, האָט באַוויזן, אַז די אַרבעט לטובת קרן קיימת מוז נישט גיין אויף דעם אויסגעטראָטענעם וועג און אַז זי האָט צו איר רשות אַ גרויסן סכום פראָפאַגאַנדע־מיטלען, וועלכע ווירקן אויף דער פאָלקסמאַזיע און רעדן צו דער פאַרנונפט. און דאָ ליגט דער מהות און באַדייטונג פונעם באַזאַר און די סיבה פון זיין ערפאָלג. טאָרנע האָט באַוויזן, אַז די אַרבעטן לטובת קרן קיימת לישראל קאָן מען ריכטן אויף גאָר אַנדערע וועגן. די אויפגאַבע פון דער צענטראַלע איז אונטערצוכאַפן די איניציאַטיוו און זי פאָרטצוזעצן״.

דעם 24־טן אַפּריל איז דער באַזאַר געשלאָסן געוואָרן. צו דעם צוועק איז פאָרגעקומען אַ פייערונג, אויף וועלכער דער וויצע־פאָרזיצער פון באַזאַר־קאָמיטעט יחיאל קורץ האָט פאָרגעשטעלט די ציל און אויפגאַבן פון קק״ל און געדאַנקט די איניציאַטאָרן און אַקטיוויסטן פאַר דער איבערגעבענער אַרבעט ביים אייַנ־אָרדנען און אַדורכפירן דעם באַזאַר.

דער דירעקטאָר פון דער קראָקעווער קרן־קיימת צענטראַלע מאַקס לאוטערבאַך (איצט אין אַמעריקע), וועלכער האָט באַדאַרפט פאָרטיילן די דיפלאָמען און דורכ־פירן דעם שלוס פונעם באַזאַר, איז געשטערט געוואָרן אין זיין קומען קיין טאָרנע. ער האָט אַרויסגעשיקט פאָלגנדן טעלעגראַם:

„ד״ר אברהם כאַמעט טאָרנע, געשטערט צוליב דער שווערער קראַנקהייט פון מיין פאָטער, איז מיין קומען, ליידער, אוממעגלעך. איך דאַנק אייך און אַלע אַרגא־ניזאַטאָרן פונעם באַזאַר פאַר זייער איבערגעגעבענער אַרבעט. די פרוכטבאַרע טעטי־קייט פון קק״ל־קאָמיטעט אונטער אייער פאָרזיץ איז אַ מוסטערהאַפטער ביישפיל פאַר אונדזער אידעע. לאוטערבאַך״.

די דיפלאָמען האָט פאַרטיילט יחיאל קורץ, דערנאָך איז פאָרגעקומען די אויס־פלעטונג פון די פאָנטן, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע שעה.

דער באַזאַר האָט געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג צווישן אַלע שיכטן פון דער יידישער באָפעלקערונג אין שטאָט, אפילו צווישן די, וואָס האָבן ביז דעמאָלט זיך גלייכגילטיק באַצויגן צו ציוניסטישע ענינים און צום אויפבוי פון ארץ־ישראל. דער באַזאַר האָט באַוויזן די קאָנקרעטע דערגרייכונגען פון פיליאָריקער אַרבעט, און האָט אָן ספק געהאָלפן זיי דערנענטערן זיך צום ציוניזם און זיינע ציל. די אָנהענגער פון ציוניזם האָט דער באַזאַר באַקרעפטיקט אינעם גלויבן אין דער ווירק־זאַמקייט פון זייערע אָנשטרענגונגען. דער באַזאַר האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע פראָ־פאַגאַנדיסטישע באַדייטונג פאַרן ציוניזם אין זיינע פאָנדן.

28. די שאפונג פונעם ציוניסטישן איינהייטלעכן פראנט

די קאַנקרעטע טאַגטעגלעכע אַרבעט אויף אַלע אָפשניטן פון יידישן לעבן אין טאַרנע האָט שטאַרק דערנענטערט דעם ציוניסטישן אַקטיוו, אומאָפהענגיק פון זייער פאַרטייאישער צוגעהעריקייט. אין דער פראַקטישער ציוניסטישער אַרבעט סיי אין דער קהילה, אין שטאָטראַט און ביי די שטענדיקע ציוניסטישע אַקציעס, האָט זיך געשאַפן אַ שטאַרקער ציוניסטישער פראַנט, וועלכער האָט אַרומגענומען אַלע פראַק־ציעס אינעם ציוניזם. איבעריקנס איז דאָס געווען אַ שטרעמונג, וואָס האָט געהאַט אירע וואָרצלען אינעם גאַנצן פוילישן יידנטום, צוליב דער פאַרשטאַרקטער אַנטי־סעמיטישער כוואַליע אין לאַנד. די שטרעבונג צו קאָנסאָלידירן די כוחות פאַר בשופותדיקער אַרבעט, איז רעאַליזירט געוואָרן אין אַפּריל 1938 יאָר. עס איז גע־שאַפן געוואָרן אַ געמיינזאַמע רעפרעזענטאַנץ פון אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס פאַר פאַרטיידיקן אַלע ארץ־ישראלדיקע ענינים.

דעם 26־טן אָקטאָבער 1938 יאָר איז אין טאַרנע פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון פאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין שטאָט, כדי שאַפן אַן אַיינהייטלעכן ציוניסטישן פראַנט. אין דער רעפרעזענטאַנץ האָבן זיך באַטייליקט: ד״ר א. כאַמעט, ד״ר וו. מאַנדעל, הענריק האַלענדער, ד״ר זיידענווערג, רעגינע גלעב, ע. זאוערשטראָם, א. טאוב, מגר. ה. שפילמאַן, מאוריצי שוואַנענפעלד, אַרטור בריג און ד״ר אַדאָלף קאַץ — פון די אַלגעמיינע ציוניסטן; מגר. פרימעס, לעאָן בירנבאום און לעאָן קוואַדראַטשטיין (התאחדות), וואָלף געצלער, יחיאל קורץ און דיר׳ שענוועטער, ש. קאָהן, פ. בורשטין — פון מזרחי; יחיאל ענגעל און דוד אַרשי־צער (רעכטע פועלי־ציון), יוסף ברודער און יונה אַלווייס — השומר הצעיר. אינעם פרעזידיום זענען איינשטימיק דערוויילט געוואָרן: ד״ר א. כאַמעט — אַלס פאָר־זיצער, לעאָן בירנבאום, וואָלף געצלער, מגר. שפילמאַן, ד״ר מאַנדעל — וויצע־פאָרזיצערס, מגר. פרימעס — סעקרעטאַר, ע. זאוערשטראָם, בורשטין און ברו־דער — אַלס פאָרטרעטער פון סעקרעטאַר, יחיאל קורץ — קאַסיר, און יחיאל ענגעל אַלס זיין פאַרטרעטער.

די כוחות־פאַרהעלטענישן און איינפלוסן פון די באַזונדערע ציוניסטישע גרו־פירונגען אין טאַרנע האָט צו יענער צייט אַזוי אויסגעזען (לויט דער אַדורכגע־פירטער שקל־אַקציע אינעם נישט־קאָנגרעס יאָר 1938, וואו עס האָבן זיך אויך צום ערשטן מאָל באַטייליקט לינקע פועלי־ציון): פאַרקויפט זענען געוואָרן 1527 שקלים, פון וועלכע די אלג. ציוניסטן האָבן פאַרקויפט 718, מזרחי 224, התאחדות 140, השומר הצעיר 129, לינקע פועלי־ציון 124, וויצאָ 106, רעכטע פועלי־ציון 76, יודענשטאַטלער (גראָסמאַניסטן) 10.

אין יענער שטורמישער צייט פאַרן פויליש־יידנטום, האָבן זיך געפאָדערט נייע טוער וואָס זאָלן טריי אַרבעטן פאַרן דערפילן די ציוניסטישע אויפגאַבן און מיט זייער טעטיקייט אויך אַרומנעמען דאָס בריט־פאַרצווייגטע יידישע לעבן. קודם כל איז אָבער נויטיק געווען צו פירן די ריין־ציוניסטישע טעטיקייט, פאַר־גרעסערן די איינקונפטן פאַרן קרן היסוד און קרן קיימת, דערהאַלטן און אַנט־וויקלען דאָס העברעאישע שולווועזן, אַרגאַניזירן שוץ פאַר די חלוצים, פאַרטזעצן

די קולטור־טעטיקייט, באַוואוסטזיניק מאַכן די יידישע מאַסן דורך ציוניסטישע פראָפאַגאַנדע. אויף דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז געלעגן דער עול פון קאַמף מיט די אַסימילאַטאָרישע קרייזן און פאַרשידענע מאַשקעס, וואָס האָבן זיך געריסן צו השפּעה אויף דער יידישער גאַס.

אויך אויפן באָדן פון שטאָטראַט האָט מען באַדאַרפט קעמפן פאַר די גערעכטע פאָדערונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג. די ציוניסטן האָבן דערביי געהאַט אַן אויפגאַבע צו דעמאַסקירן פאַרשידענע יידישע פאָליטיקאַנער, וואָס האָבן טריי געדינט נישט־יידישע כוחות מיטן שאָדן פאַר די לעבנסווויכטיקע אינטערעסן פון די יידישע בירגער.

פיל אַרבעט און אָנשטרענגונג האָט זיך געפאָדערט אין די יידישע ווירט־שאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס. די ציוניסטן האָבן עס באַדאַרפט אַכטונג געבן, אַז די אָרגאַניזאַציעס זאָלן שטיין אויף דער הויך פון זייערע אויפ־גאַבן, די ווירטשאַפטס־פירונג זאָל זיין אַן ערלעכע און זייער טעטיקייט — אין איינקלאַנג מיט די נויטן און באַדערפענישן פון יידישן כלל.

אַזעלכע אחריותפולע אויפגאַבן האָבן געפאָדערט אַ שלאָגפערטיקע ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע און אַ צוזאַמענאַרבעט נישט נאָר מיט די ציוניסטישע גרופי־רונגען, נאָר האַרמאָניע און פאַרשטענדיקונג מיט די כוחות אויף דער יידישער גאַס, וואָס האָבן זיך ערלעך און פאָזיטיוו באַצויגן צו די אויפגאַבן.

29. דער וואוקס פון די א״י פאנדן

און נאָר אַ דאַנק דער צוזאַמענאַרבעט פון אַלע ציוניסטישע ריכטונגען אין טאָרנע, איז מעגלעך געווען צו דערפילן די אַלע אַקטועלע אויפגאַבן. וועגן דעם זאָגן עדות קודם כל די רעזולטאַטן פון די פאַרשידענע אַקציעס פאַר די ארץ־ישראלדיקע פאָנדן.

דעם 22 מאַי 1938 יאָר איז אין טאָרנע פראָקלאַמירט געוואָרן די אַקציע פון קרן קיימת אונטערן נאָמען — „הגלילה״ — צו דעראָבערן 10.000 פונט שטערלינג אויף אויסצוקויפן באָדן אין גליל העליון. צו דעם צוועק איז צונויפגערופן געוואָרן אַ ספעציעל א״י־קאָנפערענץ, וועלכע עס האָט דערעפנט ד״ר א. כאַמעט, אַרומ־רעדנדיק די באַדייטונג פון דער הגלילה־אַקציע. וועגן דער אַקציע האָבן נאָך רעפערירט פאָרשטייער פון די צענטראַלעס: הרב קליגער (מזרחי) פון קראָקע, ד״ר י. שפירא (התאחדות) פון קראָקע, אינזש׳ לעווענשטיין, דעלעגאַט פון דער קק״ל־צענטראַלע אין ירושלים (איצטיקער בירגערמייסטער פון תל־אביב) און מ. וויזענפעלד — דירעקטאָר פון דער קק״ל־צענטראַלע אין קראָקע. די אַדורכ־געפירטע אַקציע מיט דער הילף פון אינזש׳ לעווענשטיין, האָט געברענגט די גע־וואונטשענע רעזולטאַטן.

די האַרמאָניש צוזאַמענאַרבעט פון אַלע ציוניסטישע פראַקציעס אין טאָרנע האָט אויך גורם געווען צו אַ פאַרשטאַרקונג פון דער ציוניסטישער טעטיקייט, און דער עיקר — פאַרן קרן קיימת לישראל. וועגן דער האַרמאָנישער צוזאַמענאַרבעט

זאָגט עדות דער פאַקט, אַז אויף אַ זיצונג פון דער לאָקאַלער קק"ל־קאָמיסיע (יולי 1938) אונטערן פאָרזיץ פון התאחדות־פרעזעס לעאָן קוואַדראַטשטיין, איז אויף זיין פאָרשלאָג באַשלאָסן געוואָרן אייגצושרייבן אין ספר הזהב פון קק"ל דעם פאָרזיצער ד"ר א. כאָמעט אין אָנערקענונג פאַר זיין פרוכטבאַרער ציוניסטישער טעטיקייט אין משך פון די לעצטע 25 יאָר.

וועג עס איז דעם 8־טן אָקטאָבער 1938 יאָר פאָרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די טאַרנער קק"ל־טויער, מיטן אָנטייל פון אַ שליח פון דער קראָקעווער צענטראַלע, דיר' וויזענפעלד, איז פעסטגעשטעלט געוואָרן די פאַרגרעסערטע הכנסה לטובת די נאַציאָנאַלע פאָנדן. אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (14.10.38 נומ' 41) איז אָפּגעדרוקט אַ באַריכט פון די געלט־זאַמלונגען פאַר קק"ל פון 30.9.38 — 1.10.37: פאַר דער צייט זענען איינגעפלאָסן 13.331 זלאָטעס. אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען האָבן געגעבן זייער ביישטייער צו די געלט־זאַמלונגען, וואָס איז צו זען פון דער פאָלגנדער טאַבעלע:

פון 30.9.38 — 1.10.37				אין פאַרגאַנגענעם יאָר			
אַלגעמיינע ציוניסטן	5.376	זלאָטעס	09	גראָשן	3.389	זלאָטעס	84 גראָשן
דערפון ציונ. אָרגאַניזאַציע	2.257	"	20	"	700	"	34 "
הנוער הציוני	1.196	"	22	"	850	"	40 "
בני ציון	613	"	58	"	1.005	"	84 "
עקיבא	814	"	10	"	641	"	31 "
ציונים בעלי־מקצוע	435	"	28	"	191	"	55 "
פרויען־קרייז ביי די אלג. ציוניסטן	59	"	71	"	—		—
מזרחי	2.070	"	60	"	790	"	44 "
ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י	2.392	"	48	"	461	"	62 "
ברית הקנאים (יודנשטאַטלער)	2	"	65	"	—		—
וויצאָ	647	"	92	"	485	"	94 "
שמשון	312	"	88	"	—		—
יידישע שולן	1.767	"	12	"	—		—

אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג האָט דער פאָרזיצער פון טאַרנער קרן־קיימת קאָמיטעט ד"ר א. כאָמעט איבערגעגעבן אַ גאָלדענעם זשעטאָן דעם מיטגליד פון הנוער הציוני פייוול יאָכימאָוויטש פאַר זיין טרייער אַרבעט לטובת דעם קק"ל. זילבערנע זשעטאָנען האָבן באַקומען: סראָקאָ (השומר הצעיר), שלע־זינגער (השומר הדתי), ש. אייזן (אַלגעמיינע ציוניסטן), צוגהאַפט (גורדוניה), שוואַרץ (יונג־וויצאָ). עס איז אויך דעמאָלט דערווייליל געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: רעגינע גלעב, ד"ר א. כאָמעט, שמואל זיינוועל, שמואל קעלער, אַנשל טאוב (פון די אַלגעמיינע ציוניסטן); יחיאל קורץ, הירש גערשטן (מזרחי); לעאָן קוואַדראַטשטיין, מגר. פרימעס, קאַרל קריגער (ליגע פאַרן אַר־

בעטנדיקן א״י) ; צו צוויי פאַרשטייער פון יעדער ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען אַריין: מגר. ה. שפילמאַן, חיים ווייס, ז. פעניכעל, דיר׳ יצחק שענוועטער. אין חברים־געריכט: וואָלף געצלער, ד״ר וואָלף מאַנדעל און לעאָן בירנבאום.

דער נייַ־דערווייַלטער קאָמיטעט האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: פאָרזיצער — ד״ר א. כאַמעט, וויצע־פאָרזיצער — לעאָן קוואַדראַטשטיין און יחיאל קורץ, סעקרעטאַר — א. טאוב, פאַרטרעטער פון סעקרעטאַר — מגר. פרימעס, קאַסיר — וואָלף געצלער.

די טעטיקייט פון טאָרנער קרן־קיימת קאָמיטעט האָט געפונען די אָנערקענונג פון דער קראָקעווער צענטראַלע, וועלכע האָט אין איר באַריכט פאַרן יאָר 1938, פעסטגעשטעלט: „טאָרנע פאַרנעמט דאָס פערטע אָרט אין דער טאַבעלע פון די הכנסות, זי פאַרדינט אָבער אויף אַ פריערדיקן אָרט, ווייל זי האָט צו פאַרצייכענען דעם גרעסטן דערפאָלג: צווישן אַלע שטעט וואו עס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן אָרטיקע קרן־קיימת קאָמיטעטן, ווייזט אַרויס די דאָזיקע שטאָט אַ כסדרדיקן פאָרשריט און שטייגערונג אין דער אַרבעט. פאַראַן אַ באַרעכטיקטע האָפענונג, אַז זי וועט זיך אינגיכן אַרויסרוקן אויפן צווייטן אָרט נאָך קראָקע. די הכנסות אין דער שטאָט זענען געשטיגן אויף קרוב 100%, און די העכערונג איז פאָרגעקומען אין אַלע געביטן. די הכנסות פון די יערלעכע אָקציעס באַטרעפן 300%, און אין דער אָקציע „הגלילה״ — קרוב 500%. אויסער דעם איז טאָרנע די ערשטע פראָווינץ־שטאָט, וואָס האָט אייַנגעאָרדנט אַ באַזאַר, וואָס האָט לויט ווי צום ערשטן מאָל, אַרייַנגעברענגט אַ שיינע סומע. מען דאַרף זיך ריכטן, אַז די איינקונפטן אויף דעם געביט וועלן כסדר וואַקסן״.

30. פאַר דער לעצטער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע

דאָס העברעאישע שולוועזן אין טאָרנע איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף גע־זונטע יסודות. אין אַפּריל 1938 יאָר האָט די העברעאישע גימנאַזיע פון שפה ברורה באַקומען עפּנטלעכע רעכט. אויסער דער געביידע אויף דער גאַס פון דער הייליקער אָננע נומ׳ 1, האָט די שול־פאַרוואַלטונג אייַנגעקויפט אַ צווייטע געביידע פון דער פריערדיקער שול א. נ. פון באַראַן הירש, וואו עס זענען אייַנגעאָרדנט געוואָרן די גימנאַזיע, ליצעאום, וואָרשטאַטן, ספּאָרט־פלאַץ און אַ שול־גאָרטן. דאָס אייַנ־קויפן די געביידע איז מעגלעך געווען אַ דאַנק די באַמיאונגען פונעם פאָרזיצער פון דער שול־פאַרוואַלטונג ד״ר וו. שענקעל און ד״ר ש. גאָלדבערג.

דער אויפטו פון די ציוניסטן איז אויך געווען דאָס אויפלעבן צו יענער צייט די אָן־פראָצענטיקע לייַ־קאַסע — גמילת חסדים. נאָך לאַנגע פאַרהאַנדלונגען מיט די ביזאיצטיקע אָנפירער פון דער קאַסע, מערסטנטייל פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן, איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן די פאַרוואַלטונג וואָס אין יענער צייט פון אַל־געמיינער יידישער פאַראַרעמונג, איז עס ממש געווען אַ ברכה.

אין הערבסט 1938 יאָר האָבן זיך שוין שווערע וואָלקנס געזאַמלט אויפן יידישן האָריזאָנט. די קאַטאַסטראָפאַלע פּאָליטיק פון דער סאַנאַציע־רעגירונג פאַר פוילן האָט קודם כל געטראָפן דאָס פוילישע יידנטום. ענדעקישע אָרגאַניזאַציעס און די „נאַראָ"־לייט האָבן אויפגעהויבן די קעפּ. פּיקעטן, דעמאָנסטראַציעס, אַנטי־יידישע אומרועס, יידישע בענק אויף די אוניווערזיטעטן, דער ענין פון דער ריטו־עלער שחיטה, די אַנטיסעמיטישע געזעצגעבונג — דאָס אַלץ האָט באַווייזן ווען דער גרויסער עקסטרעמיזאַציע־פּאָליטיק, וואָס די פּוילישע הערשער האָבן לויטן בייספּיל פון היטלער־דייטשלאַנד, אָנגעוועדט אויף אַ ברוטאַלן אופן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג אין פוילן.

אָלע פאָליטישע און ווירטשאַפטלעכע יידישע אָרגאַניזאַציעס אין פוילן האָבן מאָביליזירט זייער כוחות צום פאַרטיידיקונגס־קאַמף. די ציוניסטן האָבן אומעטום זיך געשטעלט אויפן ערשטן אָרט פון קאַמף. אין דער גרויסער אַקציע פון באָיקאָטירן דייטשע סחורות, האָבן זיך ציוניסטן אַרויסגערוקט אויפן ערשטן אָרט, אָפּהיטנדיק, אַז דער באָיקאָט זאָל דורכגעפירט ווערן אויף דער יידישער גאַס. אין דער באָיקאָט־אַקציע האָט זיך אויך באַטייליקט דער סוחרים־פאַריין און דער בונד.

אונטער דעם אַספּעקט איז דעם 10־טן דעצעמבער 1938 יאָר פאָרגעקומען אין טאַרנע, שוין די לעצטע יערלעכע פאַרזאַמלונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. אַזוי־ווי אין כמעט אַלע אינסטיטוציעס, אַזוי גוט געזעלשאַפטלעכע ווי אויך אין דער קהילה, מיט וועלכער עס האָבן שוין ביז צו דעם אויסברוך פון דער מלחמה אָנגעפירט ד״ר אברהם כאַמעט אַלס פּרעזעס און וואָלף געצלער אַלס וויצע־פרעזעס פון דער פאַרוואַלטונג, אין די ווירטשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, קאָאָפּעראַטיוון, אין די פילאַנטראָפישע געזעלשאַפטן, ספּארט־קלובן ,קולטור־אינסטיטוציעס און אין פאַרשידענע קאַמיטעטן פאַר ארץ־ישראל און אין פיל אַנדערע קערפערשאַפטן, זענען אויף די אָנפירנדיקע ערטער געווען ציוניסטן, — איז געווען נויטווענדיק צו אַקטיוויזירן נייע ציוניסטישע קאַדערן.

אויף דער אויבנדערמאַנטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג מיטן אַנטייל פון פאַר־שטייער פון דער קראָאָווער צענטראַלע — מגר. סאַלפעטער, וועמענס אומדערמידלעכער אַרבעט די מערב־גאַליציש ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט צו פאַרדאַנקען זייער וואוקס און השפּעה, — איז אויסדערווייל געווארן אַ פאַרבריייטערטער לאָקאַלער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: נחום בלומענקראַנץ, בירן, בראון, בריג אַר־טור, ברודער טוביה, ד״ר אברהם כאַמעט, מגר. מיכאל דינטענפאַס, חיים ערליך, יוסף פאַסט, זיגמונט פעניכעל, העניריק פלור, אליהו פלור, חיים פרידמאַן, גערסט־נער, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר העניריק גרינבערג, יצחק גרינשפּאַן, רעגינע געלב, געלבוואַקס ברוך, העללין יצחק, האָלענדער העניריק, יאַכימאָוויטש פייוול (איצט אין אַרגענטינע), ד״ר קאַץ אַדאָלף, קימעל העניריק, מ. קריגער, קעלער שמואל, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר וואָלף מאַנדעל, מגר. מאוריצי מאַן (איצט אין ישראל), פרל. נעללאַ מאַן, עמיליאַ מאַנדשיין, הערמאַן אַרמיאַן, גבריאל אַסטערווייל, בראָ־ניסלאָוואַ פערלבערג, וואָלף ראַפאַפּאָרט, שמעון רייך, אהרון ריינהאָלד, ד״ר וואָלף שענקעל, דוד שניידער, מאוריצי שוואַנענפעלד, ד״ר איגנאַץ זיידענוואַרג, זיינוועל

שמואל, פרל. דבורה זיידען, דוד שיף, מגר. הענריק שפילמאַן, באַלעסלאַוו שפּינאַ־דעל, זישע זעלינגער, יונה שטאַרקמאַן, אַנשל טאוב, דאַראַ אונגער, נתן וואַלד, וואַלאַווסקי, מגר. צייכנער, ווי אויך פּאַרשטייער פון הנוער הציוני און עקיבא. אין דער רעוויזיאַנס־קאַמיסיע זענען דערוויילט געוואָרן: אינזש׳ משה לייכטער, דיר׳ לעאָפאָלד שינאַגעל און ד״ר יוליוש דרעזנער. אינעם חברים־געריכט: ד״ר שמחה שיינפעלד און ד״ר שלמה ריין.

דעם 15־טן דעצעמבער 1938 יאָר איז פאַרגעקומען די לעצטע אין דער גע־שיכטע פון טאַרנער ציוניזם קאַנסטיטואירונגס־זיצונג פון לאָקאַלן קאַמיטעט. אַלס פאַרזיצער איז אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר איגנאַצי פיש, וויצע־פאַרזיצערס — ד״ר א. כאַמעט, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר וואַלף מאַנדעל, מגר. מאוריצי מאַן, סעקרע־טאַר — פייוול יאַכימאָוויטש, לייטער פון דער אַרגאַניזאַציע הנוער הציוני, קאַסיר — ד״ר איגנאַצי זיידענוואַרג, אין דער פּאָליטישער קאַמיסיע זענען אויסגעקליבן גע־ווארן: ד״ר וואַלף שענקעל אַלס פאַרזיצער, ד״ר מ. מענדערער, ד״ר א. כאַמעט, שמואל זיינוועל, בראַניסלאַווא פערלבערג, ד״ר שלמה גאָלדבערג, מגר. מיכאל דינ־טענפאַס, מגר. מאוריצי מאַן, מגר. יאָאַכים צייכנער, יוסף פאַסט, נחום בלומענקראַנץ, באַלעסלאַוו שפּינאַדעל, מגר. הענריק שפילמאַן, הענריק פלור, הענריק האָלענדער, וואַלף ראַפאַפּאָרט, ד״ר הענריק גרינבערג, מאוריצי שוואַנענפעלד, אהרון ריינהאָלד, יצחק גרינשפּאַן, יונה שטאַרקמאַן, שמעון רייך. אַלס פאַרזיצער פון דער אַרגאַני־זאַציאַנעלער קאַמיסיע איז דערוויילט געוואָרן: מגר. יאָאַכים צייכנער, ווירטשאַפט־קאַמיסיע — שמעון רייך, לייענזאַל — ברוך געלבוואַקס, קלוב — גבריאל אָסטער־ווייל, יוגנט־קאַמיסיע — מגר. מיכאל דינטענפאַס, קולטור־קאַמיסיע — ד״ר וואַלף מאַנדעל, קרן־היסוד קאַמיסיע — ד״ר מ. מענדערער, קק״ל־קאַמיסיע — ד״ר א. כאַמעט, פלוגות־קאַמיסיע — חיים ערליך, שול־קאַמיסיע — ד״ר וואַלף שענקעל, קאַמיסיע פאַר פּאַרטיי־שטייער — טוביה ברודער, לעגיטימאַציע־קאַמיסיע — שמואל זיינוועל. אינעם רעדאַקציע־קאַלעגיום פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ זענען באַשטימט געוואָרן: ד״ר כאַמעט, ד״ר מענדערער, ד״ר גאָלדבערג. אַדמיניסטראַציע פון דער צייטונג — הענריק פלור.

אינעם לעצטן קוואַרטאַל פון 1938 יאָר זענען די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין טאַרנע אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר אַ שוועדער אויפגאַבע. סוף אָקטאָבער האָבן אויף דער באַן־ליניע פויזן—לעמבערג זיך באַוויזן טויזנטער יידישע פליטים פון היטלער־דייטשלאַנד. דער דעמאָלטיקער פּוילישער אויסערן־מיניסטער בעק האָט מיט איין פאַראַרדענונג צוגענומען די פּוילישע בירגער־רעכט ביי כמעט אַלע יידן, וואָס האָבן שטענדיק געוואוינט אין דייטשלאַנד. היטלערס ענטפער אויף דער פאַר־אַרדענונג איז געווען — אַריבערוואַרפן איבער דער גרענעץ טויזנטער פּוילישע יידן אויף דער פּוילישער טעריטאָריע. אויף דער פּוילישער־דייטשער גרענעץ ביי זבאָנשין לעבן פויזן איז אַנטשטאַנען אַ לאַגער פון יידישער נויט. די פּוילישע רע־גירונג האָט נישט געהאַלטן פאַר איר פליכט צו פאַרנעמען זיך מיט די דאָזיקע מענטשן, הגם זי האָט עס דירעקט גורם געווען צו דער דאָזיקער טראַגעדיע. אין גאַנצן לאַנד זענען די געשאַפענע יידישע קאַמיטעטן, דזשאָינט, און יידישע קהילות

געקומען מיט הילף. קיין זבאַנשין זענען אַנגעקומען טראַנספאַרטן שפּייז און קליידונג פאַר די אומגליקלעכע קרבנות פון היטלעריזם.

די אינטערנירטע אין זבאַנשינער לאַגער פּליטים, האָט מען ענדלעך דערלויבט אַפּצופאָרן צו זייערע געבורט־ערטער, און קיין טאַרנע האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די ערשטע גרופּן פּליטים. טאַרנער יידן, אונטער דער אָנפירונג פון דער דעמאָלטיקער קהילה־פאָרוואַלטונג, זענען גלייך צוגעטרעטן אַרגאַניזירן הילף. אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער, אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען און געזעלשאַפט זענען מאָביליזירט געוואָרן צו הילף די פאַרטריבענע בריידער. אַלע כוחות זענען געזאַמלט געוואָרן אויף דעם דאָזיקן פראָנט. אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָוועקגעגעבן זייער ערע לאָקאַלן פאַר די פּליטים. דאָס איז געווען אַן אָקציע, וואָס האָט באַשעפטיקט אַלע ציוניסטישע טוער, וועלכע האָבן טריי און איבערגעגעבן דערפילט זייער חוב לגבי די אומגליקלעכע בריידער. הגם צו דער הילפס־אַרבעט האָבן זיך איינגעשפאַנט מענטשן פון פאַרשידענע קרייזן, אָרטאָדאָקסישע יידן, אינטעליגענץ, סוחרים, האַנטווערקער, מיטגלידער פון פאַרשידענע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס — זענען דאָך די ציוניסטן פון אַלע פראַקציעס געווען דאָס האַרץ און נשמה פון דער הילפס־טעטיקייט לטובת די פּליטים.

דאָס אויסזידלען פּוילישע יידן פון דייטשלאַנד, איז נאָר געווען איין רינג אין דער קייט פאַרפאָלגונגען פון יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין דייטשלאַנד. דאָס איז געווען אין אַ צייט, וועו די פּוילישע אויסערן־פּאָליטיק האָט זיך געשטיצט אויף דער אילוזיע, אַז עס איז פאָראַן אַ רעאַלער יסוד פאַר אַ בונד מיט היטלער־דייטשלאַנד. בעק האָט נישט נאָר אונטערהאַנדלט מיט היטלערן, אויך פּוילישע מיניסטאָרן פלעגן פאָרן קיין דייטשלאַנד לערנען זיך וויאַזוי אויף אַ ראַדיקאַלן אופן לייזן די יידנפראָגע.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט אַ וויכטיקע אויפגאַבע צו באַשיצן די יידישע באַפעלקערונג פאַר די אַטאַקעס מצד די סאַנאַציע־קרייזן, וועלכע האָבן צוגעגרייט אַ באַזונדערע ראַסיסטישע געזעצגעבונג. אַזוי אָרום איז אויסער דער טאָג־טעגלעכער ציוניסטישער אַרבעט, אויסגעקומען צו באַשעפטיקן זיך מיט פאָליטישער טעטיקייט סיי אין אַלגעמיין מלוכהשן ווי אין לאָקאַלן מאַסשטאָב.

וועו די פּוילישע אויסערן־פּאָליטיק איז אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1939 געריכטעט געוואָרן קעגן דייטשלאַנד, האָט זיך אין גאַנץ פוילן אָנגעהויבן אָקציע פאַר צובאַוואָפענען די פּוילישע אַרמיי. אויך אין דעם שטח זענען די ציוניסטן נישט געבליבן הינטערשטעליק.

31. פאַר דעם חורבן

אין דער צייט האָט זיך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע געגרייט צו די וואַלן צום צוואָנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועלכער האָט באַדאַרפט פאָרקומען אין דער צווייטער העלפט אויגוסט 1939 יאָר אין גענף (שווייץ). קיינער האָט נישט פאָראויסגעזען וויי נאָענט עס איז דאָס אומגליק פונעם פּוילישן יידנטום. נאָך אין

מאַי 1939 יאָר איז אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דער יידישער קהילה, אָנגעפירט דורך ד״ר א. כאַמעט און וואָלף גערצלער, דערעפנט געוואָרן אַ פאַווילאָן פאַר טובערקולאָז־קראַנקע ביים יידישן שפּיטאָל, און אין עטלעכע וואָכן שפּעטער איז געפירט געוואָרן דורך די ציוניסטן די וואַל־קאַמפאַניע צום שטאָטראַט. אין אויגוסט 1939 יאָר זענען צום צוואַנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין גענף אַרויסגעפאָרן פון טאָרנע ד״ר כאַמעט און ד״ר מאַנדעל פון די אַלגעמיינע ציוניסטן און פרוי ד״ר וויס פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. וועז די דעלעגאַטן האָבן שבת דעם 2־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר זיך צוריקגעקערט קיין טאָרנע, דורך אַ שווערן צוריקוועג פון גענף דורך איטאַליע, יוגאָסלאַוויע, אונגאַרן, — האָט מען שוין אויפן טאָרנער באַנהאָף געזען שפּורן פון דער מלחמה, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 1־טן סעפּטעמבער. מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָט זיך אָנגעהויבן די וואַנדערונג פון יידן פון מערב אויף מזרח. קיין טאָרנע זענען געקומען פּליטים פון ביעלסקאָ, קראָקע און קאַטאָוויץ. וועז דער שונא האָט אָנגעגריפן פוז אַלע זייטן, האָבן אויך טאָרנער יידן זיך געלאָזט אויף מזרח. דער לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע איז געווען איבערפולט מיט פּליטים. שווער געווען זיך צו שיידן מיט דער שטאָט, מיט די יידן וואָס זענען אין איר פאַרבליבן, ווייל נישט אַלע האָבן געקענט אָדער געוואָלט לאָזן זיך אויף אַ וויייטן אומבאַקאַנטן נע־ונד. שווער געווען זיך צו שיידן מיט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, מיט דער קהילה, מיט אַלץ, וואָס אַ מענטש האָט זיך דערמיט צוזאַמענגעלעבט פון דער פריסטער קינדהייט. שווער געווען זיך צו שיידן מיט אַלטע חברים און ציוניסטישע פריינט, מיט וועלכע מען האָט אין משך פון יאָרן געאַרבעט פאַר אַ געמיינזאַמן ציל.

אין די ערשטע טעג סעפּטעמבער 1939 איז אין טאָרנע ווי אָפּגעשטאָרבן דאָס יידישע לעבן — דאָס קולטורעלע, פּאָליטישע, געזעלשאַפּטלעכע. אויך די ציוניס־טישע טעטיקייט איז איבערגעריסן געוואָרן. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס גהינום, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן פולשטענדיקן אומקום פון טאָרנער יידן. דער אייניציקער זכר נאָך דער דאָזיקער יידישער שטאָט זענען די מאַסן קברים אויפן יידישן בית־עולם, אויפן זביליטאָווער באַרג און אין סקזשישאָוו.

די מי און אַרבעט פאַר ארץ־ישראל וואָס איז אין משך פון 55 יאָר אַריינגע־לייגט געוואָרן דורך טאָרנער יידן, איז נישט געגאַנגען לאיבוד. אין ישראל — אין דער באַנייטער יידישער מדינה, וואָס איז אויסגעקעמפט געוואָרן מיט בלוט פון אירע בעסטע זין, — אַרבעטן און ווירקן טאָרנער יידן, וועלכע זענען אין פאַרשידענע צייטן געקומען אין אָנגעזעענע צאָלן אין לאַנד אַריין. טויזנטער יידן פון טאָרנע אַרבעטן איצט אין ישראל אין קיבוצים, מושבות, אין די שטעט, פאַבריקן, אין דער לאַנדווירטשאַפט און אין אַמטן. גרויס איז אויך געווען די צאָל טאָרנער יידן, באַטייליקטע אין דער באַפרייאונגס־מלחמה.

עס איז נישט געגאַנגען לאיבוד די ציוניסטישע אַרבעט אין טאָרנע. דאָס לעבנ־געבליבענע הייפל יידן פון טאָרנע זעצט פאָר די דאָזיקע אַרבעט לויט זייערע כוחות און מעגלעכקייטן אָזוי אין ישראל ווי אין די גלות־לענדער פאַרן רום און אַנט־ווילקלונג פון דער יידישער מדינה, רעאַליזירנדיק דעם טרוים פון די מיטגלידער פון דער אהבת ציון באַווענונג אין טאָרנע.

II

מזרחי

דער פּיאָנער פון דער מזרחי־באַוועגונג אין טאָרנע איז געווען דער באַוואוסטער תלמודיסט, משכיל און געלערנטער משה־אהרון נייגער, וועלכער האָט אין יאָר 1906 צונויפגערופן אין אונדזער שטאָט די ערשטע פאַרזאַמלונג פון מזרחי, מיטן אָנטייל פון פאָרשטייער פון קראָקע*.

צו דער אַנטוויקלונג פון דער מזרחי־באַוועגונג אין גאַליציע האָבן אַממיינסטן געהאָלפן דער אַלטער חובב־ציון יהושע פאַדענהעכט פון קאָלאָמיי און משה האָכמאַן פון סטאַניסלאַוואָוו. די מזרחי־אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע איז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען איינע פון די ערנסטע אין דעם דעמאָלטיקן גאַליציע, וואָס עס איז געווען דער פאַרדינסט פון אברהם כהנא און אהרון האָפמייסטער (ביידע איצט אין ישראל).

אין זיינע זכרונות שרייבט אברהם כהנא: „מען האָט אונדז דעמאָלט געמאַכט גרויסע שוועריקייטן. די ציוניסטישע צענטראַלע האָט אונדז נישט געוואָלט צושטעלן קיין שקלים, כדי אוממעגלעך מאַכן דעם פאַרקויף פון 3.000 שקלים, וואָס וואָלט אונדז דערלויבט צו שאַפן אַ באַזונדערע פראַקציע. אַ יאוש האָט אונדז באַהערשט, ווייל אַלע ציוניסטן האָבן געהאַט שקלים און מיר האָבן זיי נישט געקאָנט באַקומען. וועגן דעם ענין האָב איך אָנגעשריבן אַ שאַרפן פראָטעסט צום פּרעזידענט דוד וואָלפסאָן. טראָץ אַלעמען האָט מזרחי גובר געווען אַלע שוועריקייטן און דער־אָבערט פאַר זיך אַן אַנטשפּרעכנדיקע פאָזיציע אין דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג. צווישן די פאַרשידענע מזרחי־גרופּן, צעוואָרפענע איבער דער גאַנצער וועלט, איז די טאָרנער גרופּע געווען איינע פון די באַדייטנדיקסטע און אַממיינסטן געשעצטע, באַזונדערס אין די יאָרן 12—1911. שוין דעמאָלט האָבן מיר געהאַט ביי אַ 120 שקלים־קויפער, דער עיקר צווישן דער יוגנט. כ׳האָב זיך באַמיט משפּיע צו זיין אויף דער יוגנט אין מזרחי־גייסט, וואָס עס איז געווען זייער באַשוווערט, אָבער מיט דער הילף פון מיין פריינט און תלמיד אהרון האָפמייסטער און דעם באַקאַנטן געלערנטן יוסף אומאַנסקי איז אונדז געלונגען אויפצושטעלן אין טאָרנע אַ מזרחי־אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט ביזן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה באַקומען וואָס מערער כוח און באַדייטונג. מיר זענען געווען אָנהענגער פון דער מזרחי־אידעאָלאָגיע, און גלייכצייטיק פאַנאַטישע פאַטריאָטן פון אַלגעמיינעם ציוניזם. וועג אין פראַנקפורט האָבן זיך באַוויזן שפּאַלטעריש טענדענצן צוליב די קולטור־

*) אברהם כהנא: מיין באַציאונג צום טאָרנער ציוניזם. יובל־בוך „50 יאָר ציוניזם", טאָרנע 1934, ז׳ 47.

פֿראָבלעמען און עס האָט באַדאַרפט קומען צו אַ שפּאַלטונג. האָבן מיר נישט אויסגעקליבן דעם וועג פון פאַרלאָזן, נאָר ווייטער פאַרבליבן אין דער אַרגאַניזאַציע לויט די אָנווייזונגען פון אונדזער מנהיג, דעם פשעמישלער רב ר׳ גדליה שמעלקעס ז״ל וועלכער איז אויך געווען אונדזער דעלעגאַט צום אַכטן ציוניסטישן קאָנגרעס. מיר האָבן געשאָפן קרייזלעך פאַר יודאַאיסטיש און העברעאיש וויסן. מיר האָבן געמאַכט דעם אָנהויב פאַר אַ שטאַרקער מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע״.

די מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט, באַטייליקנדיק זיך אַקטיוו אין אַלע שטחים פון ציוניסטישער טעטיקייט, איז געווען אַ וויכטיקער פאַקטאָר, וואָס האָט מיט זיין השפּעה אַרומגענומען פיל רעליגיעזע יידן. דאָס איז געווען דער פאַרדינסט פון אַ רייַ איבערגעגעבענע מזרחי־טוער, און קודם־כל פון אַזעלכע אַקטיוויסטן ווי וואָלף געצלער, יחיאל קורץ און חנא פעסעל (איצט אין ישראל). דער לעצטער, זייענדיק פאַרוואַלטער פון דער יבנה־שול און איר הייסטער אָנהענגער, האָט נישט געקאָרגט קיין מי פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע. דער דאָזיקער אומדערמידלעכער טוער האָט קיינמאָל נישט פאַרפעלט ביי קיין שום געזעלשאַפט־לעך־פילאַנטראָפישער, פאָליטישער צי ציוניסטישער אַקציע.

יחיאל קורץ, אַ זון פון שידלאָווער רבין, איז פון זיין פריסטער יוגנט געשטאַנען אין די ערשטע קעמפער־רייען פאַרן נצחון פון ציוניסטישן אידעאַל, וועמען ער האָט טריי און איבערגעגעבן געדינט זיין גאַנץ לעבן. זיין הויפּטציל איז געווען צו געווינען פאַר דער ציוניסטישער אידעע די אָרטאָדאָקסישע יוגנט פון קלויז און בית־המדרש. צוזאַמען מיט זיין גאַנצער משפּחה איז ער אומגעקומען פון די הענט פון די היטלעריסטישע מערדער. כבוד זיין אַנדענק!

אָבער אַממיינסטן פאָפולער, האַרציק באַליבט און אַנערקענט איז געווען דער לאַנגיאָריקער פרעזעס פון מזרחי אין טאָרנע, וואָלף געצלער. ער איז געווען אַ שטילער באַשיידענער טוער, אָן טומל און רעש, ער פלעגט ליב־האָבן אַנאָנימע אָרבעט און מיטן גאַנצן האָרץ געווען אויף דער זייט פון דער יידישער אָרעמקייט, וועלכע האָט אין אים געזען אירס אַ באַשיצער. זיין אידעאַל איז געווען צו פאַר־שפרייטן דעם ציוניסטישן אמת צווישן די אָרטאָדאָקסישע קריזן. אַליין אַ שטרענג רעליגיעזער, האָט ער מיט זיין טאָג־טעגלעכער אַרבעט, מיט זיין אויפריכטיקן וויסמען זיך דעם רענעסאַנס־קאַמף פונעם יידישן פאָלק, אָפּגעלייקנט אָן איינ־שטעלונג, וואָס איז געווען פאַרוואָרצלט צווישן פרומע יידן, אַז אָן אמת רעליגיעזער ייד קאָן נישט זיין קיין גוטער ציוניסט. ער האָט געהאַט אָן אוממיטלבאַרן צוטריט צום אָרטאָדאָקסישן ייד און נישט איינעם פון זיי געוואונען פאַרן ציוניזם. וואָלף געצלער האָט נישט איין קאַמף געפירט אין שוץ פון ציוניסטישן אידעאַל, וועמען ער האָט געווידמעט 40 יאָר פון זיין לעבן. ביז דער לעצטער מינוט, ד. ה. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז ער פול מיט אחריות געשטאַנען אויף דעם שווערן און פאַראַנטוואָרטלעכן אַמט, שטענדיק פאַרקוקט אין זיין מיסיע צו פאַרשפרייטן ציוניזם צווישן רעליגיעזע יידן. וואָלף געצלער איז געבוירן אין יאַסלע דעם 3־טן דעצעמבער 1877 יאָר. פון 13 יאָר אָן האָט ער געלערנט אין קאָרטשין און באַרדיאָוו. אין יאָר 1906 האָט ער זיך באַזעצט אין טאָרנע, וואו ער האָט געגרינדעט די געזעלשאַפט „מחזיקי לימוד״, כדי צו פאַרטיפן די תלמודישע

לימודים צווישן דער רעליגיעזער יוגנט. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געהערט צום קאָמיטעט פאַר באַשיצן די מלחמה־פליטים אין פראַג, וואו ער האָט זיך געפונען צוזאַמען מיט די עוואַקואירטע יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן פאַר דער רוסישער אַרמיי. אַלס דעלעגאַט פון מזרחי פון מערב־גאַליציע האָט ער זיך באַטייליקט אין פערצנטן און פופצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס. אין יאָר 1918 איז ער אַריין אין טאַרנער קהילה־פאַרוואַלטונג, וואו ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס וויצע־פרעזעס. אויפן דאָזיקן אָמט איז ער שוין געבליבן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ער איז געווען איינער פון די גרינדער און לייטער פון דער מזרחיסטישער שול יבנה, איניציאַטאָר פאַר אויפבויען אַ תלמוד־תורה אין טאַרנע, גרינדער און פאָרזיצער פון דער צדקה־חברה, מיטגליד פון אויפזיכט־ראַט פון דער עסקאָנטע־געזעלשאַפט און פון קרעדיט־פאַראַבאַנד אין טאַרנע.

די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון מזרחי, פאָרגעקומען אין יאַנואַר 1930 יאָר, האָט אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן וואוקס פון די מזרחי־אייגפלוסן צווישן דעם אָרטאָ־דאָקסישן יידנטום. מזרחי האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע אַקציעס פאַר ארץ־ישראל, און די אַנטוויקלונג פון דער יבנה־שול האָט עדות געזאָגט וועגן דער פאָרשטאַרקטער השפעה פון מזרחי אין טאַרנע. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז דערוויילט געוואָרן אַ קאָמיטעט אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: א. בורשטין, י. ברוה, ס. בעק, וואָלף געצלער, ה. גערסטען, י. געווערץ, י. העניג, מ. ווייסמאַן, נ. מאַרקוס, מ. מינץ, י. ניישטאָט, י. ענגעלבערג, י. פינקעלשטיין, י. פאַביאַן, יחיאל קורץ, מ. קאָרנרייך, ב. שנייַדער, ה. שטראָם. דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן אין שטאָט. די אַרבעט איז זיך צעוואַקסן, און אין צווייטן יאָר האָט מען געמוזט אויסברייטערן דעם קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען נאָך אַריינגענומען געוואָרן (אויסער די אויבנ־דערמאָנטע) פאָלגנדע פערזאָנען: פנחס טרינטשער, א. ל. ווייזער, י. געריטנער, י. גלאָס און י. שטיגליץ.

אין יאָר 1931 האָט עולה געווען קיין ארץ ישראל ס. בעק, איינער פון די אַקטיווסטע יוגנט־טוער, דערצויגענע אין דער אַרגאַניזאַציע צעירי מזרחי. די גאַנצע מזרחי־באַוועגונג אין טאַרנע האָט אים געזאגט אויף אַ פייערלעכן באַנקעט און אים איבערגעגעבן אַן אַנדענק־אַלבום פאַר זיין טרייער אַרבעט.

די מזרחי־אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז געוואָרן אַ צענטער פאַר פאַרשפרייטן ציוניזם צווישן אָרטאָדאָקסישע יידן נישט נאָר אין טאַרנע, נאָר אין גאַנצן קרייז. אין אַפריל 1931 יאָר איז פאָרגעקומען אַ קרייז־קאָנפערענץ פון מזרחי מיט דער באַטייליקונג פון פאָרשטייער פון מזרחי־אָרגאַניזאַציעס אין דעמבין, מיעלעץ, באָכניע, בריגל, באָבאָווע, ניי־סאַנדז, מושינאַ און טאַרנע. מצד דער קראָקעווער עקזעקוטיווע האָבן אין דער קאָנפערענץ זיך באַטייליקט הרב האַלפערן און אַלטער מאַהלער.

דערעפנט די קאָנפערענץ האָט וואָלף געצלער, רעפעריט איבער די אַקטועלע פראַגן האָבן הרב האַלפערן (פון קראָקע), אַלטער מאַהלער און אונגער.

אין נאָוועמבער 1931 יאָר האָט די מזרחי־אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע געהאַט ביי זיך אַ חשובן גאַסט — דעם פרעזידענט פון איר וועלט־אָרגאַניזאַציע הרב פישמאַן (מימון), וועלכער האָט אין שייכות מיט דער אַקציע „קרן ארץ־ישראל" געהאַלטן

צוויי גוט־באַזוכטע רעפעראַטן אינעם בית־המדרש און אין דער שול אויף דער סטרושינע. דער באַזוך פון הרב פישמאַן האָט גוואַלטיק משפּיע געווען די מזרחי־יוגנט, וואָס האָט זיך קאַנצענטרירט אין די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס צעירי מזרחי, החלוץ מזרחי, ברוריה און השומר הדתי. דער יסוד פון די אַלע אָרגאַניזאַציעס איז געווען די תורה־ועבודה־אידעאַלאָגיע. אין טאָרנער קרייז האָבן זיך אויך געפונען אַ גרעסערע צאָל מזרחיסטישע דאָרפישע און שטאָטישע קיבוצים (הכשרה־פונקטן), צווישן זיי — דער לאַנדווירטשאַפטלעכער קיבוץ אין וויסאָקע נעבן סטריזשאָוו מיט אַ רייכן אינווענטאַר און מוסטער־וווירטשאַפט, ווי אויך אַ הכשרה־פונקט אין טאָרנע גופא.

די מזרחי־אָרגאַניזאַציע האָט זיך געפונען אין אַן אייגענעם לאָקאַל אויף דער לעמבערגער גאַס 4, וואו עס איז אויך געווען אַ שול צום דאַוונען. מזרחי האָט געפירט אַ קולטור־אויפקלערערישע טעטיקייט און אין אַלע פאַליטישע אַקציעס האַרמאָניש מיטגעאַרבעט מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן אין שטאָט.

אין יאָר 1937 האָט דאָס טאָרנער יידנטום געפייערט דעם 60־סטן געבורטס־טאָג פון וואָלף געצלער. דער דאָזיקער יובל האָט געהאַט אַ טיפן אָפּקלאַנג אין שטאָט. הרב קליגער, מיטגליד פון דער עקזעקוטיווע פון די מזרחי־אָרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, האָט אויף די שפּאַלטן פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ אַזוי כאַראַקטעריזירט דעם בעל־היובל:

„דער זעכציקסטער געבורטסטאָג פון אַזאַ פאַרדינסטפולער פערזענלעכקייט איז באמת אַ יומטוב פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע. ווייל געצלער האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז מיט זיין טעטיקייט אויף אַ געוויסער גרופּע, אָדער אַ געוויסן קרייז פון אינטערעסן. זיין טעטיקייט איז געווען און איז אַן אַל־זייטיקע און נעמט אַרום אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. ער האָט געהערט צו די ערשטע בויער פון דער תלמוד תורה, איז אַקטיוו אין אַ גאַנצער רייַ געזעל־שאַפטלעכע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס. הגם אַלע גלויבן, אַז וואָלף געצלער איז אַ טרייער מזרחיסט, און אַלס פאָרשטייער פון מזרחי איז ער פאַרטראָטן אין כמעט אַלע אינסטיטוציעס, דאָך שטיצט ער יעדן ענין וואָס פאַרדינט אויף אונטערשטיצונג, אפילו דעמאָלט, וועַן זי ברענגט נוצן זייַנע פאָליטישע קעגנער״.

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט וואָלף געצלער, ביים פאַרלאָזן טאָרנע, געווייַנט מיט ביטערע טרערן, פאָרפילנדיק דעם גורל פון פוילישן יידנטום. ער האָט זיך געלאָזט קיין לעמבערג, אויפן וועג נישט פאַרפעלט קיין אייַנ־מאָל צו דאַוונען. ער האָט זיך געוואָלט אַרויסרייסן פון דעם רוצחס הענט, אָבער דאָס איז אים נישט געלונגען. ער קומט צוריק קיין טאָרנע, און בעת דער ערשטער אויסזידלונגס־אַקציע איז ער אומגעקומען אין שטאָט גופא. כבוד זיין אָנדענק!

די מזרחי אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע האָט אין איר פאָליטישער און געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט ענג מיטגעאַרבעט מיט די אַלגעמיינע ציוניסטן. ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן געבילדעט איין געשלאָסענעם פראָנט און אויף דער וואַנד פון דער דאָזיקער צוזאַמענאַרבעט איז טאָקע געשטאַנען ר׳ וואָלף געצלער.

גאָר ווינציק איז דאָס הייפעלע טאָרנער מזרחיסטן, וואָס איז געבליבן ביים לעבן. כמעט אַלע — מיט איינצלנע אויסנאַמען זענען אומגעקומען אויף קדוש השם.

מזרחיסטישע חלוצים פון טאַרנע האָבן געגומען אַ חשובן אָנטייל אינעם אויפבוי פון ארץ ישראל און אויך פאַרנומען אַ בכבודיקן פלאַץ צווישן די גבורים, וואָס זענען געפאַלן אין די באַפרייאונקס־קאַמפן. כבוד זייער אָנדענק!

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע אין יאָר 1934

ע ר ש ט ע רייַ זיצנדיק פון לינקס אויף רעכטס: י. פינקלשטיין ז״ל, יחיאל קורץ ז״ל, וואָלף געצלער ז״ל, ישראל כהן ז״ל, דוד לייבל ז״ל.

צ ו ו י ט ע רייַ שטייענדיק פון לינקס אויף רעכטס: ה. גערסטן ז״ל, פ. טרינטשער ז״ל, חנא פעסטעל (איצט אין ירושלים), בן ציון שניידער ז״ל, יצחק ענגעלבערג ז״ל, א. ל. ווייזער ז״ל, א. ווייגריב ז״ל, מ. מאַרקוס ז״ל.

ד ר י ט ע רייַ שטייענדיק פון לינקס אויף רעכטס: י. געצלער ז״ל, ש. שיפער ז״ל, ק. גערטנער ז״ל, א. גלאָס ז״ל, ח. קליינהענדלער ז״ל, ש. לעפעלהאָלץ ז״ל, י. גערטנער ז״ל.

III

פועלי־ציון

1. ציוניסטיש־סאציאליסטישע פאריינען

דער פועלי־ציוניזם אין טאָרנע האָט גאָר פרי געשלאָגן זיינע וואָרצלן. דאָס אַנטשטיין פון ציוניסטישע פאַריינען פון אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פאַלט זיך צונויף מיט דער תקופה וועו עס איז בכלל אַנטשטאַנען דער פאָליטישער ציוניזם. נאָך אין יאָר 1897 איז אין ווין געשאַפן געוואָרן דער ציוניסטישער אַרבעטער־פאַריין און גלייך דערנאָך זענען ענלעכע פאַריינען אַנטשטאַנען אין אַנדערע שטעט אין עסטרייך.

אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אָפּגעהאַלטן אין יאָר 1898, איז אויף דער איניציאַטיוו פון ד״ר ש. ר. לאַנדאו, איינער פון די נאָענטסטע מיטאַרבעטער פון טעאָדאָר הערצל, אַריינגעטראָגן געוואָרן אַ רעזאָלוציע, אונטערגעשריבן פון 22 דעלעגאַטן, אין וועלכער עס ווערט געזאָגט צוו. אַנד.: „נעמענדיק אין אַכט דעם אומשטאַנד, וואָס דער ציוניזם איז אַ פאָלקסבאַוועגונג, און נעמט אַרום קודם כל דעם יידישן פראָלעטאַריאַט אין אַלע זיינע פאַרמען, ווי אויך אַז דאָס קאָלאָניזאַציע־ווערק ווערט אין דער ערשטער ריי דורכגעפירט פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט, לייגן פאָר די אונטן אונטערגעשריבענע דעלעגאַטן: 1) דער קאָנגרעס באַגריסט די אַנטשטייאונג פון ציוניסטישן אַרבעטער־פאַריין און פאָדערט אויף דעם אַק־ציאָנס־קאָמיטעט אים אונטערצושטיצן. 2) די אָרגאַניזירטע ציוניסטישע אַרבעטער־שאַפט פון אַלע לענדער האָט דאָס רעכט צו ווייַלן אין אַקציאָנס־קאָמיטעט אירע פאַרטרעטער, כדי ביי די אַנטשפרעכנדע באַשלוסן וועגן קאָלאָניזאַציע און ווירט־שאַפטלעכע פראָבלעמען, צו קאָנען זי פאַרטיידיקן.

די דאָזיקע רעזאָלוציע האָט וואָרעם אונטערשטיצט דער קאָנגרעס־דעלעגאַט פון טאָרנע ד״ר אברהם זאַלץ, און צוו. אַנד. איז זי אויך אונטערגעשריבן געוואָרן דורך ד״ר סירקין פון בערן, ד״ר מאַלץ פון לעמבערג און ד״ר מאיר עבנער פון טשערנאָוויץ, — דערביי איז אָנגענומען געוואָרן בלויז איר ערשטער טייל.

אין דער צייט זענען אויך אַנטשטאַנען פאַרשידענע ציוניסטישע געזעלשאַפטן פון אַרבעטער און אָנגעשטעלטע נישט נאָר אין עסטרייך, נאָר אויך אין אַנדערע

לענדער, וואו ס׳האָט שוין געווירקט דער ציוניזם אַלס באַוועגונג. נישט געווען נאָך קיין פאַרבינדונג צווישן די דאָזיקע פאַריינען, זיי האָבן נאָך נישט געהאַט קיין בשותפותדיקן פּראָגראַם. די דאָזיקע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן זיך רעקרוטירט פון יידישע אַרבעטער און אַנגעשטעלטע, געשטיצט צוערשט אויף דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, האָבן פּאַמעלעך געשטרעבט אַנצוקניפן צווישן זיך קאָנטאַקטן, ווייל ביי זיי, אַלס יידישע אַרבעטער, איז רייף געווארן דער געדאַנק וועגן געמיינזאַמע אינטערעסן — עקאָנאָמישע, קולטורעלע און נאַציאָנאַלע. אין די יאָרן 1905—1906 זענען שוין אין פאַרשידענע לענדער פאָרגעקומען צוזאַמענפאָרן פון די דאָזיקע ציוניסטישע אַרבעטער־גרופּן, וואו עס האָבן זיך צוביסלעך אויס־פאָרמירט די געמיינזאַמע צילן און אויפגאָבן, און אין יאָר 1907, נאָכן 7־טן ציוניס־טישן קאָנגרעס, אין האָג, איז געגרינדעט געוואָרן דער וועלט־פאַרבאַנד פּועלי־ציון, מיט אַ קריסטאַליזירטער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער וועלט־אַנשויאונג, וואו עס האָבן אויך אָנגעהויבן אַריינדרינגען די הנחות פון מאַרקסיסטישן באַראַכאָוויזם, וואָס האָט געהאַט זייז מקור אין צאַריש רוסלאַנד.

אין דאָזיקן פּראָצעס פון אַנטוויקלען די אידעאָלאָגיע און פּאַרטיי פּועלי ציון, האָט טאַרנע געהאַט איר באַדייטנדיקן אַנטייל. אין די ערשטע יאָרן פונעם אַנט־שטיין פון ציוניזם, האָבן די פאָלקס־קרייזן אין טאַרנע זיך גרופּירט אין דער ציו־ניסטישער אַרגאַניזאַציע „התחיה", צו וועלכער עס האָבן געהערט אין אַנהויב אַלע ציוניסטן, וואָס האָבן געקויפט אַ שקל. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען אינעם ציוניזם האָבן זיך אָנגעצייכנט די צוויי שטרעמונגען — איינע פון ד״ר הערצל, די צווייטע פון אחד העם. אין „התחיה" האָבן זיך געפירט הייסע, אָפטמאָל שטור־מישע דיסקוסיעס, באַזונדערס ערב אַ ציוניסטישן קאָנגרעס. אין טאַרנע האָט סוף־סוף געזיגט דער פאָליטישער ציוניזם פון ד״ר טעאָדאָר הערצל. צו דעם האָט צוגע־האָלפן אין אַ גרויסער מאָס דער נישט־געלונגענער פרווו מיט דער קאָלאָניע „מחניים".

צו „התחיה" האָבן אויך געהערט אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטע, וואָס האָבן געקויפט שקלים און זיי האָבן געבילדעט אַ באַזונדערע אַרבעטער־סעקציע. ווי עס גיט איבער דער פּועלי־ציון־וועטעראַן יעקב קענער (געש׳ אין ישראל אין יאָר 1951), אין זיין בוך „קווערשניט" (ניו־יאָרק 1947), זענען אין „התחיה" געווען אייגנטלעך נאָר דריי אַרבעטער: יצחק בוטערפאַס (איצט אין פאַריז), יעקב קענער און זיגמונט פעניכעל (שפּעטערדיקער ציוניסטישער און ספּאָרט־טוער אין טאַרנע, אומגעקומען בעת דער ליקווידאַציע פון טאַרנער געטאָ). די דאָזיקע דריי אַרבעטער זענען אין יאָר 1904 אַרויסגעטרעטן פון „התחיה" און געגרינדעט אַ באַזונדערן פאַריין אונטער נאָמען: „יידישער יוגנטלעכער אַרבעטער און האַנדלס־פראַקטיקאַנטן פאַריין „פּועלי־ציון". אויסער די דריי אויבנדערמאָנטע אַרבעטער, האָבן צום פאַריין נאָך געהערט אַ רייַ ציוניסטן און צווישן זיי הענריק פלור (שפּעטערדיקער טוער ביי די אַלגעמיינע ציוניסטן אין טאַרנע, אומגעקומען אין געטאָ). די ערשטע זיצונג פון נייַ־געגרינדעטן אַרבעטער־פאַריין איז פאָרגעקומען אין דער וואוינונג פון בוטערפאַס׳ עלטערן.

וועגן דער ערשטער תקופה פון דער אַנטשטייאונג פון פּועלי ציון אין טאַרנע, דערציילט אויספירלעך דער שוין דערמאָנטער יעקב קענער אין דער יובל־אויסגאַבע

פון דער טאָרנער יוגנט — „טאָרנער פרייע יוגנט",*) דערשינען אין יאָר 1929, צו איר 25־יאָריקער עקזיסטענץ. קענער שרייבט אָט וואָס:

„אינעם יאָר 1903 האָט ביים טאָרנער ציוניסטישן פאַריין „התחיה" עקזיסטירט אַ „סעקציע פון אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטע", וועלכע איז אַלס גאַנצע געווען אָנגעשלאָסן אינעם „פאַרבאַנד פון יידישע נאַציאָנאַלע האַנדלס־אָנגעשטעלטע און אַרבעטער־פאַרייניגן אין גאַליציע". די גרויסע מערהייט פון דער טאָרנער סעקציע איז באַשטאַנען פון ביוראָ־און האַנדלס־אָנגעשטעלטע. אַרבעטער זענען מיר געווען בלויז דריי: זישע פעניכעל, אַ דרוקער, יצחק בוטערפאַס — אַ היטלמאַכער, און איך. דער פאַקט פון אונדזער סאָציאַלער נאָענטקייט, האָט אונדז אויך פסיכאָלאָגיש דערנענטערט, און זייענדיק צווישן זיך באַפריינדעט, האָבן מיר שטענדיק געריידט דערפון, ווי אַזוי צוציען צו אונדזער סעקציע נאָך אַרבעטער — אמתע אַרבעטער. ביי אונדזער בעסטן ווילן און גרעסטער אַנשטרענגונג איז עס אָבער בשום אופן נישט געלונגען און דאָס האָט אונדז געגעבן דעם שטויס נאָכצודענקען איבער אונדזער שייכות צום בירגערלעכן ציוניסטישן פאַריין „התחיה".

„נאָך עטלעכע אַזעלכע שמועסן צווישן זיך, האָבן מיר איינמאָל אין אַ ווינטער־אָוונט, אַהיימגייענדיק פון פאַריין זאַלבעדריט, טאַקע אויף דער גאַס, באַשלאָסן צוצוטרעטן צו דער גרינדונג פון אַ באַזונדערן אַרבעטער־פאַריין. די ווייטערדיקע באַראַטונגען האָבן אונדז געבראַכט צום באַשלוס, אַז אַזוי ווי מיר אַלע דריי זענען נאָך געניג יונג, מיר האָבן נישט קיין קענטשאַפט און נישט קיין השפעה צווישן עלטערע אַרבעטער — דערפאַר זאָלן מיר אונדזער פאַריין גרינדן בלויז פאַר לערנייגלעך און האַנדלס־פראַקטיקאַנטן".

„מיר האָבן אָנגעהויבן צווישן זיך צו דיסקוטירן ווי אַזוי אָנצורופן דעם פאַריין, ווייל מיר האָבן געוואָלט אויסאַרבעטן סטאַטוטן און דעם פאַריין לעגאַליזירן. עס זענען געווען פאַרשידענע פאָרשלאָגן, אָבער מיר האָבן נישט געקאָנט צווישן זיך קומען צו קיין הסכם. סוף כל סוף האָב איך פאָרגעלייגט, אַז אונדזער פאַריין זאָל הייסן פועלי־ציון, נישט וויסנדיק אַפילו דערפון, אַז אין רוסלאַנד עקזיסטירן פועלי־ציון אָרגאַניזאַציעס. היות ווי די אַנדערע צוויי חברים האָבן נישט געקענט קיין העברעאיש (איינער פון זיי, זישע פעניכעל, האָט זיך נעבן אונדז ערשט געלערנט רעדן יידיש), האָב איך זיי פאַרטייטשט, אַז פועלי הייסט אַרבעטער, צוזאַמען וועט דאָס הייסן ציוניסטישע אַרבעטער און דערמיט וועט קומען צום אויסדרוק דער קלאַסן־כאַראַקטער פון אונדזער פאַריין. די אַנדערע צוויי חברים האָבן דערצו מסכים געווען, און דעם נאָענסטן שבת זענען מיר אַרויפגעאַנגען צו אַן אַדוואָקאַטן־געהילף, ח' לעאָן שטירער, און ער האָט אונדז אויסגעאַרבעט דעם סטאַטוט".

„מיר האָבן תיכף אַריינגעגעבן אין סטאַראָסטוע דעם סטאַטוט און מיט גרויס האַרצקלאָפעניש אָפגעוואַרט די פאָרגעשריבענע 28 טעג, מיר זאָלן קאָנען עפענען דעם פאַריין. מיר האָבן עפעס נישט געגלויבט, אַז די מאַכט זאָל אונדז דערלויבן צו עפענען אַ פאַריין, וועלכער זאָל טראָגן דעם נאָמען „יידישער יוגנטלעכער

*) געפונען אין ריינגעלבלום־אַרכיוו, תל־אביב.

אַרבעטער און האַנדלס־פראַקטיקאַנטן פאַריין פועלי־ציון", און אַלס מיטגלידער זאָלן קאָנען אָנגענומען ווערן יוגנטלעכע פון 14 — 21 יאָר. ווי גרויס איז אָבער געווען אונדזער פרייד, אַז נאָך פאַרן אָפּלויף פון די פיר וואָכן, האָבן מיר באַקומען אַן אָפּיציעלע תשובה, אַז די מאַכט האָט גאָרנישט דערקעגן און מיר קאָנען שוין צוטרעטן צו פירן אונדזער טעטיקייט. ביז דעמאָלט האָבן מיר דעם גאַנצן ענין געהאַלטן שטרענג בסוד. אַחוץ אונדז דריי — און לעאָן שטירער, האָט קיינער דערפון נישט געוואוסט. באַקומענדיק די דערלויבניש אָנהויב מערץ 1904, האָבן מיר אויף אַ שבת נאָכמיטאָג געפונען די ערשטע אָגיטאַציע־פאַרזאַמלונג. מיט דער פראַגע ווי אייגצואָרדענען די ערשטע פאַרזאַמלונג, האָבן מיר געהאַט אַ היפש ביסל צרות. דעם לאָקאַל פון דער „התחיה" האָבן מיר נישט געוואָלט נעמען, כדי אַזוי אַרום אונטערצושטרייכן, אַז מיר האָבן מיט די בירגערלעכע ציוניסטן מער קיין שום שייכות נישט. נאָך לאָנגע זוכענישן און טראַכטענישן, האָבן מיר באין ברירה די פאַרזאַמלונג געפונען אין דער פריוואַטער וואוינונג פון ח' בוטערפאַס עלטערן. די גרויסע שטוב איז געווען פול געפאַקט מיט יוגנטלעכע אַרבעטער. דער אַלטיטשקער בוטער־פאַס איז געאַנגען דאָוועגען מנחה־ומעריב און די מוטער האָט זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל צוהערן וואָס מיר ווילן רעדן. די טאָג־אָרדענונג פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען: 1) די לאָגע פון די יידישע לערנייִנגלעך און פראַקטיקאַנטן. 2) די נויטוועניקייט פון אַן אייגענעם פאַריין."

„אַזו ווי פעניכעל האָט נישט געקאָנט רעדן קיין יידיש, האָט ער געפירט דעם פאָרזיץ און בוטערפאַס מיט מיר האָבן רעפעריִרט. וועגן מיר האָבן געשילדערט די לאָגע פון די יוגנטלעכע אַרבעטער, האָט די אַלטיטשקע מאַמע פון ח' בוטערפאַס געווישט די אויגן מיטן פאַרטוך און דערביי הויך געקרעכצט, און דאָס האָט אונדזערע רייד צוגעגעבן אַ סך אויטאָריטעט אין די אויגן פון די פאַרזאַמלטע יוגנטלעכע. אַ קלייניקייט? אַ מאַמע אַליין גיט אונדז צו געראַטן..."

„די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט דערמיט, אַז אַלע יוגנטלעכע — אַלע ווי איינער — האָבן זיך תיכף אויפן אָרט אייגעשריבן און ס'איז נאָך צום סוף באַשלאָסן געוואָרן, אַז אייגשרייב־געלט האָט מען געצאָלט 10 גרייצער און דער וואָכנבייטראָג איז באַשטימט געוואָרן אויף 3 גרייצער."

„אויף דעם צווייטן שבת האָבן מיר געפונען, ווידער ביי דער פאַמיליע בוטערפאַס אין שטוב, די קאָנסטיטואירנדע געזעראַל־פאַרזאַמלונג און ס'איז דעמאָלט אויס־געקליבן געוואָרן די ערשטע פאַרוואַלטונג, אָדער ווי מען האָט עס דעמאָלט גערופן — דער „אויסשוס". די ערשטע אַרבעט פון דער פאַרוואַלטונג איז געווען: לערנען שרייבן און לייענען די יוגנטלעכע וואָס האָבן דאָס נישט געקאָנט. פעניכעל האָט געלערנט פויליש, איך — יידיש, און בוטערפאַס — חשבון. די דאָזיקע לעקציעס האָבן מיר אין משך פון 4—5 וואָכן אַזוי געפירט אין דער וואוינונג פון דער פאַמיליע בוטערפאַס, וועלכע האָט פשוט געשעפט נחת און האָבן נאָכט־נעכטלעך געליטן פון אונדז ביז 11 און אַמאָל טאָקע ביז 12 אַ זייגער."

„די אַרבעט האָט זיך צעוואַקסן און די פריוואַטע דירה איז שוין געווען קליין. האָבן מיר געמוזט זאָרגן וועגן אַ גרעסערן לאָקאַל. פון דינגען אַ לאָקאַל האָט נאָך דעמאָלט נישט געקאָנט זיין קיין רייד."

„מיר האָבן צומערשט געזאַמלט אויף אַ טיש מיט עטלעכע בענק און אויף דערווייל האָבן מיר דורך פראָטעקציע באַקומען אויף יעדן אָוונט די עזרת נשים פון א בית המדרש, וואו אַ געוויסער וועלט, אגב אַליין אַ חסידישער ייד, איז געווען שמש אָדער חזן. דאָס האָט אָבער געדויערט נאָר אַזוי לאַנג, ביז די גבאים זענען דערפון געוואויר געוואָרן און זיי האָבן אים דאָס פאַרבאָטן. פון דאָרט זענען מיר שוין אַריין אין אַן „אייגענער״ דירה. פאָר 5 גילדן אַ חודש האָבן מיר אָפגעדונגען אויפן האַלץ־פלאַץ, אין דאָווידס הויז, אַ גרויס צימער ביי אַן אַלטיטשקן שניידער און ער אַליין האָט זיך אַריינגעצויגן מיט זיין מאַשין אין דער קליינער קיך אַריין״.

„אין דער ערשטער צייט האָט די סעקציע ביים פאַריין „התחיה״ געפירט קעגן אונדז אַ „קאַמף״... דער קאַמף איז באַשטאַנען אין אָפשפעטן און אָפחוזקן פון אונדז. מיט דער צייט אָבער, זענען די יונגע האַנדלס־און ביורא־אָנגעשטעלטע פון דער סעקציע אַריבער צו אונדז און מיר זענען געוואָרן פאַרשטאַרקט מיט אינטעליגענטע כוחות.״

„זומער 1904 האָבן מיר שוין געהאַט אַ לאָקאַל פון צוויי צימערן און ס׳איז שוין געפירט געוואָרן אַן אַלזייטיקע טעטיקייט. צו דער קולטור־אַרבעט האָבן מיר צוגעצויגן אַ גאַנצן קרייז מיטלשילער. די אַקטיוסטע פון די גימנאַזיסטן זענען געווען: רודאָלף טויבענשלאָג, אַדאָלף בינענשטאָק (יינגערער ברודער פון פאָר־שטאָרבענעם שריפטשטעלער מאַקס בינענשטאָק), גרינפעלד, קאַפעלנער און אַנדערע. זיי זענען אַלע באַגייסטערט געוואָרן פאַר דער דאָזיקער אַרבעט און זיי האָבן אַנטייל געגומען אין אַלע אויספלוגן, האָבן דעקלאַמירט אויף אָוונטן און אַפילו געצייכנט בילדער, כדי צו דעקאָרירן דעם לאָקאַל.״

„צוזאַמען מיט יענעם קרייז איז אויך געקומען צו אונדז דער דיכטער דניאל לייבל, וועלכער איז נאָך דעמאָלט געווען גאָר יונג און צוליב דעם איז ער נאָך נישט געווען אַקטיוו. ערשט מיט עטלעכע יאָר שפעטער איז ער געוואָרן אַקטיוו, אָבער נישט ווי יענע אינטעליגענטן, וועלכע זענען אָווען אין דער בירגערלעכער וועלט זוכן אַ תכלית — נאָר ער איז שוין געבליבן אַן אונדזעריקער אויף שטענדיק און איז ביזן הייַנטיקן טאָג אַקטיוו אין דער ארץ־ישראלדיקער פועלי־ציון פאַרטיי.״

„מיר האָבן תיכף געשאַפן אַ שוץ־קאָמיסיע, וועלכע פלעגט אין אַלע נויטיקע פאַלן גיין צו די מייסטערס און אינטערוועניַרן. צו דער דאָזיקער קאָמיסיע האָבן געהערט פעניכעל, איך און אייַנער העניג (איצט אין ישראל, נישט צו פאַרבייטן מיט חיים העניג) — אַ בחור אין חסידישער קליידונג, וועלכער איז דעמאָלט געווען אַ הונדערטפראָצענטיק אונדזערער. כמעט אין אַלע פאַלן פלעגן מיר גיין אין צווייַען — פעניכעל און איך. העניג דאַקעגן האָט געהאַט אַ גאָר אַנדער געביט, דהיינו: זיין פאָטער האָט געהאַט אַ מין „מלעטשאַרניע״ און ער פלעגט דאָרט מיטהעלפן באַדינען די קונים, און אויב אַ יוגנטלעכער איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן פון זיין באַלעבאָס פאַר געהערן צום פאַריין, פלעגט ער 3 מאָל אין טאָג באַקומען פון העניגן אַ פערטל בריוט מיט פוטער און אַ טעפעלע מילך, ביז מיר האָבן אים געפונען אַן אַנדערן פאָסטן...״

„הגם דער עיקר־טעטיקייט פון פאַריין איז דעמאָלט באַשטאַנען אין קולטור און סאָציאַלער שוץ — איז אָבער שוין דעמאָלט אויך צום אויסדרוק געקומען דער

פּאָליטישער מאַמענט. שבועות 1904 האָט דער פּאַריין געשיקט אַ דעלעגאַט צום ערשטן צוזאַמענפאָר פון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי אין עסטרייך. דעמזעלבן זומער האָט זיך דער פּאַריין אויך באַטייליקט אין אַ פּאָליטישער טרויער־מאַניפעסטאַציע צוליב טעאָדאָר הערצלס טויט. נאָוועמבער 1905 האָט זיך די אָרגאַניזאַציע באַטייליקט אין אַ דעמאָנסטראַציע און אַליין אייגנעאָרדנט אַ מיטינג וועגן אַלגעמיינעם וואָל־רעכט, און אינעם יאָר 1906 שוין געפייערט דעם ערשטן מאי יומטוב.״

„אינעם ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ האָט די אָרגאַניזאַציע געהאַט מיטגלידער בלויז אינעם עלטער פון 14—18 יאָר. מיט דער צייט אָבער זענען די יינגערע אונטערגעוואַקסן און וואָס ווייטער זענען אַלץ מער פון דער „סעקציע״ אַריבער צו אונדז, אַזוי אַז אינעם יאָר 1906 זענען שוין געווען 20—21 יאָריקע, און אַפילו עלטערע אויך, און דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז דער פּאַריין האָט אַלץ מער אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַ פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע. די יינגערע מיטגלידער, מיט ח׳ הענעך טיש בראש, האָבן דאַן געבילדעט אַ באַזונדערן „יוגנט״ קאָמיטעט און מיטן הסכם פון די איבעריקע עלטערע חברים, האָבן זיי אָנגעגעבן וועגן אַ נייעם סטאַטוט מיטן נאָמען: „יידישער יוגנטלעכער אַרבעטער און האַנדלס־פּראַקטיקאַנטן בילדונג־פּאַריין „יוגנט״, וועלכער האָט וויייטער פּאָרטגעזעצט די אַרבעט, וואָס מיר האָבן אָנגעהויבן אינעם יאָר 1904 און האָבן זי געפירט מיט דערפאָלג ביזן היינטיקן טאָג.״

צו די אויבנגעבראַכטע פאַקטן, וועלכע עס ברענגט יעקב קענער, ווילן מיר נאָך צוגעבן עטלעכע פרטים: די ערשטע אָלגעמיינע פאָרזאַמלונג פון פּועלי־ציון אין טאַרנע איז פאָרגעקומען אין מערץ 1904, נאָכן באַשטעטיקן די סטאַטוטן. דאָרט איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פאָרוואָלטונג פון פאָלגנדע פערזאָנען: יעקב קענער, יצחק בוטערפאַס, יחזקאל האָרן, גרינפעלד, הענריק פלור, לאַשקאָוויץ און זישע פעניכעל. דער אַרבעטס־פראָגראַם פון דעם פּאַריין האָט אַרומגענומען הויפּטזעכלעך די קולטור־טעטיקייט און אויפקלערונג אין די קרייזן פון אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטע. כדי צו הייבן דעם קולטורעלן ניוואָ פון די אַרבעטער, זענען אייניגע־אָרדנט געוואָרן אומזיסטיקע קורסן פאַר העברעאיש, יידיש און פּויליש. די לעקציעס העברעאיש האָט געפירט מולעק סאַפּיר, פּויליש — אליהו טיש און זישע פעניכעל.

כדי צו וועקן דאָס קלאַסן־באַוואוסטזיין ביי די אַרבעטער, האָט מען זיך באַמיט וועגן בעסערע אַרבעטס־באַדיגונגען און העכערע לויענן פאַר יידישע אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטע, וועמענס עקאָנאָמישע לאַגע צו יענער צייט איז געווען זייער אַ שוועריע. מען האָט געאַרבעט צו 14, אפילו צו 16 שעה אין מעת־לעת, און אין פיל פאַלן — פאַר אַ קלאָגעדיק עסן און אַ צעבראָכן בעטל, אָן אַ וועלכער עס איז באלוינונג. דעריבער האָבן די יידישע אַרבעטער און אָנגעשטעלטע נאָר שבת זיך געקאָנט באַטייליקן אין די אַרבעטן פון פאַריין, וועלכער האָט זיך גאָר שנעל אָנטוויקלט אַ דאַנק דעם, וואָס אָן אים האָבן זיך אָנגעשלאָסן יונגע ציוניסטן־אינטעליגינטן, ווי: יצחק שיפער, שמואל שפּאָן, שלמה גאָלדבערג, אליהו טיש און שמעון פעלדבלום, וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין טאַרנע. אין דער ערשטער תקופה האָבן די טאַרנער פועלי־ציון נישט געהאַט קיין שום פאַרבינדונג מיט דער פועלי־ציון באַוועגונג אין רוסלאַנד, מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט בער

באָראָכאָוו, וועמענס אַרבעט „די קלאַסן־מאָמענטן און די נאַציאָנאַלע פראַגע״ איז שוין געהאַט דערשינען אין יאָר 1905, און מיט אַ יאָר שפּעטער — „אונדזער פּלאַטפאָרם״. ביידע אַרבעטן זענען געווען דער אידעאישער ווינקלשטיין פון דער מאַרקסיסטישער פועלי־ציון. דערפאַר האָבן פועלי־ציון אין טאָרנע, אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ, מיטגעאַרבעט מיטן לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען ד״ר זאַלץ. פועלי־ציון האָט אויך געהאַט איר פאָרשטייער אין דער „פאַלעסטינע־קאָמיסיע״.

ביסלעכווייז איז רייף געוואָרן דער געדאַנק וועגן צונויפזאַמלען אַלע ציוניסטישע אַרבעטער־פאַריינען אין גאַליציע, וועלכע האָבן געפירט זייער אַרבעט אונטער פאַרשידענע נעמען, הגם מיט אַ געמיינזאַמער אידעאישער פלאַטפאָרם און אָרגאַני־זאַציאָנעלער ראַם. וועז אין יאָר 1904 איז אין קראָקע פאָרגעקומען די ערשטע קאָנפערענץ פון די פועלי־ציון גרופּן אין עסטרייך, איז דער דעלעגאַט פון טאָרנע געווען יעקב קענער, און אויף זיין פאָרשלאָג איז באַשלאָסן געוואָרן אָנצונעמען איין נאָמען פאַר אַלע פועלי־ציוניסטישע פאַריינען אין עסטרייך — „פועלי ציון״.

אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז אויך געלייגט געוואָרן דער טעאָרעטישער יסוד פאַר דער פועלי ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן דורך די אויבנדערמאָנטע פאַריינען און האָט זיך געשטיצט אויפן באַזעלער פראָגראַם. דערביי איז גלייכצייטיק פראָקלאַמירט געוואָרן פולשטענדיקע אויטאָנאָמיע אין אַלע סאָציאַליסטישע פראַגן, אַרויסרוקנדיק דערביי ציוניסטישע ווי אויך סאָציאַליסטישע לאָזונגען.

דאָס אָנשטייען פון אַן איינהייטלעכער פועלי־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין עסטרייך מיט דער צענטראַלע אין קראָקע, האָט געשטאַרקט די פאָזיציע פון פועלי־ציון אין טאָרנע. עס האָט זיך אָנגעהויבן די ווערביר־אַקציע ביי טאָרנער יידישע אַרבעטער, דערביי איז געלייגט געוואָרן דער טראָפּ אויפן עקאָנאָמישן קאַמף, באַמיענדיק זיך דערגרייכן אַלע שיכטן פון דער יידישער אַרבעטנדיקער באַפעל־קערונג. כאַראַקטעריסטיש איז געווען די אַקציע, וואָס פועלי־ציון האָט דעמאָלט געפירט אין טאָרנע פאַר אָרגאַניזירן די בעלפערס אין די חדרים, וועלכע זענען אויסגענוצט געוואָרן אויף אַ מוראדיקן אופן. אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון טאָרנע וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אינעם פועלי־ציון אָרגאַן „דער יידישער אַרבעטער״ *) פון 15־טן אַפּריל 1905 יאָר, נומ׳ 5, לייענען מיר:

„עס איז אונדז געלונגען איצט צו אָרגאַניזירן די היגע בעלפערס, וועגן וואָס מען האָט געטראַכט שוין מיט 4 וואָכן צוריק״.

אין דער דאָזיקער קאָרעספאָנדענץ וועלט אויך דערציילט, אַז דעם 12־טן מערץ 1905 יאָר איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון פועלי־ציון אין טאָרנע, וואָס האָט אָרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקן וואוקס פון דער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט באַזיצט שוין אַן אייגענע ביבליאָטעק, אַ רייזע און אַרבעטס־פאַרמיטלונג ביורא; אַז ס׳איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ חנוכה־אָוונט, שקל־פאַרזאַמלונגען, קורסן פאַר אַנאַלפאַבעטן, און אַז יעדן פרייטיק אָיונט־ שבת און זונטיק זענען פאָרגעקומען

*) געפונען אין אָרכיוו פון הסתדרות הכללית של העובדים, תל־אביב.

קורסן, פאַרזאַמלונגען און פאַרלעזונגען. אויף דער פאַרזאַמלונג איז געווײלט געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: עלענט — פאַרזיצער, יצחק בוטערפאַס — סעקרעטאַר, נײמאַרק — קאַסיר. אויף דער דאָזיקער פאַר־זאַמלונג איז בוטערפאַסן אויסגעדריקט געוואָרן אַ וואַרעמער דאַנק פאַר זיין זאָרגפעלטיקער טעטיקייט.

בײַ יעדער אַקטועלער ציוניסטישער פראַגע האָט פועלי־ציון אין טאַרנע קיינמאָל ניש פאַרגעסן אונטערצושטרייכן איר באַזונדערן שטאַנדפונקט, רעאַגירנדיק זעלבסטשטענדיק אויף פאַרשידענע דערשיינונגען אינעם יידישן לעבן. וועג אין יאָר 1905 האָט דאָס רוסישע יידנטום דורכגעלעבט אַ כוואַליע פון פאָגראָמען, איז פועלי ציון געווען די ערשטע פאַרטיי, וואָס איז דעמאָלט צוגעטרעטן צו אַ גרויסער פראָטעסט־אַקציע. ווי עס גיט איבער „דער יידישער אַרבעטער" פון 1־טן דעצעמבער 1905 יאָר, איז אין טאַרנע (18.11.1905) פאָרגעקומען אַ פראָטעסט־פאַרזאַמלונג, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורך פועלי ציון. מיט אַ שטאַרקער רעדע קעגן די פאָגראָמען אין רוסלאַנד איז אַרויסגעטרעטן ד"ר שמעון פעלדבלום, און נאָך דער פאַרזאַמלונג איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ מאַסן־דעמאָנסטראַציע, בעת וועלכער עס זענען געזונגען געוואָרן נאַציאָנאַלע און רעוואָלוציאָנערע לידער.

אין איר אַגיטאַציע־אַרבעט צווישן יידישע אַרבעטער, האָט פועלי ציון זיך דעמאָלט אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד פון דער צו יענער צייט שטאַרקער אין טאַרנע זש.פ.ס., וועלכע האָט זיך קעגנגעשטעלט דער ציוניסטישער פראָפאַגאַנדע צווישן די אַרבעטנדיקע מאַסן. פונדעסטוועגן איז פועלי ציון געלונגען צוצוקומען צומערשט צו די האַנדלס־אָנגעשטעלטע און פריוואַט־באַאַמטע, צו די קעלנער און אויבערטיילמאַכער, אָנגעמענדיק אַלץ מער דעם כאַראַקטער פון אַן אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע, דעמאָנסטרירנדיק בײַ יעדער געלעגנהייט איר באַזונדערן אַרבעטער־שטאַנדפונקט.

אויף דער בריטער פאָליטישער אַרענע אין טאַרנע איז פועלי־ציון אויפגעטרעטן אין יאָר 1906, וועג אין די לענדער וואָס האָבן באַלאַנגט צו עסטרייך האָט זיך צעפלאַקערט דער קאַמף פאַר אַלגעמיינעם וואַל־רעכט צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט. בעת דער דאָזיקער אַקציע, וועלכע האָט אַרומגענומען די בריטסטע מאַסן פון דער יידישער באָפעלקערונג, וואָס האָבן זיך געוועקט צו אַ זעלבסטשטענדיק פאָליטיש לעבן, איז פועלי ציון דורכגעגאַנגען די ערשטע פייער־פראָבע, אַרויס־טרעטנדיק שוין אַלס ערנסטער פאָליטישער פאַקטאָר און דערפאָרנדיק זיך אַזוי אַרום עקזיסטענץ־רעכט באַגלייך מיט דער ציוניסטישער פאַרטיי און זש.פ.ס. אין אַ קאָרספאָנדענץ פון טאַרנע דערציילט „דער יידישער אַרבעטער" פון 1־טן מערץ 1906 יאָר, אַז דעם 7־טן פעברואַר 1906 יאָר איז אין טאַרנע פאָרגעקומען אַ גרויסע פאָלקס־פאַרזאַמלונג אייניגעאָרדנט דורך אַלע ציוניסטישע גרופירונגען אין שטאָט. מערץ׳ס שול איז געווען איבערפולט, דעם פאָרזיץ פון דער פאַרזאַמלונג האָט געפירט ד"ר זאַלץ, און אַ צווישנהדיקן רעפעראַט אין נאָמען פון פועלי־ציון האָט געהאַלטן ד"ר שמעון פעלדבלום, וועלכער האָט געשילדערט די לאַגע פון יידן אין עסטרייך. די רעדע און רעזאָלוציע, וועלכע רעדט וועגן דער נוטוענדיקייט צו ווייל־ן אַ יידישע רעפרעזענטאַנץ צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט, איז אָנגענומען געוואָרן

מיט גרויס בייפאַל. ווייטער לייענען מיר אין דער אויבנדערמאַנטער קאָרעספּאָנדענץ, אַז די סעפּאַראַטיסטן (זש.פ.ס.) וועלכע זענען דאָסמאָל געווען פאַרייניקט מיט זייערע פּוילישע חברים, איז נישט געלונגען צו שטערן דער פאַרזאַמלונג.

וועג אין יאָר 1907 האָט זיך אָנגעהויבן די אייגנטלעכע וואָל־אָגיטאַציע צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט און די ציוניסטישע פּאַרטיי איז צום ערשטן מאָל אויפגעטרעטן אין עטלעכע וואָל־קרייזן אין גאַליציע מיט אייגענע יידיש־נאַציאָנאַלע קאַנדידאַטן, האָט פּועלי־ציון באַשלאָסן אין די דאָזיקע קרייזן צו שטיצן די נאַציאָנאַל־יידישע קאַנדידאַטן, און אין אַנדערע וואָל־קרייזן שטיצן נאָר די סאָציאָליסטישע קאַנדידאַטן פון אַנדערע פּעלקער, אויב זיי האָבן זיך פּאָזיטיוו באַצויגן צו דער גלייכבאַרעכטיקונג פון יידישן פּאָלק. אויך טאָרנער פּועלי ציוניסטן האָבן זיך מיטן גאַנצן ברען אַרייַנגעוואָרפן אינעם וואָל־קאַמף. פון אַ קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אינעם פּוע״צ אָרגאַן „דער יידישער אַרבעטער״ פון 29.3.1907, דערוויסן מיר זיך, אַז אויף אַ וואָל־פּאַרזאַמלונג פון פּועלי ציון אין טאָרנע, וואו עס האָט געפּירט דעם פּאָרזיץ ד״ר שמעון פעלדבלום, איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן צו שטיצן דעם יידיש־נאַציאָנאַלן קאַנדידאַט ד״ר דוד מאַלץ. מצד פּועלי ציון, צו וועלכע עס האָט דעמאָלט געהערט אַ באַדייטנדיקער טייל יידישע אינטעליגענץ, האָבן אינעם וואָל־קאַמף זיך באַטייליקט די דעמאָלטיקע אַקטיוּע פּועלי ציוניסטן, ווי: שמואל שפּאַן, יצחק שיפּער, שלמה גאָלדבערג, אליהו טיש, לאַשקא־וויץ. זיי פלעגן אַרויספאָרן אין אַנדערע וואָל־קרייזן, כדי אַנפּירן מיט דער וואָל־אַרבעט לטובת דעם נאַציאָנאַל־יידישן קאַנדידאַט. מיט גרויס איבערגעגעבנקייט האָבן יונגע אַגיטאַטאָרן פון טאָרנע זיך איינגעשפּאַנט אין דער שווערער, מיפּולער צו יענע צייטן, פּאָליטישער אויפקלער־אַרבעט, פּאָפולאַריזירנדיק אין די גאַליצישע שטעט דעם לאָזונג פון נאַציאָנאַל־יידישער אויטאָנאָמיע.

דער פּלייסיקער אָנטייל אין דער וואָל־קאַמפּאַניע פון די דעמאָלטיקע אַקטיוויסטן צווישן דער פּועלי ציוניסטישער אינטעליגענץ אין טאָרנע, איז אָבער נישט געווען אויף דער ליניע פון דעם כּסדר זיך פאַרטיפּנדיקן קריסטאַליזירונג־פּראָצעס פון דער פּועלי ציוניסטישער אידעאָלאָגיע וויַ אַ ציוניסטיש־פּראָלעטאַרישע באַווע־גונג מיט אַ קלאַסן־כאַראַקטער. אין דעם דאָזיקן פּראָצעס האָבן אויך נישט פאַרפעלט טאָרנער פּועלי ציון חברים. יעקב קענער, דער גרינדער פון פּועלי ציון אין טאָרנע, איז אַריבערגעוואַקסן די לאָקאַלע ראַם און איז געוואָרן איינער פון די ערשטע בויער פון דער פּועלי ציון פאַרטיי אין עסטרייך, נעמענדיק אַ גאָר אַקטיוון אָנטייל אינעם אויפשטעלן דעם פּועלי ציוניסטישן וועלט־פאַרבאַנד.

נאָכן צווייטן פאַרטיי־צוזאַמענפאָר פון פּועלי ציון, אָפּגעהאַלטן אין קראָקע אין יאָר 1905, וואו עס איז פאָרגעקומען די אייגנטלעכע קאָנסטיטואירונג פון פּועלי ציון ווי אַ זעלבסטשטענדיקע פאָליטישע פאַרטיי אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, איז אין אָקטאָבער 1906 פאָרגעקומען די דריטע פּועלי ציון קאָנפערענץ אין עסטרייך, וואו עס האָט זיך שוין באַשיינפערלעך אָנגעצייכנט דאָס פּראָלעטאַרישע פּנים פון די עסטרייכישע פּועלי ציון.

פון אַ טעטיקייטס־באַריכט, וואָס דער דעמאָלטיקער פאַרטיי־סעקרעטאַר ד״ר יוסף מאַרגוליעס האָט פאַרעפנטלעכט אינעם „יידישן אַרבעטער״

(26.10.1906), דערוויסן מיר זיך, אַז די הויפּט־אויפגאַבע פונעם סעקרעטאַריאַט איז געווען דאָס פולשטענדיקע אויסטיילן די פּועלי ציון אַרגאַניזאַציע פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער השפעה מצד די ראַיאַן־קאָמיטעטן (דיסטריקט־קאָמיטעטן), וואָס איז באַזונדערס געווארן נויטוועדיק מיטן מאַמענט, ווען די ציוניסטן זענען אַרויס־געטרעטן מיט אַ קלאָרער פּאָליטישער פּלאַטפאָרם און געוואלט אַן אַקטיוון אָנטייל אינעם פּאָליטישן לעבן. ד״ר מאַרגוליעס שטרייכט עס אַזוי אונטער אין זיין באַריכט: „נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז די פּאָליטיק לאָזט זיך נישט אָפּטיילן פון דער ווירטשאַפט, און אַז מיר בילדן אַ זעלבשטענדיקע פּאַרטיי, וועלכע האָט אין די דאָזיקע ענינים אַן אייגענעם פּראָגראַם און אַן אייגענע טאַקטיק, האָבן מיר דער־קלערט אויף דער קאָנפערענץ אין ווין, דעם 20־טן מאי 1906 יאָר, ווי אויך אויף דעם אַלגעמיין־ציוניסטישן צוזאַמענפאָר, דעם 1־טן יולי 1906 יאָר אין קראָקע, וואו עס איז געשאַפן געווארן די פּאָליטישע אַרגאַניזאַציע פון די עסטרייכישע ציוניסטן, אַז מיר וועלן אין דער פּאָליטישער אַרגאַניזאַציע נישט אַריינטרעטן. נאָר אויב די פּאַרטיי וועט זיין אַן אמת דעמאָקראַטישע, וועט צווישן אונדז און איר מעגלעך זיין אַ בלאָק־פאַרהעלטעניש אין געוויסע נאַציאָנאַל־פּאָליטישע פראָגן״.

די דאָזיקע פראָגע האָט אויך קאָנספעקווענט אַוועקגעשטעלט אויפן פּאַרטיי־צוזאַמענפאָר אין לעמבערג אין יאָר 1906, שלמה קאָפּלאַנסקי, דערקלערנדיק: „אונדזערע חברים מוזן אַרויסטרעטן פון די אַלגעמיין־ציוניסטישע פּאַרטייען — אויב אַ טייל באַלאַנגט נאָך צו זיי״.

ווי מיר האָבן שוין פריער געשריבן, האָבן אין דער וואַל־אַקציע צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט באַטיילט זיך אין טאַרנע ווי אין אַנדערע גאַליציש שטעט, טאַרנער פּועלי ציוניסטן, וועלכע האָבן גלייכצייטיק געאַרבעט אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. אויף דעם באָדן פלעגן פאָרקומען מיספאַרשטענדענישן. דעם 4־טן יוני 1906 יאָר שרייבט „דער יידישער אַרבעטער״ (נומ׳ 19), אַז בעת די וואַלן צום עסטרייכישן פּאַרלאַמענט אין יאָר 1907, האָבן פיל פּועלי ציוניסטישע טויער זיך געווארפן אין דער אַרבעט מיטן גאַנצן אימפּעט צו אַגיטירן לטובת די ציוניסטישע קאַנדידאַטן, צוליב וואָס עס האָט פיל געליטן די פּאַרטיי־דיסציפּלין. דערביי האָבן די פּועלי ציוניסטן אין זייער אַגיטאַציע אינגאַנצן געדעקט דעם ציוניסטישן פראָגראַם, נישט אַרויסברענגענדיק קיין ספּעציפּיש־יידישע פראַ־לעטאַרישע פאָסטולאַטן. די צייטונג שרייבט אויך, אַז „ביי דער וואַל־קאַמפּאַניע איז אַרויסגעטרעטן אויך אַן אַנדערע דערשיינונג, וואָס האָט אין אָנהויב גורם געווען שווערישקייטן. נאָך דער קאָנסטיטואירונג פון דער יידישער נאַציאָנאַלער פּאַרטיי, איז אַ טייל פון אונדזער אינטעליגענץ, וועלכע האָט זיך פריער אויסגעצייכנט אויך מיט איר וואַקלדיקער האַלטונג, — אינגאַנצן אַריבער אין בירגערלעכן ציוניסטישן לאַגער. דורכדעם איז אין מאַנכע ערטער, וואו די פירונג איז אינגאַנצן געלעגן אין די הענט פון דער אינטעליגענץ, אַנטשטאַנען אַ דעזאָרגאַניזאַציע״.

אויך אין טאַרנע האָט פּועלי ציון פּאַרלאָזט אַ גרופּע טויער, וועמען עס האָט נישט אַנטשפּראָכן די אַלץ מער בולטע קלאַסן־ליניע פון פּועלי ציון. אויב די פּועלי ציון אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט גליקלעך איבערגעקומען דעמדאָזיקן קריזיס, איז עס קודם כל צו פּאַרדאַנקען אַזעלכע טויער ווי ד״ר יצחק

שיפער, דניאל לייבל, הענעך טיש, וועלכע זענען ווייטער געווען טעטיק אין דער פאַרטייאישער אַרבעט. אויך די „יוגנט״ אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען אונטער דער השפעה פון פועלי ציון, האָט איצט אַ סך געהאָלפן דער פאַרטיי און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רעזערוואָאַר פון אַקטיוע פועלי ציוניסטישע כוחות.

די שייד־ליניע צווישן פועלי ציון און דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז געווען אַ וואָס מער בולטע, וואָס עס איז געקומען צום אויסדרוק אין דער אָנגענומענער רעזאָלוציע אויפן פערטן פאַרטיי־צוזאַמענפאָר אין מערץ 1908 אין לעמבערג, וואָס האָט איבערגעשחזרט דעם באַשלוס פון פאַריקן צוזאַמענפאָר, לויט וועלכן פאַרטיי־מיטגלידער טאָרן נישט געהערן צו אַנדערע פאָליטישע פאַרטייען.

2. די ערשטע פאָליטישע אקציעס

עס האָט זיך דערנענטערט דער טערמין פון דער צווייטער וועלט־קאָנפערענץ פון פועלי ציון, וועלכע האָט געדאַרפט געבן אַן ענטפער אויף אַקטועלע פראָבלעמען פון דער פועלי ציוניסטישער אידעאָלאָגיע. אין יאָר 1909 קומט קיין גאַליציע אַיינער פון די אָנגעזעענסטע פירער פון דער פועלי ציון וועלט־באַוועגונג — זרבבל, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַן אויפלעבונג אין דער גאַליצישער פועלי ציון. אין אָקטאָבער 1909 יאָר איז זרבבל געקומען קיין טאָרנע און דאָ אַרויסגעטרעטן מיט צוויי רעפעראַטן: „די לאַגע פון יידישן פראָלעטאַריאַט״, און „די גרונט־יסודות פון פועלי ציוניזם און די אויפגאַבן פון דער צווייטער וועלט־קאָנפערענץ״. זרבבלס באַזוך אין טאָרנע האָט פיל מיטגעהאָלפן שטאַרקן דעם פאַרטיי־אָקטיוו און באַרייכערט די „יוגנט״־אָרגאַניזאַציע מיט נייע מיטגלידער. די באַוועגונג האָט איצט געהאַט אַן אויסגעשפראָכענעם פראָלעטאַרישן כאַראָקטער. געווען אויך ביי פועלי ציון אין טאָרנע אַ גרופע סטודענטן, אָרגאַניזירט אין אַ באַזונדערן קרייז „חרות״, וועלכער איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט דער צענטראַלע אין לעמבערג. פון יאָר 1909 האָט די צענטראַלע אַרויסגעגעבן אַ ספעציעלע צייטשריפט פאַר סטודענטן „נאַשע האַסלאַ״ („אונדזערע לאָזונגען״). רעדאַקטאָר פון דער צייטשריפט איז געווען מעללער פון קראָקע.

אין די שפעטערע יאָרן איז דאָס גאַליצישע יידנטום אָרויסגעטרעטן אינעם קאַמף פאַר זיינע נאַציאָנאַלע רעכט אין שייכות מיט דער פאָלקסציילונג אין יאָר 1910, די פאָרלאַמענט וואָלן אין יאָר 1911 און מיט דער אַקציע צו רעפאָרמירן די וואַל־אָרדינאַציע צום גאַליצישן סיים. די פועלי ציון פאַרטיי איז איצט געווען אַ זעלבשטענדיקער אומאָפהענגיקער פאָליטישער פאַקטאָר, וועלכער האָט אין יעדער פון די אויבנדערמאַנטע אַקציעס אַרויסגעוויזן פיל אַקטיוויטעט און איניציאַטיוו.

אין דער אויפקלער־אַרבעט אָנצוגעבן י״ד״ש אַלס מוטער־שפראַך אויפן אָנקעטע־בויגן בעת דער פאָלקס־ציילונג, איז טאָרנער פועלי ציון נישט געבליבן הינטערשטעליק. די פאַרטיי האָט סיי אַליין, סיי מיט אָנדערע פאַרטייען, דורכגעפירט פאָלקס־פאַרזאַמלונגען, וואו די הויפט־רעדנער זענען געווען ד״ר שיפער, דניאל לייבל און יואל שנור. ס׳איז אויך געפירט געוואָרן אַ מינדלעכע פראָפאַגאַנדע, ס׳איז

אויפגעשטעלט געוואָרן אַ ביורא אויסצופילן די פרעג־בויגנס, נישט מורא האָבנדיק פאַר די פאַרשידענע אַדמיניסטראַטיווע שטראָפן, וואָס די עסטרייכישע מאַכט פלעגט אַרויפלייגן פאַר אַזאַ אַגיטאַציע, אָדער פאַר אָנגעבן יידיש אַלס אומגאַנגס־שפראַך.

פּועלי ציון אין טאַרנע האָט אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט דעם פראָפעסיאָנעלן קאַמף צווישן די יידישע אַרבעטער. דער פאַריין פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע און פריוואַט־באַאַמטע אונטער דער השפעה פון פּועלי ציון, איז געווען זייער פאָפולער אויף דער יידישער גאַס, אַ דאַנק די געפירטע פאַרשידענע אַקציעס און שטרייקן צו פאַרבעסערן די לאַגע פון דער קאָטעגאָריע אַרבעטער. דער דאָזיקער פאַריין איז געווען פון די אָמבעסטן אָרגאַניזירטע אין גאַליציע, אַ דאַנק דער אומדערמידליכער און טרייער אַרבעט פון אליהו זעלינגער, איינער פון די אָממיינסטן איבערגעבענע אַקטיוויסטן פון פּועלי ציון (געשטאָרבן אין יאָר 1948 אין לאָנדאָן, איבערלאָזנדיק אַ פרוי און זון, וועלכע געפינען זיך איצט אין ישראל). ווען ס׳איז אין אָקטאָבער 1910 פאָרגעקומען אין ווין דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון די האַנדלס־אָנגעשטעלטע אין עסטרייך, איז אַלס דעלעגאַט פון טאַרנע געפאָרן אליהו זעלינגער. ער איז אויך דערווייַלט געוואָרן אינעם אויספיר־קאָמיטעט פון פאַרבאַנד.

צו יענער צייט זענען אין טאַרנע געווען פיל חדרים, וואו עס זענען געווען באַשעפטיקט אַ סך בעלפער, וואָס זענען עקספלאָאַטירט געוואָרן אויפן מוראדיקסטן אופן, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין פריער געשריבן. אין יאָר 1910 זענען באַנייט געוואָרן די פרוון צו אָרגאַניזירן די בעלפערס, און צו דעם צוועק זענען זיי געפרופן געוואָרן אין פּועלי־ציון לאָקאַל אויף אַ פאַרזאַמלונג. וועגן זייער לאָגע האָבן רעפע־רירט ד״ר שיפער און אליהו זעלינגער. די רעדנער האָבן אויך אַרויסגעבראַנגט די נויטוועניקייט פון אַ פראָפעסיאָנעלער אָרגאַניזאַציע פון די בעלפער.

פּועלי ציון האָבן דעמאָלט געהאַט אין זייערע ריייען קלאַסן־באַוואוסטזיניקע אַרבעטער, האַנדלס־אָנגעשטעלטע און באַאַמטע. באַגלייך מיט אַנדערע סאָציאַליס־טישע פאַרטייען, האָט פּועלי ציון אין טאַרנע געפייערט דעם ערשטן מאַי, דעם טאָג פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער יומטוב. אין אַ קאָרעספאָנדענץ פון טאַרנע, וואָס איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין נומ׳ 7 „דער יידישער אַרבעטער״ פון 6־טן מאַי 1910, לייענען מיר פאָלגנדעס:

„אונדזער מאַי־יומטוב איז אויסגעפאַלן זייער געלונגען. ביז 400 מאַן האָבן אָנגעפולט אונדזער לאָקאַל. פון האַלב דריי נאָכמיטאָג ביז 6 אַ זייגער אַוונט האָט זיך געצויגן די פאַרזאַמלונג. ס׳האָבן גערעדט די חברים: ד״ר יצחק שיפער, שנור, טיש, ראָזענטאַל און אַנדערע. אויף אונדזער פאַרזאַמלונג איז אויך אַרויסגעטרעטן מיט אַ וואַרעמער רעדע דער פאָרשטייער פון זש.פּ.ס. בירנבוים. דאָס האָט געשאַפן אַ נאָך מער געהויבענע שטימונג. נאָך דער פאַרזאַמלונג האָבן זיך לאַנג נאָך געלאָזט הערן אונדזערע פרייהייטס־לידער, ביינאַכט איז ביי אונדז פאָרגעקומען אַ שיינער ליטעראַרישער אַוונט, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט די חברים ד״ר יצחק שיפער און זרבבל. ביי דער געלעגנהייט האָבן מיר געזאַמלט אויף „האחדות״ ביז 50 קראָנען״.

אין סעפּטעמבער 1910 איז אין טאַרנע פאָרגעקומען די יערלעכע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער פּועלי ציון פאַרטיי, וואו עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ

נייער אַרטיקער קאַמיטעט (ד״ר י. שיפער, שעדליסקער, אייגשפרוך, העניג און זעקס אַנדערע מיטגלידער). דעם 10־טן דעצעמבער 1910 איז פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פונעם פועלי־ציון פאַריין, וועלכער האָט אין דער אינער־לעכער טעטיקייט געהאַט פולשטענדיקע אויטאָנאָמיע. לויטן באַריכט, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער צייטונג „דער יידישער אַרבעטער״ (דעצעמבער 1910), האָט מען אין יענעם יאָר צונויפגעזאַמלט פאַרן פאַלעסטינער יידישן אַרבעטער־פאָנד 5.423 קראָן. אין דער פאַרוואַלטונג זענען דערוויילט געוואָרן: אורמאַכער — פרעזעס, שנור לעמל — וויצע־פרעזעס, פעניג — סעקרעטאַר, מעצגער — קאַסיר, נוימאַן — ביבליאָטעקאַר, שעדליסקער, גוטפרוינד, שפייער, קרייצער, פאַסט, האַרן, מ. לייבל.

ביי די וואַלן צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט אין יאָר 1911, האָט טאַרנער פועלי ציון געפירט אַ לעבהאַפטע אויפקלער־אַרבעט, שטיצנדיק נאָר די סאָציאַליסטישע קאַנדידאַטן, וועלכע האָבן זיך פאָזיטיוו באַצויגן צו די נאַציאָנאַלע פאָסטולאַטן פון גאַליציש יידנטום און שאַרף באַקעמפט די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן פון פ.פ.ס.

נאָך אַ יאָר אינטענסיווער טעטיקייט איז אין אויגוסט 1911 פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פונעם פאַריין פועלי ציון אין טאַרנע. פונעם באַריכט פון „דער יידישער אַרבעטער״ (25.8.1911) דערוויסן מיר זיך, אַז אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג האָט יואל שנור (פון פאַך אַן אייגבינדער, וועלכער איז בעת די פאָגראָמען אין צאַרישן רוסלאַנד אין יאָר 1905, געקומען פון דאָרט קיין טאַרנע און געהערט צו די אַקטיוווע פאָפולאַריזאַטאָרן פון פועלי ציוניזם — אַרויסגעפאָרן קיין אַמעריקע פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה) געהאַלטן אַ רעפעראַט, אין וועלכן ער האָט געמאָלן די טעטיקייט פונעם פאַריין אין משך פון לעצטן יאָר, אָפשטעלנדיק זיך לענגער אויף דער פאָליטישער אַרבעט פון פועלי ציון אין טאַרנע, באזונדערס וועגן די פראָבלעמען פונעם פערטן פאַרטיי־צוזאַמענפאָר אין לעמבערג, פאָלקס־ציילונג, וואַל־אַקציע צום עסטרייכישן פאַרלאַמענט, דערציילנדיק אויך וועגן די דערפאָלגן פון דער קולטורעלער אַרבעט. פונעם באַריכט וויזט זיך אַרויס, אַז פאַר דעם לעצטן יאָר האָט דער פאַריין געהאַט הוצאות 862 קראָן 38 גראָשן און הכנסות — 860 קראָן. דעם באַריכט וועגן ביבליאָטעק האָט אָפגעגעבן אברהם ניימאַן (אַ קאַמאַשנמאַכער, געקומען פון רוסלאַנד קיין טאַרנע אין יאָר 1905, אַ דיכטער אין יידיש, אָוועקגעקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה), וועלכער האָט אונטערגעשטראָכן, אַז די פועלי ציון ביבליאָטעק אין טאַרנע איז די שענסטע אין שטאָט און פאָרגעליגט פאַרוואַנדלן זי אין אַ פאָלקס־ביבליאָטעק. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז אויך אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג: יוסף באַנד — פאָרזיצער, משה פאַסט — וויצע־פרעזעס, שעדליסקער — סעקרעטאַר, מעצגער — קאַסיר, נוימאַן — ביבליאָטעקאַר, יחזקאל האַרן, שיינמאַן, האָכמאַן, לאוב, עדעלהייט, שידלאָוו און פראָמער.

אין יאָר 1912 האָבן טאַרנער פועלי ציון געפירט אַ פאַרביסענעם קאַמף קעגן קוריעס־סיסטעם ביי וואַלן און קעגן אַריינפירן אין גאַליציש סיים וויריליסטן (פאַרדינסטפולע). פועלי ציון אין גאַליציע האָט אַרויסגערוקט די פאָדערונג

אייגצושטעלן אַן אַנטשפּרעכנדיקע צאָל יידישע וואָל־קרייזן מיט אַ שטאַרקער יידישער מערהייט, ביים אָנוועגדן דעם פּירפּאָזיקן וואָל־סיסטעם.

די דאָזיקע פּאָליטישע אָקציעס האָבן שטאַרק געהויבן דעם פּרעסטיזש פון פּועלי ציון, וועלכע האָבן נישט פאַרנאָכלעסיקט דעם טאָגטעגלעכן קאַמף פון די יידישע אַרבעטער. אויך צווישן דער יידישער אינטעליגענץ האָבן זיך געשטאַרקט די איינפלוסן פון פּועלי ציון אין גאַליציע, און אויף דער קאָנפערענץ פון דער יידישער שטודירנדיקער סאָציאַליסטישע פּועלי ציון־יוגנט אין גאַליציע אין נאָוועמבער 1911 אין לעמבערג, איז געווען אויך אַ דעלעגאַט פון טאַרנע. די רעדאָקציע פון סטודענטישן אָרגאַן „נאַשע האָסלאָ" האָט איבערגענומען ד״ר י. שיפער, און מיט די אַדמיניסטראַטיוו ענינים האָבן זיך פאַרנומען די טאַרנער פּועלי ציוניסטן אַדאָלף קאַץ און יוליוש גאָלדבערג.

גאָר שיין האָט זיך אַנטוויקלט דער פראָפּעסיאָנעלער פאַריין פון די האָנדלס־אַנגעשטעלטע. אין דעצעמבער 1911 יאָר איז אין טאַרנע פאָרגעקומען אַ גרויסער מיטינג פון יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע, וואו עס זענען אַרויסגעטרעטן מיט רעדעס בערל לאָקער, ד״ר יצחק שיפער און אליהו זעלינגער. אין נאָוועמבער 1912 יאָר איז פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון האַנדלס־אָנגעשטעלטן פאַריין, וואו נאָך די רעפעראַטן פון ראָטנבערגן, שווארץ און שידלאָווסקי, איז אויסגעקליבן געווארן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: אליהו זעלינגער — פאָרזיצער, חיים שווארץ — וויצע־פאָרזיצער, פרל. ראָזענטאָל — סעקרעטאַר, ראָטענבערג — קאַסיר, בעגלייטער, ראָטקאָפּ, טוכפערדערבער, האוזער, גוטפרוינד און טעלערמאַן.

וועגן דער באַדייטונג און חשיבות פון פּועלי ציון אין טאַרנע נאָך אין יאָר 1912, זאָגט עדות דער פּאָקט, אַז צום זעקסטן פּאַרטיי־צוזאַמענפּאָר פון פּועלי ציון אין עסטרייך, פאָרגעקומען אין לעמבערג דעם דאָזיקן יאָר, זענען פון טאַרנע דעלעגירט געווארן דריי חברים: יואל שנור, אליהו זעלינגער און אברהם כאָמעט.

נאָכן צוזאַמענפאָר איז אין טאַרנע געגרינדעט געווארן אַ פּועלי ציוניסטישע פרויען־אָרגאַניזאַציע א. נ. „רחל". אַזוי אַרום איז דער פּועלי ציון קאָמיטעט אין טאַרנע באַשטאַנען צו יענער צייט פון דריי דעלעגאַטן פון יעדער גרופּע באזונדער: פאַריין פּועלי ציון, פון האַנדל־אָנגעשטעלטן פאַריין, פון דער „יוגנט" און פון דער פרויען־אָרגאַניזאַציע „רחל".

די אַנטוויקלונג פון דער פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז אין די ווייטערדיקע יאָרן געגאַנגען אויף דער ליניע פון אַ בפירושער קלאַסן־דיפערענציאַציע אינעם ציוניזם. דאָס איז באַזונדערס געקומען צום אויסדרוק ביי דער וואָל־אָקציע צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין יאָר 1913, וועו פּועלי ציון האָט קאָנסעקווענט זיך אָפּגעגרענעצט פונעם פראָגראַם, וואָס איז פאָרמולירט געווארן דורך דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

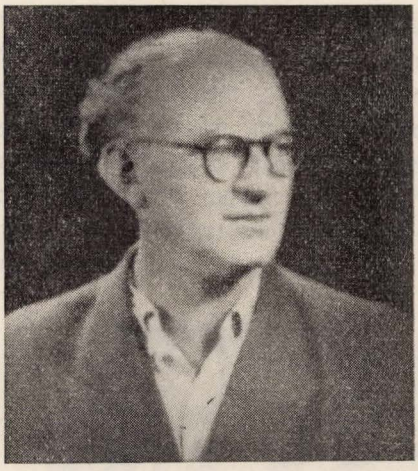
אין די יאָרן 14־13־1912 איז פּועלי ציון אין טאַרנע דערגאַנגען צו אַ הויכער מדרגה קודם כל אַ דאַנק איר קולטור־טעטיקייט, וואָס איז געפירט געווארן דורך ד״ר יצחק שיפער, וועלכער איז שוין דעמאָלט באַרימט געווען אַלס היסטאָריקער, און פון דעם גענעטן קענער פון דער יידישער ליטעראַטור דניאל לייבל, וועלכער האָט זיין טיף וויסן און אַלזייטיקע אינטעליגענץ אַוועקגעגעבן דער יידישער

אַרבעטערשאַפט, וואָס האָט זיך גרופירט אַרום פועלי ציון. אינעם פאַרטיי־קלוב אויפן בוראָק), פלעגן פאַרקומען פאַרלעזונגען אויף היסטאָרישע און עקאָנאָמישע טעמעס, קורסן פאַר יידיש, פוילישן און העברעאיש, יידישע און אייראָפּאישע אויף דער סעמינאַר־גאַס, אין בערנשטיינס הויז (דערנאָך — אין גאָלדבערגס הויז ליטעראַטור. עס איז נישט געקאַרגט געוואָרן קיין מי אויף אַראָפּצוברענגען קיין טאַרנע אָנגעזעענע געלערנטע, ליטעראַטן און יידיש־געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן דעמאָלט געלעגנהייטלעך געווויילט אין גאַליציע. אַזוי זענען אין דער ערשטער העלפט פון יאָר 1914 פאַרגעקומען עפנטלעכע רעפעראַטן פון נתן בירנבאום און ד״ר חיים זשיטלאָווסקי. די דאָזיקע רעפעראַטן, אייגנאָרדנט דורך פועלי ציון, זענען פאַרגעקומען אין סאָלדינגער־זאַל און צוגעצויגן אַ גרויסן עולם. דער שטאָלץ פון פועלי ציון אין טאַרנע איז דעמאָלט געווען די ביבליאָטעק, די איינציקע אין שטאָט מיט יידישע ביכער, וועלכע האָט געהאַט עטלעכע הונדערט ביכער פון דער יידישער ליטעראַטור. דער דראַמאַטישער קרייז ביי דער פאַרטיי האָט געגעבן פאַרשטעלונגען פון די בעסטע יידישע פיעסן און איינאַקטערס.

אין יאָר 1913 האָט טאַרנער פועלי ציון איינגעאָרדנט צום ערשטן מאָל אין שטאָט אַ „בילמעל־טאָג״ פאַר אייגקויפן ביכער אין ביבליאָטעק. די דאָזיקע עפנט־לעכע געלט־זאַמלונג פאַר אַזאַ וויכטיקן קולטור־צוועק איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע מאַניפעסטאַציע פאַר דער יידישער ליטעראַטור. די אומדערמידלעכע אַרבעט פון פועלי ציון חברים אין משך פון אַ גאַנצן טאָג, ביים שאַפן געלט פאַרן ביכער־אייגקויף, האָבן אַרויסגערופן אַזאַ ענטוזיאַזם, אַז אינאָוונט איז אויף אַ ספּאָנטאַנעם אופן פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג אויפן הויף פון בערנשטיינס הויז. מיט רעדעס זענען דעמאָלט אַרויסגעטרעטן ד״ר שיפער, דניאל לייבל, זעלינגער און א. כאַמעט. אַ באַזונדערן דערפאָלג אין „בילמל־טאָג״ האָט געהאַט צו פאַרצייכענען דער עמיגראַנט פון רוסלאַנד און אַקטיווער פועלי ציוניסט חנא מאָדזשעוויעצקי (איצט אין ישראל).

אין שפּיץ פון דער פועלי ציון אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז צו יענער צייט געשטאַנען דער איבערגעבענער, אַרבעטזאַמער און אינטעליגענטער באַנק־באַאַמטער יוסף באַנד (אומגעקומען אויפן פראָנט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה). מיט אים האָבן צוזאַמענגעאַרבעט אויסער ד״ר שיפער, דניאל לייבל און דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות: יואל שנור, אברהם ניימאַן, האָכמאַן (אַ מאָלער־אַרבעטער, עמיגרירט קיין אַמעריקע אין יאָר 1914), לעמל שנור (געפאַלן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה), משה פאַסט (אַ קאָפּעלוש־אַרבעטער, איינער פון די ערשטע פועלי ציוניסטן, דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטן), ראָטקאָפּ (אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע), דער שוין דערמאָנטער אליהו זעלינגער, איינער פון די אַקטיווסטע און איבערגעבענסטע פועלי ציון טוער, הענעך טיש (גרינדער פון „יוגנט״, גלענצנדער רעדנער, פאַרשפּרייטער פון יידישער ליטע־ראַטור, אומגעקומען בעת דער אָקופּאַציע אין טאַרנע), יחזקאל האָרן (קאָמאַנ־מאַכער, אַגיטירט יידישע אַרבעטער אָרגאַניזירטע אין זש.פ.ס., געשטאַרבן אין אַ היטלעריסטישן קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער), יחיאל ענגעל (אַ שטילער אינטעלי־גענטער האַנדלס־אָנגעשטעלטער, טרייער אָנהענגער פון פועלי ציון ביז זיין טויט

אין אַ היטלעריסטישן קאָנצענטראַציאָנס־לאַגער). אין דער „יוגנט" זענען דעמאָלט געווען אַקטיוו: חיים העניג, פאָפולער צווישן דער אַרבעטער־יוגנט אַ דאַנק זיין קענען די מאַרקסיסטישע ליטעראַטור, וועלכער איז אין די יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה אויסגעוואַקסן צו אַ באַדײַטנדיקן פירער פון פועלי ציון אין פוילן; פנחס גליק (אַ טרייער איבערגעבענער אַרבעטער, טריי געווען פועלי ציון ביז זיין לעצטן אָטעם־צוג, אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים), און נאָך פיל אַקטיוויסטן. איבער דער דאָזיקער פלעיאַדע איבערגעבענע טוער, איבער זייער פאָליטישער און קולטורעלער אַרבעט, איבער זייער אידעאָלאָגישער דערציִ־

דניאל לייבל

אונג, האָבן געוואָכט ד״רי יצחק שיפער און דניאל לייבל, וועלכע האָבן אויף יעדן רוף פון דער פאַרטיי טריי געדינט איר, און מיט לייב און לעבן געווידמעט זיך דער דערציאונגס־אַרבעט פונעם יידישן אַרבעטער.

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט איבערגעריסן די וויִטער־דיקע נאָרמאַלע טעטיקייט פון דער אַרגאַניזאַציע. די מיינסטע פאַרטיי־אַקטיוויסטן זענען אייגנגעלידערט געוואָרן אין פאַרשידענע פאָלקן פון דער עסטרייכישער אַרמיי.

3. פועלי ציון אין טארנע אין די יארן 1914 — 1919

דער בילאַנס פון פועלי ציון טעטיקייט ביז סוף יולי 1914 איז געווען אַ פאָזיטיווער: דער אָנטייל אין דער קאָנקרעטער ציוניסטישער אַרבעט, די סאָציאַ־ליסטישע טעטיקייט, די באַאיינפלוסונג פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין טאַרנע, דאָס דערהאָבערן זיך אַן אָנגעזעען אָרט אין דער יידישער פראָפעסיאָנעלער

באַוועגונג און דאָס פולשטענדיקע באַהערשן דעם פאַריין פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע און פּריוואַט־באַאַמטע, דער באַדייטנדיקער צושטייער אינעם קולטורעלן לעבן פון יידישן טאַרנע, די שטאַרקע יוגנט־אָרגאַניזאַציע און די השפּעה ביי דער יידישער אינטעליגענץ — אָט אַזאַ איז געווען די דערגרייכונג פון דער צוועלפיאָריקער פועלי ציוניסטישער טעטיקייט אין טאַרנע.

אין די מלחמה־יאָרן 18־1914 זענען נישט געווען קיין באַדינגונגען פאַר פאַרטיי־אַרבעט. אין שטאָט זענען פאַרבליבן בלויז די אומדערמידלעכע נחום איינשפּרוך, פּנחס גליק, וועמען עס איז געלונגען צו גרופּירן אַרום זיך אַן ענגן קרייז יונגע פועלי ציוניסטן: גאָלדפאַרב, בראָנשטיין, פּאָגעלפאַנג. זיי איז טיילווייז געלונגען צו פאַרפולן דעם בלויז פון די פּעלנדיקע חברים, וואָס זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי. די קולטור־אַרבעט איז וויטער פאָרטגעזעצט געוואָרן, הגם מיט גרויסע שוועריקייטן. עס איז אויפגעהאַלטן געוואָרן די ביבליאָטעק, וואָס איז איבערגעטראָגן געוואָרן אינעם לאָקאַל פון דער „יוגנט". עס איז אויך געטאָן געוואָרן אַלץ, כדי אַנצוהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט די חברים, וואָס האָבן געדינט אין מיליטער אָדער געפונען זיך אויפן פראָנט. געוועזענע טאַרנער פועלי ציוניסטן אין פאַרשידענע גאַרניזאָנען, וועלכע האָבן זיך נישט געוואָלט אָפּרייסן פון דער באַוועגונג. אליהו זעלינגער, וועלכער האָט געדינט אין לובלין, האָט פיל מיטגעהאָלפן צו דער

פועלי־ציון אַקטיוויסטן אין טאַרנע אין יאָר 1918

פון לינקס אויף רעכטס: נ. איינשפּרוך ז״ל, מ. העניג, (איצט אין ישראל), גאָלדפאַרב (איצט אין ניו־יאָרק), אליהו זעלינגער ז״ל, פּאָגעלפאַנג (איצט אין תל־אביב) פּנחס גליק ז״ל, מרדכי בראָנשטיין (איצט ארדון אין ירושלים).

אויפֿלעבונג פון דער פּאַרטיי־אַרבעט אין דער דאָזיקער שטאָט. אין מיינסטע פאַלן איז דאָס געווען אַן אומלעגאַלע טעטיקייט, פונדעסטוועגן איז אָנגעהאַלטן געוואָרן אַ קאָנטאַקט. מען האָט זיך קעגנזייטיק אינפֿאָרמירט וועגן די אַרבעטן פון וועלט־פּאַרבאַנד, וועלכער האָט אין די מלחמה־יאָרן אָנטוויקלט אַ העפּטיקע טעטיקייט אין די סקאַנדינאַווישע לענדער, כדי פּאָפולאַריזירן די אידעאישע גרונט־הנחות פון פּועלי ציוניזם. די דאָזיקע אַרבעט איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג, ווייל אין יאָר 1917 איז פּועלי ציון אָנגענומען געוואָרן אינעם דעמאָלטיקן סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל. דאָס דאָזיקע געשעעניש האָט אַ סך דערמוטיקט די פּועלי ציון חברים, צעשפּרייטע אין פיל לענדער. נאָכן פונאַנדערפאַלן זיך פון דער עסטרייכיש־אונגאַרישער מאָנאַרכיע, האָבן די צוריקגעקומענע פּועלי ציוניסטן געמומען זיך צוריק צו דער אַרבעט מיט פּאַרטאָפּלטער ענערגיע.

דעם 16־טן דעצעמבער 1918 יאָר איז אין קראָקע פּאַרגעקומען די לעצטע קאָנפֿערענץ פון די עסטרייכישע פּועלי ציון. אָנווועזנד איז דעמאָלט געוואָרן דער לייטער פון פּאַרטיי־סעקרעטאַריאַט אין עסטרייך, ש. רודעל, וועלכער האָט אין נאָמען פון סעקרעאַריאַט דערלויבט דער מערב־גאַליצישער פּועלי ציון אָנשליסן זיך אָן דער פּוילישער פּועלי ציון. לויטן באַשלוס פון דער קאָנפֿערענץ זענען ש. רודעל און ד״ר יצחק שיפּער אַרויסגעפֿאָרן צו דער ערשטער פּועלי ציון קאָנפֿערענץ אין פּוילן, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין וואַרשע, דעם 19.12.1918, וואו עס איז דורכגעפּירט געוואָרן די אָפּיציעלע פאַרייניקונג פון דער גאַליצישער פּועלי ציון מיט פּועלי ציון אין פּוילן.

אַ נייעם אויפּבלי־פּעריאָד האָט איצט געהאַט צו פאַרצייכענען די טאָרנער פּועלי ציון. גלייך נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה, האָבן אין שטאָט זיך אומגעקערט די פּועלי ציון אַקטיוויסטן: דניאל לייבל, העניך טיש, בנימין לייבל, אליהו זעליג־גער, אברהם כאַמעט, יחזקאל האַרן, יחיאל ענגעל, משה פאַסט, חיים העניג, און צוזאַמען מיט די חברים, וואָס זענען בעת דער מלחמה פאַרבליבן אין טאָרנע — פּנחס גליק, נחום איינשפּרוך, זאָשקע פּייערשטיין, בורשטין, יוסף פּערלבערגער, סינאי, חיים הויזמאַן, מרדכי בראָנשטיין און פיל אַנדערע דערצויגענע פון „יוגנט״. זיי זענען צוגעטרעטן צוריק אויפּבויען די אַרגאַניזאַציע. דער באַנייטער אָנהויב איז געמאַכט געוואָרן אין „יוגנט״־לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען אינעם הויז פון בנימין פאַריזער אינעם פילזנער טויער.

אין צווישנצייט האָבן פון דער רוסישער געפאַנגנשאַפט זיך אומגעקערט יונגע פּועלי ציוניסטן, פולע מיט רעוואָלוציאָנערן פאָטאָס: יצחק שיפּער (אַ קרוב פון היסטאָריקער י. שיפּער), דוד ענגעל, וואָווע מעצגער, שפילפאָגעל (די ערשטע דריי — אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים, דער לעצטער געפּינט זיך איצט אין פאַריז). זיי האָבן פיל מיטגעהאָלפן אויפּצולעבן די פּאַרטיי־אַרבעט אין טאָרנע. עס דאַרפן נאָך דערמאָנט ווערן די נעמען פון די יונגע אַקטיוויסטן: בערל וואָל (געשטאָרבן אין א״י אין יאָר 1928) און יהודה ליכטינגער (עולה געווען אין יאָר 1920, איצט — לייטער פון קופּת חולים אין רמתיים).

ד״ר יצחק שיפּער איז נאָך אַ קורצע צייט נאָך דער וועלט־מלחמה פאַרבליבן

אין טאַרנע, ווייל ער האָט זיך געמוזט באַטייליקן אין דער וואַל־קאַמפאַניע צום ערשטן פוילישן געזעצגעבערישן סיים אין יאָר 1918, אַלס קאַנדידאַט פון פועלי ציון. דערנאָך האָט ער זיך שוין באַזעצט אין וואַרשע, וואו ער האָט איבערגענומען אַ וויכטיקן אַמט אין דער פאַרטיי־אַנפירונג און אין דער רעדאַקציע „אַרבעטער־צייטונג״. דערנאָך איז קיין וואַרשע אַרויסגערופן געוואָרן דניאל לייבל אַלס רעדאַקטאָר אין דער „אַרבעטער־צייטונג״. טאַרנע האָט אַזוי אַרום אָנגעוואוירן צוויי באַדייטנדיקע פועלי ציון טויער, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער אָרגאַניזאַציע פון איר אַנשטייאונג אָן.

די באַנייטע און פאריניקטע פועלי ציון פאַרטיי, וועלכע האָט מיט אירע איינשטעלונגען אַרומגענומען אַלע דערשיינונגען אינעם יידישן לעבן, האָט זיך איצט געשטעלט פאָר אַן אויפגאַבע צו דערָאָבערן די יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן. דער קאַמף מיט די שטאַרקע איינפלוסן פון בונד אין טאַרנע, דאָס אָרגאַניזירן יידישע אַרבעטער און אַרבעטערינס, דאָס באַקומען אַ גרעסערע השפעה אויפן פראָפעסיאָנעלן לעבן — איז געוואָרן די הויפט־אויפגאַבע פונעם טאַרנער פועלי ציון קאָמיטעט. דערביי איז אויך נישט פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן די ציוניסטישע אַרבעט.

דאָס איז פאָרגעקומען אין אַ צייט, וועו עס זענען געוואָקסן די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען, וועו עס האָבן זיך געשאַפן אַרבעטער־ראַטן און מען האָט דערוואַרט דעם נאָענסטן אויסברוך פון דער סאָציאַלער רעוואָלוציע ווי אַן אומפאַרמיידלעכע זאַך. אויך אין פוילן זענען געשאַפן געוואָרן אַלגעמיינע אַרבעטער־ראַטן. וועגן שאַפן דעמאָלט אַן אייניהייטלעכן פראָנט צווישן ביידע יידישע אַרבעטער־פאַרטייען האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד צוליב דער שטאַרקער אָקצענטירונג פונעם ציוניסטישן מאָמענט ביי פועלי ציון, ביי דער אַבסאָלוטער נעגירונג פונעם ציוניזם מצד דעם בונד. אין דער פרעסע, אויף פאַרזאַמלונגען און מיטינגען, האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַ קאַמף צווישן בונד און פועלי ציון. מען דאַרף דערביי אונטערשטרייכן, אַז אין טאַרנע איז דער דאָזיקער קאַמף געפירט געוואָרן ביי קעגנזייטיקער אַכטונג און ביים איינהאַלטן די גרענעצן פון לאָיאַלער דיסקוסיע. עס זענען צו יענער צייט באַרימט געוואָרן די גלענצנדע פאָלעמישע אַרטיקלען צווישן פועלי ציון פירער אין פוילן — זרבבל אין דער וואַרשעווער „אַרבעטער־צייטונג״, און בייניש מיכאַלעוויטשעס ענטפערס אין דער „פאַלקסצייטונג״. די פרייטיק־נומערן פון די צוויי גוט־רעדאַגירטע צייטונגען זענען ממש צעכאַפט געוואָרן דורך די בריטסטע מאַסן יידישע אַרבעטער אין טאַרנע.

פועלי ציון אין טאַרנע האָט זיך שוין אינגאַנצן אָפגעגרענעצט פונעם בירגער־לעכן ציונים. וועו אין יאָר 1918 איז דערָאָבערט געוואָרן די טאַרנער קהילה, זענען אין דער צייטווייליקער פאַרוואַלטונג אַריין אויך פאָרשטייער פון פועלי ציון, באַגלייך מיט פאָרשטייער פון ציוניסטן, מזרחי און התאחדות. שוין אין יאָר 1919, וועו מען האָט זיך געגרייט צו קהילה־וואַלן, האָבן טאַרנער פועלי ציון פאַרלאַזט די פאַרוואַלטונג, פאָדערנדיק אַ דעמאָקראַטיש וואַל־סיסטעם צו דער קהילה. פון אַ קאַרעספאָנדענץ, וואָס איז געווען אָפגעדרוקט אין דער „אַרבעטער־צייטונג״ (נומ׳ 57, 24.11.19) דערוויסן מיר זיך, אַז דער לאָקאַלער קאָמיטעט פון פועלי ציון אין טאַרנע האָט אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף אין 5.000 עקזומפלאַרן, אין וועלכן ער

רופט די יידישע אַרבעטער צו פירן אַ קאַמף פאַרן דעמאָקראַטישן וואַל־סיסטעם צו דער קהילה; אַז פועלי ציון, צוזאַמען מיט זש.פּ.ס., איז געלונגען איבערצונעמען אַ מיטינג וועגן קהילה־וואַלן, וואָס איז צונויפגעקומען דורך טאַרנער ציוניסטן, אַז מצד פועלי ציון זענען אין פרעזידיום אַריין נחמיה קאַץ, און פראַגראַם־רעדנער האָבן געהאַלטן א. כאָמעט און א. זעלינגער, רופנדיק צו שאַפן אַ פראַלעטאַרישן פראָנט צום געמיינזאַמען קאַמף מיט דער רעאַקציאָנערער קהילה. עס איז אָבער דערגאַנגען צו אַ געשלעג צווישן פועלי ציון און זש.פּ.ס., און אין דער קאָנפעדעראַציע לייענען מיר פאָלגנדעס:

„דער פועל יוצא דערפון איז געווען — אומשולדיק צעבלוטיקטע אַרבעטער".

אויף דער איניציאַטיוו פון פועלי ציון זענען דעמאָלט אין טאַרנע אויפגעשטעלט געוואָרן עטלעכע קאָנסום און פראָדוציר־קאָאָפעראַטיוון, עס זענען אויך געגרינדעט געוואָרן פראָפעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַריינען פון אויבערטיילמאַכער, האַנדלס־אָנגעשטעלטע און ביוראַליסטן, שניידער, טרעגער, הויז־דינערינס, קאַפעלושן־אַרבעטער, זייגערמאַכער און גאָלדשמידן. די אויסגעבריייטערטע אַרבעט אויף אַלע געביטן פונעם יידישן אַרבעטער־לעבן האָט געפּאָדערט אַ גרעסערן אָרגאַניזאַציאָנעלן אָפּאַראַט, מיט וועלכן עס האָבן אָנגעפירט די ספּעציעל אָנגאָשירטע סעקרעטאַרן יוסף פערלבערגער און יחזקאל האָרן. טאָג־טעגלעך פלעגן אין גרויסן פאַרטיי־לאָקאַל אין פילזנער טויער פאָרקומען פאַר־פאַרזאַמלונגען פון די באַזונדערע אַרבעטער און די דורכגעפירטע שטרייקן האָבן געהויבן דעם אויטאָריטעט און חשיבות פון די פועלי ציוניסטישע פראָפּ־פאַריינען.

אויך אויפן קולטור־געביט האָט פועלי ציון אין טאַרנע פאַרנומען דעם אויבנאָן. אין שפּיץ פון דער פאַרטיי איז דעמאָלט געשטאַנען דער שניידער־אַרבעטער ספּאָדעק. אין פאַרטיי לאָקאַל איז אייגנגעאָרדנט געוואָרן אַן עפּנטלעכער לייענזאַל, אַ יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק, אַ פאָלקס־אוניווערסיטעט, כמעט טעגלעכע שמועסן און לעקציעס. עס זענען גוט אַריין אין זכרון די דיסקוסיע־אָוונטן יעדן פרייטיק־צו־נאַכטס אינעם פועלי ציון קלוב, וואו עס פלעגן באַהאַנדלט ווערן אַלע אַקטועלע געזעלשאַפטלעכע, נאַציאָנאַלע און קולטור־פראָבלעמען. די דיסקוסיע־אָוונטן האָבן צוגעציגן גרויסע מאַסן אַרבעטער און אינטעליגענץ. מיט די אַלע אַרבעטן האָט אָנגעפירט אַ גאַנצער קאָלעקטיוו טרייַע פועלי־ציוניסטן: הענדל טיש, פנחס גליק, דניאל לייבל, אברהם כאָמעט, א. זעלינגער, יחזקאל האָרן, יוסף פערלבערגער, יצחק שיפער, חיים העניג, זאַשקע פייערשטיין, סינאי, קאַהלער, יחיאל ענגעל, נחום איינשפרוך, גאָלדפאַרב, ליכטינגער און פיל מיטגלידער פון דער שיינער טאַרנער „יוגנט"־אָרגאַניזאַציע.

די השפּעה פון טאַרנער פועלי ציון האָט יענע צייטן געגרייכט אויך צו די קריזן פון דער יידישער אינטעליגענץ, גרופירט אינעם אַקאַדעמישן פאַרבאַנד „בר־כוכבא". נאָך ליידנשאַפטלעכע און אָפטמאָל שטורמישע דיסקוסיעס איז אַ גרויסע צאָל מיטגלידער פון „בר־כוכבא", ווי מילא פלוֹר (שפּעטער — פרוי סראָקאָ, טעטיק איצט אינעם שולוועזן אין ישראל), ישראל סראָקאָ (דערנאָך — באַדייטנדיקער דאָקטאָר אין קראָקע, אומגעקומען אויף אוקראינע דורך די היטלעריסטישע מערדער), יצחק ליאָן (אומגעקומען אין לעמבערג בעת דער אָקופּאַציע),

א גרופע פועלי ציון אקטיוויסטן אין טאָרנע אין יאָר 1918

פון לינקס אויף רעכטס שטייענדיק: אברהם כאַמעט, יצחק שיפער ז״ל. — זיצנדיק: פנחס גליק ז״ל, זאַשקע פייערשטיין (איצט פרוי העניג אין תל־אביב), שלמה ריין.

מאָניעק גזשיב (שפעטערדיקער קאָמוניסטישער פירער אין דייטשלאַנד, רעדאַקטאָר פון אַ קאָמוניסטישער צייטונג אין לייפציג, דערנאָך טעטיק אין דער קאָמפּאַרטיי אין כינע), שלמה ריין (געווען ידיעות אז ער איז איצט אין אַ סאָוויעטישער תפיסה), אַלטער בייטש (געשטאָרבן אין דייטשלאַנד ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה), — זענען אַרויסגעטרעטן פון „בר־כוכבא״ און אָנגעשלאָסן זיך אינעם פועלי־ציוניסטישן אַקאַדעמיקער־פאַראַנד „חרות״, צו וועלכן עס האָט שוין געהערט שמואל וואַנד־שטיין, שפעטערדיקער אַדוואָקאַט אין קראָקע, וועלכער איז צוזאַמען מיט זיין גאַנצער משפחה אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע אין לעמבערג, דוד אייכענהאָלץ, שפעטערדיקער אַדוואָקאַט אין ראָפטשיץ, איצט אין ישראל, און פיל אַנדערע אַקאַדעמיקער און יידישע אינטעליגענץ. אויף דער איניציאַטיוו פון טאָרנער חרות איז קיין טאָרנע געקומען געוואָרן אַ קאָנפערענץ פון דער פועלי ציוניסטישער אינטעליגענץ אין מערב־גאַליציע. איינעם פון די פראָגראַמאַטישע רעפעראַטן האָט געהאַלטן אברהם כאַמעט.

אינעם פועלי ציון קלוב איז אויך געווען אייניגעאַרדנט אַ בינע, וואו אַן אייגענער דראַמאַטישער קרייז פלעגט געבן פאַרשטעלונגען פון די בעסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור. באַזונדערס אויסגעצייכנט אינעם דראַמאַטישן קרייז האָבן זיך: מילא סראָקאַ, ישראל סראָקאַ, מאָניעק גזשיב, ביילע שיפער (אַ

שוועסטער פון ד״ר יצחק שיפער, שפּעטער — פרוי גרינבוים, אומגעבראַכט דורך די דייטשע רוצחים).

דעם גרעסטן דערפאָלג האָבן אָבער געהאַט די עפּנטלעכע פאַרלעזונגען, וואָס פועלי ציון פלעגט אײַנאָרדענען מיט אָרטיקע און אַראָפּגעבראַכטע רעדנער. די ביים לעבן געבליבענע טאַרנער יידן געדענקען נאָך היינט דעם גלענצנדיקן רעפעראַט סיי לויט דער פּאַרם, סיי לויטן אינהאַלט, פון זרבבלען, א. ד. ט. „שלום, רעוואָלוציע און פּאַלעסטינע״, וואָס איז פאַרגעקומען אינעם איבערפולטן זאַל פון קינאָ „אַפּאָללאָ״, וועלכער האָט נישט געקאָנט אַרייננעמען אַלע צוהערער, אָדער דעם רעפעראַט פון באַליבטן א. ש. יוריס. די דאָזיקע רעדנער זענען מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט אויסגעהערט געוואָרן נישט נאָר דורך די אייגענע פאַרטיי־חברים, נאָר אויך דורך אומפאַרטייאישע צי אַפילו קעגנערישע עלעמענטן.

וועז אין יאָר 1919 האָט אונדזער בן־עיר ד״ר יצחק שיפער, שוין דעמאָלט באַדייטנדיקער היסטאָריקער, קאַנדידירט צו די סיים־וואלן, האָט טאַרנער פועלי ציון אָנטוויקלט אַ גרויסע אויפקלער־אַרבעט צווישן דער גאַנצער יידישער באַפעל־קערונג לטובת דער פועלי ציוניסטישער אידעאָלאָגיע. די וואַל־מיטינגען זענען אַדורך מיטן גרעסטן דערפאָלג. אויסער די אָרטיקע טוער און דעם קאַנדידאַט גופא — ד״ר יצחק שיפער, זענען נאָך אַרויסגעטרעטן אַזעלכע באַדייטנדיקע פועלי ציון טוער און רעדנער, ווי ד״ר וואַטענבערג (איצט אין אַמעריקע), אהרון וואַל (איצט אין פוילן), שאול אַמסטערדאַם (שפּעטערדיקער קאָמוניסטן־פירער אין פוילן, אַרעסטירט און אומגעקומען אין ראַטנפאַרבאַנד). צוליב דעם, וואָס דער פּאַרטיי האָט געפּעלט גענלט צו פירן די וואַל־קאַמפּאַניע, זענען די אויפרופן העקטאָ־גראַפירט געוואָרן און די פלאַקאַטן זענען געמאַלן געוואָרן דורך די חברים אהרון הויזמאַן און מרדכי בראָנשטיין (איצט אין ישראל, קונסט־יועץ אין בילדונגס־מיניסטעריום). אפילו די וואַל־צעטלען זענען געמאַכט געוואָרן מיט דער האַנט, ווייל עס האָט נישט געסטייעט קיין געלט צו באַצאָלן דעם דרוקער. דערביי איז די וואַל־אַקציע געפירט געוואָרן אָן אַ וועלכער ס׳איז אויסזיכט צו באַקומען די נויטיקע צאָל שטימען אויף אַ מאַנדאַט.

פון די פועלי ציון טוער אין טאַרנע, איז אויסער דניאל לייבל, וועלכער איז אַריבערגעפירט געוואָרן צו אַרבעט אין דער רעדאַקציע פון דער וואַרשעווער „אַרבעטער צייטונג״, אויך אברהם כאַמעט אַרויסגערופן געוואָרן קיין וואַרשע, וואו ער איז אַ געוויסע צייט געווען טעטיק אין דער דאָרטיקער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג און דערנאָך איבערגעפירט געוואָרן קיין קעלץ, וואו ער איז געווען טעטיק ביים וויידעראויפבוי פון דער דאָרטיקער פועלי ציון אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן דורך דער פוילישער אַדמיניסטראַטיוועד מאַכט. שפּעטער האָט ער פאָרטגעזעצט די אַרבעט אין טאַרנע ביז דער וועלט־קאָנפערענץ אין ווין אין יאָר 1920, וועז עס איז דורכגעפירט געוואָרן די שפּאַלטונג אין דער פועלי ציון באַוועגונג.

4. די שפאלטונג

אין יאָר 1920 האָט זיך געקאָכט אין דער פועלי ציון באַוועגונג אין פוילן. די פראַגע וועגן דער באַציאונג צום דריטן אינטערנאַציאָנאַל, וואָס האָט אַרומגענומען אַלע קאָמוניסטישע פאַרטייען, איז געווארן דער צינד־פונקט, וואָס האָט גאָר גיך דערפירט צו אַ שפאַלטונג אין דער וועלט־באַוועגונג פועלי ציון. שוין אויף דעם קראָקאָווער צוזאַמענפאָר פון דער פוילישער פאַרטיי, פאָרגעקומען אין מאַי 1920 יאָר, איז וואָס אָן אמת אָפגעווארפן געווארן די עקסטרעם־לינקע רעזאָלוציע פון סערפאָוון, וועלכער איז אָן באַווארענישן געשטאַנען אויף דער פלאַטפאָרם פון דריטן אינטערנאַציאָנאַל מיט זיינע באַרימטע 21 פונקטן, פון וועלכע ס׳איז געווען אָפהענגיק דאָס אַריינגענעמען פועלי ציון, — ווי אויך די רעכטע רעזאָלוציע פון אברהם כאַמעט, מיטן שטאַנדפונקט פונאַנדערצובויען דעם צווייטן אינטערנאַציאָנאַל און אָנשליסן אָן אים פועלי ציון, וועלכע האָט קוים באַקומען עטלעכע שטימען. דאַקעגן איז מיט 42 שטימען קעגן 32 אָנגענומען געווארן די רעזאָלוציע פון זרבבל, וועלכע האָט וואָס אָן אמת אָנערקענט די הויפט־הנחות פון קאָמינטערן־פלאַטפאָרם, אָבער געפאָדערט דערביי די אומבאַדינגטע דערגענצונג מיטן פועלי ציוניסטישן נאַציאָנאַלן פראָגראַם. אויף דער פינפטער וועלט־קאָנפערענץ פון פועלי ציון, פאָרגעקומען דעמזעלבן יאָר אין ווין, איז אַ חוץ זרבבל, ד״ר י. שיפער, יוריס און זאַגאַן, געווען אָלס דעלעגאָט פון טאָרנע אברהם כאַמעט, אָלס פאָרשטייער פון דער רעכטער גרופע אין פוילן. דאָרט איז די וועלט־באַוועגונג געשפאַלטן געווארן אויף צוויי טיילן און עס זענען אנט־שטאַנען צוויי באַזונדערע וועלט־פאַרבאַנדן — אַ רעכטער, מיט דער ארץ־ישראלדיקער אחדות עבודה אין דער שפיץ, און אַ לינקער — וואו די פוילישע פועלי ציון האָט געשפילט אַ דאָמינירנדיקע ראָל.

אויפן פאָרטיי־ראָט פון דער פוילישער פועלי ציון, פאָרגעקומען אין נאָוועמבער 1920 יאָר אין וואַרשע, איז באַשלאָסן געווארן אָנצושליסן זיך אָנעם לינקן וועלט־פאַרבאַנד. אָלס ענטפער אויף דעם באַשלוס איז אַרויסגעטרעטן די אָפּאָזיציע, צו וועלכער עס האָט אין דער ערשטער ריי געהערט אַ באַדייטנדיקער טייל פועלי ציוניסטן פון מערב־גאַליציע, מיט ד״ר יצחק שיפער אין דער שפיץ, און געשאַפן אָן אָרגאַניזאַציע־קאָמיטעט מיטן ציל צוצוגרייטן א קאָנפערענץ פון אַלע פועלי ציון גרופן, וועלכע האָבן געשטיצט דעם רעכטן וועלט־פאַרבאַנד. די אָפּאָזיציע האָט אויך אַרויסגעגעבן אָן אויפרוף, אונטערגעשריבן דורך פועלי ציון אָקטיוויסטן פון פאַר־שידענע ערטער, צווישן זיי — דער פאָפולערער אין קראָקע פועלי ציון טוער וועלנער, און געוו׳ רעדאַקטאָר פון „דער יידישער אָרבעטער״, שוסהיים (איצט אין אַרגענטינע), בערל וואַל פון טאָרנע. אין יאָר 1921 האָט די אָפּאָזיציע אַרויסגעגעבן אָן אייגענעם אָרגאָן פון דער נייַ־געגרינדעטער „אומאָפהענגיקער יידישער סאָציאַ־ליסטישער אָרבעטער פאַרטיי פועלי ציון אין מערב־גאַליציע״ — „אָרבעטער וואָרט״ *, רעדאַגירט אין די ערשטע צייטן דורך אברהם כאַמעט, נאָך זיין צוריקקער פון טשעכאָסלאָוואַקיי, וואו ער האָט געווילט אין שליחות פון רעכטן וועלט־פאַרבאַנד.

---

* געפונען אין אַרכיוו פון הסתדרות העובדים, תל־אביב.

פון ארץ־ישראל איז געקומען זלמן רובאַשאָוו, פירער פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט און ספעציעלער שליח פון אָפגעשפאַלטענעם וועלט־פאַרבאַנד.

דאָס צעקלאַפן די פועלי ציון רייען האָט זיך פאַטאַל אָפגערופן אויף דער פאַרטיי, וועלכע האָט אַרומגענומען אַלץ מערער יידישע אַרבעטער אין פוילן. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע שפאַלטונג האָט אויך נישט אויסגעמיטן טאַרנע. די אַזוי לעבעדיקע טאַרנער פאַרטיי־אַרגאַניזאַציע האָט שטאַרק געליטן צוליב דער שפאַלטונג. פון די פועלי ציון אינסטיטוציעס האָבן בלויז פונקציאָנירט דער שפייז־קאָאָפעראַטיוו און די ביבליאָטעק, מיט וועלכע עס האָט אָנגעפירט אַ בשותפותדיקע קאָמיסיע פון פאַרשטייער פון ביידע צדדים. די ביבליאָטעק האָט זיך געפונען אין „יוגנט"־לאָקאַל. ביידע גרופּן האָבן געשטרעבט צו באַאיינפלוסן זואָס מערער מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ וועטבירי־און אויפקלער־אַרבעט פון ביידע צדדים.

אויף דער ערשטער גרינדונגס־קאָנפערענץ פון רעכטע פועלי ציון, פאַרגעקומען אין קראָקע, אין אַפּריל 1921 יאָר, מיטן אָנטייל פון זלמן רובאַשאָוו און ד"ר יצחק שיפער, דעלעגאַט פון וואַרשע שפּיזמאַן און פאַרשטייער פון די פאַרטיי קאָמיטעטן פון ליטע און בריסק, האָבן אַלס דעלעגאַטן פון טאַרנע זיך באַטייליקט אין דער קאָנ־פערענץ: סינאי, בערל וואַל און אברהם כאַמעט, וועלכער האָט אויף דער קאָנפערענץ רעפּרעזירט דעם ערשטן פונקט פון סדר־היום: „דאָס קאָנסטיטואירן זיך פון דער נייער פאַרטיי". עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, לויט וועלכער די נייע פאַרטיי וועט אָנערקענט אַלס אַ באַשטאַנדטייל פונעם רעכטן יידיש־סאָציאַליסטישן וועלט־פאַרבאַנד פועלי ציון.

אַזוי האָבן אין טאַרנע עקזיסטירט צוויי פועלי ציון אַרגאַניזאַציעס. די באַמי־אונגען צו אָנטוויקלען די רעכטע פועלי ציון האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן, וויייל לינקע פועלי ציון האָט געהאַט אונטער איר השפּעה די שטאַרקע אַרגאַניזאַציע „יוגנט". רעכטע פועלי ציון האָבן געהאַט אפילו אַ לאָקאַל און אָנטוויקלט אַ שטאַרקע פראָפאַגאַנדיסטישע טעטיקייט. זיי האָבן אַראָפגעבראַכט אויף עפּנטלעכע רעפעראַטן באַדייטנדיקע רעפערעזענטאַנטן פון דער נייער באַוועגונג, ווי בערל לאָקער און זלמן רובאַשאָוו. צו דער ערשטער פאַרוואַלטונג פון טאַרנער פועלי ציון האָבן צוו. אָנד. געהערט: שלמה ריין, יחיאל ענגעל, סינאי.

דער פערמענטירונגס־פראָצעס ביי פועלי ציון האָט זיך נישט פאַרענדיקט נאָר מיט דער שפאַלטונג. ווען די צענטראַלע פון רעכטע פועלי ציון האָט אין יאָר 1922 זיך אַריבערגעטראָגן קיין וואַרשע, איז מיט אַ צייט שפּעטער פאָרגעקומען די פאַריניקונג פון רעכטע פועלי ציון מיט די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע צעירי ציון גרופּן. אַ דאָנק דעם צופלוס פון חלוצישער יוגנט, וואָס האָט זיך גרופירט אין דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע, האָט רעכטע פועלי ציון פאַרגרעסערט איר השפּעה און פאַרמערט אירע רייען. צו די צענטראַלע אָנפירנדיקע חברים פון דער אויסגעבריי־טערטער פועלי ציון אין פוילן האָט געהערט איינער פון די טאַרנער פאַרטיי־אַקטיוויסטן, חיים העניג (איצט אין ישראל). אין אַ צייט אַרום איז ער אַרויסגערופן געוואָרן קיין וואַרשע, וואו ער האָט פאַרנומען אַן אָנפירנדיקן אָמט אין צענטראַל־קאָמיטעט פון רעכטע פועלי ציון אין פוילן.

אין טאַרנע גופא זענען רעכטע פּועלי ציון דורכגעגאַנגען פאַרשידענע תקופות פון אַנטוויקלונג און פאַרגליווערונג. געווען צייטן פון ירידה און עליה, וועו די דאָזיקע פאַרטיי האָט זיך פאַרייניקט מיט התאחדות (אחוד) און אַרויסגעוויזן אַ באדייטנדיקע אַקטיוויטעט און השפּעה צווישן דער ציוניסטישער יוגנט. די אַרבעטער וואָס זענען טריי געבליבן דער אידעאָלאָגיע פון רעכטע פּועלי ציון האָבן ביזן

אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זיך גרופּירט אין אַ באַזונדערער פאַרטיי פועלי ציון (פאַר׳ מיט צ.ס.) און זייער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פרייהייט״. צו די אַנגעזעענסטע אַקטיוויסטן פון רעכטע פּועלי ציון (צ. ס.) האָבן געהערט: יחיאל

יצחק ביטנר, פאַרזיצער פון לינקע פועלי ציון אין טאַרנע, מיט זיין פרוי גאָלדע פרידמאַן און קינד אהרן אין יאָר 1938 — זיין פרוי גאָלדע, אַן אַקטיוע טוערין פון יוגנט אין לינקע פועלי ציון — איז אומגעקומען צוזאַמען מיטן קינד אינעם טאַרנער געטאָ אין יאָר 1942.

ענגעל און שטריים (איצט אין ישראל, פאַרנעמט אַן אַנפירנדיקן אַמט אויף דער תל־אביבער פאָסט).

אַ מער לעבעדיקע אַקטיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן לינקע פועלי ציון, וועלכע האָבן געהאַט איר אָנשפּאַר אין דער „יוגנט־אַרגאַניזאַציע. איבערייסנדיק אָבער יעטוועדן קאָנטאַקט מיט דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג, איז די דאָזיקע פאַרטיי, אין די ערשטע יאָרן נאָך דער שפּאַלטונג, געבליבן מיט אַ קליינעם קריז אַקטיוויסטן, וואָס עס האָט זיך אויך אָפּגערופן אויף דער טעטיקייט פון דער טאַרנער אַרגאַניזאַציע,

וואָס האָט באַדאַרפט ביי שווערע באַדינגונגען, אָפטמאָל אומלעגאַל, פירן איר פאַרטייאישע אַרבעט.

ערשט אין יאָר 1926 איז פאַרגעקומען אַ וועגדונג אין דער פועלי ציון אַרבעט אין טאַרנע, וועגן אין שטאָט איז אָנגעקומען דער יונגער פעאיקער אַרבעטער־טוער יצחק ביטנער. פון פאַך אַ שניידער־אַרבעטער, האָט ער די אידעאָלאָגיע פונעם יידישן פראָלעטאַריער געפונען אין דער סינטעזע פון באַראַכאַוויסטישן מאַרקסיזם און חלוצישן אַקטיווויזם. אַ דאַנק זיין אומדערמידלעכער שעפערישער אַרבעט האָט ער די אָרגאַניזאַציע פּין לינקע פועלי ציון אין טאַרנע דערפירט צו אַ וויכטיקן פאָליטישן פאַקטאָר אין שטאָט. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז ביטנער געשטאַנען אין שפּיץ פון לינקע פועלי ציון אין טאַרנע.

אויך נאָך דער באַפרייאונג האָט ער זיך אַקטיוו געזומען צו דער פאַרטיי־אַרבעט. ער האָט זיין פאַרטיי רעפרעזענטירט אינעם יידישן וואָיעוואָדישן קאָמיטעט אין קראָקע, שפּעטער אין שטשעטשין, אויספירנדיק וויכטיקע צענטראַלע שליחותן פון דער פאַרטיי. אין יאָר 1949 האָט ער עולה געווען קיין ישראל און באַזעצט זיך אין קיבוץ גבעת חיים. זיינע ידיעות וועגן דער טעטיקייט פון לינקע פועלי ציון אין טאַרנע זייט דעם יאָר 1926 דרוקן מיר אויף אַן אַנדער אָרט.

IV

התאחדות

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין די לענדער פון מיטל־און מזרח־אייראָפּע געוואָקסן די איינפלוסן פון דער סאָציאַליסטישער אידעאָלאָגיע. דער אַלגעמיינער ראַדיקאַליזירונגס־פּראָצעס האָט אויך נישט אויסגעמיטן די ציוניסטישע באַוועגונג, אַריינדרינגעדיק אין דער ערשטער רייַ אין די חלוצישע אָרגאַניזאַציעס. די עליה קיין ארץ־ישראל האָט געמיינט אַ טיפע פסיכישע ענדערונג, וואָס האָט געצויגן איר יניקה אינעם נייעם צוגאַנג צו דער אַרבעט אויף אייגענער פאָטערלענדי־שער ערד. די חלוצישע יוגנט, וועלכע האָט עולה געווען קיין א״י אין די יאָרן 1921—1918, איז הויפּטזעכליך דערצויגן געוואָרן אין די אַלגעמיין־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין ברייטסטן זין פון וואָרט. ביסלעכווייז האָבן אין די חלוצישע רייען אָנגעהויבן אַריינדרינגען די השפּעות פון די ראַדיאַלע צעירי־ציוניסטישע גרופּן, וואָס האָבן געשעפט זייער אידעאָלאָגיע פונעם פראָגראַם פון דער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע הפועל הצעיר אין ארץ־ישראל. אין דעם פראָגראַם איז נאָך נישט געווען קיין רייד וועגן קלאַסן־קאַמף, וועגן אַרבעטער־קלאַס. אין דער אידעאָלאָגיע פון הפועל הצעיר האָט מען דעמאָלט אונטערגעשטראָכן דעם מאָמענט פון פּראָדוק־טיוויזירן די יידישע מאַסן, איבערשיכטן זיי אויף אַן אַרבעטער־עלעמענט. דער סאָציאַליזם פון הפועל הצעיר איז געווען אַ סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכע באַוועגונג מיטן נאַציאָנאַלן מאָמענט אַלס אויסגאַנגס־פונקט. פונדאַנען די לאָזונגען צו העב־ראַיזירן דאָס יידישע לעבן, ביי דער פאַדערונג פון גלייכבאַרעכטיקונג פאַר דער יידישע שפּראַך אין די גלות־לענדער, פונדאַנען אויך אַן אייגענע קאָנצעפּציע פון ציוניסטישן סאָציאַליזם, וואָס האָט באַדאַרפט רעאַליזירט ווערן בלויז אין ארץ־

ישראל נישט דורכן קלאַסן־קאַמף אָן אַן אָנשפּאַר אויפן מאַרקסיסטישן אינטערנאַציאָנאַל.

די קרייזן פון צעירי־ציון, וועלכע זענען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנטשטאַנען אין די ראַמען פון דער אַלגעמיין ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, האָבן אין אָנהויב באַגרענעצט זייער טעטיקייט צו אידעאָישע דיסקוסיעס און עליה־ענינים. צוביסלעך האָבן זיך אָנגעהויבן אויסקריסטאַליזירן די אידאיישע הנחות פון די דאָזיקע יוגנט־גרופּן, אַרומנעמענדיק אויך אַנדערע פּראָבלעמען פון דער יידישער ווירקלעכקייט.

אַ גרעסערע גרופּע צעירי־ציון איז אין טאָרנע געשאַפן געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה דורך יוסף האָלענדער (איצט באַדייטנדיקער אָנפירער פון רעכטע פועלי־ציון אין פראַנקרייך). דאָס איז געווען אָן אָקטיווע גרופּע אין די ראַמען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע אין די יאָרן 1918—1920, און איז פאַרבליבן אין אַ שטאַרקער אָפּאָזיציע צום אָרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

דער ראַדיקאַליזירונגס־פּראָצעס פון צעירי־ציון האָט ענדלעך געפונען זיין אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם אין יאָר 1920, ווען אויף דער קאָנפערענץ אין פּראָג איז פאָרגעקומען די פאַריניקונג פון די הפּועל־הצעיר אָרגאַניזאַציעס אין ארץ־ישראל מיט די מעסיקע צעירי־ציון גרופּן אין די גלות־לענדער — אין איין אָרגאַניזאַציע התאחדות. ערשט אויף איר דריטער וועלט־קאָנפערענץ אין בערלין אין יאָר 1922, האָט זי זיך קאָנסטיטואירט אַלס ציוניסטישע אַרבעטס־פאַרטיי התאחדות, מיט אַ פּראָגראַם, וועלכער האָט גערעדט וועגן שאַפן אַ פּרייע אַרבעטנדיקע געזעלשאַפט אין ארץ־ישראל אַלס נאַציאָנאַלער צענטער, אויף די יסודות פון אַ סאָציאַליסטישער קאָלעקטיוויזם. די נייע פאַרטיי האָט אויך באַדאַרפט שטרעבן צו באַנייען דאָס יידישע לעבן אין די גלות־לענדער אויפן יסוד פון פּראָדוקטיוויזירן די יידישע מאַסן, נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע און העברעאישער קולטור.

אין פּוילן האָט די דאָזיקע באַוועגונג געשלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן דער ציוניסטישער יוגנט און דער ראַדיקאַלער אינטעליגענץ אין מזרח גאַליציע, וואו אין יאָר 1921 איז אָנטשטאַנען די פאַרטיי התאחדות, און פון דאָרט האָבן אירע איינפלוסן זיך אַריבערגעטראָגן קיין מערב־גאַליציע.

דער פאָקטישער גרינדער פון התאחדות אין מזרח־גאַליציע איז געווען אונדזער בן־עיר ד״ר מאַקס בינענשטאָק. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אַ לערער און די איבעריקע פרייע צייט זיינע געווידמעט דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. דאָס האָט ער פרעציזירט די אידעאישע הנחות פון דער נייער פאַרטיי, אין וועלכער עס האָבן זיך דעמאָלט גרופירט אַלע ראַדיקאַלע עלעמענטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. אויף אַן אַנדער אָרט ברענגען מיר אַ געניוע כאַראַקטעריס־טיק פון ד״ר מאַקס בינענשטאָק, דער מוטיקער און טרייער ציוניסטישער טוער פון די ערשטע יאָרן פונעם הערצליאַנישן ציוניזם. מיט זיין נאָמען איז געבונדן דאָס שענסטע בלעטל פון דער געשיכטע פונעם טאָרנער ציוניזם, אָנהויבנדיק פון יודאַיסטישן סטודענטן־קרייז, געגרינדעט דורך אים אין יאָר 1901. דעמאָלט איז

בינענשטאָק געווען אַ שילער אין דער זיבעטער קלאַס פון טאַרנער גימנאַזיע. צו יענער צייט האָט ער אויך געגרינדעט דעם פאַריין פון ציוניסטישע מיידלעך „מרים", דעם ציוניסטישן אַקאַדעמיקער־פאַריין „בר־כוכבא", און דעם פאַריין פון יידישע האַנדלס־אַנגעשטעלטע.

●

אין שפּיץ פון דער התאחדות־פאַרטיי אין טאַרנע זענען אין סאַמע אַנהויב געשטאַנען ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער, ד״ר י. פייג, ד״ר נפתלי שוואַרץ און ד״ר מערץ — אַנגעזעענע ציוניסטישע טויער, אַ דאַנק וועמען התאחדות אין טאַרנע איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ שטאַרקער צענטער פון דער דאָזיקער פאַרטיי אין מערב־גאַליציע. אין די שפּעטערע יאָרן, וועו ד״ר בערקעלהאַמער האָט איבערגענומען די רעדאַקציע פון „נאָווי דזשענניק" אין קראַקע, האָט צו דער התאחדות־אַנפירונג אין שטאָט געהערט נאָך דער אַנפירער פון דער יונגט־אַרגאַניזאַציע „בר־גיורא" — ישעיהו שפּירא. אים איז געלונגען צונויפזאַמלען אַ גרעסערע גרופּע חלוצישע יוגנט, שנעל זיך אַרויסגעווקט אויבנאָן אין דער התאחדות־באַוועגונג, צומערשט אין לאָקאַלן מאַסשטאַב, דערנאָך אין פּוילן און אין דער וועלט־באַוועגונג. היינט פאַרנעמט ד״ר שפּירא אַן אַנפירנדיקן פלאַץ אין „קול ישראל" (ישראל־ראַדיא).

אין משך פון פיל יאָרן, איז די גאַנצע לאַסט פון דער התאחדות־טעטיקייט אין טאַרנע געלעגן אויף די פלייצעס פון ד״ר י. פייג און ד״ר נ. שוואַרץ. זיי זענען געשטאַנען אין אַן ענגער פאַרבינדונג מיט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, מיט־געאַרבעט מיט איר אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישער טעטיקייט. דערביי זענען זיי קיינמאָל נישט אָפּגעטרעטן פון זייער אידעאָלאָגיע און פּראָגראַם.

דער ראַדיקאַליזירונגס־פּראָצעס פון דער חלוצישער יוגנט, וואָס האָט זיך געפונען אין התאחדות, האָט געמאַכט פאַרטשריטן, דער עיקר אונטערן איינפלוס פון די אַנטוויקלונגען אין דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט. וועו אין יאָר 1929 האָט דער הפועל הצעיר אין א״י (וועלכער איז געווען די ארץ־ישראלדיקע לאַנדעס־פאַרטיי פון דער התאחדות וועלט־באַוועגונג) זיך פאַריינקט מיט דער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע „אחדות העבודה" און אַזוי אַרום פאַרוואַנדלט געווארן אין דער לאַנדעס־פאַרטיי פונעם וועלט־פאַרבאַנד פועלי־ציון (צ. ס.), איז אַקטועל געווארן די פראַגע פון פאַריניקן אין גלות די אַרגאַניזאַציעס פון התאחדות און רעכטע פועלי־ציון. אין די לאָקאַלע אַרגאַניזאַציעס התאחדות אין מערב־גאַליציע, באַזונדערס אין טאַרנע, האָט זיך אַנגעהויבן די פראַפאַגאַנדע־אַקציע פון די אַנהענגער פון אַ פאַריניקונג, צו וועלכע עס האָט געהערט ד״ר מערץ, ווי אויך פון די קעגנער פונעם איחוד — ד״ר י. פייג און ד״ר נ. שוואַרץ.

דעם 9־טן פעברואַר 1929 יאָר איז נאָך פאַרגעקומען אַ בשותפותע פאַרזאַמלונג פון ביידע התאחדות־גרופּן, וואו עס איז געוויילט געווארן אַ פאַרוואַלטונג מיט פאַרטרעטער פון ביידע ריכטונגען: שרה בינענשטאָק (איצט אין ישראל), בערנ־קאָף, ד״ר י. פייג, פרידמאַן, ד״ר מערץ, פרל. שפּיגל, ד״ר נ. שוואַרץ, שלמה וואורצעל.

זונטיק, דעם 24־טן פעברואר 1929 יאָר, איז אין טאַרנע פאָגעקומען אַ צוזאַמענ־טרעף פון התאחדות־פאַרשטייער פון מערב־גאַליציע און שלעזיע. אויף דער דאָזיקער

קאָנפערענץ האָבן ד״ר ע. מנשה פון קראָקע און ד״ר נ. שוואַרץ רעפערירט וועגן די פראָפּעסיאָנעלע פאַריינען, דערנאָך האָט זיך אָנטוויקלט אַ דיסקוסיע וועגן איחוד, ד. ה. וועגן פאַריניקן מיט פועלי־ציון. קעגן איחוד האָט זיך אַרויסגעזאָגט אַ מערהייט דעלעגאַטן, זעענדיק אינעם פראָבלעם פון קלאַסן־קאַמף די וויכטיקסטע שטערונג פאַר אַ פאַריניקונג.

אין מערץ 1929 יאָר האָט ד״ר שוואַרץ פאַרלאָזט טאָרנע און אַריבערגעפאָרן קיין לעמבערג, וואו ער האָט פאָרטגעזעצט זיין טעטיקייט אין התאחדות, און קאָנסעקווענט פאַרטיידיקט זיין פריערדיקן התאחדות־שטאַנדפונקט, קודם כל אין אָנשפּאַר אויף די פרינציפּן, וואָס זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן דורך א. ד. גאָרדאָן. איידער עס איז פאָרגעקומען די אָפּיציעלע פאַריניקונג צווישן התאחדות און רעכטע פועלי־ציון אין לאַנדעס־מאַסשטאָב, האָבן די איחוד־אָנהענגער אין טאָרנע, מיט ד״ר מערץ אין דער שפּיץ, נישט געוואָרט אויף דער אָנטשיידונג פון די צענטראָלע פאַרטיי־אינסטאַנצן און דורכגעפירט די פאַריניקונג פון ביידע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט. פונדעסטוועגן איז אין טאָרנע פאַרבליבן אַ התאחדות־אָרגאַניזאַציע, אָנגעפירט דורך ד״ר י. פייג. ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן פונדעסטוועגן צוזאַמענגעאָרבעט אין דער פון פריער עקזיסטירנדיקער ליגע פאַרן אָרבעטנדיקן ארץ־ישראל, אָן וועלכער עס זענען נאָך געווען אָנגעשלאָסן השומר הצעיר, גורדוניה און החלוץ־פיאָנער.

דאָס פראָבלעם פון איחוד איז אָבער נישט אַראָפּ פון סדר־היום פון קיין שום צוזאַמענטרעף צי קאָנפערענץ פון די התאחדות־אָרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע. די שטאַרקסטע קעגנער פון אַ פאַריניקונג זענען געווען די התאחדות־גרופּן אין מזרח־גאַליציע, און צווישן זיי — די אָרגאַניזאַציע אין לעמבערג, אָנגעפירט דורך אונדזער בן־עיר ד״ר נ. שוואַרץ, וועלכער האָט אַ דאַנק זיינע אָרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן און קרבנותפּולער אַרבעט גהערט צו די אָנגעזענסטע פירער פון התאחדות אין מזרח־גאַליציע. ד״ר שוואַרץ האָט אויף פאָלגענדן אופן באַגרינדעט אין אַן אַרטיקל זיין קעגנערשאַפט צו אַן איחוד:

„נישט די גאַנצע התאחדות־באַוועגונג האָט געביטן דעם פראָנט. אין גאַנץ מזרח־גאַליציע זענען אָנטשטאַנען גרופּן, וועלכע האָבן די פאַריניקונג מיט פועלי ציון געהאַלטן פאַר נישט אַקטועל צוליב פאָליטישע און פראָגראַמאַטישע פראָגן (דער ענין פון קלאַסנקאַמף), און דערפאַר האָבן זיי באַשלאָסן פאַרטאָזעצן די אַרבעט פון התאחדות, אונטערשטרייכנדיק די אייניקייט מיטן אַרבעטנדיקן העב־רעאישן ארץ־ישראל, שטיצנדיק זיך אויפן אַרבעטס־אידעאַל פון א. ד. גאָרדאָן״.

נישט געקוקט אויף דער אַדורגעפירטער פאַריניקונג אין טאָרנע, האָט התאחדות נישט פאַרלוירן איר השפּעה. דעם 30־טן מערץ 1930 יאָר איז אין שטאָט אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ קרייז־באַראָטונג פון התאחדות מיטן אָנטייל פון 35 דעלעגאַטן פון טאָרנע און נייַן אָנדערע ערטער. דערעפנט דעם צוזאַמענפאָר האָט ד״ר פייג, באַגריסונגס־רעדעס האָבן געהאַלטן: אינזש׳ צימערמאַן אין נאָמען פון דער קראָקעווער עקזוקוטיווע פון התאחדות, ישעיה שפירא פון גורדוניה. אינעם פרעזידיום זענען דערווייַלט געוואָרן פאָלגנדע פערזאָנען: שרה בינענשטאָק (טאָרנע) — פאָרזיצערין, ד״ר פינק (מיעלעץ) — וויצע־פאָרזיצער, שווימער (באָכניאַ), סאָלאָמאָן (נייסאָנץ)

— סעקרעטאַר. אַ רעפעראַט איבער דער לאַגע אין ציוניזם האָט געהאַלטן אינזש׳ צימערמאַן פון קראָקע, וועגן דער פראַגע פון פאַרייניקונג האָט רעפערירט ד״ר טערלאָ, און ד״ר אָטטאָ מנשה האָט רעפערירט וועגן דער לאַגע פונעם גלות־יידנטום.

אין סעפטעמבער 1930 האָט אין טאַרנע געווײלט אַ דעלעגאַט פון ארץ־ישראל, פּ. לוביאַניקער (איצט — מיניסטער לבון), וועלכער האָט רעפערירט א.ד.ט. „דער גלויבן אין ציוניזם". דער רעפעראַט איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך התאחדות.

אין נאָוועמבער 1930 איז אין טאַרנע געשטאַרבן איינער פון די אַקטיוווסטע התאחדות־טויער אין שטאָט — חיים האַמער. זיין לעצטער וואונטש איז געווען, די זאַכן וואָס בלייבן נאָך אים צו פאַרקויפן און דאָס געלט איבערווייזן דעם קרן קיימת לישראל.

דאָס פראָבלעם פון פאַרייניקונג האָט אָבער נישט אויפגעהערט צו באַשעפטיקן אַלע התאחדות־אָרגאַניזאַציעס.

ענדלעך איז אין יאָר 1932 פאָרגעקומען אין דאַנציק די פאַרייניקונג פון התאחדות מיט רעכטע פועלי־ציון אינעם וועלט־מאַסשטאַב. עס זענען אָבער געבליבן אין פאַרשידענע לענדער גאַנצע אָדער נאָר טיילווייזע גרופּן פון התאחדות, וואָס זענען געבליבן טריי דער פריערדיקער התאחדות־אידעאָלאָגיע. אין קראָקע האָט זיך דעם איחוד אַקייגנגעשטעלט דער פאַרדינסטפולער פירער פון התאחדות אין מערב־גאַליציע, ד״ר אָטאָ מנשה, וועלכער האָט צו יענער צייט געשריבן: „די דאַנציקער פלאַטפאָרם קאָן בשום אופן נישט צופרידנשטעלן אַן אָנהענגער פון התאחדות. זי אַקצעפטירט אָן שום פאַרבאַהאַלט די פועלי ציוניסטישע לייזונג פון דער יידנפראַגע ווי אויך די מאַרקסיסטישע וועלטאָנשויאונג, איינהאַלטנדיק נאָר לשם דעקאָראַציע — און דאָס אויך נישט תמיד — די ציוניסטישע לאָזונגען". („נאָוויי דזיענניק" פונעם 10.10.1932).

די פאַרייניקטע טיילן פון התאחדות האָבן אַרויסגעגעבן אַן אויפרוף, אין וועלכן עס איז פראָקלאַמירט געוואָרן דער וויייטערדיקער קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ פון דער התאחדות־פאַרטיי און אירע אַלטע לאָזונגען. דער אידעאישער קאַמף פאַר אַ פולשטענדיקן איחוד האָט געדויערט געוג לאַנג. טאַרנער התאחדות־פירער האָבן עקשנותדיק זיך אַקייגנגעשטעלט דעם פאַרלאַנג פון די צענטראַלע פאַרטיי אינסטאַנצן אַדורכצופירן די פאַרייניקונג. ערשט דעם 2.4.1933 איז אין טאַרנע פאָרגעקומען אַ קרייז צוזאַמענפאָר פון התאחדות, וועלכער האָט געדאַרפט אָננעמען קאָנקרעטע באַשלוסן וועגן איחוד. אינעם צוזאַמענפאָר האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פון טאַרנע, נייסאַנץ, מיעלעץ, דאָמבראָווע און סענדזשישוו. מצד דער קראָקעווער צענטראַלע האָט זיך באַטייליקט ד״ר טערלאָ, וועלכער האָט אויך דערעפנט דעם צוזאַמענפאָר. אין פרעזידיום זענען דערוויילט געוואָרן: לאַנדערער פון נייסאַנץ, פרידמאַן פון מיעלעץ און לוסטגאַרטן פון דאָמבראָווע.

באַגריסונגס־רעדעס האָבן געהאַלטן: סאַלאַ גליק (יונג־וויצא), דוד הערצאָג (בני־ציון), ווילהעלם גוטער (הפועל), ראָזען (פרייהייט), בורשטין (גורדוניה), וואורצעל (בוסליה), אַלווייס (החלוץ און השומר הצעיר), בינע אייזיק (קפא״י), ד״ר פייג (תרבות). אַ רעפעראַט וועגן רעאַליזירן די פאַרייניקונג האָט געהאַלטן

ד״ר טערלאַ. די אַנגענומענע רעזאָלוציע רופט די אַרטיקע אַרגאַניזאַציעס צוצוגרייטן דעם באָדן פאַר דער פאַרייניקונג.

נאָכן עולה זיין קיין ארץ־ישראל פונעם פאַרדינסטפולן התאחדות־טוער אין טאָרנע, ד״ר ישעיהו פייג, זענען צו דער אַרבעט צוגעטראָטן יונגע אַקטיוויסטן, וועלכע האָבן נישט געקאָרגט קיין מי און אַנשטרענגונגען צו דערהאַלטן התאחדות אויף איר הייך. צו דער גרעסטער אַנטוויקלונג איז דערגאַנגען התאחדות אין טאָרנע

שרה בינענשטאָק

אין די לעצטע יאָרן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אַ דאַנק דער אַקטיוויטעט פון לייביש קוואַדראַטשטיין, שרה בינענשטאָק און פרוי ד״ר ווייס.

לייב קוואַדראַטשטיין, וועלכער איז מיט ענערגיע און התלהבות צוגעטרעטן צו דער אַרבעט, איז געווארן די נשמה פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. דאָס האָט ער געזאָרגט פאַר אַ לאָקאַל פאַר דער אַרגאַניזאַציע, וועגן פאָנדן פאַר חלוצים, וואָס זענען עולה געווען, ער האָט זיך פאַרנומען מיט די הכשרה־גרופן און איז געווען אַמטעטיקסטן אויפן געביט פון קרן קיימת לישראל. נאָך אין די צוואַנציקער יאָרן איז ער אַלס חלוץ עולה געווען קיין ארץ־ישראל, נאָר צוליב

זיין געזונט־צושטאַנד איז ער אויף אַ צייט צוריקגעקומען קיין טאַרנע. ער איז אומגעקומען פון די הענט פון די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד דעם אָנדענק פונעם טיכטיקן איבערגעבענעם ציוניסטישן טוער!

שרה בינענשטאָק, די שוועסטער פון באַקאַנטן ציוניסטישן מנהיג מאַקס בינענ־שטאָק, איז געווען איינע פון די טיכטיקסטע ציוניסטישע טוערינס אין טאַרנע. גאָר פרי האָט זי זיך אָנגעשלאָסן אָן דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט צווישן די ציוניסטישע פרויען אין וויצאָ. טרייַ די ציוניסטישע אידעאַלן, איז זי עולה געווען קיין א״י, וואו זי אַרבעט ביזן היינטיקן טאָג.

באַדייטנדיקע איינפלוסן האָט געהאַט התאחדות אין דער ציוניסטישער פרויען אַרגאַניזאַציע וויצאָ, אַ דאַנק דער ענערגישער און איבערגעבענער טוערין פרוי ד״ר ווייס (פרוי פון ד״ר חיים ווייס). אין די לעצטע ערב־מלחמה יאָרן איז זי געווען וויצע־פאָרזיצערין פון וויצאָ אין טאַרנע, אָן אַלס דעלעגאַטין פון התאחדות אין מערב־גאַליציע האָט זי זיך באַטייליקט אינעם צוואַנציקסטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין גענף (1939). דעם 2־טן סעפטעמבער 1939 איז זי צוריקגעקומען קיין טאַרנע, וואו זי איז אומגעקומען אין איינער פון די אויסזידלונגס־אַקציעס פון טאַרנער יידן קיין בעלזשעץ. כבוד איר אָנדענק!

די לעצטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער טעטיקער התאחדות־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט איז פאָרגעקומען דעם 26־טן פעברואַר 1938 יאָר. דערעפנט די פאַרזאַמלונג האָט חיים ווייס, דערנאָך איז דערוויילט געוואָרן אַ פרעזידיום: לייב בירנבאום — פאָרזיצער, מגר. פרימעס — סעקרעטאַר, דעם טעטיקייטס־באַריכט האָבן אָפּגעגעבן: האָפמאַן און לייב קוואַדראַטשטיין. דעם אידאָלאָגישן רעפעראַט האָט געהאַלטן מגר. גאָלדפאַרב, געגנעראַל־סעקרעטאַר פון התאחדות אין קראָקע. אין דער נייער פאַרוואַלטונג זענען דערוויילט געוואָרן פאָלגנדע פערזאָנען:

לייב קוואַדראַטשטיין — פרעזעס, לייב בירנבאום — פאָרזיצער פון דער פאָליטישער קאָמיסיע, חיים ווייס, מגר. בלום — וויצע פרעזעסן, ז. וואַקס — סעק־רעטאַר, ס. הוטער — קאַסיר, פרוי ד״ר ווייס — רעפערענטין פאַר די הכשרה־גרופן, און צוי דער פאַרוואַלטונג: ר. וועקסלער, ס. האָפמאַן, ה. לעזער, מ. בלאָך, ל. בערגער, ד. שפּאַנגעלעט. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: וו. ווייס, עזר וואורצעל, י. טייטלבוים. אין חברים־גערייכט: ד״ר קלאַפהאָלץ, מ. קליינהענדלער, ל. ווינד.

קיין אייַנער פון די שטילע איבערגעבענע ציוניסטישע טוער איז נישט געבליבן לעבן. זייער געבייַן ליגט אין די מאַסן־קברים אויפן יידישן בית־עולם אין טאַרנע, אָדער זיי זענען אומגעקומען מיט אַ טראַגישן טויט אין די היטלעריסטישע טויט־לאַגערן.

כבוד זייער אָנדענק!

V

ליגע פאַרן ארבעטנדיקן ארץ ישראל

די ראָל און אויפגאַבן פונעם יידישן אַרבעטער אין ארץ־ישראל איז פון אָנהויב אָן נישט געווען קיין לייכטע. אָבער אַ דאַנק דער אַרבעט און הערואישע אָנשטרענגונגען פון די חלוצים, וואָס פלעגן טיילמאָל מיט די בלויזע הענט ממש זיך אַרייַנשנייַדן אין דער ארץ־ישראלדיקער רויערד, זענען געשאַפן געוואָרן די ערשטע יידישע פאָזיציעס אין ארץ־ישראל. אַ דאַנק דעם יידישן אַרבעטער האָבן זיך אָנטוויקלט די ערשטע יידישע קאָלאָניעס אין א״י, עס איז צוגעקומען וואָס מערער פרוכטבאַרער באָדן. דאָס אַלץ איז מעגלעך געווען בלויז אַ דאַנק דעם, וואָס דער יידישער אַרבעטער אין ארץ־ישראל האָט גאַנץ פרי זיך געשאַפן אָן אייגענע אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז געוואָרן אַ דעציידירנדיקער פאַקטאָר, מיט וועמענס הילף ער האָט געקאָנט איבערהאַלטן יעטוועדן קריזיס און שטעלן זיך אין שוץ פון די באַדראָטע יידישע פאָזיציעס. די יידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע אין ארץ־ישראל איז געוואָרן מיט דער צייט אַ שטאַרקער פאַקטאָר, מיט וועלכן עס האָט זיך געמוזט רעכענען די מאַנדאַט־מאַכט. אַ דאַנק דעם כסדרדיקן שאַפן און פונאַנדערבויען שטאַרקע עקאָנאָמישע און סאָציאַלע פאָזיציעס, האָט די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע פאַרפעסטיקט די באַדייטונג און כוח נישט נאָר פון דעם אַרבעטנדיקן עלעמענט אין ארץ־ישראל, נאָר אויך גורם געווען צום וואוקס און פונאַנדערבלי פונעם לאַנד.

אויף אונטערצושטיצן די אַנשטרענגונגען און פאַרמעסטן פון ארץ־ישראלדיקן יידישן אַרבעטער, איז אין די גלות־לענדער געשאַפן געוואָרן די „ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל״, וועלכע האָט אין דער ערשטער ריי אָרומגענומען לינקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. איר הויפט־אופגאַבע איז געווען די אַרבעט פאַרן פאַלעסטינער אַרבעטער־פאָנד — קרן פועלי ארץ־ישראל (קפא״י). פון ישראל פלעגן אָפט קומען שליחים אין די גלות־לענדער, כדי פאָפולאָריזירן די יסודות, אויף וועלכע עס האָט זיך געשטיצט די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

אַזוי איז אין סעפטעמבער 1928 יאָר געקומען קיין טאָרנע אַ פאָרשטייער פון דער ליגע, חבר חנוך. לכבוד דעם גאַסט איז אין זאַל פון שפה ברורה אייגעאָרדנט געוואָרן אַ פייערלעכע אָקאָדעמיע (25.9.28). דער פאָרזיצער פון דער אָקאָדעמיע, ד״ר פייג, האָט אָרומגערעדט די ראָל פונעם אַרבעטנדיקן קלאַס אין ארץ־ישראל. חיים נייגער, פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, האָט אין האָרציקע ווערטער באַגריסט דעם גאַסט און אונטערגעשטראָכן דעם פריידיקן פאַקט פון אַלץ ענגערן קאָנטאַקט וואָס קניפט זיך אָן צווישן דעם אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און די ציוניסטישע פאַרטייען אין גלות. צום סוף האָט דער שליח חנוך דערציילט די פאָרזאַמלטע וועגן דער טאָגטעגלעכער מיפולער אַרבעט פונעם ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער, זיינע דערגרייכונגען און ראָל ביים אַנטוויקלען דעם אויפבוי פון ארץ־ישראל.

דעם 2־טן מערץ 1929 יאָר איז אין טאָרנע פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאָרזאַמלונג פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א״י. אויפן אָרט פון דער אָפטרעטנדיקער פאָרוואַלטונג, אין וועמענס שפיץ עס איז געשטאַנען ד״ר פייג, איז אויסגעקליבן

געווארן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: פרל. ס. גליק, א. גזשיב, ס. שטיין (השומר הצעיר); גרינבערגער (פועלי ציון פאר' מיט צ. ס.); משה קלאַפהאָלץ (אומפאַרטייאישער); דערעשעוויטש (גורדוניה); שטיגליץ (התאחדות). אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: אהרון פוס (השומר הצעיר), וואורצעל (החלוץ), ראָזען (פועלי ציון צ. ס.). די נייע אָנפירונג פון דער ליגע מיט גרינבערגערן אין דער שפיץ, איז צוגעטרעטן צו אַ ברייטער אויפקלערונגס־אַקציע וועגן די צילן און אויפגאַבן פון דער ליגע און געווינען נייען דעקלאַראַנטן פאַר קפא"י, וועמענס צאָל האָט דעמאָלט דערגרייכט 200.

דעם 2־טן נאָוועמבער 1929 האָט די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י דורכגעפירט אַן עפנטלעכע פאַרזאַמלונג אין לאָקאַל פון שפה־ברורה. נאָכן אינלייטונגס־וואָרט פונעם ליגע־פאַרזיצער גרינבערגער, האָט רישאַרד וויינטראוב, שליח פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט, מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער ליגע אין פוילן און פון היפּט־ראָט פון השומר הצעיר, רעפערירט אין העברעאיש וועגן דער נויטיקער מאָראַליישער און מאַטעריעלער הילף פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וועלכער עס נויטיקט זיך דאָס אַרבעטנדיקע ארץ־ישראל, די בויער פונעם בעסערן מאָרגן פאַרן פאָלק. דער צווייטער רעפערענט, ד"ר גור־אריה טערלאָ פון קראָקע, האָט פאָלעמיזירט מיט די קרייזן פון דער יידישער ארבעטערשאַפט, וועלכע באַקעמפן די לאָזונגען פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און אונטערגעשטראָכן די נויטוועגדיקייט פון אַ ברייט־פאַרצווייגטער אויפקלערונגס־אַקציע צווישן יידישע אַרבעטער.

די זייער טעטיקע פאַרוואַלטונג פון דער ליגע האָט סוף יאָנואַר 1930 איינגעאָרדנט אין זאָל פון די בראונס אַ גרויסע פאַרזאַמלונג לטובת קפא"י. די רעפערענטן גרינבערגער און טערלאָ (פון קראָקע) האָבן אַרומגערעדט די אויפגאָבן און צילן פון דעם פאָנד אין שייכות מיט דער קאָלאָניזאַטאָרישער, קולטורעלער און פאָליטישער טעטיקייט פון דער הסתדרות אין א"י.

כדי צו קאָנדענזירן און אַקטיווייזירן די אַרבעט לטובת קפא"י, איז אין יאָר 1930 געשאַפן גרוואָרן אַ ספעציעלע קאָמיסיע אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: ד"ר פייג — פאַרזיצער, קייטש — וויצע־פאַרזיצער, בראון — סעקרעטאַר, גוטער — קאַסיר, ווורצעל — קאָנטראָלער. אין סעפטעמבער 1930 זענען פאַרגעקומען וואָלן צום וועלט־קאָנגרעס פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וואָס האָט באַדאַרפט פאַרקומען אין בערלין. צו דעם צוועק איז אין טאַרנע געשאַפן גרוואָרן אַ וואָל־קאָמיטעט מיט ד"ר פייג אין דער שפיץ, וועלכער האָט צוגעגרייט און דורכגעפירט די וואָלן, פאַרגעקומען דעם 20־טן סעפטמבער 1930. אין די וואָלן האָבן זיך באַטייליקט פאָלגנדע ליסטעס: פועלי ציון פאר' מיט צ. ס., דת ועבודה, התאחדות — גורדוניה, השומר הצעיר און לינקע פועלי ציון.

די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל איז פאַקטיש געוואָרן די רעפרעזענטאַנץ פון אַלע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן זיך געפונען אינעם לינקן ציוניסטישן לאָגער און בעת קאָנגרעס־וואָלן אַרויסגעטרעטן ווי אַן אייניהייטלעכע קערפער־שאַפט. אין יאָר 1937 איז דערוויילט גרוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג פון דער טאַרנער ליגע: אהרון פוס — פאַרזיצער, חיים ווייס — וויצע־פאַרזיצער, ר. וואַקסקערץ — סעקרעטאַר, קעללער — קאַסיר, יחיאל ענגעל — פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דער

וואַל־אַקציע צום ציוניסטישן קאָנגרעס, און די מיטגלידער: טייטעלבוים (פועלי ציון צ.ס.), לייב קוואַדראַטשטיין (התאחדות), וואַכטעל (השומר הצעיר) און פעפער (גורדוניה). האַרט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען געווען טעטיק אין דער ליגע די אַקטיווויסטן פון התאחדות — מגר. פרימעס, קאַראַל קריגער און לייב בירנבוים.

די דאָזיקע אַלע אַקטיוויטעט און איבערגעגעבענע טוער האָבן אַסך געהאָלפן אַנטוויקלען דעם געדאַנק און איינשטעלונגען פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. זיי זענען טריי געבליבן זייערע אָנשויאונגען ביזן לעצטן אָטעם־צוג, מוטיק און ערלעך פאַרטיידיקט די אינטערעסן פונעם ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער אויפן ציוניסטישן פאָרום, נישט קאַרגנדיק קיין ענערגיע פאַר פראַקטישער טעטיקייט לטובת דער ליגע.

אויסער פעפערן, וועלכער האָט באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אַקטיוויטעט לטובת דער דאָזיקער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע און אַרויסגערוקט זיך אויבנאָן פון איר טעטיקייט, פאַרנעמענדיק אַן אָנגעזענעם אָרט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאָרנע (געפינט זיך היינט אין ישראל), זענען אַלע אַנדערע אומגעקומען ווי קרבנות פון דער היטלעריסטישער פאַרווילדונג און פאַרוויסטונג.

כבוד זייער אָנדענק!

VI

רעוויזיאָניסטן

אין די ראַמען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע האָט פון לאַנג עקזיסטירט אַ סעפעראַטע רעוויזיאָניסטישע גרופּע, וועלכע איז אָרגאַניזאַציאַנעל געווען אונטער דעם ציוניסטישן לאָקאַל־קאָמיטעט און אַקטיוו באַטייליקט זיך אין אַלע זיינע אַקציעס. די דאָזיקע גרופּע האָט איר טעטיקייט באַגרענעצט בלויז צו אַן אידעאישער אויפקלערונגס־אַרבעט לטובת דעם רעוויזיאָניזם. מיט דער צייט איז דאָס געקומען צום אויסדרוק דורך אָרויסברענגען עפּנטלעך באַזונדערע פאָליטישע קאָנצעפּציעס, ביים שטענדיקן אונטערשטרייכן דעם ענדציל פון ציוניזם.

אין יאָר 1927 האָבן טאָרנער רעוויזיאָניסטן שוין געהאַט אַ באַזונדערע אָרגאַניזאַציע, אָבער נאָך אַלץ אין די ראַמען פון די אלג׳ ציוניסטן. אַלס שקל־באַזיצער האָבן זיי געהאַט זייערס אַ פאָרשטייער אינעם לאָקאַל־קאָמיטעט און באַטייליקט זיך אין פאַרזאַמלונגען פון די אַלג׳ ציוניסטן. צו יענער צייט זענען אין שפּיץ פון דער רעוויזיאָניסטישער גרופּע אין טאָרנע געשטאַנען: זעליג לערנער (שפּעטער־דיקער רעוויזיאָניסטישער טוער אין וואָרשע), משה רובין (איצטיקער אינדוסטריע־לער אין ישראל), שמואל ווייל, משה שוועבער און מענדל לעזער.

אין יאָר 1929 איז אין דער אָנפירונג פון די טאָרנער רעוויזיאָניסטן געווען אינזש׳ ראָזענבלאַט. אין אָקטאָבער 1930 יאָר איז פאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאָר־

זאַמלונג פון די ציוניסטן־רעוויזיאָניסטן. פונעם אָפּגעגעבענעם באַריכט איז באַ־ וואוסט געוואָרן, אַז יענעם יאָר האָט די רעוויזיאָניסטישע פּאַרטיי געציילט 120 דעלעגאַירטע מיטגלידער, דערונטער 35 יוגנטלעכע פון ברית טרומפּלדור און 30 פון מנורה. אויף דער אויבנדערמאַנטער פּאַרזאַמלונג איז דערווייל גע־ וואָרן אַ פּאַרוואַלטונג אין פּאָלגנדן צוזאַמענשטעל: אינזש׳ ראָזענבלאַט — פּאַרזיצער, מ. שפילמאַן — ויצע־פּאַרזיצער, ווייל — סעקרעטאַר, שניידער — קאַסיר, משה שוועבער — יוגנט־רעפּערענט, שטרום — קולטור־רעפּערענט, ד״ר בצלאל שפיי־ זער — פּאַרוואַלטונגס־מיטגליד.

די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אין טאַרנע האָט אויסגעבראָכט איר השפּעה אויף דער אַרטאַדאָקסישער יוגנט און אויף די עלעמענטן, וואָס האָבן בכלל נישט באַלאַנגט צו דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דאָס כאַראַקטעריסטישע פּאַר די רעוויזיאָניסטן איז געווען זייער פּאַרטיי־דיסציפּלין און די טיפּע צוגעבונדנקייט צו זייער פירער זשאַבאָטינסקי, וועמענס אָרעאָל און פּאָפּולאַריטעט האָבן געשאַפּן אַנהענגער פּאַרן רעוויזיאָניזם. צו יענער צייט האָבן די רעוויזיאָניסטן נאָך געהערט צו דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און באַטייליקט זיך אין אַלע אירע אַרבעטן. וועז דעם 13־טן דעצעמבער 1930 יאָר איז קיין טאַרנע געקומען זאב

זאב זשאבאָטינסקי אין טאַרנע
(דעם 13־טן דעצעמבער 1930)

זשאַבאָטינסקי, איז געשאַפן געוואָרן אַ ספעציעלער קבלת־פנים קאַמיטעט פון פאַלגנדע פערזאָנען: חיים נייגער, ד״ר שמואל שפאַן, יוסף היימאַן, וואָלף געצלער, ד״ר בצלאל שפייזער, ד״ר יוסף זילבערמאַן, פרוי עווא כשר אין פרוי געצלער. אויפן באַנהאָף האָבן זשאַבאָטינסקין באַגריסט פאַרשטייער פון כמעט אַלע ציוניס־טישע אַרגאַניזאַציעס. זשאַבאָטינסקיס רעפעראַט א. ד. ט. „אונדזער שולד און די נאָענטסטע אויפגאָבן״, האָט איבערגעלאָזט אַן אומפאַרגעסלעכן רושם. דער רעפע־ראַט איז פאַרגעקומען אינעם גרויסן איבערפולטן זאַל פון „סאָקול״.

די טאָרנער וואָכנשריפט „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (נומ׳ 47, פון 19.12.30) באַשרייבט אַזוי די אויפנאַמע אויפן באַנהאָף לכבוד זשאַבאָטינסקין:

„זשאַבאָטינסקיס קומען קיין טאָרנע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מעכטי־קער מאַניפעסטאַציע פאַרן ציוניזם. דעם גאַסט, באַשטראָלט מיטן אָרעאָל פון געפאַנ־גענעם אין דער עכו׳ער פעסטונג און מיט דער העלדישקייט פון יידישן לעגיאָן, האָבן ריזיקע מאַסן אָפגעוואָרט אויפן באַנהאָף און אויף דער גאַס. אויף צו באַגריסן זייער פירער איז אויך געקומען אַ פלוגה פון ברית טרומפלדור אין די מונדירן. אינעם אויפנאַם־זאַל האָבן פאַרנומען ערטער די פאָרשטייער פון באַזונדערע אָרגא־ניזאַציעס. זשאַבאָטינסקי איז אָנגעקומען קיין טאָרנע שבת, דעם 13־טן דעצעמבער 1930 יאָר, אַ זייגער 19.25. אופן פעראָן האָט ער אָפגענומען אַ ראַפאָרט פונעם קאָמענדאַנט פון אָרטיקן בית״ר, חבר שוועבער, דערנאָך איז ער אַוועק אינעם אויפנאַם־זאַל, וואו ער איז באַגריסט געוואָרן דורך פאַרטרעטער פון די באַזונדערע אָרגאַניזאַציעס. אין נאָמען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פאַרטיי האָט דעם גאַסט באַגריסט פרעזעס חיים נייגער, פון מזרחי — וואָלף געצלער, פון פרויען־ציוניסטן — פרוי ווייגבערג, פון דער יידישער ספאָרט און גימנאַסטיק־געזעלשאַפט „שמשון״ — אינזש׳ שאַנצער, פון תרבות — ד״ר יוסף זילבערמאַן, פון ציוניסטישע מיידלעך — פרל. כשר, פון אגודת הנוער העברי — יעקב בינענשטאָק, פון צעירי מזרחי — גלאַס, פון השומר הדתי — אונגער און פון די יידישע אינוואַלידן — דאָרף״.

וועגן דער אַקטיוער טעטיקייט פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע זאָגט עדות דער פאַקט, אַז ווען די דעמאָלטיקע רעוויזיאָניסטישע טוער אין פוילן האָבן באַשלאָסן צונויפצומען אין איין ראַם די צעוואָרפענע גרופן זייערע אין מערב־גאַליציע, איז טאָרנע באַשטימט געוואָרן אַלס אָרט פאַרן ערשטן צוזאַ־מענקום פון די רעוויזיאָניסטישע גרופן און אַלס זיץ־אָרט פונעם קרייז־קאָמיטעט. דעם 25־טן יאַנואַר 1931 יאָר איז אין אונדזער שטאָט פאָרגעקומען דער קרייז־צוזאַמענפאָר מיטן אָנטייל פון ד״ר צינעמאַן און ד״ר פעלדשו פון וואַרשע. ביזן צונויפרופן די לאַנד־קאָנפערענץ קיין קראָקע, איז דערווייל דערוויילט געוואָרן אַן עקזעקוטיווע פאַר מערב־גאַליציע אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: ד״ר יעקב דאַם — פאָרזיצער, ד״ר הענריק פרענקעל — סעקרעטאַר, מנחם ב׳כווייץ, שמואל לויפער, עמנואל טרעלעָר, לעאָ זיידען, וו. אַלעקסאַנדראָוויטש און ישעיהו מאַנע.

אויף דער ירלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, פאָרגעקומען אין יאָר 1931, איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פאַרבריטערטע פאַרוואַלטונג אין וועלכער עס זענען אַריין: פרוי ווייגבערג, ד״ר שפייזער, אינזש׳ ראָזענבלאַט, משה שוועבער, מ. שפילמאַן, שמואל וויל, שעד־

ליסקער, לעפּעלהאַלץ, לעזער, בראון, קלעפּפּל, שטרום, קליין און ווייַנדלינג. אַלס פּרעזעס איז ווידער דערווייַלט געווארן אינזש׳ ראַזענבלאַט, אַלס וויצע־פּרעזעס — משה שוועבער, אַלס סעקרעטאַר — שמואל ווייל. די לעצטע דריי האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זייער אַקטיוויטעט, און ביזן אויסברוך פון דער צוויי־טער וועלט־מלחמה אינגאַנצן זיך געווידמעט דער אַרבעט לטובת דעם רעוויזיאָניזם אין טאַרנע. אויב די רעוויזיאָניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, איז עס אין דער גרעסטער מאָס געווען צו פאַרדאַנקען די דאָזיקע אַקטיוויסטן. אַלע זענען זיי אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זייער אָנדענק!

סוף 1931 יאָר איז די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אַרויף אויפן וועג פון פול־שטענדיק איבערריסן די אַזוי אויך שוואַכע פעדים, וועלכע האָבן זי פאַרבונדן מיט דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. אין סעפּטעמבער 1931 יאָר האָט דער אויספּיר־קאָמיטעט פון רעוויזיאָניסטישן וועלט־פאַרבאַנד, אויף זיין זיצונג אין קאַלע, אָנגענומען אַ גאַנצע ריי באַשלוסן, וואָס האָבן געטראָפן אין דער גאַנצקייט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. צווישן אַנדערע איז דאָרט באַשלאָסן געווארן: די רעוויזיאָניסטן שאַפן אַ פאַרבאַנד, צו וועלכן עס קאָנען געהערן אויך פערזאָנען, וואָס קויפן נישט אויס דעם שקל; אַז די רעוויזיאָניסטן וועלן נישט אונטערליגן דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און זענען נישט פאַר־אַנטוואָרטלעך פאַר אירע אינסטאַנצן, נאָר בלויז פאַר אייגענע צוזאַמענפאָרן. אַזוי אָרום האָבן די רעוויזיאָניסטן געשטרעבט מיט דער הילף פון זייערע שקל־באַזיצער משפּיע זיין אויף די באַשלוסן און טעטיקייט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג.

די עקזעקוטיווע פון דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז אַרויסגעטרעטן קעגן די דאָזיקע שפּאַלטונגס־טענדענצן און אין איר דעקלאַראַציע פון דעצעמבער 1931 יאָר אָנגעוויזן אויף די קאָנסעקווענצן פון די באַשלוסן אין קאַלע, איבערלאָזנדיק זיך דאָס רעכט צו אונטערנעמען אַן אָנטשפּרעכנדע אַקציע און פאַרלייגן דעם אַקציאָנס־קאָמיטעט אָנצונעמען מיטלען אויף צו באַשיצן די גאַנצקייט און אייניקייטלעכקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דערביי דאַרף מען אונטערשטרייכן, אַז צו אַ פאַרשפּרונג פון די באַציאונגען צווישן דער רעוויי־זיאָניסטישער באַוועגונג און דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע, האָבן גורם געווען די געשעענישן אויפן זיבעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אויף וועלכן דער רע־וויזיאָניסטן־פירער זשאַבאָטינסקי האָט עפּנטלעך צעריסן די ציוניסטישע פאַרטיי־לעגיטימאַציע. אין דער אויבנדערמאָנטער דעקלאַראַציע שטרייכט אונטער די ציו־ניסטישע עקזעקוטיווע, אַז שוין אַ לענגערע צייט האָט די טעטיקייט פון די רעוויי־זיאָניסטן געווקט ערנסטע אומרו ביי די אַלע, וועמען עס איז טייער די גאַנצקייט און געשלאָסנקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. צום סוף שטרייכט אונטער די עקזעקוטיווע, אַז זי האָט טאַלערירט די רעוויזיאָניסטישע טעטיקייט ביזן זיבעצנטן קאָנגרעס, גלויבנדיק, אַז די קאָנגרעס־ליידנשאַפטן וועלן זיך איינשטילן, און אַז דאָס געפיל פון אחריות און סאָלידאַריטעט וועט נעמען די אויבערהאַנט איבער פאַרטייאישע און סעפּעראַטיסטישע טענדענצן. „די דאָזיקע טאַלעראַנץ מצד דער עקזעקוטיווע האָט אָבער נישט געפונען קיין פאַרשטענדעניש און ס׳איז מיט

איר מיסברויכט געוואָרן״ — ווערט געזאָגט אין דערזעלבער דעקלאַראַציע — „און נאָכן קאָנגרעס האָבן די רעוויזיאָניסטן פאַרוואַנדלט דעם קאַמף קעגן דער עקזעקוטיוועט אין אַ קאַמף קעגן דער אַרגאַניזאַציע, וואָס קאָן נישט ווייטער טאָ־לערירט ווערן״.

די באַשלוסן אין קאָלע זענען נישט געבליבן אָן השפּעה אויף דער רעוויזיאָ־ניסטישער באַוועגונג, וועלכע האָט פון איין זייט אָנגעהויבן זיך טיילן אויף פאַר־שידענע שטרעמונגען, און פון דער צווייטער זייט האָבן אָנגעהויבן ווירקן טענ־דענצן פאַרמעל איבערצורייסן מיט דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע. גלייך נאָכן קאָנגרעס האָט זיך אָנגעהויבן אַ גאַנצע ריי קאָנפליקטן, וואָס האָבן אין יאָר 1932 דערפירט דערצו, אַז אין פוילן האָבן די רעוויזיאָניסטן אויפגעהערט זיך צו באַטייליקן אין די אַרבעטן פאַרן קרן קיימת און קרן היסוד, אָנגעבנדיק אַלס מאָטיוו נישט־יושרדיקע פאַרטיילונג פון די עליה־סערטיפיקאַטן. פון וואַרפן דעם לאָ־זונג „נאָן קאָפערריישן״ („נישט צוזאַמענאַרבעטן״) ביז אַ פאַרמעלער שפּאַלטונג, איז נישט געווען ווייט. דאָס איבערריסן מיט דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע און דאָס אויפשטעלן אָן „אומאָפהענגיקע אַרגאַניזאַציע פון ציוניסטן־רעוויזיאָניסטן״ איז געוואָרן אַ פאַקט.

דער אַרויסטריט פון די רעוויזיאָניסטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און די אינערלעכע שפּאַלטונג ביי זיי מיטן אַנטשטיין פון אַ באַזונדערער אַרגאַניזאַציע „יודענשטאַטס־פאַרטיי״, וואָס איז געבליבן טריי דער אַלוועלטלעכער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, האָט פאַרשטייט זיך, גורם געווען צו אַן אָפּשוואַכונג פון דער רעוויי־זיאָניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע. דערפאַר האָבן די רעוויזיאָניסטן זיך באַמיט צו געווינען פאַר זייער אידעע אַזעלכע קרייזן, וואָס זענען ביז איצט נאָך נישט געווען אינעם קרייז פון ציוניסטישער השפּעה. אינעם לייענזאַל א. נ. מאַקס נאָרדוי אין טאַרנע, אויף בעמאַ־גאַס 15, האָבן זיך קאָנצענטרירט די רעוויזיאָניסטישע קרייזן אין שטאָט. צום קאָמיטעט פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי (ביז דער שפּאַלטונג) האָבן געהערט: אינזש׳ ראָזענבלאָט — פּרעזעס, יחיאל ענגלענדער, ע. סאַלפעטער, מ. גרושאָוו, איסלער, קאופמאַן, לעזער, שניידער, מ. שוועבער, פּרל. שיינבאָק, ווייל, ווינדלינג, קלעפּפל, מ. רובין, האָפמייסטער, ד״ר שפּיזער, שעד־ליסקער און י. בראון.

אין יאָר 1931 איז געגרינדעט געוואָרן די רעוויזיאָניסטישע מיידל־אַרגאַניזאַ־ציע „ווערעף״, אָנגעפירט אין אָנהויב דורך פרל. דאָנקאָוויטש. נאָכן אַכצנטן ציו־ניסטישן קאָנגרעס איז בכלל איבערגעריסן געוואָרן יעטוועדער קאָנטאַקט מיט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. פון דעמאָלט אָן האָט אויפגעהערט דער קאָנטאַקט מיטן לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און אָפטמאָל איז אפילו דערגאַנגען צו נישט אָנגענעמע קאָנפליקטן. הגם באַזונדערע זענען געווען די וועגן מיט וועלכע די רעוויזיאָניסטן זענען געגאַנגען, האָבן זיי צוזאַמען מיט די ציוניסטן געשטרעבט צו איין ציל.

VII

יודענשטאָטס-פּאַרטיי

אין די ראָמען פון דער רעוויזיאָניסטישער פּאַרטיי איז געווען אַ געוואָג גרויסע גרופּע מיט מאיר גראָסמאַן, ליכטהיים און ראָבערט שטריקער אין דער שפּיץ, וועלכע האָבן געשטרעבט צו פּאַרבלייבן אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. וואָס אַן אמת איז אויפן רעוויזיאָניסטישן וועלט־צוזאַמענפּאָר אין קאַלע דערגרייכט געוואָרן אַ באַשטימטער קאָמפּראָמיס, וואָס האָט געדאַרפט דערמעגלעכן אַ מיט־אַרבעט פון דער דאָזיקער גרופּע מיט די עקסטרעמע אָנהענגער פון זשאַבאָטינסקין, וועלכע האָבן געשטרעבט איבערצורייסן מיט דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע. די אָפּטע קאָנפליקטן אָבער צווישן די פירער פון די צוויי שטרעמונגען האָבן סוף־סוף דערפירט צו אַ שפּאַלטונג אינעם רעוויזיאָניסטישן לאַגער. אויף דער קאָנפערענץ פון די א. ג. דעמאָקראַטישע רעוויזיאָניסטן פון מאיר גראָסמאַן אין זיין פּאָרגעקומען אין וואַרשע ערב דער שפּאַלטונג, האָט מאיר גראָסמאַן אין זיין פּראָגראַמאַטישן רעפעראַט דערקלערט פּאָלגנדעס: „עס שטייט פאַר אייך אַ מענטש, וועלכער איז אַ קרבן פון שלום. אין משך פון דריי יאָר צייט האָב איך אומאויפ־הערלעך געזופן צו שלום, כדי נישט דערלאָזן צו אַ שפּאַלטונג אין דער רעוויזיא־ניסטישער פּאַרטיי. אין קאַלע זענען מיר געגאַנגען אויף פּאַרשידענע פשרות, אַבי צו פאַרהיטן די אָרגאַניזאַציע פאַר אַ שפּאַלטונג. נאָר דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפן. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער האָט מען אונדז ווידער געשטעלט פאָדערונגען". דער רעדנער האָט ווייטער געזוי דערציילט די געשיכטע פון זשאַבאָטינסקיס פּוטש אין קאַטאָוויץ, וואו ער האָט אַרויסגערוקט צוו. אַנד. אַ פאָדערונג אָפּצו־שטימען דעם פּרימאַט פון רעוויזיאָניזם איבערן ציוניזם און אָנערקענען אַלס לעגי־טימע די עקזעקוטיוועס פון רעוויזיאָניסטישן פאַרבאַנד, — און צום סוף האָט גראָס־מאַן דערקלערט: „זשאַבאָטינסקי גייט אויף דער ליניע פון אויפשטעלן אַ באַזונדערע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, און מיר באַטראַכטן זיך פאַר אַן אינטעגראַלן טייל פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. פאַר אונדז עקזיסטירט נישט די פראַגע פון „פּרימאַט". אונדזער אָנטייל אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז אַ פערמאַנענטער. אַן וועלכע ס'איז באַדינגונגען פאַרבלייבן מיר אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע".

סוף 1933 איז פאָרגעקומען די ענדגילטיקע שפּאַלטונג אין דער רעוויזיאָניס־טישער באַוועגונג. אונטער דער אָנפירונג פון מאיר גראָסמאַן איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ באַזונדערע „פּעדעראַציע פון ציוניסטן־רעוויזיאָניסטן — יודענשטאָטס־פּאַרטיי", וועלכע האָט אָנערקענט אומבאַדינגט דיסציפּלין לגבי דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע.

אָקטאָבער 1933 האָט מען אין טאָרנע אָנגעהויבן רעגיסטרירן די מיטגלידער פון דער נייער פּאַרטיי. די רעגיסטראַציע האָט דורכגעפירט ח. טשעכאָווסקי, ביז דעמאָלט — אַ טעטיקער רעוויזיאָניסט. גאָר אינגיכן האָט די נייע אָרגאַניזאַציע אויפגענומען אין אירע ריייען אַ גרעסערע צאָל מיטגלידער, באַזונדערס פון די קרייזן פון דער רעוויזיאָניסטיש־אָרטאָדאָקסישער יוגנט. אַביסל שפּעטער האָט אין

שפּיץ פון דער יודענשטאַטס־פּאַרטיי אין טאַרנע זיך געשטעלט ד״ר אברהם זאַלץ, ציוניסטישער וועטעראַן, וויצע־פּרעזידענט פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וועל־כער איז אַזוי אַרום נאָך אַ לענגערן איבערריס צוריקגעקומען צו אַקטיוער ציו־ניסטישער טעטיקייט. אייניער פון דער הויפּט־אַקטיוויסטן פון דער נייער אַרגא־ניזאַציע אין געווען ח. ווייַנדלינג, וועלכער האָט צוזאַמען מיט לודמערן און ווייַנ־מאַנען פאַרלאָזט די רעוויזיאָניסטן און אין משך פון אַ קורצער צייט דערפירט די יודענשטאַטס־פּאַרטיי אין טאַרנע צו אַ באַדייטנדיקן וואוקס. די מיטגלידער פון דער דאָזיקער פּאַרטיי, אין קעגנזאַץ צו די רעוויזיאָניסטן, האָבן זיך אַקטיוו באַטייי־ליקט אין אַלע אַלגעמיין־ציוניסטישע אַקציעס, באַזונדער ביים פאַרשפרייטן שקלים, אין די אַרבעטן פאַרן קרן־קיימת און קרן־היסוד. ס׳איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „ברית הקנאים״, וועלכע האָט גלייך אַנט־וויקלט אַ פרוכטבאַרע קולטורעלע און אויפקלערערישע טעטיקייט אין אייגענעם לאָקאַל אויף נאָוע־גאַס 13. אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון די אויבנאויסגערעכנטע טויער פון דער נייער אָרגאַניזאַציע איז געשאַפן געוואָרן אַן אָפּטיילונג פאַר חלוצים (החלוץ המדינתי), אָנגעפירט דורך מ. אונגער. אַזוי אַרום איז פאַרפולט געוואָרן אַ בלויז, וואָס איז אַנטשטאַנען מיטן אָרויסטריט פון די רעוויזיאָניסטן פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. די ציוניסטישע קאַדערן אין טאַרנע זענען געשטאַרקט געוואָרן מיט אַ נייעם וועריפולן חלוצישן עלעמענט, וועלכער האָט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געפירט אַ נוצלעכע ציוניסטישע טעטיקייט.

VIII

ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציעס

1. מרים

יידישע פרויען אין טאַרנע זענען אין די פריע יאָרן באַקאַנט געוואָרן מיטן ציוניסטישן געדאַנק. פראַנטשישקאַ בינענשטאָק (די פרוי פון ד״ר מאַקס בינענ־שטאָק) האָט אינעם יובל־בוך פון דער טאַרנער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע „50 יאָר ציוניזם״, פאַרעפנטלעכט אַן אָפּהאַנדלונג וועגן אָנהויב פון ציוניסטישן געדאַנק ביי יידישע פרויען אין טאַרנע. די שרייבערין דערציילט דאָרט צוו. אַנד.:

„איך געדענק, דאָס איז געווען אין יאָר 1902, ווי אויף דער יידישער גאַס האָט דעמאָלט אומגעשטערט געוועלטיקט די אַסימילאַציע. ברייטע שיכטן פון דער פּראָפּעסיאָנעלער אינטעליגענץ און מיט זיי צוזאַמען די אַקאַדעמישע יוגנט, האָבן געפערעדיקט זייערע לאָזונגען און אייגנוויליק אָרונטערגעפאַלן אונטער אַסימילא־טאָרישע השפּעות. מען האָט נישט געקאָרגט קיין אָנשטרענגונגען און מי, כדי ענד־גילטיק איבערצורייסן מיט דער ביזאיצטיקער סביבה און ווערן אַן אָרגאַנישער טייל פון אַ נייער פרעמדער גייסטיקער ספערע. ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ וועלכע

עס איז קולטורעלע אַמביציע האָט זיך באַמיט אַריינבאַקומען אַלס מיטגליד אין דער „ליטעראַרישער געזעלשאַפט א.נ. פון אַדאַם מיצקיעוויטש אין טאַרנע", וועלכע האָט אויפן טאַרנער באָדן רעפּרעזענטירט פּוילישקייט אין בעסערן זין פון וואָרט. ווערן אָזאַ אויסדרוויילטער דורכן גורל איז פאַר יידן נישט געווען אַזוי פשוט, ווייל מען האָט באַדאַרפט דאָרט אַריינגעפּירט ווערן דורך אַ מיטגליד — אַ קאַטאָליק. די חברה יידישע קאַנדידאַטן און קאַנדידאַטינס האָט אָבער גאָרנישט אָפּגעשראָקן. אָזאַ איז געווען דער צושטאַנד ביז דעם מאָמענט, ווען די יוגנטלעכע מענער האָבן ווי דערוואַכט פון דער לעטאַרגיע און צוגעטרעטן צו אַ ברייטער נאַציאָנאַלער אויפקלערונגס־אַרבעט אויף דער יידישער גאַס. אין טאַרנע האָט זיך געוודערט ווי אין אַ בינשטאָק".

די דאָזיקע אויפקלער־אַרבעט צווישן יידישע פרויען האָט אָנגעהויבן מאַקס בינענשטאָק. אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען און אַקטיוויטעט מיטהילף, איז אין יאָר 1902 געגרינדעט געווארן אַ „קרייז פון יידיש־נאַציאָנאַלע מיידלעך". פרוי עמיליאַ מאַנד־שיין, די לאַנגיאָריקע פאָרזיצערין פון דעם שפּעטער געגרינדעטן ציוניסטישן פרויען־פאַריין „מרים" און דערנאָך „וויצאָ" (אומגעקומען בעת דער אָקופּאַציע), באַשרייבט אַזוי אינעם אויבנדערמאַנטן יובל־בוך, די געשיכטע פון דער ציוניסטישע פרויען־באַוועגונג אין טאַרנע: „מיר זענען זיך צונויפגעקומען עטלעכע מאָל אין וואָך אין די וואוינונגען פון אונדזערע מיטגלידערינס, וואו עס האָט זיך אָנגעהויבן די מיפולע אַרבעט אַרויסצורייסן פון פאַרשלאָפנקייט און אַפּאַטיע יידישע מיידלעך, וואָס האָבן געלעבט אין דער זאַטער רואיקייט פון בירגערלעכע הייזער. מיר האָבן אָנגעהויבן לערנען יידישע געשיכטע, יידישע ליטעראַטור, מען האָט אָנגעהויבן שטודירן די ווערק פון העס, אחד־העם, פרץ, ביאַליק און אַנדערע. מען האָט געלייענט, דערציילט זיך, פאַלעמיזירט הייס, אָפּטמאָל אפילו ליידנשאַפטלעך, שטענדיק זיך אויפגעקלערט און קאָנספעקטוועט ליקווידירט די רעשטלעך פון אַסימילאַטאָרישע איישטעלונגען".

גאָר אינגיכן זענען די ראָמען פון די „מיידלעך־קרייזן" געווארן צו ענגע. צו דער אַרבעט האָט זיך צוגעשטעלט עווא זאַלץ — די פרוי פון ד"ר אברהם זאַלץ, דעמאָלטיקער פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע. אַליין אָן אָפּשטאַמיקע פון אַ דורכאויס אַסימילירטער משפּחה, האָט זי אַ דאַנק דעם וואָרעמען אָפּגעבן זיך דער ציוניסטישער זאַך, אַ דאַנק איר ענערגיע און אָרגאַניזאַציאָנעלע פעאיקייטן, געבאָנט אַ וועג פאָרן ציוניסטישן געדאַנק צווישן יידישע פרויען אין טאַרנע. אין יאָר 1903 איז אין דער וואוינונג פון די ד"ר זאַלצ'ס מאָרגעקומען די ערשטע קאָנסטיטואיר־פאָרזאַמלונג פון דעם „יידישן פרויען־פאַריין „מרים" אין טאַרנע. די פאָרזאַמלונג האָט דערעפנט מאַקס בינענשטאָק, דעמאָלט נאָך אַ יונגער סטודענט. וועגן בינענשטאָקס רעדע שרייבט זיין פרוי פראַנטשישקאַ אינעם אויבנדערמאַנטן בוך:

„פאַרשעמטע האָבן מיר זיך צוגעהערט דער דאָזיקער פלאַמיקער פאַנאַטישער רעדע, באַזונדערס מיר, יידישע מיידלעך פון פרומע היימען. הייסט דאָס, אַז מען דאַרף זיך נישט שעמען מיטן אייגענעם אָפּשטאַם, מיטן אייגענעם פאָלק, ווייל אויך מיר פאַרמאָגן אַ דורות־לאַנגע געשיכטע און קולטור־טראַדיציע, וואָס מיט

אירע וועלטן איז זי נישט קלענער פון דער געשיכטע ביי אַנדערע פעלקער. די דאָזיקע וועלטער זענען פאַר אונדז געווען אַן אַמתע אַנטפלעקונג. וועז דער רעפע־רענט האָט פאַר אונדז אַנטוויקלט דאָס בילד פון דער צוקונפט פונעם יידנטום אויף דער אייגענער ערד, אַ דעראַבערטע און באַפרוכפערטע מיט בלוט און שווייס פון די זין פונעם אויסדערווייטן פאָלק, האָבן מיר זיך דערפילט געקרעפטיקט אויף דער נשמה, אויפגעהויבענע צו דער ריי פרייַע געזעלשאַפטן, אויסגעגלייכטע מיט זיי, גרייט פאַר דער דאָזיקער „אוטאָפּיע", ווי מיר האָבן זי אַלע באַצייכנט, אַלץ מקריב צו זיין".

די ערשטע פאָרזיצערין פון דער געזעלשאַפט „מרים" איז געווען גלאַזער, די פרוי פון אַ העכערן פּאָסט־באַאַמטן אין טאָרנע. נאָך איר האָט די פרעזעסור איבער־גענומען עוואַ זאַלץ. די מיידלעך וועלכע האָבן געגרינדעט „מרים" און אָנגעפירט מיט אירע אַרבעטן אין סאַמע אָנהויב, האָבן באמת אַרויסגעוויזן אַרבעטזאַמקייט, אויפאָפּערונג און אידעאַליזם. זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן מיט כבוד די ערשטע טוע־רינס פון דער געזעלשאַפט: שרה באָנאַט (פון מאַן גרודער), ראָזענצווייג (פון מאַן סאַפיר), יעטא טרוים (די פרוי פון שפעטערן ד״ר אַקסער, אַדוואָקאַט אין פשע־מישל, איצט — ביידע אין ישראל), די שוועסטער אברהם, יאַשקע קערנער, פע־

אויף דער זומער־קאָלאָניע פונעם טאָרנער „השומר הצעיר" אינעם יאָר 1927

עס זיצן פון לינקס אויף רעכס: ה. גאָלדפאָרב, פרוי ד״ר בלומה שפּאַן ז״ל, ד״ר שמואל שפּאַן, יעקב פליישער, ז. גזשיב.

רעלקאַ גלייכער (איצט אין חיפה), חוה עדעלשטיין (פון מאַן מאַנדשיין), ווי אויך בלומה גרינפעלד, די טאָכטער פון געשעצטן סוחר אין טאַרנע, גוטמאַן גרינפעלד, אַ מענטש מיט טיפער ערודיציע און אַלזייטיק וויסן אויפן געביט פון יודאַיסטיק און וועלטלעכע וויסנשאַפטן. דאָס הויז פון די גרינפעלדס איז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען אַ דורכאויס יידישס און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ציוניסטישן צענטער. בלומה, וועלכע האָט עטלעכע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה חתונה געהאַט מיטן שוין דעמאָלט פאָפולערן ציוניסטישן טוער ד״ר שמואל שפּאַן, האָט צוזאַמען מיטן מאַן טריי געדינט דעם ציוניסטישן אידעאַל און זי האָט געקאָנט דינען פאַר אַ ביישפיל פאַר אַ סך יידישע פרויען,

גוטמן גרינפעלד ז״ל

וויאַזוי מען דאַרף נישט פאַרגעסן די פליכטן לגבי דעם אייגענעם פאָלק. בלומה שפּאַן האָט צוזאַמען מיט איר מאַן און קינדער עולה געווען פון טאַרנע אין יאָר 1934, אויפן אויפבויען אַ גוט־אייגנאָרדנט און באַקוועם לעבן, כדי צו העלפן אויפבויען ארץ־ישראל. אויך דאָ איז זי טריי געבליבן אירע אידעאַלן. ווי גליקלעך איז זי געווען ווען זי האָט דערציילט וועגן אירע קינדער וואָס זענען דורך איר דערצויגן געוואָרן אין א״י אויף פולווערטיקע יידן. דער פלוצומדיקער טויט סוף 1947 יאָר, האָט זי אַרויסגעריסן פון די בויער פון לאַנד. איר טויט האָט אַרויסגערופן טיפן טרויער צווישן טאַרנער יידן. כבוד איר אָנדענק!

די דעמאָלט קליינע גרופּע „מרים״־אָנהענגערינס האָט געמוזט זיך צואייגענען די פּאַליקייטן פון אַרגאַניזירן, פּראָפאַגירן, אַרויסטרעטן מיט רעדעס און טוען די פּראַקטישע אַרבעט ביים איינאָרדענען אימפּרעזעס, אויסער דער טאָג־טעגלעכער אַרגאַניזאַציאָנעלער טעטיקייט. און זיי האָבן מצליח געווען. נישט געווען כמעט קיין געביט פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן און ציוניסטישן לעבן אין טאַרנע, זיי זאָלן נישט דאַרט האָבן זייער השפּעה, פאַרבינדונגען און אַקטיוויטעט. זיי האָבן געפירט אַ קולטורעלע אַרבעט פאַר העברעאיש און פאַר דערוועקן דאָס נאַציאָנאַלע באַ־

וואוסטזיין, אַגיטירט און געזאַמלט פאַרן קרן קיימת לישראל און אַנטייל געגומען אין דער כאַריטאַטיוועי אַרבעט לטובת דער פאַראַרעמטער יידישער באַפעלקערונג. אין משך פון עטלעכע יאָר האָבן זיי געפירט אַ הילפס־אַרבעט פאַר אַרעמע יידישע קינדער אויסער די שולן, געגרינדעט קורסן פאַר אַנאַלפאַבעטן אויף צו לערנען זיי לייענען און שרייבן. די געציילטע ביים לעבן־געבליבענע טאָרנער ציוניסטן פון יענע צייטן געדענקען זיכער די חנוכה־אָוונטן, וואָס די „מרים״־חברטעס האָבן איינגעאָרדנט אין די יאָרן 1907 און 1908. די דאָזיקע אָוונטן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין מעכטיקע נאַציאָנאַלע מאַניפעסטאַציעס. אויף איינעם פון די אָוונטן האָט געריידט לעאָן רייך און עס איז אויפגעטרעטן דער כאָר (געגרינדעט דורך ש. שפּאָן און חזן העללער), צו וועלכן עס האָבן געהערט כמעט אַלע מיטגלידערינס פון „מרים״ און פון דעם דעמאָלט שוין עקזיסטירנדיקן יידישן אַקאַדעמיקער־פאַרבאַנד בר־כוכבא. דער דאָזיקער כאָר איז אין משך פון פיל יאָרן געווען אַן אַטראַקציע אויף אַלע ציוניסטישע אָוונטן און אימפּרעזן. אַ גרויסע באַדייטונג פאַרן פאַרשפרייטן וויסן אויף דער יידישער גאַס און פלעגן די ציוניסטישע אידעע, האָט געהאָט די מרים־ביבליאָטעק מיט אַ גרויסער צאָל ביכער פון יודאָאיסטישן און ציוניסטישן אינהאַלט. די מרים־ביבליאָטעק צוזאַמען מיט דער ביבליאָטעק פון בר־כוכבא, זענען געוואָרן דער יסוד פאַר דער שפּעטער געגרינדעטער יידישער פאָלקס־ביבליאָטעק א. נ. פון ד״ר שמואל שפּאָן — ספריה עממית אין טאָרנע.

„דאָס טאָרנער יידנטום״ — שרייבט וועגן יענע צייטן פראַנטשישקאַ בינענ־שטאָק אינעם בוך „50 יאָר ציוניזם״ — „האָט נישט געקאָנט און נישט געוואָלט מוחל זיין אונדז, שוואָכע מיידלעך, וואָס מיר האָבן אויף זיך געגומען די זעלב־שטענדיקייט פון געדאַנק און טאַט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשידענע מינים פאַרפאָלגונגען. די אָרטאָדאָקסישע קרייזן האָבן אויפן שטרענגסטן אופן פאַרבאָטן זייערע טעכטער צו געהערן צו דעם פאַריין, וואו עס האָט געהערשט — לויט זייער מיינונג — אַ שרעקלעכע אַמאָרַאַלישקייט. די אַסימילאַטאָרן האָבן דעם דאָזיקן פאָרוואורף אונטערגעהאַלטן אין דער גאַנצער ברייט, אפילו אונטערגעהעצט די פרומע אויף יעדן שריט, רעכענדיק אַזוי אַרום וואָס גיכער פטור צו ווערן פון דעם פאַרהאַסטן פאַריין״.

„מען האָט געדאַרפט האָבן״ — שרייבט אויף אַ צווייט אָרט אינעם זעלבן בוך פרוי עמיליאַ מאַנדשיין — „אַ שפּע אידעאַליזם און טיפן גלויבן אין דער ריכטיקייט פון אונדזערע שטרעבונגען, כדי נישט אַראָפצוגיין פונעם אָנגעצייכנטן וועג, נישט אַנטוישן זיך און נישט אָפּשטיין אין דער אַרבעט״.

און די מיטגלידערינס פון „מרים״ זענען נישט אָפּגעשטאַנען אין דער אַרבעט. זיי זענען געווען די אַקטיווסטע אינעם לאָקאַל קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע. אויב אין די שפּעטערדיקע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט די ציוניסטישע באַוועגונג אין טאָרנע געשלאָגן טיפע וואָרצלען, איז עס אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקען די שטילע באַשיידענע און עקשנותדיקע קעמפערינס, וואָס האָבן טראָץ די פאַרפאָלגונגען און חוזק איבער זיי, טריי געדינט דער ציוניסטישער אידעע. די איינפלוסן פון די „מרים״־מיטגלידערינס זענען געווען נישט נאָר אין טאָרנע, נאָר אין גאַנץ גאַליציע, וויייל פון טאָרנע האָט זיך געטראָגן

די ידיעה וועגן ציוניסטישן פרויען־פאַריין און דערגרייכט די שטעט ריישע, דעמ־ביץ, דאָמבראָווע, פילזנע און אַנדערע. אין יאָר 1906 איז אינעם שיצן־זאַל אין שטאָטישן גאָרטן אין טאַרנע פאָרגעקומען אַ ראַיאָן־צוזאַמענפאָר פון די ציוניסטישע פרויען־פאַריינען. וועגן „די אויפגאַבן פון דער פרוי פאַרן ציוניזם" האָט רעפעריט

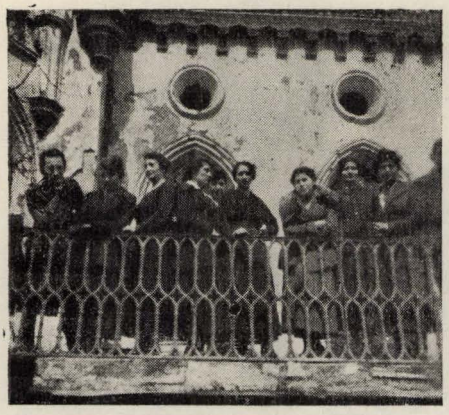
אַ גרופּע אקטיוויסטן פון „מרים". פון לינקס אויף רעכטס: חנה שטיגליץ ז"ל, מינע הודעס ז"ל, העלאַ גרינפעלד (איצט אין חיפה), דינה בעק (איצט אין קיבוץ תל־יוסף), בראָנקע פערלבערג ז"ל.

עוואַ עדעלשטיין (עמיליאַ מאַנדשיין). צום סוף פונעם צוזאַמענפאָר איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן ציוניסטישע פרויען־אַרגאַניזאַציעס אין גאַליציע.

נאָכן באַפרייען טאַרנע פון דער רוסישער אינוואַזיע, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז „מרים" געווען די אייניציקע אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט נאָך ווי נישט איז געפירט אַ ציוניסטישע טעטיקייט אין טאַרנע. אינעם קליינעם לאָקאַל, וואָס האָט זיך געפונען אין מאַרגוליעס הויז אויף וואַלאָווע־גאַס, האָט זיך געפונען די ביבליאָטעק און דאָרט האָט זיך קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע ציוניסטישע

לעבן אין דעמאָלטיקן טאָרנע. עס איז כדאי צו דערמאָנען די נעמען פון די אַקטיוויסט טוערינס פון „מרים״, וועלכע האָבן טריי געאַרבעט אין די מלחמה־יאָרן: שרה בינענשטאָק, שפּעטערדיקע אָנפירערין פון התאחדות און וויצאָ (איצט אין קיבוץ תל־יוסף); טאָנקאָ בערקעלהאַמער, די שוועסטער פון ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער, אַ שטילע באַשיידענע אַרבעטערין, וואָס איז מיט איר גאַנץ וועזן געווען איבער־געגעבן דער געזעלשאַפט; מינאַ הודעס, אַן עקשנותדיקע אָנהענגערין פון ציוניזם, פון אַ שטרענג־אָרטאָדאָקסישער הייס, האָט געאַרבעט אַקטיוו און איבערגעגעבן פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג צוזאַמען מיט איר חברטע דינה בעק (איצט אין ישראל, אין קיבוץ תל־יוסף). מינאַ הודעס איז צוזאַמען מיט איר מאַן און אייניציק קינד אומגעקומען אין לעמבערג בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. כבוד איר אָנדענק!

די דערציאונגס־ און אויפקלער־אַרבעט פון דער געזעלשאַפט „מרים״ האָט צוגעצויגן נייע כוחות, און די באַוועגונג איז געוואַקסן. געווען דאָרט אַ גאַנצער שטאָב איבערגעגעבענע און שטילע טוערינס, טעטיקע אויף אַלע געביטן פון ציוי־

אַ גרופּע מיטגלידערינס פון „מרים״. פון רעכטס אויף לינקס: מאַניע מילער (איצט אין אויסטראַליע), פרידה הערשדערפער ז״ל, זאַשקע פייערשטיין (איצט פרוי העניג אין ישראל), טאויבקע וועלטש (איצט אין ישראל), בראָנקע פערלבערג ז״ל, פעלאַ גרינפעלד (איצט פרוי שפּיץ אין ישראל), האָנקאָ שטיגליץ ז״ל, ד״ר דוד כהן ז״ל.

ניסטישער אַרבעט: פיידזשע בלאונער, העלאַ גרינפעלד, מאַניע מיללער, האָנקע שטיגליץ, טאובקע וועלטש, בראָנקע שוואַרץ, און פיל פיל אַנדערע. פיל פון די מיטגלידערינס פון „מרים״ האָבן דורך חלוצישער טאָט פאַרווירקלעכט זייער ציוי־ניסטישן אידעאַל, עולה זייענדיק קיין ארץ־ישראל (העלאַ גרינפעלד און טאובקע וועלטש). די מיינסטע פון די „מרים״־קעס זענען אומגעקומען אין די היטלעריס־טישע מאָרד־פאַבריקן אינעם אָקופירטן פוילן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די ציוניסטישע באַוועגונג אין טאָרנע איז צוריקגעקומען צו דער מדרגה פון אויפבלי או וואוקס, איז מען צוגעטרעטן

אויך רעאָרגאַניזירן די ציוניסטישע פרויען־געזעלשאַפט „מרים". אין יאָר 1920 איז צונויפגערופן געוואָרן אין סאָלדינגערס זאַל אַ גרויסער פרויען־מיטינג, וואו ד״ר פעלדבלום האָט רעפעריט וועגן דער נויטוועגדיקייט פון אַ באַזונדערער פרויען־אָרגאַניזאַציע אין די ראַמען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. „עטלעכע טעג נאָכן מיטינג" — דערציילט עמיליאַ מאַנדשיין אין אירע זכרונות — „איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן די פרויען־געזעלשאַפט „מרים". עס איז ווידער אונטערגענומען געוואָרן די אַרבעט פון אויפקלערן און ציוניסטיש באַווירקן טאַרנער יידישע פרויען. צוביסלעך האָט מען אונדזערע פרויען אויסגעלערנט העברעאיש, פאַרטיפט זייערע ידיעות וועגן יידישקייט און ציוניזם, מען האָט געאַרבעט פאַר קרן קיימת לישראל און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די סיים־וואַלן. מען האָט אויך אינטענסיוו מיטגעאַרבעט מיטן אַמעריקאַנער רויטן קרייץ, וועלכער האָט געהאָט די שוץ איבער דער מוטער און קינד". אין שפיץ פון „מרים" אין דעמאָלט געשטאַנען עליזאַ העלער, וועלכע האָט מיט דער גאַנצער ערנסטקייט זיך באַצויגן צו דער אַרבעט, צוזאַמען מיט דער אייגנטלעכער לייטערין פון „מרים" — עמיליאַ מאַנדשיין. עליזאַ העללער איז אויך געווען פאַרזיצערין פון וויצאָ, ביז צום יאָר 1928. זי איז פריצייטיק געשטאַרבן דעם 3־טן דעצעמבער 1928 יאָר, איבערלאָזנדיק צוויי מינדעריע־ריקע קינדער. אינעם נעקראָלאָג, געווידמעט דער פאַרשטאַרבענער, שרייבט דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 35, 7.12.28) : „זי האָט זיך אָפגעגעבן דער ציוניסטישער אַרבעט מיט פולער אָפּפערווויליקייט און פלייסיקייט, באַמיענדיק זיך מיט אַלע כוחות פון איר גייסט געווייסנהאַפט צו דערפילן די אויפגאַבן פון אַ יידישער פרוי, וואָס אַרבעט פאַרן רענעסאַנס פון איר פאָלק. כבוד איר אָנדענק!"

2. וויצא — יונג־וויצא

הגם אין דער ערשטער תקופה פון ציוניזם זענען געווען פרויען, וואָס האָבן פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון ציוניסטישן אידעאַל, איז פונדעסטוועגן שווער געווען צו געפונען דעם וועג צו די בריייטסטע מאַסן יידישע פרויען. ערשט אין יאָר 1920, איז אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פון אַ קליינער גרופּע יידישע פרויען אין ענגלאַנד, צו וועלכע עס האָבן צוו. אַנד. געהערט פרוי גודמאַן, רעבעקאַ זיף, וועראַ וויצמאַן און ליידי הערבערט סאַמועל, אַנטשטאַנען דער ציוניסטישער וועלט־פאַרבאַנד פון יידישע פרויען. אינגיכן איז זיך די קליינע גרופּע פונאַנדערגעוואַקסן אין אַ מעכטיקער אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „וואָמען אינטערנייישאָנעל זייאָניסט אָרגאַניזאַציע" — וויצאָ, וועלכע האָט אין יאָר 1930 שוין פאַרמאָגט אירע אָרגאַניזאַציעס אין 40 לענדער אויף דער וועלט. די וויצאָ־טעטיקייט איז געגאַנגען אין צוויי ריכטונגען : א) שאַפן באַדינגונגען פאַר דער אַרבעטנדיקער פרוי אין ארץ־ישראל ; ב) אויפקלערן די פרוי אין די גלות־לענדער פאַר דער זאַך פון אויפבויען ארץ־ישראל. גאָר אינגיכן איז דער וויצאָ־אָרגאַניזאַציע געלונגען צו געווינען טויזנטער פרויען פאַר דער ציוניסטישער אידעע. אויך אין ארץ־ישראל האָט וויצאָ אויפגעשטעלט וויכטיקע דערציאונגס־ און סאַניטאַרע אינסטיטוציעס.

אין טאַרנע איז וויצא געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1921 אויפן אָרט פון דער פון פריער עקזיסטירנדיקער ציוניסטישער פרויען־אָרגאַניזאַציע „מרים״. די נייע פרויען־אָרגאַניזאַציע האָט אַנטוויקלט אַן אינטענסיוע טעטיקייט, זאַמלענדיק פאָנדן פאַר אַ זידלונג אין נס־ציונה. עס איז געפירט געוואָרן אַ קולטור־אַרבעט דורך רעפעראַטן און שמועסן יעדן שבת — אויף די סאַמע פאַרשידנאַרטיקסטע טעמעס. די דאָזיקע אויפקלער־טעטיקייט פאַרבונדן מיט פראַקטישער אַרבעט פאַרן אויפבוי פון ארץ־ישראל, האָט אינגיכן געגעבן גוטע רעזולטאַטן. וויצא איז שנעל געוואָקסן. זי איז גאָר גיך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן ערנסטער אָרגאַניזאַציע און אַרומגענומען די בריייטסטע שיכטן יידישע פרויען. אַרום וויצא האָט זיך גרופירט אַ גרעסערער אַק־טיוו טרייַע איבערגעגעבענע ציוניסטישע טוערינס, ווי: עמיליאַ מאַנדשיין, שרה בינענשטאָק, ד״ר רבקה פייג, פרוי ד״ר ווייס, פרוי ראוכווערגער, רעגינע האָלענ־דער, פרוי קורץ, אַננאַ פלור, פרוי ווורצעל, פרוי וועג, פרוי אינזש׳ לייכטער, פרוי ד״ר ליבעסקינד, עווא כשר, פרוי צוויבעל, פרוי ריינהאָלד, גיזעלאַ אַניספעלד, בראָניסלאַווא פערלבערג, פרוי וואַלאַך, פרוי ראָזענבאום, פרוי לאַנגער, דאָלאַ וויס, פרוי וויסבערג, דאָראַ אונגער, בערטאַ פלור, פרוי ד״ר מענדערער. אויסער שרה בינענשטאָק, וועלכע האָט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה עולה געווען קיין ארץ ישראל; פרוי אַננאַ פלור, וועלכע איז אַנגעקומען קיין א״י האָרט פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה; פרוי עווא כשר, וועלכע האָט מיט דער גאַנצער פאַ־מיליע זיך באַזעצט אין א״י אין יאָר 1937 און פירט היינט אַן אייגענעם משק אין חדרה; פרוי רעגינע האָלענדער און פרוי ווורצעל, וועלכע זענען געקומען אין לאַנד אין יאָר 1949, — איז קיינער פון די דאָזיקע ציוניסטישע אַקטיוויסטינס נישט געבליבן ביים לעבן. בלויז רבקה פייג איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט אין א״י; זי האָט דאָ געהאַט עולה געווען מיט איר מאַן ד״ר פייג, פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. זי האָט געהערט צו די טעטיקסטע ציוניסטישע טוערינס אין טאַרנע. די אַלע איבעריקע פרויען זענען אומגעברענגט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע מערדער. כבוד זייער אַנדענק!

אין יאָר 1929 איז אין צירעך (שווייץ) פאַרגעקומען דער וועלט־קאָנגרעס פון וויצא, וואו עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן די געמיינזאַמע פלאַטפאָרם פאַר צו־זאַמענאַרבעט מיט פרויען נישט־ציוניסטינס, וועלכע האָבן אָבער די פולע פאַר־שטענדניש פאַר דער אויפבוי־אַרבעט אין א״י און דערשאַצן די היסטאָרישע ראָל פון דער יידישער פרוי ביים פאַרמירן אַן אייגן פאָטערלאַנד. אויף דער גאַנצער וועלט, ווי אין טאַרנע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע ווערביר־אַקציע פון וויצא, מיטן ציל אַריינצוציען וואָס מערער פרויען צו געזעלשאַפטלעך־נאַציאָנאַלער אַר־בעט. דעם 27־טן אָקטאָבער 1929 יאָר איז אין זאָל פון דער טאַרנער שפה ברורה פאָרגעקומען אַ גרויסער פרויען־מיטינג מיטן אָנטייל פון די אָנגעזעענע טוערינס אין דער פרויען־באַוועגונג: רעגינע צימערמאַן און נעללי טהאַן־ראָסט פון קראָקע. נאָכן אייניגטונגס־וואָרט פון עווא כשר, האָט פרוי צימערמאַן באַריכטעט וועגן לעצטן אַלוועלטלעכן פרויען־קאָנגרעס פון וויצא, און נעללי טהאַן־ראָסט האָט אַרומגערעדט די ראָל און אויפגאַבן פון דער יידישער פרוי. דער מיטינג איז פאַר־ענדיקט געוואָרן מיט אַ רעדע פון שרה בינענשטאָק, וועלכע האָט גערופן די יידישע

פֿרוי אין טאַרנע צו אינטענסיווער קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

אין נאָוועמבער 1929 יאָר איז פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג מיטן אָנטייל פון פֿראָפּ׳ אַנגאַ בראָס פון קראָקע א. ד. ט. „דאָס פֿראָבלעם פון פּסיכאָלאָגיע אין דערציען די יוגנט". אויף איר איניציאַטיוו איז ביים טאַרנער וויצאָ געגרינדעט געוואָרן אַ פּעדאַגאָגישער קרייז מיטן אָנטייל פון די פֿראָפעסאָרן און דערציער פון די שפּה ברורה שולן. די אויפגאַבע פון דעם קרייז איז געווען: באַהאַנדלען די באַזונדערע דערציאונגס־פֿראָבלעמען.

באַזונדערס אינטענסיוו איז געווען דער אָנטייל פון טאַרנער וויצאָ אין די אַרבעטן פֿאַרן קרן קיימת, קרן היסוד און חלוצישער הילף. אין יאָר 1930 איז ביים וויצאָ אַנטשטאַנען אַ קרייז יוגנטלעכע מיידלעך, די א. ג. יונג־וויצאָ, צו וועלכער ס׳האָבן געהערט דער עיקר מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט. זיי זענען געווען אייניגעטיילט אויף גרופּן, אין יעדע האָט געמוזט לערנען העברעאיש, ליטעראַטור, יידישע געשיכטע און געשיכטע פון ציוניזם. יונג־וויצאָ האָט געהאַט איר אויטאָנאָמיע, אָבער זיי האָבן ענג צוזאַמענגעאַרבעט מיט וויצאָ, אויסגעאַרבעט בשותפות־דיקע אַרבעטס־פּלענער און באַטייליקט זיך אין אַלע אַקציעס און אונטערנעמונגען פון וויצאָ. דורך זייער פֿאַרזיצערין און סעקרעטאַרין, וועלכע האָבן געהערט צו דער פֿאַרוואַלטונג פון וויצאָ, האָט יונג־וויצאָ באַקומען די נויטיקע אָנווייזונגען און סטימול פֿאַר זייער טעטיקייט. מיט יונג־וויצאָ האָט אַ לענגערע צייט אָנגעפירט די יונגע אַקטיוויסטין לאַנגזאַם (איצט אין ישראל).

דעם 8־טן נאָוועמבער 1930 יאָר איז אין זיצונגס־זאַל פון דער קהילה פאַר־געקומען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון וויצאָ. דעם פֿאַרזיץ האָט געפירט אַנגאַ פלור. וועגן דער לאַגע אין ארץ־ישראל און די אויפגאַבן פון וויצאָ האָט רעפערירט עמיליאַ מאַנדשיין. בראָניסלאָוואַ פערלבערג האָט אָפּגעגעבן דעם טעטיקייט־באַריכט פון טאַרנער וויצאָ פאַר די לעצטע יאָרן. פרוי ד״ר פייג האָט אָפּגעגעבן דעם קאַסע־באַריכט, פון וועלכן עס איז צוו. אַנד. באַוואוסט געוואָרן, אַז אין דער צענטראַלע קיין וואַרשע איז אַרויסגעשיקט געוואָרן די סומע פון 1.850 זלאָטעס, פאַרן קרן קיימת — 500 זלאָטעס, פאַרן איינשרייבן אין ספר הזהב פון קק״ל — 800 זלאָטעס. אין דער נייער פֿאַרוואַלטונג זענען אויסגעקליבן געוואָרן: פרוי היימאַן — פאָר־זיצערין, עווא כשר און שרה בינענשטאָק — וויצע־פאָרזיצערינס, בראָניסלאָוואַ פערלבערג און פרוי ליאָן — סעקרעטאַרינס, רבקה פייג — קאַסירערין.

לעבעדיק און רוישיק איז תמיד געווען אינעם וויצאָ־לאָקאַל אין טאַרנע אויף דער גאַלדהאַמער־גאַס נומ׳ 3. פֿאַרלעזונגען, שמועסן און קורסן האָבן געגעבן אַ מעגלעכקייט די וויצאָ־מיטגלידערינס זיך צו באַקענען מיט אַלע פֿראָבלעמען פון יידישן לעבן. עטלעכע יאָר פֿאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה (1937), האָבן צו דער אָנפירונג פון טאַרנער וויצאָ געהערט פאָלגנדע פרויען: עמיליאַ מאַנדשיין — פֿאַרזיצערין, די פרויען וויס און שפּענאַדעל (די לעצטע איצט אין ישראל) וויצעפֿאַרזיצערינס, די פרויען בלאַזער, בלאַנדער, בלאָנד, בוקסבאום, פייגענבוים, פעלד, אַנגאַ פלור (איצט אין ישראל), גאָלדבערג, גאַנז, גרינבערג (איצט אין ישראל), גרין, יאַבלאָנסקאַ, קעללער, קליין, קאָך, קאַרנילאָ, ליכטבלאו (איצט אין ישראל), ליאָן, לעפּעלהאָלץ (איצט אין אַמעריקע), גאָלדע מאַזעל,

אַסטערווייל, פּערלבערגער, ראוכווערג, ראַזענבוש (איצט אין ישׂראל), שענפעלד, שווארץ, שטייער, טאובעלעס, ד״ר וואַסערמאַן, וועקסלער, אירמאַ ווורצעל (איצט אין ישׂראל) און ראַזאַליאַ ווורצעל.

טאַרנער וויצאַ איז געווען איינע פון די טעטיקסטע ציוניסטישע פּרויען־אַרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע. עס דאַרף דאָ באַזונדערס אונטערגעשטראָכן ווערן די אַרבעט פון פּרוי ד״ר אַפּטע, דעמאָלטיקע פאָרזיצערין פון די וויצאָ־אַרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע, וועלכע איז אַרומגעפאָרן איבער אַלע שטעט און שטעטלעך פון קליינפוילן און געגעבן איר וואָגיקן ביישטייער צו דער וויצאָ־אַרבעט. די וויצאָ־מיטגלידערינס, נישט זייענדיק אַנגאַזשירט אין קיין שום פאַרטייאישער אַרבעט, האָבן געהאַט די פולסטע מעגלעכקייט אויסצונוצן זייער ענערגיע און איבערגעגעבנקייט פאַר אויפקלערערישער און קאָנסטרוקטיווער טעטיקייט לטובת ארץ־ישׂראל. לויט זייערע פאָליטישע אָנשויאונגען, האָט יעדע מיטגלידערין פון וויצאָ געהאַט אַ מעג־לעכקייט אָנצוגעהערן צו אַ באַשטימטער פאָליטישער פאַרטיי אָדער פראַקציע.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז איבערגעריסן געוואָרן די טעטיקייט פון וויצאָ. הונדערטער אירע טרייע איבערגעגעבענע מיטגלידערינס האָבן געטיילט דעם גורל פון גאַנצן טאַרנער יידנטום. כבוד זייער אָנדענק!

IX

ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס

1.

אין די ערשטע יאָרן פון זיין אַנטוויקלונג האָט דער ציוניזם דערגרייכט קודם כל צו דער יידישער יוגנט, וואָס האָט געלערנט אין די שולן און בתי־מדרשים און וואָס איז געווען באַשעפטיקט אין וואַרשטאַטן און אין האַנדלס־אונטערנעמונגען. אין די טאַרנער מיטלשולן האָבן שוין אין יאָר 1904 עקזיסטירט יודאַאיסטישע סטי־דענטן־קרייזן, צו וועלכע עס האָבן געהערט די שילער פון די העכערע קלאַסן, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין געשריבן אויף אַ צווייט אָרט.

אויף דער איניציאַטיוו פון גימנאַזיע־שילער ישעיהו פייג (שפּעטערדיקער התאחדות־פירער), איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אַ יודאַאיסטישער קרייז פון שילער פון די קלענערע גימנאַזיע־קלאַסן, צו וועלכן עס האָבן צוו. אַנד. געהערט: עמיל ווידער, אַלטער בייטש, בערנאַרד עדעלשטיין, יצחק פיש, נפתלי ליימאַן. אין דעם געהיימען סטודענטן קרייזל האָט מען פליסיק געלייענט די דעמאָלטיקע ציו־ניסטישע פרעסע, געפירט אַ קורס פאַר יידישער געשיכטע און העברעאישער שפּראַך. מיט יעדן יאָר זענען געוואָקסן די קאַדערן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. דאָס אין יענער צייט געווען דער רוקנביין פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. נאַציאָנאַלע און ציוניסטישע באַוואוסטזיין צווישן דער יידישער יוגנט איז גע־שטאַרקט געוואָרן און זיך באַפעסטיקט דער עיקר אונטערן איינפלוס פון דער צייטשריפט „מוריה״, רעדאַגירט אַ לעגנגרע צייט דורך ד״ר ווילהעלם בערקעל־האַמער, וועלכער האָט דעמאָלט געוואוינט אין טאַרנע. דאָס דערשיינען פון אַ נומער

פון דער צייטשריפט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויס געשעעניש ביי דער שטודירנדיקער יוגנט.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ד״ר יצחק שיפער, שוין דעמאָלט אַ באַדייטנדיקער פועלי־ציון טוער, רעדאַגירט אַ געוויסע צייט די חודש־שריפט „נאַשע האַסלאַ״ („אונדזערע לאָזונגען״). מיט דער אַדמיניסטראַציע פון זשורנאַל האָבן זיך פאַרנומען די יונגע פועלי־ציון סטודענטן אַדאָלף קאַץ און יוליוש גאָלדבערג.

אין די יאָרן 1909/11 איז אין שפיץ פון דער סטודענטישער אָרגאַניזאַציע געשטאַנען דער ענערגישער גימנאַזיע־שילער ראובן ראָזענבליט, שפעטערדיקער אַדוואָקאַט און ציוניסטישער טוער אין יאַראָסלאַוו, דערמאָרדעט דורך די היטלעריסטן אין לעמבערג, אין יאָר 1942. פון זיינע אַקטיווסטע מיטאַרבעטער אין קרייזל זענען געווען: סטודענט חיים פרימאַן, די ברידער לעווינגער, די ברידער דוד און לייב קאָהן.

עס איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן צו פירן ציוניסטישע טעטיקייט צווישן סטודענטן. די שילער וואָס זענען געכאַפט געוואָרן ביים פאַרקויפן די קרן־קיימת אָפּצייכענונגען, אָדער ביים לייענען די „מוריה״, צי ציוניסטישע בראָשורן, זענען גלייך באַזייטיקט געוואָרן פון שול. אַזויווי די מיינסטע סטודענטן האָבן געשטעקט אין נאַציאָנאַלן אינדעפּערענטיזם אָדער אַרונטערגעפאַלן אונטער סאָציאַליסטיש־אַסימילאַטאָרישע השפּעות, האָט זיך געפּאָדערט אַן אָנגעשטרענגטע אַרבעט צווישן אָט דער יוגנט, וואָס האָט זיך גרופּירט אין די סטודענטישע קרייזלעך.

ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די יוגנט פון די סטודענטן־קרייזלעך געווען אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. יונגע ציוניסטן, וועלכע האָבן פאַרענדיקט די גימנאַזיע, האָבן מיט ברען זיך אַרייַנגעוואָרפן אין דער ציוניסטישער טעטיקייט און אַרייַנגעטרעטן אין די עקזיסטירנדיקע ציוניסטישע פאַרייַנען — „בר כוכבא, „התחיה״ אָדער „ציון״. פונדאַנען האָט די ציוניסטישע באַוועגונג באַקומען נייע כוחות, נייע אַקטיווסטן־קאַדערן.

2.

„השומר הצעיר״ — „הנוער העברי (הציוני)״ — „עקיבא״

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אין אַ סך לענדער אַנטוויקלט די סקויטישע אָרגאַניזאַציעס. בעת אָבער ביי פעלקער, וואָס האָבן באַוואוינט אייגענע טעריטאָריעס און געפירט אַ זעלבשטענדיק מלוכה׳ש לעבן, האָבן די סקויטן־אָרגאַניזאַציעס געהאַט אַן אייגהייטלעכע נאַציאָנאַלן צי מלוכה׳שן כאַראַקטער, האָט די יידישע יוגנט — אַ צעשפרייטע איבער דער גאַנצער וועלט, אָבער שוין אַ ציוניסטיש באַוואוסטזיניקע — געשאַפן אַ סקויטינג, וועלכער האָט אַנטשפּאָכן דער ספּעציפישער לאָגע פון יידישן פאָלק. אַנדערש האָט אויסגעזען דער יידישער סקויטינג אין דייטשלאַנד, אַנדערש אין פוילן, און גאָר אַנדערש — אין ארץ־ישראל.

די יידישע סקויטישע באַוועגונג האָט געדאַרפט מאָראַליש און פיזיש אויפהויבן די יוגנט, אָפּרייסן איר פון שלעכטע אייַנפלוסן פון די שטעט און זי דער־

נעמטערן צו דער נאַטור. דער יידישער סקויטינג האָט געדאַרפט זיין אַ נאַציאָנאַלער לויט זיין מהות, הגם עד האָט זיך געזאָלט ווייט האַלטן פון פּאָליטיק.

יידישע סקויטן אין פּוילן האָבן זיך אָנגערופן „שומרים״, אָנקניפּנדיק זייער נאָמען צו דער העלדישער טראַדיציע פון די ארץ־ישראלדיקע שומרים, וועלכע האָבן איינגעשטעלט זייערע לעבנס צו באַשיצן די איזאָלירטע קאָלאָניזאַציע־פונקטן אין לאַנד קעגן אַראַבישע איבערפאַלן. דער באַגריף שומר האָט געמיינט דרייסטקייט, העלדישקייט. אַ שומר איז געווען דער אידעאַל פון יעדן יונגן ציוניסט, וועלכער האָט געטרוימט צו ווערן אַ שומר אין ארץ־ישראל. דער אידעאַל פון דער סקויטי־שער יוגנט פון „השומר הצעיר״ איז געווען די מעגלעכקייט איבערצונעמען די פונק־ציע פון אַן ארץ־ישראלדיקן וועכטער (שומר), וועלכער האָט ביי די גרעסטע גע־פאַרן באַשיצט יידיש האָב־און־גוטס. די טענדענצן פון דער דאָזיקער ציוניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע זענען געווען דורכאויס נאַציאָנאַלע, ציוניסטישע — און נישט נאָר אין וואָרט, נאָר אין טאַט, וואָס איז אָפטמאָל געווען אַ סיבה פאַר קאָנפליקטן צווישן דער שומרישער יוגנט און זייערע עלטערן און דער שול. די שומרים האָבן נעגירט דעם דערציאונגס־סיסטעם פון די עלטערן זון דער שול. דער שומרישער אידעאַל איז געווען זיך גופא צו דערציען צום העכסטן יוגנט־אידעאַל, צו אָפּפערן זיך פאַר ארץ־ישראל, פאַר איר ערד — דערציען אין גייסט פון אַ שומר אין א״י.

די אָנפירער פון „השומר הצעיר״ אין טאָרנע אין יאָר 1920
ערשטע ריי פון אונטן, פון לינקס אויף רעכטס: פריס, אַרמיאַן, הערשקוביץ, האָנקע אָפּנער, אומאנסקי, הערשדערפער.
צווייטע ריי פון לינקס אויף רעכטס: זאַב בלאָך, מלה יאָרטנער, ?, מ. ענגעלהאָרט, ראָטענ־בערג, זאוערשטראָם, א. פרידלענדער.
דריטע ריי פון לינקס אויף רעכטס: אַרמיאַן, מ. ווייס, מ. שוואַרץ, הערצמאַן.

אַ קבוצה שומרות אין יאָר 1920 אונטער דער אָנפירונג פון אָסטערווייל, היינט דירעקטאָר פונעם מלבן־שפיטאָל אין באר־יעקב.

גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין טאַרנע אָנטשטאַנען די אָרגאַניזאַציע פון „השומר הצעיר" אונטער דער אָנפירונג פון דוד קאָהן (אַליין אַ דער־צויגענער אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, שפעטערדיקער אַדוואָקאַט אין ריישע, וואו ער איז געשטאָרבן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה). די שומרים האָבן נישט אָנגערקענט קיין שום פשרות. זיי האָבן געפאָדערט פון יעדן חבר זייערן דעם אומבאַדינגטן פּערזענלעכן אָנטייל אין אַרבעט פאַר אויפבויען ארץ־ישראל. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער „השומר הצעיר" געווען די אייניציקע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין די ראַמען פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ווען אין יאָר 1920 האָט די דריטע עליה מיטגעריסן מיט זיך פיל חלוצים פון פועלי־ציוניסטישער צי סתם־ציוניסטישער אָפשטאַמונג, האָט דעם גרעסטן קאָנטינגענט צוגעשטעלט דער השומר הצעיר. אין יאָר 1920 האָבן פון טאַרנע עולה געווען די שומרים: וואָווטשע בלאָך (אייגער פון די גרינדער פון קיבוץ בית־אלפא), האַנקאַ אָפנער, זאָשקע זילביגער, טולעק פּלאַנצער, סימה אָרימאַן, יהודה וואַלד, מילעק ווייס, חאשעק הערצמאַן, אפרים זאורשטראָם, גאָלדבערג,

אַסטערווייל, אַנטעק פרידלענדער, אשר הערשקאָוויטש, שינאגעל און פיל פיל אַנדערע יונגע שומרים. מיט דער צייט האָט די שומרישע יוגנט, וועלכע האָט זיך אין משך פון יאָרן אויסגעלעבט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אַקטיוו באַטייליקט זיך אין אַלע אירע טעטיקייטן, אַלץ מערער זיך דערווייטערט פון די אידעאישע איינשטעלונגען פונעם אַלגעמיינעם ציוניזם, הגם ביים רעאַליזירן די חלוצישע טאַט האָבן זיי זיך אויסגעצייכנט מיט קרבנות־גרייטקייט און קאָמפראָמיסלאָזיקייט.

די פאַרשטאַרקטע עליה קיין א״י האָט גורם געווען צו אַ פאַרטיפונג פון די אידעאישע מיינונגס־פאַרשידנהייטן צווישן ציוניסטן, אָנגעשלאָסענע אין דער אַל־געמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. באַזונדערס האָט זיך געקאָכט ביים השומר הצעיר. די שטאַרקע שומרים באַוועגונג אין טאָרנע האָט זיך דערווייטערט פון אַל־געמיינעם ציוניזם, אונטערשטרייכנדיק וואָס אַמאָל בולטער איר לינקן אָפּנויג. די אָנפירער פון השומר אין טאָרנע, צו וועלכע עס האָט צוו. אַנד. געהערט די מוטיקע העלאַ פרידלענדער (דערנאָך אַוועק צו די קאָמוניסטן, אומגעקומען פון היטלע־ריסטישע רוצחים אין אוקראַינע), האָבן זיך אופן וועג פון רעאַליזירן דעם ציו־ניסטישן אידעאַל, אָנגעשטויסן אויף די האַרבע לעבנס־באַדינגונגען אין גלות און אין א״י, אָנגעטראָפן זיך אויף פיל פראָבלעמען פון פערזענלעכן און אַלגעמיינעם כאַראַקטער, וועלכע זיי האָבן געוואָלט לייזן אויף אַ זעלבשטענדיקן אופן — מיט זייער חלוציש־אידעאַליסטישן צוגאַנג צו נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פראָבלעמען.

אין יאָר 1919 איז אין דער שול פון שפה ברורה אין טאָרנע פאָרגעקומען דער אַלפויליישער צוזאַמענפאָר פון השומר הצעיר, אויף וועלכן עס האָט זיך אָפּגעשפילט דער גראַנגל צווישן די צוויי שטרעמונגען. די אַלגעמיין־חלוצישע ריכטונג, רע־פרעזענטירט דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, האָט געברענגט צום אויסדרוק ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער, וועלכער איז אַרויסגעטרעטן מיט אַ רעפעראַט אויפן אויבנדערמאָנטן צוזאַמענפאָר. געווען אויך שטאַרקע אַרויסטרעטונגען פונעם צווייטן צד — דעם פועלי־ציוניסטישן, וועלכער האָט אונטערגעשטראָכן דעם קלאַסן־מאָמענט אינעם רעאַליזירן דעם ציוניזם. פאַרן אָרטיקן קאָמיטעט פון דער ציוניס־טישע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט געהאַט די השגחה איבערן השומר הצעיר, איז געווען קלאָר, אַז פריער צי שפעטער וועט דער השומר הצעיר דערגיין צו אַן אייגענער אידעאָלאָגיע, וואָס וועט זיך אונטערשיידן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטי־שער (אָנגערופן צו יענער צייט „סתם־ציוניסטישער״). פאַר דעם קאָמיטעט איז איצט געשטאַנען די פראָגע פון אויפשטעלן די אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַם פאַר יענע יוגנטלעכע, וואָס זענען נאָך נישט אינגאַנצן אָרונטערגעפאַלן אונטער דער השפעה פון השומר הצעיר.

נישט אַלע טאָרנער שומרים האָבן געוואָלט מיטמאַכן דעם וועג, אויף וועלכן ס׳איז צו יענער צייט געגאַנגען דער השומר הצעיר .עטלעכע פעאיקע יונגע ציו־ניסטן מיט ישעיהו שפירא און לעאָן שפיגעל בראש האָבן געשאַפן אַ נייע חלוצישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „בר־גיורא״, וואָס האָט אָרומגענומען אַ געוויסן קרייז יוגנט־לעכע, וועלכע זענען געקומען סיי פון השומר הצעיר, סיי פון ו׳ער ביז איצט נישט אָרגאַניזירטער פאָלקס־יוגנט. „בר גיורא״ האָט זיך אויסגעצייכנט מיט שטאַרקע חלוצי־

ישעיהו שפירא מ״ט אַ גרופע מיטגלידער־נס פון „בר גיורא״ — אין יאָר 1925.

שע טענדענצן, אונטערשטרייכנדיק דעם אַלגעמיין ציוניסטישן כאַראַקטער פון איר טעטיקייט און נישט באַטאָנענדיק אין דער חלוצישער דערציאונג דעם קלאַסן־מאָמענט, וועלכער האָט ביים השומר הצעיר געשפילט וואָס אַ מאָל אַ גרעסערע ראָל.

צו די אָנפירער פון „בר גיורא״ האָבן צווישן אַנדערע נאָך געהערט דוד פריס (היינט אין ישראל), לייב קאָהן, שרה גרין, חיים קאַרפוס־נייגער (איצט דאָקטאָר מעדיצין אין ישראל).

אויך די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע האָט דורכגעמאַכט אַן אידעאישן געראַנגל און וועג עס האָבן זיך אויסקריסטאַליזירט די אידעאָלאָגישע יסודות פון דער „התאחדות״, איז אָנטשטאָנען אין טאַרנע די יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון „התאחדות״ — „גורדוניה״, צו וועלכער עס איז צוגעטרעטן אַ גרויסער טייל פון „בר גיורא״, וועלכע האָט פאַרענדיקט איר טעטיקייט און זיך אויפגעלייזט.

נאָך אַ געוויסע צייט האָט געדויערט דער אידאישער פערמענט אין די רייען פון השומר הצעיר, באַגלייט מיט אַ שטורמישער דיסקוסיע אין דער ציוניסטישער פרעסע וועגן די צוקונפטיקע וועגן פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע. אָנגעפירט מיט דעם וויכוח האָט ד״ר י. שוואַרצבאַרט, וועלכער האָט דעמאָלט שוין פאַרנומען אַן אָנפירנדיקן פלאַץ אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פון מערב־גאַלי־

ציע און שלעזיע. נאָך אין יאָר 1928 האָבן די אַלגעמיינע ציוניסטן פֿאַטראָנירט דער שומרישער יוגנט. געווען דעמאָלט אַפילו אַ באַזונדערע געזעלשאַפט „שוץ איבער דער יידישער יוגנט השומר״, וועמענס פֿאַרוואַלטונג אין יאָר 1928 איז באַשטאַנען פון פֿאלגנדע פערזאָנען: ד״ר ש. שפּאָן — פרעזעס, חיים נייגער, ב. שפּענאַדעל, — וויצע־פרעזעסן, ד״ר י. פייג — סעקרעטאַר, י. באַרגעניכט — קאַסיר. אין דעם יאָר איז אין טאַרנע איינגעאָרדנט געוואָרן אַ שומרישע אויסשטעלונג, וועגן וועל־כער מיר לייענען אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (20.4.28):

„הגם די אויסשטעלונג האָט זיך געפונען אינעם קליינעם באַשיידענעם לאָקאַל פון השומר, האָט זי דאָך פרעזענטירט פיל טעטיקייטס־געביטן פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע. אַזוי האָט אויפן ערשטן אָרט זיך אַרויסגערוקט דער סקויטישער טייל, וועלכער האָט געשילדערט דאָס לאַגער־לעבן און די שומרישע שלאָגפערטיקייט. אינעם אַרטיסטישן טייל האָבן זיך באַזונדער אויסגעצייכנט די בילדער פון 17־יאָריקן אַרטיסט־שומר ס. גערסטן, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן אַ נישט־דורכשניט־לעכן טאַלענט. די גאַנצקייט פון דער אויסשטעלונג איז פאַרפולקאָמט געוואָרן מיט שיינע מינעראַלאָגישע עקספּאָנאַטן. וועגן דער צאָלמעסיקייט פון דער שומרישער אַרגאַניזאַציע האָט אינפאָרמירט די ספּעציעלע סטאַטיסטישע אָפּטיילונג״.

די געזעלשאַפט „שוץ איבער דער יידישער יוגנט השומר הצעיר״, וועמענס פאַרוואַלטונג אין יאָר 1929 איז באַשטאַנען פון: ד״ר שפּאָן — פרעזעס, חיים נייגער

מאיר יערי און די אָנפירונג פון „השומר הצעיר״ אין טאָרנע אין יאָר 1927

ערשטע ריי זיצנדיק, פון לינקס אויף רעכטס: ח. לעזער, י. זיגפריד, מאיר יערי, יעקב פליישער, אהרן פוס, מ. ראַנד, ס. גליק.

צווייטע ריי שטייענדיק פון לינקס אויף רעכטס: ה. גוטער, משה קלאָפהאָלץ (עציוני), ר. ראָזענבערג, פ. בירקען, ?, י. קייטש, ש. שטיין, מ. זאָמער, א. אָסטערווייל, י. גרינבערג.

און ב. שפּענאַדל — וויצע־פּרעזעס, מ. קלאַפּהאָלץ — סעקרעטאַר, באַרגענ̈יכט — קאַסיר, די פּרויען קייל, האוזער, שפּענאַדעל, ד״ר הענריק גרינבערג און ז. פּע־ניכעל, — האָט איינגעאַרדנט אַן אָפּרו־קאָלאָניע פּאַר דער אומפּאַרמעגלעכער יוגנט. וועגן וואוקס און כוח פון טאַרנער השומר זאָגט עדות דער פּאַקט, אַז אין נאַוועמבער 1929 אין אין טאַרנע פּאַרגעקומען דער צוזאַמענפּאַר פון די שומרישע אַרגאַניזאַ־ציעס אין טאַרנער קרייז, מיט דער באַטייליקונג פון 100 שומרים. די איינגעלאַדענע אויפן צוזאַמענפּאַר פּאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען האָבן אונטער־געשטראָכן די דאָמינירנדיקע באַדייטונג פון דער שומרישער באַוועגונג פּאַר דער העברעאישער קולטור און ארץ־ישראלדיקע פּאָנדן. מיט רעפּעראַטן אויפן צוזאַ־מענפּאַר „וועגן דער לאָגע אין ציוניזם, אין ארץ־ישראל און אין דער שומרישער באַוועגונג״ איז אַרויסגעטרעטן דער דעלעגאַט פון א״י ר. ווייצטראוב, און וועגן דער באַציאונג פון השומר צו אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, האָט געריידט דער פּאַרשטייער פון הויפּט־ראַט ש. שוואַרץ.

אויף קאָנפּערענצן און אַנדערע צוזאַמענקונפּטן פון די אַלגעמיינע ציוניסטן האָט מען אַלץ אָפּטער געפּאַדערט קלאָר צו מאַכן די באַציאונג פון די אַלגעמיינע ציוניסטן לגבי דעם השומר הצעיר. די קראָקעווער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אר־גאַניזאַציע(אין יאָר 1928), אָנגעפירט דורך ד״ר י. שוואַרצבאַרד און מגר. לעאָן סאַלפּעטער, איז צוגעטרעטן צו אַן ענערגישער אויפקלערונגס־אַקציע אויף אַריינ־צונעמען די אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט אין אַרגאַניזאַציאָנאַלע ראַמען .עס האָבן אָנגעהויבן אַנטשטיין נייע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן נעגירט דעם קלאַסן־כאַראַקטער פון דער חלוצישער באַוועגונג און פּאַרלאַנגט אַן אַרײַנטאַציע אויף דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אידעאָלאָגיע. עס האָבן זיך געפונען יונגע ציוניסטישע אַקטיוויסטן, וועלכע האָבן אויפגעכאַפּט די אַלגעמיין־ציוניסטישע לאָזונגען און געשאַפן אין גאַליציע באַזונדערע יוגנט־אַרגאַניזציעס אונטערן נאָמען „אגודת הנוער העברי״ (אין קאָנגרעס־פוילן — „השומר הלאומי״ און „הרצליה״). אין מערץ 1928 איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אַן אַלגעמיין ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אַלס אַ טייל פון אגודת הנוער העברי, וואָס איז געשען קודם כל אַ דאַנק די באַמיאונגען פון יעקב בינענשטאָק, אַ יונגן און טיכטיקן ציוניסטישן אַקטיוויסט. דער טאַרנער קן האָט אַרויסגעוויזן אַ גרויסע אַקטיוויטעט, שטעלנדיק זיך פּאַר אַן אויפגאַבע צו דערציען די יידישע יוגנט אין גייסט פון ריינעם ציוניזם, אַן צומי־שונגען און באַפּאַרבונגען. הנוער העברי האָט אינגיכן פּאַרנומען דעם אויבנאַן אין דער ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג. עס זענען געגרינדעט געוואָרן ענלעכע אַרגאַ־ניזאַציעס אין דער פּראָווינץ.

באַזונדערס אַקטיוו איז דער נוער העברי געווען אויפן געביט פון העברע־איזירן די יידישע יוגנט, דערציען זיי אין חלוצישן גייסט. אין די זאַמלונגען פּאַרן קרן קיימת, האָט די דאָזיקע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אָפּטמאָל פּאַרנומען דעם ערשטן אָרט.

אין יוני 1929 איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אַ פּאַטראָנאַט פּאַר דער אַלגעמיין ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע הנוער העברי, אין פּאָלגנדן צוזאַמענ־

„הנוער־העברי״ אין טאָרנע אינעם יאָר 1929

שטעל: ד״ר שפּאַן — פּרעזעס, ד״ר ז. זילבערפּעניג און ד״ר א. כאַמעט — וויצע־פּרעזעסן, לעאָפּאָלד שינאַגעל — קאַסיר, אברהם שפּילמאַן — סעקרעטאַר.

דאָס פּראָבלעם פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט האָט נאָך אַלץ אַבסאָר־בירט די מוחות פון די פּירער פונעם אַלגעמיינעם ציוניזם. אויף אַ קלאָרן קאָנסעק־וועטן אופן האָט דאָס דאָזיקע פּראָבלעם אַוועקגעשטעלט ד״ר שוואַרצבאַרד אין זיין רעפּעראַט א. ד. ט. „פּאַר דער נשמה פון דער יוגנט און דער צוקונפט פון פּאָלק״, אָפּגעהאַלטן אין טאָרנע אין דעצעמבער 1929 יאָר. דער רעדנער האָט צוו. אנד. דערקלערט:

„די אַלגעמיינע ציוניסטן זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן פאַר דער דראָענ־דיקער געפאַר צו פאַרלירן די יוגנט, וועלכע זאָל אין דער צוקונפט פאָרטזעצן די פאָרווירקלעכונג פון די דערהויבענע אידעאַלן פון הערצליאַנישן ציוניזם. דער סאָציאַלער מאָמענט, וואָס איז די הויפט־דאָגמע פון די לינקע גרופּירונגען און פאַר־ענטפערט בלויז אַין מחלה פון יידישן לעבן, קאָן אונדז נישט באַפרידיקן. און דאָס אַרויסרוקן אין איצטיקן מאָמענט שטאַרקע און ראַדיקאַלע לאָזונגען, לאָזונגען פון קלאַסן־קאַמף, ווען די אַנטוויקלונג פון דער יידישער אינדוסטריע אין ארץ־ישראל

איז ערשט אין די וויקעלעך, — איז ממש געפערלעך און שעדלעך. דער קאַמף וואָס ווערט געפירט דורך די אַלגעמיינע ציוניסטן איז נישט געריכטעט קעגן דער יוגנט, — ער איז קודם־כל אַ קאַמף פאַר דער יוגנט. די יוגנט, אין איר איבערוועגנדיקער מערהייט, געפינט זיך נישט, ליידער, אין אונדזערע רייען. פון 140.000 אַרגאַניזירטע יוגנטלעכע אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אויף דער גאַנצער וועלט, זענען די מיינסטע אַנגעשלאָסן אָן די לינקע אַרגאַניזאַציעס ווי השומר הצעיר, גורדוניה אאז"וו. דאָס איז אַ נישט־געזונטע דערשיינונג, וועלכער מיר מוזן אַנטקעגענווירק דורך אָן אויפקלער־אַרבעט צווישן דער יוגנט און דורך אויפשטעלן אייגענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס".

סוף דעצעמבער 1929 איז אין קראָקע פאַרגעקומען די עלפטע לאַנד־קאָנפערענץ פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט צוו. אַנד. אָנגענומען פאָלגנדע רעזאָלוציע: „די לאַנד־קאָנפערענץ באַשטעטיקט די ביזאיצטיקע טעטיקייט פון דער עקזעקוטיוו בנוגע דער יוגנט אין דער ריכטונג צו באַקעמפן די טענדענצן פון השומר הצעיר, וואָס זענען פיינטלעך דער ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, און רופט די עקזעקוטיוו ממשיך צו זיין די דאָזיקע טעטיקייט".

נאָך דראַסטישער האָט באַרירט דאָס פראָבלעם פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט דער גרויסער רעאַליזירער פון ארץ־ישראלדיקן ווערק מ. מ. אוסישקין, וועלכער האָט אויף אייגער פון די זיצונגען פונעם זעכצנטן ציוניסטישן קאָנגרעס, פאַרגעקומען אין יולי 1929, דערקלערט צוו. אַנד.: „די יוגנט גייט נישט אַוועק פון אונדז. זי פאַרלאָזט די רייען פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. איר וועט טרעפן צענדליקער טויזנטער יונגע מענטשן אין די רייען פון לינקן פליגל, פיל טויזנטער אין די רייען פון מזרחי הצעיר און הפועל המזרחי, פיל טויזנטער ביי די רעוויזיאָניסטן. איר וועט נישט געפינען קיין יוגנט אין די אַלגעמיין־ציוניסטישע רייען. נעמט צו קענטעניש די דאָזיקע פאַקטן, וועלכע זאָגן עדות, אַז נישט די יוגנט איז שולדיק, נאָר מיר, אַלגעמיינע ציוניסטן. כדי צוציען די יוגנט, דאַרף מען איר עפעס געבן — פאַנטאַזיע — האָפענונג — אידעאַליזם. און וואָס גיט דער יוגנט דער אַלגעמיינער ציוניזם אינעם לעצטן יאַרצענדליק? זי מוז האַלטן פאַר הייליק דאָס וואָס עס זאָגט די עקזעקוטיוו; אָבער עס לאָקט נישט די יוגנט. איר קאָנט אין לאָנדאָן אויפשטעלן צען דעפאַרטאַמענטן און פאַרשרייבן הונדערטער בייגעלעך פאַפיר, וועט עס גאָר נישט העלפן. אויב איר ווילט אויפשטעלן אַ צענטראַלע פאַר דערציען די יוגנט, טוט עס נישט אונטערן פאַרוואָלקנטן קאָלטן הימל פון לאָנדאָן, וואו דאָס יידישע לעבן איז אין 90% אָפגעשטאָרבן, — נאָר קומט צו אונדז קיין ירושלים. איר זון וועט דערוואַרעמען די פאַרפרוירענע גלידער פון יידישן פאָלק".

*

די יונגע אלג. ציוניסטן פון אַגודת הנוער העברי האָבן שוין געהאַט אַנטוויקלט אַ לעבהאַפטע אַרגאַניזאַציע און פראָפאַגאַנדיסטישע טעטיקייט און די אָנפירער פון דער באַוועגונג האָבן באַקומען אַ ספעציעלע אויסשולונג אויף די אינסטרוקטאָרישע קאָלאָניעס. דער טאַרנער קן האָט אפילו אַרויסגעגעבן אַן אייגענע צייטונג, און אין נאָוועמבער 1929 איז אין טאַרנע פאַרגעקומען דער קרייז־צוזאַמענפאָר פון הנוער העברי מיטן אַנטייל פון עטלעכע צענדליק דעלעגאַטן פון טאַרנער קרייז.

אינעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז דער הנוער העברי געווען פאַרטרעטן מיט פיר פאָרשטייער. אין יאָר 1930 האָט דער הנוער העברי אָנגעשלאָסן זיך אינעם אַלגעמיינעם החלוץ, וועלכער האָט רעפרעזענטירט אַלע חלוצישע אָרגאַניזאַציעס. דאָרט האָט דער הנוער העברי געקעמפט פאַר די אַלגעמיין־ציוניסטישע פאָדערונגען. דער הנוער העברי, הגם עד האָט געלייקנט די אַקטועלקייט פונעם קאַמף פאַר סאָציאַלע פּראָבלעמען אין דעמאָלטיקן ארץ־ישראל, האָט ער אָבער נישט נעגירט די עקזיסטענץ און מעגלעכקייט צו לייזן פאָרשידענע סאָציאַלע פּראָבלעמען אין שייכות מיטן קאַמף פאַר לוין, אַרבעטס־שוץ און סאָציאַלע פאָרזיכערונג. דער־ביי איז די אָרגאַניזאַציע געווען איינגעשטעלט אויפן קיבוץ, אַלס די באַזידלונגס־פאָרם אין ארץ־ישראל, און האַלטנדיק פאַר איר חוב צו פאָרגלעטן די קלאַסן־קעגנזאַצן צווישן דעם ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער־ישוב האָט זי פּראָפאַגירט אַ וויי־טגייענדיקע קאָאָפּעראַציע פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און די ניוטוועגדיקייט צו פאָרציכטן אויף די עגאָאיסטישע קלאַסן־אינטערעסן לטובת דעם כלל.

אין יוני 1930 איז אין טאָרנע ווידער פאָרגעקומען דער קריז־צוזאַמענפאָר פון הנוער העברי, מיט דער באַטייליקונג פון 160 דעלעגאַטן פון טאָרנע, נייסאַנץ, באָכניע, ווישניץ, בריגל, גריבאָוו, קראָשטשענקאָ, מושין, באָבאָוע. זיין וואוקס אין ראַיאָן האָט דער הנוער העברי געהאַט צו פאָרדאַנקען דער טרייער אַרבעט פון יעקב בינענשטאָק, וועלכער האָט אויפן צוזאַמענפאָר געהאַלטן דעם הויפט־רעפעראַט. אויסער דעם האָט רעפעריט משה זינגער (פון קראָקע) וועגן קיבוצישן לעבן פון הנוער העברי אין ארץ־ישראל. אויפן צוזאַמענפאָר איז אויך אָנווועזנד געווען מגר. יצחק שטייגער פון לעמבערג, אַ פעאיקער אָרגאַניזאַטאָר און אָנפירער פון הנוער העברי.

די אַלגעמיין ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג האָט אַרומגענומען אַלץ ברייטערע קרייזן יוגנטלעכע און אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישן לעבן. אין שייכות מיטן 3־יעריקן יובל פון טאָרנער קן הנוער העברי איז דערשינען אַן אייגענע צייטונג „רעיוננו״. אין מאַי דעמזעלבן יאָר איז איינגע־אָרדנט געוואָרן אַן אויסשטעלונג פון קריז, פאַרבונדן מיט אַ צוזאַמענפלי פון דריי רַאיאָנען — טאָרנער, דעמביצער, יאָראָסלאָווער. באַטייליקט זיך האָבן עטלעכע צענדליק מיטגלידער און דעלעגאַטן פון הויפט־ראָט: מגר. פוס, י. שטייגער, ד״ר י. פראַנד און ד״ר יהודה אַרענשטיין פון קיבוץ אין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען די ערשטע אויסשטעלונג פון הנוער העברי, וועלכע האָט אילוסטרירט דעם פאָרט־שריט פון דער דערציערישער, אָרגאַניזאַציאָנעלער און קולטורעלער אַרבעט.

*

די אַלגעמיינע ציוניסטן זענען איצט אַרויסגעטרעטן פון דער פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט „שוץ איבער דער יוגנט השומר הצעיר״. אין יאָר 1930 איז דערוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג (אויפזיכט־ראָט איבערן השומר הצעיר) אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פרוי ד״ר גרינבערג — פאָרזיצערין, מ. קלאַפהאָלץ — סעקרעטאַר, י. קאָרנילאָ — קאַסיר, פרוי האוזער, פ. קייל, נ. מאַרמאָר, ד״ר ה. לאַדנער, ד״ר י. פייג, ד״ר מושקאָטענבליט.

די אַנפירער פון דער זומער־קאַלאָניע פונעם טאַרנער „השומר הצעיר" אין ציעניאַווע אין יאָר 1926.

די שומרישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, הגם זי האָט זיך אַלץ מערער דער־ווייטערט פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, איז נישט אָפגעשטאַנען אין ציוניסטישער טעטיקייט, שטייענדיק קאָנספעקווענט אויפן שטאַנדפונקט, אַז יעדער מיטגליד פון השומר הצעיר מוז פערזענלעך רעאַליזירן דעם ציוניזם. אין יאָר 1930 האָבן פון טאַרנע עולה געווען עטלעכע עצנדליק שומרים, צווישן זיי: אידאַ לאַנדמאַן, מאַנקאַ פאַרצעלאַן, עטקאַ צוקער, נפתלי בראַוו, מענדל קאָרנרייך, לייב אורבאַך, עובדיה יערי, אינזש' ה. גאָלדפאַרב. די מיינסטע פון זיי האָבן דורכ־געמאַכט אַ הכשרה.

דער השומר הצעיר אין טאַרנע האָט זיך געהאַלטן אין איין אַנטוויקלען. די

אַרגאַניזאַציע האָט זיך אייגנעקויפט אַ קינאָמאָטאָגראָפישן אַפּאַראָט, פּאַרגרעסערט די ביבליאָטעק און איינגעאָרדנט קורסן פֿאַר לייכטאָטלעטיק. אין יאָר 1932 איז איבערגעבויט און פּאַרגרעסערט געוואָרן דער לאָקאַל פון השומר הצעיר אויף גאָלדהאַמער גאַס 12, עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ זומער־קאָלאָניע מיט 150 באַטייליקטע, עס איז אָנגאָזשירט געוואָרן אַ לערער פֿאַר העברעאיש, עס איז געשאפֿן געוואָרן אַן אייגענער כאָר. באַזונדערס אויסגעצייכנט האָט זיך די אַרגאַניזאַציע אין די אַרבעטן לטובת דעם קרן־קיימת, קפא״י און „תרבות״. וועז אין יאָר 1933 האָט דער טאָרנער השומר הצעיר געפֿייערט דעם פופצניעריקן יובל פון זיין עקזיסטענץ, האָט די גאַנצע ציוניסטישע באַוועגונג אין שטאָט געברענגט צום אויסדרוק איר אָנערקענונג פֿאַרן ציוניסטישן אָקטיוויזם פון השומר. דעם 5, 6, 7 און 8 יאָנואַר 1933 איז אין שייכות מיטן יובל פֿאַרגעקומען אַ קרייז־צוזאַמענפֿלי פון די עלטערע שומרים מיטן אָנטייל פון 80 דעלעגאַטן. די דערעפענונג האָט דורכגעפֿירט יהושע שפּאָנאוף, אַ זון פון ציוניסטישן טוער שמואל שפּאָנאוף. אויפן אויבנדערמאָנטן צוזאַמענפֿאָר האָבן אָלע דעלעגאָטן אונטערגעשטראָכן אין זייערע רעדעס די אָנפֿירנדיקע ראָל כּוח השומר הצעיר אין אָלע אָקציעס לטובת ארץ ישראל. די יובל־פֿייערונגען זענען פֿאָרגעקומען מיט אַן אָקאָדעמיע דעם

טאָרנער „השומר הצעיר״ אויף דער זומער־קאָלאָניע אין צ״עניאָוואָ אין יאָר 1926
(פֿאַר דעם אָפּמאָרש)

די אָנפירונג פונעם טאַרנער „השומר הצעיר" אין יאָר 1930.

7 יאַנואַר 1933 יאָר, מיטן אָנטייל פון פאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע גרופירונגען אין שטאָט. דער טאַרנער קן האָט פונעם שליח פונעם הויפט־ראַט און פון דער וועלט־באַוועגונג השומר הצעיר באַקומען אַ פאָן. אין שייכות מיט דעם יובל איז אויך אייגעאַרדנט געוואָרן אַן אַרטיסטישע אויסשטעלונג פון קרן קיימת לישראל און פון העברעאישן בוך. דער דעמאָלטיקער פאַרזיצער פון קק״ל ד״ר ס. שיינפעלד, האָט ביי דער דערעפענונג פון דער אויסשטעלונג אונטערגעשטראָכן די גרויסע פאַרדינסטן פון השומר הצעיר פאַר די אַקטיוויטעטן פון קרן קיימת.

דער השומר הצעיר איז זיך געגאַנגען זיין באַזונדערן וועג ביים רעאַליזירן דעם ציוניזם, זוכנדיק אַ סינטעז מיט דער סאָציאַליסטישער קלאַסן־אידעאַלאָגיע. מיט דער צייט האָט די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע לגמרי איבערגעריסן די אידעאישע פעדים, וואָס האָבן זי געבונדן מיטן אַלגעמיינעם ציוניזם, אַנעמענדיק דעם סאָציאַ־ליסטישן שטאַנדפונקט. דער השומר הצעיר אין טאַרנע, וועלכער איז ביזן אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, געווען אונטערן פאַטראָנאַט פון פרוי ד״ר גרינבערג, איז נישט אָפגעשטאַנען אין זיין אַרבעט פאַר ארץ ישראל, דערציענדיק פיל חלוצישע קאַדערן, וועלכע האָבן אין די ארץ־ישראלדיקע קיבוצים רעאַליזירט דעם שומרישן אידעאַל.

אינצווישן האָבן אין דער באַנייטער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג זיך אָנגעהויבן אויסטיילן אידעאָלאָגישע מיינונגס־פאַרשידנהייטן. דער זיך קאָנ־סאָלידירנדיקער אַלגעמיינער ציוניזם, האָט אויפן סאָמע שוועל פון פאַרייניקונג, אָנגעהויבן זיך פונאַנדערפאַלן. בעת פון ערשטן ביזן צוועלפטן ציוניסטישן קאָנ־גרעס האָט דער אַלגעמיינער ציוניזם געהערשט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, האָט פון דרייצנטן קאָנגרעס אָן זיך אָנגעהויבן אַ ירידה. די תקופה פון פראַקטישער אַרבעט וואָס האָט געדאַרפט דורכגעפירט ווערן נאָך די פּאָליטישע דערפאָלגן, האָט אַוועקגעשטעלט דעם אַלגעמיינעם ציוניזם פאַר די אַקטועלע אויפגאָבן פון טאָג. אויפן יסוד פון די דאָזיקע פראַבלעמען האָבן וואָס בולטער זיך אָנגעהויבן אויס־קריסטאַליזירן די מיינונגס־פאַרשידנהייטן בנוגע דער קאָלאָניזאַציע, דער באַציאונג צווישן אַרבעט און קאַפּיטאַל, דער פּאָליטישער טאַקטיק און בנוגע דעם פּאָליטישן ציל פון ציוניזם. דערביי איז אין פילפאַרביקן אַלגעמיין־ציוניסטישן לאַגער נישט געווען קיין אינסטאַנץ, וואָס זאָל די דאָזיקע אַלע מיינונגס־פאַרשידנהייטן אַרונטער־נעמען אונטער איין דערקענצייכן און אָנפירן מיט דער באַוועגונג אויף אַ דיסצי־פלינירטן און אויטאָריטאַטיוון אופן. די אַלגעמיין־ציוניסטישע באַוועגונג איז געווען צעקלאַפט אויף סיווערענע גרופּעס, וואָס יעדע פון זיי האָט געפירט איר באַזונדער לעבן, אָבער דער אַלגעמיינער ציוניזם אַלס אײנהייטלעכע אָרגאַניזאַציע האָט נישט עקזיסטירט. פון אַ מערהייט איז ער אויף די קאָנגרעסן געווואָרן אַ מינדערהייט און פאַרלוירן דעם גלויבן אין אייגענע כוחות.

ד״ר יצחק שוואַרצבאַרד — צו יענער צייט שוין אַ באַדייטנדיקער מנהיג פון פוילישן ציוניזם, אַ פּעאיקער פובליציסט און גלענצנדער רעדנער, פאָרזיצער פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאָבע צוריקצוקערן דער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג איר אַמאָליקן גלאַנץ דורך געבן איר אַן אידעאיש־איינ־הייטלעכע פּלאַטפאָרם אין די ראַמען פון איין אָרגאַניזאַציע, געשטיצט אויף אַ גע־

אַ גרופּע פונעם טאָרנער „השומר הצעיר״ אין יאָר 1930.

זונטער דיסציפלין. מיט אַן אומדערמידלעכער ענערגיע און קרבנותדיקייט האָט ד״ר שוואַרצבאַרד פאַרלייגט די פונדאַמענטן פונעם וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן (א. ג. וועלט־פאַרבאַנד), שטרעבנדיק קודם כל צו פאַרייניקן דעם אַלגעמיינעם ציוניזם. דאָס איז געקומען צום אויסדרוק דורך דער אַלגעמיינער ציוניסטישער יוגנט. אין יולי 1931 יאָר איז אין באַזעל (שווייץ) פאַרגעקומען

דער אָנפירער פון „הנוער העברי״ אין גאַליציע — יצחק שטייגער ז״ל אין טאַרנע אין יאָר 1930.
ערשטע רייַ שטייענדיק: יוסף זיעלינקאָווסקי, יצחק שטייגער ז״ל (געשטאָרבן אין ישראל עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה), חיים צייכנער, אסתר וואַל (איצט אין ישראל), רבקה האַנדגריף (איצט אין קבוץ תל־יצחק) און יוסף פרייַמאַן (איצט אין ישראל. — פון אונטן: יעקב בינענשטאָק (איצט אין ישראל).

דער צוזאַמענפאָר פון דער „אַרבעטסגעמיינשאַפט״ פון ציוניסטישן יוגנט־פאַרבאַנד, געגרינדעט אין יאָר 1930 אין בודאַפּעסט (אונגאַרן). אינעם באַזעלער צוזאַמענפאָר האָבן זיך באַטייליקט פון קראָקע ד״ר שוואַרצבאַרד און ד״ר פראַנד. דער רעזולטאַט פון צוזאַמענפאָר איז געווען: דאָס פאַרוואַנדלען די „אַרבעטסגעמיינשאַפט״ אין אַן אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע הנוער הציוני, וועמענס אָנפירונג איז איבערגעטראָגן געוואָרן קיין לעמבערג. דערביי איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער פאַרבאַנד דאַרף זיין אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיטן נייַ־אָנטשטאַנענעם וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. גלייכצייטיק האָט די לייטונג פון „הנוער העברי״ פון גאַליציע און שלעזיע, מיטן זיץ־אָרט אין לעמבערג, אַדורכגעפירט אַ פאַרייניקונג מיט ביידע אַרגאַניזאַציעס אין געוו. קאָנגרעס־פוילן — השומר הלאומי און הרצליה, אויפשטעלנדיק אַ פאַרייניקטע אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „הנוער הציוני״.

אַ טייל אָבער פון דער יוגנט־באַוועגונג „הנוער העברי״ אין מערב־גאַליציע האָט נישט געוואָלט מיטמאַכן דעם פאַרייניקונגס־פראָצעס, וואָס האָט זיך פאָר־ענדיקט מיט דער גרינדונג פונעם אַלגעמיין־ציוניסטישן יוגנט־פאַרבאַנד „הנוער־הציוני״. עטלעכע גאָר פּעאיקע און טאַלענטירטע אָנפירער פון מערב־גאַליציען

„הנוער־העברי״ האָבן אַרגאַניזירט אַ באזונדערע באַוועגונג א. נ. „הנוער העברי עקיבא״.

הנוער העברי „עקיבא״ האָט אָנגעקניפט אָן דער פריערדיקער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „עקיבא״, וועלכע איז געווען טעטיק אין געוויסע שטעט פון מערב־גאַליציע, אויך אין קראָקע. און אין טאַרנע, באַזונדערס נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויך „הנוער העברי עקיבא״ איז געווען אַ פאָזיטיווער שעפערישער פאַקטאָר, אין דער דעמאָלט אָפּגעשוואַכטער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג. די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע האָט פון זיך אַרויסגעגעבן פיל אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים, אַריינגעבראַכט אין דער באַוועגונג פיל ערנסטקייט און געפרווווט צו פאַרבונדן די אַלגעמיין־ציוניסטישע לאָזונגען מיט חלוצישער קרבנות־גרייטקייט, שטיצנדיק די דערציערישע יוגנט־טעטיקייט אויף רעליגיעז־סאָציאַלע יסודות. די אַרגאַניזאַציע „עקיבא״, הגם זי איז געווען אַלגעמיין־ציוניסטיש, האָט זיך נישט געקאָנט אַריינפאַסן אין דעם אידעאָלאָגישן שאַבלאָן, מיט אַרגאַניזאַציאַנעלער דיסציפלין. „עקיבא״ האָט זיך נישט געוואָלט בינדן מיט אַ פאַרטיקן פראָגראַם. זי האָט זיך געראַנגלט מיט דעם פלאָנטער פון סאָציאַלע, רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע פראָבלעמן, זוכנדיק אַ וועג צו שאַפן דעם אַלגעמיין־ציוניסטישן חלוץ, וואָס זאָל אויף זיין רעאַליזירונגס־וועג נישט קומען אין אַ סתירה מיט אַלגעמיין־רעליגיעזע און אַלגעמיין סאָציאַלע יסודות. צו דער אָנפירונג פון דער דאָזיקער באַוועגונג האָבן געהערט אַזעלכע געניטע טוער, ווי: ד״ר פראָנד, ד״ר מ. זינגער, ד״ר י. אַרענשטיין, א. ליבעסקינד, י. לעפּעלהאָלץ, י. ניכטהאוזער, מ. ווירט, י. זיעלינקאָווסקי, מ. העכט, פּאָלאַ ביטטער, יואל דרייבלאָט, און פיל אַנדערע יונגע דערציער פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט.

דער „הנוער הציוני״, ווידער, האָט אין זיין טעטיקייט זיך געשטיצט אויף דער יוגנט־באַוועגונג „הנוער העברי״, אַנטשטאַנען אין יאָר 1928. די יוגנט האָט ער דערצויגן אין גייסט פון אַלגעמיינעם אינטעגראַלן ציוניזם, אונטערשטרייכנדיק איר חלוצישן כאַראַקטער און פאַרבינדנדיק זיך אידעאיש און אַרגאַניזאַציאַנעל מיטן וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. אין שפּיץ פון דער דאָזיקער יוגנט־באַוועגונג אין פוילן זענען געשטאַנען צווישן אַנדערע די איבערגעגעבענע טוער: י. שטייגער (געשטאָרבן אין ארץ ישראל אין יאָר 1936), י. גאָלדשטיין, צימאַנד, בערגמאַן, לעאָן לוסטיג, דאַנהערש, ד״ר י. סום. אינגיכן איז די דאָזיקע באַוועגונג געווארן אַ וויכטיקער פאַקטאָר אינעם פראָצעס פון וויידערגעבורט פון אַלגעמיינעם ציוניזם. בעת דער פייערונג פון פינף יאָר עקזיסטענץ פון „הנוער הציוני״ אין טאַרנע, האָט דער דעמאָלטיקער לייטער פון קן אין טאַרנע, ה. קימעל (איצט אין ישראל), פאַרגעשטעלט אויף דער אַקאַדעמיע 200 מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע.

ביידע אַרגאַניזאַציעס — „הנוער העברי עקיבא״ און „הנוער הציוני״, האָבן געהאַט זייערע שטאַרקע סניפים אין טאַרנע און ביידע האָבן זיי דערצויגן אַ גרעסערע צאָל יונגע ציוניסטן, שפּעטער טעטיקע אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פאַרטיי אין טאַרנע. די פרוון צו פאַריינקן ביידע ריכטונגען, וועלכע זענען אונטערגענומען געווארן דורכן וועלט־פאַרבאַנד פון די אַלג. ציוניסטן און דורך

דער קראַקעווער עקזעקוטיווע, האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן. דאָך האָט די פערצנטע לאַנד־קאָנפערענץ פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און שלעזיע, פאָרגעקומען אין קראַקע, פעסטגעשטעלט, אַז צווישן „הנוער הציוני" און „עקיבא" זענען נישט פאָראַן קיין שום מיינונגס־פאַרשידנהייטן. זינט דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן אַ דערנענטערונג פון ביידע אָרגאַניזאַציעס, וועמענס אָרגאַניזאַציאָנעלע פאַרייניקונג איז ערשט פאָרגעקומען נאָך דער טראַגעדיע פונעם פוילישן יידנטום.

„הנוער הציוני" און „עקיבא" האָבן געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט און אויפקלער־אַרבעט און אין משך פון עטלעכע יאָר באַווײַזן סיי צאָלמעסיק, סיי אויפן געביט פון חלוצישער טאַט, אויסצוגלייכן זיך מיט אַנדערע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין טאַרנע.

די יוגנט פון די ביידע באַוועגונגען איז קודם כל געווען אַ חלוצישע. איר הויפּט־שטרעבונג איז געווען צו באַזעצן זיך אויף ערד אין ארץ־ישראל, אַרבעטן אין קיבוצים. הגם דער וועג אין אַלגעמיין־ציוניסטישן קיבוץ איז געווען אַ דאָרנדיקער, הגם דאָס באַזעצן אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים האָט אָנגעטראָפן אויף אומגעהויערע שוועריקייטן, האָבן די אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים נישט געקאָרגט קיין קרבנות און מי, כדי דערהאַלטן און אָנטוויקלען זייערע קיבוצים. דער קאָמף פון לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע פאַר דער־מעגלעכן התישבות די קיבוצים פון „הנוער הציוני" אין ארץ־ישראל, האָט אָנטאַלטן פיל דראַמאַטישע מאָמענטן. פתח־תקוה — קרית ענבים, אין די בערג פון יהודה און כפר־אושה — זענען עטאַפּן אין די שוועריקע נסיונות אויף וועלכע עם זענען געווען אויסגעשטעלט די חלוצים פון „הנוער הציוני", — ביז דאָס באַזעצן זיך אין תל־יצחק איז געווארן אַ פאַקט פון חלוצישער רייפקייט פון דער דאָזיקער ציוניסטישער יוגנט. תל־יצחק (צום זכרון פונעם פאַרשטאָרבענעם פירער יצחק שטייגער) איז ביזן היינטיקן טאָג אייגער פון די גוט־פאַרפעסטיקטע קיבוצים אין לאָנד. עס איז אויך געוואָקסן די השפּעה און באַדייטונג פון „הנוער הציוני" אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג אין ארץ־ישראל, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין דעראַבערן 25% מאַנדאַטן צו דער אַלגעמיין־ציוניסטישער לאַנד־קאָנפערענץ אין ארץ־ישראל אין יאָר 1933. עס האָבן זיך פאַרגרעסערט אין ארץ־ישראל די רייען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט אַ דאַנק דער עליה. די קיבוצים פון „הנוער הציוני" אין פתח־תקוה, כפר־סבא און נס־ציונה, און פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט „עקיבא", וועלכע האָט זיך גרופירט אין בית יהושע (צום אָנדענק פון ד"ר יהושע טהאָן), איז געווארן דער קרן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג אין ארץ־ישראל.

„הנוער הציוני" איז צו יענער צייט געגאַנגען קאָנספעקווענט אויף דער ליניע פון אַלגעמיין־ציוניסטישן וועלט־פאַרבאַנד און אויף דער פלאַטפאָרם האָט זיך געשאַפן אַ נענטערער אידעאישער בונד צווישן די אָנפירער פון דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע און דעם לאָקאַלן קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע, וועלכער איז אינגאַנצן געשטאַנען אויף דער זייט פון דער עקזעקוטיווע, אָנגעפירט דורך ד"ר י. שוואַרצבאַרד. סיי אין די ענינים פון עליה, התישבות

און אין אַלע אַנדערע קאַנקרעטע אַקציעס וואָס זענען געשטאַנען פאַר אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים, אַזוי פון „הנוער הציוני" ווי אויך פון „עקיבא", האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט אַרויסגעוויזן מאַקסימום פאַראינטערעסירונג און פאַקטישע אונטערשטיצונג.

אַן אויסדרוק פון דער דאָזיקער ווארעמער באַציאונג פונעם טאָרנער לאָקאַל־קאָמיטעט צו „הנוער־הציוני", איז געווען דער בריוו, וועלכן די הויפט־לייטונג

אויף דער זומער קאָלאָניע פון „הנוער הציוני" אין קאָנצלאָווא אין יאר 1934

פון „הנוער־הציוני" אין ווארשע האָט אין חודש מערץ 1935 אַרויסגעשיקט צום ד״ר כאַמעט, דעמאָלטיקן פאָרזיצער פונעם לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע. אינעם בריוו איז געווען געשריבן *:

„וואַרשע, 3. מערץ 1935 יאָר. חשובער ד״ר כאַמעט אין טאָרנע. די הויפט־קאָמענדע פון דער „הנוער הציוני" באַוועגונג אין פוילן, האָט אויף איר לעצטער זיצונג אָנגענומען פאָלגנדן באַשלוס: נעמענדיק אין אַכט אייערע גרויסע פאַרדינסטן און אומדערמידלעכע טעטיקייט ביים פאַרשפרייטן דעם אַלגעמיין־ציוניסטישן געדאַנק און אינעם קאַמף צו פאַרייניקן די אַלגעמיין־ציוניסטישע כוחות אין פוילן, דריקן מיר אייך אויס, חשובער הער דאָקטאָר, אונדזערן האַרציקסטן דאַנק און מיר ווינטשן אייך דערפאָלג אין דער ווייטערדיקער אַרבעט אויף דעם געביט. אין נאָמען פון אונדזער גאַנצער באַוועגונג אין פוילן שיקן מיר אייך איבער אונדזערע גרוסן און דערמוטיקונג צום ווייטערדיקן קאַמף פאַר קאָנסאָלידירן דעם אַלגעמיינעם ציוניזם. מיר האָפן, אַז אויך אויף להבא וועט איר נישט אָפזאָגן אייער

* „טיגאָדניק זשידאָווסקי" מערץ 1935

מיטאַרבעט און הילף ווי אונדזערס אַ פריינט און חבר. מיט אַכטונג און סקויטישן גרוס — חזק ואמץ — די הויפט־קאָמענדע".

*

עס זענען פאַרביי יאָרן פון געמיינזאַמע קאַמפן און דאגות, בשותפותדיקע דערפאָלגן אין דער ציוניסטישער אַרבעט. צווישן דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע און דער באַוועגונג „הנוער הציוני" האָט זיך פאַרקניפט אַן ענגער האַרציקער קאָנטאַקט. וועז דעם 31־טן יאַנואַר 1937 יאָר איז אין שיאַנקע זיך צוזאַמענקומען דער הויפט־ראַט פון „הנוער־הציוני", האָט ער באַשטימט דעם ד"ר כאָמעט אַלס ערן־מיטגליד פון דער הויפט־קאָמענדע, אַלס אויסדרוק פון אַנער־קענונג פאַר זיינע פאַרדינסטן פאַרן אַלגעמיינעם ציוניזם.

אין יאָר 1938 איז „הנוער הציוני" געווען שטאַרק פאַרוואַרצלט צווישן דער ציוניסטישער יוגנט. אין ארץ־ישראל האָט די באַוועגונג שוין פאַרמאָגט עטלעכע אייגענע קיבוצים, פון וועלכע תל־יצחק איז געווען אַמבעסטן אַוועקגעשטעלט. אין תל־יצחק האָבן זיך געפונען אַ גרופּע חלוצים, וועלכע האָט איר הכשרה דורכ־

דער קן פון „הנוער הציוני" אין טאַרנע אין יאָר 1935

גענאַכט אין טאַרנע און איינגעהאַלטן אַ שטענדיקן האַרציקן קאָנטאַקט מיט דער אַרגאַניזאַציע אין שטאָט. יעטוועדער עולה זיין פון חלוצים פון טאַרנער „הנוער הציוני" איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יומטוב פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע ביים לאָקאַל־קאָמיטעט, וועלכע האָט געהאָט דעם פּאַטראָנאַט איבער די חלוצים, האָט זיי באַזאָרגט מיט אַלעם נויטיקן צום עולה זיין. אַזאַ גרעסערע פייערונג איז פאַרגעקומען דעם 8־טן יאַנואַר 1938 יאָר, לכבוד דעם אַרויספאָר פון 7 חלוצים פון טאַרנער „הנוער הציוני" קיין א"י. געזעגנען די חלוצים זענען געקומען אַלע מיטגלידער פון פאַטראָנאַט — ד"ר מ. מענדערער, חיים ערליך, ד"ר א. כאָמעט, פרוי ד"ר מענדערער, פרוי ד"ר כאָמעט, פרוי קורץ און מיטגליד פון דער הויפט־קאָמענדע דאָנהערש. די דאָזיקע געזעגענונגס־

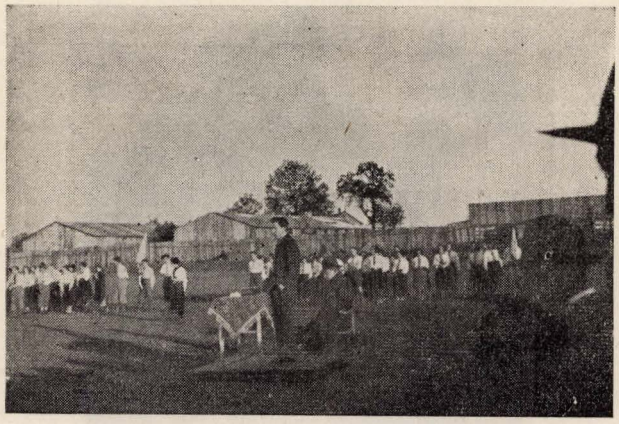
אַקטיוויט „הנוער הציוני״ מיטגלידער פאַר דעם אַפּפאַרן אויף הכשרה אין יאַר 1936.
ערשטע רייי זיצנדיק — פון לינקס אויף רעכטס: שמואל שיף ז״ל, דוד שיף (איצט אין ישראל), כשר (איצט פרוי בינעשטאַק אין ישראל), איר ברודער כשר (איצט אין ישראל) און מנחם מנדל אַלבאַן ז״ל.

פייערונגען האָבן נאָך ענגער פאַרבונדן די עלטערע ציוניסטן מיט דער יוגנט, געשאַפן צווישן זיי אַן ענגן האַרציקן קאָנטאַקט.

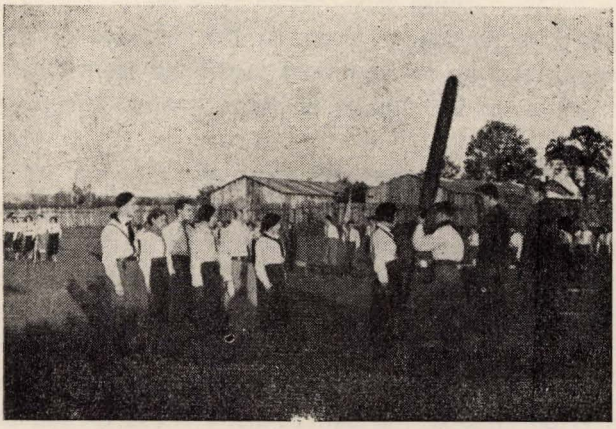
נישט קיין וואונדער דעריבער, וואָס דער צעניאַריקער יובל פון „הנוער הציוני״ אין טאַרנע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יומטוב פון דער גאַנצער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט. די יובל־פייערונג האָט זיך אָנגעהויבן מיטן דערעפענען דעם צוזאַמענפלי פון די „הנוער הציוני״ אַרגאַניזאַציעס אין מערב־גאַליציע און אַן אויסשטעלונג פון די אַרבעטן פון די מיטגלידער. עס איז אויך פאַרגעקומען אַן אָקאַדעמיע מיטן אָנטייל פון ד״ר עמיל זאַמערשטיין, ד״ר י. שוואַרצבאַרד, ד״ר א. כאַמעט, מגר. סאַלפעטער און ד״ר י. סום. די וואָך פון „הנוער הציוני״ איז פאַרענדיקט געוואָרן דעם 25־טן אַפּריל 1938 יאָר, מיטן אָנטייל פון ד״ר ק. טענענבוים, סעקרעטאַר פון דער יידישער פאַרלאַמענטאַרישער „קאַלאָ״, און וויצע־פרעזעס פון הויפט־ראַט פון „הנוער הציוני״. דעם ערן־פראָטעקטאָראַט איבער די יובל־פייערונגען האָבן איבערגענומען: מ. מ. אוסישקין, דעפוטאַט ד״ר ע. זאַמערשטיין — פאַרזיצער פון דער יידישער פאַרלאַמענטאַרישער „קאַלאָ״, ד״ר י. שוואַרצבאַרד — פרעזעס פון וועלט־פאַרבאַנד, ד״ר א. כאַמעט — פרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע, מגר. ל. סאַלפעטער — פאַרזיצער פון פאַלעסטינע־אַמט פאַר מערב־גאַליציע און שלעזיע, ד״ר מ. מענדערער — דעמאָלטיקער פאַרזיצער

פון דער יידישער קהילה אין סאָרנע, און מגר. י. בינענשטאָק — גרינדער פון „הנוער הציוני" אין סאָרנע, שמעון רייך — פאָרזיצער פון פאַטראָנאַט פון „הנוער הציוני" אין סאָרנער קרייז, י. העלין — פאָרזיצער פון פאַטראָנאַט פון „הנוער הציוני" אין סאָרנע און די הויפט־קאָמענדע פון „הנוער הציוני" אין פוילן.

אין די ראַמען פון די יובל־פייערונגען, אויסער דער אויסשטעלונג, פייערלעכן ראַפאָרט און אַנדערע אימפּרעזן, — האָט ד"ר ע. זאָמערשטיין, אַלס גאַסט פון „הנוער הציוני" אין סאָרנע, רעפעריט אין זאַל פון „סאָקול" א. ד. ט. „אין שוץ פון אונדזערע רעכט און קיום". דער דעמאָלטיקער לייטער פון דער יידישער פאָ־

צו די יובל־פייערונגען פון „הנוער הציוני" אין סאָרנע אין יאָר 1938. אויף דער טריבונע דער אָנפירער פון „הנוער הציוני" יצחק גאָלדשטיין (איצט אין תל־יצחק), און ד"ר וואָלף מאַנדעל (איצט אין ירושלים).

צו די יובל־פייערונגען פון „הנוער הציוני"

ליטיק אין פּוילן האָט זיין טיפּזיניקן רעפּעראַט פּאַרענדיקט מיט פּאָלגנדע ווער־טער: „די לאַגע איז אַן ערנסטע און אַנטשפּרעכנד צו דער לאַגע, דאַרף די יידישע באַפעלקערונג אין פּוילן צופּאַסן איר לעבנסשטייגער. נישט איצט איז די צייט אויף פּאַרוויילונגען, לוקסוס, און באַקוועמלעכקייטן. מען דאַרף שפּאָרן אין פּריוואַטן לעבן און די דערגרייכטע אָפּשפּאָרונגען פּאַרנוצן אויף געזעלשאַפּטלעכע און אַרץ־ישראלדיקע צוועקן. די צייט פּאָדערט עס. און אויב מיר וועלן גוט אָרגאַניזירן

ד״ר יצחק שוואַרצבאַרד דערעפנט די פּייערונג פון אריינקלאַפן זילבערנע טשוועקעס אין דעם פּאָן פונעם טאַרנער „הנוער הציוני״.

אונדזער לעבן איצט, וועלן מיר דורכהאַלטן די אַנטיסעמיטישע כוואַליע, וואָס האָט זיך געגאָסן איבער פּאַרשידענע לענדער, ביז עס וועלן קומען בעסערע צייטן, צייטן וועגן וועלכע עס האָבן געטרוימט די איידלסטע מוחות און הערצער פון דער מענטשהייט״.

לכבוד דעם ד״ר זאַמערשטיין האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איינגעאָרדנט אין די אייגענע זאַלן אַ פּייערלעכן באַנקעט, צו וועלכן עס זענען געקומען פאָרשטייער פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען, סוחרים־און אינדוסטריעלער פּאַריין, פּאַרשידענע געזעלשאַפּטן און אַלע ציוניסטישע אַקטיוויסטן. דער גאַסט איז באַגריסט געוואָרן דורך ד״ר א. כאַמעט, וועלכער האָט כאַראַקטעריזירט די פערזאָן פון ד״ר זאַמערשטיין, זיינע אינטעלעקטועלע און מאָראַלישע מעלות, אונטערגעשטראָכן זיין טריישאַפט און איבערגעבנקייט אין דער געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט. ד״ר כאַמעט האָט אויך אויסגעדריקט די פרייד, וואָס די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע האָט זוכה געווען צו באַגריסן דעם חשובן

גאַסט. אַלס אָנדענק פון זיין באַזוך אין טאַרנע האָט דער רעדנער פאַרגעלייגט אייניצוּ־ שרייבן דעפוטאַט זאַמערשטיין אין ספר הזהב פון קרן קיימת לישראל. גלייך אויפן אָרט איז אָדורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמלונג פאַר דעם צוועק. אויפן באַנקעט זענען נאָך אַרויסגעטרעטן מיט באַגריסונג־רעדעס: פאַרזיצער פון מזרחי וואָלף געצלער, וועל־ כער האָט אויך רעפּרעזענטירט דעם סוחרים־פאַריין, לייב בירנבאום — פאַרזיצער פון התאחדות, ד"ר ראָזענבוש — דירעקטאָר פון דער שפה ברורה שול און נ. בלו־ מענקראַנץ אין נאָמען פון „הנוער הציוני". מיט אַ האַרציקער רעדע האָט געענט־ פערט ד"ר זאַמערשטיין. אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (6.5.38 נומ' 18), האָט חיים פרידמאַן אַזוי כאַראַקטעריזירט די דאָזיקע רעדע: „אייגנטלעך איז דאָס נישט געווען אַ רעדע, נאָר אַ ווידוי, אַ ווידוי פון אַ מענטש, וועלכער שטייט עטלעכע צענדליק יאָר אין דינסט פון פאָלק, אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר זאָפט ער אין זיך איין דעם גאַנצן ווייטיק, די גאַנצע פאַרצווייפלונג פון דער יידישער באַ־ פעלקערונג, אויף וועמענס פלייצעס עס ליגט דער עול צו שטילן די דאָזיקע וויי־ טיק. דאָס איז געווען אַ ווידוי פון אַ מענטש, וועלכער לייגט פרייוויליק זיין לעבן אויפן מזבח לטובת דעם פאָלק".

*

באַגלייך מיט דער אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני", האָט זיך אַנטוויקלט די צווייטע אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע א. נ. „עקיבא", וועלכע האָט זיך אויס־ געצייכנט מיט אַן עטוואָס אַנדערן סטיל אין דער דערציאונג, אונטערשטרייכנדיק מערער דעם רעליגיעזן מאָמענט, האָבנדיק אַ נעגאַטיווע איינשטעלונג צו אַ באַ־ זונדערער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע אין ארץ־ישראל, און האלטנדיק פאַר נויטוועندיק צו שטאַרקן די אַלגעמיין־ציוניסטישע השפעות אין דער הסתדרות העובדים.

„עקיבא" האָט געהאַט אַ שיין אַנטוויקלטן קיבוץ בית יהושע און אין איידעלן

א גרופּע „עקיבא" מיטגלידער אין טאַרנע. אין דער ערשער רייַ זיצנדיק — דער דריטער פון רעכטס, דער אַנפירער פון „עקיבא" בער.

„עקיבא" אַנפירער אין טאַרנע אין יאָר 1934.
אין דער ערשטער רייַ זיצנדיק דער דריטער פון לינקס: אהרן אַחלער (איצט אין חיפה)

פאַרמעסט מיט אַנדערע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע. שוין אין יאָר 1933, אַ יאָר נאָך איר גרינדונג אַלס באַזונדערע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע, האָט „עקיבא" אַרויסגעוויזן אַ באַדייטנדיקן וואוקס. אַ דאַנק דער איבערגעגעבענער אַרבעט פונעם יונגן אינ־טעליגענטן אָנפירער בער (פאַר דער מלחמה עולה געווען קיין ארץ־ישראל, פאַר־ענדיקט דעם חיפה'ער טעכניקום און אַרבעט היינט אין לאַנד אַלס אינזשיניער), פאָלאַ ביטטער און זיעלינקאָווסקי, וועלכע האָבן צייטווייליק געווילט אין טאַרנע אַלס אינסטרוקטאָרן פון דער „עקיבא".

אין שייכות מיטן ערשטן יאָרטאָג זינט דער גרינדונג פון „עקיבא", איז דעם 8־טן אָקטאָבער 1933 פאַרגעקומען אין טאַרנע אַ קרייז־צוזאַמענפאָר פון דער סתם־ציוניסטישער יוגנט, אַרגאַניזירט דורך „הנוער העברי עקיבא". דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" באַשרייבט אַזוי דעם פאַרלויף פון קרייז־צוזאַמענפאָר: „דער צוזאַמענ־פאָר האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ פייערלעכן ראַפּאָרט אין דער שול א. נ. פון באַראָן הירש. נאָכדעם ווי פאָלאַ ביטטער האָט באַגריסט די פאַרשטייער פון פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס, האָט דעם צוזאַמענפאָר דערעפנט דער מיטגליד פון אַקציאָנס־קאָמיטעט חיים נייגער, וועלכער האָט אין אַ רעדע אין העברעאיש אונטערגעשטראָכן די באַדייטונג פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט־באַוועגונג. דערנאָך האָבן געפאָלגט באַגריסונגען: הענריק שפילמאַן (לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע), לעפעלהאָלץ (מזרחי און השומר הדתי), יוסף לאוטערבאַך (בני ציון), פרידמאַן („טיגאָדניק זשידאָווסקי"), שטראָם (רעוויזיאָניסטן), זיגמונט פעניכעל (שמשון), פרל. שמידט (יונג־וויצא), בורשטין (גורדוניה). אין נאָמען פון הויפט־ראָט אין קראָקע האָבן באַגריסט ד"ר העכט און לעפעלהאָלץ. נאָכן אַנטהילן די פאָן, האָבן די געסט אַריינגעקלאַפּט טשוועקעס אין דעם אָנדענקס־זשעטאָן.

עס איז אויך פאַרגעקומען אַן אויסשטעלונג פון די אַרבעטן פון די „עקיבא"־מיטגלידער. נאָכמיטאָג זענען געהאַלטן געווארן רעפעראַטן איבער אידעאָלאָגישע און אַרגאַניזאַציאָנעלע פראַגן. דער צווייטער האָט אויך אויסגעהערט באַריכטן פון די באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס. אינאָוונט איז אין האָטעל „אַסטאָריאַ" פאָרגעקומען אַ ספּעציעלע אַקאַדעמיע, געווידמעט דער טראַגעדיע פון די יידן אין דייטש־לאַנד. מיט רעדעס זענען אַרויסגעטרעטן חיים נייגער און ד"ר יהודה אַרעענשטיין. דער כאָר פון דער קראָקעווער „עקיבא" האָט געזונגען אַ ריי העברעאישע לידער.

דער הנוער העברי „עקיבא" אין טאַרנע איז כסדר געוואַקסן, אַרומגענומען וואָס מערער יידישע יוגנט אין שטאָט. אַ דאַנק דער הילף פון פאַטראָנאַט, וועמען עס האָט אָנגעפירט די ענערגישע ציוניסטישע אַקטיוויסטין עווא כשר (עולה געווען אין יאָר 1937 קיין ארץ ישראל מיט דער גאַנצער פאַמיליע, וואו זי וואוינט ביז איצט), האָט „עקיבא" באקומען אַן אייגענעם לאָקאַל אויף דער בערנאַרדינער־גאַס נומ' 15. „עקיבא" האָט זיך אויך באַטייליקט אין אַלע אַרבעטן פון לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, דערציענדיק טרייע איבערגעגעבענע ציו־ניסטן, וועמענס אידעאַל עס איז געווען דער חלוצישער טאַט. אין מערץ 1938 איז אויסגעקליבן געווארן אַ ברייטערער פאַטראָנאַט, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען צו זאָרגן איבער דער דאָזיקער יוגנט־אַרגאַניזאַציע. אינעם פאַטראָנאַט זענען דער־וויילט געווארן: שמואל זיינוועל אַלס פאָרזיצער, באַלעסלאַוו שפּענאַדעל — סעק־רעטאַר, פרוי גענץ — קאַסיר, ד"ר איגנאַץ זיידענוואַרג, הענריק פלור, ד"ר א. כאַ־מעט, אַרטור בריג, דאָרא אונגער, י. קאַרנילאָ, לאָזער זעלינגער, פאולינא קורץ, שווימער, אַדאָלף שטערן, רעגינא זיינוועל.

ביידע אַרגאַניזאַציעס — „הנוער הציוני" און הנוער העברי „עקיבא" — זענען געווען דער שטאָלץ פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע, וועלכע האָט אגב נישט געקאָרגט קיין באַמיאונגען צו פאַרייניקן ביידע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס.

די דאָזיקע לאַגע האָט געדויערט ביז סעפּטעמבער 1939 יאָר. די מלחמה האָט אַ סוף געמאַכט צו דער גאַנצער אידעאישער און אַרגאַניזאַציאָנעלער פראָבלע־מאַטיק. ווען נאָך דער באַפרייאונג האָבן פון וועלדער און בונקערס אַנגעהויבן צוריקקומען די אָפּגעראַטעוועטע רעשטלעך פון פוילישן יידנטום, עס האָבן זיך אומגעקערט פון רוסלאַנד די רעפּאַטריאַנטן, וועו טויזנטער חלוצים האָבן געוואָרט אין די דייטשע לאַגערן אויף דער מעגלעכקייט פון עליה — האָבן די לעבנגעבלי־בענע אָנפּירער פון ביידע יוגנט־באַוועגונגען אַדורכגעפירט די פאַרייניקונג, שאַפּ־דיק איין באַוועגונג אונטערן נאָמען „איחוד הנוער הציוני — עקיבא", וועלכע איז אַוועקגעשטעלט געווארן פאַר די וויכטיקע פראָבלעמען פון אויפּנעמען די חלוצישע עליה, פונאַנדערבויען די קיבוצים און שאַפן נייע אַרבעטס־פאָזיציעס. דאָס איז געווען אַ קער־פונקט אויפן וועג פון רעאַליזירן דעם ציוניזם אין ארץ־ישראל. אויפן כינוס פון די חלוצישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס „איחוד הנוער הציוני — עקיבא", וועלכער איז פאָרגעקומען אין יאָר 1946 אין ביעלאָוו (פוילן), זענען אַזוי אָנגע־צייכנט געווארן די נייע וועגן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער חלוצישער יוגנט:

„מערער ווי אַלעמאָל לייגט אויף אונדז אַרויף די איצטיקע תקופה דעם גרויסן חוב, און שטעלט אונדז גלייכצייטיק אַוועק פאַר ברייטע אַנטוויקלונגס־האָריזאָנטן.

איצט, מערער ווי יעטוועדע חלוצישע באַוועגונג, זענען מיר אַרגאַניש פאַרבונדן מיט די לאַזונגען פון אונדזער עפאָכע. מערער ווי אין אַלע אַנדערע באַוועגונגען, דרינגט אַרויס אונדזער וועג נישט פון פילאָזאָפישע טעאָריעס, נאָר פון פאַר־שטענדניש פאַר די לעבנס־באַדערפענישן פון פאָלק. מיר זענען דערצויגן געוואָרן אויף דער אידעע פון אַ יידישער מדינה, דעם פּרימאַט פון נאַציאָנאַלן אינטערעס איבער די פאַרטיקולאַרע אינטערעסן, דעמאָקראַטישע אייגהייט און שעפערישע צוזאַמענארבעט פון אַלע שיכטן פון פאָלק אינעם אויפבוי־ווערק, ביים גלייכצייטיקן אונטערשטרייכן די דאָמינירנדיקע באַדייטונג פון חלוציזם, לאַנדווירשאַפטלעכער קאָלאָניזאַציע, יידישער זעלבסטפאַרטיידיקונג און פּאָליטישן אַקטיוויזם. אונדזער באַוועגונג אין ארץ, אַלס יינגסטע צווישן די חלוצישע באַוועגונגען, האָט געשאַפן יסודות פאַר וויטערדיקער אַנטוויקלונג. אונדזערע קיבוצים אין דער התישבות, צעשפרייטע פון צופיסנס פון חרמון ביזן נגב, וואָרטן אויף דער אַנטשטייאונג פון נייע פּאָזיציעס. די שטאַרקע אַלגעמיין־ציוניסטישע קיבוצישע יוגנט וואָס איז אַנט־שטאַנען נאָך דער מלחמה אין אַלע לענדער, אויך אין דרום־אַפריקע און אין אַמע־ריקע, זאָגט צו גרויסע האָפענונגען. דער פונאַנדערבלי פון דער באַוועגונג „איחוד הנוער הציוני — עקיבא״ איז נישט קיין צופעליקער. ער איז דער פרוי־בירשטיין פון דער ריכטיקייט פון אונדזער אידעע. ער איז אַן אויסדרוק פון דעם הויפטוועג, אויף וועלכן עס דאַרף גיין דער ציוניזם: דער חלוצישער וועג פון בוי און קאַמף פאַר „אַ יידישער מדינה״.

אין דער רעאַליזירונגס־טאַט, אין דעם קאַמף פאַר דער יידישער מדינה, אין דער מלוכה׳ש־שעפערישער ארבעט, נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל די דערצויגענע פון די טאַרנער יוגנט־אַרגאַניזאַציעס „הנוער הציוני״ און „עקיבא״.

אחדות — בני־ציון — השחר

דער יידישער אַקאַדעמיקער־פאַרבאַנד „בר־כוכבא״, וואָס איז געגרינדעט גע־וואָרן אינעם יאָר 1902, האָט אָפגעשטעלט זיין טעטיקייט אין יאָר 1919, ווען אונ־טערן איינפלוס פון די ראַדיקאַלע סאָציאַלע שטרעמונגען, האָבן אַ טייל מיטגלידער אַנגעשלאָסן זיך אינעם פועלי־ציוניסטישן אַקאַדעמיקער פאַריין „חרות״, בעת די איבעריקע זענען געוואָרן טעטיק אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז די יידישע יוגנט אין טאַרנע, וואָס האָט פאַרענדיקט די גימנאַזיע, מיט איינצלנע אויסנאַמען, געשטאַנען וויַיט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. דער יידישער אַקאַדעמיקער האָט אויפגעהערט שפּילן אין טאַרנער יידישן לעבן די ראָל וואָס ער האָט געשפּילט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, הגם אין אוניווערזיטעט־שטעט האָבן צו יענער צייט עקזיסטירט ציוניס־טישע אַקאַדעמיקער־פאַריינען.

די דאָזיקע לאַגע האָט אין יאָר 1928 געוואָלט ענדערן דער לאַקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע. אויף צו געווינען די אַקאַדעמישע יוגנט פאַרן ציוניזם, האָט צו יענער צייט פיל געלייסטעט די עקזעקוטיווע פון דער

ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין קראַקע, אָנגעפירט דורך ד״ר י. שוואַרצבאַרד און מגר. לעאָן סאַלפעטער. אין יאָנואַר 1928 איז אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אַן אַקאַדעמישער פאַרבאַנד „אחדות״, וועלכער איז געשטאַנען אונטער דער השפעה פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. וועגן דער טעטיקייט פון דעם דאָזיקן פאַרבאַנד לייענען מיר אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (4.4.28, נומ׳ 1):

„נאָך לאַנגע יאָרן פון פולקאָמער אומטעטיקייט מצד דעם היגן אַקאַדעמיקער, דאַרף מען היינט באַגריסן מיט פולער אָנערקענונג די ניי־געשאַפענע אַרגאַניזאַציע, וועמענס ציל עס איז צו וועקן דעם נאַציאָנאַל יידישן גייסט ביי אונדזערע קאָלעגן און אַריינציען זיי אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט פאַר אונדזער כלל. דער ניי־געגרינדעטער פאַריין אַנטוויקלט זיך גאָר שנעל און פאַר דער קורצער צייט זיין עקזיסטענץ ציילט ער שוין איצט 40 מיטגלידער. אין שפיץ פונעם פאַרבאַנד שטייט קאָלעגע הענריק שפילמאַן, און אין דער פאַרוואַלטונג געהערן: שמעון סאַפיר — וויצע־פרעזעס (איצט אין ישראל), יעקב בינענשטאָק — סעקרעטאַר, צילאַ מאַרמאָר — קאַסירערין, ד״ר אברהם כאָמעט און אברהם שענוועטער. צו דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע געהערן: מגר. פראַניאָ באַיער, פעליקס אָבערלענדער און משה קלאַפהאָלץ. צום חברים־גריכט: ד״ר שפאַן, ד״ר כאָמעט און ד״ר ריין״.

ווי עס גיט איבער דער באַריכט, איז די אַרבעט פונעם פאַרבאַנד באַשטאַנען אין אַדורכפירן שמועסן, דיסקוסיעס און רעפעראַטן, ווי אויך שטענדיקע סעמינאַרן איבער דער געשיכטע פון ציוניזם, יידישע ליטעראַטור און עקאָנאָמיע. אויסער דעם האָט דער פאַרבאַנד איינגעאָרדנט דיסקוסיע־אָוונטן, אויף וועלכע עס זענען פאַר־בעטן געוואָרן אַלע סטודענטן, אומאָפּהענגיק פון זייערע פּאָליטישע איבערצייגונגען. עס איז וויכטיק צו דערמאָנען דעם ערשטן עפנטלעכן רעפעראַט, אייגע־אַרדנט דורך דער געזעלשאַפט „אחדות״ אין אַפּריל 1928 יאָר. רעפעריט האָט ד״ר ווילהעלם בערקעלהאָמער, דעמאָלטיקער הויפּט־רעדאַקטאָר פון קראָקעווער „נאָווי דזשענניק״, א. ד. ט. „יידן אויפן סאָוויעטישן וואולקאַן״. אין משך פון דער קורצער צייט פון זיין עקזיסטענץ, האָט דער פאַרבאַנד צוגעשטעלט דער ציוניס־טישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע אַ ריי פעאיקע און איבערגעגעבענע אַקטיוויסטן. נישט איין געוועזענער מיטגליד פון דער טאַרנער „אחדות״ לעבט היינט און קעמפט אין ישראל. שוין אין יולי 1928 יאָר איז זיך די אַרגאַניזאַציע פונאַנדערגעוואַקסן און עס איז נויטיק געווען צו פאַרגרעסערן די פאַרוואַלטונג. דעם זעלבן חודש איז טאָקע פאַרגעקומען די צווייטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון פאַרבאַנד, וועלכע האָט אַרויסגעווייזן אַ באַדייטנדיקע אַנטוויקלונג פון דער דאָזיקער יונגער ציוניסטישער אינסטיטוציע. אַלס פרעזעס פונעם פאַרבאַנד איז ווידער דערוויילט געוואָרן הענריק שפילמאַן, אַלס וויצע־פרעזעסן — ערליך און שענוועטער, סעקרעטאַר — יעקב בינענשטאָק, קאַסיר — פרל. זילבערמאַן און שמעון סאַפיר, משה קלאַפהאָלץ, צילאַ מאַרמאָר. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד״ר כאָמעט, ד״ר שוואַרץ. צוליב זיינע פאַרדינסטן ביים העלפן גרינדן דעם אַקאַדעמיקער־פאַרבאַנד, איז ד״ר כאָמעט דערוויילט גע־וואָרן אַלס ערן־מיטגליד פון פאַרבאַנד. גאָר אינגיכן האָט „אחדות״ פאַרנומען אַ בכבודיקן אָרט אינעם קולטורעלן לעבן אין טאַרנע, אַנטוויקלענדיק אַ פראַפּאַ־

גאַנדיסטישע אויפקלער־אַרבעט מיט אָפּטן איינאַרדענונג פֿון ציוניסטישע אימפּרעזן.

די טעטיקייט פון „אחדות״ האָט פיל געליטן צוליב דעם, וואָס די מיינסטע אירע מיטגלידער זענען אַ גאַנץ יאָר געווען אויסער טאַרנע. די רעזולטאַטן פון אַזאַ אַרבעט האָבן נישט געקאָנט זיין קיין באַדייטנדיקע, ווייל די עיקר־טעטיקייט איז געפּירט געוואָרן אין די חדשים פון די אַקאַדעמישע פּעריען. דעריבער איז די דריטע אָרדנטלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿאַרגעקומען ערשט אין אָקטאָבער 1931 יאָר. אויפן סדר־היום פון דער פֿאַרזאַמלונג איז דעמאָלט אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פֿראַגע פון רעאָרגאַניזירן דעם פֿאַרבאַנד, וועלכער האָט געהאַט פֿאַרשריבן אַ שיין בלעטל קולטורעלע טעטיקייט אין שטאָט. נאָכן רעפֿעריין די אָרגאַניזאַציאָנעלע ענינים דורך ה. שפּילמאַן, גבריאל אָסטערווייל און אהרון פוס, איז דערוויילט געוואָרן אַ רעאָרגאַניזיר־קאָמיסיע, אין וועלכער עס זענען אַריין: משה שפּילמאַן אַלס פֿאָרזיצער, אהרון פוס, מיכאל דינטענפאַס, ע. סאַלפּעטער און ס. מאַנדעלבאום. די פֿרוון צו רעאָרגאַניזירן „אחדות״ האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן, ווייל אין צווישנצייט האָבן זיך פֿאַרגרעסערט די ריייען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט און די ראַמען פון אַן אַקאַדעמיקער־פֿאַרבאַנד, באַשטימט בלויז פאַר דער שטודירנדיקער יוגנט, האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר צו ענגע. אַ געוויסע ראָל האָבן אויך געשפּילט אידעאישע מאָמענטן, ווייל אַ טייל „אחדות״־מיטגלידער האָט געצויגן צו ציוניסטישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, און מיט דער צייט איז „אחדות״ פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַן אַקאַדעמישער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער אָרגאַניזאַציע, אין די ראַמען פון „התאחדות״ — רעכטע פועלי־ציון אין טאַרנע.

.4

אינעם יידישן לעבן זענען פֿאַרגעקומען וועזנטלעכע ענדערונגען, וואָס האָבן דעם יידישן אַקאַדעמיקער צוגענומען די ראָלי, וואָס ער האָט געשפּילט אין בראשית פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. דער ציוניזם האָט שוין אַרומגענומען ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג און איז געוואָרן אַ מאַסן־באַוועגונג. נעבן דעם יידישן אַקאַדעמיקער האָט זיך באַוויזן אַ נייער פאַקטאָר — די נישט־אַקאַדעמישע יוגנט, וואָס האָט זיך איינגעשפּאַנט אין דער געזעלשאַפטלעכער און ציוניסטישער טעטיקייט, שאַפּנדיק אַ נייעם טיפּ אַקטיוויסטישע יוגנט.

אין יאָר 1931 איז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע צוגעטרעטן לייזן דאָס פראָבלעם פון אַריינגענעמען אין אָרגאַניזאַציאָנעלע ראַמען די עלטערע מיטגלידער פון די ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונגען. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, פאַגעקומען דעם 24־טן יאַנואַר 1931 יאָר, איז דערוויילט געוואָרן אַ קאָמיסיע פון ד״ר כאַמעט, מגר. העניק שפּילמאַן און גבריאל אָסטערווייל, וועמען עס איז איבערגעגעבן געוואָרן די אויפגאַבע צו גרינדן אַ פאַרבאַנד פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, וועלכע האָט נישט געהערט צו קיין שום פאַראַנענער יוגנט־אָרגאַניזאַציע, הן צוליב זייער עלטער, וי אויך צוליב דעם, וואָס זיי זענען שוין אַדורך די דערציאונגס־תקופה אין איינער פון די יוגנט־באַוועגונגען. מיט דער פראָגע איז אויך געווען באַשעפטיקט די קראָקעווער עקזעקוטיווע פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אויפן 15־טן נאָוועמבער 1931 צונויפֿגערופן קיין קראָקע אַ קאָנפערענץ פון די לייטער פון די אַלגעמיין־ציוניסטישע

יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון אַ זעלבסטבילדונגס־כאַראַקטער. אינעם צוזאַמענפאַר, אונ־טערן פאָרזיץ פון טאַרנער דעלעגאַט ד״ר א. כאַמעט, האָבן זיך באַטייליקט צוואַנציק דעלעגאַטן. נאָכן אויסהערן די רעפעראַטן פון גענעראַל־סעקרעטאַר פון דער ציו־ניסטישער אָרגאַניזאַציע אין מערב־גאַליציע און שלעזיע — אברהם האָפשטעטער, פרעזעס פון דער עקזעקוטיווע ד״ר י. שוואַרצבאַרד און ד״ר שטערן, — זענען צוו. אַנד. אָנגענומען געוואָרן פאָלגנדע רעזאָלוציעס: „דער צוזאַמענפאַר פון די לייטער פון דער עלטערער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט, אַרויסגייענדיק פון דער הנחה, אַז די איצטיקע לאַגע אין ציוניזם פאַרלאַנגט די סאַמע אינטענסיווסטע אַנ־שטרענגונגען מצד דער גאַנצער ציוניסטישער יוגנט, — האַלט פאַר נויטיק צו קאָנסאָלידירן און אַקטיווירן וואָס ברייטערע שיכטן פון דער דאָזיקער יוגנט״. אַן אַנדערע רעזאָלוציע זאָגט: „דער צוזאַמענפאַר האַלט, אַז אַן אַקטיווע רעאַלי־זירונג פון ציוניזם דאַרף זיין די וועזנטלעכע אויפגאַבע פון די צוקונפטיקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס״.

דער אָרגאַניזיר־קאָמיטעט, וועמען עס איז איבערגעגעבן געוואָרן די גרינדונג פון אַן אָרגאַניזאַציע פאַר עלטערער ציוניסטישער יוגנט, האָט פאַרפאַסט דעם סטאַ־טוט פון דער געזעלשאַפט „בני ציון״. די אויפגאַבן פון דער אָרגאַניזאַציע האָט דער קאָמיטעט־מיטגליד ה. שפילמאַן אַזוי באַצייכנט אין אַן אַרטיקל אינעם „טיגאָד־ניק זשידאָווסקי״ (26.2.32):

„מיר האָבן באַקומען אַן אויפגאַבע צו גרינדן אַ פאַרבאַנד פון ציוניסטישער יוגנט, וואָס זאָל אָרומנעמען די גאַנצע נישט־אָרגאַניזירטע ביז איצט אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט. מיר דאַרפן אויפשטעלן אַ גרויסן פאַרייניקטן ציוניסטישן יוגנט־פראָנט, אַ פראָנט פון כוח און ווילן וואָס זאָל פאָרוואָנדלט ווערן אין אַ רעזערוווּאָר פון ענערגיע און גלויבן נישט נאָר איצט, נאָר אויך אין דער צוקונפט״.

אין פעברואַר 1932 איז פאָרגעקומען די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון בני־ציון, וואו עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאָרוואָלטונג אין פאָלגנדן צוזאַ־מענשטעל: הענריק שפילמאַן — פרעזעס, מגר. ערליך און שמעון רייך — וויצע־פרעזעס, פרל. צוועכער — סעקרעטאַר, י. לאוטערבאַך — קאַסיר, י. בינענשטאָק, רוזשע קעלער, פעלד, י. מאַנדעלבאום, האַניאַ כשר.

שוין אין ערשטן יאָר פון זיין עקזיסטענץ, האָט דער פאַרבאַנד אַנטוויקלט אַ ברייטע פראָפאַגאַנדיסטישע טעטיקייט צווישן דער טאַרנער יידישער יוגנט. יעדע וואָך זענען איינגעאָרדנט געוואָרן רעפעראַטן און עס זענען אַוועקגעשטעלט גע־וואָרן צוויי סעמינאַרן: איינער פאַר געשיכטע פון ציוניזם אונטער דער לייטונג פון מגר. יעקב בינענשטאָק. דער צווייטער — פאַר סאָציאָלאָגיע, געפירט דורך מגר. קלאַפהאָלץ, ווי אויך אַ קורס פאַר העברעאישער ליטעראַטור געפירט דורך פרל. עלאַ צוועכער.

אויף דער צווייטער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון בני־ציון, פאַרגעקומען סוף 1932 יאָר, מיט דער באַטייליקונג פון עטלעכע צענדליק מיטגלידער, איז דערוויילט געוואָרן אַ פאַרגרעסערטע פאָרוואָלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: ה. שפילמאַן — פרעזעס, מגר. מיכאל דינטענפאַס — וויצע־פרעזעס, ד. הערצאָג — סעקרעטאַר, יוסף לאוטערבאַך — קאַסיר, מ. מאַן און פרל. פ. פעפער. אין דער רעוויזיאָנס־

די פאַרוואַלטונג פון „בני ציון״ אין טאָרנע אין יאָר 1934.
ערשטע רייַ זיצנדיק פון לינקס אויף רעכטס: פרל. שטאַרקמאַן, י. לאוטערבאַך (איצט אין ישראל), העניאַ כשר (איצט אין ישראל), מגר. ה. שפילמאַן ז״ל, פרל. העניג ז״ל.
צווייטע רייַ שטייענדיק פון לינקס אויף רעכטס: שמואל ראַפאַפאָרט (איצט אין ישראל), ה. ראָזנער ז״ל, מ. געלבוואַקס ז״ל, ווילד ז״ל, מיכאַל דינטענפאַס ז״ל, י. גרינשפאַן (איצט אין ישראל), דוד הערצאָג (איצט אין ישראל), ?, י. צייכנער.

קאָמיסיע: פרל. פ. מעלינגער און י. מאַנדעלבאום. אין חברים־געריכט: מגר. י. בי־נענשטאָק, שמעון רייך און מ. יאַקובאָוויטש. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז ד״ר א. כאַמעט אויסגעווייילט געוואָרן אַלס ערן־מיטגליד פון בני־ציון אין אַנער־קענונג פון זיינע פאַרדינסטן ביים גרינדן די אויבנדערמאַנטע אָרגאַניזאַציע. די נייַ־דערווייילטע פאַרוואַלטונג איז צוגעטרעטן צו אַן אינטענסיווער טעטיקייט. באַזונ־דערס אַקטיוו זענען געווען מגר. מ. דינטענפאַס, דער וויצע־פאַרזיצער פון פאַריין, וועלכער איז געווען די נשמה פון דער אָרגאַניזאַציע. צוזאַמען מיטן פרעזעס ה. שפילמאַן האָט ער אָנגעפירט מיט דער אָרגאַניזאַציאָנעלער און קולטורעלער טעטי־קייט. עס האָט זיך אויך אויסגעצייכנט ד. הערצאָג, אַ שטילער איבערגעבענער אַרבעטער, וועלכער האָט אַלס סעקרעטאַר אַ סך געהאָלפן אין אַוועקשטעלן דעם פאַריין אויף פעסטע סאָלידע יסודות. צו די אַקטיוויסטן האָבן נאָך געהערט די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער י. לאוטערבאַך און מ. מאַן (די דריי לעצטע — איצט אין ישראל), אין משך פון אַ יאָר האָט „בני ציון״ אַריינגעצויגן אין אירע רייען אַ באַדייטנדיקע צאָל יונגע ציוניסטן, וואָס האָבן זיך דערנאָך אויסגעצייכנט מיט זייער אַקטיוורער טעטיקייט אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע.

אַן אויסדרוק פון כּוח און באַדייטונג פון „בני ציון" איז געווען די דריטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, פאַרגעקומען דעם 2־טן סעפטעמבער 1933 יאָר. דאָס דריטע עקזיסטענץ־יאָר פונעם פאַריין האָט פון איין זייט באַוויזן אַ שיינעם טעטיקייט־בילאַנס, און פון דער צווייטער זייט — די נויטיקייט פון אַזאַ פאַרבאַנד פאַר דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע. נישט געווען אין שטאַט קיין איין ציוניסטישע אַקציע, אין וועלכער די מיטגלידער פון „בני־ציון" זאָלן נישט האָבן געזומען דעם סאַמע אַקטיוסטן אַנטייל, און דער אַרטיקער קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָט שטענדיק געקאָנט רעכענען אויף דער הילף פון „בני־ציון". אַ דאַנק דער אינערלעכער אויפקלער־אַרבעט איז פאַרטיפט געוואָרן דער ציוניסטישער אידעאַל ביי דער יוגנט. דערביי איז געלערנט געוואָרן העב־רעאיש, און אַ טייל חלוצים, נאָכן אַדורכמאַכן די הכשרה, האָבן געוואַרט אויף זייער ריי עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. די ניי־דערוויילטע פאַרוואַלטונג, אין פאַרגרע־סערטן צוזאַמענשטעל, איז באַשטאַנען פון פאָלגנדע פערזאָנען: י. לאוטערבאַך — פּרעזעס, מ. מאַן — וויצע־פּרעזעס, ד. הערצאָג — סעקרעטאַר, ס. טורנהיים — קאַסיר, העניאַ כשר, פּרל. ע. מאַנדעלבאום, פּראַנקאַ מעלינגער, פּרל. מגר. זיידען, י. צייכנער. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: מ. דינטענפאַס, ה. ראָזנער, נינאַ שטאַרק־

„בני ציון" אין טאַרנע אין יאָר 1934
אין דער ערשטער ריי זיצנדיק, דער פונעפטער — מגר. ראָסטאָל, (איצט אין ישראל) פון דער קראָקאָווער צענטראָלע פאַר אַלגמיין־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס.

די פאַרוואלטונג פון „בני ציון״ אין טאָרנע אין יאָר 1935.

ערשטע ריי זיצנדיק פון לינקס אויף רעכטס: דוד הערצאָג, פרל. געלב ז״ל, מגר. מ. דינטענ־פאַס ז״ל, מגר. ה. שפילמאַן ז״ל, מגר. יעקב בינענשטאַק (איצט אין ישראל).

צווייטע ריי שטייענדיק פון לינקס אויף רעכטס: ה. ראַזנער ז״ל, ווילד ז״ל, מ. געלבוואַקס ז״ל, ס. טורנהיים ז״ל, י. גרינשפאַן, מגר. מ. מאַן (איצט אין ישראל), ברודער, ש. ראַפאַפּאָרט.

מאַן. אין חברים־געריכט: מ. יאַקובאָוויטש, מ. לאַנגזאַם, און ווימיסנער. מגר. ה. שפילמאַן איז דערויילט געוואָרן אַלס ערן־פרעזעס פון פאַריין.

„בני־ציון״ איז אינגיכן געוואָרן דער חוט־השדרה פון דער ציוניסטישער אָר־גאַניזאַציע אין טאָרנע. פונדאַנען איז געקומען דער נאָכוואוקס פון ציוניסטישע אַקטיוויסטן, וועלכע האָבן רעאַליזירט זייער ציוניזם נישט בלויז מיט אַקטיוויטעט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, נאָר אויך דורך זעלבסטפאַרווירקלעכונג — עליה קיין ארץ־ישראל. ביזן היינטיקן טאָג וואוינען און באַטייליקן זיך אין בנין הארץ די אַקטיוויסטן פון טאָרנער „בני ציון״: מגר. מ. קלאַפהאָלץ (איצט — פאָר־זיצער פון חיפהער קרייז־געריכט, מ. עציוני), מגר. יוסף לאוטער־באַך, דוד הערצאָג, מגר. מ. מאַן, ברודער, אַרגאַנד, פרל. שטאַרקמאַן, פייוועל, י. גרינשפאַן אוז פיל אַנדערע.

אין יאָר 1937 האָט דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע געשאַנקען די „בני ציון״ אַ פאָן, וועמענס אַנטהילונג איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסן ציוניסטישן יומטוב אין שטאָט. די פייערונג איז פאַרגעקומען אין

זאַל פון „סאַקאַל" און עס ווערט וועגן איר אַזוי באַריכטעט אין „טיגאַדניק זשי־דאַווסקי" (23.5.37):

„אויף דער שיין מיט בלומען דערקאַרירטער בינע, האָבן זיך אויסגעשטעלט פאָנען־דעלעגאַציעס פון די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס „הנוער הציוני", „עקיבא" און גימנאַסטיק־געזעלשאַפט „שמשון". ביים פרעזידיום־טיש האָבן פאַרנומען ער־טער די מיטגלידער פון יובל־קאָמיטעט — ד"ר שמעון פעלדבלום (איצט אין ישראל) אַלס דעלעגאַט פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין קראָקע, ד"ר א. כאָמעט און דער דעמאָלטיקער פרעזעס פון בני ציון מ. דינטענפאָס. ביי אַ געהויבענער שטימונג האָט ד"ר כאָמעט דערעפנט די פייערונג און האָט נאָכן באַגריסן די דעלעגאַטן און געסט, אַרומגערעדט די באַדייטונג און אויפגאַבן פון „בני ציון" אין דער אַלגעמיין־ציוניסטישען באַוועגונג. אַנטהילנדיק דעם פאַן און איבערגעבנדיק זי דעם פאָרזיצער פון „בני ציון", מגר. דינטענפאָס, האָט ד"ר כאָמעט גערופן די אַרגאַניזאַציע הויך צו האַלטן די דאָזיקע פאָן, און ווייטער פאָרט־צוזעצן די דאָזיקע אַרבעט, וועמענס סימבאָל עס איז טאַקע דער אַנטהילטער בלוי־וויסער פאָן. נאָכן איבערנעמען די פאָן דורך מגר. דינטענפאָס און אָפגעבן אַ שבועה, האָט דער לעצטער זי איבערגעגעבן דעם פאָנען־טרעגער לעאָן לעזער (איצט אין ישראל). דער שול־כאָר אונטער דער אָנפירונג פון דיריגענט קינסטלער האָט געזונגען דעם פוילישן מלוכה־הימן און די „התקוה". דערנאָך האָט ד"ר פעלדבלום געהאַלטן אַ שיינע רעדע.

אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט „בני־ציון", אונטער דער געניטער אָנפירונג פון מגר. מיכאל דינטענפאָס (געשטאָרבן אין ראָטנפאָרבאָנד בעת דער מלחמה), געהאָט אַ דעצידירנדיקע השפעה אויף די אַרגאַניזאַציעס פון דער עלטערער ציו־ניסטישער יוגנט אין אָנדערע שטעט פון מערב־גאַליציע. פון טאָרנע איז אויך אַרויסגעגאַנגען דער פלאַן צו קאָנסאָלידירן אַלע אַלגעמיין־ציוניסטישע אַרגאַניזאַ־ציעס פון דער עלטערער יוגנט. דערביבער האָט די ציוניסטישע עקזעקוטיווע אין קראָקע צונויפגערופן קיין טאָרנע, דעם 8־טן מאַן 1938 יאָר, אַ קאָנפערענץ פון די בני ציון אַרגאַניזאַציעס פון מערב־גאַליציע און שלעזיע. אין דער קאָנפערענץ, אָפּגעהאַלטן אונטערן פאָרזיץ פון ד"ר וואָלף פון קראָקע, זענען געקומען דעלעגאַטן פון די וויכטיקסטע ציוניסטישע צענטערן אין דער געגנט, ווי אויך מיטגלידער פון דער עקזיקוטיווע — אברהם האָפשטעטער, ד"ר ק. כהנא, מגר. ראָסטאָל. די הויפט־טעמע פון דער קאָנפערענץ איז געווען די פראָגע פון קאָנסאָלידירן די אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט אין לאָנדעס־מאָשטאָב.

די לעצטע אַלגעמיינע פאָרזאַמלונג פון „בני ציון" אין טאָרנע איז אָפּגעהאַלטן געווארן אין אָקטאָבער 1938 יאָר, וואו עס איז אויסגעוויילט געווארן איר לעצטע פאָרוואַלטונג: ב. געלבוואַקס — פרעזעס, מגר. מאַן — וויצע־פרעזעס, מגר. צייכנער (איצט אין אַמריקע) און ט. בראון — סעקרעטאָרן, ט. ברודער, אַרגאַנד, ב. פעני־כעל, נעלאַ מאַן, ז. פלאום, פרל. ד. זיידען, ס. שפירא, ק. שיף, מגר. וועסט־רייך. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען דערוויילט געווארן: ס. פאָריזער, ה. שמידט, א. וואָלקאָווסקי. אינעם חברים־געריכט: נ. שענבערג, י. גרינשפאַן (איצט אין ישראל), פרל. ט. ראָזענבערג, פ. בלייוויים, פ. מעל.

5.

השחר

די אַלגעמיין־ציוניסטישע אַקאַדעמיקער, וועלכע האָבן געהערט צו „אחדות״, זענען אַלע אַרייַנגעטרעטן אין „בני ציון״, וואָס האָט אַרומגענומען די ברייטסטע קרייַזן עלטערע ציוניסטישע יוגנט פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. די בני ציון טעטיקייט האָט אַרומגענומען די אַלגעמיינע פראָבלעמאַטיק פון יידישן לעבן. די קולטור־ און אויפקלער־אַרבעט אין „בני־ציון״ איז געווען צוגעפאַסט צום אַלגעמיינעם ניוואָ פון איר מערהייט מיטגלידער. פאַר דער אוניווערזיטעט־יוגנט, האָט זיך אָבער געפאַדערט אַ באַזונדערער צוגאַנג און ספעציפישע מעטאָדן. עס איז דעריבער געוואָרן נויטוועדיק אויסצוטיילן די אַקאַדעמיקער אין אַ באזונדערע גרופּע, אין די ראַמען פון „בני ציון״.

אין אָקטאָבער 1933 איז אַ דאַנק די באַמיאונגען פון לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון דער שטודירנדיקער יוגנט אויף די הויכשולן וואו דער פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון „בני ציון״, מ. מאַן, האָט ארומגערעדט די נויטוועדיקייט פון אַ באַזונדערער אַרגאַניזאַציע פאַר דער אַקאַדעמישער יוגנט, און מגר. ה. שפילמאַן האָט געהאַלטן דעם אידעאַלאָגישן רעפעראַט וועגן די צילן און אויפגאַבן פון אַלגעמיינעם ציוניזם. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז טאַקע באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַן אַקאַדעמישן אַלגעמיין־ציוניסטישן פאַרבאַנד „השחר״, ווי אַ סניף פון „בני ציון״. אין דער ערשטער פאַר־וואַלטונג פון „השחר״ זענען דערווייַלט געוואָרן: מ. מאַן — פרעזעס, פרל. ג. זיידען און ע. יאַבימאָוויטש — וויצע־פרעזעסן, מ. געלבוואַקס — סערעטאַר און ה. שמידט. אַ דאַנק איר אַקטיוויטעט און טעטיקייט האָט „השחר״ באַדייטנדיק געשטאַרקט די רייען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט.

שיין האָבן זיך אַנטוויקלט די אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס: „הנוער הציוני״, „עקיבא״, „בני ציון״ און „השחר״. דעם דאָזיקן פאַקט איז צו פאַרדאַנקען קודם כל דעם יונגן ציוניסטישן טוער יעקב בינענשטאָק, וועלכער איז מיטן גאַנצן האַרץ געווען איבערגעגעבן דער ציוניסטישער אַרבעט. דאָס האָט ער געראָפן די ציוניסטישע יוגנט צו חלוצישער פאַרווירקלעכונג, דאָס איז ער געווען דער גרינדער פון „הנוער הציוני״ און אַנגעפירט מיט דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע ביז זיין עליה קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1937.

מיט דער „יוגנט־אַרגאַניזאַציע „עקיבא״ האָט אַנגעפירט דער שילער פון „שפה ברורה״ אברהם בער (איצט אין ישראל), קעמפנדיק פאַר אַ באַזונדערן דערציאונגס־מעטאָד פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער יוגנט. אַ גרויסן בייטראָג צו דער אַנט־וויקלונג פון דער אַרגאַניזאַציע פון עלטערער ציוניסטישער יוגנט האָט געגעבן משה קלאַפהאָלץ (איצט — ריכטער עציוני אין ישראל). פון די דאָזיקע אַלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס זענען געקומען די אַלע יונגע אַקטיוויסטן, אויף וועלכע עס האָט זיך געשטיצט די אַלגעמיין־ציוניסטישע פאַרטיי אין טאָרנע אינעם לעצטן צענדליק יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

6.

פועלי-ציוניסטישער יוגנט פארבאנד „יוגנט"

די געשיכטע פון פועלי ציוניסטישן יוגנט־פֿאַרבאַנד „יוגנט" גייט ווייט אַריבער די ראַמען פון אַ געווײנלעכער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. די אַנטשטייאונג פון דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע דאַטירט זיך פון יאָר 1904, וועו עס איז דאָרט געשאַפן געוואָרן די פועלי ציון פאַרטיי. אַ גרופּע יונגע אַרבעטער מיט יעקב קענער אין דער שפּיץ, האָבן אינעם אויבנדערמאַנטן יאָר געשאַפן דעם „פועלי ציון" פאַריין, וועלכער איז גאָר גיך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאָליטישע אָרגאַניזאַציע, אָנגעפירט דורך יונגע ציוניסטן, באַגייסטערטע מיטן סאָציאַליסטישן אידעאַל. דער דאָזיקער פאַריין, אונטערן נאָמען „אַרבעטער־יוגנט און האַנדלס־פראַקטיקאַנטן פאַרבאַנד פועלי ציון אין טאַרנע" האָט דורכגעמאַכט אַלע קינדער־קראַנקהייטן פון דער זיך קריסטאַלי־זירנדיקער פועלי ציון אידעאָלאָגיע און די יונגע פאַריינס־מיטגלידער זענען אויפ־געטרעטן אויף דער אַרענע פון יידישן פאָליטישן לעבן ווי אַ באַזונדערע פאַרטיי, פאַרוואַנדלט זיך אין „פּירער", וואָס כאָטש נאָך גאָר יונגע, האָבן זיי זיך באַדאַרפט ראַנגלען מיט די קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען פון דער דעמאָלטיקער יידישער ווירק־לעכקייט.

•

די פועלי ציוניסטישע פּראָבלעמאַטיק איז נישט געווען קיין לייכטע און פאָ־פולערע פאַרן יידישן אַרבעטער און אָנגעשטעלטן. צושטיין צו פועלי ציון האָט געקאָנט יענער יוגנטלעכער, ווועלכער האָט שוין געהאַט עפּעס אַן אַנונג וועגן יידישער געשיכטע, יידישער עקאָנאָמיק, באַקענט זיך מיט די אוצרות פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט געשילדערט דעם מצב פונעם דעמאָלטיקן יידישן לעבן. אַזאַ מין דערציאונג האָט נישט געקאָנט אַ פאָליטישע פאַרטיי, כאָטש זי איז געפירט געוואָרן דורך יונגע ענטוזיאַסטן. דעריבער האָט מען אין די פועלי ציון רייען אין טאַרנע, שוין אין יאָר 1906, אָנגעהויבן באַהאַנדלען די פראָגע פון דער נויטוועניקייט אויפצושטעלן אַ באַזונדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל פירן אַ בילדונגס־ און דערציאונגס־אַרבעט צווישן דער יידישער אַרבעטנדיקער יוגנט און אָנגעשטעלטע, פון שטאַנדפונקט פון פועלי ציוניסטישן צוגאַנג צום יידיש־געזעלשאַפטלעכן און נאַציאָנאַלן לעבן.

אויף דער איניציאַטיוו פון דעמאָלטיקן פועלי ציון אַקטיוויסט הענעך טיש, איז ביי דער טאַרנער פועלי ציון געשאַפן געוואָרן אַ סעקציע יינגערע אַרבעטער, וואָס האָט געשטרעבט צו אַ זעלבשטענדיק אָרגאַניזאַציאָנעל לעבן. אינעם יאָר 1906 איז אויסגעטיילט געוואָרן אַ גרינדונגס־קאָמיטעט, צו וועלכן עס האָבן גהערט הענעך טיש און זישע פעניכעל. אַ דאַנק זייערע באַמיאונגען און אַנשטרענגונגען איז געשאַפן געוואָרן דער „יידישער יוגנטלעכער אַרבעטער און האַנדלס־אָנגעשטעלטער בילדונגס־פאַריין „יוגנט" אין טאַרנע".

עס האָט זיך אָנגעהויבן די מיפולע שוערע ווערביר־אַקציע. דער נייער סטיל אינעם צוגאַנג צו דער בילדונגס־טעטיקייט, דאָס באַגרעניצן זיך דער עיקר צו דערציאונגס־אַרבעט ביים אויסמיידן די פאַרטייאישע אָגיטאַציע, דער טיפערער צו־

גאַנג צו געזעלשאַפטלעכע און נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען, און צום סוף — דאָס אַרויס־ברענגען די קולטורעלע אַרבעט אין אויבנאָן, — דאָס זענען געווען די פּאַקטאָרן וואָס האָבן געהאָלפן צו אַ שנעלער אַנטוויקלונג פון דעם נייעם יוגנט־פאַרריין. אין דער אונטערשטער שורה האָט אָזאַ דערציאונגס־אַרבעט נאָטירלעכערווייז דער־פירט צום פועלי ציוניסטישן באַוואוסטזיין, און אַזוי אַרום האָט די טאַרנער „יוגנט״־אַרגאַניזאַציע אויך דערצויגן קאַדערן אַקטיוויסטן פאַר דער פּאַרטיי.

וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער טאַרנער „יוגנט״ דערוויסן מיר זיך פון דער יובל־אויסגאַבע „טאַרנער פרייַ יוגנט״, דערשינען אין יאָר 1929 לכבוד דעם 25־יאָריקן יובל זינט די אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן. איינער פון די אַקטיוו־סטע און איבערגעבענסטע טוער פון דער טאַרנער „יוגנט״ — פנחס גליק (ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אַ טרייַער פועלי ציוניסט, אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע), דערציילט וועגן דער אַרגאַניזאַציע פאָלגנדעס:

„פול מיט איניציאַטיוו און אומדערמידלעכן דראַנג ווייטער צו גיין, זיך אַלץ מער און מער צו אַנטוויקלען און צו פאַרפעסטיקן, האָבן מיר זיך פאַרמאַסטן צו ווערן אַ כוח און אַרומצונעמען די גאַנצע אַרבעטער יוגנט אין שטאָט. מיט אַזעלכע געדאַנקען פון עקספּאַנסיע האָבן מיר זיך אַרומגעטראָגן און פלאַנמעסיק געאַרבעט אין דער דאָזיקער רייכטונג. אַ חורבה האָבן מיר אָנגעמאַכט ביי דער זש. פּ. ס.„ וועמענס מיטגלידער ס׳האָבן כסדר עמיגרירט צו אונדז. אין קאָמף פון דער רע־אַקציע קעגן אונדז איז דעמאָלט אַנטשאַנען אַ רעליגיעזע אַרגאַניזאַציע „מחזיקי לימוד״, אַ פאַרפאַסטן פון די היינטיקע „פועלי אמוני ישראל״. און קיין טאַרנע איז אַמאָל אַראָפגעקומען פון קראָקע דער בעל־תשובהניק ד״ר פייפער, כדי צו רעדן אין בית המדרש אויף אַ מיטינג. זענען טאַקע די אַרגאַניזאַטאָרן מיטן בעל־תשובה־ניק בראש אַנטלאָפן, און אונדזערע רעדנער האָבן מיט דערפאָלג געריידט פאַרן איבערגעליבענעם אַרבעטער־עולם. זייט דעמאָלט האָט זיך ד״ר פייפער קיין טאַרנע מער נישט געוויזן...

„מיר זענען דעמאָלט געווען דער שטאַרקסטער אַרגאַניזירטער כוח אין טאַרנע, וועו אין יאָר 1914 האָבן מיר דערגרייכט די מיטגלידער צאָל פון העכער 400 יוגנט־לעכע אַרבעטער. וויל מען האָבן אַ קלאָר בילד איבער אונדזער וואוקס, איז געווג צו דערמאָנען, אַז אָנהויבנדיק אונדזער אַרבעט אין אַ קליין פּייַט טונקל שטיבל, האָבן מיר וואָס ווייטער געדונגען גרעסערע לאָקאַלן, ביז מיר האָבן אין יאָר 1914 געדונגען די גרויסע לאָקאַלן פון דער אַלטער פּאָסט, פאַר וועלכע מיר האָבן דעמאָלט געצאָלט 130 קראָנען אַ חודש. צו יענער צייט איז דאָס געווען אַ גוואַלטיקע סומע, און דערצו האָט געהערט אַ גאַר גרויסער מוט״.

„די דאָזיקע פרוכטבאַרע אַרבעט איז מעגלעך געווען טיילווייז אויך דערפאַר, וייל צווישן די אָנפירנדיקע חברים האָט געהערשט אַן אמתע האַרמאָניע. יעדער האָט רעספּעקטירט דעם צווייטנס מיינונג און אינעם פערזענלעכן פאַרקער זענען די חברים צווישן זיך געווען באַפּריינדעט אויפן בעסטן אופן.

„מיטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה, זענען אונדזערע גרויסע לאָקאַלן פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַגער פאַר היימלאָזע יידן פון מזרח־גאַליציע. שפּעטער

זענען די דאָזיקע זאַלן באַזעצט געווארן מיט עסטרייכיש מיליטער. אָבער דער פאָדעם איז ווייטער געצויגן געווארן, נישט קוקנדיק אויף די שווערע באַדינגונגען אין וועלכע מ׳האָט געלעבט. צעזייט און צעשפרייט אויף אַלע פראָנטן, אין קאַזאַרמעס און אין די פאַרשידענע געפאַנגען־לאַגערס, איז די פאַרבינדונג צווישן איינצלנע חברים און גאַנצע גרופן אויפגעהאַלטן געווארן. דאָס האָבן געטאָן עטלעכע חברים, וועלכע זענען נישט געגאַנגען אין דער מלחמה אַריין. זיי האָבן מיט די חברים אין די סאָלדאַטסקע מונדירן געפירט אַ קאָרעספאָנדענץ, אַפילו באַזאָרגט מיט צייטונגען און ביכער. במשך פון עטלעכע יאָר האָבן זיי אַזוי אויפגעהאַלטן אין די נשמות און אין די הערצער פון הונדערטער חברים דאָס פועלי ציוניסטישע פייערל, ביז דער פלאָם האָט זיך ווידער צעפלאַקערט אין אַ העלן לייכטנדן פייער״.

די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אומגינסטיק געווירקט אויפן יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין טאָרנע. נאָר די אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין טאָרנע און געהאָט זייערע רייען טרייע איבערגעגעבענע מיטגלידער, האָבן נאָך געקאָנט ווי עס איז דערהאַלטן זיך אויף דער אויבערפלאַך. צו אַזעלכע אָרגאַניזאַציעס האָט געהערט

דער ספאָרט־קלוב „יוגנט״ אין יאָר 1911

די טאַרנער „יוגנט״. יוסף פערלבערגער (מיטגליד פון דער „יוגנט״, שפּעטערדיקער אַנגעזעענער פועלי ציון טוער אין טאַרנע, אומגעקומען אין אַ היטלעריסטישן טויטנלאַגער) באַשרייבט אַזוי אין דער אויבנדערמאַנטער יובל־אויסגאַבע די טעטיקייט פון דער „יוגנט״־אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע, אין די יאָרן 18—1914:

„אין די ערשטע מלחמה־יאָרן איז בכלל נישט געווען מעגלעך צו פירן אַ וועלכע ס׳איז טעטיקייט. די שטאָט איז געלעגן אין ענגן קריגס־געביט, און די באַפעלקערונג איז געווען אונטערגעוואָרפן דעם מיליטעריישן רעזשים, וועלכער האָט נישט דערלאָזט פירן קיין שום געזעלשאַפטלעכע ארבעט. ערשט סוף 1916 איז דעם חבר נחום איינשפּרוך געלונגען צוריק צו שאַפן די „יוגנט״־אַרגאַניזאַציע. מיר פלעגן זיך צונויפקומען אין די לאָקאַלן פון פרויען־פאַריין און אין שטאַטישן גאַרטן. דער ח׳ איינשפּרוך פלעגט מיט אונדז פירן שמועסן איבער פאַרשידענע אַקטועלע און סאָציאַליסטישע טעמעס. א חוץ דעם האָבן די חברים נחום איינשפּרוך, פיניע גליק און יחיאל ענגעל, די „יונגע״, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער ארבעט נאָכן מאָבילייזירן דעם גאַנצן אַקטיוו אין דער אַרמיי, — געפירט אַ קאַרעספאָנדענץ מיט אַלע חברים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין מלחמה־פראָנט, באַזאָרגט מיט די נויטיקסטע זאַכן די חברים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די מיליטעריש שפּיטאָלן אַלס פאַרוואונדעטע און אַזוי אַרום אויפגעהאַלטן מיט זיי דעם קאָנטאַקט.

„צוליב פאַרשידענע סיבות האָבן די 3 „עלטערע״ חברים אָפּיציעל נישט געקענט זיין אין דער פאַרוואַלטונג, אַזוי, אַז זיי האָבן אונדז בלויז מיטגעהאָלפן אינדערשטיל און די פראַקטישע אויספיר־אַרבעט איז איבערגעגעבן געוואָרן די יונגערע חברים. דאָס פרעזידיום איז דעמאָלט באַשטאַנען פון: בורשטין אַלס פאָרזיצער, בעק — קאַסיר, און איך אַלס סעקרעטאַר. אויף אונדז איז געפאַלן דער גורל צו דערפירן די אַרגאַניזאַציע צו איר אַמאָליקער מדרגה און צו יענער צייט איז עס געווען אַ גאָר שווערע אויפגאָבע. מיר זענען אַלע געווען יונג, נישט געהאָט קיין שום אַרגאַניזאַציאָנאַלע דערפאַרונג און אַ טייל פון אונדז האָבן אַפילו נישט געקענט קיין יידיש. איך דערמאָן זיך, אַז אויף דער ערשטער זיצונג איז באַשלאָסן געווארן, אַז איך מוז ביז אַ קורצער צייט אויסלערנען זיך שרייבן יידיש. דערווייל האָט מען מיר דערלויבט צו פירן די פראָטאָקאָלן און דעם גאַנצן סעקרעטאַריאָט אין דער דייטשער שפּראַך, און ח׳ פיניע גליק האָט אויף זיך גענומען די אויפגאָבע צו געבן מיר די ערשטע לעקציעס.

„היות מיר זענען געווען ווייניק באַהאָוונט אין דער פעדאַגאָגישער ארבעט, און דער קאָנטאַקט מיט אונדזער צ. ק.׳ וועלכער האָט זיך דעמאָלט געפונען אין ווין, איז געווען גאָר אַ שוואַכער, האָבן מיר זיך געווענדט צו דער אָנפירונג פון דער דייטשער יוגנטלעכער ארבעטער־באַוועגונג אין ווין וועגן דירעקטיוון אוז מיטהילף אין אונדזער ארבעט. די צענטראַלע האָט אונדז טאַקע באַאָרגט מיט האָנט־ביכער פאַר יוגנט־טוער און אונדז רעגלמעסיק צוגעשיקט זייער אָרגאַן. אויף דער איניציאַטיוו פון ח׳ איינשפּרוך, האָבן מיר אויך אָנגעקניפּט באַציאונגען מיט דער סאָציאַליסטישער ווינער פאָלקס־בוכהאַנדלונג און געשאַפן ביי דער „יוגנט״ אַ קליינע בוכהאַנדלונג, וועלכע האָט געהאָט די אויפגאָבע צו פאַרשפרייטן צווישן דער ארבעטער־יוגנט סאָציאַליסטישע ארבעטער־ליטעראַטור.

„אינעם יאָר 1917, ווען דער אָרגאַן פון די עסטרייכישע פועלי ציון „דער־יידישער אַרבעטער", האָט ווידער אָנגעהויבן דערשיינען אין ווין, איז אונדז די אַרבעט באַדייטנד פאַרלייכטערט געוואָרן. מיר האָבן זיך שוין געקאָנט באַנוצן ביי דער אַגיטאַציע מיט יידישער סאָציאַליסטישער ליטעראַטור און פון צייט צו צייט פלעגן אונדז באַזוכן חברים פון צענטער, ווי מ. קאָהן און ש. מייער פון ווין און א. פריינד פון לעמבערג.

„בכלל איז אונדזער גאַנצע טעטיקייט אין די מלחמה־יאָרן באַשטאַנען אין בילדונגס־אַרבעט. טיילווייז צוליב די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן און טיילווייז אויך צוליב דעם וואָס די מערהייט פון אונדז איז געשטאַנען אויפן שטאַנדפונקט, אַז די „יוגנט" דאַרף זיך פאַרנעמען נאָר מיט בילדונגס־אַרבעט, שיצן די פראָפע־סיאָנעלע אינטערעסן פון דער אַרבעטער־יוגנט און שטיין וויַיט פון פאָליטישן קאַמף, מיט וועלכן ס'פאַרנעמט זיך די פאַרטיי. די „יוגנט" — האָבן מיר דעמאָלט געהאַלטן — איז בלויז דאָס אָרט וואו דער יוגנטלעכער דאַרף באַקומען די געהעריקע צוגרייטונג צום אַריינטרעטן אין דער פאַרטיי.

„די דאָזיקע שטעלונג האָט ביים סוף פון דער מלחמה אינגאַנצן פאַרלוירן אירע אָנהענגער און די „יוגנט" האָט דערנאָך גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַלע פאָליטישע אַקציעס. דער איבערגאַנג איז אָבער נישט פאָרגעקומען אַזוי לייכט.

די מאַרקס־גרופע אינעם פאַריין „יוגנט"

ס׳זענען פריער פאַרגעקומען אַזעלכע קאַמפן, ווייל ס׳האָבן זיך אין דער יוגנט גע־
פונען אַנאַרכיסטיש געשטימטע עלעמענטן, וועלכע האָבן כלומרשט אונטער דער
מאַסקע פון אומפאַרטייאישקייט, געפרוווט אונדזער יוגנט־פאַריין אָפּרייסן פון דער
גאַנצער יוגנט־באַוועגונג. זיי זענען אָבער אָן וועלכן ס׳איז שאָדן באַזייטיקט גע־
ווארן פון פאַריין און מיר זענען דאָן מיט ביידע פיס אַרויף אויפן בריייטן שליאַך
פון באַראַכאָוויזם״.

וועז די מלחמה האָט זיך געענדיקט און טאַרנער פאָליטישע אַרגאַניזאַציעס
זענען צוגעטרעטן צו זייער ווידעראויפבוי־אַרבעט, האָט אויך די „יוגנט״ אָנגע־
הויבן איר ניי לעבן. אין זיינע זכרונות וועגן דער „יוגנט״־טעטיקייט אין טאַרנע
אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, שרייבט שמעון שילער
(אָנגעזעענער יוגנט־טוער, קענער פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור־
אַקטיוויסט, אומגעקומען בעת אָן אויסזידלונגס־אַקציע אין טאַרנע) אין דער אויבנ־
דערמאָנטער יובל־אויסגאַבע „טאַרנער פרייע יוגנט״:

„ס׳איז דער סוף פון קריג. חברים קומען אַהיים פון מיליטער און באַלד נעמט
זיך חברה קלערן וועגן פאַרשענערן און אויסמעבלירן דעם לאָקאַל. מען מוז האָבן
בענק און טישן, אָבער קיין געלט איז נישטאָ. מ׳באַשטייערט זיך און מען קויפט
ברעטער. די חברים שלעפן זיי אַליין אין דער אַרגאַניזאַציע אַריין נאָך דער אַרבעט
און אַליין מאַכן מיר די טריבונע, בענק און טישן. אייגער מעסט, דער אַנדערער
זאגט, אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן מיר אַלץ פאַרטיק געמאַכט, כאָטש מיר זענען
נישט קיין סטאַליאַרעס. מיר זענען גלייך צוגעטרעטן צו דער קולטור־אַרבעט״.

וויטער דערציילט שמעון שילער וועגן די שווערישקייטן וואָס די טאַרנער
„יוגנט״ האָט געהאַט בעת דער פּוילישׁ־באָלשעוויסטישער מלחמה אין יאָר 1920.
די אַרגאַניזאַציע האָט געמוזט שליסן איר לאָקאַל, די אַרבעט איז געפּירט געוואָרן
אומלעגאַל. יונגע חברה פלעגט זיך צונויפקומען אין פריוואַט־וואוינונגען אָדער
אין פעלד. דערנאָך, אפילו וועז די מלחמה האָט זיך געהאַט געענדיקט, זענען אויפ־
געקומען נייע שווערישקייטן. די שפּאַלטונג אין דער פּועלי ציון פּאַרטיי איז נישט
אַדורך אָן השפּעה אויף דער „יוגנט״. ביידע טיילן פון דער פּאַרטיי האָבן געוואָלט
באַהערשן די יוגנט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן שטורמישע דיסקוסיעס. ווי עס גיט
איבער שילער, האָבן בלויז צוויי אָנפּירנדיקע חברים פון דער „יוגנט״ אַרויסגעזאָגט
זיך פאַר דער לינקער צענטראַלע אין וואַרשע — ער גופא און יוחנן וואַזשניצער.
ביידע שטארמונגען האָבן געהאַט זייערע אָנהענגער אין דער טאַרנער „יוגנט״־
אַרגאַניזאַציע, דערביי האָבן נישט געפעלט קיין פּרווון צו שפּאַלטן זי אָדער נייטראַ־
ליזירן. ערשט וועז קיין טאַרנע איז געקומען יעקב קענער, אַן אָנהענגער פון דער
לינקער אַריענטאַציע, וועלכער איז מיט דער גאַנצער ענערגיע אַרויסגעטרעטן
קעגן די רעכטע פּועלי ציון, איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמ־
לונג פון דער „יוגנט״, און נאָך אַ שטורמישער דיסקוסיע איז באַשלאָסן געוואָרן
צו באַשטעטיקן די איינשטעלונג, וועלכע עס האָט רעפּרעזענטירט יעקב קענער.
אַזוי אַרום איז ענדלעך קלאָר געוואָרן די לאַגע אין דער טאַרנער „יוגנט״, וועלכע
האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אויסגעפירט אַ ריי וויכטיקע פאַרטיי־אַרבעטן פון
לינקע פּועלי ציון, וועלכע איז צילים דער שפּאַלטונג שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן.

ווי עס דערציילט שמעון שילער אין זיינע זכרונות, האָט די „יוגנט" אייגנעאַרדנט פאָליטישע פאַרזאַמלונגען, קאָלפאַרטירט די פאַרטיי־פרעסע און אין יאָר 1922 באַטייליקט זיך אַקטיוו אין די וואַלן צו דער טאַרנער קראַנקן־קאַסע. צוזאַמען מיטן סאָציאַליסטישן בלאָק איז דערווייל גענוּמען אין פאַרשטייער פון לינקע פּועלי ציון. צוליב די כסדרדיקע רעפּרעסיעס און פאָליצייאישע רדיפות, האָט זיך אַנגעהויבן אַ שווערער פּעריאָד פאַר דער טאַרנער „יוגנט". אין לאָקאַל זענען דורכגעפירט געוואָרן אָפּטע רעוויזיעס, פיל אַקטיוויסטן זענען אַוועקגעזעצט געוואָרן אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק. די אַרבעט איז אַבער נישט איבערגעריסן געוואָרן. טאַרנער „יוגנט" האָט פאָרטגעזעצט איר אַרבעט, נישט געקוקט אויף די פאַרשידענע פאַרפאָלגונגען.

די פּועלי ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז אַדורך פאַרשידענע קריזיסן און שווערי־קייטן, דאָך האָט זי זיך דערהאַלטן אויף דער אויבערפלאַך און פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין טאַרנע, פירנדיק אויך אַ קולטורעל־דערציערישע אַרבעט אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ.

אַ צייגניש דער דאָזיקער אַרבעט האָט אין אַן אַרטיקל א. נ. „דער שטאָלץ פון פּיאָנערן", אָפּגעדרוקט אין דער יובל אויסגאַבע „טאַרנער פרייַ יוגנט", אויסגעשטעלט דער פירער און וועטעראַן פון דער פּועלי ציון וועלט־באַוועגונג זרבבל, וועלכער שרייבט אַזוי:

„פּיאָנערן פון אַ באַוועגונג — די שווערסטע אָבער ערנווירדיקסטע אויפגאַבע האָבן זיי.

„זיי קומען אַרויס באַגיינען, וועג די שוואַרצע נאַכט־שאַטנס באַדעקן נאָך געדיכט דאָס געזעלשאַפטלעכע פעלד, און בלויז מיט אָנשטרענגונג קאָן מען מערקן אויפן ווייטן האָריזאָנט דעם בלייכן אָנזאָג פון קומענדיקער טאָג־העלקייט.

„די פּיאָנערן זענען אָבער פון אַ באַזונדערן עמפּפינדלעכן מאַטעריאַל געקנאָטן און זיי נעמען אויף זיך אין באַצייטנס די שטראָמען העלקייט און לויטערקייט און זענען זיך מקדים צו רייסן די פאַרהאַקטע לאָדנס פון פאַרשלעפערטקייט און אַראָפּשאַרן פון די נאָך פאַרמאַכטע וויעס די קאָשמאַרן פון דריקנדיקע נאַכט־חלומות...

„אונדזער טאַרנער יוגנט האָט געהאַט דעם מזל און אויף איר גורל איז אויסגעפאַלן דאָס גרויסע גליק צו זיין דער פּיאָנער פון אונדזער באַוועגונג אין דער יידישער אַרבעטער יוגנט.

„פּיאָנערן פון פּועלי ציון — ס׳איז אַ גרויסע זכיה!

„וויל דאָס מיינט עפענען די טירן פאַר דער אידעע פון היסטאָרישער אחריות פונעם יידישן אַרבעטער קלאַס פאַרן גורל פון גאַנצן יידישן לעבן, פונאַנדערבויען דעם קאַמפּס־אויפּברויז פון דער אויף הפקר פאַרלאָזטער יידישער מאַסע, ברענגען די בשורה פון העכסטן מענטשלעכן סאָציאַלן אידעאַל אין דער סביבה פון אתה־בחרתנו־יידישלעכקייט און מה־יפית־אַסימילאַציע, אָנזאָגן דעם אויפשטייג און זיכערן נצחון פון דער פריידיקער אידעע און קאַמפּס־אויפמאַרש פון אַלוועלטלעכן יידישן אַרבעטער־קאָלעקטיוו — אומעטום, וואו עס מאַטערט זיך און פּיניקט זיך, וואו עס שאַפט און קעמפט די יידישע האַרעפאַשנע מאַסע.

„די טאָרנער „יוגנט״ זענען געוואָרן פיאָנערן פון פועלי ציון, ווען די יידישע ארבעטער־גאַס איז נאָך צעפרעסן געווען פון דער קאָסמאָפאָליטישער געפאַלנקייט און נאַציאָנאַליסטישער פאַרריסנקייט, ווען אין נאָמען פון פאָלק האָט מען געלייקנט אין קלאַס און ווען אין נאָמען פון קלאַס האָט מען געחוזקט פון זיך, פון רוב מנין ובנין פונעם פאָלק; ווען ארץ ישראל האָט געהייסן קבר אבות און אָפקער פון לעבעדיקע „גלות״־ווירקלעכקייט, און ווען קאָמף אויפן אָרט האָט געהייסן קורצזיכטיקער מאָמענטאַליזם אָן שום שפור פון היסטאָרישער וויטזיכטיקייט.

„די טאָרנער „יוגנט״ זענען געווען פון די עשרה הראשונים, וועלכע זענען אַרויס ווי די אַפאָסטאָלן פון דער נייער באַפרייאונגס־אידעע און געשפאַנט אונטער אַ האָגל פון חוזק און ליצנות, איבער דערנער פון טעמפקייט און געשטרויכלט געווען אויף יעדן שריט צוליב בלינדע שנאה צו אַלץ וואָס איז אייגנאַרטיק און פריש און זעלבשטענדיק אין דענקען, אין באַגעמען, אין טאָט און אין אויפטריט.

„די טאָרנער „יוגנט״ האָבן זייער שליחות דערפילט ווי אמתע פיאָנערן. זיי זענען געווען די ערשטע און נאָך זיי זענען געקומען מאַסן אין די הונדערטער, אין די טויזנטער, אין אַלע לענדער, אין דער גאָרער וועלט.

„זיי, די טאָרנער, מעגן דאַרפן זיך היינט פרייען, ווייל זיי האָבן טאַקע געוויזן אויפן וועג אויף וועלכן מען שפאַנט און שפרייזט מיט פלאַטערנדיקע פאָנען, ווייל אויף די פאָנען צאַפלען זיך לעבעדיקע ווערטער — לאָזונגען אין וועלכע עס פלאַטערט דער אמת פון מאַסן־לעבן און פראָלעטאַרישן קאַמף.

*

„איך האָב די טאָרנער יוגנט געטראָפן צום ערשטן מאָל מיט געניוע 20 יאָר צוריק. ערשט אַרויס פון ווילנער תפיסה, בין איך געקומען אין גאַליציע אַרבעטן אין אַ נייער סביבה — און די טאָרנער באַגעגעניש האָט מיך אויפגעפרישט און דערמוטערט, ווייל איך האָב תיכף דערזען אַז מיר זענען אומעטום, אויך איבער מלוכה־גרענעצן איינס, אַז ס׳קלאַפט דאָסזעלבע ארבעטער־האַרץ און ס׳פלאַקערט דערזעלבער ארבעטער־קאַמף. האָב איך ביי די טאָרנער, פונקט ווי מיט אַ פאָר טעג פריער ביי די קראָקעווער, געשעפט גלויבן און זיכערקייט אין דעם נצחון פון אונדזער קאַמף.

„און דאָס לעצטע מאָל האָב איך די טאָרנער „יוגנט״ געטראָפן מיט אַ צוויי חדשים צוריק, אין די שוועריע נסיונות־טעג פון די בלוטיקע געשעענישן אין פאַלעסטינע. מיר איז אויסגעקומען צו זיי, צו די טאָרנער, זיך צו וועגדן מיטן ערשטן רוף וועגן קאַמפס־פאָנד. און איך בין שטאָלץ צו דערציילן עפּנטלעך, אַז ביי זיי, ביי די יינגסטע, האָב איך ווידער געשעפט מוט און זיכערקייט, זיי האָבן מיך אָנגעשטעקט מיט זייער פייערדיקער טרייישאַפט, מיט זייער מונטערער פרייַדיקייט און טיפן רעוואָלוציאָנערן פאַטאָס.

„איך זע ווי איצט די שיינעדיקע פנימער און גליענדיקע אויגן ביים זינגען די „שבועה״ אין לאָקאַל פון טאָרנער „יוגנט״. איך זע נאָך דעם דורשט פון די קליינע „יונגבאָריסטן״ צו באַטייליקן זיך מיט זייערע גראָשנס אין קאַמפס־פאָנד, און איך וועל נישט פאַרגעסן יענעם קאַמפס־באַוואוסטזיין וואָס האָט געלויכטן אין

זרבבל אויף דער זומער־קאָלאָניע פון טאַרנער „יוגנט" און לינקע פועלי ציון אין יאָר 1935.

זייערע געזיכטער און האָט מיך דערהויבן בעת דער פאַרלעזונג פאַרן טויזנט־קעפיקן עולם.

„זיי האָבן געהאַלטן וואָרט, די טאַרנער — זיי זענען אויפגעטרעטן ווי פיאָנערן און געבליבן פיאָנערן ביזן היינטיקן טאָג, אויפן געביט פון פאָליטישן, עקאָנאָמישן און קולטורעלן קאַמף, אַלס מוסטער פון אָרגאַניזירטער דיסציפלין און פליכט־באַוואוסטזיניקע אַוואַנגאַרד־מחנה.

„וויל איך זיי שיקן מיין גרוס צו זייער שמחה, ס׳איז מיין שמחה, ס׳איז אונדזער אַלעמענס שמחה. דער יומטוב פון דער באַוועגונג, וועלכע האָט אויפן 25־טן יאָר אויפגעהיט דעם יוגנט־פלאַם און פרישן לויטערן גלויבן אין פעסטקייט פון יונגע פיאָנערן.

„מיר זענען שטאָלץ אויף אונדזער באַוועגונג — פייערן מיר מיט שטאָלץ אונדזער פיאָנער — די טאַרנער „יוגנט".

7

די באַוועגונג „תורה ועבודה״

צעירי החלוץ מזרחי — השומר הדתי — ברוריה

דער ציוניזם אין טאַרנע האָט גאָר פרי דערגרייכט צו דער אַרטאַדאָקסישער יוגנט. די מזרחי־באַוועגונג האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן דעם באמת רע־ליגיעזן טייל פון טאַרנער יידנטום, אַוועקנעמענדיק פון דער קלויז, די פעסטונג פון חסידיזם אין טאַרנע, כמעט די גאַנצע יוגנט. נישט געווען אין שטאָט קיין אַרטאַדאָקסישע משפחה, וועמענס קינדער זאָלן נישט האָבן געהערט צו אייניער פון די ציוניסטיש־חלוצישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. אָפטמאָל, קעגן ווילן פון די עלטערן, וועלכע האָבן די דערציאונג פון זייערע קינדער געוואָלט ריכטן ערגעץ־אַנדערש, האָט די אַרטאַדאָקסישע יוגנט פאַרפולט די חלוצישע רייען און עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

משפּיע געווען אין דער ריכטונג האָבן אין דער ערשטער רייַ די מזרחיסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס, וועמענס אידעאָלאָגישער יסוד עס איז געווען די באַוועגונג תורה ועבודה. זי האָט אַרומגענומען די אַרגאַניזאַציעס „צעירי החלוץ מזרחי״, „השומר הדתי״ און „ברוריה״.

אין טאַרנע איז פרי אַנטשטאַנען די אַרגאַניזאַציע „צעירי מזרחי״, מיט אַן אויסגעשפּראָכן חלוצישן כאַראַקטער. אונדז איז באַוואוסט דער צוזאַמענשטעל פון דער פאַרוואַלטונג פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע פאַרן יאָר 1928: שטראָם — פּרעזעס, און בעק, שיפער, געווערק, קליינהענדלער, געריטנער און פרידמאַן, פאַר־וואַלטונגס־מיטגלידער. די טאַרנער אַרגאַניזאַציע האָט אינגיכן זיך אַרויסגערוקט אין אויבנאַן פון דער מזרחיסטישער יוגנט־באַוועגונג אין מערב־גאַליציע. דערפאַר טאָקע איז טאַרנע צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד אָפּצוהאַלטן אין אירע מויערן (31.3.29) אַ צוזאַמענפאָר פון פאַרשטייער פון מזרחי־יוגנט אין מערב־גאַליציע. דער צוזאַמענפאָר איז פאַרגעקומען אין דער יבנה־שול, באַטייליקט האָבן זיך: פאַרשטייער פון דער מזרחי־יוגנט וועלט־באַוועגונג יונגסטער און געניראַל־סעקרעטאַר פון דער קראָקעווער צענטראַלע הרב האַלפּערן. נאָך דער דערעפענונגס־רעדע פון פּרעזעס שטראָם, זענען געקומען באַגריסונגען פון פאַרשידענע אַרגאַ־ניזאַציעס: פון דער קהילה און ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע — חיים נייגער; פון דער לאַנד־צענטראַלע פון מזרחי — הרב האַלפּערן; פון טאַרנער מזרחי — וואָלף געצלער; רעוויזיאָניסטן — לערנער, יבנה־שול — איר פרעזעס הערצמאַן. אינעם פרעזידיום פון צוזאַמענפאָר זענען דערווייַלט געווארן: קלאַפהאַלץ (נייסאַנץ), סטעמפל (קראָקע), טאַפּעט (דעמביץ), בעק (טאַרנע), זילבער (יאַסלאָ), בראון (גאָרליץ) און קאופמאַן (באַכניע). וועגן די אַקטועלע פראַבלעמען פון ציוניזם האָט רעפעריירט קאופמאַן, וועגן דער לאָגע אין הפועל המזרחי באַוועגונג האָט געהאַלטן אַ רעפעראַט הרב האַלפּערן, איבער אַרגאַניזאַציאַנעלע ענינים האָט רעפעריירט בראַון.

די „צעירי מזרחי" אין טאַרנע האָבן געהאַט אַן אייגענעם הכשרה־פונקט פאַר מזרחיסטישע חלוצים און זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסער אַקטיוויטעט. אירע אַנפירער האָבן נישט געקאַרגט קיין מי, כדי באַאיינפלוסן וואָס מערער אַרטאַדאַקסישע יוגנט. די אַרגאַניזאַציע האָט געהאַט איר לאָקאַל וואו מזרחי, אויף לוואָווסקאַ גאַס נומ׳ 4. דאָרט איז דערצויגן געוואָרן אַן אַקטיוויסטן־קאַדער, אַ יונגער נאָכוואוקס פאַר מזרחי אין טאַרנע.

*

צו דער „תורה ועבודה" באַוועגונג האָט אויך געהערט די סקויטישע אַרגאַניזאַציע „השומר הדתי", געגרינדעט אין טאַרנע אין דער צווייטער העלפט 1930 יאָר. דער ציל פון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע איז געווען צו דערציען יידישע יוגנט אין רעליגיעז־נאַציאָנאַלן גייסט. שוין אין ערשטן יאָר פון איר עקזיסטענץ, האָט די אַרגאַניזאַציע אַרויסגעוויזן גרויסע אַקטיוויטעט און געהאַט אַן אָפּקלאַנג בייַ אַ היפּשן טייל רעליגיעזע יוגנטלעכע. דער „השומר הדתי" איז געווען אונטער דער דירעקטער אויפזיכט פון מזרחי און האָט געהאַט אויך זיין לאָקאַל אויף לוואָווסקאַ 20. יעדע וואָך פלעגן דאָרט פאַרקומען די טראַדיציאָנעלע „עונג שבת", וועלכע האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג. מיטן „השומר הדתי" אין טאַרנע האָט אָנגעפירט דער ענערגישער מזרחי־שומר אַרענשטיין, וועמען די אַרגאַניזאַציע האָט אַ סך צו פאַרדאַנקען איר ראַשיקער אַנטוויקלונג און פונאַנדערוואוקס.

דעם 28־טן אַפּריל 1931 יאָר איז אין „השומר הדתי" פאַרגעקומען אַ פייערונג אין שייכות מיטן איבערגעבן אַ פאָן אייגער פון די פיל קבוצות פון דער אַרגאַניזאַציע, פאַרבונדן מיט אַ געזעגנונגס־אָוונט לכבוד דעם אָפּפאָר פונעם פאַרדינסט־פולן מזרחיסטישן יוגנט־טוער בעק. וועגן דער דאָזיקער פייערונג לייענען מיר אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (3.7.31 נומ׳ 26) פאָלגנדעס:

„אין שייכות מיט דער פייערונג איז פאַרגעקומען אַ ראַפּאַרט בייַ דער אַנוועזנהייט פון געסט פון מזרחי און צעירי מזרחי. דער לייטער פון סניף, משה, האָט אין אַ שיינער רעדע פאַרגעשטעלט די סימבאָלישע באַדייטונג פון דער פאָן, און נאָכן אָפּגעבן אַ שבועה דורכן פאָנען־טרעגער, דערלאַנגט ער אים די פאָן. אין נאָמען פון „השומר הדתי" האָט ער אויך געזעגנט דעם חבר בעק. מצד מזרחי האָבן גראַטולירט וואָלף געצלער און יחיאל קורץ, אין נאָמען פון צעירי מזרחי — חבר גלאָס. דערנאָך האָבן די רעדנער געזעגנט דעם חבר בעק, אונטערשטרייכנדיק זיין התלהבות און איבערגעבנקייט אין דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט לטובת דעם ציוניסטישן אידעאַל. דעם בעל־יובל איז איבערגעגעבן געוואָרן אַן אָנדענק־אַלבום. מיט גערירקייט האָט חבר בעק געענטפערט אויף די אָנערקענונגס־ווערטער פאַר זיין אַרבעט, פאַר דער האַרציקייט און בריידערלעכקייט, פאַר דער באמת שומרישער אָטמאָספער, אויף וועלכער ער האָט זיך שטענדיק אָנגעטראָפן אין זיין ביזאיצ־טיקער אַרבעט".

אין יאָר 1932 האָט „השומר הדתי" געציילט 100 מיטגלידער, אַרגאַניזירטע אין 9 קבוצות, און פונקט ווי „צעירי מזרחי", געווען די שטאַרקסטע סקויטיש־דערציערישע אַרגאַניזאַציע אין דער מזרחי־באַוועגונג אין מערב־גאַליציע.

דעם 30־טן אָקטאָבער 1932 איז אין טאַרנע פאַרגעקומען אַ קרייז־צוזאַמענפאָר

פון „השומר הדתי״, מיטן אָנטייל פון עטלעכע צענדליק דעלעגאַטן פון טאָרנע און אומגעגנט. נאָך דער דערעפענונגס־רעדע פון אליעזר אונגער, האָט קורץ פון קראָקע רעפעריירט איבער דער דערציאונגס־אידעע פון רעליגיעזן סקאוט. דערנאָך זענען געקומען באַגריסונגען: שטיגליץ — טאָרנער השומר הדתי, ווייזער — תורה ועבודה אין דעמביץ, יחיאל קורץ — מזרחי, העניריק שפילמאַן — לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, דיר׳ שפינראַד — יבנה שול, דוד לייבל — אין נאָמען פון די לערער פון יבנה, גלאַס — „צעירי מזרחי״, שפינדלער — „שמשון״, פרל. גרינבערגער — תרבות, פרל. לאַנגזאַם — יונג־וויצא, ענגלענ־דער — מנורה, פריימאַן — הנוער הציוני, בעטייל — החלוץ, אַלווייס — השומר הצעיר, העכט — עקיבא, משה רובין — ברית טרומפלדור. דערנאָך האָט ישראל בעסטער רעפעריירט א. ד. ט. „חלוציזם אין אונדזער באַוועגונג״.

מיט דער „השומר הדתי״ אָרגאַניזאַציע איז טאָרנע האָבן אין משך פון פיל יאָרן אָנגעפירט אליעזר אונגער, ישעיהו שטיגליץ און ישראל געצלער. צוזאַמען מיט נאָך אַקטיוויסטן, האָבן זיי זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן דער אויפקלער־אַרבעט צווישן דער רעליגיעזער יוגנט. חלוציזם — איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע אויפגאַבן פון די רעליגיעזע שומרים. צווישן די חלוצים וואָס האָבן פון טאָרנע עולה געווען קיין א״י, האָבן דערפאַר קיינמאָל נישט פאַרפעלט יונגע מזרחיסטן. אויף פיל וויכטיקע פאַזיציעס פון מדינת ישראל, געפינען מיר הייַנט חלוצים פון „צעירי מזרחי״ און „השומר הדתי״ אין טאָרנע. אליעזר אונגער איז לייטער פון דער עליה־אָפּטיילונג בייַ דער סוכנות אין פאַריז, און ישעיהו שטיגליץ פאַרנעמט אַ פאַראַנטוואָרטלעכן פּאָסטן אין לאָנד.

מיט אַ טראַגישן טויט בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע האָט פאַרענדיקט זיין לעבן אייַנער פון די טיכטיקסטע אָנפירער פון „השומר הדתי״ — ישראל געצ־לער (זון פון וואָלף געצלער ז״ל), אַ שטילער, באַשיידענער, שטרענג רעליגיעזער און איבערגעגעבענער אַקטיוויסט פון מזרחי, פאַר וועמען עס איז געווען אייַן ציל — פאַרפלאַנצן ציוניסטיש באַוואוסטזיין צווישן דער אָרטאָדאָקסישער יוגנט. דער טראַגישער אומקום האָט צונישט געמאַכט זיין טרוים עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. כבוד זיין אָנדענק!

*

די אָרגאַניזאַציע „ברוריה״ איז געווען די פרויען־סעקציע בייַ דער „תורה ועבודה״ באַוועגונג. די מזרחיסטישע אייַנפלוסן אין טאָרנע האָבן אויך געגרייכט צו דער פרויען־יוגנט פון די אָרטאָדאָקסישע קרייזן. מיט דער „ברוריה״ אָרגאַני־זאַציע אין טאָרנע האָט אַ לענגערע צייט אָנגעפירט פרל. מייַברוך. אַ דאַנק איר איבערגעגעבנקייט, האָט די אָרגאַניזאַציע אין יאָר 1933 געציילט איבער 50 מיט־גלידערינס און אין דער רעליגיעז־חלוצישער באַוועגונג פאַרנומען אַ בכבודיקן פלאַץ. די אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעטראָפן אויף באַדייטנדיקע שוועי־ריקייטן צוליב דער אומגינסטיקער אייַנשטעלונג פון אַ ריי אָרטאָדאָקסישע עלטערן בנוגע דער עליה פון זייַערע טעכטער קיין ארץ־ישראל. וועגן די שטערונגען אין דער אַרבעט זאָגט עדות אַ פּאָקט, איבערגעגעבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (16.6.32, נומ׳ 22): „אין דער נאַכט פון 11־טן אויפן 12־טן יוני 1933 יאָר, האָבן

אומבאַקאַנטע אַריינבאַקומען זיך אינעם לאַקאַל פון דער אַרגאַניזאַציע פון מזרחי־מיידלעך „ברוריה" אין טאַרנע, וואו זיי האָבן, וואָס אַן אמת, נישט דעמאָלירט דעם לאָקאַל און זיינע אייניריכטונגען, נאָר דערפאַר אַ תל־געמאַכט פון אַלע אויפ־שריפטן און טראַנספאַרענטן מיט לאָזונגען פון מזרחי צי תורה ועבודה. אויסער דעם זענען צעריסן געוואָרן אַלע צירקולאַרן פון דער אַרטיקער אַנפירונג. די זעלבע פאַרשוינען האָבן אַרויסגעדרייט די קאַרקעס בײַם עלעקטרישן זייגער, אַריינשטעלנ־דיק אויף זייער אָרט קאַרקעס, אַרומגעוויקלטע מיט פּאַפּיר".

נישט געקוקט אויף די דאָזיקע שטערונגען, האָט „ברוריה" אין טאַרנע פאַרט־געזעצט איר טעטיקייט און אויסגעברייטערט איר השפעה אויף רעליגיעזע מיידלעך.

8.

גורדוניה

א. ד. גאָרדאָן, דער גייסטיקער פירער פון דער הפועל־הצעיר באַוועגונג אין ארץ־ישראל, אַליין אַן ערד־אַרבעטער, האָט אַרויסגערוקט צוויי היפּט־לאָזונגען פאַר זיין פראַגראַם: יידישע אַרבעט און העברעאישע שפראַך. די דאָזיקע צוויי לאָזונגען זענען געוואָרן דער צעמענט, וועלכער האָט אין מערץ 1930 יאָר, אין פראַג, פאַרייניקט דעם ארץ־ישראלדיקן הפועל־הצעיר מיט די מעסיקע עלעמענטן פון די אייראָפעאישע גרופּן צעירי־ציון — אין איין פּאַרטיי התאחדות, וואָס האָט אויף איר פאָן אָנגעשריבן די לאָזונגען פאַר וועלכע עס האָט געקעמפט א .ד. גאָרדאָן. אונטער דער אפּוטרופּסות פון התאחדות איז אָנטשטאַנען די ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע גורדוניה.

אין טאַרנע האָט די גורדוניה־אידעע אַריינגעדרינגען צווישן דער זיך ראַדי־קאַליזירנדיקער ציוניסטישער יוגנט, באַזונדערס אין דעם טייל, וועלכער האָט פאַר־לאָזט די רייען פון השומר הצעיר (וועלכער האָט וואָס אַמאָל מערער אָנגעגנומען דעם כאַראַקטער פון אַ מאַרקסיסטישער באַוועגונג). איר שיינע אָנטוויקלונג האָט די טאַרנער גורדוניה צו פאַרדאָנען דעם פּאַקט, וואָס אין משך פון אַ געוויסער צייט האָט מיט דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע אָנגעפירט דער יונגער און פּעאיקער ציוניס־טישער טוער ד״ר ישעיהו שפירא, וועלכער האָט זיך גאָר גיך אַרויסגערוקט אין די פאָדערשטע פּאָזיציעס פון דער דאָזיקער באַוועגונג. ער איז אויך באַלד אַריינגענומען געוואָרן אין דער לאָנדעס־אָנפירונג פון גורדוניה, מיטן זיצאָרט אין לעמבערג.

אינעם גורדוניה לאָקאַל אין טאַרנע, אויף טאַרגאָווע־גאַס 12, פלעגן פאַרקומען קורסן און שמועסן. צווישן דער חלוצישער יוגנט וואָס איז עולה געווען קיין א״י, האָט גורדוניה פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט. יעטוועדער אָרויספאָר פון אַ גרופּע גורדוניסטן קיין ארץ־ישראל איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יומטוב פון דער גאַנ־צער באַוועגונג. אָזוי איז אין חודש נאָוועמבער 1930 יאָר פאַרגעקומען אַ פּייער־לעכער געזעגענונגס־אָוונט צום עולה זיין פון די גורדוניסטן משה אַמסטערדאַם

דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון „גורדוניה״ פון מערב־גאַליציע אין טאַרנע
אין דער מיט אין דער ערשטער רייַ זיצן: ד״ר י. פייג און ד״ר י. שפירא.

און יוסף פאַלקמאַן. געזעגנט האָבן זיי ד״ר פייג, ליכטינגער און וואורצל. אויפן באַנהאָף האָבן לכבוד די עולים זיך פאַרזאַמלט פיל טאַרנער ציוניסטישע יוגנט, געזונגען העברעאישע לידער און געטאַנצט אַ האָרע.

נישט קיין וואונדער, וואָס גורדוניה אין טאַרנע האָט אין דער גאַליציישער באַוועגונג פאַרנומען איינס פון די אָנגעזעענסטע ערטער. אַ באַווייז דערפאַר — דער צוויי־וואָכיקער סעמינאַר פאַר גורדוניה־אינסטרוקטאָרן פון גאַליציע, וואָס איז פאַרגעקומען אין טאַרנע אין דעצעמבער 1929 יאָר. דער סעמינאַר איז געפירט געוואָרן דורך ד״ר י. פייג און ד״ר ישעיהו שפירא. אין סעפטעמבער 1930 יאָר

אַ גרופּע חלוצים פון „גודוניה״ אין טאַרנע

איז אין טאַרנע ווידער פאַרגעקומען אַ קרייז־צוזאַמענפאָר פון גורדוניה אין גאַליציע, מיטן אָנטייל פון פ. לוביאַניקער פון דער גורדוניה קבוצה אין חדרה און ד״ר שפירא, צו יענער צייט שוין — אַ מיטגליד פון דער הויפט־אָנפירונג אין לעמבערג. אויפן דאָזיקן צוזאַמענפאָר האָט לוביאַניקער געהאַלטן אַ רעפעראַט א .ד. ט. „וואָס לערנט אונדז די ארץ־ישראלדיקע ווירקלעכקייט״; ד״ר י. שפירא — „אונדזער וויייטערדיקע אַרבעט״; אברהם ליכטינגער — „וועגן ראַיאָן־אַרגאַניזאַציעס״.

אַרום דער טאַרנער גורדוניה האָבן זיך גרופּירט נישט נאָר אַלע אַקטיוויסטן פון התאחדות אין שטאָט, נאָר אויך די אַרבעט לטובת קפא״י (פאַלעסטינער אַר־בעטער־פאָנד) האָט דאָ געהאַט איר צענטער. אין יאָר 1930 האָבן מיט דעם דאָזיקן פאָנד אָנגעפירט ד״ר פייג אַלס פאָרזיצער, קייטש — וויצע־פאָרזיצער, בראון — סעקרעטאַר, גוטער — קאַסיר און שלמה וואורצעל אַלס קאָנטראָלער.

גורדוניה איז אויך אין די שפעטערע יאָרן טריי געבליבן איר דרך: חלוציזם,

יידישע אַרבעט, העברעאישע שפראַך. אין דער אַרבעט פאַר קרן קיימת לישראל זענען טאָרנער יוגנטלעכע פון „גורדוניה״ געווען תמיד אין די פאָדערשטע רייען. באַזונדערס אויסגעצייכנט האָבן זיך אין דער אַקטיווקייט לטובת קרן קיימת לישראל, פעפער און קייטש (ביידע איצט אין ישראל), לאַנגיאָריקע אָנפירער פון דער טאָרנער „גורדוניה״.

צענדליקער חלוצים פון דער טאָרנער „גורדוניה״ האָבן נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה אויף פאַרשידענע וועגן אַדורכגעבראָכן די מויערן, וואָס האָט זיי אָפגעטיילט פון ארץ־ישראל. אין לאַנד האָבן זיי זיך אינגאַנצן געווידמעט דער ערד־אַרבעט אין די קיבוצים, אויפן כביש און אין די מאַלאַריע־זומפן. און ווען ס׳איז געווען נויטיק — האָבן טאָרנער חלוצים פון „גורדוניה״ אָפגעגעבן זייער לעבן אינעם קאַמף פאַרן פאָטערלאַנד.

גאָר גרויס איז געווען די צאָל מיטגלידער פון „גורדוניה״ אין טאָרנע, וואָס האָבן זיך געגרייט צו דער עליה קיין ארץ־ישראל. די מלחמה האָט צוניישט־געמאַכט זייערע פלענער. צוזאַמען מיטן גאַנצן טאָרנער יידנטום האָבן מיטגעמאַכט דעם קאָשמאַרנעם וועג על קדוש השם —די הערלעכע, יוגנטלעכע חלוצים פון דער טאָרנער „גורדוניה״. כבוד זייער אָנדענק!

9.

ברית טרומפלדור — מנורה — מסדה

אין יאָר 1923 איז אין טאָרנע געגרינדעט געווארן אַן אַרגאַניזאַציע פון רע־וויזיאָניסטישער יוגנט א. נ. „ברית טרומפלדור״, וועלכע האָט זיך דעראָבערט גרויס פאָפולאַריטעט צווישן דער ציוניסטישער יוגנט. דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע איז געווען אייגנטימלעך דיסציפלין און בלינדע צוגעבונדנקייט צו זייער פירער זשאַבאָטינסקי. אין אָנהויב איז קאָמענדאַנט פון דער אַרגאַניזאַציע געווען משה שוועבער. אין יאָר 1933 האָט „ברית טרומפלדור״ געפייערט איר צעניאָריקן יובל. צו יענער צייט איז קאָמענדאַנט געווען שלאָנגענקאָפף. אין די שפעדערדיקע יאָרן האָט דער בית״ר געהאָט אַ גרויסע השפעה צווישן דער אַרטאָדאָקסישער יוגנט. צו די אַקטיווויסטן האָבן געהערט: ד. ווייסבלום, ש. קלעפפל, ע. גרינבוים און י. גרושאָוו.

*

די רעווויזיאָניסטישע פאַרטיי אין טאָרנע האָט אויך געהאָט אַ צווייטע יוגנט־אַרגאַניזאַציע „מנורה״. בעת די מיטגלידער פון בית״ר האָבן געטראָגן מונדירן און די אָנפירונג איז געלעגן אין די הענט פון אַ קאָמענדאַנט און די גאַנצע אַרגאַ־ניזאַציע האָט זיך געטיילט אויף פלוגות, האָבן אין „מנורה״ געהערשט נאָרמאַלע אַרגאַניזאַציאָנעלע באַציאונגען מיט פרייַע דיסקוסיעס און באַשלוסן פון די מיט־גלידער־פאַרזאַמלונגען. אין סעפטעמבער 1931 יאָר איז פאַרגעקומען די אַלגעמיינע

פאַרזאַמלונג פון „מנורה". וועגן איר פאַרלויף דערציילט דער „טיגאַדניק זשי־דאָווסקי" (פון 9.9.31) פאָלגנדעס:

„פונעם באַריכט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אָרגאַניזאַציע ציילט 20 מיט־גלידער, און אַז די מיטגלידער פון „מנורה" האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע אַרבעטן. באַזונדערס האָבן זיי זיך אויסגעצייכנט אין דער טעטי־קייט פאַרן ק. ק. ל. עס איז דערווייליט געווארן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: מ. שפילמאַן — פרעזעס, ס. האָראָוויץ — וויצע־פרעזעס, ח. גראָס — סעקרעטאַר, טשעכאַנאָווסקי — קאַסיר, זילבער — רעפערענט פאַר ק. ק. ל., שטרום — קולטור־רעפערענט, ש. קליין — רעפערענט פאַר קרן תל־חי, ווי אויך שנעפס און אַפּפעלבוים. צומערשטן האָבן די יונגע רעוויזיאָניסטן זיך גרופּירט אין אייגענעם לאָקאַל אויף בראָדזשינסקי־גאַס נומ׳ 26, און דערנאָך אינעם רעוויזיאָ־ניסטן־הויז אויף דער בעמאַ־גאַס 15. פון די מיטגלידער פון „מנורה" האָבן זיך רעקרוטירט די שפּעטערדיקע טוער פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי אין טאַר־נע. „מנורה" האָט געהאַט אַ חלוצישן כאַראַקטער און אירע מיטגלידער האָבן גע־נומען אַ געוג צאַלרייכן אַנטייל אין דער עליה קיין ארץ־ישראל. יחיאל ענגלענדער,

די רעפּרעזענטאַנץ־גרופּע פון „ברית טרומפּלדור" אויף דער יובל־פייערונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע אין יאָר 1934

מיטגלידער פון דער „ברית טרומפלדור״ אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע אין פעברואַר 1939

א זון פון אַ געשעצטן און אַרטאָדאָקסישן יידן פון טאָרנע, חיים ענגלענדער ז״ל, וועלכער איז טראַגיש אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, האָט אין זיינע יונגט־יאָרן פאָרלאָזט די עלטערן־היים און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. מיט זיין ענערגיע און אומדערמידלעכער אַרבעט דערשלאָגן זיך צו דעם, אַז ער איז הייַנט אַ געאַכטעטער אינדוסטריעלער אין ישראל. די אָפּגעראַטעוועטע פון היטלעריסטישן גהינום אַלטע מוטער און שוועסטער, האָט ער אַראָפּגעברענגט קיין ישראל און זיי דאָ אַרויסגעווייזן פיל צערטלעכקייט.

פון טאָרנער אָנפירנדיקע רעוויזיאָניסטן, וואָס זענען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה עולה געווען קיין ארץ־ישראל איז כדאי צו דערמאָנען משה רובין פון תל־אביב און יונה שניידער פון ירושלים. ביידע — זין פון חשובע, אָרטאָדאָקסישע משפחות אין טאָרנע, האָבן געלערנט אין דער קלויז און גאָר פרי באַהעפט זיך מיטן רעוויזיאָניסטישן פראָגראַם. אַ דאַנק זיי איז אַ גרעסערע גרופּע חסידישע בחורים צוגעטרעטן צו דער רעוויזיאָניסטישער אַרגאַניזאַציע און מיט אַ באַזונדערע ליבע און איבערגעגעבנקייט האָבן זיי געקעמפט פאַר דער פאַרשפרייטונג פון דער העברעאישער שפראַך און ליטעראַטור צווישן דער ציוניסטישער יוגנט אין טאָרנע. עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען זיי עולה געווען קיין

ארץ־ישראל, און טראָץ די שווערע באַדינגונגען, אין וועלכע עס איז זיי אויס־געקומען צו אַרבעטן, זאָבן זיך ביידע נאָך לענגערע ראַנגלענישן דערשלאָגן צו אַ באַדייטנדיקער ווירטשאַפטלעכער פאָזיציע אינעם לאַנד.

וועג אַ טייל „מנורה"־מיטגלידער האָבן עולה געווען און די רייען פון דער אַרגאַניזאַציע האָבן זיך פאַרגרעסערט, איז געווען נויטוועגדיק צו פאַרגרעסערן די אָנפירונג. אין יאָר 1933 איז אויף דער ירלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון „מנורה" דערוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג פון יונגע ענערגישע טויער: ווייַנדלינג — פאָרזיצער, לוזמער און ווייַנמאַן — וויצע־פאָרזיצער, דעגען — סעקרעטאַר, וואַכטעל — פאַרטרעטער פון סעקרעטאַר, טשעכאַנאָווסקי — קאַסיר, און פאָרוואַלטונגס־מיטגלידער אונגער, רייטער, מייבורך, גרינבערג, ב. זילבער. די דאָזיקע יונגע רעוויזיאָניסטן האָבן וויייטער פאָרטגעזעצט זייער אַרבעט מיט טרייַ־שאַפט און דערציגן די מיטגלידער אין אמתדיק ציוניסטישן גייסט. נישט קיין וואונדער, אַז ווען אין דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע איז פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג, זענען די מיטגלידער פון „מנורה" טריי געבליבן דער ציוניסטישער באַוועגונג און אַרייַנגעטרעטן אין דער ניי־געגרינדעטער „יודענשטאַט־פאַרטיי".

*

כדי אַרומצונעמען די קרייזן פון דער יידישער יוגנט וואָס איז געשטאַנען אינ־גאַנצן וויַיט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, האָבן די רעוויזיאָניסטישע טוער אין טאַרנע באַמיט זיך צו שאַפן נאָך אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אין פעברואַר 1931 יאָר איז אונטערן פאָרזיץ פונעם אַקטיוון רעוויזיאָניסטישן טוער משה שווע־בער, פאָרגעקומען די גרינדונגס־פאָרזאַמלונג פון דער נייער רעוויזיאָניסטישער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „מסדה", וועלכע האָט זיך געשטעלט פאָר אַ ציל צו פירן אַ דער־ציערישע, קולטורעלע און נאַציאָנאַלע אַרבעט אינעם רעוויזיאָניסטישן גייסט. גאָר אינגיכן איז „מסדה" געוואָרן אַ רעזערוווּאָר פאָר נייע יונגע אָנהענגער פון רע־ויזיאָניזם און ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, צוגעשטעלט מיט־גלידער דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע.

נאָך דער שפּאַלטונג פון דער רעוויזיאָניסטישער פאַרטיי — מיט דער גרינ־דונג פון דער יודענשטאַט־פאַרטיי — איז געשאַפן געוואָרן אין טאַרנע אַ נייע יוגנט אָרגאַניזאַציע — „ברית הקנאים", וואָס איז געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון דער יודענשטאַט־אָרגאַניזאַציע אין טאַרנע. בשעת די רעוויזיאָניסטישע קרייזן, וואָס זענען געטריי געבליבן זשאַבאָטינסקיס לאָזונגען, האָבן זיך מיט דער צייט אינגאַנצן אָפּגעשרוקט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און אירע אַקציעס פאָר די ארץ ישראל פאָנדן — האָט די ברית הקנאים יוגנט־אָרגאַניזאַציע, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפירט געווען רעוויזיאָניסטן —צוזאַמענגעאַרבעט מיט אַלע ציו־ניסטישע אינסטיטוציעס אין דער שטאָט.

ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאַט — הגם מיט אַ פאַרשידענעם צוגאַנג — אַ שטאַרק חלוצישן כאַראַקטער. פון דער גאָר גרויסער צאָל יונגע קעמפער פאָר די אידעאַלן פון זייערע אָרגאַניזאַציעס, איז ווייניק ווער געבליבן לעבן. זיי זענען כמעט אַלע אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זייער אָנדענק!

10.

ציוניסטישע יוגנט-ליגע

די טאָגטעגלעכע פּראַקטישע ציוניסטישע אַרבעט האָט אַרויסגערוקט די נויט־וועגדיקייט אויפצושטעלן אַ קערפּערשאַפט וואָס זאָל אונטער איין דאַך אַרונטער־נעמען די פֿאַרשידענע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און אַזוי אַרום דערמעגלעכן אין גע־וויסע פֿאַלן אַ בשותפותדיקע טעטיקייט און געמיינזאַמע אַרויסטרעטונגען. אויף דער איניציאַטיוו פון „אחדות״ איז דעם 12־טן יאַנואַר 1929 יאָר פֿאָרגעקומען די ערשטע זיצונג פון פֿאַרשטייער פון אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, כדי אויפצושטעלן אין טאָרנע אַ ציוניסטישע יוגנט־ליגע. דערעפּנט די פֿאַרזאַמלונג האָט הענריק שפּילמאַן (אחדות), דערנאָך האָט משה קלאַפֿהאָלץ (אחדות) פֿאָרגעשטעלט דעם פּלאַן פון אָרגאַניזירן די ליגע און דאָס טעטיקייטס־געביט וואָס די ליגע דאַרף זיך אָנצייכענען. נאָך אַ לענגערער דיסקוסיע וואָס האָט זיך געצויגן אויף צוויי פֿאַרזאַמלונגען, איז געשאַפֿן געוואָרן די ליגע. דאָס צושטיין צו איר האָבן געמעלדעט פֿאָלגנדע אָרגאַניזאַציעס: אחדות, אגודת הנוער העברי, ברית טרומפּלדור, החלוץ, גורדוניה, השומר הצעיר. אויסער דער ליגע זענען געבליבן דערווייל „צעירי מזרחי״ און „פּרייהייט״ (יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון פּועלי־ציון פֿאַראייניקט מיט צ. ס.). עס איז אויך אויסגעווייזלט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון דער ליגע: הענריק שפּילמאַן (אחדות) — פּרעזעס, משה קלאַפֿהאָלץ (אחדות) און שטיין (השומר הצעיר) — וויצע־פּאָרזיצערס, ליכטינגער (גורדוניה) — סעקרעטאַר, וואורצעל (החלוץ — קאַסיר, און משה שוועבער (ברית טרומפּלדור). באַזונדערס פרוכטבאַר איז געווען די ליגע־טעטיקייט פֿאַרן קרן קיימת. די ליגע איז אויך פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַרענע וואו עס זענען דערלעדיקט געוואָרן אַלע עוועטועלע שטרייטן צווישן די באַזונדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין טאָרנע.

אַזוי זענען אין יאָר 1929 פעסטגעשטעלט געוואָרן די געמיינזאַמע באַציאונגען צווישן די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס און ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אַלע צווישן־פֿאַרטייאישע סכסוכים דאַרפן דערלעדיקט ווערן דורכן קאָמיטעט פון דער ליגע. אין נאָוועמבער 1929 יאָר איז אין לאָקאַל פון השומר הצעיר פֿאָרגעקומען אַ גרויסע פֿאַרזאַמלונג פון די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, אָנגעשלאָסענע אין דער ליגע, אויף וועל־כער ד״ר פּייג, דעמאָלטיקער פֿאָרזיצער פון דער קרן־קיימת קאָמיסיע אין טאָרנע, און אהרון פוס, וויצע־פֿאָרזיצער, האָבן רעפּערירט וועגן דער באַדייטונג פון קק״ל און די וויכטיקייט פון אַרבעט לטובת אים.

אַ דאָנק דער ליגע זענען אויך פֿאָרגעקומען בשותפותדיקע רעפּעראַטן און עס זענען געמיינזאָם געפּייערט געוואָרן פֿאַרשידענע ציוניסטישע יומטובים. דעם זעלבן יאָר האָט חיים נייגער רעפּערירט אין דער ליגע וועגן דער באַדייטונג פון דער באַלפור־דעקלעראַציע, און משה קלאַפֿהאָלץ — „וועגן סאָציאָלאָגישע פֿאָרמען פון דער ציוניסטישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל״.

אינגיכן זענען אין דער ליגע אָנטשטאָנען רייבונגען אויפן אידעאישן באָדן, און צוליב דעם האָט ה. שפּילמאַן פֿאַרלאָזט דעם אָמט פון פֿאַרזיצער (דעצעמבער

1929). דעמזעלבן חודש איז פאַרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון דער ליגע, אויף וועל־כער עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע אָנפירונג: אינזש׳ גאָלדפאַרב (אחדות) — פרעזעס, ליכטינגער (גורדוניה), שטיין (החלוץ) — וויצע־פאַרזיצער, טשאָפּעק (השומר הצעיר) — סעקרעטאַר, שטרייס (פרייהייט) — קאַסיר, ה. שפילמאַן איז דערוויילט געוואָרן אַלס ערן־מיטגליד פון דער ליגע. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ צייטשריפט „יוגנט־שטימע" אַלס אָרגאַן פון דער ציוניסטישער יוגנט אין טאַרנע. אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז באַוואָוסט געוואָרן, אַז די אַגודת הנוער העברי און ברית טרומפּלדור האָבן פאַרלאָזט די ליגע, און אַזוי אַרום זענען אין איר פאַרבליבן נאָר די אָרגאַניזאַציעס פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

אין דעצעמבער 1929 יאָר איז דערשינען דער ערשטער נומער „יוגנט־שטימע" („גלאָס מלאָדזשעזשי"). דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 51, 27.12.29), מעלדנ־דיק וועגן דערשינען פון דער צייטונג, שטרייכט אונטער פאַלגנדעס: „די דאָזיקע צייטונג, אין בראָשור־פאָרם, אַרויסגעגעבן דורך אינזש׳ גאָלדפאַרב, אונטער דער הויפט־רעדאַקציע פון אהרון פוס, פאַרדינט אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט צוליב זיינע מעלות אין אינהאַלט און אין פאָרם. מען קאָן מיטן דאָזיקן אינהאַלט נישט מסכים זיין, אָבער יעדנפאַלס איז דער טאָן און אופן פון אָפּשאַצן באַירטע אין די אַרטיקלען פראָבלעמען, אַ גאָר ערנסטער. אין אָנהויב זאָגט אָן די רעדאַקציע, אַז דער ציל פון דער צייטשריפט איז צו זיין אַ בריק וואָס זאָל פאַרבינדן אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אינעם געמיינזאַמען קאַמף פאַר אַ ליכטיקער צוקונפט פאַרן יידנטום".

הגם די ציוניסטישע יוגנט־ליגע האָט פאַרמעל אויפגעהערט צו עקזיסטירן, אַרומנעמענדיק בלויז די לינקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון דער ציוניסטישער באַ־וועגונג, פלעגן פונדעסטוועגן אַלע יוגנט־גרופירונגען צוריק זיך פאַרשטענדיקן בעת אַ וויכטיקער אַקציע אָדער אַ ציוניסטישער אַרויסטרעטונג. אַזוי צ״ב טיילט מיט דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 23, יוני 1930), אַז אין שייכות מיטן באַ־גרענעצן די עליה קיין ארץ־ישראל דורך דער מאַנדאַט־מאַכט, איז דעם 31־טן מאַי 1930 יאָר פאַרגעקומען אינעם זאָל פון די בראונס אָן אימפּאָזאַנטע פראָטעסט־פאַרזאַמלונג פון דער ציוניסטישער יוגנט, בייַ אַ מאַסן־באַטייליקונג פון דער יידי־שער יוגנט. אין דער פאַרזאַמלונג האָבן זיך באַטייליקט פאָלגנדע יוגנט־אָרגאַניזא־ציעס: אַקאַדעמישער יוגנט־פאַרבאַנד אחדות, ברית טרומפּלדור, צעירי מזרחי, פרייהייט, גורדוניה, הנוער העברי, השומר הצעיר, החלוץ, יונג־וויצא, מנורה. אינעם פרעזידיום פון דער פאַרזאַמלונג זענען געזעסן: הענריק שפילמאַן (פאַרזיצער), גבריאל אַסטערווייל, קלעפּפל, בעק, שטריים, בורשטין, בינענשטאָק, האַבער, דרעז־נער, פרל. אַרשיצער, בראון. אין פלאַמיקע ווערטער איז אַרויסגעברענגט געוואָרן דער פראָטעסט פון דער יוגנט דורך די רעדנער: ה. שפילמאַן, גלאָס, י. קייטש, מ. שווּעבער, אהרון פוס. עס האָט נאָך גערעדט אויך דער פאַרשטייער פון לינקע פועלי־ציון יצחק ביטנער. די רעזאָלוציע, פאַרגעלייגט דורך י. בינענשטאָק, איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן. אַלס צייכן פון פראָטעסט קעגן פאַרווערן די עליה, האָט דער השומר הצעיר באַשטייערט זיך פאַרן קרן קיימת מיט 100 זלאָטע אוז

געוואָרפן די אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס נאַכצוטאָן דעם ביישפּיל. מיטן געזאַנג פון „התקוה״ איז די פּאַרזאַמלונג געשלאָסן געוואָרן״.

וועג דאָס פּוילישע יידנטום האָט אויף די היטלעריסטישע פּאַרברעכנס לגבי דייטשע יידן געענטפערט מיט אַ באָיקאָט פון דייטשע סחורות, זענען אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס ווידער צוגעטרעטן צו אַ גמיינזאַמער אַקציע, אַנפּירנדיק פּאַקטיש מיט דער גאַנצער באָיקאָט־אַקציע. די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין טאָרנע, הגם זיי האָבן געהערט צו פּאַרשידענע אידעאישע ריכטונגען, פלעגן אין וויכטיקע מאָמענטן געדענקען וועגן דעם וואָס זיי אייניקט און טריי און הויך געהאַלטן די בלוי־וויסע פּאָן. די כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פון דער טאָרנער יוגנט זענען געווען — אַקטיוויטעט, טריישאַפט, קעגנזייטיקע טאָלעראַנץ, אומקאָמפּראָמיסלעכער חלוציזם. די דאָזיקע יוגנט האָט געלייגט איר ספּעציפישן חותם אויפן יידישן לעבן אין טאָרנע. אפילו די שטרענג־אָרטאָדאָקסישע יוגנט, וועלכע האָט געלערנט אין קלויז, אין בית־המדרש, איז אָרונטערגעפאַלן אונטער ציוניסטישער השפּעות און פריער צי שפּעטער געפונען דעם ריכטיקן וועג.

יעדער וואָס זיך געטראָפן מיט טאָרנער יוגנט, פלעגט זי באַוואונדערן. בן־ציון צאַנגען, וועלכער האָט פיל יאָרן געוואוינט אין טאָרנע, און איז אין יאָר 1929 אַריבערגעפאָרן קיין לעמבערג, וואו ער האָט געאַרבעט אין רעדאַקציע פון דער דאָרטיקער „כווילאַ״, האָט נאָך אַ לענגערער אָפּוועזנהייט באַזוכט טאָרנע און זיינע אייגדרוקן באַשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (נומ׳ 4, 24.1.30). אינעם אָרטיקל „טאָרנע — אַזויוי איך זע עס״, שרייבט ער צוו. אַנד.:

„אַ כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפט פאָרמאַגט טאָרנע, וואָס אונטערשיידעט זי פון אַנדערע שטעט. נישט געקוקט אויף די שאַרפע קאַמפן און פּאָליטישע רייבונגען וואָס האָבן אָן אָרט צווישן די זיך באַקעמפּנדיקע גרופּן און יחידים, ווערט אָבער די דאָזיקע שנאה נישט אַריבערגעטראָגן אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. גראָד פאָרקערט, דאָ קאָכט זיך אַלץ אין איין קעסל. דער בונדיסט, אַסימילאַטאָר, ציוניסט לעבן צווישן זיך בשלום אויף אַ געזעלשאַפטלעכן אופן. די פּאָליטישע קאַמפן גייען נישט אַרויס פון די ראַמען. און דאָס וויכטיקסטע — פאָראָן אין טאָרנע אַ לייענזאַל פון שפּה ברורה, וועלכע איז, קאָן זיין, די אייניקע אין גאַליציע און דער שטאָלץ פון טאָרנער יידנטום. נישט אין לעמבערג, נישט אין קראָקע, איז פאָראָן אַן ענלעכער לייענזאַל, וואו אויסער דער גרויסער צאָל צייטונגען, פאָרשידענע זשורנאַלן און צייטשריפטן אין פיל שפּראַכן, זאַמלט זיך דאָס בעסטע פון דער טאָרנער יוגנט און שאַפט די וואָרעמע אַטמאָספער פונעם טאָרנער געזעלשאַפטלעכן לעבן. דער דאָזיקער לייענזאַל שפּילט באמת אַ זייער וויכטיקע ראָל אינעם קולטורעלן לעבן פון טאָרנע. מען קאָן דעריבער אָן גוזמא זאָגן, אַז דער פאָלקס־לייענזאַל איז דאָס אָנגענעמסטע ווינקעלע אין טאָרנע. און די טאָרנער יוגנט? זי איז באמת אַ יוצא מן הכלל. סיי מיט איר האָרציקייט, סיי מיט איר רירעוודיקייט. טאָרנער יוגנט האָט אין זיך אַ סך מזרחדיקן טעמפּעראַמענט און הייטערקייט. אויף דעם פונקט איז טאָרנע בכלל עפּעס אַ געאָגראַפישער טעות. און אפשר דערפאָר פאָרנעמט די טאָרנער יוגנט אַ דאָמינירנדיקע ראָל אין דער יוגנט־באַוועגונג פון גאַליציע. דעריבער זעט אָפּטמאָל אויס מאָדנע, וואָס דער שוועך־פונקט פון דער גאַנצער יידישער

יוגנט אין דעם ראַיאָן ליגט דווקא אין טאַרנע, און נישט ווי עס וואָלט באַדאַרפט זיין נאַטירלעך — אין קראָקע".

דער יונגער יידישער ליטעראַט פון וואַרשע, י. קראָמאָלאָווסקי, וועלכער איז אין אַפּריל 1930 יאָר געקומען קיין טאַרנע האָלטן אַ רעפעראַט, באַשרייבט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 17, 25.4.30) זיינע אײַנדרוקן פון אַ קורצן באַזוך אין שטאָט. אין אַן אַרטיקל „טאַרנע געזען דורך וואַרשעווער ברילן", שרייבט ער צוו. אַנד.: „כ׳בין לאַנג געפאָרן, לאַנג, טראַכטנדיק אַלץ וועגן „קליינעם שטעטל". פלוצים, אויפן קלאַנג פון קאָנדוקטאָרס אויסגעשריי „טאַרנע", האָט מיר גלייך אימפּאָנירט די באַן־סטאַציע מיט אירע פיל רעלסן, סיי דער ציכטיקער, פרייער און גרויסער (אויפן פאָן פון מיינע מרה־שחורהדיקע געדאַנקען) באַנהאָף, וואו די גע־קומענע געסט, לויטן ביישפיל פון דער הויפטשטאָט, וואַרט אָפּ אַ לאַנגע ברייטע ריי פּאַסאַזשיר־וועגענער. אַ ריינער פלאַץ, מיט סימעטרישע רייען פאַר „מאַשינען" און „דאַראָשקעס", אַ רויטער עלעקטרישער טראַמווי מיט האָריזאָנטאַלע ווייסע פּאַסן, האָבן אויף מיר, אַ טיפישן סקעפטיקער, (כ׳בין זיך מודה!) — געמאַכט אַן אײַנדרוק. „פּאַרט נישט קיין העק", האָט מיר אַ בליץ געגעבן אַ פריילעכער געדאַנק. און פלוצים האָט זיך געביטן מיין גאַנצע פּאַראויסזעענדיקע „איינשטע־לונג". עס זענען צערונען געוואָרן די „גראָע" קליינשטעטלדיקע געדאַנקען און עס האָט מיך באַהערשט אַ וועלט פון רואיקער אָפּוואַרטנדיקער אָביעקטיוויטעט. מיט אַ גרויסן אינטערעס האָב איך דעריבער ליידנשאַפטלעך אָנגעהויבן שלינגען די אײַנדרוקן פון דער שטאָט טאַרנע. אַ שפּע׳דיקע אינטעליגענטע יוגנט. אַרויסרייסנ־דיק זיך פון דער זיך וויילנדיקער צעהולעטער וואַרשעווער „גאָלדענער יוגנט", האָב איך מיט דערמונטערנדיקער שטוינונג זיך אָנגעטראָפן אויף געזונטע און ריכ־טיקע געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע שטרעמונגען, וואָס קומען צום אויסדרוק אויף אַ ווירדיקן און פריַיען אופן דורכן מויל פון יעדן איינעם מיטגליד פון דאָזיקן טאַרנער יוגנט־קעניגרייך. דערנענטערנדיק זיך צו איר האַסטיק קלאַפּנדיקן פּולס, פיל איך גלייך די עקשנותדיקע צירקולאַציע פון שפּעריש בלוט, וואָס קאָן אינ־גאַנצן בארעכטיקט דינען אַלס הנחה פאַר די דרייסטע האָראָסקאָפּן אויפן געביט פון אינטעלעקטועלער אַרבעט. מיט אַן אָנגענעמער שטימונג, און גלייכצייטיק מיט אַ וואַרעמער אָנערקענונג, שפּע איך פון דעם דאָזיקן פעלזיקן קוואַל געזונטע קריטישע, וואָס מיינט שפּעריש גענאָנקען, וואָס דערהויבן און פאַרייניקן אין איין ריי די טאַרנער יוגנט — מענטשן פון אינטעלעקט, און אַספּיראַציעס. וויל, וויי כ׳דערוויס זיך, איז טאַרנע דאָס וויגעלע פון אַ גאַנצער רשימה מענטשן מיט אַ וועלט־נאָמען. דערביי האָט דער גורל מיט מיר אַ שפּיל געטאָן אויף אַן אָנגענעמען אופן און מיך אַרייַנגעוואָרפן קיין טאַרנע אין דער צייט פון אַ פאַרפלייצונג... בוכשטעבלעך — אַ פאַרפלייצונג. שוין אין דער ערשטער מינוט, אויפן וועג פון באַנהאָף דורך די גאַסן קדאָקעווער און וואַלאָווע, האָבן מיין אויפמערקזאָמקייט צוגעציגן פיל פאַרביקע גרויסע פלאַכטעס פון... פלאַקאַטן. איך גיי צו — אַ משונה־דיקער טאַנץ פאַר מיינע אויגן.. פאַרלעזונגען, דיסקוסיעס, גאַסט־אויפטריטן, רע־וויעס, רעציטאַציעס, כאָר. דאָס האָרץ פונעם גאַסט באַרואיקט זיך מיט געוונס און סאַטיספאַקציע. און איך שטעל פעסט אַ צופרידענער, אַז דער סוף פון דער וועלט

איז נאָך נישט געקומען. ווייל אַזאַ אינטענסיוו גייסטיק לעבן — טראַכט איך זיך — באַזונדערס ביי יוגנט, איז אַ גאַראַנטיע פאַר אַ בעסערן מאָרגן. באַזונדערס, ווען די שפּעטערדיקע געשפּרעכן מיט דער דאָזיקער יוגנט, די פאַרשידנאַרטיקע דיסקוסיעס מיט איר, איבערצייגן דעם גאַסט אין דער שוין איינמאָל וועגן זיי אַנגענומענער מיינונג. דער אויסערגעווייניקער רייכער לייענזאָל אויפן אָרט מיט אַקטועלער טאָג־ליטעראַטור, איז אויך אַ ווירדיקער אויסדריקער פונעם לעבהאַפטן אינטערעס פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע צו דער זיך שאַפנדיקער פאַר אונדזערע אויגן געשיכטע. אויך וואַרשע וואָלט צונוץ געקומען אַזאַ לייענזאָל...״

בלויז אַ הייפל פון דער דאָזיקער טאָרנער יוגנט איז געבליבן לעבן. עס האָבן נישט פאַרפעלט צווישן זיי העלדן פון אונדזער באַפרייאונגס־מלחמה אין ישראל. די יונגע מיטגלידער פון השומר הצעיר, הנוער הציוני, עקיבא, גורדוניה, צעירי מזרחי, ברית טרומפלדור, פון ביידע פועלי־ציון, — זענען אַוועק אין די קיבוצים, מושבות, פאַבריקן אַדער אַרבעטן ביים לייגן שאַסייען אין ארץ־ישראל. אָבער בלויז אַ קליינער טייל פון דער פרעכטיקער טאָרנער יוגנט, ווייל די מיינסטע זענען אויף אַ שוידערלעכן אופן אומגעקומען פון די היטלעריסטישע רוצחים.

כבוד דעם אָנדענק פון דער טאָרנער יידישער יוגנט!

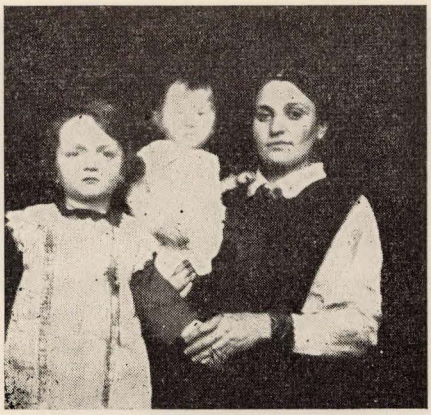
11.

חלוצישע באוועגונג

מחניים און די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן, וועלכע זענען פון טאָרנע געקומען קיין ארץ ישראל, כדי מיט דער אַרבעט פון זייערע הענט אויפצולעבן דעם אוראַלטן הייליקן באָדן, פאַלט אויס אויף דער תקופה פון פאַרן קאָנגרעס־ציוניזם. וועגן די ציוניסטישע באַווענגונג אין טאָרנע האָט נאָכן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס געווואונען די יידישע יוגנט — די וואָס האָט געלערנט אין די שולן און די וואָס האָט געלערנט אין די בתי־מדרשים, די פון די וואַרשטאַטן און די פון די קראָמען, — איז להתחילה געווען קלאָר, אַז דער מהות פון ציוניזם איז קודם כל חלוציזם. עס איז ווינציק צו באַשטעטיקן דעם ציוניזם, מען דאַרף אים אויך רעאַליזירן. און דאָס האָט געמיינט אַרויסרייסן זיך פון דער גלות־סביבה, איינשליסן זיך אין דער נייער געזעלשאַפטלעכקייט, וואָס לעבט אַ נאָרמאַל לעבן אין אייגענעם לאַנד.

אויף אַ צווייט אָרט האָבן מיר שוין געשריבן וועגן מחניים פון יאָר 1897 און וועגן אירע קאָלאָניסטן פון טאָרנע. זינט דעמאָלט איז נישט איבערגעריסן געווארן דער פאָדעם, וואָס האָט פאַרבונדן טאָרנער ציוניסטן מיט ארץ ישראל. אויך האָבן מיר שוין אויף אַן אַנדער אָרט דערמאָנט די ערשטע אָרגאַניזירטע גרופן חלוצים פון טאָרנע, וואָס זענען אינעם יאָר 1908 עולה געווען קיין ארץ ישראל. זיי אַלע — אהרון האָפמייסטער, די ברידער בראַנדשטעטער, לייב ליכטינגער, נתנאל דאַמאַסט, די ברידער לייבעל, פנחס וואָלף, און נאָך עטלעכע יאָר שפּעטער דוד וואָלף, יחזקאל האָרן, לוסטגאַרטן, ראָזענבלאַט, יוסף פערלבערג און נאָך אַנדערע —

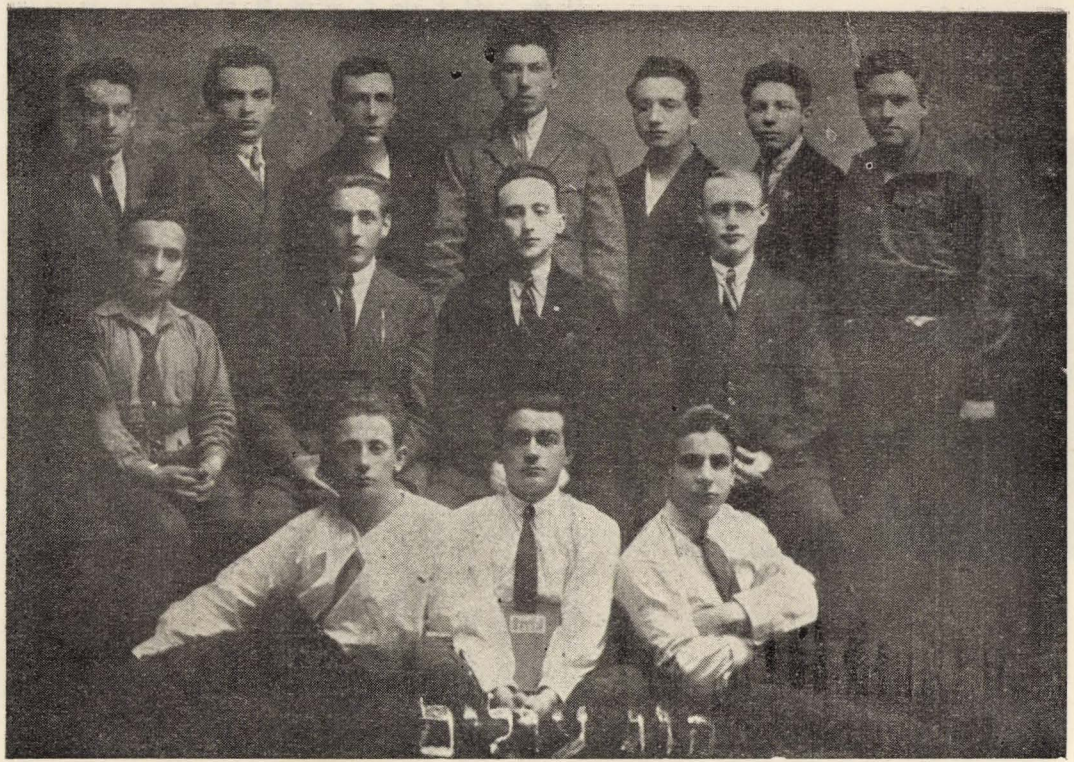
האָבן געווען דעם וועג. אין יאָר 1912 איז עולה געווען די ערשטע טאַרנער פרוי קיין ארץ־ישראל — דבורה בראַנדשטעטער, פון דער היים וויס — אַ בכבודיקע טאַרנער ציוניסטישע משפחה.

דבורה וויס־בראַנדשטעטער

אָבער ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די חלוצישע באַוועגונג אין טאַרנע אָנגענומען אַ ברייטערן פאַרנעם. יונגע חלוצים — דער עיקר פון השומר הצעיר און דערנאָך פון הנוער העברי, פון פועלי ציון און גורדוניה, — חלוצים פון השומר הדתי, האָבן געלעכצט נאָך סערטיפיקאַטן, כדי זיך אָנצושליסן אין ארץ־ישראל אָן די, וואָס האָבן שוין אין שוויים געאַרבעט אין די קיבוצים, אויף די שאָסייען, אין די זומפן. זייער אַרבעט איז געווען אַ פיאָנערישע און עס איז נויטיק געווען אַ סך אָפּפערווילליקייט, עקשנות און ענטוזיאַזם, כדי זיך צו באַהעפטן מיט דער זומפיקער ערד. יעדער שטיק באָדן, אַרויסגעריסן דער וויסטע־ניש האָט געפאָדערט שווערע אַרבעט, אויסדויער און אייזערנעם ווילן. אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט אויך טאַרנע געהאַט איר חשובן חלק.

עס איז שווער אויסצורעכענען די אַלע טאַרנער קינדער וואָס האָבן אָפּטמאָל קעגן דעם ווילן פון זייערע עלטערן פאַרלאָזט זייערע היימען און נישט איין יידישע משפחה האָט געהאַט טענות צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, הלמאי מען האָט „צוגעריבט" ביי זיי די קינדער. אָבער חלוצים פון פאַרשידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן מיט געזאַנג באַגלייט זייערע חברים, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק זיך צו דערשלאָגן צו אַ סערטיפיקאַט. נישט איינמאָל איז דער טאַרנער באַנהאָף געווען פול מיט אַ מחנה יונגע און עלטערע ציוניסטן, וואָס האָבן מיט אַ מעכטיקער „התקוה" געזעגנט די אָפּפאָרנדע חברים. די צאָל חלוצים וואָס זענען אין די יאָרן 1919—1924 — אין דער תקופה פון דער צווייטער עליה — געפאָרן פון טאַרנע קיין ארץ־ישראל איז דערגאַנגען ביז די הונדערטער. און אויך שפעטער — בשעת דער פערטער עליה איז נאָך גרעסער געווארן דער שטראָם פון טאַרנער עולים

אַ גרופּע עולים אינעם יאָר 1921
עס זיצן אין דער ערשטער רייִ פון אונטן פון לינקס אויף רעכטס: באום (איצט אין פאריז) און עובדיה וואַלד (איצט אין ישׂראל). עס זיצן אין דער צווייטער רייִ פון רעכטס: חיים פרידמאַן ז״ל און שלום קוואַדראַטשטיין ז״ל.

חבר׳ם געזעגענען זיך מיט דער משפחה ראַנד פאַרן עולה זיין קיין ארץ ישראל.

קיין ארץ ישראל. עס זענען שוין נישט געפאָרן בלויז יונגע חלוצים. גאַנצע משפחות האָבן פאַרלאָזט טאַרנע און זענען אַריבער קיין ארץ ישראל, וואו זיי אַרבעטן אין וואוינען ביזן היינטיקן טאָג.

פרויען פון „וויצא" געזעגענען זיך מיט פרוי ד״ר רבקה פייג אויף דעם טאַרנער באַנהאָף פאַר איר אָפפאָרן קיין ארץ ישראל (זי איז נפטר געוורן אין לאַנד נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה). פון לינקס אויף רעכטס: דאָרא אונגער ז״ל, רבקה פייג ז״ל, ר. וויס ז״ל און ראוכווערגער ז״ל.

טאַרנער חלוצים האָבן נישט געקענט קיין שווערייטן און שטערונגען אויפן וועג קיין ארץ ישראל. וועז עס האָבן אויסגעפעלט סערטיפיקאַטן (און דאָס איז שטענדיק געשען), איז מען געקומען אין לאַנד אַריין דורך אומלעגאַלער עליה, נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף שווערייטן און געפאַרן. אַזוי איז אין יאָר 1934 אומגעקומען דער טאַרנער חלוץ מאיר זילבערשטיין ביי די ברעגעס פון תל־אביב, וועז עס איז אונטערגעגאַנגען דאָס שיפל, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפונען — ער

מיט זיינע חברים שוין אין דער לעצטער רגע, ווען דאָס שיפל האָט געדאַרפט צוקומען צום ברעג ים.*

אַ גרופּע מיטגלידער פון דער חברה „משניות דע חייטים״ אין טאַרנע צום אָפּפאָרן פון דעם פאַרזיצער ר׳ לייב שפילפאָגל קיין ארץ ישראל אינעם יאָר 1935 (איצט אין חיפה)

מיט דער אומלעגאַלער עליה זענען געקומען אין לאַנד אַריין אין אַפּריל 1939 יאָר דער בית״ר־מיטגליד נתן ראָזענפעלד פון השומר הצעיר פנחס העניג. אין אויגוסט 1939 איז אומלעגאַל אַרויסגעפאָרן פון טאַרנע אליעזר הודעס, זון

פאַר דעם באַנהאָף אין טאַרנע צום אָפּפאָרן פון די חלוצים וואַקסמאַן און חנה פישער קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1934.

---

* וועגן דעם טראַגישן טויט פון מאיר זילבערשטיין ז״ל דערציילט אין אַ באַזונדערן אַרטיקל זיין חבר י. שפילער, וואָס איז צוזאַמען מיט אים געפאָרן.

פונעם אנגעזעענעם ארטאדאקסישן טארנער בירגער ישראל הודעס ז"ל. דער יונגער אליעזר האט פארלאזט די היים אן דעם וויסן פון זיינע עלטערן און אין משך פין זיבן וואכן זיך געפונען אויפן ים און צום סוף אריינגעפאלן אין די הענט פון דער ענגלישער פאליציי (צוזאמען מיט זיין איצטיקער פרוי רחל ליבער — פון טארנער בית"ר). אין סאראפאנדער תפיסה איז אליעזר הודעס צפגעזעסן ביזן 1־טן סעפטעמבער 1939.

דערשיטערנדיק איז געווען די נסיעה פון 4 טארנער חלוצים — חיים הערצ־בערג, צבי טענענבוים, מרדכי דרוקער און בעריש זינגער, מיט דער שיף „טיגער־היל", וועלכע האט זיך מיט 1500 אומלעגאלע עולים געבלאנקעט אויף דעם ים פונעם 15־טן יולי 1939 ביז צום 1.9.1939 און ווען די שיף האט זיך שוין דער־נענטערט צו די ברעגעס ביי תל־אביב, האבן די ענגלענדער אנגעהויבן שיסן און מיט בלוט פון יונגע חלוצים געצייכנט זייער ממשלה. וועגן דער דאזיקער טרא־גישער און לעבנסגעפערלעכער נסיעה פון 1500 חלוצים, וואס האבן זיך געוואלט דערשלאגן צו זייער פאטערלאנד, דערציילט אונדז אויף אן אנדער ארט חיים הערצבערג פון דער טארנער „גורדוניה", וועלכער וואוינט היינט מיט זיין משפחה אין תל־אביב.

אט די כוואליע פון חלוצישער אויסוואנדערונג, וואס איז געשטיגן מיט יעדער עליה און האט פארכאפט נישט נאר יידישע יוגנט, נאר אויך ברייטע קרייזן פונעם מיטלשטאנד — האט אוועקגעשטעלט די ציוניסטישע ארגאניזאציע פאר א נייער אויפגאבע צו טראגן הילף די חלוצים. עס זענען דערפאר געמאכט געווארן אנ־שטרענגונגען אריינצונעמען די עליה אין ארגאניזאציאנעלע ראמען כדי צוצוגרייטן יונגע חלוצים אין גלות צו פיזישער ארבעט, כדי צו טראגן הילף די ארויספארנדיקע און אנהאלטן א קאנטאקט מיט די קיבוצים אין ארץ ישראל. די דאזיקע אויפגאבע האט אין טארנע געטומען אויף זיך די געזעלשאפט „עזרה לחלוצים". אין יאר 1928 האבן צו דער פארוואלטונג פון דער דאזיקער געזעלשאפט געהערט: ד"ר ס. שיינפעלד — פרעזעס, ד"ר עמיל מערץ — וויצע־פרעזעס, ד"ר וואלף מאנדעל — קאסיר, און אויסערדעם פרוי ד"ר וויס, פרל. קאפעלנער און פרוי כשר. פון איצט אן איז די „עזרה לחלוצים" געשטאנען אין קאנטאקט מיט אלע חלוצישע ארגא־ניזאציעס אין דער שטאט.

די פארשידענע חלוצישע גרופן פון באזונדערע לענדער האבן אויפן צוועלפטן ציוניסטישן קאנגרעס אין קארלסבאד געשאפן דעם וועלט־פארבאנד פון די חלוצישע ארגאניזאציעס, ארויסרוקנדיק אלס הויפט־ציל: ארגאניזירן די הכשרה און די עליה.

אויסער דעם אלגעמיין־חלוצישן פארבאנד זענען מיט דער צייט אנטשטאנען באזונדערע חלוצישע ארגאניזאציעס מיט א ריין פראקציאנעלן כאראקטער, ווי רעוויזיאניסטישער בית"ר, החלוץ המזרחי און השומר המזרחי, החלוץ המדנתי (פון דער יודענשטאט־פארטיי), השומר הלאומי און החלוץ כלל־ציוני. דעם 8־טן דעצעמבער 1928 איז אין טארנע פארגעקומען דער ערשטער אלגעמיין־חלוצישער קרייז־צוזאמענפאר, מיטן אנטייל פון דעלעגאטן פון 12 ארומיקע ארגאניזאציעס. מצד דער לעמבערגער צענטראלע האט זיך באטיליקט אליהו הכהן. לויטן אפגע־געבענעם באריכט האט זיך ארויסגעוויזן, אז צום טארנער קרייז האבן געהערט

16 אַרגאַניזאַציעס מיט 400 חלוצים, וואָס אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זיך געגרייט עולה צו זיין. עס איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ ראַיאָן־אַנפירונג צו וועלכער עס האָבן געהערט די טאָרנער חלוצים: י. צייזעל, מ. וואורצעל, ר. ליכטינגער, וואָלף, מ. ראַנד, גראָסבאַרט און גראַבשריפט.

אין יאָר 1930 איז אין די ראַמען פון דער אַלגעמיינער חלוצישער אַרגאַניזאַציע אַנטשטאַנען אַ חלוצישער קיבוץ פון הנוער העברי. צום ערשטן מאָל זענען דער־שינען אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים, וועמענס אידעאַלאָגיע האָט זיך געדעקט מיט די איינשטעלונגען פון דער באַוועגונג הנוער העברי. זיי האָבן געלייקנט די אַקטו־עלקייט פונעם סאָציאַלן פראַבלעם אין ארץ־ישראל און אויסגעקליבן דעם קיבוץ אַלס זידלונגס־פאָרם. זינט דעמאָלט האָבן צווישן די אַרויספאָרנדיקע חלוצים פאַר־נומען א בכבודיקן פלאַץ די אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים.

אַ גרופּע מיטגלידער פון דער טאָרנער חלוצים אַרגאַניזאַציע

אין יאָר 1930 האָט די לייטונג מיט דער חלוצישער הילף („עזרה לחלוצים") איבערגענומען ד״ר וואָלף מאַנדעל אַלס פאַרזיצער און י. קייטש אַלס סעקרעטאַר. און נאָכן עולה זיין קיין ארץ־ישראל (מאַי 1931) פון יונה גראָסבאַרט, לאַנגיאָריקער אַנפירער פון טאָרנער קן השומר הצעיר און לייטער פון טאָרנער חלוצישן קרייז, איז אין אָקטאָבער 1931 פאָרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון החלוץ־פיאָנער, וועלכער האָט געציילט 150 מיטגלידער און פאַרמאָגט אַן אייגענעם לאָקאַל. די 150 מיטגלידער האָבן זיך פאַרטיילט אויף אַזאַ אופן: סתם־חלוצים (נישט אָנגעהע־ריקע צו קיין שום יוגנט־אָרגאַניזאַציע) — 40, השומר הצעיר — 58, גורדוניה — 30, הנוער העברי — 16, יונג־וויצאָ — 4. צו דער נייַ־דערווייטער אַנפירונג האָבן געהערט: י. צייזעל אַלס לייטער, נ. שפילפאָגל — סעקרעטאַר, ש. גערסטען — קאַסיר, און צו איין פאָרשטייער פון יעדער יוגנט־אָרגאַניזאַציע.

אין יאַנואַר 1932 יאָר זענען די פאָרשטייער פון „חלוצישער הילף" אין קראָקע און די פאָרשטייער פון די אַלג. ציוניסטן, מזרחי, רעכטע פועלי־ציון און התאחדות,

געקומען צו דער מסקנה, אַז אין אינטערעס פון שאַפן די אַנטשפּרעכנדיקע באַדינגונגען אויף צו אַנטוויקלען די הכשרה און פאַרלייכטערן די עליה פאַר חלוצים פון מערב־גאַליציע און שלעזיע, איז נויטיק אויפצושטעלן אין קראַקע אַ צענטראַלע פאַר חלוצישער הילף, אייניקע שטעלן אַן ענגע צוזאַמענארבעט צווישן די באַזונדערע צענטראַל־קאַמיטעטן אויפן געביט פון קאַנסאָלידירן די הילפס־טעטיקייט פאַר די חלוצים — קאַנדידאַטן צו עליה. דער לאָקאַלער קאַמיטעט פאַר חלוצישער הילף אין טאַרנע האָט באַשלאָסן זיך אָנצושליסן אַן דער דאָזיקער צענטראַלע. די פאַרשטייער פון השומר הצעיר און החלוץ־פּיאָנער האָבן זיך נישט געוואָלט אונטעראָרדנען דעם באַשלוס און אויפן שטח פון מערב־גאַליציע און שלעזיע געשאַפן אַ סעפּעראַטן „קרן החלוץ", לויט די אָנווייזונגען פון זייער צענטראַלע אין לעמבערג. צום קאַמיטעט „עזרה לחלוצים" אין קראַקע, האָבן געהערט פאָלגנדע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין טאַרנע: הנוער העברי, יונג־וויצא, השומר הדתי. די אָרגאַניזאַציעס גורדוניה און השומר הצעיר זענען פאַרבליבן אין דער לעמבערגער צענטראַלע.

אין שייכות מיט דער געשאַפענער סיטואַציע איז אין טאַרנע (מאַי 1932) רעאָרגאַניזירט געוואָרן דער קאַמיטעט פון דער געזעלשאַפט „עזרה לחלוצים". אַלס פאָרזיצער איז דערוויילט געוואָרן ד"ר וואָלף מאַנדעל, אַלס וויצע־פאָרזיצער — ד"ר י. פייג, אַלס סעקרעטאַר — פרוי ד"ר וויס, אַלס קאַסיר — שמעון רייך און אַלס פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: ד"ר שמואל שפאַן, ד"ר אברהם כאַמעט, וואָלף געצלער און פאָרשטייער פון די באַזונדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. די „עזרה לחלוצים" אונטער ד"ר מאַנדעל'ס אָנפירונג האָט אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע רירעוודיקייט, וועראַבירנדיק מיטגלידער און אַדורכפירנדיק פון צייט צו צייט געלט־זאַמלונגען, וואָס האָט דערמעגלעכט דער געזעלשאַפט צו העלפן די חלוצים ביי זייער עליה.

אין אָקטאָבער 1932 איז די עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין קראַקע צוגעטרעטן אָרגאַניזירן די אַלע חלוצים, וועלכע האָבן נישט געהערט צו קיין שום יוגנט־אָרגאַניזאַציע און געהאָט בדעה עולה צו זיין. עס איז אויפגעשטעלט געוואָרן פאַר זיי אַ באַזונדערער הכשרה־פונקט, כדי צו דערמעגלעכן זיי צו באַקומען סערטיפיקאַטן, וועלכע זענען געווען באַשטימט נאָר פאַר די, וואָס האָבן אַדורכגעמאַכט די הכשרה און געווען חלוצים אין פולן זין פון וואָרט. אַ הכשרה־פונקט פאַר אַ חלוץ האָט געמיינט אַן איבערגאַנג צו פיזישער אַרבעט, צוגרייטן אים צום לעבן פון אַן אַרבעטער און דער עיקר — מיטן גיין אויף הכשרה איז דאָקומענטירט געוואָרן דער אומדערשיטערלעכער גלויבן אין ציוניזם. אויף הכשרה איז געגאַנגען די יוגנט וואָס האָט איר גורל און פריוואַט־לעבן פאַרבונדן מיט ארץ־ישראל, האָט פאַרלאָזט אירע ביזאיצטיקע באַשעפטיקונגען און דעם גאַנצן לעבנסשטייגער.

לויטן באַשלוס פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע אין קראַקע, איז אין דעצעמבער 1932 יאָר פאָרגעקומען אין באָכניע אַ קרייז־זוזאַמענפאָר פון די אַלגעמיינ־ציוניסטישע חלוצים, וואָס זענען ביז דעמאָלט נישט געווען אָנגעשלאָסן אַן קיין שום יוגנט־אָרגאַניזאַציע, אָבער איינגעשטעלט אויף עליה און פראָדוקטיווער אַרבעט אין ארץ־ישראל. עס האָבן זיך געמאָלדן 150 יוגנטלעכע. וועגן די צילן פון דער

אַלגעמיין־ציוניסטישער חלוצישער אַרגאַניזאַציע, האָט רעפּעריט דער פּאַרשטייער פון דער עקזעקוטיווע, י. ניכטהאוזער, וועגן אידעאישע פּראָבלעמען האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט מ. זינגער.

אין טאָרנע האָט שוין דער חלוץ ליפּע פאַנער (איצט אין ישראל) אין יאָר 1931 איבערגענומען לויט די אַנווייזונגען פונעם לאָקאַל־קאָמיטעט די איניציאַטיוו צו אַרגאַניזירן די אַלע אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצישע עלעמענטן, וואָס האָבן זיך נישט אָנגעשלאָסן אַן קיין שום חלוצישער יוגנט־אַרגאַניזאַציע. אַ דאַנק פאַנערס באַמיאונגען איז טאַקע געגרינדעט געוואָרן אין טאָרנע אַן אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים־אַרגאַניזאַציע, מיט וועלכער עס האָבן פון אָנהויב אָנגעפירט ליפּע פאַנער אַלס לייטער און די חלוצים לייב פריש, עמיל ווייס און האַנקע טרוירינג. אָנהויב יאָר 1933, נאָך דער עליה פון פאַנערן, פרישן און דער חלוצה טרוירינג, איז די אָנפירונג מיט דער גרופּע אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצים אַריבער צו די חלוצים: קלמן שטראַסבערג אַלס לייטער (איצט אין ישראל), איכל פיש אַלס סעקרעטאַר און עמיל ווייס אַלס קאַסירער.

דער „החלוץ־פּיאָנער" אין טאָרנע

אין מאַי 1933 איז געקומען צו אַ פאַריניקונג פון די אַלגעמיין־ציוניסטישע חלוצישע אַרגאַניזאַציעס אין גאַנץ פוילן אונטערן נאָמען „החלוץ הכלל הציוני", מיט אַ צענטראַלע אין וואַרשע. דערביי איז די אַרגאַניזאַציע עקיבא פאַרבליבן אינעם חלוצישן פאַרבאַנד פון „סתם־חלוץ", אַלס באַשטאַנדטייל פון החלוץ־פּיאָנער, וואו עס האָבן געהאַט אַ מערהייט די לינק־סאָציאַליסטישע עלעמענטן. אויך אין טאָרנע איז געשאַפן געוואָרן אַ סניף פון החלוץ הכלל־ציוני, וועלכער האָט אין אַפּריל 1933 געהאַט אַ גרופּע אויף הכשרה אין טאָרנע אין אַ צאָל פון 16 יוגנטלעכע. אויך עקיבא האָט געהאַט אירע אַ באַזונדערע הכשרה־גרופּע אין טאָרנע.

דער לאָקאַל־קאָמיטעט פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער פאַרטיי אין טאָרנע האָט אויסגעטיילט צוויי באַזונדערע קאָמיסיעס, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען

אויף דעם הכשרה־פונקט פון הנוער־הציוני חלוצים אין טאַרנע אין יאָר 1935
אין דער צווייטער רייַ זיצן פון לינקס אויף רעכטס: חיים ערליך ז״ל, פרוי כשר, פרוי כאַמעט, ד״ר אברהם כאַמעט

צו זאָרגן פאַר די הכשרה־גרופן, שאַפן פאַר זיי אַרבעט, באַזאָרגן מיט מאַטעריעלע הילף אויפן אָרט און צום עולה זיין. די מיטגלידער פון די קאָמיסיעס האָבן געאַרבעט טריי און איבערגעגעבן. זיי האָבן זיך פאַרנומען מיט די חלוצים ווי מיט אייגענע קינדער. אין שפּיץ פון די קאָמיסיעס איז געשטאַנען חיים ערליך, אַן איבערגעגעבענער מיטן גאַנצן האַרץ דעם ציוניסטישן אידעאַל. אויף יעדן געביט פון ציוניסטישער טעטיקייט האָט מען געקאָנט טרעפן חיים ערליכן אין דער פאָדערשטער רייַ. אַ דאַנק זיין באַשיידנקייט, קרישטאָל־ריינעם כאַראַקטער, זיין הייסע ליבע צום ציוניסטישן אידעאַל, האָט ער געהערט צו די באַליבטסטע אַקטיוויסטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע, וועלכע האָט אין אַלע שווערע מאָמענטן געקאָנט אויף אים רעכענען. מיט אַ באַזונדערע זאָרגפעלטקייט האָט ער זיך געווידמעט דער חלוצישער יוגנט, וועלכע האָט געהאַט אין אים אַן אמתן באַשיצער. יעדן חלוץ האָט ער געקענט ביים נאָמען, געוואוסט זייערע נויטן און באַדערפענישן און צו יעדער מינוט געווען גרייט צו העלפן. ער איז טראַגיש אומגעקומען בעת אייניער פון די היטלעריסטישע אויסזידלונגס־אַקציעס אין טאַרנע. הגם זיינע פאַרטיי־חברים האָבן אים צוגערעדט צו פאַרלאָזן טאַרנע, האָט ער נישט געוואָלט איבער־לאָזן זיין אַלטע מוטער, וועלכע ער האָט אַזוי ליב געהאַט. חיים ערליך האָט געהערט צו די שענסטע געשטאַלטן אינעם ציוניסטישן טאַרנע. כבוד זיין אָנדענק!

אויפן געביט פון הילף פאַר די אַלגעמיין־ציוניסטישע הכשרה־פונקטן אין טאַרנע זענען נאָך געווען טעטיק די מיטגלידער פון ספּעציעלן קאָמיטעט: עוואַ כשר, אסתר כאַמעט (ביידע אין ישראל), פרוי געלב, פרוי בערטאַ פלור, דאָראַ אונגער, ד״ר א. כאַמעט, י. בינענשטאָק, ד״ר וואָלף מאַנדעל, ד״ר יעקעל, ד״ר הוללעס, ד״ר עמיל דינטענפאַס. די אויבנדערמאַנטע לעצטע פיר דאָקטוירים האָבן געגעבן אומזיסטיקע מעדיציניש הילף דער חלוצישער יוגנט.

געווען אויך הכשרה־גרופן פון די לינק־ציוניסטישע גרופירונגען, ווי גורדוניה

חלוצים פון דער פלוגה „הנוער הציוני" אין טאָרנע אין די יאָרן 1933—1935 און דער פאָטראָגאַט

הכשרה־פונקט פון דער אַרגאַניזאַציע „עקיבא" אין טאַרנע אין יאָר 1932

(פאַרנומען זיך מיט איר האָט לייב קוואַדראַטשטיין), השומר הצעיר (לייטערין פון פאַטראַנאַט פרוי ד"ר גרינבערגער — איצט אין ישראל). געווען אויך א הכשרה־גרופע פון מזרחי — השומר הדתי, מיט וועמען עס האָבן זיך פאַרנומען

אויף דעם הכשרה־פונקט פון הנוער הציוני אין טאַרנע אין יאָר 1937. — עס זיצן אין דער ערשער רייַ פון לינקס אויף רעכטס: די פרוי־ען בערטאַ פלור ז"ל, אסתר כאַמעט, הוה פשר, אירמאַ וואורצעל, דאַראַ אונגער, ד"ר א. כאַמעט, הענריק פלור ז"ל, ז. פעניכעל ז"ל.

יחיאל קורץ, אהרון ווייזער און חנא פעסעל. אויך די רעוויזיאַניסטן האָבן געהאַט אין טאָרנע אַ הכשרה־גרופּע פאַר זייערע חלוצים פון בית״ר. די חלוצים פון אַלע הכשרה־פונקטן האָבן געאַרבעט אין שווערע באַדינגונגען, און די אַרויסגעוויזענע הילף מצד די ציוניסטישע גרופּירונגען האָט זיי דערמעגלעכט איבערצוהאַלטן די שווערע צייטן ביז דער געגאַרטער עליה. הגם דאָס זענען געווען פאַרשידענע ציוניסטישע יוגנט־גרופּירונגען, האָט זיי באַגייסטערט אין ציל, איין גלויבן, איין אידעע — צו פאַרווירקלעכן דעם ציוניזם דורך באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל. דעם באַגריף חלוציזם האָט גאָר שיין אַנאַליזירט דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער וועלט־אָרגאַניזאַציע נחום סאָקאָלאָוו, אויף דער קאָנפערענץ פון החלוץ הכלל ציוני, פאַרגעקומען אין וואַרשע אין דעצעמבער 1933 יאָר, מיטן אָנטייל פון 423 דעלעגאַטן פון 361 ערטער מיט אַ מיטגלידערשאַפט פון 20.000 חלוצים. סאָקאָלאָוו האָט אין זייַנע באַגריסונגס־וועדטער געזאָגט:

דער קבוץ „אחוד הנוער הציוני—עקיבא״ פון טאָרנע אין ווין אויפן וועג קיין ארץ ישראל אין יאָר 1947.

„אַ חלוץ איז דער מענטש, וועלכער שאַפט אַ וואונדערבאַר ווערק אָן געצייג און אָן מיטלען, בלויז מיט זיינע צען פינגער און זיין אידעאַל. דער יסוד פון חלוציזם איז אָבער די טאַט. די אידעאָלאָגיע איז בלויז אַ קאָמענטאַר צו דער טאַט. דערפאַר קאָן די חלוצישע יוגנט זיך טיילן אויף אַזויפיל פאַרטייען אויף וויפיל זי ווייל, אַבי יעדער טייל זאָל אַרבעטן פאַר דער בשותפותדיקער זאַך״.

די ציוניסטישע יוגנט פון טאָרנע פון אַלע אידאַאישע ריכטונגען, געפינט זיך נאָך ביזן היינטיקן טאָג אין אַזעלכע קיבוצים אין ישראל, ווי: בית אלפא, דגניה, מרחביה, תל־יצחק, נוה איתן, און אַנדערע ערטער, וואו זיי האָבן מיט זייער ערלעכער אַרבעט באַוויזן אַז ציוניזם מיינט פאַרווירקלעכונג.

* * *

צווישן די קרבנות פון דער באַפרייאונגס־מלחמה און ביים פאַרטיידיקן דעם ישוב האָבן נישט פאַרפעלט קיין טאַרנער יידן.

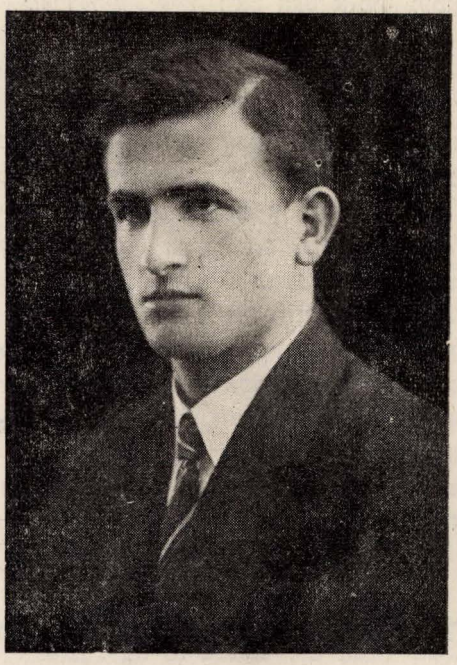
אין יאָר 1936 איז בשעת די געשעענישן אומגעקומען פון אַן אַראַבישן מערדער,

יהודה שפּאנאוף

אייגער פון די שענסטע געשטאַלטן פונעם טאַרנער השומר הצעיר, זון פונעם איבערגעבענעם ציוניסטישן עסקן ר׳ שמואל שפּאַנאוף, וועלכער איז אינעם יאָר 1935 עולה געווען קיין ארץ־ישראל מיט זיין גאַנצער משפּחה און וואוינט היינט מיט זיין פרוי אין תל־אביב. צו די שלושים פון יהודה שפּאַנאופ׳ס אומקום האָט ר׳ חיים נייגער, וועלכער האָט שוין דעמאָלט געוואוינט אין ארץ ישראל — געשריבן אינעם טאַרנער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (נומ׳ 52. 24.12.1931) :

„...אויך טאַרנע האָט אויפן מזבח פון יידישן פאַטערלאַנד געמוזט ברענגען אַ קרבן, איינעם פון אירע בעסטע זין. אויך אונדזער שטאָט איז נישט אויסגעמיטן געוואָרן אינעם פאַרמעסט צווישן העלדישן ישוב און די ווילדע אַראַבישע טעראָר־באַנדעס.

„לייבעק שפּאַנאוף, דערצויגן אין דער ציוניסטישער אַטמאָספער פון טאַרנע,

יהודה שפּאַנאוף

דורכגעזאַפּט מיט דער ציוניסטישע טראַדיציע, מיט וועלכע טאָרנע האָט זיך אויס־געצייכנט, איז אַריינגעטרעטן אין דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע מיטן בפירושן ציל עולה צו זיין קיין ארץ, כדי זיך שטעלן אין דער ריי פון די בויער פונעם לאַנד. נישט געקוקט אויף זיינע אינטעלעקטועלע פעאיקייטן וואָס האָבן אים געזיכערט אַ שיינע קאַריערע, האָט ער גלייך נאָך דער מאַטורע אָנגעהויבן באַמיען זיך וועגן אַ סערטיפיקאַט, כדי וואָס פריער עולה צו זיין.

„אויך די מעגלעכקייט צו באַקומען גרעסערע און לייכטערע פאַרדינסטן, האָבן דעם דאָזיקן יונגן אידעאַליסט נישט אַראָפגעפירט פון איינמאָל אָנגענומענעם וועג, און אפילו נישט צוגעלאָזט צו זיך דעם געדאַנק וועגן ענדערן די ריכטונג. ער האָט געוואָלט רעאַליזירן דעם ציוניזם אָזוי ווי דאָס געוויסן האָט אים דיקטירט — ווי אַ חלוץ, ווי אַ פּיאָנער, ווי אַ זעלנער אויפן פראָנט, אויף דער סאַמע פאָדערשטער פאָזיציע.

„תל־עמל — דאָס איז דער נאָמען פון אַ נייער זידלונג וואָס לייבעק און זיינע חברים האָבן דעראָבערט פֿאַרן יידישן פֿאָלק אין אַ געגנט וואָס איז אָפּט אַטאַקירט געוואָרן פון גענפערלעכע טעראָריסטן־באַנדעס. קוים מיט עטלעכע חדשים צוריק האָט מען אין נאָענטן וואַלד דערמאָרדעט דעם קדוש ברוך, און לייבעק, גייענדיק צו דער אַרבעט, האָט יעדן טאָג געקענט זען אַ שטיין־טאָוול וואָס האָט אָנגעוויזן דאָס אָרט, וואו ברוק איז דערמאָרדעט געוואָרן. אָבער דאָס האָט אים לגמרי נישט אָפּגעשראָקן און געוויסנהאַפט האָט ער אויסגעפירט זיין אַרבעט, ביז עס האָט אים דערגרייכט אַ מערדערישע קויל, וואָס האָט אַ סוף געמאַכט צו אַ יונג פיל צוזאָגנדיק לעבן.

„אַ וואָסער טרייסט קאָן דער ישוב, ארץ ישראל און אפילו דאָס גאַנצע יידישע פֿאָלק געבן די אומגליקלעכע עלטערן און דער יונגער אלמנה אָדער דעם יתום, וואָס דאַרף ערשט קומען אויף דער וועלט, און וואָס האָט נאָך אין מוטערלייב, פֿאַרן אָנקומען די טאָג־ליכט, דערפילט דעם שוידער פון דער וועלט און גורל?

„עס בלייבט זיי די איינציקע טרייסט, אַז זייער טייערער זון גייט אַריין אין דער געשיכטע פון יידישן פֿאָלק, פון ציוניזם און ארץ־ישראל אויפבוי. דער אייג־זאַמער קבר פון יהודה שפּאַנאוף איז דער ערשטער אין תל־עמל — דאָס איז דער ערשטער ווינקלשטיין אונטער דער נייער קאָלאָניע אין עמק, און זיין פֿאַרגאָסן בלוט אויף דעם אָרט איז דער דאָזיקער צעמענט וואָס וועט אויף אייביק באַהעפטן דאָס יידישע פֿאָלק מיט דעם שווער־דעראָבערטן קאָלאָניזאַציע־פונקט אין עמק.

„און דאָס טאָרנער יידנטום וועט נישט נאָר באווייזן דאָס יונגע לעבן, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן דורך אַ פּחדנישער מערדערישער האַנט, נאָר וועט זיין שטאָלץ פון זיין מאָרטירער, וואָס איז אויפגעוואַקסן אין די טאָרנער מויערן. עס וועט זיין שטאָלץ תל־עמל, וועמענס קיום איז געחתמעט געוואָרן מיטן בלוט פון איינעם פון זיינע בעסטע זין.

* * *

„אין דער לויה פון יהודה שפּאַנאוף אין תל־עמל האָבן זיך באַטיליקט איבער 200 פערזאָן — מיטגלידער פון די קבוצות בית אלפא, חפצי בה, מרחביה און אַנדערע. ביים קבר האָבן געריידט אַ מיטגליד פון תל־עמל, פון בית אלפא, אַ

פאַרשטייער פון השומר הצעיר און דער שרייבער פון די שורות. קיינער האָט נישט געקאָנט גובר זיין זייַן ווייטיק און באַהערשן זיין גערירטקייט — אַלעמענס אויגן זענען פייכט געוואָרן אין אָנבליק פון דער צוזאַמענגעבראַכענער און ליידנדיקער מאַמען, די שווייגנדיקע יונגע אלמנה מיטן יונגן יתום אונטערן האַרצן.

„הרודעס ערד פאַלן אויפן ארון און פאַראַן דער איינדרוק, אַז האַרמאַטן דונערן אַרום אונדז. די הערצער קלאַפן שטאַרקער און טרערן רינען פון די אויגן. אין אַזאַ שטימונג קערן מיר זיך צוריק פון דעם ליידנס־וועג, איבערלאָזנדיק הינטער זיך אַ פריישן קבר, אַן איינזאַמען צווישן די רחבותדיקע פעלדער פון עמק, פראַוויזאָריש ארומגערינגלט מיט שטייגער אַלס צייטווייליקע מצבה... און — מען גייט ווידער צו דער אַרבעט — צו דערבאַערן ארץ ישראל... דאָס לעבן שטעלט זיך נישט אָפּ און דאָס חלוצישע ווערק מ׳ז ווערן פאַרטגעזעצט.

„וועט דאָס זיין דער לעצטער קרבן? וועלן מיר שוין קאָנען בויען אונדזער לאַנד אין רואיקייט? וואר קאָן געבן אַן ענטפער אויף דער דאָזיקער פראַגע? לאָמיר אָבער האָפן, אַז דאָס יידישע פאָלק וועט גובר זיין אַלע שטערונגען".

אויך אין דער דעמאָלטיקער ארץ ישראל פרעסע האָבן זיך צום אַנדענק פון יהודה שפאַנאוף ז״ל צו די שלושים פון זיין טויט באַוויזן לענגערע נאָטיצן. אין „הארץ" פונעם 25.11.37 איז דערשינען אַ לענגערע נאָטיץ, אָנגעשריבן דורך א. מ. און פאַרזען מיטן בילד פונעם אומגעקומענעם. מיר ברענגען אייניקע אויס־צוגן פון דער נאָטיץ:

„...אין טאָג פון אומגליק איז ער געפאָרן צו זיין פרוי אין שפיטאָל. באַגלייטן זי האָט ער נישט געקאָנט, ווייל ער האָט נישט געוואָלט היזק האָבן די אַרבעט, און נאָכן פאַרענדיקן זי האָט ער זיך געאיילט צום אויטאָבוס, כדי באַזוכן זיין פרוי. אויפן וועג האָט אים דערגרייכט די קויל פון מערדער".

„וען כ׳זאָל וויסן — זאָגט דער טרויערנדער פאָטער — אַז פון איצט וועט בעסער וועלן פאַר מיין פאָלק און ס׳וועט זיך פילן זיכערער, וואָלט דאָס געווען מיין טרייסט, אַז נישט אומזיסט איז מיין זון געפאַלן אַ קרבן פאַרן פאָטערלאַנד".

הלואי זאָל אַזוי זיין".

אין „דבר" פונעם 19־טן דעצעמבער 1937 זענען דערשינען פיר נאָטיצן צום אַנדענק פונעם אומגעקומענעם יהודה שפאַנאוף ז״ל. די ערשטע נאָטיץ טראָגט דעם נאָמען „מיטן ערשטן קבר" און איז אָנגעשריבן געוואָלן דורך נחמה, מיט־גליד פון קיבוץ תל־עמל אין עמק בית שאן, צו וועלכן עס האָט אויך געהערט דער דערמאָרדעטער. די צווייטע און דריטע נאָטיץ „צו זיין געשטאַלט" זענען אָנגעשריבן געוואָלן דורך זיין לאַנדסמאַן ד״ר י. פייג און דורך חשק (גבעת השומר — כפר סבא). די פערטע נאָטיץ איז אַ בריוו פון ר׳ שמואל שפאַנאוף, דער פאָטער פונעם אומגעקומענעם, וואָס ער האָט געשיקט צו די חברים פון קבוץ תל־עמל. דער בריוו ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „מיטן דערלייזן דאָס פאָלק און דאָס לאַנד זאָלן מיר זיין געטרייסט! אייער פריינט — שמואל שפאַנאוף".

* ◆ *

טראָגיש אומגעקומען בשעת די געשעענישן אינעם יאָר 1947 איז דער חלוץ פונעם עלטערן דור

גדליהו בארנשטיין ז״ל

געבוירן אין יאָר 1881, האָט ער געהערט צו די אָנגעזעענע סוחרים און צו די אַקטיוויסטע געזעלשאַפטלעכע און ציוניסטישע טוער אין טאַרנע. זיינע קינדער האָט ער דערצויגן אין אַ יידיש־נאַציאָנאַלן גייסט און כדי צו רעאַליזירן זיין ציוניסטישן אידעאַל, האָט ער אין יאָר 1925 פאַרקויפט זיין גאַנץ פאַרמעגן און איז אין דעמ־זעלבן יאָר מיט זיינע זין עולה געווען קיין ארץ ישראל. דאָ האָט ער אין מגדיאל געקויפט אַ נחלה ערד און אויפגעבויט אַ גרעסערע לאַנדווירטשאַפט, געפלאַנצט אַ פרדס און צוזאַמען מיט זיינע זין באַארבעט די ערד. מיט טאַרנע האָבן אים נאָך פאַרבונדן משפחה־ענינים (עס איז נאָך דאָרט פאַרבליבן זיין פרוי מיט צוויי טעכטער), צוליב וואָס ער האָט געמוזט אָנהויב יאָר 1939 פאָרן קיין טאַרנע, איבער־לאָזנדיק די ווירטשאַפט זיינע זין. דערווייל איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און גדליה באַרנשטיין איז פאַרבליבן מיט זיין פרוי און טעכטער אינעם טאַרנער געטא, וואו עס איז אומגעקומען זיין עלטסטע טאָכטער. ס׳איז אים אָבער געלונגען צו רעטן זיך און זיין פרוי און טאָכטער און באַלד נאָך דער מלחמה איז ער אינעם יאָר 1946 מיט דער רעשט משפחה צוריק קיין ארץ ישראל, באַזעצט זיך אין זיין ווירטשאַפט אין מגדיאל און אַ דאַנק זיין פלייס און אַרבעט איז דער 66־יעריקער גדליה מצליח און אין אַ קורצער צייט באַווייזט ער צו שטעלן זיין ווירטשאַפט אויף געזונטע און פעסטע יסודות.

דעם 10־טן יולי 1947 איז ער געטראָפן געוואָרן פון אַ מערדערישער אַראַבישער קויל און באלד דערפון געשטאָרבן. גדליה באַרנשטיין איז געפאַלן אויף דער ערד, וועלכע ער האָט באַארבעט מיט אייגענע הענט און מיט וועלכער ער איז געווען אַזוי האַרציק פאַרבונדן. כבוד זיין אָנדענק!

גדליהו באַרנשטיין ז״ל

* * *

מיט אַ העלדישן טויט בעת דער באַפרייאונגס־מלחמה אין ישראל איז אומגע־קומען דער געוועזענער מיטגליד פון טאַרנער השומר הדתי

יוסף דאמאסט

אינעם יזכור־בוך לכבוד די געפאַלענע אין דער באַפרייאונגס־מלחמה, „גוילי אש" („פייער־פאַרמעטן"), וואָס איז דערשינען אין ישראל אין יאָר 1952, אונטער דער רעדאַקציע פון ראובן גראָסמאַן, איז פאַראַן אַ באַשרייבונג לכבוד דעם העלדישן פאַרטיידיקער פון כפר עציון, יוסף דאַמאַסט:

„יוסף דאַמאַסט, דער זון פון חיים, איז געבוירן געוואָרן אין טאַרנע, אין יאָר 1919. ער איז דערצויגן געוואָרן אין אַ רעליגיעזער היים וואָס האָט אָפגעהיט יידישע טראַדיציע. זיין נאַציאָנאַלע בילדונג האָט ער באַקומען אין דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה" אין זיין געבורט־שטאָט. ער איז געווען מיטגליד פון דער יוגנט־באַוועגונג השומר הדתי. ער האָט זיך געגרייט צו עליה, נאָכן פאַרענדיקן דאָס סטודיום. אָבער די וועלט־מלחמה האָט צונישט געמאַכט זיינע פלענער. צוזאַמען מיט זיינע פאַרטיי־חברים איז ער אַנטלאָפן קיין מזרח־גאַליציע, דעמאָלט אָקופירט דורך די סאָוויעטן, און פון דאָרט קיין ווילנע, נאָכן אָנשלוס צו ליטע. דאָרט האָט ער זיך געווידמעט דער ארבעט לטובת די רעליגיעזע חלוצים. אין יאָר 1941 געלינגט אים עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. פאַרברענגענדיק אַ געוויסע צייט אין קיבוץ „אברהם", טרעט ער דערנאָך אַריין אין ירושלימער אוניווערזיטעט. דאָרט איז ער געווען טעטיק אין דער סטודענטישער אָרגאַניזאַציע „יבנה". ווידמענדיק זיך דער קולטור־טעטיקייט צווישן דער יוגנט, האָט ער זיך פאַרפולקאָמט אויף אַ קורס פאַר לייטער פון זומער־קאָלאָניעס און מזרחיסטישע

יוסף דאַמאַסט ז"ל

קרייזן. אויפן אוניווערזיטעט האָט ער צומערשט זיך געווידמעט פילאָזאָפישע וויסנשאַפטן, און דערנאָך איבערגעגאַנגען אויפן פאַקולטעט פאַר מאַטעמאַטיק און פיזיק. ער האָט ליב געהאַט דאָס לאַנד און עס פיל מאָל דורכגעמאַסטן. אין גאַנג פון די לימודים האָט ער דורכגעמאַכט אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע הכשרה אין שדה יעקב, פאַרטזעצנדיק דערנאָך די אַרבעט אין איינעם פון די קיבוצים אין דרום פון לאַנד. ער איז געווען לערער פון באָטאַניק אויף איינעם פון די לערער־סעמינאַרן,

וואָס האָט געהערט צום מזרחי אין ירושלים. צום סוף האָט אים דער גורל פאַרבונדן מיט כפר עציון. אין יאָר 1946 האָט ער חתונה געהאַט און נאָכן פאַרענדיקן דאָס סטודיום באַזעצט ער זיך דאָרט אויף שטענדיק. ער איז אויך געווען קאַנדידאַט אויפן אַמט פון קרייז־אינספעקטאָר פאַר געוויקסן־קולטור ביי דער התישבות־אפטיילונג פון דער סוכנות. צוליב דער באַלאַגערונג פון ירושלים איז דער ענין נישט רעאַליזירט געוואָרן. ער האָט געהערט צו דער הגנה זינט זיין אָנקומען קיין ירושלים, זייענדיק טעטיק ביים פאַרטיידיקן דעם דאָזיקן אָפשניט פונעם ערשטן טאָג פון דער מלחמה. אויך בעת דער באַלאַגערונג פלעגט ער איינאָרדענען סעמינאַרן, פאָרלעזונגען, פאַרזאַמלונגען און פאָרשטעלונגען אויף דעם אים איבערגעגעבענעם אָפשניט, כדי צו הייבן דעם גייסט ביי די קעמפנדיקע. ער איז אויך געווען אַקטיוו אין דער יורידישער קאָמיסיע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען אויפצוקלערן יורידישע ענינים, וועלכע האָבן געפאָדערט אַן אָנטשיידונג וואָס מען האָט זי נישט געקאָנט באַקומען אינעם אייגנטלעכן ראַבינאַט־אָמט צוליב דער באַלאַגערונג. בעתן לעצטן אַטאַק אויף כפר עציון, דעם 13־טן מאי 1948 יאָר, איז ער אומגעקומען אויף דער קאָמפס־פאָזיציע. ער האָט פאַריתומט אַ פרוי און קינד״.

כבוד זיין אָנדענק!

* * *

אין כפר עציון איז געפאַלן מיט אַ העלדישן טויט

יצחק חצרוני—האפמייסטער

קוים 17 יאָר אַלט האָט ער פאַרלאָזט זיין עלטערן־הויס, כדי אַלס פרייוויליקער זיך צו שטעלן אין די רייען פון די קעמפער אויף איינער פון די געפערלעכסטע פאָזיציעס.

זיין פאָטער אהרון האָפמייסטער (קלויבאויף), אייגער פון די ערשטע טאָרנער חלוצים, וואָס האָט זיך נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַרויסגערִיסן פון זיין אָרטאָדאָקסישער היים און איז עולה געוועזן קיין ארץ ישראל, דערציילט מיט צער און שטאָלץ וועגן זיין יונג אייגאונאייניציק קינד:

„יצחק איז געבוירן אין טאָרנע אין יאָר 1932. נאָכדעם ווי מיין 7־יעריקע טאָכטער איז געשטאָרבן, איז ער געבליבן אַ בן יחיד. אין יאָר 1933 בין איך צום צווייטן מאָל עולה קיין ארץ ישראל, איצט שוין מיט מיין פרוי און אייניאָריקן קינד יצחק און באַזעץ זיך אין ירושלים. די נאָענטקייט פון כותל המערבי און אַנדערע היסטאָרישע יידישע אַלטערטימלעכקייטן בלייבן נישט אָן השפעה אויף דער דערציאונג פונעם יונגן יצחק. איך פלעג אים דערציילן מעשיות פון תנ״ך, פון יידישער געשיכטע און ווען ער איז געוואָרן אַ תלמיד אין דער פאָלקסשול, קען ער שוין אַלע די מעשות פון אויסנווייניק, איידער מען האָט זיי נאָך געלערנט אין דער שול.

„אין דער מזרחיסטישער שול האָט ער טאַקע געהערט צו די בעסטע שליער אין דער קלאַס און דאָס זעלבע שפעטער אין דער גימנאַזיע. אין וועלכער ער האָט

יצחק חצרוני־האָפמייסטער ז״ל

אַנגעהויבן צו לערנען. צוליב אונדזער שווערן מאַטעריעלן מצב איז אונדזער יונגער יצחק איבערגעגאַנגען אין דער העכערער טעכנישער מאַנטעפיאַרי־פאַכשול און געווידמעט זיך דער ראַדיאָטעכניק. אויך אויף דעם געביט האָט ער אַרויסגעוויזן פיל פלייס און טאַלענט און האָט אין אַ קורצער צייט באַהערשט די שווערסטע פאַך־קענטנישן, פאַרנעמענדיק צווישן זיינע חברים תלמידים דעם ערשטן פלאַץ. כדי אונדז אַרויסצוהעלפן — וועגן וואָס ער האָט תמיד געהאַט — האָט ער אויף עטלעכע שעה אַ טאָג איבערגענומען אַן אַרבעט אַלס מאַגאַזינער אין אַ פאַבריק, וואו ער איז באַלד באַליבט געוואָרן אַזוי ביים בעל הבית ווי אויך ביי אַלע אַרבעטער.

„און מיט וואָס פאַר אַ שמחה האָט ער געגעבן דער מאַמען דעם ערשטן פאַרדינט גראָשן! אַ קוש געגעבן דער מאַמען, דערלאַנגט איר דאָס געלט און זי באַרואיקט, אַז בקרוב וועט אַלץ ווערן לייכטער און דער טאַטע וועט נישט דאַרפן אַזוי שווער אַרבעטן...

„יצחק האָט געהערט צו דער אַרגאַניזאַציע „בני עקיבא״, אָבער פאַר אַלעמען איז ער געווען צוגעבונדען צו זיינע עלטערן און מען האָט פון זיין מויל נישט געהערט אַנדערש ווי: מאַמעלע, טאַטעלע...

„תמיד האָט ער געבעטן, איך זאָל אים דערציילן וועגן מיין ציוניסטישער טעטיקייט נאָך אַלס יונגער בחור פון פאַר 45 יאָר, און בפרט האָט אים אינטערע־

סירט צו הערן, ווי אַזוי איך בין דעמאָלט מיט נאָך עטלעכע חברים אַנטלאָפן פון דער היים און געפאָרן קיין ארץ ישראל. און ווי אָפט האָט ער מיך געבעטן, איך זאָל אָנשרייבן זכרונות, וואָס וואָלטן געגעבן אַ בילד פון דער חלוצישער באַוועגונג אין טאָרנע און איר אָנטייל אינעם אויפבוי פונעם לאַנד.

„גאָר גרויס איז געווען זיין שמחה„ ווען עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן דער באַשלוס פון או״א וועגן דער אָנטשטייאונג פון דער יידישער מדינה אין ארץ ישראל. צוזאַמען מיט אַנדערע חברים האָט ער געטאַנצט אין די גאַסן און בשעת דעם באַפרייאונגס־קאַמף איז ער געווען צווישן די ערשטע פרייוויליקע. אין דער מחנה פרייוויליקע איז ער געווען דער יינגסטער, וויל ער איז קוים געווען אַלט 16 און אַ האַלב יאָר. די מוטער האָט געווויינט און געבעטן אים צו געדענקן, אַז ער איז איר גאַנץ לעבן, אַז אַן אים האָט איר לעבן נישט קיין אינהאַלט און ווערט, אַז ער איז געבליבן אַן אייגאונאייניציק קינד פון אירע דריי קינדער, וואָס זי האָט געבוירן... און ווען די מוטער האָט צום סוף דערמאָנט, אַז ער איז נאָך אַזוי יונג און איז נאָך נישט אַלט קיין 17 יאָר — האָט ער געענטפערט מיט אַ געוויין: „מאַמע, דו באַגרייפסט נישט אין וואָס פאַר אַ היסטאָרישן מאָמענט מיר לעבן... דוקא איצט איז געקומען דער מאָמענט צוריק צו דערׂאבערן אונדזער פאָטערלאַנד נאָך 2000 יאָר גלות... ווי קאָן איך בלייבן רואיק אין דער היים.: און ווער זאָל קעמפן, אויב נישט אַזאַ יונגער מענטש ווי איך? ... מען קאָן דאָך נישט שיקן מענטשן, וואָס האָבן משפחות, פרויען און קינדער! ... טאַטע — האָט ער זיך צו מיר געוועגדט —

יצחק חצרוני־האָפמייסטער אויף דער שלאַכט־פאָזיציע אין גוש עציון (דער ערשטער לינקס שטייענדיק)

גיב צו פאַרשטיין דער מאַמען, קלער איר אויף דעם ענין און רעד איר צום האַרצן... מען האָט מיך דאָך פאַרזיכערט, אַז איך וועל בלייבן אין תל אביב אין אַז איך וועל קענען העלפן אין דער טעלעפאָן־אָפּטיילונג אָדער ביי אַנדערע טעכנישע אַרבעטן".

„אין אייניעם אַ טאָג איז יצחק געקומען אַ היים אָנגעטאָן אין אַ זעלנער־מונדיר. אויף דער מוטערס פּנים איז געלעגן אַ טיפער טרויער און וועז יצחק האָט דערזען טרערן אין אירע אויגן — האָט ער מיט שטאָלץ און שמחה אויסגערופן: „מאַמע! איך בין דאָך אַ יידישער זעלנער... מיר וועלן קעמפן פאַרן פאָטערלאַנד!"

„וועז די לאַגע אויפן פראָנט איז געוואָרן שווער — האָט מען געשיקט קיין כפר עציון מיט אַראָפּלאַנען אַלס פאַרשטאַרקונג אויף די אַלע פרייוויליקע, וואָס האָבן געדאַרפט ווי אייגאונאייניציקע קינדער פאַרבלייבן אין תל אביב. פון דאָרט האָבן מיר באַקומען פון יצחקן בריוו אוז אין יעדן שרייבן זיינעם האָט ער אונדז געטרייסט מיט די ווערטער: „זאָרגט נישט וועגן מיר... באַלד, באַלד וועלן מיר זיך זען. נאָר אויף חג הפסח וועל איך אַ היים קומען אויף חופש. מען היט אונדז דאָ אוז מען פאַסט אויף אונדז זייער אויף. נאָר נישט געזאָרגט. אוז ווי גייט עס אייך טייערע עלטערן?"

„דאָס זענען געווען זיינע לעצטע ווערטער צו אונדז...

„עס איז געקומען דער שרעקלעכער טאָג. אין ד' אייר תש"ח (7־טער מאי 1948) איז געפאַלן גוש עציון מיט אַלע זיינע פאַרטיידיקער. אין דעם טאָג האָט אויך אויסגעהויכט זיין אומשולדיקע, ריינע נשמה יצחק חצרוני האָפּמייסטער".

כבוד זיין אָנדענק!

* * *

מיט אַ העלדנטויט איז געפאַלן אינעם באַפרייאונגס־קאַמף

אהרון דגני (איציק קארנרייך)

ער איז געבוירן אין טאַרנע אוז איז געווען חבר פון טאַרנער „השומר הצעיר". ער איז עולה געווען קיין ארץ ישראל נאָך מיט עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה אוז זיך באַזעצט אין קיבוץ פון השומר הצעיר אין „יד מרדכי" — האָרט ביי דער מצרישער גרעניץ. שוין אין די ערשטע שעהן, וועז די מצרים זענען דעם 9־טן מאי 1948 איבערגעפאַלן דעם קיבוץ „יד מרדכי", איז איציק קאָרנרייך געטראָפן געוואָרן פון אַ פיינטלעכער האַרמאַטן־קויל אוז געשטאָרבן אויף זיין קאַמף־פאָזיציע. ער האָט פאַריתומט אַ פרוי אוז צוויי קינדער, וואָס לעבן היינט אין קיבוץ „יד מרדכי". כבוד זיין אָנדענק!

צו די שלושים פון די געפאַלענע העלדן פון „יד מרדכי" האָט דער דאָרטיקער קבוץ אַרויסגעגעבן אַ זאַמלהעפט, אין וועלכן פנחס מרמ:ר (שיש), אויך פונעם טאָרנער „השומר הצעיר", האָט צום אָנדענק פון זיין אינטימען חבר אוז פריינט אהרון קאָרנרייך ז"ל געשריבן:

„וואָס זאָל איך וועגן דיר שרייבן צו די שלושים פון דיין טויט? צי וועל איך

קאָנען זיך ווידער אַריינלעבן אין די אַזוי אָפטע שעהן און טעג וועלכע מיר האָבן צוזאַמען פאַרברענגט דאָרט אינעם גלות? צי וועט מיר מעגלעך זיין צו פאַראייביקן דיין געשטאַלט, וואָס האָט אונדז באַגלייט אין משך פון נאָר אַ קורצער צייט?

„איך דערמאָן זיך... אַ קינד, אַ ייִנגל ביסטו געווען, וועָן דו ביסט געקומען צום ערשטן מאָל אינעם לאָקאַל פון השומר הצעיר אין טאָרנע. באַשיידן — אין אַ טונקלען אַנצוג ביסטו געשטאַנען פון דער זייט און מיט גלאַנצנדיקע אויגן האָסטו זיך צוגעקוקט צו דער נייער וועלט, וואָס האָט זיך פאַר דיר אַנטפלעקט. און וועָן דו האָסט געפאָלגט דיין אינערלעכן פאַרבאָרגענעם רוף — האָבן מיר געוואוסט, ווי רייך דו ביסט, און וואָס פאַר אַ באַהאַלטענע אוצרות עס זענען אין דיר, דעם בחור אינעם טונקלען אַנצוג.

„און וואָס איז געווען דאָס פאַרבאָרגענע אין דיר?

„מיט וואָס פאַר אַ ליבע, מיט וואָס פאַר אַ ווילדן ריטם האָסטו געטאַנצט די שטורמישע הורה? אין דעם ריטם האָסטו געפונען דיין וועג. אין יעדן ליד וואָס דו האָסט געזונגען האָט זיך געהערט אַ באַזונדערער, אייגנאַרטיקער קלאַנג פון בענקשאַפט און האָפנונג.

„און דיין געלעכטער, וואָס האָט געהילכט פון דיין בריייטער ברוסט? און דייַנע גלאַנצנדיקע אויגן, וואָס האָבן זיך מיט אַלץ געפרייט?״

און צום סוף נאָך עטלעכע יוגנט־דערינערונגען דערציילט אין דעם דאָזיקן זאַמלהעפט דער חבר פון אהרון קאַרנרייך ז״ל:

אהרון דגני (איציק קאַרנרייך) ז״ל

„אַזוי האָב איך דיך געקענט אין יענע טעג. ס׳איז אויסגעבראַכן די צווייטע וועלט־מלחמה. זעלטן האָבן מיר עפּעס געהערט וועגן דיר. פּלוצים קומט אָן פון דיר אַ בריוו פונעם פּוילישן מיליטער, וואָס האָט זיך אויפּגעהאַלטן אין עיראַק. אינעם בריוו דערציילסטו וועגן דיין בענקשאַפט צו אונדז, וועגן דיינע אַפּענונגען... וויפּיל אַפּענונג איז דאָך תמיד געווען אין דיר? — „בקרוב וועלן מיר זיך זען!"

„עטלעכע טעג זענען פאַרביי און דו ביסט טאַקע געקומען. דו ביסט געשטאַנען פאַר אונדז און דיינע אויגן האָבן געגלאַנצט פאַר שמחה, דיין פּנים האָט געשטראַלט פאַר פרייד. דו האָסט דערציילט וועגן דעם בטחון, וואָס האָט דיך באַגלייט אויף דיינע פיל וואַנדערונגען... „איך האָב געוואוסט — האָסטו געזאָגט — אַז מיר וועלן זיך זען דאָ אין ארץ ישראל"; אויך מיר האָבן דאָס געוואוסט. און באַלד האָט מען דיך געזען אינעם טונקלען שלאָסראַנצוג. מיטן האַמער אין דער האַנט, מיט אַ שטענדיקן שמייכל ביסטו געשטאַנען ביי דער קאָוואַדלע אַדער ביי דער טאַקעריי. תמיד האָבן דיינע ליפּן געברומט אַן אַלט־נייעם ניגון..."

* * *

בעת די קאַמפּן אין משמר הירדן איז געפאַלן דער טאַרנער חלוץ

ישראל צייכנער

געבוירן אין טאַרנע אינעם יאָר 1910, האָט ער פון די יינגסטע יאָרן געהערט צום השומר הצעיר און דאָרט באַקומען די חלוצישע דערציאונג. נאָכן אַדורכמאַכן

ישראל צייכנער ז״ל (ערשטער פון רעכטס) מיט זיין משפּחה

די הכשרה אין נאָוויידוואָר (גאַליציע) איז ער אינעם יאָר 1928 עולה געווען קיין ארץ ישראל, וואו ער ווערט צוזאַמען מיט אַנדערע חלוצים פון גאַליציע צוגעטיילט צו דער קבוצה, וואָס האָט געאַרבעט אין בת־גלים נעבן חיפה און דערנאָך באַזעצט זיך אויף שטענדיקער התישבות אין עין המפרץ נעבן חיפה. אינעם יאָר 1932, באַקומענדיק די ידיעה וועגן דעם טויט פון זיין מוטער ז״ל, פאָרט ישראל צייכנער צוריק קיין טאָרנע, אָבער אינעם יאָר 1939 קערט ער זיך צוריק קיין ארץ ישראל מיט דער עליה ב׳.

דעם 28־טן יולי 1948 איז ישראל צייכנער געפאַלן ווי אַ העלד אין דער באַפרייאונגס־מלחמה. ער האָט פאַריתומט אָ פרוי מיט אַ קינד. כבוד זיין אָנדענק!

* ♦ *

זיין לעבן פאָרן פאָטערלאַנד האָט אויך אַוועקגעגעבן דער יינגער קצין

בנימין באדנער

פון טאָרנע, אַן אייניקל פון ר׳ יוסף יוחנן העניג זצ״ל. בנימין באָדנער איז צוזאַמען מיט זיין פאָטער געווען אין טאָרנער געטאָ און אויפן וועג קיין בעלזשעץ האָט ער אַרויסגעריסן אַ ברעט אין וואַגאָן און איז צוזאַמען מיטן פאָטער געשפרונגען פון וואַגאָן. דער פאָטער האָט געבראָכן אַ פוס און אַריינגעפאַלן צוריק צו די דייטשע רוצחים. דער יונגער באָדנער האָט זיך נאָך פיל איבערלעבונגען דערשלאָגן אינעם יאָר 1942 דורך אונגאַרן קיין ארץ ישראל און איינגעטרעטן אין שולע אין מקוה ישראל. מאָביליזירט אין דער אַרמיי, האָט ער באַקומען אַן אָפיצירן־ראַנג און בעת די קאַמפן אין נגב אומגעקומען מיט אַ העלדישן טויט. כבוד זיין אָנדענק!

* ♦ *

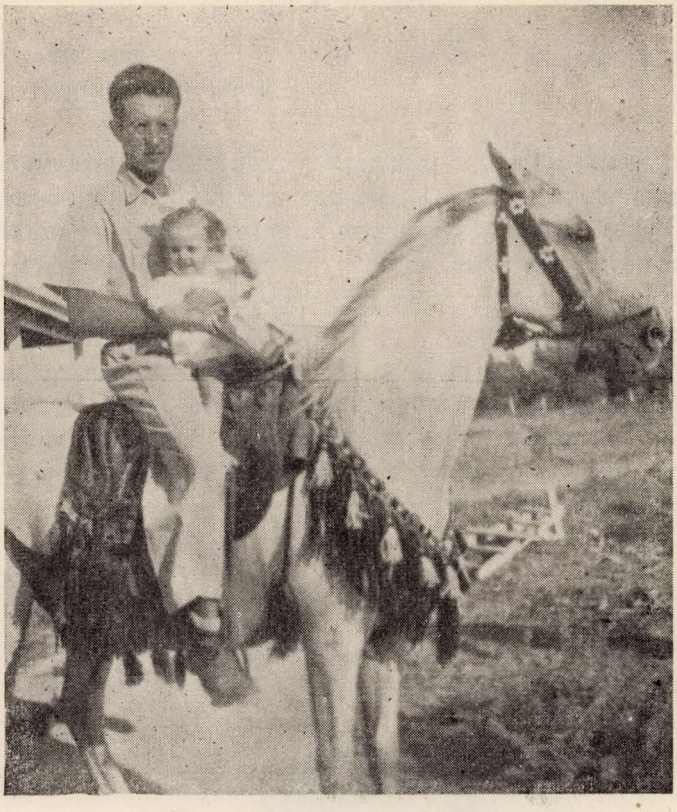
גאָר יונג האָט פאַרלאָזט זיין עלטערן־היים און עולה געווען קיין ארץ ישראל דער זון פונעם באַקאַנטן ציוניסטישן און געזעלשאַפטלעכן מנהיג ד״ר וואָלף שענקעל ז״ל

אדאם שענקעל

דערצויגן אין דער טאָרנער „גורדוניה״. פונעם ערשטן טאָג נאָך זיין אָנקומען אין לאַנד אַריין, האָט ער געאַרבעט אין קיבוץ און איז געווען דער שטאָלץ פון טאָרנער חלוצישער מחנה. בשעת די באַפרייאונגס־קאַמפן איז ער דעם 25־טן יולי 1948 בעת דער נאַכט־שמירה געפאַלן פון אַ פיינטלעכער קויל. פון אבוקה, וואו ס׳אָט זיך געפונען דאָס קבר, האָט מען דעם קערפער פונעם געפאַלענעם איבערגעפירט אויף הר הרצל, וואו דער יונגער העלד רוט צוזאַמען מיט אונדזערע נאַציאָנאַלע גיבורים. כבוד זיין אָנדענק!

* ♦ *

אינעם באַפרייאונגס־קאַמף איז אויך געפאַלן

אַדאָם שענקעל ז״ל

אביגדור פיש ז״ל

דערצויגן אינעם חלוצישן גייסט אין דער טאָרנער יוגנט־אָרגאַניזאַציע „הנוער הציוני״, איז ער אין יאָר 1939 עולה געווען קיין ארץ ישראל מיט דער עליה ב׳ און זיך באַזעצט אינעם אַלגעמיין־ציוניסטישן קבוץ „תל־יצחק״, פון וואַנען ער איז מיט אַ גרופּע חלוצים אַריבערגעגאַנגען אויף התישבות אין אַ נייעם קבוץ „שרשים״ אין גליל התחתון.

נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה טרעט ער אַריין פרייוויליק אין מיליטער און האָט ביז צום סוף פון דער מלחמה געקעמפט אין פאַרשידענע קאָנספיראַטיווע קאַמף־גרופּן. נאָך דעם באַפרייען פון מיליטער באַזעצט ער זיך אין נתניה און נאָכדעם, ווי ער האָט חתונה געהאַט, הייבט ער אָן זיך צו בויען אַן אייגן היים אין ישראל. באַלד אָבער האָט זיך אָנגעהויבן דער באַפרייאונגס־קאַמף. דער קעמפער אביגדור פאַרלאָזט די ערשט וואָס אויפגעבויטע היים און זיין יונגע פרוי און באַטייליקט זיך אין די שווערסטע שלאַכטן מיטן אַראַבישן שונא.

אין דער שלאַכט ביי ברוה איז ער דעם 10.7.1948 געפאַלן ווי אַ העלד אויף דער קאַמף־פאָזיציע. צוויי טעג שפּעטער האָט זיין פרוי געבוירן אַ קינד. ביז צום

הײַנטיקן טאָג לעבן אין נתניה די פאַריתומטע פרוי און קינד פונעם יונגן העלד אביגדור פיש. כבוד זײַן אָנדענק!

* * *

עס איז שווער אויסצורעכענען די העלדנטאַטן פון טאָרנער קינדער, וואָס האָבן געקעמפט סיי אין דער הגנה בשעת דעם מאַנדאַט — סיי בשעת דער באַפרייאונגס־מלחמה מיט די אַראַבישע מדינות. די חלוצים וואָס זענען עולה געווען נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווי אויך די עולים חדשים, וואָס זענען געקומען אין לאַנד אַריין מיט דער לעצטער מאַסן־עליה, האָבן געהאַלטן זייער חוב לגבי דעם פאָטערלאַנד. טאָרנער קינדער געפינען זיך אין די קברים פון אומבאַקאַנטע זעלנער. טאָרנער יידן האָבן געקעמפט אין דער בריגאַדע, אין דער הגנה און אין דער צבא הגנה לישראל. זייערע נישט־באַשריבענע העלדנטאַטן פילן אָן מיט שטאָלץ די הערצער פון טאָרנער יידן אין ישראל און אין דער גאָרער וועלט.

מיט שטאָלץ קאָנען מיר אָנווייזן אויף דעם געוועזענעם שילער פון דער טאָרנער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה״, דערציגן אין „הנוער הציוני״ אין טאָרנע,

עמיל בריג

וועלכער איז איינער פון די עלף העלדן, וואָס האָבן פאַר די העלדנטאַטן בשעת דער באַפרייאונגס־מלחמה באַקומען די העכסטע מדינה־אויסצייכענונג דורכן

עמיל בריג

ערשטן פרעזידענט פון ישראל ד״ר חיים ווייצמאַן ז״ל און ערשטן זיכערהייטס־מיניסטער דוד בן־גוריון.

עמיל בריג, זון פון אַרטור בריג, דעם אַקטיוון ציוניסטישן טוער אין טאַרנע (ער איז אומגעקומען מיט זיין פרוי אינעם טאַרנער געטאָ), האָט געהערט צו די טאַלענטירטע שילער פון דער גימנאַזיע „שפה ברורה״ אין טאַרנע. איינער אַליין זיך געריכט פון זיין גאַנצער משפּחה, איז ער ביי דער ערשטער געלעגנהייט אין יאָר 1945 עולה געווען קיין ארץ ישראל, תיכף זיך אָנגעשלאָסן אַן דער ישראלדיקער אַרמיי און אַנטיילגענומען אין די שווערסטע קאַמפן.

ווי עס גיט איבער די שריפטלעכע אויסצייכענונג, וועלכע עמיל בריג האָט באַקומען, — האָט ער דעם 4.5.1948 אַרויסגעוויזן אויפן שלאַכטפעלד אַן אויסערגעווייַנלעכע גבורה. דעם שונא האָט אָפּגעטיילט פון דער ישראלדיקער פּאָזיציע אין עמק הירדן (ביי קבוצת גשר), נאָר אַ בריק, אונטער וועלכער די קבוצה פון עמיל בריג האָט אפילו פריער אונטערגעלייגט אויפרייס־מאַטעריאַל, נאָר ס׳איז די ישראלדיקע קעמפער נישט געלונגען די בריק אויפצוריסן. דער שונא איז שוין געווען ביי דער בריק, וואָס איז געשטאַנען אונטער אַ שרעקלעכן פייער מצד די אַראַבישע אָנגרייפער, אַזוי, אַז ס׳איז אוממעגלעך געווען זיך צו דערנעטערן צו דער בריק. דעמאָלט האָט עמיל אונטער אַ האָגל פון אַראַבישע קוילן זיך דערנעטערט צו דער בריק און ממש אין דער לעצטער מינוט געבראַנגט דעם אויפרייסמאַטעריאַל צו עקספלאָזיע. די בריק איז צעשטערט געוואָרן און אַ דאַנק דעם איז דער שונא אויפגעהאַלטן געוואָרן און עס איז צונישט געמאַכט געוואָרן דער אָנגריף אויף דער ישראל־פאָזיציע. עמיל בריג איז בשלום צוריקגעקומען צו זיין באַזע. פאַר דעם העלדנטאַט האָט ער באַקומען די העכסטע אויסצייכענונג, וואָס עקזיסטירט אין דער ישראלדיקער אַרמיי.

לאות ולעדות

כי סמל 14286 בריג אמיל

גילה גבורה למופת בחרפו נפשו בשדה הקרב

ב גשר ביום ה׳ באדר תשט׳ (3 1948)

וזאת אשר עשה

בשעת ההתקפה של האויב על
קבוצת גשר ניסו המגינים לשוא
להפעיל את רוסר הנפץ שברשותם
קודם לכן תחת האש שבדרך
לנקודה. לאשר עשהיני האויב החלו
להתקיף אל הנקודה וכל השטח היה
מכוסה אש עזה של האויב התקדם
סמל 14286 בריג אמיל אל הגשר וברגעים
האחרונים טרם הצליח להפעיל
את רוסר הנפץ לפוצץ את הגשר
ולמנוע מאת האויב את האפשרות
של התקפת הנקודה מטווח קרוב
סמל 14286 בריג אמיל עזר בשלום לבסיס

על מעשה זה ניתן לו אות גבורה

אות ההצטיינות הנעלה ביותר אשר לעבא הדגה לישראל

נשיא מדינת ישראל

שר הבטחון

הקריה יום ל׳ בתמוז התשט׳

די שריפטלעכע אויסצייכענונג פון עמיל בריג

ד׳ פייערונג פון אייסציימענען דעם העלד עמיל ברינג דורכן ערשטן פרעזידענט פון ישראל ד״ל חיים ווייצמאן ז״ל און ערשטן מיניסטער־פרעזידענט דוד בן־גוריון.

יצחק ביטנער (מאדער)

לינקע פועלי ציון אין טארנע

(אין די יאָרן 1939 — 1926)

די שפּאַלטונג פון דער פועלי ציון באַוועגונג אין יאָר 1920, דער כּמעט אומלעגאַלער מצב פון דער פּאַרטיי, די רדיפות פון דער מאַכט, און לבסוף — דאָס פּאַרלאָזן טאָרנע מצד אַ ריי אַנפירנדיקע חברים (דניאל לייבל און אַנד׳), האָבן גורם געווען דערצו, אַז אין יאָר 1926, ווען דער שרייבער פון די שורות איז געקומען קיין טאָרנע, האָט ער געטראָפן די פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע אינגאַנצן אָפּגעשוואַכט.

דעם נר־תמיד פון פועלי ציון האָט אונטערגעהאַלטן אַ קליינע געטרייַע גרופּע בראש מיט די חברים: פיניע גליק, נחום איינשפרוך, הענעך טיש, יאָסעק פּערל־בערגער, יוחנן וואָשניצער, מגר. דוד אייכענהאָלץ (לענקאָוויטש), העשע גליק, שמעון שילער, מ. ספּאָדעק, לייבוש ליכטינגער, מרים קאָרן (אייכענהאָלץ) און הענדל וואַלדמאַן־גינטער.

אין קאמף מיטן אנאלפאבעטיזם

אין אַנהויב פון דער אויבנדערמאַנטער תקופה, איז די אַרבעט געפּירט געוואָרן דער עיקר צווישן דער יוגנט, אין לאָקאַל אויף טאַרגאָווע 10, אונטער דער שילד פון „יידישן יוגנטליכן אַרבעטער־און האַנדלס אַנגעשטעלטן פּאַריין פועלי ציון״, געגרינדעט אין טאָרנע נאָך אינעם יאָר 1904, דורכן אומפאַרגעסלעכן חבר יעקב קענער. דאָס איז געווען די ערשטע פועלי ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין דער וועלט. אַ דאַנק דער פּאָטערלעכער מיטהילף פון די אויבנדערמאַנטע חברים, איז אונדזער אַרבעט שוין ווייטער געפּירט געוואָרן דורך אַן אַקטיוו, וואָס איז אַרויסגעוואַקסן פון דער יוגנט גופא.

די „יוגנט״ האָט דערציגן און געהאַט אונטער איר השפּעה הונדערטער לערנ־יינגלעך, יונגע אַרבעטער און האַנדלס־אַנגעשטעלטע, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס צו יענער צייט אין די טאָרנער יידישע אַרבעטערשאַפט געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער בונדישער אַנטי־ציוניסטישער איינשטעלונג. די אידעען פון פּראָלעטאַריישן ציוניזם זענען נישט געווען אַזוי „לייכט־פאַרשטענדלעך״ און

פֿאָפולער. אַ דאַנק אָבער דער אומדערמידלעכער און מסירות נפשדיקער אויפקלער־אַרבעט מצד דער „יוגנט״־אָרגאַניזאַציע, האָט זי געשלאָגן טיפע וואָרצלען און איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לעבעדיקער מאַסן־אָרגאַניזאַציע מיט אַ פילפֿאַרביקער טעטיקייט און ברייטער השפּעה.

אין אונדזערע רייען האָבן זיך רעקרוטירט יוגנטלעכע פון די אָרעמסטע היימען פון גראַבווקע, ניי שטאָט, פֿאָלנאַ אדג״ל, ווי אויך קינדער, וועלכע האָבן אין פריען עלטער געמוזט העלפן זייערע עלטערן אויסטראָגן דעם עול פֿרנסה. פֿאַרשטייט זיך, אַז גאָר גרויס איז געווען צווישן זיי דער פּראָצענט פון די, וועלכע האָבן לגמרי נישט באַזוכט אַ שול צי אפילו אַ תלמוד־תורה... דעריבער איז אונדזער ערשטע אויפגאַבע אין דער דערציאונגס־אַרבעט געווען — קאַמף מיטן אַנאַלפֿאַבעטיזם אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט. די דאָזיקע אַרבעט איז מיט עקשנות געפֿירט געוואָרן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט און אין די הייסע זומער־אָונטן. די לערער אויף די קורסן זענען געווען די מער באַוואוסטזיניקע חברים. און דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן נאָך אַ לאַנגן שווערן אַרבעטס־טאָג סיי פון די לערער, סיי פון די תלמידים.

דאָס אויסלערנען דעם יוגנטלעכן לייענען און שרייבן האָט ערשט פֿאַר אים פריי געמאַכט דעם וועג צו וויסן, אויף אויסצובריי־טערן זייַנע ידיעות און קענטע־נישן, פֿאַרטיפֿן זיין פֿאָליטישן באַוואוסטזיין. פֿאַרשטייט זיך, אַז די גאַנצע אַרבעט איז געפֿירט געוואָרן אין באָראָאָוויסטיש־מאַרקסיסטישן גייסט.

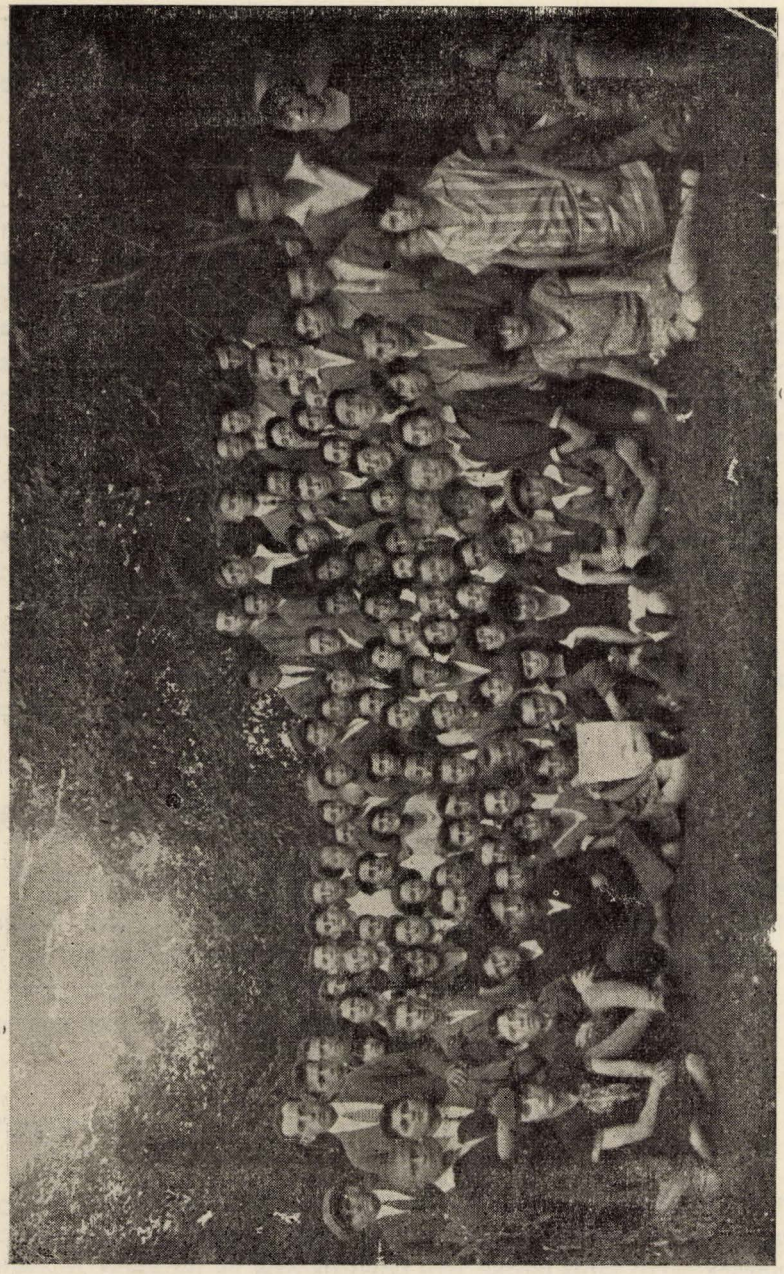
די זומער־שבתים פלעגן אויסגענוצט ווערן אויף אויספלוגן אין דער אַרומיקער סביבה. ווינטער־צייט זענען אייַנגעאָרדנט געוואָרן רעפעראַטן און פֿאָרלעזונגען אויף פֿאַרשידענע וויסנשאַפֿטלעכע און פֿאָליטישע טעמעס.

באראכאוו־ביבליאטעק

די באָראָכאָוו־ביבליאָטעק, אָנגעפֿירט דורך די חברים יוחנן וואָזשניצער, הענדל וואַלדמאַן, וואָלף קאָלב, מאַניע באַנק און אנד׳, האָט געציילט בערך 3.000 בענד, און איז נאָך דער ביבליאָטעק פון „שפה ברורה״, געווען די צווייט־גרעסטע צווישן די יידישע ביבליאָטעקן אין טאָרנע. זי האָט באַדינט עטלעכע הונדערט לייענער — דער עיקר עלטערע און יוגנטלעכע אַרבעטער.

דראמקרייז

דער דראַמאַטישער קרייז ביי דער יוגנט, מיט וועלכן ס׳האָבן אָנגעפֿירט די חברים חיים־איטשע פעלדגרעבער, בערל לייכטער, יחזקאל לייכטער, בנימין בעטריבניס, בראָנשטיין און אַנד׳, איז געווען זייער באַליבט צווישן יידישן אַרבעטער עולם אין שטאָט. מיט זיינע „ליטעראַרישע טיילן״ אויף אונדזערע אָקאָדעמיעס און געלעגנהייטס־פייערונגען, צי מיט באָזונדערע אָונטן, איז דער דראַמאַטישער

אויספלוג פון דער סאָרבער „יוגנט" ביי דער ביאַלע אין יאָר 1930

קרייז געווען אַ קוואַל פון קולטורעלן געוינס און פאַרווייטונג פאַר הונדערטער באַזוכער.

„יונגבאר"

מיט דער גרינדונג פון דער קינדער־אַרגאַניזאַציע א. נ. פון בער באָראָכאָוו „יונגבאָר" (יונגע בּאָראָכאָוויסטן), וועלכע האָט אַרייַנגעבראַכט פרייד און ליכטיקייט אינעם לעבן פון יידישן אַרבעטער־קינד, איז גלייכצייטיק אויסגעבראָכט געווואָרן דער רעזערוואַר פּרישע קאַדרעס פאַר דער יוגנט, וועמענס עלטערע שיכטן האָבן בהדרגה אָנגענומען אַקטיוו ווערן אין דער פאַרטיי־אַרבעט. אַ דאַנק די קינדער האָבן מיר באַקומען מערער צוטרוי מצד זייערע עלטערן. פיל פון זיי, ביז דעמאָלט פרעמדע און אפילו געגנערישע צו אונדזערע אידעען, זענען מיט דער צייט געווואָרן טרייַע אָנהענגער פון דער פועלי ציון באַוועגונג.

זומער קאָלאָניעס

די יוגנט מיט דער מיטהילף פון פאַרטיי־חברים, אָן וועלכע עס איז הילף פון דרויסנדיקע קוועלן, האָט אָרגאַניזירט זומער־קאָלאָניעס אין פּלעשנאָ און אין ריטראָ. אַ דאַנק דעם איז פאַר הונדערטער יידישע יונג־אַרבעטער און קינדער געגעבן געווואָרן די מעגלעכקייט אָפּצורוען זיך עטלעכע וואָכן אויף דער פרישער לופט, אַרויסרייסן זיך אין די זומער־חדשים פון זייערע ענגע חושכדיקע הייַמען און אייַנאָטעמען אין זיך די געאָגראַפיש אָזוי נאָענטע, אָבער פאַקטיש זייער ווייטע פאַרן יידישן אַרבעטער, לופט פון די אַרומיקע שיינע געגנטן.

ספּאָרט־קלוב

דער יידישער אַרבעטער ספּאָרט־קלוב „גוויאַזדאַ־שטערן" האָט געציילט הונדערטער מיטגלידער און פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט צווישן די ספּאָרט־קלובן אין טאָרנער קרייז. „גוויאַזדאַ" איז געווען דערכגענומען מיט דער זאָרג צו פלעגן אַ געזונטן קערפּער און אויסגלייכן דעם רוקן פונעם יידישן יוגנטלעכן אַרבעטער.

אימפּאָזאַנטע יובל־פייַערונג

די פירות פון דער מיפּולער און פאַרצווייגטער טאָג־טעגלעכער אַרבעט צווישן דער יוגנט האָבן נישט לאַנג געלאָזט אויף זיך ווַארטן. דאָס האָט אַמבעסטן באַווּיזן די פייַערונג פון 25־יעריקן יובל פון דער יוגנט, פאָרגעקומען אין יאָר 1929 — סיי

א גרופע מיטגלידער פון דער מאַרנער „יוגנט" מיט דעם שרייבער הערש פענסטער אין זיין פּריי (דרימע ריי פון אונטן אויפן דריטן אין פערטן אָרט)

מיט איר גלענצענדער אַרגאַניזירונג, רייכקייט פון פּראָגראַם און מאַסנהאַפטיקער באַטייליקונג פון יוגנטלעכע און עלטערע חברים, יונגבאָריסטן, עלטערן, פריינט און סימפּאַטיקער. אַ וואַרעמע אַטמאָספערע האָט צו יענער צייט אַרומגערינגלט די שטאַרק־פּאָרוואָרצלטע פועלי ציון „יוגנט" אין טאָרנע. לכבוד דעם יובל איז דורך דער טאָרנער אַרגאַניזאַציע אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ ספּעציעלער נומער „טאָרנער פרייע יוגנט", וועלכער איז פאַרשפּרייט געוואָרן אין טויזנט עקזעמפּלאָרן.

דורכן אָנטייל פונעם גרינדער פון דער טאָרנער „יוגנט"־אַרגאַניזאַציע און פון דער פועלי ציוניסטישער „יוגנט"־באַוועגונג בכלל, חבר יעקב קענער — אַלס שליח פון צ.ק. „יוגנט", און חבר יוסף ראָזען אין נאָמען פון פּאַרטיי־ צ.ק., האָבן די צענטראַלע אינסטאַנצן געברענגט צום אויסדרוק זייער אַנערקענונג פאַר אונדזערע אויפּטוען אין טאָרנע.

ערשטער מאי 1930

אין יאָר 1930, האָבן מיר נאָך אַ צעניאָריקן איבערריס זיך שוין געפילט גענוג שטאַרק אויף ווידער צו פייערן דעם ערשטן מאַי דורך אַ גאַסן־דעמאָנסטראַציע, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ביי דעמאָלטיקע כוחות־פּאָרהעלטענישן אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס, ווען די פּראָפּ־פּאַריינען זענען געווען באַהערשט פון בונד האָט אונדזערע חברים געדראָט פיל איבערראַשונגען פּאָרן „חטא" צו דעמאָנס־טרירן מיט לינקע פועלי ציון (קיין אַנדערע סאָציאַליסטיש־ציוניסטישע פּאַרטייען האָבן דעם ערשטן מאַי עפּנטלעך נישט דעמאָנסטרירט אין טאָרנע). פונדעסטוועגן האָט דאָס קיין איינעם פון אונדזערע חברים נישט אָפּגעהאַלטן פון דעמאָנסטרירן אינעם טאָג פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־יומטוב אונטער די פאָנען פון פועלי ציון, פאַר אַלגעמיינע און ספּעציפּיש־יידישע לאָזונגען.

„געזעלשאפט פריינט פון ארבעטנדיקן פאלעסטינע"

וועגן די „געזעלשאַפט פריינט פון אַרבעטנדיקן פּאַלעסטינע" האָט אין יאָר 1931 אַרגאַניזירט איר קאָנגרעס אין וואַרשע, זענען דורך אונדז מאָבילִיזירט געוואָרן הונדערטער דעקלאַראַנטן. אויפן קאָנגרעס גופא זענען מיר געוואָרן פאַרטראָטן מיט דריי דעלעגאַטן.

די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה, האָבן מיר געעפנט אַ גרויסן לייענזאַל אינעם לאָקאַל פון דער „געזעלשאַפט פריינט פון אַרב' פאַלעסטינע", פון וועלכן ס'האָבן געגאַסן הונדערטער לייענער. אונטער דער פירמע פון דער נאָר וואָס דערמאָנטער געזעלשאַפט, האָבן מיר אין די לעצטע יאָרן ערב דעם צווייטן וועלט־קריג געפירט די גאַנצע קולטור־טעטיקייט, נאָכדעם ווי די מאַכט האָט פונאַנדערגעלאָזט די „געזעלשאַפט אוונט־קורסן פאַר אַרבעטער".

צום קאָנגרעס פון דער „ליגע פאַרן ארבעטנדיקן ארץ־ישראל", פאַרגעקומען אין

ד״ר גרשון גרשוני, מיטגליד פון צענטראַל קאָמיטעט פון פועלי ציון לינקע אין פוילן — אין טאָרנע אין יאָר 1931. פון רעכטס אויף לינקס: ד״ר גרשוני (איצט אין ישראל) מרים קאָרן־לענקאָוויץ ז״ל, מגר. דוד לענקאָוויץ ז״ל און דרוקער ז״ל.

בערלין אין יאָר 1932, האָט אונדזער רשימה אין טאָרנע באַקומען מיט קנאַפּע 40 שטימען מערער ווי אַלע איבעריקע גרופּירונגען אין דער ליגע צוזאַמען.

פראָפעסיאָנעלער קאמף

אין אָנהויב פון דעם באַשריבענעם פעריאָד איז אונדזער השפּעה אין דער פּראָפעסיאָנעלער באַוועגונג געווען אַ מינימאַלע. דער אייניציקער פּאַריין אין וועלכן מיר האָבן צו יענער צייט געהאַט אייגפלוס, איז געווען דער פּאַריין פון האַנדס־אָנגעשטעלטע, וועלכן אונדזערע חברים וואָשניצער, שילער, גליק, ליכטינגער, רעגינע לייכטער און אַנד׳, האָבן אָנגעהויבן רעאָרגאַניזירן נאָך אין יאָר 1927. מיטן אונטער־וואַקסן פון יונגן דור חברים, צווישן וועלכע עס האָט דאָמינירט אַ מער פּראָלעטאַ־רישער עלעמענט (שנייידער, קאַמאַשנמאַכער, היטל־מאַכער), האָבן מיר אָנגעהויבן אַ גראַנגל פאַר אונדזערע רעכט אין דער אָנפירונג מיט די באַזונדערע פּראָפּע־סיאָנעלע פּאַריינען, וועלכע האָבן דאָמינירט אינעם לעבן פון דער טאָרנער יידישער אָרבעטערשאַפט. לכתחילה האָבן מיר אַרויסגעזוקט די פּאָדערונג צו שאַפן יוגנט־סעקציעס בייַ די פּאַריינען, כדי באַשיצן די יונגע אַרבעטער און לערניינגלעך, וועמענס אינטערעסן מען פלעגט פּשוט פאַרנאַכלעסיקן בייַ אַלע אַקציעס וואָס זענען

געפירט געוואָרן דורך די עלטערע אַרבעטער אויף אויסצובעסערן זייערע באַדינגונגען.

בעתן גרויסן שניידער־שטרייק אָנהויב 1933 יאָר, וואָס האָט זיך געצויגן איבער דריי חדשים, איז אויף אַ בולטן אופן געקומען צום אויסדרוק די אַקטיווקייט און אויסגעוואַקסענע השפעה פון לינקע פועלי ציון. אונדזערע חברים האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין שטרייק, משפיע געווען אויף דער גאַנצער אַקציע, ביזן זיגרייכן סוף פון שליסן אַ קאָלעקטיוון אָפמאַך.

די טרייע אַרבעט פון אונדזערע חברים איז ווי געהעריק אָפגעשאַצט געוואָרן דורך דער עטלעכע טויזנט קעפיקער מאַסע פון יידישע נאַדל־אַרבעטער אין טאַרנע. זינט דעמאָלט, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, זענען די חברים פסחיה ווייזער, גאָלדע פרידמאַן־ביטנער, מרים קאָרן־לענקאָוויטש, טוביה זילבער־מאַן, וואָלף שולדנפריי, יצחק פאַבער, גוסטע שפריצער, ישראל פאלער, בנימין הערבסט, משה אַנקער, זלמן לויפער, דער שרייבער פון די שורות און אַנדערע חברים, דערווויילט געוואָרן אין אַלע אָנפירער־אינסטאַנצן פון דער פראָפעסיאָנעלער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט און טריי אויסגעפירט די אויף זיי אַרויפגעלייגטע פליכטן אין די פאַרואָלטונגען, פאַך־קאָמיסיעס און חברים־געריכטן. אונדזערס אַ חבר איז אויך דערווויילט געוואָרן אָלס דעלעגאַט צום פאַרייניקונגס־צוזאַמענפאָר פון די צענטראַלעס פון די בונדישע און לינקע נאַדל־פאַרייענען, פאָרגעקומען אין וואַרשע אין יאָר 1934. די צענטראַלע פון די פראָפ־פאַרייענען וואָס זענען געווען אונטער דער השפעה פון לינקע פועלי ציון, איז ערשט שפעטער צוגעשטאַנען צו דער פאַרייניקונג.

דאָס אַריינדרינגען פון פועלי ציון אין דער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג און זייער באַטייליקן זיך אינעם טאָג־טעגלעכן קאַמף פון די יידישע אַרבעטער האָט געעפנט אַ וועג פאַרן אַריינדרינגען פון פראָלעטאַריש־ציוניסטישע אידעען אין דער סאַמע געדיכטעניש פון דער יידישער אַרבעטערשאַפט. בעת דער שקל־קאַמפאַניע צום 21־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין וועלכן אונדזער פאַרטיי האָט נאָך אַ לענגערן פרנסטן ויכוח באַשלאָסן זיך ווידער צו באַטייליקן, זענען דורך אונדזערע חברים פאַרשפרייט געוואָרן אַ באַדייטנדיקע צאָל שקלים צווישן די פראָפעסיאָנעל־אָרגאַניזירטע אַרבעטער, — אַ זאַך וואָס איז פריער כמעט נישט געווען דענקבאַר...

פאָליטישע קאמפן

נישט געווען קיין שום געזעלשאַפטלעך־פאָליטישע דערשיינונג סיי אינעם אינ־טערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־לעבן, אין ארץ־ישראל און אינעם יידישן לעבן בכלל, וואָס זאָל נישט האָבן דעם געהעריקן אָפרוף ביי פועלי ציון. דורך אויפרופן, אָפישן, מיטינגען און דעמאָנסטראַציעס, האָבן מיר שטענדיק געפרופן יידישע אַרבעטער צו פאָליטישער וואַכזאַמקייט און קאַמף. גלייך נאָך די בולטיקע געשעענישן אין ארץ־ישראל אין יאָר 1929, וועו די אַנטי־ציוניסטישע קאָנצענטראַציע האָט שוין געזען דערין דעם אָנהויב פון סוף פון דער „ציוניסטישער אַוואַנטורע", און דער ציוניס־

טישער לאַגער האָט נאָך נישט באַוויזן זיך אַנטקעגנשטעלן דעם פאַרייניקטן אַנטי־ציוניסטישן פראָנט, וועלכער האָט זיך סאָלידאַריזירט מיט די „באַוולטע" און „אויפגעברויזטע" אַראַבער — זענען לינקע פועלי ציון אין טאָרנע געווען די ערשטע צו רופן אַ מאַסן־מיטינג מיט דער באַטייליקונג פון חבר זרבבל, וואו ס׳איז אויפ־גערעדט געוואָרן דער מופטיש־רעאַקציאָנערער און אימפעריאַליסטישער הינטער גרונט פונעם פאָגראָם. אויפן מיטינג האָבן אויך באקומען אַן אָפשניט די שונאי ציון אויף דער יידישער גאַס, וועלכע האָבן אָפּגעדירט דער דאָזיקער „רעוואָלוציע". די הילפס־אַקציע, פראָקלאַמירט דורך לינקע פועלי ציון, איז באַגייסטערט אויפ־גענומען געוואָרן דורך הונדערטער חברים און פריינט. זיי האָבן אַרייגעטראָגן זייער באַשטייערונגט אין דער הויך פון צווישן אַרבעטסטעג, וואָס פאַר פיל פון זיי האָט עס געמיינט פשוט אַוועקרייסן פון אייגענעם מויל און פון מויל פון די פרויען און קינדער. אַזוי אַרום האָבן זיי געוואָלט ברענגען צום אויסדרוק זייער סאָלידאַריטעט מיטן קעמפנדיקן ארץ־ישראל.

צוזאַמען מיט דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָבן מיר זיך באַטיילט אינעם קאַמף פאַר אַמנעסטיע פאַר פאָליטישע אַרעסטירטע, אַנטיילנעמענדיק אין אַלע אַקציעס און אַרויסטרעטונגען, פאַרבונדענע מיט דער קאַמפאַניע.

בעתן פראָטעסט־שטרייק קעגן אַנטיסעמיטישן כוליגאַניזם, פראָקלאַמירט דורכן לאַנד־ראַט פון די יידישע פראָפ׳־פאַריינען אין שייכות מיט די העץ־קאַמפאַניע אַרום דעם פראָיעקט צו פאַרווערן די יידישע ריטועלע שחיטה, זענען לינקע פועלי ציון חברים געווען צווישן די אַקטיוסטע, וואָס האָבן בייגעטראָגן צום אַלגעמיינעם כאַראַקטער פון שטרייק אין יידישן טאָרנע.

* * *

די טאָרנער פועלי ציון אַרגאַניזאַציע האָט אויך מיטגעהאָלפן צו דער אַנט־שטייאונג פון אירע שוועסטער־אַרגאַניזאַציעס אין טאָרנער קריז, געשיקט דאָרט אינסטרוקטאָרישע כוחות. די לעבעדיקסטע צווישן זיי, זענען געווען די אַרגאַני־זאַציעס אין בריגל (בזשעסקאָ) און נאָווי־קאָרטשין.

וואל־אקציעס

אונדזער פאַרטיי האָט געגומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין אַלע וואָל־קאַמפאַניעס: סיי אַרטיקע (קהילות, שטאָטראַט, קראַנקן־קאַסע), סיי אַלגעמיינע — צום פויילישן סיים. בעת די לעצטע קהילה־וואָלן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין יאָר 1938 אויפן סמך פון דער רעאַקציאָנערער וואָל־אָרדינאַציע, איז אונדזער חבר מגר. דוד לענקאָוויטש־אייכענהאָלץ דערוויילט געוואָרן אין קהילה־ראַט אויף דער ליסטע פון פועלי ציון.

צו די לעצטע שטאָטראַט־וואָלן האָבן אונדזערע קאַנדידאַטן בלויז אין צווי וואָל־ראַיאָנען באַקומען 800 שטימען (רינעק) און 600 שטימען (גראַבווקע).

פאַרן פראַלעטאַרישן ציוניזם

אונדזער פאַרטיי און יוגנט איז אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס אייניציק און אַליין אויסגעקומען צו פירן דעם אידאישן קאַמף פאַרן פראַלעטאַרישן ציוניזם. די אַנדערע ציוניסטישע פאַרטייען, אפילו די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע, גרופירט אַרום דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, האָבן אין טאַרנע נישט געוואָגט צו קומען מיט זייער וואָרט צווישן דער יידישער אַרבעטער־מאַסע. די דאָזיקע מאַסע איז געלאָזן געוואָרן פאַר דער השפעה פון בונד און יידישע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן אין זייער אַנטי־ציוניסטישער אַגיטאַציע אויסגענוצט די אינערציע פון יידישן אַרבעטס־מענטש. אויף אונדזער גורל איז אויסגעפאַלן, צוזאַמען מיט די אויבנדערמאָנטע אַרבעטער־פאַרטייען, צו פירן דעם קאַמף פאַר די טאָג־טעגלעכע אינטערעסן פון יידישע אַרבעטער און רופן אים צום באַטייליקן זיך אין אַלגעמיינע פאָליטישע קאַמפאַניעס, — און אין דערזעלבער צייט געפירט אַ פאַרביטערטן געראַנגל פאַר דער אידעע פון פועלי ציון, פאַר באַקומען בירגער־רעכט צווישן דער קלאַסן־באַוואוסטזיניקער יידישער אַרבעטערשאַפט.

מיט אויסערגעווייניליכער איבערגעגעבנקייט האָט אונדזער אַקטיוו אָנגעפירט מיט אַלע אַרבעטן פון דער באַוועגונג, אַוועקגעבנדיק דער פאַרטיי די גאַנצע פרייע צייט. אין משך פון דער באַשריבענער תקופה, איז סיי אין פאַרטיי, סיי אין אירע אינסטיטוציעס, נישט געווען קיין אייַנצלטער פונקציאָנער. אפילו די חברים וואָס זענען געווען טעטיק אין די פראָפעסיאָנעלע פאַריינען, האָבן געטאָן זייער אַרבעט אין די אָונטן, שבתים און יומטובים, נאָך לאַנגע שוועכע אַרבעטס־טעג אין וואַרשטאַט, געשעפט צי ביורא. זייער באַלוינונג איז געווען אינעם געפיל, אַז זיי טוען אָ נוצלעכע אַרבעט אין די אינטערעסן פונעם יידישן אַרבעטער און פאָלקס־מענטש, פאַר אָ בעסערער צוקונפט.

צום אַנדענק פון די אומגעקומענע

אויסער די נעמען פון די חברים וואָס כ׳האָב פריער דערמאָנט, זענען צוזאַמען מיט זיי געווען אַקטיוו פאַר דער צייט אין אָרטיקן און פאַרטיי־און „יוגנט״־קאָמיטעטן, די חברים: אייכענהאָלץ יעקב, וויזער בעריש, מענדלינגער חיים־הערש, גאָלדוואַקס לעאָן, טייטעלבוים אברהם, ראָזנבוים, לויפער אברהם, לויפער זלמן, שניפער ישראל, האַנדעלסמאַן רבקה, צעלער נטע, קרעמער יוסף, גראַליצער לייבוש, גראַליצער אברהם, לעווניאָווסקי יוסף, לעווניאָווסקי פייגע, זילבערמאַן לייבוש, אַלווייס יאָסעף, מעסטל יחזקאל, פלינק שבתאי, פלינק לייבוש, אַרימאָוויטש הערש, שפריצער עלע, זיס שלמה, טימבערג מאָניעק, ווינד עטל, די ברידער פעפער, לעדערבערגער אהרון, ליכטיק מאָניעק, קאַנאַרעק לייבוש, אַקערמאַן לאָלע, טוכ־שערער משה, דרוקער אברהם, פלינק איידל, איינהאָרן הענעך און קליין זאַלעק. זיי אַלע זענען אומגעקומען אין געטאָ אָדער אין לאַגערן, צוזאַמען מיטן גאַנצן שפרודלדיקן יידישן ישוב פון דער עיר ואם בישראל טאַרנע.

אַ גרופּע טאָרנער אַרבעטער פון לינקע פּועלי ציון און בונד אויף דער חתונה פון מגר. דוד לענקאָוויץ און מרים קאָרן ז"ל.

די געציילטע חברים אַקטיוויסטן, וועמען עס איז געלונגען צו אַנטלויפן אין ראַטנפאַרבאַנד, זענען אַלע אויסער ח' מגר. דוד אייכענהאָלץ־לענקאָוויטש, געבליבן לעבן. פון זיי געפינען זיך אין ישראל די ברידער יצחק און יחאל ביטנער־מאַדער (קיבוץ גבעת חיים), פאַבער יצחק (יפו), פעפער (חיפה), בעטריבניס בנימין (הדר יוסף), קרעמער נתן (קרית בורוכוב), העגדל גינטער־וואַלדמאַן (רמת גן), קאָך איטקע (ישראל), בלוטמאַן חייקע (פוילן), ישראל פ. (ראַטנפאַרבאַנד), זילבערמאַן שבתאי (?), אייכענהאָלץ העלע און זיס יהושע (חיפה), שרה שוואַרצקאָכל (חיפה), איידל שוואַרצקאָכל (פראַנקרייך) און גוסטע שפריצער (בעלגיע).

נאך דער באפרייאונג

וועג דער שרייבער פון די שורות איז אין יולי 1945 צוריקגעקומען קיין טאָרנע, האָט זיך פאָר זיינע אויגן אַנטפלעקט דאָס אימהדיקע בילד פונעם פאַרשניטענעם יידישן ישוב. כאָטש די גאַנץ געבליבענע גאַסן האָבן ווידער געווימלט מיט מענטשן, פונדעסטוועגן האָט דאָרט געהערשט אַ בית־עולם שטילקייט. דער חרובער טייל פון געטאָ האָט ווי מיט אַ דערשטיקטן געיאָמער דערציילט וועגן פאַרשניטענעם יידישן לעבן, וועמענס לעצטער וויי־געשרייַ איז געבליבן הענגען אין דער לופטן,

געריסן זיך צו אונדזערע אויערן און האַרץ פון יעדער זייט וואו נאָר די אויגן האָבן זיך געוועדט.

דער איינציקער חבר וועלכער איז נאָכן דורכמאַכן די שבעה מדורי גהינום אין געטאָ און אַין די לאַגערן געבליבן לעבן און צוריקגעקומען אין דער חרובער שטאָט, איז געווען שאול שולדענפריי (איצט אין פאַריז). ער האָט זיך גלייך געשטעלט צו דער הילפס־אַרבעט פאַר די שרידים אין טאַרנע און די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן אויס מורא פאַר דער זיכערקייט פון זייער לעבן, זיך קאָנצענטרירט אין דער גרעסערער שטאָט. דערנאָך האָט ער מיט נאָך צוויי חברים וואָס זענען צוריקגעקומען פון ראַטנפאַרבאַנד, צוריק פונאַנדערגעבלאָזן איבער די חורבות פונעם יידישן טאַרנע דעם טליענדיקן פונק פון פועלי־ציוניזם. עס איז צוריק באַנייט געוואָרן די פועלי־ציון טעטיקייט, עס איז געשאַפן געוואָרן אַ הכשרה־קיבוץ א. נ. פון נתן בוקסבוים, און אין פאַרהעלטעניש צום דעמאָלטיקן קליינעם ישוב, האָט די פאַרטיי געפירט אַ רירעוודיקע טעטיקייט, וואָס אין איר צענטער איז געשטאַנען די עליה, און רעאַליזירט האָבן זי די אַלע חברים, וועמען עס איז דערצו געגעבן געוואָרן אַ מעגלעכקייט.

* ◆ *

זאָלן די עטלעכע שורות דינען ווי אַ מצבה פון די געציילטע ביים לעבן־געבליבענע פאַרטיי־חברים פאַר דער גרויסער מאַסע סיי דערמאָנטע און סיי די, וועמענס נעמען זענען נישט דערמאָנט געוואָרן. זייער אָנדענק באַגלייט אונדז שטענדיק אינעם לעבן און געראַנגל.

יוסף שטריים

פועלי ציון (פארייניקט מיט צ. ס.)
(1927 — 1934)

אין יאָר 1927 האָבן אַ גרופּע חברים פון החלוץ, גורדוניה און השומר הצעיר אַרגאַניזירט אין טאָרנע די פועלי ציון פאַרטיי (פאַרייניקט מיט צ. ס.). שפּעטער זענען צוגעשטאַנען פיל אַנדערע אומפאַרטייאישע חברים. די פאַרטיי האָט זיך אַנגעהויבן אַנטוויקלען מיטן אַנקומען קיין טאָרנע פון חבר יוסף גרינבערג פון דעמביץ.

מיט דער הילף פון די חברים חיים העניג און שלמה וועלנער (פון קראָקעווער ראַיאָן־קאָמיטעט), האָט די פאַרטיי באַקומען אַן אייגענעם לאָקאַל אויפן „בורעק"

מיטגלידער פון פועלי ציון (פאַרייניקט מיט צ. ס.) אויף אַן אויספלוג

בייס וואַנטיק און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ סטאַבילע קולטור־און אויפקלערונגס־אַרבעט אויף אַלע געביטן. אין יאָר 1929 האָט די פאַרטיי געשאַפן די יוגנט אָרגאַניזאַציע „פרייהייט". שוין אין זעלבן יאָר האָבן 20 חברים אירע אָנטעל גענומען אינעם צווייטן אינטערנאַציאָנאַלן יוגנט־צוזאַמענפלי אין ווין.

דער לייענזאַל פון פועלי ציון (פאַראייניקט מיט צ. ס.) אין טאָרנע

אין יאָר 1930 איז אַ גרעסערע גרופע פון התאחדות צוגעטרעטן צו דער פועלי ציון פאַרטיי און שפעטער איז געשאַפן געוואָרן אַ גרויסער ליין־זאַל אין הויז פון ח׳ מישעל אויף גאָלדהאַמער־גאַס. אין אַ צייט שפעטער זענען מיר אַריבערגעגנגען אין אַ נאָך גרעסערן לאָקאַל אין הויז פון ח׳ וועקסלער (אויך אויף גאָלדהאַמער־גאַס).

עס האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע פאָליטישע טעטיקייט אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישער און סאָציאַליסטישער אַקטיוויטעט. די פאַרטיי האָט געזומען אַן אַקטיוון אָנטייל און איז געווען פאַרטרעטן אין אַלע אינסטיטוציעס, ווי: קרן קיימת לישראל, קרן היסוד, שקל־אַקציע, תרבות, קפא״י א. אז. וו. אויפן פאָליטישן געביט האָט די פאַרטיי זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער וואַל־קאַמפאַניע צום סיים (זייענדיק דעמאָלט בלאָקירט מיטן בונד), און אויך אויפגעטרעטן צו די שטאָטראַט־וואַלן מיט ח׳ ד״ר עמיל מערץ, פאַרזיצער פון דער פאַרטיי, בראש פון דער קאַנדידאַטן־ליסטע.

די פאַרטיי האָט אויך געפירט אַ פראַפעסיאָנעלע טעטיקייט און אָרגאַניזירט די האַנדלס־אָנגעשטעלטע אין טאָרנע.

ניש געקוקט אויף דעם וואָס דער ראַיאָן־קאָמיטעט אין קראָקע און די צענטראַלע

אין וואַרשע האָבן נישט געגעבן זייער הסכמה דערצו, איז געפירט געוואָרן אַ בשות־פותדיקע אַרבעט מיט התאחדות־פועלי ציון, ווי: עפּנטלעכע אויפטרעטונגען און רעפעראַטן, ווי אויך שמועסן אויפן פאָליטישן, ליטעראַרישן און ארץ־ישראלדיקן געביט.

ביי דער פאַרטיי איז געשאַפן געוואָרן אַ ספאָרט־קלוב „הפועל" אונטער דער אָנפירונג פון ח' יחזקאל שפירא ז"ל (ברודער פון ח' ד"ר ישעיהו שפירא).

אין יאָר 1933 איז געשאַפן געוואָרן די חלוצישע באַוועגונג „דרור־פרייהייט". ח' יעקב עלענד האָט צוגעגרייט חברים און חברות צו דער עליה קיין ארץ־ישראל, זאָרגנדיק דערפאָר, אַז פרייער זאָלן זיי דורכמאַכן די הכשרה.

אין יאָר 1934 איז ביי דער פאַרטיי געשאַפן געוואָרן די „העובד"־באַוועגונג פון בעלי־מלאכות און פאַכמענער, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו עליה. מיטן שאַפן דעם „העובד" איז די פאַרטיי שטאַרק אויסגעוואַקסן אין צאָל (איבער 500 חברים און חברות) און פאַרשפרייט איבער 250 עקזעמפלאַרן פון אונדזער טאָג־צייטונג „דאָס וואָרט".

כמעט יעדע וואָך פלעגן אונדז באַזוכן אַמאָל דעלעגאַטן פון קראָקעווער ראַיאָן־קאָמיטעט, אָדער פון צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, פון דער לעמבערגער פאַרייניקטער פאַרטיי התאחדות־פועלי ציון, וי אויך שליחים פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

„העובד" אָרגאַניזאַציע ביי דער טאָרנער פועלי ציון (פאַרייניקט מיט צ. ס.)

אַ גרופּע אַקטיוויסטן פון פועלי ציון (פאַראייניקט מיט צ. ס.) אין טאָרנע

דער קאָמיטעט פון טאָרנער התאחדות־פועלי ציון איז לעצטנס באַשטאַנען פון פאָלגנדע חברים: ד״ר עמיל מערץ — פאַרזיצער, יוסף גרינבערגער — וויצע־פאַרזיצער, יוסף שטרייס — סעקרעטאַר, חיים וויס — קאַסיר, דוד שנור, יחיאל אונגער, שמואל צימעטבוים, אהרון וועג, נויפעלד, ראָזען, לאַנגזאַם.

כבוד זייער אַנדענק!

ד"ר ישעיהו שפירא

פון „בר-גיורא" צו „גורדוניה"

אין עק גאַלדהאַמער־גאַס, אַנטקעגן דער בראַדזשינסקי־שול פון איין זייט און די קאַסערן פון דער אַנדערער זייט, איז געשטאַנען אַ גרויס דריישטאַקיק הויז. יעדן נאַכמיטאָג, אַרום דריי אַ זייגער, האָט מען געקאָנט זען קינדער אַריינגיין אינעם בריטן טויער פון הויז און הערן זייערע טריט ביים קלעטערן אויף די טרעפ, ביזן דריטן שטאָק. דאָרט האָט זיך געפונען דאָס אָרט, וואוהין זיי האָבן געאיילט: די יידישע אַכראָנקע. אין דריי געוויסע שטובן האָבן אויף די בענק זיך אויסגעזעצט צענדליקער קינדער אַרום טישן, נעבן די קינדער — זייערע מדריכים, יינגלעך און מיידלעך פון גימנאַזיע. זיי האָבן געהאַלפן די יינגערע פאַר זיי תלמידים אין די לעקציעס פאַר דער פוילישער שול, געלערנט זיי לייענען, שרייבן, רעכענען.

פאַרנדיקט די דאָזיקע הילף־אַרבעט, האָבן זיי צונויפגעזאַמלט אַלע קינדער אויף איין אָרט און אָנגעהויבן אַ נייע סדרה — די סדרה פון לערנען העברעאיש, יידישע געשיכטע, פאַלעסטינאָגראַפיע, ציוניסטישע לידער. אין קלוב איז געווען פריילעך.

דערנאָך איז מיט ענערגישע טריט אַריינגעקומען אַ מיטלוואוקסיקע פרוי מיט אַ שמייכלענדיק אייגדרוקספול פנים און מיט איר שאַרפן בליק אַרומגענומען די גרויסע זאַל. דאָס איז געווען די פאָרזיצערין פון דער אַכראָנקע, פרוי פרידלענדער. זי האָט צונויפגערופן אַלע מדריכים צו אַ זיצונג און מ׳האָט אָנגעהויבן באַהאַנדלען פאַרשידענע פראַבלעמען פון דער אַכראָנקע. אָט רוקט זיך אָן דער ווינטער מיט זיינע קעלטן און שנייען און ס׳איז די העכסטע צייט אָנצוהייבן זאָרגן וועגן שיך פאַר די קינדער, ווארעמע וועש, קליידונג. די קינדער ווערן שוואַך דערנערט, מען דאַרף טראַכטן וועגן אַ צוגאַב־באַשפייזונג פאַר זייערעטוועגן, מעדיצינישע הילף א. אז. וו. מען דאַרף רופן דעם קאָמיטעט, דורכפירן אַ זאַמלונג צי פאַראַנשטאַל־טונגען, גיין צו פריינט און שאַפן גענלט.

אַזאַ איז געווען די אַרבעט און די זאָרגן פון דער אַכראָנקע ,אַרום וועלכער עס האָט זיך געזאַמלט אַ גרופּע וואונדערבאַרע געזעלשאַפטלעכע טוערינס ווי: פרוי פרעדלענדער, רבקה פייג, שרה בינענשטאָק, שרה בערקעלהאַמער, לייבעל, אַרמיאַן און פיל אַנדערע. אַלס מדריכים אין דער אַכראָנקע האָבן געאַרבעט שילער פון די גימנאַזיעס און געוועזענע ישיבה־בחורים, אין וועמענס שפיץ ס׳זענען געשטאַנען: לעאָן שפיגעל און סאָנקע גרין. שפיגעל איז שוין דעמאָלט געווען אַ געענדיקטער יוריסט, סאָנקע איז נאָך געווען אַ סטודענטין. ער — אַ הויכער, אַ דאַרער, אַ

שטילער, אָבער פול מיט ענערגיע. זי — אַ שענהייט מיט בלאָנדע האָר און גרויסע בלאָע אויגן, אַ וואונדערבאַרער טיפ פון אַן אינטעליגענט אידעאַליסטיש מיידל. ביידע ציוניסטן, האָבן זיי באַשלאָסן צו זיין טעטיק צווישן יידישער יוגנט און פירן אַן אויפקלער־און בילדונגס־אַרבעט. לעאָן שפּיגעל האָט צו דער דאָזיקער אַרבעט צוגעצויגן כמעט זיין גאַנצע משפּחה און באַזונדערס זיינע שוועסטערן נאַטקאַ און פראַנקאַ.

אַכראָנקעס האָבן זיך געפונען אין כמעט יעדער גאַליציישער שטאָט, נאָר מיר שיינט, אַז די טאָרנער אַכראָנקע האָט פאַרמאָגט איר אייגנאַרטיקן כאַראַקטער, הגם זי האָט נישט דיספּאָנירט מיט קיין סך געלט־מיטלען און איר לאָקאַל איז געווען זייער באַשיידן. דערפאַר אָבער האָט זי זיך אויסגעצייכנט מיט איר גייסטיקער אַטמאָספער און קולטורעלער סביבה, זייער ווייט פון דער פאַלשער פילאַנטראָפּיע און סנאָביזם. דער דאָזיקער קולטורעלער כאַראַקטער פון דער אינסטיטוציע איז נישט געווען קיין צופאַל, ווייל די מענטשן וואָס האָבן געשאַפן די אַכראָנקע און אין איר געאַרבעט, האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט אַ קאָנסטרוקטיווע פאַרטגעשריטענע אַנשויאונג וועגן סאָציאַלער טעטיקייט. אין פאָדערגרונט האָבן זיך אַרויסגעשרוקט מיטגלידער פונעם באַוואוסטן טאָרנער פרויען־פאַריין „מרים" — אַ זעלטענע דערשיינונג פון אַ פרויען־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט אין זיך פאַרייניקט גאָר פאַר־שידנאַרטיקע און כלומרשט קעגנזעצלעכע אייגנשאַפטן: ערנסטע אידעאַליסטישע סאָציאַלע איינשטעלונג מיט דער נייטיקער פאַרשטענדעניש פאַר אויסערלעכער שיינהייט און פאָרם. דער טיפ פון אַ „מרים"־מיידל איז געווען — סינטעזע פון ערנסטן דענקען מיט דער שטרעבונג צו אַ שיינעם, אפילו עלעגאַנטן אויסערלעכן אויסזען. די מיטגלידער פון „מרים" האָבן צו דער טעטיקייט צוגעצויגן די יוגנטלעכע אינטעליגענץ פון פאַרשידענע שיכטן.

דער גייסט פון דער אַכראָנקע איז געווען אַ ציוניסטישער, מיט פאָרטגעשריטענע סאָציאַלע טענדענצן. די יונגע מדריכים האָבן געגרינדעט אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע „בר גיורא". דער לייטער פון דער אַרגאַניזאַציע איז געווען לעאָן שפּיגעל, זיין פאַרטרעטער — סאָנקע גרין. דער שרייבער פון די שורות איז געווען סעקרעטאַר, און שפּעטער וועט די שפּיגעלס האָבן זיך צוריקגעצויגן, האָב איך איבערגענומען די לייטונג פון דער אַרגאַניזאַציע .איר ערשטער ציל איז געווען: זעלבסטבילדונג. איך האָב צוגעצויגן צו דער אַרגאַניזאַציע מיינע חברים פון גימנאַזיע. אַ טייל פון זיי זענען געקומען פון השומר הצעיר און אַ גרויסער טייל פון דער פאָלקס־יוגנט, האַנדלס־אָנגעשטעלטע, געהילפן און חסידישע בחורים, וועלכע האָבן גע־שטרעבט צו וועלטלעכער השכלה. איינער פון די אַממיינסטן כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפטן פון „בר גיורא" איז געווען איר פאָלקסטימלעכער כאַראַקטער אין רעזולטאַט פונעם מענטשן־מאַטעריאַל פון דער אַכראָנקע. דערמיט דערקלערט זיך דער פאַקט, וואָס „בר גיורא" איז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איינעם פון די ערשטע סניפים פון גורדוניה אין פוילן. דער השומר הצעיר איז צו יענער צייט געווען אַ מער עקסקלוזיווע אַרגאַניזאַציע און באַשטאַנען מיינסטנס פון סטודענטן, בעת „בר גיורא" איז געווען מערער פאָלקסטימלעך. זי האָט נישט אַזוי שטאַרק אונטערגעשטראָכן איר סקויטישן עלעמענט ווי דער השומר הצעיר.

נאָכן השומר הצעיר איז „בר גיורא״ געוועז די ערשטע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, וועלכע האָט געשיקט קיין ארץ־ישראל די ערשטע גרופע עולים. אייניקע פון זיי האָבן זיך נישט געקאָנט אייגנווארצלען און זענען צוריקגעקומען קיין טאָרנע, בעת די מיינסטע זענען געבליבן לעבן אין ארץ־ישראל.

די דריטע עליה און די שטאַרק אויסגעוואַקסענע טעטיקייט פון ציוניזם און חלוציזם, האָבן גורם געווען צו פאַרוואַנדלען „בר גיורא״ אין גורדוניה. די זעלבסט־בילדונגס־אָרגאַניזאַציע מיט חלוצישע טענדענצן האָט זיך איבערפאָרמירט אין אַן אויסגעשפראָכן חלוצישער אָרגאַניזאַציע. די אידעאַלן פון אהרון דוד גורדון זענען געווען זייער נאָענט דער גייסטיקער און אידעאישער וועלט פון „בר גיורא״. די טעטיקייט פון גורדוניה האָט זיך געשטיצט אויף די דריי פאָלגנדע יסודות: חלוציזם — פאָלקסטימלעכקייט — פאָליטישע אָרבעט.

כ׳האָב שוין פריער דערמאָנט די חלוצישע טעטיקייט פון „בר גיורא״ און איר פאָלקסטימלעכן כאַראַקטער. אָבער „בר גיורא״ האָט אויך געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר פראַקטישער פאָליטישער טעטיקייט. אירע עלטערע מיטגלידער האָבן באַלאַנגט צו דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, וואו עס האָבן זיך אָנגעהויבן אויס־קריסטאַליזירן מיינונגס־פאַרשידנהייטן, דער עיקר אויף דריי געביטן: חלוציזם, סאָציאַלע אָנשויאונגען און מער ציוניסטישע אַקטיוויטעט (דאָס לעצטע האָט הויפטזעכלעך געפאָרדערט די יוגנט). די דאָזיקע אונטערשיידן האָבן געבראַכט צום אַרויסטריט פון אַ גרופע יוגנטלעכע וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אָן דער התאחדות־פאַרטיי און געגרינדעט אין טאָרנע אַ סניף פון דער דאָזיקער פאַרטיי. אין דער גרינדונג פונעם סניף האָבן אָנטיילגענומען: ד״ר ווילהעלם בערקעלהאַמער, ד״ר ישעיהו פייג, לייב קוואַדראַטשטיין, חיים פרידמאַן, און דער שרייבער פון די שורות. אַ טייל פון זיי זענען פריער געשטאַנען אין שפיץ פון „בר גיורא״ און אַזוי אַרום פאָליטיש אַקטיווייזירט דעם עלטערן שיכט פון דער אָרגאַניזאַציע.

נאָכדעם ווי „בר גיורא״ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין גורדוניה, איז דער טאָרנער סניף זייער שנעל געוואַקסן און זיך אָנטוויקלט, שפילנדיק אַ באַדייטנדיקע ראָל אין דער דעמאָלט נאָך יונגער גורדוניה־באַוועגונג אין פוילן.

אברהם כהנא

אין יענע טעג

(צו דער געשיכטע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע)

אויף דער איניציאַטיוו פון באַוואוסטן ציוניסטישן טוער משה וויזענפעלד איז אין די יאָרן 8-1907 אַנטשטאַנען די באַוועגונג „השחר", וועלכע האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו ווקן די אַרטאַדאָקסישע יוגנט פונעם לעטאַרגישן שלאָף און זי געווינען פאַרן ציוניסטישן אידעאַל. די דאָזיקע באַוועגונג האָט אָפגעהאַלטן צווישן צוזאַמענפאָרן און אַרויסגערופן אַן אמתע רעוואָלוציע ביי דער רעליגיעזער יוגנט. שוין דעמאָלט האָבן זיך אויסגעטיילט עליה־גרופן צווישן דער דאָזיקער יוגנט. טאַרנע האָט געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער השחר־באַוועגונג. צו יענער צייט זענען פון טאַרנע עולה געווען קיין ארץ־ישראל די ברידער בראַנדשטעטער, פנחס וואָלף, נתניאל דאַמאַסט, אהרון קלויבאויף, לייב ליכטינגער און אַנד.

די דאָזיקע באַוועגונג האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע באַדייטנדיקע ליטעראַטן און פובליציסטן, ווי דב קימחי, יצחק לאופבאַן, משה וויזענפעלד און פיל אַנדערע. מיט דער באַוועגונג האָבן אויך מיטגעאַרבעט באדייטנדיקע טוער, און וועגן צוויי פון זיי, פריצייטיק געשטאָרבענע, ווייל איך דאָ דערמאָנען.

ישראל פערלשטיין

אַ תלמודיסט מיט וועלטלעכער בילדונג און דערצו אַ פריידענקער. מיטן גאַנצן האַרץ איז ער געווען איבערגעגעבן דער יידישער רענעסאַנס־באַוועגונג. גלייך נאָך דער אַנטשטייאונג פון השחר, האָט ער זיך געשטעלט אין אירע רייען, אַוועק־געבנדיק זיינע באַדייטנדיקע פעאיקייטן דער קולטורעלער און אויפקלערעריש־ער אַרבעט צווישן דער אַרטאַדאָקסישער יוגנט. צו יענער צייט האָט די דאָזיקע אַרבעט געמוזט געפירט ווערן אויף אַ קאָנספיראַטיוון אופן. פאַר אַ רעליגיעזן יוגנטלעכן איז געווען געפערלעך צו פאַרנעמען זיך מיט ציוניסטישע ענינים. זיין גאַנצע קאַריערע איז געשטאַנען אין געפאַר. עס האָט אים געדראָט אַ חרם. פערלשטיין האָט זיך אָבער מיט גאָרנישט געריכט. אין געהיים פלעגן זיך צונויפזאַמלען אַרטאַדאָקסישע יוגנטלעכע אין פאַרשידענע קליינע בתי־מדרשים און פערלשטיין האָט געהאַלטן רעפעראַטן אויף פאַרשידענע טעמעס — וויסנשאַפטלעכע, יודאַ־איסטישע, ציוניסטישע און אַנדערע. וועג ער האָט שפעטער זיך איבערגעטראָגן אין

אַ קליין שטעטל און געלעבט אין אַן אויסגעשפראָכן אַרטאָדאָקסישער סביבה, האָט ער נישט איבערגעריסן זיין טעטיקייט. ער האָט כסדר געאַרבעט איבער זיך און געלערנט אַנדערע.

בעת דער מלחמה איז ער אַרויסגעפאָרן קיין ווין וואו ער האָט ווייטער געלערנט און זיך געווידמעט דער ציוניסטישער טעטיקייט.

ווען כ׳האָב נאָך אַ לענגערער צעשיידונג געזען פערלשטיינען אין ווין, האָב איך געמוזט באַוואונדערן זיין קאָלאָסאַלן גייסטיק־עטישן פאָרטשריט וואָס איז פאָרגעקומען אין זיין נשמה, נישט געקוקט אויף דער שווערער האַרץ־קראַנקהייט וואָס האָט אים געמאַטערט, און די שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען אין וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו לעבן.

אין ווין איז פערלשטיין געווען אין קאָנטאַקט מיט די באַדייטנדסטע פערזענלעכקייטן פון די ציוניסטישע קרייזן און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין אַלע ציוניסטישע אַקציעס.

ער האָט אויך פאַרמאָגט נישט־דורכשניטלעכע ליטעראַרישע פעאיקייטן און זיינע שריפטלעכע אַרבעטן האָבן געהאָט אַ וועדט.

זיין הויז איז געווען אַ זאַמל־פונקט פאַר ליטעראָטן, שרייבער און בכלל אינטעליגענטע און געבילדעטע מענטשן. אין דעם הויז האָט געהערשט אַן אויס־געשפראָכן גייסטיק־קולטורעלע אַטמאָספער. מיינע באַזוכן ביי אים אין דער היים האָבן מיר תמיד געגעבן אַ גייסטיקע באַפרידיקונג. עס האָט דאָרט געהערשט אַן אייגנאַרטיקע ווארעמקייט. מיט צופרידנקייט דערמאָן איך די מינוטן וואָס איך האָב ביי אים פאַרבראַכט אין דער היים.

מיט זיין באַטייליגונג איז אין ווין אָנטשטאַנען אַ ציוניסטישער פאַרבאַנד „בונד״, וועלכער האָט געהאָט אַן אויפגאַבע צו פלעגן דעם ריינעם ציוניזם אויפן ביישפיל פון די „בני משה״.

צו דעם פאַרבאַנד האָבן געהערט: הרב חיות, הרב משה קראָמער, אָנפירער פון די ווינער מזרחיסטן, ד״ר סאָלאָמאָן אויערבאַך, ד״ר חיים טאָרטאָקאָווער, ד״ר ניסן שטיין, פראָפ׳ שעכטער. אין אַ צייט אַרום האָב אויך איך זיך אָנגעשלאָסן אין דעם פאַריין.

עטלעכע חדשים נאָך מיין אַרויספאָר האָב איך זיך דערוואוסט, אַז פערלשטיין איז קראַנק און כמעט פולשטענדיק פאַראַליזירט. אין שרעקלעכע יסורים האָט דער איידעלער מענטש אויסגעהויכט זיין אָטעם אין יאָר 1921. כבוד זיין אָנדענק!

דוד געלדציילער

אייניגער פון די באַדייטנדיקסטע ציוניסטישע טויער נאָך פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ הויכער, מיט אַ שטאַרקן קערפער־געבוי, האָט ער שטענדיק געהאָט גרייט אַ ווינק, וואָס האָט געשמיסן די נעגאַטיוועס זייטן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און אייניקע פאַרטיי־טויער. הגם אַ בייסיקער סאַטיריקער, האָט ער זיך אינגאַנצן געווידמעט און מיט גרויס ערנסטקייט זיך אָפגעגעבן מיט ציוניסטישע

ענינים. אַלס מיטגליד פון פרעזידיום פון השחר, איז ער געווען מיטרעדאַקטאָר פון עטלעכע העפטן פונעם העברעאישן אַרגאַן א. נ. „השחר".

צו דער קונסט פון שרייבן האָט ער זיך באַצויגן מיט לייכטזיניקייט. פון צייט צו צייט פלעגט ער פאַרעפנטלעכן זייער אינטערעסאַנטע בייסיקע קאָרעס־פאַנדענציעס אין „טאָגבלאַט" און אינעם סאַנאָקער „פאָלקספריינד".

איבעראַל באַליבט, האָבן מענטשן צו אים געצויגן, צו זיין געזעלשאַפט. דאָס פאַרברענגען אין זיין סביבה האָט געגעבן די אמתע הנאה. זיינע וויציקע באַמערקונגען און די בייסיקע סאַטירע, דורכגעדרונגענע מיט לעבנס־חכמה, האָבן אים פאַרשאַפט פיל „אַנהענגער".

אין קראַפטפולן עלטער, אַ פולער מיט ענערגיע און שאַפונגס־פרייד, האָט אים די ערשטע וועלט־מלחמה אַרויסגעריסן פון זיין סביבה. אומגעריכט, ביים שרייבן אַ הומאָרפולן בריוו צו זיין פריינט, האָט אַן איטאַליענישע קויל אים געטראָפן אויפן פראָנט אין יאָר 1917.

ווען מען שרייבט וועגן די ציוניסטישע טוער, וועלכע האָבן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געלייגט דעם גרונשטיין פאַרן ציוניזם אין טאָרנע, דאַרף אויך מיט כבוד דערמאָנט ווערן דער טרייער מיטאַרבעטער דוד געלדציילער, וועלכער איז ליידער אויף אַ טראַגישן אופן אַרויסגעריסן געוואָרן פון אונדזערע רייען.

כבוד זיין אָנדענק!

קובה פלישר

לקראת המחר...
לזכר שומרים יוצאי טרנוב

אבות תנועת השומר הצעיר היו חוגי „צעירי ציון" — נוער ציוני אשר נוסד עם הקמת התנועה הציונית, ותנועת הצופים היהודים, אשר נוסדה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. חוגי הנוער היהודי המשכיל, אשר התלכדו בראשית המלחמה בווינה ועירי מערב אירופה, היו גרעין לאותה תנועת נוער אשר הכתה גלים בערי גליציה ופולין ובמרוצת הזמן בעולם כולו. היא לקחה לה את שם „השומר", המסמל את גבורת ישראל במולדת החדשה, נוסף לערכי התנועה הצופית. אחרי שהתאחדה עם תנועת „צעירי ציון" בשם „השומר הצעיר", הפכה לתנועת נוער אחת ויחידה כמעט ברחוב היהודי.

עם תום מלחמת העולם, חוזרים הצעירים היהודים לערי גליציה, חדורי רוח החופש ושחרור עמים, מלאי רעיונות נשגבים על שחרור האדם ושחרור לאומי יהודי ומתחילה עבודת נמלים, קדחתנית, אירגונית וחינוכית כאחת.

טרנוב, עיר מאוכלסת יהודים, עם פאר הנוער שלה, תופסת במהרה את אחד המקומות הראשיים בין הקנים השומריים. הקן הטרנובאי הפך למרכז גלילי במחוז והלך מחיל אל חיל בקליטת שכבות נוער רחבות. למעלה מ־300 בני נוער, מתלמד ועובד, בגיל מ־20—10 היו מאורגנים בקן, בשנות הפריחה והשגשוג של התנועה.

התעורר הרחוב היהודי. מסמטאות אפלות של הגיטו ומפרברי מתבוללים, המרוחקים מהשפעת התרבות היהודית, מתלכדות חבורות בנים ובנות, יוצאים לחיק הטבע, לגנים ציבוריים, להרים ויערות הסמוכים, נושמים אויר צח, וחולמים את חלום ארץ ישראל ותקומת עם ישראל. מתנוסס ברמה הדגל העברי ונשמע השיר העברי בצעוד הנוער השומרי בגאווה ברחובות העיר. הדבר היה לצניעים בעיני האנטישמיים ועוכרי ישראלי למיניהם. במהרה הורגשה נחת זרועו של הנוער העברי, בעל הכרה לאומית, כשפרצו הפוגרומים בערי גליציה וגדודי הנוער עמדו בהגנה על נפש ההמונים היהודיים המותקפים. במבחן הימים הקשים הללו הובלט מאה מונים יעודו ותפקידו הלאומי. לא ייבוש עוד היהודי המוכה, כי בנו או בתו יצטרפו „לאלה", הנושאים את עיניהם לקראת המחר המבטיח.

באוגוסט 1919 מתכנסת בטרנוב ועידה שומרית שניה, המסמלת מפנה ותקופה חדשה בשביל התנועה כולה. הועידה השניה בטרנוב, אחרי הראשונה בטרנבה אשר בקרפטים, מלפני שנה, רכזה למעלה מ־300 צירים מכל רחבי גליציה ונציגים מפולין. ביום הראשון התקיים כנס האקדמאים בני 18 למעלה, „שכבה שלישית",

חלוציים פון „השומר הצעיר" אין פוילן

בו התנגשו דעות על הדרך העתידה של הבוגר בתנועה. למחרת התקיים כנס המדריכים, אשר הווה מפנה רציני בדרך התנועה. בעיתון „השומר" מהתקופה הזו כתוב: „אם בועידת טרנאבה ידענו להרקיע עד שחקים, הרי כעת אחרי ועידת טרנוב, נדע לעמוד איתן על הקרקע". בין היתר הוחלט בועידת טרנוב על הקמת הסתדרות שומרים־חלוצים, שדרכה מחייבת הגשמה חלוצית בארץ, על שאיפה להקמת מושבה שומרית בארץ ישראל, על צירוף נוער עובד לתנועה והוקם גם וועד להקמתו ופיתוחו של בית ספר עברי. עם וועידת טרנוב עלתה התנועה על דרך הגשמה חלוצית אקסקלוסיבית ושלילת הגלות.

מתחילה תקופת עבודה חינוכית אינטנסיבית ביותר. חינוך ערכי אדם וערכי יהודי בעל הכרה לאומית, מלחמה על צדק סוציאלי, שחרור האשה, החיאת השפה העברית ושיבה לעבודה גופנית. החלה הכנה לעליה בחוות הכשרה שונות, באחוזות, אצל בעלי מלאכה ואיכרים. השאיפה לפרודוקטיביזציה מוציאה את הנוער, בניגוד לרצון הוריו, לחנכו למקצוע חופשי כנהוג עד כה, מספסל בית הספר ומפנה אותו ללימוד מקצוע למען ארץ ישראל. לשם הקלת העבודה וכן להגנה לפני השלטונות, מוקמים וועדי הורים, הדואגים לאמצעים בקיום הקן, ההכשרה והעליה. בין הפעילים בוועדים האלה בטרנוב היו: ד"ר שפן, ד"ר פייג, גב. פרידלנדר, גב' גרינברג, ח. נייגר ז"ל, ד"ר חומט, ד"ר מרץ, ד"ר יקל ז"ל, שפנדל ז"ל ועוד רבים.

שליחי הקן נהלו פעולה ארגונית בערי הסביבה, נהלו מושבות קיץ גליליות, ייסדו קנים בפילזנו, דמביצה, מילץ ועוד ועבדו גם בהנהגה הראשית בלבוב.

עם העליה השלישית, אחרי המלחמה, החלה גם עליה שומרית גדולה. בין 600 השומרים העולים היו רבים מאנשי טרנוב. מי שעזב את ספסל הלימודים לפני תעודת הבגרות, מי אחריה, מי עם מקצוע ביד ומי בלעדו. גם חלקן של החברות אינו קטן בין העולים. בהסתר גונבים גבולות, אין כל מעצור לפני רצון ההגשמה.

בין הראשונים אשר עלו מטרנוב (יסלחו אלה ששמותיהם נשמטו בשגגה) היו: ז. בלוך, פ. שינגל, מ. וייס, דינה בק, א. פרידלנדר ז"ל, האחים ויידלר, יעקב לייבל ז"ל, יהודה יערי, אסתר הרשקוביץ, סימה אורמיאן, שרה לדנר, ד. אומנסקי, רודנר ז"ל, לב־טוב, ח. הרצמן ז"ל, י. נייגר, מ. מן ז"ל, פ. זוּאֶרשטרום ז"ל, ח. אופנר ז"ל, קורנילו ועוד רבים.

בארץ הם מיבשים ביצות, סוללים כבישים, רבים מהם הם בין מיסדי הקיבוץ השומרי הראשון בית אלפא ונמצאים בו עד היום.

בשנת 1922 מתכנסת שוב ועידת מנהלים בטרנוב, משותפת לגליציה ופולין, מדברים על איחוד שתי התנועות, מאשרים את דרך ההגששמה העצמית הקיבוצית. מספר העולים מהושמר הצעיר בעיר הולך וגדל.

בינתיים נוסדו בעיר תנועות נוער אחרות המהוות כוח מתחרה להשומר הצעיר. אולם למרות הכל היא נמנית בין הגדולות בעיר, היא גם הראשונה בעבודה למען הקהק"ל ויתר הפעולות הציוניות. עולות קבוצות שלמות, עולים יחידים ומשפחות. הולכים ומוקמים קבוצים שומריים חדשים, לעליה ובהם לא ייעדר מקום בני עירנו השומרים.

התנועה השומרית בטרנוב חדרה לכל שכבות החברה היהודית בעיר. יחד עם יתר התנועות בעיר נלחמה על רכישת הנוער היהודי לרעיון והגשמה ציונית. לדאבוננו לא הבין עוד כל הציבור היהודי את הרעיון הנעלה של השחרור הלאומי. רק עם אבדן מליוני היהודים, בשעת התבערה הנאצית, בה גם הושמדה כל הקהלה היהודית בעיר, הובן התפקיד הנעלה של הנוער שלנו. הנוער השומרי המאורגן, יחד עם יתר תנועות הנוער הציוני נהל את מלחמת ההתגוננות בגיטו הטרנובאי, במחתרת ובין הפרטיזנים, יחד חזקו את רוח הכושלים והגישו עזרה לנופלים. מעשי גבורה רבים ופעולות ההצלה יעידו על כוח חיוניותו של הנוער הזה — עד הרגע האחרון.

אלפי שומרים עברו והתחנכו במסגרת הקן הטרנובאי, אולם מסיבות שונות רק מעטים הגיעו לשערי הארץ. כאן המשיכו אלה את המסורת המפוארת בבנין הארץ ובהגנתה. החל מהקבוץ השומרי הראשון בבית אלפא, דרך מרחביה, עין המפרץ, תל עמל, יד מרדכי, עין שמר ועוד מדן עד הנגב הרחוק, אפשר למצוא את השומרים מטרנוב.

רבים נפלו בשעת המאורעות בארץ, רבים נפלו קרבן למחלות ותנאי כיבוש השממה ואחרון אחרון — לא מעטים הרוו בדמם הטהור את אדמת ישראל בסייעם לנצחון במלחמת העצמאות שלנו. בין אלה ייזכרו: יאנק פרידלנדר, מראשוני החלוצים, יהודה שפנוף, איציק קורנרייך, אולק צייכנר ועוד.

כבוד ותהילה לאנשי הגבורה, אשר עצמותיהם נחו באדמת ישראל, כבוד ותהילה לאלה אשר נפלו בדרך הארוכה, בגיטאות, במחנות השמדה, במחתרת ובגלוי, מי עם נשק ביד, ומי עם אגרוף קמוץ. לכל אלה לא נתן הגורל האכזר להגיע למחוז חפצם.

וטרנוב, עיר ואם בישראל, הקהלה המפוארת בעלת המסורת היהודית הארוכה, קריה נאמנה לבניה, אשר חנכה אותם וגדלה לקראת העתיד המבטיח, תשאר לנצח בזכר הדורות כדף מזהיר בספר החדש של תולדות ישראל.

מיט דער שיף „טיגערהיילי" קיין ארץ ישראל

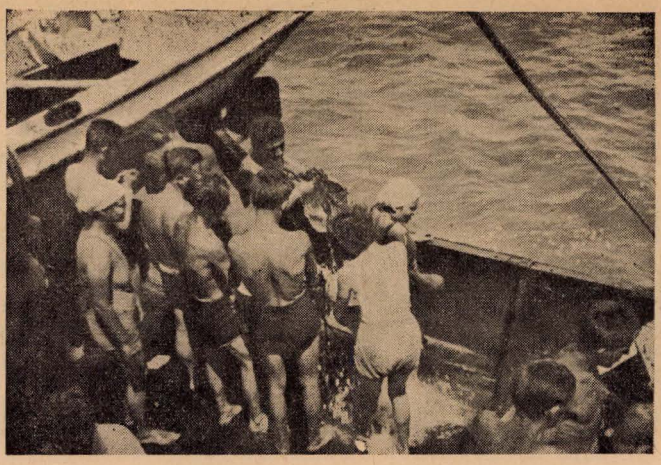
טאָרנער חלוצים האָבן נישט געוואָרט אויף סערטיפיקאַטן, כדי צו רעאַליזירן זייער אידעאַל. אויב מען האָט נישט צוגעטיילט קיין סערטיפיקאַטן, ווייל ס׳האָט נישט געסטייעט פאַר אַלע, וואָס האָבן מיט אומגעדולד געוואָרט אויף דער מעגלעכקייט עולה צו זיין — האָט מען זיך געלאָזט אין וועג אַריין מיט דער אומלעגאַלער עליה.

דאָסזעלבע איז אויך געשען מיט מיר. קעגן ווילן פון מיינע טייערע עלטערן, וואָס זענען אומגעקומען על קדוש השם, האָב איך זיך אין חודש מאַי 1939 — נאָכן פאַרענדיקן די הכשרה, אַנגעשלאָסן אַן אַ גרופע חלוצים פון גורדוניה, וואָס האָבן געדאַרפט מיט דער עליה ב׳ דורכשלאָגן זיך צו די ברעגעס פון ארץ ישראל. נישט געזאָגט זיך אין דער היים, האָב איך דעם 5־טן מאַי 1939 פאַרלאָזט טאָרנע און דעם 7־טן בין איך ערשט אַנגעקומען קיין לעמבערג, וואו דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „גורדוניה" האָט אַרגאַניזירט די נסיעה. עס האָט אויך געגוג געדויערט, ביז עס האָבן זיך פון אַלע עקן לאַנד צונויפגעזאַמלט אַ מחנה חלוצים, וואָס האָבן זיך פאַר גאָרנישט געשראָקן און באַשלאָסן צו לאָזן זיך אין וועג אַריין אויף אַן אומזיכערער שוועבעדיקער נסיעה...

פון טאָרנע זענען אינצווישן אַנגעקומען נייע דריי חברים חלוצים, ווי צבי טאַנענבוים, מרדכי דרוקער און בעריש זינגער — אַלע איצט אין ישראל. אין עטלעכע וואָכן אַרום, ווען מיר זענען שוין געווען אין דער צאָל 250 עולים, האָט מען אונדז צוגעפירט ערגיץ וואו צו אַ קליינעם באַנהאָף, וואו מען האָט אונדז אייגנאַגאַנירט. אין דער באַן, מיט וועלכער מיר האָבן געדאַרפט פאָרן, זענען שוין געווען 600 חלוצים, אַזוי אַז צוזאַמען האָט דער גאַנצער טראַנספאָרט שוין געציילט 850 יונגע בחורים און מיידלעך.

אין 24 שעה אַרום נאָכן אָפּפאָרן פון לעמבערג זענען מיר אַנגעקומען צום רומענישן פאָרט קאָנסטאַנצאַ, וואו מיר זענען באַלד באַוואָכט געוואָרן פון מיליטער און זיך נישט געקענט רירן פון אָרט. עס זענען פאַרגאַנגען 4 אומרואיקע און שפּאַנענדיקע טעג — פון וואָרטן און שמאָכטן אויפן באַנהאָף. דעם 15.7.1939 זענען מיר ענדלעך אַרויף אויף דער שיף „טיגורהיילי", אַ גריכישער דאַמפער פאַר קוים 150 מענטשן.

עס איז לייכט צו פאָרשטיין, ווי עס האָט אויסגעזען דאָס לעבן פון 850 מענטשן אויף אַזאַ טראַנספאָרט־שיף. מיר האָבן אַבער אַלץ פאַרטראָגן. שוין אינעם אָכטן

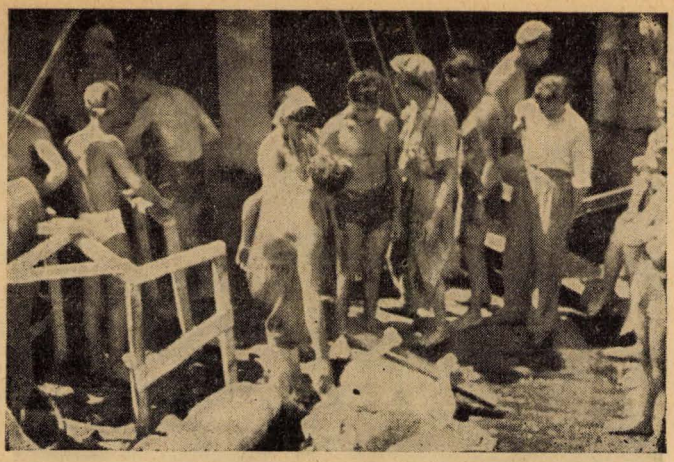

עולים אויף דער שיף „טיגערהיל"

טאָג פון אונדזער נסיעה איז געשטאַנען אַ בחורה. דעם טויטן קערפער האָט מען אַראָפגעלאָזט אין ים אַריין. אָבער נישט דער ברויזנדיקער שטורם, וואָס האָט געטרייסלט מיט דער שיף, נישט דער מאַגל אין ברויט און וואַסער האָט אונדז אָפגעשראָקן. פאַר אונדזערע אויגן האָט געשוועבט דער ענדציל... צו דערשלאָגן זיך צו די ברעגעס פון ארץ ישראל. דאָס האָט אונדז צוגעגעבן מוט איבערצוטראָגן דעם שרעקלעכן מצב אויף דער שיף...

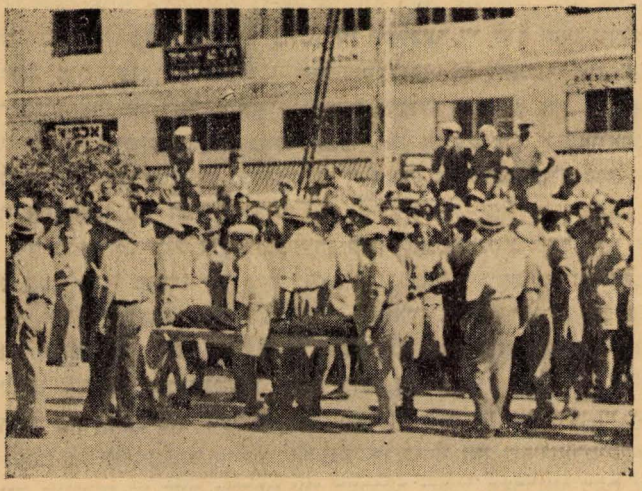
און דערצו זענען מיר געווען אָנגעווויזן נאָר אויף זיך אַליין. מיר האָבן נישט געקאָנט רעכענען אויף קיין שום הילף פון וועלכער עס איז זייט. קיינער האָט אונדז נישט געוואָלט העלפן אין דער נויט, אין וועלכער די שיף האָט זיך שטענדיק געפונען. וועז מיר זענען אַ געוויסן טאָג געבליבן אָן וואַסער און אָן קוילן, זענען מיר צוגעפאָרן צו דער איטאַליענישער אינזל ראָדאָס און געוואָלט פאַר געלט אייגקויפן די נייטיקע זאַכן. באַלד אָבער איז אָנגעקומען אַ באָוואָפנט שיפל מיט איטאַליענישע סאָלדאַטן און געדראָט אויף אונדז צו שיסן, אויב מיר וועלן זיך נישט תיכף אָפטראָגן פון דער אינזל.

האָבן מיר געפרוווט מזל און צוגעפאָרן קיין קאָנסטאַנטינאָפאָל, און אויך פון דאָנען האָט מען אונדז פאַרטריבן מיט דראָאונגען. נאָך 5 וואָכן אַרומוואַלגערן זיך אויפן ים — איז די לאָגע אויף דער שיף געוואָרן גאָר טראַגיש. אָן קוילן, אָן וואַסער און עסנווארג... פון איבראַל געטריבן און פאַרפאַלגט, האָבן מיר זיך אָנטשלאָסן זיך צו דערנענטערן צו ביירוט. דאָרט איז געלונגען אייגצוקויפן וואָס מיר האָבן באַדאַרפט פאַר דער שיף און פאַר די מענטשן. און וועז די אַראַבישע אַרבעטער האָבן זיך אָפגעזאָגט אויפצולאָדענען די קוילן און שפייזאַרטיקלען, האָבן מיר אַלע זיך געזומען צו דער אַרבעט און דערנאָך שנעל פאַרלאָזן דעם אַראַבישן פאָרט.

עולים אויף דער שיף „טיגערהייל"

זייענדיק שוין ווייט אויפן ים, האָבן מיר באַקומען אַ טעלעגראַפישע ידיעה, אַז פון ביירוט איז אַרויסגעפאָרן אַ שיף מיט 650 פּליטים פון טשעכאָסלאָוואַקיי און פון עסטרייך און אַז מיר דאַרפן זיי אַריבערנעמען אויף אונדזער שיף. באַלד איז טאַקע אָנגעקומען די שיף פון ביירוט און אין מיטן ים איז פאָרגעקומען די איבער־פירונג פון די 650 פּליטים, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַן עלנדן מצב. פאַר פרייד האָבן זיי זיך געקושט מיט יעדן חלוץ אונדזערן. איצט זענען מיר שוין געווען

די לויה פון די צוויי קרבנות פון דער שיף „טיגערהייל"

1500 מענטשן אויף אונדזער שיף. די ענגשאַפט איז געווען אַזוי גרויס, אַז ס׳איז שווער געווען זיך אויסצודרייען. מיר האָבן שוין נישט געהאַט קיין אַנדערע ברירה, ווי צו דערנענטערן זיך צו די ברעגעס פון ארץ ישראל.

וועז אונדזער שיף איז צוגעקומען נישט וויט פון בת־ים, האָבן די ענגלענדער תיכף געעפנט אויף אונדז אַ פייער. צוויי פון אונדזערע זענען געפאַלן טויטע: איין חלוץ און דער שיפסדאָקטאָר, וואָס האָט געאיילט מיט מעדיצינישער הילף צו דעם פאַרוואונדעטן. צוויי טעג האָבן מיר זיך געראַנגלט ביי די ברעגעס פון ים. ביי נאַכט איז געלונגען 300 עולים צו אַנטלויפן פון דער שיף און זיי האָבן זיך דורכגעשלאָגן קיין תל־אביב. די צוויי קרבנות האָט מען אַרויסגענבעט און אַריבער געפירט קיין תל־אביב, וואו ס׳איז פאַרגעקומען אַן אימפּאָזאַנטע לויה.

דעם 1.9.1939 — אינעם טאָג וועז ס׳איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, זענען מיר צוגעפאָרן צו די ברעגעס פון תל־אביב. מיר האָבן געפרווט מיט כוח אַדורכצורייסן די קייט פון ענגלישע סאָלדאָטן... אָבער, ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז נאָר 300 פון דער שיף געלונגען צו אַנטלויפן. דער רעשט... 1200 חלוצים און חלוצות — צווישן זיי אויך איך — זענען אַרעסטירט געוואָרן און אָפגעזעסן 10 טעג אין דער סאַראַפאַנדער תפיסה. ערשט דעם 11.9.1939 זענען מיר באַפרייט געוואָרן.

י. שפילער (חיפה)

פון טארנע קיין תל אביב מיט דער עליה ב׳
(זכרונות)

די געשיכטע פון טאַרנער החלוץ איז אַ פיל לענגערע איידער די צייט וואָס ווערט באַשריבן אין די וויִיטערדיקע דערינערונגען (33־1931). די דאָזיקע דריי יאָר זענען גאָר אַ קליינער אָפשניט פֿאַר דער געשיכטע, זיי האָבן אָבער געשפילט אַ קאָלאָסאַלע ראָל אינעם לעבן פון יידישן יוגנטלעכן, וועלכער האָט זיך פֿלוצום אַרומגעזען, אַז עס פעלן אים די ראַמען פון אַ באַוועגונג, אין וועלכער ער זאָל זיך קאָנען אויסלעבן און פֿאַרווירקלעכן זיינע ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אידעאַלן און איבערצייגונגען.

אין יענע יאָרן האָט אין טאַרנע, נאָך מער ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין מערב־גאַליציע, זיך אַנטוויקלט דער סניף פון החלוץ און דערגרייכט אַ גרויסע צאָל חברים און חברטעס, וואָס האָט וויִיט איבערגעשטיגן די צאָל פון אַנדערע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. עס זענען געווען דערפאַר פשוטע אָביעקטיווע סיבות, וויִיל דער סאָציאַלער צוזאַמענשטעל פון דער יידישער באַפעלקערונג, און במילא פון דער יידישער יוגנט, איז געווען אַ פאַרשידנאַרטיקער. אונטער דער לאָזונג „הכשרה ועליה״ האָט דער החלוץ צוזאַמענגענומען די אַלע יידישע יוגנט־לעכע, וואָס האָבן צוליב פאַרשידענע סיבות נישט געקאָנט זיך אויסלעבן אין אַנדערע יוגנט־באַוועגונגען.

צום החלוץ האָבן געקענט געהערן יוגנטלעכע פון אַכצן יאָר אָן. דער הויפּט־ציל איז געווען — צוגרייטן קאָדערן צו עליה. אין תוך איז דער החלוץ געווען אומפאַרטייאיש אין בריִיטערן זין פון וואָרט, אין קעגנזאַץ צו אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן אונטערגעשטראָכן זייער פאַרטיי־אָנגעהעריקייט און פאָליטישע אָנשויאונג. דער צוזאַמענשטעל פון החלוץ איז געווען אַ פאַרשידנ־אַרטיקער: קינדער פון בעלי־בתים, סוחרים, אַרבעטער, וועמען דער בשותפותדיקער אידעאַל האָט צוזאַמענגעפירט אונטער איין דאַך. מיר, לעבן־געבליבענע טאַרנער החלוץ־מיטגלידער, געדענקען זיכער דעם לאָקאַל אויף בערנאַדינער־גאַס, מיטן בריִיטן הויף, וואו מיר פלעגן פאַרברענגען די אָוונטן אויף ויכוחים, שמועסן, עברית־לעקציעס, אָדער אויף געזאַנג פון העברעאישן ליד.

אייִנער פון די עיקר־יסודות פון דער באַוועגונג איז געווען דאָס דערלערנען די העברעאישע שפראַך. צו דעם צוועק זענען אין די אָוונטן פאָרגעקומען ספּעציעלע קורסן. אַלס לערער זענען מאָביליזירט געוואָרן עלטערע חברים, בארופענע פאַר

אַזאַ אַרבעט, פּעאיקע יונגע לייט, ס׳רוב געווען ישיבה בחורים, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַן אונדזערע רייען, כדי צו קאָנען וואָס גיכער עולה זיין.

עס איז דעמאָלט געשטיגן דער דראָנג צו איבערשיכטונג און פּראָדוקטיווי־זאַציע. ס׳רוב יוגנטלעכע, וועמען ס׳האָט זיך אויסגעוויזן, אַז זיי זענען עקאָנאָמיש גוט אייגנאָרדנט, האָבן פלוצום דערשפּירט די האָפנונגסלאָזיקייט פון זייער לאַגע, אַ צוקונפט אָן אויסזיכטן. די אַרבעטלאָזיקייט איז געוואָקסן. אויך יוגנטלעכע האָנדלס־אָנגעשטעלטע האָבן דערפילט דעם ביטערן טעם פון רעדוקציעס און אַרבעטסלאָזיקייט. אפילו אַקטיוע מיטגלידער פון אַנטי־ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַני־זאַציעס (בונד, קאָמוניסטן), האָבן אָנגעהויבן קומען אין החלוץ, זענדיק אין אים דעם אייניקן וועג־ווייזער פאַר דער יידישער יוגנט.

דער סערטיפיקאַטן־סיסטעם האָט אָבער אַלץ מערער באַשווערט די פאַר־ווירקלעכונג פונעם חלוצישן אידעאַל. מיט רעכט (אָדער אומרעכט) האָבן פיל ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס געטענהט, אַז זייערע חברים קומט פריער דער סערטיפיקאַט, ווייל זיי געהערן פיל יאָרן צו דער באַוועגונג און האָבן פון לאַנג דורכגעמאַכט די הכשרה. ארץ־ישראל האָט אָבער דעמאָלט געפאָדערט געניטע פאַכלייט, וועלכע ס׳האָט פאַרמאָגט דער החלוץ. עס האָט זיך אָנגעהויבן דער גערעַנגל איבער דער ענגלישער „מתנה״ — די נישטיקע צאָל סערטיפיקאַטן, וואָס דער בריטישער נציב האָט צוגעווארפן דער ציוניסטישער אָגענטור. דער אויסגעוואָקסענער דראַנג צו עליה האָט אָבער דורכגעבראָכן די פאַראַנענע באַגרעניצונגען. ס׳וועט געבוירן די א.ג. עליה ב׳.

הונדערטער חברים פון החלוץ אין פוילן, און באַזונדערס אין טאָרנע, האָבן מיט התלהבות אויפגענומען די אידעע פון עליה ב׳ און געוואָלט אויסנוצן דעם דאָזיקן, הגם זייער שווערן און קאָמפליצירטן וועג פון עליה, נישט געקוקט אויף די שווערישקייטן, פאַרבונדענע אפילו מיט סכנות נפשות. דאָס עולה זיין דורך דעם דאָזיקן וועג איז געווען פאַרבונדן מיט באַדייטנדיק גרעסערע אויסגאָבן און אָפּט־מאָל דערגרייכט דריי מאָל אַזויפיל ווי אַ נאָרמאַלע נסיעה. די מיינסטע מיטגלידער פון החלוץ זענען געווען אומפאַרמעגלעך. אַ נישט קליינער טייל האָט זיך אויך אָנגעשטויסן אויף דעם שטאַרקן ווידערשטאַנד פון זייערע עלטערן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט הערן אפילו וועגן אַזאַ אופן פון עליה און נישט געזען אין איר בכלל קיין תכלית.

פונדעסטוועגן איז מיט באַגייסטערונג אויפגענומען געוואָרן די ידיעה, אַז עס גרייט זיך אַ טראַנספּאָרט אומלעגאַלע עולים, און אַז פאָר טאָרנע זענען צוגעטיילט געוואָרן אַכט ערטער. אַלעמען האָט אַרומגעכאַפּט אַ פרייד פון דעם דאָזיקן נייעס און עס האָבן זיך אָנגעהויבן ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס וועמען ס׳קומט פריער דאָס רעכט צו פאָרן. און די אַכט גליקלעכע, וועמען ס׳איז צוגעטיילט געוואָרן אַזאַ רעכט, האָבן נישט געהאַט די געניגנדע סומע געלט צו דעקן כאָטש אַ טייל פון די רייזע־הוצאות. ענדלעך זענען פעסטגעשטעלט געוואָרן אַכט קאַנדידאַטן, ס׳רוב עלטערע מיטגלידער פון החלוץ, וועלכע זענען געווי אינפאָרמירט געוואָרן וועגן די געפאָרן וואָס דערוואַרטן אויפן וועג. די דאָזיקע עליה האָט מען אָנגערופן „עלית כפר סבא״ און דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט דעם כבוד און

דאָס גליק צו געהערן צו דער ערשטער גרופּע טאָרנער חלוצים, וואָס זענען געפאָרן מיט דער עליה ב׳.

אין משך פון געצייליטע וואָכן זענען מיר געווען גרייט צו פאַרלאָזן אונדזערע היימען. אַלע צוגרייטונגען האָבן מיר דורכגעפירט שנעל און אָן איבעריקע פאַר־וויקלונגען. אַמשווערסטן איז געווען דורכצורעדן זיך מיט אונדזערע עלטערן, וועלכע האָבן זיך נישט געוואָלט אַזוי לייכט שיידן מיט זייערע קינדער, הגם זיי האָבן געוואוסט ווי גליקלעך מיר זענען, קאָנענדיק ענדלעך רעאַליזירן אונדזער ציל.

דער גליקלעכסטער טאָג אין אונדזער לעבן איז געווען דער טאָג, ווען עס איז ענדלעך אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע, אַז מיר זאָלן פאָרן קיין לעמבערג — צום זאַמלפונקט פון גאַנצן טראַנספּאָרט. אָבער אונדזער פרייד איז צעשטערט געוואָרן דורכן פאַנאַטיזם מצד געוויסע פרומע עלטערן און זייער קעגנערשאַפט צום ציוניסטישן אידעאַל. זיי האָבן בשום אופן נישט געקאָנט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז זייערס אַ קינד זאָל אַראָפּ פון דרך־הישר. איין פאָטער פון חסידישע בעלי־בתישע קרייזן האָט זיך באַזונדערס פאַרעקשנ׳ט און ממש פאַרלייקנט זיין אייגענעם זון, וועלכער איז געווען גרייט עולה צו זיין. און אָנשטאָט געבן דעם קינד זיין ברכה אויפן וועג, האָט ער אים אַרויסבאַגלייט מיט אַ קללה...

מיר זענען אָפּגעפאָרן. די נסיעה איז געווען זייער אַ שווערע. עס האָט זיך געפאָדערט פיל מוט און אָנשטרענגונג פון יעדן עולה באַזונדער. פונדעסטוועגן האָבן מיר זיך אַלע געהאַלטן מוטיק, באַזונדערס די טאָרנער גרופּע, און אַזוי אַרום משפּיע געווען אויף די איבעריקע. צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים, האָט מען פאָר אונדז פאַרהוילן די טראַסע פון דער רייזע. ערשט נאָכן אָנקומען אינעם גריכישן פּאָרט פּירעאוס, וואו מיר זענען געשטאַנען דריי מעת־לעת, האָט מען אונדז געזאָגט וואו מיר געפונען זיך. דאָס וואַרטן אין פּאָרט האָט זיך אונדז אויסגעוויזן וויי מיר וואָלטן דאָרט געווען לאַנגע יאָרן. ענדלעך האָט מען אונדז אַריבערגעזעצט אויף דער לאָסט־שיף „וועלאָקס", און 10 ביינאַכט זענען מיר אַוועק פון גריכנלאַנד אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

גאַנצע צען טעג האָט זיך געצויגן די דאָזיקע רייזע און כ׳בין איצט נישט אימשטאַנד אַרויסצוברענגען פּרטים פון דער ים־נסיעה. קיין האָניק האָבן מיר נישט געלעקט... אויפן קליינעם שיפל האָט געהערשט אַ מוראדיקע ענגשאַפט. די אַלטע פראַכט־שיף האָט מיט קרעכצן געשלעפט איבער די וואַסערן איר איצטיקן „באַאַזש": 300 עולים פון פוילן. די היץ האָט שטאַרק געמאַטערט און דער אָנגעגרייטער נאָר אויף עטלעכע טעג שפּייז־רעזערוו האָט זיך אָנגעהויבן אויסלאָזן. די יוגנט אָבער האָט נישט נאָכגעגעבן פון איר ענטוזיאַזם און די פאַראַנטוואָרטלעכע פאָרן טראַנספּאָרט האָבן נישט אייגנמאָל געבעטן איבערצורייסן דאָס געזאַנג פון חלוצישע און ארץ־ישראלדיקע לידער.

באַזונדערס אויסגעצייכנט פון דער טאָרנער גרופּע האָט זיך דער חלוץ מאיר. אַ באַשיידענער, תמיד פאַרחלומטער, ערנסטער. מיר האָבן פאַרשטאַנען וואָס דער דאָזיקער אידעאַליסטישער יוגנטלעכער לעבט איבער. אַ סך האָפענונגען און טרוימען האָט ער מיטגעפירט צום אויסגעחלומטן לאַנד, אָבער דעם טאָטנס קללה האָט ביי אים געוועקט אומרו און זאָרג. אין זיינע טרוימען האָט ער זיך אויך פאָרגע־

חברים מקיבוץ עין חרוד בדרכם לעלות על הספינה "פאלמאך" בנמל מרסיי

שטעלט דעם גליקלעכן מאַמענט, וועו ער וועט קאָנען אַראָפּברענגען קיין א״י זיין גאַנצע משפּחה מיטן ברוגזן טאַטן בראש... הייליק איז פּאַר אים געווען דאָס לאַנד פון זיינע טיף־רעליגיעזע קינדער־טרוימען און איצטיקן חלוצישן אידעאַליזם.

ליידער — זיין ציל אין לעבן האָט ער נישט דערגרייכט און נישט זוכה געווען איבערצוטרעטן די שוועל פונעם יידישן לאַנד. וואָס נענטער מיר זענען געקומען צו די ארץ־ישראלדיקע וואַסער, האָט ער ווי מיט אַ רוח הנבואה פּאַראויסגעזען זיין ביטערן גורל. עס האָבן נישט געהאָלפן די טרייסט וועדטער און באַרואיקונגען פון זיינע חברים. זיין האַרץ איז געווען באַשוועדט.

און עס איז געשען...

וועו מיר האָבן פון דערווייטנס דערזען די ליכט פון תל־אביב, איז געגעבן געוואָרן אַ באַפּעל אַריבערצוגיין פון דער שיף אין אַ קליין שיפל וואָס האָט אונדז באַדאַרפט צופירן צום ברעג (ווייל די גרעסערע שיף האָט לייכט געקאָנט אַנטדעקט ווערן דורך די ענגלענדער). אָט זיצן מיר שוין אינעם מאָטאָר־שיפל וואָס רייסט זיך פאַראויס. פלוצום — אַ רעש, די כוואַליעס באַדעקן אונדז (אמת, דער ים איז דעמאָלט געווען שטורעמדיק, אָבער מיר האָבן זיך נישט פאַרגעשטעלט, אַז אויף אַזאַ אופן). און וואָס ס׳האָט ווייטער פּאַסירט, געדענק איך נישט. כ׳קאָן נאָר איבערגעבן וואָס מ׳האָט אונדז שפּעטער דערציילט:

דאָס שיפל האָט זיך דעמאָלט איבערגעקערט און אַלע האָבן אָנגעהויבן זיך טרינקען. בלויז אַ דאַנק דער פון פאַראויס אַרגאַניזירטער אַון צוגעגרייטער הילף איז געלונגען אויסצומיידן אַ גרויס אומגליק. און וועו מיר, שוין אָפּגעראַטעוועט, זענען געקומען צו זיך, האָט מען זיך אַרומגעזען אַז מאיר פעלט צווישן אונדז. אין יענער נאַכט האָט מען שוין גאָרנישט געקאָנט מערער אויפטאָן. אונדזער מאיר איז פאַרשלונגען געוואָרן דורך די ים־כוואַליעס... די דאָזיקע ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפּרייט איבער תל־אביב און מאַסן מענטשן האָבן געשטראָמט צום ברעג פון צעבושעוועטן ים. און אַזוי ווי דאָס געשעעניש האָט אויך דערגרייכט צו די אויערן פון דער מאַנדאַט־מאַכט, האָט מען אונדז בכלל נישט אַרויסגעלאָזט פון די קאָנספּיראַטיוויע ערטער, וואו מיר זענען געווען באַהאַלטן, און אין גאַס נישט געקאָנט דערוויסן זיך דעם גאַנצן אמת. יעדן באַזונדער פון אונדז האָט מען געפרווט באַרואיקן, אַז ס׳פעלט נישט קיינער פון דער טאַרנער גרופּע. דערנאָך האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז אַ גאַנצע נאַכט האָט מען געזוכט דעם דערטרונקענעם, אָבער אָן דערפאָלג. ערשט צומאָרגנס אינדערפרי האָט אַ קליין יינגל אָנגעזאָגט די טרויריקע בשורה:

— די כוואַליעס האָבן אַרויסגעוואָרפן אויפן ברעג אַ טויטן קערפּער פון אַ מענטש.

מיר האָבן דערקענט מאירן...

זאָלן די דאָזיקע וועדטער דינען אַלס מצבה דעם אומבאַקאַנטן טאַרנער חלוץ מאיר, וועלכער האָט מקריב געווען זיין יונג לעבן דעם הייליקן אידעאַל פון נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער באַפרייאונג.

זש. פ. ס. און בונד

יהושע לאנדוי (תל־אביב)*

יידישע סאציאליסטישע פארטיי — זש. פ. ס.

אין אָנהויב פון הײַנטיקן יאָרהונדערט האָב איך זיך געשטעלט אין אַ קאָנפליקט מיט מײַן הײַם: קעגן דעם ווילן פון מײַן פאָטער פֿאַרלאָז איך די שטוב און פֿאָר אַרײַן־בער קיין טאָרנע, כדי אָנצוהויבן פירן אַ זעלבשטענדיק לעבן. דער דעמאָלטיקער שטורעם־און־דראַנג־פּעריאָד פֿאַרוואַנדלט מיך אין אַגיטאַטאָר אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס, ריכטיקער — אין די פּרייוויליקע יידישע געטאָס אין גאַליציע.

אין טאָרנע דערפיל איך ערשט וואָס עס הייסט זיין אַן אומאָפּהענגיקער מענטש. איך גיי אַוועק צום פֿילזנער טויער, וואו יונגע מענטשן וואַרטן אין די צענדליקער צי הונדערטער, ב־ז עס וועט זיך באַווייזן אַ קונה אויף זייער אַרבעטס־קראָפט און זיי דינגען אויף מינדעסטנס צוויי יאָר ביי פּאַרשידענע פאַכן און געשעפטן. דאָרט, אויף דער „בערזע", פלעגן זיך צונויפטרעפן די אַרבעטסנעמער און אַרבעטסגעבער. דער באַלעבאָס פלעגט גוט אָנקוקן דעם פּאַרשוין וואָס האָט אים באַדאַרפט דינען מיט זיין אַרבעט, מיט די אויגן אָפּשאַצן זיין לייסטונגס־פּעאיקייט, מיט די הענט טאָפּן די מוסקולען און — דינגען זיך אַ געזעלן.

אויך מיך האָט מען געדונגען אויף אַזאָ אופן, גליקלעכערווייז איז מיין באַלע־באָס געווען אַ קולטורעלער מענטש; ער פרעגט מיך גלייך, צי איך קען לייענען און שרייבן. דעם געשפּרעך מיט מיר פירט ער אין דייטש, פויליש און יידיש. ווייזט אויס, אַז מיינע ענטפערס געפעלן אים, ווייל ער דינגט מיך אויף צוויי יאָר אַלס משרת (האַנדלס־אָנגעשטעלטער). די ערשטע חדשים מוז איך טוען אַלע אַן אויסנאָם אַרבעטן, אַריינגערעכנט אויך שטוב־אַרבעט. אגב, אַזוי פלעגן זיך דעמאָלט פירן אַלע אַן אויסנאָם אונטערנעמער מיט די ניי־צוגענומענע אַרבעטער. אויך מיר האָט מען אָנגעהאָנגען פאַרשידענע זייטיקע אַרבעטן און מיינע באַלעבאַ־טים האָבן געפילט אַז דאָס ערגערט מיך, זיי ווייסן אויך מיין יחוס־בריף, און דאָס, ווייזט

---

* דער מחבר פון די זכרונות, יהושע לאַנדוי, (איצט אין ישראל), איז געווען אייניער פון די גרינדער פון דער זש.פ.ס. אין טאָרנע. הגם ער גופא שטאַמט פון אַן אויסגעשפּראָכן רעליגיעזער היים (אַן אייניקל פון פּראָפֿעסער רב לאַנדוי), האָט אָבער זיין פאָטער, דער משכיל, און די מוטער, אַ וואוילטעטיקע טוערין, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידערין פון די „חלוקה"־געלטער פאַר ארץ־ישראל אין לעצטן יאָר־צענדליק פון פאַריקן יאָרהונדערט, שטאַרק געזאָרגט דערפאָר, אַז זייערע קינדער זאָלן באַקומען אויך אַ וועלטלעכע דערציאונג אין נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן גייסט. די משפחה לאַנדוי שטאַמט פון נייסאַנץ, און ערשט אין יאָר 1901 איז דער שרייבער פון די זכרונות געקומען קיין טאָרנע זוכן אַרבעט און דאָ זיך אַנגעטראָפן אויף די אַלע פּראָבלעמען און דערשיינונגען פונעם דעמאָלטיקן יידישן אַרבעטער־לעבן. (רעד.)

אויס, האָט אַנטשידן, אַז כ׳זאָל ווערן אַן אייַנגייער ביי זיי אין שטוב, ממש אַ בן־בית. יענע צייטן האָט עס געמיינט אַ גאַנצע איבערקערעניש אין דער היערַארכיע־באַציאונג צווישן באַלעבאָס און געזעלן. און עס גליקט מיר אָפּ אין דעם הויז. דער זון פון מיין באַלעבאָס, אַן אַדוואָקאַט און פירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי (פּ.פּ.ס.), פּאַרמאָגט אַ רייכע ביבליאָטעק, פון וועלכער ער דערלויבט מיר צו גענישן. זיין שוועסטער רעקאָמענדירט מיר זיך צו באַקענען מיטן „קאָמוניסטישן מאַניפעסט". די ווערק פון ענגעלס, פּלעכאַנאָוו, העס און אַנדערע סאָציאַליסטישע טעאָרעטיקער ווערן געמיינזאַם שטודירט. אויסער דעם הויב איך אָן „אַרייַנקריכן" אין דער שיינער ליטעראַטור: מיצקעוויטש, סלאָוואַצקי, הייַנע, טאָלסטוי און אַנדערע גרויסע שרייבער ווערן מיר נאָענט און אייגן. אַ גרויסן

יהושע לאַנדוי אין יאָר 1904 אין סאָרנע (איצט אין תל־אביב)

איינפלוס האָט אויך געהאַט די בונדיסטישע פראָפאַגאַנדע־ליטעראַטור וואָס איז מיר, אַלס יידּ, שטאַרק געפעלן געווארן און דערנענטערט מיך צום יידישן סאָציאַליזם. אמת, פ.פ.ס. האָט געהאַט אין אירע רייען פיל, פיל יידן, אָבער מיר פילן, אַז אַלס יידן וועלן מיר דאָרט נאָר געדולדעט. נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד די דעמאָלטיקע סאָציאַליסטישע אָנפירער ווי קאָראָל סאָבעלסאָן (דער שפּעטערדיקער קאָראָל ראַדעק), ד״ר דיאַמאַנט, ד״ר ליבערמאַן, ד״ר פערל, העקער, ד״ר דראָבנער (וועלכער שליסט זיך שפּעטער אָן אין אונדזער גרופּע), ביידע ד״ר אַדלער פון ווין, ד״ר עלענבאָגן, ד״ר אָטאָ באוער, איגנאַצי דאַשינסקי, יוזעף פּילסודסקי (וועלכער לעבט דעמאָלט אין גאַליציע אין קאָנספּיראַציע), — גרינדן מיר די יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי.

די הויפּט־גרינדער פון זש.פ.ס. זענען געווען: הענריק גראָסמאַן, יעקב בראָס, הענריק שרייבער, משה פאַפּיער, יהושע נעקער, יונה בלום און ד״ר פיינער — אַלע פון קראָקע; ד״ר לאַנדאו, ד״ר ראָזען, דוד פאַסט, ד״ר אייגאייגלער, וויניק, ד״ר מאָזלער און טעפּער — אַלע פון מזרח־גאַליציע; לעאָ געלדשטיין, בראָוו, זאָמערמאַן און איך — פון טאַרנע.

סוף 1904 איז די ריכטיקע דאַטע אויף צו באַצייכענען די אַנטשטייאונג פון זש.פ.ס., אָבער דאָס איז געמאַכט געווארן אין געהיים. די ערשטע עפנטלעכע דערשיינונג פון זש.פ.ס. איז פאַרגעקומען דעם 1־טן מאַי 1905 יאָר, ווען עס איז דערשינען דער אויפרוף פון דער פּאַרטיי אין דער יידישער, פּוילישער, אוקראַאיניש־שער און דייטשער שפּראַך. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די רייען פון זש.פ.ס. זענען באַזייטיקט געווארן פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי (פ.פ.ס.). אָזוי האָט מען אונדז, די טאַרנער מיטגלידער פון זש.פ.ס., אויסגעשלאָסן אויף אָן אָונט ערב דעם ערשטן מאַי 1905. דער אויסשלוס איז דורכגעפירט געווארן דורך קאָראָל ראַדעק, סטשאַלקאָווסקי, זיגמונט זשולאָווסקי, ד״ר סימכע און הוטער. מיר זענען געווען פאַרגעבּרייט צו אָזאָ אויסשלוס און באַצייטנס געזאָרגט דערפאַר, אַז די פראָפּאַסיאָנעלע פאַרייניגן פון שניידער־אַרבעטער, בעקער־געזעלן, ליכטציער און היטן־אַרבעטער זאָלן מיט אונדז מיטגיין. וואָלטן מיר אַלס יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי דערשינען אין דער אַלגעמיינער מאַי־דעמאָנסטראַציע מיט באַזונדערע לאָזונגען אין יידיש און אין פּויליש, וואָלט די פּ.פ.ס. אונדז זיכער נישט צוגעלאָזט צום מאַי־צוג. נאָר אַ דאַנק דער אינטערוועניץ פון ד״ר זיגמונט מאַרעק, האָט מען אונדז נישט נאָר טאָלערירט אינעם אַלגעמיינעם מאַי־צוג, נאָר מען האָט מיר אויך דערלויבט, אין נאָמען פון אונדזערע 2.000 דעמאָנסטראַנטן, צו געבן אַ דעקלאַראַציע פאַר די 10.000 פאַרזאַמלטע אַרבעטער. דער דאָזיקער ערשטער עפנטלעכער אַרויסטריט אין נאָמען פון יידישע אַרבעטער האָט ווי אַ באָמבע אויפגערודערט דעם פאַרזאַמלטן עולם — יידן ווי נישט־יידן. די איבערראַשונג איז נאָך געווען גרעסער דערמיט, וואָס גראָד אינעם ערשטן מאַי, דער טאָג פון אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־סאָלידאַריטעט, קומען מיר, יידישע אַרבעטער, און דערקלערן זיך אַלס אויטאָנאָמע פּאַרטיי אין די ראַמען פון דער גרויסער אַלגעמיינער סאָציאַליסטישער באָוועגונג. אונדזער דערקלערונג אויפן מיטינג, אָפּגעגעבן אין דער פּוילישער שפּראַך, ווערט פאַרענדיקט מיט די

ווערטער: „מיר מארשירן באזונדער, אבער קעמפן געמיינזאם מיט דער אינטער־נאציאנאלער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי, פאר דער באפרייאונג פון פראלעטאריאט".

אין דעמאלטיקן עסטרייך איז די נאציאנאליטן־פראגע געווען איינע פון די אנגעוויטיקסטע פאליטישע פראבלעמען. די עסטרייך־אונגארישע מאנארכיע איז באשטאנען פון ניין נאציאנאליטעטן, און אויך די עסטרייכישע סאציאל־דעמאקראטישע באוועגונג האט אין אירע רייען געהאט פיל נאציאנאליטעטן־גרופעס. כאראקטעריס־טיש, אז אלע נאציאנאליטעטן אין דער פארטיי זענען אנערקענט געווארן ווי נאציעס, בלויז איין אריסנאם איז געווען — די יידן. לויט די פראגראמאטישע איינשטעלונגען פון דער עסטרייכישער סאציאל־דעמאקראטיע האט יעדע פעלקער־גרופע געהאט אייגענע פארטייען מיט דעם רעכט פון נאציאנאלער אויטאנאמיע. בלויז יידן איז נישט געגעבן געווארן די דאזיקע אויטאנאמיע. זיי זענען אין דער פארטיי נישט אנערקענט געווארן אלס נאציע. ד״ר וויקטאר אדלער, אליין אַ ייד, האט נישט געקאנט ביי זיך פועלן לויט דעם אלגעמיין־אנגענומענעם סאציאליסטישן פרינציפ צו געבן יידן נאציאנאלע זעלבסטבאשטימונגס־רעכט. ער, ווי די מיינסטע סאציאל־דעמאקראטישע פירער פון יידישער אפשטאמונג, האבן נישט געווילט אנערקענען אויטאנאמיע פאר אַ יידישער סאציאליסטישער פארטיי, וויל דאס וואלט געמיינט פאר זיי אריינצוטרעטן אין דער דאזיקער פארטיי און אזוי ארום אויפגעבן זייער גאנצע השפעה און הערשאפט אין דער אלגעמיינער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי. אויף דעם באדן האט זש.פ.ס. געהאט אויסצו־שטיין אַ שווערן קריגל מיט דער פ.פ.ס. און מיט דער עסטרייכישער ס.ד.פ. (סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי), — אַ קריגל וואס האט געקאסט אַ סך צייט, מי און ענערגיע. און נישט נאר אלס נאציע האט מען אונדז נישט אנערקענט, מען האט אונדז אויך נישט געוואלט געבן סמיכות אויף אַ פראלעטאריער אין אייגנטלעכן זין פון וואָרט.

ביי אזא סיטואציע האט זש.פ.ס. געהאט אַ נישט־לייכטע אויפגאבע. ביים קאמף פאר אנערקענען זי אלס נאציאנאלע גרופע, מוז זי פירן איר אויפקלער־ארבעט צווישן יידישע ארבעטער, ארגאניזירן זיי, קולטורעל און סאציאליסטיש דערציען זיי אין גייסט פון קלאסנקאמף. אבער אונדזער גאנצע אנשטרענגונג גייט אין דער ריכטונג פון ארגאניזירן דעם יידישן ארבעטער, וועלכער איז עקספלאָאטירט געוואָרן אויף אַ מוראדיקן אופן. זיין ארבעטס־טאג איז געווען פון 12 ביז 14 שעה פאר אַ הונגער־לוין. דאס רעאקציאנער־קלעריקאלע עסטרייך האט נישט דערלאזט אייגנפירן דעם 8־שעהדיקן ארבעטס־טאג. צו יענער צייט איז אין די אינדוסטריע־געביטן פון עסטרייך אנגעגאנגען אַ קאמף פאר אַ 10־שהעדיקן ארבעטס־טאג. מיטן דאזיקן קאמף האט אנגעפירט די ס.ד.פ. אין עסטרייכישן פארלאמענט זענען געווען בלויז 11 סאציאליסטישע דעפוטאטן, ווייל דאס רעאקציאנערע וואל־געזעץ מיט איר קוריעס־סיסטעם האט דערמעגלעכט, אז 20 גוטבאזיצער זאלן דערווייל איין דעפוטאט, און 48.000 ארבעטער — אויך איין דעפוטאט. פון דעם איינעם פאקט קאן מען זיך שאפן אַ באגריף ווי אזוי אנהויב פון היינטיקן יארהונדערט האט אויסגעזען די רעכטלעך־פאליטישע לאגע פונעם עסטרייכישן ארבעטער. אבער

פיל ערגער איז געווען די לאַגע אין צוריקגעשטאַנענעם גאַליציע, וואו עס האָט נאָך געהערשט אַ פעאַדאַלער רעזשים.

און אויף דער יידישער גאַס? די בריי־טסטע מאַסן, צווישן זיי די אַרבעטער, קאָנען נישט רעכט לייענען און שרייבן. די רעליגיעזע פאַרקנעכטונג און פינסטער־קייט האָבן געהערשט אין יידישע היימען. דער קלער און די קהילה האָבן ארויפ־געלייגט זייער חותם אויפן גאַנצן יידישן עפנטלעכן לעבן. וויפיל מאָל זענען אונדזערע וויכטיקע פאַרזאַמלונגען צונישט געוואָרן, ווייל די מיינסטע מיטגלידער האָבן זיך געפונען ביים.... דאָוונענען. איך גופא פלעג שטאַרק איבערלעבן אַזעלכע מאָמענטן, וועו מיר האָבן אין פאַריינס־לאָקאַל באַשטימט אַ פאַרזאַמלונג, און נישט שטענדיק האָט זי געקאָנט פאַרקומען צו דער צייט: די מיטגלידער האָבן דעם לאָקאַל פאַרוואַנדלט אין אַ „מנין" און געדאַוונט דאָרט מנחה־מעריב. אַזוי איז אונדז אויסגעקומען צו אַרבעטן צווישן אַן עלעמענט, וואָס פון איין זייט האָבן מיר ביי אים אַנגעטראָפן אַנאַלפאַבעטיזם, געמישט מיט רעליגיעזע פאַר־אורטיילן, און פון דער צווייטער זייט — דעם שטענדיקן פחד צו פאַרלירן דעם אַרבעטס־פלאַץ און פרנסה, אין אַ צייט, וועו אויף דער יידישער גאַס האָט געהערשט הונגער און נויט.

אָבער דער קאַמפּס־גייסט פאַלט נישט ביי אונדז. פאַרקערט, גראָד אין יענער אַטמאָספער וואָס איז אויבן געשילדערט געוואָרן, באַשליסט דער טאַרנער קאָמיטעט פון זש.פ.ס. צו פראָקלאַמירן אַ שטרייק, ממש אים פראָוואָצירט. אונדזערע פאָדערונגען זענען: העכערער לוין און אַ קלענערער אַרבעטס־טאָג. מיר זענען אומזיכער מיטן אויסגאַנג פון דעם דאָזיקן גיגאַנטישן פאַרמעסט. 2.500 שניידער שטעלן אָפּ די אַרבעט, וואָס מיינט אַז 6.000—7.000 מענטשן פאַרבלייבן אָן ברויט. די פאַרטיי־קאָסע איז שטענדיק געווען ליידיק. נאָר אין אָנהויב שטרייק האָט אונדז די פּראָפּ־צענטראַלע אין ווין געשיקט עטלעכע טויזנט קראָן, אָבער באַמערקט דערביי, אַז מיר האָבן נישט וואָס צו האָפן אויף ווייטערדיקע אונטערשטיצונגען. דער פאַקט פון איבערשיקן הילף פון ווין האָט אונדז שטאַרק דערמוטיקט און מיר האָבן פאַר די אַרבעטסגעבער אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז פון דער הויפטשטאָט וועט מען שטיצן אונדזער שטרייק. די דאָזיקע ידיעה האָט געצוואונגען די אַרבעטסגעבער אַריינצוגיין מיט אונדז אין פאַרהאַנדלונגען, וועלכע האָבן זיך געצויגן לאַנג און געגאַנגען זייער שווער. קעגן אונדז איז געווען אַ פאַרשווערונג מצד אַלע: די אונטערנעמער, די קהילה, כלי־קודש, מאַכט־אַרגאַנען. אַלע האָבן זיי געוואָלט אונטערבראָכן דעם שטרייק פון די שניידער־געזעלן, — דער ערשטער מאַסן־שטרייק פון יידישע אַרבעטער נישט נאָר אין טאַרנע, נאָר אין גאַנץ גאַליציע. עס איז פיל געשטעלט געוואָרן אין קאָן אין שייכות מיטן דאָזיקן שטרייק — נישט נאָר דער פּרעסטיזש פון זש.פ.ס., נאָר דער פרעסטיזש פון דער גאַנצער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. און דערפאָר זענען אונדזערע אַנשטרענגונגען פאַרפילפאַכט געוואָרן. אויף מיר, דעמאָלט אַ צוואַנציקיאָריקער בחור, איז געלעגן די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט אָנצופירן מיטן שטרייק און כ'האָב געפילט, אַז ס'איז אַ צו שווערע לאַסט פאָר מיר. צו הילף זענען דעמאָלט געקומען ד"ר יעקב בראָס פון קראָקע און ויניק, אַ שניידער־אַרבעטער פון לעמבערג.

בעתן שטרייק און די פארהאנדלונגען איז פלוצום אנטשטאנען א פרעסטיזש־פראגע. די ארבעטסגעבער זענען גרייט צו פירן אונטערהאנדלונגען מיט די שטרייקנדיקע, אבער נישט מיט מיר. נאר די שטרייקנדיקע האבן זיך פארעקשנט און געפאדערט דוקא אז איך (נישט קיין שניידער־ארבעטער), זאל פירן די געש־פרעכן אין זייער נאמען (היינט טראכט איך, אז ס׳איז געווען א לייכטזיניקייט פון מיין זייט צו פראוואצירן דעם דאזיקן שטרייק, וואס האט אין יענער צייט געמיינט שטעלן אויף דער וואגשאל דעם גורל און קיום פון דער יידישער סאציא־ליסטישער באוועגונג אין טארנע). דעצידירט האט אבער מיין יוגנטלעכער ברען און מיין צוגעבונדנקייט צו די יידישע מאסן. צום גליק, זענען קיין שטרייקברעכער נישט געווען און דער שטרייק איז פארענדיקט געוואָרן מיט דערפאלג. מיטן אויסנאם פון איין פירמע, האבן די ארבעטסגעבער אונטערגעשריבן אלע באדינגונגען וואס זענען געשטעלט געוואָרן פון די שטרייקנדיקע.

דער זיג פון א יידישער ארבעטער־פארטיי האט באוויזן וואונדער. די זש.פ.ס. ווערט די שטארקסטע פארטיי אין טארנע, אירע איינפלוסן שטייגן איבער אונדזערע כוחות. דער עלטסטער אין אונדזער פארטיי־קאמיטעט איז געווען זאמערמאן — 26 יאר אלט. איך, דער סאמע יינגסטער, בין אממיינסטן געווען באלעסטיקט מיט דער פארטייאישער און פראפעסיאנעלער טעטיקייט. וועגן באקומען וועלכן ס׳איז געהאלט פאר אזא ארבעט האט נישט געקאָנט זיין קיין רייד. וען נישט די מאטעריעלע הילף פון מייט פאטער, יינגערן ברודער, שוויגער־עלטערן און מיין איצטיקער פרוי, וער ווייסט צי כ׳וואלט געווען בכוח דערפילן מיין אויפגאבע. אפט־מאל פלעג די עסטרייכישע מאכט איינזעצן אין תפיסה אקטיווע סאציאליסטן ווי קאראל ראדעק, זיגמונט זשולאווסקי, סטזשאלקאווסקי, ד״ר י. דראבנער, זאמער־מאן און אנדערע. אויך איך פלעג ארריינגעווארפן ווערן אין פאליציי־ארעסט און אויף פארשידענע צייט־אפשניטן פארלירן די פרייהייט צוליב אונדזער פאליטישער טעטיקייט. אויך אין אזעלכע פאלן פלעגט מיין משפחה נישט פארגעסן אן מיר און ארויסווייזן די נייטיקע הילף.

אלס יידישע סאציאליסטישע פארטיי האבן מיר באדארפט פירן נישט נאר דעם עקאנאמישן קאמף, נאר אויך א פאליטישן, פארבונדן מיט קאנקרעטע לאזונגען קעגן די האנדלונגען פון דער צענטראלער רעגירונג, מוניציפאליטעט און קהילה. אין יאר 1906 האט די עסטרייכישע ס.ד.פ. פראקלאמירט דעם קאמף פאר אלגעמיינע וואל־רעכט און גערופן אין גאנצן לאנד דורכצופירן דעמאנסטראציעס. צוזאמען מיט פ.פ.ס. און פועלי ציון האבן מיר אין טארנע ארגאניזירט די דעמאנסטראציע, וואס איז דורכגעפירט געוואָרן מיט אזא פארנעם און קראפט, גלייך א גענעראל־שטרייק וואלט געהאט אויסגעבראכן. אלע געשעפטן, ווארשטאטן און פאבריקן זענען געשלאסן געוואָרן. אויך די פאסט־באמטע און באן אנגעשטעלטע האבן זיך אנגעשלאסן אינעם דעמאנסטראציע־צוג. די פארזאמלונג האט זיך אנגעהויבן ביי די אולאנער־קאסערן אין טארנע. איבער 20.000 מענטשן זענען געקומען הערן די סאלידארע פאדערונגען פון טארנער ארבעטער. פארן ריזיקן עולם זענען מיט רעדעס ארויסגעטרעטן: ד״ר זיגמונט מארעק אין נאמען פון פ.פ.ס., דער פויערים־פירער וויטאס (שפעטערדיקער פרעמיער פון דער פוילישער רעגירונג)

אין נאָמען פון דער פויערים פאַרטיי, און איך אין נאָמען פון יידישע אַרבעטער. יעדער רעדנער האָט אָפגעגעבן אַ קורצע דערקלערונג און די אָנגענומענע רעזאָ־לוציע האָבן מיר איבערגעגעבן דעם בעצירקס־הויפטמאַן גראַף דונאַיעווסקי, וועלכער האָט אונדז געדראָט, אַז אויב מיר וועלן נאָכאָמאָל אַרגאַניזירן אַזעלכע דעמאָנ־סטראַציעס, וועט ער אַרויסשיקן קעגן אונדז זשאַנדאַרמעריע און מיליטער. אויף דער דאָזיקער דראָאונג איז געקומען פון מיר אַן ענטפער, ער זאָל דאָס נישט וואָגן צו טאָן, ווייל מיט אונדזערע היטלעך קאָנען מיר זיינע לייט צודעקן. ער האָט מיך דענאָך פאַרמשפט אויף 14 טעג אַרעסט, אָבער די שטראָף בין איך נישט אָפגעזעסן, ווייל צו יענער צייט איז אַרויסגעגעבן געווארן אַן אַמנעסטיע פאַר פאָליטישע פאַרברעכנס און איך האָב פון איר גענאָסן.

מיטן איינפירן אַלגעמיין וואָל־רעכט צום עסטרייכישן פאַרלאָמענט איז דער פאָליטישער וואָל־שלאַכט געפירט געווארן מיט גרויס פאַרביסנקייט. אַזוי ווי זש.פ.ס. האָט נישט אַרויסגעשטעלט קיין אייגענעם קאַנדידאַט, האָבן מיר זיך געאיניקט צו שטיצן די קאַנדידאַטור פון פ.פ.ס., ד״ר י. דראָבנער, אַנטקעגן דעם רעגירונגס־קאַנדידאַט באַטאַליאַ. די ציוניסטישע פאַרטיי האָט אָבער איר קאַנדידאַט אַרויס־געשטעלט דעם ד״ר מאַלץ. די זש.פ.ס. האָט דערביי געשלאָסן אַ טעכנישן וואָל־אָפמאַך מיט די ציוניסטן, צו שטימען אויף דעם יידישן קאַנדידאַט, וואָס וועט קומען צו אַ שטיכוואָל. ד״ר מאַלץ איז נישט דערגאַנגען צו קיין שטיכוואָלן, וועלכע זענען אָבער פאַרגעקומען צווישן ד״ר דראָבנער און באָראָן באַטאַגליאַ. מיר זענען געווען זיכער אַז די פאַרטגעשריטענע פאַרטייען וועלן שטימען פאַר ד״ר דראָבנער.

אַ גרופּע זש.פ ס. אָנפירער אין טאַרנע
פון לינקס אויף רעכטס: הערמאַן קלוגער ז״ל, יהושע לאַנדוי און משה זיידען ז״ל.

די גאנצע רעאקציע — די עסטרייכישע, יידישע און פוילישע, מיט דער הילף פון קאטוילישע גייסטלעכע, יידישע רבנים און דעם בירגערטום פון אלע נאציעס האבן אויפגעהויבן א גוואלטיקע קעגן סאציאליסטישן קאנדידאט, באצייכנט אים ווי א גאטלאזן מענטש, אונטערגעקויפט נישט־יידישע ווייליער מיט געלט און משקה, די סוחרים געדראט מיט רעפרעסיעס, און וואו ס׳האט זיך געלאזט, — האט מען אונטערגעקויפט. מיין שווער וועלט פארגעלייגט צו קארומפירן מיך מיט 5000 קראן, כדי כ׳זאל נישט פירן קיין אגיטאציע פאר דראבנערן. דער בראווער ערלעכער מאן וואלפט אפ דעם דאזיקן אומווירדיקן פארשלאג, אבער איך ווער פארשפארט אין ארעסט ביז איבערן טאג פון די וואלן. נישט געקוקט אויף דעם טעראר, קארופ־ציע און אנדערע מיאוסע האנדלונגען, איז גראף באטאגליא אויסגעוויילט געוואָרן נאר מיט א נישטיקער מערהייט שטימען.

נאך נישט באוויזן צו פארגעסן דעם וואל־קאמף צום פארלאמענט, וויי עס ווערן אויסגעשריבן וואלן צום טארנער שטאטראט. אונדזערע קאנדידאטן ד״ר זיגמונט שיצער (איינער פון די שארפזיניקסטע קעפ פון דער טארנער סאציאליסטישער אינטעליגענץ), ד״ר בארגעניכט, זילביגער און ח. נייגער פון די ציוניסטן, זיגן ביי די וואלן. איך בין אויסגעוויילט געוואָרן אלס פארטרעטער, אבער די וואל איז געפסלט געוואָרן, ווייל עס האט מיר געפעלט נאך א יאר צו פאסיווע וואל־רעכט (24 יאר). צו די קהילה־וואלן אין יאר 1907 איז שוין די זש.פ.ס. געגאנגען צוזאמען מיט די ציוניסטישע פארטייען און יידישע דעמאקראטישע עלעמענטן.

צוזאמען מיט די ציוניסטן האבן מיר ארויסגעגעבן א וואל־צייטונג, אין וועלכער עס האבן פון די ציוניסטן מיטגעארבעט בערקעלהאמער, ד״ר שפאן, ד״ר יצחק שיפער, דניאל לייבל, אליהו טיש, און פון זש.פ.ס. — לעאָ פעלדשטיין, זיגמונט בראוו און איך. אויך דאָ האט געזיגט די יידיש־דעמאקראטישע ציוניסטישע ליסטע. דער יידישער ארבעטער האט דעמאלט נאך נישט געהאט קיין וואל־רעכט צו דער קהילה — די רעאקציאנערסטע, אסימילאטארישע און קלעריקאלסטע אינסטיטוציע אין גאליציע. געוועלט איז געוועון ד״ר זאלץ מיט זיין דערקלערונג וואס ער האט אפגעגעבן נאכן זיג פון די ציוניסטן צו די קהילה־וואלן אין טארנע: „מיר האבן געשטורעמט די באסטיליע ווי אין דער פראנצויזישער רעוואלוציע״.

דאס דערשיינען פון דער יידישער סאציאליסטישער פארטיי אין דער עפנטלעכ־קייט, באזונדערס איר אקטיוויטעט אין טארנע, שאפט איר די געהעריקע באציאונג מצד די ברייטסטע מאסן. די פארטיי ארגאניזירט די יוגנט און רעגט זי אן צו פראינטערעסירן זיך מיט סאציאליסטישער ליטעראטור — ביכער און צייטונגען. א דאנק דער איבערגעגעבענער ארבעט פון דוד באטיסט געלינגט אויפצושטעלן א פרעכטיקע יוגנט־ארגאניזאציע פון איבער הונדערט יוגנטלעכע, וועלכע האבן געדורשט נאך וויסן. זיי אינטערעסירן זיך באזונדערס מיט דער יידישער ליטע־ראטור, באקענען זיך מיט די ווערק פון פרץ, הירשביין, אנכי, שלום עליכם, שלום אש, זיי ארדענען איין עפנטלעכע דיסקוסיע־אוונטן איבער ביכער און שרייבער.

מיר האבן געהאט אויסצושטיין פיל אנקלאגעס און סקאנדאלן פון עלטערן פון יוגנטלעכע וואס זענען ארייגעגעצויגן געוואָרן אין דער ארגאניזאציע. אבער מיר זענען אנגעגאנגען מיט אונדזער ארבעט פון ארגאניזירן די יוגנט, דער עיקר די

היימלאָז, פאַראַרעמטע און זיי דערציען פאַר שטאָלצע יידן און קלאָסנבאַוואוסט־זיניקע קעמפער. און מיר האָבן מצליח געווען מיט דער דאָזיקער אַרבעט.

צוליב ערנסטע סיבות האָב איך אין יאָר 1911 געמוזט פאַרלאָזן טאָרנע, און ווען איך בין אין יאָר 1918 צוריקגעקומען קיין טאָרנע פון שלאָכטפעלד, זענען דאָרט אויסגעבראָכן אַנטיסעמיטישע אומרוען. אונדז איז צוזאַמען מיטן פועלי ציון און ציוניסטן אויסגעקומען אויפצושטעלן אַ יידישע זעלבסטשוץ און געבן איבער די העכט די אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס. נישט אייניער פון די זש.פּ.ס.־יוגנט האָט זיך אויסגעצייכנט אין דער זעלבסטשוץ, פונקט ווי איך האָב דאָ אין ישראל געטראָפן פיל מיינע שילער פון דער אַרגאַניזאַציע, וואָס האָבן מיט זייער אַרבעט און פלייס אין די קיבוצים, אין שטאָט און אין דאָרף, אין דער הגנה און אין דער ישראל־אַרמיי ממשיך געווען יענע טראַדיציע פון טאָרנער ברויזנדיקן יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן.

ס׳האָט מיר ווידער געדראָט אַן אַרעסט. איך האָב פאַרלאָזט טאָרנע און עמיגרירט קיין בערלין און פון דאָרט שפּעטער קיין ארץ־ישראל. איז מיר שווער צו דערציילן ווייטער וועגן דער טעטיקייט פון זש.פּ.ס. זינט יענער צייט. נאָר איך דערמאָן שטענדיק מיט סענטימענט און שטאַרקן געפיל יענע יאָרן פון יוגנטלעכן טעמפּעראַמענט, הויכן אידעאַליזם און אָפּפערווילליקייט.

אורן־שפארן
מאַנטרעאַל, קאַנאַדע

דער אלגעמיינער יידישער ארבעטער־בונד „בונד"

(זכרונות וועגן טאַרנער „בונד")

1.

דער אויפקום פון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין טאַרנע דאַטירט זיך פון אַנהויב נייַנצנטן יאָרהונדערט. דער בונד איז אַנטשטאַנען ערשט אין יאָר 1920, נאָכן אַדורכפירן די פאַרייניקונגס־קאָנפערענץ פון טאַרנער זש.פּ.ס. מיטן בונד, וואָס איז פאָרגעקומען אין קראָקע. דער שרייבער פון די שורות האָט געהאַט דעם כביד צו זיין איינער פון די טאַרנער דעלעגאַטן צו דער פאַרייניקונגס־קאָנפערענץ.

כ׳געדענק (איך בין נאָך דעמאָלט געווען נאָך גאָר יונג) דאָס הויפט־פראָבלעם וואָס האָט שטאַרק באַשעפטיקט די אָנפירנדע חברים פון זש.פּ.ס.: ווי אַזוי אַרגאַניזירן יידישע שנייַדער־אַרבעטער און די אַרבעטער באַשעפטיקטע אין אַנדערע פאַכן, ווי: קאָפּעלושן, בעקער און סטאָליער. צום אָקטיוו פון זש.פּ.ס. האָבן געהערט: די ברידער לאַנדוי, ז. בראָוו, ווייסמאַן און זאָמערמאַן. זייער הויפט־אַרבעט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זיי פלעגן אָפּוואַרטן ביי די וואַרשטאַטן די אַרבעטער וואָס האָבן פאַרענדיקט די אַרבעט, פאַרפירן מיט זיי שמועסן, רופן זיי אויף פאַרזאַמלונגען. פּאָליטיש פלעגן די עלטערע חברים פון זש.פּ.ס. אויסלעבן זיך אין די רייַען פון פּ.פּ.ס. (פוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי). אָבער די רעוואָלוציאָנערע ווינטן וואָס האָבן אין די יאָרן 1905—1906 זיך געטראָגן פון רוסלאַנד, זענען אויך דערגאַנגען קיין גאַליציע און דערגרייכט טאַרנע.

די אָרגאַניזיר־אַרבעט האָט געגעבן גוטע רעזולטאַטן. עס איז אַנשטאַנען אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון עטלעכע צענדליק יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער. מיט זייער דערציאונגס־אַרבעט האָט אָנגעפירט ח׳ יוסף לאַנדוי. אויך די עלטערע חברים פלעגן אַרויסווייזן מערער אינטערעס צו די פאַרזאַמלונגען וואָס זענען געווען אָנוואָרן ביי די באַזונדערע פאַכן. אינגיכן איז אַנטשטאַנען אַן אָרגאַניזירטע גרופּע יידישע שנייַדער־אַרבעטער. די אָרגאַניזאַציע האָט אויך אָרומגענומען אַנדערע פאַכן, דער עיקר — די קאָפּעלושן־בראַנזשע. יעדער פאַך האָט געהאַט זיינע אָקטיוויסטן, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער אַרבעט. ביי די שנייַדער: ווייסמאַן (פאַרזיצער), זאָמערמאַן, קאָרנהייזער, משה זיידען; ביי די קאָפּעלושן־אַרבעטער:

זעליג בראָוו, זעמעל און ווילדשטיין; ביי די בעקער־אַרבעטער: גאָטלאָב, שנאַל און הערבסט; פון אַנדערע פּאַכן קאָן איך זיך נישט דערמאָנען. מען דאַרף אָבער אונטערשטרייכן, אַז די ברידער לאַנדוי האָבן אַלע אויבנאויסגערעכנטע פּאַכן געלייסטעט פיל אַרבעט און אָנשטרענגונג. זיי האָבן אויך אָנגעפירט מיט דער קולטורעלער אַרבעט. אַזוי פלעגן פון צייט צו צייט פּאַרקומען אין פּ.פּ.ס. ליידנ־שאַפטלעכע דיסקוסיע־פּאַרזאַמלונגען. די אָנפּירערשאַפט פון פּ.פּ.ס. האָט געהאַלטן, אַז מיר„ אַלס נאַציאָנאַלע מינדערהייט פון יידישע אַרבעטער, דאַרפן אָן באַווּאָרענישן זיך אָנשליסן אין פּ.פּ.ס. אַלס יידישע גרופּע. פּאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן אָפּגעוואָרפן די דאָזיקע קאָנצעפּציע. נאָך אַ באַראַטונג האָבן מיר אָנגענומען אַ באַשלוס וועגן אויפשטעלן אַ זעלבשטענדיקע יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי (זש פּ. ס. — „זשידאָווסקאַ פּאַרטיאַליסטיטשנאַ"). פון קראָקע פלעגן מיר באַדינט ווערן מיט רעפּערטואַן אויף פּאָליטישע און קולטור־טעמעס. אַממיינסטן פלעגן אונדז באַזוכן די חברים ד"ר שרייבער, ד"ר פיינער און ד"ר איגנאַץ אַלעקסאַנדראָוויטש, וואָס זענען דערנאָך שטאַרק פאָפולער געוואָרן אין פוילן. די אַרבעט פון דער זש.פּ.ס.־גרופּע אין טאָרנע איז אַזוי אָנגעגאַנגען ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

.2

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז טאָרנע געווען אַן אָביעקט פאַר ביידע קעמפּנדע אַרמייען. כמעט גאַנץ גאַליציע ווערט אָקופּירט דורך דער צאַרישער אַרמיי, און טאָרנער יידן האָבן דעמאָלט איבערגעלעבט שוערע צייטן. זיי איז שוער געווען צוצופּאַסן זיך צום צאַרישן אָקופּאַציע־רעזשים, פון וועלכן עס איז געווען אויסצושטיין געברענטע צרות. נאָך אַכט חדשים ענדערט זיך די לאָגע אויף די פראָנטן, די רוסישע אַרמיי באַקומט קלעפ און זי ציט זיך צוריק פון גאַנץ גאַליציע. די יידישע באַפעלקערונג אין טאָרנע האָט פרייער אָפּגעאָטעמט.

אין די מלחמה־יאָרן איז צווישן דער יידישער אַרבעטערשאַפט אין טאָרנע נישט געפירט געוואָרן קיין שום טעטיקייט. אַלע אונדזערע חברים זענען געווען מאַבי־ליזירט אין דער אַרמיי. פון דער יוגנט־גרופּע זענען אין שטאָט פאַרבליבן נאָר צוויי חברים: דוד באַטיסט און משה פייעראייזן. די צוויי יוגנטלעכע האָבן צו יענער צייט פיל אויפגעטאָן פאַר די יידישע פאַמיליעס, וועמענס מענער אָדער זין האָבן זיך געפונען אויף די פראָנטן. די פאַרבליבענע פרויען האָבן באַדאַרפט דער־לעדיקן פאַרשידענע ענינים אין די עסטרייכישע אַמטן און זיי איז נישט לייכט געווען צו באַקומען אויסגעצאָלט די עטלעכע קראָן שטיצע פאַר זיך און די קינדער. דער באַאַמטער צי באַאַמטין פלעגן אַלעמאָל אויסגעפינען, אַז עפּעס אַ פאַפּירל איז נישט אין אָרדענונג. די אָרעמע יידישע פרויען פלעגן בלייבן הילפלאָז און פאַרצווייפלט, און אין דער אונטערשטער שורה — אַוועקגיין מיט לייִדיקע הענט. דעם דאָזיקן אומרעכט און פאַרפוילטער ביוראָקראַטיע האָבן זיך קעגנ־געשטעלט די צוויי אויבנדערמאָנטע חברים — און כמעט שטענדיק מיט דערפאָלג.

3.

דאָס יאָר 1918 פאַרענדיקט זיך מיט אַ מיליטעריש־שער מפלה פון עסטרייך־דייטשלאַנד־טערקיי. עס קומט אויף דאָס נייע פוילן, אַבער יידן לעבן דורך שווערע צייטן. איבערן גאַנצן לאַנד טראָגט זיך אַדורך אַן אַנטיסעמיטישע כוואליע, באַגלייט מיט פאָגראָמען אויף יידן, וועלכע לעבן דעמאָלט אין טויט־שרעק. די צייטווייליקע פוילישע רעגירונג פילט זיך צו שוואַך אַנטקעגנצוווירקן דער אַנטי־סעמיטישער וואַקאַנאַליע און דערפאַר הוליען די באַנדעס אומגעשטערט. אויך אין טאַרנע פאַגלוסט זיך די אַנטיסעמיטן דורכפירן אַן אַנטי־יידישן פאָגראָם. אונדזערע יידישע אַרבעטער און פאָלקס־אינטעליגענץ רופן צונויף אַ פאַרזאַמלונג און באַשליסן נישט דערלאָזן צו קיין אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען. לויט אַ פריערדיקן באַשלוס, האָבן די כוליגאַנעס באַדאַרפט דורכפירן זייער בלוטיק שטיקל אַרבעט אין פרייטיק. די יידן האָבן זיך וועגן דעם פריער דערוואוסט און ווי געהעריק צוגעגרייט.

יענעם פרייטיק האָט מען געקענט זען ווי דער מאַרק־פלאַץ וועלט פאַרפולט מיט פויערים, וואָס האָבן זיך פון פריער צוגעגרייט זעק כדי אין זיי אַרייניילייגן צוגערויבטע יידישע זאַכן. אויף אַלע וועגן וואָס האָבן געפירט אין שטאָט, האָבן ביז 10 פרי זיך באַוויזן מאַסן פויערים, באַוואָפנטע מיט שטעקנס און אייזנס. לויט אַן אָפגערעדטן צייכן האָבן זיי באַדאַרפט אָנהויבן זייער מאָרד־אַרבעט, נישט וויסנדיק, אַז טאַרנער יידן האָבן געהאַט ביי זיך פעסט באַשלאָסן נישט צו דערלאָזן צו קיין פאָגראָם און געבן די כוליגאַנעס איבער די הענט. ווי יעדעס מאָל, האָבן אויך איצט יידישע אַרבעטער זיך געשטעלט אין שפּיץ פון דער פאַרטיידיקונגס־אַקציע.

שוין דעמאָלט האָט דער יונגער דוד באַטיסט זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ טיכטיקער אַרגאַניזאַטאָר, וועלכער איז אַליין געשטאַנען אין דער פאָדערשער רייַ. אַלע וועגן און גאַסן זענען באַזעצט געוואָרן מיט באַוואָפנטע יידישע אַרבעטער, וואָס פיל פון זיי זענען נאָך געווען מיליטעריש געקליידעט, און מאַנכע האָבן נאָך באַזיצט קאַלט געווער. וועג די באַנדעס האָבן באקומען דעם סיגנאַל אָנצוהויבן דעם פאָגראָם, האָבן יידישע שוץ־גרופן זיך געוואָרפן אויף זיי מיט דער גאַנצער קראַפט און כוליגאַניש בלוט האָט זיך אָנגעהויבן גיסן. די וועגענער וואָס זענען אָנגעגרייט געוואָרן אויף אַוועקצופירן יידיש האָב־און־גוטס, זענען דורך אונדזערע אַרבעטער צעקלאַפט געוואָרן אויף שטיקער. די כוליגאַנעס האָבן קוים באַוויזן צו כאַפן די פערד און שנעל זיך מיט זיי אָפטראָגן אַהיים. אָבער נישט אַלע האָבן דאָס באַוויזן, ווייל ביים פילזנער טויער און ביי אַנדערע אַרויסגענג פון שטאָט, האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף נאָך זעלבסטשוץ־גרופן, ספּעציעל צוגעגרייטע צו דעם צוועק, און דאָ האָט מען זיי דערציילט די אמתע מעשה... די פאָגראָמטשיקעס האָבן באַקומען די ריכטיקע לעקציע!

היינט קאָנען מיר מיט שטאָלץ דערמאָנען דעם טאַרנער יידישן אַרבעטער, וועלכער האָט נישט געלאָזט אויפהויבן די קעפּ די כוליגאַנעס און זיי באַצייטנס געגעבן איבער די הענט. טאַרנער יידן האָבן דערמיט פאַרשריבן אַ הערלעך בלאַט אין דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום בכלל און טאַרנער בפרט.

די עקאָנאָמישע לאָגע פון יידן אין טאַרנע האָט זיך דעמאָלט אָנגעהויבן פאַר־

די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע אין יאָר 1918
אין דער ערשטער ריי זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: פינקס אייזן, פאַגעלפאַנג, אַדלער, חיים יצחק קאַרן (איצט אין ניו־יאָרק), הערש איזאַק, ש. שינדלער, דוד באַטיסט, און דער עלפטער אין דערזעלבער ריי משה פייערשטיין. אין דער לעצטער ריי שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס, דער פערטער: הערש קאַרן און אורן שפּאַרן (איצט אין קאַנאַדע).

ערגערן פון טאָג צו טאָג. אין באַזונדערס שווערע באַדינגונגען האָבן זיך געפונען יידישע אַרבעטער. הונדערטער פון זיי האָבן זיך צוריקגעקערט פון די פראָנטן, פיזיש צובראָכענע און ליידנדיקע. דאָס נייע פוילן האָט זיך וויניק וואָס געקימערט וועגן אירע בירגער וואָס זענען צוריקגעקומען פון קריג און זענען געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ און אָן אַרבעט. כ׳דערמאָן זיך, ווי דער יונגער דוד באַטיסט איז דעמאָלט געקומען פון אַ זיצונג אין דער קהילה און דערציילט, אַז פון אַמעריקע איז אָנגעקומען הילף אין דער פאָרם פון פראָדוקטן. ער האָט געהייסן גלייך צוגרייטן ליסטעס פון אונדזערע מיטגלידער און סימפּאַטיקער, וואָס לויט דער צוגעשטעלטער רשימה וועלן זיי באַקומען אונטערשטיצונג פון דער קהילה. מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות פון די הונגעריקע און נויטליידנדיקע מענטשן, יעדער האָט געהאַט וואָס אויסצוזעצן קעגן דער קהילה־אָנפירונג וואָס האָט צו יענער צייט דורכגעפירט אַזאַ נוצלעכע פראָדוקטן־פאַרטיילונג. אין משך פון עטלעכע חדשים איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ פאַלקס־קיך, וואו יעדער אַרבעטסלאָזער האָט באַקומען אַ מיטאָג אויפן אָרט און ער האָט אויך געקאָנט אַהיימנעמען עסן פאַר זיין פאַמיליע.

.4

אין יאָר 1919 האָט דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין פון שניידער־אַרבעטער אין טאָרנע באַקומען אַ שריפטלעכע מעלדונג פון דער פירמע וואורצעל און דאַר וועגן איר גרייטקייט צו קאָנפערירן מיט אונדז באַשעפטיקן אַ צאָל אַרבעטער אויף אויסצופירן אַ באַשטעלונג פאַרן פּוילישן מיליטער. אונדזער פרייד איז געווען אָן לשער, ווייל דאָס האָט געמיינט געבן באַשעפטיקונג פיל אַרבעטסלאָזע שניידער. אין אַ צייט אַרום הויבן אָן אַרבעטן נאָך פירמעס פון מענער־קאָנפעקציע און כמעט אַלע יידישע שניידער־אַרבעטער אין שטאָט באַקומען באַשעפטיקונג ביים פאַך. אָבער די אומנארמאַלע נאָכמלחמה־יאָרן שאָפן נאָך געניג שוועריקייטן. צוליב דער שטייגנדיקער אינפלאַציע ווערן די לוינען אָנטווערטעט, אַרבעטער ווערן מאַטעריעל רואינירט און קאָנען נישט דערלויבן זיך אַרויסצוגיין אין אַ שטרייק. ווי דער שטייגער, נוצן אויס די אונטערנעמער די דאָזיקע סיטואַציע און רייסן נאָך מערער די לוינען.

דער געדולד פלאַצט ביי די אַרבעטער. זיי שטעלן אָפּ די אַרבעט, רופן אַ מיטינג פון אַלע שניידער. חבר באַטיסט, אַלס הויפט־רעדנער, שילדערט צומערשט די פאָליטישע לאָגע אין לאַנד און שטרייכט אונטער, אַז נישט די גאַנצע שולד פאַרן געשאַפענעם מצב דאַרף צוגעשריבן ווערן טאָרנער אונטערנעמער. פאַראַן טיפערע סיבות — מיר לעבן איצט אין אַן אומנארמאַלער צייט. דאָס איינציקע וואָס מיר דאַרפן טאָן — זאָגט דער רעדנער — איז צוצופאַסן אונדזערע לוינען צו די עקאָנאָמישע אומשטענדן, אָבער דאָס קאָן דערגרייכט ווערן נאָר דעמאָלט, ווען דער אַרבעטס־אינספעקטאָר זאָל נעמען דעם ענין אין זיינע הענט. באַטיסט האָט מיט

זיין אַרויסטרעטונג געוואונען דעם צוטרוי פון יידישע שנייַדער־אַרבעטער. און דאָס האָט אים דערהויבן אַלס אָנערקענטן פירער פון דער טאָרנער אַרבעטער־באַוועגונג.

ביי דער געלעגנהייט זאָל מיר דערלויבט זיין צו געבן אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק וועגן דעם טרייַען בונדיסט און איבערגעגעבענעם אַרבעטער־טוער דוד באַטיסט. ער האָט געשטאַמט פון אַ קליינבירגערלעכער פאַמיליע. זיין פאָטער, וועלכער האָט געפירט אַ וואַרשטאַט פון מענער־קאָנפעקציע, האָט אַליין באַשעפטיקט עטלעכע שנייַדער־געזעלן. די אויסגעאַרבעטע סחורות פלעגט ער צושטעלן אין אייגענעם געשעפט, מיט וועלכן עס האָבן זיך פאַרנומען באַטיסט׳ס מוטער און שוועסטער. דוד באַטיסט איז געווען דער אייניציקער זון פון זיינע עלטערן (ער האָט געהאַט דריי שוועסטער). מען האָט אים געשיקט לערנען אין גימנאַזיע, אָבער ער האָט זי נישט פאַרענדיקט. ער האָט פאַרנאַכלעסיקט די לימודים, כדי זיך אינגאַנצן ווידמען דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז גלייך אַרייַנגעטרעטן אין דער יידישער סאָציאַליסטישער יוגנט און געאַרבעט דאָרט מיט אויסערגעווייַנלעכער איבערגעבנקייט. ער איז געוואָקסן צוזאַמען מיט דער באַוועגונג, וועלכע האָט אין די יאָרן 1921—1919 דורכגעמאַכט איר באַרג־אַרויף. באַטיסט האָט פאַרמאָגט אַן אויסערגעווייַנלעכע ענערגיע און קיין שום שווערקייטן האָבן אים נישט אָפגעהאַלטן פונעם אָנגעצייכנטן ציל. זיינע שׂדשטע מיטאַרבעטער אין דער טאָרנער זש.פ.ס. (שפעטערדיקער בונד), זענען געווען: זעליג בראַוו (פאָרזיצער), אורן־

דוד באַטיסט ז״ל

שפּאָרן (וויצע־פּאָרזיצער), באַטיסט (סעקרעטאַר), יוסף שפּאָרן (קאַסיר), קלוגער, שוואַרצבאַרט, ווייסמאן, זאַמערמאַן, דינער, גאָטלאָב. קיינער פון די אויבנאויס־גערעכנטע (אויסער דעם שרייבער פון די שורות) לעבט שוין נישט.

5.

אין יאָר 1920 איז אין קראָקע פאָרגעקומען דער פאַרייניקונגס־צוזאַמענפאָר. די זש.פּ.ס. אין גאַליציע גיסט זיך צונויף מיטן אַלגעמיינעם יידישן אַרבעטער־בונד „בונד". הגם דער טאָרנער ב.נ.ד איז אָפּיציעל געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1920, איז די גאַליצישע זש.פּ.ס. אידעאָלאָגיש שטענדיק געווען נאָענט צום בונד. סיי אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט, סיי אין די ערשטע יאָרן פון פּוילנס אומאָפּהענגיקייט, האָבן מיר אונדזער גייסטיקע יניקה געציגן פון בונד, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס עס האָבן אונדז צעטיילט גרענעצן און עס איז נישט געווען אַזוי פּשוט אָנצוהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט אַ פּאָליטישער פּאַרטיי פון אַ צווייטער מדינה.

נאָך היינט דערמאָן איך מיט געירטקייט דעם מאָמענט, ווען די מאַנדאַט־קאָמיסיע האָט מיך באַשטימט אַלס דעלעגאַט פון טאָרנע צום קראָקעווער צוזאַמענ־פּאָר. צום ערשטן מאָל האָב איך דעמאָלט געזען און געהערט די פּירער פון בונד: יוסף פּאָרטנאָי (נח) — פּאָרזיצער פון צענטראַל־קאָמיטעט, הענריק ערליך, וויקטאָר אַלטער, ח. וואַסער, אָזשעך און אַנדערע וועטעראַנען פון דער באָווענגונג. גאָנצע צווויי טעג האָט געדויערט דער צוזאַמענפּאָר, אָבער פּאָר מיר זענען דאָס געווען נאָר געצייטלטע מינוטן. כ׳וועל קיינמאָל נישט פאָרגעסן די ווערטער פון הענריק ערליך, וועלכער האָט צום שלוס פון צוזאַמענפּאָר זיך געווענדעט צו די יונגע בונדיסטן: „מיר האָבן אייך אַלעמאָל געהאַלטן פּאָר גוטע סאָציאַליסטן און אויך פּאָר גוטע בונדיסטן, אָבער אַ לאַנגע צייט זענען מיר געווען פונאַנדערגעטיילט מיט צוויי באָזונדערע גרענעצן. געקומען די צייט, וועלן מיר קאָנען זיך געבן די הענט און אייך אַריינענעמען אין אונדזער גרויסער בונדישער מחנה. מיט אייער צאָל און קאָמפּס־ענערגיע וועט איר צעמענטירן און שטאַרקן די בונדישע באָווענגונג. איר זייט ווילקאָמען ביי אונדז, זייט באַגריסט יונגע בונדיסטן און אַלטע סאָציאַליסטן, הויבט אָן טאָן גוטע בונדישע אַרבעט אין נייעם אומאָפּהענגיקן פוילן".

צום ערשטן מאָל האָבן מיר, יידישע סאָציאַליסטן פון גאַליציע, צוזאַמען מיט די פּירער פון בונד, געשוואוירן טרייהייט דעם בונד. מיט פּרישן מוט און נייעם גלויבן זענען מיר פונעם קראָקעווער פאַרייניקונגס־צוזאַמענפאָר צוריקגעקומען קיין טאָרנע.

די יידישע אַרבעטער־באָווענגונג אין שטאָט גייט איבער אויף אָן אַנדערן אַרבעטס־סיסטעם. ס׳ווערט דורכגעפירט אָן איבערגיסטראַציע פון אַלע פּאָרטיי־מיטגלידער. נישט אַלע וואָס האָבן פריער באַלאַנגט צו דער זש.פּ.ס., האָבן זיך איצט פאָרשריבן אין בונד. אויך די פּראָפּ־באָווענגונג הויבט אָן גיין אויף נייע וועגן.

6.

עס דויערט נישט לאַנג און פוילן וועלט אַרײַנגעצויגן אין אַ מלחמה מיטן באַלשעוויסטישן רוסלאַנד. אין וואַרשעווער שטאַטראַט טרעט דער בונד אַרויס קעגן דער דאָזיקער מלחמה און די גאַנצע אָנפירערשאַפט פון בונד ווערט אַרעסטירט. דאָס זעלבע קומט פאַר אויך אין אַנדערע שטעט אין פוילן. אין טאַרנע האָט מען דעם גאַנצן בונדישן קאָמיטעט פאַרשפאַרט אין טורמע. די פוילישע רעגירונג דערקלערט דעם בונד פאַר אומלעגאַל אין גאַנצן לאַנד און די אָנפירערשאַפט ווערט אָן אורטיילן געהאַלטן אין תפיסות.

נאָך צוויי טעג אַרעסט געלינגט דעם טאַרנער קאָמיטעט פון בונד באַפרייט צו ווערן ביז אַ פראָצעס (וועלכער איז קיינמאָל נישט פאָרגעקומען). מיר זענען גלייך אַריבערגעגאַנגען צו אונטערערדישער אַרבעט ווי אָן אומלעגאַלע פאָליטישע אַרגאַניזאַציע. אַ טייל חברים שרעקט איבער די קאָנספיראַטיוע טעטיקייט און זיי פאַרלאָזן די פאַרטיי־רייען (זעליג בראָוו און קלוגער). אַלע איבעריקע בונדיסטן בלייבן אויף די פאָזיציעס.

די פויליש־רוסישע מלחמה ווערט פאָרענדיקט. אין אַ ריי אינדוסטריעס מערקט זיך צוריק אָן אויפלעבונג, אָבער אין לאַנד קומען פאָר פאָליטישע אומרוען. די אַרבעטער־מאַסן אין פוילן ווי אויך די אָרעמע פויערים זענען נישט געווען צופרידן מיט דער כיענאַ־פיאַסט רעגירונג. די פ.פ.ס. רופט צו עפנטלעכע אַרויסטרעטונגען. אין גרעסערע שטעט קומען פאָר דעמאָנסטראַציעס מיט דער פאָדערונג, אָז די רעגירונג זאָל אָפטרעטן און אָז ס׳זאָלן אויסגעשריבן ווערן נייע וואָלן צום סיים. פרעמיער וויטאָס באַנוצט זיך מיט מיליטער צו צעטרייבן די אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס.

אין נאָוועמבער 1923 יאָר קומט פאָר אין טאַרנע אַ בלוטיקער צוזאַמענשטויס צווישן אַרבעטער־דעמאָנסטראַנטן און מיליטער, וואָס האָט געשאָסן פון מאַשין־ביקסן. אַכט אַרבעטער פאַלן טויט. די גאַנצע שטאָט איז שטאַרק אויפגעבראַכט פון די בלוט־פאַרגיסונגען און עס דויערט אַ וואָך צייט ביז טאַרנע באַרואיקט זיך נאָך דעם דאָזיקן געשעעניש. דער שטאַטראַט איז געצוואונגען דורכצופירן די לויה פון די אַכט געפאַלענע אַרבעטער אויף זיין חשבון. עס נעמט געוואָג צייט ביז פ.פ.ס. גיט זיך איין צו באַרואיקן די געמיטער און צוריק־קערן די שטאָט צו איר נאָרמאַלן גאַנג.

אַ קורצע צייט נאָך דעם דאָזיקן געשעעניש, באַשליסט דער בונד אַרויסצוגיין פון אונטערגרונט און אַריבערגיין אויף לעגאַלער טעטיקייט. חבר באַטיסט ווערט דערווײַלט אַלס פאָרזיצער פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע און עס הויבט זיך אָן אַ נאָרמאַלע אַרבעט, נישט פרעגדיק ביי די מאַכט־אַרגאַנען וועגן לעגאַליטעט. דער דאָזיקער מעטאָד פון נישט בעטן קיין דערלויבעניש וויזט זיך אַרויס פאַר נישט קיין שלעכטן. דער בונד הייבט אָן פירן זיין פאָליטישע און קולטור־טעטיקייט. עס הויבט אָן טעטיק זיין די בונדישע יוגנט־אַרגאַניזאַציע „צוקונפט״, וועלכע האָט דעם ערשטן מאַי 1924 יאָר צונויפגעזאַמלט אונטער איר פאָן איבער הונדערט יוגנטלעכע. דער פאָרזיצער פון דער ערשטער „צוקונפט״־

אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז געווען לייזער בינעגשטאָק (איצט אין מאַנטרעאַל — קאַנאַדע).

אויך דער פאַריין פון שניידער־אַרבעטער מאַכט אַדורך אַ ראַשיקע אַנטוויקלונג. די אונטערנעמער פאַרגרעסערן זייער פראָדוקציע און עס ווערט אַ נאָכפרעג אויף אַרבעטער. די פירמע דאָר און ווורצעל הויבט אָן אין אַ גרויסן מאַסשטאָב אויסאַרבעטן מענער־קאָנפעקציע. עס קומען צענדליקער נייע פירמעס אין דער באַקלייד־אינדוסטריע (די ברידער בראון, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער אָפטיילונג פאַר דאַמען־קאָנפעקציע אין דער פירמע דאָר און וואורצעל ווערן זעלבשטענדיק און שטעלן אויף אַ פאַבריק פון ערשטקלאַסיקער דאַמען־קאָנפעקציע). טאַרנע ווערט איינער פון די פוילישע צענטערס פון דער באַקלייד־אינדוסטריע. יעדעס יאָר קומען צו נייע אונטערנעמונגען. אַזוי איז אין יאָר 1927 געעפנט געוואָרן אַ גאָר גרויסע פאַבריק (פירמע קעץ), וועלכע האָט באַשעפטיקט 200 יידישע באַקלייד־אַרבעטער. עס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די מענער־קאָנפעקציע פאַבריק פון די ברידער דוד און שמעון זיידען. ביידע האָבן די צווייטע וועלט־מלחמה איבערגעלעבט אין ראַטנפאַרבאַנד, אין יאָר 1946 צוריקגעקומען קיין פוילן און ווי די מיינסטע יידן אויסגעוואַנדערט קיין ישראל. דוד זיידען האָט ליידער נישט זוכה געווען לאַנג צו פרייען זיך מיט דער יידישער מדינה, ווייל אין יאָר 1951 איז ער דאָרט געשטאָרבן. ביי דער געלעגנהייט וויל איך עפעס דערציילן וועגן דער פירמע ברידער זיידען: מיר איז אויסגעקומען צו זיין אַקטיוו אין טאַרנער באַקלייד־אַרבעטער פאַריין און כ׳בין אָפט געווען אין באַרירונג מיט קאָנפעקציע־אונטערנעמער ביי פאַרשידענע פאַך־אָנגעלעגנהייטן. כ׳מוז זאָגן, אַז נישט אַלע אונטערנעמער פון דער בראַנזשע האָבן זיך באַצויגן קאָרעקט צו זייערע אַרבעטער. אַן אויסנאַם אין דעם פאַל איז געווען די פירמע ברידער זיידען. לויט אַ סטאַטיסטיק וואָס דער פאַריין האָט געפירט וועגן די פאַרשידענע פירמעס מיט וועלכע ער איז געווען אין באַציאונגען, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס׳זענען געווען אונטערנעמונגען וואָס האָבן זיך גאָר גוט באַצויגן צו די אַרבעטער, געווען אָבער אויך אַזעלכע פירמעס וואָס פלעגן פראָווואָצירן צו ווילדע שטרייקן, אָן אַ וועלכער ס׳איז באַרעכטיקונג. אַז עס קומט איצט אויס צו רעדן וועגן לאָיאַליטעט פון אונטערנעמער צו אַרבעטער, מוז איך אויפן ערשטן אָרט שטעלן די פירמע זיידען. פאַר די לעצטע צען יאָר ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, געדענק איך נישט אַז טאַרנער שניידער־אַרבעטער זאָלן זיך האָבן באַקלאָגט אויף די צווייי אויבנדערמאָנטע ברידער.

כ׳וויל אויך דערמאָנען וועגן אַנדערע קאָנפעקציע־פירמעס אין טאַרנע וואָס האָבן זיך קאָרעקט באַצויגן צו זייערע אַרבעטער: פירמע קנעכט; פירמע קעלער (אינטעליגענטע מענטשן, מיט וועלכע מען פלעגט שטענדיק דורכקומען); פירמע ברידער בראון, וואָס פלעגן זייער אַנשטענדיק האַנדלען לגבי זייערע אַרבעטער.

ווער זענען געווען די פירער פון טאַרנער באַקלייד־פאַריין? כדי געבן א ריכטיקן ענטפער אויף דער פראַגע, מוז קלאָר ווערן, אַז אין טאַרנע איז די פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג פון די שניידער־אַרבעטער געוואָקסן באַגלייך מיט דער בקלייד־אינדוסטריע אין פוילן. אין די דרייסיקער יאָרן איז טאַרנע געווארן א שטאָט מיט דער

בעסטער קאָנפעקציע־אינדוסטריע, וואָס איז געווען אונטער דער קאָנטראָל פון טאָרנער שניידער־אַרבעטער פאַרײַן. צוויי מאָל אין יאָר זענען אונטערגעשריבן געווארן פרייזן־אָפמאַכן צווישן די אונטערנעמער און דעם פראָפעסיאָנעלען פאַרײַן. אויב אין משך פון יאָר פלעגן פאָרקומען קלענערע אינצידענטן צווישן אַרבעטער און אונטערנעמער, פלעגט אַ געמישטע קאָמיסיע רעגולירן די דאָזיקע ענינים ביי אַ קעגנזייטיקן רעספעקט וואָס ביידע צדדים האָבן איר אַרויסגעווײַזן.

דער פאַרײַן האָט געהאַט דריי אָפטיילונגען: 1) מענער־קאָנפעקציע אַרבעטער וואָס האָבן געהערט צום קלאַסן־פאַרײַן. אָנגעפירט מיט אים האָט יאָסל צעלער — איינער פון די יינגסטע פראָפּ־טוער אין טאָרנע. ער איז געווען אַ מוסטערהאָפטער אַרבעטער־טוער. אַ גאַנצן טאָג האָט ער אַליין געאַרבעט אין וואַרשטאַט און נאָך דער אַרבעט האָט ער זיך אינגאַנצן געוויידמעט דער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג (נישט איינמאָל טראַכט איך וועגן אונדזערע טאָרנער פראָפּ־אַקטיוויסטן וואָס האָבן אין שום באַלוינונג אַוועקגעגעבן זייער גאַנצע פרייע צייט דעם פאַרײַן. דאָ אין אַמעריקע וואָלט מען פאָר אַזאַ פראָפּ־באַוועגונג ווי ס׳האָט פאַרמאָגט טאָרנע געדאַרפט אויסהאַלטן מינדעסטנס אַ צען געצאָלטע פונקציאָנאַרן). 2) אָן אָפּ־צוויג פון דער מענער־קאָנפעקציע איז געווען דער סאָציאַליסטישער האַנטווערקער־פאַרײַן, אָנגעפירט דורך די חברים י. גרינבוים און ש. שאַפּיראָ. 3) די אָפּטיילונג פאַר דאַמען־קאָנפעקציע, וועלכע איז אויפגעקומען אין טאָרנע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס דאָזיקע פאַך האָט זיך שפעטער שטאַרק אָנטוויקלט אַ דאַנק גרעסערע פאַבריקן, קאָנטראָלירטע דורכן פראָפעסיאָנעלן פאַרײַן. מיט דער דאַמען־

שלמה שפאַרן ז״ל

קאָנפעקציע אָפּטיילונג האָט אָנגעפירט דער ענגליטער פּראָפּ־טויער און טרייער בונדיסט שלמה שפּאָרן. אַליין אַ פּאָבריקס־אַרבעטער, פלעגט ער ערשט נאָכן פּאָר־ענדיקן זיין אַרבעטס־טאָג אין וואַרשטאַט, אַריינווואַרפן זיך אין דער פּראָפּ־אַרבעט ביזן שפּעטן אָוונט. שלמה שפּאָרן האָט רעפּרעזענטירט דעם גאַנצן טאָרנער באָ־קלייד־אַרבעטער פּאָריין מיט זיין גרויסער צאָל מיטגלידער פון 3.000 מאַן. ער האָט זיך אָקטיוו באָטייליקט אין כּמעט אַלע אינסטאַנצן פון דער טאָרנער יידישער אַרבעטער־באָוועגונג. אין יאָר 1934 ווערט ער דערוויילט אַלס מיטגלידער פון דער הויפּט־צענטראַלע פון באָקלייד־אַרבעטער פאָריינען אין וואַרשע. ער איז געווען זייער באַליבט ביי די טאָרנער שניידער־אַרבעטער צוליב זיין ערלעכקייט און איבער־געגעבנקייט דער זאַך. דערפּאָר האָט ער פון זיי באָקומען אָפּט דעם מאָנדאַט צו רעפּרעזענטירן יידישע אַרבעטער אין טאָרנער שטאָטראַט, קהילה און פאַרוואַלטונג פון דער קראַנקן־קאַסע. ער האָט נאָך פאַרנומען אַ רייַ וויכטיקע פאַראַנטוואָרטלעכע פאָזיציעס אינעם אַרבעטער־לעבן. געווען אַ צייט, ווען מען האָט אים געוואָלט אי־בערגעבן אַ גאָר פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט אין דער וואַרשעווער צענטראַלע, אָבער ער האָט נישט געוואָלט זיין קיין געצאָלטער פּראָפּעסיאָנאַליסט. ער איז גע־בליבן אַרבעטן אין טאָרנער וואַרשטאַט און נאָך דער אַרבעט געווען געזעלשאַפטלעך טעטיק. ווען עס איז אויסגעבראָכן די פּויליש־דייטשע מלחמה, איז שלמה שפּאָרן אַוועק אין דער אַרמיי, אַריינגעפאַלן אין געפאַנגענשאַפט צו די רוסן, פונוואַנען ער איז נאָך אַ קורצער צייט באָפרייט געוואָרן. ער פאָלט אַריין אין דייטשע הענט און ווערט אינטערנירט אין אַ לאַגער פאַר קריגס־געפאַנגענע. דאָ האָט ער פאַרבראַכט אַ יאָר צייט און דערנאָך צוריקגעקומען קיין טאָרנע. דאָ האָט ער גע־לעבט אין געטאָ, אָבער אָנגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט יידישע אַרבעטער און אַנדערע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס אין קראָקע און וואַרשע. פאַראַן פאָרשריבענע פאָקטן וועגן זיין געוואָגטקייט. ער פלעגט אַרויסשיקן פאַרטרוילעכע מענטשן אין די צווויי שטעט און באָקומען פון דאָרט אָנווייזונגען. ביים ליקווידירן דאָס טאָרנער געטא איז שלמה שפּאָרן אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין פּלאַשאָוו, דערנאָך קיין מאָטהאוזן, וואו ער האָט געהאַט אויסצושטיין מוראדיקע פייניקונגען. זיין ווילן צו זען דעם סוף פונעם פאַרהאַסטן שונא האָט אים דערמוטיקט און געגעבן כוח איבערצוהאַלטן די סאָמע שווערסטע צייטן. אָבער האָרט פאָרן סוף קריג וועט ער צוזאַמענגעבראָכן און ווערט איבערגעשיקט אין לאַגער־שפּיטאָל, וואו ער באָקומט אַ גיפט־אייַנשפּריצונג. שלמה שפּאָרן האָט אויסגעהויכט זיין ערלעכע נשמה. כבוד זיין אָנדענק!

.8

די בונדישע פאַרטיי־אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע האָט אויפגעשטעלט אַ גאַנצע רייַ אינסטיטוציעס אויף צו באָפרידיקן די באָדערפענישן פון די אַרבעטנדיקע מאַסן און דינען זיי גלייכצייטיק ווי אַ וועגווייזער. די בריטסטע פאָלקס־שיכטן פלעגן דעריבער וואַרעם ענטפערן אויף די וועגדונגען פון בונד בנוגע פּאָליטישע אַקציעס און אַרויסטרעטונגען.

כ׳וויל דאָ דערמאָנען די וואַל־אָקציע צו דער טאָרנער קראַנקן־קאַסע, וואָס דער בונד האָט דורכגעפירט אין יאָר 1927. עס האָבן זיך דעמאָלט אויסגעבילדעט צוויי פראַנטן: פון איין זייט — דער פאַרייניקטער אַרבעטער־בלאָק פּ. פּ. ס. — בונד; פון דער צווייטער זייט — דער בלאָק פון פּוילישע און יידישע אונטערנעמער און פאַבריקאַנטן. די סאָציאַליסטישע האַנטווערקער האָבן אַרויסגעשטעלט אַן אייגענע ליסטע (דער שרייבער פון די שורות איז טאָקע דערווייל גענאָרן אַלס זייער פאָרשטייער אין קראַנקן־קאַסע). דער וואַל־קאַמף איז געווען אַ פאַרביסענער און שווערער. די אַרבעטער־ליסטע האָט געהאַט קעגן זיך אַ בלאָק וואָס האָט דיספּאָנירט מיט זייער פיל געלט־מיטלען און זיי האָבן פאַרוואַרפן די גאַס מיט זייער וואַל־ליטעראַטור, בעת די אַרבעטער האָבן פון זיערע שווער פאַרהאַרעוועטע גראָשנס געמוזט צונויפשטעלן דעם וואַל־פאָנד. די פּוילישע אַרבעטער זענען פון זייערע נישטיקע פאַרדינסטן נישט געווען אימשטאַנד צו געבן אַ גרעסערן צושטייער צו דער וואַל־קאַמפּאַניע און דעריבער האָט דער בונד געמוזט דעקן דעם וויי־גרעסטן טייל פון די וואַל־אויסגאָבן. די פינאַנסיעלע שוועריקייטן זענען אָבער נישט געווען קיין מניעה צו פירן די קאַמפּאַניע מיט ברען און ענטוזיאַזם. דער רעזולטאַט — די קראַנקן־קאַסע אין טאָרנע איז פאַרוואַלטעט געוואָרן פון אַ סאָציאַליסטישער מער־הייט. מיר האָבן גלייך פאַרגרעסערט דעם בנין, אָנגאָשירט די בעסטע דאָקטוירים, פאַרזען די אַפּטייק מיט די נויטיקסטע מעדיקאַמענטן און געזאָרגט, אַז קראַנקע אַרבעטער זאָלן אַרויסגעשיקט ווערן אין סאַנאַטאָריומס אויף קוראַציע. דאָס סאַמע וויכטיקסטע — יידישע אַרבעטער אין דער קראַנקן־קאַסע זענען שוין נישט בא־האַנדלט געוואָרן דורכן דאָקטאָר ווי בירגער פון אַ צווייטער מדרגה. די פּוילישע רעאַקציע האָט נישט געקאָנט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז סאָציאַליסטן זאָלן הערשן אין דער קראַנקן־קאַסע. נאָך עטלעכע יאָר סאָציאַליסטישע פאַרוואַלטונג, איז זי אויפגעלייזט געוואָרן דורך דער מאַכט און עס איז דאָרט אַריינגעזעצט געוואָרן אַ קאָמיסאָר.

צו די סיים־וואָלן אין פּוילן, איז דער בונד אַרויסגעטרעטן מיט אַן אייגענער ליסטע אויף וועלכער עס האָט קאַנדידירט דער פאַרדינסטפּולער בונדיסט ד״ר גליקסמאַן פון קראָקע (שפּעטער — פּירער פון דער שלעזישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי). ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אָנט־לויפט ד״ר גליקסמאַן קיין רוסלאַנד. אין יאָר 1942 איז ער געשטאָרבן פון טיפוס־קראַנקהייט אין בוכאַראַ, אוזבעקיסטאַן.

ביי די צווייטע סיים־וואָלן האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט פון בונד אַרויסגע־שטעלט די קאַנדידאַטור פון חבר העניק ערליך אין טאָרנער קרייז. אַזוי אָרום איז דעם טאָרנער בונד צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד, אַז אויף זיין רשימה זאָל פיגורירן דער אָנערקענטער בונדישער פירער. פון דער ציוניסטישער פאַרטיי האָט קאַנדידירט ד״ר יהושע טהאָן.

ביי מיר אין זכרון האָבן זיך גוט איינגעקריצט די ערשטע סיים־וואָלן. אין דער נייער שול איז פאַרגעקומען די לעצטע פאַרוואַל־פאַרזאַמלונג וואָס די ציוניסטן האָבן געהאַלטן. דער בונד האָט צום שלוס פון דער וואַל־קאַמפּאַניע אַראָפגעברענגט פון קראָקע דעם באַוואוסטן פאָלקס־טריבון פּ. דעמביצער. מיר האָבן מיטן פאַר־

זיצער פון דער ציוניסטישער פאַרזאַמלונג, ד״ר שפּאַן, פאַרהאַנדלט וועגן דער־מעגלעכן אונדזער רעדנער אַרויסצוטרעטן אַלס אָפּאָנענט אויף זייער מיטינג. נאָך לאַנגע פאַרהאַנדלונגען האָבן מיר באַקומען אַ צוזאָג, אַז אַזאַ מעגלעכקייט וועט אונדז געגעבן ווערן. די אַטמאָספער אויף דער פאַרזאַמלונג איז געווען אַן אָנגע־גליטע, דאָך איז זי דורכגעפירט געוואָרן אין בעסטן אָרדנונג. ביידע צדדים זענען געווען טאַקטפול און אויפמערקזאַם צוגעהערט זיך צו די אויספירונגען פון די רעדנער. כ׳דערמאָן זיך ווי איצט די פּאָלעמיק צווישן דעם בונדישן רעדנער פ. דעמ־ביצער און דעם יונגן ציוניסט ד״ר נייגער, זון פון באַוואוסטן ציוניסטישן טוער חיים נייגער ז״ל. דעמביצער האָט דעמאָלט אַרויסגעוויזן זיין גלענצנדן רעדנער־טאַלענט און דער עולם האָט אים שטאַרק אַפּלאָדירט. נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט דאָס פובליקום אַרויסגעטראָגן דעמביצערן אויף די הענט, אַלס צייכן פון אָנערקע־נונג פאַר זיין שיינער רעדע. די פאַרזאַמלונג האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרקן איינדרוק.

9

אין יאָר 1934 איז דער בונד אין טאַרנע צום ערשטן מאָל געגאַנגען צו די שטאָט־ראַט וואַלן זעלבשטענדיק. די וואַל־אָרדינאַציע אין פוילן איז שטענדיק געווען אַזוי צוגעשניטן, אַז אין אַרבעטער־קוואַרטאַלן וואו עס האָבן קאַנדידירט אַרבעטער־פאַרשטייער, איז נישט געווען לייכט דערווויילט צו ווערן. מיר זענען אָבער געגאַנגען צו די וואַלן מוטיקע און זיכערע, הגם ביי גוואַלטיקע שווערייקייטן. יעדע פאַרטיי האָט געוואָלט זיין דער זיגער אין די וואַלן און געווינען וואָס מערער יידישע שטימען. די דאָזיקע וואַלן האָבן געגעבן דעם בונד 5 מאַנדאַטן, בעת אַלע רעכטע יידישע פאַרטייען, פאַרייניקט אין אַ וואַל־בלאָק, האָבן באַקומען 8 מאַנדאַטן (די ציוניסטן האָבן דעמאָלט באיקאָטירט די וואַלן און נישט געווען פאַרטראָטן אין שטאָטראַט). די פ. פ. ס. האָט דעראָבערט 12 מאַנדאַטן. אַזוי ווי די אַלגעמיינע צאָל ראַטמענער אין שטאָטראַט איז דעמאָלט געווען פערציק, האָט די סאָציאַליס־טישע פראַקציע געהאַט אויסצושטיין אַ ביטערן אָפּאָזיציאָנעלן קאַמף. די יידישע בירגערלעכע ראַטמענער זענען שטענדיק געגאַנגען מיט דער סאַנאַציע און געגעבן אַ מערהייט דער דאָזיקער רעגירונגס־פאַרטיי. אין דער פינפיעריקער קאַדענץ פון דעם דאָזיקן שטאָטראַט איז נישט געווען קיין פאַל, אַז די יידישע בירגערלעכע ראַטמענער זאָלן ווען האָבן אונטערשטיצט דעם בונד, אפילו ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין פאַרשלאָגן לטובת יידישע געזעלשאַפטלעכע און קולטורעלע אינ־סטיטוציעס. תמיד האָבן זיי געשטימט קעגן אונדזערע פאַרשלאָגן. אונדזערע אייג־ציקע פאַרבינדעטע און שטיצער זענען געווען די ראַטמענער פון פ. פ. ס. (פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי).

אויף די גרעסטע שווערייקייטן האָבן בונדישע ראַטמענער זיך אָנגעטראָפן בעת די בודזשעט־זיצונגען, ווען דער שטאָטראַט פלעג באַשטימען זיין יערלעכן בודזשעט. יעדע פראַקציע וואָס איז געווען פאַרטראָטן אין שטאָטראַט פלעג אַרייגשיקן דער

פּינאַנס־קאָמיסיע אירע פּאָרשלאָגן און פּראָיעקטן וועגן סובוועניצן פּאַר פּאַרשידענע אינסטיטוציעס מיט אַ גוטע באַגרינדונג. מיר האָבן דעמאָלט געפּאָדערט אַ יערלעכע סובסידיע פּאַר דער בונדישער קינדער־היים. וועגן דער דאָזיקער פּאָרשלאָג איז געבראַכט געוואָרן פּאַר דער פּינאַנס־קאָמיסיע, האָבן די יידישע בירגערלעכע ראָטמענער געשטימט קעגן דעם פּאָרשלאָג (הייַנט קאָן מען זען, ווי נישט אויסגערעכנט עס זענען געווען אַ טייל יידישע בירגערלעכע ראָט־מענער, וואָס האָבן געשטימט קעגן בונדישע פּאָרשלאָגן. גיכער איז דאָס געטאָן געוואָרן אויפן פּאַרלאַנג פונעם סאַנאַטאָרישן שטאָט־פּרעזידענט ד״ר בראָדזשינסקי). דער פּאָרשלאָג צו סובסידירן אַ יידישע קינדער־היים איז אָפּגעוואָרפן געוואָרן מיט דער הילף פון יידישע ראָטמענער.

די שטאָטראָט ווירטשאָפט און פּאָליטיק איז אין משך פון 5 יאָר געפירט געוואָרן לויט די איינשטעלונגען פון דער בירגערלעכער יידיש־פוילישער מערהייט. זיי זענען די גאַנצע צייט געשטיצט געוואָן דורך די כלומרשטע אַרבעטער־פאַר־שטייער פון דער כ. ד. (כאַדעקעס) און נ. פּ. ר. (ענפּעראָוצעס). די דאָזיקע צוויי פּאַרטייען זענען שטענדיק געגאַנגען האַנט־בײַ־האַנט מיט די רעכטע גרופירונגען, קעגן די אינטערעסן פונעם אַרבעטער.

די בונדישע פראַקציע אין שטאָטראָט האָט בײַ יעטוועדער געלעגנהייט פון באַהאַנדלען דעם בודזשעט אָדער אויף געווײַנלעכע זיצונגען, סיי דורך דרינגענדע פּאָרשלאָגן צי אינטערפּעלאַציעס, באַמיט זיך צו דעמאָסקירן די אַרבעטער־פּיינט־לעכע פּאָליטיק און טיילווייז לינדערן די לאָגע פון דער אַרבעטער־באַפעלקערונג אין טאָרנע, וועלכע האָבן אין דער אונטערשטער שורה אויסגעטראָגן די לאָסט פון די שטאָטישע שטייערן.

אין אַלגעמיין איז שווער געווען דעם דעמאָלטיקן שטאָטראָט אָנצוגיין מיט זײַן אַרבעט. די שאַרפּע אָפּאָזיציע פון פּ. פּ. ס. און בונד צווינגען אויפצולייזן דעם שטאָטראָט און אויסשרייבן נײַע וואָלן. פּאַרן בונד אין טאָרנע ווערט איצט אָוועק־געשטעלט אַ וויכטיקע אויפגאָבע. נאָר איידער כ׳וועל שרייבן וועגן די לעצטע שטאָט־ראָט־וואָלן אין יאָר 1939, וויל איך דאָ שילדערן אייניקע טעטיקייטן פון בונד אין די יאָרן 1937/38.

.10

אין טאָרנע זענען געווען נאָך אייניקע עפּנטלעך־רעכטלעכע אינסטיטוציעס וואו יידישע אַרבעטער זענען געווען פאַרטראָטן דורך זייערע געווײַלטע פאַרשטייער. קודם כל — די יידישע קהילה. די בונדיסטן אין קהילה־ראָט האָבן שטענדיק גע־שטרעבט צו הויבן דעם אָנזען פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע. דער בונד האָט געשטרעבט צו פאַרוואַנדלען די קהילה־אַנשטאַלטן אין הילפס־אינסטי־טוציעס פאַר די אָרעמע פאָלקס־שיכטן, העלפן זייער קולטורעלער אַנטוויקלונג און באַפרידיקן אַנדערע הצטרכותן, ווי: געזונט, סאָציאַלע שטיצע און אַנד׳. אַרום די דאָזיקע פראַגן איז געפירט געוואָרן אַ ביטערער קאַמף מיט דער אָרטאָ־

דאָקסיע, וועלכע האָט געשטרעבט דערצו, אַז די קהילה זאָל זאָרגן בלויז פאַר די רעליגיעזע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג. גלייכצייטיק האָט די אָרטאָדאָקסיע געוואָלט מיט תקיפות און שטאַרקער האַנט באַהערשן דאָס גאַנצע קהילה־לעבן, אפילו מיט דער הילף פון די מאַכט־אָרגאַנען. די בונדישע פרנסים האָבן געשטרעבט דערצו, אַז די קהילה זאָל באַהאַנדלען אַלע פראַגן פון יידישן לעבן וואָס האָבן אַן אַלגעמיינע באַדייטונג. ווען עס איז אין פוילן אייגנגעפירט געוואָרן דער פאַרבאָט פון דער יידישער שחיטה, האָט אַ בונדישער פאַרשטייער אין קהילה־ראַט אַריינגעטראָגן אַ פאַרשלאָג, דאָס די קהילה זאָל אויפן ענערגישסטן אופן פראָטעסטירן קעגן די אַנטיסעמיטישע אויסערונגען פון דער רעגירונג וואָס איז געקומען צום אויסדרוק סיי אין דער קאַמפאַניע קעגן יידישער שחיטה, סיי דורך בלוטיקע אַנטי־יידישע פאָגראָמען (פשיטיק) און עקאָנאָמישן באָיקאָט.

די בונדישע אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע איז אויך נישט געווען גלייכגילטיק צו די טרויעריקע געשעענישן אין פשיטיק, אין יאָר 1937. די פאַרטיי רופט צו אַן עפנטלעכן פראָטעסט; יידישע אַרבעטער זאָלן אָפשטעלן די אַרבעט אין אַ באַשטימטער צייט און די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט זאָל ברענגען צום אויסדרוק איר עמפערונג קעגן די אַנטיסעמיטישע אומרועס. דער טאָג פון 7־טן מערץ 1937 יאָר דאַרף טאַקע פאַרשריבן ווערן אַ היסטאָרישער טאָג אין דער געשיכטע פון יידישן טאַרנע. 9 פרי האָט אין אַלע גאַסן זיך באַווייזן בונדישע מיליץ און אויפגעפאַדערט די יידישע אייגנטימער צו שליסן זייערע געשעפטן. טאַרנער יידן האָבן דעמאָלט אַרויסגעוויזן אַן אויסערגעווייניליכע דיסציפלין און נאַציאָנאַלע אייניקייט. נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער פאָליטישער דיפערענצירונג, איז די נאַציאָנאַלע אייניקייט געשטעלט געוואָרן העכער פון ענגע פאַרטייאישע צילן. די בונדישע השפעה דעמאָלט האָט אַזוי וויט געגרייכט, אַז אַלע טאַרנער יידן זענען צוגעשטאַנען צום פראָקלאַמירטן פראָטעסט־שטרייק. נישט געקוקט אויפן פאַרבאָט פון דער מאַכט, איז אָפגעהאַלטן געוואָרן אַ פראָטעסט־מיטינג, אויף וועלכן ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַן אַנטשפרעכנדע רעזאָלוציע. זי איז איבערגעגעבן גע־ווָארן די מאַכט־אָרגאַנען אין טאַרנע.

אויך פוילישע אַרבעטער האָבן אַנטייל גענומען אינעם פראָטעסט־שטרייק. איינע פון די גרויסע אונטערנעמונגען אין שטאָט (שאָנצערס מיל), וואו ס׳זענען געווען באַשעפטיקט פוילישע אַרבעטער, זענען יענעם טאָג נישט אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט און געשטרייקט אַ האַלבן טאָג. אויפן מיטינג איז אויך אַרויסגעטרעטן אַ פאַרשטייער פון פוילישע אַרבעטער, וועלכער האָט געברענגט צום אויסדרוק די גרייטקייט פון פוילישן אַרבעטער־קלאַס צו העלפן דער יידישער באַפעלקערונג אין איר קאַמף פאַר רעכט.

.11

צו די שטאָטראָט־וואָלן אין יאָר 1939 באַשטימט דער בונדישער קאָמיטעט אַ פאַרשטענדיקונגס־קאָמיסיע וואָס זאָל זיך דורכרעדן מיט פ. פ. ס. וועגן דער

פּאַרשטייענדיקער וואַל־אָקציע. עס ווערט באַשלאָסן, אַז ביידע פּאַרטייען — בונד און פּ. פּ. ס. — גייען באַזונדער צו די וואַלן, אָבער די וואַל־קאַמפּאַניע וועט געפירט ווערן פון אַ געמיינזאַמען וואַל־קאָמיטעט. די קאַנדידאַטן־ליסטעס, לויט באַזונדערע ראַיאָנען, ווערן אויפגעשטעלט דורך יעדער פּאַרטיי באַזונדער. אין די ראַיאָנען וואו ס׳איז דאָ אַ מערהייט פּוילישע באַפעלקערונג, וועט דער בונד נישט אַרויסשטעלן זיינע קאַנדידאַטן־ליסטע און דערפאַר וועט ער דאָרט רופן צו שטימען פאַר פּ. פּ. ס. דאָס זעלבע בנוגע ראַיאָנען וואו ס׳איז דאָ אַ מערהייט יידישע אייגנווינער, וועט פּ. פּ. ס. נישט אַרויסשטעלן קיין ליסטע און הייסן אירע אָנהענגער שטימען פאַרן בונד. געווען אָבער ערנסטע שטערונגען מצד אַנדערע פּאַרטייען, וועלכע האָבן יאָ אַרויסגעשטעלט באַזונדערע ליסטעס: פּאַרייניקטער יידישער בלאָק, סאַנאַציע, ענדעציע. דער וואַל־קאָמף רודערט אויף דאָס גאַנצע יידישע טאָרנע, עס קומען פאָר צענדליקער פאַרזאַמלונגען פון יידישע און פּוילישע אַרבעטער, אָבער אויך אונדזערע קעגנער שטייען נישט אָפּ אינעם וואַל־פאַרמעסט. דעם 5־טן מערץ 1939 איז דער טאָג פון די וואַלן. אַלץ אין שטאָט ווערט אָפּגעשטעלט: דער מסחר, די אַרבעט. עס לאָזט זיך גלייך מערקן, אַז די מערהייט טאָרנער יידן שטימט בונדיש. אונדזערע פאַרטרויאונגס־מענער בייַ די וואַל־אורנעס שיקן איבער גוטע באַריכטן. די בונדישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „צוקונפט" פירט אַ גלענצנדע אַגיטאַציע־אַרבעט צווישן די יידישע וויילער. 9 אוונט האָבן מיר שוין געהאַט די ערשטע באַריכטן, אַז אין אַלע וואַל־אורנעס גייט אונדזער ליסטע פאַראויס. פון 13 יידישע מאַנדאַטן (לויט דער צוגעשניטענער וואַל־געאָגראַפּיע) האָט דער בונד באַקומען 8 ראַטמענער און דער יידישער בירגערלעכער בלאָק — 5. אויך פּ. פּ. ס. האָט אָפּגעהאַלן אַ גרויסן זיג, געווינענדיק 15 מאַנדאַטן, אַנטקעגן 10 פון דער סאַנאַציע און 2 פון ענדעציע. דער טאָרנער שטאָטראַט וועט איצט ענדערן זיין כאַראַקטער און אויסזען: 23 סאָציאַליסטישע ראַטמענער בילדן איצט אַ מערהייט אין שטאָטראַט, הגם זי האָט קעגן זיך אַ געוואלדיקע אָפּאָזיציע פון 17 ראַטמענער. אָבער די סאַנאַציע־רעגירונג איז נישט צופרידן מיטן אויסגאַנג פון די וואַלן צום טאָרנער שטאָטראַט און פון וואַרשע קומט די אַנווייזונג צום קראָקעווער וויאָוואָדע נישט צו דערלויבן ענדערן דאָס פרעזידיום פון שטאָטראַט, ד. ה. אַז דער פריערדיקער שטאָט־פרעזידענט און די צוויי ויצע־פרעזידענטן (אָלע פון דער סאַנאַציע) בלייבן אויף זייערע אָמטן. די לאָווניקעס, דאָקטער, קעגנען געוויילט ווערן לויטן אייגנען פון דער מערהייט אין שטאָטראַט. ביידע אַרבעטער־פּאַרטייען פראָטעסטירן שטאַרק קעגן דער דאָזיקער אומגעזעצלעכער פאַראַרדנונג און זאָגט זיך אָפּ זי אויסצופירן. נאָך עטלעכע וואָכן אומנאַרמאַלן צושטאַנד, קומט אַ שריפטלעכע פאַראַרדנונג פון וואָיעוואָדישן אָמט אין קראָקע, אַז אין פאַל ווען דער שטאָטראַט וועט נישט אויס־פירן דעם באַפעל, ווערט ער פונאַנדערגעלאָזט און עס וועט דאָרט אַריינגעזעצט ווערן אַ רעגירונגס־קאָמיסאַר. ביידע אַרבעטער־פּאַרטייען האָבן נישט געקאָנט דער־לאָזן דערצו, וויל טאָרנע האָט שוין געהאַט געוג קאָמיסאַריש הערשאַפט, און זיי באַשליסן צוטרעטן צו דער אַרבעט. דער אָנגעוואָרפענער שטאָט־פרעזידענט, אַ פאַרביסענער ראַקציאָנער, האָט זיך נישט געוואָלט צופאַסן צו די באַשלוסן פון דער סאָציאַליסטישער מערהייט און אויף דעם באָדן איז געקומען צו אָפּטע אינ־

צידענטן און סקאַנדאַלן. די אַרבעט האָט שטאַרק אונטערגעהונקען און געליטן דערפון האָט די גאַנצע קאָמונאַלע ווירטשאַפט. צום סוף האָט דער פּרעזידענט צורו געלאָזט מיט זיין אַוואַנטוריסטישער פּאָליטיק און לויט אַ באַפעל פון אויבן, האָט ער געביטן זיין טאַקטיק און דערמעגלעכט דעם שטאָטראַט אָנצוגיין מיט אַ נאָר־מאַלער טעטיקייט.

באַשלוסן וועגן וויכטיקע עפּנטלעכע אַרבעטן, שטייערן און סובוועניצן ווערן אָנגענומען אויף זיצונגען פון מאַגיסטראַט און זיי דאַרפן דערנאָך באַשטעטיקט ווערן דורכן שטאָטראַט. אָבער זעלטן פלעגט דער שטאָראַט אָפּווערפן די פּאָר־שלאָגן פונעם מאַגיסטראַט, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ סאָציאַליסטישע מערהייט (4 לאָוניקעס פון ביידע אַרבעטער־פּאַרטייען. ח' דוד באַטיסט איז געווען לאָוניק פון בונד). ביידע פּרעזידענטן און איין לאָוניק זענען געווען פון דער סאַנאַציע.

די ערשטע אַרבעטן וואָס דער סאָציאַליסטישער שטאָטראַט האָט דורכגעפירט, זענען געווען צו ברענגען אין אָרדענונג די גאַסן אין די אַרבעטער־קוואַרטאַלן, רעמאָנטירן די שטאַרק רואינירטע וועגן און טראָטוואַרן — אַרבעטן, וועלכע דער פריערדיקער שטאָטראַט האָט לגמרי נישט געטראַכט אַדורכצופירן. די שטאָט האָט אָנגעהויבן באַקומען אַ גאָר אַנדער אויסזען. עס האָבן אויך אויפגעהערט די אָפּטע אַרבעטלאָזע־דעמאָנסטראַציעס פאָרן שטאָטראַט. הונדערטער אַרבעטער האָבן באַקומען באַשעפטיגונג ביים פאַרריכטן די וועגן און טראָטוואַרן, ביים קאָנא־ליזירן אַ טייל גאַסן, וואָס איז אַלץ געווען נויטוועניק פאַר דער שטאָט.

אויף אייניער פון די שטאָטראַט־זיצונגען האָט די בונדישע פראַקציע אַריין־געטראָגן אַ פאָרשלאָג, אַז אין די שטאָטישע אָמטן און אינסטיטוציעס דאַרף באַ־שעפטיקט ווערן אַן אָנטשפּרעכנדיקע צאָל יידישע באָאַמטע, ווייל צו יענער צייט האָט דער שטאָטראַט באַשעפטיקט אַ נישטיקע צאָל יידישע אָנגעשטעלטע, וואָס האָט ווייט נישט אָנטשפּראָכן דער צאָל יידישע איינוואוינער אין שטאָט. דער פאָר־שלאָג פון בונד האָט געלויטעט, אַז פּרישע באָאַמטע וואָס וועלן צוגענומען ווערן דאַרפן זיין יידן. דער פּרעזידענט האָט פּרובירט אויפווייזן, אַז אָזאַ באַשלוס איז עלול אַרויסצורופן שוועריקייטן, ווייל עס ווערן לעצטנס נישט צוגענומען קיין נייע באָאַמטע און אָפּגאָגן אַלטע קאָן מען אויך נישט, ווייל אי ס'איז נישט שיין, אי ס'איז נישט געזעצלעך. דער בונדישער ראָטמאַן י. סוקמאַן האָט אַריינגעטראָגן אַ צוגאָב־פאָרשלאָג, אַז צוליב דעם וואָס יעדעס יאָר ווערן אָנגענומען אַ געוויסע צאָל נייע באָאַמטע אין די נייַ־דערעפנטע שטאָטישע אינסטיטוציעס און אָנגעשטעלטע ווערן אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט צוליב דיסציפּלין־ברוך, דאַרפן אויף זייערע ערטער אָנגענומען ווערן יידישע באָאַמטע און נישט קיין אַנדערע. דער פּרעזידענט האָט זיך באָמיט דעם פאָרשלאָג אָפּלייגן אויף אַ צווייטער זיצונג, אָבער דאָס איז אים נישט געלונגען. נאָכדעם ווי דער פאָרשלאָג איז געשטעלט געוואָרן צו דער אָפּשטימונג, האָט ער באַקומען 28 שטימען קעגן 12. דאָסמאָל האָבן די יידישע בירגערלעכע ראָטמענער געשטימט פאָרן בונדישן פאָרשלאָג.

כ'ווייל נאָך אויסרעכענען אייניקע בונדישע אַקטיוויסטן און ראָטמענער אין יאָר 1939:

דער פאַרטיי־קאָמיטעט — דוד באַטיסט (פאַרזיצער און סעקרעטאַר), שלמה שפאַרן (וויצע־פאַרזיצער), יאָסל צעלער (קאַסיר), אורן־שפאַרן, משה פייעראייזן, יאָסל סוקמאַן, ד״ר לעאָן מיץ, הערשל מינצער, יצחק גרינבוים, יעקב ברוקנער, מאַקס הוטער.

בונדישע ראַטמענער — דוד באַטיסט, שלמה שפאַרן, אורן־שפאַרן, לעאָן מיץ, י. גרינבוים, הערשל מינצער, יאָסל סוקמאַן, מאַקס הוטער.

פון די אַלע אויסגערעכנטע טאַרנער אָנפירנדע בונדיסטן איז אויסער דעם שרייבער פון די שורות, קיינער נישט געבליבן ביים לעבן. דער גרעסטער טייל פון זיי איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

.12

בונדישע באַוועגונג אין טאַרנע האָט געמיינט נישט נאָר די שטאַרקע בונדישע פאַרטיי־אָרגאַניזאַציע, נאָר אויך איר יוגנט־בונד „צוקונפט״, די קינדער־אָרגאַני־זאַציע „סקיף״, דער ספאָרט־קלוב „מאַרגנשטערן־יוטזשענקא״, די אַרבעטער־פרויען אָרגאַניזאַציע, די פאַרשידענע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן, וואָס זענען געשאַפן און אָנגעפירט געוואָרן דורכן בונד. וועגן די דאָזיקע אַלע בונדישע אָרגאַניזאַציעס אין טאַרנע — עטלעכע וווערטער:

דער בונד ביי אונדז אין שטאָט האָט געזאָרגט פאַר דער יוגנט נישט וויניקער ווי פאַר די עלטערע אַרבעטער. דעריבער האָבן יידישע יוגנטלעכע אַרבעטער גאָר שנעל געטראָפן דעם וועג צו דער „צוקונפט״־אָרגאַניזאַציע. אויך אין די פראָפ׳־

דער יוגנט־בונד „צוקונפט״ אין טאַרנע אין יאָר 1926.

פֿאַרײניגן זענען געגרינדעט געוואָרן באַזונדערע יוגנט־סעקציעס, וועמענס אויפֿגאַבע עס איז געווען צו זאַמלן פֿאַר די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון יוגנטלעכן אַרבעטער. דער יוגנט־בונד „צוקונפֿט" האָט פֿאָליטיש דערצויגן די יידישע אַרבעטער־יוגנט, געהויבן איר קולטורעלן ניוואָ, געשאַפֿן פֿאַר איר אַ געזעלשאַפֿטלעכע היים און זי אײנגעשלאָסן אינעם אַלגעמיינעם קאַמף וועלכן עס האָט געפֿירט די גאַנצע אַרבעטערשאַפֿט. די זעלבסטבילדונגס־קרײזן בײם „צוקונפֿט" זענען פֿאַר דער אָרעמער יידישער יוגנט געווען ווי אוניווערזיטעטן פֿאַר די קינדער און יוגנט פון פֿאַרמעגלעכע עלטערן.

„צוקונפֿט" פֿלעגט פון צייט צו צייט איינאָרדענען עפּנטלעכע פֿאָרלעזונגען און פֿאַרזאַמלונגען, אין וועלכע עס פֿלעגט זיך שטענדיק באַטײליקן אַ גרויסע צאָל יוגנט. די רעדנער און טוער זענען אַלע געקומען פֿון דער יוגנט־מאַסע גופֿא און נישט אײן טאָרנער יידיש־געזעלשאַפֿטלעכער טוער האָט געהאַט זײן געזעלשאַפֿט־לעכע שול אין דער „צוקונפֿט". אין די שפּעטערע יאָרן איז אַנטשטאַנען אַ בונדישע קינדער־אָרגאַניזאַציע „סקיף", די ספֿאָרט־אָרגאַניזאַציע „מאָרגנשטערן" („יוטשענקאַ"). דער יוגנט־בונד „צוקונפֿט" איז געשטאַנען אין ענגער פֿאַרבינדונג מיט דער פּוילישער סאָציאַליסטישער יוגנט פון פּ. פּ. ס. „טור". אויסער דער פֿאַליטיש־דערציערישער און קולטורעלער טעטיקייט, פלעגט די „צוקונפֿט" אײנאָרדענען זומער־לאַגערן, צוזאַמענפֿליען און קאָלאָניעס. אײן זומער־לאַגער פון טאָרנער „צוקונפֿט" איז באַשריבן געוואָרן אין „יוגנט־וועקער" פון חודש אויגוסט 1937 יאָר.

די בונדישע ספֿאָרט־אָרגאַניזאַציע „מאָרגנשטערן" איז געגרינדעט געוואָרן אין טאָרנע, אין יאָר 1922. טאָרנער יידישע אַרבעטער האָבן זיך קיינמאָל נישט פֿאַרגעשטעלט, אַז זיי וועלן זײן אימשטאַנד אָנצופֿירן מיט אַן אייגענער ספֿאָרט־באַוועגונג. צו יענער צייט האָט פון ספֿאָרט געוואָסן נאָר די בירגערלעכע יוגנט, אָבער די אַרבעטער־יוגנט האָט אָנגעהויבן אַרויסוווייזן אַן אומגעווײנלעכן אינטערעס צו ספֿאָרט — און נישט קיין סך צייט האָט געדויערט, אַז דער בונדישער ספֿאָרט־קלוב „מאָרגנשטערן" איז געוואָרן אַ דאָמינירנדיקער פֿאַקטאָר אין דער טאָרנער ספֿאָרט־באַוועגונג.

כ׳דערמאָן זיך דעם עפּנטלעכן פּוסבאָל־פֿאַרמעסט צווישן „מאָרגנשטערן" און דעם יידישן בירגערלעכן ספֿאָרט־קלוב „שמשון" („סאָמסאָן"), וועלכער האָט פֿאַרמאַכט אַ גוטע פּוסבאָל־מאַנשאַפֿט און אין משך פון פֿיל יאָרן באַטייליקט זיך אין מייסטערשאַפֿט־פֿאַרמעסטונגען מיט פֿאַרשידענע פּוילישע ספֿאָרט־קלובן. איצט איז יעדער געווען איבערצייגט, אַז דער יונגער בונדישער ספֿאָרט־קלוב וועט פֿאַרשפּילן צום דערפֿאַרענעם „שמשון". גרויס איז דעריבער געווען די איבערראַשונג, וען „מאָרגנשטערן" האָט אין איר ערשטן פֿאַרמעסט מיט „שמשון" געווינען מיט 0 : 1. קיינער פון די טאָרנער האָט זיך נישט פֿאָרגעשטעלט אַזאַ אומדערוואַרטעטן רעזולטאַט. זינט דעם געווינס פלעגט יעדער פֿאַרמעסטונג צווישן די צוויי יידישע קלובן אַרויסרופן אויסערגעווײנלעכן אינטערעס. אין יאָר 1932 האָט „מאָרגנשטערן" געוואונען אַלע פֿאַרמעסטן אין שטאָט און אויסער איר און איז צוליב דעם צוגעלאָזט געוואָרן צו די פּינאַל־פֿאַרמעסטונגען מיט אייניקע קלובן פון קראָקעווער קרייז. „מאָרגנשטערן" דערגרייכט די גרעסטע צאָל פונקטן און גייט איבער אין קלאַס A.

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז די בונדישע ספּאָרטלער האָבן געשפּילט מיט אויסער־געווייניקע אַמביציע און איבערגעגעבנקייט.

איך דערמאָן זיך אויך איינעם אַ פּאָרמעסט צווישן „יוטזשענקאַ" און „שמשון". ביידע מאַנשאַפֿטן האָבן געפּילט, אַז דער קאַמף וועט זיין אַ שווערער און אַמבי־ציעזער. נאָר מיט פּיל וואָכן פריער האָבן זיך אָנגעהויבן די צוגרייטונגען. דער שרייבער פון די שורות איז דעמאָלט געווען דער ספּאָרט־לייטער פון „מאָרגנשטערן". דער אויבנדערמאָנטער פּאָרמעסט האָט באַדאַרפט פּאָרקומען שבת נאָכמיטאָג. כ׳בין דעמזעלבן טאָג געגאַנגען באַזוכן אַ קרענקן שפּילער פון אונדזער מאַנשאַפֿט. קומענדיק אויף דער סטאַראַ־דאָמבראָווסקע גאַס, זע איך דאָרט צוויי באַקאַנטע פרויען וועלכע קומען צו צי מיר און פרעגן:

— הער שפּאָרן, איר האָט נאָך צייט דאָ אַרומצושפּאַצירן? אייער „יוטזשענקאַ" שפּילט דאָך היינט אַ מעטש...

איך ענטפער די צוויי פרויען, אַז כ׳מוז גיין מבקר חולה זיין אַ קרענקן שפּילער. אָבער די צוויי פרויען ווילן וויסן פון מיר עפּעס אַנדערש און ווייזן אַרויס אומצו־פרידנקייט מיט מיין ענטפער. זיי שטעלן מיר אַ קאָנקרעטע פראַגע און פאָדערן אַ באַלדיקע תשובה:

— זאָגט אונדז, הער שפּאָרן, ווער וועט היינט געווינען — „יוטזשענקאַ" צי „שמשון"?

מיין ענטפער איז, אַז ווער עס וועט בעסער שפּילן, דער וועט געווינען. אָבער די פרויען לאָזן מיך נישט אָפּ. איך האָב זיך שפּעטער דערוואוסט, אַז ביידע פרויען

אַ גרופּע בונדישע אָנפירער אין טאַרנע אין יאָר 1946 פאַר דעם הויז פון „בונד" א. נ: ב. מיכאַלעוויטש

האָבן געהאַט פולשטענדיק רעכט אַרויסצוווייזן אַזאַ אויסערגעווייניקען אינטערעס צום פאַרמעסט, ווייל איינע פון זיי איז געווען די מוטער פון „יוטזשענקאַ"־שפילער, איטשע שיף, און די צווייטע — אַ מוטער פון אַ שפילער אין „שמשון" — פראַנצ־בלוי... כ׳האָב געפרעגט ביידע פרויען צי זיי קומען היינט זען דעם פאַרמעסט. דער ענטפער איז געווען, אַז זיי באַזוכן כמעט יעדן מעטש, נאָר זיי קאָנען נישט זיין צוזאַמען אויפן שפיל־פלאַץ, ווייל יעדע איינע פון זיי ווייל, אַז איר זון זאָל אַרייַנ־שיסן אַ גאָל אין קעגנערס טויער. אַזעלכע זענען זיי געווען אונדזערע יידישע מאַמעס...

אונדזערע יידישע אַרבעטער־פרויען האָבן אָנגעהויבן אַרויסווייזן אינטערעס צו וועלטלעכע ענינים. עס איז דאָך אַ באַוואוסטע זאַך, אַז די גרעסטע אָפּנעמער פון יידישן בוך און פרעסע זענען געווען אונדזערע בריטסטע יידישע מאַסן, און דער עיקר — די פרוי. יידישע אַרבעטער־פרויען אין טאָרנע האָבן אין די לעצטע יאָרן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה נישט געלייענט מער שבת נאָכמיטאָג מעשה־ביכלעך, נאָר אינטערעסירט זיך מיט ערנסטע יידישע ביכער פון די קלאַסיקער, באַטייליקט זיך אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן און געביטן דעם אויסזען פון יידישן אַרבעטער־קוואַרטאַל. די „פאָלקסצייטונג" האָט געגרייכט אין יעדער אַרבעטער־שטוב, און עס וועט נישט זיין קיין איבערטרייבונג, אויב כ׳וועל די דאָזיקע אויפטוען און דערגרייכונגען צושרייבן דער בונדישער אַרבעט. דאָס האָט אונדזער פּאַרטיי אין טאָרנע דערצויגן די יידישע אַרבעטער־פרוי, די אַרבעטער־יוגנט און דאָס קינד פון דער יידישער אַרעמקייט, געהאָלפן זיי פאָליטיש אויס־וואַקסן און באַקענען זיי מיט דער מאָדערנער יידישער און אַלוועלטלעכער ליטע־

אַ גרופּע מיטגלידער פון דער טאָרנער „קולטור־ליגע" אין יאָר 1934.

דראַמאַטישע סטודיע פונעם קלוב „יוטשעווקא" אין וואַרשע אין יאָר 1932

ראָטור. דאָס סאָמע וויכטיקסטע — אַרויסגעפירט דעם יידישן יוגנטלעכן פון ענגן שמוציקן וואַרשטאַט, געלערנט אים פאַרברענגען נוצלעך די פרייַע צייט אין קלוב, שפּיל־פעלד און אויף דער פרייַער לופט. די גאַס האָט אויפגעהערט צו זיין דאָס אָרט פאַרן אַרבעטער. עס איז געקומען די אַרבעטער־היים, די „קולטור־ליגע" און אַנדערע נוצלעכע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן. ביי דער געלעגנהייט ווי איך אונטערשטרייכן, אַז די יידיש־בירגערלעכע יוגנט האָט געהאַט אירע וואונדערבאַרע דערציאונגס־אַנשטאַלטן, ווי די שול „שפה ברורה", ביבליאָטעק און קלוב. מיר קאָנען היינט געבן די ברכה די דאָזיקע יידן וואָס האָבן געטאָן אַזאַ נוצלעכע אַרבעט פאַר אונדזער יוגנט, געווען ביי איר דעם נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין און אַרויסגע־פירט זיי אויפן ברייטן שליאַך פונעם געזעלשאַפטלעכן פאַרמעסט און שוואונג.

ביים ספּאָרט־קלוב „יוטזשענקאָ" איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ פרויען־סעקציע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט לייכטאַטלעטיק און האַנטבאַל. אַזוי ווי „שמשון" האָט אויך געהאַט אַ פרויען־מאַנשאַפט פאַר האַנטבאַל, זענען ביידע פרויען־מאַנשאַפטן אַרויס אין אַ פאַרמעסט .עס האָט נישט לאַנג געדויערט, און אונדזער פרויען־ספּאָרט־לערינס האָבן פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אין טאָרנער קרייז.

די ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון דער פרויען־ספּאָרט באַוועגונג אין טאָרנע זענען געווען: דער שרייבער פון די שורות (איצט אין קאַנאַדע), פעניג ערנאַ און געלערנ־טער האַנקאַ (איצט אין פאָריז). צוזאַמען מיט די צוויי טיכטיקע ספּאָרטלערינס איז מיר געלונגען אָוועקצושטעלן ביי „יוטזשענקאָ" די פרויען־סעקציע פאַר האַנט־באַל. די צוויי אויבנדערמאַנטע שפּילערינס זענען געווען פאָבריק־אַרבעטערינס, אָבער זייער ספּאָרט־דערציאונג האָבן זיי באַקומען אינעם בירגערלעכן ספּאָרט־קלוב „שמשון". אייניע פון די פאָפולערע האַנטבאַלליסטינס פון טאָרנער „מאָרגנשטערן" איז געווען רעגינאַ קאָנער (איצט אין מאָנטרעאַל, קאַנאַדע).

13.

אַזוי איז די פאַרצווייגטע בונדישע אַרבעט אויף כמעט אַלע געביטן פון יידישן פאָלקס־לעבן אָנגעגאַנגען אין טאָרנע ביזן ערשטן סעפּטעמבער 1939 יאָר, ווען היטלער־דייטשלאַנד האָט באַפאַלן פוילן. מיט עטלעכע טעג שפּעטער איז טאָרנע אָקופּירט געוואָרן דורך דער נאַצי־אַרמיי. די ערשטע וואָס האָבן געמוזט פאַרלאָזן טאָרנע, זענען געווען די אַקטיוויסטישע סאָציאַליסטישע טויער.

כ׳דערמאָן זיך דעם אַרעסט פון ח׳ מאָירצי הוטער, באַוואוסטער סאָציאַליס־טישער כלל־טויער, וועלכער האָט אַלע זיינע יאָרן אָוועקגעגעבן דער יידישער גע־זעלשאַפט בכלל און דער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־באַוועגונג בפרט. ער ווערט צוזאַמען מיט זיין זון אַרעסטירט אין די ערשטע וואָכן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע אין שטאָט. דער דאָזיקער אַרעסט וואַרפט אָן אַ טויט־שרעק אויף אַלעמען און מען ווייסט נישט וויאַזוי דערקלערן זיך דעם דאָזיקן פאַקט. די הוטערס זענען שרעקלעך געפייניקט געוואָרן אין תפיסה. מען האָט פון זיי געפאָדערט דערקלע־רונגען אָדער אונטערשרייבן זאַכן וועגן וואָס ס׳האָט זיך זיי קיינמאָל נישט געחלומט.

אין לויף פון דער אויספּאָרשונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די הוטערס זענען אַ קרבן פון אַ פּראָוואָקאַציע. אַ פּוילישער אַרבעטער, וואָס האָט זיך אומגעקערט פון לעמבערג, האָט געבראַכט מיט זיך אַ בריוו פון באַוואוסטן פּ. פּ. ס.־ישן טוער אַדאַם טשאַלקאָש צו הוטערן, וואו ער שרייבט, אַז מ׳זאָל נישט פאַרלירן דעם מוט, און אַז מלחמה און דיקטאַטאָרן זענען נישט קיין אייביקייט. דער דאָזיקער בריוו איז איבערגעגעבן געוואָרן אין דייטשע הענט, וואו ער איז איבערגעשריבן געוואָרן און דעם אַריגינאַל האָט מען געהייסן אָפּגעבן צום אַדרעסאַט. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער ברענגער פונעם בריוו איז געווען אַ פּראָוואָקאַטאָר און ער האָט עס איבערגעגעבן דעם בריוו דער דייטשער מאַכט. נאָך אַ וואָך פּייניקונגען איז די הוטערס געלונגען אַרויסצוקריגן זיך פון די דייטשע לאַפּעס. דעם גרעסטן פאַרדינסט פאַר זייער באַפרייען האָט געהאָט דער דעמאָלטיקער טאָרנער בירגערמייסטער ד״ר קריפּלעווסקי, וועלכער איז אויף דעם דאָזיקן אַמט באַשטימט געוואָרן קעגן זיין ווילן. ריזיקירנדיק מיטן אייגענעם לעבן, האָט ער אונטערגעשריבן פאַר די הוטערס, אַז זיי וועלן זיך צושטעלן צו יעדער צייט וועו די דייטשע פּאָליציי וועט עס נאָר פאַרלאַנגען. באַלד די ערשטע נאַכט נאָכן באַפרייען די הוטערס, האָט ד״ר קריפּלעווסקי גופּא געהייסן זיי פאַרלאָזן טאָרנע. דאָס איז געווען אַ גרעסער וואַגטער און ריזיקאַלישער שריט פון דעם בירגערמייסטער. מען האָט אַלץ געטאָן צו דערליידיקן דעם ענין, כדי דער דאָזיקער איידעלער מענטש זאָל נישט דאַרפן ליידן. ביידע הוטערס זענען אומגעקומען אין רוסלאַנד. דער אַלטער הוטער זאָל האָבן אומגעקומען אין טאַרנאָפּאָל, אין יאָר 1941, וועו די רויטע אַרמיי האָט זיך צוריקגעצויגן פון די מזרח־גרעניצן. דער יונגער הוטער איז געשטאָרבן אין יאָר 1944 אין דער שטאָט פערגאַנאַ, אוזבעקיסטאַן (מיטל־אַזיע).

אונדז איז אויך געלונגען צו באַקומען אַן אינפאָרמאַציע פון זיכערע קורעלן, אַז ס׳איז פאַראַן אַ פאַראַדנונג צו אַרעסטירן דעם בונדישן פּאַרטיי־קאָמיטעט און די גאַנצע סאָציאַליסטישע פּראָקציע אין טאַרנער שטאָטראַט. באַטיסט איז שוין דעמאָלט נישט געווען אין טאַרנע. ער איז צוזאַמען מיטן באַוואוסטן פּוילישן סאָציאַליסט עדוואַרד סקווירוט אַנטלאָפן קיין פּשעמישל. דאָרט האָט מען זיי אייגעזעצט און יעדן פאַרמשפט צו 5 יאָר תפיסה.

די ערשטע געהיימע באַראַטונג פון בונדישן פּאַרטיי־קאָמיטעט איז פאָרגעקומען ביי מיר אין וואַרשטאָט, וואָס האָט זיך געפונען אין וויינפּעלדס הויז, אויף לוואוסקע־גאָס 22. דער באַשלוס איז געווען: גלייך פאַרלאָזן טאָרנע. איך און יצחק גרינבוים זענען געווען די ערשטע וואָס האָבן זיך געלאָזט אין וועג. כ׳האָב מיטגענומען מיין עלטערן זון הענדל, כדי ער זאָל זיין דער פאַרבינדלער צווישן אונדז מיט די פאַרבליבענע חברים. מיר זענען בשלום געקומען קיין ריישע און אונדזער יונגער באַגלייטער איז גלייך צוריקגעפאָרן קיין טאָרנע, פונוואַנען ער איז צומאָרגנט צוריקגעקומען מיט די איבעריקע חברים קיין ריישע. פונדאַנען זענען מיר אַוועק צו דער גרענעץ. נאָכן אַריבערגיין די סאָוויעטישע גרענעץ, זענען מיר אַלע פאַרהאַלטן געוואָרן און נאָכן אַרומשלעפן עטלעכע וואָכן איבער פאַרשידענע תפיסות, זענען מיר אָנגעקומען קיין סאַמבאָר, וואו מיר האָבן זיך געפונען אין אַ נייעם אַרעסט. אַ טייל פון אונדז זענען באַפרייט געוואָרן, אַנדערע זענען חדשים לאַנג געבליבן אין דער

סאַמבאָרער תפיסה, פונוואַנען מען האָט זיי דערנאָך אָפגעשיקט קיין רוסלאַנד, ווו זיי האָבן אין די תפיסה־קאַמערן באַקומען שריפטלעכע אורטיילן אַז זיי זענען פֿאַרמשפט געוואָרן צו 5 יאָר לאַגער (טייל האָבן באַקומען 10 יאָר).

אין יאָר 1941, וועו היטלער־דייטשלאַנד איז באָפאַלן רוסלאַנד, האָט געוואַלד שיקאָרסקי אונטערגעשריבן אַן אָפמאַך מיט דער מאָסקווער רעגירונג, אַז אַלע פוי־לישע בירגער, אָן אונטערשיד פון רעליגיע און נאַציאָנאַליטעט, ווערן גלייך באַפרייט פון די תפיסות און לאַגערן און קאָנען פֿאָרן ווו זיי ווילן, אויסער אין די גרויסע שטעט.

דעם 4־טן מאַי 1946 בין איך פון רוסלאַנד צוריקגעקומען אין מיין היימשטאָט טאָרנע. דער דאָזיקער טאָג איז פֿאַר מיר געווען דער גרויזאַמסטער זינט די פֿאַר־שידענע איבערלעבונגען אין רוסלאַנד, ווו כ׳האָב צוויי יאָר פֿאַרברענגט הינטער די תפיסה־מויערן. די ערשטע שעה פון באַטרעטן די טאָרנער ערד, האָט מיך פיזיש און מאָראַליש צעבראָכן. עס איז געווען אַ זונטיק אינדערפרי. הגם איך האָב נאָך אין 1944, זייענדיק אין רוסלאַנד, געוואוסט, אַז מיין יידיש טאָרנע עקזיסטירט שוין נישט מער, האָב איך נאָך אַלץ געוואָלט האָבן די אילוזיע, אַז אפשר איז נישט אמת אַלץ וואָס איך האָב געלייענט און געהערט. לײדער, דאָס וואָס כ׳האָב שפּעטער געזען האָט איבערגעשטיגן יעדע מענטשלעכע פאַנטאַזיע. צוזאַמען מיט מיין אייניציקן זון זענען מיר דורכגעגאַנגען די גאַסן קראַקאָווסקע און וואַלאָוע און קיין ייד נישט געזען. מיר זענען געווען אומפּעאיק אַרויסצוערעדן צווישן זיך אַ וואָרט. טערן האָבן געשטיקט און נישט געלאָזט אַרויסברענגען דעם מינדעסטן קלאַנג. מיט אונדזערע בליקן האָבן מיר זיך אינסטינקטיוו געפרעגט: צו וועמען זענען מיר געקומען? מיר האָבן געזען פיל קריסטלעכע דורכגייער, נאָר כ׳האָב נישט געקאָנט זיי קוקן אין די אויגן, ווייל כ׳האָט געוואוסט, אַז דאָס האָבן זיי אין אַ גרויסער מאָס געהאָלפן די מערדער אין זייער פֿאַרברעכערישער מלאכה. אַזוי זענען מיר דערגאַנגען ביז דער גאָלדהאַמער גאַס נומ׳ 1, וואו צו יענער צייט האָט זיך געהאָט קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע ביסל יידיש לעבן נאָכן חורבן. געווען דאָרט דער יידישער קאָמיטעט, קהילה, יידיש שפּיטאָל, קינדערגאָרטן, פֿאָלקס־קיך און אַנדערע. דער ערשטער באַקאַנטער ייד וואָס האָט מיר געעפנט די טיר, איז געווען לייזער רויך, סעקרעטאַר פון יידישן קאָמיטעט. מיר האָבן זיך האַרציק צעקושט, אָבער נישט געווען בכוח אַ וואָרט אַרויסצוערעדן. באַלד האָבן זיך באַוויזן נאָך באַקאַנטע יידן: בלייוויס, בעטריבניס, קאַרנרייך, צעלער און אַנ־דערע. ערשט פון זיי האָב איך זיך דערוואוסט דעם טראַגישן אמת. איך האָב אָנגע־הויבן זיך פרעגן אויף הונדערטער פון מיינע באַקאַנטע, אָבער קיין איינער פון די לעבנגעבליבענע האָט מיר נישט געקאָנט באַשטעטיקן, אַז ווער פון זיי האָט זיך אָפּגעראַטעוועט פונעם היטלעריסטישן גהינום. מיר איז נאָך אַלץ שווער געווען שלום צו מאַכן מיטן געדאַנק, אַז דאָס איז געבליבן פון דעם רוישיקן יידישן טאָרנע. כ׳באַשליס צו גיין אויף די גאַסן וואו כ׳האָב אַמאָל געוואוינט. דאָרט, אויף דער לוואָוו־סקע און קרופּניטשע גאַס ווען איך באַשטימט טרעפן וועמען פון מיינע באַקאַנטע שנייידער, פֿאַרטיי־חברים, אָט די יידן מיט וועמען איך בין אין משך פון לאַנגע יאָרן געווען אַזוי אינטים פֿאַרבונדן, אַרויסגעטרעטן אין זייער נאָמען אין פֿאַר־

שידענע עפּנטלעכע אינסטיטוציעס. כ׳בין דורכגעגאַנגען די גאַנצע לעמבערגער גאַס ביזן הויז פון דער פריערדיקער קינדער־היים, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון בונדישן פירער ביניש מיכאַלעוויטש — און קיינעמען נישט געטראָפן. פון די גאַסן וואָס זענען בעת דער אָקופּאַציע געווען באַשטימט פאַרן געטאָ, איז איבער־געבליבן איין גרויסע חורבה. עס איז שווער געווען אָפּצורייסן זיך פונעם אימהדיקן בילד פון יידישן חורבן און אומקום. ווי אַ פאַרגליווערטער בין איך געשטאַנען ביי אונדזערע צעשטערטע היימען און געפרעגט זיך: „בלייבן צווישן די חורבות — אפשר זענען דאָ פאַראַן ווער פון מיינע נאָענטע?״ קוים זיך דערשלעפּט צום פלאַץ וואו עס איז אַמאָל געשטאַנען די נייע שול — דער שטאָלץ פון טאָרנער יידנטום. דאָ האָב איך געפילט, אַז כ׳פאַרליר די כוחות. אַראָפּגעזעצט זיך אויף דער ערד, באַפרייט זיך פון די שטיקנדיקע טרערן, וואָס האָבן געמאַטערט די גאַנצע צייט און געווייגט אויף אונדזער גרויסן חורבן. כ׳האָב זיך דערמאָנט, ווי עס האָט אַמאָל אויסגעזען דער דאָזיקער פלאַץ, מיט וואָס פאַראַ שטאָלץ עס איז דאָ געשטאַנען דער מקום קדוש, וועלכער האָט אַרויסגעשיינט פון אַלע אַרומיקע געביידעס ווי אַ שיינע קעניגלעכע קרוין. צוזאַמען מיט דעם איצט ליידיקן פלאַץ האָט זיך פאַר מיר אַנטפלעקט די וועלט אין איר גאַנצער העסלעכער נאַקעטקייט.

מיך האָט געצויגן ווייטער צו גיין. צוגעקומען צו דער שפּיטאַלנע־גאַס נומ׳ 26, אָפּגעשטעלט זיך אַ ווייל, אָבער נישט געפּועלט ביי זיך אַרייצוגיין אין דער דירה וואו כ׳האָב אָפּגעווואוינט גאַנצע 22 יאָר. פון דאָרט בין איך אַוועק צום שפּיטאָל, צום בית הקברות, דורכגעגאַנגען דאָס טויער און דורך די רעשטלעך מצבות דערזען מיין שטאָט טאָרנע אין איר איצטיקן מעמד. האָבן פאַרבייגעשוועבט בילדער פון דער נאָענסטער פאַרגאַנגענהייט, די באַקאַנטע נעמען פון נאָך מער באַקאַנטע יידן, דערזען מיין יידיש טאָרנע מיט די קלויז־יידן וואָס פלעגן ביי מיר שטענדיק אַרויסרופן דרך־ארץ און פון מיינע אייגענע פאַרטיי־חברים, די טרייע בונדיסטן. אין מיינע אויערן האָט איצט אָפּגעקלונגען זייער באַגייסטערט געזאַנג פון דער בונדישער שבועה: „בריידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט, — אַלע וואָס זענען צעזייט און צעשפּרייט...״ כ׳האָב געוואָלט נאָך עפּעס הערן פון יענעם פאַרשניטענעם טאָרנע, אָבער די ווירקלעכקייט איז געווען שטאַרקער פון מיינע אילוזיעס...

פאַר דער קורצער צייט וואָס נאָך דער באַפרייאונג פאַרבראָכט אין טאָרנע, האָבן מיך טאָרנער יידן באַשאָנקען מיטן כבוד צו זיין זייער פאַרזיצער פון יידישן קאָמיטעט. איך גלויב, אַז כ׳האָב די דאָזיקע אַרבעט אויסגעפילט מיט מיין גאַנצער ערלעכקייט. ביים פאַרלאָזן די שטאָט, האָבן מיך טאָרנער יידן געזאָגט און קעגנזייטיק געוואונטשן זיך צו טרעפן אין אַ פרייער וועלט וואו יידיש לעבן זאָל מער נישט זיין הפקר. דער דאָזיקער וואונטש איז מקויים געוואָרן, אַ גרויסער טייל לעבנגעבליבענע טאָרנער יידן וואוינען איצט אין די אַמעריקאַנער לענדער.

מיר האָט דער גורל באַשטימט צו לעבן אויף דער עלטער אין קאַנאַדע, אין דער שטאָט מאָנטרעאַל. אויך דאָ, אינעם יידישן מאָנטרעאַל, האָב איך געפונען אַ טיילווייזע געזעלשאַפטלעכע באַפרידיקונג.

אויפן קאָנאַדער קאָנטינענט האָבן מיר אויך באַווירן צו שאַפן אַ טאָרנער לאַנדס־מאַנשאַפט און טוען גוטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט.

אליעזר וואורצל

פונעם יידישן ארבעטער־קאמף אין טארנע

דער עקאָנאָמישער און פּאָליטישער רעזשים אין פּוילן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, פּריער אונטערן יאָך פון דער דעספּאָטישער צאַרישער זעלבסטהערשאַפט, און שפּעטער — אונטער דער סאַנאַטאָרישער אָדער ענדעקישער רעגירונג, — האָט נישט דערלויבט און נישט דערמעגלעכט די בריטסטע יידישע מאַסן אַרייַנצודרינגען אין דער שווער־אינדוסטריע, פּראָדוקטיוויזירן זיך. און פונקט ווי אין אַלע שטעט אין פּוילן, אַזוי אויך אין טאָרנע, זענען יידן געווען באַשעפטיקט אין דער נאָדל־בראַנזשע, האַנדל און האַנטווערקערייַ.

סוף ניינצנטן יאָרהונדערט און אָנהויב צוואַנציקסטן י״ה, האָט אין טאָרנע זיך אָנטוויקלט אַ שטאַרקע גרויסע נאָדל־אינדוסטריע, ווי: קאָנפעקציע, היטל־מאַכעריי און אַנדערע פאַכן פון דער באַקלייד־בראַנזשע, אין וועלכער עס זענען געווען באַשעפטיקט, האָבן געלעבט און געקעמפט טויזנטער יידישע לוין־אַרבעטער, כאַלופּניקעס און בעלי־מלאכות. אַ גרויסער טייל האָט געלעבט פון האַנדל און אָנדערע עסקים, און דער דריטער עקאָנאָמישער שיכט איז געווען די יידישע פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענץ, אָדוואָקאַטן, דאָקטוירים אדג״ל.

יידישע אַרבעטער און כאַלופּניקעס האָבן געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף קעגן זייערע בעלי־בתים פאַר רעכט אויף קיום, פאַר אָנערקענען זייערע פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען און פאַר אַ דעמאָקראַטישער רעגירונגס־אָרדענונג. יידישע קליינע בעלי־מלאכות האָבן געפינסטערט זייערע טעג, וואָכן און חדשים אין די טונקעלע, פאַר־שטויבטע און פייכטע וואַרשטאַטלעך, כדי צו שטילן דעם הונגער פון זייערע משפחות. די אָרעמע קליינהענדלער וואָס האָבן זיך געוואָלגערט אויף די מערק, געשטאַנען ביי די שראָגנס אָדער געצויגן חיונה פון קליינע מאָגערע געשעפטלעך אין די הינ־טערגעסלעך, זענען דורך די שטייער־אָמטן אויסגעפּאָמפּעט געוואָרן מיט דער הילף פון פאַרשידענע שטייערן. זיי האָבן קוים געהאַט דעם טאָג איבערצולעבן. אַזוי איז אין משך פון יאָרן אויפגעגאַנגען אַ יידישער פּראָלעטאַריאַט און אַ קליינבירגערטום.

שפּאָצירנדיק איבער די טאָרנער הויפּט־גאַסן אָדער אין די רייכע קוואַרטאַלן, האָט זיך געקאָנט דאָכטן, אַז אַלע יידן אין שטאָט זענען רייכע סוחרים, הויז־אייגן־טימער, אַדוואָקאָטן — ווייל דאָס אַלץ האָט זיך שטאַרק געווארפן אין די אויגן. ווער אָבער עס האָט זיך געגעבן די מי אַראָפצוגיין אין די פייכטע קעלער־שטובן, אין די פאַרשטויבטע בוידעם־שטיבלעך און אין די פאַרשימלטע און פאַרחושכטע דירות, וואָס האָבן זיך געפונען אין די פאַרעיפושטע הייף אויף גראַבאָווסקע אָדער אויף

דער יידישער גאַס, — האָט ערשט געזען ווי דאָרט פייפט דער דלות, עס צופט דער הונגער, עס הערשט די נויט. דאָרט האָבן יידישע מאַמעס פאַרוויגט זייערע הונגעריקע קינדער מיט לידער־חלומות וועגן „ראָזשינקעס און מאַנדלען", אָדער „חלה מיט מילך וועסטו עסן". יאָ, נישט די אויבנדערמאָנטע רייכקייט און גלאַנץ האָט פאַרקערפערט דאָס יידישע לעבן אין טאָרנע. פון דחקותדיקע שטיבלעך האָט געאָטעמט מיט קאַמף, פון דאָרט איז אויפגעאָנגען דער געראָנגל פאַר אַ ניי לעבן, פאַר מענטשלעכע רעכט און קיום.

גראָבווקע

ווייט פונעם שטאָטישן גלאַנץ, פון די הויכע גאָטישע קלויסטער־שפּיצן, פון די שיינע גרויסע הייזער פון מאָדערנעם און מיטלאָלטערלעכן סטיל, איז געלעגן באָרג־אַראָפּ גראָבווקע — דער גרויסער פערטל פון יידישע אַרבעטער, כאַלופּניקעס און אָרעמע בעלי־מלאכות. ווי שלאָנגען האָבן זיך געצויגן די גאַסן און געסלעך פון די הילצערנע בודקעס און ליימיקע, צו דער ערד געזונקענע, הייזקעס. דאָרט, זענען ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן, געבוירן און געוואַקסן קינדער, וואָס האָבן מיט דער צייט פאַרנומען די ערטער פון זייערע עלטערן אין פאַבריק, וואַרשטאַט צי שראָגן. זיי האָבן אויך ממשיך געווען דעם קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט און רעכט אויף לעבן.

ווי אָרעם און דחקותדיק עס איז געווען גראָבווקע, האָט זי אָבער געלעבט אין שטענדיקן פיבער, תמיד זיך באַמיט אַראָפצוואַרפן פון זיך די ראָמאַנטישע שלייערס און בירגערלעכע חלומות וואָס האָבן זי אָפּגעריסן פון טאָגטעגלעכן לעבן און קאַמף, וועלכן זיי האָבן געפירט צוזאַמען מיט פּוילישע אַרבעטער פאַר די פשוטע עלעמענטאַרסטע רעכט און מענטשלעכן קיום.

גראָבווקע האָט געלעבט איר דינאַמיש־פאָליטיש און יידיש־קולטורעל לעבן. גראָבווקע האָט געפירט אַ קלאַסנקאַמף. פון אירע צעקרימטע געסלעך האָבן זיך געצויגן אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס, אַן אָנזאָג פון שטענדיקן געראַנגל.

„ווי לאַנג כ'וועל לעבן, וועל איך דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, גראָבווקע"! — האָט געזונגען אַ יידישער אַרבעטער־דיכטער. ווייל אין גראָבווקע האָט זיך פאַרקערפערט די דינאַמישקייט פון אַ לאַווע, דער עפּאָס פון גאָרקי'ס „שטורעמפויגל", פון שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער" און די יומטובדיקייט פון פרצעס „שבת זאָל זיין אויף דער וועלט"!

די יידישע גאס (זשידאוסקא)

אינמיטן גרויסן פירעקיקן מאַרק איז געשטאַנען דאָס ראָטהויז, אַ ריזיקע פיר־קאַנטיקע געביידע פון אַלטן סטיל, מיט סקולפטאָרישע פיגורן אויף די הויכע שפּיץ־מויערן מיטן הויכן טורעם — דער סימבאָל פון שטאָטישער מאַכט.

צפון־מזרח פון ריזיקן מאַרק האָט געפירט צו דער יידישער גאַס, און פון דאָרט — אַ נעץ גאַסן און געסלעך פון אַמאָליקן יידישן געטאָ, מיט די טונקעלע ענגע געסלעך, גרויע און הויכע הייזער־מויערן, און אין זיי — אַ ים בתי־מדרשים, ישיבות און חדרים. אין די פייכטע טונקעלע שטובן פון דער יידישער גאַס האָט געלעבט דער רוב יידישע אַרעמקייט: בעלי־מלאכות, קליינהענדלער, שראָגן־באַזיצער, מאַרק־זיצערינס, שדכנים, בדחנים, שמשים און סתם בטלנים וואָס האָבן געלעבט פון חתונות, בריתן און לוויות.

די יידישע גאַס האָט געלעבט אין דחקות און אין דביקות. נישט געזען פאַר זיך די זון, נאָר דעם גלויבן אין משיח. און אַזוי האָבן זיי פאַרוועלקט זייערע אייגענע טעג, וואָכן און חדשים.

אָבער אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ווי אַ טרייסל געטאָן דאָס יידישע לעבן און די יידישע גאַס האָט זיך אויפגעוועקט פון איר לעטאַרגיע. הויכע דאַרע ישיבה־בחורים זענען געגאַנגען צו אָדער פון די ישיבות און בתי־מדרשים און הינטער זייערע לאַנגע שוואַרצע זשופּיצעס האָבן זיי באַהאַלטענערהייט געטראָגן די ביכלעך פון אַ מאַרקס, ענגעלס, לענין, גאָרקי, היינע, פרץ, שלום־עליכם, מענדעלע, ביאַליק, אחד העם און אַנדערע. חלומות וועגן נייע וועלטן און אַ ניי לעבן האָבן זיך געוועבט ביים נייעם דור, געוועקט ביי דער יידישער יוגנט און אויף זייער גאַס פאַרלאַנגט נאָך וויסן, אינספּירירט זיי צום געראַנגל פאַר יידישער און אַלוועלטלעכער באַפרייאונג.

די צוויי גרויסע יידישע קאָנטראַסטן אין טאָרנע — גראַבווקע און יידישע גאַס — האָבן אין משך פון דורות פאַרקערפּערט מיט זיך דאָס יידישע לעבן אין שטאָט.

דער ווירטשאַפטלעכער קריזיס אין פוילן האָט אַממיינסטן דערשיטערט די אַזוי אויך שוואַכע פאַזיציעס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע, באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער יידישער אַרבעטער און האַנטווערקער, באַזונדערס דער יידישער יוגנטלעכער, האָט נישט געזען פאַר זיך קיין צוקונפט און קיין פערספּעקטיוו. די מיינסטע האָבן געזען אַ רעטונג אין אַנטלויפן פון שטאָט, אין אויסוואַנדערן. די וואָס זענען פאַרבליבן אין שטאָט, די קלאַסן־באַוואוסטזיניקע אַרבעטער, האָבן אויפגעשטעלט אין טאָרנע אַ שטאַרקע פראַגרעסיווע באַוועגונג. צוזאַמען מיט פאָליאַקן האָבן יידישע חברים געפירט דעם קאַמף פאַר אַ פריי דעמאָקראַטיש פוילן, געקעמפט קעגן ראַסן־האַס און אַנטיסעמיטיזם, קעגן פאַראַט פון דער פוילישער רעגירונג. אין שפּיץ פון דער דאָזיקער מחנה זענען געשטאַנען טאָרנער קאָמוניסטן און אַנדערע שלום־קעמפער. נישט נאָר גראַבווקע און די יידישע גאַס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דעם געראַנגל, נאָר אויך יידישע און פויליש יוגנט פון פאַרמעגלעכע קרייזן.

ד"ר אברהם כאמעט

פונעם יידישן קולטור־וועזן אין טארנע

I.

יידיש שול־וועזן אין טארנע

א. העברעאישע שולן פון „שפה ברורה"

דאָס שול־וועזן אין פוילן האָט אין מיטלאַלטער געהאַט אַן אויסגעשפראָכן רע־ליגיעזן כאַראַקטער. דעריבער האָבן אין די שולן, אויסגעהאַלטענע דער עיקר דורך די קלויסטערס און קלער, נישט געקאָנט אָנקומען שילער פון אַנדערע גלויבנס. איבעריקנס, האָט די יידישע באַפעלקערונג אויך אַן דעם דאָזיקן פאַרבאָט נישט געשיקט אירע קינדער אין שולן פון אַנדערע גלויבנס, אַזוי אַז עס איז שטענדיק געווען נייטיק צו שאַפן אַן אייגן יידיש שול־וועזן. אויך האָט זיך דאָס יידישע שול־וועזן אין פוילן אַנטוויקלט אַ דאַנק דעם, וואָס די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט פון יידישע עלטערן, ראַבינאַט און קהילה איז געווען איינגעשטעלט אויף דערציען און אויסבילדן יידישע יינגלעך אין רעליגיעזן גייסט. פון די פריסטע יאָרן, דעריבער, האָט אַ יידיש קינד באַזוכט דאָס חדר, וואָס האָט אָבער קיין וועלטלעכע בילדונג נישט געגעבן. צום סוף זעכצנטן יאָרהונדערט האָבן ביי די יידישע קהילות עקזיס־טירט קהלשע לערן־אַנשטאַלטן פאַר אָרעמע קינדער, די א. ג. תלמוד־תורות. אויסער דעם האָט ביי יעדער יידישער קהילה עקזיסטירט אַ ישיבה, וועמענס תלמידים זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן מיט עסן פון אַ ספעציעלער וואויילטעטיקער קאַסע, אָדער „געגעסן טעג" אין רייכע יידישע שטובן.

די ערשטע עלעמענטאַרע שול אין טאָרנע איז דעריבער געווען דאָס חדר. יידישע קינדער האָבן דאָרט געלערנט שוין פון 4 יאָר אָן, און אין די שפעטערדיקע צייטן, ביים קיסר יאָזעף דעם צווייטן, וען יידישע קינדער האָבן אויך געמוזט באַזוכן מלוכהשע שולן, פלעגן זיי נאָכמיטאָג פאַרברענגען אין חדר. אין פרענקעלס חדר אויף דער לוואָווסקע גאַס אין טאָרנע האָט אין לעצטן יאָרצענדליק פון נייַנצנטן יאָרהונדערט זיך דערצויגן אַ גאַנצע געניראַציע פון יידישער אינטע־ליגענץ אין טאָרנע. אין די חדרים האָבן יידישע קינדער זיך באַקענט מיטן תלמודיש וויסן, און די פעאיקערע תלמידים האָבן דערנאָך געלערנט ביי גרויסע גמרא־מלמדים.

קיסר יאָזעף דער צווייטער האָט אין גאַליציע אויפגעשטעלט באַזונדערע שולן פאַר יידישע קינדער. אין די דאָזיקע שולן האָט מען נישט אָפגעהיטן די רעליגיעזע פאָרשריפטן, און די לערער, אַראָפגעברענגטע פון דייטשע לענדער, זענען געווען פאַרהאַסט ביי דער אָרטיקער יידישער באַפעלקערונג. גאָר שנעל, שוין אין יאָר 1806, איז דאָס גאַנצע שול־וועזן ליקווידירט געוואָרן, צו דער גרויסער פרייד פון אָרטאָדאָקסישן יידנטום.

אינעם יאָר 1888 זענען אַנטשטאַנען אין גאַליציע די שולן פון דער באַראָן הירש פונדאַציע. באַראָן הירש, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין פאַריז, האָט אַסיגנירט די סומע פון 12 מיליאָן פראַנצויזישע פראַנק פאַר גרינדן אין גאַליציע שולן פאַר יידישע קינדער. אין ווין איז געשאַפן געוואָרן אַ קוראַטאָריום וואָס איז באַשטאַנען פון 9 יידן און 9 קריסטן, און זיי האָבן דאָס געדאַרפט גרינדן די שולן אין גרעסערע שטעט אין גאַליציע. אין יעדער שטאָט אַזעלכער איז געשאַפן געוואָרן אַ פיליאַלע פונעם ווינער קוראַטאָריום. אין טאָרנע איז נאָמינירט געוואָרן אַלס ערשטער קוראַטאָר פון דער באַראָן הירש פונדאַציע ד״ר אַדאָלף רינגעלהיים.

אין יאָר 1891 איז דורך דער פונדאַציע פון באַראָן הירש פאַרלייגט געוואָרן אַן אַלגעמיינע (פאַוושעכנע) שול, וועלכע האָט זיך אין אָנהויב געפונען אין וויינפעלדס הויז אויף דער לוואָווסקע גאַס. ערשט אין יאָר 1899 איז אויפגעבויט געוואָרן אַ נייע צוויישטאָקיקע שול־געביידע אויף דער טאָפאָלאָוע גאַס, וואו אויסער דער פירקלאַסיקער פאַוושעכנער שול אונטער דער דירעקציע פון ה׳ ענגלענדער, זענען אויך געווען וואוינונגען פאַר לערער, אַ גאַרטן, אַ סאַד, און אַרבעטס־וואָרשטאָטן. אין דער געביידע איז אויך געווען אַ פאַך־שול פאַר מיידלעך, וואו זיי האָבן זיך געלערנט נייען. דערביי האָט די מיידל־שול קודם כל דערציגן אירע שילערינס אויף גוטע וויבטינס. מען האָט דאָרט געלערנט קאָכן, וואַשן, פּרעסן, נייען, צערעוואָן, לייענען, שרייבן, חשבון. אין דער פיר־קלאַסיקער שול האָט מען, אויסער די געגנשטאַנדן וואָס האָבן געהערט צום שול־פּראָגראַם, נאָך געלערנט אין די געווייגלעכע פאַוושעכנע שולן רעליגיע און די דייטשע שפּראַך.

אין דער שול פון באַראָן הירש האָבן דער עיקר געלערנט קינדער פון

די באַראָן הירש שול אין טאָרנע

האַנטווערקער קרייזן, אַבער גרויס איז געווען די צאָל אַרטאַדאַקסישע עלטערן אין סוף נייַנצנטן יאָרהונדערט, וועלכע האָבן נישט געשיקט זייערע קינדער אין וועלטלעכע שולן, לערנענדיק זיי אַדער פּריוואַט, אַדער אין חדרים און ישיבות. מיר האָבן שוין דערמאָנט, אז יידישע קינדער וואָס האָבן געלערנט סיי אין די רעגירונגס־פֿאַוושעכנע שולן און אין די גימנאַזיעס, האָבן דערגענצט זייער בילדונג אין די חדרים, וואו זיי האָבן געלערנט יידיש למודים און תנ"ך.

דער ציוניזם האָט זיך באַוויזן אין טאַרנע גאָר פרי. ער האָט זיך אַרייַנגעריסן אין בית־המדרש, און דער לאָזונג פון קולטור־רענעסאַנס דורך אויפֿ־לעבן די העברעאישע שפּראַך, האָט גלייך געפונען פיל אַנהענגער. שוין אין די ערשטע יאָרן פון דער צווייטער העלפט נייַנצנטן יאָרהונדערט האָט געוואוינט אין טאַרנע דער משכיל מרדכי דוד בראַנדשטעטער, וועלכער איז געווען אַ הייסער אַנהענגער פון דער העברעאישער שפּראַך און אייַנער פון די גרינדער פון דער ניי־העברעאישער ליטעראַטור. אַ דאַנק זיין השפּעה האָט די ערשטע גענעראַציע טאַרנער ציוניסטן אַרויסגעוויזן פיל אינטערעס פאַר דער העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור. גלייך פון אָנהויב האָט אין טאַרנע געהערשט אַן אויסגעשפּראָכן ציוניסטישע אַטמאָספער, אַדורכגעדרונגען מיט העברעאיזם און העברעאישער ליטע־ראַטור. נאָך אין יאָר 1896 איז דורך דער געזעלשאַפט „אהבת ציון" געגרינדעט געווארן אַ העברעאישע שול א. נ. „בית הספר עברי", אַנגעפירט דורך זכריה מענדל שפּירא, וועלכער איז אייַנער פון די ערשטע עולה געווען קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז געווען דירעקטאָר פון דער שול אין זכרון־יעקב, ביז זיין טויט אין יאָר 1938. אין דער דאָזיקער שול איז אויך געווען דער לערער באַזלער, פאָטער פון אַדוואָקאַט אַנזעלם באַזלער פון טאַרנע. אַביסל שפּעטער האָט אַ צווייטע העברע־אישע שול אין טאַרנע געגרינדעט נחמן צבי באו און זיין מיטאַרבעטער דער שריי־בער צבי הלוי רומעלד, וועלכער האָט פאַר די יונגע ציוניסטן פאָרגעלייענט אין שול קאַפּיטלען פון אחד העמס „על פרשת דרכים".

אויך אין דער ערשטער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין טאַרנע „השחר", און אין די סטודענטן־קרייזלעך, איז דער טראָפּ געלייגט געוואָרן אויף דער העברעאישער שפּראַך. צו ערשט זענען עס געווען קורסן, געפירט פון צייט צו צייט און באַ־שטימט דער עיקר פאַר עלטערער יוגנט. ערשט אין יאָר 1902 האָבן עטלעכע עלטערע טאַרנער ציוניסטן פאַרעפנטלעכט אַן אַפּעל צו דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט, רופנדיק צו שאַפן אַ העברעאישע שול א. נ. „שפה ברורה". דעם אַפּעל האָבן אונטערגעשריבן: יצחק בראַנדשטעטער (פון יאָר 1908 אין ישראל), איכל לעזער (געשטאָרבן אין יאָר 1952 אין תל־אביב), חיים הערש ליכטבלאו, וועלכער האָט אין יאָר 1950 אין תל־אביב געפֿראַווען זיין 80־יאָריקן געבורטסטאָג — ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר —, חיים קלאַפהאָלץ, אברהם בראַנדשטעטער (פון יאָר 1921 אין ישראל), שמואל ווייַנטראוב (איצט אין ישראל).

נאָכן גרינדן די געזעלשאַפט „שפה ברורה", וועמענס ציל עס איז געווען צו פלעגן די העברעאישע שפּראַך צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, זענען קיין טאַרנע אַראָפּגעבראַכט געוואָרן באַדייטנדיקע העברעאיסטן און פּעדאַגאָגן, ווי: יוסף או־מאַנסקי (איצט אין ישראל) און צבי שאַרפשטיין (איצט — באַדייטנדיקער העב־

דער ערשטער קאָמיטעט פון דער „שפה־ברורה" געזעלשאפט אין טאָרנע. פון רעכטס אויף לינקס זיצנדיק: חיים נייגער, איכל לעזער, חיים הערש ליכטבלאו, אברהם בראָנדשטעטער און ר' יצחק בער. פון רעכטס אויף לינקס שטייענדיק די לערער: רפאל קאָפעלאָנסקי, צבי שאַרפשטיין, יוסף אומאַנסקי.

רעאישער פעדאַגאָג אין ניו־יאָרק), וועלכע האָבן אָנגעהויבן פירן העברעאישע קורסן ביי דער גענ׳ „שפה ברורה", אין לאָקאַל פון דער קהילה־געבויידע. צוליב דער גרויסער צאָל צוהערער אויף די קורסן, האָט מען געמוזט אַראָפּברענגען נאָך אַ לערער — רפאל קאָפּעלאַנסקי.

וועג קיין טאַרנע זענען אָנגעקומען חיים נייגער און אין שפּיץ פון דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע איז געשטאַנען ד״ר שמואל שפּאָן, האָט „שפה ברורה" אָנטוויקלט אַ ברייטערע קולטור־טעטיקייט דורך פאַרשפרייטן די קענטעניש פון דער העברעאישער שפּראַך.

צום קאָמיטעט, וועלכער האָט נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנגעפירט מיט דער געזעלשאַפט „שפה ברורה", האָבן געהערט: חיים הערש ליכטבלאו (פרעזעס), חיים נייגער, איכל לעזער, אברהם בראַנדשטעטער און ריטער.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אָבער איבערגעריסן די דאָזיקע טעטיקייט. ערשט נאָך דער מלחמה איז אַ דאַנק די באַמיאונגען פון די אויבנדערמאַנטע טויער, געלונגען צוריק צו באַנייען די טעטיקייט פון „שפה ברורה". אין יאָר 1918 האָט זיך קאָנסטיטואירט אַ נייע פאַרוואַלטונג, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען חיים הערש ליכטבלאו אַלס פרעזעס, לעאָפאָלד שינאַגעל — סעקרעטאַר, וואָל געצלער — קאַסיר, חיים נייגער און ד״ר שמואל שפּאָן. פון די פאָנדן, געזאַמלטע ביי ציוניסטן, האָט די פאַרוואַלטונג אין דעצעמבער 1918 איינגעקויפט אַן אייגן הויז אויף דער גאַס פון דער הייליקער אַננע, און דאָרט איינגעאָרדנט אַ העברעאישע

דער בנין פון דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה" אין טאַרנע אויף דער הייליקער אַננאַ־גאַס.

העברעאישע קורסן פאר יידישע ניטנאַזיעס-שילער אין מאַרבּוּרג אין יאָר 1921

דער „שפה־ברורה" קאמיטעט צום אפפאר פון ד"ר שמואל שפאן קיין ארץ ישראל אין יאר 1921. זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: וואלף נעצלער, חיים נייגנער, ד"ר שמואל שפאן, חיים העדש לימטבלאט און איזראעלעוויטש.

שול, אַ פאַרשול, אַ גימנאַסטיק־זאַל און אַ היים פאַר מלחמה־יתומים. זינט דעמאָלט האָט זיך אין דעם הויז קאָנצענטרירט דאָס גאַנצע ציוניסטישע לעבן אין טאָרנע. פאַר דעם דאָזיקן הויז איז אין יענע צייטן באַצאָלט געוואָרן די גרויסע סומע פון 320.000 קראָן. דאָס ערשטע אָרט צווישן די שפענדער האָט פאַרנומען ישעיהו זילבערפעניג, וועלכער האָט געשאָנקען די סומע פון 50.000 קראָן. גרעסערע באַשטייערונגען האָבן אויסער דעם געגעבן: בנימין קאַץ, זיגמונט פליישער (איצט אין ישראל), ווילהעלם שפירא (פאָטער פון דירעקטאָר פונעם „קול ישראל״, ד״ר י. שפירא), שלמה וואורצעל, מענדל דאָר, די ברידער ליכטבלאו, הערמאַן פלור און חיים נייגער. דאָס הויז איז איבערגענומען געוואָרן דעם 1־טן יאַנואַר 1919 און נאָכן אַדורכפירן די נויטיקע רעמאָנטן, איז עס אין ל״ג בעומר 1919 איבערגעגעבן געוואָרן צום געברויך פון דער געזעלשאַפט „שפה ברורה״.

אַ דאַנק דעם איז מעגלעך געוואָרן צו עפענען אַ שטענדיקע עפנטלעכע פאָלקס־שול. די קאָנצעסיע צו עפענען די שול האָט מען אַרויסבאַקומען ערשט אין סעפטעמבער 1923. די ערשטע קלאַס האָט דעמאָלט געציילט 13 שילער. אַזוי איז אַנטשטאַנען די ערשטע יידישע שול אין טאָרנע, וועלכע איז אונטער דער לייטונג פון פרעזעס פון „שפה ברורה״ חיים נייגער און דעם באַדייטנדיקן פעדאַגאָג, דיר׳ פון דער שול א. נ. באַראָן הירש — ליבליך— געוואָרן אַ מוסטער פאָלקס־שול.

אין שול־יאָר 1924/25 האָט די שול געציילט 49 קינדער, אין צווייטן יאָר — 98, אין שול־יאָר 1926/27 — 149 קינדער און 4 קלאַסן. אין דעם דאָזיקן יאָר האָט דאָס בילדונגס־מיניסטעריום געגעבן עפנטלעכע רעכט דער שול .אינעם שול־יאָר 1927/28 זענען די אַבסאָלוועטן פון דער העברעאישער שול אַריבערגעגאַנגען אין דער צו יענער צייט געגרינדעטער העברעאישער גימנאַזיע.

אין סעפטעמבער 1928 האָט די ערשטע קלאַס פון דער פאָלקס־שול געציילט אַרום 80 קינדער, און די גאַנצע שול — 170 שילער און שילערינס. וועג „שפה ברורה״ האָט אין יאָר 1927 געעפנט אַ העברעאישע גימנאַזיע, האָבן די עלטערן מאַסנווייז געשיקט זייערע קינדער אין דעם נייעם דערציאונגס־אַנשטאַלט.

אַ שטערונג פאַר דער וויטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער שול איז געווען דער מאַנגל אין אַנטשפרעכנדיקן לאָקאַל פאַר דער שול, וועלכע האָט זיך געפונען אין דער איינשטאָקיקער געבויד פון דער געז׳ „שפה ברורה״. די פאַרוואַלטונג האָט אָבער אויך די שוועריקייט גובר געווען. די ביזאיצטיקע געבויד האָט באַקומען נאָך אַ שטאָק. וויפל מי און אַרבעט דאָס האָט געקאָסט, און וועמענס הויפט־פאַרדינסט דאָס איז געווען — דערוויסן מיר זיך פון „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 14.9.28 נומ׳ 23:

„עס האָט זיך געפונען איין מענטש, וועלכער האָט געהאָט די דרייסטקייט אַנצוהויבן צוזובויען אַ צווייטן שטאָק, און אַ דאַנק זיין אומבויגזאַמען ווילן און אייזערנער ענערגיע זענען צעטריבן געוואָרן די ספקות ביי די אַלע, וועלכע האָבן זיך סקעפטיש באַצויגן צו דער נייער אונטערנעמונג. דער ציוניסטישער פאַנאַטיקער, אונדזער ד״ר שפאַן, האָט מיט זיין התלהבות און טריישאַפט צו דער זאַך מיטגעריסן די סקעפטיקער, וועלכע האָבן מיט א בלייער אין האַנט דערוויזן די אומעגלעכקייט אַנצוהייבן און פאַרענדיקן די בויאונג. און נישטאָ אין דעם קיין

שפּה־ברוּרה שול אין יאָר 1922

דיּ לערער: זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: צוועלפער, דרייצערער און אומאַנסקי.

שום איבערטרייבונג אָן סתם לויב־ווערטער, אויב מיר וועלן פעסטשטעלן דעם אמת און דעם איבערַאל באַוואוסטן פאַקט, אַז דער שעפער פון דער גרויסער זאַך, וואָס האָט דערמעגלעכט די אַנטוויקלונג פון אַ העברעאישער פאָלקס־שול און גימנאַזיע אויף לאַנגע יאָרן, — איז געווען דער ד״ר שפּאַן. ער איז אונדזער רום און שטאָלץ, און מיט זיין ווַארעמען איבערנעמען זיך מיט אַלץ וואָס איז יידיש, מיט זיין ריקזיכטלאָזער איבערגעגעבנקייט צום ציוניסטישן אידעאַל, וואָס איז אַריינגעדרונגען אין זיין יעדן אבר, איז ד״ר שפּאַן געווָארן דאָס לעבעדיקע געוויסן פון אונדז אַלע, וואָס שטייען ביי זיין זייט און אַרבעטן מיט אים, שעפּנדיק פון דער קראַפט, איבערצייגונג און אומאייגנוציקן אידעאַליזם פון אַ מענטש, וואָס רייסט מיט און באַגייסטערט פאַר ציוניסטישער אַרבעט. זאָל פאַר דעם אומדערמידלעכן טוער אויפן נאַציאָנאַלן באָדן, דעם חבר ד״ר שפּאַן, זיין אַ פאַרגיטיקונג אין זיין שוועך לעבן, אַז הינטער אים שטייען נישט בלויז די אַרגאַניזירטע בריידע מאַסן ציוניסטן און סימפּאַטיקער, נאָר אַז אויפן וואַרעמען האַרץ פון ד״ר שפּאַן און זיין ערלעכער אַרבעט פאַרן יידישן פאָלק, האָט זיך דערקענט די גאַנצע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין טאַרנע״.

די לייטונג פון „שפה ברורה״ וואָס איז אין יאָר 1929 איינגעשטאַנען אין די הענט פון חיים נייגער, האָט באַשלאָסן צו פאַרשטאַרקן דעם קאַנטאַקט צווישן די יידישע עלטערן און דער יידישער שול, וואָס האָט אַרומגענומען די קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע אונטער דער דירעקציע פון ד״ר ז. זילבערפּעניג און די פאָלקס־שול אונטער דער לייטונג פון דיר׳ ליבליך. דעם 20־טן אָקטאָבער 1929 יאָר איז פאַר־געקומען אַן עלטערן־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַן עלטערן־ראַט, וועמענס אויפגאַבע איז געווען מיטצוארבעטן מיט דער פאַר־וואַלטונג פון „שפה ברורה״, מיט דער דירעקציע און פעדאַגאָגישן ראַטן פון די שולן.

אויף דער אויבנדערמאַנטער פאַרזאַמלונג איז פרוי ד״ר בראַניסלאַוואַ שענקעל דערווויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצערין פון עלטערן־ראַט, אַלס וויצע־פאָרצירער — דיר׳ טאָבענשלאַג. אינעם עלטערן־ראַט זענען דערווויילט געוואָרן: גימנאַזיאַל־סעקציע — פרוי אַרגאַנד, ביבערבערג, פרוי פערטיג, שמואל קליין, עוואַ כשר, פרוי קורץ, זאַפּיאַ לייבל, אַדאָלף ליכטבלאו, דוד לובאַש, פרוי שטערן, מנחם אונגער, פרוי וועג, פרוי מייער, פרוי וויס און די פרוי פון וויגדאָר וויס, פרוי וורובעל. צו דער סעקציע פאָלקס־שול: פרוי אַבראַמאָוויטש, פרוי ד״ר בארגעניכט, פרוי בערגמאַן, פרוי ד״ר קליין, דיר׳ טאָבענשלאַג, פרוי פלור, פרוי ברַאנד, פרוי בוקס־בוים, פרוי שמירער, פרוי שטייגלער, פרוי וואַסערמאַן, פרוי ראָזענבאום, פרוי ראָזוכ־ווערגער, פרוי קלוגער, פילערסדאָרף, יוסף קורץ, פרוי וויצטום, פרוי ליאָן, וויינ־ריב און לאוב.

אין דער קאָנטראָל־קאָמיסיע זענען דערווויילט געוואָרן: פרוי פעלד, שפּאַנאָוף, פרוי פלאָשען. אויסער דעם זענען אין עלטערן־ראַט אַריין פאָלגנדע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון „שפה ברורה״: חיים נייגער, ד״ר שפּאַן, ליבליך — דיר׳ פון דער פאָלקס־שול און דיר׳ זילבערפּעניג פון דער גימנאַזיע, ווי אויך צו צוויי לערער אויסגעקליבענע דורך די פעדאַגאָגישע ראַטן פון דער פאָלקס־שול און פון דער קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע.

אין יאָר 1930 האָבן צום טעטיקייט־געביט פון „שפה ברורה" שוין געהערט אַזעלכע אינסטיטוציעס, ווי פרעבל־שול אונטער דער לייטונג פון פרוי פודלעס, פאַלקס־שול אונטער דער דירעקציע פון ה' ליבליך, גימנאַזיע אונטער דער דירעקציע פון ד"ר ז. זילבערפעניג, אַ ביבליאָטעק און לייענ־זאַל.

אין יאָר 1930 האָבן די פרעבל־שול באַזוכט 50 קינדער אין עלטער פון 4 ביז 6 יאָר. געאַרבעט האָבן דאָרט צוויי קוואַליפיצירטע פרעבליסטינס. די סאַמע אַרעמ־סטע עלטערן האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער פרעבל־שול. דערביי זענען די אָפּצאָלן געווען מינימאַלע, בעת אַ גרויסע צאָל עלטערן איז בכלל געווען פריי פון אַ וועלכן עס איז אָפּצאָל.

די קאָנדוקטאָציע פאַלקס־שול האָט אין יאָר 1930 פאַרמאַגט 4 קלאַסן אין 6 אָפּ־טיילונגען, וויבל די ערשטע און צווייטע קלאַס האָבן געהאַט צו צוויי אָפּטיילונגען. געלערנט דעמאָלט האָבן 330 קינדער. אין דער שול, וועלכע האָט געהאַט עפּנטלעכע רעכט, האָבן געאַרבעט אַכט לערער. בערך 10% שילער זענען געווען פריי פון אָפּצאָל פאַר די לימודים, און בערך 65% קינדער האָבן געצאָלט אַ מינימום־אָפּצאָל פון 25 זלאָטעס. די מיינסטע שילער האָבן געשטאַמט פון אַרבעטער־ און האַנטווערקער־היימען. וועגן ניוואָ פון די לימודים אין דער שול זאָגט עדות די מיינונג פונעם שול־אינספעקטאָר אין קראָקע ד"ר גורני, וועלכער האָט אין פראָטאָקאָל פון 20־טן נאָוועמבער 1929, נאָך אַ צווייטאָגיקער וויזיטאַציע אין שול אין אויפטראָג פון קראָקעווער שול־קוראַטאָריום, געשריבן פאָלגנדעס (ציטירט לויטן „טיגאָדניק זשי־דאָווסקי" פון 9.5.30, נומ' 19).

„די שול עקזיסטירט פון יאָר 1923 און געפינט זיך אין אַן אייגענעם געמויערטן בנין וואָס אַנטשפרעכט אַלע היגיענישע פאָדערונגען. די שול איז אויסגעשטאַט מיט אַן אַנטשפרעכנדיקער צאָל לערן־מכשירים. די שול־ביכער זענען געפירט זאָרג־פעלטיק. די באַציאונג פונעם לערער־קאָלעקטיוו צו די קינדער איז אַ פאַרלעסטלעכע, פריינטלעכע און סימפּאַטישע. דאָס אויפּפירן זיך פון די קינדער בעת די לעקציעס און בעת די פויזעס דאַרף געלויבט ווערן. די ריינקייט פון די קינדער, די ריניקייט אין די זאָלן, אין די קאָרידאָרן און פונעם גאַנצן אָרום, וואַרפט זיך ממש אין די אויגן. די שול דערפילט פולקאָם די אויפגאַבן און פליכטן פון אַ מלוכהשער שול. די לערער וועגדן אַן אַן אַנטשפרעכנדיקן מעטאָד, אַרבעטן ערלעך, געוויסנהאַפט און מיט איבערגעגעבנקייט. די קינדער באַזיצן אַ פאַרהעלטנישמעסיק גרויסן סכום וויסן און לאָזן איבער אַן אַנגענעמען אייndרוק. אין קיין שום שול האָב איך זיך נישט אַנגעטראָפן אויף אַזאַ שיין שרייבן, און דאָס ביי אַלע קינדער, וואָס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן".

אין יאָר 1930 איז די קאָנדוקטאָציע־גימנאַזיע ביי „שפה ברורה" געווען בלויז אַ פריוואָטע שול, האָט פאַרמאָגט 3 קלאַסן און 112 שילער מיט 6 פראָפעסאָרן. אין דעם יאָר האָבן צו דער פאַרוואַלטונג געהערט: חיים נייגער — פרעזעס, ד"ר שמואל שפּאַן — וויצע־פרעזעס, דיר' שינאַגעל — קאַסיר, בלומענקראַנץ און ד"ר זילבער־מאַן — סעקרעטאָרן, הענריק פלור, שמואל ווינטראוב און מאיר ראָזענבאום — אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע.

די שולן פון „שפה ברורה" האָבן אַרויסגעוויזן אַ כסדרדיקן וואוקס. אין יאָר

1931 האָבן אין די דאָזיקע שולן געלערנט בערך 450 קינדער. אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער געזעלשאַפט „שפה ברורה״, פאָרגעקומען דעם 1־טן פעברואַר 1931, אונטערן פאָרזיץ פון חיים נייגער, איז אַ ספּעציעלע אַנערקענונג אויסגעדריקט געוואָרן דעם ד״ר שמואל שפּאַן פאַר דער אַנטוויקלונג פונעם העברעאישן שול־וועזן און באַזונדערס איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן זיין אַרבעט און אָנשטרענגונג ביים איבערבויען דעם ערשטן שטאָק פון דער אייגענער געביידע און ביים צובויען אַ צווייטן שטאָק. אויף דער פאַרזאַמלונג זענען אויך אונטערגעשטראָכן געוואָרן די פאַרדינסטן פון אינזש׳ פלאַכטע, וועלכער האָט אומאייגנוציק אָנגענומען מיט די אויבנדערמאָנטע בוי־אַרבעטן, און די פאַרדינסטן פון ד״ר י. פייג, וועלכער האָט אַלס שול־דאָקטאָר אָן שום אָפּצאָל באַדינט אין משך פון יאָרן די שילער פון דער שול.

אין יאָר 1931 זענען אין דער פאַרוואַלטונג פון „שפה ברורה״ דערוויילט געוואָרן פאָלגנדע פערזאָנען: חיים נייגער, ד״ר ש. שפּאַן, ד״ר וו. שענקעל, ד״ר שלמה גאָלדבערג, זיגמונט פליישער, שמואל ווײַנטראוב, משה בלומענקראַנץ, שמעון לייַנער, ד״ר י. פייג, ד״ר יוסף זילבערמאַן, עוואַ כשר, יחיאל קורץ, מאיר ראָזענבאום, י. קליין, הענריק פלור, הערמאַן פלור, חיים ערליך און לעאָפאָלד שינאַגעל.

די אַדמיניסטראַטיוו אַרבעטן פון די „שפה ברורה״־שולן האָט פון יאָר 1923 געפירט וואָלף כהנא. אַ שטילער, באַשיידענער מענטש, איז ער מיטן גאַנצן האַרץ געווען איבערגעגעבן דער דאָזיקער אינסטיטוציע. פון די פריסטע שעהן ביזן שפּעטן אָוונט איז ער געווען אין דער שול־געביידע. ער האָט געלעבט נאָר פאַר דער שול. ער האָט נישט געוואַרט אויף פאַראַדנונגען. ער איז אויך נישט געווען קיין געווײַנלעכער באַאַמטער. ער האָט ווייטיקלעך געפילט יעטוועדן בלויז, יעטוועדע שווערקייט. ביז דער לעצטער מינוט פון דער עקזיסטענץ פון די „שפה ברורה״־שולן, האָט ער מיט פלייס און איבערגעגעבנקייט דערפילט זיינע פליכטן.

די רוצחישע האַנט פון די היטלעריסטישע מערדער האָט אויך פאַרשניטן דאָס לעבן פון דעם איידלען ייד און טרייַען ציוניסט. כבוד זיין אָנדענק!

וועגן דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פון דער שול „שפה ברורה״ דערוויסן מיר זיך פון אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, פאָרגעקומען דעם 4־טן יוני 1933. לויטן אָפּגעגעבענעם באַריכט אויף דער פאַרזאַמלונג, האָבן אין יאָר 1932 געלערנט אין דער פאָלקס־שול 205 קינדער און אין דער גימנאַזיע — 175 קינדער. אין דער שול זענען געווען 9 לערער, אין גימנאַזיע — 10, אויסער דעם ד״ר פייג, וועלכער האָט ווייטער, אָן אייגנוצן, אויסגעפירט די פונקציע פון שול־דאָקטאָר. באַגלייַך מיטן דירעקטאָר ליבליך, וועלכער האָט אָנגעפירט מיט דער פאָלקס־שול, האָט דיר׳ ד״ר ז. זילבערפעניג פיל מיטגעהאָלפן צו העכערן דעם לערן־ניוואָ אין דער העברעאישער גימנאַזיע. ד״ר זילבערפעניג איז געווען אָן אויסגעצייכנטער העברעאיסט און געניטער פעדאַגאָג, און נאָכן איבערפירן אים קיין קראָקע, האָט אַ געוויסע צייט אָנגעפירט מיט דער העברעאישער גימנאַזיע פרל׳ ד״ר סטעפאַניאַ שפּענאַדל, וועלכע האָט צוליב איר קראַנקהייט געמוזט אינגיכן רעזיגנירן פון דעם אַמט, וועלכער איז איבערגענומען געוואָרן (אין יאָר 1933) דורך ד״ר מ. ראָזענבוש, אָן אומגעווינלעכן פעדאַגאָג, וועלכער האָט שוין אָנגעפירט מיט דער גימנאַזיע „שפה

די פאָרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער „שפה ברורה" אין יאָר 1933

ערשטער ריי זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: זוגמונט פלייישער, שמואל ווייַנטראוב, ד"ר שמואל שפּאָן, חיים נייגער, הערמאַן פלור, עווא כשר
צווייטע ריי שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס: הענריק פלור, ד"ר וואָלף שענקעל, מאוריצי ליאָן, ד"ר שלמה גאָלדבערג, דירעקטאָר יצחק ליבליך,
הערמאַן קלוגער, דירעקטאָר ראָזענבוש. דריטע ריי שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס: חיים ערליך, מאיר ראָזענבאום, וואָלף כהנא.

ברורה״ און דערנאָך מיטן ליצאום, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ד״ר ראָזענבוש איז טראָגיש אומגעקומען אין טאָרנע, דערמאָרדעט דורך די דייטשע רוצחים.

אין יאָר 1933 איז דערווייטלט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג פון „שפה ברורה״ אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: חיים נייגער — פרעזעס, ד״ר שמואל שפּאָן — וויצע־פרעזעס, מאוריצי ליאָן און מ. ראָזענבאום — סעקרעטאַרן, משה בלומענקראַנץ — קאַסיר, ד״ר וו. שענקעל, ד״ר ש. גאָלדבערג, זיגמונט פליישער, לעאָפאָלד שינאָגעל, שמואל ווייגטראוב, שמעון ליינער, ד״ר י. פייג, ד״ר יוסף זילבערמאַן, חיים ערליך, קלוגער, עוואַ כשר, פרוי ד״ר וואַסערמאַן, הענריק פלור, הערמאַן פלור, יחיאל קורץ.

אין יאָר 1934 האָבן צום לערער־פערסאָנאַל פון דער פאָלקס־שול געהערט: דיר׳ ליבליך, מאַרכפעלד, פרל. ראָזען, פרל. גינזבערג, פרל. אייכהאָרן, ווייגבערג (איצט אין ישראל), פרל. ברומער און פרל. כשר (איצט אין ישראל).

די פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט „שפה ברורה״ און די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין טאָרנע איז אינגיכן געשטעלט געוואָרן פאַר אַ נייער שווערער אויפגאָבע — צוצופאַסן די העברעאישע שול צום נייעם טיפּ מיטלשולן אין פוילן, ד. ה. צום ליצעאַלן טיפּ פון שולן. דאָס הויז פון „שפה ברורה״, וואו עס האָט זיך געפונען די פאָלקס־שול און גימנאַזיע, האָט שוין נישט געקאָנט אַרייבעמען דעם ליצעאום. נאָך פיל באַמיאונגען און אַנשטרענגונגען, האָט דאָס העברעאישע שול־וועזן אין טאָרנע דערגרייכט די דאָזיקע צוויי שטאָפלען אין זיין אַנטוויקלונג. מען האָט באַקומען אַ קאָנצעסיע צו פירן אַ ליצעאום און געקויפט אַ נייע שול־געביידע. די געביידע פון דער אומטעטיקער אין משך פון יאָרן שול א. נ. פון באַראָן הירש, איז אין די ערשטע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען פאַרנומען דורך דעם אנשטאַלט פאַר מלחמה־יתומים (ניקאָלסבורגער), דורך דער מזרחי־שול „יבנה״ און דורך דער ספאָרט־גימנאַסטיק געזעלשאַפט „שמשון״. אַזוי ווי די שול א. נ. פון באַראָן הירש האָט מען שוין נישט געקאָנט צוריק אויפשטעלן און מיטן פאַר־מעגן פון דער באַראָן־פונדאַציע האָט אַנגעפירט אַ קוראַטאָריום אין וואַרשע, האָט די פאַרוואַלטונג פון „שפה ברורה״ אָפּגעקויפט בייַ דער דירעקציע פון קוראַ־טאָריום (אין יאָר 1937) די גאַנצע געביידע, צוזאַמען מיטן גאָרטן. נאָכן נייטיקן רעמאָנט, זענען דאָרט איינגעאָרדנט געוואָרן: די העברעאישע גימנאַזיע, ליצעאום, וואַרשטאַטן, אַ שפּיל־פעלד פאַר שילער און אַ שול־גאָרטן. אַזוי אָרום איז דאָס העברעאישע שול־וועזן אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף געזונטע יסודות און ס׳איז מעגלעך געוואָרן דאָס נאָרמאַלע פונקציאָנירן פון אַלע טיפּן שולן.

צו דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פונעם העברעאישן שול־וועזן אין טאָרנע האָבן גורם געווען אויסער דער פאַרוואַלטונג פון „שפה ברורה״ און דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אויך פיל בירגער מיט גרעסערע געלט־סומען. כדי צו פאַראייביקן זייער אָנדענק, איז דעם 23־טן מאַי 1937 פאָרגעקומען די פייערלעכע אַנטהילונג פון אַ מאַרמאָרנעם געדענק־טאָוול, וואו עס זענען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון 37 פערזאָן, וואָס האָבן זיך פאַרדינט געמאַכט פאַר דער שול סיי מיט גרעסערע שפענדונגען בייַם קויפן דאָס הויז און בייַם צובויען דעם צווייטן שטאָק,

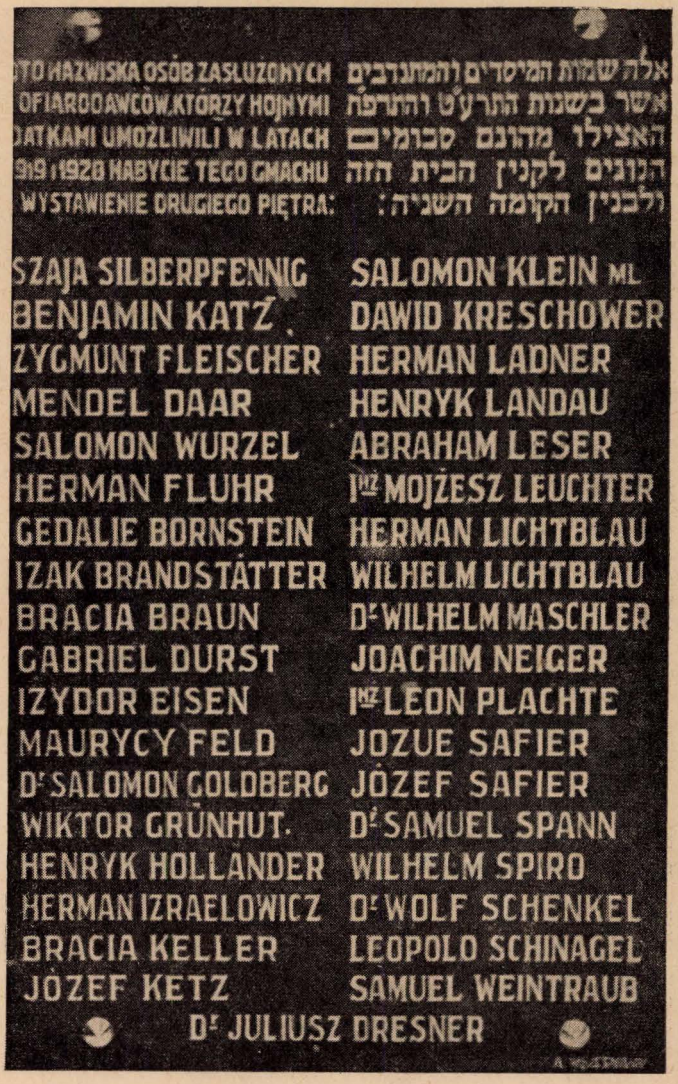
די לערערין פון דער פאלקסשול „שפה־ברורה" אין יאר 1934
ערשטע רייע זיצנדיק פון רעכטס אויף ליניקס: מארכעלע, פרל. ראזען, דירעקטאר לילילי,
פרל. גינצבערג, צווייטע רייע שטייענדיק פון רעכטס אויף ליניקס: פרל. אייכהאלץ, וויינבערג,
פרל. ברומער, פרל. העניא פעשר.

דער עלטערן־ראַט פון דער „שפה־ברורה" שול
פון רעכטס אויף לינקס זיצנדיק: פרוי קאַצנער־פלוּר, פרוי ראַשקעס, פרוי פערלבערג, ד״ר שמואל שפּאַן, פרוי ד״ר גאָלדבערג, פרוי ראָזענבוש.
פון רעכטס אויף לינקס שטייענדיק: ד״ר. ליבליך, פרוי פלוּר, ?, פרוי ליאָן, ד״ר וואָלף שענקעל, פרוי ד״ר שפּאַן, ד״ר. ראָזענבוש.

סיי ביים גרינדן און פירן די שול. פאָלגנדע נעמען זענען אויסגעקריצט געוואָרן אויף דעם געדענק־טאָוול.

ישעיהו זילבערפעניג, בנימין קאַץ, זיגמונט פליישער, מענדל דאַאר, שלמה וואורצעל, הערמאַן פלור, גדליהו באַרנשטיין, איזאַק בראַנדשטעטער, חנינה בראון (איצט אין בעלגיע), גבריאל דורסט, איזידאָר אייזען, מאוריצי פעלד, ד״ר שלמה גאָלדבערג, וויקטאָר גרינהוט, הענריק האָלענדער, הערמאַן איזראָעלאָוויטש, שלמה קעללער (איצט אין ווין), יוסף קעץ, שלמה קליין, דוד קרעשאָווער, הערמאַן לאַדנער (איצט אין דרום־אַמעריקע), הענריק לאַנדאו, אברהם לעזער, אינזש׳ משה לויכטער,

דער אָנדענק־טאָוול אין דעם בנין פון דער „שפה־ברורה״ שול.

די לערער פון דער גימנאַזיע „שפה ברורה" אין טאַרנע אין יאָר 1935

פון רעכטס אויף לינקס זיצנדיק: פרל. זילבערפעניג, פרל. רעסלער, דירעקטאָר ראָזענבוש, פרל. ליבלייך, פרל. פוירער. פון רעכטס אויף לינקס שטייענדיק: קרעש, פעלד, ד"ר ווייסמאַן, ?, מאַלקישער.

ווילהעלם ליכטבלאו, ד״ר ווילהעלם מאַשלער, חיים נייגער, אינזש׳ לעאָן פּלאַכטע, יהושע סאַפּיר, יוסף סאַפּיר, ד״ר שמואל שפּאַן, ווילהעלם שפּירא, ד״ר וואָלף שענקעל, לעאָפּאָלד שינאַגעל, שמואל ווײַנטראוב, ד״ר יוליוש דרעזנער.

די דערעפענונג פון ליצעאום אין דער נייער שול־געביידע, פּאַרבונדן מיטן פּאַרוואַנדלען די שול „שפּה ברורה״ אויף אַ גימנאַזיע און ליצעאום אויפן נאָמען פון ד״ר יהושע טהאָן, איז פּאָרגעקומען דעם 4־טן דעצעמבער 1937 יאָר, אין דער אָנווועזנהייט פון פּיל דעלעגאַטן ,צווישן זיי: די אלמנה פון ד״ר טהאָן און זיין טאָכטער ד״ר נעללי טהאָן־ראָסט. אויף דער פייערונג האָט ד״ר מ. ראָזענבוש אונ־טערגעשטראָכן די מאָמענטן, אויף וועלכע עס האָט זיך געשטיצט דאָס העברעאישע שול־וועזן פון „שפּה ברורה״. פּראָפּ׳ שמוולעוויטש פון קראָקע האָט אָנגעוויזן אויפן צוזאַמענהאַנג צווישן דעם העברעאישן שול־וועזן און דעם גייסט פון ד״ר יהושע טהאָן ז״ל.

וועגן ניוואָ פון לימוד אין די שולן פון „שפּה ברורה״ אין טאָרנע, זאָגט עדות די מיינונג וואָס איז אין יאָר 1938 אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך אַזעלכע שול־וויזי־טאַטאָרן ווי ד״ר שטיין און ד״ר טאַרטאַקאָווער, וועלכע האָבן וויזיטירט די טאָרנער שולן מצד דעם פּאַרבאַנד פון יידישע שולן אין לאָדזש, און נאָך דער וויזיטאַציע דערקלערט, אַז וואָס שייך די קעגנשטאַנדן אויפן געביט פון יודאַאיסטיק, געהערן די „שפּה ברורה״ שולן אין טאָרנע צו די בעסטע פון אַלע שולן, אָנגעשלאָסענע אינעם פּאַרבאַנד.

דער פּוילישער וויזיטאַטאָר ד״ר וויעזשביצקי, וועלכער האָט אין דעמזעלבן יאָר וויזיטירט די גימנאַזיע „שפּה ברורה״ אין אויפטראָג פון קראָקעווער שול־קורא־טאָריום, האָט דעמאָלט עפּנטלעך דערקלערט פּאָר די פּאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון „שפּה ברורה״, אַז אַלס שול־וויזיטאָטאָר וואָלט ער געווען גליקלעך, ווען די שולן וואָס געפינען זיך אין זיין קרייז, זאָלן כאָטש אויף אַ העלפט שטיין אויף אַזאַ לערן־ניוואָ מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעטראָפן ביי די שילער און שילערינס פון דער טאָרנער „שפּה ברורה״־שול.

דערפּאָר האָט די שול אין יאָר 1938 באַקומען עפּנטלעכע רעכט. די פּאַרוואַל־טונג פון „שפּה ברורה״, אין וועמענס שפּיץ עס איז פּיל יאָרן געשטאַנען חיים נייגער (נאָך זיין אַרויספאָר קיין ארץ־ישראל האָט די פּרעזעסור איבערגענומען ד״ר וואָלף שענקעל), — האָט דורכגעפּירט אַ גרויסע אַרבעט. אַזוי ווי דאָס אויס־האַלטן אַזאַ בריט פונאַנדערגעבויט העברעאיש שול־נעץ האָט געפּאָדערט אַ סך אַרבעט און אָנשטרענגונג, איז אויף דער אַלגעמיינער פּאַרזאַמלונג פּאָרגעקומען דעם 30־טן דעצעמבער 1938 יאָר, אויסגעקליבן געוואָרן אַ פּאָרגרעסערטע פּאַרוואַל־טונג פון פּאָלגנדע פּערזאָנען: זיגמונט פּליישער, רעגינאַ פּלוּר, ד״ר שלמה גאָלד־בערג, ד״ר אברהם כאָמעט, הערמאַן פּלוּר, יוסף געלדצייילער, ראָמאַן יאָרטנער (איצט אין ישראל), ד״ר וואָלף מאַנדעל (איצט אין ישראל), ד״ר מ. מענדערער, בראָניסלאָוואַ פּערלבערג, מאיר ראָזענבאום, יצחק ראָסקעס (איצט אין קאַנאַדע), ד״ר וואָלף שענקעל, שמואל ווײַנטראוב. אין חברים־געריכט: ארטור דומלער, ד״ר איגנאַץ פּיש, ד״ר יעקב יעקעל, שלמה קעללער, דיר׳ לעאָפּאָלד שינאַגעל. רעווי־

שילער פון דער „יבנה" שול אין טאָרנע מיט דעם לערער גלאָס ז"ל.

שילער פון דער „יבנה"-שול אין סאַרנע
פון רעכטס דער לערער גלאַס ז"ל, פון לינקס דער לערער דוד ליבעל ז"ל.

שילער פון דער „יבנה" שול אין טאַרנע
די לערער פון רעכטס אויף לינקס: דוד לייבעל ז״ל, דירעקטאָר מאַלקישער ז״ל, פרל. געצלער (איצט אין רעננה) און גלאַס ז״ל.

זיאָנס־קאָמיסיע: מאוריצי קאַץ, הענריק נייטאַן. אַלס פאָרזיצער פון דער נייעו פאָרוואַלטונג איז דערוויילט געוואָרן ד"ר וואָלף שענקעל.

מיטן אומבערענגען דאָס טאָרנער יידנטום איז פאָרניכטעט געוואָרן אויך דאָס שיינע ווערק, די פרוכט פון פיליאָריקער קולטורעלער אָנשטרענגונג פון טאָרנער יידן. די שול־געביידע אויף דער גאַס פון דער הייליקער אָנגע נומ׳ 1, איז נאָך דער באָפּייראונג פון טאָרנע פאָרנומען גוואָרן דורך דער פוילישער פויערים פאָרטיי (פאָלסקע סטראָנניצטוואָ לודאָווע). די אָנדענק־טאָוול איז פאָרשוואונדן. די געביידע פון דער געוו. שול א. נ. פון באָראָן הירש, איז פאָרנומען געוואָרן דורך אַ שטאָטישער אינסטיטוציע.

ב. מזרחי־שול „יבנה"

מיט דער אָנטוויקלונג פון דער מזרחי־באָוועגונג אין טאָרנע איז פאָרבונדן דער פונאָנדערבוי פון אַ באָזונדער שול־וועזן, געשטיצט אויף דער אידעאָלאָגיע פון מזרחי. דער מזרחיסטישער שול־פראָגראַם האָט אין פאָדערגרונט אַרויסגערוקט די רעליגיעזע דערציאונג און אַ טיפער באַקענען די תלמידים מיטן תלמוד. די מזרחי־טוער וואָלף געצלער, יחיאל קורץ, א. ל. ווייזער און חנא פעסעל, האָבן נישט געקאָרגט קיין באַמיאונגען און געלט אויף צו שאַפן אין טאָרנע אַ מזרחיסטישע שול־פאָזיציע.

אין יאָר 1926 איז אין טאָרנע געגרינדעט געוואָרן אַ שול פון טיפּ „יבנה", וואו אויסער וועלטלעכע לימודים, האָט מען אויך געלערנט העברעאיש, תנ"ך, יידישע געשיכטע, חומש מיט רש"י, משנה, תלמוד, שולחן ערוך, דאָוונען אדג"ל.

אין יאָר 1930 איז די „יבנה"־שול אָנגעפירט געוואָרן דורכן דירעקטאָר מאַל־קישער. די שול האָט פאָרמאָגט 4 אָפּטיילונגען פון אַ פאָוושעכנער שול, און געלערנט האָבן דאָרט די לערער: דוד לייבעל, גלאָס און פרל. העלאַ געצלער (איצט אין ישראל). ביי דער שול איז אויך געווען אַ פרעבל־שול פאַר קינדער פון 4 ביז 6 יאָר. אויפן פערטן יאָר פון איר עקזיסטענץ, אין יאָר 1930, האָבן אין שול געלערנט 120 קינדער.

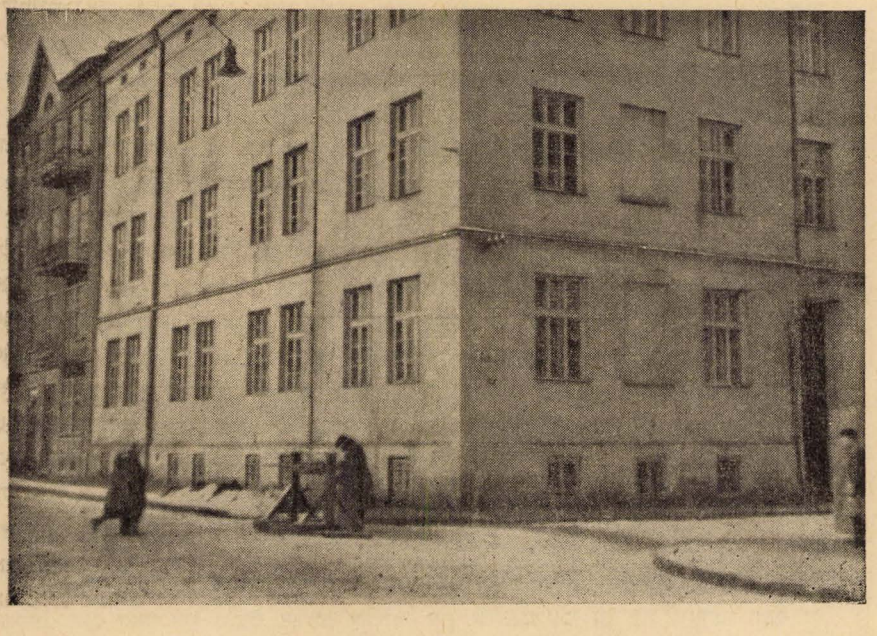
צו ערשט האָט די „יבנה"־שול זיך געפינען אין דער געביידע פון דער געוו. שול א. נ. פון באָראָן הירש. נאָכן איבערגיין פון דער געביידע צו דער געזעל־שאַפט „שפה ברורה", איז די „יבנה"־שול איבערגעטראָגן געוואָרן אין אַן אייגענעם בנין. די „יבנה"־שול איז געווען דער שטאָלץ פון מזרחי אין טאָרנע, וואָס האָט מיט איבערגעבענקייט אָפּגעהיטן די וויכטיקע יידישע קולטור־דערציאונגס־אַנשטאַלט אין טאָרנע. מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אויך די „יבנה"־שול אויפגעהערט עקזיסטירן.

ג. תלמוד תורה

אַ באָזונדער אָרט אינעם יידישן שול־וועזן אין טאָרנע פאָרנעמט די תלמוד־תורה. הגם דאָס איז נישט געווען אַ שול אין אייגנטלעכן זין פון וואָרט, האָט זי אָבער באַדייט אַ געוויסן פאָרטשריט לגבי די חדרים. אין דער תלמוד־תורה האָבן

געשיקט זייערע קינדער נאָר אַרטאָדאָקסישע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין צוטרוי צו פוילישע אָדער יידישע שולן, דערביי האָט די תלמוד־תורה געגאָסן פון באַדייטנדיקע סובוועניצן פון דער יידישער קהילה. מער פאַרטגעשריטענע רעלי־גיעזע יידן האָבן אין דער תלמוד־תורה געוואָלט איינפירן אַן אַנדערן לערן־סיסטעם, נעמענדיק אין אַכט דעם פראַגראַם פון די פאַוושעכנע שולן. דערפאַר טאָקע, ווען מען איז צוגעטרעטן אויפבויען אויף דער קאַפלאַנווקע אַן אייגענעם בנין פאַר דער תלמוד־תורה, האָט דאָס גאַנצע טאַרנער יידנטום געהאָלפן שאַפן די נויטיקע פאָנדן און גאָר שנעל איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ שיינע שול־געביידע. גאָר פיל באַמי־ונגען און געלט האָט געגעבן די קהילה־פאַרוואַלטונג אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען מיט דער תלמוד־תורה האָבן זיך פאַראינטערע־סירט די דעמאָלטיקע קהילה־טויער ד״ר שמואל שפאַן און וואָלף געצלער, וועלכער איז געווען דער אייגנטלעכער איניציאַטאָר פון ו״עאַרגאַניזירן די תלמוד־תורה אין טאַרנע. מיט אַ באַדייטנדיקער שפענדונג פאַר אויפבויען די געביידע האָבן זיך באַשטייערט ישעיהו זילבערפעניג, די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער קהילה וואָלף געצלער און ד״ר שמואל שפאַן, דוד געצלער און חיים־שלום קאַרן, ווי אויך דער פרעזעס פון „אגודה״ אליהו געווירץ.

געווען אָבער עקסטרעמע קרייזן פון דער ארטאָדאָקסיע, וועלכע האָבן באַ־קעמפט יענע אגודה־אַרטאָדאָקסן וואָס האָבן אַרויסגעוויזן געוויסע וועלטלעכע שטרעמונגען, און זיי איז נישט געווען אויף דער האַנט וואָס מיט דער תלמוד־תורה האָבן זיך פאַרנומען ציוניסטישע און פאַרטגעשריטענע אגודה־קרייזן. אָט די עקס־

דער בנין פון דער תלמוד־תורה אין טאַרנע

טרעמיסטן האָבן נישט דערלאָזט צו רעפאָרמעס אין דער תלמוד־תורה און האָבנדיק אַ מערהייט אין דער פאָרוואַלטונג, האָבן זיי נישט געוואָלט קיין שום פאָרזאַמלונגען, אויסגעמיטן יעטוועדע קאָנטראָל, און אַזוי אַרום האָט די אינסטיטוציע נישט דערפילט אירע אויפגאַבן. אַרום דער תלמוד־תורה האָט זיך אָנטוויקלט אַ קאַמף, וואָס האָט נאָטירלעך שעדלעך געווירקט אויף דער אָנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע, וואָס האָט געהאָט צו דערפילן באָשטימטע אויפגאָבן אויף דער יידישער גאָס, פאָר־טרעטנדיק פאָר אָרטאָדאָקסישע קינדער די שול, וויל זיי האָבן נישט באָזוכט קיין וועלטלעכע שולן.

עטלעכע יאָר האָט זיך געצויגן דער קאַמף פאָר סאָנירן די לאָגע אין טאָרנער תלמוד־תורה. ערשט אין יאָר 1937 איז געקומען צו אַ פאָרשטענדיקונג און עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאָרוואָלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: חיים אָבערדאָם, מרדכי אונגער, אליהו באָראָן, שמואל בליץ, ישראל גערטנער, דוד גאָלד־מאָן, אליהו געווירץ, שמואל ווייס, ש. ווינשטאָק, וואָלף וועקסלער, זלמן וואָלק, אליהו ווינבערגער, שמעון וועג, לייב יאָקובאָוויטש, אברהם לאָנדמאָן, אהרון לעזער, מרדכי לאופער, יוסף פאָדאָוער, הירש האָלער, נפתלי פאָרנעס, שלמה פאָסטראָנג, יוסף פינקעלשטיין, לייזער פאָמעראָנץ, יוסף צימער, מאָרקוס קעלנער, יוסף קעץ, יעקב ריינהאָלד, איזאָק שיינוועטער. אַ סך פאָרדינסטן פאָר דער תלמוד־תורה האָט געהאָט איר סעקרעטאָר, דער אגודה־טוער יחיאל אהרון בלומנער.

די דאָזיקע פאָרוואָלטונג איז באָשטאָנען פון ערנסטע ערלעכע יידן. אויסער קעץ (וועלכער האָט זיך אָפגעראָטוועט אין רוסלאַנד און דערנאָך געשטאָרבן אין יאָר 1953 אין פאָריז), זענען אָלע אומגעקומען אָלס מאָרטירער פון טאָרנער געטאָ אָדער אין די היטלעריסטישע טויט־לאָגערן. די שיינע געבוידע פון תלמוד־תורה שטייט נאָך היינט אין טאָרנע. דאָרט געפינט זיך אַ מלוכהשע שול פאָר קראַנקן־שוועסטער.

ד. יידישע פאָך־שולן

אויסער די אויבנדערמאָנטע יידישע שולן, איז אין טאָרנע געווען טעטיק אַ יידי־שע מיטל־שול פאָר מיידלעך, וועלכע האָט דערפילט אייגע פון די וויכטיקסטע אויפגאָבן אויפן געביט פון איבערשיכטן די יידישע באָפעלקערונג. אין יאָר 1933 איז אויך געעפנט געוואָרן אַ פאָך־שול פאָר יינגלעך. אויסער דער טעאָרעטישער און פראַקטישער פאָך־אויסבילדונג פון דער יידישער יוגנט פון ביידע געשלעכטער, איז אויך געלערנט געוואָרן אָלגעמיינע לימודים, העברעאיש, ענגליש און פאָלעס־טינאָגראָפיע. די דאָזיקע שול, אַ דאָנק דער אויסדויער און אומדערמידלעכער אַר־בעט פון דער לייטערין פרל. מגר. עפשטיין (איצט פרוי פריס — אין ישראל), איז געוואָרן אַ וויכטיקע פאָזיציע פון יידישן פאָך־שול וועזן. צו ערשט האָט די שול זיך געפינען אין דער געבוידע פון דער געוו. שול א. נ. פון באָראָן הירש, דערנאָך אינעם הויז אויף דער גאַס פון הייליקן מאָרטין נומ׳ 14, און אין לערן־פראָגראַם אַרומגענומען אַ קורס פאָר שטוב־וויירטשאַפט, נייען, און אַ קורס פאָר נייען וועש,

וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע צאָל שילערינס צוליב דער אַנטוויקלטער וועש־אינ־דוסטריע אין טאָרנע.

די פאַך־שול איז געשטאַנען אונטער דער געזעלשאַפט פון יידישע מיטלשולן. אין יאָר 1937 איז אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון דער געזעלשאַפט אויסגעקליבן געוואָרן פאָלגנדע פאַרוואַלטונג: ד״ר מ. מענדערער — פרעזעס, ד״ר א. כאַמעט, ד״ר ש. גאָלדבערג, יוסף מאַשלער, מגר. לענקאָוויטש, ד״ר י. מערץ, ד״ר פריס (איצט אין ישראל), דוד באַטיסט, מ. הוטטער, פרוי ד״ר מערץ, פרוי ד״ר קאַץ. צו יענער צייט האָט די שול געפירט אַ פיריאָריקן צושניידער־קורס פון אַ גימנאַזיאַל־טיפ און אַ אייניאָריקן צוגרייטונג־קורס פאַר הויזווירטשאַפט. פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט מען געדאַרפט אויפבויען אַן אייגענע שול־געביידע אַ דאַנק די געזאַמלטע פאָנדן אין אַמעריקע.

אויך די דאָזיקע שול־פאָזיציע האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע יידישע אינסטיטוציעס.

ה. האַנדלס־שולן

די געזעצגעבונג אין פאַר־מלחמהדיקן פוילן האָט געהאַט פיל פאָרשריפטן וואָס זענען געווען געוועגדט קעגן פוילישן יידנטום. דאָס יידישע סוחרטום אין פוילן האָט דעריבער אַנטוויקלט אַ שטאַרקע נעץ פון פראָפעסיאָנעלע ארגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געהאַט פאַר אַ ציל צו באַשיצן די יידישע עקאָנאָמישע פאָזיציעס און דערפאַר האָבן זיי זיך באַמיט צו הייבן קודם כל די פאַך־קענטענישן דורך שאַפן און אונטערשטיצן דאָס האַנדלס־שולוועזן.

עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז דורך דער ענייטער און ענערגישער לערערין — פרוי איינשפרוך, ביי דער מיטהילף פונעם פעאיקן און יונגן פעדאַגאָג ד״ר וו. טאוב (איצט אין וואָשינגטאָן), געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע שול פאַר סוחרישער צוגרייטונג, וועלכע האָט זיך שיין אַנטוויקלט. מיט דער שול האָט זיך פאַראינטערעסירט דער סוחרים און אינדוסטריעלער פאַרבאַנד אין טאָרנע און אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זי אפילו באַקומען עפנטלעכע רעכט.

*

אַ באַדייטנדיקן דערפאָלג אין טאָרנע האָט געהאַט די לאַנגיאָריקע קאָנצעסיאָנירטע האַנדלס־שול פון הענריק ראָוש, וועלכער האָט מיט ליבע און איבערגעגעבנקייט אָפּגעהיטן די דאָזיקע אינסטיטוציע, וואָס האָט קודם כל אויסגעבילדעט בוכהאַלטאָרן באַשעפטיקטע אין יידישע האַנדלס־ און אינדוסטריע אונטערנעמונגען.

הענריק ראָוש האָט געפירט האַלביאָריקע קורסן פאַר בוכפירונג, געגרינדעט נאָך אין יאָר 1900, ווי אויך אַן אייניאָריקן האַנדלס־קורס און אייניאָריקע קאָעדוקאַציע שול פאַר סוחרישער צוגרייטונג (מיט עפנטלעכע רעכט).

ז. בית־יעקב

צום סוף דאַרף נאָך דערמאָנט ווערן וועגן אַ שול־איסטיטוציע וואָס איז געפירט געוואָרן דורך דער אגודה — בית יעקב. דאָרט האָבן זיך דערציגן יידישע מיידלעך אין שטרענג רעליגיעזן גייסט, דערביי האָבן מיידלעך, וואָס האָבן געלערנט אין די וועלטלעכע שולן אין טאַרנע, באַקומען זייער יידישן לימוד אין דער בית־יעקב שול.

אַזאַ פילזייטיק אַנטוויקלט יידיש שול־וועזן איז אָפגעשטעלט געוואָרן מיטן אַריינמאַרש פון די היטלעריסטישע חיילות קיין טאַרנע. די דייטשע „קולטור־טרעגער" האָבן גלייך אין אָנהויב געשלאָסן אַלע יידישע שולן. עס איז חרוב געוואָרן דער קולטורעלער אָנשטרענג און דערגרייכונג פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין טאַרנע. מיט אַ מאַרטירער־טויט זענען אומגעקומען כמעט אַלע לערער פון די דאָזיקע שולן וואו עס האָבן געלערנט קאַרגע צוויי טויזנט שילער או שי־לערינס. די ביים לעבן־געבליבענע לערער און קולטור־טוער פונעם יידישן טאַרנע, נאָך דער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע, קאָן מען איבערציילן אויף די פינגער פון איין האַנט.

II
יידישע ביבליאָטעקן אין טאַרנע

א. ספריה עממית

יידישע ביבליאָטעקן אין טאַרנע האָבן לכתחילה עקזיסטירט כמעט ביי יעדער געזעלשאַפט צי אַרגאַניזאַציע. די ערשטע ביבליאָטעק האָט געהאַט „סטאָוואַזשי־שענית סטאַראַזאַקאַננעי מלאָדזשעזשי האַנדלאָווע" (פאַריין פון יידישער האַנדלס־יוגנט), און דערנאָך — דער פראָפעסיאָנעלער פאַריין פון יידישע האַנדלס־אָנגע־שטעלטע. אויך פועלי־ציון און דער פאַרבאַנד פון יידישע סאָציאַליסטן — זש. פ. ס., האָבן געהאַט אייגענע ביבליאָטעקן. די ציוניסטישע געזעלשאַפט „השחר" (דערנאָך „ציון"), האָט פאַרמאָגט אַן אייגענע ביבליאָטעק פון יידישע און העברעאישע ביכער. אַ יודאַאיסטישע ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט ביים יודאַאיסטישן סטודענטן קרייזל אין טאַרנע און ביים פאַרבאַנד פון יידישע אַקאַדעמיקער א. נ. „בר־כוכבא". אַ שיינע ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט אויך דער פאַריין „השחר".

אין ערשטן יאָרצענדליק פון הייַנטיקן יאָרהונדערט, האָט דער שמש אינעם טעמפּל אויף דער גאַס פון דער הייליקער אָננע, קאָהלער, אַ סך אויפגעטאָן צום פּאָפּולאַריזירן דאָס יידישע און לומדישע בוך אויף דער יידישער גאַס. אַ שטענ־דיק באַלאַדענער מיט ביכער — די נייעסטע אויסגאָבן פון דער יידישער און יודאַ־איסטישער און העברעאישער ליטעראָטור, האָט ער זיי צוגעשטעלט יידישע ביבליאָ־טעקן און יונגע יידישע סטודענטן, וועמען ער פלעגט געבן די ביכער אויף קרעדיט, אויף באַקוועמע חודשלעכע ראָטעס. וועז אין שטאָט האָבן זיך אַנטוויקלט די יידישע ביבליאָטעקן, האָט קאָהלער פאַרלוירן זיינע קליענטן. ער פלעגט אָבער מיט צופריד־

קייט אַנווייזן אויף די ביבליאָטעקן און שטאָלץ זיין מיט דער דערינערונג, אַז ער איז געווען דער אייניציקער צושטעלער פונעם יידישן בוך.

וועג עס האָט אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָבן די היטלעריסטישע מערדער אויך נישט געשוינט קאָהלערן און זיין פאַמיליע (זיין זון איז געווען אַ פּועלי־ ציון אַקטיוויסט). ער איז אומגעקומען אויף קידוש־השם מיט אַ מאַר־ טירער־טויט. כבוד זיין אָנדענק!

נאָכן אַנטשטיין פון דער ציוניסטישער פרויען־אָרגאַניזאַציע „מרים״, איז דאָרט גלייך געעפנט געוואָרן אַ יידישע ביבליאָטעק פאַרן ברייטן עולם.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ביי דער געזעלשאַפט „שפה ברורה״ אַנטשטאַנען אַ גרעסערע פאַריניקטע ביבליאָטעק פון פאַרשידענע ציוניסטישע גרופּירונגען: „בר־כוכבא״, „מרים״ און אנד. די דאָזיקע פאַריניקטע ביבליאָטעק האָט געטראָגן דעם נאָמען פון ד״ר שמואל שפאָן, דעם אָנגערקענטן ציוניסטישן מנהיג אין טאַרנע, אויף וועמענס נאָמען זי איז אָנגעפּופּן געוואָרן אין שייכות מיט זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל צום ערשטן מאָל נאָך אין יאָר 1921.

די ביבליאָטעק א. נ. פון ד״ר שפאָן האָט זיך גאָר גוט אַנטוויקלט, און אין יאָר 1922 האָבן זיך אָן איר אָנגעשלאָסן אַנדערע ביבליאָטעקן, באַזונדערס פון די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אַזוי אָרום איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע פאַריניקטע פאָלקס־ביבליאָטעק א. נ. „ספריה עממית״, וועמענס ערשטער פרעזעס איז געווען ד״ר ישעיהו פייג, וויצע־פרעזעס — משה קלאָפהאָלץ, סעקרעטאַר — וואָלף כהנא. אויסער דעם האָבן צו דער פאַרוואַלטונג געהערט: פרוי ד״ר פייג, יחזקאל הערצמאַן, יעקב גליק (איצט אין פאַריז), חיים פרידמאַן און שרה בינענשטאָק (איצט אין ישראל).

וועגן דער כסדרדיקער אַנטוויקלונג פון דער ביבליאָטעק זאָגט עדות דער פאַקט, אַז אין יאָר 1929 האָט זי שוין געציילט 15.000 ביכער אין דער פּוילישער, דייטשער, העברעאישער און יידישער שפראַך. די צאָל לייענער האָט דערגרייכט 1400.

אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די ביבליאָטעק־מיטגלידער, ד. ה. פון די באַזונדערע געזעלשאַפטן, וועלכע האָבן געגרינדעט די ביבליאָטעק (פאַרגעקומען דעם 3־טן פעברואר 1929 יאָר), איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פרוי ד״ר פייג, פרוי ד״ר וויס, פרל. וויס, פרל. בינענ־ שטאָק (פרויען־אָרגאַניזאַציע), חיים נייגער (ביבליאָטעק א. נ. ד״ר שפאָן), ד״ר שפאָן (שול פון „שפה ברורה״), ד״ר כאַמעס (אָרטיקע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע), ד״ר פייג (התאחדות), יוסף היימאַן (סוחרים־פאַריין), פרל. קעללער (יתומים־הויז), הערצמאַן, גליק און רובין (תרבות), שטיין, פוס, קייטש (השומר הצעיר), פרל. פריד (גורדוניה), וואורצעל (החלוץ), — דערביי זענען צו דער פאַרוואַלטונג צו־ קאָאָפּטירט געוואָרן: ד״ר וו. שענקעל, ד״ר נ. שוואַרץ, משה קלאָפהאָלץ (איצט — ריכטער עציון אין חיפה). רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד״ר וואָסערמאַן, ד״ר יוסף זיל־ בערמאַן און ח. פרידמאַן. די פאַרוואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: חיים נייגער — פרעזעס, ד״ר י. פייג — וויצע־פרעזעס, משה קלאָפהאָלץ — סעקרעטאַר, פרוי ד״ר פייג — קאַסירערין, ד״ר כאַמעס — רעפערענט פאַר פּוילישע ביכער, ד״ר נ. שוואַרץ — פאַר דייטשע ביכער, ח. הערצמאַן — פאַר העברעאישע

ביכער, יעקב גליק — רעפערענט פאַר יידישע ביכער. ה. רובין איז באַשטימט געוואָרן אַלס אַדמיניסטראַטאָר.

אין אַפּריל 1932 האָט די ביבליאָטעק „ספריה עממית" געפּייערט דעם צענ־יאָריקן יובל פון איר עקזיסטענץ. די אַנטוויקלונג און באַדייטונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע, האָט משה קלאַפהאָלץ דעמאָלט פאַרגעשטעלט אין אַן אַרטיקל „אפּגעדרוקט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 1־טן אַפּריל 1932, נומ׳ 14, וועלכן מיר ברענגען דאָ אינגאַנצן:

„עס זענען פאַריבער צען יאָר זינט אין טאַרנע איז אַנטשטאַנען די יידישע פּאָלקס־ביבליאָטעק „ספריה עממית". אַ דאַנק דער געמיינזאַמער אַרבעט, באַמי־אונגען און גוטן ווילן פון כּמעט אַלע פאַראַנענע אין טאַרנע ציוניסטישע פאַריינען און געזעלשאַפטן, איז פון קליינע אומבאַדייטנדיקע ביבליאָטעקן געשאַפן געוואָרן איין גרויסע אינסטיטוציע, וועמענס קולטורעלער אויפטו איז אָפּגעשאַצט געוואָרן דורך דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג.

צען יאָר עקזיסטענץ פון דער ביבליאָטעק — דאָס זענען צען יאָר פאַרטשריט און אַנטוויקלונג אויף יעטוועדן געביט. מען האָט אָנגעהויבן פון קליין — עס איז פאַרלייגט געוואָרן אַ פונדאַמענט, צו וועלכן ס׳פלעגן יעדעס יאָר צוקומען נייע ציגעלעך, וואָס האָבן דעם פונדאַמענט פאַרפעסטיקט, פאַרברייטערט און פאַרטיפט, ביז ענדלעך עס איז געשאַפן געוואָרן אַ גרויסע, שטאַרקע אינסטיטוציע, וועלכע שטייט אויף אירע אייגענע פיס, אָן סובוואַנצן און הילף פון דרויסן — צי מצד דער מלוכה, מוניציפּאַליטעט אָדער יידישער קהילה.

מיט צען יאָר צוריק האָט די יידישע פּאָלקס־ביבליאָטעק געציילט קוים עטלעכע טויזנט בענד און זיך געפונען אין אַ קליינעם ענגן לאָקאַל, נישט געהאַט קיין אַנט־שפּרעכנדיקן קאַטאַלאָג און ביבליאָטעקאַרן־פּערסאָנאַל, בעת איצט געפינט זיך די ביבליאָטעק אין אַ פיר־צימערדיקן לאָקאַל און פאַרמאָגט אַ ביכער־אויצר פון 16.000 ווערק אין דער פּוילישער, העברעאישער, יידישער און דייטשער שפּראַך. צום דינסט פון די לייענער זענען געשטעלט געוואָרן פיר געדרוקטע קאַטאַלאָגן און דריי ביבליאָטעקאַרן, און די צאָל אַבאָנענטן וואַקסט פון טאָג צו טאָג. מען דאַרף אָנווייזן, אַז אין גאַנץ מערב־גאַליציע איז נישט פאַראַן אַזאַ גרויסע און ווערטפּולע יידישע ביבליאָטעק. די ביבליאָטעק אַבאָנירט אַ ריי בעסערע אינלענדישע און אויס־לענדישע זשורנאַלן, און מיר וועלן אַלס ביישפּיל אויסרעכענען בלויז עטלעכע: „פּשעגלאָנד וואספּולטשעסני", „מיעשענטשניק זשידאָווסקי", „מנורה", „פּאָלעסטינע", „ליטעראַרישע וועלט", אדג׳ל. יאָר־יערלעך פאַרגרעסערט זיך דער ביכער־פּאָנד מיט איבער 1.000 ווערק, וואו עס געפינען זיך צוו. אָנד. די נייעסטע אויסגאָבן פון בעלעטריסטיק, וויסנשאַפט. ביים אויסקלויבן די ביכער רעכנט זיך נישט די ביבליא־טעק מיט דער פאַרטייאישער אָנגעהעריקייט פון מחבר, נאָר אייגנציק און אויס־שליסלעך מיט זייערע מעלות און ליטעראַרישן ניוואָ.

מען דאַרף אויך דערמאָנען, אַז די איצטיקע פאַרוואַלטונג וועט אין דער נאָענט־סטער צייט צוטרעטן אַרויסצוגעבן אַ פאַרברייטערטן קאַטאַלאָג לויט די ליטעראַ־רישע געביטן, וויל מיר גיבן זיך אָפּ אַ דין־וחשבון, אַז צוליב די מאַסן ביכער־פּראָדוקציע וואָס באַשוווערט אַרומנעמען אַלצדינג, מוזן מיר אין אָרדנונג ברענגען

און סיסטעמאַטיזירן דעם כאַאָס אין דער ביכער־וועלט און דערמעגלעכן די לייענער זיך פונאַנדערקלייבן אין דעם. אַז נישט, קאָן דער לייענער פאַרזען דאָס בעסטע בוך, לאָזן זיך פאַרפירן פון אַ רעקלאַמע אָדער געפינען אַ באַפרידיקונג אין דער סענסאַציע־ליטעראַטור. מען דאַרף אויך אונטערשטרייכן, אַז נישט געקוקט אויף דער פילזייטיקייט אין דער טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק, האָט זי גאָרנישט אָנגעוואוירן פונעם כאַראַקטער פון אַ נאַציאָנאַלער אינסטיטוציע, אַז אין אַ באַדייטנדיקער מאָס האָט זי געשטיצט און שטיצט אויך ווייטער די העברעאישע ליטעראַרישע שאַפונג, אַז באַזונדערס ווערן אייגנעקויפט יודאַאיסטישע ווערק און אַז אָלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטן געניסן פון אַן אומזיסטיקן אַבאָנאַמענט אין דער ביבליאָטעק.

צום סוף זאָל מיר מיט פאַרגעניגן דערלויבט זיין אונטערצושטרייכן, אַז באַגלייך מיטן צעניאָריקן יובל, וועלכן עס פייערט די יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק, פייערט אויך זיין צעניאָריקן יובל דער סעקרעטאַר חבר כהנא, וואָס האָט מיט אַ זעלטענער פלייסיקייט אין משך פון 10 יאָר, ד. ה. זינט דער אַנטשטייאונג פון דער ביבליאָטעק ביזן היינטיקן טאָג, מיט אָלע זיינע כוחות געהאָלפן צו איר אַנטוויקלונג. אין אַ נישט קליינער מאָס האָט די ביבליאָטעק אים צו פאַרדאַנקען איר איצטיקן מצב״.

אין די ווייטערדיקע יאָרן האָט די ביבליאָטעק „ספריה עממית״ אַדורכגעמאַכט

אין דער קאָנצליי פון וואָלף כהנא ז״ל (דער ערשער פון רעטס אויף לינקס) אין דער מיט ד״ר גור אריה טערלאָ (איצט אין ישראל) בעת דער קרן־היסוד אַקציע אין טאָרנע אין יאָר 1925.

אַ כסדרדיקע אַנטוויקלונג, און נאָכן עולה זיין פון חיים נייגער קיין ארץ־ישראל, איז אַלס פּרעזעס פון דער ביבליאָטעק דערווייטלט געוואָרן ד״ר וואַסערמאַן, וועלכער האָט אַ סך געטאָן לטובת דער ביבליאָטעק.

די שיינע און רייכע יידישע ביבליאָטעק אין טאַרנע האָט געטיילט דעם גורל פון אַלע יידישע קולטור־אינסטיטוציעס אין דער שטאָט.

ב. יידישע פאלקס־ביבליאטעק

נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה (אין יאָר 1912), איז ביי דער פּועלי־ציון פּאַרטיי אין טאַרנע געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע פאָלקס־ביבליאָטעק, וועמענס יסוד איז געווען אַ ביכער־זאַמלונג ביי דער דאָזיקער פּאַרטיי. די ביבליאָטעק האָט פּאַרמאָגט ביכער נאָר אין דער יידישער שפּראַך. נאָך דער שפּאַלטונג פון פּועלי־ציון אין יאָר 1920, האָט די ביבליאָטעק פון פּועלי־ציון אַרומגענומען עטלעכע טויזנט בענד איז געווען דער שטאָלץ פון לינקע פּועלי־ציון אין טאַרנע. די היטלעריסטישע וואַנדאָלן האָבן חרוב געמאַכט די פּיליאָריקע אַרבעט פון יידישע אַרבעטער. פון דער רייכער יידישער ביבליאָטעק איז נישט געבליבן קיין איין בוך.

אויך דער בונד האָט געהאַט אַ רייכע ביבליאָטעק צום נוצן פון זיינע מיטגלידער. אויך פון דער ביבליאָטעק איז נישט געבליבן קיין זכר.

אַ רייכע ביבליאָטעק האָט אויך פאַרמאָגט די „השומר־הצעיר״־אַרגאַניזאַציע, און כמעט אין אַלע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס האָבן עקזיסטירט גרעסערע אָדער קלענערע ביבליאָטעקן צום געברויך פון די מיטגלידער.

III

„תרבות״

מיט דער פאַרשפּרייטונג פון דער העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור אין טאַרנע האָט זיך באַשעפטיקט נאָך דער פאַריין „אהבת ציון״ און שפּעטער דער פאַריין „עבריה״, מיט וועלכן עס האָבן אָנגעפירט אינעם יאָר 1908 אהרן האָפּמייסטער אַלס פּאָרזיצער, אברהם ווינבערג אַלס סעקרעטאַר, יעקב גליק, יצחק שעדליסקער און אַנדערע. דער פאַריין האָט איינגעאָרדנט העברעאישע קורסן און אַ סך געהאַלפן צו פאַרשפּרייטן העברעאישע קולטור צווישן ציוניסטישע און סתם קרייזן אין טאַרנע.

פון דער „עבריה״ האָבן אַרויסגעטראָגן זייער פּרעכטיק עברית די דעמאָלטיקע ציוניסטישע יינגע טוערינס פּרל. אברהם און ראָזענבלאָט (שפּעטער פרוי פון יצחק לאופּבאַן ז״ל). אין דער ציוניסטישער מאָנאָטשריפט אין פּוילישער שפּראַך „מאָריה״ אונטער ד״ר בערקעלהאָמערס רעדאַקציע, האָבן זיך אין יענער צייט געדרוקט פּרל. אברהם׳ס איבערזעצונגען פון מ. ד. ברענדשטעטערס העברעאישע דערציילונגען.

דער העברעאישער שרייבער דניאל פערסקי ביי דער „עבריה״ אין טאַרנע אין יאָר 1920.

„עבריה״ האָט אַרומגענומען אַ גרויסן קרייז העברעאיסטן פון פאַרשידענע פאַר־טיי־ריכטונגען. וועז דער באַדייטנדיקער העברעאישער שרייבער דניאל פערסקי איז אין יאָר 1920 אויף זיין רייזע אָפגעטרעטן אין טאַרנע, האָט ער שוין אָנגע־טראָפן אויף אַ גרעסערן קרייז העברעאיסטן פון עלטערן און יינגערן דור, וואָס האָבן אים וואַרעם אויפגענומען. גאָר שטאַרק האָט זיך פאַרשפרייט אין טאַרנע די העברעאישע קולטור צווישן דער אַרטאַדאָקסישער יוגנט, וואָס איז שוין געווען אַדורכגענומען מיט ציוניסטישע לאָזונגען. בסוד — די שטרענג אַרטאַדאָקסישע עלטערן זאָלן זיך נישט דערוויסן — האָט מען אַרגאַניזירט העברעאישע קרייזן און פלייסיק געלערנט און געלייענט העברעאישע שפראַך און ליטעראַטור.

די ראַמען פון דער „עבריה״ זענען באַלד געוואָרן צו ענג פאַר דעם גרויסן קרייז יונגע און עלטערע ציוניסטן, וואָס האָבן געגאַרט נאָך העברעאישן וויסן. אויך מיטן וואוקס פון דער חלוצישער עליה זענען געוואַקסן די אויפגאַבן פון די העברעאיסטן.

אין פוילן האָט פון יאָר 1918 עקזיסטירט די אַרגאַניזאַציע „תרבות״, וועלכע האָט געווונען די אָנערקענונג פון אַלע נאַציאָנאַל־באַוואוסטזיניקע יידן. „תרבות״ האָט אויפגעשטעלט אַ געדיכטע נעץ העברעאישע עלעמענטאַר און מיטלשולן, באַזונדערס אין די מזרח־געביטן פון פוילן. פאַר דער יוגנט אויסער די שולן אָדער שילער פון די „פאַוושעכנע״ שולן און דערוואַקסענע, האָט „תרבות״ אַרגאַניזירט

העברעאישע אוונט־קורסן אין גרעסערע יידישע צענטערן אין פוילן. „תרבות" האָט געהאָט פאַר אַ ציל צו פלעגן און אַנטוויקלען די העברעאישע שפראַך אין די גלות־לענדער.

אויך אין טאַרנע האָט „תרבות" געפירט איר טעטיקייט או פיל דערגרייכט אויף דעם געביט. אַ לאַנגע צייט אָבער איז די טעטיקייט פון „תרבות" געווען באַגרענעצט צוליבן מאַנגל פון אַן אייגענעם לאָקאַל. געגוג אונטערצושטרייכן, אַז אין יאָר 1930 זענען די העברעאישע קורסן אין טאַרנע פאַרגעקומען אין אַ זייטיק צימער אינעם טאַרנער טעמפּל. פונדעסטוועגן זענען דעם קורס דורכגעגאַנגען 200 פערזאָן (ווי עס איז דערציילט געוואָרן אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג דעם 22־טן מערץ 1930 יאָר — ציטירט לויטן „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 28.3.30 נומ׳ 13). אויסערדעם איז ביי „תרבות" געווען טעטיק (ווי מיר באַריכטן וועגן דעם אויף אַ צווייט אָרט) אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט אין אויבנדערמאָנטן באַריכט־יאָר אויפגעפירט צווי העברעאישע רעוויעס. יעדן שבת איז אין „תרבות" פאָרגע־קומען אַן „עונג שבת", מיטן אַנטייל פון פיל יוגנטלעכע. אויף דער אויבנדער־מאָנטער פאַרזאַמלונג איז דערוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן זו־זאַמענשטעל:

ד״ר זילבערפעניג — פרעזעס, פרוי קעניג — קאַסיר, חיים נייגער, ד״ר י. פייג,

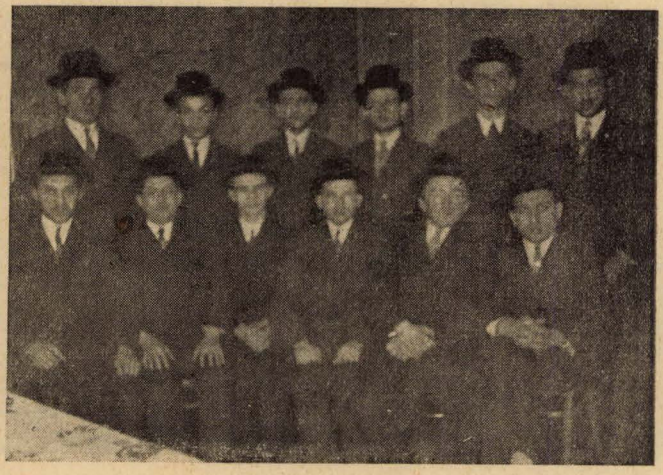
ח. נ. ביאַליק ז״ל אין טאַרנע אין יאָר 1931
זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: יוסף אומאַנסקי, ?, ח. ה. ליכטבלאו, חיים נחמן ביאליק ז״ל, חיים נייגער ז״ל, ?, ד״ר ז. זילבערפעניג, ד״ר יוסף זילבערמאַן ז״ל.

י. גליק, י. הערצמאַן, ד״ר העלאַ לאַדנער, גאַלדע אַבראַמאָוויטש, ד״ר יוסף זילבערמאַן, גראַבשריפט, פעפער, ביבערבערג, שפּאַנאוף, קייטש.

דער עיקר פּאַרדינסט פון „תרבות״ איז געווען דאָס אַראָפּברענגען קיין טאָרנע דעם גרויסן דיכטער חיים נחמן ביאליק, וועלכער איז געקומען אין שטאָט דעם 25־טן אָקטאָבער 1931 יאָר. יענעם טאָג איז אין טאָרנע געווען אַ יומטובדיקע שטימונג. אויפן באַנהאָף האָבן אים אָפּגעוואַרט פיל יידן און דעלעגאַציעס פון אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס און יוגנט־באַוועגונגען. ח. נ. ביאַליק איז נאָך דעמזעלבן אָוונט אַנוועזנד געווען אויף אַ זיצונג פון ליבהאָבער פונעם העברעאישן בוך, וואו ער האָט רעפערירט וועגן דער לאַגע פון דער העברעאישער ליטעראַטור און בוך. צומאַרגנס האָט דער חשובער גאַסט באַזוכט די העברעאישע פּאָלקסשול און מיטל־שול פון „שפה ברורה״. אינאָוונט איז אין זאַל פון „סאָקול״ פאַרגעקומען זיינס אַ רעפעראַט א. ד. ט. „די באַפרייאונג פון גייסט״. אין זיין גלענצנדן רעפעראַט האָט דער דיכטער געפרופן אַלע העברעאישע אַקטיוויסטן צו שטעלן זיך אויפן פראָנט פון קולטור־אַרבעט, וואָרנענדיק פאַר דער אַסימילאַציע אין די לענדער פון צעשפּרייטונג, אויב דער פּאָליטישער רענעסאַנס וועט נישט גיין בייזאַמען מיטן נאַציאָנאַלן רענעסאַנס.

נאָכן רעפעראַט איז אין די זאַלן פון האָטעל „אַסטאָריאַ״ פאַרגעקומען לכבוד דעם גאַסט אַ טיי־אָוונט, אויף וועלכן דער דיכטער איז באַגריסט געוואָרן דורך חיים נייגער, פּרופ׳ קרעש און פראָפאָוויטש (פון יאַסלע). אויף די באַגריסונגען האָט ביאַליק געענטפערט מיט אַ לענגערער רעדע אין העברעאיש, דערקלערנדיק די מאָטיוון וואָס האָבן אים באַוואויגן צו פאַרלאָזן זיין אַרבעטס־וואָרשטאָט, און דער עיקר אויפצווועקן דאָס געוויסן פון פאָלק.

אין יאָר 1932 איז אַ ביסל אָפּגעשוואַכט געוואָרן די אַרבעט פון טאָרנער

אַ גרופּע העברעאיסטן פון אַרטאַדאָקסישע קרייזן אין טאָרנע אין יאָר 1932.
שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס: משה רובין און יחיאל ענגלענדער (ביידע אין ישראל);
זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: לעפּעלהאָלץ און יונה שניידער (איצט אין ישראל).

„תרבות". אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, אָפּגעהאַלטן דעם 17־טן אָקטאָבער 1932 יאָר, איז דעריבער אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג: פראָפּ׳ צוועי־כער, ד״ר י. פייג, ד״ר העלאַ לאַדנער, ד״ר ז. זילבערפעניג, פראָפּ׳ קרעש, יחזקאל הערצמאַן, א. ווייבנערג, מאַרכפעלד, פרוי העניג, שפּאַנאוף, פעלאַ טאובענפעלד, דבורה פריס, רבקה ראָזענבערג, ב. כאַטשנער, מנשה קעללער, א. ליכטינגער, אריה אַלווייס, שרה שפּאַנאוף, נ. שפילפויגל, א. בורשטין, ב. שטערנהיים, חיים גרינבערג. אַלס פרעזעס איז דערוויילט געוואָרן ד״ר י. פייג.

אַ גרויסן פאַרלוסט האָט געהאַט „תרבות" מיטן פלוצומדיקן טויט פון יחזקאל הערצמאַן, וועלכער איז געשטאָרבן אין עלטער פון 34 יאָר. פון די פריסטע יאָרן איז ער צוגעשטאַנען צו דער ציוניסטישער באַוועגונג, און נישט אַנערקענענדיק דעם אונטערשיד צווישן דער טעאָריע און פראַקטיק, איז ער בעת דער דריטער עליה אַרויסגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ חלוץ־אַרבעטער. זיין שלעכטער געזונט־צושטאַנד האָט אים געצוווונגען צו וואַרפן די פיזי־שע אַרבעט. ער האָט שטודירט שפּעטער יודאַיסטיק אין פעדאַגאָגיע אויפן ווינער פעדאַגאָגיום א. נ. ד״ר חיות. נאָכן צוריקקומען קיין טאַרנע, האָט ער אַקטיוו גע־אַרבעט אין פאַרשידענע קולטור־אינסטיטוציעס, באַזונדערס אין די העברעאישע, און איז געווען איינער פון די סאַמע טעטיקסטע אויפן געביט פון פלעגן די העב־רעאישע שפּראַך. זיין פריצייטיקער טויט האָט אַרויסגערופן אַלגעמיינעם טרויער אין אַלע ציוניסטישע קרייזן אין טאַרנע.

אַ דאַנק די באַמיאונגען פון „תרבות" איז אין טאַרנע אויפגעפירט געוואָרן אַנסקי׳ס „דיבוק" אין העברעאיש. די פרייטיק־צו־נאַכטסן — „עונג־שבת", האָבן צוגעצויגן אַלע ליבהאָבער פון העברעאישן וואָרט, אויסער דעם האָט „תרבות" גע־פירט קורסן פאַר העברעאיש און אַ סעמינאַר פאַר יודאַיסטיק.

אין די שפּעדערדיקע יאָרן האָט די „תרבות"־טעטיקייט געפירט די פאַרוואַל־טונג צו וועלכער עס האָבן געהערט פאָלגנדע פערזאָנען:

ד״ר י. פייג, אברהם ווייבנערג, פרוי ריינהאָלד, פרוי ווייבנערג, שמעון קליינ־העניג, י. שניידער, מאַרכפעלד, שמעון שטראָם, הערש געצלער, יצחק פינק און פאַרשטייער פון באַזונדערע ציוניסטישע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס.

נאָכדעם ווי ד״ר פייג האָט עולה געווען קיין ישראל, האָט מיט דער „תרבות"־אַרבעט אין טאַרנע אָנגעפירט אברהם ווייבנערג.

IV

יידישע טעאַטער, מוזיק און געזאַנג־געזעלשאַפטן אין טאַרנע

פּורים־שפּילן

דער אָנהויב פון יידישן טעאַטער אין טאַרנע דאַטירט זיך פון לעצטן יאָר־צענדליק פון פאַריקן יאָרהונדערט. צו יענער צייט האָט דאָס יידישע טעאַטער געהאַט אַן אייגענע געבוידע אויפן אָרט פון איצטיקן קינאָ „אפּאָללאָ". צום סוף

פון פאַריקן יאָרהונדערט איז די דאָזיקע געבריידע אָפּגעברענט געוואָרן. פאַרשידענע טרופּעס וואָס פלעגן קומען קיין טאָרנע גאַסטראָלירן, האָבן געשפּילט טעאַטער אין דער אויבנדערמאַנטער געבריידע.

יעדעס יאָר פלעגן פּורים־צייט אויפטרעטן „בראָדער זינגער״ אין שפּינדלערס רעסטאָראַן אין גרינהוטס הויז אויף לוואָווסקע, דערנאָך אין ראָטענבערגס רעס־טאָראַן אויף דער וואַלאָווע־גאַס. אַ וואָך פאַר פּורים זענען אין פאַרשידענע טאָרנער לאָקאַלן געוויזן געוואָרן „פּורים־שפּילן״, און ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה פלעגן דורך די גאַסן לוואָווסקע און וואַלאָווע אַדורכציען פּורים־צוגן אין שיינע מאַסקעס און קאָסטיומען, וועי אויף פערד, אויף וועגענער צי צופוס.

אין יאָר 1905 איז אין טאָרנע אַנטשטאַנען אַ יידיש אַמאַטאָרן־טעאַטער, אין וועלכן עס האָבן געשפּילט יידישע האַנדלס־אַנגעשטעלטע און אַרבעטער, וואָס האָבן געהערט צו פּ. פּ. ס. (דערנאָך צו זש. פּ. ס.). די פאַרשטעלונגען זענען פאַרגעקומען אין זאַל פון דער „סטזשעלניצע״ אין שטאָטישן פּאַרק. דער רעפּערטואָר איז באַש־טאַנען דער עיקר פון גאָלדפאַדענס פּיעסן. צו די מער טאַלענטירטע אַמאַטאָרן פון יענער צייט האָבן געהערט: אַנקער (שפּעטערדיקער אייגנטימער פון אַ שניידער־סאַלאָן) און שמערלינג־מאַנטעל (האַנדלס־אַנגעשטעלטער). דאָס טעאַטער האָט פאַרמאָגט אייגענע קאָסטיומען און דעקאָראַציעס און געזאָגן פון גרויסער פאָפולאַ־ריטעט ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט. דאָס טעאַטער האָט דערכגעהאַלטן עטלעכע ווינטער־סעזאָנען.

נאָכן פונאַנדערפאַלן זיך פון דער דאָזיקער אַמאַטאָרן־טרופּע, האָט אין משך פון פיל יאָרן גאַסטראָלירט די טרופּע פון האַרט. אָבער ביזן יאָר 1917 איז נישט געווען קיין איין אַמאַטאָרישע טרופּע, וואָס האָט געזאָלט קאָנטינואירן טאָרנער יידישע טעאַטער־טראַדיציע.

„הזמיר״

אין יאָר 1917 איז אין טאָרנע געגרינדעט געוואָרן דער דראַמאַטישער קרייז „הזמיר״, מיט וועלכן עס האָט אָנגעפירט דער דעמאָלטיקער פועלי־ציוניסטישער טוער י. פאָגעלפאַנג. כמעט אַלע אַמאַטאָרן האָבן געהערט צו די פועלי־ציוניסטישע קרייזן: שטיינדלינג (שפּעטער אינזשינער), פרל. שיפער. אָבער דאָס ערשטע אָרט האָט פאַרנומען בראָנשטיין, שפּעדערדיקער אַרטיסט אין ריינהאַרד־טעאַטער אין בערלין, און אַ. מאַרגוליעס. אין יאָר 1917, ווען „הזמיר״ האָט זיך געגרייט צו שטעלן פּרץ הירשביינס „יואל״, איז דער אַמאַטאָרן־גרופּע געלונגען צו געווינען אַלס רעזשיסער פון דער פאַרשטעלונג דעם באַרימטן אַרטיסט אַלעקסאַנדער גראַנאַך, וועלכער איז צו יענער צייט געווען אין מיליטער־דינסט אין טאָרנע.

וועגן גראַנאַכס באַזוך אין טאָרנע אין זיין פאַראינטערעסירן זיך מיטן אַמא־טאָרן קרייז, לייענען מיר אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (פון 5.11.31 נומ׳ 32):

„די פראָבעס זענען געגאַנגען שווער. די אַמאַטאָרן־טרופּע איז נישט געווען אַזאַ צוגעקליבענע. ענדעלך איז די געזעלשאַפט־פראָבע פאַרגעקומען אין זאָלדינגערס

זאַל. זי איז אויסגעפאַלן פאַטאַל. דער רעזישיסער איז געווען פאַרצווייפלט. ער האָט זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן מיט די נישט־אויסגעשולטע שפילער. אויפן זאַל האָבן זיך געפונען צוויי יידישע זעלנער. איינער, דוכט זיך, איז געווען אַן אייג־יאָריקער קאַפראַל. מען האָט זיי געטאָן אַ „חסד" און דערלויבט אָנוועזנד זיין אויף דער געגנערַאַל־פראָבע. זעענדיק די הילפסלאָזיקייט פון די „אַרטיסטן" און „רעזשי־סער", האָט איינער פון די זעלנער, אַ שטאַרקער ברונעט, אַ ברייטפלייציקער, מיט גלאַז־פינקלדיקע אויגן, זיך פאָרגעשטעלט די אָנוועזנדיקע: „איך הייס גראַנאַך, פון מזרח־גאַליציע, אין דינסט אין טאָרנע". ער האָט פאָרגעלייגט זיין הילף און גרייטקייט אַלס מוסטער אָפצושפילן אייניקע שווערע ראָלן. די אָנוועזנדיקע האָבן עפעס נישט געגלויבט. נישט געהאַט קיין צוטרוי. ווער איז דאָס פאַר איינער, פון־וואַנען קען ער זיך אויף טעאַטער? גראַנאַך האָט גאָנץ באַשיידן געענטפערט, אַז ער האָט געשפילט אין ריינהאַרד־טעאַטער אין בערלין. די אָנוועזנדיקע „הזמיר"־אַמאַטאָרן האָבן דיסקרעט געשמייכלט. זיי האָבן נישט געגלויבט דעם חברהמאַן, וועלכער האָט געוואָלט די טאָרנער לערנען „רעזשיסירן". נאָר י. פאָגלפאַנג, וועלכער האָט געקענט אַרטיסטן פון די ווינער ביגעס, האָט אויסגעפרעגט גראַנאַכן אויף נעמען פון באַדייטנדיקע ווינער אַרטיסטן, און וועז ער האָט אַרויסגעוויזן אויסערגעווייגלעכע בקיאות אין זייער שפילן, האָט מען גרויסמוטיק באַשלאָסן אים צוצולאָזן מיטאַרבעטן ביים רעזשיסירן „יואל". גראַנאַך איז אַרויף אויף דער בינע און אָפגעשפילט די הויפט־ראָל. אַלע זענען ווי פאַרגליווערט געוואָרן. דאָס שפילן אין געווען אויסגעצייכנט. ערשט איצט האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַרבעט. גראַנאַך האָט אויסגעבעסערט, דערגענצט, געשפילט די וויכטיקסטע ראָלן. ערשט דעמאָלט האָבן אַלע פאַרשטאַנען וועמען זיי האָבן פאַר זיך. די פרעמיערע פון „יואל", אונטער דער גענייטער רעזשיסור פון גראַנאַכן, איז אויסגעפאַלן אימפאָ־נירנד. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שפילן „גאָט, מענטש און טייוול", און די הויפט־ראָל איז איבערגעגעבן געוואָרן גראַנאַכן. עס האָבן זיך באַדאַרפט אָנהויבן די פראָבעס, נאָר גראַנאַך איז דינסטלעך אָפגערופן געוואָרן פון טאָרנע, די פאַר־וואַלטונג פון „הזמיר" האָט אויף אַ ספעציעלער זיצונג געזאָגט גראַנאַכן, דאָנקעג־דיק אים פאַר דער מיטאַרבעט".

די געזעלשאַפט „הזמיר" איז געווען טעטיק אין די יאָרן 1917 און 1918, און דערנאָך זיך אויפגעלייזט.

אמאטארן־טרופעס

אין עטלעכע יאָר אַרום איז אין זאַל פון דער שול „שפה ברורה" אויפגעטרעטן דאָס יידישע פאָלקס־טעאַטער אונטער דער דירעקציע פון האַרט. ער האָט גע־שפילט אין טאָרנע אין משך פון עטלעכע חדשים אָן איבעררייס, און אַזוי אַרום פאַרוואַנדלט זיין טעאַטער כמעט אין אַ שטענדיק יידיש טעאַטער אין שטאָט.

אין לאָקאַל פון דער פועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין פאַריזערס הויז (אין פילזנער טויער), איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קליינע ביגע, וואו עס זענען געשפילט געוואָרן

די מייסטערווערק פון דער יידישער דראַמע. צו די וויכטיקסטע אַמאַטאָרן פון דער בינע האָבן געהערט: י. סראָקאַ, מילאַ פלור (איצט פרוי ד״ר סראָקאַ אין ישראל), ה. גזשיב (שפּעדערדיקער באַדייטנדיקער קאָמוניסטישער טוער אין דייטשלאַנד).

אויסער דער אַמאַטאָרן־טרופּע ביים בונד, האָבן געהאַט גרויס דערפאָלג די אויפגטריטן פון אַמאַטאָרן־קריייז אונטער דער רעזשי פון א. מאַרגוליעס, מיטן אַנטייל פון פרוי מ. קאָרן (לענקאָוויטש), ביילע שיפער און אנד.

דאָס יידישע אַמאַטאָרן־טעאַטער אין טאָרנע איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ אַ דאַנק דעם, וואָס א לאַנגע צייט האָט געווירקט אין טאָרנע אַלס טעאַטער־רעזשיסער שלום בראָנשטיין. אונטער זיין רעזשי איז אין יאָר 1930 געשטעלט געוואָרן אַנסקיס „טאָג און נאַכט״. אין טאָרנע איז אויך געווען טעטיק אַלס רעזשיסער עובדיה יערי — שילער פון דער דראַמאַטישער שול „מסד״ אין ירושלים.

„מוזא״

נישט געווען אָבער אין טאָרנע אַ שטענדיקע אינסטיטוציע, וואָס זאָל קאָנצענטרירן אין זיך אַלע באַדייטנדיקע אַמאַטאָרישע כוחות, כדי אויפשטעלן אַ שטענדיקן (אַמאַטאָרישן) יידישן טעאַטער. ערשט אין יאָר 1923 האָבן עטלעכע יידישע אינטעליגענטן געגרינדעט די טעאַטער און מוזיק־געזעלשאַפט „מוזא״, וועלכע האָט אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ פאַרנומען זיך הויפטזעכלעך מיט אייניקע אַרדנען יידישע טעאַטער־אימפּרעזן.

די סעקציע פאַר טעאַטער איז אָנגעפירט געוואָרן דורך די טאָלענטירטע טעאַטער־אַמאַטאָרן אינש׳ נפתלי סאַלפעטער, יצחק שיפער, ד״ר בצלאל שפּייזער און מ. ווישנאָוויץ. אַלע זענען זיי אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן פון נאַציסטישע הענט.

אַ דאַנק איר פאָזיטיווער טעטיקייט אויפן געביט פון פאַרשפּרייטן די טעאַטער־קולטור, האָט „מוזא״ דערוואָרבן זיך אַלגעמיינע אָנערקענונג. באַזונדערס אויסגעצייכנט האָבן זיך די אַמאַטאָרן: מאַקס ווישנאָוויץ, א. מאַרגוליעס, אינזש. נפתלי סאַלעטער, ד״ר ב. שפּייזער, מאַרילאַ מאַרגוליעס, פרל. קאָרן־לענקאָוויטש, הערש־קאָוויטש, ז. ראָטענבערג, בילפעלד און יעקב הייבערגער. אין די אויפטריטן פון „מוזא״ פלעגט זיך פון צייט צו צייט באַטייליקן די באַרימטע יידישע אַרטיסטין ראַפל־לייבל. די דראַמאַטישע געזעלשאַפט „מוזא״ האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע קודם כל באַקאַנען אירע מיטגלידער מיט די בעסטע ווערק פון דער יידישער ליטעראַטור און באַקאַנען די ברייטסטע מאַסן מיטן ווערט און שייכקייט פון די דאָזיקע שאַפונגען.

ביי דער געזעלשאַפט איז אָנטשטאַנען אויך אַ כאָר, מיט וועלכן עס האָט אָנגעפירט אַ געוויסע צייט דער באַדייטנדיקער דיריגענט פייוויישעס ביז צו זיין איבערזידלען זיך קיין לאָדזש.

באַזונדערס גוט האָט זיך אָנטוויקלט דער סימפאָנישער אָרקעסטער אונטער

לייטונג פון מ. אובער. אַ חוץ דעם איז געווען טעטיק אַ פידל־אַרקעסטער אונטער דער לייטונג פון י. געלב.

אויף דער יערלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון „מוזאַ", פאָרגעקומען דעם 2־טן דעצעמבער 1928 יאָר, איז דערוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל:

א. זיידען — פרעזעס (איצט אין ניו־זעלאַנד), ד״ר ב. שפייזער און מ. וויש־נאָוויץ — וויצע־פרעזעסן, מגר. גאָליצער — קאַסיר, י. מאַרגוליעס, א. מאַרגוליעס, אינזש׳ מ. שוואַנענפעלד, ד״ר ב. טשעך, ד״ר ליבעסקינד, פרל. קאָרן, פראָפ׳ פעלד, גערטנער, קאָמיטעטקי. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד״ר י. מערץ, ד״ר ע. פוי־נאַרסקי און י. איזראַעלאָוויטש. אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג איז באַ־שלאָסן געוואָרן צו גרינדן בייַ דער געזעלשאַפט אַ העברעאישע סעקציע, וועלכע איז טאָקע אינגיכן אַרגאַניזירט געוואָרן, און שוין אין אַפּריל 1929, בשותפות מיט דער דראַמאַטישער סעקציע פון „תרבות", אויפגעטרעטן מיט אַ העברעאישער רעוויע „חד־גדיא". דאָס איז געווען די ערשטע אימפרעזע פון דעם מין אין טאָרנע, וועלכע איז אַדורך אונטערן צייכן פון פלעגן דאָס לעבעדיקע העברעאישע וואָרט. דער דערפאָלג פון דער פאָרשטעלונג איז געווען צו פאַרדאַנקען קודם כל דעם ד״ר ישעיהו פייג, ד״ר יוליוש מערץ, פראָפ׳ פעלד און אברהם וויינבערג. אין אָקטאָ־בער 1929 איז ווידער אויסגעפירט געוואָרן אַ צווייטע העברעאישע רעוויע א. ב. „פס קולה" — אַן אָוונט פון ארץ־ישראלדיקע און פאָלקס־לידער, וואָס איז אויך אויפגעפירט געוואָרן אין עטלעכע ערטער אין טאָרנער סביבה.

פון אירע פאָנדן וואָס זי האָט זיך איינגעשאַפט פון פאָרשידענע אימפרעזעס, האָט „מוזאַ" סובוועניציאָנירט אַ גאַנצע רייַ הומאַניטאַרע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי דאָס אָקאַדעמישע הויז, אָקאַדעמישע קיך אין קראָקע, די יידישע „אכראַנקע" אין טאָרנע און די געזעלשאַפט צו שטיצן קראַנקע שטודירנדיקע יוגנט „נאַדזיעיאַ".

אין משך פון די יאָרן פון איר עקזיסטענץ, האָט „מוזאַ" דערפילט אַ וויכטיקע קולטורעלע אויפגאַבע, וויייל אויסער דער אַמאַטאָרן־טרופּע, האָט זי זיך פאָרנומען מיט אָרגאַניזירן אויפטריטן פון אַזעלכע שטערן פון דער יידישער בינע, ווי אידאַ קאַמינסקאַ, זיגמונט טורקאָוו, אָדער די ווילנער טרופּע אונטער דער דירעקציע פון מאָזאָ, וועלכער האָט אין דער אַנטשפרעכנד איבערגעבויטער געביידע, וואָס האָט געדינט פאַר אַן אייער־מאָגאזין (נעבן קינאָ „אפאָללאָ"), געשפילט די ווערק פון פרץ, אַש, אַנסקי און אנד.

גרויסע פאָרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט האָט געהאַט איר לאַנגיאָריקער פרעזעס, אַדאָלף זיידען, וועלכער איז דערפאַר באַערט געוואָרן מיט דעם דיפלאָם פון אַן ערן־מיטגליד פון דער געזעלשאַפט, מיט וועלכער ער האָט אַנגעפירט ביז צו דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די טעטיקייט פון דער פאָפולערער געזעלשאַפט „מוזאַ", איז נאָך אַ באַוויי־זונעם הויכן ניוואָ פון שאַפונגען פון טאָרנער יידן פאַר יידישער קולטור, יידיש טעאַטער, מוזיק און געזאַנג.

י. ל. פרץ-פאַריין

גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון יידישן קולטורעלן לעבן אין טאַר־נע האָט געהאַט דער „פאַריין ליבהאָבער פון יידישער קונסט א. נ. פון י. ל. פרץ״.

מיטגלידער פונעם פרץ־פאַריין מיט דעם שרייבער הירש פענסטער (פערטער אין דער ערשטער רייַ זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס) אין יאָר 1930.

דער דאָזיקער פאַריין האָט אַראָפגעבראַכט קיין טאַרנע באַדייטנדיקע אַרטיסטן אויף גאַסטראָלן, מייסטער פון יידישן וואָרט, ווי: מאַרעווסקי, ווייסליץ, קאַמען, ווי אויך גאַנצע טעאַטער־אַנסאַמבלעס, ווי די ווילנער טרופּע, קאַמינסקי־טעאַטער, בעלאַ בעלאַרינאַ. אויסער דעם איז ביים פאַריין געווען טעטיק אַן אַמאַטאָרן־טעאַטער און אַ געמישטער כאָר אונטער דער לייטונג פון ז. קינסטלער.

אין יאָר 1930 איז אויף דער איניציאַטיוו פון י. ל. פרץ־פאַריין געשאַפן געוואָרן אַן אָרטיקע אָפּטיילונג פון ווילנער „ייוואָ״, אין וועמענס שפּיץ עס איז געשטאַנען מגר. דוד לענקאָוויטש.

דראַמאַטישע קרייזן

אויסער דראַמאַטישע סעקציעס ביי כּמעט אַלע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, ווי השומר הצעיר, הנוער הציוני, ביים בונד, התאחדות און אַנדערע, איז ביים יידישן ספּאָרט־קלוב זש. מ. ס. („זשידאָווסקאַ מלאָדזשיעזש ספּאָרטאָווא״ — יידישע ספּאָרט־יוגנט)

אַ גרופּע אַקטיוע מיטגלידער פונעם פּרץ־פאַריין אין טאָרנע אין יאָר 1930.

געווען טעטיק אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער רעזשי פון ל. בילפעלד, וועלכער איז געווען איבערגעגעבן דער יידישער טעאַטער־קונסט און מיטגליעדערשאַפט אין כמעט אַלע דראַמאַטישע קרייזן. ביי זש. מ. ס. איז אויך געווען אַרגאַניזירט אַ כאָר פון 40 פערזאָן, אונטער דער לייטונג פון קינסטלערן.

מען דאַרף נאָך דערמאָנען די געזעלשאַפט „וויעדזאַ" („וויסן"), אַנגעפירט דורך אברהם ליינוואַנד, וואָס פלעגט איינאָרדנען אָוונטן פון לעבעדיקן יידישן וואָרט.

אין יאָר 1937 איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין טאָרנע אַ דראַמאַטישער קרייז אונטערן נאָמען פון דוד הערמאָן. מיט דעם קרייז האָט אָנגעפירט דער זייער באַגאַבטער אַמאַטאָר שלום בראָנשטיין. דער דאָזיקער דראַמאַטישער קרייז האָט אַ סך בייגעטראָגן צום אויפלעבן פונעם יידישן טעאַטער אין טאָרנע. צו די בעסטע אַמאַטאָרן האָבן געהערט אַ חוץ דעם רעזשיסער שלום בראָנשטיין נאָך יעקב הייבערגער און די פרויען לענקאָוויץ און לאובפעלד.

מוזיק געזעלשאפטן

נאָך פאַרן ערשטן וועלט־קריג האָט אין טאָרנע עקזיסטירט טירק׳ס מוזיק־ביורא. אין יאָר 1914 איז דאָס ביורא איבערגענומען געוואָרן דורך דעם בוכהאַנדלונג־אייגנטימער אַדאָלף זיידען, וועלכער האָט אַ סך אויפגעטאָן אויפן געביט פון אַנט־

וויקלען די מוזיק־קולטור אין טאָרנע. ער פלעגט אַראָפּברענגען אויף קאָנצערטן באַרימטע סאָליסטן אין אייראָפּע, ווי בורמעסטער, מאַרטאָ, פּעטרי, מיכאַלאָווסקי, דוביסקאַ, רובינשטיין, אַדאַ סאַרי, און אַנדערע מוזיקאַלישע באַרימקייטן.

ביי דער געזעלשאַפט „מוזאָ״ איז געווען אַרגאַניזירט אַן אַמאַטאָרן־אַרקעסטער אונטער דער דירעקציע פון לעאָן געלב. אויך ביים בונד איז געווען אַן אַרקעסטער אונטער דער אָנפירונג פון ר. אייזענבאַך, אַ יונגער קאָמפּאָזיטאָר און דיריגענט, אַ פיל־צוזאָגנדיקער מוזיקער. ליידער, איז ער געשטאָרבן אין ראָטנפּאָרבאַנד בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

געזאנג־פאַריינען

אינעם טאָרנער יידישן קולטורלעבן האָבן אַ בכבודיקן אָרט פאַרנומען די געזאַנג־פאַריינען. מיר האָבן שוין דערמאָנט אויף אַ צווייט אָרט דעם ציוניסטישן כאָר אין טאָרנע, אין יאָר 1904. דער סטודענט שמואל שפּאַן און נאָך אייניקע מיטגלידער פון דעמאָלטיקן יודאַיסטישן סטודענטן־קרייז אין טאָרנע האָבן געגרינדעט אַ שטענדיקן כאָר אונטער דער אָנפירונג פון צוויי סטודענטן — דניאל און מנשה. דער כאָר האָט אין די יומטובים געזונגען אין טעמפּל און פאַר דעם באַקומענעם שכר פון קאָנטאָר העלער, האָבן זיי איינגעקויפט ביכער פאַר דער יודאַיסטישער ביבליאָטעק ביים סטודענטן פאַריין.

מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, בערך אין יאָר 1909, איז געקומען קיין טאָרנע דער באַוואוסטער כאָר־דיריגענט פון בראָד — ישראל פייוויישעס, און אָנגעפירט מיטן כאָר אין טעמפּל. דערנאָך האָט ער געעפנט אין טאָרנע אַ מוזיק־שול. ווען אין יאָר 1912 איז געגרינדעט געווארן דער יידיש־נאַציאָנאַלער געזאַנג־פאַריין „האַרמאָניאַ״ און ס׳איז אַנטשטאַנען אַן אימפּאָזאַנטער כאָר פון אַלע קרייזן פון דער יידיש־נאַציאָנאַער יוגנט, איז פייוויישעס באַשטימט געווארן אַלס דיריגענט פונעם כאָר און אים דערפירט צו אַ גאָר הויכער מדרגה. די קאָנצערטן פון „האַרמאָניאַ״ האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסע פּאַראָינטערעסירונג נישט נאָר אין טאָרנע, נאָר אויך אין אַנדערע גאַליציש שטעט.

יעדן דאָנערשטיק אָוונט האָט „האַרמאָניאַ״ איינגעאָרדנט אינעם זאַל פון דער באַראָן הירש שול אַזוי גערופענע „דאָנערשטיק־אָוונטן״, אויף ווועלכע עס פלעגט אַרויסטרעטן דער כאָר אונטער פייוויישעס אָנפירונג. ער איז אויך געווען אַקטיוו אין דער טאָרנער פועלי ציון און אָנטיילגענומען אין אַלע קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגן פון פועלי ציון פאַריין. אַ דאַנק אים האָט דער פועלי־ציוניסטישער אַקאַדעמישער פאַריין „חרות״ איינגעאָרדנט אַ גרויסן קאָנצערט מיטן אָנטייל פון כאָר „האַרמאָניאַ״ וועלכער איז פאַרגעקומען אין קראָקע אינעם גרויסן זאַל פון אַלטן טעאַטער און אַדורך מיט אויסערגעווייניליכן דערפאָלג.

פייוויישעס מוזיקאַלישע פעאיקייטן אַלס לערער און דיריגענט האָבן אים אַרויסגעפירט אויף אַ פיל בריייטערער טעטיקייט. מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרלאָזט ער טאָרנע און פאָרט קיין קראָקע. נאָך אַ זייער פרוכטבאַרער

מוזיקאַלישער טעטיקייט אין דער דאָזיקער שטאָט, איז ער אין יאָר 1922 אַריבער־געפאָרן קיין לאָדזש און דאָרט געווידמעט זיך דעם כאָר „הזמיר".

וועג היטלערס האַרדעס האָבן פאַרנומען פוילן, איז פייווישעס אַוועק קיין וואַר־שע. ווי עס גיט איבער מלך ניישטאַדט אין זיין בוך „חורבן און אויפשטאַנד פון די איידן אין וואַרשע" (באַנד 2, ז׳ 588), וועט אין די באַריכטן פון וואַרשעווער געטאָ דערמאָנט פייווישעס אַלס איינער פון די קינסטלער וועלכער האָט מיטגעהאָלפן דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג און באַמיט זיך, כאָטש אויף אַ קורצער צייט, פאַרלייכטערן דאָס שווערע געטאָ לעבן מיט איינאָרדענען קאָנצערטן. דאָס האָט ער אין געטאָ אָרגאַניזירט אַ קינדער־כאָר, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיי הויכן ניווא. בעת דער ליקווידירונג פון וואַרשעווער געטאָ, האָבן די דייטשן אים אָרויסגעשיקט אינעם פאַרניכטונגס־לאָגער קיין פאָניאַטאָוו און ער איז דאָרט דערמאָרדעט געוואָרן. כבוד זיין אָנדענק!

נאָכדעם ווי פייווישעס האָט פאַרלאָזט טאַרנע, איז אָפגעשטעלט געוואָרן די טעטיקייט פון „האַרמאָניאַ". נאָכן ערשטן וועלט־קריג זענען געווען פאַרשידענע פרווון אויפצושטעלן אַ מוזיק־געזעלשאַפט. ס׳האָבן עקזיסטירט כאָרן ביי די ציו־ניסטישע יוגנט־פאַריינען, אָבער זייער טעטיקייט האָט זיך באַגרענעצט אינער־האַלב די פאַריינען.

ערשט אין די לעצטע יאָרן ערב דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז אין דער נייער שול געווען טעטיק דער כאָר אונטער דער אָנפירונג פון געניטן דיריגענט קינצלער און אין טעמפל האָט דיריגירט מיטן כאָר פראָפ׳ וויים, אַ מענטש מיט גרויסע וואָקאַלישע קוואַליפיקאַציעס. מיטן צונויפגיסן די צוויי כאָרן איז געלונגען אויפצושטעלן אַ פאַרייניקטן כאָר ביי דער תרבות־געזעלשאַפט — „הזמיר", אונטער דער אָנפירונג פון פראָפ׳ וויים. דיריגענט קינצ־לער איז געווען באַשעפטיקט מיטן אויסבילדן עטלעכע כאָרן וואָס האָבן עקזיסטירט ביים פרץ־פאַריין, ביי דער געזעלשאַפט „מוזא" און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס. געווען אויך אַן אָרבעטער־כאָר ביים בונד און ביי דער „יוגנט"־אָרגאַניזאַציע.

אויף די אַלע אָפשניטן פון יידישן קולטורעלן לעבן אין טאַרנע האָט מען געזען די מי אָנצוביגדן צו די גלעצנדע טראַדיציעס פון די אַמאָליקע כאָרן אין שטאָט. מיטן חרוב מאַכן דאָס יידישע טאַרנע, זענען אויך אומגעברענגט געוואָרן די כאָרן און זייערע זינגער.

ד״ר א. כאמעט

פונעם יידישן ספארט־גימנאסטישן וועזן אין טארנע

ספארט־ארגאניזאציעס

די ספאָרט־גימנאַסטיק באַוועגונג אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע האָט זיך אַנטוויקלט אין די ערשטע יאָרן ווען עס איז רייף געוואָרן דער ציוניזם. האָט דאָך דער ציוניזם געוואָרפן די לאָזונג צו דערציען אַ פולווערטיקן שטאָלצן ייד, וועלכער דאַרף איבעררייסן מיטן גלות, אויסגלייכן דעם רוקן און אויפבויען דאָס אַלט־נייע היימלאַנד אין ארץ־ישראל.

אין אָנהויב זענען בלויז געווען ספאָרטישע פרווון, איינצלנע אַרויסטריטן פון יידישע יוגנטלעכע. ערשט אין יאָר 1912 איז אין טאָרנע אַנטשטאַנען דער ערשטער יידישער ספאָרט־קלוב „שמשון" („סאַמסאָן"). הענריק פלור, אייגנער פון די ערשטע ענטוזיאַסטן פאַר דער פיזישער אַנטוויקלונג פון דער יידישער יוגנט, אַן איבערגעבענער ציוניסטישער און ספאָרט־טוער אין טאָרנע, האָט אין שייכות מיטן 20־יאָריקן יובל פון דער גימנאַסטיק־געזעלשאַפט „שמשון", פאַרעפנטלעכט אינעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי" (נומ׳ 37, 16.9.32) אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער שילדערט דעם אָנהויב און די אַנטוויקלונג פון דעם דאָזיקן ספאָרט־קלוב:

„פרילינג 1912 זענען אויף דער לאָנקע „פאָד ליפיעם" געזעסן צוועלף יוגנט־לעכע גימנאַזיאַליסטן: מוניע און איגנאַץ אָפנער, די ברידער יאַסי, שמואל פלור, קאָרעץ, הערשדערפער, דראָבנער, קאַם, שמינדלינג, שמואל גרינהוט און עמיל אַדלער. אונטערן פאָרזיץ פון אליהו פלור און אונטערן פראָטעקטאָראַט פון ד״ר שפאַן, ביי הילכיקע אויסגעשרייען „הידד", איז געשאַפן געוואָרן דער ספאָרט־קלוב „שמשון". גלייך אויפן אָרט, פאַרשטייט זיך, אָן דער נויטיקער מונדירונג, איז אַדורכגעפירט געוואָרן דער ערשטער טרעניג מיטן באַלעם, וואָס איז אייגנעקויפט געוואָרן פון די פאָנדן וואָס זענען געזאַמלט געוואָרן ביי די דאָזיקע צען־און פערצן־יאָריקע יינגלעך. גאָר אינגיכן, נאָכן אויסאַרבעטן די סטאָטוטן, באַשטעטיקן זיי און אונטערשרייבן דורכן ערן־פרעזעס און פראָטעקטאָר ד״ר שפאַן, איז אויפגעקומען דער ערשטער פוסבאַל־מעטש"...

דער אויפטריט פון די ערשטע 11 יידישע פוסבאַליסטן האָט ביי דעם נאָציאָנאַל־געשטימטן טאָרנער יידנטום אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס און ענטוזיאַזם, הגם די ערשטע צייטן האָבן די דאָזיקע ספאָרטלער געהאַט אויסצושטיין פון זייערע עלטערן פיל שיקאַנעס, ווייל זיי, די עלטערן, האָבן נאָך נישט געהאַט די געהעריקע פאַרשטענדעניש פאַר דער פיזישער אַנטוויקלונג פון דער יוגנט.

אויפן ביישפיל פון „שמשון" איז אין יאָר 1916 אַנטשטאַנען אַ צווייטער ספאָרט קלוב — „מכבי", וועמענס פאָרוואַלטונג אין באַשטאַנד פון: בערנשטיין, איזראַעלאָוויטש, גאָלדפינגער און ראָטענבערג, האָט מסכים געווען צו אַ פאַרייניקונג מיט

די ערשטע פוסבאַליסטן פונעם ספאָרט־קלוב „שמשון״ אין יאָר 1912
פון לינקס אויף רעכטס: פעניכעל (איצט ד״ר פעניכעל אין ישראל) מוניע אָפענער ז״ל, קאָרעץ, דוד קליינהענדלער ז״ל, ?, שמואל פלור ז״ל, ?, יאָרטנער ז״ל, גאַנס ז״ל, הערש־דערפער ז״ל.

„שמשון" און אַזוי אַרום איז פאַרגרעסערט געוואָרן די צאָל מיטגלידער פונעם פאַרייניקטן ספּאָרט־קלוב. דער קלוב האָט זיך נישט געקאָנט איצט צופרידנשטעלן בלויז מיט דער אייניציקער פוסבאָל־סעקציע און עס איז באַשלאָסן געוואָרן אויפּצושטעלן אַ גימנאַסטישע סעקציע. כדי אָבער דערפילן די נייע אויפגאָבן, האָט דער קלוב געמוזט אויסברייטערן זיין ראַם און צוציען צו דער אַרבעט נייע מענטשן צו דער אָנפירונג. די דאָזיקע אַרבעט האָבן צו יענער צייט זיך אונטערגענומען ד״ר ישעיהו פייג און הענריק פלור.

אין יאָר 1918, נאָכן איבערריס צוליב דער וועלט־מלחמה, האָט די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „שמשון", אונטערן פאָרזיץ פון ד״ר פייג, באַשלאָסן צו ענדערן דעם נאָמען אויף „יידשע ספּאָרט־גימנאַסטיק געזעלשאַפט „שמשון", וואָס עס האָט געדאַרפט אונטערשטרייכן, אַז דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז צווישן אַנדערע צו פראַקטיצירן אַלע מינים ספּאָרט און גימנאַסטיק. ווען די געזעלשאַפט „שפּה ברורה" האָט פאַר דער העברעאישער שול אייניגעקויפט אַן אייגן הויז (אויף דער גאַס פון דער הייליקער אַנגע נומ׳ 1), האָט די פאַרזאַמלונג פון „שמשון" באַקומען אין דעם הויז אַ זאַל, וועלכער איז אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פון ד״ר פייג, הענריק פלור און אינזש׳ לייכטער, איבערגעבויט געוואָרן אויף אַ שיינעם גימנאַסטיק־זאַל, שטענדיקע גימנאַסטיק־קורסן פאַר קינדער און יוגנט. כדי צונויפּצוזאַמלען די נויטיקע פאָנדן, האָט די פאַרוואַלטונג פון „שמשון" אייניגעאָרדנט צום ערשטן מאָל אין יאָר 1918 אַ רעדוטע (באַל), וועלכע האָט זיך יעדעס יאָר איבערגעחזרט מיט גרויס דערפאָלג. וועגן דער שטייגנדיקער פאַראינטערעסירונג פאַר „שמשון" קאָן אַמבעסטן עדות זאָגן דער פאַקט, אַז פיל מיטגלידער פונעם קלוב, וועלכע האָבן פאַרלאָזט טאָרנע און אפילו אַרויסגעפאָרן קיין אויסלאַנד, האָבן איבערגעשיקט פאַרן קלוב גרעסערע געלט־סומען.

זייער פיל האָט „שמשון" געהאָט צו פאַרדאַנקען זיין אַנטוויקלונג די איבעריקע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער קאַפּיטאַן פראַנק, ד״ר שאַליט, דיר׳ גרייף, ד״ר אדאָלף קאַץ, ד״ר בצלאל שפּייזער, וועלכע האָבן נישט געקאָרגט קיין מי און אַנשטרענגונגען ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַרבעט לטובת דער אַנטוויקלונג פונעם ספּאָרט־קלוב. אויף דער איניציאַטיוו פון ד״ר גרייף און ד״ר קאַץ איז אין יאָר 1921 געשאַפן געוואָרן אַ טעניססעקציע, וועלכע האָט געהאָט גרויס דערפאָלג אין פיל קרייזן פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין טאָרנע. געגנג צו דערמאָנען, אַז בעתן טעניס־טורניר וואָס איז אין יאָר 1928 פאָרגעקומען אין טאָרנע, און איז אייניגעאָרדנט געוואָרן דורך די יידישע ספּאָרט־גימנאַסטישע קלובן אין פוילן, אָנגעשלאָסענע אינעם וועלט־פאַרבאַנד „מכבי", האָבן זיך אויסגעצייכנט די טאָרנער טעניסיסטן פון „שמשון": פרל. סימכע, בראַנדשטעטער, האַלענדער, אברהם קליין, אַרמיאַן, רובין און סימכע. דער בעכער, פונדירט דורך דער קראָקעווער „מכבי", איז געוואונען געוואָרן דורך די ספּאָרטלער פון טאָרנער „שמשון". אינעם טורניר האָבן זיך אויך באַטייליקט טעניסיסטן פון ביליצער (ביעלסקער) „הכוח" און פון דער קראָקעווער „מכבי".

מיט גרויסע קאָסטן איז אויסגעבויט געוואָרן אינעם שטאָטישן שיצן־גאָרטן אַ פלאַץ פאַר טעניס־שפּיל, וואו עס פלעגן אויך פאַרקומען פוסבאָל־פאַרמעסטונגען.

„שמשון״ פוטבאַליסטן אינעם יאָר 1920

אַ דאַנק די אַרבעט פון דער דעמאָלטיקער פאַרוואַלטונג, אין וועמענס שפּיץ עס זענען געשטאַנען ד״ר עמיל מערץ, ד״ר שענפעלד, האָט די טעניס־סעקציע געבראַכט דעם ספּאָרט־קלוב „שמשון״ פיל רום און אָנערקענונג אין דער ספּאָרט־וועלט, ווייל זינט דעמאָלט זענען יעדעס יאָר פאַרגעקומען אויף דעם „שמשון״־פלאַץ די יערלעכע טעניס־מייסטערשאַפטן פון די יידישע קלובן, אַרגאַניזירט דורכן וועלט־פאַרבאַנד „מכבי״.

ווען דער טאָרנער מאַגיסטראַט האָט פאַרוועדערט צו שפּילן פוסבאָל אינעם שטאָטישן גאָרטן, האָט די פאַרוואַלטונג פון „שמשון״ זיך באַמיט צו באַקומען אַ פלאַץ פאַר אַן אייגענעם שפּיל־פעלד. נאָך צוויי־יאָריקע באַמיאונגען, איז אין יאָר 1922 געגעבן געוואָרן אַ שטאָטישער פלאַץ נעבן דעם שיס־פעלד אויף דער בעם־גאַס. נאָכן ניוועלירן דעם באָדן איז אייגנאָרדנט געוואָרן אַ שפּיל־פעלד, טעניס־קאָרטן, און אין זעלבן יאָר איז אייגנאָרדנט געוואָרן אַ גליטש־פעלד, וועלכער האָט געהאַט גרויס דערפאָלג ביי דער טאָרנער יידישער יוגנט.

דער ספּאָרט־קלוב „שמשון״ האָט אַרומגענומען וואָס בריטערע קרייזן יוגנט און געהאַט גרויס אָנזען ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט.

באַזונדערס פאָפולער איז געווען די גימנאַסטיק־סעקציע, וועלכע האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו פירן אַ בריטערע טעטיקייט אַ דאַנק דעם גרויסן גימנאַסטיק־זאַל אין דער געביידע פון דער געוו. שול א. נ. פון באַראָן הירש, וואָס איז צוגעטיילט געוואָרן דורכן קוראַטאָריום פון באַראָן הירש׳ס פונדאַציע אין וואַרשע.

יאָר־יערלעך זענען אָנטשטאַנען נייע סעקציעס, ווי: לייכט־אַטלעטיק, ספּאָרט־שפּילן, שווערע אַטלעטיק, טוריסטיק, פינג־פאָנג. די לעצטע האָט ארויסגעגעבן אייר־

פוטבאַל־סטן פון „שמשון" און פונעם פוילישן קלוב „קראַקאָוויאַ" פון קראַקע פאַר דעם פאַרמעסט אין יאָר 1920.

נעם פון די בעסטע פינג־פאָנג שפילער אין פוילן — מ. שיף, — אַ דערצויגלינג פון הנוער הציוני. מ. שיף האָט דעראָבערט פאַר „שמשון" די מייסטערשאַפט פון פוילן אין פינג־פאָנג און רעפרעזענטירט פוילן אויף אינטערנאַציאָנאַלע פינג־פאָנג

דער ערשטער עפנטלעכע גימנאַסטישער אויפטריט פון „שמשון"־יסטן אין יאָר 1923 אין דער דריטער ריי זיצנדיק פון לינקס אויף רעכט: ד"ר אַדאָלף קאַץ ז"ל, הענריק פלור ז"ל, ד"ר ישעיהו פייג.

פאַרמעסטונגען. אויפן ספאָרט־פלאַץ איז אויך איינגעאָרדנט געוואָרן אַ לויף־פעלד און אַ ראָוער־באַן (פאַר ציקליסטן־געיעגן).

אין יאָר 1928 איז אויסגעווייטלט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג מיט ד״ר עמיל מערץ אַלס פרעזעס און הענריק פלור אַלס וויצע־פרעזעס, וועלכע האָט זיך געזומען פאַר אַן אויפגאַבע אויפצושטעלן אַן אייגן הויז פאַר פיזישער דערציאונג. פאַר דעם צוועק איז געשאַפן געוואָרן אַ רעזערווע־פאָנד. אין יאָר 1928 האָט די פוסבאַל־סעקציע פאַרמאָגט אַזעלכע באַדייטנדיקע שפילער ווי: גראָס, קאַץ, מילער, גוטטער, בלאָנדער, מעוועס, רובינפעלד, לוסטיג און אַווידע.

אין יאָר 1929 איז אַלס פרעזעס פון „שמשון״ דערווייטלט געוואָרן קאַראָל שאַנצער און הענריק פלור אַלס וויצע־פרעזעס. אויסער דעם זענען צו דער אַרבעט צוגעצויגן געוואָרן פרוי ד״ר ווייס, זיגמונט פעניכעל, זיגמונט פונאַרסקי, ד״ר מושקאַנטענבליט, מ. שפילמאַן, דיר׳ טאובענשלאַג. פאַר דער צייט פון דער קאַדענץ פון דער אויבנדערמאָנטער פאַרוואַלטונג האָט „שמשון״ באַקומען אַן אייגענע פאָן. דעם 29־טן יוני 1930 איז צום 18־יאָריקן יובל פון דער אַנטשטייאונג פון „שמשון״, פאַרגעקומען די פייערלעכע דערפענונג פונעם אייגענעם ספאָרט־סטאַדיאָן און די אַנטהילונג פון דער פאָן, פאַרבונדן מיט אַ גאַנצער ריי אימפאָזאַנטע ספאָרט־אימפרעזן, באַזונדערס פון דער גימנאַסטיק־גרופע, אונטער דער אָנפירונג פונעם גענידטן ספאָרט־לערער מעסינגער, וועלכער האָט אין משך פון יאָרן אָנגעפירט מיט דער גימנאַסטיק־סעקציע פון „שמשון״.

אין יאָר 1932 האָט „שמשון״ געפראָווען דעם 20־יאָריקן יובל פון זיין עקזיסטענץ. די דערפאָלגרייך אַדורכגעפירטע ספאָרט־פייערונגען, פאַרענדיקט מיט אַ ספאָרט־אַקאַדעמיע, האָבן דעמאָנסטרירט די גרויסע פאָפולאַריטעט פונעם ספאָרט־קלוב ביי דער יידישער באָפעלקערונג אין טאָרנע. אינעם „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פונעם 2־טן נאָוועמבער 1932 (נומ׳ 36), לייענען מיר:

צום 20־יאָריקן יובל פון דער עקזיסטענץ פון „שמשון״
פון לינקס אויף רעכטס: ד״ר שמואל שפּאַן, הענריק פלור און ד״ר עדוואַרד שאַליט אוך ד״ר לעזער.

יידישער גלילגארדער "מכבי"

„נאָכן אַרויסמאַרש פון אַלע „שמשון״־ספּאָרטלער אויפן שפּיל־פּעלד, ביי דיר באַגלייטונג פון באַן־אַרקעסטער, און אויסשטעלן זיך אין אַ קאַלאָנע, האָט זיך אָנגעהויבן דער אָפיציעלער טייל פון דער אַקאַדעמיע מיט דער באַגריסונג־רעדע פונעם פּאָרשטייער פון „שמשון״, ה׳ זיגמונד פּעניכעל. דערנאָך האָבן געריעדט ד״ר שאַליט אין נאָמען פון טאָרנער מאַגיסטראַט, מאיאר מאָסקאַלאַ אין נאָמען פון דער אָנפירונג פונעם אָרטיקן גאַרניזאָן פונעם 16־טן רעגימענט פוסגייער, גלח ד״ר רעץ אין נאָמען פון דער שפּאָר־קאַסע, ד״ר אַלפּרעד בעקמאַן אין נאָמען פון וועלט־פּאָר־באַנד „מכבי״, ד״ר וו. שענקעל אין נאָמען פון דער עקזעקוטיוו פון דער ציוניסטי־שער אָרגאַניזאַציע אין קראָקע און פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין טאָרנע, קאַפּיטאַן פראָנטשקעוויטש אין נאָמען פון קרייז־ספּאָרט־פּאָרבאַנד, רומאַנסקי אין נאָמען פון פּוילישן אָרבעטער ספּאָרט־קלוב „מעטאַל״, ד״ר גאָלד אין נאָמען פון גימנאַסטיק־קלוב „מכבי״ אין קראָקע, ד״ר פייג — לעמבערגער „חשמונאי״, העניריק שפּילמאַן — ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, ווי אויך באַגריסער אין נאָמען פון הנוער הציוני, השומר הצעיר, גורדוניה. די רעדנער־ליסטע האָט געשלאָסן דער פּרעזעס פון „שמשון״, אינזש׳ קאָראָל שאַנצער, וועלכער האָט געדאַנקט די אָנוועזנ־דיקע דעלעגאַטן און געסט, און גערופן די טאָרנער געזעלשאַפּטלעכקייט ווייטער צו שטיצן דעם קלוב״.

„נאָך די באַגריסונג־רעדעס האָט זיך אָנגעהובן דאָס איינשרייבן אינעם געדענק־בוך פון דער געזעלשאַפט. דערנאָך האָט פּרעזעס אינזש׳ שאַנצער דעקאָרירט די פּאָר־דינסטפּולע מיטגלידער פונעם קלוב. אַ גאָלדענע אויסצייכענונג פּאָר פּאָרדינסטן אויפן אָרגאַניזאַציאָנעלן געביט, האָבן באַקומען: אינזש׳ שאַנצער, העניריק פלור, זיגמונט פּעניכעל, שמעון רייך, לעאָן גראַבקאָוויטש. די זילבערנע אויסצייכענונג: ד״ר י. פייג, אליהו פלור, לעאָן שפּינדלער, הערמאַן אָרמיאַן, בענאַ עדעלשטיין, יוסף מאַן. אַ גאָלדענע אויסצייכענונג פּאָר פּאָרדינסטן אויפן ספּאָרט־געביט האָבן באַקומען: שמואל פלור, דוד קליינהענדלער, הערמאַן מעסינגער, העניריק שפּיל־פויגל, — און די זילבערנע אויסצייכענונג: פרל. וואַנדאַ סימכע, פרל. עלאַ בוך, הערמאַן גוטער, זיגמונט מעלער, זיגמונט האָלענדער. דערנאָך האָט דער פּרעזעס פּאָרטיילט פּענדלעך די אַלע קלובן, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין די יוביליי־פייערונגען, ווי אויך מתנות און דיפּלאָמען די זיגער פון באַזונדערע ספּאָרט־פּאָרמעסטונגען. נאָכן פּאָרטיילן די דיפּלאָמען, האָבן די לייטערס פון אַלע צוועלף טעטיקע ספּאָרט־סעקציעס פונעם קלוב, אַריינגעקאָפּט זילבערנע טשוועקעס אין דער פּאַן פון קלוב. צום סוף איז פּאָרגעקומען אַ דעפּילאָדע פּאָר דער אַנטהילטער פּאַן און פּאָר די פּאָרשטייער פון דער מאַכט. דאָס אויג האָט זיך געפּרייט מיטן בילד פון די עטלעכע הונדערט ספּאָרטלער, וועלכע האָבן פלינק און ריטמיש דעפּילירט אונטער די קלאַנגען פון אָרקעסטער״.

אין דעם דאָזיקן יאָר האָט „שמשון״ זיך אויך באַטייליקט אין דער „מכביאָדע״ אין ארץ־ישראל, אַרויסשיקנדיק זיינע ספּאָרטלער אין דער אַלגעמיינער רעפּרע־זענטאַנץ פון די יידישע ספּאָרט־גימנאַסטישע קלובן אין פוילן. זיין צוואַנציק־יאָריקע טעטיקייט האָט „שמשון״ אָפּגעשלאָסן מיט אַ פּאָזיטיוון בילאַנס, אַרויס־

גימנאַסטישע איבונגען פאַר יידישער יוגנט אָנגעפירט דורך התערמאַן מעסינגער (לעכטס) און שמואל גרינהוט (לינקס).

גימנאַסטישע איבונגען פאַר יידישער שול־יוגנט
אין דער אויבערשטער ריי משה קלאַפהאָלץ(×) — איצט ריכטער עציוני אין חיפה.

וויזנדיק אויף אַלע געביטן פון ספאָרט אַ באַדייטנדיקע אַנטוויקלונג און גוטע דערגרייכונגען.

די ציוניסטישע פאָרוואַלטונגס־מיטגלידער פון „שמשון" האָבן גלייך געפאָרט אינצופירן אינעם סטאַטוט פון קלוב זייַן ציוניסטישע איינשטעלונג, אונטערשטרייכנדיק, אַז די ספאָרט־גימנאַסטישע באַוועגונג ביי דער יידישער יוגנט איז בלויז אַ מיטל צום ציל. אויך אינעם קלוב גופא האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף פאָר געבן „שמשון" אַ ריין ציוניסטישע באַפאָרבונג. דער עיקר האָבן די ציוניסטן געקעמפט פאָר אַראָפנעמען דעם שוואַרצן שטריך אויף אַלע לעגיטימאַציעס, וואָס זענען געווען איבערגעשטראָכן די דאָרט געדרוקטע וועריטער: „די אויפגאַבע פון דער געזעלשאַפט איז אויך צו דערוועקן דאָס נאַציאָנאַלע באַוואוסטזיין".

אויף דער אַלגעמיינער פאָרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען אין אָקטאָבער 1932 יאָר, איז אַלס ערן־פרעזעס דערווייַלט געוואָרן אינזש' שאָנצער, אַלס פאַקטישער פרעזעס ד"ר מ. מענדערער — אַקטיווער ציוניסט, הענריק פלור אַלס וויצע־פרעזעס. אויסער זיי זענען אין דער פאָרוואַלטונג אַריין: מאַקס באַלזאַם, מגר. י. בינענשטאָק, ז. פעניכעל, ל. גראָבאָוויטש, י. איזראַעלאָוויטש, ד"ר לייבל, פראָפ' מאַלקישער, א. פאָמעראַנץ, שמעון רייך, ס. ראָטענבערג, לעאָן שפּינדלער און א. ווינריב. „שמשון" איז איצט געוואָרן אַן אויסגעשפּראָכן ציוניסטישער קלוב. דאָס איז געקומען צום אויסדרוק דורכן באַטייליקן זיך פון די מיטגלידער אין די אַרבעטן לטובת קרן קיימת לישראל און אין אַלע אָפּיציעלע ציוניסטישע פאָרוואַלטונגען.

די אַלגעמיינע פאָרזאַמלונג, פאָרגעקומען אין אָקטאָבער 1933 יאָר, האָט דעם פרעזעס ד"ר מענדערער אייגנעשריבן אינעם „ספר הזהב" פון קרן קיימת, אַלס אויסדרוק פון אָנערקענונג פאָר זייַנע פאַרדינסטן פאָרן קלוב. אויף דער דאָזיקער פאָרזאַמלונג זענען אין דער פאָרוואַלטונג געווייַלט געוואָרן: ד"ר מ. מענדערער (פרעזעס), ד"ר י. פייג (וויצע־פרעזעס), אַרגאָנד, בינענשטאָק, הענריק פלור, גראָבקאָוויטש, גוטער, קאַץ, ד"ר לייבל, פאָמעראַנץ, אַרמיאַן, שפּינדלער, ווינריב, רייך, ד"ר לאַנטנער. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד"ר גרינבערג, איזראַעלאָוויטש און ד"ר שענקעל.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ שאַך־סעקציע, צו וועלכער עס האָבן געהערט די בעסטע אָרטיקע שפּילער, ווי מגר. פערלבערג (אומגעקומען נאָך דער באַפרייאונג אין וואַרשע, אין יאָר 1947, בעתן באָדן זיך אין דער וווייסל), דער יינגערער פערלבערג, ראָדאָמישלער, ווימיסנער, בערנפעלד, קורץ און אַלבאַן. דעמזעלבן יאָר איז די סקי־סעקציע פון „שמשון" אָנגענומען געוואָרן אַלס מיטגליד אינעם פוי־לישן סקי־פאָריין.

די וווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער געזעלשאַפט „שמשון" איז אַלץ וווייטער געגאַנגען אויף דער ציוניסטישער ליניע. דער ענערגישער און אַרבעטזאַמער פרעזעס ד"ר מענדערער האָט דערגרייכט, אַז אויף דער אַלגעמיינער פאָרזאַמלונג פון „שמשון", פאָרגעקומען דעם 18־טן דעצעמבער 1938 יאָר, האָט ער געקאָנט מעלדן, אַז די פאַוואַלטונג האָט געקויפט אַ פלאַץ פאָר אַן אייגענעם ספאָרט־סטאַדיאָן; אַז ס'איז אייגעצאָלט געוואָרן אַ באַדייטנדיקע סומע צו בויען דעם „כפר המכבי" אין ארץ־ישראל; אַז דער מיטגליד פון „שמשון" מילעק שיף האָט

דער פרעזעס פון „שמשון" ד"ר משה־דוד קאַסאָוו"ע ד"ל בײַ דער יוגנט אויף דער זומער־קאָלאָניע פון „שמשון".

7. מאַנשאַפֿט פֿון „מכבי" פֿון טאָרנע פֿון 1925 יאָר

אין טשענסטאַכאָוו שוין צום פערטן מאָל געוואונען די אינדיווידועלע מייסטערשאַפט אין פוילן אין פינג־פּאָנג, און אַז דערזעלבער מילעק שיף האָט אַלס רעפּרעזענטאַנט פון פוילן זיך באַטייליקט אין דער וועלט־מייסטערשאַפט־פּאַרמעסט אין לאָנדאָן; אַז די פינג־פּאָנג סעקציע פון „שמשון״ האָט צום פערטן מאָל באַקומען דעם ערן־טיטל מייסטער פון פוילן אין פינג־פּאָנג. צום לעצטן מאָל איז אויף דער אויבנ־דערמאָנטער פאַרזאַמלונג אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פּרעזעס (צום צווייטן מאָל) ד״ר מענדערער, וויצע־פּרעזעס ד״ר איגנאַצי זיידענוורג, מגר. יעקב בינענשטאָק, נחמיה בירנפעלד, זיגמונט פליישער, לעאָן גראַבקאָוויטש, הענריק גוטער, דוד קליינהענדלער, ד״ר אַדאָלף קאַץ, מאָניעק קאַץ, ד״ר וואָלף מאַנדעל, הענריק מעסינגער, ז. מיללער, ה. אַרמיאַן, שמעון רייך, י. ריין, ס. זיגפריד, הוגו שפילער, טעאָדאָר ראָט, י. טייטעלבוים, א. ווייניריב. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: ד״ר גרינבערג, ד״ר ב. טשעך, און אינעם חברים־געריכט: ד״ר א. כאַמעט, הענריק פלור און אינזש׳ מ. רייך.

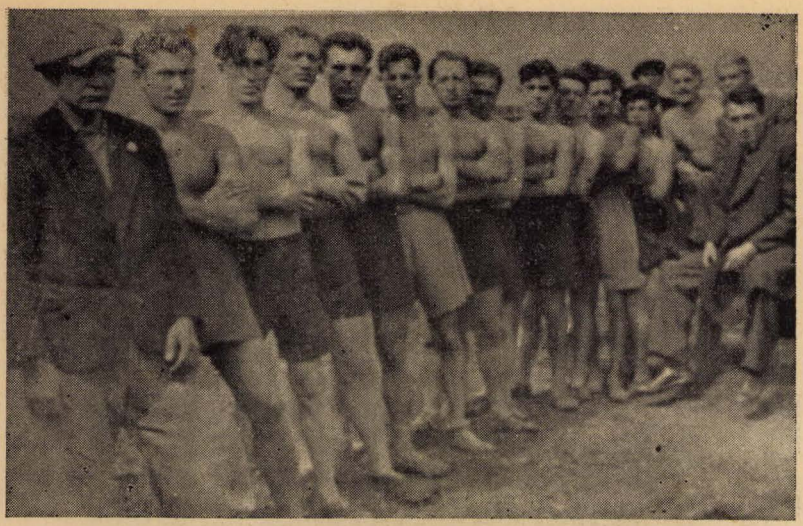
די לעצטע פאַרוואַלטונג האָט שנעל אויסגעפירט די אויף איר אַרויפגעלייגטע אויפגאַבן. פּרילינג 1939 יאָר איז איבערגעגעבן געוואָרן דער שיין־אויסגעשטאַטער אייגענער ספּאָרט־סטאַדיאָן פון „שמשון״. די פייערלעכע דערעפענונג פונעם סטאַד־יאָן האָט צוגעצויגן מאַסן מענטשן פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, פאָרשטייער פון פאָליטישע פאַרטייען, מיליטער און מאַכט־אָרגאַנען. אויף דער פייערונג זענען מיט באַגריסונג־רעדעס אַרויסגעטרעטן: פּרעזעס פון „שמשון״ — ד״ר מ. מענדערער, ד״ר א. כאַמעט אין נאָמען פון דער יידישער קהילה, ווי אויך פאָרשטייער פון סטאָראָסטוווע און מיליטער. נאָך די רעדעס איז פאָרגעקומען אַ דע־פילאַדע פון אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס מיט די פענער. דאָס איז געווען די לעצטע דעפילאַדע פון דער ציוניסטישער יוגנט אין טאָרנע פאָרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז אַנטשטאַנען אַ צווייטער יידישער ספּאָרט־קלוב אונטערן נאָמען זש. מ. ס. (זשידאָווסקאַ מלאָדזשעזש ספּאָרטאָווע״ — יידישע ספּאָרט־יוגנט), וועלכער האָט זיך אויך אָנגעשלאָסן אינעם וועלט־פאָרבאַנד „מכבי״ און געשטאַנען אונטערן איינפלוס פון דער רעוויזיאָניסטישער באָוועגונג. דער דאָזיקער קלוב האָט אַנטוויקלט אַ געוג אַקטיוווע און בריייטע ספּאָרט־טעטיקייט און דערגרייכט אפילו אַן אייגן שפילפעלד. אָבער אַלע פרווון צו פאַרייניקן „שמשון״ מיט זש. מ. ס., האָבן זיך געענדיקט מיט אַ דורכפאַל.

אין יאָר 1933 איז אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון זש. מ. ס. דערוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: ד״ר ב. שפּייזער — פּרעזעס, וו. גוטווירט — וויצע־פּרעזעס, ע. סאַלפעטער — סעקרעטאָר, מ. גרושאָוו — קאַסיר, מ. שפילמאַן, א. ליס, מ. אַבענד, מ. לעזער.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אַנטשטאַנען ספּאָרט־קלובן אויך ביי יידישע אַרבעטער. ביים בונד איז געשאַפן געוואָרן דער ספּאָרט און טורן־פאַריין „מאָרגנשטערן״ און די לינקע פּועלי־ציוניסטישע יוגנט האָט געהאַט איר אייגענעם ספּאָרט־קלוב „גוויאַזדאַ־שטערן״. פּרטים וועגן די צוויי ספּאָרט־פאַריינען האָבן מיר געלייענט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען.

די פּיאָנערלינקע דערעפֿנונג פֿונעם קאָנגרעס־סעמינאַר „שמשון" איז יאָ 1939 אין פּאַריז.
שמייגעניק פֿון לינקס: ד"ר אינעסם באַלעך. ז. צוצונדיק: ד"ר שלמה גאָלדבערג מיט פֿרוי
און פֿאַכמער און די פּריזער מערערער אין אסתר כאַפּעס.

אַ גרופּע ספאָרטלער ביים טאָרנער ספאָרט־פאַריין „מאָרגענשטערן־יוטשענקא" אין יאר 1945

ספאָרט־קלוב „הפועל"

אין יאָר 1933 איז ביי דער ליגע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל געגרינדעט געוואָרן דער אַרבעטער־ספּאָרט־קלוב „הפועל", וועלכער האָט געהאַט סעקציעס: פוסבאָל, ספּאָרט־שפּילערייען און לייכט־אַטלעטיק.

אַלע יידישע ספּאָרט־קלובן האָבן ריוואָליזירט צווישן זיך פּאַר אַ בעסער שפּיל, פּאַר אַ בעסער אָרט אין דער ספּאָרט־באַוועגונג, און די באַזונדערע ספּאָרט־דערגרייכונגען פון יעדן יידשן ספּאָרט־קלוב האָבן אָנגעפילט מיט שטאָלץ די הערצער פון דער טאָרנער יידישער באַפעלקערונג.

טאָרנע ליגט אין תורבות און צוזאַמען מיט איר די יידישע ספּאָרט־קלובן.

ד"ר אברהם כאמעט

יידישע סאציאלע און געזעלשאפטלעבע הילפס־טעטיקייט אין טארנע

I

וואילטעטיקע פאריינען און קאמיטעטן אין טארנע

1. ביקור-חולים

פון די פריסטע צייטן האָט די סאָציאַלע הילף פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דער טעטיקייט פון דער יידישער קהילה. ביז דער ערשטער העלפט פון נייַנצנטן יאָרהונדערט איז אין טאָרנע נישט געווען באַקאַנט קיין שום יידישע אָרגאַניזאַציע פון אַ פילאַנטראָפישן כאַראַקטער. וואָס אַן אמת, האָט פריער שוין עקזיסטירט די געזעלשאַפט „יד חרוצים", אָבער זי האָט זיך באַגרענעצט בלויז צו יידישע האַנטווערקער, און דאָס בלויז צו אייגענע מיטגלידער.

די עלטסטע יידישע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציע אין טאָרנע איז געווען ביקור־חולים, וועמענס ציל עס איז געווען צו געבן אומזיסטיקע מעדיצינישע הילף אָרימע יידן, דעקן אַ טייל אויסגאַבן פאַר מעדיקאַמענטן. אין יאָר 1889 האָט די חברה באקומען אַלס אייגנטום אַן אייגן הויז פון אַ ירושה פון ישראל ראַפאַפּאָרט, און פון דעמאָלט אָן האָט זי זיך געפונען אין אַן אייגענער געביידע אויף שערָאקע 5, וואו עס איז אויך אינגעאָרדנט געווָארן אַ שול צום דאָוונען, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה און איז באַגלייך מיט אַלע בתי־מדרשים און שולן אין טאָרנע פאַרניכטעט געוואָרן דורך די היט־לעריסטישע באַנדיטן. אין דער שול פון ביקור־חולים איז געווען אַן אָנדענק־טאָוול וואו עס זענען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון פאַרדינסטפולע פאַר־וואָלטונגס־מיטגלידער פון דער אינסטיטוציע, וועמענס פרעזעס אין יאָר 1889 איז געווען שלמה צינז און סעקרעטאַר — שלמה קליינער.

די דאָזקע געזעלשאַפט האָט אַנטוויקלט אַן אויסערגעווייַנלעכע וויכטיקע און נוצלעכע טעטיקייט, רעטנדיק אין פיל פאַלן אַ סך אָרעמע קראַנקע. אין אָר 1932, האָבן צו די אָנפיר־אינסטאַנצן פון דער געזעלשאַפט געהערט פאָלגנדע פערזאָנען: אליהו בראָן, ד״ר וואָלף שענקעל, גבריאל דורסט, אבוש מאַנהייט, נ. ה. באַלזאַם, לעאָן בראָוו, בן־ציון שניידער, וויקטאָר גרינהוט, יעקב פאַביאַן, הירש לייב פאָגעל־פאַנג, בן־ציון פאַריזער, מלך ריינהאָלד, יוסף גליק, ישראל מאַן, ס. ל. וואָלק, ס. קליין, י. ל. טעמער, יצחק ענגעלבערג, יהודה פאַלמאַן, ס. בליץ, נתן קעלער, בער־נאַרד ליכטינגער, משה ליבער, מעכל וואַנדער. פרעזעס פון דער געזעלשאַפט אין דעם דאָזיקן יאָר איז געווען אליהו בראָן, וויצע־פרעזעס — וואָלף שענקעל, קאַ־סיר — גבריאל דורסט און מאַנהייט. קאָנטראָלאָרן — באַלזאַם און בראָוו, פאַר־

וואַלטער — וויקטאָר גרינהוט און מעכל שניידער, וועלכע האָבן מיט באַזונדערער זאָרג און קרבנות־גרייטקייט איבערגעגעבן זיך דער דאָזיקער אַרבעט. סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפט איז געווען י. פאַביאַן.

וויקטאָר גרינהוט איז געשטאָרבן דעם 29־טן אויגוסט 1932. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט און אַ דאָנק זיינע כאַראַקטער אייגנשאַפטן, איז ער באַליבט געווען ביי די ברייטסטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע, דערביי האָט ער אַלס סוחר באַזונדערס זיך אויסגעצייכנט מיט ערלעכקייט און געווייסנהאַפטיקייט. דער טויט פון דעם דאָזיקן גוטן יידן און בירגער, האָט אַרויסגערופן אַן אַלגעמיינעם און אויפריכטיקן טרויער אויף דער יידישער גאַס. אַ יאָר שפעטער, דעם 12־טן נאָוועמבער 1933 איז געשטאָרבן גבריאל דורסט, אַ מאַן מיט אַ קרישטאַלענעם כאַראַקטער, שטענדיק טעטיק און גרייט צו העלפן, וועלכער האָט מיט אַ ברייטער האַנט געשטיצט און סובסידירט אַלע פילאַנטראָפישע און וואוילטעטיקע אינסטיטוציעס אין טאָרנע. ער איז אויך געווען אַ געטרייער דיסציפלינירטער ציוניסט, געבנדיק גרעסערע געלט־סומען פאַר ארץ־ישראל פאָנדן. אַלס פאָרשטייער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז ער געווען מיטגליד אין דעמאָלטיקן ראַט פון דער יידישער קהילה. דער טויט פון דעם דאָזיקן שטיל באַשיידענעם געזעלשאַפטלעכן טוער און ציוניסט האָט אַרויסגערופן גרויס טרויער ביי דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז געווען טעטיק דיזעלבע פאָרוואַלטונג, פאָרגרעסערט בלויז מיטן צוקלויבן דעם ד״ר פינק, וועלכער איז צוזאַמען מיט מ. ל. באַלזאַם געווען באַזונדער אַקטיוו אין די אַרבעטן פון דער געזעלשאַפט. אַלע אויבן־אויסגערעכנטע מיטגלידער (אויסער גבריאל דורסט און וויקטאָר גרינהוט) זענען טראַגיש אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע תליינים. כבוד זייער אָנדענק!

2. בית־לחם

בית־לחם איז געווען אַן ערנסטע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציע אין טאָרנע. לויטן סטאַטוט איז דער ציל פון דער געזעלשאַפט געווען צו לינדערן די נויט פון יידן אין טאָרנע. אין משך פון פיל יאָרן איז אין שפּיץ פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע געשטאַנען די אומדערמידלעכע און איבערגעגעבענע פילאַנטראָפישע טוערין, די שוין עלטערע פרוי מרים שנור, די פרוי פון טאָרנער שטאָטישן רב שנור. פיל געלייסטעט פאַר די אַרבעטן פון דער געזעלשאַפט האָט די פרוי אַנטאַניאַ עדעלשטיין, וועלכע איז אין משך פון פיל יאָרן געווען סעקרעטאַרין פון בית־לחם. פון אַ באַריכט וואָס פרוי עדעלשטיין האָט אָפּגעגעבן אויף אַ פאַרזאַמלונג דעם 22־טן אַפּריל 1928, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין יאָר 1927 האָט די געזעלשאַפט פאַרטיילט שטיצע פאַר אַרעמע יידן אויף אַן אַלגעמיינער סומע פון 5.000 זלאָטעס. אויסער דעם איז אויף יומטוב פאַרטיילט געוואָרן מעל, צוקער, קוילן, וועש פאַר 170 משפּחות, און 70 קינדער פון דער תלמוד־תורה איז געגעבן געוואָרן אָנטאָן, אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג

אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: די רביצין מרים שנור אַלס פאָרזיצערין, די פרוי פון דזשיקאָוור רבי חוה האָראָוויץ אַלס וויצע־פאָרזיצערין, אַנטאָנינאַ עדעלשטיין אַלס סעקרעטאַרין, ראָזאַליאַ גרינשטיין — קאַסירערין, פייגע לעזער און עמאַליאַ פאָל־טער אַלס מיטגלידערינס פון דער קאָנטראָל־קאָמיסיע. אויסער דעם זענען דער־ווייל געווען: רעגינאַ זיגלער, מינאַ באַראָן, צילאַ הירשפעלד, בראָניסלאָוואַ פערל־מאַן, מחלה ראָזנער. די נייע פאָרוואַלטונג האָט אַנטוויקלט אַ נאָך ברייטערע טע־טיקייט און פונעם באַריכט, אָפגעגעבן אויף דער אַלגעמיינער פאָרזאַמלונג דעם 12־טן מאַי 1929, דערווייסן מיר זיך, אַז די פילאַנטראָפישע טעטיקייט פון דער געזעל־שאַפט האָט געמאַכט גרויס פאָרטשריט. בעת אין יאָר 1926 האָבן די הכנסות באַ־טראָפן 5.128 זלאָטעס, אין יאָר 1927 — 6.198 זלאָטעס, זענען זיי אין יאָר 1928 דערגאַנגען ביז 8.497 זל. אין דעם באַריכט־יאָר זענען 470 משפחות באַטיילט געווארן מיט מזומן־געלט, מיט קוילן, מעל און וועש. גרויס דערפאָלג האָט געהאַט דער אין יאָר 1928 געגרינדעטער אייזערנער פאָנד א. נ. „מלבוש ערומים", פאַר וועמענס צוועק עס איז אין אַ קרעדיט־אינסטיטוציע דעפאָנירט געווארן אַ סומע פון העכער 500 דאָלאָר, וואָס איז אין שפּעטערדיקן יאָר דערגאַנגען ביז 1.000 דאָלאָר. אין די וויטערדיקע יאָרן האָט געאַרבעט די זעלבע פאָרוואָלטונג, צו וועל־כער עס זענען נאָך צוקאָמפּטירט געווארן די פרויען פאָדווע און וויינטראוב (איצט אין ישראל). שטיל, אָן רעש האָבן די דאָזיקע איידעלע און גוטהאַרציקע פרויען געאַרבעט, כדי טראָגן הילף די אָרעמסטע פון די אָרעמע. אויסער צילע הירשפעלד און פרוי וויינטראוב — איז קיין איינע פון זיי נישט געבליבן לעבן. זיי זענען אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט בעת דער היטלעריסטישער אָקופאַציע. כבוד זייער אָנדענק!

3. נושאי המטה ומנחם אבלום

אַ וויכטיקע פאָזיציע פאַר סאָציאַלער הילף אין טאַרנע איז געווען די געזעל־שאַפט נושאי המטה. די אויפגאַבע פון דער געזעלשאַפט איז געווען צו שטיצן אָרעמע און קראַנקע, באַזונדערס ביים איבערטראָגן דעם טויטן קערפער פון שטוב אויפן בית־עולם, און ביים געבן הילף די אָרעמע משפחות פון די פאַרשטאָר־בענע. די דאָזיקע געזעלשאַפט איז געווען גאָר פאָפולער ביי טאַרנער יידן, און אין יאָר 1932 האָט זי געציילט 800 מיטגלידער.

אין יאָר 1931 איז אויסגעווייטלט געווארן אַן אויסגעברייטערטע פאָרוואָלטונג מיט גבריאל דורסט אַלס פּרעזעס און העניך האָלענדער אַלס וויצע־פּרעזעס.

עס האָט אויך עקזיסטירט אַ באַזונדערער פרויען־קאָמיטעט ביי דער חברא־קדישא, וועלכער האָט זיך פאָרנומען מיט נייען תכריכים און מטהר זיין געשטאָר־בענע פרויען. אָנגעפירט מיט דעם פרויען־קאָמיטעט האָט די אומדערמידלעכע אלמנה פון רב שנור, און די פרויען: גאָלדע מאַזעל, עלזאַ זינגער, מעכלאַ באַראָן און חיה'טשע רובין. צו יעדער צייט האָבן זיי פרייוויליק געגעבן די לעצטע הילף זייערע מיטבירגערינס.

4. „צדקה"

מיט די גאָר אַרעמע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע האָט זיך פון די פריסטע יאָרן אָן פאַרנומען די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער קהילה. אַ גרויסע צאָל טאַרנער יידן איז אָבער געווען אָנגעוויזן אויף הילף פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. דער דאָזיקער סיסטעם פון געבן הילף האָט אָבער באַגינסטיקט בעטלעריי. דערפאַר איז אויף דער איניציאַטיוו פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1928 אַ ספעציעלער קאָמיטעט, וועלכער האָט באַשלאָסן אויפשטעלן אַ געזעלשאַפט פאַר פערמאָנענטער שטיצע פאַר אָרעמע. אַ דאַנק די באַמיאונגען פון דעם דאָזיקן קאָמיטעט, אין וועמענס שפיץ עס זענען געשטאַנען וואָלף געצלער, ד״ר י. פייג, און זיגמונט פעניכעל, איז געגרינדעט געוואָרן די געזעלשאַפט „צדקה". די פאָנדן פאַר דער געזעלשאַפט זענען באַשאַפן געוואָרן דורך מיטגלידס־אָפצאָל און דורך סובוועניצן פון דער קהילה. אַלע בעטלער אָדער די וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין שטיצע, זענען רעגיסטרירט געוואָרן, מען האָט אַרויסגעגעבן זיי לעגיטימאַציעס, אויף וועמענס סמך זיי האָבן באַקומען וועכנטלעכע אונטערשטיצונגען. די מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט האָבן באַקומען שילדלעך מיט אויפשריפטן, אַז ביי זייערע אייגנטימער טאָר מען נישט בעטלען.

אויסערדעם האָט די געזעלשאַפט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע פון קאַנטראָל און סאַציאַלע שוץ איבער די אָרעמע, באַזונדערס איבער זייערע קינדער, ווי אויך באַקעמפן בעטלעריי ביי מענטשן פעאיקע צו אַרבעט דורך געבן זיי אַ מעגלעכקייט צו אַרבעטן.

די ערשטע פאַרוואַלטונג פון דער געזעלשאַפט „צדקה" איז דערווייל געוואָרן אין חודש יוני 1928 יאָר, אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: אברהם שפילמאַן (פרעזעס), ד״ר פייג (וויצע־פרעזעס), שניידער (קאַסיר), פעניכעל (קאָנטראָלער), מאיר ראָזענבוים (סעקרעטאָר). צו דער שאָנונגס־קאָמיסיע זענען דערווייל געוואָרן: וואָלף געצלער, האָניג, מ. שאָפיראָ, ישראל העניג, טשעכאָווסקי און מאוריצי הוטער. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: מאיר לעוו, לעאָפאָלד שינאָגעל און דוד זיידען. אויסערדעם האָבן געהערט צו דער פאַרוואַלטונג: ד״ר שפאָן, ראָזענבערג, ח. פעסעל, קליינהענדלער, ענגעלבערג, קורץ יחיאל, ח. ל. קאָרן, ראָזענבערג, ח. פעסעל, שענירער, שטיגליץ און שעכטער.

אין משך פון אַ קורצער צייט האָט די געזו. „צדקה" געציילט אַ גרויסע צאָל מיטגלידער. פון 177 מיטגלידער ביי דער גרינדונג, איז די געזעלשאַפט דערגאַנגען ביז 245 מיטגלידער אין דעצעמבער 1928. פאַר 5 חדשים האָט דער אומזאַץ באַטראָפן 8.955 זלאָטעס, פון וועלכע עס איז פאַר סטאַבילע חודשלעכע אונטערשטיצונג אויסגעצאָלט געוואָרן פאַר דער צייט 6.383 זלאָטעס, דערביי האָט דער אויסצאָל באַטראָפן די סומע פון 9 ביז 17 זלאָטעס, אָפהענגיק פון די הכנסות וואָס די געזעלשאַפט האָט געהאַט אין דעם געגעבענעם מאָמענט. וועגן דער שטייגדיקער טעטיקייט פון דער גזו. „צדקה" קאָן דינען דער פאָקט, וואָס אויף דער אַלגעמיינער באַריכט־פאַרזאַמלונג דעם 3־טן נאָוועמבער 1929, האָט וואָלף געצלער אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג דערקלערט, אַז דער ביזאיצטיקער אומזאַץ פון

דער געזעלשאַפט האָט זינט דער גרינדונג באַטראָפן די סומע פון 28.607 זלאָטעס.

דער אויבנדערמאָנטער קאָמיטעט (מיט קליינע פערזאָנעלע ענדערונגען) האָט אָפּפערווויליק אויסגעפירט זיינע פליכטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער וואָס האָבן שפעטער זיך געפונען אין טאָרנער געטאָ, האָבן אין די שוועריסטע באַדינגונגען, וועו זיי גופא האָבן זיך געפונען אין אָנבליק פון טויט אין דער סאָמע גרעסטער נויט, — נישט פאַרגעסן וועגן זייערע נאָענטע, אַרגאַניזירנדיק אַ געהיימע דרינגענדע הילף פאַר די הונגעריקע און קראַנקע.

5. „אנשי חסד"

אַ ברייטע פילאַנטראָפישע טעטיקייט לטובת די אָרעמסטע יידן אין טאָרנע, האָט געפירט די געזעלשאַפט „אנשי חסד". אָרעמע האָנטוועקער, קליינהענדלער, וועלכע האָבן שוין נישט געהאַט קיין מיטלען צום לעבן, וואָס האָבן געלעבט אין הונגער און קעלט, און אָפּגעהאַלטן זיך פון וועגן זיך נאָך הילף, האָבן געפֿאָסן פון דער הילף מצד דער געזעלשאַפט, באַזונדערס פון מעדיצינישער הילף.

די לעצטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון „אנשי חסד" איז פאָרגעקומען דעם 18טן אַפּריל 1938, אונטערן פאָרזיץ פון בערנאָרד לייב. עס איז דעמאָלט אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאָרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: בערנאָרד לייב (פּרעזעס), יוסף שמואל גראָס (וויצע־פּרעזעס און קאַסיר), שמעון אַפּעל (סעקרעטאָר), הערמאַן הערציג (קאָנטראָלער), מתתיהו קאָרנרייך, שמעון אָסטערווייל, שלמה מאורער, ראובן פעניכעל, קלמן ליס, וואָלף נאַכמאַן, יעקב שטיינער, ישעיהו הערבסט, ישראל גאָלדוואַסער, פייוול באום, אהרון לעזער, שלמה שיף, יוליוש האָבערמאַן, ישראל אָסטערווייל, חיים גאָלדבערג, שמואל בעטריבניס, שלמה בלייכער, ישראל ליינוואַנד, נחמן רעזנערט. פשוטע, אָרנטלעכע טאָרנער יידן האָבן אָן רעש און אָן פּרעטענסיעס זיך געווידמעט דער אַרבעט צו פאַרלייכטערן דעם גורל פון זייערע נאָענטע. אָלע זענען זיי אומגעקומען פון די הענט פון היטלעריסטישע אויסוואורפן.

6. „אגניסקא"

די יידישע אַקאַדעמישע יוגנט אין געווען אָרגאַניזירט אין די אוניווערזיטעטשטעט. אין קראָקע האָט עקזיסטירט אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע פון יידישע סטודענטן א. נ. „אגניסקא", וואָס איז געווען אָפּאָליטיש און איר ציל איז געווען געבן הילף דער שטודירנדיקער יוגנט אויף די הויכשולן.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אין טאָרנע געווען טעטיק אַ קאָמיטעט, וועלכער האָט זיך פאָרנומען מיט געבן מאַטעריעלע הילף יידישע אָקאַדעמיקער, וואָס האָבן געשטאָמט פון טאָרנע און זיי האָבן שטודירט

אין די אוניווערזיטעטן אין לאַנד און אין אויסלאַנד. די טעטיקייט פון דעם דאָזיקן קאָמיטעט, צו וועלכן עס האָבן געהערט ד״ר אַדאָלף קאַץ, שלמה ריין, ד״ר ט. שוואַרץ און ד״ר א. כאַמעט, איז געווען באַגרענעצט צוליב די מאַגערע פאַנדן. דער דאָזיקער קאָמיטעט איז אָבער געווען דער יסוד פאַר א גרעסערער זעלבסט־הילף־אַרגאַניזאַציע פון יידישע אַקאַדעמיקער אין טאַרנע.

אין יאָר 1928 עקזיסטירט שוין אין טאַרנע די אַרגאַניזאַציע „אַגניסקאָ״, אויפן ביישפיל פון קראָקע, און נעמט אַרום אַלע יידישע אַקאַדעמיקער אין טאַרנע. פרעזעס פון דער פאַרוואַלטונג אין געווען ר. שטראַמער, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: יעקב בינענשטאָק, פרענקעל, משה קלאַפהאָלץ, פרל׳ קליינפעסעל, ה. שפילמאַן, וואַכטעל און ד״ר וואַנדשטיין. צום חברים־געריכט האָבן געהערט: הענא געצלער, פראַנקא האָניג. די אינערלעכע פאָליטישע קאַמפן האָבן געשטערט דער געזעלשאַפט צו אַנטוויקלן זיך. אין מאַי 1929 יאָר, איז פאַרגעקומען א רעאָרגאַניזאַציע פונעם פאַריין און עס איז אויסגעוויילט געוואָרן א נייע פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן זוזאַמענשטעל: י. בינענשטאָק, ר. שענוועטער, צ. מאַרמאָר, פרל׳ מ. זילבערמאַן, דוד הערצאָג. די נייע־דערוויילטע פאַרוואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: יעקב בינענשטאָק — פרעזעס, ראָמאַן שענוועטער — ערשטער וו.־פרעזעס, לעאָן קלאַר, צווייטער וו.־פרעזעס, צילא מאַרמאָר — סעקרעטאַר, הענא געצלער — קאַסירערין. הגם די פאַרוואַלטונגען פון „אַגניסקאָ״ האָבן זיך אָפט געביטן, איז די געזעלשאַפט געווען זייער פאָפולער, און א געוויסן באַגריף פון דער טעטיקייט פון „אַגניסקאָ״ אין טאַרנע, גיט אונדז דער באַריכט פון דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, אָפּגעהאַלטן אין אָקטאָבער 1932. א דאַנק די באַמיאונגען פון דער פאַרוואַלטונג האָבן צען יידישע אַקאַדעמיקער פון טאַרנע באַקומען די מעגלעכקייט צו וואוינען אינעם אַקאַדעמישן הויז אין קראָקע, און עטלעכע מיטגלידער האָבן באַקומען א הנחה אויף דער קאָלאָניע פון „אַגניסקאָ״ אין פּראָנין. די אַלגעמיינע הכנסה פון דער געזעלשאַפט האָט באַטראָפן 3.040 זלאָטעס, דערביי איז פון דער דאָזיקער סומע געגעבן געוואָרן אומפּראָצענטיקע הלוואות אויף א סומע פון 1.300 זלאָטעס און פינף טאַרנער יידישע סטודענטן זענען כסדר סובוועניצאַנירט געוואָרן.

די כסדר וואַקסנדיקע פאַראַרעמונג פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט אויף דער דאָזיקער וויכטיקער געזעלשאַפט אַרויפגעלייגט נייע לאַסטן. „אַגניסקאָ״ האָט געמאָסן פון דער שטיצע פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע.

אין חודש אָקטאָבער 1938 יאָר איז אויסגעוויילט געוואָרן א פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן זוזאַמענשטעל: נתן שיינוועטער (פרעזעס), יוליאַן מענדערער און ווילהעלם ראָונער (וויצע־פרעזעסן), ראַנד, ה. זיידען, אַרגאַנד, בערגלאַס, בראון, פערסטער, מאַן, שניידער, שיפער, שיף, וואַכטעל, וועג. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: מגר. וועסטרייך, ד״ר לאופער, מגר. בלייפעלד. אינעם ערן־גריכט: מגר. צייכנער, מגר. רובין און שינאַגעל.

דאָס איז געווען די לעצטע פאַרוואַלטונג פון „אַגניסקאָ״ אין טאַרנע, די לעצטע פאַרוואַלטונג פון דער טעטיקער און נוצלעכער געזעלשאַפט פון יידישע אַקאַדעמיקער. לעבן געבליבן איז בלויז א קליין הייפל, הויפטזעכלעך די, וועלכע האָבן נאָך פאַר דער טראַגעדיע עולה געווען קיין ארץ־ישראל, און די וואָס האָבן זיך

אַפגעראַטעוועט אין ראַטנפאַרבאַנד. די איבעריקע זענען אומגעקומען אין די מאַסן־קברים אַלס קרבנות פון די היטלעריסטישע רוצחים.

7. „נאדזשעיא" („האפענונג")

אין יאָר 1903 איז אין קראָקע אַנטשטאַנען די געזעלשאַפט „נאַדזשעיאַ", וועמענס ציל איז געווען צו ראַטעווען די אָרעמע יידישע שול־יוגנט, קראַנקע אויף טובערקולאָז. פון די שפּענדונגען וואָס די קראָקעווער איינוואוינער האָבן געגעבן, האָט די געזעלשאַפט־זיינערצייט איינגעקויפט אַ הויז אין שטשאַוונין, וואָס איז שפּעטער פאַרקויפט געוואָרן, כדי צו דערמעגלעכן דאָס איינשאַפן זיך אַ גרעסער הויז אין ריטראָ. אַנדערע גאַליצישע שטעט האָבן מיט אייפערזוכט געקוקט אויף דעם הערלעכן אויפטו פון די קראָקאָווער איינוואוינער און אויך זיי האָבן געוואָלט ראַטעווען די אָרטיקע יוגנט פון טובערקולאָז. זיי זענען אָבער אין פינאַנסיעלן זין געווען צו שוואַך צו שאַפן עפּעס ענלעכעס, און דערפאַר האָבן אַ גאַנצע ריי שטעט אין גאַליציע זיך אָנגעשלאָסן אָן דער קראָקעווער געזעלשאַפט. צווישן אַנדערע איז אין יאָר 1924 געשאַפן געוואָרן אין טאַרנע אַן אָפּטיילונג פון דער געזעלשאַפט „נאַדזשעיאַ", וועמענס אויבערגעבענסטער טוער איז געווען פּראָפעסאָר מינוט אָן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה ד״ר עדוואַרד שאַליט. אַ דאַנק זיין קרבנותפולער און איבערגעגעבענער אַרבעט, האָט די טאַרנער אָפּטיילונג אַריינגעטראָגן דער קראָקעווער צענטראַלע אַ גרעסערע געלט־סומע ,און פון דעמאָלט אָן האָט מען יאָר־יערלעך איבערגעוויזן גרעסערע סומען דער קאַסע אין קראָקע, וואָס האָט דערמעגלעכט טאַרנער יידישע שילער, באַדראָטע פון טובערקולאָז, צו גענייסן און היילן זיך אין דער רייך־אויסגעשטאַטער סאַנאַטאָריע אין ריטראָ. די דאָזיקע הומאַניטאַרע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע איז געווען שטאַרק פאָפולער בייַ דער יידישער באָפעלקערונג אין טאַרנע. ד״ר שאַליט, מיט דער הילף פון נאָך עטלעכע טאַרנער איינוואוינער, האָט געזאָרגט פאַר דער אינסטיטוציע און נישט דורכגעלאָזט קיין אירן געלעגנהייט אויף איינצוזאַמלען די נויטיקע פאָנדן. זיין אַמביציע איז געווען יעדעס יאָר אייַנצואַרדנען דעם באַל פאַר „נאַדזשעיאַ", וואָס האָט געדינט אַלס פינאַנסיעלער יסוד פאַר דער טעטיקייט פון דער טאַרנער אָפּטיילונג. די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין טאַרנע האָט נישט געקאַרגט קיין באַשטייַערונגען פאַר דער אויבנדערמאַנטער געזעלשאַפט, און ד״ר שאַליט איז געווען גליקלעך, ווען ער האָט געקאָנט דערציילן, אַז ער האָט אַרויסגעשיקט אַ גרעסערע צאָל טובערקולאָז־קראַנקע יידישע יוגנטלעכע פון טאַרנע. ד״ר שאַליט האָט געהערט צו די אידעלסטע און מוסטערהאָפטע יידישע בירגער פון טאַרנע אין איז געווען טעטיק געזעלשאַפטלעך אויס די אידלסטע מאָטיוון. הגם ער האָט נישט געהערט צום נאַציאָנאַלן לאָגער, האָט ער מיט דרך־ארץ זיך באַצויגן צו דער ציוניסטישער באָוועגונג, שטענדיק אונטערשטרייכנדיק זיין צוגעהעריקייט צום יידנטום. נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז ד״ר שאַליט געווען אַ געוויסע צייט אין לעמבערג, וואו ער האָט געאַרבעט אַלס דאָקטאָר

אין דאָרטיקן שפּיטאָל. ער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זיין אָנדענק!

8. געזעלשאפט צו שטיצן ארעמע יידישע יוגנטלעכע פון די מיטלשולן

אין משך פון לאַנגע יאָרן איז אין טאָרנע געווען אַ זאָרג איבער דער שול־יוגנט, הגם אין באַגרענעצטן שטח. נאָך אין די עסטרייכישע צייטן איז אין טאָרנע געווען טעטיק אַ קאָמיטעט מיט ד״ר האָכבערג בראש, וועלכער האָט פון פאָנדן טיילווייז צוגעטיילטע פון באָראָן הירש׳ס פונדאַציע, געגעבן הילף דער יידישער שול־יוגנט, באַזונדערס דורך אייגקויפן פאַר זיי לערנביכער און אָנטאָן אין ווינטער.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט דער קאָמיטעט אויסגעבריטערט זיין טעטיקייט. עס איז אָנגעטאָנען אַן „געזעלשאַפט צו שטיצן יידישע אָרעמע יוגנטלעכע פון די מיטלשולן״, אין וועמענס שפּיץ עס איז פון יאָר 1930 ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געשטאַנען ד״ר הערמאַן באָבער אַלס פּרעזעס און ד״ר אַדאָלף קאַץ אַלס סעקרעטאָר. אַ דאַנק דער טעטיקייט פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט, האָט די אָרעמע שול־יוגנט געקאָנט באַקומען לערנביכער, וועלכע זענען די לעצטע יאָרן שטאַרק טייער געווען. ד״ר באָבער און ד״ר קאַץ האָבן געמאַכט אַלע באַמיאונגען צו פאָרגרעסערן די פאָנדן פון דער באַשייידענער און נוצלעכער אינסטיטוציע, פאַר וועלכער זיי האָבן געאַרבעט מיט איבערגעבנקייט און אָן רעש.

ד״ר באָבער איז אויך אַ טראָגישן אופן דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע באַנדיטן. ד״ר אַדאָלף קאַץ, פון דער פריסטער יוגנט אַן אַ טרייער און איבערגעבענער ציוניסט, אַ שטילער און באַשייידענער, האָט קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט זיין הילף חברים און פריינט, מיט אַ ברייטער האָנט געשטיצט אַלע פילאַנטראָפּישע און נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. ער איז פלוצום געשטאָרבן אין אוזבעקיסטאָן אין יאָר 1946, אינעם שטעטל קערמין, האָרט פאַרן אָנהייבן די רעפּאָרטראָציע קיין פויילן. כבוד זיין אָנדענק!

9. געזעלשאפט „שוץ איבער דער ארעמער יידישער שול־יוגנט״

עטלעכע יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געוואָרן אַ נייע געזעלשאַפט „שוץ איבער דער אָרעמער יידישער שול־יוגנט״. פונעם באַריכט וואָס איז געווען פאַרעפנטלעכט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ דעם 25־טן פעברואַר 1938, דערוויסן מיר זיך, אַז די הילף פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט אין יאָר 1937, האָט אַרומגענומען 700 שול־קינדער פון אָרעמע עלטערן, 81 פּאָלן פון מעדיצינישער הילף, 60 פּאָלן פון דענטיסטישער הילף. די געזעלשאַפט האָט אויפן ספּאָרט־פּלאַץ „שמשון״ געפירט יעדן זומער אַ האָלב־קאָלאָניע, פון וועלכער עס האָבן געגאָסן

240 קינדער, באַקומענדיק צווישן מאָל אין טאָג עסן (צוזאַמען איז אַרויסגעגעבן גע־ווארן 8570 מאָלצייטן). די באַקליידונגס־סעקציע האָט פונאַנדערגעטיילט 72 מאַנט־לען, 9 אַנצוגען, 20 קלייד‌לעך, 100 פּאָר שיך און געדעקט די אויסגאַבן פּאַר פּאַרריכטן 40 פּאָר שיך. אין דעם אויבנדערמאַנטן באַריכט־יאָר, האָט מען ווינטער דערנערט 180 קינדער מיט פּלייש־מיטאָגן (צוזאַמען איז אַרויסגעגעבן געווארן 4320 מיטאָגן). אויף דער דאָזיקער פּאַרזאַמלונג איז אויסגעווייזלט געווארן אַ פּאַרוואַלטונג אינעם זעלבן צוזאַמענשטעל וואָס פאָריקעס יאָר: ד״ר אָבער ערנסט, פרוי בלאָזער, פרוי ע. בלאָנד, פרוי ס. בלאָנד, פרוי ב. בלאָנדער, פרוי בריג, ד״ר עמיל דינטענפאַס, זיגמונט פעניכעל, פרוי פייגענבוים, פרוי אַננאַ פלור , פרוי אַננאַ גרין, פרוי יאַב־לאָנסקאַ, קעסטענבוים, פרוי ק. קליין, יוסף קאַרנילאָ, פרוי ד״ר לאַנטנער, ד״ר לייבל, פרוי גאָלדע מאָזעל, כ״ו עמיליאַ מאַנדשיין, א. אָסטערווייל, פרוי שענירער, פרוי שפענאַדל (איצט אין ישראל), פרוי שטיינבאָק, ע. שטייער, מגר. טאובעלעס, פרל. פראָפּ׳ טאובעלעס, פראָפּ׳ וואַכטעל, פרוי ד״ר ווייס, פראָפּ׳ ווילדשטיין, פרוי פראָפּ׳ וורובעל, פראָפּ׳ צווועכער. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען דערווייזלט גוואָרן: אברהם ליינוואַנד, דיר׳ שענווועטער, ד״ר וואַנדשטיין (איצט אין לאָנדאָן), ד״ר העניק בלומענפעלד (איצט אין ישראל) און לעאָפאָלד שינאַגעל.

ווי עס איז צו זען פונעם באַריכט, איז די אינסטיטוציע געווען אַ נוצלעכע און געפירט אַ פּאַרצווייגטע טעטיקייט אויף צו לינדערן די נויט ביי דער יידישער שול־יוגנט אין טאָרנע. די קאָמיטעט־מיטגלידער האָבן געאַרבעט ערלעך און איבער־געגעבן דער זאַך, אויסמיידנדיק רעקלאַמע און באַרימערייַ. די אָרעמע שול־יוגנט אין טאָרנע האָט אין זיי געהאָט אמתע איבערגעגעבנע באַשיצער.

אַ וויכטיקע פאָזיציע פאַר טראָגן הילף די אָרעמסטע שיכטן פון דער יידישער באָפעלקערונג אין טאָרנע, איז געווען די טיי־האַלע, וועלכע איז געעפנט געווארן דעם 24־טן יאַנואַר 1937 יאָר אין הויז פון ה׳ ליאָן אויף לוואָווסקע 15, — אַ דאַנק די באַמיאונגען און סובוועניציאָנירונג פונעם אויפזיכט־ראַט און פּאַרוואַלטונג פון דער קאָאָפּעראַטיוועך געזעלשאַפט פאַר קעגנזייטיקן קרעדיט אין טאָרנע. אין דער טיי־האַלע האָט מען פאַרטיילט זיסע טיי און ברויט יעדן אָרעמען צי אַרבעטלאָזן ייד.

מיט איבערגעגעבנקייט און טריישאַפט האָט געאַרבעט די פרוי מינאַ באַראָן ביים טראָגן הילף יידישע קימפעטאָרינס. זי איז געווען פאָרזיצערין פון דער געזעל־שאַפט ״חברה יולדות״. זי האָט געזאָרגט וועגן אַלץ וואָס איז געווען נויטיק דער אָרעמער קימפעטאָרין. פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָט זי גאָרנישט געפאָדערט פאַר זיך — קיין כבוד, קיין לוין. צוזאַמען מיט איר מאַן אליהו באַראָן, געוו. פרעזעס פון דער טאָרנער יידישער קהילה, איז זי בעת איינער פון די אנטי־יידישע אַקציעס אין טאָרנער געטאָ אויסגעזידלט געוואָרן און געטיילט דעם טראַגישן גורל פון די טאָרנער יידן. כבוד זייער אָנדענק!

געווען נאָך אַנדערע געזעלשאַפטן און פילאַנטראָפישע קאָמיטעטן, ווי: הכנסת־כלה, „ברויט און קוילן״ און אנד., אָבער די אייגנטלעכע לאַסט פון סאָציאַלער הילף איז געלעגן אויף די פּלייצעס פון דער יידישער קהילה אין טאָרנע, וועלכע האָט באַדייטנדיקע געלט־סומען פון איר בודזשעט פאַרוועגדעט אויף הילף פאַר אָרעמע, שוין נישט רעדנדיק וועגן דער פסח־אַקציע (קמחא דפסחא). אונטערן אויפ־

זיכט פון דער קהילה, האָט אַ ספּעציעלער קאָמיטעט יעדן יאָר געפירט אַן א. ג. „קוילן־אַקציע״, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט די חשובסטע יידן פון שטאָט מיטן ראָבינאָט אין שפּיץ. דער מאָטאָר פון יעדער אַקציע איז געווען דער לאַנג־יאָריקער באַקאַנטער מזרחי־טוער חנא פּעסעל (איצט אין ישׂראל), וועלכער איז פּאַר יעדן ווינטער צוגעטרעטן צו דער קוילן־אַקציע, אַוועקגעבנדיק זיין גאַנצע פּרייַ צייט דער דאָזיקער אַרבעט. נישט אַלע אַרעמע, וועמען עס איז קאַלט געווען אין די נישט־באַהייצטע וואוינונגען, האָבן אים געקענט. אָבער חנא פּעסעל גופּא האָט געקענט אַלע נויטבאַדערפטיקע, וועמען ער האָט אַהיימגעטראָגן די צעטלען אויף קולן, און באַזונדערס די, וועלכע האָבן געפרוירן אין זייערע היימען און נישט געקאָנט אין זיך גובר זיין די בושה פון דערלאַנגען אַ וועגן אַ צוטייל פון קוילן. אין שפּיץ פון דעם דאָזיקן קאָמיטעט איז געשטאַנען אליהו בּאַראָן, און עס האָבן מיט אים מיטגעאַרבעט די אָנגעזעענסטע יידן, וועלכע זענען צוזאַמען מיט רבנים אַרומגעגאַנגען איבער די רייכערע היימען און געזאַמלט באַשטייערונגען פאַר דער קוילן־אַקציע, דערביי האָט די קהילה אויסגעטיילט פון איר בודזשעט באַדייטנדיקע סובוועניצן אויף דעם צוועק. אונדז איז באַוואוסט דער באַריכט פון דער קוילן־אַקציע אין יאָר 1936/37 אַפּגעדרוקט אין „טיגאָדניק זשי־דאָווסקי״. אינעם אויבנדערמאָנטן יאָר איז געזאַמלט געוואָרן פאַר דער קוילן־אַקציע אין טאָרנע אַ סומע פון 3.095 זלאָטעס מיט 10 גראָשן, און פאַרטיילט זענען געוואָרן 222,650 קילאָ קוילן פאַר 1.743 אָרעמע משפּחות אין טאָרנע. מיט דער אַקציע האָבן דעמאָלט אָנגעפירט: אליהו בּאָראָן און חנא פּעסעל, צום ענגן קאָמיטעט האָבן נאָך געהערט ה. ל. האָלענדער, זיגמונט פּעניכעל און מאָרקוס ראָזענבערג.

שוועך איצט אויסצורעכענען נאָך אַ גאַנצע ריי פילאָנטראָפּישע געזעלשאַפטן, טעטיקע אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע. צוזאַמען מיט דער פינפאונצוואָנציק טויזנט קעפּיקער עדה פונעם טאָרנער יידנטום, אומגעקומען אין די מאַסן־קבֿרים און אין פאַרשידענע טויט־לאָגערן, איז פאַרשוואונדן געוואָרן יעטוועדע שפּור נאָך די שטילע, איבערגעגעבענע, אָפּטמאָל אומבאַקאַנטע געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן געהאָלטן פאַר זייער באַשיידענעם געזעלשאַפטלעכן חוב צו ברענגען הילף זייערע נאָענטע, וועו זיי זענען געווען אין אַ נויט. כבוד זייער אָנדענק!

II

דאס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע

דער אָנהויב פון יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע, איינע פון די שענסטע און נוצ־לעכסטע יידישע אינסטיטוציעס, דאַטירט זיך פון יאָר 1840. דער באַפולמעכטיקטער פון דער דעמאָלטיקער „איזראַעליטישער געמיינדע״ אין טאָרנע, שמואל דאָניעל, האָט אייניגעקויפט פאַרן יידישן שפּיטאָל אַ פּלאַץ נישט ווייט פונעם יידישן בית־הקברות (קויף־קאָנטראַקט פון 20.5 1840, היפּאָטעק־נומער 79).

פונעם אינהאַלט פונעם פונדאַציע־אַקט (ציטירט אין אָריגינאַל אינעם קאַפּיטל „צו דער געשיכטע פון יידן אין טאָרנע״), וואָס איז פּייערלעך איבערגעלייענט

געוואָרן ביים דערעפענען דאָס שפּיטאָל דעם 26־טן יאַנואַר 1842 יאָר, דערוויסן מיר זיך, אַז שוין פון לאַנג האָט אין טאַרנע עקזיסטירט אַ יידישער שפּיטאָל־פאָנד, צונויפגעזאַמלט דורך די דעמאָלטיקע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער קהילה: יעקב גאָלדלוסט, פנחס פאַלעסטער און שלמה פינקעלשטיין, און אַז שוין פריער איז געווען אַ געביידע פאַרן יידישן שפּיטאָל, וועלכעס האָט זיך אָבער געפונען אין צעמטרום שטאָט. אויפן באַפעל פון דער מאַכט איז די געביידע פאַרקויפט געוואָרן און אַזוי אַרום איז דער שפּיטאָל־פאָנד פאַרגרעסערט געוואָרן און די נייע שפּיטאָל־געביידע איז אַ דאַנק דעם אויפגעבויט געוואָרן אויפן נייעם פּלאַץ ביים יידישן בית־עולם אין יאָר 1840. די קאָסטן פון דער אינערלעכער שפּיטאָל־אייניריכטונג זענען געדעקט געוואָרן פון פּרייוויליקע נדבות וואָס די קהילה האָט צונויפגעזאַמלט. צוגעהאָלפן צו דער אַנטשטייאונג פון שפּיטאָל האָט אויך די גינסטיקע באַציאונג צו יידן מצד דעם דעמאָלטיקן עסטרייכישן שעף פונעם גובערניאַל־ראַט און „קרייזהויפטמאַן" אין טאַרנע יאָזעף בריינל פאָן וואָלערשטערן.

צו דער ערשטער פאַרוואַלטונג פונעם שפּיטאָל, וואָס איז אָפּגעגעבן געוואָרן צום עפנטלעכן געברויך דעם 26־טן יאַנואַר 1842 יאָר, האָבן געהערט פיר פאַרוואָלטונגס־מיטגלידער פון דער יידישער גמינע: מעכל פאָלעסטער, אהרון קאַמינער, חיים־לייב פייגענבוים און ליפּא ווינגאַרטן. דערביי האָט די לייטונג פון שפּיטאָל זיך געדאַרפט געפינען אין די הענט פון יעדן דעמאָלטיקן בירגערמייסטער פון שטאָט. לויטן אויבנדערמאָנטן פונדאַציע־אַקט האָבן די הכנסות צו זיכערן די אויסהאַלטונג פון שפּיטאָל געדאַרפט באַשטיין פון די הכנסות פון דער מקוה, באַשטייערונגען פון די שולן און בתי־מדרשים, זאַמלונגען ביי דער געלעגנהייט פון געבורטן, חתונות, האָר אָפּשערן, טויטפאַלן, מצבות שטעלן, אויפרופן צו דער תורה אין שול („עליות"), זאַמלונגען פון ספעציעלע שפּיטאָל־פושקעס וואָס זענען פאַרטיילט געוואָרן אין יידישע היימען. מצד די יידן האָבן דעם פונדאַציע־אַקט אונטערגעשריבן: דעמאָלטיקער קרייזראַבינער ראַפאַפאָרט, די פאַרוואַלטער פון דער יידישער קהילה, די א. ג. „געמיינדע־פאָרשטייער", פנחס פאַלעסטער, ס. פינקעלשטיין, און די שפּיטאָל־פאַרוואַלטער: מעכל פאַלעסטער, ס. א. קאַמינער, חיים־לייב פייגענבאום, ליפּא ווינגאַרטן, הירש קעלער, דוד ראַפאַפאָרט, מענקע וועקסלער אור און י. לוקסענבורג. אַלס עדות האָבן דעם אויבדערמאָנטן דאָקומענט אונטערגעשריבן (מצד די יידן): יצחק קעלער, הערש בערנשטיין, שאול פינקעלשטיין, לייבל מינץ, ישראל באָרענשטיין, מענדל קעלער. דעם אַקט האָבן אויך אונטערגעשריבן: ד"ר עדוואַרד קעלערמאַן — קרייז־פיזיקער און דאָקטאָר.

אָבער אַממיינסטן געהאָלפן דעם שפּיטאָל אין זיין עקזיסטענץ האָט די באַוואוסטע טאַרנער פילאַנטראָפין דבורה וועקסלער. זי האָט דער יידישער קהילה אין טאַרנע פאַרשריבן אַלס אייגנטום אירע צווייי הייזער אויף די גאַסן פאָלוואַרטשנע און נאַווע, מיט דער באַוואָרענישן, אַז די הכנסה פון די הייזער זאָל גיין אויף אויסצוהאַלטן דאָס שפּיטאָל. וועגן די דאָזיקע צוואה איז פאַרשריבן געוואָרן, האָט די הכנסה פון ביידע הייזער געקלעקט פולשטענדיק אויף אויסצוהאַלטן דאָס שפּיטאָל. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז אין אויפנאַם־ביורא פון שפּיטאָל געהאָנגען דער פּאַרטרעט פון פרוי דבורה וועקסלער (געשטאַרבן אין יאָר 1887).

אויסהאַלטן דאָס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע איז נישט געווען קיין לייכטער ענין. דאָס שפּיטאָל האָט פּיל געהאַט צו פאַרדאַנקען דער איבערגעגעבנקייט און אַקטיוויטעט פון דער פאַמיליע שיצער, אַ גאַנצע געגנעראַציע געניטע דאָקטוירים, וועלכע האָבן זיגט דער גרינדונג פונעם שפּיטאָל געאַרבעט דאָרט אַן האָנאָראַר.

דער ערשטער שפּיטאָל־דירעקטאָר איז געווען ד״ר יעקב קרייצער, געשטאָרבן אין יאָר 1888. דערנאָך האָט דעם אַמט איבערגענומען זיין זון ד״ר זיגמונט שיצער (ביזן יאָר 1893), וועמענס יורש ווידער עס איז געווען זיין זון ד״ר לעאָן שיצער. דער לעצטער האָט טריי געאַרבעט אין שפּיטאָל ביזן יאָר 1937.

ד״ר לעאָן שיצער איז געווען אַ באַדייטנדיקער כירורג מיט אַן אויסערגעווייניקער ערודיציע און אינטעליגענץ, אַ פריידענקער און אויפריכטיקער דעמאָקראַט. הגם ער איז געווען ווייט פון יידישן לעבן, האָט ער מיט אַ באַזונדערער זאָרג אַרומגעריגלט דאָס יידישע שפּיטאָל, פאַרטזעצנדיק די בעסטע טראַדיציעס פון זיינע אבות, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט דעם דאָזיקן הייל־אַנשטאַלט. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען אין צימער ביים אָפּעראַציע־זאַל געהאָנגען די פאַרטרעטן פון אַלע דריי אויבנדערמאָנטע אָנגעזעענע דאָקטוירים, וועלכע האָבן אין משך פון צענדליקער יאָרן, אָן אייגננוצן, זיך געווידמעט דער אַרבעט פון העלפן קראַנקע.

אין יאָר 1874 איז פונעם שפּיטאָל־פאָנד איינגעקויפט געוואָרן אַ פּלאַץ ביים שפּיטאָל און זיין שטח איז אַ דאַנק דעם באַדייטנדיק פאַרגרעסערט געוואָרן.

אין משך פון פיל יאָרן האָט אָבער די ווירטשאַפט אינעם שפּיטאָל אונטערגעהינקט. כל־זמן אין דער יידישער קהילה האָבן געבאַלעבאָטעוועט די קהלישע קאָכלעפל פון אַלטן שניט, אַזוי לאַנג האָט דאָס שפּיטאָל געהאַט ווייניק געלט, ווייל מיט דער צייט איז די הכנסה פון דבורה מענקעס הייזער געוואָרן אַזאַ מינימאַלע, אַז ס׳האָט בכלל נישט געקאָנט געמומען ווערן אין חשבון אַלס פאָזיציע אינעם שפּיטאָל־בודזשעט.

ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס יידישע שפּיטאָל פאַרנומען געוואָרן דורכן עסטרייכישן מיליטער און טאָרנער יידן האָבן בכלל נישט געקאָנט געניסן פון דער אינסטיטוציע. ערשט מיטן דערעפענען די קהילה דורך די ציוניסטן (נאָכן סוף פון דער מלחמה), האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תקופה אין דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן שפּיטאָל. די דעמאָלטיקע קהילה־פאַרוואַלטונג, און גאָנץ באַזונדערס אירע מיטגלידער חיים נייגער און ד״ר שמואל שפּאָן, ביי דער מיטאַרבעט פון פרוי גאָלדע מאָזעל, האָבן קודם כל זיך באַמיט צו באַפרייען די שפּיטאָל־געביידע פון מיליטערישער רעקוויזיציע, און כדי איבערצובויען דאָס שפּיטאָל, איז געשאָפן געוואָרן אַ בירגער־קאָמיטעט. נאָך איידער דאָס מיליטער האָט צוריקגעגעבן די געביידע, איז אין אַ צימער וואָס האָט זיך געפונען אין בנין פון דער נייער שול, געעפנט געוואָרן אַן אַמבולאַטאָריום, אָנגעפירט אָן אייגננוצן דורך ד״ר ישעיהו פייג. אַלס שוועסטער האָט דאָרט געאַרבעט פרל. הערצמאָן.

וועז די גאַנצע שפּיטאָל־געביידע צוזאַמען מיט דער אינערלעכער אייניריכטונג, זענען אין יאָר 1928 באַנייט געוואָרן, האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג אייגעפירט אַ שטענדיקן דאָקטוירים־דיזשור, וואָס האָט דערמעגלעכט די קראַנקע אין שפּיטאָל

פערמאַנענטע מעדיצינישע הילף, און קראַנקע וואָס האָבן באַדאַרפט אין דרינגנדע פאַלן אָנגענומען ווערן אין שפּיטאָל, האָבן זיך שוין נישט געדאַרפט וועגדן אין די פריוואַט־וואוינונגען פון אַ דאָקטאָר, כדי צו באַקומען פון זיי אַ דערלויבעניש אָנצוקומען אין יידישן שפּיטאָל.

די געביידע פונעם יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע

ביזן איבערנעמען די טאָרנער יידישע קהילה דורך די ציוניסטן, האָבן די דאָקטוירים אין יידישן שפּיטאָל געאַרבעט גאָר געווּיסנהאַפט, אָן האָנאָראַר. איצט אָבער האָבן די דאָקטוירים אָנגעהויבן באַקומען געהאַלט, הגם אַ זייער באַשיידענעם אָבער אַ רעגולערן. בלויז ד״ר לעאָן שיצער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון געהאַלט און ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זיין אַרבעט אין שפּיטאָל אָן שום לוין. מיט ד״ר שיצער האָבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה מיטגעאַרבעט דער געניטער אינטערניסט ד״ר מ. בלאָך, וועלכער איז אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, — זיין שוועסטער ד״ר בלאָך־מערץ (איצט אין ישראל), ד״ר חיים ווייס (אומגעקומען בעת דער אָקופּאַציע) און פרל. ד״ר זילבער. אויך באַדייטנדיקע יונגע מעדיצינישע כוחות האָבן אונטער דער זאָרגפעלטיקער אויפזוכט פון די דריי געניטע דאָקטוירים, געאַרבעט אין שפּיטאָל און זיך דערוואָרבן פראַקטיק און פאַרטיפט זייער מעדיציניש וויסן, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט קיין צוטריט אין אַנדערע שפּיטעלער.

כדי צו געבן מעדיצינישע הילף די ברייטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג דערעפנט ביים שפּיטאָל אַן אַמבולאַטאָ־

ריום, וואו עס האָבן אַן אייגענוצן געאַרבעט ד״ר ישעיהו פייג (אויגן־קראַנקהייטן), און ד״ר מאַנהיימער. אויסער דעם איז אַרגאַניזירט געוואָרן הילף פאַר די יידן וואָס האָבן זיך געהיילט אינעם אַלגעמיינעם שפיטאָל אין טאָרנע. די קראַנקע יידן אין יענעם שפיטאָל האָבן באַקומען צוגעשטעלט כשר עסן פון דער קיך פונעם יידישן שפיטאָל.

אַ וויכטיקע באַדייטונג פאַר דער אַרעמער יידישער באַפעלקערונג האָט געהאַט דאָס אומזיסטיקע היילן יידיש קינדער פון דער קראַנקהייט וואס איז דעמאָלט געווען פאַרשפרייט ביי אַרעמע יידן מיטן נאָמען „פאַוואוס״. דאָס וויכטיקסטע נייעס אָבער, איינגעפירט דורך דער נייער קהילה־פאַרוואַלטונג גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען דאָס אַוועקשטעלן דעם שפיטאָל־בודזשעט אויף געזונטע יסודות. מען האָט איינמאָל פאַר אַלעמאָל אויפגעהערט זאַמלען שפענדונגען און באַשטייַערונגען אויף אויסצוהאַלטן דאָס שפיטאָל, און אַלע נויטיקע אויסגאָבן האָט פון איצט אָן געדעקט די קהילה פון די שטייערן וואָס יידן האָבן געצאָלט אין דער קהילה. איצט האָבן טאָרנער יידן זיך שוין נישט געשעמט זיך צו היילן אינעם יידישן שפיטאָל, וואָס איז שוין נישט אויסגעהאַלטן געוואָרן פון נדבות, נאָר דורך דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט.

צום געזונט צו מאַכן די לאַגע אין שפיטאָל האָט אויך גורם געווען די רעאָרגאַניזאַציע פונעם סאַניטאַר־דינסט. עס דאַרף ביי דער גלעזענהייט אונטערגעשטראָכן ווערן די אָפּפערוויליקע אַרבעט פון דער עלטסטער שוועסטער קאַראָלאָ קעלהאָפער.

דאָס יידישע שפיטאָל איז געוואָרן אַ צוטריטלעכע אינסטיטוציע פאַר די בריטסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקורונג, און אפילו פאָליאַקן פלעגן נישט איינמאָל גענאָסן פון מעדיצינישער הילף און באַדינונג פונעם שפיטאָל אין טאָרנע.

ווי עס גיט איבער דער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ פון 14־טן פעברואר 1930 יאָר (נומ׳ 7), האָבן אין יאָר 1929 זיך געהיילט אין יידישן שפיטאָל 692 קראַנקע, פון וועלכע 39 זענען געשטאָרבן (בערך 7%), און די איבעריקע האָבן געזונטער־הייט פאַרלאָזט דאָס שפיטאָל. אָנהויב 1930 זענען אין שפיטאָל געווען 31 קראַנקע. קראַנקע פון טאָרנע, וועלכע האָבן אין יאָר 1929 איינגעצאָלט די שפיטאָל־טאַקסע, זענען געווען בלויז 36, דערביי האָט זייער אייגעצאָלטע סומע באַטראָפן 3276 זלאָטעס, 50 גראָשן. פון אויסער טאָרנע זענען אין שפיטאָל געווען 107 קראַנקע, די איינגעצאָלטע סומע — 10.516 זלאָטעס, 50 גראָשן. צווישן די קראַנקע זענען אין יאָר 1929 געווען 29 קריסטן, דערביי זענען 14 פון זיי אָנגענומען געוואָרן לויט דער רעקאָמענדאַציע פון דער קראַנקן־קאַסע. די צאָל קראַנקע אין יאָר 1929 איז געווען בערך דיזעלבע ווי אין יאָר 1928, דאָך האָבן די איינגעצאָלטע סומעס פון די קראַנקע באַטראָפן מיט 1.000 זלאָטעס מערער ווי אין יאָר 1929. מען דאַרף אונטער־שטרייכן, אַז דער אַרייַנגעטראָגענער אָפּצאָל פון די קראַנקע איז פאַרהעלטנים־מעסיק געווען גאָר אַ קליינער לגבי די שפיטאָל־אויסגאָבן, און די יידישע קהילה האָט מיט גרעסערע סומעס געמוזט סובסידירן דאָס שפיטאָל, כדי צו האַלטן עס אויף אַן אַנטשפרעכענדיקן ניוואָ.

אין יאָר 1929 האָבן אין יידישן שפיטאָל זיך געפונען 44 בעטלער פאַר קראַנקע (אין זעקס זאַלן און 4 סעפאַראַטקעס). פיר זאַלן זינען געווען באַשטימט פאַר

דערוואַקסענע, איין זאַל פאַר קינדער, איין — פאַר קימפעטאָרינס. דער פערסאָנאַל איז אין יענעם יאָר באַשטאַנען פון 29 פערזאָן, אריינגערעכנט איין דיזשורנעם דאָקטאָר און צוויי דאָקטוירים וואָס האָבן געאַרבעט אין שפּיטאָל.

אין יאָר 1929 האָט דאָס שפּיטאָל שוין פאַרמאָגט אַ רענטגען־אינסטיטוט אונטער דער לייטונג פון ד״ר מושקאָטנבליט, אַ קוואַרץ־לאָמפּ, און דער אָפּעראַציע־זאַל איז געווען פאַרזען מיט די מאָדערנסטע כירורגישע אינסטרומענטן און אַ „צייס־לאָמפּ״ פון נייעסטן טיפּ.

דאָס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע האָט פאַרנומען איינס פון די ערשטע ערטער אינעם יידישן שפּיטאָל־וועזן אין פוילן. אַ וויכטיקע אַרבעט פאַרן שפּיטאָל האָט געלייסטעט די שפּיטאָל־קאָמיסיע וואָס איז אויסגעטיילט געווארן דורך דער דעמאָל־טיקער קהילה־פאַרוואַלטונג. צו דער קאָמיסיע האָבן געהערט: ד״ר הענריק עהרענפרוינד, חיים נייגער, ד״ר שמואל שפּאַן, א. מאַרגוליעס, חיים אַבערדאַם, י. מאַש־לער, שלמה מעהר און צוקער.

וועז אין דער קהילה האָט זיך אָנגעהויבן די קאָמיסאַרישע הערשאַפט, האָט קודם כל געליטן דערפון דאָס יידישע שפּיטאָל. עס זענען נויטיק געווען פיל אָנשטרענגונגען און באַמיאונגען, כדי נאָך עטלעכע יאָר קריזיסן און ענדערונגען אין דער פאַרוואַלטונג, אויפצוהייבן דאָס שפּיטאָל נישט בלויז צו דער פריערדיקער מדרגה, נאָר אויך צופאַסן עס צו די אויסגעוואַקסענע באַדערפענישן צוליב דער כסדרדיקער פאַראַרעמונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע.

אין יאָר 1937 איז געשטאָרבן דער אומפאַרגעסלעכער דירעקטאָר פון יידישן שפּיטאָל ד״ר לעאָן שיצער. אויף זיין אָרט האָט די קהילה־פאַרוואַלטונג אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר מ. מענדערער, וועלכער האָט אַרויסגעוויזן פיל זאָרג און אינטערעס פאַרן שפּיטאָל, אויפן פאַרשלאָג פון פאַרזיצער פון דער שפּיטאָל־קאָמיסיע ד״ר ע. שאַליט, באַשטימט אַלס דירעקטאָר ד״ר יעזשי שיפּער, געבוירן אין טאָרנע, אַ ברודער פון היסטאָריקער ד״ר יצחק שיפּער ז״ל. ד״ר יעזשי שיפּער האָט בשעתו פראַקטיצירט אינעם יידישן שפּיטאָל אין וואַרשע. דעם 15־טן סעפּטעמבער 1937 יאָר האָט ער איבערגענומען דאָס אַמט פון דירעקטאָר און דעם אַמט פון כירורג אינעם יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע, וואו ער האָט געאַרבעט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אפילו בעת דער אָקופּאַציע האָט ער אַ געוויסע צייט געאַרבעט אין שפּיטאָל ביזן פאַרלאָזן טאָרנע (איצט אַרבעט ער אַלס דאָקטאָר אין קאַטאָוויץ).

אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר שיפּער איז דאָס יידישע שפּיטאָל געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. אינעם ערשטן האַלביאָר 1938 זענען דאָרט געהיילט געווארן 698 קראַנקע, דערונטער 307 אומזיסט. ביים יידישן שפּיטאָל איז געווען טעטיק אַן אַמבולאַטאָריום, מיט וועלכן עס האָט זיך שטאַרק פאַרנומען ד״ר ע. שאַליט. מיט אים האָבן אַן אייגנונצן מיטגעאַרבעט די דאָקטוירים־ספּעציאַליסטן ד״ר ב. רובין (איצט אין טאָרנע), ד״ר שמעון בלאָך און אָנדערע. אין דער אויבנדער־מאָנטער צייט האָבן 2.031 קראַנקע געפאָסן פון מעדיצינישער הילף אין אַמבולאַ־טאָריום.

די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך מיט אַן אַלץ גרעסערן צוטרוי באַצויגן צום

יידישן שפיטאָל, וואָס האָט אָבער נישט געקאָנט אַרומנעמען אַלע קראַנקע. עס האָט אויך געפעלט אַ לאַקאַל און אייניריכטונגען פאַר טובערקולאָז־קראַנקע.

דער לעצטער קהילה־פאַרוואַלטונג אין טאַרנע (פאַרזיצער — ד״ר א. כאַמעט, וויצע־פאַרזיצער — וואָלף געצלער און חיים אַבערדאַם), איז בעת דער הילפס־אַקציע לטובת די יידן־פליטים פון דייטשלאַנד, געלונגען צוציען צו דער אַרבעט אַ גרעסערע צאָל ערנסטע בירגער, וועלכע זענען תמיד געשטאַנען ווייט פון פאָליטיק. די דאָזיקע מענטשן איז געלונגען צו פאַראינטערעסירן מיט אַ פלאַן וואָס איז בשעתו אויסגעאַרבעט געוואָרן דורכן פרעזעס פון דער יידישער קהילה אין טאַרנע, ד״ר מ. מעדערנער, וועגן אויפבויען אַ פאַווילאָן פאַר טובערקולאָז־קראַנקע.

צו דער קהילה האָט געהערט אַן אַלט פאַרטער־געביידע וואָס האָט זיך געפונען נעבן יידישע שפיטאָל. אָט דאָס געביידע איז איבערגעבויט געוואָרן אויף אַ שיינעם שפיטאָל־פאַווילאָן. דער גרינטלעכער רעמאָנט פון דעם געביידע איז מעגלעך געווען אַ דאַנק דער פונדאַציע פון שמעון און זיסל מאַשלער, און דעם באַדייטנדיקן צושטייער פון יוסף מאַשלער. עס איז נישט געווען קיין לייכטע אויפגאָבע אַדורכצופירן דעם ענין, ווייל מען האָט געדאַרפט אויסזוכן וואוינונגען פאַר די איינוואוינער פונעם פאַרטער־הייזל, מען האָט געדאַרפט האָבן נייטיק פאָנדן אויף צובויען אַ שטאָק, אויף איבערבויען דאָס גאַנצע געביידע, איינאַרדנען שפיטאָל־זאַלן אאז״וו.

אַ דאַנק דער אומאייגננוציקער אַרבעט פון אינזש׳ משה רייך, וועטעראַן פון

צו דער פייערלעכער דערעפנונג פונעם פאַווילאָן פאַר טובערקולאָז־קראַנקע אין טאַרנע אין יאָר 1939. זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: ישראל כהן ז״ל, הענריק האַלענדער ז״ל, ד״ר יעזשי שיפער ד״ר אברהם כאַמעט, זיגמונט פליישער, וויליהעלם ליכטבלאו ז״ל, ד״ר מאַשלער ז״ל. שטייענדיק אין דער צווייטער רייַ פון לינקס אויף רעטס: חיים ערליך און די פערטע אין דער רייַ פרוי פליישער ז״ל.

דער ציוניסטישער באַוועגונג אין טאַרנע, וועלכער האָט אָן באַצאָלט אנגעפירט מיט דער גאַנצער בוי־אַרבעט, אַ דאַנק די שפּענדער זיגמונט פליישער, ווו. ליכט־בלאו, בנימין קאַץ, ד״ר מאַשלער (דאָקטאָר־אָקוליסט), וועלכער האָט פון זיינע פאַנדן אייגנאַרדנט אָן אָקוליסטישן קאַבינעט אין דעם געביידע צום באַנוץ פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי אויך אַ דאַנק די אָנשטרענגונגען פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג, באַזונדערס פון איר מיטגליד ישראל קאָהן (אָקטיווער מזרחי־טוער), אַ דאַנק די בירגער ב. שפּענאַדל, וועלכער האָט אנגעפירט מיטן אייַנפירן די עלעק־טרישע אינסטאַלאַציעס, בערנשטיין, טעכנישער לייטער און מענדל דאָאָר, וועלכער האָט געשפּענדעט די סומע פון 10.000 זלאָטע אויף אייַנצוקויפן אַ נייַעם רענטגען־אַפּאַראַט און אייַנארדנען דעם רענטגענאַלאָגישן קאַבינעט, ווי אויך אַ דאַנק דער ענערגישער מיטאַרבעט מצד דעם דירעקטאָר פון יידישן שפּיטאָל ד״ר י. שיפּער און דעם פאַרזיצער פון דער שפּיטאָל־קאָמיסיע ביי דער קהילה ד״ר ע׳ שאַליט, און דוד באַטיסט, פאַרשטייער פון בונד אין דער קהילה־פאַרוואַלטונג, — איז געלונגען די זאַך אַדורכצופירן ביזן סוף. דאָרט ווואו עס איז פריער געשטאַנען אַ קליין פאַר־לאָזט הייזל, איז אויסגעוואַקסן אַ שיינע אייַנשטאָקיקע געביידע מיט גרויסע שיין־אייַנגאַרדנטע זאַלן, מיט אַ רענטגען־קאַבינעט און אָקוליסטישן קאַבינעט פון ד״ר מאַשלער. סוף אַפּריל 1939 איז אינעם גאַרטן ביים שפּיטאָל פאַרגעקומען די פייער־לעכע דערעפענונג פונעם פאַווילאָן. עס האָבן זיך באַטיילִיקט פיל פאַרבעטענע געסט,

נאָך דער פ־יערלעכער דערעפענונג פונעם פאַווילאָן פאר טובערקולאָז־קראַנקע אין טאַרנע אין יאָר 1939.
זיצנדיק לינקע זייט: פרוי פליישער ז״ל, העניריך האָלענדער ז״ל — רעכטע זייט: ד״ר אברהם כאַמעט, ווילהעלם ליכטבלאו ז״ל און ד״ר מאַשלער ז״ל.

פֿאַרשטייער פון דער ציווילער און מיליטעריש־שער מאַכט, פֿאַרטרעטער פֿון פֿאָליטי־שע פּאַרטייען און געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס. די געביידע איז איבערגעגעבן געוואָרן ד״ר שיפּער אַלס אָפּטיילונג פֿאַר טובערקולאָז־קראַנקע ביים יידישן שפּיטאָל.

דאָס יידישע שפּיטאָל איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַ הויכן ניוואָ אַ דאַנק דער איבערגעגעבענער אַרבעט פון שפּיטאָל־דירעקטאָר ד״ר י. שיפּער, ד״ר מ. בלאָך, ד״ר בלאָך־מערץ, ד״ר ב. רובין, ד״ר מושקאַטענבליט און עטלעכע יונגע דאָקטוירים וועלכע האָבן פּראַקטיצירט אין שפּיטאָל. דאָס שפּיטאָל איז באַשאַנקען געוואָרן מיט צוטרוי פון די בריטסטע קרייזן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג. אַלע בעטלעך זענען תמיד געווען פֿאַרנומען, און מען האָט באַדאַרפט אַנהויבן טראַכטן וועגן פֿאַרגרעסערן די שפּיטאָלגעביידע. זיגמונט פּליישער (איצט אין ישראל) האָט געמאַלדן דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג זיין גרייטקייט צוצוהעלפֿן רעאַ־ליזירן דעם פּלאַן וועגן ארויפציען אַ צווייטן שטאָק אויף דער שפּיטאָל־גביידע. די משפּחה בנימין קאַץ, וועלכע האָט געוואָלט אויפטאָן עפּעס פֿאַר דער טאָרנער יידישער באַפֿעלקערונג, האָט אויסגעדריקט איר גרייטקייט אויפצובויען דעם צווייטן שטאָק אויף זייער חשבון. דער ענין האָט באַדאַרפט דערליידיקט ווערן, אָבער דער אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה האָט אוממעגלעך געמאַכט צו רעאַליזירן דעם דאָ־זיקן וויכטיקן פּלאַן.

די קאָאָפּעראַטיוו געזעלשאַפֿט פֿאַר קעגנזייטיקן קרעדיט, אָנגעפירט דורך י. שענוועטער, חיים אַבערדאַם און י. מאַשלער, האָט געגעבן דעם שפּיטאָל אַ גרע־סערן קרעדיט, וואָס האָט דערמעגלעכט דעם דירעקטאָר ד״ר שאַליט אַדורכצופירן דעם רעמאָנט פון אַמבולאַטאָריום און אויסשטאַטן עס מיט די נייסטע היילי־מכשירים. אויך די דאָזיקע אַרבעט איז איבערגעריסן געוואָרן צוליבן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין סעפּטעמבער 1939 יאָר איז דאָס יידישע שפּיטאָל פֿאַרנומען געוואָרן דורך די היטלעריסטישע באַנדעס. בלויז דער פֿאַווילאָן פֿאַר טובערקולאָז־קראַנקע איז געשטאַנען צו דער דיספּאָזיציע פון דער יידישער באַפֿעלקערונג ביזן אויפשטעלן דאָס געטאָ.

אַ בינטל פּרטים וועגן די באַציאונגען וואָס האָבן געהערשט אין יידישן שפּיטאָל נאָכן אַרייַנקומען פון די דייטשן קיין טאָרנע, האָבן מיר באַקומען פון אַ בריוו וואָס איז געשיקט געוואָרן צו ד״ר שמואל שפּאָן קיין חיפה פון ד״ר בערנאַרד טעסטע, וועלכער האָט דורכגעלעבט דאָס היטלעריסטישע גהינום אין טאָרנע און אין לאַגערן, און האָט נאָכן פֿאַרענדיקן די מלחמה, אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע (וואוינט איצט אין ניו־יאָרק). ד״ר טעסטע שרייבט אינעם בריוו פּאַלגנדעס:

„גלייך נאָכן אָקופּירן טאָרנע דורך די דייטשן, האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן אין יידישן שפּיטאָל. דירעקטאָר איז געווען ד״ר שיפּער, אַ וואונדערבאַרער דאָק־טאָר, אַ גוטער ייד און אַן אויסערגעווייניליגער איבערגעגעבענער מענטש. צוזאַמען מיט אונדז האָט געאַרבעט ד״ר לוסטיג, אַ דאָקטאָר אין מיין עלטער, וועלכער איז אין יאָר 1943 דערשאָסן געוואָרן דורך געסטאַפּאָ צוזאַמען מיט זיין כלה — חייקע אַרגאַנד, אונטערן אויסרייד, אַז זיי האָבן געהאַט בדעה צו אַנטלויפן פון געטאָ, וואָס עס איז אגב נישט געווען אמת. מיט אונדז האָבן מיטגעאַרבעט נאָך עטלעכע

דאקטוירים, ווי ד״ר אבענד, ד״ר בלאך, ד״ר ווייס, ד״ר זיגפריד, אבער נאר צו צוויי שעה טעגלעך. אין אנהויב איז נאך די ארבעט געווען א דערטרעגלעכע, די דייטשן האבן זיך נישט זייער באשעפטיקט מיט אונדז. דערנאך אבער, ווען געסטאפּאָ איז אנגעקומען קיין טאָרנע, האבן מיר געהאט אלץ אפּטערע און אומאנגענעמע ווי־זיטן זייערע. די ארבעטס־באדינגונגען זענען געווארן אלץ שווערערע, פונדעסטוועגן האט קיין איין קראנקן נישט געפעלט די הונדערט־פראצענטיקע זארגפעליקייט. מיר האבן נישט באקומען פון קיינעמען קיין געהאלט, מיר האבן זיך אליין אויסגעהאלטן אויף אזא אופן, אז איין רייכער פאציענט האט געצאלט פאר צען ארעמע. די באדינגונגען זענען געווארן אלץ ערגערע, עס איז געקומען דער ערשטער גירוש. איין לאסט־אויטא נאכן צווייטן און פוסגייער־קאלאנעס פון יידן זענען געטריבן געווארן אויפן יידישן בית־הקברות, וואס האט זיך געפונען קעגנאיבער דעם שפּיטאל און דארט זענען זיי דערשאסן געווארן. צווישן די אומאויפהערלעכע זאלפן פון מאשינגעוועהר, געשרייען און יללות פון די געיאגטע און צעשאסענע, האבן מיר אפּערירט, געוויקלט באנדאזשן, באטראכט קראנקע און אויסבאהאלטן אלטע לייט און קינדער. וואס אין אונדזערע הערצער איז פארגעקומען, קאנסטו זי פארשטעלן. איך בין נישט פעאיק צו א קורצער באשרייבונג, פונקט ווי כ׳בין איצט נישט אימ־שטאנד צו שרייבן מערער אויף דער טעמע, ווייל איך בין נאענט צו א גייסטיקן שאק. אין מיין פארשטעלונגס־קראפט זע איך די שטראמען יידיש בלוט און די בערגער טויטע, און דאס ערגסטע — איך הער דאס געשריי פון די געמארדעטע קינדער. פונדעסטוועגן איז יעדער פון אונדז געווען אויף דער וואך. עס איז פשוט נישט צו באשרייבן די העלדישקייט פון אונדזערע קראנקנשוועסטער. דאס אלץ איז פארגעקומען אין א תקופה פארן געטא, איצט קאנסטו זיך פארשטעלן דאס געטא גופא״.

דאס געביידע פון יידישן שפּיטאל און דער פאווילאן פאר טובערקולאז־קראנקע— די פרוכט פון פיליאריקער ארבעט און אנשטרענגונג פון דער יידישער באפעל־קערונג, האט בעת דער אקופאציע געדינט די היטלעריסטישע רוצחים פונעם יידישן פאלק.

די פארבליבענע אין טאָרנע געביידע פון יידישן שפּיטאל און דער טובערקולאז־פאווילאן באלאנגען איצט צום שטאטישן שפּיטאל אין טאָרנע.

III

זקנים־הויז

אין יאר 1913 איז אין טאָרנע געגרינדעט געווארן א גרעסערע יידישע אינסטי־טוציע, דאס א. ג. זקנים־הויז (מושב זקנים). נאך אין 1891 האט מענדעל מאשלער פארשריבן די סומע פון 20.000 גולדן (40.000 קראן) פאר א מושב זקנים. עס איז דעמאלט געגרינדעט געווארן א פונדאציע א. נ. „זקנים־הויז א. נ. מענדל מאש־לער פאר ארעמע אלטע לייט פון משה׳ס גלויבן״. אין יאר 1912 האט די טאָרנער יידישע קהילה פארקויפט דער פונדאציע א נישט באנוצטע געביידע פונעם יידישן

שפיטאָל און אין דעם הויז איז געעפנט געוואָרן א זקנים־הויז. אין נאָמען פון דער פונדאַציע האָט דעם פאַרקויף־אַקט אונטערגעשריבן אַרטור מאַרגוליעס, אין נאָמען פון דער קהילה — יעקב געלדוועדט. די טעטיקייט פונעם זקנים־הויז האָט זיך אָפּט־מאָל אנגעשטויסן אויף שוועריקייטן צוליבן פּעלן פון געלד. ערשט דער אָנשלוס פונעם זקנים־הויז אינעם יידישן שפיטאָל האָט באַפעסטיקט און געברענגט אין אָרד־נונג דעם עצם קיום פון מושב זקנים. דאָס איז מעגלעך געוואָרן אַ דאַנק דעם באַשלאָסענעם סטאַטוט פאַרן זקנים־הויז אין אַפּריל 1933 יאָר, באַשטעטיקט אין נאָוועמבער 1935 דורכן מיניסטער פאַר סאָציאַלן שוץ. פון דעמאָלט האָבן די זקנים זיך געפונען אין אַ באַנייטן אויסרעמאָנטירטן הויז נעבן שפיטאָל און באַקומען עסן פון דער שפיטאָל־קיך. אויך מעדיצינישע הילף איז געגעבן געוואָרן דורכן שפיטאָל־פערסאָנאָל. פאַר די מעדיקאָמענטן פאַר די זקנים האָט געצאָלט די יידישע קהילה, וועלכע האָט אגב געדעקט דעם גאַנצן בודזשעט פונעם זקנים־הויז. דאָרט האָט זיך אויך געפונען אַן אייגענע שול צום דאָוונען. אין יאָר 1929 האָבן אין זקנים־הויז זיך געפינען 27 אַלטע לייט, אין יאָר 1937 — 37. מיט זיי האָט זיך שטענדיק פאַרנומען אַ שוועסטער־פלעגערין און אַ געהילף. אינעם קהילה־בודזשעט פאַרן יאָר 1937 האָט פיגורירט אַ פּאָזיציע פאַרן זקנים־הויז אויף אַ סומע פון 13.500 זלאָטעס.

פיל אינטערעס און אויפמערקזאַמקייט האָט געשאַנקען דעם זקנים הויז ה׳ זיגמונט פליישער (איצט אין ישראל). ער פלעגט יעדן שבת, צוזאַמען מיט

די געבויידע פונעם זקנים־הויז (×) אין טאַרנע

זיין פרוי (אומגעקומען בעת דער אקופאציע) באזוכען דאס זקנים־הויז און איבער־לאזן באדייטנדיקע מתנות ביי יעדן באזוך.

אלע איינוואוינער פונעם טארנער יידישן זקנים־הויז זענען דערמארדעט גע־ווארן דורך די דייטשע באנדיטן. היינט ווערט די געבוידע פונעם מושב זקנים אויסגענוצט דורכן שטאטארט פאר א מיליטעריש שפיטאל און פאר איינער פון די אפטיילונגען פונעם שטאטישן שפיטאל.

IV

יתומים און קינדער־הייזער

דאס פראבלעם פון פארזארגן יידישע יתומים איז ערשט אויפגעשוואומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויסער די יתומים ווערמענס טאטעס עס זענען אומגע־קומען אויף די פראנטן, האט זיך אויך אנגעזאמלט א צאל קינדער ווערמענס עלטערן זענען געשטארבן אין די באראקן אין ניקאלסבורג אין טשעכאסלאוואקיי, וואו זיי זענען עוואקואירט געווארן פון די גאליצישע ערטער וואס זענען פארנומען געווארן דורך דער צארישער ארמיי.

די ניקאלסבורגער יתומים זענען אין טארנע איינגעארדנט געווארן אין דער געבוידע פון דער געוו. שול א. נ. פון באראן הירש, און וועו די געזעלשאפט „שפה ברורה" האט זיך אייגעקויפט אן אייגן הויז פאר אירע שולן, איז ערשט דערעפנט געווארן אן אנשטאלט פאר יידישע יתומים. א דאנק די פאנדן פון דער יידישער עסקאנטע־געזעלשאפט אין טארנע, איז אויפגעבויט געווארן א יתומים־הויז, וואו אלע יידישע יתומים פון שטאט זענען איינגעארדנט געווארן. עס איז געגרינדעט געווארן א באזונדערע געזעלשאפט, וועמענס ציל עס איז געווען זארגן פאר דעם אנשטאלט און שוץ איבערן יידישן יתום.

פון א באריכט וואס איז אפגעגעבן געווארן אויף דער אלגעמיינער פארזאמ־לונג פון דער געזעלשאפט דעם 22־טן אפריל 1928 יאר, דערוויסן מיר זיך, אז אין דעמאלטיקן יאר האבן אין אנשטאלט זיך געפינען 26 יתומים. די אנשטאלט האט זיך פארנומען מיט די יתומים אפילו נאכדעם ווי זיי האבן שוין געהאט פאר־לאזט דאס יתומים־הויז, באמיט זיך אויפצוזוכן פאר זיי קרובים, אויסלערנען א פאך, געבן באשעפטיקונג, מאטעריעל און מאראליש אונטערשטיצן.

פרעזעס פון דער פארוואלטונג איז צו יענער צייט געווען דער אפטייקער מאוריצי אדלער, סעקרעטאר — ד״ר שלמה גאלדבערג, קאסיר — ד״ר מ. מענדערער. דאקטאר פון אנשטאלט איז געווען ד״ר יוליוש זילביגער, וואס האט זיין ארבעט אויסגעפירט טריי און ערלעך. אנגעפירט מיטן אנשטאלט האט דער ענערגישער פעדאגאג דיר׳ ליבליך, וועמען עס האט געהאלפן די פלעגערין פרל. מאהלער.

דער אנשטאלט האט זיך אויסגעהאלטן פון הכנסות פונעם מיטגליד־אפצאל, פון די שטענדיקע סובווענצן פון טארנער מאגיסטראט, יידישע קהילה און דזשאינט. אויף דער אויבנדערמאנטער אלגעמיינער פארזאמלונג אין אפריל 1928 איז דער־

די געביידע פונעם יתומים־הויז אין טאַרנע

ווייל געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: פרוי ד״ר עהרענפרוינד, פרוי ד״ר רבקה פייג (הייסע ציוניסטין, לאַנגיאָריקער מיטגליד פון טאַרנער אַרגאַניזאַציע „מרים״, געשטאַרבן אין ישראל אין יאָר 1948), אַננאַ פלור (איצט אין ישראל), פרוי ד״ר גאָלדבערג, פרוי ד״ר קליין, פרוי אינזש׳ פלאַכטע, פרוי רובין, פרוי שאַנצער (איצט אין קראַקע), זאָפיאַ פליישער, דער אַפטייקער אַדלער, ד״ר שלמה גאָלדבערג, ד״ר הענריק גאָלדשטערן, וואָלף געצלער, ד״ר וואָלף מאַנדעל (איצט אין ישראל), ד״ר מענדערער, ד״ר עדוואַרד שאַליט, ד״ר וואָלף שענקעל, לעאָפאָלד שינאַגעל, ד״ר שמואל שפּאַן.

אין יאָר 1937 איז אַלס פּרעזעס פונעם יתומים־אַנשטאַלט אין טאַרנע דערווייל געוואָרן ד״ר וואָלף מאַנדעל, אַלס וויצע־פּרעזעס — ד״ר מענדערער און לודוויק הופערט, סעקרעטאַר — ד״ר שלמה גאָלדבערג, קאַסיר — אַננאַ פלור.

די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אויף אַ גרויזאַמען אופן אויסגעמאָרדעט אַלע יילישע יתומים פון דער אַנטשטאַלט. מיטן יתומים־הויז האָט אַ געוויסע צייט, אויך בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, אַנגעפירט דיר׳ ליבליך, וועלכער איז צוזאַמען מיט די קינדער דערמאָרדעט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים.

אין דער געביידע פונעם יידישן יתומים־הויז אין טאַרנע געפינט זיך היינט אַ יתומים־אַנשטאַלט פאַר פוילישע קינדער.

„יידישע אכראנקע"

אַ גרופּע ציוניסטישע פרויען, טעטיקע אין דער פרויען־אָרגאַניזאַציע „מרים", האָבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון די אָרע־מערע יידישע קינדער אין טאָרנע. זיי האָבן געעפנט פאַר זיי אויף גאָלדהאַמער־גאַס נר׳ 11 אַן „אכראַנקע", אַנגעפירט דורך דער ענערגישער יונגער געזעלשאַפט־לעכער טוערין פרל. שטייער. אין דער אָכראַנקע האָבן די קינדער אין נאָכמיטאָג שעהן באַקומען הילף אויסער דער שול אין לימודים, לעקציעס פון העברעאיש און אַ זעטיק אָוונטברויט.

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די אכראַנקע אַנט־וויקלט אַ פרוכטבאַרע טעטיקייט. אין שפּיץ פון דער אַרבעט איז געשטאַנען ד״ר מענדערער, צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַקטיוויסט איבערגעגעבענע טוער, און צווישן זיי — חיים ערליך, לאַנגיאָריקער ציוניסטישער אַקטיוויסט.

אין יאָר 1937 האָט די אָכראַנקע צום ערשטן מאָל אייַנגעפירט אַ זומער־קאָלאָניע פאַר יידישע קינדער אין פלעשנע נעבן טאָרנע. אויסער דעם האָבן די קינדער באַקומען וואַרעם אָנטאָן, שיך, ווי אויך שול־מכשירים. אין משך פון יאָר זענען פאַר די קינדער אייַנגעאָרדנט געוואָרן פאַרשידענע אימפּרעזעס, ווי: ספּעציעלע אָוונטן און פאָרווייַלונגען. לויטן באַריכט, אָפּגעדרוקט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי" פון 11.3.38, נומ׳ 10, איז אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פאָרגעקומען דעם 27־טן

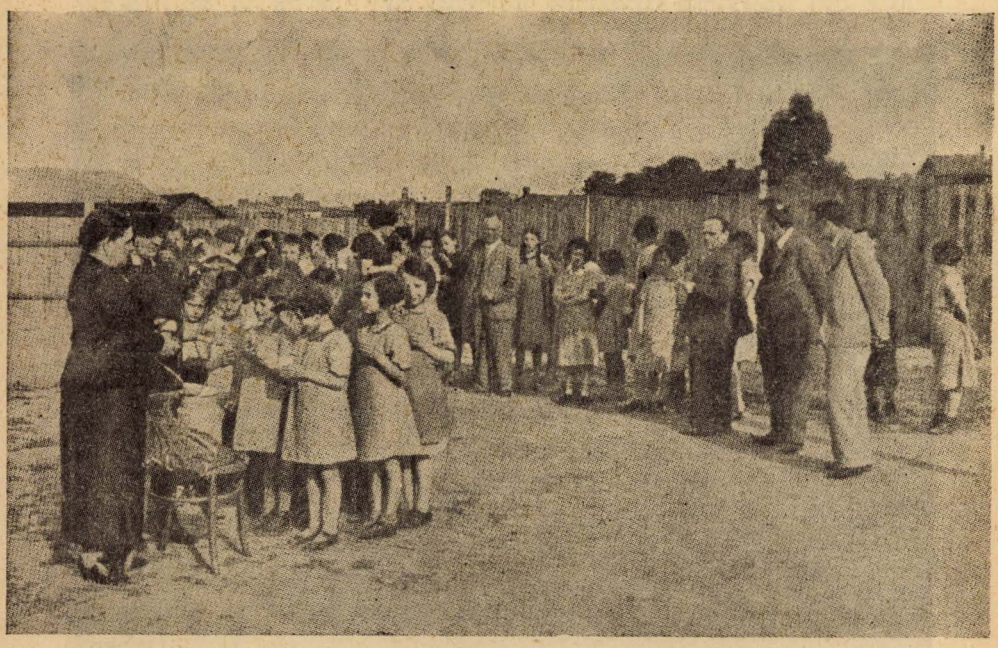
דאָס יתומים־הויז ביי דער „שפה־ברורה". רעכטס: העלא גרינפעלד.
לינקס: פרוי ד״ר האָלענדער.

פעברואַר 1938 יאָר, איבערגעגעבן געוואָרן, אַז 108 קינדער האָבן דעמאָלט געגאָסן פון הילף פון דער געזעלשאַפט. דער בודזשעט פון דער אָכראָנקע האָט אינעם באַריכט־יאָר באַטראָפן 8.250 זלאָטעס.

אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן געוואָרן דורכצופירן אַן אַקציע פאַר אויפבויען אַ געביידע פאַר דער אָכראָנקע און אַדורכפירן אַ ווער־בירונג־אַקציע צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אויף צו באַקומען מערער הילף פאַר דער אַזוי נוצלעכער אינסטיטוציע.

עס איז דעמאָלט אויך אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן זוזאַמענשטעל: ד״ר מ. מענדערער, חיים ערליך, מענדל פאָטאַשמאַכער, דבורה אונגער, גאָלדע מאָזעל, הענריק פלור, בערטאַ פלור, פרוי ד״ר מענדערער, פרוי ד״ר זיידענווערג, חוה ליכטבלאו, פרוי עמיליאַ מאַנדשיין, פרוי לאַנגער, פראָפ׳ צבי צוועכער, פרוי ד״ר כאָמעט (איצט אין ישראל), פרוי וואורצעל (איצט אין ישראל), פרוי פעסל, ד״ר עמיל דינטענפאַס (איצט אין ישראל), ד״ר אברהם כאָמעט. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: דיר׳ שענוועטער, ד״ר בלומענפעלד, חיים פרידמאַן. אין חברים־געריכט: דיר׳ לעאָפאָלד שינאָגעל, מגר. ה. שפילמאַן.

די דאָזיקע פאַרוואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: ד״ר מ. מענדערער — פרעזעס, פרוי לאַנגער און פרוי ד״ר כאָמעט — וויצע־פרעזעסינס, פרוי ד״ר זיידענווערג — סעקרעטאַרין, חיים ערליך — קאַסיר, חוה ליכטבלאו —

קינדער פון דער „ידישער אָכראָנקע״ ביים אָוונט־ברויט
לינקס — ביים אַרויסגעבן דאָס עסן: פרוי ד״ר מענדערער און פרוי לאַנגער
רעכטס: פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער: ע. זויערשטראָם, חיים ערליך, ד״ר א. כאָמעט און ד״ר מ. מענדערער.

פֿאַרטרעטער פון קאַסיר, מענדל פּאַטאַשמאַכער — פֿאַרוואַלטער, צבי צוועכער — ביבליאָטעקאַר, פרוי עמיליאַ מאַנדשיין — באַשפּייזונג־סעקציע, פרוי אונגער — באַקליידונגס־סעקציע, חוה ליכטבלאו — אימפּרעזן־סעקציע, חיים ערליך — סעקציע פֿאַר זומער־קאָלאָניעס, ד״ר א. כאַמעט — פֿראָפּאַגאַנדע־סעקציע, ד״ר דינטענ־פאַס — היגיענישער אויפזיכט.

דער לאָקאַל פון דער אָכראַנקע האָט זיך געפונען אין דער געבוידע פון „שפה ברורה״ (געוו. שול פון באַראָן הירש). די שיינע און נוצלעכע אינסטיטוציע איז אומגעקומען. נישט געבליבן פון איר קיין זכר.

די בונדישע פרעבל־שול

אינעם הויז א. נ. פון ביניש מיכאַלעוויטש, וואו עס האָבן זיך געפונען די יידישע פראָפעסיאָנעלע פאַריינען און די בונדישע אינסטיטוציעס, איז אייגעאָרדנט געוואָרן אַ שיינע מאָדערנע פרעבל־שול, אונטער דער לייטונג פון פרוי ע. בלומענ־קראַנץ. אין דער פאַרשול האָבן געלערנט 60 קינדער אין פאַרשול עלטער. די פאַר־שול איז אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך דער געזעלשאַפט „אונדזערע קינדער״, וואָס פלעגט אויך יעדעס יאָר אייגאָרדנען אַ זומער־קאָלאָניע פאַרן קליינוואַרג. די געזעל־שאַפט „אונדזערע קינדער״ איז געשטאַנען אונטער דער השפעה פון בונד.

אויך אין דער געבוידע געפינט זיך היינט־צו־טאָג אַ נישט־יידישע אַנשטאַלט.

V

פאַריין פון יידישע אינוואַלידן, אלמנות און יתומים

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט איבערגעלאָזט טיפע וואונדן צווישן דער יידי־שער באַפעלקערונג וואָס האָט באַוואוינט די עסטרייכיש־אונגאַרישע מאַנאַרכיע. באַזונדערס געליטן האָט דאָס גאַליציש יידנטום. עס זענען געבליבן נישט נאָר יידישע אינוואַלידן, נאָר גרויס איז אויך געווען די צאָל יתומים און אלמנות נאָך אומגעקומענע אויף די פראָנטן מענער און טאַטעס. די פוילישע רעפובליק, אַנט־שטאַנען אויף די חורבות פון דער האַבסבורג־מאָנאַרכיע, האָט אַרויסגעגעבן אַ גאַנצע ריי פאַראָרדנונגען מיטן ציל צו באַשיצן די מלחמה־קרבנות. אָבער נישט יעדער האָט זיך געקאָנט פונאַנדערקלייבן אין די געהעריקע פאַראָרדנונגען, כדי צו גענישן פון די רעכט וואָס זענען אים געקומען אַלס אינוואַליד צי געליטענער פון דער מלחמה. עס איז דעריבער געוואָרן אַ נויטוועניקייט צו שאַפן יידישע אינוואַלידן־פאַריינען, וואָס זאָלן אויך פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון יתומים און אלמנות. עס איז געווען דער פאַרדינסט פון עטלעכע אינוואַלידן־טוער אין קראָקע, די ה״ה יעקב באָכנער און ד״ר מאַלקנער, וואָס האָבן אַלע אינוואַלידן־פאַריינען אין מערב־גאַליציע אריינגענומען אין איין צענטראַלע, און פאַראייניטלעכט די טעטיקייט

פון די באַזונדערע פאַרייניגן, דינענדיק זיי מיט עפעקטיווער הילף, וועו עס האָט זיך געהאַנדלט אין אינטערוועניגן ביי די צענטראַלע מאַכט־אַרגאַנען.

אויך אין טאַרנע איז געשאַפן געוואָרן אַן אינוואַלידן־פאַריין, וואָס האָט גע־ציילט עטלעכע הונדערט מיטגלידער. דער פאַריין האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו העלפן קריגס־אינוואַלידן, אלמנות און מלחמה־יתומים אויפן געביט פון פאַרזאָרגונג, סאָציאַלע הילף, אויסנוצן קאָנצעסיעס און אַנדערע רעכט וואָס האָבן געהערט אינוואַלידן אין אייגקלאַנג מיט די פאַרשריפטן.

אונדז איז באַקאַנט דער פאַרלויף פון אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פונעם אינ־וואַלידן פאַריין אין טאַרנע, אָפגעהאַלטן דעם 4־טן אויגוסט 1929 יאָר. לויטן בא־ריכט וואָס איז אָפגעגעבן געוואָרן אויף דער אויבנדערמאָנטער פאַרזאַמלונג, האָט דער פאַריין אַדורכגעפירט פיל אינטערוועניגן אין פאַרשידענע אינסטיטוציעס, מלוכהשע און מוניציפאַלע אָמטן און אַנדערע ערטער. דער קאָסע־אומזאָץ פאַרן יאָר 1928/29 האָט באַטראָפן 5719 זלאָטעס 6 גראָשן. עס איז דעמאָלט דערווייליט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: פאָרזיצער — יעקב־בער לאַנגער, וויצע־פאָרזיצער — אברהם וויינסענבערג, סעקרעטאַר — יעקב בלאָך, קאַסיר — יהושע קאַנאַרעק, פאַרטרעטער פון סעקרעטאַר — דוד ענגעל, פאַרטרע־טער פון קאַסיר — משה שנור. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זענען געווייליט גע־וואָן: הערמאַן לינדער, אהרון פאבער און שלום בראון. אינעם חברים־געריכט: אייזיק דאָרף, מענדל טיפענברון, איזידאָר מאַנדעל.

די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג האָט אַלס ערן־מיטגליד פון פאַריין אויסגעווייליט דעם פרעזעס פון דער הויפט־פאַרוואַלטונג יעקב באָכנער און אים אויסגעדריקט אַנערקענונג פאַר זיינע לייסטונגען לטובת די יידישע מלחמה־קרבנות, ווי אויך די וויצע־פרעזעס פון דער הויפט־פאַרוואַלטונג ד״ר ל. שערמאַן און ד״ר מאָלקנער און דעם דעפוטאַט צבי העללער. גלייכצייטיק איז באַשלאָסן געוואָרן אויסדריקן אַ דאַנק די דאָקטוירים פראַנטשישקאַ בלאָך, ד״ר פרענקעל, ד״ר מאַנדעל, ד״ר גאָלדבערג, ד״ר שמעון בלאָך, ד״ר רובין, ד״ר מאָלקנער, פאַר זייער אומזיסטיקער מעדיצינישער הילף די אינוואַלידן. עס איז אויך באַדאַנקט געוואָרן ד״ר שמואל שפאָן פאַר זיינע אומזיסטיקע יורידישע עצות און געריכט־פאַרטיידיקונגען, און די אַפטייקער אַדלער און טאָובעלעס פאַר געבן הנחות ביים קויפן רעצעפטן.

דער אינוואַלידן־פאַריין אין טאַרנע האָט געפירט אַ פרוכטבאַרע טעטיקייט און געוואונען די אנערקענונג נישט בלויז פון זיינע מיטגלידער און פון דער יידישער באַפעלקערונג, נאָר אויך מצד די מלוכהשע און מוניציפאַלע אָרגאַנען, פון דער יידישער קהילה.

די לעצטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען דעם 8־טן מאי 1938 יאָר, אונטערן פאָרזיץ פון דעמאָלטיקן פרעזעס יהושע קאַנאַרעק, וועלכער האָט זינט דער גרינדונג פונעם אינוואַלידן־פאַריין געווידמעט זיך דער אַרבעט פון טראָגן הילף יידישע אינוואַלידן, אלמנות און מלחמה־יתומים. נאָכן באַריכט וואָס איז אָפגעגעבן געוואָרן דורכן סעקרעטאַר ח. מעללער און קאַסיר י. האָכהאוזער, האָט פרעזעס פון דער הויפט־פאַרוואַלטונג פון די פאַרייניקטע אינוואַלידן־פאַרייניגן,

ה׳ באַכנער פון קראַקע, געהאַלטן אַ רעפעראַט. דערנאָך איז אויסגעוויילט געוואָרן אַ נייע פארוואלטונג אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל:

יהושע קאַנאַרעק, יחזקאל מעללער, יוסף האַכהאוזער, אייזיק דאַרף, אליהו זייַדען, אברהם שפּאַנגעלעט. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: מענדעל שלעזינגער, יעקב לאַנגער, איזידאָר מאַנדעל, אינעם חברים־גערייכט: אהרון פאַבער, חיים הערשענפעלד און שלום בראון.

קיין אייניער פון די באַשיידענע און איבערגעבענע טויער אויף דער אַזוי וויכטיקן געביט פון סאָציאַלער הילף פאַר די יידישע מלחמה־קרבנות איז נישט איבערגעבליבן צווישן די לעבעדיקע. זיי האָבן פאַרפולט די מאַסן־קברים אויפן יידישן בית־עולם אין טאַרנע, אַדער די גאַז־קאַמערן פון די היטלעריסטישע קרעמאַטאָריעס.

כבוד זייער אַנדענק!

VI

אומפראַצענטיקע ליי־קאַסע „גמילת־חסד"

די פאַראָרעמונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע, באַזונדערס אין די לעצטע יאָרן ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָס אָנגענומען גאָר שאַרפע פאָרמען. די אַרבעטס־פלעצער פון יידישע סוחרים אין האַנטווערקער האָבן זיך ליקווידירט און דער יידישער מיטלשטאַנד איז אריינגעפאַלן אין אַלץ אַ גרעסערער נויט.

געווען אין טאַרנע אַן אינסטיטוציע וואָס האָט געקאָנט זיך פאַרנעמען מיט ראַטעווען די מענטשן פאַרן פולשטענדיקן חורבן. דאָס איז געווען די אָנפראָצענטיקע ליי־קאַסע „גמילת־חסד", וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן דורך דער יידישער קהילה, וועו זי איז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אָנגעפירט געוואָרן דורך די ציוניסטן. דער ציל פון דער געזעלשאַפט איז געווען צו געבן אומפּראָצענטיקע הלוואות די פאַראָרעמטע סוחרים און האַנטווערקער. אַזוי אַרום האָט מען געקאָנט אָפּראָטעווען הונדערטער אַרבעטס־וואַרשטאַטן. אין משך פון עטלעכע יאָר איז די דאָזיקע אינסטיטוציע אייגעשטאַנען אין נישט ריכטיקע הענט. הגם „גמילת חסד" האָט געקאָנט ווערן אַ ברכה פאַר פיל יידישע עקזיסטענצן אין טאַרנע, האָט מען צו דער אינסטיטוציע נישט צוגעלאָזט די מענטשן וועלכע האָבן אַן אייגנוצן געוואָלט אַרבעטן לטובת איר אַנטוויקלונג. ערשט וועו עס איז פאַרענדיקט געוואָרן די צייט פון קאָמיסאָרישער הערשאַפט אין דער טאַרנער יידישער קהילה, און פאַרשידענע „פאָליטיקאַנער" אין קאָכלעפל האָבן פאַרלוירן יעטוועדע השפּעה אויף דער יידישער גאַס, איז מעגלעך צו רעאָרגאַניזירן די גמילת־חסד קאַסע.

אַ דאַנק דער פאַרשטענדיקונג פון אַלע פאָליטישע גרופירונגען, איז אין יאָר 1937 רעאָרגאַניזירט געוואָרן די אינסטיטוציע. דעם 3־טן מאַי 1937 איז אונטערן פאָרזיץ פון הערמאַן פלור (געשטאָרבן אין ישראל אין יאָר 1949), פאָרגעקומען

אַ קאָנפערענץ פון פאַרשטייער פון אַלע פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס וועגן איבער־בויען די אומפראַצענטיקע ליי־קאַסע „גמילת־חסד״. נאָכן אַרייַנפיר־וואָרט פון אליהו געווערץ, פרעזעס פון „אגודה״, איז אַלס פאַרזיצער דערווייַלט געוואָרן וואָלף געצ־לער (פרעזעס פון מזרחי). נאָך אַן אויסשפּנדיקער דיסקוסיע, איז דערווייַלט גע־וואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג פון פאָלגנדע פערזאָנען: דוד באַטיסט (בונד), ד״ר א. כאַמעט (פרעזעס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע), וואָלף געצלער (פרעזעס פון דער מזרחי אַרגאַניזאַציע), אליהו געווירץ (פרעזעס פון אגודה), חנא פעסטעל, זיגמונט פליישער, הערמאַן פלור, הענריק האָלענדער, שמעון קייל, ברוך קרישער, נחמן רעננערט, ווילהעלם רובין, איזאַק שענוועטער, פנחס טרינטשער (מזרחי), שלמה וואָלק, ישעיה ערליך. אַלס פאַרטרעטער: בצלאל מיללער, ד״ר חיים ווייס. אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: קורץ יחיאל, בערנאַרד לייב, יוסף מיללער, און זייערע פאַרטרעטער — משה עקשטיין, לאָזער זעלינגער.

די נייע פאַרוואַלטונג האָט געמאַכט ווייטגייענדיקע באַמיאונגען צו ברענגען קאָנסטרוקטיוע הילף און גלייך געשטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיט דער דזשוינט־צענטראַלע אין וואַרשע.

די דאָזיקע פאַרוואַלטונג האָט זיך קאָנסטיטואירט אויף פאָלגנדן אופן: הערמאַן פלור — פרעזעס, אליהו געווערץ, הענריק האָלענדער, ישעיהו ערליך און זיגמונט פליישער — וויצע־פרעזעסן, ד״ר א. כאַמעט — סעקרעטאַר, פנחס טרינטשער — קאַסיר.

מיט יעדן טאָג איז געוואַקסן די באַדייטונג פון גמילת חסד, וואָס האָט זיך אפילו אַריבערגעטראָגן אין אַן אייגענעם לאָקאַל אויף דער גאַס „פאָר דעמבעם״. דער פרינציפ פון דער ליי־קאַסע איז געווען צו געבן הלוואות אויסשליסלעך אויף קאָנסטרוקטיוע צוועקן, אין דער הויך פון 100 זלאָטעס, וואָס די הלוואה־נעמער האָבן אָן פראָצענטער אומגעקערט אין ראַטעס צו 2 זלאָטעס אַ וואָך. וועגן דער באַדייטונג פון דער הילף זאָגט אַמבעסטן עדות דער פאַקט, אַז בלויז אין די חדשים יאַנואַר און פעברואַר 1938 יאָר זענען אַרויסגעגעבן געווארן 107 הלוואות אויף אַ סומע פון איבער 7.000 זלאָטעס (פון אַ באַריכט אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ נומ׳ 9, פון 4.3.38).

דער נישט גרויסער קאַפּיטאַל מיט וועלכן די גמילת־חסד קאַסע האָט דיספּאַ־נירט, האָט נישט דערמעגלעכט אויסצובריייטערן איר טעטיקייט, ווי אויך באַדינען די גרויסע צאָל פעטענטן וואָס האָבן זיך געוועדעט נאָך הילף.

די דזשוינט־צענטראַלע אין וואַרשע האָט אין שייכות מיט דער גרויסער פּראָ־דוקטיוויזאַציע־אַקציע פאַר יידישע מאַסן, אָנגעהויבן אין יענער צייט אויפצושטעלן גמילת־חסדים קאַסעס אין באַזונדערע ראַיאָנען פון פוילן און אויסברייטערן זייער טעטיקייט. צו דעם צוועק האָט דער דזשוינט אַרגאַניזירט ראַיאָן־קאָנפערענצן פון די ליי־קאַסעס. אויך אין טאַרנע איז פאַרגעקומען אַזאַ ראַיאָן־קאָנפערענץ, וועלכע ווערט אַזוי באַשריבן אין „טיגאָדניק זשידאָווסקי״ (נר׳ 6, 11.2.38):

זונטיק דעם 6־טן פעברואַר 1938 יאָר איז אין טאַרנע פאַרגעקומען אַ קאָנפע־רענץ פון די אומפראַצענטיקע גמילות־חסד קאַסעס פון מערב־גאַליציע מיטן אָנטייל פון 70 דעלעגאַטן פון 32 ערטער. פון דער דזשוינט־צענטראַלע אין וואַרשע זענען

צו דער קאָנפערענץ געקומען דיר׳ גיטערמאַן, אינספעקטאָר קאָגאַן און פרוי אינזש׳ רייכערט. געעפנט די קאָנפערענץ האָט אליהו געווערץ, וויצע־פרעזעס פון טאָרנער גמילת־חסד. נאָכן באַערן מיט אויפשטיין דעם פאָרשטאָרבענעם פעליקס ווּאַרבורג, איז דערוויילט געוואָרן אַ פרעזידיום פון דער קאָנפערענץ אין פאָלגנדן צוזאַמענ־שטעל: מאָשלער (ניי־סאַנץ) אַלס פאָרזיצער, ד״ר וואָסערמאַן (ריישע), הערמאַן פלור (טאָרנע), ד״ר דוד אייכענהאָלץ (ראָפּטשיץ), מיללער (גאָרליץ), שנעפּט (דעמביץ), קאָן (גריבאָוו), אַשער (סאַנאָק), גאָלדשטיין (קראָסנע) — אַלס וויצע־פאָרזיצער און אַלס סעקרעטאַרן — ד״ר שפּיגעל (גרויס־ראַדאָמישל) און מגר. פינק (קראָסנע), אין נאָמען פון דער טאָרנער קהילה־פאָרוואָלטונג האָט די קאָנפערענץ באָגריסט וויצע־פרעזעס וואָלף געצלער, דערנאָך האָט דיר׳ גיטערמאַן געלייענט אַ רעפעראַט וועגן די יסודות פון די גמילות־חסד קאַסעס, אַרומרעדנדיק דעם גאַנצן קאָמפּלעקס יסודותדיקע און אָרגאַניזאַציאָנעל־אַדמיניסטראַטיוועּ פראָבלעמען פון די קאָנפערענץ. פרוי אינזש׳ רייכערט האָט רעפערירט וועגן ווירטשאַפטלעכן איבערבוי פונעם פּוילישן יידנטום. אין דער דיסקוסיע, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ, האָבן זיך באַטייליקט: קאָהן (גריבאָוו), שענווּעטער (טאָרנע), שנעפּס (דעמביץ), מיללער (גאָרליץ), ד״ר קופּפער (זאַקליטשין), גאָלדשטיין (קראָסנע), הרב עלבאָום (לאָנצקאָ), ד״ר אייכנהאָלץ (ראָפּטשיץ), אשער (סאַנאָק), אינזש׳ גאָלדפלוס (סטוטשין), רענערט (טאָרנע), מעללער (קריניץ), בראָטמאַן (מושין), סאַנדער (ניי־סאַנץ), ד״ר וואָסערמאַן (ריישע), ד״ר כאָמעט (טאָרנע), באָטיסט (טאָרנע) און ד״ר ווייס (טאָרנע). אין זייערע רעדעס האָבן די דעלעגאַטן דערציילט וועגן דער קלאָגענדיקער לאָגע פון דער יידישער באָפעלקערונג אויף דער פראָווינץ און אַרויסגערוקט אַ גאַנצע רייַ דעזידעראַטן אויפן אַדרעס פון דער דזשוינט־צענטראָלע אין וואַרשע.

די דיסקוסיאָנען אָבן געענטפערט דיר׳ גיטערמאַן און אינספעקטאָר קאָגאַן פון וואַרשע. צום סוף איז דערוויילט געוואָרן אַ רעזאָלוציע־קאָמיטעט מיטן ד״ר כאָמעט אין שפּיץ, וועלכער האָט פאָרן פלענום פון דער קאָנפערענץ רעפּעריּרט די רעזאָ־לוציעס וואָס די קאָמיסיע האָט באָשטעטיקט. די דעלעגאַטן האָבן אייגשטימיק אָנגע־נומען די פאָרגעלייענטע רעזאָלוציעס, דערביי דאָרף אונטערגעשטראָכן ווערן די רעזאָלוציע וואָס דריקט אויס אַ דאַנק דעם דיר׳ גיטערמאַן און אינספעקטאָר קאָגאַן פאָר זייער אַרבעט לטובת דער אָנטוויקלונג פון די קאָסעס, ווי אויך אַ רעזאָלוציע וואָס אָפּעלירט צו דער טאָרנער לאָנדסמאַנשאַפט אין אָמעריקע וועגן שטיצע פאָר די קאָסעס״.

די קאָנפערענץ און די אָנוועזנהייט פון די דעלעגאַטן פון דער דזשוינט־צענט־ראָלע האָט פיל בייגעטראָגן צו דער פאָרשטאָרקערונג פון דער טעטיקייט פון דער טאָרנער גמילת חסד קאָסע. מיט יעדן טאָג איז געוואָקסן די צאָל באָדערפטיקע, פאָר וועלכע די סומע פון 100 זלאָטע איז געווען זייער גאָנץ „אומזאָץ־קאָפּיטאָל״, מיט וועלכן זיי האָבן פאָרדינט אויף פרנסה. שראָגן־זיצערס, האָנטווערקער, כאָלופּ־ניקעס, קליינענדלער — האָבן זיך מאָסנווייז געוונדט צו דער קאָסע וועגן הילף, וואָס האָט באָדאַרפט זיין אַ שנעלע, אַ באָלדיקע. עס זענען געווען טעג, וועו צענד־ליקער נויטבאָדערפטיקע האָבן געוואָרט אינעם לאָקאָל פון דער קאָסע, ביז עס

האָט זיך פון די צווייער זלאָטעס פון אַנדערע צוריקגעצאָלטע, אָנגעזאַמלט אין דער קאַסע די סומע, וואָס איז געווען נייטיק אין דעם טאָג.

און וועו עס האָט אין דער קאַסע געפעלט געלט אויסצוצאָלן די אַלע, פאַר וועלכע די הלוואה איז געווען אַ לעבנס־פראַגע — און נישט איינמאָל האָט טאַקע געפעלט געלט כדי אויסצוצאָלן אַ צוויי דריי טויזנט זלאָטעס — דעמאָלט האָבן די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, הערמאַן פלור ז״ל, אליהו געווירץ ז״ל, העניק האָ־לענדער ז״ל, זיגמונט פליישער צו לאַנגע יאָרן און אַנדערע, נישט לאַנג געוואַרט און זיי האָבן אונטערגעשריבן וועקסלען אויף דער נייטיקער סומע און מען האָט נאָך דעמזעלבן טאָג אויסגעצאָלט אַלע באַשטעטיקטע הלוואות.

דער סעקרעטאַר פון דער קאַסע ד״ר אברהם כאַמעט האָט באַקומען פון דער דזשוינט צענטראַלע אין וואַרשע אַ דאַנקבריוו פאַר דער אַרבעט אין דער טאָרנער גמילת חסד קאַסע.

מיט באַזונדערער וואַרעמקייט און ערנסטקייט האָט זיך באַצויגן צו דער אַרבעט אין דער גמילת חסד קאַסע דוד באַטיסט און אַ סך צייט און אַרבעט האָבן געאָפפערט דער קאַסע פנחס טרינטשער און ברוך קרישער.

די פאַרוואַלטונג פון דער גמילת חסד קאַסע אין טאָרנע האָט באַטראַכט די שווערע עקאָנאָמישע לאַגע פון דער יידישער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג אין טאָרנע, באַזונדערס פון די האַנטווערקער, כאַלופניקעס און קליינהענדלער, און באַשלאָסן אַדורכצופירן אַ גרויסע אַקציע אויף אויסצובריייטערן די טעטיקייט פון דער קאַסע. צו דעם צוועק איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן אַ ווירטשאַפטלעכע קאָנפערענץ פון אַלע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטלעך־פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס וועלכע זענען געווען פאַרבונדן מיט ברענגען קאָנסטרוקטיווע הילף דער יידישער באַפעל־קערונג אין שטאָט. אויף דער קאָנפערענץ האָט אויך געדאַרפט זיין אַ דעלעגאַט פון דזשוינט פון וואַרשע.

די דאָזיקע קאָנפערענץ איז נישט אַרויס פון די צוגרייטונגס־ראַמען. די מלחמה און דער אומקום פונעם טאָרנער יידנטום האָבן אַ סוף געמאַכט צו דער אַזוי שיינער און נוצלעכער זעלבסהילף־אינסטיטוציע אויף דער יידישער גאַס אין טאָרנע.

זכרונות, געשטאלטן און טיפן

ד"ר ישעיהו פייג

זכרונות

זייענדיק אַלט 13 יאָר, בין איך פאַרכאַפּט געוואָרן מיטן ציוניסטישן שטראָם. צו יענער צייט האָב איך פאַרברענגט מיינע זומער־פעריען ביי מיינע עלטערן אויפן דאָרף. כ׳בין געהאָט איבערגעגאַנגען אין פערטן קלאַס גימנאַזיע און אויפן קאָלנער פון מיין מונדיר האָבן געגלאַנצט פיר זעלבערנע פאַסעקלעך. אַ געוויסן טאָג האָב איך זיך געאיילט צו באַזוכן די פרוי, אַן אלמנה, ביי וועמען מיינע עלטערן האָבן מיך איינגעאָרדנט אויף אַ וואוינונג („סטאַנציע") בעתן לערנען אין שטאָט. מיין סטאַנציע האָט זיך געפונען אויף דער קאָשאָראָווע גאַס, אַנטקעגן די קאַזאַרמעס. אויף דעמזעלבן הויף האָט געוואוינט די משפחה בינענשטאָק, אייגנטלעך די אלמנה (וועלכע האָט זיך אויסגעהאַלטן פון געבן לעקציעס צוריקגעשטאַנענע שילער) מיט אירע דריי קינדער: מאַקס, דעמאָלט שוין אַ סטודענט אויפן אוניווערזיטעט; אַדאַם, אַ גימנאַזיע־שילער, און שרה — אַ שילערין אין דער פאָלקסשול. אַריינקומענדיק אין הויף, האָב איך פלוצים דערזען מאַקסן אין טרויער־קליידונג, אַ שוואַרצן באַנד אויפן הוט און אַ שוואַרץ שלייפל אין דער לאַק, כ׳בין אַ ביסל צעטומעלט געוואָרן דערפון און כ׳האָב נישט געוואָגט אים פרעגן וואָס ס׳איז געשען. ערשט אַרויפ־קומענדיק צו דער פרוי, האָב איך זי געפרעגט וואָס מיינט מאַקס׳ טרויער־קליידונג, האָט זי מיר געענטפערט, אַז ס׳איז געשטאָרבן איינער מיטן נאָמען הערצל, וועלכער האָט געוואָלט גרינדן אַ יידישע מדינה. „נישט אַלץ איז געוויס אין אַרדנונג אין זיין קאָפּ" — האָט זי צוגעגעבן. „נאָר מאַקס איז מיט אים געווען אין אַ שריפט־לעכן קאָנטאַקט, און די זאַך האָט געהאַלטן נאָענט רעאַליזירט צו ווערן. ער האָט אויך געפירט געשפרעכן מיט קיסריים און הערשער אין דער פראָגע" — האָט זי מיט געלעכטער דערציילט. — „אָבער אַז ער איז שוין טויט, איז נישט דאָ ווער וואָס צו רעדן. נאָר מאַקס האָט אָנגעטאָן אַ טרויער־באַנד. אין אָוונט וועט זיין אַ טרויער־פאַרזאַמלונג".

יענעם אָוונט בין איך שוין נישט צוריקגעפאָרן אין דאָרף און מיט מיין פעטער האָב איך אַהיימבאַפוילן, אַז כ׳בלייב נעכטיקן אין שטאָט ביי מיין בעל־הביתטע.

כ׳קאָן זיך איצט נישט דערמאָנען ווער עס איז דעמאָלט אָנוועזנד געווען אין „ציון־זאַל" בעת עס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן די טרויער־פאַרזאַמלונג. איך בין געזעסן ווי אַ פאַרכישופטער, אַ נייע וועלט האָט זיך פאָר מיר אָנטפלעקט, אַ וועלט מיט געמישטע געפילן פון האָפענונג און טרויער, פון וואונדערבאַרער וויזיע און

שרעקלעכן אומגליק. אַ פּאַרטרוימטער און פּאַרשעמטער האָב איך פּאַרלאָזט דעם זאַל. כ׳בין יענע נאַכט נישט געשלאָפן. אינדערפרי בין איך אַרויס פון שטוב ווי פון אַ געפענגניש, כ׳האָב אויפגעזוכט חברים, דיסקוטירט מיט זיי. כ׳האָב געזוכט ציוניסטישע ליטעראַטור, האָט מען מיר דערלאַנגט אַלטע נומערן „די וועלט״, וויל די נייע פלעגן גלייך איבערגיין פון האַנט צו האַנט. כ׳האָם זיך אומגעקערט אַ היים אַ נייער מענטש, און אויב מען קאָן פאַרגלייכן קליינע זאַכן מיט גרויסע (ליוט אַ רויׂ־מיש ווערטל), האָב איך געקאָנט זאָגן, אַז „פון שאול איז געוואָרן פאול״.

פאַר מיר איז קלאָר געוואָרן, אַז אין דאָזיקן לערניאָר מוז איך זיך אָנשליסן אָן דער דאָזיקער וואונדערבאַרער באַוועגונג. כ׳האָב געוואוסט, אַז ס׳איז געשאָפן געוואָרן אַ קרייז פון גימנאַזיע־שילער אונטערן נאָמען „קולקאָ יודאַאיסטיטשנע״, און געהערט האָבן צו אים די תלמידים פון די העכערע קלאַסן — פון דער פינפטער קלאַס און העכער) — וואָס איז געווען קאָנספיראַטיוו אין זיין טעטיקייט, וויל אין פאַל ווען די שול־מאַכט וואָלט זיך דערוואוסט וועגן דער אָנגעהעריקייט צו דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע, וואָלט די סאַמע לייכטסטע שטראָף געווען — באַזייטיקן פון שול. צוליבן פאַרדאַכט, אַז די שילער פון די נידעריקע קלאַסן וואָלט נישט געהאַלטן דעם סוד פון דער אַרגאַניזאַציע, זענען זיי נישט אַרייַנגענומען געוואָרן אינעם יודאַאיסטישן קרייזל („קולקאָ יודאַאיסטיטשנע״). איך דערמאָן זיך איצט די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון קרייזל, וואָס איז פאַרגעקומען אין האָטעל „לאָנדאָן״, וועמענס אייגנטימער, האָבער, איז געווען דער פאָטער פון אונדזערס אַ מיטגליד. נאָכדעם ווי די פאָמיליע האָבער האָט פאַרלאָזט טאָרנע, איז די האָטעל־געבײדע אָפּגעדונגן געוואָרן פאַר דער העברעאישער שולע „שפה ברורה״ (האָבער איז שפּעטער אַוועק פון דער באַוועגונג און איך ווייס נישט זיין גורל). אין יענער פאַרזאַמלונג האָבן זיך באַטיילִיקט: אַלטער בייטש, וועמענס פאָטער איז געווען אַן איינבינדער; עמיל ווידער — זיין פאָטער איז געווען אַ גאָלדמשיד; עדעלשטיין בערנאַרד, זיין פאָטער — אַן אייזן־סוחר (די עלטערע ברידער פון ווידער און עדעלשטיין האָבן שוין געהערט צו אַ „העכער״ קרייזל), יצחק פיש, אַ זון פון אַ בוכ־האַלטער; נפתלי ליינמאַן, דער זון פון אַ גוטבאַזיצער ווייט פון טאָרנע, און דער שרייבער פון די שורות. מיר איז איצט נישט באַוואוסט וועגן גורל פון די אויבן אויסגערעכנטע טאָרנער יידן, אָנטיילנעמער אין דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון ציוניסטישן קרייזל אין שטאָט. כ׳ווייס אויף אַזויפיל, אַז בייטש איז שפּעטער געווען אין בערלין און געשטאָרבן דאָרט אין פריען עלטער; דער עלטערער ווידער האָט פאַרלוירן אַ פוס אין דער ערשטער וועלט־מלחמה; עדעלשטיין איז ביים סוף פון ערשטן וועלט־קריג געשטאָרבן פון דער שפּאַנישער קראַנקהייט („הישפאַנקע״), און זיין עלטערער ברודער איז אין בערלין געווען דירעקטאָר פון אַ גרויס קינדער־שפיטאָל א. נ. פון עפּעס אַ קעניגין (דוכט זיך — ויקטאָריאַ), און איצט איז ער באַרימטער קינדער־דאָקטאָר אין תל־אביב; יצחק פיש איז געווען אַדוואָקאַט אין טאָרנע און נפתלי ליינמאַן איז, שיינט מיר, געווען אַ קינאָ־אייגנטימער אין קראָקע ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ביידע זענען זיי אומגעקומען בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע. עס דערמאָנט זיך מיר נאָך אַ פרט: מיר האָבן זיך באַמיט משפּיע צו זיין אויף אַדאָם ביינעשטאָק, ער זאָל צושטיין צו אונדזער

קרייזל, אָבער ער איז שוין געווען אַ מיטגליד אינעם „העכערן״ קרייזל, ווייל זיין ברודער מאַקס האָט פאַר אים גאַראַנטירט, אַז ער איז שוין אַ „דערוואַקסענער״ און וועט קאָנען אָפהיטן דעם סוד.

אינעם העכערן קרייזל האָבן מיר זיך אָנגעשלאָסן ערשט מיטן אַריבערגיין אין דער זעקסטער קלאַס גימנאַזיע. צו דעם קרייזל האָבן שוין געהערט מער אַנטוויקלטע און עלטערע שילער מיט טאַלענט, וועלכע זענען שפעטער באַרימט געוואָרן. צו דעם קרייזל האָבן דעמאָלט געהערט: ווילעק בערקעלהאַמער, אליהו טיש, אַדאָם בינענ־שטאָק, ווילעק שענקעל, יוסף מאַשלער און אַנדערע. פיל לעבן אין דער באַוועגונג האָבן אַריינגעבראַכט די סטודענטן וואָס פלעגן קומען קיין טאָרנע און אָנגענומען אונדזערע איינלאָדונגען אַרויסצוטרעטן מיט פאָרטראָגן (מאַקס בינענשטאָק, יצחק שיפער און אנד.). אויף אַ וואָסערע טעמעס האָבן זיי גערעדט? די ערשטע פאָר־לעזונג וואָס כ׳האָב געהערט אין קרייזל איז געווען פון אַדאָם בינענשטאָק וועגן ליליען ,אילוסטרירט מיט זיינע געלונגענע האַנט־קאָפיעס .מיר פלעגן זיך אויך צונויפזאַמלען יעדער וואָך, געלייענט צייטונגען — „וווסכוד״, „מוריה״, „די וועלט״, באַקענט זיך מיט די אַקטועלע געשעענישן. צו יענער צייט זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל עטלעכע טאָרנער יידישע בחורים: יוסף פערלבערג, לייב ליכטינ־גער, די ברידער לייבל. אין אונדזערע אויגן האָט עס דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ רייזע צום נאָרדפאָל, ווייל אַלע האָבן געזאָגט, אַז דאָרט, אין ארץ־ישראל, שטאָרבט מען פון מאַלאַריע און אַנדערע קראַנקהייטן. מיר האָבן מקנא געווען די דאָזיקע עולים און אין אונדזערע אויגן זענען זיי גוואַלדיק אויסגעוואַקסן, ממש גבורים. מיר האָבן זיך אינטערעסירט מיטן גורל פון דער קאָלאָניע מחניים, וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן דורך אונדזער בן־עיר ד״ר אברהם זאַלץ, וויצע־פאָרזיצער פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, צוזאַמען מיט בראָמבערג־ביטקאָווסקי; מיר האָבן געהערט, אַז ראַדעק־סאָבעלסאָן, אַ ידיד פון מאַקס בינענשטאָק, איז געוואָרן אַ „ניהיליסט״ און אַלס רעוואָלוציאָנער אַוועק קיין רוסלאַנד. לאופבאַן פון דעמביץ איז עולה געווען קיין א״י, ווי אויך די ברידער יחזקאל און יהושע בראַנדשטעטער, צוויי רייכע זין וואָס האָבן געשטרעבט דאָרט צו לעבן אויפן דאָרף און ווערן פשוטע פויערים (יחזקאל איז היינט אַ לאַנדווירט אין יבנאל, גליל, און יהושע פאַרנעמט זיך מיטן אַנטוויקלען דאָס פילם־ווען אין לאַנד. נאָך זיי איז נאָכגעקומען די גאַנצע משפחה, וועלכע איז פאַרוואָרצלט אין לאַנד).

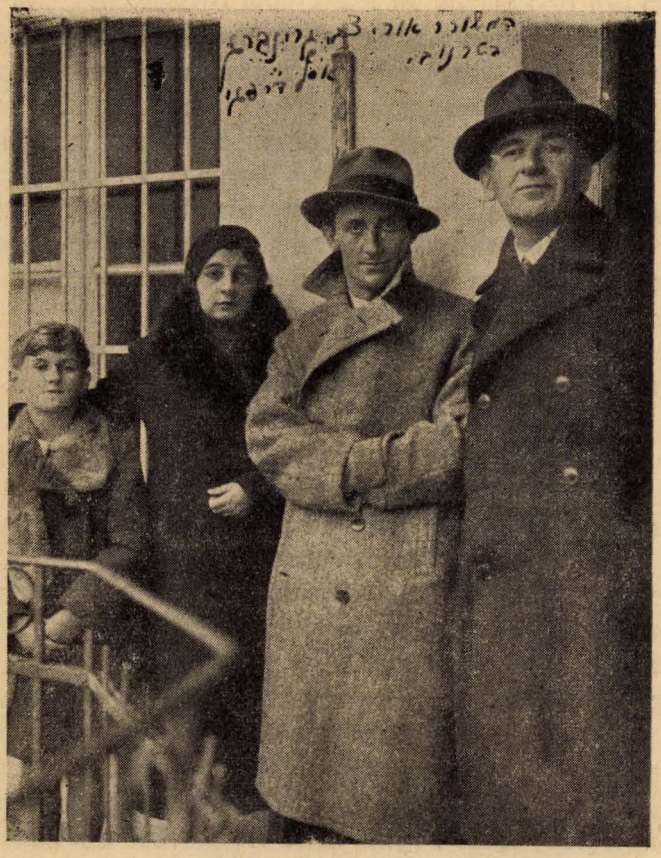
פיבערהאַפט האָבן מיר זיך געגרייט צו די עקזאַמענס אין דער פערטער קלאַס, ווייל דאָס האָט געמיינט אַריבערגיין אין אַ העכער קרייזל. מיט האַרצקלאַפענישן האָבן מיר דערלאַנגט וועגדונגען אָנגענומען צו ווערן אין קרייזל. דאָרט האָט זיך פאַר אונדז געעפנט אַ ברייטערע וועלט, דאָרט האָבן מיר געקאָנט הערן רעפעראַטן איבער קונסט, ליטעראַטור, יודאַיסטיק, צי איבער יידישע קינסטלער, חסידות אוו עמאַנציפּאַציע. בערקעלהאַמער איז שוין דעמאָלט געווען רעדאַקטאָר פונעם יוגנט־זשורנאַל „מוריה״. און נישט בלויז רעדאַקטאָר איז ער געווען. ער האָט ממש פאָר־פולט אַלע זייטלעך פונעם זשורנאַל מיט זיינע ליטעראַרישע און פובליציסטישע אַרבעטן, אונטערשרייבנדיק זיך מיט פאַרשידענע נעמען: בערוויל, וו. ב., פעפין (אויפן נאָמען פון זיין מוטער פעפי). מען דאַרף וויסן, אַז אונטער זיין ריכטיקן

נאָמען האָט ער נישט געקאָנט שרייבן, ווייל אַנדערש וואָלט מען אים באַזייטיקט פון גימנאַזיע. די דיסקוסיעס זענען געווען שטורמישע. אין יענע טעג האָט מען געדאַרפט דערַאָבערן צוויי פעסטונגען: די אַסימילאַציע וואָס האָט געשטרעבט צו זיין אַ קעמפנדיקער אַנטי־ציוניסטישער כוח, און די רעליגיעזע יידן, וואָס אין האַרץ זענען זיי אפשר געווען ציוניסטן, אָבער אין דער פראַקטיק זענען זיי געווען קעגנער פון ציוניזם און אפילו אים גערודפט. אָלע געשעענישן אינעם יידישן לעבן האָבן געפונען אַן אָפקלאַנג אין אונדזערע דיסקוסיעס. געווען אויך ויכוחים אינערהאַלב די ציוניסטישע שטרעמונגען, אָבער פריינטלעכע און אויסגעטונענע פון יענער שנאה וואָס האָט געהערשט לגבי אַסימילאַטאָרן און אָרטאָדאָקסיע. געווען דעמאָלט צוויי שטרעמונגען אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער באַוועגונג: מזרחי און פועלי ציון. ביי דער גרעלעגנהייט איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז די ערשטע פועלי ציון אָרגאַניזאַציע אין גאַליציע איז געגרינדעט געוואָרן גראָד אין טאָרנע, אין יאָר 1902. די גרינדער זענען געווען: יעקב קענער, יצחק בוטערפאַס, זיגמונט פעניכעל און הענריק פלור. דעם קעמפנדיקן פועלי ציוניזם אין אונדזער קרייז האָט רעפרעזענטירט אליהו טיש, וועלכער האָט זיך באַמיט צו געווינען אונדזערע הערצער. הגם קיין אַקטיווע מזרחי־אָנהענגער האָבן זיך נישט געפונען צווישן אונדזער גרופּע, האָבן מיר אָבער געוואוסט, אַז געוויסע מיטגלידער גייען דאַוונען יעדן שבת און יומטוב, היטן אָפּ יידישע דינים, הגם עפּנטלעך האָבן זיי זיך נישט געוואָלט דעקלאַרירן אַלס אָנגעהעריקע צו מזרחי.

נאָך די מאַטורע־עקזאַמענס זענען מיר אריבערגעגאַנגען אין די סטודענטן־אָרגאַניזאַציע בר־כוכבא. בעת די לימודים אויפן אוניווערזיטעט איז די אָרגאַניזאַציע טעטיקייט געווען גאָר שוואַך, דערפאַר האָט זי מיט גרויס קראַפט אויפגעלעבט אין די זומער־חדשים. די פאַרלעזונגען און דיסקוסיעס האָבן זיך געצויגן אָן אַ סוף. די סטודענטן האָבן אויף די זומער־פעריען זיך אומגעקערט פון די אוניווערזיטעט־שטעט און פון דאָרט מיטגעבראַכט אַ שלל פראַבלעמען, ידיעות און אָפּהאַנדלונגען. די מיינסטע האָבן געלערנט אין קראָקע און ווין. אין קראָקע האָט דעמאָלט געהאַט עקזיסטירט אַ סטודענטן־אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „פשעדשוויט" („השחר"), און אין ווין האָבן די סטודענטן פון גאַליציע זיך גרופּירט אין דער „בר־כוכבא". פאַרשטייט זיך, אַז אין די פעריען־חדשים איז אייגנגעשטעלט געוואָרן דאָס סטודענטן־לעבן אין די צוויי שטעט און זיך אריבער־געטראָגן קיין טאָרנע. איך אָבער האָב זיך נישט באַטייליקט אַקטיוו אין די זומער־אָרבעטן פון דער אָרגאַניזאַציע, ווייל ווי אַן אָפשטאַמיקער פון דאָרף, וואו מיינע עלטערן האָבן געוואוינט, פלעג איך מיינע פעריען פאַרברענגען מיט זיי. אויסער דעם זענען דאָרט געווען מער פעאיקע פון מיר אַרויסצוטרעטן מיט רעפעראַטן אָדער אָנפירן מיט דער טעטיקייט. אין דער ערשטער ריי זענען געווען טעטיק: ווילעק בערקעלהאַמער, אליהו טיש, ווילעק שענקעל, פריץ וואַסערמאַן (באַאַמ־טער אין שטייער־אַמט), אַדאַם בינענשטאָק, שמעון שענפעלד. פון די עלטערע מאַקס בינענשטאָק, יצחק שיפער, שמואל שפּאַן, דינסטאָג (שפּעטערדיקער אַר־טיסט אין ווינער פאָלקס־טעאַטער, וועלכער האָט געביטן זיין נאָמען אויף סטעפאַן דאָרנאו).

*

וועו כ׳האָב אָנגעהויבן שרייבן די דאָזיקע זכרונות, זענען אין אַ שיעור פאַקטן און געשעענישן, פון פריינט און חברים, מיר געקומען צום זכרון, אָבער אין גאַנג פון שרייבן, וועו עס איז ווידער געקומען אויפן געדאַנק, אַז אַלע וועגן וועלכע כ׳דערצייל זענען אויף אַזאַ אַכזריותדיקן אופן דערמאָרדעט, געפיניקט און גע־רודפט געוואָרן, — האָבן זיך טרערן געשטעלט אין מיינע אויגן און נישט געלאָזט ווייטער ציען דעם פאָדעם פון זכרונות איבער דער יידישער טאָרנע וואָס איז שוין מער נישטאָ.

ד״ר ישעיהו פייג (פון רעכטס) און דער העברעאישער דיכטער אורי צבי גרינבערג בעת זיין אָנווועזנהייט אין טאָרנע אין יאָר 1932. — פון לינקס: דבורה הורוויץ־אַכראַמאָוויץ.

יוסף הײמאן ז״ל

פון מײנע זכרונות*

1. לייב בארדאך

וועֿר פון דער היגער עלטערער יידישער געזעלשאַפֿט קען נישט לייב בארדאך ע״ה? דאָס איז געווען אַן ערשטקלאַסיקער רופא, פריזירער, פעלדשער און אַז. וו. זײַן „סאַלאָן״ האָט זיך געפונען אויף דער גראַבובוקע, אין מאַש־לערס הויז, און איז געווען גוואַלדיק פאָפולער בײַ דער יידישער און נישט יידישער באַפעלקערונג. דאָס איז געווען אַ הויכער וואוקסיקער מאַן, מיט אַ לאַנגער גראָער סענאַטאָרישער באָרד, וועלכער איז געוואוינט געווען בעת אַ גע־שפרעך, אין יידיש פאַרשטייט זיך, אַרײַנצוואַרפן פון צײַט צו צײַט עטלעכע דײַטשע ווערטער און איז צוליב דעם אין די ברייטע יידישע קרײַזן אָנגעאַנגען פאַר אַן אינטעליגענט. איך דערמאָן זיך, אַז באַזונדערס געהערט האָט אַר באַנוצט דאָס וואָרט ,נאַטירלעכערווייַז״, און דאָס, נישט תמיד אויפן ריכטיקן אָרט, דוכט זיך, האָט אימפאָנירט מענטשן.

כ׳בין נאָך געווען אַ קליין יינגל, ווען כ׳האָב אים דערקענט. ער איז געווען אַ נאָענטער שכן פון מיינע עלטערן. כ׳האָב געהערט און אָפט צו אים אַריינגעבליקט, באַזונדערס אין די יאָריד־טעג, כדי זיך צוקוקן ווי אזוי ער נעמט אויף פאַציענטן. אויסער דעם שערן און גאָלן, וואָס איז דער עיקר געווען די אַרבעט פונעם געזעלן, האָט באַרדאַך זיך באַשעפטיקט מיט דאָקטאָרישע מלאכות, ווי לאָזן בלוט, רייסן ציין, שטעלן באַנקעס און פיאָווקעס. פויערים האָבן אָפטמאָל נישט געקאָנט זיך דערוואַרטן זייער רייַ, כדי זיך „אָפלאָזן״ בלוט, ווייל די דאָזיקע פראָצעדור, האָבן זיי געטראַכט, באַלאַנגט אי צי טעראַפּיע, אי צי פראָפילאַקטיק. ביי צאָן־ווייטיק האָט באַרדאַכן געהאָלפן שטעלן דעם דיאַגנאָז אַ שליסעל. מיטן שליסעלע האָט ער געקלאַפּט אָנעם צאָן, פרעגנדיק דעם פאַציענט, צי עס טוט אים וויי. אויב דער פאַציענט האָט געזאָגט, אַז אים דוכט זיך, אַז ער פילט אַ ווייטיק ביים קלאַפֿן, האָט די צוואַנג גלייך אַרויסגעצויגן אויף דער טאָג־ליכט דעם פאַרדעכטיקן צאָן. אויב אָבער עס האָט זיך שפעטער אַרויסגעוויזן, אַז עס

---

* די זכרונות פון יוסף הײמאָן ז״ל זענען איבערגעדרוקט פונעם טאָרנער „טיגאָדניק זשידאָווסקי״, פון וועלכן דער באַקאַנטער טאָרנער מנהיג און כלל טוער איז געווען אַ שטענ־דיקער מיטאַרבעטער.

איז פֿאַרגעקומען אַ טעות, האָט דאָס אַרויסרייסן אַ צווייטן צאָן געקאָסט פֿיל ביליקער ווי דאָס אַרויסרייסן דעם ערשטן צאָן.

צו די דורכשניטלעך פֿאַרמעגלעכע און אַרעמע יידישע הייזער האָט מען געפֿרופֿן באַרדאַכן, ער זאָל דערקענען די קראַנקהייט, אײדער מען האָט זיך אַנטשלאָסן פֿרעגן דעם דאָקטאָר. באַרדאַך האָט געהאַלטן, אַז צוליבגנדיק אַ האַנט צום קראַנקנס שטערן, דערקענט ער בעסער אַ געהעכערטע טעמפּעראַטור ווי דער דאָקטאָר וועלכער פֿאַרליגט דעם טערמאָמעטער. אַמיינסטן האָט ער די קראַנקע געשטעלט באַנקעס, און אָפּטמאָל האָבן די געבענטשטע פֿאָלגן פון אַ קאַנע געהאָלפֿן אזוי, אַז מען איז זיך באַגאַנגן אַן אַ דאָקטאָר, וועמען מען האָט באַדאַרפֿט צאָלן האָנאָראַר 50 גרייצער. פֿאַרשטייט זיך, אַז באַרדאַך האָט נישט „געשונדן די הויט״ און געזונמען דאָס וואָס מען האָט אים געגעבן. קיין סך איז דאָרט נישט געווען.

אויסער די הכנסות פון זיין פּראָפּעסיע, האָט באַרדאַך נאָך געהאַט אַ הכנסה פונעם זייטיקן פֿאַרדינסט פון זיין ווייב נעכע. זי האָט זיך באַשעפֿטיקט מיט פֿאַרקויפן געבראָטענע גענז, באַזונדערס מיט דער יויך פון דעם געבראָטנס (בראָטיויך), וואָס די אַרעמע באַפֿעלקערונג האָט געקויפֿט אַנשטאָט די גענז, ווייל אַ פּערטל גענזנס האָט געקאָסט אַזש 25 גרייצער! ווי אַזוי די פּרוי נעכע האָט געקאָנט פֿאַרקויפן אַן אומאויסשעפּלעכע צאָל יויך, איז געווען פֿאַר מיר אַ נישט דערקלערבאַרע דערשיינונג.

אין לייב באַרדאַכס סאַלאָן איז די גרעסטע באַוועגונג געווען פּרייטיק. פֿאַר מיטאָג האָבן די אַרומיקע פּויערים זיך געגאָלט און געלאָזט זיך בלוט, נאָכמיטאָג האָבן יידן זיך געשוירן די האָר און די פּרומע האָבן זיך געגאָלט די קעפּ.

איינמאָל אַ פּרייטיק, איז מיר, אַלס צעניאָריק יינגל, אויסגעקומען צו שערן זיך די האָר ביי לייב באַרדאַך. ווי איך האָב שוין דערמאָנט, איז ער געווען אין טיפֿן עלטער און ביי דער אַרבעט האָט זיך אים די האַנט געטרייסלט. צוליב פֿיל אַרבעט, האָט דער מייסטער זעלבסט באַווילליקט מיך אָפּצושערן. דאָס אומגליק האָט געוואָלט, אַז צוליב דער איילעניש און זיין אומזיכערער האַנט, האָט ער מיר ביז בלוט איינגעשניטן דאָס אויער אַזוי, אַז כ׳האָב געמיינט, ער האָט מיר אָפּגעהאַקט אַ שטיקל לעפּל... איך האָב אַנגעהויבן שרייען און ווײנען, אַז די שכנים זענען זיך צוזאַמענגעלאָפֿן. באַרדאַך האָט אָבער נישט פֿאַרלוירן די גלייכגעוויכט און אָנגעהויבן מיך באַרואיקן: „זיי שטיל — האָט ער געזאָגט — רייס זיך נישט, וועסט נישט באַצאָלן פֿאַרן שערן. און די פּיר גרייצער (דעם צוגעגרייטן שכר), וועסטו זיך באַהאַלטן״. צום צעשניטענעם אָרט האָט ער מיר צוגעלייגט אַ שוועמל וואָס האָלט איין דאָס בלוט, און איך האָב זיך טאַקע באַרואיקט, באַהאַלטנדיק מיט אַ נישט קלייניעם וויטיק דעם פֿאַרדינטן האָנאָראַר.

נעכע האָט מיך אויך געוואָלט מכבד זיין מיט אַ שטיקל חלה, איינגעטונקענע אין בראָטיויך, כ׳האָב אָבער דעם כיבוד נישט צוגענומען.

דער דאָזיקער אינצידענט האָט אים לגמרי נישט געשטערט אין דער רעפּוטאַציע פון אַ געניטן באַלבירער, וועלכער האָט דעם אויבנדערמאָנטן פֿאַל דער־

קלערט די שכנים דערמיט, אַז איך, זייענדיק אַ טעמפּעראַמענטפול יינגל, בין נישט איינגעזעסן רואיק בעתן שערן מיר די האָר.

2. דער טאַרנער „אל־קאפאנע"

לייענענדיק וועגן די איצטיקע זיכערהייטס־באַדינגונגען בנוגע דעם פּאַרמעגן און לעבן פון די איינוואוינער פון ניו־יאָרק און שיקאַגאָ, הערנדיק וועגן אַל־קאַפּאָנע, דעם „קעניג פון דער טשיקאַגער אונטערוועלט", דער הערשער איבער אַן אָרגאַניזירטער באַנדע גנבים און באַנדיטן פון דער דאָזיקער מיליאָ־ניקער שטאָט, דערמאָן איך זיך, אַז נאָך זייענדיק אַ יינגל, האָב איך געהערט עלטערע מענטשן דערציילן וועגן אַ טאַרנער אַל־קאַפּאָנע, וועלכער איז געווען מיט 70 יאָר צוריק, אין אַ באַשיידענער אויפלאָגע, פּאַרשטייט זיך, דער הערשער פון די טאַרנער גנבים, באַוואוסט אין אַלגעמיין אונטערן נאָמען יידעלע גנב, אָדער יידעלע מוץ.

עס איז באמת שווער איבערצוגעבן די באַדייטונג פונעם וואָרט „מוץ" — דאָס איז אַ סינטעז פון אַ שעלמע, קונדס, לץ און כל־בוניק.

שוין אין דער יוגנט איז יידעלע מוץ געווען אַ קעשענע־גנב און אַ דאַנק זיין פלינקייט האָט ער זיך דערשלאָגן אַלס הערשער פון אַן אָרגאַניזירטער גנבים־באַנדע, נישט באַנוצנדיק אָבער דאָס דאָזיקע פּאָר אויף דער עלטער. דאָקעגן האָט ער פּאַרן אויבנדערמאָנטן פּאָר געלערנט יונגע קאַנדידאַטן, וועלכע זענען אים תמיד געווען געהאָרכזאָם.

אויב איינער פון דער חברותא איז פּאַרשיקט געוואָרן און אַריינגעפּאַלן אין די הענט פון דער פּאָליציי, האָט יידעלע מוץ, אַ דאַנק זיינע באַציאונגען און באַקאַנטשאַפּט מיט די דעמאָלטיקע פּאָליציי־אָרגאַנען — אַזוי ווי דער היינטיקער אַל־קאַפּאָנע — באַוויזן אין די מיינסטע פאַלן אין אַ גאָר קורצער צייט, אַרויסצובאַ־קומען אויף דער פריי זיין מיטאַרבעטער.

אויב מען האָט דורכגעפירט אַ גנבה, איז דער געליטענער, געווייגלעך, אַוועק צו יידעלע מוץ, וועלכער האָט אין אָנהויב זיך געוואונדערט, הלוואי מען קומט צו אים מיט אַזאַ ענין. נאָך אַ קורץ דינגעניש אָבער, האָט דער געליטענער אייגעצאָלט אַ געוויסע סומע און די פּאַרלוירענע זאַך האָט זיך גלייך געפונען, אויך אין געהיים און אויף אַ פלינקן אופן — ווידער אין זיין באַזיץ.

יידעלע מוץ האָט איינגעפירט אַ סיסטעם, וואָס ווערט איצט אויך אָנגע־וענדט דורך אַל־קאַפּאָנע, אַז פּאַרמעגלעכע יידן, דורכן איינצאָלן אַן אָנטשפּרעכנ־דיקע טאַקסע, האָבן זיך ווי עס איז ביי אים אַסעקורירט אויף אַ געוויסער צייט פּאָר אייגברוכן און גנבות.

יידעלע מוץ, אַלס אַן „ערן־מענטש", האָט געווייגלעך אויסגעפירט זיינע התחייבותן. אויב אָבער אים האָט זיך געדאַכט, אַז די ענינומענע טאַקסע איז צו קליין אָנטקעגן דעם פּאַרזיכערטן אָביעקט, אָדער אויב דער פּאַרזיכערטער האָט אָפּגעשלעפּט מיט דער „אָסעקוראַציע־פּרעמיע", האָט אַ וויטערדיקע גנבה שנעל

איבערצייגט דעם געליטענעם, אַז מען דאַרף זיך ווידער פאַרשטענדיקן מיט יידעלע מוץ.

יידעלע מוץ וואָלט גאַנץ דרייסט געקאָנט אויך פירן אַ שפּיאַנאַזש־ביורא, וואָס וואָלט געהאַט די פולסטע אַנערקענונג פון דער היגער באַפעלקערונג. ווייל מיט דער הילף פון אַ גוט־אַוועקגעשטעלטן און גלענצנד פונקציאָנירנדיקן שפּיאַנאַזש־גנבה׳שן אַפּאַראַט, וועלכער איז געשטאַנען צו זיין דיספּאָזיציע, האָט ער ענוי געוואוסט וויפל און וואָסערע סחורות ווער פון די שטאָטישע האָט אַראָפּגעבראַכט, ווי אַזוי דער דאָזיקער פירט זיין הויז, ווי אַזוי די צימערן פון דער וואוינונג זענען מיט זיך פאַרבונדן און אז. וו., און דער עיקר, צי די אָפּגענומענע פרעמיע איז נישט אַמאָל פאַר אים, יידעלע מוץ, אַ באַוווּלהנדיקע.

פאָלגנדע אמתע פּאַסירונג, דערציילט פון אונדזער גרויסן העברעאישן נאַוועליסט מרדכי דוד בראַנדשטעטער ע״ה, כאַראַקטעריזירט אַמבעסטן די באַציונגען פון די דעמאָלטיקע יידן צו יידעלע מוץ.

בראַנדשטעטער — אין גאָר יונגן עלטער ,ער איז דעמאָלט אַלט געווען נישט מער ווי 17 יאָר — האָט חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון געאַכטעטן און גוט־סיטואירטן אָרטיקן גאַרבער ר׳ אברהם דאָוויד און איז דערנאָך באַשעפטיקט געוואָרן אין די געשעפטן פון זיין שוויער.

ר׳ אברהם דאָוויד איז געווען „אַסעקורירט״ ביי יידעלע מוץ.

פונדעסטוועגן, האָט מען איין נאַכט אַרויסגענבעט ביי אים צוויי אויסגעאַרבעטע פעלן, פון אַ פאַרמאַכטער שאָפע וואָס האָט זיך געפונען אין אַ גוט אַרומגעצוימטן הויף.

נישט געווען קיין אַנדערע בריה ווי שיקן נאָך יידעלע מוץ, כדי אָפּצוהאַלטן מיט אים אַ פאַרשטענדיקונגס־קאָנפערענץ.

צוליב דעם וואָס ר׳ אברהם דאָוויד איז געווען אַ פערמעגלעכער און אַלגעמיין געשעצטער לעדער־פאַבריקאַנט, האָט יידעלע מוץ אָנגענומען די אייגלאַדונג און אַליין זיך מטריח געווען צו ר׳ אברהם דאָוויד.

ער האָט אים זייער העפלעך אויפגענומען, בעטנדיק אים פאַרנעמען אַן אָרט ביים טיש, וואו אויסער דעם בעל־הבית׳ פרוי גאָלדעלע, איז אויך געזעסן בראַנדשטעטער מיט זיין פרוי.

דער גאַרבער האָט זיך פאַרקלאָגט פאַרן גאַסט, דערציילנדיק אים וועגן דער גנבה, וועלכע איז ביי אים פאַרגעקומען פאַריקע נאַכט.

— באמת, נישט אויסצוהאַלטן מיט די גנבים, זייער חוצפה האָט איצט נישט קיין גרענעץ — האָט יידעלע מוץ מיטגעפילט.

דער גאַרבער האָט פון אים, אַלס דערפאַרענעם און פלינקן מענטש, געבעטן אַן עצה, געבנדיק דערבייַ אָנצוגעהערן, אַז ער איז גרייט זיך לאָזן קאָסטן כדי צוריק צו באַקומען די געגנבעטע סחורה, וועלכע איז אגב נישט זיין אייגנטום, נאָר אַ קונה׳ס.

יידעלע מוץ פון זיין זייט האָט זיך באַקלאָגט אויף די איצטיקע שוועריקייטן און באַשטימט ענדלעך אַ סומע וואָס איז אים נוטיק אויף „אויפצודעקן״ די גנבים און אַן „אָנטשעדיקונג״ פאַר אומקערן די סחורה.

אַ דינגעניש אַהין, אַ דינגעניש אַהער — ביז עס איז ענדלעך געקומען צו אַ פאַרשטענדיקונג.

יידעלע מוץ האָט נאָך צוגעגעבן, אַז אויב די שטוביקע וועלן די צווייטע נאַכט דערהערט עפעס אַ פאַרדעכטיקן רויש אָדער אַ קלאַפּ צוליב אַן אַראָפגעפאַלענער זאַך, דאַרפן זיי זיך נישט איבערשרעקן, אָדער אַרויסווייזן אַ נטיה צו דערווייסן ווער עס שטערט דאָסמאָל די נאַכט־שטילקייט ,ווייל דאָס וואָלט געקאָנט האָבן אומאַנגענעמע פאָלגן פאַרן נייגעריקן.

אָלס צייכן פון פאַרענדיקן דעם משא־ומתן צו דער קעגנזייטיקער הסכמה און צופרידנקייט, האָט דער בעל־הבית געהייסן דערלאַנגען אַ פלעשל גוטן בראָנפן און זיסן קוכן, און אָנקלאָפּנדיק אין די גלעזער, האָט יידעלע מוץ געטרונקען אַ לחיים פאַרן בעל־הבית און דער בעל־הביתטע, און אויס העפלעכקייט — אויך פאַרן יינגן איידעם, דער צוקונפטיקער שטאָלץ פון דער העברעאישער ליטעראַטור.

בעתן געשפּרעך האָט בראָנדשטעטער געפרעגט דעם גאַסט, ווי אַזוי איז עס מעגלעך געווען אַדורכצופירן די גנבה דורך אָזאַ הויכן און מיט דראָט אַרומגעצוימטן פאַרקאַן און שטאַרקן שלאָס מיט וועלכן עס איז געווען פאַרשלאָסן די שאָפע וואו די לעדער האָט זיך געפונען.

יידעלע מוץ איז איז כּעס געוואָרן אויף דער דאָזיקער, איבעריקנס נאָאיוורער פראָגע, און זייענדיק אָביסל בגילופין פונעם בראָנפן, האָט ער זיך געוועגדט צום בעל־הבית מיט פאָלגנדע ווערטער:

„דאָס איז אַ חוצפּה פון דעם יונגנמאַן צו שטעלן מיר אָזעלכע קשיות. איך בין שוין עטלעכע צענדליק יאָר אַ גנב — און גלויבט מיר — דאָס איז אַ שווערע און אויסמאַטערנדיקע מלאכה. און דער יונגער נייגעריקער וויל, כ׳זאָל אים כּאָפּ־לאָפּ זאָגן ווי אַזוי מען מאַכט די דאָזיקע זאַכן"...

דער בעל־הבית האָט באַרואיקט דעם גאַסט, פאַרענטפערנדיק דעם פרעגער מיטן יונגן עלטער. אויסטרינקנדיק נאָך אַ כּוס, האָט ער אַ באַרואיקטער פאַרלאָזט דאָס גאַסטפריינטלעכע הויז פונעם גאַרבער.

שפּעט בייניאַכט האָט מען אין דאוויד׳ס הויז געהערט אַן אָפּקלאַנג פון אַן אַראָפּ־געוואָרפענער זאַך אינעם קאָרידאָר.

צומאָרגנס האָט דאַוויד דערקענט די צוגעגנבענטע מיט עטלעכע טעג צוריק לעדער, אין דעמזעלבן צושטאַנד ווי זי איז געווען פריער.

גרשון ארגוב (ריב)
מוסמך האוניברסיטה העברית בירושלים.

טאַרנע — 775

זכרונות בוגר הגמנסיה „שפה-ברורה" בטרנוב

ציון לנשמת ד"ר מ. רוזנבוש הי"ד, מנהל הגמנסיה בשנים האחרונות לקיומה, שעונה עד מות על-ידי הטבטונים של המאה העשרים

אחרי גמרי את בית־הספר העממי הפולני בעירה קטנה שבגליציה המרכזית הייתי נבוך ולא ידעתי לאן לפנות ואיפה להמשיך את למודי וחנוכי. כל התאמצות הורי להכניסני לגמנסיה ממשלתית עלו בתוהו. הענויים והיסורים חדרו עמוק ללבי ומלאו את כל ישותי. פלצות אחזתני לעצם הרעיון שהנני עלול להיות נתון עוד שנים אחדות באוירה של אנטישמיות מובהקת ששלטה בכל בתי־הספר הממשלתיים בפולניה. שלש שנים עברו עלי מבלי לבקר בית־ספר איזה שהוא. שלש שנים יקרות עברו ללא חנוך מסודר. והנה במקרה נודע לי על קיום גמנסיה עברית „שפה ברורה" בטרנוב, בית־ספר אחד מהמועטים מסוג זה שהתקיימו אז בגליציה. הרעיון ללמוד בבית־ספר עברי משך את לבי. העובדה, כי קיים מוסד בו המנהל והמורים הם, בלי יוצא מהכלל, יהודים, בו בזמן אשר מורה עברי בבתי ספר הכלליים היה יקר המציאות והעיקר — מוסד בו עברית היא אחת משפות ההוראה — כל זה הלהיב את רוחי ובמרץ רב התכוננתי לבחינה לכתה הששית, הכתה העליונה בשנה ההיא במוסד הצעיר. לא כאן מקום לספר את כל פרשת הקשיים שהיו לי עד שהשלטונות הרשו לי לגשת לבחינה. היחס הלבבי של המורים אל הנבחן עשו עלי רושם רב. אבל ההפתעה הנעימה ביותר היתה בשבילי הבחינה ברש"י שהורה המנהל בעצמו — מר ד"ר זכריה זילברפניג. הבחינה התקיימה בכתה בשעת השעור. לשוני דבקה לחכי מרוב התרגשות ולא הוצאתי הגה מפי. לא רק למוד רש"י בספר חומש בכובעים על ראשיהם של המורה והתלמידים ולא רק לימוד המקצוע בצורה מסורתית כמו שלמדתי קודם לכן ב„חדר", אם כי בהבנה אחרת, בהסבר אחר ובביאור אחר, אלא בעיקר העובדה שבנות ישראל לומדות רש"י בביאור עברי יחד עם בנים וידיעותיהן אינן נופלות מידיעות הבנים, הפתיעה אותי במיוחד בזכרי כי חנוך בנות ישראל הוזנח בגולה וכל ידיעותיהן הצטמצמו בקריאות „צאינה וראינה", תרגום של „קב הישר" או ספרים דומים לזה בתרגום לאידיש, וכי בדורות אחרונים פנו רבות מהן עורף לתרבות היהודית ונהרו לבתי־ספר זרים והתבוללו בסביבתן הזרה.

אַ גרופע לערער ביי דער שפה־ברורה גימנאַזיע מיט דעם שול־דאַקטאָר ד"ר י. פייג

באוירה של בית־הספר נשמתי לרוחה. רוח לאומית, אוירה עברית, שררו בכל פנות המוסד. בעזבי מדי יום ביומו את כתלי בית־הספר עם גמר השעורים, נדמה היה לי שהנני יוצא יום יום מחדש מארץ־ישראל לגולה. שלש השנים שלמדתי בגמנסיה העברית „שפה ברורה" בטרנוב היו בשבילי שנות אושר. שורה שלמה של תמונות חיות עומדת לפני עיני בזכרי את התקופה ההיא. כמו חי עומד לפני עיני אותו הבית, קנין התנועה הציונית בטרנוב, שעמד בפנה שקטה ויפה של טרנוב, על חדריו מלאי אור, על פרוזדוריו הצרים ועל החצר הקטנה, אשר הכיל בתוכו אוצר יקר מאוד: בית־ספר עממי עברי על כמה מאות מילדי ישראל, גמנסיה עברית על מאתים תלמיד מכל החוגים — מבני האגודה והחרדים הקיצוניים ועד בני ה„בונד" ומתבוללים קיצונים, מן העשירים ועד העניים ביותר — וספריה עברית בת שלשים אלף ספר ששמשה את הצבור העברי הרחב בקהלה הגדולה שבק"ק טרנוב.

ביחוד זכורות לי ההכנות לבחינות הבגרות העברית והכללית. היות ותלמידי כתתנו היו המחזור הראשון של המוסד, נחשבנו לחלוצים.

ההנהלה והמורים דאגו וטפלו בנו מאד. לא חסרו כמובן הטפות מוסר מצד המנהל וחבר המורים שהמריצונו להגביר את למודינו. וגם המורים הקדישו את מיטב כוחותיהם שנהיה מוכנים כדבעי לבחינה. ואמנם התוצאות היו משביעות רצון בהחלט — כדברי יושב ראש הבחינה העברית, מר ד"ר אריה טרטקובר. מחמשה עשר נבחנים קבלו שלשה אותות הצטיינות. ומר חיים נייגר, שהיה נוכח בבחינת תלמידה אחת, שהבהירה את דעותיו והשקפתו של אחד העם, אמר: „מסופקני אם חניך גמנסיה בארץ־ישראל יידע את אחד העם כמו בוגרת הזאת".

מטרת המוסד לא היתה רק להרבות אינטליגנציה עברית ולהוסיף עוד כמה עשרות בוגרים עברים, אלא להוציא בוגרים עברים בעלי הכרה לאומית עברית. לכן לא הסתפק בלימוד המקצועות העבריים לפי תכנית הלימודים, אלא כל שעור ושעור חדור היה רוח לאומית.

אַ גרופּע לערער בייַ דער גימנאַזיע „שפה ברורה"

נוסף לכך התקימו פעם או פעמיים בשבוע אספות של הכתות, בהן דנו על נושאים לאומיים שונים. בבית־הספר התנהלה פעולה רחבה למען הקק"ל וכל כתה וכתה התחרתה בחברתה והשתדלה לאסוף את הסכום הגדול ביותר בכל חודש.

חבר המורים דאג לפתח חיי חברה בין חניכי הגמנסיה ולשם זה נבחר ועד על־ידי תלמידי ארבעת הכתות העליונות ועד התלמידים אשר טפל בחיים הפנימיים של בית־הספר. ההנהלה נתנה חופש רחב לחניכיה ולא צמצמה את חייהם בתוך גבולות התקנון של בתי־הספר הממשלתיים.

על ידי ההתנהגות הזאת הוגבר רגש האחריות של התלמידים. היחסים בין המורים והתלמידים היו ידידותיים בהחלט. לעתים קרובות אפשר היה לראות מורה ותלמיד מטיילים ברחוב שקועים בשיחה. לא פעם בקרו תלמידים אצל מוריהם ולהפך. והיחס הלבבי ששרר בין המורים והתלמידים לא נפסק גם אחרי בחינת הגמר של הבוגרים.

קיום הגמנסיה לא היה דבר קל. הממשלה הפולנית לא תמכה, כמובן, בה בכלל וגם הקהלה אשר „האגודה", החרדים והחסידים, תומכי ועוזרי הממשלה הפולנית שלטו בה, לא רק שהעלימו עין מהמוסד העברי והלאומי הזה, שחנך דור צעיר חדש, דור עברי לאומי, ושללה ממנו את תמיכתה, אלא שמה מכשולים על דרכו של המוסד ולא נמנעה משום מעשה שיכול היה להכשילו. ולכן התבסס התקציב של המוסד רק על תשלום שכר הלימוד של התלמידים.

והתלמידים היו על פי רוב מחוגי עניים והיה צורך להרבות בהנחות כדי לאפשר לילדים אלה לקבל חנוך עברי שהשתוקקו לו.

הועד המפקח, עם חיים נייגר וד"ר שמואל שפן בראשו, התלבט לא פעם איך לאזן את תקציב המוסד. רק הודות למאמציהם המרובים של האנשים האלה עלה בידי המוסד להתקיים ולגדל. בית־הספר הצליח להתפתח ולעבור לבית מרווח, לקבל זכויות ממשלתיות ולפתוח את שעריו למספר רב של ילדי ישראל.

והנה בעצם התפתחותו של המוסד באה יד אכזרית והרסתהו. רק ארבע מחזורים

יצאו מהגמנסיה בטרנוב. אחדים מבוגריה עלו ארצה והמשיכו את לימודיהם במכללה העברית בירושלים.

ט"ז בטבת תש"ג.

●

מאז נכתבו השורות הנ"ל עברו שבע שנים. בינתיים נודע על החורבן שבא על יהדות פולין בכלל ועל יהודי טרנוב בפרט. מכל המורים בבית־הספר „שפה ברורה" בטרנוב לא נשאר בחיים אף אחד. המנהל ד"ר מ. רוזנבוש הי"ד עונה ונרצח ע"י הנאצים מיד בראשית המלחמה. רק מועטים מבוגרי הגמנסיה ותלמידיה ניצלו והגיעו ארצה. ושנים מהם, אדם שנקל ודמסט הי"ד, נפלו על הגנת הארץ במלחמת השחרור.

בעוד שנה תמלאנה עשרים שנה מאז המחזור הראשון של הגמנסיה „שפה ברורה". מוסד זה אשר ציוני טרנוב יכלו להתפאר בו, ראוי לציון ע"י יוצאי טרנוב, ביחוד ע"י חניכיו.

אני מציע בזה לערוך בשנה הבאה כנוס של בוגרי הגמנסיה ושל כל אלה אשר פעלו למענה והנמצאים בארץ, כמו: ד"ר ז. זילברפניג, ד"ר ש. שפן, ד"ר חומט ואחרים.

ח' בניסן תש"י.

ב. ווײַנערע

פון יידישן שטייגער אין טאַרנע

די שטאט פון ערשטע חלוצים

פון די דריי גרויסע שטעט אין מערב־גאַליציע — קראַקע, טאַרנע און ריישע, — האָט אונדזער טאַרנע זיך אויסגעצייכנט אינעם יידישן לעבן מער ווי די איבעריקע. הגם קראַקע האָט געהאַט אַ סך מעגלעכקייטן, האָט טאַרנע אַרויסגעוויזן מערער יידישע שעפערישע פאַלקסטימלעכקייט.

דער העברעאישער ליטעראַטור האָט טאַרנע געגעבן מ. ד. ברענדשטעטער און דער יידישער געשיכטע דעם ערשטן מאָדערנעם היסטאָריקער ד״ר יצחק שיפער.

איינע פון די ערשטע יידישע קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל האָבן אויפגעשטעלט חלוצים פון טאַרנע (די קאָלאָניע מחניים אין גליל). אין טאַרנע איז אויך געשאַפן געוואָרן די ערשטע פּועלי־ציון אָרגאַניזאַציע אין גאַליציע (געגרינדעט דורך יעקב קענער).

טאַרנע פאַרדינט באמת דעם נאָמען פון דער שטאָט פון די ערשטע חלוצים פון גאַליציע. און אויב רעדן וועגן טאַרנער חלוצים־אָנפאַנגער, דאַרף מען אָנהויבן בײַ די משפחות מאָטל לייבל און נײַמאַרק, וועלכע זענען אַרויסגעאָרן קיין מחניים. בײַ דער געלעגנהייט איז כדאי אונטערצושטרייכן, אַז הגם מחניים האָט געליטן אַ דורכפאַל און דער גרעסטער טייל איז צוריקגעפאָרן, האָבן פון טאַרנע וויייטער עולה געווען חלוצים. געגוג צו דערמאָנען די ברידער יחזקאל און יהושע בראַנדשטעטער, וואָס האָבן פאַרלאָזט זייער וואויילשטאַנד און אין ארץ־ישראל געפירט אַ פרוכטבאַר אַרבעטער־לעבן. די ברידער לייב און יידל לעכטינגער, די ברידער פנחס און דוד־שיע וואָלף, און אַנדערע.

הגם די משפחה מאָטל לייבל האָט געהאַט פאַרלאָזט די קאָלאָניע און זיך אומ־געקערט אין זייער געבורטשטאָט, זענען אייניציקע פון איר לאַנג פאַרן ערשטן וועלט־קריג צוריקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. פנחס משה לייבל געפינט זיך איצט אין כפר־יחזקאל, בנימין לייבל — אין תל־אביב. אויך דער יינגסטער ברודער זייערער האָט עולה געווען. צו דער דאָזיקער משפחה לייבל געהערט אויך דער שרייבער, דיכטער און זשורנאַליסט דניאל לייבל מיט זיינע ברידער שבח אין חיפה און יעקב, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאָר 1953. אויך די משפחה פון דוד לייבל געפינט זיך איצט כמעט אינגאַנצן אין ישראל.

ר׳ משה לייבל איז געווען דער פאָטער פון דניאלן און געהאַט אין טאַרנע אַ

רעסטאָראַן, אגב דער אייגציקער רעסטאָראַן אין שטאָט, וואו ס׳האָבן געגעסן און פאַרברענגט זייער פרייַע צייט פראָגרעסיוו־נאַציאָנאַלע יידן. ביי ר׳ משה לייבל פלעגן פאָרקומען געזעגענונגס־באַנקעטן פאַר די עולים־אַרבעטער און דאָרט האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט אַ האַרציקע רעדע פון אַן ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער (דאָס איז געווען יהושע בראַנדשטעטער, וועלכער האָט דעמאָלט — 1911 —געווויילט אין טאַרנע אַלס גאַסט פון ארץ־ישראל) לכבוד דעם אָפּפאָר פון פנחס־משה לייבל קיין א״י.

די שטאָט פון קאַנטראַסטן

פול מיט קאָנטראַסטן איז געווען דאָס יידישע לעבן אין טאַרנע. פון איין זייט — חסידות און כלי־קודש. פון דער צווייטער זייט — דאָס פאָלק, פשוטע האַרעפאַשניקעס, וואָס האָבן געוואוינט דער עיקר אויף דער גראָבווקע. דאָרט זענען געווען די יידישע פיאַקערס, שלייפער, ביגלער, זייפנזידער, טרעגער, ווענס ווענגעלעך זענען אויף שבת אָפּגעשלאָסן געווארן אין אַ ריי. אויף דער גאַס ביים פילזנער טויער, לעבן דעם באַוואוסטן רעסטאָראַן פון שפּינדלער, וואו ס׳פלעגן זינגען די בראָדער זינגער, האָבן די געשלאָסענע וועגעלעך פרייטיק נאָכמיטאָג אָנגעזאָגט דער שטאָט, אַז די שבת־מלכה קומט אַן.

אויף יידישע חתונות אין טאַרנע פלעגן די קאָפּעלעס פון שענקעל אָדער קרעמער שפּילן האַרציקע יידישע מעלאָדיעס, אָמאָל טרויעריקע, אָמאָל פריילעכע. זיי פלעגן אויך וויילן דעם עולם מיט פריילעכע בדחנישע שטיקלעך.

פיר וואָכן פאַר פורים און פיר וואָכן נאָך פורים האָט מען איבער טאַרנער גאַסן געקאָנט זען מאַרשירן דעם רבין מיט חסידים, וואָס האָבן געזונגען חסידישע ניגונים. דער רוב חסידים זענען געווען שניידער און האַנדלס־אָנגעשטעלטע. אין שטאָט האָט אויך געלעבט אַ יידישער דיכטער — אברהם ניימאַן, פון פאַך אַ קאָמאָשנמאַכער. זיינע לידער זענען געווען אָפּגעדרוקט אינעם „יידישן אַרבעטער״. די ערשטע ליד זיינע האָט געהייסן „מיין פידל״. אברהם ניימאַן פלעגט דעקלאַמירן אויף די אַלע יידישע ליטעראַרישע אָוונטן. באַקאַנטע טיפּן זענען געווען יואל שנור, אַליין אַ רוסישער עמיגראַנט (איצט אין אַמעריקע), און לעמל שנור, אומגעקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

פון דער אַלגעמיינער טאַרנער יידישער פאָלקסאָמע איז נישט אויסצוטיילן די פאַרטייען וואָס האָבן געווירקט צווישן די אַרבעטסמענטשן, באַזונדערס ביי דער יוגנט. קודם כל — די פועלי־ציון און זש. פּ. ס. אויף וויפל פועלי־ציון האָט זיך פאַרנומען דער עיקר מיט קולטורעלער טעטיקייט, האָט זש. פּ. ס. געווידמעט זיך אינגאַנצן דער פראָפּעסיאָנעלער באַוועגונג. אַ דאַנק דער אונטערשטיצונג פון פּ.פּ.ס. האָבן זיי געהאָט דערפאָלג אויף דעם געביט. די הויפּט־פירער פון זש. פּ. ס. זענען געווען: די ברידער יהושע און יוסף לאַנדוי.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אין טאַרנע געוואוינט צוויי לערער פון דער העברעאישער שול, וועלכע ס׳האָט געגרינדעט חיים הערש ליכטבלאו און ר׳ איטשע בראַנדשטעטער. ביידע זון פונעם לעצטן — יחזקאל און יהושע — זענען געווען

צווישן די ערשטע קאָאָניסטן, וועלכע האָבן אין יאָר 1910 זיך באָזעצט אין יבנאל, גליל. די צוויי לערער זענען געווען: צבי שאַרפשטיין, איצט אין אַמעריקע, אייגנ־טימער פון אַ העברעאישן־פאַרלאַג, און שמעון קאָפעליאָנסקי, ביידע האָבן געהאַט ביי זיך פעסט באַשלאָסן צו רעדן נאָר עברית. זיי האָבן געזוכט אַ רעסטאָראַן וואו מ׳קאָן רעדן עברית, און זיי האָבן געפונען דעם רעסטאָראַן פון ר׳ משה לייבל, וואו מען האָט געקאָנט באַנוצן זיך מיט העברעאיש.

געווען אין טאָרנע אַ שלאָסבאַרג, וואו די יוגנט פלעגט יעדן שבת גיין אַהין שפּאַצירן. כמעט יעדער יוגנטלעכער האָט געהאַלטן אַ ביכל אונטערן אָרעם, וועג ער פלעגט זיך לאָזן גיין אויפן שבתדיקן שפּאַציר. פרומע חסידישע יונגעלייט פלעגן דאָרט באַקומען די ערשטע וועלטלעכע בילדונג. דאָרט, צופוסנס פון שלאָסבאַרג, האָט דניאל לייבל געגעבן זיינע ערשטע לעקציעס דער אַרבעטער־יוגנט וועגן ליטעראַטור. אויף יענעם אָרט איז מיר פון זיין מויל אויסגעקומען צו הערן צום ערשטן מאָל וועגן סאָקראַטעסן. אויך דער דיריגענט פייוויישעס פלעגט מיט זיין כאָר „האַרמאָניאַ״ דאָרט אייגנזינגען יידישע פאָלקס־לידער, וואָס האָבן דערנאָך געקלונגען אין די אַרבעטער־שטובן אויף גראַבווקע.

אַ פּאָעמע „טאָרנע״, אָנגעשריבן פונעם באַקאַנטן דיכטער ראובן אייזלאַנד (אַ געבוירענער אין ראַדאָמישל, געווואוינט אין טאָרנע, איצט אין אַמעריקע), איז צום ערשטן מאָל אָפּגעדרוקט געוואָרן אין קליינמאַנ׳ס קאַלענדאַר, דערשינען אין פּשעוואָרסק.

יידישע טרעגער אין טארנע

אויף קיין שום שטאָט אין גאַליציע האָבן די פאָלקסמענטשן נישט אַרויפגעלייגט אַזוי זייער חותם, ווי אויף טאָרנע, אָנגעהויבן מיט די קאָפּעלושמאַכער, שנייַדער, אָבערטיילמאַכער און אַנדערע פאַכן. פאַרשטייט זיך, אַז אין די לעצטע יאָרן האָבן די הויפּט־ראָל געשפּילט די שנייַדער־אַרבעטער מיט זייערע דריי מוסטערהאָפּט־אָרגאַניזירטע פאַריינען. פון די טאָרנער אַרבעטער און האַרעפאַשניקעס קאָן מען אָבער נישט אויסטיילן די יידישע טרעגער, וועמענס קלאַסנקאַמף און שטרייק זענען געקומען צום אויסדרוק דורך אַן אייגן בית־המדרש. ווייל אפילו אין בית־המדרש זענען יידישע האַרעפאַשניקעס באַוואוסט געווארן דורך די רייכע שיינע ייִדן, וועלכע האָבן זיי נישט געגעבן קיין עליות... אָטאָ דער פאַקט האָט זיי געשטויסן אויפצושטעלן אייגענע בתי־מדרשים.

אויך טאָרנער טרעגער האָבן זיך געשאַפן זייער אייגן בית־המדרש, וואו יעדער פון זיי האָט אין אַ יאָרצייט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו דאַוונען אפילו פאַרן עמוד.

טאָרנער יידישע טרעגער האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער עטיק און מאָראַל. איך געדענק נישט אַ פאַל, אַז מ׳זאָל אַמאָל האָבן אַרעסטירט אַ טרעגער פאַר גניבה אָדער אַן אנדער אוממאָראַלישע טאָט. זייער „בערזע״ האָבן זיי געהאַט ביים פילזנער טויער, וואו ס׳האָט זיך קאָנצענטרירט דער גאַנצער טאָרנער מסחר. געווען פרווון צו אַרגאַניזירן די טרעגער אין אַן אייגענעם פראָפעסיאָנעלן פאַריין, אָבער ס׳האָט זיך עפּעס נישט געקלעבט... אין די ערשטע יאָרן נאָכן ערשטן וועלט־קריג, האָבן

טאָרנער פועלי־ציון געשאַפן דעם פאַריין, אונטערן פאָרזיץ פון אַנטשל „קאַשטש". צוליב פאַרשידענע סיבות האָט זיך דער פאַריין לאַנג נישט געהאַלטן.

געווען צווישן די יידישע טרעגער אין טאָרנע פאַרשידענע כאַראַקטעריסטישע טיפן און געשטאַלטן. באַזונדערס האָט זיך מיר אייגנגעקריצט אין זכרון אַנטשל „קאַשטש". ער איז ביי זיי געווען די אמתע אויטאָריטעט און אייגנציקער דעה־זאָגער. זיינס אַ וואָרט איז געווען הייליק פאַר די טרעגער. קיינער פון זיי האָט נישט געוואָגט זיך אים אַנטקעגנצושטעלן. אַ הויך־געוויקסיקער, אַ ריזן־געשטאַלט, ברייטע פלייצעס, מוסקוליעזע הענט, צוויי לאַנגע פיס און אַ הייטל אויפן אויג, וואָס האָט אים צוגעגעבן נאָך מערער עזותדיקייט. מיט אַ שטריק פאַרוואָרפן איבערן אַקסל פלעגט ער זיך אַרומדרייען ביים פילזנער טויער, אייביק גרייט עפעס אָפצוטראָגן, אַבי צו פאַרדינען אויף אַן אָנבייסן פאַר זיך און פאַר זיין הויזגעזינד. אַז אַנטשל האָט זיך געפונען ביים טויער, האָבן די טרעגער געפילט זיך זיכערער. ער איז שטענדיק געווען גוט אויפגעלייגט, מיט אַן אָפטימיסטישן שמייכל אויף די ליפן. אויב ווער פון די כוליגאַנעס פלעגט פראָווואָצירן אַ געשלעג, האָט אַנטשל נישט געמאַכט קיין לאַנגע שהיות, אַרויסגענומען דעם דישל פון זיין האַנט־וועגעלע און אַנגעהויבן שלאָגן אויף רעכטס און אויף לינקס, אַ צעשלאָגענער כוליגאַן פלעגט שוין פאַרזאָגן אַ צענטן נישט אָנצוהייבן מיט יידישע טרעגער, באַזונדערס מיט אַנטשלען.

און ווער געדענקט נישט מענדעלע טרעגער, דאָס קליינע דאַרע יידעלע, וואָס פון זיין שווערער אַרבעט און מאָגערע פאַרדינסטן האָט ער געמוזט דערנערן זיך, זיין ווייב און זעקס (צי זיבן) קינדער. פאַר אים, אָט דעם קליינעם און דאַרן ייד, איז קיין שום משא נישט געווען שווער. גרויסע באַלן סחורה, קאַסטנס, פעק — אַלץ האָבן געטראָגן זיינע דאַרע שמאָלע פלייצעס. וען ס׳איז אויף אים געלעגן אַ שווערער קאַסטן, האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אָט־אָט ברעכט ער זיך אונטער. דעמאָלט האָט מען בלויז געזען זיינע פיס און דעם קאַסטן. אַלדאָס איבעריקע איז געווען פאַרדעקט פון דער משא, וואָס האָט מענדעלען מיטן רויטן בערדל געדריקט צו דער ערד.

מענדעלע האָט קיינמאָל נישט געהאָט קיין צייט. ער האָט געמוזט אַרבעטן מערער ווי אַנדערע טרעגערס, ווייל מפרנס זיין אַזאַ געזינדל, קיין עין־הרע, איז גאָר נישט געווען פון די לייכטע זאָכן.

מענדעלע איז געווען גאָר פרום. יעדן שבת האָט ער אָנגעטאָן אַ שטריימל מיט אַ לאַנגער שוואַרצער קאַפאָטע. ער האָט נישט געדאַווענט אין דער טרעגער־שול, נאָר צוזאַמען מיט בעלי־בתישע פרומע בעלי־מלאכות וואָס האָבן געהאַט זייער אייגענע „חברה משניות דחייטים". די חברה האָט זיך געפונען אויפן טאָרנער פישפלאַץ.

אַן אומפאַרגעסלעך בילד האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט דער פלאַץ פאַרן פילזנער טויער יעדן פרייטיק אָדער יומטוב נאָכמיטאָג, וען די טרעגער האָבן אָנגעהויבן צונויפברענגען זייערע האַנט־וועגעלעך און מיט אַ לאַנגער קייט אָפשליסן זיי אויף שבת־רו. די וועגעלעך זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט ווי אַ קאָמפּאַניע מיליטער פון יאַנקעלע טראַפיקאַנט ביז שפּינדלערס רעסטאָראַן.

נישטאָ מער די קרעפטיקע טאָרנער טרעגער, די הערלעכע פאָלקסטיפן און אַרבעטס־מענטשן, וועמען היטלער האָט אַזוי אכזריותדיק אומגעבראַכט.

ד״ר שמואל שפאן / חיפה

וואלף געצלער

וואלף געצלער איז נישט געווען קיין קינד פון טאָרנע, ווייל ער איז דאָרט נישט געבוירן געוואָרן און דאָרט נישט אויפגעוואַקסן. דערפאַר אָבער איז ער געווען אַ בירגער פון טאָרנע אין בעסטן זין פון וואָרט. אין משך פון די 30 יאָר וואָס ער האָט געוואוינט אין דער דאָזיקער שטאָט (פון יאָר 1906 ביז זיין פרישייטיקן טויט אין יאָר 1939), האָט ער זיך דעראָבערט גרויס פאָפולאַריטעט, אָנערקענונג און אַכטונג מצד דער גאַנצער באַפעלקערונג, באַזונדערס צווישן דער יידישער אָרעמקייט.

וואָלף געצלער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1877 אין יאַסלע, וואו ס׳האָבן געוואוינט זיינע עלטערן מרדכי און פראַדל. זיי האָבן געפירט א קליינהאַנדל פון אייזנוואָרג. דאָס זענען געווען אומפאָרמעגלעכע מענטשן, זיי האָבן אָבער נישט געקאָרגט קיין הוצאות אויף צו לערנען זייער זון, כדי ער זאָל באַזיצן אַ סך יידיש וויסן. מ׳האָט אים אַרויסגעשיקט לערנען אין פאַרשידענע ישיבות אין קראָקע, קאָרטשין און באַרדיעוו. די עלטערן האָבן געוואָלט, אַז וואָלף זאָל אַרויס־וואַקסן אַ פרומער געלערנטער ייד, אפילו אַ רב, ווייל אין די יוגנט־יאָרן האָט ער אַרויסגעוויזן אויסערגעווייניעלעכע פעאיקייטן און זייער גערן און פלייסיק געלערנט.

דער דאָזיקער פאַרלאָנג פון געצלערס עלטערן איז טיילווייז דערפילט געוואָרן, ווייל הגם ער איז נישט געוואָרן קיין רב, האָט ער פאַרמאָגט באַדייטנדיק יידיש וויסן, און דאָס וויכטיקסטע — ער האָט טיף אייניגעזאָפט דעם יידישן גלויבן און אין משך פון זיין גאַנץ לעבן שטרענג אָפגעהיטן אַלע מצוות און יידישע מנהגים. הגם וואָלף געצלער איז געווען אַ דורכאויס רעליגיעזער ייד, איז ער אָבער לגמרי נישט געווען דורכגענומען מיט רעליגיעזן פאַנאַטיזם. גראָד פאַרקערט, ער האָט געהאַט פולע פאַרשטענדעניש און אָנערקענונג פאַר וועלטלעכע לימודים און אויך פאַר נישט פרומע מענטשן, אויב זיי זענען נאָר געווען ערלעכע.

אַממיינסטן רעדט וועגן דעם דער פאַקט, אַז זיין בת־יחידה האָט געענדיקט דעם אוניווערזיטעט, און אייניר פון זיינע זין, הגם ער האָט געלערנט אין טאָרנער קלויז און געטראָגן אַ סאַמעטענעם קאַפעלוש און אַ לאַנג שוואַרץ כאַלאַט (די אָנגענומענע אין גאַליציע הלבשה פאַר ינגעלייט וואָס האָבן געשטאַמט פון חסידישע עלטערן), האָט ער אין דער היים גלייכצייטיק באַקומען לעקציעס אין די ראַמען פון גימנאַזיע־בילדונג און נאָכן באַלייגן מאַטורע, איז ער אַרויסגעפאָרן שטודירן קיין

בערלין, לערנענדיק דאָרט סיי אויפן פאָליטעכניקום, סיי אינעם יידישן טעאַלאָגישן סעמינאַר. דאָס אַלץ איז געשען אויפן פאַרלאַנג און מיטן וויסן פון וואָלף געצלער. נאָך אין זיין פריסטער יוגנט איז וואָלף געצלער אינגאַנצן פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער ציוניסטישער אידעע און געוואָרן איינער פון אירע הייסטע אָנהענגער, אַן אַקטיוואָר מיטגליד פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

נאָכן אָנקומען און שטענדיקן באַזעצן זיך אין טאָרנע, האָט וואָלף געצלער אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע טעטיקייט פאַרן פאַרשפרייטן די ציוניסטישע אידעע צווישן דער יידישער אָרטאָדאָקסישער יוגנט און אויך צווישן עלטערע פרומע יידן, וואָס צו יענער צייט איז עס נישט געווען פון די לייכטע זאַכן, ווי עס דוכט זיך היינט אויס, ווייל ער האָט געהאַט קעגן זיך דעם צאָרן פון פאַנאַטיקער, וואָס האָבן זיך גיכער געשראָקן פאַרן ציוניזם ווי פאַרן שמד.

די שטרעבונג צו פאַרבעסערן די מאַטעריעלע לאָגע פון דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג ווי אויך דער ווילן צו דערמעגלעכן אָרעמע יידישע קינדער צו באַקומען אַביסל וויסן, איז געווען די הויפּט־זאָרג פון וואָלף געצלער. צו דעם צוועק האָט ער אין טאָרנע געגרינדעט די געזעלשאַפט „צדקה", וועלכע פלעגט פון די דורך איר געזאַמלטע געלטער אויסצאָלן אַלטע לייט און אומפּאיקע צו דער אַרבעט יידן חודשלעכע שטיצע. אַ דאַנק דעם זענען טאָרנער יידן באַפרייט געוואָרן פון דער פלאָג וואָס האָט געהייסן בעטלעריי, און די יינגערע, אַרבעטספּאיקע, איז געגעבן געוואָרן די מעגלעכקייט צו פאַרנעמען זיך מיט פּראָדוקטיווע אַרבעט, אַנשטאָט בעטלען איבער די הייזער. וואָלף געצלער איז אויך געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער תלמוד־תורה און אַ דאַנק זיינע באַמיאונגען האָט די דאָזיקע געזעלשאַפט באַקומען אַ ספּעציעל אויפגעבויטע צוויישטאָקיקע געביידע מיט גרויסע לופטיקע צימערן, וואו יידישע קינדער האָבן געלערנט, אַנשטאָט ווי ביז איצט, אין ענגע, טונקלע חדרים פון חרובע הייזלעך. אויסער דעם האָט ער פיל מיטגעהאָלפן צו דעם, אַז דער לערן־פּראָגראַם אין תלמוד תורה זאָל געענדערט ווערן, אויפן אָרט פון די אַלטע נישט־דערפאַרענע מלמדים, זענען צוגענומען געוואָרן ייִנגערע מענטשן, וועלכע האָבן אויך געהאַט אַ באַגריף אין פּעדאַגאָגיע.

זינט די טאָרנער יידישע קהילה איז דעמאָקראַטיזירט געוואָרן, איז וואָלף געצלער געווען איר פאַרוואַלטונגס־מיטגליד, און לעצטנס פאַרנומען אפילו דעם אָמט פון וויצע־פּרעזעס פון דער קהילה־פאַרוואַלטונג. אויך אויף דעם דאָזיקן אָמט האָט ער אַלץ געטאָן, כדי ברענגען הילף דער נויטבאַדערפטיקער באַפעלקערונג.

אין די שווערע צייטן פון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע, האָט וואָלף געצלער נישט אויפגעהערט זאָרגן, לויט די דעמאָלטיקע מעגלעכקייטן, פאַר דער טאָרנער אָרעמער באַפעלקערונג. עדות פון יענער תקופה גיבן איבער, אַז אין טאָג וועט די היטלעריסטישע רוצחים האָבן אויפן טאָרנער מאַרק־פּלאַץ באַפויילן 10.000 צום טויט פאַרמשפּטע יידן קניען מיט אויפגעהויבענע הענט, האָט זיך צווישן זיי געפונען אויך וואָלף געצלער. דער גורל האָט געוואָלט, אַז געצלער זאָל נישט זיין וועיטער אויסגעשטעלט אויף די אוממענטשלעכע ליידן און פון אַ האָרץ־שלאָג איז ער געפאַלן אַ טויטער אויף דער ערד. אין דערזעלבער צייט האָבן עטלעכע קניענדיקע יידן לעבן אים, נישט געקוקט אויף דער דראָענדיקער געפאָר, געכאַפּט זיין טויטן קערפּער

און אַוועקגעטראָגן אויפן יידישן בית־עלמין, וואו ער איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה נישט אין אַ מאַסן־גרוב, נאָר אין אַ באַזונדערן קבר, לויט אלע יידישע מנהגים.

אַזוי האָבן טאָרנער יידן אָפגעדאַנקט זייער בעל־טובה און דעם שטאָלץ פון טאָרנער יידנטום — וואָלף געצלער. ער, וואָס האָט ביים לעבן אַזוי שטרענג אָפגעהיטן אַלע יידישע מינהגים און מצוות, איז אויך געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל לויטן יידישן דין.

ד״ר אברהם כאמעט

מאוריצי הוטער

צו די ערשטע אָנפירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי (פּ.פּ.ס.) נאָך אין עסטרייכישן גאַליציע האָבן געהערט גאָר וויכטיקע יידן. אַ חוץ די גרויסע, ווי ליבערמאַן, העקער, דיאַמאַנד, די ברידער דראָבנער, האָט פּ.פּ.ס. פּאַרמאָגט אין יעדער גרעסערער שטאָט לאָקאַלע אָנפירער, וואָס זענען געווען יידן. נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער זש.פּ.ס. (יידישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי) אין די ערשטע יאָרן פונעם 20־טן יאָרהונדערט, האָט זיך פּאַרמינערט די צאָל יידן אין דער פּ.פּ.ס. — מיטן וואוקס פונעם יידישן נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין אויף דער יידישער גאַס אין גאַלייציע, האָט קודם כל די יידישע אינטעליגענץ געפונען איר באַזונדערן וועג און פּאַרמערט די רייען פון די „סעפּאַראַטיסטן". דער טייל וואָס האָט נישט געפונען זיין פּלאַץ אין דער ציוניסטישער מחנה — אין דער פּועלי־ציון אָדער אין דער סתם־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע — איז אַריין אין די זש.פּ.ס. עס האָט לגמרי אויפגעהערט דער צושטראָם פון יידישער אינטעליגענץ און יידישע אַרבעטער צו דער פּ.פּ.ס. דער יידישער אַרבעטסמענטש און דער יידישער אינטעליגענט האָבן שוין געהאַט זייערע אייגענע יידישע פּאַרטייען, אין וועלכע זיי האָבן זיך אויסגעלעבט און געקעמפט פאַר זייערע אידעאַלאָגיעס.

נאָר אייניצלנע יחידים זענען געווען פאַרעפֿקשנט און געבליבן געטריי דער פּ.פּ.ס. צו זיי האָט אין טאָרנע געהערט מאוריצי הוטער. ער איז געבליבן אין דער פּ.פּ.ס. און איז נישט אַריין צו דער זש.פּ.ס. — זיין צוגעהעריקייט צו דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי האָט אים אָבער נישט אַוועקגעפירט פון יידישקייט, וואָס איז געווען טיף אייגענאַרצלט אין זיין נשמה. דער פּוילישער סאָציאַליסט, מאוריצי הוטער — איז געווען אַ גוטער ייד או ער האָט דאָס אַרויסגעוויזן אויף פּאַרשידענע אופנים. ער האָט אין זיין ערלעכקייט געגלויבט אַז סאָציאַליזם באַדייט אַ גאולה פאַר אַלע געפּלאָגטע און געפּיניקטע — ובכן אויך פאַר דער יידישער אַרעמקייט. זיין סאָציאַליזם איז געווען פריי פון פּאַרטיי־חשבונות און פּאַרטיי־פּאָליטישע קאַלקולאַציעס. ער איז געווען צונויפגעוואַקסן מיטן סאָציאַליסטישן געדאַנק און סאָציאַליזם איז געווען בייַ אים אַ גלויבן, אַן אמונה. זיין סאָציאַליזם האָט געדאַרפט לייזן אַלע אָנגעוווייטיקטע פראָבלעמען פון דער יידישער אַרעמקייט. זיין סאָציאַליזם איז נישט געווען קיין אויסגעלערנטער, ער איז געקומען פון זיין אינערן און האָט אויסגעפילט זיין גאַנץ וועזן.

מאוריצי הוטער האָט טאַקע קיין מאָל נישט באַקעמפט דעם ציוניזם. אין זיין פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס, איז ער געווען דער נאַטירלעכער פאַרבינדעטער פון ציוניסטישער געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישער טעטיקייט אין אַלע פּראַגן פון טאָגטעגלעכער יידישער ווירקלעכקייט.

דער יסוד פון זיין סאָציאַליזם איז געווען צו לינדערן די נויט פון אָרעמע מענטשן, יידן צי קריסטן. ער האָט געפילט און געזען דעם גרויסן פּאַרנעם פון דער יידישער נויט און דערפאַר האָט ער זיך אין גאַנצן געווידמעט דער יידישער אָרעמ־קייט. זיין פילאַנטראָפּישער צוגאַנג צום סאָציאַליזם האָט אים נישט דערלויבט צו

מאוריצי הוטער אין אַן 1־מאַי דעמאָנסטראַציע אין טאָרנע — לינקס פון אים דער סאָציא־ליסטישער סיים־דעפוטאַט פונעם טאָרנער קרייז אַדאַם ציאָלקאָש.

זוכן א תשובה אויף דער באַזונדערקייט פון דער יידישער נויט. ער האָט נישט פאַרשטאַנען, אַז דער יידישער אַרבעטער אין גאַליציע און שפּעטער אינעם אומ־אָפּהענגיקן פוילן לעבט אין באַזונדערע נאַציאָנאַל־ווירטשאַפטלעכע באַדינגונגען, וואָס פאָדערן אַ ספּעציפישן אַנאַליז און לייזונג, וואָס זאָל זיין צוגעפאַסט צום קאָמף פון די יידישע מאַסן אין פוילן פאַר אַ פולן נאַציאָנאַלן קיום. פאַר מאוריצי הוטער האָט נישט עקזיסטירט דאָס פּראָבלעם: יידיש פאָלק.

אָבער — דער פּוילישער סאָציאַליסט האָט זיך נישט דערווייטערט פון יידישקייט אינעם פאָלקסמיטלעכן און אפילו אינעם רעליגיעזן זין. זיין צוגעהעריקייט צו די אָנפירנדיקע פּוילישע סאָציאַליסטן אין דער שטאָט, האָט אים נישט געשטערט צו זיין דער פרעזעס פון דער יידישער פאָרטגעשריטענער טעמפּל־געזעלשאַפט, וואָס האָט געהאַט אַן אייגענע שול מיט אַן אָרגל, אַן אייגענעם כאָר און אַן אייגענעם ראַבינער. און ער אַליין טאָקע האָט קיינמאָל נישט פאַרפעלט אין די יום־טוב טעג צו געפונען זיך צווישן די מתפּללים. ער איז געווען געקניפּט און געבונדן מיט דער יידישער מאַסע, מיטן יידישן בעל מלאכה און סתם יידישן פאָלקס־מענטש. מאוריצי הוטער האָט נישט געדינט קיין דאָגמעס. אַ פּוליער מענטש, אַ הומאַניסט, וואָס האָט תמיד געהאַנדלט אַזוי, ווי עס האָט אים דיקטירט דאָס סאָציאַליסטישע געוויסן און דאָס יידישע האַרץ.

הוטער איז געווען פונעם באַרוף אַ פּאָטאָגראָפיסט און האָט פאַרמאָגט אַן אייגענעם וואַרשטאַט אויף דער קראָקעווער גאַס. די יידישע אָרעמקייט האָט גוט געוואוסט דעם אַדרעס פון הוטערס וואַרשטאַט. ווער מיט אַן עקסמיסיע, מיט אַן עזעקוציע, ווער מיט אַן ענין צום מאַגיסטראַט אָדער אַן אַנדערן אַמט. אַלע האָט מען געקאָנט טרעפן צו יעדער צייט פון טאָג אין הוטערס פּאָטאָ־וואַרשטאַט. ער האָט שוין געהאַט זיינע אַדוואָקאַטן און יעדען פון זיי האָט ער צוגעטיילט עטלעכע זיינע קליענטן מיט זייערע אָנגעוויטיקטע ענינים. דער אַדוואָקאַט, וואָס האָט באַקומען הוטערס אַ קוויטל, האָט עס אָנגענומען אַן תרעומות אוו אַן אַ שום באַלוינונג, פאַרטרעטן און פאַרטיידיקט הוטערס קליענט, אָדער אים אָנגעשריבן די נויטיקע בקשות אָדער אָפּעלאַציעס.

הוטערס יידישקייט האָט זיך אויך אויסגעדריקט אין דעם, וואָס ער האָט תמיד אָנטיילגענומען אין דער קהילה־טעטיקייט אין טאָרנע. הוטער, אייגנער פון די אָנגע־זעענע אָנפירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי אין טאָרנע, איז לאָנגע יאָרן ביז צום חורבן פונעם טאָרנער יידנטום, געווען צוגלייך דער פרעזעס פונעם בעלי מלאכה פאַריין „יד חרוצים" אין טאָרנע.

צום שטאָטראַט האָט ער קאַנדידירט אויף די ערשטע פּלעצער פון דער פּ.פּ.ס.־ליסטע, אָבער בעת די קהילה־וואָלן האָט ער פּיגורירט אויף דעם ערשטן פּלאַץ פון דער „יד חרוצים" ליסטע. זיין נאָמען האָט געצויגען שטימען אויף דער גראָבווקע און אין אַלע יידישע גאַסן, וואו עס האָט געוואוינט די יידישע אָרימקייט. אין דער אַגיטאַציע איז געווען שווער מיט אים זיך צו פאַרמעסטן. ער האָט נישט אָפּגעהאַלטן קיין גרויסע אַגיטאַציע־פאַרזאַמלונגען. די הונדערטע קליענטן, מיט וועלכע ער האָט זיך אַ גאַנץ יאָר מטפּל געווען, זענען געווען זיינע אַגיטאַטאָרן און פאַר אים מאַסן־

האָפט געשטימט. אַ גרויסע קאָנקורענץ איז ער געווען אי אַלס סאָציאַליסט אי אַלס ייִד טאָקע פֿאַרן בונד, וואָס האָט אויף גראַבווווקע געהאַט זיין פעסטונג.

אין דער קהילה האָט ער תמיד געטראַכט אייגנצוהאַלטן זיין אומאָפּהענגיקע פּאָזיציע. דאָס האָט אים נישט געשטערט אין אַלגעמיין יידישע און סאָציאַלע פּראָגן מיטצוארבעטן מיט די ציוניסטן. אינעם שטאָטראָט, וואו ער איז געזעסן אַלס רעפּרעזענטאַנט פון פ.פּ.ס., איז ער קיין אייגציק מאָל נישט געקומען אין אַ סתירה מיט זיין ייִדיש געווויסן און באַטראַכט זיך גלייכצייטיק אַלס אַ פּאַרטרעטער פון דער יידישער ארעמקייט.

זיין יידישקייט, זיין טעטיקייט אין יידישע געזעלשאַפטלעכע און קהילה׳שע אינסטיטוציעס האָט נישט פּאַרמינדערט זיין אָנזען און פּאָפולאַריטעט אין די קרייזן פון פּוילישע ארבעטער, וואָס זענען געווען ארגאַניזירט אין דער פ.פּ.ס.

בשעת די 1־מאי דעמאָנסטראַציעס האָט ער תמיד מאַרשירט אין דער ערשטער ריי צוזאַמען מיט אָפּיציעלע פ.פּ.ס. פירער אין טאָרנע. אין אַלע שטעטישע און מלוכה׳שע אינסטיטוציעס האָט די פ.פּ.ס. דעלעגירט מאוריצי הוטערן, ווייל איבערהאַל האָט מען זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס דרך ארץ און מיט זיין דעה און וואָרט האָט מען זיך געריכטעט.

אַ גאַנצער מענטש, אַן ערלעכער כלל טוער, וואָס האָט דעם גאַנצן מעת לעת געווידמעט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, ווי אַ פאָטער פון ארעמע יידן און דערצו אַליין געלעבט אין שוועריע מאַטעריעלע באַדינגונגען.

הוטערס זון האָט נאָך פּאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה עולה געווען קיין ארץ ישראל. וועג געדענקט דאָס נישט — מיט וואָס פּאַר אַ שטאָלץ דער אָנפּירער פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי האָט אונדז ציוניסטן געליינט די הערלעכע בריוו, וואָס ער האָט באַקומען פון זיין זון אין ארץ ישראל.

וועג היטלערס באַנדעס האָבן פּאַרנומען טאָרנע און די געסטאַפּאָ האָט אָנגעהויבן צוצוגרייטן דעם חורבן און אַלס אָנזאָג צעשטערט מיט דינאָמיט אַלע שולן און בתי מדרשים, האָט הוטער פּאַרלאָזט טאָרנע און איז אַריבער קיין מזרח גאַליציע. וועג עס איז אויסגעבראָכן די סאָוויעטיש־דייטשע מלחמה — איז אים נישט געלונגען זיך צו עוואַקואירן קיין טיף רוסלאַנד. ער איז פּאַרפיניקט געוואָרן פון די היטלעריסטישע רוצחים. עס איז אומגעקומען איינער פון די שיינסטע געשטאַלטן פונעם טאָרנער יידנטום. כבוד זיין אָנדענק!

זאב קימעל

צום אנדענק פון מילעק שיף

ער איז פאַרהעלטנישמעסיק שפּעט אַריינגעטרעטן אין הנוער הציוני אין טאָרנע, וועלן ער איז שוין באַקאַנט געווען אין דער ספּאָרט־וועלט אַלס „גוטער", דער מייסטער פון פּינג־פּאָנג. דעם פּסעוודאָנים האָט ער זיך אויסגעקליבן צוליב דער פּשוטער סיבה, ווייל אַלס גימנאַזיע־שילער האָט ער נישט געקאָנט אָפּיציעל געהערן צום ציוניסטישן ספּאָרט־קלוב „שמשון" — און צו יענער צייט האָט זיין נאָמען געגוג אָפּט זיך באַווייזן אין די ספּאָרט־אָפּטיילונגען פון דער פּוילישער פּרעסע. מיט דער צייט האָט ער אויף דעם געביט דערגרייכט באַדייטנדיקע דערפאָלגן. אין משך פון זעקס יאָר האָט ער פּינף מאָל דערוואָרט דעם טיטל מייסטער פון פּוילן אין פּינג־פּאָנג. אין דער רעפּרעזענטאַנץ פון פּוילן האָט ער זיך באַטייליקט אין די אינטערנאַציאָנאַלע פּינג־פּאָנג פּאַרמעסטונגען אין באָדען (עסטרייך) און אין לנאָדאָן. ער איז אויך געווען צוזאָגנדיק אין טענים. צווישן מאָל — אין די יאָרן 1937 און 1938 — האָט ער אין די טענים־מייסטערשאַפטן פון דער קראָקאָווער וואָיעוואָדסטווע געווינען דעם איבערגאַנגס־בעכער פון קראָקעווער שטאָט־פּרעזידענט קאַפּלינסקי. מען האָט זיך געריכט, אַז ער וועט דעם בעכער דערואָ־בערן צום דריטן מאָל.

אין עלטער פון זעכצן יאָר טרעט ער אַריין אין דער אָרגאַניזאַציע. נישט קיין צופאַל האָט אים דאָרט אַהינגעבראַכט. דעם דאָזיקן וועג האָט ער אויסגעקליבן באַוואוסטזיניק — ער איז טאַקע געווען איינער פון די אַממיינסטן איבערגעבענע און בעסטע מיטגלידער פון קן.

ווען איך האָב אים נענטער דערקענט, איז מילעקס כאַראַקטער און אויפּפירונג געווען פּאַר מיר אַן איבערראַשונג. איך האָב געמיינט, אַז דער דאָזיקער נישט־דורכשניטלעך שיינער יונגערמאַן, באַקאַנט און פּאָפולער אין די קרייזן פון דער ספּאָרט־יוגנט, דער זיגער אין פיל פּאַרמעסטונגען — קאָן זיין פּאַרריסן אָדער זעלבסט־צופּרידן. מילעק, אבער, איז געווען זייער באַשיידן, נישט פּאַרדאָרבן — ווי מען האָט געקענט מורא האָבן — צוליבן אָפּטן פּאַרברענגען אין אַ געזעלשאַפּט פון פיל עלטערע קאָלעגן פון ספּאָרט־קלוב. ס׳איז נישט געווען אין אים קיין שמץ פון גאווה. פּאַרקערט, גיכער האָט מען געפּילט ביי אים אַ שטענדיקע אומצופּרידנקייט מיט זיך זעלבסט. ער האָט געהאַט גרויסע אינטעלעקטועלע אַספּיראַציעס. אין גימ־נאַזיע איז ער געווען אַ גלענצנדער שילער. שוין דעמאָלט האָט ער דערלערנט

שפראַכן, געוואלט אַ גאָר לעבעדיקן אַנטייל אין דער קולטור־אַרבעט פון קן, געלייענט זייער אַ סך.

נאָכן פאַרברענגען אויף דער אינסטרוקטאָרן־קאָלאָניע, איז ער געוואָרן לייטער פון אַ „קבוצה", דערנאָך פון אַ „גדוד" און „שיכבה". ער פלעגט אָפט האָבן עטלעכע פונקציעס מיטאַמאָל. ער איז געווען אומדערמידלעך. ער האָט קיינמאָל נישט אָפגעזאָגט, ווען מען האָט אויף אים אַרויפגעלייגט נייע פליכטן, וועלכע ער פלעגט אויספירן געוויסנהאָפט.

לויט ווי פאַר אַ ספּאָרטלער איז ער געווען אויסערגעווייניקלעך עמפּינדלעך. אים האָט געצויגן צו ליטעראַטור און בעלעטריסטיק, פילאָזאָפיע און פּאָעזיע. ער איז געווען אייגנער פון די, אַ דאַנק וועמען עס איז אונדז געלונגען אין קן צו שאַפן די אַטמאָספער פון אַן אינטענסיוו קולטורעל לעבן.

די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. מיר האָבן זיך פאַרלוירן אין איינעם פון די הייסע סעפּטעמבער־טעג אויף די וועגן וואָס האָבן געפירט אויף מזרח. דערנאָך זענען צו מיר דערגאַנגען בלויז נישט קלאָרע ידיעות. איך האָב געהערט, אַז ער איז אַוועק קיין יאָפאַן — און פון דאָרט ווייטער.

ווען איך בין נאָך דער מלחמה צוריקגעקומען קיין פוילן, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ער איז אין ארץ. מיר האָבן אַנגעקניפט אַ קאָנטאַקט. אויף די אינטערנאַציאָנאַלע פינג־פאָנג פאַרמעסטונגען אין יאָר 1947, איז ער געקומען קיין פאַריז און ענדלעך באַווייזן זיך אויך ביי אונדז. אין וואַרשע האָבן מיר אייג־געאָרדנט אַ קליינעם צוזאַמענפאָר פון די שארית הפּליטה פון אונדזער גרופּע. און דאָ האָב איך געטראָפן מילקן נאָך אַכט יאָר און דערוואוסט זיך וועגן זייַנע וואַנדער־וועגן.

די דאָזיקע וועגן זענען טאַקע געווען אויסערגעווייניקלעכע. נאָכן זיין אין יאָפאַן אַ קורצע ציַט, האָט ער מיט אַן אומוועג אויסגעוואַנדערט קיין דרום־אַפריקע. פון דאָרט — נאָכן אָפזיין עטלעכע חדשים — איז ער געפאָרן קיין מצרים און פון דאָרט ענדלעך קיין ארץ־ישראל. ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט ער זיך פרייוויליק געמאָלדן אין די ארץ־ישראלדיקע מיליטער־אָפּטיילונגען פון דער ענגלישער אַרמיי. שפּעטער איז ער אַלס זעלנער פון דער יידישער בריגאַדע געווען אויפן איטאַליענישן פראָנט, וואו ער האָט באַקומען דעם ראַנג פון אַן אָפיציר. נאָכן ענדיקן די מלחמה איז ער צוריקגעקומען קיין ארץ־ישראל.

מיר האָבן אים געטראָפן אין וואַרשע. דאָס טרעפן זיך מיט חברים וועלכע ער האָט נישט געזען אַזאַ לאַנגע צייט, איז פאַר מילקן געווען אַ שטאַרקע איבער־לעבונג. אין זייַנע לאַנגע וואַנדערונגען איבער דער וועלט, האָט אים אַממיינסטן געפלאָגט די אייַנזאַמקייט, וויַיל נישט גרינג האָט ער זיך צוגעקליבן פריַינט. ער איז געווען אונטער די פּרישע איינדרוקן פון זיין באַזוך אין פאַריז און פראָג. נישט קיין וואונדער, אַז דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געווירקט אויף זיין הייטערקייט, וואָס האָט אים באַהערשט אין משך פון די צוויי טעג פון אונדזער „צוזאַמענפאָר", אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט פינף פערזאָן. מילקן האָט געריידט מערער ווי אַלע פינף צוזאַמען. ער האָט געהאַט וואָס צו דערציילן. אין משך פון די ווינציקע יאָרן פון זיין קורץ לעבן האָט ער געזען און איבערגעלעבט מערער וויפל עס איז

בויטיק אויסצופילן אַ לאַנג דורכשניטלעך לעבן. ער איז געווען עמפינדלעך, גאָר אינטעלעקטועל אייגעזאָפט אין זיך איינדרוקן, איז נישט קיין וואונדער, וואָס אין זיין געדאַנק האָט געשווייבלט מיט בילדער, איבערלעבונגען, מחשבות. ער האָט אונדז איבערראַשט נישט נאָר מיט דער רייכקייט פון זכרונות, נאָר מיט אָריגינעלע געדאַנקען, אינטערעסאַנטע, דורכדרינגלעכע.

ער האָט פליסיק באַהערשט אין וואָרט און אין שריפט העברעאיש, פויליש, ענגליש, פראַנצויזיש, איטאַליעניש, דייטש, געריידט נישט שלעכט יידיש און טשעכיש. ער האָט געקענט לידער אין די אַלע שפּראַכן.

מיר האָבן געריידט פויליש, נאָר וועג דאָס געשפּרעך איז אַריבער אויף ארץ־ישראלדיקע טעמעס, איז ער פון זיך זעלבסט איבערגעגאַנגען אויף העברעאיש. איבעריקנס, ער וואָלט גאָר אַנדערש נישט געקאָנט דערציילן אַנעקדאָטן און וויצן פונעם לעבן פון ישוב, וועלכע ער האָט אונדז אגב נישט געקאָרגט.

דאָס לעצטן אָוונברויט האָבן מיר געגעסן אין אַ רעסטאָראַן. נאָך עטלעכע באַמערקונגען וועגן דער צילגעוועדטקייט פון עטלעכע פראַנצויזישע אָפּאָריזמען און נאָך אַ פילאָזאָפיש געשפּרעך וועגן זין פון לעבן, האָט מילעק אָנגעשריבן אויף די פּאַפּיר־טישטעלעך: „דאָס לעבן, סע לאָ ווי, 11.12.47. מילעק". וואָס פאַר אַ באַדייטונג עס אָבן די דאָזיקע וועלטער, וועלן איך קוק אויף דעם מאָדנעם, אַ ביסל עגזאַלטירטן, אַ ביסל יונגלישן־ראָמאַנטישן צעטל, געשריבן מיט אַ גוט־באַקאַנטער האַנטשריפט — הייַנט, וועלן מילעק לעבט שוין נישט!

די לעצטע ידיעה פון אים האָבן מיר געהאַט פון נגב. ער איז געווען אָפּיציר אין אַ הגנה־אייניהייט.

ווי אַ דונער האָט אונדז געטראָפן די ידיעה, אַז מילעק איז פון אונדז אַוועק. ער האָט זיך אייגנוויליק צעשיידט מיטן לעבן. מער ווייסן מיר גאָרנישט.

אַמאָל, מיט פיל יאָרן צוריק, וועלן איך האָב אין אַ פּעליעטאָן וואָס איז דערשינען אינעם אָרגאַן פון אונדזער באַוועגונג „הנוער", פיל אָרט אָפּגעגעבן מילעקן — האָט ער זיך געוויצלט: אונדזער „אייטש" (אַזוי האָט ער מיך אָפּט גערופן) וועט אונדז נאָך אַמאָל באַשרייבן אין אַ ראַמאַן. מיר האָבן געלאַכט. איך האָב זיך קיינמאָל נישט פאָרגעשטעלט, אַז כ׳וועל דאַרפן שרייבן דערינערונגען וועגן מילעקן שוין נאָך זיין טויט.

וועלן כ׳האָב זיך שוין אויף אַזויפיל געהאַט צוגעוואוינט צו דער ידיעה וועגן זיין טויט, אַז כ׳האָב געקאָנט טראַכטן וועגן דעם ווי פון אַ געשעענעם פאַקט, איז מיר געקומען אויפן געדאַנק אַ זאַץ פון די „דריי רעדעס וועגן יידנטום", וואָס מיר פלעגן אַמאָל אַזוי גערן לייענען. אין געוויסע באַדינגונגען — זאָגט מאַרטין בובער — הערן מיר אויף זיך צו באַציען צו יידן בלויז ווי צו ברידער און שוועסטער. נישט אייגער פון אונדז פילט: די דאָזיקע מענטשן זענען אַ טייל פון מיין וועזן.

הייַנט, וועלן איך טראַכט וועגן מילעקס טויט, פאַרשטיי איך דעם מיין פון די ווערטער: עס איז אַרויסגעריסן געוואָרן אַ טייל פון מיין וועזן.

„אָפּיניאָ", לאָדזש־וואַרשע, 20.9.48, נומ׳ 42 (55)

אברהם כהנא, אבר"ך

ר' לייבוש יאנאוויצער
(טיפן פון מיין היימשטאָט)

אַ נידעריק יידל איז עס געווען דער ר' לייביש, אַ דיקלעכער, מיט אַ צעשוי־בערטער נישט אויסעקעמטער באָרד, וועלכע האָט פאַרן לעבטאָג קיין קאַם נישט געזען. און אויפן קאָפּ — אַ פאַרגרינטן אָפּגעריבענעם קאַפּעלוש מיט אַ כפול־שמונהדיקער וואַטאָווקע און אַ פּאָר פויערישע שטיוול. יאָנאָוויצער האָט מען אים גערופן צוליב דעם דאָרף אין וועלכן ער איז געבוירן געווארן, און צו וויסן וועגן אים האָט מען אָנגעהויבן ערשט דעמאָלט, וען ער האָט חתונה געהאַט און איז געווארן אַ „ייד".

רחמנא לבא בעי, גאָט דאַרף דאָס האַרץ. און זיין האַרץ האָט אים געצויגן צו די צדיקי הדור, צוערשט צום סאַנדזער, און אַז „ער" איז נסתלק געווארן, צו זיין זון, דעם שיניאָווער ז"ל, וועמען ער האָט באַגלייט, וואו אַהין ער פלעגט פאָרן האַלטן שבת און איז אַזוי אַרום געווארן אַ מקורב ביים שיניאָווער ז"ל.

די פּרנסה זיינע איז געווען אַ „מילכיקס", דאָס הייסט אַזויפיל, אַז ער האָט געבראַכט יעדן טאָג מילך אין שטאָט פונעם „הויף", וועלכער איז געווען דריי מייל ווייט פון שטאָט. און מיינט נישט, אַז ר' לייביש איז געווען א סתם מילכיקער. ר' לייביש פלעגט פאָרן אין דאָרף אַריין, און דאָס איז געווען צוויי־דריי בייגאַנג און צומאָל נאָך פריער — מיט זיין מאָדנע וועגעלע, וואָס איז געשלעפּט געווארן פון אַ משונהדיק צעבראָכענער שקאָפע. די גאַנצע וועלט איז נאָך געווען פאַרזונקען אין שלאָף, וען ר' לייביש האָט אָנגעהויבן לויבן דעם אייבערשטן מיט „שערי ציון", מיט תהילים, מעמדות און נאָך אַזעלכע זאַכן, ביז ער איז געקומען אין הויף אַריין, געמומען זיין פּאָרציע מילך און איז צוריק געקומען אין שטאָט, געגאַנגען אין מקוה אַריין און געדינט גאָט.

דערצו איז ער נאָך געווען אַ וואויליער בעל־תפילה פאַר די ימים־נוראים, וויל ער האָט זייער האַרציק געדאַוונט. ער האָט אָבער אינעם דאַוונען פאַרבראָקט אַזעלכע העוויות, אַז מען פלעגט אַמאָל מוזן אַ לאַך טאָן אויך אין אַ גאָר ערנסטן מאָמענט.

אַ שוועך געשעפּט איז עס געווען מיט די תפילות. ער האָט געוואוסט, אַז ער גרייט זיך צו מיט דעם פרנסה אויף אַ גאַנצן ווינטער, פאַר יענער שווערער צייט, וען מען דאַרף האָבן האַלץ, וואַרעם אָנטועכן, קאַרטאָפל, און נאָך אַזעלכע „דראָ־

ביאזגעס״. מוז מען זשע אויף דעם גוט אויפפאסן, מוז מען, כהיום, דאס קול גוט אפהיטן, עס זאל חלילה נישט הייזעריק ווערן. און ער איז טאקע געווען שטארק פארזיכטיק און שוין נאך שבועות האט ער זיך אנגעטאן א גראבן ווארעמען שאליק ער זאל זיך נישט פארקילן, און צוליב דעם האט ער בכלל שטארק אויסגעהיט זיך הויך צו רעדן, ער זאל זיך דאס קול נישט צופיל אנשטרענגען. מיט סתם מענטשן איז עס נאך אנגענאנגען, ווייל אפילו ווען ער האט שטילער גערעדט, האט מען אים פארשטאנען, נאר מיט זיין ״שקאפע״ איז עס געגאנגען אביסל שווערער.

צומאל איז ער אונטערוועגס און די שקאפע ווערט משוגע, זי וויל נישט גיין. וואס טוט מען? ער שלעפט די לייצעס, זאגט שטיל ״וויא״. די שקאפע איז טויב צוליב אלטקייט, זי הערט נישט. נאכאמאל ״וויא״! שוין העכער, זי הערט ווייטער נישט. ס׳דויערט א האלבע שעה, דא פלוצעס שוין זיין געדולד און ער זאגט: ״אווען מיט אלע שחריתים און מוספים״. ער גיט א געשריי: ״וויא״ — אז די שקאפע דערשרעקט זיך פארט און הויבט אן סטופייען.

שטארק נתפעל איז ער געווען פון זיינע רביס. ער פלעגט נישט מיד ווערן צו דעציילן זייערע וואונדער, טאג און נאכט צווישן א כנופיה חסידים און אנשי־מעשה אין אן ענגן פינסטערן ווינקל פון דער קלויז, באזונדערס בין־השמשות, בשעה שאינה יום ולא לילה.

מיט ר׳ לייבישן האט נאך וואס פאסירט. ער איז אמאל געקומען אין דארף און דארט געטראפן א פארווארלאזטן יונג, מאנכע זאגן א ממזר. א נאר און א שטאמלער שוין אין די קינדער־יארן, איז ער געווען א פאסטוך און האט געפאשעט די שאף ביי א ״גוי״. ר׳ לייביש האט געזען, אז דאס איז א מצוה פון ״פדיון־שבויים״, האט ער אים געזומען אין שטאט אריין, אויסגעלערנט א ביסל עברי, כאפן שיריים ביי רביס וכדומה. ער האט אים ארונטערגעבראכט אונטער די פליגל פון דער שכינה און חסידות. חוץ־מזה האט ער אים באשעפטיקט ביי זיך און ער פלעגט אים אויסטיילן די מילך ביי זיינע קונים.

ר׳ לייביש איז אויך געווען דער גרויסער מכניס־אורחים. האט אן ארחי־פרחי׳ניק נישט וואו צו שלאפן אדער צו עסן, שיקט מען אים צו ר׳ לייבישן, און דא באקומט ער שוין א גוטן שטרויזאק, צום צודעקן, היפש ברויט מיט קעז בחנם.

פעלט א ישיבה־בחור א ״טאג״ אדער א בעטלער שבת, זארגט פאר אלע ר׳ לייביש. און ר׳ לייביש איז נישט מער ווי א מילכיקער, א פשוטער אבער א פרומער מילכיקער.

ד"ר ישעיהו פייג

טארנער טיפן

דער שטומער

אַ פאַלקסווערטל זאָגט: „יעדע שטאָט האָט זיך איר משוגענעם". אויך טאָרנע האָט געהאַט אירע משוגעים, כ'מיין: משונהדיקע מענטשן, וועלכע האָבן צוגעגעבן דער שטאָט קאָלאָריט, דערגאַנצט איר פייזאָזש, געוואָרן אירס אַ באַשטאַנדטייל. געווען ביי אונדז משונהדיקע פאַרשוינען לויט זייער אויפפירונג, קליידונג און גאַנצן לעבענסשטייגער. טאָרנע האָט פאַרמאָגט דעם באַוואוסטן לץ שטרייסענבערג, וועלכער האָט זיך קיינמאָל נישט אָפגעזאָגט פון אַ גלעזל ווײַן צי בראָנפן, אַ מין באַהעמיען, וואָס האָט טאַקע מוותר געווען אויף אלע באַקוועמלעכקייטן פון דער וועלט אָבער נישט פון זיינע וועריטלעך און זאָגעכצן וואָס זענען געווען גאָר שארף און געטראָפן אין פינטל.

געווען צענדליקער משונהדיקע מענטשן וואָס האָבן גראָד פאַרנומען הויכע פאָזיציעס אין דער געזעלשאַפט, אַזעלכע וואָס זענען נישט געגאַנגען דווקא לויט דער אָנגענומענער ליניע, און דערפאַר האָבן זיי זיך געפונען אויף אַלעמענס מיילער, און רכילותניקעס, וואָס אַזעלכע האָבן אין שטאָט נישט אויסגעפעלט, האָבן געהאַט אַרבעט אויף אַרבעט. געווען אויך בעטלער און אייגנאַרטיקע טיפן, אַן וועלכע טאָרנע וואָלט פיל פאַרלוירן פון איר כאַראַקטער: חיים שטאָלץ, חנה'לה ז'טאָרנאָווע, דאָסעלע מיט דער שותפטע, וואָס האָבן זיך תמיד געקריגט וועגן אַ פרוטה, און אַנדערע.

איך וויל דאָ פאַראייביקן אַ מענטש, וועמענס נאָמען קיינער האָט נישט געוואוסט, הגם ער האָט זיין גאַנץ לעבן פאַרברענגט צווישן די איינוואוינער פון שטאָט. עס איז נישט באַוואוסט געווען צי ער האָט קרובים צי משפחה, פונוואַנען ער איז געקומען אינדערפרי און וואוהין ער גייט ביינאַכט. ער איז געווען טויב, שטום און בלינד. גערופן האָט מען אים דער שטומער. אַ הויכוואוקסיקער, שטענדיק אָנגעטאָן אין כאַלאַטל, מיט אַ שטעקן אין האַנט. דער מאָלער קרעסטין האָט געהאַט אָפגעמאָלן זיין בילד, וואָס איז שפעטער רעפראָדוצירט געוואָרן אויף פאָסט־קאַרטלעך. זיין גאַנצער וועריטער־אוצר איז געווען אַ קלאַנג פון האַלדז, וואָס האָט אַמאָל אויסגעדרוקט רוגזה, אַמאָל פרייד. אין משך פון דער וואָך האָט ער דורכגעוואַנדערט דאָס גאַנצע יידישע טאָרנע (וואוינונגען פון יידן פלעגט ער

דערקענען דורך דעם, וואָס ער האָט ביים אַרײַנגאַנג אָנגעטאַפּט אַ מזוזה). ער פלעגט קיינמאָל נישט איבערטרעטן די שוועל פון אַ דירה, און קיינער האָט נישט אָפּגע־זאָגט צו געבן אים אַ נדבה — אַ האַלבן עסטרײַכישן גרײַצער (אַ הונדערטסטל) חלק פון דער עסטרײַכישער קראָנע), די קלענסטע מטבע וואָס איז נאָר געווען.

אפילו פאַר דער מעדיצינישער וועלט איז ער געווען אַ פענאָמען. כ׳האָב אין קיין בוך פון דער רײַכער מעדיצינישער ליטעראַטור נישט געפונען אַזאַ פאַל פון אַ בלינד־טויב־שטומען גלײַכצייטיק. אַלע דריי מומים אין זייער פולקאָמענ־הייט — ביי איין מענטש. ער האָט נישט געזען, נישט געהערט און נישט גערעדט. בלויז ווען ער האָט זיך געוואָלט צו וועמען וואַנדן, פלעגט ער אַרויסלאָזן אַ קלאַנג און דער דורכגייער האָט שוין געוואוסט, אַז דאָס בעט ער אים אַריבערפירן אויף דער צווייטער זייט גאַס, אַדער מ׳זאָל אים עפענען אַ טיר. פאַר דעם צוועק פלעגט

חנה'לה

ער אויך קלאַפן אין טיר מיט זיין שטעקן, מיט וועמענס הילף ער פלעגט זיך אויך אַפיאַגן פון קינדער־קונדסים.

ער האָט זיך אייגנעטיילט דעם יידישן קוואַרטאַל אויף זעקס חלקים און יעדן טאָג פלעגט ער באַזוכן די שטובן פון איין חלק שטאָט. אין יעדער וואוינונג האָט ער זיך באַווייזן דעמזעלבן טאָג פון דער וואָך און אפילו אין דער זעלבער צייט — מיט אַ געוויסער פינקטלעכקייט ממש. לויטן באַווייזן זיך פונעם שטומען אין אַ יידישער שטוב, האָט מען געקאָנט פעסטשטעלן געוי דעם טאָג און די שעה.

ביי אַלע זיינע מומים איז ער געווען אַן אויסערגעווייניעכער דזשענטלמען. מער פון דער קליינער מטבע האָט ער ביי קיינעם נישט געזומען. אויב ער האָט באַקומען אַ גרעסערע מטבע, פלעגט ער גלייך אַראָפלאָזן זיין האַנט אין קעשענע און מיט איינמאָל אַרויסציען פון דאָרט דעם גאַנצן רעשט וואָס ער האָט באַדאַרפט

געבן. געווען פאַלן, וועלן ער האָט באַקומען אַ גאַנצע קראָנע, פלעגט ער רעשט געבן געוויס 49 אַ האַלבן גרייצער, ד. ה. 99 העלער. אויב מען האָט אים געגעבן עפּעס צו עסן, האָט ער שוין קיין געלט נישט געדאַרפט.

יעדן שבת איז ער געקומען אין שול, אַוועקגעשטעלט זיך ביי דער מערב־וואַנט און עס האָט געהייסן אַז ער דאַוונט גלייך מיט אַלע. שווער צו באַגרייפן וואָס ער האָט דעמאָלט געטראַכט. וועלן ער פלעגט זיך אַמאָל נישט באַווייזן אינעם באַשטימטן טאָג און שעה אין אַ יידיש הויז, איז שוין קלאָר געווען, אַז ער איז קראַנק. נאָכן געזונט ווערן פלעגט ער אָנהויבן צוריק בעטלען לויטן אייגענע־פירטן סדר: יעדן טאָג אין זיין באַשטימטן ראַיאָן אין שטאָט. הייסט דאָס, אַז ער האָט יאָ געוואוסט וועלכער טאָג עס איז אין וואָך. קיין מענטש האָט נישט געהאַט קיין אַנונג, וואָס עס טוט זיך אין זיין האַרץ, אין זיינע געדאַנקען, נאָר מען קאָן אָננעמען, אַז ער האָט מער־ווייניקער געלעבט זיין אייגן אינטעלעקטועל לעבן, נישט געקוקט אויף די שרעקלעכע מומים.

וואו ביסטו איצט, שטאָט מיינע? וואו איז דיין צויבער? וואו זענען דיינע „משוגעים"?

ד״ר א. כ.

וואלף וואקסקערץ

זיין פאָטער ר׳ אברהם וואַקסקערץ האָט געהערט צו די גרויסע למדנים אין טאָרנע. פאַרשטייט זיך, אַז וואָלף איז דערצויגן געוואָרן אין אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער סביבה און האָט געהערט צו דעם קרייז ישיבה בחורים, וואָס זייער באַשעפטיקונג איז געווען לערנען תורה.

וען ציוניסטישע לאָזונגען האָבן אָנגעהויבן זיך אריינרייסן אין די מויערן פון דער טאָרנער קלויז און בית מדרש, איז וואָלף וואַקסקערץ געוואָרן אַ הייסער אָנהענגער פונעם ציוניסטישן אמת און אין אַ קורצער צייט איז ער געוואָרן אַ גלענצנדער קענער פונעם העברעאישן וואָרט. זיין השפּעה אויף אַ גרויסן קרייז חסידישע בחורים האָט ער אויסגענוצט אויף צוצופירן זיי צום קוואַל פון דער העברעאישער ליטעראַטור און צו באַהעפטן זיי מיטן ציוניסטישן געדאַנק.

ציוניזם האָט אָבער פאַר וואָלף וואַקסקערצן באַדייט נישט בלויז אַ שיינעם חלום. ער האָט נישט געוואָט, ביז ער און זיינע נאָענסטע חברים (צווישן זיי דער איבערגעבענער יונגער ציוניסט און חלוץ זילבער ז״ל) האָבן נישט גובר געווען אָלע הינדערנישן און שווערקייטן, אויף וועלכע אַ חסידישער בחור פון אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער משפּחה האָט געמוזט זיך אָנשטויסן נאָך אין די צוואַנציקער יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויב ער האָט געוואָלט עולה זיין קיין ארץ ישראל.

אינעם יאָר 1920 פאָרט וואָלף מיט אַ גרופּע חברים קיין ארץ ישראל. צוזאַמען מיט זיין פריינט און תלמיד זילבער ז״ל (וואָס נאָך אַ קורצער צייט פון זיין קומען אין לאַנד אַריין האָט ער זיך געזומען דאָס לעבן) באַזעצט ער זיך אי בנתיה, אין עמק הירדן. וועו די לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעטער פון יבנאל, בית וגן און מנחמיה האָבן געשאַפן אין דגניה ג׳ א הכשרה־פונקט פאַר נייע עולים־חלוצים, איז וואָלף צוגעטרעטן צו אַ קבוצה, אין וועלכער עס האָבן זיך אויך געפונען טאָרנער חלוצים, ווי ווייזלער און אסתר הרשקוביץ, וואָס וואוינט הייַנט אין גניגר און זי האָט דאָס אונדז איבערגעגעבן פּרטים פון וואָלף וואַקסקערץ׳ס לעבן אין דגניה ג׳.

„אין דגניה ג׳ — דערציילט אסתר הרשקוביץ — זענען מיר געווען 12 חברים זאב (אַזוי האָט מען אים גערופן) איז באַלד קראַנק געוואָרן אויף מאַלאַריע און איז געגוג לאַנג געלעגן אין קראַנקן־הויז. ער האָט זיך אָבער נישט געריכטן מיט זיין געזונט־צושטאַנד און ביי די שווערסטע אַרבעטן איז ער תמיד געווען צווישן

און חברות און מיר האָבן געבילדעט איין גרויסע משפחה. דער צאַרטער און שוואַכער די ערשטע. פאַר אונדז אַלע איז ער געווען ווי אַן עלטערער ברודער. מיט זיינע עצות או דעות האָבן מיר זיך אַלע געריכטעט. מיר האָבן אים גערופן „אונדזער גאַרדאַן" און זיין גוטמוטיקער גייסט האָט תמיד צווישן אונדז געשוועבט. ער איז געווען אונדזער לערער און דערציער".

„און הגם ער האָט אַ סך געליטן צוליב זיין קערפער־שוואַכקייט, האָט ער אָפגעהיטן, אַז קיינער פון זיין סביבה זאָל דאָס נישט פילן. להפך — צו אַלץ און צו אַלע האָט ער זיך באַצויגן מיט אַ לייכטן שמייכל און מיט אַ גוט וואָרט".

„אין יענער נאַכט — נאָך וועלכער מיר האָבן אים באַגלייט אויף זיין לעצטן וועג, איז ער געווען שומר. צומאָרגנס האָט ער געדאַרפט פאָרן קיין טבריה, כדי זיך אונטערצוגעבן אַן ענדגעלטיקער היילונג פון זיין שלאבעריקן געזונט. אין יענער נאַכט — האָב איך פאַרווויילט אין זיין געזעלשאַפט ביז אין די שפעטערדיקע שעה'ן און מיר האָבן אַ סך, אַ סך גערעדט וועגן דער צוקונפט און אַנטוויקלונג פון אונדזער קבוצה, ווייל מען האָט שוין דעמאָלט געדאַרפט אונדז איבערפירן אויף אַן אַנדער אָרט צוליב'ן מאַנגל אין ערד אין עמק הירדן. ער האָט טאַקע פאָראויסגעזען די וויכטיקייט פון די וואַסערן פונעם ירדן, וואָס וועלן דאַרפן באַוואַסערן דאָס לאַנד און דערמעגלעכן די באַזעצונג פון וואָס מער קבוצות אויף דעם שטח. מיר האָבן דאָס ערשט פאַרשטאַנען, וועו אין עטלעכע יאָר שפעטער, נאָך דעם איבערפירן אונדזער

וואלף וואַקסקערץ ז"ל מיט אַ גרופע חברים אין טאַרנע

קבוצה קיין גניגר, האָט מען דאָרט געשאַפן נייען פונקטן און באַזעצט בית זרע, אפיקים און אשדות. אָבער וואַסקערץ האָט שוין נישט זוכה געווען דאָס צו זען. וועד פון אונדז האָט אין יענער נאַכט געקאָנט אפילו אויף איין רגע גלויבן, אַז מאָרגן וועט זאב אַ סוף מאַכן צו זיין לעבן? ער האָט אונדז פאַרלאָזט אין דער שווערסטער צייט, ווייל מיר זענען געשטאַנען פאַר וויכטיקע אַנטשלוסן. מיר זענען געבליבן ווי שאָף אָן אַ פאַסטוך. נאָך לאַנגע יאָרן, ווען מיר זענען שוין געווען אין גניגר, האָט זיין גייסט געשוועבט צווישן אונדז. קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס עס איז געווען די סיבה פונעם טראַגישן אַנטשלוס צו נעמען זיך דאָס לעבן. אפשר זיינע קערפערלעכע שוואַכקייט און זיינע ליידן? מיר האָבן אים פאַרלוירן אויף אייביק און אויף קיין איין רגע האָבן מיר נישט פאַרגעסן אונדזער טיערן חבר און פירער פון פאַר 31 יאָר״.

די קבוצה פון וואָלף וואַסקערץ ז״ל, וואָס האָט זיך נאָך זיין טויט באַזעצט אין גניגר, האָט צום 25־יאָריקן יובל פון איר עקזיסטענץ אַרויסגעגעבן אַ ספר־זכרון, אין וועלכן עס ווערט געשריבן צום אַנדענק פון זאב וואַסקערץ ז״ל:

„אויף אַ טראַגישן אופן איז ער פון אונדז אַוועק אין דעם פרילינג פון זיינע יאָרן. מיט אייגענע הענט האָט ער איבערגעריסן די שנור פון זיין לעבן. דאָס האַרץ אַנטזאָגט זיך נאָך היינט שלום צו מאַכן מיט דעם גרויסן פאַרלוסט. אַ מענטש, וואָס האָט דערגרייכט ביז צום גרונט פון דער העברעאישער און אַלגעמיינער ליטעראַטור, אַ מענטש מיט אַ רייכער פאַרגאַנגנהייט אויף דעם געביט פון טעטיקייט פאַר העברעאישער קולטור און ציוניזם צווישן דער יוגנט אין זיין געבורטסשטאָט טאַרנע. עולה געווען אינעם יאָר 1920, האָט ער געאַרבעט אין בנתיה און פון דאָרט איז ער געקומען צו אונדז קיין דגניה ג׳. שוין אין די ערשטע חדשים פון דער גרינדונג פון אונדזער קבוצה, קוים זענען פאַרגאַנגען עטלעכע טעג, האָבן מיר געוואוסט — אַז עס איז פאַר אונדז אַ גרויסער זכות נעבן אים צו לעבן. אונדז אַלע האָט ער איבערגעשטיגן. מיר זענען געווען יונג און אויס מאַנגל פון דערפאַרונג און אומ־קענטעניש האָבן מיר זיך געראַנגלט מיט די גרויסע שוועריקייטן אין אונדזער נייעם לעבן, וואָס מיר האָבן אָנגעהויבן, — און דאָ איז געקומען אַ מענטש און האָט אונדז דערהויבן מיט זיין שיינער נשמה און ריינקייט פון זיינע מעשים. אונדזער פאַר־העלטניש צו אים איז געווען ווי צו אַ גרויסן, ליבן און טייערן ברודער. באַשיידן איז ער געווען אין זיין פירן זיך, נישט געוואָלט קיינעם איבערשטייגן און טראָץ זיין קערפערלעכער שוואַכקייט האָט ער נישט געוואָלט אָננעמען קיין שום פריווילעגיעס אין שייכות מיט דער אַרבעט און מיט די שווערע לעבנס־באַדינגונגען. מיט אַנ־שטרענגונג האָט ער אויסגעפירט אַלע אַרבעטן. גורלדיקע לעבנסראַנגלנישן און דערצו די קערפערלעכע שוואַכקייט — האָבן אים געפירט צום טראַגישן טויט. מיט זיין טויט זענען מיר פאריתומט פון אַ גרויסן ברודער און טייערן פירער...״

ד"ר אברהם כאמעט

די לעצטע...

כל המינים פֿאַרבן האָט געהאַט טאָרנער יידישקייט. אַ חוץ יידישקייט פון חסידים און אגודה־לייט, פון ציוניסטן און בונדאָווצעס — האָט געפֿלייצט אין טאָרנע אַ יידישקייט פון דער גרויסער מחנה יידישע קליינהענדלער, האַנטווערקער, טרעגערס און סתם אַרבעטסמענטשן, וואָס האָבן געאוינט אין די נידעריקע הילצערנע הייזלעך אויף דער גראַבווקע אָדער אין ענגע שמאָלע געסלעך אינעם אַלטן יידישן צענטער.

יידישקייט פון דער גראַבווקע און פון די יידישע געסלעך האָט געהאַט אַ ספּעציפישן פֿאַלקסטימלעכן כאַראַקטער. פון דאָרט זענען אַרויס די ערשטע יידישע טאָרנער געזעלשאַפֿטלעכע טוער מיט אַ נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן פֿאַרנעם, דאָרט איז געווען דאָס ויגעלע פון מחניים, פון שפּה ברורה, דאָרט איז געבוירן געווארן די ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע באַוועגונג אין טאָרנע — פריער ווי אין אַלע אַנדערע שטעט אינעם אַמאָליקן גאַליציע. פון די נידעריקע הייזלעך און שמאָלע געסלעך זענען אַרויס יידישע גרויסע מנהיגים און אָנפירער, וואָס זענען געווען מיט טויזנט פעדים פֿאַרבונדן מיט די יידישע פֿאָלקס־מאַסן, פון וועלכע זיי זענען אַרויסגעוואַקסן.

די געשיכטע פון יידן אין טאָרנע, פון טאָרנער נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע באַוועגונגען — באַווייזט בולט די דאָזיקע כאַראַקטעריסטישע פֿאַרן טאָרנער יידנטום דערשיינונג אינעם יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. און הגם אין יעדן קאַפּיטל פון אונדזער יזכור־בוך קאָן מען געפֿונען די באַשטעטיקונג פון דעם דאָזיקן פֿאַקט, וויל איך צום סוף פון דער אַרבעט, וואָס דאָרף אונדז אָנווייזן און באלויכטן די מי און מאַטערנישן, די מפלות און דערפֿאָלגן פון טאָרנער יידן און זייער מער ווי 500־יאָריקן קאַמף פֿאַר קיום און אויפֿשטייג, — באַזונדער אונטערשטרייכן די לעצטע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע טוער פון דעם פֿאַלקסטימליכן שניט, וועלכע דער גורל האָט אינעם לעצטן געראַנגל פון דעם לעבעדיקן יידיש טאָרנע געשטעלט אויף פֿאַראַנטוואָרטלעכע פֿאַסטענס סיי אויפן אַלגעמיין־שטאָטישן — סיי אויפן ריין יידישן געביט.

●

זייט דעם יאָר 1906 איז אָן אַן הפסקה דער וויצעבירגערמייסטער פון טאָרנע געווען תמיד אַ ייד. אַנגעהויבן האָט עס מיט דעם פעאיקן און אינטעליגענטן ד"ר

אליהו גאָלדהאַמער. דערנאָך האָט דעם אַמט איבערגענומען זיין פּאָליטישער קעגנער יולוש זילביגער און וועז ער האָט אינעם יאָר 1912 געלייגט זיין אַמט, איז אַלס וויצע־בירגערמייסטער געווייזלט געוואָרן ד״ר הערמאַן מיץ, וועלכער איז שוין אויף דעם פּאָסטן פאַרבליבן ביז צום אָנהויב יאָר 1939, — וועז ער איז נפטר געוואָרן. נאָך אים איז שוין מער קיין יידישער וויצע־בירגערמייסטער נישט דערווייזלט געוואָרן, וויל דער שטאָטראָט, וואָס איז אין חודש יולי 1939 דערווייזלט געוואָרן אין טאָרנע, — איז שוין מער נישט צוזאַמענגערופן געוואָרן...

ד״ר הערמאַן מיץ, דער לעצטער יידישער וויצע־בירגערמייסטער אין טאָרנע

ד״ר הערמאַן מיץ האָט אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אַלס פּאָר־זיצער פונעם האָנטוואַרקער־פאַריין „יד חרוצים״, וועלכן ס׳האָט געגרינדעט זיין פּאָטער — אַ טאָרנער שניידער. דערווייזלט אין שטאָטראָט — האָט ד״ר הערמאַן מיץ זיך געהאַלטן נייטראַל אין דעם פאַרביסענעם קאַמף צווישן די אָנהענגער פונעם בירגערמייסטער ד״ר טערטיל און זיינע קעגנער, אָנגעפירט פון ד״ר גאָלדהאַמער, און איז אַ דאַנק דעם אויסדערווייזלט געוואָרן אַלס וויצע־בירגערמייסטער, און אין משך פון פיל יאָרן האָט ער פּאָקטיש געפירט די שטאָטישע וואירטשאַפט און זיך גוט אויסגעקענט אויף אַלע פראָבלעמען פון דער שטאָטישער אַדמיניסטראַציע. ד״ר הערמאַן מיץ, דער לעצטער יידישער וויצע־בירגערמייסטער אין טאָרנע — איז נפטר געוואָרן עטלעכע חדשים פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה. דער גורל האָט אים פאַרשוינט געפיניקט צו ווערן דורך די היטלעריסטישע רוצחים. כבוד זיין אָנדענק!

דער בירגערמייסטער ד״ר טערטיל האָט פיל געלייסטעט פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט. דער מאַגיסטראַט האָט איבערגענומען די גאַז־אַנשטאַלטן, די עלעקטרישע אנשטאַלטן. ביידע שטאָטישע אונטערנעמונגען זענען אויסגעוואַקסן צו אַ וויכטיקן אָפשניט פון דער שטאָטישער פאַרוואַלטונג און וויכטשאַפט און דאָס האָט פאַרלאַנגט אַ פעאיקן און פאַראַנטוואָרטלעכן לייטער. און אָט דעם וויכטיקן פאָסטן האָט גאָר פרי נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איבער־גענומען דער יונגער ציוניסטישער אינזש. משה לייכטער. ער האָט זיך נישט באַהאַלטן מיט זיינע נאַציאָנאַלע יידישע איבערצייגונגען און איז תמיד געווען טעטיק אויף אַלע געביטן פון ציוניסטישער אַרבעט, נעמענדיק אַן אַקטיוון אָנטייל אין אַ סך ציוניסטישע אַקציעס אין טאָרנע. געערט און געשעצט נישט בלויז

אינזש. משה לייכטער, דער לעצטער יידישער דירעקטאָר פון די שטעטישע גאַז און עלעקטרע־אַנשטאַלטן אין טאָרנע.

דורך דער יידישער, נאָר אויך דורך דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, האָט אינזש. לייכטער נישט פאַרלאָזט זיין פאַראַנטוואָרטלעכן פאָסטן אפילו וועו די דייטשן האָבן פאַרנומען די שטאָט. די דייטשן האָבן אויסגענוצט זיינע פאַכקענטענישן און פעאיקייטן און געלאָזט אים אויף זיין אַרבעטס־פלאַץ און אפילו אים באַפרייט פון טראָגן דעם מגן דוד אָפצייכן. דער איידעלער און שטאָלצער ייד — אינזש. לייכטער, האָט נישט געוואָלט אַנגענעמען די דייטשע פריוויילעגיע און וועו ס׳איז געקומען די צייט, — איז ער מיט אַלע טאָרנער יידן אומגעקומען אין איינער פון די היטלעריסטישע גאַז־קאַמערן. כבוד דעם אַנדענק פונעם שטאָלצן טאָרנער ייד!

●

טאָרנע איז געווען אַן אַנטוויקלטע האַנדלס שטאָט און כמעט דער גאַנצער האַנדל איז געלעגן אין יידישע הענט. יידישע סוחרים האָבן אין טאָרנע געשפילט אַ וויכטיקע ראָל אינעם ווירטשאַפטלעכן ווי אין פאָליטישן לעבן. דערפאַר האָט געהאָט אַ גרויסע באַדייטונג דער יידישער סוחרים־פאַרבאַנד, צו וועלכן עס האָט זיך שפּעטער אָנגעשלאָסן דער יידישער אינדוסטריעלער פאַרבאַנד אין טאָרנע. מיט דעם דאָזיקן שטאַרק פאַרצווייגטן פאַרבאַנד האָט לאַנגע יאָרן אָנגיפערט אַזאַ פערזענלעכקייט ווי יוסף הייַמאַן ז״ל און נאָך זיין טויט אינעם יאָר 1937, וועלט אַלס פאָרזיצער פונעם מעכטיקן סוחרים און אינדוסטריעלער פאַרבאַנד דערווייל

דער יונגער, פּעאיקער און ענערגישער ציוניסטישער יוגנט־פירער מגר. הענריק שפּילמאַן, וועלכער אַנטוויקלט אויף דעם פּאָסטן אַ גאָר רירעוודיקע און נוצלעכע טעטיקייט און דערמאָבערט זיך אין אַ קורצער צייט אַ סך אָנערקענונג און פּאָפּולאַריטעט אין דער טאָרנער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט.

מגר. הענריק שפּילמאַן, דער לעצטער פּרעזעס פּונעם יידישן סוחרים און אינדוסטריעלער־פּאַרבאַנד אין טאָרנע.

די גאַנצע היטלעריסטישע אָקופּאַציע האָט ער זיך מיט זיין משפּחה אויס־באַהאַלטן אין בונקערס און באַהעלטנישן... נישט געהאָט די זכיה איבערצולעבן דעם שונא... נאָענט פּאַר דער באַפּרייאונג פון וואַרשע, איז מגר. הענריק שפּילמאַן אומגעקומען בשעת דער באָמבאַרדירונג פון דער הויפּט־שטאָט. ער האָט פּאַריתומט אַ פּרוי און קינד, וועלכע געפינען זיך איצט אין ישראל. אַזוי איז אומגעקומען דער לעצטער פּאָרזיצער פון דעם מעכטיקן סוחרים און אינדוסטריעלער־פּאַרבאַנד אין טאָרנע — מגר. הענריק שפּילמאַן. כבוד זיין אָנדענק!

●

אַ הערלעכע טראַדיציע האָט געהאַט הינטער זיך דאָס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע. אַ גאַנץ דור אויסגעצייכנטע און געניטע יידישע דאָקטוירים האָט עס זיך געהאַלטן פּאַר אַ כבוד אָנצופירן מיטן יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע. די משפּחה שיצער, זיידע, זון און אייניקל — זענען ביז צום יאָר 1937 געשטאַנען אויפן פּאָסטן פּראָפעסאָרטלעכן פּאָסטן פון מעדיצינישער לייטונג אינעם יידישן שפּיטאָל. אין דעם יאָר איז געשטאָרבן ד״ר זיגמונט שיצער און אויף זיין אָרט איז דערווייליט געוואָרן דער יונגער דאָקטאָר פון וואַרשע, אַ טאָרנער קינד — ד״ר עוגעניוש שיפּער. מיט פּרישן מוט און ענערגיע האָט ער זיך געמומען צו דער שווערער אַרבעט אינעם יידישן שפּיטאָל און האָט זיך באַלד דערוואָרבן אַ באַדייטנדיקן רוף אַלס געניטער

אַפּעראַטאָר און פּאַאיקער לייטער פונעם שפּיטאָל. אויך ער האָט אין די שוועריע שרעקלעכע אָקופּאַציע טעג נישט פאַרלאָזט זיין פּאָסטן און מיט מסירת נפש געטראָגן הילף דער אומגליקלעכער, געפּינליקטער יידישער באַפעלקערונג. ביז עס איז ליקווידירט געוואָרן דאָס יידישע שפּיטאָל מיט זיינע קראַנקע... מיט זיינע דאָקטוירים און קראַנקן־שוועסטער...

ד״ר עוגענויש שיפּער, דער לעצטער דירעקטאָר פונעם יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע

דעם ד״ר עוגענויש שיפּער איז געלונגען אַדורכצוהאַלטן די מלחמה. אָבער ער איז שוין נישט מער צוריק צום יידישן שפּיטאָל אין טאָרנע... אַמאָל איז געווען אין טאָרנע אַ הערלעך יידיש שפּיטאָל... איר לעצטער דירעקטאָר — ד״ר עוגענויש שיפּער לעבט און אַרבעט צו לאַנגע יאָרן אַלס מעדיצינער אין פּוילן — אין דער שטאָט קאַטאָוויץ. טאָרנער יידן, וואָס זענען געבליבן בײַם לעבן, געבן אים איבער אויף דעם וועג די האַרציקסטע ברכות.

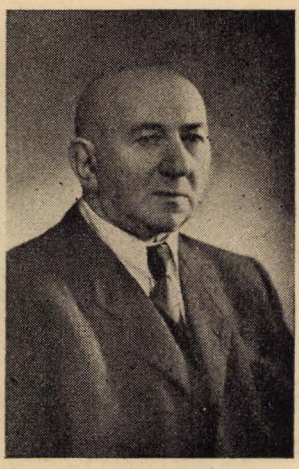
●

טאָרנער באַדייטנדיקע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער פונעם עלטערן דור, וואָס זענען געבליבן בײַם לעבן — קאָן מען אָנציילן אויף די פינגער פון איין האַנט. עס זענען געבליבן קוים אייניצעלע שפּליטער... אין טאָרנע גופא איז היינט צו טאָג די צאָל יידן גאָר אַ ווינציקע און אויך פון זיי שטאַמען נאָר אייניצעלנע פאַקטיש פון טאָרנע. אָבער געבליבן איז אין טאָרנע אַ מין סימבאָל פונעם אַמאָליקן יידישן לעבן... דער נאַצישער שטורם האָט אַרויסגעריסן פון דער ערד אַלע ביימער... פאַרניכטעט ביז צום גרונט איז געוואָרן דער הערלעכער געדיכטער יידישער וואַלד. און דערהאַלטן האָט זיך איין אייניציקער בוים, וואָס האָט אַדורכגעהאַלטן אַלע שטורעמס און ווינטן. דער בוים... דער אייניציק פאַר־בליבענער, דאָס איז די משפּחה אברהם און פריידל שפּילמאַן, וואָס האָבן איבער־געהאַלטן אין באַהעלטענישן די מלחמה, צוריקגעקערט זיך קיין טאָרנע און דאָרט פאַרבליבן ביז צום היינטיקן טאָג.

אברהם שפּילמאַן ווי אויך זיין פרוי (פון דער בריגלער משפּחה קראָוטער) שטאַמען פון אָרטאָדאָקסישע למדנישע משפּחות. שוין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, נעמט אברהם שפּילמאַן אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם ציוניסטיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין טאָרנע. מיט זיין ערנסטקייט, פאָליטישן פאַרשטאַנד און ערלעכקייט דעראָבערט ער זיך באַלד אַן אָנגעזעענעם פלאַץ אין דער יידישער

געזעלשאַפטלעכקייט אין טאָרנע. מיט טויזנטער פעדים איז ער צונויפגעבונדן מיט דעם יידישן טאָרנע, וואָס איז פאַרשוואונדן ווי אַ חלום...

אברהם און פריידל שפילמאַן, די אייניציק פאַרבליבענע משפחה וואָס וואוינט היינט אין טאָרנע

דאָס יידישע אַמאָליקע טאָרנע רעפרעזענטירט נאָך היינט די אייניציק אין טאָרנע פאַרבליבענע משפחה אברהם און פריידל שפילמאַן — עד מאה ועשרים.

●

פאַרשניטן געוואָרן אויף תמיד איז די יידישע קהילה אין טאָרנע מיט אירע 25.000 יידן. נאַקעטע שטיינער און אַ בית הקברות איז געבליבן פונעם יידישן טאָרנע.

צו די לעצטע... געהער אויך איך, וואָס האָב געהאַט דעם כבוד צו זיין דער לעצטער ראש הקהל אין טאָרנע... אויך אַ זון פונעם ערלעכן און באַשיידענעם בעל מלאכה שלמה כאָמעט ז״ל.

ד״ר אברהם כאָמעט, דער לעצטער ראש־הקהל אין טאָרנע

פּריז אוּן אוּמקום פּונעם טאַרנער יידנטום

ד"ר אברהם כאמעט

דער אומקום פון יידן אין טארנע

1.

דער האַרבסט פונעם יאָר 1939 איז געווען אַ וואַרעמער, אַ מחיה'דיקער, פול מיט זון, גלייך ווי ער וואָלט זיך פאַרבונדן מיט די היטלעריסטישע חילות און זיי געהאָלפן אינעם פאַרויסמאַרש איבער פוילישע שאָסייען און וועגן, צו דעראָבערן די פוילישע ערד. דאָס איז געשען דאָנערשטיק, דעם 8־טן סעפטעמבער 1939 יאָר. אין דעם טאָג אין טאַרנע ווי אויסגעליידיקט געווארן. מיט דריי טעג פרייער, מאַנטיק דעם 5־טן סעפטעמבער, איז נאָך אין זאָל פון שטאָטראַט פאַרגעקומען אַ בירגער־פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס איז געווייזלט געווארן אַ קאָמיטעט צו טראָגן הילף די מלחמה געליטענע. עס איז צוגעגרייט געווארן אַ גרויסע הילפס־אַקציע פאַר די מלחמה קרבנות. וואָס אַן אמת, זענען די ידיעות פון פראָנט נישט געווען קיין געהויבענע. דייטשע באָמבאַרדיר־אַראָפלאָנען האָבן כסדר און אומ־געשטערט באָמבאַרדירט פוילישע שטעט און ישובים. קיינער האָט אָבער נישט פאַראויסגעזען, אַז עס וועט האַלטן אַזוי שלעכט, בפרט נאָך, אַז שטאַרקע אָפטיילונגען פון פויליישער אַרטילעריע זענען דורכגעפאָרן די שטאָט אין דער ריכטונג פון באַרג פון הייליקן מאַרטשין, כדי — אַזוי האָט מען זיך אייגנערעדט — צו פאַרטיידיקן די שטאָט. אפילו אין די ביוראָען פון דער יידישער קהילה איז אָנגעגאַנגען די נאַרמאַלע אַמטירונג, אייגנגעשטעלט דער עיקר אויף טראָגן הילף דער פלייצנדיקער פליטים־כוואַליע פון קראָקע און שלעזיע. אין דער קהילה־געביידע איז איינגאָראַדנט געווארן אַ קיך סיי פאַר די פליטים, סיי פאַר די נויטבאַדעפטיקע פון טאַרנע גופא. דער דעמאָלטיקער שטאָט־פרעזידענט ד"ר בראָדזשינסקי האָט אפילו אַסיגנירט אַ גרעסערע סובוועניץ פאַר דער קיך.

דיזעלבע נאַכט איז די שטאָט שטאַרק באָמבאַרדירט געווארן און די פאָסט־געביידע איז אינגאַנצן אָפגעברענט געווארן. פרייוויליקע גרופן פון קעגן־לופט דינסט האָבן געאַרבעט מיט גרויס איבערגעבנקייט, נישט געקוקט אויף דער דראָענדיקער געפאָר. אויף דער באַן־סטאַציע האָט שוין געהערשט אַ געדראַנג ביי די ספעציעלע עוואַקואַציע־צוגן וואָס זענען געלאָזט געווארן אין באַוועגונג.

צומאָרגנס, דעם 6־טן סעפטעמבער, איז אין שטאָט שוין נישט געווען קיין סטאָראָסטע, נישט דאָס פרעזידיום פון שטאָטראַט. אויך פיל פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון דער יידישער קהילה האָבן פאַרלאָזט טאַרנע. ווער עס האָט נאָר

געקאָנט, איז געלאָפן פון שטאָט, אָבער שוין נישט מיטן הויפט־שאָסיי אויף לעמ־ בערג, נאָר מיט אַן אומוועג, אין דער ריכטונג צו גרויס־ראַדאָמישל אויף מעליץ. דאָס זענען געווען די לעצטע פליטים, וואָס האָבן אין סאָמע סוף פון דער עוואַקו־ אַציע זיך געלאָזט אויף נע־ונד אין אַן אומבאַקאַנטער וועלט. דורכן גאַנצן וועג, לעבנאויס דער נייַ־דאָמבראָווער־גאָס ביז איבערן בארג „לישיא גורא״, האָט זיך געשלעפּנגלט דער פליטים־צוג מיט מענער און פרויען, אָפט מיט קינדער אויף די הענט. זיי זענען געגאַנגען צום אומבאַוואוסטן, אַנטלויפנדיק פאַרן שונא. יעדער האָט דעמאָלט געגלויבט, אַז מ׳דאַרף נאָר אַריבערגיין דעם סאַן, כדי דאָרט זיך אויסצורוען, און אין עטלעכע וואָכן אַרום — אומקערן זיך אין דער באַפרייטער היימ־ שטאָט. דערווייל האָט מען איבערגעלאָזט אויף גאָטס באַראָט די משפחה, דאָס ביסל האָב־און־גוטס אויף וועלכן מען האָט יאָרן־לאַנג געהאַרעוועט. פרויען האָבן אַרויסבאַגלייט אין וועג זייערע מענער און זין, וואָס האָבן זיך געדאַרפט צושטעלן אין דער פוילישער אַרמיי. לויט קלאַנגן, האָט זי זיך איבערגרופירט אויף יענער זייט בוג.

טאָרנע האָט זיך אויסגעליידיקט. די וואָס זענען פאַרבליבן אין שטאָט, האָבן זיך פאַרשלאָסן אין די וואוינונגען. אויפן גאַס האָט מען נישט געזען קיין לעבעדיק נפש. מיט האַרצקלאָפענישׂ און גרויס פחד האָט מען אין שטאָט דערוואַרט דעם אַרייַנמאַרש פון די דייטשן.

גיך איז געקומען די אַנטשפאַנונג. דאָנערשטיק, דעם 8־טן סעפטעמבער 1939, אַ זייגער עלף בייטאָג, איז אַ דייטשער זעלנער אויף אַ מאָטאָציקל פאַרפאַרן מיט רעש פאַרן הויז אויף לוואָווסקע 14, ווו עס האָט זיך געפונען דער רעסטאָראַן פון מנשה וואַכטל. גאָר אינגיכן זענען דורך די גאַסן קראַקאָווסקע, וואַלאָוע און לוואָווסקע דורכגעפאָרן מאַסן דייטשע זעלנער מיט טאַנקן און האַרמאַטן.

די שטאָט איז אָקופירט געוואָרן דורך די דייטשן. עס האָבן זיך באַוויזן די ערשטע פאַראַדענונגען פונעם אָקופאַנט. ביסלעכווייז האָט מען זיך אַנגעהויבן צו זיי צוגעווייַנען. אַנטלאָפענע יידן און פאָליאַקן האָבן זיך אומגעקערט אַ היים. אַ סך פון זיי זענען געבליבן שטעקן אין וועג, נישט האָבנדיק קיין כוח צו מאַרשירן צופוס טעג און נעכט, בפרט נאָך, אַז דייטשע טאַנקן האָבן זיי אַנגעיאָגט.

וועג עס איז דערשינען אַ באַפעל צו עפענען צוריק די געשעפטן, האָט אין שטאָט זיך ווידער אַנגעהויבן אַ לעבן, רעגולירט דורך דייטשע פאַראַרדענונגען. עס זענען דאָך געווען די ערשטע מלחמה־טעג, דורך דער שטאָט האָבן דורכגעצויגן דייטשע אָפּטיילונגען, עס האָט זיך פאַרשטאַרקט דער נאָכפרעג אויף פאַרשידענע סחורות. לכתחילה האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז געוואונען האָבן די, וועלכע זענען געבליבן אין שטאָט. פונדעסטוועגן איז אויף דער יידישער גאַס געשטיגן דער פּחד און אומרו. נישט געווען קיין איין פאַמיליע, וועמענס פאָטער צי זון זאָל נישט האָבן פאַרלאָזט די היים און אַוועק אויף אומבאַקאַנטע וועגן, וואָס זענען איצט געוואָרן אָפּגעשניטן און אומצוטריטלעך. וואו געפינען זיי זיך איצט? האָבן געפרעגט פאַר־ ציטערטע פרויען און מאַמעס. וואו איז מיין מאַן? וואו וואַנדערט איצט מיין קינד? געווען אויך אַנדערע, טיפערע סיבות פאַר יידישן אומרו. פאַר יידן איז דער דייטשער סאָלדאָט נישט נאָר געווען אַן אָקופאַנט, נאָר אַ שונא, אויפגעהאָדעווען אויף יידנ־

פרעסערישע לאָזונגען, וועלכע ער האָט פריער פאַרווירקלעכט ביי זיך אין לאַנד. דערפאַר זענען די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער און פירער פון יידישע אָרגאַניזאַציעס געווען אין שאַטן, נישט באַווייזן זיך פאַרן דייטשן אָקופאַנט און אויס־געמיטן יעטוועדע באַרירונג מיט די נייע מושלים. הגם אין שטאָט זענען נאָך נישט געווען די בלוטדורשטיקע לעטישע צי אוקראַינישע פאַשיסטן, עס האָט זיך נאָך נישט געהאַט באַווייזן די געסטאַפּאָ, האָבן יידן אַלץ מערער נישט געגלויבט די דייטשן און דורך פאַרשידענע וועגן אַריבערבאַקומען זיך קיין מזרח־גאַליציע, וואו עס האָט זיך געפונען די רויטע אַרמיי. דאָרט ווידער זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געבענקט נאָך זייערע פאַמיליעס, נאָך דער היים, און פאַראויסספילנדיק אַ לאַנג־דויערנדיקן קריג, אָן אויסזיכטן אויף אַרבעט און אויף מיטלען צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן, האָבן זיי געזוכט וועגן פון מזרח־גאַליציע און די קרעסן זיך אומצוקערן אהיים, קיין טאַרנע, וואו זיי האָבן לכל הפחות אין די ערשטע וואָכן געקאָנט לעבן און פאַרדינען.

אויסערלעך איז אין דער ערשטער צייט פון דער אָקופאַציע אָנגעגאַנגען אַ נאָרמאַל לעבן. די יידישע באַפעלקערונג איז נאָך נישט געווען איזאָלירט פון דער פּויליישער באַפעלקערונג, הגם עס האָבן שוין דעמאָלט נישט געפעלט קיין אנטי־יידישע גזירות.

דעם 26־טן אָקטאָבער 1939 יאָר איז דערשינען אַ פראָקלאַמאַציע פון געניראַל־גובערנאַטאָר פון אָקופירטן פוילן, האַנס פראַנק, אין וועלכער ער האָט דייטלעך דערקלערט, אַז אין די לענדער פון דייטשער הערשאַפט וועט נישט זיין קיין פּלאַץ פאַר „יידישע אויסנוצער". דער דייטש האָט דעריבער אָנגעהויבן אונטערבערעכן די מאַטעריעלע עקזיסטענץ פון דער יידישער באַפעלקערונג. אויף דער פאַראַרדנונג פון דעמזעלבן פראַנק, איז פון 26.10.39 אייגעפירט געוואָרן פאַר יידן צוואַנגס־אַרבעט, און אין אַלע ערטער זענען געשאַפן געוואָרן אַרבעטס־קאָלאָניעס. דעם פאַרטרעטער פון דעם דייטשן זיכערהייטס־דינסט אויף די ערטער איז איבער־געגעבן געוואָרן די פולמאַכט אַדורכצופירן די פאַראַרדענונג אין לעבן.

אין נאָוועמבער 1939 יאָר, אויפן באַפעל פון דער דייטשער זיכערהייטס־פּאָליצע, הייבט זיך אָן אין קראָקע, און דערנאָך אין אַנדערע ערטער, די רעגיסטראַציע פון יידן. אין דערזעלבער צייט זענען אַלע יידישע באַנק־קאָנטעס און דעפּאָזיטן פאַר־בלאָקירט געוואָרן. ספּעציעלע דייטשע קאָמיסאָרן האָבן איבערגענומען די גרעסערע יידישע האַנדלס־און אינדוסטריע־אונטערנעמונגען. די רווחים פון די אונטערנע־מונגען האָבן די קאָמיסאָרן אַריינגעטראָגן אין אַ דייטשער באַנק אויף דעם א. ג. „שפּערקאָנטאָ", און די יידישע אייגנטימער האָבן צו ערשט באַקומען אויסגעצאָלט צו 1.000 זלאָטעס אַ חודש, דערנאָך בלויז 250 זלאָטעס.

אויף דער יידישער גאַס האָט אויפגעהערט יעטוועדע קולטורעלע טעטיקייט. אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן איבער־געריסן זייער אַרבעט. שולן פאַר יידן זענען געווען געשלאָסן. אין דער געבויידע פון שפּה־ברורה שול איז אייגעאָרדנט געוואָרן אַ דייטשער סקלאַד. די תלמוד־תורה, די געזעלשאַפט „אונדזערע קינדער", און אַלע אַנדערע יידישע שולן, זענען געווען אומטעטיק. עס איז פאַרבליבן בלויז דאָס יתומים־הויז אונטער דער אָנפירונג

פון דיר׳ ליבליך. אויפן אָרט פון דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג, האָבן די דייטשן אויפֿ־געשטעלט אַ יודנראַט, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען בלויז דורכצופירן דייטשע פֿאַראָרדענונגען. צו ערשט האָט דער יודענראַט אַמטירט אין דער קהילה־געבײַדע אויף נאָווע־גאַס 11. דאָס איז געווען די אײַנציק־טעטיקע יידישע אינסטיטוציע, וועלכע איז ווי אין אַנדערע שטעט פון אָקופירטן פוילן, געווען אַ ווערקצײַג אין דייטשע הענט צו רעאַליזירן זייער פֿראָגראַם פון פולשטענדיק אומברענגען דאָס פוילישע יידנטום. בלויז נאָאיוע האָבן אין יודענראַט געוואָלט זען אַן ערזאַץ, צי אַן ענלעכקייט צו דער אַמאָליקער יידישער קהילה. די יודענראַטן האָבן געדאַרפט העלפן די דייטשן, — און נאָר דערפֿאַר זענען זיי געשאַפֿן געוואָרן. דאָס האָט אויך פעסטגעשטעלט די פֿראָקוראַטור בײַם העכסטן טריבונאַל אין פוילן, אינעם באַשולדיקונגס־אַקט קעגן דעם מענטשן־רוצח אַמאָן גועט: „די דייטשע מאַכט האָט איינגעשטעלט יידישע ראַטן, די אַזויגערופענע יודענראַטן, כדי זיך צו פערלייכטערן די רעאַליזירונג פון אירע צילן און מאַסמיטלען לגבי דער יידישער באַפעלקערונג״. אויך אין דער באַגרינדונג פונעם אורטייל פון 5־טן סעפטעמבער 1946, וואָס פֿאַרמשפט געט׳ן צום טויט, שטעלט פעסט דער העכסטער טריבונאַל, אין ליכט פון די זאַכלעכע באַווייזן און פאַקטישן מאַטעריאַל, אַז באַגלייך מיט די פֿאַרשידענע פֿאַראָרדענונגען קעגן דער יידישער באַפעלקערונג אויף אַדורכצופירן דעם רויב פון יידישן פֿאַרמעגן און בעסער צו קאָנען אויסנוצן די אַרבעטס־קראַפֿט פון יידן, זענען געשאַפֿן געוואָרן די א. ג. יודענראַטן.

נישט נאָר יודענראַטן האָבן די דייטשן אָנגעוואָרפן דער יידישער באַפעלקערונג. די געפֿיניקטע, צום טויט פֿאַרמשפּטע יידישע באַפעלקערונג, האָט באַקומען אַ נאָך בעסערע „אויטאָנאָמיע״. ביי די יודענראַטן איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ יידישע פּאָליציי, דער אַזוי גערופענער „יידישער אָרדנונגס־דינסט״ (געקירצט: א.ד.). דער יידישע אָרדנונגס־דינסט איז נאָר געווען אַ נאָמען, ווײַל פאַקטיש האָט ער געדינט דעם דייטש און בלינד אויסגעפירט אַלע זיינע באַפֿעלן. די יידישע פּאָליציי איז געווען אַ פלאָג פֿאַר דער יידישער באַפעלקערונג, הגם עס זענען געווען אויך אַזעלכע פּאָליציסטן, וואָס האָבן נישט פֿאַרגעסן אַז זיי זענען יידן. זיי פלעגן וואָרענען די יידישע באַפעלקערונג פֿאַר יעדן אומגליק און אין פיל פֿאַלן אַרויסגעווײַזן מענטש־לעכקייט. אָבער אַזעלכע זענען געווען ווינציגע אויסנאָמען.

אין שפּיץ פון אָרדנונגס־דינסט אין טאָרנע איז צומערשט געשטאַנען אַ געוויסער מיללער, דערנאָך וואַסערמאַן. נאָך אים האָט די קאָמאַנדע איבער דער יידישער פּאָליציי איבערגענומען אַ שטרענגער אוממענטשלעכער דייטשער ייִד, דער עסט־רייכישער קאַפּיטאַן דיסטלער, וועלכער האָט צוזאַמען מיט די געסטאַפּאָ־לייט אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף דער יידישער באַפעלקערונג. די יידישע פּאָליציי האָט זיך געפונען אין דער געבײַדע פון דער אויטאָבוסן־קאַסע אויפן פרייהייטס־פלאַץ („פלאַץ וואָלנאָשטשי״), אָנגעפֿופן שפּעטער: „מאַדעבורגער פלאַץ״.

שוין די ערשטע דייטשע פֿאַראָרדנונגען זענען געווען אַן אָנהויב פון אַן אַקציע, וואָס האָט געהאַט פֿאַר אַ ציל צו פֿאַרניכטן די יידן אין פוילן. די יידישע באַפעל־קערונג האָט זיך אין אָנהויב נישט אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פון דער דראַענדיקער געפֿאַר. מען האָט גרינגגעשעצט פראַנקס פֿאַראָרדנונגען פון 26־טן אָקטאָבער וועגן

אויפשטעלן דעם געזעראַל־גווואַרנעמענט, ווי אויך די שפּעטערדיקע פאַראַרדנונגען וועגן אָרגאַניזירן די אַדמיניסטראַציע, געריכטס־וועזן, זיכערהייט, און באזונדערס דעם דעקרעט וועגן צוואַנגס־אַרבעט פאַר יידן. היינט ווייסן מיר שוין, אַז דער שעף פון דער דייטשער זיכערהייטס־פּאָליצע הידריך האָט פון בערלין אַרויסגעשיקט אַ בריוו, דאַטירט דעם 21־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר, און באַצייכנט אַלס „שנעלבריף" צו די א. ג. „אייזנצאַצגרופּן דער פּאָליציי", אין וועלכן עס ווערן זיי געגעבן אַנווייזונגען ווי אַזוי זיך באַגיין מיט יידן. דערביי איז דאָרט אָנגעגעבן געווואָרן דער „ענדציל", וואָס האָט געדאַרפט דערווייל געהאַלטן ווערן בסוד, אַבער ער האָט פאַראויסגעזען די פּולשטענדיקע אויסראָטונג פון יידן, וואָס האָט געדאַרפט אַדורכגעפירט ווערן עטאַפּנווייז.

דער ערשטער עטאַפּ איז טאַקע געווען דער דעקרעט וועגן צוואַנגס־אַרבעט. דאָס האָט אויך אונטערגעשטראָכן יוסף וואולף (מיטגליד פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן) אין זיין אַרטיקל אין „דאָס נייע לעבן", געשריבן אין שייכות מיטן פּראָצעס פון אָמאַן געט: „דער דעקרעט וועגן צוואַנגס־אַרבעט פאַר יידן איז געווען דער ערשטער, און אין זיין קאָנספעקווענץ דער סאָמע טראָגישער אַנטי־יידישער דעקרעט. נישט דערפאַר וויל עס האָט זיך גערעדט וועגן אַרבעט — אַרבעטן האָט געמוזט די גאַנצע באַפעלקערונג אין געזעראַל־גווואַרנעמענט — נאָר דערפאַר, וואָס די אַרבעט לגבי יידן איז געווען אַ מיטל צו פיניקונגען און טויט. די שקלאַפן־אַרבעט האָט אָפּגעטעמפּט און פאַרניכטעט זייערע מענטשלעכע געפילן, ביי דער אַרבעט זענען אומגעקומען זייערע פרויען און קינדער, אונטער איר מענטעלע האָט מען זיי אָפּגנאַרט און דערנאָך פאַרגאָזט".

דער באַדייטנדיקער קענער און פאָרשער פון יידישן לעבן בעת דער אָקעפּאַציע, מחבר פון פיל ווערק וועגן דער יידישער מאַרטיראָלאָגיע בעת דער לעצטער וועלט־מלחמה, רעד' מיכאַל בארוויטש, איז אַלס עקספּערט מצד דער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן אַרויסגעטרעטן פאַרן נאַציאָנאַלן טריבונאַל אויפן פּראָצעס קעגן אַמאַן געט. ער האָט אונטערגעשטראָכן, אַז אויפן סמך פון די דייטשע פאַראָרדנונגען, וועמענס ציל מען קאָן איצט גוט דעשיפרירן, מעג מען פעסטשטעלן מיט דער גאַנצער אַנטשלאָסנקייט, אַז זיי האָבן געשטרעבט צו איין זאַך: דעמאָראַליזירן אַלץ און אַלעמען. „און דערפאַר — זאָגט מ. בארוויטש — אומאָפּהענגיק פון פּיזישע מאָרד, האָט די דאָזיקע טעטיקייט געשטרעבט צו פאַרסמען יעטוועדן קובמעטער לופט מיט אַ מאָראַלישן עיפוש. מען האָט זיך באַמיט די קרבנות גופא צו צעקריגן צווישן זיך, דעמאָראַליזירן. אַזוי צ. ב. איז געווען מיט די אויפגעשטעלטע פאַר אַדמיניסטראַטיוון צוועקן יודענראַטן און מיטן אָרדענונגס־דינסט. דערנאָך האָט מען זיך באַמיט אַיינצופירן אַן אַנטאַגאָניזם צווישן איין טייל קרבנות מיט דעם צווייטן, מען האָט זיי אינגעטיילט אויף אַרבעטנדיקע און נישט־אַרבעטנדיקע, פון וועלכע איין טייל האָט געדאַרפט אומקומען, דער צווייטער — בלייבן לעבן. דערנאָך האָט מען צעטיילט אויף אַלט און יונג, און דאָס אַלץ האָט געהאָט פאַר אַ ציל צו דעמאָראַליזירן און צערייסן צווישן זיך די קרבנות".

די ערשטע מיטגלידער פונעם טאָרנער יודענראַט האָבן שנעל דורכגעזען די אמתע כוונות פון די דייטשן. ד"ר יוסף אָפּנער, דער שטאָלץ פון דער אַדוואָקאַטור

פֿאַלעסטרע אין גאַליציע, אַ מוסטער פון אַן ערלעכן מענטשן, וועמען די דייטשן האָבן נאָך זייער אַריינמאַרש קיין טאָרנע אָנפאַרטרויט די אָנפירונג מיטן יודענראַט, האָט אינגיכן פֿאַרלאָזט דאָס דאָזיקן אָמט. ד״ר אָפּנער איז מיט יאָרן צוריק געווען פֿאָרזיצער פון דער יידישער קהילה אין שטאָט און ער האָט גיך דערשפּירט וואָס די דייטשן וועלן פון אים פֿאַרלאָנגען. אויך זיין נאָכפֿאָלגער מגר׳ דוד לענקאָוויטש און דער מיטגליד פון יודענראַט ראובן וואַקסמאַן זענען פון טאָרנע אָנטלאָפן קיין לעמבערג, גלייך נאָכדעם וועו עס זענען אין איין טאָג פֿאַרברענט געוואָרן אָלע שולן און בתי־מדרשים.

דאָס איז געשען דאָנערשטיק, דעם 9־טן נאָוועמבער 1939 יאָר, אין יאָרטאָג פון עפּעס אַ היטלעריסטישן פוטש. כמעט אין איין צייט האָבן די דייטשן אונטער־געצונדן די אָלטע שול, וועלכע האָט זיך געפּונען אויפן זעלבן אָרט ווי די ערשטע שול אין טאָרנע (אויפגעבויט אין יאָר 1582), ווי אויך דאָס בית־המדרש לעבן דער אָלטער שול. ביידע געבעט־הייזער האָבן זיך געפּונען אויף דער יידישער גאַס, אין סאָמע יידישן צענטער אין שטאָט. אויך איז דעם טאָג אונטערגעצונדן געוואָרן דער טעמפּל, וואו עס האָט זיך געפּונען אַ שיינע אָרגל. פֿאַרניכטעט איז געוואָרן די שול א. נ. דבורה מענקעס, און די שול אויף דער סטרושינע. קיין שפור איז נישט איבערגעבליבן פון דער „קלויז״, וואו עס האָט געדאָוונט די טאָרנער אָרטאָדאָקסיע. עס זענען פולקאָם אָפּגעברענט געוואָרן די שטיבלעך פון טאָרנער רבנים, די שולן אויף גראַבּוווקע, וואו יידיש אַרבעטער און פֿאָלקס־מענטשן פלעגן דאָוונען. עס איז אויך אוועק מיטן רויך די „טרעגער־שול״ אויף דער גראַבּוווקע, אלע אָלטע שולן אויף דער יידישער גאַס, צוזאַמען מיט די ספֿרים און ספֿר־תורות. וויפל יידישע ישיבה־בחורים האָבן זיך דערציגן אין די בתי־מדרשים? פֿאָרטאָג פלעגן זיי יעדן טאָג זעצן זיך לערנען. ביי די לערן־טישן זענען געזעסן אַרבעטער און בעלי־מלאכות, סוחרים און קליינהענדלער, און פֿאַר דער אַרבעט, האָבן זיי געהערט א שיעור. ביז גאָר וויייטאָקלעך איז געווען פֿאַר טאָרנער יידן דאָס פֿאַרניכטן די נייע שול, וועמענס בויאונג איז אָנגעהויבן געוואָרן אין יאָר 1863, און עטלעכע דורות טאָרנער יידן האָבן צוגעטראָגן זייער באַשטייערונג צו פֿאַרענדיקן איינע פון די שענסטע און גרעסטע שולן אין פוילן, וואָס האָט מיט קאָפּול געהערשט איבער דער שטאָט. אין דער דאָזיקער שול פלעגן זיך ביי פייערלעכע יומטובים צונויפזאַמלען פיל טויזנטער יידן, דאָרט פלעגן פֿאַרקומען די וויכטיקסטע מלוכהשה און יידיש־נאַציאָנאָלע פייערונגען, אָלע יידישע מאַניפעסטאַציעס און גרויסע פֿאַרזאַמלונגען. די שול איז געבויט געוואָרן אויף סאָלידע פּענדאָמענטן אין משך פון צענדליקער יאָרן, און מעכטיקע זיילן האָבן אונטערגעשפּאָרט דעם סופיט. די דייטשע הענקער האָבן געבראָכט זייערע סאָפּערן, זיי זאָלן מיט דינאָמיט אויפרייסן די שטאַרקע מויערן. אייניע פון די זיילן איז איבערגעבליבן צווישן די חורבות. זי שטייט איצט אויפן טאָרנער יידישן בית־עולם, אויפן מאָסן־קבר פון די יידישע קדושים, אָלס מצבה־דענקמאָל פֿאַרן פֿאַרשניטענעם טאָרנער יידנטום. און דאָרט וואו עס איז געשטאַנען די אָלטע שול, נעבן דעם פיש־פלאַץ, געפינט זיך איצט אַ לייִדיקער פלאַץ, פון וועלכן עס טיילט זיך אויס דער פֿאַרבליבענער באָלעמער פון דער שול.

וואו מען פלעגט לייענען די תורה. די פיר זיילן פון באַלעמער שטאַרצן אַרויס פון חלל, אויף זיי — ווילדגראַזן פאַרזייעטע דורכן ווינט...

.2

נאָך דער דאָזיקער באַרבאַרישער טאַט פון די היטלער־לייט, נאָך די ערשטע גזירות פון די אָקופאַציע־מאַכטהאָבער, איז אַן אימה באַפאַלן די יידישע באַפעל־קערונג. עס זענען קלאָר געווארן די כוונות און די פלענער פון די דייטשן. די וועלכע האָבן פון דער ערשטער מינוט נישט געגלויבט די דייטשן, האָבן פאַרשטאַנען וואָס עס מיינט אונטערצינדן שולן. אין דעם דאָזיקן וואַנדאַליזם איז אויך געווען אַ ציל. כדי אַדורכצופירן די פולשטענדיקע פאַרניכטונג פון דער יידישער באַ־פעלקערונג, איז ווינציק געווען בלויז אונטערצושנייַדן זייער עקאָנאָמישע עקזיס־טענץ. קודם כל האָט מען די יידן געדאַרפט מאַראַליש צוזאַמענברעכן, אַוועקרויבן זיי די מעגלעכקייט פון צונויפזאַמלען זיך און עפנטלעך מתפלל זיין, וואָס האָט געמיינט גייסטיק דערהאַלטן די ליידנדיקע און שווער געפרוווטע יידן. דאָרט, אין די שולן, האָבן יידן געקענט שעפן בטחון און גלויבן אין אַ בעסערער צוקונפט, עס זאָל זיי געבן כוח איבערצוהאַלטן די גרויליטאַטן פון די היטלעריסטישע רוצחים. דאָרט, אין שול, האָט מען געקענט עפנטלעך פאַראורטיילן די, וואָס האָבן געדינט דעם דייטש. און ווער וויסט? אפשר האָט דאָרט געקאָנט געבוירן ווערן דער געדאַנק פון ווידערשטאַנד קעגן אייגענע און פרעמדע באַצווינגער? און כדי נאָך מערער צו צעברעכן דעם גייסט פון טאָרנער יידן און זיי באַווייזן אַז זיי זענען בלויז אַ שפילצייג אין די הענט פון די דייטשע באַנדיטן, אינגאַנצן פון זיי אָפהענגיק, אַז זיי פאַרמאָגן נישט אויף דער יידישער גאַס קיין שום אָנשפאַר, קיין פאַרטרע־טערשאַפט וואָס וואָלט געקאָנט זיי באַשיצן, — האָט מען דעמזעלבן חודש נאָוועמ־בער אונטערגעצונדן אויך די געביידע פון דער יידישער קהילה. אין דער דאָזיקער געביידע האָט דאָך געהערשט אַן אַנדערע אָטמאָספער, אַן אַנדערער גייסט. די באַשטימטע מיטגלידער פון יודענראַט, אַמטירנדיק אין דער דאָזיקער געביידע, וואָלטן דאָך נישט געקאָנט פאַרגעסן, אַז די קהילה איז אין משך פון יאָרהונדערטער געווען די רעפרעזענטאַנץ פון דער יידישער באַפעלקערונג. די דייטשן איז נויטיק געווען אַ יודענראַט, וואָס וואָלט אייגנאָל פאַר אַלעמאָל איבערגעריסן מיט דער טראַדיציע פון ערלעכער און טרייער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. די ברוינע באַנ־דיטן האָבן מורא געהאַט, אַז די אַלטע מויערן פון קהילה־בנין וועלן אָפקילן דעם פלייס און קריכערישקייט מצד די מיטגלידער פון יודענראַט — און דערפאַר איז פאַרבראַנט געווארן דאָס הויז פון דער קהילה. דאָס פאַרברענען דורך די דייטשן די שולן, בתי־מדרשים און די קהילה־געביידע האָט אויך געמיינט, אַז פאַר די יידן אין טאָרנע הויבט זיך אַן אַ נייע תקופה, אַז זיי זענען אויסגעליפערט אויפן חסד פון די אָקופאַנטן, אַז יודענראַט איז נישט קיין המשך פון דער יידישער קהילה. דערייבער האָבן איצט פיל יידן אָנגעהויבן צו פאַרלאָזן טאָרנע. קיין לעמבערג איז צו יענער צייט אָנגעקומען אַ גרעסערע פליטים־כוואַליע פון טאָרנער יידן.

נאָכן דערגענצן דעם יודענראַט מיט נייע מענטשן, איז געקומען אַ צייט פון פאַרהעלטנישמעסיקער רו. בייַם יודענראַט איז געשאַפן געווארן אַן „אַרבעטס־אַמט״,

וועמענס אויפגאַבע איז געווען צוצושטעלן יידן אויף אַרבעט לטובת די דייטשן. אין שפּיץ פון אַרבעטס־אַמט איז געשטאַנען אַ דייטש, וועמענס פאַראַרדנונגען און אַנווייזונגען דער יודענראַט האָט געמוזט אדורכפירן. געווען יידן וואָס האָבן טאַקע געאַרבעט, געווען אויך אַזעלכע, די רייכערע, וואָס האָבן געהאַט בלויז אַרבעטס־צעטלען, נאָכן אַרײַנטראָגן אין יודענראַט אַ געוויסע סומע „אויסקויף־געלט״.

דאָס אָפּטע כאַפּן צו אַרבעט האָט ביי טאַרנער יידן ארויסגערופען אַ געפיל פון אומזיכערקייט און מורא. די אַרבעטס־קאַרטע איז געווארן אַ טרויס און אַ ציל פון יעדער יידישער פאַמיליע. מען האָט זיך אײַנגעראַדעט און געגלויבט, אַז מיטן שטילן די פאַדערונגען און אַפּעטיטן פון די דייטשן, וועלכע זענען מיט יעדן טאָג געוואַקסן, וועט מען פאַרהיטן די יידישע באַפעלקערונג פון גרעסערע רעפּרעסיעס. דערפאַר האָט דער יודענראַט צוגעשטעלט מענטשן צו דער ארבעט, טייערע מעבל און סחורות, צירונג, געטראַנקען און אַנדערע גוטע זאַכן פאַר די דייטשן. צו דעם צוועק האָט מען אַרויפגעלייגט גרעסערע באַשטייַערונגען אויף פאַרמעגלעכע יידן. יידן האָבן געצאָלט און געברענגט דאָס שענסטע און בעסטע אין יודענראַט, גלייבנדיק, אַז זיי וועלן זיך און אַנדערע ראַטעווען דאָס לעבן. הגם עס איז געוואַקסן די נערוועזיטעט און פסיכישע אומרו, איז דאָך געווען אַ געוויסער בטחון, אַז טראָץ די רעפּרעסיעס און שיקאַנעס, וועט דורך די קאָנטריבוציעס געלינגען באַרואיקן די דייטשע בעסטיע און דורכלעבען די אָקופּאַציע.

אַ בילד פון יידישן לעבן אין טאָרנע צו יענער צייט גיט אונדז די גבית־עדות פון לאָן לעזער, וועלכער האָט די גאַנצע אָקופּאַציע איבערגעלעבט אין טאָרנע. די דערקלערונגען זענען אָפּגעגעבן געווארן אין דער וואָיעוואָדישער יידישער היס־טאָרישע קאָמיסיע אין קראָקע. לעזער דערציילט:

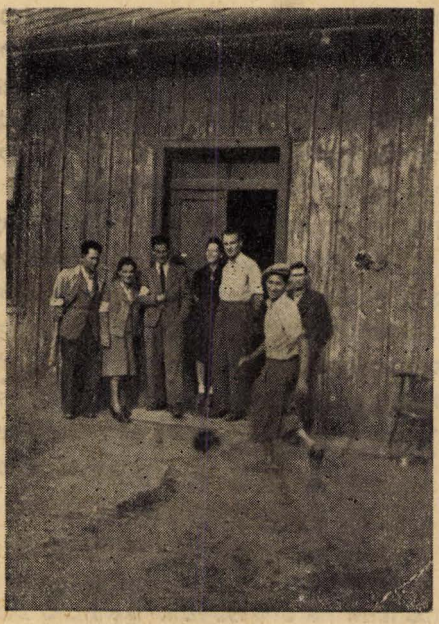
„אין אָנהויב האָבן יידן געלעבט פאַרהעלטנישמעסיק רואיק, בלויז אופן גאַס עזנען געווען ספּאָראַדישע פאַלן פון טשעפּען אָדער שלאָגן יידן, ווי אויך דער־שיסונגען פון פּאָליאַקן. זיי האָבן דעמאָלט געגומען פאָליאַקן אויסער דער שטאָט און געכאַפט גרופּעס יידן, וועמען מען האָט געהייסן גראָבן גריבער. די פּאָליאַקן האָט מען אויסגעשטעלט אין אַ ריי און זיי דערשאָסן, די יידן האָבן געמוזט באגראָבן זייערע טויטע קערפּער. אין אַזעלכע פאַלן האָבן יידן געמוזט זיך פריער לייגן אין די גריבער. די דייטשן זענען איבער אונדז געשטאַנען מיט אָנגעלאָדענע ביקסן און געשראָקן, אַז זיי וועלן דערהרגענען, און ערשט דערנאָך דערלויבט אונדז אַרויסצוגיין, שלאָגנדיק דערביי אָן רחמנות. איך אליין בין איינמאָל מוראדיק צעשלאָגן געווארן, מען האָט מיך געהאַט געכאַפּט צו אַזאַ עקזעקוציע, און פאַרן אָפּלאָזן אַהיים געדראָט מיט טויט־שטראָף, מיר זאָלן נישט וואָגן אַ פּיפּס טאָן וועגן דעם וואָס דאָרט איז געשען״.

3.

געווען, אַלזאָ, גענוג סיבות פאַר אומזיכערקייט און אויפרעגונג צווישן טאָרנער יידן. אַ באַזונדערס שווערן איינדרוק האָט געמאַכט די פאַראַרדענונג אַנצוטאָן אָרעם־בענדער. אין דעם פאַל איז טאָרנע ווי אויסגעטיילט געווארן, וויל דאָס איז געווען

די ערשטע שטאָט אין פוילן, וואו עס איז אייגעפירט געוואָרן די דאָזיקע גזירה, ווי אַ ווייטערדיק מיטל אונטערצוברעכן דעם גייסט פון דער יידישער באַפעלקערונג, און אַלס ערשטער טריט אפצוטיילן זי פון דער פוילישער באַפעלקערונג. דעם 20־טן אָקטאָבער 1939 יאָר איז דערשינען די פאַראָרדענונג וועגן אָרעם־בעגדער, אונטערגעשריבן דורכן דעמאָלטיקן ציווילן שטאָט־קאָמענדאַנט (שטאָטהאופטמאַן) ערנסט קונדט. דער אָרעם־באַגד האָט געדאַרפט זיין אַ ווייסער, 12 צענטימעטער ברייט, מיט אַ בלויען מגן־דוד אויף אים. אויסער דעם איז נאָך דעם 12.11.1939 פאַר־אָרדנט געוואָרן צו באַצייכענען די טירן און פענסטער פון יידישע געשעפטן מיט אַ ווייסן מגן־דוד. פאַר נישט דורכפירן די פאַראָרדנונגען, האָט געדראָט אַ שטראָף מינדעסטענס 10 יאָר תפיסה און קנס. אין דער שפעטערער תקופה, שוין נאָכן אייגפירן דאָס געטאָ, האָט געדראָט טויטשטראָף פאַר נישט טראָגן דעם אָרעם־באַגד.

די פאַראָרדענונג וועגן אָרעם־בענדער פאַר יידן האָט געמיינט אַ פאַרשאַרפטן רעזשים לגבי זיי. נאָכדעם האָבן יידן מיט גרויס ציטער און מיט פאַרשאַרקטער אומזיכערקייט אָנגעהויבן קוקן אין די צוקונפט. צו יענער צייט האָבן טאַרנער יידן אָנגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט אויסלאַנד און דער עיקר מיט זייערע קרובים אין ראַטנפאַרבאַנד און מאַנכע האָבן באַקומען אפילו שפייז־פעקלעך פון זייערע קרובים פון אויסלאַנד. הגם עס זענען שוין געווען קענטיק סימנים פון עקאָנאָמישן צוזאַמענברוך פון גאַנצע יידישע משפחות, האָט אָבער דער רוב געהאָט באַשטימטע זאַפאַסן, וואָס האָבן דערווייל געניגנט אויף אויסצוהאַלטן זיך און אויף אָפצוקויפן

אַ גרופע יידן אינעם טאַרנער געטאָ פאָרן הויז אויף דער „אַלטער־דאָמבראָווע" גאָס אין יאָר 1942

די דייטשן. די דייטשע מאַכט־אַרגאַנען האָבן זיך באַצויגן צו די יודענראַטן מיט איינגעהאַלטנקייט, מען האָט נאָך נישט געפאָדערט צוצושטעלן מענטשן אין די אויוונס. אין יודענראַט איז אפילו אַוועקגעשטעלט געווארן אַן אָפטיילונג פאַר סאַציאַלער שוץ, און אין געוויסע פאַלן האָט מען נאָך געקאָנט אינטערוועניר ביי די דייטשן.

צו יענער צייט האָט אין יודענראַט געאַרבעט אַ גרופע עלטערע געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי: ד״ר ש. גאָלדבערג, ד״ר וו. שענקעל, ד״ר שפייזער און אַנדערע, וועלכע האָבן געהאַט די בעסטע כוונות און גלויבן, אַז זיי וועט געלונגען אייניצוהאַלטן דעם ניוואָ פון דער סאָציאַלער טעטיקייט אויף א באַשטימטער הויך, אז מיט פערזענלעכער השפעה אויף באַזונדערע דייטשע רעגירער, וועלן זיי קאָנען מילדערן נישט איין אַנטי־יידיש געזעץ, אָדער אַרויסראַטעווען טייל יידן פון די געסטאַפּאָ־נעגל. דערפאַר האָבן זיי גלייך אָרגאַניזירט אַ סאָציאַלע הילף און מעדיצינישע דינסט.

דער דירעקטאָר פון יתומים־הויז ליבליך, האָט נישט געקאָרגט קיין מי און אָנשטרענגענגען צו דערהאַלטן ביים לעבן די יידישע יתומים. מיט אַ באַזונדערער סריישאַפט האָט דעמאָלט געאַרבעט אין יתומים־הויז פרוי ד״ר מאַנדעל אַלס דאָקטאָרין און פריילין מ. מאַהלער אַלס דערציערין. אין סעפטעמבער 1942 האָבן די דייטשן אַרויסגעפירט אין די גאַז־אויוונס אַלע יידישע יתומים, צוזאַמען מיט זייערע דערציערינס און די גאַנצע משפחה ליבליך. אין יידישן שפיטאָל, באַגרענעצט בלויז צום פאַווילאָן פאַר טובערקולאָז־קראַנקע (אויפגעבויט דורך דער קהילה האַרט פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה), האָבן די יידישע דאָקטוירים, אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר ע. שיפער, טריי דערפילט זייערע פליכטן.

4.

שוין אין נאָוועמבער 1939 יאָר האָבן זיך אָנגעהויבן סיסטעמאַטישע פאַרפאַל־גונגען קעגן יידן, דערשפּעטע פון די אָפּטע כאָפונגען („לאָפּאַנקעס") און עקאָנאָמישע רעפּרעסיעס. די רדיפות האָבן זיך קודם כל אָנגעהויבן קעגן די צוריקגעקומענע פון מזרח. נישט אַדורך אַ טאָג, עס זאָלן נישט פאַרקומען קיין צעשיסונגען פון צופעליק באַגעגנטע יידן אויפן גאַס, דערביי פלעגן אָפט אַרויסגעשיקט ווערן יידן אין קאָנצענטראַציע־לאַגערן פאַר די מינדעסטע חטאים. אַזוי זענען אין אנהויב 1940 אַרויסגעפירט געווארן קיין אוישוויץ די איבעראַל געשעצטע בירגער ד״ר עמיל ווידער און אדוו׳ מגר. שמחה מיט זיין ברודער פראָפ׳ שמחה (וועלכער האָט מיט יאָרן צוריק פאַרלאָזט די יידישע קהילה), מגר. אפּפעלבוים און אַנדערע טאָרנער יידן. זיי אַלע זענען אומגעקומען אין אוישוויצער טויטנלאַגער.

ביי שרעקלעכע פיניקונגען איז אומגעקומען ד״ר שפייזער, האָלטנדיק זיך מוטיק ביז דער לעצטער מינוט. זיין קערפער האָבן די געסטאַפּאָ־רוצחים צעפערטלט אויף שטיקלעך, אין אַ קויש אויף קוילן געבראַכט זיי אין יודענראַט מיטן באַפעל קובר צו זיין אויפן יידישן בית־עולם.

אַ שרעק אויף דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע האָבן אָנגעוואַרפן צוויי היטלעריסטישע רוצחים: וואַן מאַלטקע און נאַוואַק. זיי פלעגן זיך אויסבאַהאַלטן אין די טויערן, אָפּוואַרטן אַ פּאַרבייגייענדיקן ייד, אַריינגעשלעפּט אים אין טויער, באַרויבט, געשלאָגן מכות רצח און אַזוי לאַנג געווילדעוועט איבער אים, ביז ער איז אַ האַלב־טויטער אַוועקגעפאַלן. עס פלעגן אויך פאָרקומען אָפּטע רעוויזיעס אין יידישע שטובן. דייטשן האָבן געזוכט וווערטפולע זאַכן.

איינמאָל, זומער 1940, איז פאַראָרדנט געוואָרן אַ זוכונג אין אַלע יידישע וואוינונגען, וואָס האָט געדויערט אַ גאַנצן טאָג. די מענער האָט מען ארויסגענומען פון די שטובן און זיי צונויפגעזאמלט אויפן רינגפלאַץ, לעבן טערטילס פאַסאַזש, אַוועקגעשטעלט זיי מיט די פנימער צום וואַנט, מיט אויפגעהויבענע הענט. אזוי האָבן זיי געמוזט שטיין אַ לענגערע צייט. אויפן באַפעל פון די היטלעריסטישע רוצחים האָבן פרומע יידן געמוזט אָנטאָן די טליתים און טאַנצן אַרום אַ ספר תורה, וואָס איז דערנאָך פאַרברענט געוואָרן. אויפן מאַרק זענען דעמאָלט געבראַנגט געוואָרן די דייטשע זעלנער וואָס האָבן סטאַציאָנירט אין שטאָט, כדי זיי זאָלן זיך צוקוקן צום טרויעריקן ספעקטאַקל. עלטערע יידן האָט מען אָפּגעשניטן די בערד און פיאות, און נאָכן אַדורכפירן דעם רויב און גזילה אין די שטיבער, האָט מען זיי — דערנידעריקטע און באַליידיקטע, — געטריבן צוריק אַהיים.

זינט דעמאָלט זענען פאַרגעקומען סיסטעמאַטישע כאַפונגען צו דער אַרבעט. דאָס יאָר 1940 איז געווען אַ שוועָר יאָר פאַר טאַרנער יידן. נישט געווען קיין רו, קיין מעגלעכקייט צו פאַרדינען און פירן אַ נאָרמאַל לעבן. די אָפּטע כאַפונגען האָבן שרעקלעך געווירקט אויף דער יידישער באַפעלקערונג און געווען אַן אָנזאָג אויף וווייטערדיקע פאַרפאָלגונגען. די דייטשע באַצווינגער האָבן זיך געוויטיקט אין גוט־אייגעאַרדנטע דירות, אויף דער קראָקאָווער, טיילווייז אויך אויף דער וואַלאָווע גאַס, פונוואַנען אלע יידן זענען ארויסגעוואָרפן געוואָרן פון זייערע דירות. מ׳האָט זיי באַפוילן אין משך פון 12 שעה אַריבערקלויבן זיך אין די אָרע־מערע קוואַרטאַלן. אַזוי אַרום איז אויך פאַרקלענערט געוואָרן דער וואוין־שטח פון די יידן, וועלכע האָבן זיך שוין פאַקטיש געפונען אין אַ גטאָ, אבער נאָך נישט אַן אַרומגעצוימטן מיט שטעכל־דראָט און אַ נישט־באַוואַכטן. מען קאָן זיך פאָרשטעלן די וואוין־באַדינגונגען אין אָזאַ ענגשאַפט, הגם עס איז געווען אַן אָפּענער וואוין־קוואַרטאַל. מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז אין טאַרנע האָבן זיך דעמאָלט געפונען פיל יידן פון די אַרומיקע און וווייטערע שטעט און שטעטלעך. אויב פאַר דער מלחמה האָט טאַרנע געציילט 26.000 יידן, האָבן אין 1940 זיך געפונען אין שטאָט קנאַפּע 40.000 יידן.

אָנגעהויבן פונעם 20־טן יאָנואַר 1940 טאָרן יידן נישט פאָרן מיט באַנען. די געכאַפּטע צו דער אַרבעט, פלעגט מען איצט אַרויסשיקן אין אַרבעטס־לאַגער אין פוסטקאָוו (לעבן דעמביץ). פון 1־טן יאָנואַר 1940 האָבן יידן נישט געטאָרט טוישן זייערע וואוין־ערטער אָן אַ דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט. שוין אין די ערשטע חדשים פון דער אָקופּאַציע האָבן יידן געמוזט אַריינטראָגן אַלערליי קאָנטריבוציעס אונטער פאַרשידענע אויסריידן, און דאָס אין סאַמע קירצסטן טערמין — אונטער דער דראָונג צו דערשיסן די מיטגלידער פון יודענראַט, אַדער

די ספעציעל פאַר דעם צוועק געהאַלטענע ערובניקעס. אַנהויב 1940 איז אויף די יידן אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ שענדלעכע פליכט אפצורייניקן די גאַסן פון שניי און מיסט. צו דער דאָזיקער אַרבעט האָט מען קודם כל געטריבן די יידישע אינטעליגענץ. אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז פאַרצויגן דער שטריק אויפן האַלז פון דער יידישער באַפעלקערונג.

5.

די וואָס האָבן דעמאָלט אָנגעפירט מיטן יודענראַט — ד״ר וואָלף שענקעל און ד״ר שלמה גאָלדבערג, — האָבן נאָך געהאַט די אילוזיע, אַז טראָץ די שיקאַנעס און רעפרעסיעס, טראָץ די אָפטע קרבנות פון דייטשער בעסטיאַליטעט, וועלן טאָרנער יידן איבערטראָגן די אָקופאַציע־צייט. מיט זייער אויטאָריטעט האָבן זיי נאָך געהאַלטן אין צוים אַזעלכע פאַרשוינען, ווי אַנטעק זאָלדינגער, אידעק לערהאופט און אַנדערע לייט, וועלכע האָבן זיך געריסן צו דער מאַכט אין יודענראַט, נישט אָפהאַלטנדיק זיך פון מסירות דער געסטאַפּאָ. אויך די דייטשע הענקער וואָס האָבן געגרייט דעם יידישן חורבן, זענען נישט געווען אויף דער האַנט אַזעלכע טוער ווי ד״ר שענקעל און ד״ר גאָלדבערג, וואָס האָבן אין די שוערסטע באַדינגונגען געפרווט שיצן יידן קעגן רדיפות. פסח־צייט זענען טאַקע אַרעסטירט געוואָרן ביידע דאָקטוירים, און מיט זיי דער פאַרדינסטפולער אויפן געביט פון סאַניטאַלער הילף זאַלעק וועלטש און דער יונגער ענגעלבערג. ד״ר שענקעל און ד״ר גאָלדבערג זענען אַריינגעשליידערט געוואָרן אין תפיסה, וואו זיי האָבן דורכגעמאַכט פיל פייניקונגען, אין מיט אַ צייט שפעטער זענען זיי אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ, וואו זיי זענען געשטאָרבן. דעם ד״ר שענקעל האָבן די דייטשן באַפוילן אַדורכצומאַרשירן איבער די טאָרנער גאַסן מיט אויפגעהויבענע הענט און שרייען: „די יידן זענען שולדיק אין קריג״. אין דער זעלבער צייט איז צוזאַמען מיט ד״ר גאָלדבערג אַרעסטירט געוואָרן און פאַרשיקט קיין אוישוויץ ד״ר מ. ראָזענבוש, דירעקטאָר פון דער העברעאישער גימנאַזיע „שפה ברורה״. ביידע זענען שוין פון אוישוויץ נישט צוריקגעקומען.

די טאָרנער תפיסה איז געווען איבערפולט. פון דער דאָזיקער תפיסה פלעגט מען אַרויסשיקן טראַנספאָרטן אַרעסטירטע קיין אוישוויץ. אין אַ צייט אַרום האָבן די משפחות פון די דערמאָרדעטע באַקומען ידיעות וועגן טויט פון זייערע נאָענטע. ווער עס האָט איבערגעשיקט קיין אוישוויץ 20 זלאָטעס, האָט דערנאָך באַקומען אַ פושקע מיטן אַש פון קרבן.

אַזאַ גורל האָט געטראָפן אויך מרדכי דוד אונגער, אַרעסטירט פאַר כלומרשטן אומלעגאַלן האַנדל. ער איז עטלעכע חדשים געזעסן אין תפיסה. דאָרט האָט ער געהאַט אויסצושטיין אַזעלכע פייניקונגען און יסורים, אַז ער האָט דערציילט וועגן אַ באַהעלטעניש פון צירונג ביי זיך אינדערהיים. מען האָט אים אַוועקגעפירט אַ היים, וואו ער האָט אָנגעוויזן אויף דעם באַהעלטעניש. די געסטאַפּאָוצעס האָבן אָלץ צוגענומען, געלאָזט אונגערן אויף דער פריי, אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום

האָט מען אים אַרויסגערופן אין געסטאַפּאָ, פונוואַנען ער איז אָפּגעשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ. אין אַ צייט אַרום איז פון דאָרט אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז אונגער איז געשטאָרבן.

פון תפיסה האָבן זיך שוין מער נישט אומגעקערט וועלטש און ענגעלבערג. דער יודענראַט איז איצט געשטאַנען אָפן פאַר די אויסוואורפן פון דער יידישער געזעלשאַפט אין טאַרנע. אויף דער אויבערפלאַך זענען גלייך אַרויפגעשוואומען טונקעלע פאַרשוינען, אַרויסגערוקטע דורך דער געסטאַפּאָ. איצט זענען שוין נויטיק געווען די דייטשן אַזעלכע לייט, וואָס זאָלן אָן סענטימענטן, בלינד און ריקזיכטלאָז אדורכפירן די דייטשע באַפעלן בנוגע דער יידישער באַפעלקערונג.

6.

אָנהויב 1941 יאָר זענען פאַר יידן אייגנעפּירט געוואָרן ספּעציעלע דערקענקאַרטן — אין גרעלן קאָליר. מען האָט צו יענער צייט געדאַרפט האָבן אַ סך פּלינקייט, אָנשטרענגונג און געלט, כדי זיך צו פאַרהיטן פאַר אַן אַרעסט, און קאָנען באַהאַלטן דאָס לעצטע ביסל פאַרמעגן פאַר די דייטשן און זייערע יידישע העלפער. די שטענדיקע זאָרג פאַר אַן אַרבעטס־קאָרטע, וואָס האָט דערווייל געגעבן די רעכט צום לעבן, האָט געהאַלטן אין שטענדיקער נערוועזיטעט און שפּאַנונג. יעדער האָט געוואָלט לעבן, אפילו אין די ערגסטע באַדינגונגען. דער דאָזיקער לעבענס־דראַנג איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין פּיל מענטשלעכע הערצער האָט אָפּגעטעמפט דאָס גענפיל פון רחמנות און בושה. צום גליק, זענען אין טאַרנע געווען ווייניק אַזעלכע לייט, וואָס האָבן איבערגעריסן מיט אַלע מאַראַלישע און עטישע העמונגען, נישט געקוקט אויף דעם שטאַרק־אַנטוויקלטן צו יענער צייט זעלבסטדערהאַלטונגס־אינסטינקט, וואָס האָט ארומגעכאַפּט די יידן אין געטאָ. דערפאַר זענען געווען זייער אַ סך דערשיינונגען פון קעגנזייטיקער הילף, הגם דאָס איז פאַרגעקומען אויף אַ נישט־אַרגאַניזירטן אופן, אָן דער אריינמישונג פון יודענראַט, ווייל אַלע האָבן געגלויבט, אַז די מלחמה וועט זיך סוף סוף ענדיקן און עס וועט קומען דער טאָג פון דער דייטשער מפלה.

אַזאַ צושטאַנד האָט געדויערט אין טאַרנע ביזן אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה. דער טאָג פון 22־טן יוני 1941, וועו די דייטשן זענען אָנגעפאַלן אויפן ראטנפאַרבאַנד, איז געווען אַן איבערבורך־טאָג פאַר טאַרנער יידן. ווי היגט אָפּגעריסענע פון דער קייט, האָבן די היטלעריסטישע רוצחים זיך געוואָרפן אויף יידן. זינט יענעם טאָג זענען די דייטשן איבערגעאַנגען צו אַ סיסטעמאַטישער אַקציע פון פיזיש פאַרניכטן דאָס טאַרנער יידנטום, וואָס איז שוין גייסטיק געווען צוזאַמענגעבראָכן. עס איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן דאָס קאַפּיטל פון ספּאָראַדישע אַנטי־יידישע רדיפות. עס האָט זיך אָנגעהויבן די פאַרווירקלעכונג פון דער לאַנג פלאַנירטער אויסראָטונגס־אַקציע.

די דייטשן איז קאַלט געווען אין רוסלאנד. דערפאַר האָבן יידן געמוזט זיי צושטעלן פוטערס. ווינטער 1941 יאָר האָבן די דייטשן באַפוילן, אונטער דער דראָוונג פון טויטשטראָף, אַז די יידן זאָלן צושטעלן זייערע פוטערס, שטיוול און סקי. פון

15־אָקטאָבער 1941 יאָר איז יידן פֿאַרבאָטן געוואָרן צו פֿאַרלאָזן די באַשטימטע פֿאַר זיי וואויל־קוואַרטאַלן, און פון 1־טן דעצעמבער 1941, האָט די פֿאָסט נישט געטאָרט אנעמען קיין שפּייז־פּעקלעך פון יידן. די פֿאַרהעלטנישמעסיקע רו אין טאַרנע האָט זיך געענדיקט. אין שטאָט איז אָנגעקומען דער אָנגעזענער היטלע־ריסטישער תלין גרוּנאָוו. זיין ערשטער „אויפּטריט״ איז פֿאַרגעקומען דעם 9־טן דעצעמבער 1941 יאָר, אין טאָג וועז עס איז אויסגעבראָכן די יאַפּאַניש־אַמעריקאַנער מלחמה. גרוּנאָוו האָט דעמאָלט באַפוילן צו אַרעסטירן העכער הונדערט יידן, פון וועלכע זיבעצן זענען דערשאָסן געוואָרן, און די איבעריקע האָט מען נאָך עטלעכע טעג באַפרייט.

נאָך דעם דאָזיקן מאָרד איבער זיבעצן יידן איז פֿאַרגעקומען אַ געוויסע אַנט־שפּאַנונג. די דייטשע תלינים האָבן אַזוי ארום געוואָלט אייגשלעפּערן די וואַכזאַמ־קייט. דאָס יידישע לעבן אין שטאָט איז אַוועק אויף „נאָרמאַלע״ רעלסן. דער יודענ־ראַט האָט געשיקט מענטשן צו דער אַרבעט, אייגקאַסירט געלט ביי רייכערע יידן צו צאָלן דערפון די דייטשן.

די יידישע געשעפטן און אונטערנעמונגען זענען געפּירט געוואָרן דורך דייטשע קאָמיסאָרן, באַשטימטע דורך דער אָקופּאַציע־מאַכט. די מיינסטע קאָמיסאָרן זענען געווען די א. ג. „פּאָלקסדויטשע״. אין אָנהויב האָבן זיי נאָך טאָלערירט די יידישע אייגנטימער, געניסנדיק פון זייער הילף און דערפּאַרונג, און דערפּאָר זיי צוגעוואָרפן ברעקלעך. אָבער אין אַ צייט אַרום האָבן זיי די יידן אינגאַנצן באַזייטיקט פון זייערע געשעפטן.

אין יאָר 1941 האָבן טאָרנער יידן נאָך געגלויבט, אַז נישט געקוקט אויפן טעראָר, רדיפות און קרבנות, וועט זיי געלינגען איבערצוהאַלטן די מלחמה דורך אויסקויף־געלט און כאַבאַר פּאָר די דייטשן. פּאָלקמאַן און אידעק לערהאופט, וועלכע זענען שוין איצט געשטאָנען אין שפּיץ פון יודענראַט און געהאַט שטענדיקע פּאַרבינדונגען מיטן גובערנאַטאָר אין קראָקע, קונדט, האָבן באַרואיקט די יידן, ראַטנדיק זיי נאָר אַרבעטן, צאָלן און צופּאַסן זיך צו די פּאַראַרדענונגען פון די דייטשן און פון יודענראַט.

7.

דאָס יאָר 1942 האָט אָנגעזאָגט אַ שטורעם.

צוליב דער פֿאַרקלענערונג פון יידישן וואויל־קוואַרטל, האָט אין יידישע דירות געהערשט אַ מוראדיקע ענגשאַפט. קיין עלעקטריש ליכט אין נישט געוועז, דער דאָזיקער „לוקסוס״ איז געווען באַשטימט נאָר פֿאַר וואוינונגען וואו עס האָבן זיך געפונען דייטשן. אין די ערשטע חדשים פון 1942 יאָר איז אין טאָרנע אויסגעבראָכן אַן עפּידעמיע פון פלעקן־טיפוס, וועלכע איז פֿאַרשלעפּט געוואָרן אין דער שטאָט דורך דייטשע זעלנער וואָס האָבן זיך אומגעקערט פונעם מזרח־פראָנט. אָזוי וויי דער טיפוס האָט זיך פֿאַרשפּרייט צווישן דער אָרישער באַפעלקערונג, זענען אַלע אַמטן געשלאָסן געוואָרן אויף צוויי חדשים.

די שטימונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע איז נישט געווען

קיין געהויבענע, ווען זיי האָבן זיך צוגעקוקט צו די דורכמאַרשירנדיקע טראַנספאָרטן רוסישע קריגס־געפאַנגענע, וועלכע זענען אין די צענדליקער טויזנטער געטריבן געווארן אויף מערב. אין משך פון די חדשים מערץ און אַפּריל 1942 יאָר, זענען דורך טאַרנע דורכגעגאַנגען בערך אַ האַלבער מיליאָן רוסן פון כאַרקאָוו און ראָסטאָוו. מ׳האָט זיי געטריבן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד. אין דער „קראַקאָוער צייטונג״ האָט מען געקאָנט לייענען אַ ידיעה, אַז אַ האַלבער מיליאָן רוסן האָבן זיך פריוויליק געמעלדעט אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד.

אין די ערשטע וואָכן פון יאָר 1942, זענען פון הויז אויף דער שול־גאַס נומ׳ 9 אַרויסגעשלעפט געווארן אַלע איינוואוינער. מ׳האָט זיי פאַרשיקט קיין אוישוויץ פאַרן כלומרשטן דערשיסן דעם באַקאַנטן געסטאַפּאָ־אָפיציר נאָוואַק. עס האָט זיך שנעל ארויסגעוויזן, אַז דאָס איז געווען אַ פשוטע דייטשע פראָוואָקאַציע, ווייל נאָוואַק האָט זיך אַליין פאַרוואונדעט ביים שלעפטן מאַניפולירן מיט זיין געווער.

דער יומטוב פסח 1942 איז אַדורך אונטערן צייכן פון אַ שרעקלעך פאַרברעכן מצד די דייטשע רוצחים. וועגן די שטימונגען אין טאַרנער געטאָ אין יענער צייט, גיט איבער אליעזר אונגער, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געפונען אין טאַרנע. אים איז געלונגען אינעם יאָר 1944 צו קומען קיין ארץ־ישראל, וואו עס איז דערשינען זיין ביכל זכרונות „זכור״. ער שרייבט דאָרט צוו. אַנד.:

„דעם ערשטן אַפּריל 1942, אין אַן ערב־פסח טאָג, האָט די זון געשיקט אירע שטראַלן אין די שמאָלע געסלעך וואו ס׳האָבן זיך געפונען די טאַרנער יידן. אַ לייכט פרילינגדיק ווינטל האָט באַרואיקט די אָנגעוויטיקטע הערצער. ביי די נידעריקע אַרעמע הייזער שטייען פרויען מיט פאַרמרהשחורעטע פנימער. זיי רייניקן, וואַשן און ברענגען אַלץ אין אָרדענונג לכבוד יומטוב. זייערע מענער און זון, וואָס פלעגן אַמאָל העלפן ביי די דאָזיקע אַרבעטן ערב פסח, האָבן זיי פאַרלאָזט. היי־יאָר זענען זיי באַשעפטיקט ביי צוואַנגס־אַרבעט אין די פאַבריקן וואָס אַרבעטן פאַר די דייטשן. און די וואָס זענען נישט באַשעפטיקט — ציטערן, מען זאָל זיי נישט כאַפן צו דער אַרבעט פון דער גאַס אַראָפּ. דעם דאָזיקן ערב פסח האָבן ביי מיין פאָטער אין שטוב זיך פאַרזאַמלט עטלעכע נאָענטע, כדי אויסצובאַקן מצה שמירה אי־נעם אויוון, וואָס ער האָט ספעציעל צוגעגרייט. דער יודענראַט האָט אויסגעבאַקן מצות פון מעל וואָס עס האָט צוגעשטעלט די שטאָט־פאַרוואַלטונג. אויפן שוואַרצן מאַרק איז פאַרקויפט געווארן אַ קילאָ מצה פאַר 25 זלאָטעס. רייכע יידן האָבן אַלץ צו־געגרייט אויף פסח — מצות, ווייַן, עס האָט גאָרנישט אויסגעפעלט אין זיערע היימען. אַרעמעלייט האָבן באַקומען מצה פון יודענראַט, און אין די פאָלקס־קיכן זענען אייגנעאָרדנט געווארן עפנטלעכע סדרים־נעכט פאַר הונדערטער יידן, וואָס צוליבן מאַנגל אין וואוינונגען און מיטלען, האָבן זיי נישט געקענט פראָווען דעם סדר אין אַן אייגענער היים״.

„פארנאַכט איז אָבער פאַרשטערט געווארן די דאָזיקע יומטובדיקע שטימונג. עס האָט זיך שנעל פונאַנדערגעטראָגן אַ ידיעה, אַז די תלינים ראָמעלמאַן און גרונאָוו זענען אַריינגעפאַלן אין דער דירה פון ליפא שוחט און דערשאָסן אים מיט זייַנע צוויי זין (יעטוועדע ידיעה פון „יידישן פראָנט״ האָט אין שטאָט זיך בליץ־שנעל

פֿאַרשפּרייט און דערגרייכט יעדעס יידישע הויז). ליפּא שוחט איז געווען אַ באַשיידענער מענטש, פול מיט מעלות, איבעראַל באַליבט, אַ תלמיד־חכם און איבערגעגעבן ביים דערלעדיקן קהלישע ענינים. עס איז אַזוי געשען, אַז אַ מיידל וואָס האָט געהאַנדלט מיט עופות, האָט אין אַ קויש געטראָגן געשאָטענע הינער. ביידע רוצחים האָבן זיך גראָד געפונען אין געסל וואָס פירט צו ליפּא שוחט. די עופות־הענדלערין, דערזעענדיק פונדערווייטנס די צוויי געסטאַפּא־לייט, האָט זיך געוואָלט באַהאַלטן אין טויער פון הויז, אָבער די געסטאַפּאָווצעס האָבן זי אָנגעיאָגט און געכאַפּט. דראָענדיק מיט רעוואָלווערן, האָבן זיי פֿאַרלאַנגט פון איר אויסצוזאָגן ווער עס האָט געשאָכטן די הינער. אויס מורא פֿאַר די דראָונגען, האָט דאָס מיידל אָנגעוויזן דאָס הויז וואו עס האָט געוואוינט דער שוחט. די געסטאַפּא־לייט זענען גלייך אריינגעפֿאַלן אין שוחט׳ס וואוינונג און דאָרט דערשאָסן אים מיט זיינע צוויי זין. נאָכן מאָרד זענען זיי מיט פֿאַרבלוטיקטע הענט אַריין אין דער וואוינונג פון שכן. די שטוביקע האָבן אָנגעהויבן רופן „שמע ישראל״, אָבער די רוצחים האָבן פון זיי פֿאַרלאַנגט אַ שיסל וואַרעם וואַסער און אַ ריין האַנטוך. זיי האָבן אָפּגעוואָשן די הענט און די בגדים פון בלוט און אָוועקגעגאַנגען. די ידיעה וועגן דעם מאָרד האָט פֿאַרציטערט אַלע טאָרנער יידן. זיי זענען נאָך נישט געוואוינט געווען צו אַזעלכע מאָרד־אַקטן. נאָך דעם אומגליק, האָבן די מיינסטע יידן אין שטאָט זיך אָפּגעהאַלטן פון עסן פלייש, נישט געוואָלט אויסשטעלן אויף געפֿאַרן דעם שוחט און די פלייש־הענדלער. עס האָט אויפגעהערט דער פלייש־האַנדל. די יומטוב־טעג זענען אַדורך אונטערן רושם פון דעם שרעקלעכן געשעעניש״.

פונדעסטוועגן האָבן טאָרנער יידן זיך נאָך נישט אינגאַנצן אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פון זייער לאַגע. ערשט ווען אין חול־המועד פסח איז אין דער אַמטלעכער „קראַאָער צייטונג״ דערשינען אַן אָפּיציעלע מעלדונג וועגן איבערזידלען אַלע לובלינער יידן פון לובלין אין מיידאַנעק, וואו עס זענען געעפנט געוואָרן צוויי קאָנצענטראַציע־לאַגערן פאַר יידן, און אַז עס זענען אָנגעקומען שרעקלעכע ידיעות וועגן אַ מאַסאַקרע פון טיזנטער יידן, — האָבן טאָרנער יידן, ווי יידן אין גאַנצן געענטראַל־גוווערנעמענט, אָנגעהויבן זיך פֿאַרטראַכטן איבער זייער גורל. אין יידישע הערצער האָט זיך פֿאַרגנבעט אַ פֿאַרדאַכט און ספקות, צי די דייטשע רוצחים גרייטן נישט אַמאָל דאָסזעלבע, וואָס עס איז געטאָן געוואָרן מיט די יידן אין לובלין.

דער דאָזיקער פֿאַרדאַכט איז פֿאַרשטאַרקט געוואָרן דורך אַ נייעם מאָרד־אַקט פון די היטלעריסטישע וואַנדאַלן. דעם 24־טן אַפּריל 1942 יאָר זענען וויידער אומגעבראַכט געוואָרן 56 יידן, וועלכע זענען דורך פֿאַרשידענע וועגן צוריקגעקומען פון לעמבערג קיין טאָרנע.

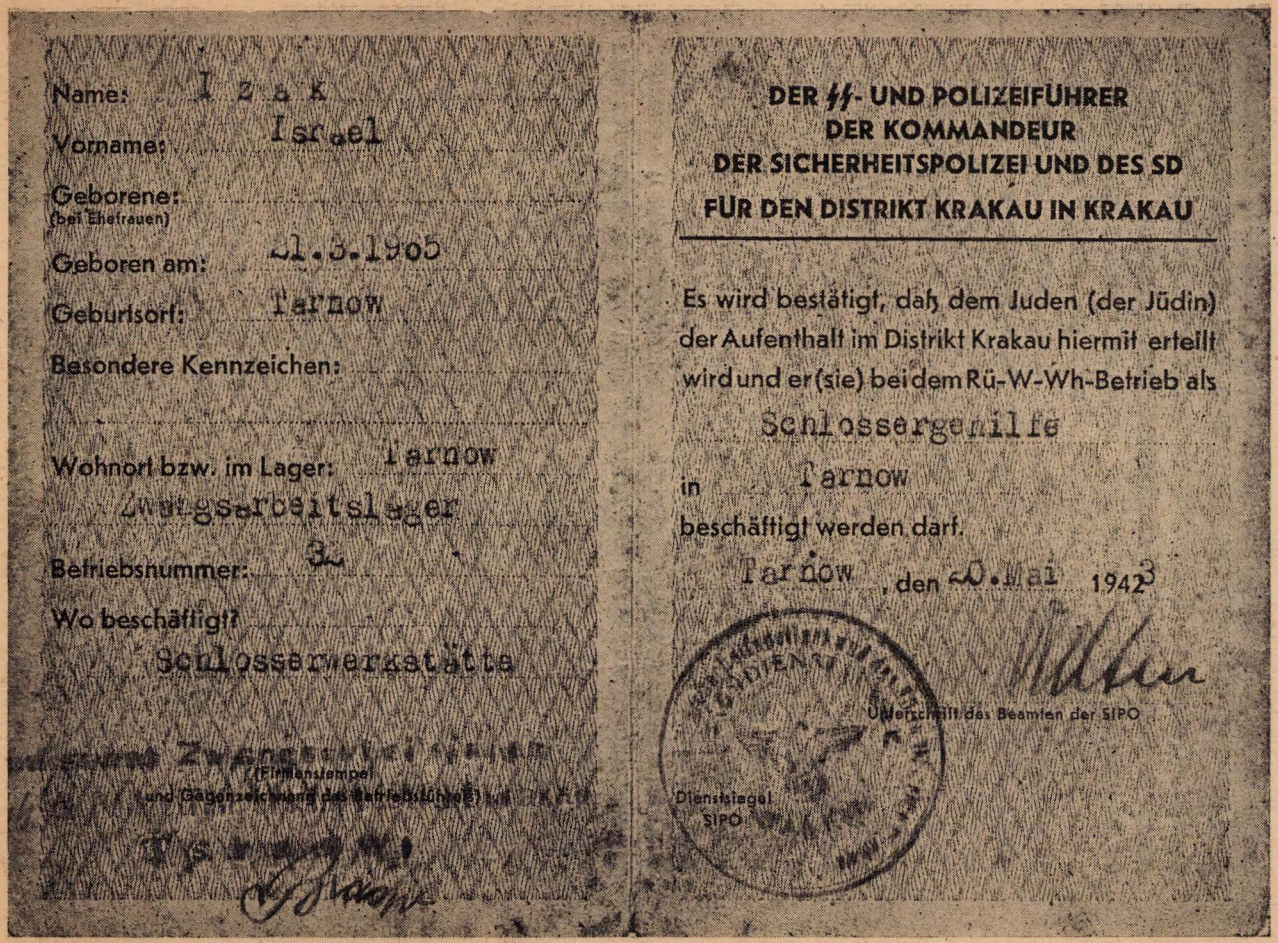
אויפן סמך פון אַ רשימה פון די יידן וואָס האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש צוריקצוקומען פון די מזרח־געביטן קיין טאָרנע, האָט די געסטאַפּא אויפגעשטעלט אַ ספּעציעלע ליסטע. צווישן די 56 איז אויך דערשאָסן געוואָרן דער ביאַלער רבי, אָנפירער פון מזרחי אין מערב־גאַליציע און שלעזיע ד״ר הירשפעלד, וועלכער האָט זיך דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר אומגעקערט פון געגף, פונעם ציוניסטישן קאָנגרעס. ער איז פון ביאַלע אַנטלאָפן קיין פשעמישל, און נאָכדעם וויי די דייטשן האָבן פֿאַרכאַפּט מזרח־גאַליציע, איז ער צוריקגעקומען קיין טאָרנע, כדי דאָ איבער־

צוהאַלטן די מלחמה. דער דאָזיקער איידעלער מאַן, אַנגעזעענער רעדנער אין איבער־
געגעבענער מזרחי־טוער, איז גוט באַקאַנט געווען דעם טאַרנער יידנטום צוליב די
אָפטע אַרויסטרעטונגען אין דער גרויסער שול בעת מלוכהשה און נאַציאָנאַלע
יומטובים. ער איז אויך געווען ערנסטער קאַנדידאַט אַלס הויפט־רב פון טאַרנע.
ד״ר הירשפעלד, אַרויסגעשלעפט פון זיין וואוינונג דורך די היטלעריסטישע רוצחים,
איז אויפן שוועל געשטאָרבן פון אַ האַרץ־שלאָג. דעם טאָג איז אויך אומגעקומען
מאיר ווייס, אייגנטימער פון האָטעל „סיטי״, וועלכער איז מיט זיין פרוי דערשאָסן
געוואָרן אין בעט. פון דייטשע קוילן זענען אויך דעם פרימאַרגן אומגעקומען לייביש
שלעזינגער מיט זיין זון און ישראל אָסטערווייל. זייער אייניציקער חטא איז באַשטאַנען
אין דעם, וואָס זיי זענען צוריקגעקומען פון מרזח־גאַליציע. צווישן די קרבנות איז
אויך געווען דער באַאַמטער פון יודענראַט שמולאָוויטש. ער איז דערשאָסן געוואָרן
דערפאַר, וויל ער האָט זיך נישט אויפגעשטעלט בעתן אַריינקום פון אַ געסטאַפּא־
רוצח. אַלס שטראָף איז ער אַרויפגענומען געוואָרן אויף דער רשימה פון די צוריק־
געקומענע פון מזרח, און דערשאָסן געוואָרן אין הויז לעבן יודענראַט.

אין ל״ג בעומר (אַפּריל) 1942 יאָר, זענען אַ גרופּע דייטשע זעלנער אַריין אין
הויף פון ר׳ יוסף הודעס, אויפן מאַרק־פלאַץ — פרעגנדיק זיך אויפן אייגנטימער.
יוסף הודעס (איבעראַל באַקאַנטער, געשעצטער טאַרנער איינוואוינער, אַן איידעלער
אַרטאַדאָקסישער ייד), איז גראָד געווען אין שטוב און געהערט ווי די דייטשן פרעגן
זיך אויף אים. ער האָט אָנגעטאָן טלית ותילין, אָפּגעזאָגט ווידוי און אַרויס. ווי ער
האָט זיך נאָר באַוויזן אויפן הויף, איז ער גלייך דערשאָסן געוואָרן דורך די געסטאַפּא־
מערדער. דעמזעלבן טאָג איז אויך געבראַכט געוואָרן צו קבורה רב יוסף אלימלך
הודעס ז״ל, לעבן קבר פון זיין גאָטזעליקן פאָטער פתחיהו הודעס.

אין חודש מאַי 1942 זענען שוין געווען קענטיק די דייטשע צוגרייטונגען צו
דער אויסראָטונגס־אַקציע. אויפן יודענראַט איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ קאָנטרי־
בוציע צו באַצאָלן אין משך פון 10 טעג די סומע פון אַ האַלבן מיליאָן זלאָטעס און
צושטעלן מעבל פאַר 500 דייטשע וואוינונגען. די באַאומרואיקטע יידן האָט דער
יודענראַט באַרואיקט, אז זיי דאַרפן צאָלן די קאָנטריבוציע און אַז דער יודענראַט
ווייסט נישט וועגן קיין שום געפלאָנטער אַקציע.

ווען סוף מאַי 1942 האָט מען אָנגעהויבן שמועסן, אַז עס דאַרפן אויסגעזידלט
ווערן נאָר די אָרעמע וועלכע באַקומען שטיצע פון „וואָלפאַרט״ (סאָציאַלע הילף),
האָבן הונדערטער טאַרנער יידן זיך אָפּגעזאָגט פון דער יודענראַט־שטיצע, בעטנדיק
רחמים, מען זאָל זייערע נעמען אויסמעקן פון די רשימות. ווען עס האָט זיך
ווידער פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז עס דאַרפן אויסגעזידלט ווערן די יידן וואָס זענען
נישט באַשעפטיקט ביי קיין שווערע אַרבעטן, האָבן טאַרנער יידן פאַרקויפט פון זיך
דאָס לעצטע, כדי זיך אַרייַנצובאַקומען אין פאַרשידענע קאָטוילישע אונטערנעמונגען
וואָס האָבן געאַרבעט פאַרן דייטשן מיליטער, אבי זיי זאָלן אָנגענומען ווערן צו
דער אַרבעט. מען האָט זיך געריסן אויף אַרבעט נישט נאָר אין די אונטערנעמונגען
וועלכע האָבן געאַרבעט פאַרן מיליטער, נאָר אויך אין דער חברא קדישא ביים
יודענראַט און אין דעם „אַרדענונגס־דינסט״ (יידישע פאָליציי) האָבן
געוואָלט זיך אַרייַנבאַקומען פיל טאַרנער יידן. סוף מאַי 1942 יאָר האָט דער שעף

Name: I z a k

Vorname: Israel

Geborene: (bei Ehefrauen)

Geboren am: ~1.3.1905

Geburtsort: Tarnow

Besondere Kennzeichen:

Wohnort bzw. im Lager: Tarnow

Zwangsarbeitslager

Betriebsnummer: 3

Wo beschäftigt?

Schlosserwerkstätte

(Firmenstempel und Gegenzeichnung des Betriebsführers)

DER ᛋᛋ- UND POLIZEIFÜHRER
DER KOMMANDEUR
DER SICHERHEITSPOLIZEI UND DES SD
FÜR DEN DISTRIKT KRAKAU IN KRAKAU

Es wird bestätigt, daß dem Juden (der Jüdin) der Aufenthalt im Distrikt Krakau hiermit erteilt wird und er (sie) bei dem Rü-W-Wh-Betrieb als

Schlossergehilfe

in Tarnow

beschäftigt werden darf.

Tarnow, den ~20.Mai 1942

Unterschrift des Beamten der SIPO

Dienstsiegel SIPO

פון דער יידישער פאָליציי אין טאַרנע, אַ געוויסער מיללער, באַקומען אַ פאַראַר־דענונג צו פאַרגרעסערן דעם „אַרדענונגס־דינסט". דאָס דינען אין דער יידישער פאָליציי האָט געדאַרפט פאַרהיטן פאַר אויסזידלען נישט נאָר דעם פאָליציאַנט, נאָר אויך זיין פרוי און קינדער. פון צווישן הונדערטער קאַנדידאַטן האָט מיללער אויסגעקליבן שטאַרקע הויכגעוואוקסיקע מענער, וועלכע האָבן געהאַט געדינט אין מיליטער.

בנוגע די פלענער פון די היטלעריסטן האָט מען זיך נישט געכאַפט אפילו דעמאָלט, ווען אָנהויב 1942 יאָר האָבן אויפן סמך פון אַ דייטשער פאַראַרדענונג זיך געמוזט רעגיסטרירן אַלע יידישע איינוואוינער, כדי צו באַקומען אַ סטעמפל. טאַרנער יידן האָבן נישט פאַרגעפילט קיין שום שלעכטס און מאַסנווייז געמעלדעט זיך אין אַרבעטס־אַמט. נאָך דעם 10־טן יוני 1942 האָבן די געסטאַפּאָ־לייט אויסגע־קלאַפּט אויף די אַרבעטס־קאַרטן צוויי מינים סטעמפלען. איין סטעמפל איז געווען מיט אַ האַקנקרייץ און געוויפן זיך „האַהייטס־סטעמפל", דער צווייטער — מיט דעם לאַטיינישן בוכשטאַב „ק". אַרבעטלאָזע און קינדער האָבן באַקומען ווייס קאַרטן. קיינער האָט נישט געוואוסט די אייגנטלעכע באַדייטונג פון דעם דאָזיקן געהיימניספולן בוכשטאַב „ק". די פאַרשידנאַרטיקע סטעמפלען האָבן פאַרגרעסערט די צערודערונג און נערוועזיטעט. עס האָבן זיך געמערט די השערות. מ׳האָט שוין וואָס אַן אמת געוואוסט שטילערהייט וועגן אַן אויסזידלונג, מ׳האָט אבער נישט געוואוסט וועמענס גורל איז אַ מער זיכערער: צי פון דעם וואָס האָט דעם האַקנ־קרייץ אין סטעמפל, צי פון דעם מיטן אות „ק". ערשט נאָכן פאַרענדיקן די רעגיסטרא־ציע, האָט זיך אויפגעקלערט דאָס געהיימניש: דער אות „ק" האָט באַדייט אויס־זידלונג, אַלזאָ — טויט. הגם טאַרנער האָבן געפילט, אַז עפעס שרעקלעכס הענגט אינדערלופטן, האָט קיינער נישט געקאָנט זיך פאַרשטעלן, אַז די היטלעריסטישע תלינים האָבן שוין אַנטשידן דעם גורל פון טאַרנער יידנטום. קיינער איז אויך נישט אייגעפאַלן, אַז די גאַנצע מאַניפולאַציע און רעגיסטראַציע מיטן אויסקלאַפן די סטעמפלען, איז בלויז געווען אַ פאַרם צו העלפן די דייטשן צו פאַרניכטן טאַרנער יידן.

די לאַפקע וואָס איז אַנגעשטעלט געוואָרן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, האָט זיך די דייטשן אייגעגעבן. יעדער האָט געוואָלט האָבן אַ סטעמפל אויף זיין אַרבעטס־קאַרטע, נישט וויכטיק אַ וואָסערן. מען האָט מורא געהאַט, אַז די אַרבעטס־קאַרטע, פאַר וועלכער מען האָט געמוזט אַזוי טייער באַצאָלן, וועט נישט זיין גילטיק אָן דעם סטעמפל, וועלכער האָט ביז איצט דאָך געשיצט פון גרעסערע פאַרפאַלגונגען. יידן האָבן זיך דעריבער געמעלדעט מאַסנווייז, בפרט נאָך, אַז עטלעכע טעג פאַרן אָנהויבן די רעגיסטראַציע, זענען די באַאַמטע פון יודענראַט אַרויסגערופן געוואָרן אין געסטאַפּאָ, כדי צו פאַרלענגערן זייערע אַרבעטס־קאַרטן. איבעריקנס, מען האָט הייליק געגלויבט, אז אַן אַרבעטס־קאַרטע מיינט זיכערקייט. דערפאַר איז אַ פחד באַפאַלן די אלע, וואָס אַלס אַרבעטלאָזע האָבן זיי נישט געקאָנט באַקומען קיין סטעמפל. אויך קינדער האָבן נישט באַקומען קיין סטעמפל.

מען האָט אָנגעהויבן טראָכטן ווי אַזוי אויפצושטעלן נייע אַרבעטס־וואַרשטאַטן, צו באַשעפטיקן מאַסן יידן וואָס האָבן זיך געמעלדעט צו אַרבעט. צווישן טאַרנער

יידן האָבן זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן אַנגעהויבן שאַפן די א. ג. „אַרבעטס־געמיינשאַפטן״ — בשותפותדיקע אונטערנעמונגען — וואו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט די יידן וואָס האָבן געקענט אַרבעטן ביי אַ וועלכן עס איז פאַך. אַזוי ארום זענען געעפנט געוואָרן פאַרשידענע ווארשטאַטן פאַר סטאָלעריי, שניידעריי, שוסטעריי, היטן און אַנדערע. זיי האָבן געאַרבעט פאַרן דייטשן מיליטער. באַזונדערס האָט זיך אַנטוויקלט די קאָאָפעקציע־אינדוסטריע, וועלכע האָט געהאַט אַ דאָמינירנדיקע השפעה אין פאַרמלחמהדיקן טאָרנע. יידן האָבן זיך געריסן צו די דאָזיקע אַרבעטן, גלויבנדיק, אַז אַרבעט וועט זיי פאַרהיטן פון טויט. איבעריקנס, כל זמן די דאָזיקע פאַכלייט זענען נויטיק געווען די דייטשן, זענען זיי געשוינט געוואָרן אויף אַזויפיל, אַז מ׳האָט זיי נישט געכאַפט צו קיין צוואַנגס־אַרבעט. צוויי טאָרנער יידן — יצחק שוועבער און חיים פריי — (דער לעצטער פון ביליץ) — האָבן אין גוט פון פירשט סאַנגושקאָ (ער איז אַנטלאָפן קיין לאָנדאָן), אויפגעעפנט אַ פאַבריק פון זאָפטן און מאַרמעלאַד פון די פרוכטן וואָס זענען געקליבן געוואָרן אין די סעדער פון גוט. די פראָדוקטן זענען אויך געגאַנגען פאַרן דייטשן מיליטער. אין דער דאָזיקער פאַבריק וואָס האָט זיך געפונען אין גומניסקאָ, האָבן באַקומען באַשעפטיקונג הונדערטער יידן, און פון די הכנסות פון דער פאַבריק זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן דאָס יתומים־הויז און בית זקנים, און עס איז אויך טיילווייז געדעקט געוואָרן דער בודזשעט פון יידישן שפיטאָל (ביזן אויסמאָרדן דאָרט אַלע קראַנקע). די געסטאַפאָ־לייט זענען רייך געוואָרן ביי אַזעלכע אונטערנעמונגען, ווייל אויסער דעם וואָס מען האָט געאַרבעט פאַרן דייטשן מיליטער, האָט מען נאָך געמוזט אונטערקויפן די געסטאַפאָ מיט געלט און סחורות.

9.

טאָרנער געסטאַפאָ האָט זיך דערווייל געגרייט צו דער מאַסן־שחיטה איבער דער יידישער באַפעלקערונג. וועג דעם 10־טן יוני 1942 יאָר איז פאַרענדיקט געוואָרן די רעגיסטראַציע, האָבן אויף די מויערן זיך באַוויזן צוויי מעלדונגען: איינע, אונטערגעשריבן דורכן אונטערשטורמפירער פאָלטן, האָט ציוויסן געגעבן, אַז אין דער נאָענסטער צייט וועט פאָרקומען די אויסזידלונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין טאָרנע, נאָר עס וועלן פון איר אויסגעשלאָסן די שפיטאָלן און די אלע וואָס האָבן סטעמפלען. די צווייטע מעלדונג, אונטערגעשריבן דורכן אַבערגרופענפירער שערנער, קאָמענדאַנט פון דער דייטשער פאָליציי אין קראָקע, האָט ציוויסן געגעבן דער פוילישער באַפעלקערונג, אַז אין דער נאָענסטער צייט וועט פאָרקומען די אויסזידלונג פון די יידישע איינוואוינער פון טאָרנע און פאַר אויסבאַהאַלטן אַ יידן, דראָט טויטשטראָף.

די דייטשע באַקאַנטמאַכונג האָט אויך געמאַלדן, אַז דעם 11־טן יוני איז די יידן פאַרבאָטן צו פאַרלאָזן זייערע וואוינונגען, אָבער יעדע יידישע וואוינונג מוז דעם טאָג זיין אָפן. דאָס פאַרלאָזן די וואוינונג דראָט מיט טויטשטראָף. מיטן באַווייזן זיך פון די דאָזיקע מעלדונגען, איז אַן אימה באַפאַלן די יידן, בפרט נאָך, אַז דעם 9־טן יוני האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג אין שטאָט, אַז טאָרנע איז אַרומגערינגעלט

געווארן דורך דייטש מיליטער. אין דער אַלגעמיינער מהומה האָט מען זיך באַמיט אויסצובאַהאַלטן די קינדער אין אַ זיכער אָרט. פאָליאַקן, וואָס מען האָט זיי געדראָט מיט טויט פאַר אויסבאַהאַלטן אַ יד, האָבן פאַר קיין שום געלט נישט געוואָלט נעמען צו זיך יידישע קינדער, הגם עס זענען געווען פאַלן, אַז פוילישע דינסטן, וועלכע האָבן געדינט אַמאָל אין יידישע היימען, האָבן אין דעם קריטישן מאָמענט געמאָלדן זיך ביי יידן און ביי זיי צוגענומען די קינדער אויף אויסצובאַהאַלטן (אונגער: „זכור").

דער פריער דערמאָנטער אליעזר אונגער באַשרייבט די פאַניק־שטימונג וואָס האָט יענע נאַכט אָרומגעכאַפט דאָס יידישע טאָרנע:

„די שטימונג אויף דער יידישער גאַס — ווי ערב יום־כיפור צו כל־נדרי. יידן זענען דערדריקט און איבערשראָקן. די עלטערן לויפן, כדי זיך צו געזעגענען מיט זייערע קינדער, אויסבאַהאַלטענע אין אַדערע גאַסן. זיי געזעגענען זיך מיט געוויין און קושן. פריינט און באַקאַנטע, ביים באַגעגענען זיך אין גאַס, געזעגענען זיך מיט ווינטשן: „צום ווידערזען געזונט און גאַנץ נאָך דער אויסזידלונג". פרויען קלאָגן מיט ביטערע טרערן. אפילו מער פאַרהאָרטעוועטע מענער, צוזאַמען מיט זייערע פרויען און קינדער, ברעכן אויס אין אַ ספאַזמאַטיש געוויין. יעדעס יידישע האָרץ איז איבערפולט מיט פּחד, ווייל מאָרגן דאַרף געשען אַ שרעקלעכע זאַך. פאַראַן אַזעלכע, וואָס אין דער אַנגסטיקער שעה ווילן זיי זיך נישט טרעפן מיט קיינעם פנים אל פנים. זיי זיצן אָפּגעשלאָסענע אין זייערע היימען און ווארטן אויפן גזר — פאַרשטומטע און פאַרשטיינערטע. עס פעלן ווערטער אויסצודריקן די פאַניק פון יענעם אָוונט, אַ פאַניק באַזונדערס ביי די פרויען, די שרעק ביים קליינוואָרג" (ז׳ 148).

פאָלקמאַן, דער פאָרזיצער פון יודענראַט, האָט באַפוילן זיינע באַאַמטע אַז אין דער נאַכט פון 10־טן אויפן 11־טן יוני 1942, זאָלן זיי בלייבן אין ביורא און נישט גיין אַהיים. פאַרשידן האָט מען קאָמענטירט די דאָזיקע פאַראָרדענונג. אַ טייל האָבן געהאַלטן, אַז די יודענראַט־באַאַמטע וועלן געשוינט ווערן, אַנדערע וויידער זענען געווען זיכער, אַז די באַאַמטע וועלן העלפן די דייטשן אין דער אַקציע.

יענע נאַכט איז קיין איין ייד נישט געשלאָפן. מען האָט נאָכגעקלערט, וואָס מיינט דאָס וואָרט „אויסזידלונג" („ווישיעדלעניע"). מען האָט געוואוסט, אַז ביז איצט האָט קיינער זיך נישט אומגעקערט פון די אַרבעטס־לאַגערן. אָבער דאָס זענען געווען פאַרשיקונגען בלויז פון יחידים, אַרעסטירטע פערזאָנען, אָדער באַזונדערע גרופּעס, געכאַפּטע צו דער אַרבעט. אויב אזוי, וואָס מיינט פאָרט די מיט אַזאַ געוויסקייט אָדורכגעפירטע רעגיסטראַציע פון די ארבעטנדיקע? און פארוואס האָט מען אַ טייל אויסגעקלאַפּט סטעמפלען אויף די אַרבעטס־קאָרטן, בעת אַנדערע האָט מען אָפּגעזאָגט דאָס צו טאָן? נישט־אַרבעטנדיקע האָבן אַנשטאָט די סטעמפלען באַקומען וויסע קאָרטן. אָבער פאַרוואָס האָבן קינדער נישט באַקומען קיין סטעמפלען? ניין! קיינעם האָט נישט געקאָנט איינפאַלן, אַז יידישע קינדער זענען שוין פאַראורטיילט געווארן אויף אַ שרעקלעכן טויט — דורך צעקלאַפן זייערע קעפלעך אינעם שטיי־נערנעם ברוק, אָדער אָן די וועגט פון די הייזער. און פאַרוואָס צווייערליי סטעמפ־לען? וואָלט דאָס נאָר באַדאַרפט זיין אַ געווייגלעכע אַרויסשיקונג צו אַרבעט! פאַרפאַלן, אבי לעבן.

אַ שרעקלעכע נאַכט איז דאָס געווען. מען האָט מורא געהאַט פאַרן אָנקום פון פרימאַרגן. מען האָט זיך פּיל מאָל באַראַיקט און געטרייסט מיט ווערטער, וואָס האָבן געשטאַמט פון יודענראַט. מען האָט זיך קעגנזייטיק געטרייסט און צוגעגעבן מוט. מען האָט גערן געהערט די אָפּטימיסטן, וועלכע האָבן דערקלערט, אַז סוף כל סוף האָט מען צו טון מיט די דייטשן, אַז עפּעס אנדערש זענען די ווילדקייטן פון די געסטאַפּאַ־לייט, אז די דייטשע מאַכט־אַרגאַנען וועלן נישט דערלויבן אַזעלכעס וואָס זאָל באַדראָען דאָס לעבן פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. אין דער שוואַרצסטער פאַנטאַזיע פון עקסטרעמע פעסימיסטן האָט נישט געקאָנט געבוירן ווערן די מחשבה, אַז אויסזידלונג מיינט שחיטה, ווילדעווען איבער אַלטע לייט און קליינע קינדער, ברענען אויפן שייטער, אין גאַז־קאַמערן, אָדאָס מיינט מאַסן־אומקום. ניין! טאַרנער יידן, ווי יידן אין אַנדערע שטעט, האָבן נישט פאַרגעפילט וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר אַן אויסזידלונג. און דערפאַר האָבן זיי די דאָזיקע נאַכט געוואַרט אויף דעם, הגם מיט פחד און ציטער, אָבער געוואַרט, — און ס׳איז קיינעם נישט אייַנגעפאַלן, אַז מען דאַרף זיך אויסבאַהאַלטן צי אַנטלויפן כדי ראַטעווען זיך פאַר דער דאָזיקער אויסזידלונג.

עס איז ענדלעך פאַרביי די נאַכט פון 10־טן אויפן 11־טן יוני. גאַנץ באַגינען זענען מאָביליזירט געוואָרן די יידישע פאָליצייַ־לייט. יעדער פון זיי האָט געהאַט אַ רשימה פון די יידן וואָס זענען באַשטימט געוואָרן אויסגעזידלט צו ווערן. דאָרט וואו עס האָט זיך באַוויזן אַ יידישער פאָליציאַנט, איז גלייך געפאַלן אַ באַפעל זיך צוצוגרייטן אַ פעקל פון 10 קילאָ און זיך אָוועקשטעלן ביים טויער פון זיין הויז. די יידן האָבן געהאָרכזאָם אויסגעפירט די באַפעלן פון די יידישע פאָליציסטן. אַ פאַטאַלע קראַפט האָט געטריבן טאַרנער יידן פאַרן טויער, מיט די פעקלעך אין די הענט... זיי זענען געשטאַנען און געוואַרט. נאָר אין דער לעצטער מינוט האָבן זיי געגלויבט אין דעם, אַז דער יודענראַט וואָלט דאָך נישט צוגעגרייט קיין רשימות צום אויסזידלען, וועו דאָס וואָלט פאַר זיי געווען פאַרבונדן מיט אַ געפאַר. דערווייל האָבן די יידישע פאָליציי־לייט נישט געפטרט קיין צייט און אונטערגעטריבן דעם עולם, הגם עס זענען צווישן זיי אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פון זייער טרויעריקער ראָל, און וואו זיי האָבן געקענט, האָבן זיי געוואָרנט זייערע ברידער פאַר דעם טראַגישן גורל. מיט פעקלעך אין די הענט זענען יידן געשטאַנען פאַר די טויערן און געדולדיק געוואַרט ביז די פאָליציאַנטן וועלן זיך אומקערן כדי אָפּצופירן אויפן מאַרק־פּלאַץ און זיי איבערגעבן אין די הענט פון די צעיושעטע געסטאַפאָוצעס און אוקראַאיניש פאַשיסטן אין שוואַרצע מונדירן. געבראכט אויפן מאַרק, האָבן די יידן אונטער אַ האָגל קלעפ פון ביקסן־קאָלבעס און בייטשן געמוזט קניען מיט די קעפ געבויגענע צו דער ערד, און וואַרטן ביז דער פּלאַץ וועט פאַרפולט ווערן מיט די אַלע, וואָס זענען באַשטימט געוואָרן צו דער שחיטה. מען קאָן נישט איבערגעבן מיט ווערטער וואָס איז דעם דאָזיקן טאָג פאָרגעקומען אויפן טאַרנער מאַרק־פּלאַץ: די דייטשע און אוקראַאיניש מערדער האָבן אויפן סאָמע ראַפּינירסטן אופן געפייניקט די יידן וואָס זענען גע־ברענגט געוואָרן אויפן מאַרק־פּלאַץ.

דעם טאָג איז שטרענג פאַרבאָטן געוואָרן די יידן אייגנוויליק צו פאַרלאָזן

צום טויט פאַרמשפּטע יידן אויפן בית עולם אין טאַרנע אין יאָר 1942 בעת אַן אויסזידלונגס־אַקציע.

זייערע וואוינונגען. אויפן יידישן בית־עולם האָבן צוואַנציק יידן אויסגעגראָבן צוויי לאַנגע בריייטע גריבער פאַר די קרבנות וואָס זענען דערשאָסן געוואָרן דורך די דייטשע מערדער. וועו די גריבער זענען פאַרטיק געוואָרן, האָט מען די צוואַנציק יידן וואָס האָבן דורכגעפירט די אַרבעט, דערשאָסן. זיי האָבן די ערשטע פאַרפולט די דורך זיי צוגעגרייטע גריבער.

אויפן מאַרק־פלאַץ האָט זיך דערווייל אָפּגעשפּילט אַ גהינום. די קניענדיקע יידן האָט מען געפייניקט און געשלאָגן. די יינגסטע קינדער האָט מען געמאָרדעט אָן אַ שאָס. אַ געסטאַפּאָוויץ צי אַ אוקראַיניישער אויסוואורף האָבן פאַר די פיסלעך געכאַפּט אָן אומשולדיק וויינענדיק קינד און צעקלאַפּט זיין קעפל אָנעם שטיינערנעם ברוק אָדער אין אַ מויער. יידיש בלוט איז גערונען מיט די רינשטאָקס וואָס האָבן זיך געצויגען פון מאַרק אין פאַרשידענע זייטן פון שטאָט. די דאָזיקע פיין האָט נישט געקאָנט צוזען איינער פון די איידעלסטע טאַרנער יידן מיט אַ קרישטאָלן האַרץ, דער מזרחי־פירער און לאַנג־יאָריקער וויצע־פרעזעס פון דער קהילה, דער שטאָלץ אין כבוד פון טאַרנער יידנטום — וואָלף געצלער. דער גורל האָט אים פאַרשפּאָרט איבעריקע יסורים, ווייל ער איז געשטאָרבן גלייך נאָכדעם, ווי ער איז צוגעפירט געוואָרן צום מאַרק. וואָלף געצלער האָט נישט געקאָנט צוקוקן צו די פייניקונגען און יסורים פון די יידן וועמען ער האָט אזוי טריי געדינט זיין גאַנץ לעבן, און זיין איידל האַרץ האָט געפלאַצט. כבוד זיין אָנדענק!

דער מאַרק איז שנעל פאַרפולט געוואָרן מיט אַלטע און יונגע יידן, פרויען און

קינדער. כדי עס זאָל זיין אָרט פאַר פרישע קרבנות, האָבן די דייטשע און אוקראַ־
אינישע רוצחים נאָך פאַרמיטאָג אָפּגעפירט אויפן יידישן בית־עולם עטלעכע טויזנט
פאַרפיניקטע יידן, כדי זיי דאָרט אויסצוענדיקן און אַריינווארפן אין די פריער צוגע־
גרייטע מאַסן־קברים. אַ צווייטע גרופע יידן, אין אַ צאָל פון 3.500, האָט מען פון
מאַרק געטריבן צו דער פראַכט באַנסטאַציע, כדי זיי פון דאָרט אָפּצופירן קיין
בעלזשעץ. זייער גורל איז געווען אַ פיל ערגערער. דער בלויזער וועג קיין בעלזשעץ
איז געווען אַ גהינום. אַ שרעקלעך בילד האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט די דאָזיקע
קאָלאָנע דערשלאָגענע, פאַרוואונדעטע יידן — מענער, פרויען און קינדער, וואָס
האָט זיך געזוקט לענגאויס דער קראָקעווער גאַס, אונטער דער אויפזיכט פון די
בלוט־דאָרשטיקע אוקראַיניש פאַשיסטן, מונדירטע אין שוואַרצן.

לעאָן לעזער, וועלכער האָט פון פענסטער פון זיין וואוינונג אויף קראַקאָווסקע
גאַס זיך צוגעקוקט צו דער פאַרביימאַרשירנדיקע יידן, באַשרייבט אַזוי זיינע
אייגדרוקן פאַר דער היסטאָרישער קאָמיסיע:

„...אין אַ מוראדיקער היץ האָבן דייטשע זעלנער און אוקראַינער געטריבן
פרויען מיט קינדער אויף די הענט, אַלטע לייט, קליינע קינדער... געטריבן זיי
ווי אַ סטאַדע בהמות צווישן צווייַ קאָרדאָנען דייטשע פאָליציי ביי ביידע זייטן
וועג. פאָליציי האָט גענשלאָגן די וואָס זענען אָפּגעשטאַנען אין וועג, און ווער עס
האָט נישט געקאָנט גיין, איז דערשאָסן עוואָרן. עס איז שווער געווען צו קוקן
אויף דעם געטריבענעם און געיאָגטן עולם. צווישן אַנדערע האָב איך באַמערקט
דעם בעל־הבית פון אונדזער הויז, דער קצב דוד פרים, ווי ער איז געגאַנגען מיט
זיין זון און טאָכטער. דער 72־יאָריקער זקן איז געגאַנגען פאַמעלעך, נישט קאָנענ־
דיק אָניאָגן, און האָט פלוצום באַקומען מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. עס האָט
זיך געדאַכט אַז ער וועט אומפאַלן, ער האָט זיך אָבער באַהערשט און איז אונטער־
געלאָפן. זיין זון מיט אַ פראָטעזע אויפן אָרט פון פאַרלוירענעם פוס, וואָס האָט אויך
נישט געקאָנט מיטהאַלטן דעם גאַנג, איז געשלאָגן געוואָרן, און וועז דאָס האָט נישט
געהאָלפן, איז ער אויפן וועג דערשאָסן געוואָרן. ער איז געלעגן אַ וואָסערע פופציק
מעטער פון אונדזער פענסטער, אויף דער צווייטער זייט וועג. דער טאַטע מיט
דער טאָכטער האָבן געמוזט ווייטער גיין. וועז דער גאַנצער צוג איז אָנגעקומען אויפן
באַנהאָף איז ער פאַרלאָדנט געוואָרן אין וואָגאָנען פאַר בהמות, נישט דערלויבנדיק
קיינעם צו געבן אַ טראָפן וואַסער. דערנאָך האָט מען זיך דערוואוסט, אז מען האָט
אַלע אַוועקגעפירט קיין בעלזשעץ. קיינער האָט אָבער נישט געהאָט קיין אַנונג
וואָס עס מיינט בעלזשעץ. מיר האָבן געמיינט, אַז זיי זענען אַרויסגעפאָרן אויף
אַרבעט קיין מזרח און יעדער האָט פאַרן צעשיידן זיך געבעטן, אַז מען זאָל גלייך
שרייבן, ווי נאָר מען וועט אָנקומען אויפן אָרט״.

אויפן מאַרק האָבן דערווייל די אוקראַינישע רוצחים געווילדעוועט איבער
די פריש־געבראָכענע קרבנות. די שטייגער אויפן מאַרק זענען געוועז רויט פון
יידיש בלוט. דער וואָס איז נישט אומגעקומען אויפן מאַרק, איז פאַרטריבן געוואָרן
אויפן בית־הקברות כדי דאָרט צו פאַרפולן דעם מאַסן־קבר. די דאָזיקע ערשטע שחיטה
האָט געדויערט ביז 1 באַטאָג. אין צווישנצייט איז ראָמעלמאָן, אַ דיקער תלין אוּן
רוצח, צוזאַמען מיט גרונאָוון, אַרומגעגאַנגען די וואוינונגען פון די אויסגעזידלטע

יידן, דורכגענישטערט די שענק, טשעמאָדאַנעס און באַהעלטענישן און צוגענומען פֿאַר זיך אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ גרעסערן ווערט. די דאָזיקע אַרבעט האָט דער אויסוואורף דורכגעפלאָכטן מיט שיסן צו פֿאַרבייגייענדיקע יידן, וועלכע האָבן נישט געקאָנט זיך לעגיטימירן מיט אַ סטעמפּל. ער האָט געשאָסן אומעטום — אין די וואוינונגען, אויפן גאַס, אויפן הויף. די פּלאַטפֿאָרמעס פון חברא קדישא האָבן זיינע קרבנות אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם.

אין יאָר 1942 איז ראָמעלמאַן איבערגעטראָגן געוואָרן פון קראָקע קיין טאַרנע, וואו ער איז אויך צוגעטיילט געוואָרן צו דער קרימינאַל־פּאָליציי. גלייכצייטיק איז אים איבערגעגעבן געוואָרן די אויפזיכט איבערן פֿאַרמעגן פון די אויסגעזידלטע יידן פון טאַרנע און אומגעגנט. דער דאָזיקער סאַדיסט און רוצח האָט ביי דער געסטאַפּאָ אין טאַרנע אָנגעפירט מיטן רעפעראַט פֿאַר יידישע ענינים און שפּעטער זיך פֿאַרנומען מיטן ליקווידירן דאָס געטאָ טאַרנע. דעם 25־טן מערץ 1948 האָט דאָס טאַרנער קרייז־גאָריכט פֿאַרמשפּט דעם דאָזיקן מאַסן־מערדער צום טויט. אין די מאָטיוון פון אורטייל ווערט געזאָגט, אַז ער איז געווען אייגנער פון די בלוטיקסטע געסטאַפּאָ־הענקער אין שטאָט.

נאָך איינס אַ זייגער בייטאָג איז דער מאַרק שוין געווען לייִדיק. דער צעיו־שעטער דייטשער בעסטיע איז אָבער געווען נאָך ווייניק יידיש בלוט.

דער שוין דערמאָנטער אליעזר אונגער דערציילט אין זײַן בוך „זכור״:

„נאָכמיטאָג האָט איינער פון די גרויסע געסטאַפּאָ־באַאַמטן טעלעפאָנירט אין יודענראַט (וועלכער האָט דעם טאָג געמוזט זיין אָפן אַן איבערייס), אַז עס פעלן אים נאָך עטלעכע הונדערט יידן צו פֿאַרפולן די ליסטע פון קרבנות. דער געסטאַ־פאָוויץ האָט געפאָדערט פון יודענראַט אַ רשימה פון יידן וואָס זענען נאָך נישט אַוועקגעפירט געוואָרן. ביים טעלעפאָן איז געזעסן איינער פון די הויפּט־מיטגלידער פון יודענראַט פּאָול ריים, אַ פּליט פון דייטשלאַנד, אַן ערלעכער גראָדליניקער מענטש. ריים האָט געענטפערט די געסטאַפּאָ־לייט, אַז ער וועט נישט באַשטימען קיין אייַן ייד צום אויסזידלען, און ער וועט נישט דערלאַנגען קיין שום ליסטע. דער געסטאַפּאָוויץ האָט פֿאַרלאַנגט, אַז ער זאָל אויף אים צוואַרטן אין ביוראָ און אַוועקגעלייגט דאָס טרייבל. ריים האָט נישט פֿאַרלאָזט דאָס ביוראָ פון יודענראַט, וואָרטנדיק אויפן רוצח. אין אַ האַלבע שעה אַרום איז פֿאַרפאָרן אַן אויטאָ פֿאַרן הויז פון יודענראַט. צוויי מערדער זענען אַרויס פון אויטאָ, אַריין אין ביוראָ פון יודענראַט, אַרויסגעטריבן פון דאָרט אַלע באַאַמטע, אויך ריים׳ן. אַראָפגייענדיק פון די טרעפּ, האָט ריים געשריגן: „אויב איר ווילט זיין רוצחים, פֿאָדערט נישט פון אַנדערע, אויך זיי זאָלן זיין מערדער״. אויפן הויף פון יודענראַט האָבן די געסטאַ־פאָוצעס דעמאָלט דערשאָסן ביי אַ צען באַאַמטע, צווישן זיי פּאול ריים, פּנחס טרינטשער, חיים טראָם, הירש עדער און מאיר ראָזענבאום — טרייַע זין פון יידישן פּאָלק, וועלכע האָבן אין די סאָמע שוועריסטע באַדינגונגען געוואָלט העלפן זייערע ברידער. כבוד זייער אָנדענק!

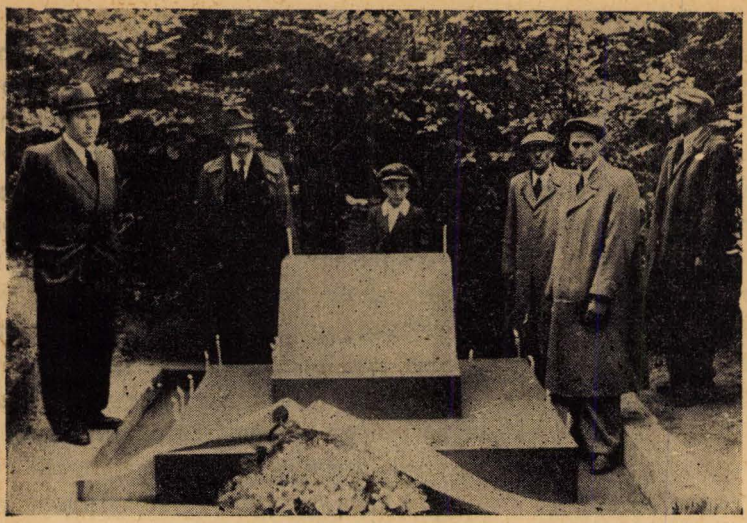
דאָס וואָס ס׳איז פֿאַרגעקומען אין לאָקאַל פון יודענראַט, איז ערשט געווען אַן אָנהויב. די שחיטה האָט זיך גלייכצייטיק אַריבערגעטראָגן אין אַלע הייזער וואו עס האָבן נאָך געוואוינט יידן. די געסטאַפּאָ־מערדער האָבן די יידן אַרויסגעשלעפט

אויף די הייף, וואו ס׳זענען דורכגעפירט געוואָרן שנעל־עקזעקוציעס. אַזוי זענען זיי אַריינגעפאַלן אין דער דירה פון יוסף זילבערשטיין, אייגנטימער פון אַ קאַפע־לושן־פאַבריק, און דערשאָסן די גאַנצע פאַמיליע. אין זייער הויז איז אַנטדעקט געוואָרן אַ בונקער, וואו עס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן פופציק פערזאָן. אַלע האָט מען פון דעם באַהעלטעניש אַרויסגעשלעפט אויפן הויף. אַ מאַשינגעווער האָט אַ סוף געמאַכט צו זייער לעבן. .יידיש בלוט האָט זיך ווידער געגאָסן טייכנווייז. בלויז אין איין בלאָק פון די שטאָטישע הייזער, נעבן דער טראַמווייי־רעמיזע, זענען דע־מאָלט דערשאָסן געוואָרן הונדערט יידן. אין דער טשאַצקי־שול האָט מען צונויפ־געטריבן אַ גרעסערע צאָל יידישע קינדער, אונטערן אויסרייד פון אַדורכפירן אַ דעזינפעקציע. וועז די שול־זאַל זענען פאַרפולט געוואָרן מיט קינדער, האָט מען זיי גוט אָפּגעשלאָסן און אַריינגעלאָזט הייסן דאַמף פון דער צענטראַל־באַהייצונג. די געשטיקטע קינדער האָבן פאַרצווייפלט געשריגן. אין איין טאָג זענען אזוי אַרום אומגעקומען עטלעכע הונדערט יידישע קינדער.

די אָנקומענדיקע נאַכט האָט ערשטע איבערגעריסן די דאָזיקע מוראדיקע שחיטה. די היטלעריסטישע אויסוואורפן האָבן זיך אָפּגערוט נאָך דעם אַדורכגעפירטן פאָגראָם. די בלוטיקע רוצחים האָבן יענע נאַכט איינגעאַרדנט אַ פאַרווייילונג אין זאַל פון „סאָקול״, וועלכער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דייטשיש פאָלקס־הויז. נאָך מיט אַ וואָך פריער האָט דער יודענראַט געמוזט צושטעלן פאַר דער פאַרווויי־לונג הונדערט פלעשער בראַנפן, אַ גרעסערע צאָל שאָקאָלאַד. דער יודענראַט האָט אויך געמוזט אייגקויפן פאַר די מערדער בלומען און פאַר זייערע ווייבער — פאַר־פומען און קעלניש וואַסער.

אַ שטילקייט האָט געהערשט אין די יידישע שטובן, אַ קאָשמאַר, ווייל די מיינסטע אייגוואוינער האָבן זיך געפונען ווער אין די מאַסן־קברים אויפן בית־עולם, ווער אויפן וועג קיין בעלזשעץ. אַ שטילקייט האָט געהערשט אויך אין יענע דירות, וואו עס זענען נאָך פאַרבליבן לעבעדיקע יידן. עס האָט געשטיקט אַ ווייטיק, טרערן זענען געשטאַנען אין די אויגן, עס איז שווער געווען אפילו מיט געשריי צי מיט אַ וואָרט אַרויסברענגען דאָס גרויסע אומגליק.

מאַנטיק, דעם 15־טן יוני, איז די אַקציע פאַרטגעזעצט געוואָרן. דאָסמאָל האָבן מיט אַרויסשלעפן יידן פון זייערע וואוינונגען זיך פאַרנומען נאָר די שוואַרצע אוקראַינישע מיליץ און די געסטאַפּאָ־לייט. ווייזט אויס, זיי האָבן זיך מער נישט גע־וואָלט פאַרלאָזן אויף דעם יידישן „אָרדענונגס־דינסט״. די רוצחים אַליין זענען אַרומגעלאָפן איבער יידישע וואוינונגען און געזוכט די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין קאָרטע מיט אַ סטעמפל. איצט זענען געגאַנגען אויף אומקום נישט נאָר די וואָס האָבן זיך געפונען אויף די צוגעגרייטע רשימות, נאָר אויך די, וואָס האָבן זיך נישט באַוויזן צו באַזאָרגן מיט אַ סטעמפל. ווידער האָט מען טויזנטער יידן פאַרטריבן אויפן מאַרק, ווידער דערשיסונגען און טויטע. דאָסמאָל איז אָנגעוועגדעט געוואָרן אַ נייער אופן פון אַריינפירן אין אַ טעות די יידישע באַפעלקערונג. אויפן מאַרק איז דורכגעפירט געוואָרן אַ סעלעקציע. די אַרבעטס־פעאיקע האָט מען גלייך איבערגעלאָזט, און די אומפעאיקע צו אַרבעט — אַלע אַלטע לייט און קינדער, האָט מען מיט אויטאָס אַרויסגעפירט אונטער דער שטאָט, צו די סקזשישאָווער

די אַנטהילונג פון אַ מצבה אויפן זבילִיטאַוואַר־באַרג אויף דעם קבר פון 800 יידישע קינדער דערמאַרדערטע דורך היטלעריסטישע רוצחים.

וועלדער און זבילִיטאַוואַר בארג, וואו אַלע זענען דערשאַסן געוואָרן. עס האָבן נישט געהאָלפן די געוויינען און געבעטן, עס האָבן נישט געהאָלפן די שבועות, אַז מען איז געזונט און פּעאיק צו דער אַרבעט. וועגן לעבן אַדער טויט האָט דעציי־דירט אַ צופאַל, אַ ריד מיטן פינגער. געוועזן פאַלן, וועלן מאַמעס האָבן פון זיך אָפּגעשטויסן זייערע קליינע קינדער, כדי זיך נישט פאַרראַטן, אַז מען איז אַ מוטער. דאָס קליינווארג האָט נישט פאַרשטאַנען פאַרוואָס די מוטערס שטויסן זיי אָפּ. דערפאַר האָבן זיי זיך נאָך מערער געטוליעט צו די מאַמעס, געקלאַמערט זיך אָן זייערע קליידער. געוועזן מוטערס, וואָס האָבן בשום אופן נישט געוואָלט זיך שיידן מיט זייערע קינדער און צוזאַמען מיט זיי געגאַנגען צום טויט. געוועזן מענער און פרויען וואָס האָבן זיך נישט געוואָלט אָפּטיילן אייגער פון צווייטן, באַזאַמען געגאַנגען צו דער אויסזידלונג כדי צו טיילן דעם געמיינזאַמען גרויזאַמען גורל, צוזאַמען אומקומען.

אין צווייטן טאָג פון דער אַקציע זענען ווידער אומגעקומען עטלעכע טויזנט יידן. דינסטיק און מיטוואָך איז געווען שטיל. אַ טיילי יידן איז לעבן געבליבן: וועד אַ דאַנק אַ צופאַל, וועד אַ דאַנק דער אַרבעטס־קאַרטע מיטן סטעמפּל. געוועזן אָבער פיל יידן, וועלכע האָבן דאָסמאָל אויסגעמיטן דעם טויט אַ דאַנק גוט אויפ־געבויטע און פאַרמאַסקירטע בונקערס (באַהעלטענישן). דאָסמאָל האָבן זיך שוין געפונען מער פאַרזיכטיקע און אָפּגעהיטענע יידן. מען האָט אָנגעהויבן בויען פאַר־שידענע באַהעלטענישן אין קעלערס, ביידעמער און וואוינונגען וואָס זענען אויף שנעל פאַרמויערט געוואָרן מיט מאַסקירטע וועגטלעך. געוועזן בונקערס, וואו אין דער גרעסטער ענגשאַפט און דושנעקייט האָבן זיך מיטאַמאָל אויסבאַהאַלטן 200

פּערזאָן. אין משך פון עטלעכע טעג האָט קיינער נישט אַרויסגערעדט אַ וואָרט אין אַזאַ באַהעלטעניש, כדי זיך נישט צו פֿאַרראַטן פֿאַר די דייטשע רוצחים צי פֿאַר די פּוילישע שכנים. אויך יידישע מוסרים פלעגן צוטראָגן די דייטשן וועגן אַנטדעקטע דורך זיי באַהעלטענישן.

ווייזט אויס, אַז די היטלעריסטישע מערדער האָבן נאָך נישט געהאַט אויסגעפילט דעם גאַנצן קאָנטיגענט, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר דער ערשטער אַקציע. דאָנערשטיק, דעם 18־טן יוני, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ שחיטה. די גרויזאַמקייט פון די דייטשע רוצחים האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ. באַזונדערס געווילדעוועט האָט מען איבער קינדער און אַלטע לייט. מען האָט נישט געשוינט אפילו די באַזיצער פון די אַרבעטס־קאַרטן מיט סטעמפּלען. יונג און אַלט, פּאַיקע און אומפּאַיקע צו דער אַרבעט, זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון זייערע וואוינונגען. דער גרויזאַמער ראָמעלמאַן איז דעם טאָג אַריינגעפאַלן אין אַ שגעון. פון זיינע העכט בלויז זענען אומגעקומען עטלעכע הונדערט יידן. די פלאַטפאָרמעס פון דער חברא קדישא זענען אַ גאַנצן טאָג געווען אין באַוועגונג. אַזוי ווי די מאַסן־קברים אויפן יידישן בית־עולם זענען שוין געווען פאַרפולט, האָט מען זקנים און קינדער געטריבן אויפן זבילי־טאָווער באַרג אונטער טאָרנע, וואו אָפּטיילונגען פון פּוילישן „בוי־דינסט״ האָבן אונטער דער אויפזיכט פון ס. ס.־לייט געמוזט גראָבן גריבער פֿאַר יידישע מתים. מען האָט נישט לאַנג געקלערט. איין שאָס האָט באַדאַרפט זיין געניג. דעם היטלעריסטישן תליין איז נישט אָנגעגאַנגען צו זיין קרבן לעבט נאָך, צי איז ער געטויט געוואָרן ביים ערשטן שאָס. יעדערן אַ קויל — און גלייך אין מאַסן־קבר. די היטלעריסטישע בעסטיעס האָבן אין מיינסטע פאַלן געקאָרגט אַ קויל פֿאַר אַ קינד און עס לעבעדיקערהייט אַריינגעוואָרפן אין גרוב. די אַרומיקע פויערים האָבן שפּעטער דערציילט, אַז פון אונטער דער ערד האָט מען געהערט מענטשלעכע קרעכצן. דעם טאָג זענען וויידער אַוועק באַנעען אָנגעלאָדענע מיט יידן אין דער בעלזשעצער קרעמאַטאָריע און אין אַנדערע פאַבריקן פון טויט.

אין משך פון די וויי־טערדיקע טעג האָט מען צונויפגעפּירט אויפן יידישן בית־עולם די טויטע קערפּער פון די דערמאָרדעטע יידן. אַן ערך 10.000 מתים זענען אין די ערשטע טעג פון דער אַקציע באַגראָבן געוואָרן אין די מאַסן־קברים אויפן בית־עלמין, זבילי־טאָווער באַרג און סקזשישאָווער וועלדער. נאָך 10.000 יידן זענען דעמאָלט אַרויסגעפירט געוואָרן קיין בעלזשעץ צי אין אַנדערע פאַרניכטונגס־לאָגערן. 20.000 טאָרנער יידן זענען אין די טעג פון 11־טן, 15־טן און 18־טן יוני 1942 יאָר געטויט געוואָרן אויפן סאַמע אכזריותדיקן אופן. דער דאָזיקער ציפער איז באַשטעטיקט געוואָרן אינעם אורטייל פונעם העכסטן נאַציאָנאַלן טריבונאַל אין קראָקע דעם 5־טן סעפּטעמבער 1946 יאָר קעגן מענטשן־מערדער אַמאָן גועט. אויפן סמך פון אַדורכגעפּירטן עדות־דערקלערונגען און אויספּארשונגען, האָט דער טריבונאַל פעסטגעשטעלט, אַז „מיטן מאָמענט פון איינפירן אין טאָרנע אַ גועטאָ אין יאָר 1942, האָבן זיך דאָרט געפונען אַרום 40.000 פערזאָן. אין די טעג פון 11—18 יוני 1942 זענען אין טאָרנע גופא אומגעבראַכט געוואָרן 3.000 פערזאָן און מ׳האָט זיי קובר געווען אויפן יידישן בית־עולם, אַן ערך 7.000 פערזאָן זענען

דערשאַסן געוואָרן אין וואַלד אויפן זבילִיטאָוער באַרג אַדער אין וואַלד אין סקזשי־שאָוו. די ווייטערדיקע 10.000 זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן דער עיקר קיין בעל־זשעץ, פונוואַנען קיין אייַנער האָט זיך נישט אומגעקערט. אַזוי זענען פון 40.000 יידן פאַרבליבן נאָך דער אַקציע אַן ערך 20.000".

צוואָנציק טויזנט מאַמעס און טאַטעס, שוועסטער און ברידער, זענען אומ־געקומען מיט מאַרטירער־טויט על קדוש השם. צוואָנציק טויזנט קרבנות — כמעט אַזויפיל, וויפל עס האָט באַטראָפן די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון פאַרמלחמה־דיקן טאַרנע. אַזאַ איז געווען דער שרעקלעכער סך־הכל פון דער דרייטאָגיקער פאַרניכטונקס־אַקציע וואָס איז געגרייט געוואָרן דורך די היטלער־באַנדיטן איבער דער יידישער באַפעלקערונג אין טאַרנע.

10.

אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער בלוטיקער דאָנערשטיק. די מאַסן־קברים אויפן יידישן בית־עלמין, זבילִיטאָוער באַרג און אין סקזשישאָווער וואַלד, זענען פאַרפולט געוואָרן מיט קדושים, און אין די וואַגאָנען פאַר בהמות האָבן טאַרנער יידן געגוסט אין זייער לעצטן וועג קיין בעלזשעץ. אין די פאַריתומטע יידישע היימען האָבן די דייטשע רוצחים צוגענומען די מער וועדטפולע זאַכן, איבערלאָזנדיק פאַרן פוילישן אָנגעלויף די איבעריקע יידישע חפצים. אין פרינציפ, איז דאָס גאַנצע פאַרבליבענע פאַרמעגן נאָך די אויסגעמאָרדעטע און אַרויסגעפירטע יידן קאָנפיס־קירט געוואָרן לטובת דעם דייטשן אוצר און איז אין דער היטלעריסטישער נאָמענ־קלאַטור באַצייכנט געוואָרן אַלס „יודענגוט". יידיש פאַרמעגן האָבן די געסטאַפּא־לייט אַרויסגעשיקט צו זייערע פאַמיליעס קיין דייטשלאַנד. די מער וועדטפולע חפצים נאָך די דערמאָרדעטע און אַרויסגעפירטע יידן פלעגט צונויפגעזאַמלט ווערן צו ערשט אין יודענראַט און פון דאָרט אַוועקגעפירט ווערן אין דייטשן מאָגאַזין, וואָס האָט זיך געפונען אויף קאַפלאַנווקע. דאָרט האָט מען אויך אַוועק־געפירט דאָס יידישע מעבל.

נאָך דער אויסזידלונגס־אַקציע האָט די פאַרבליבענע יידן באַהערשט אַ מאָדנע געפיל פון צעטומלונג. די וואָס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט, האָבן געקוקט אויף זיך מיט אומגלויבן. הגם קיין אייַנער האָט נישט אַרויסגערעדט אַ וואָרט צום צווייטן, האָט אין יעדנס אויגן זיך אָפּגעשפיגלט אַ שטומע פראַגע: „דו לעבסט?" ווי אַזוי איז דאָס געשען? זיי האָבן זיך אַליין געוואונדערט, אַז זיי זענען געבליבן לעבן. ווי אַן אַרומגערינגלטע חיה וואָס לויפט פון איין אָרט אויפן צווייטן, שוין נאָכן אַוועקגיין פון די פאַרפאַלגער, נישט זייענדיק זיכער צי עס דראָט זיי נישט מער קיין געפאַר, — אַזוי האָבן טאַרנער יידן וואָס זענען לעבן געבליבן נאָך דער גרויי־זאַמער שחיטה, פאַרזיכטיק און מיט אומצוטרוי פאַרלאָזט זייערע נאָרעס, באַהעל־טענישן און וואוינונגען, מיט ציטער און אַנגסט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זייטן צי עס לויערט נישט אויף זיי דער דייטשער רוצח.

אַ מאָדנע זאַך. ס׳זענען דעמאָלט געבליבן אין יידישן קוואָרטאַל אין טאַרנע

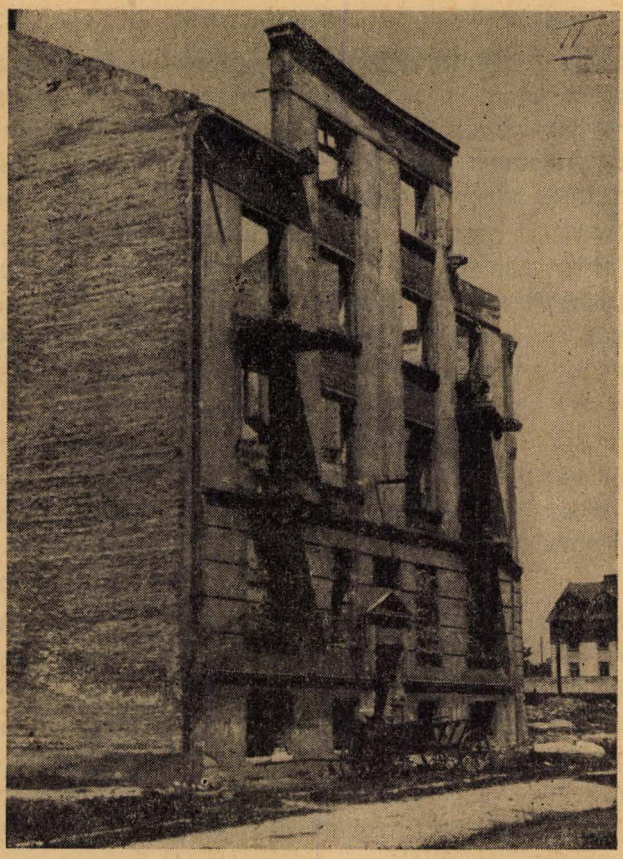
ביי אַ 20.000 יידן, און ווינציקע פון זיי האָבן געקלערט וועגן אַנטלויפן, וועגן אַרויס־רייסן זיך פון דער אַרומרינגלונג. עס איז געווען קלאָר, אז די דייטשן האָבן אַרויס־געגעבן אַ טויט־אורטייל אויף די יידן אין פוילן. נאָך דער ערשטער יוני־אַקציע, וואָס האָט זיך אָפגעשפילט אין אַלע גרעסערע יידישע צענטערס אין פוילן, איז שווער געווען צו האָבן אַ וועלכע עס איז אילוזיע בנוגע די אמתדיקע פלענער פון די היטלעריסטן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. איבעריקנס, די דייטשן האָבן שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז די יידן זאָלן נישט קאָנען זיך באַזינען און קומען צו זיך. די טערן זענען נאָך נישט אויסגעטריקנט געוואָרן, עס האָבן זיך נאָך נישט אָפגעזוכט די צעשיידטע און פאַרלוירן געגאַנגענע משפחות, און שוין צומאָרגנס נאָך דער אויסזידלונג, פרייטיק דעם 19־טן יוני 1942, האָבן אויף די שטאָטישע מויערן באַוויזן זיך מעלדונגען וועגן דער פאַראַרדענונג פון סטאַראָסטע האַקבאַרט צו שאַפן אין טאָרנע אַ געשלאָסן געטא פאַר יידן. פון איצט אָן האָט נישט בלויז געסטאָפּאָ זיך פאַרנומען מיטן מאָרדן יידן. אַלע אויסזידלונגען, קאָנפיסקאַציעס פון יידישן פאַרמעגן, כאַפונגען און מאַסן עקזעקוציעס, זענען סאַנקציאָנירט געווארן דורך די אַדמיניסטראַטיוון פאַראַרדענונגען פון דער אָקופאַציע־מאַכט.

כדי אינגאַנצן אַרומצורינגלען די יידישע באַפעלקערונג, אָפטיילן זי פון אַ וועלכן עס איז קאָנטאַקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט, האָבן די היטלעריסטישע תלינים איינגעפירט דאָס געטא — אָן אַלט־באַקאַנט מיטל נאָך זינט הונדערטער יאָרן צוריק, וואָס די גערמאַנער פלעגן אָנווענדן לגבי די יידן אין דייטשלאַנד. אַמאָל, אין זעכצנטן יאָרהונדערט, האָבן אין פראַנקפורט, פראָג צי וואַרמס עקזיסטירט ענגע, איבערפולטע, געטאָס, וואָס זענען נישט געווען אימשטאַנד אַריינצונעמען אַלע יידן פון דעם געגעבענעם אָרט. אין ענגשאַפט און אין שמוץ האָבן יידישע משפחות געוואוינט אין שמאָלע גאַסלעך, צו וועלכע עס האָבן געפירט געדרייטע טרעפּ אָדער לייטערס. אין צימערלעך, ענלעכע צו שטאַלן האָבן געוואוינט גאַנצע משפחות מיט קינדער און אייניקלעך. דייטשע געטאָס זענען געווען אַרומגערינגלט מיט מויערן און אייניער צי מערערע טויערן האָבן פאַרבונדן דאָס געטאָ מיט דער שטאָט. די טויערן פון יידישן קוואַרטאַל זענען געווען באַוואַכט דורך אַ שטאָטישער וואַך, וואָס פלעגט שליסן די טויערן אויף ביינאַכט, שבת און זונטיק, יידישע און קריסט־לעכע יומטובים. אָבער אין די דאָזיקע אָפגעשלאָסענע יידישע שטחים האָט זיך אַנטוויקלט אַן אייגנאַרטיק יידיש לעבן. און דאָס איז דאָך פאַרגעקומען אין די צייטן פון פינצטערן מיטלאַלטער.

די היטלעריסטישע געטאָס פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין תפיסות, וואו מען האָט אַריינגעקוועטשט צענדליקער און הונדערטער טויזנטער יידן נאָר צו איין צוועק: צו פאַרניכטן זיי פיזיש. אויב מען האָט פון די אַמאָליקע געטאָס איבערגענומען געוויסע אייניריכטונגען וואָס האָבן באַדאַרפט די יידן אַ ביסל זיסער מאַכן זייער קאָשמאַרפולן גורל, איז עס געשען דערפאַר, כדי אייניצושלעפערן זייער וואַכזאַמקייט און אַריינפירן זיי אין אַ טעות. אַ שווינדל זענען געווען די אַלע אייניריכטונגען און פאַראַרדנונגען וועגן פאַרוואַנדלען כלומרשט די געטאָס אין אַ וועלכע עס איז „יידישע רעפובליקן", מיט אַן אייגענער רעגי־רונג — „יודענראַט", מיט אַן אייגענער פאָליצייַ — „אַרדענונגסדינסט", אייגענער

פּאָסט, אויף אַן אייגענער „טעריטאָריע", און — ווי אין לאָדזש — אפילו אַן אייגענע וואַליוטע. די היטלעריסטישע געטאָס זענען געווען געשלאָסענע תפיסות, וואו מען האָט אַריינגעטריבן די פּאַרפייניקטע און אויסגעמאַטערטע יידן צו דער שחיטה. נאָר פּאַר דעם צוועק זענען געשאַפן געוואָרן די געטאָס.

בלויז געציילטע הייזער זענען צוגעטיילט געוואָרן פאַרן געטאָ אין טאַרנע. לויט דער פאַראָרדענונג פון סטאַראָסטע האַקבאַרט, האָבן 20.000 יידן, אויך משומדים, געמוזט זיך אַריבערטראָגן אין משך פון 48 שעה אינעם געטאָ וואָס איז באַשטאַנען פון אַ פּאָר געסלעך: דער פלאַץ „פּאָד דעמבעם", די לינקע זייט פון פילזנער טויער, די לינקע זייט פון דער לוואָווסקע גאַס. די טויערן פון די הייזער זענען געוואָרן אָפּגעשלאָסן. די אַרויסגענג האָבן אַזוי געפירט אין געטאָ, אַז אין די הינטערשטע מויערן פון די הייזער לוואָווסקע 2 און 4 איז דורכגעהאַקט געוואָרן אַן עפענונג אויפן הויף פון הויז נומ׳ 6, מיט אַן אַרויסגאַנג פון דעם דאָזיקן הויז. פונדאַנען

די חורבות פון אַ הויז אינעם געטאָ טאַרנע (ווידאָק־גאַס נומ׳ 3)

ווידער האָט מען זיך געקאָנט אַריינבאַקומען אין די הייזער אויף לוואָווסקע נומ׳ 10, 12, 14 און 16, אַ דאַנק די דורכגעהאַקטע עפענונגען אין די הינטערשטע מויערן פון די דאָזיקע הייזער, וואָס האָבן זיך געבונדן אייניג מיט דער צווייטער. פון הויז לוואָווסקע 16 האָט דאָס געטאָ גענפירט דורך די געסלעך זאַמקניענטאַ, שפּיטאַלנע (נעבן וויצטום׳ס הויז) ביז דער יאַסנע, דורך די גאַסן פּאָלנע, די רעכטע זייט פון דער גאָלדהאַמער־גאַס, דרוקאַרסקע, נאָווע ביז דער פּאָלוואָרטשנע. דער דאָזיקער קליינער שטח איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט שטעכל־דראָט.

נאָך היינט קאָן מען דערקענען דעם גאַנצן געטאָ־שטח. נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פאַרלאָזט טאַרנע, זענען אַלע הייזער פון גרויס געטאָ גרינטלעך דורכגענישטערט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן, וואָס האָבן געזוכט פאַרבאַרגענע יידישע אוצרות. בלויז חורבות און סקעלעטן זענען איבערגעבליבן פון די הייזער וואו ס׳האָבן געוואוינט יידן בעת דער אָקופּאַציע.

צום גרויסן טייל האָבן גענפירט פיר טויערן — צוויי אויפן פּלאַץ וואָלנאָשטשי, איינער אויף דער פּאָלוואָרטשנע גאַס בייַם יודענראַט, דער פערטער טויער — אויפן פּלאַץ „פּאַד דעמבעם״, נעבן אַפּטעק רעסטאַראַן. ביי די טויערן פון די דרויסנדיקע וואַך־פּאָסטנס, איז געשטאַנען אַ פּוילישע שמירה, ד. א. ג. „גראַנאַטענע פּאָליציי״ פון דער אינעווייניקסטער זייט זענען ביי די טויערן געשטאַנען יידישע פּאָליציאַנטן. געהערשט אין געטאָ גופא האָט דער ס. ס. אָבערשאַרפירער בלאַכע, דער גרויעלטיקער איבערן לעבן און טויט פון די געטאָ־איינוואוינער. ער האָט געוואוינט אויף לוואָווסקע גאַס נומ׳ 24. דאָס געטאָ איז גאָר אינגיכן פאַרוואַנדלט געוואָרן אינעם שרעקלעכסטן פיניקונגס־אָרט פאַר טאַרנער יידן גופא און פאַר די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, אַריינגעטריבענע אין באַגרענעצטן וואוין־שטח.

אינעם באַשולדיקונגס־אָקט קעגן מענטשן־מערדער אַמאָן געט, ווערט געזאָגט צוו. אַנד: ,אויפן שטח פון קראָקעווער דיסטריקט זענען צו ערשט געשאַפן געוואָרן געטאָס אין פיל גרעסערע און קלענערע שטעט, צווישן וועלכע די אַמיינסטן באַוואוסטע זענען געווען די געטאָס אין קראָקע און אין טאַרנע. ביידע זענען בלוטיק ליקווידירט געוואָרן דורכן באַשולדיקטן געט״.

אַן ערך צוואַנציק טויזנט יידן האָבן גענעכטיקט אין דער דאָזיקער תפיסה, צו עטלעכע צענדליק מענטשן אין אַ צימער, אין די שרעקלעכסטע אַנטי־היגיענישע אָון אַנטי־סאַניטאַרע באַדינגונגען.

די דייטשן האָבן באַווילקט פאַר די יידן נישט נאָר אַן אייגענעם יודענראַט און אַן אייגענע יידישע פּאָליציי. אין געטאָ טאַרנע איז דורכן יודענראַט אויך אייגעשטעלט געוואָרן אַ ספּעציעלע יידישע פּאָסט, פאַרשטייט זיך, לויט אַ פאַראָרדנונג פון דער דייטשער מאַכט. די פּאָסט איז געפירט געוואָרן דורך פרוי בראָניסלאַוואַ פּערלבערג. אויף די בריוו זענען געוואָרן אָנגעקלעבט דייטשע מאַרקעס מיט אַן אויפדרוק „יידישע פּאָסט״. נאָך דער דריטער אויסזידלונג איז די פּאָסט ליקווידירט געוואָרן. אגב, האָט זי געדינט פאַר קאָרעספּאָנדענץ נאָר צווישן יידן. עס איז געווען שטרענג פאַרבאָטן יעטוועדער שריפטלעכער קאָנטאַקט מיט דער נישט־יידישער באַפעלקערונג. פאַר באַקומען אַ בריוו פון פּאָליאַקן אי־יסערן געטאָ — האָט געדראָט דערשיסונג. אַזוי איז אומגעקומען מאַניאַ קאָרן, די פרוי

יידן אינעם טאַרנער געטאָ

אסעד שלום סגיא ז״ל

פון אַדוו׳ דוד לענקאָוויטש, מיטגליד פון קהילה־ראַט און אָנפירער פון לינקע פועלי־ציון אין טאַרנע, פאַר קאָרעספּאָנדירן מיט פּאָליאַקן. דערפאַר איז אויך אומגעקומען דער יונגער דאָקטאָר לוסטיג און פרל. אַרגאַנד פאַר איבערשרייבן זיך מיט פּאָליאַקן.

אַ טייל יידן האָבן געמוזט זיין באַשעפטיקט ביי צוואַנגס־אַרבעט. אויסער דעם געטאָ זענען געווען פאַרשידענע אַרבעטס־פּלעצער, וואו יעדן אינדערפרי, אונטער אַ וואַך פון פּוילישע אָדער יידישע פּאָליציאַנטן, זענען די געטאָ־איינוואוינער אַוועק אַרבעטן. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט אינדיווידועלע דורכלאָז־שיינען אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ, אָן אַ שמירה. די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעט אָדער שוין נישט געקאָנט אַרבעטן, האָבן געלעבט פון פּאַר־קויפן זייערע זאַכן. זיי פלעגן איבערגעבן די זאַכן די יידן, וואָס זענען אַוועק אַרבעטן אויסערן געטאָ, און דערפאַר פלעגן זיי צוריקבאַקומען שפּייז. די וואָס האָבן נישט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן, האָבן געלעבט אין אַ כסדרדיקער נויט. אויך פאָליאַקן פלעגן אַריינשמוגלען עסנוואַרג אין געטאָ, וואָס עס איז געווען פאַר־בונדן מיט גרויסער געפאַר.

גוט איז געגאַנגען אין געטאָ די מיטגלידער פון יודענראַט און זייערע יוצר־משרתים. די דאָזיקע פאַרשוינען האָבן זיך געבאָדן אין וואויל־טאָג. אַלעמאָל האָבן זיי אַרויפגעלייגט נייע שטייערן אויף די געטאָ־איינוואוינער. אַ טייל געלטער זענען אַוועק אין דער קאַסע פון די דייטשע תלינים, און אַ טייל — אויף באַנקעטן און פאַרווייזונגען וואָס געוויסע מיטגלידער פון יודענראַט פלעגן נאַכט־ביינאַכט איינ־אַרדענען פאַר זיך און זייערע „דאַמעס". זיי האָבן זיך נישט שטאַרק איבערגענומען מיט דעם, וואָס עס איז פאַרגעקומען אין געטאָ. די היטלעריסטישע אויסוואורפן ראַמעלמאַן און גרונאַוו זענען דערווייל נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט, — זיי האָבן געשאָסן, געמאַרדעט, געריבט. ווי איז געווען דעם, וואָס האָט זיך נישט צוגעשטעלט צו דער אַרבעט. אַנשטאָט אַ דערמאָנונג — אַ קויל אין קאָפּ פון הינטן. די קינדער פון געטאָ־קאָמענדאַנט בלאַכע האָבן זיך געאיבט אין דער קונסט פון שיסן אייַנצלנע יידן.

אין געטאָ האָבן זיך אויך געפונען אַידעלע ליכטיקע געשטאַלטן, וועלכע האָבן אין דער דאָזיקער טראַגישער שוועכער סיטואַציע אָנגעהויבן אַרגאַניזירן הילף פאַר די אַרעמע און הונגעריקע. הונגער־ליידנדע זענען געווען אַ סך. די אָמאָל אָנגעזע־ענסטע בירגער, רייכע סוחרים און אונטערנעמער, אַדוואָקאַטן און דאָקטוירים, האָבן פּשוט געבעטלט אַ שטיקל ברויט.

אויסער דעם יתומים־הויז, וואָס איז נאָך דער ערשטער אויסזידלונג אַריבער־געטראָגן געווארן אין געטאָ זענען נאָך אייַנגעאָרדנט געוואָרן פיר פּאָלקס־קיכן, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן עטלעכע טויזנט מיטאָגן טעגלעך. ביים יודענראַט איז געווען טעטיק אַן אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער שוץ, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפירט אָמאָליקע געזעלשאַפּטלעכע טוער. זיי האָבן אַרויסגעוויזן פיל איניציאַטיוו און אַקטיוויטעט, אַרויסצובאַקומען פון יודענראַט וואָס מערער פּאָנדן צו העלפן דער נויט־ליידנדיקער באָפעלקערונג.

געווען אויך טעטיק אין געטאָ די חברא קדישא. זי פלעגט אַרבעטן מיט זעלבסט־אָפּפערונג. נישט געקוקט אויף די מאַסן הרוגים האָט חברא קדישא געוואָלט אָפּהיטן

דעם יידישן דין ביים קובר זיין די אומגעקומענע. חברא קדישא איז געווען אַן אָפּטיילונג ביים יודענראַט, און די אַרבעט דאָרט איז געווען פאַרבונדן מיט שווערע. ווען טאָרנער יידן האָבן אָנגעהויבן גלויבן, אַז דורך אַרבעט קאָן מען זיך אָפּראַטעווען דאָס לעבן, האָבן הונדערטער יידן געקלאַפּט אין דער טיר פון דער אינסטיטוציע, בעטנדיק אַרבעט ביים פאַרוואַלטער, יהושע שטוב. פאַר דער ערשטער אויסזידלונגס־אַקציע האָט געסטאַפּאָ פאַרגרעסערט די צאָל אַרבעטער פון חברא קדישא ביז פופ־ציק. געווידמעט זיך דער דאָזיקער אַרבעט האָבן: וואָלף וועקסלער, אַ זון פון משה וועקסלער וואָס האָט געשטאַמט פון אַן אַלטער אַרטאָדאָקסישער משפחה; האָכהאָר־זער, די זין פון אבא וויעטשנער, חיים קופערמאַן (איצט — ראַבינער אין איינער פון די שטעט אין צפון־אַמעריקע). זיי זענען שטענדיק געווען אויף דער וואַך, געאַרבעט בייטאָג און ביינאַכט. נישט געווען קיין איין טאָג אָן יידישע קרבנות.

וועגן דער איבערמענטשלעכער אַרבעט פון איינעם פון די מיטגלידער פון חברה קדישא דערציילט אין דעם שוין דערמאָנטן בוך „יזכור״ אליעזר אונגער (זון פון רבי ישראל יוסף אונגער ז״ל), איצט לייטער פון עליה־אַמט אין פאַריז, אויפן סמך פון אייגענע איבערלעבונגען אין געטאָ טאָרנע:

„אין בית־המדרש פון מיין טאַטן האָט דער יודענראַט אייגעאָרדנט עטלעכע פּליטים און אויסגעזידלטע, דער עיקר אַלטע לייט און אַרעמע. צווישן זיי האָט זיך געפונען אַ געוויסער יחיאל מאיר׳ל, אַ באַשיידענער פרומער זקן, וועלכער

דאָס בילד און די בילדער אויף זייט 841—842, געפונענע דורך הרב יהודה אויסאיבל (גפן) נאָך דער מלחמה אין אַ וואוינונג פון אַ היטלעריישער משפחה — זאָגן עדות פון דייטשע פייניקונגען אינעם טאָרנער געטאָ.
(אויפן בילד פון רעכטס: ר׳ אלתר לוי ז״ל און ר׳ נפתלי צבי אירום ז״ל)

האָט זיך פאַרנומען מיט אויפרוימען טויטע. אַזוי ווי זייער צאָל האָט דעם לעצטן פרילינג זיך פאַרגרעסערט צוליב דער טיפוס־עפּידעמיע און שלעכטער דערנערונג, איז דעם אַלטישקן נישט געווען אַזוי לייכט צו דערפילן זיין פליכט. ערשטנס, איז דאָס באַוועגן זיך אין גאַס פון אַן אַלטן יידן געווען פאַרבונדן מיט סכנות־נפשות. צווייטנס, אַלס מיטגליד פון דער חברא קדישא פלעגט ער אָפט אַרויסגערופן ווערן אין געסטאָפּאָ ,ווּאו אויפן הויף פלעגן אָפט דערשאָסן ווערן יידן, וועלכע ער האָט דערנאָך געדאַרפט אויפרוימען. די איבעריקע מיטגלידער פון חברה קדישא האָבן מורא געהאַט צו קומען אין הויף פון געסטאָפּאָ. דער זקן יחיאל מאירל, אַזוי־ווי ער האָט זיך נאָר דערוואוסט, אַז ס׳איז דאָ אַ קדוש אויפן הויף פון געסטאָפּאָ, איז ער גלייך געלאָפן אַהין, כדי אים ברענגען צו קבר ישראל. אין די סאַמע גע־פערלעכע טעג, וועו די געסטאָפּאָ־רוצחים ראַמעלמאַן, וואַן־מאַלטקע און גרונאַוו זענען געקומען אין געטאָ נאָך פרישע קרבנות, האָט דער זקן נישט מורא געהאַט צו לויפן אין דער קיך פאַר ארעמע, כדי אַהיימצוטראָגן אַ לעפל געקעכטס זיין קראַנקן שכן אַדער פאַרנעמען זיך מיט טוען דאָס זיניקע די דערשאָסענע יידן. נישט אייג־מאָל איז ער פון לוויות אַהיימגעקומען אַ צעקאַליטשעטער, אַ באַגאָסענער מיט בלוט. אָפטמאָל פלעגט אַ נידערטרעכטיקער רוצח אים צושטעלן דעם רעוואָלווער צו דער ברוסט. ער האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן און נישט אַרויסגעדרייט זיך פון טוען גוטס. ביינאַכט האָט ער ביים שיין פון אַ נאַפט־לעמפל געלערנט זוהר און קבלה, בייטאָג האָט ער אויפגערוימט טויטע. אַ געוויסן פרימאָרגן האָט ער זיך דערוואוסט, אַז אין אַ הויף אויף גאָלדהאַמער־גאַס איז געלעגן אַ דערשאָסענער יידּ. דעם דאָזיקן יידן האָט פאַרמסרט די הויזדינערין, אַז ער איז אַ באַלשעוויק, אַז דאָ־נישט־לאַנג האָט ער זיך צוריקגעקערט פון דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע. אָלע שכנים האָבן געוואָרנט דעם זקן ער זאָל נישט גיין דאָרט וואו עס ליגט דער קרבן, ווייל עס איז נישט באַוואוסט צי די דייטשן זענען שוין אַוועק פון יענעם אָרט. ער האָט זיך אָבער געהאַלטן ביי זיינס: „דאָס אויפרוימען אַ טויטן — איינע פון די גרעסטע מצוות". ער איז אַוועק אויפן אָרט פון פאַרברעכן, אָנגעהויבן זיך פאַרנעמען מיטן טויטן. דער רוצח ראַמעלמאַן האָט אים דערקענט פונדעראוויי־טנס. דער אַלטער איז געפאַלן, אַ דערשאָסענער אויפן טויטן קערפּער פון פריערדיקן קרבן" (ז׳ 132).

11.

נישט אַלע איינוואוינער פון טאַרנער געטאָ האָבן זיך פאַסיוו אונטערגעגעבן זייער טראַגישן גורל. ביי אַ טייל יוגנטלעכע, דערצויגענע אין פאַרשידענע פאַר־מלחמהדיקע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, איז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק וועגן שטעלן אַ ווידערשטאַנד די באַצווינגער. גלייך נאָך דער ערשטער אויסזידלונג־אַקציע האָבן עטלעכע יוגנטלעכע פון השומר הצעיר אויפגעהויבן דעם דאָזיקן געדאַנק. די אַק־טיווסטע אויף דעם געביט זענען געווען: יאָסעק ברודער פון השומר הצעיר, דער יידישער פאָליציאַנט שמואליק שפּרינגער און דער קאָמוניסט מלך בינענשטאָק.

מען האָט זיך אייגעשאַפט געווער און געשטעלט אין פאַרבינדונג מיטן פויליש אונטערערד. עס איז פראָיעקטירט געוואָרן צו שאַפן אַ יידישע קאַמפּס־אַרגאַניזאַציע, אויפן ביישפיל פון וואַרשע. וועגן די פלענער פון עטלעכע צענדליק יידישע יוגנט־לעכע פון טאָרנע, וואָס האָבן זיך געגרייט צום פאַרמעסט מיטן שונא און אויפ־געהויבן די פאָן פון מרידה קעגן די דייטשע הענקער, שרייבן מיר אויספירלעכער אויף אַ צווייט אָרט. די אַלע יוגנטלעכע זענען געווען דורכגענומען מיט אַ קאַמפּס־גייסט וואָס איז באַזונדערס געקומען צום אויסדרוק בעת די וויטערדיקע אויסזיד־לונגען פון טאָרנער געטאָ. געווען זענען דאָס אָבער שוואַכע ספּאָנטאַנע רעאַגירונגען. דער כלל צונויפגעדרענגטע אין געטאָ 20.000 יידן, האָט געדולדיק געאַרבעט פאַר די דייטשן, געהונגערט און געליטן.

דערווייל האָבן די רוצחים ראַמעלמאַן, אש און גרונאָוו געגרייט זיך צו אַ נייער שחיטה איבער טאָרנער יידן. זיי האָבן דאָס געמאַכט כיטרע, באַהאַלטן, הגם זיי האָבן נישט אויפגעהערט פייניקן און שיסן אייגצלנע יידן. וועו נאָך דער ערשטער אויסזידלונג זענען 8 יידן צוריקגעקומען פון לאַגער אין פוסטקאָוו אַלס אומפּאַיקע צו דער אַרבעט, האָט ראַמעלמאַן אַליין זיי דערשאָסן אויפן הויף פון יודענראַט.

עס זענען פאַרבייַ דריי חדשים נאָך דער ערשטער יוני־אויסזידלונג אין יאָר 1942. עס האָבן זיך קוים אָנגעהויבן פאַרהיילן די בלוטיקע וואונדן פון דער ער־שטער מאָרד־אַקציע, עס זענען נאָך נישט אויסגעטריקנט געוואָרן די טרערן צוליבן אומקום פון די נאָענטסטע, וועו עס איז פלוצים פאַראַרדנט געוואָרן אַ נייע רעגיסט־ראַציע, — אין ערשטן טאָג ראש־השנה (דעם 11־טן סעפּטעמבער 1942 יאָר). די יידישע פּאָליציאַנטן האָבן צוגענומען די אַרבעטס־קאָרטן, דערקלערנדיק, אַז אין יודענראַט וועלן אויך זיי אַרויפגעלייגט ווערן נייע סטעמפּלען. קיינער האָט שוין איצט נישט געצווייפלט, אַז דאָס איז אַן אָנזאָג פון אַ נייער אויסזידלונג, אַ נייער בלוט־באָד. אין געטאָ האָט זיך גערודערט ווי אין אַ מוראַשקע־נעסט. אינעם סטעמפּל האָט מען ווידער געזען אַ רעטונג. דער סטעמפּל האָט עס געדאַרפט פאַר־היטן פאַר אַ קויל, פאַר פייניקונגען, פאַרן מאַסן־קבר, פאַר בעלזשעץ, וועגן וועלכן אַלע האָבן שוין איצט געוואוסט אַז פון דאָרט איז נישטאָ קיין צוריקקער. מען האָט זיך געריסן איבער די אַרבעטס־קאָרטן מיטן נייעם סטעמפּל. 20.000 יידן האָבן גע־לעבט מיטן אייניקן געדאַנק: ווי אַזוי באַקומען דעם סטעמפּל, די פאַרשאָלטענע קמיע צום לעבן, זאָל זיין אין נויט, אין געטאָ — אָבער דאָך לעבן. דאָס האָט אויך געמיינט איבערהאַלטן די מלחמה, זיך דערוואַרטן אויף אַ בעסערן מאָרגן.

אַז ס׳איז שוועד געוואָרן מיטן באַקומען אַ סטעמפּל אין יודענראַט, האָט מען געפונען אַן אַנדערע עצה. מ׳האָט זיך פאַרזאָרגט מיט אַ סטעמפּל וואָס איז נאָכ־געמאַכט געוואָרן דורכן ערלעכן יידישן בעל־מלאכה ראַב. נישט געקוקט אויף דער דראַענדיקער געפאַר, האָט ער פאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל געסטעמפּלט די אַר־בעטס־קאָרטן מיט אַ סטעמפּל פון אייגענער פראָדוקציע. געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט אַ סך קאָפּיטאַל צי ווערטפּולע זאַכן. זיי האָבן מיט ריזיקע סומעס געצאָלט די געסטאַפּא־מענטשן פאַר אַ סטעמפּל.

די וואָס האָבן נישט געקאָנט באַקומען קיין סטעמפּלען, אָדער נישט געהאָט אפילו קיין אַרבעטס־קאָרטן, האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די קעלערס, ביידעמער,

בונקערס. געווען בונקערס אויף הונדערט און אפילו צווייהונדערט פערזאָן (ווי צ״ב אין מאַנדעלבאומס הויז), איינגעאַרדנט מיט ליכט, וואַסער און שפייז אויף עטלעכע טעג. אינאַוונט דעמזעלבן טאָג האָט אַ טייל איינוואוינער פון געטאָ — די אָן סטעמפלען און אָן אַרבעטס־קאַרטן, — זיך פאַרשפאַרט אין די באַהעלטענישן און בונקערס, כדי מיט אַ פאַרכאַפטן אָטעם איבערצוואַרטן די צווייטע אויסזידלונג. די וואָס האָבן יאָ געהאַט דעם סטעמפל און אַרבעטס־קאַרטע פאַר דער גאַנצער משפחה, האָבן מיט ציטער געוואַרט וואָס עס וועט ברענגען דער מאָרגנדיקער טאָג.

דאָס איז געווען אַ בלוטיקער דאָנערשטיק, דעם 12־טן סעפטעמבער 1942. גאָר באַגינען איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן מיט געסטאַפּאָ און פוילישע (גראַנאַטענע) פאָליציי. פון די שטובן האָט מען אָנעהויבן אַרויסשלעפן אַלע יידן מיט זייערע פרויען און קינדער, — סיי די וואָס האָבן געהאַט די קאַרטן מיט די סטעמפלען, סיי די וואָס האָבן זיי נישט געהאַט. אַלע זענען אַוועקגעטריבן געוואָרן אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ („פלאַץ וואָלנאָשטשי״), וואו עס האָט זיך געפונען די אויטאָבוסן־סטאַציע. מ׳האָט זיי געהייסן קניען, די קעפ אָנגעבויגן צו דער ערד. דער דאָזיקער גרויסער פלאַץ האָט זיך נישט אויסגעפולט אַזוי שנעל. ווען די דייטשע הענקער האָבן דערזען, אַז ס׳איז דאָ ווייניק יידן, האָבן זיי אַפּעלירט צו די נידעריקסטע אינסטינקטן פון די אומגליקלעכע: פאַרלאַנגט פון זיי אַרויסצוגעבן די בונקערס און באַהעלטענישן. פאַר דער דאָזיקער נידערטרעכטיקער טאָט האָבן זיי צוגעזאָגט די מענער אומצוקערן זייערע פרויען און קינדער, וואָס האָבן געקניט אויף אַ צווייט אָרט אויפן פלאַץ. ליידער, געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געלאָזט צורעדן און פאַרן פרייז פון אָפּראַטעווען זיך האָט מען די דייטשן אָנגעווויזן די בונקערס וואו ס׳האָבן זיך געפונען צו הונדערט אָדער מערער מענטשן. עס איז אויסגעגעבן געוואָרן דאָס אָרט פון דער גרויסער באַהעלטעניש אויף שפּיטאָלנע־גאַס, אין מאַגדעלבוימס הויז, וואו עס זענען געווען אויסבאַהאַלטן צוויי הונדערט יידן.

צווישן אָנדערע אומגליקלעכע אַרויסגעטריבענע פונעם בונקער האָט זיך אויך געפונען ר׳ מענדל לייב גרינשטיין, אַן אָנגעזעענער טאַרנער בירגער אַליין טיף רעליגיעז, וואָס האָט אָבער געהאַט פאַרשטענדעניש פאַר די אויפגאַבן פון דער צייט און נישט געשטערט זיינע קינדער זיך צו באַטייליקן אַקטיוו אין דער ציוניס־טישער באַוועגונג. ר׳ מענדל לייב גרינשטיינס 3 זין — דער באַקאַנטער ציוניס־טישער עסקן ד״ר יצחק גרינשטיין (שמיר) ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה פאַר־זיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין בילין (שלעזיע) און אין דער ערשטער צייט פון מדינת ישראל אָנגעפירט מיט דער ישראל־האַנדלס־מיסיע אין פוילן — חיים און משה גרינשטיין, און אויך זיינע טעכטער גאָלדע און מלכה — לעבן איצט אַלע אין ישראל. ר׳ מענדל לייב גרינשטיין איז פאַרשלעפט געוואָרן פונעם בונקער קיין בעלזשעץ וואו ער איז אומגעקומען על קדש השם. כבוד זיין אָנדענק!

אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ איז פאַרגעקומען די סעלעקציע. די וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטן מיט סטעמפלען, זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַ באַזונדער אָרט. די וואָס האָבן נישט געהאַט דאָס פאַפּירל, האָבן געמוזט קניען אויף אַ צווייט

אַרט. צו דער דאָזיקער גרופּע זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אויך די מיט סטעמפּלען, אויב מיט זיי זענען מיטגעווען זייערע קינדער. וועמען עס האָט זיך אָנגעזאַמלט אַ דריי טויזנט יידן אין אַרבעטס־קאַרטן, אָדער וואָס האָבן זיך נישט געוואָלט שיידן מיט זייערע קינדער, האָט מען זיי גלייך אַוועקגעשיקט מיט אַ טראַנספּאָרט קיין בעלזשעץ.

די דייטשע הענקער האָט אָבער אויסגעזען צו גרויס די צאָל יידן וואָס באַזיצן אַרבעטס־קאַרטן. זיי האָבן געוואָלט פאַרקלענערן זייער צאָל. דאָס האָבן די רוצחים גלייך אָדורכגעפירט. זיי האָבן באַפוילן די באַזיצערס פון די אַרבעטס־קאַרטן פאַר־בייצומאַרשירן. יעדער צענטער איז אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון דער ריי, האָט גע־מוזט איבערוואַנדערן אויף אַ צווייט אָרט, וואו עס זענען געווען די שוין פאַרמשפּטע. דער ניינצניאָריקער משה אַלבאַן, אַ דערצויגענער אין הנוער הציוני, האָט נישט געקאָנט ביי זיך פּועלן צו קניען פאַר די דייטשע רוצחים. וען אַ דייטשער סאָלדאָט האָט אים אַ זעץ געגעבן אין קאָפּ מיט דער קאָלבע פון דער ביקס, האָט אַלבאַן רעאַגירט אויף דעם וויי אַ שטאָלצער יידן, וואָס וווינט צו שטאַרבן מיט ווירדע. ער האָט דעם דייטש דערלאַנגט אַ פּאָטש, אים אָנגעשפּיגן אין פּנים און אויסגע־שריגן: „איצט דערשיס מיך, באַנדיט, איצט האָסטו פּאַרווואָס!״ דער יונגער משה אַלבאַן איז אויפן אָרט אומגעקומען פון אַ דייטשער קויל.

אַלטע לייט האָט מען פון „פּלאַץ, וואָלנאָשטשי״ גלייך אַוועקגעפירט אויפן בית־הקברות. דאָרט האָט מען זיי נאַקעטע דערשאָסן אונטער דער מויער און אַרײַנגעוואָרפן אין די צוגעגרייטע גריבער. די פּאָליאַקן פון „בוי־דינסט״ האָבן אונטערן וואַכזאַמען אויג פון די געסטאַפּאָ־לייט דערכגענישטערט די בגדים פון די דערשאָסענע, זוכנדיק „יודענגוט״.

בעת די באַזיצער פון די אַרבעטס־קאַרטן מיטן סטעמפּל זענען פאַרבליבן אויפן פּלאַץ, האָט מען די צווייטע גרופּע יידן וואָס האָט געקניט אויף אַ צווייט אָרט, איבערגעשיקט אין שול א. נ. פון טשאַצקי, וואו עס האָבן זיך געפונען די מאַגאַזינען נאָך די צוגערויבטע יידישע זאַכן. דאָרט, אין דער טשאַצקי־שול, האָט מען ge־גרייט אַ צווייטן טראַנספּאָרט צום אויסזידלען. פרייטיק, דעם 13־טן סעפּטעמבער 1942, זענען אַן ערך 3.500 יידן געגאַנגען מיט דער קראָקעווער גאַס צו דער באַן־סטאַציע. ווידער זענען טאָרנער יידן אָפּגעשיקט געוואָרן אין טויטנלאַגער קיין בעלזשעץ. דאָס לעצטע מאָל זענען זיי געגאַנגען אויף די גאַסן פון דער שטאָט, וואו זיי זענען געבוירן געוואָרן, אויפגעוואַקסן און געאַרבעט. די פאַרפּיניקטע מידע געשטאַלטן זענען אונטערגעטריבן געוואָרן דורך די היטלעריסטישע הענקער. זיי זענען געגאַנגען אויף אַ מאַרטירער־טויט. צווישן די אומגליקלעכע יידן האָבן זיך דעמאָלט געפונען רבקה זילבערפּעניג (פון די ראַפאַפאָרטס), און ווי עס גיבן איבער די לעבן־געבליבענע טאָרנער יידן, איז זי געגאַנגען אין טויטן־מאַרש מיט אַ שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ, נישט געיאָמערט און נישט געווייַנט. אויך גאָלדע מאָזל, וועמענס געשטאַלט האָט זיך אויסגעטיילט אין דעם געטריבענעם המון, האָט זיך געהאַלטן ווירדיק און מוטיק.

די געסטאַפּאָ, דייטשע פּאָליציי, „גראָנאַטענע״ פאָליציי און דער יודענראַט — אַלע האָבן זיי ווי געהעריק דערפילט זייערע אויפגאָבן בעת דער צווייטער אַקציע.

וועז דער קאַנטיגענט פאַרמשפּטע יידן איז נישט געווען קיין פּולער, האָבן די דייטשע רוצחים געלאָזט זיך זוכן באַהעלטענישן, וועלכע זענען אין אַ סך פאַלן אָנגעווויזן געווארן דורך יידן. די דאָזיקע שוואַכלינגען האָבן אין דער לעצטער מינוט זיך איינגעבראָכן, גלויבנדיק די דייטשע צוזאָגן, אַז פאַר אויסגעבן צוואָנציק יידן, וועט מען זיי אומקערן זייערע פרויען און קינדער. די דאָזיקע אומווירדיקע יידן זענען שפּעטער אומגעקומען פון די זעלבע רוצחישע הענט.

אַ גאַנצע נאַכט האָבן דרעסירטע הינט, געפירט דורך געסטאַפּאָ־לייט, געיאָגט זיך נאָך באַהעלטענישן וואו ס׳האָבן זיך געפונען פרויען און קינדער, אַלטע לייט און יונגטלעכע. אָרעמע יידישע קינדער! אָפּגעריסן פון די עלטערן, האָבן זיי נישט

אַ יידיש קינד אינעם טאָרנער געטאָ (אויפן בילד דאָס אייניקל פון מאָוריצי אָן אסתר לאָוב)

געווײַנט און נישט געפרעגט זיך אויף גאָרנישט. דאָס קליינוואַרג האָט גלייך פאַר־שטאַנען וואָס עס מיינט דער פּחד און די פאַרצווייפלונג אויף די פנימער פון זייערע טאַטע־מאַמע. איין וואָרט „אַנטלויף״ איז פאַר זיי גענוג געווען צו פאַרשטיין די לאָגע. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין קעלערס, ביידעמער, לעכער, קאַסטנס, — וואו ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. שטילע, צונויפגעקנויילטע, האָבן זיי מיט האַרצ־קלאָפּעניש געווואַרט, ביז וואַנען די דייטשע בעסטיע וועט זיך איינשטילן. זיי האָבן אומזיסט געווארט. שווער געווען זיך אויסצובאַהאַלטן פאַר די דייטשע מערדער און זייערע צעווילדעטע הינט.

וער איז דען אימשטאַנד צו באַשרייבן דאָס גהינום פון יידישע קינדער און זייערע עלטערן וואָס האָבן זיי נישט געקאָנט העלפן און געגאַנגען מיט זיי צוזאַמען אויף אומקום?! שרעקלעך איז געווען דער מאַמענט וען די עלטערן, צי אַ מאַמע אָדער אַ טאַטע באַזונדער, האָבן אין איין מאַמענט באַדאַרפט אַנטשיידן: איבער־בלייבן לעבן, נאָר אָן דעם קינד, אַ פאַרמשפּט׳ס צום טויט, אָדער טיילן דעם קינדס גורל. דאָס איז נישט געווען קיין גייסטיקע צערודערונג, קיין אינערלעכער קאַמף. דאָס איז געווען אַן אַנטשיידונג וואָס איז אויסער דעם מענטשלעכן דענקען, וואָס שטעקט אין די טיפסטע טיפענישן פון מענטש. שווער צו באַצייכענען וואָס האָט דעצידירט אין דעם דאָזיקן מאַמענט — אַלע עלטערן האָבן געליבט זייערע קינדער.

געווען אַ פאַל, וען דייטשע באַנדיטן האָבן דעם קירזשנער טולעק פאַכער צוגענומען זיין אייניציק קינד און אים גופא אָפּגעפירט צו דער גרופּע אַרבעטס־פּעאיקע. ער האָט לאַנג נישט געקלערט און געזאָגט צום געסטאַפּאָ־רוצח: „נאָר מיטן קינד וועסטו מיך דערשיסן!״ דער דייטש האָט גלייך דערשאָסן דעם קירזשנער מיט זיין פרוי און קינד.

לעאָן לעזער האָט אין יענער נאַכט געזוכט אין טאָרנער געטאָ זיין זיבניאָריקן ברודערן־זון, וועמענס פאָטער איז בייטאָג אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון אַ בונקער. פאַר דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין קראָקע האָט לעזער דערציילט די איבער־לעבונגען פון יענער שרעקלעכער נאַכט:

„איך בין אַרומגעגאַנגען כמעט איבערן גאַנצן געטאָ און נישט געפונען דאָס קינד. ענדלעך בין איך צוגעקומען צו אַ הויז וואו עס האָט זיך געפונען אַ מאַנגל, און אַנגעהויבן רופן. נאָך עטלעכע מאָל, איז דאָס קינד אַפּירגעקראָכן פון אונטערן מאַנגל, ווייל עס האָט דערקענט מיין קול, און אַ זאָג געטאָן: „פעטער״! דאָס קינד איז מיט נאָך דריי קינדער געלעגן דאָרט פון 11 בייטאָג ביז 2 ביינאַכט. איך האָב צונויפגענומען די קינדער און זיי אַוועקגעפירט צו זייערע מוטערס, פאַרזאַמלטע אויפן פּלאַץ וואָלנאָשטשי. דאָרט האָב איך זיך דערוואוסט וועגן א גוט פאַרקאָנספּי־רירטן בונקער וואָס האָט זיך געפונען אויף אַן אָפּענעם פּלאַץ אונטער דער ערד און איז ביז איצט נישט אַנטדעקט געוואָרן. כ׳האָב דאָרט אַוועקגעפירט די קינדער און זיך אומגעקערט אויפן פּלאַץ, טראַכנדיק, אַז זיי זענען פאַרבליבן אויף אַ זיכער אָרט. צומאָרגנס פרי האָט מען די פאַרבליבענע דערלויבט אַהיימצוגיין. יענע (פון דער טשאַצקי־שול) האָט מען אַרויסגעפירט״...

„אונדזערע פענסטער זענען אַרויסגעגאַנגען אויפן פּלאַץ וואו עס האָט זיך געפונען דער בונקער וואו ס׳זענען געווען באַהאַלטן די קינדער. כ׳האָב געוואָלט

גיין נאָך זיי, כדי זיי אַהיימצונעמען. אָבער דער פּאָטער זייערער האָט מיר געראָטן צוווארטן נאָך אַ האַלבע שעה. עס זענען נישט פֿאַרבייַ קיין פּינף מינוט, ווי מיר האָבן דערזען דריי געסטאַפֿאָוועס מיט אַ יידישן פֿאָליציאַנט און אַ הונט. זיי זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג צום בונקער. מן־הסתם האָט ווער אָנגעווינען, ווייל זיי זענען געגאַנגען אין יענער זייט. דער הונט האָט געשמעקט, דער פּאָטער פון די קינדער איז געווען זיכער אַז זיי וועלן נישט געפינען, ווייל דער בונקער איז געווען גוט פֿאַרמאַסקירט, אָבער די דייטשן זענען געגאַנגען אינגאַנצן זיכער. איך בין געשטאַנען צוזאַמען מיט מיין שוועגערין און פּאָטער פון יענע קינדער, שמחה טעמער, און געווארט אין דער גרעסטער שפּאַנונג. אין אַ ווייַלע אַרום זענען די געסטאַפּאָ־לייט אַרויס פון בונקער, נאָך זיי אַן אַלטער יידּ, הינטער אים — מיין ברודערן־זונס דערשראָקן קינד, און דערנאָך די איבעריקע, אַן ערך צוואַנציק פּערזאָן. זיי האָבן געהייסן דעם קינד קניען מיטן פּנים צו דער ערד. די מוטער האָט זיך אַליין געמעלדעט און איבערגעגעבן אין די הענט פון געסטאַפּאָ. מ׳האָט זיי געהייסן אַוועקגיין, זענדיק ביי זיי אַרבעטס־קאָרטן, אָבער די מאַמעס האָבן נישט געוואָלט איבערלאָזן זייערע קינדער. מיין שוועגערין, דערזענדיק דאָס קינד, איז אַרויסגעגאַנגען און זיך איבערגעגעבן אין די הענט פון די רוצחים. זיי האָבן איר גהייסן קניען, איין געסטאַפּאָוויץ האָט געפּנט די וואַליזע און געהייסן אַוועקגעבן אַלע ווערטפולע זאַכן און גלט, דראָענדיק מיט טויט. אין אָנבליק פון טויט־אַנגסט פון די דאָזיקע מאַמעס, האָבן די דייטשן נישט פֿאַרגעסן וועגן גאָלד און ביי די פֿאַרמשפּטע געוואָלט צוריבן וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. מענטשן האָבן אַלץ אַוועקגעגעבן און דער געסטאַפּאָוויץ שרעדער האָט אָנגעהויבן אַלעמען באַזוכן צי זיי האָבן עפּעס נישט באַהאַלטן. די פרוי טעמער, די מוטער פון די דאָזיקע קינדער, האָט אויף זייער באַפּעל געמוזט זיך אויסטאָן נאַקעט און אין איר העמד האָט ער געפונען עפּעס פֿאַרנייט. ער האָט איר געהייסן אָפּגיין אָן אַ זייט און אויסדרייען, ווילנדיק זי דערשיסן. זי האָט געבעטן ,ער זאָל זי נישט הרגענען, זי האָט אים געכאַפּט ביי די הענט, זאָגנדיק, אַז זי האָט וועגן דעם פֿאַרגעסן, אָבער דער דייטש האָט אַלץ געשריגן זי זאָל זיך אויסדרייען. וועו דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָט ער איר אויסגעשאָסן אין פּנים, און וועו זי איז אומגעפאַלן, האָט ער אַריינגעשאָסן נאָך עטלעכע קוילן. איר צעניאַריק מיידעלע, דערזענדיק דאָס, האָט אַ געשריי געטאָן, אויפגעהויבן דאָס קעפּעלע, דעמאָלט איז דער רוצח צוגעלאָפן צום קינד, דערלאַנגט אים מיט אַ שטעקן אַ זעץ איבערן קאָפּ און דערהרגעט דאָס מיידעלע אויפן אָרט. איך האָב דאָס אַלץ געזען פון מיין פענסטער, אַ 3—4 מעטער ווייט פון דעם אָרט. אונדזער קינד האָט געקניט אַ צונויפגעקנוילטס, טוליענדיק דאָס קעפּל צו דער ערד, נישט אַרויסברענגענדיק אַפילו אַ קרעכץ. דערנאָך האָט מען באַפוילן די מענטשן אויפשטיין, צוגענומען ביי זיי די ווערטפולע זאַכן און זיי אַוועקגעפירט אויפן פלאַץ וואַלנאָשטשי, צו די איבעריקע פֿאַרמשפּטע״.

צווי טעג האָט געדויערט די צווייטע אויסזידלונג. אַרום 7.000 טאַרנער יידן האָבן דערנאָך אויסגעפילט די גאַז־קאַמערן פון בעלזשעצער קרעמאַטאָריע. הונ־דערטער יידן און יידישע קינדער זענען באַגראָבן געוואָרן אין די מאַסן־קברים

אויפן יידישן בית־עולם. יאָ, — די געסטאַפּאָ, פּוילישע פּאָליציי און דער יודענראַט האָבן ווי געהעריק דערפילט זייער אויפגאַבע...

12.

נאָך דער צווייטער אויסזידלונג, ווען אין טאָרנער געטאָ זענען פאַרבליבן בלויז 12.000 יידן, האָבן די דייטשן ווייטער געמאַכט זייערע טייוולאָנישע צוגרייטונגען צו פאַרניכטן די לעבנגעבליבענע יידן. זיי האָבן זיך געגרייט סיסטעמאַטיש, פּלאַנמעסיק און אין געהיים.

דאָס איז געווען קענטיק פון יעדער דייטשער פאַראַרדענונג וואָס איז נאָך דער צווייטער אויסזידלונג אַרויסגעגעבן געוואָרן פאַרן געטאָ. ביסלעכווייז איז פאַרצויגן געוואָרן דער שטריק אַרום דעם האַלדז פון דער פאַרמאַטערטער יידישער באַפעלקערונג, אַן אָפּגעשוואַכטע פיזיש און גייסטיק.

חוץ פאַר געציילטע יחידים, האָט מען אָפּגעשטעלט דאָס אַרויסגעבן דורכלאָזשיינען אויסער דעם געטאָ. פון איצט אָן האָבן די געטאָ־איינוואוינער געמוזט מאַרשירן צו דער אַרבעט גרופּנווייז, אויסגעשטעלט אין אַ ריי, אונטער אַ וואַך. דאָס פאַרלאָזן דאָס געטאָ איז געוואָרן באַשוווערט. די וואַך־פּאָסטנס פון דער פּויליש „גראַנאַטענער״ פּאָליציי זענען פאַרשטאַרקט געוואָרן אַרום דעם געטאָ. מען האָט אָנגעהויבן מערער אַכטונג געבן אויף דער יידישער פּאָליציי, וואָס האָט געהיטן דאָס געטאָ פון אינעווייניק. ווייזט אויס, אַז אפילו זיי האָבן די דייטשן אויפגעהערט צו טרויען. עס איז איצט נישט נויטיק געווען צו טראָגן דווקא די אָרעם־בענדער. קיין איין ייד האָט שוין אויף אַן אינדיווידועלן אופן נישט געקאָנט אַרויסגיין פון געטאָ. דעריבער איז נישט געווען קיין פּחד, אַז ווער פון די יידן זאָל קאָנען אויסבאַהאַלטן זיין אָפּשטאַמונג. די ביזאיצטיקע אָרעם־בענדער וואָס יעדער ייד האָט געמוזט טראָגן, זענען פאַרטראָטן געוואָרן מיט אַנדערע אָפּצייכנס. פאַר די דייטשן האָט איצט עקזיסטירט איין מעסטער אויף אָפּצושאַצן צי דער געטאָ־שקלאַף איז נוצלעך פאַר דער דייטשער מיליטעריישער מאַשין, וואָס האָט געמיינט, אַז ער האָט נאָך אַ רעכט אויף לעבן. די דאָזיקע רעכט האָבן געהאַט נאָר די יידן, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין אייניער פון די אונטערנעמונגען וואָס האָבן געאַרבעט פאַר דער דייטשער קריגס־אינדוסטריע. די סעלעקציע איז שוין איצט געווען אַ באַשיינפּערלעכע. נישט געווען קיין אילוזיעס בנוגע דעם, אַז אָן אַן אַרבעטס־פּלאַץ און אַרבעטס־קאָרטע איז מען אַ פאַרלוירענער. אין געטאָ האָט מען זיך אָפּגעגעבן דער אילוזיע, אַז די אַרבעטס־קאָרטע מיינט אַ לאָטעריע־צעטל מיט אַ געווינס צו לעבן. אין דעם האָט כמעט יעדער געגלויבט.

איבעריקנס, די דייטשן האָבן אַלץ געטאָן, כדי שאָפן דעם רושם אַז די וואָס אַרבעטן זאָלן טאָקע מיינען, אַז זיי זענען אָפּגעראַטעוועט. זיי האָבן איצט באַקומען נייע אָרעם־בענדער מיט אַן אויפשריפט ר.וו.צ. („ריסטונג, וועהרמאַכט, ציווילבעטריב״). ווער עס האָט געטראָגן אַזאַ אָפּצייכענונג, איז געווען זיכער, אַז ער אַרבעט פאַר אַ וויכטיקן צוועק, אַז ער איז פאַרזיכערט פאַר ווייטערדיקע אַנטי־

יידישע אַקציעס. זיי האָבן געגלויבט, געהאַט אילוזיעס און געדולדיק געאַרבעט אין דייטשע אונטערנעמונגען.

און די אַנדערע? די צאָל אַרבעטס־פלעצער איז דאָך געווען אַ באַגרענעצטע. אין טאַרנער געטאָ האָבן זיך איצט געפונען ביי אַ 15.000 יידן, ווייל עטלעכע טויזנט יידן זענען צוגעקומען פון די אַרומיקע שטעטלעך, וואו עס זענען ליקווי־דירט געוואָרן די דאָרטיקע געטאָס, און די לעבנגעבליבענע זענען פאַרטריבן גע־ווָארן אין געטאָ טאַרנע. די יידן וואָס האָבן נישט געאַרבעט, האָבן פאַרשטאַנען, וואָס זיי דראָט. די נישט־יידישע סביבה איז געווען גלייכגילטיק, אָפטמאָל פיינטלעך צו די ליידנדיקע יידן. אויך דאָ זענען געווען קליינע אויסנאַמען, ווען עטלעכע פאָליאַקן האָבן דערמעגלעכט יידן זיך אויסבאַהאַלטן אין בונקערס.

געווען פאַלן פון אַנטלויפן פונעם געטאָ. אויף דעם שריט האָבן זיך דערלויבט נאָר די, וועלכע האָבן געהאַט גענוג געלט־מיטלען צו אָרגאַניזירן דאָס אַנטלויפן, אגב זייער ריזיקאַליש און געפערלעך, און אין די מיינסטע פאַלן האָט עס זיך פאַר־ענדיקט מיטן אומברענגען די גאַנצע משפחה פון אַנטלאָפענעם. מען איז אַנטלאָפן קיין באָכניע, און פון דאָרט איז געגאַנגען אַ וועג קיין אונגאַרן. עטלעכע יידישע משפחות איז געלונגען צו אַנטלויפן מיט דעם וועג און זיך ראַטעוועט דאָס לעבן.

מערער אָנגענומען איז געווען דאָס אַנטלויפן אויף אַרישע פאַפירן, וואָס איז נישט געווען פאַרבונדן מיט אַזויפיל געלט. מען האָט זיך אייגנעקויפט טויף־מעטריקעס און קענקאַרטעס — פרעזענלעכע דאָקומענטן בעת דער דייטשער אָקופאַציע אין פוילן. אַזוי ווי דאָס איינשאַפן זיך אַזעלכע קענקאַרטעס איז געווען פאַרבונדן מיט שווערקייטן און מיט געפאַרן, האָט מען זיי אָנגעהויבן נאָכמאַכן.

צו יענער צייט האָבן אין טאַרנער געטאָ זיך געפונען אַ גרופע יונגע שומרים, וועגן וועלכע מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז גלייך נאָך דער ערשטער אויסזידלונגס־אַקציע זענען זיי צוגעטרעטן אַרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד־באַוועגונג, אָנקניפנדיק אַ קאָנטאַקט מיט דער פוילישער אונטערערד. אין אָנהויב האָט זייער טעטיקייט זיך באַגרענעצט צו געבן הילף די יעניקע, וועלכע האָבן זיך אַנטשלאָסן צו פאַר־לאָזן דאָס געטאָ און צו אַנטלויפן קיין פוילן אָדער קיין אונגאַרן. אייגנער פון די אַרגאַניזאַטאָרן פון דער גרופע (איצט אין ישראל) — יוסף בירקען, באַשרייבט דעם אָנטייל פון די שומרים אין דער אונטערערדישער באַוועגונג אין טאַרנער געטאָ („מאָסטי", אַפּריל 1947, לאָדזש). אין זיין וואוינונג, וואו עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען זיינע פאַרטרויאונגס־חברים, האָט זיין שוועסטער פראַנקאַ (איצט אין פוילן), ביז שפעט אין דער נאַכט „פאַבריצירט" אין דער לאַטיינישער שפראַך טויף־מעטריקעס. נישט געקוקט אויף דער טראַגישער סיטואַציע — שרייבט ער — „האָבן מיר נישט איינמאָל גלאַכט, ביים אויסזוכן פאַמיליע־נעמען און נעמען פון טויף־עלטערן, אַקושערינס, גלחים אדג"ל. די לאַטיינישע סטעמפלען פון די פאַראַ־פיעס אָכאַווּאַ און ליפניצאַ מוראָוואַנאַ האָט פאַרשאַפט יאָסעק ברודער".

פונעם אַנטלויפן אויף אַרישע פאַפירן האָבן געקאָנט געניסן נאָר די, וועלכע האָבן געהאַט אַ „גוטן אויסזען" און אַ גוטע פוילישע אויסשפראַך. דאָס יידיש־לעכע אויסזען פון פנים און דאָס שלעכטע באַהערשן די פוילישע שפראַך האָט געקאָנט פאַרראַטן דעם אויסבאַהאַלטענעם. און ווער האָט עס געוואָלט אין יענע

צייטן אויסבאַהאַלטן אַ ייִד אַדער געבן אים הילף? געווען אַבער אויך אייִנצלנע פאַלן וועו פאַליאַקן האָבן אַרויסגעוויזן פיל האַרץ און פאַרשטענדניש פאַר דער טראַגישער לאַגע פון די יידן און זיי געקומען צו הילף. אַ דאַנק דעם האָבן זיך אָפגעראַטעוועט עטלעכע פון דער משפחה פאָסטראָנג און לאַנדמאַן. זיי זענען געווען אויסבאַהאַלטן ביים פאַליאַק באַנעק אויפן בוידעם פון זיין הויז. אַ באַן־אַרבעטער פון מאָשטשיץ האָט אָפגעראַטעוועט די יידישע משפחה בעטריבניס. אין אַ בונקער ביי אַ פוילישער פאַמיליע האָט זיך אויסבאַהאַלטן די פאַמיליע מיטלער. געווען אויך פאַלן, וועו פויערים האָבן ביי זיך אויסבאַהאַלטן יידישע משפחות, אַנטלאָפענע פון געטאָ.

ווי געזאָגט, זענען דאָס געווען זעלטענע אויסנאַמען. דער כלל יידן האָט זיך געפילט אַרומגערינגלט, באַלאַגערט, און וועלנדיק זיך רעטעווען דאָס לעבן, האָט מען אָנגעהויבן בויען בונקערס און באַהעלטענישן. עס זענען אַנטשטאַנען פאַרשידענע באַהעלטענישן, אָפט אין טיפע קעלערס און אויף אָפענע פלעצער, אין אַ טייל פון זיי איז געווען עלקעטריש ליכט. עס איז פאַרגרייט געוואָרן שפייז אויף אַ לענגערער צייט. די וואָס זענען נישט געווען צוגעטיילט צו קיין שום אַרבעט און האָבן נישט פאַרמאָגט קיין אַרבעטס־קאַרטן, זענען געווען גרייט זיך אויסצובאַהאַלטן אונטער דער ערד, לכל־הפחות אין דער צייט פון אַן אויסזידלונגס־אַקציע, וואָס איז דורך אַלעמען דערוואַרט געוואָרן מיט שרעק.

די נויט אין געטאָ איז געוואַקסן. הונגער און קראַנקהייטן האָבן צוגעהאָלפן די דייטשן אומברענגען די יידישע באַפעלקערונג, דאָס יידישע שפיטאָל איז געווען איבערפולט. דער שפיטאָל־דירעקטאָר, ד״ר עוגענויש שיפער, האָט זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן פון צופיל אַרבעט. די מער פאַרמעגלעכע יידן האָבן שוין געהאַט אַלץ אויספאַרקויפט און געבליבן אינגאַנצן אָן מיטלען צום לעבן. די וואָס האָבן אַמאָל געהאַט ערגעצוואו אויסבאַהאַלטן זייערע אָפשפּאָרונגען צי ווערטפולע זאַכן, האָבן נישט געקאָנט צו זיי איצט צוקומען. זיי זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן און געבעטלט אַ שטיקל ברויט. אויך מיטן שפייז־זאַפאַס אין געטאָ איז געוואָרן אַלץ ערגער. דאָס געטאָ האָט אַליין געדאַרפט אויף אָן אומלעגאַלן אופן זיך אייִנשאַפן עסן, ווייל ווער האָט געדאַרפט זאָרגן פאַר שפייזן די געטאָ־אייִנוואוי־נער, אויב נישט די אייִנוואוינער גופא? די מיטגלידער פון יודענראַט האָבן געהאַט אַ רעסטאָראַן מיט כל־טוב, וועלכער האָט זיך געפונען אויף לוואָוסקע 4. געניסן פון דעם רעסטאָראַן האָבן געקענט נאָר געסטאַפּאַ־לייט און זייערע משרתים.

אין די פאַלקס־קיכן ביים יודענראַט האָט מען אַרויסגעגעבן וואַסערדיקע זופּן, ווייל די שפייז־צוטיילונגען פאַר די קיכן זענען געווען נישטיקע, און דער רוב געטאָ־בירגער האָט געדאַרפט אַליין זאָרגן ווי אַזוי זיך צו דערנערן. כל־זמן אין געטאָ האָבן געוואוינט סיי די אַרבעטנדיקע, סיי די נישט־אַרבעטנדיקע, איז עס נאָך געווען אַ מעגלעכע זאַך, ווייל די וואָס זענען אַוועק אויף אַרבעט אויסערן געטאָ, האָבן געקאָנט אַרייִנברענגען, הגם מיט שוועריקייטן און ריזיקע, געוויסע שפייז־אַרטיקלען, אייִנגעקויפטע פאַר שווערע געלטער. איצט איז אָבער דער גאַנצער ענין באַשווערט און קאָמפליצירט געוואָרן, ווייל וועו די הענקער גרונאַוו און ראָמאַלמאַן האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם, האָבן זיי פאַרשטאַרקט די וואַך

ביי די געטאָ־טויערן און פאַראַרדנט דורכצופירן שטרענגע פערזענלעכע רעוויזיעס ביי די, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט אין געטאָ. די געפונענע שפייז פלעגט קאָנפיסקירט ווערן, און בעת אייניגע אַזאַ רעוויזיע, האָט דער רוצח גרונאָוו דערשאָסן די פרוי פון פריזירער ביגעלאייזן (געוואוינט אויף דער גאָלדהאַמער־גאַס), דערפאַר וואָס זי האָט געברענגט שפייז פאַרן געטאָ.

13.

אין אַזאַ צושטאַנד האָט די געטאָ־באַפעלקערונג, אַן אויסגעהונגערטע און פאַרפיניקטע, דערוואַרט אַ וויטערדיקע אַקציע. מען האָט געזוכט פאַרשידענע וועגן זיך אויסצובאַהאַלטן, אַנטלויפן פון דער אייגנאַרטיקער תפיסה. די מעגלעכקייטן דערפאַר זענען אָבער געווען זייער באַגרענעצטע. בלויז אַ קליין הייפל יונגע שומרים, וואָס האָט פון אַ לאַנגער צייט זיך געגרייט צו אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, האָבן באַשלאָסן טייער צו פאַרקויפן זייערע לעבנס. דער פריער דערמאָנטער יוסף בירקען דערציילט („מאַסטי", לאָדזש, אַפּריל 1947) אַ ביסל זכרונות וועגן די פרוון צו אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד אין געטאָ טאַרנע. דער מחבר גיט איבער:

„נאָך דער ערשטער אויסזידלונג אין טאַרנע, איז יאָסעק ברודער אַוועק קיין לעמבערג, וואו ער האָט אויף אַרישע פּאַפּירן אייניגעאַרדנט די משפחה פון זיין פרוי. מורא האָבנדיק פאַרן מאַביליזירן אים אין דער אַרמיי אויפן שטח פון געווע־זענעם דיסטריקט „גאַליציע", האָט ער זיך אומגעקערט אין טאַרנער געטאָ צוזאַמען מיט זיין פרוי גיזאַ גראָס, אויך אַ מיטגליד פון השומר הצעיר. אין דער צייט האָבן אַ ריי מיטגלידער פון השומר הצעיר אָנגעהויבן שאַפן אַ ווידערשטאַנד צענ־טער, צו וועלכן עס האָבן געהערט (אויסער יאָסעק ברודער מיט זיין פרוי): שיסלער מיט זיין שוועסטער, יחזקאל קריגער, קובטשע קופערוואַסער, און אַ ריי אַנדערע פערזאָנען. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט דער אַרדענונגס־מאַן (יידי־שער פאָליציאַנט) שמואליק שפרינגער, פסעוודאָנים „זיבצענטל", און דער קאָמו־ניסט מלך בינענשטאָק. די איניציאַטיוו פון דער גרופּע איז געלעגן אין די הענט פון יאָסעק ברודער. אָלס געוועזענער ראש הגדוד, צו וועלכן עס האָבן געהערט י. ברודער און ר. שיסלער, ווי אויך אָלס געוועזענער מיטגליד פונעם הויפט־ראַט אין לעמבערג, האָב איך געפאָסן פונעם צוטרוי פון דער גאַנצער גרופּע, הגם אַרגא־ניזאַציאַנעל בין איך מיט איר געווען לויז פאַרבונדן אין דער ערשטער צייט, שטייענדיק אין קאָנטאַקט מיט פוילישע גרופּן. נאָך דער צווייטער אויסזידלונג (סעפּטעמבער 1942) איז אונדזער צוזאַמענאַרבעט געוואָרן אַן ענגערע. כ'האָב דעם אייגדרוק, אַז די בחורים, פאַרלירנדיק דעם קאָנטאַקט, עוועניטועל האָבנדיק שווערייקייט אינעם קאָנטאַקטירן זיך מיט דער קראָקעווער גרופּע, איבערגעלאָזט אויף אייגענע כוחות, האָבן געזוכט אַ נענטערן אָנשפאָר. די וויכטיקסטע אויפגאָבע, פאַרשטייט זיך, איז געווען צו באַקומען געווער. אונדז איז געלונגען זיך איינצושאַפן פיר פיסטאָלעטן. דער אַרדענונגס־מאַן שמואליק שפרינגער (דערשאָסן געוואָרן דורך אַ געסטאַפאָוויץ, ווייל ער האָט דורכן געטאָ־טויער אַדורכגעלאָזט אַ פערזאָן,

וואָס איז נישט געווען באַרעכטיקט דערצו), האָט געווינלעך, אייגעם פון אונדז אַרויסגעפירט פון געטאָ אויף דער אַרישער זייט אונטערן קאָנוואי, און נאָכן נעמען דאָס געוואר צוריקגעפירט אין געטאָ. וועלנדיק האָבן אַ פּאַרלייכטערטן קאָנטאַקט מיט דער אַרישער זייט, האָב איך זיך באַמיט, מ׳זאָל מיך צוטיילן צו דער צוואַנגס־אַרבעט אויף דער ראַמפּע אין מאַשטשיץ. דאָרט האָב איך פון פריינט פּאָליאַקן באַקומען ראַדיאָ־ביולעטינען, אינפאָרמאַציעס וועגן די פּלענער פון די דייטשן, וועגן טערמינען פון אויסזידלונגען א.א.וו. נאָכן אומקערן זיך פון דער אַרבעט זענען אין מיין וואוינונג געקומען די בחורים״.

מיר האָבן שוין דערמאָנט, ווי אין דער דאָזיקער וואוינונג האָט מען פאַברי־צירט טויך־מעטריקעס אויף צו באַקומען אַרישע פּאַפּירן. אַנדערע פון דער גרופּע האָבן זיך פאַרנומען מיט דירעקטע אַקציעס אויסער טאָרנע.

„אין דער צייט — שרייבט ווייטער יוסף בירקען אין זיינע זכרונות, — האָט זיך אָפּגעטיילט פון אונדזער גרופּע יחזקאל קריגער, וועלכער האָט פאַר יעדן פּרייז געוואָלט איבערגיין צו אַ דירעקטער אַקציע. יחזקאל איז אַרויסגעפאָרן אויף מזרח, און אויף דער ליניע פּשעמישל—לעמבערג—סטרי האָט ער ליקווידירט דייטשן. צווישן אַנדערע האָט ער נעבן באַנהאָף אין פּשעמישל דערשאָסן צוויי זשאַנדאַרמען. בעת אַ שיסעריי אין סאַמבאָר איז ער אומגעקומען, ליקווידירנדיק אין אונטערשטן סך־הכל עטלעכע צענדליק דייטשן״.

14.

דערווייל האָבן די היטלעריסטישע מערדער זיך געגרייט צו דער פלאַנירטער אַקציע. עטלעכע טעג פאַרן 15־טן נאָוועמבער 1942, איז דערשינען אַ מעלדונג, אַז יידן וואָס באַהאַלטן זיך אויס איבער דערפער און שטעטלעך, קאָנען אָן אַ וועל־כער ס׳איז שטראָף זיך אומקערן אין באַשטימטע שטעט, בתנאי, אַז זיי וועלן קאָנען וואוינען נאָר אין געשלאָסענע קוואַרטאַלן, ד. ה. אין דד געטאָס. צו די דאָזיקע שטעט איז אויך אַרײַנגערעכנט געוואָרן טאָרנע. געווען איז דאָס אַ פּשוטע נידערטרעכטיקע לאַפּקע אויף די אומגליקלעכע יידן, וועלכע האָבן אויך דאָסמאָל געגלויבט די דייטשע הבטחות, אין גרויסע צאָלן פאַרלאָזט זייערע באַהעלטענישן אין די דערפער און קליינע שטעטלעך, כדי פרייוויליק זיך צו לאָזן פאַרמאַכן אין דער יידישער תפיסה וואָס האָט געהייסן געטאָ.

דעם 15־טן נאָוועמבער 1942, ווען אַלע אַרבעטנדיקע זענען אַוועק אויף זייערע אַרבעטס־פּלעצער, איז דאָס גאַנצע געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער „גראַנאַטענער״ (פּוילישער) פּאָליציי, און אַ גרופּע געסטאַפּאָ־לייט זענען אַריין אין געטאָ .עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שרעקלעך כאַפּן מענטשן, און די וואָס האָבן נישט באַוויזן זיך אויסצובאַהאַלטן, זענען גלייך אַרײַנגעפאַלן אין די רוצחישע הענט. די געפאַנגענע יידן זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אויפן באַנהאָף, וואו עס האָט זיך געגרייט אַ פּרישער טראַנספּאָרט קיין בעלזשעץ. אַזוי ווי אַ גרויסער טייל נישט אַרבעטנדיקע געטאָ־איינוואוינער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין בונקערס און

אין קעלערס, האָט די דייטשן אויסגעפעלט יידן צום קאָנטיגענט וואָס איז באַשטימט געווארן צו דער שחיטה. די געסטאַפּאָ־תלינים זענען דעריבער אַוועק אויף אַ טייל אַרבעטס־פּלעצער, צוגענומען פון דאָרט די אַרבעטער און זיי גלייך געטריבן אויפן וואָקזאַל. אַ טייל אַרבעטס־ערטער זענען דעמאָלט אינגאַנצן ליקווידירט געוואָרן, אויף אַנדערע האָט מען בלויז אַדורכגעפירט אַ סעלעקציע. יענעם טאָג זענען קיין בעלזשעץ אַרויסגעפירט געוואָרן 2.500 יידן. די דאָזיקע צאָל איז ווידער אָפּגעקומען פון טאַרנער געטאָ, כדי אומצוקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט אין דער בעלזשעצער מאָרד־פאַבריק.

די דריטע אויסזידלונגס־אַקציע איז דער עיקר געווען געריכטעט קעגן די נישט־אַרבעטנדיקע, אַלטע לייט און זקנים. אויך דאָסמאָל איז דעם דייטשן רוצח נישט געלונגען פולקאָם אומצוברענגען די קינדער, זקנים און נישט־אַרבעטנדיקע. אַ קליין הייפל פון זיי האָט זיך פאָרלויפיק אָפּגעראַטעוועט אַ דאַנק די נישט־אַנט־דעקטע בונקערס, אַ צווייטער טייל האָט זיך איינגעאָרדנט אויף אַרישע פאַפּירן, און געווען אויך אַזעלכע וועמען עס איז געלונגען צו אַנטלויפן פונעם טראַנספאָרט, וועו דער טויטן־צוג האָט זיי געפירט קיין בעלזשעץ. אַינצלנע פון זיי האָבן זיך אומגעקערט אין געטאָ טאַרנע צו זייערע פאַרבליבענע קרובים. געוודפטע און פאַרפאַלגטע, האָבן זיי אינגרגעץ נישט געקאָנט געפינען אַ מקום מקלט. אמת, אין געטאָ האָבן זיי געהאַט אַ דאַך איבערן קאָפּ — אָבער אויף ווי לאַנג? דער געטאָ־קאָמענדאַנט בלאַכע, דער סאַטראַפישער אָבערשאָרפירער, האָט שוין געזאָרגט דערפאָר, אַז די 10.000 יידן וואָס זענען פאַרבליבן אין טאַרנער געטאָ, זאָלן נישט האָבן קיין איין רואיקע מינוט. זיין טאָכטער, אַ חיה אין מענטשלעך געשטאַלט, האָט זיך באַרימט, אַז „דער פירער אַליין האָט איר פאַפּאַ געשאָנקען 8.000 יידן".

צומאָרגנס נאָך דער דריטער אַקציע, האָט בלאַכע באַפוילן צו צעטיילן דאָס געטאָ אויף צוויי טיילן: געטאָ א׳ און געטאָ ב׳. אינעם ערשטן טייל זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרן אַלע זקנים, קראַנקע, קינדער און די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין באַשטימטן אַרבעטס־פּלאַץ. אינעם צווייטן געטאָ האָבן געמוזט וואוינען אַלע אַרבעטנדיקע. ווער עס האָט נאָר געקאָנט, האָט זיך געריסן צו דער אַרבעט. עס האָבן ווידער אויפגעטויכט אילוזיעס, אַז אַרבעט קאָן ראַטעוון פון טויט. אין געטאָ גופא זענען געשאַפן געוואָרן פרישע אַרבעטס־פּלעצער, אַבי זיך אַריינצוי־באַקומען אין געטאָ ב׳.

ביידע געטאָ־טיילן זענן אָפּגעטיילט געוואָרן מיט אַ פאַרצוימונג. דאָס אַריבער־גיין פון איין געטאָ אין צווייטן, איז געווע שטרענג פאַרבאָטן. דער ציל פון אַזאַ פאַראָרדענונג איז געווען אַ קלאָרער. קיינער האָט שוין נישט געצווייפלט אין דעם, אַז די פון געטאָ א׳ זענען פאַראורטיילטע, וואָס אויב זיי וועלן נישט אומקומען פון הונגער, וועלן זיי פריער צי שפּעטער אַרויסגעפירט ווערן קיין בעלזשעץ, צי אין אַן אַנדערן פאַרניכטונגס־לאַגער. און ווירקלעך — אין געטאָ א׳ האָט געהערשט אַ מוראדיקער הונגער. נאָר אַ דאַנק דער געהיימער הילף פונעם געטאָ ב׳ האָבן זיי זיך געקאָנט צוביסלעך דערנערן. אין געטאָ ב׳ איז געווען אַ קיך, אויסגעהאַלטן דורך די אַרבעטנדיקע גופא. זיי האָבן אַהין אַוועקגעגעבן אַ דריטל פון די שפּייז־צוטיילונגען וואָס זיי פלעגן באַקומען אַלס אַרבעטנדיקע. אַזוי ווי די דאָזיקע קיך

האָט זיך געפונען אויפן גרענעץ פון ביידע געטאָס, איז מעגלעך געווען אַרויס־צוגעבן אַ צאָל מיטאָגן די אומגליקלעכע פון געטאָ א׳. אויסער דעם האָבן זיך געפונען אַזעלכע איידעלע און טרייע יידן, ווי הענריק האָלענדער, וואָלף וועקסלער, ישראל גלאָצנער און אַנדערע, וואָס פלעגן טראָגן הילף די הונגעריקע דורך זאַמלען געלט־סומען ביי די בעסער־סיטואירטע אַרבעטנדיקע יידן לטובת זייערע ברידער פון שכנותדיקן געטאָ.

די צאָל יידן אין געטאָ טאָרנע איז געשטיגן צוליבן איבערפירן דאָרט די פאַר־בליבענע יידן פון געטאָ נייסאַנדז, וואָס איז ליקווידירט געווארן סוף 1942 יאָר. אָבער געטאָס אין טאָרנער סביבה זענען ליקווידירט געווארן, און די רעשטלעך יידן זענען איבערגעשיקט געווארן קיין טאָרנע. אַזוי זענען אין טאָרנער געטאָ אָנגעקומען יידן פון בריגל און זשענדזשין.

אין משך פון די וויינטערדיקע חדשים זענען נישט געווען קיין מאַסן־אַקציעס. אָזוי איז די ערשטע העלפט פון 1943 יאָר אַדורך אָן אַ גרעסערער אויסזידלונג־אַקציע, נישט געווען קיין מאַסן־שחיטות, אָבער דערפאַר איז נישט געווען קיין טאָג אָן אַ שנעל־עקזעקוציע, דורכגעפירט אויף איינצלנע צי עטלעכע יידן. עס איז געווג געווען דער מינדעסטער אויסרייד, די כלומרשטע קלענסטע פאַרשול־דיקונג, כדי צו באַקומען אַ קויל אין קאָפ פון הינטן. איינמאָל האָט ראָמעלמאַן קאָנט־ראָלירט, צי אין געטאָ פאַר אַרבעטנדיקע האָבן זיך נישט אַריינבאַקומען קינדער אָדער זקנים פון געטאָ א׳. ער האָט אָנגעטראָפן אויף 4 פרויען נישט־אַרבעטנדיקע: לאָנדמאַן, מילער, יאַקובאָוויטש און זשעליבאַרסקאַ (די לעצטע פון וולאָצלאָווצק). דער בלוטיקער תליין האָט אַלע פיר פרויען דערשאָסן אויפן אָרט. וויי איז געווען דעם, וועלכער האָט זיך נישט צוגעשטעלט אויפן אַרבעטס־פלאַץ. איין שטראָף האָט דעמאָלט געגאָלטן, באַלדיקע דערשיסונג.

צו אַזעלכע איינצלנע עקזעקוציעס, צו רויב און גזילה, האָבן יידן אין טאָרנע געהאָט זיך צוגעוואוינט. וואָלט נאָר געבליבן ביי דעם. ווייל אַלע האָבן געפיבערט אין געדאַנק: ווען וועט פאַרקומען נאָך אַן אויסזידלונג? מיט פחד און צעבראָכענע הערצער זענען יידן געגאַנגען צו דער אַרבעט, בעטנדיק שטיל און מיט טרערן, ווייל וויינען און מתפלל זיין האָט מען אויך נישט געטאָרט.

בלויז אַ גרופע יונגע מיטגלידער פון השומר הצעיר האָבן זיך נישט אונטער־געגעבן און געגרייט זיך צו נקמה, צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד: שמואליק שפרינגער, ריווע שיסלער און מאַניעק עקסטערמאַן. זיי האָבן געזאַמלט געווער, איינגעקויפט פאַר גלט וואָס ס׳האָבן געגעבן אין געטאָ פאַרטריאונגספולע מענטשן. עס איז אפילו רייף געווארן דער געדאַנק צו אַרגאַניזירן אַ יידישע אונטערערד מיט אַן אייגענער קאַמפס־אַרגאַניזאַציע. צו דער גרופע יונגעלייט וואָס האָבן זיך געוואָלט פאַרמעסטן מיטן בלוטדורשטיקן שונא, האָבן געהערט נאָך די ברידער שטראוס, וועלכע זענען בעת דער וויינטערדיקער אויסזידלונג אין אָקטאָבער 1943 יאָר, אַנט־לאָפן פון געטאָ, נאָר אויפן וועג אומגעקומען, און סאַמעק שמידט, וועלכער האָט בעת דער דריטער אויסזידלונג, על פי טעות זיך לעגיטימירט מיט אַן אַרישער קענקאַרטע, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך און איז אויפן אָרט דערשאָסן געווארן דורכן דייטש.

וועגן די אויפטוען פון דער שומרישער גרופע אין טאַרנער געטאָ שרייבט דער שוין דערמאָנטער יוסף בירקען אין „מאָסטי" (נומ׳ 4, דעצעמבער 1947, לאָדזש):

„דערווייל האָט די שומרישע גרופע אין געטאָ זיך קאָנספּאָלידירט. אַלס רעזערוו־אָפיציר האָב איך געלערנט די בחורים ווי אַזוי באַנוצן געווער און קאָנ־ספּרוירן עס. אין דעצעמבער 1942, אַ דעקאָנספּירירטער אויפן אַרבעטס־פּלאַץ און אַ געזונטער דורך דער געסטאַפּאָ, האָב איך פּאַרלאָזט דאָס געטאָ. פון דער אַרישער זייט האָב איך אַ דאָנק דער פּאַרבינדלערין קאַטאַזשינאַ ה. און יאָסעק קאָך, אַנגעהאַלטן אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער גרופּע. אין דער צייט האָב איך באַקומען אַ בריוו פון יאָסעק ברודער, וואו ער טיילט מיר מיט, אַז ער האָט באַקומען 3 קילא „מאַקאַראָן", וואָס האָט געמיינט 3 פּיסטאָלעטן, אייגעקויפּטע ביי איטאַליענישע זעלנער. אין סעפּטעמבער 1943, דערוויסנדיק זיך, אַז די „גרא־נאַטענע" פּאַליציי האָט באַקומען אַ באַפעל זיך צו קאָנצענטרירן אין דער געגנט פון שטאָט, האָב איך אַלאַרמירט וועגן דעם די גרופּע. אינעם בריוו צו די בחורים האָב איך זיי געבעטן נישט צו פּאַרלירן דאָס גלייכגעוויכט אין אַנטשיידנדיקן מאָמענט און נישט לאָזן זיך צעשפּרייטן. לויטן פּלאַן, האָב איך אין משך פון פינף אָוונטן געדאַרפט וואַרטן אויף אַן אָפּגערעדטן פונקט אויף די בחורים, כדי צוזאַמען צו פּרוון זיך דורכרייסן קיין אונגאַרן. עס איז געקומען דער טאָג פון ליקווידירן דאָס טאַרנער געטאָ. אויפן אָפּגערעדטן אָרט איז קיינער נישט געקומען. אינעם דריטן טאָג פון דער אַקציע האָב איך מיט דער הילף פון דער פּאַרבינדלערין באַקומען אַ בריוול פון מלך ב. מיט בערך אַזאַ אינהאַלט: „מיר זענען צעשיידט, גיזאַ מיטן קינד לעבן, איך בין ביי אַ באַקאַנטן אין שטאָט. ראַטעוועט". כ׳האָב זיך גלייך פּאַרבונדן מיט מאָטעק קורץ, מיטאַרבעטער אין ר. פּ. זש. אין קראָקע, וועלכער איז צו־מאַרגנס געקומען מיט „פּאַפּירן" נאָך מלך׳ן, נאָר ער האָט אים נישט געטראָפן אין דעם באַהעלטעניש. פּונעם בעל־הבית פון דעם באַהעלטעניש האָט ער זיך דער־וואסט, אַז מלך איז אַוועק אין דאָרף זיך אויסבאַהאַלטן (וואו, אגב, ער איז אומגע־קומען). וועגן דער גרופּע האָב איך זיך דערוואוסט ערשט אין עטלעכע וואָכן שפּעטער, אַז זי האָט איבערגעוואָרט די אַקציע און אַ וואָך אַרום אַוועק אין די וועלדער און דאָרט אומגעקומען".

—

„שוין נאָך דער באַפרייאונג — דערציילט י׳. בירקען — האָב איך געטראָפן ק. קופּערוואַסער, דעם אייניציקן פון דער גרופּע וואָס האָט איבערגעלעבט. ער האָט מיר דערציילט וועגן גורל פון דער טאַרנע שומרישער גרופּע. אונטער דער אַנפירונג פון יאָסעק ברודער האָבן זיי פּאַלאָזט דאָס געטאָ און אַוועק אין דער ריכטונג פון דער אונגאַרישער גרענעץ. אויפן דריטן טאָג האָט די גרופּע געהאָט זיך דערווייטערט פון טאַרנע קוים אויף 20 קילאָמעטער דרומדיק פון דער שטאָט, אין וואַלד אונטער טוכאָוו. אינאָוונט האָט מען אויפגעשטעלט אַ געצעלט אין וואַלד, און נישט זייענדיק פּאַרזיכטיק, האָט מען אָנגעצונדן אַ פּייער און ווי אין די אַלטע גוטע צייטן, געזונגען לידער אין דער שפּעטער נאַכט. דערנאָך זענען אַלע געגאַנגען שלאָפן, איבערלאָזנדיק אויף דער וואַך אַ יונג יינגל. אַזוי ווי עס האָט אָנגעהויבן רעגענען, האָט דער וועכטער זיך באַהאַלטן אין געצעלט, און מן־הסתמא אייגע־שלאָפן. באַגינען איז די גרופּע אויף אַן אומגעריכטן אופן אַרומגעריגלט געוואָרן

דורך אַן אָפּטיילונג „ס.ס.״־לייט, וועלכע האָט אָן אַ פּריערדיקער אויפאָדערונג, געעפנט אַ פּייער אויפן געצעלט. אַלע בחורים זענען דאָרט אומגעקומען, מיטן אויסנאַם פון דריי, וואָס האָבן באַנוצט געווער און דורכגעריסן די ס.ס.־ישע אַרום־רינגלונג. צוויי פון זיי, פאַרוואונדעטע, האָבן זיך דערשלעפט ביז אונטער טאָרנע, וואו שיסנדיק און פאַרוואונדנדיק עטלעכע דייטשן, זענען זיי אומגעקומען. בלויז קופער וואַסערן איז געלונגען צוריק אַריינצוקומען אין טאָרנער געטאָ. די גרופּע איז פאַר־ראַטן געוואָרן דורכן וואַלד־אויפזעער, וועלכער האָט צוויסן געגעבן די דייטשן וועגן אויפהאַלטן זיך פון יידישע פאַרטיזאַנער אין וואַלד״.

אַזוי זענען מיט אַ העלדישן טויט אומגעקומען יונגע שומרים פון טאָרנע. שטאָלצע און מוטיקע בחורים, באַוואָפנט בלויז מיט רעוואָלווערן, האָבן זיי גע־וואָלט מיטרייסן דאָס טאָרנער געטאָ צום אומגליקלעכן קאַמף מיטן באַוואָפנטן און פאַראַסטן שונא. נאָר נישט לאָזן זיך פירן ווי שאָף צו דער שחיטה, טויטן וואָס מערער דייטשן פאַרן אומקום. צו פרי האָט זיי געטראָפן די לעצטע אויסזידלונגס־אַקציע. זיי זענען נאָך נישט געווען אויף אַזויפיל באַוואָפנט צו קאָנען אויפנעמען אַ וועלכן עס איז איז אָפענעם קאַמף. אָבער אַפילו דעמאָלט וועו זיי האָבן זיך דורכגעריסן דורכן אַרומגערינגלטן געטאָ און אויפגעשטעלט געצעלטן אין וואַלד, האָבן זיי נישט געטראַכט וועגן דער דראָענדיקער געפאָר. פאַרשיכורטע פון דער באַקומענער פרייהייט, האָבן זיי בייגאַכט געזונגען שומרישע לידער. זיי זענען נישט אומגעקומען דערשטיקטע אין די וואַגאָנען פאַר בהמות, נישט דערשאָסן געוואָרן דורך געסטאַפּאָ אויפן גאַס, און נישט פאַרברענט געוואָרן אין די גאַז־אויוונס. פאַרן אייגשלאָפן האָבן זיי געזונגען שומרישע לידער, נישט פאַרפילנדיק, אַז דאָס איז זייער לעצט געזאַנג. און די דריי בחורים וואָס האָבן זיך דורכגעריסן, האָבן נישט געווייגט צי געבעטן, מ׳זאָל זיי שענקען דאָס לעבן, נאָר ביזן לעצטן אָטעם־צוג געשאָסן צו דייטשן, פאַרוואונדעט זיי און אומגעקומען ווי אמתע העלדן. כבוד און רום די אומגעקומענע טאָרנער יידישע קעמפער!

16.

אין געטאָ איז די נויט אַלץ גרעסער געוואָרן, פאַר ברויט האָט מען געגעבן וואַליוטע און צירונג, הגם די וואָס האָבן עס געהאַט, זענען געוואָרן אַלץ ווינציקער. די אַרבעטנדיקע האָבן ווי עס איז געהאָלפן די הונגעריקע אין געטאָ א׳. הערנדיק האָלענדער, וואָלף וועקסלער, ישראל גלאָצנער און נאָך עטלעכע יידן זענען ווייטער אַנגעגאַנגען מיט זייער הילפס־אַרבעט פאַר די אַרעמסטע. אויף פּסח 1943 יאָר, האָבן די אַרבעטנדיקע באַקומען צוגעטיילט קאַרטאָפל און בוראַקעס, און זיי האָבן דאָס אַלץ אַוועקגעגעבן די דריי אויבנדערמאָנטע יידן וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט העלפן אַנדערע. די מעגלעכקייטן פון הילף זענען אָבער געווען זייער באַגרע־נעצטע. די געציילטע וואָס האָבן נאָך נישט אַראָפגעלאָזט די הענט און אַריינגע־פאַלן אין פאַרצווייפלונג, פרוווּנדיק ראַטעווען אין געטאָ וואָס עס וועט זיך לאָזן, פלעגן אויך אַריינפאַלן אין ספקות און אוממעכטיקייט, צוליב דער האָפענונגסלאָזער

לאַגע אַרויסצובאַקומען די מינימאַלסטע מיטלען פֿאַר הילף. דאָס איז געווען אַ שווע־רע אַרבעט, ווייל יעדן טאָג האָט זיך פֿאַרגרעסערט די צאָל פון די הונגער־ליידנדיקע.

די איינגעקלעמטע אין געטאָ יידן האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון דערפון, אַז זיי זענען פֿאַרמשפּטע, אַז זיי וואַרטן אין דער ריי אַוועקגעלייגט צו ווערן אין די מאַסן־קברים. נישט קיין וואונדער, וואָס ביי אַזאַ גייסטיקער דעפּרעסיע זענען געווען פּיל פֿאַלן פון זעלבסמאָרד. זיי זענען נאָך געהאַט פֿאַרגעקומען פּריער, בעת דער צווייטער אַקציע. צוו. אַנד. האָט דעמאָלט זיך געזומען דאָס לעבן די פּרוי אַנטאַנינאַ עדעלשטיין, אַ שטילע איידעל געזעלשאַפֿטלעכע טוערין, וועלכע איז אין משך פון פּיל יאָרן געווען טעטיק אין דער פּילאַנטראָפּישער געזעלשאַפֿט „בית לחם". אויך איר טאָכטער ד"ר בערטאַ עדעלשטיין, איז באַגאַנגען זעלבסמאָרד.

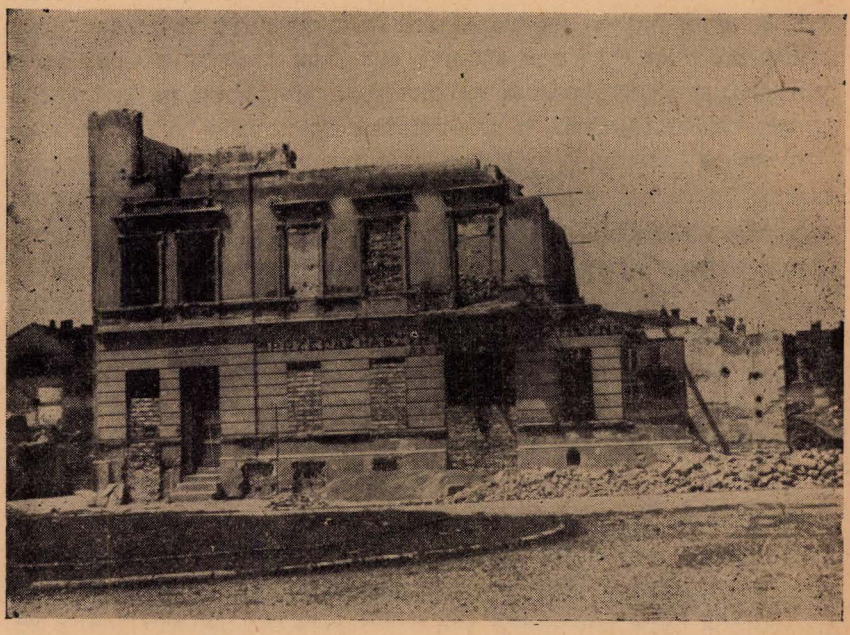
בעת דער דריטער אויסזידלונגס־אַקציע האָבן זיך דאָס לעבן גענומען: פּרוי גרין, אַקטיוּוע וויצאָ־טוערין; פּרוי שיף, וועלכע האָט נישט געקאָנט איבערטראָגן דעם אומקום פון איר מאַן נאָך בעת דער ערשטער אויסזידלונג. די וואָס האָבן נישט געהאַט מער קיין כוח און מעגלעכקייטן צום לעבן, זענען באַגאַנגען זעלבסט־מאָרד. און אַזעלכע זענען געווען אַ סך...

17.

אין דער העלפֿט אויגוסט 1943 יאָר איז קיין טאַרנע געקומען צו פֿאָרן דער בלוטיקער תליין אַמאָן געט, האָפּטשטורמפֿירער פון ס ס. אים איז עס איבערגעגעבן געוואָרן צו ליקווידירן די געטאָס אין טאַרנע, באַכניע, פּשעמישל און ריישע. זיין באַווייזן זיך אין געטאָ איז געווען אַן אָנזאָג פון אַ נייער שחיטה, אַ פּרישע אויס־זידלונג, הגם אין אָנהויב האָט מען זיך נישט געקאָנט קלאָר מאַכן וואָס אייגנטלעך פֿאָר אַ ראָל עס שפּילט אַמאָן געט. דערדאָזיקער הויך־וואוקסיקער דיקער מערדער, פּלעגט אַרומשפּאַצירן איבערן געטאָ. וואַרשיינלעך האָט ער אויסגעארבעט אַ גענויעם פּלאַן ווי אַזוי אומצוברענגען דאָס געטאָ מיט דער הילף פון די שוואַרץ־מונדירטע אוקראַינער, לעטישע פֿאַשיסטן, ס. ס.־לייט און אַנדערע אויסוואורפן וואָס האָבן נישט געפּעלט אין טאַרנע גופא.

אין געטאָ איז אַנטשטאַנען אַ טומל, אַ צערודערונג. מ'האָט אויף שנעל אָנגע־הויבן בויען בונקערס, יעטוועדער פֿאַרבאָרגן אָרט איז אויסגענוצט געוואָרן אויף אַ באַהעלטעניש — אויף ביידעמער, קעלערס, קוימענס. מיט ציטער האָט מען דערוואַרט דעם אָנקומענדיקן שטורעם. אָבער דער בלוטדורשטיקער געט האָט זיך נישט פֿאַרראַטן מיט זיינע פּלענער. דאָסמאָל האָט די פֿאַרניכטונג פון געטאָ געדאַרפט זיין אַ פּולקאָמע און ענדגילטיקע. דעריבער האָט ער זיך באַמיט אַרייצוּפּירן אין צעטומלונג די יידישע באַפעלקערונג מיט באַרואיקן און דערציילן, אַז מען דאַרף די יידן אַריבערפּירן בלויז אין אַן אַרבעטס־לאָגער. אַזוי אַרום האָט ער געוואָלט באַקומען צוטרוי מצד די יידן צו זיינע צוגעטראַכטע מעשׂיות, כדי לייכטער דורכ־צופּירן די בלוטיקע אַקציע. דער תליין האָט זיך געגרייט צו דער שחיטה פּלאַנמעסיק, סיסטעמאַטיש און געזאָרגט דערפֿאַר, אַז קיינער זאָל פון געטאָ נישט אַוועקקומען.

ווידער אַ דאָנערשטיק. דעם צווייטן סעפטעמבער 1943 יאָר, גאַנץ פרי, האָט דייטשיש מיליטער און לעטישע פאַשיסטן אַרומגערינגלט דאָס געטאָ, באַשטעלט עס מיט מאַשינגעוועהר. עס זענען באַזייטיקט געוואָרן די פאַרצוימונגען וואָס האָבן צעטיילט דאָס געטאָ אויף צוויי טיילן — א׳ און ב׳. יידישע פאָליציאַנטן זענען אַרומגעאַנגען איבער די שטובן און געמאָלדן, אַז אַלע יידן וועלן איבערגעטראָגן אינעם פלאַשאָוועהר לאַגער. דעריבער דאַרף מען אייַנפאַקן די וויכטיקסטע זאַכן און גרייטן זיך צום אָפּפאָר. די מער דרייסטערע געטאָ־אייַנוואוינער זענען אַוועק אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ, וואו עס האָט זיך געפונען די קאָמענדע פון דער יידישער פּאָליציי,כדי צו באַקומען דאָרט מערער פרטים. אַרום 7 אינדערפרי איז אויפן פלאַץ געקומען צו פּאָרן אַמאָן געט אַליין. דאָסמאָל איז ער געווען אַ צוגעלאָזענער אין מילדער. ער האָט דערלויבט די יידן וואָס האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט, צו פרעגן וואו זיי וועלן איבערגעפירט. ער האָט אַלעמען געענטפערט מיט אַ באַרואיקונג, אַז זיי פאָרן אין פלאַשאָוועהר לאַגער און זיי דאַרפן מיט זיך מיטנעמען אַלע וועלט־פולע זאַכן, באַזונדערס אָנטאָן און צירונג, ווייל דאָס וועט דאָך צונוץ קומען אין לאַגער. געט איז געווען נישט נאָר אַ מערדער און הענקער, נאָר אַ פשוטער שווינדלער און גנב, וועלכער האָט אין די געטאָס צוגענומען פאָר זיך קאָסטבאָרע חפצים. דערפאָר איז ער אין סעפטעמבער 1944 אַרעסטירט געוואָרן דורך דער געסטאַפּאָ, ווייל מיטן אָנגעהויבטן יידישן פאַרמעגן האָט ער זיך נישט געטיילט ווי ס׳דאַרף צו זיין מיט אַנדערע דייטשע רוצחים. איצט איז ער געשטאָנען אין טאָרנער געטאָ,

דאָס הויז אויפן „מאַגדעבורגער״־פלאַץ, וואו עס האָט זיך געפונען די קאָמענדע פון דער יידישער פּאָליציי.

אייגנערעדט זייגע קרבנות מיטצונעמען מיט זיך צירונג און וועדטפולע זאַכן. ער האָט געוואָלט אי מאַרדן, אי ירשענען.

די נישט־אַרבעטנדיקע יידן פון געטאָ א׳ האָבן אין זייער גרעסטער מערהייט באַשלאָסן דאָסמאָל נישט צו לאָזן זיך פאַרנאַרן. זיי האָבן זיך באַהאַלטן, פאַשטעקט זיך אין דער ערד, וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט. דאָס איז געווען זייער אייגציקע האָפענונג פאַרלויפיק צו ראַטעווען זיך דאָס לעבן. די נישט־אַרבעטנדיקע האָבן נישט געהאַט דעם מינדעסטן צוטרוי צו געט׳ס פאַרזיכערונגען. מאַסנווייז האָבן זיי זיך באַהאַלטן אין פריער צוגעגרייטע בונקערס. וועד עס האָט נישט געהאַט אַ באַהעלטעניש פון פריער איז פאַרשוואונדן אין די שטאָטישע קאַנאַלן.

ווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן פאַרט מורא געהאַט פאַר אַ וויידערשטאַנד. יענעם טאָג האָט מען אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ געהאַט צונויפגעזאַמלט איבער 10.000 יידן, כמעט אַלע איינוואוינער פון געטאָ טאַרנע. ווי עס גיט איבער אַ געווייסער בערעק פיגאַ, וועלכער איז אַלס עדות אַרויסגעטרעטן איינעם פראָצעס קעגן אַמאָן געט, איז דער פלאַץ וואָלנאָשטשי דעמאָלט געווען גוט באַפעסטיקט און אַרומ־געשטעלט מיט האַרמאַטן און שוועד מאַשינגעווער. די דייטשן און לעטן זענען געווען באַוואָפנט פון קאָפ ביז פיס.

די ערשטע האָט פון געטאָ אַרויסמאַרשירט צום פלאַץ וואָלנאָשטשי די גרופע שוואַרצאַרבעטער, באַשעפטיקטע אין מאָשטשיץ, דערנאָך אַנדערע גרופן פון די פירמעס: אָסטבאַן, מאַדריטש און אַנד. דער רוצח אַמאָן געט האָט אַליין אַכטונג געגעבן, אַז די מענטשן זאָלן זיך אויסשטעלן לויט די אַרבעטס־וואַרשטאַטן מיט אַ שילד פון יעדער פירמע באַזונדער, צו פינף, פיר און דריי אין אַ ריי. יאָ, דער דייטש האָט ליב אָרדענונג. אפילו דאָס שיקן צום טויט דאַרף צוגיין מיט אַ סדר, לויט אַ פלאַן און סיסטעם. פאַר געט׳ן האָבן אין מיליטעריישער אָרדענונג פאַרבייַ־מאַרשירט די גרופן אַרבעטנדיקע, אַרויסגעשטעלט די ברוסטקאַסטנס, כדי באַווייזן פאַרן תליין זייער אַרבעטס־פעאיקייט און גוטע פיזישע קאַנדיציע. עס איז פאַר־געקומען די סעלעקציע. עס איז ענוג געווען אַ ריר מיטן פינגער, אַ סעקונדע האָט אַנטשידן צי די פערזאָן דאַרף בלייבן לעבן, צי גיין אין טראַנספאָרט וואָס האָט דאָסמאָל געדאַרפט אַוועקגעפירט ווערן קיין אוישוויץ. איצט איז קלאָר געוואָרן, פאַרוואָס מען האָט די אַרבעטנדיקע יאָ דערלויבט מיטנעמען מיט זיך זייערע קינ־דער. ווייל אַלע אַרבעטנדיקע, וועלכע האָבן געהאַט מיט זיך קינדער, האָט מען איבערגעוואָרפן אין דער צווייטער גרופע — נישט אַרבעטנדיקע. וועז די אַרבעטנ־דיקע האָבן זיך געכאַפט וואָס דאָס מיינט, האָבן אַ טייל פון זיי זיך באַמיט צו באַהאַלטן זייערע קינדער אין פלעצאַקעס, טשעמאָדאַנען, פעקלעך. אויף פאַרשידענע אופנים האָט מען זיי געוואָלט דורכשמוגלען.

די סעלעקציע האָט געדויערט אַ גאַנצן דאָנערשטיק. פון די אַרבעטנדיקע האָט געט אויסגעקליבן 300 געזונטע, גוט־געבויטע יונגע מענטשן — 200 מענער, 100 פרויען, פאַר דער „זויבערונס־קאָלאָנע", צו אַרבעטן אינעם ליקווידירטן געטאָ ביי אַ 3.000 יידן האָט געט אָפגעזונדערט אויף אַוועקצושיקן אינעם אַרבעטס־ און טויטנלאַגער פלאַשאָוו. די איבעריקע — אין אַ צאָל פון בערך 8.000, זענען באַ־שטימט געוואָרן פאַר די קרעמאַטאָריומס אין אוישוויץ.

ווידער האָט מען טויזנטער יידן געטריבן צו דער טאָרנער באַן־סטאַציע. אַ גאַנצן טאָג האָט מען געפירט די טראַנספאָרטן מיט אויטאָס, און די בייטשן און ביקסן־קאָלבעס האָבן זיך אומאויפהערלעך אַראָפגעלאָזט אויף די קעפ פון די אומגליקלעכע. דער בלוטדורשטיקער גערט האָט זיך איצט געפילט אין זיין ראָל, אין זיין סטיכיע. געהאָלפן אים האָבן די שיכורע ס.ס.־לייט, די שוואַרצע אוקראַינער און די לעטישע פאַשיסטן. וועגן געטס פאַרווילדערונג וועט דערציילט אַזאַ פאַל: אויפֿן פלאַץ וואָלנאָשטשי איז צו אים צוגעגאַנגען דע כלה פונעם קירזשנער באַטיסט, איינער פון די „גליקליכע״ וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן אין דער „זויבערונגס־קאָלאָנע״, און געבעטן דערלויבן איר בלייבן מיטן חתן. געט האָט אָפגעזאָגט. ווען זי האָט איר ביטע איבערחזרט נאָכאַמאָל, האָט זי אָנשטאָט אַן ענטפער באַקומען אַ קויל אין קאָפ פון הינטן.

דער עדות מענדעל באָלזאָם, אַ שניידער, וועלכער איז געשטאַנען צווישן דער גרופּע שניידער בעתן אַדורכפירן די סעלעקציע דורך געטן אין טאָרנער גטא, האָט אויפן פּראָצעס קעגן דעם דאָזיקן מענטשן־מערדער אין קראָקע, פאַרגעקומען אין סעפּטעמבער 1946, דערציילט פאַרן געריכט:

„כ׳בין געשטאַנען ביי די שניידער אין דער ערשטער ריי. געט איז צוגעקומען און געפרעגט זיך צי איך בין אַ פאַרמלחמהדיקער שניידער. איך ענטפער: יאָ! זאָגט געט: גוט! לעבן מיר איז געשטאַנען מיין חבר שפילער. געט האָט אים געפרעגט דאָס אייגענע, נאָר ער איז געווען פיל ייִנגער. ער האָט אים געזומען פאַרן האָנט, צוגעפירט צום פלויט און אויסגעשאָסן. שפילער האָט זיך איבער־געשראָקן, אומגעפאַלן, נאָר אים איז גאָרנישט געשען. געט האָט געלאָכט צו זיינע קאָלעגן און אַוועקגעגאַנגען. דערנאָך האָב איך געזען, ווי געט האָט באַפוילן אַ פרוי צו גיין פאַראויס. זי האָט נישט געוואוסט וואו צו גיין, האָט ער אַרויסגעציגן דעם פיסטאָלעט און זי דערשאָסן אויפן אָרט״.

דערווייל האָבן די דייטשן און לעטן פאַרענדיקט די פאַרניכטונגס־אַרבעט אין געטאָ טאָרנע. מיט שפיר־הינט זענען זיי אַרומגעלאָפן איבער די געטאָ־געסלעך און געזוכט בונקערס און באַהעלטענישן. אין די רוצחישע הענט זענען אַריינגעפאַלן הונדערטער יידן פון די באַהעלטנישן, און אויב זיי זענען נישט דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, האָט מען זיי גלייך געטריבן אויף דער באַן־סטאַציע. די וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די קאָנאַלן, האָבן זיך אַליין פאַרראָטן. נישט קאָנענדיק פאַר־טראָגן דעם געשטאָנק און די פאַרסמטע לופט, האָבן זיי געפרעגט פאַרבייגייער צי עס איז שוין נאָך דער אויסזידלונג. זיי האָבן נישט געוואוסט, אַז עס לויערן אויף זיי דייטשע זעלנער. מען האָט די מיינסטע אַרויסגעשלעפט פון די קאָנאַלן, פיל פון זיי האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט, די איבעריקע — אַריינגעשטופט אין די וואָגאָנען פאַר בהמות אויפן לעצטן וועג קיין אוישוויץ. הונדערטער טויטע זענען איצט געלעגן אין טאָרנער גטאָ. ווידער איז בלוט געוואָרן טייכנווייז.

אַן ערך 8.000 מענטשן, באַשטימטע פאַר די אוישוויצער גאָזאויוונס, האָט מען געיאָגט אויף דער באַן־סטאַציע. עס זענען שוין דאָרט געשטאַנען גרייט די פראָכט־וואָגאָנען, וואו מען האָט אַריינגעשטופט צו 170 מענטשן, בעת פלאַץ איז נאָר געווען פאַר 40. נאָך אויף דער סטאַציע גופא זענען געפאַלן מענטשן, צוגעפּגעדרענגטע,

געשלאָגענע, געשטיקט זיך אין די ענגע אויסגעקאַלכטע וואַגאָנעס. אויפן אויבנ־דערמאָנטן פראָצעס קעגן געט'ן האָט פעסטגעשטעלט ד"ר הענריק פאַבער, אַז דער דאָזיקער צוג וואָס האָט געפירט אַן ערך 8.000 יידן, און איז אויפן וועג פאַרגרעסערט געוואָרן מיט אַ נאָך 2.000 יידן פון באָכניער געטאָ, איז אָנגעקומען קיין אוישוויץ מיט מערער טויטע ווי לעבעדיקע. דער עדות, אַ דאָקטאָר אין אוישוויץ, האָט געדאַרפט אָפּנעמען דעם טראַנספּאָרט. דערזעענדיק די גרויסע צאָל טויטע וואָס זענען אַרויסגעפאַלן פון די וואַגאָנען, האָט ער אַ מאָל געגעבן מיט דער האַנט און אָוועק. לויט די דערקלערונגען פון ד"ר פאַבער, האָט פון דעם טראַנספּאָרט זיך אָפּגעראַטעוועט איין מענטש, אַ געוויסער ווילהעלם שטערן, וועלכער איז אויפן וועג געשפרונגען פון וואַגאָן דורכן פענסטער.

אין באַזונדערע וואַגאָנעס האָט מען אויפגעלאָדנט די, וועלכע האָבן געדאַרפט אָפּגעשיקט ווערן אין פלאַשאָווער לאָגער. מיט זיי איז מען זיך אויף אַזויפיל „מילדער" באַגאַנגען, וואָס אין יעדן וואַגאָן זענען אַריינגעשטופט געוואָרן בלויז 95 מאָן. די איבעריקע, וואָס די וואַגאָנעס האָבן זיי נישט געקאָנט אויפנעמען, זענען אַ גאַנצע נאַכט פאַרבליבן אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ. ערשט פרייטיק אינ־דערפרי האָט מען זיי אַלע אָפּגעפירט אויף דער באַן־סטאַנציע. מען האָט זיי נישט דערלויבט מיטנעמען מיט זיך זייערע קינדער. נאָך בעת דער סעלעקציע, האָט געט אַרויסגענומען פון דער רייַ אַלע אַרבעטנדיקע וואָס האָבן געהאַט ביי זיך קינדער. די פאַרצווייפלטע מאַמעס, די אומגליקלעכע טאַטעס, האָבן זיך באַמיט אויסצובאַהאַלטן זייערע עופהלעך אין די פעק, רוקזעק, טשעמאָדאַנעס — ווער האָט דען געוואָלט זיך שיידן מיטן טייערסטן? דאָס קליינוואַרג האָט אינסטיקטיוו געש־פירט די דראָענדיקע געפאָר. צונויפגעדרענגט אין אַ רוקזאַק צי אַ טשעמאָדאַן, איז אַזאַ קינד גלעזגן שטיל, נישט געווייניט צי געקרעכצט, כדי נישט צו פאַרראַטן זיך פאַרן דייטשן רוצח. טאַטעס און מאַמעס, וועלכע האָבן מיט אויסבאַהאַלטענע קינדער זיך געפונען אין וואַגאָן, האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט: ענדלעך איז די געפאָר אַריבער. זיי האָבן נישט געוואוסט, אַז לויט געט'ס באַפעל האָבן דעם טאָג געדאַרפט אומקומען אַלע יידישע קינדער פון טאַרנער געטאָ. אויפן וואָקזאַל האָבן זיך אָפּגעשפּילט דערשיטערנדיקע סצענעס. די קליינע צאָל לעבנגעבליבענע עדות פון יענע טראָגישע געשעענישן, די וואָס האָבן דורכגעמאַכט דעם גהינום־וועג קיין פלאַשאָוו, האָבן פאַרן העכסטן נאַציאָנאַלן טריבונאַל אין קראָקע געשילדערט די דאָזיקע געשענישן אויפן פראָצעס קעגן מענטשן־רוצח אַמאָן געט.

דער עדות מענדל באַלזאַם, אַלס באַשטימטער צום טראַנספּאָרט קיין פלאַשאָוו, האָט אין דער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק געוואָרט אויפן פלאַץ וואָל־נאָשטשי. ערשט פרייטיק אינדערפרי האָט ער מיט זיין גרופּע זיך געפונען אויפן באַנהאָף. צוו. אַנד. האָט דער עדות דערקלערט: „וועו אַלע זענען שוין געווען אויפגעלאָדנט, איז געט צוגעקומען צו יעדן וואַגאָן און געמאָלדן, אַז אויב עס וועט זיך געפינען אַ קינד אין וועלכן עס איז וואַגאָן, וועלן אַלע פון דעם וואַגאָן דערשאָסן ווערן. עס איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע בהלה, און מען האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן די קינדער. דער אָרדענונגס־מאָן צימערמאָן*) איז אַריינגעגאַנגען

אין די וואַגאָנעס און אַרויסבאַקומען פון דאָרט אַ 40 קינדער מיט זייערע עלטערן. די אַלע קינדער זענען דורך דער געסטאַפּאָ אַוועקגעפירט געוואָרן מיט אויטאָס״.

נישט אַלע מוטערס האָבן זיך געוואָלט שיידן מיט זייערע קינדער. אייגנוויליק האָבן זיי צוזאַמען מיט די קינדער פאַרלאָזט די וואַגאָנעס און זענען אויפגעלאָדנט געוואָרן אויף די אויטאָס. וואָס איז געוואָרן מיט די דאָזיקע מאַמעס און קינדער? וואו זענען אַווטע די אויטאָס?

וועגן דעם דערוויסן מיר זיך פון די עדות־דערקלערונגען אויפן אויבנדערמאָנטן פראָצעס מצד לעאָן לעזער (איצט אין ישראל). זיין „גליק״ איז געווען, וואָס ער איז באַשטימט געוואָרן צו דער „זויבערונגס־קאָלאָנע״ און דערפאַר איז ער מיט זיין גרופע איבערגעבליבן אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ. אין זיינע דערקלערונגען האָט דער עדות געשילדערט אַן אויפטרייסלענדיק בילד פון דער בלוטיקער עקזע־קוציע וואָס דער רוצח געט האָט אייגנהענטיק אַדורכגעפירט איבער די אומגליק־לעכע קינדער און עלטערן, אַרויסגעצויגענע פון באַן־טראַנספאָרט. די גאַנצע גרופּע, וואָס איז געווען באַשטימט אויפצורוימען דאָס געטא נאָך דער לעצטער אויס־זידלונג, איז אָפּגעשלאָסן געוואָרן אין א באראק פון דער סטאַליעריי, וואָס האָט זיך געפונען אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ, אַנטקעגן אַ שמאל געסעלע אין געטא, וואָס האָט פאַרייניקט דעם אויטאָבוסן־פּלאַץ (מאַגדעבורגער פלאַץ) מיט דער שפּיטאָל־גאַס, לעבנס קאַצנערס הויז. אַזוי ווי די פענסטער פון באראק זענען אַרויסגעגאַנגען אויף דעם געסל, האָט דער עדות געהאָט אַ מעגלעכקייט געוואָר צו אָבסערווירן אַלץ וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין טאָרנע, צומאָרגנס נאָך דער ליקווידאַציע פון געטא:

„אַלע זענען אַרויס פון געטא — דערציילט לעאָן לעזער — די אַנדערע, אויס־געקליבענע דורך געטן, זענען פאַרבליבן אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ. געט איז געפאָרן צוהיטן דאָס אויפלאָדן די יידן אין די וואַגאָנעס, אַרויסגעגעבן אַ פאַר־אַרדענונג, און מיר זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרן אינעם באראק פון דער סטאַליעריי. וועג געט האָט זיך אומגעקערט אין געטא, האָב איך באַמערקט, אַז צו אים איז צוגעגאַנגען אַ יינגל און אים עפּעס געזאָגט. געט איז גלייך אייל־געשטיגן אין אויטא און אַרויסגעפאָרן. אין אַ האַלבע שעה אַרום איז געקומען צו פאָרן אַ געדעקטער לאַסט־אויטא, נאָך אים — געטס פּריוואַט־אויטא. כ׳האָב געזען, ווי פון צווייטן אויטא זענען צומערשט אויסגעשטיגן אַ מאַן, אַ פרוי און צוויי קינדער. אַנטקעגן דעם פענסטער ביי וועלכן איך בין געשטאַנען אין באראק, איז געווען אַ קליין געשלאָסן געסל. ער האָט זיי געהייסן אַריינגיין אינעם געסל און מיט אַ סעריע קוילן אַלע פיר דערשאָסן. ער האָט ווידער באַפוילן פיר מענטשן אַראָפּגיין פון אויטא, ווידער א פרוי מיט קינדער, געהייסן זיי אַרויפגיין אויף די פּריערדיקע קרבנות און געשאָסן צו זיי. אַזוי זענען כסדר אַראָפּגעגאַנגען פון אויטא צו פיר קרבנות, עטלעכע פערציק צי עטלעכע פופציק פערזאָן, און געט אַליין האָט זיי אַלעמען דערשאָסן. אַ טייל קרבנות האָבן נאָך געלעבט, אויפגעהויבן העגט, פיס. ער האָט זיך אַזוי פאַרמאַטערט, אַז ר׳האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל און אָפּגעוויש דעם שווייס פון שטערן, דערנאָך זיך געהייסן דערלאַנגען אַ שיסל וואָסער און געוואָשן די העגט. ער איז געווען אין געזעלשאַפט פון נאָך אַ געס־

טאַפּאַ־מאַן. די וואָס האָבן נאָך געלעבט, האָבן די געסטאַפּאַ־לייט אויסגעענדיקט. דאָס איז געשען פרייטיק. מען האָט געדאַרפט פונאַנדערנעמען אַלע וואַרשטאַטן. געט האָט פון אונדזער קאָלאָנע אַרויסגענומען אַלע שלאָסער. ער האָט אויך מיך אַרויסגערופן און געגעבן אַ באַפעל אין משך פון צוויי שעה צו דעמאָנטירן אַ גאַנצע שלאָסעריי. געט גופא האָט געווארט, ביז מען וועט אויפלאָדן אַלע אויטאָס צו דעמזעלבן צוג מיט וועלכן די יידן האָבן געדאַרפט פאָרן קיין פלאַשאָוו. ער האָט זיך שטאַרק געאיילט, ווייל ער האָט געוואָלט פאָרן קיין קראָקע. מיר האָבן אַלץ אויפגעלאָדנט מיט די מענטשן, און וען אַלץ איז שוין געווען גרייט אַפּצופאָרן צו דער באַן, ערשט דעמאָלט האָט געט פאַרלאָזט טאַרנע".

דערזעלבער לעאָן לעזער, אַפּגעבנדיק זיינע דערקלערונגען פאַר דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין קראָקע, האָט נאָך דערציילט, אַז צווישן די קרבנות האָט ער דערקענט זיין באַקאַנטן דוד מעסינגער, אַ גאָלדשמיד פון טאַרנע, 33 יאָר אַלט, מיט זיין פרוי און קינד. אַלע פון דער „אויפרוימונגס־קאָלאָנע" האָבן דערנאָך געמוזט צונויפזאַמלען די טויטע קערפער, אויפלאָדן זיי אויף וועגענער און געסטאַפּאַ־לייט האָבן געהיטן, אַז מען זאָל די מתים דורכנישטערן אַלע קעשענעס און די געפונענע זאַכן צוגענומען. בעסערע מלבושים האָבן זיי אפילו געהייסן אַראָפּציען פון די טויטע".

צום דאָזיקן בלוטיקן ספּעקטאַקל האָט זיך אויך צוגעקוקט פרוי ערנא לאַנדאו, וועלכע האָט אין ערשטן טאָג פון דער אויסזידלונג, דאָנערשטיק, זיך געפונען אויפן מאַגדעבורגער פלאַץ, צווישן דער גרופּע וואָס איז געווען באַשטימט אָפּגעשיקט צו ווערן קיין אוישוויץ. איר איז געלונגען אומבאַמערקט אַרויסצורוקן זיך פון דער דאָזיקער גרופּע און באַהאַלטן זיך אין אַ בונקער וואָס האָט זיך געפונען אין דעם שוין דערמאָנטן קליינעם געסל. „דאָס איז געווען אַ קליין הייזל, — דערקלערט פרוי לאַנדאו אין איר עדות־זאָגן אויפן פּראָצעס קעגן אַמאָן געט, — אין וועלכן עס האָט זיך געפונען אַ ביידעמל וואו מיר איז געלונגען זיך צו באַהאַלטן. כ׳האָב אַרויסגענומען אַ דאַכלקע, כדי צו האָבן אַ פענסטערל, נישט פאַרשטעלענדיק זיך, אָן אין דעם געסל וועט עפעס וואָס פאַרקומען. אָזוי בין איך איבערגעזעסן אויף דעם ביידעמל אַ גאַנצן דאָנערשטיק בייטאָג און ביינאַכט. צומאַרגנס, פרייטיק, איז דער מאַגדעבורגער פלאַץ געוואָרן אינגאַנצן אָפּגעליידיקט, עס איז דאָרט שטיל געוואָרן. פלוצום האָב איך דערהערט אַ געריש פון אויטאָס. כ׳האָב זיך איבערגעשראָקן, ווייל די אויטאָס זענען פאַרפאָרן פאַרן הויז וואו איך בין געווען באַהאַלטן. איך כאַפּ אַ קוק, אין אויטאָ זיצן די מיר באַקאַנטע דייטשן — בלאַכע, גרונאָוו און געט, געווען אויך דאָרט אילקע און קאַסטאָריוס. איך הער: לאָז! הערן אָוס! פון לאַסט־אויטאָ זענען אַרויס עטלעכע פערזאָן. געט האָט זיי אָפּגעפירט, איינעם דערשאָסן, דערנאָך געהייסן דעם צווייטן אַוועקשטעלן זיך אויפן טויטן און ווידער געשאָסן. ער אַליין האָט געשאָסן, שטייענדיק לעבן זיין קרבן. צווישן אַנדערע איז דאָרט געווען אַ זעקסיאָריק יינגעלע. עס האָט זיך דערשראָקן און אַנטלאָפן. געט האָט אים גערופן: קאָם, קאָם, האָב קיין אַנגסט! דאָס קינד האָט אַרויסגענומען פון קעשענע אַ שפּיגעלע און אַנדערע קלייניקייטן. געט האָט מיט אַ שמייכל געזאָגט אין איין האָנט דאָס קינדס זאַכן, און מיט דער צווייטער — דערשאָסן

דאָס יינגעלע. געווען דאָרט די פרוי וויים מיט איר 6־יאָריק און 8־יאָריק מיידעלעך, ער האָט זיי אַלעמען דערשאָסן. וועג ער איז אַרויסגעגאַנגען, האָט מען אים געברענגט אַ שיסל וואַסער, ער האָט אָפגעוואַשן די הענט, און דאָס איבעריקע האָבן שוין פֿאַר־ענדיקט זיינע חברים״.

אין דעם דאָזיקן געסל האָט אַמאָן געט דערשאָסן אייגנהענטיק 54 פערזאָן, דער עיקר פרויען און קינדער, — שטעלט פעסט פרוי לאָנדאו, וועלכע האָט פון איר באַהעלטעניש אויך געזען, ווי געט האָט אויפן גאַס דערשאָסן די פרוי פון יחזקאל קלאַפהאָלץ.

אַזוי האָט דער בלוטיקער הענקער אַמאָן געט זיך געזעגנט מיטן טאָרנער געטאָ. די דאָזיקע חיה אין אַ מענטשלעך געשטאַלט, פֿאַראורטיילט צום טויט דורכן פוילישן העכסטן נאַציאָנאַלן טריבונאַל דעם 5־טן סעפּטעמבער 1946 יאָר, האָט נאָך געבעטן באַגנעדיקונג ביים פּרעזידענט פון פוילן. באַגנעדיקונג האָט געבעטן אַ פֿאַרברעכער, וועמען דער פּראָקוראָר פון העכסטן געריכט, מיעטשיסלאַוו שעווירסקי, האָט אין זיין שלוס־רעדע אינעם פּראָצעס קעגן אַמאָן געט, באַצייכנט אַלס מענטש, וועמענס געשטאַלט איז נאָך ביי זיין לעבן אויסגעוואַקסן צו אַ לעגענדע, ווי אַ פּערקערפֿערונג פון שלעכטס און רשעות, בעסטיאַליטעט און דאָפּינירטקייט, ווי אַ היינטצייטיקע פֿאַרקערפֿערונג פונעם ביבלישן טייוול, אַן אינדיווידואום אָן שום מאָראַלישע העמונגען, וועלכער האָט נישט אונטערשיידט פון גוטס און שלעכטס, נישט געקענט דאָס געפיל פון רחמנות, וויל אים האָט געפעלט אַ וועלכעס עס איז געפיל פון חסד.

דער פּרעזידענט פון נאַציאָנאַלן לאַנד־ראַט אין פוילן — דעמאָלטיקע העכסטע אינסטאַנץ — האָט נישט געגאָסן פון זיין אַמנעסטיע־רעכט און דעם 13־טן סעפּ־טעמבער 1946 יאָר איז דער מענטשן־מערדער אַמאָן געט אַגעגאַנגען אויף דער תליה.

איז די טויטשטראָף אַ געוונדיקע סאַטיספאַקציע פאַר די פאַרברעכנס וועלכע עס איז באַגאַנגען אַמאָן געט? מיר וועלן זיך דערלויבן אויף דעם אָרט איבער־צוחזרן די ווערטער פונעם פּראָקוראָר פונעם העכסטן טריבונאַל, ד״ר טאַדעאוש ציפּריאַן, אַרויסגעזאָגטע צום סוף פון פּראָצעס קעגן אַמאָן געט. דער פּראָקוראָר האָט דערקלערט צוו. אַנד.:

„דער באַשולדיקטער קאָן פאַר די דאָזיקע מעשים באַצאָלן נאָר מיטן לעבן, דאָס הייסט מיט אַלץ וואָס ער פאַרמאָגט״. לאָמיר אויך איבערחזרן די ווערטער פון דעמזעלבן פּראָקוראָר, וואָס כאַראַקטעריזירן אַמאָן געטס מערדערייען קעגן דער מענטשהייט, וואָס האָבן זיך געצויגן פון יענער הענטשקע וועלכע ער האָט אַראָפּגענומען פון זיין האַנט נאָכן דערשיסן פופציק מענטשן אינעם שמאָלן גאַסל פון טאָרנער גאַסל, דורכן פאַרמעסטן זיך אויף אַ קינד וואָס איז ביי אַלע פעלקער אויף דער וועלט אָן אומבאַרירלעכע הייליקייט, ביז דער מאַסן־עקסטערמינאַציע ביזן מענטשן־מאָרד. דאָס דאָזיקע פאַרברעכן קעגן דער מענטשהייט, — האָט אונטערגעשטראָכן דער פּראָקוראָר ד״ר ציפּריאַן, — איז אָן אויסדרוק נישט נאָר פונעם אינערלעכן דראַנג פון באַשולדיקטן. עס איז אַ שפּראָצונג פונעם גייסט וואָס האָט באַהערשט דאָס פאָלק וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם באַשולדיקטן, אַ פאָלק וואָס

וועט פאַר די דאָזיקע פאַרברעכנס מוזן איצט ליידן, אויב די געשיכטלעכע נעמעזיס וועט זיין א יושרדיקע. דער נירנבערגער פראָצעס האָט אַנטפלעקט די גאַנצע מאַראַלישע צעפוילטקייט אינעם דייטשן פאָלק, אַנטפלעקט דאָס פעלן פון וועלכע עס איז העמונגען, נאָר די שטרעבונג צו געניסן, צו מאַכט, איבער די טויטע קערפער פון מענטשן און פעלקער. די געשיכטע וועט אָפאָל צונויפשטעלן די אַלע פראָצעסן און שאָפן זייער סינטעז און געבן אונדז אַ בילד פון געפאַלנקייט פון אַ גרויס פאָלק אָפאָל, אַ פאָלק וואָס איז געפאַלן טיף, אַזוי טיף, אַז ס׳וועט אים נישט לייכט זיין דערפון זיך אויפצוהויבן, אויב עס וועט בכלל וועלן זיך אויפהויבן פון דער דאָזיקער געפאַלנקייט״.

אַ טאָג פאַרן אַרויסטראָגן דעם אורטייל איבער אָמאָן גענט, האָט יאַניגאַ וויעזשבאָווסקאַ געשריבן אין דער וואַרשעווער טאָג־צייטונג „גלאָס לודו״ (4.9.46 נומ׳ 243), אַז „אָמאָן גענט וועט היינט געמשפּט פאַרן טויט־אַנגסט פון די וואָס האָבן געגוסט אין פיין, פאַר יעדן פינגער־קראַמף פון די וואָס האָבן געקראַצט די ערד אינעם לעצטן ספאַזם, פאַר די פאַרשטאַרטע אין שרעק הערצער פון מאָמעס, פאַר דעם פחד פון טאָטעס, פאַר דער שאָנד פון זייערע טעכטער, פאַר יעדן טראָפן שווייס וואָס איז גערונען פון די פאַרמאַטערטע גופים פון די וואָס האָבן גענאָן איבערמענטשלעכע אַרבעט, פאַרן נישט אויסגעלעבטן לעבן פון יעדעס קינד וואָס איז געפאַלן פון זיין האַנט״, — אַז „צוזאַמען מיט אים וועט פאַרמשפּט דער סיסטעם וואָס צוליב צופרידנשטעלן די אומגעצוימטע גאווה פון איין ראַסע, האָט ער אָפגעווישט פון דער ערד־אויבערפלאַך גאַנצע פעלקער און פאַרוואַנדלט מענטשן אין בעסטיעס. און צוזאַמען מיט אים וועט געמשפּט יעטוועדער פאַרברעכערישער געדאַנק, וואָס באַוואָפנט בלינדע הענט מיט געוואָר צי מיט אַ שטיין און פאַרזייט אין די פינסטערע, אומבאַוואוסטזיניקע מוחות כלערליי שנאה״.

18

די ליקווידאַציע פון געטאָ איז נאָך נישט געווען קיין פולקאָמע. עס זענען נאָך געווען קראַנקע אין יידישן שפּיטאָל. מיט זיי האָט די געסטאַפּאָ־דורכגעפירט אַ בלוטיקן חשבון. אַלע שווער קראַנקע האָבן די געסטאַפּאָ־לייט דערשאָסן. קיין לייכט־קראַנקע זענען אין שפּיטאָל נישט געווען. און צו פאַרענדיקן דעם בלוטיקן ספּעקטאַקל, האָבן די דייטשע בעסטיעס צונויפגעטריבן אויף דער וויידאָק־גאָס אַ 450 יידן, וואָס זענען געכאַפּט געוואָרן אין פאַרשידענע באַהעלטענישן, אַלע אויס־געשאָסן און דערנאָך פאַרברענט זיי אויף אַ שייטערהויפן.

געבליבן ביים לעבן זענען דערווייל 300 יידן, באַשטימטע צו דער „אויפרוימונגס־קאָלאָנע״, וועמענס אויפגאָבע עס איז געווען אָפצורייניקן דאָס געטאָ, פאַרווישן די שפּורן פון די פאַרברעכערס, צונויפזאַמלען פאר די דייטשן די פאַרבליבענע יידישע זאַכן — „יודענגוט״. די פון דער קאָלאָנע האָבן געוואוינט אין צוויי הייזער אויפן פּלאַץ וואָלנאָשטשי — אויף שפּיטאָלנע 13 און 14. די דאָזיקע צוויי הייזער זענען איצט געווען אַן אָפּגעשלאָסענער שטח, דער לעצטער „יידישער קוואַרטאָל״ אין

טאָרנע. וועו די אַרבעטער פון דער „אויפרוימונגס־קאָלאָנע״ האָבן 5 פּאַרנאַכט זיך אומגעקערט פון דער אַרבעט, האָבן אוקראַיניש וועכטער זיי אָפּגעשלאָסן אין די הייזער, היטנדיק, אַז קיין איינער פון די לעצטע יידישע אַרעסטירטע, זאָל נישט אַנטלויפן.

ביסלעכווייז איז געוואַקסן די לעצטע צאָל יידן אין טאָרנעֿר געטאָ. עטלעכע טעג נאָך דער לעצטער אַקציע, זענען פון די בונקערס אַרויס ביי אַ 500 יידן. זיי האָבן זיך איצט געפונען אין אַ שוועֿרער סיטואַציע, ווייל די דייטשן האָבן איצט געהאַט אַ געוויע עוויידענץ פון דער צאָל אַרעסטאַנטן וואָס האָבן זיך געפונען אין די צוויי הייזער אויף שפּיטאָלנע־גאַס. די וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון די בונקערס, האָבן זיך נישט געפּ־נען אויף די רשימות פון די אַנגעהעריקע צו דער „אויפרוימונגס־קאָלאָנע״. דאָס זענען געווען אומלעגאַלע געטאָ־אייִנוואוינער, וועלכע זענען אין דער צווייטער העלפט סעפּטעמבער 1943 יאָר אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין שעבניע. זיי זענען אָבער אַהין נישט געקומען, ווייל נאָך אויפן וועג, אין אַ וואַלד, זענען זיי דערשאָסן געוואָרן.

דער פּריער דערמאָנטער לאָגן לעזער, דערציילט וועגן די לעצטע גוואַלד־טאַטן פון די דייטשע רוצחים אינעם אויסגעלייִדיקטן געטאָ:

„איצט, נאָך דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע, איז איבערגעבליבן בלויז אונדזער ליקווידיר־גרופּע און עטלעכע מענטשן פון יודענראַט (פּאָלקמאַן, לערהאופט, עטלעכע באַאַמטע און אָרדענונגס־מענער). ערשט איצט האָבן די דייטשן זיך געגומען אויפ־צוזוכן בונקערס און כּמעט יעדן טאָג האָבן זיי אַנטדעקט אַזאַ באַהעלטעניש. די מענטשן זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן און אויפן אָרט דערשאָסן. די דייטשן האָבן זיי געהייסן זיך אויסלייגן אין אַ ריי, געשאָסן, דערנאָך אויף די טויטע קערפּער געהייסן זיך אָוועקלייגן אַנדערע, בעת די איבעריקע וואָס האָבן געווואָרט אויף זייער ריי האָבן געמוזט שטיין און זיך צו אַלעמען צוקוקן. געווען דאָרט פּרויען און קינדער, יונגע און אַלטע, שוצלאָזע לגבי די באַוואָפנטע ביז די ציין געטאַפּאַ־לייט מיט דרעסירטע הינט. אַזעלכע אַקציעס זענען אָפט פאָרוואַנדלט געוואָרן אין מוסטער־לעקציעס פאָר דער אונטערוואָקסנדיקער דייטשער יוגנט, און די געטאַפּאַ פלעגט עס אויסנוצן פאָר אירע דערציאונגס־אויפגאָבן. אַזוי האָט בלאַכע געלערנט זיינע צוויי זין — אייִנער פון 10 יאָר און אייִנער פון 13 יאָר, וועו ער האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גרופּע יידן וואָס זענען אַנטדעקט געוואָרן אין אַ בונקער — שיסן צום ציל אין די דאָזיקע מענטשן. דער טאַטע איז געשטאַנען דערלעבן און מיט אַ שמייכל געקוקט ווי זיין זון שיסט, און די געטאַפּאַ־לייט האָבן געשאָקלט מיט די קעפּ מיט אָנערקענונג און צופּרידנקייט״.

אַזוי איז טאָרנע אין דער העלפט סעפּטעמבער 1943 יאָר פאַרבליבן בלויז מיט אַ הייפל, אָפּגעשלאָסענע אין די צוויי הייזער, יידן — וואָס האָבן געריניקט און געברענגט אין אָרדענונג דאָס געטאָ. די אָפּגעשטאָרבענע ליידיקע גאָסן האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה מיט זייער פּוסטקייט.

סוף נאָוועמבער 1943 יאָר האָט מען 150 מענטשן פון דער „אויפרוימונגס־קאָלאָנע״ אַרויסגעשיקט קיין שעבניע. זיי זענען שוין נישט געווען נויטיק, ווייל עס האָט זיך געענדיקט די אַרבעט אין געטאָ. מען האָט שוין געהאַט אויפגערוימט

די טויטע, אַוועקגעפירט אין די דייטשע מאַגאַזינען דאָס צוגעשריבענע יידישע פאַרמעגן.

19

די פאַרבליבענע, לעצטע גרופּע יידן אין אַ צאָל פון 150 מאַן, איז געזעסן אין די צוויי הייזער און מיט פּחד געוואַרט איר גורל. מען האָט אָנגעהויבן פלאַנירן צו אַנטלויפן. זיי האָט גוט געהיטן בלאַכער און קעסלער, בפרט נאָך, אַז די יידן גופא האָבן געהיטן איינער דעם צווייטן, וויל זיי האָבן געוואוסט, אַז אין פאַל ווען עס וועט אַנטלויפן איינער, האָט געדראָט אַלעמען דערשאָסן צו וועלן. קיין איינעם פון דער דאָזיקער גרופּע איז נישט דערלויבט געווען צו האַלטן ביי זיך ווערטזאַכן, אפילו חתונה־רינגלעך האָבן זיי געמוזט אַוועקגעבן די דייטשן.

אין דער צייט האָבן די געסטאַפּאָ־מערדער אויף אַ גרויזאַמען אופן פאַרענדיקט מיט די מיטגלידער פון יודענראַט, וועלכע האָבן זיי אַזוי געטריי געדינט די גאַנצע צייט. יוסף פאַסט מיט זיין פרוי זענען צומערשט צעשלאָגן געוואָרן, און דערנאָך האָט מען זיי דערשאָסן. לערהאופט, דער וויצע־פרעזעס פון יודענראַט, וועלכער האָט זיך אַממיינסטן געלאָזט שפּירן די יידן אין געטאָ, איז דערשאָסן געוואָרן אין אוישוויץ, האָרט פאַרן פאַרענדיקן די מלחמה.

ווען דאָס געטאָ איז אָפּגעריניקט געוואָרן, וועט אין די דייטשע מאַגאַזינען האָט מען צונויפגעפירט דאָס צוגעגזלטע יידישע האָב־און גוטס, איז אויך די דאָזיקע לעצטע גרופּע ליקווידירט געוואָרן דורך די הענקער אָש און בלאַכע. צום סאָמע סוף איז נאָך פאַרבליבן אַ קליין הייפל יידן אינעם געוועזענעם טאָרנער געטאָ, וועלכע זענען דעם 9־טן פעברואַר 1944 יאָר אַרויסגעפירט געוואָרן קיין פלאַשאוו.

אין פעברואַר 1944 יאָר איז טאָרנע געוואָרן „יודענריין".

דאָס יידישע טאָרנע האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. 40.000 יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין טאָרנע צום אָנהויב פון דער מלחמה, זענען אומגעקומען על קדוש השם.

דבורה אברמוביץ־הורוויץ

די וועלט האט געזען און געשוויגן*)

(בלעטער פון געטאָ טאָרנע)

אַלס אַ הקדמה וויל איך זאָגן, אַז דאָטעס, ציפערן, געדענק איך כמעט נישט. אָדער גאָר זעלטן. עס איז אויסגעמעקט געוואָרן אין מיין זכרון צייט אונטערשיידן לויטן קאָלענדאַר. איך געדענק נאָר די צייט — האָרבסט אָדער זומער. די מידקייט פונעם טאָג אָדער די טונקלקייט פון דער נאַכט. נאָר אַזוי זענען מיר די בילדער געבליבן, בילדער פון בלוט, פון תליות, פון אונטערגאַנג.

אָבער איין דאָטע געדענק איך גוט: דעם ערשטן סעפטעמבער 1939. אָט די דאָטע וועלכע איז געווען דער סאָמע אָנהויב און דער סוף. דאָ האָט זיך דאָס לעבן אָפגעשטעלט. זיך אָפגעזעגנט און אַוועקגעגאַנגען.

אַ נאַכט דערפריער: מיר זענען געשטאַנען פאָר אונדזער הויז — די שטאָט טאָרנע טונקעל, אויסגעשטאָרבן. נישט ווייט פון אונדז, אינעם קאָפעהויז, וואָס איז געווען אָפן־נאַכט, זענען נאָך געזעסן עטלעכע מענטשן, ביים שיין פון ליכט (לאָמפן האָט מען נישט מער געברענט). די פענסטער פאָרהאָנגען און נאָר די שאָטענס האָט מען געזען אויף די וועגט — סילוועטן. דאָס בילד איז געווען אומ־היימלעך. עס האָט שוין געטראָגן אין זיך דעם אָנזאָג פון דער גרויסער לעצטער געשעעניש, וואָס האָט געדאַרפט קומען אויף דער גאָרער וועלט.

צומאָרגנס איז דער טומל שוין געווען גרויס: די אָפטייק פול געפאָקט מיט מענטשן. דאָס האָט מען געקויפט די נויטיקע צוגרייטונגען פאָר גאַזמאַסקעס און אַנדערע סאַניטאָרע זאַכן. דאָס האָט מען זיך געגרייט צו באָמבאַרדירונגען און גאַז (נעבן טאָרנע געפינט זיך די גרויסע אַמוניציע־פאַבריק „מאָשטשיץ" און מען איז געווען זיכער אַז טאָרנע וועט אַלס ערשטע גיין אין דער לופט). מיר האָבן דעמאָלט נישט געוואוסט אַז דער דייטש וועט אַריינקומען קיין גאַליציע אָן יעדן קאָמף, אַזוי ווי צו זיך אַהיים. קיינער האָט עס נישט געוואוסט, און די הכנות זענען געווען גרויס. מען האָט אויך אָנגעגרייט שפייז, ליכט און אַנדערע זאַכן. איך אַליין האָב געגייט אַ קליינע גאַזמאַסקע פאָר מיין קינד, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען 5 חדשים. ס׳איז געווען אַ מאָדנע מתנה פאָר זיין יונג, ערשט דערוואַכט לעבן. מיין מאַן, בוזיעק, האָט באַקומען אַן איינבאָרופונגס־צעטל צו גיין אין מיליטער און זיינע עלטערן האָבן שוין געהאַט געפליכטעט קיין טאָרנאָבזשעג (דזשיקעוו), אַ קליין שטעטל, וואָס ליגט האָרט ביי דער וויסל.

*) אַ פראַגמענט פון א גרעסערער אַרבעט אָנגעשריבן דורך דבורה אָברמוביץ־הורוויץ, וואָס איז דערשינען אין דער ניו־יאָרקער טאָגצייטונג: „דער טאָג" אין סעפטעמבער 1952.

ראָטלאָז אינמיטן פון דער גרויסער בהלה, מיטן באַוואוסטזיין אַז בוזיעק מוז אָפּפאָרן, האָב איך צוזאַמענגעפּאַקט אויף שנעל דאָס ביסל זאַכן און באַשלאָסן פאָרן וואו מיינע עלטערן זענען. בוזיעק האָט אונדז באַגלייט ביז מעליץ.

די אויטאָבוסן זענען געווען פולגעפּאַקט מיט מענטשן, פליטים. בעת מיר זענען געפאָרן, זענען שוין גאַנץ נידעריק איבער אונדזערע קעפּ געפלויגן די דייטשע אַראָפּפלאַנען, וואָס האָבן גאָר נישט געפונען פאָר נויטיק צו באַנוצן אַ ביסל פולווער. יידן האָבן געזאָגט מבינות, אַז עס זענען גאָר נישט קיין דייטשע אַראָפּפלאַנען.

אין מעליץ זענען אַריין נאָך מער פליטים. מיין מאַן האָט זיך מיט מיר געזעגנט. אַ לעצטער בליק אויף מיר, אויפן קינד — און מיר האָבן אים געלאָזט גיין, גיין צום פּוילישן מיליטער, בעת אַלץ איז שוין סיי ווי געווען פאַרשפּילט און פאַרלוירן. איך געדענק זיין לעצטן בליק. אייגציקווייז האָט זיך דאָס לעבן אָפּגעזעגנט.

מיר זענען אַנגעקומען קיין טאַרנאָבזשעג. דאָס הויז, אונדזער היים פון אַמאָל, מיין טאַטנס היים, איז שוין אינעם קריג פון 1914 געווארן שטאַרק באַשעדיקט, אָבער עטלעכע הייזלעך זענען נאָך געשטאַנען, וואו מיין ברודער האָט געוואוינט. ס׳איז געווען אַ גילדענער האַרבסט־טאָג יענעם שבת. איך בין געזעסן מיטן קינד אינעם סאָד, מיט זיינע געדיכטע גרויסע בוימער און יעדער שטיין האָט דערמאָנט קינדעריאָרן, אַמאָליקע היים.

פּלוצים, פאַרנאַכט, איז דער הימעל געשטאַנען אין רויטע פלאַמען. דאָס שטעטל אונטער אַ האָגל פון קוילן — אייַן דונער נאָכן צווייטן — רויטע פלאַמען און שוואַרצער רויך. עס האָט זיך געדאַכט אַז די ערד ציטערט. מיר זענען אַריין אינעם פאָדערשטיקן שטיבל, כדי צו קאָנען תיכף אַרויס אויב די וועגט וועלן איינפאַלן. דער גרויסער לאָמפּ פון מיטן שטוב האָט מיט אַ שליידער זיך אָפּגעריסן און געפאַלן אין שפּליטער צו דער ערד. דאָס איז געווען דער ערשטער שמע־ישראל אויף אונדזערע ליפּן.

שפּעטער אַז דאָס גרויסע פייער איז אַדורך, האָט מען אַנגעהויבן קלערן פון ווייטער לויפן. וואו אַהין? מען איז געווען ראָטלאָז. מענטשן האָבן געזאָגט לובלין. סיי ווי — לויפן מוז מען. און נאָך אין דער זעלביקער נאַכט זענען מיר מיט לודקעס אַריבער אויף דער צווייטער זייט ווייסל — אויפן וועג קיין פּאָקשיוועניץ. מיט אונדז צוזאַמען דאָס האַלבע שטעטל. האַרט ביים ברעג זענען מיר געגאַנגען און ס׳האָט גערוישט און געדונערט איבער אונדזערע קעפּ. דאָס קינד האָט געצוקט אין מיינע אָרעמס.

אַזוי זענען מיר דערגאַנגען ביז קיין פּאָקשיוועניץ און דאָרט דערווייל פאָר־בליבן. עס זענען דערנאָך אָנגעקומען נאָך מער פליכטלינגע און מען האָט באַשלאָסן ווייטער לויפן. אַרויפגעפּאַקט קינד און קייט אויף וועגן, כמעט ניט מער מיט אַ שמץ האָפענונג אַז מען קאָן נאָך ערגיץ וואו אַרויס — נאָר כדי עפּעס צו טון, כדי אַליין זיך צו באַטויבן. אַזוי זענען מיר אָפּגעפאָרן אַ היפש ביסל צייט ביז סאַנדאָמיעש. ביז דעם גרויסן באָמבאַרדירן פון סאַנדאָמיעש. מיר זענען אַריין ערגיץ וואו אין אַ הויז. דער טומעל, די קולות פון די דאָרטיקע מענטשן און פלוצים דאָס געשריי: גאַז! איך געדענק ווי איך האָב עפּיס אַרויפגעווארפן אויפן פנימל

פון מיין קינד. איך געדענק ווי די מאַמע האָט זיך נעבן אים אייגעבויגן. דאָס געשריי. דאָס געטומל. דער שמע־ישראל.

מיד, אָפּגעריסן, אויסגעלאָשן, האָט מען זיך דערנאָך צוריק אַרויפגעזעצט אויף די פורן און וויטער זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אַ צעשאָסענע בריק, צוויי פערד דערנעבן אויפגעריסענע — מען האָט געמוזט אַראָפּ פון די וועגן. און אַזוי שטייענדיק האָבן מיר געזען אָנקומען אַ צאָל פּוילישע סאָלדאָטן, אָפּגעריסן, אָפּגעפּליקט. זיי האָבן געלאָכט פון אונדז וואָס מיר לויפן, בעת דער דייטש שטייט שוין אָט דאָ נעבן אונדז. מען האָט פאַרקערעוועט אויף צוריק. ווי קינדיש און האָפּנונגסלאָז עס איז געווען אַזאַ מין אַרומיאָגן זיך מיטן גורל, וואָס איז שוין געשטאַנען אָנגעצייכנט פאַר יעדן ייד: אונטערגאַנג.

איך געדענק נעכט: דאָס פּוילישע מיליטער האָט אָפּגעצויגן. לאַנגע שוואַרצע נעכט פון האַרבסטצייט, דריבנער רעגן און פייכטע ווינטן וועלכע האָבן געיאָגט איבערן לאַנד, און וועגן, גאַנצע קאַראַוואַנען פון וועגן האָבן זיך געצויגן — פאַר־וואונדעטע סאָלדאָטן, אָן הענט, אָן פיס — אַלץ האָט אָפּגעצויגן אויף צוריק. איך בין געלעגן אויף דער ערד אין דעם קליינעם פינסטערן שטיבל נעבן מיין קינד און מיך צוגעהערט צו דעם ראַטערן פון די רעדער וואָס האָט קיין סוף נישט גענומען. צומאַרגנס האָט מען געזען אַ סך רויט בלוט פאַרמישט אין בלאָטע און פייכטן ליים.

איך בין אַרומגעלאָפן זוכן עפּעס עסן פאַר מיין קינד. דאָס ביסל פראָוויאַנט וואָס איך האָב מיטגעהאַט איז שוין געווען אויפגעברויכט און באַקומען האָט מען שוין גאָרנישט. אפילו די אַפּטייק איז געווען אַ פאַרשלאָסענע טיר און אויסגעהאַקטע שויבן. דאָס קינד האָט געהונגערט אין באַקומען אַ שוערן דאָרם־קאַטאַר. איך פלעג זיצן ביי נאַכט נעבן זיין וויגל, געשאָקלט און געשאָקלט און דאָס אָרעמע נפשל האָט יעדעס מאָל מער געבראָכן, יעדעס מאָל זיך צונויפגעקאָרטשעט פאַר שמערץ. איך און די מאַמע, — ביידע אָן שלאָף, ביידע מיטן טויטשרעק אין האַרצן קוקענדיק אויף דעם קינד. און די טרערן האָבן געגאָסן; געגאָסן, פאַרטרינקן דאָס שטיבל, דאָס וויגל, דאָס קינד. דעמאָלט שוין, ביים סאָמע אָנהויב, האָט עס אויס־געזען אַז דאָס גאַנצע איז האָפּנונגסלאָז פאַרלוירן.

דערנאָך איז געקומען יענער אין־דער־פרי ווען מען האָט זיי צום ערשטן מאָל דערזען. האָנטגראָנאַטן איבער אַלע דעכער. פלאַם און פייער. מיר זענען אַרויס און אין דער זעלבער מינוט איז דאָס הייזל איינגעבראָכן. אָנגעהויבן לויפן מיטן קינד אויף די הענט — איבער פלאַמען, פלאַמען פאַר וועלכע די הילצערנע הייזלעך זענען געווען אַ שפּיל אָזאַ. אַראָפּ צום וואַלד, צום ברענענדיקן וואַלד. איך בין געפאַלן. דאָס קינד האָט מיר עמיצער אַרויסגענומען פון האָנט. וויטער געלאָפן. ביים סוף פון וואַלד, דאָרט וואו די פלאַמען האָבן שוין נאָר געצאָנקט, נעבן אַ וואַסערל, האָבן מיר זיך אַנידערגעזעצט. אָפּגעווישט דעם טויטשוויס פונעם שטערן. דאָס קינד איז געווען ביים פאַרלעשן. אַ פרעמדע פרוי האָט געוואָלט זיינע ליפּלעך באַנעצן מיטן וואַסער פון טייכל — דער טאַטע האָט נישט געלאָזט. איך האָב פאַרגראָבן מיין קאָפּ אין דער שוואַרצער ערד כדי מיינע אויגן זאָלן נישט זען, — נישט זען —.

פֿאַרנאַכט צו זענען אָנגעקומען עטלעכע יידן אָנזאָגן די בשורה: זיי זענען דאָ. אַלע מענער מוזן זיך פֿאַרזאַמלען אויף דעם רינגפּלאַץ, אָן אויסנאַם. מיר האָבן אָנגעהויבן גיין אין שטאָט אַריין. שטומפּ, שוואַרצער יאוש אין האַרצן. מען האָט געוואוסט וואָס אָזאָ פֿאַרזאַמלען אַלע יידן באַטייט. מען האָט עס געהערט פון אָנדערע שטעט, ווי אַזוי זיי זענען זיך נוהג ביים אַריינקום. מיר, פּרויען און קינדער זענען פֿאַרבליבן אין אַ שטוב. איך געדענק ווי אָזוי מיר זענען געזעסן און געוואַרט — אויף וואָס געוואַרט: אויף אַ טויט־אָנזאָג אָדער אויף אַ נס. דעמאָלט איז עס אַדורך. מען האָט די יידן נישט געשאָסן. זיי זענען אָפּגעקומען מיט טויטשוועיס אויף די פּנימער און מיטן געהיליקטן שמע־ישׂראל.

שפּעטער איז דער טאַטע און ר׳ משהניו באַיאַנער געזעסן אין אַ שטוב. די מאַמע איז אַהין געגאַנגען ברענגען פּאָר זיי עפּעס עסן. אָן ס.ס.־מאַן האָט אויפגעריסן די טיר: העגדע האָך! די מאַמע האָט זיך געשטעלט נעבן די צוויי הילפּלאָזע געשטאַלטן אויף וועמענס ברוסט די רעוואָלווערס זענען געווען געצילט. זי האָט באַקומען מיט דער רייטפּייטש איבערן פּנים. אַ רויטער שטרייפן בלוט און אַ בלאָ פֿאַרלאָפן אויג — אָזוי איז זי צו אונדז צוריקגעקומען, אָנזאָגן אַז זיי לעבן, אַז מען האָט זיי גאָרנישט געטאָן. איך האָב געקוקט אויף דער מאַמען, אויף איר פֿאַרשוואָלן פּנים — געזען האָב איך אַלץ, אָבער איך האָב אויפגעהערט תּופס זיין. נאָר פון מיינע אויגן האָט בלוט געררונען.

ראש־השנה. דער טאַטע זיצט אַליין, דעם טלית איבערן קאָפּ. מיין ברודער איז אַוועק ערגעץ צו אַ מנין הערן שופר בלאָזן. אָזוי האָבן זיך יידן איינגעשטעלט זייער אָרעם לעבן. דעם טאַטן האָבן מיר נישט געלאָזט גיין.

איך זיץ ביי דער טיר מיטן קינד אויף די הענט כדי אַכטונג צו געבן צי גייט נישט פֿלוצים ווער איבערן הויף. פון אונטערן טלית אָפּיר דערגייען צו מיין אויער אייניציקע וועלטער פון מלכיות, זכרונות, שופֿרות. שטיל, קוים געהויכט. פון אונטערן טלית אָפּיר טראָפן אָראָפּ אויף דער זשופּיצע טערערן, איך האָב געביסן די פּינגער ביז בלוט. איך האָב נישט אויפגעשריגן. דעם קאָפּ פֿאַגראָבן אינעם קינדס קישעלע און אָזוי מיין ווייגעשריי דערשטיקט.

די אָנפֿאַלן ביי מיין קינד זענען שטאַרקער געוואָרן .דער הונגער האָט דעם קליינעם גוף צעשטערט. די קליינע נשמה האָט געפּאַכעט מיטן לעצטן אָטעם. אין יענעם אינדערפרי איז מיין שוועגערין אַרויס הינטער דער שטאָט ברענגען הילף — לויפן צו אַ מיליטערארצט און קניען פֿאַר אים ער זאָל קומען. קיין אַנדערער דאָקטאָר איז נישט געווען. און זי האָט עס דערגרייכט. איר איז באַשערט געווען די גרויסע מצוה, דאָס גרויסע נס. ער איז געקומען. געקוקט אויף דעם קינד און מיך געפרעגט צי איך פֿאַרשטיי וואָס ער וועט זאָגן: איך מוז אויפן אָרט לויפן אין אַ שטאָט אַריין וואו עס איז פֿאַראַן אָן אָפּטייק. אַ דאָקטאָר און אָן אָפּטייק. אויפגעשריבן עטלעכע אָנווייזונגען און רעצעפּטן. דער עיקר ברענגען דאָס קינד לעבעדיק אין אַ שטאָט אַריין. אפשר וועט מען נאָך קאָנען עפּעס טאָן. מען האָט געבראַכט אַ וואָגן. די שוועגערין איז מיטגעפֿאָרן. אָבער מיר האָבן איין זאַך פֿאַרגעסן: אַז איצט קאָן מען שוין נישט פֿאָרן אָן אַ באַוויליקונג, אָן אַ פּאָפּיר. אָבער וואו נעמען? צו וועמען זיך וועגדן? מיר גייען אַרויף אויף דעם וואָגן

אַן גאָר נישט. מיט ברכות. מיט שמות. מען האָט אונדז נישט אויפגעהאַלטן אין וועג. אַ בלאָער שטערן איז געשטאַנען איבער מיין קינדס קאָפּ.

צוריק אין טאָרנע, אין מיין שטוב. די זעלבע צימער, דאָס זעלבע מעבל. זאָכן, אומפאַרשטענדלעכע זאָכן — פרעמדע פליכטלינגע אין שטוב און בוזיעק איז נישטאָ. דאָס איז מיר לאַנגזאם צום באַוואוסטזיין געקומען. דאָ מוז ער דאָך זיין, דאָ איז דאָך די זעלבע היים אונדזערע, אונדזער קינד — איך הויב אָן לויפן פון איין שטוב אין דער צווייטער — בוזיעק, בוזיעק... איך זע שפיגל און בילד, איך שטויס מיך אָן פאָטעלן און אַזוינע אומבאַגרייפלעכע געגנשטאַנדן — און דאָ ערשט, מיטן גאַנצן גהינום אין קאָפּ, אין האַרצן, מיטן גאַנצן וואַנזין פון די איבערגעלעבטע פאַר וואָכן — די פרעמדקייט דאָ און דאָס עלנט — איך האָב אָנגעהויבן שרייען, שרייען, צום ערשטן מאָל ווי אָן באַוואוסטזיין.

עמיצער האָט געהאַלטן מיין פולס און אַ פרוי אין אַ ווייסן מאַנטל האָט געהאַלטן דאָס קינד אויף די הענט. איך קוק מיך אום: אַלץ איז פרעמד און אָפּגעשייד. נאָר דאָס קינד, דאָס קינד. דער דאָקטאָר רעדט צו מיר און טרייסט מיך, אַז מען וועט אַלץ טאָן דאָס קינד צו ראַטעוון. די שוועסטער וועט דערווייל דאָ בלייבן.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער וויגטער פון 1939 אויף 1940. דאָס קינד האָט אָנגעהויבן קומען צו זיך, דאָס פיבער איז כמעט אין גאַנצן געשוואונדן. מיינע עלטערן האָבן זיך אומגעקערט צוריק קיין טאָרנע. די מאַמע האָט געוואויינט מיט מיר און דער טאַטע ביי מיין ייִנגסטן ברודער אויף דעם רינגפלאַץ. קיין היים האָבן מיר נישט מער געהאַט, נאָר נאָקעט לעבן וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך — געהאַרכט צי קלאַפּט נישט ווער. אין דעם הויז וואו איך האָב געוואוינט האָט זיך אַרייַנגעצויגן די ס.ס. מיטן מאַיאָר בראש. מיר האָבן נאָך דעמאָלט נישט געוואוסט אויף ענגוי וואָס דאָס איז אַזוינס ס.ס. ביי נאַכט פלעגט מען הערן דאָס וואַרפן פון פלעשער און דאָס פאַלן פון צעבראָכן גלאָז, דאָס פלעגן זיי מאַכן באַנקעטען און טרינקען אויף היטלערס הייל. ביז אייַנמאָל אַ נאַכט: מיר האָבן שוין געשלאָפן און זיך אויפגעכאַפּט מיט טויטשרעק: אַן אומהיימלעכער גערויש, רעוואָלווער שאָסן און דאָס פאַלן פון הויפן צעבראָכן גלאָז, פענסטער. דורך די אָפענע פענסטער האָט מען דייטלעך געהערט: „יעצט שיסן ווייַר אויף די יודען לאָז!" מיר זענען אַראָפּ פון די בעטן, דאָס קינד אויף די הענט, צו צו דער טיר, מיטן אינסטינקט פון אַ חיה וואָס וויל אָנטלויפן. מיר האָבן איין מינוט פאַרגעסן אַז דאָס גאַנצע הויז איז אַרומגענומען פון די ס.ס. די הויזפרוי וועלכע האָט אויך נאָך געוואוינט אין הויז האָט שטיל אָנגעקלאַפּט. מיר האָבן זיך אָנגעקוקט. עפּעס געשעט איצט און מיר ווייסן נישט וואָס. עפּעס איז די נאַכט אַן אָנזאָג. און מיט אַמאָל: 6—7 שאָסן, פאַלן פון שפּליטער גלאָז — „היייל היטלער, טאָד דען יודען" און מיר — שמע ישראל ד׳ אלקנו, ד׳ אחד!

נאָך אַ צייט איז שטילער געוואָרן. מען האָט אונדז נישט געשאָסן. פאַר ווי־פיל דורות יידן האָבן מיר מקדש השם געווען, איך און מיין קינד?

י. ליכטערמאן

די לעצטע טעג פון ד"ר יצחק שיפער*

אויפן לובלינער מיידאַנעק בין איך אַנגעקומען דעם 10־טן מאַי 1943 מיטן לעצטן טראַנספּאָרט יידן וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון וואַרשעווער געטאָ. אין מיידאַנעק זענען געווען פינף פעלדער, פון וועלכע פיר זענען געווען באַשטימט פאַר מענער און איינס פאַר פרויען. מיך האָט מען צוגעטיילט צום צווייטן פעלד, צוואַנציקסטער באַראַק. איך בין דאָרט געווען 4 וואָכן, שפּעטער האָט מען מיך געשיקט אויפן דריטן פעלד, אין זעקסטן באַראַק; מ׳האָט מיך צוגעטיילט אין קיך צום שיילן קאַרטאָפל און מ׳האָט אָנגעזאָגט דעם בלאָק־עלטסטן, אַז אינדערפרי, נאָך איידער די קאָמאַנדעס פאָרמירן זיך, זאָל ער מיך אַריינפירן אין קיך. דעם צווייטן טאָג אַרום 6 פרי, בין איך שוין געווען אין אַ גרויסער האַלע, וואו ס׳האָבן זיך געפונען איבער 300 פערזאָן. אַלע זענען געווען פאַרנומען מיטן שיילן קאַרטאָפל. געווען דאָ אַ הונדערט פאָליאַקן, אינגאַנצן אָפּגעטיילט פון די יידן. געווען דאָרט יידן פון אַלע געזעלשאַפטלעכע שיכטן: דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, פאַבריקאַנטן, סוחרים פון די נאַלעווקעס, אפילו חזנים און רבנים. גייענדיק אין דער האַלע, האָב איך אין אַ ווינקל ביי דער וואַנט געזען זיצן דעם גרויסן יידישן היסטוריקער, געוועזענעם סיים־דעפוטאַט ד"ר יצחק שיפער. אַ דערשטוינטער האָב איך זיך אָפּגעשטעלט, וועז כ׳האָב דערזען די דאָזיקע גרויסע פּערזענלעכקייט, אַן אייגעהויקערטן, מיט אַ מעסער אין האַנט, מיט וועלכן ער האָט געשיילט קאַרטאָפל.

כ׳האָב געטראַכט, ווי אַזוי איז אים געלונגען אויסצומיידן סעלעקציעס, בעת מ׳האָט אַלטע לייט אויסגעקליבן פאַר דער גאַז־קאַמער. כ׳בין צו אים אַוועקגאַנגען, באַגריסט זיך און געפרעגט צי כ׳קאָן זיך לעבן אים אַוועקזעצן. ער האָט מיר אָנגעוויזן אויפן שעף פון דער האַלע, אַ געוועזענער פּוילישער פּאָרטשניק, וואָס נאָר ער אַליין האָט געקאָנט געבן אַ הסכמה אויף מיין בקשה. וועז כ׳האָב געבעטן דעם פּאָרטשניק ער זאָל מיר דערלויבן זעצן זיך לעבן ד"ר שיפער, האָט ער מיר דערלאַנגט איבער דער פלייצע מיט אַ גראָבן שטעקן, אַז כ׳האָב זיך נישט געקאָנט רירן פון אָרט. אַזאַ אויפנאַמע האָב איך געהאַט גלייך אין אָנהויב פון מיין קאַריערע.

---

*) איבערזעצט פון פּויליש און איבערגעדרוקט פון „דאָקומענטן און מאַטעריאַלן", ערשטער באַנד, לאָגערן, באַארבעט דורך מגר. נ. בלומענטאל, לאָדזש, 1946, ז"ז 167—170, נומער פון גבית עדות 85.

מיינט נישט, אַז אין מיידאַנעק איז אַזוי לייכט געווען אַריינצובאַקומען זיך אויף דער אַרבעט ביים שיילן קאַרטאָפל. פאַר דעם דאָזיקן „פאַסטן" פלעגט מען צאָלן מיט גאָלדענע ציין, גאָלדענע מטבעות און פאַרשידענע קאָסטבאַרקייטן. צוליב דעם וואָס מיר האָט זיך שטאַרק געוואָלט זיצן לעבן ד״ר שיפער, האָב איך זיך געוועגדט מיט אַ בקשה צום שעף פון דער קיך. נאָך זיינס אַן אינטערוועגן און אַ דאַנק זייגע באַמיאונגען האָב איך דאָס אָרט באַקומען.

דעם צווייטן טאָג בין איך שוין געזעסן לעבן ד״ר שיפער און פאַרפירט מיט אים אַ געשפרעך. בעתן געשפרעך האָט ער מיך געוואָרנט, אַז כ׳זאָל זיך היטן, ווייל דער פאָרוטשניק דאַרף נישט וויסן אַז מיר רעדן בעת דער אַרבעט. יעדער, ווער עס זאָל נישט האָבן געווען, אויב ער איז געכאַפט געוואָרן ביי אַ געשפרעך, האָט באַקומען צען בייטשן אויפן גאַזעס. מען דאַרף שנעל און פלייסיק אַרבעטן, כדי אויסצופילן די נאָרמע .יעדער מוז אָפשיילן זעקס קאָריטאַס קאַרטאָפל, און ווער עס פילט נישט אויס די נאָרמע, ווערט אין משך פון דריי טעג אַראָפגענומען פון דער אַרבעט און אַוועקגעשיקט אויף שטראָף־אַרבעטן.

אָבער נישט געקוקט אויף אַלע פאָרשריפטן, האָב איך באַשלאָסן צו שמועסן אַביסל. כ׳גדענק ווי ער האָט מיר געזאָגט: „טייערער פריינט, לאָנג וועל איך שוין דאָ נישט אויסהאַלטן, כ׳האָב דאָ אַ סך איבערגעלעבט. איינמאָל האָט מען מיך אַזוי צעשלאָגן ביי דער אַרבעט, אַז מ׳האָט מיך געמוזט אַרייגטראָגן אינעם לאַגער. ס׳איז געווען אַזוי: בעת דער אַרבעט אויפן שאָסיי איז צוגעקומען אַן ס.ס.־מאַן קאָנטראָלירן צי די נומערן פון די קאָצעטניקעס זענען ריכטיק אויפגע־האָנגען. צום אומגליק האָב איך דער ערשטער זיך אונטערגערוקט צו דער קאָנטראָל. מיין פאַרבראָך איז באַשטאַנען דערין, וואָס מיין נומערל איז עטוואָס אַראָפגעהאָנגען און נישט שטאַרק צוגעלעגן צום האַלדז. דערפאַר האָט מען מיך מיט אַ גומי־שטעקן צעשלאָגן אַזוי שטאַרק, אַז כ׳בין אומגעפאַלן, נישט זייענדיק בכוח צו רירן זיך פון אָרט. דער ס.ס.־מאַן שטייט איבער מיר און שרייענדיק „אויפשטיין", שלאָגט ער אַן איבערריס, ביזוואָנען כ׳האָב זיך נישט אויפגעהויבן, אָבער נישט געקאָנט זיך האַלטן אויף די פיס. דערנאָך האָט מען מיך אויפגעהויבן אינדערהייך, דעם קאָפ אַריינגעזעצט אין אַ פאַס וואסער און געהאַלטן אַזוי עטלעכע מינוט, דערנאָך ווידער באַפוילן צו שטיין. צונויפגענעמענדיק די רעשט כוחות בין איך שטיין געבליבן און געחלשט און אַזוי געלעגן ביז דער מיטאָג־שעה; ערשט דעמאָלט האָט מען מיך אַוועקגעטראָגן אין „באַראַק". ער האָט מיר געוויזן זיינע געשוואָלענע פיס, זיי זענען געווען שרעקלעך אָנגעדראָלן. כ׳האָב אים אפילו געזאָגט: „פאַרוואָס, דאָקטאָר, גייט איר נישט צו אַן אַרצט אָדער אין שפּיטאָל"? אויף דעם האָט ער מיר געענטפערט, אַז פון דאָרט קומט שוין קיינער נישט צוריק. נאָך עטלעכע טעג האָט ד״ר שיפערס צושטאַנד זיך אַזוי פאַרערגערט, אַז ער האָט שוין נישט געקאָנט גיין. כ׳האָב געהאָלטן פאַר מיין חוב און אויפגאָבע, אַיידער כ׳בין אַרויסגעגאַנגען צו דער אַרבעט, אַריינגיין אין עלפטן בלאָק וואו ס׳איז געשלאָפן ד״ר שיפער און צוזאַמען מיט זיין איידעם אַריבערטראָגן אים אויף זיין אַרבעטס־פלאַץ. אַזוי האָבן מיר אים געטראָגן בערך פיר וואָכן צייט. ביז אַ געוויסן טאָג, וען מיר זענען געזעסן ביי דער אַרבעט, האָבן מיר פלוצם דערהערט אַ באַפעל, אַז אַלע אַן אויסנאַם זאָלן פאַרלאָזן די האַלע

און אַרויסגיין אויפן אָפּעל־פּלאַץ, וואו דער גאַנצער לאַגער וועט דורכגיין אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג. מיר האָבן גלייך פאַרשטאַנען וואָס אונדז דערוואַרט. נאָך אַזעלכע פּלוצומדיקע אָפּעלן זענען פיל אָפט אין קרעמאַטאָריום. אַן אויפ־געריבן און איבערגעשראָקענער בין איך מיט ד״ר שיפערס איידעם געלאָפן פון איין שטוב צום צווייטן, זיי זאָלן אונדז ראַטן וואָס צו טאָן. מ׳האָט באַשלאָסן צו באַהאַלטן דעם ד״ר שיפער, ווייל נאָר דאָס קאָן אים פאַרלויפיק ראַטעווען דאָס לעבן. און אַזוי איז געשען. מיר זענען אַרויס אויפן פּלאַץ. דעם ד״ר שיפער האָט מען באַהאַלטן. עטלעכע שעה האָט געדויערט די אונטערזוכונג, אַדורכגעפירט דורך אַ מיליטעריש־מעדיצינישער קאָמיסיע פון ס.ס. דער רעזולטאַט איז געווען דער, אַז 300 יידן זענען אַוועק אין די אויוונס (פון אַנדערע פעלקער האָט מען אַריבערגעשיקט אינעם א. ג. „גאַמעל״ (19־טער) בלאָק. דאָס וואָרט „גאַמעל״ מיינט אַ דערשעפטער מענטש, אומפּעאיק צו דער אַרבעט. אינעם 19־טן בלאָק בלייבן די מענטשן אַזוי לאַנג ביזוואַנען עס זאַמלט זיך נישט אַן אַ גרעסערער טראַנספּאָרט, דעמאָלט ווערן אַלע אַריבערגעשיקט אין די גאַז־קאַמערן און פון דאָרט אין קרעמאַטאָריום צום פאַר־ברענען. אַזעלכע סעלעקציעס זענען פאָרגעקומען אַלע עטלעכע וואָכן און פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ טויט־אורטייל פאַר פיל מענטשן. ווען מיר האָבן זיך אומ־געקערט פון אָפּעל, האָבן מיר ד״ר שיפער שוין געזען זיצן אויף זיין געווייגלעכן אָרט ביי דער אַרבעט פון שיילן קאָרטאָפל. ווען ער האָט אונדז דערזען, האָט ער זיך צעווייגט פון גרויס פרייד. מיר האָבן אים באַרואיקט, אַז אַלץ איז אַדורך גוט, אַז די קאָמיסיע איז געווען אַ גוטע, ווייל אויף 6000 מאַן האָט מען אויסגעקליבן קוים 300. אָבער ד״ר שיפער האָט זיך נישט געקאָנט באַרואיקן, ווייל ער האָט געוואוסט וואָס אים דערוואַרט. ער האָט געזאָגט: „אויב נישט היינט, איז אַן אַנדערש מאָל; דאָס וועט מיך נישט אויסמיידן, ווייל איך בין אַן אַלטער מאַן מיט געשוואָלענע פיס״. טרויעריקע, הונגעריקע און דערשלאָגענע האָבן מיר ווייטער געשיילט די קאָרטאָפל און הין־און־צוריק אַריבערגעטראָגן דעם קראַנקן דאָקטאָר.

ביז אַ געוויסן טאָג אין יולי 1943 יאָר האָט דער גרויסער יידישער היסטאָריקער אויסגעהויבן זיין נשמה. ער איז געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט, נישט קענענדיק פאַרטראָגן די אַרבעט און דאָס שלאָגן. ער איז אָבער געשטאָרבן נישט ווי אַ „גאַמעל״, נישט ווי אַן אומפּעאיקער צו דער אַרבעט, נאָר ווי אַ קראַנקער, דערשעפטער און דערשלאָגענער אַרעסטאַנט, אַ לאַגערניק, אינעם פאַרניכטונגס־לאַגער מיידאַנעק לובעלסקי.

ד״ר בערנארד טעסטע (ניו־יאָרק)

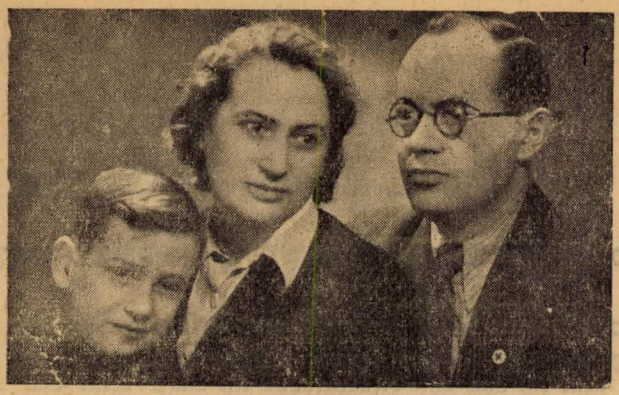
דאס יידישע שפּיטאל בעת דער היטלעריסטישער אקופּאציע

דעם 6־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר זענען די היטלעריסטישע באַרבאַרן אַריינ־ געדרונגען קיין טאָרנע און אָקופּירט די שטאָט. דאָס איז געווען דער קולמינאַציע־ פונקט פון דער פּאָניק, שרעק און פּאַרצווייפלונג וואָס האָט אין יענע טעג געהאַט פּאַרכאַפּט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט שוין געניט געוואוסט ווי אַזוי די דייטשן זענען זיך באַאַנגען מיט די יידן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און טשעכאָסלאָוואַקיי. גאַנצע יידישע משפחות און יחידים האָבן בעסער אויסגעקליבן די וואַנדערונג אויף מזרח און אַ נע־ונד לעבן, איידער בלייבן ביי די דייטשן. פונדעסטוועגן איז אין שטאָט געבליבן אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן. שווער צו פאַרשטיין די סיבות פון אַזאַ איבערבלייבן אין דער אָקופּירטער שטאָט, נאָר איינס איז זיכער: זי איז אַרויסגעדרונגען פונעם אייביקן יידישן אָפּטימיזם — „ס׳וועט נישט זיין אַזוי שלעכט, מענטשן רעדן מערער ווי עס איז״...

צווישן די יידן וואָס האָבן דעמאָלט פאַרלאָזט טאָרנע, האָט זיך אויך געפונען אַ גרעסערע צאָל יידישע דאָקטוירים. די וואָס זענען פאַרבליבן אין שטאָט, האָבן זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם יידישן שפּיטאָל, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אין די באַדינגונגען פון דער דייטשער אָקופּאַציע. אַ טייל פאַרבליבענע דאָקטוירים האָבן באַשלאָסן אינגאַנצן ווידמען זיך דער שפּיטאָל־אַרבעט, די איבעריקע — נאָר טיילווייז.

דירעקטאָר פון שפּיטאָל איז געווען און פאַרבליבן ד״ר עוגענויש שיפער, אַ גלענצנדער כירורג, אויסגעצייכנטער דיאַגנאָזיסט, אַ גוטער ייד, וואָס האָט מיט זיין גאַנצן וועזן געוואָלט העלפן מענטשן. אויסער אים האָבן נאָך אין שפּיטאָל געאַרבעט די דאָקטוירים ד״ר לוסטיג און דער שרייבער פון די שורות. די אַנדערע, ווי כ׳האָב שוין באַמערקט, זענען געקומען אין שפּיטאָל טיילווייז מיטהעלפן אין דער אַרבעט און אַוועקגעגעבן פיל מי און כוח, אַז די דאָזיקע הילף זאָל זיין אַן עפעקטיווע. אַזוי איז דער בעסטאָר פון דער טאָרנער מעדיצין, ד״ר מאַרטשין בלאָך, שטענדיק גרייט געווען צו דינען מיט זיין גרויסער דערפאַרונג און מעדי־ צינישער טעטיקייט אויף יעטוועדן רוף. בייטאָג צי ביינאַכט, אין יעדער צייט, פלעגט ער גיין אויף די ערטער וואו מען האָט אים גערופן און וואו ס׳האָט זיך געפאָדערט זיין מעדיצינישע הילף.

אין אָנהויב האָט דאָס שפּיטאָל נישט געליטן פונעם מאַנגל אין מעדיקאַמענטן, צוליב די גענוגענדע זאַפּאַסן פון פאַרן קריג. וועו אָבער די דאָזיקע רעזערוון האָבן

ד״ר בערנאַרד טעסטע און זיין פרוי אסתר מיט זייער קינד. (איצט אין ניו־יאָרק — בעת דער מלחמה האָט ״עדער פון זיי געלעבט באַזונדער אין אַן אַנדער דייטשן לאַגער און ערשט נאָך דער מלחמה האָבן זיי זיך געטראָפן אין טאָרנע).

זיך אָנגעהויבן אויסלאָזן, איז נישט געווען קיין שום מעגלעכקייט אויף אַן אָפּיציעלן אופן זיי צו דערגאַנצן. דאָס שפּיטאָל האָט געמוזט פירן אַ שווערן געראַנגל פאַר דערהאַלטן די נויטיקע מעדיקאַמענטן, און הגם דער יודענראַט האָט זיך באַמיט צו העלפן, איז עס אַלץ געווען ווינציק. ווילנדיק־נישט־ווילנדיק האָט מען זיך געמוזט אָריענטירן אויף זעלבסטפאַרזאָרגונג פון די נויטיקע מעדיצינען און רעצעפטן, און ווי אַלץ צו יענער צייט — איינשאַפן זיך דאָס אַלץ פונעם שוואַרצן מאַרק, פאַר גאָר הויכע פּריזן. די שפּיטאָל־לייטונג האָט דעריבער באַשלאָסן, אַז די כירורגיש־און אינערלעך קראַנקע וואָס האָבן דערצו די נויטיקע פינאַנסיעלע מיטלען, דאַרפן צאָלן אַזויפיל, אַז דאָס זאָל דערמעגלעכן דעם קיום פונעם שפּיטאָל. אין פיל פאַלן האָט אַ רייכער יידּ, אַ פאַציענט פון שפּיטאָל, געמוזט צאָלן פאַר אויסהאַלטן צען אָרעמע קראַנקע.

מען דאַרף אונטערשרייכן, אַז דאָס יידישע שפּיטאָל האָט צוגעצויגן פיל פּרייוויליקע און הילפס־גרייטע יונגע יידישע כוחות וואָס האָבן מיטן גאַנצן ברען געהאָלפן זייערע קראַנקע שוועסטער און ברידער. יונגע מיידלעך האָבן אַלס קראַנקן־שוועסטער און סאַניטאַרינס געאַרבעט אָפּטמאָל צו 16—18 שעה אין מעת־לעת, זייענדיק שטענדיק אויסגעשטעלט אויף דער געפאָר אָנצושטעקן זיך מיט אַ פלעקן־אָדער בויך־טיפוס וואָס האָבן דעמאָלט געבושעוועט אין די געדיכט־באַוואוינטע יידישע קוואַרטאַלן. קיין שום זאַך האָט זיי נישט אָפּגעהאַלטן פון דערלאַנגען הילף די באַדערפטיקע אומגליקלעכע קראַנקע. כ׳וויל נישט דאָ אויסרעכענען די נעמען פון די אַלע געטרייַע טעכטער אונדזער, וויל דאָס דורכלאָזן דעם אָנמען פון אייניער פון זיי (כ׳וואָלט געמוזט ציטירן פון זכרון), וואָלט געווען אַ שווערע עוולה לגבי יעדער פון זיי באַזונדער. די פאַרבליבענע טאָרנער יידן וועלן מיטן גרעסטן כבוד דערמאָנען דעם ליכטיקן אָנדענק פון די אומבאַקאַנטע העלדינס.

דאָס זעלבע באַציט זיך אויך צו די יונגע יידישע בחורים — לאַבאָראַנטן, סאַניטאַרן און פלעגער וואָס האָבן אַלע זייערע כוחות אַוועקגעגעבן אויף צו

דערהאַלטן דאָס שפיטאָל. אָן דער מיטהילף פון די דאָזיקע יחידים, וואָלט קיין מעדיצינישע באַדינונג אין טאָרנע נישט געווען און גראָד אין דער סאַמע שווערסטער צייט פֿאַר דער יידישער באַפעלקערונג. וועט וויסט צי מיר וואָלטן כאָטש איין וואָך אָנגעאָנגען מיט אונדזער מעדיצינישער אַרבעט, וועט נישט די פרייוויליקע אַרבעט פון די יונגע כוחות.

אין יאָר 1940 האָט זיך אַ שאָט געטאָן אַ רייַ רדיפות אויפן יידישן שפיטאָל אין טאָרנע. אויף דער פאַראַרדענונג פון דער דייטשער מאַכט, וואָס איז אינספּירירט געוואָרן דורכן דירעקטאָר פון אַלגעמיינעם („פאָוושעכני״) שפיטאָל, אַן אוקראַינער, האָט מען ביי אונדז צוגענומען דעם ערשטן שטאָק און איבערגעלאָזט נאָר דעם פֿאַרטער. לכתחילה איז געווען באַשלאָסן צוצונעמען ביי אונדז די גאַנצע געביידע, נאָר אַ דאַנק אַ גרויסן כאַבאָר דעם אויבנדערמאַנטן שפיטאָל־דירעקטאָר, איז אונדז געלונגען איינצוהאַלטן דעם פֿאַרטער, וועלכער איז פאַר אונדז געווען גאָר וויכטיק צוליב רענטגען, אַפּעראַציע־זאַל און איבערבינד־זאַל וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען. כדי אויפצונעמען די כסדר צוקומענדיקע קראַנקע, האָבן מיר זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן איינאָרדענען אין זקנים־הויז וואָס האָט זיך געפונען נעבן שפיטאָל. טאָג־טעגלעך פלעגט וועד פון די אוקראַינישע דעה־זאָגערס פונעם אַלגעמיינעם שפיטאָל קומען צו אונדז אויף אַ באַזוך, כדי אַוועקצורויבן אַ ווערטפולן כירורגישן צי אַנדערן אינסטרומענט. יאָ, זיי האָבן געהאָט אַן אומגעשטילטן אַפּעטיט אויף צו רויבן יידיש האָב־און־גוטס!

דאָקטוירים און שוועסטער אינעם יידישן שפיטאָל אין טאָרנע בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

אין יאָר 1941 זענען מיר אינגאַנצן באַזייטיקט געוואָרן פון דער געביידע פונעם יידישן שפּיטאָל און געווען געצוואונגען אַריבערצוגיין אינעם הויז פון מושב זקנים. ווער פון די טאָרנער יידן עס דערמאָנט זיך דאָס זקנים־הויז, קאָן זיך פאַרשטעלן אין אַ וואָסערע באַדינגונגען אונדז איז אויסגעקומען צו אַרבעטן. מיט גרויס שוועריקייטן האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ פרימיטיוון אָפּעראַציע־זאַל און אַ קינפּע־טאָרין־זאַל, צופֿאַסנדיק זיך צו די געענדערטע באַדינגונגען און אויסגעוואַקסענע באַדערפענישן. אין טאָרנע האָבן זיך דעמאָלט געפונען נישט נאָר יידן פון דער שטאָט גופא און דער גאַנצער סביבה, נאָר מיר האָבן געמוזט אויפנעמען קראַנקע יידן פון די אַרבעטס־לאַגערן ביי ראָזוואַדאָוו און אפילו פון סאַנדז. נישט געקוקט אויף די דאָזיקע טראַגישע באַדינגונגען, האָבן אַלע קראַנקע באַקומען מעדיצינישע און פלעגערישע הילף. אַ דאַנק דעם איז די שטערבלעכקייט געווען פאַרהעלטניס־מעסיק אַ קליינע. די אַמבולאַטאָריע און אַפּטייק זענען געווען אָפן אַ גאַנצן טאָג און הונדערטער פּאַציענטן האָבן באַקומען אומזיסטיקע מעדיצינישע הילף.

נאָך דער דריטער אויסזידלונג, ווען עס זענען געשאַפן געוואָרן די געטאָס א׳ און ב׳, איז דאָס יידישע שפּיטאָל באַזייטיקט געוואָרן פונעם זקנים־הויז און אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ הויז וואָס האָט זיך געפונען אויף דער שול־גאָס, אַנטקעגן דער מקוה. די דייטשן האָבן אונדז אויסגעזידלט פון דער געביידע — אָן אינסטרומענטן, אָן מעדיקאַמענטן. מ׳האָט געדאַרפט אָנהויבן פונדאָסניי. צו הילף זענען דעמאָלט געקומען די טאָרנער יידן י׳. שוועבער און שמולעק ווייץ, וועלכע האָבן אוסיגענוצט זייערע באַציאונגען אויסערן געטאָ און באַזאָרגט אונדז מיט די סאַמע נויטיקסטע זאַכן וואָס האָבן דערמעגלעכט דאָס ווייטערדיקע באַדינען די קראַנקע. נישט לאַנג האָט עקזיסטירט דאָס דאָזיקע פרימיטיווע שפּיטאָל, ווייל מיט דער ליקווידאַציע פונעם געטאָ, האָבן די ס. ס. דערשאָסן אַלע קראַנקע און דאָס שפּיטאָל דעמאָלירט. פאַר דער קליינער צאָל פאַרבליבענע יידן איז געשאַפן געוואָרן אַן אַמבולאַטאָריע אויפן אויטאָבוס־פּלאַץ, וואָס האָט עקזיסטירט ביז דער לעצטער ליקווידאַציע פונעם רעשט טאָרנער יידן, וועלכע זענען אַוועקגעפירט געוואָרן אין טויטנלאַגער קיין פּלאַשאָוו אָדער דערשאָסן געוואָרן אין דער שטאָט גופא.

אין יענער טראַגישער תקופה האָט דאָס יידישע שפּיטאָל אין טאָרנע דערפילט זיין אויפגאַבע. קיין שום קראַנקן ייד איז נישט אָפּגעזאָגט געוואָרן די נויטיקע מעדיצינישע הילף. הונדערטער קראַנקהייטן זענען אויסגעהיילט געוואָרן, דערונטער אויך אָנשטעקנדיקע. דאָס שפּיטאָל איז נישט נאָר געווען אַ מעדיצינישער צענטער, נאָר אויך אַן אַזיל פאַר צענדליקער יידן בשעת די אויסזידלונגען. יעדן אָוונט פלעגט דאָס שפּיטאָל־פערסאָנאָל זיך צונויפזאַמלען, און אייַנער פון די יונגע סאַניטאַרן, ח. אַרגאַנד, וועלכער האָט געהערט ראַדיאָ לאָנדאָן, האָט איבערגעגעבן די לעצטע פראָנט־נייעס און פּאָליטישע ידיעות. מען האָט זיך קעגנזייטיק אונטער־געהאַלטן און באַמיט זיך אַריינצוברענגען אָפּטימיזם, כדי צו האָבן כוח איבער־צוהאַלטן און ממשיך זיין אונדזער וויכטיקע אַרבעט. פאַר דער גאַנצער צייט איז אונדזער אַרבעט געווען אַ שווערע און געפערלעכע. די אָפּעראַציעס וואָס מיר פלעגן אַדורכפירן, זענען פאַרגעקומען ביים אַקאַמפּאַניאַמענט פון קנאַלנדיקן

מאַשינגעוועך מיט וועלכן די דייטשן פלעגן מאַרדן טאַרנער יידן אויפן נאַענטן בית־עולם, וואו טויזנטער אונדזערע בריידער און שוועסטער זענען אומגעקומען.

מיט די אויבנדערמאַנטע דערינערונגען איבערן טאַרנער יידישן שפיטאַל האָב איך געוואָלט אַפּגעבן דעם געהעריקן כבוד די שפיטאַל־אַנגעשטעלטע, וואָס האָבן זייערע יונגע לעבנס מקריב געווען פאַרן כלל, ברענגענדיק הילף זייערע קראַנקע בריידער און שוועסטער.

רחל פאסטראנג *)

רעפלעקסן

מיט פשוטע ווערטער, אַן באַפּוצונגען, ווייל איך אַנטפּלעקן פּאַר אייך מיין ווייטיק, וואָס איז בלויז אַ ברוכטייל פון די אַלגעמיינע פּיין און יסורים וואָס אונדזערע בריידער און שוועסטער האָבן דורכגעמאַכט און איבערגעלעבט בעת דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע.

כ׳האָב זיך אָפּגעראַטעוועט פון דער קריגס־זאַווערוכע. וועמען האָב איך דאָס צו פּאַרדאַנקן? מיין כוח, צי שוואַכקייט, אָדער גליק? האָט דען געקאָנט זיין אַ רייד וועגן גליק, נאָכדעם וואָס ס׳איז מיט אונדז פּאַרגעקומען?

כ׳האָב נישט געקאָנט פּאַרבלייבן אויף דער ערד וואו כ׳האָב אַזוי שטאַרק געליבט די, וועמען כ׳וועל שוין מער נישט זען, די, וואָס זענען אומגעקומען אויף אַזאַ שוידערלעכן אופן. יעדער שטיין דאָרט איז מיר אַ קבר, און די גאַנצע שטאָט — אַ בית־עלמין. איך בין אַוועק פון טאָרנע, אָבער די זכרונות און דערינערונגען ווילן נישט אַוועק פון מיר. די נאַכט וואָס גיט אַנדערע רו און שלוה, פאַרוואַנדלט זיך פּאַר מיר אין אַ גהינום. פּאַר מיינע אויגן רוקן זיך דורך בילדער־געשפּענסטער, וואָס גליווערן דאָס בלוט אין די אָדערן.

איך זע די אויסגעצערטע פּנימער פון די זקנים, די מיט שרעק דורכגענומענע אייגעלעך פון די קינדער, די הילפלאָזע מאַמעס און זייערע הענט פאַרבראָכענע אין פּאַרצווייפלונג.

געצייכנט האָט מען אונדז, געצייכנט דורך די דייטשן מיט אָרעמבענדער. אַ ברודער האָט נישט געקאָנט העלפן אַ ברודער, אַ שוועסטער — אַ שוועסטער, אַ מאַמע — אַ קינד. מיר זענען דאָך אַזוי זינדיק ווי אַנדערע, פאַרוואָס דאַרפן מיר טראָגן די גאַנצע שולד?

מען האָט ביי אונדז צוגענומען דאָס טייערסטע, פאַרברענט דאָס הייליקסטע, באַרויבט פונעם בעסטן און שענסטן. די אַקציע פון פאַרניכטן אונדז האָט געדאַרפט דערפירט ווערן ביזן סוף. אַלעמאָל זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן נייע פּאַראַרדע־נונגען, וואָס האָבן נאָך מער באַשוערט דאָס סיי ווי שווערע לעבן.

עס זענען געקומען די צייטן פון געטאָ.

מ׳האָט אונדז פּאַרמאַכט אין אַן ענגן שטח, אַרומגעריגלט מיט אַ הויכן פּאַרקאַן, אַרומגעשטעלט מיט דייטשע און פּוילישע פּאַטראָלן פונדרויסן. דאָס געטאָ

*) געשטאָרבן אין פּאַריז אין יאָר 1952. איבערגעלעבט אין טאָרנע דאָס היטלערישע גיהנום.

איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גהינום בײַם לעבן. אין יעדן צימער — עטלעכע משפחות. נישט געווען קיין אָרט פאַר אַלע, האָט מען מעבל צעבראָכן און פאַר־ברענט, כדי יעדן אָפּצוגעבן עטלעכע ברעטער, ער זאָל קאָנען ביינאַכט אַוועקלייגן זיינע מידע גלידער. ערשט דעמאָלט האָבן מיר פאַרשטאַנען וווי ווייניק מען דאַרף האָבן צום לעבן... אייניער האָט געקוקט אויפן צווייטן אין פיינלעכער שטילקייט, אונדזער פאַרנעפּלטער בליק, ווי די געדאַנקען, האָבן געוואָלט עפּעס פאַרשטיין פון דעם אַלעמען. דאָס לעבן איז שוין גאָרנישט געווען אַזוי טייער, מען האָט געוואָרט אויף אַ וואָס שנעלערן סוף.

עס איז געקומען די ערשטע אויסזידלונג. יעדער האָט זיך געוואָלט באַהאַלטן. די ביידעמער און קעלערס זענען געווען איבערפולט. ברעטער פון פאָדלאָגעס האָט מען אויסגעריסן, אַבי זיך באַהאַלטן. מען האָט געגלויבט און זיך אייניגערעדט, אַז דאָס זענען די לעצטע שעהן פון די דייטשן, אַז אויף די פראָנטן כאַפן זיי קלעפ און דערפאַר ווילן זיי אַן אונדז זיך נוקם זיין. די איבעריקע האָבן געמוזט אַוועק אויפן פלאַץ. דאָ האָט מען אונדז ווידער אויסגעשטעלט אין אַ פּירעק און געציילט. כדי דער פאַראַד זאָל זיין אַ פולקאָמער, האָט מען אונדז מושטרירט. מיר האָבן געמוזט מאַרשירן מיט דער רעכטער האַנט אינדערהייך, וועלכע האָט קראַמפהאַפט געהאַלטן די „יודענקאַרטע". וועג מיר אַלע זענען שוין געווען אין באַוועגונג, האָט מען אויף אונדז אָנגעראַייצט הינט, וועלכע האָבן אַמאָל ארויסגעוויזן מערער רחמנות פון זייערע באַלעבאָטים. איין באַוועג מיטן פינגער האָט אַנטשידן וועגן פאַר־לענגערן אונדזער לעבן אָדער שיקן צום טויט. און אַזוי האָט מען אונדז צעשיידט — מענער פון פרויען, בריידער פון שוועסטער. און אַמטרויעריקסטן איז געווען דאָס בילד פון די קליינע קינדער, וועלכע האָבן זיך אָנגעהאַלטן אַן דער מאַמעס קלייד, גלייך זיי וואָלטן געשפּירט די גרויליקייט פון מאַמענט, אָדער די וואָס האָבן אַרום־שפּאַנירט צווישן זייערס גלייכן כדי צום לעצטן מאָל זיך אָנצוקוקן מיט דער דאָזיקער וועלט.

יונגע מאַמעס האָבן פון זיך אָפּגערוקט זייערע קינדער, כדי צו קאָנען אָנגיין ווי אייניזאַמע אַרבעטספּאַיקע פרויען. אַן אינטערעסאַנט געפּיל איז דעמאָלט געבוירן געוואָרן ביי אייניזאַמע בחורים: זיי האָבן זיך צוגעאייגנט די אָפּגעשטויסענע קינדער און צוזאַמען מיט זיי אומגעקומען אויף קידוש־השם.

עס וועט קיינמאָל נישט אויסגעמעקט ווערן פון זכרון דאָס בילד פונעם טאָרנער מאַרק, וואו אין אייניגע אַ זומער־טאָג האָט מען צונויפגעטריבן טויזנטער יידן אויפן וועג צום אומקום. די זון האָט אומברחמנותדיק געבאַקן מיט אירע הייסע שטראַלן, גלייך זי וואָלט געהאָלפן דעם שונא אונדז שוואר מאַכן די לעצטע מינוטן פון לעבן.

גלייך ביים אַריינגאַנג אויפן מאַרק איז געלעגן אַ גאַנצער קנויל קליינע קינדער, אייניגעוויקלטע אין קישעלעך, אייניס אויפן צווייטן. עס האָט זיך געהערט זייער דערשטיקט געווויין. אַביסל ווייטער זענען געשטאַנען די אַלטע לייט, וועמען מען האָט געצוואונגען אָנצוטאָן טלית און תפילין. און כדי די מערדער זאָלן זיך נישט לאַנגווייליקן, האָט מען די זקנים געהייסן טאַנצן, שלאָגנדיק זיי דערביי אַן רחמנות. אַנטקעגן די צעטאַנצטע אַלטע לייט האָט מען אויסגעשטעלט אין רייען די יוגנט און געשאָסן אין די קעפ וואָס זענען געווען העכערע און אַרויסגעשטאַרט איבער

די רייען. די פאַרחלשטע פון אַזעלכע דערשיטערנדיקע בילדער האָט מען אַרויפ־
געוואָרפן אויף לאַסט־אויטאָס און זיי אַוועקגעפירט, אויף קיינמאָל מער נישט
צוריקצוקומען.

אַזוי איז אומגעקומען מיין גאַנצע פאַמיליע. כ׳האָב זיי אַלע פאַרלוירן. כ׳האָב
זיי אַלע געזען וועז זיי זענען קוים עטלעכע מעטער פון מיר אַדורכגעשפאַנט אין
רייען אויפן לעצטן וועג. כ׳בין צו זיי צוגעלאָפן, געוואָלט אַרומנעמען און צוטוליען
צו זיך די מיר נאָענטע מענטשן. אויף אַ ברוטאַלן אופן בין איך אָפגעשטופט געוואָרן
און באַקומען קלעפ. שטאַרקע קלעפ. דעמאָלט זענען אַלע פאַראורטיילטע מיר
געוואָרן נאָענט און אייגן

מיר, דאָס קליינע הייפל איבערגעבליבענע יידן, זענען דען פעאיק צו לעבן,
אָדער אַרויסברענגען פון זיך אַ שמייכל?

מיר שטייען אויפן שיידונג. וואו אויסגפינען דעם ריכטיקן וועג צווישן דעם
לאַבירינט פון סטעזשקעס און שטעגן?

פּאַריז 1948.

ד"ר דוד אייכענהאלץ

מיין שטאט — א בית־הקברות

צי ווייסט איר, אַז טאָרנע, אונדזער שטאָט, איז נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה כמעט ווי נישט באַשעדיקט געוואָרן? ס'שטייען דאָרט ווייטער די הייזער, פאַבריקן און וואַרשטאַטן וואָס סיי פאַליאַקן און סיי יידן האָבן אין משך פון דורות אויפגעבויט. ווי פריער ציען זיך די לאַנגע גאַסן, אָנהויבנדיק פון קראַקאָווסקע איבער דער וואַלאָווע ביזן פילזנער טויער און לוואָווסקע. עס שטייען פעסט די אַלטע מויערן, דאָס אַלטע ראָטהויז, מיט וועלכן טאָרנע פלעגט שטענדיק שטאָלצירן, אַ גאַנצע ריי קירכן מיט שפיציקע הויכע טורעמס, עס זענען אויך גאַנץ געבליבן אַלע פאַלקסשולן און גימנאַזיעס מיט וועלכע עס זענען פאַרבונדן אונדזערע קינדער־זכרונות.

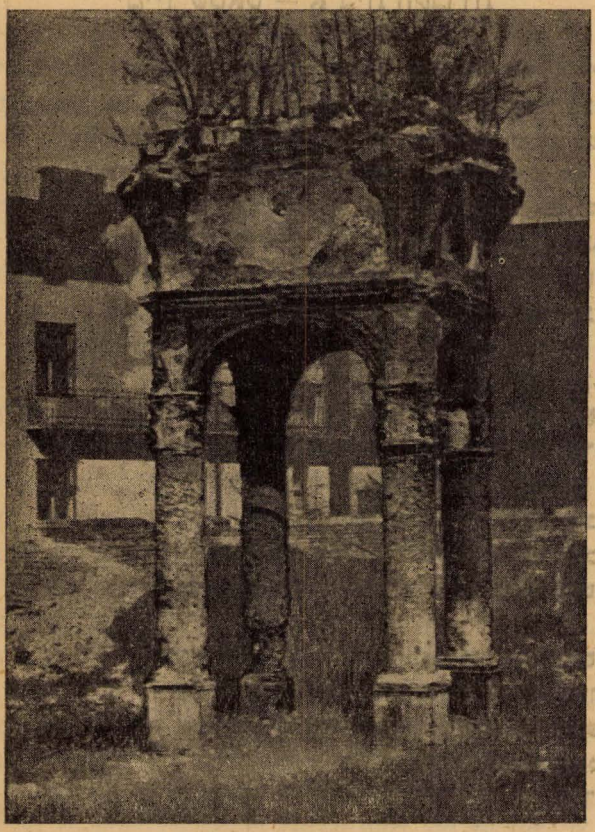
עס פעלן בלויז די קנאַפּע דרייסיק טויזנט יידן, טאָרנער יידן, דער אַמאָל אַזוי שטאַרקער, רירעוודיקער און שטאָלצער מענטשן־קיבוץ, וואָס האָט מיט פלייס און אויסדויער געווירקט, געאַרבעט און געשאַפן גייסטיקע און מאַטעריעלע ווערטן. ס'פעלט די נייע שול מיט איר קאָפול וואָס האָט זיך געזען מיילנווייז. ס'זענען אויך פאַרשוואונדן די אַלטע שול, די דבורה מענקעס שול, די בתי־מדרשים און מניינים, וואָס דייטשע צינדער האָבן פאַרברענט אין די ערשטע מלחמה־וואָכן, פונקט ווי זיי האָבן אין אָש פאַרוואַנדלט דעם גאַנצן יידישן שטח פון שטאָט וואו ס'האָט זיך געפונען דאָס געטא.

ווי מיט אויסגעשטאָכענע אויגן שטייען די פאַבריקס־געביידעס אויף לערע אָפּגעברענטע פלעצער — מצבות נאָכן אויסגעשאָכטענעם יידישן ישוב. אויב דער וועג פאַרפירט אייך אויפן פיש־פלאַץ, דערזעט איר גלייך אַ מאָדנע מצבה וואָס איז דאָ איבערגעבלעבן פון דער אַלטער שול. דאָס איז דער בעלעמער פון דער אַלטער שול, וואָס שטיצט זיך עד היום אויף פיר פילאַרן, און האָט זיך אַרויסגעווינן שטאַרקער פון די פייער־פלאַמען. די דייטשן האָבן אים דערנאָך נישט צעשטערט, הגם זיי זענען אָפט געווען אויף דעם שטח. דער איבעריקער טייל בעלעמער איז פאַרוואַקסן מיט גראָז, ווי אַן אַלטע גרויסע בכבודיקע מצבה...

פון אַ באַקומענער פאָטאָגראַפיע וואָס שטאַמט פון דייטשע קוועלעס, זעט מען ווי די ברוינע באַנדיטן טרייבן פונעם זקנים־הויז אויפן בית־עולם אַלטע יידן, כדי זיי דאָרט אומברענגען. צווישן די מצבות זעט מען אויך די טראַגישע געשטאַלטן פון די צום טויט־פאַרמשפּטע, וואָס שלייכן זיך ווי שאָטנס אין זייער לעצטן אָטעם־

צוג. יאָ, די דייטשע בלוטדורשטיקע בעסטיע האָט בירושה איבערגעלאָזט אַ דאָקו־מענט פון איר אויפשוידערנדיקער אכזריותדיקייט.

אַז איר גייט אַזוי איבער טאָרנער גאַסן, איבערצייגט איר זיך וואָס אַמאָל מערער, אַז בעת רעד גרויזאַמסטער מלחמה האָט, אייגנטלעך, געברענט, גליטן און איז אינגאַנצן חרוב געוואָרן בלויז אונדזער יידישע טאָרנע. און פונקט ווי אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן, דערשיינט פאַר אונדז טאָרנע ווי אַ בית־הקברות, אַ קופּע שטיינער, אַ בארג חורבות.

דער בעלעמער פון דער צערשטערטער אַלטער שול אין טאָרנע פאַרוואַקסן מיט גראָז

לזכר עולם

יזכור

אלהים את נשמות קדושי טרנוב
עם נשמות אחיהם שנהרגו על
קדוש השם

חי"ד

ת' נ' צ' ב' ה'

ד"ר א. כאמעט

טארנער יידן אין דער וועלט

גאַליציע, פונקט אַזוי ווי רוסלאַנד און רומעניע, האָט געהערט צו די לענדער, וואָס האָבן אין דער צווייטער העלפט פון פאָריקן יאָרהונדערט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אין דער עמיגראַציע־באַוועגונג אין די אייראָפעאישע און מעבר־לימדיקע לענדער. אָבער בעת אין רוסלאַנד און רומעניע, האָבן אויסער די עקאָנאָמישע סיבות, געטריבן צו עמיגראַציע אויך די פאָליטישע אונטערדריקונג, איז אין גאַליציע, וואו יידן האָבן געגאָסן פון פאָרמעלער גלייכבאַרעכטיקונג, די עיקרדיקע סיבה פאַר עמיגראַציע געווען דער ווירטשאַפטלעכער מאָמענט, די טיפישע אָרעמקייט פונעם גאַליצישן יידנטום.

כדאי אונטערצושטרייכן, אַז לויט דער ציילונג פון דער באַפעלקערונג וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין פוילן אין יאָר 1921, איז אויף דער אַלגעמיינער צאָל

די ערשטע אזכרה פון טאַרנער יידן אינעם יאָר 1946 אין אויגסבורג (דייטשלאַנד)

27,192.674 איינוואוינער, געוועז 2,829.456 יידן, ד. ה. 10.41%. אָבער אין דער עמיגראַציע־טאַבעלע פון די יאָרן 1928—1920, איז אויף דער אַלגעמיינער צאָל עמיגראַנטן פון פוילן — 214.314 — אויסגעפאַלן 144.110 יידן, ד. ה.67.24%. אמת, אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז געפאַלן די צאָל יידישע עמיגראַנטן, דער עיקר צוליב די אויסגעוואַקסענע שוועריקייט ביים באַקומען ווִיזעס אין פאַרשידענע אימיגראַציע־לענדער. פונדעסטוועגן האָבן אין די יאָרן 1938—1928 אויסגעוואַנדערט פון פוילן, לויט אָפיציעלע אָנגאַבן, אַן ערך 200,000 יידן.

אין דעם דאָזיקן עמיגראַציע־פראָצעס האָבן נישט פאַרפעלט קיין טאָרנער יידן. זיי האָבן עמיגרירט קיין צפון־אַמעריקע, דייטשלאַנד, אַרגענטינע, פראַנקרייך, בראַזיל, ארץ־ישראל, קאַנאַדע און אַנדערע לענדער. טאָרנער יידן האָט מען געקאָנט טרעפן אין אַלע עקן וועלט.

ישראל

הייַנט־צו־טאָג זענען טאָרנער יידן אין ישראל אָנגעשלאָסן אינעם „ארגון יוצאי טרנוב״, מיט אָפּטיילונגען אין תל־אביב, חיפה און ירושלים. בראש פונעם ארגון שטייט דער פון אַלע געשעצטער מנהיג פון טאָרנער יידנטום, ד״ר שמואל שפּאָן, דינענדיק דער אַלגעמיינער זאַך מיט זיין ענערגיע און איבערגעגעבנקייט. טאָרנער יידן אומעטום בעטן אויף זיין געזונט און ווינטשן אים אריכות ימים.

צוזאַמענפאָר פון טאָרנער יידן אין אולם (דייטשלאַנד) אין יאָר 1947 — פאַרבונדן מיט אַ יזכור־פייערונג.

וועגן דער בריט־פאַרצווייגטער טעטיקייט פון ארגון יוצאי טרנוב בישראל זאָגן עדות די באַזונדערע באַריכטן פון די סניפים. אהרון אכלער, איינער פון די טעטיקע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער אין דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין חיפה, שרייבט פאַלגנדעס:

„מיטן פאַרענדיקן די צווייטע וועלט־מלחמה האָבן אין לאַנד אַנגעהויבן אָנקומען די ערשטע פּליטים, צווישן זיי אויך יידן פון טאַרנע. עס איז אַנטשטאַנען אַ נויטוועגדיקייט צו העלפן די געראַטעוועטע יידן, באַזאָרגן זיי מיט אַרבעט, אַ וואוינונג, געבן קליינע הלואות און בכלל אַוועקשטעלן זיי אויף די פיס. די דאָזיקע הומאַניטאַרע אויפגאַבן האָבן געמוטמען אויף זיך אייניצלנע מענטשן און איבער זייערע כוחות געטאָן אַלץ, כדי צו העלפן די נויטבאַדערפטיקטע. אברהם שעדליס־קער, דב זינגער און דער שרייבער פון די שורות — (אהרון אַכלער — רעד.) — האָבן מיט אַ סך גוטן ווילן און ליבשאַפט געווידמעט זיך דער דאָזיקער אַרבעט אין באַשלאָסן צו פאַרוואַנדלען זי אין אַן אַרגאַניזאַציע.

די פאַרוואַלטונג פון דער לאַנדסמאַנשאפט פון טאַרנער יידן אין חיפה

טאָרנער יידן אין חיפה אויף אַ פורים־נשף אין יאָר 1954

מען איז באַלד צוגעטרעטן צו אַ קאָנסטרוקטיווער אַרבעט פון העלפן די נויטבאַדערפטיקע און אייגנעשטעלט די נויטיקע אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרמען. מיר האָבן אויך געפונען פאַר נויטיק אויפשטעלן ענלעכע קאָמיטעטן אין תל־אביב און אין ירושלים. אין משך פון אַ גאָר קורצער צייט האָבן מיר זיך איבערצייגט ווי יוייט נויטוועניק עס איז געווען דאָס אויפשטעלן אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט אויף צו העלפן טאָרנער יידן.

ווי גאָר ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנקומען די ערשטע ידיעות וועגן דער גרויסער יידישער טראַגעדיע, האָבן מיר אָנגעהויבן די אַרבעט פון אויפזוכן די לעבן־געבליבענע פליטים אין רוסלאַנד, קפריסין און אַנדערע ערטער. מיר האָבן געזאַמלט קליידער, אייגעקויפט אויך נייע, סוועטערס און שיך, צונויפגעשטעלט פעקלעך און געשיקט דאָרט אַהין, פונוואַנען עס זענען געקומען וועגדונגען נאָך הילף. דער עיקר האָבן מיר געשיקט קאַסטנס מלבושים קיין קפריסין, אויפן אַדרעס פון דער סוכנות, מיט דער בקשה זיי זאָלן פאַרטיילט ווערן צווישן טאָרנער. אין דער דאָזיקער אַקציע האָבן מיר געהאַט פיל סאַטיספאַקציע וואָס האָט אונדז דערמוטיקט צו וויטערדיקער טעטיקייט.

תל־אביב

דער סעקרעטאַר פון דער טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין תל־אביב, א. הדס (הודעס), שרייבט אין זייַן באַריכט:

„אינעם אויפבוי און אַנטוויקלונג פון דער גרויסער יידישער שטאָט תל־אביב האָבן אויך אַנטייל גענומען טאָרנער יידן, וואָס זענען געקומען אין לאַנד אַריין

מיט אַלע עליות פון פוילן. טאַרנער יידן האָבן זיך אין אַ געוג גרויסער צאָל באַזעצט אין תל־אביב און פאַרנעמען אַ בכבודיקן פלאַץ אויף אַלע געביטן פון אויפבוי־טעטיקייט, אַלס אַרבעטער, סוחרים, פקידים, ליטעראַטן, קינסטלער און פובליציסטן.

אין די שרעקלעכע יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן טאַרנער לאַנדסלייט אין ישראל, צוערשט אין חיפה, אָנגעהויבן אַ הילפס־טעטיקייט לטובת טאַרנער יידן, וואָס זענען געבליבן אין דער אַלטער היים אָדער געפירט אַ שווער פּליטי־לעבן אין רוסלאַנד. באַלד נאָך חיפה איז אָנטשטאַנען אַ טאַרנער לאַנדס־מאַנשאַפט אויך אין תל־אביב. אין דער וואוינונג פונעם חשובן עסקן און באַוואוסטן כלל־טוער חיים הערש ליכטבלאו, אייגער פון די גרינדער פון „אהבת ציון" אין טאַרנע אין יאָר 1896, וועלכער איז נאָך אין יאָר 1925 עולה געווען קיין ארץ ישראל מיט זיין גאַנצער משפחה און פייערט האָיאָר זיין 85־טן געבורטס־טאָג — עד מאה ועשרים — איז פאַרגעקומען די ערשטע גרינדונגס־צוזאַמענקונפט פון עטלעכע טאַרנער לאַנדסלייט, אויף וועלכער ס׳האָבן אָנטייל געגומען פון חיפה, די פרייַנט ד״ר שמואל שפאַן, אברהם שעדליסקער, בעריש זינגער, אהרון אַכלער, און פון תל־אביב: יעקב ריינהאָלד ז״ל (געשטאָרבן אין יאָר 1950 אין תל־אביב), אברהם כהנא, יעקב בינענשטאָק, קאָרניליאָ און אַנדערע. די לאַנדסמאַנשאַפט אין

די פאַרוואַלטונג פון דער לאַנדסמאַנשאפט פון טאַרנער יידן אין תל־אביב

טאַרנגער יידן אויף אן אזכרה אין תל־אביב אין יאָר 1952

די יזכור־פייערונגען אין תל־אביב אין יאָר 1951

אויף דער רעפרעזענטאַנץ־טריבונע זיצן פון רעכטס אויף לינקס: דניאל לייבל, חוה כשר, לעאָפאָלד שינאָגעל ז״ל, חיים הערש ליכטבלאו, אליעזר הודעס, ד״ר שמואל שפאַן, ד״ר אברהם כאַמעט, ד״ר דוד נייגער, א. בראַנדשטעטער, אברהם כהנא, דב זינגער.

טאַרנער יידן אויף דער אזכרה אין תל־אביב אין יאָר 1951

טאַרנער יידן אויף דער אזכרה אין תל־אביב אין יאָר 1952

תל־אביב האָט זיך באָמיט צו העלפן די נויטבאַדאַרפטיקע טאַרנער לאַנדסלייט און לויט אירע כוחות געפירט אַ נוצלעכע טעטיקייט.

נאָך דער לעצטער מאַסן־עליה, ווען ס׳איז אַנגעקומען די שארית הפליטה פון טאַרנער יידן, האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל טאַרנער לאַנדסלייט אין תל־אביב און סביבה און נאָך עטלעכע זיצונגען און פאַרזאַמלונגען איז באַשלאָסן געוואָרן צו רעאָרגאַניזירן דעם „ארגון יוצאי טרנוב״. ס׳איז געווייזלט געוואָרן אַ נייע פאַרוואַל־טונג, וועלכע האָט מיט דער צייט אַרומגענומען אַ גרעסערן אַקטיוו טאַרנער לאַנדסלייט — ותיקים און עולים חדשים — וואָס שפּאָרט נישט קיין צייט און אַרבעט פאַרן אירגון. מיט דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין תל־אביב פירט אָן אַ פאַר־וואַלטונג אין פאָלגנדן צוזאַמענשטעל: ר׳ חיים הערש ליכטבלאו — ערן פּרעזעס — ד״ר אברהם כאָמעט (חומט), פאַרזיצער, — אליעזר הדס (הודעס), סעקרעטאַר, שמעון רייך, קאַסירער, — און פאַרוואַלטונגס מיטגלידער: זעליג פליישער, חיים שאָפּ, אברהם רובין, דוד שיף, חיים זאָוואָדער, חיים הערצבערג, נתן ראָזענפעלד, יעקב בינענשטאָק, דניאל לייבל, דבורה אברמוביץ (הורביץ), אברהם כהנא, אהרון ריין, חיים פעפער און ליפּאָ פאָנער.

דער אירגון אַרגאַניזירט יעדעס יאָר אין כ״ו סיון צו דער יאָרצייט פון דעם אומקום פון טאַרנער יידנטום אַ אזכרה־פייערונג, אין וועלכער עס נעמען אָנטייל כמעט אַלע טאַרנער לאַנדסלייט פון תל־אביב און סביבה. אין דעם טאָג, ווען עס פאַרזאַמלען זיך הונדערטער טאַרנער לאַנדסלייט צו דער אזכרה, — פאַרייניקן

די אזכרה אין תל־אביב אין יאָר 1952
אויף דער רעפרעזענטאַנץ־טריבונע פון רעכטס אויף לינקס: חיים הערש ליכטבלאו, אליעזר הודעס, ד״ר אליהו טיש, ד״ר ישעיהו שפירא, ד״ר אברהם כאָמעט, דניאל לייבל, אברהם כהנא און א. בראָנדשטעטער.

מיר זיך און דערמאָנען די הייליקע נשמות פון אונדזערע טייערסטע, וואָס זענען אומגעקומען אין דער שרעקלעכער מלחמה על קדוש השם. שעהן לאַנג נאָך פאַר דער פייערונג שטייען אויף דער גאַס פאַר דעם גרויסן זאַל פון בית חלוצות אויף דער קינג דזשאָרזש אין תל־אביב, טאָרנער לאַנדסלייט און מען דערציילט זיך זכרונות פון יענע יאָרן... וועט מען האָט געאַרבעט און געווירקט אין דער שיינער יידישער שטאָט טאָרנע, וואָס איז מער נישטאָ. די פאַרוואַלטונג האָט אויך אייניגע־אַרדנט עטלעכע פאַרווייילונגס־אָוונטן, וועלכע האָבן צונויפגעזאַמלט טאָרנער יידן פוז אַלע עקן לאַנד.

די פאַרוואַלטונג פון דער לאַנדסמאַנשאפט פון טאָרנער יידן אין ירושלים
ערשטע ריי פון לינקס אויף רעכטס: ד״ר הערי״ק גרינבערג, ד״ר וואָלף מאַנדעל, חנא פעסטעל. צווייטע ריי פון לינקס אויף רעכטס: מ. שטיגליץ, י. פייג, יונה שניידער.

פאַריניקטע שטאטן פון צפון־אמעריקע

אין די פאַריניקטע שטאַטן געפינט זיך אַ גרעסערע קאָלאָניע טאָרנער יידן. שוין אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט האָט קיין אַמעריקע אָנגעהויבן שטראָמען אַ יידישע עמיגראַציע פון גאַליציע. וווייזט אויס, אַז טאָרנער יידן האָבן דאָרט געמוזט עמיגרירן נאָך פריער, וועגן וואָס עס זאָגט עדות דער וויייטערדיקער אַרטיקל פון הלל ראָגאָף, רעדאַקטאָר פון ניו־יאָרקער „פאָרווערטס״, אָפגעדרוקט דאָרט אין דעצעמבער 1953, וואו עס ווערט געברענגט אַן אינטערעסאַנטע געשיכטע וועגן טאָרנער ייד דורסט, וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין די קאַמפן מיט די דרום־שטאַטן אין יאָר 1861. מיר ברענגען דאָס אַרטיקל אינגאַנצן, איבער־לאָזנדיק די אַרטאָגראַפיע פונעם מחבר:

דער קאָמיטעט פון „טאָרנער לאַנדסלייט אין אמעריקאַ״ אין יאָר 1953
ערשטע רייַ זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: ס. זילבערמאַן, ל. ענדער, א. וועגנער, ר. האַמער,
ס. גאלערנטער, ה. דזשייקאָבס, י. אדלער. צווייטע רייַ שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס:
י. פּאַסטערנאַק, א. קאָרן, פרוי קאָרן, ב. וואָלף, פרוי וואָלף, ס. לאובער.

„אַ צווייטער אינטערעסאַנטער טיפּ פון אַ אידען, וואָס ווייזט אַרויס אַ זעלטענע פריינטשאַפט צו יוניאָנס און צו סטרייקער, איז דער אידישער אימיגראַנט וויליאַם דורסט פון דער שטאָט טאַרנאָוו, אין גאַליציע.

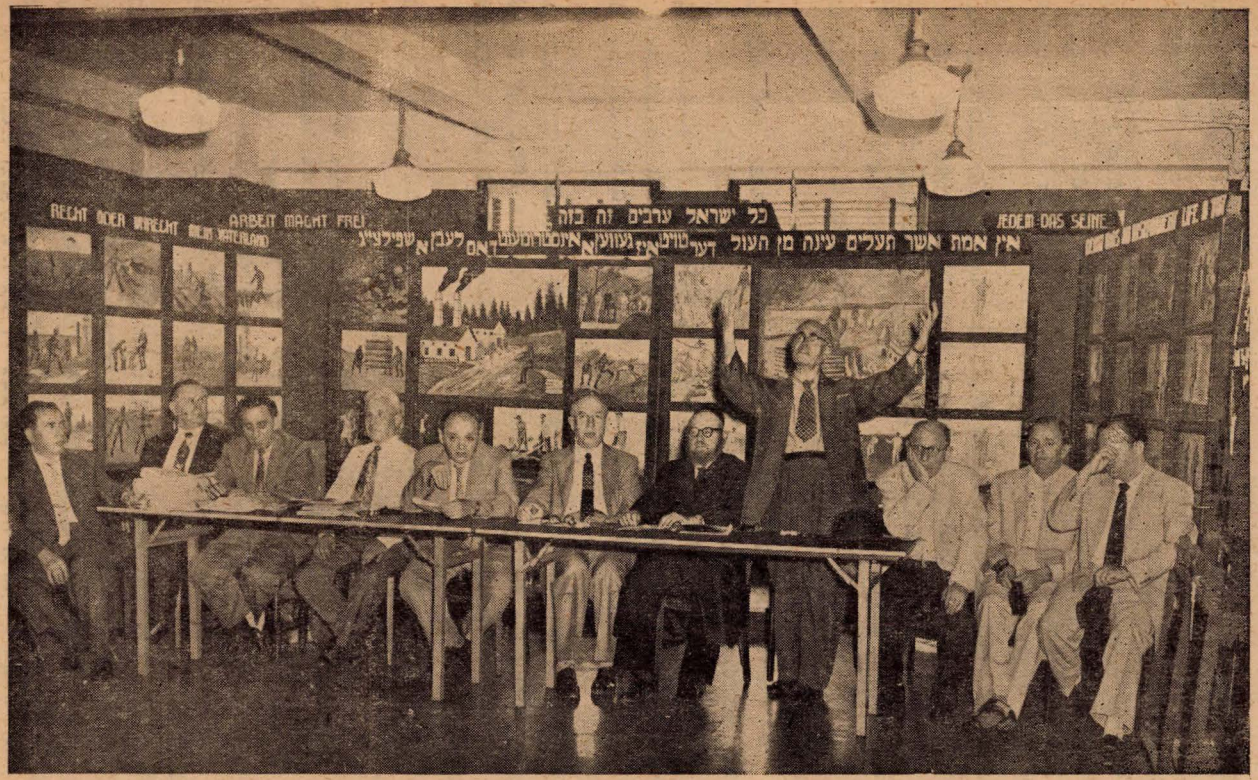
ער איז אָנגעקומען אין פילאַדעלפיע אין די ערשטע טעג פון יאָר 1861, ערב דעם בירגער־קריג, און מיט איין מאָנאַט שפּעטער האָט אים דער אידישער אימיגראַנט וואָלונטירט אין דער נעיוויי פון דער רעפובליק געגען דעם בונט פון דער סאָוט. און עס איז געווען דער גורל פון׳ם איד פון טאַרנאָוו צו ווערען אָנגעשלאָסען אין דער מאַנשאַפט פון דער היסטאָרישער קריגס־שיף „מאָניטאָר", וועלכע האָט שפּעטער געפירט אַ שלאַכט ביי ווירדזשיניע מיט דער קריגס־שיף „מערימעק", פון דער קאָנפעדעראַציע פון די דרום־שטאַטען. אין דער אַמעריקאַניש־געשיכטליכער ליטעראַטור אויף אידיש איז פאַראַן אַ שילדערונג פון די צוויי קריגס־שיפן און פון זייערע שלאַכטען, אין די בענדער געשיכטע פון די פאַראייניקטע שטאַטען פון הלל ראָגאָף; און אַ שילדערונג פון דער ראָל פון וויליאַם דורסט אין יענע שלאַכטען געפינט מען אין דער געשיכטע פון פילאַדעלפיער אידען, פון הענרי סעמועל מאָרעין. די געשטאַלט פון דעם גאַליציאַנער וויליאַם דורסט איז פון אַ מערקווירדיגען העלד. ער איז געווארען באַליבט ביי די שלאַכט־קאַמאַנדירען אויף דער שיף „מאָניטאָר", און דער אַדמיראַל פון דער יונאַיטעד סטעיטס נעיווי האָט אים שפּעטער געווידמעט זיין בוך „די געשיכטע פון דער שיף", אין וועלכן עס ווערט אויך דערציילט וי אַזוי וויליאַם דורסט איז געראַטעוועט געוואָרן בעת די שיף איז געזונקען געוואָרן אין ים, און ווי אַזוי ער איז באַלד אַוועק צום דינסט אויף אַ צווייטער שיף, וועלכע האָט זיך באַטייליגט אין די שלאַכטען ביי טשאַרלסטאָן, סאָוט־קאַראָליינאַ.

ער איז פאַרבליבן אויף די קריגס־שיפען ביז דער בירגער־קריג איז אינגאַנצען אַריבער. דאָן איז ער אַהיים געקומען אין פילאַדעלפיע. מיט זיין גרויסן פרעסטיזש האָט ער, אַ צווייי יאָר שפּעטער, זיך געשטעלט העלפען אַ סטרייק פון פילאַדעלפיער מאַטראָזען אויף פריוואָטע האַנדעלס־שיפען, הגם דער סטרייק איז אין שטאָט געווען אומפאָפולער. ער פלעגט געהן מיט די סטרייקער זונטאָג צו די קירכעס, און זיי פלעגען אָפשטעלען קירכען־געהער צו ערקלערען זיי, אַז די סיסטעם ביי מאַטראָזן־אַרבייט איז ווי פון געקויפטע קנעכט. און ער פלעגט אויפטרעטען מיט אַרעסטירטע סטרייקער אין די פאַליציי־געריכטען. און וען אַ פאָליציי־ריכטער האָט אים אַ פרעג־געטאָן וואָס פאָר אַן אינטערעס ער האָט אין דעם סטרייק, האָט ער אָפגעענטפערט: „דעם זעלבען אינטערעס, וואָס איך האָב געהאַט ביים שטעלען זיך אין דינסט פאָר דער רעפובליק בעת דעם בירגער־קריג"...

וועגן די באַציאונגען, געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט און פאַרבינדונגען צווישן די טאַרנער יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן דערציילט דער צוגעשיקטער באַריכט פון ניו־יאָרק, פון דער דאָרטיקער לאַנדסמאַנשאַפט:

די טאַרנער ארגאניזאציעס אין ניו יארק

מיטן אָנהייב פון דער מאַסן־אימיגראַציע קיין אַמעריקע אין די 90־קער יאָרן פונעם פאָרגאַנגענעם יאָר־הונדערט, האָבן זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן לאַנדסמאַנשאַפטן און „סאָסייטיס".

טאַרנער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק אויף דער אזכרה אין יאָר 1954
פון רעכטס אויף לינקס: ס. בערגער, ב. וואַלף, פ. ראַט, ד״ר שמואל מאַרגאַשעס, הרב אהרז צימעטבאום, ש. געלערנטער, ר. האַמער, היימאַן דזשייקאָבס, י. אַדלער, חזן שמואל פאַסטאַלאָוו, אברהם וועגגער.

דער יחיד האָט זיך געפילט איינזאַם אין דער נייער וועלט, בפרט אין דער גרויסער שטאָט ניו־יאָרק, וואו די מערסטע יידישע אימיגראַנטן האָבן זיך אָפגעשטעלט, האָבן די לאַנדסמאַנשאַפטס־ארגאַניזאַציעס אַ סך געהאָלפן דעם נייעם יידישן אימיגראַנט. אין דעם לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריין האָט זיך יעדער יחיד געפילט היימיש. דאָ האָט מען געריידט פון דער אַלטער היים און דורך אַ לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריין האָט מען אויך אַמאָל געקאָנט קריגן אַרבעט ביי אַן „אויפגעאַרבעטן" לאַנדסמאַן.

אין יענע יאָרן האָט זיך אויך געגרינדעט דער ערשטער טאַרנער פאַריין, וואָס איז שוין היינט אַלט 65 יאָר און וואָס טראָגט דעם נאָמען:

„Independent Tarnower Kranken Unterstitzung Verein"

דער טאַרנער פאַריין האָט זיך געפירט ווי די מערסטע פראַטערנאַלע ארגאַניזאַציעס אין אַמעריקע, און האָט באַזארגט זיינע מיטגלידער מיט קרקע אויף זיין אייגענעם בית־הקברות, וואָס זי האָט זיך דערוואַרבן.

מיט אַ 20 יאָר שפעטער האָט זיך געשאַפן אַ נייע ארגאַניזאַציע מיט אַ יונגערן עלעמענט.

דער נייער אימיגראַציע שטראָם האָט געבראַכט יונגע מענטשן, וועלכע האָבן נישט געוואָלט זיין אין איין ארגאַניזאַציע מיט די עלטערע לאַנדסלייט, און האָבן געגרינדעט אַ נייע טאַרנער ארגאַניזאַציע פון יונגע אימיגראַנטן פון טאַרנע מיטן נאָמען: First Tarnower Young Mens Benevolent

די דאָזיקע „יאַנג מען" זיינען היינט אויך שוין נישט אַזוי יונג. זיי האָבן מיט אַ קורצער צייט צוריק געפייערט מיט אַ באַנקעט זייער 45־יאָריקויביליי.

צו דער דאָזיקער ארגאַניזאַציע האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַ סך יידן, וועלכע זענען אָנגעקומען קיין ניו יאָרק נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די „טאַרנער יאַנג מענ'ס בי סי" האָט געטאָן אַ סך אַרבעט פאַר איר היים־שטאָט טאַרנע.

נאָך אין יאָר 1918 האָבן די טאַרנער לאַנדסמינשאַפטן געשיקט אַ דעלעגאַציע קיין טאַרנע צו העלפן די יידן, וואָס האָבן געליטן פון דער וועלט־מלחמה.

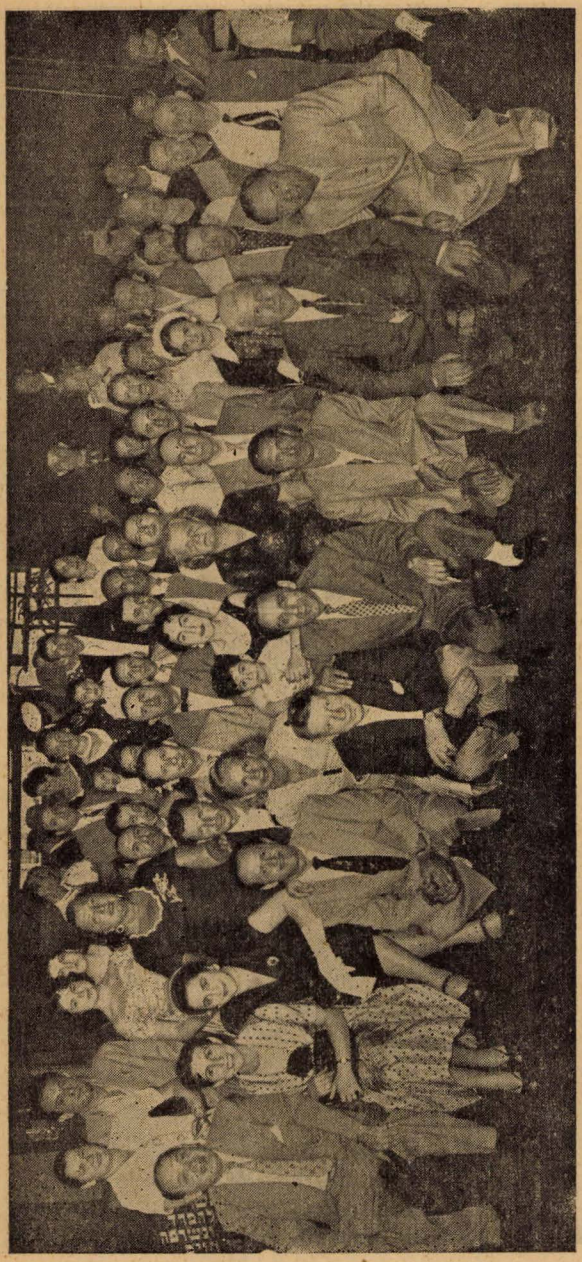
די נייע יידישע אימיגראַנטן פון טאַרנע האָבן זיך צוגעטוליעט צו דער טאַרנער יאַנג מענס. זיי האָבן דורך דער דאָזיקער ארגאַניזאַציע געהאָט מער ידיעות פון זייער היימשטאָט טאַרנע און געהאָט אַ קאָנטאַקט מיט זייערע קרובים און פריינט פון דער אַלטער היים.

די דאָזיקע ארגאַניזאַציע האָט געטאָן הילפס־ארבעט אויף אַ באַשיידענעם אופן און אָנגעהאַלטן אַ פאַרבינדונג מיט דער היים־שטאָט, ביז עס איז געקומען דאָס שוידערלעכע יאָר 1939, וועו עס איז אויסגעבראָכן די וועלט־שחיטה און די היטלער רוצחים האָבן פאַרכאַפט פוילן.

אין יאָר 1945 האָט אַ גרופּע „יאַנג מענס", וואָלף, וועגנער און דזשייקאָבס ארגאַניזירט אַ ספעציעלן קאָמיטעט, וואָס זאָל זיך אָפגעבן בלויז מיט הילפס־ארבעט. אַזוי אַרום איז דעמאָלט געשאַפן געוואָרן די ארגאַניזאַציע אונטערן נאָמען: Relief Committee for Tornow and Vicinity וואָס האָט געטאָן זייער גוטע ארבעט ביז דעם יאָר 1951.

דער קאַמיטעט פון „טאַרנער לאַנדסלייט אין אַמעריקא"
ערשטע ריי זיצנדיק פון רעכטס אויף לינקס: ל. קראַנץ, ר. האַמער, פ. ראַט, הרב אהרן צימעטבאום, ה. דושייקאַבס, פ. שפריי. — צווייטע ריי שטייענדיק פון רעכטס אויף לינקס: מ. ליס, ל. ענדער, ס. זילבערמאַן, י. אַדלער, ש. געלערנטער, ה. שפריי. — דריטע ריי פון רעכטס אויף לינקס: ב. הירש, ב. וואַלף, א. וועגגער, א. קאַרן, ס. לאובער.

טאַרנער יידן אין ניו־יאָרק נאָך דער יזכור־פייערונג אינעם יאָר 1954

דער קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון די פאָלגנדע מיטגלידער:

ה. קליינהענדלער (ע״ה) — פרעזידענט, ר. האַמער, וויצע־פרעזידענט, י. וואָלף, פינאַנץ סעק. ח. דזשייקאָבס, קאָרעספ. פאַר אויסלאַנד, ה. שפריי, פראָטאָקאָל סעקרעטאַר, ל. קראַנץ — 2־טער וויצע פרעזידענט, א. וועגנער, קאַסירער, ד. ראָט, פובליסיטי.

מען האָט אַרייַנגעצויגן אין דער הילף אַרבעט אַ סך טאָרנער לאַנדסלייט, וועלכע זענען נישט געווען אַנגעשלאָסן אין דער „יאָנג מענ׳ס״ אָרגאַניזאַציע.

דער רעליף־קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן אַרבעטן מיט מער ענערגיע. די מיט־גלידער פון קאָמיטעט, ווי: קליינהענדלער ע״ה, וועגנער, האַמער און אַנדערע, האָבן געזוכט טאָרנער לאַנדסלייט, געקלאַפּט אין די טירן און געבעטן געלט צו ראַטעווען די לעבנגעבליבענע פון אונדזער בלוט און פלייש.

צווישן די מיטגלידער וואָס האָבן ענערגיש געאַרבעט אין דעם קאָמיטעט דאַרפן באַזונדערס דערמאָנט ווערן די צוויי מיטגלידער — חיים דזשייקאָבס און יוסף וואָלף. דזשייקאָבס האָט אויף זיך גענומען די הייליקע מיסיע אויפצוזוכן אַלע לעבנגעבליבענע טאָרנער יידן. ער האָט נאָכגעפאָרשט די ליסטן, וואָס די פאָרשידענע נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין אַמעריקע האָבן דערהאַלטן, און ער האָט אויך נאָכגעקוקט די ליסטעס מיט די נעמען, וואָס זענען געדרוקט געוואָרן אין די יידישע צייטונגען. און ווי נאָר ער האָט געפונען אַ נאָמען פון אַ טאָרנער יידן, האָט ער זיך גלייך פאַרבונדן שריפטלעך מיט זיינע קרובים — דאָ אין אַמעריקע — און אויף אַזאַ אופן האָט ער צונויפגעפירט אַ סך געראָטעוועטע מיט זייערע משפחות און נאָענטע דאָ אין לאַנד. ער האָט צו די געראָטעוועטע געשריבן בריף, זיי געטרייסט און צו אַ סך געשיקט עפידייווידס און זיי אַריינגעבראַכט קיין אַמעריקע.

חיים דזשייקאָבס (קאָרן), וועלכער וואוינט שוין לאַנג אין אַמעריקע, איז אַ געטרייער און איבערגעגעבענער אַרבעטער, וואָס שפּאָרט נישט קיין צייט און מי צו העלפן טאָרנער לאַנדלייט. אים טאָקע איז צו פאַרדאַנקען, וואָס די נייע טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין ניו־יאָרק אַנטוויקלט אַזאַ רירעוודיקע טעטיקייט. צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע טאָרנער יידן, וואָס געהערן צום קאָמיטעט, איז אים געלונגען צו אָקטיוויזירן אַ גרעסערע צאָל פריינט, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו פאַרפעסטיקן דעם קאָנטאַקט צווישן טאָרנער יידן אין אַמריקע און אַוועקשטעלן די טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפט אויף יסודות, וואָס זאָלן איר דערמעגלעכן צו אַנטוויקלען אַ נוצלעכע סאָציאַלע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

יוסף וואָלף ווידער, האָט אַריבערגעשיקט הונדערטער בריף צו די פליטים פון טאָרנע, וועלכע האָבן זיך געפונען אין פאַרשידענע לענדער און אויך אין ישראל.

ער האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ סך טאָרנער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, ער האָט ביי זיי אויסגעפועלט עפידעווידס פאַר זייערע קרובים און אַ סך טאָרנער לאַנדסלייט געפינן זיך איצט אין אַמעריקע אַ דאַנק זיין מי און איבערגעבענער אַרבעט.

די ערשטע הילף וואָס דער רעליעף־קאָמיטעט האָט איבערגעשיקט קיין טאָרנע,

איז געווען אין יאָר 1946. עס איז געשיקט געוואָרן 1.000 דאָלער דורך ד״ר טענענ־בוים. דער רעליעף־קאָמיטעט האָט געקראָגן די באַשטעטיקונג פון דעמאָלטיקן יידישן קאָמיטעט אין טאַרנע, אונטערגעשריבן פון חיים שיפער און אַשר בלייווייס.

לויט דעם בריף, וואָס מיר האָבן געקראָגן פון טאַרנער יידישן קאָמיטעט, זענען דעמאָלט געווען אין טאַרנע 306 יידישע נפשות. דער יידישער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו געבן יעדן יידן צו 900 זלאָטעס. פאַרן איבעריקן געלט איז אויפ־געבויט געוואָרן אַ דענקמאָל פאַר די קדושים. עס זענען אויך פאַרריכט געוואָרן די מצבות אויפן בית־עולם.

אין טאַרנע איז דעמאָלט אויך געווען 60 לעבנגעבליבענע קינדער, האָט מען פאַר די קינדער געעפנט אַ שול, געלערנט זיי לייענען און שרייבן יידיש און זיי געגעבן אומזיסטיקע מאָלצייטן.

דער רעליעף־קאָמיטעט האָט אויך געשיקט קיין טאַרנע 412 שפייז־פעקלעך, וואָס ליידער נישט אַלע האָבן זיי דערהאַלטן.

אויך האָט דער רעליעף־קאָמיטעט געשיקט קיין טאַרנע 8 באַלן קליידער צו פאַרטיילן זיי צווישן די לעבנגעבליבענע יידן.

אַ קורצע צייט נאָכדעם איז געפאָרן קיין פוילן מר. הערבערט ב. זוסמאַן, פרעזידענט פון גאַליציאַנער פאַרבאַנד, האָט דער רעליעף־קאָמיטעט מיט אים מיטגעשיקט טויזנט פינף הונדערט (1500) דאָלער פאַר אונדזערע לאַנדסלייט אין טאַרנע. פאַר דעם געלט וואָס מיר האָבן זיי געשיקט, האָבן די יידן אין טאַרנע געעפנט אַ קאָאָפעראַטיוו־פאַבריק. עס איז אויך דעמאָלט געווען אויף אַ באַזונ־דער פוילן, יעקב פּאַט, סעקרעטאַר פון יידישן ארבעטער קאָמיטעט, ער האָט באַזוכט טאַרנע און וועלן ער איז צוריקגעקומען קיין אַמעריקע, האָט ער ביי אַ פאַרזאַמלונג פון רעליעף־קאָמיטעט, דערציילט וועגן דער ביטערער לאָגע פון די לעבנגעבליבענע יידן אין טאַרנע.

די אַרבעט פון אונדזער רעליעף־קאָמיטעט האָט געקאָנט געטאָן ווערן אַ דאַנק עטלעכע נאָבעלע מענטשן, וועלכע האָבן זיך ממש מוסר נפש געווען צו העלפן אונדזערע לעבנסגעבליבענע ברידער און שוועסטער. מיר וועלן דאָ בלויז דערמאָנען די פרוי ראָזען און די פרוי אַכטל. פרוי ראָזען איז דעמאָלט געפאָרן מיט איר מאַן קיין אייראָפּע און זיי האָבן צעטיילט טויזנטער דאָלאַרן פון זייער אייגענער קעשענע.

דער רעליעף־קאָמיטעט האָט אין די יאָרן 1946—1947 איבערגעשיקט פעקלעך שפייז און קליידער צו די טאַרנער יידן, וואו זיי האָבן זיך נאָר געפונען. די הילף האָט דערגרייכט אונדזערע טאַרנער יידן אפילו אין כינע.

אַ דאַנק אונדזער לאַנדסמאַן מ. אָסטערווייל, זענען די לעבנגעבליבענע יתומים און קינדער באַזאָרגט געוואָרן מיט וויטאַמינען. מר. אָסטערווייל האָט געגעבן דעם רעליעף־קאָמיטעט פאַר צען טויזנט (10.000) דאָלער וויטאַמינען. מען האָט די וויטאַמינען געשיקט צו די יתומים־אַנשטאַלטן און אין די זקנים־הייזער אין טאַרנע, ווי אויך צו די טאַרנער יידישע יתומים און זקנים, וואָס האָבן זיך געפונען אין קראָקע, ווראָצלאַוו און אין די די־פּי לאַגערן אין דייטשלאַנד, ווי אויך אין ישראל.

ביז דעם יאָר 1947 האָט דער רעליעף־קאָמיטעט אויסגעגעבן נאָענט צו 40.000

דאָלער. אָבער דאָס איז אַלץ געווען אַ טראָפן אין ים לגבי די נויט פון די לעבנ־געבליבענע טאָרנער יידן. עס האָט זיך דערי־בער געפאָדערט אַ סך אַנשטרענגונג צו שאַפן די נייטיקע מיטלען. דערצו נאָך האָבן ליידער אַ צאָל טאָרנער לאַנדסלייט אין ניו יאָרק אויפגעהערט צו געבן געלט, ווען זיי האָבן זיך דערוואוסט אַז פון זייערע משפחות איז קיינער נישט געבליבן לעבן.

דער רעליעף־קאָמיטעט האָט דעריבער באַשלאָסן איינצוארדנען אַ קאָנצערט און די הכנסה זאָל גיין פאַרן רעליעף־קאָמיטעט.

דער קאָנצערט איז אַראָנזשירט געוואָרן אונטער דער אָנפירונג פון ל. קראַנץ, וועלכער איז אין יאָר 1948 געוואָרן פרעזידענט פון רעליעף־קאָמיטעט, ווייל מר. ח. קליינהענדלער ע״ה, איז שוין דעמאָלט געווען קראַנק. מר׳ קראַנץ האָט צוגע־צויגן עטלעכע נייע מענטשן, ווי י. טרויריק ע״ה, מ. גלאָזער, מ. ליסס, פרוי רייך און אַנדערע. אַ דאַנק דער איבערגעבענער אַרבעט פון ל. קראַנץ און זיין קאָמי־טעט, איז דער קאָנצערט געווען אַ גרויסער דערפאָלג און עס איז געשאַפן געוואָרן 3.000 דאָלער.

דער רעליעף־קאָמיטעט האָט אויך געוואָלט האַלטן אַן אָנדענק פון אונדזערע קדושים, און פון דעם יאָר 1945 אָן, האָבן מיר איינגעאָרדנט יעדעס יאָר אזכרה־פאַרזאַמלונגען.

צו די הזכרה־פאַרזאַמלונגען פלעגן קומען אַ סך טאָרנער לאַנדסלייט פון ניו־יאָרק און פון די אַרומיקע שטעט.

די הזכרה־פאַרזאַמלונגען ווערן אָפגעהאַלטן יעדעס יאָר אין חודש יוני. עס קומען אָנגעזעענע מענטשן אַלס הויפט־רעדנער, ווי יעקב פּאַט, מנשה אונגער, הערבערט ב. זוסמאן, פרעזידענט פון גאַליציאַנער פאַרבאַנד אין אַמעריקע, און לעצטנס, אין יאָר 1954, ד״ר י. מאַרגאָשעס.

אויף די הזכרה־פאַרזאַמלונגען אָפעלירן מיר צו די לאַנדסלייט פאַר ביישטיי־ערונגען, פאַר דעם רעליעף־קאָמיטעט, און עס ווערן געשאַפן שיינע סומעס געלט.

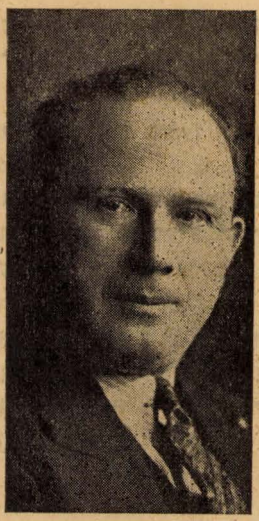
ביי די הזכרה־פאַרזאַמלונגען מאַכט מען אויך אַ בילדער־אויסשטעלונג פון אונדזער לאַנדסמאַן יצחק פּאָסטערנאַק, וועלכער האָט אַליין איבערגעלעבט די היטלער רציחות און ער האָט די גרויסע יידישע טראַגעדיע אין טאָרנע געמאָלן אויף בילדער און געשניצט אין האָלץ. זיין אויסשטעלונג ביי יעדער הזכרה־פאַרזאַמלונג, לאָזט תמיד איבער אַ טיפן איינדרוק אויף די פאַרזאַמלטע.

פון זינט דעם יאָר 1947 פירט אויך דורך די הזכרה נאָך אונדזערע קדושים ביי דער הזכרה־פאַרזאַמלונג, הרב אהרן צימעטבוים, רב אין דער שול בית פנחס, וועלכער איז דער זון פון באַקאַנטן גאון און צדיק הרב פנחס צימעטבוים הי״ד פון טאָרנע. הרב צימעטבוים, וועלכער האָט דערוואָרבן זיין תורה אין דער גרויסער קלויז אין טאָרנע, איז אויך זייער אַקטיוו אין רעליעף־קאָמיטעט.

אָט אַזוי האָבן מיר געטאָן אונדזער הילפס־אַרבעט ביז דעם יאָר 1951. מיר האָבן געזאַמלט אַ 30.000 דאָלער. די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן פון פשוטע פאָלקס מענטשן, מענטשן וואָס אַרבעטן שווער אויף זייער חיונה און זיי האָבן אַוועקגעגעבן יעדעס שטיקל פרייַ צייט צו העלפן אונדזערע טייערע ברידער, וואָס האָבן אַזוי־פיל געליטן פון די היטלער רוצחים.

אָבער מער ווי די פינאַנציעלע הילף האָבן מיר אונדזערע פּליטים געגעבן אַביסל וואַרעמקייט, אין וועלכן זיי האָבן זיך אַזוי שטאַרק געוויטיקט. מיר האָבן געטאָן דאָס בעסטע וואָס מיר האָבן געקאָנט און וואָס אונדזער האַרץ האָט אונדז דיקטירט.

אַ שוועָרן פאַרלוסט האָבן מיר געליטן מיט דעם אָפּשטאַרבן פון צוויי אונדזערע געטרייע און איבערגעבענע מיטאַרבעטער. אין יאָר 1950 איז נפטר געוואָרן יוסף טרויריג ז״ל, אַליין אַ געבוירענער אין משאַנע דאָלנאַ פון סאַנדזער קרייז, האָט ער טראָץ זיין שוועָרער האַרץ־קראַנקהייט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין אונדזער רעליף־אַרבעט זייט דער גרינדונג פונעם פאריין אין יאָר 1944. תמיד האָט מען געקאָנט אויף אים רעכענען און מיט דער גאַנצער ענערגיע און וואַרעמקייט האָט ער זיך באַצויגן צו די אויפגאָבן פונעם קאָמיטעט און זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט פון דער שוועָרסטער אַרבעט. כבוד זיין אָנדענק!

יוסף טראָוריג ז״ל

אין מערץ 1951 איז נפטר געוואָרן חנינא קליינהענדלער, דער זון פון נתן און חנה קליינהענדלער, אַן אָנגעזעענע אַרטאַדאָקסישע משפּחה אין טאַרנע. פון פאַך אַ הוט־אַרבעטער איז חנינא אייניגעוואָנדערט קיין אַמעריקע נאָך אינעם יאָר 1912 און זיך באַלד אָנגעשלאָסן אָן די רייען פון טאַרנער לאַנדסלייט און אַ דאָנק זיין ריינעם כאַראַקטער און קרבנות־פולער אַרבעט פאַר טאַרנער יידן, איז ער געוואָרן פאַרזיצער פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט ביז צו זיין טויט. חנינא קליינהענדלער איז געווען אַ מוסטער פון אַן אמתן, געטרייען געזעלשאַפטלעכן טוער. כבוד זיין אָנדענק!

חנינא קליינהענדלער ז״ל

צום סוף ווילן מיר דאַנקען אַלע פירער פון אונדזער אַרגאַניזאַציע, און עס איז נישט נייטיק אויסצורעכענען קיין נעמען.

זאָלן אונדזערע טאַרנער פליטים, די וואָס זענען אין אַמעריקע און וואו זיי זאָלן נישט זיין, נאָך לעבן אין שלום און פרייד און זאָלן זיי מער פון קיין צער נישט וויסן. און אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל, ווילן מיר זאָגן: „שלום״! זאָלן מיר צוזאַמען דערלעבן אַ שטאַרקע און פרוכטבאַרע מדינת ישראל אין אַ וועלט פון שלום און געראַכטיקייט.

די נייַ-געגרינדעטע רעליעף-ארגאניזאציע

אינעם יאָר 1951 איז רעאָרגאַניזירט געוואָרן די הילפס־אַרגאַניזאַציע אונטער נאָמען „טאַרנער לאַנדסלייט אין אַמעריקע״. עס הויבט זיך דעמאָלט אָן אַ נייַ קאַפּיטל פון אונדזער הילפס־אַרבעט.

עס זענען אָנגעקומען אַ גרויסע צאָל יידן פון טאַרנע קיין אַמעריקע און אַ סך פון זיי זענען אַרײַנגעטראָטן אַלס מיטגלידער אין דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע. אין דעם נייעם קאָמיטעט איז אויסגעווײַלט געוואָרן אַלס פאָרזיצער ראובן האָמער און אַלס סעקרעטאַר הײַמאָן דזשייקאָבס (פון דער היים חיים יצחק קאָרן). דער קאָמיטעט האָט אויך פאָלגנדע מיטגלידער:

ערן פֿרעזידענט הרב א. צימעטבוים. פינאַנס סעקרעטאַר, הײַמאָן דזשייקאָב, פֿראָטאָל סעקרעטאַר, י. פּאַסטערנאַק, קאַסירער — ש. געלערנטער, קאָמיטעט: מר. וועגנער, מר. אדלער, מר. מרס. ל. ענדער, מר. מרס. א. קאָרן, מר. ס. זילבע־מאָן, מר. מרס. ב. וואָלף, מר. לאובער, מר. הערמאָן הויזמאָן „קארפ״ און טעדי שנור.

דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע וועלכע אָנצוגיין מיט דער הילפס־אַרבעט, פאַרשטייט זיך אין די ראָמען פון אונדזערע באַשרענקטע מעגלעכקייטן און אויך שאַפן און דערמעגלעכן אַ געזעלשאַפטלעכן צוזאַמענקונפט פון אונדזערע לאַנדסלייט, דורך איינאַרדענען פון צייט צו צייט פאַר־זאַמלונגען און פאַרשידענע אונטערנעמונגען אין וועלכע פריינט אַדלער קען זיך ספּעציעל אויס.

עס קומען אָן הונדערטער בריוו פון אונדזערע לאַנדסלייט וועגן הילף אין פאַרשידענע פאַרמען. מיר זענען באמת צופרידן וואָס מיר קענען פון צייט צו צייט געבן די מענטשן אונדזער הילף. עס וועלן זיך אויך לאַנדסלייט פון פאַרשידענע לענדער וועגן אויסגעפינען זייערע קרובים. אין די מערסטע פאַלן ווערן זיי פאָזיטיוו דערליידיקט פון אונדזער פריינט דזשייקאָבס. דער קאָמיטעט פון קליידער און באַזאָרגן פון מעדיצין, וואָס טוט אַ גאָר וויכטיקע און נוצלעכע אַרבעט, באַשטייט פון פאָלגנדע מיטגלידער:

מר. מרס. אַדלער־ברוקלין, מר. מרס. ענדער, מר. מרס. א. וועגנער, מר. ס. זילבערמאַן, מר. מס. א. קאָרן און מר. פאַסטערנאַק.

צום שלוס איז כדאי צו דערמאָנען אונדזער פרעזידענט, פריינט ראובן האָמער, מיט זיין אַקטיווער און איבערגעגעבענער אַרבעט לטובת אונדזער רעליעף־אַרגאַניזאַציע. אַ דאַנק זיין פאָזיטיוון צוגאַנג צו די אַלע אונטערנעמונגען, וואָס איז דער קוואַל פון אונדזער עקזיסטענץ, דערמעגלעכט עס אונדז פאַרטזוועצן אונדזער אַרבעט.

קאנאדע

די עמיגראַציע פון טאָרנער יידן קיין קאַנאַדע, אין אַ גרעסערן פאַרנעם, דאַטירט זיך פון יאָר 1948. צו יענער צייט זענען קיין מאָנטרעאַל און טאָראָנטע אָנגעקומען אַ גרעסערע צאָל לאַנדסלייט פון די דייטשע לאַגערן, און צווישן זיי — אורן שפּאָרן, אייגער פון די אָנגעזעענסטע בונדישע טוער אין פאַרמלחמהדיקן טאָרנע. בלייבנדיק טריי דער טראַדיציע פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פון טאָרנע, האָבן די פריש־געקומענע געגרינדעט טאָרנער לאַנדסמאַנשאַפטן אין ביידע שטעט, וועלכע האָבן אַרומגענומען אַלע אונדזערע בני־עיר פון פריערדיקן דור און די אָקאָרשט־געקומענע. וועגן דער גרינדונג און טעטיקייט פון אונדזערע לאַנדסמאַנשאַפטן אין קאַנאַדע דערציילט אונדז דיר פאָלגנדער באריכט:

מאנטרעאל

אין יאָר 1948 איז קיין מאָנטרעאָל אָנגעקומען אַ קליינע גרופּע טאָרנער יידן, וואָס האָבן זיך געהאַט אָפּגעראַטעוועט אין די דייטשע לאַגערן. נאָכדעם ווי מען האָט זיך געהאַט אַביסל אייגעאָרדנט און אָנגעהויבן אַריינפאַסן זיך אינעם קאַנאַדער יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן, איז ביי אונדז געבוירן געוואָרן דער געדאַנק צו גרינדן אַ לאַנדסמאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציע אין קאַנאַדע. די טרעגער פון דעם געדאַנק זענען געווען: א. שפּאָרן, שלמה שילדקרויט, תרח גאָלדמאַן, א. קליין און ל. בינענשטאָק.

דער קאַמיטעט פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאַנטרעאַל

מאַנטרעאַל איז געווען די ערשטע שטאָט, וואו אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט האָט אָנגעהויבן פירן אַ טעטיקייט. די וואָס זענען געקומען צו דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, האָבן פאַרשטאַנען די נויטוועندיקייט צו העלפן נייַ־געקומענע אין אַ פרעמד לאַנד, פלעגן די טראַדיציע פון אַמאָליקן טאַרנע און נישט פערגעסן דעם לעצטן וועג פון אונדזער פאַרפיניקט פאָלק.

דער ערשטער אויפטו פון דעם דערמאָנטן אָקטיוו איז געווען די אזכרה־פייערונג, לויט דער אָנגענומענער דאַטע כ״ו סיון. לויט דער אָפיציעלער רעגיס־טראַציע האָבן זיך דעמאָלט געפונען 42 טאַרנער אין מאַנטרעאַל און זיי אַלע האָבן זיך באַטייליקט אינעם אָנדענק־אָוונט, וואו פריינט א. שפּאָרן האָט געזאָגט וועגן אומקום פון טאַרנער יידנטום. נאָכן יזכור־טייל איז אויסגעווייזלט געוואָרן אַ צייט־וויליקער קאָמיטעט, וועמען עס איז איבערגעגעבן געוואָרן די אויפגאַבע צו פאַרבינדן זיך מיט די טאַרנער אין ישראל און אַנדערע לענדער, ווי אויך צוגרייטן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג.

שוין אין נאָוועמבער 1949 איז פאַרגעקומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאַנטרעאַל, וואו ס׳איז אויסגעווייזלט געוואָרן אַ קאָמיטעט פון פאָלגנדע חברים: א. שפּאָרן — פאַרזיצער, מ. בירמאַן — וויצע־פאַרזיצער, א. קליין — סעקרעטאַר, פרוי ח. גאָלדמאַן — קאַסירערין, ש. שילד־קרויט, ר. ראָגעל, א. ראָטה, א. לאָדמער און מ. האָלענדער:

דער טאַרנער פאַריין אין מאַנטרעאַל נעמט אויך אַן אַקטיוון אַנטייל אין פאַרשידענע יידיש־געזעלשאַפטלעכע קאַמפיינען און אַרגאַניזאַציעס, ווי: יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, הסתדרות־קאָמפיין און פילאַנטראָפישע ארגאַניזאַציעס. מיר גיבן אויך אונדזער בייטראָג אויפצושטעלן אַ שפּיטאָל אין נגב.

אין יאָר 1950 אין פריינט שפּאַרן אַרויסגעפאַרן קיין טאָראָנטאָ, כדי צו גרינדן דאָרט אַ טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט. אויף דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז מיט גרויס וואַרעמקייט אויסגעהערט געוואָרן דער רעפעראַט פון א. שפּאַרן. דערנאָך איז דערווויילט געוואָרן אַן אַרגאַניזיר־קאָמיסיע פון די חברים אברהם זינגער און הירשהאָרן. נאָך אַ יאָר אַרבעט איז אונדזער פאַריין געוואָרן זייער טעטיק. ווען ס׳איז אָנגעקומען אַ בריוו פון ישראל, געחתמעט דורך אונדזער חשובען לאַנדסמאַן ד״ר שפּאַן, מיט דער ידיעה וועגן די צוגרייטונגען אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך וועגן יידישן טאַרנע, האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצווייזן ממשותדיקע הילף פאַר אַזאַ וויכטיקע זאַך. און אַ דאַנק טאַקע דער לאַנדסמאַנשאַפט פון טאַרנער אין מאַנטרעאַל, מיט דער הילף פון אונדזערע יידן אין ניו־יאָרק, איז געשאַפן געוואָרן אַ פאַנד אויף אייַנצוקויפן אַ טאַן פאַפּיר און אַפּשיקן עס קיין ישראל. באַזונדערס דאַרף דאָ אונטערגעשטראָכן ווערן די אומדערמידלעכע אַרבעט פון פריינט א. שפּאַרן, וועלכער האָט פערזענלעך צוגעהיטן די פולע דערליידיקונג פונעם פאַפּיר־טראַנספּאָרט פאַר דעם בוך.

טאַרנער לאַנדסלייט אין טאָראָנטא אויף אַ פאַרוויילונג אינעם יאָר 1950

טאראנטא

די ערשטע גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין טאָראָנטאָ איז פאַרגעקומען זונטיק, דעם 19־טן נאָוועמבער 1950 יאָר, מיטן אָנטייל פון פריינט אורן שפּאָרן, וועלכער איז ספּעציעל צו דעם צוועק געקומען פון מאָנטרעאַל. דער צוזאַמענטרעף איז פאַרגעקומען אין דער וואוינונג פון די ברידער זינגער און באַטייליקט האָבן זיך פאַלגנדע פערזאָנען: אורן שפּאָרן, מלך הימעל־פּאַרב, חייטשע קורץ, מאַקס גרעבער, אברהם זינגער, יוסף זינגער, גיטל זינגער, בלימע קאָרן, גיטל פייער, דבו[illegible] הערשענהאָרן, שמואל הערשענהאָרן, שמואל אַלבאָן, לעאָן פריילעך, חיים שפּיצער. די אויסגעוויילטע אָרגאַניזיר־קאָמיסיע פון די פריינט אברהם זינגער, מאַקס גרעבער און שמואל הערשענהאָרן האָבן אויף דעם 24.12.1950 געמאכט אַ גענעראַל־פאַרזאַמלונג, וואו עס זענען פרעציזירט געוואָרן אונדזערע אויפגאַבן און ס׳איז דאָרט אויסגעוויילט געוואָרן אַ סטאַבילע פאַרוואַלטונג אין פאַלגנדן צוזאַמענשטעל: שמואל צעטעל — פרעזעס, רעגינאַ וואַלטשאַק — וויצע־פרעזעס, שמואל הערשענהאָרן — סעקרעטאַר, אברהם זינגער — קאָרעספּאָנדענץ־סעקרעטאַר, חיים שפּיצער — קאַסירער. די פאַרוואַלטונג האָט באַשטימט פאַר זיך פאַלגנדע אויפגאַבן: א) דורכפירן יאָרצייט־פייערונגען נאָך אונדזערע קדושים. ב) העלפן די נויטבאַדערפטיקע טאַרנער אויפן אָרט. ג) העלפן אונדזערע ברידער אין ישראל און אין אַנדערע לענדער.

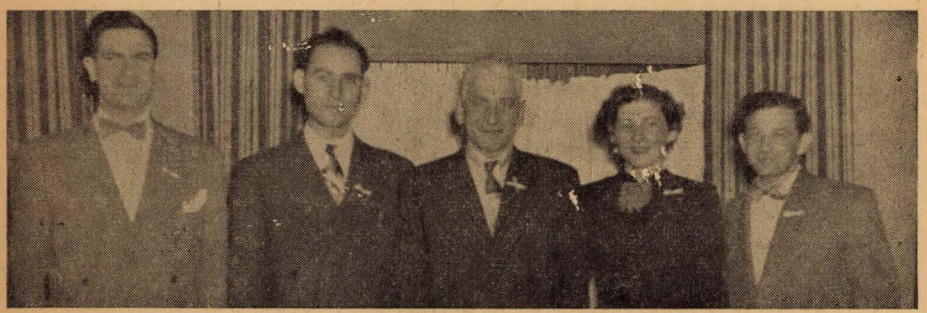

דער קאָמיטעט פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין טאָראָנטא
זיצנדיק רייִ פון רעכטס אויף לינקס: ברוך ראָזענבלאַט, שמואל צעטעל, מלך הימעלפּאַרב.
צווייטע רייִ פון רעכטס אויף לינקס: בלומה קאָרן, אברהם זינגער, חייטשע קורץ.

פאַר דער צייט פון אונדזער עקזיסטענץ האָבן מיר טאַקע געהאַלפן אונדזערע אין ישראל און אויך פיל בייגעטראָגן צום אַרויסגעבן דאָס בוך „אוישוויץ" פון אונדזער לאַנדסמאַן יוסף ראָגעל. אויב מיר קאָנען נישט דערציילן אינעם באַריכט פיל מערער וואָס כיר האָבן זיך געהאַט אָנגעצייכנט, איז עס דערפאַר וואָס מיר האָבן געהאַט פיל אַרטיקע שווערישקייטן.

די איצטיקע פאַרוואַלטונג באַשטייט פון פאָלגנדע פריינט:

פרעזעס — שמואל צעטעל, וויצע־פרעזעס —ברוך ראָזענבלאַט, אברהם זינגער — סעקרעטאַר, חייטשע קורץ — קאַסירערין, מלך הימעלפאַרב, בלימע קאַרן.

דער ערשטער קאָמיטעט פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין טאַראָנטא פון ליגקס אויף רעכטס: שמואל הירשענהאַרן, אברהם זינגער, שמואל צעטעל, רעגינאַ וואָלטשאק, חיים שפּיצען.

פראנקרייך

די גרעסטע קאָלאָניע טאַרנער יידן געפינט זיך אין פאַריז. אונדזערע לאַנדסלייט אין פראַנקרייך באַשעפטיקן זיך הויפטזעכלעך מיט שנייַדעריי, קירזשנעריי, הוטן, טריקאָטאַזש, קאָנפעקציע, מסחר און מעדיצין. איז פאַריז לעבט אויך דער פאָפּוּלערער קולטור־טוער צווישן דער טאַרנער אַרבעטערשאַפט פון פאַר דער מלחמה — הערש פענסטער (שטאַמט פון באַראָנאָוו), היינט אַ ייִדישער שרייבער, מחבר פונעם בוך „אונדזערע פאַרפייניקטע קינסטלער".

צו די עלטסטע יידישע עמיגראַנטן אין פאַריז געהערן אונדזערע טאַרנער: וועקסלער, קאָן, ישראל בידערמאַן און בוטערפאַס. טאַרנער יידן אין פאַריז זענען אויך טעטיק אין פאַרשידענע גענעלשאַפטלעכע און קולטור־אינסטיטוציעס, און אין עקאָנאָמישן זין זענען זיי אָפט אויסגעשפּראָכן פראָדוקטיוועך עלעמענט. די ערשטע פרוון אויפצושטעלן אין פאַריז אַ טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט האָבן נישט גענעבן די גענוינשטע רעזולטאַטן. שלמה קלאַפֿ־אַלץ, איינער פון די אַקטיוסטע טוער צווישן די טאַרנער אין פראַנקרייך, שרייבט אין זיין באַריכט פאָלגנדעס:

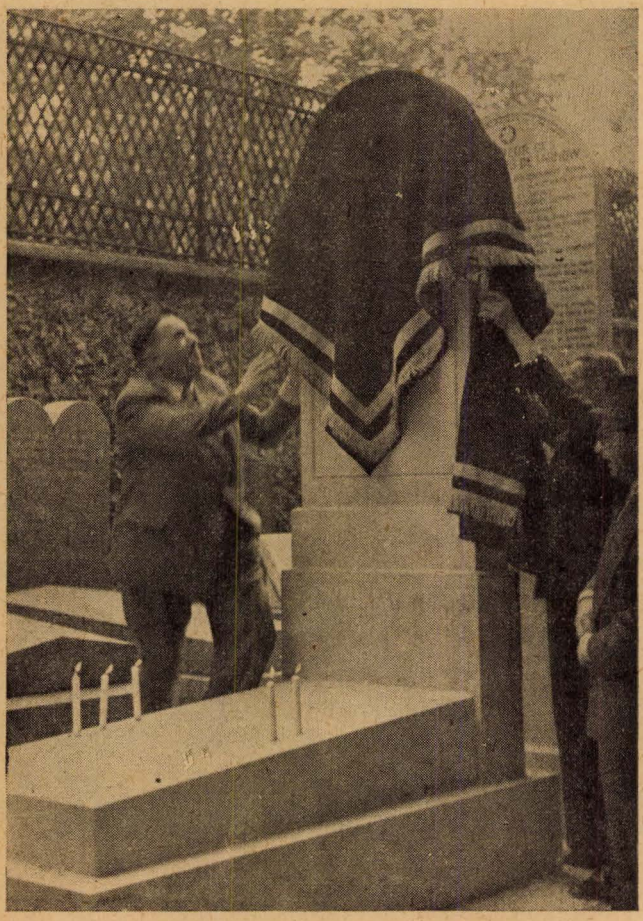
„דער ערשטער פרוון צו שאַפן אַ טאַרנער סאָסיעטע אין פאַריז איז געמאַכט געוואָרן אין פעברואַר 1947, וועו אין דער פראַנצויזישער רייפּטשטאָט האָבן זיך באַוויזן די ערשטע פון דער שארית־הפליטה. אָבער ווי מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן דער לאַגע פון אונדזערע לאַנדסלייט אין די רייטשע לאַגער־ן, האָבן מיר

דער ערשטער קאָנגרעס פון דער יידישער פּאָליטישער פּאַרטיי אין 1948

געזוכט מיטלען ווי אַזוי שנעלער און עפעקטיווער צו טראָגן זיי הילף. ליידער, איז די דאָזיקע ערשטע איניציאַטיוו דורכגעפאַלן, ווייל צו דער ערשטער פאַרזאַמלונג איז געקומען דער איניציאַטאָר און נאָך איין פּערזאָן.

דערפאַר אָבער האָט די צווייטע פאַרזאַמלונג שוין געהאַט מער דערפאָלג, ווייל עס האָבן זיך אין איר באַטייליקט 20 לאַנדסלייט. אוונדזער ערשטער אויפגאַבע איז געווען צו העלפן די פּריש־געקומענע קיין פּאַריז. און ווידער דאָס זעלבע — דער שוואַכער אינטערעס מצד די טאַרנער האָט צונישט געמאַכט אויך די דאָזיקע איניציאַטיוו.

ערשט ווען אין יאָר 1948 איז קיין פּאַריז אָנגעקומען דער טאַרנער עסקן ד״ר א. כאַמעט און דער בוכהענדלער א. זיידען, האָט זיך געביטן עפּעס אין

די אַנטהילונג פונעם מאָנומענט אויפן בית־עולם אין פאריז צום אָנדענק פון טאַרנער קדושים. פון לינקס: דער פּרעזעס פון דער טאַרנער לאַנדסמאַנשאַפט אין פּאַריז — יצחק־קאַץ גליקמאַן, פון רעכטס דער וויצע־פּרעזעס — שלמה קלאַפהאָלץ.

אונדזער טאָרנער וועלטל אין פראַנקרייך. זיי איז געלונגען צו באַווען עטלעכע היגע טויער אַרויסצווייזן מער אחריות און באַציאונג צו די הערלעכע טאָרנער טראַדיציעס און ווערן געזעלשאַפטלעך אַקטיוו. דערפאַר טאָקע זענען צו דער דריטער פאַרזאַמלונג געקומען דורך די געקומענע טויער, געקומען ביי אַ הונדערט מאַן. עס איז גלייך אויסגעווייזלט געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון פאַלגנדע פערזאָן: זאַכוואַלד, קליינבערגער ז״ל, אַדאַלף זיידען, זיל׳כערמאַן, ד״ר כאַמעט, ד״ר מאַנדעל, ד״ר שוואַרץ, פרוי וואורצעל, אייזיק, גלאַזמאַן, ש. ווייגשטאָק, קלאַפהאַלץ, שאַפּ, מיצענמאַכער. די פאַרזאַמלונג און דערנאָך די פאַרוואַלטונג האָבן באַשלאָסן אויפּצושטעלן אַ הילפס־קאָמיטע פירן קולמיר־אַרבעט, טראָגן הילף פאַר ישראל און אא״וו.

אין דער פאַריזער יידישער פרעסע האָבן זיך באַוויזן וואַרעמע באַריכטן וועגן דער טאָרנער לאַנדטאַגונג. אין פועלי־ציוניסטיש׳ „אונדזער וואָרט״ (1.7.48) לייענען מי׳ פאָלגנדן באַריכט:

„די טעג איז פאַרגעקומען אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון דער טאָרנאָווער לאַנדסמאַנשאַפט ביי דער באַטיילונג פון העכער 100 לאַנדסלייט. נאָכן פאַרטראָג פון פריינט ד״ר כאַמעט וועגן די „צילן און אויפגאָבן פון דער לאַנדסמאַנשאַפט״, האָט זיך אַנטוויקלט אַ לעבהאַפטע דיסקוסיע, אין וועלכער עס האָבן אָנטייל גענומען די פריינט: זיידען, טשאָפּ, אונגער, פענסטער א.א. די איניציאַטיוו פון דעם קאָמיטעט פון דער לאַנדסמאַנשאַפט אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך נאָך די טאָר־נאָווער קדושים, איז אויפגענומען געוואָרן מיט אַ פאַרשטענדלעכער פאַר־אינטערעסירונג.

לויטן פאָרשלאָג פון פריינט ד״ר מאַנדל האָט די פאַרזאַמלונג אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, וועלכע באַגריסט די אַנטשטייאונג פון דער יידישער מדינה און שיקט איבער די בריידערלעכע ברכות דער קעמפנדיקער יידישער אַרמיי און דעם העלדישן ישוב פון ישראל.

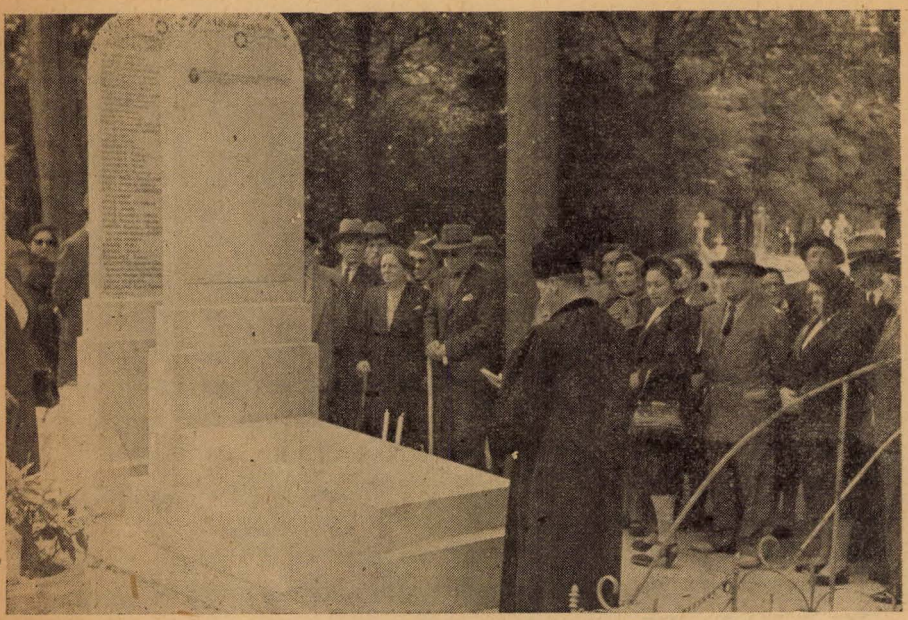
אויפן אָרט איז געזאַמלט געוואָרן 30 טויזנט פראַנק פאַר דער הגנה.

זונטיק דעם 3־טן יולי 8.30 אָוונט, אין 6־טן יאַרטאָג פון דער שחיטה אין טאָרנאָווער געטאָ, קומט פאָר אין זאַל לאַנקרי 10 אַ פייערלעכע אזכרה נאָך די טאָרנאָווער קדושים. עס איז דער חוב פון אַלע טאָרנאָוויער יידן, וואָס וואוינען אין פאַריז, צו קומען באַערן דעם אָנדענק פון די קדושים״.

וועג איך שרייב דעם באַריכט, עקזיסטירט שוין אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט גאַנצע 5 יאָר און פאר דער דאָזיקער צייט האָט די סאָסיעטע געמאַכט פיל אָנשטרענ־גונגען צו רעאָליזירן די אויפגאָבן וואָס זי האָט זיך אָנגעצייכנט. יעדעס יאָר קומען פאָר אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, אזכרות, פייערונגען פון נאַציאָנאַלע יומטובים.

די געפאָדערטע הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע, שטייגט אָפטמאָל איבער די מעג־לעכקייטן פון דער אָרגאַניזאַציע, אָבער מיר טוען אַלץ וואָס מעגלעך כדי נאָכצוקומען דעם נאָכפרעג.

מיר באַטראַכטן פאַר אַן ערנסטע דערגרייכונג דאָס איינשאַפן זיך אַ פלאַץ פאַר צוויי אייגענע קברים מיט מאָנומענטן, וויייל אין פאַריז געהרט נישט דער בית־עולם צו אַ קהילה און דאָס פראָבלעם פון אַ מקום־מנוחה נאָכן טויט איז זייער

טאַרנער יידן אין פאַריז ביי דער יזכור פייערונג ביים אַנדענק־מאָנומענט

אַן ערנסט. עס קאָן נישט געמאַלט זיין די טעטיקייט פון אַ וועלכער ס׳איז וואויל־טעטיקער צי געזעלשאַפטלעכער אינסטיטוציע אין פאַריז אָן דער זאָרג פאַר אַ קבר פאַר אירע מיטגלידער — ביז 120 יאָר...

עטלעכע ווערטער וועגן דעם מאָנומענט: ער איז געשטעלט געוואָרן סיי אַלס מצבה פאַר די פאַרשטאָרבענע מיטגלידער, סיי ווי אַן אַנדענק־מאָנומענט נאָך אונדזערע קדושים, וועמענס נעמען זענען דאָרט אויסגעקריצט (די וואָס זענען איבערגעגעבן געוואָרן דעם קאָמיטעט), ווי אויך די נעמען פון די געזעלשאַפטלעכע טוער אין טאַרנע, אומגעקומענע אויף קידוש־השם.

*

אין יאָר 1954 איז אויף דער יערלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט אין פאָלגנדן זוזאַמענשטעל: באַלזאַם, אייזיק, גליקמאַן, גלאַזמאַן, צעללער, שלמה קלאַפהאָלץ, פרוי קליינבערגער, זילבערמאַן, גרין, זאַטלער, לויפער, גערסטנער און קאָרנהייזער.

זוך-צעטל פון נעמען

א

אַבערדאַם חיים 78, 90, 117, 125, 129, 131, 139, 140, 145, 146, 156, 208, 261.
אַבערדאַם שמעון 89, 129, 208.
אַדלער י. 910, 911.
אַבערדאַם זכריה מענדל 195, 227.
אַבראַמאָוויטש־הורוויץ דבורה 214, 872, 898.
אַבערדאַם שרה 308.
אַדער אַנזעלם ד״ר 69, 359.
אַדלער מאוריצי 244, 245.
אַדלער מאַקס 282.
אַדלער עמיל ד״ר 388.
אונגער יצחק דוד 164.
אונגער חיים אליעזר, הרב 194, 195, 215.
אונגער מאיר, רבי 194.
אונגער ישראל יוסף, הרב 194, 216, 219.
אונגער שלום דוד, הרב 195 215, 337.
אונגער מנשה 337, 908.
אונגער דאַרא 437, 450, 506, 533, 575.
אונגער אליעזר 455, 494, 554, 823, 829.
אונגער יחיאל 611.
אומאַנסקי יוסף 199, 221, 329, 412, 453, 673.
אומאַנסקי דוד 620.
אויסאיבל יהודה, הרב — זע גפן יהודה.
אָווידע מ. 370, 371.
אָווידע יעקב 374, 375.
אוסישקין מ. מ. 423, 517, 528.
אובער ערנסט, ד״ר 741.
אויערבאַך לייב 519.
אחד העם 267, 297.
איינשפרוך נחום 86, 255, 315, 470, 546, 596.
איינהאָרן מאַקסאַמיליאַן, אינזש. 120, 129, 139.
איינהאָרן דוד 315, 339.
אייכענהאָלץ דוד, ד״ר 338, 888.
אייכהאָרן שלמה 430.
אייזען שמואל 434, 447.
אייכענהאָלץ דוד (לענקאָוויץ), מגר׳. 478, 596, 602, 606, 761.
אייכענהאָלץ יעקב 605.
איינהאָרן העניאַך 605.
אייכענהאָלץ העלא 606.
איזאַק ישראל 826.
אַלבאַן חיים 244.
אַלבאַן שמואל 912.
אַלבאַן מענדל 434, 437.
אַלווייס יונה 445, 487, 554, 605.
אַמסטערדאַם משה 555.
אנסקי ש. 69, 268.
אַניספעלד שכנא 140.
אַניספעלד גיזעלאַ 506.
אַנקער משה 603.
אַסטערווייל שמעון 141, 244, 737.
אַסטערווייל ישראל 240, 244, 737.
אַסטערווייל אַבריאל 405, 737, 449, 535, 563.
אַסטערווייל, ד״ר 512.
אַסטערווייל מ. 906.
אַפנער יוסף, ד״ר 58, 117, 141, 164, 357, 813.
אַפטער משה 190.
אַפטע ד״ר, פרוי 508.
אַפנער הנא 511, 620.
אַפעל שמעון 537.
אַקערמאַן לאַלאַ 605.
אַרנשטיין יהודה, ד״ר 393, 518, 524, 533.
אַרנשטיין משה 197, 326.
אַרנשטיין יעקב, הרב 37.
אַראַנוש משה 55, 56.
אַרצט זיגמונט 64.
אַרצישער יידעלע 190.
אַראַק מאיר, הרב 191, 211, 221.
אַראַק קלמן, הרב 211, 220.
אַרמיאַן י. 251.
אַרמיאַן חיים, ד״ר 341, 342.
אַרנאַלד חיים, ד״ר 371.
אַרמיאַן הערמאַן 437.
אַרשיצער דוד 445.
אַרמיאַן סימאַ 511, 620.
אַרגאַנד 540, 541, 738.
אַרימאַוויטש הערש 650.
אַכלער אהרן 893, 895.
איזראַעלאַוויטש הערמאַן 687.

ב

באַרגעניכט לעאַן, ד״ר 62, 132, 370, 639.
באַראַן אליהו 73, 78, 82, 143, 200, 331, 339, 742.
באַראַן שלום, ד״ר 197, 220, 331, 339.
באַטיסט דוד 73, 85, 89, 94, 98, 100, 103, 104, 118, 138, 142, 146, 150, 153, 163, 427, 633, 642, 647, 648, 657, 664, 749, 760, 762.
האַרן יחזקאל 462, 470, 472, 475, 477, 564.
באַראַן מינא 741.
באַזלער אַנזעלם, ד״ר 129, 137, 143, 164, 673.
באַרנשטיין יידל 200.
באַרנשטיין גדליהו 245, 582.
באַזלזאַם מאַקס 253.
באַנד יוסף 315, 470, 472.
באַנאַט שרה 365, 373, 500.
באַרוויטש מיכאַל 813.
באַזלזאַם מענדל 864.
באַרגעניכט י. 514, 515.
באַדנער בנימין 590.
באַבער הערמאַן, ד״ר 740.
באַזלער פנחס 199, 327, 358.
באַרנשטיין גדליהו 687.
בוים דוד 132, 251.
בורשטין אברהם 223, 455.
בורשטין פיניע 224, 445.
בוטערפאַס יצחק 459, 460, 462, 465, 915.
בלאַנד ע., פרוי 741.
בלאַנד ס., פרוי 741.
בינענשטאַק מאַקס, ד״ר 57, 306, 312, 332, 359, 363, 368, 462, 484, 499.
196, 189, 204, 265, 302,
בירנבוים יחיאל 69.

ביטנער יצחק 142, 483, 563, 596, 606.
ביטנער־פרידמאַן גאַלדע 603.
בירנבוים לעאָן 163, 441, 445, 447, 489, 491, 531.
בירקען, פרל. 170.
בייטש אַלטער 255, 478, 508.
ביאַליק ח. נ. 268, 329.
בירנבוים נתן 315, 354, 356, 357, 472.
בינענשטאָק פראַנצישקאַ 332, 365, 497, 502.
בירער ר. 365.
בינענשטאָק אַדאָם 365, 462.
בירקען יוסף 853, 855, 856, 859.
ביסטריצקי נתן 396, 397.
בינענשטאָק יעקב, מגר. 398, 404, 410, 412, 430, 494, 515, 529, 535, 537, 542, 563, 575, 895, 898.
בינענשטאָק ל. 911.
בינענשטאָק שרה 485, 488, 504, 506, 612, 698.
בידערמאַן ישראל 915.
ביטנער יחיאל 606.
בינענשטאָק לייזער 649.
בירמאַן מ. 912.
בלומענקראַנץ שמעון 69, 431.
בלומער הערש מענדל 69.
בלאַך־מערץ, ד"ר 750, 745
בלאַנדער פייבל 110, 208, 211.
בלומענפעלד הענריק, ד"ר 741, 756.
בלאַך מאַרטשין, ד"ר 132, 363, 880, 750, 745.
בליץ שמואל 695.
בלאַך שמעון, ד"ר 164, 259.
בלאַזער ישראל 164.
בלומענקראַנץ נחום 164, 430, 437, 440, 449, 531.
בלייוויים אשר 169, 173, 665.
בלאַזער יצחק 217.
בלאַזער מענדל, ד"ר 220.
בלוטמאַן יחזקאל 240.
בלאונער פייגע 380, 504.
בלייכער שלמה 737.
בלאַך יעקב 758.
בלאַך זאב 511, 620.
בלומענקראַנץ משה 681, 682, 684.
בלוטמאַן חיקא 606.
בן גוריון דוד 593.
בערנשטיין הערש 32.
בערנשטיין ישראל 32.
בערקעלהאַמער בערל 69.
בערקעלהאַמער ווילהעלם, ד"ר 86, 198, 307, 309, 311, 312, 335, 348, 371, 383, 389, 391, 428, 442, 485, 504, 508, 512, 614, 639.
בערקעלהאַמער לאה (לאָקע) 308, 380, 504.
בערנשטיין יעקלי 196, 190.
בערנשטיין יעקב 196.
בערגמאַן ישעיהו 296, 327, 524.
בעקער דוד 345
בעק ס. 401, 454, 552, 563.
בער אברהם 412, 415, 542.
בעטרינעס שמואל 737.
בעק דינאַ 504, 620.
בעסטער ישראל 554
בעטרינעס בנימין 597, 606, 665.
בראַנדשטעטער מרדכי דוד 37, 44, 45, 55, 196, 264, 340, 359, 369, 673.
267, 267, 320, 323, 325,
ברוה יצחק 86, 455.
בראַון זעליג 88, 119, 129, 241, 634, 641, 646, 649.
בראַכפעלד דוד 89.
בראַנדשטעטער יהושע 200, 371, 766.
בראַנדשטעטער יצחק 194, 673.
בראַנדשטעטער שאול 236.
בראַנדשטעטער מיכאל 267, 340, 341.
בראַמבערג־ביטקאָווסקי, ד"ר 198, 353, 357, 359, 361.
בראַנשטיין מרדכי 342, 474, 475, 479.
בראַך עמיל 359.
בראַון חנינא 404, 449, 687
ברעזעל 430.
ברודער יוסף 445, 845, 853, 855, 858.
ברודער טוביה 449, 450, 540, 541.
בראַון נפתלי 519.
בריג ארטור 164, 243, 430, 435, 437, 440, 445, 449, 553, 594.
בריג עמיל 592, 594
בראַנדשטעטער דבורה 567.
ברוקנער יעקב 658.

ג

גאַלדמאַן דוד 695.
גאַלדמאַן אלכסנדר 46.
גאַלדהאַמער אליהו, ד"ר 55, 197, 256, 266.
גאַלדוואַסער ישראל 737.
גאַלדמאַן ח., פרוי 912.
גאַרליצער מאַרקוס 69.
גאַלדשטערן הענריק, ד"ר 120, 129.
גאַלדשטערן הענריק, ד"ר 120, 129.
גאַלדבערג שלמה, ד"ר 86, 109, 164, 198, 363, 367, 370, 375, 389, 394, 398, 404, 410, 414, 434, 437, 440, 448, 463.
גאַלדבערג עלזאַ 164, 441, 507.
געלדצעלער יוסף 689.
גאַטלאָב ליבער 143, 164.
גאַלדשטיין דאַראַ 163.
גאַנס עמיל 164, 252.
גלדמאַן תרח, 911.
גאַלדבערג נפתלי (דיין) 189, 203, 221, 229, 231.
גאַלדבערג אַלטער 190.
גאַסטווירט משה 240.
גאַלדוואַסער יעקב 242.
גאַרליצער משה 298.
גאַרדאַן א. ד. 316, 352, 555.
גאַנס משה 437.
גאַלדבערג יוליוש 471, 509.
גאַלדפאַרב ה., אינזש. 489, 519, 563.
גאַלדוואַקס לאַן 605.
גאַלדשטיין לאַן 634.
גלדבערג חיים 737.
גוטער ווילהעלם 487, 491.
גזשיב רפאל 389, 391.
גזשיב מאַנעק 478.
גליק יעקב 698, 699, 701, 704.
גינגער מאוריצי 86, 132, 140, 145, 242.
גלאַזער לעאָפאַלד 46.
גלאַזער מ. 908.
גליק פנחס 72, 86, 255, 473, 477, 544, 596, 602.
גלאַצנער ישראל 110, 132, 164.
גלאַצנער פנחס 169, 170.
גלאַס י. 223, 405, 455, 494, 553.
גלייכער פערעלקאַ 501
גלייכער דאַראַ 365.
גליק סאַלאַ 487, 491.
גליק הערש 596.
גלאַזמאַן 918, 919.
גערטלער לעאָפאַלד 56, 240.
געצלער וואַלף 71, 74, 78, 85, 89, 90, 100, 105, 110, 114, 119, 120, 131, 137, 140, 143, 146, 152, 156, 163, 166, 199, 208, 222, 245, 250, 253, 258, 379, 387, 392, 394, 401, 405, 412, 441, 447, 452, 494, 531, 552, 573, 831.
גצעלער, פרוי 164, 494.
געצלער ישראל 223, 554.

ד

דאַר מענדל 237, 252, 678, 687.
דאַמאַסט נתנאל 371, 566, 615.
דאַמאַסט יוסף 583.
דורסט גבריאל 89, 120, 392.
דוד אלחנן, ד"ר 396.
דינטענפאַס שמואל 143, 251, 253.
דינטענפאַס מאַקס 164, 245, 258, 259.
דינטענפאַס עמיל, ד"ר 164, 170, 575.
דינטענפאַס מיכאל, מגר. 410, 414, 415, 431, 436, 440, 449, 536, 538, 541.
דזשייקאַבס ה. (חיים יצחק קאַרן) 906, 910.
דרעזנער יולישׂ, ד"ר 450.
דרוקער מרדכי 571, 602, 622.
דרוקער אברהם 605.

ה

האַלפערן אברהם 34.
האַבער משה 56.
האַלצאַפעל איגנאַצי 58, 255.
האַלענדער איגנאַצי 58.
האַלענדער יעקב, ד"ר 86, 164.
האַלענדער הענריק 89, 105, 110, 132, 140, 145, 163, 245, 251, 392, 398, 404, 410, 437, 445, 450, 858, 860.
האַמער ראיבן 906, 910.
האַבער שמואל 89.
האַלענדער הערש לייב 742.
האַבער זיגמונט 128, 140, 242.
האַלצער לעאַן 141.
האַלענדער הירש לייב 164.
האַבער חיים, ד"ר 164.
האַלפערן ישראל 164.
האַראַוויץ שאול, הרב 190.
האַראַוויץ לייבישׂ, הרב 190.
האַלענדער מעכל, הרב 190, 211, 221.
האַלבערשטאַם יחזקאל, הרב 194.
האַלבערשטאַם לייבישׂ, הרב 194, 215, 220.
האַלבערשטאַם שלמה, הרב 194.
האַלבערשטאַם חיים, הרב 41, 42, 43, 193.
האַלבערשטאַם בן ציון, הרב 194.
האַראַוויץ יהושע, הרב 194, 219.
האַראַוויץ מאיר, הרב 124.
האַראַוויץ יחיאל, הרב 194, 211.
האַראַוויץ יעקעלע, הרב 196.
האַפמייסטער אהרן 199, 371, 377, 453, 566, 584, 615.
האַראַוויץ ישראל, הרב בארגאַוויטש 227.
האוט נתן 243.
האניג ישעיהו 251.
האַבער שלמה מענדל 265.
האַבערמאַן יוליוש 737.
האַלענדער מאיר 359.
האַכבערג, ד"ר 740.
האַפשטעטער אברהם 393, 405, 411, 424, 537, 541.
האַפמייסטער יצחק (חצרוני) 585, 587
האַנדעלסמאַן רבקה 605
האַלענדער י. 400, 484.
האניג פראַנקא, מגר. 738.
הופערט לודוויג 754.
האַכמאַן משה 453.
האזמאַן אהרון 475.
האַמער חיים 487.
הוטער מאוריצי 78, 82, 132, 140, 145, 163, 241, 435, 603, 664
הויזמאַן הערמאַן 910
הולעם שמואל 261
הולעם ז. 133
הורוויץ מנחם מענדל, הרב 211
הורוויץ חיים אליעזר, הרב (גראַדזשיסק) 194, 211, 216, 219, 227
הורוויץ אלטער, הרב (דזשיקאַוו) 194, 213, 219
הורוויץ יהודה, הרב (דזשיקאַוו) 211, 214
הורוויץ יצחק, הרב (סטושטין) 213, 219
הודעס יהושע 220
הודעס מינא 380, 504
הודעס יוסף אזן פתחיהו 825
הודעס אליעזר 570, 571, 894, 898
הולעס, ד"ר 575
הוטער מאַקס 658
הירש יהושע 55
הירש ברוך 58
הירשהאַרן מאוריצי 69
היימאַן יוסף 72, 89, 110, 114, 140, 145, 156, 244, 246, 251, 254, 257, 260, 387, 392, 398, 401, 404, 412, 427, 432, 494
הימעלפאַרב מלך 912, 915
היינבערג דוד 164
הימאַן אברהם יהודה 107, 204
הירש באַראַן 259
הילפשטיין חיים, ד"ר 342, 383, 386, 424
הירשפעלד ד"ר, תורב 824

געווירץ אליהו 86, 89, 110, 119, 120, 125, 129, 132, 139, 140, 143, 145, 148, 156, 163, 208, 221.
גערסטן גבריאל 89.
געלב רבקה 164, 430, 434, 437, 441, 447, 449, 575.
געלב סאַלאַ 164, 251.
געצלער העננא 738.
געלדצעלער דוד 200, 371, 616.
געווענלב אב הם 216.
געווירץ יוסף 223, 455, 552.
געריטנער קלמן 223.
געריטטן לייב 253.
געלב איגנאַצי 337.
געלבוואַקס בארוך 437, 440, 449, 450, 541, 542.
געריטטן הערש 477, 455.
געלערנטער שלמה 910.
געריטנער ישראל 455, 552, 695.
געלערנטער האַנקא 663.
גרינפעלד ווילהעלם 51.
גרינפעלד העלא 380, 381, 504.
גרינפעלד גוטמאַן 501.
גרינפעלד בלומה (שפאַן) 501.
געריטנער (פאַריז) 917.
גרעבער מאַקס 912.
גרינבוים יצחק 89, 145, 650, 658, 664.
גרינבוים טוביה 220.
גרינבערג ישראל 242.
גרינבערג הערש מאיר 242.
גראַסמאַן לייב 242.
גרינהוט וויקטאָר 255, 687.
גרינבערג הענריק, ד"ר 370, 374, 398, 404, 407, 410, 414, 430, 437, 449, 513.
גרודער, פרוי 374, 375.
גרינשטיין מאַלא 379, 847.
גרינשטיין יצחק, ד"ר 391, 393, 411, 847.
גרינבוים יצחק, ד"ר 409.
גרינבערגער חיים 405, 491.
גרינשפאַן יצחק 430, 433.
גראַסמאַן מאיר 497.
גרושאוו מ. 496.
גרינבערג, פרוי ד"ר 507, 518, 521, 577, 620.
גראַט יוסף שמואל 737.
גרין שרה 513, 612, 613.
גרין אננא 741.
גראַבשריפט יונה 572.
גרשון גרשוני, ד"ר 602.
גראַליצער אברהם 605.
גרינבערגער יוסף 608, 611.
גרינשטיין מענדל לייב 847

הערץ מענדל 55
הערץ יצחק מעכל 69
הערציק הערמאַן 737
העניג ישראל 163, 22?
הערצמאַן יעקב 208
הערצמאַן חיים 511, 552, 620, 698, 704
הערבסט ישעיהו 737
הערבסט זיסל 240
הערבסט בנימין 603
העניג חיים 315, 455, 473, 475, 477, 481, 608
הערצעל טעאַדאָר, ד"ר 277, 308, 326, 353, 357, 359, 361, 364, 372, 388, 442, 458, 463
העס משה 351
הערשענהאָרן דבורה 912
הערשענהאָרן שמואל 912
הערצאָג דוד 413, 430, 535, 538, 540, 537, 738
העלין יצחק 437, 449, 529
העלער עלייזא 505
הערשקאָוויץ אשר 512
העכט מאַרצעל 424, 554
הערצבערג חיים 571, 622, 898
העניג יוחנן 590
הערשקאָוויץ אסתר 620

ו

וואַלאַך יצחק 866, 245, 396, 398, 401, 404
וואַכטעל, פראָפ', 123
וואַלף ישראל 141
וואַקסקערץ אברהם 196
וואַקסקערץ פנחס 196
וואַשיץ אפרים פישל, ד"ר 56, 198, 373
וואַלאַך זלמן לייב 208
וואַלף שלמה, הרב 211
וואורצעל שלמה 164, 237, 238, 554, 645, 678, 687
וואורצעל אירמא 506, 508, 756
וואַקסמאַן ראובן 250, 251, 433, 814
וואַלד יהודה 316, 331, 511, 620
וואַסערמאַן הערמאַן, ד"ר 370, 371, 430, 698
וואַלף פנחס 371, 377, 566, 615
וואַלף ב. 910
וואַרהאַפטיק שמואל, ד"ר 383, 384, 386
וואַלאַווסקי אלטער 437, 450, 541
וואַלד נתן 450
וואַלפזאָן דוד 453
וואַל בערל 475, 480, 481
וואַנדשטיין שמואל, ד"ר 478
וואַלף י. 906
וואולף יוסף 813
וואורצעל עוזר 485, 487, 489, 491, 557
וואַזניצער יוחנן 548, 596, 602.
וואַלף דוד 566.
וואַלק זלמן 695.
וואַלדמאַן־גינטער הענדל 596, 597, 606.
וואַסער ח. 647.
וואורצעל אלי'עזר 667.
וואַלק נחמן לייב 21.
וויינגאַרטען ליפע 31, 32.
וויטמאיר הערש 56.
וויינפעלד הייניריך 69, 135.
וויינבערגער אליהו 120, 695.
וויינד ישראל 129, 141, 208, 220.
וויינ, פרוי ד"ר 132, 401, 452, 506, 164, 488, 489, 507, 571, 573.
וויידער עמיל, ד"ר 141, 508, 818.
ווילדשטיין מרים 163.
וויינשטאָק יוסף 164, 251, 252, 253.
וויזען משה אהרן 196, 20?, 313, 328.
וויינסמאַן חיות מרדכי, רבי 197, 204.
וויינסמאַן שמואל 197.
וויינסמאַן דבורה 197.
וויזענפעלד משה 199, 371, 372, 446, 447, 615.
וויינסבלום, הרב 211.
וויינסמאַן משה 223.
וויינט ראובן 242.
וויינפעלד מאַקס 244.
וויינטראוב שמואל 251, 258, 259, 437.
וויינסמאַן חיות פישל 265, 327.
וויינ־קעלנער אַננאַ 275, 281.
וויינ שלמה 275.
וויינערעב בערל 3.315
וויינסמאַן מרדכי 327, 455.
וויינינג נפתלי 337.
וויינמאַן בן ציון 343.
וויינסענבערג אברהם 758.
וויינמאַן הירש צבי 343.
וויינט חיים, ד"ר 391, 389, 488.
וויינבערג, פרוי 400, 401, 404, 494.
וויינל שמואל 404, 406, 492, 493, 494, 495, 496.
וויינ מיכאַל 437, 440.
ווילד נתן 437.
וויינ חיים 448, 489, 491, 611.
וויינזער א. ל. 455, 578.
וויינטראוב רישאַרד 491, 515.
וויינדלינג ח. 495, 496, 497, 561.
וויינ זאַלאַ 506.
וויינ מילעק 511, 620.
וויינ שמואל 893.
וואַלשטאַק רעגינאַ 912.
וויינסבלום דוד 538.
וויינ עמיל 574.
וויינצמאַן חיים, ד"ר 593.
וויינזער פסחיה 603.
וויינזער בעריש 605.
ווינד עטל 605.
וויינטשנער אבא 844.
וויינבערג אברהם 701.
וועקסלער מענקע 32.
וועקסלער דבורה 32.
וועסטרייך אברהם 55, 56, 240.
וועקסלער ישראל 58, 110, 117.
וועקסלער וואַלף 86, 89, 119, 208, 220, 695, 844.
וועג שמעון 140, 695.
וועקסלער משה 164, 844.
וועסטרייך לעאָן 244.
וועסטרייך אינזש. 370, 371.
וועלטש טאובקע 381, 504.
וועלנער שלמה 480, 608.
וועג אהרן 611.
וועקסנער טוביה, אינזש. 388.
ווראובעל צבי 339.
ווראובעל אייזיק 339.
וועננגער א. 906, 910, 911.

ז

זאַוואַדער חיים 898.
זאַלדינגער הערמאַן 56.
זאַלי אברהם, ד"ר 60, 198, 253, 358, 359, 265, 267, 349, 359, 372, 376, 423, 442, 458, 464, 497, 639.
זאַלץ עוואַ 373, 499, 500.
זאַמער חיים 89.
זאַמערשטיין עמיל, ד"ר 155, 367, 528.
זאוערשטראַם אַדאַלף 156, 163, 413, 430, 433, 437, 445.
זאַלץ אלימלך יהודה 196.
זאַלץ משה יוסף 196.
זאוערמאַן אלקה, הרב 211.
זאַגאַן שכנא 480.
זאוערשטראַם אפרים 511.
זאַכוואַלד (פאַריז) 918.
זאַמערמאַן 634, 637, 641, 647.
זילביגער יוליוש 58.
זילביגער זיגמונט, ד"ר 62, 89, 92, 100, 110, 117, 120, 124, 138, 163, 241, 247, 639.

זי[illegible]בערמאַן אליעזר 69.
זינגער אפרים 69.
זילבערפעניג ישעיהו 78, 195, 392, 678, 687, 694.
זיידענווערג איגנאַץ, ד[illegible] 56, 183, 413, 430, [illegible]37, [illegible]43, 445, 449.
זיידען א[illegible]אלף 917, 918.
זיידען שמעון 164, 235, 252, 649.
זיידען דוד 235, 238, 245, 250, 253, 649.
זילבער יהושע, הרב 193.
זינגער אַלטער 194.
זינג[illegible]ר חיים 194.
זינגער יוסף 194.
זילבערבערג זלמן 194.
זילבערפעניג זכריה (כסיף), ד"ר 199, 341, 342.
זינגער גיטל 912.
זינגער יחזקאל 242.
זינגער משה 243, 435, 474, 477, 641.
זינגער אברהם 912, 915.
זינגער יוסף (קאַנאַדע) 912.
זילבערמאַן יוסף, ד"ר 389, 396, 401, 410, 412, 494.
זילבערשטיין ה. 413, 429.
זיידען דאַרא 437, 440, 450, 541, 542.
זיינוועל שמואל 437, 440, 450, 533.
זיידען לעאן 494.
זילביגער זאַשקע 511.
זילבערמאַן ס. 910, 911.
זינגער, מאַרצעל, ד"ר 524, 574.
זיינוועל רעגינא 533.
זילבערשטיין מאיר 569, 628.
זינגער בעריש 571, 622, 893, 895.

זילבערמאַן טוביה 603.
זילבערמאַן לייביש 605.
זיס שלמה 605.
זילבערמאַן שבתאי 606.
זיס יהושע 606.
זעליגער אליעזר 164, 251, 253, 437, 533.
זעליגער חיים 190.
זעלענפרוינד ז. ד"ר 198, 405, 516.
זעליגער אליהו 243, 255, 469, 471, 472.
זעליגער זישע 434, 435, 437, 450.
זרבבל 468, 469, 476, 479, 480, 549, 604.
זשיטלאָווסקי חיים, ד"ר 472.
זשאַבאָטינסקי זאב 493, 495, 497, 558.
זילבערמאַן (פאַריז) 917, 918.
זאַטלער (פאַריז) 917.

ח

חיות צבי, ד"ר הרב 120, 313.

ט

טאַן יהושע ד"ר, הרב 114, 193, 356, 359, 383, 387, 393, 406, 413, 438, 442, 525, 652.
טאובעלעס יעקב, מגר. 132, 143, 164.
טאַדער שמעון 164.
טאובענשלאַג אַדאַלף 245, 340.
טאובענשלאַג רודאַלף, ד"ר 340, 462.
טאובענשלאַג יוסף 340.
טאוב אַנשל 437, 445, 450.
טוכשערער משה 605.
טיש הענאַך 73, 86, 89, 255, 387, 463, 468, 472, 543, 596.
טייטעלבוים ירוחם 193.
טייטעלבוים משה 193.
טיש אליהו, ד"ר 198, 336, 424, 463, 466, 469, 630.
טייטעלבוים י. 489, 491.
טייטעלבוים אברהם 605.
טימבערג מאַניעק 605.
טעמפלער פנחס 86, 129, 164, 208, 220, 252.
טעסטע בערנאַרד, ד"ר 880.
טעמפּלער יצחק 211.
טענענבוים שמעון 244.
טערלאַ גור אריה, ד"ר 412, 487, 491.
טענענבוים צבי 571, 622.
טרעלער עמנואל 494.
טשעכאַנאָווסקי ח. 497, 559, 561.
טשעך בערנאַרד 164.
טרינטשער פנחס 223, 455, 833.
טרוים יעטא 373, 374, 500.
טרויביג י. 908, 909.

י

יאַקובאָוויטש ברוך 58.
יאַרטנער אברהם 163, 258, 259.
יאַקובאָוויטש ראובן 196.
יאַקובאָוויטש לייב 695.
יאַכימאָוויטש פייבל 447, 449, 450.
יאַכימאָוויטש ע. 542.
יוריס א. ש. 479, 480.
יעקעלע ר' משה 190, 221.
יעקב באַראַנאָוער, הרב 194.
יעקעל יעקב, ד"ר 197, 308, 575, 620.
יערי יהודה [illegible]ע וואַלד יהודה 519.
יערי עובדיה 519.
יאַסני א. וואַלף XX

כ

כאַמעט (חומט) אברהם, ד"ר 72, 86, 110, 131, 143, 145, 148, 150, 157, 160, 165, 198, 223, 240, 255, 320, 351, 388, 393, 396, 404, 410, 412, 420, 430, 434, 436, 444, 448, 452, 471, 475, 480, 516, 526, 528, 670, 891, 898, 917, 918, 533, 537, 541, 573, 620, 756, 762.
כאַמעט אסתר 164, 199, 575, 756.
כהנא אברהם 189, 199, 320, 331, 362, 371, 391, 424, 453, 615, 898, 895.
כהנא וואַלף 390, 391, 398.
כשר עוזא 398, 404, 410, 413, 430, 506, 533, 571, 575.
כשר העניא 414, 517, 539, 684.

ל

לאַנדאו יהושע 61, 62, 632, 638, 639, 642.
לאַנדער ה., ד"ר 518, 704.
לאַנדמאַן יעקב 69.
לאוכיי יאשקע 163.
לאופער מאַרקוס 164, 695.
לאַנדאַי נתן נטע 196.
לאוטערבאַך הערמאַן 251.
לאוטערבאַך יוסף 413, 415, 430, 532, 537, 540.
לאוטערבאַך מאַקס 444.
לאַנדאו ל. מ. 357.
לאַשקאַוויץ אינזש. 370, 371, 463, 466.
לאַנדאו רפאל, ד"ר 386.
לאופער מרדכי 208.
לאַנגזאַם מ. פרל. 412, 430, 507, 540, 554.
לאַקער בעלר 471, 481.
לאופער שמואל 494.
לאופער זלמן 603, 605.
לאופער אברהם 605.
לאַדנער שרה 620.
לאַנדמאַן יוסף 641.
לאופבאַן יצחק 200, 371.
לאַנדמאַן אברהם 695
לאַדנער הערמאַן 687.
לאַנגער יעקב בער 758.

ליכטבלאו חוה 756.
לוביאניקער פ. 487, 557.
לודמער 497, 561.
לוסטיק לעאן 524.
לאופער (פאריז) 917.
לוסטיג ד"ר 880, 843.
ליכטבלאו ווילהעלם 68, 163, 164, 245.
ליכטבלאו חיים הערש 199, 359, 895, 898.
ליאן מאוריצי 69, 251, 258, 259, 413, 414.
ליאן איגנאץ, ד"ר 73, 371, 389, 477.
לייכטער משה 73, 259, 373, 389, 391, 410, 437, 459.
לייבל דניאל 73, 74, 198, 264, 315, 336, 387, 462, 468, 471, 473, 475, 476, 479, 596, 639, 898, XX
לייבל דאלא 381.
לייבל שבה 200.
לייבל דוד 223, 266, 554, 613.
לייבל בנימין 475.
לייבל יעקב 620.
לייבל אהרן 244.
לייבל משה 266, 377, 470.
לייבל מרדכי 363.
לייענר שמעון 9, 132, 241, 389, 391, 396, 404, 410, 430, 435.
ליבער שמשון 86, 110.
ליכטיק מענדל 89.
לייב בערנארד 120, 132, 141, 164, 253, 737.
ליבליך יצחק, דירעקטאר 164, 199, 405, 412.
ליכטינגער לייב 200, 371, 377, 611.
ליכטינגער יהודה 487, 557, 560, 596, 602.
ליכטינגער מאיר 243, 430.
ליכטינגער א. 403, 430.
ליסס מ. 908.
ליכטיג חיים 433, 434, 437.
ליימאן נפתלי 508.
לאנדאו ערנא 867.
ליס קלמן 737.
ליבער רחל 570.
לייכטער בערל 597.
לייכטער רעגינא 602.
ליכטיג מאניעק 605.
ליינוואנד אברהם 251, 741.
ליינוואנד ישראל 737.
לעמבערגער איזאק 69.
לערהאופט אליהו 73.
לעוו מאיר 89, 90, 101, 104, 208.
לעפעל משה לייב 141.
לענקאוויטש דוד, מגר. 145, 164, 696, 814.
לעזער אלטער 196.
לעפעלהאלץ ש. ז. 233.
לעזער וואלף 226, 227.
לעזער דוד 227.
לעזער לעאן 243, 435, 541, 832, 850, 866, 870.
לערפעלד דוד 244.
לעווין לוי 293.
לעזער איכל 359, 424.
לעזער מאקס, ד"ר 384, 386.
לעזער הענריק, ד"ר 387.
לערנער זעליג 396, 398, 492, 552.
לעזער מ. 401, 404.
לעווענשטיין חיים, אינזש 433, 434, 437.
לעזער ה. 489.
לעזער מענדל 492, 495, 496.
לעפעלהאלץ י. 495, 524, 532.
לעזער אהרן 695, 737.
לעווניאווסקי פייגע 605.
לעדערבערגער אהרון 605.

מ

מאנהיימער, הרב 33, 34, 35.
מאירהאף הערש 46, 55, 56.
מאשלער יהושע 46, 55, 56, 255.
מאשלער יוסף 56, 261, 747.
מאשלער יאכים 58, 359.
מאשלער איגנאצי 58, 359.
מאשלער וועלהעלם, ד"ר 433, 689.
מאשלער חיים 63.
מאשלער לעאן, ד"ר 164.
מאשלער בעריש 73, 323.
מאלץ דוד, ד"ר 60, 375, 458, 466.
מאורער שלמה 737.
מאהלער רפאל, ד"ר 282.
מאנהיימער ד"ר 74.
מארגוליעס יואל 55, 56.
מארגוליעס ארטור 89, 90, 97, 110, 117, 120, 126.
מארגוליעס יוליוש 164.
מארגוליעס אדאם 241.
מארגוליעס יוסף, ד"ר 387.
מאנדעל וואלף, ד"ר 132, 163, 164, 410, 413, 430, 433, 388, 466, 467.
מאשלער מענדל 751.
437, 440, 445, 447, 449, 450, 571, 573.
מאגעל וואלף 163.
מאן יהושע, רבי 190, 272.
מארגענשטערן משה ברוך 192.
מארדער אליעזר 216.
מארגאשעס יוסף 225.
מארגאשעס יהושע 225, 227.
מארגאשעס ש., ד"ר 335, 336, 908
מאנטעפיארי משה 321, 322, 323
מאנדשיין עמיליא 373, 400, 430, 437, 449, 497, 502, 507, 741.
מארקוס מ. 455.
מארקוס אהרן 359.
מאורער אהרן 400.
מאן מאוריצי, מגר. 413, 430, 449, 537, 539, 541.
מאן נעללא 449, 541.
מאנדעלבאום י. 413.
מאהלער אלטער 455.
מאדזשעוויעצקי חנא 472.
מאנע יהושע 494.
מאזעל גאלדא 507, 741, 744.
מארמאר נ. 518.
מארמאר צילא 535, 738.
מאזעס יוסף, ד"ר 197.
מושקאטענבליט ד"ר 164, 750.
מינץ לייבל 33, 34, 35.
מינץ משה 48, 455.
מיץ הערמאן, ד"ר 89, 92, 96, 97, 99, 105, 108, 112, 117, 119, 126, 240.
מוקאדי 343.
מיץ לעאן, ד"ר 658.
מיצענמאכער (פאריז) 918.
מילער מענדל 196.
מינץ וואלף 222.
מילער מאניא 380, 504.
מיפעלעוו 384, 386, 387.
מיכאלעוויטש ביניש 476.
מילער בצלאל 760.
מינצער הערש 658.
מנשה א., ד"ר 486, 487.
מערץ הערמאן, 55, 56, 63, 189.
מערץ שלמה, ד"ר 58, 63, 189, 197.
מערץ יוליוש, ד"ר 163.
מערץ, פרוי 163.
מערץ, אינזש. פרל. 164.
מעהר שלמה 85, 89, 95, 101, 119, 129, 131, 140, 145, 148, 166, 208, 221, 747.
מענדערער מ. ד"ר 86, 110, 140, 145, 152, 156, 163, 368, 370, 394, 412, 439, 437, 440, 449, 450, 527.
מענדערער יוליאן 738.
753, 756.
מענדערער, פרוי 164, 506, 527.

מעלינגער הירש 240.
מעלינגער פראניא 538, 539.
מענקעס דבורה 189.
מעלצער ס. 359.
מענאסע ס. 363, 368.
מעצגער וואלף 470, 475.
מעללער בעריש 371.
מענדלינגער חיים הערש 605.
מעסטעל יחזקאל 605.

נ

נאוואטני משה 398.
נאכמאן וואלף 737.
נויגאסער עמיל, מגר. 254, 430.
נייגער חיים 62, 72, 78, 84, 89, 90, 97, 104, 108, 117, 119, 131, 133, 137, 140, 143, 198, 199, 223, 257, 268, 300, 302, 323, 328, 341, 387, 389, 391, 394, 396, 398, 399, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 413, 414, 416, 419, 430, 434, 490, 494, 514, 532, 562, 579, 620, 639, 653, 744, 747, 678, 682, 681, 703.
נייגער משה אהרן 199, 300, 328, 453.
נייגער דוד, ד"ר 341, 653.
נייגער י. 620.
ניימאן הענריק 69.
ניימאן יחזקאל 145, 157, 163.
ניימאן שמעון 195, 204.
ניימאן ישראל 204.
ניימארק יעקב 338.
ניימארק א. 363.
ניישטאט מלך 341.
ניפעלד נ. 359.
ניכטהאוזער י. 419, 422, 424, 5 4.
ניימאן אברהם 470, 472.
נעבענצאל בראניסלאוו 164, 253, 260.
נפתלי ראפטשיצער, הרב 194, 209, 211, 212, 213, 215, 218, 227.
נעקער יהושע 387, 620.

ס

סאלאמאן פעבוס, ד"ר 55, 56.
סאלאמאן יעקב 75, 388.
סאבעלזאן זאשע 133.
סאפיר יוסף 196, 689.
סאפיר יהושע 689.
סאקאלאוו נחום 348, 377, 400, 578.
סאפיר מ. 365, 463.
סאפיר־רינגעל אידא 365
סאלפעטער לעאן, מגר. 401, 411, 424, 438, 440, 449, 515, 528, 535.
סאפיר שמעון 535.
סוקמאן יוסף 143 657, 658.
סוקמאן רפאל 199.
סופר שמעון, הרב 40, 204.
סופר משה 195.
סימחא זדזשיסלאוו, ד"ר 75, 122, 123.
סימחא מגר. פרל. 164, 169.
סימא פנחס 197.
סימחא הענריק 240.
סינאי 475, 477, 481.
סמאלענסקין פרץ 45, 319, 325, 326, 352, 353.
סקאוואנסקי מיכאל, ד"ר 108, 109, 110, 112, 113.
סראקא מאיר 69.
סראקא ישראל, ד"ר 474, 478.
ספא־ק מ. 474, 596.

ע

עבנעו מאיר, ד"ר 458.
עדער איזאק 69.
עדער הערש 132, 833.
עדער שמואל 214.
עדעלשטיין בערנארד 508.
עטקעס יואל 190.
עלענבערג, ד"ר 341.
עדעלשטיין אנטאנינא 861.
עלענד יעקב 465, 610.
ענגעלהארד שמואל 89, 245.
ענגלענדער חיים 109, 129, 208, 560
ענגלבערג יצחק 132, 404, 410, 413, 455.
ענגעל יוסף, הרב 190, 191, 192, 209, 221.
ענגעל וואלף, הרב 190, 216.
ענדער לעאן 243, 244, 435, 910, 911.
עקסטערמאן מאניע 858.
ענגעל יחיאל 445, 472, 475, 477, 481, 482, 546, 491.
ענגעל דוד 475.
ענגלענדער יחיאל 496, 554, 559.
ענגלענדער, שול־אינספעקטאר 672.
ערענפרוינד היזניק, ד"ר 78, 86, 90, 102, 106, 109, 119, 126, 132, 164, 399, 412.
ערענבערג יעקב 129.
ערליך חיים 132, 164, 250, 391, 396, 398, 404, 410, 430, 434, 436, 527, 575.
ערענבערג, הרב 211.
ערליך יוסף שמואל 226.
עקשטיין מ. 221.
ערענפריז מרדכי 357.
ערליך הענריק 647, 653.
ערליך יהושע 760.

פ

פאדאוער יוסף 695.
פאוסט אבוש 78, 208, 220.
פאוכ זעליג 235.
פאסטר.נג יחזקאל 129, 253.
פאביאן יעקב 163.
פאטאשמאכער מענדל 164, 756.
פאסטערנאק יצחק 908, 910, 911.
פאסטראנג שלמה 695.
פאסט דוד 358,
פאמעראנץ לאזאר 695.
פאסט משה 470, 475.
פאגעלפאנג 474.
פאנער ליפא 574, 898.
פאבער יצחק 603, 606.
פארנעס נפתלי 695.
פוס אהרון 403, 536, 563, 491, 318. 362.
פינקעלשטיין שלמה 31.
פינקעלשטיין שאול 32.
פייגענבוים חיים לייב 31, 69.
פייג יהושע, ד"ר 73, 78, 82, 86, 89, 95, 105, 132, 198, 307, 371, 379, 392, 407, 412, 485, 490, 508, 514, 518, 557, 562, 573, 581, 614, 620.
פייג רבקה 506, 612, 754.
פיש יצחק, ד"ר 89, 118, 398, 410, 450, 508.
פייעראייזען משה 89, 106, 145, 163, 642, 658.
פייבעל לאזאר, ד"ר 133.
פינק וואלף, דיין 190, 220.
פינסקער יהודה לייב 55, 103.
פינסקער שמחה 203.
פייבעלס מ־דכי אליהו 196.
פיינעס נפתלי אלימלך 208.
פייטעל יעקב 240.
פייערשטיין נח 242.
פילערסדארף זיגמונט 244.
פישלער שאול 251.
פישלער העשל, ד"ר 269.
פייער גיטל 912.
פליישער זענאן 345.
פייערשטיין זאשקע 381, 475, 477.
פינקעלשטיין י. 455, 695.
פישמאן (מימן) הרב 455, 546.
פיש איכל 575.
פיש אביגדור 591.
פלור יחזקאל 69.

פלור הערמאן 143, 163, 251, 258, 759, 762, 678, 682, 687, 689.
פלור אננא 163, 506, 741, 754.
פלור הענריק 156, 163, 396, 404, 430, 434, 449, 459, 463.
פלור בערטא 506, 575.
פליישער זיגמונט 163, 245, 251, 749, 752, 762, 678, 684, 687, 689.
פליישער זאפיא 164, 754.
פלוצער אלעקסאנדער 344.
פליישער קובא 399.
פלאטאו י. 410.
פלאכטע אינזש. 410.
פלור אליהו 433, 436, 449.
פלור מילא 477, 487.
פלאנצער טולעק 511.
פלור רעגינא 680, 689.
פעלדבאום גוסטאוו 110.
פעסטעל חנא 143, 164, 223, 253, 454, 578.
פעסטעל, פרוי 164.
פעניכעל זיגמונט 132, 164, 253, 404, 437, 448, 459, 515, 532, 543, 641, 741.
פערלבערגער יוסף 135, 365, 377, 475, 546, 596.
פעניכעל עמיל, ד"ר 164.
פעלבער מעכל 164.
פעלד מארקוס דוד 236.
פעניג אדאלף 282.
פעלדשטיין לעאן 338, 639.
פערלבערגער בראניסלאוא 381, 405, 430, 737, 450, 506.
פעלדבלום שמעון, ד"ר 60, 198, 372, 376, 386, 401, 407, 419, 422, 463, 505, 541.
פעניכעל ראובן 737.
פעפער פ. 537, 553.
פעפער חיים 898.
פענסטער הערש 600, 975.
פעלדגרעבער חיים איטשע 603, 606.
פערלשטיין ישראל 615, 616.
פעניג עזרא 663.
פריס דוד 69, 513.
פריש יוסף 89, 110, 243, 405.
פרידמאן חיים 149, 164, 394, 437, 449, 531, 614.
פריס שמיון 245.
פרימעס מיר. 445, 448, 491.
פ[illegible]יס־עפשטיין, ד"ר פרוי 164, 165.
פריס לעאן 164, 253.
פרידבערג חיים, דב 201.
פרעמינגער מיכאל, הרב 211.
פרידמאן זאב, הרב 211.
פריילעך לעאן 912.
פרייריך עובדיה 253.
פריינט שלום 255, 386.
פרישמאן דוד 267.
פרענקעל מענדל 359.
פרידלענדער, פרוי 612, 620.
פרידלענדער אנטעק 512, 620, 621.
פרידלענדער העלא 512.
פרייזמאן יוסף 554.

צ

צאניי מ. 170.
צאנגען בן ציון 298, 313, 327, 337, 424, 564.
צוקער שמואל 89, 747.
צוויבעל חיים דוד 89, 129.
צוועכער צבי, פראפ. 123, 405, 756.
צוועכער עילא 537.
צינס סאלאמאן 55.
צינס דוד 56.
צינס שמואל 132, 156.
צוקער עסטקא 519.
צימערמאן בערנארד, אינזש. 114, 386.
ציטראנענבוים יצחק 208, 245.
ציטעטבאום רפאל 216.
צימערמאן יעקב 253.
צימערמאן יהודה, ד"ר 387, 396, 424.
צייטלער יאכים, מגר. 437, 530, 539.
צייכנער ישראל 589, 621.
צינעמאן ד"ר 494.
צימאנד 524.
צייזעל י. 572.
צימעטבאום שמואל 611.
צעלער יוסף 142, 145, 148, 650, 658.
צימעטבאום אהרן, הרב 908, 910.
צימעטבאום פנחס 908.
צעטעל שמואל 912, 915.
צעלער (פאריז) 919.

ק

קארנמעל ברוך 56.
קארנהאוזער יחיאל 69.
קארנדייך הערש מלך 69.
קארן חיים לייב 89, 164, 251, 253.
קאופמאן ראובן 143.
קאהן ישראל 145, 163, 749.
קארנמעהל מאטל 190, 196.
קאנארעק יהושע 758, 759.
קאנארעק זלקא 196.
קאפעלאנסקי שמעון 199.
קארעץ יהודה לייב 228, 327, 359.
קאמעט (כאמעט שלמה) 240.
קאך משה 243.
קאץ נחמיה 255, 476.
קאץ בנימין 749, 750, 678, 687.
קאהן דוד, ד"ר 380, 509, 511.
קאהן לעאן, ד"ר 380, 509, 513.
קאהן בנימין 386.
קאגאן, אינספעקטאר 761.
קאץ אדאלף, ד"ר 437, 445, 449, 471, 509, 738, 740.
קארנרייך מתתיהו 455.
קארן א. 910, 911.
קארפוס־נייגער חיים 513.
קארנילא י. 518, 533, 895, 741.
קארנרייך מענדל 519.
קארנרייך מתתיהו 737.
קארנרייך איציק (אהרן דגני) 587, 621.
קארן מרים 596, 602, 603.
קאלב וואלף 597.
קאנארעק לייביש 605.
קארן בלימה 912, 915.
קאופמאן אייזיק 90.
קורץ שלמה 328.
קורץ זלמן יוסף 190.
קורץ יחיאל 85, 95, 132, 148, 163, 199, 208, 253, 406, 447, 491, 554, 578.
קורץ איטשע 912, 913.
קופערמאן חיים 844.
קורץ מאטעק 859.
קורץ יעקב, דיין 190, 211, 220.
קוואדראטשטיין לייב 164, 441, 445, 448, 488, 491, 577, 614.
קופפערוואסער קובטשע 855.
קירשענבאום יוסף חיים, דיין 190, 211, 220.
קייטש י. 378, 402, 557, 563, 572, 558, 698, 704.
קימעל הערש 413, 433, 437, 440, 449, 524.
קיימאן חיים לייב 89, 245.
קליין עדוואַרד, ד"ר 89, 120, 128, 131, 164.
קליינהענדלער הערמאן 110, 240.
קליינהענדלער דוד 164.

קלוגער הערמאַן 164, 255, 647.
קליינהענדלער אבוש 190.
קלאוזנער פייבעל 221, 252.
קליין יוסף 242.
קליינהענדלער ר. 906, 908, 909.
קלאַפהאלץ משה (עציוני) 398, 424, 491, 537, 540, 542, 562, 698, 738.
קלאַפהאלץ שלמה 915, 917, 918.
קלעפעל ש. 495, 558, 563.
קליין קאַראַלינאַ 741.
קליין זאלעק 605.
קליין א. 911, 912.
קליינבערגער, פרוי (האריז) 917.
קעלער איגנאַץ 32.
קעלער מענדל 32.
קעלמאַן מאיר איזאַק 46.
קערנער יאשקא 66, 373, 500.
קערנער זיגמונט 3.45, 442.
קעץ יוסף 163, 175, 238, 695.
קעץ פאָוליגאַ 527, 533.
קעלער חיים 164.
קעלנער לעאָן, ד"ר 196, 220, 270, 274, 279, 326, 361.
קעלנער רפאל 116, 204, 270, 273.
קעלנער לאה 270.
קעלנער פאולאַ 275.
קעללער נפתלי 197, 326.
קעלער שלמה 200, 252, 435, 687, 689.
קעלנער מאַרקוס 86, 89, 695.
קעלנער וויקטאָר 275, 281.
קעללער שמואל 433, 437, 447, 449.
קעללער רוזאַ 537.
קענער יעקב 459, 462, 466, 543, 548, 596, 601.
קרעמער נתן 606.
קרעמער יוסף 605.
קריגער קאַראָל 477, 491.
קראַנץ ל. 906, 908.
קריגער יחזקאל 855, 856.
קרייצער יעקב, ד"ר 744.

ר

ראַפאַפּאָרט ישראל הרב 32, 36, 44, 100, 202
ראַפאַפּאָרט דוד 32
ראַפאַפּאָרט שמחה 46
רפפאַפּאָרט עדוואַרד ד"ר 110, 245
רפאַפּאָרט שאול 190
ראַפאַפּאָרט שמעון 190
ראַפאַפּאָרט וואלף 398, 404, 413, 430, 434, 437, 449
ראַפאַפּאָרט משה 196, 196
ראַפאַפּאָרט יצחק הרב, 211
ראַפאַפּאָרט שמואל 243, 437
ראַפאַפּאָרט בן ציון 296, 297, 299, 327
ראַזענצווייג אהרן 89, 120, 129, 132, 143, 157, 163, 208, 221
ראָט טעאַדאָר 164
ראַזענבערג מאַרקוס 141, 242, 742
ראָסקעס יצחק 163, 689
ראָסקעס פרוי 164
ראַזענטאַל לייב 164, 190
ראַזענבוש מאַקס ד"ר 199, 302, 531, 820
ראַפאַפּאָרט אברהם אבלי הכהן 202
ראַדעק קאַראָל 133, 318, 333, 363, 369
ראוך לייזער 665
ראַזענבאום מאיר 253
ראַזמאַרין ד"ר 254
ראַזענפעלד נתן 898
ראַגעל יוסף 338, 912
ראַכמיל לייביש 345
ראַכמיל שמואל 345
ראַזענבלאַט ברוך 915
ראַזענבליט ראובן, ד"ר 380, 381, 424, 509
רא[illegible]ד 389
ראַזענבלאַט, אינזש. 404, 492, 496
ראָט ר. 906
ראָסטאָל מגר. 541
ראַזען יוסף 600
רוקח יהושע, הרב 39
רובין משה 55, 56, 396, 492, 496, 554
רובין ווילהעלם 110, 117, 129, 253
רובין בראַניסלאַוו ד"ר 164, 750
רומעלד צבי הלוי 189, 328, 372
רובין רייזל 235
רודניצקי אדאלף 338
רובין אברהם 898
רובאַשאָוו זלמן 481
רובין הערש 698, 699
רינגעלהיים אַדאָלף ד"ר 46, 55, 354, 357, 672
רינגעלהיים הערמאַן 55, 56
ריינהאלד מלך 89, 119, 220
רייך ישראל 132, 253, 430
ריין שלמה ד"ר 164, 398, 450, 481, 535
ריינהאלד אבוש 190
ריינהאלד אהרן 252, 398, 410, 430, 437, 450
רייך משה אינזש. 377, 748
רייך לעאָן, ד"ר 582, 502
רייך שמעון 413, 430, 427, 449, 529, 537, 573, 898
ריגער אליעזר ד"ר 380
ריין יולישוש 434
רעגערט נחמן 85, 163, 221
ריין אהרן 898

ש

שאַנצער הענריק 51, 56
שאַנצער אַרטור 56
שאַנצער קאַראָל, אינזש. 133, 163, 251
שאַליט עדוואַרד ד"ר 86, 112, 126, 132, 137, 739, 749
שאַפ ח. 252
שארפשטיין צבי 199, 323, 673
שאַפירא שמואל 387
שודמאַק שמואל 55, 63
שוואַנענפעלד לעאָן 56, 58
שוואַנענפעלד מאוריצי 163, 260, 437, 455, 449
שוואַנענפעלד אַלעקסאַנדער 243, 423, 430
שוואַגער עדוואַרד 71, 74, 244, 354, 360, 377, 391, 400, 423
שוואַרץ נפתלי ד"ר 86, 485, 535
שוללערער גדליהו 218
שוואַרצבאַרד הערמאַן 243, 647
שוואַרצבאַרד יצחק, ד"ר 389, 393, 411, 420, 431, 440, 513, 522, 528, 535, 537
שוואַרץ אַרנאַלד 252
שוואַרץ יוסף 252
שושנה שושן 345
שוועבער משה 401, 405, 492, 558, 561
שוואַרץ חיים 471
שוסהיים 480
שוועבער יצחק 828, 883
שולדענפריי וואלף 603
שוואַרצקאַכל שרה 606
שזר זלמן 314
שוואַרצקאַכעל אידל 600
שוואַרצענפריי שאול 607
שטראַוים יוסף 563, 608, 611
שטראַסבערג קלמן 413, 574
שטיינבערג ע. 435
שטיגליץ האַנקא 504
שטראוס ראובן 89, 163, 208
שטיינער יעקב 737
שטאַרקמאַן יונא, 243, 430, 435
שטיגליץ יהושע 413, 455, 554
שטיין אייזיק 244

שטיינהאויר הערש 242
שטראָם רוזה 163
שינאָגעל לעאָפאָלד 78, 89, 110, 145, 164, 245, 257, 379, 387, 391, 437, 450, 516
שלדקראוט שלמה 911, 912
שיסלער ריווען 855
שיצער לעאָן ד"ר 197, 361, 744
שיצער זיגמונט ד"ר 55, 63, 639, 744
שיפער יצחק ד"ר 7, 8, 62, 196, 282, 288, 290, 315, 333, 334, 363, 368, 371, 469, 479, 509, 639, 877
שיפער עוגענייוש ד"ר 164, 806, 818, 747, 880
שיפער בילא 478
שיפער יצחק 255, 475
שיף יוסף 193, 226
שיף שלמה 737
שיף זלטער 661
שילער שמעון 548, 596, 602
שיף בערל 240
שיף דוד 437, 450, 898
שיף אינזש 370, 371
שלום אליעזר, הרב 193
שלאָנגענקאָפף 558
שמידט ליפא 129, 143
שמעלצעס גדליהו הרב 193, 194
שמאקפיש דוד XX.
שמעלקעס שמואל ד"ר 193
שמאראָק עמיל ד"ר 382, 424
שנור אברהם אבלי הכהן, הרב 190, 195, 202
שנייידער דוד 449
בנייידער ב"ציון 455
שנור יואל 468, 470, 472
שנור לעמעל 470, 472
שנייידער יונא 493, 496, 560
שנור דוד 611
שנור טעדי 910
שנייידער מעכל 129, 140, 145
שענקעל וואלף, ד"ר 107, 110, 132, 143, 164, 198, 223, 257, 387, 391, 400, 406, 410, 420, 430, 437, 448, 450, 590, 818, 820
שענקעל אדאם 590
שענקעל יעקב 193, 203
שענקעל וואלף בער 195, 203
שענוועטער יצחק 140, 163, 253, 261, 445, 447
שענוועטער ראָמאָן 738
שעדליסקער אברהם 893, 895
שעדליסקער חיים אליעזר 169, 170
שעדליסקער יצחק 701
שענקעל נתן 245
שענפעלד שמחה, ד"ר 59, 133, 164, 367, 370, 393, 396, 402, 413, 436, 450, 521, 571
שענבערג יוסף 388
שענוועטער אברהם 535
שענוועטער נתן 738
שפירא ישראל 69
שפירא משה 69
שפאָן שמואל, ד"ר 74, 82, 93, 101, 105, 112, 117, 120, 136, 143, 198, 279, 323, 368, 376, 380, 390, 394, 401, 410, 416, 422, 431, 463, 466, 494, 501, 502, 514, 516, 535, 573, 620, 639, 652, 673, 680, 689, 698, 744, 747, 845
שפילמאָן אברהם 89, 110, 169, 175, 245, 258, 392, 437, 516, 807
שפילמאָן הענריק 133, 163, 252, 393, 401, 415, 430, 440, 448, 532, 536, 540, 554, 562, 738, 805
שפילמאָן משה 89, 142, 169, 641, 647, 658
שפענאָדעל, פרוי 744
שפאָרן אורן 89, 142, 169, 641, 647, 658, 911, 912, 914
שפילער הוגא 132, 243
שפירא ס. 541
שפירא מאוריצי 132, 245, 251
שפיצער חיים 912
שפייזער בצלאל ז"ר 141, 264, 369, 404, 494, 818
שפירא ישעיהו ד"ר 193, 446, 485, 512, 555, 612, 614, 678
שפירא זכר[illegible] מ[illegible]יל 199, 267, 327, 358
שפירא ווילהעלם 678, 689
שפירא מאיר, הרב 205
שפענאָדעל באָלעסלאָוו 243, 434, 441, 450, 514, 533
שפיצער דוד 272
שפיץ לייב 358
שפאָנאוף שמואל 389, 391, 431, 520, 579, 581, 621
שפאָנאוף יהודה 413, 579, 580, 581, 621
שפינדלער לעאָן 391
שפיגעל לעאָן ד"ר 422, 440, 512, 612
שפרינגער שמואל 845, 855, 858
שפיזמאָן 481
שפאָנגעלעס ז. 489
שפריי ה. 906
שפריצער גוסטא 603, 606
שפריצער עלא 605
שפירא יחזקאל 610
שפיגעל נאָטקע 612
שפיגעל פראָנקא 612
שפילער ז. 626
שפאָרן יוסף 647
שפאָרן שלמה 651, 658

באמערקטע דרוק-פעלער

זייט :	שורה :	געדרוקט :	דאַרף זיין :
27	14 פון אויבן :	ביי דער	ביז דער
33	2 (פעטיט) פון אונטן :	קהילה־בינים	קהילה־בנינים
42	17—16 פון אויבן :	סאַדאַגורער	סאַנדזער
51	15 פון אויבן :	יעדעס יאָר	יעדעס דריטע יאָר
60	18 פון אויבן :	האָבן	האָט
60	9 פון אונטן :	ציפור	ציפער
64	6 פון אונטן :	דאָס	עס
65	15 פון אונטן :	ייִדישע	ייִדישע
80	3 פון אונטן :	קריפקע	קרובקה
92	17 פון אונטן :	או	און
94	11 פון אונטן :	דוד באטאנט איבערגעלייגט	דוד באַטיסט איבערגעלייענט
102	21 פון אונטן :	עמץ	עמיץ
111	5 פון אויבן :	געמערט	געמערקט
118	8 פון אויבן :	וויל	ווייל
122	21 פון אויבן :	האָט	האָבן
125	10 פון אויבן :	פאַרברענגן	פאַרברענען
132	12 פון אויבן :	חנה	חנא
134	15 פון אונטן :	מיר	מיט
152	1 פון אויבן :	הילפס־בודזשעט	קהילה־בודזשעט
152	11 פון אונטן :	דוד אטיסט	דוד באַטיסט
164	16 פון אויבן :	טעאַדאָר	טאַדאָר
182	11 פון אויבן :	צוואַנציק	פונקט און צוואַנציק
183	2 פון אונטן (פעטיט) :	פונעם	דורכן
189	5 פון אונטן :	גור	גאָר
205	12 פון אונטן :	בנצא	בנמצא
221	10 פון אונטן :	וואַלף	וואַלק
224	13 פון אונטן :	אוך	אין
243	10 פון אונטן :	מר׳	נום.
243	1 פון אונטן :	נאַטאַן	נתן
252	6 פון אונטן :	1951	1952
266	18 פון אויבן :	מנחם מענדל	שלמה מענדל
277	18 פון אויבן :	אט	האָט
311	1 פון אונטן :	קין	קיין
400	9 פון אונטן :	הונדערט עטלעכע	הונדערט און עטלעכע
424	6 פון אויבן :	לעווי	לעוו
437	2 פון אונטן :	וואַרצל	וואַרצעל
472	נאך דער ערשטער שורה פון אויבן קומט שורה 4 —	אוך נאָך דער פערטער שורה	קומט שורה 2.
612	5 פון אונטן :	פרעדלענדער	פרידלענדער
651	7 פון אויבן :	מיטגלידער	מיטגליד
768	2 פון אונטן (פעטיט) :	העברעאישער ריכטער	העברעאישער דיכטער